

בס"ד, יא בטבת תשס"ט. הלימוד לרפואה שלמה בתושח"י רפוח"ג ורפוח"ג למח"ח דוד שלום [נ"י] בן יוכבד חוה [ע"ה]. ולרפואת אמנון בן שרה חיה נ"י. ולרפואת מ"ז אסתר זיסל בת עטא קילא [כרמלה] שתחי'. ולשמירת עם ישראל מכל צרה ובפרט בדרום-מערב א"י יע"א.

"כִּי בָלַעְנִי שָׂפָה וּבָלְעוּן אֲזוּרָתִי, יָד־בַּר אֶל־הָעָם הַזֶּה"

(ישעיה כח, יא)

"כִּלְכְּלוּ הָיָה הַנְּבִיא – עַל־גַּל הַלְּשׁוֹן, אוֹ שֶׁהָיָה מְדַבֵּר חֲלִיָּהִם בְּלִשׁוֹן בְּלָתִי נְהוּגָה אֲכֻלָּם,

שֶׁהוּא שָׂפִי הַסְּצוֹת אֲשֶׁר בְּעֵצְבִיזוֹן לֹא יָצִין הָאֱלֹהִים דְּבָרֵי הַמְדַבֵּר אִתּוֹ

– אִם לְהִיטְלוֹ עַל־גַּל, וְאִם לְהִיטְלוֹ מְדַבֵּר בְּלִשׁוֹן אַחֶרֶת"

(פירוש מהר"י אברבנאל)

"לַעֲנִי שָׂפָה – שֶׁלֹּא הָיוּ דְּקִיאוּת לְדַבֵּר עֲצָרִית"

(פירוש הרא"ש נדרים דף י"א)

ספר לַעֲנִי שָׂפָה

חקר שינויי-לשון בעברית המחודשת המדוברת כיום
לעומת מקורם הטהור בלשון הקודש העברית המקורית

מטרתו:

הצלת לומד התורה בן זמננו – ממלים המשבשות את הבנתו בלימוד

נתחבר בס"ד ע"י

אַמְתִּי בִּלְאֵאמו"ר דְּרוֹר בֶּן-דָּוִד יצ"ו

תמוז ה'תשס"ז, שנת 'אָשְׁמֵר דְּכֶכֶד' לפ"ק

מְדַרְשׁ בְּכוּרֵי יוֹסֵף

עֵיה"ק יְרוּשָׁלַיִם ת"ו

אַרְץ יִשְׂרָאֵל

שיר שבח ללשון הקדש עברית

מאת רבנו שלמה ן גבירול

(מתוך מחברת שיר 'הענק', שחיבר בהיותו פחות מבן עשרים)

ובכן דעו יתרון לשון עברית, אשר היא מלשון כל עם ועם יתרת
דרי שחקים יתנו בה יום ביום, אדר לעטה אור כמו אדרת
היא היתה מאז שפת כל היקום, עד נפלו אנשי עצת נבערת
כלל שפתם א-ל, לבד בלשון בני עבר לבדה היתה נותרת
נחלה, והנחילה לבניו אב המון, גם היתה מדור לדור נשמרת
גם לא עזבה גר בארץ לועזים, יום נלכדה רגלו בתוך כושרת
בה נתנה אש דת, וגם בה נשלחו כל הנביאים לחפש נשמרת
יד תפשי כנור הלא בה נגנו, יום היתה ארץ צבי לגברת
ריב יש לא-ל בכם שארית יעקב, אם תשפחו שפה מאד נבחרת
וראו אבותיכם, בעת כי מרדו ויתנו כתף אשר סוררת
לכן הבישם, באמר כי בלעגי שפה בסוד חזות אזי נדברת
חזקו ואל תרפו ידיכם לעזוב, כי לא נקלה היא אבל נוקרת
רב לעזוב מקור, ולחצב כל באר על חצבה פיה תהי אוטרת
זכרו לקנאת בן חכליה, יום ראות בנים לשונם נהפכה אחרת
תפש אנשים בה, והכם בחרי קצף ובמריכה מאד נעתרת
ייטב היות אמה גבירה שכחה דבר, ופלגשה תהי שומרת
הה לה אשר לא נטרה כרמה, אבל פרמי אחרים היתה נטרת
עד יעשה ש-ד-י וישלים מועדו, צחות לשון עלגים תהי דוברת.

ביאור קצר: יותרת - עדיפה. דרי שחקים - מלאכים. אדר לעטה אור - שירה לקב"ה. כמו אדרת - עוטה אור כשלמה. היתה מאז - מברית העולם. אנשי עצת נבערת - דור הפלגה. לשון בני עבר - עברית, נשאה ביד בני שם ועבר. נחלה - כנראה שייכת לחרוז הקודם, שהיתה העברית נחלה נותרת ביד בני עבר (ואולי יש לנקד 'נחלה', כלומר נחל אותה ואח"כ 'הנחילה'). והנחילה לבניו אב המון - אברהם אאע"ה שהוא אב המון גוים, הנחילה לבניו. מדור לדור - יצחק ליעקב, ויעקב לבניו. גר בארץ לועזים - יוסף הצדיק לא שכחה במצרים, בעמדו לפני פרעה ('עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים, שפת לא ידעתי אשמע'), ואח"כ כשנתגלה לאחים (כי פי המדבר אליכם). בתוך כושרת - בבית האסורים שבמצרים (מוציא אסירים בכושרות). אש דת - התורה הקדושה נתנה בלשה"ק. לחפש נשמרת - לנבא נבואות נחמה לעם ישראל (ככתוב [יחזקאל לד, טז] 'ולנשמרת אנוכי', וישעיה [סא, א] 'שלחוני לחפש לנשמרת לך'). יד תופשי כנור - הלויים שרו בעברית זמירות תהלים. היתה ארץ צבי לגברת - כשנבנה ביהמ"ק הראשון. שארית יעקב - עם ישראל בגלות, מדבר לשונות העמים שסביבותיו, והולך ושוכח העברית, שהיא שפה מאד נבחרת. וראו אבותיכם עת כי מרדו - בסוף ימי בית ראשון עבדו אלהים אחרים. לכן הבישם - שלח אליהם ה', את הנביא ישעיה שהוכיחם על פניהם. באמר כי בלעגי שפה - ואמר להם (ישעיה כח, יא), 'כי בלעגי שפה ובלשון אוזרת ידבר אל העם הזה. חזקו ואל תרפו - קורא לעם ישראל להתחזק ולא להתרפות בדיבור ולימוד השפה העברית. כי לא נקלה היא - לא פשוטה ובזויה היא לשון זו. אבל נוקרת - אלא היא שפתנו הבאה מהבור בו נוקרנו (ע"פ הפסוק [ישעיה נא, א] 'הביטו וגו' אל בור נוקרתם). ולחצב כל באר - ע"פ הפסוק 'אותי עזבו בקור מים זויים לחוצוב בארות נשברים', קורא לנו לא לעזוב לשון קדשנו ולפנות אל לשונות העמים. על חצבה פיה תהי אוטרת - ע"פ הפסוק [תהלים סט, טז] 'תאטר עלי באר פיה, אותן שפות זרות - סופן לקום על היהודים המשתמשים בהן, ולגרם להם להתבולל ולהתערב בין העמים הדוברים אותן. זכרו לקנאת בן חכליה - נחמיה שקנא לשבי הגולה, שהתחתנו בגויי הסביבה, ונולדו להם ילדים שלא הכירו לדבר עברית ('יהודית'), ודברו בלשונות העמים ('אשדודית'). תפש אנשים בה והכם - ורב עמם וקללם והכה מהם אנשים ומרט שער ראשם, כמסופר בסוף נחמיה [יג, כה]. ובמריכה מאד נעתרת - שרב עמם על שהתערבו בגויים, עד שטיהרם מכל בני ובנות נכר. ייטב היות אמה גבירה שכחה דבר - בני הגבירה שוכחים שפת אמם. ופלגשה תהי שומרת - אך שומרים שפת הפלגשים - האומות האחרות. הה לה אשר לא נטרה כרמה - ע"פ הפסוק בשיה"ש [א, ו] 'שמוני נוטרה את הכרמים, כרמי שלי לא נטרתי' - שהיהודים מומחים ובקיאים בכל שפות העולם, ורק בלשון קדשם הם עלגים ואינם בקיאים. עד יעשה וגו' וישלים מועדו - עד שיבוא זמן הגאולה ומשיח צדקנו. צחות לשון עלגים תהי דוברת - ימשיכו היהודים לדבר בלשון הגויים בצחות, אך כשיבוא המשיח - יהפכו כל העמים לשפה ברורה וידברו כולם בלשון הקודש.

תוכן הענינים

בתוכן הענינים
דרשימת הערכים
8הקדמה
18פרק ראשון. מנחי דקדוק ולשון
62פרק שני. מנחי זמן ומדה
89פרק שלישי. מנחים משפטיים וממוניים
112פרק רביעי. שמות תאר כלליים (לא באדם)
136פרק חמישי. תארים ותכונות באדם
182פרק ששי. אברים ומחלות בגוף
200פרק שביעי. פעלות
277פרק שמיני. שמות מעשים
301פרק תשיעי. בגדים
316פרק עשירי. כלים וחפצים
353פרק אחד עשר. מבית ובחוץ
386פרק שנים עשר. חמרים
397פרק שלשה עשר. מאכלים
411פרק ארבעה עשר. צמחים
457פרק חמשה עשר. בעלי חיים
490פרק שישה עשר. דעת מזמות (שנוי לשון שנעשו מחמת השקפות ודעות)
531פרק שבעה עשר. צרופי מלים
563פרק שמונה עשר. תחליפם ויחלפו (צרופי מלים במובן מליצי)
579פרק תשעה עשר. שמות מקומות
601פרק עשרים. מקור משחת
620פרק עשרים ואחד. צוחה ברחובות (כמה משפטי הדבור הישראלי*)
629פרק עשרים ושנים. דבר ויקרא (ההגייה האשכנזית המדברת)
632פרק עשרים ושלשה. הגיות שבטי ישראל
636פרק עשרים וארבעה. אחיות לנו קטנות (ארמית וערבית)
638פרק עשרים וחמשה. ושאלה משכנתה (הגיית בלשון חז"ל)
642פרק עשרים וששה. ושכחי בית אביך (מסרת הכתיב* הספרדי בלשונות חז"ל)
645פרק עשרים ושבעה. שומרי לילה (יהודית-אשכנזית יידיש, ויהודית-ספרדית לדינו, ועוד)
647פרק עשרים ושמונה. גירסא דינקותא
661פרק עשרים ותשעה. ילדות עשוקה
678פרק שלושים. רוח מערבית
683פרק שלושים ואחד. שמות בני אדם
688פרק שלושים ושנים. אישים מחלפים
696פרק שלושים ושלשה. ספרים מחלפים
704פרק שלושים וארבעה. פותח שערים בתבונה
713פרק שלושים וחמשה. דברי הרב ודברי התלמיד
714פרק שלושים וששה. תפלה זכה
747פרק שלושים ושבעה. בית המוקד (חציו בקודש וחציו בחול)
	זכר ונקבה בראש..... בחלק שני ספר נפרד
	יחיד ורבים הלכה..... בחלק שני ספר נפרד

רשימת הערכים

ומקום עמידתם בפרקים

אין באפשרותי לציין מספר עמוד, כי הוא דבר המשתנה מיום ליום. לכן אני מציין כאן רק את מספר הפרק בו מופיע הערך, ואז קל לחפשו בתוך פרק לפי סדר האלף-בית.

אָבִיבִית, אָבִיבִית. ו
אָגוּף (אִיגוּף), לֶאָגוּף. ז
אָגוּרָה. ג
אָגֶרָה. ג
אָגֶרוֹנוֹם. ה
אָדִיב, אָדִיבוֹת. ה
אָדְמוֹם. ד
אָהָה. ד
אָוִירָה. ד
אוֹכְלוֹסִיָּה. ה
אוֹמוֹדִן.
אוֹשֶׁר, מְאֹשֶׁר (מֵאוֹשֶׁר). ד
אָזִילָה, אָזֵל. ז
אָחִיד. ד
אָחַז (אֶחָז). ב
אֶחְסֶנָּה, לֶאֱחָסֶן. ז
אִיוֹם, נוֹרָא, אִיוֹם וְנוֹרָא. ד
אִיכּוֹת/י. ד
אִישׁוּת. ה
אָכִיל. ד
אָכִיפָה, אָכָה. ז
אָכְלוֹס, לֶאֱכָלֶס. ז
אֶכְסִיּוֹמָה. ב
אֶלוּף. ה
אֶלוּף (אִילוּף), לֶאֱלָף. ז
אֶלְחוּשׁ, לֶאֱלַחֵשׁ. ז
אֶלִיבִי. ג
אֶמוּץ (אִימוּץ), לֶאֱמוּץ. ז
אֶמְלָל (אוֹמְלָל). ה
אֶמֶן, אֶמֶן. ה
אֶמְנָה. ג
אֶמְרָה (אִימְרָה). א
אֶנְטִיפֶת־י. ה
אֶנֶךְ, אֶנְכִי, מְאֶנֶךְ (מֵאוֹנֶךְ). ב
אֶסְטֶמָה. ו
אֶסְטֶרְטֶג. ה
אֶסְמֶכְתָּא. ג
אָף. ד
אָפּוֹר. ד
אָפּוֹר (אִיפּוֹר), לֶהֱתַאֲפֹר. ז
אֶפִּיפִיּוֹר. ה
אֶפְסָנָאִי. ה
אֶפְרַסְתָּ הָאָזֶן. ו
אָצִיל. ה
אָרוֹז. ד
אֶרִיזָה, לֶאֱרוֹז, אֶרִיזִים. ז
אֶרִיחַ. א
אֶרְכִיטֶקְט. ה
אֶרְנֹנָה. ג
אֶשׁ"ל. ג
אֶשֶׁף. ה
אֶשְׁפּוֹז, לֶהֱתַאֲשִׁפּוֹז. ז
אֶשְׂרָה. ג
בָּגִין. ד
בָּגִלֶל. ד

בְּדוֹר (בִּידוֹר), לְבָדֵר. ז
בְּדָרְךְ. ה
בְּהִיר. ד
בּוֹגֵר, בּוֹגֶרֶת, בְּגֵרוֹת. ה
בּוֹהָה, לְבָהוֹת. ז
בוֹטָה. ד
בּוֹל. ג
בּוֹלְשֶׁת, בּוֹלֵשׁ. ה
בוֹעֵר. ד
בוֹקֵר. ה
בוֹרְגָנִי. ה
בִּזְבוֹז, לְבִזְבוֹז. ז
בִּזְכוֹת. ד
בְּחִילָה.
בִּטָח, בִּטּוּחַ. ד
בִּיּוֹל, לְבִיּוֹל.
בִּכּוֹר (בִּיכּוֹר), לְבָכֵר. ז
בְּכוּרָה. ב
בְּכָלֶל. ב
בָּלוּ. ג
בִּלּוּי (בִּילוּי), לְבָלוֹת, מְבָלָה. ז
בְּלוּרִית. ו
בָּלֶם, לְבָלוֹם. ז
בִּלְעָדִי. ד
בְּמִדָּה שֶׁ... ב
בָּמוֹ. ד
בֵּן בְּרִית. ה
בֵּן גִּילּוֹ. ה
בֵּן דּוֹר. ה
בֵּן שָׁנָה, בֵּן שָׁנָתוֹ. ה
בֵּן תַּעֲרוּכָת. ה
בְּנֵי בִיתוֹ. ה
בְּסֶדֶר. ב
בַּעַל מְלֶאכֶה. ה
בְּעָרֶךְ.
בְּפָרוֹס.
בִּצּוּעַ (בִּיצוּעַ), לְבַצֵּעַ, מְבַצֵּעַ. ז
בִּצְקָת. ו
בִּקּוֹר (בִּיקּוֹר), לְבָקֵר. ז
בִּרְנָשׁ. ה
בִּרְקִית. ו
גְבוּשׁ (גִּיבוּשׁ), לֶהֱתַגְבֵּשׁ, מְגַבֵּשׁ. ז
גָּהֵר, לְגַהֹר. ז
גּוֹמָה (גּוֹמָא). ו
גּוֹמְלִין. ג
גּוּף רֵאשׁוֹן/שְׁנִי/שְׁלִישִׁי. א
גּוּץ. ו
גּוֹרֶם. ה
גִּזְבֵּר. ה
גִּחְמִין. ה
גִּחֵן, לְגַחֵן. ז
גִיד. ו
גִּיוֹס, לְגִיֹס. ז
גִיחָה, לְהִגִּיחַ. ז
גִיל. ה
גִירסָה (גִירסָא), גּוֹרֶס, לִגְרוֹס. ז

גִּלּוּחַ (גִּילוּחַ), לֶהֱתַגְלֹחַ. ז
גִּלּוּי דַּעַת (גִּילוּי דַּעַת). ג
גִּלּוּם (גִּילוּם), לְגַלֵּם. ז
גִּלּוּפִין (גִּילוּפִין). ו
גִּלְשָׁה, גִּלְשׁ, לְגַלְשׁ. ז
גִּמּוּם, מְגַמֵּם (מְגוּמָם). ד
גִּמּוּר (גִּימּוּר), לְגַמֵּר. ז
גִּמּוּשׁ. ה
גִּמּוּשׁוֹת, לֶהֱתַגְמֹשׁ. ז
גִּמְלָאוֹת (גִּימְלָאוֹת). ג
גִּנְגִּילִיּוֹן. ו
גִּס [רוּחַ], גִּסוֹת [רוּחַ]. ה
גַּעְגּוּעַ, לְגַעְגּוּעַ. ז
גַּפִּים. ו
גֶּרְגוּר, לְגֶרְגֵר. ז
גִּרּוּי (גִּירוּי), לְגִירוֹת, מְגַרָּה. ז
גִּרְעוֹן (גִּירְעוֹן). ג
גֶּרֶב. ו
גֶּרֶף. ב
גֶּרֶשׁ. א
גִּרְשִׁים (גִּרְשִׁיִּים). א
דְּבִיק. ד
דוּבֵר. ה
דוֹד, דּוֹדָה. ה
דּוֹקָא. ב
[ב]דּוֹקָא (בּוֹדּוֹקָא), דּוֹקָנִי (דּוֹקָנִי).
ה
דִּיל (דִּייל). ה
דִּילְמָא. ד
דִּימוּס. ג
דִּינָמִי. ד
דִּבְאוּן, דִּבְדּוּךְ, מִדְּבָא. ו
דִּלִיק. ד
דִּלְקָת. ו
דִּם (דּוּם). ה
דִּרוּךְ. ה
דִּרְבּוּן. ג
דִּבְרָה סְפָרִדִית. א
דִּגְמוּן. ה
דִּדְדִי. ד
הוֹדוֹת. ד
הִידֵד. ה
הִידְרָקוֹן. ו
הִילָךְ. ג
הִלְאָה וְהִשְׁאָלָה. ג
הִלָךְ. 999
הָמוּם, מְהֵמוּם. ה
הִמְחָאָה. ג
הִנְפֶק/ה. 888
הִסְתַּדְרוּת. ה
הִעֲרָכָה. ג
הִפִיךְ. ד
הִצְטָלְבוֹת.
הִצְלָכָה.
[לל/א/בלין] הִרְף. ד
הִרְשָׁאָה. ג

למרות. ד	טכני. ד	הרת. ו
למפרע. ב	טעים. ד	השכיר ושכר. ג
לפנות בקר (לפנות בוקר). ב	טפוס (טיפוס). ה	השלשה. ג
לשונות שמיות. א	טפסנות, טפסן. ה	השקעה, להשקיע, משקיע. ג
מאזן (מאוזן). 999 ב	טפסר. ה	ו"ו החבור. א
מאלף (מאולף). ה	טפר (טופר). ו	סיומת ון. א
מאמץ (מאומץ). ה	טרוף (טירוף) הדעת, מטרח	ועוד.
מאמר. 999 ב	(מטורף). ו	ורוד. ד
מבחר. ד	טרי, טריה. ד	ותיק. ה
מבשם (מבושם). ה	ידיד. ה	זאטוט. ה
מג. ה	יוקרה. ד	זבה. ו
מגבלה. ב	יובל.	זגג. ה
מגנדר. ה	יחידה. ד	זימים. ו
מגיד (מגויד). ו	יחסי, יחסות (יחסיות).	זיפים. ו
מגיסטר. ה	יממה. ב	זבוי (זיכוי), מזכה, לזכות. ג
מגפה. ו	זפוי פח. ג	זכות. ג
מגשם (מגושם). ד	יצוא. ג	זכרון דברים. ג
מדבא. ה	יקום.	זלעפות. ד
מהמם. ה	ירוק. ד	זעום. ב
מהקצע (מהוקצע). ד	ירכה. ו	זקיף. ה
מורעה. ג	ירקרק. ד	זריז[ות]. ה
מוטב. ג	יתיב. א	חבלן. ה
[ל]מופת. ד	יתרה. ג	חדיש. ד
מוקד. ב	פהה. ד	חדק. ו
מועצה. ה	בושר. ה	חובב, חובבני. ה
מושבע. ה	בוחרת. א	חוג. ה
מושל. ה	בוזת. ב	חוגר. ה
מזונות. ג	בוזן (כיוון). ב	חולב. ד
מח (עצמות). ו	כיוון התפלה.	חוליה (חוליא). ה
מחזור. ה	כיב. ו	חולני, חולנית. ו
מחלט (מוחלט). ד	פיס (בייס). ה	חורג (בן חורג, אף חורג וכדומה).
מחסן (מחוסן). ו	פלפלה. ג	ה
מחספס (מחוספס). ד	פנופיה. ה	חזזית. ו
מחפש (מחופש). ה	פנסיה. ה	חטיבה. ה
מחתרת. ה	פסוי (כיסוי), לכסות (את).	חיובי. ב
מטה. ה	פפיל. ה	חיוני. ד
מטפל (מטופל). ה	פרוז. ה	חכירה, לחפור. ג
מטרף (מטורף). ה, ו	פרעים (כרעיים). ו	חלאה. ו
מיל. ב	פשרון. ה	חליפין. ג
מכרבל (מכורבל). ה	פתב אשורי. א	חם, מהירות
מכתם. א	פתב רש"י.	חמוד. ה
מלבן. ב	פתבת (כתובת).	חמים. ד
מלגה (מילגה). ג	פתיב. א	חנינה. ג
מלוג. ג	פתיב מלא ופתיב חסר. א	חסוי. ד
מלטש (מלוטש). ד	פתם (פתום). ד	חסין. ד
מלכסן (מלובסן). ו	לאור. ד	חצות. ב
מלמד (מלומד). ה	להג. א	חרם. ג
מלצר. ה	להיט. ד	חרף. ד
ממלא מקום. ה	להלן. ב	חררה. ו
ממשק. ג	להקה. ה	חשמן. ה
מנהל. ה	לוגיסט. ה	חשרה.
מנוול (מנוול). ה	לווה ומלווה (לווה ומלווה). לווה,	טובין. ג
מניות. ג	הלווה. ג	טובת הנאה. ג
מסאב (מסואב). ד	לחלוטין.	טוח (טווח). ב
מסגל (מסוגל). ה	ליטרים (ליטריין). ב	טיב. ד
מסגר. ה	לכבוד. ה	טיוטה (טיוטא). ג

מסה. א	נוטריון. ג	עגה. א
מסים (מסויים). ד	נוסע. ה	עד שמיעה. ג
מסבן. ה	נועז. ה	עדה. ה
מסתבר. ד	נחוח (ניחוח). ד	עדין, עדינה. ה
מסתגן. ה	נחוש. ד	עובר ושב. ג
מעמד[ות]. ה	נחיתי. ה	עוצר. ה
מען.	ניב. א	עזבון. ג
מעצר. ג	נימה. ד, ו	עטיו. ד
מעקר (מעוקר). ד	נין. ה	עלובה.
מעשה (מעושה). ה	נכיון (ניכיון). ג	עלמה.
מפגל (מפוגל). ד	נמושה, נמושות. ה	עמידת העולם.
מפגר. ו	נמרץ. ה	עממי. ה
מפרז (מפורז), פרוז. ד	נסבה (נסיבה). ד	על החשבון. ג
מפרעה. ג	נסח. ג	עמר על המקח. ג
מפתח (מפותח). ד	נסיך. ה	עמלה. ג
מצין (מצויין). ד	נער (נוער). ה	ענוי (עניוי) דין. ג
מצפון. ה	נערה. ה	עצבה (עוצבה). ה
מקבל (מקובל). ד	נפלא. ד	עצבנות, עצבני, ו
מקהלה. ה	נצב (ניצב). ה	עצומים (עיצומים). ג
מקורי. ד	נקדה (נקודה). א	עקול (עיקול). ג
מקה. א	נקדתיים (נקודתיים). א	עקרת בית. ה
מקצוע. ה	נקדות (נקודות) וטעמים. א	ערטילאי. ד
מקרזל (מקורזל). ד	נקע. ו	ערבה. ג
מקשן. ה	נשך. ג	ערעור, עורר. ג
מרהיב. ד	נשה. ה	עתיק. ד
מרחב. ב	נתינ. ה	עתירה, עותר, לעתר (לעתור).
מרכאות. א	סביל. ד	פג, פגה. ו
מרסס (מרוסס). ד	סביר. ד	פגן. ה
מרץ, נמרץ. ה	סבר. ה	פדחת. ו
מרשים. ד	סגל (סגול). ד	פדיון. ג
משאבים. ג	סגל. ה	פדיה, לפדות (שטר שק). ג
משביר. ג	סגלגל. ד	פוחח. ה
משג (מושג). ד	סגריר. ד	פוליטיקאי.
משהו. ב	סדרן. ה	פונדקאי/ת.
משיכה. ג	סוגרים (סוגריים). א	פטורין (פיטורין), לפטר. ג
משכנתא. ג	סוכן. ה	פטוט. ב
משמרת.	סוף פסוק. א	פיטן (פיטון). ה
משנן (משונן). ד	סור (סוור). ה	פימה. ו
(ל)משעי. ד	סחרחר. ו	פלגה (פלוגה). ה
משלהב (משולהב). ה	סיעה. ה	פלומה. ו
משלח/משלוח יד. ה	סיר (סויר). ה	פלילי. ג
משלחת. ה	סבוי (סיכוי). ב	פט, פסים. ד
משמרת. ה	סלוק (סילוק) 888. ג	פסיק. א
משעמם. ד	סמיר. ד	פסק דין 999. ג
משעמם (משועמם). ו	סמיכות כפולה. א	פעוט. ד
משקיע. ה	סמל.	פער. ב
משקלי השמות. א	סנדלר. ה	פצוים (פיצוים), לפצות. ג
מתג. א	ספח. ג	פקדון. ג
מתוח. ה	ספסר. ה	פקודים. ה
מתון, מתינות. ה	ספקולטור. ה	פקיד. ה
מתיבתא. ה	ספרה. ב	פרגמטי. ה
נאשם. ג	סרן. ה	פרדה (פרודה). ד
נגד. ה	סרעפת. ו	פרדופס. ד
נדונה. ג	סרסור. ה	פרוז.
נדר ושבועה. ג	סתו (סתיו). ב	פרוטה. ג
נוט (נווט). ה	עביר. ד	פרוע. ד

תו, תוים. א
 תובע. ג
 תודות. ד
 תוך כדי דבור. ב
 תוספת אותיות (למלה):
 תוספת ון, ונת. א
 תוספת ית. א
 תכפלת סוף המלה. א
 תורני. ה
 תיר (תייר). ה
 תכנית) חומש. ג
 תמים. ה
 תמלוגים. ג
 תמצית. ד
 תנאים. ד
 תנזק (תינוק). ה
 תרבות. ה
 תרבות. ג
 תרוץ (תירוצ).
 תשלומים. ג
 תשר. ג

קריר. ד
 קרטוב. ב
 קרן (קריין). ה
 קתולי. ה
 רבוני (ריבוני). ה
 רבית (ריבית). ג
 ריבית דריבית. 999
 רבית קצוצה. ג
 רבע (רובע).
 רגיעה. ג
 רגיש. ד
 רגש. ה
 רדוד. ד
 רדום. ה
 רהוט. ד
 ריק. ד
 רכש. ג
 רעמה. ו
 רקמות. ו
 שכץ. ו
 שכיר. ב
 שכירי. ד
 שדופים. ד
 שהות, שהיה (שהייה). ב
 שואל ומשאל. ג
 שוכב, משוכה. ה
 שובר. ג
 שוחר. ה
 שולים (שוליים). ב
 שוק. ו
 שזוף. ד
 שחוף. ד
 שחוף. ו
 שחפת. ו
 שחרחר. ד
 שטר חתום. ג
 שיא. ב
 שיט (שייט). ה
 שכר. ג
 שכר והשכיר. ג
 שלומים (שילומים). ג
 שליח, שליל, שפיר. ו
 שליש. ה
 שם דבר. יז
 שמאי.
 שמוע (שימוע). ג
 שמיש. ד
 שעה.
 (שפי).
 שפל, שפלות. ה
 שקל. ג
 שררר. ה
 שרוע. ד
 שריר. ו
 תביעה. ג
 תגמולים. ג

פרחח. ה
 פרט. ב
 פריחה. ו
 פריט (פריט). ב
 פריץ. ה
 פרס. ג
 פרצוף. ו
 פרקליט. ג
 פתגם. א
 פתיח. א
 צאצא. ה
 צביון. ד
 צבע זית. ד
 צבעים. ד
 צדר. ו
 צהב (צהוב). ד
 צולב.
 צוער.
 צורב.
 צורם. ד
 צות (צוות). ה
 צלב.
 צלוב. ה
 צלין (צליון).
 צלם. ה
 צלף. ה
 צמחונים.
 צנום, ד, ו
 צפדינה. ו
 צפון ודרום. ב
 צרור, צרורות. ד
 צרבת. ו
 צרעת. ו
 קבוצה (קבצה). ד
 קבה (קיבה). ו
 קבלה. ג
 קבלן. ה
 קבלת (קיבולת). ב
 קלדן, קלידן. ה
 קהה. ד
 קורט. ב
 קטגוריה. ג
 קטין. ה
 קיט (קייט), קיטן (קייטן), קיטנה
 (קייטנה). ה
 קליט. ד
 קמצוץ. ב
 קנה מדה (קנה מידה). ב
 קפאון, קפוא. ד
 קצב. ב
 קצבה (קיצבה). ג
 קצוץ. ד
 קצין. ה
 קצר. ד
 קרטל. ה
 קריא. ד

מבוא

קשיי הלומד בן זמננו המורגל בשפת העברית המודרנית והמדוברת, (אומצה, אחוז, לפתן, ותיק, יוצא-דופן, משענת, פלדה, פרווה, צורם, רהיט, שוליים). אך ורק הבדלי העברית המיוחדת המודרנית המדוברת בדור האחרון בארץ ישראל, ולא כאן המקום לציין הבדלי לשון חכמים מלשון מקרא (לשון חכמים אחד ולשון מקרא אחד, ימ"ל ל, שנד). אם יש במקורותינו המוסמכים דעה אפילו אחת כמו בעברית המיוחדת – סומך עליה (בסוף הספר השארתי רשימת המלים שהורדתי לאחר הוה אמינא להכניסן). מביא רק שתיים או שלש דוגמאות לכל דבר, אף אם יש רבות נוספות (לאו כרוכלא). אין הכוונה להפסיק השימוש בדיבור היוםיומי [פוזיטם בלעז] אלא רק לדעת כדי לא לטעות בלימוד ובקריאת מקורותינו הקדושים. בי כסי הובלילא שופרתא חצוצרתא. תולדות הלשון העברית בהשקפה נכונה (ועוד לקמן בפרק ראשון, 'מונחי דקדוק וְלִשׁוֹן'), העולם נברא בלשה"ק והאדם הראשון דיבר בלשה"ק (ראה מש"כ לקמן פרק ראשון, 'מונחי דקדוק וְלִשׁוֹן', ערך 'לשונות שְׁמִיּוֹת'). ולעתיד לבוא יהפכו עמים לשפה ברורה (תנחומא נח, ט). וכתב הרמב"ן (שמות ל, יג): "מה שרבותינו קוראין לשון התורה 'לשון הקודש', שהוא מפני שדברי התורה והנבואות, וכל דברי קדושה כולם בלשון ההוא נאמרו, והנה הוא הלשון שהקב"ה יתעלה שמו מדבר בו עם נביאיו ועם עדתו... ובו נקרא בשמותיו הקדושים... והשם הגדול המיוחד, ובו ברא עולמו וקרא שמות שמים וארץ וכל אשר בהם." זוה"ק אחרי מות ס ע"ב (פז בסולם) (ולפי הטעם שכתב הרמב"ם במג"ן ח"ג פ"ח) שנקרא בלשה"ק "כי זה הלשון קדוש – לא ימצאו בו שמות לאבר הבעילה בזכר או בנקבה וכו', לא הונח להם שם ראשון כלל בלשון העברי, אלא ידברו בהם בשמות מושאלים וברמזות", א"כ זאת השפה המדוברת כיום בארץ – איבדה את זכותה להקרא בשם בלשה"ק. והמהר"ל [נתיבות, נתיב הצניעות פ"ג] דחה דברי הרמב"ם, וכתב טעם אחר: "יקרא בלשה"ק – מפני שהלשון הוא פרי ותולדות האדם מה שמוציא משפתו, ולפיכך יש לכל אומה ואומה לשון בפני... אמנם בלשה"ק הוא הדבור שיש לאדם מצד קדושתו, ולפיכך יש לאדם שתי לשונות, האחד קודש שהוא לאדם מצד הקדושה שיש באדם, והשני הוא לשון המוני כי יש באדם כול חול ג'כ. והחלוק שיש בין הלשונות מפני שהלשון הזה בו נברא העולם... והוא לשון מלאכי השרת. לכך נתן זה הלשון אל חלק הקודש שבאדם, ולכך התורה וספרי הקודש נכתבים בזה הלשון דוקא, ומפני זה נקרא הלשון בלשה"ק [ועוד כתב בזה בחידושי אגדות סוטה לג ע"ב]. וכן דחאו הריטב"א בספר הזכרון פ"ח פרשת כי תשא, וכתב שהוא סוד גדול ונורא. אור זרוע לצדיק לרצ"ה מלובלין. השל"ה הקדוש תולדות אדם ביהמ"ק א. מגדל עוז לריעב"ץ בית מידות עליית המידות החמודות. רמח"ל (לשון למודים ח"א למוד י): "כי אין בכל לשון שם העצם אל הא-ל יתברך, כי אם בלשוננו, ובכל שאר הלשונות אין לו כי אם כנויים... רק בשמו האמיתי המיוחד בלשה"ק כי הוא העצמי לו... ויקראו בשם השם המיוחד לו, כי רק בלשון המקודש – נמצא למעלתו על כל שאר הלשונות". חת"ס תר"מ יגש עמ' מב, דרשות לחודש טבת עמ' ק. אור זרוע לצדיק (רצ"ה) מאמר על מהות בלשה"ק מ"י. ובספר חסידות מבית קוצק בשם שיח שרפי קודש (ענין תשובה) כתבו: "שנקרא בלשה"ק, כי מי שאינו קדוש – אינו מכיר אותו הלשון, שהיה (האדמו"ר) מראה לכל אותם הבקאים בלשה"ק – שאינם מכירים כלל (א"ה), וידוע לכל העולם אין הרה"ק הרחנה"ל הכהן מאלכסנדר והה"ק וואלף מסטריקוב והחידושי הר"מ – איך היו בקיאים בשירים, והיו מראים להמשכילים* שאינם בקיאים כלום". רשב"ה בראשית יא, ז הקשר בין הלשונות לטבע העמים.

כתב שלח"ג (הרופא, בסוף המגן השני): "המו א"כ אזניכם ושמעו אלי, כי הכתב והלשון אשר נתן בם השם לישראל את התורה – אין להם שום שם מדומה, עד שיכוננו כל אחד ואחד מהם ביהוד, בשם מי שיחיה מנוי הארץ, כמו בארמי, פרסי, טרסי או זולתן מן הכנויים. ואם לפעמים קראו רז"ל, הכתב והלשון ההוא – 'עברי', לא בעבור זה כנו אותם כן בעצם וראשונה – למספר גבולות עמים, אלא בהשאלה פשוטה ובשתוף שם זה של קדושה בלבד. וגם אברהם עצמו שהיה ראשית גוים לאומתנו – לא נוקב בשם זה 'עברי'... כי אם קודם שנמול. וישראל לשבטיהם ולמשפחותיהם – לא נקראו מאת השם 'עברים'... אלא קודם מתן תורה, שאז בעבורה נקראו 'קדושים'... ולא נזכר עוד בשם 'עברי', אלא בימי שאול שהוא בתחלת מלכותו. והפלטתם אחרי חידושו להם שם זה כמבראשית'. המלבי"ם בראשית יא, ז, (ראה לאמיתות תורה"ק, שמרע"ה בא בשנת ג'תמ"ח ומספר עובדה* שיכולה להיות מוכחשת ממצבות עתיקות* וכדו' ולכו מהר"י ארבינאל ע"פ הכוזרי, ראה שכל השמות הפרטיים בתורה הם בשפתם, ואין באף שפה 'איש-אשה', וכן שמות כו' נח' 'פלג' 'שת').

לשון מקרא, לשון חכמים, לשון ראשונים, לשון הפוסקים והפייטנים. רש"י (חידוש הטיות חדשות לשרשים קיימים), הרמב"ם (סידר מלים ארמיות לצורה עברית: 'אומדן', 'מעבורת'), התיבונים (חידוש מלים מתורגמות מערבית: 'כמות-איכות', 'טבעי-מלאכותי', 'סבה-מסובב', 'מציאות', 'מושכל', 'גשמי-רוחני', 'חיובי-שלילי', 'מרכו', 'אופק', 'אקלים', 'ראב"ח הנשיא [העייבור, 'המשיחה והתשבורת', 'צורת הארץ'], לשון הפייטנים (משקלי 'פָּעַל' 'פָּעַל' 'פָּעַל', חרוזים, משקלות, השאלות). הקדמת הרד"ק למכלול: רק מה שבעשרים וארבעת הספרים ומעט מהמשנה – הם בלשה"ק. וכ"כ התשבי בהקדמתו ובספריו. אך עיין מו"ל פ"א סז. יסוד חשוב מאד כתב הרמב"ם ריש

תרומות (ו"כ ריב"ג בהקדמת ספר הרקמה, ויישב הלשון לפי הדקדוק וזוהר רד"ק בשה"ש שרש 'כסס'), וכ"כ המל"ש (חולין פ"ז מ"א): "חז"ל היו בקיאים יותר מאתנו בלשון הקודש. וכ"כ הרמב"ל בלשון למודים (ח"א למוד חמישי): "כי לא נבנה הלשון על הדקדוק - כי הדקדוק על הלשון, ולא יכול הדקדוק ללמוד רק את אשר השיג וידע. ואנחנו כעיוורים (אשר באמת לא ידענו לשוננו) לא נוטיל מום בלשון קדוש - כי לא ידענוהו, אך דבקים בנביאי אמת, בעקבותיהם נתנהל ולא נשגה, ואשר מצאנו בס' - נקח, ואשר לא מצאנו - לא נמצא, אם לא כבר גלה לנו הלשון באמת בנין פועל אחד - כי אז נוכל ונשלימהו". בענין שם 'עברית' ראה לקמן פרק ראשון, 'מִנְחֵי דְקָדוּק וְלִשׁוֹן', ערך 'לשונות שמיות', בהערה ד"ה 'העברית'. כמה מגדולי עולם עסקו בדקדוק בעומק ובהרחבה (רס"ג, רש"י, ר"ת, רשב"ם, ראב"ע, הרמב"ן, רד"ק, תו"ט, הב"ח, הגר"א, הפמ"ג ועוד). חת"ס מילה 'כי פי המדברר אליכם': "כי סגולת לשה"ק שלא יתקיים באדם שאינו משמר עצמו בקדושה, שפלא גדול בגלות בבל בזמן שבעים שנה - נשתכח לשה"ק והיה העם מדבר כשדית ואשדודית, יען כי לא שמרו עצמם בקדושה. ולזה נתן להם יוסף אות על דרכו הטוב - כמה שלשה"ק מורגל ושגור בפיו". פיהמ"ש להרמב"ם (אבות פ"ב מ"א): "שצריך לזהר במצוה שיחשב בה שהיא קלה, כשמחת הרגל ולמידת לשון הקדש - כמצוה שהתבאר לך הומרתה שהיא גדולה, כמילה וציצית ושחיטת הפסח". שפה משותפת בין יהודים (ספר חסידים תתקצד), כדי להביאם לאחדות (מאור ושמש בראשית יא, ו), קב ונקי פרק פב אות טו, מביא הגהת החת"ס על מ"א א"ח פה סק"ב שכתב שאין לדבר לשה"ק במבואות המטונפים (ספ"ח תתקצד), וכתב ע"ז החת"ס: "ונ"ל, דמשום הכי הרגילו אבותינו את בניהם מבלי לספר בלשה"ק, ונשכח מאתנו בעוה"ר, משום שגלו לבבל שהיתה מלאה גילולים". ספר חסידים (ט" דש): "שידע ויבין מה הוא לומד, אע"פ שאינו לומד אלא 'עברי' - צריך שיהא מבין מה הוא לומד. כשלומד מקרא - צריך שיבין לו". וביאר ביעלזו חסידים: "שאף בקריאת המלות - צריך הבנה, להבין החילוק שבין 'חמף-קמין' ל'פתח', ו'סגול' - לשאינו חמף, ובאיזה מקום הוא שו"א נה, ובאיזה מקום הוא שו"א נע, וחילוק שבין דגש לרפה, וכיו"ב הרבה". כתב הרד"ק (מכלול דקה"פ אבני גזית): "הנראה בעיני, בקריאה שצריך האדם להזהר עכ"פ בעוד שיקרא בתנ"ך - לבאר התיבות והאותיות, ולהפריש בין הדומות... וכן צריך להזהר בכל קריאה שיקרא האדם פסוק - בכל עת שיקרא. אבל בדבריו, כְּדָרְוֹ לִשְׁוֹן הַקּוֹדֶשׁ, גם בזוכרו פסוק על פה שלא בתפלה - אפשר שיותר לו זה, להבליע אות - באות מן הדומות, ולדבר בהן - כאשר ירצה. ואעפ"כ, הביאור בכל - יותר טוב, וישרגל האדם על לשונו - הביאור, וכל שכן קריאת האותיות, שצריך להזהר בהן, שלא תדמה הוי"ו - סמ"ך וכו'... ואעפ"כ, הֶעֱלֵג אֲנִי אֶע"פ שהוא אנוס - צריך להזהר בכל כחו, ושימטע בדבריו - בדברים שהוא עלג באותיותיהן... והארכתי כל זה בענין הזה, לפי שראיתי רבים נכשלים בקריאה, ואינם קפדים בקריאתם - על דמות האותיות זו לזו, ועל הבליעם אותם במקום שאינו ראוי". יעב"ץ סידור ת"ב חלון ז. ואמרו בתלמוד ירושלמי (סוטה פ"ז ח"ב): "א"ר יונתן דבית גוברין: ארבעה לשונות נאין הן להשתמש בהן העולם, ואילו הן: לעו לומר, רומי לקרב, סורסי לאיליא, עברי לדיבור, ופירש קרה"ע: "לעו. לשון יוני. רומי. לשון רוסיים: לשון סוסי. הוא לשון ארם צובא והוא לשון תרגום, וי"א שהוא לשון גמרא ירושלמית: לדיבור. שהוא לשון צח, גם קל לדבר, שכל מה שהוא מכביד הלשון הקילו בתנועות ובדגש ובפרה". ירושלמי שקלים סוף פ"ג. דרושי הצל"ח אהבת ציון דרשה ב ד"ה וצריכין. שו"ת מהר"ט ח"ב אה"ע טז הובא בב"ש קסט"ס כח. שו"ת חלקת ציון יואב ח"א מה"ק אבה"ע יז: האם לשון משובשת הוי לשה"ק. ורשב"ד יישב ע"פ התוס' נזיר ב ע"א ד"ה נזיר דשיבוש של לשה"ק דינו כלהש"ק ולכן אף שהמקבל על עצמו נזירות בשאר לשון אינו נזיר אא"כ מבין אותה הלשון, מ"מ בלשה"ק הוי נזיר אפילו שאינו מבין וע"ש באורח משור. אולם שהש"ר ב, ד. רמב"ם נדרים פ"א ה"ז. ספ"ח יח. אמנם כתב החזו"א (אגרות ח"ג, תורה, יט) שלעמלי התורה אין פרי עבודתם של חוקרי הלשון ותרגום המלים מועילה רק לעתים רחוקות ובדברים קלי ערך, שהרי נגמרת העמל בתורה היא תוכן הענין ולא לתרגום המלה שהוא בבחינת תיק. וכתב רעק"א (אגרות רעק"א אגרת ג): "ואחרי שאנשי כנה"ג תקנו התפלה בלשה"ק צח ונקי, מי יודע עד היכן כוונתם מגיע בכל תיבה ותיבה בנגלה ובנסתר. ואם קצתם אינם מבינים לשה"ק ולא הרגילו בניהם בה, זהו בעצמו רע ומר מאד, לבזות לשוננו הסתור והיפה ולהשליך אותה אחר גיוסם אשר לא ילמדו אותה לבניהם, וחרפה היא לנו בין העמים כי כל אומה ואומה מדברת בלשון עמה ואוהבת לשונה, ואנחנו נעזוב לשוננו הקדוש?! מלמדים בניהם לשון צרפת ולאטיין ודומה ועוזבים לשה"ק. אהה! וכי זה חכמתם ובינתם לעיני העמים?". כתב רבי יוסף חיים מבגדד, ריש גלותא דבבל, בס' אות חיים (דרשות הבא"ח מכת"י, ירושלים התשנ"ח, דרוש [טז] 'חינוך הנער'): "אך בא הכתוב לְלַמֵּד, כי לאו בלימוד התורה בלבד תחנך את הנער, אלא גם עוד זְנוּךְ לְנַעַר עַל פִּי דַרְכוֹ... וכן הענין בלשון הקודש, שהוא חלקם של ישראל, אשר נכתבה התורה הקדושה בה, ואשר הוא עתיד להיות עיקר הלשונות, שכל הבריות ידברו בו, כמו שארז"ל (תנחומא בראשית יט) על פסוק (צפניה ג, ט) 'או אהפך אל עמים שפה ברורה'. איך יהיה איש

הישראלי חסר ממנו? שאינו יודעו לדבר בו היטב כראוי! ופה עירינו, אפילו החכמים – אינם יודעים לדבר לשון הקודש צה, וגם לא לכתוב מכתב בלשון הקודש צה, אלא מגמגמים בו, וכל שכן המון העם – וזה גנאי גדול. ועוד, צחות לשה"ק והבנתו – זה נוגע גם להלכות ודיני התורה, כמו שאמרו בגמרא (פסחים מב ע"א) על 'מים שלנו', וכן אמרו (עירובין נג ע"ב) 'גלילי שומה וכו'... מדבריו יוצא, שיש ענין גם לדבר ולכתוב בלשון הקודש, כהכנה לגאולה העתידה – שאז תהיה זו הלשון המדוברת, ופתאום יבוא אליה הנביא ז"ל ומשיח צדקנו, ויחיו חכמי כל הדורות – וכיצד נוכל לדבר עמם? (על דרך שכתב החפ"ח [בקונטרס 'צפית לישועה'] למדוד הלכות קדשים – כהכנה לבנין ביהמ"ק, שבמהרה יבנה – והיהו מיד חכמים בקיאים להורות לעם מה יעשו). וכ"כ מהר"ץ (צלחה) במעיל קטון (ו ס"ק פט): "ומה שכתב הרב (מעיל שמואל, בדברים העוזרים אל הכוונה) 'הו"ן מהלשון שמורגל בו', פירוש שמי שמתפלל בלשון אחר הו"ן מהלשון המורגל בו כל היום – יקשה עליו לכוין, משא"כ בשמתפלל אדם בלשון שרגיל בו, ר"ל שמשתמש בו כל היום לכל צרכיו – יקל עליו לכוין. ולכן, מי שיוכל להרגיל עצמו לדבר בלשה"ק כל היום עם ריעו – יעשה וישכיל". וכן הביא בס' לשון קדושה (סופ"א) בשם בעל התו"ת בספרו 'שפה לנאמנים' שדייק כן מהשו"ע או"ח שז (היתר קריאת ספרי מלחמות). ואמנם יש שחלקו עליהם (ויואל משה [מאמר לשה"ק]. רבי יוסף י"ט ידיד הלוי), וכן היה מנהג הציבור החרדי האשכנזי עד הדור הזה. אך לא כן היה מנהג הציבור הספרדי ועדות המזרח. כאשר התארח השל"ה הקדוש, בעיר חאלב שבארץ, סיפר: "חכמים גדולים... וכל דיבורם בלשה"ק". רבי שבתי פס בספרו 'שפתי ישנים' (הביאו במקב"ר מבוא פ"י, ב): "ומאז באתי לכאן ק"ק אמשטרדם, הלכתי כמה פעמים לבתי מדרשות של ק"ק ספרדים יצ", וראיתי בני ענק ילדים רכים... לרוב בקיאותם בכל המקרא ובחכמת הדקדוק... בחדר החמישי מרגילים את הנערים לקרוא הלכה גמרא – עד שיגיעו לכלל הבנה ושכל, ואינם מדברים שם – כי אם בלשה"ק, ורק ההלכה מבארים בספרדית". (למצוא 000 רבי אליהו קפסאלי [סדר אליהו זוטא] שלמדו באיטליה בלשה"ק ודא באיטלקית, לאדינו או יידישן כדי שיבינו הספרדים והאשכנזים. 000 [למצוא שו"ע באיטלקית] מתורגם) לרבי יהודה אריה ד-מורינא. גם בין חכמי האשכנזים עוד בדורות הקדומים, היו שהתרגלו בדיבור לשה"ק (ואדברה בזמנים קדומים [דורו של רש"י] היו מורגלים בדיבורה יותר מחכמי הספרדים, כמש"כ רבנו שלמה פרחון [בחתימת מחה"ע]: "כי לא נהגו בני מקומנו – לדבר בלשה"ק כל כך, מפני שכל המקומות של ארץ ישמעאל – לשון אחד יש להן, וכל האכסנאין הבאין אליהם – יכירו את לשונם, לפיכך לא הוצרכו להשתמש בלשה"ק להיות רגילים בו. אבל כל ארץ אדם – משונים לשונותיהם זו מזו, וכשיבואו אכסנאין אליהם – לא יכירו דבריהם, הוצרכו לדבר להם בלשה"ק, לפיכך הם רגילים בו יותר". וכ"מ בספר חסידים תתקצד. קב הישר פרק פב, ובפ"ג כתב שיהיה שגור על לשונו לשה"ק, כי הוא לשון צח ומועיל לנשמה. יערות דבש ח"ב דרוש ב, ד"ה 'חביתו'. לדבר בשבת רק בלשה"ק (מהרח"ו שעה"כ קידוש ליל שבת דרוש א ענין סעודת שחרית דשבת. פ"ח שער השבת פ"א. משנת חסידים מסכת ליל שבת פ"ו. השל"ה הקדוש מסכת שבת נר מצוה סז. ובס' חמדת ימים' שב"ק פ"ח: "ואשריו מי שמרגיל עצמו לדבר בלשה"ק אף בימות החול" (ע"ש שהרחיב עוד). שמב"ר שז ס"ק ה, בשם א"ר). וכן מסופר על רבי ישראל משקלוב (הקדמת לפאה"ש [מכתב ר' אליעזר הלוי, רבו של מונטיפיורי]), וכן מסופר על א"ז (י"ב דורות) אדמו"ר רבי שמואל שמלקי הלוי הורוביץ מניקלשבורג (תולדות שמואל פ"ח, בשם בית פנחס [אות יג] ועוד. והביא שם ש"א, שבסוף ימיו – היה מדבר בלשה"ק גם בימות החול). וכ"כ בסידור חוקת עולם (שה"ל זקן-זקני רבי שלמה מוסאיוב זצ"ל, מהדורת תרס"ה): "יזהר שלא לדבר בשבת כי אם בלשה"ק, ושלא לדבר שיחה בטילה או דבור חול – אפילו בלשה"ק". וכן היו כמה זוהרים אף בחוה"מ (האדמו"ר רבי שמואל משינובא, ראשית צופים ב, ד"ה 'שלא יהא דיבורך שבת כדיבורך של חול'). וכן היו שהקפידו בשעת שאיבת מים שלנו, לדבר רק בלשה"ק (קה"ש פט). לב העיבר"ל תרל"ב, רבי משה נחמיה כהנוב (כהניו) [ראש ישיבת עץ חיים], עלה תרכ"ד. חיבר ספרים חשובים, בפרט על מצוות התלויות בארץ, הובא בבאה"ל שית, 000], הוא בעצם חלוץ הדיבור העברי בא"י האמיתי, היה האשכנזי הראשון בירושלים שדיבר בלשה"ק עברית עם תלמידיו (לפני אלבי וחבר מרעיו), אך לא מתוך כוונה 'לאומית', כי אם מתוך כוונת קדושה ולימוד תורה (ע"פ עדות תלמידיו וצאצאיו, ותולדותיו בסוף צוואתו 'שפתי ישנים', מאת הרב בצלאל לנדוי, עמ' ג-מ, והערה 28). בת"ת שבשכונת הבוכרים לימדו תורה בעברית, רבנים ספרדיים מעדת ארץ (ר"י קאשטיל, ר"ש לניאדו), אלבי כתב בעתון 'השקפה' (אין השקפה אלא לרעה) עליהם בשנת תרס"ו בקנאה ובהערצה, מתוך תקוה שגם האשכנזים ינהגו כמותם. (מ"ז ר' בכור יוסף בן-דוד ז"ל, סיפר לי, שבשנת תרס"ט, למד תורה ומשנה בעברית, בת"ת אצל המחנך הדגול רבי שלמה עבו-מערבי זצ"ל [ראה דברי הספד מרגשים אודותיו - מתלמידו, בקול יהודה חלק האגדה, מילי דהספדא], שאף הציע לו לשנות את שם משפחתו מ'לודיף' ל'בן-דוד' [והלך מ"ז] והציע הדבר לאביו, וכן עשו). התרחקות חכמי אשכנז מהעיסוק בדקדוק ובמקרא, כי היתה אבן יסוד בחכמת המשיכילים*, ומשום אזהרת רבי אליעזר (ברכות כח ע"ב) "מנעו בניהם מן ההגיון" שפירש"י "לא תרגילום במקרא יותר מדאי – משום דמשא"ב (ביאר במקב"ר [מבוא פ"ב, ד, ע"פ מה שרמז רבי חיים ב"ר

מילון, מיקוד, מכללה, מעבדה, מצפון, מקדמה, מרשם, משאבה, נגיף, נווד, נזיל, סמכות, ספריה, עותק, עצמאות, עקביות, עיקרון, עמיד, דקדקנות, ריכוז, רכבת [רמז בפאש"ד ח"ב, פ], שיווק, תדהמה, תהליך, תוצרת, תורה, תזכיר, תמיר [מלשון גבוה תומר], תפאורה, תפריט, תעשייה, תקציב, תקר. וכן חידשו מהעברית: מנסרה, מנשר, נדיר, נמשים, צמיג, תמרון, תעמולה, תעריף. ועוד מלים רבות שבכל יום ביינו. האקל"ה ותעתיקה. הקדמת ספר חידושי רבי יעקב אורנשטיין, ביסוד חברת 'שפה ברורה' רבני הספרדים (הראשונים לציון רבי 000 חזן, ורבי יעקב מאיר) התנו עם אלב"י שלא יעשה השכלה, אלא רק למוד עברית ואח"כ בתרמ"ב הפך עורו והתנגד לכל הישוב הישן ל'כוללים' ול'חלוקה' שכינו אותו 'שפה ארוכה' [תריח-תרפ. היה בעד תכנית אונגדה], יהדות התורה והמדינה לאוריאל צימר (גיטלין): "המומחה הנווד לשפות השמיות ברגשטאסר [שאינו מבני ברית*] כתב על העברית החדשה* כי הנסיון 'להחיות' את השפה העברית תוך העדר 'הרגשת לשון עברית בטוחה' הביא בהכרח לידי 'פתרון מדומה' לעברית, אשר לאמיתו של דבר היא שפה אירופית עם הסוואה עברית שקופה". מכתב הרא"ה קוק עם הגר"ח זוננפלד: "שכל זמן שהדוגלים בשם תחיית השפה העברית לא ישימו לב לתחיית כל קודש ישראל... אין תקוה שהשפה לברה הערומה מכל תוכן חיי קודש מקוריים תבסס את היינו הלאומיים בארץ אבותינו". על חומותין ירושלים עמ' קטו (ר') משה בלוי בשם הגר"ח זוננפלד: "אולי שגינו שלא החלטנו אנחנו בבואנו לארץ ישראל להנהיג את הדיבור בלשה"ק כי אז היינו מקדמים את החפשיים והיינו ע"כ מוציאים מידיהם את הנשק החשוב ביותר".

גם דברי ספרי זה, הנם על הלשון העברית המחודשת התקנית הכתובה, ואיני מדבר על לשון הדיבור הרחובי ההמוני שפשטה ופשתה בארץ ישראל, לשון שאין בה לא דקדוק ולא תחביר, לשון דלת מלים והבעה - שהתרחקה מרחק גדול אף מהעברית המחודשת (רק אייחד לה את פרק עשרים-ואחד, 'צוהת ברוכות').

ויואל משה מאמר לשה"ק: תמיחת התו"ת מפני מה לא הביאו הרמב"ם ושו"ע להלכה הדין היוצא מדרשת חז"ל (ספרי עקב מו ונ"ע: ירושלמי סוכה סוף"ג, ספרי זוטא שלח לח, תוספתא חגיגה פ"א ה"ב, בה"ג סוף הלכות ציצית), שיש לדבר עם התינוקות וללמד בלשה"ק. תירוצ' מנעו בניכם מן ההגיון' מרוב ההתעסקות בלשה"ק ימשכו ללימוד זה בלבד ולא יתעסקו בלימוד התורה. ובשם הצ"ח (ברכות כה נ"ב) [לא נדפס לפנינו] 'מנעו בניהם מן ההגיון' הוא גם מחשש שמא יקח לילדים מלמד מהקראים והמשכילים. וכן אנו רואים שהחכמים דברו ארמית ולא בלשה"ק, והש"ס מיועד לחכמים שהבינו לשה"ק ולא לעמי הארץ ואעפ"כ אמרוהו בארמית. ואע"פ דאיתא בירושלמי (שבת פ"א ה"ג. שקלים סוף"ג [וראה תקלין חדתינן שם עומק הענין]) שהדר בא"י ומדבר בלשה"ק הוא בן עוה"ב, מ"מ רוב הירושלמי הוא בלשון ארמי שבו דברו החכמים (כמש"כ הרמב"ם בהקדמתו). וכן בבית"מ מקום השראת השכינה היו רגילים לכתוב ביוונית (שקלים פ"ג מ"ב) ולא בלשה"ק. (וכתב דלא כדברי שו"ע הגר"ז [הלכות ת"ת פ"א א] שכתב שבימי חז"ל היה רוב דיבורם [עכ"פ של הת"ח] בלשה"ק, וממילא היו מתחילים לדבר עם התינוק בלשה"ק. ודחה דבריו דאדרבה מלשון הספרי 'משתחיל לדבר' משמע שמדבר לשון אחרת, ועליה מוסיפים לספר עמו בלשה"ק). ומה שנראה לכאורה שיש סתירה בין דברי הרמב"ם בפיהמ"ש לאבות שלימוד לשה"ק הוא מצוה (קלה), לבין היד החזקה שם לא פסק להלכה ללמד בלשון לשה"ק, לק"מ שבפיהמ"ש הוא מפרש המשנה כפי מה שהיה בזמן חז"ל, וביד החזקה הוא פוסק לנו הלכה למעשה, שכינם לאחר שהפסיקו חכמים לדבר בלשה"ק - אין מצוה ללמדה יותר. [השגת ויואל משה על חסלא"ב בפירוש דברי הירושלמי שבת פ"א סוה"ג: 'כל מי שהוא קבוע בא"י... ומדבר בלשה"ק... מובטח לו שהוא מחיי העוה"ב', שכתב שאפילו עובר עבירות, וכתב ע"ז שהוא קטע מזוויף (כתלונת נכדו הגאון חיד"א בה"ג שחלו ידיים בחסלא"ב)].

(אע"פ שהיום העברית המחודשת שלטת, מ"מ אנו נצחנו את אלב"י, כי עיקר מלחמתו היתה בישוב הישן ב'חלוקה' וב'כוללים', והיום רוב הציבור החרדי חי מכספי חלוקה מסודרת ומאורגנת [המיועדת רק ללומדי התורה] ולומד ב'כוללים' את התורה"ק [ורובם לומדים באותה עברית שייסד אלב"י למטרות חול]. ורוב הישראלים* בארץ כבר אינם מדברים אפילו באותה עברית מחודשת, כי אם בלשון רחוב זרנגוית מסורסת ומגושמת, דלת מלים וחסרת כללים. [ומה שהאשימו את בני הישוב הישן - אשמו הם בעצמם, ראשי 'חובבי ציון' אספו נדבות מיהודים מכל רחבי העולם, ובזבזו כספים וחיו חיי רווחה באירופה]. העברית המדוברת היום ('שפת הרחוב'), החז"א אהבה-כרת, ניבול פה. גורל לשה"ק הוא כגורל אורה"ק (הקב"ה ולא מלאכים ושרים. עשר קדושות, סוריא).

חשיבות הדקדוק בלשון: עירובין נג ע"א בני גליל, כי בלעגי שפה, הקדמת דונש, הגר"א, פריימן הטעמת המלים, הקדמת קונטרס 'קול יעקב' שבסוף סדור עוד יוסף חי, תרגום ת"י בלשן בי קודשא (בראשית כב, יא).

וכבר הוכיח רבנו קלונימוס בספרו 'אבן בוחן' את מחשיבי הדקדוק יותר משאר חלקי התורה"ק: "ויש שיתפאר בחכמת דקדוק ומסורת, יקוה ממנה מהישם - משכורת, ובעשותו לרוח משקל, לחקור בין הבניין הכבד והקל, כל היום מביט וצופה, בעיון דק הדגוש והרפה... יגל בהשיגו הפעלים הזרים ובילדי נכרים ישפיק, ויתבונן בה"א אם היא נחה או עם מפיק... כמה ראיתי מדקדקים עברים נצים, על כלל גדול אמרו מקדמוני המליצים... וקצתם בעיניהם חכמים, ולהם סודות סתומים, במקרא אלו הטעמים.

אני ראיתי מחלוקת גדולה, בענין קדמא ואולא, וריב גדול עד שהרם נשפך, בענין שופר מהופך... בהנה לבדנה העמיקו בפרטים ודקדוקים, וגבהו לפי דעתם מאראלים ומצוקים, אע"פ שלא ראו אור במלאכה אחרת, חשובה ממנה ונבחרת. ועל האמת אם בדברים הללו הערות טובות, אין לזלזל בתורה בעבורם כי הם כקליפות והתורה לבבות, היא לבדה תרומם גבר תולכנו קממיות, דקדוקיה עושר וכבוד והללו בערכה דקדוקי עניות*."

ובעל תנ"ת בספרו מקב"ר (ח"א פ"ג, ה), זעק מרה על אותם 'המחדשים': "סופרינו* 'המפונקים והאיסמניסים'... הפחיתות וההבלים אשר ה'איסמניסים' האלה מכניסים לתחום שפתנו, ועושים עליה מעטה חושך ואפלה, עכורה ודלוחה, בלולה ומבולבלת - ברכשם ובהקנותם לה מלים מן החוץ... ובעל כרחם רוצים 'ל'יהד' אותם, וסוף הדבר - מחבלים את השפה, מטמטמים את המובן, ומבלבלים את הכונה הנאותה... וכל ארחותיהם בזה - הן ארחות מוטות ועקלקלות, המטים ומעקבים את יושר יקרת טהרת שפתנו הנקיה והטהורה... אך צחוק וגיחוך הוא, לראות 'חדשים לבקרים' יצמחו ככמהין ופטריות, 'המצאות נפלאות' בתכונת שפתנו, כמו שבדו מלבם סופרים* מחדשים כאלה... סופרי* הדור שאחר מנדלסון... ויראו עצמם בני חורין, ותהי הרוחה למהלך שפתם ולבאור הגיוני רוחם, בכל דבר וענין אשר הרו והגו, מן איזה מין שהוא, ומן איזה חומר שהוא, כי מה שהיה חסר להם במלים ובניבים* מן המקרא - מלאו במלה מן התלמוד ומן האגדות, ומן כל אשר מהם מסתעף. (ואמנם הכמו והשכילו בפרט זה... וכך הורה לנו... רבי יונה בן גנאה... רבי ברוך ב"ר שמואל ממנצא... רבינו הקדוש רבי יהודה הנשיא, נאלץ לשאול לו מלים משפת חול...) אבל, סופרינו* אלה... סופרים* חדשים מקרוב באו, חדשים שבחדשים - גרשו את הסאה, וישתמשו במלים ובניבים* עקומים ועקובים, ובמבטאים שזורים ומרכבים מכמה וכמה לשונות קרובות ורחוקות, אשר לא רק הוראתם, אך גם הברתם קשה ועבותה, ולא רק במקום ההכרח במקום אשר שפתנו לא תספיק, כי אם גם במקומות שאין להם צורך והכרח כלל... אך הם בזרות רעיונם ובעקימת הגיונם - חדשו מה שחדשו, ויטמאו את הרגשתנו, ועכרו את שפתנו - עד אשר כמעט לא נכירה עוד בטהרתה ובתומתה, בצביונה ובתמונתה. ועל זה אמנם היה דוח לבנו... וכבר הוכחתי באחד מכתבי - את המנצח על ה'ספירה' 'הבלשנית' הזאת, כי הפך את שפתנו - לשפת כתיים, ואת לשוננו - ללשון עלגים. וקראתי בשם 'סנחריב השני', לומר כי הראשון - בלבל את העולם (קדושין ע"ב), והשני (כלומר הוא) - את שפת ישראל". ובסיום דבריו, ניסה לנבא ולקוות: "ובטוחים אנו, כי דור הבא - ידון בננייה את כל אלה ההמצאות המהוכחות, וישוב אל טהרת השפה במקורה הראשון, הישר והנאמן, הוזק והבריא, והקל להבין... ועיננו נשואות אל נחמת העתיד, הנחמה היחידה הנותנת חיים ותקוה לתחית נפשנו הנחלאה ונדכאה, כי המלאך הגואל אותנו מכל צרה ויגון - ישלח לנו פדות ורוחה גם מצרת הבעלים החדשים לשפתנו, ויחד עם תשועת עמנו בכל צרכיהם - נזכה לראות בנחמת טהרת שפתנו ובטוב טעם סופרינו*, וישבו אל חיק הורתם - היא אמנו שפתנו, אשר ביחד עם יקתה שיבתה - עדיין נראית לנו כמו בכתם פז כלולותיה, ותפארתה עלינו נגד כל העמים והלשונות". ובדורנו, זעק ומחה על כך האדמו"ר מהריט"ב בספרו ויואל משה (מאמר לשח"ק): "לשונם הטמא מעורב ברוב דברים של מלות זרות ובדיות מלב המינים - שאינם לשח"ק, אבל הס"מ וחילולו יודע עד כמה להשאיר בלשונם מלשח"ק - באופן שיהיה להם אחיזה בכחות הטומאה... (כדאיחא בזה"ק) [פרשת נח דף עה סע"ב] שכל זמן שדברו אנשי דור הפלגה בלשח"ק - הצליחו, כי כשרשעים מדברים לשח"ק הם מצליחים... ובדיותי בא", הראתי להם כמה מלות שאין להם פרוש - כי אם בכונה לשם מיות... ועלובה העיפה שנחטומה מעיד עליה, שהפרופסור הגדול שבהם, שעשה תולדות הספרות העברית, כתב בעצמו שנעשה זה הלשון - לנגח בו האדוקים... וגם כתב שהציונים* הזקנים - אף שלא היו אדוקים, מ"מ לא הסכימו לשנות את לשח"ק - שהיא מסורה ישנה, אלא הצעירים שבהם אמרו, שכמו שעושים שינויים בשאר לשונות - כמו כן אפשר לעשות בזה הלשון. וכן היו - שעכשו בעוה"ר יש גם שומרי תורה ומצוות, שאין להם אפילו אותו המורא שהיה להציונים* הראשונים... אלא מקבלים באהבה - הלשון בשינויים שעושים שועלים קטנים וכו'... וכתב רבנו בחיי פרישת וירא, שהמשנה נקודות בלשח"ק - יכול להביא פירושים שיש בהם כפירה... וא"כ המינים והאפיקורסים שעשו כל כך שינויים במבטא האותיות והנקודות - להוסיף ולגרוע... הוסיפו הרבה שינויים חדשים, אשר לא שערו אבותינו ואבות אבותינו, והוסיפו מלות חדשות הרבה - מורכבים בהלשון, אשר צורך לזה לשנות עיקר הנקודה המנהגת את האותיות, ובאים בזה לידי כפירה גמורה בקדושת הלשון, וכל

אות ונקודה* שבלשה"ק – המה דברים העומדים ברומו של עולם, והעושים בזה שינויים – עושים שינויים בדברים העומדים ברומו של עולם". (וראה מע"ז בשו"ת דברי יציב יו"ד נב [ד"ה 'ולכן ודאי']). וכן נשא זעקה ותפילה בכאב לב, הרש"ד מונק בשו"ת פאש"ד (א"ח ג): "השיבושים שנתפשמו בעמיו* של נחש המחלל קדושת לשה"ק... וכעין זה אמרו רז"ל במ"ר פרשת בלק עה"פ 'כי התעללתי בי', 'אע"פ שמדבר בלשה"ק גוי – לשונו סרוח'. ק"ו למינין שבדורות הללו, המתכוונים לחלל ולשבש. השי"ת יחוס על כבוד שמו, ויתקיים בנו במהרה בימינו, 'כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה'".

הקדמה

כתב התשבי בהקדמתו (הביאו הפמ"ג בנטריק"ן קו שמיני, והעתקים בשינויי לשון קלים): "באחד המקומות היה אומן צִיר. וְצִיר צֶלֶם איש על נייר. והיה האיש המצויר תם וישר. יפה תואר ומשוח בִּשְׁשֶׁר. וידביקו על לוח עץ. ועל פתח ביתו היה נוֹעֵץ. להראות העמים והישרים את יפיו. כי כלול היה בהדרו וְעָדְיוֹ. והיה כאשר כל העם רואים. והנה בתוך הבאים. זקן אחד רצען. על משענתו נשען. וראה והביט אף הוא. אחרי כן פתח את פיהו. ואמר הנני עומד משתאה. איך הצייר שנה בְּרֹאָה. הלא תראו כי שרוך הנעל הפוך מלמטה למעלה. כשמוע הצייר את זאת. יצא גם הוא לראות. וירא ויניע ראש. והודה ולא בוש. ויאמר צדקת אתה הזקן. אך הלילה המעוות אתקן. וכן תִּקְנֶהוּ מרם הלך לישון. ולמחרתו הוציאו כמשפט הראשון. ויבוא הרצען שנית. ויוסף להביט בתבנית. ויאמר לְצִיר יפה תקנת ועשית. אבל בדבר אחר שנית. כי רואה אני דבר נבזה. כי הַכְּרָכִים אינן דומים זה לזה. האחד גדול והשני קטן. ויאמר לו הצייר לך אל השמן. כי משרוך נעל למעלה. אין לך בחכמה חלק ונחלה. ויהי הרצען לבושה ולכלמה. ויפן וילך בחימה". וחוסף על זה התשבי, ובעקבותיו גם חפמ"ג, ואחריהם אחרים אחזיק אף אני אב"ד נרצ"ע: "וכן יראתי גם אני. כמקרה הרצען יקרני. בענין זה החיבור. ישמע עלי הדיבור". וזכמו שחטיב לתאר חרב צב"א במבוא לנחל אשכול (על ספר האשכול): "דע, כי האלקים נתן חכמה ובינה לרוב בני אדם לעשות חיל ורב פעלים במדע אחד או שנים; יש אשר ידיו רב לו באגדה... ויש אשר עובר ארחות ים התלמוד... ומַעֲלָה ממעמקיו מרגליות... הלכות ברוחות... ויש אשר זכרונו מסוגל לחקור ולדרוש בקדמוניות... ויש אשר נתן לו השם עינים לראות ברום שמים ומונה מספר לכוכבים... ויש אשר עיניו בארץ על העצים ועל האבנים... ויש אשר ידבר נפלאות על הבחמה ועל העוף... ויש אשר מפענת הצפון והסתום בסתרי הטבע... חכמות המלאכויות והלשונות והתחלקות העמים והמדינות... אך כאשר רוח האדם יורדת היא למטה ואסורה בכבלי נְיֻת בשר – הַקָּלֵט ממכשול ושניאה לא יוכל. וכאשר יפוצו זהרי רעיונותיו על חכמות רבות, ולא יגהה כל היום באחת או בשתיים, כי אם במדעים מינים ממינים שונים – כן תרבינה שגנותיו, וכנים דברי הרמב"ם שהביא התשב"ץ סי' עב, שאמר על הראב"ד; 'מימי לא נצחני אלא בעל חכמה אחת'". כי ספרי 'לעגי שפח' חמוגש בזה לפניכם – מתימר* לחבוק עולם ומלואו, להעיר ולהאיר על כל לשונות בכל תחומי החיים. ובטוח אני שיתפסונו בטעויות ובחוסר הבנה בנושאים שונים, ויתמחו עלי בצדק: התינח דברים שלמדת ועסקת בהם (ואף הם מצער), אך מפני מה תשלח ידך גם לעניינים רחוקים ממך, שלא דרשת בהם ולא חקרת עליהם? ותשובתי: חיבור זה חברתי לא להתגדל ולא להתפאר, כי אם לקנא קנאת לשון הקודש המחוללת בארצה הקדושה, ולהאיר עיני אנשים כערכי – לשים לב לשינויים הרבים שחתחוללו בתקופות האחרונות. ושמתי לנגד עיני – מטרה, לבדוק ולעיין רק בכתבי הקודש המוסמכים והמקובלים*, בדרך התורה המסורה מדור דור מחכמי ישראל המובהקים והנאמנים. ולכן, ביודעין ובלא יודעין – התעלמתי ולא התבוננתי בספרים ומחקרים של בני עמנו שלא נמנו על שלומי אמוני ישראל, ואף אותם ששמרו תורה ומצוות, אך דרך גישתם ודריכתם היה על דרך לא טוב. גם נמנעתי מלחקור הרבה בספרי הטבע והמחקר, ואמנם בדרך אקראי או ע"י שליחים (ואין שליח לידבר עבירה) ביררתי מידי פעם דברים נצרכים מאותם ספרים. ויודע אני ובטוחני שבדברים רבים – לא ידעתי, ולא דייקתי, לא חבנתי, או לא שמעתי (וכבר כתב החזו"א [אגרות ח"ג, קפט]: "המבקר – חפשי מלהיות לו חלק בלימודיות, אם יש לו שפת חלקות או גם עם סופר לו – כבר ניתן לו הזכות לבקר"). על הכל, אני מצהיר ומוודיע: בלב שלם ובנפש חפצה, אני פתוח ומצפח להערות הקוראים הנבונים המעוניינים להעיר ולהחכים, ולא להתנצח ולקנתר, ומקבל על עצמי לחיות אומר 'שמע שמע, מוידם מוידם', ולשמוע הערות נכונות, ולהודות על האמת בטעויות או תיקונים צודקים. אין לי כל עניין להגדיל את רשימת המילים, וחיתי מעדיף שכל שפתנו היום – תחיה

לשון הקודש עברית טהורה, ולכן אשמח על כל מלה או מושג* שאוכל למחוק מרשימת 'לעגי שפה', ולצרף לרשימת 'שפה ברורה', הממתינה לביאת משיח צדקנו במהרה בימינו.

סדר הכתיבה שנקטתי בו, הוא שתחילה אני מביא את פירוש המלה או המושג* לפי 'העברית המחודשת', ואח"כ את פירושה לפי 'מקורותינו' (שחם דברי התנ"ך הטחורים, חז"ל הקדושים, והמפרשים הקדמונים), כדי שישאר הטעם הנכון בפיו של הקורא. ואל יפלא בעיני התופס, על שתוך כדי חציגת* דברי 'העברית המחודשת', אני מביא גם מדעותיהם של משכילים* וציוניים* שחם מקור הסיבה לשינוי משמעות המלה, או לטעות שמחמתה השתנתה המשמעות, כי הדבר נחוץ* להבנת שורש הענין (וכמשי"כ בהקדמת ספר חב"ת: "ואלי דבר יגונב בשם איזה אנשים, אשר אמרו 'לא יפה עשה המחבר, אשר הזכיר בו כל דברי האפיקורסים* ודעתם... על זה אשיב ואען ואומר, לא בדעת ידברו – ולא בהשכל, כי איככה אוכל וראיתי להשיב על דבריהם לבטל דעותיהם – אם לא אזכיר בראשונה דעתם ומחשבותם בו בענין, ואח"כ אשלח דברי ואמסם, תשיב רוחי יולו – עד תבלעמו ארץ ויאבדו מתוך הקהל. אמנם מותר לחזור על דברי רשעים ודעת אפיקורסים – למען השיב על דבריהם, לעקר שרשיהם ולבטל דעותיהם. כאשר חזר דוד את דבריהם, באמרו [תהלים יד, א] 'אמר נבל בכלב אין אלקים השוויתו התעיבו', וכן [תהלים צד, ז] 'ויאמרו לא יראה י-ה ולא יבין אלקי יעקב', לא די כי חזר, אף גם הזכיר את השם בדבריהם)".

כמו כן, חנני מכריז קבל עם ועדה, שכל דעות והשקפות ספר זה – הנן דעותי והשקפותי הפרטיות בלבד, ואינן מחייבות או משקפות את דעת הציבור שאליו אני משתייך, ולא את דעות רבותי, תלמידי, משפחתי וכדומה.

בנוסף על כך, עלי להצהיר, כי התאמצתי והקפדתי, שלא להתקף, להעליב ולפגוע – בספרי, שום בר-ישׁראל שיחיה, בפרט כשהוא בכלל 'עמיתך'. גם לא גליתי נסתרות וסודות רכיל, אלא רק כתבתי המפורסמות והכתובות בספרים. וכמו שלגבי אמירות טובות, אמרו המליצים (מכמו"פ בשם אגרת הויכוח לרש"ט פלקיח, ומע"ז בשם עומר השכחה): "אין להביט על האומר, אלא על המאמר", כך נקטתי דרך זו גם אני לגבי אמירות 'לא-טובות'. כי כל בקורת ומחלוקת שכתבתי בספר, אינן כנגד האדם האומר, אלא כנגד הדעה החיה או המעשה החזק, שלעניות דעתי לא חיו ראויים להאמר או להעשות. ואם בכל אופן, מן דהוא מרגיש עצמו נעלב, או חושב שפגעתי באחרים – הריני מבקש מחילתו וסליחתו, ומבקש שלא כוונתי אליו כאדם – כי אם אל דעתו או מעשיו, ועל אלה יוכל תמיד להשיבני צדקתו והתנצלותו – בשלום ובמישור, כי אזני כרויה וקשובה לתשובתו וחרמתה.

ועוד אתנצל על שאני עצמי משתמש תוך כדי דיבור*, באותן מלים ולשונות – שכתבתי עליהן בספר זה, שאינן נכונות או מתאימות, מחמת שחיים – זו השפה המדוברת עליה גדלנו, (וחרי זה דומה לאותם קדמונים שכתבו ספריהם על לשון הקודש – בלשון הערבית, כיון שחיתה מדוברת בזמנם. אמנם סימנתי כל מלה כזו בכוכבית* למען ידע הקורא וישים על לבו לחפש פירושה האמיתי בספרי במקומה בערכה). וכמו שכתב (כנראה חרש"ד מונק) בהקדמת קונטרס 'ש"ז באין חזון': "עוד על זאת צריכים אנחנו להתנצל, שבכמה מקומות – כתבנו לשונות המתחדשים, השגורות בפי רוב העולם, וכמעט אי אפשר להמנע מזה, כידוע לכל מי שמשתדל לכתוב ספר, וגדולי עולם לא נמלטו מזה".

שלמי תודה רבים עלי להקריב, להורי ומורי ורבותי שלמדוני תורת השם יתברך שמו, והדריכוני בהשקפה נכונה והסתכלות נבונה על חלקים רבים מחלקי התורה"ק, ובכללם לשון הקודש עברית. וחלקם העירו את לבי ולב תלמידיהם כבר לפני שנים, לחלק משינויי-הלשון, השיבושים והטעויות שהבאתי כאן בספר. ועמם חלק מקרובי משפחתי, וידידי לספסל הלמודים, שהוסיפו לי במשך הזמן מלים והערות. אכתוב כאן רשימה* חלקית של חלק מהם, כי רבים וטובים הם (ויסלחו לי אותם

שמיסבות שונות נשמטו מזכרוני, גם ברוכים יהיו: אאזו"מ ר' בכור יוסף בן־דוד ז"ל (שהיה דייקן מיוחד, והקפיד מאד לתקן את טעויותי בתפילות וקריאת התורה [וגם בהיותו בארצות נכר, דבר עם בני משפחתו וקרא להם שמות – רק בעברית]), ויבלחט"א, בנו אבי אדוני ומורי הרב דוד בן־דוד יצ"ו (שמשחר ילדותנו חינכנו לדקדוק השפה, בתפילה ובלימוד התורה, בדיבור ובכתיבה, ואשר תמך ותומך בעבודתי זו לאורך כל תקופת התהוותה – כאב ופטרון לכל מפעלי, ואשר מוסר לי בדרך לימודו – מלים חדשות לענות בהן), עם אמי מורתי דינה־חנה שתחיה. וכן רעייתי שתח' (שנחונה בכשרון* מיוחד בידעת הלשון, מלבד ידיעות מופלגות בשאר ענייני התורה והעולם. והיתה לי לעזר רב בספר זה), והוריה – מו"ח ר' דוד שלום לוביש יצ"ו (שהיו מומחה עולמי לתרגום ועריכה לשונית, ורבות נעזרתי בבקיאותו [ושלח השם דברו וירפאהו במהרה בתוך שאר חולי עמו ישראל]) עם חמותי מרת דבורה לוביש שתחיה (המסייעת לנו רבות). וכן אזכיר לטובה את סבתותי, אסתר־זיסל בן־דוד שתחיה (בת הרה"צ רבי יחיאל ישראל־סראלוב זצ"ל), ורחל [רות] פרומל שתחיה (בת רבי יוסף סילבר ז"ל), שתזכנה לאורך ימים ושנים בנחת ובריאות. בְּנֵי, הרב נתנאל יצ"ו (וחותנו־מחותני היקר הרה"ג יוסף בוגיוף יצ"ו, בני־ברק), והבחורים החשובים נחשון נ"י, יוסף נ"י ומרדכי נ"י (וכן בנותי שתחיינה) שכולם כאחד, כל הזמן, דולים ומשקים אותי מלים ומושגים* מלימודיהם, וה"ר שיתברכו עם אחיהם ואחיותיהם בני ובנותי הקטנים נ"י, יצ"ו. וכן אודה לאִחִי, הרה"ג יהודה לביא בן־דוד יצ"ו (מחב"ס 'כרע רב' [כל בו לדיני הכריות וההשתחויות], 'שבט מהודה', ראש ישיבת 'משכן התורה', ומהוגי רעיון* כתיבת הספר), הרב שילה בן־דוד יצ"ו (מחב"ס 'שלום רב' [כל בו לדיני אמירת שלום, הרושם לי מידי פעם בידענות רבה, הוספות והערות רבות בדרך לימודו]), גיסי הרב רפאל רחמים פיג'ו יצ"ו (מדרש בכורי יוסף יכב"ץ), עם שאר אחי ואחיותי וגיסי יצ"ו (השולחים לי מידי פעם מלים מלימודיהם: הרה"ג ישי שלום יצ"ו, הרב אבישי בא־גד יצ"ו, הרב הראל בן־דוד יצ"ו, ר' אביגדור יעקב בן־דוד יצ"ו, הרב יוסף ריהניאן יצ"ו, הרב שמעון מאיר אליאוף יצ"ו, הרב אריה פינצ'ובר יצ"ו, ר' צבי חיים לב יצ"ו). עוד אזכיר מקצת (ולא כל) ממורי ורבותי וידידי, מהם שלמדוני תורה ודעת ויראת השם, ומהם שהדריכוני בלשון הקודש, ומהם שסייעוני בענייני הספר (לפי סדר הא"ב של שמות משפחותם): הג"ר ברוך מרדכי אזורי שליט"א (ראש ישיבת עטרת ישראל, מחב"ס ברכת מרדכי), הג"ר יצחק אזורי שליט"א (ר"מ ישיבת מיר, ירושלים), הרב יובל אבי־דור (מחב"ס 'מלחמות ישמעאל' ועוד, מדרש בכורי יוסף), הרב רון אילן (מדרש בכורי יוסף [לפנים]), הרב יוסף בא־גד (אבי גיסי, ראש ישיבה תיכונית נחלים), הרב שלמה ביטון (מדרש בכורי יוסף [לפנים]), הרב רפאל בצלאל (מנהל ומחנך, מחב"ס 'פאר לשלח', מלומדי מדרש בכורי יוסף [לפנים]), הרב משה ברסליווער (ירושלים, לפנים מו"ר בב"ב בתורה ובלש"ק), הרב אליהו בר־ששת (מפקח ברשת החינוך התורני*, וגבאי ביה"כ"נ שלנו 'שארית יוסף'), הרב אהרון עמנואל ברטלר (ר"מ בישיבת איתרי, ומהוגי רעיון* כתיבת הספר), ר' גבריאל אלבז (בית־עוזיאל, מורי ללש"ק בנעורי), הרב עזרא דיין (ישיבת בנין אב [לפנים]), הרב נפתלי צבי דמביצר (מחב"ס 'לכלי הברת החסידים', כולל חשב האפוד, לונדון), הג"ר משה הלברשטם [צוק"ל] (חבר בד"ץ העדה"ח, וראש ישיבת 'דברי חיים' ירושלים, מחב"ס 'ש"ת דברי משה', ויבדלחט"א בנו ממשיך דרכו הרה"ג שמואל שמעון הלברשטאם שליט"א (מו"צ וראש כולל 'דברי משה'), הרה"צ מרדכי גימפל הכהן וואלק [זצ"ל] (מייסד 'הועד להצלת הנוער בישראל' ומראשוני הפעילים לקירוב ילדי ישראל הרחוקים), הרב אבנר וייזברג (ביתר־עילית), הרב פנחס זביחי (מדרש בכורי יוסף, מחב"ס 'מזהב ומפז ושו"ת 'עטרת פז' ועוד), הרב שניאור זינגרביץ' (ישיבת בנין אב [לפנים]), הרב אברהם ישעיהו טרופ (מדרש בכורי יוסף [לפנים]), ר' עזרא כהן (קרית משה, ירושלים, מורי ללש"ק בנעורי), הרב אפרים כהנא (מזכרון יעקב, שאף ידו תיקנה ספר בנושא זה, ושמו 'בנין שלם – שפה ברורה' [שהביאותיו רבות בספרי בשם ב"ש שפ"ב]), הרב יצחק כרמלי (מרבני ביה"כ"נ ע"ש קני הר"ש מוסאיוף [וממייסד ביה"כ"נ שלנו שארית יוסף], ירושלים), ר' דוד לוק (בית שמש, מורי ללש"ק בנעורי), הרב יצחק מרקוביץ (מורי בת"ת חורב ר"ג, ומחב"ס 'לשון וסגנון', 'חבור וסגנון' ועוד), הרב יגאל הכהן סבטו (מדרש בכורי יוסף [לפנים]), הרב יהודה סטורץ' ([לפנים] כולל משאת משה, ירושלים), הרב יעקב צור (ראש י"ת שעלבים), הרב משה קוטקס (כולל משאת משה, ירושלים), הרב עמנואל קראוס [ז"ל] (מורי בילדותי בב"ב, אשר פקח עיני תלמידיו להכרת טבע הבריאה בחכמת הבורא, ובגישה נכונה לממשלה הציונית*), הרב אליעזר רוב (מנהל סמינר 'מעלות', לפנים ר"מ ב"ת שעלבים), הרב יוסף שורש ([לפנים] ר"מ ישיבת 'אור ברוך', ירושלים), הרב יצחק שישא (קרית־יואל, מונרה, נ"י). כולם יצ"ו שליט"א, ויבורכו בכל הברכות הראויות, על עזרתם הרבה, לימודם החשוב, ועידודם התומך, במשך השנים (ובבקשת מחילה מכל מורי ורבותי וידידי שלא הזכרתי ברשימה* קצרה זו, כי רבים היו עמדי, במשך כל שנותי, אשר למדוני ואלפוני חכמה ודעת, בתורת השם ובלשון הקודש).

ואסיים הקדמתי, במליצה נאה של רבנו יהודה אלהריז' (בהקדמה לספר 'תחכמוני'):
 "וְאַבָּא הַיּוֹם אֶל הָעֵץ, לְרוֹת בְּדוֹדֵי הַחֲכָמָה הַטּוֹבִים מִיָּי,
 וְאַמְרָתִי: אֲנָא אֶל־אֵיִם, הִקְרָה נָא לִפְנֵי הַיּוֹם, בְּנוֹת הַבְּיָנוֹת וְעֲלָמוֹת הַתַּעֲלָמוֹת,
 ...הִנֵּה אֲנִי נָצַב עַל עֵץ הַמִּים, וְהִיא הַנְּעָרָה הַיּוֹצֵאת הַשְּׂעִירָה לְשֹׁאֵב מִים,
 ...אֲנִי טָרַם אֶכְלָה לְדָבָר אֶל לְבִי, וְאַצְפָּה לְרֹאוֹת מֶה יִדְבָּר בִּי,
 וְהִנֵּה עֲלָמָה, בְּרָה כַּחֲמָה, מִבְּנוֹת הַחֲכָמָה, יּוֹצֵאת לְשֹׁאֵב מִים וְכֹדֶה עַל שְׂכָמָה.
 וְתֹאמַר לִי: שְׁתֵּה אֲנִי, מִנּוּזְלֵי הַגִּיּוֹנִי, כִּי דִבֵּשׁ וְחָלַב תַּחַת לְשׁוֹנִי.

וְאֶשְׂאֵל אוֹתָהּ וְאֹמַר; בַּת מִי אַתְּ, וּמֵאִיזָה מְחַצֵּב חֲצַבְתָּ?
אֹמְרָה; אֲנִי יְתוֹמָה – וְאָבִי חַי, וְנִחְדְּרוּ בִּי בְנֵי אָמִי וְאָחִי.
אֲנִי הָיִיתִי כְּתֹר מְלוּכָה, וְהִנְנִי הַיּוֹם לְכָל רֶגֶל – דְּרוּכָה,
אֲנִי לְשׁוֹן הַקִּדְּשׁ גְּבֻרָתְךָ, וְאִם אֵיטֵב בְּעֵינֶיךָ – אֶהְיֶה תְּבֻרָתְךָ,
אֵד לְמַעַן תִּקְנֶנָּה לְשֵׁם הָאֱלֹהִים, וְקִדְשֶׁתְּ אֶת שְׁמִי הַגָּדוֹל אֲשֶׁר חָלְלוּהוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל,
וְהָיִיתִי לִי לְגֹאֵל, מִכָּל מִגָּאֵל וּמִתְּנַגָּאֵל,
וְאֶקְדֹּ וְאֶשְׁתַּחֲוֶה לָּא-לֹהִים.

פרק ראשון

מנחי דקדוק ולשון

אמרה (אימרה). בעברית המחדשת, משפט בעל מסר שנאמר בפי אדם דגול או בפי העם. אך במקורותינו – פירושו, דיבור או ציווי או הבטחה.

^א **ככתוב** (בראשית ד, כג): "עֲדָה וְעָלָה שִׁמְעֹן קוֹלִי, נָשִׂי לְמִן הָאֻנָּה אֲמַרְתִּי, וְתֵּא וְתֵּי: "שִׁמְעֹן קוֹלִי... אֲצִיחָא לְמִימְרִי. ופירש רע"ס: "שִׁמְעֹן קוֹלִי. צוּעַק עָלַי יְנוּן: אֲמַרְתִּי. שְׁאִסְפֵּר צִעְרִי. ובהעמק דבר פירש: "שִׁמְעֹן קוֹלִי. מה שאני צוּעַק ומשיח דאגתי: האונה אמרתי. להטות אוזן קשבת לאמרתי".

ועוד כתוב (דברים לג, ט): "כִּי שָׁמְרוּ אֲמַרְתָּהּ וּבְרִיתָהּ יִצְרֹו", וְתֵּא: "אֲרִי נָטְרוּ מִטָּרַת מִימְרָךְ, וְנִקְמָךְ לֹא אֲשַׁנְיָאוּ. וּבִתְרִי תִרְגַּם: "אֲרוּם נָטְרוּ מִימְרָ פּוֹמָךְ וּבְגִיזֶיךָ אֵינֶנּוּ וְהִירִי". ופירש"י: "אמרתיך. לא יהיה לך אלהים אחרים". וראב"ע פירש: "שמרו אמרתיך. כמו 'שמרו עדותיו וזקן נתן למו' – עד שִׁזְרוּם לַיִשְׂרָאֵל. ויש אומרים, על דבר 'בִּי לֹה' אֵלֵי". ורע"ס פירש: "כִּי שָׁמְרוּ אֲמַרְתָּהּ. לא הקפידו על חיי בניו במדבר – כדי לשמור אמרתיך, והוא מצות מילת הבנים". והמלבי"ם פירש: "כִּי שָׁמְרוּ אֲמַרְתָּהּ. והוא מה שאמר להם 'שימו איש זורבו על ירכו וגו'". וכן **כתוב** (ש"ב כב, לא): "אֲמַרְתָּ ה' צְרוּפָה", וּתִרְגַּם יב"ע: "אֲוִרְתָּא דְה' בְּחִירָא הִיא". ופירש"י: "אמרתי ה' צְרוּפָה. ברורה, מבטיח ועושה". ומהר"י קרא פירש: "אמרתי ה' צְרוּפָה. לא כבני אדם שִׁשְׂאוּ יִדְבְּרוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וּגְוִי". והרד"ק פירש: "ואמרתי צְרוּפָה, שאין בכל משפטיו סיג, אלא הכל ברור ונקי, עשויים ביושר ובאמונה צְרוּפָה, ומזוקקים מכל סיג". ומצ"ד פירש: "אֵין בְּאִמְרֵי הַבְּטָחָתִי – דְּבִדּוּר בְּטָל". וכן **כתוב** (תהלים יב, ז): "אֲמָרוֹת ה' אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת", וְתֵּי: "מִלִּין דְּה' מְלִיא דְּכִין", ופירש"י: "אמרות ה' אמרות טהורות. הן שיש יכולת בידו לקיימן, אבל אמרות בני אדם – אינם אמרות, שהם מתים – ואין בידם לקיים: טהורות. ברורות ומתקיימות, כל מה שמבטיח – עושה, שהרי הבטיחני ישועה ומלכות". והרד"ק פירש: "אמרות ה'. ואם תאמר, כי מה שיאמר השם – לא יקום? לא כן! כי אמרות ה' – הם אמרות טהורות, אין בהם סיג, וְכָלֵם אמת, והם כמו כסף צרוף, וכסף שהוא מזוקק שבעתים". ומצ"ד פירש: "הלוא אמרות ה' – הנה טהורות ככסף הנצרך במקום מגולה במעבה האדמה פעמים רבות, שאז היא טהורה מבלי סיג. וכן אמרי השם – לא יפול מה מהם ארצה, כי כן יהיה". והמלבי"ם פירש: "אמרות ה'. היינו האמרים והמליצות והספורים שבתורה, שהם לבושים וגויות אל החכמה הַאֱלֹקִית והסודות הצפונים בה, שהם נשמות אליהם. הם טהורות, שגם הספורים והמליצות שבתורה – הם נקיות מכל סיג. לא כאמרות הפילוסופים, שילבישו את החכמות – בספורים בדויים שאין בהם מועיל. לא כן התורה, שגם הנגלה ממנה שהוא לבוש אל הנעלם – היא טהורה ומלאה חכמה ומוסר". ואמרו במדרש (ויק"ר אמור כו, א): "אמרות ה' אמרות טהורות. אמרות בשר ודם – אינן אמרות טהורות. בנוהג שבעולם, מלך בשר ודם נכנס למדינה, כל בני המדינה מקלסין אותו – וְעָרֵב לוֹ קִלּוֹסֵן. אמר להן: 'למה אני בונה לכם דימוסיאות? ומרחצאות! למה אני מכניס לכם אמה של מים! ישן לו – ולא עמר. היכן הוא – והיכן אמרותיו? אבל הקב"ה – אינו כן, אלא 'וְהָ אֱלֹהִים אֱמֶת', למה הוא אמת? א"ר אבין; שהוא אלהים חיים ומלך עולם. אמרות טהורות. רבי יודן בשם רבי יוחנן וכו'; מצינו שעיקם הקב"ה שמונה אותיות, ולא הוציא דבר מגונה מפיו, שנאמר (בראשית ז, ח) 'בִּן הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּבִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אֵינָנָה טְהוֹרָה', ובמקום אחר עקם וכו'". ועוד אמרו במדרש תנחומא (אמור א): "אמרות ה' אמרות טהורות. על כל מה שהקב"ה מזהיר את ישראל – בשביל קדושתן וטהרתן, הן 'אמרות ה' אמרות טהורות". ועוד **כתוב** (תהלים יז, ו): "הִטֵּאֲנֶנָּה לִּי, שִׁמְעֵ אֲמַרְתִּי", וְתֵּי: "קַבֵּל צְלוֹתִי". וכן **כתוב** (תהלים קמו, טו): "הִשְׁלֹוּ אֲמָרְתוֹ אֶרֶץ", וְתֵּי: "דְּמִשְׁדֵּר* מִימְרֵיהָ לְאֶרֶא", ופירש הראב"ע: "כאשר

אָרִיחַ. בעברית המיוחדת, סוגריים* מרובעים. אך במקורותינו – פירוש, קטע קצר בן מילה אחת (ע"ש שהיא בצורת אריח* שהוא חצי לבנה נראה מש"כ לקמן פרק עשרי,

א

הזכיר 'חלב חטים' – הזכיר סבתו, והיא; שאמירתו – היא גזרתו. והרד"ק פירש: "אמירתו אריח. הוא המטר, שבא באמירתו ובדברו – מהרה, כעבד הרץ מהרה לעשות רצון אדוניו, ודבורו – הוא רצונו" (וכ"פ מצ"ד). **ועוד כתוב** (תהלים קיט, ססב): "שִׁשׁ אֲנֹכִי עַל-אֲמֹרְתָהּ", ות"י: "חֲדִי אֲנִי עַל מִיָּדָה". ופירש"י: "על אמירתך. על הבטחתך שהבטחתני. דבר אחר, על אחת מאמירותיך הסתומים – כשאני מבין בה. ורבותינו דרשוהו על המילה, שהיה דוד בבית המרחץ וכו', על אמירתך – המילה, שמתחלה נִתְּנָה במאמר – ולא בדבור, שנאמר (בראשית יז, ט) 'וַיֹּאמֶר אֲלֵכֶּם אֵל אֲבֹרְתָם, ואתה את בריתי תשמור'". ומצ"ד פירש: "על אמירתך. על קיום אמרתך". וכמו שפירש"י (שבת קל ע"א): "שש אנכי על אמירתך. אמירה יחידה – שקדמה לשאר אמירות, והיא מילה שישאל עושי ושישים עליה". וכן **מצאנו** שכתב בשו"ת חת"ס (ח"א א"ח טו, וח"ז י): "לאיש אלקים קדוש יאמר אימרה יאה". (וראה לקמן פרק שבעה-עשר, 'צדופי מלים', עוד 'אימרה מפורסמת').

ב חידש נב"ח.

³ **כמו שאמרו בגמ'** (מגילה טז ע"ב): "א"ר חנינא בר פפא; דרש ר' שילא איש כפר תמרתא; כל השירות כולן – נכתבות אריח ע"ג לבינה, ולבינה ע"ג אריח, חוץ משירה זו (עשרת בני המן) ומלכי כנען – שאריח ע"ג אריח ולבינה ע"ג לבינה, מ"ט? שלא תהא תקומה למפלתן", ופירש"י: "אריח. הוא הכתב: לבינה. הוא חלק – שהוא כפליים מן הכתב. והאריח – חצי לבינה: שלא תהא להם תקומה. שלא יהא להם מקום להרחיב צעדיו תחתיו". והר"ן (עה"ר) פירש: "פרש"י ז"ל, דלבינה – הוא החלק, שהוא רחב בפלים מן הכתב, שהאריח – חצי לבינה... ויותר נראין דברי ר"ת ז"ל, שכמו שאריח הוא מן הכתב – כמו כן הלבינה הוא מן הכתב, והכי פירושו; 'כל השירות – אריח ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח', וקורא השטה הארוכה – 'לְבִינָה, והקצרה – 'אריח', כעין שכתובות – שירת הים ושירת דבורה. ושירה זו – אריח ע"ג אריח; 'ואת' 'ואת' 'ואת' שהן תיבות קצרות – זו למעלה מזו, והלבינה' – קורא לשמות שהם ארוכים, והם ג"כ זה למעלה מזה. ומאי דקאמר 'שלא תהא תקומה למפלת' – טעמא של דבר; שכשהחומה – שזה בשני ראשיה, ואין בה בליטות – אין להוסיף עליה ולחזקה, כמו שהיו יכולין – אם היו שם בליטות ושיני החומה, שאז יכולין להוסיף על הבנין ולחזקו – וכגון זה שירת הים, משא"כ זו – שהעמוד הצר שלה, כל אחד – שזה משני צדדיו. ושירת האזינו נמי כיו"ב היא, שעמודיה – שוין, מפני שיש בה מפלת של רשעים... ומיהו, כל שְׁמוֹתֶיהָ ארוכות, כדמוכה במסכת סופרים... לפי ששירת הים, הַשְּׁמוֹת – אחת ארוכה, ולמטה ממנה – קצרה, ושירת האזינו – כולן ארוכות. ולא תקשי לך הא דאמרין הכא 'כל השירות כולן אריח ע"ג לבינה וכו', דה"ק; כל השירות שיש בה אריח ולבינה – הם נכתבות אריח ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח, חוץ מזו שאע"פ שיש בה אריח ולבינה – נכתבות אריח ע"ג אריח ולבינה ע"ג לבינה. אבל שירת האזינו – אין אריחין כלל". והמאירי פירש: "ופירוש הענין הוא, שהאריח והלבינה – שוין באורך, אבל אינן שוין ברוחב, שהאריח* – חצי לבינה, כמו שהתבאר בב"ב (ג ע"א). והוא קורא הכתב – 'אריח', והחלק שתחתיו שהוא רחב בפלים – הוא קורא 'לבינה'. וכל השירות – קָתָב ע"ג חֶלֶק, וְחֶלֶק ע"ג קָתָב, וזו – אריח ע"ג אריח, ר"ל 'ואת' 'ואת' וכו', ולבינה ע"ג לבינה – והם שמות הבנים, ר"ל 'פרשנדתא' 'דלפון' וכו', להורות שאין תקומה למפלתן, שכל שהוא בדרך זה, בנפילת התחתון – נופלים כולן. וי"מ, שהאריח – חצי לבינה באורך, ואותו הכתב ארוך – הסומך שני ראשיו על כתב קצר שתחתיו מזה ומזה – הוא קורא 'לבינה', ואותו קָתָב קצר – הוא קורא 'אריח'. ואע"פ שאף שירת האזינו היא בדרך זו כשירת בני המן – לא דָּרְבּוּ כאן אלא בשירה הנעשית על נס". וביאר הרשב"א בתשובה (ח"א תלה): "אנו קורין את 'ואת' – 'אריח', שהם מלות קצרות כאריח*, ולבינה' – שמות האנשים שהם רחבים 'פרשנדתא' וְאֶחָיו. וכן אנו כותבין אותה 'את' 'ואת' 'ואת' – זה ע"ג זה כאריח ע"ג אריח, ופרשנדתא' וְדלפון' והשאר – זה ע"ג זה. וכל דבר רחב – קרי 'לבינה', וכדאמרין (סנהדרין כא ע"ב) 'כתבא לבונאה דמלבן לבוני'". וכתב הריטב"א: "ובכל השירות פֶּלֶן, אע"פ שעושה אותם אריח ע"ג לבנה ולבנה ע"ג אריח, צריך שיהו ראשי השורות – סתומים מכאן ומכאן, ושלא יהו פרוצים

כמו שכותבין קצת ספרים. וכן קבלנו מן הגאונים ז"ל. וכתב בפסקי הר"ד: "וקשיא לי, שירת וידבר דוד" – נכתבת אריה ע"ג אריה ולבינה ע"ג לבניה, כבני המן ומלכי כנען. וי"ל, כי צריך הוא ליכתב אריה ע"ג לבניה. ושלא כדון – אנו עושיין. **וכן אמרו בתלמוד ירושלמי** (מגילה פ"ג ה"ז [ומע"ז] במסכת סופרים פ"ב ה"י, ופ"ג ה"ג): "ר' זעירה ר' ירמיה בשם רב; שירת הים ושירת דבורה – נכתבין אריה ע"ג לבניה ולבינה ע"ג אריה, עשרת בני המן ומלכי כנען – נכתבין אריה ע"ג אריה ולבינה ע"ג לבניה, דכל פינן כדון – לא קאים. מאי כדון – למצוה או לעיכוב? ...לעכוב... א"ר יוסי בי רבי בון; צריך שיהא 'איש' – בראש דפא, ו'את' – בסופה, שפן הוא שניין ונחית – כהדין קינמרא". ופירש קרה"ע: "אריה ע"ג לבניה. אריה – הוא הכתב, לבינה – הוא החלק שהוא כפלים מן הכתב, שהאריה – חצי לבניה. לישנא אחרנא, כל השירות – אריה ע"ג לבניה ולבינה ע"ג אריה, וקורא השיטה הארוכה – 'לבינה', והקצרה – 'אריה', כעין שכתובה שירת הים ושירת דבורה. ושירה זו – אריה ע"ג אריה; ו'את' ו'את' – שהן תיבות קצרות זו למעלה מזו וכו', ופירוש זה עיקר: דכל פינן כדון לא קאים. כל בנין שהוא נבנה כעין זה – אריה ע"ג אריה ולבינה ע"ג לבניה, ואין בו בליטה ושינוי חומק כמו שירת הים, אלא שהעמוד הצר שלה שווה משני צדדים – אי אפשר להתקיים. והטעם; שלא יהא תקומה למפלתן; מה כדון למצוה. הא דאמרת שצריך למיכתב כן אריה ע"ג אריה וכו' – היינו למצוה; או אפילו לעכב. ואם לא נכתב כן – פסולה: שכן הוא שפן ונחית כהדין קונמרא. פירוש, הקמן נתנאה מתחלה, ואח"כ נחת, כהאי משקל של בנאים 'קונמרא', הוא כמין משה ושבת של ברזל, שביד הבנאים – לחתוך בו הכותל ולהשוותה. ופנמ"ש פירש: "אריה ע"ג לבניה. חצי שורה מכאן, וחצייה מכאן, ותחתיה – שורה שלימה, ותחתיה – חצי שורה וכו', וכן כולה: אריה ע"ג אריה. כלומר, כל השורות שלפניהן ושלאחריהן – שורה שלימה ע"ג שלימה, והן נכתבין אריה ע"ג אריה: 'איש' – בראש דפא. בשורה מימין, ו'את' – בסיפא משמאל. נמצא, 'איש' – בראש הרף כולו, ו'את' האחרון – בסוף הרף: שכן הוא שניין ונחת. נשמט וירד לשחת: כהדין קנמרה. משקל הכבד – הנופל בבת אחת לארץ". וביאר בשו"ת גינת ורדים (או"ח כלל יב): "שדרך הבונים, לסדר שורה ראשונה של הכותל – כולה של לבנים זה בצד זה, וכשבאין לסדר שורה שניה מעליה – הם מכוונים באופן שתהא כל לבנה – רוכבת על שני קצות שני לבנים של שורה אחת, ולכן הם נותנים אריה בתחלת השורה השניה, ומשם ואילך – מסדרים הכל לבנים עד תום השורה, ולהשלמת השורה – הם מניחין אריה ג"כ בסופה. ובשורה השלישית – חוזרין ומסדרין כולה לבנים, כאשר עשו בשורה הראשונה, ועל דרך זו הולכין ומגביהין הכותל. ועי"כ נמצא בנין הכותל – מתקיים ועומד... שאם יסדרו הלבנים זה ע"ג זה כפינון* – אין הבנין מתקיים, וקרוב לבא – לידי ביקוע וסדק... דהיינו 'אריה ע"ג אריה', שהם המלות הקטנות ד'ואת' – זו ע"ג זו, והשמות שהם גדולים קצת – כתובים זה ע"ג זה... שלפרש"י שפירש 'כדי שלא יהיה לו מקום להרחיב צעדיו תחתיו, הרי כיון שכתובים השמות זה ע"ג זה – אין שם מקום למטה הימנו להרחיב צעדיו תחתיו... ולפירוש התוס', כיון שהשמות מסודרין זה ע"ג זה – נמצא שאין יכולין להוסיף על ראשי החומה מכאן ומכאן, לחזקה ולאמצה... וכ"ש לפירושא דידן, שכל שאין תיבה אחת רוכבת על שתי תיבות – שפיר דמי, דפינן כדון לא קאים". והנחת יעקב (עמ"ס סופרים) כתב: "אריה. פירש"י במגלה וכו'... והר"ן כתב בזה – פירוש אחר. אמנם האור תורה – הסכים לפרש"י, וע"ש פרשת בשלח" (וי"כ הרב חיד"א בכס"ר). וכתב הראב"ה (מגילה תקמט): "עשרת בני המן – כך כתובים, ע"פ מסכת סופרים והלכות גדולות; 'איש' בראש שיטה, ו'את' בראש שיטה, כך; 'איש ואת', פרמישהא וכו'... וזהו 'לבינה ע"ג לבניה ואריה ע"ג אריה', 'לבינה' – השמות, ו'אריה' – ו'את', ולא כפירוש רש"י. וכן בשאר שורות; שיטה גדולה – 'לבינה', שיטה קטנה – 'אריה'".

ונפסק בשו"ע (י"ד רעה, ד-ה): "שירת הים, כותבים אותה בשלשים שימות; שפיה ראשונה – כדרכה. ושאר שימות, אחת – מניחין באמצע ריוח אחד, ואחת – מניחין הריוח בשני מקומות באמצע, עד שתמצא השיטה – חלוקה לשלש, ונמצא ריוח – כנגד הכתב, וכקב – כנגד הריוח; צורת שירת האזינו; כל שיטה – יש באמצע ריוח אחד, ונמצאות כל שיטה – חלוקה לשתיים. וכותבים אותה בשבעים שימות". וביאר הש"ך (סק"ד): "אריה ע"ג לבניה. כלומר, לבניה – שיעורה שלשה מפרחים, ואריה – הוא חצי לבניה, נמצא – הלבניה גדולה מהאריה. כמו כן – יש לכתוב כדמות אריה ע"ג לבניה. מיהו, היינו בשירת הים, אבל בשירת האזינו – אין כותבין אריה ע"ג לבניה, אלא כל שיטה – חלוקה לשתיים".

בְּלִים וְחִפְצִים, עֵרֶךְ אֲרִיחַ), [בְּנִיגוּד לְלִבְנָה, שְׁהִיא קָטַע בֵּן כְּמָה מִלִּים או מִלָּה אֲרוּכָה, או הַמְקוֹם הַחֹלֵק הָרִיק מִמִּלִּים].

גּוֹף רֵאשׁוֹן, גּוֹף שֵׁנִי, גּוֹף שְׁלִישִׁי. בַּעֲבֵרִית הַמְּחֻדָּשֶׁת, שְׁמוֹת לְגוֹפֵי הַפְּעִלִים; מִדְּבָר, נֹכַח וְנִסְתָּרִי. אֵךְ בַּמְקוֹרוֹתֵינוּ, הֵם שְׁמוֹת לְשִׁלְשָׁה צַדִּידִים הַמְּעוֹרְבִים בְּנִידוֹן (כְּגוֹן שִׁלְשָׁה בְּנֵי אָדָם; לוֹחָה מְלָחָה וְעָרֵב, שְׁנֵי מוֹזִיקִים וְנִיזָק שְׁלִישִׁי, שִׁלְשָׁה גּוֹפִים לְגִלְגוֹל נִשְׁמָה אַחַת, וְעוֹד)^א.

גֶּרֶשׁ [']. בַּעֲבֵרִית הַמְּחֻדָּשֶׁת, שְׁמוֹ שֶׁל סִימָן (בְּצוּרַת תֵּג קָטָן נוֹטָה בְּאַלְכֶסְסוֹן), הַעוֹמֵד בְּצִידָה הַשְּׁמַאֲלִי הָעֲלִיוֹן שֶׁל אוֹת – וּמוֹרָה עַל קִיצוֹר מְלָחָה (א' – אַחַד, כ' – כָּתוּב, ע' – עֲמוּד), או שִׁנּוּי בַּמִּבְטָא הָאוֹת (ג' – דָּשׁ, ד' – דָּשׁ, צ' – טָשׁ). אֵךְ בַּמְקוֹרוֹתֵינוּ, אִמְנָם קִיִּים סִימָן זֶה לְקִיצוֹר הַמִּלִּים (וְיֵשׁ שְׁקִרָאוֹהוּ 'נִקְוֵד עַל הָאוֹת' או 'אוֹת שְׁבוּרָה'), אֵךְ אִינוּ נִקְרָא בִּשְׁם 'גֶּרֶשׁ', כִּי 'גֶּרֶשׁ' הוּא שְׁמוֹ שֶׁל טַעַם מִטַּעֲמֵי נִגִּינַת הַמְּקִרָא – הַנִּמְצָא

א

וְהַט"ז (סִק"ו) בִּיאָר: "אֲרִיחַ. פִּירוּשׁ [בֵּת מִפָּח וּמַחְצָה], וּלְבִינָה הִיא [שִׁלְשָׁה טַפְחִים]. וְרִצּוֹנוֹ לּוֹמֵר, הָאֲרִיחַ – הוּא הַכְּתָב, וְהַלְבִּינָה – הִיא מְקוֹם פָּנָיו. וּמִשְׁכַּב הַמּוֹר; וְנִמְצָא הַשִּׁטָּה חֲלוֹן קָה לְשִׁלְשָׁה – קָאִי אֲשׁוּרָה שְׁנִכְתַּבְתָּ בְּשִׁלְשָׁה מְקוֹמוֹת, וְיֵשׁ לָהּ שְׁנֵי מְקוֹמוֹת פָּנָיו: שִׁטָּה רֵאשׁוֹנָה כְּדִרְכָּהּ. כֹּזֶה (כֵּאֵן בָּאוּ צוּרוֹת קוֹיִם, הַמִּרְאִים שֶׁהַשּׁוּרָה הָרֵאשׁוֹנָה מְמַלֶּאת הַשִּׁטָּה מִקְצָה עַד קֶצֶה, וְהַחֲלָלִים מִתְחִלִּים רַק בְּשִׁטָּה הַשְּׁנִיָּה שֶׁתַּחְתֶּיהָ. וּבִמְנַחַת שִׁי פִרְשֵׁת בְּשִׁלַּח הַבֵּיא תְּבִנִית צִיּוֹר שִׁירַת הַיָּם בְּמִלּוֹתָיו [אב"ד])."

ד' וּבְשִׁמּוֹת אֱלוֹ נִקְרָאִים בְּכָל סִפְרֵי הַדְּקוּק שֶׁל קְדֻמוֹנֵינוּ: גּוֹף מְדַבֵּר (הַנִּקְרָא גַם 'מְדַבֵּר בְּעִדּוֹ' הוּא, כְּשֶׁהַדְּבָר נִאֲמָר מִפִּי הָאוֹמֵר עַל עֲצֻמוֹ (כְּגוֹן: הִלְכְּתִי, בְּדַקְתִּי, גְּמַרְתִּי). גּוֹף נֹכַח (הַנִּקְרָא גַם 'נִמְצָא' הוּא, כְּשֶׁמְדַבֵּר עַל הַנִּמְצָא וְעוֹמֵד לְנוֹכַח הַמְּדַבֵּר – מֵאֲזִין וּמִקְשִׁיב לְדַבְּרוֹ (כְּגוֹן: הִלְכְּתִי, בְּדַקְתִּי, גְּמַרְתִּי). גּוֹף נִסְתָּר הוּא, כְּשֶׁמְדַבֵּר עַל מִי שֶׁאִינוּ נִמְצָא כֵּאֵן לְפָנָיו, וְהוּא נִסְתָּר מֵעֵינָיו (כְּגוֹן: הִלֵּךְ, בְּדַק, גְּמַר). (מְכַלּוֹל לְדַדְק, בְּרֵאשׁ שַׁעַר הַפְּעִלִים. הַקְּדַמַּת שֶׁפֶּה לְנִאֲמָנִים לְר"ל עַד. וְאִינִם נִקְרָאִים בְּשׁוֹם סִפְרֵי קְדֻמוֹן בִּשְׁם 'גּוֹף רֵאשׁוֹן', 'גּוֹף שֵׁנִי' וְ'גּוֹף שְׁלִישִׁי' [בנ"ש שפ"ב]).

ה' כְּמוֹ שֶׁמִּצָּאנוּ בְּתוֹס' (ב"ק לא ע"ב ד"ה 'אִמֵּר רַבָּא רֵאשׁוֹן חֵיִיב בְּנִזְקֵי שֵׁנִי'): "וְכִיּוֹן דְּהוּזְקוּן בְּמִמוֹן–מוֹזִיקִין אִיִּירִי, אִמֵּאִי חֵיִיב שֵׁנִי בְּשִׁהּזִיק גּוֹף שְׁלִישִׁי בְּמִמוֹנוֹ? וְהָאִי בִּירָא – לֹא אִיהוּ קְרִיָּיָה. אֲלֵא אִמִּזִּיקִין קָאִי, וְכוּלָּן חֵיִיבִין – אִנְזִיקִין שֶׁהִזִּיק גּוֹפּוֹ בֵּין בְּמִמוֹן בֵּין בְּנוֹף, שֶׁאִפִּילוֹ גּוֹף שֵׁנִי – חֵיִיב עַל מִמוֹן שְׁלִישִׁי, דְּמִטַּעַם שֶׁהִיא לוֹ לַעֲמוּד וּלְהוֹחִיר – הוּא 'אִדָּם הַמּוֹזִיק, וְחֵיִיב עַל הַכֻּלָּים". וְכֵן מִצָּאנוּ בְּפִירְשֵׁי (תְּמוּרָה ט ע"ב ד"ה 'וְהָאִי חֵיִיב' (וְהַב"ח חד"א'): "הַפִּרְשֵׁי אֶשְׁשֶׁם, וְהַמִּיר בּוֹ, וְהוֹמֵם – וְחִילְלוֹ, דְּהוּא לִיָּה הָאִי – גּוֹף שֵׁנִי וְקִדּוּשָׁה אַחַת, מֵהוּ? (וְהַב"ח שֶׁם גִּרֵּם: "שְׁנֵי גּוֹפִים וְקִדּוּשָׁה אַחַת"). וּמִצָּאנוּ בְּס' הָאִמּוֹנוֹת וְהַדְּעוֹת לְרַס"ג (מֵאֲמָר ז' תַּחֲתִית הַמֵּתִים פ"א): "כִּשְׁהַגּוֹף הָחִי אַחֵר מוֹתוֹ, כִּבְּרָ נִמְקוֹ הַחֲלָקִים אֲשֶׁר הָיוּ בּוֹ מִן הַיִּסּוּדוֹת... וְאִח"כ הַתַּחֲבָרוּ חֲלָקִים מִן הַיִּסּוּדוֹת הָרַם – וְהִתְרַכַּב מֵהֶם גּוֹף שֵׁנִי, וְאִח"כ נִמְקוֹ בְּמוֹתוֹ – וְשָׁבוּ אֶל מוֹצְאֵיהֶם, וְאִח"כ הַתַּחֲבָרוּ פַּעַם שְׁלִישִׁית – וְהִתְרַכַּב מֵהֶם גּוֹף אַחֵר (גּוֹף שְׁלִישִׁי)". וְעוֹד מִצָּאנוּ בְּעֵרֵבִי נַחַל (פִּרְשֵׁת שִׁלַּח, דְּרוֹשׁ הַעֲנוּתָה): "שֶׁאֲמָרוּ רַז"ל (יְבִמּוֹת סב ע"א); 'אִין בֶּן דּוֹד בָּא – עַד שִׁיכּוּל נִשְׁמוֹת שְׁבָנוֹף, כִּי קוֹדֵם בִּיאַת הַגּוֹאֵל – צָרִיכִים כָּל הַנִּשְׁמוֹת לְהִיּוֹת מִתּוֹקְנִים... וְהִנֵּה אֵיתָא בְּזוּה"ק (ח"א קמ"א ע"א) שֶׁשָּׂאֵלוּ לְרִשְׁבִּי; נִשְׁמוֹת הַמְּגוֹלְגָלוֹת עֲבוּר שֶׁלֹּא הַשְּׁלִימוֹ חוֹקֵם, וּמִתְגַּלְגְּלִים כְּמָה פַּעֲמַיִם. אוֹתָן גּוֹפִים רֵאשׁוֹנִים, מֵהֵי הָיָה בָּהֶם לְתַחֲתִית הַמֵּתִים? ...אֲבָל הָאִמַּת, דְּנוֹף אַחֲרוֹן לְבַד שֶׁהַשְּׁלִים חוֹק – הוּא עוֹמֵד לְתַחֲתִית הַמֵּתִים, וְגוֹפִים הָרֵאשׁוֹנִים – נִאֲבָדוּ, וְכָל מִצְוֹת שֶׁעָשׂוּ גּוֹפִים הָרֵאשׁוֹנִים יוֹרֵשׁ זֶה הַגּוֹף הָאֲחֵרוֹן... שֶׁבְּהַצְטָרֵךְ הַנִּשְׁמָה לְהַתְגַּלְגֵּל אוֹי כָּל עֲמַל גּוֹף הָרֵאשׁוֹן יוֹרֵשׁ הַגּוֹף הַשֵּׁנִי. וְמִי יוֹדֵעַ הַחֶכֶם יִהְיֶה אוֹ סָכָל... שֶׁגַּם גּוֹף הַשֵּׁנִי אוֹלִי יִהְיֶה רִשָּׁע וְהוּא שְׁלִיט בְּמִצְוֹת שֶׁל גּוֹף הָרֵאשׁוֹן, כִּי מֵאַחֵר שֶׁנוֹף הָרֵאשׁוֹן אֲבוּד אוֹ שִׁיךְ הַכָּל לְהַשְׁנִי". וְעוֹד בְּתִיבַת גּוֹמָא (לִפְמ"ג

סוֹף פ' כִּי תִצָּא): "כֹּל תַּעֲשׂוּק שִׁכְר עֵינֵי מֵאֲזוּזִיךְ – גּוֹף א', 'מִגֶּרֶךְ' – גּוֹף שֵׁנִי."

¹ טִיב גִּטִּין, שְׁמוֹת נָשִׁים (אוֹת ג, ט"ק ח), אֶרֶץ חֵיִים אֲבָה"ע קֶכֶט, לֹד.

² שׁוֹר' גְּבוּל יְהוּדָה (אֲבָה"ע נב), דְּבַר אֲבֵרָה (ח"ב לה, א).

³ כְּמִשְׁכָּח בְּסוּדֵי רוֹזִיָּא לְבַעַל הַרוֹקֵחַ (ח"א): "הַמִּלְכִּים (הַמְּעַמִּים), מִשְׁמָשִׁים שֶׁשָּׁה לְמַעַלָּה; זִרְקָא רִבִּיעַ גֶּרֶשׁ וְכוּ". וְנִקְרָא בִּשְׁם זֶה, ע"ש שֶׁלְּפַעֲמַיִם מִגֶּרֶשׁ אֶת מִשְׁרָתוֹ מִלְּפָנָיו – וְבֵא הוּא לְבָדוּ, וְאֵז נִקְרָא 'אֲזוּלָּא-גֶרֶשׁ' (שַׁעֲרֵי זְמָרָה לְד"ה. ס' טַעֲמֵי הַמְּקִרָא [אֲשִׁכּוּל]), כְּמִשְׁכָּח ר"ת בְּמַחְבֶּרֶת שִׁיר (טַעֲמֵי"מ [אֲשִׁכּוּל]): "הָאֵם גֶּרֶשׁ

מעל לאות (וצורתו מעוגלת כקן הנוטה ימינה), ומורה על ניגון עולה (מפסיק בדרגת שְׁלִישִׁי) לקריאת המלה (ונקרא ג"ב גְּרִישִׁי). כמו כן במקורותינו, השימוש בסימן זה לשניו מבטא האותיות – לא תמיד מתאים לשימושן בעברית המחודשת.

גְּרִישִׁים (גרשיים) [ג]. בעברית המחודשת, שמו של סימן (בצורת שני תגים קטנים צמודים נוטים באלכסון), העומד בסוף מלה (לפני האות האחרונה ונקראים לו ג"ב 'מרכאות') – ומורה תמיד אך ורק על ראשי תיבות (כמו: ע"י – ראשי תיבות של על יד' או על ידי). אך במקורותינו, אמנם קיים סימן זה, אך אינו בא אך ורק לציון ראשי תיבות, אלא גם לציון הדגשה או יחוד של המלה [כגון שמות אותיות]

א מְשָׁרְתוּ... וְאֵם בָּאוֹת שְׁנֵיהֶן לָהּ – מְשָׁרְתוֹ הָיָא אֶזְלָא. (וכתב בפרדס רמונים [שער כט שער הטעמים פ"ג]: "אזלא גרש, פירש הרשב"י ע"ה, שהם שתי זרועות").

כדאיתא בתק"ז (תקון כא [מח ע"ב מט ע"א], הובא בשערי זוהר נדרים לו ע"א, שמות הטעמים ד"ה 'אזלא גרש'): "אזל"א גר"ש – בתקיעה, דאיהו כרומחא לקטלא לון בהרג... ועוד, אזל"א גר"ש – שכינתא אמרת לקוב"ה; גר"ש האמה הזאת ואת בנה – אל"ן ערב רב" (וביאר במעלות הסולם: "ועוד יש לפרש הטעמים... אזל"א גר"ש – נהוג בתקיעה... שהוא כרומח... להרוג את הס"א... ועוד יש לפרש הטעם אזל"א גר"ש, שהשכינה אומרת להקב"ה; גרש האמה הזאת וגו' – הם הערב רב"). וביאר הרשב"י במג"א: 111. והרא"ב ביאר בטוב טעם: 111 (ע"פ אנת"ל ערך 'טעמים' הערה 71).

א אות צ' [נקודה או שבורה] שבעברית המחודשת (המבטאת צד"י בהרמת הלשון ולחיצתה על החיך [ויוצא צליל* מעורב מצד"י ושי"ן, כמו ch באנגלית]) – לא קיימת באלפא-ביתא העברי, ונחלקו במקורותינו כיצד לכותבה: י"א בקר"ף נקודה [ק'] (קדמוני צרפת [ורש"י בלעזין] כמובא בשו"ת מהר"ל החדשות או"ח לה, ו), ודעת רוב הפוסקים היא לכתוב קָץ (מנהג העולם המובא בשו"ת מהר"ל החדשות או"ח לה, ו. בית שמואל אבה"ע קכט, שמות נשים אות ט"ו. סדר השמות למהר"ם ר' יחפז, סוף אות ט"ו. שו"ת האלף לך שלמה אבה"ע ריג. שו"ת שאילת דוד אבה"ע כג, הגהה א. שו"ת גבול יהודה אבה"ע ס"ס נב. דבר אברהם ח"ב לה, ד). אמנם יש מהאחרונים שבארצות מזרח-אירופה (גב"ה שם, דב"א שם) שקראה בשם צד"י שבורה [צ'] (כבעברית המחודשת), אך מ"מ להלכה פסקו שיש לכתבה ע"י קָץ. ובמקורות רבים, כשכותבים אות צ' נקודה [בעיקר אצל חכמים דוברי ערבית או בתרגומים מערבית] – כוונתם לביטוי אות ערבית המעורבת מסמך דל"ת וט"ו (כמו שתרגם רס"ג [ויקרא יא, ג] מִפְרֶסֶת פֶּרֶסָה – מְצִלְפָה בְצִלְף, ושם [יא, כט] צָב – צִב, ועוד תרגם רס"ג [דברים יד, ה] צָבִי – צִבִּי. וכן בפיחמ"ש להרמב"ם [שביעית פ"ט מ"ו] תרגם הַקְּתִיק – שהוא פקועה* הנקראת אל-הנצ'ל' בצד"י נקודה [ונבשה"ש לריב"ג שרש 'פקע', קרא לו 'הנצ'ל' בט"ו נקודה], והפוסקים מארצות המזרח*, הכריעו לכתוב אות זו בצד"י נקודה (גבי שם איש 'כציר' [הידוע כיום בשם 'כדור']. קונטרס לגיטין שבסוף הלק"ט, לב. שו"ת חיים שאל ח"א לה, יט ו-לט: 'דמשנת תציר, נהגו בעה"ק ירושלם ל' לכתוב כציר – ותג קטן על הצד"י, אע"פ שלא נהגו לכתוב רפי על 'נאמילה' וכיוצא. ולפי זה, גם שם ע"ן – יכתבו בלי אלף, ותג קטן על הצד"י"). **וכן אות ז'** [נקודה או שבורה] (המבטאת ז"ן בהרמת הלשון ולחיצתה על החיך בדומה לשי"ן, כמו J באנגלית) – לא קיימת באלפא-ביתא העברי, ונחלקו במקורותינו כיצד לכותבה: י"א בזי"ן רגילה [ז] (שו"ת גבול יהודה אבה"ע נב [כי ברסית קד מבטאים אות ז], שו"ת ישע"ב ח"ז אבה"ע כה, ז), י"א בזי"ן נקודה ושבורה [ז'] (עם תג קטן כבעברית המחודשת [שו"ת שאילת דוד אבה"ע כג]), י"א בזי"ן וי"ד אחריה [ז'] (שו"ת רא"ח ח"א לו), י"א בגימ"ל נקודה שבורה [ג'] (כ"מ בגט פשוט קכט ס"ק קמב), י"א לכתוב זָש (דבר אברהם ח"ב לה, ו. שו"ת מנ"צ ח"ז קט, בשם דב"ח וע"פ), וי"א שָן (בגבול יהודה שם בשם הדב"ח בשו"ת בית שלמה אבה"ע מט), וי"א דָשָן (שו"ת אג"מ ח"א אבה"ע קלב [כמו: דָשָן – ז' וז']). (ע"פ אנת"ל ח"א, סוף ערך ז'). **אמנם אות ג'** [נקודה] (המבטאת גימ"ל בהרמת הלשון ולחיצתה על החיך בדומה לדל"ת, כפי שמבטאים התימנים אות גימ"ל מודגשת, כמו G באנגלית [111] גמא"ב לרשב"י, דונש לספר יצירה), יש שנכתבת בגימ"ל נקודה (גט פשוט [קכו ס"ק ו, קכט ס"ק קמב]. שו"ת שאילת דוד שם), ויש שנכתבת בגימ"ל רגילה [ללא נקודה] (שו"ת מהרש"ם אבה"ע רה. שו"ת חיים שאל ח"א לה, לט. מנהג א"י המובא בארץ חיים קכט, לד), ובכתבי חכמי ארצות אשכנז – עפ"ר נכתבת דָש או דָשָן (שו"ת אג"מ אבה"ע [א], קלב, שו"ת מנ"צ ח"ז קטו [ד"ה 'אמנם]).

כמו שכתוב בגמ' (ברכות ד ע"ב): "א"ר אבינא; כל האומר 'תהלה לרוד' (תהלים קמה) בכל יום שלש פעמים – מובטח לו שהוא בן העוה"ב. מ"ש? אילימא משום דאתיא באל"ף ב"ת... אלא משום דאית

וניקודים^{יג}, או סימנים^{יד} ונוטריקונים^{טו}, או לְמִלּוֹת מפתח חשובות^{טז}, או מלים זרות^{יז}] (ויש שקראוהו 'נקוד עליו'). וגם אינו נקרא בשם 'גרשיים', כי 'גרשיים' הוא

א ביה תרתני. א"ר יוחנן; מפני מה לא נאמר נו"ן באשרי? וכו', ופירש"י: "דאית ביה תרתני. דאתי באלף ביה", וכו'.

א' **כדאיתא בתק"ז** (הקדמה, ז ע"ב): "קמ"ן, אוקמה מארי דקדוק – דאיהו תנועה גדולה". ועוד כתוב במדרש (תנחומא נשא, י): "**אָבוֹר** – מלא, ונקוד פת"ח [גדול], לומר שצריך אדם לתן שלום לחברו כפה מלא".

י' **כמו שכתוב בגמ'** (ברכות לב ע"א): "סימן; מעשים צדק"ה קרב"ן כה"ן תענית" מנע"ל ברו"ל", שהם סימני השמועות הבאות שם בסוגיא (שעשו האמוראים לעצמם סימן לזכרון: "גדולה תפלה יותר ממעשים טובים", "גדולה תענית יותר מן הצדקה", "גדולה תפלה יותר מן הקרבנות", "כל כה"ן שהרג את הנפש", "מיום שחרב ביהמ"ק ננעלו שערי תפלה... לא נזר תענית"א ביומא דעיבא", "מיום שחרב ביהמ"ק נפסקה חומת ברו"ל וכו'). **ועוד כתוב בגמ'** (ברכות נו ע"ב): "הגוף הגדול מעי"ן משיב"ן ומרחיב"ן סימן", והוא סימן לשמועות הבאות אחריו ("שלשה נכנסין לגוף", "שלשה אין נכנסין לגוף", "שלשה מעי"ן העוה"ב", "שלשה משיב"ן דעתו של אדם", "שלשה מרחיב"ן דעתו של אדם").

טו **כמו שכתוב בגמ'** (שבת קמה ע"ב [דפוס וילנא]): "**מיעוף השמים ועד בהמה נדרו הלכו**" (ירמיה ט, ט), בהמ"ה – בנימטריא חמשי' ותרתין הוו". **וכן כתוב בגמ'** (שבת י ע"ב [דפוס וילנא]): "**אבולטה נא שמה**" (בראשית יט, ט), נ"א בנימטריא – חמשי'ן וחד הוי". **וכן לסימון** אותיות הנוטריקון (בתחילת המלה), כדאיתא במדרש (ילק"ש במדבר כב, בלק [סוף תשס"ה]): "**כי ירט הדרך לגדי**" – (נוטריקון) י"ראה ר"אתה נ"מטה". וכן איתא בזוה"ק (ח"ג וילך, דפה ע"ב): "אמ"ן – נוטריקון א"ל מ"לך נ"אמן".

טז והתלמידים מתבלבלים בהבנת מלים אלו, בחשבם שהן ראשי תיבות. למשל, **המלה 'וק'ל'**, שאמנם כאשר היא בתחילת או באמצע משפט – היא ר"ת של 'וקשה ל', אך כאשר היא בסיום המשפט או הקטע, אין פתרונה בר"ת 'וקשה להבין', 'וקל להבין' (כמו שחושבים תלמידים רבים). אלא פירושה; וְקַל [להדבר להבין]. וסימן התגים הכפולים, אינו מביע ר"ת – אלא הדגשה. כמו שכתוב בחידושי הרמב"ן (ע"ז יב סוף ע"א): "זוה פירוש וְכֹחַ וְקַל". ומע"ז בפנ"י (ברכות יח ע"א): "כ"ן נראה ל', וְקַל". ולשון זו מצויה מאד במהרש"א, והמעין יראה שתמיד כוונתו לסיים – שהדבר קל. למשל בברכות (דף ב-ד), בדיבורים המתחילים 'בד"ה אי הכי סיפא', 'בד"ה דילמא ביות', 'אגרא ועונין', 'תוס' בבב"ה בנייה', 'אגרא דאתיא', בכל אלו אומר דברים ברורים וישובים נהירים לקבלם, ולכן מסיים 'וְקַל' – כלומר; ק"ל להבין ולקבל. **וכן המלה 'ודר'ק'** – אין היא ר"ת, אלא היא כמו שפירש בספר התשבי (ערך 'דוק'), מלשון עיון והשגחה [ודקדוק], ופירושו; 'ודקדק' [במה שכתבתי לך, ואז תמצא ותבין]. כמו שכתבו התוס' (נויר לה ע"ב, ד"ה 'מכדי תרי'): "ועוד י"ל, דהני תרינן צדדין וכו', אבל אינך – כולן חשובין כחד, וְדו"ק הָתֵם". ומע"ז כתב השטמ"ק (כתובות ב ע"א): "וְדו"ק לשון התוספות, שכתבו וז"ל וכו', ועוד שם בשטמ"ק (כ ע"ב): "וְדו"ק שרש"י ז"ל כתב פירושו לעיל וכו'... וְדו"ק נמי שכתב רש"י ז"ל לעיל וכו'". ומע"ז כתב האר"ז (ח"ג פסקי ב"ק סי' ש): "והכי משנינן בפרק השולח פרכינן דר"ע אדר"ג, וְדו"ק וְתִשְׁכַּח – אבי העזרי"י (גם מלה זו – מצויה מאד במהרש"א ובפנ"י, וכן יש לפתור שם). **וכן המלה 'לע"ז'** – אין היא ר"ת כמו שרגילים רבים לפתור כאילו היא ראשי תיבות 'לשון עם זר', אלא מלה היא – 'לעז', כמו 'מעם לו'עז' (תהלים קיד, א) משורש 'לע"ז'. והיא משנה שלמה (מגילה פ"ב מ"א): "קורין אותה ללועזות – בְּלָעִז, ופירש"י: "כל שאינו לשה"ק – נקרא לעז", וכן פירש הרע"ם: "ללועזות בלעז. באותו לשון שהם מבינים". והתבאר בגמ' (שם יח ע"א): "ללועזות בלעז. והא אמרת 'בכל לשון לא יצא' רב ושמואל דאמרי תרוויהו; בְּלָעִז יוני... אמאי מוקמי לה למתני? בְּלָעִז יוני? לוקמה בכל לְעִז". וכתב התשבי (ערך 'לעז'): "**מעם לו'עז**". כל לשון שאינו לשה"ק – נקרא לועז, ותרנומו – 'מעם ברברא'... וכן המפרשים הצרפתים והספרדים, כשרוצים לבאר איזה מלה בלשון צרפת או ספרדי – אומרים 'בלע"ז'. וכן הוכיח המקב"ר (מבוא פ"י, ב, הערה א), לדחות מה שחושבים אנשים לפתור תיבת 'לע"ז' – כר"ת, והביא ראיה מפירש"י (חולין ח ע"א, ד"ה 'ליבן') שכתב: 'ובלשון הלועזים, מוכח שאין פתרון אות הלמ"ד של מלת 'לעז' – לשון'. וכן הוא תמיד בפירש"י, כשכותב 'בלע"ז', כוונתו לשפת הלועזים הצרפתים – הקרויה 'לעז', כי כל דוברי השפות הזרות – נקראים בשם 'לועזים', ושפתם – 'לעז' (כמבואר במשנה

שמו של טעם מטעמי נגינת המקראי – הנמצא מעל לאות (וצורתו מעוגלת כשת קרניים צמודות הנוטות ימינה), ומורה על ניגון עולה ומסתלסל (בדרגת מפקס שלשי) לקריאת המלה (ונקרא ג"כ 'תרי גרישין'כא). (וראה עוד לקמן ערך 'מרכאות').

הַבְּרָה סִפְרִידִית. בעברית המחודשת, נקרא בשם זה – אופן ביטוי אותיות העברית המחודשת^{כב}. אך במקורו, שונה מבטא הספרדים – ממבטא העברית המחודשת והמדוברת^{כג}.

א

במגילה. ועוד ראייה ממה שהביא באוצה"ג (מגילה שם [בשם שפת יתר לראב"ע]): "לעז, אמר הגאון (רס"ג) כמו 'לעני שפה'". (וכ"מ בשה"ש לריב"ג ולרד"ק [שרש 'לעז']. ובמחמ"נ [שרש 'לעז'] פירש שהוא מענין 'זדון'. ובתשד"ו השיג, ופירש 'שלו'עז' פירושו – 'משחית ונואף'. ומחה"ע [שרש 'לעז'] פירש 'שלו'עז' הוא המדבר בלשון נכרי. ומזה פירש לשון 'להוציא לעז על בניה' [נדרים צ ע"ב] – 'פירוש, שהן בני אחרים').

^י כמו שכותב רש"י תמיד בפירושו, כמו (ברכות ו ע"א): "חופיא. לשון 'חופף ומפספס', פריי"ר בלע"ז", ועוד שם (ע"ב): "לְצוֹת. של"ווי"ן בלע"ז".

^{יח} 777 לחפש בספרי דקדוק.

^{יט} כמש"כ בס' רזיאל המלאך: "המלכים – ששה, בטעמים המשמשים למעלה; ורקא רביעי גרשים וכו'". ונקרא כן, ע"ש שמורכב משני גרש* צמודים (מחברת השיר לר"ת, טעמי המקרא [אשכול]). ובפרי עץ חיים (שער השבת סוף פ"א) קרא לו: "שני גרשיים".

^כ טעמי המקרא [אשכול]. ואנת"ל ח"ב, נספח לערך 'טעמים', ב, בשם ספרי המדקדים.

^{כא} כדאיתא בתק"ז (תקון כא, מט ע"א): "ורבי"ע ושני" גרישיין ושלשלי"ת – אינון תקיעה שברים תרועה". ובזהרה חדש (דף קיג טור ב): "יצי"ז – בשברים, ואלין ב' גרישיין".

^{כב} **מחדשי העברית,** העדיפו את המבטא הספרדי-המזרחי, שלדעתם הוא המדויק יותר (וקרוב למבטא הערבית והארמית), ולא קבלו את המבטא התימני (אף שגם הוא מדויק וקרוב לערבית, אך לא התאים להם עם תרגום השבעים* וכדומה). וגם דחו ונטשו את המבטא האשכנזי (בטענה שאינו מדויק, ונוצר בהשפעת לשונות אירופה [וראה מש"כ בשו"ת בית רידב"ז סוף תשובה כז. ושו"ת ישע"ב ח"ב ג, ז. ושו"ת שר"א ח"א, ו. ומש"כ הרבצ"כ בספריו שפ"א וקאמ"א]). המחדשים וממשיכים גם בזה למבטא האשכנזי – ושנאוהו, והוא הפך אצלם – לסמל* הגלותיות* והחרדים*.) אך

עם כל זאת, המבטא החדש שיצרו – לא היה בכולו המבטא הספרדי-המזרחי המקורי, אלא רק בחלקו (כפי שיבואר בהערה הבאה). ואף גם זאת, המחדשים הראשונים שהחלו בכך, ניסו לחקות* מבטא קרוב למבטא הספרדי, אך העם בכללותו – לא הצליח כלל לעמוד בכך, ויצר מבטא חדש של תערובת שיירי מבטא ספרדי ומבטא אשכנזי, המכונה בשם 'הברה ספרדית'. **כמש"כ בשו"ת פאש"ד** (סוף ח"ב א"ת, קונטרס 'תורת אמן'): "וקורא בתורה – כמנהג העולם, והוא רגיל במבטא של השוק, שהוא קרוב למבטא הספרדים, ואינו מבטא ספרדי באמת, כי אין מקפידים ב"שוק – על קריאת החי"ת והעי"ן". **וכ"כ בשו"ת**

מנ"צ (ח"ג ט): "איזה מתחדשים, מרעישים לשנות המבטא האשכנזי הרגילה בינינו בקבלה מאבותינו, בהתפילות וכל דבר שבקדושה – למבטא הישראלית שנתחדשה כעת, הלקוחה במקצת ממבטא הספרדית... הרי נודע לנו כמה מעלות טובות שישנם במבטא שלנו... לדברי רבינו בחיי... רימו ג"כ בסידור היע"ב... ואנו, מה נענה אבתריהו, אם כתבו כל זאת – אף כנגד המבטא הספרדית המקובלת אצליהם מאבותיהם, מכל שכן – בנוגע למבטא הישראלית, שלקוחה רק במקצת מהמבטא שלהם. ומה צדקו בזה דברי משכיל* על דבר זה, באומרו שמבטא העברי המודרני – מֵאֲחַד בתוכו את חסרונן של כל [ה]הברות; את אי-[ה]הבדלה בין פתח לקמץ – כספרדים, ואת אי-ביטוי האותיות הגרניות (הבדלה בין א-ע, כ-ח וכו') – כאשכנזים... וכל זה, אם היתה כוונת הרוצים בחדשות – רצויה לשם שמים. אבל כפי הנודע, אין בהם לא מיניה ולא מקצתיה, ורק כוונה לאומית יש להם בזה, משום שהיא כעת שפה ומבטא המדוברת במדינת ישראל, בודאי שייך בזה – מש"כ הנוב"י (קמא א"ח סי' ב)... דכל

המשנה – אינו אלא מועה... וידו על התחתונה". (אמנם, פוסקים אחרים שדנו בנושא [כגון שו"ת א"ח ג, ה. שו"ת יב"א ח"ו א"ח יא. שו"ת מנש"ל ח"ב ד, טז], החשיבו את ההברה הישראלית* המחודשת – כהברה ספרדית, והתעלמו מהשינויים שביניהם. ויישב בקאמ"א [פ"ה], שכונתם להברה המחודשת כמו שרצו המחדשים מתחילה לעשותה מזרחית ממש, אך במצבה* המשובש כיום – כ"ע מודו שאינה ספרדית). **דברים כדרבנות** כתב הרב אוריאל צימר (גיטליק) בקונטרס 'יהדות התורה והמדינה': "כרי להגביר את הכח המושך מצד אחד, וכרי להדגיש את ההבדל

בין העברית' – לבין לשון הקודש של ביהמ"ד, נפל מישהו על המצאה נפלאה – הנהגת ההברה 'הספרדית' (אשר כפי שנראה מיד – אינה ספרדית כלל). זה הוסיף כח משיכה – ללימוד העברית, בתתו לה צליל* אקזוטי שהלהיב את דמיונם של אותם הנערים והנערות בעיירות הקטנות. הנימוק שניתן לבחירה זו – היה, כי הברה זו היא כאילו העתיקה יותר והנכונה יותר. מבחינה מדעית... וגם מבחינה היסטורית... אין כל הוכחה שלמעלה מכל ספק – כי ההברה הספרדית (אף הספרדית ממש) היא אמנם קדומה יותר. הרעה הרווחת במדע... נוטה יותר להניח ששתי ההברות הן קדומות, אלא שבאחת השתמשו ביהודה, ובשניה – בנגליל ובצפון... עכ"פ, עובדא* היא, שמבטאם של התימנים – דומה הרבה יותר לזה של האשכנזים, ודוקא לזה של יהודי ליטא... נוסף לכל אלה... השיגה הציונות* בקבלת ההברה הספרדית – מצב של 'קרח מכאן וקרח מכאן'. מעלת ההברה האשכנזית על הספרדית – היא בהבדלת יתר בין התנועות... מעלת ההברה הספרדית על האשכנזית – היא בביטוי המדויק יותר של האותיות... המבטא העברי המודרני – מֵאָחַד בתוכו איפוא, את חסרונן של כל ההברות; אי הבדלה בין פתח לקמץ – כספרדים, אי ביטוי האותיות הגרוניות – כאשכנזים. מובן, שלאיש – לא איכפת הדבר, שכן 'תחית השפה' גם היא אינה אלא – אמצעי למטרה האחת; שינוי דמותה של 'לשון' – ל'שפה לאומית', כחלק משינוי דמותו של ישראל להיות 'גוי ככל הגוים'.

השינויים ביניהם – רבים וניכרים. בביטוי האותיות (לפי סדר הא"ב): אות **ג**: במבטא הספרדי המקורי, מבטאים גימל רפויה – כעין כ"ף רפויה [כמו הר"ש הגרונית שבעברית המדוברת] (יוסף אומץ [האשכנזי! כח]. שו"ת ר"פ ח"ב אר"ח כה. שו"ת אר"צ ח"ב מה, ה. [כדמשמע בספר יצירה פ"ד מ"א, ובפ"י הגר"א שם, שגימל רפויה – מבטא שונה מהדגושה]) – דבר שלא קבלוהו מחדשי העברית. אות **ד**: יש בין יהודי המזרח, היודעים לבטא דל"ת רפויה בהתזה כעין זי"ן (כדאיתא בגמ' ברכות יג ע"ב, שצריך להאריך בדל"ת ד'אחד' שבשמע, וכתב הב"ח [ש"א וואר, י. ובשו"ת ר"פ שם] שהוא ע"י שיאריך בה במבטא רפויה כמבטא הבלים, וכתב כה"ח [סא ס"ק כז] שלא יוכל האדם להאריך בדל"ת – אלא אם יעשה רק במבטא הזה) – דבר שלא התקבל ואינו ידוע כלל לבעלי העברית המיוחדת. אות **ו**: במבטא הספרדי המקורי, רבים היו מבטאים ו"ו – כאות w האנגלית [כבערבית] (כ"מ בראב"ע שמות ג, טו. ובמכלול לרד"ק. אמנם בשו"ת אר"צ ח"ב מה, ה) הכריע לבטא כעין ב"ת רפויה [מדיוק דברי הבי"א אבה"ע סי' לד]) – דבר שלא התקבל בעברית המיוחדת. אות **ח**: במבטא הספרדי המקורי, מבדילים בין ח"ת לכ"ף, ומבטאים הח"ת בריכוך החיך והלוע [כבערבית] (קאמ"א פ"א אות ח), ודבר זה, אף שהסכימו עליו מחדשי העברית והנהיגוהו באופן רשמי, מ"מ לא הצליח להתקבל בעברית המדוברת בעם. אות **ט**: במבטא הספרדי המזרחי, מבדילים בין ט"ת לתי", ומבטאים הט"ת בהכאת לשון חזקה על השיניים וקצה החיך (שו"ת אר"צ ח"ב מה, ה, בשם מלול) – דבר שלא התקבל ע"י מחדשי העברית. אות **ע**: במבטא הספרדי המקורי, מבדילים בין עי"ן לאל"ף, ומבטאים העי"ן מתוך הלוע [כבערבית] (כדאיתא בגמ' מגילה [כד ע"ב]: "אין מורידין לפני התיבה – לא אנשי בית שאן... מפני שקורין... לעינין – אלפין", וביאר הגמ"א [נג ס"ק טו]: "פירוש, הברת העי"ן – הוא בחוץ ועמוקה יותר מהברת האל"ף"), ודבר זה, אף שהסכימו עליו מחדשי העברית והנהיגוהו באופן רשמי, מ"מ לא הצליח להתקבל בעברית המדוברת בעם. אות **צ**: במבטא הספרדי המקורי, מבטאים הצד"י – דומה לסמ"ך חזקה [כבערבית] (שו"ת אר"צ ח"ב מה, ה. קאמ"א פ"א אות צ, בשם ערגה"ב, שאין בלשה"ק – אות מורכבת משתי אותיות) – דבר שלא קבלוהו מחדשי העברית כלל. אות **ק**: במבטא הספרדי המזרחי, מבדילים בין קו"ף לכ"ף, ומבטאים את הקו"ף בלחיצת החיך על הלוע [כבערבית] (אר"צ וקאמ"א שם) – דבר שלא התקבל כלל בעברית המיוחדת. אות **ר**: במבטא הספרדי המקורי, מבטאים את הר"ש בהרעת הלשון בין החיך והשיניים (קאמ"א פ"א אות ר [כדמשמע בספר יצירה פ"ב מ"ג, שאות ר"ש היא מאותיות צסזש"ץ, ובדפוס מנוטה – הגירסא [מ"א]: "יכצז"ש – בין השיניים ובלשון שכוכה ושמחה", וכ"פ הרס"ג שם: "בין השיניים ובלשון נמוכה"), ודבר זה, אף שמתחילה הסכימו עליו מחדשי העברית והנהיגוהו באופן רשמי, מ"מ היו מאנשיהם שחלקו על כך, והחשיבו את הר"ש לאות גרונית יחד הא"ח ר"ע [ר"ש צרפתי-גרמנית] (וכבר דחה דעה זו, הר"מ בוטריל [בפירוש ספר יצירה שם]: "ולא נרסין אההר"ע – כי הר"ש הוא ממוצא אחר... אהה"ע – מוצא הגרון הוא, ושעות הוא ביד המדקדקים שיעברו הר"ש עם זה המוצא, כי אות הר"ש – אינה ממוצא הגרון) – ולא הצליח להתקבל בעברית המדוברת בעם, אלא רק אצל מי שביטא ר"ש כזו בשפת דיבורו הלועזית (דוברי רוסית וכדו). אות **ת**: גם בקרב ספרדי-המזרח, יש מבטאים את הת"ו הרפויה, בהוצאת הלשון בין השיניים, כעין th אנגלית חלשה (שו"ת ר"פ שם, מנהג הבלים) – דבר שאינו ידוע כלל לבעלי העברית המיוחדת. **ובביטוי הניקוד: קמ"ץ קטן**: בעברית המיוחדת, חידשו להם כללים אחרים לקמץ-קטן וקמץ-גדול/רחב וחסף-קמץ, שונים לגמרי מהכללים שבמבטא הספרדי

שמשם באה הגייתו, כי במבטא האשכנזי – אין ביטוי נרגש כלל, שהרי בלאו הכי כל קמ"ץ – ביטוי כחולס ספרדי). בעברית המחודשת, אין מתחשבים במתג* (מארק/גניא), ומבטאים כל קמץ שמקורו בחולס – כקמץ קטן, אף אם יש תחתיו מתג (אומרים קְדָשִׁים – כמו קודְשִׁים, שְׁרָשִׁים – כמו שורְשִׁים, אָזְלַת יד – אֶזְלַת יד, אָסַנַת – אֶסְנַת, בְּשִׁמַּת – בּוֹשְׁמַת, יִשְׁפָּה – יוֹשְׁפָה, וכדו'). אך במבטא הספרדי, מסורת קדמונית היא, כאשר יש מתג* תחת אות קמוצה – לבטאה בקמץ רחב, כמש"כ הרד"ק (במכלול, שער דק"ש, כתב: "הדרבך, כדרבנות, יושפה... יול מים מִדְּקִין" – קבלנו קריאתם בקמץ רחב, ולא שמענו ולא ראינו בהם מחלוקת), ומנ"ש (שמות כג, כד. יהושע ג, טז. תהלים פו, ב, ובמאמר המאריך), שנקראים בקמץ רחב (ולכן אומרים אותם קְדָשִׁים – כמו קְדָשִׁים [כמש"כ התשב"ץ ח"ב תשובה רמז], שְׁרָשִׁים – כמו שְׁרָשִׁים, אָזְלַת יד – אֶזְלַת יד [והשו"א שתחת הז"ן – נע], אָסַנַת – אֶסְנַת [והשו"א שתחת הסמ"ך – נע], בְּשִׁמַּת – בּוֹשְׁמַת [והשו"א – נע], יִשְׁפָּה – יוֹשְׁפָה, וכדו'). בעברית המחודשת, גם אין מקבלים את מסורת הספרדים לקמצים גדולים יוצאים מן הכלל – במלים שבדרך כלל נאמרות בקמץ קטן (כמו בפסוק 'כָּל עֲצוּמוֹתֵי הָאֲמָרָה' [תהלים לה, י], שלמסורת הספרדים – אומרים 'כָּל' בקמץ גדול [כמו 'כָּל' ל"כ הרד"ק במכלול, דק"מ ד"ה 'כל' ו"כ הרד"ק ע"פ. ו"כ המנ"ש. ו"כ בשר"ת יכין ובוזג ח"ב סוף תשובה ב]. וכמו הפסוק 'שִׁמְרָה נִפְשִׁי כִּי יוֹסִיד אֵנִי' [תהלים פו, ב], שלמסורת הספרדים – יש מתג* לקמץ של הש"ן של 'שִׁמְרָה', ואומרים אותה בקמץ גדול [כמו 'שִׁמְרָה' ל"כ מכלול לרד"ק, שער דק"ש, ד"ה 'פעלה' וראה רד"ק ומנ"ש ע"פ]). בעברית המחודשת, כאשר יש קמץ לפני חטף-קמץ – הריהו הופך להיות קמץ קטן, ומבטאים כשני קמצים קטנים בזה אחר זה (אומרים קְהָרִים – כמו צוהרִים, קְהָרָה – כמו טוהרִה, מְהָרָה – כמו מוהרִה, קְהָלָה – צוהלה, אֶהָלָה – אהולה, פְּעָלִיךְ – פועליך, וכדו'). אך במבטא הספרדי, מסורת קדמונית לבטא הקמץ הראשון – בקמץ רחב, כמש"כ הרד"ק (במכלול, שער דק"ש), שהראשון – נקרא בקמץ רחב, והשני – בקמץ קטן. וכ"כ בסה"ש (שרש 'מאס'): "וכן יֵצֵן מִאֶסְכָּם וגו'" – הִמָּם נקרא בקמץ רחב, וְהָאֶלְיָף – בקמץ חמף. (ולכן אומרים קְהָרִים – כמו צוהרִים, קְהָרָה – כמו טוהרִה [ל"כ של"צ דיני 'וצר', וציון להרד"ק בסה"ש שרש 'טהר'], מְהָרָה – כמו מוהרִה, קְהָלָה – צוהלה, אֶהָלָה – אהולה, פְּעָלִיךְ – פועליך, וכדו'). וכמש"כ אם למקרא [ט, ג, הערה 3], שדעת העברית המחודשת בזה – היא המצאת המדקדקים המודרניים, ולא נזכרה בשום ספר קדמון. וכחב לחם הבכורים, שמסורת כל קהילות הספרדים שקמצים אלו הם קמץ גדול. ובלשון הדיבור, יש המבטאים רק את הקמץ הראשון כקמץ רחב ואילו השני – כקמץ רחב (ואומרים 'זוהרִי', 'אֶהָלָה'), וזו טעות גם לדעת המחודשים (כמש"כ ראב"ע במאזני לשח"ק [ד"ה 'הנרחבים']: "על כן, אין ראוי לומר 'זוהרִי חמה' כי אם יוֹהֲרִי חמה"). וטעות נוספת יש (למתפללים בהברה העברית המחודשת), שבמלים ארמיות, מבטאים קמץ גדול כמו קמץ קטן – במקומות שבמלה העברית היה חולס (כגון שאומרים באיהש"ר שבקדיש: 'מְבֹרָךְ' – כמו 'מְבֹרָךְ', 'לְעֹלָמִי גְלִימָא' – כמו 'לְעֹלָמִי עוֹלָמָא'. ותיבת 'לָא' בארמית – אומרים 'לָא' כבעברית). וכן יש מבטאים כן בכמה מלים עבריות ('בִּרְכֵנוּ, בִּרְכָם' – אומרים 'בִּרְכֵנוּ, בִּרְכָם'). צִירָה: בעברית המחודשת, כאשר יש יו"ד אחריו, מבטאים אותו כציר"ה האשכנזי (כעין תוספת יו"ד [פְּלִיטָה בְּיַת סוֹפְרִיָהם]). אך במבטא הספרדי המקורי, אין הבדל ניכר בין צירה לסגול, ואין משמיעים כעין יו"ד – גם כאשר כתובה יו"ד אחריו (שר"ת רבנו אברהם בן הרמב"ם [תשובה עט], שכתב שאין התיבות 'בני ישראל' נמנות עם 'בין הדבקים' בקר"ש, כי אין היו"ד מבוטאת. קאמ"א פ"ב [הצירוף]). שווא נע: בעברית המחודשת, בתחילה ביטאו חלק מהמחדשים בדיבורם את השוא הנע, אך במשך הזמן – כמעט נעלם, ובדרך כלל מבטאים אותו כנח (מתוך חמשת כללי השוא הנע – נשאור רק שְׁנִים: שני שואים בזה אחר זה – מניעים את השני. שתי אותיות הדומות זו לזו, השו"א שתחת הראשונה – מניעים אותו. אך שו"א בראש מלה – אין מבטאים בעברית המחודשת, אלא רק באותיות השמוש [כמו בְּתוֹךְ, כְּדָבָר, לְמַתִּי]. שו"א שאחר תנועה גדולה – אין הם מניעים. שו"א שתחת אות דגושה – גם הוא נשכח בעברית המחודשת). אך במבטא הספרדי, מקפידים להבדיל בין שווא נע לשווא נח, ואת הנע מבטאים – כעין סגול קצר (מאמר המאריך למנ"ש). דגש חזק: בעברית המחודשת, אין מבטאים דגש חזק כלל, בין באותיות בג"ד כפ"ת – שאז מבטאים אותו כדגש קל, ובין בשאר אותיות (ט"ס שק"ץ נזול"ם) – שאז אין הם מדגישים אותו כלל (עד כדי כך שבספרים החדשים המנוקדים, כבר אין מדפיסים את הדגשים). אך במבטא הספרדי, מדגישים אותו היטב – כאילו הוא שתי אותיות יחד, ואפילו באותיות בג"ד כפ"ת – מדגישים אותו יותר מדגש קל (קאמ"א פ"א, סוף אות ד). חִירָק חסר: בעברית המחודשת, אין הבדל בין חירק מלא לחירק חסר (כשם שאבד להם הדגש החזק שבא אחריו), אך במבטא הספרדי, החירק החסר מבוטא בקצרה (קרוב לפת"ח), שהרי הוא תנועה קטנה (קאמ"א פ"ב [חירק], ע"פ הרד"ק). פת"ח גנובה: בעברית המחודשת, מבטאים אותה כתוספת אל"ף (תפוח – תפואח, קשיח – קשיח, משיאח, רְקִיעַ – רְקִיעָה, מְגִבִּיה – מְגִבִּיָה, אֶשְׁוֶע – אֶשְׁוֶעָה, אוֹרַח – אוֹרָחָה) [כמנהג האשכנזים, מנ"ש בראשית א, ד, דְּרָקִיעַ]. אך במבטא הספרדי, מבטאים אותה כתוספת ו"ו מזרחית [אחר שור"ק וחול"ם] או יו"ד [אחר ציר"י וחיר"ק] (תפוח – תפוח, קשיח – קשיח, מְגִבִּיה – מְגִבִּיָה, אֶשְׁוֶע – אֶשְׁוֶעָה, אוֹרַח – אוֹרָחָה) [מנ"ש שם בשם ראב"ע ורד"ק. קאמ"א פ"ג]. קמץ רחב: במבטא הספרדי כיום, אין שום הבדל בין קמץ רחב – לפת"ח, אך במבטא הספרדי הקדמון – היה הבדל דק ביניהם, שהקמץ נמשך כתנועה גדולה, אך קרובה לפת"ח

וְיִי הַחֲבוּר. לפי כללי התחביר בעברית המיוחדת, אין לפתוח משפט ב'ו' החבור. וכן לפי כללים אלו, כאשר יש רשימת מלים ברצף – אין להוסיף ו'ו החבור לכל אחת מהן, אלא רק למלה האחרונה. אך לפי מקורותינו, מותר לפתוח משפט בְּיִי החבור, אם יש לו קשר לענין הקודם^{כד}. וכן לפי מקורותינו, אפשר להוסיף ו'ו לפני כמה פרטים שברשימה* (ואף לראשונים שבה)^{כה}, וגם אפשר לכתוב כל הפרטים בלא שום ווי"ן (ואף לא באחרון שבהם)^{כו}.

א (מכלול לרד"ק. התשבי. של"צ דיני קר"ש בשם שתי ידות. שו"ת יב"א ח"ו א"ח יא, ד [לישוב דברי רב"י פרשת וירא]. קאמ"א פ"ב. וכל מהגמ' נדרים [יא ע"ב] "להוילין", ומפירושי הרא"ש והר"ן: "דמשמע ל'א הוילין"). (וביאורו באר היטב את ענין המבטא הספרי, בספר שפת אמת-שפתי כהן לרב"צ כהן, ובקיצורו הנקרא 'קשט אמרי אמת', ובהקדמת קונטרס 'קול יעקב' שבסוף סידור 'עוד יוסף חי', אות ב). (וראה עוד שינויים שדברתי בהם, לקמן בפרק עשרים ושלושה, 'הגיזת שבטי ישראל', ערך 'בהגיה ספרדית'. ובפרק עשרים ואחד, 'צִוְחָה בְּרָחוּבוֹת', ובפרק עשרים ושנים, 'יְדָבֵר וִיקְרָא').

כד כמו שמצוי מאד בכל כתבי הקודש, **ככתוב** (שמות א, א): "וְאֵלֶּה שִׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וגו'", ופירש ראב"ע: "ואלה. טעם ה'ו' – בעבור שהזכיר בסוף הספר הראשון, כי ראה יוסף לבניו – בני שלשים, הזכיר כי אחיו בדרתם – היו מעטים, ופרו ורבו". והרמב"ן פירש: "טעם 'ואלה שמות', כי הכתוב ירצה למנות ענין הגלות – מעת רדתם למצרים, כי אז גלו בראש גולים... ולפיכך, יחזור אל תחלת הענין – שהוא מפסוק 'וכל זרעו הביא אתו מצרימה', ושם כתוב אחריו 'ואלה שמות בני' הבאים מצרימה וגו', ואותו הפסוק בעצמו – הוא שהחזיר בכאן, כי אע"פ שהם שני ספרים – הספור מחובר בדברים באים זה אחר זה... ורבי אברהם [ב"ע] אמר וכו'... ואיננו נכון... אבל קשור הפסוקים וְחֲבוּרָם בְּיִי – הוא כמו שפרשתי". ורבנ"י פירש: "הספר הזה, היה ראוי שיתחיל 'אלה שמות' בלא ו'ו – כספר 'אלה הדברים', אבל בא אות הוא – 'חבור ענין, כי הענין – מחובר למעלה בסדר ציגש אליו, ששם הזכיר 'ואלה שמות בני ישראל וגו', ובא ללמד כי הענין – אחד, אע"פ שהם שני ספרים וכו'". (וראה עוד בחזקוני, מו"ק, רבנו אפרים ואוצעבה"ת). והכל"ק פירש: "ואלה שמות וגו', הוסיף ו'ו' במלת 'ואלה'... לפי שנאמר למעלה 'ויישב בארץ במצרים', ואחרי מות יוסף – לא היה פני המצריים עם ישראל כתמול שלשום, והיו מרגישים אז – הביאה למצרים, בָּאָלוּ באו בשעה ההוא למצרים, לכך נאמר 'ואלה' – מוסיף על ענין ראשון, שמצד מיתת יוסף – דימה כאילו עכשו המה באים". ואוה"ח הקדוש פירש: "טעם אומרו 'ואלה' בתוספת וא"ו, ללמוד עליהם – כי כולם צדיקים כאבותיהם, 'ואלה' – מוסיף על הראשונים, מה ראשונים להם אברהם יצחק ויעקב – צדיקים עליונים, כמעשה אבות – עשו הבנים. עוד ירצה וכו' (ע"ש)". (וראה עוד באוה"ח ויקרא יא, כד) עה"פ זלאלה תטמאו: "וקשה לי, למה אמר זלאלה בתוספת וא"ו, בין שאין לו שייכות דין זה – עם מה שלמעלה ממנו ולא שלמעלה עמו? ואולי נתכוון וכו'... או ירצה להסמך דין מומאה – לדין אכילה האמור בפסוק שלפניו". **וכתב הרד"ק** במכלול (דקה"פ דף מד ע"א): "וְהָיוּ – תשמש לתוספת דבר, ופעמים – איננה לתוספת, ולא תשמש כלום, אלא שהוא התחלת המלה, כמו 'ואלה בני צבעון ואיה וענה' (בראשית לו, כד)... ואחרים רבים כמות. ויש ו'ו – שהיא תחלת הדברים, כמו 'ויהי בימי אוזשורוש' (אסתר א, א)... וכתב ראב"ע; ה'ו' – הם כפא רפה בלשון ישמעאל, שאינה משתמשת – אלא שהיא תחלת הדבור". וכ"כ הרד"ק עה"פ (יהושע א, א): "מנהג הלשון – לכתוב במקומו ו'ו' שלא להוסיף ולחבר דבר אל דבר, כמו 'ויהי ביום השלישי וישא אברהם את עניו', 'ואלה בני צבעון וגו'... והדומים להם. וכבר כתבנו בספר מכלל אשר חברנו, כי יש לפרשם – לתוספת עם חסרון מעט, לפי ענין כל אחד מהם לפי דרך המקרא... וכן ווין אחרים בראשי הספרים. ואם נאמר, כי הטעם להדביק ספר – אל ספר, וענין זה – אל הקודם, לא יספיק הטעם בכולו".

כה **ככתוב** (בראשית לו, כ-כא): "וְיִשְׂבֹּל וְצִבְעוֹן וְעֵנָה: וְדִשְׁוֹן וְאַצֵּר וְדִישְׁוֹן, וּפִירְשִׁי (בפסוק כד): "ואיה וענה. ו'ו' יתירה, והוא כמו 'איה וענה'. והרבה יש במקרא: 'תת וקדש וצבא מרמס' (דניאל ח, יג), 'רדם ורכב וסוס' (תהלים עז, ז)", וכ"פ הרמב"ן: "הוא – יתירה. וכן 'עבד אביך ואני מאז ועתה ואני

יְתִיב [<]. בעברית המחודשת, שמו של סימן (בצורת ראש חץ הפונה שמאלה), שמעמידים מעל האות המוטעמת במלה – ומורה על הטעמתה (שמנגנים ומטעימים את התיבה במקום עומדו, אם מעל תחילת המלה – הרי התיבה מלעיל, ואם מעל ההברה האחרונה – הרי היא מלרע). אך במקורותינו, הוא שמו של טעם מטעמי נגינת המקראי – המופיע רק מתחת ולפני אות ראשונה במלה (ונקרא גם בשם 'שופר מוקדם' או 'משפּלִיל', ומורה על ניגון חזק ובודד לקריאת המלה לא (מפסיק בדרגת 'משפּנה' לִבּ)).

א

עבדך (ש"ב טו, לד) – דין שניהם אני. **ואלה ראשי בית אבותם ועפר ויעשי** (דה"א ה, כד), וכמוהם רבים. (אך הרש"ם – חולק על רש"י, ומסביר שאין אלה וי"ן יתרות, אלא הן חלק משמות אותם אנשים, וכן מסביר בכל המקומות שהביא רש"י – מפני מה אין הווי"ן מיותרות). **וכן** לפעמים מחלק הכתוב את הרשימה* – לצמדים, ככתוב (שמות א, ד): **"דן ונפתלי גד ואשר"**, וביאר ראב"ע: "בהתחבר השמות – הם על ששה דרכים, וכולם נכונים; האחד, כמו **עילם ואשור וארפכשד** (בראשית י, כב [מהשני והאלה – כולם עם וי"ן]), והשני **בנפך ארגמן ברקמה ובין** (יחזקאל כז, טז [מהשלישי והלאה – כולם עם וי"ן]), השלישי **אדם פטרה וברקת** (שמות כח, יז [רק האחרון עם וי"ן]), הרביעי **דן ונפתלי גד ואשר** (שמות א, ד [צמדים עם וי"ן]), החמישי **בור ואהלות קציעות** (תהלים מה, ט [השני – עם וי"ן, האחרון – בלי וי"ן]), השישי **אדם שת אנושי** (דה"א א, א [כולם בלי וי"ן]). **וכתב הרד"ק** במכלול (דקה"פ דף מד ע"א): **"ואדוני אבי ו"ל כתב בספר הגלוי, על כל וי"ן נוספת במקרא, כי היא רמו על מלה חסרה – כדמותה, כמו וְתֵשֶׁב תָּמֹר וְשׁוּמְמָה** (ש"ב יג, כ) – שפירושו עזובה ושוממה, או דואגת, והדומה לענין". **וכתב הרמח"ל** (לשון למודים ח"א למד י): **"בהוסיף וי"ו בראש המלה לתפארת הלשון, קָרָאָה הראב"ע – כַּפֿ"א רָפָה בלשון ישמעאל; ואלה בני צבעון ואיה ועגה, וישבתך וצאתך ובאך ידעת"** (מ"ב יט, כז), **נָרְדָם ורכב וסוס** (תהלים עז, ז).

¹⁰ **כתוב** (דה"א א, ג-א): **"אדם שת אנושי: קינן מהלכלל ירד: זונך מתושלז לכוך"**, והתבאר בראב"ע (שהובא בהערה לדליל) שהוא אחד מששת דרכי התחברות השמות הנכונים. **ועוד כתוב** (ישעיה א, א): **"בימי עזיהו יותם אזוז יוזקיהו מלכי יהודה"**, והתבאר בפירוש רס"ג (הובא בקובץ פירוש רס"ג לספר שמות [מוה"ק]): **"אשר לתוספת הווי"ן ביותם ואהו וחזקיהו, לפי שמצאתי שהעברים מתירים שימוש – בלא וי"ו, כאמרו ר'אובן שימעון לוי ויהודה"**.

¹¹ כדאיתא בתק"ז (נה ע"א): **"ודא איהו שופ"ר הול"ך אתנ"ח יתי"ב"**. **וכתב בס' טעה"מ**, שפירוש שמו **'יתיב' – 'יושב'**, ואולי נקרא כך משום שהוא חוזר ושב להיות תמיד בראש התיבה ולפני הניקוד. ¹² והביא בס' טעה"מ בשם ראל"ב בטוב טעם, ששמוהו מתחת למלה, לפי שתמיד מקומו לפני הנקודות – לכן שְׁמוּ מקומו אצל מקומם. ובשם רז"ה בשערי זמרה כתב, שהציבוהו לפני הניקוד – כדי להבדילו מן ה'מהפך' (שופר מהופך) שהוא טעם משרת.

¹³ ע"ש שדומה בצורתו לטעם 'שופר מהופך' (מהפך), אלא שהוא תמיד מוקדם לפני המלה (טעה"מ). ¹⁴ כמו בפירש"י (דברים יא, ל): **"וטעם המקרא, מוכיח שהם שני דברים – שננקדו בשני טעמים; אַזְזִירי – נְקֹד בפשטא, וְרָרְךְ – נְקֹד במשפּלִיל"**, וביאר השפ"ח: **"הוא שנקרא בלשוננו יתיב"**.

¹⁵ כעין 'פשטא' (קדמא) חזקה ופתאומית (ע"פ טעה"מ, טבלא א, הערה יא). ¹⁶ כ"כ בטעה"מ (אשכול), ובאם למקרא (פ"ז אות ה, ופ"ג סעיף יז) בשם המדקדקים, שהוא מפסיק בדרגת 'משנה' (כמו 'פשטא/קדמא'). אך במחברת שיר לר"ת, משמע שהוא מפסיק בדרגת 'מלך', שכתב: **"כבוא יתיב המלך, פני נקוד הולך, באות ראשון מולך, ויהי"א משחיתים"** (וביאר טעה"מ: **"כבוא יתיב המלך, כשבאה טעם המפסיק יתיב"** [כאן הדגיש ואמר 'המלך', כי לפי צורתו הוא דומה ל'מהפך' המשרת. וגם משום שה'יתיב' הוא המלך שמולך בלבד ולא ישרתוהו שום משרת] המלך. שהוא אחד מהטעמים המפסיקים הנקראים 'מלכים': פני נקוד הולך. הרי הוא מסומן תמיד לפני הניקוד: באות ראשון מולך. והטעמתו היא תמיד באות הראשונה של התיבה: ויהי"א משחיתים. כלומר, הטעם 'יתיב' – הוא מהטעמים המפסיקים, אשר מבטלים ומשחיתים את הכלל, שאחרי התיבה המסתיימת באחת מאותיות אהוי – לא בא דגש באותיות בג"ד כפ"ת שבראש התיבה שלאחריהן).

פּוֹכְבִּית. בעברית המחודשת, ציור של כוכב קטן מאד, שמציינים בצד מלה כאשר רוצים לציין שיש כאן הערה או הפניה^{לז}. אך במקורותינו - פירושה, דבר הבא או השייך לכוכבים^{לז}.

פּוֹתֶרֶת. בעברית המחודשת, פְּתוּכֶת* קצרה בראש מאמר כתוב - המודיעה במלים ספורות מה נושא המאמר (בכותרת הראשית של העיתון, נכתב באותיות גדולות: המלחמה 1948). אך במקורותינו - פירושה, כמין אגן עגול ומקושט - העומד בראש עמודי בנינים^{לז}. ובהשאלה, נקרא כך ענין גדול וחשוב - העומד בראש שרשרת עניינים^{לז}.

^{לז} כפי הבנת העברית מחודשת, שתוספת סיומת 'ית' לשורש הַמְלָה - מביעה הקטנה והזערה (ראה מש"כ לעיל בפרק זה, ערך 'תוספת ית').

^{לז} כמש"כ הרשב"א בתשובה (ח"א תיח): "בידיעת ובחינת משפטי הכוכבים והמזלות... כי ההגדה הבלתית נבואית, היא לעולם אם קסמית או כוכבית... אמנם הכוכבית... היא ג"כ תכוב פעמים רבות".

^{לז} **כתוב** (מ"א ז, טז): "וְעִשִּׂיתָ כְּתָרֹת עֲשֵׂה לָתֶת עַל־רִאשֵׁי הָעַמּוּדִים", ותרגם יב"ע: "ותרתין קרנותן עבד". ופירש"י: "פומייל"ש בלע"ז (תרגם אל"ר: גולות, כפתורים). והרד"ק פירש: "פירוש, עמדות, כמו כתר מלכות". ובסה"ש (שרש 'כתר') פירש: "נקראו כן, לפי שהיו על ראש העמודים - ככתר". **ועוד כתוב** שם (מ"א ז, יח): "וְעִשִּׂיתָ אֶת־הָעַמּוּדִים וְשִׁנִּי טוֹרִים סָבִיב עַל־הַשִּׁבְכָה הָאֲזוּת לְכִסּוֹת אֶת־הַכְּתָרֹת אֲשֶׁר עַל־רִאשֵׁי הָרְבָנִים", ופירש"י: "ה"ז מקרא מסורס; לכסות הרימונים את הכותרות אשר על הראש. וכן היו הכותרות עשויות - לפי סדר משמעות המקראות, כמין שני אננים - היתה כל אחת, אגן התחתון - בית קיבולה למעלה, והיא קרויה 'גולה', כמו שנאמר בענין 'זולת הכותרות', ותרנמו יונתן 'אנני קרנותון'. העליון - כפוי על התחתון, בית קיבול - למטה, והיא קרויה 'שבכה', כמו שנאמר בענין זה 'והשבכות שתים לכסות את עשתי זולת הכותרות'. נמצא, רַחֲבָה - במקום הרבק, ומשופעת ועולה - ומשופעת ויורדת, והוא קרוי 'במן'... וגובה שתי האגנות האלה - ארבע אמות... מצוירות היו בם כמין פרחי שושנים... ארבע אמות גובה. והאמה החמישית - היא כותרת קטנה למעלה מן הגדולה, הוא שנאמר 'וכותרת על שני העמודים'. והרלב"ג פירש (בפסוק ז): "וכותרות על שני העמודים גם במועל מלעמות הבטן. הם הכותרות התחתונות, ר"ל האננים התחתונים המביטים אל העמודים הגדולים". **ועוד כתוב** שם (מ"א ז, כח-לא): "וְעִשִּׂיתָ מַעֲשֵׂה הַמְּכֻנֶּה* וְגו': ופיהו מִבֵּית לְכְתָרֹת וּמַעֲלָה בְּאֶמֶת", ופירש"י: "והכותרות, היא חֲנֵה הַמְּכֻנֶּה* - עשוי כמין כובע משופע מכל צדדיו". **ועוד כתוב** (יחזקאל מ, טז): "אֶל־אֵיל תִּמְרִים", ותרגם יב"ע: "על אֵיל בּוֹתְרֶתא". ופירש"י: "ואל איל תמרים. ת"י 'כותרתא' - כותרות, בראש האיל - היה עשוי כמין כותרות דומה לדקל, כי במשכנא דשלמה הן מתורגמות - 'צורת דקליון'. והרד"ק פירש: "אֵיל תִּמְרִים. ואל כל איל ואיל - היו תמרים. ותרנם יונתן - 'כותרתא', ובבנין שלמה - תרנם 'צורת דקליון', ואפשר שהיו עשויים על צנורות דקלים - כותרות על ראשיהן". ומצ"ד פירש: "ואל איל. בכל מזווה - היה כותרת ממעל, בצורת אילני תמר". וכתב בעץ חיים (היכל הכתרים, שער יג פ"ג מ"ת): "יובן מלת 'כתר' - מלשון כותרת, ר"ל מקיף". ועוד כתב (היכל ה, שער מג פ"ב): "יבזה תבין למה נקרא 'כתר', כי הוא לשון כותרת וסוככת, כמו העטרה המקפת ומסבבת ומלבשת ראש האדם". וכמש"כ הפייט (רבי יוסף בר יצחק אבן שטנאש, בפיוט 'זבן מה נהדר' בסדר עבודת יוה"כ כנוסח הספרדים): "בְּאֶדְרֹם קְשׁוּרָה בְּכּוֹתֶרֶת" (כלומר, כאבן אודם משובצת בכתר).

^{לז} **כמ"ש במדרש** (תנחומא בחר א, ילק"ש ויקרא כה [תרנח]): "א"ר אלעזר הקפרי; כתיב (שיר"ש ה, טו) 'שוקיו עמודי שיש מיםדים על אדני פו', העמוד הזה - יש לו כותרת מלמעלן, ובסיס מלמטן. א"ר שמואל בר גוריא; אין לך פרשה בתורה שאין לה כותרת מלמעלן ובסיס מלמטן. מה כתיב למעלה? 'ידבר ה' אל משה בחר סיני לאמר, דבר אל בני ישראל כי תבואו אל הארץ וישבתה הארץ'. ואחרי כן - פרשת יובל; 'וספרת לך שבע וגו'. אם לא שמר שממות ויובלות, או אם לא שמר אחת מהם - סוף

פֶּתַח אֲשׁוּרִי. החוקרים טוענים, שהכתב העברי המקורי – הוא הכתב הקרוי 'כתב עברי קדמון' (הוא הכתב ה'כנעני' שבו כתובים כל האיגרות והמטבעות שנמצאו ע"י הארכאולוגים [הנהוג עד היום אצל הכותמים השומרוניים]), ואילו הכתב האשורי המרובע שבו אנו כותבים את כתבי הקודש ('כתב סת"ם') – הוא כתב מעוצב ומשוכלל* שנעשה מאוחר יותר. אך לפי מקורותינו, הכתב האשורי המרובע – הוא הכתב הקדוש המקורי שבו ניתנה תורה (ומדקדים לכתוב סת"ם דוקא בו, בדיק על קוצו של יו"ד*), והכתב הקרוי 'כתב עברי קדמון' – הוא הכתב שייחודוהו לכתובת שאר דברים¹⁰ (שאינם של קדושה נוי"א שאף לדברי קדושה לאדם יחיד לעצמו, וי"א שאף לחות שניות נכתבו בו). ובמשך הזמן התפשט השימוש בו – גם לספרי תורה, עד שבא עזרא הסופר – והחזיר את הכתב האשורי המאושר לכתובת קודש¹¹ (וכתב היתדות המגושם* של בני ארץ אשור – איננו דומה כלל לכתב האשורי שלנו¹²).

א

שאני עושה אותו שימכר ארצו; וְכִי תִמְכְּרוּ מִמֶּכֶר לְעַמִּיתְךָ. חֹר בּו – יִפֹּה. וְאִם לֹא יִחֹזֵר בּו – סוֹף שְׁהוּא מוֹכֵר אֶת שְׂדֵהוּ, שְׁנֹאמֵר 'כִּי יִמְוֹךְ אֲזוּיָךְ וּמִכֹּר מֵאֲזוּזֹתָי. חֹר בּו – יִפֹּה. וְאִם לֹא – סוֹף לִמְכֹּר אֶת בֵּיתוֹ, שְׁנֹאמֵר 'וְאִשִּׁי כִּי יִמְכֹּר בֵּית מוֹשֵׁב עִיר זֹמֶמֶה. חֹר בּו – יִפֹּה. וְאִם לֹא – סוֹף שְׁהוּא מִחוּר* וּמִסָּבֵב עַל הַפְּתָחִים, שְׁנֹאמֵר 'וְכִי יִמְוֹךְ אֲזוּיָךְ וּמִטָּה יְדוֹ עִמָּךְ. חֹר בּו – יִפֹּה. וְאִם לֹא – סוֹף שְׁהוּא מוֹכֵר אֶת עַצְמוֹ, שְׁנֹאמֵר 'וְכִי יִמְוֹךְ אֲזוּיָךְ עִמָּךְ וּמִמֶּכֶר לָךְ. חֹר בּו – מוֹטֵב. וְאִם לֹא – סוֹף הוּא נִמְכֵּר לְגוֹיִם, שְׁנֹאמֵר 'וְכִי תִשְׁיֵג יָד גֵּר וְתוֹשִׁיב עִמָּךְ', וּפִירֵשׁ עַץ יוֹסֵף: "אֵין לָךְ פֶּרֶשָׁה בְּתוֹרָה שְׁאֵין לָהּ כּוֹתֶרֶת וְכו'. פִּירוּשׁ, שְׁכַל פֶּרֶשִׁיּוּתָהּ נִדְרָשִׁים לִפְנֵיהֶם וְלֹאחֲרֵיהֶם". וְעוֹד מִצְאָנוּ בְּשׁוֹרֶת מִהֲרִ"ק (הַחֲדָשׁוֹת לַח): "הָאֲרִז אֲשֶׁר בַּלְבָּנוֹן, שֶׁלֹּא אֶל הַחוּחַ אֲשֶׁר בְּשַׁפְּלָהּ, מְגִילַת עֵפֶה כּוֹלֵה יִפֹּה, רְשׁוּם בְּכַתֵּב אִמְתָּ, פֶּסֶק דִּין יוֹצֵא מֵאִתּוֹ, דֵּן דִּין אִמְתָּ לְאִמְתּוֹ, וְקִרְאָתוֹ שְׁנִיתִי וְשִׁלְשִׁתִּי, שְׁקֵלָתִי וְטַעַמָּתִי הִיד הַטּוֹבָה עָלֵי מֵא–ל ה' יִתְבָּרַךְ וְיִתְפָּאֵר. וְתִהְיֶה דִבְשׁ בִּפִּי, וּבִלְעָתִי בַּעֲדָהּ בְּכַפִּי, וּמִצְאָתִי לוֹ כּוֹתֶרֶת מִלְמַעְלָה וּבְסִים לְמַטָּה, מִיעֵינִי עֲשֵׂת שֶׁן מוֹיֶסֶד עַל אֲדָנִי פֹה, וְהִלּוּאִי דְהוּה בְּרִירָה כּוֹלִי פֶּסֶק כְּדִבְרִיךָ, וְשִׁרִיר הָאִי פֶּסֶקָא".

¹⁰ כְּמוֹ שֶׁשֶׁנּוּ בְּמִשְׁנָה (יִדִּים פ"ד מ"ה): "וְכַתֵּב עִבְרִי – אֵינוֹ מִטְמֵא אֶת הַיָּדִים. לְעוֹלָם אֵינוֹ מִטְמֵא – עַד שִׁיכְתְּבֵנוּ אֲשׁוּרִית עַל הָעוֹר, וּבִדְיִי", וּפִירֵשׁ בְּפִיחֵמ"שׁ לְהִרְמַב"ם: "וְכַתֵּב הָעִבְרִי. כְּתַב עֵבֶר הִנֵּהר (וּבִתְרוּגוֹם הִר"ק: "כְּתַב עֵבֶר" [נִרְאָה ע"שׁ עֵבֶר בֶּן שֶׁלֹּחַ, אֲב"ד]), וְהוּא קֶתֶב אֲשֶׁר כּוֹתֵבִין בּו הַתּוֹרָה – הָעַם הַנִּקְרָאִים אֶל–סְמִירָה ('הַשּׁוֹמְרוֹנִים' [ר"ק]), וְהַכְּתַב הַזֶּה אֲשֶׁר נִכְתָּב בּו אֲנַחְנוּ הַתּוֹרָה – הוּא 'כְּתַב אֲשׁוּרִי'. וְהַכְּתַב אֲשֶׁר קֶתֶב (ה') יִתְבָּרַךְ (אֵת) הַתּוֹרָה – נִקְרָא 'אֲשׁוּרִי', מִן הַגְּדוּלָּה וְהַתְּפָאֶרֶת, כְּמוֹ 'בְּאֲשִׁרִי כִי אֲשִׁירוּ בְּנוֹת' (בְּרַשִׁית ל, יג). וְהוּא אִמְרָם; 'אֲשׁוּרִי – שְׁהוּא מֵאוֹשֵׁר שְׁבַכְתָּב, לִפִּי שְׁאֵינוֹ מִשְׁתַּנֵּה (וּבִתְרוּגוֹם הִר"ק: "שְׁאֵין אוֹתִיּוֹתָיו מִתְחַלְּפוֹת"), וְלֹא יִפּוֹל בּו דְּמִיּוֹן לְעוֹלָם (וּבִתְרוּגוֹם הִר"ק: "וְלֹא יִאֲרֵעוּ בּו סִפְקוֹת כֻּלָּל"), לִפִּי שְׁאוֹתִיּוֹתָיו – בְּלִתִּי מִתְדַמּוֹת, וּלִפִּי שְׁאֵינוֹ נִדְבֵּק אוֹת בְּאוֹת בְּשִׁיטַת כְּתִיבָתוֹ. וְאֵין כּוֹה – שְׁאֵר הַכְּתִיבוֹת (וּבִתְרוּגוֹם הִר"ק: "וְאֵין בֶּן שְׁאֵר מִינֵי הַכְּתָב"). וְהִרְעִים פִּירֵשׁ: "כְּתַב עִבְרִי. הַכְּתַב שְׁבֵא מֵעֵבֶר הִנֵּהר. וְהַכְּתִיבִים – כּוֹתֵבִים בּו עַד הַיּוֹם. וְיִשְׂרָאֵל, הֵיוּ מִשְׁתַּמְשִׁין בְּאוֹתוֹ כְּתַב – בְּדִבְרֵי חוֹל. וּבְמִטְבָּעוֹת שֶׁל כְּתַב הַנִּמְצָאִים בִּידֵינוּ הַיּוֹם, שְׁהֵיוּ מִזְמַן מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל – מִפּוֹתְחוֹת בְּאוֹתוֹ כְּתַב. אֲבָל הַכְּתַב שְׁאֵנוֹ כּוֹתֵבִים בּו סְפָרִים הַיּוֹם – 'כְּתַב אֲשׁוּרִי' הוּא נִקְרָא, וְנִקְרָא 'אֲשׁוּרִי' – שְׁהוּא הַמֵּאוֹשֵׁר שְׁבַכְתִּיבוֹת לְשׁוֹן".

¹¹ **אִמְנֵם בַּהֲשַׁקְפָה רִאשׁוֹנָה,** נִרְאָה לְכַאוּרָה שִׁישׁ דַּעַת תֵּנָא אוֹ אִמּוּרָא כְּזוֹ (שֶׁהַתּוֹרָה נִתְּנָה בְּכַתֵּב הָעִבְרִי הַקְּדָמוֹן, וְהַכְּתַב הָאֲשׁוּרִי הוּא מֵאוֹחֵר), **אֲךְ הִרְבָּה מְגִדוּלִי עוֹלָם** דְּחוּ דַּעָה זֹו, וּבִיאוּרֵי דְבִרֵי הַתְּנָאִים וְהָאִמּוּרָאִים כִּפִּי שְׁכַתְּבֵנוּ כֹּאן (ע"פ מִהֲר"ץ חַיִּית וּמִרְגְּלִיּוֹת הִים סְנֵהדְרִין): **אִמְרוּ בְּגַמ'** (סְנֵהדְרִין כֹּא ע"ב): "אִמֵּר מִר זֹוטְרָא וְאִיתִימָא מִר עוֹקְבָא; בְּתַחֲלָה נִתְּנָה תּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל – בְּכַתֵּב עִבְרִי וְלִשׁוֹן הַקּוֹדֵשׁ, חֲזָרָה וְנִתְּנָה לָהֶם בִּימֵי עֲזָרָא – בְּכַתֵּב אֲשׁוּרִית וְלִשׁוֹן אֲרָמִי, בִּירְרוּ לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל – כְּתַב אֲשׁוּרִית וְלִשׁוֹן אֲרָמִי, וְהִנֵּהוּ לְהִדְרִיּוֹת – כְּתַב עִבְרִית וְלִשׁוֹן אֲרָמִי. מֵאֵן הִדְרִיּוֹת? א"ר חֲסֵדָא; כּוֹתָאִי. מֵאִי כְּתַב עִבְרִית? א"ר חֲסֵדָא; כְּתַב לִיבּוֹנָאָה. תֵּנִיא; רַבִּי יוֹסִי אֹמֵר; רָאוּי הִיָּה עֲזָרָא – שְׁתִּינְתָּן תּוֹרָה עַל יְדוֹ לְיִשְׂרָאֵל, אֵילְמָלָא

(לא) קָדְמוּ משה... ואע"פ שלא ניתנה תורה על ידו – נשתנה על ידו הכתב, שנאמר (עזרא ד, ז) 'וכתב הנשתון כתוב ארמית ומתורגם ארמית'. וכתב (דניאל ה, ח) 'לֹא כהלֵין כתבא למיקרא ופִשְׁרָא להודעא למלכא', וכתב (דברים יז, יח) 'וכתב את משנה התורה הזאת' – קָתֵב הראוי להשתנות. למה נקרא 'אשורית'? שעלה עמהם מאשור. תניא, רבי אומר; בתחלה – בכתב זה ניתנה תורה לישראל, כיון שחטאו – נהפך להם לרועץ, כיון שחזרו בהן – הִחְזִירוּ להם, שנאמר (זכריה ט, יב) 'שׁוּבוּ לביצרון אסיירי התקוה גם היום בוגיד משנה אשיב לך', למה נקרא שמה 'אשורית'? שמאוסרת בכתב. רשב"א אומר משום רבי אליעזר בן פרמא שאמר משום ר"א המודעי; קָתֵב זה – לא נשתנה כל עיקר, שנאמר (שמות כז, י) 'וְזֵי העמודים', מה עמודים – לא נשתנו, אף וזים – לא נשתנו. ואומר (אסתר ח, ט) 'וְאֵלֵּי הַיהודִים כִּכְתָבָם וּכְלִשׁוֹנָם', מה לשונם – לא נשתנה, אף כתבם – לא נשתנה, ופירש"י: "כתב עברי. של בני עבר הנהר; ליבנאה. אותיות גדולות, כעין אותן שכותבין בקמיעות ומוזות; וכתב הנשתון. כתב שנשתנה, והוא קרא – בעזרא כתיב, שהיו כותבין בימיו – כתב משונה, שנשתנה ע"י מלאך, שכתב 'מנא מנא תקל ופרסין' בימי דניאל – כתב דארמי ולשון ארמי. ואמר 'לֹא כהלֵין כתבא למיקרא' – לא היו יכולין לקרות כתב שכתב המלאך בימי בלשצר, והיו שם יהודים הרבה, ש"מ – נשתנה להם אותו כתב באותו היום; את משנה התורה. רמז לנו משה רבינו, שִׁקְתָּב שבימיו – עתיד להשתנות מן עברי לאשורית. שנתן להם בימי דניאל, ובא עזרא וכתב בו את התורה – בכתב אשורית; בכתב זה ניתנה תורה לישראל. בימי משה, ולמה לא 'כהלֵין כתבא למיקרא'? דכיון שחטאו בבית ראשון, ובזו את התורה – נהפך להם לרועץ, לשון 'תרעץ אויב' (שמות טו, ו) – ישעכחות; גם היום מגיד משנה. מה ששכתב את משנה התורה הזאת: וזי העמודים. יתדות הכסף העשוי כמין אונקלות, וקבעום בעמודים – שבהם תוחבין לולאות קלעי החצר והמסך. וכל אונקלאות – דומין לוויין. אלמא בימי משה עשויין הווין – כגון שלנו. והתנ"ס פירשו (ד"ה 'כתב'): "כתב ליבנאה. י"מ, כזה שהאות נעשית – מן הלבן, שממלאין החלק – ד"ה, והכתב – נעשית מאליו מנייר חלק. ולא נהירא, דאין זה כתב, דהוי חק תוכות וחק ירכות... ור"ת פירש, דשם מקום – 'ירשמא ליבנאה', וכותבין בו כתב משונה". ור"ח פירש: "ואין הלכה כמור עוקבא, דהא קיימא – כתנאי. ולא כרבי יוסי. אלא קיי"ל – כך, שִׁקְתָּב זה – ניתן למשה בסיני, כדאמרינן (מגילה ב ע"ב-ג ע"א) 'מ"ם וְסִמָּךְ שבלוחות – בָּנִים היו עומדין, וכן – וזי העמודים'. ואין הלכה כמותו – ישנשתנה, אלא כרבי אלעזר המודעי – דאמר; קָתֵב זה – לא נשתנה כל עיקר מעולם, דר' אלעזר המודעי לגבי הני – רב הוא, ולית הלכתא כתלמיד – בהדי רבי... ולמה נקרא שמו 'אשורי'? שמיושר באותיותיו... ובו ניתנה התורה לישראל, וכיון שחטאו – נהפך לרועץ, מלשון תרגום 'ויצג' (בראשית ל, לח) – 'ודעיץ', כלומר; בקושי, כמו דבר נעוץ דעוץ". ור"כ הר"ן בחידושו: "הענין אשר הביא למר עוקבא ורבי יוסי – לומר שהכתב נשתנה, משום דכתיב 'משנה התורה', כלומר ספר העשוי להשתנות... ובאמת כי כש(נ)גלו ישראל לבבל – כבר הלכו עשרת השבטים... ונשארו מתי מעט, ושינו את לשונם ואת כתבם, ונשתכחה התורה מהם, הלא תראה בימי עזרא – שנשתכחה מהם התורה... ואז עזרא – האיר את עיניהם בדיני התורה ומצותיה, והוא החזיר להם את כתבם – שנשתכחה מהם. ועל אותה חזרה – נחלקו התנאים האלו, שר"י ור' עוקבא ס"ל – שלפי שהיה לשון ארמי להם יותר מכוואר, נתן להם התורה וכתבה – בכתב אשורי ולשון ארמי. והתנאים האחרונים כרבי וראב"ש ס"ל – שלא נתחדש כלל, אלא ששכחו הכתב והלשון, ועזרא הסופר – החזירם... וכן הוא הלכה פסוקה, ומתני נמי – הכי ס"ל, הילכך – הכתב לא נשתנה. ולפום הכי אמרינן בפרק הבונה (שבת קד ע"א); 'מ"ם וסמך' שבלוחות בנס היו עומדין, שאילו נִתְּנוּ הלוחות בכתב עברי – העי"ן היתה עומדת בנס, דעי"ן בלשון עברי (הקדמו) – היא בדמות משולש, כדאיתא בירושלמי (המובא בהמשך), אלמא דסוגיא דהתם ס"ל – דכתב לא נשתנה, וכן הוא האמת בעצמו". ובתלמוד ירושלמי (מגילה פ"א ה"ט) אמרו: "אשורי – יש לו כתב ואין לו לשון, עברי – יש לו לשון ואין לו כתב. בחרו להם כתב אשורי ולשון עברי. ולמה נקרא שמו 'אשורי'? שהוא מאושר בכתבו. א"ר לוי; ע"ש שעלה בידם מאשור. תני ר"י; ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו וכו'. ר"נ אומר; ברעץ – ניתנה התורה, ואתיין כרבי יוסה. רבי אומר; אשורית – ניתנה התורה, וכשחטאו – נהפך להן לרעץ וכו'. תני רשב"א... משום ר"א המודעי; כתב אשורי – ניתנה התורה, ומ"מ? 'זי העמודים', שיהו וזים של תורה – דומים לעמודים. א"ר לוי מאן דאמר לרעץ ניתנה התורה עי"ן מעשה ניסים מאן דאמר אשורי ניתנה התורה סמך מעשה ניסים, ופירש קרה"ע: "מ"ד ברעץ. דהיינו בלשון עברי ניתנה התורה; עי"ן מעשה ניסים. שע"ן של כתב עברי – סתומה כסמך שלנו: סמך מעשה ניסים. שהאותיות היו חקוקות משני עבריהם בלוחות,

וזה – אין לה דביקות, שהיא באויר". ופנמ"ש פירש: "אשורי לכתב. שהוא נאה ומאושר: ברועין. בכתב עברי, והוא אינו מאושר: דומים לעמודים. וכמו שהיא באשורית: מ"ד ברועין. בכתב עברי ניתנה תורה – וזהו הלוחות. ואמרינן 'מ"ם וסמ"ך וכו'... לפי שהכתב – היה מעבר לעבר, ואלו – אין להם דיבוק כשהן חלולים... וזהו בכתב אשורית, אבל בכתב עברי – צורת המ"ם והסמ"ך נשתנו, ויש להם דבקות מהצדדין, אלא שהעין"י שבכתב עברי – הוא בצורת הסמ"ך של אשורית, וכמו שראיתי הועתק כתב עברי בספר קדמון אחד". וכתב הריטב"א (חידושי מגילה ב ע"ב): "וראי תמיהא מלתא – טובא, דהא רב חסדא קאמר דמ"ם וסמך שבלוחות בנס היו עומדין – משמע דכולי עלמא היא. ואלו התם בסנהדרין אמרינן, דאייתא מ"ד שהתורה ניתנה לישראל – בכתב עברי ולשה"ק, וחזר ונתן להם בימי עזרא – בכתב אשורית, ואמרינן 'מאי אשורית? שעלה עמהם מאשור', שכתב הקדש – הוא כתב בני אשור. וזה תימה גדול! שיהי הכתב הזה המאושר, שיש בכל קוין וקוין ממנו – תלי תלים של הלכות, יסודות התורה – כתב של בני אשור, ויהיו הלוחות – מכתב עברי. ועוד, בכתב עברי – מה נס היה במ"ם וסמ"ך? אבל ודאי אין ספק, שזה הכתב הנקרא 'אשורית' – הוא כתב הקדש שבלוחות, וע"ש כך – נקרא קדש, וכן לשה"ק. ומעולם, לא נראה הכתב ההוא – אלא בלוחות, אבל לשה"ק – כבר נודע לאבות ובני ישראל קודם מתן תורה, ובו השם מדבר עם נביאיו וקדושי. ואעפ"כ, מתוך תומת וקדושת הכתב ההוא – לא היו כותבין אותו, אפילו בספרים שכותב המלך, או כל אחד ואחד לעצמו, אלא היו כותבין אותו – בכתב עברי, שהוא כשננו הארון – שכחם לאותיות מנצפך. וכשגלו לאשור, וידעו בני אשור – כתב זה, נטלוהו להם, או שהיה אצלם קודם לכן – שנודע להם מספרי הקדש, מלבד כתב שלהם שהיה להם – וחמדו אותו. ובני – הורגלו בו עמהם משם ואילך, וזה הוא – 'שעלה מאשור'. ובימי עזרא – ניתן להם לכתוב ס"ת ושאר כתובים, וכדייקינן מדכתיב 'וכתב הנשטון'. ורבי היה אומר, שמעולם לא נשתנה, ובכתב זה – ניתנה תורה לישראל גם בספרי הקדש, ולמה נקרא שמו אשורית? שמאושר בכתבו. ולקמן במכלתי, קרי 'אשורי' – ללשון הקדש, כדתנן 'והלועז ששמע אשורי – יצא', דהא ודאי דכו"ע; לשה"ק – אינו של בני אשור, דהא אמרינן בירושלמי; 'אשור, לשון – אין להם, כתב – יש להם, כלומר כתב יש להם משלהם, אבל אין להם לשון – אלא משל אחרים. א"נ, ה"ק; דכתב שלנו – יש להם, אבל לא לשון שלנו, ועל שם שהורגלו לכתוב בלשה"ק בכתב אשורית זה – נקרא 'בלשון אשורית'. וזה ג"ל נכון וברור. ולפ"ז, אין במה ששינה עזרא את הכתב, לכתוב ספרי תורה בכתב הקדש – שום חדוש על התורה, שהרי הכתב הזה – כבר היה ידוע, וניתן לנו בלוחות הברית". וכל"כ בדרשות הר"י אבן שועיב (פרשת שלח): "תורתינו הקדושה, שהיא לשה"ק שבו ברא השם – עולמו... ויש בהאותיות – תלי תלים של הלכות... ואמר 'מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים' – רמזו לנו בזה, כי בזה הלשון – נתנה, ובאלו האותיות. ומה שאמרו חז"ל 'בתחלה נתנה תורה לישראל – בכתב עברי וכו', ומאי כתב עברי? כתיבא ליבונאה' – והוא כתב הקמעים, שהוקשה לתוספות (לפנינו הריטב"א) מס וסמך של כתב עברי – אינם מס וסמך שלנו. חוץ מכבודם, כבר תיקן זה הר"ם ז"ל (בתשובה), כי חלילה שיעלה בשום דעת – כי תורתנו והלוחות נתנו בשום כתב אחר, אלא בזה שבידינו – שהוא אשורי. ומה שאמרו 'בתחלה נתנה תורה וכו', רצה לומר; ס"ת שכתב משה – ונתן לישראל, כדכתיב (דברים לא, כו) 'לקחו את ספר התורה', כי זה מורה – עליו הלשון. והוא כתבו בלשון עברי – שלא ישתמשו בלשה"ק ובכתב הקדש, ובזמן עזרא – חזרו וכתבו הלשון שנקרא 'אשורי', ע"ש שהוא מאושר או שעלה עמהם מאשור. אבל הלשון הזה והכתב הזה – הוא הכתב שבו נתנה הלוחות והתורה בסניי". ומע"ז כתב בחידושי הכותב בעין יעקב: "לא יכולתי להתאפק ולמשוך קסת הסופר אשר במתני, מלכתוב קצת במקום הזה – על ענין דרוש אמוני גדול הערך, אשר למדתי מהדבור הזה מכונה להריטב"א ז"ל – ויאורו עיני ולבי לענין קיום שתי אמונות אמתיות... האמונה השניה, שזה הכתב אשר אנחנו כותבין בו היום ס"ת וכל דבר שבקדושה, הנקרא 'כתב אשורי' – הוא עצמו היה הכתב שבלוחות העדות, וס"ת המונח במצד ארון ברית השם. ואשתומם על המראה, בשעיינתי במש"כ הר"י אלבו ז"ל (בספר העיקרים) פט"ז ממאמר נ", אשר בו שם מכשול, וחשב לקיים סברתו זאת – מברייא שבמסכת סנהדרין... ואמר, שמאמר רבי 'בכתב זה ניתנה לישראל תורה' – הם דברי יחיד, ושאין הלכה כמותו (שהרי מצא הרמב"ן

בעיר עכו, מטבע שקל* כתוב בכתב העברי הקדמון – שאינו הכתב האשורי שלנו, אלא כתב הכותיים). ורחמנא ליצלן מלומר כן, כי הלא זאת הסברה – נמשכו ממנה כמה במולים... לא זה הדרך ישכון אור אשר דרכו בה רז"ל... ובעבור שהביא ראיה לדבריו מתוספתא... ראוי לכתבה כאן, ואניח פני ההראות – לכל אחת מהסברות, ועל הכל האמת תעיד לעצמה, כדברי הריטב"א ז"ל. וז"ל התוספתא; תניא וכו'... עד כאן... וא"כ, אפילו אם נודה שכוונת רבי יוסי שלא נתנה התורה בכתב אשורי – כשניתנה, הנה הוא יחיד אצל רבי ור"ש, ויחיד ורבים – הלכה כרבים... והנני בא עתה לומר, שלכאורה יראה שצדקו דבריו (של בעל העיקרים) מהכרח לשון האמוראים... וז"ל; אמר מר זוטרא וכו'... הנה לכאורה נראה מדברי האמוראים האלה, שבתחלה ר"ל כשנכתבו הלוחות וס"ת שבארון – נכתבו בכתב עברי דוקא... ועל זה סמך הר"י אלבו שכתב לשון זה... לכן זו היא דרך ישרה שיכור לו כל בעל סברא זכה וטהורה, שפירוש מאמר 'בתחלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי' – הוא כדברי הריטב"א, שהכוונה בו – על כתיבת ס"ת שכל איש ישראל כותב לעצמו, ורחל"צ מלחשוב שנאמר ג"כ על כתב הלוחות וס"ת שבארון, כי לדברי הכל – נכתבו בכתב אשורי, אשר בתיקון אותם אותיות ובזיונם ובקשרים שהיה הקב"ה קושר להם – נרמזים סודות נפלאים. אולם מחלוקת שלשת התנאים, היא בזכירת מנהג כותבי ס"ת לעצמם ושאר כתבים... ת"ק סבר, שכדי לחלק כבוד לכתב אשורי המקודש, כיון שבו נכתבו הלוחות וס"ת שבארון – לא היו נוהגין להשתמש בו בתמידות בכתיבת ס"ת ושאר כתבים, או מטעם יותר מספיק, שלא היו בקיאים בו כ"כ, כמו בכתב עברי המורגל אצלם מהאבות אשר מעבר הנהר, עד שבא עזרא הסופר שהיה בקי בתכלית אותו כתב, וְלָמַד לְכָל יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹא יִכְתְּבוּ שׁוּם סֵפֶר – רק בכתב ההוא. ורבי חולק עליו בקצת, ר"ל במנהג הנהוג מנתינת התורה ועד בנין הבית כל זמן שלא הטאוו... ור"ש סובר, כי לא נשתנה זה כתב – בשום זמן... ולאמיתת כוונה זו, סיים דבריו רבי יוסי ואמר 'ולמה נקרא שמו אשורי שעלה עמהם מאשור', כלומר אל יטעה השומע כנוי 'אשורי' – שיהא פירושו כמו 'כתב עברי', שהוא מיוחס לעברי, על שבני עבר הנהר החזיקו בו משנים קדמוניות, כי זה שקר! שהרי לא נודע מעולם אפילו באשור – עד שכתבו מלאך, אבל הטעם אמיתי להיות מכונה לאשור מפני שעלה עמהם מאשור, כי שם למדוהו'. (וראה א"ז הלכות תפילין תקמז). ומע"ז כתב הרדב"ז (בתשובה תתפ"א): "שֶׁאֵלָהּ עָלָה דְהָא דַּאֲמַרִּינֵן בְּמִס' שֶׁבֶת מ"ם וסמ"ך וכו', וקשיא לך – הא דגרסינן בסנהדרין... אמר מר זוטרא וכו'... הא למדנן, דהוי פלוגתא דתנאי – אם נִתְּנָה תורה בכתב אשורי או בכתב עברי... ובדקנו בכתב עברי הנמצא היום ביד הכותיים – שכתוב ס"ת שלהם, ולא נמצא שְׁמ"ם וסמ"ך – צריכין לעמוד בנס, ולא בשום אות – וזולת העי"ן שהיא כמו משולש סתום, וליכא למימר שהכתב עברי עצמו – נשתנה... דאלו הכותיים – מחזיקים במצות קריאת התורה, והספרים שלהם – קדומים, וגם לא הלכו בגולה... ותו, שהרי מטבעות הרבה של חצי שקל* – נמצאים היום, וכתבו בהם כתב עברי, והוא אשר לכותיים – בלי שינוי. וא"כ, קשיא דר"ה אדר"ה... ועוד קשה, שהרי סודות גדולות מקובלות איש מפי איש – בציור האותיות ובציור השמות, ותלויים בהם הרים גדולים, וחוברו ספרים רבים כזה מכמה שנים, והציורים כולם – הם באותיות אשוריות ולא בעבריות. והנה, בספר הבהיר לרבי נחוניא בן הקנה – יש כמה סודות בציור האותיות, וכן בספר הזוהר לרשב"י... ודוחק גדול הוא לומר, שכל זה – כנגד סברת ר"י דנמוקו עמו, או שנאמר שכל אלו הסודות – היו בכתב שנתחדש... סוף דבר, אין דעתי מקבל וסובל – שיהיה שום תנא או אמורא סובר, שזה הכתב האשורי – נתחדש לגמרי בימי עזרא. אלא כך הם הצעתן של דברים, כי עשרת הדברות הכתובים על הלוחות – לכו"ע היו בכתב אשורית, ובזה אין חולק כלל, והיינו דמ"ם וסמ"ך וכו', וזה הכתב – לא היו מכירין בו אלא מלח"ש, ובזמן שקבל מרע"ה את הלוחות – למדוהו האותיות וציורין וסודות, ומיד נתן את הלוחות בתוך הארון, ולא יצאו משם, וננני בימי ירמיהו הנביא, ולא ראה אותם אדם. ואפילו תימא, שראו אותם בזמן מתן תורה – לא היו יכולין להסתכל בהן, כי המכתב – מכתב אֱלֹקִים... ומרוב קדושת הכתב – לא נָתַן רשות למשה כשכתב שנים עשר ס"ת, שיכתוב בכתב אשורי, וְנִתְּנָה לָהֶם בכתב עברי שהיו משתמשים בו שם ועבר והנמשכים אחריהם, ובזמן שבא המלאך בימי דניאל לכתוב, קָתַב בְּקֶתֶב שהיה מכיר – שהוא אשורי, ודניאל שהיה מקובל סוד – זה הכתב הכיר בו מיד... וכיון שהיה עזרא ראוי שתנתן התורה על ידו – הוצרך לשנות הכתב על ידו... ודוק כי זו היא סברת רבי יוסי... שוב ראיתי בירושלמי וכו'... ולכן אני אומר... כי לפי דעת רבי

יוסי והנמשכים אחריו שאמרו בכתב עברי וכו', מודים הם – שהלוחות הראשונים היו כתובים בכתב אשורית בצירוף ורמזיהם עקומות וכפופות, כי מעשה הלוחות והמכתב הראשון והלשון – היה קדש קדשים, וכשירד משה מן ההר והלוחות בידו, וראה את העגל ומחולות – פרחו האותיות מרוב קדושתן, וחזרו למקום אצילותן, ונשארו הלוחות כנוף בלא נשמה – ונשברו... אח"כ כתב את הלוחות השניות – בלשון שהיו הם מכירין, שהוא כתב עברי שאין בו קדושה... ומרע"ה, היה מכיר את הכתב הזה – שראה אותו בלוחות, וידע סודותיו וצורתיו, ומסר אותו ליחיד סגולה על פה. אבל הלוחות וס"ת הנתון בארון ותפילין ומזוזות – הכל היה בכתב עברי, וזהו שאמר ר"י 'ברעץ' ניתנה תורה, וזהו... 'משנה התורה הזאת – כתב העשוי להשתנות'... והוי יודע, שרוב התנאים והאמוראים – סוברים שבאשורי ניתנה תורה, וכן סברת הרמב"ם בפיהמ"ש במסכת ידים (פ"ד מ"ד) וז"ל (עם השלמות ע"פ תרגום הר"ק); 'ו'כתב העברי' – כתב עבר, והוא הכתב שכותבין בו השומרונים את התורה, והכתב אשר נכתוב בו אנחנו – הוא 'כתב אשורי', והוא הכתב אשר כתב בו הש"י את התורה, [נקראת 'אשורי' – מן הגדולה והתפארת, כמו 'באשרי' כי אשרוני בנות', והוא אמרם 'אשורי' שהוא מאושר שבכתב, לפי שאין אותיותיו מתחלפות, ולא יארעו בו ספקות כלל – מפני שאין אותיותיו דומות, ואין אות מתחברת לחברתה במשפט כתיבתו, ואין בן שאר מיני הכתב], וכן הוא פסק ההלכה... ואפילו ר"י מודה הוא שאין שום קדושה בכתב עברי... "ומהר"ם אלאשקר כתב בתשובה (עד): "בענין השקל שבא ליד כת"ר, כתוב בכתב עברי. ונפלאתי הפלא ופלא... ומה לי יהיה השקל כתוב בכתב עברי או אשורי דכתיבת השקל – אינה מחייבת דבר, דכבר יהיה שניתנה תורה באשורי, ויהיה השקל כתוב בעברי או בהפך. וידוע הוא ומפורסם כי היה לישראל – כתב עברי וכתב אשורי... וידוע הוא דאף למר זוטרא דאמר 'בכתב עברי ניתנה תורה' – לא תיקשי מידי, דאותן סימנים שנתנו חכמים בצורת האותיות – נתנו אותן בכתב שניתנה בו תורה בימי עזרא, דהיינו כתב אשורית שלנו... ואיברא, ודאי דאותן דברים שכתב כת"ר – לא שייכי אלא לפי דרכך, שחשבת שאותו כתב – היה כתב הדיוטות אשורים, שלמדו אותו באשור והעלו אותו עמם... אבל לפי האמת, דאותו כתב – ניתן אז, וניתנה בו תורה ע"י עזרא – אין שם קושיא כלל, דמה לי ניתנה בו תורה ע"י משה או ע"י עזרא – לענין שלא ידרשו בו חכמים, ויתנו סימנים בצורת האותיות שלו... וידוע אני, שנתעורר כת"ר לדברים אלו – ממה שראית לבעל ספר העקרים שכתב במאמר שלישי פרק י"ו, וכל דבריו שם בזה – אין להם לא מלח ולא תבלין לא ריח ולא טעם כעקר. ולענין פסק הלכה – אם נתנה תורה באשורי או בעברי, כתב רב שרירא גאון ורבינו האי גאון ז"ל בתשובה ז"ל; והלכתא נראה, שכתב זה – ניתן ע"י משה, אלא שאין הלכתא כמותו (כר"י) – כי נשתנה כתב התורה מישראל, אלא הלכתא כרבי שמעון בן פרמא שאמר משום רבי אלעזר המודעי, דהוא רב לכל אלו, וכלל – כתלמידי תלמידו, והרי ר"ג הוא אומר בכמה מקומות; 'עדיין צריכין אנו למודעי*', ועוד, כי ראיות שלו – ברורות הן, דקאמר ווי העמודים, ופתרון ווי; בְּפִיטָה (=לשון ערב) ורפין, וכן צורתו – כצורת ו"ו של כתב, ולא נקרא ו"ו – אלא שהוא דומה לזה הכלי, או הכלי נקרא – לפי שהוא דומה לזו של כתב... ועוד דקא מסתייע... דאמרין מ"ם וסמ"ך וכו'... ועוד, דמסקנא דשמעתא – כר' אלעזר המודעי (ע"כ מתשובות הגאונים)... ומה שהעולם אומרים בכאן הוא, כי התורה וספרי הקדש – היו כותבים באשורי, ודברים של חול ושטרי הדיוטות והמטבעות – היו כותבין בכתב עברי, וכ"כ הרמב"ם ז"ל בתשובה (המובאת לקמן בפרק עשרים ושמונה, 'צירסא דינקותא', ערך 'כתב רש"י'). ואמנם הכותיים, ס"ת שלהם וכל ספריהם – כתובים באותו כתב עברי, ועוד היום – מתעצמים ואומרים, שבאותו כתב – ניתנה תורה, ושיש להם ס"ת בשכם – כתוב מימות פנחס בן אלעזר, וכאלה רבות עמם – עד יבא מורה צדק". ושלח"ג (הרופא, בסוף המגן השני) כתב: "ודע אברהם היה חבל נחלתו של מלכו של עולם... אין ספק שלו ניכר ינתנו מאתו יתברך למורשה – הכתב והלשון היותם מעולים משובחים ומקודשים מכל שאר המכתבים והלשונות, כי כן הוא מן הראוי שלקדוש שהוא עם ישראל... ינתנו הקדשים שהם הכתב שנכתבו אותיותיו באצבע אֱלֹקִים, והלשון שהם דבריו דברי אֱלֹקִים חיים... והנה, הלשון והמכתב הזה, לא המירו אותם בזמן מהומנים בלשון אחר ובמכתב משונה מזה בני אברהם עברו, איכ' ידעו לשונות אחרים לדבר עמהם עם הנשים ועם הילדים... וגם כי מעוצר רעה ויגון של גלויות שכחו דלת העם זמן מה הכתב והלשון הקדשים האמורים, הלא ידעו בהם לעולם כהונן וכשווה – עזרא הכהן דינאל ורעיו וכו'... החזירו גם שניהם היינו הכתב הזה והלשון הצפון עמהם – ליתר הפלטה הנשארת בבית שני, כשבאו לעבוד שם את השם, עד כי באמת חזרו אלינו משלם למשפמם ולאיתנם... ולא נחלפו אותיותיו כלל ועקר, בצלם ודמות הכתב האשורי, כאשר דמו קצת מההכתמים... והנה ידעתי גם

ידעתי, כי על דברי אלה – ימצאו פרכא בנקלה יושבי בשבת תחכמוני, ממה שראו במסכת סנהדרין בגמ' פרק כה"ג... אמנם להיות כי יש לי ג"כ מקום להסמך ולהתגדר עליו... אמרו בגמ'; אמר מר זוטרא וכו'... ועתה טוב הוא שנבא לצרף וללבן דברי מר זוטרא ... במה שאמר 'חזרה ונתנה להם בימי עזרא וכו'... הלא הוא יתרום ויתעלה... הכינה וגם חקרה בכתב – קודם שנברא העולם, וְשָׁפְרָת בַּה עִם יִשְׂרָאֵל... שנמצא כתוב בתנא דבי אליהו... יושב הקב"ה ודרש וחקר ובחן וצייר את כל התורה כלה... ואח"כ הוציאו מתוך פיו (היינו בלשון) וקבעו בתורתו... הרי שלא יוכל הכתב וכל שכן הלשון – להשתנות מעולם... שלא יותר לעזרא ולישראל – לברר להן כתב אשורי ולבטל העברי (היינו הקדש) מַעְקְרוּ – שנכתבו בו הלוחות וס"ת של משה... אמרו רז"ל במסכת אבות פ"ד מ"ו; 'עשרה דברים נבראו בו והכתב, כמו שפירש הרמב"ם ז"ל הוא התורה הכתובה לפני השם כאמור, והמכתב' – הוא העתק צורת האותיות שעל הלוחות – מהכתב שעל העור של אש שבשמים... אין ספק כי רב חסדא ידע גם הוא, כי הכתב העברי – הוא של שני מינים, ושהאחד הוא נקרא קדש, והאחר הוא של בני עבר הנחר – והוא חול... אמנם במסכת שבת... מ"ם וסמ"ך וכו'... הלא גלוי הוא בזה ומפורסם לכל כי המכתב שלנו – הוא העברי הקדש, שלא המירו אותו בימי עזרא בכתב אשורי לעולם... הואיל כי המ"ם והסמ"ך של בני אשור – הם משונים מאד בצורתן מהמ"ם והסמ"ך שלנו, ואין מקום לומר בהן – שיעמדו בנס חלקיהן, אם יוחקו אותיות אלו שלהם... דעו, כי יש בידי חסדא השם צורי, האלפא ביתא אשורית – כתובה על נכון... בידי להראות לכם עתה בדפוס רְשומי – האותיות שהם משונים במאד מאד מאותיות הקדושים שלנו... אך על הכתב עברי של חול – דבר רב חסדא במקום זה בסנהדרין... כי יש בידי האלפא ביתא של בני עבר הנחר... אך צורתה היא על הרוב משונה מאד מצורת האותיות שלנו, ואין בהן רק אלא אשר אוכיר שהן דומות כמעט לאותיותינו... ולתלתא הויא חזקה, כי המ"ם והסמ"ך שבלוחות, והוויין של עמודים... הם שלשה עדים כשרים אל שנדע כם, כי הכתב הזה שלנו והנמצא בידינו היום – הוא הכתב העברי הקדש שנתנה בו התורה למרע"ה... למה נקרא שמה אשורית? מפני שמאשורת בכתב, ומלה זאת 'מאשורת', או היא מלשון 'אשור' כמו 'אשרי האיש', ואשריך ישראל מי כמוך, מפני שהכתב הזה הוא מאושר על כי זה שנתנה בו את התורה, או מפני שהיא מיושרת בכתב, כי נהג צריך שיהיו אותיותיה מיושרות... או מפני שהיא צריכה שרמז שיישר את דבריה כשהיא נכתבת... הרי שהראתי לכם בני היקרים, כי הלשון הזה והכתיבה הזאת שהם עמנו בחסד השם בנלותנו – לא נשתנו כל עקר, והם הם הלשון והכתיבה גם יחד – שנתנה בם את התורה למרע"ה מפי השם אלקינו ית"ש ויתעלה ויתרום וזכו לעד ולעולמי עולמים אמן". וכתב המהר"ל (תפא"ש טד): "דברי הכל, הכתב שבלוחות – הוא כתב אשורית... כי לא נחלקו אלא בכתב של ישראל, מפני שבכתב של ישראל – ראוי שיהיה עברי (כי הם עבריים), אבל כתב הקב"ה שכתב הלוחות... אין ספק שהיה הכתב בכתב משובה... בכתב המאוישר". (וראה עוד קדושת לוי [בתחילת קדושה שניה פורים]). **וכבר** הליץ על"ז ר"א הקליר (בפיטו לשבועות [קדושה, נוסח ספרד]): "אָז בְּכַתֵּב אֲשׁוּרִית, וּבְלָשׁוֹן עִבְרִית... הִנְחִלָתָ לְבַת עִבְרִית... כִּי הוּכַן מֵאֵז לְמִתָּן קֶנֶן בְּרָאשִׁית". **ונתחבר** על זה 'ספר תיחש לכתב אשורי' – לבאר קדמות הכתב משובה... ולדחות טענת מכחישיו, מרבי יעקב בכרך (ב"ר משה ב"ר יהודה אב"ד סייני). ואביא כאן מעיקרי דבריו (שער שלישי): "בעת ברוא הלשון – נוצר גם הכתב עמה, כתאומים מבטן. אשר מפני זה, מצאנו לחז"ל כי ימנו בין עשרת הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות (אבות פ"ה מ"ה); 'הכתב והמכתב', בין לדעת רש"י שפי' 'הכתב' – גוף האותיות, ובין לדעת הרמב"ם שפירש 'המכתב' – הכתיבה שעל הלוחות, נראה ברור שהכתב נברא אז, וכי הכתב ההוא – הוא הכתב שעל הלוחות... אשר כן נשכיל אם נעמיק גם בדברי רש"י שם ובדבריו בפסחים (דף נד ע"א בד"ה המכתב)... א"כ גם הכתב כמוהם – מידי עליון יצא (אכן, התיחש הכתב – להקב"ה... מורה על החכמה העצומה והרָפָה – בראשית הנחתו, כי ענינו בעצמו בכלל, הוא דבר נכבד ונפלא באמת, ולא יזכר יקר ענינו – בעבור הרגלו התמידי, כי ההרגל התמידי – יחליש הפלא)... וְרָאָה תְּרָאָה עוֹד, מִה שֶׁהוֹכִיחַ הַכּוּזָרִי (כפי"ה מה מאמר ד) על קדושת האותיות היא הכתב מקדושת הלשון ואמר; 'והלשון האלהית הברואה אשר לְמִדָּה אֱלֹקִים לְאָדָם... ע"ז נאמר 'במכתב', כי צורת אותיותינו אינם בלא כונה ומקרה; אבל לענין נאות עם המכוון מכל אות ואות וכו'... הרמב"ם בפ' למשניות (ידים פ"ד מ"ה) כתב; 'והכתב אשר נכתב בו אנחנו התורה' – הוא כתב אשורי וכו', א"כ הלא תראה שלדעתו, הכתב ההוא שבו נכתבה התורה – הוא כתב אשורי אשר אתה היום, וכי הוא הכתב עצמו שבו נתנה התורה לישראל ע"ז נביא השם ונאמן ביתו... ולכן נמצאו בו ג"כ הדקדוקים הרבים בענין צורות האותיות, אשר יחייבו אותנו להיות זהירים וזהירים* בציריחם, להיות הכתב שבו כתב השם – לוחותינו... וע"פ הדברים האלה, הזהירנו רז"ל שתהא הכתיבה תמה (שבת קג ב), וכן הקפידו

פְּתַב רֶשֶׁי. ראה לקמן פרק עשרים ושמונה, **זִינְקוּתָא**, ערך **פְּתַב רֶשֶׁי**.
פְּתַיב. בעברית המחודשת, כללי דקדוק הכתיבה (*שגיאת כתיב*, *כתיב וכתב*). אך במקורותינו (בארמית) – פירושו, כתוב (פסוק או מקרא)^מ.
פְּתַיב מְלֵא וּכְתַיב חֶסֶר. בעברית המחודשת, נקבעו כללים לכתיבה בלא ניקוד^{מא} (שרובם בכתיב מלא, ומיעוטם בכתיב חסר^{מב}). אך במקורותינו, המלא והחסר נכתבים לפי הענין והצורך^{מג}, ולא נודעו בהם כללים^{מד}.

א

במזוזה ותפילין אף בקוצה של יו"ד* (מנחות כט א, לד א) ... (ובכ"כ הגאונים רב שרירא ורב האי בנן, כפי אשר הביא מהר"ם אלשקר ... 'והלכתא כרבי, שפְּתַב זה – נָתַן ע"י משה וכו'). ועוד הביא שם תמונת אותיות הא"ב של הכותים השומרונים – שהוא כתב רעץ, להראות שיש בו כמה וכמה אותיות שמקיפות חללן סביב, ורק בכתב האשורי שלנו – מתקיים מאמר הגמ' *מ"ם וסמך* שבלוחות בנס היו עומדות^{מא}. וכן הביא שם, את תמונת אותיות פְּתַב בני עבר הנהר העם האשורי – שאינו דומה כלל לכתב האשורי שלנו, ומוכיח מכך ששמו אינו על שם מקומו, אלא על שם תוארו המאושר.
^{לט} שלה"ג שם. חידושי הכותב בעין יעקב מגילה שם. מרגליות הים שם.

^מ **ככתוב** (עזרא ה, ז): **"פְּתַגְמָא* שְׁלֹזוּ עֲלֹדֵי, וּכְדִנָּה פְּתַיב בְּגוּה", ופירש"י:** "וכדנָה כתיב בְּגוּה. וכך היה כתוב בתוכה של אנרת". וכ"פ הרלב"ג ומצ"ד: "וכזאת כתוב בו". **וכן כתוב** (דברים ט, י): **"כְּתָבִים בְּאַצְבָּע אֶלְקִים", ות"א ות"י:** "כְּתָבִין בְּאַצְבָּעָא דֵּה". **ועוד כתוב** (שמות לג, ו): **"את עֲדִים מִזֶּהר זֹזֹרֵב", ות"י:** "מן תיקון זיניהון דשמא רבא מפרש כתיב בהון" (ותרגם יח"ט: "מכלי זינים ששם הגדול מפורש כתוב בהם"). ועוד אמרו בגמ' (ברכות ז ע"ב): **"שנאמר 'מוזבור לרוד וגו', וכתוב בתריה 'ה' מזה רבו צרי וגו', ואילו גבי מלחמת נוג ומנוג כתיב 'למה רגשו גוים וגו', ואילו 'מזה רבו צרי' – לא כתיב". והמושגים 'כתיב מלא' ו'כתיב חסר'* במקורותינו, אינם שמות תואר לשם הכתיבה (ובסמיכות) – אלא שמות פועל (שלא בסמיכות). ופירושו; מלה זו – כתובה מלאה באות, מלה זו – כתובה חסרה אות. כמו **דאיתא במדרש** (ב"ר ח"ש נח, ז): **"וישיקול אברהם לעפרון. עפרן כתיב – חסר וא"ו". ועוד איתא במדרש** (במדבר נשא ח, ד): **"ויפלו שיבעתם יוזד", 'שיבעתם' כתיב – חסר יו"ד, זה מפיבושת בן יונתן שניצל, שהיה חסר מן השבעה". וכמו שפירש"י** (כתובות מד ע"ב, ד"ה 'אלא כאן נערה'): **"אלא האי דכתיב – מלא, לא ללמד על עצמו – בא, ולהוציא את הקטנה, דבלאו הך דרשא וכו'. אלא ללמד בא על כל 'נערה' שבתורה – שכתובין חסר, לומר שאף הקטנה במשמע, והכי יליף כאן 'נערה', כאן שאי אפשר בקטנה – כתיב מלא, הא למדת שכל מקום שנכתב חסר – אף הקטנה במשמע". ועוד פירש"י** (שבועות לה ע"א, ד"ה 'אם'): **"אם לוא יגיד. כתיב – מלא, למדרש ביה לך' – ל'א".****

^{מא} ע"י האקדמיה* ללשון העברית (האקל"ה), שממשיכה לשנותם פעם אחר פעם מיד כמה שנים, ובכל פעם היא מורה לשמור על הכללים האחרונים בלבד, וכל כתיבה שלא על פיהם – נחשבת כשגיאה.

^{מב} ובגלל זאת, מתקשים בני זמננו בקריאת התורה והנביאים מתוך ספר כשר הכתוב על הקלף, ורק מעטים מכירים את כללי הניקוד של מקורותינו הקדושים.

^{מג} **כמו שאמרו בגמ'** (ע"ז ט ע"א): **"וסימניך; ספרא – בְּצִירָא, תנא – תוספאה", ופירש"י:** "ספרא בצירא. (סופר) מדקדק בתיבות, וכותבן במסורה – בחסרון אותיות". והערוך (ערך 'ספר ב') פירש: **"פירוש, מנהג הכותב מקרא – לכתוב בחיסור, כגון 'משה' – בלא ו', 'לאמר' – בלא ו'. אבל התנא – מנהגו לכתוב התיבה מלא, בלא חיסור". וכתב בספר חסידים** (תתפג): **"וכן כל כיו"ב, שכל מי שאינו בקי – יבא למעות... על כן יכתוב הכל – בפירוש. ויכתוב אותיות מלאים, כי כותבים מלאים – למי שאינו בקי, כגון כשרוצה לכתוב 'וטהר לבנו לעבדך באמת' – יכתוב 'וטהר ליבנו לעבדך באמת', 'ליבנו' – מלא, 'לעובדך' – מלא, 'ושבת קודשך', 'אוהבי שמך' וכיו"ב". (ובהגהות מק"ח שם, הביא מה שהשיג בהקדמת סידור הרש"ס, דהיינו דוקא לכותב בלא ניקוד, אבל כל הכותב בניקוד [כגון סידור תפלה] – חייב לכתוב לפי המסורה). וכ"כ המקב"ר (מבוא פ"ג, א): **"התנך שהוא מנוקד – דרכו בכתיב חסר ומדויק, אך ספרותנו הלא-מנוקדת, דרכה להוסיף אותיות השימוש – לתועלת הקורא, כדי שלא יתבלבל. וכך ראוי לכותב בלא ניקוד". וכתב בשו"ת אפרקסתא דעניא (ח"ד שצג): "בדבר אם נכון לכתוב מלא או חסר. הנה מדברי הספ"ה...****

לְהִגּוּ. בעברית המיוחדת, צורת דיבור מיוחדת לאנשי מחוז מסויים* (דיאלקט בלע"ז) (הם מדברים צרפתי בלהג נורמנדי). אך במקורותינו – פירוש, הגיית לימוד דיבורמה, או פטפוטי סרקמו.

א
אין ראייה מכרחת, דרבינו החסיד ז"ל – מיירי מסידור התפלות, שהיו בימיו בכתב יד – בלי נקודות, והוא דבר המסור לפי המון עם – העלול למעות, לכן הוכרח לכתוב הכל – מלא... מה דעכשיו, כשזכינו למעשה הדפוס עם הנקודות – שוב אין צורך לתיקון כזה. ואם כי לעת כזאת, עדיין אין בידי מקור נאמן וברור ע"ז, עכ"ז דבר זה – מתורת רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל, ולשונו הזהב בידו החזקה – למדנו, שכותב כמעט תמיד – מלא וא"ו, וגם במלא יו"ד אחרי צירי – הנהו כותב כמעט ברוב המקומות. ומובן מאלי, שהוא כדי להקל על הקורא, ולסלק שגיאת הקריאה הנתעב והנאלח בעיני כל חושב על יושר ובעל לשון צח, לכן יעשה טרדקי – לבל ישנה הקורא בנרמתו.

מד בתנ"ך הקדוש, מצאנו לפעמים שכתוב בכתב מלא – אף שיש בו ניקוד, כגון 'עֲדוּלָה' (ש"ב ז, כא), 'זִשְׁיִכָּה' (תהלים קלט, יב), 'כוֹלֵם' (ירמיהו לא, לג), 'פְּלִיטָה' (בראשית לב, ט), 'קוֹדֶשׁ' (דניאל יא, ל). **ובספר חז"ל,** שנכתבו בלי ניקוד, כתבו מלים רבות בכתב מלא, אך גם מלים רבות בכתב חסר, ולעתים כתבו בשורה אחת, אותה מלה – פעם בכתב מלא ופעם בכתב חסר. ולא תמיד נודע לנו כללם בזה, וכן קשה לעמוד על המחקר, האם הוא הכתיב המקורי שכתבו חז"ל עצמם, או הוא מכתבת הלבררים, המעתיקים והמדפיסים. לדוגמא: **לפי כללי העברית המיוחדת,** תיבת 'כל', כאשר היא נקודה בקמץ-קטן (ע"ל) – כותבים אותה (בלי ניקוד) בכתב חסר, וכאשר היא נקודה בחולם (ע"ל) – יש לכתבה בכתב מלא ('כול'). אך במקורותינו, תמיד כותבים אותה חסרה, אף כשהיא בחולם (אמנם מצאנו פעם אחת במקרא ירמיהו לג, ח, 'כול' כתיב מלא ב"ו, אך הוא רק הכתיב, ואדרבה הקרי שם – הוא בקמץ קטן). **ועוד, לפי כללי העברית המיוחדת,** מלים המנוקדות בחטף קמץ או בקמץ קטן – יש לכתבן בכתב מלא ו"ו. אך במקורותינו הקדומים – אין בזה אחידות: לפעמים נמצא כן, כגון: 'צורכ' (שבת קלג ע"ב: "כל צורכי מילה"), 'שבולים' (שבת קכז ע"ב), 'צפורנים' (מ"ק יז ע"ב: "אסור ליטול צפורנים במעור"), 'עומרים' (פאה פ"ה מ"א נ"ה בדפוס וילנא, אך בדפוס ונציה: 'עמרים'). אך מאידך גיסא המלים 'חֲדָשִׁים', 'חֲדָשִׁים', 'אֲנִיָּהם' וכדומה – נכתבות לעולם בכתב חסר, ולא מצאנו במקורותינו הקדומים שיכתבו בכתב מלא ('חודשים', 'חדשים', 'אונניהם' וכדומה). **ועוד, לפי כללי העברית המיוחדת,** כל חיריק שאין אחריו שוא נח – יש לכתוב (בלי ניקוד) ב"ו, ולכן כותבים 'אישה' (במקום 'אִשָּׁה'). אך במקורותינו כמעט לא נמצא כך, ובדרך כלל מקפידים לכתוב בכתב חסר, כדי להבדיל בין 'אִשָּׁה' – לבין 'אִשָּׁה' (במפיק ה"א, שפירושו 'איש שלה', נכתוב [בראשית ג, ו]: "והתן גם לאישה עמה"). וכן בדרך כלל לא נמצא במקורותינו הקדומים, שיכתבו בכתב מלא: 'חינם', 'זיכרון' ועוד. אך לעומת זאת, מצאנו שכתבו בכתב מלא: 'מיקדון' (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ג. בימות פ"ג ה"א). ובמספרים, מצאנו במקורותינו שכותבים בכתב מלא: 'חמישה' ו'חמישים', אך 'ששה' ו'ששים' כותבים בדרך כלל בכתב חסר. וכן מצאנו במקורותינו: 'שנייה' (ירושלמי ברכות פ"א ה"א: "בשנייה ברכו את השם"). ועוד שם: "סופה של שנייה, וראשה של שלושית"). **ועוד, לפי כללי העברית המיוחדת,** אין מוסיפים יו"ד לצירה, אלא רק בתשלום דגש על סוגל, או בצירה הנשמר תמיד. ולכן כותבים 'בררה' (בְּרָרָה), אך במקורותינו לא מצאנו כתיב* כזה (אלא תמיד כתוב בכתב מלא 'ברירה'). ולפי כלל זה, בעברית המיוחדת כותבים 'פרות' ('פרות') בכתב חסר. אך במקורותינו מבדילים במכוון בין 'פרות' בכתב חסר ('פרות' – רבים של 'פרה') לבין 'פירות' בכתב מלא ('פרות' – רבים של 'פרי'). ראה ב"ר יוחי צח, יח: "בן פורת יוסף... א"ר אבין; בן פרות רביה, בן פירות רביה", ופירש המת"כ: "ודרשו מלשון 'פרות' ו'פירות'... כלומר שנתגדל ע"י חלום הפרות והשבולים"). **ועוד, לפי כללי העברית המיוחדת,** אין כופלים ו"ו בראש מלה. אך במקורותינו – מצוי כן לרוב (כמו בברכות כד ע"ב: "ואשמע מילתא מבית וועדא", שבת קיא ע"א: "סך הוא את השמן ולא שמן וורד"). [ושם באותה שורה, כתבו גם 'ורד' ב"ו אחת]. וכן בירושלמי ברכות פ"ב ה"ח: "מה שאין תלמיד וותיק יכול ללמוד למאה שנה").

מה ככתוב (קהלת יב, יב): **"עֲשׂוֹת סִפְרִים תִּרְבֶּה אֵין קֵץ, וְלִהְיוֹת תִּרְבֶּה יִגְעַת בְּשִׁיר, וְתִי: "לְמַעַבְדִּי סִפְרֵי חֻקְמָתָא סְגִי עַד לִית סוּף, וְלְמַעַסֵּק בְּפִתְנָמִי אֲנִיָּתָא וְלְאַסְתָּמָלָא בְּלִיאֹת בְּשָׂרָא". ופירש"י: "וליהג הרבה יגיעת בשיר. ואם בא לתת לב לגירסא חבילות, יותר ממה שאין הלב משיג – יגיעה היא לבריות, שאין להשיגו" (וביאר השפ"ח: "רש"י מוציא המלה 'להג' – מלשון 'הגיה', כמו 'להנות', והלמד – שמושית, אלא ששבה – שרשית, מרוב הרגל המלה). וראב"ע פירש: "וְלִהְיוֹת 'להג' – שורש, כְּלָמָ"ד 'למוד דעת', כמשקל 'להט**

לשונות שמימות. לדעת החוקרים (העוקרים), שפת העברית היא אחת מקבוצת הלשונות השמייות, שהשתלשלה משפות דומות לה (הכנענית, והיא קרובה ודומה לארמית ולערבית). אך לפי מקורותינו הקדושים, הלשון העברית היא לשון

א

החזק, ואין לה דומה. בלשון ישמעאל – הוא כמו קריאה. ורע"ס פירש: "ולהג הרבה. הנה להנות בהם הרבה: יגיעת בשר. היו הפחות החומריות נלאות". ומצ"צ פירש: "ולהג. אין לו דומה, ולפי ענינו – פתורנו ענין התעסקות הלמוד, וכן תרגומו 'ולמעסך בפתגמי אורייתא'. ובפייט של ר"ה – 'בלהג מלהגים, ובלשון ישמעאל – הוא כמו קריאה', ובמצ"ד הוסיף: "ולהג הרבה. ועוד לקרוא הרבה בספרים מרובים, יגיעה היא לבני אדם – הקריאה והכתיבה". ובתעלומות חכמה פירש: "ולהג הרבה. וגם לדבר הרבה – הוא יגיעת בשר, לכן אקצר וכו'". ומחל"ע (שרש' להג) פירש: "פירוש, דיבור והגיון". והרד"ק בסה"ש (שרש' להג) פירש: "ענינו – למוד מאין הבנה". ובגמ' (עירובין כא ע"ב) אמרו: "דרש רבא; מאי דכתיב 'ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה וגו'?" בני, הזהר בדברי סופרים – יותר מדברי תורה... שמא תאמר, אם יש בהן ממש – מפני מה לא נכתבו? אמר קרא; 'עשות ספרים הרבה אין קץ' ו'להג הרבה יגיעת בשר', א"ר פפא בריה דרב אחא בר אדא משמיה דרב אחא בר עולא; מלמד שכל המלעיג על דברי חכמים – נידון בצואה רותחת. מתקף לה רבא; מי כתיב 'לענן? 'להג' כתיב! אלא כל ההונה בהן – מועם טעם בשר", ופירש"י: "ולהג הרבה. המלעיג עליהן – ביגיעות בשר נידון; כל ההונה בהן. בכל שעה שאדם מחזר בדברי תורה – מוצא בהן טעם". ועוד אמרו במדרש (קה"ר יב וימעי"ז בירושלמי סנהדרין פ"ה ה"א): "כגון ספר בן סירא וספר בן תנלא [לענא], 'ולהג הרבה יגיעת בשר' – להנות [להגיון] ניתנו, ולא ליגיעת בשר ניתנו". ופירש הרד"ל: "להנות ניתנו... היינו לדבר דבריהם – דרך דבור בע"פ, ולא לכתבן ולקראן מתוך הספר ביגיעת בשר... דלהג הרבה (שהוא כמו לענן, ופירושו דברי לענן ומליצות – שהוא ספר המירוס, שהוא ספורים ומשלים במליצות להמשיך הומער) להנות, כלומר לקריאה בעלמא, ולא יגיעת בשר – להתנייע לקרוא בהם כקורא בספר... לא התירו לעסוק בהן דרך קבע וביגיעת בשר, כי אם קריאה דרך עראי – כקורא באיגרת. ומשום ביטול תורה ושיחה במלה וליצנות – נגעו בה איסור". (בנ"ש שפ"ב).

כמו שמצאנו בשו"ת התשב"ץ (ח"ד חוט המשולש טור ב, לג): "אני אומר, שהתשובה על זה – הוא להג הרבה ויגיעת בשר, ופשוט הוא שאין בדבריהם כלום... וזיל קרי בי רב הוא". וכן בשו"ת מהר"ק (שורש קעא): "והרי לא ראינו בהם שום אמתלא וראיה – כדי שניחוש לה... וכדפירשתי לעיל בארוכה, וכן בכתבי הראשון – ולא הקשיב אלי, כי לא היה כותב הדברים האלה להג הרבה, כי אם יגיעות בשר על חנם, הי נפשי כי עמל הוא בעיני". ובשו"ת אבקת רוכל (קפפ): "ולענין לכתוב תנאי ההתרה בהסכמה – לא ראינו מעולם מי שנהג לכתוב כן כלל, והכתיבה בכל זה – להג הרבה יגיעת בשר איבוד זמן והפסד הנייר". ובשו"ת מהרש"ך (לח): "ונראה בעיני להג הרבה ויגיעת בשר – להאריך עוד בדבר הזה בלי צורך".

העברית, ברוב מקורותינו – היא שמה של לשון הקודש שבה נאמרה התורה. וכן הוא במקומות רבים בתלמוד ובמדרש ובפירש"י, שקוראים לה כן: **בגמ' מגילה** (ג ע"א): "ויקראו בספר תורת ה-אֱלֹהִים" (נחמיה ח, ח) – זה מקרא, ופירש"י: "זה מקרא. לשון עברי של חומש". **ועוד שנו במשנה** (ידים פ"ד מ"ה): "תרגום שִׁקְתָּבו עברית, ועברית שִׁקְתָּבו תרגום", ופירש הרע"ס: "תרגום שכתבו עברית. תרגום שבדניאל... אם קָתְבו בלשון הקדש. וכן דברי הנביא הנאמרים בלשון ק" – שכתבו תרגום". **ועוד אמרו בירושלמי** (מגילה פ"א ה"ט): "א"ר יונתן דבית גוברין; ארבע לשונות – נאים שישתמש בהן העולם, ואלו הן; לעז – לומר, רומי – לקרב, סורסי – לאיליאי, עברי – לדיבור. וי"א; אף אשורי – לכתב. אשורי – יש לו כתב, ואין לו לשון. עברי – יש לו לשון, ואין לו כתב. בחרו להם – כתב אשורי ולשון עברי", ופירש קרה"ע: "לעז. היינו יווני רומי. לשון רומיים: סורסי. לשון ארמי: לאיליאי. לקינה: עברי. לשון ק". **ודרשו בספרי** (דברים וזאת הברכה, שמג [הובא בילק"ש לג, תתקנא]): "כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל, לא בלשון אחד נגלה, אלא בארבע לשונות. ויאמר ה' מסיני בא' – זה לשון עברי. וזרזו משעיר לבנו – זה לשון רומי.

הקודש שבה אמר הבורא וברא העולם^{מח}, ובה דיבר הקב"ה עם אדם הראשון^{מט} ואברהם אבינו^{נא}, ועם מלאכי השרת^{נב}. ואחרי דור הפלגה^{נז}, נשארה

א

'הופיע מהר פארן' – זה לשון ערבי. 'ואתה מרכבות קודש' – זה לשון ארמי' (ופירש בזרע אברהם: "לשון עברי. הוא לשה"ק. שבא עמדם מעבר הנהר, כדפירש"י בסנהדרין דף נא. נ"ל, דדריש ליה ממלת 'מסיני', כדאיתא בגמ' דשבת... שנקרא 'סיני' – שירדה שנאה לעכו"ם עליו... וסיני – נופל על לשון 'שנאה' בלשה"ק, שאות ס' – מתחלף באות ש', באותיות זסשר"ן – שהם ממוצא אחד מן השניים: לשון רומי. ששעיר – הוא ארץ אדום... לשון ערבי. שפארן – היא ארץ ישמעאל... לשון ארמי. שתרגמו של 'ובא' – הוא 'ואתא', הרי שמלת 'ואתא' – הוא מלה ארמית"). **ושנו בתוספתא** (מגילה פ"ב ה"ג): "לעולם אין יוצאין ידי חובתן, עד שתהא כתובה אשורית בלשון עברי", ופירש החס"ד: "כלומר, אם קוראה בלשון עברי דהיינו לשון הקודש – אז הוא דבעי שתהיה בכתב אשורית" (וחולק על תו"ט מגילה פ"ב מ"ב). **וכן קורא לה רש"י** במקומות רבים – בשם 'לשון עברית' (כגון: בראשית מט, כז. שמות א, יז. כז, ג. במדבר טו, טו. איוב א, א. קהלת י, י. חולין נג ע"א ד"ה 'מקרקרין'). **אמנם במקצת מקומות, קוראים בשם 'עברית' – גם לשפת עבר הנהר (אדם נהריים). כמו: בגמ' מגילה** (יח ע"א): "קורין אותה ללועזות – בלעז... מיתביב; קראה גיפמית, עברית, עילמית, מדית, יוונית – לא יצא. הא לא דמיא – אלא להא; גיפמית – לגיפמים, עברית – לעברים, עילמית – לעילמים, יוונית – ליוונים – יצא", ופירש"י: "עברית. לשון עבר הנהר". וכתב בתוספות הרא"ש (ד"ה 'עברית'): "תימא, דהכא משמע – דלשון הקדש אינו 'לשון עברית', מדקאמר; עברית – לא מהניא אלא לאותם דעבר הנהר, דהיינו עבריים. וכן אמרינן במתניתין – דהוא לעז, דאמר; 'הלועז ששמע אשורית' – היינו לשה"ק, כדמשמע בפ"ק דמכילתין, ולא קאמר 'הלועז ששמע עברית', אלמא דלה"ק – אינו 'לשון עברית'. וא"כ, למה הורגלו העולם [לקרוא] לשה"ק – 'עברית'? ואומר ר"י; בירושלמי דמגלה, קורא לשה"ק – 'עברית'. וגם בתוספתא דמגילה; 'מעשה בר"מ, שלא היתה מגילה כתובה עברית, וכתבה על פה – וקראה, ומסתמא היה רוצה לקרותה – בלשה"ק". והרשב"א כתב (בחיזושי על דף ח ע"ב): "ותפילין ומוזות אין נכתבין אלא אשורית. מכאן משמע, דלשון הקדש – הינו הנקרא 'אשורי' בכל מקום. אבל לשון עברי – אינו לשון הקדש. וכדאמרינן נמי בפרקין דלקמן; 'הלועז ששמע אשורית – יצא, ותניא בבריתא; 'גפמית – לגפמים, עברית – לעברים', דאלמא משמע; עברית – דוקא לעברים, וש"מ – לאו הינו לשה"ק. ומ"מ, לפעמים קורא ללשה"ק – 'עברי'. וכן נהגו הכל, לקרוא ללשה"ק – 'עברי'. וגרסינן בירושלמי דמכילתין; 'בררו להם כתב אשורית ולשון עברית'. ואמר בפרק כה"ג בסנהדרין, בהא מילתא; 'בררו להן כתב אשורי ולשון הקדש'. ובתוספתא שנינו; 'מעשה ברבי מאיר, שלא מצא מגלה כתובה כתב עברי, וכתבה ע"פ וקראה. ובב"ר; 'ויגד לאברהם העברי', למה קורא אותו – 'עברי'? שמספר בלשון עברי, והיינו לשה"ק – שבו היו מספרים. ומה שקורא אותן 'אשורי' – שמאושר בין הלשונות" (וראה שם בהוצאת מוהר"ק, בהגהות המהדיר הרח"ד). וכ"כ הריטב"א: "וקרי הכא נמי ללשה"ק – 'אשורי', בשתוף השם, לפי שכתבתו – אשורית, או ע"ש שמאושר בלשוננו. והכי נמי – קרי ליה לקמן במכילתין; 'הלועז ששמע אשורית – יצא, ושמיעה – אלשון קאי. מיהו בעלמא על הרוב, לא מקרי – אלא 'לשון הקודש', כדאמרינן בסנהדרין וכו'. ובירושלמי – קרי ליה 'לשון עברי' וכו'... ובב"ר אמרו וכו'... 'שמספר בלשון עברי', וזהו לשה"ק – שהיו מספרין בו האבות. מיהו, עיקר 'לשון עברי' – אינו לשה"ק, כדתניא לקמן; 'עברית לעבריים, ואלו אשורית – כל אדם יוצא בו, ולא עברית בלבד. אלא שזה מן הלשונות המושאלים. וזה ברור". ועוד כתב הריטב"א (שם יז ע"א): "בפני עצמו – 'לשון הקודש' נקרא על הרוב, ולפעמים – 'לשון עברי' בהשאלת השם". וכ"כ בפסקי התוספות (מגילה פ"א אות כג): "אשורית – לשה"ק, ולא 'עברית'. ומה שקורין ללשה"ק – 'עברית', משום אברהם שסיפר לשון עברי – והוא לשה"ק, ונמסר לאשור – שיצא מעצת הפלגה". (וראה במאמר הר"מ בדוש, קובץ מבקשי תורה, גליון לה, אלול תשס"ג). וכ"ז, הוא לענין שם 'לשון עברית' לדיבור, אך שם 'כתב עברי' לכתובה – הוא תמיד כתב עבר הנהר, כמו שנתבאר לעיל בערך '**כתב אשורי**'.

^{מח} **ככתוב** (בראשית ב, כג): "לואת יקרא אשה", ואמרו במדרש (ב"ר בראשית יח, ד [וכן נח לא, ט]): "מכאן שניתנה התורה – בלשה"ק. רבי פנחס ורבי הלכיה בשם רבי סימון אמרי; כשם שניתנה תורה בלשה"ק – כך נברא העולם בלשה"ק. שמעת מימיך אומר 'גיני' – 'גיניא', 'אנתרופי' – 'אנתרופא', 'גברא' – 'גברתא'?! אלא 'איש' ו'אשה', למה שהלשון הזה – נופל על הלשון הזה". ופירש המת"כ: "גיני אנתרופי גברא.

כולם - 'איש' בלשונות מחולפות, ואין נופל על הלשון - לומר 'ניניא' 'אנתרפי' 'נברתא' אבל 'איש' ו'אשה' - שמענו. וכ"פ בערוך ערך 'אנתרופי', ומהרז'ו פירש: 'ניני' פירש הערוך, שבלשון יוני - קורין לנינים נקבה, ולכור - אין קורין 'ניניא', אלא אנתרופי. ואין קורין נקבה - אנתרופות. ולנקבה קורין [בלשון ארמי] - 'איתתא', ולכור - אין קורין 'אית', אלא 'נברא'. ולנקבה - אין קורין 'נברתא' וכי: נברא העולם בלשה"ק. פירוש, כשנברא העולם - דיבר האדם בלשה"ק, וקרא לעזרו - 'אשה', כי לוקחה מאיש, ואין בשאר הלשונות כן. וזה ראייה שכן הש"י כשנברא העולם, ויאמר 'יהי אור', 'יהי רקיע' - הכל בלשה"ק, לפרש 'שמים' - אש ומים, 'ארץ' - שרצה. כן כל השמות שקרא אדם - לכל הברואים, ע"פ מדה זו, ולעצמו - 'אדם', ולהש"י - 'א-ד-נ-י'. וזהו שאמר - 'נברא העולם', וזהו הכת הנדול של מדת ממעל". (וכן פירש"י עה"פ: "לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו'. לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשה"ק). והרמב"ן ורשב"י (שמות ל, יג) כתבו: "כי הוא הלשון שבו הקב"ה דבר עם בני" - עשרת הדברות, ובו מדבר עם הנביאים ועם המלאכים, ושבעים שמות יש לו - בָּלָם הם לשה"ק... והוא הלשון שבו נברא העולם... והראיה - מקריאת השמות 'אדם' 'חוה' 'קין' 'הבל', שְׁפָלָן - לשה"ק, וכן כל שאר השמות. והוא הלשון שכל האומות וכל הלשונות - עתידים להזכור אליו וכו'". וכתב הרמב"ל (בהקדמת לשון למדנים ח"ב): "כי גדולת לשוננו... תבחן - מקדמותו... וזה, כי מצאנו מעת נברא העולם - עד דור הפלגה, אשר לא נמצא לשון אחר - אלא לשה"ק לבדו, וכדאיתא בספר הזוהר על פסוק 'ויהי כל הארץ וגו'... ואחר נפוצו על פני כל הארץ, ומשם יפרדו כל הלשונות כלם. ואם תדקדק - תמצא, כי כל לשון יקרא ע"ש אומה מן האומות; לשון יוֹנִי, לשון פרסי, לשון ארמי, וכן בָּלָם. ולשה"ק - לא הוחס אל כל אומה, אבל זה שמו אשר יקרא לו 'לשון הקודש'. וזה לדעת, יען היותו קדום לכל אומה. ואולם עוד אשכילך דבר אמת מפאת ההכרח, אשר לשה"ק - קדם לְעוֹלָם. וזה, כי הנה התורה באין ספק - קדמה לְעוֹלָם, כמאמרם ז"ל, וכדבריה בדברי החכם (משלי ח, כז) 'בהכינו שמים שם אני' - והנה היא כולה לשון קודש. הנה כי לשה"ק - קדם לְעוֹלָם בְּלוֹ וְלִיוֹשְׁבָיו". וכתב הכוה"ק (בראשית ב, כג): "אשה כי מאיש. מכאן שנברא העולם בלשה"ק רש"י מרבתינו). וזה היפך דעת האומרים שהלשון שִׁנְתָּנָה בה תורתנו הקדושה - היא הסכמיי שהסכימו בו שם ועבר עם בניהם... ונכאשר יחשבו כן - ימְשֹׁךְ עליהם מבוכה רבה, כשימצאו בתורה - דבר מורה על נִשְׁמוֹת, או דבר שאין ציור הַשְׂכָּלִי מקבלו... וכל זה נמשך בחשבם, שלשוננו הקדוש - הסכמיי מן בני אדם. ואין הדברים כן, כי לשוננו הקדושה - בה דבר הש"י עם אדם, וכן היה מדבר בה עם נח וכו', באופן שכל הלשון - היא מן העליונים, ויכולת השם - נקרא 'יד', ונכתב - ביו"ד ודל"ת, והשגחת השם - נקרא 'עין'... והשמעת רצונו אל זולתו - נקרא 'קול'... באופן שאין דבר בכל התורה כולה שנתייחסה להש"י - שתהיה נשמית, כי כולם נאמרו עליו - והם נמצאים בו. ולהיותו בני א-ל חי - הרשה לנו לקרוא חיד - יד, מפני שכל יכלתנו - עם חיד, והעין - עין, שראותנו והשגחתנו - ע"י עין... ומוזה הערה לאותם אנשים המבלים ימיהם להשתמש בלשון המקודש - בכתיבת שמרי הדיוטות ומכתבי פלסטר* ובשירים שקולים, אשר תוכן עניניהם - פחיתות ודברים מגונים, המתנגלים ובאים להיות מושלכים לאשפתות".

^{מט} כמבואר בהערה הקודמת. **ול"כ הכוזרי** (ב, סח): "הַקְּבָלָה - שהיא הלשון אשר דָּבַר בה הש"י עם אדם וחוה, ובה דָּבְרוּ שניהם, כאשר יורה על זה הַנִּזְר 'אדם' - מ'אדמה', ו'אשה' - מ'איש', ו'חוה' - מ'חיי', ו'קין' - מ'קניתי'... עם עדות התורה וקבלת דור - עד עבר, עד נח, עד אדם". (ומה שאמרו בגמ' [סנהדרין לח ע"ב]: "אדם הראשון - בלשון ארמי ספר", ראה במרגליות הים שביאר דהיינו לעניני חול של יום יום, אבל לדברים שבקדושה וחשיבות, כמו קריאת השמות וכו' - דיבר רק בלשה"ק).

¹ כמבואר בהערות הקודמות. **ואיתא במדרש** (פדר"א כו. ילק"ש לך לך, סח): "כשנולד אברהם אבינו, בָּקָשׁוּ כל גדולי נמרוד להרגו, ונחבא מתחת לארץ שלש עשרה שנה... לאחר שלש עשרה שנה - יצא מתחת לארץ מִדְּבַר בלשון הקודש". והעיר הרד"ל: "זה מורה שלא בדברי ספר הישר... שאמו ומנקתו היו עמו שם, שא"כ אין חידוש בזה שהיה מדבר בלשה"ק - כלשון אמו ומנקתו, שזה היה עדיין קודם הפלגה - שהיו כולן מדברים בלשה"ק... אלא ודאי ס"ל כאנדה... שהוא לבדו היה נחבא שם... לכן הוא חידוש שיצא מִסְפָּר בלשה"ק אף שלא שָׁמְעוּ משום אדם... ומפני שהוא לשון שנברא בו העולם, לכן היה זה לשון אברהם מהולדו. ומפני שלא חטא בהפלגה - נשאר הוא וזרעו מדברים בלשון זה. כמשי"כ בר"ב ס"פ מב; 'אברהם העברי' - שהוא מְשִׁיחַ בלשון עברי".

^{2א} **כמו שאמרו בגמ'** (חגיגה טז ע"א): "ומספרים בלשה"ק - כמלאכי השרת". **וכן איתא בזוה"ק** (ח"א פרשת נח, עד ע"ב, סתרי תורה): "קומטורא דהרמנא - ממלל בלשה"ק, דמלאכי השרת אשתמודען ביה, ולא

רק אצל שם ועבר (ונקראה על שמו)²¹, ואברהם אבינו מסרה ליצחק שמסרה ליעקב, והיתה לשפת בני ישראל²² (ובני ארם וערב שהם קרוביהם – השתבשו

א

הוא ממללין בלישן אחרא בגין כך כתיב ועתה לא יבצר מהם וגו' דאלמלי משתעאן בלישן אחרא דמלאכי עלאי לא הוו אשתמודעאן ביה גרע חשיבו דאנון חשבין למעבר" (ופירש המתמ"ד: "השרים של הממשלה שהיו ממונים על בני המגדל – היו מדברים בלשח"ק, שזה הלשון – היה מקבצם ומאחדם כאחד, דשהוא הלשון שמלאכי השרת מכירים בו, ולא היו מדברים בלשון אחר. לכן כל לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות, שלא היה נמנע מהם מלעשות רצונם, כי בכח לשח"ק – היו משיעו את מלאכי השרת, וסייעו אותם לפעולתם. שאילו היו מדברים לשון אחר שמלאכי מעלה לא היו מכירים בו – היתה ננרעת ונמנעת מחשבתם, מה שחשבו לעשות בכח השבעות מלאכי מעלה"). ועוד איתא שם (ע"ע"ב): "דהא מלך דאמרי תתאי בלשח"ק – בללו חילי שמיא ידעי ביה ואתתקפי ביה. ולישן אחרא – לא ידעין ולא אשתמודעי ביה" (ופירש הסולם: "הדבר שאומרים התחתונים בלשח"ק – כל צבאות השמים יודעים בו ומתחזקים בו... ולשון אחר – אינם יודעים ואינם מכירים בו"). וכתבו הרמב"ן ורשב"י (שמות ל, ג): "כי הוא הלשון שבו הקב"ה דבר עם בני" – עשרת הדברות, ובו מדבר עם הנביאים ועם המלאכים, ושבעים שמות יש לו – כלם הם בלשח"ק, גם שמות המלאכים – נקראים בלשח"ק, שהרי גבריאל נקרא ע"ש הגבורה, ורפאל – מלשון רפואה, ויש מהם רבים התומים בשם 'א-ל' – לומר לך, ששמו משותף בהם. וזהו שכתוב (תהלים סח, יח): 'רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה' בם'".

²² **נכתוב** (בראשית יא, א-ח): "ויהי כליהארץ שפה אֶזֶת ודְּבָרִים אֲזוּדִים וגו': הִבֵּה גִרְדָּה וְנִבְלָה שֵׁם שִׁפְתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שִׁפְת רֵעֵהוּ; וַיִּפֹּן ה' אֹתָם וגו'": ויהי כליהארץ שפה אֶזֶת ודְּבָרִים אֲזוּדִים, "ותי": "ויהי כל ארעא לישן חד ומללל חד ועימא חדא, בלישן קודשא – הוּוּ מְלָלִין, דאתבְּרִיא ביה עלמא מן שְׂרֹוּא: ...ואמר ה' לשבעין מלאכיא דקיימין קומו, איתון קדין – וְנִתִּית, ונערבָּא תמן – לישנהון, דלא יִשְׁמְעוּ אִישׁ – לישן חֲבֵרֵיהּ; ואֶנְלִיאָת מִמָּרָא דה' עלוי קרָּתָא, ועמיה שובעין מלאכיא – כל קבל שובעין עממא, וכל חד וחד – לישן עממיה (ורושם כתביה) בידיה, ובִּדְרִינון מתמן על אנפי כל ארעא – לשבעין לישנין, וְלֹא הוּוּ יַדֵּי חַד – מה דיימר חֲבֵרֵיהּ" (תרגם יח"ט: "ויהי כל הארץ שפה אחת ודבור אחד ועצה אחת, בלשון הקודש – היו מדברים, שנברא בו העולם בתחלה... ואמר ה' לשבעים מלאכים העומדים לפניו, בואו כעת וגרד ונערבב שם שפתם: ונגלה מאמר ה' על העיר, ועמו שבעים מלאכים – כנגד שבעים אומות, וכל אחד ואחד – שפת עמו ורושם כתבו בידו, ויפצם... לשבעים שפות, ולא היה האחד מה שאומר חבירו"). וכן אמרו בפדר"א (פכ"ד): "רבי שמעון אומר; קרא הקב"ה לשבעים מלאכים הסובבין כסא כבודו, ואמר להם; בואו ונבלבל את לשונם... ומנין שהפיל גורלות ביניהם? ...ונפל גורלו של הקב"ה על אברהם ועל ביתו... וירד הקב"ה ושבעים המלאכים... ובלבל את לשונם לשבעים לשון. כל אחד ואחד – כתבו ולשונו, ומנה מלאך על כל לשון ולשון... והיו רוצין לדבר איש אל רעהו בלשח"ק, ולא היו מכירין איש לשון רעהו". **ובתלמוד ירושלמי** (מגילה פ"א ה"ט) נחלקו באיזו שפה היו מדברים קודם לכן: "כתיב ויהי כל הארץ שפה אחת ודבֵּרִים אֲזוּדִים", רבי אלעזר ורבי יוחנן, חד אמר; שהיו מדברים – בשבעים לשון. וחורנה אמר; שהיו מדברים בלשון יחידו של עולם – בלשון הקודש" (וביאר הפנמ"ש: "שהיו מדברים בשבעים לשון. שהיו מקודם המבול, ולמדו מנה ובניו, וזהו 'שפה אחת' – שהיו כולם יודעים בכל לשון, ומבינים וא"ו... ואחרת אמר; 'אזודים' – שהיו מדברים בלשון יחידו של עולם, והוא לשח"ק – שבו נברא העולם, וזהו 'שפה אחת'... ואחר דור הפלגה, שאמר השם 'הבֵּה גִרְדָּה וְנִבְלָה שֵׁם שִׁפְתָם' – ונפוצו, ונחלקו לשבעים אומות ולשבעים לשונות").

²³ **כמש"כ הכוזרי** (ב, סח): "וישהיא היתה לשון עבר, ובעבורו – נקראה 'עברית', מפני שנשאר עליה עת הפלגה ובלבול הלשונות".

²⁴ **כדאיתא בפדר"א** (שהובא לעיל), שנפל לשח"ק בגורל על אברהם ועל ביתו. **ואמרו במדרש** (מכילתא החדש הזה, פרשה ה. ילק"ש שמות יג, בשלח, רכו): "רב הונא בשם בר קפרא; בזכות ארבעה דברים – ננאלו ישראל ממצרים... שלא שינו את לשונם, 'כי פי המדבר אליכם' (בראשית מה, יב) – בלשח"ק היה מדבר". **ועוד אמרו במדרש** (ילק"ש שמות, קעב): "ולא חלפו לשונם, 'מי שבך לאיש שר ושופט וגו', 'שני אנשים עברים נצים' (שמות ב, יג) – מכאן שהיו מדברים עברית, שנאמר 'כי פי המדבר אליכם'".

לשונותיהם הארמית והערבית, אך נשארו קרובות לעברית¹¹. והשפה הכנענית – אע"פ שדומה מאד לעברית¹², מ"מ לא היתה שפת הכנענים בתחילה, אלא כאשר בני כנען בן חם, התיישבו בין בני שם בארץ ישראל – שינו את לשונם ללשון הדומה לבני שם¹³.

מאמר. בעברית המחדשת, חיבור בן עמודים ספורים, בו מפרסמים מחברים שונים – דיון בנושא מסויים* בקצרה ובתימצות ('פירסומי על כך מאמר בכתב העת'). אך

¹¹ **כמש"כ ראב"ע** (בראשית ל, לו) [בשם רס"ג]. שמות יב, ט. שיה"ש ח, יא [ועוד, וכ"כ בספרו שפה ברורה] ומח"ע (שרש ערב: "הערב... והן אחי עבר, לפיכך לשח"ק – דומה ללשון ערבי"), והרד"ק (סח"ש שרש 'לח', בשם רס"ג), שהארמית והערבית הן קרובות משפחה לעברית (ופירש מאמר י"ט: "כולן מבני שם ועברי"). ואין כוונתם חלילה לומר כדעת החוקרים, אלא כוונתם לומר שהעברית – היא הראשונה, והארמית והערבית – השתבשו והשתלשלו ממנה, ונשארו דומות לה, ועל כן אפשר ללמוד מהן פירושי מלים – עליה. וכמו שביאר הכוזרי (מאמר ב, סח): "וכבר היה אברהם מדבר בארמית באור כשדים – שהארמית היא לשון כשדים, והיתה לו העברית לשון מיוחדת – לשון הקודש, והארמית – לשון חול. וכן נשא אותה ישמעאל אל הערב, והיו אלו – שלש לשונות משותפות מתדמות; הארמית, והערבית והעברית – בשמותיהם ובהליכותיהם ובשמושיהם, והיתה לשון העברית לבדה – המעולה שבהם". וכ"כ ראל"ב (בהקדמת המתורגמן) בשם ראב"ע, שארמית היא לשח"ק שנשתבשה, ועל כן דומה היא לעברית (יותר מהערבית, ששונה יותר במלותיה ובקדוקה ובתחבירה). (וראה עוד לקמן, פרק עשרים וארבעה, 'אֲחִיזָה לְנוּ קִשְׁנוֹת – אֶרְמִית וְעִרְבִית').

¹² **ככתוב** (ישעיה יט, יח): "ביום ההוא יהיו זומשי ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען", ופירש"י: "שפת כנען. כישראל שבארץ כנען" (וכן פירש"י מנחות קט ע"ב). ומהר"י קרא (ומצ"ד והמלבי"ם) פירשו: "שפת כנען. לשח"ק". וראב"ע פירש: "שפת כנען. מזה נלמוד, כי הכנענים – בלשח"ק היו מדברים". והרד"ק פירש: "מדברות שפת כנען. ר"ל, שפת ארץ ישראל – שהוא לשון עברי. לפי שהיו הולכים ושבים לא"י – ולומדים מעשיהם ולשונם. ואמר 'כנען', לפי שמצרים וכנען – היו אחים בני חם. ונפלה ארץ כנען לישראל – לנחלה, ושבה ארץ כנען כנכרים – למצרים, ועתה ישובו אליה – כאלו היא לכנען אחיהם, כי יחשבו לישראל – אחים". **ועה"פ** (בראשית מה, יב): "כי"ף המדבר אליכם", פירש הרמב"ן: "בלשח"ק... [כ"ה] דעת המפרשים (רש"י וראב"ע), והוא תרגום אונקלוס. ויתכן שאמר להם כך – לאמתלא ולפיוס, כי איננה ראייה שידבר אדם אחד במצרים – לשח"ק, כי על דעתי – הוא שפת כנען, כי אברהם לא הביאו מאור כשדים ומחרן – כי ארמית היא (פירוש, כי באור כשדים ובחן דיברו ארמית, ובארץ כנען דיברו לשח"ק. והראיה ממה שקרא לבן לגל שם אחר בשפתו [אב"ד]), ו'הגל הזה עֲדָה, ואיננו לשון לאיש אחד לבד, אבל הוא לשון כנען. ורבים במצרים – יודעים אותו, כי קרוב הוא. ואף כי המושל, שדרך המלכים והמושלים – לדעת הלשונות... ועוד, כי כאשר בא יוסף משם למצרים – יבאו רבים". וכ"פ הרמב"ן עה"פ 'צפנת פענח' (בראשית מא, מה): "או שהיה המלך יודע שפת ארץ כנען הקרובה אליו... וכן בתו קראה שם משה רבינו – כלשון עמו (הוסף רבחי: "בלשח"ק, על שם) 'מן המים מושייתיהו' (שמות ב, ז)".

¹³ שהרי הכנענים הם מבני חם ולא מבני שם (בראשית ט, ו), ובאו והתיישבו באיזור א"י מצידון עד עזה (שם י, ט). **ונחלקו המפרשים**, האם קיבלו איזור זה מיד בדור הפלגה (כ"מ בפסוק שם: "יהי גבול הכנעני מצידון וגו'." וכ"מ בגמ' [סנהדרין צא ע"א]: "באו בני אפריקא... ארץ כנען שלנו היא... עבר למי ונכסים למי" [ומהרש"א בחא"ג שם]. וכ"ד הרמב"ן [בראשית יד, יח]: "גבול הכנעני – יכלול כל ארץ ישראל, וגבול בני שם – במורח ממשא רחוק מא"י, ועוד שם [י, טו]: "כי ארץ כנען לגבולותיה מאז היתה לנו – היא ראויה לישראל... אבל נִתְּנָה הַקְּבִי"ח בעת הפלגה – לכנען, מפני היותו עבר – לשמור אותה לישראל", או שמתחילה קיבלו בני שם, אך הכנענים כבשוה וגזלוה מהם (כ"ד רש"י [בראשית יב, ו]: "והכנעני או בארץ. היה הולך וכובש את א"י – מורעו של שם, שבחלקו של שם נפלה – כשחלק נח את הארץ לבניו". וכ"ד ראב"ע שם: "יתכן שארץ כנען – תִּפְּשָׁה כנען מיד אחר", וכ"ד רבנו אפרים: "שבתחילה – היה כובש א"י מעט מעט בגזל, ולכסף – נתיישבו ממש ואין מוחה בידם" [ול"כ מהר"א]. וראה מה שיישבו הסתירה מהנה"מ [כתובות קיב ע"א, והביאה רש"י עצמו בריש פרשת שלח] האומרת שחם בנה את חברון לבנו כנען – שחלק מא"י ניתן לכנען, או שכבש כנען וחסם בנה [תזקוני, דע"ז מבעה"מ מו"ק, לבוש האורה, דברי דוד, רא"ם, שפ"ח, אבי עזר, משיכל לדוד, בא"ש סנהדרין צא].

במקורותינו – פירוש, ציווי^{נח} או אמירה חשובה^{נח} או פרק מתוך ספר [של מחבר אחד]^ס.

^{נח} **ככתוב** (אסתר א, טו): "עַל אֲשֶׁר-לֹא עָשִׂיתָ אֶת-מֶלֶךְךָ", ו"ת": "בְּגִין דִּי לֹא עָבַדְתָּ יְת מִימָר מְלָכָא". ופירש במגילת סתרים: "שאינ פקודת המלך שולט על המלכה". **וכן כתוב** (אסתר ב, ג): "וְאֶת-מֶלֶךְ מֶרְדֳּכָי אֶסְתֵּר עֲשִׂה", ואמרו בתרגום: "וית מאמר מרדכי הוה אסתר עבדת, שביא ומעדיא הוה נטרת, ביומי ריחוקה הוה מודההא, תבשילין וחמרא דעממין נוכראין לא הוה טעמא, וכל פקודיא דאתחייבן בהון נשיא דבית ישראל – הוה נטרא על פום מרדכי" (ופירש י"ט: "וְאֶת מֶלֶךְ מֶרְדֳּכָי הִיָּתָה אֶסְתֵּר עוֹשָׂה, שְׁבַת וּמוֹעֲדִים הִיָּתָה שׁוֹמֵרֶת, בְּיָמֵי נְדוּתָהּ הִיָּתָה נְהוּרָה, תְּבַשִּׁילִים וְיַיִן נְיֻיִם זָרִים – לֹא הִיָּתָה מוֹעֵמַת, וְכָל הַמְּצוּת שֶׁנִּתְחַיִּיבוּ בָּהֶן נִשְׁוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל – הִיָּתָה שׁוֹמֵרֶת עִ"פ מֶרְדֳּכָי"). ובתרגום שני כתבו: "וית מימריה דמרדכי אסתר עבדת, היא אסתר בטליותא מכיכתא הוה וכד עלת למלכות במכיכותא עלת, מטול הכן אמר כתבא וית מימריה דמרדכי אסתר עבדת' היך כמה דהולת מתרביא עמיה" (ותרגם בפתשגן הכתב: "וְאֶת מֶלֶךְ מֶרְדֳּכָי וְגו', הִיא אֶסְתֵּר בִּילְדוּתָהּ עָנּוּה הִיָּתָה וּבְעַלּוּתָהּ לְמַלְכוּת בְּעָנּוּה עֲלָתָה, וְלִכְן הַכְּתוּב אֹמֵר וְאֶת מֶלֶךְ מֶרְדֳּכָי וְגו'"). ופירש במנות הלוי: "כי אסתר הצדקת, נוהגת בבית המלך – מנהג יהודית כפל כפל כל, וכמ"ש מתרגם וית מאמר מרדכי וכו', וראה והפלא כמה הפליגו רז"ל בחסידות הצדקת הזאת, באומרים (מגילה יג ע"ב) [וְאֶת מֶלֶךְ מֶרְדֳּכָי וְגו', א"ר ירמיה]; שהיתה מראה דם נדה לחכמים". **ועוד שנו** במשנה (אבות פ"ה מ"א): "בעשרה מאמרות נברא העולם. ומה תלמוד לומר? והלא במאמר אחד יכול להבראות. אלא להפרע וכו', ופירש": "בעשרה מאמרות. תשעה ו'אמר' הן, ו'בראשית' – נמי מאמר הוא, שנאמר (תהלים לג, ו) 'בְּדַבָּר ה' שָׁמַיִם עָשִׂיתָ; וְמַה ת"ל. מה אנו למדים ממנו? שהקב"ה נזקק לברוא העולם בעשרה, כדאי היה לברוא בדבור אחד, אלא לכך טרח כדי ליתן פרעון וכו'". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "כשתסתכל בכל מה שבא במעשה בראשית ו'אמר' [ו'אמר'] – תמצאם תשעה, ו'בראשית' – עשירי, ואע"פ שלא נאמר בו מלת ו'אמר', העניין מורה עליו, וכאילו אמר ו'אמר אלקים יהיו השמים והארץ' – כי לא נהיו מבלתי מאמר. והיה יכול לספר/לכלול הבריאה כולה במאמר אחד כשיאמר ו'אמר אלקים וכו' ויהי רקיע, ויקוה המים וכו', ואמנם ייחד מאמר לכל ענין, להודיע גדול זה המציאות וטוב סדרו". ובמחזור ויטרי פירש: "בראש השנה (לב ע"א) מפרש 'מאמרות' מאי ניהו וכו'. ובפרקים דרבי אליעזר ובפסיקתא – משלימין מאותם הכתובים אצל יצירת האדם, ואע"פ שאינם אצל מעשה בראשית ו'יכולו'. והתפ"ש פירש: "ר"ל, בעשרה צווים נברא העולם וברואים שבו". וכן אמרו בגמ' (תענית י ע"א): "מים העליונים – במאמר הם תלויים", ופירש": "במאמר הן תלוין. אינן נחות על שום דבר, אלא מכונסות ועומדות כמין בריכה, ותלויות במאמרו של הקב"ה".

^{נט} **כמו ששנו** במשנה (יבמות פ"ב מ"א): "כיצד אשת אחיו שלא היה בעולמו? שני אחים, ומת אחד מהן, ונולד להן אה, ואח"כ ייבם השני את אשת אחיו – ומת. הראשונה – יוצאה משום אשת אחיו שלא היה בעולמו, והשניה – משום צרתה. עשה בה מאמר ומת – שניה חולצת ולא מתייבמת". ופירש": "הראשונה. זו אשת ראובן שנפלה לפניו כבר פעם אחת: עשה בה. זה שמת – מאמר, ולא הספיק לכונסה עד שמת". **ועוד פירש"י** (יב ע"א): "מאמר. קדושי יבמה" (וכן פירש"י בקידושין מג ע"ב: "מאמר. קידושי יבם ביבמתו – קרייה מאמר"). וביאר הרמב"ם (הלכות יבום פ"ב מ"א): "מדברי סופרים, שלא יבא היבם על יבמתו – עד שיקדש אותה בפני שני עדים בפרוטה או בשוה פרוטה, וזהו הנקרא 'מאמר', ואין המאמר קונה ביבמה קנין גמור כמו הביאה". **ועוד אמרו** בתלמוד ירושלמי (שבת פט"ו ה"ג): "א"ר אבהו, יִשְׁבֶּת לָהּ – יִשְׁבֹּת בָּהּ, מה הקב"ה יִשְׁבֶּת ממאמר – אף אַתְּ יִשְׁבֹּת ממאמר", ופירש קה"ע: "יִשְׁבֶּת ממאמר. שהרי לא ברא הקב"ה את עולמו – אלא במאמר, ויִשְׁבֶּת – יִשְׁבֶּת ממאמר; אף את שבות ממאמר. שלא לדבר שיחת חולין שאינן נצרכים לעסקי שבת". והפנמ"ש פירש: "שבת לה. כתיב, והרי לישראל גִּיתָן השבת! אלא למידרש להתנהג בו כביכול כהקב"ה, מה הקב"ה – ממאמר הוא יִשְׁבֶּת בו, שבדבר ה' – השמים נעשו, וכתיב ביה ו'יִשְׁבֹּת בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי' – וזהו מאמר, ואף אתה תשבות בו ממאמר, שאפילו אמירה בעלמא מה לעשות אחר השבת – תשבות ממנו". **וקוראים** לכל דיבור מדברי חז"ל – בשם 'מאמר', כמו בשו"ת הרשב"א (ח"א תיח): "הביא בדבריו – מאמר, נמצא לחכמים ז"ל בתלמוד, וזה נסח

מִכְתָּם. בעברית המחדשת, שיר היתולי עוקצני. אבל במקורותינו – פירושו, שיר משובח וקדוש^א.

א

המאמר; רבי בנאה הוה מציין מערתה דרבנן וכו'. וכמו בשו"ת זכרון יהודה (צא): "פרק מי שהחשיך איתמר; ר"ח אמר וכו', וכבר רמזתיו במה שקדם, אמנם כתבתי מאמר זה – להיות התימה למסיכתא זו וכו'". **וכן אנו אומרים** בתפילת 'א-ל אך אפים אתה' (שלפני י"ג מידות [בנוסחי האשכנזים]): "וְתִקְשִׁיב מְנוּ מֶמְאָר", [ובנוסח הספרדים]: "וְתִקְשִׁיב כְּרָצוֹן מֶמְאָר", ופירש בשער השמים: "ותקשיב מנו מאמר. תקשיב ותקבל הוידוי שלנו שאנו מתוודים בלשון רך, שהיא לשון אמירה". ובעץ יוסף פירש: "ר"ל, מאמר פינו". ובפירוש שבסידור בית יעקב פירש: "מאמר. פינו ותחנונינו בלשון רכה בוידוי וי"ג מידות".

כמו שעשה בעל העיטור, וכתב בהקדמתו: "והקדמתי בו עשרה מאמרות – ידים ואזנים לשמרות; מאמר הראשון – זמן, שני – קנין, שלישי – אגב, רביעי – אחריות וכו'". וכן בהקדמת ספר האמונות והדעות לרס"ג: "ואומר, כי כל מֶמְאָרִי הספר הזה – עשרה, המאמר הראשון – בשהעולם וכל אשר בו מחודש. המאמר השני – בשהבורא אחד. המאמר השלישי – בשיש לו צווי ואזהרה וכו'". וכן ספר הכוזרי – מחולק לחמישה מאמרות. וכן עשה המאירי בחיבור התשובה, וכתב בהקדמתו: "חלקתי חבורי זה – לשני חלקים... החלק הראשון – חלקתי לשני מאמרים; המאמר הראשון – בביאור עֶקֶר התשובה. המאמר השני – בביאור הלכות הזמן המיוחד לתשובה".

^א **כתוב** (תהלים טז, א): "מכתם לדוד", ות"י: "גְּלִיפָא תְרִיצָא לְדָוִד". ופירש"י: "אמרו רבותינו; לדוד – שהיה מך ותם, שהיתה מִכְתּוֹ תָמָה – שגולד מהול. ואין שיטת המקרא נופל על המדרש כאן... ואומר אני, שהוא אחד מן שמות מיני נעימות הזמר, וחלוק בנעימות השיר. דבר אחר, מכתם לדוד – לשון 'עמרה', כמו 'כתם', שמשמע – דבר זה היה רגיל לומר דוד 'שמרני א-ל וגו', והיה לו כעמרה וכו'". וראב"ע פירש: "מכתם. מזמור נכבד, כמו 'כתם פו', או נועם פיוט שתחלתו מכתם". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'כתם') כתוב: "'הכתם הטוב' – אמרו שהם הפנינים... ואיננו רחוק – היותו הוהב... נכתם עונך, נגזר מדברי רבותינו, שקורין הרושם הנשאר – 'כתם'. ואפשר להיות 'מכתם לדוד' – משני הענינים". והרד"ק פירש בסה"ש (שם): "הוא הוהב הטוב... ומן הענין הזה – 'מכתם לדוד', כלומר היה עליו המזמור – בכתם". ועה"פ (תהלים ד, א) פירש הרד"ק: "והכלים שהיו בביהמ"ק להלל... והיו הכלים נחלקים על נגינות ידועים אצלם, יש מהנגינות הנקרא 'עלמות'... ויש מהם – נקרא 'מכתם'. והמצ"צ פירש (כאן עה"פ): "מלשון 'כתם', והוא הוהב הטוב, ורצה לומר – שהיה המזמור הזה חביב לפניו בכתם". ומחה"ע (שרש 'כתם') פירש: "'כתם פו' (שיה"ש ה, יא) – פירוש, אבן טובה... ותנן; 'כדי להעביר על הכתם' – פירוש, טיפת דם בבגד. י"א, כי 'מכתם לדוד' – יתכן שיהו משני ענינין אילו; או סימן, או דבור חשוב כמרגליות". ודרשו בגמ' (סוטה י"ב): "'לדוד מכתם' – שייצא ממנה דוד, שהיה מך ותם לכל. דבר אחר, 'מכתם' – שהיתה מִכְתּוֹ תָמָה, שגולד כשהוא מהול. דבר אחר, 'מכתם' – כשם שבקטנותו, הקמין עצמו אצל מי שגדול ממנו – ללמוד תורה, כך בגדולתו", ופירש"י: "לדוד מכתם. לאותה שהיתה ראויה ועומדת – לצאת ממנה דוד; שהוא מך. ענין ותם. תמים בדרכיו; מכתו תמה. מקום מילה, שהוא ראוי למכה – היה תם ושלם, שלא הוצרך לחסרו; ד"א כשם שבקטנותו. קודם שמלך; כך בגדולתו. לאחר שמלך, ולשון 'מכתם' – שהיתה תמה מכתו, מתחלתו ועד סופו – לא נחסר ענוותנותו ולא נשתנת". (ודרשת 'שגולד מהול, כ"ה במדרש שוח"ט תהלים סוף טז, ובילק"ש תהלים טז [תרסז], וילק"ש ירימיה א [רסא]). ובמדרש תנחומא (דברים ג) דרשו: "'מכתם' – זה דוד, שנעשה מלך – וקורא עצמו 'עני' (מ"ך), 'תם' – שהלך בתמימות עם קונו". ובזוה"ק (ח"ג רע"מ פנחס רכג ע"ב) דרשו: "מאי 'מכתם'? מ"ך ת"ם, מך – איהו צדיק, תם – עמודא דאמצעייתא, דרגא דיעקב איש תם" (וביאר הסולם: "מכתם. הוא אותיות מך תם. מך – זהו צדיק, תם – הוא עמוד האמצעי... מדרגת יעקב איש תם").

מִסָּה. בעברית המחודשת, חיבור ספרותי מחקרי-עיוני קצרסב. אך במקורותינו – פירושה, נסיוןסי. (ויש מלה דומה למשמעות העברית המחודשת – **מִשָּׂא** [בש"ן שמאלית ואל"ף בסופה], שפירושה – נבואת משל ומליצה^{סד}).

^{סב} ע"פ המלה הלועזית אָסיי.

^{סג} **ככתוב** (שמות ז, ז): "וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מִסָּה וּמְרִיבָה, עַל־דִּבּוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת־ה' וגו'", ות"א: "וקרא שמא דאתרא נִסְתָּא ומצותא", ות"י: "וקרא שמא דאתרא ההוא נִסְתָּא ומצותא". ופירש ראב"ע: "מסה ומריבה. בעבור שני דברים הנזכרים. ומשפט לשה"ק, כאשר יזכיר שני דברים – יחל לעולם מהשני שהוא הקרוב... וככה הזכיר תחלה 'מסה', ואח"כ 'מריבה', ושב לפרש קריאת 'מריבה' – על ריב בני ישראל עם משה, ופירושו 'מסה' – על נסותם את השם. והנה פירוש המסה, 'היש' ה' בקרבנו' שיעשה כל צרכינו. וזאת הכת השניה – הכעיסה השם, יותר מן הראשונה, על כן אמר 'לא תנסו את ה' אֶלְלִיקֶכֶם כאשר נסיתם במסה". **וכן כתוב** (דברים ד, לד): "בְּמִסֵּת בְּאֶתֶר וּבְמוֹפְתֵיהֶם", ות"א: "בניסין באתין ובמופתין". ופירש"י: "במסות. ע"י נסיונות הודיעם גבורותיו, כגון 'התפאר עלי' (שמות ח, ה) אם אוכל לעשות כן – הרי זה נסיון". **וכן כתוב** (דברים לג, ח): "אֲשֶׁר נִסִּיתוּ בְּמִסָּה", ות"א: "די נסיתוהי בְּנִסְתָּא וְהָהּ שְׁלִים", ובתרגום ירושלמי תרגם: "דְּנִסְתָּא וְקָם בְּנִסְתָּא". ופירש"י: "אשר נסיתו במסה. ש'לא נתלוננו (שבת לז) עם שאר המלינים". וראב"ע פירש: "במסה. שֵׁם – כמו 'בנסיון'. והרמב"ן פירש: "ובספרי; אשר נסיתו במסה. הרבה נסיתו – ונמצא שלם בכל הנסיונות... והנכון בעיני בדרך הפשט, כי 'במסה' – כפשוטו, הוא המקום אשר נסו השם ברפידים". ורע"ס פירש: "במסה. בכל מסה – שֵׁנְסוּ ישראל את האל – ליתברך, כאמרו 'וינסו אותי זה עשר פעמים' – לא נסוהו שבט לוי, ולכן לא נגזרה עליהם גזירת מרגלים". ואוה"ח פירש: "אשר נסיתו במסה... כי לוי נתנסה – שאינו בעל אף ועברה, שנתנסה במסה – פירוש, לא שֵׁנְסָהוּ השם, אלא שראה בו נסיון, שכל שבטי ישראל ניסו השם, דכתיב 'על נסותם את השם', ולא כן לוי" (ומע"ז פירש המלבי"ם). ורשב"ה פירש: "קשה להניח שהכתוב מתייחס* כאן למקום הנקרא בשם 'מסה' ולמאורעות שאירעו שם... אלא נראה, ש'מסה' – הוא שם עצם המבטא פעולה, ושורשו 'נסה'. וכך אמרו גם בספרי וכו'... וזו משמעות הדברים; כבר נסית אותם בנסיונות רבים, והוא עמד בכולם". ודרשו במדרש (ספרי וזאת הברכה, שמט): "אשר נסיתו במסה. הרבה נסיתו – ונמצא שלם בכל נסיונות" (וביאר הרד"פ בספרי דבי רב: "דריש מהכפל 'נסיתו במסה' – נסיונות הרבה"). **ובזוה"ק** (ח"ג פנחס, רנא ע"ב) דרשו: "אמאי איתקריאת 'מצה'?... בנין דקא משרד – דמברחת לכל סטרין בישין, ועביד קטטה בהו... כדאת אמר 'מסה ומריבה' – על דא כתיב 'מצה'. והא 'מסה' – בסמך איהו! אלא תרגומו ד'מסה' – איהו 'מצותא'" (וביאר בסולם: "למה נקראת 'מצה' שמברחת לכל צדדים הרעים, ועושה מריבה בהם, כמש"א 'מסה ומריבה' – על כן כתוב השם 'מצה'. שואל, והרי 'מסה' היא עם סמך – ולא עם צדו! ומשיב, אלא תרגומו של 'מסה' – היא 'מצותא' [מריבה]). והמתמ"ד ביאר: "ושאל, למה היא נקראת בשם 'מצה' והשיב... לפי שהיא משרדת ומברחת לכל החיצונים הרעים, ועושה מריבה ומתקוטטת עמהם להציל את ישראל מרעתם... כמו שנאמר 'מסה ומריבה', על כן כתוב 'מצה' שפירושו 'מריבה'. ושואל, איך אמרת שמצה נקראת ע"ש מסה ומריבה, והרי מלת 'מסה' כתוב בס' ולא בצ"ז ומשיב, אלא תרגומו של 'מסה ומריבה' – הוא 'ניסיתא ומצותא', ומצה נקראת על לשון התרגום שהוא 'מצותא', והוסיף בשם הרמ"ק ומפרשים: "וכן מצינו בכמה פסוקים, שמלת 'מצה' פירושה 'מריבה', כמו [משלי יז, יט] 'אוהב פשע אוהב מצה', ופירש"י אוהב להתקוטט ולריב").

^{טו} **ככתוב** (מ"ב ט, כה): "וַיֵּדָהּ יְהוָה וַיִּשָּׂא עָלָיו אֶת־הַמִּשָּׂא הַזֶּה", ותרגם יב"ע: "ומן קדם ה' אֶתְנַטֵּל עֲלוּהִי ית מְטֵל נְבוֹאָתָא הָדִין". ופירש"י: "נשא עליו. ביד אליהו הנביא – המשא הזה, ואנחנו שמענו". ופירש מצ"צ: "המשיא. הנבואה". וכן כתוב (ישעיה יג, א): "מִשָּׂא בְּכָל אֲשֶׁר זָזָה וַיִּשְׁעֶיהָ", ותרגם יב"ע: "מְטֵל כֶּסֶף דִּי לֹמֵט לְאִשְׁקָאָה ית בְּכָל, דְּאֶתְנַבֵּי וַיִּשְׁעֶיהָ". ופירש"י: "משא פורענות על בבל". ופירש מצ"צ (ע"פ סה"ש לרד"ק [ערש 'נשא']): "משיא. כן נקראת הנבואה – ע"ש שהיא נשאת בפי האדם". והמלבי"ם פירש (בבאור המלות): "הנבואות שנרשמו בשם 'משא' – הן משונות בסדרן ובמליצתן מִיָּתֵר נבואות, שנושא דבריו תמיד במשל ומליצה, ישים דבריו בפי מְדַבְּרִים ונושאים שונים, וברוב – בא בם ענין ספּוּרִי,

מצוייר בגונים משונים, ומעריך דמות הענין אשר קרה – בדמיונות ומליצות. **ועוד כתוב** (מלאכי א, א): **"מִשָּׁא דְּבִרְהָ אֱלֹהֵי־יִשְׂרָאֵל"**, ותרגם יב"ע: **"מִפֶּל פִּתְנָמָא דְּה' עַל יִשְׂרָאֵל"**. ופירש"י: **"מִשָּׁא"** דבר הנמסר למלאכי – לשאת אותו אל בני ישראל". וראב"ע פירש: **"מִשָּׁא"** הוא נבואה. ומצ"צ פירש: **"מִשָּׁא"** נבואה. ולתוספת ביאור – אמר ד'ב'ר ה'": **"ועוד כתוב** (משלי לא, א): **"מִשָּׁא אֲשֶׁר־יִסְרֶהוּ אָמוֹ"**, ות"י: **"נְבִיּוֹתָא וּמִרְדּוּתָא דְּרִדְתִּיהָ אָמִיהָ"**. ופירש"י: **"מִשָּׁא אֲשֶׁר יִסְרֶהוּ אָמוֹ"** משא של מִשְׁל – שיסרתו אמו". ומצ"צ פירש: **"מִשָּׁא"** נבואה, ובמצ"ד הוסיף: **"יִסְפֵּר אֶת דְּבָרֵי הַמוֹסֵר אֲשֶׁר יִסְרֶהוּ, אֲשֶׁר נִחְשַׁב בְּעֵינָיו – כְּמִשָּׁא דְּבִר הַשֵּׁם"**. ו**שנו באבדר"ן** (פל"ד מ"ח): **"עֲשֶׂרָה שְׁמוֹת נִקְרָא רֹחַ הַקֹּדֶשׁ, אֶלּוּ הֵן; מִשְׁל, מְלִיצָה, חִידָה, דִּיבּוּר, אֲמִירָה, תַּפְאֶרֶת, צִיּוּי, מִשָּׂא"**. ואמרו במדרש (ב"ר לך, מד, ו): **"עֲשֶׂרָה לְשׁוֹנוֹת נִקְרָאֵת; נְבוּאָה, חֲזוֹן, הַטְפָּה, דְּבוּר, אֲמִירָה, צִיּוּי, מִשָּׂא, מִשְׁל, מְלִיצָה, חִידָה. וְאִיּוֹן הִיא קֶשֶׁה שֶׁבְּכֹלָן? ...רַבֵּנן אָמְרִי; 'מִשָּׂא' – כְּמִשְׁמָעוֹ, (תְּהִלִּים לח, ה) 'כְּמִשָּׂא כִכֹּר יִכְבְּדוּ מוֹמָנִי'"** (וביאר היפ"ת: **"שֶׁכֶּל הָעֲשֶׂרָה לְשׁוֹנוֹת – לְשׁוֹנוֹת נִרְדְּפִים אֶל הַנְּבוּאָה, אֵלּא שְׁקָצְתָם נִבְדָּלִים שִׁיּוּר עַל הַקּוֹשִׁי... יִתְכַּן שֶׁנִּקְרָאוּ לְשׁוֹנוֹת – כִּנְגַד עֶשֶׂר מִדְּרֻגּוֹת אֲשֶׁר לָהֶן"**). ו**בזוה"ק** (ח"ב, תרומה, קל ע"ב) אמרו: **"בְּשִׁית דְּרַגִּין דְּנְבוּאָה – אֶתְמַר לְנַבִּיאִי; בְּמַחֲזִי, בְּחֻזִּין, בְּחֻזִּין, בְּחֻזִּין"**, בדב"ר, במש"א. וכלהו כמאן דחמי בתר כותלא הווא נהירו דנהורא. ומנהון – כמאן דחמי נהורא דשמשא מנו עשיתא, אבל 'מִשָּׂא' – הוי כד ממי הווא נהורא כמורח סג, ויפּרַח מְלוּי עֲלוּי – דלא יכיל לאתגלייא ליה, כדאָת אמר 'לְשׁוֹם אֶת מִשָּׂא כָּל הָעָם הַזֶּה עֲלוּי' – ובגין כך 'מִשָּׂא'. והכא 'מִשָּׂא דוּמָה' – מורח סניאה, דלא יכיל לאתגלייא, ואיהו – נבואה בלחישו, וקיימא בלחיש"י" (וביאר הסולם: **"סוד זה – בשש מדרגות הנבואה נאמר לנביאים; במחזה... במשא. וכל החמש כולן, הוא כמי שרואה אחר הכותל – הארה הווא של האור, ומהם – כמי שרואה אור השמש מתוך עשית של זכיות. אבל 'מִשָּׂא' – היא כשהאור מגיע על ידי יגיעה רבה, שהיה קשה הדבר עליו, ולא יכול לגלות אותו, כמש"א 'לְשׁוֹם אֶת מִשָּׂא וגו', ומשום זה – נקרא 'מִשָּׂא'. ובאין כתוב 'מִשָּׂא דוּמָה', שפירושו – יגיעה גדולה, מחמת שהנבואה – לא היתה יכולה להתגלות, והיא נבואה בחשאי, ועומדת בחשאי". והמתמ"ד ביאר: **"וכל אלו מדרגות הנבואה – הם כמי שרואה אחורי הכותל, כלומר דרך מחיצה – את אור הנבואה. ויש נביא, שמקבל נבואתו – כמי שרואה אור השמש מתוך עשית... שמאירה רק כמו דרך חלון. אבל 'מִשָּׂא', הוא פְּשָׁאוֹר הַנְּבוּאָה – בא אל הנביא כמורח גדול, מפני רוב העלמו למעלה, ודבר הנבואה – הוא קשה עליו להשיג, ואינו יכול להתגלות לו, כמש"כ 'לְשׁוֹם וגו', הרי 'מִשָּׂא' – הוא מורח גדול, לכן נקראת נבואה זו – בשם 'מִשָּׂא'. ובאין מש"כ 'מִשָּׂא דוּמָה', פירושו שבאה הנבואה כמורח גדול – שאינה יכולה להתגלות מחמת העלמו, והיא נבואה שנגלתה בדומיה וחשאי, וגם אחר שהגיעה אליו הנבואה – נשארה בחשאי. והיינו 'מִשָּׂא דוּמָה', פירוש נבואה בדומיה").** וכתב רב"ח בכד הקמח (עקד פסח א'): **"הַמִּשָּׂא נֶאֱמַר הַגִּבּוֹר"** (משלי ל, א)... **"הַמִּשָּׂא"...** וענינו – גדול בנבואה, ובא להודיענו ששלמה היה גדול... בנבואה – ממלת **"הַמִּשָּׂא"**. ומה שקורא הכתוב את הנבואה – בלשון 'מִשָּׂא' – לפי שהנביא צריך להיות משיא עצמו מן הדברים הגופניים". ובסה"ש לריב"ג (שרש נשא) כתב: **"וְהָיָה נִשְׂא עֲלָיו אֶת הַמִּשָּׂא הַזֶּה"** (מ"ב ט, כה), **"מִשָּׂא מִצְרִים"** (ישעיה יט, א), **"מִשָּׂא דְּבִר ה'"** (זכריה ט, א)... הענין הזה – דְּבוּר וּמְלִיצָה. וכבר פָּאָר זה – הבורא יתעלה, באמרו **"כִּי הַמִּשָּׂא יִהְיֶה לְאִישׁ דְּבָרֻ"** (ירמיה כג, לו)... ומהענין הזה **"מִשָּׂא ה'"** (ירמיה כג, לג)... מפני שראיתי אדם גדול – נטה בפירושו מהדרך הישרה, ואומר מפני שהיה לשון 'מִשָּׂא' – משתתף לְסִקְלָה, כמו שאמר **"מִשָּׂא לְעִיפָה"** (ישעיה מו, א), וְלִדְבוּר – כמו שאמר **"מִשָּׂא דְּבִר ה'"**. והנה, אנשי דור ירמיה ע"ה – היו אנשים כופרים, כאשר אמר עליהם **"כֹּזְבֵי בֵּה" ויֹאמְרוּ לוֹ הוּא"** (ירמיה ה, יב), היו מתרועעצים/מתלוצצים על הנביא ולועגים לו באמרם **"מִשָּׂא דְּבִר ה'"**. מפני ש'מִשָּׂא ה' – הוא דבריו ונבואתו, כאשר הוא גורע כמנהג הלשון, והם – היו צופנים הענין השני אשר הוא הסבל, בכחש בְּאִלְקִים, וללעג על הנביא. וכאשר ידע הָאֱלֹקִים יודע נסתרות – זה ממצפונם, גָּלָה אוֹתוֹ לְנַבִּיאֻ, וְצָדָהוּ שִׁינִיד לָהֶם עֲנָשׁ עַל זֶה, ואמר **"כִּי יִשְׁאֲלֶךְ הָעָם הַזֶּה אוֹ הַנְּבִיא אוֹ כֹהֵן לֵאמֹר, מַה מִּשָּׂא ה'?"** ואמרת אליהם **"אֵת מַה מִּשָּׂא וְנִטְשִׁיתִי אִתְּכֶם וגו'..."** ואח"כ אמר **"כֹּה תֹאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶל אֲזוּזֵהוּ, מַה עָנָךְ ה'?"** ומה דבר ה', מִנְעָם במאמר הזה – מהשאלה בלשון המשתתף, מפני שידע בְּרַע מִצְפּוֹנָם, וצום לאמר לשון שאין בו השתתפות... ואמר **"כִּי הַמִּשָּׂא יִהְיֶה לְאִישׁ דְּבָרֻ וְהַפְּכָתָם אֶת דְּבָרֵי אֱלֹהִים זִזִּים"**, אומר להם כי המשא הוא דבר האדם ומבטאו, ואתם הפכתם הענין, והחלפתם דברי אלהים חיים, אל תשנו לזה עוד".**

מִקָּף [-]. בעברית המחדשת, ישנם שני סוגי מקפים: מקף מחבר^{סה} (קצר, בגובה ראש האותיות, וצמוד אליהן) המקבר בין שתי מילים סמוכות (והוא מבטל את נגינת הטעם מהתיבה הראשונה, ואז היא נקרא בנשימה אחת עם הבאה אחריה^{סה}). ומקף מפריד (ארוך, באמצע גובה האותיות, עם רווחים לפניו ולאחריה) – שמפריד בין המלים (וכותבים אותו: לאחר חלק יחיד במשפט, לפני כינוי מסכם או פירוט, לפני מילות הפתעה, בסוף מחרוזת, או במקום השמטת מלים). אך במקורותינו, קיים רק המקף המחבר (ולכן, אותם שמדפיסים חומשים וסידורים, ואינם שמים לבם להדפיס המקף כצורתו, אלא עושים תארו כצורת מקף מפריד – גורמים לטעויות בקריאה וכי הקורא יפסיק בין התיבות, במקום לחברן בנשימה אחת).

מִרְכָּאוֹת [״]. בעברית המחדשת, שמם של סימנים (בצורת שני תגים קטנים צמודים נוטים באלכסון), שמעמידים בתחילת קטע ובסופו (לפני המלה הראשונה, ולאחר המלה האחרונה [מרכאות כפולות^{סה}]), ומורה על ציטוט קטע – ממקום אחר, או על משפט אמירה או דיבור מיוחד או מודגש. אך במקורותינו, אמנם קיים סימן זה, אך אינו נקרא בשם 'מרכאות', כי 'מרכא' הוא שמו של טעם מטעמי נגינת

^{סה} **בפירוש שם 'מקף',** הביא בספר טעה"מ, שי"מ שהוא מלשון סיבוב והקפה, ע"ש שמסבב שתי תיבות כחבל הקושרן (תק"ז תקון כא [מט ע"א, ונצ"ז שם]. טוב טעם לראל"ב). וי"מ, שהוא מלשון הקפה וקירוב שני דברים זה לזה – לשם חיבורם (כמו אין מקיפין שתי תיבות [ביצה לב ע"ב]. פרד"י [שער כט שער הטעמים פ"א]), ע"ש שמקבר שתי תיבות זו לזו (עגרה"ב). וי"מ, שהוא מלשון מוט – הנקרא בארמית 'קופא' (ת"י במדבר ד, י), ע"ש צורתו שהיא כמוט הנוטו בין שתי התיבות ומחברן (משפטי הטעמים לרד"ה).

^{סו} **כן היא תמונתו מאז ומתמיד, החל מכתבי היד הקדמוניים** (כמו כתר אר"ץ ולנינגרד). (ומש"כ מהרח"ו [אוצרות חיים שער טנת"א פ"ב, ועוד]: "הטעמים האמצעיים שבאמצע התיבה, והם פסיק ומקף כנודע", אין כוונתו לומר שעמידת המקף היא באמצע גובה השורה [כמו שכותבים 'מקף מפריד'], אלא כוונתו לאפוקי שאין המקף עומד מעל גג האות [שהרי הטעמים מתחלקים – לטעמים שמעל האות, טעמים שבאמצע האות, וטעמים שלמטה מן האות], והמקף עומד בין האותיות, אך בגובה השורה צמוד לראש האותיות [אב"ד], וכל"מ מדברי המשנת חסידים (מסכת בריאת א"ק, פ"ב): "והטעמים – שלשה מינים הם... השניים; והם אותם העומדים אצל האותיות, כגון מקף ופסק"ה).

^{סז} **כל"כ בספרי הדקדוק לחכמים** (רשב"ץ [מגן אבות ח"ג], ורד"ה בשערי זמרה [ש"ד סופ"ג], ועוד [הובאו באם למקרא פ"ה, י. ובאנת"ל ח"כ, נספח לערך 'טעמים', סוף אות ב]), שהמקף – תפקידו להצמיד התיבות, וגורם לאמירתן להיות כאמירת תיבה אחת ארוכה (לדוגמא: 'כִּי־יִקְרָא' – יש לקרוא 'פִּינְקָן', 'עֵץ־יֶהֱנָן' – יש לקרוא 'עֶצְהָנָן', 'יִשְׁשִׁיזֶזֶם' – 'וְשִׁשְׁמֶזֶם'). ואף במקף המחבר שלש או ארבע תיבות: 'אֶל־כָּל־זֶכְרֵי־כָבוֹד' – יקרא 'אֶלְכָלְחַמְכֵּי־לָב' (כדמשמע במהר"ד אבודרהם דיני קר"ש, שהובא בבי"א ח"א, בשם הרד"ק במכלול). **המקף גם גורם לעיתים לשינוי ניקוד המלה הראשונה – מתנועה גדולה לתנועה קטנה** (צירה הופך לסגול [את" – את"ה], חול"ם – הופך לקמ"ץ קטן [כל" – כל"ה], צמ"ר – צמ"ר). מהר"ד אבודרהם הלכות קר"ש, טעה"מ). **וכן לענין נגון הטעמים, התיבה הראשונה – היא חסרת נגינת טעם, ונסמכת אל נגינת התיבה שאחריה הצמודה לה במקף** (לדוגמא, בקריאת ההלל, כשאומרים 'אֶפְתָּחֵי־יָי' – "ל תיבת 'אפתח' – כאלו אין לה טעם, והטעם – הוא רק בשם השם [ויש בזה שינוי במשמעות, כשאומר עם המקף – פירושו: 'האמת של השם – היא לעולם', וכשאומר בלא מקף – פירושו: 'השם – הוא אמת, והשם – הוא לעולם']. וכן באמירת 'אשר', כשאומרים 'טוב־יָי', "ל תיבת 'טוב' – כאלו אין לה טעם, והטעם – הוא רק בשם השם [ויש בזה שינוי במשמעות, כשאומר עם המקף – פירושו: 'טובו של השם – הוא לכל', וכשאומר בלא מקף – פירושו: 'השם – הוא טוב, והשם – הוא לכל']. וכן שם, יאמר: 'זכר רב־טובך'. ועל"כ מנה מהרח"ו (בהערה הקודמת) את המקף – בין הטעמים, כי משמש בתפקיד הטעמה ממש. (והביא של"צ [דיני קר"ש, יח] דברי השתי ידות: "בכל מלה שבמקף שצריך להדביקה לסמוכה לה – צריך לעמוד מעט במלה שקודם המקף. ואז יקפץ על המלה שבה המקף – וינסמכה לחברתה כמשפט, כמו 'ונתתי מטר ארצכם' – צריך לעמוד מעט במילת 'ונתתי', ובה יקל עליו לקרוא 'מטר ארצכם' – במקף. וכתבתי זה, לפי שראיתי הרבה אנשים אשר לפי שלא ידעו הכלל הזה ולא קבלוהו מרבותיהם – כאשר קבלתיהו אני, וגם לפי שלא שמו לבם בקריאתה – הם קורים 'ונתתי מטר' סמוכים ודבוקים, מפסיקים בין 'מטר' ל'ארצכם'. והנה שתי רעות עשו, שמו מקף – במקום שאינו, ובמקום שישנו – לא קראוהו").

^{סח} ומתחילה היו מציבים אותם באופן שהזג הראשון הימני – עומד בתחתית השורה, והזג האחרון הסוגר השמאלי – עומד מעל השורה. ואח"כ, החליטו שיש להציב את שניהם בראש השורה, וכן עושים עד היום.

המקראיסט – הנמצא מתחת לאות (וצורתו מעוגלת כלפי שמאל), ומורה על ניגון תחילת משפט (בדרגת 'מְשֻׁרֵת'), (ובלשה"ק – נקרא 'מאריך' ע"א, ובארמית, יסוד שמו – 'מארכא' ע"ב). ויש טעם נוסף, המורכב משתי מרכאות (מתחת לאות, צמודות זו לזו, נוטות כלפי שמאל), ואז שמו 'מרכא כפולה' ע"ג (או 'תרי טעמי' ע"ד), ומורה על ניגון יורד ומעמיק ע"ה (בדרגת משרת ע"ו אמצעי [שבין שני טעמים]). ומתמונתו זו (כשעומדים הפוכים ופניהם למעלה) – לקחו המחדשים את השם 'מרכאות'.

מְשַׁקְלֵי הַשְּׁמוֹת. בספרי הדקדוק המחודש, משתמשים להדגמת משקלי השמות – בשורש 'קטל' (מְקַטֵּל, מְקַטֵּלָה, מְקַטֵּלָת וכו') ע"ו. אך במקורותינו, גם למשקלי שמות – משתמשים בשורש 'פעל' (מְפַעֵל, מְפַעֵלָה, מְפַעֵלָת וכו') ע"ח.

מְתַג. בעברית המחודשת, סימן העומד מתחת לאות (בצורת מקל קטן זקוף), ומשמש אך ורק להטעמה ע"ט (שמנגנים ומטעימים את התיבה במקום עומדו של המתג, אם

^ס כמש"כ באגרת הטעמים (לרבנו אהרן קרדינא [בעל ספר קרניים]): "מרכא טפחה, ר"ל השכינה מארך הגלות... מטפחת כף אל כף".

^ע **כמש"כ ר"ת** במחברת השיר: "מְשֻׁרֵת מְרַכָּא תְּבִיר, בְּתִבְתּוֹ בְּהַחְבִּיר... לְטַפְחָא דִּין אֹרְהָ, בְּמִרְכָּא תְּתַעֲרָה... וְסוֹף פְּסוּקִים בְּמִלָּה, בְּמִרְכָּא שְׂמִשְׁתִּים", ופירש בטעה"מ (אשכול): "לפני הטעם המפסיק 'תביר' – ישרת המשרת 'מרכא', בזמן שהם באים ביחד בתיבה אחת... המשרת אשר יתחבר לשרת לפני ה'טפחה' – הוא 'מרכא'... ולטעם המפסיק 'סוף פסוק'... – הרי משרתו 'מרכא'". והוסיף (בטבלא), שכמו כן המרכא משרתת את הטעמים: זקא, פשטא, לגרמיה ועוד.

^{עא} **כדאיתא בתק"ז** (תקון כא [נא ע"ב]): "עד ההוא זימנא, קב"ה מאריך עליהו דחייבא, ולבסוף – איפסיק לון וחרוב לון מעלמא. ודא איהו 'מאריך' טרח"א סוף פסוק" (ותרגומו לענ"ד: עד הזמן ההוא, הקב"ה מאריך להם לרשעים ומצפה להם, אך לבסוף [כשאינם שבים] – מפסיק להם ומרחיבם מן העולם. וזהו הרמז בטעמים 'מאריך וכו' [הקרויים במסורת האשכנזים: 'מרכא טפחא סוף פסוק' אב"ד]).

^{עב} טעה"מ בשם טום טעם לראל"ב.

^{עג} מחברת השיר לר"ת. 909 בית עולמים לר"א חבר דף קכח ע"ב.

^{עד} **כדאיתא בתק"ז** (תקון כא [נא ע"א]): "ודא איהו 'דרגא תרי טעמי'. מאי 'תרי טעמי'? אלא בתר דסליק לדרגה יימר לישראל יעשה לי מטעמים כאשר אהבתי – מפקודין דעשה... דכליל רמ"ח פקודין... ופקודין דלא תעשה משמאלא, ואלין אינון תרי טעמי" (ופירש במעלות הסולם: "זהו הטעם של 'דרגא' [ותרי טעמי, דהיינו 'מרכא כפולה'. שואל: מהם שני הטעמים? ומשיב: אחר... שעולה למדרגתו... יאמר לישראל יעשה לי וגו' – ממצות עשה... הכולל הרמ"ח מ"ע... ומצות לא תעשה... להטעים אל הקב"ה... טחפאם של בניו... ואלה הם תרי טעמי שהם חסדים וחכמה המאירים ומשלימים וא"י]).

^{עה} **כמש"כ** בהקדמת שר"ת בנין שלמה: "וידוע דמננינת מרכא כפולה – נשמע כמו דאומרים התיבה שני פעמים, מחמת דצריכים להאריך בננינת הטעם".

^{עו} **כמש"כ ר"ת** במחברת השיר: "לְבַד אֶרְבַּע עֶשְׂרֵה, שְׁתֵּים לָה שְׁתֵּים. עֲלוֹת דְּרָגָא תַּחְלָה, וְשׁוּב מְרַכָּא בְּפֻלָּה", וביאר בטעה"מ, שבארבעה עשר מקומות בתנ"ך – מופיע טעם זה של מרכא כפולה.

^{עז} ומקורו ממדקדים גויים לטינים וגרמנים (כמדומי גניוס [ושמעתי בשם הגר"ש וולבה זצ"ל, שה'קטל' הוא משורש הנהגת אדום ["מהר עשיו בוקטל", עובדיה א, ט]), שכנראה עשו כן במקום אותיות פ'ע"ל – שבהן אי אפשר לשים דגש בעי"ן הפועל.

^{עח} כ"ה בספר השרשים ובמכלול לרד"ק (פעל, פָּעַל, פָּעִיל, פָּעֵלָה, פָּעֵלָת, פָּעֵלָת, תַּפְעוּל, מְפַעֵל, מְפַעֵלָת וכו'), ולעתים (בשער דקדוק הפעלים) – משתמש בשרש 'פקד' (פוקד, פָּקַד, פָּקֵד, פָּקֵדָה, פָּקֵדָת וכו'), ובהם יכול להראות דגשות עי"ן הפועל.

^{עט} **כמו שהעיר** בטעה"מ (אשכול, הערה בפרק 'מתג'): "בתקופה האחרונה, משתמשים בסידורי תפילה בסימן המתג – בשביל לסמן את מקום הנגינה בתיבה, ולרוב מסמנים בסימן כזה רק את התיבות שנגינתן 'מלעיל'. וכ"כ אם למקרא (פ"ז, ה): "בכמה סדורי תפלה, נהגו להדפיס את המתג במלים

מתחת לתחילת המלה – הרי התיבה מלעיל, ואם תחת ההברה האחרונה – הרי היא מלרע). אבל בכתבי היד הקדומים שבמקורותינו, אינו משמש להטעמה (כי הטעמים – הם מורי ההטעמה, והמתג – הושם בתיבה בנוסף לטעם) – אלא לשימושים רבים אחרים (וקרוי גם 'געיא' פא ו'מאריך' פב). ובדפוסי מקורותינו, החלו להשמיט את רוב המתגים, והשאירו רק את חלקם, ובעיקר מתג מסוג אחד פג (הנוהג בו במסורת הקריאה הספרדית עד היום), ותפקידו הוא לרסן פד מעט את הטעמת המלה במקום הטעם – ולמשכה מעט לעבר המתג פה. ולכן נעזרים במתג זה, להבחין בין קמץ

א

שהטעמתן מלעיל – תחת לאות המוטעמת. הדברים האמורים בפרק זה (כללי המתג) – לא אמורים כלפי מתגים אלו" (ובסידור החדש 'עוד יוסף חי', התחכם לצייר המתגים האמיתיים – קטנים, ומתגים להטעמה – עושה גדולים יותר).

⁹ **כבר בכתבי היד** הקדמונים, מופיעים מתגים רבים, המשמשים בכמה תפקידים. המדקדים לא הצליחו לרדת לעומק כוונת המתגים כולם, כמש"כ בצוהר התיבה: "יש מתגים הרבה שאינם לא לעזר ולא להועיל, ואין להם שורש וענף בספרי המקרא... אולי נעשו בזדון ע"י הסופרים ליפות הכתיבה". ורבות נתחבטו ונתלבטו בהם המדקדים (ראה מנ"ש במאמר המאריך, משפטי הטעמים לרו"ה, לחה"ב, אם למקרא, פכ"ו, מאמר הרד"ק). את תפקידי המתג, סיכם ר' מרדכי ברויאר (בקונטרס 'נוסח כתב היד' שבסוף התנ"ך): "בעניין הנעיה (=המתג). בכתבי היד העתיקים יש עשרה סוגים של נעיות, ואלו הן: נעיות הבאות ע"פ מסורת: א) נעיה כבדה או בלתי סדירה, כגון: וַיִּשְׁמְעוּ (נעיא ברו"), מְמַלְּכִים (נעיא במ"ם). ב) נעיות שוא, כגון: וַהֲשִׁיחַ (נעיא ברו"). ג) נעיות התנועה הגדולה בהברה סגורה, כגון: לְעֵת-עֶרֶב (נע"ן הראשונה), לְבָעֵר קֵץ (נע"ן). ד) נעיות הגרונות בסוף התיבה, כגון: וְקָוָה-לִּי (בקר"ף), הָרַע לִי (בר"ש). ה) נעיות ה"א, כגון: וַהֲשִׁילֹץ (בה"א). נעיות המסורות לרצון הנקדים: ו) נעיה קלה (שיכולה לבוא בהברה פתוחה לפני שוא נע או חטף או הברה בלתי מוטעמת [שוא"א נע לצורך כלל זה, הוא רק שוא הבא אחרי תנועה גדולה בלתי מוטעמת]), כגון: כְּאַרְבֶּה (בקר"ף), קָבַעְנוּךְ (בב"ת), פִּינֹזָס (בפ"א). ז) נעיות הגרונות שלפני יו"ד, כגון: יהיה (ביו"ד), ישעיהו (בש"ן). ח) נעיות הדומות, כגון: הללו (בה"א), הללך (בה"א). ט) נעיות ויהי (בו"י). י) נעיות התנועה הגדולה בהברה פתוחה, כגון: מַטֶּה-לֶחֶם (בש"ת), קראתי נעם (בתי"ו). הנעיות הכלולות בחמשת הסוגים הראשונים באות ע"פ מסורת קבועה... ואין להוסיף עליהן או לגרוע מהן. שונות מהן הנעיות הכלולות בחמשת הסוגים האחרונים. נעיות אלה אינן באות במסורת קבועה, ואין הן אחידות בכתבי היד, אלא כל נקדן שם אותן כרצונו".

¹⁰ **כדאיתא בתק"ז** (תקון כא [מח ע"ב]): "ועוד 'נע"א תלש"א אזל"א גרי"ש', נע"א – בתרועה, ויהיב בהון סקילה, הדא הוא דכתיב (ישעיה לד, יא) 'וְנִטָּה עֲלֶיהָ קוֹ תְּהוֹ וְגו'' (וביאר במעלות הסולם: "ועוד יש לפרש הטעמים 'נע"א וכו', נע"א נוהג בתרועה ונותן בהם חנק [כצ"ל], זהו שכתוב וגו'"). וכך קורא לה הרד"ק בפירושו פעמים רבות, וכן המנ"ש מידי פעם.

¹¹ כך קוראים לו הרד"ק בפירושו (יחזקאל לב, כה) ובמכלול, והמנ"ש בכל פירושו ובמאמר המאריך.

¹² והוא הנעיא שבסוף ו' (בדברי רמ"ב שהובאו באחת ההערות הקודמות).

¹³ וביאר ראל"ב בטוב טעם, שע"כ נקרא שמו 'מתג', כמתג ורסן הסוס הבולמו מפיו (כדכתיב [תהלים לב, ט]: "כסוס כפרד וגו' במתג ורסן עדי לבלום"). וראה זה"ח שיה"ש מאמר ב טעמים.

¹⁴ ואין להטעים את עיקר ההטעמה – במתג, כמש"כ באם למקרא (פ"ז, ג [בשם לחם הבכורים]): "יש הטועים, ומטעימים לגמרי את המלה באות שמופיע בה המתג, לְדַנְמָא: 'היתה', 'שומרים', 'לישועתך' – בהטעמה מלעיל. וזו טעות! כי טעמי המקרא – קובעים את עקב הטעמת המלה, ובמתג – יש רק העמדה מועטת". (אמנם, מנהג זה מצוי מאד אצל הספרדים [בעיקר בני המזרח], ומקורו כנראה משתמע מדברי הב"י [אר"ח סא] בענין 'עשב בשדך'. אך יש לדחות שמה שמפורש שם הוא הטעמת השו"א – כשו"א נח, אך לענין להטעימו מלעיל – לא מצאנו כן בשום ספר ומדקדק קדמון. ראה מש"כ בזה לקמן בפרק עשרים ושלשה, 'הַנִּיחַת שְׁבִטִי יִשְׂרָאֵל', ערך 'בהגייה ספרדית').

קטן לגדול, ובין שוא נע לנח (שאם עומד תחת קמץ – הריהו קמץ גדולפי, וכן אם יש באות אחריו שָׁן"א – הרי הוא שו"א נעפֿ). ולפי כללי העברית המחדשת – אין משגיחים כלל במתגים שבמקורותינו.

ניב. בעברית המחדשת, סגנון מצומצם של שפת דיבור הנהוגה באיזור מסויים* [דיאלקט בלע"ז] ('מדרוק מדברים בני ערבי שונה'), או צירוף מלים ההופך למשמעות מיוחדת [אידיום בלע"ז] ('המדרה היה שופע ניב לשון פיוסיים'). אך במקורותינו – פירוש, דיבורפֿט, או אבר מדְּבֵרֵי.

^פ כמו בתיבות: 'אֶבְרָה' (מתג באל"ף), 'הֶלְלָה' (מתג בה"א), 'וְנִתְּנוּ' (מתג נח"ו). ואז יהיה הבדל בתיבות כמו 'שִׁבְרָה', שאם יש מתג בש"ן – יהיה הקמץ שלה קמץ גדול, והשו"א שבמ"ם – שו"א נע. ואם אין מתג בש"ן – יהיה הקמץ שלה קמץ קטן, והשו"א שבמ"ם – שו"א נח (כ"כ הרד"ק [מכלול, שער דקה"ש], מנ"ש [שמות כג, כד, ותהלים פו, ב]. אם למקרא [פ"ט, ג, ב] בשם לחה"ב).

^פ אם למקרא פ"ח, ג (בשם לחה"ב ועוד). וכן מתגים מסוג ב, ה ו-ח – חלקם מורים על שו"א נע, וחלקם – על שוא נח (ראה באם למקרא פכ"ה, מאמר 'שוא שאחרי מתג' מאת הרד"ק).

^פ כמו שהובא לעיל (בהערה לערך 'הברה ספרדית', ד"ה 'השינויים ביניהם', בקטע המתחיל 'ובביטוי הניקוד: קמץ קטן'), שבעברית המחדשת קוראים בקמץ גדול – גם באות כשיש לה מתג*.

^פ **ככתוב** (ושעיה נז, יט): "בִּוְרָא נִיב שִׁפְתִּים", ותרגם יב"ע: "דְּבָרָא מְלֵל סְפֹן בְּפֹם קָל אִנְשָׁא". ופירש"י: "בורא אני לו – ניב שפתים חדש, כלפי שְׂבָאָתָהּ צרה עד תתה, והכל קראו עליו תגר – יקראו לו 'שְׁלֹשׁ שְׁלֹשׁ'. ומע"ז פירש מהר"י קרא: "הריני בורא לו – שֵׁם חדש". וראב"ע פירש: "ומלת 'ניב' – כמו 'פרי', כמו 'תנובות שדי', והטעם – הדיבור". וכ"פ מצ"צ: "ניב. ענין דיבור, כמו 'ניב זֶן קָבֹה' (משלי י, לא), והוא מלשון 'תנובות שדי' (דברים לג, א), כי הדיבור – הוא פרי הלשון". והמלבי"ם פירש: "השם, אשר ברא כל המציאות ע"י ניב שפתים – שהוא ברוח פיו". **ועוד כתוב** (מלאכי א, יב): "בְּאֶמְרָם שְׁלֹשׁ אֶ–ד–נ–י מְגַלֵּל הוּא, וְנִיבֵי נִבְּוִה אֶכְלֹ", ותרגם יב"ע: "פתורא דה' קסיר הוא וקסירן מתנתא מניה". ופירש"י שהוא מלשון דיבור: "ניבו של מזבח – השגור בשפתותיכם, זהו תמיד – צבזה אכלו אתם אומרים עליו. כלומר, כבר הוצאתם עליו דָּבָה זו, וניב זה – החזקתם למזבח". אך ראב"ע פירש מלשון 'פרי': "ו'ניבו' – הוא 'לחמו', מגזרת 'תנובה', וככה – 'ניב שפתים' שהיא פרי השפתים, כי כל דבר – יש לו פרי כפי ענינו" (וכ"פ ראב"ע שמות ז, א. וכ"פ רב"ח בכד הקמח [ערך 'דשות ז']). וכתב הרד"ק: "ניבו' – דְּבָרֵי, כמו 'ניב שפתים', ר"ל דברו של הכהן המקריב – מה הוא שאומר תמיד? 'צבזה אכלו', כלומר, לחם המזבח ואכלו, שהוא חֶלֶב ודם – מגואל ונבוזה הוא. וי"מ, 'ניבו' מענין 'תנובה'". **ואמרו במדרש** (ויק"ר טז, ט): "בורא ניב שפתים, ר' יהושע בן לוי אמר; אם הניבו שפתיו של אדם בתפלה – יהא מובטח שנשמעת תפלתו, מ"מ? 'בורא ניב שפתים שְׁלֹשׁ שְׁלֹשׁ", ופירש הי"ת: "אם הניבו. פירוש, שהתפלה שגורה בפיהם, וכדתנן בפרק אין עומדין; אמרו עליו על ר' חנינא בן דוסא וכו' ובגמ' מנה"מ... דאמר קרא 'בורא ניב שפתים וגו'". **וכתב בדרשות הר"ן** (דרוש ה' נוסח א'): "וכבר ידוע, שאינו נקרא 'נביא', רק להיותו משמיע ומדבר תמיד להמון – מה שיצוהו הי"ת, כי המדבר תמיד – יִקְרָא [נביא], כאמרו (שמות ז, א) 'אֶהְרֶן אֹזֶיךָ יִהְיֶה נְבִיאךָ'... רצה בו – שישמיע מה שישים משה בפיו. ולזה יִקְרָא נ"כ 'נביא הבעל' – 'נביא', כי 'נביא' נגזר מלשון 'ניב שפתים'".

³ **כמסופר בגמ'** (גיטין נו ע"א): "שרא ביה מומא בניב שפתים", ופירש"י: "בניב שפתים. שפה העליונה". **ועוד אמרו בגמ'** (חולין קכח ע"ב): "דתניא; יכול יהא בשר הפורש מן החי – טמא? ת"ל 'וכי ימות מן הבהמה', מה מיתה – שאינה עושה חליפין, אף כל – שאינו עושה חליפין, דברי רבי יוסי [הגלילי]. ר"ע אומר; 'בהמה', מה בהמה – גידים ועצמות, אף כל – גידים ועצמות. רבי אומר; 'בהמה', מה בהמה – בשר גידין ועצמות, אף כל – בשר גידין ועצמות... בין ר"ע לרבי יוסי הגלילי – מאי איכא? א"ר פפא; כוליא וניב שפתים – איכא בינייהו, ופירש"י: "עושה חליפין. חוזרת לקדמותה, ובשר – עושה חליפין,

נקדה (נקודה) [.]. בעברית המחדשת, משמש סימן הנקודה – כעוצר חזק לסיום המשפט^א. אך במקורותינו (בעיקר בדפוסים הישנים), משמש סימן הנקודה [גם] כעוצר חלש באמצע המשפט (כמו סימן הפסיק* שבעברית המחדשת)^ב.

א

אם יתלוש בשר מן הבהמה – אחר עולה תחתיו: כוליא וניב שפתים. דאין עושין חליפין, ואין בהם עצם, לרבי יוסי – הוּא אבר, לר"ע – לאו אבר נינהו". ופירש הערוך (ער' נב ב'): "פירוש 'אין עושין חליפין', אע"פ שאין הבהמה מתה ממנו – אם התך הכליות, וגמם פי הבהמה". והמאירי פירש: "אבל הכוליא והלשון והשפה וכיו"ב, אע"פ שהם איברים ידועים, ואין עושין חליפין, הואיל ואין בהם עצם – הרי הם כבשר". **ומדברי הגמ' ורש"י בב"ק (ס ע"א), משמע שלשון 'ניב' – הוא נענוע השפתים, והרוח היוצא מהן: "בא אחר וליבה... א"ר נחמן בר יצחק; ...ומאן דתני 'ניבה' – לא משתבש... דכתיב 'בורא ניב שפתים', ופירש"י: "כשאדם מדבר – מנענע שפתיו, ורוח יוצא".**

^א כל סימני הפיסוק שבעברית המחדשת – נעשו ע"פ הסימנים המשמשים בשפות הלועזיות. (כמש"כ ראב"ע בספר מאזנים ובפירושו [במדבר טו, טו], שאין בלש"ק סימן קריאה, רק הענין יורה עליו, כמו 'אברהם אברהם'. ור"כ בהקדמת שלה"ג [לשונות העמים], שבעברית אין סימן קריאה או סימן שאלה, כי אם רק בלטינית).

^ב **מתחילה בכתבי היד של תורה שבכתב, היו הטעמים משמשים כסימני פיסוק** (כמו שאמרו בגמ' [נדרים לו ע"ב]: "ושיש שכל" – אלו הפסוקים. וזיבנו במקרא – זה פיסוק טעמים", ופירש הר"ן: "הפסוקים. נקודות המפסיקות בין פסוק לפסוק, וקרי ליה 'שום שכל', שעל ידיהן אדם – מבין המקרא כפי תנועת הטעמים", ור"פ הרא"ש: "פיסוק טעמים. שעל ידי הניגון – מבינין לחבר המקרא למעלה או למטה" [וראה עוד פירש"י חגיגה ו ע"ב]), שיש טעמים מפסיקים חזקים ויש מפסיקים חלשים, והטעם המפסיק החזק ביותר – הוא 'סוף פסוק' (ראב"ע שמות יח, כו. אנת"ל ח"כ נספח ערך 'טעמים' בשם ערוגת הבושם [לרש ארוולטין]), ואחריו – 'אתנחתא' (ושניהם – בדרגת 'קיסר', ואחריהם מפסיקים חלשים יותר בדרגות 'מלכים', 'משנים' ו'שלישים') [טעה"מ אשכול. אנת"ל שם]. **אח"כ בכתבי היד של תורה שבע"פ, החלו לסמן מידי פעם, נקודה אחת – בסופי דיבורים או קטעי משפטים, ובסיום הקטע כולו – שתי נקודות [נקודתיים] (ויש, שבסיום סופי – שלש נקודות* זו אחר זו). לדוגמא: בחידושי הרשב"א ב"ק (צילום כתי' לונדון, בהוצאת מוהר"ק): "והא דיון טל נמי קשה ליה כלומר שמשיד עליהם טל קשה ליה הלך בני אדם. (כאן באה נקודה) ור"ח ז"ל כתב דר"מ שאפילו הליכת העלאים קשה להם. (כאן באה נקודה) יחידות הדרכים פירש"י ז"ל צימות החמה הגויט יבש ונעשה כיחידות מפני פסיעות בני אדם ובהמה שדרכו שם צימות האורף. (כאן באה נקודה) ור"ח ז"ל פירש טיט הקרוי בדרכים וכן צמם מקוואות צפרק חלו חולצין גז יוני זה יחידות הדרכים וחלו שהלכו עליהם אין עוצלין. (כאן באה נקודה) וחמרו עלה צמוספתח חלו הן יחידות הדרכים חלו שמהלכין עליהם צימות הגשמים והן מהעדין על הגגים והן כמין גומות מלאות מים ושפתי גאומות נקראים יחידות. (כאן באות שתי נקודות לסוף הקטע)". **וכן בחידושי הר"א למסכת נדה** (צילום כתי' אוקספורד, הוצאת מכ"ר): "פרק המפלת... (שתי נקודות) ה"ג רש"י ז"ל. (נקודה אחת) ור"מ' כי פליגי דבגן אירוקה ולבנה פליגי חלל אדומה ושחורה ממאן קתני לה חילימי' לר' יאודה ור". (נקודה אחת) ופ"י כי תימא פליגי דבגן עליה דר' יאודה צביתא דהמפלת חמיכה אדומה ושחורה ור". (נקודה אחת) דרבנן אמרי חס יב עמה עמאה ואם לאו טארה... (שתי נקודות) ור' יאודה אמר בני יב עמה דם צין אין עמה דם עמאה. (נקודה אחת) צמחיה ירוקה ולבנה פליגי ומשום שאינה ממראה דמים השניין צמחיה. (נקודה אחת) חלל צאלומה ושחורה שהן ממראות דמים מזדו ליה לר' יאודה דבין כך ובין כך עמאה". **וכן במנהגי מהר"ל** (צילום כתי' וינה, הוצאת מכ"ר): "הנהגת מהר"י סג"ל צבה"כ... (שתי נקודות) צסוף ימיו היה משכים לצה"כ לומר פסוקי דזמרה... (שתי נקודות) כשאמר צשחר שמע ישראל לגבי לפיכך אנחנו... (שתי נקודות) היה מסיים אחריו צרוך שם צבד מלכותו לעולם ועד. (נקודה אחת) משום שצאלותו זמן היה מכוון לקבלת עול מלכות שמים. (נקודה אחת) דרוב פעמים נמשך זמן קריאת שמע שלא בעונתה... (שתי נקודות) לא היה עומד כשאמר הפסוקים כך ה' הגדולה וכו' לויצרך דוד. (נקודה אחת) וכשאמר מודים אנחנו לך צבסוף אותן פסוקים היה משתחוה מיוסב צפנים נגד מזרח... (שתי נקודות)". **ועם** המצאת הדפוס, החלו להשתמש יותר בסימן הנקודה, לכל הפסקה במשפט, וסיום המשפט או הקטע בשתי נקודות. **לדוגמא:** בשו"ע מהד"ק (א"ח סימן מו, ד) דפוס ונציה שנת שכו"ה (צילום מכ"ר): "צריך לברך בכל יום שלא עשאני גוי. (נקודה) שלא עשאני עבד שלא עשאני אשה. (נקודה) והנשים מברכות שעשאני כרצוני: (נקודתיים)". **וכן בשו"ע אבה"ע ס' א, א** (דפוס פיורדא ת"ד. דפוס זולקובא תקי"ד): "חייב כל אדם ליישא אשה כדי לפרות ולרבות. (נקודה) וכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאלו שופך דמים וממעט את הרמות**

נְקֻדָּתִים (נקודתיים) [:] בעברית המחדשת, פתיחת ציטוט או פירוט או הסבר צג. אך במקורותינו, הוא סימן לסוף פסוק צד או קטע צה.

נְקֻדּוֹת (נקודות) וטעמים. החוקרים טוענים, שהכתב העברי התפתח* שלב אחר שלב (בידי בני אדם שהוסיפו לשכללה* לנחות הקריאה), תחילה היו בו רק אותיות העיצורים (אותיות 0000), אח"כ הוסיפו את אותיות אמות הקריאה (אהו"י), אח"כ הוסיפו את הניקוד (חכמי טבריה שלאחר התלמוד), ורק אח"כ התקינו את טעמי הנגינה. אך לפי רוב מקורותינו, כל האותיות, הניקודים והטעמים – מרועה אחד ניתנו למשה מסיני צו (והחכמים רק סדרו והודיעו).

א

וגורם לשכינה שתסתלק מישראל: (נקודתיים) וכן בסדור בית עובד (ליוורנו תר"ג. וכו' בסידור חוקת עולם לזקני הגדול ובי שלמה מוסאיוף וירושלים תרנ"ד): "מכלכל חיים בחדס. (נקודה) מחיה מתים ברחמים רבים. (נקודה) סומך נופלים. (נקודה) ורופא חולים. (נקודה) ומתיר אסורים. (נקודה) ומקיים אמונתו לישיני עפר. (נקודה) מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך. (נקודה) מלך ממת ומחיה ומצמיח ישועה: (נקודתיים) וכן בחומש חק לישראל (ליוורנו תר"ז), הביאו לשון המשנה (ב"ק פ"א מ"א): "ארבע אבות נזיקין. (נקודה) השור. (נקודה) והבור. (נקודה) והמבעה. (נקודה) וההבער. (נקודה) לא הרי השור כהרי המבעה. (נקודה) ולא הרי המבעה כהרי השור. (נקודה) ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים. (נקודה) כהרי האש שאין בו רוח חיים. (נקודה) וכו'. הצד השווה שבהן שדרכן לילך ולהזיק ושמירתן עליך. (נקודה) וכשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ: (נקודתיים)".

צב כל סימני הפיסוק שבעברית המחדשת – נעשו ע"פ הסימנים המשמשים בשפות הלועזיות. ובהדפסות חדשות שבימינו, הכניסו את סימן הנקודתיים לסמן פתיחות דיבורים, אך השאירו את סימני הנקודתיים המקוריים של סיומי הקטעים, והדבר מבלבל את הלומדים. לדוגמא: במשניות חדשות, מסמנים נקודתיים אחרי "והכמים אומרים": "רבי יוסי הגלילי אומר: וכדומה, וגם בסוף כל משנה יש סימן נקודתיים (:). יש עצות להמלט מבלבול זה, ע"י בחירת צורה שונה לכל נקודתיים (כגון נקודתיים עגולות או מרובעות). וכן הדרך שנקטה בסידור החדש 'עוד יוסף ח'י, המשתמש במקום נקודתיים – בסמין ; (נקודה-פסיק) שאין לה שימוש – במקורותינו (ובעברית המחדשת – מסמנת הפסקה קלה), ובסימן זה משתמש בסידור ה"ל – לפתיחת דיבורים, ומשאיר את סימן הנקודתיים – לסיום פסוקים וקטעים. לדוגמא: "רבי מרפון אומר; (נקודה-פסיק) אין מדליקין אלא בשמן וית בלבר: (נקודתיים)" (וכן עשיתי גם אנא אב"דא בספרי זה).

צד **כבר** בחומשי כתב היד הקדמונים (כמו כתב אר"ץ), מסומן לרוב סימן נקודתיים – לסוף פסוק (אך יש כמה פסוקים שלא מסומן בהם נקודתיים, אלא רק מתג* ארוך). בחומשים מאוחרים יותר (כמו כת"ל לינגרד) מתקופת הגאונים), מופיעות תמיד נקודתיים – בסוף כל פסוק. וכתב הרו"ה במשפטי הטעמים, שעיקר צורתו של 'סוף פסוק' – הוא המתג* (מאר"ך גע"א), ואילו צורת הנקודתיים – היא רק המצאת הסופרים הקדמונים – כדי להאיר את עיני הקורא שישים לב לסוף הפסוק. **אמנם** מלשון הר"ן (נדרים לו ע"ב) שכתב: "נקודות המפסיקות בין פסוק לפסוק", משמע שסימן 'סוף פסוק' – הוא בנקודות. וכן מפורש בשטמ"ק שם: "אלו הפסוקים. שתי טיפות של דיו המפסיקין בין פסוק לפסוק". והרמ"ק כתב בפרד"ר (שער כט שער הטעמים סוף ד'): "סוף פסוק... הם שתי נקודות זו על גב זו". (והנה, כתב מהרח"ו [אוצ"ח, שער טנט"א פ"א, ועוד], שהטעמים מתחלקים – לטעמים שמעל האות, טעמים שבאמצע האות, וטעמים שלמטה מן האות. אך לא נתבאר בדבריו בפירוש – לאיזו מחלקה שייך 'סוף פסוק'. ואמנם כתב בפ"ב: "הטעמים האמצעיים שבאמצע התיבה, והם פסיק ומקף כנודע", ומזה שלא מנה עמהם את 'סוף פסוק', ואילו בטעמים שמעל ומתחת לתיבה – מנה כמה מהם, והוסיף עליהם תיבת 'כו' – הבין מזה בביאור הרע"ש [בציורים שבסוף הספר] – ש'סוף פסוק' הוא מקבוצת הטעמים שלמטה מן האות. אך הרב קיב"ץ ביאר [אוצ"ח פ"ב]: "אפשר שגם 'סוף פסוק' – נקרא 'טעמים אמצעיים', ולא הוצרך לו לענין הדרוש, ולכן לא הזכירו. וכן אמר לי חתנו מו"ר הרחמ"ש, שקיבל מרבותיו, ש'סוף פסוק' – הוא מהטעמים שבאמצע האות, כמפורש בדברי הרמ"ק דלעיל [כלומר שהוא סימן הנקודתיים]).

צה ראה בהערה לערך 'נקודה' ובדוגמאות שהבאתי שם, שבכתבי היד הקדמונים היו מסמנים סוף קטע קטע – בשתי נקודות זו אחר זו. ואח"כ בדפוסים, החלו לסמן עומדות זו ע"ג זו, כמו הסימן שבסוף פסוקי תורה שבכתב.

צו **כמו שאמרו בגמ'** (נדרים לו ע"ב [וחלקית במגילה ג ע"א]): "א"ר איקא בר אבין א"ר חננאל אמר רב; מאי דכתיב (נחמיה ח, ח) 'ויקראו בספר תורת האלקים מפורש ושום שכל יובינו במקרא'? ויקראו וגו' – זה מקרא, 'מפורש' – זה תרגום, 'ושום שכל' – אלו הפסוקין, 'ויבנו במקרא' – אלו פסיקי טעמים,

ואמרי לה; אלו המסורת. א"ר יצחק; מקרא סופרים, ועימור סופרים, וקריין ולא כתיבן, וכתיבן ולא קריין – הלכה למשה מסיני. מקרא סופרים – 'אַרְיָן' [אַרְיָן], 'שְׁמִים' [שְׁמִים], 'מִצְרִים' [מִצְרִים], 'ופירש' (במגילה): "זה מקרא. לשון עברי של חומש: הפסוקים. היאך נפסקין; פיסקי הטעמים. הנגינות – קריין טעמים". ובפירש'י שבנדרים: "אלו הפסוקים. עד היכן מסיים כל פסוק ופסוק... מקרא סופרים 'אַרְיָן' כלומר, מה שקורין 'אַרְיָן' – 'אַרְיָן', דלא כתיבין ההברה, דלא כתיבין וי"ד – בין אֶלֶף לרי"ש, ובין רי"ש לצד"י... הלמ"מ. דנקראין הכי". והר"ן פירש: "ושוש שכל' אלו הפסוקים. נקודות המפסקות בין פסוק לפסוק. וקרי להו 'שוש שכל' – שעל ידיהן אדם מבין המקרא כפי תנועת הטעמים... המסורות. מה שנמסר במסרה: מקרא סופרים. הקריאה שמסרו לנו הראשונים שנקראו 'סופרים'; ועמור סופרים. תיבות יתירות – שנכתבו ליפות הלשון... קריין ולא כתיבן. תיבות הנקראות ולא נכתבות: כתיבן ולא קריין. שנכתבות ואינן נקראות: הלמ"מ. כך קבל משה בסיני – ומסר לישראל: מקרא סופרים ארין ארין. שכשיש בו אתנחתא – נקרא 'אַרְיָן' בקמץ; שמם מצרים. שאע"פ שאין בהם אֶלֶף – נקראים כאילו היתה בהם". והרא"ש פירש: "אלו הפסוקים. שבשבילים – מפסיקים בין דבר לדבר: פיסוק טעמים. שע"י הנגיגן – מבינין לחבר המקרא למעלה או למטה: המסורות. חסרות ויתרות: מקרא סופרים אַרְיָן אַרְיָן. שמשנתה באתנחתא. וכן 'שְׁמִים' [מִצְרִים] – שאין קורין 'שְׁמִים' [מִצְרִים] בחירק (ובהגהות הגאון יעב"ץ גרס: 'שְׁמִים' [מִצְרִים] בפת"ח): עימור סופרים... שהוסרו מן התיבות – אותיות הראויות להנתן בהם". והתוס' פירשו: "מקרא סופרים אַרְיָן אַרְיָן. [שמשנתין] באתנחתא וזקף קטן – 'שְׁמִים' [מִצְרִים]". והמאירי פירש: "הפסוקים. ר"ל סיומי הפסוקים שנעשו ע"י הזקנים – כדי ליתן ריוח ולהפסיק בין ענין לענין... פיסוק טעמים. הטעמים עצמם, שאף הם מורים עצמן, טעם הדברים והפסקם – במקום הראוי להם, כגון באתנח וסוף פסוק וזקף ושאך הטעמים. וכן רומז בו על המסורות... שכל אלו – הלכה למשה מסיני הם... 'עמור סופרים' לדעת, הוא מה שעשו לעמור הקריאה, ר"ל שמחדשים טעמים – לתפארת הקריאה... שאר הטעמים, כגון; שופר ישר ומהפך וטרחא, שנותנין מעט הפסק בין תיבה לתיבה – שלא להפסק ענין... ואין הענין אלא לתפארת הקריאה... (שכל אלו הלמ"מ)... כן נראה ל"י. והרש"ש פירש (בפירוש שני): "אלו המסורת... היכא דהמסורת חילוף הקריאה – התבוננו לקרות כפי הקריאה". ויסוד הדבר

מבואר בשטמ"ק (וראה לקמן מע"ז בדברי הזוה"ח): "ורבי יצחק בא לאשמועינן – דלא סופרים אמרו כן מלבם, אלא קבלה היא בידם – מהלכה למשה מסיני, כגון 'אַרְיָן' 'אַרְיָן'... יש שהיו קוראים 'אַרְיָן', והסופרים קוראים 'אַרְיָן' – או הפך. וי"מ, שהיו מדקדקים בין קמץ לפתח, 'מִצְרִים' [מִצְרִים] הסופרים מדקדקים לקרות 'מִצְרִים' – בהכרת היוד, ושאר העם – אין מדקדקים בקריאתה, ונראה כאלו קורין 'מִצְרִים' באֶלֶף דִּיּוֹד, וכן 'שְׁמִים' [שְׁמִים]: עמור סופרים... ובא רבי יצחק לומר, כי מה שקורין הסופרים כן – לא מלבם עשו כן, אלא הלל"מ". והמהרש"א (יומא נב ע"ב) הביא קושיית הפענח רזי, שתמה מסוגיא דנדרים על הסוגיא דיומא של 'חמשה מקראות בתורה – אין להם הכרע', דמשמע שלא היה להם פיסוק טעמים, שהרי בתיבת 'גביעים' שלפני 'משוקדים' – יש 'אתנחתא' והיא נותנת הכרע ש'משוקדים' שייך לקמן ל'כפתוריה'. ותירץ, שאכן קיבלו פיסוק טעמים מסיני, אך אח"כ שכחו וחזרו ויסדו. וסיים דמדברי התוס' ביומא (שם ד"ה 'שאת משוקדים') משמע דפסיקא ליה שהיה להם פיסוק טעמים (גם יש ליישב, שתיבת 'משוקדים' טעמה הוא קדמא וזקף, שהמנהג כנגדם כטעם בפני עצמו שאינו מצטרף להמשך שאחריה, ולכן למרות הטעמים אין בו הכרע [אב"ד]). **ועוד שנו במסכת אבות** (פ"ג מ"ח): "ר"ע אומר; ...מסורת – סייג לתורה", ופירש"י: "מסורת הגדולה. סייג לתורה. שע"י המסורת – ידעינן בירור המקראות והלכותיו". ורבינו יונה פירש: "מסורת סייג לתורה. מסורת, אֶלּוּ מלא וחסר והטעמים – שמסרו חכמים לתלמידיהם. והם סייג לתורה שבכתב, שלא תמצא הספרים חלוקים – כי אם במקומות מועטים". ורבינו יוסף בן נחמיאש פירש: "מסורת סייג לתורה. שהמלאים והחסרים והטעמים והנקודות – הם סייג לתורה שבכתב, וגם למדים מהם כמה דברים לתושבע"פ". ובחסדי אבות (לבא"ח) פירש: "מסורת סייג לתורה... והנה, בתורה – אין כתוב נקודות כלל, ואפשר לקרות הפסוק 'לא תבשל גדי בזולב אמו' – בצירי תחת החית... ואמנם באמת זה לא יתכן, עין כי המסורת שיש בדינו מסיני, הוא שצריך לקרות הפסוק 'לא תבשל גדי בזולב אמו' – בפתח תחת החית... וזהו שאמר 'מסורת סייג לתורה', כי ע"י המסורת שיש לנו, הנה בזה שעשה סייג לתורה – שלא נטלו אותה המלאכים מדינו (כי אכלו בשר בחלב אצל אאע"ה)". וכתב מהר"א בהקדמת נחלת אבות: "משה כתב את ספר התורה – ברוח נבואי עליון... כאלו היה מעתיק – מספר החכמה האלהית העליונה, שהוא רוחו ורצונו יתברך... משה מסר לישראל – המלא והחסר,

אותיות קטנות וגדולות, פרשיות פתוחות וסתומות, וכמו שאמרו 'יש אם למקרא' ו'יש אם למסורת'. ועזרא ג"ב – לְמַד לְיִשְׂרָאֵל, הנקודות והטעמים וסופי הפסוקים, שבוה – היישרים והצילם מכל שבוש וטעות. וכתב ראב"ע בהקדמת ספר מאנזים: "שומרי חומות המקדש המעוז מוסד די אֱלֹקֵינוּ – אשר לא יכול זר להחריבו, וזה המקדש – הם ספרי הקדש, ואנשי התורה – הם אנשי המסורת". ומע"ז כתב ראב"ע בספר יסוד מורא (שער ראשון): "יש שכר לפעולות בעלי המסורה – שהם כשומרי חומות העיר, כי בעבורם – עמדה תורת השם וספרי הקודש, על מתכונתם – בלי תוספת ומגרעת". וכתב בס' סייג לתורה (רבי אנשיל וורמז [הובא במבוא שבסוף מחברת מנחם]): "מסורה – היא חיל וחומה לכ"ד ספרי קודש, והיא שומרת שלא יפול בהם ובפסוקיהם באותיותיהם ובנקודותיהם ובטעמיהם – חילוף או תמורה, גרעון או הוספה ודומיהם, מההפסד והכליון – שיפלו ממקרי הזמן, וטלמולים קשים, והגלות החל המר וכו'". ובספה"ק **שבחכמת הקבלה התבאר**, שהטעמים הנקודות והתגים – נמסרו מסיני יחד עם האותיות, והם יחד עמן במעלה גדולה (ונקראים בשם אחד: טנת"א, כמבואר בעץ חיים היכל א, משער ה והלאה. ובאוצ"ח משער טנת"א והלאה). ובזוה"ק ובתק"ז הרבו לדרוש במעלתם (כמפורט בספר המעולה והמצויין 'שערי זהר', על נדרים לו ע"ב [נקודות וטעמים]), כגון (זוה"ק בראשית טו ע"ב): "והמשיכילים יזהירו", כגון דטעמי דמגנני... גופא – אתון, ורוחא – נקודי, כולוה נטלו במטלניהון – בתר טעמי וקיימי בקיומיהון. כד נגונא דטעמי נטיל – נטיל אתון ונקודי אבתרייהו. כד אינו פסיק – אינו לא נטלין וקיימי בקיומיהו. 'והמשיכילים יזהירו' – אתון ונקודי. 'כוהר' – נגונא דטעמי. 'הרקיע' – אתפשטותא דנגונא... 'ומעדיקי הרבים' – אינון פסוקי דטעמי, דפסקי במטלניהון, דבגין כך – אשתמע מלה. 'וזהירו' – אתון ונקודי, ונהרין כהדא" (וביאר הסולם: 'והמשיכילים יזהירו, כמו הטעמים המגננים, וע"פ הנגינה שלהם – הולכות אחריהן האותיות והנקודות... ויש לדעת, שהעשר ספירות – נחלקות לשלשה עיקרים הנקראים: טעמים, נקודות, אותיות וכו'). האותיות – הן גוף, ונקודות – הן בחינת רוח אליהן. וכולן נוסעים במסעיהם אחרי הטעמים, ומקבלים הקיום שלהן... כשהנגינה דטעמים נוסעת – נוסעות האותיות אחריה. כשהנגינה דטעמים נפסקת – הן אינן נוסעות. 'והמשיכילים יזהירו' – פירוש, אותיות ונקודות המאירות. 'כוהר' – פירוש, ניגון הטעמים. 'הרקיע' – פירוש, התפשטות בקול הניגון, דהיינו כל אלו הטעמים המתפשטים והולכים בהתפשטותו של הניגון. 'ומעדיקי הרבים' – הם טעמים מפסיקים, הפוסקים את מסעיהם של ניגוני הטעמים, שמשום זה – נשמע היטב מובן המלה. 'וזהירו' – היינו האותיות והנקודות המאירות כאחת". ועוד איתא בזוהר חדש (מדרש שה"ש הנעלם, עג ט"ב [מאמר ב, טעמים ונקודות ואותיות]): "נקודי וטעמי – תרין דרגין אינון, אלין ואלין – אצטריכו לאתתקנא בהו אתון. אתון – אינון רשימין ברוין עילאין, דהא כולוהו נפקן מרוא דחכמתא עילאה... נקודין – אינון נפקין מרוא דמוחא, לקיימא אתון על תיקונייהו. ובנקודה חדא – אשתני תיבה, ואעבר להדיא תיבה מקיומה – בנגונא אחרא... ואי תימא, נקודי – תיקון סופרים הוא. חס ושלום! דאפילו כל נביאי דעלמא יהון כמשה דקביל אורייתא מטורא דסיני – לית לון רשו לחדתא אפילו חדא נקודה ועירא פְּתָת חד, אפילו אָת ועירא דאורייתא" (וביאר הסולם: "נקודות וטעמים – הם שתי מדרגות, אלו ואלו – צריכים לתקן בהם את האותיות. האותיות – הן רשומות בסודות עליונים, כי כולן יוצאות בסוד החכמה העליונה... הנקודות – הן יוצאות מסוד המות, לקיים האותיות על תקונן, ובנקודה אחת – משתנה פירוש המלה, ומעבירה את המלה ממשמעותה לאופן אחר... ואם תאמר שהנקודות הן תקון סופרים. חס ושלום! כי אפילו כל נביאי העולם – יהיו כמשה שקבל התורה מסיני, אין להם רשות להדש אפילו נקודה אחת קטנה באות אחת, ואפילו באות קטנה שבתורה"). וכתב רבנו בחיי (בראשית יח, א): "ולפי הפשט בחכמת הנקודות; הקמ"ץ – מעלה גדולה, וראשון לשבעה תנועות שהם; קמ"ץ, פת"ח, צר"י, סגול וכו'. והם הנקראים... שבעה קולות... לפי שכל התורה – מיוסדת עליהם... ולכך המוסיף נקודה או גורעה – מחריב את העולם, ומקצץ נסיעות התורה ושרשיה... והנה כל זה – מחכמת תורתנו האלהית ולשונו הקדושה, ומטעם זה נמשלו האותיות – לגוף, והנקודה – לגשמה, כי הנקודות – מניעות האותיות, כמו שהגשמה – מניעה את הגוף, כמו שדרשו רז"ל בספר הבהיר; 'דמיין נקודתא באתותא דאורייתא דמשה – כנשמתא דחיי כגופא דאינש'. וכן אמרו במסכת מגלה; 'ושום שכל – זה הנקוד'". וכתב הגאון יעב"ץ במגדל עוז (בית מדות, עליית הלימוד וההרגל): "ראוי להזכיר פה גם מענין הנקוד העברי ובכללו הטעמים, אשר עם היות מהמושכלות הראשונות – שתולדתו ומוצאותיו מימי קדם, עם האותיות – בזמן אחר, שהם ממין המצטרף, אשר אין מציאות לאחד – בלתי חברו, כי האותיות בלתי נקודות – כגופות בלי נשמות, וע"י הטעמים – התיבות היות וקיומיות... ולכן מוסכם אצל המחברים – תלמודיים ומקובלים, והדורשים וחוקים – שפה אחת להם, שהניקוד ניתן בסיני... ואני איני אומר כן, אלא מיום בראו אלקים אדם –

ברא את הכתב ונקודו הצריך לו, ודאי! אלא אפשר – לא היה בשלמות, עד שניתן למשה מסיני – מושלם לו כל צרכו. אך ר"א בחר המדקדק האשכנזי, בחר לו דרך לעצמו, אחר שהטיל איוה ספקות במשמעות לשונות הספרים המדברים מזה. אכן, ספקותיו וקושיותיו – בלין מאלהן, ונשיב עליהם בקצרה... וכן הרבה דברים בטלים – בענין הקרי וכתבי, ובפירוש אמרו חכמינו ז"ל שכולן הל"מ... ואמרו עוד פ"ב דמגלה; 'מלמד שהראה הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים וכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש'. א"כ, כ"ש שכל דברי הנביאים – פה אחד בכלל זה. לכן בין הנקוד שבתנ"ך כולו, ובין הקריין ובכתבן – הכל נמסר למשה מסיני בודאי... ומש"כ (ר"א בחור) עוד ראייה ברורה להוכיח דעתו, ממה שלא נמצא בכל דברי רז"ל – זכר נקודה או טעם. אני אומר ותסברא, ואיך יתיישב זה לדעתו, היעלה על הדעת שהיו קוראין בלי נקודות?! הלא זה דבר שאין לו שחר, ומהנמנע... א"כ לא ימנע שהיו להם שמות מיוחדים לנקודות עכ"פ – להבדיל בין הברה לזולתה... וא"כ... מדוע לא בא זכרונם של ההברות בדברי רז"ל איך שהיה נהוג אצלם? אלא ודאי – לא הוצרכו לכך, וכשואמרים 'אל תקרי כך אלא כך' – כבר מובן הדבר לשומעו, כי לא דיברו עם עמי הארץ... ומש"כ עוד, כי השמות מן הנקודות והטעמים – רובן אינן לשון עברי, רק לשון ארמי... גם אלה הבל וריק יעזורו לסברתו, ולא ידע מקרא מלא בתורה מלשון ארמי 'יגר שהדותא'... והוא לשון אבותינו קודם מתן תורה... א"כ אין זר לומר שכך היו שמות הנקודות והטעמים – גם בסיני ואולי גם לפני סיני, אלא שבסיני – נשלמו בכל אופן היותר מועיל ומתוקן בכל האפשרות, ובגלות בבל – נשתכחו מן ההמון, וחזר עזרא – ויסדם. ושמא גם שמות הנקודות והטעמים – נתחדשו בבבל, כענין שאמרו 'שמות המלאכים והחדשים' – עלו עמהם מבבל... ככה הוא בענין הנקודות והטעמים, אע"פ שהיו כן מימי עולם... מחלקותם ותבניתם – כהוייתם לפנינו, אבל היו להם שמות אחרים, וכמו שאנו רואים גם למדקדקים הראשונים – חלופי שמות בנקודות וטעמים... אכן בימי גלות בבל – נשתכח הניקוד מהמון ישראל, וחזר עזרא ויסדו. ובוה תבין היטב – לשונות ראב"ע ורד"ק מענין 'מניח הדקדוק', ולא חלה בהם הסתירה שהעיר עליהם הבחור.

וכתב רבנו החיד"א בשה"ג (מערכת ספרים אות ט, ו): "טוב טעם לרבי אליהו (בחור) הלוי המדקדק – על הטעמים... ובילדותי, ראיתי שאומר שם, וב'מסורת המסורת' (הקדמה שלישית) – שהטעמים והנקודות, עשו אותם אחר התלמוד – חכמי טבריא. ועמו הסליחה, כי הם הלכה למשה מסיני, והוא בכלל מ"ש בנדרים דף לו. וכבר ידוע, שרשב"י – רבו של רבי מחבר המשנה, בתקוני זוהר – מדבר נפלאות על הטעמים והנקודות. והאר"י ז"ל – בדרושי מנח"א. ועיין בזהר ח"ב סוף דף רה, ודוק, ואין להאריך". והוסיף בהגהות מנ"צ: "ובזה מצאו בעלי השגות – מקום לספקתם נגד הוזה"ק. עד שנמצא בשנת תר"ם – שני דפים מספר החשמונאים הראשון, כתובה בלשון הארמי ומנוקדת, וקמ"ץ משם הוא רקיע ע"ג נקודה, כזה: ֿ, וכמ"ש בתיקונים". ובהגהות עין חנוך כתב: "עיין במסכת סופרים פ"ג; 'ספר שְׁנִיָּקָדוּן – פסול'. ועיין בזהר ש"ש (ע"ג) 'וא"ת נקודי תיקון סופרים? ח"ו, לית רשותא לחדתא אפילו נקודה זעירא, וכולהו אמסרו מסיני ברוי דאורייתא'. והכוזרי (מאמר ב סוס"ב) כתב, שיש לטעמים – סודות נעלמים. וחז"ן מזה, דברי רבי אליהו הנ"ל – הבלים! הלא גם בלשון ערבי ושאר לשונות עמי קדם – קָתַב שלהם עם נקודות, והנקודות – חמה עתיק יומין כמו הכתב, ומדוע נִשְׁאַל לָבוּ (של הבחור) לחדש זה – רק בלשה"ק? וכן, מניין באו הנקודות – לקראים שאינם מודים בדברי חז"ל? 'יסבר פיות דוברי שקר'. ועוד כתב בהגהות עין חנוך (עוד 'מסורה' אות ה): "בירושלמי מגילה פ"ד ה"א; 'ויבינו במקרא' – זה המסורת'. וכן בתיקונים (עפ"י ע"א); 'מסורת זעירא ומסורת רבירבא אתמסרו וכו' וחסיק להו סחרני דאתון... ועיין ספ"ח (סימן רפב)... גם פשטות לשון המשנה באבות; 'מסורת סיני לתורה' – יורה שבוונתם על מסורה הזאת. והמדקדק רבי אליהו בחור, שפגע בכבוד המסורה והטעמים והנקודות שבתורה – ידוע מה עלתה לו, שנשתמדו יוצאי חלציו, והמורים האלה – עשו צרות גדולות לישראל, שר"י (היו צמורים [אב"ד]).

והחת"ס (ח"ו ליקוטים סי' פו) השיב על קונטרס או"ן של אחד מראשוני הריפורמים המתקנים/המסכנים שכתב נגד קדמות הטעמים, והשיב לו: "הנה אם יכחיש שלא נִתְּנָה נגינה כלל – במסורת ממרע"ה, ויעשה כמה ספרי קבלה – פלסטר*, ומאמר חז"ל 'אלו פסקי טעמים וכו' – א"כ הוי כמרים יד בְּגִלּוֹי פנים. והנה בשו"ע או"ח סי' קמב [פסק]; 'אבל אם טעה בנגינת הטעם – אין מחזירין אותו, אבל גוערין בו... וא"כ כמה נערה – בהדיא גברא שמכחיש לגמרי... כי שָׁמָּה נאמר (בקונטרס [עפ"ל]) 'מי שמע קול

מרע"ה באיזה ניגון ניגן זרקא וכו'... הנה, היום אומר כך, ומחר יאמר; מי ראה מרע"ה מניה תפילין... ומי ראוהו יושב בסוכה כוונ' ומי שמע שתקע והריע בשופר בקולות אלו? עד שיאמר 'הא ליתא והא ליתא'. אבל אנחנו – על קבלת אבותינו נסמוך, שלא הנחילו לנו שקר ח"ו, והם שמעו הנשמע, וראו הנראה – איש מפי איש עד מרע"ה... ובעמ' כא כתב באו"ן 'אם היה חקך... איך אנו משנים אותה כמה פעמים בשנה – בר"ה ויה"כ ובט"ב? וואני לא ידעתי שום שינוי, כי לעולם מנגנים זרקא – כמשפטה, וסוגל – כמשפטו (כלומר, מצד הפסקי המשפט והטעמות) (אב"ד), רק בט"ב – מנמך קולו כאבל המדבר, ובר"ה ויה"כ – כעומד נידון לפני המלך, ובמגילת אסתר – בניגון של לב שמת. ובס' יוסף אומ'ן איתא, שהיה מקובל על כל מגילה מחמש מגילות – ניגון אחר, אבל לעולם הנגינה נשארת במשפטה, בלי שום שינוי... כמקובל לנו מאבות אבותינו'. וכבר נתחבר מאמר* מיוחד לדחיית טענת מכחישי קדמות הניקוד והטעמים, מרבי יעקב בכרך (בספר 'היחש' לכתב אשורי', השער השלישי '[אשתדלות נגד שד"ל] אורייתא'). ואביא כאן עיקרי דבריו: "מציאות האותיות האשוריות קדמה מדור ראשון, ומשה אדון הנביאים גם בהר האלקים ידע מהם. מי לא יתן עדיו להצדיק, כי גם הנקודות אשר היו לסמיני הברותיהן כאשר הם אתנו היום גם המה זקנים לימים, ונולדו עם האותיות בזמן אחד, אחר אשר כבר ידענו כי לא תתכן ללשון מציאות האחד זולת חבירו... ויפה אמרו המליצים 'אותיות בלתי נקודות – כנוף בלי נשמה', ועל ידיהן הם חיים ונדברים... שלשת האנשים הבאים ממדינת פרי"י יאנו... שהיו קוראים ספר ולשון ארמית מבלי נקודות, אשר חשב ר' אליהו בחור להעזר מהם... ובכל זאת לא יסתפקו עצמם בלי כל סימן כלל, אבל יציבו ציונים* בספרים ההם הבלתי מנוקדים, בנקודות שנותנים על התיבה, בראשה או בסופה נם תחתיה... הנה, גם היהודים בקראם בספרים כמו אלה בקריאה ההגונה והישרה – לא מבטנם יוציאו קריאתם, לא ההרגל למד, כי אם כעבור כי קראו ושנו ויבינו בספרים המנוקדים, עד כי חקקו בכח זכרונם את אשר כבר ראו בעיניהם. לכן לא נתפלא עוד אם נראו קורא ושגורה על לשון קריאתו לפי אמתת הדקדוק הנכון גם בספר בלתי מנוקד. לא רחוקה תהיה השערתנו שרבי עקיבא בהמנעו מלקרות כאשר קרא החזן לקרות בס"ת ולא רצה לעלות... אמר להם 'העבודה, לא נמנעתי מלקרות, אלא שלא סדרתי אותה פרשה שנים שלשה פעמים [מדרש ילמדנו פרשת יתרו. ועיין ילק"ש ש"ב רמז קמז], היתה כונתו שלא עיין עוד אותה פרשה בספר מנוקד בנקודות ושעמים, למען ידע אח"כ לקרות בספר התורה הכתובה בלתי נקודות ושעמים – כהלכתה... אבל לא שלא ימצאו כלל וכלל סימנים להברות מכתב ידוע המיוחד ללשון מדברת. תורתנו הקדושה הזאת, הכתובה על הספר על הגויל ובדיו, היא גם מאז ומקדם – היתה נעדרת הנקודות והטעמים. ולא במקרה יצא על אופן זה מידי חכם בעז, משה נאמן בית השם. ואך מטעם נכבד וכמוס עמו – פעל כל זאת. אם כמו... דעת הכוזרי (מאמר ב), שרצה שלא יתבונן האדם במצותיה – זולת המסורות על פה. אף כי לדעת הרמב"ן (בהקדמתו לפיה"ת בתחלת פרשת בראשית); 'כי התורה כלה – שמותיו של הקב"ה, שהתיבות מתחלקות לשמות כו', ונראה שהתורה הכתובה באש שחורה ע"ג אש לבנה כו', שהיתה הכתיבה רצופה בלי הפסק תיבות, והיה אפשר בקריאתה – שתקרא על דרך השמות, עכ"ל. וכ"ד הרב"ז בתשובותיו (ח"ג סי' תרמג) על שאלת 'למה אין כותבין הנקודות והטעמים בס"ת כו', כיון שהכל נתן למשה מסיני כו'? היתה תשובתו מכת המדרש; 'שבקשו המלאכים כו' התורה כו', שהם היו קוראים בתורה קריאה אחרת על דרך שמותיו של הקב"ה, בלי פיסוק תיבות, והודיעם שיש לתורה קריאה אחרת כו', על דרך פיסוק תיבות כו'... זאת היא סבת התורה נעדרת הנקודות... הנקודות והטעמים האלה... או שהם עצמם נתנו למשה מסיני – כתמונתן כצורתן, או שאך משפט דקדוק הנחתן הכללי בכל מלה ומלה – על ידו נמסרו, והצורות עצמן – תדשו המלכים והסנהדרין, או השופטים שהיו לפניהם עוד בימים הקדמונים ההם. בכל זאת, אל תאמין כי עשתונות* נָּבֵר, רעיונות* אדם לבדן – הולידו את כל אלה... ואנחנו רואים כי לא קבלו שום שינוי מאז נחקקו בספר – עד היום... וראו תראה את אשר ענה הכוזר להחבר (בסי' לב) ... בְּאִמְרוֹ; 'אבל ההשתדלות בדבר (הניקוד והטעמים והמסורת) – חובה עם שמירת התורה שלא יהיה דרך לשנותה עם החכמה המופלאה... ולא יתכן שיהיה מקובל אצל החמון (ענין כזה לדבר קדוש ונשמר) – אלא מְרַגְּמִים רצויים או מיוחד רצוי (הנביא), ולא יתכן שיקבל החמון מיוחד – אלא אם יהיה נביא או נעזר בענין אֱלֹקִי-ה' (בכוח הקדש)... הנה זה ספר תורת משה, הוצרכנו במלותיו ובדבריו אל... הקבלה מְנִקוּד וּמְטַעַם וממסורת... ועוד כתב שם (פ"ה): "עזרא הוצרך סופר מהיר... כבר מצא הניקוד והטעמים – מוכנים לפניו, ויתבונן בהם... כאשר אנחנו רואים מכותלי דברי חז"ל (מגלה ג, ג, נדרים לו ב) ... הראים יקירי, דברי ר' אליהו בחור, בחשבו לאתר מוצא הנקודות והטעמים – עד חכמי המסורת שהם ישיבת בן אשר ובן נתנלי, מה ענה על המאמר הזה? דחהו בהבל פיו, באמרו שהמובן מן הדברים ההם – אינו אלא, שעזרא וחבריו כאשר קראו בספר

סוֹגְרִים (סוגריים). () בעברית המיוחדת, צורת שני חצאי ירח, האחד סוגר מימין ('סוגר ימני') והשני סוגר משמאל ('סוגר שמאלי'), ותפקידם לסגור ולהבדיל

א

התורה לישראל – תרגמוהו על פה בלשון ארמי... וכשהיו קוראים, עשו להם הפסקות באמצע הפסוק – לפי הענין, ולא שהיו להם צורות הטעמים. אכן מחמד, לאשר מצאנו בירושלמי דמגלה (פ"ד) 'זשום שכל – אלו הטעמים' בהעדר מלת 'פסק' הכתוב בבבלי, נכון ידענו שאין כונתם בשום אופן על הפסק הענין לבד, כאשר חלם הרא"ב – כי אם על הטעמים בצורותיהם, ור"ל שע"פ צורת הטעמים הבינו בפשט הברור, בגלל הפסקת המאמרים* בפסוק ההוא... עוד לא שבעה נפש הרא"ב... שגם חז"ל בעלי התלמוד לא ידעו מהם. ונשען במשענת* קנה רצון מההיא דיואב (ש"ב כא ב), שהרג את רבו על עשותו מלאכת השם רמיה והקריא לו 'תמחה את יָכָר' בשני קמצין, תחת 'יָכָר' בשש נקודות... וגם אני אומר לו... כי אם לא היו להם נקודות, הוואת לרמיה תחשב מה שהקראהו בטעות?! וכיון שהרב בעצמו לא ידע הניקוד והקריאה האמיתית, א"כ לא במרד ולא במעל עשה הדבר הזה... הלא תשמע נהמט* הנאון ר"י עמדין בספרו מגדל עז (עלית הכתיבה)... באמרו: 'והרי זה... דברי ריק. ותמה על עצמך, הכי יש להאמין שטעותו באה מפני שהיו הספרים בלתי מנוקדים?! והיה הרב בעצמו חסר ידיעה בקריאה וכו', ואיך ישפוך יואב דם נקי חנם למד' 'קמליה'? אלא הא אין לך לומר, כי אם שבודאי ידע רביה דיואב – הנקוד האמתי, אלא שעשה מלאכת השם רמיה – בלמודו שלא בדיוק, ומעוט ההשגחה על תלמידיו שלא ימעו... וכ"פ הרשב"א... הם הם דברי התוס' (שם ע"א ד"ה סך)... והספר שלמד בו – היה מנוקד, אלא שהטעות נפלה מהתרשלותו לבלי שמוע קריאת התלמיד, והתלמיד טעה בעברו, שכן יתרמה לפעמים הסגול – לקמין, בהתחבר שלשת הנקודות יחד – ע"י נקודה אחת שחורה הנכתמת ביניהן, וכדרך התינוקות שמועים גם בזמננו עתה בספרים המנוקדים שלפנינו (או יתכן שנהגו לקרוא סגול כפתח כמנהג התימנים [אב"ד]...) עוד חשב (רא"ב) להעזר מענין 'אל תקרא' הנמצא בדרשות רז"ל, כמו 'אל תקרא בניך אלא בוניך' – מסתמא לא היה להם הנקוד... חלילה להם וחם לומר... הלא לפי דבריו שבעבור שהניקוד לא ניתן למשה מסיני – תהיה הקריאה הנכונה כרצון איש ואיש, א"כ לא תהיה לתורתנו הקדושה ולמצותיה – יסוד ועיקר כלל, כי נוכל להפוך דברי אלהים חיים – מן ההפך אל ההפך כפי חפצנו ורצוננו. ואתה ידעת, כי הפסק* הוא אחד מהטעמים המפסיקים... והוא נכבד במשפטי הנגינות – ככל יתר חבריו. הנה הוא יעיד על מציאות שארית, בהוכרו באגדת שמות (פ"ב); 'אתה מוצא באברהם | אברהם – יש בו פסיק'... 'עקב | עקב' – יש בו פסיק וכו'. מציאות הפסיק הזה לבדו, תפסיק להוכיח על מציאות וידיעת הטעמים בלם – אז בימי חז"ל... וכבר מצאנו ניכר... מה שאמר רב אשי (ברכות יג ב); 'ובלבר שלא יחמוק בחי'... והוא פעל משם 'חפף' הידוע... וזולת זה, הלא מצאנו באגדת רות (פ"ד) ושמואל (פ"ט), שדרשו על 'ידע נגן' (ש"א מז, יח) – 'במקרא'... הלא ראינו כי ברור מללו היות הנגינות – במקרא בזמנם, והוא בטעמים אשר עליהם... ותלמוד מסיקים לדבריהם (מגלה לב א); 'כל הקורא בלא נעימה, ובפריש'... 'כגון טעמי המקראות' (ומדויק ממה שאמרו אחר; 'זשונה בלא זמרה, ש'קורא' הוא בתורה, ו'שונה' הוא במשנה [אב"ד]...)... וככה נלווה אלינו ונמנה על קדמותו, גם אביר המדקדקים הרד"ק ז"ל, בדבריו הקצרים ורבי הערך, באמרו (בדף פא ממכלול דפוס פיורדא); 'התנועות אשר נתנו למשה מסיני', מתאמות לדברי המקובלים; 'ניקודי וטעמי ותנועי – קבלה למשה מסיני'... אכן ממקום אחר בדברי הרד"ק, חשב הרא"ב להעמיד רוח לסברת דעתו... איך אמר (שם בדף פא א); 'מתקני הניקוד', שנראה מדבריו, שאנשים – היו המנקדים ואשר 'מתקני הניקוד'. וכן (שם עמוד ב); 'ומתקני הטעמים'... ונהירון הוא הלא תראה... כתב הרד"ק (שם); 'הנה כתבתי לך מה שנהגו העבריים בהיפוך סדרי האותיות, בין בנחיים בין בכפולים וכו', וכן (כתב שם); 'לא הקפידו העברים בסדור התיבות זו לפני זו, הכניסו אות השימוש וכו'... מי המה 'העבריים' האלה אשר ידבר מהם עתה? משה והנביאים – אשר עליהם יסד בנינו, ומספריהם ערך לו – כל דבריו ההם, הנה גם המה יהיו 'מתקני הניקוד' ומתקני הטעמים'... גם משה גם הנביאים בלם כאחד, כבר מצאו הלשון ערוכה לפניהם, והשרשים המהופכים ומנהג התיבות בהעדר סדרן במאמר – כפי אשר הביאן הרד"ק שם. זה דרכן ומציאותן, כבר מני קדם, עוד טרם נתינת התורה מסיני, בעת הברא הלשון – נבראו, ובהולדתו – נולדו, כי מה היא הלשון – אם לא שרשים למלות, ומלות למאמרים, ומאמרים להיות מסודרים כפי חוקי ההגיון? ואם דברים – כאלה קרא הרד"ק 'מנהג העבריים', וכי נהגו וכו', 'ולא הקפידו וכו', אחשוב כי אין עוד לסמוך על מלות 'ומתקני הניקוד' וכו' להוכיח מהן הפך דבריו אשר ברור מללו 'התנועות אשר נתנו למשה מסיני', אבל נכון לחשוב את זה התיקון ומתקניו כמנהג ההוא ונוהגיו... אשר קדמו המה כקדימת הלשון עצמה..."

מהמשפט - קטע בעל חשיבות משנית ('מאמר מוסגר'). וכאשר רוצים לסגור סוגריים נוספים בתוך הסוגריים - עושים אותם מרובעים ('סוגריים מרובעים', 'אריח'). אך במקורותינו, משתמשים בסוגריים מרובעים, לציון הגהות מלים או גירסא* שיש להוסיף למשפט^צ (ולעומתם, סוגריים עגולים - מציינים מלים או גירסא שיש להשמיט מהמשפט). וגם אינם נקראים במקורותינו בשם 'סוגריים', כי 'סוגר' - הוא מושג* בשירים ופיוטים, והוא החלק השני מהמשפט - הסוגר את החרוז (והחלק הראשון - נקרא 'דלת')^{צח}.

סוף פסוק. בעברית המחדשת, לסיים ולחתוך את הדיונים בענין - באופן שאין אחריו עוד הוספות ושינויים ('מה שאמרתי כעת זהו סוף פסוק!'). אך במקורותינו, הוא שמו של טעם הנגינה במלהצ האחרונה בפסוק - המורה על סופו וסיומו (ובקבלה, הוא רומז על הגעה לדרגה גבוהה ביותר שאין למעלה הימנה, או לביטול מוחלט של הרעקא).

^{צא} 777. לדוגמא, במסכת ברכות דפוס וילנא (ג ע"ב): "וכה"א יועצת אחיתופל אשר יעין בימים ההם כאשר ישאל (איש) בדבר האלקים", המלה 'איש' שבסוגריים העגולים - צריכה להמחק, כי אינה כתובה בפסוק. ועוד שם באותו עמוד: "א"ר אבא בר כהנא לא אמרן אלא [נאפילו] בדברי תורה, ובצידי הגליון כתוב: "גירסת הרי"ף ורש"ל". כלומר, המלה 'אפילו' שבסוגריים המרובעים - צריכה להתוסף ולהקרא. ועוד בעין יעקב דפוס וילנא (ברכות ג ע"ב): "וכיון שהגיע הצות* לילה [בא] רוח צפונת (מנשבת) [ונושבות] בו (והיה) [ו]מנגן מאליו (והיה דוד יושב) [מיד היה עומד] ועוסק בתורה עד (שהגיע) [שעלה] עמוד השחר", והכוונה - להשמיט הכתוב בסוגריים העגולים, ולגרוס את הכתוב בסוגריים המרובעים.

^{צב} לדוגמא בפיט 'יגדל', החלק הראשון של המשפט הראשון: "יגדל אלקים חי וישתבח" - הוא הדלת, והחלק השני: "נמצא ואין עת אל מציאותו" - הוא הסוגר. 777

^{צט} **כבר כתבתי** למעלה, שמלשון הר"ן (נדרים לו ע"ב) שכתב: "נקודות המפסיקות בין פסוק לפסוק", משמע שסימן 'סוף פסוק' - הוא בשתי הנקודות (הנקודתיים*) שבסופו. וכן מפורש בשטמ"ק שם: "אלו הפסוקים. שתי מיפות של דיו המפסיקין בין פסוק לפסוק". והרמ"ק כתב בפרד"ר (שער כט שער הטעמים סוף"ד): "סוף פסוק... הם שתי נקודות זו על גב זו". (והנה, כתב מהרש"ו [אוצ"ח, שער טנת"א פ"א, ועוד], שהטעמים מתחלקים - לטעמים שמעל האות, טעמים שבאמצע האות, וטעמים שלמטה מן האות. אך לא נתבאר בדבריו בפירוש - לאיזו מחלקה שייך 'סוף פסוק'. ואמנם כתב בפ"ב: "הטעמים האמצעיים שבאמצע התיבה, והם פסיק ומקף כגודע", ומזה שלא מנה עמם את 'סוף פסוק', ואילו בטעמים שמעל ומתחת לתיבה - מנה כמה מהם, והוסיף עליהם תיבת 'וכ' - הבין מזה בביאור הריע"ש [בציורים שבסוף ספר אוצ"ח] - ש'סוף פסוק' הוא מקבוצת הטעמים שלמטה מן האות. אך הרב קיב"ץ ביאר [אוצמ"פ]: "אפשר שגם 'סוף פסוק' - נקרא 'טעמים אמצעיים', ולא הוצרך לו לענין הדרוש, ולכן לא הזכירו". וכן אמר לי חתנו מ"ר הרחמ"ש, שקיבל מרבותיו, ש'סוף פסוק' - הוא מהטעמים שבאמצע האות, כמפורש בדברי הרמ"ק דלעיל [כלומר שהוא סימן הנקודתיים*]).

^ק **כמש"כ** בפירש"י (במדבר יא, ח): "ואינה נקודה בפתח קמן - מפני שהוא 'סוף פסוק'". וכן בפירש"י (איוב יח, ט): "ואינו נהפך לקמן גדול - באתנחתא וסוף פסוק". וכן הראב"ע (שמות יח, כו): "הרים נזולו" - בסוף פסוק. ואמר 'תהלתו בו' - כי חשבוהו כמו סוף פסוק... וככה 'ישפטו הם' כמו 'ישפטו', בעבור שיש להשיב כי אין כח האתנה - ככח 'סוף פסוק' בו... וככה לא ימצא בסוף פסוק. **וכ"כ** במדרש שכל טוב (בראשית יט, יח): "דרך האתנחתא וסוף פסוק - להקמין אותותם".

^{קפ} **כדאיתא בתק"ז** (תיקון כא, נא ע"ב): "עד שהוא זמנא, קוב"ה - מאריך עליהו דחייביא, ולבסוף - אפסיק לון, וחריב לון מעלמא. ודא איהו - מאריך טרח"א סוף פסוק" (וביאר המתמ"ד: "עד אותו הזמן של ביאת המשיח, הקב"ה מאריך אפו על הרשעים - מלפרוע מהם, אבל לבסוף הוא מפסיק את חיותם, ומחריב אותם מן העולם... וזהו הסוד של המעשים 'מאריך טרח"א סוף פסוק', שהקב"ה מאריך אפו להרשעים המטריחים אותו... סוף פסוק, אבל לבסוף - יפסקו ויתבטלו מן העולם). ועוד שם (נב ע"א): "ובהון יתמחוון עמלקים מעלמא, ודא איהו סוף פסוק" (וביאר המתמ"ד: "ובשם י"ה - ימחו העמלקים מן העולם... וזהו המעם של סוף פסוק לרמוז שסופם יהיה שיתבטלו ויפסקו מן העולם"). [וראה עוד

סְמִיכוֹת פְּפוּלָה. לפי כללי העברית המיוחדת, אין לעשות סמיכות שבה יש יותר מנסמך אחד לסומך (מלבד כאשר האחד מבאר את קודמו [כמו 'שָׁנָי וְזֵי שְׂרָה'], אלא יש להעביר את הנסמך השני לאחר הסומך (כמו 'מִבְּכֹרוֹת צֶאֱנוּ וּמִזִּלְבִּיחַ') קב. אך במקורותינו, מצאנו כמה פעמים שמסמיכים יותר מנסמך אחד.^{קא}

עָגָה. בעברית המיוחדת, כינוי ללשון דיבור של המון העם הפשוט (העגה העברית המדוברת, היא לשון מגושמת בעלת אוצר מלים דל, ואינה לפי כללי הדקדוק 'נראה על כך לקמן בפרק עשרים-ואחד, 'עֲזָחָה בְּחֻזְנוֹת, כָּפָה מְשֻׁבָּשִׁי הַדְּבֹר הַיִּשְׂרָאֵלִי'), או ללשון הרווחת בין אנשי קבוצה או מקצוע* ('עגה דפואית'). אבל במקורותינו – פירושה, לשון זרה (לעז') או לשון משונה.^{קב}

א

בשע"ז נדרים לו ע"א, בקונטרס נקודות וטעמים]. **וכתב הרמ"ק** בפרדס רמונים (שער ט פ"ד): "סוף פסוק, נ"ל שהוא היסוד, כמו הפסיק עצמו, אלא שיש חלוק גדול ביניהם. כי הפסיק – יש אחריו 'מלכות' מדרגה עשירית... אבל 'סוף פסוק' – מורה שהוא עשירי... והיסוד – עשירי סוף האצילות ומפסיקו, ואין למטה (אולי צ"ל 'למעלה' [אב"ד]) ממנו – אלא סוד הברכים שהבסא נכון עליהם... ואינם תלויים בַּכְּתָב (כלומר, אין סימן 'סוף פסוק' עומד ותלוי על אותיות הכתב [אב"ד]), אלא הם שתי נקודות זו ע"ז זו". **וכתב באגרת הטעמים** (לרבנו אהרן קרדינא [בעל ספר קרינים]): "ישראל מתפללין בגלות, שְׁנֵיתִיב (כלומר, ששיב) שכינתו לציון, ואז יהיה פסיק והפסק – סוף קץ ותכלית לגלויותינו... ודי לצורותינו... ואז נזכה ל'סוף פסוק', שהוא השכינה והיא סוף המעלות. 'פסוק' – בגמטריא אהי"ה, שהוא פוסק קוצב משפיע משיב ונותן מחיה לכל חי, לכן אנחנו מסיימין בסוף פסוק על דרך 'נעוץ' סופן בתחילתן' – ליחד הכל ממטה למעלה".

^{קב} וחשבו כן ע"פ כמה מקומות במקורותינו, שנראה כאילו התרחקו מסמיכות כפולה, כגון*: 'מִבְּכֹרוֹת צֶאֱנוּ וּמִזִּלְבִּיחַ' (בראשית ד, ד), 'מִרְכָּבוֹת פָּרָעָה וּזְזִילֹ' (שמות טו, ד), 'לֹקֵנִי יִשְׂרָאֵל וּלְרָאשֵׁיו' (יהושע כד, א), 'עֲרֹת אֶסְתֵּר וּסְרִיסֶיהָ' (אסתר ד, ד), 'בַּחֲלַת אֶהְרֹן וּבְתֹרֵמוֹתוֹ' (נדרים יג ע"ב).

^{קא} **כתוב** (ש"ב כד, ט): "אֶת־מִסְפָּר מִפְּקַדְהֶעֱם", ופירש הרד"ק: "בתרגומו; 'ית חושבן מנין עמא', והוא כְּפָל דְּכָר – לְחֻזְקוֹ, וְכַא סְמוּךְ עַל סְמוּךְ, כְּמוּ 'מִבְּזֹר וְטוֹב לְבָנוֹן' (יחזקאל לא, ט), 'זֶהֲרִי נִזְזִילִי דְּבִשׁ וּזְמוּאָה' (איוב כ, יז)". **וכן כתוב** (יחזקאל לא, ט): "מִבְּזֹר וְטוֹב לְבָנוֹן", ופירש הרד"ק: "סְמוּךְ עַל סְמוּךְ, כְּמוּ 'מִסְפָּר מִפְּקַדְהֶעֱם' (ש"ב כד, ט) והדומים לו". **וכמו שאנו** אומרים בתפלת שחרית של שב"ק (ב'מקלות' לפני 'שתבח'): "דְּבָרֵי שִׁירֹת וְתַשְׁבְּחוֹת דְּיָד בָּן יִשְׁי" (שגם תיבת 'שירות' וגם תיבת 'תשבחות' – שתיהן נסמכות ל'דוד בן ישי'. כמו שביארו רבנו יהודה ב"ר יקר בפירוש התפילות, והרוקח בפירוש סידור התפילה, ורבי פנחס מפולוצק בפירוש מגיד צדק. והעיר ע"ז בפירוש דובר שלום [שבאוצה"פ]: "ולא יפה עושים אותם אנשים וגם החונים... מפסיקים במלת 'תשבחות', שמשחיתים בזה כונת המאמר... רק ראוי לומר במאמר אחד – 'על כל דברי שירות ותשבחות דוד בן ישי'. וסיים שם שלפ"ז, אות ב'ת' ד'תשבות' – יש לנקדה בשו"א כנסמכת, ולא בקמ"ץ כנפרדת [ול"כ בשלמי חגיגה שחרית, ד, יא, ול"כ בסדר רבי שבתי סופר מפרמישלא: "מפני הסמיכות, כי פירושו 'תשבות' של דוד]). ובנוסף התימנים (סידור תכלאל) אף הגדילו לעשות (שלשה נסמכים) ולומר: "דְּבָרֵי שִׁירֹת וְזִמְרוֹת וְתַשְׁבְּחוֹת דָּוִד בֶּן יִשְׁי" (וביאר מהר"ץ בעץ חיים, שהוא כמו נוסחתם ב'עזרת אבותינו' [ונתנו ידידים שירות וזמירות תושבחות], שהיא ע"פ חזו"ק [ויקרא כב ע"ב]). **ועוד כתוב** בפירש"י (מגילה יז ע"א): "ששקיעת זורחת החמה – לא יהפכו". **וכן כתוב** בפירש"י (זכריה א, ה): "שֶׁכֶּל דְּבָרֵי יְחֻזְקֵי גִּירוֹת פּוֹרְעָנוּתִי". **וכן כתוב** בפירש"י (יחזקאל מ, ג): "וְאוֹרֵךְ וְרוּחַב הַשְּׁעָרִים". **וכן כתוב** ברמב"ם (משפטים, הלכות נחלות פ"ד ה"ה [מגירת דפוס רומי שנת ר"מ, דפוס וילנא]): "וכל הקהל מכירין אותן ואת בְּנֵי יַעֲקֹבִי אֲדוֹנֵיהֶם". **וכן נוהגים** רבים לומר (ב'יהי רצון' אחר קריאת שיה"ש): "קְרִיאַת וְלִמּוּד שִׁיר הַשִּׁירִים". (וראה עוד בהוספות ללוא"ר, קצירת האומ"ר, מאמר א אות מו).

^{קב} **כמו שאמרו בגמ'** (סנהדרין קא ע"ב): "אף ההוגה את השם באותיותיו: תנא; ובגבולין – ובלשון עגה", ופירש"י: "לשון עגה. לשון לעז, שאינו הוגה באותיותיו, בלשון הקדש שלנו – אלא שאר לעזוין. עגה – לשון 'בלעני שפה' (ישעיה כח, יא), מפי רבי. ל"א, 'עגה' – לשון 'עוניה', מקום שיש בו חבורת בני אדם שמדברין דברי חול. 'גבולין' – קרי 'חזין' למקדש, וְאֵי עָבָד – אין לו חלק. אבל בלשון הקדש – אינו נענש כל כך. ובמקדש, הואיל ונהגו להוכיר פירושו – אינו נענש". והערך (עוד 'אגא' פירש: "פירוש...

פְּסִיק], בעברית המחודשת, הוא סימן לעצירה חלשה (פחות מנקודה*) באמצע המשפט. אך במקורותינו, הוא שמו של סימן להפרדה הכרחית בין שתי מלים סמוכות, מכמה סיבות^ק (ורבים מנקדים אותו 'פְּסִיק'ק), וצורתו: | . ויש

א

'בלשון ענא' – בלשון ליעונ, שאינו צריך לכך. וי"א, 'אנא', כל לשון שאינו עברי – הוא 'אנא'. ומוה"ע פירש: "פירוש 'אנא' בל", לפעמים הוא ענין טומאה, ולפעמים ענין קדושה וחשיבות, ויצדק שבשום ענין מהשנים – אין חלק להונה השם בגבולים". והיד רמ"ה פירש: "י"א, שאינו הונה את האותיות בלשה"ק – אלא באותיות של שאר לעזים, שנמצא אומר – 'ענינו' [ומידות] בלשון אחרת. ויש לי לפרש 'בלשון ענה', שאינו זוכרו במסורת שְׁמִסְרָה בו, אלא מְשַׁנָּה את ניקוד האותיות, ומזכירן שלא כניקוד המסור בהן. ו'לשון ענה' לשני הפירושים האלו – אחד הוא, כמו 'לעני שפה'... פירוש אחר, 'ענה' כמו 'עונה', מקום שיש ענולה של בנ"א וכו'. ולא מילתא היא, דא"כ האי 'בלשון ענה' – 'במקום ענה' מיבעי ליה! וי"ל, 'בלשון ענה' – לשון לעג ושחוק. ולא מילתא היא, דא"כ 'דרך ענה' מיבעי ליה! ותו, אי הכי, במקדש – נמי ליענשו... שְׁאֵנִי מקדש – דהואיל ואישתרי בלשה"ק". (ומה שפירש המאירי: "ובלשון ענה, ר"ל במעמד המון ועמי הארץ, שאף זה דרך הדיסוּת", אין כוונתו ללשון החמון ושפתו, אלא למעמד מקום עמידתו ברחובות [כפירוש השני ברש"י, וכמו שציין המגיה ר"אס]). והרד"ק בסה"ש (שרש 'עוג') כתב: "ובלשון ענה, רוצה לומר בלשון לעג ודברים בטלים". וכתב הראב"ה (תתקפט): "וְאֵם לְשׁוֹנֵי עֲנָה, יִחְשׁוּב מוֹרֵי לְמִשְׁנָה" (כלומר אם לשוני איננה ברורה, יחשוב מורי זאת מצדי לשגגה).

^ק כל סימני הפיסוק שבעברית המחודשת – נעשו ע"פ הסימנים המשמשים בשפות הלועזיות. (כמו שהבאתי לעיל בשם ראב"ע [מאזנים] והקדמת שלה"ג).

^ק **כדאיתא בזוה"ק** (ח"א וירא קכ סו"א): **"ויקרא אליו וגו' ואברהם | אברהם, פסיק טעמא בנוויהו, דלאו אברהם בתראה – כקדמאה, בתראה – שלים, קדמאה – לא שלים. כנונא דא; שמואל | שמואל, בתראה – שלים, קדמאה – לא שלים, בתראה – נביא, קדמאה – לא נביא"** (וביאר הסולם: "אברהם | אברהם" – מפסיק טעם ביניהם, דהיינו טעם הנקרא 'פסיק'; שזה יורה שאברהם האחרון – אינו כאברהם הראשון, כי האחרון, דהיינו אחר העקידה – הוא שלם... ואברהם הראשון – אינו שלם... כעין זה, 'שמואל | שמואל', מפסיק טעם ביניהם [ובמתמ"ד: "יש טעם פסיק ביניהם"], שורה שהאחרון – שלם, והראשון – אינו שלם, כי האחרון – כבר היה נביא, והראשון – עוד לא היה נביא. וביאר הגר"ח מוולוז'ין ברוח חיים [אבות פ"א מ"א]: "כזה מרומז לנו ענין מדרגת משה, איך היתה יותר נעלה ממדרגת אברהם אבינו... בהא דלא פסיק טעמיה בנוויה [ועוד ע"ש]). **ועוד פירש"י** (וירא יח, כא): **"הבאה אלו עשו | כלה. וכן עומדים במדרם – קלה אני עושה בהם, ואם לא יעמדו במדרן – אדעה מה אעשה להפרע מהן ביסורין, ולא אכלה אותן... ולפיכך יש הפסק נקודת פסיק, בין 'עשו' – ל'כלה', כדי להפריד תיבה מחברתה".** וכ"פ הרשב"ם: **"עשו | כלה. פסיק יש בינתיים – להפריד את הדבר. כלומר, א"כ עשו – אעשה אותם כלה".** וכתב בעל הרוקח (סודי וירא ספר השם [פירוש השם לרבנו האי גאון]): **"ה' | ה' א-ל רזום וזנון, 'פסיק' בין שני השמות. ועוד, ה'פסיק' מודיענו, שנוהג ברחמינו – קודם שיחטא האדם, ולאחר שיחטא האדם – נוהג ברחמים".** **ועוד כתב בספר חסידים** (תתפג): **"וכל האומר 'אמן' בעוה"ז – יזכה לומר 'אמן' בעוה"ב, שנאמר (תהלים פט, נב) 'ברוך ה' לעולם אמן ואמן' – אמן לעוה"ז ואמן לעוה"ב, לכך כתיב פסיק בין 'אמן' ל'אמן' (שבפרשת סוטה, במדבר ה, כב [הגהה])".**

^ק **כתב בס' טעה"מ: "סימן ה'פסק' (|) – אינו בא להפסיק לא בעניינו ולא במשמעו של המקרא, אלא הונה לתקנת הדיבור והלשון. ותפקידו לארבעה דברים: א) להפריד בין שתי אותיות דומות, כמו: 'להגדיל | למעלה' (דה"א כב, ה), 'וברול | לרב' (דה"א כב, ג). ב) להפריד בין שתי תיבות דומות, כמו: 'יום | יום' (תהלים סח, כ), 'האזן | האזן' (תהלים לה, כא), 'אמן | אמן' (במדבר ה, כב). ג) להפריד בין שתי תיבות אשר לא יתכנו להתחבר בדיבור, כגון: 'א-ל-ו-ה | רשע' (תהלים קלט, יט), 'ה' | אשנא' (תהלים קלט, כא). ד) להפריד מענה הדיבור, ולתקן התיבות שלא יהיו זו עם זו בלולות, כגון: 'עשו | כלה' (בראשית יח, כא), 'ישמע | א-ל-כ' (תהלים נה, כ)."** (וכתב עוד בהערה שם: "ויש עוד סימן פסק – אשר איננו פסק אמיתי, אלא הוא בא לסמן את הטעם המפסיק 'מונה לגרמיה', כמו: 'וכל | ויזיו השדה' [בראשית ב, ח], שסימן פסק (|) הבא כאן – הוא להראות שהמונה הראשון אינו טעם משרת, אלא הוא הטעם המפסיק הנקרא 'מונה לגרמיה'. וכן הטעם 'שלשלת' – מסומן אחריו סימן 'פסק'. וזה, משום שבטעמי אמית – יש שלשלת מפסיק ושלשלת משרת, והשלשלת שהוא טעם מפסיק – מסומן שם בסימן

נוהגים גם לנגנו כטעם מפסיק חד וחזק. כמו כן, במקורותינו אין סימן הפסיק החלש בצורתו המיוחדת – קיים כלל, אלא מסמנים אותו בנקודה*. **פְּתָגִם**. בעברית המיוחדת, אימרת* חכמה בעלת מוסר השכל. אך במקורותינו – פירושו, דָּבָר או דיבוריָא.

א
 'פסק' אחריו. ובהערה שם, הוסיף [וכן העיר הגר"י פישר בהסכמתו]: "הר"א בן אשר ז"ל, מנה את הענין הזה – כדבר חמישי מתפקידי הפסק. וכבר כתב עליו רמב"ם ז"ל במשנה"ש ז"ל: 'ודע שהענין החמישי שהזכיר – הוא המונח לגרמיה, אשר כבר התבאר וכו'". ונלע"ד, שתלוי בשינוי מנהגי ניגון הפסק, שאכתוב באחת ההערות הבאות.
 ק"ה כן משמע מלשון תקו"ז (תקון כא מט ע"א) – שכתבו חסר יו"ד: "שופ"ר הול"ך פס"ק מק"ף... פס"ק – דא שברים, דעביד לון פסקות". וכך גם קורא לו בעה"ט בכל מקום, כגון (במדבר ג, לה): "מישה | ואהרן. יש פסק בין משה לאהרן, לומר משה – במקום אחד, ואהרן ובניו – במקום אחד לבד". וכך קורא לו גם המנ"ש, וכן הוא מנהג הספרדים (ראה לקמן בפרק עשרים וששה, וְשִׁכְחָהּ בֵּית אֲבִיךָ, ערך 'שמות סימני הקריאה').
 ק"ט בניגון טעם הפסיק – נחלקו המנהגים בימינו. שלמנהג האשכנזים (היום) – אין לו שום ניגון כלל (מלבד 'מונח לגרמיה' – שיש לו ניגון מיוחד [כדלקמן]. ורק בפסיק של שמות השם שבי"ג מדות – מקפידים להפסיק, כדלקמן. ויש המפסיקים מעט, גם בפסיק מתפקיד ג' דלעיל, שלא ישמע כמחרף ומגדף). אך למנהג הספרדים – יש לו ניגון מפסיק חד וחזק (ומדברי ראשוני אשכנז, נראה שבזמנם היו נוהגים אף הם להפסיק בפסיק, כמש"כ בספר 'על הכל' [רבנו שניאור מאיברא, תלמיד מהר"ם מרוטנבורג], אות ב [הובא בד"מ א"ח טא]: "והכלתא דפסוק שבע ישראל – יפסיק שלש הפסקות... ולר"י נראה שצריך להפסיק בין י"י אֶלְקִינוּ ליי אחד... ובהומשים מדויקים – נמצא פסיק בין י"י אֶלְקִינוּ, ובין י"י לאחר, וזה מוכיח כמו שפירש"). ובהלכה, הזהירו השל"צ (דיני 'ויעבור') והב"ח (ש"א כי תשא, יא): "יזהר להטעים הפסק אשר בין ה' | ה', כי סודו גדול. ומי שאינו מטעים אותו – ענשו גדול, וכנזכר בחסד לאלפים, עיי"ש. ועין בשע"כ (ענין 'ויעבור', שכתב: "והנה באדרא רבה אמרו, כי פסיק טעמא בין שני ההוויות האלו וכו'"). ונלע"ד, שגם האשכנזים שאינם מטעים תמיד את הפסיק, אך כאן מפני האזהרות הקשות – נוהגים אף הם להפסיק מעט בין ההוויות. ועוד נלע"ד, שמחלוקת מנהגים זו – קשורה למחלוקת שהבאתי למעלה בענין ה'מונח לגרמיה', שלמנהג האשכנזים שאין מנגנים כל 'פסיק', אך ל'מונח לגרמיה' יש ניגון מיוחד – הם סוברים כדעה ש'מונח לגרמיה' אינו בכלל הפסיקים. אך למנהג הספרדים שמטעים כל פסיק, ואין להם ניגון מיוחד לטעם 'מונח לגרמיה', ואף לא שם מיוחד [אלא נקרא אף הוא בשם 'פסיק'], הם סוברים כדעת בן אשר שאף 'מונח לגרמיה' הוא בכלל הפסיקים [אב"ד].
 ק"י ראה לעיל ערך 'נקודה'.

ק"א **ככתוב** (אסתר א, ט): "ונישמע פתגם המלך", ופירש ראב"ע: "פתגם. כמו דבר, וכן בקהלת ובארמית". (כמו שפירשו הרמב"ן והמאירי [מגילה יז ע"א, יח ע"ב]: "תרגום שבמגילה – שִׁכְתְּבוּ מִקְרָא, כגון פתגם המלך – שִׁכְתְּבוּ דִּבְרֵי הַמֶּלֶךְ"). ואמרו במדרש (אסתר ד, י): "ונישמע פתגם המלך... רבי לוי אמר, פתגם גדול – אנו עתידים לשמוע מזו שנכנסה למלכות, מהו? 'אבל גדול ליהודים'. ורבי יצחק אמר, פתגם גדול אנו עתידים לשמוע מזו שנכנסה למלכות, מהו? 'שמוזה וישיון ליהודים'. א"ר יהודה בר' סימון: 'ונישמע פתגם מלך מלכי המלכים הקב"ה שאמר בחכמתו ובתבונתו 'מוזה אמוזה את זכר עמלק'". ופירש היפה ענף: "שזו הבאה במקום ושתי – ישמע פתגם גדול. ומה שהזקקו לפירוש זה, דאי כפשוטו שתהיה נזרתו נשמעת – היה לו לומר וישמעו פתגם המלך, או ויכריזו וכו'". שהוא מה שראוי למלך לעשות, לא 'ונישמע' שהוא הנמשך. **וכן כתוב** (קהלת ח, יא): "אין-יעשה פתגם מעשה הרעה מזהרה", ופירש: "משפט מעשה הרעה". ומצ"צ פירש: "פתגם. ענינו כמו 'דבר', וכן 'ונישמע פתגם המלך'. ומחא"ע (שרש 'פתגם') פירש: "פתגם המלך, פי' דיבור". ורבי'ג ורד"ק בסה"ש (שרש 'פתגם') פירשו: "תרגום דְּבָר" – 'פתגם'. א"כ משמעותו כאן הוא במקום תיבת 'דבר' או 'מעשה' (אף כשאיינו בענין דיבור בפה). **וכן הוא בארמית**, כמו (דניאל ג, טז): "על-דנה פתגם". וכמו שתרגם אונקלוס (בראשית יח, יד, ובראשית כא, יא): "דבר – פתגמא". ומתרגם כן אף על דבר שאינו דיבור כמו: "כי נכון הדבר מעם האֶלְקִים" (בראשית מא, לב) – ת"א: "תקין פתגמא". וכן: "אכן נודע הדבר" (שמות ב, יד) – ת"א: "אתידע פתגמא". וכן: "עֲרוֹת דְּבָר" (דברים כג, טו) – ת"א: "עֲבִירַת פְּתָגִם". וכן מתרגם יב"ע: "זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר נִעְשֶׂה" (שופטים כ, ט) – י"ד: "פְּתָגִם דְּנִעְבִּיד". וכל המתורגמן (ערך 'פתגם'): "דבר גדול או דבר קטן" – 'פתגם רב או פתגם זעיר'. וכן עם ה"א הידיעה; 'כל הדבר הגדול יביאו אליך וכל הדבר הקטן' – 'כל פתגם רב ייתון לוותרך, וכל פתגם זעיר'. אכן על הרוב

פְּתִיחַ. בעברית המחדשת, פתיחה מוסיקלית לשיר או הקדמה קצרה לדבר ארוך. אך במקורותינו - פירושו (בארמית, פועל בינוני הווה), דבר פְּתוּחָקִי, או דבר החורץ תלם רחב בשדה קי.

שֵׁם דָּבָר. ראה לקמן פרק שבעה-עשר, 'צוּפֵי מַלִּים', ערך 'שֵׁם דָּבָר'.

תּוֹ (תִּי), תּוֹיִם. בעברית המחדשת, סימנים להוראת הנגינה למנגן בכלי נגינה (חלקם בצורת האות תִּי). אבל במקורותינו - פירושו, אותיות וסימנים קדי.

א

תרגום 'הדבר' - 'פתגמא', כמו 'אכן נודע הדבר' - 'בקושמא אתוודע פתגמא'. ולפעמים זולת ה"א, כמו 'היפלא מזה דבר' - 'היתכסא מן קדם ה' פתגמא'. **וכן מצאנו** בשו"ת מהריט"ץ החדשות (קז): "אשר נעשה פתגם אשר לא כדת למעול מעל בהקדש". ובפירוש תורת משה למהר"ם אלשיך (ויקרא כג, כה): "ואח"כ אמר... ועם צדיקים אל יכתבו... באומרו לשון עתיד, מורה שלא נעשה פתגם מעשה דינם בראש השנה - עד אחר ימים".

ככתוב (במדבר יט, טו): "וכל כלי פתוּז", ות"י: "וכל מאן דפחר פְּתִיחַ". **וכן כתוב** (איוב כט, יט): "שִׁירֵי פְּתוּז אֶל־מִיִּם", ות"י: "עֲקָרֵי פְּתִיחַ לְמַבּוּעֵי מַיָּא". **וכן אמרו בגמ'** (עירובין כד ע"ב): "ההיא רחבה דהואי בפום נהרא, דחד גיסא - הוה פתיח למתא, וחד גיסא - הוה פתיח לשביל של כרמים", ופירש"י: "חד גיסא פתוח למתא. למבוי שבער, שְׁפִלָה לרחבה זו: שביל של כרמים. דיוורין היו בה".

כמו ששנו במשנה (כלאים פ"ב מ"ו): "הרוצה לעשות שדהו מִשֵּׁר מִשֵּׁר מכל מין. ב"ש אומרים: שלשה תלמים של פְּתִיחַ. ובי"ה אומרים: מלא העול השרוני. וקרובים דברי אלו - להיות להיות כדברי אלו", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם (ד"ו): "והארץ כְּשֶׁתִּקְטָר - יתבקעו בה בקיעים מתרחבים, ונקרא כל בקיע מהם - תלם של פתיח, וענינו חפירת הבקיעים שנתפתחו בארץ" (ובתרגום הר"ק: "והארמה כשנרפבת - מתבקעת בקיעים רחבים, נקרא כל בקע מהם - תלם של פתיח, ענינו - חריץ שנפתחת הארץ"). וריבמ"ץ פירש: "תלמים של פתיח. פירוש מפותחין* הרבה - כלומר רחבין. מלשון 'פְּתוּז וישדרד אדמתו' (ישעיה כה, כד), ומניח בור - וזורע כל שדהו". והרע"ם פירש: "כלומר, מניח בין משר למשר - ריוח שלשה תלמים של מחרישה, מלשון 'פְּתוּז וישדרד אדמתו' (ישעיה כה, כד). ובירושלמי מפרש, שהם שתי אמות רוחב על שתי אמות אורך, ואח"כ מיצר והולך - אם ירצה, עד שלא ישאר ביניהן בסוף המצר - אלא כל שהוא, שהרי בכך הן נראים שלא נזרעו בערבוביא". והמל"ש פירש (בשם הרש"ש): "פירש הרמב"ם ז"ל בפיהמ"ש דהיינו הארץ כשתמטר וכו', ואינו נכון, דמה שייך כאן שם 'תלמים'? ועוד, דהיכי הוּו בשלש מיניהו - כשיעור שתי אמות, דהיינו שנים עשר מפהים. ועוד, ד'פתיח' משמע - מלשון 'פְּתוּז וישדרד אדמתו', וכן פירש הר"ש ז"ל וגם הרא"ש ז"ל. לכך נראה לפרש דה"ק: שלשה תלמים של פתיחת המחרישה. והא דלא תנא 'שלשה תלמים' סתם. משום דקא משער בתלמי חרישה דקה - כשמתחילין לפתוח האדמה, ולמעוטי תלמי הרביעה, דלעיל תני הכי". והתפ"ש פירש: "שלשה תלמים של פתיח. ר"ל, מניח רווח בין משר למשר - שלשה תלמים, כאותן שעושה מי שרוצה לפתח ולשדרד אדמתו, דשיעור שלשתן יחד - שתי אמות, כך מניח בין ראשי המשרים. והא דלא קאמר 'שתי אמות', הא קמ"ל - דאף שאח"כ מתקצר הרווח והולך בין המשרים, עד שלא יפסיק לבסוף בין המשרים רק כל שהוא - שרי, דתו אינן בערבוביא". והערוך (ערך 'פתח א') פירש: "שלשה תלמים של פתוּז, פירוש מלשון פְּתוּז תְּפִתוּז' (דברים טו, ח). והכפ"פ (פ"ח) פירש: 'פירוש, נקעים שנפתחו במטר הארץ - יהיה ביניהם'.

ככתוב (יחזקאל ט, ד): "וְהִתְחַיֵּיתָ תּוֹ עַל־מַצּוֹזוֹת הָאֲנָשִׁים", ופירש"י: "והתחית תו. וְרַשְׁמָתָ* רושם". ומהר"י קרא פירש: "והתחית תי. תכתוב בתיבה תי". והרד"ק פירש: "והתחית תו. ענין סימן וכתובה. אמר שְׁתִּיתָה בְּדִיז על מצחות האנשים... לסימן... וזה הענין - כענין דם הפסח במצרים לאות ולסימן... ורבותינו ז"ל פירשו (שבת נה ע"א) 'תיו' - האות הנקראת תי". אמר לו הקב"ה לגבריאל: כתוב על מצחן של צדיקים - תי"ו של דיו, ועל מצחן של רשעים - תי"ו של דם. ואמר: מאי שנא 'תיו' רב אמר: תי"ו - 'תחיה', תי"ו - 'תמות'. ושמואל אמר: תמה זכות אבות". ומצ"צ פירש: "והתחית תו. ענין רושם וסימן,

תוספת אותיות (למלה):

תוספת ון, ונת. בעברית המחדשת, משתמשים בתוספת אותיות 'וין' לאותיות השורש – כאשר רוצים לחדש מלה להקטנת הדבר (דגל – דגלון, חדר – חדרון, ילד – ילדון, ילדה – ילדונה, ספר – ספרון, פצע – פצעון). אך במקורותינו, מורה תוספת זו – על הדגשת הדברקט, לעתים להגדלהקט ולעתים להקטנהקט. ולרוב מורה תוספת זו – על הרחבת הדבר לשם כלליקט.

א

כמו ויתו על דלתות השער' (ש"א כא, יד), ובמצ"ד הוסיף: "תרשום סימן על מצחות הצדיקים". והמלבי"ם פירש: "תו. רושם וסימן". ואמרו בגמ' (שבת נה ע"א [ומע"ז במדרש איכה רבתי ב, ג]): "והתוית תיו וגו'... א"ל הקב"ה לנבריא; לך ורשום על מצחן של צדיקים תיו של דיו – שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה, ועל מצחם של רשעים תיו של דם – כדי שישלטו בהן מלאכי חבלה... ומה שנא 'תיו? אמר רב; 'תיו' – 'תחיה', 'תיו' – 'תמות'. ושמואל אמר; ת'מה וכות אבות. ורבי יוחנן אמר; ת'הון וכות אבות. ור"ל אמר; 'תיו' – סוף הותמו של הקב"ה, דא"ר חנינא; הותמו של הקב"ה – 'אמת'. רבי שמואל בר נחמני; אלו בנ"א שקיימו את התורה כולה – מאלף ועד תיו" (ופירש"י: 'תיו תמות. לרשעים: שקיימו התורה כולה. ה'תיו – סימן להם שקיימו התורה מראש עד סוף'). וכ"פ בתורת המנחה (פרשת צו, דרשה מא): "ותיו – הוא סימן ואות". ועוד כתוב (ש"א כא, יד): "ויתו על דלתות השער", ותרגם יב"ע: "וּמְקַרְט עַל דְּשֵׁי תַרְעָא". ופירש"י: "ויתו. ויכתוב". ומהר"י קרא פירש: "ויתו. היה מסרט בכותל כמשוגע, כמו 'והתוית תיו'. והרלב"ג פירש: "ויתו על דלתות השער. ר"ל, שהיה מתוה תו, ורושם* על דלתות השער על צד השמות". והרד"ק פירש: "ויתו. שהיה כותב בדלתות השער, או משרט שריטות, כי השריטה ג"כ נקראה 'תו', וכן ת"י". ומצ"צ פירש: "ויתו. ענין רושם ושריטה". והתבאר במדרש (ילק"ש ש"א שם): "עשה עצמו כשומה הזה, כותב על הדלתות; 'אכיש מלך גת – מחוייב לי מאה רבוא, ואשתו – חמשים".

^{קטו} **כפי שאביא** בהערות שלפנינו, מצאנו במקורותינו תוספת 'וין' – לפעמים בהוראת הגדלה, ולפעמים בהוראת הקטנה, ובכמה מקומות – נחלקו המפרשים אם הוא בהוראת הגדלה או הקטנה. והיסוד הנראה בזה הוא, שבאה תוספת זו – להוראת הדגשה, שהמושג בא כאן בצורה שונה מהרגיל – או חזקה וגדולה יותר, או חלשה וקטנה יותר (כן ראיתי שביאר גם ידידי הגר"י בן-אזרח יצ"ו ביוסף דעת [גליון פד. וכעת לא מצאתי]).

^{קטז} **כמו שאמרו בגמ'** (פסחים קיח ע"א): "א"ר יוחנן; קשין מזונותיו של אדם – כפליים כילודה, דאילו ביולדה כתיב (בראשית ג, טז) 'בעצב', ובמזונות כתיב (שם, שם טז) 'בעצבון', ופירש"י: "בעצבון. תרי משמע". (וראה במהרש"א [חא"ג], שפירש באופן אחר). והעיר הרש"ש: "וכי האי גוונא דרשו בחלק וכו'... מכל אלו – נראה לכאורה סתירה למש"כ המדקדקים, דאותיות האמנתיות – ניתוספות לפעמים להקטין הענין. עיין צה"ת ביו"ד לאותיות". וכן דרשו במדרש (ב"ר כ, ט): "בעצבון תאכלנה. א"ר אסי; קשה היא הפרנסה – כפליים כלידה, בלידה כתיב 'בעצב תלדי בנים', ובפרנסה כתיב 'בעצבון תאכלנה', ופירש מהרד"ו: "ויעצבון" – מרבה יותר מעצב". והיפ"ת פירש: "ותוספת הויו והנוין – לכפל הצער". (וכ"מ בזוה"ק ח"א בראשית עא ע"א). ועוד אמרו בגמ' (סוטה י ע"א, סנהדרין קה ע"א): "א"ר יוחנן; בלעם – חניג ברנלו אחת היה, שנאמר (במדבר כג, כ) 'וילך שפי'. שמשון – בשתי רגליו, שנאמר (בראשית מט, יז) 'שפיפון עלי אורזו הנושך עקבי סוס'. ופירש"י (בסנהדרין): "שפיפון. משמעו שתיים". וכן פירש"י (בסוטה): "שפיפון. שפיה כפולה". וכ"פ בספר הליקוט (מהארי"ל, שופטים שם): "ונתקטעו רגליו ונקרא 'שפיפון' – שני פעמים 'שפי', כי חניג בשתי רגליו היה".

^{קצ} **כמש"כ בסה"ש** לרד"ק (שרש 'איש'): "כאישון עינו, פירוש בת עינו, וקראָה כן – מפני שנראית בה צורת איש... וכתב אדוני אבי ז"ל, כי אמר 'אישון' – להקטין, לפי שהצורה נראית בעין – קטנה. וכן דרך העברים להוסיף אותיות – להקטין, כמו 'שיבת שבתון' (ויקרא טז, לא), 'שיבת' – אמר על יום השבת מערב ועד ערב, ו'שבתון' – על התוספת שמוסיפין מחול על הקדש. וכן 'האמינן אוזיך' (ש"ב יג, כ) –

הוסיף בו אות להקמינו. וכן דרך לשון הלעז – שמוסיפין אותיות להקמין הדבר. "וכ"פ הרד"ק עה"פ (מ"ב יח, ד): "ויקרא-לו גזושתן. דרך ביוון, כלומר אינו אלא נחושת, מה כח יש בו להרע ולהטיב... ותוספת הנו"ן – להקמינו, כיו"ד 'האמינו', וי"ו נו"ן 'אישון' 'שבתון'. "וכ"פ רבנ"י עה"ת (דברים לב, י): "יצרנהו כאישון עינו. בת העין – נקרא 'אישון', ע"ש שיש בה צורת איש. ולשון 'אישון' – ע"ש קמנות הצורה. וכן 'שבת שבתון' וכו'... 'שבתון' – נאמר על התוספת, והוא לשון הקמנה" (וכ"פ מהרש"א סוטה ח ע"ב). ובשור"ת רב פעלים (ח"ג סו"ט ג) כתב: "ואמר בפסוק 'וביום השביעי שבת שבתון וגו', והיינו 'שבת' – זה שבת דארץ ישראל, 'שבתון' – שבת דחו"ל, כי נו"ן – מורה על קמנות". וכן אפשר להבין בלשון הרמב"ן, שמפרש ש'שבתון' – הוא שביתת מנוחה ומרגוע, כלומר תוספת הקמנה על המלאכות. שפירש על 'שבתון' דיו"ט (ויקרא כג, כד [וכן בדרשתו לר"ה פ"ג]): "ידרשו 'שבתון' – לשבות בו לנמרי אפילו מדברים שאינן אבות מלאכות ותולדותיהן... אמרה תורה 'שבתון', שיהיה יום שבתיה ומנוחה – לא יום מורה... פירוש 'שבתון' כך הוא, שתהיה לנו מנוחה מן הטורה והעמל". וכ"מ בפירש"י עה"ת (שמות לא, טו): "שבת שבתון. מנוחת מרגוע ולא מנוחת עראי". אך בפירש"י עה"ש בכמה מקומות (שבת קיד ע"ב ד"ה ת"ל, פסחים פד ע"א ד"ה שבתון דיו"ט), יומא עד ע"א ד"ה שבתון], מפרש ש'שבתון' – הוא פועל הציווי לשבות, שנוסף גם ציווי עשה [והתבאר בשור"ת מהרלב"ח נג: "בימים שכתוב בהם 'שבתון' – יש בהם עשה מוסף על לא תעשה"] (וא"כ, אולי הוא לשון חיזוק והגדלה). (אבל לדעת ראב"ע, 'שבתון' הוא שם שוה לשבת, ואינו לא לחיזוק ולא להחלשה. שפירש על 'שבתון' דיו"ט [ויקרא טז, לא]: "שבת שבתון. י"א שבתיה לנפש ולגוף. ואחרים אמרו שהוא שבתיה השביתה שאין למעלה ממנה. ושניהם [שבת ושבתון] – שמות, פעם יבא זה קודם זה, והם שוים". והשל"ה הקדוש (ח"א מסכת חולין ת"א) כתב: "ואקדים תחילה דקדוק לשה"ק, כי 'שבתון' – מורה אַקְמָנוּת (ותיבת 'שבת' – מורה ביותר גדלות, כמו 'איש' – 'אישון', 'איש' – מורה אַגְדָלוּת, ו'אישון' – מורה אַקְמָנוּת) וע"כ נקראים צורות אישים הקמנים שבעין – 'אישון', וכ"כ הרמב"ן על נהר 'שבתיון' נקרא ע"ש שבת – שְמֹנֶה על שבת". **ועה"פ** (תהלים סח, יז): "הרים גבננים", פירש המצ"צ: "מלשון גב וגובה, והגנונין – באים להקמין". ובסה"ש לרבי"ג (שרש 'איש'), כתב תחילה: "כאישון עינו, בבת עינו – נקראה כן, מפני שנראית בו צורת איש", ואח"כ כתב: "באישון לילה ואפילה" (משלי ז, ט) – חשכת לילה, והוא חזק, ע"פ שְדִמָּה שְחֵרוֹת הלילה – לשחרות האישון על הרוב" (כלומר, פעם הוא לשון הקמנה, ופעם הוא לשון חוזק [אב"ד]). (ובפר' צדיק [כי-תשא ו, בהר ד, שבת הגדול ג, ובכמה מקומות במאמרי השבת שבתחילת בראשית], ביאר שנו"ן הקיטון של 'שבתון' ועצבון – היא מצד האדם שאצלו הם בהקמנה, ע"ש). **וכתב בשור"ת חו"י** (א השגה יא): "הוסיפו בה אותיות ו"ן – המורה על קמנות וְשְפָלוּת, כמו שפירשו על שמשון ואישון... על נהשתן. אף דלפעמים – מורה הַגְדָלָה, כיש מפרשים על שם 'יוסיפון', ובכ"ה האי גונא – שני פירושים אלו על 'ירקרק' 'אדומים'. הנה ראינו בכל המקורות שהבאנו, שמפרשים פעם – כלשון הגדלה וחזק, ופעם – כלשון הקמנה והחלשה. ואמנם למעלה הבאתי דברי הרש"ש, שהבין זאת כסתירה. וכן במאור ישראל (פסחים שם) הביא עוד דעות לכאן ולכאן מפי ספרים וסופרים (פתיחה לשור"ת שדה יצחק. הגהות הרד"ל לדברים רבה ט, צ"ח וכן יהוידע על ברכות טו סו"ב. שור"ת דברי מלכאל ח"ד יד [שהאר"י להראות מתי מורה על פעולה חזקה ומתי על הקמנה]). אך לפי מה שהקדמתי, אין בזה סתירה – שהכל הוא לשון הדגשה על שינוי הדבר, או לחזק וגדולה או להקמנה ושפלות. (וראה בראב"ע [קהלת יב, ה], שנראה שחולק לגמרי על יסוד תוספת אותיות להגדלה ולהקמנה, שכתב: "וזהו דקדוק עניות, כי אין בלשה"ק – מלה שהקמינו כלל, ואילו היה זה ביסוד הלשון להקמין – יהיו נמצאים במקרא למאות ולאלפים, ואולם 'אמנון'-'אמינון' – שני שמות לאיש אחד, כמו שְלֹמֹה וְשְלֹמֹן, 'אבשי' ואבשי", 'אבנר' ואבנר" ונלע"ד ליישב שכונת ראב"ע לחלוק רק בשמות פרטיים).

ק"ה כמו במלים: 'אחר – אחרון' (שמות ד, ח), 'בְּטַח – בְּטָחוֹן' (מ"ב יח, יט), 'חסר – חסרון' (קהלת א, טו), 'חשב – חשבון' (קהלת ז, כה), 'יָרַק – יָרְקוֹן' (דברים כה, כב), 'יָתַר – יִתְרוֹן' (קהלת א, ג), 'כָּשָׁר – כָּשְׁרוֹן*' (קהלת ב, כא), 'לץ – לצון' (ישעיה כח, יד), 'עָנָר – עָנְרוֹן' (דברים כח, כח [פירש"י ושפ"ח ויקרא כב, כב]), 'עָרַב – עָרְבוֹן' (בראשית לח, יז), 'פָּתַח – פִּתְחוֹן' (יחזקאל טז, סג), 'קָל – קָלוֹן' (ישעיה כב, יח), 'ראש – ראשון' (בראשית ח, ג), 'רָזַח – רָזוֹן' (ישעיה י, טז), 'שָׁבַר – שִׁבְרוֹן' (ירמיה יז, יח [וראה פירש"י איכה ג, סה]). וביאר המלבי"ם (ויקרא ב, ב [אות קט], ובקצרה באיה"ש שצח): "כי תמצא עם העיון, שיש הברל בין שם 'זכר' על משקל 'פעל', ובין שם...

תוספת ית. בעברית המחדשת, משתמשים בתוספת אותיות 'ית' לאותיות השורש - כאשר רוצים לחדש מלה להקטנת העצם ('כוכב - מוככית', 'כוס - כוסית', 'כף - כפית', 'כר - כרית', 'כדור - כדורית', 'לוח - לוחית', 'מפה - מפית', 'מחסן - מחסנית', 'שק - שקית'). אבל במקורותינו, מורה תוספת זו - על דבר שבא או נלקח או שייך, מתוך או אל, הדבר הקרוי באותיות השורש שלוקיט (ולא מצאנו תוספת זו על הקטנה קפ).

הכפלת סוף המלה. בעברית המחדשת, משתמשים בהכפלת סוף שורש המלה (תואר) - כאשר רוצים לחדש מלה להחלשת הענין ('שמן - שמנמן', 'זורד - זוררד', 'מתקנה - מתקנה' [נחידשו ע"פ הבנת ב'אדמדם', 'שחרחרות' וכדו]). אך במקורותינו, מורה תוספת זו - על הדגשת הענין, לעתים לחיזוק ולעתים להחלשה קבא.

א

זכרון. ששם זה (זכרון) יבוא על כל דבר סימני הבא לאות ולהזכיר דבר שירצו לזכרו תמיד - אם טוב אם רע. כמו 'אבני זכרון' (שמות כח, יב), 'ספר זכרון' (מלאכי ג, טז).

קט כמו במלים: עשר - עשירית (במדבר כח, ה), 'אחר - אחרית' (בראשית מט, א), 'חמש - חמישית' (בראשית מז, כד), 'חרס - חרשית' (רע"ם מע"ש פ"ה מ"א. רש"י שבת עח ע"ב), 'מחצה - מחצית' (שמות ל, יג), 'על - עלית' (שופטים א, טו), 'ראש - ראשית' (בראשית י, י), 'שאר - שארית' (בראשית מה, ז), 'שחר - שחרית' (שבת פ"ב מ"ו), 'תחת - תחתית' (שמות יט, יז), 'תוכן - תכנית' (יחזקאל כח, יב).

קכ וראה מש"כ לקמן פרק עשירי, 'כלים וחפצים', ערך 'בדורית' וערך 'לוחית'. ועוד שם בערך 'צלוחית', ובערך 'צנורית'.

קכא

כפי שאביא בהערה זו, במקורותינו באה תוספת למלה ע"י הכפלת אותיות השורש - לפעמים בהוראת חיזוק מלת השורש, ולפעמים בהוראת החלשת מלת השורש, ובכמה מקומות - הורו חז"ל שהוא בהוראת חיזוק, אך פרשני הפשט הורו שהוא בהוראת החלשה. והיסוד הנראה בזה הוא, שבאה תוספת זו - להוראת הדגשה, שהמושג בא כאן בצורה שונה מהרגיל - או חזקה יותר, או חלשה יותר (וכן ראיתי בדברי ידידי הגר"י בן-ארוה יצ"ו ביוסף דעת [גליון פד?] ע"פ הפרי צדיק). וחז"ל קבלו בקבלה מתי הוא כך ומתי הוא כך. **ככתוב** (ויקרא יג, מט): "והיה הנגע ירקרק | או אדמדם בכבד", ופירש": "ירקרק. ירוק שבירוקין; אדמדם. אדום שבאדומים". ומקור דבריו הוא בת"כ (פ"ד ב): "והיה הנגע ירקרק, יכול כל מראה ירוק? ת"ל 'ירקרק' - ירוק שבירוקים. אדום, יכול כל מראה אדום? ת"ל 'אדמדם' - אדום שבאדומים". וכן שנו במשנה (נגעים פ"א מ"ד): "הבגדים מיטמאין בירקרק שבירוקים, ובאדמדם שבאדומים" (ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "וכאשר אמר 'ירקרק' או 'אדמדם', ולא אמר 'ירוק' או 'אדום', רצה בזה - חזק הירקות והזק האדומיות". וכ"פ הר"ש משאנץ והרא"ש. והרע"ם פירש: "ירקרק, ירוק שבירוקים; אדמדם. אדום שבאדומים, כלומר שמראה הירקות והאדומיות בהם - חזק מאד. ירקרק - ככנף הטווס וכחוצין של דגל, אדמדם - כזהורית יפה שברב"). וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (סוכה פ"ג ה"ו): "אי זהו 'ירקרק' שבירוקים? רבי לעזר אומר; כשעוה (ירוק) בלשה"ק - כולל גם צהוב, וע"כ 'ירוק שבירוקים' הוא הקרוי 'צהוב כהה' בעברית המחדשת) וכשושנת* קרמל*. סומכוס אומר; ככנפי טווס* ('ירוק כהה' מבריק, בעברית המחדשת). אי זהו 'אדמדם שבאדומים'? זו זהירות [זהורית] עמוקה". וכן פסק הרמב"ם (טהרה, הלכות טומאת צרעת פ"ב ה"א): "ירקרק - הוא הירוק שבירוקין, שהוא ירוק הרבה ככנף הטווס וכחוצי הדגל. ואדמדם - הוא האדום שבאדומים, שהוא אדום הרבה כזהורית יפה". אך ראב"ע (ע"פ בויקרא) כתב: "ירקרק. מגזרת 'ירק'... וזה כפול - לחסרון. וכן 'שזורזרת'. ויש אומרים, הפך הדבר". וע"פ (שיח"ש א, ו): "אל תראוני שאני שזורזרת, ששזפתני* השיבשי", פירש ראב"ע: "שזורזרת. זה הכפל - למעט, וכן 'ירקרק' או 'אדמדם'". ול"פ בספרו יסוד מורא (שער יא): "זוה הכפל - לחסרון, אם העיין והלמ"ד (הפועל) כפולים (כמו 'ירקרק' אדמדם ושחרחרות). ואם נכפלו הפ"א והעיין - יהיה הכפל ליתרון (כמו 'פיפית' 'תשנשני' וכדו)". אך המצ"צ שם פירש (כרשי' ודרשת חז"ל): "שזורזרת. מלשון 'שחרות', בְּהִכְפֵּל העיין והלמ"ד (של הפעל), ויורה - על רוב השחרות. וכן 'ירקרק' או 'אדמדם'". וכ"מ בזוה"ק (ח"ג תזריע דף מה ע"א) - שהוא שחור חזק: "שזורזרת" - 'שחורה' מיבעי ליה! אלא תרי קדרותי

– חד 'שישופתני' השימש'... וחד ד'בני אמי נזזרו בי'... וכ"פ הרד"ק במכלול (שער דקה"ט טור ג): "ואפשר כי הכפל – בא לחזק הענין... כי בן דרך העברים, כמו 'ירקרק או אדמדום', 'שיזוזזורת'... זה הנכון בעיני – כי לא מצאתי טעם לזאת ההרכבה. וכן דרך העברים – לכפול המלים לחזק הענין, כמו 'כל הקרב הקרב' (במדבר יז, כח). 'נזזמו נזזמו עמי' (ישעיה מ, א)". אך רבנו דונש בן לברט – פירש כראב"ע (שכתב [בתשובותיו על רס"ג]: "ירקרק או אדמדום... לפי שכפילת אילו האותיות – למעט אילו הנקאנין קודם הגעתן לחזק האדום והירוק, והדבר המוכיח, אומר הכתוב 'או בשר כי יהיה בעורו מכות איש', ובאמרו 'לבנה אדמדומת' – למד שהוא לבנה קלה, אבל איננה לבנה חמורה ממש, ולא אדמדמת חמורה – אלא בין הבינים. וזה גלוי הוא, מאשר יולד בבשר בני אדם, כי הנקאנין אילו – אינם ירוקים ממש ואדומים ממש. והמוכיח כי כפילת אילו האותיות – למיעוט הנוונין, אומר הכתוב 'אל תראוני שאני שיזוזורת שישופתני השימש', כלומר אל תראוני שאני משונה כמעט – ששופתני השמש, והיא ששינת דמותי – מן ליבון לשינוי"). וכ"פ הרמב"ם בפיהמ"ש (כלאים פ"א מ"ג, תרגום ד"ו): "ובצלצול, בצל המדבר. ואולי 'בצלצול' – שם לבצל הקטן, וכן פירשוהו אחד מן המפרשים, ובתרגום הרע"ק: "ובצלצול, בצל הבר. ואולי 'בצלצול' – לשון הקטנה של בצל, ויש מן המפרשים שפירשו כך". (והרע"ם צירף שני הפירושים: 'בצלצול. בצל מדברי קטן משאר בצלים, לפיכך נקרא 'בצלצול'. וכן ביאר הרב יעב"ץ בלח"ש [וראה בגלהש"ס לריש"נ על הירושלמי כלאים שם]). גם המעריך (עוד 'קטיקטון') סובר כראב"ע ודונש – שההכפלה באה להחלשה. (והנה, בפירש"י עצמו, מצאתי מקומות שנראה שאף הוא מפרש, שלשון הכפלה – הוא להחלשה. בתהלים [סח, יד] עה"פ: "ואבדותי בירקרק זורין", פירש"י: "פתר דונש בן לברט; החרין – הוא וכו'... וירקרק החרין – הוא החרב... טוב מאד מאד – לא הוא ירוק ולא הוא אדום, ולכן קראו 'ירקרק', כמו 'לבן אדמדום' [ויקרא יג, מב] – שאינו לא לבן ולא אדום, ולכן נכפל 'ירקרק' אדמדום". והנה, אמנם בפסוק 'לבן אדמדום' [המדבר בנגעי אדם], פירש"י שם ובפסוק יט [ול"פ הרמב"ם בפיהמ"ש בנגעים דלעיל], שמדובר במראה פתח – שהוא בין לבן לאדום ומעורב משניהם [ולכן נקרא ע"ש שניהם 'לבן אדמדום']. ולפי זה, די היה לו לפרש כאן ש'ירקרק זורין' הוא מראה מעורב שבין שניהם [שע"כ נקרא ע"ש שניהם], ולמה הוסיף גם לומר – שלכן נכפלה המלה? משמע, שמביא גם את זאת כסיבה להחלשת המראה. וכן משמע בפירש"י [חולין מז ע"א]: "עיניתיא. כמו 'אינוניתיא' – אונה קטנה", משמע שההכפלה באה להקטין [אב"ד]. ובדרשות רבנו יהושע אבן שועיב, במקום אחד (דרשת 'לך לך') כתב, ש'ירקרק ואדמדום' הם לחיזוק [כמו שדרשו רז"ל], ובמקום אחר (דרשת שיה"ש [אחרון של פסח]) כתב, ש'שחרחרת' הוא להחלשה [כשחרורית שזיפת* השמש] וכן 'ירקרק ואדמדום'. והוא כדאמרו, שהוא ענין מודגש עתים לחיזוק ועתים להחלשה. ובמקב"ר (ח"א פ"ג, ו) כתב בכאב, על החלטת* 'מחדשי העברית' להשתמש בלשון הכפלה – להקטנה, וזו לשונו החריפה: "אך צחוק וגיחוך הוא, לראות 'חדשים לבקרים' יצמחו כמהין ופטריות 'המצאות נפלאות' בתכונת שפתנו, כמו ש'בדו מל'בם סופרים* מחדשים כאלה – סימן ההקטנה, לילד קטן – 'ילד'לד', ולחתול קטן – 'חתול'תול', וכדומה. ויסודם לזה, מפני שנמצא בשפתנו בסימני הצבעים 'אדום' 'ירוק' 'שחור' – המלים 'אדמדום' * 'ירקרק' * 'שיזוזזורת*', שמורים על ההקטנה. וזה לא ידעו, או לא ידעו לדעת, כי נחלקו המבארים, אם לשונות אלה הכפולות בשרשן – מורות על צבע חלוש, או דוקא חזק ביותר, ורובם מודים לאופן האחרון. וא"כ, הלא יוצא, כי השמות החדשים אשר בדו להם (ילד'לד, 'חתול'תול) – מורים דוקא על ההיפך; ילד גדול, חתול גדול. וגם לפי שיטתם הם, שכחו מקרא מפורש בתורה (פרשת ויגש, מה, כ) שבו נקרא ילד קטן מפורש – 'ילד קטן', ולא 'ילד'לד'. מעשה תעתועים!" (ושם בהערה א, כתב: "בתוכי [ספרא] לפרשת תורין, בא שם בלשון זו; אדמדום – אדום שבאדומים, ירקרק – ירוק שבירוקים, שחרחרת – שחור שבשחורים, עכ"ל. ובריש מסכת נגעים [פ"א מ"ב]: 'איר עקיבא; אדמדום – כיון המזג במים, וזה לכאורה – הריפך מדעת התוכי, כי אדמימות ממראה יין המזג – היא אדמימות חלושה. אך באמת, כונתו מוסבת לא על תוקף האדמימות, כי אם על התפשטות השפעתה, כה וכה, ועיר שם ועיר שם, והוא ציור לין המזג במים – שמראהו מתפשט בכל המים. וע"פ דעת התוכי – תתבאר היטב דרשת חז"ל בפסחים [ק"ה ע"א]: 'קשים מזונותיו של אדם – כפלים כילודה, דאלו ביולדה כתיב 'בעצב תלד', ובמזונות כתיב 'בעצבון תאכלנה', וזה הוא מפני שהנ"ץ הנוסף [והוא כמו מלה כפולה] – יגדיל ומחזק הפעולה. וכן במסכת סנהדרין [ק"ה ע"א]: 'בלעם – היגר ברנלו אחת היה, שנאמר וילך שפי'... ושמשון – היגר בשתי רגליו היה, שנאמר שפיפון עלי ארזו'... והרי מביאר ברעתם, דפ"על כפול [כמו 'בעצבון', 'שפיפון'...] – מורה על גדלות ורחבת הפעולה... וכן מורים כדעת התוכי – כמה וכמה מלים ושמות משרשים כפולים במקרא, שענינם – תוקף פעולה יותר שאת לתכונתם. ונחשב בזה, מספר מסוים* מהם; אבעבועות... דדר, הבהב, זרזיר, חרברבות... חלחלה, חלקלקות, חפרפרת*, חתחתים, טאטא, יפה-פיה... נאנפיה... עדי-עדים... קעקע, קשקשת, שעשועים, שקערורות, תלתלים, תעתועים... והראב"ע בפרשת תורין, כתב; 'ירקרק – מורה לחסרון, וכן 'שחרחרת'. ויש אומרים – ה"פ' הדבר' [ושמורה על יתרון]. והנה, היש אומרים' הוא כמבואר למעלה, ספר תוכי [ספרא]. והנה, לא די שלא הסמך מעט מכל המלים שחשבונו – לדעת רבותינו בתוכי, אך עוד את ההיפך מדעה זו [שאנינה נובעת מיסודי ספרותינו העתיקה*] – קבע בעקירית ויסודית לראשונה, וזו שבתוכי – בשם 'יש אומרים'. דרוש להתארז בנבירות הרוח לסבול חופש מַעֲרָכִי לשינוי").

פרק שני

מנחי זמן ומדה

אָחוּז (אחוז). בעברית המחדשת, אחד ממאה (פרוצנט בלע"ז). אבל במקורותינו, הוא כל חלק קטן – הנלקח ונאחז מתוך הדבר הגדול¹ (ולכן בכל מקרה – יש לומר מתוך כמה הוא נאחז; 'אחוז מחמישים', 'אחוז משישים' ו'אחוז ממאה'²).

אֶפְסִיוּמָה. בעברית המחדשת, הנחת יסוד מוסכמת שאין עליה עוררין. אך במקורותינו – פירושה, מעלה גדולה וכבוד או תוכחת מוסרי.

¹ **ככתוב** (במדבר לא, ל): "תִּקְחוּ אֶזְזוֹד אֶזְזוֹד מִן־הַזֹּמִשִּׁים", ות"א ות"י: "תִּסֵּב חֵד דְּאִתְחַד מִן חֲמִשִּׁין" (ר"ל, אחד מחמישים. ולא כמשמעת בעברית המחדשת, אחוז אחד מחמישים – שהוא חצי). וראב"ע פירש: "אֶזְזוֹד אֶזְזוֹד. כמו 'והאֶזְזוֹד אֶזְזוֹד' (דה"א כד, ו) – ושניהם דבקים" (ביאר רש"י: "ר"ל, ...אחד אחוז – הפעם; ...אחוז אחד, אף שיש פסיק בין 'אֶזְזוֹד' ובין 'אֶזְזוֹד'). ורבנן פירש: "וצוה הקב"ה, שיחלקו הכל – בין תופשי המלחמה ובין כל העדה, ושיתנו תופשי המלחמה מחלקם מכס לכהנים – אחד מחמש המאות (ביאר רח"ש: כמבואר בפסוקים כח-כט), ושישראל יתנו ללויים כֶּסֶם מִחֲלָקָם – אחד מחמישים (שהוא 'אֶזְזוֹד אֶזְזוֹד מִן הַזֹּמִשִּׁים' המבואר בפסוק זה [רח"ש]). והרלב"ג פירש: "לקחו הַלְוִיִּם, חלק אחד מן החמישים – מחצי המלקוח". וביאר מהר"ו בשער הפסוקים (פרשת מטות): "במחצית בני ישראל, היה צריך למנות בפרטות כל אחד ואחד – עד תשלום חמישים, והיו לוקחים אותו – מעשר ללויים, כדרך הוצאת מעשר בקר וצאן – כל אשר יעבור תחת השבט. וזה שאמר – 'אֶזְזוֹד אֶזְזוֹד מִן הַזֹּמִשִּׁים', שכשנשלמו חמישים – היו אותיות אותו למעשר".

והרשב"ה פירש: "אֶזְזוֹד. הוא נאחז והוצא בלא בחירה (ולעיל גבי תרומת השם – נאמר 'תִּקְחוּ', ולא נאמר 'אֶחָד' כדרך שנאמר כאן, שהרי מדובר שם בתרומת השם, וזו איננה מורמת ו'נאחות' כמות שהיא מודמנת במקרה, אלא יש לבחור אותה כהלכה, ובחירה זו... כלשון 'תִּקְחוּ'). וע"ז כתבתי במאמר* (קובץ מבקשי תורה 000): "והקורא בתורה... בלי מפרשים, את הפסוק: 'תִּקְחוּ אֶזְזוֹד אֶזְזוֹד מִן־הַזֹּמִשִּׁים', מנסה לחשב את החשבון כמה יוצא אחוז אחד מחמישים, ויוצא לו סכום של חצי, ולכן אינו מבין כיצד לקחו משלל מדין – חצאי אדם וחצאי בהמות, ונתנו אותם ללויים. עד שרואה את תרגום אונקלוס ות"י שכתבו: "תִּסֵּב חֵד דְּאִתְחַד מִן חֲמִשִּׁין", כלומר, אחד שנאחז ונלקח מחמישים, שהוא אחד מכל חמישים (שבעברית המחדשת יקראו לזה 'שני אחושים'). ו**שנו בתוספתא** (תרומות פ"ה ה"ח): "א"ר יוסי, מניין לתרומה – שהיא אחד מחמישים? שנאמר 'וממזוּצית בני' תִּקְחוּ אֶזְזוֹד אֶזְזוֹד מִן הַזֹּמִשִּׁים וגו', אף כמה שאחותי לך ממקום אחר – הרי היא כזו, מה זו – אחד מחמישים, אף זו – אחד מחמישים". ומע"ז **אמרו בתלמוד ירושלמי** (תרומות פ"ד ה"א): "א"ר לוי, כתיב 'וממזוּצית בני' תִּקְחוּ אֶזְזוֹד אֶזְזוֹד מִן הַזֹּמִשִּׁים', כל שאתה אוהו ממקום אחר – ה"ה כזה, מה זה – אחד מן החמישים, אף מה שאתה אוהו ממקום אחר – ה"ה כזה" (פירש הפנ"ש: 'דרמיו לנו הכתוב כאן, לשיעור תרומה ממקום אחר שיהא כזה – על הבינונית הוא דרמיו'). ו**עוד כתוב** (דה"א כד, ו): "בֵּית־אֵב אֶזְזוֹד אֶזְזוֹד לְאֶלְעָזָר, וְאֶזְזוֹד אֶזְזוֹד לְאִיתָמָר", ות"י: "בֵּית אֵבָא חֵד מִתְאֲחַד אֲשֶׁתָּה עֲשָׂרִי לְמִטְרַת אֶלְעָזָר, וְדִמְתְּאֲחַד מִתְאֲחַד תְּמִנָּא לְמִטְרַת אִיתָמָר". והמצ"ד פירש: "אמרו ר"ל (תענית כו ע"א); מתחלה היו שמונה בתי אבות – לאלעזר, ושמונה – לאיתמר, ועל שמצא דוד – רבים לבני אלעזר, חילק כל בית אב – לשנים. וזהו שאמר 'בית אב אֶזְזוֹד אֶזְזוֹד לְאֶלְעָזָר', ר"ל כל בית אב אחוז עוד אחד – להיות בה שתים: ואֶזְזוֹד אֶזְזוֹד לְאִיתָמָר. ר"ל, מה שהיה אחוז לאיתמר מאז – נשאר אחוז, ולא הוסיף כלום".

² **כמו** שמצאנו בתורת העולה (לרמ"א, ח"ג פ"ב): "כי בימי אסא, הקריבו מן השלל – שבע מאות בקר, וצאן שבעת אלפים, והוא להורות – גודל השלל במלחמה, ואולי הוא אחד אחוז מן החמישים – כמו שהיה בשלל מדין, או אפילו אחד אחוז מחמש מאות – כמו שהיה ג'כ שם". וכן בשו"ת נבחר מכסף (ח"מ קיב): "ומקובל הדבר להסכים ליקח, אחד אחוז מהמאה גרוש – שנותנים בריוח לערלים".

אמש. בעברית המיוחדת, אתמול בלילה. אך במקורותינו – פירושו, לילה (גם של היום או מחר).^ד

אֲנִי, אֲנִי, מֵאֲנִי (מאונך). בעברית המיוחדת, מצב עמידה, דבר הניצב ועומד זקוף (בווית 90 מעלות נורטיקאל בלע"ז, בניגוד למאונך* או אופקי). אבל במקורותינו – פירושו, בְּדִיל ועופרת (ונקראה בשם זה גם משקולת הבדיל והעופרת – המשמשת ליישור בנית הקיר שיעמוד ישר ושלא תבלוטנה אבנים ממנו), או מידה מדודה וישרה, או כלי לניפוץ חומות.^ה

^א **כדאיתא במדרש** תהלים (שוח"ט סוף מזמור ו): **"שִׁבְעָה ה' תִּזְנֶנִּי, ה' תַּכְלִתִּי יִקְוֶה**. אמר דוד לפני הקב"ה; רבש"ע, מלך בשר ודם אחרים – מקבלין אכסיומא (כ"ג הערוך, אך לפנינו הגירסא: 'אנסימא) שמושימין לו. אני – איני מבקש אלא אכסיומין (כגירסת הערוך, אך לפנינו: 'אנסימין) שלי – ה' תַּכְלִתִּי יִקְוֶה". ופירש [מוסף] הערוך (ערך 'אכסיומא'): **"פירוש בלשון יוני, מעלה גדולה וכבוד". וכן איתא במדרש** תהלים (שוח"ט קב): **"אל תתן ה' מאווי רשע. אל תתן אכסיומא שלי בתוכה – שלא תעלה ותעשה פירות"**, ופירש הרא"מ פדווא: **"אכסיומא, פירוש גדולה וכבוד, וצ"ל 'אלא לא תעלה ולא תעשה פירות. והכוונה, לא תתן כבוד לַהֲרָשָׁע, וכל מחשבותיו – לא יעשו פרי"**. (וכ"כ בתוספת ביאורים לרמ"ג יפה מריזני [את א]). ומהר"י כהן פירש: **"פירוש אכסיומא, תוכחה ומוסר, כנראה מערוך (ערך 'כס' השלישי) ומתורגמן (ערך 'כס' השני). וביאור הדבר, כי האי 'רָשָׁע' – דְּבַר דוד נגד מלכות אדום, כדאיתא בפ"ק דמגילה (ו ע"ב) 'זו גרממיא של אדום וכו', ומפרש המדרש הזה – הפסוק הזה, שהתפלל דוד ואמר; אל תתן תוכחתו – בתוכחה של מלכות זו, להגלותי ולהוכיחני בה – כמאוויה, כדי שלא תתנאה בכך, וזה 'שלא תעלה ותעשה פירות'. והוא הפירוש של 'רובו סלה' כפירש"י במקומו (תהלים קמ, ט) עיי"ש".**

^ד איוב ל, ג: **"אמש שואה ומשאה"**, ותרגם יב"ע: **"חשוכא היך רומשא, אתר שוחא ורגושתא"**. ופירש ראב"ע: **"ובלילה הם במקום שואה"**. והרלב"ג פירש: **"ורודפים מקום החשך והוא שקראו 'אמש', ורודפים המקומות השוממים ר"ל המדבר והם שקראם 'שואה ומשאה'"**. ומצ"צ פירש: **"אמש. ר"ל חושך שחשכת הלילה כמו 'זיוכח אנשי'". במדב"ר פנחס כא, א: "וכן שחרית שואלים לו שלום ובאמש כן שואלין בשלום"**.

^ה **ככתוב** (עמוס ז, ז): **"וְהָיָה אֶל-דָּ-גִי נֶצֶב עַל-זִזְמוֹת אֲנִי, וּבִידוֹ אֲנִי וְגו' מִהֲיָאֵתָה רֹאֵה עֲמוֹס, וְאָמַר אֲנִי, וְיֹאמַר אֶל-דָּ-גִי הֲנִי שֵׁם אֲנִי בְּקֶרֶב עַמִּי יִשְׂרָאֵל, לֹא-אֹסִיף עוֹד עֲבוֹר לֹא, וְתִרְגַּם יב"ע: "וְהָיָה ה' קָאם עַל שׁוֹר דִּדִּין, וְקִדְמוֹהִי דִּין... קָא אֵת חֲזִי עֲמוֹס, וְאָמַרִית דִּין, וְאָמַר ה' הָא אֲנִי עָבִיד דִּין בְּגוֹ עַמִּי יִשְׂרָאֵל, לֹא אֹסִיף עוֹד לְמַשְׁבֵּק לְהוֹן". ופירש"י: "על זיזמות אנך. על שורא דדינא, וכן פתר דונש; 'אנך' – לשון ערב; חוט קו המשקולת העופרת, אשר בה יביט בונה החומה – ליישר הדימוס*, אף כאן – הוא לשון קו משקולת משפט: הגני שם אנך. הגני שופט אותם – בקו שורת הדין". ומהר"י קרא פירש: **"אנך. פתר רבי מנחם – מלשון 'נכים ונפיץ'. ודונש פתר; אנך – הוא קו המשקולת שמוודין בו את החומה, ומשוין אותה – שתהא כולה שוה, שלא תהא אבן בולטת חוץ. וזהו דונמא לישראל, כשם שאנך זה – אינו נוטה לכאן ולכאן, כך אין הקב"ה – נוטה לעבור על פשעיהם אלה, א"כ יעשה בהם משפטים"**. וראב"ע פירש: **"אנך. אין ריע לו. ובלשון ישמעאל – עופרת. והטעם, כי אשים חומת עופרת – בקרב עמי, ולא אעבר לו – לראותו, דרך משל. ויש אומרים, כי 'עבור' – כמו 'זתפארתי עבור על פשעי' (משלי יט, יא)". והרד"ק פירש: "כבוד האל יתברך – היה נצב על חומת אנך: ובידו אנך. פירשו בו – 'בדיל', וכי יקרא בל"ע הַבְּדִיל – אנך בדגשת הכ"ף, ומשקולות הבנין – עושים מבדיל עופרת. רוצה לומר, חומה בנויה – בקו הדין ובמשקולת המשפט, ובידו אנך" – ובידו משקולת המשפט, לשפטים ע"פ מעשיהם. ובאמרו 'ובידו', להורות כי לא יעשה עמהם כלה – כפי מעשיהם, כי בידו הנקמה והרחמים, והוא רב חסד מטה כלפי חסד. ויונתן תרגם... ובמדרש 'על זיזמות אנך' – 'על שירא דאוניתא', ובידו אנך" – כבעל חוב ושטרו בידו, ועומד לגבותו מבעל חובו: וְאָמַר אֲנִי. זה סנהדרי גדולה, שכן מניין 'אנך' בגימטרי"א – שבעים ואחד, ר"ל שהיו דנין באונאה: ואמר אנך. ראיתי****

שתשפטם במשקולת המשפט: **הגני שם אנך**. אישים בקרבם משקולת המשפט: **לא אוסיף עוד עבור** בו. **ר"ל שאעבור לו על פשעיו שלא אענישנו, לא אסבול עוד זה – אלא אענישנו במשפטים**. ומצ"צ פירש: **"אנך**. כן נקרא קו הבנין – ובו משקולת הבדיל, ועל ידו מְיַשֵּׁר הבנאי – בנין החומה, ו'אנך' הוא בדיל בל"ע", ובמצ"ד הוסיף: **"על זוזמות אנך**. על החומה שבנין אותה בקו המשקולת: ובידו. ביד המקום – היה קו המשקולת: **שם אנך**. ר"ל, אשפוט אותם בקו משקולת של שורת הדין, ולא אוסיף עוד לעבור על פשעיהם – למחול להם". והמלב"ם פירש: **"ראה בזה שני דברים; אחד, חומת אנך, היינו חומה שנבנתה במדה ובפלטם, והוא ציור אל כלל הבריאה שברא השם, שהיא החומה המקפת את כל המציאות – שנבנתה במדת הדין ובאנך המשפט, כי פלס ומאזני משפט – נמוים על כלל המציאות, שהכל נברא – כפי המשפט, והכל – ערוך במדת הדין, ובהשגחה הכללית שהשגחה השם על כלל המציאות – בדין ובמשפט. והשם נצב – על חומה זו, ומשגיח עליה בהשגחה כללית כפי הדין. וזאת שנית ראה, כי בידו אנך**. שהגם שכבר נגמר הבנין, בכל זאת מחזיק את האנך בידו – למדוד מחדש. והיינו, שחזן מן ההשגחה הכללית הערוכה מששת ימי המעשה – ישגיח בכל עת השגחה אישית, להעניש את החוטאים – בהשגחה מיוחדת כפי המשפט הפרטי לפי העת ולפי הנדונים". ובמחמ"נ (שרש אנך ב') פירש: **"אנך... ענין נפץ והרס הם, 'על זוזמות אנך' – על חומת נפץ והרס ופרץ, 'ובידו ואנך' – מפץ, לשחת את העיר**. ובתשד"ו השיגו, ופירש: **"כי 'אנך' הוא כמו בדיל, כמשמעו בלשון ערבי... 'ובידו אנך' – יורה כי הוא דָּבָר – יתפש ויאחו ביד. ונודע כי מאנך – תַּעֲשֶׂה משקולת הבונים התלויה בקו המדה, ואמר (עמוס ז, ח) **'הגני שם אנך בקרב עמי ישראל'**, באומרו (ישעיה נח, יז) **'ושמתי בשיפט לקו וצדקה למשקלת'**. (ור"ל השיבו [בהכרעותיו שם]: **"נצב על זוזמת אנך – יתכן פתרונו לפי ענינו, ענין בקוע ושבר, כי יתכן לשון בקוע ושבר – בחומה, כמו... 'עשברה קרית תהו' (ישעיה כד, יז)...** ובה פתרון הנבואה; הנה השם נצב על חומת בקוע ושבר, אשר היה בידו כלי הפיץ לעשות החומה מבוקעה ומשוברה, ובידו המבקע והמשבר. ופתרון **'הגני שם אנך' – הגני שם המבקע והמשבר בקרב עמי ישראל'**. ובספר הגלוי [אות ה] קיבל דברי התשד"ו וכתב: **"כי פתרונו של 'אנך' – קו' כמו שאמר דונש. ובה פתרון אשר אמר עמוס הנביא; הנה הוא על חומת אנך – חומה ישרה בנויה בקו. 'ובידו אנך' – קו המדה למוד להם מדה במדה. 'והגני שם אנך בקרב עמי' – אני אישים קו בתוך עמי, שאמוד להם כמפעליהם מדה במדה". ובסה"ש לר"ב ג (שרש 'אנך) פירש: **"אנך, הוא הַבְּדִיל. וכן אומר הערב 'אל אֲנֶךְ... והענין ב'הגני שם אנך', כמו ענין 'ושמתי בשיפט לקו וצדקה למשקלת' (ישעיה נח, יז), כי הרצון בו, וגם באמרו 'ובידו אנך' – אינו כי אם הַבְּדִיל אשר ישער בו הבונה את הבנין, ואותו – רוצה לומר באמרו **'למשקלת', וכאילו אמר 'הגני שם משקלת' (ויל"כ הרד"ק בסה"ש שלו). ומחה"ע (שרש 'אנך) פירש: **"פירוש, משקל מאזנים של בנאים, יש שעושה אותה – עץ, ויש מי שעושה אותה – חוט, וקושר בו אבן או חתיכת מתכות. וכן 'הגני שם אנך בתוך עמי ישראל', כמה שנאמר (ישעיה נח, יז) **'ושמתי בשיפט לקו וצדקה למשקלת' – ושניהם מאזני הבנאים**. והערוך (ערך 'אנך) פירש: **"ואבן טובה לאינך" (ע"ז ח ע"ב), פירוש בלע"ז כמשמעו אונכסא, והוא 'שוהם' בלשון מקרא. ומוח"ע פירש: **"פי' בליו"ר, אבן טובה מבהקת כצפורין**. ואמרו במדרש (ויק"ר בהר לג, ב): **"וכי תמכרו ממכר, הדא הוא דכתיב 'והנה ה' נצב על חומת אנך' – על שורא דאוניתא, 'ובידו אנך' – כבעל חוב שעומד ושטריו בידו... ודכותה ויאמר ה' אלי מה אתה רואה עמוס ואומר אנך זה סנהדרי גדולה של ישראל שיה מנין אנך ויאמר ה' נגני שם אנך א"ר יהודה ב"ר סימון היוורה הזו אין מעמיד ה אלא נכה כן אמר הקב"ה אנככם אני ביסורין בעוה"ז עאבל לע"ל לא אוסיף עוד עבור לו". ופירש מת"כ: **"וכי תמכרו. סיפיה דקרא 'אל תונו' ועוד שנו בתוספתא (כלים ב"מ פ"א ה"א): **"כלים הטהורין, שְׁאֵינְךָ בְּאֵנְךָ הטמא – טהורין. העושה כלים מן האנך הטמא – טמאין, והחס"ד מהפך הגירסא (לפי הרמב"ם) ומפרש: כלים טהורים שציפה אותם בחומר אנך [שהוא הבדיל] טמא – נטמאים בכך (כי אזלינן בתר הציפור), אבל אם עשה את הכלי עצמו מחומר האנך הטמא – הכלי החדש הוא טהור (כי האנך לחודיה הוא דבר שאינו מתקיים, ואינו קרוי כלי). ופסק הרמב"ם (טהרה, הלכות כלים פ"ב ה"ה): **"כלי מתכות הטהורין, שְׁאֵינְךָ בְּאֵנְךָ טמא – טמאין. אבל העושה כלים מן האנך הטמא – ה"ה טהורין, ובמקורות וציונים (שבמהדורת ה"ש פרנקל) הביאו בשם המדריך המספיק (לרבנו תנחום הירושלמי) שריב"ג פירש ש'אנך' הוא הבדיל, והערוך פירש שהוא אבן השוהם. ועוד אומרים (ביוצרות ליום א' דשבעות [ארץ מטה]): **"תוֹרָה הַנִּכְי, תוֹשֶׁהָ אֵינֶכָּה" (פירוש, תורה – חנני אותנו ללמדך, תושיה* [שהיא התורה] – נְשִׁיךְ אותנו [אב"ד]. ויק"ר לג, ב. פתיחתא איכ"ר כה. שכ"ט שמות יד, יג. ב"מ נט ע"א**********************

בְּכוֹרָה. בעברית המיוחדת, הפעם הראשונה שקורה דבר חשוב (יְזוּהי הופעת הבכורה של צעיר הבנים). אך במקורותינו – פירושו, זכויות וקדושת הבן הראשון שנולדו.

¹ **כְּתוּב** (בראשית כה, לא-לד): "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב מִכֶּרֶה כְּיוֹם אֶת-בְּכֹרְתְךָ לִי: וַיֹּאמֶר עֲשֵׂה וְגו' וְלָמָּה-זֶה לִי בְּכֹרָה: ... וַיֵּבֶז עֲשֵׂה אֶת-הַבְּכֹרָה, וְת"א וְת"י: "וּבֵין כְּיוֹם דִּילָהּ יַת בְּכֹרְתָךְ לִי: וְלָמָּה דָּנָן לִי בְּכֹרְתָא: וְשֵׁט עֲשֵׂה יַת בְּכֹרְתָא". ופירש"י: "בְּכֹרְתְךָ. לפי שהעבודה – בבכורות, אמר יעקב; אין רשע זה כדאי שיקריב להקב"ה: (מתנודדת והולכת היא הבכורה, שלא תהא כל עת – העבודה בבכורות): וַיֵּבֶז עֲשֵׂה... שביזה עבודתו של מקום". והרשב"ם פירש: "מִכֶּרֶה לִי חֶלֶק בְּכֹרְתְךָ הֲרָאִי לְךָ בְּמֻמּוֹן אֲבִי – בְּמֻמּוֹן שֶׁאֵת לָךְ... לָמָּה זֶה לִי לְהַמְתִּין חֶלֶק בְּכֹרָה – לְאַחֵר מִיתַת אֲבִינוּ". וראב"ע פירש: "והבכורה – שיקח פי שנים בממון אביו. וי"א, שיש לבכור לעולם מעלה על הצעיר – לקום מפניו ולשרתו, כבן לאב: ויבז עשו גם זאת הבכורה, בעבור שראה שאין לאביו עושר". והרמב"ן פירש: "וַיֵּבֶז עֲשֵׂה אֶת הַבְּכֹרָה... הטעם שבעבורו נאות למכירה, מפני שהיה הולך למות בצורו החיות, וקרוב הוא שימות בחיי אביו, ואין לבכורה שום מעלה – רק אחרי [מות] האב, ומה תועיל לי הבכורה... ורבנו אברהם משתבש בכאן מאד, שאמר כי בְּזֶה הבכורה – בעבור שראה שאין לאביו ממון... אבל בְּזֵיז הבכורה לעשו – לאכזריות לב, ויתכן כי פי השנים בבכורה ממשפטי התורה – לא היה כן לפניו, רק לנחול מעלת האב ושררתו, שיהיה לו כבוד ומעלה על צעירו, ולכן היה אומר ליצחק 'אני בנך בכורך', לומר כי הוא הבכור הראוי להתברך... ואולי היה נוטל גם בנחלה יותר מעמ'. ובמוז"ק פירש: "בְּכֹרְתְךָ. שררתך וממשלתך". והחזקוני מפרש: "באותו הזמן, היתה העבודה בבכורות. ד"א, אמר יעקב; חייב אדם בכבוד אחיו הגדול ממנו, ורשע זה – אינו ראוי לכבוד: כיום. של עכשיו, שעדיין אין העבודה נוהגת, אבל לעתיד שהעבודה בבכורות – אין אדם ראוי לקנות בכורה... ד"א, פירוש מיד מִכֶּרֶה לִי בְדָמִים שֶׁאֵת לָךְ – חֶלֶק בְּכֹרְתְךָ הֲרָאִי לְךָ מִמֻּמּוֹן אֲבִי. ד"א, כיום לפי מה שהיא שוה היום – והוא דבר מועט, שהרי כמה נזלזלות יש לְבֵא דְבָר: הִנֵּה אֲנֹכִי הוֹלֵךְ לְמוֹת. ירושת ארץ ישראל – תלויה בבכורה... והואיל ואיני חי עד אותו הזמן... מה ריוח יש לי בה, ומה אני מפסיד למכרה". והרלב"ג פירש: "סֶבֶת בִּקְשַׁת יַעֲקֹב הַבְּכֹרָה, לפי שכבר היה נהוג אז לתת לבכור חלק נוסף לנחלה, וגם בענין הברכה – היו מקפידים לברך הבכור ברכה נוספת... והנה, זה היתרון אשר היה לעשו על יעקב בענין הברכה והנחלה – קנה אותו יעקב ממנו". ואוה"ח פירש: "כי בכורה זו שקונה ממנו, יש בה פרטים שאינם במציאות – אלא במות אביו, והם דברים שלא באו לעולם, וכפי תורתנו הקדושה – אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, לזה נתחכם לומר 'כיום' – כדי שיתקיים המכירה... שהרי עיף היה, משום כדי חייו – ממכרו ממכר הגם שהיא דבשלב"ע, וזולת מציאות זה – אין דין שיכול ליכות במכר הבכורה... טעם שהוצרך לשבועה, להיות כי יש הכבוד והמעלה שעליהם הקפיד יעקב לעבודת בית אלהיו – שהיא בבכורות, וכפי תורתנו הקדושה, אין אדם מקנה לא במכר ולא במתנה – דבר שאין בו ממש, לזה נתחכם ליכות בדבר ע"י שבועה". והכו"ח פירש: "הבכורה, יש בה תועלויות – אם זמניות, אם נצחיות. הזמניות, הן הירושה פי שנים בנכסי האב, או הכבוד – להיותו נָדוּל הבית, שיכבדוהו שאר אחיו. והנצחיות, הן יעודים נפשיים, והיא ירושת ברכת אברהם, אשר ברכו השם לייחד ההשגחה – בו ובורעו בירושת הארץ, שנמשך ממנה... ואין ספק שיעודים הנפשיים האלה – אינם חלים רק על איש ירא את השם במצותיו הפיזי, ועובד התורה לנהוג קדושה בכל מה שהוא ראשית; בכור אדם, בכור בהמה, ראשית בְּכוֹרֵי אֲדָמָה. ועבודת המשכן – לא היה מיוחד תחלה רק לְבָכוֹרִים... בכל זאת, אין ספק שלא השתדל יעקב בקניות הבכורה – לתועלת הזמניות לירש פי שנים או להתנהג בשררה וכבוד, כי מי זה יעיד שקודם מתן תורה היה נהוג פי שנים... וגם אם היה נהוג, לא נוכל לומר שהיתה השתדלותו לזה, הלא ראינו כי לא נתקיימה בו; ברח מפני אחיו והתגרש מביתו. גם לא נזכר בכתוב שירש פי שנים... ובלעדי כל אלה – ליעקב בחיר האבות איש תם, תועלויות זמניות – כולם הבל ורעות רוח. אמנם תכלית תאותו בבכורה, אינה רק לתועלויות נפשיות... אמנם כל אלה אינם רק ענינים נמשכים מן הבכור, לא

הבכורה עצמה... 'מכרה את בכורתך' שאין המכוון במכירת הבכורה – הבכורה בעצמותה, כי הוא דבר בלתי אפשרי לעשות את מי שאינו בכור – ישנו, אבל עיקר המכוון – הוא העניין המחובר והמקושר עם הבכורה". והעמק דבר פירש: "בכורה לפני מתן תורה – היה נוגע לכבוד הנהגה, וגם היה נוגע למילא – יתרון בנחלה. ואפילו לאחר מתן תורה, לענין בכורה לשני חלקים, כתב הרמב"ן ז"ל, שאין אז משום איסור העברת בכורה, אם הבכור מת בחי האב. אמנם קודם מתן תורה, ודאי היה כך, כאשר היה נוגע הירושה עם ההנהגה". **ועוד כתוב** (דברים כא, יז): "כי את הבכור בן-השנואה יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר-ימצא לו כי-הוא ראשית אנו לו מישפט הבכרה", ות"א: "ארי ית בוכרא וכו' יפריש למתן ליה תרין חולקין וכו' ארי הוא ריש תוקפיה ליה חזיא דינא דבכרותא". ופירש הרלב"ג: "והיה ביום הנזיל. ר"ל, כאשר ינחיל את בניו כל קניניו: לא יוכל וגו'. הוהיר בזה, שלא יתן דין הבכורה – לבן האהובה, ויסיר – מבן השנואה (ספרי רטו). ולפי שלא למדנו מזה עדיין, שלא יוכל להסיר מהבכורה – בן השנואה ובן האהובה יחד (כלומר לבטל הבכורה לגמרי, ולתת לשניהם כפשוטו [המהדיר י"ל]), הוצרך לומר אח"י, שיחוייב לו – להכיר את הבכור בן השנואה (ב"ב קטו ע"ב): לתת לו פי שנים. ר"ל, שבכל מה שזכה בו האב ביום ההנחלה והוא ברשותו – יהיה לבכור כפל מה שיגיע לכל אחד מבניו הנשארים. וזה, שאם היו שלשה בנים, עושים מנכסי האב – ארבעה חלקים, השניים – לבכור, וכן על זה הדרך. ומזה המקום למדנו ג"כ, שלא יוכל מדרך ההנחלה – לעשוק מנחלת אחד מבניו, ולתת לאחר. ומזה המקום למדנו, שאין בכורה בבנות (ספרי רטו). וראוי שתדע, שזה הדין – אינו נוהג אלא במה שהאב נותן על דרך ההנחלה, אבל אם רצה לתת בתורת מתנה – נותן מה שירצה לאיזה שיהיה מבניו (ב"ב קטו ע"ב). (וראה עוד מש"כ לקמן פרק שביעי, 'פ'עלות', ערך 'בכור', 'לכפר'). **ועוד שנו במשנה** (בכורות פ"א מ"א): "הלוקח עובר חמורו של נכרי... פטור מן הבכורה, שנאמר (במדבר ג, יג) 'בישראל' – אבל לא באחרים", ופירש"י (ב ע"א): "הלוקח עובר חמורו. ובכור הוא, ועדיין הוא במעי אמו: פטור מן הבכורה. אם אותו עובר שקנה מן הגוי או שמכר לגוי, בכור הוא – אינו קדוש, הואיל ויש חלק לגוי – בו או באמו: שנאמר. 'הקדשתי לי כל בכור בישראל': אבל לא באחרים. גוים". **ועוד אמרו במדרש** (ב"ר פב, יא): "'בני ראובן בכור ישראל'. אמור מעתה; בכורת ממון – ניטלה ממנו, ולא ניטלה ממנו – בכורת יוחסין, דכתיב (דה"א ה, א) 'ובני ראובן בכור ישראל'... רבי יודן בשם רבי אחא; ראובן – בכור לעיבור, בכור ללידה, בכור לבכורה, בכור לנחלה, בכור לעבודה, בכור לתשובה. רבי עזריה אמר; אף בכור לנבואה, שנאמר (חושע א, ב) 'תזולת דבר השם בהושע', ופירש המת"כ: "בכור לעיבור. שלאח אמו – לא נתעברה מקודם לזה, וכן ללידה, ולא אירע לו כמו שאירע ליעקב – שהיה בכור לעיבור ולא ללידה: בכור לבכורה. שלא נכתב בכתוב 'בכור פלוגי' – עד ראובן... ומש"כ 'אני עשו בכורך' – הם דברי עצמו, ולא שהכתוב קוראו 'בכור': לנחלה. ליטול פי שנים בנכסי יעקב, וליטול חלק ראשון בארץ; לעבודה. להקריב קרבנות, שהעבודה היתה בבכורות עד שהטאו בעגל: לתשובה. ששב בתשובה על חטא בלחה... הושע – מראובן היה". ומהר"ז פירש: "רבי יודן... חושב ששה מיני מעלות של בכורה – כנגד שש פעמים שנוכר בכורת ראובן בתורה... ורבי עזריה חושב – עוד דבר אחד כנגד פסוק וכו': בכור לבכורה. שלאח – בכורה היתה... וליעקב – ארבעה בכורים מארבע אמהות... וראובן בכור לבכורה. ולא יתכן לפרש שהוא הראשון בתורה שנקרא 'בכור', שהרי הכתוב מפורש 'ויבכור את בכורתו': בכור לנחלה. פירוש, שכך היה ראוי לו – אם לא בלבד יצועי אביו: לעבודה. היינו בימי יעקב בבית אל תשע שנים, וראובן עזר ליעקב, ולא שבט אחר: בכור לתשובה. לקמן... אתה פתחת בתשובה תחלה: הושע בן בארי. ובארי מראובן (דה"א ה, ו) 'בארה בנו וגו' הוא נשיא לראובני". **וביאר מחה"ע** (שרש 'בכר'): "'את בכורתי לקו', פי' זכותי של בכורה. אבל 'הבכור כבכירתו' (בראשית מג, לג), 'לו מישפט הבכורה' (דברים כא, יז) – שם הוא". **וכתב** מהר"ח בשער הפסוקים (פרשת ויחי): "והנה קין – היה הבכור, ואמר לו הקב"ה; 'הלוא אם תיטיב שאת', ר"ל; כאשר תתגלגל ותצטרף ותתלבן... ותתחיל ליתקן בבחינת הטוב – אז תזכה לקחת מעלת הבכורה הנקראת 'שאת'. וכשנולד ראובן בכור יעקב – הנה היה בחינת קין הבכור של אדם. וזהו שאמר הכתוב... ודרשו חז"ל; שאמרה 'ראו מה בין בני – לבן

בְּכָלֵל. בעברית המיוחדת – פירוש, לגמרי נביקק בהוראת שלילה, כמו 'כלל' בלי ביי"ת¹ ('בכלל לא התכוונתי להזיק', 'אין פה בכלל אף אחד') וגם כשהוא לא בסמיכות – מנקדים אותו כבסמיכות 'בְּכָלֵל', ולא בניקוד של נפרד – שהוא 'בְּכָלֵל'. אך במקורותינו – פירוש, פרט הנמצא בתוך הכלל².

בְּמִדָּה שְׁ... (במידה ש...) בעברית המיוחדת, משמש כמו 'אם', 'במקרה שְׁ...'. ('במידה שנאחר – אל תחכה') [ורגילים יותר לאמרו עם נ"ו: 'בְּמִדָּה וְ...']; ('במידה וידד שלג – לא יתקיים

א

חמי', והענין הוא, כי עשו – לקח זוהמת הרע והבכורה הרעה של קין, אבל ראובן בני – לקח הטוב של קין... כי זה בני – הוא הבן הבכור הראשון שהיה בכל הנבראים, שהוא קין הבכור. וכשחטא ראובן במעשה בלחה – נסתלקה ממנו בכורתו הטובה של קין הנקראת 'שאת'... ואז זכה יתרו – ולקח נשמה טובה של קין, והיא הנקראת 'בכורה'.

¹ שעליה כתב בספר התשבי (עוד 'כלל'): "כלל – הוא כולל כל דבר... ולפעמים שְׁמִשּׁוּ בו – הֶפֶךְ הכלל; ר"ל, בְּמָקוֹם שֶׁשׁוּם דָּבָר או 'מאומה', כאמרם 'לא יאכל כלל'. ולחזק יותר המניעה – כפלו המלה ואמרו 'כלל וכלל', ולחזק יותר – אמרו 'כלל ועיקר'. אך כל זה, לענין מלת 'כלל' בלי ביי"ת השימוש, אך כשנוסף לה ביי"ת השימוש ואומרים 'בכלל' – לעולם לא מצאנו בהוראת שלילה ומניעה כמו 'כלל'.

² כמו שאמרו בגמ' (ברכות כו ע"ב): "רבי יהודה אומר; עד ארבע שעות: איבעיא להו; 'עד' ו'עד' בכלל, או דלמא ולא 'עד' בכלל". (ונוהגים העולם לקראו 'בְּכָלֵל', אך היה צ"ל 'בְּכָלֵל' [שהרי אינו סמוך], ופירש"י: "לרבי יהודה הוא דקא בעי, דאילו לרבנן – 'עד' ולא 'עד' בכלל" (פירוש לפירוש, בעיית הגמ' היא האם מה שאמר ר"י 'עד ארבע שעות' – כולל גם את השעה הרביעית, או שאין השעה הרביעית בכלל זמן תפילה. אבל רבנן שאמרו במשנה 'עד הצות' – ודאי שאצלם אין שעת החצות בכלל זמן תפילה [אב"ד]). **ועוד שנו** במשנה (נדרים פ"ג מ"ו): "הנודר מיורדי הים – מותר ביושבי היבשה. מיושבי היבשה – אסור ביורדי הים, שיורדי הים – בְּכָלֵל יושבי היבשה", ופירש בפירוש רש"י (ל ע"א): "והנודר מליהנות מיושבי היבשה – אסור ליהנות מיורדי הים, שהן נמי מיושבי היבשה – שסופן לצאת", וביאר הרע"ם: "בכלל יושבי יבשה. שסופן לרדת ולישב ביבשה". וכן שנו במשנה (נדרים פ"ג מ"ד): "הנודר מן הבית – מותר בעלייה", דברי ר"מ. וחכמים אומרים; עלייה* – בְּכָלֵל הבית, ופירש בפירש"י: "מותר בעלייה. שאין עלייה בְּכָלֵל 'בית'; הנודר מן עלייה. דברי הכל אין בית בְּכָלֵל 'עלייה'. והרע"ם פירש: "הנודר מן הבית. שלא יכנס לבית – מותר לכנס לעלייה, דלאו בכלל 'בית' היא". **ועוד שנו במשנה** (ב"מ פ"ב מ"ה): "אף השמלה היתה בְּכָלֵל כל אלה, למה יצאת? לחקיש אליה לומר לך; מה שמלה מיוחדת, שיש בה סימנים ויש לה תובעים – אף כל דבר שיש בו סימנים ויש לו תובעים – חייב להכריז", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם: "בְּכָלֵל כל אלו, הוא מה שנאמר 'לכל אבדת אזויך' – כולל לְשִׁלְמָה וזולתה". והרע"ם פירש: "בכלל כל אלה. בכלל 'כל אבדת אזויך' ולמה יצאת. 'וכן תעשה לשמלתו'". **ועוד איתא בזוה"ק** (ח"א תולדות, מדרש הנעלם קלח ע"א): "וישני לְאִמִּים וגו', אלו השני נאים – הכבד והלב. רבי יוסי אומר; המוח והלב. רבי יהודה אמר; המוח – אין בְּכָלֵל זה, משמע דכתיב 'בבטן' – והמוח אינו בבטן, אלא בראש (וביאר המתמ"ד: "אלו השני נאים, שהם הכבד והלב המנהיגים את הגוף; המוח והלב. כי המוח מנהיג את הראש, והלב – את הגוף; המוח אין בְּכָלֵל זה. של השני נאים; והמוח אינו בבטן אלא בראש. ור"ל, שעדיין תהיה עבודה לעתיד לבא, שהלב והמוח – לא יתנאו על אהרנים"). **ועוד מצאנו** בשו"ת הר"י [אבן מיגאש (קפב): "אבל לא מנעו לומר 'מלך אוהב צדקה ומשפט' – בשאר ימות השנה, שאין בְּכָלֵל לשון זה, ולא נראה ממנו – שהוא יושב על כסא משפט ודן הבריות בכל עת". **ועוד** בשו"ת הרשב"א (ח"ב טז): "שאלת, אם יש בכלל המזונות – מלבושים? דעו, כי יש מחלוקת ישנה, ואמרו משמו של רבינו שמואל ז"ל, שהמלבושים וצרכי הנשואים – בְּכָלֵל המזונות. וריב"ם ז"ל כתב, שאין בְּכָלֵל מזונות – אלא מאכל ומשתה, אבל המלבושים והנדוניא* – פרנסה מיקרו, ובְּכָלֵל פרנסה הן". **ועוד כתב השו"ע** (ח"מ סא, א): "קהל שתיקנו שלא יועיל שום שטר – אם לא היה מכתובת סופר העיר, אין בְּכָלֵל זה – מחילה שמחל ראובן לשמעון וחתום עליה ראובן". (ב"ש שפ"ב).

הכינוס). אך במקורותינו – פירושו, דומה בכמות ובאופן^ט. (וכן, לא נמצא במקורותינו – לשון 'במדה' [ב'ו'], כמורגל היום בעברית המחדשת).

^ט כמו ששנו במשנה (סוטה פ"א מ"ז): "במדה שאדם מודד – בה מודדין לו; היא קשטה את עצמה לעבירה – המקום נוֹלָה, היא גִּלְתָּה את עצמה לעבירה – המקום גִּלָּה עליה. בירך התחילה בעבירה תחילה, ואח"כ הבטן – לפיכך תלקה הירך תחילה, ואח"כ הבטן", ואמרו עוד בגמ' (שם ח ע"ב): "א"ר יוסף; אע"ג ד'מדה' – בטילה, 'במדה' – לא בטיל, דא"ר יוסף וכן תני רבי חייא; מיום שחרב ביהמ"ק, אע"פ שבטלה סנהדרי – ארבע מיתות לא בטלו; מי שנתחייב סקילה – או נופל מן הגג, או חיה דורסתו. מי שנתחייב שריפה – או נופל בדליקה, או נחש מכישו. מי שנתחייב הריגה – או נמסר למלכות, או ליסמין באין עליו. מי שנתחייב חניקה – או טובע בנהר, או מת בסרוככי. תניא; היה רבי אומר; מנין שבמדה שאדם מודד – בה מודדין לו? שנאמר (ישעיה כז, ח) 'בסאסאה בשלזזה תריבנה'. אין לי אלא 'סאה', מנין לרבות תרקב וחצי תרקב, קב וחצי קב, רובע וחצי רובע, תומן ועוכלא – מנין? ת"ל (ישעיה ט, ז) 'כי כל סאון סואן ברעש'. ומנין שכל פרוטה ופרוטה – מצטרפת לחשבון גדול? ת"ל; (קהלת ז, כז) 'אזות לאזות למצוא זושבון'. וכן מצינו בסוטה, שבמדה שמדרה – בה מדרו לה; היא עמדה על פתח ביתה ליראות לו – לפיכך כהן מעמידה על שער נקנור, ומראה קלונה – לכל... היא קשטה לו פניה – לפיכך פניה מוריקות וכו'". ופירש"י: "ואע"ג ד'מדה' – עצמה – בטילה, שפסקו ארבע מיתות בית דין; 'במדה' לא בטיל. שמודדין להם לעובדי עבירה – במדה שמתחייבים בה, ומתים – כדוגמת אותה מיתה; דין ארבע מיתות. דין שמים – שהיא דוגמתו; נופל מן הגג. דומיא דסקילה, דתנן; 'בית הסקילה' – היה גבוה שתי קומות*, אחד מן העדים בא ודחפו וכו'; חיה דורסתו. ארי דורסו בצפרניו – ומפילו לארץ, וג"ז – דומה לנסקל; נחש מכישו. והארס שורפו; נמסר למלכות. ומיתת מלכות – מתיזין את ראשו בסייף*, ו'הרג' נמי – סייף הוא, כדאמרינן בסנהדרין (נב ע"ב): סרוככי. בומלנ"ט (תרגם אל"ר; פצע חמור), והוא חולי בגרונו; בסאסאה. בתוך אותה סאה עצמה, כשאתה משלחה לאבדון – תריבנה; ואין לי אלא סאה. עבירה גדולה: תרקב. חצי סאה, 'תרי' וקב' – דהיינו שלשה קבין; תומן ועוכלא. משקלות קטנים הן... ומנין שכל פרוטה וכו'. ואע"פ שלא נפרעו ממנו פעם ראשונה ושניה – לא ויתרו לו עליהם, אלא מצטרפין לו אותן – לחשבון". והרע"ם פירש: "המקום ניולה. שמגלה כהן את ראשה, וסותר את שערה, וקורע את בגדיה; היא גילתה את עצמה. ישיבה בפרשת דרכים, וגלתה עצמה לנואף; המקום גלה עליה. שכהן – מעמידה על שער נקנור, ומראה קלונה לכל". וביאר המהרש"א: "ומנין שכל פרוטה וכו'. לכאורה, אין זה ענין לגבי 'במדה' דקאמר הכא. ויש ליישב, משום דעל חטא מועט כל כך דנקט, כתומן ועוכלא – אין אדם נענש, ומאי 'במדה' שייך ביה? וקאמר, דלענין צירוף – נקט להו, דמצטרפין אחת לאחת – להשתלם* במדה, ודו"ק*". וביאר בספר החינוך (תזריע, מצוה קעא): "וכלל גדול בכל הדברים, במדה שאדם מודד – בה מודדים לו. ופירוש דבר זה – לא ידעוהו רבים, כי יחשבו לפרש דבר זה אצל השם ברוך הוא – בדוגמת גמול בני אדם... ולא כן הענין אצל השם ברוך הוא חלילה... ומה שאמרו ז"ל אצלו ברוך הוא – 'במדה וכו', הכוונה לומר, כי כפי מעשה האדם – אם למובה אם להפך – יתכן לקבלת הגמול, כי לעולם באותו הענין ישישים כל מחשבותיו ויעשה מעשיו – בדוגמתו ממש תמשך עליו הברכה או ההפך". ועוד אמרו במדרש (זוטא קהלת ז, א. ילק"ש קהלת תתקעג): "טוב ללכת אל בית אבל. מוטב שילך במדה שיש בה פורענות – ממדה שאין בה פורענות. מוטב שילך במדה שנוהגת בעניים ובעשירים – ממדה שאינה נוהגת אלא בעשירים. מוטב שילך במדה שנוהגת בחיים ובמתים – ממדה שאינה נוהגת אלא בחיים". ועוד מצאנו בלשון הרמב"ם (משפטים, הלכות מלוה ולוה פ"י ה"א): "וכן בשאר הפירות, לא יִלְוֶה אותן – עד שיעשה אותן דמים. ואם לָוֶה ולא עשה אותן דמים, והוולו – מחזיר לו פירות במדה שִׁלְוֶה ממנו, או כמשקל". ועוד מצאנו בברייתא דפרקי היכלות רבתי (פ"ח ה"ה): "וארון הכתרים – מִחֲמַד ומצפה... ה' אֱלֹקֵי ישראל, במדה שמצפה (נ"א: שמצפים) לנאולה ולעת ישועה – ששמורה להם לישראל אחר חרבן הבית השני האחרון" (כלומר, בכמות ובמידת הצפייה שהוא [או הם] מצפים [אב"ד]). ועוד שנו שם (פ"ב ה"ב): "בְּנִי! למה אתם נופלים על פניכם? עֲמְדוּ ויִשְׁבוּ לִפְנֵי כִסְאִי – במדה שאתם יושבים בישיבה (פירוש, כשם ובאותו אופן שאתם יושבים בישיבה ולומדים בה [אב"ד]), וְתִפְּשׂוּ כתר,

בְּסִדֵּר. בעברית המחודשת, טוב ויפה [גם כמלת הסכמה] ('בסדר, אני בא איתכם', 'בדקתי את המכונה וראיתי שהיא בסדר גמור'). אך במקורותינו – פירוש, פרטים העומדים בסדרם הנכון (ותמיד מופיעה מלה זו בסמיכות).
גִּיל. ראה לקמן בפרק חמישי, 'תְּאָרִים וְתִכּוּנוֹת בְּאָדָם', ערך 'גִּיל'.
גֶּרֶף. בעברית המחודשת, תרשים השוואתי של מספרים (בטורים או בקוים עולים ויורדים). אך במקורותינו – פירוש, עביט (כלי לאיסוף לכלוך) יא.
דְּוִקָּא (דווקא). ראה מש"כ לקמן בפרק חמישי, 'תְּאָרִים וְתִכּוּנוֹת בְּאָדָם', ערך 'דְּוִקָּא (דווקא), דְּוִקְנִי (דווקני)'.

א

וְקָבְלוּ חוֹתָם, וְלָמְדוּ סֵפֶר תּוֹרָה זֶה – היאך תדרשוהו". **וכתב בעל הרוקח** בפירוש הסדור (סז, 'זהו רחום'): "עשה למען שמך" ורחם עלינו. למה מבקשים עבור השם? אלא לפי כי י-ה-ו-ה – לשון הוה עם כל בראיו במידה שיכולים להיות בעולם (פירוש, השם מתחשב עם בראיו בהתאם לכוחם ויכולתם [אב"ד]) והו' עשה למעל שמך המיוחד". וכ"כ בעל הרוקח בספר השם (ד"ה צ"ב-א-ו-ת): "לפי שהיה לו לבראות העולם, וגזר כמה בני אדם יהיו, וכמה בריות יהיו – שלא יהא העולם קצר, אלא במידה שיהא להם דיי (פירוש, במידה ובגודל שסיפקו להם [אב"ד])."

כַּתְּבוֹב (בראשית ו, ג): "לֹא יִדְוֹן רוּחִי בְּאָדָם לְעֹלָם", ות"י: "לֹא יִתְדַנֵּן כָּל דְּרִיא בִּישְׂאֵי דְעִתִּידִין לְמִיקָם – בְּסִדֵּר דְּיִנְיָא דְּהָרָא דְּמִבּוּלָא" (תרגם יח"ט: "לא יידנו כל הדורות הרעים שעתידיים לקום – בסדר הדיינים של דור המבול"). **ושנו במשנה** (יומא פ"א מ"ג): "וקורין לפניו בְּסִדֵּר הַיּוֹם", ופירש"י: "בסדר היום. פרשת אחרי מות". **ועוד איתא במדרש** (תנחומא, צו יד): "אלולי התנוקות שקורין בסדר הקרבנות – לא היה העולם עומד". **ועוד איתא בזוה"ק** (בראשית נו ע"א): "ומכדין אתהדרו אתוון למפרע* בסדר תשר"ק" (ותרגם המתמ"ד: "ומא חזרו שאר האותיות למפרע בסדר תשר"ק"). **ועוד פירש"י** (יומא ה ע"ב): "דבצוואה כתיב (שמות כט, ט) 'וזגרת אותם אכנט אהרן ובניו', משמע חגירתם של אב ובנים – בסדר אחד, ולא הפסיק לבישת בגד אחר בינתיים. ובעשייה כתיב באהרן (ויקרא ת, ז) 'ויזגור אותו באכנט' בסדר לבישת בגדים וגו', והלבישו כל המלבושין, ואח"כ הקריב בניו והלבישם... ובעשייה נאמרה חגירתו – בסדר שאר בגדיו, וחגירת בניו – לעצמן בסדר בגדיהן". **ועוד פירש"י** (עז"פ שמות כו, כג-כה): "כל שמונה הקרשים – בסדר אחד הן... נמצאו שמונה קרשים בסדר המערבי". **ועוד פירש"י** (שבת קכט ע"א): "שצ"מ חנבל, סדר השעות בשנתלו המאורות והמזלות, שעה ראשונה וכו'... וחזורים הלילה* לעולם. נמצא בסדר זה לעולם סימני מזלות וכו'". **ועוד פירש"י** (קידושין כ ע"א): "ובי ימוך אחיך. הכל בסדר סמיכת פרשיות הוא דורשו". **ועוד מצאנו** בפירוש הרמב"ן (שמות מ, א): "וכל זה בסדר נכון". ובשו"ת מהרש"ל (עג): "הכתובים בסדר יפה".

כְּמוֹ שֶׁאִמְרוּ בַּגִּמ' (ברכות כו ע"ב): "ת"ר; גרף של רעי ועביט של מי רגלים – אסור לקרות ק"ש כנגדן, ואע"פ שאין בהן כלום", ופירש"י: "גרף ועביט. שניהם – כלי חרס הם, אלא של רעי – קרוי 'גרף', ושל מי רגלים – קרוי 'עביט'". וכתבו התוס' (ד"ה 'גרף'): "גרף של רעי. פירש"י, של חרס – בלוע. משמע לפירושן; אבל כלי דלא בלע, כגון זכוכית – אפשר דשרי". וכ"כ הרשב"א: "דבכל התלמוד, 'גרף של רעי' – היינו של חרס, אבל של עץ ושל זכוכית ושל מיני מתכות – שרי". והרא"ש (פ"ג גג) כתב: "ויש להסתפק אם הוא הדין (הכא) בעביט של עץ ושל זכוכית". **ועוד אמרו בגמ'** (שבת מז ע"א): "אלא אמר אביי; מידי דהוה – א' גרף של רעי. אמר רבא; שתי תשובות בדבר; הרא, גרף של רעי – מאיס, והאי – לא מאיס. ועוד, גרף של רעי – מיגיל, והאי – מיכסי", ופירש"י: "גרף. כלי חרס המוכן לכך". [ומוסף] הערוך (עז"ה 'גרף ב') פירש: "פירוש, כלי מיוחד לצוואה". ופירש המאירי: "גרף של רעי, והוא הדין לכל הדברים המאוסים, אם הם מגולים – מותר למלטם כדי להוציאם מן הבית". ופסק הרמב"ם (זמנים, הלכות שבת פ"ו ה"א): "כל דבר מטונף כגון רעי וקיא וצוואה וכיו"ב, אם היו בחצר שיושבין בה – מותר להוציאן לאשפה או לבית הכסא, וזה הוא הנקרא 'גרף של רעי'".

זָעוּם. בעברית המיוחדת, כמות קטנה ומקומצת. אך במקורותינו – פירושו, שְׁזַעְמוּ וְכַעְסוּ עלייך.

חִיּוּבִי. בעברית המיוחדת, מספר גדול יותר מאפס [פלוס בלע"ז] ('יש לי בחשבון יתרה חיובית ולא שלילית'), או תשובת 'כן' [פוזיטיבי בלע"ז] ('האם אני פטור מלבוא היום? התשובה – חיובית'), 'בדיקת המעבדה העלתה תוצאה חיובית – לכן הוא פטור מללכת ללימודים'. אך במקורותינו – פירושו, דבר שהוא חובה לעשותו^{יג}, או מְחִיב עשיית או קיום דבר^{יד}.

^{יב} **ככתוב** (מיכה ו, י): "ואִיפֹת רוּחַ זַעֲמוֹה", ותרגם יב"ע: "ומכילין דשקר מיתין לוט". ופירש"י: "ואִיפֹת רוּחַ זַעֲמוֹה. מִדָּה קִטְנָה, שֶׁשִּׁירִיכֶם מֵרַמִּים בָּהּ – הָעֲנִיִּים, וּמִבִּיֵּאִין אוֹתָן לִידֵי רוּחַ – הִיא זַעֲמוֹה בֶּאֱפוֹ שֶׁל הַקֵּב"ה" (כנראה מכאן טעה המחדש, שהבין שכאילו התיבות 'מדה קטנה' – הן פירוש ל'זעמוה', ואינו אלא כי הן פירוש לאִיפֹת רוּחַ [אב"ד]). וראב"ע פירש: "אִיפֹת אוֹצְרוֹת רֶשַׁע, מִמּוֹן שֶׁקִּיבֵן בְּרֶשַׁע וּבִאִיפֹת רוּחַ חֲסֵדָה – שֶׁהִיא זַעֲמוֹה לְשֵׁם, וְלֹא יֹאמֶר בִּלְבוֹ – אֵינֶנּוּ יֹרֵא מִלִּפְנֵי הַשֵּׁם, שִׁיאֲמַר בִּלְבוֹ 'הָאוֹכֵחַ בְּמֵאֲזֵנִי רֶשַׁע?!'". והרד"ק פירש: "ואִיפֹת רוּחַ זַעֲמוֹה. אִיפֹת רוּחַ – תִּמְצֵאוּ בְּבֵית הָרֶשַׁע, שֶׁהִיא זַעֲמוֹת הָאֵל – לִיתְבַּרְךָ... אִיפֹת רוּחַ. זֶה הִיא אִיפֹה קִטְנָה, שֶׁהִיא רוּחַ וְחֲסֵדָה". (וכ"פ הרד"ק בסה"ש [שרש זעם], ש'זעמוה' – היא מלשון 'זעם' וכעס). ומצ"צ פירש: "ואִיפֹת זַעֲמוֹה. מִלְשׁוֹן זַעַם וְכַעַס, וּבִמְצַד הוֹסִיף: 'רָאוּ אִם עֲדִיין' – בְּבִיתוֹ, אִיפֹה כְּחוֹשָׁה וְחֲסֵדָה – לְהוֹנוֹת בָּהּ הַבְּרִיּוֹת, הַמַּעֲלוֹת זַעַם בֶּאֱפוֹ שֶׁל הַקֵּב"ה". והמלבי"ם פירש: "ואִיפֹת רוּחַ זַעֲמוֹה. גַּם הָאִיפֹה הַקְּבוּעָה מִן הָרוּחִים הַמְּמוֹנִים – לִפְקֹחַ עַל הַמְּדוּת, וְהֵם קוֹבְעִים אֶת הָאִיפֹה – שֶׁתְּהִיָּה אִיפֹת צֶדֶק, גַּם אִיפֹה זֶה – הִיא זַעֲמוֹה, שֶׁהֵשֵׁם – זֶעַם עֲלֶיהָ". **וְעוֹד** פירש הרד"ק (זכריה א, יב): "זֹאת עֲרֵי יְהוּדָה אֲשֶׁר זַעֲמָתָהּ זֶה שִׁבְעִים שָׁנָה. אִם עַל מָה שֶׁעָבַר... הָיוּ שִׁבְעִים שָׁנָה לְמַלְכוּת בָּבֶל, וְזַעֲמוֹה הִיָּתָה כָּל מַלְכוּת נְבוּכַדְנֶצַּר. אוֹ אֲמַר 'זֶה שִׁבְעִים שָׁנָה' – עַל זְמַן הַמֶּרָאָה... וְאֵעִיף שׁוֹן הַמֶּרָאָה – הִיָּתָה בְּחֶדֶשׁ שְׁבַט, וְהֵם הִחֲלוּ לִבְנוֹת בְּחֶדֶשׁ כִּסְלִיו, אֵעִיף – זַעֲמוֹה הִיָּתָה עֲדִיין, וְכָל זְמַן בְּנוֹתָם הָעִיר – בְּמַלְחָמָה הָיוּ עִם צָרִיחֶם". **וְכֵן אוֹמְרִים** בְּקִינָה לְתִיקוֹן חֲצוֹת (לאחר תיקון רחל. והתימנים בסוף קִינּוֹת לֵיל ת"ב): "עוֹרָה נָא יִמְיִינָךְ רִמָּה, וְלִזְעוּמָה קְרָא נְהֻמָּה, וְיֹאמַר לָעַם דְּלָה וְעִנּוּמָה, עֲנִיָּה סוֹעֵרָה נַחֲמָה", וּבִיָּאֵר מֵהֶרֶץ בַּעַץ חִיִּים: "וְלִזְעוּמָה. יִשְׂרָאֵל, שֶׁזַּעַם בָּהֶם הִשְׁיִיתָ – מִיָּהָר בַּחוּזִין נְבִיאִיךְ, שֶׁתְּנַחֵם לָהֶם – בְּנַחֲמוֹת הַכְּתוּבוֹת". (בג"ש שפ"ב).

^{יג} **כְּמוֹ שֶׁמִּצְאָנוּ בַּט"ז** (א"ח תלה סק"ב): "ועל הבדיקה שלאחר הפסח – לא יברך. די"ל, כיון דאינו אוכל חמץ כלל – הוי הבדיקה חיובית, מחמת איסור אכילה". ועוד בשו"ת נוב"י (מה"ק א"ח מא): "שהרי עיקר מעמיה דבעל העיסור, משום כיון דברכה אחרונה במנהגא תליא – אין קפידא בהפסקה. ולפי"ז נ"ל, דלענין הולך ממקומו, אדרבה נרע מפי מה שברכה אחרונה – אינה חיובית, והוי כדברים שא"צ ברכה במקומן – שהליכה הוי הפסק". וכן בשו"ת האלף לך שלמה (א"ח שפ): "כיון שבתחילה בִּדְקָה בֵּית אֶחָד כְּדִינוֹ, וְשׁוֹב לֹא הָיוּ בְּרַכָּה לְבַטְלָהּ, וְאִם אֵינָה מִפְסִיק – לֹא הָיוּ בְּרַכָּה לְבַטְלָהּ, וְכִיוֵּן דִּאיֵנוּ מְצֻיָּה חִיּוּבִית עָלָיו. דֹּאף דִּהְבִּדְקָה – הָיוּ חִיּוּב, מ"מ אֵינוּ דוֹמֵה לְתַפְלִין, דְּהָיוּ מְצֻיָּה מוֹטֵלָה עָלָיו מִמֶּשׁ, וְאִי אִפְשָׁר ע"י שְׁלִיחָה". **וְעוֹד מִצְאָנוּ בַּפ' הַרְא"ם** (דברים ו, יג): "וכי אם יאמר הרופא לחולה; 'אל תאכל צונן, ואל תשכב בטחב' – בזמן שאתה חולה. ותאכל צונן, ותשכב בטחב – בזמן שאתה כבריא". הַיְּחִיּוּב מוֹזֵה, שִׁיְהִיָּה דְּבוּרוֹ הַשְּׁנִי – כְּמוֹ דְּבוּרוֹ הָרִאשׁוֹן? שְׁכֵמוֹ שֶׁהִדְבּוֹר הָרִאשׁוֹן – חִיּוּבִי, שֶׁלֹּא יֵאָכֵל צוֹנָן וְלֹא יִשְׁכַּב בְּטַחֲב, כֵּן דְּבוּרוֹ הַשְּׁנִי – חִיּוּבִי, שִׁיאֲכַל צוֹנָן וְיִשְׁכַּב בְּטַחֲב? זֶה הָא שְׁקָר בְּלִי סִפְקָן אֵלָּא, הָרִאשׁוֹן – חִיּוּבִי, וְהַשְּׁנִי – רְשׁוּתִי, שֶׁאִם יִרְצֶה שִׁיאֲכַל צוֹנָן וְיִשְׁכַּב בְּטַחֲב – הִרְשׁוּת בִּידּוֹ, כִּי מֵאַחֵר שֶׁהוּא בְּרִיא – לֹא יוֹזִיק בּוֹ".

^{יד} **כְּמוֹ שֶׁמִּצְאָנוּ בַּסֵּפֶר הָעִיקָרִים** (מאמר ב, פ"י): "הוא מבואר, שתואר ה'אחד' הנאמר עליו יתברך – כְּאֵלּוֹ הוּא עֲנִין שׁוֹלְלִי, וְלֹא עֲנִין חִיּוּבִי. וְלֹזֶה, לֹא יְחִיּוּב רְבּוּי – בַּעֲצֻמוֹתָיו יִתְבַּרְךָ. וְזֶהוּ שֶׁנִּתְבָּאֵר בְּתוֹרָה בְּפִירוֹשׁ 'שְׁבוּעַת יִשְׂרָאֵל' ה' אֵלֵהֶם ה' אֶזְדָּר, כְּלוּמַר... מִצֵּד עֲצֻמוֹ – הוּא אֶחָד, וְאֵין שְׁנֵי דוּמָה לוֹ, וְאֵין זוּלָתוֹ מִחוּבִיב הַמִּצְיָאוֹת... וְכֵאלּוֹ נִתְבָּאֵר בּוֹזֵה, שֶׁעֲנִין הָאֶחָדוֹת הֵנָּא מֵעַלְיוֹ יִתְבַּרְךָ – הוּא עֲנִין שׁוֹלְלִי וְלֹא עֲנִין חִיּוּב, וְלֹזֶה לֹא יִתְחַיֵּב – רְבּוּי בַּעֲצֻמוֹתוֹ, לִפִּי שֶׁאֵינֶנּוּ תוֹאֵר נוֹסֵף עַל הַעֲצֻמוֹת", וּבִיָּאֵר רַבִּי גְּדַלְיָה

חצות היום¹⁰, ועל פיו קובעים את זמן חצות הלילה¹¹. חזמנו משתנה במשך השנה – בהתאם לאורך היום והלילה¹², ובא"י – חל בין 11:22 11:55 [ובארצות אחרות חל גם אחרי 12:00].

א

– קוב"ה אתער בנגנתא דעדן, ודינין דלתתא – לא משתבחן, וכל נימוסין דלעילא בליליא – לא אשתכחו אלא בפלגות ליליא ממש. מנלן? מאברהם, דכתיב 'ויזולקך עליהם לילה', במצרים – 'ויהי

בזוצי הלילה¹³ (ופירש המתמ"ד: "רבי אבא, היה בא מטבריה לבית השרה של חמיו... פגעו באמצע דרכם – בכפר מרשא, ונכנסו ללון באכסניא אחת. כשרצו ללכת לישון, איר אבא לבעה"ב, האם יש כאן תרנגול? שאלו בעה"ב, למה נצרך לך תרנגול? א"ל רבי אבא; לפי שאני נוהג – לקום בחצות לילה ממש, לכן אני צריך תרנגול" – שיעור אותי משינתו. א"ל הבעה"ב; אינך צריך תרנגול להעיר אותך, כי יש לי סימן בביתי – מתי הוא הצות ממש. כי משקל זה שלפני מטתי – אני ממלא מים בתחילת הלילה, והוא נוטף טפות טפות – דרך נקב דק שבו, ובחצות הלילה ממש – מתרוקנים כל המים מן הכלי, ומתגלגל ויורד זה הכלי הדבוק במשקל, ונודם ועושה רעש, ואז נשמע קול הרעש – בכל הבית, ומעורר את בני הבית משינתם, ואז הוא הצות לילה ממש... בחצות הלילה – נהם אותו הגלגל של המשקל, ועשה רעש בבית. כמו ר"א ור"י, והבינו את עצמם לעסוק בתורה. שמעו לאותו בעה"ב שהיה יושב... ושאל; מה ראה דוד שאמר 'זו צות לילה' – ולא 'בחצות לילה'? כי אם רצה לומר שהוא קם בחצות, היה לו לומר 'בחצות'... כי בחצות הלילה ממש – המלכות וכל פמליא שלה, נמצאים ומוכנים – לשמוע קול התורה של בני ישראל, ואז היא השעה שהמלכות נכנסת בגן עדן – להשתעשע עם הצדיקים... ועוד אמר זקני; שבתחילת שעה ראשונה של הלילה (ו"א 'שלש שעות ראשונות של הלילה') – מתעוררים כל בעלי דינים החיונים שלמטה, והולכים ומשומטים בעולם – עד חצות, ורוצים לשלוט – ולחזק בני אדם, אח"כ בחצות הלילה ממש – המלכות מתעוררת לדרת בג"ע... ואז כל בעלי הדינים החיונים שלמטה – אינם נמצאים עוד בעולם אלא נכנסים... וכל הנהגות הדין של המלכות... אינן נמצאות ויוצאות לפועל – אלא בחצות לילה ממש... מנלן שבתחילת לילה יש הנהגת הדין בעולם ע"י המלכות? מאברהם... כשהלכו ללחום עם המלכים – נחלק עליהם הלילה לחצאין, והיה זמן חצות – ואז נצחו את המלחמה, וכן כתיב במצרים וכו').

¹⁰ **כמו שאמרו בגמ'** (פסחים יב ע"ב): "מתחילת חמש – לא ניכול, חמש – חמה במזרח, ושבע – חמה במערב. אי הכי, בשית – נמי ניכול. א"ר ארא בר אהבה; שית – יומא בקרנתא קאי", ופירש"י: "אי הכי בשש נמי ניכול. דהא בשש, עדיין לא נטתה חמה לצד מערב – אלא באמצע הרקיע, וזריחתה – תחתיה בראש כל אדם, ואין צל נוטה – לא לכאן ולא לכאן, אלא תחתיו; יומא: חמה; בי קרנתא קאי. באמצע הרקיע קרובה לנמות למזרח וקרובה לנמות למערב, ואין עומדין עליה". (וביאר התו"ט [פסחים פ"ה מ"א]: "כתב הר"ב, דזמן שחיטת תמיד – מבי נימו צללי ערב [שהוא משש שעות ומחצה ולמעלה – שחמה נוטה למערב. שחצי שש וחצי שבע – היא עומדת באמצע הרקיע], ואין צל – נוטה, אלא צל כל אדם – תחתיו. ר"ל, ואין לו נטיה – לא למזרח ולא למערב. אבל שיחיה תחתיו ממש – זהו דבר שהחוש מבחישו, בכל אלו הארצות ואף בא"י. לפי שאין צל כל אדם תחתיו – אף באמצע היום, אלא להשוכנים בין ענול סרסן – לענול גדי... אבל לשוכנים חוצה לענולים האמורים – לעולם השמש דרומית או צפונית להם, ועושה צל בהכרח הנוטה לצפון או לדרום, אפילו בעה"ב). והמאירי כתב (פסחים ה ע"א): "הרשב"ם פירש, שהיום כולו נחלק לארבעה חלקים – שש שעות לכל אחד... וחכמי האיציטגנינות, מנקודת ראיית חצות היום שהשמש נגלה לכל העולם". וכ"כ הלבוש [מלכות] (א"ח רג, א): "בכל יום, בסוף שש שעות אחר זריחת השמש שלו – החמה היא בחצי השמים, והוא חצי יום". **וכן הביאו בס' הזמנים בהלכה** (ח"א פ"ז, א) ובאנ"ל (ח"ט ערך 'חצות') בשם הקדמונים (רבינו אברהם ב"ר חייא הנשיא בספר העיבור [מאמר א, שער ט]. מהר"ח בספר התכונה [פ"ג], שזמן חצות היום – הוא בחצי הזמן שבין זריחת החמה לשקיעתה, כלומר בסוף שש שעות זמניות של היום, שאז החמה מגיעה לסוף גובהה ועלייתה, ומכאן והלאה – היא נוטה לערוב למערב.

¹¹ שלכל הדעות (שנחלקו לגבי גבולות היום לענין חישוב השעות הזמניות), מודדים את האמצע שבין זריחת החמה לשקיעתה (אנ"ל שם, בשם דברי יחוסף ועוד).

¹² **כמו שהביא בס' הזמנים בהלכה** (ח"ב סה, א) בשם הקדמונים (ראב"ח הנשיא בספר העיבור [שם], הר"ה במאור הקטן ל"ה כ ע"ב, מהר"ח בספר התכונה [שם]: "ובהנני השמש אל קו חצי היום שתחת הארץ – הוא חצי הלילה", ודברי יחוסף: "כי כמו שחצות היום – ברנע שהשמש מכון תחת ממעל לראשינו, כן חצות הלילה – ברנע שהשמש מכונת תחת רגלינו, דהיינו מכונת ממעל לראשי האנשים אשר תחתיו"). **והביא הכה"ח** (א"ח א, ס"ק ז) בשם נהר שלום: "ומיד אחר שש שעות משתים-עשרה שעות של הלילה, שהוא מחצות היום – כשהחמה בראש כל אדם, שאז הוא חצות היום ודאי, בכל מקום, בגן עדן, ובכל האקלימים כנודע... אז הוא ודאי חצות הלילה ממש, כי בחורף – הלילה לווה שעות מתחילת היום ומסופו, כמו שתי שליש התוספת בקירוב וכו', וכמו כן בקיץ – היום לווה מהלילה, שעות שליש התוספת בקירוב וכו'".

¹³ **כמש"כ בהגהות בן אריה** (בילקוט מפרשים על ש"ע א"ח מכו"ר, סי' טז) בשם אביו רבי ידידיה ליפקין: "שחצות היום, אינו תמיד – השעון שנים עשר, רק לפעמים הוא מוקדם, ולפעמים הוא מאוחר. ורק חצות היום של השמש – הוא הרגע האמצעית[ית] שבין ג' החמה לשקיעת החמה, ואז השמש בנובה –

טוֹחַ (טווח). בעברית המחודשת, זמן או מרחק מוגדר ('עמדותי' בטווח שמיעה'. ייש לשלם את החוב בטווח של כמה ימים'). אך במקורותינו – פירושו, מרחק הטיחה והזריקה של חפץ הנורק או הנורהכא.

יוֹבֵל. ראה לקמן בפרק ששה-עשר, 'דעת מְזוּמָה', ערך 'יוֹבֵל'.
יְמָמָה. בעברית המחודשת, מעגל יום ולילה שלמים, עשרים וארבע שעות. אך במקורותינו (בארמית), היא 'יום' – זמן האור בלבדכב.

א

יותר משאר היום... ולמדנו מדבריו ז"ל, לענין מנחה גדולה, שצריך להמתין חצי שעה – אחר חצות היום של השמש... ולפעמים יתאחר אחר השעון שנים עשר – ערך רבע שעה. ואפשר לדעת הזמן חצות היום, לראות הנץ והשקיעה – בלות, ולדעת מזה – מתי הוא מוציאתו. והוא נ"מ להלכה למעשה – לעניינים רבים (ע"פ אנת"ל שם): **קביעת חצות היום:** לענין תחילת זמן תפילת מנחה גדולה (חצי שעה לאחר חצות [ש"ע א"ח רלג, א. משב"ר ס"ק ד, וכה"ח ס"ק ו]), וכשיבנה ביהמ"ק במהרה בימינו – לזמן תחילת הקרבת תמיד של בין הערבים* (חצי שעה לאחר חצות [רמב"ם עבודה, הלכות תמידין ומוספין פ"א ה"ג]), לענין סוף זמן תפילת שחרית לשוגג ואנוס (ש"ע ורמ"א א"ח פט, א. משב"ר ס"ק ו-ז, וכה"ח ס"ק ייא), לענין זמן אמירת סדר קרבן פסח (ובזמן ביהמ"ק – זמן הקרבנות [רמב"ם קרבנות, הלכות קרבן פסח פ"א ה"ד]) ואפיית מצות מצוה בערב פסח (ש"ע א"ח תנח, א. משב"ר ס"ק א, וכה"ח ס"ק א-ג), לענין זמן סעודת ת"ח (ש"ע א"ח קנז, א. משב"ר וכה"ח ס"ק ג), לענין השלמת תענית גשמים (ש"ע א"ח תקעה, יא. משב"ר ס"ק כז-כח), לענין זמן אכילת סעודה שניה של שבת [ור"ט] ותחילת זמן אכילת סעודה שלישית (ש"ע א"ח רצא, ב. משב"ר ס"ק ז, וכה"ח ס"ק י), לענין איסור תענית בשבת ויר"ט (ש"ע א"ח רפח, א. משב"ר ס"ק א, וכה"ח ס"ק ב-ג), לענין איסור עשיית מלאכה בערב פסח (ש"ע א"ח תסח, א. משב"ר וכה"ח ס"ק א), ובער"ש (מזמן מנחה גדולה [דעת י"מ הראשון בש"ע א"ח רנא, א. אך המשב"ר ס"ק ג, וכה"ח ס"ק חט – מקילים כ"מ השני, שהוא מזמן מנחה קטנה]) ועי"ט (רמ"א א"ח תקטק, א. משב"ר ס"ק ה-ו, וכה"ח ס"ק יג-יד), ויר"א איסור אכילת פת בערב יר"ט ראשון של סוכות (רמ"א תרלט, ג. וראה משב"ר ס"ק כז, וכה"ח ס"ק ט), לענין איסור הספד בער"ש (רמ"א א"ח תכ, א), לענין הקלה בכמה מדיני תשעה באב (רמ"א א"ח תקנד, כב. כה"ח ס"ק קה), ולענין תחילת איסורי אבלות שונים בערב ת"ב (רמ"א א"ח תקנג, ב. משב"ר ס"ק ח, כה"ח ס"ק טו) וסיומם בעשרי באב (רמ"א א"ח תקנת, א. אך ראה כה"ח ס"ק י), לענין זמן השני לחלוקת פאת השדה לעניים (רמב"ם זרעים הלכות מתנות עניים פ"ב ה"ז). ועוד נ"מ לענין הלכות רבות בזמן שביהמ"ק קיים. וקביעת חצות הלילה: לענין סוף זמן אכילת מצה ואפיקומן (לכתחילה [ש"ע א"ח תעז, א. משב"ר ס"ק ו, וכה"ח ס"ק יב], ולע"ל – סוף זמן אכילת קרבן פסח (רמב"ם קרבנות, הלכות קרבן פסח פ"ח ה"טו) ויר"א גם מרור (משב"ר תעז ס"ק ו) ואמירת הלל שבהגדה (רמ"א תעז, א. משב"ר ס"ק ז, וראה כה"ח ס"ק יד), לענין סוף זמן אכילת פת בסוכה בליל י"ט ראשון של סוכות (רמ"א א"ח תרלט, ג. משב"ר ס"ק כז, וכה"ח ס"ק נט), לענין סוף זמן קר"ש של ערבית לכתחילה (ש"ע א"ח רלה, ג. משב"ר ס"ק כח, וכה"ח ס"ק כה), לענין תחילת זמן אמירת תיקון חצות (ש"ע א"ח א, ב. כה"ח ס"ק ז), ולענין תחילת זמן אמירת סליחות (ש"ע א"ח תקפא, א. כה"ח ס"ק א-ד. כה"ח ס"י רלז ס"ק ח), ולכמה ענינים הוא סוף זמן מוצש"ק ומוצי"ט (כה"ח ס"י ש, סק"ד וסק"ח. וסימן קלא סק"ד), וע"פ הקבלה, לענין תחילת זמן ברכות השחר (כה"ח ס"י מו ס"ק מט), ולענין איכות* השניה (כה"ח ס"י א ס"ק ז). ועוד נ"מ לענין כמה הלכות בזמן שביהמ"ק קיים.

^ב כמופיע בלוחות השונים (ראה ציור מבאר באנת"ל חט"ז עמ' תקג-ד). ויש עוד שיטות נוספות לחישוב חצות הלילה: (א) משמעות הזוה"ק (ח"ב ויקהל, קצה ע"ב) שמחשבים את שעות הלילה בנפרד לשתי-עשרה שעות – ר'חצות' היא באמצען, שש שעות זמניות כאלה לאחר צאה"כ [ולא ע"פ שעות היום], וראה בס' הזמנים בהלכה [ח"א פ"ד, ה-י] אנת"ל [שם, ציונים 25 ו122]. שהביאו ביאורי הגדולים וישוביהם לדברי הזוה"ק, שחלקם השוו דבריו לדברי התלמוד, וחלקם נקטו שהוא רק לענין מעלת חצות, ולא להלכות היום והלילה [אמנם יש שקבלוהו להלכה, כלקוטי מוה"ר ח"א קמט]. (ב) שיטת מרב"ק א"ש (אור"צ ח"ב פ"ד ח, ופס"ב ב), שיש להוסיף כשבע דקות – על הזמן שבלוחות [כי החשבון צריך להיות – אמצע השעות מהזריחה עד השקיעה כדעת רבי יוסי, שהיא שלש-עשרה דקות ומחצה לאחר השקיעה שבלוחות]. (ג) יש מצדדים לענין אכילת מצה וקדרשים (אשל אברהם [מבטשאשט, תנינא תעז], מנחת שלמה [ח"א צא, טו], שמא יש למדוד בשעות זמניות המחושבות מעלות השחר – כזמן אכילתם).

^{כא} כמו שאמרו במדרש (ב"ר וירא נג, יג): "א"ר יצחק; 'כמטוזוי קשית', שני טווחים בקשת – מיל', ופירש"י: "כשארם מושך בקשת שתי מיחות, לסוף הראשונה מתחיל האחרת – יכול לירות מיל*. והו' אומן* לירות בקשת, ופחות מכאן – לאו אומן לירות מיקרי". ובמת"כ פירש: "מדרכתיב 'כמטוזוי' – שתי מיחות, וכשירה פעם שניה, ממקום שכלה הירייה ראשונה – היא אֶלְפִים אמה".

פְּזִיטָה. ראה מש"כ לקמן בפרק ארבעה-עשר, 'צִמְחִים', ערך 'זִיטָה'.

פְּזִיטָה (כיוון). בעברית המחודשת, הצד הפונה כלפי מקום [אף אם אינו פונה אליו במדויק] (הוא אינו יודע בדיוק לאן לפנות, אך הוא בכיוון הנכון). אך במקורותינו – פירושו, כוונה [מדויקת ומצומצמת אל המקום]כי.

לְהֵלֵךְ. בעברית המחודשת, [רק] כשמביאים מובאה ממקור שיבוא לאחר מכן (משמש כמו 'לקמן'). אך במקורותינו – פירושו, הלאה מכאן (גם לפני כן) [משמש גם כמו 'לעיל', ולכן אומרים אותו גם על מובאה ממקור שעברנו כבר]כה.

א

כְּתוּב (בראשית א, ה): **וַיִּקְרָא אֱלֹקִים | לְאֹר יוֹם, וְלָחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה, וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם אֶחָד,** ות"א ות"י: **וַיִּקְרָא ה' לְנֹהָרָא יִמְמָא, וְלַחֲשׁוּכָא קָרָא לַיְלָא, וַיְהִי רָמַשׁ וַיְהִי צֶפֶר יוֹמָא הָרִאשֹׁן.** וכן כתוב (בראשית א, יד): **"לַהֲבַדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה,"** ות"א ות"י: **"לֹא־פִרְשָׁא בֵּין יִמְמָא וּבֵין לַיְלָא."** (אך הזמן הכולל את כל העשרים וארבע שעות של יום האור וליל החושך יחד – מתרגם אונקלוס "יומא", כמו בפסוק [בראשית ב, ב]: **"וַיְבָרֶךְ אֱלֹקִים אֶת-יוֹם הַשְּ�בִיעִי וַיְקַדְּשֵׁהוּ, הַמָּדְבָר עַל כָּל יוֹם הַשַּׁבָּת מִכֵּנִיסָתוֹ וְעַד צֵאתוֹ – ת"א:** "יֵת יוֹמָא שְׁבִיעִיָּה"). **וְעוֹד אִמְרוּ בְּגַמ' (ברכות ג ע"ב):** "אָמַר רַבָּא; תְּרִי נִשְׁפִּי הוּא, נִשְׁפָּה לַיְלָא – וְאֵתִי יִמְמָא, נִשְׁפָּה יִמְמָא – וְאֵתִי לַיְלָא." ופירש הריטב"א: **"נִשְׁפָּה יִמְמָא. כְּלוּמַר, קִפְּץ וְנִסְתַּלַּק הַיּוֹם וְכֹא הַלֵּילָה מִיָּד... וַיֵּא, 'נִשְׁפָּה' כְּמוֹ 'נִשְׁבַּח'... וְהוּא לְשׁוֹן פְּרִיחָה... פָּרַח הַיּוֹם וְכֹא הַלֵּילָה, פָּרַח הַלֵּילָה וְכֹא הַיּוֹם,"** ואף **מְצִינוּ** שְׁכַתְּבוּהוּ בַּה"א בסופו, בתלמוד ירושלמי (דפוס ונציה רפ"ג): **"מִשְׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים נִכְנְסִין לֹכְל בְּתַרְוֻמָּתָן – יִמְמָה הוּא, וְעַם כּוֹכְבֵּיָא הוּא."** וכן בחידושי הרשב"א (נדה סז ע"ב – סח ע"א [מוהר"ק]): **"וְהִכִּי קָאָמַר; לִיִּטְבֹּל בִּימְמָה שְׁבִיעִי – וְלִישְׁתְּרִינִי לְבַעַל, שֶׁהִי מִקְצֵת הַיּוֹם – כְּכָלוֹ בְּסִפְרֵת זְכָה... לְמִיחָה בִּימְמָה וְלִמְסַבֵּל בַּלֵּילָה – טַפִּי עֲדִיף."** וכן בשו"ת בנימין זאב (ח"א קנד): **"שֶׁהַחֲמִירוֹ עַל עֲצֻמָּן מִדְּרַבִּי זִירָא לִישְׁבֹּלָא בִּימְמָה... הָא קָמֵן שְׁאִסוּר לְטַבּוֹל בַּיּוֹם."**

כְּמוֹ שֶׁאִמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (שיח"ר ח, ב): **"ד"א, 'הַיּוֹשִׁיבֵת בְּגָנִים זֹחֲרִים מִקְשִׁיבִים,' כִּשְׁיִשְׂרָאֵל נִכְנְסִין לְבֵתִי כְּנִסְיוֹת, וְקוֹרִין קְרִיאַת שְׁמַע בְּכִיּוֹן הַדַּעַת, בְּקוֹל אֶחָד, בְּדַעַה וְטַעַם אֶחָד,"** ופירש ביפה קול: **"כְּלָם מְכוּוֹנִין לְדַעַת אֶחָת בּוֹמֵן הַקְּרִיאָה."** **וְעוֹד כְּתַב הַרְמְבָּס** (שופטים, הלכות עדות פ"א ה"ה): **"הַחֲקִירוֹת וְהַדְרִישׁוֹת – הֵם הַדְּבָרִים שֶׁהֵן עֵיקַר הָעֵדוּת, וְבֵהֵן יִתְחַיֵּב אוֹ יִפְטֹר. וְהֵן; כּוֹנֵנֶת הַמַּעֲשֶׂה שְׁעִשָּׂה, וְכִיּוֹן הַזֶּמֶן וְכִיּוֹן הַמָּקוֹם – שֶׁבֵּהֵן יוֹזְמוֹ הָעֵדִים אוֹ לֹא יוֹזְמוֹ, שְׁאִין אֲנוּ יוֹכִלִין לְהוֹיֵם* – עַד שִׁיכּוּנוֹ הַזֶּמֶן וְהַמָּקוֹם."** **וְכֵן מְצִאנוּ** בַּסֵּפֶר הַחִינוּךְ (מצוה רמד): **"כִּי הֵשֶׁם בְּרוּךְ הוּא, בְּרָא עוֹלָמוֹ... וְעִשָּׂה וְצִיִּיר כָּל הַצּוּרוֹת, לְפִי מָה שֶׁהִיא צוּרָךְ עֲנִינוֹ רָאוּי לְהִיּוֹת מְכוּוֹנֹת בְּכִיּוֹן הָעוֹלָם (כלומר: בְּכוֹנֵנֶת בְּרִיאַת הָעוֹלָם)." וְעוֹד מְצִאנוּ** בַּמַּחְזוֹר וִיטְרִי (ח"א צג): **"בְּשִׁנְיָנִי וּבַחֲמִישִׁי, אַחֲרַי כָּל בְּקִשּׁוֹתַי, אוֹמַר כֹּאן ש"צ – בְּתַחֲנִינִי לִב וְכִיּוֹן לִב, וְכֹל צִיּוּר עוֹנִים אַחֲרָיו."** **וְעוֹד מְצִאנוּ** בַּשּׁו"ת הַרְשֵׁב"א (ח"א ט): **"וְכֹה שֶׁאִמְרַת 'בְּמָה יִשְׁוֹעַר אוֹתוֹ הָאֵלֶף שְׁאִין שִׁיעוֹר זְמַן בְּלִי סְבוֹב הַגִּלְגָּלִים. זֶה אִמְתָּ, אֵילוֹ לְקַח הָעֵנִין עַל צַד הַכִּיּוֹן הָאֶמְתִּי, רַק לֹא דְבָרוֹ בּוֹ – אֵלָּא בְּאִמְרֵת הַמִּשְׁכַּת הָעֵנִין כו"י."** **וְעוֹד מְצִאנוּ** בַּשּׁו"ת הַרִיב"ש (קכז): **"שֶׁהִרִי כְּתַבוּ הֵם עֲצָמָם בְּלִשׁוֹן הַכְּתָב הַהוּא; 'כְּתַבְנוּ וְחַתְּמָנוּ שְׁמֵנוּ פֶּה,' כִּדִּי שְׁיִמְצָא תְּמִיד בְּכִיּוֹן הַלִּשׁוֹן שֶׁאִמַּר – מִמֶּשׁ, לֹא פָחוֹת וְלֹא יוֹתֵר."** **וּבִתּוֹרַת הַמִּנְחָה** (לרבנו יעקב ב"ר חננאל סקלי [תלמיד הַרְשֵׁב"א], פֶּרֶשׁת פֶּקוּדִי, דְּרַשָּׁה לז) **כְּתַב:** **"שִׁיחִיו אוֹתָם בְּתֵי כְּנִסְיוֹת וּבְתֵי מִדְרָשׁוֹת – מוֹכְנוֹת וְגַם מְכוּוֹנוֹת לִשְׁכִינָה. וְכֹה הִיא הַהִכְנָה וְהַכִּיּוֹן (כלומר הַהִכְנָה הַמְדִּיקָה [אב"ד]) שִׁיחִיו לְבֵת כְּנִסְיוֹת וּבְתֵי מִדְרָשׁוֹת – כִּדִּי שֶׁתִּשְׁרַח בְּהֵם נִיצוֹץ הַשְׁכִּינָה? שִׁיחִיו מְכוּוֹנִים בְּבִנְיָם (בְּדִיק וְצִמְצוּם [אב"ד]) בַּחֲלוֹנוֹת כְּנַגַּד בִּיהִמ"ק, וְהַתְּפֹלָה – בְּכוֹנֵנֶת הַלֵּב שֶׁלֹּם."** **וּבְאַרְחוֹת צִדִּיקִים** (שַׁעַר הַזִּכְרָה ד"ה הַשְּׁמִינִית) **כְּתַב:** **"הֵנָּה יִפְנֹו לְכֶם מִכָּל דְּבַר, וְיִשְׁיִמוּ כָּל מַחֲשַׁבוֹתֵם וְחֻכְמָתָם, לַעֲשׂוֹת עֵנִין הַמֶּלֶךְ – בְּתַבּוּנָה וּבְכִיּוֹן כָּל לֵב אִשֶּׁר יוֹכִלוּ לַעֲשׂוֹת" (ומה שֶׁמְצִאנוּ בַּמִּדְרָשׁ שֶׁלִּט' מט), כו:] "עֵיקַר מִלַּת תְּאֻדָּה – מְדוּבַרַת עַל אֹפֶן תְּאִיִּת גָּבוֹל, דִּהִינֵנו כִּיּוֹן גָּבוֹל עֵיקָרִי, וְדוּמָה לוֹ זֶהֱתֵאִיִּתָם לִכְס", כּוֹנֵנוֹת לומר 'כִּיּוֹן גָּבוֹל עֵיקָרִי' כְּלוֹמֵר הַכּוֹנֵנֶת וּמְצִיאתָ מְקוֹם הַגָּבוֹל הָעֵיקָרִי [אב"ד]."**

כְּמוֹ שֶׁאִמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (ב"ר ג, ז): **"וַיֵּאמְרוּ גֵשׁ הַלֵּאָה – קָרָב לְהֵלֵךְ"** (דומה ללשון ת"א ות"י). וכן פירש"י (שם עה"פ [בראשית יט, ט]): **"גֵּשׁ הַלֵּאָה. קָרַב לְהֵלֵךְ, כְּלוּמַר הַתְּקַרֵּב לְצַדִּיק וְהִתְרַחַק מִמֶּנּוּ. וְכֵן כָּל הַלֵּאָה' שֶׁבִּמְקָרָא – לְשׁוֹן רִיחּוֹק, כְּמוֹ 'זֶרֶה הַלֵּאָה' (בַּמִּדְרָשׁ יז, ב)... גֵּשׁ הַלֵּאָה – הַמִּשְׁךְ לְהֵלֵךְ."** וכ"פ

לִיטְרִים (ליטרין). בעברית המחדשת, לשון רבים של מידת *הנפח* 'ליטר'. אך במקורותינו, הוא לשון רבים של מידת *המשקל* 'ליטרא' כו.

א

המצ'צ (ישעיה יח, ב): "והלאה. להלן". **ועוד שנו במשנה** (דמאי פ"א מ"א): "מכזיב ולהלן – פטור מן הדמאי", ופירש הרע"ם: "מכזיב ולהלן. כזיב הוא סוף המקום שכבשו עולי בבל, ומשם ולהלן – כבשו עולי מצרים... הלכך, מכזיב ולהלן – פטור". **וכתב התשב"י** (ערך 'הלן'): "להלן... ענינו כמו שם או שְׁמָה".

^כ **כמו שמצאנו** במקומות רבים, וביניהם: **במשנה** (סוטה פ"ו מ"א): "תלמוד לומר (דברים כד, א) 'כִּי מֵצָא בַּה עֲרוֹת דָּבָר', ולהלן (דברים יט, טו) הוא אומר 'עַל פִּי שְׁנַיִם עֲדִים יָקוּם דָּבָר', מה להלן – ע"פ שנים עדים, אף כאן ע"פ שנים עדים". **וכן שנינו** (סוטה פ"ז מ"ה): "שנאמר (דברים יא, ל) 'הֲלֹא הִמּוּה בַּעֲבַר הַיַּרְדֵּן וגו'', ולהלן הוא אומר (בראשית יב, ו) 'וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בְּאֶרֶץ עַד מְקוֹם שָׁכֵם עַד אֵלּוֹן מוֹרְהָ, מִה אֵלּוֹן מוֹרְהָ הָאֹמֶר לַהֲלֵן – שָׁכֵם, אֵף אֵלּוֹן מוֹרְהָ הָאֹמֶר כֹּאן – שָׁכֵם". **ועוד אמרו בגמ'** (ברכות מח ע"ב): "הרי הוא אומר (דברים ח, י) 'עַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ', ולהלן הוא אומר (שמות כד, יב) 'וְאַתָּה לָךְ אֵת לַחוֹזֹת הָאָבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת'. **ועוד אמרו** (ברכות לא ע"ב): "מכאן לְשִׁכּוֹר שֶׁמֶתֶפֶלֶל – כִּאִילוּ עוֹבֵד עֵז, כְּתִיב הֵכָא (ש"א א, טז) 'לִפְנֵי בַת בְּלִיעֵל, וְכָתִיב הֵתָם (דברים יג, יד) 'צִאוּ אֲנִשִּׁים בְּנֵי בְלִיעֵל מִקָּרְבָךְ, מִה לַהֲלֵן (גבי עיר הנדחת) – ע"ז, אֵף כֹּאן (גבי חנה) – ע"ז". **ועוד אמרו בגמ'** (שבת כח ע"א): "א"ר אלעזר; גמר 'אהל' – 'אהל' ממשכן, כְּתִיב הֵכָא (במדבר יט, יד) 'זֹאת הַתּוֹרָה אֲדָם כִּי יָמוּת בָּאֵהֶל, וְכָתִיב הֵתָם (שמות מ, יט) 'וַיִּפְרוֹשׂ אֶת הָאֵהֶל עַל הַמִּשְׁכָּן, מִה לַהֲלֵן (במשכן) – שֶׁל פֶּשֶׁתֶן קְרוּי 'אֵהֶל, אֵף כֹּאן (בטומאת מת) – שֶׁל פֶּשֶׁתֶן קְרוּי 'אֵהֶל". **ועוד אמרו בגמ'** (פ"ו ע"ב): "אמר רבא; דכו"ע ב"ר"ה אֵתוּ לַמַּדְבָּר סִינִי. כְּתִיב הֵכָא (שמות יט, א) 'בְּיוֹם הַזֶּה בָּאוּ מִדְבַּר סִינִי, וְכָתִיב הֵתָם (שמות יב, ב) 'הַזֹּזֵדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ זֹדֵשִׁים', מִה לַהֲלֵן (בניסן) – ר"ה, אֵף כֹּאן (בסיון) – ר"ח". **ועוד אמרו בגמ'** (ס"ס): "ודכו"ע בשבת ניתנה תורה לישראל. כְּתִיב הֵכָא (שמות כ, ז) 'זָכוֹר אֵת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ, וְכָתִיב הֵתָם (שמות יג, א) 'וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם זָכוֹר אֵת הַיּוֹם הַזֶּה, מִה לַהֲלֵן (בציאת מצרים) – בַּעֲצוּמוֹ שֶׁל יוֹם, אֵף כֹּאן (מתן תורה) – בַּעֲצוּמוֹ שֶׁל יוֹם, וּפִירְשׁוֹ: "מִה לַהֲלֵן. זָכוֹר אֵת הַיּוֹם הַזֶּה" – בַּעֲצוּמוֹ שֶׁל יוֹם הַזִּכִּירָה, דִּיצִיאת מִצְרַיִם נֹאמֶר לָהּ, כְּכָתִיב 'הַזֶּה' – אֵף כֹּאן בַּעֲצוּמוֹ שֶׁל יוֹם הַזִּכִּירָה, דִּשְׁבַּת נֹאמֶר לָהּ זָכוֹר אֵת יוֹם וגו'". **ועוד אמרו בגמ'** (פסחים כד ע"ב): "איסי בן יהודה אומר; מִנִּין לְבַשֵּׁר בַּחֲלָב שֶׁהוּא אֲסוּר? נֹאמֶר כֹּאן (דברים יד, כא) 'כִּי עִם קָדוֹשׁ אַתָּה, וְנֹאמֶר לַהֲלֵן (שמות כב, ל) 'וְאֲנִשִּׁי קָדֹשׁ תִּהְיֶינָן לִי, מִה לַהֲלֵן – אֲסוּר, אֵף כֹּאן – אֲסוּר". **ועוד אמרו בגמ'** (ר"ה ה ע"ב): "נֹאמֶר כֹּאן (דברים כג, כב) 'נָדָר, וְנֹאמֶר לַהֲלֵן (ויקרא ז, טז) 'אִם נָדָר אוֹ נִדְבָה, מִה לַהֲלֵן – נִדְבָה עִמּוֹ, אֵף כֹּאן – נִדְבָה עִמּוֹ".

^כ **וכמו שדרשו** (ספרי דברים האזינו שיז): "כְּלִיּוֹת זֹמְתָה. עֲתִידָה כָּל חֲמָה וְחֲמָה – לִהְיוֹת כְּשֶׁתִּי בְלִיּוֹת שֶׁל שׁוֹר גָּדוֹל, מִשְׁקָל י"ד לִיטְרִים שֶׁל צִיפּוּרִי. וְאֵל תִּתְמָה בְּדָבָר, הִסְתַּכֵּל בְּרֹאשִׁי לַפְתּוֹת. מַעֲשֶׂה וּשְׁקָלוֹ רֹאשׁ לַפֶּת – ל' לִיטְרִים שֶׁל צִיפּוּרִי". **ועוד אמרו** בתוספתא (נדרים פ"ב ה"ב): "נִמְנִינִי עַל פֶּסַח שְׂאֵלִיָּה שְׁלוֹ שׁוֹקֶלֶת עֶשְׂרֵה לִיטְרִין". **וכן אמרו בתוס'** (נדרים נח ע"ב ד"ה 'הרי מעשר'): "דִּתְנִינָא; לִיטְרָא מַעֲשֵׂר טַבֵּל – שְׁנִטְעָה, וְהָרִי הִיא כַּעֲשֵׂר לִיטְרִים – חֵיִיבַת בַּמַּעֲשֵׂר וּבִשְׁבִיעִית, וְאוֹתָהּ לִיטְרָא – מַעֲשֵׂר עֲלֶיהָ לְפִי חֲשִׁבּוֹן". **וכן מצאנו ברא"ש** (חולין פ"ז לג): "סָאָה – שֵׁשֶׁה קַבִּין, קָב – אַרְבַּעַה לֹוגִין, הָרִי עֶשְׂרִים וָאַרְבַּעַה לֹוגִין – וְהֵם אַרְבַּעִים וּשְׁמוֹנֶה לִיטְרִים". **ובארחות חיים** (לרבנו אהרן הכהן מלוגיל, דין משקולות ומידות אות ב) כתב: "הַמּוֹכֵר חֵיִיב לַהֲכִרִיעַ לְלוֹקָח – בַּשְּׁעָה שֶׁשׁוֹקֵל לוֹ... כִּיצֵד? ...הִיא שׁוֹקֵל לוֹ עֶשְׂרֵה [לִיטְרִים, לֹא יֹאמֶר לוֹ 'שְׁקוּל אַחַת אַחַת – וְהִקְרַע, אֵלֹא שׁוֹקֵל לוֹ עֶשְׂרֵה] בְּכַת אַחַת, וְהִכְרַעַה אַחַת לְכָלֶךְ". **ובשו"ת מהר"ו** (קסב): "שִׁשְׁמֵעוֹן מִכֵּר לוֹ הַחוּב שִׁישׁ לוֹ עַל הַגּוֹי... קָתֵב גִּלְחוֹת – הַעוֹמֵד שְׁלִשִׁים לִיטְרִין... וּשְׁמֵעוֹן מִכֵּר הַחוּב לְרֹאבוֹן – בַּעַד חֲמִישִׁים לִיטֶר". **וכתב התשב"י** (ערך 'לטרא'): "בִּלְשׁוֹן רֹז"ל – 'לִיטְרָא זֹהָב, וּבִלְשׁוֹן רַבִּים – לִיטְרִין. וְהוּא לְשׁוֹן יוֹן מִמֶּשׁ, וּבִלְע"ז – לִיבְרָא, וּבִל"א – פּוֹפּוֹנֵד". (ובשיעור הלִיטְרָא, הַתְּבַאֵר בִּירוּשְׁלַמִּי [תרומות פ"י ה"ה] שֶׁמֶשְׁקָלָה – מֵאָה זֹזִים [שֶׁהֵם עֶשְׂרִים וְחֲמִשָּׁה סֻלְעִים], וְכֵן פִּירְשִׁי בְּבִכּוֹרוֹת [נ ע"א ד"ה 'לִיטְרִין], וְכִי"מ מִפִּירְשִׁי שֶׁם [לֹא ע"א, ד"ה 'וְשׁוֹקֵלִין קֶנָּה כְּנֶגֶד קֶנָּה] שֶׁמֶפֶרֶשׁ 'מִנָּה' – 'לִיטְרָא' [ולפִּי פִירְשִׁי – צ"ל 'קֶנָּה' בְּסִגּוֹל, וְכֵן נִקְדָּו בְּמִשְׁנֵי הַיּוֹצֵאת אֲשֶׁכּוֹל. וְלֹא 'קֶנָּה כְּנֶגֶד קֶנָּה' בְּקִמָּץ כְּמוֹ שֶׁנִּקְדָּו בְּמִשְׁנֵי קֹהֵל אֵלֶּי"פ שֶׁפִּירְשׁוּ כְּפִירְשִׁי. אֲמֵנָּה לְפִי הַיְמָה"ש

למפרע. בעברית המיוחדת, מראש 'שלמתי למפרע על המקדד שיבוא בחודש הבא'. אבל במקורותינו, פירושו הוא אך ורק – לשעבר (שעושה דבר בסדר* הפוך – מתחילתו לסופו¹⁰), או שעושה עתה מעשה – שמתחיל חלותו מהעבר¹¹ 'ריטוראקטיבית' בלע"ז).

א

להרמב"ם שם – יש לנקד 'קנה' בקמ"ץ. אך הרמב"ם [הלכות עירובין פ"א ה"ב, והלכות מתנ"ע פ"ו ח"ח] כתב, שלטרא היא משקל שלשים וחמשה דינר. וביאר בספר מוש"ת [פכ"ח יד], שא"כ לרש"י משקל הליטרא הוא 340 גרם, ולרמב"ם משקלה 408 גרם).

¹⁰ **כמו ששנו במשנה** (ברכות פ"ב מ"א): "הקורא למפרע – לא יצא", ופירש הרע"ם: "למפרע. הקדים פסוק שלישי לשני ושני לראשון וכו'". ובתוספות אנשי שם כתבו (בשם הרמ"ז): "למפרע. לשון הכתוב הוא 'לא אפרע ולא אזווס' (יחזקאל כד, יד)". וכן שנו במשנה (מגילה פ"ב מ"א): "הקורא את המגילה למפרע – לא יצא", והתבאר בגמ' (ז ע"א): "מנא הני מילי? אמר רבא, דאמר קרא 'ככתבם וכזמנם', מה 'זמנם' – למפרע לא, אף 'כתבם' – למפרע לא. מידי קריאה – כתיבה (כתיבא 'אב"ד')?! הכא עשייה – כתיבה! דכתיב 'להיות עושים את שני הימים'. אלא מהכא, דכתיב 'והימים האלה נזכרים ונעשים', איתקש זכירה – לעשייה, מה עשייה – למפרע לא, אף זכירה – למפרע לא. תנא; וכן בהלל, וכן בקר"ש ובתפלה. הלל מנלן? רבה אמר; דכתיב (תהלים קיג, א) 'ממורזו שמש עד מבואו'. רב יוסף אמר; זה היום עשה ה'. רב אויא אמר; 'הי שם ה' מבורך'. ורב נחמן בר יצחק... אמר מהכא; 'מעשה ועד עולם', ופירש: "מנ"מ. דלמפרע לא יצא: מה 'זמנם' למפרע לא. דאי אפשר שיהא ט"ו קודם לז"ד: ממזרח שמש עד מבואו. בשם ששקיעת וזריחת החמה – לא יתפכו, כך מהולל שם ה' – ולא למפרע: זה היום. כסדר היום – שאינו משתנה בשעותיו להיפך, כך למפרע – לא: יהי שם ה' מבורך. כהוייתו יהא הלול השם וברכתו – כסדרו". והתפ"ש פירש: "למפרע. שקרא תחילה מה שכתוב בסוף". והתשבי (עקד פרע ב') פירש: "הקורא את המגילה למפרע, פירוש – לאחור". ופירש בספר האורה (ח"א הלכות מגילה ופורים): "קרא למפרע... כגון שקורא הפסוק מסופו לראשו... ואית דמפרשי; למפרע, שקורא פסוק אחרון, ואחד שלפניו – עד 'ויהי בימי אוזשורוש'". והכל בו (ס' מה, הלכות מגילה ופורים) פירש: "קרא פסוק אחד, והשמיט לו השני, וקרא השלישי, וחזר וקרא השני שהשמיט – לא יצא, שזהו שקרא למפרע. אלא כיצד נעשה? יקרא השני, ואחריו השלישי על הסדר". ובמשב"ד (ס"ק כא) פירש: "למפרע. היינו שקרא הפסוקים האחרונים – קודם שקרא הפסוקים הראשונים, ואפילו רק פסוק אחד". וכתב [מוסף] הערוך (עקד פרע ג'): "תרגום סרו מזהר" (שמות לב, ח) – 'סמו בפריע'. ויתכן שנגזר מזה – 'הקורא למפרע', כי הוא קורא במהרה ולא כסדר".

¹¹ **כמו שאמרו בגמ'** (פסחים קא ע"ב): "בני חבורה שהיו מסובין לשתות, ועקרו רגליהן לצאת לקראת חתן או לקראת כלה, כשהן יוצאין – אין טעונין ברכה למפרע, כשהן חוזרין – אין טעונין ברכה לבתחלה. בד"א? שהניחו שם זקן או חולה, אבל לא הניחו שם לא זקן ולא חולה, כשהן יוצאין – טעונין ברכה למפרע, כשהן חוזרין – טעונין ברכה לבתחלה". ופירשו רש"י ורשב"ם: "אין טעונין ברכה למפרע. כלומר, לברך ברכה של אחריהן, הואיל ועתידין לחזור". וכתבו התוס' (ד"ה כשהן יוצאין): "משמע היכא דאיכא היסח הדעת – לא סגי שיברך ברכת 'המוציא', אלא צריך שיברך ברהמ"ז... והא דקאמר הכא 'טעונין ברכה למפרע', היינו משום שמא ישוה מלחזור עד שירעבו, ואז לא יוכלו לברך ברהמ"ז... ומיהו, אם יצאו ולא יברכו למפרע, כשיחזרו – לא יברכו רק ברכת 'המוציא'... והא דאמר בשמעתין 'שינוי מקום צריך לברך' – היינו לפניו ולא למפרע". ופסק הרמב"ם (אהבה, הלכות ברכות פ"ד ה"א): "היה אוכל בבית זה, ופסק סעודתו וחלך לבית אחר, או שהיה אוכל – וקראו חבירו לדבר עמו, ויצא לו לפתח ביתו – וחזר. הואיל ושינה מקומו – צריך לברך למפרע על מה שאכל, וחזר ומברך בתחלה 'המוציא', ואח"כ יגמור סעודתו". ועוד אמרו בגמ' (פסחים ל ע"ב): "איתמר; בעל חוב. אבוי אמר; למפרע הוא גובה. ורבא אמר; מכאן ולהבא הוא גובה", ופירש"י: "למפרע הוא גובה. גבייתו שגובה עכשיו, איגלאי מילתא דמשעה שהלווהו – עמדו נכסיו הללו בחזקתו". ופירש המאירי: "מכאן ולהבא הוא גובה. ר"ל, שאם לזה ראובן משמעון – מנה, וישע"ב לו שדה אחד אפותיקי – אין המלוה יכול להקדישו, עד שעה שיגבנו בחובו. ואין אומרים בשעה שנגבא, הוברר הדבר שמשעת ההלוואה –

מֵאֲזֵן (מאוזן). 777 בעברית המחודשת, מצב שכיבה לרוחב המישור (בזווית 180 מעלות) נמצידו האחד של האופק לצידו השני, הוריונטאלי בלע"ז, בניגוד למאונך*). וכן משמש ככינוי לאדם שפוי ומיושב בדעתו. אבל במקורותינו - פירוש, ממוצע ועומד באמצע.

מִגְבֵּלָה. בעברית המחודשת, הגבלה הנובעת מתכונתו של המוגבל ומפריעה לו להתקדם לב' (יש למכונה* זו כמה מגבלות, "לד מוגבל הסובל ממוגבלה מוטורית"). אך במקורותינו - פירושה, מסגרת ותחום העומדים בגבול הדבר מסביב (לשומרו ולטובתו) לב'.

מוֹקֵד. בעברית המחודשת, נקודה מרכזית ועיקרית (מוקד הבעיה*, מוקד שלפוני*). וכן נקרא כך, צמצום ודיוק נקודת הראיה של מצלמה או משקפת (פוקוס' בלע"ז). אך במקורותינו - פירוש, מדורת אש לב'.

א

"וטעם 'לפנות בקר' - בעת סמוך היום, או - כל יום". והמאירי פירש: "לפנות בקר. ר"ל בשחר. ולפנות - כמו 'לפניו', רומז על תחלת זמן המלחמה, או מענין 'פנה היום' (ירמיה ו, ד), כלומר שיפנה היום לערב". ומצ"ד פירש: "כי יעזור בה, בעת שהבוקר יפנה לבוא, ר"ל בזמן הנאולה". וכתב הרד"ה (המאור הקטן, על הר"ף ברכות א ע"א): "ממאי דביאת שמשו - היא, ומאי 'וטהר' - וטהר יומא, שאי אפשר להביא כפרה מבערב. דלמא ביאת אורו - הוא, שהוא לפנות בקר למחר". וכן מזמרים בבקשות השחר (פיט 'אודה לא-ל לבב חוקר', רבי שמעיה קוסין): "מִכְסָּא כְבוֹד חֲצִבָּה, לְגִיד בְּאֶרֶץ עֲרָבָה... וְלְהַאֲרִיחַ לְפָנֵי בִקְרָה", כלומר [החזרת הנשמה או תחיית המתים] סמוך לאור הבוקר בזמן קימת בני אדם (אב"ד).
 בעקבות 'מאוזן' - מאזנים שקולים.

כִּמְשִׁיכ בשו"ת הרשב"א (ח"א תיח): "וזולת אלה, יש מי שהושב; הנפש - היא המזג, והוא הערך המאוזן מעירוב האיכויות הראשונים, אחרי פעלם והפעלם - קצתם על קצת. וזה, הושב הנפש - מקרה, לא עצם". פתחי שערים לריא"ח אורות דנקודים פתח טז 909.

לב Limitation בלע"ז.

כִּכְתוּב (שמות כח, יד): "וְעִשִּׂי שְׂרָשְׁרוֹת זָהָב כְּהָר, מִגְבֵּלֹת תַּעֲשֶׂה אֹתָם", ות"א ות"י: "מִתְקֵמָן תַּעֲבִיד יִתְהַן". ופירש"י: "מִגְבֵּלֹת. לסוף גבול החשן תעשה אותם". ובפירוש רס"ג כתב: "מִגְבֵּלֹת. ממוצעות". ובפירוש הר"א בהרמב"ם כתב: "מִגְבֵּלֹת. נגזר מן 'גבול', כלומר שהן נראות מכל צדדי עינולן - במצב אחד, וזה - שיהיה ריתוקן, היינו חיבור טבעותיהן זו בזו - דומה לקליעה, שהרי 'עבת' - קליעה, ו'עבתת' - קליעות". ורע"ס פירש: "מִגְבֵּלֹת. מכוונות מקצה הכתפות - אל קצה החושן בצמצום". והרלב"ג פירש: "מִגְבֵּלֹת תַּעֲשֶׂה אֹתָם. ר"ל, שיגבילו המרחק שיש בין המשבצות ובין טבעות האפוד, ויהיו בזה השיעור - מכוונים, ר"ל שיהיה ארכם - כמו זה המרחק". ומחה"ע (שרש גבל) פירש: "פירוש מסגרת, וכן 'מִגְבֵּלֹת'. והעמק דבר פירש: "מִגְבֵּלֹת. העיגולים - לא יהיו מקשה שלא יהיו יכולים להמתח ולהקוץ, אלא יהיה באופן שיהיו מגבלות - גבול ארוך וגבול קצר, לפי צורך הנושא. בשעה שמגביה צוארו - צריך להמתח, ובשעה שמנמיך - צריך להקוץ. והאיד יהיה של זהב - מגבלות? מפרש המקרא 'מעשה עבות' - הענול יהיה מחומים דקים עבות וכו'". והרשב"ה פירש: "מִגְבֵּלֹת... מלה זו... מציינת אחת מתכונות השרשרות, ולא את מקום קביעתן... הכתוב מבדיל בין שרשרות שהוכנסו לתוך טבעות הנתונות בעצם מסויים, לבין שרשרות היוצאות באופן בלתי אמצעי מקצה העצם - ואינן אלא המשך אותו העצם, האחרונות - נקראות 'מִגְבֵּלֹת', ותכונתן נקראת 'גבולות'. הללו הן 'שרשרות-גבול' - כמין שלוחות המהוות את סוף קצות גוף העצם".

כִּכְתוּב (ויקרא ו, ב): "הוא העלה על מִקְדָּה עַל-הַמִּזְבֵּחַ... וְאֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ תִּקְדָּה בו", ות"א: "עֲלֵתָא דְּמִתְקַדָּא עַל מִדְּבָקָא". ות"י: "וְקִימָא עַל אֶתְרָא בֵּית יְקִידָתָא עַל מִדְּבָח". ובפירוש רס"ג כתב: "על מוקדה. תונה על יקוד". והרלב"ג פירש: "מפני שאמר 'על מוקדה', הנה ראוי שיהיה שם 'מוקד' - מיוחד לה לבד. וזה אמנם יהיה, העצים הנערכים על האש, שעליהם ישימו אברי העולה ופדרה". ואמרו

מיל. בעברית המיוחדת, מיל אנגלי [מִייל] (1609.3 מטר). אך במקורותינו, הוא מדת מרחק אלפיים אמה' (לגרא"ח נאה - 960 מטר, ולחזו"א - 1152 מטר, וי"א ע"פ הרמב"ם - 912 מטר'ל).

א

במדרש (תנחומא צו, יד): "ולמה היה מוקד על המזבח, ולא במקום אחר? אלא אמר הכתוב 'מזבח' אדמה תעשה לך, למה מן אדמה? לפי שהאדם בְּרִיתוֹ מן האדמה... והאש על המוקד על המזבח תמיד - הוא מכפר על עֲוֹנוֹתֵיהֶם של ישראל... אם הוא חוזר בתשובה - האש המוקד על המזבח, יכפר עליו, ויכפר אֲשׁוֹ שֶׁל גִּיהֶנֶם". **וכן כתוב** (ישעיה לג, יד): "בְּיִגְעוֹר לָנוּ אֵשׁ אוֹכֵלָה, בְּיִגְעוֹר לָנוּ מוֹקְדֵי עוֹלָם", ופירש מהר"י קרא (ע"פ ב"ר דל-ח מח, ו): "למה הוא קורא אותם 'מוקדי עולם'? שאילו ניתן להם רשות - היו שורפין את כל העולם על יושביו בשעה קלה". ופירש מצ"צ: "מוקדי. ענין תבערת אש, כמו 'על מוקדה', ובמצ"ד הוסיף: 'מוקדי עולם'. ר"ל, אשר שָׁרְפוּ והחלישו כל בני עולם". והמלבי"ם פירש: "ומי יגור עם האויב הנורא הזה, הלא הוא מוקדי עולם - שכבר שרף רוב הישוב". **וכן כתוב** (תהלים קב, ד): "עֲצַמּוֹתַי כְּמוֹקֵד נִזְוָר", ות": "ואברי היך תפיא חררן". ופירש ראב"ע: "רוב כעסו על אויביו חמם גופו עד שנחרו עצמיו". והרד"ק פירש: "כמוקד. המקום שדולקין בו האש תמיד - יקרא 'מוקד', והוא נחר ונשרף". וכ"פ המצ"צ: "כמוקד. הוא מקום תבערת האש, כמו 'על מוקדה'". **ועוד שנו במשנה** (שבת פ"א מ"א): "ומאחיזין את האור - במדורת בית המוקד, ובגבולין - כדי שתאחזו האור ברובו", ופירש"י (יט ע"ב): "ומאחיזין את האור. מעט מעט - בעצים של מדורת בית המוקד שהיתה בעזרה, והיא מתבערת והולכת - משתחשך: בית המוקד. לשכה גדולה היא, שהכהנים מתחממין שם - במדורת אש הנסקת תמיד, מפני שמהלכין יחפים על רצפת שיש בעזרה... ובגבולין. צריך להבעיר מדורתן מבעוד יום - כדי שתאחזו האור ברובו". **וכן שנו במשנה** (תמיד פ"א מ"א, מדות פ"א מ"א): "בשלשה מקומות הכהנים שומרים בביהמ"ק... בית המוקד". ופירש המפרש: "בית המוקד. פירש ר"ח בפ"ק דיומא (טו ע"ב), ע"ש שלא היה האש כבה משם לעולם, מפני שהיו נוטלין האש לצורך המזבח... שמצוה להביא מן ההרדיוט". ובפ"י הראב"ד פירש: "בית המוקד. לשכה שהיתה מדורה שהכהנים מתחממים בה". והרא"ש פירש: "ע"ש שתמיד היו בה מדורות גדולות להתחמם בהם הכהנים וכו' - נקראת 'בית המוקד'". (אמנם בלשון ארמית, יש משמעות קרובה קצת למשמעות העברית המיוחדת - במובן 'קדקד', ככתוב [דברים כח, לה]: "עוד קדקדך", ות": "עוד מוקדא דרישיכון", ופירש בפ"י: "מוקדא, הוא תרגום של קדקד" [ול"כ ראל"ב במתורגמן ערך 'מקד' ועוד 'קדד']. וכתב בסה"ש לריב"ג [שרש 'קדקד']: "קדקדך, רוצים בו - הראש כולו, אלא שאמתת מלת 'קדקד' - אמצע הראש... והוא באמצעיתה, והוא שרופם מן התינוק כשהוא רך קודם שיתחזק עצם ראשו... מה שאמר רז"ל [מנחות לו ע"א] 'קדקד היכא? אמרי דבי ר' ינאי: מקום שמוחו של תינוק רופס'").

^{לה} **כמו שאמרו בגמ'** (מגילה ב ע"ב): "אריב"ל; כרך וכל הסמך לו... נידון ככרך. עד כמה? א"ר ירמיה ואיתימא רחב"א; כמחמתן לטבריא - מיל. ולימא 'מיל! הא קמ"ל, דשיעורא דמיל כמה הוי - כמחמתן לטבריא". וביאר הט"ז (א"ח תרפח ס"ק ג): "שיעור מיל - אלפים אמה, וכל מסכת שבת מלא מזה". **ול"כ התוס'** (שבת לד ע"ב ד"ה ספק): "בין השמשות הוי לכל הפחות חצי מיל - דהוי אלף אמה, דשיעור 'מיל' - הוי אלפים אמה, כדפירש"י בפרק שני שעירים (יומא סז ע"א ד"ה 'סח ל"י)". **וכתב [מוסף] הערוך** (עקד 'מיל'): "...[מיל]... פירוש בלשון רומי ויוני - מדת ארץ של אלף פסיעות, ולכל פסיעה - שתיים אמות, כי אֲלָפִים אמה - לכל מיל". ובמו"נ להרמב"ם (ח"ג פ"ד [בתרגום הר"ש אבן תיבון]) כתב: "מיל מן המילים של תורה, שכל מיל - מאלפים אמה באמת המלאכה" (ובתרגום הר"ק: "מן המילים שלנו התורתיים, אשר כל מיל - אלפים אמה"). ובספר העתים (ס"י רח, הלכות הילוך בשבת) ערך את החשבון: "וכמה היא תחום שבת? שני אלפי אמה - והיינו מיל, ד'ריס - אחד משבעה ומחצה במיל, דהו"ל המיסר ריסין - תריין מילין, ומיל - ריבועא דפרסא, וריס כמה הוי? רס"ו ושני שלישי אמה". וכתב בס' מוש"ת (פ"ו, ד) שכיום 'מיל' - מידתו לגרא"ח נאה 960 מטרים, ולחזו"א - 1152 מטרים. **ויש נ"מ להלכה** בידעית שיעור ה'מיל' הנכון: לענין מרחק חיוב ההליכה לתפילה במנין - לאחריו מיל, ולפניו ארבעה מילין (שר"ע א"ח צ, רט), לחפש מים לנט"י לתפילה - לפניו ארבעה מילין ולאחריו מיל (שר"ע א"ח רלג, ב), וכן לנט"י לפת (שר"ע א"ח קסג, א), מרחק הליכה להפיג שתיית רביעית יין לתפילה - מיל (שר"ע א"ח צט, ב), בין השמשות הוא זמן מהלך

מִלְבָּן. בעברית המחדשת, צורת מרובע שצלעות אורכו – ארוכות מצלעות רוחבו. אך במקורותינו – פירושו, דפוס ומסגרת בעלת ארבע צלעות [גם שוות זו לזו באורכן] (בעיקר ליציקת לבנים בכבשן, או לחיזוק חלונות ודלתות בקיר) לז.

א

שלשה מילין רביע (ש"ע א"ח רסא, ב) או שלשת רבעי מיל (רמ"א שם, א), תחום שבת למעשה מדרבנן – מיל (ש"ע א"ח שצז, א) ומדאורייתא – שנים עשר מיל (רמב"ם זמנים, הלכות שבת פכ"ז ה"א), שיעור החמצה כשעומד הבצק בלי עסק – זמן מהלך מיל, שהוא שמונה-עשרה דקות (ש"ע א"ח תנט, ב), ו"א עשרים ושתים דקות וחצי (ביה"ל שם, כה"ח שם ס"ק ל), קריאת המגילה עם בני הכרך – לכפרים הסמוכים לכרך עד מרחק מיל (ש"ע א"ח תרפח, ב), שיעור שהיית הבשר במלח להוציא דמו – זמן מהלך מיל, שהוא קרוב לעשרים דקות (ש"ע י"ד סט, ו), ו"א עשרים וארבע דקות (כה"ח שם ס"ק פט, משב"ר א"ח תנט ס"ק טו), איסור הוראה לפני רבו – עד מרחק שנים-עשר מיל (ש"ע י"ד רמב, ד), מרחק הליכת סיוע של הטוען בהמת חבירו – י"א מיל (טור ח"מ רעב), היתר פרישת נשבין ליונים במרחק ארבעה מילין מהישוב (טור ח"מ שע). ועוד נ"מ לכמה הלכות, בזמן שנוהגת טומאה וטהרה, ובזמן שביהמ"ק היה קיים.

^{לו} מדות ושעורי תורה (פ"ו ד).

^{לז} **ככתוב** (ירמיה מג, ט): "וּבְמִלְכָּם בְּמִלְכָּם בְּמִלְכָּם", ותרגם יב"ע: "וְתַתְּמַרְיָנוּן בְּמִפְּלִי בְּנִינָא". ופירש מהר"י קרא: "במלכין. מורט"ר בלע"ז. והרד"ק פירש: "במלכין. במקום שרפת הלבנים, או במקום שעושין אותם". ומצ"צ פירש: "במלכין. הוא המקום שעושים שם הלבנים". והמלבי"ם פירש: "במלכין. הוא החומר העב שעושין ממנו הלבנים". **ועוד כתוב** (נחום ג, יד): "באי בטיט, ורמסי בזומר, הזוזיקי מלכין", ותרגם יב"ע: "אתקיפי בניגיד". ופירש"י: "הזוזיקי מלכין. אחזי בידך המלכין העשוי לרפוס הלבנים ללבן בתוכה". וראב"ע פירש: "ועם לבנה או מלכין – מקום מעשה הלבנים". והרד"ק פירש: "הזוזיקי מלכין. כמו כבשן הלבנים ששורפים אותם בו". והמצ"צ פירש: "הזוזיקי. ענין אחיזה: מלכין. מלשון לבינה העומדים לבנין החומה". **וכמו שאמרו בגמ'** (סוטה יא ע"א): "מלמד שהביאו מלכין – ותלו לו לפרעה בצוארו, וכל אחד ואחד מישראל שאמר להם 'איסטנים אני', אמרו לו; כלום איסטנים אתה יותר מפרעה?!". ופירש"י: "מלכין. כמין דפוס שבו עושין הלבנים, שממלאין אותו מיט, ומחליקין אותו – והיא הלבנה". **וכן אמרו בגמ'** (זבחים נד ע"א): "כיצד בונין את המזבח? מביאין מלכין שהוא שלשים ושתים על שלשים ושתים ונובחו אמה, ומביא חלוקי אבנים מפולמות בין גדולות בין קטנות, ומביא סיד וקוניא וזפת – וממחה ושופך, וזה הוא מקום יסוד. וחוזר ומביא מלכין שהוא שלשים אמה על שלשים אמה ונובחו חמש אמות, ומביא חלוקי אבנים מפולמות וכו'. וחוזר ומביא מלכין שהוא עשרים ושמנה על עשרים ושמנה וכו'. וחוזר ומביא מלכין שהוא אמה על אמה וכו', ופירש"י: "מלכין. [הוא] דפוס מרובע, עשוי מארבע קרשים, וכל אחת אר[ו]כה שלשים ושתים. כעין אנשטר"א (תרגם אל"ר: [אישטר"א] 'מוקד, כיריים') שעושין לכירים. ורוחב הקרש – אמה, והוא נובחו של מלכין. [וממלאו אבנים וסיד וזפת וקוניא – עד שמשווהו לגובה המלכין] (מפורש שצלעות המלכין שוות זו לזו). **ועוד שנו במשנה** (כלים פ"ח מ"ג): "אין טמא – אלא מטה ומלכין, ומלכין בני לוי – טהורין", ופירש רב האי גאון: "מלכין. פירוש, יש עין ארוך כרחבו של מטה, ונקוב שני נקבים – בשני צדדין, ונכנסין באותן נקבים – כרעי המטה ונקליטי המטה. ופועמים, מוציאין אותן מלבנות, ותוקעין באותן נקבים – שני עצים, ועושים בו לשון של זהורית, ובני לוי – תולין באותן מלבנות, כנורות ומצלתיים. ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "ומלכין. הוא עין מרובע ארוך על ארך המטה, יורכב על אופן המטה ממה שימשך הענין – ובו נקבים, ויכנסו באלו הנקבים – לקיים עמידתן במטה. וחשוב זה העין מכלל המטה: ומלכין בני לוי. עין מרובע ארוך מורכב על שני נצבים, יתלו בו הלויים מיני הכלים אשר יאמר עליהן השיר בכל יום". והר"ש משאנץ פירש: "דמלכין – לכרעי המטה עבידי... והוא חתיכת עין שמניחים תחת כרעי המטה – שלא ירקבו מלחוחית הקרקע. ואיכא דמטלטלי בהדי מטה, ואיכא דלא מטלטלין... והני דמטלטלין עמה – ממאין כמטה עצמה: ושל בני לוי טהורים. דלאו מיטלטלי במידי, מתוך שהולכין לירושלים ומעיר לעיר, ונושאים עמהם מלכנים קטנים, ואין נושאים המטות. ואפילו תקועין יפה, כיון דסופן לינטל – לאו כמטה המלכין חשיבי... ובסוף כירה (שבת מז ע"א) פירש"י: 'מלבנות המטה. כעין רגלים קטנים, ויש להן בית

מִרְחָב. בעברית המחדשת, תלת מימדי בעל עומק [גם דבר קטן וצר] (ה'הנדסת המרחב' [בניגוד לה'הנדסת המישור']). אך במקורותינו – פירושו, מקום רחב ומרווח, לח

א

קיבול, ומכנים ראשי כרעי המטה שלא ירקבו בארץ, וזה כעין שפירשתי. והרא"ש פירש: "מלבן. לברעי המטה – עבד, כדמשמע בפרק המוכר את הבית (ב"ב סט ע"א), דבעי רבי ירמיה; 'מלבנות של כרעי המטה, מהו', והיא תחיכת עץ חלול, ונכנס בו כרעי המטה, כמו מלבן שעושים בו הלבנה, ומגין על הכרע – שלא ירקבו מלחלוחית הקרקע... ושל בני לוי טהורים, שהולכים לירושלים ומעיר לעיר, ומפרקים מטותיהם ונושאים אותן עמהם, ומניחין המלבנות בבתיהם". **ועוד שנו במשנה** (ב"ב פ"ג מ"ו): "איזו היא חלון המצר? כל שאין ראשו של אדם יכול ליכנס לתוכה. רבי יהודה אומר; אם יש לה מלבן, אע"פ שאין ראשו של אדם יכול ליכנס לתוכה – ה"ז חזקה", ופירש"י (שם דף נח ע"ב): "מלבן. הוא משקוף* החלון מלמעלה ומלמטה מימין ומשמאל כעין פתח". **ועוד שנו במשנה** (פאה פ"ג מ"א): "מלבנות התבואה שבין הזיתים, ב"ש אומרים; פאה מכל אחת ואחת. ב"ה אומרים; מאחת – על הכל", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם: "הם ערוגות ערוגות מרובעים, דומים לדפוס שעושים בו הלבנים [שהם מרובעות] (וכ"פ הרא"ש והרע"ם). והר"ש משאנץ פירש: "למאי דפרשינן דמלבנות הם השורות – קשה, דהוה ליה למימר 'ראשי מלבנות'. ויש לפרש, דמלשון 'שדה הלבן' הוא". ורש"י פירש (נדה נ ע"א): "מלבנות. שורות". ועוד שנו במשנה (עדות פ"א מ"א, כלים פ"ב מ"ד): "שמאי אומר; אף מלבן של כסא שקבעו בעריבה", ופירש הרע"ם: "מלבן. צורת לבנה מרובעת – עושין על הכסא, ויושבין עליו". **וכתב הערוך** (עוד 'מלבן'): ("פאה פ"ג"); 'מלבנות התבואה שבין הזיתים, פירוש כגון שיש לו תבואה וזרעה בין זית לזית, ו'מלבנות' – הן ערוגות... (תרומות פ"ד מ"ה); 'המלבנין – מעלין את העיגולין. פירוש, התיכי תאנים מרובעות – דומין ללבנין המרובעות, וכן דרך הערוגות – להיות מרובעות... (כלים פ"א מ"ד); 'מלבן שנתנו על לשונות'. פירוש, יש עץ ארוך ברחבו של מטה, ונקוב שני נקבין בשני צדדים, ונכנסין באותן נקבין – כרעי המטה ונקלמי המטה, ופעמים מוציאים – אותן מלבנין, ותוקעין באותן נקבין – שני עצים, ועושין בו – לשון של זהורית, ובני לוי תולין באותן מלבנין – כנורות ומצלתיים. פירוש אחר, מנהג א"י, עושין מטות – וזו צורתן (והיא"א הביא כאן ציורים מכת"י), אם נפרד זה מן המטה, והתקינו לישיב עליו לרחוץ המשי... אינו כלי ואינו מקבל טומאה. ויש אומרים, זו המטה היא – כמו שעושין בארץ אדום, החבלים שנמדדין בה – נקראין לשונות. זה פירוש רבנו מצליח. (ב"ב סט ע"א); 'מלבנות של פתחים' – פירוש, מלבנות של חלונות. 'מלבנות של כרעי המטה' – פירוש, כגון מלבנות המטה – כן מלבנות הפתחים, שתי ארוכות – הן המזוזות, ושתי קצרות – הן המשקוף והמפתן, ועושין כמותן – בחלונות, והן לנוי ולחיווק. פירוש 'מלבנות של כרעי המטה', כגון נקלמי המטה וכיו"ב – שאין מלפליין עמה. פירוש אחר, 'מלבנות של כרעי המטה' – אלו לבנים שמשמין תחת כרעי המטה, שלא יתליעו וירקבו מן לחלוחית הקרקע". **ובסה"ש לרד"ק** (שרש 'לבן') פירש: "והכבשן ששורפין בו הלבנים – יקרא 'מלבן'; 'העביר אותם במלבן' (ש"ב יב, לא), כלומר שרפם בכבשן הלבנים. ויונתן תרגם 'וגרר יתהון בשוקיא'... ומה שתרגם 'במלבן' – 'בשוקיא', אפשר שדעתו שנקרא השוק – 'מלבן', לפי שהוא באצטונויות סדורות מפה ומפה, מדברי רבותינו ז"ל (פאה פ"ג מ"א) 'מלבנות התבואה' – שהן ערוגות, לפי שהן מסודרות. וכן אמרו (ב"ב סט ע"א) 'מלבנות הפתחים', והם מזוזות הפתחים מזה ומזה... ויתכן, שענין הלבנים – מענין הלבן, לפי שכל דבר הנשרף באש – יתלבן". **ומחה"ע** (שרש 'לבן') פירש: "התיכות של מיט עשויות בדפוס מרובע – מיוקשין, כוונן בהם במקום האבנים... ודפוסן – נקרא 'מלבן'... וכן קורין במשנה לערוגות של תבואה – 'מלבנות של תבואה', מפני שהן מרובעות. 'העביר אותן במלבן', פי' כבשן האש, כמו 'מעביר בנו ובתו באש' (דברים יח, י). (אמנם קשה מלשון פירש"י ב"מ [קטז ע"ב] שכתב: 'למלבנא דרווחא. יש לבנים העשויות כמלבן שהוא רחב מחבירו', משמע קצת שצורת המלבן היא רחבה מריבוע. ויש ליישב שתיבת 'יש' – קאי גם על 'במלבן' שלפעמים הוא עשוי בצורה זו. אמנם בנמק"י גרס 'במלבן', כלומר בדפוס שהוא רחב יותר לפעמים [אב"ד]).

^{הח} **ככתוב** (ש"ב כב, כ): "וַיֵּצֵא לְמִרְחָב אֹתִי", ותרגם יב"ע: "וַיֵּצֵאֵנִי לְרֹחַב אֶתִּי". ופירש מצ"צ: "למרחוב. למקום רחב – להנצל מיד". **ועוד כתוב** (הושע ד, טז): "עֵתָה יִרְעֶם ה' כִּכְכֹּשׁ בְּמִרְחֹב", ותרגם יב"ע:

או כלל שטח הדבר המדובר^ל, ובחכמת התכונה נקראה כן מערכת קוי האורך והרוחב^מ.

מִשְׁהוּ. בעברית המדוברת, דבר מיוחד ('אביא לך משהו', 'זה משהו עצום', 'משהו משהו'). אך במקורותינו – פירושו, הדבר כמות שהוא בלי תוספת וגרעון* (נטריקון של 'מה שהוא')^{מא}, או במידה כלשהי הקטנה ביותר^{מב}.

א

"כען ידברינון ה' כאימר בחיר בבקעה". ופירש^י: "ככבשי במרוזב. מרעית מצומצמת – ככבש הרועה במרחב, ולא כשור פטם – שאובסין אותו בשעורין וכרשינין". ומהר"י קרא פירש: "במרוזב. עתה הם רועים במרחב – במרעה הרחב לרוב, אבל מיכן ואילך – יסור סובאם מהם, וכמו שעושין לאותה פרה – שמרעיבין אותה במרחב, ואינה מתפטמת כל כך, מפני שלא מצאה רוב דשא – והיא רועה כדוברת, כמו כן יעשה הקב"ה לישראל – שירעם ככבש אלוף במרחב, שאוכל כמנהגו – ואינו שבע ביותר". והרד"ק פירש: "היה רועה אותם השם – בשפע, כמו הכבשים הרועים במרחב, ר"ל כָּכָר נרחב – שרועים כרצונם". ומצ"צ פירש: "במרוזב. במקום רחב", ובמצ"ד הוסיף: "ככבש הרועה במקום מרחב, ומשוטט אנה ואנה – לבקש עשב למאכלו, ר"ל מעתה אצמצם השפעתם". **ועוד כתוב** (תהלים קיח, ה): "ענני במרוזב י-ה", ותי: "קבל צלותי בפתאי י-ה". ופירש הרד"ק: "אם על דוד נאמר – מודה לא – ליתברך, שהוציאו מהמצר – למרחב, כי כשהיה בורח – היה במצר, שהיה מסתתר במערות ובמצודות. ואם על ישראל נאמר, יאמר ישראל – דרך כלל; מן המצר שהייתי בו – והוא הגלות, משם קראתי י-ה – עד שענני ושמני במרחב". וראב"ע פירש: "במרוזב. הפך 'מצר', כי בזה ענני". **ואמרו בגמ'** (פסחים ק"ז ע"א): "רב אמר: 'כְּסִיָּה' ו'מְרוֹזְבִּיה' – אחת הן. רבה אמר: 'מְרוֹזְבִּיה' בלבד. איבעיא להו: 'מְרוֹזְבִּיה' לרב חסדא – מאי?", ופירש הרשב"ם: "מרחביה. כמו מרחב". ואמרו במדרש (שוח"ט תהלים קיח): "ענני הקב"ה במרחב יח, שהרחיב לי הקב"ה – כנפי חסדו... ד"א, מדבר בדוד... במרוזב. שהרחיב לו הקב"ה – שחזרו אחריו כל ישראל, ובאו עד מחנה פלשתים". ועוד אמרו במדרש (ד"ר ד, ז): "העמדת במרוזב רגלי" (תהלים לא, ט), רבנין אמרין: הפסוק הזה – מדבר ביוסף, אמר יוסף; רבש"ע... העמדת במרחב רגלי – שהשליט אותי על כל ארץ מצרים... ד"א... מדבר בישראל, אמרו ישראל; רבש"ע... העמדת במרחב רגלי – שהרחבת את גבולי, שנאמר (דברים יב, כ) 'כִּי יִרְוֹזִיב וגו'' (בב"ש שפ"ב).

^ל **כמו שמצאנו** במג"א (א"ח תח ס"ק א): "מותר לילך בכל מרחב העיר – דהוי בתוך תחום קרנות". וכן מצאנו בתו"ט (כלים פ"ז מ"ו): "שכך רגילות הכירות – לעשות פטפומים משוכים כמו מרחב הבסיס, ושיעור סתם מרחב הבסיס – שלש אצבעות... מפני שכך רגילים לעשות – משוכים כך, כדי שיהא בערך ויחס – מרחב הבסיס... שתחלת דינם – הוא נערך ונקצב על שיעור מרחב הבסיס". וכן מצאנו בשעה"כ (דרושי תוספת שבת דרוש א): "הנה רחבו – הוא מתפשט עד תכלית המרחב שיש, עד סוף מרחב העולם, והוא ממלא כל המרחב ההוא, ואין מקום פנוי ממנו, בכל המרחב ההוא".

^ב **כמש"כ הרשב"א בתשובה** (ח"א תיח): "אמנם, התכונה – הענין בה מבואר... חלק ממנה מעיין בתנועות הגלגלים ומרחקיהם ומספרם וצורתם ומספר תנועותיהם וזמני הקפותם. ושיעור המיושב מן הארץ – לצד דרום ולצד צפון, הנקרא 'מרחב'. וחלוקת האקלימים במרחב ההוא – לצד צפון וכו'". **וכתב הכפתור ופרח** (פ"ב): "וכבר ידעת, שהחלק הרביעי מכדור הארץ, והוא הצפוני לבדו, שבו היישוב – ארכו ק"פ, רחבו צ', ושיעור המיושב כלו ברוחב – אינו מתפשט אלא עד כדי מרחב ס"ו מעלות". **וכתב הראב"ע** (שמות יב, ב [הארון]): "היה לו לפרש – על איזה מקום מהארץ הוא המולד... ואם על הראייה סמך – היה לו לפרש על איזה המקום היא הראייה? כי תשתנה קשת המראה בכל מקום – כפי רוחב הארץ, וכפי מרחב הלבנה – מקו המזלות, על חלוק המראה – באורך וברוחב וגבהו ושפלתו ואוורור". **וכן מצאנו** ב'ספר העולם' לראב"ע: "ואחר שידע מרחב הארץ במעלות ושברים – יקח גבהות השמש בהצי היום וכו'". **וכתב הרלב"ג** (איוב כו, יד): "שיהיה קצת כל יום מימי השנה – אור, וקצתו – חשך, וזה דבר – ימשך עד מרחב ס"ו מעלות וכו' דקים".

כמו ששנו בתוספתא (ערכין פ"ב ה"ז): "עני ועשיר – שהעריכו את עני ועשיר, זה נותן – לפי משהו, וזה נותן – לפי משהו", ופירש החס"ד: "במתני' ריש פ"ד (ערכין יז ע"א), תנן בהדיא בדין השג יד דערכין, דבתר נודר אזלינן; כיצד? עני שהעריך את העשיר – נותן ערך עני, ועשיר שהעריך את העני – נותן ערך עשיר". והחז"י פירש: "זה נותן לפי משהו. העני, אע"פ שהעריך ערך איש עשיר – הוא נותן לפי שהוא המעריך, שהוא איש עשיר". **ועוד שנו בתוספתא** (נגעים פ"ט ה"ט [בגירסא שבחס"ד]: "שני מצורעים... נתערבו חמאותיהן, זה תשחט – לשום משהו, וזה תשחט – לשום משהו", והביא החס"ד את פירוש הר"ש: "נתערבו חמאותיהם, זו תשחט – לשם מי שהיא, וזו תשחט – לשם מי שהיא".

ככתוב (במדבר לה, טו): "ואם-בכלי ברזל הכהו", ות"י: "ואין כמנא דפרזלא במשהו מחהי" (וביאר יה"ט: "ואם בכלי ברזל במשהו הכהו"). ופירש"י: "ובא ללמד, שההורג בכל דבר – צריך שיהא בו שיעור כדי להמית, שנאמר בכולם 'אשר ימות בו'... שגלוי וידוע לפני הקב"ה, שהברזל – ממת בכל שהוא, אפילו מחט, לפיכך לא נתנה בו תורה – שיעור, לכתוב בו 'אשר ימות בו'". **כמו שאמרו בגמ'** (שבת ח ע"א): "אמר אביי, זרק כוורת לרה"ר, גבוהה עשרה ואינה רחבה ששה – חייב. רחבה ששה – פטור. רבא אמר; אפילו רחבה ששה – פטור. מ"ט? אי אפשר לקרומיות של קנה – שלא יעלו למעלה מעשרה. כפאה על פיה, שבעה ומשהו – חייב, שבעה ומחצה – פטור", ופירש"י: "שבעה ומשהו חייב. אם גבוהה שבעה ומשהו – עדיין חייב, וכ"ש פחותה מכן, אלא אפילו גבוהה שבעה ומשהו – דאיכא למימר הואיל ומחיצותיה למטה... אבל גבוהה שבעה ומחצה. והוא הדין לשני משהוין – פטור" (כלומר, 'משהו' ושני משהוין – הן מידות פחותות מ'מחצה' [אב"ד]). ופיר"ח: "אם גבוהה שבעה ומשהו חייב. כי שבעה ומשהו, ושלש חסר משהו – הרי עשרה". **ועוד אמרו בגמ'** (שבת פ ע"א): "והאמר רבא; תוך שלשה לרבנן – צריך הנחה ע"ג משהו, ופירש"י: "משהו – מקום כל שהוא, ולא בעינין מקום ארבעה, הואיל ובתוך שלשה הוא, מ"מ הנחה כל דהו בעינין". **ועוד אמרו בגמ'** (שבת ק ע"א): "א"ר יוחנן; והוא שנח ע"ג משהו. תנ"ה; זרק חוץ לארבע אמות, ודחפתו הרוח וכו'. אחותו הרוח משהו, אע"פ שחזרה והכניסו – חייב", ופירש"י: "שנח ע"ג משהו. שעמד קצת, ואח"כ נתגלגל. והוא הדין אם אחותו הרוח באויר ועכבתו מעט, ואח"כ הכניסו; אחותו משהו. הרוח עכבתו במקומו – מעט". **ועוד אמרו בגמ'** (עירובין פז ע"א): "היתה סמוכה לכותל, בפחות משלשה טפחים – צריך שיהא אורכה ארבע אמות, ורוחבה – אחד עשר ומשהו. היתה זקופה – צריך שיהא גובהה עשרה טפחים, ורוחבה – ששה טפחים ושני משהוין", ופירש"י: "טפח ומשהו – מזה, וטפח ומשהו – מזה (ע"ש)". **ועוד אמרו בגמ'** (יומא עב ע"ב): "שלש ארונות עשה בצלאל; אמצעי של עץ – תשעה, פנימי של זהב – שמונה, חיצוני של זהב – עשרה ומשהו. והתניא; אחד-עשר ומשהו. לא קשיא, הא כמ"ד י"ש בעביו טפח, הא כמ"ד אין בעביו טפח. ומאי 'משהו? זיר", ופירש"י: "עשרה ומשהו. תשעה – כנגד גובה האמצעי, ומשהו – עובי שולי זהב של חיצוני; הא כמ"ד אין בעביו טפח. אלא משהו; ומאי משהו. דקתני ברייתא בתרייתא; זיר. העולה, היה עודף למעלה על עובי הכפורת – משהו בגובה החיצוני, להיות זר לכפורת סביב. ו'משהו' דקאמר רב יהודה – בעובי שולי החיצוני קאמר, ובזר לא איירי כלל". **ועוד אמרו בגמ'** (יבמות מב ע"א): "ותמתין משהו – ותנשא", ופירש"י: "ותמתין משהו. שבוע או שבועיים". **ועוד אמרו בגמ'** (ב"ב קד ע"ב): "ואי איכא מילתא יתירא לתשעת קבין, ופירש הרשב"ם: "כלומר אם יש משהו יותר מרובע לכל סאה". **ועוד אמרו בגמ'** (חולין מה ע"א): "ניקב הקנה למטה מן החזה – נידון כריאה", ופירש"י: "נידון כריאה. בנקב משהו, ולא ברוב כגרגרת". **ועוד אמרו בגמ'** (חולין קכ ע"ב): "מה לשרצים – שכן מומאתן במשהו", וכתבו התוס' (שם ע"א ד"ה 'שכן'): "תימה, דבכלל מקום – מזכיר 'כעדשה', וכאן נקט – 'משהו'. וכן בפרק השוחט ומעלה (נזחים קו ע"ב)... 'מה לשרצים טמאין – שכן מטמא בכל שהוא'. ומיהו, בלאו הכי – התם נראה, שלא נרסינן ליה, דלא אצטריך להזכיר 'משהו' – גבי חלב, דהא חלב – לא מטמא כלל. וסופרים שפשו – משום דבתר הכי קאמר... 'מה לשרצים טהורים – שכן איסורן במשהו', פירוש משום גרף, וכתבו כמו כן – גבי טמאים". והתוספות רא"ש תירץ: "כעדשה, כלפי 'כזית' – קרי ליה 'משהו'". **ועוד כתב** הארחות חיים (הלכות איסורי מאכלות ו): "כתב אחד מן המחברים; מנין השיעורים – ארבעה עשר, ואלו מנינם; משהו, נותן טעם, כשעורה, כעדשה, כזית וכו'. השיעור הראשון הם; מבל ויין נסך וע"ז ובשר בחלב – במינן, במשהו. וחמין בפסח, בין במינו בין שלא במינו...

נִשָּׁף. ראה לקמן פרק שמיני, 'שְׁמוֹת מַעֲשִׂים', ערך 'נִשָּׁף'.

סְפוּי (סיכוי). בעברית המחדשת, אפשרות להתרחשות מסתברת של דבר (י"ש סיכוי גדול שיתרחש אסון, 'הסיכויים לתקלה - הם אפסיים'). אך במקורותינו - פירושו, תקוה וציפיה לטוב.

סִפְרָה. בעברית המחדשת, מספר בודד^{מז}. אך במקורותינו - פירושה, חשבון או ספר חשוב (כמו ספר זכרונות או ספר קודש)^{מח}.

א

[במשחזר] **וכתב הב"י** (י"ד נו ט): "צומת הגידים שאמרו, אפילו לא נשתייר בהם - אלא כחוט הסרבל. ופירש הר"ן, דאפילו נפסקו שלשתן, ולא נשתייר בכל אחד - אלא כחוט הסרבל, דהיינו משהו - כשרה". **ועה"פ** (איוב כו, יד): "ובזה-שימין דבר נשבע-בו", פירש המצ"צ: "שימין. ענין משהו ומעט".

ככתוב (משלי כג, יח): "וְתִקְוֶתְךָ לֹא תִכְרֹת", ות"י: "וְסִפְוֶיךָ לֹא תִנָּמֵר". וכן כתוב (איוב לא, כד): "אִם-שִׁמְתִּי זָהָב כְּסִלִּי", ות"י: "אִין שְׁוִיתִי עַל זָהָב כְּסוּיִי", ופירש"י: "כסל... תקותי ומחשבתִי". **וכן אמרו בגמ'** (סוכה מה ע"ב): "עצי שטים עומדים... שמא תאמר, אֶבֶד סִיבְרָם וְקָטַל סְפוּיִן? ת"ל; עצי שטים עומדים - שעומדים לעולם ולעולמי עולמים", ופירש"י: "אבד סיברם. משנגנו אהל מועד - בטל לו עולמית: סכוויים. תוחלתם. וּמִקְבָּם, כדמתרגמין 'הבט נא' (בראשית טו, ה) - 'איסתכי כען לשמיא'. והערל"ג פירש: "מה שכפל הלשון, יש לפרש ד'סיברם' - הוא תִּקְוֶת הקרשים שישבו אלינו, ו'סיכוויים' שהוא לשון הבטח - הוא מה שאנו מביטין וסוכין אחריו, אימתי ישבו אלינו... ולכן, אצלם - נקרא 'סיברם', שכל תקותם הוא - שיתגלו ולא יאבדו לעולם. אבל מצד עצמינו - לא נקרא רק הבטח. ומה שכתוב ברש"י דלפנינו - 'סכוויים. תוחלתם ומבטם', נראה שחסר בְּהֻצִין - 'סיברם', וכן צ"ל; 'סיברם וסכוויים. תוחלתם ומבטם'. **וכן אמרו בגמ'** (יומא עב ע"א), ושם פירש"י: "שמא תאמר. משנגנו - אבד סיברן, שלא ישובו עוד: ובטל סיכוויין. מה שאנו סוכין וצופין להן". **וכן אמרו בגמ'** (ב"מ לג ע"ב): "במנדכסם - אלו עמי הארץ. שמא תאמר, פֶּסֶק סברם וְקָטַל סִיכּוּיָם? ת"ל; ונראה בשמוזתכסם". ופירש"י: "שמא תאמר אבד סברם. של אלו, שהרי כתיב 'למנן שימי יכבד השם', דמשמע שחם אומרים - אבל אין הדבר כן: ת"ל 'ונראה בשמוזתכסם'. לא נאמר 'ונראה' בשמחתכסם, כך אמר הנביא; אני ואחיכם שונאיכם ומנדכסם - כולנו נראה בשמחתכסם". ובניאר הבן יהודה: "נ"ל בס"ד... ואומר 'בטל סכוויים' - קאי על עמי הארץ, ו'סכוויים' - קאי על השכר של עוה"ב, כי עיקר התענוג שם - הוא בְּרִאיוֹת, כמ"ש רז"ל 'צדיקים יושבים ועמירותיהם בראשיתם ונהנין מזיו השכינה' - והיינו בראייתם ו'סכוויים' - לשון ראייה, כלשון חכמים שבתלמוד. ושמא תאמר, כיון דאלו עמי הארץ - לא למדו כלל, לא מקרא ולא משנה - אבד עונג הראייה שלהם בעוה"ב. ת"ל 'ונראה בשמוזתכסם', כי לבסוף - כולם יתקנו, וכולם יראו בשמחה של התי"ת, שהיא תהיה בראיית פני השכינה, שגם להם יהיה חלק בשמחה זו". **ועוד דרשו בספרא** (ת"כ אחרי פרשתא ט, יא): "וכן הוא אומר (ישעיה כו, יט) 'הִקִּיצוּ וְרִנְנוּ שׁוֹכְנֵי עֵפֶר וגו'', ושמא תאמר, אֶבֶד סִיבְרָי וְאֶבֶד סְפוּי? ת"ל 'אני ה' - אני סִיבְרָךְ ואני סְפוּיךָ, ועלי בטחונך". ופירש רבינו הלל: "ואבד סכווי. כלומר מִקְבָּטִי, דְּלִית לי תקוה ותוחלת - אחר המיתה".

^{מז} בהשפעת הלועזית Ziffer.

ככתוב (תהלים נו, ט): "שִׁיבִיהָ דְּמִעֲתִי בְּנֶאֱדָרָה, הִלְאָ בְּסִפְרָתָךְ", ות"י: "הִלְאָ בְּחוֹשְׁבֶנְךָ". ופירש"י: "הִלְאָ בְּסִפְרָתְךָ. במנינך תתננה - למנותה עם שאר צרותי". וראב"ע פירש: "והטעם, כי טפותיו שהם דמעותיו - ספורות הם להשם, וזה הטעם 'הִלְאָ בְּסִפְרָתְךָ', וכאילו הם מחוברות בנאד, דרך משל - שלא אבדה טֶפֶה מהם". והמאירי פירש: "שִׁיבִיהָ דְּמִעֲתִי בְּנֶאֱדָרָה. כלומר, שלא תשכחנה. וכן 'בְּסִפְרָתְךָ', כלומר להיות זה - נזכר לפניך, כענין שנאמר (מלאכי ג, טו) 'וְכָתַב בְּסֵפֶר זִכְרוֹן לְפָנָיו'. ורע"ס פירש: "הִלְאָ בְּסִפְרָתְךָ. הלא 'שערי דמעה לא ננעלו' (ברכות לב ע"ב), ואין ספק שתספור אותם ותרחם עלי". והכלל"ק (שמות א, א) פירש: "אמר 'הִלְאָ בְּסִפְרָתְךָ' - כי אתה מכניסן במספר, על כן אני מבקש - שתספור גם נדידותי, ותשים דמעי בנאדך - למשמרת". (וראה עוד כל"ק בדברים יד, א). ורשב"ה פירש: "אף דמעת העצב שלא יכולתי להבליג עליה על הבגידה ועל כפיית הטובה - אף היא שייכת למספר מיני הנסיונות שהקצבת לי מראש". ואמרו במדרש (ילק"ש וירא צד [ע"פ ב"ר נג, יד]): "אתה שייבזה

פָּטִיט. בעברית המחודשת, כינוי למידה קטנה מאד, כגון אותיות קטנות מאד בדפוס (ע"פ המלה הצרפתית petit). אך במקורותינו – פירושו, פטפטן. **פֶּס, פְּסִים.** ראה לקמן פרק רביעי, 'שמות תאֵר בָּלָלִים', ערך 'פֶּס, פְּסִים'. **פֶּעַר.** בעברית המחודשת, המציאוהו כשם דבר – להפרש שבין שני מספרים ('הפער בין המעמדות – הולך וקטן'. 'יש פער קטן בין ההכנסות להוצאות'). אך במקורותינו, משמש שורש זה – במשמעות של פתיחה גדולה מעל לראוי, או מגונה.

א הגשם ולא הוא הסתו? א"ר תנחומא; עיקר טרחותא – מיטרא הוא, כך עיקר שעבודן של ישראל במצרים – שמונים ושש שנים היו, משעה שנולדה מרים. ופירש היפה קול: "אלו ארבע מאות שנה... דכתיב 'כי גר יהיה זרעך וגו'... ומדמי להו לסתו – שהם ימי צער: אלו מאתים ועשר שנים שהיו ראויים לשבת במצרים... ומדמי להו לגשם – שהוא צער... ולא הוא הגשם ולא הוא הסתו. והלא הגשם – בימי הסתו הוא, ומאי שנא דמדמי גירות – לסתו, ושעבוד – לגשם. ומשני ר' תנחומא, עיקר טורח הסתו – הוא הגשם, ולהכי מדמי מאתים ועשר השנים – לגשם: עיקר שעבודן של ישראל – שמונים ושש שנה, וכוונתו לומר, דעל שמונים ושש שנים אלו – נאמר 'הגשם זולף'... ויש גורסים; 'עיקר טרחותא דמטרי – הוא תמנין ושית יומין, כך עיקר שעבודן של ישראל במצרים – שמונים ושש שנים'. וקשה, א"כ למה משני מירי – על מה שהקשה ולא הוא הגשם ולא הוא הסתו". **ועוד אמרו בגמ'** (חולין ס ע"א): "טרח שיתא ירחי דסיתוא, אתא מיטרא טבעיה בימא". **ועוד אמרו בגמ'** (סנהדרין צו ע"ב): "שלח להו; סיתווא הוא, ולא מצינא דאתי מתלנא וממיטרא", ופירש"י: "מתלנא וממטרא. מחמת שלגים ומקרים". ועוד אמרו בגמ' (ברכות יח ע"ב): "והוא ירד והכה את הארי בתוך הבור ביום השלג... איכא דאמרי, דתבר גזיזי דברדא ונחת וטבל. ואיכא דאמרי; דתנא סיפרא דבי רב – ביומא דסיתוא", כלומר יום השלג הוא יומא דסיתוא. (וראה במהר"א [שמות פרשת בא, עמ' קג], שמנה ארבע עונות בשנה, והחורף – הוא אחר הקיץ, והסתיו – אחרי החורף). (וכן העיר מקב"ר ח"ג כה, א, יא, הערה א). **וכן כתוב** בפיחמ"ש להרמב"ם (נדרים פ"ו מ"ח [גירסת ד"ו], ומע"ז בתרומות פ"א מ"ב): "הסתונויות*, והם הפירות שבימות הגשמים, וְשֵׁם יְמֵי גֶשֶׁם – סתיו". **וכן כתוב** בשבילי אמונה (נתיב ד שביל א): "זמן הקור – הוא הסתיו, והוא קר ורטוב כמבע המים... וזמנו הוא מתקופת טבת עד תקופת ניסן".

¹² **כמו שאמרו בגמ'** (ערכין טז ע"ב): "מה נשתנה מצורע, שאמרה תורה יביא 'שתי צפרים לטהרתו? אמר הקב"ה; הוא עשה מעשה פטיט – לפיכך אמרה תורה, יביא קרבן פטיט". ופירש"י: "פטיט. לשון קול היוצא בחשאי, ובלע"ז פול"ר (תרגם אל"ר: לפטפט). יביא קרבן פטיט. שהצפרים צועקין בכל שעה". ופירש הרא"ם: "שהנגעים באים על לשון הרע שהוא מעשה פטיט – פטפוטי דברים. לפיכך הוזקק לטהרתו – בצפרים ולא בהמות, מפי שהפטפט נמצא במין הצפרים – ולא במין הבהמות". ובספר החינוך (מצוה קעג) פירש: "ואמרו בטעם צפרים; 'הוא עשה מעשה פטיט', כלומר שֶׁהִרְבֵּה דברים – בלה"ר, לפיכך יביא צפרים – שהם מצפצפים תמיד". וכ"פ החפ"ח (בשמה"ל ח"א, שער הזמירה פ"ה): "מעשה פטיט, פ"י דבור התמיד". וכתב מהר"ם מרוטנבורג בתשובה (מהדורת ברלין, שער שני, פא [הובא בתשובות הגהות מיימוניות, ספר קדושה, כג]): "בויק"ר (פרשת מצורע מו); 'וציה הכהן ולקחו למטהר שתי צפרים זזיות טהורות', א"ר יהושע; צפור דרור – שאוכלת מפתו, ושותה מממיו וכו'. מכאן ראה לר"ת – שמתיר צפור דרור... ובתו"כ נמי – משמע שמותרת, דאמר 'הוא עשה מעשה פטפוטי', פ"י לשה"ר, 'יביא מעשה פטיט' – ינגילא בלע"ז. ואין לך פטיט בעופות – יותר מצפור דרור, שכל שעה – היא מדברת בלשונה". **ואמרו במדרש** (תנחומא ויגש, ד): "א"ל יוסף; יהודה, למה אתה דברן מכל אחיך? ואני רואה בנביע, שיש באחייך – גדולים ממך, ואתה פטיט?!", ופירש העץ יוסף: "פטיט. דברין". ומע"ז במדרש (ב"ר ויגש ג, ח): "אמר לו; אני רואה כך שפטיט אתה, יש באחייך פטיט כמותך?!", ופירש מת"כ: "שֶׁפְּטִיט. משמיע קול, ומדבר דברים הרבה. הלא יש באחייך – דברנים וראויים לדבר יותר ממך, ולמה אתה מדבר לפניהם – שלא כדרך הארץ?". **וכבר העיר על כך** בספר המעריך (ערך 'כדב'): "כילמדנו פרשת ויגש יהודה; 'הוא פטיט'. פירוש מאן דהוא; 'בלשון צרפת, הקטן – נקרא פטיט'. וְשֵׁשׁ הָיָה בְּיוֹשֵׁף רַבָּה כְּתוּב; 'יש באחייך פטיט כמותך?!", ואם פירוש – 'קטן', איך אמר לו – 'כן? והלא, לא היה הוא קטן מכלם'.

פֶּרֶט. בעברית המיוחדת, מספר לא זוגימט (זוג או פרט?). אך במקורותינו - פירוש, גרגרי פירות בודדים הנושרים בבצירי.

א

מח כתוב (ישעיה ה, יד): "לכן הרזיבה שאול נפשה ופעה פיה לכלי זק", ותרגם יב"ע: "ופתחת פומה ולית סוף". ופירש"י: "פעהרה. ופתחה". ומהר"י קרא פירש: "הם האומות... הם פערו פיהם - בלא מידה, לבלוע את ישראל". וראב"ע פירש: "פעהרה. כמו פתחה, וכמוהו ופיהם פערו למלקוש" (איוב כט, כג). ומצ"צ פירש: "ופעהרה. פתחה ביותר, כמו פ"י פערתי" (תהלים קיט, קלא). ו"פ המלבי"ם (בבאור המלות): "פער" - הוא הגילוי הבלתי ראוי, ויותר מן הרגיל". **וכן כתוב** (תהלים קיט, קלא): "פ"י פערתי ואשאפה", ותי": "פומי פתחית ואלפית". וראב"ע פירש: "פעהרה... פתחתי". ומצ"צ פירש: "פעהרתי. ענין פתיחה, כמו 'ופעהרה פיה', ובמצ"ד הוסיף: "פתחתי פי, ואתאזה למשוך המצוה אל בית הבליעה - כי מאוד אני מתאוה להם". והמלבי"ם פירש: "פעהרתי. היא הפתיחה יותר מדאי". **ועוד מסופר בגמ'** (סנהדרין סד ע"א): "מעשה וכו' כיון שהגיע לפעור... נכנס, פער בפניו וכו'", ופסק הרמב"ם (מדע, הלכות ע"ז פ"ג ה"ב): "כגון פער, שעבודתו - שיפער אדם עצמו לו... לפיכך הפוער עצמו וכו'". **ואמרו במדרש** (ב"ר תולדות סג, יב): "הלעיטני נא... א"ר זעירא, פער פיו אותו הרשע - כגמל, א"ל; אנא פתח פומי, תהי משתדר ואויל, כהדא דתנינן אין אובסין את הגמל... אבל מלעיטין". **ועוד איתא במדרש** (ילק"ש וירא קא): "וישים אותו על המזבז", עיני אברהם בעיני יצחק... באותה שעה, פער פיו בבכיה, וגעה געה גדולה". **ועוד כתוב** בשול"ת הרשב"א (ח"א שפ"ו [בדברי השואל]): "ולגער באיש לין ובליעל זה, אשר פער פיו על משפחת הנדיב ר' עזריאל". **וכמו שאומרים** בסליחות לתענית אסתר (בנוסחי האשכנזים, בסליחת 'במתי מספר' לרבנו משולם ב"ר קלונימוס): "צר ואליב... פיהו פער לשאוף ענו" (פירוש, המן הצד פתח פיו לרווחה - לבלוע את מרדכי העניו [אב"ד]), וכן אומרים (בנוסח הספרדים, בסליחת 'חלת'): "הנכל הפער, גרוננו עלי פער, כחזיר בתוך היער". 909 סליחת 'אבותי כרבת ריבם' ליום ששי כמנ"א. פער עורק להדק.

מחידש נב"ח.

¹ **כתוב** (ויקרא יט, י): "ופרט כרמך לא תלקט", ותי"א ותי": "ונתרא כרמך". **ושנינו** במשנה (פאה פ"ז מ"ג): "איהו פרט? הנושר בשעת הבצירה". ועוד שנינו (פאה פ"ו מ"ה): "שני גרגרים - פרט, ושלשה - אינן פרט", ופירש ה"ש [משאנץ]: "שני גרגרים. של ענבים". וכן פירש"י (ע"ה פ"ז): "גרגרי ענבים הנושרים בשעת בצירה". וראב"ע פירש: "ופרט. ידוע בדבר קבלה. מגזרת הפורטים עלי גבל" (עמוס ו, ה). ובסה"ש לריב"ג (שרש פרט) כתוב: "ופרט כרמך" הוא הגרגרים הנושרים בעת הבציר מן האשכולות. דומה לדברי רבותינו ז"ל (בריתא ד"ג מדות): 'בכלל ופרט, ולאמרם עוד (משנה מעשרות פ"ב מ"ו): 'מגרגר באשכול, ופורט כרמון'. והמבואר יותר בענין הזה - אמרם (פאה פ"ז מ"ג): 'איהו פרט? הנושר בשעת בצירה'. והנה פרשוהו - באמרם זה. אבל פרוש המקל הזה הנשר". ומחה"ע (ערך פרט) פירש: "פירוש, גרגיר של ענבים שנשארה בגפנים - אסור ללקוט. אי נמי, גרגרים הנושרים מן האשכולות בשעת בצירה. וכן אמר התרגום 'ונתרא דכרמא' - פי' הנושר, ותנן איהו פרט? הנושר בשעת בצירה". ופסק הרמב"ם (זרעים, הלכות מתנות עניים פ"א ה"ה): "וכן בפרט שנפרט מן הענבים בשעת הבצירה", ופירש בדוא"מ (ס"ק ל): "שנפרט. ר"ל שנשבר ונפל". ועוד פסק הרמב"ם שם (פ"ד ה"ה): "איהו פרט? זהו גרגר אחד או שני גרגרים - הנפרטים מן האשכול בשעת הבצירה. נפלו שלשה גרגרים בבת אחת - אינו פרט", ופירש בדוא"מ (ס"ק פח-טו): "הנפרטים. פי' נפרדים ונשברים: בשעת הבצירה. ואין נ"מ אם נשבר למעלה - כשנבר, או נשבר - כשנפל, או אפילו לא נשבר כלל, אלא שנקז גרגרים גרגרים - ונפלו שנים לארץ. ודעת הראב"ד, דדוקא אם נשבר בשעת בצירה - מכח הבצירה, אבל אם נשבר אחר כ שנפול לארץ - אינו פרט. ודעת הגר"א להיפך, דדוקא שנשבר כשנפול לארץ, אבל אם נשבר בשעת בצירה - אינו פרט. בבת אחת אינו פרט. אבל אם נפלו בזה אחר זה - הוי פרט, אפילו הרבה... ואפילו כל הכרם כולו - הוי פרט". ובבאור ההלכה כתב: "שאף לדעת רבינו... מודה דפרט לא שייך כלל במחובר, דפרט היינו אלו שנפרטו. אבל הנר"א כתב כאן וז"ל, ופרט הוא כשנפול לארץ ונפרט ונעשה כפרומות - מחמת שנתפרדו בשעה שנפלו לארץ".

פְּרִיט (פְּרִיט). בעברית המחדשת, יחידה* אחת מתוך רשימה או קבוצה [נ'אייטס' באנגלית] ('חסרים לי כמה פריטים מרשימת הקניות'). אך במקורותינו – פירושו, חלקים קטנים רבים – היוצאים מתוך דבר אחד גדול, כמו גרגרי רימונים או פרוטות.²¹
צֶפּוֹן וְדָרוֹם. ראה מש"כ לקמן בפרק עשרים ותשעה, 'לדות עשוקה', ערך 'עמידת העולם'.

קוֹרֵט. בעברית המחדשת, קומץ גרגרי אבקה (שתופס אדם בין אצבעותיו או בכפית קטנה). אך במקורותינו – פירושו, גוש מוצק קטן (וי"א שהוא מידת נפח קבועה).²²

²¹ **כמו שאמרו במדרש** (ילק"ש בראשית רמז כ): "וכל חופה וחופה – יש בה שלחן של אבנים טובות ומרגליות... ופְּרִיטֵי רִמּוֹן של כסף מוקף כנגד השמש" (ובמסכת גן עדן [אוצר מדרשים ח"א] הגירסא: "ובפְּרִיטֵי רִמּוֹנִים בכוס של זהב מוקף כנגד השמש").

²² **כמו שאמרו בגמ'** (שבת כג ע"א): "א"ר זירא; מריש, כי הוינא בי רב – משתתפנא בפריטי בהדי אושפיוא". ופסק הטור (אר"ח תרעז): "אכסנאי – חייב להדליק בפני עצמו, ואינו יוצא בשל בעה"ב, ומיהו בפרומה שיתן לו וישתתף עמו – סני". **ועוד אמרו בגמ'** (קדושין ח ע"ב): "בני רב הונא בר אבין, זבון ההיא אמתא – בפריטי. לא הוו בהדיהו – אותיבי נסכא עליה. לסוף אייקר אמתא, אתו לקמיה דרבי אמאי, אמר להו; פריטי – אין כאן, נסכא – אין כאן, ופירש": "בפריטי. על מנת לקבל פרוטות של נחשת: נסכא. חתיכה של כסף; פריטי אין כאן. שהתנו עליה... שאם נתנו הפרוטות – היתה קנויה להם, דעבר כנעני – נקנה בכסף". **ועוד אמרו בגמ'** (כתובות קי ע"ב): "כתוב בו 'כסף' סתם – מה שירצה לזה מן הנה. ואימא נסכא? א"ר אלעזר; דכתיב ביה 'מטבע'. ואימא פריטי? א"ר פפא; פריטי דכספא – לא עבדי אינשי", ופירש": "ואימא נסכא. חתיכות כסף היה, לכך לא פירש: ואימא פריטי. ותאמר שיתן לו נחשת או כסף – שזה מאה פרוטות". והשטמ"ק פירש: "פירוש לפירושו, הא ודאי כי קתני 'מה שירצה לזה מנכחו' – לא בעי למימר שיתן לו פחות שבמטבעות, ואפילו פרוטות... הא ודאי שלא ירצה לפרוע אלא פרוטות – דהיינו הפחות שבכל המטבעות שבכל מקום... הפרוטות – הם הגרועים מכל המטבעות בכ"מ". ועוד פירש השטמ"ק: "פריטי דכספא וכו'. דלהכי כתב 'כסף' – להודיע שאין לו מטבעות שנתחייב לו, כולם הם – מטבע שכולו כסף, ולא מטבע שמעורב בו כסף ונחושת. ואם הוא יאמר 'אני אפרע מפרוטות שיהיו כולם של כסף' – אין שומעין לו, הואיל ואין דרך בניא לעשות פרוטות מכסף". וכתבו התוס' (ד"ה 'אימא נסכא'): "מהכא משמע דנסכא – עדיפא ממעות ודינרין של כסף". ועוד כתבו התוס' (ב"ב קסח ע"ב ד"ה 'אימא'): "ותימה, וכי נסכא פחותה מאיסר שאין בה רק שמונה פרוטות, ומאי שנא נסכא – ממיני פרוטות, דהא 'מה שירצה' קאמר התם – היינו מטבע פחות של כסף, מדפריך עלה 'ואימא פריטי', ומשני 'פריטי דכספא וכו', מכלל דמטבע פחותה של כסף דעבדי אינשי – נותן לו... ור"ת פירש בתשובתו... התם (בכתובות) הכי פריך 'ואימא פרוטות של נחושת'... אבל הכא פריך 'ואימא פריטי', פי' מעות ופונדיונין ואיסרין וכל שאר מטבע של כסף הפחותים מדינר – קורין 'פריטי', ולא פריטי ממש". **ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי** (ברכות פ"ב ה"ד): "אמרה ליה; לית לי פריטין", ופירש הפנ"מ"ש: "ואמרה לו אין לי מעות". **ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי** (פאה פ"ח סו"ח): "אבא בר בא, יהב לשמואל בריה – פריטי, דיהא פליג למסכנייא", ופירש הפנ"מ"ש: "פריטין. נתן לו פרוטות לחלק לעניים". 909 עד פה ד.ב.ס.

²³ **כמו ששנו** במשנה (מנחות פ"א מ"ב): "קָמִין – ועלה בידו צרור או גרגיר מלח, או קורט של לבונה – פָּסֶל, מפני שאמרו 'הקומין היתר והחסר – פָּסֶל'. ופירש"י (יא ע"א): "או קורט לבונה פסולה. מפני שהקומין – חסר כדי מקום הקורט. וכן פירש הרע"ם: "ואם נודמן בתוך הקומין, נגזרי של מלח או קורט של לבונה – הרי הקומין חסר כדי מקום הקורט". ועוד שנו שם (מ"ג): "חיסר לבונתה – פסולה", והתבאר בגמ' (יא ע"א): "ת"ר; חסרה ועמדה על קורט אחד – פסולה, על שני קרשין – כשרה, דברי ר"י. ר"ש אומר; על קורט אחד – כשרה, פחות מכאן – פסולה. והתניא; קומין לבונה שחסר כל שהוא – פסול. תני – 'קורט לבונה שחסר כל שהוא פסול'. ופירש"י: "חיסר לבונתה. דשיעור לבונה – מלא הקומין". והרע"ם פירש: "חסר לבונתה. שלא נתן בה – אלא קורט אחד של לבונה. אבל אם יש בה שני קרשין –

קִיט. ראה לקמן בפרק חמישי, 'תארים ותכונות באדם', ערך 'קִיטָן'. ובפרק שמיני 'שמות מעשים', ערך 'קִיט, קִיטָה'.

קִמְצוץ. בעברית המדוברת, מידה קטנה ביותר ('הוא הביא לילד קמצוץ גרעינים'). אך במקורותינו – פירוש, אדם שראשו נוגע ברגליו, או מרוסק ומרוצץ.

א

כשרה, דכתיב (ויקרא ו, ח) 'את כל הלבונה אשר על המנוזה, ככל' – משמע אפילו קורט אחד, ד'כל' – משמע כל דהו, בדכתיב (מ"ב ד, ב) 'אין לשפוחהך כל בבית'. 'את' – לרבות עוד קורט אחד, הרי שנים. ופירש הערוך (ערך 'קרט ב'): "שבת מו ע"א); 'הב"ע, דאית ביה קרמין', פי' נרגרים של לבונה, שלא שלמה בהן האור". **ועוד אמרו בגמ'** (נדה כ ע"א): "דרבי אמי, פלי קורטא דדויתא – ובדיק בה", ופירש: "פלי קורטא דדויתא. מבקע התיכות דיו יבש: ובדק בו. מראית דם שחור". וכתבו התוס' (ד"ה 'פלי' ונ"כ בגיטין יט ע"א ד"ה 'דיו'): "מכאן משמע שדיו שלנו – הוא קרוי דיו, מדקאמר 'קורטא דדויתא' משמע שהוא יבש. ואוסר ר"ת לכתוב ס"ת בדיו של עפצים – לפי שהוא לעולם לח". וכ"כ הריטב"א: "מכאן היה אור"ז ז"ל, שהדיו של עפצים שלנו, כיון שאינו נעשה קורט – [איננו] מן הדיו שאמרו ז"ל", וכ"כ בחידושי לגיטין (יט ע"א): "ודיו של עפצים – אינו עושה קורט (כלומר, אינו מתקשה לגוש יבש [אב"ד])... וי"א (הרמב"ן), דדיו של עפצים, לאחר שנתבשל יפה ונתנו בו שרף – כשר הוא... ואם נתבשל הרבה – עושה קורט". **ועוד אמרו בגמ'** (ע"ז לב ע"א): "איזהו עור לבוב? כל שקרוע כנגד הלב, וקדור כמין ארובה. יש עליו קורט דם – אסור, אין עליו קורט דם – מותר. א"ר הונא: לא שנו אלא שלא מלחו, אבל מלחו – אסור, אימא מלח העכרתו, ופירש: "שקרקע שלו – כנגד הלב. שכן דרך עובד כוכבים, להוציא דרך אותו קרע – הלב של שור מחיים: יש עליו קורט דם. גלדלי, בלע"ז קרושט"א (תרגם אל"ר: גֶלֶד [בעור אחרי פצע]): אסור. בידוע שמחיים נקרע: אין עליו קורט דם. אחר הפשטו – אירע בו כך, ולא לעבודת כוכבים". והמאירי פירש: "זמ"מ אם מלחו – בין כך ובין כך אסור, מפני שאומרים קורט היה שם והעבירתו המלח". וכתב הפת"ש (י"ד לו ס"ק יח ונ"כ הפמ"ג שפ"ד מו ס"ק טז): "עיי' בתשובת חוט השני סי' סט, שכתב דקורט דם המוזכר בכל מקום – היינו ממשות או דם צרור בעובי הבשר, אבל האדים הבשר לחד – אינו מזיק". (וראה בדר"ת (סו ס"ק כב) שהביא שדנו הפוסקים האם לאסור בנמצאת נקודת דם כלשהי בביצה. ושםא אפשר לדייק מלשון גמ' [חולין סו ע"ב] 'נמצא עליה קורט דם', היינו דוקא בעלת ממשות [אב"ד]). **ועוד אמרו בגמ'** (עירובין יז ע"ב, חולין קה ע"ב): "א"ר חייא בר אשי; מפני מה אמרו 'מים אחרונים חובה'? מפני שמלח סדומית יש – שמסמא את העינים. אמר אביי, ומשתכחא בקורטא – ככורא", ופירש"י (בעירובין): "כי קורטא בכורא. ככור מלח – יש מעט מאותו מלח סדומית, כמין קורט קמץ". ועוד פירש"י (בחולין): "ומשתכחא וכו'. אינה מצויה אלא קורט – בכור". ורבינו גרשום פירש: "כלומר, בקרמין של מלח בשלשים סאין". והרא"ה פירש: "פירוש, קורט אחד – בכור". **ועוד אמרו בגמ'** (חולין עז ע"א): "ההוא 'נשבר העצם ויצא לחוץ', דאישתקיל קורטיתא מיניה, ופירש"י: "דאישתקיל קורטיתא. לשון קורט, כלומר מעט מן העצם – נעכל ונפל לארץ". והמאירי פירש: "והוא הדין לעצם הנשבר ויצא מיעוטו לחוץ, ומ"מ רובו מחופה בעור ובשר. ונפלה התיכה מן העצם מצד מה שבפנים עד שאין המחופה עכשיו רוב – כשרה... אין נפילת החתיכה מזקת". **והנה, מהגמ'** במנחות ('קורט אחד... שני קרמין... פחות מכאן) ובעירובין וחולין (בקרס בכור) – משמע ש'קורט' הוא שיעור מוגדר. אמנם במדות ושעורי תורה (000) הוכיח מלשון 'קורט של דם' – שאינו שיעור מסוים. (ומש"כ רש"י חולין לו ע"א): "צריך של מנחות. קורט קמח הצבור במנחה, ואין שפן נכנס לתוכו", כוונתו לקמח סולת של מנחה שהוא גרגרים עבים ולא אבק קמח דק, כמו שהתבאר לקמן בפרק עשרים ושמונה, 'צירסא דינקותא', ערך 'סולת'.

⁷² כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי (נזיר פ"ט ה"ג): "המוצא מת בתחילה מושכב כדרכו... אי זהו 'מושכב כדרכו'? רגליו מפותטות, וידיו על לבו. אבל אם מציאו קמצוץ – אני אומר; גל נפל עליו – והרגו. והתני; מציא שנים, ראשיהם בצד מרגלותיהם – נוטלין ואת תפוסתן. סברין מימר, 'קמצוץ' מהו? ראשיהם בצד מרגלותיהם. א"ר יצחק בי רבי אלעזר; וכגון אלו נוניא צלייא, רישו דהן – גבי עוקציה דהן, עוקציה דהן – גבי רישיה דהן". ופירש קה"ע: "ראשיהם לצד מרגלותיהם. כלומר, ראשו בין ברכיו, וסברוהו למימר 'קמצוץ' – היינו ראשו בין מרגלותיו, וקשיין אהדדי: כגון וכו'. 'ראשיהם בצד מרגלותיהם' – היינו כגון מהירוות דגים, ראשו של זה – בצד זנבו של זה, דליהו שוין. אבל 'קמצוץ' – היינו ראשו בין ברכיו, ניכר שלא לשם קבורה ניתן לשם, אלא אני אומר גל נפל עליו, הלכך אין לו תפוסה". ופנמ"ש פירש:

קִנְיָה מִדָּה (קנה מידה). בעברית המיוחדת, שיעור היחס* שבין המדה הרשומה במפת הארץ - לבין המציאות בשטח פני הארץ (מפה זו היא בקנה מידה של 1:250000). אך במקורותינו, הוא קנה עץ שמסומנות עליו מידות, ומודדים בו מרחקים (מעין סרגל ארוך)^{נח}.

א

"קמצוץ". שהוא נקמץ ומרוצץ, אני אומר 'גל נפל עליו - וְהָרָגוּ, ואין לו תפוסה - דְּכָמָת חסר הוא, שאין לו תפוסה: והתני מצא כו' וסברין מימר. דמהו 'קמצוץ' - היינו שמושכבין ראשיהן בצד מרגלותיהן, וקתני דיש להן תפוסה: א"ר יצחק וכו'. דלא היא, דבברייתא - מושכבין כדרך הן, ראשו של זה - בצד מרגלותיו של זה, וכגון אילין וכו'. דגים צלויין, שמניחים ראשו של זה - בצד זנבו של זה, וזה 'כדרך' - דכל אחד מושכב כדרך, וכי קאמרינן 'מת קמצוץ' - במת אחד, שהוא מונח ראשו - בצד מרגלותיו, דזהו 'שלא כדרך' הוא". וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (פסחים פ"ה ה"ז): "תיפתר, שְׁמָצָא קמצוץ", ופירש קרה"ע: "פירוש, שמרגלותיו מונחים אצל ראשו, שְׁאֵלוּ אדם קברו - היה מונח כדרך. אי נמי, שְׁמָצָאוּ שנים, וראשו של זה - גבי רגליו של זה". ופנמ"ש פירש: "תיפתר שְׁמָצָא קמצוץ. מרוצץ וממועד, וכדאמר שם לקמן; שְׁאֵנִי אומר 'גל נפל עליו - וְהָרָגוּ, ולא הכיר בו אדם מעולם".

^{נח} **ככתוב** (יחזקאל מ, ג-ה): "וּפְתִיל־פְּשִׁתִּים בִּידוֹ, וְקִנְיָה הַמֶּדָּה וְגו': וְהָיָה זִזְמוֹתָ מִזִּזְמוֹתָ לְבֵית סָבִיב וְכִיד הָאִישׁ קִנְיָה הַמֶּדָּה יִשְׁעֵי־אֲמוֹת בְּאֲמָה וְטַפּוֹז, וְיָמֵד אֶת־רִצּוֹב הַבִּנְיָן קִנְיָה אֲזוֹר וְקִימָה קִנְיָה אֲזוֹר, וְתִרְגָּם יב"ע: "וְהָיָה דְּכִיתָנָא* בִּידֵיהּ וְקִנְיָ מִשְׁחָתָא... וְכִיד נִכְרָא קִנְיָ מִשְׁחָתָא דְּחֵד מְנָהוּן שִׁית אֲמִין בְּאֲמָתָא דְּהִיא אֲמָה וּפְשָׁה, וּמִשְׁחָת יֵת פּוֹתֵיָא דְּבִנְיָנָא קִנְיָא חֵד וְרוֹקָא קִנְיָא חֵד". ופירש: "קִנְיָה הַמֶּדָּה. לְמוֹד בו את עובי החומה ואורך ורוחב השערים: שֵׁשׁ אֲמוֹת בְּאֲמָה וְטַפּוֹז. שִׁית אֲמִין וכו', וכן תרגם יונתן. זו היא אמה בינונית בת ששה [טפחים], שהיא אמה וטופח באמה בת חמשה". והרד"ק פירש: "וּפְתִיל פְּשִׁתִּים בִּידוֹ. למדוד: וְקִנְיָה הַמֶּדָּה. ג"כ בידו למדוד, אלא שבחבל - מודד אדם מדה מרובה בקרקע, ובקנה המדה - מודד אדם מדה מועטת, כמו מדת הבנין וזולתו: והנה זזומה וגו'... והיה האיש מודד את החומה - כְּמָה יַעֲשֶׂה רִחְבָּהּ וְקוֹמָתָה, וְקִנְיָה הַמֶּדָּה הִיָּה בו שֵׁשׁ אֲמוֹת בְּאֲמָה וְטוֹפַח - באמה הידועה שהיא של חמשה טפחים וטפח. זאת האמה, היתה יתירה טפח - והיתה בת ששה טפחים. וכן אמרינן במשנה (כלים פ"ז מ"י): "א"ר יהודה; אֲמַת הַבִּנְיָן - שֵׁשׁ טַפְחִים, וְשֵׁל כָּלִים - חֲמִשָּׁה... וְקִימָה קִנְיָה אֲזוֹר. זאת החומה החיצונה - היתה שפלה, ולא היתה גבוהה" - אלא קנה אחד שמדתו שש אמות באמה של ששה טפחים". ובמצ"צ פירש: "קִנְיָה. כמו מִטָּה וּמִקְלָה, ובמצ"ד פירש: "וְהוֹצִיךְ גַּם לְפִתִּיל - למדוד על ידו מדה מרובה, כי בקנה - יש מורח רב למדוד מדה מרובה, כי יצטרך בכל פעם - לרשום המקום שכלה מִדַּת הַקֵּנָה, למען למדוד משם ולהלן. ועם כי היה במראה הנבואה - מ"מ הראה באופן הנאות אל המוחש, ולכן היה בידו פתיל ארוך ובו מדד מדה מרובה בפעם אחת, ולאח"ז מדד הפתיל בקנה המדה לדעת כמה בו. וגם, מדה פחותה מְּמָלָא הַקֵּנָה - יִקְשָׁה לשער ולצמצם עם הקנה, ולא כן בפתיל - כי אפשר לכפלו כרצונו, לשער ולצמצם לפי מדה הקנה". והמלבי"ם פירש: "וּפְתִיל פְּשִׁתִּים בִּידוֹ. למדוד בו מדה מרובה - מהקרקע: וְקִנְיָה הַמֶּדָּה. למדוד בו את החומה ומדה מועטת". ועוד כתוב שם (יחזקאל מב, טז-יט): "מִנְּדָר רִוּוֹן הַצִּפּוֹן זִזְמוֹתֵי־מֵאוֹת קָנִים בְּקִנְיָה הַמֶּדָּה סָבִיב: אֵת רִוּוֹן הַדְּרוֹם מִנְּדָר זִזְמוֹתֵי־מֵאוֹת קָנִים בְּקִנְיָה הַמֶּדָּה: סָבִיב אֶל־רִוּוֹן הַיָּם, מִנְּדָר זִזְמוֹתֵי־מֵאוֹת קָנִים בְּקִנְיָה הַמֶּדָּה: לְאַרְבַּע רִוּוֹת מִנְּדָר, זִזְמוֹתָ לֹא סָבִיב וְסָבִיב וְגו', ופירש מצ"ד: "בְּקִנְיָה הַמֶּדָּה. ובה שש אמות גדולות". ואמרו בגמ' (עירובין נח ע"א): "א"ר יהושע בן חנניא; אֵין לָךְ שְׂיָפָה לַמִּדְיָה - יותר משלשלאות של ברזל, אבל מה נעשה שהרי אמרה תורה (זכריה ג, ה) 'וְבִידוֹ זִזְבֵּל מִדָּה'. והכתיב 'וְבִיד הָאִישׁ קִנְיָה הַמֶּדָּה'? ההוא - לתרע"י, ופירש: "וְבִיד הָאִישׁ קִנְיָה הַמֶּדָּה. במשכן של יחזקאל: בדתרע"י. למדוד רוחב השערים". ור"ח פירש: "וְהִגִּירָסָא [ה]נְכֻנָּה; והכתיב 'וּפְתִיל פְּשִׁתָּן בִּידוֹ וְקִנְיָה הַמֶּדָּה וְהוּא עוֹמֵד בְּשַׁעַר, בִּיחֻזְקָאֵל (מ): ההוא לתרע"י. פ"י הקנה לְמוֹד בו מִדַּת הַשַּׁעַר". וכתבו גתוס' (ד"ה 'ההוא'): "וְהָיָה דְּכִיתָב 'מִדָּה' אֵת רִוּוֹן הַקְּדִים זִזְמוֹתֵי מֵאוֹת קָנִים בְּקִנְיָה הַמֶּדָּה

קצב. בעברית המחודשת, מהירות המוסיקה או מהירות קבועה לפעולת עֲשִׂיה כל שהיא. אך במקורותינו – פירושו, מדה קצובה וגזורה.¹¹

א

סביב, וכן כתיב (שם ביחזקאל פסוק כ) ב'ארבע רוזות'. מפרש ר"י, דבחבל מדה – היו מודדין חמש מאות קנים". ומע"ז כתב בתוס' הרא"ש (ד"ה 'ההוא בתרע"י): "פירש רשב"ם, דכל זה אינו אלא אסמכתא*, דהא אפילו הבנינים הגדולים – היו מודדין בקנה, דכתיב (יחזקאל שם) 'מודד את רוזו הקדים וזמש מאות קנים בקנה המדה סביב', וכן כתוב ב'ארבע רוזות'. ומיהו, יש לפרש דבחבל המדה – היו מודדין חמש מאות קנים". והמאירי פירש (בחיזושי): "אין לך דבר שיפה למדידה יותר משלשלאות של ברזל... מפני שאינן נמתחות יותר מדאי – אלא בשוה, וא"כ היה ראוי לפסול – כל שאר הדברים, אבל מה אעשה כו' ובידו זובל מדה, פירוש ואי אפשר לפסול חבל למדידה". והאר"ז (הלכות עירובין סג) פירש: "ומשנ' ההיא – [בדתרע"י], שמודדים קומת השערים של הר הבית, שאינו יכול לזקוף החבל – לפיכך מודד בקנה. א"נ, בקנה – מודד רוחב עובי השערים והחומות, דהיינו דבר מועט, שאין אנו מפסידין ולא מרויחין במדידתו, דכתיב קרא התם 'וימוד רוזב הבנין קנה אוזר וגו', אבל הבנינים גדולים של חמשים ומאה אמה – היה מודד בפתיל פשתים בידו. וכל זה אינו אלא... אסמכתא* בעלמא, דהא אפילו בנינים גדולים של חמשים אמות [ומאה] אמה – היו מודדים". ועוד אמרו במדרש (בר א, ח, ט): "ריב"ל בשם לוי אמר; זה שהוא בונה – צריך ששה דברים; מים ועפר ועצים ואבנים וקנים וברזל. ואם תאמר, עשיר הוא – ואינו צריך לקנים! הרי הוא צריך לקני המדה, שנאמר 'ופתיל פשתים בידו וקנה המדה', ופירש מהר"ז: "שהעני צריך שני מיני עצים – עצים גדולים בתחתית הבית ועמודי הבנין, ובשאר הבנין – קנים דקים וטח בטיט. ועל שבית העני – קמן, אינו צריך לקני המדה. ובתי העשירים שאינם מערבים קנים – הרי בתיהם גדולים וצריכים לקני המדה". ועוד אמרו בזוה"ק (ח"ב פקודי, רלג ע"א): "פתח ואמר; 'ויבא אותי וגו' ופתיל פשתים בידו וקנה המדה וגו'... והאי (קנה המדה) – לאו איהו בוצינא דקרדינותא דטמיר ונגני, אלא מתמן נפקת האי קנה לתתא, דאתגליל מגו נהירו דאשתביק מבוצינא דקרדינותא וכו', ועל דא ההוא קנה המדה – איהו קיימא במדידו דמשחתא דקיימא לתתא. ולומנין – קנה המדה, ולומנין – קו המדה, ועל דא 'פתיל' וקנה, וכלא משחתא – למעבד מדידו. כל מדידו דיהוקאל – איהו הוה בההוא קנה המדה, ובעובדא דמשכנא – כלא הוה בקו המדה" (ופירש המתמ"ד: "פתח ואמר רבי אלעזר... והתחיל לפרש מה שאמר יחזקאל הנביא... ופתיל פשתים בידו למדוד מדידת בנין ביהמ"ק שיבנה במהרה בימינו, והיה בידו קנה המדה – למדוד בו את עובי החומה ואורך ורוחב השערים... קנה המדה הוה שביד גבריאל – אינו כח הבנינה דאצילות וכו' שהיא נעלמת ונגווה מהשנת בניא, אשר היא ממונה למעלה למדוד כל מדידת הספירות... אלא ממנה יצא קנה הוה למטה... והיא נקראת 'קנה המדה'... ועל בשיהמ"ק שיבנה לעתיד הוא בסוד הבנינה... על כן מדידו מרתו בקנה המדה – שהוא בחינת המלכות וכו'... לפעמים משתמשים למדוד בקנה המדה, שהוא היה העיקר למדוד בו מדידת ביהמ"ק שלעתידי... ולפעמים משתמשים למדוד בקו המדה – שהוא היה העיקר למדוד בו מדידת המשכן במדבר... וע"כ נזכר כאן במדות המקדש 'פתיל פשתים' – שהוא 'קו המדה' וקנה המדה, כי שניהם היו – בין במקדש ובין במשכן, אלא שבמקדש – היה העיקר קנה המדה, ובמשכן – היה העיקר קו המדה, וכולם הם כלי מדידת לעשות בהם המדידות, כי כל המדות של יחזקאל – היו עיקרם בקנה המדה, ובמעשה המשכן – כל המדות היו עיקרם בקו המדה". ועוד שנו במשנה (מקואות פ"ב מ"ז): "מקוה שיש בו ארבעים סאה מים וטיט... ואין מטבילין בטיט. באיזה טיט אמרו? ...רבי יהודה אומר; מקום שאין קנה המדה עומד", ופירש בפייהמ"ש להרמב"ם (תרגום הרע"ק): "ור"א; אפילו היה במצב יותר עבה מכך באופן שאם מעמידים בו קנה המדה אשר מודדין בו המודדים – הוא נוטה ואינו עומד". והרע"ם פירש: "שאיין קנה המדה עומד. קנה שמודדין בו – אינו עומד מאליו בתוכו". והתפ"ש פירש: "כשימדד בהקנה את המים... אם הקנה כבר תחוב בטיט – לא יהיה עומד אלא יטה את עצמו למן הצד אם לא יתמכהו בידו". וכתב בשו"ת חת"ס (ח"א א"ח קכז): "ולאראות הלכה לתלמידים, טרחתי ומדדתי אצבע של אדם בינוני שבזמנינו – נגד רוחב שבע שעורות בינונים שבזמנינו, ומצאתי מכוונים ממש עדיין – כמו שהיו בימי הרמב"ם פ"ט [ה"ט], ועשיתי קנה מדה – ארכו שש אצבעות ושבע תשעיות מהנ"ל, כמ"ש רמב"ם פ"ו מבכורים [הט"ו]... כי חשבנו של הרמב"ם – מדוקדק מאד".

¹¹ **ככתוב** (מ"א ו, כו): "מִדְּה אֲזוֹת וְקָצֵב אֲזוֹד לְשֵׁנֵי הַכְּרָבִים", ותרגם יב"ע: "מִשְׁחָה תָּרָא וְעָבְרָא תָּרָא לְתַרְי דְּרֻבְיָא". ופירש מצ"צ: "וקצב. ענין תחוך וכריתה, כמו 'ויקצב עץ' (מ"ב ו, ו), ור"ל, שווים כָּאלו נחתכו כאחד". וכן כתוב (שם ז, לו): "מִדְּה אֲזוֹת קָצֵב אֲזוֹד לְכִלְהֶנָּה", ותרגם יב"ע: "מִשְׁחָה תָּרָא

קָרְטוּב (קורטוב). בעברית המיוחדת, משהו קטן ביותר (בעיקר של מאכל). אך במקורותינו, היא מידת נפח קטנה וקבועה (שהיא אחד משמונה בשמינית [ו]י"א רביעית הרביעית של הלוג)¹².

א

עוֹבְדָא הָד לְכוּלְהוֹן. ופירש הרד"ק: "וקצב' כמו מִדָּה, ענין דבר החתוך במדה", וכ"פ בסה"ש (שרש קצב): "כלומר, מִדָּה אחת וְהַתוֹךְ אחד". והרלב"ג פירש: "והם כָּלֵם בְּמִדָּה אחת ובקצב אחד, לא היה ביניהם שום שְׁנוּי בְּמִדָּה ובתמונה". ומחה"ע (שרש קצב) פירש: "קצב אֶזְזֵר, פ"י שיעור אֶכְרִין. וכן 'עדר הקצובות' (שיה"ש ד, ב), פ"י התיכות שוות". וכן **נמצא** בברייתא דשמואל הקטן (פ"ג [מהדורת רבי נתן עמרם, אוצמ"ד ח"ב]): "מִזֵּל תַּאֲוִמִּים... הצריך לידע – מביא קָצֵב של קנה בִּזְיוֹן שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה אֲצֵבֻעוֹת (כלומר קנה מדידה באורך שתיים עשרה [אב"ד]), וזוּקְפוֹ בִּמְקוֹם שׁוֹה – ומוסִיף עָלָיו צֵל הַמַּעֲלוֹת שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה". ועוד בפירוש רש"י (בראשית מח, ז): "ואומר אני, שהיה להם קָצֵב שהיו קורין אותו 'כדי מהרישה אחת' – קוריאד"א בלע"ז (תרגם אל"ר: מלוא מחרשה [מה שמחרשה מספיקה לחרוש במשך יום], ולער"ב תרגם: מִדָּת אֶרֶץ [ניר]) כדאמרין 'כְּרוֹב וכו'". ועוד בפירוש רש"י (זכריה ב, ח): "רויץ דְּבָר אל הנער. אל תצא עוד לְמוֹד (כלומר למדוד), כי נמלך הקב"ה בפמליא שלו – שלא יהא לה קָצֵב ושיעור, ועתה רויץ דְּבָר אל זכריה; פְּרוּזוֹת תֵּשֵׁב מֵאִין זִזְמוּה" – כדי שיתיישבו בה כל הבא, ותגדל מיום אל יום". ועוד בפירוש"י (יומא סז ע"א): "שבעה וחצי רים לכל מיל. הרי לתשעים רים – שנים עשר מיל... והחשבון הזה – אינו שוה לחשבון שייסד רבי אלעזר הקליר (בפרשת שקלים בסילוק המתחיל 'אז ראית'), ובשְׁלֵשִׁים קָנִים – הוא קָצֵב הָרִים". ועוד בפירוש"י (ערכין יז ע"א): "הערכין – בנערך. קָצֵב הָעֶרֶךְ דּוֹכֵר ונקבה – בתר נערך אזיל, ולא בתר מעריך". ועוד בפירוש ראב"ע (בראשית ג, ו): "ביום אכלך ממנו מות תמות. כי לא נברא על מתכונת שימות, רק כאשר חטא – נגזר עליו המות... וכבר הביא אחד מרופאי יון – ראיות גמורות, שלא יתכן שלא יהיה לחיי האדם – קָצֵב". ועוד בפירוש הרמב"ן (שמות כה, כט): "הנה השמים וימי השמים לא יכלכלוך (מ"א ת, כז) – לא יכילו ויחזיקו גודל רוממותך, כי אין לך קָצֵב ומִדָּה, אף כי הבית הזה הקטן אשר בנית". ועוד כתב הרמב"ם (אהבה, הלכות ס"ת פ"ט ה"ד): "כיצד יתכוין אדם עד שיעשה הספר שיחיה ארכו כהיקפו? מתחיל ומרבע העורות בשוה, ועושה רוחב כל עור מהן ששה טפחים – קָצֵב אחד לכל אחד". ועוד בשו"ע (ח"מ קלא, יג): "מי שלא פירש קָצֵב הַדָּבָר שְׁעָרָב, כגון שאמר לו: 'כל מה שתתן לו – תן לו, ואני ערב'".

¹² **כמו שאמרו בגמ'** (ב"ב צ ע"א): "ובמדת הלח הוא עושה; הין, וחצי ההין, ושלישית ההין, ורביעית ההין, ולוג, וחצי לוג, ורביעית, ושמינית, ואחד משמונה בשמינית – וזהו קורטוב, ופירש הרשב"ם: "וחצי שמינית. גרסינן בתוספתא. וזהו 'קורטוב' הנזכר בהרבה מקומות; 'ארבעים סאה חסר קורטוב שנפל לתוכו קורטוב יין' בפ"ב דחולין (כו ע"א), ובפ"ק דמכות (ג ע"ב)". והערוך (ערך 'קרטב') פירש: "אחד משמונה בשמינית זהו קורטוב, פ"י אחד משמונה בשמינית בלוג". והמאירי גרס: "ושמינית לוג, ושמינית שברביעית לוג – והוא הנקרא קורטוב". והכפ"פ (פס"ז ד"ה 'הין') כתב: "ואחד משמונה בשמינית, וזהו קורטוב (פ"י) לוג – שש ביצים... רביעיתו – ביצה ומחצה, שמיניתו – חצי ביצה ורביעית, ושמינית זה השמינית – הוא הקורטוב. א"כ ברביעית – יש ששה עשר קורטוב, ויהיה הקורטוב – חצי שמינית הרביעית". וכ"כ האר"ז (הלכות מקואות שלה): "שיעור 'קורטוב' – היו אחד משמונה בשמינית הלוג, כדתנא סוף המוכר וכו'". וכ"כ הרשב"ץ (מג"א אבות פ"ד מ"ד): "מאד מאד הוי שפל רוח. בא להוהיר על הגאווה... היה דעתו של רבא להתיר חלק קטן. וכן רב התיר לתלמיד חכם – אחד משמונה בשמינית לוג, והיא הַמִּדָּה היותר קטנה שהיתה להם, וקרויה 'קורטוב' – שהיתה אחד משמונה בשמינית לוג, שהיא אחד משישים וארבעה בלוג". וכתב בתוס' חדשים (עה"ש מנחות פ"ב, בשם מהרש"ח) שבגמרא דידן, הגירסא - 'אחד משמונה', ובתוספתא - הגירסא 'חצי שמינית'. ובפיהמ"ש להרמב"ם במנחות יש גירסא 'חצי שמינית הרביעית', ואפשר ליישבה שקורא 'ללוג' – בשם 'רביעית' (ע"ש שהיא רובע הקב) וא"כ ה"ה שמינית שבשמינית הלוג. וכן הביא בדק"ס (אות ב) שיש בדפוס ובכתה"י – שתי גירסאות; האחת 'ואחד משישים בשמינית', והשניה 'וחצי שמינית'. ושונו במשנה (מנחות פ"ב מ"ד): "כל מִדּוֹת חֲכָמִים כֵּן, בארבעים סאה – הוא מובל, בארבעים סאה חסר קרטוב – אינו יכול לשבול בהן", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם (תרגום רבי נתנאל

שְׁבִירִי. בעברית המחודשת, חלק קטן ביותר (הצלחתי לדאוגו לשביר שניה). אך במקורותינו – פירושו, ניצוץ שמש החודר בעד העננים, או שד השולט במים (ועלולים [שניהם] להכות את האדם בסנוורים)^{נח}.

א

הרופא שבדפוס וילנא): "וְשֶׁעוֹר מְקוֹה – אַרְבַּעִים סָאָה... וְהַסָּאָה – שֶׁשָּׁה קִבִּין, וְהַקֵּב – אַרְבַּעַה לֹוִגִין, וְלֹוִגִין – אַרְבַּע רִבְעִיּוֹת, וְהַקֵּרְטוֹב – שְׁתֵּי שְׁמִינִית הַרְבִּיעִית". ועפ"ז פירש הרע"ם: "קֵרְטוֹב. רִבְעִיּוֹת שֶׁל רִבְעִיּוֹת הַלֹּוֹג". אבל בתרגומי זמננו (הר"ק והרע"ק) הגירסא היא: "וְקֵרְטוֹב – חֲצִי שְׁמִינִית הַרְבִּיעִית". והתו"ט כתב: "פ"י הר"ב, רִבְעִיּוֹת שֶׁל רִבְעִיּוֹת הַלֹּוִג, וְאִ"כ הוּא אֶחָד מִשְׁשָׁה עֶשֶׂר בְּלֹוֹג, וְכֵן לִשְׁוֹן הַקֵּב נִחַת. וְקֵשָׁה, דְּרִבִּישׁ פ"ג דְּמִקְוֹאוֹת, וְכֵן בְּסוּפּוֹ, גַּם בְּפ"ז מ"ב – פִּירֵשׁ שֶׁהוּא חֶלֶק מִשְׁשָׁה וְאַרְבַּעַה בְּלֹוֹג. אֲבָל פִּירוּשׁוֹ דִּהְתָּם – נָכוֹן, דִּהְכִּי אֵיתָא בְּנִמְ' פ"ה דְּב"ב דְּף צ', שֶׁהוּא אֶחָד מִשְׁמֵנָה בְּשְׁמִינִית הַלֹּוִג. וְלִהְר"ב – הִמְעִיז לִשְׁוֹן הַרְמָב"ם שֶׁבִּפְרִישׁוֹ בִּכְאֵן, שִׁכְתוֹב שֶׁם 'הַקֵּרְטוֹב שְׁתֵּי שְׁמִינִית הַרְבִּיעִית', ע"כ. וּפְשׁוּט שְׁתֵּי שְׁמִינִית – הֵן רִבְעִיּוֹת, וְנִתְחַכֵּם הַר"ב – לְקַצֵּר הַלִּשׁוֹן. אֲבָל נִפְלֵאתִי מֵאֵד אֵיךְ לֹא שֶׁת הַר"ב אֵל לְבֹו שֶׁאִי אִפְשָׁר לֹוֹמֵר שֶׁכֵּן יֵצֵא מִיֵּד הַרְמָב"ם עֲצֻמוֹ לְהַאֲרִיךְ וּלְקַלְקֵל הַלִּשׁוֹן. וּמִצָּאתִי בְּנוֹסַחַת א"י שִׁכְתוֹב 'חֲצִי שְׁמִינִית הַרְבִּיעִית' – וְהִינֵנו שְׁמִינִית שֶׁבְּשְׁמִינִית. וְכ"כ הַמַּלְשׁ: "קֵרְטוֹב. אֶחָד מִשְׁשָׁה וְאַרְבַּעַה בְּלֹוֹג, דִּהְיִינוֹ אֶחָד מִשְׁמֵנָה בְּשְׁמִינִית בְּלֹוֹג, וְכִדְפִירֵשׁ רַע"ל בְּרַפ"ג דְּמַסְכַּת מִקְוֹאוֹת – הוּא מִשְׁקָל דִּינָר. וְנִרְאָה שֶׁכֵּאֵן צָרִיךְ לְהַגִּיד בִּפְרִישׁ רַע"ל 'קֵרְטוֹב. שְׁמִינִית שֶׁל שְׁמִינִית הַלֹּוִג, וְכ"כ ג"כ הַרְמָב"ם וְל' שֶׁם רַפ"ג דְּמִקְוֹאוֹת שֶׁהוּא אֶחָד מִשְׁשָׁה וְאַרְבַּעַה בְּלֹוֹג, וְהוּא מֵה שְׁפִי כֵּאֵן שֶׁהוּא חֲצִי שְׁמִינִית הַרְבִּיעִית, הוּא דִּינָר כְּמוֹ שְׁפִיר' הוּא וְל' בְּסַפְּיָה דְּחִלּוֹת מִקְוֹאוֹת, שֶׁהוּא דִּרְחָם וְחֲצִי בְּקִירֹוֹב". וְהַתַּפְּלִי' פִּירֵשׁ: "הוּא חֶלֶק שִׁשִּׁים וְאַרְבַּעַה שְׁבִלֹוֹג". וְבִידֹו הַחֲזָקָה פֶּסֶק הַרְמָב"ם (טְהוּרָה, חִלּוֹת מְקוֹת פ"ה ה"ט): "וְכֵן מְקוֹה שִׁישׁ בֹּו אַרְבַּעִים סָאָה חֹסֵר דִּינָר", וְכֵן (שֶׁם פ"ה ה"ד): "מְקוֹה שִׁישׁ בֹּו אַרְבַּעִים סָאָה חֹסֵר מִשְׁקָל דִּינָר". (ומה שִׁכְתּוֹבוֹ הַתּוֹס' וְלִה' יג ע"א, ד"ה 'חֹסֵר'): "חֹסֵר קֵרְטוֹב. אֶחָד מִשְׁמֵנָה בְּשְׁמִינִית, כִּדְאִיתָא בְּפֶרֶק הַמּוֹכֵר אֶת הַסְּפִינָה (ב"ב צ ע"א). וְמֵדָה הַפְּחוּתָה נִקְטָה, וְלֹא דוּקָא, דְּאִפִּילוֹ פְּחוּת מְכֵאֵן, וְאִפִּילוֹ חֹסֵר מִיָּפָה – אֵינוֹ מוֹבֵל", אֵין כּוֹונָתָם לֹוֹמֵר שֶׁ'קֵּרְטוֹב' הוּא גַּם פְּחוּת מִשְׁמִינִית בְּשְׁמִינִית, אֲלֵא שֶׁלְעוֹלָם 'קֵרְטוֹב' הֵינּוּ הַמֵּדָה הַמְדוּיָקָה שֶׁל שְׁמִינִית בְּשְׁמִינִית, אֵךְ לַעֲנִין חִלּוֹת מְקוֹת, גַּם אִם הַחֹסֵר מִשְׁוֹה שֶׁבְּמִשְׁוֹה הַמִּידָה הַפְּחוּתָה בִּיּוֹתֵר – פִּסְלוּ. וְכֵן ל' לֹוֹמֵר גַּם דְּבַדְרֵי הַבִּי' (י"ד ריש ס' ר"א): "וְכֵתֵב הַר"ש בִּיר צִמָּה [תַּשְׁבֵּץ ח"א יז] בְּשֵׁם אֶחָד מִן הַמַּחְבְּרִים [הַרְמָב"ם], שֶׁשִּׁיעוֹר קֵרְטוֹב – מִשְׁקָל דִּינָר וְכו'. וְלִי נִרְאָה, דְּקֵרְטוֹב – לֹא דוּקָא, אֲלֵא אִפִּילוֹ פְּחוּת מִקְוֹרְטוֹב, כֹּל שֶׁחֹסֵר אַרְבַּעִים סָאָה אִפִּילוֹ כֹּל שֶׁהוּא – פִּסּוֹל". גַּם כֵּאֵן נִרְאָה שֶׁהַב' מַסְכִּים שֶׁפִּירוּשׁ 'קֵרְטוֹב' הוּא בְּשִׁיעוֹרוֹ דוּקָא (כְּדִמְשַׁמַּע מְדַבְּרֵי שִׁכְתּוֹב בְּפֶרֶטִי רַמְזֵי הַדִּינָרִים הַמְבֹאֲרִים בְּסִימָן זֶה, אוֹת א'): "אִם יִכּוֹלָה לְסַבּוֹל בְּאַרְבַּעִים סָאָה פְּחוּת חֲצִי קֵרְטוֹב", מֵדַמֵּר 'חֲצִי' - מִשְׁמַע שֶׁהוּא דְּבַר שִׁישׁ לוֹ שִׁיעוֹר, אֲלֵא כּוֹונָתוֹ לֹוֹמֵר שֶׁלִּדְנָא פִּסּוֹל גַּם בְּפְחוּת מִקְוֹרְטוֹב, רַק שֶׁאִמְרוּ הַדִּין בְּקֵרְטוֹב' כִּי הוּא הַמִּידָה הַקְּטַנָּה בִּיּוֹתֵר (שִׁישׁ). וְהִבֵּיא בְּמַחְזוֹר וִיטְרִי (תַּס), פִּירוּשׁ (לְמַעַרְיֵב לִשְׁבֵּת חוּה"מ סוֹכּוֹת) בֹּו אוֹמְרִים: "קֵרְטוֹב צִוֹּ לְמִדּוֹ, כְּדָרְךָ שֶׁעוֹשִׂין בְּחֹל", כְּלֹוֹמֵר שֶׁקֵּרְטוֹב הוּא דְּבַר הַנִּמְדָּד.

^{נח} **כְּמוֹ שֶׁאִמְרוּ בְּנִמְ'** (וימא כח ע"ב): "א"ר נחמן; זוהמא דשימשא – קשי משימשא... שְׁבִירִי דְּשִׁימְשָׁא – קְשֹׁ מִשְׁמִישָׁא, וּפִירֵשׁ: "זוהמא דשימשא. אוֹתוֹ חוּם שֶׁל יוֹם הַמַּעֲוֹן; שְׁבִירִי דְּשִׁימְשָׁא. 'סְנוּרִים' (בראשית יט, יא) – מִתְרַגְּמִין 'שְׁבִירִי'. שֶׁמֶשׁ הַנוֹקֶבֶת בָּכָה – דֶּרֶךְ נִקְבַּה הָעֵינִים קִטְנִים, הַנּוֹתֵן עֵינָיו כְּנִגְדַּ הַנִּקְבַּה – קָשִׁים לוֹ הַסְנוּרִים יוֹתֵר מִן הַמַּסְתַּכֵּל בַּחֲמָה שְׁבִאוּרִי". וּר"ח פִּירֵשׁ: "זוהמא דשימשא. פִּירוּשׁ, חֲמוּת הַשֶּׁמֶשׁ – אַחֲרֵי שֶׁכֵּבֵר עֲבַר הַשֶּׁמֶשׁ מֵאוֹתוֹ מְקוֹם: שְׁבִירִי דְּשִׁימְשָׁא. פִּירוּשׁ, שֶׁמֶשׁ הַנִּכְנָס מִן הַחוּר וְכוּ'". וְהַרְשָׁשׁ פִּירֵשׁ: "וּנְגַל, דְּקָמָא – צ"ל 'דְּשִׁמְשָׁא' חֹסֵר יוֹד... וּפִירוּשׁוֹ – 'חֲלוּן, כְּמוֹ 'עִבְיָיוֹתִיךְ' (ישעיה נד, יב)... וְתַפֵּס לִשְׁוֹן זֶה, מִשּׁוּם לִשְׁוֹן נּוֹפֵל עַל לִשְׁוֹן". וְאִמְרוּ בְּמִדְרַשׁ (מְכִילָתָא דְּרַבִּי יִשְׁמַעֲלִי יִתְרוֹ פ"ו): "וְאִשְׁרֵי בָּמִים מִתּוֹזָזֹת לֵארוֹץ... לְהַבִּיא אֶת הַשְׁבִּירִיִּים", וּפִירֵשׁ בְּמִרְכָּה"מ: "שֶׁד הַשּׁוֹלֵט בָּמִים וּבְנִהְרוֹת וְאֻנָּמִים בְּלִילָה. וְעֵינֵי פִסְחִים דְּף קִיב, וְעוֹבֵדֵת כּוֹכְבִים דְּף יב". וְאִמְרוּ בְּגִמ' (פִּסְחִים קִיב ע"א, ע"ז יב ע"ב): "לֹא יִשְׁתָּה אִדָּם מִיֵּם לֹא מִן הַנִּהְרוֹת וְלֹא מִן הָאֻנָּמִים – בְּלִילָה, וְאִם שְׁתָּה – דְּמוֹ בְּרִאשׁוֹ. מְפַנֵּי הַסִּכְנָה" – מֵאָה סִכְנָה? סִכְנָה שְׁבִירִי. וְאִם צָחִי – מֵאָה תִּקְנִיתִּיהָ? ...וְנִימָא אִיהוּ לְנַפְשִׁיהָ, 'פְּלִנְיָא בַר פְּלִנְיָא, אִמְרָה לֵךְ אִימָן; אִיזְדָּרָה מִשְׁבִּירִי בְּרִידִי רִידִי יְרִי רִי בְכַסִּי חִיּוּרִי", וּפִירֵשׁ: "שְׁבִירִי. (ע"ז:). שְׁבִירִי. שֶׁד הַמְמוּנָה שֶׁל מַכַּת סְנוּרִיִּים: אִיזְדָּרָה וְכו'. לַחֵשׁ הוּא, וּמִתְמַעַם הַחוּלְךְ מִשֶּׁם הַשֶּׁד כֵּאֵשׁ הוּא שׁוֹמַע מִיעוֹט תִּיבּוֹת אוֹת אַחֵר אוֹת... וְכֵן הוּא הַלֵּחֶשׁ – לְהַבְרִיחוֹ מִשֶּׁם. 'סְנוּרִיִּים' (בראשית יט, יא) תְּרַגְּמוּ שְׁבִירִי. וְכֵן אִמְרוּ בְּגִמ' (גִּיטִין סט ע"א): "לְשְׁבִירִי דְּלִילָא, נִיתִי וְכו' וְלִימְרוֹ וְכו'... לְשְׁבִירִי דִּיּוּמָא, לִיתִי וְכו' וְנִימָא וְכו'", וּפִירֵשׁ: "לְשְׁבִירִי דְּלִילָא. סְנוּרִים הַבָּאִים עַל הָאֵדָם בְּלִילָה". וְהַעֲרוֹךְ (עַד

שְׁהוּת, שְׁהִיָּה (שהייה). בעברית המחדשת, הימצאות ונוכחות (ה'שהות בבית המלון נעמה לנו מאד', 'הוא מאד שואף להשיג אישור שהייה בארה"ב'). אך במקורותינו – פירוש, זמן המתנה ועיכוב.

א

'שבירי' פירש: "לשבירי דליליא, פי' שאינו רואה בלילה. 'לשבירי דיממא, פי' כדאמר בערך 'סך' – סכי שמשא" (ושם [בערך 'סך ו'] פירש: "פירוש, שאינו יכול להסתכל בשמש").

¹²³ **כמו ששנו במשנה** (ביצה פ"ג מ"ג): "בהמה מסוכנת, לא ישחוט – אא"כ יש שהות ביום, לאכול ממנה בזית צלי", ופירש"י (דף כה ע"א): "בהמה מסוכנת. שהוא ירא שתמות, ואינו צריך לה – שכבר סעד סעודתו, אלא מחמת הפסדו – הוא שוחט: לא ישחוט אא"כ. יודע שיש שהות ביום לאכול בזית צלי הימנה". ור"ח פירש: "בהמה מסוכנת. כגון גוססת. וזהו האמור (חולין לו ע"ב) 'בשר כוס כוס', כלומר 'שחוט מהר קודם שתמות'. לא ישחוט אותה ביו"ט, אא"כ נשאר שהות ביום – כדי שיאכל הימנה בזית צלי". והרא"ש (ט"ז ד) כתב: "לא ישחוט אא"כ יודע שיכול לאכול ממנה בזית צלי מבעוד יום". וכתב הר"ן (דף יד ע"א מדפי הר"ן): "ומוכח... דאע"פ שאינו אוכל, כיון שהיה יכול לאכול – סגי". וכל"כ המ"מ (זמנים, הלכות יו"ט פ"א ה"ב): "ופירוש, כל שיש שהות ביום כדי לאכול, אע"פ שאינו אוכל – מותר, דמשום הפסד ממונו – התירו לו בכך". והמאירי פירש: "שאין יכול לשחטה, אא"כ יש שהות ביום – שיהא ברור לו שיהא יכול לאכול ממנה בזית צלי מבעוד יום, אע"פ שאין שהות לאכול בקדרה, שהצלי – קל יותר משאר הבישולים, ואינו מעון שהייה למליחה. ובשיעור זה – שוחט וגומר בדעתו לאכול ממנה בזית. ואע"פ שהחמירו בהערמה, בכאן – הקלו, שמתוך הפסדו – גומר הוא בדעתו לאכול ממנה בזית זה, בלא שום הערמה, ומכיון שנמר בלבו לאכול הימנה, אע"פ שלא אכל – אין קפידא בכך... וכל שכן שאחר שנמר לאכול בזית – אין צריך לחשב באכילת הנשאר, שהרי מעון שחיטה לבזית – כשחיטה ל'ל'ה". וכן אמרו בגמ' (תענית יט ע"ב): "הלך נקדימון בן גוריון – אצל אדון אחד, אמר לו: הלויני שתים עשרה מעיינות מים... וקבע לו זמן. כיון שהגיע הזמן – ולא ירדו גשמים, בשחרית – שלח לו; שגר לי – או מים או מעות שיש לי בידך! שלח לו; עדיין יש לי זמן, כל היום כולו – שלי הוא. בצהריים – שלח לו; שגר לי וכו'. שלח לו; עדיין יש לי שהות ביום". ואמרו במדרש (בר יב, יג): "רבי יצחק אמר; מלך בשר ודם, בונה אהל, ומותח אהל – אננקי, ע"י שהות – הוא רפי קימא... ר"ש בן לקיש אמר; בשר ודם, מוצק כלים – אננקי, ע"י שהות – היא מעלה חלודה, ופירש בפירוש רש"י: "אהל אננקי. אין אננקי – אלא צער: אם אדם מתוך – דבר או כלי מתכת, ע"י שהות – מעלה חלודה". ומת"כ פירש: "אננקי. בעת צרה ושעת הדחק: ע"י שהות. כששוהה ועומד מעט – הוא נעשה רפי מעט". ומת"ז פירש: "בונה אהל ומותח אהל... ודרך האהל, שמותחין אותו בדוחק – שיהיה מתוח היטב, שלא יהיה בו קמטים, וזהו אננקי, ופירוש – בדוחק... וכן כאן, שמותח ודוחקו – שיהיה מתוח היטב. ואע"כ, ע"י שהות זמן – הוא רפה מעצמו: מוצק כלים אננקי. פי' כשמוצק כלים, הוא דוחק אותם וְשׁוֹפֵם היטב – שיהיו יפים ובהירים* ומאירים". והיפ"ת פירש: "בונה אהל... שאע"פ שבונה אותו מחדש, ומותחו כראוי, עכ"ז מתרפה – ע"י שהות זמן: ומותח אהל אננקי. שאע"פ שמותחו דחוק מאד, עכ"ז הוא מתרפה מעצמו: מוצק כלים, מתוך ועושה כלים חדשים של מתכת, שהם כעין נחשת קלל, וע"י שהות – מעלים חלודה: מוצק כלים אננקי. ר"ל, שטורה ומצטער הרבה בעשייתן – עד היותם יפים מאד, ועכ"ז מעלה חלודה". ויעוד אמרו בגמ' (חולין ט ע"א): "ואלו הן הלכות שחיטה; שהייה וכו'", ופירש"י: "בפרק השוחט – תנן לכולהו; שהייה (חולין לב ע"א) 'אם שהה כדי שחיטת בהמה כו'". ופסק הרמב"ם (קדושה, הלכות שחיטה פ"ג ה"ב): "שהייה כיצד? הרי שהתחיל לשחוט, והנביה ידו קודם שיגמור השחיטה, ושהה... וחזר הוא או אחר – וגמר את השחיטה. אם שהה כדי שיגביה הבהמה וירביצנה וישחוט – שחיטתו פסולה, ואם שהה פחות מכדי זה – שחיטתו כשרה". וכתב הרשב"א (תוה"ק, בית ב, שער א): "כמה שיעור שהייה? כדי שחיטת בהמה דקה – לבהמה דקה, וגסה – לגסה. ובעוף, י"א דינו כבהמה דקה, ושהייתו – כדי שחיטת בהמה דקה. וי"א דשחיטת שהיית עוף – כדי שחיטת עוף וכו'. שיעור שחיטת שאמרנו... כדי שישחוט שיעור הכשר שחיטה – רוב שנים בבהמה, ורוב אחד בעוף". וכתב בהגהות מהר"ץ (רבי צבי ש"ב דקראקא) על ה"ש למחר'ו (ח סק"א): "וא"ת, למה שהייה אסורה? מפני שנראה כשתי שחיטות, וקרא כתיב (ויקרא א, ה) 'ושחט' – ולא שתי שחיטות. מעם אחר, מפני שהדם נבלע באיבריה בשעת שהייה – משום

בעתותא דבהמה – ושוב אינו יוצא לא ע"י מים ולא ע"י מלח... טעם אחר, לפי שנעשה שחיטת נבילה, לפי שיצאת נשמתה – טרם גמר השחיטה, ואין שחיטה לאחר מיתה". והשיגו בזבחי ריב (סק"ב): "כתב הר"ץ למה שהייה אסורה וכו'... נ"ל שאין טעם לדברי בעל הג"ה זול... וטעמא דכל חמש הלכות [שחיטה] מפרש בגמ' (חולין כה ע"א) משום דחשיב להו כנבילה, אע"ג דלא נפגם – רק מיעוט קמא דקנה, והלכתא [למשה מסיני] הוא גזירת הכתוב". וכן השיגו התב"ש (כג סק"א) והפמ"ג (י"ד שפ"ד כג סק"ב). אך אמנם המקובלים כתבו טעמים (כגון בספר הקנה [סוד חמשה דברים הפוסלים את השחיטה]: "שהייה, דע לך כי בהיות ישראל מליאים בעונות ובחמאים... וכל הנמצאים – נידונים ע"פ הדינים הראויים לכל אחד, בבי"ד של מעלה... ולמטה – עומדים חמשה משחיתים... וכשיבא אצילות השפע וההמשכה לצאת... אז החמשה משחיתים חיצונים – אחד מעכב ומשהה ואינו מניחו לדרת... ועל כן אמר קב"ה, שלא לעשות בדין בע"ה – שום דין ופעולה אשר תהיה דוגמא מהפעולות המשחיתים האלו, וא"כ אם התחיל לשחוט ונלאה – והגביה ידו... כאמת פיגלו. ושיעור שהייה – שיעור שחיטה כמותה, כי דין – בדין משערין... והוא ליה דוגמא פעולת המעכב והמשהה". וכן הרדב"ז במצ"ד [מצות רב]: "טעם... המישה דברים המפסידים את השחיטה – כולם משם צעב"ה, דקו"ל צעב"ה מן התורה, שהדבר ברור שאם שחט את הסימנים – מיד תמות הבהמה, ובסבין פגום – מצטנרת... וכן שהייה... אית בהו צעב"ה". וכן החס"א (ממין ה, נהר לב): "ומעם... כי שהייה שהנפש שוהה לעלות מפני עיכוב שיש לה עדיין בקליפתו ופסולתו".

וכן שנו במשנה (שבועות פ"ב מ"ג): "נממא בעזרה... או ששהה בכדי השתחוואה", והתבאר בגמ' (טז ע"ב): "היכי דמי השתחוואה דאית בה שהייה, וה"ד השתחוואה דלית בה שהייה? דלית בה שהייה – זו כריעה בעלמא היא, דאית בה שהייה – פשוט ידים ורגלים. וכמה שיעור שהייה? פליגי בה ריב"ג ו... רשב"פ... חד אמר; כמימריה דהאי פסוקא (דה"ב ז, ג) [וכל בני ישראל וכו' לעולם זסדרו]. וחד אמר; [כמו] מ'זכרעו' לסיפא". ופירש ר"ח: "השתחויה שאין בה שהייה – זו היא כריעה בלבד, אבל פישוט ידים ורגלים – זו היא השתחויה שיש בה שהייה. וכמה שיעור זו שהייה? חד אמר; כשיעור קריאת זה הפסוק כולו; וכל בני ישראל רואים בדרת האש, וכבוד ה' על הבית, וזכרעו אפים ארצה על הרצפה וישתחו ויהדות לה' כי טוב כי לעולם זסדרו. וחד אמר; כשיעור קריאתו מן 'זכרעו אפים ארצה' עד סוף הפסוק". ופירש בפימ"ש להרמב"ם: "ושיעור אותה השתחוואה; כדי שיקרא אדם – זה המקרא ביישוב ולא במהירות ולא באריכות, הוא 'זכרעו וגו'" (ובתרגום הרע"ק כתב: "ושיעור אותה השתחויה; כדי שיקרא האדם את הפסוק הזה באופן בינוני, כלומר לא במהירות ולא במהירות". ובמהרי" קורקוס [עבודה, הלכות ביאת מקדש פ"ג הל"ג] כתב: "פי' בקריאה בינונית, לא במהירות ולא בנחת רב – אלא בכנינונית"). **ועוד אמרו בגמ'** (סוכה כט ע"א): "לקה בכניסתו – פורענות שוהה לבא, ביציאתו – ממחרת לבא. וי"א, חילוף הדברים", ופירש"י: "פורענות שוהה לבא. כדרך ששוהה הסימן להראות עד כלות היום; ביציאתו פורענות ממחרת לבא. כדרך שמיחר הסימן לבא: וי"א חילוף הדברים. לקה בכניסתו ערבית – פורענות ממחרת לבא, שהסימן כשם שאין לו שהות לשמש ביום שסמוך לשקיעתו הוא כך אין שהות לפורענות לבא. ביציאתו שחרית – פורענות שוהה לבא, כשם שיש לחמה עוד שהות ביום". ופירש הערוך (ערך 'שה א'): "כי לולי התמהבנו' (בראשית מג, י) – תרגום ירושלמי 'ארום אילולי דאשהינא' [לפנינו בת"י: 'אילולי' פון שהינא]. 'אל תאזרו אות' (בראשית כד, נו). **ועוד אמרו בגמ'** (שבת קנה ע"ב): "דרש רבי יונה וכו'; 'מאי דכתיב (משלי כט, ז) 'יודע צדיק דין דלים' יודע הקב"ה בכלב – שמונותיו מועטין, לפיכך שוהה אכילתו במעיו – שלשה ימים. כדתנן (אהלות פ"א מ"ז); כמה תשהה אכילתו במעיו – ויהא טמא בכלב – שלשה ימים מעת לעת", ופירש"י: "שמונותיו מועטין. שאין אדם חס עליו – לתת לו מזונות הרבה; כמה תשהה במעיו. דהכלב שאכל בשר מת, ומת הכלב בבית, תוך שלשה ימים – מטמא באהל". וביאר התפ"ש (שם באהלות): "ש"ק"ף הוא עיכול של כלב, שהוא מאוחר – משאר ב"רואים". (פירוש, שוהה אכילתו, כלומר הקב"ה מעכב את עיכול המאכל [אב"ד]). **ועוד אמרו בגמ'** (ב"ק פט ע"ב): "ר"מ היא, דאמר; אסור לו לאדם שישא את אשתו אפילו שעה אחת – בלא כתובה, וטעמא מאי? שלא תהא קלה בעיניו להוציאה", ופירש"י: "דר"מ אסר לשהות עם אשתו אפילו שעה אחת בלא כתובה". ופירוש 'שישאה' ו'לשהות' – נלע"ד, שלא יתעכב וימתין וידחה את כתיבת הכתובה (אב"ד), כמש"כ הקצש"ע (קמה, יא): "אסור לשהות עם אשתו אפילו שעה אחת בלא כתובה. ואם נאבדה הכתובה, צריך להזהר מאד שילך מיד להבי"ד – לכתוב לה כתובה אחרת" (אמנם בש"ע [אבה"ע סו, ג] הלשון היא 'אסור לאדם לדור עם אשתו, שגם הוא אמת שאף אין לדור יחד בבית, אך ר"מ בגמ' [וכן הרמב"ם וטור] אמר לשון 'אסור לשהות', המזהירה יותר על עיכוב והמתנה). ולפ"ז, יש לבאר את מה שאמרו באבד"נ (פ"א מ"א): "אעפ"כ, א"ל הקב"ה לאיוב; עדיין לא הגעת לחצי שיעור של אברהם; אתה יושב ושוהה בתוך ביתך, ואורחין נכנסים אצלך... אבל אברהם לא עשה כן, אלא יושב

שולִים (שוליים). בעברית המחדשת, צדדים ('שולי הגליון', 'שולי הכביש'). אבל במקורותינו – פירוש, תחתיתסא.

א

ומהדר בעולם, וכשימצא אורחיו – מכניס בתוך ביתו, פירשו: אתה איוב, יושב בתוך ביתך ושוהה וממתין לאורחים עד שיבואו מעצמם, אבל אאע"ה יושב בפתח ביתו ומהדר ומחזר ומחפש את האורחים [אב"ד] (ומע"ז מצאנו במחזור ויטרי [צט]: "אריב"ל; המתפלל, צריך שישא שעה אחת קודם תפלתו, כדי שיכין לבו לתפלתו, דכתיב 'אשרי יושבי ביתך', ויושבי – לשון שהיה, כמו 'יושבו שרי מואב', ו"כ בס' קלז: "דיושבו – משמע שהיה ועכבה"). וכן י"ל בפירש"י (ב"מ כו ע"א, ד"ה 'מעשר'): "לפי שאין אדם שוהה בירושלים – עד שיאכל כל מעשרותיו, ונותן מעות מעשר – לעניי העיר, או לאוהביו יושבי העיר", כלומר אין אדם מתעכב ושוהה בירושלים מבלי לגמור לאכול את כל מעשרותיו, אלא הוא מוצא דרכים לחלקם מהר ואינו מתעכב סתם בעיר (אב"ד).

^ו 'מחדשים' כנראה טעו בפסוק 'שולי המעיל' סביב' (ראה בהערה הבאה).

^{סא} **כתוב** (שמות כח, לג): "ועשית על-שוליו רמני תכלת וארְגָּמן ותולעת שני על-שוליו סביב וגו': פָּעֵמָן זָהָב ורַמְזֵן עַל-שְׁוִלֵי הַמְּעִיל סָבִיב", ות"א ות"י: "ותַעֲבִיד עַל שְׁפֹלָיו וגו': עַל שְׁפֹלֵי מְעִילָ קָחוּר קָחוּר". ופירש"י: "בתוכם סביב. כיניהם – סביב, בין שני רמונים – פעמון אחד, דבוק ותלוי בשולי המעיל". ומחה"ע (שרש 'שול') פירש: "על שולי המעיל, פ' שפתו של בגד". והתבאר בגמ' (זבחים פח ע"ב): "שוליו כיצד? מביא תכלת וארגמן ותולעת שני – שזורין, ועושה אותן כמין רמונים שלא פיתחו פיהן, וכמין קונות וכו'... ותולה בהן בו – שלשים וששה בצד זה, ושלשים וששה מצד זה", ופירש"י: "נראה בעיני דה"ג, 'שוליו כיצד היה מביא כו', דברימונים נאמרו שלשה צבעים". ופסק הרמב"ם (עבודה, הלכות כלי המקדש פ"ט ה"ד): "ומביא תכלת וארגמן ותולעת שני, כל מין משלשתן – שזור שמונה, לפי שנאמר בשוליו – 'משזור'. נמצאו חומי השולים – ארבעה ועשרים. ועושה אותן כמין רמונים... ותולה אותן במעיל. ומביא שבעים ושנים זונים... ותולה בו שלשים וששה בשולי כנף זה, ושלשים וששה בשולי כנף זה". וביאר העמק דבר: "לדעת הרמב"ם והרמב"ן, ניהא כנפול לשון, דשולי הראשון – בא ללמד בכנף התחתון בקצהו, ואח"כ מפרש עוד, שיהיו נמשכים הפעמונים ורמונים – בצד השולים לאחורים למטה סביב, ולא שיהא נמשך ממטה מן השולים למעלה על צדי שני כנפי המעיל לצד הלב. אבל לפרש"י שהיה סתום, הרי 'על שוליו סביב' – מיותר, שהרי כתיב 'ועשית על שוליו'. וכן כתוב (ישעיה ו, א): "וְשִׁוְלָיו מְלֵאִים אֶת-הַהֵיכָל", ותרגם יב"ע: "וּמְזִין יִקְרִיָּה אֶתְמָלֵי הַיְכָלָא". ופירש רש"י: "ושוליו. כמו 'שולי המעיל', תחתיתו". וראב"ע פירש: "ושוליו. הם שולי הכסא, כי מנהג המלכים – להיות בגדים על כסאם". והרד"ק פירש: "ושוליו. הקנני – כנגד הכבוד. וכן תרגם יונתן 'ומזין יקריה וכו'. או יהיה הכנני – כנגד הכסא, והשולים – הם תחתית הבגד או זולתו". וכ"פ בסה"ש (שרש 'שול'): "שפתי בגד התחתונים – יקראו שולים". וכ"פ המצ"צ: "ושוליו. תחתית, ר"ל רגליו". וכן כתוב (ירמיהו יג, כב): "בָּרֵב עֶזְרָה נִגְלֹו שְׁוִלֶיךָ", ותרגם יב"ע: "עַל דְּסָנְיָא הוּכָף אֶתְגְּלִיָּאת בְּתַתִּיתִךָ". ופירש"י: "שוליו. שיפולי הבגדים, ט"ז אורלא"ש בלע"ז (תרגם אל"ר: שולי בגדיך, ולע"ב תרגם: שולי שמלתך, כשמפשיטין את האשה דרך בזיון – מהפכין חלוקה* מלמטה למעלה". והרד"ק פירש: "נגלו שוליו, שולי הבגד – הם התחתונים, וקְשִׁיָּהֶפְכוּ למעלה – הנה הם נגלים... והנה, אחר שיהפכו השולים – העקבים נגלים". ומצ"צ פירש: "שוליו. הם תחתיות הבגד, כמו 'על שולי המעיל'. וכן כתוב (איכה א, ט): "סִמְאָתָהּ בְּשֻׁלֶיהָ", ות"י: "סוּאָבוֹת דָּם רִחוּקָהָ בְּשִׁיפּוּלָהָ". ודרשו במדרש (איכ"ר א, לו): "טובאיתה בשוליה. בשיפוליה, כמה דאת אמר 'על שולי המעיל'. ד"א, טובאיתה בשוליה, כההוא דתנן (לא מצאתי במשנה) 'מקום היה למטה מירושלים תופת שמו'. רבי יהודה אומר; על שום תפתה דהוה ביה וכו'". ופירש מת"כ: "תפתה. פיתוי של עבדות כוכבים". ומהר"ו פירש: "תופת אשר בניא בן גינם – לשרוף את בניהם באש". ו**שנו במשנה** (כלים פט"ו ה"א): "ובור ספינה אלכסנדרית שיש להם שולים... ה"ה טהורים", ופירש בפייהמ"ש (תרגום הרע"ק): "ובספינות הגדולות – עושים בריכה מעין, וממלאים אותה מים – שישתו ממנה אנשי הספינה, והוא הנקרא 'בור ספינה'... שהספינות שנוסעים בהן מאי"ל לאלכסנדריה – הן ספינות גדולות, כי הן מעמיקות לאמצע הים". וכ"כ בפייהמ"ש (שם פ"ב מ"ג, תרגום הרע"ק): "ושולים הם

התחתית והקצוות". רע"ם פ"ב מ"ב. והרא"ש פירש: "בור ספינה. שהיא גדולה – למפליגים בה בים, ועושים כלים גדולים – ליתן בתוכם מים לשתיה, ויש להם שוליים, ויושבים (כלומר, הכלים [אב"ד]) על שוליהם – ומשתמשים בהם". והרע"ם פירש: "בור ספינה... עושים בספינות גדולות – כעין בור של עץ, וממלאים אותו מים מתוקין הראוין לשתיה: שיש להם שוליים. שאין תחתיתן – חד מלמטה, אלא רחב ויושב על הקרקע". והתול"ט פירש: "עין מש"כ במשנה יג פ"ט דאהלות (שם בד"ה 'היתה יושבת על שוליה' – פירש, ששיבת הכלי על שוליו [תחתיתו] בלי סמיכה – היא תנאי בדין 'טומאה בוקעת'. אבל מפייה"ש להרמב"ם כאן, משמע שסובר שדי בכך שמחזיקים ארבעים סאה – לפי שחזקתן שהן עשויות לנחת, ומה שאמר כאן התנא 'שיש לו שוליים' – הוא לומר שאז מסתמא גם משתמשים בו לנחת במקומו). ומל"ש פירש: "שיש להם שוליים. היה נראה לפרש, אע"פ שיש להם שוליים – מזהרים מרוב גודלם, שאם אינו יכול לישב שלא מסומך – מזהר אע"פ שאינו גדול שמחזיק ארבעים סאה... אבל... כתב הרמב"ם וכו'" (כמש"כ התול"ט לעיל). ותפ"ש פירש: "שיש להם שוליים. שיש לכל הכלים הנ"ל – מושב רחב בלי חידוד, דאז הרי הן מסתמא עשויות לנחת". ומשנה אחרונה פירש: "שיש להם שוליים... מוכיחין שהכלים כאלו – עשויות לנחת ולא להטלטל, דמחזיקין לחוד. ואין להם שוליים – אפשר לטלטלן ע"י גלגול כמו חבית עגולה מגלגלין אותה, אבל יש להם שוליים – אין מתגלגלין". ושונו במשנה (פסחים פ"ה מ"ה): "ולא היו לבזיכין שוליים, שמא יניחום ויקרש הדם", ופירש"י (סד ע"א): "ולא היו לבזיכין שוליים. רחבין מלמטה, אלא חדין תחתיהם – כדי שלא יוכלו לישב על הקרקע: שמא יניחום. כהנים – ע"ג קרקע, עד שיקבלו דם אחר – מחמת שהן מרובין, וישכחום – ויקרש הדם, ולא יהא ראוי לזרוק". והתפ"ש פירש: "ולא היו רחבים במקום מושבן, רק היו כמין [מרכבער] סתום מלמטה". ועוד אמרו בגמ' (גיטין עט ע"ב): "שתי קופות – זו בתוך זו, פנימית – שלה, וחיצונה – שלו, וזרקן לה, אפילו הגיע לאויר פנימית – אינה מגורשת, מ"מ? דהא לא נח. וכי נח – מאי הוי? כליו של לוקח ברשות מוכר – הוא! הכא במאי עסקינן, בקופה שאין לה שוליים", ופירש"י: "דהא לא נח. ואין מחיצות כלי – עשוין לאוירן לשמור, דאין כלי עשוי – אלא להניח בתוכו: שאין לה שוליים. פוג"ץ (תרגם אל"ר: קרקעית), דפנימית – מונחת ע"ג קרקע". והר"ן והריטב"א פירשו: "שאין לה שוליים. כלומר – לחיצונה, ונמצאת פנימית – מונחת ע"ג הקרקע, והקרקע – שלה (כלומר של האשה)". ופסק הרמב"ם (נשים, הלכות גירושין פ"ה ה"ז): "שתי קופות זו לפנים מזו וכו' – אינה מגורשת, עד שינוח על צד הקופה הפנימית. במה דברים אמורים? בשהיתה מוטה על צדה, ואין לה שוליים. אבל אם יש לה שוליים, אפילו נח בקרקעית – אינה מגורשת" (והשיגו הראב"ד: "זה אינו כלום, דנמרא – על שוליים דחיצונה קא קפיד, ומוטה על צדה – אין לה עסק בכאן"). וכן שנו במשנה (תמיד פ"ו מ"ב): "צבר את הנחלים ע"ג המזבח, ורדדן – בשולי המחתה", ופירש בפ"י הראב"ד: "פירוש, צוברן יחד ע"ג המזבח. ורדדן בשולי המחתה, דהיינו תחתונה של המחתה – על מה שהמחתה עומדת. ובלשון המקרא נקרא 'פן', כמו (שמות ל, כח) 'את הכיור ואת כנו'. וכמו ש'הקרקע' – משה את הברזל בריקועו, כך הוא היה משה בשולי המחתה – את הנחלים... כלומר, לאחר שצבר – היה מושכן לכאן ולכאן, עד שהיה משה אותן בשוח". ועוד שנו במשנה (מקואות פ"ז מ"ו): "הכר והכסת של עור, כיון שהגביה שפתותיהם מן המים – המים שבתוכם שאובין. כיצד יעשה? מטבילן, ומעלה אותם – דרך שוליהם", ופירש בפייה"מ"ש להרמב"ם (תרגום הרע"ק): "וכן אם הטביל כר וכסת של עור, באותה המקוה – צריך שיעלה אותם דרך שוליהם, ופיתיהם – כלפי מטה, כדי שלא ישארו בהם מים – שהם מים שאובין". והר"ש משאנץ פירש: "המים שבתוכו שאובין. וחוזרין ופוסלין את המקוה – בשלשת לוגין, שהיו בו ארבעים סאה מכוונות, ונתחסר – שהגביה שפתותיהן מן [ומ]המים: תניא בתוספתא (סוף ה"ה); הטביל בו יורה גדולה – ה"ז טמאה, מפני שמים מקלחין. כיצד הוא עושה? מורידה דרך פיה, והופכת, ומטבילה, ומעלה אותה דרך שוליה... פ"י 'מפני שהמים מקלחין', ונעשים מים שבתוכה – שאובין". והרא"ש פירש: "דרך שוליהם. שלא ישארו בהם מים". והרע"ם פירש: "ומעלה אותם דרך שוליהם. כדי שלא יפלו המים שבתוכן למקוה ויפסלו כל מימיו". והתפ"ש פירש: "דרך שוליהם, ר"ל בפיהן למטה, דאז אף כשיעלן ויהיו קצת מהן למעלה מהמים, לא יהיו המים שעליהן ושבתוכן – שאובין, מדאינן מתקבלין בתוכו". ובמאמר (קובץ מבקשי תורה 000) כתבתי: ומעתה, ידע כל אחד פירושה הנכון של המשנה שקוראים בבית האבל (מקואות פ"ז מ"ו): "מטבילן ומעלה אותם דרך שוליהם", [ראה תפא"ש] שהופך את כלי העור כשפיהם כלפי מטה, ושוליהם שהם תחתיתם – כלפי מעלה, כדי שלא יעלו מים שאובים בתוכם. ועוד אמרו בגמ' (נדה ג ע"ב): "א"ל הלל

שיא. בעברית המחדשת, הנקודה הגבוהה או המרובה ביותר שהצליח להגיע אליה (מהירות השיא של המכונית היא מאתיים קמ"ש). 'הילד הגיע לשיא של חמישה כדורים בודיקה אחת'. אך במקורותינו – פירוש, התנשאות וגדולה.

א

לשמאי; אי אתה מודה בקופה שנשתמשו בה טהרות בזוית זו, ונמצא שרץ בזוית אחרת – שמהרות הראשונות טמאות? א"ל; אבל! ומה הפרש בין זו לזו? לזו – יש לה שולים, לזו – אין לה שולים... כי מודו שמאי והלל – בקופה שיש לה שולים, כי פליגי חזקיה ורבי יוחנן – בקופה שאין לה שולים, ופירש"י: "ונמצא בזוית אחרת. לאחר שניטלו טהרות מן הקופה: שמהרות הראשונות טמאות למפרע". ודוקא בזוית אחרת, כגון קופה ארוכה אמתים ושלוש אמות, דאיכא למימר; קודם שניטלו מההרות – הוה התם... אבל באותו זית – לא, דודאי בתר הכי – נפל, דאי הוה התם בשעת מההרות – הוה חזי ליה כשהוציאן: שולים. פוג"ץ בלע"ז (תרגם אל"ר: קרקעית), ועכבו השולים את השרץ – מלצאת, והוא הוציא מהרות – דרך פיה מלמעלה, והשרץ (כלומר, ואת השרץ) שבזוית אחרת – לא ראה: שיש לה שולים. והוא הוציאן דרך הרך, הלכך אם שרץ היה בה – לא ראהו, ולא יצא: שאין לה שולים. כגון חבית של עץ שניטלו שוליהם, ויכול להשתמש באורך חללן – כשהן מוטלות בקרקע, וכשהוא מערה אותן, הוא מגביה ראש האחד – ומערה, והכל יוצא ממנה". והערך (ערך שלי א') פירש: "לזו יש לה שולים, פירוש לקופה* – יש לה קרקעית שוה". והמאירי פירש: "אם יש בקופה – שולים, ועומדת דרך (כלומר על [אב"ד]) שוליה, והוא מוציא מההרות דרך פיה – כל הטהרות טמאות, שהרי אפשר ששרץ זה – היה שם, והוא לא ראהו. ואין לומר אלו היה שם שרץ – כבר יצא לו עם הטהרות, שהרי אינו מוציאן דרך עירוי, שאין דרך קופה העומדת דרך שוליה – להשתמש בה דרך עירוי... אבל אם לא היו לה שולים, אלא שמשתמש – באורך חללה, ונמצא תשמישה ע"י עירוי וכו'". ובחידושי הר"א כתב: "דשאני קופה, שיש לה שוליים בשני ראשיה (כלומר, יש לה תחתית המחברת את שני ראשיה שהם דפנותיה [אב"ד]), ופיה למעלה, כעין חביות שלנו – להוציא מההרות דרך פיה, ולפיכך איכא למיחש שמא אותו שרץ שנמצא בה עכשו – בטהרות הראשונות נפל, וכשהוציאן ממנה – נשאר בה השרץ". **ועוד אמרו בגמ'** (זבחים כה ע"ב): "בעא מיניה רבי אסי מרבי יוחנן: היה מקבל, ונפחתו שולי מִזְרָק עד שלא הגיע דם לאויר, מהו? אויר שאין סופו לנוח – כמונח דמי? או לא כמונח דמי?" ופירש"י: "שולי מזרק. קרקעיתו, פיג"ז בלע"ז (תרגם אל"ר: פוג"ץ [קרקעית]): עד שלא הגיע דם לאויר מזרק, לבין דופין [ה]מזרק, בעוד הדם למעלה מהן. ומיהו, על כנגד אוירו – הן, דהא ורידין – רואים אויר [ה]כלי [בעינין]: אויר שאין סופו לנוח. כגון האי, שעתידים שוליו ליפול – עד שלא ינוח דם לתוכו, כמונח דמי – והוה ליה כמי שנתקבל [בכללי], ונשפך – דכשר לאוספו, או לא כמונח דמי – והוה ליה כנשפך מן הצואר לרצפה, דפסול. וכשהגיע דם לאויר דופנותיו עד שלא נפחתו שוליו – לא מיבעיא ליה, דמשנכנס לתוכן – הוויא קבלה". **ועוד פירש"י** (פסחים מה ע"ב, ד"ה אלא הא והא): "מתניתין בתרייתא – לא קרי 'מקום שאין עשוי לחזק', אלא 'מקום שאינו מקום לישא בלל' – כגון שפה העליונה, אבל דפנות קרי 'מקום העשוי לחזק', וקמיייתא קרי אף דפנות – 'מקום שאין עשוי לחזק', ואע"ג דבמקום לישא הוא. ומקום העשוי לחזק – קרי 'שוליים', וה"ק ת"ק; במקום העשוי לחזק, כגון שוליים שמקבלין את המים". **ועוד אמרו בגמ'** (מגילה יא ע"א): "שהושחרו פניהם של ישראל בימוי – כשולי קדרה", ופירש מהרש"א: "דבר השחור מן האש, דהיינו שולי קדרה" (כלומר תחתיתה השרופה [אב"ד]). 909 קהלת יעקב (יאלשי) ערך שולים. **וכן אומרים בסליחות** (פיוט 'מלאכי רחמים' לרבי שמואל כהן יחיה, סליחות לתענית שני קמא, ובסליחות ליום שני דסליחות דסוף אלול כמנהג האשכנזים): "לִזְכֹּרָה וּמִשְׁתַּלְמֵת* בְּעֶזְרֵי שְׁלִיחִים", ופירש בעיון תפלה: "ע"ש הכתוב 'טובמאתה בשוליה'", ובסידור תפלת יוסף פירש: "בעון שולים. עבור שהרבתה לחטוא עד שנמנפו שולי בגדיה". וכן אומרים בסליחות לתחלואי ילדים רחל"צ (פיוט א-ל נא' שבסוף סליחות לתענית בה"ב, ובמחזור ליוה"כ נוסח ספרד): "שִׁבְנוּנוּ תִּקְוָה לִירְאָתְךָ וְלֹא נִחְשָׁף שְׁלִיחִים", ופירש בעיון תפלה: "לא נהיה לחרפה וכלמה, עשה"כ (ימיה יג, כו) וגם אני וזשפתי שולך על פניך".

³⁰ **ככתוב** (איוב כ, ו): "אֲסִיעֵלָה לְשִׁמִּים שִׁיאוּ", ות"י: "אין יסכ לצית שמאי וזקפיה". ופירש"י: "שיאו. גובהו". ור"ת פירש: "שיאו. גובהו ונשיאותו". והרלב"ג פירש: "שיאו. רוממותו". והרד"ק פירש (בסה"ש שרש 'נשא'): "שיאו. פירוש, גדולתו ורוממותו". ומצ"צ פירש: "שיאו. לשון נשיאותו", ובמצ"ד הוסיף:

תוך כדי דיבור. בעברית המיוחדת, פעולה שאדם עושה בשעה שמדבר (תוך כדי דיבור בשלפון – הוא מסדר את מעילו, 'בתוך כדי דיבור – מכתיב שאסור לדבר עמו'). אך במקורותינו – פירוש, פרק הזמן שאורך לומר דיבור קצר בן שלש מלים; 'שלוש עליך רבי' [וי"א ארבע מלים 'שלוש עליך רבי ומורי']³⁰.

א

"אם יתגבר ויעלה גבהו עד לשמים". והמלבי"ם פירש (בבאור המלות): "שיאו. הוא ההתנשאות שלו, כמו 'הל' שאתו תבעת אתכם' (איוב יג, יא) – שהוא רוממותו וכבודו, והיא עליה הגיונית – שכבודו יתנשא עד שמים", ועוד פירש (בבאור הענין): "כשהרשע מתנשא עד לשמים – הוא לרעתו". ואמרו בגמ' (יומא פז ע"א, סנהדרין ז ע"ב): "רבא... וכי הוי חזי אמבוהא – אבתריה, אמר 'אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע, כגללו לנצח יאבד, רואיו יאמרו איו', ופירש"י: "אמבוהא. גדודי בני אדם/סיעת אנשים הולכין אחריו לכבודו: אם יעלה וגו'. וכל זה אמר שלא תזוז דעתו". ואמרו במדרש (בר' כא, ג): "אם יעלה לשמים שיאו" – רומיה, 'וראשו לעב יגיע' – עד ממי ענניא", ופירש"י: "הן האדם היה כאוזד מבמו. הדא הוא דכתיב 'אם יעלה לשמים שיאו וגו': ספרים אחרים; 'לרומא' – לא לשמים ממש, כי אם עד מקום גבוה, דכתיב 'ערים גדולות ובצורות בשמים', לא מפני שהן גדולות עד לשמים, אלא כלומר גדולות ביותר: עד ממי ענני. עד שהוא מגיע לעננים שהן גבוהים ביותר". ומת"כ פירש: "רומיה. 'שיאו' פירוש 'רומיה': עד ממי כו'. עד שהגיע לעננים". ומהר"ו פירש: "ומפרש 'שיאו' – מלשון התנשא וגבהו ורומו". והיפ"ת פירש: "שיאו – רומיה, ר"ל גבהו, והוא מלשון נשיאות והגבהה. והוא אמינא 'וראשו לעב יגיע' – דפירושו קמפרש, שיעלה גבהו לשמים – עד יגיע לעננים, דלא תימא ד'שיאו' – היינו שמו, או דרך גזומא – לא גבהו ממש, והא – ליתא אלא באדם הראשון, שהוא הוה מן הארץ עד לרקיע, דבענין אחר – לא שכית, ואע"פ שהעננים – ברקיע האוירי הקרוב לנו, ואדם – היה מגיע לשמים ממש כפי פשט הדברים, ל"ק דקרא מיירי לפי הנדמה לאנשים – שהעננים סמוכים לשמים... ולפ"ז, תהיה כונת הכתוב במקומו 'כי רגנת רשעים מקרוב גו', שאין להתייחס מרעת הרשע, שעם על גבהו ברעתו – ידחה, אפילו שיעלה לשמים, כמו שקרה לאדם הראשון שנגללו המצוה – נאבד". וכן **מצאנו** בספר הכל בו (דיון סז, סדר דרכי התשובה): "אדם אשר חטא ופשע, עד כי עזבו עלה עד לשמים שיאו". וכן בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב קיא): "מורנו ורבנו יעקב נר", יאיר כאור הבהיר לנצחים, לא יכבה שמו, ושיאו יעלה מעלה מעלה, לשם ולתהלה, ובימיו יועמד הדת על תל"ה". (ב"ש שפ"ב).

³⁰ **כמו ששנו** במשנה (נזיר פ"ד מ"א): "מי שאמר 'הריני נזיר', ושמע חבירו ואמר 'ואני', 'ואני' – כולם נזירים", והתבאר בגמ' (נ' ע"ב): "יתבי ר"ל קמיה דרבי יהודה נשיאה, ויתבי וקאמר; והוא שהתפיסו כולן – בתוך כדי דיבור. וכמה? כדי שאילת שלום. וכמה 'כדי שאילת שלום'? כדי שאומר שלום תלמיד לרב. א"ל; תוב לא שבקת רווחא לתלמידא. תניא נמי הכי: מי שאמר 'הריני נזיר', ושמע חבירו – ושהה כדי דיבור, ואמר 'ואני'. הוא – אסור, וחבירו – מותר. וכמה 'כדי דיבור'? כדי שאילת שלום תלמיד לרב". ופירש בפירש"י: "ואמר 'ואני'. וכן חבירו אמר 'ואני': יתיב ר"ל וכו'. כי תנן במתני' 'כולן נזירים', כגון שהתפיסו כולן – בתוך כדי דיבור של ראשון, דבכדי שאילת תלמיד לרב, דאית ביה שלש תיבות 'שלום עליך רבי' – התפיסו כולן... ומצרפת ליה – להנך דאמרי 'ואני' 'ואני', שכולן שלשה נדרו – בתוך כדי שאילת שלום תלמיד לרב, דהוויין נמי שלשה תיבות: תוב לא שבקת רווחא לתלמידא. דלימא ליה אלא הנך תלת מילי. ולא משום דאית ליה לרבי יהודה נשיאה דלימא ליה טפי – אלא מילתא בעלמא קמ"ל, ומסייע ליה לר"ל". והתוס' (ד"ה 'מי', 'תיב' ואמר) פירשו: "מי שאמר. כלומר, שנים שמעו לראשון – שקבל נזירות, והאחד אומר 'ואני', וכן השני אומר 'ואני' – כולם נזירים... והוא שהתפיסו כולם בתכ"ד... כדי שאילת שלום תלמיד לרב, דהיינו 'שלום עליך רבי' – שלש תיבות, הכי נמי יכולין שלשה אנשים להתפיס עצמן – בראשון שנדר בניזיר, שכל אחד אמר 'ואני', הם שלש תיבות, דאפילו האחרון – תוך כדי דיבור מן הראשון. אבל הרביעי – אינו יכול להתפיס עצמו בראשון, אפילו אמר 'ואני', שכבר שהו 'כדי דיבור' – מן הראשון; תו לא שבקת וכו'. כלומר, תלמיד ששמע – לאחד שנדר בניזיר, ובקש לומר 'ואני', ובתוך כך – עובר רבו לפניו, והוא חייב להקדים לו שלום, ולומר 'שלום עליך רבי' [והם שלש תיבות] – שוב לא יועיל להתפיס בניזיר אם יאמר 'ואני', שכבר שהה כדי דיבור. ואין זו סברא, אלא

ורדאי גם הרביעי – נתפס, הואיל ולא שהה כלל לאחר 'כדי דבור', אלא לאלתר אחר 'כדי דבור' – אמר 'ואני'. אבל החמישי – ורדאי אינו נתפס, ששהה קצת אחר 'כדי דיבור'. והרא"ש פירש: "והוא שתפסו תכ"ד, דהיינו 'שלוש עליך רבי', כדמס' 'כדי שאלת תלמיד' שהם שלש תיבות. הילכך שלשה – מיתפסה בראשון, אבל רביעי – לא, שכבר הפסיקו בשלשה 'ואני' – והוי יותר מכדי דיבור: א"ל תו לא שבקת לתלמידא. שאם פגע בו רבו ונתן לו שלום – לא יוכל להתפס באותו שנדר לפניו. הלכך נראה, שגם הרביעי – יכול להתפס, דהמחזיר ל'תוך כדי דיבור' – כ'תוך כדי דיבור' דמי". והמאירי פירש: "ששמע אחד – ואמר 'ואני', ואחריו אמר שני – 'ואני', וכן שלישי אחר השני – כלם ניזרים. ופירשו בגמ', שאין אדם יכול להתפס – אלא בתוך כדי דבור, והוא כדי שאלת תלמיד לרב, ר"ל 'שלוש עליך ר', ונתנו שיעור זה לל"ל – 'תוך כדי דבור', כדי שיהא פנאי לכל תלמיד – הנושא ונותן באי זה ענין, אם זבא רבו לשם – שיהא שואל בשלומו, וחוזר לעסקיו. והוא שתמה בגמ' 'תו לא שבקת רווחא לתלמידא', כלומר ששיעור מועט הוא. ומ"מ, לא חשו להשיבו – שכך היה הענין פשוט להם". **וכן אמרו בגמ' (שבועות לב ע"א):** "כגון שכפרו שניהם – בתוך כדי דיבור, ותכ"ד – כדיבור דמי. א"ל רב אחא מדיפתי לרבינא; מכדי תכ"ד – כמה הוי? כדי שאלת תלמיד לרב (איכא דאמרי כדי שאלת הרב לתלמיד), עד דאמרי 'שבועה שאין אנו יודעין לך עדות' – טובא הוי! א"ל; כל אחד ואחד תוך דיבורו של חבריו, ופירש": "תלמיד לרב. שלום עליך רבי: רב לתלמיד. שלום עליך: טובא הוי. אין שניהם יכולין לומר שש תיבות הללו בשיעור זה: כל אחד בתוך כדי דיבור של חבריו. כשגמר זה כפירתו – התחיל זה לדבר בתוך כדי שאלת שלום". ובארזו התוס' (ד"ה 'שבועה שאין אנו וכו'): "דס"ד, דצריך שתהא כפירה שנים – תוך כדי דיבור של כפירה ראשונה. וא"ת, לימא שהתחילו וסיימו – בבת אחת, אלא שאחד – מיהר מעט יותר מחבירו, וסיימו שניהם תכ"ד. וי"ל, שאין רגילות כלל – להעיד שני עדים כאחת, דתרי קלי – לא משתמע". ועוד ביארו התוס' (ד"ה 'בתכ"ד'): "פירוש, רק שיתחילו תוך כדי דיבור של חבריו, אע"פ שלא יהיו הכפירות תכ"ד". ופסק הר"ף (אלף קנז): "וכן לענין הלכתא, דק"ל כל 'תוך כדי דיבור' – כ'דיבור' דמי, חוץ ממנהג ועבודת כוכבים ומקדש ומגרש. והא דאמר ר"ש 'מה טעם מפני שאין יכולין לחזור ולהודות' – לאחר תוך כדי דיבור הוא, אבל בתכ"ד – יכולין לחזור ולהודות. ופ' תכ"ד – כדי שאלת תלמיד לרב 'שלוש עליך רבי'. ופסק הרמב"ם (הפלאה, הלכות שבועות פ"ב ה"ז): "מי שנשבע והיה פיו ולבו שוין בשבועה, ואחר שנאסר – חזר בו מיד בתוך כדי דיבור, והוא כדי שיאמר תלמיד לרב 'שלוש עליך רבי', ואמר 'אין זו שבועה' או 'נחמת' או 'חזרת בי' וכיוצא בדברים אלו, שענינם שהתיר מה שאסר – ה"ז מותר, ונעקרה השבועה – שזה דומה לטועה: וכן אם אמרו לו אחרים 'חזור בך' או 'מותר לך' וכיוצא בדברים אלו, וקבל מהן בתכ"ד, ואמר 'הי' או 'חזרת בי' וכיו"ב – ה"ז מותר. ואם אחר כדי דיבור – אינו יכול לחזור בו". **וכן אמרו בגמ' (ב"ק ע"ב):** "וא"ר פפא; נמלך בתוך כדי דיבור – קאמרינן. אמרי, תרי 'תוך כדי דיבור' הוי, חד – כדי שאלת תלמיד לרב, וחד – כדי שאלת הרב לתלמיד. כי לית ליה לרבי יוסי – כדי שאלת תלמיד לרב 'שלוש עליך רבי ומורי' – דנפיש, כדי שאלת הרב לתלמיד 'שלוש עליך' – אית ליה, ופירשו התוס' (ד"ה 'תרי תכ"ד הוי'): "השתא תכ"ד דתמורה – איירי תכ"ד גדול, וכיון דתכ"ד קמן – אית ליה, ותכ"ד גדול – לית ליה, נראה דתכ"ד גדול – אין מועיל כלום, אפילו לפרש דבריו, דלא הוי אלא כאומר היום – 'תמורת עולה, ולמחר – 'תמורת שלמים', דהוו דברים שבלב". ועוד אמרו התוס' (ד"ה 'כדי שאלת תלמיד לרב'): "והא דאמר בפרק תפלת השחר (ברכות כז ע"ב) 'הנותן שלום והמחזיר שלום לרבו – גורם לשכינה שתסתלק מישראל', היינו כשנותן שלום לרבו – כמו לחבירו, כמו שא"ל 'שלוש עליך' ולא אמר 'רבי'. ועוד אמרו התוס' (ד"ה 'מי לית ליה לרבי'): "וכן הלכתא, דתכ"ד – כדיבור דמי... ואפילו בכדי שאלת תלמיד לרב... ושיעור 'כדי שאלת תלמיד לרב', מפרש ר"ת דהיינו טעמא, דכשאדם מעיד עדות, או עוסק במקח וממכר, וחבירו נותן לו שלום, או רבו – על כרחו יש לו להשיב ולהפסיק, כדאמר (ברכות ו ע"ב) 'הנותן שלום לחבירו ואין מחזיר – נקרא גזלן, שנאמר 'גזילת העני בבתיכם', ולכן תיקנו חכמים – שלא יהיה זה חשוב הפסק. וכן מוכח בגזר דאמר 'תוב לא שבקת וכו'". וכ"כ תוס' (ב"ב קט"ז ע"ב): "פ"ר ר"ת, דלכך אמר 'כדיבור דמי' – כדי שאלת תלמיד לרב, היינו 'שלוש עליך רבי', לפי שכשאדם עושה סחורה עם חבריו, ויראה רבו או גדול הימנו בחכמה – לא יתן לו שלום, שאם יתן לו שלום – לא יוכל לחזור בו ממקחו, לכך תקנו חכמים ששיעור זה – יכול לחזור. וקשה

וראה עוד לקמן בפרק ששה-עשר, 'דעת מְזֻמָּוֹת', בערכים: אביב, יובל, יום הזִּכְרוֹן, יום יְרוּשָׁלַיִם, שְׁפָתוֹן, תְּאֵרִיךְ. ובפרק 'מְקוֹד מְשֻׁחָה', ערך: מזרח ומערב.

א

לר"י, בפרק בתרא דנדרים (פו ע"א); תניא; מי שיש לו חולה בתוך ביתו, ונתעלף – כמדומה לו שמת, וקרע, ואח"כ מת – לא יצא ידי קריעה. ואמר ר"ש בן פזי ארשב"ל; לא שנו אלא אחר כדי דבור, אבל תכ"ד – אינו חוזר וקורע. והתם, לא שייך האי טעמא! וי"ל, דלא פלוג רבנן. וכתב הר"ן (נדרים פז ע"א): "והילכתא תכ"ד כדבור דמי, בר ממגדף ועובד עבודת כוכבים ומקדש ומגדש... מגדף היינו, שאם גרף וחוזר בו תכ"ד – לא הויא חזרה. ועובד עבודת כוכבים, שאם אמר לעבודת כוכבים – 'אלי אתה', וחוזר בו – לא הויא חזרה. ומקדש ומגדש, שאם קדש או גירש, וחוזר בו תכ"ד – לא מצי הדר ביה. ולא ידענא מאי שנא הני, ומנא להו לרבנן הכי? ונראה בעיני, דבשאר מילי דלא חמירי כולי האי, כשאדם עושה אותם – לא כגמר דעתו הוא עושה, אלא דעתו – שיכול לחזור בו תכ"ד. אבל הני, כיון דחמירי כולי האי – אין אדם עושה אותם אלא בהסכמה גמורה, ומש"ה חזרה אפילו תכ"ד – לא מהני. וראיתי לרמב"ן ז"ל בפרק יש נוחלין שכתב בשם ר"ת ז"ל, דתכ"ד כדבור דמי – תקנתא הוא דתקון רבנן, משום תלמיד הלוקח מקח, ופגע בו רבו – שיוכל ליתן לו שלום, והשוו מדותיהן – בכל מילי, בר מהני. ולא ניהא לי, וכי בית דין מתנין לעקור דבר מן התורה לעולם, בקום עשה בנדרים". וכתב הרמ"א (א"ח וו, ג): "יותר מכדי דיבור", ופירש הס"ז (ס"ק ג): "פירוש 'כדי דיבור' – שאילת שלום תלמיד [לרב], דהיינו 'שלום עליך רבי ומורי'". וכתב הפמ"ג (מש"ז סק"ג): "עיי' ט"ז, וכ"ה בלבוש (סעי' ג). אבל במג"א (אות ד) רק 'שלום עליך רבי', וכ"כ אליה רבה (סק"ה) בשם מע"מ [פלפולא חריפתא] (כ"ק פרק מרובה), ושכנח"ג (הגב"י אות ה)" (וראה עוד בחידושי רעק"א י"ד רמב, טז). וכתב הכה"ח (ס"ק טו): "ו'כדי דיבור' הוא... 'שלום עליך רבי ומורי', ב"י בשם שה"ל, וכ"כ הלבוש. מ"ז סק"ג. מיהו, השכנח"ג בהגב"י אות ה, הכריח לומר מהנמרא והפוסקים ד'כדי שאילת שלום תלמיד לרב' הוא רק 'שלום עליך רבי', ומש"כ בשה"ל ולבוש – אמר דמ"ס הוא, יעו"ש. וכ"כ העו"ת אות ג, מג"א סק"ד, א"ר אות ה, ר"ז אות ג, חס"ל אות ג, בא"ח פרשת בלק אות ג. ועל פסק השו"ע (א"ח תפז, א): "ואם אמר 'מקדש השבת', וחוזר בו תכ"ד – יצא", פירש המשב"ר (ס"ק ד): "תכ"ד. היינו שלא שהה משגמר 'מקדש השבת' – רק כדי שלש תיבות. ואם שהה יותר משיעור זה – לא מהני חזרתו, וצריך לחזור לראש הברכה כיון שהחתימה היתה שלא כהגון, וביאר בשעה"צ (ס"ק ג): "שלש תיבות. רוב אחרונים בסי' רו. ולפלא על פמ"ג שכתב ארבע תיבות". והנפקא מינה להלכה בשיעור תכ"ד, פירט בספר מדות ושעורי תורה (פ"ט): לענין חזרה מנדר, שבועה, ברכות ותפילות, ספירת העומר, עדות, הודאת ממון, תיקון לכוונה נכונה, זמן מחובר לעדות, הפסק בין ברכה לאכילה, בין ברכה לאמן. ו"א שכל החזרה צריכה להיות בזמן זה (גבורת ארי מכות ו), וי"א שיתחיל (דברי יחזקאל שם יד תולה במחלוקת ראשונים בשבועות). ודעת רבי יוסי 'שלום עליך' (וכ"כ ב"ש שפ"ב).

פרק שלישי

מנחים משפטיים וממוניים

אגורה. היום, המטבע הקטנה ביותר במטבעות מדינת ישראל* (ואין לה ערך אמיתי, כי עשויה ממתכת זולה, ושוויה פחות משהו פרוטה*). אבל במקורותינו, היא מטבע בינונית (מעה או קשיטה [בשווי שלשים ושתים פרוטות]) במשקל גרה כסף טהור^א (הראויה לתשלום שכר [אגרה]*).^ב

אגרה. בעברית המחודשת, תשלום קבוע לרשויות או היטל ממשלתי ('אגרת ביוב', 'אגרת חקשורת שנתית'), אך במקורותינו – פירושה (בארמית), שְׂכָר וריוח.

^א **וכתב** בס' מדות ושעורי תורה (פכ"ו, ד), ששיעור האגורה הוא 0.7 גרם כסף.

^ב **ככתוב** (ש"א ב, לו): "לְהַשְׁתַּחֲוֹת לוֹ לְאֹגוֹרַת כֶּסֶף", ותרגם יב"ע: "לְאַשְׁתַּפֵּלָא לִיה לְמַעַא דְכֶסֶף". ופירש"י: "לְאֹגוֹרַת כֶּסֶף. בִּשְׂבִיל לְהַשְׁתַּכַּר מַעַה כֶּסֶף: אֹגוֹרַת כֶּסֶף. מִמִּשְׁקָלוֹת 'עֲשִׂירִים גֵּרָה הוּא' (במדבר יח, טז)" (וכן פירש"י שמות ל, יג). ומהר"י קרא פירש: "לְאֹגוֹרַת כֶּסֶף. מִנְחָם (שרש 'אגר') חִיבְרו עִם 'עֲשִׂירִים גֵּרָה', וְעַם 'אֹגְרָה בְּקִצִּיר' (כלומר, שהיא מטבע קטנה שאוגרים אותה ומצרפים עד לסכום גדול [כ"פ ר"ת בהכרעותיו]). והשיבו דונש ופירש, 'גֵּרָה' וְאֹגוֹרַת כֶּסֶף – לְשׁוֹן מַעַה כֶּסֶף. וְנִרְאֶה לִי, 'לְאֹגוֹרַת כֶּסֶף' – לְשׁוֹן מִשְׁכּוֹרֶת, לְשׁוֹן שְׂכִירוֹת – תִּרְגוּם 'אֹגְרָא'. וְהַרְדֵּק פִּירֵשׁ: "לְאֹגוֹרַת כֶּסֶף. בַּעֲבוּר אֹגוֹרַת כֶּסֶף. וְהָאֶלֶף – נּוֹסֶפֶת, וְהוּא מִן 'עֲשִׂירִים גֵּרָה'. וְתִרְגוּמוֹ 'לְמַעַא דְכֶסֶף', כְּתִרְגוּם 'עֲשִׂירִים גֵּרָה' – עֲשִׂירִים מַעֲיָן. וְיֵשׁ מִפְּרָשִׁים אוֹתוֹ מִתִּרְגוּם 'שְׂכָר' 'אֹגְרָא'. וְבִסְה"ש פִּירֵשׁ הַרְדֵּק (שרש 'אגר'): "הָאֶלֶף – נּוֹסֶף, וְהוּא כְמוֹ 'גֵּרָה', וְעִנְיָנו – מִטְּבַע כֶּסֶף, וְכ"פ הַתִּרְגוּם 'לְמַעַה דְכֶסֶף'. וּמִצֵּץ פִּירֵשׁ: "לְאֹגוֹרַת. הָאֶלֶף – נּוֹסֶפֶת, וְהוּא כְמוֹ 'גֵּרָה', שְׁהוּא מִטְּבַע שֶׁל כֶּסֶף, וְהוּא מַעַה". וּבִמִּצֵּד הוֹסִיף: "לְאֹגוֹרַת כֶּסֶף. בַּעֲבוּר אֹגוֹרַת כֶּסֶף וְכִכֵּר לֶחֶם אֲשֶׁר יִקְבַּל מִמֶּנּוּ בִּמְתַנְה". **וכתב** רבנו ישראל אלנקווה (בפיוט שבראש ספרו מנורת המאור): "לְכוּ שְׂבָרוּ בְּלִי שׁוֹחֵד וְדָמִים, וְלֹא בְּמַחִיר וְכֶסֶף וְאֹגוֹרָה". שיר"ב קכח. 909

^ג **ככתוב** (ויקרא יט, ג): "לֹא-תִקֵּן פֶּעֱלֵת שְׂכִיר", ותרגם אונקלוס: "לֹא תִבִּית אֹגְרָא דְאֹגְרָא". וכן כתוב (במדבר יח, לא): "כִּי-שְׂכָר הוּא לָכֶם וְזֶלְף עֲבָדְתֶּכֶם בְּאֶהֱל מוֹעֵד", ות"א: "אֲרִי אֹגְרָא הוּא לְכוֹן וכו'". 909 ת"י כד יד. ת"י ישעיה כג, יח. **ושנו במשנה** (אבות פ"ה מ"ג): "בן הא אומר; לפום צערא – אגרא", ופירש"י: "לפי צער – שהוא עוסק בה, ומצטער עליה – יש לו שכר, בין רב או מעט. להכי תני להא מילתא – לשון ארמי, שהוא מְשַׁל הַדְיוֹט שֶׁבִּנְיָא רִגְלִין לומר, וְלִסְפֵּר בַּהֲאִי לִישְׁנָא... רִגְלִין בִּנְיָא – לִסְדֵּרן וּלְכֹתֵבן בִּלְשׁוֹן הַזֶּה, לְפִיכֵךְ אֵינּוּ רּוֹצֵה לְשַׁנּוֹת הַלְשׁוֹן שֶׁל בִּנְיָא – בַּמִּשְׁנָה". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "לפי מה שתצטער בתורה – יהיה שכרך". והרשב"ץ במג"א פירש: "שאם תיגע בתורה – יש לך שכר. שלא תאמר; הריני יודע כל התורה, ולמה אני עמל בה יותר? ועל כן אומר, כי לפי הצער הגדול – יהיה השכר גדול. ובאבדר"צ שנו; משל לשוכר סוס, למקום קרוב – בשכר מועט, ולמקום רחוק – בשכר הרבה, לפי המורה – השכר... וכל שכן, מי שטורח לחזור בלימודו – שיש לו שכר גדול לפי המורה, אע"פ שכבר למד... וכן בראשון מברכות אמרו; אגרא דפרקא – רהטא, אגרא דכלה – דוחקא, לומר כי עיקר השכר – הוא מפני הצער. ובפ"ק דהגיגה אמרו; 'אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים – לשונה מאה ואחת. וצא ולמד משוק' של חמורים, עשרה פרסי – בזווא, חד עשרה פרסי – בתידי וזו"י (משכירים חמור, מרחק עשר פרסאות – בזו, ומרחק אחת עשרה פרסאות – בשני וזו), כן השונה פרקו מאה ואחת – יש לו שכר כפול, על אותו ששונה פרקו מאה פעמים – מפני תוספת פעם אחת. ורבינו משה ז"ל פירש זה, לענין הכובש את יצור; לפי הצער שיש לו בכבישתו היצר המתאווה לעבירה – יהיה לו שכר". והמאירי פירש: "פירוש 'אגרא' – הוא במקום 'פרי'... כפי מה שיתעמל בתורה – ימשך ממנה פרי נבחר, ר"ל השגת האמת. כי קריאת המנוחה והתענוג – לא תרד חרדי במין. ואמרו ז"ל (ילק"ש קהלת

תקטס) 'אף זוכמתי עמדה לי', חכמה שלמדתי ב'אף' – עמדה לי. ויש לפרש 'לפום צערא אנרא', ש'הלמוד בצדקות ודומיהן – הוא לפי ענין האיש ועמלו בפעולות הטובות... וכאומרם ז"ל (סוף מסכת מנחות קי ע"א); 'אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוין לבו לשמים'. ובברייתא של רבי נתן (פ"ב) אמר; מעשה בהלל הזקן שהיה מהלך בדרך, פגע בבני אדם שהיו מביאין חטה, אמר להם; בכמה הסאה? א"ל; בשני דינרין. פגע באחרים, אמר להם; בכמה הסאה? א"ל; בשלושה דינרין. התחיל מתמיה עליהם, אמרו לו; לפום צערא אנרא, כלומר שאנו מביאין אותו – [מ]יותר רחוק". ובמדרש שמואל פירש: "לפי שלמעלה – ה'רבה להזהיר על לימוד התורה, וגם עד זקנה ושיבה, ואפילו שיצטער הרבה, והיא מתשת כחו של אדם, מנה – לא יזוז. פא בן הא הא, לנחם את האדם ולדבר על לבו, כי אל יחוש על רוב צערו שיצטער, כי לפום צערא אנרא. ואפשר עוד, שבא לדבר על לב המפשים... ולנחם אותם, כי לפעמים הפתי, כאשר יראה כי טרח ומצטער הרבה – עד אשר השיג הלכה אחת או פסוק אחד או דבור אחד, אפשר שיחשוב כי ההוצאה והצער והטורה – יתירים על השבת... ע"כ בא והודיעם, כי אין השכר ניתן – לפי ההשגה, אלא לפי הצער והטורה, ולפעמים הפתי אשר עמל בתורה, ויגע ולא מצא כי אם מעט מזער – שכרו יהיה שוה אל השכר מהחכם הגדול שבדור, כי לפום צערא אנרא. ואפשר עוד, שבא לדבר על לב התמהים על הדבר הזה, אשר מכל השכר הטוב הצפון לצדיקים לע"ל, אשר הבטיחונו בו רז"ל במקומות רבים, ובתורה – אין שום דבר מפורש, לא הבטחה ולא יעוד... בא ודבר על לבם, ואמר שהשכר מפורש הוא בתורה... כי מכלל הן – אתה שומע לאו, ומכל התוכחות והקללות והצער המפורש בתורה, שמוכן לבא על עוברי רצונו יתברך – ממנו משתמע השכר המוכן ומזומן לעושי רצונו. וזהו שאמר 'לפום צערא אנרא', כלומר לפי הצער המפורש על עוברי רצונו – ממנו תכיר ותדע ה'אנר והשכר, כי ידיעת ההפכים – אחת, כל שכן שמדה טובה – מרובה ממדת פורענות". והרע"ס פירש: "לפום צערא אנרא. כפי רוב הצער שאתה סובל בלמוד התורה ועשיית המצוה – יהיה שכרך מרובה", והוסיף עליו התו"ס: "וזה בשכר הצער והטורה עצמו, שאם הוא מרובה – שכרו מרובה. אבל שכר מצות עצמן – אי אתה יודע שכרך". וכתב עליו הגאון יעב"ץ (לחש"מ): "אך מ"ש אבל שכר מצות וכו' – אינו מכוון כלל, וכי מי הגיד לו היום – ששכר הצער והטורה ידוע. לא אמרו אלא, שהשכר מתרבה – לפי ערך הצער המרובה, אך השכר בין רב למעט – נעלם כל עיקר כמה איך ומה הוא, הן לא ידענו זה – בין במצוה עצמה, בין בצערה וטרחתה. גם לא אחז לשון חכמים בדיוק, שלא אמרו אלא 'מתן שכרך', וכמו שכתב בסוף פ"ב. איברא במתני' גופה, נמי איכא למידק מאי קמ"ל? וכי חשיד קב"ה לקפה? ש'כר ה'עמל ו'ג'ע? בודאי שהמצטער על קיום התורה, ש'כר מרובה – ממי שאינו סובל צער בשבילה. וכבר שנינו (אבות פ"ב מ"ז) 'ואם למדת תורה הרבה – נותנין לך שכר הרבה', כל שכן לסבול צער ג"כ, שהכל לפי החשבון. אי"כ משנה שאינה צריכה – היא! אלא כך פירושה, שעל צערו בקיום התורה והמצוה – נוטל שכר בעוה"ז. וכדרך ששנינו (בפ"ד מ"ט) 'כל המקיים התורה מעוני – סופה לקיימה מעושר', ואין זה שכר מצוה בעצם – שאינו משתלם* בעוה"ז. אלא על תוספת הצער ש'סבל זה בקיומה – יותר משאר בנ"א, ע"ז הוא נשכר בעוה"ז – שתתקיים מחשבתו בידו על אופן היותר טוב ומועיל, שיוכה להרבות תורה ומצות, לעבוד את השם – בשמחה ובטוב לבב. והיא כענין שאמרו 'שכר מצוה – מצוה', שזהו שכרו בעוה"ז בעולם המעשה, והוא ריוח של הצער הנוסף". והתפ"ש פירש: "דבין בעסק התורה, או בקיום מצותיה, ובין ב'תקון מידות הנפש, כפי הצער שתצטער להשלים את עצמך בהן, כן לפי מדה זו – יגדל שכרך. או ר"ל, דלפי הטרחתו והעמל שתעמל להשיג החכמה – כן עוד יותר תעשה פרי תבואה, דאין ד"ת מתקיים אלא במי שממית עצמו עליה... ואז נותנת לו עושר וכבוד". **ועוד אמרו בגמ'** (ברכות נו ע"א): "בר הדיא מפשר חלמי הוה, מאן דיהיב ליה אנרא – מפשר ליה למעלותא, ומאן דלא יהיב ליה אנרא – מפשר ליה לגריעותא. אביי ורבא חוו חלמא, אביי – יהיב ליה זוזא, ורבא – לא יהיב ליה (פירוש, בר הדיא פתח חלומות היה, מי שנתן לו תשלום – פתח לו לטובה, ומי שלא נתן לו תשלום – פתח לו לרעה. אביי ורבא ראו חלום, אביי – נתן לו זוז, ורבא – לא נתן לו [אב"ד])." **ועוד אמרו בגמ'** (פסחים ד ע"ב): "איבעיא להו; המשיכר בית לחבירו בחזקת בדוק, ומצא שאינו בדוק, מהו? מי הוי כמקח טעות, או לא? ת"ש, דאמר אביי; לא מיבעיא באתרא דלא יהבי אנרא – וכך דק, דניחא ליה לאיניש לקוימי מצוה – בנפיה, אלא אפילו באתרא דיהבי אנרא – ובדק, דניחא ליה לאיניש לקוימי מצוה – בממוניה", ופירש"י: "מי הוי מקח טעות. ואם בא השוכר לחזור בו ע"י עלילותיו, ולומר 'לא כך שכרתי ואין תנאי שלנו קיים' –

מהו לחזור: לא מבעיא היכא דלא יהבי אנרא. לאחרים – ובדקי, אלא כל איש ואיש – בודק את ביתו, דלא מצי למימר ליה 'מקח טעות, דאם הייתי יודע שאינו בדוק – לא הייתי שוכרו', דודאי ניהא לאיניש למעבד מצוה בגופיה, וא"י הוה ידע דלא בדיק – לא היה מניחו בכך: אלא אפילו באתרא. דנהיגי כל בני העיר, לשכור 'בודקין' – כל איש בביתו, דאיכא השתא – חסרון כיס, אפ"ה אי ידע ביה דניהא ליה כו'. והאי דקא חדר ביה, משום מלתא אחריתי היא, דאשכח ביתא אחריתי – דשפירא מינה". וכתב הריטב"א: "דמהני ליה קפידא לשוכר – לְחַיִּיב המשכיר לבודקו, אילו איתיה קמן. וכל היכי דאיתיה – ודאי כייפינן ליה לשלם שְׂכָר הַבִּדְיָקָה". והמאירי פירש: "המשכיר בית לחבירו – בחזקת שהוא בדוק... ונמצא שאינו בדוק – אין זה מקח טעות כלל. ולא סוף דבר שאינו מקח טעות ממש, אלא אף בעין מקח טעות, לומר שְׂאֵלוּ יָדַע שלא נבדק, שמא לא היה שוכרו. שהדבר ידוע, שאין אדם נמנע מלשכור – מפני טורח זה, הואיל והיום מצוה הוא – עומד לו במקום המורה. ולא סוף דבר במקום שבדקים הם בעצמם, אלא אף במקום שנותנין שְׂכָר – ובודקין, ניהא ליה לאיניש לקיומי מצוה בין בגופיה בין בממוניה, ר"ל במקום שבו מועט כזה. שְׂאֵלוּ בשכר גדול, הרי אמרו (פסחים י ע"ב) ב'ככר בפי נחש', שאין צריך חבר (חומר נחשים) – להוציאו, ופירשו הטעם; בממוניה לא אמרחוה רבנן, אבל במועט – מיהא אנן סהדי דניהא ליה. ואע"פ שמגלה בדעתו עכשו – שאין נוח לו בכך, אין זה אלא שבית אחר נודמן לו... ומוציא עילה להפטר מזה – בטענת מקח טעות".

ואמרו בגמ' (כתובות קה ע"א): "א"ר יהודה אמר רב; דייני גזירות שבירושלים, היו נוטלין שכרן תשעים ותשע מנה – מתרומת הלשכה. לא רצו – מוסיפין להם. 'לא רצו' – אטו ברשיעי עסקינן? אלא 'לא ספקו, אע"פ שלא רצו – מוסיפין עליהן'. קרנא, הוה שקיל – איסתירא מוכאי, ואיסתירא – מחייב, וְדָאִין להו דינא. והיכי עבדי חבי? והכתיב (שמות כג, ח) 'וְשׂוּזוּד לֹא תִקּוֹז', וכי"ח, ה"מ היכא דלא שקיל מתרוייהו – דלמא אתי לאצלווי דינא. קרנא, כיון דשקיל מתרוייהו – לא אתי לאצלווי דינא. מי שרי? והתניא; 'וְשׂוּזוּד לֹא תִקּוֹז', מה ת"ל? אם ללמד שלא לזכות את החייב וכו', הרי כבר נאמר 'לא תטע' מושפטי! אלא, אפילו לזכות את הוכאי וכו', אמרה תורה 'וְשׂוּזוּד לֹא תִקּוֹז'. הני מילי, היכא דשקיל בתורת שוחד, קרנא – בתורת אנרא הוה שקיל. ובתורת אנרא – מי שרי? והתנן; הנוטל שכר לדון – דינו במלין. הנ"מ – אנר דינא, קרנא – אנר במילא הוה שקיל", ופירש"י: "נוטלין שכרן. ומתפרנסין הימנו, לפי שלא היו עוסקין במלאכתן; ברשיעי עסקינן. שנוטלין שכר – לדון יותר מכדי חייהן; לא ספקו. למוזנות: אע"פ שלא רצו. ליטול: איסתירא. סלע: בתורת שוחדא. שלא תחייבני אם זכאי אני: בתורת אנרא. שכר טורח: אנר דינא. לא אומַר לכם הדין – כי אם בְּשִׁכָּר כך וכך: אנר במילא. שהיה בטל ממלאכתו". והשטמ"ק פירש (בשם רש"י במהד"ק): "אטו ברשיעי עסקינן, דשקלי אנרא. ד'לא רצו' – משמע אם לא רצו לישא ולעסוקי באותן גזרות, ולמשקל מוזנות מתרומת הלשכה – מוסיפין להם על תשעים ותשעה מנים, כלומר שנותנים להם שְׂכָר כדי שישבו. לא ספקו למוזנות, אע"פ שלא רצו לטול יותר, ורוצים לצמצם עצמן במיעוט מוזנות – מוסיפין להם בעל כרחם: קרנא – שם חכם, ודיינא הוה: ה"מ דאסור, היכא דשקיל בתורת שוחדא, דבלא שום שוחדא – בעי דין לישב בדין, אע"ג דאמרי ליה בעלי דינין שקול מינן כך וכך – ודון לנא דינא קושטא, הן לזכות הן לחובה. וקרנא – לאו בתורת הכי הוה שקל, אלא אנר טרחא – הוה שקיל, דהוה טרח למסבר סברא, ולעיין בדינייהו, והיינו בתורת אנרא: הנוטל שכר לדון. דשקיל שכר טרחא – דיניו במלין, כלומר אין דינו דין; אנר דינא – אנר טרחא דעיון הדין. א"נ, כגון דאמר להו 'לא מליפנא ליכו דינאי' – אי לא יהביתו לי אנר לְמוֹד דינא: אנר במלה, דכל אימת דהוה עסיק בדינייהו – לא הוה עסיק במלאכתו, ולפי מה שהיה מתבטל – הוה שקיל". והמאירי פירש: "כל דין שנוטל שוחד – עובר בלא תעשה וכו'. ולא סוף דבר שמקבלו כדי להטות את הדין וכו', אלא אפילו כשמקבלו לזכות את הוכאי וכו'... לא קָבְלוּ בתורת שוחד, אלא בתורת שְׂכָר, כאדם שאומר 'איני מתעמל לעיין ולפשפש בהלכות – כדי לדון את דינכם בְּהִנָּם, או שאמר 'איני רוצה ללמד לכם את הדין בחנם... דיניו בשלילים... לא היה נוטל לא בתורת שוחד ולא בתורת שְׂכָר, אלא שהיה עוסק במלאכתו, והוא תובע מהם – כשיעור בְּטוֹל ממלאכתו, הוא הנקרא 'אנר במילא'... אם אין שיעור תביעתו ברור לְכָל שיהא שכר הבטילא לבד, אלא שנראה כתובע יותר מְשִׁכָּר בְּטוֹלוֹ... מכוער הדיין, אלא שמ"מ דיניו דין. ואם היה ברור לְכָל שאין תביעתו בְּיָתֵר מִבְּדִי בְטוֹלוֹ, הוא הנקרא 'במילא דמוכח' – מותר לכתחילה. ועל זו אמרו 'קרנא הוה שקיל איסתירא וכו'".

ופסק השו"ע (ח"מ ט, א): "נהגו לעשות לבי"ד - קופה שפוסקין ממון לפרנסת בי"ד, ומגבין אותה בתחלת השנה או בסופה, ואין בו משום תורת שוחד ותורת אנרא, כי חובה על ישראל - לפרנס דיניהם וחכמיהם". **ואמרו בגמ'** (ב"מ סט ע"ב - ע ע"א): "ת"ר; מפריז על שדהו, ואינו חושש משום רבית... אבל אין מפריז לא על חנות ולא על ספינה. איך נחמן אמר רבה בר אבוח; פעמים שמפריז על חנות - לצור בה צורה, ספינה - לעשות לה איסקריא. חנות לצור בה צורתא, דצבו בה אינשי - והוי אנרא טפי. ספינה לעשות לה איסקריא, כיון דשפירא איסקריא טפי - אנרא טפי ספינתא. אמר רב; אנרא ופגרא. אמרו ליה ר"ב ורב אסי לרב; אי אנרא - לא פגרא, ואי פגרא - לא אנרא. שתיק רב. איך ששת; מ"ס שתיק רב? לא שמינא ליה הא דתניא; אנ"פ שאמרו אין מקבלין צאן ברזל מישראל, אבל מקבלין צאן ברזל - מן הנכרים. אבל אמרו; השם פרה לחבירו, ואמר לו ירחי פרתך עשויה עלי בשלשים דינר, ואני אעלה לך סלע בחדש - מותר, לפי שלא עשאה דמים... מהיים, אלא לאחר מיתה. איך פפא; הלכתא, ספינה - אנרא ופגרא, ונהגו בני כופרא - אנרא בשעת משיכה, פגרא - בשעת שבירא... ההוא דודא דבני מר עוקבא, דהוה בי מר שמואל, תקיל - ויהיב ליה, תקיל - ושקיל ליה, שקיל - אנרא, ושקיל - פחתא. אי אנרא - לא פחתא, ואי פחתא - לא אנרא. א"ל; כי הא אפילו בדקנני נמי - שרי למיעבד, דהא מקבלי עליהו חוסבא דנחשא, דכמה דמקלי נחשא - בציר דמיה", ופירש"י: "מפריז. ואין זו ריבית שְׂכָר מעות, אלא שחוכר* ממנו שדה משובחת, ומעלה לו בחכירות - שדה טובה יותר... אבל לא מפריז לא על חנות וכו'. שאם שְׂכָר ממנו חנות או ספינה - אסור ללות הימנו מעות, לקנות פירות ולמכור בחנות, או פרקמטיא להוליד בספינה - ויעלה לו על דמי שכירותו. כיון דלא בנופה דחנות וספינה, קא מפיק להו להנך זווי - להשביח החנות או הספינה, אין תוספת השכר - בשביל חנות או ספינה, אלא בשביל שְׂכָר מעות: לצור בה צורות. שיוציא מעות הללו - לצור בו צורות, שתהא נאה - והכל רצין לתוכה לקנות ולאכול שם: אסקריא. וילון ושאר כלי הספינה כגון תורן; ספינתא אמר רב אנרא ופגרא. מותר להשכירה ע"מ שאם תישבר - ישלם אותה השוכר: אי אנרא לא פגרא. כיון דנוטל שכר - אין לו לתבוע דמי שביירתה; ואי פגרא לא אנרא. מֵאָהָר שְׂשֻמָּאָה בדמים, שאם תישבר - ישלם אותה השוכר: הויא ליה מְלוּה גביה, והויא שְׂכָרָה - רבית: אין מקבלין צאן ברזל. עסקא שאדם מקבל מחבירו, ומקבל אחריות שאם מת - מתו לו, ואם אבדו - אבדו לו, והשכר - יחולקו. והיינו צאן ברזל - שקשה כבדלו, שקיים אצל בעליו, ואינו פוחת אצלו: ואני אעלה לך בשכר. שאחרוש בה סלע בחדש: מותר. ואין זה רבית, לפי שלא עשאה דמים מחיים, שאם יוולו פְּרוֹת בשוק, ויעמדו דמיה על עשרים - לא ישלם אלא לאחר מיתה... אלמא, כל כמה דלא קביל עליה זולא - לא מלוה היא גביה, וגבי ספינה נמי - לא קביל עליה זולא: ונהגו בני כופרא. בעלי ספינה... אנרא בשעת משיכה. נותנין אותם מיד, ואע"פ שקיבל שכרה - נותן לו פגרא לכשתשבר: דההוא דודא. קלחת: דבני מר עוקבא. יתומים היו: תקיל ויהיב לה, תקיל ושקיל לה. היה מְשִׁכֶּרֶה לאחרים, וּשְׂקָלָה - כשהוא מוֹכְרָה להם, וחוזר ומְקַבְּלָה במשקל, אם חסר נחושתה - משלמין לו דמי חסרונה, ויהיב ליה דמי אנר: פחתא. חסרון נחושתה, ואי ס"ד אסור להלוותן בריבית, אי אנרא - לא פחתא, למה נותנין שכר - הואיל ומקבלין עליהם השוכרין פחת נחושתה: בדקנני. ביתומים גדולים שנתמלא זקנם: דהא מקבלי עליהו חוסבא דנחשאת. פחת דמי הנחשת שנסאר, דכל מה דמיקלי נחשא - בצרי דמיה, אנ"פ שמשלמין את חוסר המשקל - יש פחת בנחשת הנותר בו, הנשרף באור". ופירש השטמ"ק (בשם רבנו יהונתן): "אנרא ופגרא וכו'. כלומר, מותר לְשַׂכְּרָה ולתת לו מיד שְׂכָרָה. והקשו 'אי אנרא לא פגרא', כלומר כיון שנוטל שכר מאותן מאה פרסאות שמוליך בה סחורתא, למה כשנשברה - נותן כמה שהיתה שוה בשעת שכירות? הלא ע"מ כן שְׂכָרָה לו - שתפחת מדמיה הראשונים, שא"א שלא תנקב מחמת המים, ושלא תתרועע מחמת הדריסה שבני הספינה דורסי' אותה בסחורה שלהן - בכניסה ויציאה... 'ואי פגרא לא אנרא', כלומר מאחר שהוא רוצה שישלמנה לו - כפי שהיתה שוה בשעת שכירות, יחזיר לו שכרו שנתן לו. וי"מ, 'מאי פגרא לא אנרא', מאחר שאם תשבר - ישלם דמיה, הוה ליה מְלוּה גביה, והוי שְׂכָרָה - רבית. 'ספינה אנרא ופגרא וכו', כלומר כיון דאנרא - נתחייב תיכף שְׂמִשְׁכָּה, להוליד ספינתו אל עבר הים - אינו מתחייב מפגרא, כלומר אם תִּשְׁכַּר - אינו מתחייב בתשלומיה, אלא כמה שהיתה שוה עשה אחת סמוך לשבירתה - שנפחתה הרבה מדמיה. וכן נהגו בני כופרא, ואע"פ שלא הוכירו בשעת שכירות - זה התנאי". ועוד פירש (בשם הריטב"א): "'אנרא בשעת מכירה, ופגרא בשעת שביירה', כך הגירסא הנכונה. כלומר, שאין מקבלין אחריות - כדאינא בעינה, והא אחריות שמקבלין כדפגרא - אינו בדמים של עכשיו, אלא בדמים שהיא שוה בשעת השביירה. ורש"י גורס אנרא בשעת משיכה וכו' ופירש, שפורען השכר מיד וכו'. וז"ל הראב"ד ז"ל; בני כופרא, פירוש בני כפרים. אנרא בשעת משיכה, כלומר מה שהתנו בשעת המשיכה". ומצאנו גם בסיומת אות ה"א, כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי (שקלים פ"ד ה"ב): "אין בְּעִית הֶהְפֵּסְדָּה דִּדְךָ, וְאִנְרָה דְּתַרְוִיכֶךָ" (ופירש קרה"ע: "אם אתה רוצה שיהא ההפסד לך לבדך, והריח לשינכים"). **וכתב הערוך** (ערך 'אנר א'): "'אנרא דפירקא

אֱלִיפִי. בעברית המחודשת, הוכחה ניצחת לאי נוכחותו של החשוד - במקום הפשע [ממקור לועזי] [יש לי אליבי; בשעת התאונה הייתי בחיפה]. אך במקורותינו - פירושו (בארמית), 'על לְפִי, ובהרחבה - יְלִשִּׁיטְתִּיד.

אָמְנָה. בעברית המחודשת, ברית הדדית* (כתובה ומפורשת), שמסכימים ביניהם צדדים מנוגדים - לכללי התנהגות הוגנת זה כלפי זה [שגם אם ממשיכים בדעותיהם המנוגדות ואף במלחמה - מ"מ לא יפירו לפחות את הכללים הללו] [אמנת ד'נבה, 'האמנה לזכויות הילד']. אך במקורותינו - פירושה, אָמְנָה וְהָאֲמָנָה [חד צדדית], הבטחה חזקה של צד אחד - להאמין בצד השני, או הבטחת צד אחד - להתחייבות מצידו

א

ריהטא' (בברכות דף ו' ע"ב)... 'אגרא דכלה דוחקא', שבר ישיבת החבורה - דוחקא. 'אגרא דבי טמיא שתיקווא' - שבר האבל - שתיקווא ולקבל באהבה... 'אגרא ופגרא' (בכ"ס פרק איזהו נשך, פ"י) אגרא שכירותא פגרא - פחיתותא כלומר נוטל שכירותא, ואם נשברה - נוטל כל הדמים שפחתה ופגרה כמו ששנה בשעת שכירותא. והוסיף מוה"ע: "תרגום 'שכר', 'שכיר' - 'אגרא', 'דאגרא'." 909 וכן במדרש שכ"ט שמות יב ד"ה ולפי.

^ד כמו שאמרו בגמ' (שבת קי ע"ב): "ליתי דבר אחר חוטרנא, וליקרעיה ולותביה אליביה" (תרגומו ע"פ פירש"י: יקח חזיר מנומר, ויקרע אותו, ויושיבנו על לבו). וכן אמרו בגמ' (עירובין יג ע"א): "מעיקרא אתא לקמיה דרבי עקיבא, ומדלא מצי למיקם אליביה - אתא לקמיה דרבי ישמעאל", ופירש"י: "ר"ע היה חריף טובא, ולא מצי רבי מאיר למיקם אליביה". ומצאנו בדברי מהרש"ל (יש"ש ב"ק פ"ז ד): "וא"כ תקשה לדריך, למה חייב ארבעה וחמשה? וכמו שתתרוץ הברייתא אֱלִיפִי - ג"כ יהיה מתורץ אֱלִיפִי". (ואולי גם בערל"ג [סוכה טז ע"ב]: "ומה שתרצו על קושיהם הראשונה... שהיו אמינא לחלק כן, אבל שנאמר במספא דאין מחיצת חבלים לענין סוכה, אליבי דידן - לא ידעתי מניין לומר כן).

^ה **כַּתּוּב** (נחמיה י, א): "אֲנֻזְנוּ כְּרְתִים אֲמָנָה וְכַתְּבִים, וְעַל הַזּוֹתוּם שָׁרִינוּ לָנוּ כַּתְּבֵינוּ, ופירש"י: "אֲנֻזְנוּ כוֹרֵתִים אֲמָנָה לַחֲבֵרָה" - להאמין ולבטוח בו: וכותבים. ואנחנו כותבים בספר - לקבל מלכותו עלינו, למען תהיה לנו לעדות: ועל הזותום. שרוב גדולים וחשובים שבנו - התומים על ספר קבלת המצוה - להיות לנו לעדות". וראב"ע פירש: "אנו כורתים לעשות אמונה וקיום ללכת בתורת האלהים - אשר נתנה ביד משה, ושלא נתן מבנותינו לעמי הארץ". והרלב"ג פירש: "אנחנו כורתים ברית אמת - לקיים את דברי התורה, ובאים בְּאֵלָהּ ובשבועה - ללכת בתורת השם, ולשמור ולעשות מצותיו ומשפטי וְחֻקָּיו, כמו שאמרה התורה תְּזוֹת אֲשֶׁר לֹא עֲבַדְתָּ, וכבר כתבנו זה הברית - אשר אנחנו כורתים, ועל החתום - כל המנהיגים, והם השרים והלויים והכהנים". ומצ"צ פירש: "אמונה. ענין קיום, כמו 'אמן נא דברריך' (מ"א ח, טו): הזותום. ענינו - גמר וסוף, ובדברי רז"ל; 'כל חותמי ברכות' (ברכות סג ע"א)", ובמצ"ד הוסיף: "אנחנו כורתים ברית אמונה ומקיימת - לְעֶבְדְּךָ, וכותבים אותו בספר - למען יהיה לזכרון: ועל הזותום. על גמר דברי הספר, יחתמו שרינו וכו' בחתימת ידם, לאות ולראיה שְׁקָבְלוּ על עצמן - כל הכתוב בספר". והמלב"ם פירש: "אמונה. היינו ברית נאמן וקיים". וכ"פ בסה"ש לריב"ג (שרש אמן): "אֲנֻזְנוּ כְּרְתִים אֲמָנָה" - כְּרְתִים ברית קיים וחזק. **וְכַתּוּב** (נחמיה יא, כג): "כִּי מִצּוֹת הַמֶּלֶךְ עָלֵיהֶם, וְאֲמָנָה עַל־הַמְּשֻׁרְרִים דְּבִרְיוֹם בְּיוֹמוֹ", ופירש"י: "ואמונה. והמלך היה מאמין בהם: על המשוררים. להוציא ממון - מאוצר המלך דריוש: דבר יום ביומו. כדי לעשות צרכי הבית". והרלב"ג פירש: "ואמונה וגו'. כי המלך, נתן האמונה הזאת - על המשוררים, דבר יום ביומו, שיאמרו כמה היתה ההוצאה ביום ההוא - ויאמנו". ומצ"צ פירש: "ואמונה. ענין קיום", ובמצ"ד הוסיף: "ואמונה. קיום ותוקף המינוי הזאת - על המשוררים, לתקן בדק הבית בכל יום ויום, לפי הצורך". (והמלב"ם פירש מלשון אומנות השירה, ע"ש). ובסה"ש לריב"ג (שרש אמן) פירש: "ואמונה על המשוררים וגו', אֶרְחַת תמיד בלתי נפסקת, ועל כן אמר 'כי מצות המלך עליהם', וכ"כ הרד"ק בסה"ש: "ואמונה על המשוררים וגו', כלומר קיום בכל יום, שלא היתה נפסקת ארוחה מהם". **וּשְׁנוּ בַּמִּשְׁנָה** (סוטה פ"ט מ"ב): "משחרב ביהמ"ק... ופסקו אנשי אמונה מישראל, שנאמר (תהלים יב, ב) 'הושיעה ה' כי גמר זוסיד וגו',

(שאיננה כתובה ומפורשת), והצד שכנגדו - סומך רק על נאמנותו שיקיימנה. (וראה עוד מש"כ לקמן פרק ששה-עשר, 'דעת מזמות', ערך 'מאמין, להאמין').

א

והתבאר בגמ' (מח ע"ב): "אנשי אמנה: א"ר יצחק; אלו בני אדם שהן מאמיניו* בהקב"ה. דתניא: רבי אליעזר הגדול אומר; כל מי שיש לו פת בסלו, ואומר 'מה אוכל למחר?' - אינו אלא מקטני אמנה. ופירש"י: "אנשי אמנה. בוטחים בהקב"ה, וסומכין עליו - לעשות טוב, ואין דואגין לחסרון; שמאמינים בהקב"ה. לוותר ממונם - לגוי הדור מצוה, ולצדקה ולהוצאת שבתות וימים טובים". וכתב מהרש"א (בחא"ג): "פסקו אנשי אמנה וכו', דעל כרחק - לא הוי כההיא דפרק כל כתבי (שבת קט ע"ב - קכ ע"א) דפסקו ממנה אנשי אמנה, דמסיק התם דהיינו במשא ובמתן, דזה - היה קודם שחרב המקדש, כדאמר התם 'לא חרבה ירושלים וכו'. אבל הכא קאמר, שאחר שחרב ביהמ"ק, וראו שנתמעטה הברכה - פסקו אנשי אמנה, דהיינו שאין להם בטחון בהקב"ה - ליתן לו גם פרנסתו. שיש לאדם להאמין, שהקב"ה זן את כל העולם - מקרני ראמים עד ביצי כינים, ואין לו לאדם לדאוג על מזונותיו מהיום - ליום מחר, כי לא תדע מה יולד מחר". והתפ"ש פירש: "אנשי אמנה. שבוטחים בהקב"ה באמת, ואינן דואגים ל'שום חסרון ונזק". **ועוד אמרו במדרש** (ב"ר יוחי ק, ט): "ו'אמר אליהם יוסף וגו' אל תיראו וגו'. אם הורג אני אתכם, הם אומרים 'אין לשמור אמנה עם זה', עם אֶחָיו - לא שמר אמנה, עם מי הוא מְשַׁמֵּר אמנה?".

¹ **כמו שאמרו בגמ'** (כתובות יט ע"ב): "א"ר יהודה אמר רב; האומר 'שמר אמנה הוא זה - אינו נאמן. דקאמר מאן? אילימא דקאמר ל'ה - פשיטא, כל כמיניה? ואלא, דקאמר מ'לוה - תבא עליו ברכה. אלא דקאמרי עדים, אי דכתב ידם יוצא ממקום אחר - פשיטא דלא מהימני, ואי דאין כתב ידם יוצא ממקום אחר - אמאי לא מהימני? אמר רבא; לעולם, דקאמר ל'ה, וכדרב הונא, דאר"ה אמר רב; מודה בשמר שכתבו - א"צ לקיימו. אביי אמר; לעולם, דאמר מ'לוה, וכגון שחב לאחרים, וכדרכי נתיב; דתניא: רג"א; מנין לנושה בחבירו מנה, וחבירו - בחבירו, מנין שמוציאין מזה ונותנין לזה? ת"ל (במדבר ה, ז) 'ועתה לאשר אשם לו'. רב אשי אמר; לעולם, דקאמרי עדים, וד'אין כתי' יוצא ממק"א, ודקאמרת 'אמאי לא מהימני' - כדרב כהנא, דאר"ב; אסור לו לאדם שיששה שטר אמנה בתוך ביתו, משום שנאמר (איוב יא, יד) 'אל תשכן באהלך עולה'. וא"ר ששת בריה דרב אידי; ש"מ מדר"ב; עדים שאמרו 'אמנה היו דברינו' - אין נאמנין. מ"ט? כיון ד'עולה הוא - א'עולה לא חתמי. אריב"ל; אסור לו לאדם שיששה שטר פרוע בתוך ביתו, משום שנאמר (איוב יא, יד) 'אל תשכן באהלך עולה'. במערבא משמיה דרב - אמרי; (איוב שם, בתחילת הפסוק) 'אם און בדרך הרזיקה' - זה שטר אמנה ושטר פסים, 'אל תשכן באהלך עולה' - זה שטר פרוע. מ"ד 'שטר פרוע' - כל שכן שטר אמנה. ומ"ד 'שמר אמנה', אבל שטר פרוע - לא, דומנין דמשהי ליה אפשיטי דספרא... אר"נ; עדים שאמרו 'אמנה היו דברינו' - אין נאמנין, 'מודעא' היו דברינו - אין נאמנין. מר בר רב אשי אמר; 'אמנה היו דברינו' - אין נאמנין, 'מודעא היו דברינו' - נאמנין, מ"ט? האי - ניתן ליכתב, והאי - לא ניתן ליכתב. בעא מיניה רבא מר"נ; 'תנאי' היו דברינו' - מהו? מודעא ואמנה היינו מעמא דקא עקרי ליה לשטרא, והאי נמי - עקרי לשטרא, או דלמא תנאי - מילתא אחרייתא היא". ופירש"י: "שטר אמנה. לא ל'ה כלום, אלא כתבו ומסרו ל'מלוה, שאם יצטרך ל'לות - יל'ה. והאמינו שלא יתבענו - אא"כ מ'לוה: כל כמיניה. והלא עדים חתומים בו, פשיטא דיתקיים בחותמיו; כדרי"ה. ואשמעינן רב יהודה נמי הכי, ד'לוה שאמר 'כתבתיו ומסרתיו לו, אבל שטר אמנה הוא' - א"צ המלוה לחזור ולהביא - להעיד על החתימה, דאין נאמן ל'ה - לפסול, דלא עביד איניש דכתב ומסר - בלא הלואה; שחב לאחרים. בהודאה זו, שהוא מודה שהוא שטר אמנה - חב ומפסיד את אחרים הנושים בו, ואין לו מה להגבותם, והיו רוצים לגבות חוב זה; ועתה לאשר אשם לו. ולא כתב לאשר הלוח: אעולה לא חתמי. וכי אמרי 'חתמנו' - אין נאמנים להרשיע את עצמן; על פשיטי דספרא. שעל ה'לוה ליתן ש'כר הסופר*, ופעמים שאין לו, ונותנה המלוה - וחוזר וגובהו ממנו בשעת פרעו, ומעכב השטר עליו; עדים החתומים בשטר, ואמרו 'אמנה היו דברינו', לא ה'לוה כלום, אלא כתבנו לו - לכשיצטרך ל'לוה לו, וזה - ש'עבד לו נכסיו מעבשיו, אם יל'ה - אפילו לאחר זמן, דלאו מוקדם ליהוי - ליטרוף שלא כדון; מודעא היו דברינו. אם ש'טר מ'כר הוא, ואמרו עדים החתומים בו; 'המוכר מסר מודעא' בפנינו, והראנו אונסו, והכרנו בו; אין נאמנין. דלא אתי 'על פה' - ומרע ליה לשטרא; מודעא - ניתן לעדים לכתוב את השטר,

כדי להציל האנוס מאונסו. אמנה – לא ניתן להקתב, דעולה הוא, וכי אמרו 'התמנו', משו לנפשיהו – 'רשעים', ואין אדם נאמן לשום עצמו רשע: תנאי היו דברינו. על תנאי – מקרה לו, שיעשה לו כך וכך, ולא ראינו שקנים לו תנאי: מודעא ואמנה. מעמא מאי קאמר מר – 'אין נאמנין': דקא עקרי ליה לשמרא. בעדות זה, ולא אתי על פה – ומרע לשמרא. והתוס' (ד"ה א"ס) פירשו: "אם און בדרך הרזיקה" – זה שטר פסים ושטר אמנה. דהכי משמע לשון 'און' – דמעיקרא הוי שקר, ועוד כתבו התוס' (ד"ה א"ר"נ): "קשה, דאמאי לא מיהמני במינו... דמוזיק... ותירין ר"י, דהיינו מעמא דמודעא... ואמנה נמי, נראה דהיינו מעמא דלא מיהמני לרין, דלא מרעי לשמרא, הואיל ומודים שהשטר נכתב כדון מדעת הלכה דלא מפרש מעמא דאמנה משום דלא ניתן לכתב אלא מכריא אבל לר"נ מעם אמנה ומודעא שניהם שוה". והנמק"י פירש: "אמנה היו דברינו. ששעבד לו נכסיו – מעכשיו, אם ילוח לו לאחר מכן, אבל עכשיו – לא הלוחו כלום, ואע"פ ש'מוקדם' הוא, השתא מכל מקום – לא מריף לקוחות שלא כדון, כיון דמעכשיו ששעבד לו". והשטמ"ק פירש (בשם ליקוטי הגאונים): "האומר שטר אמנה. פירוש, שטר חוב שהלוחה כותב קודם ההלואה – ומאמינו למלוחה, כדי שיתן לו המלוחה – המעות היום, או מחר – לכשיהו המעות מצוין לו, אבל מתוך דאין סופר קבוע בעיר – ממחר הלוחה לכותבו, ומוסרו ביד המלוחה – מעכשיו, ושטר מוקדם הוא – ופסול. ובספר אחר כתוב בלשון הזה: שטר אמנה, כגון שהוציא עליו שטר אמנה, ומודה ואומר 'אין', כתבתי לך עלי, ומיהו באמנה – הנהתיו אצלך, עד שתתן לי, או שאמר לו 'לא קבלתי כך על עצמי' – ביני לבינך, אלא פחות מכאן, או 'שאמרת לכתוב לי' – מה שיראו בנ"א והאמינוני, ואיני תובעך בשטר זה, כזה וכדומה לו – שטר אמנה: אי לימא דקאמר לוח. 'שטר אמנה הוא, שהאמנתי לו להלות לי מעות עליו, והוא לא הלוחה לי כלום'. והמלוחה אומר 'לא, כי אלא הלוחיתך עליו'. כל כמיניה' – בתמיה! וכי נלך אחר דבריו – מן הכלל? א"כ כל הלוחין אומרים וכו'". ועוד כתב (בשם תלמידי הר"י והרא"ש): "מ"ט כיון דעולה וכו'. פי' משום דשטר אמנה – שטר עולה הוא, שלא נתן המלוחה ללוחה – שום דבר, וסהדי – אעולה לא חתימי, וכשהם אומרים שחתמו בעולה – לא נאמין אותם, דאין אדם משים וכו'. ומיהו, אם העדים אומרים שהלוחה אמר להם מתחילה, ששקבל כבר המעות, ואח"כ נתברר מהמלוחה דשטר אמנה היה – נאמנים, דבכה"ג – לא משו נפשיהו רשעים, כיון שאומרים שלא ידעו מתחילה ששטר אמנה היה... אעולה לא חתימי. הא דאמרין 'כותבין שטר ללוחה אע"פ שאין מלוחה עמו' – ה"מ כשמוסרין אותו ללוחה, אבל הכא מיירי, כגון דאמרי 'אמנה היו דברינו ומסרנוהו למלוחה... ועוד י"ל, הכא נמי בשטרי אקנייתא עסקינן, וכגון דאמר כשצעה לכתוב; 'בטוח אני במלוחה – שיתן לי המעות, על כן אשתעבד לו, וכתבו לו שטר, ואין לנו לכתוב שטר זה, כיון שאינו משתעבד לו את עצמו – אלא על מנת שיתן לו המלוחה, שמא יתן השטר למלוחה – מפני שמאמינ' בו, והמלוחה – לא יתן לו המעות, ויוציא השטר לראייה שהוא חייב לו. ויש לפרש, 'שטר אמנה', שכתב שטר לחבירו שלוחה ממנו (כלומר, כאילו לוח ממנו [אב"ד]), כדי שלא יחזיקוהו בעשיר (שלא יחשבו שהוא עשיר [אב"ד]), ומאמינ' בחברו – שלא יתבעהו. ושטר פסים, שפיים את חברו – שיכתוב לו שטר, כדי שיחזיקוהו בעשיר – למלוחה, ובודאי לא נפיק – מכלל 'שטר אמנה', אלא דשטר אמנה – אין צריך פוס, אבל כזה – צריך פוס, לפי שיש לו לחברו – לסרב, שלא יכתוב לו שטר שהוא חייב לו – שמא יתבענו". וכן אמרו בגמ' (כתובות פז ע"ב): "פוחתת – תפרע שלא בשבועה. כיצד? היתה כתובתה – אלף זוז, ואמר לה 'התקבלת כתובתיך, והיא אומרת 'לא התקבלתי! ואינה אלא מנה' – נפרעת שלא בשבועה. במאי גביא? בהאי שטרא?! האי שטרא – חספא בעלמא הוא! אמר רבא בריה דרבח; באומרת 'אמנה היתה לי ביני לביננו', ופירש": "פוחתת. היתה כתובתה אלף זוז – כתוב בשטר, והוא אומר 'התקבלת כולה', והיא אומרת 'לא התקבלתי כלום, אבל מודה אני שלא התנית עמי לכתובתי – אלא מנה: במאי גביא. אפילו ההוא מנה: בהאי שטרא. הא חספא בעלמא הוא, שהיא אומרת 'מוזיקה הוא': באומרת 'אמנה היתה ביני לביננו'. ששטר – נכתב ונחתם כהונן, ובפני העדים – קבל עליו אלף זוז, אבל הוא האמין בי – שלא אתבענו אלא מנה". והתוספות ר"ד פירש: "האי שטרא חספא בעלמא. פי' שהרי היא מוזיפתו, ומכחשת העדים החתומים בו: באומרת אמנה וכו'. פי', העדים – יפה חתמו, והשטר – כשר הוא, אלא אמנה היתה בינינו – שלא אנבה ממנו אלא מנה אחד". והשטמ"ק פירש (בשם רש"י במהד"ק): "פוחתת. כדפרש"י בסמוך, כגון שהיתה כתובתה אלף זוז, והיא אומרת 'אינו אלא מנה, ואמנה היתה לי ביני ובינו – שפייסתיו לכתוב לי כתובה גדולה, וקבלתי עלי – שלא אהא נפרעת הימנו אלא מנה, והאמין בי, ומאותו מנה – לא התקבלתי כלום'. והוא אומר 'אלף זוז היא, וכולן – התקבלת'.

אֶסְמִכְתָּא. בעברית המחדשת, המקור שעליו מסתמכים ולקחים רָאָיָה לדעה או טענה (בדפי החשבון קֶהֱבֶקֶ, מציניים 'מספר אסמכתא', כלומר מספר הפעולה עליה מסתמכת הדעה זו). אבל במקורותינו, לענין דרשות חז"ל: 'אסמכתא', היא רמז ורָאָיָה חלשה (שאינה המקור האמיתי) כי הוא מדרבנן או הלכה למשה מסיני, ומביאים את הפסוק רק לתוספת חיזוק¹. ובענייני ממון: 'אסמכתא', היא התחייבות תלויה בספק – שמבטיח אדם

א

תפרע שלא בשבועה, דכולי האי שקרא – לא מסקא איתתא אדעתה". ופסק הטור (אבה"ע צו): "הפוחתת כתובתה... כגון שהוציאה כתובתה מאלף זוז, והוא אומר 'נפרעת', והיא אומרת 'לא נפרעתי כלום, אבל אין לי עליך אלא חמש מאות זוז, כי אמנה היתה ביני לבינך, שנתחייבת לי בקנין – אלף זוז, והאמנת בי שלא אתבע ממך אלא חמש מאות זוז' – נומלת בלא שבועה. אבל אם אינה אומרת 'אמנה היתה ביני לבינך' – אפילו חמש מאות אינה נומלת, דהאי שטרא – חספא בעלמא הוא". **ועוד פירש"י** (ב"מ נא ע"ב): "הנושא ונותן באמנה. מְכֹרֵר – במה שתוכל, ותן לי המעות – לזמן פלוני, והנני סומך עליך, ונותן לו שֶׁכֶר טרחו: אין לו עליו אונאה. לומר 'יותר היה שוה', ואם מכר זה בדמים רבים – אין זה יכול לומר 'לא אתן' – אלא דמיו". וכתבו התוס' (ד"ה 'הנושא ונותן באמנה'): "פירש"י, שמאמינו שימכרנו כמו שיוכל – אין לו עליו אונאה, והריוח וההפסד – למשלחו. וקשה, דאין שייך לשון אונאה על זה... ונראה, ד'נושא ונותן באמנה' – היינו שמאמינו בכמה קנה, ונותן לו כך – ויותר מעט. והשתא שייך שפיר 'אין עליו אונאה'. והריטב"א פירש: "הנושא ונותן באמנה, פרש"י וכו'... ואינו נכון... לכך הנכון – כמו שפירש"י ז"ל, דמייירי בתגר שהביא סחורתו, ואמר לו חברו 'הריני מאמינך במה שתאמר לי באמונה שקנית אותה, ואתן לך ריוח – כך וכך', וּמִשְׁפָּךְ הסחורה וכו'". והמאירי פירש: "הנושא ונותן באמונה, והוא שאמר לחברו, 'חפץ זה, תדע – שבכך לקחתיו, ואני רוצה להשתכר בו – כך וכך'. אפילו אמר 'לקחתיו בסלע', ורוצה אני להשתכר בו בשתיים' – אין לו עליו אונאה... זה שאנו קורין לענין זה שהוכרנו 'נושא ונותן באמונה', הוא מפני שהלה מאמינו במה שאומר – שכך וכך לקחו". **ועוד פירש"י** (ב"מ סג ע"א): "עושין אמנה בפירות. נותנין מעות באמנה – כשער של עכשיו שיוצא בשוק, על מנת לקבל פירות – אפילו יוקירו חפצין ואין עושין אמנה. לפסוק על הפירות – כדי לקבל דמים לכשיקירו, דכיון דזוזי יחב וזוזי שקיל – מחזי קְרִבִּיתָא". והשטמ"ק פירש (בשם הריטב"א): "עושין אמנה בפירות. פי' 'אמנה' – קרי לפוסק דמים על הפירות, משום דאזיל באמנו[נה], שאם רצה לחזור בו – חוזר, ואפילו מי שפרע – ליכא... וכתב ר"ח ז"ל; איתמר רב אמר; אין עושין אמנה בפירות. פירוש, המוכר – כשעומד באמונתו, ונותן לקונה – חטים, אע"פ ששוה עכשיו יותר – מותר, אבל אם נותן לו מעות כמה ששוה עכשיו – לא יטול, מפני מראית העין, וזהו 'אין עושין אמנה בדמים'". **והערך** (עקד 'אמנה א') פירש: "'היו דברינו אמנה' (בב"ב מט), 'שטר אמנה' (בכתובות יב, ובגיטין יט), 'הנושא ונותן באמנה' (בב"מ נא), 'אמנה ביני וביני' (בכתובות פז), 'עושין אמנה בפירות ואין עושין אמנה בדמים' (בב"מ סג ובב"ק קב). פירוש 'שטר אמנה'; כתוב לי שטר חוב על עצמך, והאמן לי עד זמן פלוני – ואתן לך הממון. פירוש 'אמנה היו דברינו'; ...דשטר אמנה – לא כתבי אינשי, וכיון שלא ניתן ליכתב, אע"ג דאמרי עדי השטר 'אמנה היו הדברים ביניהן' – אין נאמנין... פירוש 'הנושא ונותן באמנה' – באמונה, כגון שאמר לו; 'אני מאמינך, הודיעני בכמה קנית חפץ זה – ואני מרויחך כך וכך', אמרו חכמים; כגון זה, אם קנה עשר יריעות בעשרה דינרים, ויש בהן שאין שוות דינר – אלא פחות, ויש ששוות יותר מדינר, לא יחשוב הרעות – באמנה, ויאמר לו 'עשר קניתי בעשרה דינר', ויחשוב לי כל אחת – בדינר. אלא, או כולם – באמונה, או כולם – בשומא, ואם יחשבו לו באמונה – מעלה לו יתר על הריוח שנתרצה לתת לו – שֶׁכֶר פְּתָף וְשֶׁכֶר חֶמֶר וְשֶׁכֶר פֻּנְדֵק, וכוללם – בדמי הקנייה, כי אלו כולם – על דמי הסחורה הן חשובין. אבל שֶׁכֶר עצמו – אינו מעלה לו, שכבר נתן לו שכרו משלם – על הסחורה. 'עושין אמנה בפירות'; פי', דמוכר – כשעומד באמונתו, ונותן לקונה – חטים כמון[שהתנה עמו, אע"פ ששוות עכשיו יותר ויותר, אבל נתן לו מעות – כמו ששוה עכשיו, לא יטול – מפני מראית העין, וזה – 'אין עושין אמנה בדמים'".

¹ **כמו שאמרו בגמ'** (ברכות מא ע"א-ע"ב): "שנאמר (דברים ח, ח) 'ארץ זבת חסד ורחמים' וגו'... דא"ר חנן; כל הפסוק כולו – לשיעורין נאמר; 'זוטה' – לבית המנוגע... עד שישאה בכדי אכילת פרס – פת חפצין ולא פת שעורין... 'שעורה' – דתנן; עצם כשעורה – מטמא במגע ובמשא... ואידך – הני שיעורין, בהדיא מי

כתיבי?! אלא – מדרבנן, וקרא – אסמכתא בעלמא. ופירש המאירי: "אע"פ שדרשנו בפירות שבמקרא זה, קדימת המוקדם לברכה – יש בו רמז לשיעורין". **וכן אמרו בגמ'** (סוכה ו ע"א): "דא"ר חייא בר אשי אמר רב; שיעורין... הלכה למשה מסיני. שיעורין – דאורייתא נינהו, דכתיב 'ארץ זבת חלב וזב' וא"ר חנין; כל הפסוק הזה – לשיעורין נאמר... אלמא דאורייתא נינהו. ותסברא, שיעורין – מי כתיבי?! אלא, הלכתא נינהו, וקרא – אסמכתא בעלמא הוא", ופירש"י: "מי כתיבי. כלום כתיב* בתורה – עצם כשעורה, ובית המנוגע – בְּחִטִּין, וכן כולם". וכתבו התוס' (ד"ה 'אלא הלכתא'): "זכרנו כיצד מברכין, משמע קצת – [דרשה נמורה, דאמר... כל המוקדם בפסוק וכו', והדר אמר 'ופליגא דר' חנין דאמר; כל הפסוק לשיעורין נאמר. ושם אלמא דמסקי התם 'ואידך שיעורין מי כתיבי' – לא פליגי". והריטב"א תירץ: "והנכון, דהא דר' יצחק נמי – אינו עיקר הכתוב, אלא אסמכתא. והיינו דפליגא אדרב חנן – דמוקים קרא לאסמכתא אחריתי". **ועוד אמרו בגמ'** (מו"ק ג ע"א): "מכרי [זמירה] – בכלל* [זריעה] ובצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא? למימר דאהני תולדות – הוא דמחייב, אתולדה אחרת – לא מיחייב. ולא?! והתנאי; 'שדך לא תורע וכרמך לא תזמור' (ויקרא כה, ז), אין לי אלא זירוע וזימור, מנין לעידור ולקישקוש* ולכיסוח*? תיל 'שדך לא' 'כרמך לא' – לא כל מלאכה שבשדך, ולא כל מלאכה שבכרמך... מדרבנן, וקרא – אסמכתא בעלמא, ופירש"י: "ח: 'מכרי זמירה' מכלל זריעה היא, דכיון שזמר ועוק – צומח, ובצירה – בכלל קצירה, למאי הלכתא דכתב רחמנא? ללמדך דאהני תולדות – מיחייב בשביעית, אתולדות אחריות – לא מיחייב. איני והתנאי וכו'. ופרקינן, האי איסורא – מדרבנן היא, וקרא – אסמכתא". **ועוד אמרו בגמ'** (שבת פב ע"ב, פג ע"א-ע"ב): "בית... עבודה זרה... אבניו ועציו ועפריו – מטמאים כשר' שנאמר (דברים ז, כו) 'שקץ תשקצו וגו'... עבודה זרה פחותה מכזית אין בה טומאה כל עיקר, שנאמר (מ"ב כג, ו) 'וישליך את עפרה [על] קבר בני העם'... טומאת עבודה זרה – דרבנן היא וכו'", ופירש"י: "דרבנן. דכל הני היקשות – דברי קבלה נינהו, ואסמכתא בעלמא, ושקץ תשקצו – לאו לשון שרץ ממש הוא, אלא עיקר קרא לכנות לה שם לגנאי – אתא". **וכן אמרו בגמ'** (פסחים ז ע"ב): "תנא דבי רבי ישמעאל; לילי ארבעה עשר – בודקים את החמץ לאור הנר. אע"פ שאין ראייה לדבר – זכר לדבר שנאמר (שמות יב, יט) 'שבעת ימים שאור לא ימצא', ואומר (בראשית מד, יב) 'ויזכרש בגדול הזול ובקטן כלה' וכו'", ופירש"י: "זכר לדבר... וראיה ממש – ליתא, אלא אסמכתא בעלמא, דדברי תורה – מדברי קבלה נינהו". **ועוד פירש"י** (מנחות מט ע"א ד"ה 'תנא א"א'ת תורת העולה קאי'): "והאי דנקט 'בְּקֶדֶה' – אסמכתא וסימנא בעלמא. **ועוד כתב בספר המצוות להרמב"ם** (שורש שמיני): "ואע"פ שמצאנו להם לשון אחר בגמר סנהדרין (קי ע"א), והוא אמרם ז"ל; 'כל המחזיק במחלוקת – עובר בלא תעשה, שנאמר 'ולא יהיה כקרוז וכעדתי', וזה על צד האסמכתא, לא שיהיה פשטיה דקרא – בכוונה הזאת". **ועוד מצאנו בהשגות הרמב"ן** (שם, שורש ראשון): "במה שאמרו בסוף מסכת מכות (כג ע"ב – כד ע"א); דרש ר' שמלאי שש מאות ושלש עשרה מצות נאמרו למשה מסיני... וא"ר המנונא; מאי קראה? 'תורה צוה לנו משה וגו', 'תורה' – בגימטריא הכי הוו... ואני בעניי, עלה בלבי ספק על זו המימרא*, אם היא... הלכה למשה מסיני... או שהוא אסמכתא בעלמא – מן הגמטריה הזאת, שזה החכם ר' שמלאי הדורש זה, מצא המצות כן לפי המנין שמנה בהם – ונתן בהם סימנין, ובא רב המנונא אחריו, וסמך המנין הזה – לגמטריה הזו... וכן רב המנונא שמצא לו סמך 'מאי קראה' – אינו אלא אסמכתא ורמז בעלמא. והרבה פסוקים מלבד זה, כתוב בהן תורה – ואינם באים בחשבון אותיות. וענין כזה, בכמה מקומות בתלמוד – נאמר על כלל האסמכתות, בעניינים שהם מדברי סופרים, ולשונם השגור ברמזים – הוא זה 'מאי קראה, ועל העיקרים אומרים 'שנאמר' או 'מנא לו' או 'מנא הני מילי'. **ועוד כתב הכוזרי** (מאמר ג, סח – עג): "אמר הכוזרי; כן אני רואה בחלקי דבריהם (של חז"ל) – מה שסותר... מכללותיהם, מהוצאתם פסוקי התורה – אל פנים שמרחקת אותם ההקשה, ותעיד הנפש כי לא היתה הכונה בפסוק ההוא – מה שזכר, פעם בדינין פעם בדרשות... אמר החכם; אבל נאמר אחד משני דברים; יכול שהיה להם סודות נעלמות ממנו, בדרך פירוש התורה – היו אצלם בקבלה בהנהגת שלש עשרה מדות. או שיהיה הבאתם לפסוקים – על דרך אסמכתא שהם שְׁמִים אותה כסימן לקבלתם, כאשר שָׁמוּ פסוק ויצו ד' אלהים על האדם לאמר – סימן לשבע מצות שנצטוו בני נח; ויצו' – אלו הדינין, ד' – ברכת השם, 'אלהים' – זו ע"ז, 'על האדם' – זו שפיכות דמים, 'לאמר' – זו גילוי עריות, 'מוכל עץ הגן' – זה גזל, 'אכל תאכל' – זה אבר מן החי. כמה רחוק בין אלו העניינים – ובין הפסוק

בפיו [וסומכים עליו], אך בלבו - אינו מתכוין לקיימה (כי סמוך ובטוח הוא, שלא יתממש הספק)¹¹.

א

הו! אך אצל העם - קבלה, ששבע המצות האלה - סומכין אותה בפסוק הזה, בסימן שמיקל עליהם זכרם". וכתב ראב"ע בספר יסוד מורא (שער ו): "יש מצות מבוארות בתורה, ויש מצות שלא יענו פירושם באמת - רק מפי הקדושים המעתיקים, שקבלו בן מאביו ותלמיד מרבו, ולולי הקבלה - יוכל אדם לפרש אותם פירוש אחר. ויש מצות, קבלנו מהם - ואין זכר להם בתורה... ויש, שימצאו עדות ברורה מן התורה, ויש דרך דרש, ויש דרך אסמכתא בעלמא. ומי שיש לו לב - יוכל להכיר מתי אומרים דרש, ומתי אומרים פשט, כי אין כל דבריהם - על דרך אחת, והשם שנתן להם חכמה - הוא יתן משכורתם שלמה". וכתב בספר מנהגי מהר"ל (ליקוטים, ע): "כל היכא דאיתמר; 'מדרבנן הוא, וקרא אסמכתא בעלמא', הכי פירושו; ודאי תקנתא דרבנן הוא, והם יצאו ובדקו, ומצאו להם סמך מקרא, וסמכו דבריהם עליו - כדי להחזיקם, שהיו סבורים שהוא מדאורייתא - ויחמירו בו, ולא אתו לזלול ולחקל בדברי חכמים". והתשבי (ערך 'סמך') כתב: "'סמך' לחשיכה" (שבת יא ע"ב), וכן 'למה נסמכה פרשה זו' - לשון קירוב... וכמהו 'סמך מלך בבל' (יחזקאל כד, ב). וכל שאר לשנא סמיכה - לשון משען. ומזה אמרו רז"ל; 'סמך לדבר'. תרגום של 'משענת קנה' (ישעיה לו, ו) - 'סמך', והוא כמו ראייה - אבל פחות מנה, כמו שאמרו; 'אסמכתא בעלמא הוא', פירוש משען ומסעד". וכתב המלבי"ם (איה"ש רלו): "מה שאמרו... 'מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא', הוא בדרוש הבלתי מוכרח מצד הלשון וכלליה, וחכמים סמכו עליו דבריהם בדרך רחוק". (ואת דברי התוס' [ר"ה יב ע"א ד"ה תנא דרבנן]): "והא דקאמרין בירושלמי 'ירקות - מדבריהם, היינו שאין להם סמך מן הפסוק. ואע"ג דבתו"כ בסוף פרשת בחקותי... תניא; ...מניין לרבות הירקות - למעשרות? ת"ל 'וכל מעשר'. משום דלא משתמע שפיר מקרא - לא חשיב ליה אסמכתא נמורה", ש ליישב שפירושו כך: מעשר ירקות - הוא כל כך מדרבנן, עד שאפילו אי אפשר למצוא לו פסוק לאסמכתא ורמז, כי הפסוק 'וכל מעשר' - כלל לא משתמע שמדבר על ירקות, ולכן לא מחשיבו אפילו כאסמכתא [נמורה] - כלומר כרמז נמורה. אב"ד]. 909 השל"ה תושבע"פ טז כלל רבנן. ד"ה ארבעה ענינים. הקנה ד"ה ענין יראת המקום.

¹¹ וכך סיכמו באנת"ל (ח"ב ערך 'אסמכתא ב'): "אסמכתא. התחייבות לַחֲבֵרוֹ, שאדם מקבל על עצמו - על צד הספק, התלוי בתנאי ידוע - בלי גמר דעת. בהוראת 'אסמכתא' - נחלקו ראשונים; יש מפרשים, שסומך בדעתו שאותו התנאי שְׁבָאִי-קִיּוּמוֹ תלה את ההתחייבות - יקויים, וממילא - לא תבוא ההתחייבות לידי קיום (רש"י סנהדרין [כד ע"ב]): 'אסמכתא. היינו דבר - דאין נתן לו מדעתו, אלא סומך על דבר שאינו דסבור שהוא יכול לנצח, ופעמים שמנצחין אותו: לא קניא. והוא לי בעין נזילה בידו: כל כי האי נווגא - לאו אסמכתא היא. והכי דמי אסמכתא? כגון דאם אוכיר ולא אעביר - אשלם במיטבא, וכגון 'משליש את שמיך דגם פשוט, דסומך על לא דבר', דסבור: כל זה בידי לעשות, ומרישא כי מתני, אדעתא דלא יחויב ליה לאסמכתא - קא מתני, דטועה וסבור - לא יבא לידי כך. אבל הכא, לא סמך אמירא, דהא לא ידע - אי נצח אי לא נצח, ואפ"ה - אתני, ש"מ מספיקא - אתני גמר ואקני, ולא נזילה הוה". ותוס' שם [ד"ה 'כל']: "ור"ת פירש... דלא הוה אסמכתא אלא היכא שאין יכול להרויח... נראה לר"י, עומך כפרש"י... ודאי דבר שהוא בידו ממש לגמרי, כגון 'אם אוכיר ולא אעביר'... בידו לעשות, ולא גזים נמי, שסובר הוא שכך הפסיד חבירו - אם לא ישלים תנאו, כמו 'אם ישלם במיטבא', ובההיא - ודאי גמר ומקני, ולא חשיב אסמכתא... אבל היכא דגזים, אע"ג דהוי בידו ממש לגמרי, כגון 'אם אוכיר ולא אעביר' - אשלם אלפא וזווי, מ"מ כיון דגזים - ודאי הוי נזומא... ודאי חשיב אסמכתא. וכן הרשב"ם [ב"ב קסח ע"א]: 'אסמכתא. המבטיח לחבירו דבר - על מנת שיעשה דבר לעתיד, וסומך בלבו בשעת התנאי - שיוכל לקיים הדבר כשיגיע זמן, וכשיגיע הזמן - יאנס ולא יוכל לקיים: לא קניא. ואינו נתפס בתנאו, ולא יפסיד בכך'. ועוד פירש הרשב"ם [שם קעג]: 'ר"י סבר אסמכתא לא קניא. והיינו אסמכתא, 'אם לא יפרע לך - אני אשלם לך', וכל 'דא' - הוי אסמכתא, סומך ובוטח בלבו - שְׁתֵּלָה יפרענו, ואילו היה יודע שלא יפרע שְׁתֵּלָה - לא היה נכנס בערבות'. וכל"כ בספר החינוך [מצוה שמג]: 'לפי שהקנין הוה - אינו מועיל, מפני שהוא אסמכתא, כלומר שדעתו של אדם - היתה סומכת בכך, כלומר שתחזיר המעות - בשעת המעשה, ולא השיגה ידו - להשלים הדבר, וכעין אונס הוא... ודרך כלל, לפדני רבי... שכל שיתנה האדם עם חבירו - דרך קנס, כלומר אם לא יהיה כן - יענש בממון כן וכן, זה יקרא אסמכתא'. וכל"כ בהגהת המפרש בשו"ע [אור"ח תקסב, ג]: 'אסמכתא, פ"י שאדם סומך בדעתו - שיוכל לעשות דבר אחד, ועל סמך זה - הוא נודר או מתחייב בדבר מה'. וכל"כ המפרש בח"מ [נה, א]: 'אסמכתא היא, פ"י שְׁתֵּלָה שְׁבִיבֵדוּ - בדעת עצמו, ובמידת דַּקְדָּקוֹ וְלֹא גִבְדוֹ, וסמכתא דעתיה - שלא יחול השעבוד, ובכן - לא נמר ומקנה'. וי"מ, שמוסמך את חֲבֵרוֹ, היינו שבמבטיחו - שייסמוך עליו, שאם לא יקיים תנאו - יתן לו כך וכך (רש"י [ב"מ מח ע"ב]): 'אסמכתא. הבטחת נווגא, שאדם מבטיח את חבירו - לסמוך עליו, שאם לא יקיים תנאו - יתן לו כך וכך', וכן פירש"י [שם סו ע"א ד"ה 'אני אומר']: 'והא אסמכתא, היא הבטחה בעלמא - לסמוך על דבריו, שאם לא ימלא דבריו - יתן לו שְׁנֵה מאתים במנה', וכתבו התוס' [שם ד"ה 'ומניומי']: 'הוי אסמכתא, דאין קָפִין שיתקיים הקנס והנוגא, אלא מתנה כך - להסמך חבירו על דבריו', וכל"כ התוס' [ב"ב קסח ע"א ד"ה 'א"ר נחמן']: 'שכל אסמכתא שאין דעת כל אחד ואחד [אלא] שתהיה האסמכתא, ואין אומרים כלל - אלא להסמך חבירו על דבריו'. וכל"כ הרא"ש [נדרים כז ע"ב]: 'אסמכתא הוא. דאמר מילתא יתירה, ולא אמר כן - אלא להסמכו על

אַרְנוֹנָה. בעברית המיוחדת, המס העירוני המשולם לעיריה (ומחושב בהתאם לגודל הנכס, ואפשרויות המשתמשים בו). אך במקורותינו, היא מיסי התוצרת (פירות הקרקע והבהמות), שהטילו המלכים על התושבים, ובפרט היהודים (ועליהם לעתים רבות, היה מס זה - עוֹשֶׁק ובלתי מתחשב ומחושב). או שותפות כפויה שכפו המלכים על הרכוש היהודי, או חיוב לזון את חיילי המלך בסעודות משל התושבים¹.

א

דבריו, ובטוח היה - שיוכל לקיים דבריו וְלָבֹא, ולכך התנה - אבל לא כִּיֹּן להקנות מעולם². וי"מ, שסמך את ההתחייבות בתנאי של מעשה ידוע (רמב"ם הלכות מכירה פ"א ה"ב, ה"ו). **ופסק הרמב"ם** (קנין, הלכות מכירה פ"א): "המקנה - בין קרקע בין מטלטלין, והתנה תנאין* שאפשר לקיימן... אם נתקיימו התנאין - נקנה הדבר שהוקנה... בר"א? בשקנה בדרך מן הדרכים שקונין בהן... אבל אם לא קנה עתה, והתנה עמו שאם יתקיים תנאי זה - יִקְנֶה, ואם לא יתקיים - לא יִקְנֶה, אע"פ שנתקיים התנאי - לא קנה, שזו אסמכתא היא, שהרי סמך קנייתו - לעשיית כך וכך, וכל אסמכתא - אינה קונה, שהרי לא גמר בלבו להקנות... וכן כל התנאין שמתנין בנ"א ביניהן, אע"פ שהן בעדים ובשטר; 'אם יהיה כך' או 'אם תעשה כך' - אתן לך מנה' או 'אֶקְנֶה לך בית זה', 'ואם לא יהיה' או 'אם לא תעשה' - 'לא אֶקְנֶה לך ולא אתן לך', אע"פ שעשה או שהיה הדבר - לא קנה, שכל האומר 'אם יהיה' או 'אם לא יהיה' - לא גמר והקנה, שהרי דעתו עדיין סומכת - שמה יהיה או שמה לא יהיה". וכתבתי במאמר (2000, מבקשי תורה 000): "ומה חושב בלבו החתן תחת חופתו, כשמקריאים לו בכתובה; 'וקנינך... הכל דלא כאסמכתא'? האם כמו הפשט הנכון, שכל ההתחייבויות שהתחייב בכתובה - הן בהתחייבות גמורה ואמיתית, דלא כאסמכתא שאין לה תוקף (כדפירש הרשב"ם [ב"ב מד ע"ב]: 'דלא כאסמכתא. דכיון דאין זו מכירה גמורה, ולא מִקְנָה ולא משכון - אלא שְׁעִבּוּד בעלמא, ודמי לאסמכתא - דקאמר ליה 'אם לא אפרע לך לזמן פלוני - תנבה מכאן, הלכך צריך לכתוב בו - לאלומי שמריה' ודלא כאסמכתא, דאסמכתא לא קניא, וכך ב'רשות התשב"ץ [ח"ג שא, פירוש שטר הכתובה]: 'דלא כאסמכתא... וענין 'אסמכתא' הוא, אדם שקבל על עצמו - להתחייב בדבר קשה ונוסף על המנהג, יכול לשעון 'הייתי סומך בדעתי - שאוכל לקיים זה, ועכשיו איני יכול לקיימו', וק"ל דאסמכתא לא קניא... ואם קבלו ממנו בקנין בב"ד חשוב - קניא, ובימשיכו - קניא אפילו בלא ב"ד חשוב, כן הוא מקבל עליו שְׁעִבּוּד זה החזק - דלא כאסמכתא, בקנין גמור מעכשיו". או שמה החתן חושב כמשמעותו בעברית המיוחדת, שכל מה שכתוב בכתובה - הוא לא כאסמכתא (של הבאק) ואין לו על מה להסמך, ואין בו תוקף וחיוב, כלומר, שלא יוכלו להסמך אח"כ על הכתובה - לתבועו על התחייבויותיה (והיום שרוב יושבי הארץ - חושבים לפי מונחי העברית המיוחדת, צריכים יושבי על מדין לדון בדבר נכמו שצריכים לדון על שאר הכתובה שאין החתן מבין אותה).

¹ **ככתוב** (דברים כח, סד): "ועבדת שם אלהים אֲזוּרִים", ותי": "ותהוון מסק ארנונא לפלחי מעוותא". **ואמרו במדרש** (איכ"ר ג, ג): "**הכביד נזושה**", הכביד עלי ארנוניות ודימואסיות וגלגלות", ופירש המת"כ: "ארנוניות. מיני מְסִים, מאדם ובהמה ונכסים". **ואמרו בתלמוד ירושלמי** (שביעית סוף ה"ד): "מה ישראל אומרת להן (לעכ"ם)? **'ברכנו אתכם בשם ה'**, לא דייכם, שְׁכַל הברכות הבאות לעולם - בזכותינו, ואין אתם אומרים לנו **'באו ופלו מן הברכות האילו'**. ולא עוד, אלא שאתם מגלגלין עלינו מְסִים וזימות וגלגוליות וארנוניות". ואמרו באבדר"ג (פ"ח ה"ד): "רבן גמליאל אומר; בארבעה דברים מלכות כותים (י"ג: וְזו) אוכלת - בְּמִקְסָאוֹת, במרחצאות, ותרטיאות, וארנוניות שלהן", ופירש הבנין יהושע: "מלכות כותים אוכלת. ר"ל, שמכלות הבני מדינה - בנתינות ומסים הללו; במכסאות. יותר מדאי, במכס שאין לה קצבה; במרחצאות. עיין ריש ע"ו; ותרטיאות. שבת דף קנ ע"א... 'לפקח על עסקי רבים בשבת'... וזהו ערכותיהם של כותים - שדנין בהם, ומרבים שכר לסופריהם; וארנוניות. מס שנובה המלך מן התבואות - כך וכך פורין מן השדה לשנה". **ואמרו בגמ'** (ב"ב ח ע"א): "דכתיב (עזרא ז, כז) **'מנדה בלו'** והלך לא שליט למרמא עליהם, וא"ר יהודה; **'מנדה'** - זו מנת המלך, **'בלו'** - זה כסף גולגלתא, **'זהלך'** - זו ארנונא, ופירש"י: **'מנדה בלו'** והלך. דריש צוה את פחת עבר הנהר - על אנשי כנסת הגדולה; מנת המלך. מגבת מְסִים - שהן מטילין תמיד על בני המדינה; ארנונא. עישורי תבואות ובהמות מדי שנה בשנה", והתוס' (ד"ה 'זהלך') פירשו: "פי" בקנטרס עישור וכו'. ור"ח פ", ארוחת דורון - לשלמו העובר ממקום למקום, שנותן לו כל עיר ועיר - ארוחה. ופירושו מלשון **'זיבא הלך לאיש העשיר'** (ש"ב יב, ד). ורמ"ה פירש: "ארנונא. מס של קרקע". והר"ף (תרכ"ה ע"ב) פירש: "והלך זו ארנונא, כגון תשורה או ארוחה שעושין למלך - כשעובר עליהן, והוסיף הנמק"י: "והיינו לשון

ו'הלך'. והרמב"ן פירש: "פרש"י ז"ל וכו', וכן עיקר. ובהמה ועיסה שלא הנביהו ממנה עשורו של מלך – נקראת 'בהמת ארנונא' ו'עיסת ארנונא', ולא כדברי המפרשים שאמרו 'שותפות דעכו"ם'. וכתב הרא"ש (ב"ב פ"א ט"ו נט): "הכל – לפסי העיר, ואפילו יתמי. אבל מרבנן – לא, רבנן לא צריכי נטירותא... כללא דמילתא, כל מלתא דאית להו נטירותא ליתמי – רמינן עלייהו. כתב ה"ר יוסף; כל מילתא דאית להו נטירותא ליתמי, כגון מיני פורעניות, אבל ארנוניות – לא רמינן אנתמי. ויראה לי, דכל מיני מסים – מידי דנטירותא נינהו, כי הם השומרים אותנו בין הגוים, כי מה תועלת יש (לקצת) גוים בנו – לשומרנו ולהושיב אותנו ביניהם, אלא בשביל הנאה – שניאותין מאת ישראל, לנבות מהן מסין וארנונות". וביאר הרשב"א בתשובה (ח"א שם): "מתוך דבריו ניכר, שאתה מפרש 'עיסת ארנונא' – עיסה משותפת, כדעת מקצת המפרשים שפרשו כן... ואינו כן. גם מה שפרשו, שהמלך נוטל מעשר מבהמת ישראל ומעיסתם – אינו נכון בעיני, אע"פ שפרשו כן גדולי עולם ז"ל. אלא שגם 'ד'ארנונא' היא ארוחת המלך, כדאמרין (ב"ב ח ע"א) 'והלך זו ארנונא', והוא כשהמלך הולך ממקום למקום – קצצה לבני המדינה*, להכין צרכי סעודה – לחילותיו של מלך, בשר ולחם ומוזון. ולעתים, כשנמלכין שלא לעבור או שלא ליטול, ומפני שגובין אנשי המקום מבני העיר או מן השכונות לצרכי החיילות, ואופין ומבשלין להן – מן הדין עיסתם פטורה מן החלה, דהרי היא כעברי שנתן קמה לישראל לעשות לו עיסה... אלא משום דלית לה קלא, ואינו ניכר אי זו לשלחנה, ואי זו עושה לאכסניא של מלך, לפיכך חייבת בחלה, דלית לה קלא. אבל בהמה – ידועה היא, ונקברת אי זו אשר הכינו למלך, ואינו בא לידי חשד – דקלא אית לה". וכ"פ בתשובה (ח"א תקנו): "אלא 'עיסת ארנונא' היא, שהמלך מטיל על בני המדינה* – להכין צידה לחיילותיו, וקורין לאותה צידה – 'ארנונא', קרוב ללשון הלעו שקוראין לעת הצידה – 'אוראנונא'. וישראל שאופה לחיל המלך – אמר שהיא חייבת בחלה וכו'. **וכן אמרו בגמ'** (סנהדרין נו ע"א): "'משרבו האנסין', ומאי נינהו? ארנונא, כדמכרין רבי ינאי; פוקו וזרעו בשביעית – משום ארנונא", ופירש"י: "ארנונא. מס שגובה המלך מן התבואות כך וכך כורין מן השדה לשנה; פוקו וזרעו בשביעית. שביעית בזה"ז – דרבנן, דבטלה קדושת הארץ". וכתבו התוס' (ד"ה 'משרבו האנסין'): "וא"ת, ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע, דהווי איסורא מדאורייתא? וי"ל, דמיירי בשביעית בזה"ז דרבנן. אינ"ל, דפיקוח נפש הוא, ששואל להם המלך מס – ואין להם מה יפרענו, ומתים בתפיסת המלך. והכי איתמר בירושלמי 'משום חיי נפש' (וכתב במרגליות הים, שהוא בירושלמי מע"ש פ"ג, ששואל המלך מס - ואיכא פקוח נפש*, ונמצא דאיכא הריגת נפש והנאת עצמו. והביא בשם הצפנח פענח [הלכות שבת פ"ב ה"ג], שכל מקום שיש נזק לדבים - היו כל נזק כמו סכנה)". ופירש הר"ן (בחדושי): "פירוש, שהאונס – לא היה להעביר, אלא – להנאת עצמן שלא יפסידו הארנוניות, וכל להנאת עצמן – יעבור ואל יחרג, ואע"פ שהוא בפרהסיא... והכי איתא בהדיא בירושלמי במס' שביעית (פ"ד ה"ב); לאלו החורשין בשביעית, למה אין אומרים שיהרג ואל יעבור כדין בפרהסיא, מפני שאין עושין אלא למיגבי ארנוניות". והרמב"ם (זרעים, הלכות שמיטה ויובל פ"א ה"א) פסק: "משרבו האנסין, והטילו מלכי גוים על ישראל – לעשות מוזנות (בד"ו: מחנות) לחיילותיהן, התירו לזרוע ולזרוע להן בשביעית – דברים שצריכין להם עבדי המלך בלבד", והשיגו הראב"ד: "א"א, אנו קבלנו; האנסים – ארנונא שנוטל המלך חומש מפירות הארץ, ומי שאינו עובדה – גזול אותה ממנו, והמקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל, ולא היתה שביעית נוהגת בהם – אלא מדבריהם, בהם התירו לעבוד – מפני האונס, אבל לא כמה שהחזיקו". וביאר בדדא"מ (ס"ק צב): "'א"א' (תוס' ותוס' הרא"ש בתירון שני, וחדושי הר"ן... וכ"כ הרדב"ו) שהמעם משום שהוא פקוח נפש*, או קרוב לפקוח נפש (מהר"י קורקוס וחזו"א), ששואל להם המלך – מס, ואין להם מה יפרענו, ומתים בתפיסת המלך. וי"א (רש"י ותוס' בתירון קמא ויד רמיה) [שכתב שיגולו להם הקרקע] דמפני ששביעית בזה"ז דרבנן – התירו משום פסידא. וי"א (הראב"ד. והמאירי הביא שם י"ב, שעי' גוים – היו עושים. אבל מהרש"ם כתב, דמשום גזולת קרקע – לא היו מתירין, אלא שהיו מכין ועונשין אותן – עד שיעברו) משום שיגולו לו הקרקע התירו וכו'". **ועוד פירש"י** (ע"ז ע"א): "ארנונא. שהיו גותנין מתבואותיהן ומבהמותיהן – [העשיר ללמלך]". **ועוד שנו במשנה** (ב"ק פ"י מ"א): "אין פורטין לא מקופת המוכסין, ולא מכיס של גבאיתין", ופירש"י: "אין פורטין. להחליף סלעים בפרוטות – מיד מוכסים, ליטול הפרוטות – מתיבתן שנותנין בה מעות המכס, וכן מכיס של גבאי המכס (בדפוס ונציא הגירסא: המלך) – שגובה כסף גולגולת וארנונא, לפי שהן של גזל". והתבאר בגמ' (ק"ג ע"א): "ומוכסין?! והאמר שמואל; דינא דמלכותא – דינא. א"ר הנינא בר כהנא אמר שמואל; במוכס שאין לו קצבה. דבי רבי ינאי אמר; במוכס העומד מאליה".

ופירש הרשב"א: "פרש"י גבאי המלך (העיר המהדיר הרא"ל, שכן הגירסא גם באר"ז [ובשטמ"ק], אך לפנינו נכתב 'המכס', וכנראה הוא 'תיקון' הצנזור-רע) שגובין כסף גולגלתא וארנונא. ותמיהה לי, דבנמרא משמע דמכס הגבאין – פשיטא להו דגול גינה, מדאקשו בגמ' 'מוכס וכו', מוכס – הוא דקשיא להו, הא גבאין – פשיטא להו. ותמה על עצמך, דכסף גולגלתא – דינא דמלכותא הוא, וגרסינן בפרק חוקת הבתים (ב"ב נה ע"א) 'הני זיהורוי דזביני ארע וכו'... אוזביניהו זביני' – אלמא לאו גול הוא. וי"ל, שאף הרב ז"ל לא נתכוין, אלא לארנונא שהמלך ממיל ברצונו, ושלא מן הדין". וכ"כ השטמ"ק: "וכתב הרמ"ה ז"ל בפרימיז' וי"ל; וש"מ, דכי אמר שמואל 'דינא דמלכותא דינא' – בדבר שיש לו קצבה, אבל מיני מיסין וארנונות – שהמלך ממיל לצרכו, ואין להם קצבה – גולגלות גמורה היא, ואי זבין ארעא דישראל עליהו – זביניה לאו זביניה". ובערוך (עקד 'ארנון ב') פירש: "ארנונא... פירוש, שיש בה שותפות לנכרי... פירוש אחר, מי שיש לו בהמות – שהמלך לוקח מהן מס... פירוש... ארנונא – ארוחת דורון, לשלמון העובר ממדינה למדינה, נותנין לו כל עיר שעובר בה – ארוחה", ומוה"ע פירש: "פירוש בלי", מה שקובצים אנשי העיר, לתת ארוחה או מתנה – לשלמון ושר". והר"ן (נדרים סב ע"ב) פירש: "ארנונא. סעודת המלך, כשהולך ממקום למקום. 'ארנונא' בלשון יון – סעודה. לשון אחר, שותפות שיש לו למלך בבהמות, ד'ארנונא' – לשון שותפות, מדכתיב (במדבר כא, יג) 'כי ארנון גבול מואב' – בין מואב ובין האמורי". וכן אמרו בגמ' (פסחים ו ע"א): "אמר רבא; בהמת ארנונה – פטורה מן הבכורה, ואע"ג דמצי מסלק ליה. עיסת ארנונא – חייבת בחלה, ואע"ג דלא מצי מסלק ליה. מ"ט? בהמה – אית לה קלא, עיסה – לית לה קלא", ופירש"י: "ארנונא. המלך נוטל עישור מן הבהמה ומן התבואה; בבכורה. דקיי"ל 'כל שיד נכרי באמצע – פטורה מן הבכורה וכו', ועדר זה, שעישורו של מלך בתוכו – חייבת בבכורה לתת לכהן הבכורות שלהם, או לא: דמצי מסלק ליה. לנכרי – במעות; ואע"ג דמצי מסלק ליה. דכל כמה דלא סלקיה ידו – שייכא בבהמות: עיסת ארנונא חייבת. ואע"ג דעיסת נכרי פטורה, ואפ"ל ישראל בלא חלה, דהא 'עריסותיכס' כתיב, זו חייבת – דלית לה קלא, והרואה אומר 'שלו היא' – ואוכלה בלא חלה, אבל בבהמה – אית לה קלא". ור"ח פירש: "בהמת ארנונא. פי', בהמה שיש בה שותפות לנכרי – פטורה מן הבכורה... ואע"ג דמצי מסלק ליה לנכרי בדמי. מ"ט? בהמה – אית לה קלא, כלומר דהאי בהמה – דנכרי היא, ולא אתו למימר דישראל היא, וקא אכיל בוכרי". וכתב הר"ן (עהר"ק): "ודוקא בעיסת ארנונא, דאין לנכרי חלק בה – אלא למלך יש חק עליה, הוא דאמרינן דחייבת, אבל עיסה שיש לו לנכרי שותפות בה – פטורה מן החלה, דתנן במסכת חלה (פ"ג מ"ה) 'העושה עיסה עם הנכרי, אם אין בשל ישראל כשיעור – פטורה מן החלה, וגרסינן עליה בירושלמי; ומה בינה – לעיסת ארנונא, שאמרנו אינה חייבת בחלה? תמן – ברשות ישראל היא נתונה, שמא ימלך הנכרי שלא לישלה". ומהר"ם חלוואה פירש: "מ, ארנונא – שותפות דנוי, מלשון 'כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמורי'. וקשיא וכו'... אלא ארנונא – מלשון 'והלך זה ארנונא', כלומר שנותנים עישור הבהמות, או חלק המלך, וכן מן העיסה ומכל מאכל, ולשון 'ארנונא' בלשון פרס – מאכל, וכן 'נונא' היום בלשוננו. וכן נ"ל, שכשהולך המלך ממקום למקום – נוטל זה לסעודתו, וע"כ נקרא 'והלך'". וכ"פ רבנו דוד בונפיד: "יש שפירשו 'בהמת ארנונא' – שייש לגוי בה שותפות. ואין זה נכון, שאם [יש] לגוי בה שותפות – אין ספק בדבר שהיא פטורה... ועיקר הפירוש 'בהמת ארנונא', שיש למלך בה חוק – ליטול ממנה חלק ידוע, כמו שאמרו 'והלך זה ארנונא', שהחוק – שנוטל ממנו המלך בעניני המאכל, כשהוא הולך ממקום למקום. 'ארנונא', שלשון אכילה בלשון רומי – הוא 'נונא', ועכשו לפי שייש למלך חלק בבהמות – אמרו שהיא פטורה מן הבכורה, ואע"ג דמצי מסלק ליה בזווי, שאחר שעכשו יש בה חלק לגוי – פטורה וכו'". והמאירי פירש: "בהמת ארנונא. ר"ל, משותפת בין גוי וישראל... וי"מ... ארנונא – מלשון סעודה, שכשהיה המלך הולך ממקום למקום, היו מפרנסים אותו בכל מקום ו... שמא ימלך הגוי – שלא לישלה, כלומר שפעמים שם מתפרשים באותן הסעודות – בדמים... וכן הדברים נסעדים, מה שאמרו בב"ב 'הלך זה ארנונא', ולשון 'הלך' הוא, כשהיה המלך הולך ממקום למקום, והיו לוקחים מכל בהמה – חלק ידוע, וכן מכל עיסה, ולפעמים היו מסלקין אותו – במעות... וי"מ 'ארנונא' כענין זה, אלא שמפרשים לשון ארנונא – מס, כענין 'מסים וארנוניות'". והא"ז (הלכות חלה רלה) פירש: "פי' ארנונא, מעשר שהמלך נוטל עישור מן הבהמות ומן התבואה, ופעמים נמלך שלא ליקח בזה הפעם, כי אם בפעם אחרת, הלכך קיימא העיסה – ברשות ישראל ובאחריות, מפני שמא ימלך המלך, ולא יקח העישור בזה הפעם". (אמנם מצאתי מוזכר גם על מס שמעלים יהודים ליהודים, גבי מס שמעלה הרוצח בשגגה -

אֶשְׁלִי. בעברית המחדשת, החזר ממוני של הוצאות 'אכילה, שתיה, לינה', שמוחזר המעסיק - לעובד היוצא בשליחות העבודה (קִיבְּלַתִּי אֶשְׁלִי לְשֹׁהוֹת* בַּמְּלֹחַ הַיּוֹקְרָתִי). אך במקורותינו, הוא מצות הכנסת אורחים, הכוללת אכילה שתיה ולויה (ליווי), וי"א לינה.

אֶשְׁרָה. בעברית המחדשת, אישור כניסה או שהייה* במדינה* (ויזה בלע"ז) ('אשרת כניסה', 'אשרת מעבר'). אבל במקורותינו - פירושה, חתימת בית דין לאישור קיום אמיתת חתימת עדי שטר ממוניא.

א ללויים שבעיר מקלטו, בלשון תוס' מכות [יג ע"א ד"ה 'מעלים']. וכן גבי מס שדורש הקהל ממעות שהוקדשו לצדקה, בלשון שר'ע י"ד רנט סעיף 1 [אך גם בשני מקומות אלו, הוא בענין של מס כפוי במקום שאינו לצורך].

כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בַּגֹּמ' (סוטה י ע"א): "וַיִּטַּע אֶשֶׁל בַּבָּאָר שִׁבְעַ..." רבי יהודה ורבי נחמיה; חד אמר; פדרם. וחד אמר; פונדק, ופירש"י: "פונדק. ללון שם אורחים. ולשון אש"ל - נוסריקון הוא; אכילה שתיה לויה, שהיה מאכילן ומשקן, ואח"כ מלווה אותן". וכן אמרו בגמ' (כתובות ח ע"ב): "אחינו גומלי חסדים בני גומלי חסדים, המחזיקים בבריתו של אברהם אבינו", ופירש"י: "שגמל חסדים, דכתיב וַיִּטַּע אֶשֶׁל - ר"ת אכילה שתיה לויה". וכן אמרו במדרש (שוח"ט תהלים ק, א [ומע"ז שם לו, א]): "וכיצד עשה אברהם? עשה לו פונדק, ופתח לו פתחים לכל רוח, והיה מקבל העוברים והשבים, שנאמר; וַיִּטַּע אֶשֶׁל בַּבָּאָר שִׁבְעַ". א"ר עזריה; מהו אש"ל? אכילה שתיה לויה". (וכ"כ בילק"ש [תהלים תשכח לו, תתסט ק], ובמדרש לק"ט [בראשית כא, לג]). וביאר בארחות חיים (ח"ג מ, דין לויה א): "ידינו לא שפכה את הדם הזה" (דברים כא, ז), אמרו ז"ל; "שפכה" כתיב, רמז לחמשה דברים שחייב אדם לעשות לאורח, אלו הן; אכילה, שתיה, לויה, מזון בדרך עד שמיגיע לשוב, שמא יאחזנו בולמוס - ולא ימצא מי שימכור לו לחם. וי"א, מתנה. וי"א, אף ברכת כהנים - שצריך לברכו כשיפרד ממנו. ואין לו רשות לחזור מן הלוי - כל זמן שיוכל לראותו, שנאמר (שם) וַיַּעֲיִנֵנוּ לֹא רֹאִי". ובמקורות הללו - לא אמרו 'לינה', אבל במדרש אגדה [מהדורת ר"ש בובר, דברים כא, ו]: "777". [ושם בדברים טו, ח: "ולינה ולויה"]. וכ"מ בגירסא ברבנו בחיי דפוס ראשון [בראשית כב, א, הוצאת מוהר"ק, שגרסו "אכילה, שיביבה, לויה"].

כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בַּתְּלֻמוֹד יְרוּשָׁלַּי (גיטין פ"ט ה"ז): "רב זעירא בשם רב המנונא; אֶשְׁרַת הַדִּינִין, אפילו רחוקה כמה - כשר. רב אמר; צריכין הדיינין לכתוב אישרנהו במעמד פלוני ופלוני, למה? כדי שלא יהו מצויין להוים". מעתה, אפילו ב"א זה יום, ובאי זה שעה, ובאי זה מקום; גזר דין נפק מקומי רב - ולא הוה כתוב כך". ופירש קה"ע: "אשרת הדיינין. קיום הדיינין, אפילו רחוק הרבה מחתימת העדים יותר משני שימין - כשר; אישרנהו במעמד פלוני ופלוני. צריך לכתוב - מי הם עידי הקיום; כדי שיהו מצויין להוים". שידע ה'לָהּ את מי יוים, שהוא קרוב או פסול; מעתה. ופריך, ולפ"י יהא צריך לכתוב נמי, באיזה יום ובאיזה שעה ובאיזה מקום - נעשה הקיום, כדי להכחיש השטר; גזר דין. פסק דין - כלומר קיום, יצא מלפני רב, ולא היה כתוב בו - מי הם עידי הקיום, ולא הזמן, ולא שם המקום". ופנ"מ ש פירש: "אשרת הדיינין. קיום הדיינין, אפילו רחוקה כמה מחתימת העדים - כשר, וכגון דטיימי ליה בְּדִין בין העדים לקיום (ב"ב סג ע"א), בדדיינים - ליכא למימר 'אמיטא' חתום, אבל בעדים - לא מהני הכי, דאחי למימר 'אמיטא' חתום; צריכין הדיינין לכתוב. בהנפק - אישרנהו במעמד פלוני ופלוני; כדי שלא יהו מצויין להוים". שלא יבואו לשקר, אבל עכשיו - ישאלו לפלוני ופלוני, אם היו באותו מעמד. א"נ, שלא יהא ה'לָהּ - יכול להזימן; מעתה. אם תחוש לכך, א"כ אפילו באיזה יום כו' - יכתבו. אלא - לא צריך, דלא חישינן שמא יבא ה'לָהּ להוים* לבית דין. ועוד אמרו בגמ' (כתובות כא ע"ב): "והאמר רב פפי משמיה דרבא; האי אשרתא דדייני, דניכתב מקמיה דניחו סהדי אחתימת ידיהו - פסולה, דמתחו בשרקא", ופירש"י: "אשרתא. לשון חזק, שמהזקים [את השטר] וכותבין אישרנהו; דניכתבא מקמי וכו'. עד שלא העידו העדים על כתב ידם - כתבו הדיינין; 'במותב תלתא הוינא, ונפיק שטרא דנן קדמנא, ואסחידו פלוני ופלוני - אחתימת ידיהו, ואשרנהו וקיימנוהו". ובתוספות ר"ד פירש: "בההיא אשרתא, מעידים - בפני זה, וחותרם עמהן, וכותבין כך; 'נפק שטרא דנן קדמנא, ונתבררנו - שהוא חתימות העדים, ואשרנהו וקיימנוהו ברחו". וכן פירש"י (כתובות פה ע"א): "אשרתא. לשון חזק,

בול. בעברית המחדשת, שטר קטן שקונים מבית הדואר ומדביקים על כל מכתב הנשלח, ואח"כ מחתימים אותו. אך במקורותינו, בלשון מקרא – פירושו, ענף או חתיכת עץ או צמח, או יבול, או צורת פסל, או רקבון. ובלשון

א

כמו 'ישר כחך' (יבמות סב ע"א). והשטמ"ק פירש: "אשרתא. קיום השטר, לשון 'שריר וקיים'. רש"י במהדורא קמא. ותלמידי רבינו יונה כתבו, דעל שם שכותבין 'אשרתא' וקיימנוהו כדחזי' – קורא אותו 'אשרתא'. וכן פירש"י (גיטין כו ע"ב): "אשרתא. קיום השטר, שהעדים מעידין על כתב ידיהם – בבית דין, ובי"ד כותבין בו, 'במותב תלתא הוינא, ואתו פלוני ופלוני, ואסחידו אחתימות ידיהו, ואשרתא וקיימנוהו כדחזי' – וחותמין". ו"כ הערוך (עוד אשר א'): "אמר רב; לא שנו אלא בין עדים – לכתב, אבל בין עדים לאשרא – אפילו טובא נמי כשר, פ' אשרא – הוא אשרתא, והוא – קיום השטר שמקיימין בית דין וכותבין 'אשרתא' וקיימנוהו". ועה"פ (ירמיה לב, יא): "וְאֶקְוֹ אֶת־סֵפֶר הַמִּקְנָה אֶת־הַנְּזֻתִים... וְאֶת־הַגְּלוּי, פירש"י: "את ספר המקנה. שטר המכירה: את הזויתם. עם חתימתו, כשהוא חתום בדת ובחק; ואת הגלו. שהוחזק בבית דין על פי עדיו, וכתבו וחתמו הדיינים – אשרתא דדייני, הוא קיום השטרות, לעשות הדבר גלוי ומפורסם – פן ימותו העדים". ובניאר בעל העיטור (אות קוף): "קיום – הנקרא 'אשרתא'. והוא על שבעה דרכים; האחד, אם העדים מעידין על כתב ידם, כותבין; 'במותב תלתא כחדא הוינא, והנפק שטרא וכו'... והרי הוא שריר וקיים. השני, אם אחרים מעידים על כתב ידו, כותבין; 'מדאתו פלוני ופלוני, ואסחידו על חתימת ידיהו דפלוני ופלוני דחתימי בשטרא, אתקיים שטרא דנן כראוי. השלישי, אם כתב ידו יוצא ממקום אחר, כותבין; 'איתקים שטרא דנן קדמנא, בחתימות סהדי אילין וכו', ואשרתא וקיימנוהו. הרביעי, אם העדים החתומין – קיימין, ואינן יודעין לקרות, צריכין בי"ד לקבל עדותן מכוונת – מקיימין אותו, וכותבין; 'שטרא דנן נפק קדמנא וכו', איתקיים האי שטרא בד חזי, והכל שריר וקיים. החמישי, עד ודיין – מצטרפין, כותבין; 'מדאתא פלוני דחתים בשטרא, ופלוני דיינא דחתים באשרת' וכו'. השישי, היכא דליאת לחד מינייהו, ואיכא חבריה – ידיע חתימות ידיה אחספא וכו'. השביעי, שלשה שישבו לקיים את השטר, שנים מכירין – חתימת ידי העדים, ואחד – אינו מכיר, כותבין; 'במותב תלתא וכו'".

²¹ חידשו הרשויות – ע"פ הערבית והתורכית. (וראה בלישנא דווקנא* דשו"ת פאש"ד [ח"ג י"ד קלב] שכתב: "הנייר הקמץ וכו' שקורין בול דואר").

²² **ככתוב** (ישעיה מד, יט): "לְבֹל עֵץ אֶסְגֹּד", ותרגם יב"ע: "לִיבְלִי אֶעָא אֶסְגֹּד". ופירש"י: "לכול עץ. לרקבון עץ". וראב"ע פירש: "לכול. אין רע לו. יש אומרים, לפסל או לצורה. ורבי משה הכהן אמר, כי כמהו 'כי בול הרים', והטעם – צמח". והרד"ק פירש: "לכול עץ. לענף עץ, וכן 'כי בול הרים ישאו לו' – יעקרו בול". ומצ"צ פירש: "לכול. כמו ליבול... וענינו – צמח וענף", ובמצ"ד הוסיף: "ואיך אשתחוה לענף עץ". **וכן כתוב** (איוב מ, כ): "כִּי־בֹל הָרִים יִשְׂאוּ־לוֹ", ות"י: "אָרום עָלָל מוֹרְאָ יִסְבְּרוֹן לִיה". ופירש"י (וכ"פ ר"ת, הרלב"ג ומצ"א): "בול... יבול". וראב"ע פירש: "בול. כמו 'יבולה', והטעם – שההרים ישאו לו יבול". **ופירש** בסה"ש לריב"ג (שרש 'בול'): "לכול עץ אסגוד, הוא שם – נופל על כל האילנות, ואמר' עץ – עם אָמר' בול, עץ – ביאור לענין 'בול', והוא מצטרף אליו, אע"פ שענינם אחד... 'כי בול הרים ישאו לו', פירושו עצי ההרים – ישאו לו קולם, שמחה בו וגדל לו". והרד"ק בסה"ש כתב: "לכול עץ אסגוד, כתב רבי יונה, שהוא כמו 'עץ'... ולפי דעתי, כי הוא כמו 'יבול'. ומוצא הארץ, בין עשבים ובין אילנות – וקרא 'יבול', כמו 'זנתנה הארץ יבולה'. וכן מוצא העץ שהוא הענפים – וקרא 'יבול'. ופירוש 'לכול עץ' – לענף עץ". ומחה"ע (שרש 'בול') פירש: "לכול עץ אסגוד, פ' בול ועץ – אחד הן... 'כי בול הרים ישאו לו'... פירוש, עצי היער ירגנו לו". וערה"כ (עוד 'בול') פירש: "לכול עץ – לחתיכת עץ". ושעב"נ (ענין 'דשא', שער 'בול') פירש: "לכול עץ אסגוד, פ' דשא".

חז"ל – פירושו, חתיכת גוש [בגודל אגרוף או גרגיר]^י, או עשיר מחשובי העמ"ט.

^י **כמו שאמרו בגמ'** (ב"מ צ ע"א): "מביא בול מאותו המין, ותולה לה בטרסקלין שבפיה", ופירש"י: "בול. מלא אגרוף". והריטב"א פירש: "סגי ליה באגרוף בטרסקלין, דליכא תו מראית העין". והמאירי פירש: "הדש בתרומה ומעשר... אינו עובר משום 'בל תחסום'. אלא, מפני מראית העין – מביא מלא אגרוף מאותו המין, ונותנה בקרסמיל שבפיה... ולמראית העין, מסלקו במלא אגרוף – הבא ממקום אחר". ופסק הרמב"ם (משפטים, הלכות שכירות פ"ג ה"ד): "אבל מפני מראית העין... מביא מעט מאותו המין, ותולה לה בקרסמיל שבפיה". **וכן אמרו בגמ'** (סוכה מח ע"ב): "ואותו היום, נפנמה קרן המזבח, והביאו בול של מלח – וסתמוהו, לא מפני שהוכשר לעבודה, אלא מפני שלא יראה מזבח – פנום, שכל מזבח שאין לו... ריבוע – פסול לעבודה", ופירש"י: "נפנמה קרן המזבח. ע"י אבנים שזרקו בו: בול של מלח. מלא אגרוף: לא מפני. שיהא המזבח כשר לעבודה – בסתימה זו, אלא כדי שלא יראה פנום. מפני הכבוד". והריטב"א פירש (שבת קכח ע"ב): "בול. פירוש, גרגיר מלח". והמאירי פירש: "הביאו בול של מלח, ר"ל מלא אגרוף – למלאות הפנימה". והערוך (ערך בול) פירש: "בול מלח... פירוש, חתיכה של מלח", ומוה"ע כתב: "פירוש בליו"ר, גוש עפר וחתיכת דבר עב, ויש מין מלח – גדל במחצב כמו אבן". **ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי** (ר"ה פ"א ה"ב): "ירוז בול" (מ"א ו, לח), שבו העלה – נובל, והארץ עשויה בולות בולות, שבו בוללים לבהמה מתוך הבית", ופירש קר"ע: "ירח בול. היינו כסלו (צ"ל: מרחשון [אב"ד])... שבו העלה נבל. מן האילנות, מחמת הקור: בולות בולות. חתיכות חתיכות, שהיא מתפררת, מלשון 'לכול עץ אסוד': שבו בוללין לבהמות בביתם. שנותנין להם יבול בבית – שאין עשב בשדה". ופנמ"ש פירש: "בירח בול. הוא מרחשון, שבו העלה נובל מן האילנות: בולות בולות. מקומות חלולין: ושבו בוללין מאכל לבהמה מתוך הבית, שכבר אין מצוי בשדה". ומע"ז איתא במדרש (תנחומא, נח, יא): "מהו 'ירוז בול'? ירח שבוללין לבהמות מתוך הבית. דבר אחר, בזמן שהארץ עושה בולין בולין", ופירש העץ יוסף (בשם רש"י): "בולין בולין. פירוש, חתיכות של אדמה. כי אז עת האסיף, ומטר יורד על תלמי השדה, ומחבר אותם, ונעשית כבולין של מלח. אבל מתחלה בתקופת תמוז, העולם – חם, והאדמה מתבקעת ומתפרכת פירורין פירורין".

^{טו} **כמו שאמרו בגמ'** (גיטין לו ע"ב ג' ע"א): "מאי 'פרוסבול'? א"ר חסדא: פרום בולי ובוט, בולי – אלו עשירים, דכתיב 'ושברתי את גאון עוזכם', ותני רב יוסף; אלו בולאות שביהודה", ופירש"י: "בולי ובוט. עשירים ועניים: בולאות. עשירים". והרשב"ם (ב"ב סה ע"ב, ד"ה 'הרי היא') פירש: "פרוובול, פרוז – ריות... בול – עשירים, כמו 'אלו ראשי בולאות שביהודה', כלומר ריות לעשירים שלא יפסידו שלהם". וכו"פ הרע"ם (שבועות פ"י מ"א): "פרוובול. פרוז – תקנה, בול – עשירים... תקנה לעשירים שלא יעברו על 'השומר לך פן יהיה עם לבבך כליעל'". ואמרו במסכת שמחות (פ"ח ה"ט): "לא עברו ימים, עד שבא פולמוס* ועירבב את העולם, מכאן ועד שנים עשר חדש – פסקו בולאות שביהודה, שנאמר (ישעיה לב, יא) 'וזרדו שאננות, רגזה בוטזות', 'שאננות' – אלו בולאות שביהודה", ופירש נחלת יעקב: "בולאות. היינו העשירים". **ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי** (מ"ק פ"ב ה"ג): "א"ר יוחנן, אם הזכירך לבולי – יהא הירדן בעל גבולך. א"ר יוחנן; קבלין רשות – להיפטר מבולי", ופירש הראב"ה (מ"ק תתלה): "פירוש, אע"ג דאסור ללכת ממקום למקום – על לא דבר* כמועד משום טורחא, [וכאן דפרישית לעיל אין יוצאין מדירה לדירה] – וכל שכן למרחקים, אם אינו לצורך מזונות או... בדבר האבוד, אפ"ה, אם הזכירך לבולי, פירוש כמו 'אילו בולאות' שהוא ענין שררה – יכול לברוח על הספק, ד'זוזי כמעט רגע', דאין 'דבר אבוד' יותר מזה... ו'רשות' – למעלה מ'בולי' היא, ויכול לקבול ולדון בפניהם ולהסתלק מן בולי". וקרה"ע פירש: "אם הזכירך לשך, ואתה ירא – מותר לך לברוח על הספק... בעבר הירדן... קבלין רשות. אם כבר באת לשך – אל תצא ממנו בלי נטילת רשות". והפנמ"ש פירש: "אם הזכירך לבולי. לשון חשיבות ושררה הוא, ואם בני אדם הזכירך – שתמנה עמך לעשות כן, ולהתנהג עמך בענין סעודת מאכל ומשתה ומיני חשיבות – יהא הירדן בעל גבולך, כלומר תברה ותתרחק מהם – עד גבול הירדן, ולא תשתתף עמך, ואל תלך בדרך אהם: קבלין רשות להפטר מבולאי. כלומר, קובלין בפני הרשות, אפילו במועד

בלו. בעברית המחדשת, מס עקיף (אקצזי בלע"ז). אבל במקורותינו - פירושו, מס גולגולת [אישי]ט.

גומלין. בעברית המחדשת, פעילות הדדית* של כמה גופים העובדים בשיתוף פעולה, שכל אחד תורם את חלקו בממון או בידע [אינטראקציה בלע"ז] [בין המפעל לאוניברסיטה יש יחסי גומלין טובים], או פריעת פעולה שפורה הצד השני - לצד הראשון על פעולתו שעשה [ביקור גומלין, משחק גומלין]. אך במקורותינו - פירושו, נתינה והענקה ראשונה של הצד הראשון (שעשויה לגרור אחריה נתינת השבה ופרעון - של

א

- כדי להפטר מחבורת הפוחזין האלו, המתנהגין כך בחשיבות, ואוכלין ושותין ופוחזין. וכתב הערוך (ערך בל ב'): "ובויק"ר זאת תהיה; ויגל את מסך יהודה" (ישעיה כב, ח) - גלו בולאות, גלו דוכסאי, ועוד כתב (ערך בולוי): "בב"ר; בשעה שיוצא - תהא בולוי ודימוס* עמו. פירוש, חילות הם", והוסיף מוה"ע: "פירוש בל", אנשי העצה וקריאי העדה."

ככתוב (עזרא ד, יג): "מנדה-בלו והלך לא יתנון, ופירש": "מנדה בלו והלך. מיני מיסים הם, וכסף גולגולת: לא יתנון. לא יתנו עוד מס". וראב"ע פירש: "מנדה בלו והלך. שמות למס המלך. ופירושם בדרך סברתי, מנדה - מן הרכוש, ובלו - מס המדינות, והלך - מכס ההולכים דרך המלך". ומצ"ע פירש: "מנדה. זה מס המלך המוטל על כל בני המדינה ביחד: בלו. הכסף גולגולתא: והלך. הוא תשורה - המביאים למלך בעת יעבור אליהם, ובמצ"ד הוסיף: "אזי מיני המסים ההם לא יתנו עוד, כי יתחזקו בחזקת העיר וימרדו במלך". והתבאר בגמ' (ב"ב ח ע"א): "וא"ר יהודה; מנדה" - זו מנת המלך, בלו - זה כסף גולגולתא, והלך - זו ארנונא*, ופירש": "מנדה בלו והלך. דריוש צוה את פחת עבר הנחר - על אנשי כנסת הגדולה: מנת המלך. מנבת מסים - שהן מטילין תמיד על בני המדינה. והערוך (ערך ארנון ב') פירש: "בלו זה כסף גולגולת - המס שעל בני אדם". והנמק"י (עהר"ף) פירש: "בלו. מס המוטל בראש איש ואיש. כתבו המפרשים ז"ל, דמסתברא דכי אמרינן הכא, דרבנן פטירי מכסף גולגולתא... דוקא כגון שהמלך הטיל על בני העיר... מחמת מנין גולגולתם. דאז יכולין תלמידי חכמים לומר; לא הטיל המלך עלינו כלום - אלא בשבילכם. אבל אם אמר המלך - שיתן כל אחד ואחד כסף גולגולתו... אין עמי הארץ פורעין בשביל תיח". וכן איתא בנדרים (סב ע"ב), ושם פירש המאירי: "בלו - זה כסף גולגולתא, והוא מס שהיו נותנין למלך במעות - לחשבון הגלגלות, בקע וכיו"ב - לגלגלות". ואמרו במדרש (ב"ר תולדות סד, י. פתיחתא לאסת"ר, ח): "מנדה" - זו מדת הארץ, בלו - זו פרובגירון, והלך - אנגרוטינה, ופירש בפירוש רש"י: "בלו זו פרובגירון. כסף גולגולת."

ככתוב (ויאל ד, ד): "הגמול אתם משלמים עלי, ואם גמלים אתם עלי, קל מהרהר אשיב גמלכם בראשכם, ותרגם יב"ע: "הגמול אתם משלמים קדמי, ואם גמלין אתון קדמי, קליל בפריע אתיב גמליכון ברישיכון". ופירש הרד"ק: "ויגמול" - הוא תחלת הטובה שמטיב אדם לחבירו, או תחלת הרעה, כמו 'כי גמל עלי' (תהלים יג, ו), 'כי גמלת עלינו' (?). ויש - להשבת הטובה או הרעה (נלע"ד, דהיינו דוקא כשהוא השבה שאינה בדיוק כנגד הנתינה, כפי שאבאר לקמן [אב"ד]). וכשנקשר הענין בלשון 'שלום' - הוא להשבת גמול, כמו שאמר 'הגמול אתם משלמים עלי. ואם גומלים אתם עלי' - הוא התחלת הרעה, אמר; מה זה שאתם מריעים לי? אם תחשבו להנכם ממני - שהרעתי לכם, מתי הרעותי לכם? ואם תאמרו, כי מעצמכם גומלים לי עתה רעה... אם כן הוא - קל מהרהר אשיב גמולכם בראשכם". ור"פ הרד"ק בסה"ש (רש' גמל): "'כי גמל עלי' (תהלים יג, ו), 'אשר גמולכם כרזומי' (ישעיה טז, ז)... ענינם - התחלת הטובה או הרעה". ובסה"ש לריב"ג כתב: "גומל נפשו איש זוסד" (משלי יא, יז), 'כי גמל עלי' - כל זה התחלת הטובה או ברעה. ויש שיהיה - השבת גמול, כמו 'גמולני ה' כצדקתי' (ש"ב כב, כא)" (כשהוא השבה שאינה בדיוק כנגד הנתינה, כדלקמן [אב"ד]). (וכ"כ מחה"ע [ערך גמל]). ומצ"ע פירש: "ואם גומלים. גם תחילת המעשה - יקרא בלשון גמול", ובמצ"ד הוסיף: "הגמול. וכי אתם משלמים לי גמול - על מה שהרעותי לכם: ואם גומלים. ר"ל, ואם לא באה לתשלום גמול - רק היא התחלת הרעה. דעו, ששקל מהרה - אשלם גמול על ראשיכם". והמלב"ם פירש (בביאור המלות): "משלם גמול - משיב גמול. הגמול, הוא

הצד השני), או פריעת הצד השני - כשאינה שווה לנתינת הצד הראשון (שכר גדול, או רעה תחת טובה, או שבאה בהתפעלות יתרה)^{י"ב}. ובדיני ממונות, הוא קנוניא שְׁמֵתָאִמִּים ביניהם שני הצדדים - לחפות כל אחד על רמאותו של חברו (גמול לי ואגמול לך)^{י"ג}.

א

העושה לחברו רע או טוב - ע"י התפעלויות איבה או אהבה, וזה נקרא 'גומל' - אף שלא עשה לו רע בפועל. וה'משלם' - הוא לפי הפעולה שעשה לו, ו'משלם גמול' - הוא משלם בהתפעלויות איבה או אהבה, לפי הפעולה שעשה נגדו בהתפעלויות הוות. ויש הבדל בין 'משיב' ובין 'משלם', התשלומין יהיה - גם בדבר אחר, וההשבה הוא - בדבר הזה עצמו". **ועוד אמרו במדרש** (תנחומא ויקהל י): "אמר הקב"ה; אתם עשיתם יריעות עֲזִים לְאַהֵל על המשכן. אע"פ שאתם פורעים לי - מעלה אני עליכם כְּאֵלֹהֵי אֱתֶם גּוֹמְלִים עֲלַי. לפי שבשעה שיצאתם ממצרים - הבאתי עֵנָן, והיה עשוי כְּמִין אֶהָל, והיה מִנִּין עֲלֵיכֶם. ואני פורע לכם לעוה"ב", ופירש העץ יוסף (בפרשת תרומה, ה): "שאתם גומלים עלי. פירוש, שאתם נותנים לי דרך גמילות חסדים". ובדע"ס פירש: "למעשה כלפי שמיא, הוא נחשב כפעולה מרצון עצמי לכבוד השם, שיש לה תוצאות רוחניות הנקראות גם בשם 'גמול'". **וכן אמרו במדרש** (ילק"ש אמור, תרגם): "אמר להם הקב"ה לישראל... ואע"פ שאתם עושים את הסוכה אין אתם גומלין לי אלא פורעין לי שנאמר כי בסוכות הושבתני את בני ישראל... ועוד אמרתי לכם שתקחו את הלולב ותנענעו לפני ואע"פ שאתם עושין בן אין אתם גומלין לי אלא פורעין לי לְמַעַן שֶׁבִשְׁעָה שֶׁהוּצֵאתִי אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם עֲשִׂיתִי אֶת הָאֹרִיִּים לִנְעֻנֶנְךָ לִפְנֵיכֶם שֶׁנֶּאֱמָר הָאֹרִיִּים רָקִדוּ בְּאֵלֵיכֶם". **ועוד איתא במדרש** (קה"ר יא, א [a]) ד"ה 'אם מלאו': "אם הגיע קירוס של ת"ה להסתלק מן העולם, כגון רבי מונא בצפורין, ורבי בון בטבריא... שְׁמָה יְהוּ כֵל יִשְׂרָאֵל - גומלין אותו חסד" (וגירסת הר"ל: 'מתכנסין וגומלין'), ופירש המת"כ: "קירוס. שעתו וזמנו".

י"ד ככתוב (דה"ב ב, יא): "וְהִגְדִּיהֶם גְּמֻלָּה עֲלֵינוּ לְבֹא לְגִרְשָׁנוּ מִיִּרְשֶׁתָּךְ אֲשֶׁר הוֹרִשְׁתָּנוּ, וְתִי: "וְהָאֵל אֲנִי פֹרֵעִין לְנֶאֱמָר לְמִיתִי לְתִרְכֻּתָּךְ מֵאֶחָסְדְּךָ" (ותרגמו: "והנה הם פורעים לנו רעה [כלומר תחת טובה], אב"ד). ופירש"י: "ועליהם היה לזכור את החסד - ולבא בעזרתני, והם לא די להם שאינן זוכרין לנו אותו החסד - להיות עמנו בכל צרותינו, אלא שגומלין אלינו רעה - ובאין עלינו". ומצ"צ פירש: "גומלים. ענין תשלום שכר", והוסיף במצ"ד: "והנה הם גומלים. רוצה לומר, והנה רָאָה הַגְּמוּל שֶׁמְשַׁלְּמִים לָנוּ לְגִרְשָׁנוּ גּוֹי, וְכִי הוּא הַגְּמוּל הָרְאוּיָה". והמלבי"ם פירש: "ואיך יהיה זה הגמול לעשות לנו תחת זה - לגרשנו מירושתנו, וא"כ אנו מבקשים משפט - על הַעֲוֹל הַזֶּה". **ואמרו במדרש** (שמ"ר כד, א): "הלה' תגמולו זאת" (דברים לב, ו)... אחר כל הנסים שעשה לכם; שקרע לכם את הים - לשנים עשר קרעים, ושקע את המצריים בים... העלה אתכם מן הים, ונתן לכם כספם וזהבם וכל מה שהיה על סוסיכם... וזן אתכם ארבעים שנה, ולא הניח אתכם אפילו שעה אחת. כמה שונאים באים עליכם... היה מפילן לפניכם ומשמרכם... אף מן הנחשים ומן העקרבם. והיה מאיר לפניכם... ואחר כל הנסים האלו - אתם גומלים לי בישא?!". **ועוד אמרו במדרש** (שהש"ר ז, ב): "אומות העולם אומרות לישראל; עד מתי אתם מתים על אלהיכם ומשלמין לנו... ועד מתי אתם נהרגין עליו... ועד מתי אתם גומלין טובות עליו ולא לעצמו - והוא גומל לכם רעות". **ועוד מצאנו** שפירש"י (תהלים קטז, יא): "כֹּל הָאָדָם כּוֹזֵב. ובוגד - כְּאֹהֶב בּוֹ... וְכֹל יִשְׂרָאֵל - גומלים לי רעה תחת טובה". **וכתב המלבי"ם** (יאייר אור, אות ג, י): "תשלום - הוא עבור דבר או עבודה מה, וגמול - אינו תשלומין, רק המצאת פעולה - לזולתו, פְּעָמִים - לטובה, פְּעָמִים - לרעה, ולכן מצאנו - 'גומל טוב' 'גומל רע'. 'גמול', לפעמים מציין - שהגמול הוא שכר על מעשה העבר, ולפעמים מציין - שהגמול הוא מעשה שראוי עליו גמול... והנה 'תשלומין' - אינם משקפים על אהבה או שנאה או איזו התפעלות בין הנותן והמקבל, רק משקף - על שילום החוב מצד שחייב בעד הפעולה בעצמה. אבל 'גמול' - משקף על קשר אהבה או שנאה, רצון או נקמה - בין המקבל והנותן, ולפיכך - יִעֲרָף, לֹא לְפִי הַמַּעֲשֶׂה" (ומע"ז ביאר עה"פ בינאל: 'הגמול', הוא העושה לחברו רע או טוב - ע"י התפעלויות איבה או אהבה, וזה נקרא 'גומל' - אף שלא עשה לו רע בפועל. וה'משלם' - הוא לפי הפעולה שעשה לו, ו'משלם גמול' - הוא משלם בהתפעלויות איבה או אהבה, לפי הפעולה שעשה נגדו בהתפעלויות הוות").

י"ה כמו ששנו במשנה (דמאי פ"ד מ"ו מ"ז): "הנכנס לעיר, ואין מכיר אדם שם. אמר; 'מי כאן נאמן? מי כאן מעשר?' אמר לו אחר; 'אני - איני נאמן, איש פלוני - נאמן, ה"ז - נאמן. הלך ליקח ממנו, אמר לו; 'מי

כאן מוכר ישן? אמר לו: מי ששלחך אצלי. אע"פ שהן כגומלין זה את זה – הרי אלו נאמנים: החמרין שנכנסו לעיר, אמר אחד: 'שלי – חדש, ושל חברי – ישן, שלי – אינו מתוקן, ושל חברי – מתוקן' – אינן נאמנים. רבי יהודה אומר: נאמנים. ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "אינו נאמן. ואע"פ שהוא מְהֵנָה לזולתו. מפני שאנו חושדין, שהם גומלים זה לזה, והסכימו ביניהם – במה שהביאו למדינה. ור"י אומר, שהם נאמנים בזה הענין – כדי שיביאו הפירות למדינות, ויהיה נמצא בהם הפירות והמשקין ושאר המאכלים – לרוב". והר"ש משאנץ פירש: "החמרים. מביאין תבואה ממקום הוול – למקום היוקר: אין נאמנים. דודאי גומלין זה את זה, וּלְמִזְכָּרָה – הִבִּיאָה... ומשביח של חברו בעיר זו – כדי שישביח חברו את שלו בעיר אחרת. ור"י – לא חייש לגומלין, דבדמאי – הקלו, דרוב עמי הארץ – מעשרין הן. ובירושלמי אמרין: 'מ"ס דר"י? מפני חייהם של בני העיר. ומ"ס דרבנן? מצויין הן להתפרנס מעיר אחרת". והרע"ס פירש: "איש פלוני נאמן ה"ו נאמן. אע"פ דלא היה ראוי להאמינו, כיון שהוא עצמו – חשוד, קולא הוא שהקילו באכסנאי, משום חיי נפש: מי כאן מוכר ישן. שְׁנֵי שְׂמָא יאכילוהו חדש – קודם שיקרב העומר, ורוב עמי הארץ – אין חשודים על החדש... הלכך לא החמירו עליהן כל כך, דנימא שהם גומלים חסד זה לזה; תעיד אתה עלי – ואני אעיד עליך: החמרים... אין נאמנים. דודאי גומלים זה את זה, ומשבח של חברו בעיר זו – כדי שישבח חברו את שלו בעיר אחרת. ופסק הרמב"ם (זרעים, הלכות מעשר פ"ב ה"ה-ה"ו): "הנכנס לעיר, ואינו מכיר אדם שם, ואמר: 'מי כאן נאמן וכו' א"ל; 'זה ששלחך אצלי. אע"פ שהן כגומלין זה את זה – הרי אלו נאמנים... החמרין שנכנסו לעיר, ואמר אחד מהן וכו'... אינו נאמן – שמא קנוניא עשו ביניהן", ופירש בדרא"מ (ס"ק סז): "כגומלין זה את זה. שנראה שהסכימו ביניהן; 'אתה תשבח את שלי, ואני אשבח את שלך', ואפילו הכי אין חוששין – ונאמן. ואע"ג דבסמוך ה"י, גבי חמרין – חוששין ל'גומלין', אפשר דבחמרים שעומדים זה אצל זה ומוכרין בבת אחת, וכל בני העיר באין אצלן, והן אורחים שאין מכירין אותן – שייך 'גומלין' מפי. אבל באורח שבא לעיר – אין זה נותן דעתו להתנות עם חברו לגמלו (הו"א דמאי ס"י סק"א, וכעין זה כתב רדב"י בה"י). ועוד, דכאן הקילו – משום חיי נפש", ועוד כתב (ס"ק פג): "שמא קנוניא עשו ביניהם. שהתנו ביניהם; 'אתה תאמר על שלי שהוא מתוקן – בעיר זו, ואני אניד על שלך – בעיר אחרת'. ואפילו אין הולכין לעיר אחרת, שמא יתחלקו ביניהן בְּהֶשְׁכָּר, דכיון שבאו יחד, ועומדים זה אצל זה למכור – חיישינן מפי לקנוניא (מעשה רוקח בשם ג"א כתי"י... וכן המאירי בכתובות כד א. וי"א, דדוקא בְּשֶׁכְּלִי אומנתו בידו, שהחמר היה נושא – סאה ותרקב ומחק שמוחקין בו המדה וכו'), דכיון שהביאו למכור – בודאי הן גומלים זה את זה, אבל בלאו הכי – לא חיישינן לגומלין (ריש ור"א, ש, וכן רש"י ותוס' ורישב"א ומאירי בכתובות)". ועוד שנו במשנה (כתובות פ"ב מ"ו): "שתי נשים שנשבו, זאת אומרת 'נשביתי – ומהורה אני', וזאת אומרת 'נשביתי – ומהורה אני', אינן נאמנות. ובזמן שהן מעידות זו את זו – הרי אלו נאמנות. וכן שני אנשים, זה אומר: 'כהן אני', וזה אומר: 'כהן אני' – אינן נאמנים. ובזמן שהן מעידות זה את זה – הרי אלו נאמנים", והתבאר בגמ' (כד ע"א): "וישתי נשים שנשבו – למה לי? מהו דתימא ניחוש ל'גומלין' – קמשמע לך. 'וכן שני אנשים' – למה לי? משום דקא בעי למיתני – פלוגתא דרבי יהודה ורבנן; ת"ר: 'אני כהן, וחברי כהן' – נאמן להאכילו בתרומה, ואינו נאמן להשיאו אשה – עד שיהו שלשה, שנים – מעידות על זה, ושנים – מעידות על זה. למימרא דרבי יהודה – חייש ל'גומלין', ורבנן – לא חיישי ל'גומלין'. והא איפכא שמעינן להן; תנן: החמרין שנכנסו לעיר, ואמר אחד מהן 'שלי – חדש, ושל חברי – ישן, שלי – אינו מתוקן, ושל חברי – מתוקן' – אינו נאמן. רבי יהודה אומר: נאמן". ופירש"י: "שתי נשים. שיש עדים שנשבו: שמעידות זו את זו. כל אחת אומרת 'חברתי מהורה: וכן שני אנשים... אין נאמנים. ליתן להם תרומה: ובזמן שמעידות זה את זה. שכל אחד אומר 'אני וחברי כהן'... דאיכא למיחש לגומלין; 'הַעֲדָה אתה עלי, ואני עליך: שלי חדש וכו'. משבח את של חברו, ומזלזל את שלו; שלי – אינו מעושר, של חברי – מעושר, שלי – חדש ואינו יבש עדיין כל צורכו, ושל חברי – ישן ויבש כל צורכו, דסתם ישן – טוב מן החדש בעת הגורן... אינו נאמן... שמוסיף עם זו – דברים אחרים, לשבח את של חברו – אינו נאמן להחזיק את של חברו בחזקת מתוקן, שאינן אלא מערימינן; 'אמור אתה כאן, ואני במקום אחר'". והתוס' (ד"ה שלי חדש): "בפרק אע"פ (כתובות נו ע"ב) פירש בקונטרס דיימ משום עומר, ולא מילתא היא, דאיכא מאי מתרין 'בדמאי הקילו וכו'... ורשב"א/מפרש, דקאי אשביעית. והנמק"י פירש: "וישתי נשים שנשבו... מהו דתימא; ניחוש לגומלין, כלומר 'העד אתה עלי ואני עליך'. קמ"ל – דלא חיישינן לגומלין. ומיהו, הני מילי כי הכא – שאין התועלת השתא לפנינו גלוי

גִּזְבָּר. ראה מש"כ לקמן בפרק חמישי, 'תארים ותמונות באדם', ערך 'גִּזְבָּר'.
גִּלּוּי דַּעַת (גילוי דעת). בעברית המחודשת, הכרזה שמכריז אדם למען ידעו כולם את דעתו בנושא מסויים* ('המנהל' פירסם גילוי דעת בכל העיתונים). אך במקורותינו – פירוש, מעשה או דיבור לא מפורש – שעשה או אמר האדם, שמתוכו אפשר להבין שמגלה דעתו לבטל או לקיים מעשה אחר – שעשה או יעשה, או רמז לדעתו של אדם – מתוך דבריו הסתומים^א.

^א וניכר, ומשום מה שעתיד אם תנשא לכהן או לאו – אין לחוש ולאחזקה בשקרנית. אבל כשהדבר גלוי לפנינו – חיישינן לגומלין, דתנן; החמרין שנכנסו וכו', ואמר רבא; טעמא דאין נאמנין – מפני שכלי אומנותו בידו... דאנן סהדי – שלמכור הבית, ואפ"ה אמר 'שלי חדש', כלומר שאינו יבש כל צרכו, כגון בשעת הגורן. ואמר נמי 'אינו מתקון', כלומר שאינו מעושר – שמגנה ופוסל את שלו, הילכך אין זה אלא גומל – כדי שזה יעיד ג"כ בכרך אחר, הילכך – אין נאמנין בזה". ופסק הרמב"ם (קדושה, הלכות איסורי ביאה פ"כ ה"א): "שנים שבאו למדינה", זה אומר; 'אני וחבירי כהן, וזה השני אומר; 'אני וחבירי כהן, 'אני אלו נאמנין, ושניהם בחזקת כהנים'. ועוד פירש"י (ע"ז סא ע"ב): "לגומלין. הנח לי – ואגמול לך כיוצא בזה". והנמק"י שם פירש: "לגומלין. שיאמר לו בעל היין; 'הנח לי לנסך – ואני אגמול לך ג"כ בכיוצא בזה... וחיישינן לגומלין, דכולן רמאין". (בנ"ש שפ"ב).

^ב **כמו שאמרו בגמ'** (גיטין לד ע"א): "גידול בר רעילא, שדר לה גיטא – לדביתהו. אול שליחא, אשכחה – דהוה יתבה ונוולה. אמר לה; הא גיטיך! אמרה ליה; זיל השתא מיהא – ותא! למחר, אול לגביה ואמר ליה. פתח ואמר; ברוך הטוב והמטיב! אביי אמר; 'ברוך הטוב והמטיב' – ולא בטל גיטא. רבא אמר; 'ברוך הטוב והמטיב' – ובטל גיטא. במאי קמיפלגי? בגילוי דעתא' בניטא – קמיפלגי, דאביי סבר; 'גלוי דעתא' בניטא – לאו מילתא היא. ורבא סבר; 'גלוי דעתא' בניטא – מילתא היא". ופירש"י: "ונוולא. אורגת: הא גיטך. הראהו לה, ולא מסרו לה; ברוך הטוב והמטיב. שלא מסרת לה; ולא בטל גיטא. ואם בא שליח זה, ומסרו לה למחר – מגורשת: גלוי דעתא. שאינו חפץ עוד בשליחות זה". ובתוס' ר"ד פירשו: "ואביי אמר... המבטל שליחות הגט – צריך שיבטל בפיו, ואם היה לבו שלם לבטל, ולא הוציא מפיו – אינו כלום, ד'דברים שבלב' – אינן דברים. הילכך, כל זמן שלא הוציא מפיו – הביטול, אע"ג שגילה דעתו – לא הוי כלום. ורבא סבר; אע"ג דק"ל ד'דברים שבלב – אינן דברים, היכא דאיכא 'גלוי דעתא' – כאילו גילה בפיו דמיי". ופסק השו"ע (אבה"ע קמא, סב): "אבל אם לא ביטלו בפירוש, אע"פ שגילה דעתו – שחפץ בביטול, כגון שאמר ליה השליח; 'לא נתתיו לה עדיין, ואמר; 'ברוך הטוב והמטיב' וכיו"ב – אינו בטל. ולא עוד, אלא אפילו היה מחזיר לרוץ אחר השליח – לבטלו, ולא הספיק להגיע אליו, עד שהגיע לידה – אינו בטל", והוסיף הרמ"א: "וכן אם אומר לשליח; 'החזר לי גט זה, ואני נותן לך גט אחר' – אינו אלא 'גלוי דעת', ואינו בטל". **ועוד אמרו בגמ'** (ב"מ נב ע"א): "הרי שירד לתוך שדה חבירו – וליקט ותרים שלא ברשות. אם חושש משום גזל – אין תרומתו תרומה, ואם לאו – תרומתו תרומה. ומנין הוא יודע אם הוא חושש משום גזל – ואם לאו? הרי שבא בעל הבית ומצאו, ואמר לו; 'כלך אצל יפות', אם נמצאו יפות מהן – תרומתו תרומה, ואם לאו – אין תרומתו תרומה. ליקטו הבעלים והוסיפו עליהן – בין כך ובין כך, תרומתו תרומה... אמר רבא; לא אמרו 'כלך אצל יפות' אלא לענין תרומה בלבד משום דמצוה הוא וניחא ליה", ופירש"י: "אם נמצאו יפות. אלמא, גלי דעתיה – דניחא ליה... : לא אמרו כלך אצל יפות. דהוי 'גלוי דעת' – אלא לענין תרומה". ופסק הרמב"ם (זרעים, הלכות תרומות פ"ד ה"א): "התורם שלא ברשות... אם בא בעה"ב וא"ל; 'כלך אצל יפות', אם היו שם יפות ממה שתרים – תרומתו תרומה, שהרי אינו מקפיד. ואם לא היו שם יפות – אין תרומתו תרומה, שלא אמר לו – אלא על דרך מיהו. ואם בא בעה"ב וליקט והוסיף, בין יש לו יפות מהן, בין אין לו – תרומתו תרומה", וכן פסק השו"ע (י"ד שלא, לא). ופירש הש"ך (ס"ק נח"ס [ומע"ז בלבוש ע"ז ס"ק לא]): "תרומתו תרומה. דכיון שיש שם יפות, והוא אומר לו 'כלך אצל יפות', משמעות לשונו – הוא גלוי דעתא, דניחא ליה במה שזה עושה, ואינו מקפיד: אין תרומתו תרומה. דכיון שאין שם יפות, והוא אומר לו 'כלך'... משמעות לשונו הוא – לשון הקפדה, כאילו מוחה בו... : ואם לקט. גילה דעתו בזה – דניחא ליה". **ועוד**

גְּמִלָאוֹת (גימלאות). בעברית המחדשת, קצבת ממון שמעניקים לזקן שפרש מעבודתו [פנסיה בלע"ז] ('המנהל' יצא לגימלאות בגיל* ששים וחמש'). אך במקורותינו – פירושו (בארמית), הַשְׁבָּת גמול על מעשה טוב או רעבי, או הסכם שותפות שווהכי.

א

אמרו בגמ' (כתובות צט ע"ב): "אמר לו לאחד – סתמא, מאי? רב הונא אמר; לאחד ולא לשנים. רב חסדא ורבב"ה דאמרי תרוייהו; לאחד ואפילו לשנים, לאחד ואפילו למאה", ופירש"י: "אמר. לשלוחו; מכור לי בית בור משדותי – לאחד? אמר לאחד סתמא. ולא פירש 'ולא לשנים', מי הוא גלוי דעתא – או לא? לאחד ואפילו לשנים. דלאו אורחיהו דאינשי – דקפדי, והאי נמי – לא קפיד, אלא אורחא לאישתעויי הכי, ואי הוה קפיד – הוה מפרש ליה 'ולא לשנים'". **ועוד אמרו בגמ'** (כתובות צז ע"א): "איבעיא להו; זבין, ולא איצטריכו ליה זוזי. הדרי זבין, או לא הדרי זבין?", ופירש"י: "זבין ולא איצטריכו ליה זוזי. מְכַר שדהו, ואנו יודעים שהיה חָפֵץ לקנות שדה פלוני או פרגמטיא* פלונית – באותן המעות: ולא איצטריכו ליה זוזי. שחזרו בהן המוכרים", וכתבו התוס' (ד"ה 'זבין'): "וכגון שגילה דעתו בשעת הַמְכָּר, דאמר; דליוון תורי – קא זבין להו. דאי שתק – הווי להו 'דברים שבלב'. וכן בפ"ב דקידושין (דף מט ע"ב) גבי ההוא גברא דזבין נכסיה – אדעתא למיסק לארעא דישראל, התם נמי – בְּדִלְגָּל דעתיה. ויש דברים, שאינו מועיל בהם גילוי דעת – עד שיתנה, כגון אם היה מוכר מלבושיו אדעתא למיסק לארץ ישראל, דזהו דבר שאין גילוי למכור – אדעתא דהכי, התם – ודאי אין מועיל גילוי דעת, שאם לא תאמר כן, מעכשיו – אין צריך לשום תנאי, אלא גילוי דעת בעלמא, ובכל מקום, בעינן דומיא דתנאי בני גר ובני ראובן – תנאי כפול. אלא ודאי, גילוי דעת במילתא שאין גיליות לעשות כן – לא מהני עד שיתנה. ויש דברים, שאפילו גילוי דעת – אין צריך, כגון שטר מְכַרְחַת דלעיל פרק האשה (כתובות עט ע"א) וכו". וכ"כ הרא"ש (ב"ב פ"ח מח): "ושלשה חילוקים יש בענין ממון; יש דברים שהדעת מכרעת כל כך – דאולין בתר אומדנא דרעת, ואפילו גילוי דעתא – לא בעי, כגון; שטר מברחה, ובמתנת שכיב מרע – ובידוע שבנו קיים, והכותב כל נכסיו לאשתו. ויש דברים דבעי גלוי דעתא, כי ההיא דזבין נכסיה אדעתא למיסק לארעא דישראל, דאם לא גילה בדעתו – אמרינן 'דברים שבלב אינם דברים', ומיהו סני בגילוי דעת ואפילו תנאי לא בעי. אבל בכל שאר מילי דבעינן תנאי – בעי תנאי כפול וכו'". **ועוד שנו במשנה** (ב"מ פ"ג מ"ז): "המפקיד מעות אצל שולחני, אם צוררין – לא ישתמש בהן", ואמרו בגמ' (מג ע"א): "משום דצוררין – לא ישתמש בהן?!", ופירש"י: "משום דצוררין וכו'. בתמיה; ומה גילוי דעת יש כאן – שאין חָפֵץ שישתמש בהם? מאחר שאם הן מותרין – קאמרת 'ישתמש בהן', דהמפקיד אצלו – יודע שהוא צריך תדיר למעות, 'צוררין' – נמי ישתמש, דדרך כל אדם – לצור מעותיו". ומה שכתב הרמב"ם (קנין, הלכות מכירה פ"ח ח"ג): "אם מסר מודעא – קודם הַמְכָּנָה, אע"פ שאינו אנוס – הרי הַמְכָּנָה בטילה, שאין הולכין במתנה – אלא אחר גילוי דעת הנותן, שאם אינו רוצה בכל לבו להקנות – לא קנה המקבל מתנה", אין כאן פירוש 'גילוי דעת' של מסירת מודעה – שהוא כהכרזה פומבית, הגם שהיא בפני שני עדים. אלא פירוש 'גילוי דעת', הוא מעשה מוקדם – המגלה על המעשה המאוחר, ובדבר"כ עושה זאת בסתר מאימת האונס [ורק מעמיד שני עדים לראייה]. וכן מש"כ בב"י (נ"ד סו"ס רכח): "והנה, קרובי הבחור רוצים גילוי דעת החכמים – שיתירוהו לאחר נתינת הנגם, שאלמלא כן – לא היה מנרש, ולפיכך, יש לחוש שמא אחר נתינת הנגם – לא ימצאו פתח או חרטה שיספקין להתירו, ונמצא זה אומר 'אילו הייתי יודע שכן הוא, אפילו נותנין לי כל ממון שבעולם' – לא הייתי מנרש, ונמצא גם כן בל", פירוש 'גילוי דעת החכמים', שהיו החכמים שותקים ולא הבטיחוהו שיתירו לו הנדר לאחר נתינת הנגם, ולכן רצו קרוביו שיגלו את דעתם – ויבטיחוהו שיתירוהו לאחר מכן [אב"ד].

⁸⁰ **כמו שכתב הב"י** (נ"ד סיט): "ורבינו כתב בשם הרא"ש – כפירוש רש"י, ואנו, לא מצאתי בדברי הרא"ש – גילוי דעת בזה". וכמש"כ בכס"מ (נזיקין, הלכות נזקי ממון פ"ג ה"ב): "איני רואה שום גילוי דעת בדברי רבינו, לומר מה שפירש בו הרב המגיד, שדברי רבינו – סתומים הם, וסובלים אי זה פירוש משני הפירושים". **וכן מצאנו** בפתחי תשובה (נ"ד רנב סק"ה): "מ"מ מאחר שלא מצינו בדברי שום אחד מהאחרונים, שום גילוי דעת שבזמנינו ישתנה הדין – מדין הגמרא, מסתמא גם בזמנינו – צריכין להעריך דמיו, כמה היה שוה למכור בשוק שמוכרים שם עבדים". 909 ומה שמוסרים גילוי דעת ומודעא בהתרת נדרים כמנהג הספרדים בימים נוראים, פירושו הוא שעושים עכשיו גילוי דעת כדיבור לבטל את המעשה המפורש שיעשו בעתיד.

²² **ככתוב** (ישעיה נט, יח): "כַּעַל גְּמִלוֹת כַּעַל יִשְׁלֵם, זֶמְזָה לְצָרָיו, גְּמוּל לְאִיָּים, גְּמוּל יִשְׁלֵם", ותרגם יב"ע: "מְרִי גְּמִלָּא הוּא גְּמִלָּא יִשְׁלֵם, פּוֹרְעָנוּתָא לְסִנְאוּהִי, גְּמִלָּא לְכַעְלִי דְּבִבּוּהִי, לְנִנְוֹתָא גְּמִלָּא

גִּרְעוֹן (גירעון). בעברית המחדשת, מצב הפסד כספי, שההוצאות מרובות על ההכנסות [דפיציט' בלע"ז]. אך במקורותינו – פירוש, הפחתה וחסרון^{כד}. ובדיני ממונות – פירוש, פדיית נכסי דלא נידיי [ע"י עצמן], בדרך של ניכוי והפחתת החוב – במקום תשלום המגיע לפודהיה.

א **יְשָׁלֵם**. וביאר המלבי"ם: "יש הבדל בין גמול' ותשלומין, התשלומין – הם לפי המעשה, ומציין רק שילום הפעולה – כאשר עשה כן ושלם, ואינו מציין איזה התפעלות אהבה או שנאה, רצון או כעס – בין המשלם למקבל התשלום. אבל הגמול, מציין התפעלות שהתפעל הגומל – בפעולה ההיא, מסכת מעשה הנגמל, באהבה או בשנאה או ברצון או בכעס, שלפי התפעלות הזאת – ימורד אל חיקו, טוב או רע". **וכן כתוב** (ירמיה נא, ו): **"כִּי עַתָּה נִקְמָה הִיא לָהּ, גְּמוּלָה הוּא מִשְׁלָם לָהּ"**, ותרגם יב"ע: **"אֲרִי עֵדן פּוֹרְעָנוּתָא הִיא קָדָם ה', נִמְלָא הוּא מִשְׁלָם לָהּ"**. ופירש המצ"ד: **"עתה באה העת לעשות נקמה בבבל, ולשלם לה גמול הרעה"**.

כ **כְּמוֹ שֶׁאִמְרוּ בְּגִמ'** (מרק' יא ע"ב): **"מורין בריה דרבין, ומר בריה דרב אחא בריה דרבה, הוה להו ההוא גמלא דתורא – בהדי הדדי. איתרעא ביה מילתא במר בריה דרב אחא בריה דרבא – ופסקיה לגמליה, ופירש'": "גמלא. צמד בקר – בין שניהם, שור אחד – לזה, ושור אחד – לזה: איתרע ביה מילתא. אבלות: פסקיה לגמליה. הפסיק שורו מן הצמד, ולא שְׁלַחוּ לחרוש בשדה, לפי שהיה אָבֵל, ומצוה על שביית בהמתו מדרבנן"**. והרא"ש (פ"ב ה) כתב: **"מורין בריה דרבין וכו', עבוד גמלא בהדי הדדי, פי' שני שוורים חיברו יחד לצמד אחד"**. וכן הגירסא בחידושי הר"ן: **"הוה להו גמלא בהדי הדדי. פי' צמד בקר כדי להשתכר בהן בחרישה או לעגלות"**. וכ"ה בספר האשכול (מהדורת נחא"ש, הלכות מר"ק ואבלות מד): **"בירושלמי; שני אחים, שני שותפים, שני חנונים, שאירע לאחד מהם – דבר, נועלים חנותם. ובבבלי; מורין ומר בריה דריא עביד גמלא בהדדי, פי' היה להם צמד בקר לחרוש בְּיָחֵדוּ בשדה. איתרע מלתא במר ברדר"א ופסקי לגמלא, פי' לא שלח שורו"**. והערות (ערך גמל ד') פירש: **"פירוש, צמד בקר"**. ומוה"ע הוסיף: **"פי' בל"ר, זוג וצמד"**. והרמב"ן פירש: **"פסקיה לגמליה, פי' בשלו ולא נתן רשות לשותפו להשכירו ולעשות בו מלאכה כל ימי אבלו"**. 909 ר"ף ב"י ע"ב "ואי מפסיק נהרא וכו'.

כד **כְּמוֹ שֶׁמִּצְאָנוּ בְּזוה"ק** (ח"ג אמור קא ע"ב): **"ועל דא, כל ישראל אינן חמאין – שדיין לגויה, והוא קביל לון, וישתאבון בגויה. מ"מ? בגין דאיהו 'חמא'ה אקרי. מאי 'חמא'ה? גרעונא, ועל דא הוא גרעונא דכולא, ונטל גרעונא דגופא ודנפשא"** (וביאר המתמ"ד: **"ועל כן, כל אותם החמאים של בני ישראל – משליכים בתוכו, והוא מקבל אותם, ונשאבים ונבלעים בתוכו. מהו המעס? לפי שהמצולות ים – נקרא 'חמא'ה. מה פירוש? ואמר 'גרעונא' – לשון חסרון. ועל כן הוא מקבל הגרעון והחסרון של כל, דהיינו הוא לוקח הגרעון דהיינו העונות שעשו הגוף והנפש"**). **ועוד בזה"ח** (מדרש הנעלם בראשית, סוף פרשת ד' יב ע"ב): **"וכך אין ראוי לאדם לְשַׁבֵּחַ הדבר – עד סיומו, שמא יִמָּצֵא בו גרעון – ויתבדה ויִאָּחַז בדבריו"**. **ועוד בפירש"י** (בראשית ג, ג): **"ולא תגוע בו. הוסיפה על הציווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר (משלי ה, ו) 'אל תוסף על דבריו'"**. **ועוד בפירוש הראב"ע** (שמות ד, יד): **"ודבר זה אין גרעון למשה – רק מעלה גדולה, כי אהרן – יהיה דומה לפה שיוציא דבור הנשמה שאינה נראית... והנה ידמה משה כמעלת המלאך"**. **ועה"פ** (איוב לו, ז): **"לֹא-יָרַע מִצְדִּיק עֵינָיו"**, ת"י: **"לֹא יִמָּנַע מִצְדִּיקָא עֵינֵיהּ"**, ופירש המצ"צ: **"לֹא יִגְרַע. מלשון גרעון"**. **ועוד מצאנו בתוס' (ב"ב קנב ע"ב, ד"ה 'מתנת שכיב מרע'):** **"אבל אם מת – אינו חוזר, ואע"ג דליכא קנין בשטר, מ"מ היה לנו לחשוב לשמואל – גרעון כת, דהא אפילו לרב דאית ליה דקנין בשטר הוי ייפוי כח*, היה סבור כאן – שהוא גרעון כח שיוכל לחזור בו אם עמד, כל שכן שמואל שסובר לעיל דקנין בשטר – גרעון כח, שהיה לו לסבור גם כאן – גרעון כח יותר ממה שהוא סבור לעיל, ואפילו לא עמד – יחזור בו וכו'"**. וכן בתוס' (תורות ד ע"א, ד"ה קרי ביה): **"ואמר בירושלמי, דאיכא דאמר 'גורעין ודורשין מתחלת פרשה לסופה'... וכן בכל דוכתי, גורעין ומסיפין ודורשין – משום דוחקא דקרא... וכי כתב קרא, צריך ליישב המקרא ע"י גרעון ותוספת"**. **ועוד ברמב"ם** (מדע, הלכות יסודי התורה פ"ט ה"א): **"דבר ברור ומפורש בתורה, שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים, אין לה לא שינוי ולא גרעון ולא תוספת"**.

כה **כְּמוֹ שֶׁשָּׂנוּ בַּמִּשְׁנָה** (קידושין פ"א מ"ב): **"עבד עברי... וקונה את עצמו; בשנים, וביובל, ובגרעון כסף, ופירש"י (יד ע"ב): "בגרעון כסף. פודה את עצמו, ומְגַרֵעַ לוֹ אֲדוֹנּוֹ מִפְּדוּיּוֹ – דְּמִי שֶׁיַּעֲבֹד הַשָּׁנִים שֶׁעָבְרוּ, והכל – לפי חשבון דְּמִי מְקַנְתּוֹ, כדכתיב (ויקרא כה, ג) 'וְהָיָה כֶּסֶף מִמִּכְרוֹ בַּמִּסְפָּר שָׁנִים', קָנָא כֶּשֶׁשׁ**

מנים, ועתיד לצאת בסוף שש, נמצא קונה עבודת כל שנה – במנה". והמאירי פירש: "וכן יוצא בנרעון כסף, שאם יש לו כמה לפדות את עצמו, מחשב עם רבו – כמה עולה קנינו לשנה, הן לישש שנים – למכרוהו בית דין, הן לשני תנאו – למוכר עצמו. ומחשב כמה שנים עבד, ונותן לו – לפי הנשאר. כיצד? מכרוהו ב"ד – בששים דינרים, או מכר עצמו – לעשר שנים, מְנַרַע שְׁמוֹנֶה דינרין בכל שנה – לחשבון שנים שְׁעָבַד, ונותן לו – הנשאר". והתבאר בגמ' (קידושין טז ע"א): "בנרעון כסף: אמר חזקיה; דאמר קרא (שמות כא, ח) 'וְהִפְדִּיתָ' – מלמד שְׁמִנְרַע פְּדִיוֹנָה וּיוֹצֵאתָ. תנא; וקונה את עצמו – בכסף, ובשוה כסף, ובשטר. בשלמא כסף – דכתיב (ויקרא כה, נא) 'מִכְסָף מִקְנֶתוֹ'. שוה כסף נמי – 'שִׁיב גְּאוֹלֶתוֹ' אמר רחמנא, לרבות שוה כסף – בכסף. אלא האי שטר – היכי דמי? אילימא דכתב ליה שטרא אֲדָמְיָה – היינו 'כסף', אלא שיחרור – 'שטר' למה ליה? לימא ליה באפי תרי זיל! א"נ, באפי בי דינא זיל! אמר רבא; ואת אומרת, עבד עברי – גופו קנוי, והרב שמחל על גרעונו – אין גרעונו מחול, ופירש"י: "למה לי שטר. הא אין גופו קנוי – אלא חוב ממון עבודת שש שנים שיש עליו: נימא ליה באפי תרי זיל. לית לי עלך מידי – ונפטר: גופו קנוי. עד שיגיעו ימי חיפוש, ולפיכך הרב שמחל על גרעונו – אינו מחול, וצריך שחרור, ואם לאו – חוזר ומשתעבד בו אם יצא, דלא שייך בו – מחילת ממון, אלא לשון שחרור". והתבאר בתוספתא (קידושין פ"א ה"א): "איוהו גרעון כסף? רצה לפדות את עצמו בתוך השנים האלו, מחשב את המעות ואת השנים – ונותן לרבו, מפני שיד העבד על העליונה, וביאר המנח"ב: "איוהו גרעון כסף. דְּעָבַד עברי – יוצא מן רבו בנרעון כסף: בתוך השנים האלו. בתוך שש – שהעבד נמכר לישש: מחשב את המעות. כמה נתן רבו – לישש שנים, וכמה שנים צריך לעבוד – ונותן לו לפי ערך המעות והשנים: מפני שיד העבד על העליונה. תמיד ידו על העליונה, אם השביח ועמד במאתים – נותן כפי דמיו שנתן רבו, והיינו מאה. אם נתן רבו מאה, והכסף ועמד על חמשים וכו'". והחז"י פירש: "רצה לפדות את עצמו. אם העבד רוצה, או הוא יוצא בנרעון כסף, אפילו בעל כרחו של האדון: מחשב את המעות ואת השנים. כגון שנמכר בששים דינרים – לישש שנים, וְעָבַד ארבע שנים, ומצאה ידו להנאל – ה"ז נותן עשרים דינרים, ויוצא לחירות: ונותן לרבו. בעל כרחו... מפני שיד העבד על העליונה. לצאת בנרעון כסף, אפילו בעל כורחיה דאדון". ופסק הרמב"ם (קנין, הלכות עבדים פ"ב ה"ט - ה"א): "כל עבד עברי או עבריה, שיצא בנרעון כסף – והבריא והוסיפו דמיו, או נשחף* – ופחתו דמיו, מחשבין לו – להקל עליו. כיצד? הרי שנמכר במאה, והרי הוא עתה שוה מאתים – אינו מחשב עם אדוניו, אלא לפי מאה. נמכר במאתים, וה"ה שוה מאה – מחשב עמו ע"פ השנים הנותרות לפי מאה: הרב שמחל לעבד על הכסף שנשאר לו לעבוד כנגדו – אינו מחול, עד שיכתוב לו שטר שחרור. כיצד? הרי שקנהו בששים ועבד שנה או שנתים, ואמר לו; 'שאר הדמים – מחולין לך, לך לדרבך' – לא נפטר מְשַׁעְבְּדוֹ עד שיכתוב לו שטר". ושינוי במשנה (ערכין פ"ט מ"ז): "בתי החצרים, נותנין להם כח יפה... שבשדות... ויוצאים ביוכל ובגרעון כסף כשדות". ופירש"י (לג ע"א): "ובגרעון כסף. שמנכה לו חלוקה לפי שנים ששהו בידו כשדות דכתיב (ויקרא כה, כז) 'וְזָשִׁיב אֶת שְׁנֵי מִמְכְּרוֹ וְגו'... ובגרעון כסף. אם בא לגאלם קודם היובל". ועוד אמרו בגמ' (ב"מ קד ע"ב): "ר"י בן קרחא אומר; המלוה את חבירו – לא ימשכנו יותר מחובו, שכך כותב לו; 'תשלומתא דאית לך עלי, כל קבל דיכין'. מעמא – דכתב ליה הכי, הא אי לא כתב ליה הכי – לא קניא, והא א"ר יוחנן; מְשַׁכְּנוּ, והשיב לו את המשכון, ומת – שומטו מעל גבי בניו. אהני כתיבה – לגרעון", ופירש"י: "לא ימשכנו. ע"י שליח ב"ד – במשכון שהוא יתר על חובו: שכך הוא כותב לו תשלומתא וכו'. אם משיב לו את העבוס לזמן מרובה, שמיין את המשכון... ואם מְשַׁכְּנוּ יותר על חובו, נמצא גובה שלא כדין: טעמא וכו'. כלומר, למה ליה למכתב ליה? והאר"י; מְשַׁכְּנוּ וכו', דכיון דְּמְשַׁכְּנִיה – קנייה כי ידיה לגובינא: אהני כתיבה לגרעון. השמר מועיל – לְפָחוֹת דמיו, אם יפחתו דמי המשכון שנשתמש בו הַלְוָה – יִפְרָע משאר נכסיו, ככל הכתוב בשטר". ור"ח פירש: "פירוש, לעולם בין כתב לו הכי וּמְשַׁכְּנוּ – המשכון כפירעון הוא, מיהו אם כתב לו הכי... כיון שאין לו לְמְשַׁכְּנוּ יתר מחובו, ומְשַׁכְּנוּ כנגד חובו מְכוּן, ועכשיו גרע מאותה השומא – גרע לְמָלְוָה, וזה הוא פירש: "אהני כתיבה לגרעון". ואם לא כתב לו כך – וּמְשַׁכְּנוּ, אע"פ שבמקום פירעון – עומד, וזה גרע עד שיחליטנו לו מְלָוָה – ברשות לָוֶה גרע". והרשב"א פירש: "אהני כתיבה לגרעון, פירוש, אהני ליה לְלָוֶה האי כתיבא – נמי לגרעון, כי היכי דמהני ליה האי לישנא – שלא ימשכנו יותר מחובו, הכי (נמין) מהניא ליה – שאם נפחת המשכון בחזרתו ובתשמישו ביד הַלְוָה –

דימוס (דימוס). בעברית המחדשת, אדם שסיים עבודתו בגיל* מבוגר, ופרש מתפקידו [אך עדיין מתייעצים עמו ושומעים את דעתו בעלת הנסיון] (השושופט בדימוס). (וראה עוד לעיל בפרק זה, ערך 'גמלאות'). אך במקורותינו – פירוש, פטור מזהדין (ומלת 'דימוס' - פירושה, רחמים וחסד, או שם אליל המשפט היווני)¹², או דבר

א

שאינו חייב לשלם, לפי שכבר נפרע כל חובו – משעת משכנו, וכשואל בנד מחבירו – דמי, שאם פחת דרך תשמישו – שאינו חייב.

¹² **כמו שאמרו בגמ'** (ע"ז טז ע"ב): "כשנתפס ר"א למינות, העלהו לגרדום לידון. אמר לו אותו הגמון; וכן שכמותך – יעסוק בדברים בטלים הללו?! אמר לו; נאמן עלי הדיין. כסבור אותו הגמון – עליו הוא אומר, והוא לא אמר – אלא כנגד אביו שבשמים. אמר לו; הואיל והאמנתי עליך – דימוס, פטור אתה!", ופירש: "למינות. מינין תפסוהו – לכופו לעבודת כוכבים; עליו (הוא) אומר. כלומר, הדין עמך – דברים בטילין הן; והוא לא אמר כן. אלא 'נאמן עלי הדיין האמת, שבאמת דני – ליתן לי צרה, שפשעתי לקוני; האמנתי. במה שדנתי עליך: דימוס פטור אתה. דימוס היא היתה שם יראתו – ונשבע בה". והתוס' (ד"ה 'דימוס') פירשו: "דימוס. פירוש, ברחמי עבודת כוכבים שלו – נשבע. כי 'דימוס' – לשון רחמים הוא, כדאמרינן בירושלמי דשביעית (פ"ט ה"א) במעשה דרשב"; אחר דנפק מן מערתא, חמא חד – צד עופות, שמע בת קלא כד הוה אמרה; 'דימוס הוה פסגה, פ' היה העוף נמלט מן הפת. וכד הוה אמרה; ספיקולא – הוה מתצדא, פ' הוה מתלכדא* בפת. 'קולא' – הוא תרגום של פת. אלמא משמע, 'דימוס' – הוא לשון רחמים. ושמעת מן הדא, אפילו ציפורא קלילא – מבלעדי שמיא לא מתצדא, כל שכן בר איניש". והערוך (ערך 'דימוס ב') פירש: "דימוס פטור אתה" – פירוש, בשבועה, ועוד פירש הערוך (בערך 'דמס ז'): "חמא חד צייד וכו'. אמרה מן שמיא דימוס... פירוש דימוס – הנציל". ומוה"ע הוסיף (בערך 'דמס ב'): "פ' בל", מין שבועה שהפרקליט* נשבע לפטור איש חייב מיתה, ועוד הוסיף (בערך 'דמס ז'): "פירוש בל", נמחל ונסלח". והמעריך (שם) פירש: "יצא בדימוס – בפטור". וביאר מהר"ץ חיות (בהקדמת אמרי בינה), שהוא שם אלילת המשפט היוונית. **ועוד אמרו** בתלמוד ירושלמי (ברכות פ"ט ה"ה): "בנוהג שבועולם, מלך בשר ודם – יושב ודן, כשהוא נותן דימוס – הכל מקלסין אותו, וכשהוא נותן ספקולה – הכל מרגנים אחריו, למה ששטף בדינו. אבל הקב"ה – אינו כן, אלא ואתה מרום לעולם ה' – לעולם ידך על עליונה", ופירש הפנ"מ: "ידך על העליונה. בין לדין בין לרחמים: נותן דימוס. רחמים: ספקולה. גזר דין". **ועוד אמרו במדרש** (ויק"ר כט, א): "בזרש השביעי באזר לוזרש... ביום ראש השנה; בשעה ראשונה – עלה במחשבה וכו'... בתשיעי – נצטוה, בעשירי – עבר, באחד עשר – נידון, בשנים עשר – יצא בדימוס. אמר הקב"ה לאדם; זה סימן לבניך, כשם שעמדת לפניך – היום הזה, ויצאת בדימוס – כך עתידין בניך לעמוד לפני בדין ביום הזה, ויוצאין לפניך בדימוס, ופירש המת"כ: "בדימוס. פירש הערוך; גזר דין של חסד". ומזה"ו פירש: "פירש במוסף ערוך; נמחל ונסלח". ויפה ענף פירש: "בדימוס. בהצלה, שאע"פ שנמרד מגן עדן – נהג עמו מדת רחמים, שלא מת מיד, אלא נתן לו יום אחד משלו". וכ"פ בפירוש סידור התפילה לרוקח (צו, ברכות ההפטרות): "ויצאת בדימוס. פירוש, ברחמים". והר"ד אבודרהם (סדר תפילות ר"ה, היום הר"ה) פירש: "ופ' בדימוס – חפשי מן העונות". וכן במדרש שוח"ט (תהלים לא): "אמר ריב"ל; לעתיד, הקב"ה דן את ישראל – ומיזן, ונותן לצדיקים – דימוס שייכנסו לגן עדן, ומכנים את הרשעים לגיהנם". ופירש הרא"מ פאדווא: "דימוס. הוא פסק דין לטובה". **ולפעמים** משמש לשון 'דימוס' – לעצם העמידה בדין, אף אם נתחייב, כמו שאמרו במדרש (ש"מ"ר ב, ב): "משל למלך שהיה לו פרדס*, ובנה בו מגדל גבוה. וצוה המלך, שיתנו לתוכו פועלים – שיהיו עוסקים במלאכתו. אמר המלך; כל מי שמתכשר במלאכתו – יטול שכרו משלם, וכל מי שמתעצל במלאכתו – ינתן בדימוס. המלך – זה מלך מלכי המלכים, והפרדס – זה העולם, שנתן הקב"ה לישראל בתוכו – לשמור התורה, והתנה עמהם ואמר; מי שהוא שומר את התורה – הרי גן עדן לפניו, ומי שאינו משמרה – הרי גיהנם". ופירש המת"כ: "בדימוס. בדין, ויטול עונשו". והיפה ענף פירש: "יותן בדימוס. פירוש, בבית האסורין... הכא דמירי על הנפש וכדקאמר בנמשל הרי גיהנם. קשה, מ"מ ודימה? זה לנתינה בסוהר? ואלו היינו מודים לפשט דברי הרמב"ם שעונש הנפש וניהנם הנזכר בה אינו אלא קצורה מהשני מושכלותיה היה נכון לומר שע"כ היה למשל הנתינה בדימוס כי אין ענשה אלא היותה עצורה מעלות למרום שבתה. אבל מאחר שהדעת ההיא מוקצה מחמת איסור ואין ראוי ליחס* להרמב"ם דעת זו... אלא שפירש גיהנם – אש כמשמעו ראוי

חפשי, או שורת לבנים בבנין, או המון וצבא אנשים (הולכים בשורות מסודרות כלבנים)ט, או שר צבא הממונה עליהם.

א

לדעת מה טעם המשל הזה... ואין לומר דס"ל שאין עיקר השכר והעונש רק בעולם התחיה ואין צער ניהנם לנפש בעולם הנשמות בתורת עונש אלא בדרך מחרה ולבן והיא נשמרת לעולם התחיה ושם תענש בהיותה עם הגוף יחדיו... ולכן אמר כאן שהיא כחבושה בסוהר עד עת קץ. והא מדקאמר ב'מסתכר במלאכתו' - 'יטול שכרו משלם' משמע דס"ל דגן עדן שהוא אחר המות הוא נ"כ בתורת שכר. וי"ל, שלפי שהיותר קשה אל הדעת בעונש הנפש בניהנם... צ"ל שהיא נקשרה בגלגל האש ומשם נאחזת בנהר דינור וכדפי הרמב"ם בשער הגמול, לכן אמר שהיא כנתונה במאסר בניהנם. והרש"ש כתב: "עייני מת"כ. ומוזה קצת סתירה לפירוש התוס' בעבודת כוכבים מו ע"ב ד"ה דימוס (שפירושו 'רחמים בדין'). אכן בריש פרשת קדושים במדרש עצמו, משמע כפירושם, ע"ש (כאן לעיל). וכ"מ באמור ר"פ כט". וכן איתא בזוה"ק (ח"א, בשלח נה ע"א): "ואחמי ליה - דוכתיה דארם בנגתא דערן, וחמא דאלמלי נמיר אדם פקודא דא - יכיל לקיימא תדירא, ולמהוי תדירא תמן, הוא לא נמר פקודא דמאריה - נפק בדימוס ואתענש" (וביאר המתמ"ד: "והראה לו מקומו של אדם בנן ערן, וחופתו ומעלתו - קודם שהמא. וראה, שאם אדם היה שומר מצוה זו [של עץ הדעת] - היה יכול להיות תמיד, ולהיות תמיד בנן ערן - כאחד ממלאכי השרת. אבל הוא לא שמר מצוה קטנה, ועייני יצא להשפט לפני דין העליון, ונתחייב בדין - ונענש").

^ט כמו שאמרו במדרש (מכילתא יתרו סוף פרשה ה. וכן בילק"ש יתרו רפ): "מפני מה לא נתנה תורה בא"י? ...שלא להטיל מחלוקת בין השבטים; שלא יהא זה אומר 'בארצי נתנה', וזה אומר 'בארצי נתנה', לפיכך - נתנה במדבר, דימוס בפרהסיא במקום הפקר". ופירש בממ"ק ובמ"ק: "דימוס. חפשי לכל".

^כ כמו שאמרו בגמ' (שבת קב ע"ב): "אמר שמואל; המצדד את האבן - חייב. מיתביב; 'אחד נותן את האבן, ואחד נותן את הטיט' - הנותן את הטיט חייב. וליטעמך - אימא סיפא; 'רבי יוסי אומר; ואפילו העלה והניח ע"ג דימוס של אבנים - חייב. אלא תלתא בנייני הוו; תתא, מצינא, ועילא. תתא - בעי צדודי ועפרא, מצינא - בעי נמי מינא, עילא - בהנחה בעלמא", ופירש": "המצדד את האבן. מושיבה ומצדדה, עד שמתיישבת בקרקעית יסוד הבנין - יפה, מתוך שהוא מצדדה - הוא מבינה תחתיה, ומושיבה בארץ - חייב, ואפילו לא נתן טיט - הוי בונה כל שהוא, דיש מקיימין כן - בלא טיט: הנותן את הטיט - חייב. אבל הנותן האבן - פטור: דימוס. שורת אבני חומה. אלמא, בהנחה בעלמא - חייב, ואפילו לא צידד, ועדיפא הא - מדרשמואל: אלא. לאו קושיא, תלתא בנייני - הוי: תתא. יסוד החומה - תחתית, שמושיבין אבנים - על הארץ, בלא טיט - בצדודי, ועפר כל עצמו - אינו אלא לצדד את האבן, שתשב ב'שורה, ולא תתא - לכאן ולכאן, ויהא עפר - סביב לה לסומכה. ובההוא - אמר שמואל מילתיה, וברייטא - במצינא; כל הבנין כולו, ש'מן היסוד עד שורה העליונה - בעי נמי מינא עם הצידוד: עילאה. דימוס העליון, שאין על גביו עוד דימוס - אינו חושש אם נוטה האבן לצד אחד, הלכך - בהנחה בעלמא סגי, והוא מילתא דרבי יוסי". והמאירי פירש: "המצדד את האבן. ר"ל, שמושיבה בקרקע יסוד הבנין, במקום הראוי לה - חייב משום מכה בפמיש, שמתוך שהוא מצדדה - מבינה ומיישבה בקרקע, להיות יושבת שם לעולם, והוא גמר הענין - לאותה האבן. ואפילו לא נתן שם טיט, שבנין [התחתון] של יסוד - נזהגין היו קצתם, להניחם בלא טיט - אלא בצרורות ועפר. ואם היה בבנין האמצעי, אין נתינת האבן או צרורות מקייב - אלא נתינת הטיט... ובבנין העליון, ר"ל כשנשלמה הכותל - בהנחת האבן לבד הוא חייב, אף בלא טיט, שכן היה מנהגם, להניח דימוס של אבנים, ר"ל [אבנים] כבדות על שטח הכותל - הנחה בעלמא בלא טיט". וכן אמרו בגמ' (סוטה מד ע"א): "ואלו שאין חוזרין; הבונה בית"שער אכסדרה ומרפסת: תנא; אם הוסיף בו דימוס אחד - חוזר, ופירש": "דימוס. שורה של אבנים, או בנובה או בעובי - תו לא הוי על מכונן, וקרינא ביה 'חדש'". ועוד אמרו בגמ' (ב"מ קיח ע"א): "הבנאי שמסר לאדריכל - אדריכל חייב. ואם הניח אבן על הדימוס, והזיקה - כולן חייבין לשלם", ופירש": "אדריכל. הוא אבי האומנין, שהוא מדקדק בהנחת האבן לצדדה על מושבה כשורה - שלא תמיש ולא תתה, ולא תהא בולטת חוץ לדימוס: חייב. זה שהיא בידו - חייב בנזק, אם תפול מידו ותזיק את אחרים... כולן. אלו שהיו שותפין במלאכה אחת, ומשהניחו אבן על הדימוס - היא שורת הבנין, נפלה והזיקה, הואיל ולא כחו דאדריכל הוא - שלאחר שהניחה נפלה... שכולן שותפין בדבר, ועליהן המלאכה לעשות, וקיבלו אחריות הנזק יחד". והערך (עוד 'דמוס א') פירש: "פנהרין מח ע"א; 'ת"ש; נפש שבנאו לשום חי - מותר בהנאה. הוסיף בו דימוס אחד לשם מת - אסור... פירוש, נדבך, ומוה"ע הוסיף: 'פירוש דימוס בלי', יסוד ובסיס הבנין. וגם נקרא כן; סדר לבנים ואבנים לבנות". ופסק השו"ע (י"ד שסד, א): "והא דקבר של בנין אסור לעולם, דוקא שבנאו לשם מת, ונתנו בו אפילו על דעת לפנותו... ואם לא בנאו

דְּרָכֹן. בעברית המחדשת, תעודת מסע [פֶּסְפּוֹקֵט בלע"ז]^{לא}. אך במקורותינו, הוא שם מטבע זהב^{לב}.

^א לשמו, ונתנהו בתוכו, והוסיף בו דימוס לשמו – כולו אסור, אפילו לאחר שפינהו... ואם מכיר הדימוס שהוסיף לשמו – מסירו, והוא לבדו – אסור, ושאר הקבר – מותר, ופירש המפרש שם: "דימוס, פי' נדבך, והוא שורת בנין החומה".

^{כט} **כמו שאמרו במדרש** (בר ר, ד): "משל למלך שהיו לו שני אפטרופין; אחד שולט בעיר, ואחד שולט במדינה. אמר המלך; הואיל ומיעט עצמו זה – להיות שולט בעיר, גזור אני עליו; בשעה שהוא יוצא – תהא כל אוכלוסא יוצאה עמו, ובשעה שהוא נכנס – תהא כולי ודימוס נכנסה עמו", ופירש בפירוש רש"י: "כולי ודימוס. בול המון ודימוס שורה של חיילות". ומת"כ פירש: "כולי ודימוס. פי' הערוך; חיילות". ומהרז"ו פירש: "ס"א, כולי – עשירים". ומוה"ע (ערך דמס ג) פירש: "פירוש בל"י, המון העם".

^ל **כמו שאמרו במדרש** (בר ר, ג): "משל למדינה שהיתה מסתפקת מן החמרין, והיו שואלין אלו לאלו; מה שְּכָרוֹן/שְּכָרָן נעשה במדינה היום?... למי היה לו לשאול? לא לבני המדינה שהיו עסוקין בדימוסה של מדינה!?", ופירש בפירוש רש"י: "בדימוסי של מדינה. האיש הממונה על המדינה שאינו זו מן המדינה ועוסק בבנינה ובצרכיה. ס"א, בסדר המדינה". ומת"כ פירש: "בדימוסה. פירש"י והערוך; בסדר* המדינה ומנהגם לקבוע שער התבואה על נכון". **ועוד אמרו במדרש** (שמ"ר בא טו, יז): "משל לעץ נאה, שהיה נתון בבית המרחץ. נכנס פוסביטוס לרחוץ – הוא וכל עבדיו... בא השלטון וכרע לפניו, וכן דוכוס, וכן אפרכוס, וכן הפופיסטון, וכן הלגינות, וכן דימוס, וכן כולם (וגירסת היפ"ת: "וכן בוליא"). ופירש המת"כ: "דימוס. ג"כ שמות של שלמונים". ונלע"ד שהוא שם השר הממונה על הלגינות ההולכים בשורות כדימוס (אב"ד).

^{לא} (חידוש 'ממשלתי').

^{לב} **ככתוב** (עזרא ח, כז): "וּכְפָרִי זָהָב עֲשִׂירִים לְאַדְרָכָנִים אֶלֶף", ופירש"י: "לאדרכונים. מין מטבע, אלף דרכונים היו בעשרים כְּפָרִי זהב הללו". וראב"ע פירש: "לאדרכונים. האלף – נוסף". ומצ"צ פירש: "לאדרכונים. שם מטבע ידוע אצלם". **ועוד כתוב** שם (עזרא ג, טט): "וְנָתַנוּ לְאוֹצֵר הַמִּלְאָכָה זָהָב דְּרָכְמוֹנִים שִׁשְׁרִבָּאוֹת וְאַלֶּף", ופירש"י: "שם מטבע של זהב". ושינוי במשנה (ב"ב קסה ע"ב): "אין פחות משתים דרכונות", ופירש הרשב"ם: "בלע"ז קיננו"ש (תרגם אל"ר: [קויניול'ש] פרוטות, מטבעות קטנות), והם דרכמונות (צ"ל 'דרכמונים' [אב"ד]) שבספר עזרא (ב, טט)". וכ"כ האו"ז (פסקי ב"ב רגז): "פי' דרכונות, שם מטבע אחד – נקרא 'דרכון', והם דרכמונות שבספר עזרא". וכ"כ הכפ"פ (פרק טז): "הוא שני סלעים, וכדאיתא פרק גט פשוט (ב"ב קסה ע"ב) גבי 'דרכונות דאינון', ונמחק אין פחות משנים, וכן 'מצרפין שקלים לדרכונות'". **וכמו ששינו** (שקלים פ"ב מ"א): "מצרפין שקלים לדרכונות – מפני משוי הדרך". ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם (תרגום הרע"ק): "דרכון – היה בו שני סלעים. אמר, שמצרפין את אותן השקלים שהם של כסף – בדינרי זהב, כדי שיקל משאם". והרע"ם פירש: "דרכונות. והוא מטבע של זהב, כדכתיב בעזרא (ג) 'דרכמוני זהב' – להקל מעליהם משאוי הדרך". ותפ"ש פירש: "והוא מטבע זהב מְדִינִי, גָּדְלוֹ וְכִלּוּאִידָרְן שלנו, והיה שווי – שני סלעין [ונקרא בל"י – 'דַּרְאִיקָאס', אלא שחז"ל הכריחו גם למלה הזאת להתיהר שיהיה כמשקל עברית וותרן, קמצן, גולן, להכי קראוה 'דרכון']". וכתב הרמב"ם (זמנים, הלכות שקלים פ"א ה"ד): "ועוד מטבע אחר היה שם, שהיה משקלו שתי סלעים, והוא היה נקרא 'דרכון'... בזמן שהיה המטבע של אותו זמן – דרכונות, היה כל אחד ואחד נתון במחצית השקל שלו – סלע", ועוד פסק (שם פ"ב ה"ז): "כשגובין השקלים, משלחין אותן ביד שלוחים – למקדש. ויש להם לצרף אותן – בדינרי זהב, מפני משאוי הדרך". **ועוד שנו במשנה** (שקלים שם, ד'): "שכשעלו ישראל מן הגולה, היו שוקלים דרכונות. חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול סלעין, ובקשו לשקול דינרים", ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "כשעלו מן הגולה – היו שוקלין דרכונות, כלומר היה המטבע שלהם – דרכונות, והן סלע כפול, והיה שוקל האדם במחצית השקל – סלע. חזרו לשקול סלעים, והיה שוקל האדם – שקל, כלומר מחצית הסלע. חזרו לשקול טבעים, כלומר נעשה המטבע שלהם – חצי סלע, והוא שקל. וכך אמרו (בירושלמי) 'טבעין' – פלגות סלעין, והיה שוקל האדם במחצית השקל – שקל שלם, שהוא מחצית השקל של תורה, כי 'סלע' – הוא שקל של תורה". והעיר המהדיר (מהדורת 'המאור'): "קמן (מ"ד) איתא; 'כשעלו

הילך. בעברית המחודשת, סוג התשלום הַפְּשִׁיר להתקבל כפרעון כספילג
(תשלום בשטרות, הוא הילך חוקי). אך במקורותינו – פירושו, 'הרי לך' ^{לד} המגיע לך נכמו
שתבעת[ליה].

א

ישראל מן הגולה – היו שוקלים דרכונות. ומפרש בירושלמי (שם) 'דרכונות – דינרין. ומפרש רבינו, שדינרין אלו – הם דינרי זהב. וכ"כ רבינו בחיבורו (פ"ב ה"ד), שמצרפים את השקלים – בדינרי זהב. וכתב רבינו, שדינרין אלו – שוים שני סלעים. וכתב הרש"ם, שכן מוכח מהמשנה לקמן, שאמרו שם: 'היו שוקלים דרכונות, חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול סלעים, בקשו לשקול דינרין. וכשם שהטבעים – הם מחצית הסלע, והדינרים – הם מחצית הטבעים כמבואר שם בירושלמי, כך הסלעים – הם מחצית מהדרכונות. ולפי', אין דינרי זהב אלו – ככל דינר זהב ששנו במשנה בכל מקום, ובמסכת זו (פ"ו מ"ו): 'האומר הרי עלי זהב – לא יפחות מדינר זהב, שבכל מקום – דינר זהב הוא עשרים וחמשה דינרי כסף, כמפורש בב"מ (מד ע"ב)'. ורביב"ן פירש: "שהשקלים – אין להם קצבה, שכשעלו – שקלו דרכונות, לפי שהעם – מועט, לא היה די חצי שקל – ליקח מהן תמידין וכל דברים הבאים מתרומת הלשכה. ע"כ, שקלו דרכונות. חזרו לאחר שנתרבה העם – ושקלו סלע. ועוד חזרו אחר שהעם רב יותר – שקלו טבעים". והרע"ם פירש: "היו שוקלים דרכונות. מטבע של מלכות מדי, שעלה עמהן מן הגולה, ושל זהב היה, והוא שוה שני סלעים, ורגילים לישא וליתן באותו מטבע. וכמו שבזמן בית ראשון, שהיה מטבע שלהן שקל – היו נותנים מחצית השקל, גם עתה שהיה מטבע שלהן דרכון – היו נותנים חצי דרכון: חזרו לשקול סלעים. אחר שעברה מלכות מדי – נתבטל מטבע דרכון, חזרו להיות נושאים ונותנים בסלעים, שהוא מטבע ראשון שהיה יוצא בזמן בית ראשון, ונתנו מחצית השקל כבתחלה: חזרו לשקול טבעין. חזר מטבע היוצא בהוצאה – להיות טבעין, דהיינו מחצית השקל. בקשו ליתן חצי אותו המטבע, דהיינו דינר אחד – שהסלע ארבעה דינרין, ולא קבלו מהן, דרשאים להוסיף אֶשְׁקֶל דאורייתא, לפי ששני המטבעות היוצאות באותו זמן, ולא לפחות ממנו, אלא לשקלים נמי – אין להם קצבה, דלפעמים השקלים גדולים, ולפעמים – קטנים, שהרי לא היו נותנים לעולם – אלא מחצית השקל היוצא באותה שעה". והתפ"ש פירש: "דרכונות. ר"ל אז היה דרכון – שקל שלהן, והיו נותנים חצי דרכון: סלעים. ר"ל, אח"כ היו סלעים – שקלים שלהן, דסלע – היה המטבע העובר לסוחר, ונתנו חצי סלע ונאז היה ממש כבימי משה, דמנה של קודש – כפול היה, דשקל של תורה – הוא סלע של מדינה, ולהכי נתנו חצי סלע, שהוא מחצית השקל של תורה: טבעין. ר"ל, אח"כ היה עובר לסוחר – אותן מטבעות שטבע שלהן להיות מחצית השקל, דהיינו מחצית השקל: דינרים. דמדהיה מחצית השקל – מטבע העוברת לסוחר אצלן, להכי בקשו ליתן חצי אותה מטבע, דהיינו דינר – שהוא החצי של מחצית השקל, ולא רצו הבית דין לקבל כן, דאסור למעט ממחצית השקל, אבל רשאי להוסיף עליו. אמנם לולא דמסתפינא מרבתי היה נ"ל דה"ק; דכשעלו מהגולה, מדהיו עֲמָה מועטין, כל הקהל כאחד – ארבעה ריבוא, לא היה מספיק מחצית השקל של כל אחד – לתמידין ומוספין, להכי שקלו דרכונות. אח"כ כשנתרבו, והספיקו בסלעים – נתנו סלעים. חזרו ונתרבו יותר – נתנו טבעין, דהיינו כטבע החיוב שבתורה, דהיינו מחצית השקל. וכשחזרו ונתרבו – בקשו ליתן דינר, מדהספיקו בזה, ולא רצו החכמים". וכתב מוה"ע (ערך 'דרכון'): "פירוש בליו"ר, מין מטבע פרסי של זהב, והיתה צורת דריוש חקוקה עליו, ועל שמו נקרא. ואולי הוא 'אדרכון' שכתוב בעזרא". ובס' מדות ושעורי תורה (פ"ז ה) כתב, שפירוש שמו; יש מפרשים שהוא ע"ש דריוש (מוה"ע), וי"מ שהוא מלשון דרך (להלך המשא). ערך מילין, ערך אדרכון בשם דע"ק. 909 ליקוטי אמרים לרצ"ה אות טז. ד"ה ועוד אמרתי לכוין.

^{לז} חידש משפטן אחד, בתרגום מילולי מאנגלית: legal tender.

^{לד} **כמו ששנו במשנה** (מעשרות פ"ב מ"ה-מ"ו): "האומר לחברו; הילך איסר זה, ותן לי בו חמש תאנים – לא יאכל עד שיעשר... האומר לחברו; הילך איסר זה, בעשר תאנים שאכור לי – מְנַגֵּר ואוכל", ופירש הרע"ם: "עד שיעשר. דמקח – טובל: מלגט גרניר גרניר ואוכל". **וכן שנו במשנה** (מע"ש פ"א מ"א): "מעשר שני – אין מוכרין אותו... ואין מחליפין אותו... ולא יאמר לחברו בירושלם; הילך יין – ותן לי שמן". ופירש הר"ש משאנץ: "אין מוכרין אותו. אפילו להוליכו לירושלים, כדאמר בירושלמי (הלכה א); שלא יאמר אדם לחברו; הילך מנה זה של מע"ש, ותן לי בו חמישים זוז של חולין" – שנוטל ממנו פחות בשביל מורה הדרך. וממר"י במ"צ פירש: "הילך יין ותן לי שמן. שזהו חליפין". **וכן שנו במשנה** (סוכה פ"ה מ"ז): "בשלשה פרקים בשנה, היו כל משמרות שוות... ובחלוק לחם הפנים. בעצרת, אומרים לו;

הילך מצה, הילך חמין, ופירש"י (נה ע"ב): "ובחילוק לחם הפנים. אם אירעה בשבת - ברגל, שבשבת - מסלקין אותו, ומסדרין לחם אחר תחתיו: ובעצרת. כשאירע בשבת, ויש בו חילוק חמין דשתי הלחם, וחילוק לחם הפנים - שהוא מצה, כדאמרין בכל המנחות באות מצה: אומר לו. לכל אחד, כשנותנין לו חלקו; 'הילך מצה'. וכשנותנין לו בשתי הלחם, אומרים לו; 'הילך חמין', לפי שאין חולקים קרבן כנגד קרבן, אלא מכל אחד - חלקו". והריטב"א פירש: "ובעצרת אומר. לכל משמר ומשמר, 'הילך חמין של שתי הלחם', 'הילך מצה של לחם הפנים'".

כמו שאמרו בגמ' (גיטין סב ע"ב): "שמע מינה; 'הולך' - כ'זכי' דמי. לא, לעולם אימא לך 'הולך' - לאו כ'זכי' דמי, והתקבל גט לאשתי - איצטריכא ליה... ת"ש; לפיכך, אם אמר לו הבעל 'אי אפשי שתקבל לה, אלא הולך ותן לה', אם רצה לחזור - יחזור. מעמא דאמר 'אי אפשי', הא לא אמר 'אי אפשי' - אם רצה לחזור יחזור, ש"מ 'הולך' - כ'זכי' דמי! דילמא ב'הילך'...", ופירש"י: "לעולם לאו כזכי דמי. ואפילו שויתיה איהי - שליה לקבלה, ואמר לו איהו 'הולך' - מיעקר עקריה משליחותא, ושוייה איהו - שליה להולכה: דלמא בהילך. בהך סיפא, לא תיתני 'הולך ותן לה' - אלא 'הילך ותן לה', ד'הילך' - ודאי 'הילך' כדקאמרה' היא, ואי לאו דאמר 'אי אפשי' - הו"ל ליה כְּשָׁלִיחַ לקבלה". וביארו התוס' (ד"ה דילמא): "דילמא בהילך. אינו מניה, אלא כלומר דילמא איכא דתני 'הילך'". ופירש הריטב"א: "דילמא בהילך. כלומר, דמתניתין לאו 'הולך' קתני - אלא 'הילך', דמשמע 'הא לך כמו שאמרה'. ואי לאו דאמר 'אי אפשי' - הוה משמע (ובשלוח) לקבלה. לפיכך, אם רצה הבעל להחזיר - לא יחזור, אבל ב'הולך' - לאו כ'זכה'". והמאירי פירש: "כשהיא מְמַנָּה שליה קבלה, צריך שיאמר הוא לו ג"כ; 'התקבל' או 'הולך', שפירשו 'הילך' כמו שאמרה, ובזו אמרו שמשחנני גט ליד שליה - מנורשת... לפיכך, אם אמר הבעל 'אי אפשי שתקבל לה, אלא הילך ותן לה', אם רצה להחזיר - יחזור, שאע"פ שאמרנו בהילך, שפירשו 'הילך' כמו שאמרה, מ"מ הואיל ואמר 'אי אפשי', כל 'הילך' - מקיים דבזוה, וסתמו - כאומר 'הילך' כמו שאמרה. אבל 'הולך' בלא 'אי אפשי' - סתמו עוקר שליחות הוא". ועוד אמרו בגמ' (ב"מ ד ע"א - ה ע"א): "דא"ר חייא; מנה לי בידך. והלה אומר; 'אין לך בידי אלא חמישים זוז, והילך' - חייב, מ"ט? 'הילך' נמי - כמודה מקצת הטענה דמי. ותנא תונא; 'שנים אווזין בטלית', והא הכא כיון דתפיס, אגן סהדי דמאי דתפיס - הילך הוא, וקתני 'ישבע'. ורב ששת אמר; 'הילך' - פטור, מ"ט? כיון דא"ל 'הילך', הני זוזי דקא מודי בגויהו - כמאן דנקיט להו מְלִיָּה דמי באינך חמישים - הא לא מודי, הלכך ליכא הודאת מקצת הטענה... מיתבי; סלעים דינרין, מְלִיָּה אומר; חמש, וְלָהּ אומר; שלש. רשב"א אומר; הואיל והודה מקצת הטענה - ישבע... והאי שטר דקמודי ביה הילך הוא... מתיב מר זוטרא ברדר"; מענו כלים וקרקעות, הודה בכלים וכפר בקרקעות... היכי דמי לאו דאמר ליה הילך... תנינא זוקקין הנכסים שאין להן אחריות את הנכסים שיש להן אחריות לישבע עליהם... ולמ"ד הילך פטור אמאי איצטריך קרא למעוטי קרקע משבועה הא כל קרקע הילך הוא. א"ל איצטריך קרא היכא דחפר בה בורות שיחין ומעורות... ת"ש דתני רמי בר חמא ארבעה שומרין צריכין כפירה במקצת והודאה במקצת... היכי דמי לאו דא"ל הילך. לא דא"ל שלש פרות מסרתי לך ומתו כוליהו בפשיעה וא"ל איהו חדא לא היו דברים מעולם וחדא מתה באונס וחדא מתה בפשיעה דבעינא שלומי לך דלאו הילך הוא. ת"ש דתני אבוה דרבי אפטוריקי לדר"ה קייתא מנה לי בידך והלה אומר אין לך בידי כלום והעדים מעידין אותי שיש בידו חמישים זוז", ופירש"י: "והילך. לא הוצאתים והן שלך בכל מקום שהם: חייב. לישבע על השאר ולא אמרינן הני דקמודי ליה בגויהו הואיל ואיתנהו בעינייהו כמאן דנקיטו להו דמי אלא כשאר מודה במקצת הוא וחייב: והא הכא. דהך העדאת עדים אגן סהדי דמאי דתפיס האי הילך הוא שהרי בפנינו הוא: סלעים דינרין. שטר שכתוב בו פלוני לזה מפלוני סלעין ולא פירש כמה, וכן שטר שכתוב בו דינרין סתם: דכיון דכל הודאתו בשטר כתובה... וכל משמעות השטר הילך הוא שהרי הקרקעות משועבדים על כך. אבל כי אמר שלש סלעים - שלישי מלוה על פה הוא דלאו בשטר כתובה ואין הקרקעות משועבדים ולא הילך הוא... ומאי דקמודה ביה דכתוב בשטר הילך הוא: וחפר בה בורות וכו'. דלאו הילך הוא שהרי קלקלה: היכי דמי. פרה של הודאה: לאו. דקיימא קמן ואמר ליה קחנה בכל מקום שהיא דהיינו הילך: וחדא מתה לה בפשיעה. היא של הודאה ולא הילך הוא". והריטב"א פירש: "פירש"י ז"ל הילך לא הוצאתים וכו'. ונראה מדבריו תרתי חדא דמלוה שהוציאה אע"פ שנותן לו מעות אחרים בב"ד לא חשיב הילך. ועוד דכל שלא הוציאם והם בעין ברשותו אע"פ שאינם עתה בב"ד הוי הילך. ואדרבה איפכא מסתברא דכל שנותן מעות בב"ד הוה הילך גמור הוא כאילו פרע והוי באידך כופר בכל. וכל שאינם שם בב"ד אין כאן פריעה של כלום ומשום דהוי זוזי דמלוה גופיה ברשותיה מאי הוי דהא מלוה להוצאה ניתנה וידידה נינהו. ומיהו בפקדון ודאי כל היכא

הַלֶּךְ. 888. מאנער או מוד באנגלית (עזרא יג.) ב"ב ח ע"א: מס ארנונא לסעודות חיילות המלך. הערוך ערך 'הלך': "מין מס". נדרים סב ע"ב. פתיחתא אסת"ר ה, יפה ענף. היום מין כלי שעשוע קפיצה (הלך) speed-walker.

הַלְוָאָה וְהַשְׁאָלָה, לְוָה וּמְלוּוָה (לווה ומלווה), לְוָה וְהַלְוָה, שׁוֹאֵל וּמְשָׁאֵל, הַשְׁפִּיר וְשָׁפֵר. בלשון הדיבור, אנשים רבים אינם מבחינים בין הלואה –

שלהוצאה ניתנה, לבין הַשְׁאָלָה – בה החפץ חוזר בעינו^ל (הוא הלוא לי מכות תספורת לשעתיים, 'האם תוכלו להלוות לנו חומש?'). כמו כן, אין מבחינים בין פעולת הַלְוָה שְׁלָוָה את הכסף מִהַמְלוּוָה, לבין הַמְלוּוָה שְׁהַלְוָה אותו לַלוּוָה^ל ('הלויית ממנו כסף לקניית הדירה'). ובין הַשׁוֹאֵל שֶׁשָּׂאֵל את החפץ מִהַמְשָׁאֵל, לבין הַמְשָׁאֵל שֶׁהִשְׁאִיל אותו לַשׁוֹאֵל^ל ('השאלתי ממנו את מכונתי'). וכן בין הַמְשָׁפֵר שֶׁהִשְׁפִּיר לַשׁוֹפֵר שֶׁשָּׁפֵר^ל ('השכרתי מהם מכונת כדי לנסע לסיוע') [ואמנם לעתים נמצא כן גם במקורותינו, כמובא בהערות]].

א

שהוא בעין ברשותו חשוב הילך אע"פ שאינו בב"ד דפקדון כל היכא דאיתיה ברשותא דמאריה איתיה... ומורי הרב נ"ר כן הורה כדברי דמשכון לא הוי הילך... ועוד פי' [רש"י] לעיל וכל משמעות השטר הילך הוא וכו'. ולמדנו מדבריו דדוקא משום שעבודא הוא דהוי הילך ומיפטר... פירש"י שהכלים שהודה בהן מונחין לפנינו ואל"ה הילך. ולא היה צריך רבינו לכך דכיון דכלים דהדרי בעין הא אמר מרן ז"ל דלא בעינן הנחה בב"ד... לאו דא"ל הילך. כלומר שכפר במקצת והודה במקצת שהוא פקדון אצלו וכיון שכן על כרחך הילך הוא דכל פקדון ברשותא דמריה קאי... דאי לא, מהיכן פשיטא ליה כולי האי שהפקדון שהודה לו בב"ד היה והוי הילך והלא יותר קרוב לומר שהיה הפקדון בביתו או באגם דלא הוי הילך... וה"נ מוכח מהא דאמרין בסמוך דההיא פרה דאודי בה מתה וחייב לשלומי דלא הוי הילך אלא בדלא הוי בעיניה ברשותיה דנפקד אלא שמת או שאבד דאילו הוי בעיניה ברשותיה הילך הוא". והמאמר פירש: "הילך זה פרשו בו רבים שהוא מוסרו עכשו ומ"מ חכמי הצרפתים פרשו אע"פ שאינו נותנם לו עכשו אלא שאומר לו לא הוצאתים והם שלך בכל מקום שהן... ומ"מ דוקא כל שהיא במקום שאם ירצה הלה לומר הביאהו לי לא יהא שם דבר המעכב. הא כל שיש עכוב בהבאתו אין זה הילך". תנ"ח שם ד"ה ונראה דעיקר הקושיא. ופסק הטור (ח"מ פז): "ואפילו במודה במקצת אם אומר לו הילך המקצת שאני מודה לך בו פטור מן התורה בלא שבועה. ואינו נקרא הילך אלא"י יהא המקצת שהוא מודה לו מוכן בידי ובני דין ליתנו לו מיד אבל אם אומר לו הרי הוא בביתו ואתנוהו לא. וכתב ה"ר יוסף אבן מיגאש אפילו אם יתן לו משכון על מה שמודה לו לא חשיב הילך. אבל בעל העיטור כתב דמשכון חשיב שפיר הילך דהא אפילו שטר חשיב הילך". וראה עוד קצוה"ח פז ס"ק ב-ד.

^ל תוס' ב"מ כט ע"א ד"ה 'והרי'. נדרים פ"ד מ"ו. שבת קמח ע"א. ירושלמי שביעית פ"ח ה"ד. מע"ש פ"ג ה"א. צ"ע ד"ר ד, י, ד"ה מה כתיב למעלה מן הענין השמר. אגדת בראשית פ"ו ד"ה תפלה לדוד שמעה צדק. טור אר"ח (סי' שז, ע"פ הגמ' שבת קמח ע"א): "השואל דבר מחבירו, לא יאמר לו 'הלוני' – דמשמע לזמן מרובה, ואיכא למיחש שמא יכתוב 'הלויתי לפלוני כך וכך', אלא יאמר לו 'השאלני'. וכתב ה"ר פריץ, דבלשון לעז – הכל לשון אחד הוא". וביאר בב"י: "והר"ן כתב בשם התוס', דבלשון לעז שאין חילוק בין 'הלוני' ל'השאלני' – צריך שיאמר 'תן לי וכיו"ב'. ביצה לח: האשה ששאלה. הגהמ"י מלוה ולווה פ"ד ה"ב אות מ. קצוה"ח עב ס"ק לד ד"ה אך קשה. חידושי הריטב"א קידושין מז ע"א ד"ה אמר רב. הרשב"א שבת קמח ע"א ד"ה א"ל. ד"ה ובלבד (ונשים). חידושי הרמב"ן. הריטב"א. כלבו לא ד"ה אסור לכתוב. צ"ע במאירי על המשנה. שו"ת שבט הלוי ח"ב סו ד"ה וכוונתו. תוס' ב"מ עה ע"א ד"ה ומשום. ב"ב קעג ע"ב ד"ה חסורי. ספר הישר תרנו. (על ב"ב קעג ע"ב). ט"ז אר"ח יא סק"ו.

^{לז} צ"ע בפירש"י ב"מ יד ע"א. ומג ע"א (השווה לפיר"ח). וכן צ"ע במצ"ד משלי כב, ז. רש"י דברים טו ו. רמב"ן שמות כב, כד. רמב"ם סנהדרין פ"ו ה"ז. (וְעֵבֶד לְוָה לְאִישׁ מְלוּוָה" [משלי כב, ז]. רש"י קדושין כו ע"א ד"ה 'שיש'). (ועליהם אפשר לקרוא את הכתוב בישיעה [כד, ב]: [היה... כמלוה כלוה]). לקט יושר ח"א עמ' קכב ענין

ג

^{לח} (כמו שביארו רש"י ע"ז דף ב ע"א, והרשב"ם שמות יב, לו, עה"פ וַיִּשְׁאָלוּ). ביצה פ"ה מ"ד. ב"מ פ"ג מ"ב.

^{לט} (אפילו תוס' גיטין ב ע"ב ד"ה 'מדיד'. עד אחד. ב"ב כא ע"א ד"ה מתקנת. חולין קכב ע"ב ד"ה לגבל. ב"ב קמד ע"א. תוד"ה 'מתקנת' ב"ב כא ע"א). טור החדש אר"ח שו בבי' 'משכירים', הגיהו בחידושיהם). גיטין כט ע"א. צ"ע ילק"ש ישעיהו תמט (להשכיר פועלים שיוקשושו). תוס' פסחים ח

הַפְקָדָה, לְהַפְקִיד (שְׁטַר טֶשֶׁק). בעברית המחדשת, מסירת שטר לַבִּנְק כדי שיוזכה את המוטב* בסכום הכתוב בשטר. אך במקורותינו – פירושו, העמדת אדם שיהיה אחראי על דבר־מב. ובדיני ממונות, היא מסירת חפץ לשומר, ועליו להחזיר החפץ עצמו כמות שהוא־מג.

הַעֲרֵכָה. בעברית המחודשת, מחשבה טובה על ערכו וחשיבותו של אדם או חפץ ('דיבר עליו בהערכה'). אך במקורותינו, שומא ואומד מחירו של אדם או חפץ^{מה}. ראה עוד בפרק פעלות ערך הַעֲרֵכָה, לְהַעֲרִיךְ, מַעֲרִיךְ.

הַרְשָׁאָה. בעברית המחודשת, רשיון וחיון לאדם לעשות מעשה שאינו מותר לכל אחד. רש"י ב"ק ע"א ד"ה אורכתא. שבועות לא ע"א.

~~3~~

²² (המחה את פלוני). (וודעת רבים שלהמחאה זו אין דין שטר (הליכות עולם למרב"ץ א"ש הלכות ימים נוראים)). ר"ף ב"ב סח ע"א ד"ה גמ' לא תלין. רי מינאש ב"ב מח עא דה רוב אחא. רמבן גיטין יד עא. העיטור אות ה המחאה. רדבז תרומות פד הח. טור חומ סו. שם ככו. ב"מ פ"ט מ"ב. רש"י.

^{מב} בראשית לט, ה. יהושע י, יח. מ"ב ז יז. רדק מב ה כד.

¹⁴ 'הנפק-הנפקה-הנפיק' 14. מוה"ע (עיר 'הנפק'): "פירוש הנפק בלי" – מליץ ומשתדל בדברי איש אחר, ופקיד עליהם, ובשטרי הנפק – משתדל בית דין לקיים החוב למלוה".

¹⁰⁰ ככתוב (איוב מ, כה): "ובחבל תשקיע לשינו", ופירש"י: "תשקיע לשינו. תוריד שקיעת חבל (בלשינו)". וראב"ע פירש: "תשקיע. קרוב מגזרת 'תשקע האש' (במדבר יא, ב). והרלב"ג פירש: "תשקיע לשינו. האם בחבל שתשקיע בים, תוכל למשוך ליתן? ולצוד אותו, כשיסתבך החוה אשר בראש החבל - בלשינו". ומצ"צ פירש: "תשקיע. ענין שימת הדבר בעומק, כמו 'כסה תשקע בבב'.

זכויות. לברר האם הלשון משמשת גם לרשות או זכויות חוקיות, כתובות ע"א. הכרמ"ל. הפלאה שבערכין זך.

זכרון דברים. בעברית המחודשת, הסכם ראשוני שכותבים ביניהם שני צדדים, ובו מתחייבים לחתום אח"כ שטר חוזה רשמי (כתבנו זכרון דברים לרכישת הדירה, ובו סיכמנו על קנס עשרת אלפי שקלים - למי שחזר בו). אך במקורותינו - פירוש, רשימה פרטית (בלתי מחייבת) שכותב לעצמו אחד הצדדים - כדי לזכור את פרטי ההסכם. ב"מ מט א. שבועות מד ב. רשי סנהדרין כט ב. דה דוכן פיתגמי. רשב"ב קלו א. דה ובדוכן. תוספות יבמות לא ב. דה דחזו. ספר השטרות לרה"ג יב שטר פקדתא. ראביה תתקכב דה ואומר לו. טור חומ כח. ב"י חומ מו לז דה שנים חתומים. נא ב-ג דה שטר שאין רנ כא דה וכתב בסימן. שוע סא

חכירה, לחפור. בעברית המחודשת, שכירות (נכסי דלא ניידים) בתשלום בממון. אך במקורותינו, היא דוקא בתשלום באמצעות פירות (בין עשה הנכס מעט, בין עשה הרבה. ואם לא הגיע סך הפירות לסך שקצבו - על החוכר לקנות פירות מן השוק ולשלם בהם) מ"ח.

חליפין. בעברית המחודשת, גם החלפת מטבעות של מדינות שונות - זו בזו (שער החליפין של הדולר). אך במקורותינו - פירושם, החלפת חפץ בחפץ לשם

מ"ח כמו שאמרו בתוספתא (דמאי פ"ו ה"ב): "מה בין שוכר לחוכר? השוכר - במעות, והחוכר - בפירות", וכן פסק הרמב"ם (זרעים, הלכות מעשר פ"ו ה"ג): "אי זהו חוכר, ואי זהו מקבל? חוכר - שחוכר הקרקע בדבר קצוב מן הזרע, בכך וכך סאה - בין עשתה הרבה, בין עשתה מעט. מקבל - הוא שיקבל אותה בחלק ממה שתעשה, חציו או שלישו או מה שיתנו ביניהן. שוכר - הוא ששוכר הקרקע במעות". (ופירש בדרא"מ [ס"ק קלא]: "החוכר. היינו שישלם כך וכך בפירות... ואם גדלה בשדהו - חייב ליתן לו משדהו, ואם לאו - חייב לקנות לו מן השוק וליתן לו קצבתו"). וביאר הטור (חושן המשפט ש"כ): "החוכר שדה מחבירו ליתן לו ממנו דבר קצוב מן הפירות לשנה - דינו כאילו שכרה ממנו במעות קצובים בכל שנה, ואין ביניהם אלא השם - שזה נקרא 'שוכר' וזה נקרא 'חוכר'". וכן שנו במשנה (דמאי פ"ו מ"א): "המקבל שדה מישאל... יחלק לפניהם. החוכר שדה מישאל - תורם ונותן לו", ופירש בפינה"ש להרמב"ם: "מקבל שדה - הוא שיפסוק עם בעל השדה לעבדה ולזרוע אותה, ולתת לו חלק ממה שתוציא הארץ. כגון חציו או השלישית... ואמר, שהוא חולק מה שהוציאה הארץ, ואז יתן לבעל השדה חלק... וחוכר. הוא שיפסוק עם בעל השדה לתת לו בשכירות שדהו, כך וכך מן הזרע - שיעור קצוב. ואמר, שיוציא תרומה מכל מה שתוציא הארץ, ואז יתן לו הפסק שפסק עמו לתת לו". והר"ש משאנץ פירש: "החוכר. דבר קצוב לשנה, בכך וכך פירות לשנה - בין עבדה בין לא עבדה". וכ"פ מהר"י במ"צ: "ירושלמי; 'החוכר - בפירות', פירוש, נוטל שדה ליתן לו איפה אחת הימים... בין עשת בין לא עשת... 'והשוכר - במעות. המקבל - למחצה לשליש ולרביע'". וכן אמרו בגמ' (ב"מ קא ע"א): "מה חוכר - בין עבד בין לא עבד", ופירש"י: "מקבלה בכך וכך כורין לשנה - בין עושה בין לא עושה". ופסק הרמב"ם (משפטים, הלכות שכירות פ"ח ה"א): "אחד השוכר מחבירו שדה לזרעה או כרם לאכול פירותיו בדמים או ששכר ממנו בפירות קצובין, כגון ששכר ממנו שדה זו בעשרים כור בשנה וכרם זה בעשרים כדי יין בכל שנה - שניהן דין אחד יש להן. והשוכר בפירות - הוא הנקרא 'חוכר'". וכן אמרו בגמ' (ערכין יד ע"א): "ספינתו בים ובאה לו בריבואות - עשיר הוא. א"ר חסדא; כשהיתה מוכרת ומושכרת ביד אחרים. והאיכא שכירות? שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף". ופירש רגמ"ה: "מוכרת. חכירות למחצית שכר או לשליש". וכ"פ בערה"כ (עוד 'חוכר'): "שוכר - במעות, מקבל - בפירות קצובים ממקום שרוצה (דמאי). ר"ש בפ"ק דבבב"ק; האריסין - הם המקבלין השדה מהבעלים למחצה לשליש ולרביע* בכל אשר יעשה, והחכירות - הם המקבלין השדה בכך כור לשנה, בין עבדא בין לא. והיינו, שוכר, אלא ששוכר - במעות, וזה - בתבואה. ורמב"ם כתב; אריסין - הם שותפין בעבודת הקרקע בלבד, והחכירות - הם עובדי אדמה לשליש ולרביע או למחצה. א"כ משמע, דחכירות - אינו דבר קצוב, לדעתו. ובדמאי - פירש; החוכר שדה מכנכרי, ששכר שדה בערך קצוב. וצ"ע".

הקנאה (עם קניין סודר, כמו במגילת רות), או כהחלת הקנאת חפץ אחר, או כקנין אותם החפצים המוחלפים^{מט}.

חֲנִינָה. בעברית המחדשת, שחרור אסיר מכלאו לפני שגמר לרצות את ענשו. אך במקורותינו - פירושה, מתנה או ויתור מחמת נשיאת חן.

חָרָם (מְמוֹנִי). בעברית המחדשת, אסור שמטיל גוף מוסכם על קניית סחורה ממקור מסויים* (כגון החרם הערבי על סחורה ישראלית*). אך במקורותינו - פירושו, חפץ שאי אפשר להנות מדמיו, כגון הקדש לגבוה או ממון שהושמד או נשדדניא.

טוֹבִינִי. בעברית המחדשת, סחורות מטעניי (הטובין שבבטן האניה כוללים חמרי נפץ וכלי נשק שנקנו ע"י ארגוני חבלה). אך במקורותינו נמצא רק ביחיד 'טוב', ופירושו - רכוש משובח ומובחר, או אנשים טובים ומובחרים^{נג}.

^{מט} אנת'ל ח"ג ערך 'חליפין'.

^י {רע"ס שמות לג, יט. שמות לד, ו, ראב"ע רע"ס. רשב"ה בראשית ו, ח. הכוה"ק במדבר יד, יד. ירמיה טז, יג} בנ"ש שפ"ב.

^{נא} "כל־זֶרֶם קִדְש־קִדְשִׁים הוּא לָהּ" (ויקרא כז, כח). ופירש רש"י (ע"פ עֲרָכִין כח ע"א): "נחלקו רבותינו בדבר, יש אומרים; סתם חרמים – להקדש (לברך הבית). ומה אני מקיים 'כל זֶרֶם בִּישְׂרָאֵל לָךְ יִהְיֶה' (במדבר יח, יד)? בחרמי כהנים – שפירש ואמר 'הרי זה חרם לכהן. ויש שאמרו; סתם חרמים – לכהנים'. וכתב הרמב"ן: "כל המחריים משלו, בין אדם, בין בהמה, ושדה אחוזתו – הוא קודש לָשֵׁם, שהן חרמים לכהנים ואין להם פדיון. אבל המחריים מן האדם שאינו שלו, כגון הנחלמים על אויביהם, ונודרים נדר 'אם תתן את העם הזה בִּידִי, והוזרמתי את עֲרִיהֶם' (במדבר כא, ח) – ימותו כל האדם הנמצא בהם. והטעם, שאין דעת הנודר כן לתת לכהנים, רק שיהיה הכל אסור בהנאה, כי נתכוון להכרית האויבים ולכלותם". ומחא"ע (שדש 'חרם') פירש: "זֶרֶם... פירוש, לשון הריגה והריסה. מ"א קרוב לו, 'אך כל זֶרֶם אֲשֶׁר יִזְרִים אִישׁ' (ויקרא כז, כח), פ"י איבד הנאה... וכן 'כל זֶרֶם בִּישְׂרָאֵל'... 'וכן 'זֶרֶם כל רכושם' (עזרא י, ח)". 'נודרין להרגין ולחרמין' נדרים פ"ג מ"ד רע"ס. הערוך הקצר ערך 'חרם'.

^{נב} חידוש מא"ט ושל מנסח התקנות הממשלתי, תרגום מהאנגלית Goods.

^{נא} ככתוב (בראשית כד, ו): "וְכָל־טוֹב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ", ות"א: "וְכָל שֹׁפֵר רְבוּנִיה בְּיָדֶיהָ", ות"י: "וְכָל שֹׁפֵר אֲפֹתִיקִי דְרִיבֻנִּיה בְּיָדֶיהָ". ופירש"י: "וכל טוב. שטר מתנה כתב ליצחק על כל אשר לו". והרשב"ם פירש: "וכל טוב אדוניו. האנשים החשובים של בית אברהם הוא – שנאמר לפניו; 'והאנשים אשר עמו'. והרמב"ן פירש: "וכל טוב. לשון רש"י 'שטר מתנה וכו', וכן בב"ר 'דייתיקי... ואחרים מפרשים, כי העבד כאשר נשבע – מיד הלך מעצמו ולקח גמלים רבים מגמלי אדוניו, כי כל טוב אדוניו היה בידו, והוא פקיד ונגיד על הכל – לקחת ממנו כאשר ירצה, כמו שאמר 'המושי'ל בכל אשר לו'. והנכון בעיני, כי טעם הפסוק הזה – כטעם הכתוב בחזאל (מ"ב ח, ט) 'וילך וזאל לקראתו ויקזז מנוזה בידו וכל טוב דמושיק מישא ארבעים גמל', אף כאן אמר כי לקח כל טוב אדוניו בידו – משא עשרה גמלים. והענין, כי כל הטוב והמעולה במינים ההם, פירות ומגדנות מכל הנמצא בדמשק או בבית אדוניו – לקחו משא הגמלים והוליכו מנחה בידם, וכן 'עשרה זמורים נושאים משוב מצרים', והמקראות יקצרו לשונם במובן". והרע"ס פירש: "וכל טוב. ונמל עמו כלי כסף וכלי זהב ובגדים, ולא הוצרך בזה לימול רשות, כי הכל היה בידו לעשות בו כרצונו". והכל"ק פירש: "וכל טוב אדוניו. מדלא פירש במקרא מה היה בידו, על כן קרוב לשמוע שקאי על מה שמצינו שלקח בידו, והיינו נזם זהב בקע משקלו ושני צמידים, וקראם 'כל טוב אדוניו', לפי שאברהם עשה מהן סימן על השקלים ועל עשרת הדברות שבשני הלוחות, ואין 'טוב' – אלא תורה, ע"כ קראם 'כל טוב אדוניו' – כי זהו הטובה האמיתית, לכך לא נאמר 'כל רכוש אדוניו'. ועוד כתוב (איוב כ, כא): "אֵין־שָׁרִיד לְאֶכְכֵּל, עַל־כֵּן לֹא־יִזְוִיל טוֹבוֹ", ופירש"י: "אין

טובת הנאה. בעברית המיוחדת, הטבה [אסורה] שמקבל איש ציבור בעל מעמד - תמורת דבר שמסדר לחבירו באמצעות תפקידו וקשריו [מעין שלמונים]. אך במקורותינו - פירושה, הכרת טובה או תשלום [מותר], שיכול הנותן מתנות כהונה ולויה (תרו"מ, זרע לחיים וכדו') לקבל מהכהן או הלוי המקבלם - תמורת בחירתו בם (ולא באחרים)⁷¹.

טיוטה (טיוטא). בעברית המיוחדת, מסמך ראשוני שכותב אדם כהכנה למסמך הסופי (ויש בו מחיקות וטעויות, ואין מקפידים על יפוי). אבל במקורותינו - פירושו, מילוי נייר חלק בקוים ונקודות (כדי שלא יוכלו לכתוב במקומם)⁷².

טעות - לעולם חוזר. ראה מש"כ לקמן פרק שבעה-עשר, 'צדפי מלים', ערך 'טעות - לעולם חוזר'.

יוקרה. ראה לקמן בפרק רביעי, 'שמות תאר פלזיים', ערך 'יוקרה'.

יפוי פח. בעברית המיוחדת, כתב שמוסר אדם לשליחו, להרשות לו לעשות בשמו פעולה ממונית (שעד כה היתה רק למשלח הרשות לעשותה). אך במקורותינו - פירושו, קנין נוסף שעושה המקנה לקונה, כדי ליצור ולחזק את כוחו שיזכה

א

שריד לאכלו. לא שייר ממאכלו - לחלק לעניים: ע"כ לא יזייל טובו. לא יצליח, כמו (תהלים י, ה) 'יזיילו דרכיו'. ומצ"ד פירש: "לא היה משאיר ממאכלו על יום המחרת, כי יבטח לעשוק די מחסורו. על כן, לא יצליח טובו ועשרו - להתקיים בידו".

⁷¹ כמו ששנו במשנה (פסחים פ"ג ג"א): "כיצד מפרישין חלה בשומאה ביו"ט? ר"א אומר; לא תקרא לה שם עד שתאפה... א"ר יהושע; ...מפרישתה ומניחתה עד הערב וכו'", והתבאר בגמ' (מו"ק א'): "לימא ב'טובת הנאה' קמיפלגי, דר"א סבר 'טובת הנאה' - ממון, ור"י 'טובת הנאה' - אינה ממון, ופירש"י: "טובת הנאה. דבר מועט, דתניא (בכורות כז ע"א); 'רשאי ישראל לומר לחבירו 'הילך סלע' - ותן כל תרומותיך לבן בתי כהן, והיינו טובת הנאה שיש לו לישראל כחלה זו, שרשאי לתתה לכל כהן שירצה - ליטול דבר מועט מאוהבו של כהן בשביל שיתנה לו, ר"א סבר 'טובת הנאה' - ממון, והויא חך חלה - כדידיה, ועבר עלה - אי מחמיצה גביה, הלכך אפי לה ברישא. ור"י סבר 'טובת הנאה' - אינה ממון, ולא דידה הוא, ואינו מוזהר עליה". ור"ח פירש: "בטובת הנאה. פירוש, אותה הנאה שיש לו לישראל לתת חלתו - לאיזה כהן שירצה, אע"פ שעיקר חלה - חייב ליתנה לכהן, אבל יש לו לבחור כהן לתתה לו, שיחזיק לו טובת אותה הנאה - ממון הוא". והערוך (ערך טב א') פירש: "טובת הנאה - אינה ממון. פירוש, אותה הנאה שיש לו לישראל לתת חלתו לכהן, ויבחר כהן שיחזיק לו טובה, מר סבר - אינה ממון, ומ"ס - ממון. פירוש אחר, דבר מועט שיתן ישראל לחבירו בשביל שיתן בכור שלו לבן בתו, וכך מפורש (ערכין כח ע"ב) 'הבכור, בין טמא [תם] ובין בעל מום - מחרמין* אותו, 999 אנת"ל חט"ז טובת הנאה'.

⁷² כמו שאמרו בגמ' (ב"ב קסג ע"א): "דמטיית ליה... בי דינא אטיימא - לא חתימי", ופירש רגמ"ה: "דמטשטש ליה - מטשטשו כולו בדיו, שאין יכול לכתוב בו על גביו שום זיוף... הא מצי מטיית ליה לאותו חלק בדיו - דאינו יכול לזייף באותו מקום כלום". וכ"פ הרשב"ם: "דמטיית ליה. מלכלכו בדיו - ואין יכול לכתוב בו שום זיוף". והערוך (ערך דיו א') גרס "דמדית ליה... אדיותא לא חתימי" ומפרש: "פירוש, דמדית בדיו - החלק, כלומר עושה נקודים של דיו בין העדים לאשרא". וביאר במוה"ע: "בנוסחאות שלנו - כתוב 'דמטיית וכו' אטיימא וכו'... והענין - אחד, מאן דגרים 'אדיותא' - מקום מחוק שהוסר ממנו הדיו. ומאן דגרים 'אטיימא' - מקום מחוק שהעבירו טיט עליו, או הוא מלשון 'אטיימיתיה במיטאטא'. מפרש השו"ע ובאה"ג חושן המשפט מה, ו.

בדבר בלי מעכבים. וכן נקראת בשם זה, כל פעולה שעושים לחזק כח ממונו של אדם מסויים*נו.

יצוא. בעברית המיוחדת, מכירת סחורה לחוץ לארץ^ט. אך במקורותינו – פירושו, בן או צאצא^{יח}.

יתרה. בעברית המיוחדת, שארית החשבון (באלאנס בלע"ז) (נשארה לי יתרה נמוכה מדר^ט). אך במקורותינו- פירושו, ריבוי יתר מהרגיל^ט.

פח עליון. ראה מש"כ לקמן פרק ששה-עשר, 'דעת מזמות', ערך 'כח עליון'. **פלפלה.** בעברית המיוחדת, הייצור והמסחר בתוצרת התעשייה והחקלאות, והשפעתם על המצב הכספי במשק [אקונומיה] בלע"ז] (משדר המסחר והכלכלה. 'מצוקה כלכלית'). אך במקורותינו - פירושה, הספקת מזון^ס.

פסוי (כיסוי). ראה מש"כ לקמן פרק שביעי, 'פגלות', ערך 'פסוי (כיסוי)', לְכַסּוֹת (את).'

^ט כמו ששנו במשנה (ב"ב פ"ז מ"ב): "ולמה אמרו מחזיר לו מעות? לייפות כחו של מוכר", ופירש הרשב"ם: "תקנת חכמים ליפות כחו של מוכר, שלא יהא נפסד אותו מיעוט קרקע דלא חזי ליה... האי דמחזיבין ללוקח ליתן מעות המותר למוכר – ייפוי כח דמוכר הוא". ואמרו בגמרא (קלה ע"ב): "מתב ר' אבא בר ממל; בריא שאמר 'כתבו ותנו מנה לפלוני', ומת – אין כותבין ונותנין. הא שכיב מרע – כותבין ונותנין! הוא מותיב לה והוא מפרק לה; בְּמִיפָה את כחו. היכי דמי 'מיפה את כחו'? כדאמר רב חסדא; וקנינא מיניה מוסיף על מתנתא דא' – הכא נמי דאמר 'אף כתובו וחתמו והבו ליה'". ופירש הרשב"ם: "אינו אלא תוספת בעלמא ליפות את כחו". וכן אמרו בגמרא (שם קנב ע"ב): "במיפה את כחו. היכי דמי מיפה את כחו? א"ר חסדא; וקנינא מיניה מוסיף על מתנתא דא". וביאר הרשב"ם: "וקנינא מיניה קנין גמור – להוסיף ולייפות כחו, לבד המתנה שנתן בעל פה, ולישנא יתירא לייפות כחו הוא". ופסק הרמב"ם (קנין, הלכות זכייה ומתנה פ"ח ה"י-ה"א): "מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין וכו' חוששין לה וכו' והרי המתנה בטלה; ואם קנו ממנו כדי ליפות כח המקבל, כגון שכתב 'וקנינו ממנו מוסיף על מתנה זו' – הרי זו קיימת". ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (פ"י ה"ג): "פרובול המוקדם – כשר, מפני שהוא מורע כוחו, והמאוחר – פסול, מפני שמיפה כוחו. שטרי חוב המוקדמים – פסולין, מפני שמיפה כוחו, והמאוחרין – כשרין, מפני שהוא מורע כוחו", ופירש הפנמ"ש: "מפני שמיפה כחו של מלוה שלא כדין, (שהרי אם מסר להבית דין בניסן, ונכתב בו זמנו מאוחר שהוא באייר, ונמצא כל הלואה שהיא עד אייר אינה נשטמת – וזהו שלא כדין, שהרי בניסן הוא נכתב בשמסר לפני הבי"ד, ואינו מועיל להלואה שהיא אחר המסירה לבי"ד). ובתוספתא (כתובות פ"א ה"ב) אמרו: 'מפני מה אמרו אלמנה מוכרת בלא בבית דין? ליפות כוחן של יתומים – שלא תבזבו את נכסיהם'".

^{יז} חידש יצ"א... 888

^{יח} 909 ד.ב.ס. יצואיהם: יניי יצואיהם יואמרו קדוש קדוש.

^{יט} (כתוב (ישעיה טו, ז): "על-כן יתרה עשה", ותרגם יב"ע: "על כן נכסיהן יתבזזו". ופירש"י: "על אשר יתרה עשה – תבוא עליו הפורענות הזה, שהיו כפויי טובה" (ובמק"א [תהלים לא, כד] פירש"י: "יתר" – הוא לשון גאווה, כמו 'יתרה עשה'). וראב"ע פירש: "יתרה. שם ממון: עשה. קנה, כמו 'עשה לי את החיל הזה' (דברים ח, יז)" (ובמק"א [איוב ד, כא] פירש ראב"ע: "יתרה עשה – שהוא ממון"). והרד"ק פירש: "יתרה עשה. חסר מלת 'אשר', ומשפטו – 'אשר עשה'... ופירושו, על כן יילל מואב ויבכה כי יתר ההמון שכבש ופקודתם – הכל ישאו האויבים". והמצ"צ פירש: "יתרה. מלשון 'יתרון', והוא ענין ריבוי: עשה. ענינו הקבוצ והאסיפה", ובמצ"ד הוסיף: "יתרה עשה. יתרון העושה, ומרבית ההון שקבץ, והממון הפקוד והגנוז אצלם". והמלב"ם פירש: "יתרה עשה. הם דברים שגדלו במדינה* יתר על הצריך, שהיה דרכם להוליכם על האניות לחוץ". ומצאנו בשו"ת חת"ס (חו"מ מ): "ומציאת בניו הגדולים אינם שלו מן הדין אלא מתקנות חכמים הואיל ויתרה עשה זון אותו יתר על חיובו".

^ס ומחה"ע (מחה"ע סוף ערך כ, שרש 'כלכל') פירש: "פירוש, לשון פרנסה כהוגן". "על המחיה ועל הכלכלה".

לָוֶה וּמְלִוָּה (לווה ומלווה), **לָוֶה וְהִלָּוֶה**. ראה מש"כ לעיל בפרק זה, ערך 'הלואה והשאלה'.

מוֹדָעָה. בעברית המחודשת, דף גדול שרשומה בו הודעה לפרסום לציבור. אך במקורותינו, היא מסירת הצהרה מראש (לפני כניעה ללחץ לעשות פעולה ממונית כפויה) שלא יהיה ממש במעשה הקנין שיעשה⁸⁹.

מוֹטָב. בעברית המחודשת, האדם שמיטיבים עמו ומשלמים לו ('למוטב בלבד'). אך במקורותינו - פירושו, טוב יותר⁹⁰.

מְזוֹנוּת. בחוקי מדינת ישראל*, כך נקראים התשלומים הקבועים שמחייבים את המגרש לשלם לגרושתו. אך במקורותינו, קרוי כך רק מה שחייב לשלם לבניו, ולאשתו כל זמן שהיא אשתו, או לאחר מותו כשנתאלמנה. אך לפי ההלכה - גרושתו, לאחר ששילם לה כתובתה - שוב אין עליו כל חיוב במזונותיה⁹¹. אך אמנם אם בכל אופן רוצה לזון אותה (ע"י שליח) - יש בזה מצוה מדין 'מבשרך אל תתעלם'.

מְלָגָה (מילגה). בעברית המחודשת, תמיכה כספית קבועה המיועדת לתמיכה בהוצאות הלימודים [נסטיפנדיה בלע"ז] (חידשו ע"פ 'מלוג'). אך במקורותינו - פירושה, שק או תיק של שטרות. 999

מְלוּג. בעברית המחודשת, רווחים שמכניסים נכסים בלא זכות הנאה מהנכסים עצמם (רנטה בלע"ז). אך במקורותינו, 'נכסי מלוג' - פירושה, נכסים שהמקבלם אוכל מפירותיהם לזמן מסוים*, אך הקרן אינה שייכת לו, ועליה להשיבה לבעליה בסוף הזמן⁹².

⁸⁹ מסירת מודעה לביטול נדרים והתחייבות שיהיו מכאן ולהבא. ולכן אנשים טועים בפירוש 'מודעא רבה לאורייתא'. כמו שאמרו בגמ' (ערכין כא ע"ב): "האי מאן דמסר מודעא אנימא - מודעיה מודעא", ופירש רגמ"ה: "דמסר מודעא אנימא. שהיו אונסין אותו לתת גט, ואמר לעדים; 'הו עדים - שאנוס אני'". רמב"ם (קנין, הלכות מכירה פ"י

⁹⁰ רשב"ם ב"ב סט ע"ב. רגמ"ה ב"ב קז ע"ב. ראב"ע במדבר יח, יב. ב"ר לח, ב: מביאן לידי מוטב. שהש"ר א, סו.

⁹¹ (ש"ע אבה"ע סט) כמו שאמרו בגמ' (ערכין כב ע"א): "לא קאמר אלא באלמנה דמפסדא מזוני, אבל גרושה - לא", ופירש"י: "גרושה [לא]. אין לה מזונות". ואיתא במדרש (ב"ר נח לג, א): "ראו אדם אחד נותן מעות לגרושתו... א"ל; 'מפני מה נתת לה מעות?' א"ל; 'רבי, ראיתי אותה בצרה והתמלאתי עליה רחמים'. באותה שעה הגביה רבי תנחומא פניו כלפי מעלה, ואמר; 'רבון כל העולמים, מה אם זה שאין לה עליו מזונות - רָאָה אותה בצרה, ונתמלא עליה רחמים, וכו'". (ש"ע אבה"ע קט, ח. וע"ש בב"י, שדנו מפני מה אין איסור בדבר).

⁹² כמו ששנו במשנה (יבמות פ"ז מ"א): "עבדי מלוג - לא יאכלו בתרומה... ואלו הן עבדי מלוג? אם מתו - מתו לה, ואם הותירו - הותירו לו, הואיל והוא חייב באחריותו - הרי אלו יאכלו בתרומה". ופירש"י (דף סו ע"א): "עבדי מלוג. מה שהאשה מכנסת לבעלה... ויש שמכנסת ממון הרבה, ואינה כותבת כולו בכתובתה, ומשיירת לעצמה - הן נכסי מלוג, והבעל אוכל פירות, והקרן שלה קיים, ואם מתו - מתו לה, או פחתו - פחתו לה: עבדי מלוג. לא יאכלו. לפי שהן שלה". והרע"ם פירש: "עבדי מלוג. מה שאשה משיירת לעצמה ואינה כותבת בכתובתה - נקרא 'נכסי מלוג', שהבעל מולג אותם נכסים - כמלינת התרנגולים, מפני שהוא אוכל פירות אותן נכסים". והתפ"ש פירש: "שלא קבל הבעל אחריותו עליו. ונקראו 'מלוג' - שהבעל מולג ואוכל הפירות, והגוף - כעוף פורח ממנו". והערך (עוד 'מלג') פירש:

מִמְשֶׁק. בעברית המיוחדת, תורת* ניהול המשק* (היחסים בין מרכיבי הכלכלה* במדינה, או חכמת ניהול משק* חקלאי). אך במקורותינו - פירוש, מוצא הדבר, או רעש שוקק, או עזיבה, או השתקקות^ה.
מְנוֹת. בעברית המיוחדת, חלק מְמוֹנִי במפעל* המזכה את בעליו בחלק מהרווחים [והיחידה - שמה 'מְנִיָּה'^ט]. אך במקורותינו - 'מְנוֹת' הן לשון רבים של 'מְנָת' - מְנַהֵס.
מַעְצָר. בעברית המיוחדת, מאסר זמני עד לבירור העניין. אך במקורותינו - פירוש, מעצור^ח.

א

"(ביצה לר ע"א); 'מולגין את הראש ואת הרגלים'. פירוש, מרתיחין אותן בחמין - להעביר השער מעליהן... 'נכסי מלוג', פירוש מלוג, כענין מליגת הראש, שתולשין השער ועוזבין הראש - כך הבעל אוכל הפירות, ומניח הקרן, ואין לו רשות בהם. פירוש אחר, נכסים שקבלו עליו כְּדָבוֹר בלא אחריות - כְּשֶׁכָּנְסָה, או לאחר שכנסה - נפלו לה בירושה או במתנה. שכן 'לג' בלשון יון - 'דבר'. 'אלה הדברים' - בלשון יון מוטא לוג"ה. (בב"ר פרשה מה); 'זלה שפוזזה מצרית' - שפחת מלוג היתה, והיה חייב במוזנותיה, ולא היה רשאי למוכרה. כְּעֵן קומי ריש לקיש; מהו דתנינן 'עבדי מלוג'? אמר להן; מה דאת מליג - מליג' (פירש מת"כ: "כמה דתימא מלוג מלוג. כְּעֵן מליגת הראש וכו' שאין לבעל רשות בהם"). זה סיוע לפירוש הראשון". ומוה"ע פירש: "פירוש בליו"ר, פעל המחלב דדי הבחמה, ונעתקה מלה זו - להסרת דבר אחר, ובפרט להסרת פירות מן האילן".

^ה ככתוב (צפניה ב, ט): "ממשק חרול ומכרה-מלח ושממה עד-עולם", ותרגם יב"ע: "משמט מלוחין ומחפורין דמלח וצדו עד עלמא". ופירש"י: "ממשק חרול. השמעת קול, כמו 'משק גבים' (ישעיה לג, ד)... השמעת קול חרולים הגדלים שם - מאין עובר, והן נוקשין זו על זו - ומשמיעות קול". (וכן פירש"י בישעיה שם: "ממשק חרול. כשהרוח מנשבת בחרולים והם מכים זע"ז - נותנים קול"). ומהר"י קרא פירש: "ממשק. כמו 'ועל פיק ישק כל עמי': חרול. כי חרולים - במדבר הם גדלים". וראב"ע פירש: "ממשק. כמו 'ובן משק בית' - שאינו זו מן הבית, וככה 'ממשק' - מקום ממשק, שלא יזוז החרול משם, והוא מין ממיני הקוצים, כמו 'כסו פניו חרולים' (משלי כד, לא)". והרד"ק פירש: "ממשק חרול. לפי מקומו - ענינו כמו 'מוצא', שיצאו ויעלו שם חרולים - כמו במקום החרב. וי"מ המלה - מענין 'ובן משק בית' - מענין 'שוק', כלומר שישתקשקו חרולים זב"ז מרובם, בנשוב בהם הרוח - וישמיעו קול. ואז"ל פירש, ענין עזיבה, כלומר שתהיה הארץ נעזבה לחרולים. וכן ת"י 'משמט מלוחין', כמו 'מלוח' עלי שיח - והוא החרול". ומצ"צ פירש: "ממשק. ענין השמעת קול: חרול. מין קוצים", ובמצ"ד הוסיף: "ממשק חרול. תהיה מלאה מהשמעת קול חרולים, כי שם יגדלו הרבה - מאין עובר, ומנשיבת הרוח - מקשים זב"ז ומשמיעים קול". והמלבי"ם פירש (בבאור המלות): "ממשק. משתתף עם נשק מזויין בחרולים, או החרולים נושקים ומתדבקים שם", והוסיף (בבאור הענין): "ממשק חרול. שהחרולים גדלים במקום שמם". ומחה"ע (שרש 'משק') פירש: "'ממשק חרול', פי' מקום שצומחין בו קוצים לעולם". ושעב"נ (ענין 'עזב', שער 'משק') פירש: "'ממשק חרול', פרשוהו לשון עזיבה". (וראה מש"כ לקמן פרק אחד-עשר, מְבִית וּבְחוּץ, ערך 'מִשְׁק').

^ט (חידוש של מ"ש).

^ח ככתוב (נחמיה יג, י): "וְכָל-יִשְׂרָאֵל וגו' נָתַנּוּ מְנוֹת הַבְּשָׂרִים וְהַשְׂעִירִים וְהַכִּרְיֹום בְּיוֹמוֹ, בַּקֳּדָשִׁים לְלֹאִים", ופירש"י: "מְנוֹת. כמו מנות". וכ"פ מצ"ד: "מְנוֹת הַבְּשָׂרִים. המתנות הראויות לתת להם". וביאר בסה"ש לריב"ג (שרש 'מנה'): "'את תבדוקיה ואת מנותיה' (אסתר ב, ט) - מתנות וחלקים. ודע, כי 'מנות' - חסר הֶלְמֶד (כלומר, לְמַד הפועל 'אב' ד), וכבר בא שלם (כלומר, עם ה"י בתור לְמַד הפועל 'אב' ד)) - ב'מְנוֹת הַבְּשָׂרִים".

^ה ככתוב (משלי כה, כח): "אִישׁ אֶשֶׁר אֵין מַעְצָר לְרוּחוֹ, וְתִי: "נִבְרָא דָלָא מַעְצָר רוחיה". ופירש ראב"ע: "איש אשר אין מעצור לרוחו - לנפשו, לעצור מאמריו". ופירש מצ"צ: "מעצר. ענין מניעה, כמו 'ותעצר המנפה'. ובמצ"ד הוסיף: "איש אשר לא יוכל למנוע רוח אמרי פיו".

מִפְרָעָה. בעברית המיוחדת, תשלום מראש על החשבון (אימפרסט בלע"ז), לפי ההבנה המוטעית ש'למפרע' הוא מראש (באישור האקל"ה). אבל במקורותינו, פירוש 'למפרע' - הוא אך ורק לשעבר (ראה מש"כ לעיל בפרק שני מִנְחֵי זֶמֶן וּמָדָה, ערך 'למפרע'), ולפי"ז פירוש 'מפרעה', יהיה פריעת חוב קודם.

מִשְׁאָפִּים. בעברית המיוחדת, מקורות מימון כספי למפעל* גדול. אך במקורותינו - פירוש, מעיינות לשאיבת מיסס.

מִשְׁבִּיר. בעברית המיוחדת, חנות גדולה המספקת סוגי בגדים ומוצרי בית. אך במקורותינו, הוא אדם המפרנס במזון (בשעת הרעב) ע.

מְשִׁיכָה. בעברית המיוחדת, פעולת העברת ממון מרשות הבנק לשימוש של בעל החשבון (מְשִׁיכַת מוֹמֵנִים, מְשִׁיכַת יְתֵר). אך במקורותינו - פירוש, קנין חפץ ע"י משיכתו.

מִשְׁפָּנְתָּא. בעברית המיוחדת, הלואה על דירה. אך במקורותינו עב.

נֶאֱשָׁם. בעברית המיוחדת, קרוי כך גם חשוד העומד לדין. אבל לפי מקורותינו - מותר לקרוא כך רק למי שנמצא אשם בוודאות.

נְדוּנִיָּה. בעברית המדוברת, אוסף בגדים שְׂאֵם הכלה מכינה לחתונה (ולפעמים הוא שם לכלי מיטה ומגבות*: חֲנוּת נְדוּנִיָּה). אך במקורותינו - פירוש, נכסים (או מטלטלין כגון תכשיטים) שהאשה מביאה עמה, נכסי מלוג או צאן ברזל*, שהבעל אוכל פירותיהם, ומחזיר את הקרן לאשה אם מגרשה.

^ס ככתוב (שופטים ה, יא): "בֵּין מִשְׁאָפִּים", ותרגם יב"ע: "בֵּית שְׂקָיָה דְּמֵיָא", ופירש"י: "כשהייתם הולכים בין משאבים לשאוב מים". וכל"פ הרלב"ג: "בין המעינות שהיו שואבין מהן המים". והרד"ק פירש (בסה"ש שרש 'שאב'): "שְׂאֵם המקומות ששואבין בהם - 'בין מִשְׁאָפִּים'".

^ע רד"ק עמוס ח, ה. משלי יא, כו. נתחומא מקץ ז. וזה"ק מקץ קצח. בנ"ש שפ"ב.

^{עא} כמו ששנו במשנה (קידושין פ"א מ"ד): "ושונו בתוספתא (קידושין פ"א ה"ה): "ספינה נקנית במשיכה. רבי נתן אומר; ספינה ואותיות נקנית במשיכה ובשטר. אי זו היא משיכה? בין שמשך, בין שהנהיג, בין שקרא לה ובאת אחריו - ה"ז משיכה". רש"י קידושין כו ע"ב.

^{עב} איזהו נשך, מישכן גמ' ורש"י כתובות סוף פ"י,

^{עג} (תאשים ציון),

^{עד} כתב הרמב"ם (נשים, הלכות אישות פט"ז ה"א): "הנכסים שמכנסת האשה לבעלה, בין קרקע בין מטלטלין בין עבדים, אע"פ שהן נכתבין בשטר כתובה - אינן נקראין 'כתובה', אלא 'נדוניא' שְׂמָם". ומש"כ בגמ' ב"מ עד ע"ב, פירש"י: "מוכרי נדוניא. תכשיטי הבנות", הכוונה תכשיטים שהבנות מביאות עמן כנכסי מלוג. וכן י"ל בדברי הערוך (ערוך 'נדוניא'): "'נדוניא דבי חמה, פירוש לקנות תכשיטין הראוין לנדוניא', אבל מוה"ע כתב: 000. כתב ראל"ב (נימוקים שרש 'נדה' [ובתשבי ערך 'נדן']): "'נְדוּנִיָּה' (יחזקאל טז, לג)... ומוה קראו רז"ל, למה שתכנים האשה לבעלה [בשעת הנישואין], מעות או מטלטלין - 'נדוניא'". וכתב הקה"ע (לשון חכמים, ג, שעו): "כתב התשב"ץ בח"ג (תשובה) ס"ו שא, בפירוש הכתובה...; ודא נדוניא, לשון 'נדוניא', נאמר על מה שמכנסת האשה לבעלה - כתובת צאן ברזל, שאם פחתו - פחתו לו, ואם הותירו - הותירו לו. ולשון תלמוד הוא, ע"כ. ולי נראה, דלשון מקרא הוא ביחזקאל סימן י"ו; ייתנו נדוניא ואת נתת את נדוניך, וכן ראיתי להרב מוה"ע שפירש כן בערך 'נדן'. שר"ת הרא"ש לח, ו.

נָדָר וְשְׁבוּעָה. בלשון הדיבור, רבים אינם מבחינים בין לשון נדר ללשון שבועה
(*אבוא לשחק בביתך, בלי נדר*) עה.

נוטריזין. בעברית המחדשת, עורך דין רשמי המוסמך לחתום לאחר חתימות ותעודות. אך במקורותינו - פירוש, סופר* לבלר (מעתיק כתבים) עו.

נְפִיזִין (ניכיון). בעברית המחדשת, הפחתה שמפחית המלווה מהריבית של הפורע קודם זמנו (דיסקונט בלע"ז). אך במקורותינו - פירוש, הורדת כל סכום הפריעה מסכום קרן ההלוואה עו.

נִכְסֵי צֶאֱן פְּרִזָּל. ראה מש"כ לקמן בפרק שבעה-עשר, 'צְרופי מְלִים', ערך 'נִכְסֵי צֶאֱן פְּרִזָּל'.

999 נֶסֶח אבסטרקט. ריטב"א והמאירי בד.ב.ס.

נֶשֶׁךְ. בעברית המחדשת, ריבית מוגזמת העולה על ה'מותר' בחוק. אך במקורותינו, כל ריבית היא נשך עח.

ע" חילוקי הלשון, הר"ן. כתב הרמב"ם (הפלאה, הלכות נדרים פ"ג ה"ז): "שהנשבע - אוסר עצמו על דבר שנשבע עליו, והנדר - אוסר הדבר הנדר על עצמו". וכ"כ הרמב"ן (במדבר ל, א): "אמרו בנדרים, דהוה אסור הפצא עליה, ולפיכך אינן חלין על דבר שאין בו ממש, כגון נדר עלי שלא אדבר עמך או שלא אלך או שלא אשן וכיו"ב... שאין הנדר על החפץ כלל, אלא עליו שיעשה... ואע"פ שמצינו בנדרים גבוה 'הרי עלי עולה', 'הרי עלי שלמים', שאמירתו לגבוה - נתחייבו בו נכסיו כמסירתו להדיוט, או שהוא חומר נהג בנדר הקדש מפני שיש בהן חפץ נאסר להדיוט ונתפס לגבוה כשיפריש... אבל השבועות, אינן כלל לא בביטול מצות עשה ולא בקיומו ולא בביטול מצות ל"ת... ומפני כן, בשבועות בלבד הוא נדרש לאסור אסר על נפשו". כתב בספר הכרמ"ל (ע"פ המלג"ם במדבר ל, א): "ההבדל שבין נדר - ובין שבועה הוא, ש'נדר' - הוא שמתפס דבר המותר בדבר האסור, כגון שאמר 'פירות אלו עלי - כקרבן', מפני שבנדר - מטיל איסור על החפץ, וזה לא יוכל לעשות, רק אם מתפסו בדבר הנדר, שבדיו לעשות מחולין - קדשים. אבל האומר 'פירות אלו כבשר חזיר' - הרי אלו מותרים, ואין כאן נדר, שאי אפשר שיעשה דבר שאינו בשר חזיר - כבשר חזיר. אבל זה דוקא בנדר - שאוסר את החפץ עליו, אבל 'שבועה' הוא - מה שאוסר איסר על נפשו, שאינו אוסר את החפץ - רק מקבל איסר על נפשו, והוא איסר נברא - שאסר את עצמו מן החפץ, וקושר נפשו במוסרות ועבותות - כל יעשה דבר זה". בא"ח ש"ב ראה. ראה מש"כ לקמן בפרק שבעה-עשר 'צְרופי מְלִים' ערך 'בלי נדר'. חילוק נדר ונדבה (מגילה ח ע"א).

ע" כמו שאמרו בגמ' (סוטה לה ע"ב): "רבי יהודה אומר; ע"נ אבנים כתובה, שנאמר וכתבת על האבנים את כל הדברי התורה הזאת וגו', ואח"כ סדו אותן בסיד. אמר לו ר"ש; לדברך, היאך למדו אומות של אותו הזמן - תורה? א"ל; בינה יתירה נתן בהם הקב"ה, ושיגורו נטירין שלהם, וקילפו את הסיד - והשיאוהו, ופירש"י: "היאך למדו אומות העולם. העתיקו [את התורה, הלא לא נצטוו לכתובה בשבעים לשון, אלא לבא וללמד - כל הרוצה, שלא יתא פתחון פה לאותם האומות, לומר 'לא היה לנו מהיכן ללמודה: נטירין שלהם. סופרים* שלהם, והם קורין אותן - נטירין: והשיאוהו. והעתיקוה, כלומר נטלוה משם ע"י העתקה". והתוס' (ד"ה 'מיצד כתבו ישראל את התורה') פירשו: "אבל בירושלמי תני; על אבני המלון נכתבו, דברי רבי יהודה... בכל יום ויום, אומות העולם היו משלחין נטירין, ומשיאין את התורה - שהיתה כתובה בשבעים לשון". וכ"פ הערוך (עוד 'נטירין'): "פירוש, בל"י ובלשון לע"ז קורין לסופרין - נטירין". (וראה בתפ"ש שבת [פ"ב אות נד]). שמ"ר משפטים לא, יג: "נטירין (נטריא) ספר ובו רשימת פשעי הנידון. 000

ע" שר"ת מני"צ ח"ד טז (ג) ד"ה ובהנ"ל. שר"ת רעק"א מה"ק נב ד"ה ולענ"ד. שר"ת נוב"ק חר"מ ל ד"ה אמנם.

ע" במשנה ב"מ 'איזהו נשך'

סְלוֹק (סילוק) 888. בעברית המחדשת, פעולות הזיכוי והחיוב הנעשות בחשבון הפֶּנֶק. אך במקורותינו, הוא סיום החוב ומחיקתו.^ט

סִפָּח. בעברית המחדשת, חתיכת נייר שתולשים מכרטיס* או מסמך גדול - כאשר משתמשים בו (והוא נשאר ביד האדם לאות והוכחה ששילם)^פ. אך במקורותינו - פירוש, ספּיח, דבר טפל לעיקר - היוצא מעצמו ונלווה אליו.^{פא}

עַד שְׁמִיעָה. בערכאות מדינת ישראל*, אדם המעיד על שמיעת דיבור מפי הנאשם (ועדותו קבילה). אך במקורותינו, עַד מפי עַד, ששמע מפי אחרים, אך לא ראה בעיניו את המעשה (ואין עדותו מתקבלת)^{פב}.

עוֹבֵר וְשֹׁב. בעברית המחדשת, שם לחשבון הכספים השוטף המיועד להכנסה והוצאה מיידיים. אך במקורותינו, הוא שם לאדם עובר אורח הנודד ממקום למקום.^{פג}

עֲזוּבוֹן. בעברית המחדשת, ירושה (ע"פ 'עזובה', שאין לה יורש). אך במקורותינו - פירוש, אוצרות סחורה.^{פד}

עַל הַחֲשׁוֹן. בעברית המדוברת, דמי קדימה שנותן הקונה למוכר מראש, ואח"כ משלם רק את יתרת חשבון התשלום ('הקדמתי לו מאה שקלים על החשבון'). אך במקורותינו - פירוש, מדוייק ומדוקדק לפי החשבון.^{פה}

עַמֵּד עַל הַמֶּקֶח. בעברית המחדשת, התוכח עם המוכר במטרה להזויל את הסחורה. אך במקורותינו - פירוש, עמד ושאל מה מחיר הסחורה.^{פז}

עֲמִלָּה. בעברית המחדשת, תשלום שמשלמים לבנק על הפעולה שעושה למען הלקוח [כאילו דמי עמל שכר טרחה]. אך במקורותינו - פירוש, שכירות בתים וקרקעות.^{פח}

ט

^פ חידש נב"ח.

^{פא} "ספחי שביעית".

^{פב} שות הרדבז חא כה. שות שופריה דיעקב (ברדוגו) ח"ב חומ כא 'וממה שהסכימו'.

^{פג} ככתוב: "וְהַכְרַתִּי מִמֶּנּוּ עֶבֶר וְשֵׁב" (יחזקאל לה, ז), ותרגם יב"ע: "וְאֶשְׁצִי מִנִּיהָ דְעָדִי וְדִתְאִיב".

^{פד} ככתוב (יחזקאל כז, יב): "תְּרִשִׁיעַ* סוֹדְתָהּ מִרֶב כְּלֵיהֶן וְגו' בְּדִיל וְעוֹפֶרֶת נָתַנוּ עֲזוּבוֹנֶיהָ", ותרגם יב"ע: "כַּעֲז' וְאָכַר יִהְיוּ בְּבֵית גִּנִּיף". ועוד כתוב (שם, שם, יד): "סוֹסִים וּפְרָשִׁים וּפְרָדִים נָתַנוּ עֲזוּבוֹנֶיהָ", ותרגם יב"ע: "סוֹסִין וּפְרָשִׁין וְכוֹדֶנֶן מִיתֵן סְחוֹרָא לְגוּיף". ופירש"י: "עזבוניך. חוזקך ועוזך, כמו זיעזבו את ירושלים עד הזוּבוּה" (נחמיה ג, ח), וממונו של אדם - הוא חֶזְקוֹ המעמידו על רגליו". והרד"ק פירש: "עזבוניך. סחורתך". וכ"פ מצ"צ: "היא הסחורה... הוא לחזק אל העוסקים בו". והמלבי"ם פירש: "ו'עזבוניך' נגזר מפעל עזב, הסחורה שעזובים בעיר בבתי המסחר".

^{פה} רש"י כתובות צג ע"ב. תנחומא כי תשא ה. ילק"ש שם שפ. שו"ת תשב"ץ ח"ד טור ב חוהמ"ש לה. שו"ת רדב"ז ח"א רמד.

^{פז} כמו שאמרו בגמ' (פסחים קיב ע"ב): "שלשה דברים צוה רבי ישמעאל בר' יוסי את רבי... ואל תעמוד על המקח - בשעה שאין לך דמים", ופירש הרשב"ם: "אל תעמוד על המקח. לסחור, והמוכר - ישראל הוא, ואין לך דמים לקנות המקח, ונמצא מפסידו חנם - שלא יקחנו אחר, מאחר שאתה מהפך בו". ור"ח פירש: "ואל תעמוד על המקח בשעה שאין לך דמים - שנמצאת מפחית המקח בעיני בעליו" (כלומר, ששואל כמה דמיו, ואח"כ הולך לו ואינו קונה - כי אין לו דמים עמו, והמוכר סבור שהוא מפני שחשבו שדמיו יקרים - ומזילו לקונים אחרים [אב"ד]). (בב"ש שפ"ב).

^{פח} כתובות סט ע"א, ופירש"י ותוס' ומרדכי שם. ב"ב סז ע"א. ש"ך חו"מ צה סק"ב. וכ"כ בנ"ש שפ"ב.

עָנוּי דִּין. בעברית המחודשת, השהיית המשפט עצמו ואי מתן פסק דין. אך בגמ' פירושו, לְאַחַר פסק הדין לְחַיֵּב - כשמשמים את נתינת העונש.

עֲצוּמִים (עִיצוּמִים). בעברית המחודשת, שביתה חלקית של עובדים, החדלים מלספק שירותיהם, לשם לחץ להעלאת משכורתם (סנקציות בלע"ז). אבל במקורותינו - פירושו, פיצויים, או מריבה על אסמכתא*פח.

עָקוּל (עִקוּל). בעברית המחודשת, לקיחה בכח של חפצים ורכוש ע"י הרשויות - מאנשים החייבים להן ממון. אך במקורותינו - פירושו, עיכוב שמעכב אדם חפץ שהופקד אצלו - תמורת חוב שחייב לו הנותן (ויש חדר"ג שאסור לאדם לעשות כן [מלבד כמה מקרים בודדים] הנקרא 'תקנת העיקול')פט.

עֲרָפָה. בעברית המחודשת, חבילה הכוללת את הנחוץ* לפעילות מסויימת (ערכת עזרה ראשונה). אך במקורותינו - פירושה, הערכה ושומת שוויו.

עָרְעוּר, עוֹרָר. בעברית המחודשת, אדם המערער על פסק דינו ומגיש משפטו למשפט חוזר בערכאה גבוהה. אך במקורותינו - פירושו, אדם המערער על בעלות שדהצא.

עֲתִירָה, עוֹתֵר, לַעֲתֵר. ראה לקמן פרק ששה-עשר, יְדַעַת מְזוּמָת', ערך 'עֲתִירָה, לַעֲתֵר'.

פְּדִיוֹן. בעברית המחודשת, הכסף שמקבל המוכר בעד סחורתו [בהשפעת היידיש] (פְּדִיוֹן יוֹמִי). אך במקורותינו - פירושו, כסף לפדיית אדם או חפץ משעבוד או מקדושהצב.

פְּדִיָּה, לְפִדּוֹת (שְׁטַר שֶׁק). בעברית המחודשת, להגיש לבנק שטר שֶׁק, ולקבל את תמורתו*. אך במקורותינו - פירושו, לשלם ממון לתופס אדם או חפץ - להצילו ולהוציאנו מידו (ולפי זה, היה צריך להיות פירוש 'פודה שֶׁק', למי שמשלם כסף לאדם אחר המחזיק שטר שֶׁק, כדי ששייב לו את גוף נייר השטר של השֶׁק)צג.

פח (ירושלמי גיטין פ"ה ה"ח וב"ב פ"י ה"ה, תוספתא ב"מ פ"א. אנצ"ת אסמכתא ב).

פט רמ"א חו"מ עג, י. ש"ך ס"ק לד. שו"ת ספר הישר לד. מרדכי ב"מ תז. תקנות רגמ"ה. בנ"ש שפ"ב.

צ ספרא בחוקותי ג, ג. רש"י מ"ב יב, ה. בנ"ש שפ"ב.

צא ("יצאו עליו עוררין").

צב ככתוב (שמות כא, ל): "אם-כֹּפֶר יוֹשֵׁת עָלָיו, וְנָתַן פְּדִיֹן נִפְשׁוֹ כָּכֹל אֲשֶׁר-יוֹשֵׁת עָלָיו, וְתָ"א ות"י: "וְיִתֵּן פֶּדְיוֹן נִפְשִׁיהָ". ופירש"י: "פְּדִיוֹן נִפְשׁוֹ. דמי ניוק, דברי רבי ישמעאל. ר"ע אומר; דמי מוֹיֵק (ב"ק כז ע"א). וכתב בעה"ט: "פְּדִיוֹן. שְׁנֵים במסורה - הכא, ואידך 'ויקֹר פְּדִיוֹן נִפְשִׁים' (תהלים מט, ט), רמז למ"ד 'כופרא כפרה', בשביל שִׁיקְרָה נִפְשָׁם בעיני הקב"ה - נָתַן לָהֶם כּוֹפֶר לְכַפֵּרָה". וכן כתוב (במדבר ג, מט): "וְיִמְשֹׁת שְׂקָלִים לְגִלְגֵּלָת וגו' פְּדוּיֵי הָעֶדְפִים בָּהֶם וגו' אֵת כֶּסֶף הַפְּדִיִּים מֵאֵת הָעֶדְפִים עַל פְּדוּיֵי הַלְוִיִּם, וְתָ"א: "יֵת כֶּסֶף פֶּדְיוֹנָהוֹן מִן דִּיתִירִין עַל פְּרִיקֵי לִיּוֹאִי". ופירש ראב"ע: "הַפְּדִיִּים. במ"ם תחת נו"ן, כמו 'גרשון'. פדיון נפש לאדמור".

צג ככתוב (שמות יג, יג): "וְכָל-פֶּטֶר זֶמֶר תִּפְדֶּה בְשֵׁה וגו' וְכָל בְּכוֹר אָדָם בְּבִנְיָה תִּפְדֶּה", ות"א ות"י: "וְכָל פֶּתַח בּוֹכֶרָא דְחִמְרָא תִּפְרוֹק בְּאִמְרָא... וְכָל בּוֹכֶרָא דְאִנְשָׁא בְּבִנְיָה תִּפְרוֹק". ופירש"י: "תִּפְדֶּה בְשֵׁה. נותן שֶׁה לכהן - ופטר חמור מותר בהנאה, והשה - חולין ביד כהן; בבניך תִּפְדֶּה. המש שלעים, פדיונו קצוב במקום אחר". ושנו במשנה (מע"ש פ"ה מ"ד): "כיצד פודין נמער רבעי? מניח את הסל ע"פ שלשה, ואומר; 'כמה אדם רוצה לפדות לו בסלע על מנת להוציא יציאות מביתו?', ומניח את המעות

פְּטוּרִין (פיטורין), **לְפָטֵר**. בעברית המיוחדת, סילוק אדם מעבודתו. אך במקורותינו (בדיני ממונות), פיטורין הם הסכם מחילה ופטור מחובות שכותבים לאדם כדי שלא ישוב ויתבע חובות ישנים. ולפטר - פירושו, לפטור אדם מחובת תשלום^{צד}.

פְּלִילִי. בעברית המיוחדת, עבריין בעיקר בתחום בין אדם לציבור, כגון גניבה (לברר בחוקים). אבל במקורותינו - פירושו, כל עוון שיש עליו עונש ודין - או בידי שמים (כגון עבירות) או בידי אדם (גם תביעה בין אדם לחבירו בממונות, שאין עמה כל 'עבירה' על החוק)^{צה}.

א

ואומר; 'כל הנלקט מזה - מחולל על המעות האלו בכך וכך סלים בסלע; ובשביעית - פורדו בשווי', ופירש הרע"ם: "ע"פ שלשה. בקיאות בשומא, דסתם נטע רבעי - אין דמיו ידועים, לפי שצריך לחשב היציאות כדתנן הכא: לפדות בסלע. כלומר, ליקח בסלע במחבור לקרקע: עמ"נ להוציא יציאות. שכר פעולת הכרם משעה שנקרא 'פרי'... ומניח את המעות. לפי השומא לאחר ששמו כך וכך סלים בסלע; ובשביעית. שאין שכר שמירה ולא עבודת קרקע - פורדו בשווי".

^{צד} שו"ת מהרשד"ם חו"מ קסה. שמח. שנט. שע. מהריט"ץ ח"א קפט. שו"ת גנת ורדים חו"מ ג טז. לפטר, שו"ת מהרי"ל החדשות קנד. קט. שו"ת באר שבע לט שאלה שביעית. שו"ת דרכי נועם יו"ד ה. חו"מ לד. שו"ת חות יאיר קסז שאלה ע"ד. שו"ת מהר"ם גלאנטי יט ד"ה ועתה מחדש. בנ"ש שפ"ב.

^{צה} כתוב (שמות כא, כב): "וְנָתַן בְּפָלְלִים", ות"א ות"י: "וְנָתַן עַל מִיָּמֶר דִּינְיָא". ופירש"י: "בְּפָלְלִים. על פי הדיינים". והרשב"ם פירש: "בשומת הדיינים". וראב"ע פירש: "כאשר ישית עליו אבי הילדים - אם יעשה כחפצו, הנוגף. ואם לאו - יתן ע"פ ב"ד, כמו 'ופללו אלקים'". והרמב"ן חולק עליו בדבר זה: "בעבור שאין בולדים - היוק ניכר, כי מי יודע אם יצליחו? אמר הכתוב, אע"פ שאין כאן מִמּוֹן תשלומין - נָשִׁים עליו עונש, והוא כמו קנס וממון שיטילו אחרים עליו על כרחו... ואמר, שיהיה העונש - ככל אשר ישית עליו בעל האשה, שהוא חפץ בילדיו - וחשובים הם אצלו, ויתן זה בפלילים - שלא יתן עליו עונש יותר מכדי דמיהן. ובמכילתא (שמות כא, כב); 'כאשר ישית עליו, שומע אני - כל מה שירצה. ת"ל 'וְנָתַן בְּפָלְלִים', ואין 'בְּפָלְלִים' - אלא דיינין". ובפי' הר"א בהרמב"ם כתב: "פללים. שם הדיינים, מפני שהם בעלי מדע והלכה, [כמאמר] 'ופללו אלקים' (ש"א ב, כה)". ועוד נאמרה מלה זו על עוון זימה ועל עוון כפירה בקב"ה, שהם בין אדם למקום (איוב לא, יא): "כִּי הִיא זִמָּה וְהוּא עֶוֹן פְּלִילִי", ות"י: "אָרוֹם הִיא זָנוּ, וְהוּא סוֹרֶחַן פְּרִישׁ". ופירש"י: "עוֹן פְּלִילִי. עוֹן שמשפט יסורים ראויין לבא על ידו". וכן כתוב (איוב לא, כח): "זָם-הוּא עוֹן פְּלִילִי כִּי-כֹזֵשֶׁתִי לֹא-ל מוֹמְעֵל", ות"י: "לְחֹדֵד הוּא סוֹרֶחַן פְּרִישׁ, אָרוֹם כְּדָבִית לְאֶלְקָא מְלַעְלָא". ופירש ראב"ע: "כי רובי הקדמונים פָּרַם באו הנביאים - היו עובדים שני המאורות, על כן אמר 'זָם' הוא עוֹן פְּלִילִי כִּי כֹזֵשֶׁתִי לֹא-ל מוֹמְעֵל, והעניין שהוא למעלה מהמאורות". ומצ"ד פירש: "עוֹן פְּלִילִי. כי אמרתי גם המחשבה לבדה - הוא עוֹן הראוי להשפט עליו, כי בזה הייתי מבחיש בהא-ל הוישב ממעל - לתלות האלקות במעשה ידי". וכן בל"מ משתמשים במקורותינו בשם זה גם לעוונות שבין אדם למקום, ולעוונות שדינם בידי שמים. ופירש הרשב"ם (דברים לב, כד): "עוֹן פְּלִילִי - עוֹן של דין, שעושיין בו דין. בְּפָלְלִים - הדיינין קרויין כן, שדינין את האדם". והמלב"ם פירש (ישעיה טז, ג [בבאור המלות]): "פְּלִילִיָּה. משפט בדבר גדול, וענינים גדולים מיוחדים - לשפיטת הרעיון* והמחשבה". ועוד פירש (שם, בבאור הענין): "פְּלִילִיָּה ומשפט צדק לריב רבינו מצד היושר והמשפט". והמח"ע (שרש 'פלל') פירש: "בפלילים", 'ופללו אלקים' (ש"א ב, כה), פי' עשיית דין". (לברר בחוקים חטא, עוון, פשע). דברי הרכל"ב נסתרים מש"א ב, כה, איש לאיש'. מגילה טו ע"ב.

פֶּסֶק דִּין 999. בעברית המחודשת, פסק דין הוא החלטת* בית המשפט להרשיע או לזכות את הנאשם, ולאחריו יש 'גזר דין' שהוא קביעת השופט מהו העונש שיוטל עליו. אך במקורותינו - 000 יצ.

פְּצוּיִים (פיצוים), לְפָצוֹת. בעברית המחודשת, תשלום שאדם משלם לחבירו, על נזק או הפסד שגרם לו (במשפט האזרחי*, לעתים רבות, סכום אדיר מעל ומעבר לעוול שנגרם נִהְעוּבד שנגעל ברשלנות בבית החרושת למשך הלילה - קיבל ממעבדו פיצויים בסך שבעת אלפים שקלים]). ובעברית המדוברת, בדרך כלל הוא סכום קטן - תמורת* הסכום הגדול שהפסיד [אני אפצה אותך על השעה שהתעכבת כאן]). אבל במקורותינו - פירושו, הצלת הדבר המופסד עצמו¹³.

פְּקֻדוֹן. בעברית המחודשת, סכום כסף שמניחים ביד ספק שירות - כעירבון בטחון למשך ימי ההשתמשות בשירות. אך במקורותינו - פירושו, חפץ שנמסר ביד שומר לשומרו.

פְּרוּטָה. בעברית המחודשת (עד שנת תשכ"ט), המטבע הקטנה במדינת ישראל*. אך בזמן התלמוד, היתה מטבע בעלת ערך משקל נחושת קבוע (ויש שהיה מעורב בה מעט כסף במידה ידועה), וגם היום להלכה צריכים לחשב ערכה באופן משתנה לשער הכסף בשוק (ונ"מ לשיעור שזה פרוטה שמשתנה לפי מחיר הכסף,

¹³ סנהדרין ו ע"ב "כיצד הוא גמר דין? איש פלוני אתה חייב, איש פלוני אתה זכאי", ובב"מ טז ע"ב-יז ע"א, ביה"ד אומרים לו 'צא תן לו', אבל אם רק אמרו לו 'חייב אתה ליתן לו' - עדיין לא הסתיים הדין.

¹⁴ ככתוב (משלי ב, יב): "לְהַצִּילָהּ מִדֶּרֶךְ רָע", ות"י: "דִּי תִתְּפָצִי מִן אֶרְחָא בִישָׁא". וכן ת"י (איוב ב, יא): "וּבְהָא זְכוּתָא אֶתְּפָצִי מִן אֶתֶר מְזוּמִין לְהוֹן בְּגֵהֶם" (תרגום: "ובזכות זו נצלו [רעי איוב] מהמקום המזומן להם בגיהנם"). וכן אמרו בגמ' (ב"ב מה ע"א): "מכריזו רבא... האי בר ישראל, דְּזָבִין ליה חמרא לישראל חבריה, וקא אתי עכו"ם - ואנים ליה מיניה. דינא הוא, דְּמַפְצִי ליה מיניה. ולא אמרן אלא, ...דלא אנים ליה לדידיה וְלְאוּכְפָא, אבל אנים ליה לדידיה ולאוּכְפָא - לא. אמימר אמר: אפילו ליכא כל הני - לא, מאי טעמא? מידע ידע דסתם עובד כוכבים - אנס הוא, שנאמר (תהלים קמד, ח) 'אֲשֶׁר פִּיהֶם דִּבֶּר שׁוֹא ויַמְיִנֵם יַמִּין שִׁקְרָא'. ופירש הרשב"ם: "ואנים ליה. מיניה דלוקח, דְּקָטְעִין עכו"ם 'חמור זה נגנב ממני' או 'מי שְׁמָכְרוּ לך - נָגְלוּ מִמֶּנִּי', ובלא עדים מְאַנְסוּ הימנו, וכדמפרש לקמן 'דלא אנים ליה לאוכפא' - אלא החמור לברו, דמוכח מילתא - דדידיה הוא דקא שקיל, דלאו דידיה - לא בעי למישקל. והלכך, דינא הוא דמפצי ליה, כמו 'הַפְּצָה אֶת דוֹד עֲבָדוֹ מוֹזֹרֵב רַעַה' (תהלים קמד, ט), ויביא עדים וידון עם העכו"ם - אולי יוציאנו מידו, דעכו"ם צייתי דינא הם. ודוקא עכו"ם, אבל קָאָנִים ליה ישראל - לא מפצי ליה, אלא יתבענו (הלוקח) בדין, דאין כח לישראל לגזול חמור מחבירו בלא עדים ובלא ראיה". וכן אמרו בגמ' (כתובות צא ע"ב-צב ע"א): "ההוא גברא דְּפָנָה לכתובתה דאימיה בטובת הנאה*, ואמר ליה; אי אתיא אִם וּמְעַרְעָרָא - לא מפצינא לך... אמר רמי בר חמא; ראובן שמכר שדה לשמעון - שלא באחריות, ואתא שמעון וּמְכָרָה לראובן - באחריות, ואתא בעל חוב דראובן - וְקָטְרִיף ליה מיניה. דינא הוא דאזיל שמעון - ומפצי ליה". ופירש"י: "לא מפצינא לך. והמעות לא אחזיר לך, דשלא באחריות אני מוכר לך: באחריות. שכל מי שימרפנה בדין - יפצנה לו: דינא הוא וכו'. ...כְּשֶׁמְכָרָה לראובן עצמו - יפצה לו". א"כ פירוש 'לפצות' כאן - הוא, שחייב המוכר באחריות דמי המקח, או שעליו לנסות להציל את הגזלה עצמה מיד הגזלן (אך אינו חייב לשלם שום תשלומי קנס). (כל זה, ע"פ הערוך [ערך פג ג]).

לענין גזל, מעילה, השבת אבידה וגזילה, גזל הגר, צדקה, קנין כסף, חילול הקדש, איסורי הנאה, ישיבת הדיינים, י"א ריבית והונאת משקלות וכדומה)^{צח}.

פָּרָס. בעברית המחדשת, מתנה חד פעמית מיוחדת שמבטיחים לתת לאדם המצטיין ביותר או העולה בגורל (ואחרים אינם מקבלים אותו, אף שעמלו והתאמצו כמוהו), והוא בדר"כ חפץ נאה או סכום שאין האדם סומך עליו לפרנסתו השוטפת. אך במקורותינו - פירושו, תוספת על השכר הקבוע שמקבל העובד ממעבידו (ארוחה קבועה או דבר המועיל לו לפרנסתו השוטפת)^{צט}.

פְּרָקְלִיט. בעברית המחדשת, בעיקר עורך דין של הצד התובע, והוא קטיגור [ואף קרוי גם 'תובע*'] ('פרקליט המדינה'). אבל במקורותינו, קרוי כך רק הסניגור המליץ טוב.^ק

קָבָלָה. בעברית המחדשת, אישור בכתב מהמקבל לנותן ('שלמתי בחנות וקבלתי קבלה מהמוכר'. 'פרעתי את חובי והמלוה כתב לי קבלה'). אך במקורותינו - פירושה, הסכם אריסות, או הסכמת הצד השני לתנאי הצד הראשון (בע"פ)^{קא}.

^{צח} לרגמ"ה ורש"י - ערך של 0.018 גרם כסף, ולגאונים - 0.022 גרם כסף. תמוז תשס"ו - 7 אגורות* של שקל* מדינת ישראל* (ביהמ"ד להלכה בהתישבות).

^{צט} רש"י ירמיהו נב, לו. מצ"ד מ"ב כה, ל. רד"ק ש"ב ח, ו. רש"י עירובין עב ע"ב. רבנו ירוחם אדם נתיב יב חט"ו (פט ט"ב). אבות רע"ם, רש"י, תול"ט, מגא"ב, ויטרי, פיהמ"ש להרמב"ם. והאריך בזה רבנו יוסף אלאשקר בספרו מרכבת המשנה על אבות, והביא חמישה פירושים להבדל שבין 'פרס' לשכר: (א) פרס - אינו מחוייב לתתו אלא נותנו על צד הרחמנות. ושכר הוא המחוייב לתתו. (ב) פרס - גשמי, שכר - בדר"כ רוחני. (ג) אין הבדל ביניהם, אלא ש'פרס' הוא בלשון בבל, ו'שכר' בלשון ק. (ד) פרס - ארוחה תמידית ומזון מיידי, שכר - כסף. (ה) פרס - דבר קטן כפרוסת לחם, שכר - דבר גדול כממון או כבוד. הערוך. הפלאה שבערכין. וכ"כ בנ"ש שפ"ב.

^ק ככתוב (אויב לג, כג): "אִם-יֵשׁ עָלָיו | מִלֶּאֱלֹהִים אֶזְזֹד מִנִּי-אֶלְכָּךְ לְהַגִּיד לְאָדָם יִשְׂרָאֵל", ותי": "אֵין אֵית עָלָיו זְכוּתָא מִזְדָּמֵן מִלֶּאֱלֹהִים הָדָא פְּרָקְלִיטָא מִן בְּנֵי אֱלֹהִים קְטִיגוֹרִיא*, לְתוֹאָה לְבְנֵי נֶשׁ תְּרִיצוּתִיה" (פירוש: אם יש עליו זכות, מזדמן מלאך אחד פרקליט - מתוך אלף קטיגורים, לספר לבני אדם - את ישרו). וכמו ששנינו באבות "עשה מצוה - קנה לו פרקליט, עשה עבירה - קנה לו קטיגור". ועוד בגמ' (ב"ב י"א): "כל צדקה והסד שישיראל עושין - שלום גדול ופרקליטין גדולין בין ישראל לאביהן שבשמיים", ופירש": "פרקליטין. מליצי יושר". והערוך (ערך 'פרקליט') כתב: "[מְלִיצִי] רָעָה' (אויב טז, כ) - תרגום 'פרקליטיי חבריי', ומוה"ע פירש: "פירוש בל", מליץ מלמד זכות". והמערך פירש: "פרקליט - לשון יוני הוא, ופירושו - מתחנן ומחלה פנים, ומלמד זכות". יד נאמן (מורה באצבע ערך 'פרקליט'): "לשון רומי קדמון כנודע, שפתרונו פר'וקאנט'ור, כלומר משתדל ומבקש טובה".

^{קא} כמו ששנו במשנה (בכורות פ"א מ"א): "הלוקח עובר חמורו של נכרי... והמקבל הימנו, והנותן לו בקבלה - פטור מן הבכורה, שנאמר 'בישראל' - אבל לא באחרים", והתבאר בגמ' (דף ב ע"א): "והנותן לו בקבלה - למה לוי איצטריך, סד"א הואיל ועיקר בהמה דישיראל היא וכו'". ופירש רגמ"ה: "או ישראל הנותן חמורו לנכרי בקבלה, שיהו הוולדות למחצה או לשליש ולרביעי* - שלו". ופירש"י: "ועיקר בהמה. גוף הבהמה והצי ולדות". ותפ"ש פירש: "בקבלה. שהחמורה של ישראל, וקבלה הנכרי להספיל בה ולחלוק בוולדות". וכן איתא בתוספתא (דמאי פ"ז ה"ט): "הנותן שדהו בקבלה לגוי ולכותי וכו'. הנותן שדהו בקבלה לעם הארץ כו'" (ומתבאר לפי מה ששנו במשנה המקבילה [דמאי פ"ו מ"א]: [המקבל שדה מישראל, מן הגוי, מן הכותי כו'], ופירש הרע"ם: "המקבל שדה. למחצה לשליש ולרביעי - בדרך האריסין). ועוד כתב בטור (חושן המשפט כג): "מי שקבל עליו קרוב או פסול, בין אם קבלו התובע - לקבל דינו לפטור לנתבע... בין אם קבלו הנתבע - לקבל דינו ליתן לתובע, אם קנו מידו - אינו יכול לחזור בו, ואם לא קנו מידו - יכול לחזור בו. במה דברים אמורים? קודם גמר דין... אבל לאחר גמר דין, אפילו לא קנו מידו - אינו יכול לחזור בו... וא"א הרא"ש זצ"ל כתב, דלא בעי קנין, דכיון שקבל עליו הלוה - שיהא המלוה נאמן שלא נפרע... הרי

קִטְגוֹרִיָּה (קטיגוריה). בעברית המיוחדת, (גם) קבוצה או סוג [מושג* מהפילוסופיה היוונית] ('בִּקְטֹגוֹרִיָּה הראשונה כלולים האנשים האהובים עלי, ובקטגוריה השניה כלולים כל קרובי, ובקטגוריה השלישית כל שכני'). אך במקורותינו, היא רק במובן של לימוד חובה־ק.

קִצְּפָה (קיצבה). בעברית המיוחדת, סכום כסף קבוע המוענק לאדם ('קיצבת נכות', 'קיצבת זקנה'). אך במקורותינו - פירוש, גבול למספר או לכמות־ק.

רְבִית (ריבית). בעברית המיוחדת, כל אחוזי ריווח שמקבל הבנק, גם כשהוא נעשה בהיתר עיסקא. ומה נפשו, אם זו ריבית ה"ה אסורה, ואם היא מותרת בהיתר עיסקא מדוע ממשיכים לקרוא לה בשם האיסור־ק? (ואולי עדיף כן, שהרי כידוע ה'היתר עיסקא' בבאנקים אינו חלק כל כך, בפרט לענין משיכת יתר, לכן עדיף להמשיך לקרוא לילד בשמו).

רְבִית דְּרִבִּית (ריבית דריבית). בעברית המיוחדת, רווחים על הריבית. אבל במקורותינו אין כזה שם (אע"פ שנשמע כמו מונח תלמודי)־ק.

א

הַאֲמִינוּ עָלֵינוּ, ופסל כל העדים המכחישים דבריו, וכל תנאי שבממון - קיים, כאדם האומר 'אל תפרעני אלא בפני פלוני ופלוני' - שאין צריך קנין, אלא קבלה". זוה"ק ח"ב תרומה קעח ע"א. ופירש"י כתובות סו ע"א: שכותב החתן קבלה מראש שמקבל על עצמו להתחייב כך וכך.

ק"כ כמו שאמרו בגמ' (כתובות ק"ב ע"ב): "דור שבן דוד בא - קטיגוריא בתלמידי חכמים", ופירש"י: "קטיגוריא. הרבה מסמינים ומלמדים חובה יעמדו עליהם". ומוה"ע פירש (ערך קטיגור): "קטיגור... פירוש בלשון יוני - מליץ רע מלמד חובה. ופירוש קטיגוריא - רכילות וחובה". וכ"פ התשבי (ערך 'קטגור'): "קטיגור... פירוש, מלשין ורכיל, והוא לשון יון ממש, ובל"א - הינדרר... והשם - קטיגורא".

ק"כ כמו ששנו במשנה (שקלים פ"ב מ"ד): "א"ר שמעון, מה בין שקלים - לחטאת? שקלים יש להן קצבה, וחטאת אין לה קצבה. רבי יהודה אומר; אף לשקלים* אין להם קצבה, שכשעלו ישראל מן הגולה - היו שוקלים דרכונות*, חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול מטבעין, ובקשו לשקול דינרים, ופירש הרע"ס: "שקלים יש להן קצבה. דכתיב (שמות ל, טו) 'העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט'. הלכך, בודאי לא נתכוין זה אלא לשקל, והמותר - הוא הקדש מעות. אבל חטאת אין לה קצבה, אם ירצה יביא חטאת במעה כסף, ואם ירצה יביא בדמים מרובים, הלכך נתפסו הדמים, ומותר - נדבה: היו שוקלים דרכונות. מטבע של מלכות מדי... והוא שוה שני סלעים... וכמו שבזמן בית ראשון שהיה מטבע שלהן שקל - היו נותנים מחצית השקל, גם עתה שהיה מטבע שלהן דרכון - היו נותנים חצי דרכון... אלא לשקלים נמי אין להם קצבה, דלפעמים השקלים גדולים, ולפעמים - קטנים, שהרי לא היו נותנים לעולם אלא מחצית השקל היוצא באותה שעה". ועוד שנינו במשנה (סוכה פ"ב מ"ו): "רבי אליעזר אומר; ארבע עשרה סעודות חייב אדם לאכול בסוכה - אחת ביום ואחת בלילה. וחכמים אומרים; אין לְדַבֵּר קִצְּפָה, חוץ מלילי יו"ט ראשון של חג בלבד", ופירש הרע"ס: "אין לדבר קצבה. אם רצה לאכול - לא יאכל מחוץ לסוכה, רצה להתענות - יתענה, ואין נוקקין לו".

ק"ד [הקדמת מעיל שמואל נזיקין]

ק"ה שו"ת גר"ר יר"ד ז, א (לענ"ד צ"ל 'רבי דרבנן'). בנ"ש שפ"ב.

פסקי דין - ירושלים דיני ממונות ובירורי יוחסין ז עמוד כז

ואם בכל זאת מחייבים את קונה הדירה לשלם מע"מ וכשלא שילם בהגיע הזמן יצטרך לשלם ריבית והצמדה, אין זה אגר נטר דפירושו שכר בשביל שימוש בכספו של המוכר, דהלא אם היה משלם בזמן לא היה צריך לשלם אחר, ולא ביקש ממנו שירוויח לו הזמן, דלא הקונה ולא המוכר ידעו שלא שילם מע"מ בזמנים שקבעו ביניהם, ואין זה אלא קנס, והקנס הוא לפי ערך הפיגור. והא דקראו לזה ריבית **ורביית דריבית** הוא מפני שאינם יודעים את ההלכה דבכה"ג לאו ריבית הוא דאין זה שכר המתנת מעות. וכן מבואר בר"י מיגאש ב"ב קסז ב במשנה מי שפרע מקצת חובו, דאילו פרע לזה למלוה במישלם זימנא דקצב ליה, מאי דאשתייר גבי' מהאי שטרא הוה שקיל ליה מלוה בלא תוספת, וכי לא פרע ליה במישלם זימנא וכו', וכיון דאילו פרע ליה לזה במישלם

רְבִית קְצוּצָה. בעברית המחודשת, רבית גדולה ובלתי מתחשבת. אבל במקורותינו - פירושה, רבית קצובה מראש בין הלווה למלוה^{קי}.

רְגִיעָה. בעברית המחודשת, הפסקת פעילות כללית ששני הצדדים מסכימים להפסיק לפעול זה נגד זה או להלחם ('ועדת שביתת הנושק השיגה הסכמה על רגיעה בחזית'). אך במקורותינו - פירושו, הסכם תיאום מסחרי שמסכימים סוחרים או יצרנים, לעצור פעילותו של אחד בזמן מסוים כדי לאפשר פעילותו של השני באותו זמן^{קי}.

רָכַשׁ. בעברית המחודשת, מעשה הרכישה ('מחלקת הרכש של המפעל'). אך במקורותינו - פירושו, סוס קל ומהיר, או רכוש מובחר^{קי}.

רְשׁוּמוֹת. ראה מש"כ לקמן פרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזוּמוֹת', ערך 'רְשׁוּמוֹת'.

שׂוֹאֵל וּמְשָׁאִיל. ראה מש"כ לעיל בפרק זה, ערך 'הלואה והשאלה'.

א

זימנא, ההוא מידי דאישתייר ליה גביה הוה שקיל ליה מלוה בלי תוספת, אישתכח דלא מטיה ליה הנאה מחמת האי זימנא דארווח כי היכי דניהוי אגר נטר ל'י' וכו' דהא האי תוספת דשקיל מיניה לאו אגר זימנא קמא דארווח ל'י', דקא חזינן דאילו יהיב ל'י' במישלם זימנא ההוא מידי דאישתייר למלוה גבי' מהאי שטרא, לא הוי שקיל ל'י' מלוה להאי תוספת מינ'י' וכי מטא זימנא ולא פרע ל'י' דקשקיל ל'י' כולי' שטרא לא קא מרווח ל'י' זימנא אחרינא ליכא הכא אגר נטר ל'י' כלל. עכ"ל. הרי רק בארווח ל'י' זימנא ובגלל זה לקח ממנו תוספת ה"ז אגר נטר, אבל אם לא מחמת הרווחת הזמן לוקח יותר אין זה אלא קנס.

^{קי} איזהו נשך. מפרש שו"ע יו"ד קס, יד.

^{קל} תוספתא ב"מ פ"א ה"ב (לפי גירסת שו"ת הריב"ש שצט). רמב"ם מכירה פ"ד ה"ו. חידושי הרמב"ן ב"ב ט ע"א. שטמ"ק. שו"ת הרשב"א ח"ב רסח. שו"ת מהר"ם אלאשקר מט. שו"ת אבקת רוכל קפו. בנ"ש שפ"ב.

^{קכ} נכתוב (מ"א, ה, ח): 'וְהִשְׁעִירִים וְהַתְּבֵן לְסוֹסִים וְלָרָכָשׁ', ופירש הרד"ק: 'ולרכש'. מין בהמה. וי"א שהם הפרדים בני הסוסיות, כמו 'רוכבי הרכש' (אסתר ח, י). והרלב"ג פירש: 'ולפי שאמר... לסוסים ולרכש' - ידענו כי הרכש הוא מין אחד ממיני הסוסים. ואחשוב שהם היותר קלי המרוץ, והם אשר ירכבו בהם במלחמה. ומצ"צ פירש: 'ולרכש'. שם מין בהמה ממהרת לרוץ". וכן כתוב (מיכה א, ג): 'רַתֵּם הַמֵּרַכְבָּה לָרָכָשׁ', ופירש"י: 'אסרו המרכבה לרכש, שהוא קל לרוץ - ותברחו'. והרד"ק פירש: 'לרכש'. כמו 'רוכבי הרכש', והיא בהמה קלת ההליכה, כלומר - מהרו לגלות". ומצ"צ פירש: 'לרכש'. שם מין בהמה הקלה לרוץ", ובמצ"ד הוסיף: 'קשור את המרכבה אל הרכש, שהם קלי המרוץ - לרכוב בה לברוח'. והמלבי"ם פירש: 'אל תאסור אותה אל הסוסים... רק תאסור לרכש - שהוא קל ברגליו לברוח'. וכן כתוב (אסתר ח, י): 'בְּיַד הָרָצִים בְּסוֹסִים רָכְבִּי הָרָכָשׁ וגו'', ותי": 'בְּיַד דְּרֵהָטְנִין רָהֲטִי סוֹקֶן וְרָכְבִּי רָכָא'. ופירש ראב"ע: 'רכבי הרכש. מרכוש המלך - שאין כמותם'. והרלב"ג פירש: 'ולפי שהיה הזמן קצר - לשלוח זה בכל המלכות הגדול הזה, הוצרכו לשלוח הספרים - ביד הרצים בסוסים רוכבי הרכש, והם ממין הסוסים, והם היותר קלי המרוץ. וכבר נתבאר בענין סוסי שלמה, שהרכש הוא ממין הסוסים'. ומנות הלוי פירש: 'שהרצים ירכבו בסוסים רוכבי הרכש, שהוא מין סוסים קלים המרוץ ביותר, או כמ"ש ר"א [ביע] שהם סוסים מעולים ונבחרים מרכוש המלך - שאין כמוהם... פירוש 'הרכש' - הפרדים'. והמחה"ע (שרש 'רכש') פירש: '"לסוסים ולרכש", פירוש, חשובי הסוס והפרדים'.

שׁוֹכֵר. בעברית המחודשת, פתק המזכה את מוסרו במתנה או בהנחה. אך במקורותינו - פירושו, שטר אישור פריעה או פריעה חלקית^{קט}.

שָׁטָר חֲתוּם. בעברית המחודשת, שטר שיש בו חתימת הצדדים. אך במקורותינו, שטר סגור שקפלוהו וחתמוהו בחותמת שעוה.

שָׁכָר, הַשְׁכִּיר. ראה מש"כ לעיל בפרק זה, ערך 'הלואה והשאלה'.

שָׁכָר. בעברית המחודשת, שכירות מיוחדת לגוף מאורגן בתנאים* מיוחדים (ישיבת שָׁכָר). אך במקורותינו - פירושו, [תשלום] שָׁכָר או סָכָר [מים]^ק.

שְׁלוּמִים (שילומים). בעברית המחודשת, הפיצויים ששילמה ממשלת גרמניה לניצולי השואה (החל משנת תשי"ג, תוך כדי פולמוס* גדול אם לקבלו). אך במקורותינו - פירושם, נקמה^{קיא}.

שְׂמָאִי. 999 לברר האם חייב להיות דוקא דיין ת"ח, או מומחה מקצועי*. גיטין 000 "שום הדיינים, רבי ורשב"ג האם חוזר או לא". משנה ריש סנהדרין.

שְׂמוּעַ (שימוע). בעברית המחודשת, השמעה מוקדמת של פסק דין בפני הנאשם. אבל בלשון הגמרא פירושו, הכרזה ברבים^{קיב}.

שָׁקָל. בעברית המחודשת, שמו של המטבע הראשי במטבעות מדינת ישראל*. כמו כן היה גם 'שקל ציוני*', דמי חבר להסתדרות הציונית (ועוד העזו לומר על המשלמו 'שָׁקָל', ועל המוכרו 'הַשְׁקִיל', כדרך ששנו חכמים על שקל הקודש). אך במקורותינו, הוא מטבע מיוחד, "שקל הקודש", שמשקלו דוקא 'עשרים גרה', וערכו ארבעה זוזים (ושיעור מחצית השקל חייב להיות דוקא כשיעור הזה, ואסור לפחות ממנו)^{קיג}.

^{קט} ב"מ פ"א מ"ז,

^ק ככתוב (משלי יא, יח): "וְיִרְעַע צִדְקָה שֶׁכָּר אֱמֶת", ות"י: "וְיִרְעַע לְצִדְקָתָא קוּשְׁמִיָּהּ הוּא אֲנִירָה". ופירש"י: "והזורע צדקה - היא פעולה של אמת, כי בודאי בטוח הוא שיקבל פעלו בסוף: שָׁכָר. באדם הסוֹכֵר אֱמֶת המים - כדי ללקוט דגים, ובטוח - שימצא שם דגים הרבה, ודומה לו 'כל עושה שָׁכָר אֲנִי נִפְשִׁי' (ישעיה יט, י). וראב"ע פירש: "שָׁכָר אמת. ומי שזורע הצדק - שָׁכָר, שיתן לו השם - אמת". והרלב"ג פירש: "ואולם, מי שזורע צדקה במדות או בדעות - יש לו שכר נפלא וקיים, וזה השכר - הוא השגת האמת, אשר היא כל פרי הצלחה האנושית". ומצ"ד פירש: "הזורע צדקה - שכרו בא באמת, א"כ פעולתו - היא גמול הצדקה, הנה באה ומתקיים". והגר"א פירש: "הצדקה הוא דומה ממש לזריעה, שבעת שנותן - אין נוטל כלום, וְהַשְׁכָּר אינו אלא לאחר זמן, אבל השכר הוא אמת שלא ירקב - שְׁתִּכּוֹן לְעַד ולא לפי שעוה".

^{קא} ככתוב (ישעיה לז, ח) "הֲנֵה יוֹם נָקָם לָהּ, שְׁנַת שְׁלוּמִים לְרִיב צִיּוֹן" (בכ"ש דברים [לב, לה], עה"פ כ"י נָקָם וְשָׁלֵם). ובתשלומים ששילמו הגרמנים - אין בכדי נקמה או כפרה, כמו שאמרו רז"ל במדרש (שהש"ר ח): "אם פותחין הן כל אומות העולם את כל תסבורות שלהן (פירוש, אוצרותם [נפה קול])... ונותנין כל ממונם בדמיו של רבי עקיבא וחביריו - אין מתכפר להם לעולם".

^{קיב} תלמוד ירושלמי שקלים פ"א "שימוע שקלים".

^{קיג} והזוז היה מתחילתו בן חמש מעות, ואח"כ באו והוסיפו עליו שתות (ששית. בימי עזרא [שקלים פ"ב ה"ג]) והעלוהו לשש מעות כסף (רש"י שמות ל, יג). [מב 14.6 גרם 17] (וביאר הרמב"ן שם, שלהוסיף מותר [כמו שהוסיפו בימי עזרא והמשיכו להוסיף אח"כ, ככל שהיו הוצאות תיקון בדק הבית מרובות יותר ויותר], ובלבד שיתנו כולם בשווה - "העשיר לא ירבה והדל לא ימעט ממוצעת השֶׁשֶׁקֶל"). ובתרגומי התורה ובתלמוד קרוי 'סלע' (קידושין יא ע"א). וכתב הרמב"ן (שם עה"פ), שבלשון חכמים

תביעה. לברר. הלנת שכר שכיר מרגע שתבעו. תובע פקדון או משכון. במקורות גם במובן של בקשה נמרצת. ריע"ל לשה"ק ועברית פ"ט.

תגמולים. חס"ד פאה פ"ד הט"ז. רמב"ם מת"ע פו היז ורדבז. רמבם שמיטה פו הי. ב"י יוד שלא יט דה מת"ע. שך סק קסו. הר צבי יוד קמ היתר עיסקא.

תובע. בעברית המחודשת, עורך הדין הקטגור בעל כתב האישום נגד הנאשם (החובע הכללי). אך במקורותינו, הוא האדם התובע את חברו בבית הדין על תלונה שיש לו כנגדו.

תְּכֻנִית (חומֶשׁ). בעברית המחודשת, תכנית לחמש שנים (פיאטילטק"א), מחוקי בריה"מ הקומוניסטית). אך במקורותינו, חומֶשׁ - פירושו חמישיתקיד.

תְּמֻלֻּגִּים. בעברית המחודשת, תשלום אחוזים כשכר טרחה או זכויות המצאה או בעלות (אולי חידשו מלשון 'נכסי מלוג' 888). אך במקורותינו, מלוג - פירושו, נכסים שהמקבלם אוכל מפירותיהם לזמן מסויים* - עד שמשיב את הקרן לבעליה. ראה מש"כ לעיל ערך 'מְלֻגָה (מילגה)'.
תְּרֻבִּית. ראה לקמן בפרק שנים עשר, 'חֲמֵרִים', ערך 'תְּרֻבִּית'.

תְּשֻׁלוּמִים. בעברית המחודשת, קניה בהקפה שפרעונה מתחלק לסכומים קצובים בפרקי זמן שנקבעו מראש ('במזומן או בתשלומים?'. 'דכישות מקרר בשנים עשר תשלומים'). אך במקורותינו - פירושו, השלמות, ממון או מעשה שחייב אדם לשלם על נזק שהזיק או חסרון שחיסר קטו.

תִּשָּׁר. בעברית המחודשת, סכום קטן שמוסיפים לעובד שירות - כאות הוקרה על שירותו הטוב (טיפ בלע"ז). אך במקורותינו - פירושו, התשורה העיקרית המוגשת לאדון קטו.

א

קוראים 'שקל', למטבע מחצית הסלע הראוי לנתינה ('שקל הלויתני עליו, וסלע היה שוה', [ששקל הוא חצי סלע]. שבוועות מג ע"א), כי הורגל העם לקרוא 'שקל' (שלם) לאותו 'מחצית' שנותנים למצות שקלים ועוד כתב הרמב"ן (שם): "קבע לו משה רבינו מטבע כסף בישראל, כי מלך גדול היה, וקרא למטבע ההוא 'שקל' בעבור שכל המטבע במשקל שלם - אין בו פחות ולא כסף סיגים. ובעבור שמשקלי הערכין ופדיון הבכור - במטבע ההוא, שהם קודש, וכן כל שקלי המשכן וכן כל כסף קצוב האמור בתורה - יקרא לו הכתוב 'שקל הקודש'". כפ"פ פט"ז. לרגמ"ה ורש"י - 14.16 גרם, ולגאונים - 17 גרם. מדות ושעורי תורה: שקל הוא סלע, נ"מ למחצית השקל, פדיון הבן, שלשים של עבד, חמישים של אונס ומפתה, ומאה של מש"ר. 17 גרם כסף.

קיד ככתוב (בראשית מז, כו): "וּבפִי הָרָא" בַּהֲרַמְבִּים כתב: "שיוציאו את החומש מתבואת מושבי ארץ מצרים... שהיה מנהג קדום להם, שהמלך יקח את החומש מן התבואות, או שחידש יוסף והורה היתר לעצמו לחדש אותה".

קטו כמו ששנו במשנה (ב"ק פ"א מ'): "והניזק " ובגמ'. ובירושלמי. רע"ם. פסחים לב ע"ב. ספרא כבחלמיש.

קטז כמו שכתב הפייט ביוצרות (לשבת שקלים כמנהג אשכנז): "בִּפְרִי מִשְׁלֹ אֶתְּנוּ לוֹ תִּשָּׁר, בִּי מִלְּפָנָיו הוֹן וְכָבוֹד וְעֶשְׂרִי". יוצר ליום א' של סוכות (פיוט 'אוימת'): בְּתִשָּׁר יִפְלְסוּ בְּמִסְבֵּי, לְהַרְצוֹת בְּשׁוֹר וְכֶשֶׁב, וּפִירֵשׁ מִטָּה לוֹ: "כתשר יפולסו במסב. כתשורת קרבן יהיו שקולים לפניך מה שמסבבין את המזבח: להרצות. להיות רצוים לפני הקב"ה, כמו: בשור וכשב. בזמן שביהמ"ק היה קים".

וראה עוד לקמן בפרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזוּזוֹת', בערכים: בית דין, בית משפט, דינים, חטא, חק, חקה, נתין, עבירה, עבריון, עתירה, פושע, פירטי, צו עשה וצו לא תעשה, קונה במשיכה, שאילתה, שופט.

פרק רביעי

שמות תאָר פֿלֶיִים

(לא באדם)

אַדְמָדָם. בעברית המחדשת, הוא אדום חלש. וכן בכל הצבעים 'ירקרק' - 'ירוק' חלש, 'שחרחורת' - שחור חלש, שהכפל בא למעטא. אבל ברוב מקורותינו - הכפלת הלשון היא לחיזוק הצבע, וי"א להחלשותו. (וראה עוד לעיל בפרק ראשון מִנְחֵי דְקָדוֹק וְלִשׁוֹן, ערך 'תּוֹסֶפֶת אוֹתוֹת', ד"ה 'הַכְפֵּלֶת סוּף הַמֶּלֶח').

אַהֶה. בעברית המדוברת, סימן הסכמה - הנאמר במקום 'כן' ('שאלתי אותו בשעה שפיו היה מלא באוכל, האם הדבר נכון, והוא ענה: אהה'). אך במקורותינו, הוא קריאת צערי.

אַוִּירָה. בעברית המחדשת, ההרגשה הכללית בסביבה מחמת המצב והתנאים* והתנהגות הנוכחים [אטמוספירה בלע"ז] ('בביתכם יש אוירה מאד רגועה ונעימה'). אך במקורותינו - פירושה (בארמית), אויר.

^א והוא כדעת רבנו דונש (בתשובותיו על רס"ג) הראב"ע (ויקרא יג, מט [בדעה הראשונה], שיה"ש א, ו).
^ב רש"י פירש (ע"פ ת"כ 000, נגעים פ"א מ"ד) "עז" ... "ירוק שבירוקים" (ובלעזי רש"י בתנ"ך הביא מלת לעז מכת"י, שתרגומה: ירוק כהה*), "אדום שבאדומים". (וכ"פ הרד"ק בשה"ש שרש אדם). וכ"פ הרמב"ם (טהרה, הלכות טומאת צרעת פ"ג ה"ב): "ירקרק, הוא הירוק שבירוקים, שהוא ירוק הרבה ככנף המווס* וכהוצי הדקל*. ואדמדם, הוא אדום שבאדומים, שהוא אדום הרבה כזהורית יפה". וכתב החזקוני (בראשית כה, ל): "בין האָדָם האָדָם הַזֶּה. כל דבר שהוא אדום ביותר - נכפל בלשונו, כמו 'אדמדם', 'ירקרק'. שו"ת חוט המשולש להגר"ח מוולוז'ין (ח"א כג [אמנם תשובה זו כנראה מהמשכנות יעקב, כמבואר בהקדמה]): "ובעל קרד"ע דמקשה... ומשני, דהתם בנגעים כתיב 'ירקרק', 'וירקרק' - הוא גֶּעַל, אבל במתני' גבי אתרוג, תנן 'ירוק', ו'ירוק' - הוא גֶּרִין. ואין פירושו נכון, דאדרבה מכאן דקדקו התוס' ורא"ש ורשב"א; מדאיצטריך למתני 'ירוק ככרתי' - משמע דסתם 'ירוק' הוא גֶּעַל, והוא מוכרח. ועוד, מה חילוק בין 'ירוק' ל'ירקרק'? דפי' 'ירקרק' - הוא מורה על ירוק הרבה עמוק, אבל היא אותה המראה עצמה ד'ירוק' - רק עמוקה יותר, וע"ז מורה לשון 'ירקרק'. כמו שאין חילוק בין 'אדום' ל'אדמדם' - רק בעומק, כדאיתא שם 'איוהו אדמדם? זו זהורית עמוקה, וזה דבר ברור ומושכל, ואין חילוק שינוי מראה ביניהם, ולדבריו - הרי הוא מראה אחרת לגמרי... ובעודה"ז נ"ל פירוש הירושלמי (סוכה), דבעי מר' אמי - אי דוקא ככרתי לגמרי הוא פסול וכו'... 'זכא הוא אומר הכין, פי' וכאן הוא, שְׁכָל שאינו ירוק ככרתי לגמרי - בכלל ירוק סתם הוא, ומשני 'שניה היא דכתיב ירקרק, פי' דלשון 'ירקרק' - משמע עומק הרבה במראה הירקות שהוא גֶּעַל, ולחכי בעינן דוקא 'כשעור' - הא ירוק סתם, אף שאינו כשעור - כשר, רק שיהא מראהו כולו - נוטה לִגֶּעַל ולא ככרתי". אוציה"ח (קנז): תלמוד ירושלמי סוכה פ"ג סוף ה"ו, ירוק - גרין, ירקרק - גע"ל. יד נאמן קונטרס מורה באצבע אות א ערך אודן: "אדמדם הוא נקרא מה שאינו אדום כל כך, וכן ירקרק... וכ"פ בצמח דוד; 'אדמדם', 'אדמדם' - שבו מראה אדום מה. ע"כ כלומר שאינו אדום עז, רק פתוך בגוון לבן. עיין רש"י תזריע עה"פ 'בהרת לבנה אדמדם'. אבל ירקרק ואדמדם פירש שם רש"י 'ר[ו]ן[ק] שבירוקים ואדום שבאדומים". וכבר ביארתי בפרק ראשון 000 שרש"י פירש 'החלשה' רק ב'לבנה אדמדם', אבל 'אדמדם' לחוד היא לשון חיזוק [אב"ד].

^ג ב"ש שפ"ב.

^ד כמש"כ בתלמוד ירושלמי (יבמות פ"ב ה"ג): "מהו לפתוח חלון מצרית לחצר השותפין - למעלה מארבע אמות? אל; כן אנו אמרין, לסתום אוירה בעלמא באפו", ופירש קרה"ע: "מהו לפתוח... חלון מצרית, והוא חלון קטן שאין ראשו של אדם נכנס לתוכו: לחצר השותפין. לחצר שיש לו בו שותפות:

אוֹשֶׁר, מְאוֹשֶׁר (מאושר). בעברית המחדשת, אדם המרוצה ושמח לגמרי ממצבו ('שהיה לו אושר ליהנות מהעושר', 'העני מאושר בביתו הדל המלא ילדים שמחים'). אך במקורותינו, 'אושר' - פירושו, ישרות והצלחה במעשי ידיה. ו'מאושר' - פירושו, מיושר ומשובח [שיש לו אישור].

אַחִיד. בעברית המחדשת, דבר שיש בו שויון (במרכיביו או במשתמשיו) ('לחם אחיד'. 'אחידות כתיב'). אך במקורותינו - פירושו, אחוז ותפוס.

אֵיוֹם, נוֹרָא, אֵיוֹם וְנוֹרָא. בעברית המדוברת, דבר הנמצא במצב גרוע מאד ('אני מצונן, הקול שלי איום', 'הנוכחות בשיעורים - איומה', 'הלכלוך על הבגד הוא איום ונורא'). אך במקורו - פירושו, מפחיד ומאיים.

א

למעלה מארבע אמות. מקרקע הבית יכול השותף למחות ולעכב או לא: א"ל כן. אנו אומרים דמות לפתוח, דאין שכנו יכול לסתום אויר העולם בפניו, וחלון קטן כזה לא נעשה אלא לאוירר. והפנמ"ש פירש: "לסתום אוירה בעלמא באפו". בתמיה, אם אני נאמר דיכול למחות בידו ולסתום אויר העולה (אולי צ"ל 'העולם') בפניו?! וכן מצאנו בספר לולב הגדול להראב"ד (לז): "התם הוא דלא שליט בה אוירא - הדד בריא, אבל הכא דשליט בה אוירה - אסרוחי מסרחא". ועוד אמרו בגמ' (ב"ב כה ע"א) ע"פ גירסת הכפ"פ (פ"י), הראב"ה (ברכות פז) ודק"ס: "ורבי אבהו אמר; שכינה במערב. דא"ר אבהו; מאי אוירה? אויר י"ה". וכ"כ בנ"ש שפ"ב.

^ה שו"ת תשב"ץ ח"ד ט"ב סי' י ד"ה החה"ש. שו"ת מהרי"ק עד. שו"ת מבי"ט ח"ג פט. שו"ת חר"י ככה ד"ה ומדי. שו"ת גר"ר א"ח כלל ב לא ד"ה ועל הספק. שו"ת שאילת יעב"ץ ח"א לח ד"ה ואומר.

^י ישעיהו ט, טו. משלי ג, יג-יח, רלב"ג. ירושלמי סוכה פ"ג ה"י. ב"ר טו, א, ויטע ה'. ב"ר כח, ד, ד"ה ד אמחה. במדבר יד, י ד"ה ביום עשתי. שכ"ט בראשית ל, יג. רש"י כתובות מ ע"א ד"ה טוביני. ב"י א"ח לב ד"ה ויכתבם. שו"ת הריב"ש קע ד"ה לנכבדים. שו"ת ופסקי מהרי"ט החדשים ז ד"ה במותב.

^א ככתוב (בראשית כב, יג): "נאחז בסבך בקרני", ות"א: "אחיד באלנא בקרנוה". ועוד כתוב (ויקרא כו, לו): "ואף בעונות אבתם אתם ימקו", ות"א: "ואף בחובי אבהתהון בשיא דאחידין בידיהון עמהון יתמסון". ועוד כתוב (ירמיהו ו, כג): "קשת וכידון יחזיקו", ותרגם יב"ע: "קשתן ותריסינ אחידין". ועוד אמרו בגמ' (מגילה ו ע"א): "'ועקרון תעקר' (צפניה ב, ד) - זו קיסרי בת אדום, שהיא יושבת בין החולות, והיא היתה תקועה לישראל בימי יוונים, וכשגברה מלכות בית חשמונאי - ונצחום, היו קורין אותה 'אחידת מגדל שיר', ופירש"י: "אחידת מגדל שיר. קבוצת מגדל שיר".

^ה ככתוב (חבקוק א, ז): "כִּי־הִנֵּנִי מְקִים אֶת־הַכְּשָׁדִים הַגּוֹי הַמֵּר וְהַנְּמִקֶּה וְגו': אֵיוֹם וְנוֹרָא הוּא", ותרגם יב"ע: "אִמְתְּנִי וְדַחֲלִין אֵינוֹן". ופירש הרד"ק: "אֵיוֹם וְנוֹרָא. הָאֵר מַעֲנִין 'אִימָה'. וּבִמְצָא

פירש: "אֵיוֹם. מַלְשׁוֹן אִימָה וּפְחָד". והוסיף במצ"ד: "הוא עִם מַאֲוִיִּים וּמַפְחִיד אֶת הַבְּרִיּוֹת". והגר"א פירש (אדא"ל): "אֵיוֹם - הֵינּוּ שְׂאִימָתוֹ מוֹטֶלֶת מִפְּנֵי יִרְאֵת רוממותו, ו'יראה' בסתם - היא יראת העונש... ושתי היראות - נמצאו בשני דרכים; אחד, בעצמיות שהוא בעצמו רם ונשא מהדר גאונו, או נורא* בעצמיותו שמעניש ברב יכלתו וגבורתו". והמלבי"ם פירש: "אֵיוֹם וְנוֹרָא הוּא. 'הָאִימָה' בִּא מַצָּד גּוֹדֵל הַדְּבַר עֲצֻמוֹ, וְהַ'מּוֹרָא' הוּא שְׂמִיתֵרִאִים מַרְעָתוֹ, וְהוּא - אֵיוֹם מַצָּד עֲצֻמוֹ, וְנוֹרָא* מַצָּד הַרְעוּת שְׂעוּשָׁה". ראשית חכמה שער היראה פ"א. ויק"ר יח, ב. תנחומא תזריע י. ילק"ש חבקוק תקסב. מחזור ספרד פסח ש"ץ ר"ח קלונימוס: "אֵיוֹם וְנוֹרָא מִי לֹא יֵרָאךְ, תוֹעִי לִבָּב לֹא הִכִּירוֹ מוֹרָאךְ". לחפש גם איום נורא לחוד 999. שעב"נ (ענין 'פחד', שער 'אֵיוֹם'): "אֵיוֹם וְנוֹרָא, וְכֵן 'לִיחַד א-ל אֵיוֹם', וְכֵן 'אִימָה', לְשׁוֹן 'אִימָה וּפְחָד'. אִימָה כַּנְדָּלוֹת שִׁי"ש. אֶלְשִׁיךְ. זוה"ק ח"ב קכו ע"ב.

נוֹרָא (פירש הרד"ק בסה"ש, שהוא בנין נפעל משרש 'נרא', ופירושו - שיראים ממנו) = **הַרְבֵּה, מַאֲד** (ואולי אפשר להליץ בעדם, ע"פ ריב"ג [בסה"ש שרש 'נרא'], שפירש הפסוקים 'מַעַם נוֹרָא' [ישעיה יח, ז] ו'מַאֲרֵץ נוֹרָא' [ישעיה כא, א] - 'מַעַם רְחוֹק, וּמַאֲרֵץ רְחוֹקָה', ו"פ שם הרד"ק) "נוֹרָאוֹת נִפְלָאוֹת", מַצָּד: "עֲלִילוֹת גְּדוּלוֹת".

איכות/י. בעברית המיוחדת, בעל איכות טובה ('בפרווד* השקט יש איכות חיים', 'השלכת פטולת מויקה לאיכות הסביבה', 'הוא אדם איכותי'). אך במקורותינו ש'איכות' - שְׁרָשָׁה 'איך' (עונה על השאלה 'איך הוא?', לעומת 'כמות' ששרשה 'כמה הוא?').^ט

אָכִיל. בעברית המיוחדת, דבר הראוי לאכילה (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירושו (בארמית, פועל בינוני הווה), אֹכֵל (כל דבר).^י

אָף. בעברית המדוברת, משמש כמלת שלילה במקום 'שום' או 'מאומה' [נאולי בקיצור ל'אף אחד'] ('אף תלמיד לא הגיע לשיעור'. 'אף אוטובוס לא עבר'), וכן בצירוף המלה 'על' - משמשת כמלת שלילה במקום 'למרות' או 'אף על פי' ('הצלחתי, על אף שלא עזרת לי'), (ראה מש"כ לקמן בפרק שבעה-עשר, 'צְרֹפִי מַלִּים', ערך 'על אף'). אך במקורותינו, פירוש 'אף' - הוא, 'גם' או 'אפילו' (וצירוף 'על אף' - פירושו, 'על כעס וחרון אף' או 'גם על', עי"ש)^{יא}.

אָפּוּר. בעברית המיוחדת, צבע שחור בהיר^{יב}. אך במקורותינו יג.

אָרוּז. בעברית המיוחדת, קשור וסגור בחבילה^{יד}. אבל במקורותינו - פירושו, חרוז או עץ ארזי^{טו}.

בָּגִין. בעברית המיוחדת, משמש במקום 'בגלל' או 'על סמך' נגם לסיבה שלילית] ('הוא ישב בכלא בגין עבירה זו'). אך במקורותינו, משמש אך ורק לסיבה חיובית, ופירושו - 'למען' או 'בזכות'^{טז}.

^ט (בדברי הראשונים: רלב"ג דברים לב, כז. מהר"א במדבר טו, דעת ה. ופרט בתרגומים מערבית: ריב"ג שרש 'כבד': איכות מול כמות), וכמו שביאר התשבי (ערך 'איך'), וכן הרמח"ל (לשון למודים ח"א למד ח): "האיכות, מקרה מתלווה אל הנמצא. נשאל עליו בעדו; איך ומה הוא? וזה בכל הדברים הנוגעים אל החושים, כי נשאל עליו; איך הוא נראה או לא נראה? יפה או מכוער? מה צבעו? האפל הוא אם בהיר? אם קול הוא או דממה? קול ערב או לא ערב? וכן כל כיו"ב". ויש איכות טובה ויש איכות גרועה, ועל כן אי אפשר לומר סתם 'איכותי' על דבר משובח. ביאור מלים זרות שחידשו בני משפחת אבן תיבון, שברשד האימונות והדעות לרס"ג (לרי קיטוב). ויסוד דברי הרמח"ל בס' מילות ההגיון להרמב"ם (תרגום ר"מ ׳ תיבון) 999 מלאכותי'ס' מילות ההגיון להרמב"ם רשב"ת: "דמיון זה בעניינים המלאכותיים; הכסא דרך משל חמרו העץ ופועלו הנגר והצורה הרבוע... ותכליתו הישיבה עליו. ושם בשער יא: "ובין העניינים המלאכותיים ובין העניינים הטבעיים". פירוש מלאכותי: "דבר שנעשה בידי האדם בנגוד למה שנעשה בידי הטבע.

^י ת"א ות"י בראשית כה, כח. ברכות מב ע"ב. שבת יג ע"א. פסחים מ ע"ב. מ"ק יז ע"א. ב"ק קי ע"א. תנחומא ואתחנן א.

^{יא} ככתוב (בראשית יח, יג): "הֲאֵף אֶמְנֵם אֶלֶךְ", ות"א: "הֲבָרַם בְּקוֹשְׁטָא אֵילִיד". ופירש"י: "האף אמנם. הגם אמת אלך". ועוד כתוב (בראשית מ, טז): "אֶף-אֶנִּי בְּזִלְזוּמִי", ות"א: "אֵף אֶנָּה בְּחִלְמִי". וכן כתוב (דברים לג, כ): "וְיִסְרָף וְרוּעַ אֶף-קִדְקִד", ות"א: "וְיִקְמֹל שְׁלִמּוֹנִין עִם מְלִכִין", ות"י: "וְיִמְגַר אֶדְרָעָא עִם קוֹקְדָא", ובת"ר: "מִפְרָק רֵאשָׁא עַד אֶדְרָעָא". ושנו במשנה (פאה פ"ב מ"ד): "ולחרובין - כל הרואין זא". ר"א ברבי צדוק אומר משמו; אף לחרובין שהיו להן בכל העיר.

^{יב} ('חידש' יצ"א).

^{יג} אל"ר סוכה נא ע"ב. שכ"ט בראשית ל, יד, ד"ה 'וילך ראובן'.

^{יד} (בנ"ש שפ"ב, מבוא [נלקח מהערבית]).

^{טו} המחשבים חידשו ע"פ הבנתם בפסוק ביחזקאל: מחה"ע (שרש 'ארז'): "וארזים במרכלתך", חרוזים הם בחילוף אלף בחית, פירוש אבנים טובות ממולאים בחוט תלויין וקשורין בצוארי נשים". ומחה"ע (שרש 'חרוז') פירש: "וארזים"... כלומר, חרוזים - בחילוף חית] באל"ף". וכ"פ הרמב"ן בראשית לב, כג. וראב"ע שיה"ש א, י. ראה מש"כ לקמן ערך אריזה, לארוז, אורזים.

בגלל. בעברית המדוברת, רק בסיבה שלילית ('בגלל נפליתי'. 'לא נדמתי בגלל הרעש'). אך במקורותינו, הוא גם לסיבה חיובית וגם לסיבה שלילית.
בְּהִיר. בעברית המיוחדת, צבע לא כהה* ('דוק* בהיר'. 'כחול בהיר'). אך במקורותינו - פירוש, נקי וצח ('יום בהיר'), או לבן עז מאדי.
בוטָה. בעברית המיוחדת, דוקר ועוקץ ('דבורים בוטים'). אך במקורותינו - פירוש, מְבֻטָּא שפתיים (לרוב בנדר או שבועה)^ט.

א

^ט כמו שאמרו (000): "אם אין אתה יוצא בגיני - צא בגין אשתך".
^י ככתוב (בראשית יב, יג): "וזויתה נפשי בגללך", ות"א: "ותתקין נפשי בפתגמיכי*", ות"י: "ותתקין נפשי אמטולתיך". וכן כתוב (בראשית ל, כז): "ויברכני ה' בגללך", ות"א: "וברכני ה' בדילך", ות"י: "וברכני ה' בגינך*". ופירש"י: "שעל ידך - באה לי ברכה, כשבאת לכאן - לא היו לי בנים... ועכשיו - היו לי בנים". והרמב"ן פירש: "בגללך". בעבורך ובזכותך*, כי איש צדיק אתה... ויעקב אמר 'ויברך ה' אותך לרגלך', לא רצה לומר 'בגללי' - דרך ענוה, ואמר - 'לרגלי', כי מעת שבא רגלי בביתך - היית מתברך". ורע"ס פירש: "בגללך". וגם ראיתי שהוצאתי מן המקנה, דמים מרובים ועושר - יותר מן המורגל, וידעתי שזה היה בגללך". וכן כתוב (דברים טו, טו): "כי בגלל הדבר הזה יברך ה' אלקיך בכל-מעשך", ות"א: "ארי בדיל פתגמא* הדין יברכינך וכו'", ות"י: "ארום מטול פתגמא הדין יברכינך וכו'". ופירש ראב"ע: "בגלל. כמו סבה, לבעבור סבה" (ש"ב יד, ג), כי הכל הוא בחלקים, בחלקי הכל שהוא הגוף. והתבאר בגמ' (שבת קנא ע"ב): "שנאמר 'כי בגלל הדבר הזה' תנא דבי רבי ישמעאל; גלגל הוא שחזור בעולם", וביאר הכל"ק (ע"ה פ): "רו"ל למדו מן לשון 'בגלל' - שגלגל הוא שחזור בעולם. ורבים תמחו על הלשון - כי 'בגלל' אינו לשון 'גלגל', שהרי גימ'ל אחת חסרה. ואומר אני, שכונתם ו"ל לפרש 'בגלל' - מלשון 'וגללו את האבן', ור"ל כשיתגולל העוני בין האנשים מזה לזה - כמנהגו, אז יברכה ה', ויגרום שלא יתגולל ולא יתנפל עליך - בנפול על אנשים, וממילא שמעינן שהדבר מתגלגל בעולם כגלגל - שכל נותן סופו להיול מקבל". ובסה"ש לריב"ג (שרש ג'לל) כתב: "בגלל יוסף" (בראשית לט, ה), "בגללכם ציון שידה תזרש" (מכה ג, יב) - כלומר בעבורכם". והרד"ק כתב בסה"ש: "בגלל הדבר הזה" - בְּסֶכֶת הדבר הזה". ובספר הכרמ"ל (ע"ה ג'לל) כתב (ע"ה המלבי"ם): "ההבדל שבין 'בגלל' ובין 'בעבור' הוא, שמלת 'בגלל' - מציינת הסבה הגורמת והקודמת לאיזה פעולה וענין שאחריה, 'וזויתה נפשי בגללך', אָתְּ תהי הסיבה שתחיה נפשי על ידך, וכו'".

^י ככתוב (ויקרא יב, ב): "בהרת לבנה", פירשו הראב"ע והרשב"ם: "הבהרת - לבנה היא כדכתיב 'בהיר הוא בשזזקים' (איוב לז, כא)". וכן שנו בנגעים (פ"א מ"א): "בהרת עזה כשלג". וביאר הרמב"ן: "לובן הבהרת שהוא בהיר ועז כשלג - הראות נחלש ממנו, כאשר יחלש במקום החמה (שהוא נותן זוהר ולמישות בעינים)... 'לא ראו אור בהיר הוא בשזזקים' (איוב לז, כא). ומחל"ע (שרש 'בהר') פירש: "בהיר הוא בשזזקים, פירוש מפורסם". פירש הרד"ק בסה"ש (שרש 'בהר'): "עניין לובן ונוגה". והבב"ש פירש (ויקרא יב, ב): "בהיר הוא בשזזקים. קליר בלע"ז". ועוד כתוב (איוב לז, כא): "בהיר הוא בשזזקים", ות"י: 000. ופירש"י: "דומה הדבר לבהירים בהירים הנראים בשזזקים להוריר גשם". ור"ת פירש: "שהרקיע עשוי בהרות בהרות של ענני גשם. בהיר - טיי"ש בלע"ז". 000. אגרת מחמ"נ לרחב"ש: "עת טוהר ועת בוהר".

^י ככתוב (משלי יב, יח): "יש בוטה כמדקרות זורב", פירושו הוא 'יש מדבר דיבורים אשר הם דוקרים כמדקרות חרב', א"כ מלת 'בוטה' אינה הדקירה. ואמרו בגמ' (נדרים כב ע"א): "מאי פתח ליה רבן גמליאל לההוא סבא? 'יש בוטה כמדקרות חרב ולשון חכמים מרפא' כל הבוטה - ראוי לדקרו בחרב, אלא לשון חכמים מרפא", וכתב בפירוש רש"י (ומע"ז פירש הרא"ש): "כל הבוטה. כל הנודר, כמו 'מבטא שפתייה' (במדבר לז, ז) ולשון חכמים מרפא. שמתירין לו". והר"ן פירש: "שמתוך שאומר לו שהמא כל כך שראוי לדקרו בחרב - יש לחוש שאומר שמתחרט, אע"פ שאין מתחרט". כתב ערה"כ (ע"ה 'בטא'): "יש

בוּעָר. בעברית המדוברת, תיאור לנושא הנידון עכשיו בנחיצות [נכנאה תרגום מלשונות אירופה] ('שאלה בוערת'. 'הנושא הבוער'. 'אל תמהר, זה לא בוער לך'). אך במקורותינו, הוא תיאור לרגש* המתגבר והולך ואי אפשר לעצור.

בְּזִכּוֹת. בעברית המחדשת, [גם] בגלל מעשה או מצב ('זכוכות מזג האוויר הקד - עבר הצום בקלות'. 'זכוכות הריפוד - לא קבלתי מכה חזקה'. 'מאות שנים רזו זכוכות הדיאטה'). אך במקורותינו - פירושו, [רק] בגלל עודף זכויות. בעניינים רוחניים - מתפרש, עקב שחר המצוות שהיה מרובה ועודף אצל פלוני - זכה הוא או אחרים בטובה. וכן בעניינים גשמיים - מתפרש, היה לפלוני עודף זכות ממונית בא.

בְּטוֹחַ, בְּטוּחַ. בעברית המדוברת, ודאי וכמובן ('בטוח הם יגיעו בזמן'. 'אני בטוח אשלם לך'). אך במקורותינו - פירושו, בבטחון ובשלוחה.

בְּלַעְדִּי. בעברית המחדשת, רַק אֲנִי או רַק שְׁלִי (כגון זכות ורשות ללא מתחרים ושותפים 'מונופול' בלעז, 'המפיץ הבלעדי'), או דבר מיוחד במינו שיש רק לי 'אקסלוסיבי' בלעז, 'דגם בלעדי'). אך במקורותינו, פירושו (נטריקון 'בלי עדי'), לֹא אֲנִי או לֹא מְשֻׁלֵּכִי.

א

בוטה". כ"ש דבור שלא לצורך כמו דברים בטלים (מערך)". כתב המלבי"ם (איה"ש שמה): "פעל 'בטה' על הדיבור הקשה שתדבר הנפש בעת התפעלותה - להרע או להטיב, בנדר או בשבועה". (הרכ"ב ויקרא ה, ד: 'אין 'בטא' כי אם בשבועה, ולא כאותן שמכנים לכל מוצא שפה מבטא').

² ככתוב (ישעיה ל, כז): "זַעַר אָפוֹ", ותרגם יב"ע: "תִּקְּףִי רוּגְזָה". ופירש הרד"ק: "בוער אפו. שאפו בוער על מלך אשור ועל מחנהו". ומצ"ד פירש: "בוער אפו. הבערת האף... על אשור". והמלבי"ם פירש (בבאור הענין): "אפו בער. באש, מציינו בדרך ההגשמה, כאילו נחירי אפו בוערים". ועוד מסופר בתלמוד ירושלמי (סנהדרין פ"י ה"ב [ומע"ז בבבלי סנהדרין קו ע"א]): "היה שם צרצור מלא יין מן היין העמוני שהוא קשה והוא את הגוף מפתה לזנות - והיה ריחו מפעפע... והוא שותה, וכיון שהיה שותה - היה היין בוער בו ככריסה של חכינאה", ופירש"י (בבבלי שם): "בוער בו. שהיה משתכר - ובוער בו יצר הרע" (והפנמ"ש פירש: "ככריסה של חכינאה. כארס של נחש"). ומע"ז פירש"י עה"פ (הושע ז, ה): "החלו שרים חמת יין. מחוס היין הבוער בס". וכתב רבנו יונה בספר היראה: "כי תמיד יצר הרע - בוער כאש להחטיא האדם". וכתב בארחות צדיקים (שער כו, התשובה): "והוא עדין בחזק תאותו ובחשק יצרו, ולבו בוער אחריה".

³ בעניין הרוחני, כמו שאמרו בגמ' (ברכות י ע"ב): "כל התולה בזכות עצמו - תולין לו בזכות אחרים, וכל התולה בזכות אחרים - תולין לו בזכות עצמו. משה תלה בזכות אחרים, שנאמר (שמות לב, יג) 'זכור לאברהם ליצחק ולישאל עבדיך' - תלו לו בזכות עצמו, שנאמר (תהלים קו, כג) 'ויאמר להשמים, לולי משה בוזירו עמוד בפרץ לפניו להשיב זממו מזהשוזית'. חזקיהו תלה בזכות עצמו, דכתיב 'זכר נא את אשר התהלכתי לפניך' - תלו לו בזכות אחרים, שנאמר (מ"ב יט, לד) 'וגנזתי אל העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי'. ופירש"י: "התולה בזכות עצמו. שאומר בתפלתו 'עשה לי בזכותי', כגון חזקיהו שאמר וכו'". וכן אמרו בגמ' (ברכות יז ע"ב): "'אבירי לב הרזוקים מצדקה' (ישעיה מו, יב). רב ושמואל, ואמרי לה רבי יוחנן ורבי אלעזר, חד אמר: כל העולם כולו - נזונין בצדקה, והם - נזונין בזרוע. וחד אמר: כל העולם - נזונין בזכותם, והם - אפילו בזכות עצמן אין נזונין". ופירש"י: "נזונין בצדקה. בצדקתו של הקב"ה, ולא בזכות שבידו; והם נזונין בזרוע. בזכות שבידם, ובצדיקים משתני קרא. ובעניין הגשמי, כמו ששנו במשנה (כתובות פ"ח מ"א): "האשה שנפלו לה נכסים עד שלא תתארם - מודים ב"ש וב"ה, שמוכרת ונותנת - וקיים. נפלו לה משנתארם - ב"ש אומרים; תמכור, וב"ה אומרים; לא תמכור". וביארו בגמ' (כתובות ע"א): "מאי שנא רישא - דלא פליגי, ומ"ש סיפא - דפליגי? אמרי דבי רבי ינאי; רישא - בזכותה נפלו, סיפא - בזכותו נפלו". ופירש"י: "בזכותה נפלו. עדיין לא היה זכאי בשלה, ולא בה - אלא היא עצמה: בזכותו. כבר זכה בה ובנכסיה".

²² (בראשית לד, כה). (יצ"א מצא מקורות מלפני כמה דורות שהשתמשו ב'בטח' במובן זה, כנראה בהשפעת האידיש).

בְּמוֹ. בעברית המחודשת, בעצם ('במו ידי'). אך במקורותינו - פירושו, בתורכידי.
גְּמוּם, מְגוּם (מגומם). בעברית המחודשת, מלא גומות (קטנות). אך במקורותינו - פירושו, כרות וחתורכידי.
דְּבִיק. בעברית המחודשת, דבר שיש בו תחושת הדבקות קלה תמידית (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירושו (בארמית, פועל בינוני הווה), דבוק וכרוך אחרי דבריו.

^כ ככתוב (בראשית יד, כד): "בְּלַעְדִּי רַק אֲשֶׁר אֶכְלוּ הַנְּעָרִים וְגו' הֵם יִקְחוּ וְזָלְקָם", ות"א: "בְּרַמְאֶכְלוּ עוֹלְמָא וכו'", ות"י: "דְּבַר מְנִי אֶכְלוּ עוֹלְמָא". ופירש ראב"ע: "בְּלַעְדִּי. אֲשֶׁר לָקְחוּ, וְהוּא שֶׁאֵכְלוּ עַבְדֵּי". וכן כתוב (בראשית מא, טז): "וַיַּעַן יוֹסֵף אֶת־פָּרְעָה לֵאמֹר בְּלַעְדִּי, אֲלֵקִים יַעֲנֶה אֶת־יְשׁוּלֹם פָּרְעָה", ות"א: "לֹא מִן הַחֲכָמִי אֱלֹהִין מִן קָדְם ה' יִתְּנֵב יֵת שְׁלָמָא דְּפָרְעָה", ות"י: "בְּרַמְנִי, לֹא אִית גִּבְר דְּפִשֶׁר קְלָמִין, בְּרַם מִן קָדְם ה' יִתְּנֵב שְׁלָמָא דְּפָרְעָה". ופירש"י: "בְּלַעְדִּי. אֵין הַחֲכָמָה מְשָׁלִי, אֵלֹא אֲלֵקִים יַעֲנֶה – יֵת עֲנִיה בְּפִי, לְשִׁלּוֹם פָּרְעָה" (וביאר שפ"ח: "דאי אפשר לפרש כאן כמו 'בְּלַעְדִּי' אשר אכלו הנערים, דפירושו – חוץ מֵה שֶׁאֵכְלוּ, דהיאך שייך לומר חוץ מֵאֲלֵקִים יַעֲנֶה כו' וגם אין לומר שפירושו – אֵלֹא אֲלֵקִים, שהרי דעתו של יוסף – לפתור לו הלומ. אלא הכי פירושו, 'בְּלַעְדִּי' – הֵם שְׁתֵּי תִיבּוֹת; 'בִּלְ' 'עֲדִי', ו'עֲדִי' – פִּירוּשׁוֹ 'מְשָׁלִי', כְּמוֹ שֶׁמִּפְרֵשׁ וְאוֹיִל"). וראב"ע פִּירֵשׁ: "בְּלַעְדִּי. מִלָּה מוֹרַכְבַּת מִשְׁתֵּי מְלוֹת. וְהַטַּעַם – שֶׁבְּאֵל 'תִּשְׁמַע זֹלֹתָם לְפָתוֹר אוֹתִי, אֲמַר יוֹסֵף; 'בְּלַעְדִּי פִתְרוֹנִי, יַעֲנֶה אֲלֵקִים אֶת שְׁלֹם פָּרְעָה. וי"א, כִּי טַעַמוֹ – בְּעוֹבֵד שֶׁאֲמַר לוֹ 'כִּי אַתָּה פוֹתֵר חֲלוֹם, אֲמַר; 'בְּלַעְדִּי – הוּא הַפּוֹתֵר, וְהוּא אֲלֵקִים, שִׁיעֲנָה אֶת שְׁלֹם הַמֶּלֶךְ, וְטַעַם 'עֲנֶה' – שִׁמְצָא תְּמִיד" (וביאר באב"י ע"ז: "בְּלַעְדִּי. מִלָּה מוֹרַכְבַּת מִשְׁתֵּי מְלוֹת. וּמִסִּיעָא לִיה דְּבִרִּי רַבִּי חֵיִיא בִּירוּשְׁלַמִּי פֶּרֶק כִּיצַד מִבְּרַכִּין (ח"א) וז"ל; 'טוֹבֵתִי בִלְעִיךְ, מִה 'בִּלְ עֲלִיךְ? אֵינוֹ מְבִיא לְעוֹלָם טוֹבָה – מִבְּלַעְדִּיךְ, כְּמָה דְּכָתִיב 'וּמִבְּלַעְדִּיךְ לֹא יִרְיִם אִישׁ אֶת יָדוֹ [וְשֶׁם הַפְּנִמָּה: 'וּמִהוּ 'בִּלְ עֲלִיךְ, וְהַלֵּךְ דְּרִישׁ אֵלּוּ שְׁנֵי תִיבּוֹת 'בִּלְ עֲלִיךְ' – הֵם נִרְמְזִים לְתִיבָה אַחַת, כְּמוֹ 'בְּלַעְדִּיךְ, שֶׁאֵם אֵינוֹ מְבִיא טוֹבָה עַל הָעוֹלָם – לֹא יִהְיֶה מִבְּלַעְדִּיךְ])." ורע"ס פִּירֵשׁ: "בְּלַעְדִּי. אַע"פ שֶׁאֲמַרְתָּ 'פּוֹתֵר אֵין אוֹתִי, כֹּאֵלּוֹ אֵינוֹ יָחִיד בּוֹאֵת הַחֲכָמָה, אֵינוֹ חוֹשֵׁב שִׁישׁ בְּלִי סֶפֶק פּוֹתֵר בְּלַעְדִּי". אֲמַרִי שִׁפֵּר מִקָּץ.

^{כד} יִשְׁעִיהוּ כַהֲ, י. מַצ' צ. 999 בנ"ש שפ"ב.
^{כה} כְּמוֹ שֶׁאֲמָרוּ בְּגִמ' (חולין נט ע"א): "הִיָּה מִהֲלֵךְ בִּדְרֵךְ, וּמִצָּא בְּהִמָּה שְׂפִיָּה גְמוּם", ופִירֵשׁ"י: "גְמוּם. חֲתוּךְ, וְלִשׁוֹן מִשְׁנָה הוּא, כְּמוֹ (חולין צב ע"ב) 'גְמוּמָא עִם הַשּׁוֹפֵי". וְכ"פ רַגְמ"ה: "גְמוּם. כְּלוֹמֵר חֲתוּךְ". וְעוֹד אֲמָרוּ בְּתַלְמוּד יְרוּשְׁלַמִּי (עֵירוּבִין פ"י ה"ט): "לֹא יַעֲמֹד אָדָם בְּרַחֲמֵי – וּיִפְתָּח בְּרַחֲמֵי... אֲא"כ עָשׂוֹ לוֹ מַחֲצִיעָה גְבוּהָ עֲשֶׂרָה טַפְחִים, דְּבִרִּי ר"מ... רַבִּי אַבָּא בִר פִּפִּי בְעִי, לָמָּה עֲבַד ר"מ אֶת הַכּוֹתֵל – כְּנָמוּם בְּנִקּוּב? אֵין תִּימָר 'בְּנָמוּם' – אִפִּילוּ לְמַעַל מַעֲשֶׂרָה מוֹתֵר! אֵין תִּימָר 'בְּנִקּוּב' – אִפִּילוּ לְמַטָּה מַעֲשֶׂרָה אֲסוּרָה!", ופִירֵשׁ קִרְה"ע: "לָמָּה עֲבַד ר"מ. מִיבְּעִיא לִיה, הֵא דְסָבֵר ר"מ 'חֻקְקִין לְהַשְׁלִים' – לַעֲנִין מֵאִי אֲמַר 'חֻקְקִין? כְּנָמוּם אוֹ כְּנִקּוּב. פִּירוּשׁ 'כְּנָמוּם', אִם הִיָּה בְּמִקּוֹם אֶחָד רַחֲב אַרְבַּעָה, לְמַטָּה אוֹ מִן הַצֵּד – רֹאִין כֹּאֵלּוֹ נִחְתֵךְ הַכֵּל בְּשׁוּף, אֲבָל בְּחֹזֶר שֶׁאֵין בּוֹ אַרְבַּעָה בְּשׁוּם צֵד – לֹא אֲמַרְיִן 'חֻקְקִין'. אוֹ דְלֵמָּא, 'כְּנִקּוּב, וְאִפִּילוּ חוֹר כֵּל שְׁהוּא – רֹאִין אוֹתוֹ כֹּאֵלּוֹ הוּא נִקּוּב לְצֵד פָּנִים וְיֵשׁ בּוֹ אַרְבַּעָה". וּפְנִמָּה שֶׁ פִירֵשׁ: "לָמָּה עֲבִיד ר"מ. כְּלוֹמֵר, הִכִּי דְמִי לְר"מ שְׁעוּשָׁה לְדִין הַכּוֹתֵל שֶׁהִמְנַעוּל בּוֹ – אִם כְּנָמוּם אוֹ כְּנִקּוּב? כְּלוֹמֵר, אַע"ג דְּשִׁמְעִינָן לִיה לְר"מ דְּס"ל אִפִּילוּ בְּמִקּוֹם דְּלִית בִּיה אַרְבַּעָה – רֹאִין אוֹתוֹ כֹּאֵלּוֹ גְמוּם, וְאִית בִּיה אַרְבַּעָה, דְּחֻקְקִין לְהַשְׁלִים... הֵבֵא – עֲבִיד לִיה כְּנָמוּם מִמֶּשׁ, וְלִית בִּיה אַרְבַּעָה בְּמִקּוֹם הִמְנַעוּל מִיָּרִי. א"כ, אִפִּילוּ לְמַעַל מַעֲשֶׂרָה – מוֹתֵר, דְּהִרִי הָאֲסָקוּפָה דְּנִקְט – כְּרַמְלִית הִיא, וּמִן הַכְּרַמְלִית לְמִקּוֹם פְּטוֹר הִיא (דְּלֵמַעַל מַעֲשֶׂרָה וְאֵין בּוֹ וְחֹתֵב אַרְבַּעָה – מִקּוֹם פְּטוֹר הִיא). 'וְאֵין תִּימָר בְּנִקּוּב מְשֻׁן לִיה, וְכִסְל' בְּעֵלְמָא דְּחֻקְקִין לְהַשְׁלִים, וְהוּא כְּרִאִית בִּיה אַרְבַּעָה – א"כ אִפִּילוּ לְמַטָּה מַעֲשֶׂרָה, אֲסוּר – דְּמַכְרַמְלִית לְרַחֲמֵי הִיא".

^{כו} ע"ז כח ע"א. יומא פד ע"א. זוה"ק בראשית מד ע"א. לך עט ע"ב. שו"ת בנימין זאב שמא.

הִילָמָא. בעברית המדוברת, יש מבטאים ה"מ"ד בסגול, ומתכוונים לִדְלִמָּא, היוונית, שפירושה: ספק מחשבתי בעל שני צדדים שקושים להכריע ביניהם. אך במקורותינו – פירושו (בארמית), שְׁמָא [שְׁמָא] (בפתיחת שאלה) כ"י.

הִינָמִי. בעברית המחדשת, פעילות מתמדת והתחדשות (הארגון פועל בקצב *דינמי).

אך במקורותינו - פירושו, כח ויכולת לעשות דברים כח.

הִלִּיק. בעברית המחדשת, חומר הנדלק בקלות (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירושו (בארמית, פועל בינוני הווה), דולקט.

הִדְדִי. בעברית המחדשת, שני צדדים המתייחסים *זל"ז ביחסי* גומלין*. אך במקורותינו - פירושו, ביחול.

הוֹדוֹת. בעברית המחדשת, פירושה - בגלל. ובעברית המדוברת, משמשת לעתים אף כמלת סיבה גם לדבר שלילי (הצבי *נכחד מהאיזור הודות לציד בלתי מרוסר).

'איחתי הודות לפקק תנועה ארוך בדרך'. אך במקורותינו - פירושה, להודות ולומר תודה לא.

הִפִּיךְ. בעברית המחדשת, דבר שיכול לחזור למצבו הקודם לב (תיאור תכונה) (נגרם למוחו נק בלתי הפיך). אך במקורותינו - פירושו (בארמית, שם פועל), הופך או הפך לב.

[ללא/בלוי] הרף. בעברית המחדשת, ללא הפסקה (המכונה פועלת ללא הרף). אך במקורותינו - פירוש המלה 'הרף' הוא, עזוב והרפה אחיזת לב.

וְרוֹד. בעברית המחדשת, צבע אדום חלש, אך חי ונעים (פרחי הוורד הם בצבע ורוד).

אך במקורותינו, אין לו מקור לב.

זִלְעָפוֹת. בעברית המחדשת, חזק מאוד (בעיקר בצירוף המלים 'גשם זלעפות', 'קור זלעפות'). אך במקורותינו - פירושו, רעד מרוב אימה ופחד, או שריפה לב.

כ" הערוך.

כ" שהש"ר ד, ג. מוה"ע.

כ" ת"י דברים ד, יא. ירושלמי יומא סוף"ד. שמ"ר יב, ד. תנחומא ויגש ה. וכן ילק"ש ויגש. זוה"ח בלק צב ע"א.

ל" נבי הדרי".

לא ככתוב (דה"ב ז, ג): "וַיִּכְרְעוּ אֲפִים אֶרְצָה עַל־הָרֶצֶף וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ וַהֲדוֹת לֵה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם זִסְדוֹ", ות"י: "וַיִּסְגְּדוּ וַיִּמְדוּן קָדָם ה' אֲרִים טָב וכו'". ופירש מצ"ד: "והודות. אמרו להודות להשם את ההלול האמור בה' כי טוב וגו' – והוא הלל הנדול". וכן כתב ראב"ע בפיוט לכבוד שבת (הובא במחזור ויטרי [קצח]): "אין בו עבודות, כי אם לבד הודות".

לב [חידשה האקלה].

לד ת"י משלי כה, י. ירושלמי ר"ה פ"ב ה"ד. סנהדרין פ"א ה"ב. עירובין צט ע"א. רש"י מנחות נז ע"א.

לד דברים ט, יד (רש"י ד, לא). ש"א יא, ג. רש"י טו, טז. בנ"ש שפ"ב.

לה עינוניתא דוורדא - אדומה כוורד (חולין 100).

לו ככתוב (תהלים יא, ו): "וַיִּרְוֹזוּ זִלְעָפוֹת מִנֶּגֶד כּוֹסֶם", ות"י: "וַיִּזְעַפּוּ אֶלְעוֹלָא יְהִבַת כְּלִידְהוֹן". ופירש"י: "זלעפות. לשון שריפה. ומנחם פתר אותו – לשון שער קטב. וכן (איכה ה, י) 'מִפְנֵי זִלְעָפוֹת רַעַב', (לקמן קיט, ג) 'זלעפה אוזותני', כלומר – שְׁעָרוֹ שְׁעָרָה. וראב"ע פירש: "זלעפות. כמו 'זלעפה אוזותני', כמו רעדה. והרד"ק פירש: "ענין רעדה או ענין שריפה". וכן כתוב (איכה ה, י): "עוֹרְנוּ כְּתָנוֹר נִכְמָרוּ מִפְּנֵי זִלְעָפוֹת רַעַב", ות"י: "מִן קָדָם מִפָּח כְּפָא". ופירש"י: "זלעפות. כמו 'וירוזו זלעפות', לשון שריפה. וכ"פ

חֲדִישׁ. בעברית המחודשת, דבר עכשוי מהסוג החדש והמשוכלל* ביותר (מודרני בלע"ז). אך במקורותינו - פירושו (בארמית), חדש (סתם) או חידוש חידוש (שם הפועל) לז'.

חֹלֵב. בעברית המחודשת, מוציא חלב מבהמה. אך במקורותינו - פירושו, חלביה.

חֲטִיבָה. ראה לקמן בפרק חמישי, 'תְּאֵרִים וְתִכּוֹנוֹת בְּאֶדֶם', ערך 'חֲטִיבָה'.

חִיוּנִי. בעברית המחודשת, דבר נצרך ונחוץ* (הבורג הזה חיוני מאד לצעצוע, בפנקס זה רשמתי שמות וסלפונים חיוניים), או פעולה מלאה חיים וחוץ ('הגנן השקה את הפרחים בתנועות חיוניות'). אך במקורותינו - פירושו, דבר שהחיות והנפש תלויים בו.

חָמִים. בעברית המחודשת, חום קל ונעים (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירושו (בארמית, פועל בינוני הווה), חם (גם מאד) לט'.

חֲסוּי. ראה מש"כ לקמן פרק שמיני, 'שְׁמוֹת מַעֲשִׂים', ערך 'חֲסוּי (חיסוי)', חֲסִיוֹן (חיסיון)'.^א

חֲסִין. בעברית המחודשת, עמיד* ומחוסן בפני פגע (חסין אש). אך במקורותינו - פירושו, חזק.

חֲרָף. בעברית המחודשת (בהגייה מלעיל), בניגוד להתנגדות או מכשול נכמו 'למרות*' [הוא הצליח לפתוח את העסק חרף כל המכשולים*]. אך במקורותינו - פירושו, חרם* נדר להקדש^א (ושורש המלה משמעו - גילוי וחידוד ופרסום של סתרי האדם^ב), או גידוף וחירוף^{מג}.

א

ראב"ע: "כמו 'זרוז' ו'לעפות', כמעט סערה". שעב"נ (ענין 'פחד', שער 'זלעפה'): "זלעפה אחזתני, פי' רעד. וכן 'זלעפות מנת כוסם'".

^ז כמש"כ בשאלות דרב אחאי (הברכה קעא): "יהבו ליה קסא חדיש, ואמר עליה זמן" (הביאו לו כוס חדש וביך עליו שהחינו). ועוד כתוב בפירוש רש"י (חולין קח ע"א): "דהא חדושא חדיש ביה רחמנא". יד רמ"ה ב"ב נט ע"ב: "למידע אי חדיש בה איניש תשמישא".

^{לח} ("כף הולבת"),

^{לט} ירושלמי סנהדרין טז ע"א פ"ג ה"ה. שבת קמז ע"ב. ב"ב קמז סוע"א. עירובין ג ע"א (לא חמימא). ת"י יהושע ט, יב. ת"י ש"א כא, ז. לבדוק תרגום חס בוער כתנור.

^מ ('חסין קדוש'), תהלים פט, ט. ועוד כתוב (שופטים יג, ו): "נורא מאד", ותרגם יב"ע: "חֲסִין לְחֶדָּא".

^{מא} כמו ששנו במשנה (נדרים פ"א מ"ב): "האומר לחבירו; ... 'חרק', 'חרך', 'חרף' - הרי אלו כינויים לחרם. ופירש בפירוש רש"י (י ע"א): "חרק. האומר 'כבר זה עליך חרק'". וכתב הר"ן: "הרי אלו כינויים לחרם. ובגליל, אפילו בסתם - אסור, דמשמע 'חרמי נבוח' - לפי שאין מכירין בחרמי כהנים. וביהודה, דוקא במפרש 'חרם' של בדיק הבית". ופסק הרמב"ם (הפלאה, הלכות נדרים פ"א ט"ז): "יש מקומות, שאנשיהם עלגים - ומפסידין את הלשון, ומכניין על דבר - בדבר אחר, הולכין שם אחר הכינוי. כיצד? ... 'חרק' 'חרף' 'חרך' - הרי אלו כינויים לחרם". ועוד אמרו שם בגמ' "איתמר; כינוין, רבי יוחנן אמר; לשון אומות הן. רשב"ל אמר; לשון שבדו חכמים להיות נודר בו... ושעמא מאי - תקינו רבנן כינוין? ... דילמא אמר להשם, ולא אמר 'קרבן' - וקא מפיק שם שמים לבטלה", ופירש הרא"ש: "לשון אומות הם. בלשונם קורין לקרבן - 'קנים' וכו'; לשון שבדו להם חכמים. כדי לעשות הרהקה - דלא לימא 'קרבן' לשם - זה עלי, ופעמים - יקדים השם לקרבן, ונמלך מלגמור דבריו - ולידור, ונמצא שהזכיר שם שמים לבטלה. ובאלה הלשונות ראו חכמים, שהיו לעני שפה - שלא היו בקיין לדבר עברית, מדברים בהם - ותקנו אותם לכנויים. ולא בשביל שאלו האותיות - קרובין ללשון, יותר משאר האותיות", וכ"פ התוס' (ד"ה 'חוק חוד חרף'): "אין לפרש משום דלשונות הללו - נוטין קצת אחר לשון 'חרם' - אלא למ"ד 'לשון אומות נינהו' דוקא. אבל למ"ד 'לשון שבדו חכמים' - לא, דא"כ לתני נמי 'חרך' הרמ". והערוך (ערך 'חרף א') פירש: "חרף - הרי אלו כינויים לחרם".

חשרה. 999 לברר (סה"ש לרד"ק)

טִיב. בעברית המחדשת, רמת האיכות ('אדיג מטיב גרוש' 'פירות מטיב משובח'). אך במקורותינו - פירוש, טבעו של הדבר.

טָכְנִי. בעברית המחדשת, פרטי הצד המעשי להפעלת דבר. אך במקורותינו - פירוש, תחבולות ערמה ומרמה.

טָעִים. בעברית המחדשת, מאכל ערב שהנאה לאוכלו (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירוש (בארמית, פועל בינוני הווה), אבל אכילה מועטת (לדעת מה טעם המאכל או להשקיט מעט את רעבונו).

טָרִי, טְרִיה. בעברית המחדשת, חֶדֶשׁ וְרַעְנָן (הצנימים* הסריים - יבשים מאד. 'זו ידיעה שרירה'). אך במקורותינו - פירוש, לח ורטוב (גם כשהוא ישן).

יוֹקְרָה. בעברית המחדשת, כבוד ותהילה [פרסטיז'ה בלע"ז] ('הרופא דואג* ליוקרה שלו', 'מכונית יוקרתית'). אך במקורותינו - פירוש, יוקר המחיר, או כובד המשקל.

א

פירוש, שָׁמֵן הַכֶּיֶף או מִן הַקוֹיֶף או מִן הַפֶּ"א - יכול לעשות 'חרם' (וביאר המל"ש, שהערוך חולק על דעת התוס').

^{מב} [סה"ש לרד"ק שרש 'חרף'].

^{מג} סליחות מז.

^{מד} הערוך טיב א. "מה טיבו". 'טבעו' ?

^{מה} כמו שהביא הערוך (ערך 'טכני') את המדרש (ילמדנו ריש פרשת 'שלח לך אנשים'): "מפני שנכנסו עליו בטכני", ופירש: "פירוש בלשון יון, ערמנות [ותחבולה ומרמה]".

^{מו} ת"י קהלת ה, טז. ברכות מד ע"א. שבת י ע"א. סנהדרין מט ע"א. חולין צז ע"א. זוה"ק וישלח קסט ע"א. שהש"ר ז. שר"ת שבות יעקב ח"א נב.

^{מז} (חידש אלבי [ע"פ הערבית]).

^{מח} ככתוב (שופטים ט, ט): "וַיִּמְצָא לְוִי־זֶמֶר טְרִיה", ותרגם יב"ע: "וַאֲשַׁכַּח לְוֵעָא דְחִמְרָא בְּטִינְתָּא".

ופירש"י: "טריה. לחה. וראיתי בספר רפואות, שקורא לְלַחָה שיוצא מן המכה - 'טריה'. והרד"ק פירש:

"טריה. לחה, וכן 'מכה טריה', וכן יקראו לה בערבי - טרי. ויונתן תרגם 'בטינתא', ואם הִכִּיתָ -

שְׁמוּשׁ, פירוש - בְּלַחְתָּהּ, מדברי רז"ל (מ"ק ו ע"ב) 'אם היתה שדה מטוננת - מותר', פירוש - לחה" (וכ"פ

מצ"צ ומצ"ד. אבל מהר"ו [על ב"ר ויחי צח, יג] פירש 'בטינתא' - חמורה מעוברת). וכן כתוב (ישעיה א, ו): "פָּצַע

וַזְּבוּרָה וּמִכָּה טְרִיה", ותרגם יב"ע: "בְּמִקְחָא מְרִסָּא". ופירש"י: "ומכה טריה. תרגם יונתן 'מרססא' -

כתותה ומרוססת: טריה. דמניצייר"א בלע"ז (תרגם אל"ר: הלומה, כתושה [ולערב' תרגם: קרועה]), ובלשון גמרא

יש - 'טריה לרישיה' (חולין מה ע"ב). ומנחם פירש, לשון לחות, כלומר לחה ורטובה - תמיד נובעת,

מיישט"א בלע"ז (תרגם אל"ר: רטובה). ומהר"י קרא פירש: "חִבְרוּתָה שְׁלִיחָה מְכֻנָּס בָּהּ". וראב"ע פירש:

"טריה. שאיננה יבשה, כמו 'לזוי הזמור טריה', וכן בלשון ישמעאל". והרד"ק פירש: "ופירוש 'טריה'

- לחה, כלומר מְכַתְּכָם טריה היא - שלא תתנבב* לעולם, אלא - כל זמן היא לחה, וזה סימן למכה

שאין לה רפואה". ועוד אמרו במדרש (ב"ר ויחי צח, יג): "מהו 'טריה'? בר תלתא יומין", ופירש הערוך (ערך

טריה): "כן פירוש בלוי"ר - שלשה". ויפ"ת פירש: "חמור בן שלשה ימים".

^{מט} ב"ק ז ע"ב. סה ע"א. תוס' סו ע"א. ב"מ סה ע"א. קצוה"ח רצא סק"ד ד"ה לפ"ז נראה באומר הזהרי.

טורי אבן חגיגה ו ע"א ד"ה אדרבה חגיגה עדיפא. ומצינו בה"א: שות הלך"ט ח"ב קפז. שר"ע הרב

הלכות רבית יט ד"ה לפיכך.

¹ סוכה נב ע"ב. מנחות צד ע"ב. שבת קמ ע"א. גיטין סט ע"ב.

יְחִידָה. בעברית המחודשת, חלק קטן ומוגדר מתוך קבוצה גדולה (יכל דירה היא יחידת דיר, יחידה צבאית מובחרת, יחידות האורך בהן אנו משתמשים הן הסנטימטרים). אך במקורותינו - פירוש, שהיא לבד (נקבת היחיד), וכן היא כינוי לחלק מנפש האדם.

יְרוֹק. בעברית המחודשת, רק ירוק כעשב השדה, בלעז גֶרֶן. אך במקורותינו, כולל גם צהוב, ויש גם ירוק גריני, וירוק בלא"ו כחול תכלת, וירוק צהוב-חום.

יְרֻקָּה. ראה מש"כ לעיל בפרק זה, ערך אדמדם.

פְּהָה. בעברית המחודשת, [צבע] חזק (כחול כהה, אדום כהה). אבל במקורותינו - פירושו, עמום וחלש, חשוך, או מקטין, או מקומט.

^{2א} (פירש"י שמות י, טו "ואת כל ירק העץ", "ואחר כל ירוק ידרוש" [איוב לט, ח])

^{2ב} (רש"י שמות כה, ד. מנחות מד ע"א. תוספתא מנחות פ"ט ה"ו. רש"י חולין מז ע"ב ד"ה ככשותא. רש"י ברכות נז ע"ב ד"ה תכלת. יומא מג, ע"ז לה. נדה יט ע"ב תוד"ה הירוק. סוכה 000. רשב"א תוה"א מא ע"ב, תוה"ק לט ע"א, נג ע"ב). רש"י דברים כח, כב: "ירקון קר"ו (תרגם אל"ר: כרכום). כתב שלה"ג (פמ"ו): "ירוק, היינו או ירוק כעשבים הרטובים הנקרא בלשון לעז וירדי, או ירוק ככרכום הנקרא בלשון לעז ייאלו. שוה השם 'ירוק' בלשוננו הקדוש - הוא משותף לשני הצבעים האמורים בפירוש, פעם לאחד - ופעם לאחר, כאשר הוא גלוי ומפורסם לחכמים". וצ"ה"ב שבמקרא הוא נוטה לזהב, דאיתא בת"כ "צהוב ולא ירוק" (רש"י ע"פ ת"כ: "צהוב כמו זהוב, אורבל"א בלע"ז (תרגם אל"ר: צהבהב [ולע"ב תרגם: זהוב]). (ראב"ע, אורח"ח). הערוך (ערך צהב א'): "ושער צהוב", והוא קרוב לגוון הזהב. פיהמ"ש להרמב"ם (מדות פ"ב מ"ג [תרגום דפוס וילנא]: "ופירוש מצהיב" - ירוק בעין הזהב. הקדמת תיקוני זוהר: "ירוק כחמה". הגר"א בפירוש תקי"ז תיקון כא דף מח ע"ב: "ירוק, כל מקום שכתוב 'ירוק' סתם - הוא כצבע הזהב, וזהו שאמרו 'אסתיר ירקורות היתה', שכן אין באדם ירוק ככרתי. 'ירוק ככרתי' - הוא הירוק. וזהו שכתוב במשנה 'אתרוג הירוק ככרתי ר"מ מכשיר ור"י פוסל', אבל הירוק כזהב - הוא המשובח שבכל מראה האתרוגים". רמ"א א"ח שא, כג, קורא לטלאי הצהוב בשם "עגולים ירוקים". אוצר י"ד החיים (קנז): תלמוד ירושלמי סוכה פ"ג סוף ה"ו, ירוק - גרין, ירקק - גע"ל.

^{2ג} ככתוב (ויקרא יג, ו): "וְהָיָה כְּהָה הַנֶּגַע", ות"א ות"י: "עמ"א". ופירש"י: "הוכחה ממראיתו". (ונחלקו בזה, אם די שכהה הנגע מעוזתו שלו, או שצריך שיכהה ממראה נגע על למראה נגע פחות ממנו, או שצריך שיכהה לגמרי מכל מראות הנגעים. ראה רמב"ן, רמב"ם [טהרה, הלכות צרעת פ"א ה"י] ואורח"ח). וראב"ע פירש: "רבים החכמים אמרו; כמו חֶשֶׁן, ועדות וְהִתְקִיף עֵינָיו מֵרְאֵיתוֹ, ואמרו כי 'כחות לבנות', כמו 'לבנה אדמדומת' - שיהיו בו שניהם. ולפי דעתי, שמלת 'כחה' - הפך 'פשה', ומנורת 'וְלֹא כְהָה בָּם' (ש"א ג, יג). וטעם, לא פשה הנגע במקום אחר. והנה הם, שני סימנים, שכהה המקום הנגוע, ולא פשה בשלם". וביאר אבי עזר: "כמו חושך. וכחות לבנות' פירושו לפי דברי החכמים - מעורב בשחרות ולבנות, כמו 'לבנה אדמדומת' - מעורבת מלבן ואדום. אבל הרב מפרש 'כחה' לשון מעות, שהנגע נתקמנה וגם לא עברה חק לפרוץ". ועוד כתוב (איכה ד, א): "ויעם זהב", ופירש"י: "יכהה, כמו דאת מתרגם 'כחה' - 'עמ"א". וכתוב (ש"א ג, יג): "וְלֹא כְהָה בָּם", ופירש"י: "וְלֹא כחה. לא הכהה פניהם - להעבירם מגדולתם". ופ"פ מהר"י קרא, והוסיף: "ומנחם חיבר עם 'אין כחה לשברך' (נחום ג, יט), 'לא כחה' (דברים לד, ז) - לשון עמימות". והרד"ק פירש: "וְלֹא כחה בם. לא עצרם ולא מנעם". ובסה"ש (שרש כחה) פירש: "ענין ה'כחה', הוא הקמט והעצור. וכשהנגע או השבר, קרוב לרפואה - יתקמט הבשר... ופירוש הענין הזה בעינים - כי ידוע הוא, כי הזקנים - יתקמטו עיניהם ויכנסו בחוריהם, לפי שיתקמטו יתרי העין - כי יגבר עליו היובש, ותחלש הראות. ופירוש 'וכחהה כל רוח' (יחזקאל כא, יב), כי תעצר ותקצור רוחם - ותחלש. ופירוש לא יכהה ולא ירוץ (ישעיה מב, ד) - לא יחלש ולא ישבר, כלומר לא יתרפה מלעשות המשפט... ופירוש 'וְלֹא כחה בם' (ש"א ג, יג) - לא עצר בהם ולא מנעם מדרכיהם הרעים". ומצ"צ פירש: "כחה. ענין חושך", והוסיף במצ"ד: "וְלֹא כחה בם... לא חש, ולא נער בבניו - להכחות מראות

פִּירוּשׁ. ראה לקמן פרק חמישי, 'תארים ותכונות באדם', ערך 'כּוֹשֵׁר'.

פְּשָׁרוֹן. ראה לקמן פרק חמישי, 'תארים ותכונות באדם', ערך 'כְּשָׁרוֹן'.

פָּתָם (פָּתוּם). בעברית המחודשת, שם צבע ממוצע בין אדום לצהוב [אורנג' בלע"ז]. (כנראה חידשוהו מלשון 'זהוב' משורש 'הכתם הטוב'). אך במקורותינו - פירוש, בעל כתמים, מוכתם. (ובהלכות מראות - דינו כאדום)¹².

לְאֹר. בעברית המחודשת פירוש, לפי הצד החדש שנתגלה מחמת הנתונים החדשים, גם אם הם רעים ('לאור המצב הבטחוני הקשה'. 'לאור ההפרעות האחרונות'). אך במקורותינו, הוא רק במובן חיובי¹³.

לְהִיט. בעברית המחודשת, מוצר או שיר הנרכש בהתלהבות ע"י קונים רבים (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירוש (בארמית, פועל בינוני הווה), דולק בוער ושוורף¹⁴.

לְמִרּוֹת. בעברית המחודשת, אף על פי כן, בניגוד לעובדה* או למצב ('הגעתי ללימודים למרות השלג'). אך במקורותינו - פירוש, להמרות (את פיו של מישוהו)¹⁵.

א

פניהם, לביישם ברבים". וכתב המלבי"ם באיה"ש (תפג-תפד): "מלת 'כחה', בא על דבר שנחלש כחו. ובנגעים - בא על כהיות המראה, ויצויר שנחלש המראה לגמרי, או שנחלש קצת ממראה עזה - לכהה... 'כחה הנגע', נחלש ממראה חזק - לחלוש". וכתבו הטושו"ע (יר"ד קפח, א): "כל שיש בו מראה אדום בין אם הוא כהה הרבה או עמוק" (והתבאר בבדה"ש [ס"ק ג]: "שלפעמים יקרה כן שמראה האדומות יעבור ויכהה מראיתו"). והעיר ע"כ בשיעורי שבט הלוי (סק"ב): "בלשה"ק פירושו של 'כחה' הוא שנחלש, וכמש"כ רש"י בנדה יט ע"א ד"ה כחה); 'כנגע שכהה מראיתו'. אבל בלשון המדוברת היום - קורין 'כחה' לצבע החזק והעמוק". ועוד כתב הב"י (בפרטי רמזי הדינים המחודשים): "לבן כחה - שרי", ופירש בב"י: "ודע שבתורה"ד כתוב, דלבן שאינו לבן לגמרי אלא כמראה בגד לבן שנפל עליו אבק - שהוכהה לבנוניתו, נראה דמראה כזה אינו כלל מצד שחוריות טפי ראוי לחשבו ממראה לבן".

¹² שיה"ש ה, יא. תהלים מה, י. איכה ד, א. רש"י ישעיה א, יח. (מאמר 'לשון הקודש ועברית' ריע"ל, המודיע י"ב באלול תשס"ה).

¹³ ככתוב (תבוק ג, יא): "שָׁמַיִשׁ יִרְוֹן עֲמֹד זִכְלָה, לְאֹר זִזְיָה זִהְלָכו, לְנִגְה בְּרָק זִזְיָה", ותרגם יב"ע: "שָׁמַיִשׁ וְסִיחָרָא קָמוּ בְּמִדְרֵיהוֹן, עָמָד בְּמִימְרָא אֲתִנְבְּרוּ". ופירש"י: "לְאֹר זִזְיָה זִהְלָכו. יִשְׂרָאֵל". וראב"ע פירש: "אין צורך - לְשָׁמַיִשׁ ביום, ולא לירח בלילה, כי לאור הציץ - יוכלו ללכת בני אדם: לְנִגְה. הטעם - כפול". והרד"ק פירש: "לְאֹר זִזְיָה זִהְלָכו. יִשְׂרָאֵל הִלְכו בלילה, ומצרים רודפים אחריהם - לאור הברקים ואבני הברד שהשליך השם, בנוסם מפני בני ישראל. והברקים - הם הַצִּיץ הש"י וחניתו, והאובים - נגפו בהם, וישראל - הלכו לאור. ואע"פ שלא הזכיר בפסוק 'ברקים', כיון שהזכיר אבני הברד, הרי הוא - בְּאֵלוּ הַזִּכִּיר 'ברקים', כי לא יפלו אבני הברד - בלא ברקים, גם אבני הברד - לְבָנִים מִבְּהִיקֵם, ונותנים אורם - בלילה וביום, ובלילה - היתה המלחמה, שהרי התפלל יהושע על הירח - שיעמד ג' ע"ד יָקוֹם גִּי אֹיִבָיו, והנה היה - גם בתוך נס, שהאיר הירח - בלילה עם הברד". ומצ"ד פירש: "לְאֹר זִזְיָה זִהְלָכו. יִשְׂרָאֵל הִלְכו בלילה, וישראל - הלכו לאור ברזל הַצִּיץ המקום ברוך הוא, המבהיק ביותר". והגר"א פירש (אדא"ל): "לְאֹר זִזְיָה זִהְלָכו. יִשְׂרָאֵל הִלְכו בלילה, וישראל - הלכו לאור ברזל הַצִּיץ המקום ברוך הוא, ומאיר לישראל, וישראל הולכים אחרי האבני ברד וכו'".

¹⁴ (זוה"ק בראשית יז ע"א, וישלח קעב ע"א, שמות ח ע"א).

¹⁵ ככתוב (ישעיה ג, ח): "כִּי־לְשׁוֹנָם וּמַעַלְלֵיהֶם אֶל־ה' לְמִרּוֹת עֵינֵי כְבוֹדוֹ", ותרגם יב"ע: "וְאֶנְר עוֹבְדֵי הוֹן לְלִי קָדָם ה' וּמִרְגִּיזִין קָדָם יְקָרִיה". ופירש"י: "לְמִרּוֹת עֵינֵי כְבוֹדוֹ. להקניט לפני כבודו". וראב"ע פירש: "לְמִרּוֹת. פְּתָחוֹת הַלֵּמָד - בעבור ה' האבני החסר, וכמוהו - לְנִזְוֹתֵם הַדְּרָךְ" (שמות יג, כא). ומעם 'עֵינֵי' - בפרהסיא. והרד"ק פירש: "לְמִרּוֹת. כמו להמרות" (וכ"כ במכלול דק"פ טור ה). ומצ"צ פירש: "לְמִרּוֹת. כמו 'להמרות', והוא מלשון תמורה וְחִלּוּף". והמלבי"ם פירש: "בזה ימרו כבוד עיני השנחתו - כאילו

מְבַחֵר. בעברית המחודשת, שפע של אפשרויות (טובות וגרועות), שמהן אפשר לבחור את הרצוי (יש בחנות מבחר גדול של בדים). אך במקורותינו - פירוש, החלק המובחר ביותר - שנבחר מתוך הכללי^{נח}.

מְגַשֵּׁם (מגושם). בעברית המחודשת, מסורבל וכבד תנועה. אך במקורותינו - פירוש, גוף גשמי בעל מידות ושטח^{נט}.

מְהַקְצֵעַ (מהוקצע). בעברית המחודשת, מסודר ומחותך יפה (יש לערוך הדין דיבור מהוקצע). 'מלצר* בעל הופעה מהוקצעת'. אך במקורותינו - פירוש, עומד בזוית, או מקולף^ס.

מְחַלֵּט (מוחלט). ראה מש"כ לעיל בפרק שני, 'מִנְחֵי זֶמֶן וּמִדָּה', ערך 'לחלוטין', ולקמן בפרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'החלטה, להחליט'.

[ל] **מוֹפֵת.** בעברית המחודשת, מצויין וניכר לשבח (התנהגות התלמיד היתה למופת). אך במקורותינו - פירוש, לדוגמא ולאזהרה לבאים אחריו, לטובה או לרעה^{סא}.

מְזַעֵזֵעַ, מְזַעֵזַע (מזועזע). ראה מש"כ לקמן פרק 'פְּעֻלֹת', ערך 'זעזוע, להזעזע'.

מְחַסְפֵּס (מחוספס). בעברית המחודשת, שאינו חלק. אבל במקורותינו, מצאתי אחד-עשר פירושים, ואף לא אחד מהם הוא כבעברית המחודשת^{סב}.

א

כעניי בשר עיניו". וכן כתוב (תהלים עח, ז): "וַיֹּסִיפוּ עוֹד לְחֹטְאֵיהֶם, לְמִירוֹת עֲלֵיוֹן בְּצִיָּה", ות"י: "וַאֲסִיפוּ תוֹב לְמַחְשֵׁי קַדְמוֹי, לְמַרְגֵּן קָדָם עֲלֵיָה בְּמִדְבָּרָא צִיָּה". ופירש"י: "למירות. להקניט, כמו 'ממרים הייתם' (דברים ט, ז)". וראב"ע פירש: "נפתח לִמְד לְמִירוֹת", בעבור היותו מבנין הפעיל, כמו 'לצבות בטן' (במדבר ה, כב)". והרד"ק פירש: "למירות. כמו להמרות". ומצ"צ פירש: "למירות. למרוד". וכן אמרו במדרש (ספרי סוף האזינו [שמ]): "כאשר מוריתם פה". אתם גרמתם למרות את פה" (ופירש בזרע אברהם: "אתם גרמתם לשם שהיו פמרים את פי שלא אתקדש בפניהם". וכל"פ בתולדות אדם: "אתם גרמתם שישראל מעלי כי ומרו... פה").

^{נח} ככתוב (בראשית כג, ו): "במבזר קברינו". וכן כתוב (שמות טו, ד): "ומבזר שלישי". ועוד כתוב (דברים יב, יא): "מבזר נדריכם וגו'", ופירש"י (ע"פ ספרי): "מלמד שביבאו מן המובחר".

^{נט} שו"ת תשב"ץ ח"א קעב. וכ"כ בנ"ש שפ"ב.

^ס ככתוב (יחזקאל מו, כב): "בְּאַרְבַּעַת מְקַצְעַת הַזֹּצֵר וְזֹצֵרוֹת קְטָרוֹת וגו' מִדָּה אֶזֶת לְאַרְבַּעַת מְהַקְצָעוֹת", ותרגם יב"ע: "מִשְׁחָתָא תְּדָא לְאַרְבַּעַתָּהוֹן דְּדִרְתָּא". ופירש"י: "מְהַקְצָעוֹת. בְּנוֹיֹת מְקַצְעוֹת הַחֹצֵר". והרד"ק פירש: "מְהַקְצָעוֹת. פעול מבנין הפעיל, מן 'הקציע'. ופירוש, בְּעֻלֹת פְּנוֹתֶיהָ (אולי צ"ל 'פְּנוֹת')". ומצ"צ פירש: "מְהַקְצָעוֹת. כמו 'מְהַקְצָעוֹת', ר"ל מְהַקְצָעוֹת, ובמצ"ד הוסיף: "מְהַקְצָעוֹת. ר"ל, בן היה לארבעת החצרות - אשר היו במקצעות החצר הגדולה". והמלבי"ם פירש (בבאור המלות): "מְהַקְצָעוֹת. בנין הפעל, מן 'וַאֲת הַבֵּית יִקְצִיעַ' (ויקרא יד, מא), שהוקלף הסיד מעליהם - ע"י העשן והאש הבוהר שם תמיד".

^{סא} דברים כח, מו. יחזקאל כד, כד. רד"ק שם, טז. תהלים עא, ז. רש"י איכה ג, טז. שמחות פ"ח ה"ט: "לא נהרג ר"ע אלא למופת". בנ"ש שפ"ב.

^{סב} ככתוב (שמות טז, יד): "דִּק מְזַסֵּס עַל הָאָרֶץ". (ופירשו: א) מגולה וחשוף (רש"י פירוש א', מחמ"נ [פרש 'חסף']). ב) חפיסה (רש"י פירוש ב', הערוך [ערך 'מחוספס' פירוש א']). ג) מקולף (אונקלוס ורבנו בחי). ד) מקופל (מחה"ע [ערך 'חספס']). ה) נימוח בפיסת היד (הערוך פירוש ב'). ו) עגול (רס"ג, ראב"ע, ה"א בהרמב"ם, סה"ש לריב"ג ולרד"ק [פרש 'חספס']). ז) מגולגל (מחה"ע [ערך 'חספס', פירוש א']). ח) מפוזר (רשב"ם). ט) מסורגל (ת"י). י) משומר (אוצר"ת בשם כתי"א). יא) (ע"ד רמז) נבלע ברמ"ח איברים ('מחוספס' בגימטריא רמ"ח. הערוך פירוש ג', הדר זקנים). יומא עה ע"א. תנחומא בשלח כב. (בובר).

מִלְטָשׁ (מלוטש). ראה מש"כ לקמן פרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'לְטוֹשׁ' (ליטוש), לְלִטְשׁ.

מִסְאָב (מסואב). בעברית המחודשת, מלוכלך ומטונף ('הגרמני צעק לעברו: יהודי מסואב'). אך במקורותינו, פירושו טמא או פסולט.

מְסִיִּים (מסויים). בעברית המחודשת, דבר או אדם כל שהוא, אחת האפשרויות ('לא דברתי עליך, אלא סתם על אדם מסויים'. 'אם למשל היית משקיע בעסק מסויים'). אך במקורותינו - פירושו, דבר או אדם מיוחד ומוגדר בסימניו.

⁹⁹ ככתוב (ויקרא יא, ד): "טִמָּא הוּא לְכֶם", ותרגם אונקלוס: "מְסָאב הוּא לְכוּ". וכן כתוב (במדבר יט, יג): "טִמָּא יְהִיָּה, וְתִ"א וְתִ"י: "מְסָאב יְהִי". ושנו במשנה (חלה ב, ב): "עֵיסָה שְׁנִילוּשָׁה בְּמֵי פִירוֹת... וְנֹאכֶלֶת בִּידִים מִסּוּאבוֹת", ופירש הרע"ם: "שֵׁאִין אוֹכֵל מוֹכֶשֶׁר לִקְבֵּל טוֹמָא - עַד שִׁיבּוּאוֹ עֲלֵיו מֵים אוֹ אֶחָד מִשְׁבַּע מִשְׁקִין, [ומה] שֶׁלֹּא הוֹכֶשֶׁר לִקְבֵּל טוֹמָא, אֵין הִידִים מִסּוּאבוֹת - פּוֹסְלוֹת אוֹתָהּ", והתפ"ש פירש: "מִסּוּאבוֹת. ר"ל, בִּידִים טִמָּאוֹת". וכן שנו במשנה (חולין פ"ב מ"ה): "הַשּׁוֹחֵט בְּהֵמָה חֵיהָ וְעוֹף, וְלֹא יֵצֵא מֵהֶן דָּם - כְּשֵׁרִים, וְנֹאכֶלִים בִּידִים מִסּוּאבוֹת", ופירש"י: "מִסּוּאבוֹת. כְּלוֹמֵר בְּלֹא נִמְלִיחַ, דְּגִזְרוּ עֲלֵיהֶן לְהִיּוֹת שְׁנִיּוֹת". והתפ"ש פירש: "מִסּוּאבוֹת. ר"ל, כְּשִׁידֵי הָאוֹכֵל טִמָּאוֹת, דְּגִזְרוּ עַל סִתָּם יָדִים וְכוּ". וכן פ' הערוך (ערך 'סאב א'): "בִּידִים מִסּוּאבוֹת, פִּירוּשׁ בִּידִים טִמָּאוֹת", ובערך שאחריו ('סאב ב') פירש: "'עַד שִׁיסְתָּאב' - עַד שִׁפּוֹל בּוֹ מוֹם הוּא". (וראה עוד מש"כ לקמן בפרק שביעי 'פְּעֻלֹת', ערך 'הַסְתָּאבוֹת, לְהַסְתָּאב'). אֲבָל רש"י שבת יד ע"א ד"ה 'עֲסֻקִּיּוֹת', כתב לשון 'מִסּוּאבוֹת' עַל יָדִים מְלוּכְלוּת. ור"ל דאידי דמ"ד השני דמפרש משום טומאה.

¹⁰⁰ כמו שאמרו בגמ' (עירובין נ ע"ב): "מִי שְׁבֹא בְּדֶרֶךְ, וְחִשְׁקָה לוֹ, וְהָיָה מְכִיר אֵילָן אוֹ גֵּדֵר, וְאָמַר 'שְׁבִיתִי תַּחְתִּי' - לֹא אָמַר כְּלוֹם, אֲבָל אִם אָמַר 'שְׁבִיתִי' בְּמָקוֹם פְּלוֹנִי' - מֵהֶלֶךְ עַד שְׁמִיגִיעַ לְאוֹתוֹ מָקוֹם. הִגִּיעַ לְאוֹתוֹ מָקוֹם - מֵהֶלֶךְ אֶת כּוֹל וְחֻצָּה לוֹ אֲלֵפִים אַמָּה. בְּמָה דְּבָרִים אָמּוּרִים? בְּמָקוֹם הַמְּסוּיִים, כְּגוֹן שֶׁשֶּׁבֶת בָּתַל שֶׁהוּא גְבוּה עֶשְׂרֵה טַפְחִים... וְכֵן בִּקְעָה שֶׁהִיא עֲמוּקָה עֶשְׂרֵה... אֲבָל בְּמָקוֹם שֵׁאִין מְסוּיִים - אֵין לוֹ אֲלָא אַרְבַּע אַמּוֹת. הֵיוּ שְׁנַיִם, אֶחָד מְכִיר וְאֶחָד שֵׁאִין מְכִיר, זֶה שֵׁאִין מְכִיר מוֹסֵר שְׁבִיתוֹ לְמְכִיר וְהַמְכִיר אָמַר שְׁבִיתִי בְּמָקוֹם פְּלוֹנִי. בְּד"א? כְּשֵׁסִיִּים אַרְבַּע אַמּוֹת שְׁקֵבָה, אֲבָל לֹא סִיִּים אַרְבַּע אַמּוֹת שְׁקֵבָה - לֹא יִזוֹז מִמְּקוֹמוֹ, וּפִירְש"י: "בְּד"א. דְּמֵהֶלֶךְ אֶת כּוֹל וְכוּ: בְּמָקוֹם הַמְּסוּיִים. שְׁמִיּוּחַד וְחִלּוּק מִשָּׂאֵר הַבְּקָעָה שִׁישׁ לוֹ מַחִיצוֹת... אֲבָל מָקוֹם שֵׁאִין מְסוּיִים. כְּלוֹמֵר שֵׁאִין כּוֹל רְשׁוֹת אַחַת שֶׁל אַרְבַּע אַמּוֹת, כְּגוֹן שֵׁאִין לוֹ מַחִיצוֹת... בְּד"א. דְּבְּמָקוֹם שֵׁאִין מְסוּיִים קִנִּי לִיה מִיֵּהָ אַרְבַּע אַמּוֹת לְשִׁבְתָּהּ... בְּמִסִּיִּים אַרְבַּע אַמּוֹת. שְׁקֵבָה בָּהֶן, שֶׁהִיא לוֹ בֵּהֶן סִימֵן - אֵילָן אוֹ אֲבֵן, וְאָמַר 'בָּאוֹת' אַרְבַּע תֵּהָא שְׁבִיתִי". וּפְסֵק הַרְמַב"ם (זְמַנִּים, הַלְכוֹת עִירֻבִין פ"ז ה"ה-ה"ז): "הַקּוֹנֵה שְׁבִיתָה בְּרִחוּק מָקוֹם וְלֹא סִיִּים מָקוֹם שְׁבִיתָתוֹ - לֹא קָנָה שְׁבִיתָה שֶׁם... אָמַר 'שְׁבִיתִי תַּחַת אֵילָן פְּלוֹנִי אוֹ תַּחַת סֹלַע פְּלוֹנִי'... צָרִיךְ לְהַתְכוּיֵן לְשִׁבּוֹת בְּעִיקְרוֹ אוֹ בְּאַרְבַּע אַמּוֹת שֶׁבְּדִירוֹ אוֹ שֶׁבְּצִפּוֹנוֹ. וְאִם הִיא תַּחְתִּי פָחוֹת מִשְׁמוֹנֵה אַמּוֹת, וְנִתְכוּיֵן לְשִׁבּוֹת תַּחְתִּי - קָנָה, שֶׁהִיא אֵין שֶׁם שִׁיעוֹר שְׁנֵי מְקוֹמוֹת, וְהָיָה מִקְצַת מְקוֹמוֹ מְסוּיִים". וְהַטּוֹשֵׁעַ (א"ח תט, יא) פִּסְקוֹ: "מִי שְׁבֹא בְּדֶרֶךְ וּמְכִיר אֵילָן אוֹ גֵּדֵר בְּסוֹף אֲלֵפִים אַמָּה... וְאָמַר 'שְׁבִיתִי תַּחְתִּי בְּעִיקְרוֹ' - קָנָה שְׁבִיתָה בְּעִיקְרוֹ... וְדוּקָא שִׁיחַד אַרְבַּע אַמּוֹת... כְּגוֹן שֶׁאָמַר 'שְׁבִיתִי בְּעִיקְרוֹ'... אֲבָל אֵין אֵילָן בְּתוֹךְ אֲלֵפִים, וְלֹא יִיחַד מְקוֹם תַּחְתִּי - לֹא קָנָה שְׁבִיתָה תַּחְתִּי". וְכַתֵּב הַמֶּשֶׁבַר (א"ח ט"ז): "אֵילָן אוֹ גֵּדֵר. וְהוּא הָיָה שֶׁאֵין מָקוֹם מְסוּיִים כְּגוֹן סֹלַע וְכוּ"ג. וְעוֹד אָמְרוּ בְּתַלְמוּד יְרוּשְׁלָמִי (בְּרִכּוֹת פ"ג ה"ה): "רַבִּי זְבִיד... בִּשְׁם רַבִּי יוֹנָה; עִיר שְׁמַעֲיָנָה רְחוֹק - ה"ז קוֹרָא אֶת שְׁמַע, וְיוֹרֵד וְטוֹבֵל וְעוֹלָה וּמִתְפַּלֵּל. אִם הוּא אָדָם מְסוּיִים - עָשׂוֹ אוֹתוֹ כְּמַעֲיִין רְחוֹק", וּפִירֵשׁ הַפְּנִמ"שׁ: "אִם הוּא אָדָם מְסוּיִים. כְּלוֹמֵר שֶׁהוּא בַּעַל בָּשָׂר וְקֶשֶׁה לוֹ לְטַבּוֹל בְּבֶקֶר - עָשׂוֹ אוֹתוֹ כְּדֵין מַעֲיִין רְחוֹק, וְקוֹרָא ק"ש וְאֲח"כ יוֹרֵד וְטוֹבֵל". וּבִבְיָאוֹר מִשִּׁיעוּרֵי הַגְּרִישִׁיח"ק כְּתָבו: "אָדָם מְסוּיִים. אָדָם חָשׁוֹב - אֵין מִטְרִיחִין אוֹתוֹ לְטַבּוֹל בְּהִשְׁכָּמָה לִק"ש, שֶׁהֵכֵל יוֹדְעִין שֶׁלְקִרְיָה הוּא טוֹבֵל וְגִנְיָה הוּא לוֹ אֲלָא קוֹרָא שְׁמַע וְיוֹרֵד וְטוֹבֵל". וְעוֹד אָמְרוּ בְּתַלְמוּד יְרוּשְׁלָמִי (בְּרִכּוֹת פ"ט ה"א): "מִהוּ שִׁיבְרָךְ אָדָם עַל נִיסֵי אֲבִיו וְעַל נִיסֵי רַבּוֹ? וְאִם הִיא אָדָם מְסוּיִים כְּגוֹן יוֹאֵב בֶּן צְרוּיָה וְחִבְרִיּוֹ וְאָדָם שֶׁנִּקְדַּשׁ בּוֹ שֶׁם שְׁמִים כְּגוֹן חֲנִינְיָה מִישָׁאֵל וְעִזְרִיָּה וְנִסֵּי שְׁבִטִים מִהוּ שִׁיבְרָךְ?", וּפִירְשׁוּ בְּבִיאוֹר מִשִּׁיעוּרֵי הַגְּרִישִׁיח"ק: "מִהוּ שִׁיבְרָךְ אָדָם עַל נִיסֵי אֲבִיו. שֶׁהִיא שׁוֹתֵף עִמּוֹ בְּנֶס, וְכֵן נִיסֵי רַבּוֹ: וְאִם הִיא אָדָם מְסוּיִים כְּגוֹן יוֹאֵב בֶּן צְרוּיָה וְחִבְרִיּוֹ. שֶׁאִירַע לָהֶן נֶס, נִמִּי מִיִּבְעִיָּא לִיה דִּילְמָא בְּכִי הָאִי גּוֹוֵנָא כֹּל יִשְׂרָאֵל צְרִיכִין לְבָרֵךְ דְּכִיּוֹן שֶׁהוּא אָדָם חָשׁוֹב וּמְפּוֹרֶס - כּוֹלְהוּ שִׁיכִי בְּהִדִּי נִיסָא". וְעוֹד אָמְרוּ בְּגַמ' (ב"ק סג ע"א): "שְׁלֵמָה"

מִסְתַּבֵּר. בעברית המחדשת, בא בהוראה של 'מתברר', כאשר היה דבר מסופק - ואח"כ נתברר (בעיקר בצירוף של 'מסתבר ש': 'התקשרתי לברר למה לא קיבלתי תשובה. מסתבר שלא קבלו כלל את מכתבי'. 'שאלתי אותם מנין הם מכירים. מסתבר שהם בני דודים'). אך במקורותינו, משמש רק בהוראה של השערת סברה, כשיש דבר לא ידוע, ומשערים מהויה.

מַעֲקָר (מעוקר). ראה מש"כ לקמן פרק שביעי, 'פְּעֻלוֹת', ערך 'עֶקוֹר, לַעֲקָר'.
מַפְגֵּל (מפוגל). בעברית המחדשת, מקולקל ומלוכלך [גשמית]^{סי} ('כוהל מפוגל'). אבל במקורותינו - פירוש, טמא ומתועב [רוחנית]^{סז}.

א

- למעוטי דבר שאינו מסוים, ופירש"י: "שלמה. יש לה סימנים, כדאמרינן באלו מציאות... דבר שאינו מסוים. שאין לבעלים סימן בו". והתוס' (ד"ה 'דבר שאינו מסוים') פירשו: "פ"ה דבר שאין לבעלים סימן בו. וקשה, מה לי יש בו סימן, מה לי אין בו סימן? ומפרש ריב"א; כגון ההיא דתנן בשבועות הדיינין (שבועות מב ע"ב) 'אין נשבעין אלא על דבר שבמדה שבמשקל ושבמנין, לאפוקי 'בית מלא מסרתי לך' וכיס מלא', והלה אומר 'מה שהנחת אתה נוטל', אבל זה אומר 'עד החלון' וזה אומר 'עד הזיז' - חייב... ועוד היינו יכולין לפרש 'דבר המסוים' - כי ההיא דפרק הזהב (ב"מ מז ע"א); 'מה נעל דבר מסוים כו' לאפוקי חצי רימון וחצי אגוז - דלא. וכן אמרינן לקמן (דף סד ע"ב) גבי דרשה ד'המצא תמצא', דאמר שדי חמור בין 'המצא תמצא' - למעוטי דבר שאינו מסוים, היינו חצי רימון וחצי אגוז. והמאירי כתב: "ו"מ, דבר שאינו מסוים - דבר שאינו שלם, כמו שאמרו בפרק הזהב; 'נעל - מה נעל דבר המסוים אף כל לאפוקי חצי אגוז וכו'. ומפרשים מכאן שאין משלמין כפל על כל דבר שאינו שלם". ועוד אמרו בגמ' (ב"ק צד ע"ב): "הניח להם אביהם פרה וטלית וכל דבר המסוים - חייבין להחזיר מפני כבוד אביהם", ופירש"י: "המסוים. דבר הניכר לרבים - זו היא שגזל פלוני והניחה ליורשיו". ובפירש"י שסביב הרי"ף כתוב: "וכל דבר המסוים. שניכר שהיה של גזל, וכל שעה נראה לרבים כגון טלית וקרעק - חייבין להחזיר וכו'". הערוך סיים. התנשי סיים. שו"ע או"ח ריח, ז. רש"י ערכין ו ע"א. רמב"ם מכירה פ"א ה"ד, פ"ה ה"ז. זכיה פ"א ה"א. תנחומא וישב ד. (ב"ש שפ"ב).

^{סח} כמו שהוא בארמית בגמ' במקומות רבים (כמו ביצה יא ע"א): "מסתבר טעמיה דרבי יהושע". כך גם בעברית, בדברי הראשונים, כמו בתוס' (חגיגה יג ע"ב, ד"ה 'כתוב'): "מ"מ מסתבר שגם החיות יש להן שש כנפים - כמו השרפים". בדברי הרא"ש (ברכות פ"א סי' יג): "מ"מ מסתבר שבני אדם שרגילין תמיד לעסוק בתורה וכו' ותמיד דעתם על לימודם - לא חשיב הפסק לענין הברכה". (ובמקומות שדיברו על דבר שנתברר, אמרו לשון 'מתברר ש', כמש"כ הרי"ף [שבת פל"ב]: "ומתוך אלו הדברים, מתברר שאין הלכה לא כשמואל ולא כרב". וכן במחזור ויטרי [ס' תקל"ה]: "ואם מתברר שהוא אביו").

^{סו} (חידש יצ"א).

^{סז} ככתוב (ויקרא ז, יח): "וְאִם הָאֶכָל וְאֶכָל מִבְּשָׂרֵיכֶם וְשִׁלְמִי בָיִם הַשְּׁלִישִׁי לֹא יִרְצָה, הַמִּקְרִיב אֹתוֹ לֹא יִזְשָׁב, לֹא פָגוּל יִהְיֶה, וְתֹא"א: "מִרְחָק יִהְיֶה, וְתֹא"י: "פָּסִיל יִהְיֶה, וְתֹא"ר: "פָּגוּל פָּסוּל יִהְיֶה. ופירש"י: "בְּמַחְשָׁב בְּשֹׁחֵט הָאֶכָל בְּשִׁלְשִׁי... בשעת הקרבה הוא נפסל... וכן פירוש; בשעת הקרבתו - לא תעלה זאת במחשבה, ואם חשב - פגול יהיה. וראב"ע פירש: "פָּגוּל. כדברי המתרגם ארמית. וכן 'ומרק פגולים כליהם' (ישעיה סה, ד)". ובפירוש הרשב"ה כתב: "עיקר הוראת שורש 'פגול' איננה ברורה... נוסף על כך מצאנו 'ומרק פגולים'... 'ולא בא בפי בשר פגול'. וברור שגם שני הפסוקים האלה - רומזים למה שנאסר כאן בתורה... שמה וזה 'פגול' - עם 'פלג', ותהיה משמעות 'פגול'; חלוקה, הברלה וניכור קיצוני" (ומע"ז פירש הכוה"ק). וכן כתוב (ויקרא יט, ז): "וְאִם הָאֶכָל וְאֶכָל בָּיִם הַשְּׁלִישִׁי, פָּגוּל הוּא לֹא יִרְצָה, וְתֹא"א: "מִרְחָק הוּא לֹא יִהְיֶה לְרַעְוָא, וְתֹא"י: "פָּסִיל הוּא לֹא יִהְיֶה לְרַעְוָא. ופירש"י: "פָּגוּל. מתועב, כמו 'ומרק פגולים כליהם'. ועוד כתוב (ישעיה סה, ד): "הָאֶכָלִים בְּשִׂר הַזֶּזִּיר וּמָרְק פָּגִלִים כְּלִיהֶם, וְתֹרְגָם יִבְעֶ: "וְרָטַב פָּגוּל בְּמִנְהוּן. ופירש"י: "ומרק פגולים. רוטב נתעב. והרד"ק פירש: "ומרק פגולים. כולל כל שאר הבהמות טמאות, שקצים ורמשים, וכלם הם פגולים ונתעבים". ומצ"צ פירש: "פגולים. ענין תעוב, כמו 'פגול הוא לא ירצה". ובמצ"ד הוסיף: "כל כליהם בלוע מרוטב מתועב מדבר טמא". ועוד כתוב (יחזקאל ד, יד): "וְלֹא-כָּא בְּפִי בְּשִׂר

מַפְרִיז (מפוזר), **פְּרוֹז**. בעברית המחדשת, שם לשטח או עיר שאין בה חיילים או אמצעי* לחימה. אך במקורותינו - פירושו, ללא חומה^{סח}.

מִפְתָּח (מפותח). ראה מש"כ לקמן פרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'פְּתוּחַ, לְפִתְחִי'.

מִצִּיץ (מצויץ). בעברית המחדשת, מיוחד לטובה. אך במקורותינו - פירושו, בולט ומובדל (שציינו אותו)^{סט}.

מִקְבֵּל (מקובל). בעברית המחדשת, נפוץ ורגיל. אך במקורותינו - פירושו, מתקבל על הדעת, או במסורת^ט.

מְקוּרִי. בעברית המדוברת, רעיון* או מושג* - פרי מחשבתו העצמית של הוגה שלא היו לו קודמים. אבל במקורותינו - הוא (להיפך), רעיון* או דעה הנשאבת מהמקורות, ואינם אמצאה מחודשת.

מְקוּרָז (מקורזל). בעברית המחדשת, בעל תלתלים סבוכים מאד. אבל במקורותינו - פירושו, י"א בעל ראש חד, וי"א מתוקן וחלק בלי חידודים, וי"א רך^{עא}.

א

פְּגוּל, תרגם יב"ע: "וְלֹא אֶכְלִית בְּסֵר מִרְחֶק". ופירש"י (ע"פ חולין לו ע"ב): "בשר פגול. בהמה שהורה בה חכם, ולא יתכן לומר 'נבילה וטריפה' - דא"כ, מאי רבותיה?". והרד"ק פירש: "ולא בא בפי בשר פגול שהכהנים מוזהרים עליו... בשר פגול. שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם. משום דרבי נתן אמרו (בגמ' חולין שם); שלא אכלתי מבהמה שלא הורמו מתנותיה". ומצ"ד פירש: "מעולם לא בא בפי - בשר מתועב ונאסר". ושנו במשנה (מנחות פ"ב מ"ג): "התורה מפגלת את הלחם, והלחם אינו מפגל את התורה. כיצד? שהט את התורה לאכול ממנה למחר - היא והלחם מפגלין. לאכול מן הלחם למחר - הלחם מפגל, והתורה אינה מפגלת", ופירש"י (טו ע"א): "אינה מפגלת. והאוקלה - אין ענין ברת". (ואמנם בסה"ש [שרש 'פגל'] פירש הרד"ק [ע"פ ריב"ג]: "פְּגֻלִים כליהם, הוא הבשר שנשתנה ריחו ומראהו. וכן אמרו רז"ל [פסחים פב ע"ב] 'פיגול טעון [עיבור] צורה, כלומר שאינו נשרף עד שתעבר צורתו", אך הרד"ק עצמו על הפסוק, פירש ש'פיגול' הוא מתועב וטמא רוחנית. לכן יש לבאר שמפרש, שכל דבר המתועב רוחנית - דינו שישאירוהו עד שיהיה מתועב גשמי). מנחות יב ע"ב רש"י ת"כ 000^{סח}

"(פירוט)", "פְּרוּסִים".

^{סט} "מלמד שהיו ישראל מצוינים שם", כלומר בולטים ונבדלים מהמצרים.

^ט ברכות יז ע"א. רש"י שבת תענית כג ע"א. תנחומא בהעלותך ה. ירושלמי גיטין פ"ח ה"י. רש"י נדרים כב ע"ב. בנ"ש שפ"ב.

^{עא} כמו שאמרו בגמ' (שבת מג ע"א): "פורסין מחצלות ע"ג אבנים בשבת. באבנים מקורולות דחויין לבית הכסא", ופירש"י: "מקורולות. ראשן חד, וראויות לקינוח, דהוי דבר הניטל". וכן אמרו בגמ' (שבת פא ע"א): "שלש אבנים מקורולות - מותר להכניס לבית הכסא", ופירש הר"ן: "מקורולות. ראויות לקינוח. ורבנו פרחיה פירש: "מקורולות. מתוקנות ומכוונות". וכן אמרו בגמ' (פסחים מז ע"ב): "יש חורש תלם אחד - וחיביבין עליו משום שמונה לאוין... ואי אמרינן 'הואיל' - אחרישה לא ליחייב, הואיל והזי לכיסוי דם ציפור! אי"ר פפא בר שמואל; באבנים מקורולות. ראויות לכותשן כלאחר יד! ...אלא אמר מר בר רב אשי; ...במתונתא" (ופירש"י: "באבנים. דלא חזי לכיסוי: ראויות לכותשן. קישא היא. כלאחר יד. ע"י שינוי... מתונתא. ארין לחה ראויה לזריעה - ואינה נעשית עפר, אם בא לכותשה - היא מדבקת ונגבלת"), ופירשו בתוס' (ד"ה 'באבנים מקורולות'): "פירוש, רכות - שהן ראויות לזריעה. מיהו לא חזי לכיסוי - עד שיכתוש. וגבי בית הכסא נמי, לפי שהן רכות - ראויות יותר לקינוח, מכשהן קשים. ולא כפירוש הקונטרס דפירש התם בפרק כירה 'מקורולות - חדות, דהבא לא אתי שפיר. ורש"י - מִקְחָן כאן מן הספרים", וכן אמרו בגמ' (סוכה לו ע"ב): "שלש אבנים מקורולות - מותר להכניס לבית הכסא", ופירש"י: "במקורולות. הראוים לקינוח. מקורולות - פיקוד"ש בלע"ז (תרגם אל"ר: חדות, בעלות שפה חדה)". והתוספות (ד"ה 'מקורולות'): "פירש בקונטרס, פיקוד"ש

מְרִיב. בעברית המחדשת, בעל מראה יפה ושובה את העין ומרגש את הלב. אך במקורותינו - פירוש, גורם גאווה התנשאות והתחזקות^{עב}.

מְרִסָּס (מרוסס). בעברית המחדשת, שרססו עליו תרסיס ('ענבים מרוססים'). אך במקורותינו - פירוש, מרוסק ומעורב.

מְרִשִּׁים. בעברית המחדשת, מעורר התפעלות ('הוא הרשים אותם כדיבורו המליצי'). 'כמות מרשימה'. אך במקורותינו - פירוש, מטביע חותם (גם לרעה), או מגיה הרושם הגהותעד.

א

בלע"ז - חידויות וטובות לקנת. ולא משמע כן פרק אלו עוברין (פסחים שם)... דפריך 'ואי אמרינן וכו', ומשני 'באבנים מקורזלות', ומה שייך להזכיר שם אבנים חידויות? ומפרש ר"ת, ד'מקורזלות' - היינו רכות, דהוו להרישה ולזריעה. וכן יסד הפייט (בתוס' הרא"ש הוסיף: 'הבבלי' [והעיר המהדיר ריד"א, שהובא בקונטרס הפיוטים הנלווה למחזור ויטרי סי' י]); 'אִישִׁישֵׁת שְׁלֹחָתוֹ בְּקֶטֶב תֵּלָה, אִישִׁישֵׁת לְהִנִּיץ בְּתִיחוֹת קִירוֹזָלָה'. וביאר הב"י ('א"ח סיב): 'מקורזלות' - היינו כדי שיהיו ראויים לקינוח. ופירש"י... וכ"כ הרב המגיד בפרק כו (מהלכות שבת, ה"ד), ש'מקורזלות' - הן חדות. והתוס' פירשו... דהיינו שהן רכות. והר"ן כתב; 'מקורזלות' - ראויות לקינוח, ואפשר דהיינו לומר, דלא שני לן בין חדות - לשאינן חדות, דבראויות לקינוח - תליא מילתא, ולאורחא דמילתא - נקט 'מקורזלות'. וכתב הערוך (ערך 'מקורזלות'): 'פירוש, מתוקנות ואין בהן חידודין. פירוש [אחר], שראשיהן חד. פירוש אחר, אבנים רכות'.

^{עב} ככתוב (שיה"ש ו, ה): 'הַסִּבִּי עֵינֶיךָ מִנְּגִדִי יָשָׁהם הֶרְהִיבֵנִי', ופירש"י: 'הסבי. כבחור שארוסתו חביבה ועריבה עליו ועיניה נאות, ואומר לה הסבי עיניך מנגדי, כי בראותי אותך - לבי משתחין ומתנאה עלי ורוחי גסה בי, ואיני יכול להתאפק: הֶרְהִיבֵנִי. חגיסו לבי, כמו 'זרהבם עמל ואון' (תהלים צ, י), 'זרהב הם שבת' (ישעיה ז, ז). אישמי"ר בלע"ז (תרגם אל"ר: [אסואי"ר] 'להרגיע, לגרום נחת' [ולע"ב תרגם: גרם להתנאות]). וראב"ע פירש: 'הֶרְהִיבֵנִי. תִּקְוָה מִמֶּנִּי, או חסירו בַּח וּמִמְשַׁלְתִּי, כמו 'הַמְּוֹצָצוֹת רַהֲב' (ישעיה נא, ט), 'זרהבם עמל ואון' (תהלים צ, י). ובמצ"צ פירש: 'הרהיבני. ענין התחזקות, כמו 'הרהיבני בנפשי עוז' (תהלים קלח, ג), והוסיף במצ"ד: 'כי מאז בהבמתם בי - תִּקְוָה וְאִמְצָנוּ את לבבי להיות נמשך אחריך'. ורע"ס פירש: 'שעהם הרהיבני. הם היו סָבָה שהתנשאתי להנקם מכם, כאשר לא שמעת'. וכ"פ ריב"ג ורד"ק בסה"ש (שרש 'רהב'): 'שעהם הרהיבני. חזקו חשקי, ואמצוני עליו'. וכן כתוב (תהלים קלח, ג): 'תִּהְיֶה בְּנַפְשִׁי עֹז, ות"י: 'אֶסְגֶּתִּנִּי בְּנַפְשִׁי עֹשָׂא'. ופירש"י: 'תִּהְיֶה בְּנַפְשִׁי. הגדלתני'. וראב"ע פירש: 'תִּהְיֶה בְּנַפְשִׁי. תחזקני'. והרד"ק פירש: 'תחזקני נפשי בעוז, כלומר נתת חזק גדול בנפשי על אמונתך'. וכ"פ במצ"צ: 'תִּהְיֶה בְּנַפְשִׁי. ענין התחזקות', והוסיף במצ"ד: 'תחזקני לשום בנפשי עוז ואמצות - להתחזק בעבודתך'.

^{עב} כמו ששנו במשנה (שבת פ"ח מ"ה): 'קנה* - כדי לעשות קולמוס. ואם היה עבה או מרוסס - כדי לבשל בו ביצה קלה שבביצים וכו', ופירש"י (על הגמ' פ ע"ב): 'מרוסס. סדוק סדקין הרבה, כמו 'זיהכה הבית הגדול רסיסים' (עמוס ו, יא). והרע"ם (עהמ"ש) פירש: 'מרוסס. מרוצץ ושבור'. ובקרא"ע (על הירושלמי) פירש: 'מרוסס. ריסקים הרבה'. ובתפ"ש פירש: 'מרוסס. משוברת'. ופירש בסה"ש לריב"ג (שרש 'רסס'): 'מה שאמרו במשנה [שבת פ"ח מ"ה]; 'אם היה עבה או מרוסס, כלומר מרוצץ'. (ולפי זה, פירוש 'פרי מרוסס' - הוא 'פרי מרוסק').

^{עב} כדאיתא בזוה"ק (ח"ג ויקרא רע"מ, פו ע"א): 'ולא תשא עליו חטא, דהא כיון דבר נש אוכח לחבריה, ואודמן לאוכחא ליה באתגליא - לא יסלק קמיה ההוא חובה דעביד, דאסיר ליה ודאי. אלא יימא סתם, ולא יסלק עליו ההוא חובה באתגליא, ולא ירשים עליו חובא' (וביאר הסולם: 'אם אדם מוכיח את חברו ונזדמן לו להוכיחו בגלוי, לא יזכיר לפניו אותו עון שעשה, כי אסור לו ודאי, אלא שיאמר סתם, ולא יזכיר עליו אותו עון שעשה בגלוי, ולא ירשום עליו העון'). ועוד מצאנו בשו"ת הריטב"א (שאלה מה): 'ושמעון משיב; כבר הודעתך... ועוד שהחברים הרשימו הכרם - בחותם המלך יר"ה, ואין לך הודעה גדולה מזו'. ועוד מצאנו בשו"ת אדמת קודש (אבה"ע תשובה מג): 'וכתב מור"ם בהגהה וז"ל... ולדברי מור"ם הללו - כתב המרשים שם; 'ב"י כתב, דכן משמע מדברי הטור... וא"כ יש

מִשְׁגַּ (מושג). בעברית המחדשת, נושא מוגדר ('מושגים ביהדות'). אך במקורותינו - פירושו, דבר שאפשר להשיגו ולהבינו בשכל.

מִשְׁנָן (משונן). בעברית המחדשת, בעל שינים ('סכין משוננת', 'גלגל משונן'). אך במקורותינו - פירושו, מחודד וחריף (אבל חלק, ללא שיניים)ע.

(ל) מִשְׁעִי. בעברית המדוברת, דבר מושלם ('החדר מסודר למשעי'). אך במקורותינו - פירושו, חֶלֶק או נקי או שעשועים.

מִשְׁעָמָם. ראה מש"כ לקמן פרק שביעי, 'פְּעֻלוֹת', ערך 'שְׁעָמוֹם, לְהִשְׁתַּעֲמֹם'.

מִתֵּנוֹן, מִתֵּנוּת. ראה מש"כ לקמן פרק חמישי, 'תְּאָרִים וְתִכְנוֹנוֹת בְּאֵדָס', ערך 'מִתֵּנוֹן, מִתֵּנוּת'.

נְחוּחַ (ניחוח). בעברית המחדשת, ריח נעים של דבר ('סבון בניחוח הדדים'). אך במקורותינו - פירושו, נחת רוח, קורת והכנעת רוח^ע (ובצירוף המלה 'ריח' פירושו, ריח המרצה).

נְחוּץ. בעברית המחדשת, דבר נצרך ונדרש ('להולכי דרכים נחוץ מאד לקחת עמם מים'). אך במקורותינו - פירושו, דבר דחוף שאין שהות להמתין לו^ח.

א

לתמוה על המרשים דכתב שכ"כ הב"י... ואין לדחוק ולומר בדברי המרשים כמש"כ דהב"י פירש כן וכו'. ועוד מצאנו בשו"ת נוב"ק (יר"ד סה): "הנה באמת דברי התוס' שם בעירובין - נדפסו בטעות, שהיה לו להמדפיס להרשים ור"מ מטהר... וטעה המדפיס והרשים 'ספקו טהור'". (וראה עוד מש"כ לקמן בפרק 'פעלות', ערך 'רְשִׁימָה, רְשֻׁם (רישום), לְרְשֻׁם', ובפרק 'צורפי מלים', ערך 'עוֹשָׂה רוֹשֵׁם').

^ע מחמ"נ (שרש שגן ב'): "זִזְצִי גְבוּר שְׁנוֹנִים" (תהלים קכ, ד)... 'שְׁנִינוּ לְשִׁנוֹם' (תהלים קמ, ל) - ענין מלוטש ומחודד". ומחה"ע (שרש שגן) פירש: "נחוץ שנון... פי' לשון חידוד". וכדאיתא במדרש אגדה (מהדורת ר"ש בובר) דברים פרק ו' ד"ה [it]: "וְשִׁנְתָם לְבָנִיךְ. שִׁיהִיו דְּבָרֵי תוֹרָה מְשֻׁנוּנִים בְּפִיךְ, וְכֵמָּה דָּאֵת אָמַר 'כּוֹזְצִים בִּיד גְבוּר כֵּן בְּנֵי הַנְּעוּרִים' (תהלים קכז, ד)". ועוד נאמר (תהלים קכ, ד) 'זִזְצִי גְבוּר שְׁנוֹנִים', כלומר מחודדים".

^ע ככתוב (יחזקאל טז, ד): "וּבְמִים לֹא־רֹזָצָה לְמִישְׁעִי", ותרגם יב"ע: "ובמאי לא אשתטיף לאתנקאה". ופירש"י: "לְמִישְׁעִי. לְצַחְצוּחַ. צִזְיוֹז סִלְע' - תרגומו 'שעיעות כיפא', אפֿלצֿמנ"ט בלע"ז (תרגם אל"ר: [אאפֿלנשימינ"ט] בהחלקה). ומנחם חבר 'למשעי' - לשון שעשועים". והרד"ק פירש: "לְמִישְׁעִי. פִּירוּשׁוֹ לְהַחֲלִיק הַבֶּשֶׂר, כִּי הִרְחִיצָה בְּמִים חֲמִין - מִחֲלִיקָה הַבֶּשֶׂר וּמַעֲדָנָה אוֹתוֹ, וּתְרִגּוֹם זֹלָקָת צוּאָרִיו (בראשית כז, טז) - 'שעיעות צואריה'". ומצ"צ פירש: "לְמִישְׁעִי. עֲנִין הַחֲלָקָה, כִּי זֹלָקָת צוּאָרִיו - ת"א 'שעיעות צוארוהי'. ומחה"ע (שרש משעי) פירש: "לא רוחצת למשעי, פי' לנקות... ויש מי שפירש 'למשעי' - מלשון 'שעיעות צואריה'. ואין זה כלום - כי אחד הוא החלק, ואחד הוא הריחוי והשיטוף".

^ע בראשית ח, כא. שמות כט, יח, רש"י, ראב"ע. ויקרא א, ט, רש"י, רמב"ן, רע"א, א. ב. אוה"ח במדבר כח, ב. יחזקאל (ו, יג) כ, מא. רש"י זבחים ב ע"ב. זבחים מו ע"ב. במדב"ר כא, יט. זוה"ק שמות רלט ע"א. סה"ש נוח. הכהו"ק בראשית ח כא, ויקרא א ט (בנ"ש שפ"ב).

^ע ככתוב (ש"א כא, ט): "כִּי גַם־חֲרָבִי וגם־כָּלִי לֹא־לִקְחָתִי בִידִי, כִּי־הָיָה דְּבַר־הַמֶּלֶךְ נְחוּץ", ותרגם יב"ע: "ארי הוה פתגם* מלכא בבהילו". ופירש"י: "נחוץ. בבהילות". והרד"ק פירש: "נחוץ. ענינו - לפי מקומו, מהיר. ואין לו חבר, וכן ת"י 'בבהילו'. ומצ"צ פירש: "נחוץ. ענין מהירות רב", ובמצ"ד הוסיף: "דבר המלך נחוץ. ובעבור המהירות לא לקחתי מה - עמד". ומחה"ע (שרש נחץ) פירש: "נחוץ, פי' כמו לחוץ דחוק ונחפז". ושעב"נ (ענין מהר, שער 'נחוץ') פירש: "נחוץ, פי' מהר". ועוד אמרו בגמ' (יומא עג ע"ב): "ואם הוצרך הדבר לשנים - מחזירין לו שנים", ופירש"י: "הוצרך לשניהם. כגון שהיה הדבר נחוץ, ואין שהות להמתין, כגון 'הארדוף האשיגנו' דצקלג". ועוד אמרו בגמ' (גיטין נב ע"ב): "דמזבנא ארעא לכרגא - בלא אכרזתא", ופירש"י: "אכרזתא. שמכריזין שלשים יום 'קרקע פלוני יוצא לימכר בב"ד: זבנא בלא אכרזתא - מפני שגבאי המלך נחוץ: מזבנינ בלא אכרזתא. לפי שאין פנאי". וכ"פ

נִימָה. בעברית המחודשת, משמעות נרמזת לדיבור או מעשה ('נימה של זלזול'. 'נימה של צחוק'). אך במקורותינו - פירושה, שעה קטנה^פ.

נִסְבָּה (נסיבה). בעברית המחודשת, גורמים עקיפים המשפיעים על מקרים^פ ('עדות נסיבתית'. 'נסיבות חשודות'). אך במקורותינו - פירושו, סיבה ישירה^{פא}.

נִפְלָא. בעברית המחודשת, נהדר (בקריאת התפעלות). אך במקורותינו - פירושו, לא ניתן להבנה ולהשגה (מלשון 'נס ופלא')^{פב}.

סָבִיל. בעברית המחודשת, מושפע ומקבל מאחרים [פְּסִיבִי בלע"ז, בניגוד ל'פעיל'], ובדקדוק העברי המחודש, נקראים כן הבניינים המקבלים כמו 'נפעל' ו'נפעל'. אך במקורותינו - פירושו, סובל צרות ויסורים^{פג}.

סָבִיר. בעברית המחודשת, דבר מתקבל על הדעת ('מצב סביר'. 'אפשרות סבירה'). אך במקורותינו - פירושו (בארמית), סובר או יודע לומר סברא^{פד}.

סָגֵל (סגול). בעברית המחודשת, צבע אדום-כחול ארגמני (לברר על שום מה). אך במקורותינו, אין לכך מקור, ויש רק מלת 'סָגֵל', שהיא שלש נקודות (שתיים ואחת), המשמשות כניקוד או כטעם נגינה^{פה}.

א

הרמב"ם (משפטים, הלכות מלוה ולוה פ"ב ה"א): "וזו היא העת שאין צריכין הכרזה; בעת שימכרו קרקע לקבורה או למזון האשה והבנות או ליתן מנת המלך - א"צ הכרזה, לפי שהדבר - נחוק". וכן עה"פ (בראשית יח, ז): "ואל הבקר רץ אברהם", פירש הרשב"ם: "לפי שאמרו להם 'פת לחם' - דבר מועט, לפי שדרכם - נחוק ללכת, הוצרך לרוץ ולמהר". (ב"ש שפ"ב).

^ט גיטין ו, נימא מצא לה. כמלוא נימה. להשוות 'נימא של כינור'. המתורגמן חבל הקשת חצם על יתר כי יתרי פתח. על השמינית תרגום וחוט המשלש.

^פ (חידש יצ"א).

^{פא} ככתוב (דה"ב י, טו): "ולא-שמע המלך אל-העם, כי-היתה נסבה מעם האֱלֹקִים למען הקים ה' את-דברו אשר דבר ביד אחיהו וגו'", ותרי": "ולא קביל מלכא מן עמא, ארום הות תוסקפא מן קדם ה'". ופירש הרד"ק: "כי היתה נסבה. ובספר מלכים אומר 'כי היתה סבה', והוא שם וזה נפעל עומד שהוא התאר. ר"ל, כי היתה גזרה נסבה מאת האֱלֹקִים שישמע לעצת הילדים". ומצ"צ פירש: "נסבה. מלשון סבה, והוא ענין הקפת הדבר והגורם לה", ובמצ"ד הוסיף: "כי היתה נסיבה. לא לגודל סכלותו לא שמע אל העם, כי אם מהשם היתה".

^{פב} ככתוב (תהלים קלט, יד): "נִפְלְאִים מַעֲשֵׂיךָ, וְנִפְשֵׁי יַדְעֵת מְאֹד", ות"י "פְּרִישֵׁן עוֹבְדֵיךָ". ופירש ראב"ע: "על דעת רבי יהודה הלוי מנוחתו כבוד; נפלאים ממני - מעשיך, אע"פ שנפשי יודעת מאד". ומצ"ד פירש: "מעשיך המה מכוסים - ולא ידעתיים, אף כי נפשי היא משכלת ויודעת מאד דברים מושכלים - עם כל זאת, פלאי מעשיך - איננה יודעת". וכן כתוב (תהלים קיח, כג): "הִיא נִפְלְאֵת בְּעֵינֵינוּ, ופירש מצ"צ: "נִפְלְאֵת. מכוסה ונעלם". ועוד כתוב (משלי ל, יח): "שִׁלְשִׁיה הַזֶּה נִפְלְאוּ מִמֶּנִּי, וּאִרְבַּעָה לֹא יִדְעֵתִים". ופירש הגר"א: "שמתחילה - ראיתים, ואח"כ תיכף הם נעלמים ממני".

^{פג} כמו שאמרו בגמ' (שבת קנו ע"א): "האי מאן דְּבִלְבְּנָה - יהיה גבר סָבִיל פְּרַעֲיִן, ופירש"י: "סביל מרעין. כלבנה זו שמתנוונה והולכת". וכן אמרו בגמ' (עירובין נא ע"א): "תהא שביתתנו תותי דיקלא דסביל אחוה", ופירש"י: "דסביל אחוה. אילן אחר היה נסמך עליו". ופירש ר"ח: "פירוש 'דקלא דסבילא', דקל נפל על דקל אחר - והיה עמוס, והיה נקרא 'דקלא דסביל אחוה'". (ובספר מכלול לרד"ק [דקה"פ, טור ב, אבן א] קורא לבנין 'נפעל': 'מקבל המקרה').

^{פד} ככתוב (בראשית לז, ח): "אֶבְרָם־בְּוֹשֵׁל תְּבֻשֵׁל בְּנוֹ", ות"א ות"י: "שׁוֹלְטֵן אֶת סָבִיר לְמִשְׁלֵט בְּנָא". ו שמות י, י. ת"י תהלים כז, ג. הוריות ב ע"ב. חו"מ ג. שו"ת יכין ובועז ח"א נח.

^{פה} זוה"ק ח"א כד ע"ב: "סגול לגבי סגולתא". סגולים: מחזור ויטרי תכב. מדרש תנאים דברים יד, ב. מחזור ספרד לפסח חזרת הש"ץ: "כי למתן דת זכו סגולים". מתורגמן (ערך 'סגל' ב'): "אשכול ענבים" - תרגום ירושלמי 'סגולתא ענבין'... ומזה נקרא הפתח קטן - 'סגול', כי הוא דומה לאשכול ענבים.

סַגְלָגֶל. בעברית המחדשת, צבע סגול* חלש. אך במקורותינו - פירוש, עגלגל^פ (וראה עוד מש"כ לעיל בפרק ראשון מַנְחִי דְקָדוֹק וְלִשׁוֹן, ערך 'תוספת אותיות להגדלה ולהקטנה', ד"ה 'הכפלת סוף המלה').

סַגְרִיר. בעברית המחדשת, יום מעונן וחשוך. אך במקורותינו - פירוש, קור או גשם חזק^פ.

סָמִיךְ. בעברית המחדשת, חומר בעל מרכיבים צפופים [ההיפך מ'דליל'] ('אמנם הציפוי דק - אך הוא מחומר סמיך'). אך במקורותינו - פירוש, עבה^פ.

סָמֵל. בעברית המחדשת, סימן או צורה המביעים רעיון* במעט פרטים, ומסמלים בעיקר מפעל* או מוסד* וכדומה נע"פ הלועזית 'סימבולי'. אך במקורותינו - פירוש, צורה, ובעיקר פסל או תמונה לעבודה זרה^פ.

^פ ככתוב (מ"א ז, כג): "עֲגָל סָבִיב", ותרגם יב"ע: "סַגְלָגֶל סְחֹר סְחֹר". וכן אמרו בגמ' (שבת לא ע"א): "מפני מה ראשיהן של בבליות סגלגלות? א"ל; ... מפני שאין להם חיות פקחות", ופירש"י: "סגלגלות. בילונ"ה בלע"ז (תרגם אל: [בישלונוק"ש] 'מוארכים יתר על המידה'), שאינו עגול. לישנא אחרינא, ראשן של בבליות סגלגל - עגול". וכן אמרו בגמ' (נדרים סה ע"ב): "שמא ראשה נאה? אמרו לו; סגלגל", ופירש"י*: "סגלגל. דומה לאיניצי פשתן שראשיהן סגלגלים - עגולין". וכן פירשו התוס' והר"ן: "סגלגל. עגול". והרא"ש הוסיף: "סגלגל. עגול ומכוער הוא". מתורגמן (ערך 'סגלגל'): "גלילים" - 'סגלגלין'... 'שרך אגן הסהר' - 'כאידר סגלגל'.

^פ ככתוב (משלי כז, טו): "דלף טורד ביום סגריר", ופירש"י: "ביום סגריר. ביום הגשם שהכל נסגרים בבתיהם". וראב"ע פירש: "ביום שישגרו בני אדם מפני דלף המטר הטורד והמגרש אותם. או, המטר - נקרא 'סגריר'. ובסה"ש לריב"ג (שרש 'סגר') כתב: "'ביום סגריר' - חזק הקור, ואיפשר שיהיה נגזר מן כי נסגר לבוא" (ש"א כג, ז), מפני שבני אדם נסגרים מלכת בעת כזאת". ובסה"ש לרד"ק: "'ביום סגריר', רוצה לומר ביום המטר, שיהיה בני אדם נסגרים בבתיהם - שלא יוכלו לצאת מפני המטר".

^פ כמו שאמרו בגמ' (שבת ק ע"ב): "איתמר; ספינה, רב הונא אמר; מוציאין הימנה זיז כל שהוא - וממלא. רב חסדא ורבה ב"ר הונא אמרי; עושה מקום ארבעה - וממלא... קסברי; כרמלית, משפת מיא - משחינן, מיא - ארעא סמיכתא, אי לא עביד מקום ארבעה - קא מטלטל מכרמלית לרה"ל", ופירש"י: "ספינה. המפרש בספינה בים: מוציא זיז כל שהוא. מדופני הספינה על המים - להיכר בעלמא: וממלא. מן הים - ומכניס לספינה: מקום ארבעה. חלל ארבעה מוקף מחיצות קטנות, ו'מחיצה תלויה' - מתרת במים: כרמלית מארעא משחינן. עשרה של אור שנתנו חכמים לאיסור כרמלית... מקרקעית הים - משחינן להו, ואוירא שהוא למעלה מעשרה ואפילו הן מים - הוי מקום פטור, הלכך בהיתירא קא שקיל לכתחלה: דליהו ליה היכירא. לכרמלית גמורה: ארעא סמיכתא היא. וכל המים - כרמלית הן: סמיכתא. עבה". והריטב"א פירש: "שנעשה מגוף המים - כאלו הן ארעא סמיכתא, וספינות הולכות שם - ונדון אותו ככרמלית". ועוד אמרו בגמ' (נזיר סד ע"א): "מת על גבי שרץ, מהו? כיון דהאי 'טומאת ערב' והאי 'טומאת שבעה' - כמאן דמחתא טומאה בכלי דמיא, או דילמא - טומאה סמיכתא היא", ופירש בפירש"י (לפי נוסחת הריב"ן): "מת המונח ע"ג השרץ. ושרץ צף על פני המים, מהו? כיון דשרץ - 'טומאת ערב', ומת - 'טומאת שבעה', כמאן דמחתא טומאה בכלי דמי - וספק מגעו טמא: או דילמא. הא טומאה עבה [כמו 'סמיכתא דרקיעא'] - סמיכתא היא, וכיון דצף שרץ - כצף מת דמי מיהא, כאילו מת אזיל". והרא"ש פירש: "כיון דשניהם טמאים - חשיב כחד גופא, והוי טומאה צפה". והמאירי פירש: "הרי הוא כטומאה סמיכתא, ר"ל טומאה אחת עבה - ודנין אף העליון כטומאה צפה כתחתון". ופסק הרמב"ם (טהרה, הלכות שאר אבות הטומאה פ"ד ה"ד): "היה שרץ ע"ג שרץ צף על פני המים - ה"ז כטומאה עבה שצפה על פני המים, וספיקו טהור".

^פ ככתוב (דברים ד, טז): "תְּבוֹנָת כְּלִסְכֻמָּל", ות"א (וכ"פ רש"י): "דמות כל צורא". ופירש הרשב"ם: "כמו 'סמל' הקנאה המקנה" (יחזקאל ח, א), ענין אלי"ל. והרלב"ג (דברים ד, טז) פירש: "סמל. הוא כמו צלם". והמלבי"ם פירש: "מבואר אצלי בפירוש מלכים (מ"ב כא, ז) ש'סמל' - הוא צורה בעלת ארבע פנים, כמ"ש חז"ל שמנשה עשה סמל - צורה בעלת ארבע פנים. כי המרכבה (הקדושה) שנראת[ה] לנביאים -

עֲבִיר. בעברית המחודשת, מקום שאפשר ונוח לעבור בו בלי מכשולים (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירושו (בארמית, פועל בינוני הווה), עובר (במקום או עבירה).^א

עֲדִין. ראה מש"כ לקמן פרק חמישי, 'תארים ותכונות באדם', ערך 'עֲדִין, עֲדִינָה'.

(בְּ)עָטִיו. בעברית המחודשת, בגללו (בדרך כלל כשגרם דבר רע) ('אִי־חֲרָתִי לִפְגִּיעָה בְּעֵטְיוֹ שֶׁל פֶּקֶק תְּנוּעָה'). אך במקורותינו - פירושו, בעצתו, או בְּעָטוֹ (בכתיבת העט שלו).^ב **עַל אָף.** ראה לקמן פרק שבעה-עשר 'צְרֹפִי מְלִים', ערך 'עַל אָף'.

עֶקֶב. בעברית המחודשת, בגלל ('עֶקֶב הַגִּשְׁמִים).

עֲרִטִילָאִי. בעברית המחודשת, דבר מופשט, מעורפל ולא מוגדר ('אֵל תִּדְבֹר אֵלֶי בְּמוֹשָׁגִים עֲרִטִילָאִים'. 'מִשְׁפָּט עֲרִטִילָאִי לֵלֵא נִשְׁא וּלְלֵא נִשְׁוֹא'). אך במקורותינו - פירושו, ערום.^ג

עֲתִיק. בעברית המחודשת, ישן מאד (כנראה בהשפעת 'אנטיקה' בערבית). אך במקורותינו - פירושו (מארמית), ישן סתם, אפילו מאתמול.^ד

א

היא בעלת ארבע פנים; אדם, ארי, שור, נשר – שכולם מולכים מצד הקדושה, ונגד זה – הסמ"א שהוא הסמל (ר"ל צד השמאל), יש לה מרכבה בעלת ארבע פנים – מן הברואים הנמוכים, שהוא החי והמעופף והרומש והשוחה... ודגה, מן הגרועים והמשוקצים שבהם". וכן כתוב (דה"ב לג, טו): "וַיִּסַּר אֶת־אֶלְהֵי הַנֶּזֶק וְאֶת־הַסֹּמֶל מִבֵּית ה'", ות"י: "וַיֵּת צוּרְתָא". ופירש מצ"צ: "הסמל. צורה מה, וכן 'סמל הקנאה' (יחזקאל ח, ג). ושם ביחזקאל, תרגם יב"ע: "צִלָּם קִנְאָתָא דְּמַרְגְּזִין". ופירש הרד"ק: "שהסמל – מקניא האל – בהיותו בביתו במקום משכן כבודו". ופירש מצ"צ: "סמל. ענין צורה, וכן 'תמונת כל סמל' (דברים ד, טז). ובסה"ש (שרש 'סמל') כתב הרד"ק: "תמונת כל סמל, ענין הפסילים והאלילים. ויתכן להיות עקר המלה – צורת מן הצורות, או כלל לכל צורות – אחר שאמר 'תמונת כל סמל'".

^א ת"י דברים לא, ג. ירושלמי נזיר פ"ז ה"א. ילק"ש ש"א קכד. פסיקתא דר"כ יט, ב. ר"ף שבת נא ע"א. ^ב כמו שאמרו בגמ' (ב"ב יז ע"א): "בעמיו של נחש", ופירש"י: "בעצתו של נחש". וכ"פ בגמ' (שבת נה ע"ב). וכתב הערוך (ערך 'עט'): "ברניאל (ראה עזרא ז, יד) 'וַיִּשְׁבַּעַה יַעֲסוּהִי, פִּירוּשׁ – יוֹעֲצִין. תִּרְגוּם בַּפְּסוּק וַיִּשִּׁי הוֹלִיד אֶת דָּוִד' (רות ד, כב) – 'עמיו דיהב חויא לחוה אתת אדם, וזה מה שאמרו חז"ל 'עמיו של נחש'". (ומה שכתב הערוך עוד בערך 'עט', מובא לקמן בדברי סה"ש לרד"ק). וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש 'עט'): "בְּעֵט בְּרוֹזל וְעוֹפְרֵת – קלמוס... והוא אמרם 'ארבעה מתו בעמיו של נחש' – על דמיון 'פְּרִיו' וְ'עֲדִיו' וְ'שִׁבּוֹי', ופירש בו רבנו שרירא ז"ל; 'בְּקִלְמוֹס, שִׁנְכַתְבּוּ בּוֹ הַמּוֹת עַל בְּנֵי אָדָם', אך הרד"ק השיגו (סה"ש שם, והביא כל דברי הערוך [ערך 'עט']): "וכתב רבי יונה... 'ארבעה מתו בעמיו וכו', ופירשו בו 'בְּקִלְמוֹס שִׁנְכַתְבּוּ בּוֹ הַמּוֹת לְבְנֵי אָדָם'. והנכון מה שפירשו עוד 'בעמיו' – 'בעצתו', כמו 'עֵטָה וְטַעַם' (דניאל ב, יד). והראיה, כי אמר התרגום על ישי כי הוא אחד מהארבעה שמתו בעמיו של נחש, [ואמר התרגום] בַּפְּסוּק 'וְעוֹבֵד הוֹלִיד אֶת יִשְׁרָאֵל'; 'וְעוֹבֵד אֹלִיד יִתְּיִשׁ דְּמִתְקָרָא נַחֲשׁ, בְּגִין דְּלֹא אִשְׁתַּכַּח בֵּיה עֵילָא וְשַׁחֲתָא לְאִימְסָרָא בִּידּוֹ דְּמִלְאכָא דְּמוֹתָא... עַד דְּאִדְכֹּר קִדְּם ה' עֵיפָא דִּיהַב חֵיוִיא לְהָנָה... וְעַל הוּא עֵיפָא אֲתַחֲיִיבּוּ מוֹתָא כֹּל דִּירִי אֲרַעָא'".

^ב ב"מ מו ע"א. תרגום 'כי ערום אתה'.

^ג ככתוב (ויקרא כה, כב): "וְאִכְלֹתֶם מִן־הַתְּבוּאָה יִשְׁן, וְת"א ות"י: "עֲתִיק" (ושם מדובר בתבואת השנה שעברה). ושנו במשנה (שקלים ה ע"א): "וכתוב עליהן 'תְּקִלִּין חֲדָתִין' וְתְּקִלִּין עֲתִיקִין... 'תְּקִלִּין חֲדָתִין' – שִׁבְכַל שְׁנָה וְשְׁנָה, וְעֲתִיקִין – מִי שֶׁלֹּא שָׁקֵל אִשְׁתַּקֵּר, שׁוֹקֵל לִשְׁנָה הַבֹּאָה, וְפִירוּשׁ הָעֵרוּךְ (ערך 'חדת'): "חֲדָתִין – שֶׁל שְׁנָה זו, עֲתִיקִין – שֶׁל שְׁנָה שֶׁעָבְרָה". וצ"ע בַּפְּסֻחִים מִב ע"ב, פִּירוּשׁ יִשְׁן שֶׁל שְׁלֹשׁ שָׁנִים וכו'. ואמנם 'עֲתִיק יוֹמִין'* פִּירוּשׁוֹ קִדְמוֹן מֵאֵד, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר עַל הַקֶּבֶה (דניאל ז, ט): "עֲתִיק יוֹמִין יִתִּיב".

פֶּס, פְּסִים. בעברית המחדשת, קו או רצועה דקה. אך במקורותינו - פירוש, קֶצֶה וזוית, או עמוד קצר^{צד}. ול'כתנת פסים', יש שלשה-עשר פירושים (שכמעט אף אחד מהם אינו כמו שמבינים היום)^{צד}.

פְּעוּט. בעברית המחדשת, תינוק קטן מאד (בערך עד גיל* שלש), ומזה יצא לקרוא כן לכל דבר קטן מאד וחסר ערך. אך במקורותינו - פירוש, ילד לפני גיל* נערות^{צד}.

פְּרֻדָּה (פרודה). בעברית המחדשת, 'מוֹלְקוּלָה' - צירוף 'אטומים' (חלקיקי חומר קטנים). אך במקורותינו - פירוש, גרגרי זרעים קטנים הנפרדים מקיבוץ, או תאנים הנפרדות מעיגול דבלה, או פְּדֵי יין^{צד}.

א
מנחות לד ע"ב רש"י 'עתיקתא' משומשת אפילו פעם אחת. (אמרי שילה: עיין במנחות פג ע"ב, ובפיה עינים דרש"י לא לקח זאת מעצמו אלא מפשט הגמ'. ובגליוני הש"ס כתב פשוט מהגמ' ב"ב צח ע"א 'שן דמאשתקד. ומיושן זה משלש שנים. וא"כ בארמית 'עתיק' משל אשתקד, ועתיק עתיק של שלש שנים).

^{צד} בלשון ארמית ובלשון חכמים - פירוש 'פס' הוא, קצה או חלק, או קרש. ככתוב (דניאל ה, ה): "פס ידא די כתבא", ופירש ראב"ע: "פס יד. חתיכת יד, וככה 'הי' פסת בר', גם 'כתונת פסים'. והכל נגזר מגזרת 'כי פסו אמונים'". ומצ"צ פירש: "פס ידא. כף היד. ובדברי רז"ל 'שלשים בפסת היד' (אהלות פ"א)". ושנו במשנה (עירובין פ"ב מ"א): "עושיין פסין לביראות - ארבעה דיומדיין... וארבעה פשוטיין". ופירש הרע"ם: "שני עמודין, שכל עמוד מאלו הארבעה - נראה כשנים... באמצע נותין". ותפ"ש פירש: "שיעמיד בכל זוית - שני קרשים מחוברים יחד כמין ד'...". ומוה"ע (ערך פס א') פירש: "אות יונית קודמת לאחרונה - נקראת 'פְּסִי', וצורתה - קו אשר מאמצעי ולמעלה יוצאים שני קוים, כמו קני המנורה. וכן עושיין כמו צורה זו - יתדות וקרשים בדרכים, כדי שלא תעבורנה הבהמות דרך שם".

^{צד} (א) כתונת עשויה מילת על פס ידו (רש"י [ע"פ ב"ר ושבת י ע"ב] וע"ע שבת י ע"ב ורש"י. כתובות קיא ע"ב). (ב) משי (רס"ג). (ג) כתונת מרוקמת [בפס ידו] (ראב"ע). (ד) פס, מלשון חתיכות אריג (ראב"ע דניאל ה, ה). (ה) כתונת תשבץ כמו של כהן (רמב"ן [שמות כה, ז, כח, ב]). (ו) כתונת גדולה היורדת על פסי ידיו (רבנן [ב"ר פד, ח]). (ז): מעיל* (רשב"ם). (ח) כתונת נאה כדי לפייסו, מלשון 'פיוסים' [כמו 'שטר פסים', כתובות יט ע"א] (בכור שור). (ט) מעיל* מצוייר (ואצבעה"ת [וישב לז, אות ו] [ע"פ כתי"ו]). (י) קצת קרוב לעברית המחדשת) כתונת בעלת צבעים רבים מתחלפים במרחק פיסת יד זה מזה (סה"ש לריב"ג ולרד"ק [שרש פס'] ובפי' הרלב"ג [ש"ב יג]. וכ"מ בראב"ע לפי פירוש הרש"ן). (יא) ציורים ודוגמאות בשיעור פיסת יד מכל מין (מחה"ע [שרש פס']). (יב) מרוקמת בצורות ידיים (אמרי שפר למהר"י חלוואה). (יג) בצבע פז (מחה"ע שם בשם י"א).

^{צד} (עונת הפעוטות כבן שבע שמונה, או עשר. גיטין נט ע"א). הערוך (ערך 'פעוט'): "הפעוטות... פירוש תינוקות".

^{צד} ככתוב (יואל א, יז): "עֲבֹשׂוּ פְּרֻדוֹת תְּזוֹת מְגֻרְפוֹתֵיהֶם", ותרגם יב"ע: "אֲתִמְסִיאוּ גְרָבֵי חֶמֶר תַּחֲת מְגֻרְפוֹתֵהוֹן" (וכן פירש"י). וראב"ע פירש: "פרודות הם גרגרי החטה והשעורה הזורעים שהם תחת מגרפותיהם". והרד"ק פירש: "פְּרֻדוֹת. הם גרגרי הזרע שהם תחת הארץ". ובסה"ש (שרש פ'רד) פירש: "פירוש, גרגרי הזרע שהם נפרדות ונפרות תחת הארץ". ומחה"ע פירש (שרש גרף): "עֲבֹשׂוּ פְּרֻדוֹת וגו', פירוש נתעפשו גרגרים של חטה", ועוד הוסיף (שרש פ'רד): "החטים הנפרדות על פני השדה בשעת חרישה תחת גריפות של תלמי שדה בשנת בצורת - לפי שאין גשמים". והמלבי"ם פירש: "נתקלקלו ונתעפשו צבורי דגן שהיו טמונים בשדה באדמה מפורדים צבורים צבורים". ובתלמוד ירושלמי (פאה פ"ה ה"ג) התבאר: "בעו קומי; מהו הדין דכתיב 'עֲבֹשׂוּ פְּרֻדוֹת תְּזוֹת מְגֻרְפוֹתֵיהֶן' א"ל; תחת שהיינו גורפין דבש - הרי אנו גורפין רקבובית", ופירש פנמ"ש: "בעו קומי. רבי, מהו הדין דכתיב 'עֲבֹשׂוּ פְּרֻדוֹת וגו', וכי פרודות הפירות תחת המגרפות הן? א"ל. האי 'תחת' - 'במקום' מתפרש, תחת שהיינו גורפין דבש מפרודות התאנים - הרי אנו גורפין רקבובית, עכשיו - שעפשו ונרקבו". ושנו

פְּרֻדָּס. בעברית המחודשת, סתירה להגיון, דבר הסותר את עצמו. אך במקורותינו - פירושו, דבר מופלא אשר רואיו יתמהו עליו, או משנה לדוכסצ'ה.

פְּרוּעַ. בעברית המחודשת, מפוזר ללא סדר וללא גבול (יְשַׁעְרוּ הַקְצֵר הִיָּה פְּרוּעַ מִתַּחַת לְכַבֹּעַ). אך במקורותינו - פירושו, פתוח ומגולה או ארוך־צט.

צְבִיּוֹן. בעברית המחודשת, האוירה* וההתנהגות הכללית הראויים לציבור או לזמן מסויים. אך במקורותינו - פירושו, תואר דמות יופיה של בריה, או רצונה.

צָבַע זֵית. בעברית המחודשת, צבע ירוק* הדומה לזית כבוש (יְמַדִּי* הַחִייל הֵם בִּצְבַע זֵית). אך במקורותינו, הוא צבע שחור דהוי (כי כך הוא צבעו של פרי זית בשל קא).

א

במשנה (תרומות פ"ד מ"י): "בדורס ליטרא קציעות ע"פ הכר ואינו יודע איזוהי, רבי אליעזר אומר; רואין אותן כאילו הן פרודות", ופירש בפי'המ"ש להרמב"ם: "ו'קציעות' -התאנים היבשות. ואומר, כי מי שלקח ליטרא תאנים מתרומה, וכתשן ונתנן ע"פ כר התאנים של חולין, ויש לָשֵׁם [הרבה] כדים, ואינו ידוע איזו היא. אומר ר"א, כי אם היה בכל הכדים מאה ליטראין - נחשב כאילו התאנים כולן מפורדין". והר"ש משאנץ פירש: "כאילו הן פרודות [ממקומן]". ורש"י (ביצה ד ע"א) פירש: "כאילו ליטרות של כל הפומין פרודות מעל הפומין".

^א כמו שאמרו במדרש (ב"ר ח"ש פ"ס, ז. רות רבה ד): "ולרבה אח ושמו לבן. רבי יצחק אמר לשבח; פרדוכוס [ובר"ר ד, הגירסא: פרדכוס]. רבי ברכיה אמר לגנאי; מלובן ברשע". ופירש בפירש"י: "פרדוכוס. 'לבן' - דורש; שני לדוכוס - מושל היה, והיה תבע דיקון על בריות ומלבן מעשיהם ועושה דין בין אדם לחבירו, ומלבין את הדין". ומהר"ו פירש: "והרשעים הם קודמין לשמן, קשה כאן שהי'ל' לבן שמו'. ע"כ דרשו ר"י... ששם 'לבן' הוא תואר על שהיה לבן ביותר... ולר"ב מלובן ברשע, פירוש מובחר וברור ברשעתו". ויפ"ת פירש: "פרדוכוס... כלומר שאין 'לבן' שמו העצמי, כי שמו 'קמואל' או 'בלעם'... אלא ע"ש שהיה מלובן בעורו מאד, או מלבן הדין - כנו אותו בשם 'לבן'. ורבי ברכיה אמר שהיה מלובן ברשע, כלומר שהיה רשעו ברור לכל - כמחזה הלובן שהוא ברור". והערוך (ערך 'פרדכוס') פירש: "פירוש, לבן ביותר, שהיה כמו שאמרנו בלוקן". ומוה"ע פירש: "פירוש בליר, דבר מופלא אשר רואיו ושומעיו יתמהו עליו". בנ"ש שפ"ב.

^א רד"ק בסה"ש (וכן במחמ"נ וסה"ש לריב"ג) שני ענינים קרובים; גילוי, והשבת הדבר אחר וההיפך, מרידה וריחוק. וראה פירש"י [שמות ה, ד]: "פְּרוּעַ. נרחק ונתעב". ויקרא יג, מה: "וְרָאִשׁוּ יְהִיָּה פְּרוּעַ", פירש רש"י (ע"פ מו"ק טו ע"א): "מגודל שער". וגדר גידול שער פרוע, יותר משלשים יום. מנהגי מהר"ל הלכות נישואין (יא): "הכלות הבתולות פורעות ראשן וסותרות קליעתן", מג"א (000) "פרועת ראש". רש"י כתובות עהמ"ש ריש פ"ב: "פרוע. שערה על כתפה". ומחה"ע (שרש 'פרע') פירש: "ופרע. לשון אריכות שער... פי' הפשיל אותו ונעשה כמאריך, וכל פריעה של לשון משנה - גילוי הוא".

^ב כמו שאמרו בגמ' (חולין ס ע"א): "דאמר ריב"ל; כל מעשה בראשית - בקומתן נבראו, בדעתן נבראו, בצביונם נבראו. שנאמר (בראשית ב, א) 'ויכולו השמים והארץ וכל צבאם', אל תקרי 'צבאם' - אלא 'צביונם', ופירש"י: "לדעתם. שהודיעם שיבראם - והם נאות: לצביונם. בדמות שבתו להם". ור"ח פירש: "לצביונם נבראו. כלומר, הקב"ה שאל להם; רצונכם שאברא אתכם?". והערוך (ערך 'צב א') פירש: "לצביונם נבראו - לתוארם, כלומר ביפיות, שנאמר 'וכל צבאם' - ופירשו 'לצביונם'. פירוש אחר... 'לצביונם' - הקב"ה שאל להם; רצונכם שאברא אתכם?". 'ולא אבייתם לעלות' (דברים א, כו) - תרגום 'ולא צביתין'. 'רצונו תמימי דרך' (משלי יא, כ) - תרגום ירושלמי 'וצבי באילין דתמימין באורחתהון'. רש"י ופיר"ח ר"ה יא ע"א. וכתב הרמב"ם (מו"נ ח"ב פ"ל): "אמרם; כל מעשה בראשית - בקומתן נבראו, בדעתן נבראו, בצביונם נבראו, יאמר; כי כל מה שברא, אמנם נברא - על שלמות כמותו, ועל שלמות צורתו, ובנפאָה שְׁבִמְקָרְיו, והוא אמרו 'בצביונם נבראו' - מן 'צבי היא לכל הארצות'".

צָבָעִים. ראה מש"כ בפרק זה, ערכים: 'אֲדָמָדָם', 'אֶפֶר', 'בְּהִיר', 'נְרוֹד', 'יְרוֹק', 'יִרְקָק', 'פֶּהָה', 'כֶּתֶם (כְּתוּם)', 'סָגֵל (סָגוּל)', 'שְׁזוּףָה', 'שְׁחִרְחִירָה קָב'.
צָהָב (צהוב). ראה מש"כ לעיל בפרק זה, ערך 'יְרוֹק'.
צוּרִים. ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי, 'פְּעֻלּוֹת', ערך 'צְרִימָה, לְצִרוּם'.
צָלָב, צוּלָב, הַצְטָלְבוֹת, הַצְלָכָה. ראה לקמן בפרק ששה עשר, 'יִדְעַת מְזֻמּוֹת', ערך 'צָלָב, צוּלָב, הַצְטָלְבוֹת, הַצְלָכָה'.
צָנוּם. ראה לקמן בפרק חמישי, 'תַּאֲרִים וּתְכוּנוֹת בְּאֵדָם', ערך 'צָנוּם'.
צָרוּר, צְרוּרוֹת. בעברית המחודשת, דברים קטנים הבאים בזה אחר זה במהירות (כמו יריות מכלי נשק אוטומטי - מספר קליעים בזה אחר זה במהירות בלחיצת הדק אחת). אך במקורותינו, הוא גוש אבן, או דבר אסוף וקשורקש.
קְבוּץ (קיבוץ). ראה לקמן בפרק אחד-עשר, 'מִבֵּית וּבְחוּץ', ערך 'קְבוּץ (קיבוץ)'.

א

^א וכך היו אוכלים אותו ואת שמנו. [אך הזיתים הירוקים שאנו אוכלים היום - הם פירות בוסר שנכבשו בטרם זמנם]]. כמו ששנו במשנה (נדה פ"ב מ"ז): "אִיזְהוּ... שְׁחֹר? בְּחֶרֶת. עֵמוֹק מִכֶּן - טִמְאָה, דִּיהָה מִכֶּן - טָהוֹר", והתבאר בגמ' (שם כ ע"א): "א"ר אלעזר; כִּיתָה, כֹּזֶפֶת וּכְעוּרָב* - טָהוֹר, וְזוּהִי שִׁשְׁנֵינוּ דִּיהָה מִכֶּן - טָהוֹר". ופירש"י (עהמ"ש): "דִּיהָה. פֶּלֶד"ש (תרגם א"ר: חִיר), שְׁנֵדְחִית מֵרֵאִיתוֹ". וכתב בתוספי הרא"ש: "פִּירֵשׁ"י ז"ל כו... ור"ח פִּירֵשׁ; 'עֵמוֹק מִכֶּן' - לֵבֶן מִמֶּנּוּ מַעַט, 'דִּיהָה מִכֶּן' - מָה שֶׁהוּא לֵבֶן יוֹתֵר". והרמב"ן כתב: "פִּירֵשׁ"י ז"ל... דִּיהָה, שְׁנֵדְחִית מֵרֵאִיתוֹ, וְאִינוּ שְׁחֹר כָּל כֶּךָ. וְשִׁמְעָתִי שֶׁהִרְשָׁמּוּאֵל ז"ל - פִּירֵשׁ בַּהֲפוּךְ, 'עֵמוֹק' - שְׁאִינוּ שְׁחֹר כ"כ, 'דִּיהָה' - שְׁחֹר יוֹתֵר מִכֶּן... וְעוֹד מִזֶּה, מִשְׁכֵּךְ 'כֹּזֶפֶת וּכְעוּרָב' וכו'... הוּא ז"ל שִׁיעַר בְּדַעַתוֹ, שֶׁהָעוּרָב* - שְׁחֹר יוֹתֵר מֵעֵנְבָה... וְהַשְׁחֹר הַשְּׁנוּי בְּמִשְׁנֵתֵנוּ - הוּא 'חֲרוּתָא רִדִּיתָא' שֶׁהוּא שְׁחֹר יוֹתֵר מִן הַדִּי עֲצֵמוֹ. וְכָל אֵלּוּ - דְּבָרִים בְּטָלִין הֵם, שֶׁהִמְרָאָה הַחוּץ בְּאוֹתוֹ גִּזּוּן - הוּא נִקְרָא 'עֵמוֹק' בְּכָל הַגּוֹנוּיִם, וְהַחֲלוּשׁ בְּאוֹתוֹ צָבָע - הוּא הַדִּיהָה מִמֶּנּוּ... וְהוּתִּית וְהָעוּרָב - שֶׁחֲרִירוֹתָן מִבְּהִיק, וְשֶׁל עֲנָבָה - מִשְׁחִיר וְכוּהָה".

^ב חוּם (רש"י בראשית ל, לב: "רו"ש" (תרגם א"ר: אֶדוּם [ולע"ב תרגם: חוּם-אֶדְמָדָם]). וכתב הפש"ב (עך צהר): "יודע, דעד היום, אדום נקרא בלשון צרפת [מקומו של רש"י ז"ל] - רו"ש".
^ג ככתוב (בראשית מב, לה): "וְהָיָה-אִישׁ צִירוֹ-כֶסֶף בְּשִׁקּוֹ וַיֵּרָא אֶת-צִירוֹת כֶּסֶף-יָהֶם", ו"ת"א: "וְהָא נִבְרָא צִיר כֶּסֶף בְּסִפְיָה, בְּסִפְיָה, וְחָזוּ יַת צִירֵי בְּסִפְיָהוֹן", ו"ת": "וְהָא נִבְרָא קָטָר בְּסִפְיָה בְּדִסְקִינְיָה, וְחָמוֹן יַת קָטָרִי בְּסִפְיָהוֹן". ופירש"י: "צִירוֹר כֶּסֶף. קֶשֶׁר כֶּסֶף". ומחזה"ע (שרש 'צור') פירש: "'צורורות כספיהם', פ' בגד קשור וכל שום דבר". ועוד כתוב (ש"ב יז, יג): "וְסִזְזוּבְנוּ אֶתוֹ עֲדֵי-הַיָּזוּל עַד אֶשְׁרֵי-לֹא-נִמְצָא שֵׁם גַּם-צִירוֹר", ותרגם יב"ע: "וְנִרְמִינָה לְנִחְלָא עַד דְּלֹא נִשְׁאַר תִּקָּן אֲבָנָהָ". ו"פ מצ"צ: "צורור. חתיכת עפר גסה, כמו 'ולא יפול צורור ארץ' (עמוס ט, ט). וכן כתוב (משלי כו, ח): "כְּצִירוֹר אֲבָן בְּמִרְגְּמָה*", ו"ת": "הִיךְ נִקְצָא דְקָטָא בְּקִלְעָא". ופירש"י: "שֶׁאֲבָן שְׁצוּרִין בָּהּ - לֹא לְהַתְקִיִּים הִיא שֵׁם, שְׁעוֹמֵד לְהוֹרֵק". ורמב"ע פירש: "כְּצִירוֹר אֲבָן. אֵינְנָה רְאוּיָה יִקְרָה, בְּעִבּוֹר שְׁאִינְנָה מֵתוֹאֲרֵת בִּיּוֹקֵר". והרד"ק פירש (בסח"ש שרש 'רגס'): "כְּצִירוֹר. קְבוּצַת אֲבָנִים בִּיחַד, קְלִפִּי"ר בְּלַע"ו. ופִירוּשׁ 'אֲבָן' - אֲבָן מוֹבֵהָ. וְהַרְלֵב"ג פִּירֵשׁ: "כְּצִירוֹר. הֵנָּה כְּצִירוֹר שֶׁבּוּ אֲבָן יִקְרָה". ומצ"צ פירש: "כְּצִירוֹר. עֵנִין קְשִׁירָה, כְּמוֹ 'צִירוֹר כֶּסֶף' (בראשית מב, לה)", והוסיף במצ"ד: "כְּמוֹ הַצִּירוֹר אֲבָן בְּכָלִי הַקֶּלַע, שׁוֹמֵן מוֹעֵט יִשְׁאָר בְּתוֹכוֹ, כִּי הוּא עוֹמֵד לְהוֹרֵק". וְהַגְרָ"א פִּירֵשׁ: "כְּמוֹ הַצִּירוֹר אֲבָן בְּהַקֶּלַע לְקַלֵּעַ... וְעוֹד, כְּמוֹ הַצִּירוֹרִין אֲבָן בְּתוֹךְ הַקֶּלַע". ומחזה"ע (שרש 'צור'): "כְּצִירוֹר אֲבָן בְּמִרְגְּמָה", 'וְלֹא יִפּוֹל צִירוֹר אֲרָצָה' (עמוס ט, ט), פ' אֲבָן טוֹבָה קֶטְנָה. וּשְׁנוּ בְּמִשְׁנָה. ב"ק פ"ב (מ"א): "אִו שְׁהִי צִירוֹרוֹת מִנְתוּזִין מִתַּחַת רִגְלֵיהּ, וְשִׁבְרָה אֶת הַכֵּלִים - מִשְׁלֵם חֲצִי נֹזֶק", וכן אמרו שם בגמ' (ג ע"ב): "חֲצִי נֹזֶק צִירוֹרוֹת", ופִירוּשׁ: "שֶׁהִיתָה מִהֲלַכְתָּ וְהִתִּיזָה צִירוֹרוֹת בְּרִגְלֵיהּ וְשִׁבְּרוּ אֶת הַכֵּלִים... דְּמִכְּחַ רִגְלָהּ הוּא דֹּאֲתוֹ".

קְבוּצָה (קִבְּצָה). בעברית המחדשת, אנשים מקובצים יחד (וגם נקרא בעבר בשם זה, קבוץ* - כפר משותף). אך במקורותינו - פירושה, (גם) אוסף של חפצים קדי.

קִהָה. בעברית המחדשת, דבר שאינו חד [בכלל] (יחזקאל על דאשו במכשיר* קהה). אך במקורותינו - פירושו, דבר חד שאיבד את חידותו המושלמת.

קָלִיט. בעברית המחדשת, מושג או חומר שקל לקולטו בשכל ולהבינו (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירושו (בארמית, פועל בינוני הווה), קולט ותופס דבר בידי או בתוכו.

קִמְצוּץ. ראה לעיל פרק שני, מִנְחָה זֶמֶן וּמִדָּה, ערך 'קִמְצוּץ'.

קִפְאוֹן, קְפוא. בעברית המדוברת, קור עז (האנשים קפאו בקור. 'מזג אויר קפוא'). אך במקורותינו - פירושו, הפיכת נוזל למוצק.

^{קד} ככתוב (יחזקאל כב, ט): "קִבְּצַת כֶּסֶף וְנִזְזִישָׁת וּבִרְוֹל וְעֹפֶרֶת וּבְדִיל אֶל־תֹּךְ כֹּר", ותרגם יב"ע: "בְּמִכְנֶשׁ כֶּסֶף וְנִחַשׁ וּבִרְזָא וְכו'". ופירש"י: "קִבְּצַת כֶּסֶף. כאשר יקבוץ הצורף את כל הסינים אל תוך כור". ומצ"ד פירש: "כמו שמקבצים כסף ונחשת וכו', המעורבים זה בזה, אשר יקבצו אותם לאספם אל תוך הכור".

^{קה} קהלת י, י. תענית ז ע"ב. הגדה של פסח (מכילתא דרשב"י). רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פ"ז הל"ט. מצ"צ ירמיהו לא, כח. רמב"ן בראשית מט, י. יחזקאל יח, ב. סה"ש לרד"ק. שעב"נ (ענין 'חלודה', שער 'קהה'): "פירוש, לשון קיהוי הוא שעלה חלודה". בנ"ש שפ"ב.

^{קי} ת"י ויקרא כא, כ. תוספתא בכורות ה, ב. רשב"א גיטין עח ע"א. האלף לך שלמה י"ד רמ (שאלתו). תוס' מעילה ז ע"א.

^{קכ} ככתוב (שמות טו, ח): "קִפְאוּ תַהֲמוֹת* בַּלִּבִּים", ות"א ות"י: "קפו תהומי בלבא דימא". ופירש"י: "קפאו. כמו 'גבניה תקפיאני' (איוב י, י), שהוקשו ונעשו כאבנים, והמים זורקים את המצרים על האבנים - בכח, ונלחמים במ כל מיני קושי". והראב"ע פירש: "קפאו תהומות. נקשרו. וכתבו בדע"ז מבעה"ת: "שדרך העולם - חום ע"י חום וקור ע"י קור, ורוח האף שהוא חם - המים הקפויים בקרח מתלחלים ונעשים צלולים... וכאן ע"י רוח אפו של הקב"ה נערמו המים ונקרח וקפאו". והרשב"ה פירש: "קפאו. משיורש 'קפא' - היה קרוש, התעבה. וכן לגבי קרשת הַחֵלֶב; 'וכגבניה תקפיאני'. ואמרו במדרש תנחומא (בשלח י) [וכן במכילתא בשלח פרשה ד]: "וקפאו המים - ונעשו ככלי זכוכית, שנאמר 'קפאו תהומות'" (ופירש העץ יוסף: "כדכתיב 'קפאו תהומות' מלשון 'אור יקרות וקפאון' - שהוא ענין אור ודבר המזהיר). והתבאר בפיהמ"ש להרמב"ם וכן בפירוש הרע"ם (אבות פ"ה מ"ד): "שהמים הנקפאים בקרקע הים - לא היו חתיכה אחת [כקפיאת שאר מים הנקפאים], אלא חתיכות קטנות כעין לבנים ואבני הבנין - מסודרים זה אצל זה... שנתקשו המים הנקפאים - ונעשו קשים כסלעים... שקפאו המים כספיר ושוהם זכוכית - כדי שיראו השבטים אלו את אלו". ועוד כתוב (איוב י, י): "וכגבנה תקפיאני", ות"י: "והיך גובנין קרשתא יתי". ופירש מצ"צ: "תקפיאני. כאשר דבר צלול יתהפך להיות עב ודבר גוש - נקרא 'הקפאה', כמו 'קפאו תהומות', והוסיף במצ"ד: "בעת היצירה מתחילה התכנית כחלב לברור הצלול... ואחר זה, הקפאת אותי כגבניה - היא התחלת היצירה". ועוד כתוב (זכריה יד, ו): "לא-יהיה אור יקרות וקפאון", ותרגם יב"ע: "לא יהי נהורא אלהי עדי וגליד". ופירש"י: "יונתן תרגם 'לא יהי וכו' - לא יהיה אור נוגה, כי יקרות וקפאון יהיה... וקפאון. קפוי וחשוך ועב - כקרח שנקפה ומגליד, כמו 'וכגבניה תקפיאני'. ומה"י קרא פירש: "לא יהיה אור יקרות וקפאון. לא יהיה אור מתועב וקף... אלא יהא טמון וגלוי... והוא שאמרו רז"ל (פסחים נ ע"א) 'אור יקר בעוה"ז - וקפוי הוא בעוה"ב'. 'קפוי' - גלוי". וראב"ע פירש: "וקפאון. דבר עב". והרד"ק פירש: "שלא יהיה אור יקרות וקפאון, ופירושו על דרך משל שלא יהיה אור היום ההוא בהיר והוא 'אור יקרות'... ולא אור קפאון - והוא קפוא ועבה שהוא כמו חשך... כי שתיים יהיו בו". ומצ"צ פירש: "וקפאון. ר"ל חשך, כדבר הנקפה, והוא דבר צלול הנהפך להיות עב, וכן 'קפאו תהומות'". והתבאר בגמ' (פסחים נ ע"א): "מאי 'יקרות וקפאון'? א"ר אלעזר; זה אור שיקר בעוה"ב וקפוי לעוה"ב", ופירש"י: "הא קפוי וקל לעוה"ב. כל דבר קל - קרי 'קפוי', צף על פני המים. 'ויצף הברזל' (מ"ב ו, ו) - מתרגמינן 'וקפא פרזלא'. וכן פירש"י (סוכה נג ע"א): "קפא תהומא. צף התהום" למעלה - ויצא, 'ויצף הברזל' וכו'". (וראה עוד משי"כ לקמן פרק שבעה-עשר, 'צִדוּפֵי מַלְיָם', ערך 'קופא על שמריו'). וכתב מחה"ע (שרש גבן): "תקפיאני, פירוש תקריש אותי", ועוד כתב (שרש 'קפא'): "פירוש, מים שנקרש - נקרא כך, כמו 'וכגבניה תקפיאני'. והרד"ק כתב

קצוץ. בעברית המחדשת, חתוך דק דק לחתיכות קטנות. אך במקורותינו - פירוש, חתוך או גרועק.

קצר. רש"י 999 'ארוך וקצר' ב"ק פ"ב מ"א, ישעיהו כח, יג. ראב"ע ויקרא כא, כ. ברכות סא ע"א. שבת סג ע"א. עירובין ח ע"ב. רש"י ר"ה. רש"י סוכה מח ע"ב. רמב"ם יסודי התורה פ"ד הי"ג.

קריא. בעברית המחדשת, דבר הניתן לקריאה נוחה ('כתב היד העתיק היה עדיין קריא'). אך במקורותינו - פירוש, אדם נשוא וקרוא לעמוד בראש הקהל.

קריר. בעברית המחדשת, קור חלש ומרענן (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירוש (בארמית, פועל בינוני הווה), קור (גם חזק).

רגיש. בעברית המחדשת, אדם או מכשיר שנפגע או מגיב אפילו מפגיעה או גירוי קלים (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירוש (בארמית, פועל בינוני הווה), מרגישקיא.

רדוד. בעברית החדשה, נמוך ('מחשבה רדודה'. 'מים רדודים' נע"פ הבנה לא נכונה במשנה במקואות, שם הפירוש הוא 'מתפשטים ופרושים') ק"ב. אך במקורותינו - פירוש, פרוש ומרוקעקיי.

א

בסה"ש (שרש 'קפא'): "ענינם - עמידת הדבר הניתן... והפעל הכבד, 'וכגבינה תקפיאני', והוא שמשמין בְּחֶלֶב - דבר המעמידו, קרא אז 'גבינה'. ועוד כתב הרמב"ם (טהרה, הלכות טומאת אוכלין פ"ט ה"א-ה"ב): "השמן או הדבש, שנטמאו ואח"כ קרשו, ואח"כ נמוחו - ה"ה 'אשון לטומאה' לעולם, מפני שהן כמשקין, ואע"פ שקפאו אחר שנטמאו: הרוטב והגריסין והחלב שקרשו - ה"ה כאוכלין, וצריכין מחשבה... נטמאו כשהן משקין, וקפאו אח"כ וקרשו - הרי אלו שְׁנֵימִים... נטמאו כשהן קופאין, ונמוחו ונעשו משקה... הרי המשקה טהור". (הב"ד)

ק"ח "אילן קצוץ". (וראה עוד לקמן בפרק שביעי 'פְּעֻלוֹת' עוד 'קְצִיצָה, קָצֵץ, לְקַצֵּץ', ופרק שלשה-עשר 'מַאכְלִים' עוד 'קְצִיצָה').

קט במדבר טז, ב. כו, ט. ילק"ש קרח תשנ. שו"ת הרשב"א ח"א תטז. שו"ת חיים שאל ח"ב לה.

ק' ירושלמי ברכות ל ע"ב פ"ד ה"א. סוכה פ"א ה"א. ת"י נחום ג, יז. ב"ב יט ע"א. שבת נג ע"א. קמז ע"ב. חולין מז ע"ב. מז ע"ב.

ק"א יבמות קיז ע"ב, מאירי. ב"ר לב, ח. זוה"ק יתרו צא ע"א.

ק"ב [חידש יצ"א].

ק"ג ככתוב (שמות לט, ג): "וַיִּרְקְעוּ אֶת־פָּנָיו הָהָב", ות"א ות"י: "וַיִּרְדְּדוּ יָת מִסִּי דְדִּהָבָא". ופירש"י:

"וִירְקְעוּ. כמו 'לְרוֹקַע הָאָרֶץ' (תהלים קלו, ו), כתרנומו 'ורדדו', מסין היו מרדדין מן הזהב. אשטנדר"א בלע"ז (תרגם אל"ר: למתוח [ולערב תרגם: רקע, רדד]), מסין דקות... מרדדין מסין דקין וכו'". ופירשו בסה"ש לריב"ג ורד"ק (שרש 'רדד'): "רדד... ענין פרישה ורקיעה". ושנו במשנה (מקואות פ"ז מ"ז): "מקוה שמימיו מרודדין, כובש אפילו חבילי עצים, אפילו חבילי קנים - כדי שיתפחו המים, ויורד וטובל", ופירש רב האי גאון: "מרודדין. פירוש, כשאין המים מרובין שיהא המקוה מְמָלָא מהן, אלא הן מרוקעין בארעית המקוה. כמו שאמר תרגום [וִירְקְעוּ] 'ורדדו', וכתיב (מ"א ז, לב) 'וַיִּרְדַּע עַל הַכְּרוֹבִיִּים'. וכו' כ בפיהמ"ש להרמב"ם: "וביאור 'מרודדין' - שטוחין על פני ארץ, תרגום 'וִירְקְעוּ' - 'ורדדו': כדי שיתפחו. שינבחו ויעלו, ר"ל שהוא ילחין המים מכל צד בחבילי עצים וקנים - אשר יקבצו המים במקום אחד ויתחוו, וישבו אליו גובה - ויטבול בו". וכ"פ הר"ש משאנץ: "שמימיו מרודדין. מלשון 'וִירְקְעוּ' - תרגום 'ורדדו', שאין המים עמוקים - מחמת שהמקוה רחב והמים מתפשטים בכלול, ואע"פ שיש בו ארבעים סאה - אין כל גופו מתכסה במים בבת אחת: וכובש. לצד אחד של מקוה: כדי שיתפחו המים. כלומר, שיעלו כמין תפוח, ויהיו עמוקים מצד אחד וטובל בהן... ויש מפרשים 'מרודדין', שמימיו - קרקעותיו, שאין לו קרקע אחר, כגון במקום פְּצָעִים, שהיורד בו - טובע בבזין, אין אדם יכול לטבול שם - אלא א"כ הביא הביא חבילי עצים, ומטפחין אותן על המים, ועומד עליהן וטובל. ואין לשון המשנה משמע כן". וכ"פ הרא"ש:

קְהוּט. בעברית המחודשת, ברור ומוכן (יֵשׁ לוֹ כֶּתֶב רְהוּט וִיפֶה'. 'המדרצה נאם לאיש בלשון רהוטה'). אך במקורותינו - פירושו, רץ ושוטף קיד.

רוֹבֵד. ראה מש"כ לקמן פרק אחד-עשר, 'מִפְּתִי וּבִחוּץ', ערך 'רוֹבֵד'.

רִיק. בעברית המחודשת, מקום שנשאב ממנו האויר [וואקום בלעז]. אך במקורותינו - פירושו, דבר שאין בו ממשקט.

שָׁבֵל (שׁוֹבֵל). ראה לקמן בפרק תשיעי, 'בגדים', ערך 'שָׁבֵל (שׁוֹבֵל)'.

שְׁבִירִי. בעברית המחודשת, חלש ונוטה להשבר. אך במקורותינו - פירושו, סנוורים קטן.

שְׂדוּפִים. ליק"ח ח"ד תרע"ה

שְׁזוּף. בעברית המחודשת, שצבעו כהה* מחמת קרני השמש. אך במקורותינו - פירושו, שראו אותו. כמש"כ לקמן בפרק שביעי, 'פְּעֻלּוֹת', ערך 'שְׁזוּף, לְהַשְׁתִּיף'.

שְׁחוּן. בעברית המחודשת, יבש. אך במקורותינו - פירושו, חם קטן.

א

"שמימי מרודין. שהמקוה רחב והמים מתפשטים. תרגום 'וירקעו' - 'ורדידו'. וכו' פ התפ"ש: "שהמים שבה - כרדודי פחים, ואינן עמוקים כדי לכסות כל הנוף". (וע"ע תוי"ט תמיד פ"ו מ"ג).

קיד כמו שאמרו בגמ' (ב"ק צב ע"ב): "שיתין רהוטי - רהוט, ולא מטו לגברא דמצפרא כרך", ופירש"י: "שיתין רהוטי רהוט. ששים איש - רצו, ולא הגיעו - לאוכל שחריית". ועוד אמרו בגמ' (מנחות לב ע"ב): "תפילין - לא בעי שרטוט*", ומזוהה - בעיא שרטוט, ואידי ואידי - נכתבות שלא מן הכתב. מ"ט? מיגרס גריסין", ופירש"י: "מיגרס גריסין. רהוטים הם בפי כל אדם, ואין טועין בהם". ועוד כתבו בתוס' (מנחות מד ע"ב, ד"ה 'מנחתם ונסכיהם'): "ודרך הש"ס להביא על פסוק הרהוט בשני דרשות אע"ג דנפקי מקראי אחרינ". ועוד כתבו בתוס' (קידושין ב ע"א, ד"ה 'האשה נקנית'): "ואין לחוש כ"כ שבכל מקום שונה התנא לשון הרהוט לו בפה" (כלומר הלשון שרצה ושוטפת בהרגלו בפיו [אב"ד]).

קטו ככתוב (ויקרא כו, טז): "וְזִרְעֶתֶם לְרִיק וְרָעַכֶם וְאָכַלְהוּ אוֹיְבֵיכֶם", ות"א ות"י: "וְתִזְרְעוּן לְרִיקֵנוּ וְרָעַכֵנוּ". ופירש"י: "וּזְרַעְתֶּם לְרִיק. תזרעו ולא תצמח, ואם תצמח - ואכלוהו אויביכם", ועוד פירש"י:

"וּזְרַעְתֶּם לְרִיק. זורעה ואינה מצמחת. ומעתה, מה אויביכם באים ואוכלים? ...הא כיצד? זורעה שנה ראשונה - ואינה מצמחת, שנה שנייה - מצמחת, ואויבים באים ומוציאים תבואה... ד"א 'וּזְרַעְתֶּם לְרִיק וְרָעַכֶם', כנגד הבנים והבנות - הכתוב מדבר, שאתה עמל בהם ומגדלן - והחמא בא ומכלה אותם, שנאמר (איכה ב, כב) 'אֲשֶׁר טָפְזוּתִי וּרְבִיתִי אוֹיְבֵי כָלִם'. וכן כתוב (ויקרא כו, טז): "וְתִם לְרִיק כְּזֹזְכֶם, וְלֹא־תִתֶּן אֲרָצְכֶם אֶת־יְבוּלָהּ", ות"א ות"י: "וְיִסּוּף לְרִיקֵנוּ חִילְכֹן". ופירש"י: "הרי אדם שלא עמל, שלא חרש, שלא זרע, שלא נכש, שלא כסח, שלא עדר, ובשעת הקציר בא שדפון ומלקה אותו - אין בכך כלום. אבל אדם שעמל וחרש וזרע ונכש וכסח ועדר, ובא שדפון ומלקה אותו - הרי שניו של זה קהות" (וביאר בשפ"ח: "פירוש וזהם לריק כזכב", אחר העמל והמורה - שאו שניו קהות... גם אין לומר שיתום כח גופם, דא"כ לא הול"ל לריק, אלא וזהם כהכב"). וכן כתוב (ישעיה ל, ז): "וּמִצְרִים הֶבֶל רִיק יַעֲזֹרוּ", ותרגם יב"ע: "וּמִצְרֵי לְמֵא וְרִיקֵנוּ סְעִדְהוּן". ופירש מצ"צ: "הֶבֶל וְרִיק. ר"ל, דבר שאין בו ממש". וכן כתוב (תהלים ב, א): "קִלְאִים יִהְיוּ־דִרְקִי", ות"י: "וְאוֹמְרֵי מְרַנְּנִין סְרִיקוּתָא". ופירש מצ"צ: "יִהְיוּ. ידברו: ריק. דבר שאין בו ממש", והוסיף במצ"ד: "לדבר דברי ריק - לא לעזר ולא להועיל".

קטז

קיד כמו שאמרו בגמ' (תענית כד ע"ב, ומע"ז יומא נג ע"ב): "י"ה רצון מלפניך וכו' שתהא שנה זו גשומה ושחונה". 'שחונה' מעלייתא היא?! אדרבה - גריעותא היא! אלא אימא, 'אם שחונה - תהא גשומה וטלולה', ופירש"י: "שחונה. חמה, כמו 'חמותי ראיתי אור' (ישעיה מד, טז) תרגם יב"ע 'שחינת': אם שחונה תהא גשומה. כשהיא חמה - צריכה הארץ לגשמים מאד ותדיר". וכפ"ה המב"ם (עבודה, הלכות עבודת יו"כ פ"ד ה"א): "י"ה רצון מלפניך וכו', שאם היתה שנה זו שחונה - תהיה גשומה" (שמכניס את 'תיקון' הגמ' לתוך נוסח תפלת הכה"ג [וכך הוא גם במחזורים שלנו]). ובפיהמ"ש

שְׁחָרָר. ראב"ע שיה"ש (א, ה): "זה הכפל - למעט, וכן 'ירקרק או אדמדם'. וכ"פ רבנו דונש (בתשובותיו על רס"ג). אבל שאר המפרשים פירשו שהוא שחור חזק. כמש"כ מצ"צ: "מלשון שחרות בהכפל העיין והלפ"ד, ויורה על רוב השחרות, וכן 'ירקרק או אדמדם'. (וכ"פ מהר"ם אלשיך בצרה"מ). ובזה"ק (ח"ג תורע דף מה ע"א) משמע לענ"ד כפירש"י שהוא שחור חזק, שאמרו שם: "שזרזורת" - 'שחורה' מיבעי ליה! אלא תרי קדרותי - חד 'ששופתני' השמש... וחד ד'בני אבי נזרו כ"י". (וראה עוד מש"כ לעיל בפרק ראשון 'מגחי דקדוק ולשון', ערך 'תוספת אותיות (למלה)', ד"ה 'הכפלת סוף המלה').

שְׁמִישׁ. בעברית המחודשת, שימושי, שאפשר להשתמש בו (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירושו (בארמית, פועל בינוני הווה), מְשַׁמֵּשׁ (את הרב או האדון) ק"ח.

(ב) שְׁפִי. בעברית המחודשת, בריח ולא בצמצום (מלשון שפע?). אבל בלשון חז"ל, נראה שפירושו בנחת ולא בצער.

שְׁרֹעַ. בעברית המחודשת, שוכב לרווחה. אך במקורותינו - פירושו, מונח לארכו ולרחביו.

תּוֹדוֹת. בעברית המחודשת, בגלל או בזכות* ('תודות לצבע התכלת, בולט הקבר בסביבותיו'). אך במקורותינו - פירושו, תודה בלשון רבים.

א

(יומא) פירש: "פירוש 'שחונה' - חמה, תרגום 'ולא יחס לו' (מ"א א, א) - 'ולא שחין ליה'. והיה מתפלל - שישוה השם מזג אותה שנה, וזו טובה גדולה כוללת האדם והבהמה, כי כשהאוויר שוה במזגו - בריא גופות בנ"א החולים, ויתמיד בריאות הבריא, והברכה הראשונה היא - 'הסיר השם ממך כל חולי'. וכ"פ המאירי (יומא): "שם שנה זו שחונה - ר"ל חמה, תהא גשומה - ר"ל כדי שיצטנן האוויר עד שיהא מזגו שוה מצד המקרים כמצד מזגו שהוא חם ולח - והוא המזג הנאות, וזה ידוע שהיות האוויר במזג שוה הוא שמירת הבריאות". וכתב הכנה"ג (אר"ח תרכא הגב"י): "ושמעתי ממורי ז"ל שנוסח תפלת הכה"ג לא היה כך 'אם שחונה - גשומה', אלא 'שתהא שנה זו גשומה', ומה שאומר 'אם שחונה' הוא מדברי הפייט, שאם היה רואה באצטגנינותו שהשנה הבאה [ת]היה שחונה - היה מתפלל שתהא גשומה... ולי נראה, ששלש מדרגות יש; שחונה, גשומה, ושאנינה לא שחונה ולא גשומה, אם השנה לא היתה לא שחונה ולא גשומה אלא ממוצעת - אין צורך להתפלל שתהי גשומה, אבל אם תהיה שחונה לגמרי - היה מתפלל שתהא גשומה כלומר לגבי שחונה". ובעבודה תמה פירש: "ואמר 'אם שחונה' שהיא מלת תנאיית, כלומר דוקא אם היתה חמה ביותר, וכגון שהקיץ היה חם ויבש בתכלית - אז צריך שתהיה גשומה, כלומר יותר מדאי כדי שִׁלְחוֹת הגשומה ישבור חום השחונה המופלג, אבל אם לא היתה שחונה - אין להתפלל שהשנה תהיה גשומה בכל זמן בקיץ ובחורף לפי שרוב הגשמים הם קללה". ובתלמוד ירושלמי (יומא פ"ה ה"ה) ובמדרש (ויק"ר אחרי, כ, ד) נוסח התפלה הוא: "יהי רצון שתהא שנה זו גשומה שחונה וטלולה", ואמנם המת"כ (על המדרש) והפנמ"ש (על הירושלמי) מביאים את 'תיקון' הגמ' ('אם שחונה'), אך בקרה"ע (על הירושלמי) משמע שכך היה נוסח התפלה, שפירש: "שנת גשומה. ולא יותר מדאי, אלא גם שחונה, וטלולה" - פירוש חמה וצל". [וראה עוד בזה בארוכה ורחבה בספר הנעים 'מזהב ומפז' על סדר עבודת יוה"כ לידידי הגרפ"ז יצ"ו, סדר העבודה ס"ק קמד]. [אך בדברי רש"י שבת עה ע"א ד"ה 'לעיני העמים', משמע קצת ששנה שחונה' היא היפך 'שנה גשומה', וצ"ע]. ועה"פ (שמות ט, ט): "לְשַׁחֵן פָּרַח אֲבַעְבֶּעֶת", פירש"י: "שחין". לשון חמימות, והרבה יש בלשון משנה 'שנה שחונה'. המתורגמן (ערך 'שחין'): "יוחס לאדוני המלך" - 'ותשחין', תרגומו כאילו היה 'תחמם'... וכן 'קורא דגר ולא ילד' - 'הא כקורא... ומשחין אפרוחין'. (רב"ד).

ק"ח ת"א בראשית יט, כז. לט, ד. ת"א במדבר ג, ד. קה"ש יז.

ק"ט ויקרא כא, יח. כב, כד. תו"כ פ"ג. ישעיה כח, כ. ומחה"ע (שרש 'שרע') פירש: "מן רוב הפשל המודלה". סה"ש שרש 'שרע'.

ק"כ ככתוב (נחמיה יב, כז): "לְעֵשֶׂת זֶזְכָּה וְשִׁמְוֹנָה וּבְתוֹדוֹת וּבְשִׁיר מִצִּלְתִּים", ופירש"י: "ובתודות. ובהודאות". והמלב"ם פירש: "ובתודות. שתי התודות (קרבנות תודה) ששבם קדשו את העיר, כקבלת חז"ל (שבועות פ"ב מ"ב). ואמרו במדרש (ויק"ר צו ט, ז): "וכן דוד אומר (תהלים נג, יג): 'עלי אֱלֹקִים נְדָרִיךְ אֲשַׁלֵּם תּוֹדוֹת לָךְ', 'תודה' אֵין כתיב כאן - אלא 'תודות'; ההודאה, וקרבן תודה". (וראה עוד מש"כ לעיל ערך 'הודות').

תְּמִצִּית. בעברית המחודשת, העיקר הממוצה ('תמציית לימודה'. 'תמציית פסל*'). אבל במקורותינו - פירושה, השיריים לאחר שנתמצה העיקר [והוא טפל לעיקר] קבא.
תְּנָאִים. בעברית המחודשת, גורמי* המצב ('בגלל תנאי השטח הקשים לא הצלחנו'. 'בתנאים משופרים'). אך במקורותינו - פירושם, הגבלות מסוכמות מראשקב.

קבא (כריתות ד ע"ב). "ד"ם התמציית". (תנחומא מקץ סי' י) מצוי הזקנה, מקואות פ"א מ"ד קבב כמו שאמרו בגמ' (עירובין יז ע"ב): "עשרה תנאים התנה יהושע וכו'". כתב הרמב"ם (מדע, הלכות ע"ז פ"ד ה"ה): "עיר הנדחת שלא נתקיימו בה ובמדיחיה כל התנאים האלו, היאך עושין להן כו'" (כלומר, כל הדינים שהצריך בהלכות שלפני כן: "אין עושין עיר הנדחת עד ש... אין דנין דין עיר הנדחת אלא ב"ד הגדול וכו' [אב"ד]). ועוד כתב הרמב"ם (קנין, הלכות עבדים פ"ו ה"ה): "כל השטרות העולים בערכאות של גוים כשרים בכל התנאים שאנו מבארים בהלכות הלואה". חובה"ל (שער התשובה): "תנאי התשובה (וכ"כ ב"ש שפ"ב).

תְּאָרִים וְתַכּוּנוֹת בְּאָדָם

אֶגְרוֹנוֹם. בעברית המחדשת, מומחה לחקלאות. אך במקורותינו - פירושו, שר הממונה על המידות והשערים, או ממונה על מכירת מאכל ומשקה, או מנהיג העיר, או סוחר סיטונאי.

אָדִיב, אָדִיבוּת. בעברית המחדשת, אדם נעים הליכות^א ('התמונות באדיבות המחבר'). אך במקורותינו - פירושו, עצוב או פלוגי.

אוּבְלוֹסִיָּה. ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי 'פְּעֻלוֹת', ערך 'אֶבְלוֹס, לְאֶבְלוֹס'.

אִישִׁיּוּת. בעברית המחדשת, אדם חשוב ('אישיות דיפלומטית עומדת להגיע'). אך במקורותינו - פירושה, תכונות האיש.

אֱלוֹף. בעברית המחדשת, דרגה צבאית גבוהה, או כינוי לבעל ההישג הגבוה ביותר (בעיקר בתחום הספורט)^י ('אלוף העולם באיגרוף'). אך במקורותינו - פירושו, שר או מלך.

^א כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי (דמאי פ"ב ה"א): "א"ר יצחק בר שמואל; ב'דאי' - אנן קיימין, ובלוקה מישראל - אנן קיימין, תיפתר, שהיה אגרונימוס גדול, ודחק עליו להיות מוכר בזול, והתירו לו להיות מוכר סבלים - והלוקה יחוש לעצמו". ופירש הפנמ"ש: "א"ר יצחק וכו'... והא דקשיא אם בלוקה מן ישראל - אמאי מעשרן 'דאי' תיפתר שהיה אגרונימוס גדול. השר של המדינה, והיה בא לשם, ודחק על המוכר - שימכור בזול, ומחמת כן התירו לו חכמים להיות מוכר סבלים - שלא יצטרך ליטול מהן המעשר, והלכך הלוקה בזה הזמן - יחוש לעצמו, וצריך לעשרן 'דאי'". ובביאור משיעורי הגאון רשי"ק יצ"ו כתבו: "אגרונימוס. שהיה סימון - ומוכר הרבה: ודחקו עליו וכו'. ודחקו עליו שוטרי המלך שיהיה מוכר בזול - ואינו משתכר הרבה". ועוד אמרו במדרש (ויק"ר א, ח): "מִשָּׁל לַמֶּלֶךְ שֶׁנִּכְנַס לַמְּדִינָה, עִם מִי מְדַבֵּר תַּחֲלִילָה? לֹא עִם אַגְרוֹנִימוֹן שֶׁל מְדִינָה! לְמָה שְׁהוּא עֹסֵק בַּחֲיִיָּה שֶׁל מְדִינָה!", ופירש המת"כ: "אגרונימון. פירוש, חבר העיר ומנהיג שלהם. ומצאתי פירוש, ממונה על המדות והשערים". ומהרז"ו פירש: "שהשר שעוסק תמיד להעמיד מזון לבני המדינה ע"פ המלך, וכשנכנס המלך למדינה, מדבר עם השר - אופנים להיטיב מעמד בני המדינה בפרנסתם". ומוה"ע (ערך 'אגרונימון') פירש: "פירוש בל", פקיד ממונה על דברי מאכל ועל שער השוק".

^ב חידש אלבי ע"פ הערבית.

^ג ככתוב (ש"א ב, לג): "לְכַלּוֹת אֶת־עֵינֶיהָ וְלֵאדֹיב אֶת־נַפְשָׁהּ", ותרגם יב"ע: "וּלְאַפְחָא יֵת נַפְשָׁהּ". ופירש"י: "וּלְאִדִּיב. כמו ולדאיב". ומהר"י קרא פירש: "לֵאדִּיב. כמו להאדיב, והוא מתיבות הפוכות, כגון 'שמלה' - 'שלמה'". והרד"ק פירש: "וּלְאִדִּיב. הפוך מן 'דֹּאבּוֹן נַפְשִׁי', וכן תרגמו ו'לאפחא נפשך', וכן תרגם 'מדיבות נפש' - 'ומפחן נפש'". ומצ"צ פירש: "וּלְאִדִּיב. הוא הפוך, כמו ו'לדאיב', והוא מעניין צער ותונה, כמו 'דֹּאבּוֹן נַפְשִׁי' (דברים כח, סה)". ובמחמ"נ (שרש 'אדיב') פירש: "לֵאדִּיב אֶת נַפְשָׁהּ" (ש"א ב, לג), 'מדיבת נפש' (ויקרא כו, טז) - ענין כליון הם". ומחמ"ע (שרש 'אדיב') כתב: "'ולאדיב'... פירוש, להאדיב... וי"א, כי הוא לשון 'עיני דאבה' (תהלים פח, י) כחילוף כבש בכשב". וצ"ע מה כוונתו במש"כ בערך 'דאב': "ולפניו תדוך דאבה" (איוב מא, יד) שם הוא לשון נימוס".

^ד שו"ת מהרבל"ח קמז ד"ה עוד כתב.

^ה גרל בלע"ז.

^י צ"מפיון בלע"ז.

אִמְלָל (אומלל). בעברית המחדשת, מסכך*, אדם שנפלה עליו צרה (הגיבור* הזה הוא אומלל, כי נפטר בניו) (וכן נקרא כך דיבור העלול לגרום לצרות לאומרו [פלישת פה אומללה]). אך במקורותינו – פירוש, כרות או חלש.

^א ככתוב (בראשית לו, טו): "אלופי בני־עשו", ופירש"י: "ראשי משפחות". והראב"ע והרלב"ג פירשו: "נשיא וגדול". וכן כתוב: "אלופי ומידעי" (תהלים נה, יד), ופירש מצ"צ: "אלופי. שר שלי, כמו 'אל תבטזו באלוף' (מכה ו, ה)". וכן כתוב (ירמיה ג, ד. משלי ב, יז): "הלא מעתה קראת לי אבי, אלוף יערי אֶתָהּ, ופירש הרד"ק: "אלוף געורי. אלוף וגדולי מימי הנעורים". ומצ"צ פירש: "אלוף. שר ואדון". ועל הכתוב (יחזקאל לב, כט): "שימה אדום מלכיה וכל־נשיאיה", פירש מהר"י קרא: "וב'אדום' – כתב 'נשיאיה', לפי שכתוב בו 'אלה אלוף עשו, אלוף תימן וגו', ו'אלוף' ו'נשיא' – אחד הוא". וכ"פ במחמ"נ (שרש אלף ב'): "אלוף געורי" (ירמיה ג, ד)... 'אלפים לראש' (ירמיה יג, כא)... כלם גדולים וראשים המה". וכ"פ הרד"ק בסה"ש (שרש אלף): "שר וגדול. ואמרו רבותינו (סנהדרין צט ע"ב); 'כל 'אלוף' – מלכותא בלא תנא, כלומר אינו חסר מהיותו מלך – אלא הכתר, כי 'מלך' יקרא – כשהוא מוכתר, ו'אלוף' – שאינו מוכתר". וכ"כ ערה"כ (עוד אלוף) בשם עיר גבורים: "כל מקום שנאמר 'אלוף' – ראוי למלכות, רק שאינו מעומד". וכתב ברדיפי מיא (שרש טפסר, ט): "אלוף. זה השם – משותף בהוראתו; מלשון 'אלף למטה' (במדבר לא, ד), וגם מלשון 'פן תאלף' (משלי כב, כה). מעתה נאמר, כי 'אלוף תימן אלוף אומר וגו' – הוא מהראשון, והוא תואר – כלומר 'שר האלף'. ויהיה ההבדל בין תואר 'אלוף' – לתואר 'רב', כהבדל 'הכה שאול באלפיו, ודוד ברבבותיו' (ש"א יח, ז) – כפירוש הרד"ק; הכה שאול עם אלפיו, ודוד עם רבבותיו... (מבואר כי תואר 'רב' – הוא יותר נכבד מ'אלוף')... אולם מה שאמר דוד (תהלים נה, יד): 'ואתה אנוש כערכי, אלוף ומידעי' – יהיה פירושו, 'מלמד', מלשון 'ואלפך בינה' (איוב לג, לג)". ומוזה, 'אלוף געוריה' (משלי ג, יז) – מלמד בילדותה, וכ"ד יונתן שתרנגם 'מרביתא דטליתתהא'... כי המלמד המוכיח – הוא האהוב... ומצד זה, הוא נקרא 'אב'... 'אבי אלוף געורי', כי האב – הוא המדריך ומלמד להועיל, וכן האלוף. וכתב בעל התו"ת במקב"ר (מבוא, פ"ב, ד): "ראוי לדעת, אשר לפנינו בישראל – היה התואר 'אלוף וקצין', משמש תחת התואר 'הרב הגדול' או 'הרב הגאון' בימינו אלה, כאשר מצינו להגדולים המסכימים על ספר 'שפתי כהן' (הש"ך) לוי"ד... מתארים את המחבר... בתואר 'האלוף הקצין'. ומהר"ם מלובלין בתשובותיו (סימן קצו), מתאר את המהרש"א – 'האלוף המרומם, והב"ח בתשובה (ק"א), קורא לחתנו המ"ז – 'האלוף'... ובמור ושוע"י יו"ד סימן שמ"ד סעיף ב, לענין סדר ההסדר על פטירת חכמים, כתבו; 'חכם ואלוף וגאון – מכניסין מטותיהם לביהמ"ד". וכן התואר 'אלוף העולם', שבעברית המחדשת משמש למי שהגיע להשיג הגבוה ביותר בענף כל שהוא בספורט. במקורותינו – הוא תואר (להבדיל) להקב"ה, 'אלופו של עולם, דא קוב"ה" (זוה"ק ויקרא טז ע"ב).

^ב ככתוב (תהלים ו, א): "וְזָנִי ה' כִּי אֲמַלֵּל אֲנִי", ת"י: "חוס עלי ד', מְטוֹל דְּחַלֵּשׁ אָנָּא". ופירש"י: "אומלל. נשחת ודל כח. קופנדו"ן בלע"ז (תרגם אל"ר: נבון [ולע"ר תרגם: מבלבל, המוס*]), כמו 'הַיְהוּדִים הָאֲמַלְלִים' דעזרא (נחמיה ג, לד) "וכ"פ מצ"צ). והרד"ק פירש: "אמלל. תואר... והוא ענין חלשה וכריתה". וכן כתוב (ש"א ב, ה): "יִרְבֶּת בְּנִים אֲמַלְלָהּ", ופירש מהר"י קרא: "אמללה. מנחם פירשו – לשון חלשות ורפיון. ויש פותרין – לשון שבר, כמו 'פרצו לבנון אומלל'". ופירש הרד"ק: "זה אמרה – על פנינה. אמרו (ילק"ש ש"א רמז פט); כשהיתה חנה יולדת אחד – היו בני פנינה מתים שנים... אותה שהיתה רבת בנים – אומללה, פירוש – נכרתה, ונפסקה מלהוליד ולהצליח, ומה שילדה – יכרת ויאבד" (וכ"פ הרלב"ג ומצ"צ). וכן כתוב (ישעיה כד, ד): "אֲבֵלָה נִבְלָה הָאָרֶץ, אֲמַלְלָה נִבְלָה תִּבְלָה", ותרגם יב"ע: "אתאבלת חרבת ארעא, צדיאת חרובת תבל". ופירש"י: "אומללה. לשון שפלות, כמו 'היהודים האמללים'". ומצ"צ פירש: "ענין כריתה, כמו 'מוכלל יבש' (תהלים צ, ו)". וכתב במחמ"נ (שרש אמל): "מה היהודים האמללים" (נחמיה ג, לד)... 'כי אמלל אני' (תהלים ו, א) – ענין חלש ורפיון המה". ומחה"ע (שרש אמל) פירש:

אָמֶן, אָמֶן. עוסק בעבודת אמונות, כגון ציור, צורפות וכו', היום כל מומחה במלאכתו. בעברית המחודשת מבדילים בין **אָמֶן לֵאמֶן**, "בעשה ידי אמן" (שיה"ש ז, ב) – פירש"י: "אמן כמו אומן". וראב"ע פירש: "אמן. חרש". ומצ"צ פירש: "בן יקרא המופלג במלאכתו". אונקלוס שמות כו, לא, "מַעֲשֵׂה זָשִׁיב" – "עוֹבֵד אוֹמָן". וכתב מחה"ע (שרש 'אמן'): "מעשה ידי אמן, פירוש בעל מלאכה. ותנן 'האומנין קורין בראש האילן, פירוש הפועלים". וכ"כ הרד"ק בסה"ש (שרש 'אמן'). וראה התשבי (ערך 'אמן'). מדברי רש"י ביצה לא ע"א ד"ה 'מגל' וד"ה 'ולא במגרה' משמע ש'אומן' פירושו יצרן, ושאר בעלי מלאכה כגון קצבים לא נקראות 'אומן'.^ט

אֲנִיפֶת[י]. בעברית המחודשת, אדם שמראהו והתנהגותו דוחים אהדתו של הזולת, כגון שאין לו סבר פנים יפות לחבירו (ההיפך מ'סימפטי'). אך במקורותינו – פירוש, שר שליט.

אָסְטֶרְטֶג. בעברית המחודשת, מומחה לתכנון מערך מלחמות (ומזה יצא גם מקצוע* 'אסטרטגיה'. וכן צמח מזה שם מושאל, לתכסיסים מתוחכמים). אך במקורותינו – פירושו, נציב ממונה^{יא} (על אזרחים* או על חיילים).

^א "ואמללה)... פירוש, חלושה ונכאה הלב". וכתב בספר הכרמ"ל (ערך 'אמל' ו'פ המלב"ס ש"א ב, ה, וישעיה כד, ד): "אמל, מציין חולשת הכח... שְׁמוֹנָה על כריתות דבר מלמעלה... 'אומלל' אנ' – שנקמץ ראשית כחו ואינו מהגבור שנחלש, רבת בנים אומללה" – שמנע ממנה פרי בטן ראשית אונה. והושאל על הארץ, כמו 'אמללה תכל' – על נמילת ראשית כחה מלמעלה, לא על אפיסת כחה הפנימי".^ט

^י כמסופר בתלמוד ירושלמי (ברכות פ"ה ה"א): "רבי חנינא וריב"ל, עלון קומי אנטיפותא (גירסת הערוך: 'אנטיפתא) דקיסרין, חמתום – וקם מן קומיהון. אמרין ליה; מן קומיו אילין יהודאי את קאים? א"ל; אפיהון דמלאכין חמית. ופירש הפנמ"ש: "אנטיפ[ו]תא. הדוכוס של קסרי. ובמד"ר 'אנטיפטור'. וכשראה אותם – עמד מפניהם. ואמרו לו; וכי מלפני אלו היהודים אתה עומד? והשיב; דומין הן פניהם – כפני המלאכים, וראיתי ועמדי". ובביאור משיעורי הרשיח"ק כתבו: "מושל של קסרין; אמרו לו עבדי; מפני אלו היהודים אתה קם וכו'". וכ"פ הפנמ"ש על תלמוד ירושלמי (מגילה פ"ג ה"ב): "השר הממונה בקיסרין, והם היו יושבים תחת ממשלתו". ועוד מסופר במדרש (קה"ר יא [שלח לחמך על פני המים]): "בר קפרא מקפל בשוניתא דימא דקסרי, ראה ספינה שטבעה בים הגדול, ואוטפיטא (גירסת הרד"ל: 'ואנטיפתא') עולה מתוכה ערום... מה עשה? הכניסו לביטו והאכילו והשקהו וכו'... לבתר יומין אתצידון יהודאי בהדין ספפסא. אמרין; מאן אזיל ומפייס עלינא? אמרין; דין לדין בר קפרא... כשראה אותו אנטיפתי – עמד על רגליו ושאל בשלומו וכו'", ופירש מת"כ: "אוטפיטא. פירש הערוך (ערך 'אנטיפתא') 'שליט ומושל': אתצידון. נתפסו ונשבו: ספפסא. פירש הערוך 'מקום יועץ המלך': אמרין מאן אזיל. אמרו היהודים 'מי ילך ויפייס המלך עלינו', ואמרו זל"ז 'בר קפרא ילך וכו'". ומהרז"ו פירש: "מקפל בשוניתא. פירוש, חופר... ו'שונית' פירש בערוך מקום שהים עולה בזעפו". והערוך (ערך 'אנטיפתא') פירש: "ובריש 'ואתחנן', ב'ילמדנו'... פירוש, שליט – הוא 'אנטיפתוס', עושה דבר – ומתיירא מן אפירכוס, ואיפרכוס – מן המלך, אבל המלך – ממי מתיירא? אשר מי א-ל בשמים ובארץ, פירוש – שליט הוא, שתחת איפרכוס – והוא שלישי למלך", ומוה"ע פירש: "פירוש בל", שר ממונה על מדינה*. וברומי, שני שרים היו נבררים מדי שנה בשנה – והמשרה על שכמם, והם נקראים איפתוס, והמשנים שלהם הנשלחים תחתיהם למדינות – נקראים אנטיפתוס. ושערי בנימין פירש: "אנטיפתא. פירוש שליט".

^{יא} ככתוב (מ"א ד, ה): "על הַנְּצִיבִים", ותרגם יב"ע: "איסטרטיגין". ועוד כתוב (אסתר ו, ט): "הַפְּרָתְמִים", ות"י: "אסטרטיגין". והערוך (ערך 'אסטרטיג') פירש: "פירוש אבולי ואסטרטיגין – עשירים ושרים". ובכמה מקומות כתוב במשמעות ממונה על חיילים בצבא (אך אינו המומחה לתכנון מערך המלחמה), כמו הכתוב (במדבר לא, יד): "על פְּקוּדֵי הַזִּזִּיל", ות"י: "על אסטרטיגין". וכן כתוב (ש"א יג, כג): "וַיֵּצֵא מִצֵּב פְּלִשְׁתִּים

אֶפִּיּוֹר. בעברית המחודשת, ראש הכנסייה הקתולית* (היושב ברומא). אך במקורותינו - פירוש, שר בדרג של שלש דרגות לפני המלך (מתחת דוכס והגמון)^{יב}.

אֶפְסֶנְאִי. ראה מש"כ לקמן בפרק שמיני, 'שמות מעשים', ערך 'אפסנאות'.
אֶצִּיל. בעברית המחודשת, נקרא כך - רק בעל יחוס אבות לשרים ועשירים [אריסטוקרט' בלע"ז]. אך במקורותינו, נקרא - כך גם אדם גדול במעשיו ובידיעותיו (אף אם אבותיו פשוטים הם)^{יג}.

א
אֶל־מַעֲבָר מִכְּמִישׁ, וְתֹרֵגַם יב"ע: "וַיִּפְּקֵם אֶסְטֵרְטִיג פִּלְשֶׁתָּאִי". וע"ע ב"ב קמג ע"א. ושערי בנימין (ענין 'אדון') כתב: "אסטרטיג בריש פרק מי שמת הוא דמי כלילא אבולי ואסטרטיג, פי' שרים".
יב כמו שאמרו (ע"ז יא ע"א): "ניפיורא נקט נורא קמי פיפיורא, פיפיורא - לדוכסא וכו'", ופירש"י: "ניפיורא... לאפיפיורא. נוטל ומוליך האבוקה לפני אפיפיור, כולן מיני שררה הן - זה למעלה מזה".
יג ככתוב (שמות כד, יא): "וְאֶל־אֶצִּילִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלוּ יָדוֹ", ותרגם אונקלוס: "וְלִרְבִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הָיוּ נִקְּאִי". ות"י: "ולות נדב ואביהוא עולמא שפירא לא שדר מיתה פההוא שעתא". ופירש"י: "ואל אצילי. הם נדב ואביהוא והזקנים: אצילי. לשון גדולים, כמו 'ומאציליה קראתי' (ישעיה מא, ט), 'ואצל מן הרוז' (במדבר יא, כה), 'שיש אמות אצילה' (יחזקאל מא, ח)". וראב"ע פירש: "ואל אצילי. כמו 'ומאציליה', ולא הזכיר זקנים - להכניס עמהם נדב ואביהוא". והרמב"ן פירש: "ואל אצילי. הם נדב ואביהוא והזקנים הנזכרים, וקראם כן - כי נאצל עליהם רוח אלקים, וכן 'ומאציליה קראתי' - הנאצלים שנאצל עליהם מרוחו, או הגדולים שנאצל עליהם כבוד מן המלכות". וכן כתוב (ישעיה מא, ט): "אֲשֶׁר הַזֹּזֻקְתִּיךְ מִקְצוֹת הָאָרֶץ, וּמֵאֲצִילִיהָ קָרָאתִיךָ", ותרגם יב"ע: "וממלכותא בְּתִרְתִּיךְ". ופירש"י: "ומאציליה. מן הגדולים שבהן". ומהר"י קרא פירש: "ממה שאני קורא לשני אצילי הארץ, הם כורש ודריוש". וראב"ע פירש: "ומאציליה. ומגדוליה, הם נאצלים מהכל, כמו 'ואצילי מן הרוז'..." והרד"ק פירש: "מגדולי הארץ וממלכיה". ומצ"ע פירש: "ומאציליה. כן יקראו הגדולים". וכתב במחמ"נ (שרש 'אצל ב'): "ואל אצילי בני ישראל... 'ומאציליה קראתי'... ענין נשיאות המה". ומחה"ע (שרש 'אצל') כתב: "'אצילי בני ישראל', פירוש הנבדל מכל העם משום כבודם". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'אצל') כתב: "'אצילי בני ישראל', והם הפרושים מהם והנכבדים שבהם. 'ומאציליה קראתי' - מקצותיה ומרחקיה". והרד"ק כתב בסה"ש: "'הלא אצילי לי ברכה', כלומר הלא הנחת אצלך לי ברכה. 'לא אצילי מזה' (קהלת ב, י) - לא הנחתי הדבר אצל מי שראו אותו, כלומר לא מנעתי מהם... 'ואל אצילי בני ישראל'... ענינו - גדולי ישראל, מגדוליה ומנכבדיה... ויש מי שפירש, 'לא אצילי' - לא פרשתי מהם, ומענינו - 'ואל אצילי בני ישראל', הפרושים שבישראל והנכבדים". וכתב בערה"כ (עקד 'אצל'): "'אצילים' - גדולים. 'ואל אצילי בני ישראל' - פירוש גדולי ישראל". ורדפי מיא (שרש 'ספסר', כ) כתב: "אציל. ענין התגדלות ונכבדות. והנה לשמת המפרשים 'לא אצילי מזה' (קהלת ב, י) - 'לא הפרשתי', יהיה פירוש 'ואל אצילי בני ישראל' (שמות כד, יא), 'ומאציליה קראתי' (ישעיה מא, ט) - הפרושים שבאומה. אולם לשמת המפרשים 'לא אצילי' - מענין 'אצל המזבח' (ויקרא א, טו), ופירושו - לא הנחתי אצלך, יהיה פירוש 'אצילי בני ישראל' - שכל ישראל הם סמוכים אצלם ונשענים עליהם... ויותר נראה לי, כי [והאלוף] היא נוספת, ועקר המלה - 'צל', על דרך 'סר צלם מעליהם' (במדבר יד, ט), כי המגין בכחו - הוא מצל". וכתב הרכ"ב (בראשית כז, לו): "נקרא כל דבר מובדל מהכלל, בין במקום ובין במעשה - 'אציל', כמו 'אשר הזזוקתיך מקצות הארץ ומאציליה קראתי' - ממקומות הרחוקים ומופלגים הרבה, כאלו הם מובדלים מכל הארץ. וכן 'ואל אצילי בני ישראל' - המובדלים לעצמם במעלה מן הכלל".

אַרְכִיטֶקְט. בעברית המחודשת, אדריכל (מהנדס המתכנן את תכנית הבניין). אך במקורותינו - פירוש, ראש הבנאים (בוני הבניין) יד.

אַשֶּׁף. בעברית המחודשת, מומחה מצטיין (אַשֶּׁף המטבח. 'אַשֶּׁף השחמט'). אך במקורותינו - פירוש, חוזר* בכוכבים או רופא.

בִּדְרָן. ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי, פְּעֻלֹת, ערך בִּדְרוֹ, לְבִדְרָ.

בּוֹגֵר, בּוֹגֶרֶת, בְּגֵרוֹת. בעברית המחודשת, מי שסיים תקופת לימודיו במקום לימודים (בוגר אוניברסיטה בן ארבעים. 'היא בוגרת גן-הילדות שלנו'. 'בגיל שלושים הוא עשה מבחן בגרות').

אבל במקורותינו, 'בוגר' - פירוש, הנמצא כעת במצב בגרות. וכן 'בוגרת', היא אשה שהיתה בת שנים עשרה שנה ואח"כ עברו עליה ששה חדשים מאז שהביאה סימני בגרות. ו'בגרות' היא ההגעה לגיל* הבגרות (שלוש עשרה לבן, ושנים עשרה לבת), או הבאת סימני הבגרות בגוף.

יד כמו שאמרו במדרש (תנחומא נשא, ה): "משל לארכיטקטון, שהיה קאטריקוס על מדינה, התחילו בני המדינה מטמינים כספם וזהבם - לתוך אותם המטמונים שהיו בה. אמר להם הארכיטקטון; אני בנית המדינה, ואני עשיתי את המטמונים, שמא ממני אתם מטמינים?", ופירש בעץ יוסף: "לארכיטקטון. פירש הערוך; אומן בונה חדרים שונים: קאטריקוס. פירש הערוך; ממונה לענוש ולקנוס בני המדינה, ולגבות מס המלך". ומוח"ע (עוד קטן ו) פירש: "טקטון" בלשון יוני - הָרֵשׁ עֵצִים ואבנים, וארכיטקטון - ראש האומנים וְהַתְּרָשִׁים. והמערך (עוד ארכיטקטון) פירש: "ראש הבנאים". וכן איתא בילקוט שמעוני (ישעיה, תלו): "א"ר לוי; לארכיטקטוס שבנה את המדינה חדרים וביבים ומערות. לאחר ימים - נעשה גבאי טמיון, והיו בני המדינה - מטמינים עצמם מפניו, בתוך החדרים ובתוך המערות. אמר להם; שוטים שבעולם, מִפְּנֵי אתם מטמינים? והלא אני הוא שבנית המדינה, ואת החדרים ואת הביבים ואת המערות". ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (ברכות פ"ט ה"א): "המינין שאלו את רב שמלאי... מה ההן דכתיב (תהלים נ, א) - לְאֱלֹקִים ה' דִּבֶּר וַיִּקְרָא אֶרֶץ? אמר להן; וכו'... אמרו לו תלמידיו; רבי, לאלו דחית בקנה, ולנו מה אתה משיב? אמר להן; שלשתן - שם אחד, כאיניש דאמר; ואמנון, בנין, ארכיטקטון, ופירש פנ"מ: "דהאי קרא - בבריאה משתעי, ולפיכך אמר לתלמידיו; האומן, הבנאי, וארכין טיקטון - הממונה על הבונים, והכל - על האומן הגדול הוא". ובעל החדרים פירש: "הבקי לעשות בנין - נקרא 'בנאי', ונקרא 'אומן', ונקרא 'ארכיטקטון' - שמות מורים ידיעתו המלאכה, והכא מייירי במלאכת שמים וארץ, דכתיב דבר ויקרא ארץ וכו', נקט שמות המורים עליה". וכ"פ בשערי בנימין (ענין 'בונה'): "משל לארכיטקט שעשה מדינה". פירוש, גדול האומנים שעשה קיסנות וחדרים ובנין הבתים".

טו ככתוב (דניאל א, כ): "על כל-הזרעונים האשפים", ושם (ב, א): "לקרא לזורטבים ולאשפים ולמכשפים", ופירש"י: "האשפים. אלו שדוחקים במזל, כך מפורש בתנחומא". וראב"ע פירש: "ואשפים. הם הרופאים... גם קרא לאשפים שהם יודעים בדפך הזרוע או במי השתן - השתנות מהגוף". וריב"ג ורד"ק פירשו בסה"ש (שרש אשף): "הם החווים בכוכבים". ומצ"צ פירש: "האשפים. הם חכמי הרפואה". והמלב"ם פירש: "ולאשפים. שהם האיצימגנינים חווי בכוכבים". ומח"ע (שרש אשף) פירש: "האשפים... פירוש, חכמי גוים".

טז סימני בוגרת: נדה מז ע"א. רמב"ם אישות פ"ב ה"ז. הערוך (עוד בגר'): "לא בזמן - תליא מילתא, אלא בהבאת שתי שערות - מאחר ביאת שנת שנים עשרה. ולא מקריא 'נערה' - עד שתביא שתי שערות, וקמי הכין - קטנה היא, ומן תחלת דצמחן שתי שערות בשיעור שאמרו - אתחלא לה נערות... ובתר דמתחלא נערות בששה חדשים - היא 'בוגרת', דמתיא סימני בגרות. לפיכך, אי בכלל שנת שנים עשרה מרישא ועד סופא אתיא שתי שערות, מן ההוא עידנא דהביאה - מחשבין ששה חדשים, ואי לא אתיא שתי שערות אלא בתחילת שלש עשרה - מן ההוא עידנא, מחשבין ששה חדשים, ובתריהון -

בּוֹלֶשֶׁת, בּוֹלֶשׁ. בעברית המחדשת, 'בולשת' היא משטרה חשאית (שכל פעילותה היא בסתר, לתפוש מי שעובר על דיני המדינה), ו'בלש' הוא שְׁלִיחָה - הבא מחופש בסתר למצוא סודות (וכל יחודו הוא כשהוא נסתר, אבל אם יתגלה - נכשל בתפקידו [והוא שם מיוחד דוקא כשפועל במדינתו שלו, אבל הבא ממדינה אחרת - נקרא 'מרגל']). אבל במקורותינו, 'בולשת' - היא חֵיל בּוּז, שנכנס לעיר בריש גלי, ומחפש וחוטף מרכוש אנשיה. או הוא מוכס העומד בשער הדרך וגובה מכס מהעוברים. ו'בלש' הוא אחד מאותם חיילים העומד ועוצר אנשים ומחפש בכליהם אחר שלליהם.

בּוֹקֵר. בעברית המחדשת, שומר הבקר. אך במקורותינו - פירושו, משכים בבוקר [מבקר בפירושו הנכון]. "כבארת באהבה לבוקר" (סליחת 'אקשטה כסל').

א

הויא בונרת". ומוה"ע פירש: "פירוש בלשון רומי, ימי בחרות אשר בהם האדם בכחו ובצביונו". המפרש בשו"ע (י"ד רלד, א): "כשהאשה עברה שתי עשרה שנה ויום אחד, אז אם הביאה שתי שערות - נקראת 'נערה', עד ששה חדשים אח"כ - שאז נקראת 'בונרת', כלומר - מלאה שער, כי תרגום ירושלמי של 'אישי יעיר' (בראשית כז, יא) - 'גבר בגר'". (והעיר הפש"ב, שלא מצא לשון זו באף תרגום [ובמשניות ד"ו נכתב בצידו שמצאו של"כ החזקוני בשם ת"י]. והתוי"ט [כתובות פ"ג מ"ח] העיר, שדברי המפרש הם שלא בדקדוק, דהא מהביאה שתי שערות - סגי, וישיב שכוונתו לומר, משהתחילה להתמלא בשער. והפש"ב יישב, שכוונתו לומר 'מלאה' - לעומת מה שהיתה ששה חדשים לפני כן). וכתב הראל"צ עהמ"ש (כתובות פ"ג מ"ח): "ודע, דהסכמת כל הפוסקים, וביתר באור בפירוש הרמב"ם במשנה דהכא, ובחיבורו פ"ב מהלכות אשות, דהבת שתיים עשרה שנה ויום אחד, וגם הביאה שתי שערות - היא נקראת 'קטנה' אף כשהיא בת עשרים, ומאותו הזמן שהביאה שתי שערות דוקא - חשבינן אח"כ ששה חדשים, שתהיה נקראת 'בונרת'". לחפש 777 'מבוגר'.

" ככתוב (במדבר לא, כז): "תפשיי הבכוזזמה", ות"י: "גוֹבְרִיא בְּלוֹשָׁיא", וכתב בפ"י: "אנשי מלחמה נקראו 'בלשא', שפירושו 'חיפוש', ע"ש שמחפשים את העיר הלוחמת בהם". וכן שנו במשנה (ע"ז פ"ה מ"ו): "בולשת שנכנסה לעיר בשעת שלום, חביות פתוחות - אסורות, סתומות - מותרות, בשעת מלחמה - אלו ואלו מותרות, לפי שאין פנאי לנסך", ופירש"י (דף ע"ב): "בולשת. חֵיל, ע"ש שמחפשים והותרין - קרי להו 'בולשת', כדמתרגמינן 'יוזפש' (בראשית לא, לה) - 'ובלש'. וכן פירש"י (שבת מא ע"א): "בולשת. חֵילול גייס" הבא לעיר, ע"ש שמחפשים ובולשים את העיר - קרי לה 'בולשת': בשעת שלום. כגון שהוא של אותה מלכות". ומע"ז אמרו בגמ' (ביצה כא ע"א): "מעשה בשמעון התימני, שלא בא לביהמ"ד בשחרית, קָצָאוּ [רבין] יהודה בן בבא, א"ל, מפני מה לא באת אמש לביהמ"ד? א"ל: בלשת (גירסת הר"ח: 'בולשת') באה לעירנו, ובקשה לחטוף את כל העיר, ושחטנו להם עגל והאכלנום, ופטרנום לשלום", ופירש"י: "בלשת. חיל גדול של גדודי נכרים, שמחפשים ובולשים לשלול שלל". ועוד שנו במשנה (כלים פ"ד מ"ד): "כל התלויות... וחכמים אומרים טהורין, חוץ... ותלוי מקל הבלשין מפני שהן מסייעין בשעת המלכא", ופירש רב האי גאון: "בלשיים... אלו שמחפשים ומפשפשים במקל, בין של בין של מתכת, לראות ולידע מה בתוך כלי אחר - שמו 'בלישא', כדכתיב (בראשית לא, לה) 'יוזפש' - ומתרגמינן 'ובלש', ושנינו (מדות פ"א מ"ז): 'שפשו קמן היה לו, שבו נכנסין לבלוש את העזרה'. ופיהמ"ש להרמב"ם פירש: "מקל המחפשים, תרגום 'יוזפש' - 'ובלש', יחפשו בזה המקל בתבן, אם יסתירו בזה התבן - החטה מפני עשור מחמלך" (וכ"פ הרא"ש). וכתב הערוך (ערך 'בלשת'): "'שדר בלוש', ומייתנין ליה..." (ברכות מד ע"א), ענין חפוש הגדוד - שמחפשים את העיר. 'מקל הבלשין'... פירוש, בעלי המכס יש להם] שְׁמָשִׁים שעומדין לעיין הנכנסין והבאין - ובידן מקל, והוא כעין שפוד". ובשערי בנימין (ענין 'מכס', שער 'בלש') כתב: "פירוש, ענין חפוש שמחפשים הגדוד את העיר. וכן בפ' כל כלי עץ, 'מקל הבלשין', פירוש בעלי המכס יש להם שמשים ויש בידם כידון או מקל עץ או של מתכת לראות ולחפש מה בתוך השקים והוא כענין שפוד".

בוֹרְגָנִי. בעברית המחודשת, אדם ממעמד בעלי הרכוש [מצרפתית] (העשיר הבורגני דוחק את רגלי הפועל). אך במקורותינו - פירוש, אדם שפל* המתגורר בצריפים* (בורגנים) יח.

בְּטָלָן. 999 בעברית המדוברת, כינוי גנאי לאדם שביכולתו לעבוד או לעשות דבר - ואינו עושהו מחמת עצלות, ובלשון המשכילים* הוא שם גנאי ללומד תורה מיושן. אך במקורותינו - פירוש, אדם שאין לו מלאכה לעסוק בה (מוכסל), אך אינו עצלן (כי אם ימצא מלאכה - יעסוק בה בחפץ לב. או שאינו עוסק במלאכה מחמת שייחודו לעמוד הכן לצרכים מיוחדים) ט.

בֶּן בְּרִית. בעברית המחודשת, בעל ברית, שכרת ברית שלום עם אדם אחר (הבריטים הם בני ברית שלנו). אך במקורותינו - הוא שם ליהודי בלבד (ששייך בברית המילה התורה והמצוות) כ.

יח כמו שאמרו בגמ' ירושלמי (מגילה פ"א ה"ט): "בורגני אחד, בִּידָא להם ארמית מתוך יונית", ופירש קר"ע: "בורגני. איש אחד שפל* אנשים, שהיה דר בבורגני, והוא בית קמץ עשוי לשומרי העיר. אי נמי, עשוי כמין שובכין לאצור בו פירות (כ"פ הערוך בפירוש א'). ופירש הערוך (ערך 'בדק ב' ו'בגון'): "פירש 'בורגני', כמו שובכין עשויין לשדות - לאצור בהן תבואה. פירוש אחר, בתים שעושין מחוץ לעיר בפחות פחות משבעים אמה ושירים, ושם מוכרים מזונות לעוברים ושבים, ובלע"ז בורגנו... 'והבורגני' (עירובין עג ע"א. סוכה ח ע"ב)... פירוש בני אדם הדרים בבורגני". וכן איתא במדרש (תהלים שו"ט ט): "א"ר חנינא, משל לְשִׁיר (פירש מהר"י ל"ץ: "שִׁיר שִׁירָא") שהיה מהלך בדרך, כיון שההשיך - בא לו הבורגן, א"ל; הכנס עצמך לבורגן, מפני חיה רעה ומפני הליסטיין. א"ל; אין דרכו של שיר - להכנס לבורגן. כיון שהלך, בא עליו אישון לילה ואפילה, חזר ובא לו אצל הבורגני, והיה מבקש ממנו שיפתח לו. אמר הבורגני; אין דרכו של בורגן - להפתח בלילה, ואין דרכו - לקבל אדם בלילה" (פירש מהר"י ל"ץ: "בורגן. כמין שובכין שבשדות, עשויין מגדלין קטנים - לאצור בהם אוצרות תבואה. ובורגני - הוא הממונה עליהם).

יח כמו ששנו במשנה (מגילה פ"א מ"ג): "איזו היא עיר גדולה? כל שיש בה עשרה בטלנין, והתבאר בגמ' (דף ה ע"א): "תנא, עשרה בטלנין שבבית הכנסת", ופירש"י: "שהן בטלנין ממלאכתן, וניזונים משל צבור, כדי להיות מצויין בתפלה בביהכ"ג, דאמר מר במסכת ברכות (דף ו ע"ב); 'כיון שבא הקב"ה בביהכ"ג, ואינו מוצא שם עשרה וכו'". וכן התבאר בתלמוד ירושלמי (שם ה"ד): "תני; עשרה בטלנים ממלאכתן לבית הכנסת. רבי יהודה אמר; כגון אנו שאין אנו צריכין לתלמודינו". (ואמנם בפיהמ"ש להרמב"ם כתב: "שאין להם [שום] מלאכה, אלא צרכי הצבור ותלמוד תורה" [וכ"מ מדבריו בהלכות מגילה פ"א ח"ח]. אך הר"ן כתב: "ורש"י ז"ל כתב, דבטלנין ממלאכתן וניזונין משל צבור. ואין צורך, אלא כל שמשכימין ומעריבין להיות מצויין בשעת תפלה לביהכ"ג - די בכך. וכ"כ הרשב"א: "אנשים בטלנים ממלאכת השוק, מכינים עצמם לתפלה בביהכ"ג, ואע"פ שאינם ממונין לכך, משמע שיש להם מלאכה משלהם, אלא שבשעת התפלה לבדה - מתבטלים 'ממלאכת השוק' [ולא 'ממלאכתן' כדפירש"י], כלומר מהקניות וחפצי העולם שעושים בני אדם אחרים בשעה זו). ועוד איתא בגמ' (ברכות יז ע"ב, ומע"ז פסחים נא ע"ב): "הרואה - אומר; מלאכה - הוא דאין לו. פוק חזי כמה בטלני איכא בשוקא", ופירש"י (בברכות): "אמרי אינשי, עבדתא הוא דלית ליה. הרואה אותו - שאינו עושה מלאכה, אינו מבין שמחמת תשעה באב הוא בטל, אלא אין לו מלאכה לעשות". וכן פירש"י בפסחים: "הרואה אותו בטל, אומר... מלאכה - אין לו, שהרי כמה בטלנין יש בשוק כל ימות השנה". אך צ"ע מאד"נ כט, ב.

כ כמו שאמרו בגמ' (ברכות טז ע"ב): "רבי, בתר צלותיה, אמר הכי; יהי רצון מלפניך וכו', ומבעל דין קשה, בין שהוא בן ברית, ובין שאינו בן ברית", ופירש"י: "שאינו בן ברית. שאינו מהול". וכן אמרו בגמ' (סנהדרין עב ע"ב): "רודף, שהיה רודף אחר חבירו - להורגו, אומר לו; רָאָה שישאל הוא, ובן ברית הוא, והתורה אמרה 'שופך דם האדם באדם - דמו ישפך', אמרה תורה; הַצַּל דְּמוֹ שֶׁל זֶה - בדמו של זה", ופירשו התוספות (ד"ה 'ישאל הוא בן ברית הוא' [לפי דפ"נ]): "ישאל - ולא גוי, בן ברית - ולא משומד, שמשומדין - מורדין ולא מעלין".

בן גילו. ראה לקמן בפרק זה, ערך 'גיל'.

בן דוד, בת דודה. ראה לקמן בפרק זה, ערך 'דוד, דודה, בן דוד, בת דודה'.
בן שנה, בן שנתו. בעברית המחדשת, שכבר השלים שנה. אבל במקורותינו - פירושו, בשנה הראשונה לחייו.

בן תערוכות. בעברית המחדשת, ילד הנולד להורים מעמים שונים (הוא בן תערובות, אביו אנגלי ואמו כושית), ומחלקים בין 'בן תערובות' - לבין 'בן ערובה', שהוא שבוי המחוזק ביד שוביו - למטרת מיקוח (המחבלים תפסו אותו כבן ערובה). אך במקורותינו, 'בן תערובות', אף הוא אדם המוחזק כערבון (גם מתוך הסכמת שני הצדדים), ו'ערובה' - היא [חפץ] 'עירבון'.

בני ביתו. בעברית המדוברת, משפחתו (וב"ב). אך במקורותינו - פירושו, כל הסמוכים על שולחנו.

בעל מלאכה. בעברית המחדשת, אדם המתקן או מתקין כלים או ציוד (בעיקר בבית הלקוח). אך במקורותינו - פירושו, כל אדם שיש לו מלאכת אומנות מסוימת, בניגוד לאדם בטלח, או בניגוד לסוחריו. או בניגוד לת"ח.

^{כא} (רש"י וראב"ע שמות יב, ה [ע"פ מכילתא]. ראב"ע ויקרא יב, ו. רש"י סוטה מו ע"א ד"ה 'עגלה'). כדכתב ראב"ע (ויקרא כג, יא): "והמכחישים אמרו, כי 'בן שנה' איננו כ'בן שנתו', כי 'בן שנתו' עוד אין לו שנה, ו'בן שנה' - שיש לו שנה תמימה. והנה, לא קראו בחנוכה המזבח (במדבר ז, כא) 'כבש אזור בן שנתו לעולה', ובפרשה אחרונה (שם, פז) 'כבשים בני שנה שנים עשר'. וכל"פ הרלב"ג: "הכוונה במה שאמרה התורה 'בן שנה' - להוציא השה שהוא יותר מבן שנה לבד. וזה, כי 'בן' - הוא השה שהוא פחות מבן שנה, וזה כי 'בן שנה' יאמר על שני ענינים, אם כאשר הוא בן שנה לא פחות ולא יותר, אם כאשר אין לו יותר משנה אחת, אבל הוא בשנתו הראשונה. ואי אפשר שתהיה הכוונה בזה שיהיה בן שנה בדקדוק, כי לא יתכן שימצא בזה הרבוי שהיה צריך להם, ולזה תהיה הכוונה בו שיהיה בשנתו הראשונה".

^{כב} (כתוב (מ"ב יד, יג-יד): "ואת אמציהו מלך יהודה וגו' תפסו יהואש מלך ישראל בבית-שמש, ויבא ירושלים וגו'; ולקחו את-כל-הזהב והכסף וגו', ואת בני התערבות, וישב שימרונה", ותרגם יב"ע: "וית בני רב-רבא". ופירש"י: "בני התערבות. בני השרים שהיו נתונים בבית המלך לערבון שלא ימרדו אבותם - בו, וכן ת"י וכו'". ופירש הרד"ק: "בני השרים שמשמין ערבים למלך - שלא ימרדו בו". וכל"פ מצ"צ: "התערבות. מלשון ערבון ומשכון". וכן כתוב (דה"ב כה, כד): "ואת בני התערבות", ופירש"י: "שלא הניחו ישראל את אמציהו להיות עוד מלך בירושלים - עד שנתן בני השרים, ערבון - שלא ימרדו עוד בו". ופירש הרד"ק: "בני התערבות. בני השרים שנותנים המלכים - זה ביד זה, להקים חברית והשלום ביניהם, אישתי"ש בלע"ז". ורס"ג פירש (ביאור שבעים [תשעים] מלות בודדות [גנזי ירושלים, הרש"א ורטהימר]): "ובני התערבות. שנתערבו בניו" (וביאר הרב המהדיר: "ואין מבואר דעת רס"ג בזה, אם מפרשו מלשון 'תערבות' - שנתערבו הבנים [בין העמים]... או ר"ל מלשון ערבון... שלא ימרדו בו אביהם"). (וע"ע בישמח חיים מערכת ב, מז).

^{כג} אבות: "יהיו עניים בני ביתך". אבדר"נ נוסחא ב פ"ד. נוסחא א פ"ז. מדרש תנאים דברים טז, יא. רש"י בראשית מה, ב. ראב"ע לאהרן ולבניו. ב"ר מה, ז. שמ"ר א, כג. אגדת בראשית יט, א. רש"י ותוס' ברכות כד ע"א. רש"י שבת קמט ע"ב. בכורות לה ע"ב. ראב"ה שבת קצט. משב"ר תקמג סק"ה. שו"ת הרשב"א ח"ה רכז.

^{כד} שו"ת תשב"ץ ח"א קמז: "גדולי התנאים היו בעלי מלאכה", ומביא שם: ר"מ לבלר, ר"י סבל חביות, רב אחא רועה בהמות ועוד. וכתב מחה"ע (שרש 'אמן'): "מעשה ידי אמן, פירוש בעל מלאכה". וכן נקרא כן בעה"ב עצמו 'נאמן הוא בעל מלאכתך'.

פִּרְנָשׁ. בעברית המדוברת, כינוי לאדם שלילי לא מוכר ('הברנש הזה חשוד בעיני'). אבל במקורותינו - פירושו (בארמית), 'בן אדם', בר-נש - בן-אנושכּ.

גִּאּוֹן. ראה לקמן פרק ששה-עשר, יְדַעַת מְזֻמּוֹת, ערך 'גִּאּוֹן'.

גִּזְרִים. בעברית המחדשת, שם לאדם או גוף העומד לעצמו ('שום גורם זר לא ישמע על כך'). 'אל תמסור מידע לגורמים עוינים'. ('פירוק לגורמים'). אך במקורותינו, דוקא אם הוא גורם ומשתתף ביצירה משותפת עם הגורמים האחריםכּ.

גִּזְבָּר. בעברית המחדשת, מחשב חשבונות של גוף ציבורי. אך במקורותינו - פירושו, ממונה ושומר על האוצרותל.

גִּחְמָן. בעברית המחדשת, בעל גחמות, התקפות עקשנות לא (גם גִּמְחוּן). אך במקורותינו - פירושו, נגחן (1000)א מבעיר שרפותל.

גִּיל. בעברית המחדשת, מספר שנות חיי האדם [או הדבר] ('פלוני נפטר בגיל תשעים', 'מהו גיל העולם?'). ולפי זה חושבים לפרש המושג 'בן גילו' - מי שהוא בן אותו מספר שנים כמוהו ('ראובן הוא בן גילי, כי נולדתי בתשרי תשכ"ג, והוא נולד בניסן של השנה ההיא. אך שמעון אינו בן גילי, כי הוא נולד במרחשון תשכ"ד'). אך במקורותינו - פירושו, כדמותו וכגורלול.

א

כה (ראה רא"ש כתובות פ"א סי' י)

כז (ראה ילק"ש תהלים תש"ב)

כח (ראה זוה"ק ויקרא כט ע"ב)

כח כגון בת"י שמות טז, כב, "שני העֶמֶר לאֶזֶד" - "תריין עומריין לבר נש חד", ובויקרא ב, א: "ונפש כי תקריב" - "ובר נש". שטמ"ק ב"ק סב ע"א. ריטב"א ב"מ מז ע"ב. ב"ר י. הקדמת זוה"ק א ע"ב.

כט "זה וזה גורם".

ל ככתוב (עזרא א, ח): "000", ופירש ראב"ע: "000", והרלב"ג פירש: "000", ומצ"צ פירש: "000". ושנו במשנה (פאה פ"א מ"ו): "000", ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "000". וכן אמרו בגמ' (הוריות יג ע"א): "000", ופירש"י: "000". משנה שקלים פ"ה מ"ב. פיהמ"ש להרמב"ם. מהר"י בן מ"צ פאה פ"ב מ"ח. מחה"ע (מחה"ע סוף ערך ג, מלת רביעית, שרש גזבר): "גזבר, הסוכן הממון"נה". רש"י שבת סב ע"א.

לא חידש נב"ח.

לב כדאיתא במדרש (ב"ר סוף וירא, לפי גירסת הילק"ש): "כולו לשון מרדות הן; 'טבוב' - טבחון, 'גוזם' - גחמון, ופירושו שם (ממ"ק על הילק"ש): "גחמון. לשון נניחה". ובב"ר הגירסא 'גמחון', ופירש המת"כ ויפ"ת: מלשון גומם - כורת, או מלשון נימוח.

לג ככתוב (דניאל א, י): "לְמָה יֵרָאֶה אֶת־פְּנֵיכֶם וְעַפִּים מִן־הַיָּלָדִים אֲשֶׁר כְּגִילְכֶם". פירש רש"י: "כגילכם. דוגמתכם, ולשון משנה 'הוא בן גילו'. ורס"ג פירש: "כיוצא בכם בקומתכם, כמו 'בן גילו של ראש'. וְהַפֶּשֶׁר - כבניין גִּלָּה שלכם, כלומר כְּגִילְתְּכֶם, כמו 'גִּלָּה על ראשה' (וכ"פ רס"ג בביאור תשעים [שבועים] מלות בודדות, גזי ירושלים לרש"א ורטהימר)). וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש גיל): "'אשר כגילכם' - אשר כמותכם, כי הדומה לאדם - נקרא במשנה 'בן גילו', אמרו (ישמר מצוה בבן גילו) [שומא מצויה בבן גילו] ('ב"מ כז ע"ב), ובתלמוד (מגילה יא ע"א) 'בן גילו של ראש', ועוד 'הני מילי בבן גילו' (נדרים לט ע"ב). ובסה"ש לרד"ק כתב: "כגילכם" - כדמותכם, וכן אמרו רז"ל (מגילה יא ע"א); 'בן גילו של ראש', כלומר דומה לו". ומחה"ע (שרש גיל) פירש: "'אשר כגילכם', פירוש דוד שלו ודומה לו בכל ענין. ורבותינו אמרו 'בבן גילו', כלומר בן דוד" (והעיר המהדיר [כוכב טוב]: "איננו 'דודו' ממש, אלא 'ידידו'). ועל הגמרות - פירש רש"י: "בן גילו. בן מזלו" (מגילה שם). "בבן גילו. הנולד בשעתו, שנוולדו במזל אחד" (ב"מ שם). בפירוש רש"י על נדרים כתוב: "בבן גילו. בחור כמותו, או זָקֵן זָקֵן", כלומר 'הדומה לו בדמותו

גְּלוּפִין (גילופין). ראה מש"כ לקמן פרק ששי, 'אָבִירִים וּמַחְלוֹת בְּגוּף', ערך. **גָּמִישׁ**. בעברית המחודשת, רך ונוטה להשתנות בקלות ['אלסטי' בלעז]. אך במקורותינו - פירוש, מתכופף^{לד}.

גַּס [ריוח], **גָּסוּת** [ריוח]. בעברית המחודשת, אדם גס, או גס רוח, הוא אדם מגושם חסר רגש*, המתנהג בחוסר עדינות ואדיבות* עם הבריות, מנבל פיו ועושה מעשי נבלה. אך במקורותינו, 'גסות' או 'גסות הרוח' - פירושן 'גאווה', ו'גס רוח' - פירושו 'גאותן'^{לה}.

דוּבֵר. בעברית המחודשת, אדם הממונה לייצג גוף ציבורי בפני הציבור, ולהסביר ולהצדיק את פעולות הגוף (*דובר העיריה*). אך במקורותינו - פירוש, מדבר עם אדם אחר^{לו}.

דוּד, דוּדָה, בֶּן דוּד, בֵּת דוּדָה. בעברית המחודשת, קוראים בשם 'דוד' - גם לאחי האם, או לבעל אחות האב, או לבעל אחות האב (ולבניהם קוראים: לזכר - 'בן דוד', ולנקבה - 'בת דודה'). וכן קוראים 'דודה' - גם לאחות האם, או לאשת אחי האם. אך במקורותינו, נקרא בשם 'דוד' - אך ורק אחי האב, ו'דודה' - רק אחות האב, או אשת אחי האב^{לי}.

א

וצורתו. רש"י מנחות ע"א: "רבי יאשיה דדריה. שהיה בדורו ובן גילו". כלומר בדורו ואיתו בבית מדרשו. שמחות פ"ג ה"ז: "רשב"א אומר; מבן שלשים ועד בן ארבעים, אם יש לו בנים, או לרוב בני גילו בנים - יוצא כאב (פי'), או שיש בנים לרוב האנשים הדומים לו בגורלם ובמצבם [ודוק שלא אמר 'לרוב בני הגיל ההוא', פי' מבן שלשים ועד בן ארבעים, אלא 'בני גילו' כמוהו ממם], עושים לו הלוייה ומספד כמו לאב לבנים [אב"ד]], ואם לאו - יוצא כאח (פי' עושים לו הלוייה כמנהג המיוחד לאח, כלומר גדול שאין לו בנים [נחלת יעקב]). מבן ארבעים ועד בן חמישים, אם יש לו בני בנים, או לרוב בני גילו בני בנים (פי' לרוב האנשים בגורלו ובמצבו יש נכדים [אב"ד]) - יוצא כאב, ואם לא - יוצא כאח". וכ"מ בדברי הרא"ש סנהדרין פ"ו ס' ב. יבמות כ"ע"א. ב"מ ל"ב. רש"י זבחים קטז ע"ב. רש"י כריתות כח ע"א. ר"ן נדרים לט ע"ב. מדרש תהילים שו"ט א: "כל בני גילו היו מולידין בני חמישים שנה, בני שבעים ושמונים, והוא בן חמש מאות שנה", כלומר 'כל בני דור'. מחזור ויטרי תכד: "ואחריהם ר"ע ור"ש כאחת, בימי רשב"ג, אבל היו גדולים ממנו לימים רבי יהודה ורבי יוסי בני גילו". תקל"ז תקונא שתין ותשע דף ק ע"א. ראב"ה תתקכ"ד והא דגרסינן, בן גילו - תרי יוסף בן שמעון. השגות הרמב"ן שורש א ד"ה והתשובה הרביעית. שו"ת רא"ם לח ד"ה העמוד הד: שו"ת דברי ריבות רעב ד"ה לזה אני. שו"ת חת"ס ח"ג אה"ע א, סא ד"ה אלא דיש.

^{לד} יומא סז.

^{לה} קידושין מט ע"א. רש"י במדבר כב, יג. הערוך ערך 'גס הרוח' ומוה"ע ערך 'גס'.

^{לי} בראשית טז, יג. במדבר לב, כז. ישעיהו לג, טו. זכריה א, ט. בנ"ש שפ"ב.

^{לז} ככתוב (ויקרא כ, כ): "וְאִישׁ אֲשֶׁר יִשְׁכַּב אֶת־דֹּדָתוֹ, עֲרֹת דָּוִד גִּלְיָה, וְתָא וְתָי: "וְנִכְבַּר הָיָה וְיִשְׁכַּב יָת אִמָּת אַח אָבוֹהִי, עֲרִית אַח אָבוֹהִי גִלְיָה". ופירש ראב"ע: "דֹּדָתוֹ. היא אשת דוד". ועוד כתוב (ויקרא כה, מט): "אִדְּדֹדוֹ אוֹ בֶן־דֹּדוֹ יִגְאָלֶנּוּ, וְתָא וְתָי: "אוֹ אַח אָבוֹהִי אוֹ בֶר אַח אָבוֹהִי יִפְרָקֶנָּה". וכתב מחה"ע (שרש 'דוד'): "פירוש, אחי האב". וכ"כ הרד"ק בסה"ש (שרש 'דוד'): "דֹּדִי נִשְׁאָל" (ש"א י, יד) - אחי אביו. לְבִנֵי דִדְיָן (במדבר לו, יא) - אחי אביהן. דִּדְיָן הָיָה (ויקרא יח, יד) - אשת אחי אביו, ועוד כתב (שרש 'סרף'): "וְנִשְׁאָל דֹּדוֹ וּמִסְרָפָה (עמוס ו, י) - הוא אחי אמו. כי 'דוד' - הוא אחי אביו, ו'מסרפה' - אחי אמו". (שם בויקרא יח, יב-יד) אמר תחילה: "עֲרֹת אָזוּת־אָבִיךָ לֹא תִגְלֶה, שְׂאֵר אָבִיךָ הָיָה: עֲרֹת אָזוּת־אִמְךָ לֹא תִגְלֶה, כִּי־שְׂאֵר אִמְךָ הָיָה, ואח"כ אמר: "עֲרֹת אָזוּת־אָבִיךָ לֹא תִגְלֶה, אֶל־אִשְׁתּוֹ לֹא תִקְרָב דִּדְיָן הָיָה". לאחות האב ולאחות האם - קורא 'שאר בשר', ואח"כ רק לאשת אחי האב - קורא 'דודתך'. ועוד כתוב (שמות ו, כ): "וְיִקְחוּ עִמָּרָם אֶת־יוֹכָבֵד דֹּדָתוֹ", ותרגם אונקלוס: "יִת יוֹכָבֵד אֶחָת אָבוֹהִי", ופירש"י: "דודתו. אחת אביוהי, בת לוי אחות קהת". וביאר

דודן. בן דוד. בנ"ש שפ"ב.

[ב]דוקא (בדיוקא), דְּיוֹקְנִי (דיוקני). בעברית המחדשת, 'בדווקא' - פעולה הנעשית נגד הנדרש או להכעיס ('הוא בדווקא מגיע תמיד מאוחר'), ו'דיוקני' - הוא אדם העושה מעשיו בכוונה להכעיס ולהרגיז. אך במקורותינו, 'בדווקא' - פירוש, בדיוק, רק הדבר הזה¹¹. ו'דיוקני' - פירוש, אדם דייקן המדקדק לקיים את כל הפרטים הנדרשים¹².

דָּיֵל (דייל). בעברית המחדשת, מטפל מהודר לנוסעים* במטוס, או מוֹכֵר המציע עסקים בסגנון מיופה ('דייל מכירות'). אך במקורותינו - פירוש, שֹׁמֵשׁ או ממונה על המכס¹³.

דָּם (דום). בעברית המחדשת, עמידה זקופה ('עמוד דום'). אך במקורותינו - פירוש, המתנה מלעשות מעשה או שתיקה מלדבר דיבורימא.

א

הרו"ה (הבה"מ): "בעבור שלא מצאנו בכל המקרא שיקרא בשם 'דוד' - כי אם אחי האב דוקא... לכן אשת אחי האב - נקראת 'דודה', דוגמת 'חותן' ו'חתנת' בצירוף אל החתן... וככה טעם 'דודתך היא' דכתיב גבי עריות... ולואת הוצרך לומר כי 'דודתו' האמור כאן - הוא מטעם אחר, ותרנומו 'אֶתְּ אֲבוֹהֵי' שרש ישע (שרש 'דוד'): 'דוד. מה שפי' אח האב או אח האם (צ"ע 999) או מה שפי' ידיד... הדוד הוא אחי האב, ולהיות אהבתו נפלאה לו ואין בטבע הפרד ממנו מקרוב הנפשות".

¹¹ כתב התשב"י (ערך 'דוקא'): "דוקא... משרש 'דוק', כאמרם 'דוקא' שהוא כך וכך". כתוב שם לראב"ד עירובין יא ע"א. חידושי הרשב"א נדרים כב ע"ב דה כך גירסת הספרים. המאירי עירובין כג ע"ב. הרא"ש שבועות פ"ו ד: ה"ק אין לך ביד. המאירי יומא נח ע"ב ד"ה ולענין. שו"ת הרשב"ש תנ"ג ד"ה כתבת זה. שו"ת הריב"ש תמז ד"ה האדון. ב"י אור"ח ב ד"ה וכשינעול מנעליו.

¹² כמו שאמרנו בגמ' (מנחות כט ע"ב): "הוינא להו לספרי דווקני", ופירש"י: "דווקני. שמדקדקים לעשות כתב מיושר". (ובהלכות קטנות להרא"ש גרס: "לספרי דיוקני", ובפסקי הר"ד גרס: "לספרי דיקני"). וכן אמרו (יבמות מג ע"א): "אלא משום דמסיימי בה דווקני - זו דברי ר"ש", ופירש הרשב"א (לגירסתו): "דרווקני גרסי בה - דברי ר"ש". כתב ידיד הרנצ"ד (מאמר 'הברת החסידים' פ"ו הערה טז): "בלשון עברית (עֲרֻרִית) שינו את פירוש המלה, וכוונת המלה לפי החלטתם הוא 'עקשנים', כלומר 'דווקא'ניק"ם... וכל ההואה שטותם ילעג למר".

¹³ יומא יח ע"א. פירוש רש"י ור"ח. ב"ק קיט, כיצד צולין. רש"י שבת קמח ע"א. הערוך (ערך 'דייל'): "יומא יח) 'דיילא'... פירוש, הוא הממונה על המכס... (פסחים פו) הדיילא שהוא כגון השמש שלהן".

¹⁴ ככתוב (יהושע י, יב): "שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון: וידם השמש וירח עמד וגו' ויעמד השמש כחצי השמים ולא-אץ לבוא כיום תמים", ותרגם יב"ע: "שמשא בגבעון אוריד וכו' ואוריד שמשא וכו' וקם שמשא בפלגות שמיא וכו'". ופירש"י: "דום מלומר שירה. וכל זמן שהוא דומם - עומד ואינו מהלך, שבכל עת הילוכו - הוא אומר שירה. ופשוטו של מקרא: 'דום' - לשון המתנה, כמו 'אם כה יאמר אלינו דומ', וכן 'דום להשם'. (וכן פירש"י [ע"ז כה ע"א]: "וידום השמש. שתק מלומר שירה, שבכל עת לכתו - אינו שותק, ובעמידתו - שותק. ויהושע אומר שירה בשבילה, דכתיב 'אז ידבר יהושע וגו'). והרד"ק פירש: 'ופירוש 'דום' - המתן, כמו 'דמו עד הגיענו אליכם', כלומר שיעמוד גלגל השמש במקומו ולא ירוץ כמשפטו". ומצ"צ פירש: "דום. המתן, כמו 'דומו וגו', ובמצ"ד הוסיף: "כי בעת ההיא עמד השמש כנוכח גבעון, וחשש פן ישקע בעונתו - ולא יוכלו לרדוף אחרי האויב באישון הלילה, ולזה אמר להשמש - שלא ילך מהלכו, וימתין עוד נוכח גבעון - במקום שהוא עומד: וידם השמש. ר"ל, כן היה - שיעמדו השמש וירח במקומם". ועוד כתוב (ש"א יד, ט): "אם-כה יאמרו אלינו דמו עד-הגיענו אליכם, ועמדנו תחתינו ולא נעלה אליהם", ותרגם יב"ע: "אם כדון יימרון לנא אוריכו עד דנתמטי לותכון, ונקום באתרנא וכו'". ופירש"י: "דמו. המתין, כמו 'שמש בגבעון דום', וכן 'דום להשם' (תהלים לו, ז)". וכ"פ מהר"י קרא והרד"ק: "דומו. המתין וכו'". ומצ"ד פירש: "דומו. המתין במקומכם עד נבוא אליכם". ועוד כתוב (יחזקאל כד, יז): "האנק | דום מתים, אבל לא-תעשה", ותרגם יב"ע: "אידנק שתוק על מתן, אבל לא תעבד". ופירש"י: "האנק. התמקמק בשתיקה". ומהר"י קרא פירש: "האנק דום. דום בעצמך שלא תזעק בכי בעצמך עליה: מתים אבל. אבל שמתאבלין על המת

דְּרוֹךְ. בעברית המחדשת, מוכן ומצפה בכל רגע בכל חשיונִי^{מב} ('כולם דרוכים לקראת הגעתו של האורח החשוב'). אך במקורותינו - פירושו, שְׁדָרְכוּ עלינו.

הַגְמוּן. בעברית המאוחרת, כומר גבוה בכנסייה הנוצרית [בישוף בלע"ז]. אך במקורותינו - פירושו, שליט במדינה.

א
לא תעשה". והרד"ק פירש: "האנק דם. מהאנק דם, כלומר מלזעוק כשאר אבליים, שתוק אתה - שלא תזעק... ובדברי רז"ל (מו"ק טו ע"א) האנק מכאן שמצוחין על המתים. ולמדו ממלת 'דום' שאבל אסור בשאלת שלום ובד"ת. ומצ"צ פירש: "האנק. ענין אנחה, כמו 'אנקת אסיר' (תהלים קב, כא): דום. ענין שתוקה, כמו 'יידום אהרן'", ובמצ"ד הוסיף: "ר"ל, שתוק מן האנחה ולא תאנח". והמלבי"ם פירש: "האנק דום... ר"ל שיהיה מורכב מאנק ומדממה ר"ל שיהיה האנקה - בלחש". ופירש"י במקום אחר (מו"ק טו ע"א): "האנק דום. כלומר, בדבר זה - תנהוג אבילות, שתידום ולא תשאל לשלום". והתוס' פירשו (שם ד"ה 'אסור'): "האנק דום. דמשמע שתוקה משאילת שלום ומת"ת נמי משמע בסמוך מהאנק דום. והא דהיה יחזקאל נוהג אבילות בהאנק דום ובכל שאר דברים לא היה עושה שהיה צריך להראות בקצת דברים שהוא אָבֵל". ועוד כתוב (ויקרא י, ג): "יידום אהרן", ות"א: "ושתוק אהרן", ות"י: "ושמע אהרן ושתוק וקביל". והרשב"ם פירש: "יידום אהרן. מאבלותו - ולא בכה ולא התאבל. שכן כתוב ביחזקאל 'האנק מתים אבל לא תעשה', אף כאן 'יידום' ממה שהיה רוצה להתאבל ולבכות. וזהו מוסר ואמיתות פשוט". והרמב"ן (כאן) פירש: "יידום אהרן. שהיה בוכה בקול - ואז שתק. או כטעם 'ואל תדום בת עינך' (איכה ב, יח)". ופירש"י במקום אחר (תהלים לז, ז): "יידום אהרן. לשון דממה". ובחזק"ל מציאנו (שער הכניעה פ"ז): "כשיפגעהו פגע בממונו או יקרהו מקרה בקרוביו, אם יגביר הסבל על החרדה וירצה בגזרת הבורא ויצדיק את דינו - יורה על כניעתו הטובה ושפלותו לאלהים, כמ"ש הכתוב על אהרן במה שארעו במות נדב ואביהוא; 'יידום אהרן', ואמר דוד (תהלים לז, ז); 'דום להשם והתחולל לו'. ונאמר (עמוס ה, יג); 'לכן המשכיל בעת ההיא ידם'. ועוד שנו במשנה (אבות פ"ג מ"ב): 'מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה - שהקב"ה קובע לו שכר? שנאמר (איכה ג, כח); 'ישב בדד וידום כי נטל עליו'. ופירש בפירש"י: 'רגילים אנחנו לומר; 'יידום', כמו 'כאשר דמית' (במדבר לג, נו), כלומר שהוא מחשב בד"ת, 'כי נטל עליו' - שכר על אותו העסק. 'נטל' כלומר יטול וכו'". ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם (לגירסת הרשב"ץ במג"א): "יידום - הוא הדיבור השפל, מן 'קול דממה דקה'. ובפיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק) פירש: 'ופירוש 'יידום' - הדברים החשאיים, מן 'דממה דקה' (מ"א יט, יב). ומזה פירש התרגום (אינו לפנינו, אך יש בגירסאות ישנות) 'יידום אהרן' - 'ושבח אהרן'. והמאירי פירש: 'וענין 'יידום' פירושו קול נמוך, מענין 'קול דממה דקה', והוא לימוד בינו לבין עצמו. ול"נ לפרש 'יידום' מלשון 'שבח', כמו שתרגם הירושלמי 'יידום אהרן' - 'ושבח אהרן'. והרע"ם פירש: 'יידום. לשון 'קול דממה דקה' - כדרך השונה יחידי שהוא שונה בלחש'. ובמחזור ויטרי פירש: 'יידום. לשון המתנה, כי 'נטל' ולקח 'עליו' שכר פעולתו". והחסידי יעב"ץ פירש: 'יידום. שאינם שָׁנִים - להרים קול'. (רנב"ד)

^{מב} [נקרא כך ע"ש שהוא כמו קשת דרוכה ומוכנה בכל רגע לירייה, שהתחילו לכנות כך - בקשתות גדולות שהיו מותחים את מיתרן ליריית החץ - בדריכת הרגל. ועפ"ז כינו כן גם את מעשה הכנת הירייה גם בשאר קשתות קטנות שמותחים מיתריהן ביד, ראה בראב"ע תהלים לז, יז [וגם בימינו ממשיכים לומר 'רובה דרוך', 'אקדח דרוך', אע"פ שעושים כן ביד].

^{מג} כמש"כ הרד"ק (ירמיה ב, כג): "רַא דְּרַכְךָ בְּגִיא. רַא דְּרַכְךָ בְּגִיא... שהדרך נעשה מסלה נכרת לָכֵל - שדורכין בה בני אדם". וכמש"כ הטור (י"ד קנב): "וגיגית מלאה ענבים דרוכים", ועוד שם (ס"קקה): "גוי שהביא ענבים בסלים, וזרקן לגת שיש בו יין דְּרוֹךְ", כלומר ענבים שְׁדָרְכוּ עליהם ברגליים בגת - לעשותם יין. ועוד כתוב (שופטים כ, מג): "הרדיפהו מנוחה הדריכה", ותרגם יב"ע: "רדפונון מבית ניהון טרדונון". ופירש"י: "הרדיפהו. קוראים אחריו 'רדיפה', צועקים זה לזה לרדוף: מנוחה הדריכהו. אצל הערים שהם נוחים בהם - שם הדביקהו: הדריכהו. השיגוהו, ויש דוגמתו בלשון גמרא (כתובות ס ע"ב); 'רהט בתריה פרסא בחלא ולא אדריכה'. והרד"ק פירש: "הרדיפהו. זל"ז אומר 'רדוף אחריו!'. מנוחה הדריכהו. חסר מ"ם השמוש, ופירושו 'מנוחה הדריכהו'... כלומר, במקום שהיו חושבים לנוח - שם הדריכהו, ויהיה 'הדריכהו' לפי זה - מענין 'כדורך בגת' (ישעיה סג, ב)". ובמצ"צ פירש: "הדריכהו. מלשון דריכה ורימסה", ובמצ"ד הוסיף: "במקום מנוחתו ונחלתו - קראו אלו לאלו 'רְמִסוּהוּ!... רדפום ורמסום עד מול הגבעה וכו'".

^{מז} ככתוב (ישעיה ט, יג): "וַיִּכְרַת ה' מִיִּשְׂרָאֵל רֹאשׁ וְזֶנֶב", ותרגם יב"ע: "וישיצי ה' מישראל ריש והגמונ". ובגמ' (ע"ז יא ע"א) משמע, שהוא בדרגה אחת מתחת למלך, שאמר: "דוכסא להגמונא, הגמונא -

הַיָּדָד. בעברית המיוחדת, קריאת שבח לאדם שעשה מעשה טוב (לאחר שעשה את המעשה). אך במקורותינו, היא קריאת זיכרון לאדם שבאמצע עשיית המעשה, לזרוז ולחזקו להמשיך (וקורא אותה אף האדם לעצמו) ^{מה}.

הַמוֹם, מְהֵמָם. בעברית המדוברת, 'המום' פירושו, מופתע או נדהם, ו'מהמם' פירושו, מפתיע או מדהים (ובשפת הרחוב, משמש גם במובן חיובי ('מופע מהמם'). ולתדהמתי, אני רואה פרסומות של חרדים* שכתוב בהן 'חליפות מהממות' [כוונת המפרסם להמם ביופי, לפי המובן המודרני, אך באמת הן מהממות לפי המובן הנכון, כדלקמן]. אך במקורותינו - פירושו, 'המום' - נפחד בבהלה ובמהומה, 'מהמם' - מעורר בהלת מהומה ^{מי}.

א

לקומא", ופירש^י: "מיני שררה הן, זה - למעלה מזה". וכן אמרו בגמ' (כתובות ג ע"ב): "דאמרי; בתולה הנשאת ליום הרביעי - תיבעל להגמון תחלה" (דמירי בשלטון, ולא בכומר נוצרי שכלפי חוץ פורש מעריות). [ודע, שגם הצנוורים חשבו שתיבת 'הגמון' קשורה לכומר, ולכן החליפו בכמה מקומות בתלמוד, תיבת 'הגמון' ושינוהו ל'אדון' או 'שלטון'. כמו תענית יט ע"ב, שבת קמה ע"ב]. סה"ש לרד"ק (שרש 'אגס'): "הגמון... פירוש, שלטון". והערוך (ערך 'הגמון') פירש: "פירוש, שלמונין", ומוה"ע פירש: "פירוש בל"י, פקיד* וקצין*. ופירוש 'הגמוניא' - מדינה אשר תחת ממשלת ההגמון". ושינוי זה החל כבר בזמן ספר התשבי, שכתב (בערך 'הגמון'): "ואנחנו קורין לגלחים גדולי המעלה לשאין למעלה מהם רק החשמנים [הנקראים קרדינאלו], ואפפיר - [בשם] 'הגמונים'... והגמון בל"א - בישוף" (וראה מש"כ לקמן פרק שלשים וארבעה, 'פֻּתַּח שְׁעָרִים בְּתַבּוּנָה', בסוף ערך 'הערוך השלם', ד"ה 'דע').

^{מה} ככתוב (ישעיה טז, ט-ז): "כִּי עַל־קִיץֶיךָ וְעַל־קִצְיֶיךָ הַיָּדָד נָפַל; וְנָאֶסֶף שְׁמוֹנָה וְגו' בִּיקְבִּים לֹא־יֵדְרָה הַדֶּרֶךְ, הַיָּדָד הַשְּׁבִתִּי, וְתִרְגַּם יב"ע: "וְעַל קִיטְפִיךָ בְּזוּזִין נָפְלוּ... וְחָמַר בְּמַעֲרִיא לֹא יַעֲזֹרוּ, עֲזָרוּן עֲצוֹר אֲבָטְלִית". ופירש^י: "הידד. קול שודדים ובוזזים: הידד השבתי. קול המתאספים להטיל הקורה לעצור הענבים". ומהר"י קרא פירש: "הידד נפל. קול שודדים נפל... הידד השבתי. אותו המון שיר וקול צהלה שהיו עושים ביקבים לשעבר - הריני מבטל". וראב"ע פירש: "הידד. זאת המלה ידברו בה הרומסים והדורכים". והרד"ק פירש: "בזמן הקציר - באו עליהם האויבים, ו'הידד' - הוא לשון קריאה, והוא עצועקים השוללים - כשיבאו על העיר פתאום. וכן הוא לשון הדורכים... קריאת הדורכים בשמחה". ומצ"צ פירש: "הידד. ענין קריאת קול שמחה". והמלבי"ם פירש: "הידד. נגזר מן 'הד הרים' (יחזקאל ז, ז) - בת קול המצלצל מן ההרים. והושאל - על קול דורכי הגת, שהם רבים, צועקים ונענים, וממנו - אל קול מחנות נושאי קרב". ירמיה כח, ל. מח, לג. נא, יד. כתב במחמ"נ (שרש 'הד ב'): "הידד... ענין 'קול' הָמָה, אפס לא קול עֲנוֹת מְלָה, ולא קול עֲנוֹת שִׁיחָה, כי אם קול שאון המולת גרון בלי הנעת לשון המה". ומחמ"ע (שרש 'הדד') פירש: "הוגים בה דורכים ענבים וכדומה, לְחַן לזרו עצמן".

^{מב} ככתוב (שמות יד, כד): "וַיִּהְיֶה אֵת מוֹצֵאָהּ בַּיָּצִים", ות"א: "וַיִּשְׁנִיט יָת מִשְׁרִיתָא דְּמִצְרָאִי", ות"י: "וַיִּשְׁעֲקֵם יָת מִשְׁרִיתֵי מִצְרָאִי". ופירש^י: "ויהם. לשון מהומה, אשטורדישוין בלע"ז (תרגם אל"ר: מבוכה, הלם ונלע"ר ב תרגם: מהומה)), ערבבם... ושינונו בפרקי ר"א בנו של רבי יוסי הגלילי; 'כל מקום שנאמר בו 'מהומה' - הרעשת קול הוא, וזה אב לכולם (ש"א ז, ט) 'וירעם ה' בקול גדול וגו' על פלשתים ויהומם". וראב"ע פירש: "ויהם. יתכן שבעבור זה אמר המשורר; 'קול רעמך בגלגל', וככה - 'וברקים רב ויהם', ובמקום אחר - 'ויהמם'. ורשב"ם פירש: "ויהם. מהומות קול... בקולות של ברד ואש מתלקחת וענן, כדכתיב 'וירעם ה' בקול גדול ויהומם'. וכן כתוב (ירמיה נא, לד): "אכלני המומי נבוכדראצר", ופירש הרד"ק (ע"ה פ' וסכה"ש שרש 'הים'): "ענינו - כענין שבר". וראה מש"כ לקמן בפרק שביעי 'פְּעֻלַּת', ערך 'המום, לְהֵמָם'. ירושלמי נדה פ"א ה"א: "המומה היא לביתה".

הַסְתֵּדְרוּת. בעברית המחדשת, ארגון גדול של קבוצות אנשים בעלי עיסוק משותף (אורגניזציה בלע"ז). אך במקורותינו, להסתדר פירושו לעשות סדר פנימי בתוך הדבריו.

וְתִיק. בעברית המחדשת, אדם קבוע בדבר זמן רב וממושך [מהערבית, מבוא לבנ"ש שפ"ב] ('הוא גָּבַח וְתִיק בעיר'). אך במקורותינו - פירושו, ענוותנים, או ישרים^{מז}.

זָאָטוּט. בעברית המחדשת, תינוק קטן ופעיל. אך במקורותינו - פירושו, אדם חשוב המעלה או להיפך אדם פשוט וירוד, או נער צעיר^{מט}.

זָגָג. בעברית המחדשת, 'בעל מלאכה' הקונה זכויות מוכנה מהיצרן, ומתקינה בחלונות וכדומה. אך במקורותינו, הוא יצרן כלי הזכויות בעצמו - המוכר את תוצרתו.

^{מז} זוה"ק ח"ב תרומה קעג ע"א. ח"ג האזינו רצט ע"ב. הכוזרי ב, כו.

^{מח} המפרש בשו"ע א"ח נח, א. רמב"ם נזיקין הלכות גזילה ואבדה פ"ה ה"י: "ואם היה ותיק ומחמיר על עצמו מחזירן וכו'". לכן טועים בהבנת 'הועד והותיקות'. ו'תפילה כותיקין', רש"י ברכות ט ע"ב 'ענוותנים', כו ע"א: מקדימים למצוות. מוה"ע (ערך 'ותק א'): "פירוש אותיק בל", איש בעל מדות ומעלות טובות". רש"י עה"ת 'ענו' (שילה). מדבר קדמות (אות ו, ערך ג) בשם פירוש הר"ש משאנץ (דמאי פ"ו): "אנשים כשרים מחמירים על עצמם". הפש"ב: "כתב הערוך... 'פירוש תלמיד ותיק'. התשבי תמה כי לא חידש בו דבר. וי"ל, דרבינו רצה בזה שלא יהיה מקום למעות באותן 'ותיקין' שכתב לקמן בכתובות ונישין ונדה - ולכך חלקם. והך 'ותיקים' - בברכות ור"ה, פירוש - תלמידי חכמים, ולקמן - פירושם בענין אחר (אנשים חולים)". פירוש רס"ג לברכות (גנזי ירושלים ח"א): "ותיקים. עמילי תורה, עמילי הרעיון¹, כי דאמרין עלה 'אוחזתו רוח אותיקין'". וכ"פ מהרש"ס על ירושלמי: "ותיקים, ענוים דכאי רוח, מלשון 'אחזתו ויתוק' במי שאחזו - לשון חולשה", שחלשים מרוב לימודם. ספרי דברים א, יג: ותיקים כסופים, והעיר הרש"א ורטהימר (גנזי ירושלים ח"א, פירוש הרס"ג), שפירש"י עה"פ 'צדיקים וכסופים' משמע שמפרש 'ותיקים' - 'צדיקים'. ובפסקי הרא"ז (ברכות פ"א ה"א, ח): הותיקין שהם החסידים ואנשי המעשה הזהירין במצוות". "הועד והותיקות" (פרקי היכלות פכ"ו ז). יוחסין מאמר שני סוף אות הו"ו.

אמרו בגמ' (ברכות דף ט ע"ב ודף כו ע"א): "דא"ר יוחנן ותיקין היו גומרין אותה עם הגין החמה", בדף ט מפרש רש"י: "ותיקין. אנשים ענוים ומחבבין מצוה", ומעין זה בדף כו 000 מפרש: "ותיקין. המקדימין למצות ומחזירים לעשות דבר בזמנו ומצותו". ותלמידי רבנו יונה (גירונדי) פירשו: "ופירוש ותיקין, ר"ל מפולפלים ומחודדים, מלשון 'מפרק הרים' (מ"א יט, יא) דמרגמינן 'מודק טוריא'". ובמוסף הערוך (ערך 'ותק') פירש: "פירוש אותיק בלשון יוני, איש בעל מידות ומעלות טובות". (העיר הרש"א ורטהימר [גנזי ירושלים, פירוש רס"ג]: "דאף שאין מדובר פה מענין לימוד, כי אם מתפלה שלפי הנראה אין בה יתרון להמפולפל על שאינו מפולפל, אבל ר"ל מחודדי השכל המבינים ומשכילים ביראת השם, ולכן זרזו עצמם לעבודה שבלב זו תפלה... והקליר בקינה לט"ב 'אהלי אשר תאבתי' - משמש במלת 'ותיק' על גיבור, זה כד' תר"י... לפ"ז י"ל שנקראים 'ותיקין' על שמתגברים לעמוד בהשכמה להתפלל, או ע"ש שמתגברים על יצרם לעשות רצון קונם. ובערוך הקצר דפוס קראקא, פירש כמו 'תלמיד ותיק' לשון אונים ותקיפים". (וראה עוד בספר התשבי ערך ותק, ובהערות רגלי מבשר שם). וראה שבת קה ע"א 'ותיק נתתיך באומות' ומהרש"א שם. תלמיד ותיק עירובין יג ע"ב. סופרים פט"ו ה"ו. תו"ט ברכות מלשון חלשות. וליישוב פירש"י מה הקשר בין 'ענוים' לדיק בזמן קר"ש, ביאר הגאון חיד"א במדבר קדמות (אות ו, ערך ג) ע"פ הר"ש משאנץ (דמאי פ"ו): "צנועי ב"ה. אנשים כשרים מחמירים על עצמם". אמנם מצאתי בערה"כ (ערך 'ותיק') שכתב בשם חמדת הימים (אלול פ"ד [לא מצאתי שם, אמנם נמצא שם תוכחה במעלת התפילה בהשכמה]): "ותיק - רגיל, כמו 'תלמיד ותיק'. או חזק, 'מפרק הרים' - תרגום 'מותק'".

^{מט} מגילה ט ע"א, תוס'.

¹ כמו ששנו במשנה (כלים פ"ח מ"ט): "כבשן של... זגגין, ופירש התפ"ש: "בור של עושי זכויות דלעיל, הוא הבור שנותן לתוכו חול אבני (קיעל זאנר, וקאלי, ונטארום) או מינים אחרים. והבור ההוא מוטח בטיט מכפנים, ובתוך הבור ההוא - אינו ניתן עדיין לזכויות, רק שם יתנקו כל חלקי עפרורית שבהמינן

זָקִיף. בעברית המחודשת, שומר הניצב על משמרתו - לגלות חדירת אויב. אך במקורותינו, הוא הממונה על החיילים הנחשלים^א.

זָרִיזְ[וּת]. זריזות תמיד פירושה למהר לגשת להתחיל לעשות את הדבר, ולסלק את כל המעכבים ואת העצלות, אך אין פירושה עשיית הדבר עצמו במהירות^ב. ויש לבדוק.

חֶבֶלֶן. בעברית המחודשת, אדם המפרק פצצות ואמצעי* חבלה שהניחו אויבים. אבל במקורותינו, הוא האדם החובל באחרים^ג.

חֹבֵב, חֹבְבָנִי. בעברית המחודשת, 'חובב' - פירושו, אוהב דבר ועוסק בו כעיסוק צדדי ('חובב טבע', 'חובב מסיבות וריקודים'), ומזה נגזר התואר 'חובבני' - שפירושו, עושה דבר בצורה לא מקצועית* ולא מומחית. אך במקורותינו - פירושו, אוהב דבר בחיבה יתירה, ובוחר בו יותר מכל הדומים לו^ד.

א

הנ"ל, ע"י אש מוקד בסמוך לו, ואחר שנתנקה יפה - נקרא תערובות המינים הנ"ל... אבל 'בור של זנגין' הבא, היינו שאחר שנתנקה התערובות הנ"ל, ישימוהו בבור אחרת להתיך התערובות הנ"ל - שיתהפך לדייסא של זכוכית, שממנו עושין כלי זכוכית, וזה הבור נקרא תנור ההתכה בל"א. ומשום שבבור הזה כבר התערובות מזוקק, לכן נקרא 'בור של זנגין', ובור זה אינו מוטה כליט^א. מדרש תנחומא (וישב ג): "הזנגין העושין את הזכוכית, כשהן מסיקין את הכבשן". ובפרט עושה כלי זכוכית, כדמשמע בפסחים (נה ע"ב): "וכוסות מבית הזנג", ופירש רש"י שם: "זנג. עושה כלי זכוכית". וכל הערוך (ערך זג ט): "זנגים... פירוש, עושין מלאכת זכוכית". וכן בב"ר (ט, ד"ה ו, וזתקזנה): "חנותו של זנג... קופה* מלאה כוסות ודייטורטין". (ויש לבאר לשון התוספתא ערפוט [צוקרמנדל] 'עושה זכוכית', יש לחלק ש'זנג' - הוא העושה כלים ככוסות, ועושה זכוכית' - הוא המייצר את חומר הגלם. והחט"ד חילק, ש'זנג' - מייצר מזכוכית לבנה יקרה, ועושה זכוכית' - מייצר מזכוכית רגילה פשוטה. וסיים, שהרמב"ם כתב רק 'זנגין', ואינו יודע אם הגירסא היא בדווקא).

^א כמ"ש במשנה (סוטה פ"ח מ"א): "ופקדו שרי צבאות בראש העם" (דברים כ, ט) - ובעקבותיו של עם, מעמידין זקפין לפניהם ואחרים מאחוריהם, וכשילין של ברזל בידיהן, וכל המבקש לחזור - הרשות בידו לקפח את שוקיו^ב. ופירש"י: "זקפין... בני אדם גבורים ממונים לכך, שאם יפול אחד מן הנלחמים - יעמידוהו ויזקפוהו, ויגבירו את אנשי הצבא בדבריהם". וכן פירש"י עה"ת (דברים שם): "זקפין - בני אדם עומדין בקצה המערכה, לזקוף את הנופלים ולחזקם בדברים; שובו אל המלחמה ואל תנוסו וכו'".

^ב אסתר ג, טו: "הרצים יצאו רוזפים בדבר המלך", ותרגמו: "נפקו זריזין". ת"י ויקרא כד, יב. מסי"ש. פסחים נט ע"ב. רש"י עירובין קג ע"ב. פסחים לז ע"א. פסחים יב ע"ב. יומא ע ע"ב. ביצה יח ע"א. רש"י ריש א"ח. מ. רש"י קידושין עג ע"ב. מאמר 'לשה"ק ועברית', ריע"ל, המודיע כ"ד בסיון תשס"ה. אורחות צדיקים שער הזריזות: "מידת הזריזות היא תחלה לכל המדות, כי אין האדם יכול להיות תדיר על הספר, כי צריך לאכול ולישון וכו', לכן צריך זריזות וחירות לחזור לספר וללמוד, ואל יחשוב אע"פ שהזריזות טובה מאד יזהר שלא ימהר בעבודתו יותר מדי, כי הרוכב במהירות - הוא קרוב מאד להכשל, וכן מי שהוא רץ במהירות - הוא נופל, ולא יתכן לתקן מעשה מתוקן בבהלה... והזריזות - שיהא נעור לבו ויקץ מחשבותיו ויקלו איבריו למלאכתו, אך לא ימהר בשום ענין". אע"פ שהזריזות טובה מאד יזהר שלא ימהר בעבודתו יותר מדי, כי הרוכב במהירות - הוא קרוב מאד להכשל, וכן מי שהוא רץ במהירות - הוא נופל, ולא יתכן לתקן מעשה מתוקן בבהלה... והזריזות - שיהא נעור לבו ויקץ מחשבותיו ויקלו איבריו למלאכתו, אך לא ימהר בשום ענין". שעב"נ (ענין 'מהר', שער 'זריז'): "פירוש, למהר לשלחם".

^ג (ואכן פעם היו קוראים כך למחבל), מכות פ"א מ"א. רמב"ם הלכות סנהדרין פ"ד ה"ט. טור יו"ד שמת. ככתוב (דברים לג, ג): "אף חבב עמים", ות"א: "אף חבבנין לשבטיא", ות"י: "אוף כל מה דאודאה לעממיא מטול למחבבא עמיה בית ישראל", ותרגם הת"ר: "הלא כל גלי וידע קדמוי דלאו בנוי דעשו ובנוי דישמעאל מקבלין אורייתא אלא כל כדין למחבביה עמיה בית ישראל". ודרשו בספרי (ברכה, ג): "אף חובב עמים. מלמד שחיבב המקום את ישראל מה שלא חיבב כל אומה ומלכות". ופירש"י: "אף חבב עמים. גם חבה יתירה חבב את השבטים - שכל אחד ואחד קרוי 'עם'... ד"א, 'אף חובב עמים' - חבב עמים."

חוג. בעברית המחדשת, קבוצת אנשים לימודית או מעמדית ('חוג מוסיקה'. 'אנשים מכל החוגים'). אך במקורותינו - פירוש, מעגל, היקף, סיבובי.

חוגר. בעברית המחדשת (בצבא), חייל בעל דרגה נמוכה. אך במקורותינו - פירוש, קושר חגורתו או טוען חרבו בחגורתו (ולכן יאה שם זה לכל חייל חמוש).

א

אף בשעת חבתן של אומות העולם - שהראית לאומות פנים שוחקות ומסרת את ישראל בידם". ורשב"ם פירש: "אף חבב עמים. גם אומות העולם כגון ערב רב ומן האומות שנתגייירו ובאו לקבל התורה עם ישראל - גם אותם חיבב הקב"ה וקבלם". וראב"ע פירש: "אף חובב. מגזרה ארמית, מלשון 'והייתם לי סגולה' (שמות יט, ה), ו'עמים' הם ישראל, כמו... 'עמים הר יקראו' (דברים לג, יט)". והרמב"ן פירש: "אף חובב עמים. פירשו בו שהוא מלשון ארמית - 'ותהון חביבין' יאמר 'אף חובב את ישראל שהוא עמים רבים בענין 'אחריד בנימין בעממך' (שופטים ה, יד)... והנראה אלי, כי 'חובב' מגזרת 'לטמון בחובי עוני' (איוב לא, לג), מענין 'חדר בחדר להחבא' (דה"ב יח, כד), 'שם חביון עזו' (חבקוק ג, ד). ימאר גם אתה בידך מחביא ומסתיר עמים". ורשב"ם פירש: "יאמר מלבד מה שנתן להם התורה מימינו מתוך האש, עוד חבב אותם מכל העמים - שקראם 'סגולה', שנאמר 'והייתם לי סגולה', ותרגום 'סגולה' - 'חביבין', ולכן הזכיר 'חובב' שהוא לשון תרגום, כלומר שחבבן מכל העמים, או שחבבן שקראן 'עמים', שנאמר 'עמים הר יקראו'... או יאמר 'אף חובב' בשעת האף - הוא מחבבן ולא תזוז אהבתו מהם, למה? לפי שהם עמים של". ורשב"ם פירש: "ואע"פ שאתה חובב עמים, כאמרך 'והייתם לי סגולה מכל העמים', ובזה הודעת שכל המין האנושי 'סגולה' אצלך, כאמרם (אבות פ"ג מ"ח) 'חביב אדם שנברא בצלם'. ומחאה"ע (שרש 'חבב') פירש: "'חובב עמים', פי' לשון אהבה וחיה. פירוש אחר, לשון הסתרה, כמו 'לטמון בחובי עוני' (איוב לא, לג)". וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'חבב'): "אף חבב עמים, 'לטמון בחבי עוני' (איוב לא, לג) - ענינם ענין אהבה וחיה. וכבר נשתמשו רז"ל הרבה בזה הלשון, כמו שאמרו (אבות פ"ג מ"ח); 'חביבין ישראל שנקראו בנים למקום, חיבה תירה נודעת להם'. ופירוש 'לטמון בחבי עני' - לטמון עוני באהבתי אותו רק גיליתי אותו ושנאתיו והרחקתיו ממני". (בנ"ש שפ"ב).

¹⁶ ככתוב (ישעיה מ, כב): "הישיב על־זווג הארץ", ותרגם יב"ע: "דאשרי בתקוף רומא שכנית יקריה". ופירש"י: "חוג. לשון מחוגה, עוגל קומפ"ש בלע"ז (תרגם אל"ף: מחוגה [ולערב תרגם: מעגל, חוג]), ופירש ראב"ע: "זווג. מגזרת 'ובמחוגה, והטעם - הכלי העושה החוג, והוא הקו הסובב בעגול, והנה לְעֵד כי הארץ עגולה - לא רבועה, ואם אין צורך לְפֶסֶק - כי הדבר ידוע בראיות גמורות", ובמקום אחר (שה"ש ב, יד) פירש ראב"ע: "גלגל הסובב על הארץ". והרד"ק פירש: "כאלו אמר - 'על השמים', כי הם - 'זווג הארץ', כמו שיעשה אדם - במחוגה העגולה, כי למחוגה - יש שתי אצבעות, האחת - יעמוד, ובשנית - יקיף העגולה. והנה, הנקודה - בתוך העגולה, והארץ - כמו הנקודה, כי היא התחתון שבעגולה, והשמים - סביב הארץ, כמו העגולה. ואמר 'היושב' - דרך משל, כי אין לו מקום - יתעלה מכל דמיון, אלא כאדם היושב על מקום נבוא מדר, ומביט במקום השפל". ומצ"צ פירש: "זווג הארץ. כן יקראו השמים, והוא מושאל מְעֻגֵל הנעשה במחוגה שמעמידה אחד מרגלי המחוגה וכו', והסבוב נקרא 'חוג', וכן השמים - מקיפים הארץ, והם לה לחוג". (וכ"פ ריב"ג ורד"ק בסה"ש [שרש 'חוג']). בְּזֶקֶן זוּג עַל־פְּנֵי תְהוֹם* (משלי ת, כז) - פירש"י: "זווג. לשון היקף, כמו 'ובמחוגה יתארהו' (ישעיה מד, יג)". וכ"פ מהר"י קרא: "כל דבר שמקיף - קורא 'חוג', אף השמים - לפי שמקיפין את הארץ ככיסוי הקדירה, נקראו 'חוג'. וביאר הרלב"ג: "כאשר חקק הש"י - מחוגה על פני תהום*, שהוא כדור הארץ... והוא כמו מרכז לגרם השמימי, ולפי המחוגה ההיא - המציא השמים סביבה, במשכו רגלי המחוגה ההיא זה מזה בגלגל גלגל". וכ"פ מצ"צ: "זווג. הוא הָעֻגֵל הנעשה ע"י כלי ולה שני ראשים, יעמיד ראש האחד - במקום עמוד, והשני - יסבב סביבו, ונעשה עגול". ומחאה"ע (שרש 'חוג') פירש: "'היושב[ים] על חוג הארץ' (ישעיה מ, כב), פי' סיבוב העולם. 'חוג שמים יתהלך' (איוב כב, יד), פי' גלגל". (ולפי"ז שייך לומר כן רק על קבוצת אנשים היושבת יחד במעגל או סביב שולחן, או על קבוצה* המקיפה 'מגזר', אך מה שייך לומר 'חוג שְׁחִיָּה בבריכה', 'חוג נגינה לשתי ילדות'?).

¹⁷ ככתוב (מ"א כ, יא): "אֶל־יְתֵהֱלֵל זֹחֵר בְּמִסְתָּנוֹ", ותרגם יב"ע: "לֹא יִשְׁתַּבַּח בְּמִסְתָּנוֹ וְנִהְיָ בְּקִרְבָּא, כְּגֵבֵר בְּנֶצֶחַ וְסִלִּיק מִנָּה". ופירשו רש"י והרד"ק: "אל יתהלל החוגר חרבו לדרת למלחמה". ועוד כתוב

חֻזָּה. ראה מש"כ לקמן פרק ששה-עשר, 'דעת מְזוּמָה', ערך 'חֻזָּה, חֻזוֹן'.
חולִּיָּה (חוליא). בעברית המיוחדת, משמש גם כשם לקבוצה קטנה של אנשים מתוך קבוצה גדולה (בעיקר צבא ומטרה). אך במקורותינו - פירוש, פרק או חתיכה אחת מתוך פרקים או חתיכות רבים ודומים זה לזה, העומדים בזה אחר זה בשורה.¹¹

חורג (בן חורג, אֶח חורג וכדומה). ראה לקמן בפרק שביעי, 'פְּעֻלָּתוֹ, סוף ערך 'חריגה, לְחֻרְגוֹ'.

חִטִּיבָה. בעברית המיוחדת, קבוצה מאוחדת ('חִטִּיבָה צבאית'. 'קניית את כל הכלים בחִטִּיבָה אחת'). אך במקורותינו - פירוש, דבר משובח ומיוחד וניכר שאין כמותו.
חָלָאָה. ראה מש"כ לקמן פרק ששי, 'אֲבָרִים וּמְחֻלּוֹת בְּגוֹף', ערך 'חָלָאָה'.

חָמוּד. בעברית המיוחדת, קטן וחביב ('זו דירת חדר חמודה'. 'אבא, אל תקרא לי חמוד, אני כבד גדולי'). אך במקורותינו - פירוש, רצוי (שחומדים אותו או מתארים להתקרב אליו).¹²

א

(מ"ב ג, כא): "כִּי־עָלוּ הַמַּלְכִּים לְהִלָּחֵם בָּם, וַיַּעֲזְקוּ מִכָּל זֶגֶר וְזֶגְרָה וּמַעֲלָה וַיַּעֲמִדוּ עַל־הַגְּבוּל, וְתֹרֵם יב"ע: "וְאַתְּכֵנִישׁוּ מִכָּל אֲסִירֵי סִיפָא וְלַעֲלָא". ופירש מצ"ד: "מכל זוגר. מכל היודע לחגור החרב".

¹¹ מנורה של חוליות. חוליות השדרה (חולין). בנ"ש שפ"ב.

¹² כמו שאמרו בגמ' (חגיגה ג ע"א): "רבי אלעזר בן עזריה... דרש; (דברים כו, יז) 'את ה' האמרת היום, וה' האמריך היום', אמר להם הקב"ה לישראל; אתם עשיתוני חִטִּיבָה אחת בעולם - ואני אעשה אתכם חִטִּיבָה אחת בעולם. אתם עשיתוני חִטִּיבָה אחת בעולם, שנאמר (דברים ו, ד) 'שמע ישראל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד'. ואני אעשה אתכם חִטִּיבָה אחת בעולם, שנאמר (ד"א יז, כא) 'אִמִּי כַעֲמֹךָ יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ'. ופירש"י: "האמרת. שְׂבַחָהּ, כמו 'תאמרו כָּל פֹּעֲלֵי אוֹן' (תהלים צד, ד) - ישתבחו שדרכן צלחה: חִטִּיבָה אחת. שבת מיוחד, לומר; אין כמוך, לך בחרנוך לא-ל-ה'".

¹³ ככתוב (בראשית כז, טו): "את-בגדי עשו בנה הגדול הַחֲמֹדֶת", ות"א: "ית לבושי עשו ברה רבא דְּכִתָּא (תרגם יח"ט: הטהורות)", ות"י: "ית לבושי עשו ברה רבא מְרַגְנָן, דהוא מן אדם קדמא" (וביאר בפ"י [ובשפ"ח]: "כך הוא בב"ר ופרד"א, ולקח מנמרוד דנטל הכתונת שעשה השם לאדה"ר [והיו בהם ציורין של כל מיני חיות], ובשעה שלובשן - כל בהמות חיה ועוף נופלין לפניו [שכל החיות סבורין שהוא חיה ובאין אצלו]... וְעָשׂוּ - חֲמֹדֶת, וכן מפרש 'החמודות' - שחמדן מנמרוד [וְהָרְגוּ], וע"כ היה יודע ציד"). ופירש"י: "החמודות. הנקיות, כתרגומו 'דכיתא'. ד"א, שחמד אותן מן נמרוד". והרשב"ם פירש: "החמודות. שהיה עובד בהן - אביו, בשעת אכילה". ובדע"ז מבעה"ת פירשו: "החמודות. שחמדן מנמרוד, וחמודין היו - שהיו מצויירין עליהם כל החיות ועופות שבעולם, ונראין כאלו הן חיין, וכשהיה בשדה - היו החיות והעופות באין אצלו וניצודין מאליהן". והחזקוני פירש: "החמודות. נאים וחדשים - שמתכבד בהן בפני הבריות, ומשמש בהן בפני אביו, ולפיכך הריחן יצחק - שהרי בגדים חדשים - ריח הצבע נודף. ד"א, 'החמודות' - שהיה לובש כשהיה יוצא השדה לצוד ציד, והיו נודפים ריח השדה והאילנות". ובפירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם כתב: "אבי אבא ז"ל ביאר, כי 'חֲמֹדֶת' - נגזר מן 'לא תחמד', כלומר בגדים אשר ליופים יחמוד אותם מי שרואה אותם. אמר (עוד) ז"ל, ומזה - יקראו לגלוסקא יפה - 'לחם חמודות', ולאדם נכבד - 'איש חמודות', וזה פירוש אמיתי". ואמרו בתלמוד ירושלמי (מגילה פ"א ה"א): "'בגדי וגו' החמודות וגו', מהו 'החמודות'? שהיה משמש בכהונה גדולה". ועוד כתוב (דניאל ט, כג): "ואני באתי להגיד כי חמודות אתה", ופירש"י: "חמודות אתה. דברי חמד יש לך להקב"ה". ורס"ג פירש: "כי היה צדיק וישר ונחמד, וע"כ אמר לו 'כי חמודות אתה' - שכל הצדיקים נקראו 'חמודים'". ומצ"ד פירש: "כי חמודות אתה. על שאתה בעל מעלות חמודות - לזה שלח השם להגיד לך". וכן כתוב (דניאל י, יא): "דניאל איש חמודות", ופירש"י: "איש חמודות. איש טהור". ואמרו במדרש (קה"ר ט, סדרא תליתאה): "רבי שמואל בר אבניא בשם רבי אחא; שלש פעמים כתב בכאן 'חמודות' 'חמודות', אמר ליה; דייך, בוראך מתחמד לך, פמליא שלו מתחמד לך,

חִמְצָן. ראה לקמן בפרק שנים עשר, 'חִמְרִים', ערך 'חִמְצָן'.

חִקִּינִי. ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'חִקִּי', מחקה, לחקות'.

חֲשֵׁמֶן. בעברית המחודשת, כומר נוצרי קתולי* בדרגה גבוהה. אך במקורותינו - פירוש, שר חשוב (גם יהודי)*.

חֲתִימַת זָקֵן. ראה לקמן בפרק שבעה-עשר, 'צְרופי מַלִּים', ערך 'חֲתִימַת זָקֵן'.

טוֹב לֵב. ראה לקמן בפרק שבעה-עשר, 'צְרופי מַלִּים', ערך 'טוֹב לֵב' 000.

טְפוּס (טיפוס). בעברית המחודשת, סוג תכונותיו והתנהגותו של אדם או דבר (הוא טִיפּוּס נוח. *מכונת מטיפוס מתקדם). אך במקורותינו - פירוש, דפוס ותבנית ציורס*.

טִפְסָנוּת, טִפְסָן. בעברית המחודשת, הכנת טפוסים ליציקת בטון, והפועל נקרא 'טפסן' סב (בפ"א רפויה [לעומת 'טפסן הרים' שהוא בפ"א דגושה]). אך במקורותינו*.

א

ותורתו מתחמדת לך", ומע"ז במדרש תנחומא (וירא ה): "והצדיקים חביבין לפני הקב"ה והן חביבין לפני המלאכים ולפני הבריות. מנין? שכן אתה מוצא כשהיה המלאך בא אצל דניאל - היה קורא אותו 'איש חמודות' שלש פעמים... ולמה 'איש חמודות'? אשרי אותו האיש שכך שמע שבשרו המלאך ואמר לו 'איש חמודות', שאתה נחמד לפני הקב"ה, ונשתבח בעליונים, ואתה חמוד על דורך". ואיתא בזוה"ק (ח"ב פקודי רמח ע"א): "אינון מארי דחלמא מאריהון דמראה, כלהו ינקי מאתה דא לתתא... כד מתחברן אלן ארבע גלגלין, בארבע אינון די באמצעיתא - כדין כלהו אקרון 'חמודות'... ובגין כך - אקרי דניאל 'איש חמודות' (ביאר הסולם: "אלו בעלי החלום והמראה, שמדרגת יניקתם הוא למעלה במדרגה זו... כשמתחברים אלו ארבעה גלגלים בארבעה סמכין שהם באמצע... אז נקראים כולם 'חמודות' - והם בעלי המראה... ומושם זה נקרא דניאל 'איש חמודות'"). וכן כתוב (דניאל י, ג): "לחם חמדות לא אכלתי", ופירש"י: "לחם חמודות. פת נקיה, כמו שתרגם אונקלוס 'את בגדי עשו החמודות' - 'דכייתא'". ורס"ג פירש: "לחם חמודות. לחם חם מן סולת נקיה, מאכל טעמי המלכים ומחמדים לחם ממש פתבג נחמד מאפה תנור". ומחה"ע (שרש 'חמד') פירש: "'החמודות', פי' החשובים... 'לחם חמודות', פי' דבר חשוב".

ככתוב (תהלים סח, לב): "אֵתִיו זֹשֶׁמֶנִים מִנִּי מִצְרַיִם", ופירש הרד"ק: "זֹשֶׁמֶנִים. הם הסגנים והגדולים, כמו שנקרא מתתיהו - 'חשמונאי'". ובסה"ש (שרש 'חשמן') פירש: "אנשים גדולים ונגידים - כמו שנקרא מתתיהו כהן גדול חשמונאי (שבת כא ע"ב), או הוא שם למשפחה גדולה ששמה כך" (ומע"ז בסה"ש לריב"ג [שם]: "זֹשֶׁמֶנִים - פירוש בו, גדול וחיל. ואיפשר שיהיה משפחה מן הגוים"). ומחה"ע (שרש 'חשמן') פירש: "'חשמונאים', פי' אומה". וכן אומרים בפיוט 'מעוז צור' "אזי בימי חשמונאים". וכבר העיר על שינוי זה ראל"ב (בנמוקי לסה"ש שרש 'חשמן' [ובספר התשבי ערך 'חשמן']): "אמר אליהו; היהודים הלועזים, קורין הקרדינאלי - 'חשמונאים'. ולא ידעתי מהיכן למדו לומר כן? והלא לא נמצאו קרדינאלי במצרים, ואף כי בימי דוד". ובשערי בנימין (ענין 'אדון') פירש: "אֵתִיו חשמונאים פי' שרים".

כמו שאמרו במדרש (שה"ר ו): "כֹּהֵן אֵת רַעֲיָתִי וגו' נֹאזֶה כִּירוּשָׁלַם. שכל מי שהיה רוצה ומבקש טיפוסים של פעור - היה הולך ומוצאה בירושלים, הדא הוא דכתיב (ישעיה י, י) 'וּפְסִילֵיהֶם מִירוּשָׁלַם וּבִישְׁמֶרוֹן', ופירש מת"כ: "טיפוסים. ציורים ודפוסים, כדאת אמר; 'טופסי גימין טופסי דשמרון'... ופירוש, יפה ומרוצה אתם לי, כשפורש ממעשה הפסילים שנמצאו בירושלים ובשמרון". ויפה קול פירש: "ומפרש 'נֹאזֶה כִּירוּשָׁלַם' - כאיקונין הנעשה בירושלים, ומשוה את יפי האשה - לאיקונין... ומביא לראיה מן הכתוב, שבירושלים היו אומנין גדולים לעשות איקונין וציורים יפים". ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (שבת פט"ו סוה"ג): "תני; אסור לתבוע צרכיו בשבת. רבי זעירא שאל רבי חייה בר בא; מהו מימר רעינו פרנסינו? אמר ליה; טופוס ברכות כך הן" (ופירש קה"ע: "רענו פרנסינו. בברכת המזון בברכת הארץ, מי היו כשואל צרכיו: א"ל טופס ברכות. נוסח הברכה כך הוא ואין לשנות מחול לשבת"). ומצאנו שהביאו בשבלי הלקט (ענין שבת, צד) והוסף בזה"ל: "אמר ליה; טופוס ברכות כך היא. יש מוכיחין מכאן שאין למעט ב'הרחמן' שהרי טופוס ברכות הוא".

ס"ח. חידש נב"ח.

טפסר. בעברית המחודשת, דרגת כבאות. אך במקורותינו - פירוש, שר חשוב^ט.

יָדִיד. בעברית המחודשת, חבר בהכרות ובקשר חלשים ('אנו ידידים, התיידדנו במחנה הנופש'). אבל במקורותינו - פירושו (להיפך), רַע אהוב (יותר מִחֵבֵר)^{טז}.

יָצוּא. ראה מש"כ לעיל פרק שלישי, 'מַנְחִים מְשֻׁפְּטִים וּמְמוֹנִיִּים', ערך 'יצוא'.

כּוֹשֶׁר. בעברית המחודשת, יכולת לעשות דבר ('כּוֹשֶׁר גּוֹפֵן', 'כּוֹשֶׁר נְהִיגָה'). אך במקורותינו, משתמשים במלה זו, רק על כשרות הלכתית של אדם או חפץ, הראוי וכשר לדין מסויים^{טז}.

פִּיט (כייס). בעברית המחודשת, הוא גנב החוטף מִהֶפְסִים מבלי שירגישו^{טז}. אך במקורותינו, הוא אומן עושה כיסים (שק קטן לשמירת חפצי ערך)^{טז}.

פְּנוּפִיָּה. בעברית המחודשת, רק במובן שלילי ('כנופית פשע'). אך במקורותינו - פירושה, כל חבורה וכינוס בני אדם [בעיקר לטובה]^{טז}.

א

^{טז} שו"ת הריב"ש קעט ד"ה מוסתאגנים. שו"ת התשב"ץ ח"ב רכ ד"ה עוד. ב"י חו"מ מא [ג] ד"ה כתב הרשב"א.

^{טז} סה"ש לרד"ק. רדיפי מיא, שורש 'טפסר', א. שערי בנימין ענין 'אדון': "פירוש, שר וקצין^{טז}". יד נאמן קונטרס מורה באצבע ערך 'טפסר': "עייין ש"ר פ' מקץ ששם זה דהיינו טפסר דורש אותו לגנאי, והיא מלה מורכבת 'טפס' [טפש] בחכמה וסר בשנים' יע"ש. אמר אמ"ן לפ"ז שלא יתכן לומר בפיוט סדר קדושה שלנו דמנחה דיוה"כ שיסד באות ט; 'טפסר מעון וכו', ולענ"ד יותר נכון להגיה ולומר 'טהור מעון כו', וק"ל".

^{טז} רש"י תהלים מה, א. פד, ב. רד"ק ומצ"צ ירמיהו יא, טו. יב, ז. סה"ש לרד"ק. מצ"צ ש"ב יב, כה. רש"י שבת קלז ע"ב. בנ"ש שפ"ב. (וראה עוד בפרק עשרים ושנים 'דְּבִיר וְיִקְרָא', ד"ה 000).

^{טז} כמו ששנו במשנה (יבמות פ"ח מ"ד): "סרים אדם, חולץ וחולצין לאשתו - מפני שהיתה לו שעת הכושר". וכן שנינו (זבחים פ"א מ"א): "חטאת פסולה - אין דָּמָה טעון כְּבוֹס, בין שהיה לה שעת הכושר, בין שלא היה לה שעת הכושר. איזו [היא] שהיה לה שעת הכושר? שְׁלָנָה, שנממאה, ושיצאה. ואיזו היא שלא היה לה שעת הכושר? שנשחטה חוץ לזמנה, וחזין למקומה וכו", ופירש הרע"ם: "שעת הכושר. לזריקה". ובתלמוד ירושלמי, פירושה הוא 'פְּשָׁרוֹת', כמו שאמרו (תלמוד ירושלמי ברכות פ"ט ה"ג): "חזקת בני מעיים כשרים... רבי קא בשם רבנן דתמן; בני מעיים בחזקת כושר". וכן משתמשים במלה זו כהיפך ה'פסול', כמו שאמרו (סוכה פ"א ה"א): "היתה למטה מעשרה, ותולה בה עיטורין* שהן ראויין לִסְכָּף בהן - ממעטין בה לפסול, ואם לאו - ממעטין בה לכושר". פסחים פד ע"ב, רש"י. 999 צ"ע פירש"י ב"מ צג ע"ב.

^{טז} (חודש ע"י חברות האוטובוסים).

^{טז} כמו ששנינו במשנה (כלים פ"ו מ"ב) "כיס של שנצות שִׁנְצוּתוֹ - טמא, נפשט - טהור, טלא עליו את המטלת מלמטן - טמא", ופירושו הר"ש משאנץ והרע"ם: "טלא עליו את המטלית... דרך הַפְּסִיָּס - מכניסים עור קמן בין התפירה" (וקוראים כאן 'פְּסִיָּס' ולא 'פִּסִּים', כדמוכח מלשון הרא"ש שם דכתב: "יכשעשה לו טלאים של תיבת עור").

^{טז} כמו שאמרו בגמ' (יומא נא ע"א): "מאי שנא 'פסח' - דקרי ליה 'קרבן יחיד', ומאי שנא 'הניגה' - דקרי ליה 'קרבן ציבור'? אי משום דאתי בכנופא - פסח נמי אתי בכנופא! איכא פסח שני - דלא אתי בכנופא, ופירש"י: "בכנופא. ברגלים". ופיר"ח: "בכנופא. כלומר בבוא כל ישראל לחוג. פסח נמי בכנופא אתי, דהא כל ישראל חייבין לעשות הפסח". ועוד אמרו בגמ' (שבת ס ע"ב): "בשבת מאי טעמא? דאיכא כינופא. ביום טוב נמי - איכא כינופא! תענית צבור איכא כינופא - ליתסר! מעשה כי הוה - בכינופא דאיסורא, הכא - כינופא דהתירא הוה", ופירש"י: "איכא כינופא. שאין עושין

בְּנִסְיָהּ. בעברית המחודשת, רק של נוצרים. אך במקורותינו, גם בית כנסת או אסיפת חכמים^ע.

בְּפִיל. בעברית המחודשת, אדם הדומה מאד לחבירו עד שחושבים שהוא - הוא^{עא}. אך במקורותינו - פירושו (בארמית), כפילת המספר או דבר מקופלע^ב.

בְּרוּז. בעברית המחודשת, מודעה* גדולה ברשות הרבים, או דפים רבים שמפזרים ברחוב, ובהם הודעות לציבור. אך במקורותינו - פירושו, אדם הממונה להכריז הכרזות מטעם המלך או בית הדין^{עב}.

בְּשִׁרְוֹן. בעברית המחודשת, יכולת תכונות האדם לעשיית דבר [טלנט בלע"ז] (יש לו כשרונות מצויינים למסחר'. 'הנגן הכשרוני מנגן בכשרון רב'). אך במקורותינו - פירושו, ישרות וצדק^{עד}.

לְהִקָּה. בעברית המחודשת, משתמשים בשם זה אך ורק לקבוצת זמרים (בדרך כלל, מקהלת* זמר קטנה), או עופות ('להקת אוחים'). אך במקורותינו - היא שם כללי לכל קבוצת אנשים^{עה}.

א
מלאכה, ונקבצין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות - כי היא מעשה דהוה כינופאי: דאיסורא. בעשיית מלאכה. ופסק הר"ף: "בשבת מ"ט לא? דאיכא כנופאי דאיסור מלאכה. ביו"ט נמי, איכא כנופאי דאיסור מלאכה", ופירש הר"ן: "דאיכא כנופאי דאיסורא. שאין עושין בו מלאכה, ונקבצים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, כי ההוא מעשה - דהואי בכנופאי דאיסורא בעשיית מלאכה". וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש כנף): "בלשון רז"ל, שקורין לאסיפת העם ועצירתם - 'כנופאי' (יומא נא ע"א)". וכ"כ הערוך (ערך 'כנופאי'): "פירוש, בבא כל ישראל לחוג", והוסיף מוה"ע: "תרגום 'קבוץ און לו' - 'כנוף עלא ליה', והוא לשון מקרא לפי דעת קצת מפרשים; 'ולא יכנף עוד את מוריד' (ישעיהו ל, כ)".

^ע (ב"מ כד ע"א),

^{עא} (ראה רש"י סנהדרין קד ע"א ואל"ר שם)

^{עב} ת"א ורש"י שמות כח, לב. לט, כג. וזה"ק ויצא קנו ע"א. תוס' כתובות נו ע"א. שו"ת מב"ט ח"א רעה.

^{עג} (ככתוב (דניאל ג, ד): "וְכָרוּזָא קָרָא בְּזוּלָא", ופירש רס"ג: "כרוזא. הוא קול האדם המכריז". ופירש"י: "הכרוז יוצא בכח גדול". ופירש ראב"ע: "וכרוזא. המעביר קול בחיל". ומצ"צ פירש: "וכרוזא. ענין השמעת הדבר לרבים", ובמצ"ד הוסיף: "וכרוז קרא בכח, ר"ל בהרמת קול גדול".

^{עד} (ככתוב (קהלת ב, כא): "כִּי־יֵשׁ אָדָם שֶׁעָמְלוֹ בְּזִכְמוֹתָ וּבְדַעַת וּבְכִשְׁרוֹן", ות"י: "אָרוֹם אֵית זָכָר דִּי מוֹרְהִיָּה בְּחוּבְמָתָא וּבְסוּכְלָתָא וּבְצִדְקָא". ומצ"צ פירש: "וכשכשרון. ענין יושר", ובמצ"ד הוסיף: "לפעמים ימצא בן אדם אשר עמלו באסיפת הקנינים, הוא בחכמה וביושר". וכן כתוב (קהלת ה, י): "בְּרִבּוֹת הַטּוֹבָה רַבּוֹ אוֹכְלִיהָ וּמִוֶּה־כִּשְׁרוֹן לְבַעְלֶיהָ", ות"י: "בְּזִמְן דְּסִגְיָ מְבוֹתָא בְּעֵלְמָא סְנִיָּאן אוּף בְּנֵי אִנְשָׁא דִּיכְלִנְהָ, וּמִוֶּה הִנָּאָה אֵית לְמִרְהָא דִּיבְרִינְהָ". ופירש ראב"ע: "כשרון. כמו 'טוב וכשר הדבר' (אסתר ח, ה), אֲחֵר שְׁהַטּוּבָה שְׁלוֹ יִאכְלוּהָ רַבִּים לַפְנִי, מִה טוֹב לוֹ בַּטּוֹבָה?". ורע"ס פירש: "ואין לו תועלת בכל זה". ומצ"ד פירש: "ומה כשרון לבעליה. וממה הטובה הבאה לבעל הטובה המוצלח". ובסה"ש לרד"ק (שרש כשר) פירש: "וְהַתָּאֵר - 'וכשר הדבר'... והשם - 'ומה כשרון לבעליה'... ענינם, היושר והנכונה".

^{עה} (ככתוב (ש"א יט, כ): "וַיֵּרָא אֶת־לְהִקַּת הַנְּבִיאִים נְבִיאִים", ותרגם יב"ע: "וַיֵּחָזוּ יְת סִיעַת סְפָרָא מִשְׁבָּחִין". וכ"פ רש"י, והוסיף מהר"י קרא: "להקת. סיעת. ויש לומר מתיבות הפוכות 'להקת' - 'קהלת'". וכ"פ הרד"ק (וכ"פ מצ"צ): "להקת. כמו הפוך 'קהלת', ותרגומו 'סיעת ספריא'". ובסה"ש (שרש 'להקת') פירש הרד"ק: "להקת הנביאים", ענינו כמו 'חברת הנביאים', והוא הפוך 'קְהִלָּת' (וכ"כ במכלול [שער דקה"פ, נחים וכפולים]). וכ"כ במחברת מנחם (שרש 'להקת'): "ענין קבוץ הוא". ומחה"ע (שרש 'להקת')

לוגיסט. בעברית המחדשת, מסדר ומארגן מערכות מורכבות. אך במקורותינו - פירושו, הממונה על המידות והמשקולות, או ממונה על המכשׂו.

לוּוּה וּמְלוּוָה (לווה ומלווה). ראה משׁכ לעיל בפרק שלישי, מְנַחִים מְשַׁפְּטִים וּמְמוֹנִים, ערך 'הלואה והשאלה'.

לוליון, מדברי רשׁי (ע״ז יח ע״ב) הערוך (ערך 'לוליון') ומוה״ע, משמע שהוא ליצן המתלוצץ בפיו. אך בדברי מוה״ע ערך 'לוליינית' משמע שהתספורת היא מלשון לול וסולם, ואולי אפשר לפרש כן גם על הליון.

לְכָבוֹד. בעברית המחדשת, פתיחה לכל מכתב אפילו שלא לכבוד (כמו הכותב מכתב תלונה מעם מלא גידופים, ופותח אותו בלשון: 'לכבוד פקיד* העיריה'). אך פירושו צׁל רק לכבודו של אדםׁ.

מְאַלֵּף (מאולף). ראה משׁכ לקמן בפרק שביעי, פְּעֻלֹת, ערך אֵלּוּף, לְאַלֵּף.

מְאַמֵּץ (מאומץ). ראה משׁכ לקמן בפרק שביעי, פְּעֻלֹת, ערך אֵמּוּץ, לְאַמֵּץ.

מִבִּין. מבין 888 בעברית המדוברת, אדם שאינו בעל מקצוע אך יש לו ידע בתחום יותר משאר בני אדם (הנהג הזה מבין במוסיקה. 'שכני מבין באינסטלציה והוא יוכל לעזור לך'). אך במקורותינו, הוא המומחה היודע ביותר ומעמיק במקצוע. דה״א כה, ז, פירשׁי, מצׁצ. ועוד בד״ה הרבה.

מִבְּשָׁם (מבושם). בעברית המחדשת, שיכור מעט (בהשפעת 'איבסום' הארמי, מגילה ז ע״ב). אך במקורותינו - פירושו, מדיף ריח בושםׁ.

מָג. בעברית המחדשת, קוסם* (אולי הוציאו ממלת 'אמשוני' בארמית {1000}), וקוסם* בכיר מכנים 'רב-מג'. מכאן צמחה [כנראה] המלה 'מָגִיָּה' – כשפים. אבל בירמיה (לט, א) רַב־מָגִיָּה הוא שמו של אחד משרי מלך בבל, שכבשו את ירושלים מידי צדקיהו המלך (ולא נזכר כלל בהקשר לכשפים וקסמים).

מְגַנְדֵּר, מְגַנְדֵּרֶת. ראה משׁכ לקמן בפרק שביעי, פְּעֻלֹת, ערך מְתַגְנֵדֶר.

מְגִיסֵטֶר. בעברית המחדשת, בעל תואר מאוניברסיטה (m.a.). אך במקורותינו - פירושו, שׁר ממונה ע״י המלךׁ.

א

פירשׁ: "להקת הנביאים", פי' קהילות, כמו 'כשב-כבשׁ'. וכׁכ בספר הערוך הקצר (ערך 'להק'): "פירוש, אסיפה, כמו 'קהלת'". וכׁפ שעבׁב (ענין 'עדה', שער 'להקת'): "להקת נביאים", פי' כמו חבלי הנביאים, פי' עֲדָה. והמלבׁם פירשׁ: "להקת הנביאים. פירוש, קהלת הנביאים כולם (והם מן השרשים המתהפכים, כמו 'כבשׁ'-'כשב'... ויש הבדל בין 'להקת הנביאים', ובין 'זֹכֵל נְבִיאִים' (למעלה י, ה) – שיחבלי הוא קצת מן הקהלת וחלק מהם)".

עׁ כמו שאמרו במדרש (תנחומא צו, א): "לטבח שהיה מוכר בשוק, והיתה חנותו מלאה בשר, ועבר הלוגיסטים – ומסתכל בבשר. ראה אותו טבח – שהיה מסתכל בבשר. אמר לו; מרי, כבר שלחתי אפסונין לבית ביד העבד". ופירש המעריך (ערך 'לוגיסטים'): "פירוש, הממונה על המדות והשערים, בערבי – מוחתסוב". והעץ יוסף פירשׁ: "הלגיסטים. פירוש, ממונה, לוקח מכס מן הבשר: אפסונין. פירוש, מתנה גדולה".

עׁ כמו בשוׁת הר״ן מג: "לכבוד הרב הגדול רבי פרץ הכהן נר״ו". ושוׁת נובׁי מה״ק או״ח לב: "לכבוד אהובי ידידי וחביבי הרב הגדול האלוף* בתורה ומהולל במעשים טובים, המושלם במעלות כבוד מהר״ר יוסף קראטשין נר״ו".

עׁ ברכות מג ע״א. ב״ב צח ע״א (יין מבושם' כלומר שעירבו בו בשמים [קונדיטון]). מסכת סופרים פי״ט ה״י. וכׁכ בנ״ש שפׁב.

עׁ כדאיתא בתרגום שני (אסתר ט, א): "אזיִשְׁדִּרְפָּנִים" – 'מגיסטרי'. ופירש מוה״ע (ערך 'מגסטרו'): "פירוש בל״ר, פקיד* וראש. מדרש שמ״ר פרשת ואלה המשפטים (ל, יא); 'קרב קיסים למנסטר'. ובמדרש ויק״ר פרשת והבאתם את עומר ראשיית קצירכם* (כח, ו); 'מגיסטר (לפנינו 'מנאסטר') פלמין, ראש על ההיכל של מלך". (גם בעברית המחדשת משמש כשם מטוס קרב ועוד).

PAGE קסז

מִחְזוֹר. בעברית המחודשת, קרויה כך גם כל קבוצת* תלמידים שונה, המסיימת את מסלול לימודיה במוסד* ('מחזור ב' סיים את לימודי שנת כתה ח'). אך במקורותינו, משמש שם זה - רק לדבר שהוא עצמו חוזר שוב ושוב על מה שעבר כבר⁷⁶.

א

בשם 'מלך', רק בשם 'מושל' עריין' (כי גדר ה'מלך' הוא - הנבחר מן העם, וגדר ה'מושל' הוא - הרודה בהם בחוקה), והוא לא יהיה 'מושל' - כי אם 'מלך' יהיה, לא אנחנו נהיה משועבדים אליו לעבדים, רק יהיה משועבד אלינו - להנהיג אותנו כפי חק ומשפט". וכל"כ המלבי"ם בספרו יאיר אור (שמות הנדרפים בלח"ק) אות מ, יא): "מלך, הוא הנעלה בהסכמת העם שימלוך עליהם, ו'מושל' הוא שר - אשר הופקד בפקודת המלך, להיות לשר ולמושל - על עיר או אנשים". וכל"כ הרדפי מ"א (שרש 'טפסר', יב-טו): "מושל, ידובר על בחינת השלטנות והממשלה... 'המלך תמלך עלינו, אם מושל תמושל בנו', ומעולם לא נאמר לשון 'על' - אחר ממשלה, ולא ב"ת - אחר לשון מלוכה. 'מעולם לא מושלת בם' (ישעיה סג, יט)... 'עבדים מושלו בנו' (איכה ה, ח), 'ומושל בגוים' (תהלים כב, כט). אבל ב'מלוכה' נאמר; 'ומלך ה' עליהם בהר ציון' (מלכה ד, ז)... 'כי מלך ימלוך עלינו' (ש"א יב, יב)... כי המלוכה - תדובר לפעמים, גם זולת מעשה שולטנות והכרח, כי האיש הנכבד ומוסכם כי הוא ראוי למעלה - ימליכוהו המסכימים עליהם [מדעתם ורצונם], גם בלא חרב וחנית, ואכל"כ גדר המלוכה הוא - העליונות, ע"כ נאמר - בשימוש לשון 'על'. אבל לשון 'ממשלה' - תדובר על השולטנות והרדוי [של מושל עריין, אשר ימשל בם ביד חזקה ובחימה שפוכה], אשר יפעל ומושל בנוף הנכנעים לפניו (מבלי מה שנביט אם הוא ראוי לעלוי מצד מדותיו) - ע"כ ידובר ב"ת... אבל הממשלה - ידובר על עצמות הרדוי והכבישה, אשר יעשה המושל, עדי יהיו המשועבדים לפניו - מוכרחים לכוף כאגמון ראשם, ולהשתחוות ולהכנע לפניו, ומצד זה ישתמשו המקראות - בלשון 'בם, בו, בך', אחר לשון הממשלה - לא בלשון 'על', כי הם מצד עצמם לא יהיו מקבלים אותו 'עליהם' - רק הרדוי והממשלה בנופם ובמאורם, כי הוא יכניעם, והרודד אותם תחתיו".

⁷⁶ כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי (שבת פ"א ה"א): "רב שאל לרבי; נתן לו אָחָר - חבילה על כתיפו, ושכח והוציאה. במחזור תניינא - א"ל; חייב, ופירש קרה"ע: "במחזור תניינא. כשהיה רבי עוסק במהדורא שנית, א"ל לרב". וכן אמרו (ירושלמי פסחים פ"ה סוה"ג): "במחזור תניינא חזר ביה רבי יוסי", ופירש קרה"ע: "במחזור תניינא. כשחזר רבי יוסי על תלמודו בפעם שנית". ואמרו בגמ' (בבלי ברכות נט ע"ב): "הרואה חמה בתקופתה... אומר 'ברוך עושה בראשית', ואימת הוי? אמר אביי; כל כ"ח שנים והדר מחזור, ונפלה תקופת ניסן - ב'שבתא' באורחא דתלת נגהי ארבע", ופירש"י: "בתקופתה. מקום שהיא חוזרת שם לתחלת היקפה, היא שעת תליית המאורות, ומאז התחילה להקיף ולשמש; אימת הוי... חמה בתקופתה... כל כ"ח שנים. של תקופת ניסן שבסוף/תחלת כ"ח, כשהחזר מחזור גדול של חמה - להיות תקופה נופלת, בשעת תליית המאורות - ב'שבתא', היא שעה תחלת ליל רביעי". והמאירי פירש: "וענין 'חמה בתקופתה' - הוא, שרואה ביום תקופת ניסן של תחלת מחזור של כ"ח שנה - והוא הנקרא 'מחזור גדול'. שבשעה זו, ר"ל בסוף מחזור גדול - חמה חוזרת לנקודה ראשונה שבה נתלו המאורות מתחלה, והוא בתחלת ליל רביעי... והדבר ידוע שבכל ארבע תקופות... ונמצאת לארבע שנים - שהוא מחזור קטן של שמש... ונקרא 'מחזור קטן' - מפני שבכל מארבע שנים לארבע שנים, באה תקופתו - בתחלת הלילה". ופסק הרמב"ם (אהבה, הלכות ברכות פ"י ה"ח): "הרואה את החמה, ביום תקופת ניסן של תחלת המחזור של שמונה ועשרים שנה... וכן כשתחזור הלבנה - לתחלת מזל טלה בתחלת החדש... וכן כשיחזור כל כוכב וכוכב מחמשת הכוכבים הנשארים - לתחלת מזל טלה, ולא יהיה נוסה לא לצפון ולא לדרום... כל אחד מאלו - מברך 'עושה בראשית'".

מְחַפֵּשׁ (מחופש). בעברית המחודשת, מוסווה לבוש בבגדים אחרים שבהם אי אפשר לזהותו. אך במקורותינו - פירוש, שמחפשים אחריו מאדפּה.

מַחְתֶּרֶת. בעברית המחודשת, קבוצת אנשים המארגנת בדרך מרד נגד השלטונות. אך במקורותינו - פירושה, חפירה נסתרת (דרך נכנס גנב לבית)^{פז}.

מִשָּׁה. ראה לקמן בפרק אחד-עשר, 'מִבֵּית וּבְחוּץ', ערך 'מִשָּׁה'.

מִטְפֵּל (מטופל). בעברית המחודשת, אדם שמטפלים* בו אחרים [פציינט בלע"ז] ('הוא מטופל של הרופא הזה'). אך במקורותינו - פירוש, אדם המטפל* באחרים^{פז}.

מטורזן. בעברית המחודשת, אדם מהודר ומגונדר* בלבושו. עירובין פ ע"א (נוטר זינא). ב"ב ח.

מְכַרְבֵּל (מכורבל). ראה מש"כ לעיל בפרק רביעי, 'שְׁמוֹת תֹּאֵר מְלָלִים', ערך 'בְּרַבּוּל, לְהַתְכַרְבֵּל'.

^{פז} (ככתוב (תהלים סד, ז): "יִזְכְּשׁוּ עוֹלֹת תַּמְנוּ זֹכֶשׁ מִזְכֶּשׁ", ות"י: "וְיִלְשׁוּן לְמִשְׁכַּח עֵלִין לְשִׁינָא וְכִין בְּלוּשָׁא דְמִתְבְּלִשׁ". ופירש"י: "יחפשו עלילות... בלבם, ולא גילו דעתם את חפש העלילה המחופש על ידם". ומצ"ד פירש: "היו מחפשים למצוא עלילה להמיתו, וכאשר תמו את החפוש שהיו מחפשים ומצאו העלה - היה כל אחד מסתירה בקרבו". ופירש המלבי"ם: "מחפשים להראות שעשה (והו') עוֹל - כדי להצדיק מעשיהם... ואחר 'כי תמנו זֹכֶשׁ מִזְכֶּשׁ', שכבר חפשו בכל מקום מחופש, היינו בכל מקום שאפשר לחפש שם - ולא מצאו וכו'".

^{פז} (ככתוב (שמות כב, א): "אִם-בְּמוֹזְזֶרֶת יִמְצָא הַגֵּבֶה", ות"י תרגם: "בְּתַרְכָּא דְכוּתְלָא", ופירש בפ"י, שהוא חור בכותל. ופירש רש"י: "כשהיה חותר את הבית". והרד"ק פירש (בסנה"ש שרש 'חתר'): "בְּמוֹזְזֶרֶת... ענינם - כענין חפירה". ובפירוש הרשב"ה כתב: "מחתרת - פריצה, משורש 'חתר', המציין חדירה ע"י פריצה לתוך מקום סגור". וכן כתוב (ירמיה ב, לד): "כֹּל-בְּמוֹזְזֶרֶת מְצָאִים", ופירש מצ"צ: "בְּמוֹזְזֶרֶת. ר"ל במקום נסתר, והיא מלשון חתירה וחפירה". וכ"מ בגמ' (סנהדרין קג ע"א): "שעשה לו הקב"ה כמין מחתרת ברקיע - כדי לקבלו בתשובה, מפני מדת הדין", ופירש"י: "מדת הדין. היתה מעכבת שלא להקביל פני מנשה בתשובה, ועשה הקב"ה מחתרת ברקיע - ופשט ידו וקבלו, בלא ידיעת מדת הדין". ומחנה"ע (שרש 'חתר') פירש: "'במחתרת', פי' ניקוב וחפירה, ואפילו בים - נאמר 'ויחתרו האנשים להשיב אל היבשה' (יונה א, יג). ושעב"נ (ענין 'חפירה', שער 'מחתרת'): "ואם במחתרת, פי' בחפירה".

^{פז} כמו שאמרו בגמ' (תענית טז ע"א-ע"ב): "ת"ר; עמדו בתפלה, אע"פ שיש שם זקן וחכם - אין מורידין לפני התיבה אלא אדם הרגיל. איזהו רגיל? רבי יהודה אומר; מטופל, ואין לו יש לו יגיעה בשדה, וביתו ריקם, ופרקו נאה וכו'... ויהבו ביה רבנן עניניהו - ברבי יצחק בר אמי. היינו מטופל ואין לו, היינו ביתו ריקם! א"ר חסדא; והו' שביתו ריקם מן העבירה", ופירש"י: "מטופל ואין לו. יש לו טפלים, ואין לו במה להתפרנס, שלבו דואג עליו [והוא צריך לקרות מקורות לבו עליהן; ויש לו יגיעה. שמתכוין יותר בתפלת הגשמים: היינו מטופל ואין לו היינו ביתו ריקן. היינו - כמו 'איזהו' (זיהו)"]. ובפירש"י המודפס סביב הר"ף, הוסיפו: "מטופל. שיש לו טפלים וכו' בית, ואין לו במה לפרנס". ורגמ"ה פירש: "כלומר שיש לו טיפול* בנים, ואין לו עושר". ור"ח פירש: "שיש לו טף". והמאירי פירש: "ויש לו בנים שמוזנותיהן מוטלין עליו, והוא לשון 'מיטפל' האמור בגמ', מלשון 'טף' - שמתורנם 'טפלא' (בראשית לד, כט). ובטור (או"ח תקעט) כתב: "ויש לו טיפול, ואין לו במה לפרנס". והמג"א (שם ס"ק ח) כתב: "ומטופל. בבנים קמנים".

מְלִמָּד (מְלומד). בעברית המחודשת, בעל ידיעה עליונה ומיוחדת בנושא לימודי ('שאלו את הפרופסור המלומד מה סיבת הדבר'). אך במקורותינו - פירוש, מורגל בדבר (וכן תלמיד בתחילת דרכו בלימוד נכי אז הוא מתאמן וחוזר ומתרגל בלימודו)^{פח}. **מְלָצֵר.** בעברית המחודשת, המגיש המאכלים לסועדים (ואין לו שום יד בקביעת התפריט). אך במקורותינו - פירוש, הממונה על סידור המאכלים במטבח או במחסן (ומכנים בשביל המגשים)^{פט}.

מְמַלָּא מְקוֹם. בעברית המחודשת, אדם העושה את תפקידו של אדם אחר בשעת העדרו [באופן זמני ולא קבוע, ואח"כ קודמו חוזר לתפקידו הקודם] (מורה ממלאת מקום. 'ממלא מקום ראש הממשלה'). אך במקורותינו - פירוש, אדם שנכנס באופן קבוע למקום קודמו בתפקיד, וממלא את מקומו וחסרונו ועושה במקומו את תפקידיו.

^{פח} ככתוב (דה"א כה, ז): "מלמדי-שיר לה", ותר"י: "מאלפין לשבחא קדם ה'". ופירש הרלב"ג: "מלמדי שיר, ר"ל, מלומדים לגן בכלי זמר, ומלומדים לאמר דברי הודאה ושבח". ומצ"צ פירש: "מלמדי. ענין ההרגל, כמו 'ילמד לטרוף טרף' (יחזקאל יט, ג). ועוד כתוב (ישעיה כט, יג): "מצות אנשים מלמדה", ותרומם יב"ע: "והות דחלתהון קדמי כתפקידת גברין מלפין". ופירש"י: "לא בלב שלם, כי אם במצות האנשים המלמדים אותם התראו כנכנעים מלפניו כדי לפתותו בפיכס". וראב"ע פירש: "מלמדה. כטעם רגילות, 'כעגל לא לומד' (ירמיהו לא, יח)". והמלב"ם פירש: "יראתם הוא רק 'מצות אנשים' ורק 'מלומדה' ומורגלת, ר"ל כי יעשה המצות רק מצד שכן הורגל מנעוריו והנהגה עליהם, מבלי כונה ומחשבה... כי כך ציום הוריהם ואבותיהם, וגם זאת מבלי דעת איזה טעם להמצוה - רק מצד הלימוד וההרגל". ועוד כתוב (ש"ה"ש ג, ח): "כלם אחזי חרב מלמדי מלחמה", ותר"י: "כולהון אחידין* בפתגמי* אוריתא דמתילין לחרבא". ופירש"י: "מלמדי מלחמה. מלחמתה של תורה, וכן הכהנים הסובבים אותה, החונים סביבות המשכן - מלומדי סדר עבודתם". וראב"ע פירש: "מלמדי. רגילים, כמו 'כעגל לא לומד". וכל"פ מצ"צ: "מלמדי. ענין הרגל", ובמצ"ד הוסיף: "והם היו מורגלים במלחמה לדעת תכסיסה ותחבולותיה". ועוד אמרו בגמ' (סוכה כט ע"א): "תניא ר"מ אומר; כל זמן שמאורות לוקין - סימן רע לשונאיהם של ישראל, מפני שמלומדין במכותיהן. משל לסופר* שבא לבית הספר* ורצועה בידו, מי דואג? מי שרגיל ללקות בכל יום ויום", ופירש"י: "שמלומדים במכותיהם. כל מיני פורעניות הבאין בעולם - יש להם לישראל לדאוג ולומר לא בא סימן זה אלא בשבילנו יותר משאר אומות, מפני שהן רגילין ללקות יותר מכולם: משל לסופר. מלמד תינוקות: ורצועה בידו. להכות: מי דואג. אי זה מהן ירא? שרגיל ללקות". ועוד פירש"י 999 סוטה לח ע"ב ד"ה ותנן נמי. קידושין פב ע"א ד"ה חנוני. רבנן דברין ח, טז. (בנ"ש שפ"ב).

^{פט} דניאל, פירש"י והלע"ז אדון המטבח, ראב"ע, רס"ג, מצ"צ. תורת הקנאות לרשב"א פרק קכז. ומש"כ בפסוק 'נושא את פת בגם' - פירש"י לעצמו, 'ונותן להם זרעונים', וכל זה לא עשה לעיני האנשים, אלא במטבח המוסתר, ואח"כ הגישו להם אחרים את מאכלם. ומח"ע (שרש 'לצר') פירש: "המלצר, פ' הסוכן*". וכ"כ בבנ"ש שפ"ב.

^צ כמו שאמרו בגמ' (שבת נא ע"א): "רבי ישמעאל ברבי יוסי - דממלא מקום אבותיו הוה", ופירש"י: "ממלא מקום אבותיו. גדול כאביו". וכן אמרו (כתובות קג ע"ב): "בשעת פטירתו של רבי... אמר להן... שמעון בני - חכם... מאי קאמר? ה"ק: אע"פ ששמעון בני - חכם, גמליאל בני - נשיא. אמר לוי, צריכא למימר?! (פירש"י: "דריג דכבוד הוי נשיאה)". אר"ש בר רבי, צריכא לך ולמטלתך! מאי קשיא ליה? הא קרא קאמרו! (דה"ב כא, ג) 'זאת הממלכה נתן ליהורם כי הוא הבכור'. ההוא - ממלא מקום אבותיו הוה, ורבן גמליאל - אינו ממלא מקום אבותיו הוה (פירש"י: "ההוא ממלא מקום וכו'. כלומר, אין באחי [של יהורם] חשוב ממנו, אבל כאן הרי אחיו [שמעון] חכם ממנו"). ורבי, מאי טעמא עבד הכי? נהי דאינו ממלא מקום אבותיו - בחכמה, ביראת חטא - ממלא מקום אבותיו הוה". וכ"פ הרמב"ם (שופטים, הלכות מלכים פ"א פ"ז): "ולא המלכות בלבד, אלא כל השררות וכל המנונין שבישראל - ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם, והוא -

מְנַהֵל. ראה מש"כ לקמן פרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'נְהוּל (ניהול), לְנַהֵל'.

מְנוּל (מנוול). בעברית המחודשת, נבל מושחת ורע במידותיו (דומה אותי המנוול הלוח). אך במקורותינו - פירושו, מלוכלך ומאוס צא.

מְסָגֵל (מסוגל). ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'סָגוּל, לְסָגֵל, הַסְתַּגֵּל, מְסָגֵל'.

מְסֻגָּר. בעברית המחודשת, אדם הבונה סורגים*. אך במקורותינו - פירושו, השוער הסוגר את השער, או חכם גדול או אדם חשוב צב.

999 טרום. ד.ב.ס. אזכיר גבורות 909: לטרום. מדרש רות. ברשימת הפליטים בסוף.

מְסָפֵן. בעברית המחודשת, ביש מזל שלא שפר גורלו (כנראה בהשפעת הלועזית POOR). אך במקורותינו - פירושו, עני, דל ואביון צג.

א

שיהיה הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה. היה ממלא ביראה, אע"פ שאינו ממלא בחכמה - מעמידן אותו במקום אביו, ומלמדין אותו.

^{צא} "אם פגע בך מנוול זה". "מנוול ומוכה שחין". "שלא יכנס לרגל כשהוא מנוול". "שלא יכנסו למשמרתם כשהם מנוולים" (תענית). "שהעניות מנוולות". "בן מנוול אב". בנ"ש שפ"ב.

^{צב} ככתוב (מ"ב כד, יד): "וְהָגִלָּה אֶת־כְּלִירֵי־שִׁלְמֹם וְאֶת־כָּל־הַשָּׂרִים וְאֵת־כָּל־גִּבּוֹרֵי הַזֹּיִל וְגו' וְכָל־הַזֹּרֵשׁ וְהַמְסָגֵר, לֹא יִשָּׂאֵר וְזֹלַת דָּלַת עַם־הָאָרֶץ", ותרגם יב"ע: "וְכָל אֹמְנֵי וְתַרְעִיָּא וְפִירְשֵׁי: "תרגום יונתן 'אומניא ותרעיא'. ורבותינו אמרו (גיטין פח ע"א, סנהדרין לח ע"א); חכמים גדולים בתורה, (זרז"ש) שכשאחד פותח - הכל שותקין, כמו שכתוב (ישעיה מא, א) 'הַזֹּרֵשׁוּ אֵלַי אֲנִי' 'מסג'ר - הכל יושבין לפניו ולמדין הימנו, כמו שנאמר (ישעיה כב, כב) 'וְפִתְחוּ וְאֵין סוֹגֵר, וְסוֹגֵר וְאֵין פּוֹתֵחוּ'". (והלשון שם

בגמ' [גיטין וסנהדרין]: "זורש", שבשעה שפותחין - נעשו הכל כְּתַרְשִׁין. 'מסג'ר, כיון שסוגרין בהלכה - שוב אינן פותחין. ופירש"י [שם]: "פותחין. בהלכה: כחרשים. קרי ביה 'הזורש': כיון שסוגרין. הלכה שהם סגורים בה - שאינם יודעים להשיב לשאלהם, שוב אין לה פותחין אחרים". ובתלמוד ירושלמי [נדרים פ"ו ה"ח. סנהדרין פ"א ה"ב] אמרו: "הזורש והמסג'ר... רבי ברכיה בשם רבי; אילו החברים. ורבנן אמרין; אילו הבולבושין, ופירש הפנמ"ש: "אילו החברים. שכל חכמים היו: אילו הבולבושין. השרים והחשובים". וקרא"ע פירש: "אילו החברים. הם הת"ח: אלו הבולבושין. הן השרים - דהיינו 'הזורש', הן הממונין על בעלי אומנות - שכל בעלי אומנות אחת היה להן שר ושופט לעצמן. והמסג'ר - הן הממונין על שערי העיר. וכן ת"י 'אומניא ותרעיא'. ופירש הרד"ק בסה"ש (שרש 'סג'ר): "וכן אמר 'זהב סגור' (מ"א ו, ט), כלומר מטוהר ומוזקק. ואפשר יהיה מהענין הזה 'הזורש והמסג'ר, רוצה לומר, האנשים הגדולים והחשובים". והרלב"ג פירש: "הזורש והמסג'ר.

הם האומנים, והשוערים ושומרי החומה וסוגרים פתחים". וכל"פ מצ"ד: "הזורש והמסג'ר. הם האומנים, ושומרי השערים אשר סגרו אותם בעתם, וכן ת"י". שרש ישע (שרש 'סג'ר): "מסג'ר. ר"ל האנשים הגדולים והחשובים וכו'. וי"א, הם האומנים והשוערים שומרי החומה וסוגרים פתחים והוא דעת המתרגם 'אומניא ותרעיא'. ורד"ל אמרו 'חכמים גדולים בתורה וכו'".

^{צג} ככתוב (שמות כג, ו): "אֲבִינָה", ותרגם אונקלוס: "מְסָפִינָה". ועוד כתוב (שמות ל, טו): "וְהִדֵּל לֹא יִמְעִיט", ות"א: "וְדִמְסָכֵן לֹא יִיעִיר". ועוד כתוב (דברים כד, יב): "וְאִם־אִישׁ עֲנִי הוּא, וְת"א ות"י: "וְאִם גִּבֹּר מִסְכֵּן הוּא". ויקרא יד כא אונקלוס, יבמות סג ע"א. וכתב במחמ"נ (שרש 'מסד'): "טוב ילך מסכן וזוכם" (קהלת ד, יא), 'איש מסכן וזוכם' (קהלת ט, טו), 'וזוכמת המסכן בזויה' (קהלת ט, טו), 'ארץ אשר לא במסכנת' (דברים ח, ט) - ענין דלות הם". וכן נקרא בשם 'מסכן' - מי שהוא עני בדעת, כמו שאמרו במדרש (רות רבה א, ב): "וזוכמת המסכן בזויה, וכי חכמתו של רבי עקיבא שהיה מסכן - בזויה היתה!! אלא, מהו 'מסכן'? מי שהוא בזוי בדבריו, כגון זקן יושב ודורש לא תטה משפט" - והוא מטה משפט, ...כל אלמנה ויתום לא תענון" - והוא מענה אותם... הוי שאין לך מסכן גדול מזה! אוי לדיין שמכיר

מִסְתַּנֵּן. בעברית המחודשת, אדם שהצליח לחדור דרך גבול או שמירה שהיו אמורים למנוע ממנו להכנס. אך במקורותינו - פירוש, דבר שסיננו אותו דרך מסננת ברצון ובכוונה שיסתנן ויעבור דרך החורים^{צד}.

מִפְגֵּר.

מַעְמֵד[וֹת]. בעברית המחודשת, סולם החשיבות של בני האדם בחברה המדינית ('הוא שייך למעמד הבינוני', 'מלחמת מעמדות בין מעמד הפועלים למעמד הקפיטליסטי', 'אדם בעל מעמד'). אך במקורותינו - פירוש, מקום העמידה^{צה}.

מַעֲשֵׂה (מעושה). ראה מש"כ לקמן פרק שמיני, 'שְׁמוֹת מַעֲשִׂים', ערך 'מַעֲשֵׂה (מעושה)'.

מַצְפּוֹן. בעברית המחודשת, יצר הטוב החבוי בלבו של האדם, ומייסרו על מעשים רעים שעשה. אך במקורותינו - פירוש, מקום מחבא ומסתור. ובהשאלה, כל מחשבות הסתר בלב האדם - בין טובות בין רעות^{צו}.

מִקְהֵלָה. בעברית המחודשת, קבוצת אנשים לשירה ביחד (ורק למטרה זו נקרא בשם זה). אך במקורותינו - פירוש, קבוצת אנשים המתקבצים לכל מטרה שהיא^{צי}.

מִקְצוּעַ. בעברית המחודשת, תחום עבודה מסויים שהאדם לומד ומתמחה בו [משלח יד* ('מקצועות חפשיים', 'בעל מקצוע')]. אך במקורותינו - פירוש, פינה. ובהשאלה - ענין אחד שהוא חלק מנושא גדול^{צכ}.

א

פנים במשפט^א. וכתב התשבי (ערך 'מסכן'): "וכל שאר 'מסכן' דקהלת - מתורגם 'עניא', ורוב 'רש' ו'רל' ו'אביין' ו'מר' דבמקרא - מתורגמין בלשון 'מסכן'. וכן קורין בלע"ז למי שהוא עני מאוד - 'מסכין'".

^{צד} כמו שפסק הרמב"ם (זמנים, הלכות י"ט פ"ג ה"ז): "אבל נותנין ביצה במסנת של חרדל - והוא מסתנן מאליו".

^{צה} ישעיהו כב, יט. מ"א י, ה. דה"ב לה, טו. ביכורים פ"ג מ"ב. תענית פ"ב מ"ד, כו ע"א. כז ע"א. פ"ד מ"ב. כתובות פ"ב מ"ט. ברכות ט ע"ב. יומא נג ע"א. רש"י לז ע"ב. רמב"ם כלי המקדש כל פ"ו. רש"י ב"ק כג ע"ב.

^{צו} ככתוב (עובדיה א, ו): "איך נזופשו עשו, נבעו מצפוני", ות"י: "אתגלן מטמורוהי". ופירש הרד"ק: "איך נזופשו עשו. פירוש, מטמוני עשו, כמו שאמר 'נבעו מצפוני'". ובסח"ש פירש הרד"ק: "'מצפוני'... ענין הסתר והצנע". וכ"פ מצ"צ: "'מצפוני'. מלשון צפון ונסתר". ובמצ"ד פירש: "איך נחפשו בתי עשו - לקחת הכל, ואיך נתבקשו נדרשו מקומות מסתרים שלו - לקחת כל הנמצא".

^{צז} ככתוב (תהלים סח, כז): "'במקהלות ברכו אלקים", ות"י: "'ביני כנישאי בריכו אלקא". אמנם שם הנושא המדובר הוא שירת הים (והפסוק לפני הוא 'קדמו שרים אזור זוגנים וגו'), אך פירוש מלה זו עצמה הוא, שהתקהלו יחד לשם כך, ואף כל התקהלות לכל מטרה אחרת - היתה יכולה להקרא כך. כדמוכח מדברי רבי יוסי הגלילי במשנה (ברכות מט ע"ב): "'לפי רוב הקהל - הם מברכים, שנאמר 'במקהלות ברכו אלקים', ה' מומקור ישראל", שמביא פסוק זה על ברכת הזימון בקהל רב, שלכל גודל מקהלה (עשרה, מאה, אלף ורבה) - יש ברכה משלה.

^{צח} יחזקאל מא, כב. מו, כא, רש"י, רד"ק, מצ"צ. נחמיה ג, יט, רש"י, מצ"צ. ב"ב פ"י מ"ח. קעה ע"ב. ברכות סג ע"ב. שו"ת חו"י צד ד"ה והא דק"ל. תוספתא עירובין פ"ח ה"ז 'שמונה מקצועי תורה'. שו"ת שתי הלחם לג ד"ה והנה בדין. שו"ת הלק"ט ח"א קסו אמר המניח (בנו רבי משה חגיז). שו"ת מכתם לדוד חו"מ ד ד"ה אתאן. שו"ת נוב"ת אה"ע קמא ד"ה מכתבו.

מְקָשָׁן. בעברית המחודשת, מרבה להקשות ומטריד בקושיותיו. אך במקורותינו - פירושו, המקשה במהלך זה בסוגיא (לאו דוקא תמיד).

מְרִץ, נְמִרָץ. בעברית המחודשת, מרץ - הוא הכח והחשק המניעים לפעול [אנרגיה בלע"ז], ו'נמרץ' הוא אדם בעל התלהבות וחשק לפעול. אך במקורותינו - פירושו, תקיפות צט.

מְשַׁבֵּר. ראה מש"כ לקמן, פרק שמיני, 'שמות מעשים', ערך 'מְשַׁבֵּר'.

מְשַׁלֵּהב (משולהב). בעברית המחודשת, אדם שהלהיבוהו והוא מתרגש וסוער, ופועל במרץ* מבלי לשלוט על מעשיו. אך במקורותינו, הוא אדם שנשרף והתיבש בחום השמש.

מְשַׁלַּח/משלוח יד. בעברית המחודשת, מקצוע מפרנס. אבל במקורותינו - פירושו, כל מעשה ידיים קב.

מְשַׁלַּחַת. בעברית המחודשת, קבוצת בני אדם שנשלחה למקום אחר לייצג גוף או מדינה. אך במקורותינו - פירושו, פעולת השילוח ממקום למקום (גם של אדם בודד או חיות) קב.

מְשַׁמֵּרַת. בעברית המחודשת, קוראים כך גם לקבוצות מתחלפות (כגון בחדר האוכל, בעבודה, ובמפלגה [המשמרת הצעירה]). אך במקורותינו, השימוש במלה זו הוא רק לקבוצות הממונות על מְשַׁמֵּר (ואי אפשר לומר כן על קבוצות לאכילה או לעבודה) קב.

^{צט} ככתוב (מ"א ב, ח): "וְהוּא קָלְלֵנִי קָלְלָה נְמִרָצָת", ותרגם יב"ע: "וְהוּא לְטִנְי לְטִנְי לְטִנְי מְרִירָן". ופירש"י: "קָלְלָה נְמִרָצָת. מְפֹרָשָׁת, כְּמוֹ 'מִזָּה יִמְרִיצֶךָ' (איוב יז, ג), וְ'מִזָּה נְמִרָצָו' (איוב ו, כה) – כְּמוֹ 'מִזָּה נְמִלְצָו'. וְהִרְדֵּק פִּירֵשׁ: "נְמִרָצָת. חֻזְקָה, שְׁאֵמֵר לוֹ; 'אִישׁ הַדְּמִיּוֹת, אִישׁ הַבְּלִיעַל, וְעַפְרָה בַּעֲפָר. כְּמוֹ 'מִזָּה נְמִרָצָו אֲבֹרִי יִשְׂרָאֵל. וְיֵשׁ דְּרֵשׁ – שְׁהוּא נֹטְרִיקוֹן". (כְּמוֹ שֶׁהִתְבָּאֵר בְּגַמ' [שבת קה ע"א]: "קָלְלָה נְמִרָצָת – נֹטְרִיקוֹן; נֹאֵף הוּא, מִוֹאֲבִי הוּא, רֹצֵחַ הוּא, צוֹרֵר הוּא, תוֹעֵבָה הוּא"). וְכ"פ הִרְדֵּק בִּסְח"ש (שֵׁשׁ מְרִץ): "עֲנִיִּים עֲנִין חֻזְק וְתוֹקֵף". וְכ"פ הִרְלֵב"ג: "קָלְלָה נְמִרָצָת. חֻזְקָה וְקִשָּׁה, וְזֶה מִבְּאֹר מִדְּבָרֵיו לֹו בַּעַת בְּרָחוּ מִפְּנֵי אֲבִשְׁלוֹם". וְכ"פ מִצ"צ: "נְמִרָצָת. חֻזְקָה". וְכֵן כְּתוּב (איוב טז, ג): "מִזָּה יִמְרִיצֶךָ כִּי תַעֲנֶה", וְת"י: "מִזָּה יִבְסְמִינָךְ אֲרוֹם תְּתִיב". וּפִירֵשׁ"י: "יִמְרִיצֶךָ. יִשְׁעֶךָ פִּיךָ לְחֹשֶׁב דְּבָרִים נְמִרָצִים עַל אֹפְנִיהֶם". וְרַאב"ע פִּירֵשׁ: "מִזָּה יִמְרִיצֶךָ. מִי יִהְיֶה תִקְיָה מִמֶּךָ וְיִנְצֶחֶךָ". וְהִרְלֵב"ג פִּירֵשׁ: "מִזָּה יִמְרִיצֶךָ. מִזָּה יִחֻזְקֶךָ מִזָּה שְׁמַעֲנָת דְּבָרֶיךָ". וּמִצ"צ פִּירֵשׁ: "יִמְרִיצֶךָ. יִחֻזְקֶךָ, כְּמוֹ 'מִזָּה נְמִרָצָו אֲבֹרִי יִשְׂרָאֵל' (איוב ו, כה)", וְהוֹסִיף בְּמִצ"ד: "מִזָּה הִדְבֵּר אֲשֶׁר מִחֻזְק אוֹתָךְ וּמוֹרֶיךָ עַל הַהִשְׁבָּה, עַד שֶׁבַעל כְּרַחֵךְ תִּשְׁיב". וְהִמְלִיב"ם פִּירֵשׁ (בְּבִאֹר הַמְּלוֹת): "יִמְרִיצֶךָ. הוּא פִירוֹשׁ וּבִאֹר הִדְבֵּר – לְבַרְרוּ הִיטֵב מִזָּה בְּרַר דְּבָרֶיךָ". וְהוֹסִיף (בְּבִאֹר הָעֵינִי): "אֲמֹר מִזָּה יִמְרִיצֶךָ וְיִחֻזְק אוֹתָךְ בְּמַעֲנֶה זֹאת, מִזָּה הַמּוֹפֵת וְהִרְאִיָּה שֶׁהִבֵּאת לְחֻזְק דְּבָרֶיךָ". בְּמִדְּבָר ט, ד. שְׁעִב"ג (עֵינִין חֻזְק), שְׁעִר "יִמְרִיצֶךָ", "מִזָּה יִמְרִיצֶךָ", פִּי מִזָּה חֻזְקָתָה.

^ק ככתוב (מכילתא יתרו ט): "וִירָא הָעָם וַיִּנְעוּ... לִפִּי שֶׁהָיוּ מְשֻׁלָּהִים – מִחֻזְקָה שֶׁל מַעֲלָה, אֲמַר הַקֹּב"ה לְעֵנֵי הַכְּבוֹד; הָיָלוּ מִלִּי חַיִּים עַל בְּנֵי". וְעוֹד אֲמָרוּ בְּמִדְרַשׁ (ק"ר א, א, ב [ד"ה 'זוֹרַח']): "הֵנִי בִּשְׁם רַבִּי נִתְּן; נִלְגַּל הֵמָּה יֵשׁ לוֹ נִרְתָּק... וּבְרִיכָה שֶׁל מִים לִפְנֵי, וּבִשְׁעָה שֶׁהוּא רֹצֵחַ לְצִאת הוּא מְשֻׁלָּהֵב, וְהַקֹּב"ה מְתִישׁ כּוֹחוֹ בְּמִים כְּדִי שֶׁלֹא יִשְׂרֹף אֶת הָעוֹלָם, וּפִירֵשׁ מִת"כ: "מְשֻׁלָּהֵב. הֵם בִּיחֻד כְּשֶׁלֹּהֶבֶת הַזֹּאת".

^{קא} ככתוב (דברים יב, יח): "וְשִׁמְמוֹת וְגו' כָּל מִשְׁלָח יֶדְךָ" כֵּל דְּבַר שֶׁתִּשְׁלַח יֶדְךָ, יִשְׁעִיָּה יֵא, יֵד. וְכֵתַב עֵרָה"כ (עֵרָה מְשַׁלַּח יֶדְךָ) בִּשְׁם עֵיר גְּבוּרִים: "מִשְׁלָח יֶדְךָ" – זֶה צִדְקָה, שֶׁנֶּאֱמַר 'שִׁלְחוּ לְזוֹמָךְ עַל פְּנֵי הַבָּיִת'. מְשַׁלֵּי לֹא, יֵט.

^{קב} תהלים עח, מט. קהלת ח, ה. ב"מ פ"ז מ"ט. צג ע"ב. רמב"ם גנבה פ"א ה"ט. ב"ש שפ"ב.

מִשְׁעָמָם (משועמם). ראה מש"כ לקמן פרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'שְׁעָמוֹם, לְהִשְׁתַּעֲמֵם'.

מִשְׁקִיעַ. ראה לעיל בפרק שלישי, 'מִנְחִים מִשְׁפָּטִים וּמִמוֹנִים', ערך 'הִשְׁקָעָה, לְהִשְׁקִיעַ, מִשְׁקִיעַ'.

מִתּוֹחַ. ראה מש"כ לקמן פרק , ערך 'מִתַּח, מִתִּיחוֹת'.

מִתּוֹן, מִתְּיֻנּוֹת. בעברית המחודשת, אדם או דבר שאינו נוטה בדעתו או מצבו כולו לכיוון אחד בקיצוניות, אלא הוא ממוצע ויש בו סובלנות לדעה החולקת או למצב הנגדי ('הוא בעל דעות מתונות בנושאי דת'. 'הירידה מתונה ואינה תלולה'). אך במקורותינו - פירושו, המתנה לפני עשיית מעשה או אמירת דיבור.

א

^ק ככתוב (במדבר ג, ז): "וְאֶת־מִשְׁמֶרֶת כָּל־הָעֵדָה", ופירש רש"י: "כל מְנוֹי שֶׁהָאֵדָם מְמוֹנָה עָלָיו וּמוֹטֵל עָלָיו לַעֲשׂוֹת - קְרוֹי 'מִשְׁמֶרֶת' בְּכָל הַמִּקְרָא, וּבִלְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּבִגְתָּן וְתִרְשׁ (מגילה יג ע"ב) 'וְהָלָא אֵין מִשְׁמֶרֶתִי וּמִשְׁמֶרֶתְךָ שׁוֹה', וְכֵן בְּמִשְׁמֶרֶת כְּהוֹנָה וְלֹוִיָּה'.

^ק כמו ששנו במשנה (אבות פ"א מ"א): "הוּא מִתּוֹנִין בְּדִין", וְהִתְבָּאָר בְּאֲבוֹת דְּר"נ (פ"א מ"ד): "הוּא מִתּוֹנִין בְּדִין, כִּי־צָד? מִלְּמַד שִׁיחָא אֲדָם מִמֵּתִין בְּדִין, שְׁכָל הַמִּמְתִּין בְּדִין - מִיּוֹשֵׁב בְּדִין... דְּבַר אַחֵר, הוּא מִתּוֹנִין בְּדִין, כִּי־צָד? מִלְּמַד שִׁיחָא אֲדָם מִמֵּתִין בְּדִבְרִיו, וְאֵל יֵהי מִקְפִּיד עַל דְּבָרָיו, שְׁכָל הַמִּקְפִּיד עַל דְּבָרָיו - מִשְׁכַּח אֶת דְּבָרָיו... וְהָלָא הַדְּבָרִים ק", וְמָה מִשָּׁה רִבִּינוּ חֹכֵם גָּדוֹל שֶׁבְּגִדּוּלִים אֵב לִנְבִיאִים, בִּשְׁעָה שֶׁהִקְפִּיד עַל דְּבָרָיו - שָׁכַח אֶת דְּבָרָיו, אֲנוּ - עַל אַחַת כְּמָה וְכִמָּה. מִלְּמַד, שִׁיחָא אֲדָם מִמֵּתִין בְּדִבְרִיו, וְלֹא יֵהיָה מִקְפִּיד עַל דְּבָרָיו". ופירש"י (באבות שם): "מִתּוֹנִין. לְשׁוֹן 'מִמְתִּינִין' - שֶׁלֹא יֵהיָה גּוֹמְרִין הַדִּין בְּמַהֲרָה, אֲלֵא חוֹקְרִין בּוֹ בְּעוֹמֶק... ס"א, מִתּוֹנִים - לְשׁוֹן קֶשֶׁה, כְּלוֹמֵר שִׁיחָיו מִתְקַשִּׁים וּמִתְחַמְמִים בְּדִין, שֶׁמֶתוֹךְ כֶּךָ - יִצָּא הַדִּין לֵאמֹתוֹ". וּבִפְיֵהֶם"ש אֲבוֹת לְהִרְמְב"ם פִּירֵשׁ: "הוּא מִתּוֹנִים בְּדִין. שִׁיאַחֲרֵי לַחְתּוֹךְ הַדִּין, וְלֹא יִפְסִיקוּהוּ מִהֲרָה - עַד שִׁיבִינוּהוּ, שֶׁאִפְשָׁר שִׁתְּגַלּוּ לָהֶם עֲנִיִּינִים שֶׁלֹא הָיוּ נִגְלִים בְּתַחֲלַת הַמַּחֲשָׁבָה". וּרְבִינוּ יוֹנָה פִּירֵשׁ: "הוּא מִתּוֹנִים בְּדִין. לְמוּרִים הִוְרָאוֹת, וּלְפּוֹסְקִין הִוְרָאוֹת, וּלְפּוֹסְקִין אֶת הַדִּין - אֲמָרוּ, לְבַל יִסְמְכוּ בְּמַחֲשָׁבָה רִאשׁוֹנָה, אֶךְ בְּהַמְתַּנָּה גְּדוּלָה וּבְעֵינֵי הַדֶּק - לְבַל יִטְעוּ בְּשִׁיקוֹל הַדַּעַת. כִּי הָאֵדָם הַמִּמְהָר לְהוֹרוֹת - נִקְרָא 'פּוֹשַׁע', וְאֵע"פ שֶׁחֲשַׁב לּוֹמֵר הָאֵמֶת - אֵין זֶה שׁוֹגֵג, אֶךְ קְרוֹב לְמִזִּיד הוּא, אֲשֶׁר לֹא נָתַן בְּלִבּוֹ לֵאמֹר 'לֵבב הַנִּמְהָרִים - לֹא יִבִּין לַדַּעַת', כִּי הִטְעוֹת - בְּכָל אֲדָם מִצּוֹי הוּא... לִכֵּן הָאֵדָם הַמְרוּה - יֵשׁ לוֹ לִישָׁא וְלִיתֵן בְּדַבְּרָא, וְלַחֲחִמֵּץ הַמַּחֲשָׁבָה וְלַהֲשִׁיחָה... שִׁעִי חִימוּץ וְהַמְתַּנָּה - מוֹסִיף סְבָרָא עַל סְבָרָתוֹ וּפְלִפּוֹל עַל פְּלִפּוֹל, עַד שִׁידִין - דִּין אֵמֶת לֵאמֹתוֹ. כִּי בְּמַחֲשָׁבָה הַשְׁנִיָּה - יִרְאֶה לּוֹמֵר, מָה שֶׁלֹא רָאָה בְּרִאשׁוֹנָה". וְהִרְשִׁיב"ץ בְּמִגְן אֲבוֹת פִּירֵשׁ: "מִתּוֹנִין. לְשׁוֹן הַמְתַּנָּה וְאִיחוּר, עַד שִׁיתְּבַרֵּר לָהֶם יִפְה". וְהַמְאִיר פִּירֵשׁ: "שֶׁלֹא יִמְהָרוּ לַחְתּוֹךְ אֶת הַדִּין עַד שִׁיתִּישְׁבוּ בְּדַבְּרָא, וְאֵצ"ל אִם אֵין פֶּסֶק הַדִּין בְּרוּר לָהֶם - שִׁיאַחֲרוּהוּ עַד שִׁיתְּבַרֵּר לָהֶם, שִׁזֶּה אֵינוֹ צָרִיךְ לִפְנִים, אֲלֵא אִפְּלוּ כְּשֶׁהִדִּין בְּרוּר לָהֶם לַדַּעַת... הַזֶּהִיר הַדִּינִין אוֹ הַדִּינִים - לְהִתִּישֵׁב בְּדִבְרִים וְלִישָׁא וְלִיתֵן מִתּוֹן, שֶׁלֹא לַחְתּוֹךְ אֶת הַדִּין עַד שִׁיתִּישְׁבוּ בְּדַבְּרָא, כִּי הָעֵשׂוֹק - יִרְבֶּה בְּצוּחוֹת [לְהַבְהִיל] הַשּׁוֹמֵעַ... וְכֵן יֵשׁ בְּהַתְּצָלוֹת הָעוֹשֵׁק - שֶׁפְּתִי חֲלָקוֹת בִּלְשׁוֹן רְמִיָּה... וּמִתּוֹךְ כֶּךָ - יִתִּישֵׁב בְּדַבְּרָא וְלֹא יַחְתּוֹךְ הַדִּין, אֲלֵא כְּפִי מָה שִׁיתְּחִיב הַיּוֹשֵׁב, וְלֹא יַעֲזֹר כַּעֲסוֹ אוֹ רַפְיוֹן טְבָעוֹ וְחוֹלֶשֶׁת כּוֹחוֹתָיו - אֶת עֵינֵי שְׁכָל... וּבְאֲבוֹת שֶׁל ר"נ (פ"א מ"ד) הוֹסִיפוּ בְּדַבְּרָא, שֶׁלֹא בְּדִין בְּלִבָּד נִאֲמַר כֵּן, אֲלֵא שִׁיחָא אֲדָם נִוֹתֵן מִתּוֹן בְּכָל דְּבָרָיו, וְלֹא יֵהָא נִמְהָר לְהִקְפִּיד עַל דְּבָרָיו, שְׁכָל הַכּוֹעֵס - סוֹף שֶׁהוּא מִשְׁכַּח אֶת דְּבָרָיו. וְכֵל שֶׁכָּלל זֹאת הַמְדָּה - כֵּל עֵינֵי הוֹרָאָה, שֶׁלֹא יֵהָא מְהִיר לְהִשְׁיב לְשׁוֹאֲלוֹ - עַד שִׁיתִּישֵׁב בְּדַבְּרָא, וְאִם אַחֵר הִתְיַשְׁבוּת - יִמְצָא עֲצָמוֹ לְהִשְׁיב - יִשִּׁיב, וְאִם [לֹא] - יֵהָא נוֹשֵׂא וְנוֹתֵן עִם חֲבִירָיו, אוֹ יַעֲיִין בְּסִפְרִים, עַד שִׁיתְּבַרֵּר". וְהִרְעִים פִּירֵשׁ: "שֶׁאִם בָּא דִין לִפְנֵיךְ - פַּעַם וּשְׁתִּים וּשְׁלֹשׁ, לֹא תֵאֲמַר 'דִּין זֶה כָּבֵד בָּא לִפְנֵי, וּשְׁנִיתִי וּשְׁלֹשִׁתִּי בּוֹ', אֲלֵא 'הוּא מִתּוֹנִין', כְּלוֹמֵר מִמְתִּינִים קוֹדֵם שֶׁתְּפַסְקוּ הַדִּין". וּבְמִדְרָשׁ שֶׁמוֹאֵל כָּתַב: "וְהִרְטִיב"א ז"ל כָּתַב, הוּא מִתּוֹנִים בְּדִין - מִלְּשׁוֹן 'מִתְּנָה', כְּלוֹמֵר הוּא מִמֵּתִין דִּינֵינוּ שִׁיחָיו שׁוֹנֵא בְּצַע - כְּדִי שֶׁלֹא יִקְחוּ שׁוֹחַד לַעֲוֹת אֶת הַדִּין, אֲלֵא שִׁיתְּנוּ הַדִּין בְּמִתְּנָה. אֵי נִמִּי, 'הוּא מִתּוֹנִים' - כְּמוֹ 'נִתּוֹנִים', כְּלוֹמֵר הוּא בְּעִינֵיכֶם כְּאֵלּוֹ אֲתֶם נִתּוֹנִים בְּדִין... וְהִרְבֵּי רַבִּי בְּרוּךְ וְ' מֶלֶךְ ז"ל כָּתַב, 'הוּא מִתּוֹנִים בְּדִין', כְּדִכְתִּיב (ישעיה א, כא) 'צֶדֶק לִילֵן בָּה', פִּירוּשׁ דִּין צֶדֶק הוּא - בִּזְמַן שִׁילֵן עַד הַבּוֹקֵר". וְכֵן אֲמָרוּ בְּגִמ' (סנהדרין ז ע"ב): "דִּרְשׁ בְּרַק פֶּרָא; מִנָּה הָא מִלְּתָא דִּאֲמָרוּ רַבְּנָא 'הוּא מִתּוֹנִין בְּדִין'? דְּכִתְּיב (שמות כ, כג) 'לֹא תַעֲלֶה בְּמַעֲלוֹת', וְסִמֵּךְ לִיה 'וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים"', וּפִירֵשׁ"י: "מִתּוֹנִים. רָגִילִין בְּהַמְתַּנָּה, כְּדִי לַעֲיִין בָּהּ יִפְה קוֹדֵם שֶׁתַּחֲתוּהוּ". וְעוֹד דִּרְשׁוּ בְּגִמ' שֶׁם: "וּשְׁפַטְתָּם צֶדֶק" (דברים א, טז), אֲמַר רִישׁ לִקְשִׁי;

מְתִיבְתָּא, מְתִיבְתָּא. בעברית המדוברת, מוסד* תורני* פנימייתי* לנערים צעירים. אך במקורותינו - פירושו (בארמית), ישיבה למבוגרים^ק.

נָגַד. לברר ("נגדוה"). דניאל ז, י. בעברית המחדשת, דרגת שוטר מעל סמל - אך עדיין אינו קצין*. **נָנֵט** (נווט). בעברית המחדשת, אדם המחשב ומתווה את כיוון הדרך ילכו בה (ומזה אף גזרו פועל 'נווט', ל'נווט' *נְנוּטִי חֵיל הַרְגָלִים נְיוּוט אֶת הַדֶּרֶךְ חֲזָרָה לַמַּחֲנֶה). אך במקורותינו - פירושו, ספן, וי"א ערבי מארץ אדום (נִבְטִי ק).

א

צִדַּק את הדין - ואח"כ חתכהו, ופירש המאירי: "ולעולם יהא הדיין - מתון בדין, ר"ל שלא למהר לחתכו - עד שיעיין בו יפה יפה. דרך הערה דרשו; 'ושפטתם צדק', צִדַּק הדין בלבן - ואח"כ חתכהו". וכן פסק הרמב"ם (שופטים, הלכות סנהדרין פ"כ ה"ז): "הגס לבו בהוראה וקופץ וחותר הדין קודם שיחקרהו בינו לבין עצמו עד שיהיה ברור לו כשמש ה"ז שוטה ורשע וגס רוח, כך צוו חכמים 'היו מתונים בדין', וכן איוב אומר 'ורִיב לא ידעתי אחקרהו'". וכ"פ הטוש"ע (חושן המשפט י, א): "צריך הדיין להיות מתון בדין, שלא יפסקנו - עד שיחמיצנו* וישא ויתן בו ויהיה ברור לו כשמש, כי ברוב משא ומתן - ירד לעומקו". ועוד אמרו בגמ' (הוריות יד ע"א): "איבעיא להו; רבי זירא, ורבה בר רב מתנה - הי מנייהו עדיף? רבי זירא - חריף ומקשה, ורבה בר רב מתנה - מתון ומסיק, מאי? תיקו", ופירש"י: "חריף ומקשה. מתוך פלפול יתירא דהוה ליה - הוה מקשה ומתרץ, אבל רבה בר רב מתנה - לא הוה חריף כל כך, אלא מתוך שהוא שוהה ומעיין יפה יפה - מסיק אליבא דהלכתא". וכ"פ בתוספות הרא"ש: "מתון ומסיק, כלומר לא היה מפולפל וחרף כל כך להקשות ולתרץ מיד, אלא שוהה ומעיין יפה, עד דמסקלא ליה שמעתיה אליבא דהלכתא". והמאירי פירש: "מי שהוא מפולפל ביותר, עד שמתוך פלפולו מקשה כל כך עד שאין כח בנשאלים לתרץ, ויש מי שהוא מפולפל כראוי ושונה משנתו במתון ומעלה אותה על דעת פסק". ועוד שנו בתוספתא (שבת פ"ח ה"ב): "רשב"ג אומר; אין לך אדם בכל עממין - מתון יותר מאמוריים, וכן מצינו שהאמינו במקום [ו]דגלו לאפריקי", ופירש החס"ד: "על כרחין צריך להגיה מסברא... שהרי לא מצינו בשום מקום שהאמוריים גלו לאפריקי, אלא בהכרח צ"ל 'גרשני'. ואידי דקאמר רבי יוסי לעיל שלא היו בכל שבעה עממין - רעין כאמוריים, מסיים רשב"ג ההפך מזה, שאין לך בכל עממין - מתון יותר מגרשני. ויהיה 'מתון' כאן - מלשון 'מתון' מתון ארבע מאה זוזי שויא' (ברכות כ ע"א), כלומר שלא רצו להלחם עם ישראל - אלא תנף האמינו בהקב"ה, וקבלו עליהם את הדין ופנו להם, והכי אמרינן בירושלמי (רפ"ו דשביעית): '...גרשני פנה והאמן להקב"ה והלך לו לאפריקי' (וכ"פ בחז"י). הערוך ערך 'מתן ב'. הכוה"ק דברים ה, כו. (ב"ש שפ"ב).

^ק כדאיתא בגמ' (עירובין כא ע"ב): "לא שכיחי מתיבתא", ובב"מ (פה ע"א): "במתיבתא דרקייעא". הערוך (ערך 'מתיבתא'): "מתיבתא בנירסיהו טרידי, כלומר חכמי בתי מדרשות", ומוה"ע פירש: "מתיבא - תרגום של 'ישיבות', תרגום של 'ישוב' - 'יתב'". (מקב"ר מבוא פ"ב, א).

^ק כמו שאמרו במדרש (קה"ר פרשה ג): "יעת להשליך - בעת רעה. עובדא הוה בחד פרגמטוסיס, דהוה אויל פריש בימא - הוא ובריה, והוה אייתי גביה - קובין דינרין. יהיב ליה מותביהון - באפלה. שמע קלהו דנוטיא אמרינן; כד עללין אנא לפילגוס, אנן קטילין לון, ומשליכין לון לימא, ונסבין הדין מודליה דדינרין מיניה וכו'". ופירש המת"כ: "פרגמטוסיס. סוחר והוא מלשון פרגמטאי: דהוה אויל. שהיה הולך ופרש לים הוא ובנו, והיה מביא עמו קביים דינרים; יהיב ליה וכו'. הספן היה נותן להם מקום מושבותם בספינה במקום חשך ואפילה, והיה שומע קולם של הספנים שהיו אומרים כשאנו נכנסים באמצע הים אנו הורגים אותם ומשליכים אותם לתוך הים ולוקחים ממנו המשא הזאת של דינרים". וכ"פ הרד"ל: "הספנים". ועוד אמרו במדרש (ב"ר וירא מת, ח): "זהנה שלשה אנשים... אי"ר לוי; אחד נדמה לו בדמות סדק, ואחד נדמה לו בדמות נוטי, ואחד בדמות ערבי", ופירש בפירש"י: "אחד מן המלאכים - נדמה לו בדמות נוטי, שכן קורין לספן בלשון יוני - נוטי, וכן מצינו בספר ישעיה 'בורא השמים ונוטיהם' - מנהיגיהם". (וכ"פ בממ"ק הילק"ש [כאן]). והמת"כ פירש: "נוטי. מנהיג הספינה; ערבי. ישמעאל. והערוך פירש; 'סרקי, נוטי' - שמות מקומות הן. וכפירוש הראשון - מצאתי בספר קלף ישן נושן (כנראה פירש"י שלפנינו [אב"ד]) ומסיים; שכן בלשון יון קורין לרב החובל - ניווטין". ופירש מהרז"ו: "יתכן שמש"ב 'ואחד היה נוטי' - כמ"ש 'זהשענו תזוזת העץ, על שִׁקְל חיהים של מנהיגי הספינות - ע"י עץ התורן ותחתיו". ומקור הפירושים הללו, הוא בשני ערכים סמוכים בספר הערוך (ערך 'נוטי' וערך

נוסע. ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי, 'פְּעֻלוֹת', ערך 'נְסִיעָה, לְנִסֵּעַ'.
נועז. בעברית המחדשת, אמיץ לב ובעל העזה לפעולות. אך במקורותינו - פירושו, חצוף ועז פנים, או מדבר בלשון לע"ז.
נזיר, נזירה. ראה מש"כ לקמן פרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזֻמָּת', ערך 'נְזִיר, נְזִירָה'.
נחיתני. בלשון הרחוב, אדם הסובל מרגשי נחיתות. אך במקורותינו - פירושו, חונה במקום ק"י.
נין. בעברית המדוברת, בן הנכד (רַבֵּעַ [שמות כ, ה]), ובעברית המחדשת, בן האב (ע"פ יצ"א, המצאת עיתונים ומילונים [שלא נתקבלה]). אבל במקורותינו, הוא 'בן' ממש, וי"מ בן הבן (וחכמים מאוחרים יותר היו קוראים כן לכל צאצא) ק"י.

א

'נווט': "נווט... 'אחד נדמה וכו'... פירוש שם מקום... נווט. שמע קלהון דנווטא וכו', פירוש בליו"ר - מלח וספן". וכתב מוה"ע: "שם מקום... פירוש נכטי, איש מארץ נכט", ועוד כתב (בעד ע"ב): "ארץ ערב נחלקת לשלשה גלילות; גליל ראשון סמוך לא"י - נקרא בלשון העמים 'נכט', מן לשון עברי 'אילי נביות' וכו'". ב"ר יב, יב.
 ק"י ישעיה לג, יט.

ק"י ככתוב (מ"ב ו, ט): "הַשְׁמֵר מִנְּעֵבֶר הַמְּקוֹם הַזֶּה, כִּי־יֵשֶׁם אָרֶם נְזוּתִים", ותרגם יב"ע: "אַרְי תִּמְן אֲנִשׁ אָרֶם קֶסֶן". ופירש"י: "נְזוּתִים. חונים". ופירש הרד"ק: "נְזוּתִים. מן 'הַנְּזוּת ה' גְּבוּרִיר' (יואל ד, יא), ותרגום 'יִירָד' (בראשית לח, א) - וְנָחַת'. ופירושו, יורדים וחונים שם. ואמר 'נְזוּתִים', כי במקום מורד - חנו להסתר שם". והרלב"ג פירש: "והנה, באומרו 'נְזוּתִים' - יורדים וחונים... או יהיה, מַעֲנִין 'נָחַת', ונשארה הַתִּיּוֹ בְּקִבּוּץ (בלשון רבים [אב"ד]) - כמו שנשארה הַתִּיּוֹ במלת 'נְזוּשִׁתָּךְ'. והרצון בו, שהם עומדים שם בנחת, בְּדֶרֶךְ שִׁיעָלָם הִיוּתָם שֵׁם". וביאר בסה"ש לריב"ג (שרש נחת): "נְזוּתִים" - על משקל 'שְׁרִידִים', ונבלעה יו"ד המשך - בְּתִי".

ק"י ככתוב (בראשית כא, כג): "לִי וּלְנִינִי וּלְנֹכְדִי", ות"א ות"י: "בְּכָרִי וּבְכָרִי בְּרִי". רש"י ע"פ ב"ר נד ב. בפ' הר"א בהרמב"ם כתב: "ניני ונכדי. שם הבן - ודורות הבאים אחריו". וכן כתוב (ישעיה יד, כג): "הַהֲכָרְתִּי לְבָבְכִל, יֵשֶׁם וְשִׁאָר וְנִין וְנֹכְדִי", ותרגם יב"ע: "שום ושאָר, בָּר, וְכָר בָּר". ופירש"י: "נין. בן מושל במלכות אביו; ונכד. בן הבן". וכ"פ ראב"ע: "נין. בן; ונכד. בן הבן" (וכ"פ הרד"ק ומצ"צ). והמלבי"ם פירש (בבאור המלות): "שם ושאָר. ובהפך - כֵּן יַעֲמֹד וְרַעֲכֵם וְשִׁמְכֵם" (ישעיה סו, כב): "וְנִין - בן הבן, וְנֹכְדִי - בן בן הבן. עיין (בראשית כא) 'אִם תִּשְׁקֹר לִי וּלְנִינִי וּלְנֹכְדִי'". וכן כתוב (איוב יח, יט): "לֹא־נִין לוֹ וְלֹא־נֹכְדִי בְּעַמּוֹ", ות"י: "לָא בִיר לִיָּה וְלָא בִיר בְּרָא בְּעַמִּיָּה". ופירש מצ"צ: "נין. זה הבן; נכד. זה בן הבן". ועוד פירש"י (משלי כט, כא): "כל ניין שבמקרא - שהנין קם תחת אביו לשלוט בנכסיו". וכ"פ בסה"ש לריב"ג ולרד"ק (שרש ניין). וכתב באמל"י (בראשית כא, כג): "אין 'נין' כינוי לבן בעלמא אלא דוקא לירוש עצר בנו של מלך... ולפ"ז אפשר שגם שם 'נכד' זהו דוקא בן בנו של המלך. ובענין זה יש להעיר על מה דאיתא במס' ב"ב דף קח ע"א ברשב"ם ד"ה ולא מנחילין שכתב 'אבל אחיות מן האם אין נכדה בן אחותה ירש אותה עכ"ל". הרי דלשון 'נכד' אינו בן הבן דוקא אלא יורש הבא מחמת יורש אחר וזהו חידוש ואין בעלי השפה משתמשים כזאת וצ"ע. והעיר אחי הרשב"ד יצ"ו מלשון הקינה לת"ב 'בת עמי' על חנה ושבעת בניה: אשריכם שבעתכם ניני חנה... ואם שמחה בעדן עם ניניה". (ובלשון האחרונים כותבים "נין ונכד לפלוני" ופירושו - מצאצאיו. [ואחי הרלב"ד הציע שאולי מכאן נבעה הטעות, שתחילה התכוונו לומר 'נין הנכד' כלומר 'בן הנכד', ואח"כ קיצרו ואמרו רק 'נין']). והמהר"ל (ליקוטים, עט) והלקט יושר (ח"ב יו"ד הלכות מילה, ובח"א הלכות הבדלה) קוראים לנכד - בשם 'נין'. וכן בב"י (חושן המשפט שלא) ועוד [מאמר הר"מ בדוש מבקשי תורה קובץ לה, ותגובות בקובץ לו]. עלים לתרופה גליון תע"ו שלח תשס"ה, עלי הגיון, מכתב הרב אליהו ניימן מניו-יורק, ספר יוחסין לרבנו אברהם זכותא, שנת תתק"ל נפטר אדה"ר... ונינו קינן תל"ה".

נְמוּשָׁה, נְמוּשׁוֹת. בעברית המחדשת, פחדנים הנמלטים ואינם מנסים להתמודד* עם הצרה. אך במקורותינו - פירוש, אנשים הבאים בסוף (ומתמהמים וממשמשים לבוא), או החוזרים אל המקום פעם נוספת לחפש מציאות (וממשמשים הרבה בדברים) ק"י.

נְמָרֶץ. ראה מש"כ לעיל, ערך 'מָרֶץ, נְמָרֶץ'.

נְסִיךְ. בעברית המחדשת, בן המלך המתעתד לרשת את כסאו. אך במקורותינו - פירוש, המלך עצמו (שנסכו ומינו אותו, וכבר משמש בתפקיד) ק"א.

ק"י כמו ששנו במשנה (פאה פ"ח מ"א): "מאימתי כל אדם מותרין בלקט? משילכו הנמושות" (ופירש בפימה"ש להרמב"ם: "ונמושות. הם הזקנים הבאים בימים, ועיקר לשונם - הוא כן, והשאלו בכאן זה השם - ללוקטים אחר הלוקטים, והם המלקטים השניים, והמשיל אותם לזקנים - לאיחורם, לפי שבוששו לבא, ולא ימצאו אלא מעט". ומהר"י במ"צ פירש: "הנמושות. פירוש, זקנים הנשענים על המפות... שבאין בסוף". ומל"ש פירש: "ולשון 'נמושות' - כמו 'לא ימיש', שנומלין ומשין הכל מלפניהם, שבאין אחר חבריהם, ומיד 'נמושות'... שהן ממשמשין ובאין על משענתם. ופירש הרא"ש ז"ל: ומתוך שהולכים כפופים, ועיניהם מסתכלים למטה - רואין כל מה שמוטל לפניהם בקרקע, ואינם משאירין כלום, וכשיודעין שאר עניים שהלכו אלו - מתיאשין הם". ותפ"ש פירש: "הנמושות. והן הזקנים שהולכים לאט ושחוח, ומלקטין כל שבולת יחיד, ונקראין 'נמושות' - שממשמשין במקלות והולכין. וי"א, לקוטי בתר לקוטי, ונקראין 'נמושות' שמשו וחסירו הכל, דאח"כ כבר נתיאשו העניים"). והתבאר בתלמוד ירושלמי (ס"ט): "א"ר יוחנן: מפני מה נקרא שמן 'נמושות'? שהן באות בסוף. אבא שאול היה קורא אותן 'נמושות'. אית תניי תני 'נמושות', ואית תניי תני 'נמושות', מאן דאמר 'נמושות' - שהן באין בסוף, ומיד 'נמושות' - שהן ממשמשין ובאין. רבי חונא בשם מנחם; רבי יוחנן בן גור, היה יוצא עם הנמושות - ומביא פרנסתו של כל השנה... בפרט ובעוללות - משילכו העניים בפרט. ולא תנינן 'נמושות'! ע"י שהן חביבין - הן באין על אתר. ובזיתים - משתדרר רביעה שניה, ולא תנינן 'נמושות'! מפני שהן ימי צנה, ואין יוצאין אלא בחורים..." (ופירש הפנמ"ש: "משילכו הנמושות. הן הזקנים ההולכים על משענתם, או לקוטי בתר לקוטי, ולשון 'נמושות' - הן - כדמפרש בגמ' שממשמשין ובאים אלו אחר אלו, לפי שאחר שהלכו בשרה לוקטים בתר לוקטים - אז הזקנים הללו שמאחרין ובאין אחר כולם, כבר נתיאשו העניים מאותה השרה, וכל הנמצא בה אח"כ - הפקר הוא לכל אדם... שהן באות בסוף. ומלשון 'נמשך' הוא, לפי שהזקנים הולכין בנחת ובהמשך הזמן, ובאין לבסוף; שהן ממשמשין ובאין. והוא מ"ד מפרש 'לקוטי בתר לקוטי', כדפרישית במתני: היא יוצא מן הנמושות. היה הולך ומלקט עם הנמושות, ומביא פרנסתו של כל השנה, וקמ"ל דאף הן מביאין הרבה, ושוב מתיאשין העניים, והנשאר אח"כ - מותר לכל אדם: ולא תנינן 'נמושות'. והיאך הוא בכרם - 'משילכו העניים פעם אחת ויבאו: ומשני, ע"י שפירות הכרם הן חביבין הן - באין כולם על אתר, ומתיאשין העניים אח"כ...: ולא תנינן 'נמושות'. ואמאי בותים לא אמרינן הכי? ומשני 'מפני שהן צנה. בזמן מסירת זתים - כבר הקרירות מצויה, ואין יוצאין הזקנים - אלא בחורים"). וכן התבאר בתלמוד בבלי (ב"מ נ"א ע"ב): "אמרין, מאי נמושות? וא"ר יוחנן: סבי דאזלי אתיגרא. ריש לקיש אמר: לקוטי בתר לקוטי", ופירש"י: "סבי דאזלי אתיגרא. זקנים עניים הולכים על משענתם בנחת, ורואין כל שבולת ושבולת. ולשון 'נמושות' - כמו 'לא ימושו' (ישעיה נט, כא) (וגירסת מהרש"ל: "כמו 'לא ימישין' [תהלים קטו, ז]). שממשמשין ובאין: לקוטי בתר לקוטי. לשון 'נמושות', כמו 'לא ימושו' (שמות יג, כב), שנומלין ומשין הכל מלפניהם". ופירש הערוך (ערך 'נמש' [וכפיר"ת]): "סבי דאזלי אתיגרא. זקנים תשושי כח, שהולכין במשענת בידם, דכיון שאין בהן כח לילך הרבה, משיגה שיכנסו בה ללקט - לא יניחו אחריהן כלום... ר"ל אמר וכו' פירוש, עניים הבאים ללקט בפעם שנייה". והמאירי פירש: "הנמושות, והן עניים זקנים הולכים על משענתם, ומתוך שהן שחויי קומה*, והולכים בנחת, ואינם הומים לקבץ משרה לשדה - מרבים בעיון". ומהר"ע פירש: "פירוש בלי" - 'הנמשות' (אות ה"א חלק מהשוש), ענין האוכל - וחוזר האכילה לתוך פיו, ואוכלה - פעם אחר פעם, כמו שעושים הזקנים, והם המלקטים בתר מלקטים".

ק"א ככתוב (יהושע יג, כא): "ואת-נשיאי מדין ואת-דקם ואת-צור ואת-חזור ואת-רבע נסיכי סיוון ישיבי הארץ", ותרגם יב"ע: "רברבי סיחון יתבי ארעא". וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש נסד'): "נסיכי סיוון", ראשיהם ומלכיהם, והם אשר נאמר עליהם ואת מלכי מדין הרגו על זולליהם". והרד"ק פירש (ע"ה פ'): "נסיכי סיוון ישיבי הארץ. אלה חמשת מלכי מדין - היו נסיכי סיחון, בעוד

נַעַר (נוער). בעברית המחדשת, כלל הנערים בני הנעורים [בהשפעת לשונות אירופה] (הנוער אינו יודע דבר על יהדותו). אך במקורותינו - פירוש, ימי הנעורים קיב.

נַעֲרָה. בעברית המחדשת, אשה בשנות ה'עשרה' של חייה. אך במקורותינו - פירושה, ילדה במחצית השנה משהביאה סימנים (בסביבות משנים עשרה שנה - עד שנים עשרה וחצי) קיב.

נֶצֶב (ניצב). בעברית המחדשת, דרגת קצונה* במשטרה. ובעברית המדוברת, כינוי לאדם שניצב במקום רק להראות נוכחות, ואינו ממלא תפקיד (הוא משתתף בהצגה בתפקיד ניצב בלבד). אך במקורותינו - פירוש, פקיד* ממונה קיד.

נְשִׂיא. ראה מש"כ לקמן פרק ששה-עשר, 'נִשְׁתָּ מִזְמוֹת', ערך 'נְשִׂיא'.

א

שהיו סיוחן והאמורי יושבי הארץ - קודם שלכדום ישראל, היו אלה נשיאי הארץ - נסיכי סיוחן. כי תחת ממשלת סיוחן - היה מדין בימים ההם. ובסח"ש כתב הרד"ק: "ואני נסכתי מלכ" (תהלים ב, ו) ... 'נסיכי סיוחן', ענין פלם - הגדולה והקצינות והנסיכות. וכל"פ מצ"צ: "נסיכי. ענין שררה". ועוד כתוב (יחזקאל לב, ל): "שמוה נסיכי צפון", ופירש הרד"ק: "הם מלכי בבל". ומחה"ע (שרש 'נסך') פירש: "נסיכי סיוחן, פי' לשון מלכות". וברדפי מיא (שרש 'טפסר', כא) כתב: "נסיכי סיוחן" (יהושע יג, כא), 'אלהיהם עם נסיכיהם' (דניאל יא, ח) - נגזר מן הפעולה 'ואני נסכתי מלכ" (תהלים ב, ו) ... וכתב הרד"ק, שענין כולם - הגדולה והקצינות והנסיכות, עיי"ש. ונראה לומר, כי לשון 'נסיכה' הלו - הוא מלשון יציקה והזלה, 'לא יסכו לה' יין' (הושע ט, ד), 'ונסך לא תסכו עליו' (שמות ל, ט). ויאמר על יציקת שמן ג"כ - 'לשון 'נסך'... וא"כ, לשון משיחה ונסיכה בשמן - המה נרדפים על כוונה אחת. ואחר שלשון 'משיחה' - הונח על מינוי המלך, כמו 'תמשיחו למלך' על ישראל' (מ"א יט, טו) ... בעבור יציקת השמן על ראשו, הושאל מזה גם לשון 'נסיכה' - על מינוי המלך. ע"כ אומר 'ואני נסכתי מלכ'... כמו כן הונח שם 'נסיך' - על הנכבד והגדולה.

קיב ככתוב (תהלים פח, טז): . וכן כתוב (משלי כט, כא): "מפנק מנער עבדו". וכן כתוב (איוב לו, ד): . כמו ששנו במשנה (סנהדרין פ"ז מ"ט): "הבא על גערה המאורסה - אינו חייב עד שתהא נערה", ונתבאר שם בגמ' (סנהדרין סו ע"ב): "ת"ר; 'נערה' - ולא בוגרת*", ופירש"י: "אקרא (דברים כב, כג) - קאי, 'כי תהיה נערה בתולה מאורסה וגו', ... נערה - משתביא שתי שערות עד שירבה השחור על הלבן, ואין בין נערות לבגרות - אלא ששה חדשים בלבד". ופירש המפרש בשו"ע (י"ד רל, א): "כשהאשה עברה שנים עשרה שנה ויום אחד, אז אם הביאה שתי שערות - נקראת 'נערה', עד ששה חדשים אח"כ - שאז נקראת 'בוגרת'".

קיב ככתוב (מ"א ד, ז): "ולשלמה שנים-עשר נָצִבִים על-כל-ישראל, וכלכלו את-המלך ואת-ביתו, וזרש בשנה יהיה על-יהאזר לכלכל". וביאר הרד"ק בסח"ש (שרש 'נצב'): "שנים עשר נצבים" (מ"א ד, ז), ממונים ונצבים על העם. 'לכד משרי הנצבים' (מ"א ה, ל), פירוש משרים הנצבים... או פירוש, 'משרי הנצבים' שהיו שם שרים על הנצבים, והנצבים - על שאר העם. 'ומלך אין באדום נצב מלך' (מ"א כב, מח), פירוש, בימי יהושפט לא היה מלך באדום, אבל הנצב היה להם מלך. פירוש, הנציבים שהיו מעמידים להם מלכי בית דוד, כי תחת ידם היו בימי דוד, כמו שכתוב 'וישם באדום נציבים ויהיו כל אדום עבדים לדוד' (דה"א יח, יג). וכתב הרמב"ם (מ"נ ח"א פט"ו): "נצב... פעמים יהיה בענין הקימה וההתייצבות; ... 'נצבו נציבים', ויהיה בענין הקיום וההתמדה; 'דברך נצב בשמים', כלומר קיים עומד... 'והנה ה' נצב עליו' - קיים עומד עליו... כי 'נצב עליו' - מתמיד קיים נשאר".

נְתִין. בעברית המחודשת, אדם [בן חורין] המשתניך למלכות או מדינה (נחיתות דוֹשִׁית). אך במקורותינו - פירוש, עבדים למקדש, והם הגבעונים האסורים בחיתונקטו.

סְבָלְנוֹת. בעברית המחודשת, נכונות להמתנה ממושכת עד שיגיע המצב הרצוי (אֲחֻכָּה בסבלנות עד שירתחו המים). אך במקורותינו - פירושה, כח לסבול ולסחוב יסורים או השפלות והקנטותקטו.

סָבַר. בעברית המחודשת, פרשן מוסיקה. אך במקורותינו - פירוש, בעל סברא ישרה או חריפהקטו.

סָגַל. בעברית המחודשת, חבורת אנשים נבחרת המנהלת דבר (סַגַּל האוניברסיטה). אך במקורותינו - פירוש, סגולה או אוצר נחמדקטו.

סִדְרָן. בעברית המחודשת, אדם הממונה על הסדר (באסיפה וכדומה). אך במקורותינו, הוא תלמיד חכם שמשנתו סדורה לוקטו.

קטו ככתוב (דה"א ט, ב): "הכהנים הלוים והנתינים", ופירש מצ"צ: "והנתינים. הם הגבעונים, ונקראים כן – על שם שנאמר בהם (יהושע ט, כא) 'ויתנם יהושע וגו' זוזטבי עינים וגו'". קידושין 000.

קטז כמו שאמרו במשנה (אבות פ"ה מ"א): "קשה לכעוס ונוח לרצות - חסיד", ופירש בפי"ה"ש להרמב"ם (תרגום ר"ש אבן תיבון): "הסתכל איך קרא הסבול שסבלנותו יתירה עד שיקרב להעדר ההרגשה בדבר הכעס - 'חסיד'". והתבאר בשמונה פרקים להרמב"ם (תרגום רשב"ת פ"ד): "והסבלנות - ממוצע בין הכעס והעדר הרגשת חרפה ובוז". אורחות צדיקים שער הענוה: "העניו - הוא סבול, ומסבלנות יבוא שלום, ובענוה ישקט כעס של אדם הכועס עליו, כמו שנאמר (משלי טו, א); 'מענה רך ישיב חמה'". ועוד שם בשער הגאווה: "ועוד הגאווה גורמת, שלא יהא סבול לסבול עול הבריות". איכה רבה ב, ב. ילק"ש איכה תתרכג. הרא"ש מכות א, א. רבנו יונה פ"ב מ"ט. ב"ש שפ"ב.

קטז עירובין 000, ורש"י עירובין סז ע"א ד"ה מפלפוליה. יוסף דעת.

קטז זמר מ'ה יפית: "בכל יום נח כעס סגל", וביאר ר"י וינגרט: "וביום השבת נח כמו ישראל עם סגולה השובתים ושוקטים בו ממלאכתם". מחזור ויטרי (סי' תנ) "ויושע ה' סָגַל דת דבושה". מחזור הספרדי לסוכות. יוצר ליום ב דר"ה ספרד 'שולחתי במלאכות סגל חבורה' אחרי מחיה המתים.

קטז כמו שמסופר בגמ' (פסחים קה ע"ב): "בעא מיניה רבינא מרב נחמן בר יצחק: מי שלא קידש בערב שבת, מהו שיקדש והולך כל היום כולו? א"ל וכו', איתיביה וכו'... א"ל; חביבה מצוה בשעתה. ומי אמרין 'חביבה מצוה בשעתה'! והא תניא וכו'... ולא אמרין 'חביבה מצוה בשעתה'! א"ל; אנא לא חכימא אנא, ולא חוואה אנא, ולא יחידאא אנא – אלא גמרנא וסדרנא אנא, וכן מורין בבי מדרשא כוותי". ופירש"י: "לא חכימא אנא. דלא אמינא ליה אנא מדעתאי – להא דחביבה מצוה בשעתה: ולא חוואה אנא. מגיד: ולא אמינא משמיה דנברא יחידאא: אלא גמרנא אנא. כך שמעתי בישיבה: וסדרנא אנא. מסדר שמועות לפני רבתי תמיד". והרשב"ם פירש: "וסדרנא אנא. מסדר שמועות לפני רבתי, כך מפרש רבינו שלמה. ובתלמידי רבינו יצחק כתב; ה"ג לא חכימא ולא גמרנא אנא, אלא מסדרנא אנא. ונ"ל פירוש הדבר כן; לא חכימא אנא, לומר מה שאמרתי מעצמי... וגם לתרץ 'חביבה מצוה בשעתה'. ולא גמרנא אנא, לא למדתי דבר זה מרבתי בסדר קידוש. אלא סדרנא אנא – כל סדרי ברכות קידוש והבדלה, נתתי לב בהן – לברר את כולו, לא נתישבתי – עד שעמדתי על עיקרן ועל סדרן, להורות לְעוֹלָם כן". והערוך (ערך סדר ג) פירש: "סדרנא אנא, פירוש מסדר הלכות". וכן אמרו במדרש (שוח"ט תהלים 19): "נכבדות מודובר בך ועיר ה-אֶלְקִים. זה חזקיה... שנאמר 'ויבא את המים העירה' – שהוא סודרן, לפי שאינו מדבר אלא בדברי תורה – שנמשלו למים, שנאמר 'הוי כל צמא לכו למים'. מה היה חזקיה עושה? קָמִי סִדְרָן קָב – מייתי ליה, קָמִי תִנְאִי קָב – מייתי ליה". ופירש מהר"י כהן: "חמי סדרן טב. כשראה לאיזה בעל מקרא טוב, אשר כל המקרא מסודר לו יפה בפיו, ושגורה על לשונו – הִבִּיאוּ לירושלים ללמד שם לבריות ולתינוקות.

סוֹכֵן. בעברית המיוחדת, נציג או מוכר מטעם חברה ('סוכן מכירות'. 'סוכן ביטוח'), ומכאן צמח גם שם למקום עבודתו של הסוכן - 'סוכנות'. אך במקורותינו - פירושו, שומר בית האוצר, או מסייע בגופו, או מחמם קי.
סוֹר (סוור). בעברית המיוחדת, סָפַל של נמל. אך במקורותינו - פירושו, ערמת קורות בנין מסודרת בערימה קבא.
סִיעָה. בעברית המיוחדת, פלג בתוך קבוצה גדולה (בעל דעה ודרך משלו) ('ידיבות סיעתית'). אך במקורותינו - פירושו, חבורת חברים ומסייעים קבב.

א

וכשראה בעל משנה טוב, שהמשניות סדורות בפיו יפה - הָבִיאוּ ג"כ. כך נהג תמיד - עד שהיה ממלא את העיר ממימי התורה, וְהוּא יוֹבֵא אֶת הַמִּים הַעִירָה". והרא"מ פירש: "חמי סדרן טב. היינו מי שמסדר משנתו בטוב - מביא אותו לירושלים". (וראה בתלמוד ירושלמי (הוריות פ"ג סוה"ה): "הסודרן - קודם לפילפלן, ופירש הפנמ"ש: "הסודרן. וזה שהמשניות סדורין בפיו: קודם לפילפלן. המפולפל ומחודר, ואין הלימוד סדור בפיו כל כך").
ככתוב (מ"א א, ב): "ועבודה לפני המלך ותהי' לו סכנת ושכבה בזיקר", ותרגם יב"ע: "ותהי' ליה קריבא". ופירש"י (ע"פ, וכן בסנהדרין כו ע"ב [ול"פ מחמ"ג]): "סוכנת. מחממת, וכן 'זבוקע עצים יסכן בם' (קהלת י, ט). והרד"ק פירש: "י"ת 'קריבא'. וי"מ, 'מחממת' וכו', לדעת קצת המפרשים, וכן בלשון ערב - לדבר חם, יאמרו 'סכון'. וי"מ, 'אוצרת', כמו 'לך אל הסוכן הזה'. ואין טעם לפירוש הזה, כי מה צורך למלך שתהיה אוצרת ובעלת אוצרות? והגבון בעיני, שפירושו - 'מועילה', כלומר שיהיה למלך תועלת בה מפני הצנה אשר אחותהו". והרלב"ג פירש: "שומרת האוצרות, וזה יהיה סָבָה שתוכל לבוא לשכב בחיקו - ואיש לא ירגיש". (וע"ע רש"י וראב"ע שמות א, יא). ועוד כתוב (ישעיה כב, טו): "לְקָרְבָא אֶל־הַסֶּכֶן הַזֶּה עַל־שִׁבְנָא אֲשֶׁר עַל־הַבֵּית", ותי": "לְזוֹת פְּרָנָסָא הָרִין". ואמרו במדרש (שמי"ר א, י): "גזבר* בית האוצר". ופירש"י (ע"פ [ע"פ סנהדרין כו]): "הסוכן. בעל הנאות היה, וכן 'ותהי' לו סוכנת'. ומדרש אנדה אומר: מן סכני היה, ובא לו לירושלים, בויקרא רבה: אשר על הבית. ממונה היה על ביהמ"ק, י"א כהן גדול, וי"א אמרכל". והרד"ק פירש: "הסוכן. פירוש, אוצר, מן 'ערי מסכנות לפרעה', וכן ת"י 'פרנסא'. ושבנא היה פקיד* ואוצר בבית המלך חזקיהו". ובסה"ש (שרש ס'כין) פירש: "הַפְּקִיד על האוצר". וכתב בס' הכרמ"ל (ע"פ המלבי"ם ישעיה כב טו, איוב טו ג, כב ג): "שם 'סכון', בא על ההנאה ותועלת, נבדל מן 'מועיל' - במה שֶׁהַסְכִּינָה מציין ההנאה מן הדבר... ומשתתף עם 'ותהי' לו סוכנת', וְהַהֶסֶכּן הַסְכֵנְתִי - שנדרש על הנאת שכיבה וחמום. וקרוב לזה גם שם 'סוכן' - הממונה על אוצר בית המלך, לאוצר ולשמור ההוצאה וההכנסה. ומזה גם 'ערי מסכנות' - שבהם יאצרו התבואה, לתועלת והנאה לצרכי הבית למאכל".

קבא

כמו שאמרו בגמ' (שבת קכא ע"ב): "א"ר חנינא; פעם אחת הלך רבי למקום אחד, ומצא נדבך של אבנים, ואמר לתלמידיו: 'צאו וְחָשְׁבוּ - כדי שנשב עליהן למחר... איתמר; רבי יוסי בן שאול אמר; סוור (גירסת הערוך: 'סוור') של קורות הוה", ופירש"י: "סוור של קורות. הוה, ולא אבנים: סוור. סדר של קורות חדשות שמסדרין אותן לְבָנִין - כדי שלא יתעקמו". וכתב הערוך (ערך 'סוור'): "אחלות פ"ג, סוכה כז; 'וכן נדבך של אבנים וכן סוור של קורות' (ביצה לא); 'אין מבקעין עצים מן הסוור של קורות'. פירוש, מוכרי העצים והקורות, מתקנין אותן אחד על אחד סְדוּרִים - שלא יתעקמו". (ב"ש שפ"ב).

קבב

ככתוב (בראשית כו, כו): "ואבימלך הלך אליו מגר ואחזת מרעהו", ותי"א: "ואבימלך אזל וכו' וסיעת מרחמוהו". ופירש"י: "ואחזת מרעהו. כתרגומו 'סיעת מרחמוה' - סיעת מאוהביו. ויש פותרין 'מרעהו' - מ"ם מיסוד התיבה, כמו 'שלשים מרעים' דשמשון (שופטים יד, יא)... אבל אין דרך ארץ לדבר על המלכות כן 'סיעת אוהביו', שאם כן כל סיעת אוהביו הולך עמו - ולא היה לו אלא סיעה אחת של אוהבים. לכן יש לפותרו כלשון הראשון". והרשב"ם פירש: "ואחזת מרעהו. כתרגום - חבורת אוהביו, כמו 'איתנה למרעהו' (שופטים טו, ו). ובדע"ז מבעה"ת פירשו: "חבורה מאוהביו". **ועוד כתוב (בראשית לז, כה):** "והנה ארחת ישמעאלים", ותי"י: "והא סיעא דערבאין", ותי"ר תרגם: "והא סיעה

סִינִי (סייר). ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי, 'פְּעֻלוֹת', ערך 'סִינִי', לְסִינִי.
סִנְדָּלָר. בעברית המחודשת, אדם המתקן סנדלים ומנעלים. אך במקורותינו, הוא המייצר אותם קב.
סִפְסָר. בעברית המחודשת, מתווך בעסקים לא-כשרים, מנצל* מצבים בשוק לשם רווחים קלים [ספקולציות בלע"ז], או מפקיע מחירים. אבל במקורותינו, הוא אדם כשר וישר, מתווך הקונה מזה - ומוכר לזה קב.
סִפְקוּלָטוֹר. בעברית המחודשת, גורף רווחים במסחר בעל סיכונים שעסוק במכירה וקנייה תדירים בהתאם למצבים משתנים (ספקולציות בלע"ז). אך במקורותינו - פירושו, תליין ממונה על הרוגי מלכות קב.
סָרֵן. בעברית המחודשת, דרגה צבאית קרובה לגבוהות [קפיטן בלע"ז]. אך במקורותינו - פירושו, שר מושל קב.
סִרְסוֹר. בעברית המחודשת, רועה זנות. אבל במקורותינו, הוא אדם כשר וישר, המתווך בין שני צדדים (כגון מוכרים וקונים) קב.

א

דסרקיי", ופירש בפי': "פירוש, חבורת ישמעאל". **ועוד אמרו בגמ'** (שבת יד ע"ב): "וכי תימא שמאי וסיעתו, הלל וסיעתו", ופירש: "והם עצמן היו עם תלמידיהם". **ועוד אמרו בגמ'** (ב"ב טו ע"א): "חזקיה וסיעתו - כתבו ישעיה משלי שיה"ש וקהלת", ופירש: "חזקיה וסיעתו. בני דורו שהאריכו ימים אחריו: משלי. דכתיב בספר משלי (כה, א) 'אשר העתיקו אנשי חזקיה וגו'', ועל שחזקיה גרם להן לעסוק בתורה וכו' - נקרא הדבר על שמו". והוסיפו בתוס' (ד"ה חזקיה): "לפי שחזקיה גרם להם לעסוק בתורה - נקרא הדבר על שמו, אבל הוא לא כתבו שהרי מת קודם לישעיה". **ועוד אמרו בגמ'** (ברכות יז ע"ב): "'אין פרץ' (תהלים קמד, יד) - שלא תהא סיעתנו כסיעתו של דוד שיצא ממנו אחיתופל. 'ואין יוצאת' - שלא תהא סיעתנו כסיעתו של שאול שיצא ממנו דואג האדומי, 'ואין צוחה' - שלא תהא סיעתנו כסיעתו של אלישע שיצא ממנו גחזי". **ועוד אמרו בגמ'** (כתובות טו ע"א): "א"ר יהודה אמר רב; בקרונות של ציפורי היה מעשה - וכדרכי אמי, דא"ר אמי; והוא שהיתה סיעה של בני אדם כשרים עוברת לשם". ופירש: "בקרונות של ציפורי. ביום השוק, שסיעות ושיירות ממקום אחד באות שם: וכדרכי אמי. דהשתא איכא רוב סיעה ורוב העיר". והתוספות רי"ד פירשו: "פירוש, קרונות הבאים ממקום אחד, ומתקבצים שם ליום השוק, והוא שהיתה סיעה של בני"א כשרים עוברים שם". והערוך (ערך 'סע ב') פירש: "כל סיעתו (גיטין עו 000) - פירוש, בני מדרשו". והוסיף מוה"ע: "תרגום 'לאגודה אחת' (ש"ב ב, כה) - 'לסיע חד', תרגום 'פה אחד' (יהושע ט, ב) - 'סיע חד'". שעב"נ (ענין 'עדה', שער 'סיעה'): "'ראה סיעת בני'א, פי' חבורה ועדה. וכן 'חזקיהו וסיעתו' שבנא וסיעתו". (בב"ש שפ"ב).

קב (ראה ש"ת תשב"ץ ח"א קמז: "רבי יוחנן הסנדלר - עושה סנדלים").

קבד כמו שאמרו בגמ' (ב"מ מב ע"ב): "בספסירא דובן מהכא ומזבין להכא". ופירש: "קונה ומוכר בהמות בשוק, ביום שקנה - מוכר". מפרש השו"ע חושן המשפט רלב, יח.
 קבד בב"ש שפ"ב.

קבי ככתוב (יהושע יג, ג): "וְזַמְנֵיתָא | סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים, הָעֵזִי וְהָאֲשֻׁרִי הָאֲשֻׁרִי הָגָתִי וְהַקְרָנִי, וְתֹרְגֵם יב'ע: 'הַמִּשָּׁא מוֹרְנֵי פְּלִשְׁתָּא'. ופירש הרד"ק: "ו'סרנים' - ענינים 'שרים'. ופירש מצ"צ: 'סרני. ענין שררה". ופירש במחמ"נ (שרש סרן): "רב וסרים". (וכן יש להעיר על הדרגה הצבאית הבינונית 'סָגֵן' [ליוטננט בלע"ז] ומהלקים בעברית המחודשת בינו לבין 'סָגֵן' [משנה]) [ראה ברשימת הפליטים שבסוף].
 קבי כמו ששנו במשנה (ב"ב פ"ה מ"ח): "000". ואמרו בגמ' שם. ירושלמי מגילה פ"ד ה"א: "התורה ניתנה ע"י סרסור". רמב"ם הלכות שבת פ"ז ה"ג. הרמב"ם הלכות שלוחין ושותפין פ"ב ה"ח. וכו"כ בני"ש שפ"ב. שעב"נ (ענין 'סרסור'): "סרסור, פי' אדם שעושה מקח בין הסוחרים - נקרא 'סרסור'".

עֲדָה. בעברית המיוחדת, קבוצת אנשים בתוך קהל גדול - המגיעה מארץ אחת, או מרקע משותף (יְהוּדֵי עֲדוֹת הַמִּזְמֵר נוֹהֲגִים מִנְהַג הַסְּפָרִידִים, 'אנשי העדה הדרוזית מפחרים בגולן בכרמל בגליל ובסוריה'). אך במקורותינו - פירושה, קבוצת אנשים מרוכזת יחד במקום אחד.

עֲדִין, עֲדִינָה. בעברית המיוחדת, שברירי* ורגיש* או בעל תוֹי תואר דקים ('ציון עדין ויפה. 'הזהר! זו זכוּת עדינה ושכירה'). אך במקורותינו - פירושו, מפונק ומעונגקט.

עוֹצֵר. בעברית המיוחדת, שם למושל זמני המתמנה עד שיוכל המושל האמיתי למשול. אבל במקורותינו, הוא שם לשליט האמיתי הקבוע.

עֲלוּבָה. פירש"י חצופה. ב"ר נו, ה, ע"פ רבנו בחיי בראשית כב, ז 'ברא דעלובתא' (שרה). גיטין לו ע"ב: חוצפא או נחותא. הנעלבים ואינם עולבים. שבת פח ע"ב: עלובה כלה. עירובין יג ע"ב: ב"ה 'עלובין', פירש"י: סבלנין. תענית טז ע"א, מגילה כט ע"א: 'עלוב ושאינו עלוב'. 'תהיה עבד' (מ"א יב, ז) - 'תתעלב'. 'עם עני ודל' (צפניה ג, יב) 'עם ענוותן ומקבל עולבן'? 'נעלב' 'התחצפו אליו והוא לא נעלב'. שבט מיהודה פמ"א, ד. תומר דבורה (פ"א): 'הקב"ה, מלך נעלב - סובל עלבון... ועל זה קוראים מלאכי השרת להקב"ה - 'מלך עלוב' (פרקי היכלות פכ"ה). 'ת"י ש"א א, טז: 'ואמרי'ת עולבן נפשי קדם ה"י. מוה"ע ערך 'עלב'.

עֲלָמָה. ראה לקמן בפרק עשרים, 'מְקוֹד מְשֻׁחָת', ערך 'עֲלָמָה'.
עֲמָמִי. בעברית המיוחדת, דבר השייך לכלל העם, אף לפשוטים ושאינם מומחים ('שיר עם בלחן עממי'). אך במקורותינו - פירושו, של גויים (עממין).

עֲצָבָה (עוצבה). בעברית המיוחדת, יחידת צבא גדולה. אך במקורותינו - פירושה, עור המשמש כאוכף או ככיסוי למרכבה קלא.

קכח רשבר"ה שמות יב, ג. במדבר א, ב. 'אל כל עדת ישראל', 'ועדת לאומים תסובבך'. וכו' בנ"ש שפ"ב.
קכט ככתוב (ישעיה מז, ח): "שמעתי זאת עדינה הישבת לבטח, האמרה בלבבה אני ואפסי עוד", ותרגם יב"ע: "שמעתי דא מפנקתא", ופירש"י: "עדינה. ת"י מפנקתא". וראב"ע פירש: "עדינה. שם התואר מגזרת 'היתה לי עדנה' (בראשית יח, יב)". והרד"ק פירש: "עדינה. כמו שְׁקָרָא ג"כ 'ענוגה'. ומצ"צ פירש: "עדינה. ענין עונג ותפנוק, וכן 'מלא כרשו מעדני' (ירמיה כא, לד)", ובמצ"ד הוסיף: "עדינה. אתה בבל המפונקת". ושעב"נ (ענין 'עדינה') פירש: "פי' לשון עדנה. וכן 'ונחל עדניך'". (וכ"כ בנ"ש שפ"ב).
קל כמו שפירש רש"י (דברים לב, לו): "עוצר, הוא המושל העוצר בעם שלא ילכו מפוזרים בצאתם לצבא על האויב, בלע"ז מיינמונדור (תרגם אולערש"י: שליט)". ואמר בגמ' (ע"ז עא ע"א): "אל יאמר אדם לעובר כוכבים; 'עול תִּהְיֶי לְעוֹצֵר'", ופירש"י: "עול תחתי לעוצר. היכנס במקומי להפסיד את השומר. כמו זה יעצור בעמ' (ש"א ט, יז). לישנא אחרינא, לשון 'אוצר', שממונה על אוצרות יין ושמן של מלך - לגבות ולאצור".

קלא כמו ששנו במשנה (כלים פ"ו מ"ז): "וכל מקום שיש חסרון מלאכה - אין מחשבה מטמאת, אלא העוצקה", ופירש רב האי גאון: "פירוש, משכא דשדי עליו אסרגא, ושמו בְּסִיטָה גושא. ובלשון גמרא - אבריון, והוא נפיל (ב"ק סו ע"ב) 'מתקיף לה רבה בר חנן; והלא עוצבה שנו כאן - ועוצבה אין צריכה קיצוע. מאי עוצבה? משכא דשדי עליו סרגא". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "זולת הפוי העור אשר יהיה על המרכב, והוא אשר נִקְרָא עוצבא. והוא, כאשר הישב עליו לשום אותו הפוי וְלִקְבֵּב עליו - וְסָמָא עם היותו בלתי שלם מלאכה". והר"ש משאנץ פירש: "והוא עור המכסה המרכב, שהוא לשון משנה (לעיל פכ"ג מ"ב) 'טפיוטין של סוס ועור - נותנין אותה על המטה, ונותנין עליה כסתות, ואינה צריכה קיצוע, דכיון דעשוי למכסה - אינו חושש לקיצוע". ובאר התפ"ש: "וא"ת, הרי העוצבה הו"ל תשמיש מרכבנה, והו"ל תשמישי כלים בשעת מלאכתה, והוא פשוטי כלי עור שאינו מקבל טומאה. י"ל, התם

עֲצָבֹנוֹת, עֲצָבִי. בעברית המחדשת, אדם קל לבעוס, או שעצביו רופפים והתנהגותו כל הזמן רותחת. אך במקורותינו - פירושו, עצובקל.

עֵקֶרֶת (ה)בֵּית. בעברית המחדשת, כינוי לאשה שאינה עובדת, אלא רק עוסקת במלאכת הבית. אך במקורותינו - פירושו, או אשה עקרה, או אשה שהיא עיקר הבית (ומנהלתו ומפרנסתו)קל.

עֲרִטְלָאִי. ראה לעיל פרק רביעי, 'שמות תאר כלליים', ערך 'ערטילאי'.

פָּגֵן. בעברית המחדשת, עובד אלילים. אך במקורותינו - פירושו, כפָּרִי פשוטקל.

א

היינו במשמש להכלי שמשמש לאדם, אבל הכא העוצבה גופה - משמש להאדם כדי לישב עליו או תחת העור הפרוס, כי האי גוונא - לא מקרי משמש משמשי אדם. הערוך ערך 'אברזין ב': "ועוצבא היא מכסה המרכבה, שהוא בלשון משנה 'טפיטן של סוס'. ועוד נותנין אותה על המטה ונותנין עליה כסתות ואינה צריכה קיצוע כיון שהוא עשוי למכסה אינו חושש לקיצוע... ובלשון פרסי נקרא אברזין".

קלכ כמש"כ הרמב"ם (מדע, הלכות דעות פ"ה ה"ד): "ולא יהיו שניהם לא שכורים ולא עצלנים ולא עצבנים", ובילקוט שנויי נוסחאות שבסוף מהדורת הר"ש פרנקל הביאו גירסת דפוס ונציה וכתבי יד: "ולא עֲצָבִים" (משמע דהיינו הך). ספר הברית ח"ב מאמר ג מצות ה פ"ב: אם היה עצבן. 999 וכ"כ בנ"ש שפ"ב.

קלכ כתוב (תהלים קיג, ט): "מוֹשִׁיבִי | עֵקֶרֶת הַבַּיִת, אִם-הַבָּנִים שְׂמֹזָה", ות"י: "מִיתָב כְּנֶשֶׁתָּא דִישְׁרָאֵל דְּמִתִּילָא לְעֵקֶרָא דִּיתְבָּא מוֹרִיקָא לְאַנְשֵׁי בֵיתָה". ופירש"י: "עֵקֶרֶת הַבַּיִת. ציון, שהיא כעקרה - יושיבנה: אם הבנים שמוזהה. 'כי זולה וגם ילדה ציון את בניה' (ישעיה סו, י). וראב"ע פירש: "עֵקֶרֶת. במשקל 'נבחרת', ואין המלה סמוכה אל 'הבית'. העקרה - יושיבנה, והיא שבת בית, כמו 'מושיב יוזידים ביתה'. ו'הבית' - כמו 'בית אהרן', 'בית יעקב', 'איש וביתו'. ומעם 'אם הבנים', כי תהיה העקרה - 'אם הבנים שמוזהה, כדברי חנה; 'כי שמוזהתי בישועתך". והרד"ק פירש: "מושיב. והנה, הופך הטבעים, שמושיב העקרה - שיהיה לה בני הבית. ומלת 'עקרה' - אינה סמוכה לְמִלַת 'הבית', אלא יאמר בְּמוֹקֶרֶת - 'עקרה' ו'עקרת', וכן 'עמרת', 'ממלכת', 'מלחמת'. והעקרה - תהיה שמחה עמהם, תחת אשר היתה עצבה". וכ"פ הרד"ק בסה"ש (שרש עקר): "עֵקֶרֶת הַבַּיִת, האשה שאינה יולדת - נקראת עקרה". וכ"כ ריב"ג בסה"ש (שרש עקר): "ועֵקֶרֶת - שאינה מולידה. ואפשר להיות 'עֵקֶרֶת הַבַּיִת' - מענין הזה". ומצ"ד פירש: "מושיב. הוא מושיב את העקרה בבית, כי בעודה עקרה - שִׁבְתָּהּ הַבַּיִת מוֹעֵט, פֶּעַם בְּזוּזוֹן, פֶּעַם בְּרֻזְזוּבוֹת - להפיג צערה. והשם בהשגחתו - פותח רחמה, ותלד - ותשב בבית, והיה א"כ - אם הבנים שמחה, כהיותה יושבת בביתה עם בניה". והמלבי"ם פירש: "וגם העקרת של הבית, האשה ששתתה כוס עקרים (כי היה להם אשה מיוחדת לנוי, והיא היתה שותה כוס עקרים שלא תלד) בכ"ז ירפא אותה בהשגחתו - עד שתהיה אם הבנים שמחה". וכדרשו פירושו 'עיקרו של בית' ('רחל עיקרו של בית', מדרש זוהר"ק), והפוסקים השתמשו בו לכינוי לאשה המפרנסת את ביתה או שהיא עיקר הפרנסה (לפעמים אלמנה).

קלכ כמו שאמרו במדרש (ויק"ר אמור כו, ד): "רב שלום בשם רבי אחא בריה דרבי זורא אמר; משל לאחד שנמל הגמוניא מן המלך, עד שלא הגיע למתורין/למדינה שלו - היה מהלך כְּפָגֵן, וכיון שהגיע למתורין/למדינה שלו - היה מהלך בקלאמין". ופירש מת"כ: "כפגן. פירש הערוך (ערך 'פגן ב'): כמו הדיוט ובבין: קלאמין. פירש הערוך; שר ושופט וחשוב". ומהרז"ו פירש: "שנמל הגמוני. פירוש, התמנות של שררות, שהיה דרכם בימים קדמונים לקנות התמנות בדמים... ענין... 'פגין' בל"ר - פרוי ואיש כפרי, 'קלמין' בל"י - חשוב ואיש מכובד". וכן הביא הערוך (ערך 'פגן ב') בשם מדרש (ילמדנו סוף פרשת ויקרא [ומע"ז] בתנחומא פרשת ויקרא אות ו): "נמשל למה הדבר דומה? לפולחן ופגן שהכעיסו את המלך. [העלם לבימה, ראה

פּוֹחֵחַ. בעברית המיוחדת, כינוי לפוחז. אך במקורותינו - פירוש, לבוש בגדים קרועים קלה.

פְּטִיט. ראה לעיל בפרק שני, מִנְחֵי זֶמֶן ומדה, ערך 'פְּטִיט'.

פִּיטָן (פִּיטָן). בשפת הדיבור (בעיקר אצל הספרדים) זִמְרַת המזמר פיוטים (אף שאינו מסוגל לחבר פיוט או שיר כלשהו). אך במקורותינו - פירוש, מחבר פיוטים קל.

פְּלָגָה (פלוגה). בעברית המיוחדת, קבוצת חיילים קטנה. אך במקורותינו - פירוש, חלוקת אנשים קל.

פְּקוּדִים. בעברית המיוחדת, החיילים הנמצאים תחת מרותו של המפקד ('המפקד פקד על פקודיו להתקדם'). אבל במקורותינו - פירוש, המפקדים הממונים קלה.

פְּקִיד. בעברית המיוחדת, עובד עבודות משרד במוסד* או מפעל* (גם זוטר, ולבכיר - מוסיפים שם לואי 'פקיד בכיר'). אך במקורותינו - פירוש, ממונה או מנהל המופקד על תפקיד (לא רק משרדי) קלט.

פְּרָגְמָטִי. בעברית המיוחדת, אדם מַעֲשֵׂי ('תיכף ומיד, קיים הפקיד* הפרגמטי את הבטחתו'). אך במקורותינו - פירוש, סוחר (מלשון 'פרקמטיא' נבארמית ירושלמית - הקו"ף מוחלפת בגימ"ל) קמ.

א

ששניהם המאו המאו אחד, מה עשה? פינה (פירש עץ יוסף: 'ויתר לו') לפנ, ולפולח - נתן אפופסין (פירש עץ יוסף: 'נזר דין'). אמרו לו בני פלטרין שלן: שניהם המאו המאו אחד, ולפנ - פנית, ולפולח - נתן אפופסין. אמר להם: הפולח הזה יודע נימוס*, והכעים אותי - לכן הרגתי, אבל הפנ - הדיוט הוא, ואינו יודע נימוס**'. ומוה"ע פירש: 'פנ. פירוש בלשון רומי, פרוי ואיש כפר'. שמ"ר טו, יז "פגאנים".

קלה כמו ששנו במשנה (מגילה פ"ד מ"ו): "לא יתפלל פוחח", פירושו בבגדים קרועים. הרא"ש מגילה ג, טו. התשבי (ערך 'פייט'): "קורין למשורר או לחרון - 'פייטן', והשיר או החרון - נקרא 'פיוט'... ואומר אני, שנלקח מלשון רומי שקורין למשורר ולבעל הלצה - 'פואיטו'. וג"ל שבראשונה נלקח מלשון יוון. (הקדמת פמ"ג לאר"ח. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג תתקלא),

קלה ככתוב (דח"ב לה, ח): "וְעַמּוּדֵי בִקְדָשׁ לְכַלֵּאת בֵּית הָאֲבוֹת", ופירש"י: "לְכַלֵּאת. למחלוקת - לעשות הפסח כהלכתו". וכ"פ מצ"ד: "לְכַלֵּאת בֵּית הָאֲבוֹת. למחלוקת בית האבות - כל אחד לבד". ובמצ"צ כתב: "לְכַלֵּאת. לחלקם, כמו 'בימיו נפלגה הארץ' (בראשית י, כה)".

קלה ככתוב "וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה' עַל פְּקוּדֵי הַזֵּיכָל" (במדבר לא, יד) - ת"א: "וַיִּרְגֵּז מִשָּׁה עַל דָּמָנָן עַל חֵילָא". ופירש"י: "פְּקוּדֵי הַזֵּיכָל. ממונים על החיל, ללמדך שכל סרחון הדור - תלוי בנדרים שיש כח בידם למחות". וביאר ראב"ע: "פְּקוּדֵי הַזֵּיכָל. מנזרת 'פְּקוּדָה', כמו 'פְּקוּדֵי הַחֵיל' (ראה לקמן ערך 'פְּקִיד')."

קלט ככתוב (בראשית מא, לד): "וַיִּפְקֹד פְּקָדִים עַל־הָאָרֶץ", ות"א: "וַיִּמְנֵי מְהִימָנִין עַל אֶרֶץ", ות"י: "וַיִּמְנֵי אֶפְסָרוֹפִין/תִּיה אֶפְסָרוֹפּוּס עַל אֶרֶץ". ופירש הרשב"ם: "שהממונים יגבו חומש כל התבואות". והרמב"ן פירש: "אמר לו, שיעטרך לאיש נבון וחכם - שיהיה ממונה על כל הארץ, ויפקד עוד פקידים תחתיו - שילכו בארץ ויקבצו את כל אוכל". וכן כתוב (שופטים ט, כח): "הֲלֹא בָּרָךְ עָלַי וְכָל פְּקִידוֹ", ותרגם יב"ע: "וְכָל שֹׁלְטָנֵיהּ". וכן כתוב (מ"ב כה, יט): "אֲשֶׁר־הוּא פְּקִיד וְעַל־אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה". ותרגם יב"ע: "מְמַנָּא עַל נְבָרֵי עֲבָדֵי קְרָבָא". ועוד כתוב (ירמיה כ, א): "וְהוּא פְּקִיד נָגִיד בְּבֵית ה', ות"י: "וְהוּא מְמַנָּא סָנֵן פְּהִנָּא בְּבֵית מְקִדָּשָׁא דְה', ופירש הרד"ק: "פְּקִיד נָגִיד. הפקיד הגדול שהוא נגיד על כלם". ומצ"צ פירש: "פְּקִיד נָגִיד. ממונה ושר - היה בבית השם". רדק ישעיהו מ, כא.

קמ כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי (סוטה פ"ט סוה"ג): "א"ר זעירא: 'אנשי אמנה' - תורה, כהדא חד רבי - הוה קרי ליה לאחות בצור, והוון צווחין בפרגמטי, והוה אמר; לית אנא מבטלה ענתי, אין חמי למיתי -

פֶּרֶחַח. בעברית המחודשת, אדם פורק עול ומוסר. אך במקורותינו - פירושו, צעיר בפריחתו, או פֶּרֶחַח הַחֹחַ, או מצורע קמא.
פְּרִיץ. בעברית המחודשת (מיידיש), אציל גוי בעל אחוזה במזרח אירופה, המושל בכפריים שבאחוזה. אך במקורותינו - פירושו, (גם יהודי) פרוץ בעבירה (בפרט בעריות), חצוף ופורק עול קמב.

א

מיתי הוא, ופירש קרה"ע: "אנשי אמנה תורה. שאין תורתם אומנותם, כדמייתי בסמוך: כהדא. כהא חד נער, קרא לאחיו בצור שיבא: והוון וכו'. שהיו צועקים הקונים, שיבא עם סחורתו למכור: והוה אמר. והיה אומר; אין אני מבטל השעה שקבעתי ללימוד התורה - בשביל הרווחת ממון: אין. אם ראוי שיבוא לי ריוח - יבוא הוא מעצמו מהקב"ה, אף לאחר שאנמור קביעה, והוה נקרא 'תורתו אומנותו' - שמבזה כל האומנות, ובוטח בהשם - שיתן לו פרנסתו, והן הנקראים 'אנשי אמנה'. והפנמ"ש פירש: "אנשי אמנה. דקאמר במתני" - תורה, הן בני אדם - שבוחים בהשם, שיעלית עיסקיהם - עם היותם עוסקים בתורה, ואין מתבטלים הימנה: כהדא. מעשה בענין זה, שהיה מלמד אחד קורא מקרא - עם אחיו בצור, והיו קוראין אותו לסחורה. ואמר להן; אינני שומע לכם - לבטל עתי וקביעותי בתורה: אין חמי למיתי וכו'. אם ראוי יהיה לי לבוא איזה ריוח, בין כך ובין כך - יבא". ופירש הערוך (ערך 'פרגמטיא'): "(ברכות לד ע"ב) 'לעושה פרגמטיא לתלמידי חכמים'. (ב"ב צא ע"א) 'ת'; מתרעין על פרגמטיא, ואפילו בשבת, פירוש אם הוולו הסחורות - מבקשין עליהן רחמים, ואפילו בשבת... 'עובר לסוחר' (בראשית כג, טו) - תרגום ירושלמי 'פרגמטיא נפקת', ספר אחר - 'פרקמטיא', וביאר מוה"ע: "פירוש בל", סחורה. (מדרש שמ"ר פרשת 'את חקת הפסח' פ"ט); 'ראו הפרגמטוטים, עמד בלילה ונטל כל אשר לי, ויצא והלך לו'. פירוש, סוחר בל".

קמא

ככתוב (איוב ל, יב): "על־ימין פְּרוּזוֹ יָקוּמוּ, ות"י: "על יְמִינָא כְּחוּצָא בְּגִיהוֹן קְוִמִין" (החוצפה היא - שהצעירים קמים כנגד המבוגר, אך אין פירוש מלת 'פרחח' - חוצפן, כי אם בן צעיר). ופירש"י: "על ימיני עומדים פרחים קטנים בשאר הדיוטים - שאיני חשוב בעיניהם להכנע מפני". וראב"ע פירש: "פרוזו. קטנים - כאשר הם פורחים". והרלב"ג פירש: "על ימיני - יקומו הילדים. והנה, נקראו הילדים כן - להמצא הפרח בתחלת הווית הפרי, וכזה אמרו חז"ל 'פרחי כהונה'. ומצ"צ פירש: "פרוזו. ענינו - מי שהתחיל לצמח ולהפריח שער זקנו, ובדברי רז"ל (מדות פ"ג מ"ח) 'פרחי כהונה', ונכפל ה'למ"ד הפעל". והמלבי"ם פירש: "פרוזו. כמו פרח ואפרוח, ר"ל קטנים. או כמו 'פרוזו תפרוז הצרעה' - מצורעים". ומחה"ע (שרש 'פרח') פירש: "'אפרוחים', ומזה נאמר 'על ימין פרחח יקומו', פי' דור שפרח עכשיו - ואין לו יחוס". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'פרח') כתב: "'ואם פרוזו תפרוז הצרעה' (ויקרא יג, יב) - הכל התפשטות והגלות והראות. 'אפרוזים או ביצים' (דברים כב, ו) - בני הצפור, ואפשר שהוא נגזר - מזה, רצוני לומר מפני שהתפשט ונגלה מקליפת הביצה - נקרא כן. ומזה הענין נאמר 'על ימין פרוזו יקומו' (איוב ל, יב), תאריך בזה מפני הגלותם ויציאתם עליו, כלומר שהם עם נגלו ונראו בעולם, ונפרץ זכרם מקרוב, ולא היתה להם קדמות ולא שרש. ונאל זה הדעת - נטה המשוור כאשר יאמר לועז לאנשים; 'פה לבני פרחח לעזר גום נחח - וְלָמוֹ לֹא יֵאָחֵז...'. ויש מי שפרש בו, צִמַח שהוא דומה לחצובה". והרד"ק בסה"ש שלו כתב: "'על ימין פרוזו יקומו', בְּהִכָּפֵל ה'למ"ד (של הפועל). ופירושו; הקטנים והנערים - יקומו על ימינו ללעג עליו. וכן נקראו קטני העופות - 'אפרוחים'... וכן בדברי רז"ל (יומא פ"א מ"ז) 'פרחי כהונה' - והם בני הכהנים הנערים. ויש אומרים, כי פרחח - שם מורכב הוא, ומשפטו - 'פֶּרֶחַח חָח', והוא רמז בו לבני אדם הנקלים והנבזים, ודָּמָה אותם לפרח החוח והקוף".

קמב

יחזקאל יח, י. ירמיהו ז, יא. סה"ש לרד"ק. דניאל יא, יד. ברכות ג ע"ב. קידושין עא ע"א. ב"מ קה ע"א. רמב"ם הלכות מלכים פ"א ה"י (לא מצונזר). זוה"ק ח"א מדרש הנעלם וירא קיח ע"א. שו"ת תשב"ץ ח"ג קצא. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ח"ד תקפח. הובא במדרכי קידושין פרק האומר. אמנם בשו"ת הב"ח הישנות יט ביידיש. ועוד. וכ"כ בנ"ש שפ"ב.

צָאצָא. בעברית המחודשת, שם לנכד הנכד. אך במקורותינו - פירוש, בזקמג.

צוּעַר. בעברית המחודשת, חָיל צעיר בתחילת שירותו. אך במקורותינו - פירוש, השליטים הצעירים או האובדים קמד.

צוּרֵב. ראה לקמן בפרק עשירי, 'נָלִים וּחִפְצִים', ערך 'צורב'.

צָוֹת (צוות). בעברית המחודשת, חבורת אנשים העובדת ביחד. אך במקורותינו - מדבר אפילו על שני אנשים המתחברים יחד קמה.

צָלוּב. ראה מש"כ לקמן בפרק ששה עשר, 'דַּעַת מְזֻמּוֹת', ערך 'צָלָב, צוּלָב, צָלוּב, הַצְטָלוּבוֹת, הַצְלָבָה'.

צָלִין (צליין). ראה לקמן פרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזֻמּוֹת', ערך 'צָלִין (צליין)', וערך 'עולה רגל'.

צָלָם. ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי, 'פְּעֻלוֹת', ערך 'צָלוּם, לְצָלָם'.

צָלָף. ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי, 'פְּעֻלוֹת', ערך 'צָלָף, צוּלָף'.

צִמְחוּנִים. מעשרות פ"ח

צָנִיעוּת, צָנוּע. ראה לקמן בפרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזֻמּוֹת', ערך 'צָנִיעוּת, צָנוּע'.

קִבְלָן. בעברית המדוברת, רק קבלן בנין. אך במקורותינו - פירוש, כל מקבל עבודה בקבלנות (בניגוד לשכיר), או מקבל סחורה, או ערב קבלן המקבל על עצמו לפרוע קמו.

קמד "ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי צאצאינו" (ברכת התורה).

קמד (זכריה יג, ז): "הָיָה אֶת־הָרָעָה וְתַפְצִיץ הַצָּאן, וְהִשְׁבַּחְתִּי יָדִי עַל־הַצְעָרִים", ותרגם יב"ע: "וְיִתְבָּרְרוּ שְׁלֹמֹנִיא, וְאֶתִּיב יָת מָחַת גְּבוּרָתִי עַל תַּנְיָנִיא". ופירש"י: "עַל הַצְעָרִים. עַל הַשְּׁלֹמֹנִים הַצְעָרִים מִן הַמַּלְכִּים. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם 'וְתַפְצִיץ הַצָּאן' - וְיִתְבָּרְרוּ שְׁלֹמֹנִיא, וְתִרְגֵּם 'עַל הַצְעָרִים' - מְמוּנִים מִבְּלִיִּים הַשְּׁנִיִּים לָהֶם... וְאִין הַמִּקְרָא הַזֶּה נֹפֵל עַל יִשְׂרָאֵל - שֶׁלֹּא מִצִּינוּ בְּתִרְגוֹם וּבְמִקְרָא 'שְׁלֹמֹנִי' בִּישְׂרָאֵל, אֲלֵא 'מֶלֶךְ' וְיִשְׂרָאֵל וְתִרְגֵּם שֶׁלָּהֶם 'רַבְרַבִּין'. וְרַבֵּעַ פִּירֵשׁ: "אִמֵּר יִפֹּת, כִּי 'הַצְעָרִים' - הֶפֶךְ 'הָרֹעִים', וְהֵם צְעִירֵי הַצָּאן. וְהֵנָּה 'צְעָרִים' - תּוֹאֵר, כִּמוֹ 'אֹבְדִים' - 'יִצְעָרוּ בְּנֵיו וְלֹא יִדְעוּ' (ע"פ אִיּוֹב יד, כ"א). וְהִרְדֵּק פִּירֵשׁ: "וְהַצְעָרִים - הֵם הַשְּׁלֹמֹנִים וְהַשְּׁרִים שֶׁהֵם צְעִירִים, וְת"י וְכו', ר"ל הַמְשָׁלִים שֶׁל הַגּוֹיִם וְהַשְּׁלֹמֹנִים". וּמִצָּצ פִּירֵשׁ: "הַצְעָרִים. הַקְטָנִים, כִּמוֹ 'כִּי צְעִיר אֲנִכִּי' (תהלים קיט, קמ"א)". וְשֵׁנוּ בְּמִשְׁנָה (עֲרִיכִין פ"ב מ"ו): "אִין קָטָן נִכְנָס לַעֲזוּרָה לַעֲבוּדָה, אֲלֵא בִשְׁעָה שֶׁהַלּוֹים עוֹמְדִים בְּשִׁיר... ר"א בֶּן יַעֲקֹב אֹמֵר; ...וְאִין עוֹמְדִין עַל הָדוּכָן, אֲלֵא בִּארְצֵן הִיוּ עוֹמְדִים, וְרַאשֵׁיהֶן מִבֵּין רַגְלֵי הַלּוֹים, וְיִצְעָרֵי הַלּוֹים - הִיוּ נִקְרָאִין". וּבִגְמ' (יג ע"ב) - הַגִּירָסָא: "צְעִירֵי הַלּוֹים", וְהִתְבָּאֵר שֶׁם: "כִּיּוֹן דִּהְנִי - קָטִין קְלִיָּהּ, וְהִנֵּי - עַב קְלִיָּהּ, הִנֵּי מִקְטָטִי וְהִנֵּי לֹא מִקְטָטִי - קָרִי לָהּ 'צְעִיר'". וְפִירֵשׁ: "יִצְעָרֵי הַלּוֹים. שְׂמִצְעָרִים אֵת הַלּוֹים: לִוִּים [גְּדוּלִים] - עַבֹּ קְלִיָּהּ, קְטָנִים - קָטִין קְלִיָּהּ, דֵּק קוֹלָם: מִקְטָטִי. כְּלוּמֵר מִקְטָנִין וְעוֹשִׂים קוֹלָם דֵּק דֵּק וּיִפָּה, וּמִצְעָרִין הַלּוֹים שְׂאִין יְכוּלִים לִבְסֵם קוֹלָם כְּמוֹתָן".

קמה (רש"י ב"מ כח ע"א ד"ה דמצות עלמא. רש"י קידושין ז ע"א ד"ה טו דן).

קמו (רמב"ם מדע, הלכות דעות פ"ה ה"ט): "וְאִינוּ נַעֲשֶׂה קִבְלָן", וְבִיָּאֵר הַטּוֹר (חוֹשֵׁן הַמְשַׁפֵּט ש"כ): "וְקִבְלָנוֹת" הוּא שֶׁמִּקְבֵּל שְׂדֵה לַעֲבוּדָה, וְהוּא יִתֵּן לִבְעַל הַשְּׂדֵה חֶלֶק יָדוּעַ מִהַיּוֹצֵא הַשְּׂדֵה כְּפִי מֵה שִׁיתֵּנוּ, זֶה - דִּינוֹ חֶלֶק מְשׁוּכָר בְּמִקְצַת דְּבָרִים, [ע"ש]. וְעוֹד אֵיתָא בְּמִדְרַשׁ (וִיקָר' ו, ב): "מַעֲשֶׂה בְּשִׁלְטוֹן שֶׁהִיא הוֹרֵג אֵת הַקִּבְלָנִין - וּמִתִּיר אֵת הַגִּבְבִּין... שְׂאִין הַכֹּל - אֲלֵא מִן הַקִּבְלָנִין, וְפִירֵשׁ בְּמַת"כ: "הַקִּבְלָנִין. פִּירוּשׁ, שֶׁהִיוּ מִקְבָּלִים מִן הַגִּבְבִּים - מֵה שֶׁנִּבְנוּ".

קוֹסֶם. ראה לקמן בפרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזוּמוֹת', ערך 'קוֹסֶם, קְסָמִים'.
קָטִין. בעברית המחדשת, נער צעיר פחות מבן שמונה עשרה, שאין לו
אחריות משפטית לכל מעשיו (מושג משפטי). אך במקורותינו (בארמית) – פירוש, קטן.

קָטָר. ראה לקמן בפרק אחד-עשר, 'מִבֵּית וּבְחוּץ', ערך 'קָטָר'.
קִיטָן (קייטן). בעברית המחדשת, אדם הנופֵּשׁ* מחוץ לביתו [אפילו בחורף]
(הקייטנים הגיעו לשלג הקר באחר* הסקיי). אבל במקורותינו, פירוש המלה הארמית 'קִיט' -
הוא 'קִיץ'. ולפי, שם 'קִיטָן' - יחול רק אדם העושה זאת בתקופת הקיץ. ובשם
'קִיט' נקרא המייבש קציעות תאנים בקיץ. קמ

קָלִידָן, קָלִידָן. ראה מש"כ לקמן בפרק עשירי, 'בָּלִים וְחֻפְצִים', ערך 'קָלִיד, קָלִידִים'.
קָצִין. בעברית המחדשת, דרגה צבאית או משטרתית גבוהה. אך במקורותינו
- פירוש, שר ונכבד קמ

קָרִין (קריין). בעברית המחדשת, אדם הממונה על קריאת הכתוב בפני קהל
(או בכלי תקשורת). אך במקורותינו, הוא שם ליודע לקרוא קמט

קמ (ככתוב (דניאל ב, לה): "בֵּן-אֲדָרִי קִיט", ופירושו רס"ג, רש"י וראב"ע: "בֵּן גִּדְרִין בִּימֵי הַקִּיץ". (וראה עוד
מש"כ לקמן בפרק שמיני שמות מעשים, ערך 'קִיט, קִיטָנָה'). ואיתא בתלמוד ירושלמי (שבת פ"ו ה"ט): "חמתיא חד
קִיט", פירש קר"ח"ע: "ראה אותו אחד מהקייצים שעושים תאנים קיץ בשדה".
קמ (ככתוב (שופטים יא, ו): "והיית לנו לקצין", ותרגם יב"ע: "וְתִהְיֶה לָנוּ לְרִבָּא". ופירש הרד"ק בסה"ש
(שרש 'קצן'): "פירוש, הראש והמנהיג". מצ"צ: "לקצין. ענין שררה, וכן 'קצין תהיה לנו' (ישעיה ג, ו). ומה
שאמר הכתוב (יהושע י, כד): "אֶל-קִצְיָי אֲנִשֵּׁי הַמִּקְלָחָה", תרגם יב"ע: "לְשִׁלְמוֹנִי גִבְרִי מְגִיחֵי קְרָבָא",
ופירש במצ"צ: "קציני. ענין שררה", כלומר שלעולם 'קצין' פירושו הנהגה ושררה בכל ענין, וכאן
כשמדובר על אנשי המלחמה – יהיה שם 'קצין' מדבר על המפקדים. וביאר המלבי"ם: "יש הבדל בין
'ראש' ו'קצין', הקצין – הוא העומד בקצה המחנה מחמת חשיבותו ומעלתו בגבורה או בעושר או
בחכמה – הגם שאינו ראש ומושל עליהם". ועוד כתוב בספר הכרמ"ל (ע"פ המלבי"ם יחזקאל לג ב, מיכה ג א):
"שם ותואר 'קצין', בא על איש העומד בקצה המחנה בראש העדה – מחמת חשיבותו ומעלתו, הגם
שאינו ראש ומושל עליהם, ומציין הקצה החשוב והמעולה שבעדה, כמו וישלחו מקצותם אנשים בני
זויל' (שופטים יח, ב), 'קצין תהיה לנו' (ישעיה ג, ו). ומחה"ע (שרש 'קצן') פירש: "'קציניך נדדו יחד' (ישעיה
כב, ג), 'פי' שרי הצבא. וי"א, כי 'נעלה ביהודה ונקיצנה' (ישעיה ז, ו) - פירושו, נמנה עליה קצין, ופירש
ואמר 'ונמליך מלך בתוכה'. וכ"כ רדפי מ"א (שרש 'טפסר', ו): "מלת 'קצין' – שרשו 'קצה'... שהראש על
איזה בני אדם – הוא קיצוני [לשון 'קצה'], כי אין עליו מי שימשול... ובוה יתבאר לנו מאמר 'ולקוזו עם
הארץ איש אשר מקיציהם' (יחזקאל לג, ב), שר"ל כמו 'מקצינים', כלומר איזה אשר [ראש] הוא להם".
והגר"א פירש (משלי ו, ז): "קצין שוטר ומושל". 'קצין' – הוא בחכמה, שלומד תורה ברבים, ומורה
הוראה בישראל. 'שוטר' – הוא במעשה, לקיים הפסק ולדרות ולהכריח לעשות דבר". וכ"כ בעל התו"ת
במקב"ר (מבוא, פ"ב, ד): "ראוי לדעת, אשר לפנינו בישראל – היה התואר 'אלוף' וקצין, משמש תחת
התואר 'הרב הגדול' או 'הרב הנאון' בימינו אלה, כאשר מצינו להגדולים המסכימים על ספר 'שפתי
כהן' (הש"ך) ליו"ד... מתארים את המחבר... בתואר 'האלוף' הקצין... ותואר 'הקצין' ביחש לחכם
בתורה – בא להורות, שהמתואר בו – הוא שר ושליו (היינו קצין) בחכמת התורה, וכמו התואר 'שר
התורה' שנוהגים בו היום לכנותו לגדול מופלא". גיטין מג ע"א.

קמט (קידושין מט ע"א). 'קריינא דאיגרתא'.

קָרְטַל. בעברית המחדשת, איגוד השולט על ענף במסחר. אך במקורותינו - פירוש, סל או ארגזי.

קרתני. בן עיירה קטנה. הערוך ערך קרתן.

קתולי. בעברית המחדשת, נוצרי המאמין בנצרות הרומאית. אך במקורותינו - פירוש, שר גבוה או ממונה רם על הכהנים (היהודים) קנא.

רְבוּנִי (ריבוני). בעברית המחדשת, שלטון עצמי (יבן אדם עצמאי וריבוני, 'ששח בריבונות פלשתינאית'). אך במקורותינו - פירוש, שלטון על אחרים קנב.

רְגֵשׁ. בעברית המחדשת, שם להרגשה הרוחנית של האדם, וכן להתגלותה כלפי חוץ ('יש לו רגש דק למוסיקה') קנב. אבל במקורותינו - פירוש, המון רועש קנב. 999 מרגיש, הרגיש וכו'.

רְדוּם. בעברית המחדשת, עייף הנוטה להרדם ואינו עירני. אבל במקורותינו - פירוש, ישן ממש בתרדמה עמוקה קנב.

ק^י ויק"ר כה, ה. ב"מ מב ע"א. הערוך. ב"ר ס, ח. בנ"ש שפ"ב.

קנא תנחומא חקת טו (לברר הגירסא בשקלים פ"ה ה"ב). (גירסת שלה"ג [פ"מ] 'קתיקול', ופירשו מיוונית; מלמד דברים הקדושים לתלמידים בעל פה, או מעמיד הכהנים איש איש במקומו הראוי לו).

קנב ככתוב (בראשית יח, יב): "ואדוני זקן", ות"א ות"י: "ורבוני סיב". וכן כתוב (בראשית כג, יא): "לא-אדני שמעני", ות"א ות"י: "לא רבוני קבל מני". ואמרו בתלמוד ירושלמי (ברכות פ"ד ה"ב): "הנוער משנתו צריך לומר; ברוך אתה ה' מחיה המתים, רבוני, חטאתי לך וכו'". ועוד אמרו שם (יומא פ"א ה"א): "חלון שהוא ארבע על ארבע שעבדים יושבים שם ומניפין לרבוניהם חייבין במזוזה", ופירש קרה"ע: "ומניפים לרבוניהם. שיושבים שם העבדים בימות החמה להניף רוח לאדוניהם בחדר המקרה".

קנב (ולפ"ז העולם מבינים את הפסוק 'בבית אלקים נהלך ברגש' - שנלך בבית השם בשקט וברגישות). קנב ככתוב (תהלים נה, טו): "בבית אלקים נהלך ברגש", ות"י: "נהלך בסרהוביא", ופירש ראב"ע: "ברגש. בחבורה אחת". וכל"פ הרד"ק: "ברגש. בחבורה. אמר; אף כשהיינו הולכים בבית אלקים להתפלל - היינו הולכים יחד בחבורה אחת". ומחה"ע (שרש 'רגש') פירש: "נהלך ברגש" - בחיבור ביתך. ותרגום 'המון מצרים' (יחזקאל ל, י) - 'רגושת מצראי', ונאמר נמי (דניאל ו, ז) 'הרגשו על מלכא' - כלומר, נקבצו. ומהרח"ו פירש (שעה"כ, ענין ביה"ט): "'בבית אלקים נהלך ברגש', ורמז ג"כ ענין 'ברגש' - שיתרגש האדם ויודעו בעת כניסתו בבית אלקים, שהוא ביה"ט". וכן 000 איתא ביומא כד ע"ב. ופירש"י (יומא לג ע"ב): "לרבות הרגש - מהלך פסיעות וקול תחילת עבודות בעזרה". איתא בתלמוד ירושלמי (יומא פ"ב ה"ד [וקרוב לזה בבבלי יומא כד ע"א]): "מפני מה - פר קרב בעשרים וארבעה (כהנים)? כדי לעשות פומפי לדבר, על שם 'בבית אלקים נהלך ברגש'" (ופירש קרה"ע: "לעשות פומפי. פרסום בדבר; נהלך ברגש. כלומר בכני אדם הרבה"). וכתב רבנו בחיי (שמות כח, לה): "נצטווה הכהן שישימע קול בפעמונים, וכענין שנאמר 'בבית אלקים נהלך ברגש'. ופירש בסה"ש לריב"ג (שרש 'רגש'): 'נהלך ברגש. בקבוצ', וזה דומה לדברי הארמית (דניאל ו, ז) 'הרגישו על מלכא' - התקבצו עליו. ותרגום 'השיבתי את המון מצרים' (יחזקאל ל, י) - 'ואבטל ית ארגושת מצרים'. וכל"פ הרד"ק בסה"ש: 'נהלך ברגש. ענין הקיבוץ וההמון'.

קנב ככתוב (בראשית ב, כא): "ויפל ה' אלקים תרדמה עליהאדם וישן", ות"י: "ורמא ה' אלקים שינתא עמיקתא עליו אדם, ורמך". ופירש ראב"ע: "תרדמה. יותר משינה, ושינה - יותר מתנומה, וְהָתִיּוֹ - נוסף. והמלב"ם הוסיף: "תרדמה. היא השינה העמוקה - כדי שלא ירגיש בכאב הפירוק". ובפירוש הרשב"ה כתב: "רדם" - קרוב ל'רדם'... יתכן איפוא שמשמעות 'רדם' - 'אסר', ומכאן 'הרדם' -

שׁוֹכֵב, מְשׁוּבָה (משובה). בעברית המיוחדת, עושה מעשי צחוק, או מעשים נועזים. אך במקורותינו - פירושו, סר מהדרך הישרהקני.
שׁוֹחֵר. בעברית המיוחדת, ידיד המביע מרחוק תמיכה (כספית ורעיונית) ברעיון* *"אגודת שוחרי האוניברסיטה"*. אך במקורותינו, הוא האדם הדורש את הרעיון* ומשתתף בו בכל לבו ומאודוקני.

א
 'האסר'. כביכול* הנדרם נאסר בכל יצורי גוו, והוא נטול כל עצמאות ותנועה. התרדמה קרובה אפוא לעלפון, מידה זו של חוסר אונים וכה - איננה מצויה בשינה". ועוד כתוב (יונה א, ה-ו): *"וַיִּזְנֶה יָרֵד וְגו' וַיִּשְׁכַּב וַיִּרְדָּם: וַיִּקְרַב אֵלָיו רֵב הַזֹּחֶל וַיֹּאמֶר לוֹ, מַה־לָּךְ נִרְדָּם, קוֹם קָרָא וְגו'."* ותרגם יב"ע: *"וַיִּשְׁכַּב וַיִּרְדָּם: ...מָא אֶת דְּמוּתָא, קוֹם צִלִּי וְגו'."* ופירש"י: *"מָה לָּךְ לִהְיוֹת נִרְדָּם? אֵין עֵתָה עֵת רִדְמָא."* ופירש מצ"צ: *"וַיִּרְדָּם. הוּא שִׁינָה עֲמוּקָה. וְכֵן 'וְהוּא נִרְדָּם וַיַּעַף'. וּבְמִצְ"ד הוֹסִיף: "מָה לָּךְ שֶׁנִּרְדַּמְתָּ?".* (וראה עוד בפרק שביעי *"פְּעֻלּוֹת"*, ערך *"נִרְדָּם"*).

ק
 ככתוב (ישעיה נז, ז): *"וַיִּלְכֹּף שׁוֹכֵב בְּדֶרֶךְ לְבוֹ",* ותרגם יב"ע: *"עַל דְּפָטְעוּ בְּתֵר הִרְהוּר לְבָהוּן."* ופירש ראב"ע: *"הִלֵּךְ שׁוֹכֵב - מִתְנַצֵּחַ וּמִתְנַבֵּר, וְשֶׁב אֶל דְּרָכּוֹ הִרְעָה. וּמָלֵת 'שׁוֹכֵב' - לְנִנְאִי."* והרד"ק פירש: *"וַיִּלְכֹּף שׁוֹכֵב. מֵרֵד שְׁמֵרֵד וּפְנֵה אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרִים, כְּמוֹ שֶׁהִתְעָהוּ לְבוֹ."* וכ"פ במצ"צ: *"שׁוֹכֵב. עֲנִין מֵרֵד וּסְרוּב, כְּמוֹ 'מִדּוּעַ שׁוֹכְבָה הָעַם הַזֶּה' (ירמיה ח, ה)".* וכן כתוב (ירמיה ג, יב-יד): *"שׁוֹכְבָה מְשֻׁבָּה יִשְׂרָאֵל וְגו': שׁוֹכְבוֹ בְּנִים שׁוֹכְבִּים,"* ותרגם יב"ע: *"תּוֹבוּ דְּמַתְחַסְּנִין לְמִיתָב לְפִלְחֵנִי דְּבֵית יִשְׂרָאֵל..."* תּוֹבוּ בְּנֵי דְּמַתְחַסְּנִין לְמִיתָב. ופירש"י (בפסוק ו): *"מְשֻׁבָּה. נִצָּחַת וּמוֹכַחַת בְּיַמֵּי יֵאֻשִׁיהָ הַמֶּלֶךְ, כְּשֶׁצּוֹנִי לַהֲחֹזֵר עֲשֶׂרֶת הַשָּׁבָטִים, הָרֵאִית אֲשֶׁר עָשָׂתָה מְשׁוּבָה יִשְׂרָאֵל הַשׁוֹכְבָה, אֲנִיבְוִיֵּאִיָּה בְּלַעֲזָא (תרגם אל"ר: הוללה)",* ופירש"י (בפסוק יד): *"שׁוֹכְבִּים. אֲנוּוִישִׁיִּיר בְּלַעֲזָא (תרגם אל"ר: 'אֲנוּוִישִׁיִּי' [ן 'הוללים']). שֶׁשׁוֹכְבָתָם דִּרְכָּכָם מְרֹבֵב כָּל - שֶׁהִיָּיתָם בְּשִׁלּוּהָ וְעוֹנָנָא."* והרד"ק פירש: *"מְשֻׁבָּה. שֵׁם תֹּאֵר, וְעֲנִינוּ מוֹרֶדֶת מִן 'שׁוֹכְבוֹ בְּנִים שׁוֹכְבִּים': שׁוֹכְבִּים. מוֹרֶדִים, כְּמוֹ 'מְשֻׁבָּה'."* ומצ"צ פירש: *"מְשֻׁבָּה. עֲנִין מֵרֵד וְהִלִּיכָה בְּדִרְכֵי הַלֵּב, כְּמוֹ 'וַיִּלְכֹּף שׁוֹכֵב' (ישעיה נז, ז)".* וכן כתוב (ירמיה לא, כא): *"עֲדִי־מִתִּי תִתְּנוּמִקֵּין* הַבֵּת הַשְׁוֹכְבָה,"* ופירש הרד"ק: *"עֲדִי מִתִּי תִתְּנוּמִקֵּין. מִתִּי תִהְיִי מִסְתּוֹבֶבֶת לְכֹאֵן וּלְכֹאֵן... הַבֵּת הַשְׁוֹכְבָה. שֶׁהִיָּתָה שׁוֹכְבָת וּמוֹרֶדֶת בִּי... וְלֹא תִלְכִּי דֶּרֶךְ יִשְׂרָאֵל לְשׁוֹב אֶל אִישֶׁךְ הָרֵאשׁוֹן. כְּלוּמָר, עַד מִתִּי תִתְּעַצְלִי בַת־שׁוֹכְבָה?"* וכ"פ במצ"צ: *"הַשְׁוֹכְבָה. עֲנִין מֵרֵד, כְּמוֹ 'מִדּוּעַ שׁוֹכְבָה הָעַם' (ירמיה ח, ה)".* ובגמ' סוטה (דף יב ע"א) פירש"י: *"וַיִּצְאָנִית וּמוֹרֶדֶנִית."* או להיפך מִנְצָח אֶת יִצְרוֹ (סוטה יב ע"א) *"שׁוֹכֵב. שֶׁשִּׁיבָב אֶת יִצְרוֹ."* והמחזה"ע (שרש 'שבב') פירש: *"וַיִּלְכֹּף שׁוֹכֵב, פִּי מְרוֹצֵץ,"* ועוד פירש (שרש 'שוב'): *"וַיִּלְכֹּף שׁוֹכֵב, פִּי רָץ."*

ק
 ככתוב (תהלים עח, לד): *"וַיִּשְׁכְּבוּ וַיִּשְׁזָרוּ־אֶל־כִּי, וְתִי: 'וַיִּתְּבוּ וַיִּצְלוּן קָדָם אֱלֹקָא."* ופירש ראב"ע: *"וַיִּשְׁזָרוּ אֶל־כִּי. שֶׁהִתְפַּלֵּה בְּבִקֵּר - לְפָנֵי יִתְעַסֵּק אִדָּם בְּדַבְרֵי צִרְכִּיו."* ומצ"צ פירש: *"וַיִּשְׁזָרוּ. עֲנִין דְּרִישָׁה, כְּמוֹ 'שׁוֹזָר טוֹב' (משלי יא, כז)".* וכן כתוב (משלי יא, כז): *"שׁוֹזָר טוֹב יִבְקֹשׁ רָצוֹן,"* ותי"י: *"דְּמִקְדִּים מְבָתָא בְּעֵי צִבְנָא."* ופירש"י: *"שׁוֹזָר טוֹב. הַחֲפִץ לַהֲדִירֵךְ אֶת הַבְּרִיּוֹת בְּדֶרֶךְ טוֹבָה, וּמוֹכִיחַ וּמוֹסֵר אוֹתָם."* וראב"ע פירש: *"שׁוֹזָר. שִׁיקוֹם בְּשִׁחָר לַעֲשׂוֹת טוֹב, הוּא יִבְקֹשׁ לְרִצּוֹת חֲבֵרוֹ אֲשֶׁר חָטָא לוֹ, אוֹ שִׁיבְקֵשׁ רִצּוֹן שִׁירְצָהוּ הַשֵּׁם."* והרלב"ג פירש: *"שׁוֹזָר טוֹב. מִי שֶׁהוּא טוֹב - וְדוֹרֵשׁ אוֹתוֹ, הוּא רִצּוֹן הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ - שֶׁיִּגְיַע לוֹ, כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ - עָשָׂה אֶת הָאָדָם בְּתֹאֵר שִׁיבְקֵשׁ אֶל הַטּוֹבוֹת."* ומצ"צ פירש: *"שׁוֹזָר. עֲנִין דְּרִישָׁה, כְּמוֹ 'וַיִּשְׁזָרוּ אֶל־כִּי'. וְהוֹסִיף בְּמִצְ"ד: 'שׁוֹזָר טוֹב. הַדּוֹרֵשׁ אַחֵר טוֹבוֹת בְּנֵי אָדָם, וְחֲפִץ בָּהֶם."* והגר"א פירש: *"שׁוֹחֵר טוֹב. כְּלוּמָר, מִי שֶׁרוֹדֵף וּמִקְדִּים לַעֲשׂוֹת טוֹבוֹת לְבְרִיּוֹת - הוּא כְּמִבְקֵשׁ רִצּוֹנוֹ."* ובסה"ש לריב"ג (שרש 'שחר') פירש: *"וַיִּשְׁזָרְתִּי וַאֲיִנְנִי (איוב ז, כא), 'אוֹהֲבֵי שׁוֹזָר מוֹסֵר' (משלי יג, כד) - יִפְקְדֵנוּ בְּמוֹסֵר... אֱלֹהִים אֵלֵי אֹתָהּ אִשְׁזָרוּךְ' (תהלים כג, ב)... 'בְּצֹר לָהֶם יִשְׁזָרוּנִי' (הושע ה, טו), 'אִם אֹתָהּ תִּשְׁזָר אֶל־כִּי (איוב ח, ה)... וּמִקָּל הַעֲנִין הַזֶּה - 'שׁוֹזָר טוֹב יִבְקֹשׁ רָצוֹן' (משלי יא, כז) - הַכֵּל*

שֵׁט (שייט). בעברית המיוחדת, משיט סירה. אך במקורותינו - פירוש, שְׁחִינְקָה.

שְׁלִישׁ. בעברית המיוחדת, עוזר בצבא למפקד בעניני ארגון* (אדיונט בלע"ז). אך במקורותינו - פירוש בלשון מקרא, מפקד ממונה או שר צבא. ובלשון חז"ל - פירוש, אדם שלישי הנאמן על שני הצדדים להפקיד בידו ממון או חפץ עד יוברר דינוקנט.

א

פקידה וחקירה". ובסה"ש לרד"ק פירש: "וכמו השזור עלה" (בראשית יט, טו)... וְהַפֶּעַל מִמֶּנּוּ 'שִׁזּוּר טוֹב יִבְקֶשׁ רִצּוֹן' (משלי כא, יז), והפעל הכבד 'וּשְׁזֹרְתִי וְאֵינִי' (איוב ז, כא) וכו', 'וּבְשִׁזּוּרִי יִבְצָאנִי' (משלי ח, יז). ויש מפרשים בָּלָם, ענין דרישה וחקירה. ואעפ"כ, מענין 'שחר' הם, כי בשחר ידרוש אדם ויחקור ויפקוד, כי הזריז על הדבר - ישכים ויקום בשחר, וכלם - תמצאם בזה הענין, וכן נאמר מענין הבקר 'וּלְבִקֵּר בְּהִיכְלָו' (תהלים כז, ד).

^{קנח} ככתוב (ישעיה כה, יא): "וּפִרְשֵׁי יָדָיו בִּקְרָבוֹ כְּאִשֶּׁר יִפְרֹשׁ הַעֲזוּזָה לְשׁוֹזוֹת", ותרגם יב"ע: "כְּמֵא דְמִפְרִישׁ שְׂמִיטָא לְמִישְׁמִיט". ופירש"י: "הַעֲזוּזָה. השט במים". וכ"פ הרד"ק: "כֵּאֲשֶׁר יִפְרוֹשׁ הַשּׁוּחָה לַשְּׁחוֹת, כִּי הָאָדָם הַשֵּׁט בְּמִים - יִפְרֹשׁ יָדָיו בְּכָל כְּחוֹ". וכן שנו במשנה (כלים פ"ב מ"ג): "וחבית של שייטין", ופירש רה"ג: "וחביות של שייטין. פירוש, חבית שהיא מוכנת לשחות בה על פני המים. ושנינו (ביצה לו ע"ב): 'ולא שטין על פני המים'. וכ"פ הר"ש משאנן: "כֵּאֲשֶׁר יִפְרֹשׁ הַעֲזוּזָה וְכוּ', מתרגמינן וכו'. ופרש"ן: כמין חבית חלולה מבתנים, וסתומה שאין לה פתח - כדי ללמד בה לשוט* על פני המים" (וכ"פ הרא"ש). וכ"פ הרע"ם: "כמין חבית וכו', ואין לה פה - כדי שלא תהא נשקעת במים, ונשענין עליה - ולמדין לשוט* בה. ואע"פ שיש לה בית קיבול - אינו עשויה לקבלה". וביאר התפ"ש (אות מ): "דמודמלאה אויר - לא תשקע במים, ואף שלפי זה עשויה לקבל הרוח הסגור בתוכה, אפ"ה מדאינו עשוי להכניס ולהוציא מה שבתוכה - לא שמה בית קיבול". בגמרא ביצה לו ע"ב: "חבית של שייטין" שחיינים. ועוד אמרו בגמ' (יומא עז ע"ב): "ויעבירנו במים מי אפסים" (יחזקאל מז, ג) - מכאן שמותר לעבור עד אפסיים... עד ברכיים... עד מתניים. מכאן ואילך - ... אשר לא אוכל לעבור... יכול יעבירנו בסחוי? ת"ל: 'כִּי גָאֹר הַמִּים מִי שִׁזּוֹן', מאי 'מי שִׁזּוֹן'? שייטא, שכן קורין לשייטא - סייחא, ופירש"י: "מכאן ואילך. קרי ליה 'אשר לא אוכל לעבור', אלמא אסור לעבור למעלה ממתנים: בסחוי. בשייט: מי שחו. ראויות לשוט". וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (שקלים פ"ו ה"ב): "א"ר הונא; באתרין קרו לשייטא - שְׁחוּנָא. וְפִרְשֵׁי יָדָיו בִּקְרָבוֹ כְּאִשֶּׁר יִפְרֹשׁ הַעֲזוּזָה לְשׁוֹזוֹת", ופירש קרה"ע: "באתרין. במקומינו קורין לשייט - שְׁחוּנָא: ופרש ידיו. מייתי ראייה, דלשחות - היינו לשוט". ופנמ"ש פירש: "מהו 'מי שִׁזּוֹן' מלשום. שצריך להיות שוחה ולשוט: באתרין צווחין. במקומינו קורין לשייטא שְׁחוּנָא". וכתב תקלין חדתי: "במקומינו קורין לשייטא שְׁחוּנָא". ב"ר לב, ט. (וראה עוד מש"כ לקמן בפרק שביעי פְּעֻלּוֹת, עוד 'שֵׁט', לְשׁוֹט').

^{קנט} ככתוב (שמות יד, ז): "וַיִּשְׁלְשִׁים עַל־כָּלֹ", ות"א: "וַיִּגְבְּרִין מִמֶּנּוּ עַל כּוֹלְהוֹן". ות"י: "וּמוֹלִיתָא תְּלִיתָתָא לְמִנְגַּד וְלְמִדְרוֹף בְּבִהִילוֹ אוֹסִיף עַל כָּל רְתִיבָא וְרְתִיבָא" (ופירש בפי': "וּמוֹלִיתָא תְּנִיתָתָא. לשון נמרא דשבת פרק במה בהמה וּמוֹלִיתָא של בית רבי... ור"ל אף כאן, שהוסיף פרעה בכל מרכבה - מוליתא אחר, יתר על שנים, כדי לדרוף מהר אחריהם... למינגד בבחילו. למשוך בבחלה. ודייק כל אלה - מוֹשְׁלִישִׁים, לשון 'תליתא', 'על כולם' - על כל מרכבה). ופירש"י: "וּשְׁלִישִׁים עַל כָּלֹ". שרי צבאות, כתרנומו". וראב"ע פירש: "דע, כי המלך - דומה כמו אחר בחשבון, על כן יקרא 'משנה' - אותו שהוא אחריו במעלה השנית, מנורת 'שנים'. ואשר הוא במעלה השלישית - יקרא 'שליש'". ועוד כתוב (מ"ב ז, ב): "וַיַּעַן הַשְּׁלִישִׁי אֲשֶׁר־לְמִכָּה נִשְׁעַן עַל־יָדָיו", ותרגם יב"ע: "וְאֶתִּיב גִּבְרָא דְמִלְכָּא דְסִמְיָה עַל יְדוֹהִי". ופירש מצ"צ: "השלישי. שר וחשוב, כמו 'מבחר שלישי' (שמות טז, ד): נִשְׁעַן. נסמך". ומחה"ע (שרש 'שלש') פירש: "ושלישים וגו', פי' הממונה - למטה מן המשנה". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'שלש'): "וַיַּעַן הַשְּׁלִישִׁי" (מ"ב ז, ב) - הקצין או הממונה... וְשְׁלִישִׁים עַל כָּלֹ" (שמות יד,

שָׁפֶל, שְׁפִלּוֹת. בעברית המחודשת, בשם 'שפל' - מכונה אדם נבזה ומושחת, ותכונת ה'שפלות' פירושה, נבזות ושחיתות מוסרית. אבל במקורותינו - הוא להיפך, ה'שפל' הוא אדם ענותן וצנוע, וה'שפלות' היא תכונת הכניעה וההצטנעות^{קס}.

שְׁרָבָרְב. בעברית המחודשת, אדם מומחה לתיקון צינורות מים וביוב (אינסטלטור בלע"ז). אך במקורותינו - פירושו, מים חמים בתוך האדמה^{קסא}.

תוֹרְנִי. בעברית המחודשת, העומד בתור (תורן, תורנות). אך במקורותינו - פירושו, של תורה^{קסב}.

תִּיר (תייר). בעברית המחודשת, אדם המגיע לטייל בארץ אחרת (ואינו מְפִיָּה, ובדרך כלל - אחרים מראים לו אותה). אבל במקורותינו - פירושו, מורה הדרך (המגיע ראשון לארץ החדשה, ותר אותה ומכין הדרך להראות לשאר המטיילים או הכובשים)^{קסג}.

תָּמִים. בעברית המדוברת, קוראים כך לאיש פתי (ובדרך כלל מוזכר לגנאי), אולי בהשפעת הבן ה'תם' שבהגדה של פסח^{קסד}. אולם בכל המקורות הוא לשבח שלמות האדם^{קסה}.

א

ז) - כלומר קצינים ושרים". וכ"פ בסה"ש לרד"ק: "השליש" - קצין. 'ושלישים'... 'שלישי' - קצינים ונכבדים. או יקרא 'שליש', אשר הוא תחת משנה למלך". כתב בס' רדפי מיא (שרש טפסר, ה): "כי המלך - הוא הראשון, וְהַמְשָׁנָה - שני לו... ואשר אחר המשנה - יתואר 'שליש'. והושאל מזה - גם על דברים נכבדים... וזהו שאמרו במדרש [שוחר טוב] משלי: 'הלא כתבתי לך שלישים' (משלי כב, ב), כד"א 'מותמול שלישים'. דבר אחר, 'שלישים' - גבורים, כד"א 'ושלישים על כולם'. כלומר, הוא שם מושאל לדברים נכבדים, כמו שמאמר 'ושלישים על כולם' - רומז לאנשים נכבדים".

^{קס} ככתוב (ש"ב ו, כב): "וְהָיִיתִי שֹׁפֵל בְּעֵינֵי", תרגם יב"ע: "וְאֵהִי מְפִיָּה בְּעֵינֵי נַפְשִׁי". ופירש הרד"ק: "שפֵּל בְּעֵינֵי. לפניו לכל דבר, ואין זה קלון - אלא כבוד". וכ"פ רבנו ישעיה: "יותר מזה שהקלתי בעצמי - אני נקל ושפל בעיני, לפני הבורא, כי אין לי לעמוד לפניו בנאוה ובכבוד - כי אם בענוה ושפלות". וכ"כ (ישעיה נז, טו): "מִרְוֶה וקָדוֹשׁ אֵשֶׁכּוֹן, וְאֶת־דַּכָּא וּשְׁפָל־רוּחוֹ לְהַזְיוֹת רוּחוֹ שְׁפָלִים", ופירש"י: "שפלים. נדכאים, סובלי עוני וחללים". ועוד כתוב (תהלים קלח, ו): "בִּידָם ה' וְשֹׁפֵל יִרְאֶה", ות"י: "אֲרוֹם רָמָא ה', וּמְכִיךְ יִחְמִי לְטָב". ופירש ראב"ע: "כי השם, אע"פ שהוא רם על הכל - הוא רואה השפל כמוני, שהייתי בתחלה רועה צאן". נפש שפלה. רש"י במדבר יב, ג. ויש לבאר רש"י ישעיהו נג, ב (מדרש או גמרא).

999

^{קסא} כדאיתא בתלמוד ירושלמי שקלים פ"ה ה"א (ש"ת פאש"ד או"ח נ).

^{קסב} "האלוף* התורני". אנהנו התורניים (יפת ב"ר נז, טו).

^{קסג} כמו שאמרו בגמ' (ב"ק קטז ע"ב): "שיירא שהיתה מהלכת במדבר... ואם שכרו תייר ההולך לפניהם", ופירש"י: "תייר. מראה להם הדרך". וכ"פ רבנו יהונתן מלוניל: "תייר, כלומר איש שיראה להם דרך המדבר". ולכן נקרא מרע"ה שהוציא את בני ממצרים, בשם "התייר הגדול שהיה מהלך לפניהם" (שהש"ר, רש"י שיה"ש ב, יב), וכן מכנים מנהיגים או מורי דרך בהלכה (שלמה המלך - תייר בחכמה ובד"ת [קה"ר א, לג, ונתתי את לבן]). רש"י סנהדרין לח ע"ב: "לפרוונקא - שְׁלִיחַ מוֹצִיא וּמְבִיא". ופירש ר"ח: "כפרוונקא - שהוא תייר". במדב"ר יט, יט, מת"כ. שהש"ר ב, יב. ספרי עקב יא כב "כמו תייר שהולך מעיר לעיר".

^{קסד} (וגם ב'תם' שנאמר ביעקב [בראשית כה, כז] פירש רש"י: "אינו בקי בכל אלה, כְּלָבוֹ - כן פיו. מי שאינו חריף לרמות - קרוי תם". ובהגדה הוא ע"פ ירושלמי פסחים סוף"י: "בן מיפיש")

^{קסה} "נזו איש צדיק תמים" (בראשית וט, ט), ת"א: "שלים", ת"י: "זכאי שלים", רמב"ן: "זכאי ושלם", (ופירש ש'צדיק' הוא הזכאי בדין, ו'תמים' הוא השלם. אבל ראב"ע פירש: "תמים בלבן, ותמים תואר השם", וביאר באבי עזר, כלומר

תְּנוּקָה (תינוק). או"ת טבת תשס"ו. גם בן שנים עשרה. חובת התלמידים (פ"א): "לא הילדים הכי קטנים בלבד נקראים 'התינוקות', רק כל הנערים שלומדים בבית רבם נקראים בשם 'תינוקות' לענין הזה, ועיין זוה"ק משפטים צח, שמבן י"ג ומעלה - אקרי בן לכנסת ישראל בבחינת 'אני היום ילדתיך'".

תְּרָבוּת. בעברית המחודשת, כלל הידיעות וההישגים, ההווי* והנימוסים* של חברות האדם קסו [קולטור"ה בלע"ז] (משדד החינוך והתרבות. 'תרבות המערב'). אך במקורותינו - פירוש, גידול והתנהגות קסו.

ראה עוד מלים רבות לקמן בפרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזוּזוֹת'.

א
שאינו סמוך לתיבת 'צדיק' (וכ"ה לפי הטעמים), כי 'צדיק' כולל תמימות, אלא קאמר 'צדיק במעשיו לעיני כל, ותמים בלבו בסתר'. ואוה"ח הקדוש כתב: "ע"ד אמרם ב[ע"ז] (דף ו ע"א) 'צדיק במעשיו ותמים בדרכיו, ופירש רש"י 'בדרכיו עניו ושפל רוח'". וכן "התהלך לפניו והיה תמים" (בראשית יז, א), תרגמו אונקלוס ות"י: "שלים", ופירש רש"י: "הָיָה שלם בכל נסיונותיו" (ובפירוש השני פירש כמו הת"י, שיהיה שלם בגופו ע"י המילה. וכ"פ הכלי יקר 'תמים' בנח שנוולד מהול). פירש הרמב"ן: "כמעט 'תמים' תהיה עם ה' אֱלֹהֶיךָ... שיאמין בלבו כי הקב"ה לבדו הוא בעל היכולת בתחילה ובסוף, הוא היכול לעשות ולבטל". וכתב רבנו בחיי: "מדרגת התמים למעלה ממדרגת הצדיק, כי יש צדיק שאינו תמים - שלא הגיע למדרגת התמימות... שלם, אין בו מום, כי אין בו מדה מגונה". זוה"ק שלח. שו"ת אפרקסתא דעניא ח"א קפא, ד.

קסו (חידש ז"י).

קסז "תרבות אנשים חטאים". "יצא לתרבות רעה". "חתול בן תרבות".

פרק ששי

אַבְרִיָּם וּמַחְלֹת בַּגּוֹף

אַבְבִּית, אַבִּיבִית. בעברית המחודשת, שם למחלת ילדים מדבקת שנלווית עמה פריחה* בעור (כיום נקראת גם 'אביבית פתאומית' או 'אדמדםת'). אך במקורותינו, היא מכת שמש, או מחלת קדחת (הבאה מרוב חום השמש או מפני קור עז).^א

אַגְדָּל (אגודל) וּבֶהֶן (בוהן). בעברית המחודשת, 999. מחה"ע שרש 'בהן'.
אַסְטָמָה. בעברית המחודשת (בלועזית), מחלת הקצרת (קוצר נשימה מחמת גורם אלרגי). אך במקורותינו - פירושה, תכשיט נשים משובץ באבנים, או ציפוי מתכת לחיזוקי.

אַפְרִכָּסֶת הָאָזֵן. בעברית המחודשת, שם לסחוס האזנים הבולט החוצה מהראש ('הרופא אחז באפרכסת אזנו'). אך במקורותינו, 'אפרכסת' היא כלי המשפך, שרחב בצידו העליון, וצר בצידו התחתון (המשמש ליציקת נוזלים לבקבוק, או חיטים לנקב הריחים), ולכן כשנאמר על אדם ש'עשה אזנו כאפרכסת' - הכוונה, שחידד את שמיעתו ע"י שקיפל את קצוות אזנו עד שנעשית כצורת כלי האפרכסת* - כדי להיטיב את שמיעתו (אך האוזן בצורתה הטבעית - אינה בצורת אפרכסת, אלא היא פתוחה יותר).^ב

^א כמו שאמרו במדרש (ב"ר וירא נג, יג): "שהכניסה בו [שרה] עין רעה, ונכנסה בו חמה ואכאבית (וגרס הערוך [עוד 'אביבית'] - 'אבבית'), תדע לך שכן, דכתיב 'יִכְלֹוּ הַבָּיִם מִן הַזֹּמָת' - שכן דרך החולה להיות שותה הרבה ובכל שעה". וכן אמרו במדרש (ב"ר יט, א, לפי גרסת הערוך): "חֲמוֹר זֶה יוֹצֵא, חֲמָה עֲלֶיהָ? אַבְבִּית עֲלֶיהָ?!", ופירש הרד"ל, שהיא מחלה הבאה מחמת חום השמש. אך רש"י ומת"כ שם פירשו, שהיא מחמת הקור. ושערי בנימין (ענין 'נגע') פירש: "אבבית... פי' מיני שחין".
^ב הערוך עוד 'אסטמא א-ב' בנ"ש שפ"ב.

^א כמו ששנו במשנה (כלים פ"ד מ"ח) וכן (כלים פ"ל מ"ד): "והאפרכס של מתכות - טמאה... והאפרכס של זכוכית - טהורה", ופירש רב האי גאון: "פירוש, כמין כלי שעל הריחים, שהוא מכנים הרבה - ומוציא קימעה, ושמן דלן (אולי צ"ל 'דלי'), וזה הוא האנגה שעל הריחים, ובו מניחין התבואה, ויש בו חור, ותחת - יש לו כלי של עץ, שממנו נופלת התבואה, והיא נקראת אפרכסת" (וכ"פ הערוך [עוד 'אפרכס']): "ופירוש, דלי של ריחים, שהוא מכנים הרבה, ומוציא קימעה", ומוה"ע פירש: "פירוש בל", כלי נננים, אשר אם ישים אדם אצבעו על פיו אחד - לא יורקו המים מצד אחר". ובפיהמ"ש להרמב"ם כתב: "ואפרכס. הוא כלי הריחים, והיא תַּעֲשֶׂה מִשְׁעָם בְּרוֹב, צד העליון - רחב, וכל מה שילך - יהיה צר. תמונתו כמו מחודד האצטווונה, ישליכו החטה - מצד הרחב, והקצה הצר - על עץ הריחים, ויפול ממנו החטה אצל המחינה". והר"ש משאנץ פירש: "אפרכס. כמו 'עשה אוניך כאפרכסת' דבריש חגיגה, והוא עשוי לריחים, מכנים הרבה ומוציא קמעה". והרא"ש פירש: "אפרכס. רחב מלמעלה, וצר מלמטה, וממנו התבואה נופלת לריחים". ועוד אמרו בגמ' (חגיגה ג ע"ב): "אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מבשרין... כולם נתנו מרועה אחד, א-ל אחד נתנו, פרנס אחד אמרו, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא... אף אתה עשה אוניך כאפרכסת, וקנה לך לב מבין לשמוע, את דברי מטמאים ואת דברי מטהרים, את דברי אוסרין ואת דברי מתירין, את דברי פוסלין ואת דברי מכשירין", ופירש"י: "עשה אוניך כאפרכסת. מאחר שכולן לְבָן לשמים - עשה אוניך שומעת, ולמוד ודע דברי כולן, וכשתדע להבחין אי זה יכשר - קבע הלכה כמותו. אפרכסת. מירמווי"א שעל הריחים (תרגם אל"ר: 'אפרכסת, משפך שדרכו מכניסים חומר לריחים וכדומה"). וכן אמרו בגמ' (חולין פט ע"א): "א"ר יוחנן משום רבי אלעזר רבבי שמעון; כל מקום שאתה

בחילה. בעברית המיוחדת, הרגשת צורך להקיא (קֶבֶס) [נְסִיעוֹת בְּמִכּוּנֵי גִרְמוֹת לוֹ בְּחִלָּה]. אך במקורותינו - פירוש, מאיסות או מחלה או גדילה.

בלורית. לברר. קידושין פרק רביעי. צואת ריה"ח. משב"ר כז ס"ק יד. ב"י י"ד קעח. אול"צ מד, יט. פאש"ד י"ד צב, קיא, א. רש"י ע"ז (יא ע"ב): "ומניח בלורית, אפורליין, מאחורי העורף - לשם עבודת כוכבים". וכ"פ הרע"ם שם: "שמניח בלורית מאחוריו כל השנה כולה, ואינו מגלחה* אלא משנה לשנה, ויום שמגלחה - עושה יום איד". ובמוז"ק פירש: "פי' בלורית ושלל תספר קומי, פירוש שלא יגלחם לפני מצחו... דמי שמספר לפני מצחו כנשים וכו'". הערוך (ערך 'בלר א'): "פירוש, ציצית של שיער", ומוה"ע: "פירוש 'בלורית' בלשון רומי, קווצות שער". [מו]ה"ע ערך 'קרץ ה' רגמ"ה מעילה יז ע"ב: "סיפר קומי. גילח שערו שלפני מצחו, והניח השיער שלאחריו, כעין בלורית כדרך שהעובדי כוכבים עושיין". הערוך ערך 'קמיי'. תשובות הרמב"ם [בלאן] רמד. שטמ"ק ב"ק פג ע"א בשם גאון. פאש"ד ח"ג י"ד סג: "שערות ארוכות מצד הפנים, מה שנקרא 'בלורית' בלשון בנ"א ואולי אף בלשון חכמים". ספר הזכרונות למהר"ש אבוב (סוף זכרון שיש), מספר שבבתי המדרשות בהם נתגדל, היו הפרנסים נכנסים לביהמ"ד ומספרים בידיהם, ואם רואים מישהו מגודל בציצית ראשו שלא כדיון - היו מיד מגלחים אותו, ו"לא היה אב פוצה פה ומצפצף, אלא רואה ושמה כמשפט שארית ישראל". שו"ת יח"ד ח"ב ב. שו"ת מנ"צ ח"ח ד. פירוש הראב"ד ספרא אחרי אות ט. ביאורי הגר"א. שו"ת תשב"ץ ח"ג צג. שו"ת הרמב"ם רמד.

בצקת.

ברקית. היום גלקומה לחץ נוזלים בעין, לברר במשנה.

גוימה (גומא). בעברית המיוחדת, חור קטן (גומת חן בלח"י). אך במקורותינו - פירושה, בור [גם גדול] המיועד לקיבול ושמירת דברה.

גויץ. בעברית המיוחדת, שמן ונמוך. אך במקורותינו - פירוש, נמוך (ולא שמן).

א

מוצא דבריו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי בהגדה - עשה אוניך כאפרכסת, ופירש"י: "טרמוי"א".

^ד ככתוב (זכריה יא, ח): "וְתִקְצַר נְפִישֵׁי בָהֶם וְגַם-נְפִישִׁים בְּזוֹלָה בִּי", ותרגם יב"ע: "וְרַחֵיק מִיִּמְרֵי יְתָהוֹן עַל דְּנִפְשָׁתָהוֹן קֶצֶת בְּפִלְחָנִי". ופירש"י: "וְגַם נְפִישִׁים בְּזוֹלָה בִּי. וזכרונם היה רב במעי, וממלא את רוחו, ומציק את בטני ויבחלה" - פירשו רבותינו לשון 'גודל', במסכת נדה (פ"ה מ"ז) 'מִשְׁלֹ קִשְׁלוּ בְּאִשָּׁה; פָּנָה, בּוֹחַל, וצִמְל... בּוֹחַל - אֵלּוּ יְמֵי הַנְּעוּרִים, שֶׁכֶּבֶר הָיָה גְדוֹלָה, וְהֵבִיאוּ מִקְרָא זֶה - רֹאִיָּה לְדִבְרֵיהֶם". ומצ"צ פירש: "בזולה. ענין מיאוס ותעוב, ואין לו דומה". ובמחמ"נ (שרש 'בחל') פירש: "פתרונו כפי ענינו - כמו 'חלתה ביי'. ובסה"ש לרד"ק פירש: "פירוש, קצה או מאסה". וכן אמרו בגמ' (נדה מז ע"א): "מִשְׁלֹ קִשְׁלוּ חֲכָמִים בְּאִשָּׁה; פָּנָה, בּוֹחַל וכו'. בּוֹחַל - אֵלּוּ יְמֵי הַנְּעוּרִים, כְּדַתְנָן; הַתְּאֵנִים - מְשִׁיבָחָלוּ. וְאָמַר רַבָּה בַּר בַּר חֲנָה אָמַר רַב; מְשִׁילִבִּין רֹאשֵׁיהֶן. וְאִיבְעִית אִימָא - מֵהֶכָּא (זכריה יא, ח); וְתִקְצַר נְפִישֵׁי בָהֶם, וְגַם נְפִישִׁים בְּזוֹלָה בִּי", ופירש"י: "בוּחַל. כְּשֶׁהִפְרִי גִדָּל קֶצֶת: מְשִׁיבָחָלוּ. חֵיבִיבִין בְּמַעֲשֶׂר: מְשִׁילִבִּין רֹאשֵׁיהֶן. שְׂמִשְׁתַּנִּין כְּשֶׁמְגִדְלִין, הֵכָּא נָמִי - מְשִׁישְׁתָּנָה הִדָּד וְיִרְאָה בּוּ סִימָן שֶׁמְגִדְלִי: בְּחָלָה בִּי. גְדֻלָּה עָלֶי, אֲדָם הִקֵּץ בְּדָבָר - נִרְאָה לוֹ כְּגִדּוֹל, אֲנִקְיִישׁנָא בְּלַע"ז (תרגם אל"ר: מפריע, נמאס). והריטב"א פירש: "התאנים משיבחילו. פירוש, משיגדילו ומשינפחו, ומלשון 'בזולה' - פירוש, גדול ונפחו עלי למשא. וכבר אמר בירושלמי (פאה פ"ה ה"ה) דלא מתמנעי רבנן למדרש הא' - לחית". והערוך (ערך 'בחל') פירש: "משיבחילו. פירוש, שנתבשלו ולא נתבשלו בטוב, מלשון 'וגם נפשים בזולה ביי'".

^ה חולין פ"ב מ"ט. מקאוות פ"ב מ"ה. פרה פ"ב מ"ה. כלאיים פ"ג מ"ה. שבת ח ע"א. עד ע"א. קב ע"ב. רש"י בראשית מא, יד. רש"י רשב"ם ורמב"ן שמות כה, ז. כה, יז. רש"י שופטים טו, יט. רש"י ישעיה כד, יז. הערוך ערך 'גם ב'. ראה מש"כ לקמן פרק, ערך. בנ"ש שפ"ב.

^י ככתוב (איוב יד, א): "קֶצֶר יָמִים", ות"י: "גוץ יומין". ואמרו בגמ' (ברכות לא ע"ב): "ורבנן אמרי: זרע אנשים" (ש"א א, יא) - זרע שמובלע בין אנשים. כי אתא רב דימי אמר: לא ארוך ולא גוץ, ולא קמן ולא אָלֶם, ופירש"י: "שמובלע בין

גִּיד. בעברית המחדשת, קישורי השרירים* בפרקי הגוף. אך במקורותינו הוא כל צינור או חוט עבה שבגוף (כולל עצבים [גיד הנשה], ורידים ועורקים [חוטי דם], שרירים [צומת הגידים]). אשר ביחד הם מהווים את שס"ה הגידים¹.

גְּלוּפִּין (גילופין). בעברית המחדשת, אדם שיכור הוא בגלופין. אך במקורותינו, פירוש המלה (בארמית) הוא 'דמות מגולפת'.

גְּנִילִיּוֹן. בעברית המחדשת, צומת עצבים (צורר תאי עצב שמהם יוצאים סיבי עצבים לאברי הגוף). אך במקורותינו - פירוש, תכריכים הנגללים סביב דברים - לְקַבְּצָם².

גַּפִּים. בעברית המחדשת, שם כללי לידיים ('גפים עליונים') ולרגלים ('גפים תחתונים'). אך במקורותינו - פירוש, כנפים (של עוף), ולכן מתאים להשאיל רק על ידיו של האדם³.

א

אנשים. רב דימי מפרש לה - לא ארוך ולא גוץ וכו'. אָלַם. פירוש עב'. ובהגהות הב"ח פירש: "ולא קטן. פירוש שהוא דק ביותר, ולא אלם. פירוש שהוא עב הרבה, לשון אלם". (רואים שפירוש 'גוץ' הוא היפך 'ארוך', ו'דק' הוא היפך 'עב'). וכן אמרו בגמ' (יבמות ק"ב. גיטין כ"ב. ב"מ כ"ב): "שיש סימנים בגופו... דארוך וגוץ".

¹ סדר הניקור לר"ש מאלין. מחה"ע (שרש 'גיד'): "וגידים... פירוש, חוטין הן שבגוף, יש מהן שני מינין; מין אחד, מלאים דם יוצאין מן הכבד... ומן הכבד יצאו גידין שמשקין את אברי הגוף (הם הורידים [אב"ד]). ויש עוד גידין אחרים (הם העורקים [אב"ד]), הן גיד בתוך גיד משום חשיבתן נעשו כך שמא יפסק או ינקוב אחד מהן יגן עליו חבירו... ג"כ אילו הגידים... הפנימי מלא דם יפה מן הלב להחיות האברים ולחזקם, ואילולי זה רוח חיים שבתוך הגידים לא היתה נדבקת לגוף... אילולי זה רוח חיים השוכנת באילו הגידים... [כל זה מחכמת יוגית]". וכ"כ בנ"ש שפ"ב, כרמ"ל ערק.

² בפיוט 'בני היכלא' לסעודה שלישית, 'מְלָכָא גְּלוּפִין', פירש באוהת"פ שהוא דמות המלך מגולפת כאנדרטה* לפני עבדיו. המתורגמן ערך 'גלף' פסוק 'ידיו גלילי זהב' ראובן גליף. פתוחי חותם מפותחות גליפן. זוה"ק במדבר רנ"ב. זוה"ק תוספתא קמז ע"א.

³ כמו שדרשו בספרא (ת"כ שמיני סוף פרשתא י, אות ח): 'מַנִּין - גדול צבוע, קטן לבן, קטן צבוע? עד שתהא מרבה להביא - שְׂבִים של סבכה וגנגלים וגנגיליון, מַנִּין? ת"ל 'בגד' 'בגדים' - ריבה". ועוד אמרו בגמ' (נדה כ"ב): 'טעמא דר"ש; סופו כתחלתו. מה תחלתו, נעשה לו דבר אחר - גנגיליון, אף סופו, נעשה לו דבר אחר - גנגיליון. מאי היא? דתניא: איזהו מת שיש לו רקב, ואיזהו מת שאין לו רקב? נקבר ערום בארון של שיש, או ע"ג רצפה של אבנים - זהו מת שיש לו רקב וכו', ופירש: "גנגיליון. בטול, שאותו דבר אחר - מבטלו, אף סופו - לְאַחַר שנעשה רקב, כשנקבר כהלכתו, דבר אחר המתערבת בו - מבטלו. ולשון גנגיליון, דבר העומד כנגדו - לבטלו ולקלקלו... : מאי היא. דאמר תחלתו - דבר אחר נעשה לו גנגיליון; שאין לו רקב. שאין רקב שלו מטמא: ערום בארון וכו'. דהשתא אין תערובת ברקובוביתו". ופירש הערוך (עוד 'גלגל ט' [הביאו בתו"ה 'גלגליון']): "פירוש, דבר הנגלל עמו, כמו תכריכין, ונעשה גלל למת, והן תכריכין. ודחו תכריכין את הרקב, אף סופו כיון שנגלל עפר עם הרקב, ונעשו גל אחד - נדחית תורת רקב". והמאירי פירש: "ר"ל, דבר אחר המתערב עמו - עומד כנגדו לקלקלו, ולהפקיעו מדינו - שלא לירד לטומאה".

⁴ ככתוב: 'וַיִּפֹּן דִּי-יִשְׂרָאֵל כֹּה וְכוּ', עַד דִּי-מָרִיטוּ צָפָה" (דניאל ז, ד). אהלות פ"ז מ"ד. שנושאות אותה בגפים'. חולין נז ע"א: "שמוטת ירך בעוף - טרפה, שמוטת גף בעוף - טרפה, חיישין שמא ניקבה הריאה", ופירש: "שמוטת ירך. בוקא דאטמא דשף מדוכתיה: שמוטת גף. פרק עליון המחובר בגבה". ופירש הרשב"א (תוה"ק בית ב, שער ג): "שמוטת יד בבהמה בכל מקום כשירה, אבל בעוף אם נשמטו גפיה טריפה חוששין שמא ניקבה הריאה בהשטת הגף". וכ"כ הרשב"א בחידושו והר"ן על הרי"ף (חולין צג ע"א, בענין מליחה וניקור גיד הדם) בשם הראב"ד (בספרו 'איסור משהו'): "גף העוף - הרי הוא כיד הבהמה".

גָּרַב. בעברית המיוחדת, גירוי עור ('אקזמה'). אך במקורותינו, הוא נגע שחיניא.

דָּבָאון, דְּבִדְיון, מְדָבָא. בעברית המיוחדת, מצב רוח של עצב נפשי ממושך [דיפרסיה בלע"ז] (הוא שרד בדבאון. 'מראה הבית מביא עליו דכדוך'. 'הוא מדוכא מהשמועות האחרונות'). אך במקורותינו - פירוש, שבירה וכתיתה, עוני וחולי.

דְּלָקָת. בעברית המיוחדת, זיהום, הרעלה, חום קור, קרינה, מוגלה, (דלקת אذن, כבד, ריאות, פרקים, שקדים).

הִדְרָקוֹן. בעברית המיוחדת, הצטברות מים בראש או במוח. אך במקורותינו, הוא חסימת מעיים הגורמת לנפיחות הכרס.

הֶרֶת. בעברית המיוחדת, בלוטת ה Thymus שבחזה. אך במקורותינו, הוא הרחם או אותה בלוטה 888ט.

^א ככתוב (ויקרא כא, כ): 000, ופירש רש"י (ע"פ בכורות מא ע"א): "גרב. זו החרם - שחין היבש מבפנים ומבחוץ". (ולראב"ע, גם הוא - מוס בעין). וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש ארב'): "ובגרב... מחלאי החיכוך".
^ב ככתוב (ישעיה נג, ו-ו): "והוא מוֹזֵלֵל מִפְּשָׁעֵינוּ מִדָּבָא מִשְׁוֹנֵתֵינוּ וגו' וְה' זֶפֶן דָּבָא הַזֶּה לִי", ותרגם יב"ע: "והוא יגני בית מקדשא דאתחל בחובנא, אתמסר בפנותנא וכו'; ומן קדם ה' הות רענא למצורא ולדבא ית שארא דעמיה". ופירש"י: "דכאו הזולי. הקב"ה חפץ לדכאו ולהחזירו למוטב - לפיכך החלה אותו". ופירש הרד"ק: "ובמדכא. מן דכא לארץ זזית" (תהלים קמג, ג): דכאו הזולי... היה חפץ הא-ל כך לדכאו ולהחליאו". ופירש מצ"צ: "מדוכא. ענין שבר וכתיתה: דכאו. ענין שבר וכתיתה". והמלב"ם פירש: "בעת שהיו ישראל מדוכאים, שהוא העת שהכאיבו אותם הגוים במכאובים ויסורים להעבירים מדתם אל דת עכו"ם". ועוד כתוב (ישעיה נז, ט): "וְאֶת־דָּבָא וּשְׁפִלְרֵיוֹ, לְהַזְוִיֹּת רֵוִוֹן שְׁפִלִים וּלְהַזְוִיֹּת לֵב גְּדָכָאִים", ותרגם יב"ע: "למפרק לתבירי לבא ולמקיכי רוחא, לקמא רוח מקיכין ולמסעד לב תבירין". ופירש"י: "גדכאים. סובלי עוני וחליים". ופירש הרד"ק: "ואע"פ שאשכון עם מרומים וקדושים - והם הנגלים והמלאכים, כן אשכון עם התחתונים - עם מי שהוא בהם דכא ושפל רוח". ומצ"צ פירש: "דכא. כתות ומשובר: גדכאים. כתותים". ועוד כתוב (איוב יט, ב): "עֲדִי־אָנֹכָה תִּגְוִן נִפְשִׁי וְתִדְכֹּאֲנִי בְמִלִּים", ותי": "עד אימת הנקמון נפשי ותשפפנני במליא". ופירש מצ"ד: "עד מתי תצערו את נפשי, ותדכאו אותי באמרי קנתור" (כלומר, תצערו את נפשי, ע"י שתדכאו ותשברו אותי באמרי קנתור [העצב והיגון מתייחס* לתיגיון נפשי, אך הדיכוי הוא בשבירה והכאה ולא מלשון עצב]). וכתב מח"ע (שרש דכא): "לשון השפלה ומיאוס".

^ג ככתוב (דברים כח, כב): "ככה ה' וגו' ובדלקת", ותי": "ובאישא דנרמא דדלקא מותיא". ופירש בפי": "אש שמוח שבעצמות מתקדח". ופירש"י: "חמה יותר מקדחת". וראב"ע פירש: "ומעם ובדלקת" - שלישית או רביעית" (כלומר, קדחת החוזרת בשלישית או ברביעית). ובערה"כ (עוד דלק) פירש: "חולה (אולי צ"ל: חולי) השורף". [וראה בתלמוד ירושלמי תרומות פ"ח ה"ג, ובפנמ"ש שם, שגם השפעת ארס הנחש נקראת דלקת].

^ד עירובין מא 000, פירש"י: "חולי הפה". ברכות כה 000 פירש"י: "חולי המצבה את הכרס", ובדף סב 000 פירש"י: "כרסו צבה". רבנו פרחיה שבת לג ע"א. יומא סו 000 פירש"י: "לצבות בטן". פירש"י בכורות מד ע"ב: "חולי מעיים". הערוך (עוד הדוקן): "פירוש... הדרקון, ניפוח בטן וחולי מעים עד שימות", ומוה"ע כתב: "פירוש בל", בעל חולי המעים אשר בטנו צבה, הנקרא ג"כ אידרופיקוס". (ויק"ר תזריע טו, ב, מת"כ מהר"ז, רש"ש). והמערך כתב: "הוא חולי השקוי, אידרופיסיא בלע"ז". רבנו פרחיה שבת לג ע"א: מיימת.

^ה הערוך ערך 'הרת': פ"י 'הרת', הרחם של אשה או של תרנגולין. ובערך דת' א' פירש: "חתיכה רכה ולבנה של בשר שיש בכבשים קטנים שעדיין יונקין החלב הוויא על לובן כלפי צואר חתיכה יתירה וזו היא הרת וקורין אותה בלשון לע"ז אנמלי... פ"א, בערך 'הרת' מסתפקא לן אי ה"א יסוד אי לא". ובשעב"נ (ענין 'הרת') הוסיף: "מוליגה בלע"ז".

זָבָה. בעברית המחודשת, אשה חולה בחולי הזיבה (סיפיליס בלע"ז) [לשון נקבה של ז'ב]. אך במקורותינו, הוא ראיית דם הנידה^{טז}.

זִימִים. בעברית המחודשת, איברי הנשימה הפנימיים של הדג (שמכניס לדמו מהחמצן המצוי במים). אך במקורותינו - פירושם, נחירי הדג^{טז}.

זִיפִים. בעברית המחודשת, שערות קצרות וקשות העולות לאחר גילוח הזקן. אך במקורותינו - פירושם, ריסי העיניים.

חֶדֶק. בעברית המחודשת, אפו הארוך של הפיל, העשוי כצינור ארוך. אבל במקורותינו - פירושו, קוץ, או חריץ מקיף (כמו שאמנם יש לפיל עוברים לרוחב אפו הארוך, אך הוא שמם של החריצים - ולא של האף כולו)^{טז}.

חולֵנִי, חולֵנִית. בעברית המחודשת, חולה במחלה מתמשכת [כרוני בלע"ז]. אך במקורותינו - פירושו, כמראה של חולה, או חלש.

^{טז} (רש"י ויקרא טו, יט, ע"פ נדה מא ע"ב, ות"כ טו, קסט. רש"י נדה יג ע"א ד"ה לענין. כריתות ח ע"ב. רמב"ן ויקרא טו, יא. רבנו בחיי טו, יט. מהר"א סוף פרשת מצורע).

^{טז} כמו שאמרו בגמ' (ב"ב עד ע"א): "הוה קא אזלינן בספינתא, וחזינן הווא כוורא דאפקיה לרישיה מימא... ונפוש מים מתרתי זימיה - כתרי מברי דסורא", ופירש הרשב"ם: "מתרתי זימיה מיא, והיינו נמי נחירי: מברי דסורא. נהרות שבסורא". והערך (ערך 'זמיה') פירש: "פירוש, יצא מים משני נחירי - כשני נהרות של סורא". (רנב"ד).

^{טז} בכורות מד ע"א. בנ"ש שפ"ב.

^{טז} ככתוב (מכילתא ד, ד): "טובם כוזדק ישר במסוכה", ופירש רש"י (ע"פ יב"ע): "טובם כוזדק. טָבָא דְאִית בְּהוֹן, קָשִׁי לְמִפְקָן מִן יְדִיה, כִּד מִן חֶדְקָא. קָשָׁה לְצַאת מִידוּ - כְּמוּ מִן הַקּוּצִים הַנִּסְכָּכִין בְּצִמְרָא: יִשְׁר מְבוֹסוּכָה. יִשְׁר שְׂבָחָם - רַע מְבוֹסוּכָה קוּצִים". והרד"ק פירש: "הטוב שבהם הוא כמו החדק, שהוא הקוץ שהוא מכאיב כל הנוגע בו". ובסה"ש (שרש 'חדק') פירש הרד"ק: "כוזדק", והוא קוץ ממיני הקוצים. ובמחמ"נ (שרש 'חדק') פירש: "חדק... ממיני סירים וקמשינים וחוהים". ומחמ"ע (שרש 'חדק') פירש: "טובם כחדק, פי טובם [שבהם] כקוץ. וכן 'דרך עצל כמשכת חדק' - שניהם קוצין". ושנינו במשנה (עירובין קא ע"א): "וחדקים שבפרצה... אין נועלין בהן אא"כ גבוהים מן הארץ" (ופירש"י: "קוצים שעשאו חבילות, והתקנים לתתם בהם פרצה"), ושנו עליה בגמ': "א"ל ההוא צדוקי - לרבי יהושע בן חנניה, חדקא! דכתיב בכו 'טובם כוזדק'. א"ל; שמיא! שפיל לסיפיה דקרא, דכתיב 'ישר ממוסוכה'! ואלא מאי 'טובם כוזדק'? כשם שחדקים הללו מגינין על הפרצה - כך טובים שכנו, מגינים עלינו. דבר אחר, 'טובם כוזדק' - שמהדקין (וגירסת הערוך: 'מהדקין') את הרשעים לגיהנם וכו'" (ופירש"י: "חידקא. משול כקוץ: טובם כחדק. טובים שבהם - כקוצים: שפיל לסיפיה דקרא. השפל ענין לשפלו של מקרא לסופו - תראה שלשבת הוא: מהדקין. כמו 'ישוקת מונח הדק'). ובלשון חכמים שנו (שבת מו ע"א): "מאי 'חוליות'? כעין חוליות - דאית בה חידקין", ופירש"י: "בשל חוליות. במנורה של פרקים - שמא תיפול, ותתפרק, ויחזירנה - ונמצא עושה כל: חידקי. היתוכין סביב לה, קרוני"ש (תרגם אל"ר: 'חריצים'), ודומה לפרקים, ומאן דחזי - סָבֵר, של פרקים הוא". והערוך (ערך 'חדק ב') כתב: "פירוש, שאין יוצאין זה מזה, אבל נראין כשהן פרודין - ואינן פרודין, ונראה הפְּעֻמָּה או מְטַלְטְלָה - כבונה". וכתב הרמב"ם (זמנים, הלכות שבת פל"ו ה"א): "מנורה של חוליות וכו'. היו בה חרקים והיא נראית כבעלת חוליות וכו'". והמאירי פירש: "לא היו שם חוליות המתפרקים, אלא כעין חוליות שהם מחוברים [במסמרים] - אלא שמתנדנדים כחוליות, והם הקרויים 'חידקי' וכו'". הערוך ערך 'חדק ב'.

^{טז} כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי (הוריות פ"ג ה"ד): "מעשה בי רבי אליעזר ורבי עקיבה, שעלו לחולת אנוכיא על עסק מגבת חכמים, והיה תמן חד אבא יהודה עבד מצוה בעין טובה, פעם אחת ירד מנכסיו, וראה רבותינו ונתייאש מהן, עלה לו לביתו ופניו חולניות. אמרה לו אשתו: מפני מה פניך חולניות? אמר לה; רבותינו כאן, ואיני יודע מה אעשה וכו'" (ופירש פנ"ש: "מגבת חכמים. לצורך גביה בשביל פרנסת החכמים: ונתייאש. הטמין עצמו מהן מפני

חֲזִיזִית. בעברית המיוחדשת, מחלת עור שומניות יתר. אך במקורותינו, הוא נגע בעורבא.

חִיק. גיטין ע"א. ת"א שמות ד, ו. רס"ג ראב"ע הארוך. תורת חיים. רא בהרמב"ם עה"ת. רד"ק שרש חיק. תוס' שבת צב ע"א. משה קוטקס. 000

חִלְאָה. בעברית המיוחדשת, טינופת וגועל נפש ('הנוכל ההוא הוא חלאת המין האנושי'). אך במקורותינו - פירוש, מחלה.

חִלוּץ (חילוי) עֲצָמוֹת. ראה מש"כ לקמן פרק שבעה-עשר, 'עֲרֹפֵי מַלְאִים', ערך 'חִלוּץ עֲצָמוֹת'.

חֲרָרָה. בלשון הדיבור (מהערבית, בהטעמה מלעיל), פריחה* בעור מחמת הזיעה (בעיקר בתינוקות). אבל במקורותינו - פירוש (בהטעמה מלרע), חתיכת דם הנראת בצורה [או חֲמָה] כמו עוגת* חררה (שהיא לחם הנאפה על גחלים).

טָפַר (טופר). בעברית המיוחדשת, שם רק לצפרניים החדות והמעוקמות של בעלי החיים הדורסים. אך במקורותינו - פירוש (בארמית), כל צפורן, גם של אדם.

א

הבושה). וכן אמרו במדרש (ב"ר תולדות סג, ח): "ראה פניו חולניות, א"ל; למה פניו חולניות? א"ל; בן וכן אשתדר* לי כתבין מן מלכותא", ופירש מת"כ: "וראה אותו בפנים זועפים וחולניות: אשתדר לי. נשתלח לי מאת המלך". וכן הוא בפירש"י (סוטה יב ע"א ד"ה 'שהכל עזובה'): "שמתחילה חולנית היתה, כדקרי לה הכא 'ריעות' (שהיו פניה דומין לריעות)", ולקמן קרי לה נמי 'זולאה' ועוזבה*, שעזובה כל בחורי ישראל מלישא אותה" (כלומר שהיו פניה נראים כפני החולה [אב"ד]). ועוד אמרו במדרש (ב"ר מקץ צ, ו): "ותזילנה וגו'. נכנסו חולניות", ופירש"י: "נכנסו חלשות". ומת"כ פירש: "כלומר מיד בכניסה בא הרעב בפתאום, ולא מעט מעט כמנהג שאר שנת הרעב". ומהרז"ו פירש: "שפתאום בכלות השבע שהיו עדיין בשמחה - בא הרעב, ונעשו חולים". וב"מ שברך לחולה* (כמנהג האשכנזים) שלאשה - מברכים 'את החולנית', פירוש - חולה נקבה (במשקל רבנית).

^{כא} ת"א ילפת. מפרש שו"ע או"ח תרמח, ט.

^{כב} רש"י סוטה יב ע"א. רד"ק יחזקאל כד, יב.

^{כג} כמו ששנו במשנה (בכורות פ"ג מ"א): "בהמה גסה ששפעה חררת דם - ה"ז תקבר, ונפטרה מן הבכורה", ופירש"י (נדה כז ע"ב): "בהמה גסה. שלא היה לה ולד מעולם: תקבר. החררה, שהוא מיחוי של בכור". ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "ופירוש 'ששפעה חררת דם' - שהפילה חתיכת דם, והחתיכה הזו אינה מטמאה בשום צד - לפי שאינה שום דבר, אבל היא נקברת - להודיע שהיא נפטרת מן הבכורה". והתפ"ש פירש: "חררת דם. שהפילה חתיכת דם עשוי כעוגה* - זהו וולד שנימוח". ובפירוש העוגה* הנקראת 'חוררה', כתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'חור'): "ענין השריפה וההדלקה מרוב החמימות, ואחר מן 'חוררים' - 'חור' או 'חוררה', ומהו אמרו לעוגה* הנאפת על הגחלים - 'חוררה', באמרו (שבת פ"א מ"ג): 'ולא חררה על גבי גחלים, וזולתו, לפי שנשרפו פניה - נקראת כן'. והערוך (ערך 'חור ב') פירש: 'חררה... פירוש, עושין חור בארץ, ומחמין אותו באש, ואופין בו לחם, ונקראת 'חוררה' - ע"ש החור שאפויה בו... 'חררת דם' - פירוש, חתיכה מלשון חררה".

^{כד} כתב במחמ"נ (שרש 'טפר'): "וטפרוהי כצפרין" (דניאל ד, ל) - לשון צפורן, ובלשון ארמית 'טופרא' - 'צפורן'. הערוך (ערך 'טפר א'): "אטופרא - צפורן". ("אבישרא ואטופרא", חולין יז). (ואין לומר שבדניאל מדובר בצפרני בעל, 'טַפְרָה דִּי-יְנִיעַ' [ז, יט], 'טַפְרָה דִּי-צַפְרִין' [ד, ל], כי פירושו שם הוא, צפרני האדם נבוכדנאצר, הפכו להיות כצפרני הצפרים).

טְרוּף (טירוף) הַדַּעַת, מְטָרָף (מטורף). בעברית המיוחדת, אדם שתקפה אותו רוח שגוען לעשות מעשי פראות וחוסר אחריות. אך במקורותינו - פירשו, שנתבלבלה דעתו, או שחלה בחולי הממית^{כה}.

^{כה} כמו ששנו במשנה (ברכות פ"ה מ"ד-מ"ה): "העובר לפני התיבה - לא יענה אחר הכהנים 'אמן', מפני הטירוף. ואם אין שם כהן אלא הוא לא ישא את כפיו. ואם הבטחתו שהוא נושא את כפיו וחוזר לתפלתו - רשאי: ... אמרו עליו על רבי חנינא בן דוסא, כשהיה מתפלל על החולים, ואומר 'זה חי' ו'זה מת'. אמרו לו; מנין אתה יודע? אמר להם; אם שגורה תפילתי בפי - יודע אני שהוא מקובל, ואם לאו - יודע אני שהוא מטורף". ופירש"י (לד ע"א): "לא יענה אמן אחר הכהנים. הש"צ - בסוף כל ברכה וברכה: מפני הטורף. שלא תטרף דעתו ויטעה, לפי שש"צ הוא - צריך להתחיל ברכה שניה, ולומר לפני הכהנים - כל תיבה ותיבה ... ובענותו 'אמן' - לא יוכל לכזיב מהר, ולהתחיל בברכה שלאחריו: אם אין שם כהן אלא הוא. החזן; לא ישא את כפיו. שמא לא יוכל לחזור לתפלתו, לדעת לכזיב להתחיל ב'שים שלום' - שדעתו מטורפת מאימת הצבור; ואם הבטחתו. כלומר, אם בטוח הוא שאין דעתו מטורפת מאימת הצבור: שהוא מטורף. החולה. לשון אחר, לשון מורפין לו תפלתו בפניו, כלומר התפלה שהתפללו עליו - מטורפת וטרודה ממנו, ואינה מקובלת". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "וכשיענו הצבור 'אמן', לא יענה שליח צבור 'אמן', שמא ישבח איזו ברכה היא אשר סיים... ופירוש 'טירוף' - השכחה... 'מטורף' - מת, והוא מלשון 'טירוף' כמו שזכרנו, כי השכחה - הוא אבוד הדבר מכת הזכרונות)". ומל"ש (ענהמ"ש) פירש: "שהוא מקובל. החולה מצא חן לפי השם. מטורף, אינו מקובל". והערוך (עיד ט"ף א') פירש: "מפני הטירוף, פירוש לשון בילבול", ושני ערכים אחריו (ט"ף ג') פירש: "'שהוא מטורף', פירוש מלשון שמונה עשרה טריפות". ופסק הטור (א"ח קכח): "אין ש"צ רשאי לענות 'אמן' אחר ברכה של כהנים, שמא תתבלבל דעתו, ולא ידע איזו ברכה יש לו להקרות - פסוק שני או שלישי". וכן שנו במשנה (נדה פ"ב מ"א): "החרשת והשוטה והסומא ושנטרפה דעתה, אם יש להן פקחות - מתקנות אותן, והן אוכלות בתרומה", והתבאר בגמ' (ג ע"ב): "ושנטרפה דעתה: היינו שוטה! שנטרפה דעתה מחמת חולי". ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם: "ומי שנטרפה דעתה, רוצה לומר החולה אשר נתערבב שכלו מחוץ החולי, כמו שיקרה בחלאים החדים" (ובתרגום הר"ק תרגם: "בחלאים הכבדים" או 'בחולי הקדחת'). ובאר הב"י (י"ד קצו סק"ז): "ואמאי דתנן 'ושנטרפה דעתה' - פריך 'היינו שוטה! ומשני - 'שנטרפה דעתה מחמת חולי', והוסיף הפרישה: 'אבל נטרפה מחמת עצמה - היינו שוטה'. וכן אמרו בגמ' (ב"ב קנו ע"ב): 'א"ר לוי; קונין קנין משכב מרע אפילו בשבת, ולא לחוש לדברי רבי אליעזר, אלא שמא תטרוף עליו דעתו", ופירש"י: "מה שקונין - לאו דצריך קנין כר"א, דהא קי"ל כרבנן דדברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין, אלא להפסיד דעתו, דכדי שלא תטרוף דעתו - קונין, דהשתא סמכא דעתיה". ורבינו גרשום פירש: "גזירה שמא תיטרף דעתו עליו". ופירשו התוס' (ד"ה קונין): "בְּמִצְוַת מחמת מיתה או בכתוב כל נכסיו - אתי שפיר, דשייך התם טירוף דעת, כי אע"פ שהקנין אינו מעלה ומוריד, מ"מ מצטער על הדבר, וה"ה נמי ב'כותב מקצת' אע"פ שסבור הוא עדיין לחיות, שהרי... משייר לנפשו, מ"מ שייך בו טירוף הדעת". ובעל המאור הגדול פירש: "וי"מ, שמא תטרף דעתו עליו, שאם אמר השכיב מרע; אני רוצה שתקנו ממנו - קונין ממנו להפסיד דעתו שלא תטרף עליו". ועוד אמרו בגמ' (כתובות קה ע"א-ע"ב): "ת"ר; 'כי השוודד יעור עיני זוכמיהם' - קל וחומר למפשיין. 'ויסלף דברי צדיקים' - ק"ו לרשעים. מידי 'מפשים ורשעים' - בני דינא ניהו! אלא הכי קאמר; 'כי השוודד יעור עיני זוכמיהם' - אפילו חכם גדול, ולוקח שוחד - אינו נפטר מן העולם בלא סמיות הלב. 'ויסלף דברי צדיקים' - אפילו צדיק גמור, ולוקח שוחד - אינו נפטר מן העולם בלא טירוף דעת", ופירש"י: "אינו נפטר מן העולם. וה"ק; ק"ו שיסמא את עיניו - כשיחא מפש בסופו, ויִשָּׁב לדון". ובאירו בתוס' (ד"ה אפילו): "והיינו 'ק"ו לרשעים' - שכבר נטל שוחד בפעם ראשונה, דבפעם ראשונה כשנוטל - אכתי צדיק הוי, שעדיין לא נָטַל, וק"ו למפשים - בפעם שניה שנוטל שוחד, שכבר נעשה טפש מפעם ראשונה שנמלהו". ובאר בשטמ"ק (בשם רש"י מהדורא קמא): "והיינו ק"ו, אחר שקיבל השוחד - שכבר נעשה טפש בקבלת השוחד, אי הדר מקבל ליה שוחד - אות סמיות הלב יותר ויותר, בלא טרוף הדעת - והיינו ק"ו לרשעים, דמאחר שקבל שוחד - הוה ליה טרוף הדעת, ודן ברשע ובעקול - אפילו כי לא מקבל שוחדא, לפי שאינו יודע לדון ולעיין בעומק הדין, וכ"ש אי הדר

יִרְכָּהּ. בעברית המחודשת, במונחי הקצבות, קוראים כך לנתח הירך האחורי 'טִשְׁעָרִי. ונ"ל, שאינו מתאים, כי אין נתח זה על כף הירך שבו הגיד. אלא הוא בעיכוזה של הבהמה.^י

פִּיב. בעברית המחודשת, פצע זיהומי באיבר פנימי שבגוף [אולקוס בלעז] ^יכִּיב קִיבָּה. אך במקורותינו - פירושו (בארמית), כאב.^י

פְּרָעִים (כרעיים). בעברית המחודשת, שֹׁקִים* (מינוח מסחרי לְשֹׁקֵי העוף, שהן העצם האמצעי משלש עצמות הרגל). אך במקורותינו - פירושו, בבהמה - ארכובה תחתונה (העצם התחתונה מהשלש, שהיא מהבֶּרֶךְ התחתונה ולמטה - ששם פרסותיה), בעוף - הרגל התחתונה (הצהובה - שבה אצבעותיו), ובחגב* - הירכים שמנתר בהן.^י

מְגִיד (מגיד). בעברית המחודשת, שגידיו בולטים ^יהפועל בעל הידים המגידות. אבל במקורותינו - פירושו, שנחתכו גידיו.^י

א

ומקבל שוחד - דאית ליה טירוף הדעת טפי, וְדָאִין פְּרָשֶׁע ובעוות הדין". ועוד מסופר בגמ' (סנהדרין סח ע"א): "כשחלה רבי אליעזר, נכנסו רבי עקיבא וחביריו לבקר... ונכנס הורקנוס בנו - לחלוץ תפיליו. גער בו - ויצא בנייפה. אמר להן לחביריו; כמדומה אני שדעתו של אבא נטרפה! אמר להן (ר"א); דעתו ודעת אמו נטרפה! היאך מניחין איסור סקילה - ועוסקין באיסור שבות? כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו - נכנסו וישבו לפניו, ופירש"י: "שדעתו של אבא נטרפה. וקרוב הוא למות, שאילו היתה דעתו מיושבת - היה חולץ תפיליו: איסור סקילה. הדלקת הנר והטמנת חמין, ועוסקין בדבר שאינו אלא איסור שבות, דמניח תפילין בשבת - אין כאן איסור מלאכה". ומע"ז בתלמוד ירושלמי (שבת פ"ב סוה"ז): "יצא לו, והיה צועק ואמר; אוי לי שנטרפה דעתו של אבא! אמר לו (ר"א); דעתך - הוא שנטרפה! דעת - הוא לא נטרפה. כיון שראו תלמידיו שהשיבם דבר של חכמה - נכנסו אצלו וכו'". וכתב הכוה"ק (שמות כב, ל): "שהשם 'טרפה' הונח דרך כלל על כל דבר שנשתנה בו הסדר המיועד עליו בין טבעי בין מעשה, וכן לרבותינו... על ספינה שאינה מהלכת בדרך הישר המיועד לה - יאמרו 'ספינה המטורפת בים' - פירוש מבולבלת... ועל אדם שאין דעתו מסודרת ומיושבת עליו כראוי לאדם בן דעת - יאמרו 'דעתו מטורפת', כלומר מבולבלת". סנהדרין מג ע"א משקין אותו לבונה. ועוד אמרו במדרש (מכילתא בשלח י, ב): "אין 'בוכים' - אלא 'מטורפים', וכן הוא אומר (ויאל א, יח) 'במה נאנזזה בהמה נבוכה וגו'". ופירש במרכבת המשנה: "מטורפים, שנחמטפשו ויצאו חוץ מדעתם, כמדרש על פסוק 'והעיר שושן נבוכה'". אך התנשי (ערך 'טרף') כתב: "ומטרפא רוחיה" - לשון שנעון, בל"א אונרוהיג".^י

^י (חידשה האקל"ה).

^י והציע הרב צבי אדלר בספרו 'הניקור המעשי', לקרוא לה בשם 'עיקוזית' ע"פ הגמ' בבכורות, כי שם מושיבים את הבהמה לרביצה. ועוד הציע שם שמות לנתחי הירך ע"פ המקורות, וחבל שלא נתקבלו, וגם הצעות 'ועד הלשון' האקל"ה - לא נתקבלו, ואצל הקצבים והמנקרים עדיין משמשים בעירבוביה שמות בידיש, פולנית, רוסית וערבית. ובעלת הבית מזמינה נתח אחד ומקבלת משנהו.

^י ת"י בראשית לד, כה. וכן יח, א, כ"בא". שבת יב ע"ב.

^י ככתוב (ויקרא א, ט): "וְקָרְבוּ וּכְרַעְיוּ יְרוּזִין בְּמִים", ות"י: "וּכְרִיסָא וְרִיגְלוּ". פירש הרד"ק בסה"ש (שרש 'כרע'): "כרעו על ברכיהם" (שופטים ז, ו)... ומוזה, נקראו רגלי הבהמה - 'כרעים', לפי שהם כורעות בכריעת הברכים... 'והקרב והכרעים ירוזין במים' (ויקרא א, יג). אבל 'אשר לו כרעים ממעל לרגליו' (ויקרא יא, כא) - הם אצבעות הרגלים היתרות, ממעל לארבע רגלים שיש לחגב סמוך לראשו, ובהם הוא מתחזק כשרוצה לקפוץ". ושנו במשנה (תמיד פ"ד מ"א): "התך את הכרעים, ונתנן למי שזכה בהן", ופירש המפרש (על הגמ' דף לא ע"א): "הכרעים. רגלי הבהמה (- כרעים), ע"ש כרעים - קרי להו כרעים". והרא"ש פירש: "הכרעים. ארבע הרגלים עד הארכובה". והתפ"ש פירש: "שמכל רגל מארבע רגליה - חותך הפרק התחתון עד הברך".^י

^י [חידש נב"ח].

מִגְפָּה. בעברית המחדשת, מחלה מידבקת העוברת במהירות מבע"ח למשנהו (מגפת שפעת התפשטה בשכונה). אך במקורותינו - פירושה, מכה קשה וגדולה במחלה או בחרב, המפילה ניגפים רבים^{לב}.

מוֹחַ (עֲצָמוֹת). בעברית המחדשת, קוראים כך למוח העצמות (מוֹחַ בְּמִם צרויה, ו'מוח' בחול"ם - משמש רק למוח הראש). אך במקורותינו, פירושו - שומן. ואילו 'מוח עצמות' (בחול"ם) אף הוא נקרא בשם מוֹחַ (והיינו הך, שהוא שם לכל חומר פנימי רך ושמן שבתוך העצם)^{לג}.

מוֹחֶסֶן (מחוסן). ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי, פְּעֻלוֹת, ערך 'חֶסֶן, לְחֶסֶן'.
מִלְכָּסֶן (מלכסן). בעברית המחדשת, פתח (עיניים) צר ומאורך (עיניהם המלכסנות של אנשי המדח הרחוק). אך במקורותינו - פירושו, אלכסוני^{לד}.

מִפְגֵּר. ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי, פְּעֻלוֹת, ערך 'פְּגוּר, לְפִגְר'.
מִשְׁעָמָם (משועמם). ראה מש"כ לקמן פרק שביעי, פְּעֻלוֹת, ערך 'שְׁעָמוֹם, לְהִשְׁתַּעֲמֵם'.

מִתְנִים. החלקים הרכים בצדי הגוף שבין הצלעות לאגן הירכים, שמעתי טועים וקוראים כך לאגן הירכים.

נִימָה. בעברית המחדשת, צינור דקיק של דם (סוף דרכו של הדם מהעורק). אך במקורותינו, היא שעררה או מיתר או חוט דקלה.

א
לא (יבמות פרק האשה). פירש הערוך (ערך ג'ד יב): "מגיד... פירוש, מחותך הנידים".
לב אמנם כתב הרד"ק הסה"ש שרש נגף: יש במיתה ויש בלא מיתה. וכ"כ בנ"ש שפ"ב.
לג ובחול"ם, כתוב (איוב כא, כד): "וּבְמִוֹץ עֲצָמוֹתַי יִשְׁקָה", ופירש במחברת מנחם (שרש מוח ד'): "ענין שומן הם", וכ"פ הרלב"ג: "שכל אחד מעצמיו - מלא מוח מרוב השומן והרשנות". ובלשון חכמים: "כמדומה לי שאין לו מוח בקדקדו" (יבמות ט יא). אך בצירה: "עֲלוֹת בִּיזוּיִם אֶעֱהֲרֶךְ" (תהלים סו, טו) - ת": "עֲלֹן שְׁמִי אֶסִיךָ קֶדְמָה". ופירש"י: "ביזוים. שמנים, לשון מוח". וכ"פ ראב"ע ומצ"צ: "כבשים שמנים בעלי מוח". ומחה"ע (שרש 'מוח') פירש: "'ומוח עצמותה ישוקה', פי' השומן שבתוך העצמות. ונהגו רבותינו לקרות לראש - 'מוח', משום שבתוכו". ועוד פירש (שרש 'מחח'): "עולות מחים" (תהלים סו, טו), וחרבות מחים גרים יאכלו' (ישעיהו ה, יז) פי' שמן, כלומר וחרבות מלאים אילים מחים - כמו מפוטמין, וכן 'עולות מחים' - פירוש, אילים שמנים הגרים בחרבות - 'יאכלום'. שרש ישע (אות מ"ם שרש 'מוח'): "מוח. כל שפי' שומן (אהלי יהודה)... המוח הוא שומן הדם הנבחר, ישכון בחדר עצם הראש, ומשם יסב וירד תוך עצמות החלולים, ויקרא כמו 'שמנים ממוחים' (ישעיהו כה, ו). או יהיה מלשון סבוב ופנייה, כמו 'ומחה אל [על] כתף' (במדבר לד, יא), פירשו בו פנייה וסבוב... ויתכן עוד היות המוח - אוצר הזכירה לכל הנשמע בכלי וחוש השמע, אז יראה במראה בפועל ואם בכח המדמה יתחקה צורת הדבר במהות המוח ויעשה רושם שם בבואו. אמנם בהתגברות התרבות הרשימה והחקיקות ההמה מתקלקל סדר הנהגת הזכירה ומתבלבל ויארע הגרמת העדר השכל ותכונת שיקול הדעת... ועל היות המוח פעולת המחיה תתהווה מן אידי המזון יקרא מוח לשון מחיה ממש (מ"י). עלולות מחים הם הכבשים השמנים, ותאר אותם בלשון 'מוח' כי המוח שמן ונבחר".
לד כמו שזנו במשנה (דמאי פ"ז מ"ח): "נוטל שתי חביות לוכסן", ופירש בפייה"ש להרמב"ם: "ויקח שתי חביות מקצת האלכסון, בשביל שכל אחת מהן משתפת עם שתי שורות". וכ"פ הר"ש משאנץ: "נוטל שורות אחת באלכסון, ומתחיל מקרן דרומית מזרחית - והולך ונוטל באלכסון עד קרן צפונית מערבית". וכ"פ הר"ש (כלים פ"ח מ"ה): "לוכסן. אלכסון". וכ"פ הערוך (ערך לכסן): "פירוש לוכסן הוא אלכסון, ובלשון חכמים קרנוול". והוסיף במזה"ע: "פי' בלשון יוני, דבר עקום. והז"ל אמרו בן לקו העובר מזוית אל זוית שכנגדו".

נָקַע. בעברית המיוחדת, יציאת (נקיעת) פרק ממקום חיבורו בגוף. אך במקורותינו - פירוש, חורל^ל.

סְחִירָהָר. בעברית המיוחדת, מי שיש לו סחרחורת, שהיא הרגשת הראש המסתובב המגיעה לאדם לאחר שהסתובב הרבה במהירות. אך במקורותינו - פירוש, המוקף בדברים רבים (כמו צרות).^ל.

סְרַעְפָּת. בעברית המיוחדת, חצר הכבד (טרפס הכבד) המפריד בין הריאה לאברי העיכול (ותפקידו לסייע לנשימת הריאה). אך במקורותינו, 'סְרַעְפָּת' (בסמ"ך), פירוש - ענפים, ו'שְׂרַעְפִּים' (בשי"ן שמאלית), פירוש - מחשבות.^{לח}.

עֲצָבָנִי. בעברית המיוחדת, אדם נח להתרגז, שעצביו מתוחים. אבל לפי מקורותינו, אדם עצוב תמיד.

פָּג, פָּגָה. בעברית המיוחדת, הוא כינוי (מִשְׁל מְבוֹסֵר התאנה) לְלִלָד (זכר או נקבה) שיצא ממעי אמו בטרם עת (וצריכים לגדלו בחממת 'אינקובטור'). אך במקורותינו (בלשון נקבה), הוא כינוי לנערה שלא הביאה סימני בגרות.^{לט}.

פְּדִחָת. בעברית המיוחדת, החלק הקדמי של קרקפת הראש, מעל למצח (גידת בפדחתו). אך במקורותינו - פירוש, המצח עצמו.

^א
^{לה} (ג'טין 'נימא מצא לה'. זבחים יט ע"א). (סוכה, "נפסקה לו נימא"). שעב"נ (ענין 'חוט', שער 'נימא'): "נימי סדין, פי' חוטין". וראה עוד מש"כ לעיל בפרק רביעי 'שמות תאר כלליים', ערך 'נימה'.

^{לו} קידושין סא ע"א.

^{לז} ככתוב (תהלים לח, יא): "לְבִי סֹזְרוֹזֵר, עֲנָבִי כֹזִי, וְתִי: "לְבָבִי צִמְרָמֵר, שִׁבְכִי חִלִּי". ופירש"י: "סֹזְרוֹזֵר. מוקף יגון. וזהו מתיבות הכפולות כמו 'ירקרק', 'אדמדם', 'סגלגל', 'זמזמור' (וכ"פ הרד"ק). וראב"ע פירש: "סֹזְרוֹזֵר. כתרגום 'סביב', לא ימצא מנוח". ומצ"צ פירש: "סֹזְרוֹזֵר. ענין סבוב, כמו 'סֹזְרוֹ אֶל אֶרֶץ' (ירמיה יד, יח), ובמצ"ד הוסיף: "לְבִי סֹזְרוֹזֵר. לְבִי מְסוּבָּב בִּיגוֹן וְאִנְחָה". והמלבי"ם פירש: "לְבִי סֹזְרוֹזֵר. לְבִי מוקף עתה סחור סחור מכל כחות הגויה שנאספו סביב לו בעת הגויעה". ואמר בגמ' (גיטין ע ע"א): "שלשה דברים מכחישים כחו של אדם, ואלו הן: פחד... דכתיב 'לְבִי סֹזְרוֹזֵר' עֲנָבִי כֹזִי, ופירש"י: "סֹזְרוֹזֵר. מוקף דאנה".

^{לח} ככתוב (יחזקאל לא, ה): "עֲלִיכֶן גְּבִהָא קָמוֹתוֹ מִכָּל עֲצֵי הַשָּׁדָה, וְתִרְבִּיעָה סְרַעְפָּתוֹ, ופירש"י: "סְרַעְפָּתוֹ. ענפיו". ומהר"י קרא פירש: "סְרַעְפָּתוֹ. הם ענפים העליונים שהן עבים ומרובין עד מאוד". ומצ"צ פירש: "סְרַעְפָּתוֹ. סעפותיו, ור"ל 'ענפיו'. ויתכן שהוא מלשון 'ברוב שרעפי' (תהלים צד, יט), שהוא ענין 'מחשבה'. וכמו שפִּמְלָת 'סעיף' - משותף לשניהם, כמ"ש (תהלים קיט, קיג) 'סַעְפִּים שִׁנְאִתִּי'. וכתב המלבי"ם (שם יז, ג): "סעיף" ו'סרעף', הם היוצאים מנוף האילן שבהם הענפים נושאי הפירות". ועוד כתוב: "כָּרֵב שְׂרַעְפֵי בְּקָרְבִי" (תהלים צד, יט) - ת"י: "בְּסַנְעֵי מִחְשְׁבָתָא בְּגִינִי". ופירש ראב"ע: "מחשבותי". ור"פ מצ"צ: "שרעפי". ענין מחשבה, וכן 'בִּזְנֵי וְדַע שְׂרַעְפֵי' (תהלים קלט, כג). ומחש"ע (סוף ערך ש, שרש 'שרעף') פירש: "שרעפי, פי' מחשבותי".

^{לט} כמו שאמרו במשנה (נדה פ"ה מ"ז): "מִשְׁל מִשְׁלֵו חֲכָמִים בְּאִשָּׁה; פָּגָה - עוֹדָה תְּנוּקָה", ופירש"י (דף מז ע"א): "פגה. סמדר*, כך באשה; עוֹדָה תְּנוּקָה - קרו לה 'פגה', כל זמן שאין לה סימן לא בדרים ולא בשערות". ותפ"ש (עהמ"ש) פירש: "פגה. תאנה שלא נתבשלה, ור"ל שאין לה עדיין סימן בדרים ושערות - דעדיין היא קטנה". (ואמנם כתב הראל"ב בנימוקיו [שרש פג]: "וכן דבר שלא בזמנו - נקרא 'פג', כמו שאמרו רז"ל [סנהדרין קז ע"א]; ראויה היתה בת שבע - לדוד, אלא שֶׁאֵבְלָה פגה", אך מ"מ היות ויש מושג כזה בנערה, ע"כ בעברית המיוחדת כשמשמשים בשם זה בשביל ולד מוקדם, צריכים לציין ולקוראו 'פג/ת לידה').

פִּימָה. בעברית המיוחדת, סנטר כפול. אך במקורותינו - פירושו, קמטי שומן בבטן^{מא}.

פִּלְג גּוּף. ראה לקמן בפרק שבעה-עשר, 'צופי מלים', ערך 'פִּלְג גּוּף'.
פְּלוּמָה. בעברית המיוחדת, שער דק ורך שעל האפרכחים או על לחיי נער צעיר. אך במקורותינו, היא נוצה גדולה עם קנה קשה הראוי לעשיית קולמוס^{מב}.

פְּרִיחָה. בעברית המיוחדת, נקודות אדומות קלות העולות בגוף כתגובה למחלה או חומר זר (ואפילו עולות במקום אחד ואינן מתפשטות). אך במקורותינו, היא שם להתפשטות נגע הצרעת^{מג}.

א

^מ כמו ששנו במשנה (נדה פ"ג מ"ה): "יציא כדרכו, עד שיציא רוב ראשו. ואיזהו רוב ראשו? משתצא פדחתו", ופירש רב האי גאון (דף כח ע"א): "פדחתו, פירוש, 'מצח' - בלשון מקרא, ו'פדחת' - בלשון חכמים" (וכ"פ הערוך [עוד 'פדחת']). וכ"פ בפיחמ"ש להרמב"ם: "פדחתו, ר"ל מצחו" (ודנו בפסק הרמב"ם [קדושה, איסורי ביאה פ"י ה"ו]: כס"מ [שם], ב"י וב"ח [יל"ד קצד], ש"ך וט"ז [יל"ד יד סק"א], שמ"ח [שם, ב] ותב"ש [סק"ג]), דר"ת [יר"ד קצד ס"ק מא]. וכן אמרו בגמ' (שבת נד ע"ב): "ומניחין לה על פדחתה", ופירש"י: "פדחתה. מצחה". וכן אמרו (שבת קנא ע"ב): "'עד אשר לא תזשך השמש והאור' - זו פדחת", ופירש"י: "זו פדחת. המצח, שהוא חלק ומצהיר יותר מכל הפרצוף". וכן אמרו בגמ' (כתובות עה ע"א): "שומא שיש בה שער - ה"ז מום. אין בה שער, גדולה - ה"ז מום, קטנה - אין זה מום... א"ר יוסי ב"ר חנינא; בעומדת על פדחתה. פדחתה!? 'ראה וניפיים' הוא! א"ר פפא; בעומדת לה תחת כפה של ראשה, וזימנין דמתחזיא, וזימנין דלא מתחזיא", ופירש"י: "בעומדת על פדחתה. ולעולם, בשאין בה שער ובקטנה: פדחתה. מצחה". ופסק הרמב"ם (נשים, הלכות אישות פ"ה ה"ז): "ושומא שעל הפדחת, אפילו היתה קטנה ביותר, ואפילו קרובה משער ראשה, ואע"פ שאין בה שיער". וכן אמרו בגמ' (מכות כ ע"ב): "ת"ר; פאת ראשו - סוף ראשו. ואיזהו סוף ראשו? זה המשוה צדעיו לאחורי אוננו ולפדחתו", ופירש"י (ריב"ן): "המשוה צדעיו לאחורי אוננו לפדחתו. אחורי אוננו - אין שיער כלום, וכך במצחו - אין שיער כלום, אבל בצדעיו - שבאמצע יש שיער, ואם הוא משוה ונוטל כל השיער שבצדעיו, למדת אחורי אוננו ופדחתו - זהו מקיף סוף הראש". (וראה עוד בפירש"י קדושין [לו ע"א ד"ה תפילין], שמקום השיער - הוא למעלה מפדחתו). אבדר"נ מצחו מבריק 000.

^{מא} ככתוב (איוב טו, כז): "כִּי־כִסְהָ פָנָיו בַּזֹּלָבוּ, ויעש פִּימָה עַל־יֶכְסֶל", ות"י: "ארום הפא אפוי בשומניה, ועבר רוטבא עלוי כפלא". ופירש"י: "פִּימָה עַל־יֶכְסֶל. עשה פה על חֲלָצִים, שְׁחָלְבוּ ועובי שומנו - כפול על כֶּסְלִי, ונראין כמין פה: פִּימָה. מנורת 'והייתה הפצירה פים' (ש"א יג, כא), זהו לימ"א של נפחים שיש לה פיות הרבה [ונקראת] הפצר פיות. ובמחברת דונש [פירש]; פִּימָה עַל־יֶכְסֶל, אין לו דומה בכל התורה, אבל שם דבר הוא בפנ"ע, לשון כיפול, בלעז דובלון, שהבשר נכפל במקום חגורת חלציו של אדם. ומנחם פתר; לשון 'פִּימָה אֲרִיזָתָא' (דניאל ו, כג). ופירש ראב"ע: 'חֲלָלָבוּ כֶּסֶף פָּנָיו, וכאילו יצטרך לעשות פִּימָה עַל־יֶכְסֶל - להוציא מהחלב" (כלומר, הפסוק מדבר על שני עניינים: חלב השומן שכסה את פיו, ופי הפִּימָה שעליו לעשות בכסל בטנו). ור"ת פירש: "פִּימָה עַל־יֶכְסֶל. מתוך השומן נכפלים הכסלים - ונראה כעין פֶּה". והרלב"ג פירש: "שעשה פיות על כֶּסְלִי מרוב השומן". ומצ"צ פירש: "פִּימָה. מלשון פֶּה: כסל. הוא חלק השדרה הסמוך לכליות, כמו 'אשר על הכסלים' (ויקרא ג, ד). ובמצ"ד הוסיף: 'ועשה כֶּסְלִי כפולים מרוב השומן, והמה נראים כשפתי הפיות'. והמחה"ע (שרש פ"ס) פירש: 'ויעש פִּימָה', פ' קמט. כלומר, מי שהוא שמון, בין איש בין אשה - יהיו לו על כֶּסְלִי מכהן ומכאן - פִּימָה, וגם יהיה לנשים בצוארן. ובלשון משנה - 'קמטים', דתנן (נדה פ"ה מ"ח); 'הקמט שתחת הדד'".

^{מב} רש"י חולין נו ע"ב. אל"ר.

^{מג} כמו שאמרו בגמ' (זבחים מט ע"ב): "מניין לפריחה בבגדים - שהיא טהורה? נאמר 'קרוזות' ו'גבזות' בבגדים, ונאמר 'קרוזות' ו'גבזות' באדם, מה להלן 'פרח בכולו' - טהור, אף כאן 'פרח בכולו' - טהור",

פִּרְצוּף. בעברית המחודשת, פנים (ובלשון הדיבור, בלשון גנאי, פנים משונים או מכוערים). אך במקורותינו - פירוש, צורת הגוף (וי"א צורת הפנים)מ.

צָדָר. בעברית המחודשת, הקרום העוטף את הריאה (pleura בלע"ז). אך במקורותינו - פירוש, בגד עבהמ.

צָנוּם. בעברית המחודשת, אדם רזה. אך במקורותינו - פירוש, קשה כסלע, או מתפוררמ.

א

ופירש"י: "לפריחה. אם פריחה הצרעת בכל הבגד". וכן אמרו בגמ' (נדה יט ע"א), ופירש"י: "פריחה. פריחה צרעת ככולהו: שהיא טהורה. ואע"פ שלא נאמר אלא באדם ואם פרוזו תפרזו וגו'". (סנהדרין פח ע"א, , תוספתא נגעים פ"ב ה"ט).

מ"ד כמו שאמרו בגמ' (ברכות סא ע"א): "דא"ר רימיה בן אלעזר; דו פרצופין - ברא הקב"ה באדם הראשון, שנאמר (תהלים קלט, ה) 'אזוזר וקדם צרתני'; ויבן ה' אֶלְקִים אֶת הַצֶּלֶע' (בראשית ב, כב), רב ושמואל, חד אמר; פרצוף. וחד אמר; זנב... ולמ"ד 'פרצוף' - הי מינייהו סגי ברישא? א"ר נחמן בר יצחק; מסתברא דגברא - סגי ברישא וכו'", ופירש"י: "דו פרצופין. שני פרצופין בְּרָא תחלה, אחד - מלפניו, ואחד - מאחוריו, וצִלְחוֹ לשנים, ועשה מן האחד - חוה: אחור וקדם צרתני. לשון 'צורה', דהיינו שני פרצופין; זכר ונקבה בראם. משמע מתחלת ברייתם - תרי הוו: ולמ"ד פרצוף, ומתחלתו היה מצד אחד - זכר, ונקבה - מצד אחר: הי מינייהו סגי ברישא. איזהו פרצוף היה מהלך לפנים". והערוך (ערך 'פרצוף') פירש: "פרצוף, פירוש גוף". אך מוה"ע פירש: "פירוש בל", פני אדם. וכל"כ התשבי (ערך 'פרצוף'): "פירוש בערוך; 'פרצוף - גוף'. ותמהתי, הלא הוא לשון יון ממש, קורין לפנים - 'פרצוף', וכן מנהג בלשונינו לומר; 'כמה פרצוף מכוער זה', פירוש - פנים". והשיב עליהם הרגמ"ב: "ביבמות קב (ע"א) במשנה 'אין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם', פירוש - צורת פנים. ודברי הערוך - מוכרחין המה שם בגמרא, דפריך; 'הי מינייהו מסגי ברישי?'. ונראה, דפירוש 'פרצוף' - הוא צורה סתם, ויכול להיות על צורת כל גוף האדם. תדע, שהרי ביבמות הוצרך לפרש 'פרצוף' - 'פנים', רק שרגילין לאמרו ביותר - על צורת הפנים, דכיון שאינו לבוש - נראה ביותר צורתו". וכל"כ אחי הרילב"ד (שבמ"ח ח"ב [כת"י] סימן י') להוכיח שפירוש צורת הגוף כולו מראשו ועד רגליו - ולא רק הפנים. והשיב על דברי מוה"ע והתשבי, שחלקו על הערוך מכח לשון יון - שאין בזה הכרח, שהרי בדברי חז"ל בגמ' רואים שכוונתם היתה לגוף, והם הכירו לשון יון יותר מהם (וכבר כתבתי לקמן פרק עשרים וחמשה וְשִׁאֲלָה מִשְׁכָּנָהּ; שחז"ל 'יהודי' המלים ביוונית כשהעבירן ללשון ק). גם הליץ שבאה המשמעות החדשה, מאחר שהיו רגילים לומר 'פרצוף פנים', אח"כ קיצורו ואמרו 'פרצוף' סתם, גם שכוונתם היתה לפנים לבדם. וכן הוא בחכמת הקבלה ('פרצופין') הכוללים רמ"ח איברים. וכל"מ מפירש"י עה"פ (בראשית כט, יז) וְרוּל הִיטָה יִפְתָּהּ וּפְתָהּ מִרְאֵה: "תואר. הוא צורת הפרצוף, לשון 'תארהו בשרד' (ישעיה מד, יג), קונפא"ש בלע"ז (תרגם אל"ר: 'דמות, צורה'): מראה. הוא זיו קלסתר", ואם פירוש 'פרצוף' - הוא פנים, א"כ - היינו 'קלסתר', והיינו 'תואר' - היינו 'מראה'. ועוד, שבפירוש 'פרצוף' - הביא רש"י את הפסוק בישעיה המדבר על גזרת דבר המתואר ומקוצע בשרד. וכן הלע"ז שכתב רש"י לתואר. פרצוף - מתורגם 'דמות וגזרה'. חכמת הפרצוף?

מ"ה כמו שאמרו בגמ' (ב"מ נא ע"א); , ופירש"י: 000. ופירש הערוך (ערך 'צדר'): "000". ובערבית - פירושו בשר החזה, כמ"ש בפ' הר"א בהרמב"ם (שמות כט, כו): "החזה. שם אל-צדר, והוא אל-קץ' בתרגום רבי סעדיה ז"ל".

מ"ו ככתוב (בראשית מא, כג): "שִׁבְלִים צִנּוּמוֹת", ות"א: "שִׁבְעָה שְׁבִלִיא נֶצֶץ לָקִין" (וכן ת"י). ופירש רש"י: "צננומות. 'צונמא' בלשון ארמי - 'סלע', הרי הן כעץ בלי לחלוח וקשות כסלע" (ול"פ הרשב"ם). והרמב"ן פירש: "פירוש 'צננומות' - פרודות לחתיכות הרבה, והוא לשון רבותינו (ברכות לט ע"א) 'פת הצנומה בקערה'... - פת החתוכה... והוא לשון התרגום ג"כ, שאמר 'נֶצֶץ' - לשון חיתוך וחסרון, ממה שאמרו הם ז"ל (ב"ב נד ע"א); 'מליא במליא, נצא בנצא - לא הויא חזקה'... המקום שהוא גבוה שלם העפר - נקרא 'מליא', וכשהוא חסר העפר ובו חסרון - נקרא 'נצא'. אף כאן, הפך 'מלאות' - 'צננומות', ונֶצֶץ - הפך 'מליאן'. והענין, כי לא היו השבלים - מלאות הגרגרים, אבל היה בהם מקומות חסרים - אין בהם

צַפְדִּינָה. בעברית המחדשת, מחלה הנובעת מחוסר ויטמין C (אחד מסימניה הוא, פצעים שאינם מגלידים). אך במקורותינו, הוא מחלת שינים המתחילה בפה וגומרת בבני מעיים^מ.

צָרְבַת. בעברית המחדשת, צריבה בקיבה (בעיקר לאחר אכילת מאכלים מסויימים). אבל במקורותינו, היא כויה או פצע בעורמה.

א

גרנרים, ומקום אחד גבוה שבו הגרנרים שָׁלְקוּ – והם רָקִים. ולכן אמר יוסף, במקום 'צנומות' – 'רקות', כי היו בהם מקומות רָקִים – אין בהם גרנרים כלל. והבכ"ש משלב פירש"י והרמב"ן יחד: "שבלים הגדלים על הסלעים – שאין בהם גרנרים". ואמרו בגמ' (ברכות לט ע"א): "א"ר חייא בר אשי; פת צנומה בקערה – מברכין עליה המוציא. ופליגא דר' חייא, דא"ר חייא; צריך שתכלה ברכה עם הפת. מתקיף לה רבא; מאי שנא צנומה – דלא? משום דכי כליא ברכה – אפרוסה קא כליא וכו'", ופירש"י: "פת צנומה. יבשה, שְׁנִתְנָה בקערה לשרות, וכן 'צנומות דקות'; צריך שתכלה. ברכת המוציא עם פריסת הפרוסה מן הפת, והאי – פרום ועומד הוא". וכתב הרמב"ם (הלכות ברכות פ"ג ה"ח): "הפת שפתת אותה פתים, ובשלה בקדרה או לשה במרק". (וראה לקמן פרק שלשה-עשר 'מאכלים' ערך 'צנינים', שאר דברי המפרשים בזה). והמחה"ע (שרש 'צנס') פירש: "צנומות דקות, פ' לקויות מוכות, ואמרו רבותינו 'פת הצנומה' בקערה, פ' פתותה מאד". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'צנס') כתוב: "'צנומות דקות' (בראשית מא, ג) – קטנות ודקות, ובסה"ש לרד"ק הוסיף: "ובדברי ר"ל פת צנומה".

^מ כמו שאמרו בגמ' (ע"ז כה ע"א): "החושש בשיניו וכו'... רבי יוחנן חש בצפדינא וכו'... שאני צפדינא, הואיל ומתחיל בפה – וגומר בבני מעיים. מאי סימניה? רמי מידי בי כבי – ומייתי דמא מבי דרי. ממאי הוי? מקירי קירי דחיט, ומחמימי חמימי דְשִׁעְרִי, ומשיורי דכסא דהרסנא". ופירש"י: "צפדינא. חולי השינים, ובלע"ז מישג"א (תרגם אל"ר: 'פטרת [מחלת הפה]'): מאי סימניה. למידע דהוא צפדינא: דמי מידי וכו'. כשנותן כלום לתוך פיו – יוצא מבין שיניו דם: דרי. הן שורות השיניים: מקירי קירי דחיט. מאכל של חיטין, וְאֶכְלָו כשהוא צונן מאד בימי חורף: כסא דהרסנא. דג שטינגהו בשומן היוצא ממנו – עם הקמח". פותח בפה ומסיים בבני מעיים (יומא פד ע"א). והערוך (עך 'צפדינא') פירש: "בצפדינא. פירוש, כאב שיניים". ב"י ורמ"א.

^{מח} ככתוב (ויקרא יג, כג): "צרבת השזוין", ות"א: "רָשִׁם שְׁחָנָא", ות"י: "צולקת שיחנא", ופירש בפ"י: "צלקת". ופירש"י: "כתרגומו 'רושם שיחנא', אינו אלא רושם החמום הניכר בבשר, כל 'צרבת' – לשון רגיעת עור הנרגע מחמת חימום, כמו 'ונצרבו בה כל פנים' (יחזקאל כא, ג) ריטרי"ר בלע"ז (תרגם אל"ר: לכוון); צרבת. רטריאמנ"ט בלע"ז (תרגם אל"ר: כיוון)". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'צרב') פירש: "צרבת המכוה" – שם שרפת המכוה". והמלבי"ם פירש (איה"ש תעט. ויקרא יג, קט. יחזקאל כא, ג): "פעל 'צרב' מציין, שהאש או החום – מְיַבֵּשׁ ומקמיט את העור, כמו 'ונצרבו בה כל פנים' (יחזקאל כא, ג), 'ועל שפתיו כאש צרבת' (משלי טז, כז) – ר"ל, צרבת – כאש, שנצרב השפתים – עד שעלה עליהם קרום, בסבת היבשות. וכן 'צרבת השזוין' – שנצרב העור מחמת החום". והכוה"ק פירש: "צרבת השחין. שרש 'צרב' – משותף במובנו עם שרש 'צמק', ושניהם יורו על עשיית הכפלים והשרטוטים* הנעשים בדבר ע"י התייבשות הלחיות. ויש הבדל ביניהם לרש"ף, כי סבות הצמיקה שנים הם; האחת – סלוק לחות הדבר... והסבה השנית שבצמיקה – היא החמימה ששולטת על הדבר, שע"י החום ההוא מתייבש ואח"כ יצטמק, על זה מין הצמוק הבא מצד שליטת החמימות – הונח שם 'צרב', ר"ל צמוק הנעשה בעור מחמת חום השחין והמכוה". ובפירוש הרשב"ה כתב: "צרבת השזוין – היא תחילת הריפוי, הניכרת ביצירה חדשה של העור... ובוררה הקירבה של 'צרב' – ל'שרף'. במשלי (כו, כז) נאמר: 'איש בליעל כרה רעה, ועל שפתו כאש צרבת', לשון זו מתבארת יפה – ע"פ משמעות 'צרבת' שבפסוק שלנו; אש המוכסה רק בקושי – מצויה על שפתו תמיד... נמצאת הוראת 'צרבת'; רקמת החיבור הנוצרת על פני מורסה פתוחה, תחילת חידוש העור המחבר, או ראשית העלאת הצלקת. וכך אמרו (נגעים פ"ט מ"ב); 'עשו קרום

צָרְעָתָה. בעברית המחדשת, מחלת עור מדבקת כרונית שאינה עוברת מעצמה ללא תרופות (יבלות, נשירת איברים). אך במקורותינו, היא נגע בגוף האדם, בבית או בבגד או בכלי עור, שיכול לעבור מעצמו תוך שבעה ימים^{מט}.

א

כקליפת השום – זו היא צרבת השחין האמורה בתורה. חזרו וחזו, אע"פ שמקומן צלקת – נדונין בעור הבשר^{מט}.

עור לבן "מצורעת כשילג" (רש"י שמות ד, ו), "זרחה צרעת במצחו של עויה המלך" (רשב"ם בראשית לט, הצרעת אדומה זורחת על מצחו). ויק"ר (מצורע פט"ז ה"ב): "אסור לילך במזרחו של מצורע ארבע אמות". ראב"ע (ויקרא יג, ב): "והכנים הָגֵר – שלא יטמא אחר, כי הצרעת היא מהחליים הנדבקים מהחולה אל השלם". ועוד פירש (יג, מה): "יעטה. והטעם, שלא יזיק ברוח פיו". והרע"ס כתב: "שאת או ספוזת או בהרת. כולם מיני צרעת – ומראיהן לבן, כמו שבא בקבלה. ואין בהן מיני הצרעת שספרו הרופאים – זולתי המורפיא"ה והאלבארם והנתק. אמנם שאר מיני הצרעת החזקים שספרו, שהם סרטן לכל הגוף בכלל, והם נוטים אל האודם ואל השחרות – לא תטמאם התורה כלל. כי אלה הארבע מראות לבדנה שספרו ז"ל, שהן שאת ותולדתה, בהרת ותולדתה – באות בתוכחות על עון, כאמרם ז"ל (ברכות ה ע"ב): כל שיש בו אחד מארבע מראות הללו – אינן אלא מזבח כפרה. אבל שאר מיני הצרעת שספרו הרופאים – לא יהיו כלל על צד מזבח כפרה, אם לא יהיה עמנו בתכלית הקלקול ח"ו – כשאר מדוי מצרים הרעים, או מצד הטא בהנהגת המאכל והמשתה וזולתם, ולא תהיה בהם טומאה כלל". (ויש לעיין במהר"א שכתב [יד, לג], שלתכונת הרפואה יש דרך ריפוי לצרעת, אך התורה צויתה שיהיה בדרך השגחי וכו'). וכתב הכל"ק: "בענין הצרעת, יש דעות חלוקות, כי יש אומרים שהם חולי טבעי נסתר בתוך הגוף ומבצבץ לחוץ, וי"א שהכל בא על צד העונש לגלות על רעתו הנסתרת בקרבו". כתב בפירוש הרשב"ה: "הלכות נגעים, יותר מכל שאר חלקי התורה – שימשו מקור לדעות המשובשות על 'אופיים הסניטרי של חוקי תורת משה'. אכן המבט השטחי – יכול למצוא סימוכין לכך, שהרי לכאורה מדובר כאן במחלות – במחלה מדבקת, הנפגעים ממנה – נשלחים לבידוד. לשם איזו מטרה? אם לא כדי למנוע הדבקה?... אולם מכל הרשימה* הפתולוגית של מחלות אנושיות – הוצאה דוקא מחלת הצרעת, רק כנגדה ננקטו אמצעים* משמרתיים... נעיין אפוא בדיני נגעים, בכלליהם ובעיקרי פרטיהם, נראה אם יש בהם כדי לאפשר את ההנחה על אופיין הסניטרי של הלכות אלה. הצרעת העיקרית, השחין – איננה מטמאה כשלעצמה... אם כיסתה הצרעת את כל הגוף 'מראשו ועד רגליו' – חזרה הטהרה... אין צורך בבדיקה מיקרוסקופית בקמטי הגוף, אלא בודקים 'לכל מראה עיני הכהן'... בשבעת ימי המשתה, ואף בשלש הרגלים – עת האומה כולה נועדה בעיר המקדש, וכן בשבתות ובמועדים – לא היו רואים נגעים כל עיקר... אין מצורע משולח – אלא מערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, ואילו בשאר חלקי הארץ בכל ערי החצרים... היה המצורע מתהלך בקרב ההמונים... אם היה בו נגע בחיותו נכרי – לא היו משגיחים בו, גם לאחר שנתגייר... שיקולים אלא וכיו"ב – מביאים אותנו לכלל מסקנה ברורה; אי אפשר כלל לומר שפרק זה דן – בריפוי מחלות ובמניעתן, אין להעלות על הדעת – שהכהנים ממלאים תפקיד במסגרת שירותי התברואה. תדע שכן, שהרי בכל הפרק הזה – אין הם נוקטים בשום אמצעים* כדי לרפא את המחלות שלפניהם. אכן, גילויי המחלה המתוארים בפרק זה – דבר אין להם, עם מחלות העור – המתוארות בכתבי מדע הרפואה, תחת סוג 'צרעת'. הללו – מתחילות בנפיחות דלקתית, ההורסת את העור ומכה את צבעה. ואילו הנגעים שלנו – אינם אלא כתמים לבנים בעור, ובפירוש אמרו בתו"כ, שאין הם בולטים למעלה מן העור... משום כך מאז ומתמיד היינו משוכנעים*, שדיני הסגר ושילוח המוטלים על המצורע – לא באו כלל כדי למנוע סכנת הדבקה... הדעה שדיני נגעים הם אמצעים משמרתיים מטעם שירותי התברואה – איננה אפוא אלא פרי הדמיון... יש להבין את הצרעת – שנשלחה מאת השם, ועונש זה – נגזר כתוצאה מחטא חברתי, אשר הוא גם לשון הרע וגם נאווה. מעתה, כל נגע צרעת הפוגע באדם מישראל – יזכיר לו את המאורע שנתנסה בו מרים, מתוך כך – יבוא לידי שמירה קפדנית של ההלכות הנוגעות בדבר. נמצא אפוא, שיש לראות כל נגע צרעת – כעונש על חטא חברתי, וההסגר מחוץ למחנה – תכליתו ושעמו אינם אלא 'הקלם', להחדיר באדם את

קוֹמָה. ראה לקמן בפרק אחד-עשר, **מִבֵּית וּבְחוּץ**, ערך **קוֹמָה**.

קִבָּה (קיבה). בלשון רפואית מקצועית, יציאת מעיים. (ואינו - כי בקיבה עדיין האוכל אינו צואה, אלא רק כשמיגע למעיים, לאחר עיכולו במיץ המרה). אך במקורותינו, קוראים 'קיבה' - לִחְלָב היוֹנֵק הנאגר בקיבתו. (ו'קלקול קיבה' נקרא 'חולי מעיים')¹.

קָפִיץ. ראה לקמן בפרק עשירי, **כִּלִּים וּחִפְצִים**, ערך **קָפִיץ**.

קָרְסוּל. לברר. סה"ש לריב"ג ורד"ק. רע"ם אהלות פ"א מ"ח. הערוך. רשב"ה תהלים יח, לז. בנ"ש שפ"ב.

רֹמְטִי. בעברית המחדשת, דלקת פרקים. במקורותינו, הצטננות הפושטת בגוף. הערוך ומוה"ע ערך 'רומטיקוס' 888 כנראה הוא הוא.

רַעְמָה. בעברית המחדשת, שער הצומח לבעלי חיים (כגון אריה וסוס) על עורפם. אבל במקורותינו - פירושה, קול רעם שמשמיע בע"ח, או עוזו וחזקוֹיֵא.

רַקְמוֹת. שכבות תאים בעלי תפקיד אחד בחי או בצומח². אך במקורותינו - פירושן, אריגת תשבץ צבעוני³.

שָׁבֵל (שובל). ראה לקמן בפרק תשיעי, **בְּגָדִים**, ערך **שָׁבֵל (שובל)**.

שָׁבֵץ. בעברית המחדשת, אירוע מוחי [קריש דם וכדומה, 'אפופלקסיה' בלע"ז], או שבץ לב (אוטם שריר הלב). אך במקורותינו - פירושו, החולי שלפני המיתה, או רתת וחרדה, או בגד משובץ, או הקפה תופסתי⁴.

א

התורעה של פחיתות מעלתו... ההסגר מורה למנוע - שאצבע אלהים ננעה בו, הוא קיפח את הזכות לשהות בתחום ההברתי של המקרש⁵.

¹ עירובין פג ע"ב: "מקולקל במעי", ופירש ר"ח: "פירוש, כמו חולה במעי".

² ככתוב (איוב לט, יט [וטעו ה'מחדשים' בהבנתו]): "התתן לסוס גבורה, התלכביש צוארו רעמה", ות"י: "דתלכביש צוריה תוקפא". ורש"י פירש: "רעמה. לשון רעם ובעתה, כמו 'רעמו פנים'" (ור"פ ראב"ע). ור"פ רלב"ג: "חוזק ועוז הקול, והנבחה והצהלה היוצאת ממנו". ור"ת פירש: "רעמה. שהוא צונף ומרעים מתוך הצואר". ור"פ מצ"ד: "התלכביש. האם אתה הלכשת צוארו בקול מאויים כרעם". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש ידעס): "'רעם הים ומלואו' (תהלים צו, יא). ומהענין הזה, נאמר 'התלכביש צוארו רעמה' - הכל ענין המיה והרעשה. ואיפשר שיהיה פרוש 'רעמה' - עז ועקשות, כמו 'בצוארו ילכין עז' (איוב מא, יד). והרד"ק כתב בסה"ש: "'התלכביש צוארו רעמה', ענינם כענין הרעשה".

²² כנראה חידשו ע"פ הבנתם את המלה 'רקמה' שהיא שכבת מעשה מחט ע"ג הבגד, אך ראה לעיל פרק תשיעי, 'בגדים', ערך 'רקמה', שבמקורותינו - רקמה היא אריגת הבגד מתחילתו במיני צבעונים בשכבה אחת.

²³ תהלים מה, טו. שמ"ר נב ד"ה א ויביאו את. זוה"ח חקת פז ע"ב.

²⁴ ככתוב (ש"ב א, ט): "עֲמִדָּא עָלֵי וּמִתְתִּי כִּי אֶזְוִי הַשִּׁבְץ, כִּי־כָל־עוֹד נִפְשִׁי בִּי", ופירש הרד"ק: "השבץ. שם חולי, אולי יקרה לאדם מחמת מכת חרב... ובדרש (000), עון נוב עיר הכהנים הלובשים כתנת תשבץ - שהרגתי. ויש מפרשים, הפְּרָשִׁים לובשים תשבץ, כמו שאומר (בפסוק לפני כן) 'בְּעָלִי הַפְּרָשִׁים הִדְבִּיקָהוּ'. ובסה"ש (שרש שבץ) כתב הרד"ק: "השבץ. פירש רבי יונה (ריב"ג בסה"ש) תפשוני העיון, שהקיפוהו אנשי המלחמה וסבבוהו - ולא יכול להנצל מהם. וי"מ, עון השבץ, לפי שהרג כהני ה'. ויונתן תרגם 'ארי אחדני רתיתא'. ורבנו ישעיה פירש: "000". והרלב"ג פירש: "הרצון בזה, לפי מה שאחשוב, שְׁהִלְבוֹשׁ שהיה לְבוֹשׁ - היה משובץ, להוסיף לו חוזק - באופן שלא יוכל החרב להתכוו בקלות. ואמר שאול, שהחרב שנפל עליו - אחז לו השבץ, ולזה לא יכול לעבור לדקרו". ומצ"צ פירש: "השבץ. חולי הרתת, כתרנום יונתן". והמלב"ם פירש: "השבץ. שהוא רעדת הַפְּתָה". ומחה"ע (שרש 'שבץ') פירש: "'תשבץ', כי יש מלאכות עשויות מן הדומיות, ורוצין האומנים לייפותן, יציירו על פניהם

שברירי. ראה לעיל בפרק רביעי, 'שמות תאך פללים', ערך 'שברירי'.

שגרון. שגרונא נקטה (חולין), לברר האם רומטיזם* דלקת שרירים* וחיבורי עצמות. הערוך ערך 'שגרון'.

שומא. לברר למה משמש היום, רש"י ב"מ כז ע"ב 'שומא שחורה או לבנה'.

שוק. בעברית המדוברת, קוראים כך לירך האדם. אך במקורותינו - היא הפרק שמתחת לברך, בין הירך לקרסול¹⁶.

שחוף. בעברית המחדשת, חולה בשחפת* (ראה בערך הבא). אבל במקורותינו - פירושו, מרוח אשך.

שחפת. בעברית המחדשת, מחלת ריאות (הריאה נאכלת והופכת ללבנה). אך במקורותינו, היא סוג קדחת או מחלת עור¹⁷.

שליה, שליל, שפיר. שליה היום רקמת חיבור (לא מעטפת*). **ובשליה היוצת מבין רגליה** (דברים כח, נז) - ת"י **ובשפיר שלייתא** תפוק מבית תורפה בעידן מולדה¹⁸. כתבו ריב"ג ורד"ק בסה"ש (שרש 'שלה' [ומע"ז מחה"ע בשרש 'שלה']): **"ובשליה היוצת מבין רגליה"** (דברים כח, נז), ובדברי רז"ל; **"השוחט בהמה ומצא בה שליא וכו', והוא הכיס שעומד בה הולד במעי אמו. ואפשר שרצה בו הכתוב באומרו 'ובשליה' - הכנים הקטנים, כאילו הם בשליא עדיין, וכן אמר התרגום 'ובועיר בנהא'".** רש"י נדה כא ע"ב: **"שפיר.** עור הולד קודם שנבראו בתוכו גידים ועצמות ובשר". הערוך (עוד 'שליה'): **"בשליל פירוש והוא העובר".** הערוך (עוד 'שפיר'): **"וי"מ התיבה של בשר ויש בה צורת אדם. וי"מ לפיכך נקרא 'שפיר', שהיא כשפופרת של ביצה".** ת"י **"טוב ממנו הנפל" - 'שלילא' (קהלת ו, ג).** פירוש הרס"ג על ברכות (גזגי ירושלים ח"א): **"שליא. משימה [שם ערבי להכיס אשר בו הילד במעי אמו]. שפיר. כסוי שעל הולד בהולד".** ראב"ע בראשית כח, כה.

א

גלגלים קטנים - זהב נראין כעינים. ומזה נאמר 'כי אחזני השבץ', פי' כל הגבורים אשר במלחמה - עיינו בו ועיניהן להורג, משום שהסתיר עצמו - כדי שלא יכירוהו, והוא הכיר - כי הכירוהו'. שעב"נ (ענין 'כאב', שער 'שבץ'): **"השבץ, פי' כאב"**.

¹⁶ פרמ"ג א"ח עה, משב"ר, אז נדברו, ש"ח, הליכות בת ישראל, בא"ח ש"א בא (מפרש הזהוה"ק כפמ"ג). (שופטים טו, ח): **"וירך אותם שוק על-ירך"**, ופירש הרד"ק: **"ויש לפרש 'שוק על ירך' - על הנפלים בנוסם. כלומר... והכה אותם בנזקם, ונופלים שוק על ירך, כי הנזק ונופל על פניו - מתהפך שוקו על ירכיו".** וכל"כ הרלב"ג: **"כי השוק - הוא למטה מן הירך".** ומצ"צ פירש: **"שוק. הוא פרק האמצעי מן הרגל: ירך. הוא פרק העליון".** והוסיף במצ"ד: **"תרגום יונתן ע"פ רגלאין, דימה את הפרשים רוכבי הסוסים - אל הירך שהוא בנובה הרגל, והולכי רגל דימה לשוק - שהיא בתחתית הרגל".** תוס' נזיר (נב ע"ב, ד"ה א"ר יהושע): **"תנינא במסכת אהלות וכו' וחשיב מלמטה למעלה וכו' וחשיב שנים בשוק חמשה בארכובה ואחד בירך, לכאורה משמע ממתני' דהתם דשוק למטה מן הארכובה וירך למעלה..."** וי"מ וכו' לפי שהשוקים רקים ביותר וכו' לפי שהירכים עבים וגדולים¹⁷.

¹⁷ ככתוב (ויקרא כו, טז): **"אתה-השזופת"**, ופירש רש"י: **"חולי שמשחף את הבשר אנפוליש בלע"ז (אוצר לעזי רש"י: 'בועות מלאות נוזלים'), דומה לנפוח שהוקלה נפחתו ומראית פניו זעופות"** (וביאר השפ"ח: **"מראית פניו של בשר שנפוח. זעופות שאינו אדם כשאר בשר של אדם בריא").** וראב"ע כתב: **"חליים ידועים".** ורס"ג תרגם: **"חמא אל-סל"**. (וביאר ר"ק: **"חום המרזה את הגוף ומכלה כוחותיו, וכן חום הבא מחמת נגע גריאות".** לברר האם מפרש כמודרני). והחזקוני פירש: **"פרש"; ואיזו זול מכת מותן. י"מ אותו - לשון המתנה, תולדת ממושכה - ואינה באה. וי"מ, מכת מתניים, והיא מכה ראשונה".** ורלב"ג (דברים כח, כב) פירש: **"אחשוב שהוא קדחת יום, שאינה בגדר הקדחת".** ומחה"ע (שרש 'שחף') פירש: **"פירוש, חולי שישים את האדם - דק".** ובסה"ש לריב"ג (שרש 'שחף') כתב: **"בלשון ערבי סחאף, והוא החלי שהגוף מתנונה בו".** ומוה"ע (עוד 'שחף ב') כתב: **"שיש לו שחפת עצמות, והוא חולי שהאדם יבש כעין"**.

שְׁעִמּוּם. ראה לקמן פרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'שְׁעִמּוּם, לְהַשְׁתַּעֲמֹם'.
שְׂרִיר. בעברית המחודשת, גיד חיבור ותנועה [מוסק"ל בלע"ז], הגיד הלבן
שבקצה נתחי האיברים הנעים, המושכו ומנענעו. אבל במקורותינו - פירוש,
חבל הטבור (שְׂרִיר)¹¹.

¹¹ ככתוב (איוב מ, טז): "וְאֹזֶן בְּשִׂרְיָי בְטֵנוֹ", ופירש רש"י: "כמו 'שִׁרְרָךְ' (שיה"ש ז, ג)". וכ"פ ראב"ע, וכ"פ
הרלב"ג ומצ"צ: "הוא הטבור, כמו 'שִׁרְרָךְ אֵזֶן הַסֵּהר'". וכ"פ הרד"ק בסה"ש (שרש 'שִׁר'): "'בְּשִׂרְיָי
בְטֵנוֹ', הוא הטבור".

פרק שביעי פְּעֻלֹת

מובאות בעיקר בצורה בה ניכר השינוי ביותר (ולא לפי השורש). תחילה מובא שם הפעולה, ואח"כ שם הפועל.

אָגוּף (איגוף), **לְאַגּוּף**. בעברית המחודשת, להקיף מסביב [ולתקוף מאחור]. אך במקורותינו – פירוש, לסתום.

אָזִילָה, אָזַל. בעברית המחודשת, נגמר ותם [המלאי] ('כאשר תראה שהסחורה עומדת לאזול - קנה מיד חדשה'). אך במקורותינו - פירוש, הליכה למקום אחר.

אָחַסְנָה, לְאַחֶסֶן. בעברית המחודשת, שמירת חפצים ומאכלים במחסן. אך במקורותינו - פירוש (בארמית), להנחיל אחוזה.

אָבְלוּס, לְאַבְלָס. בעברית המחודשת, שָׁכַן בני אדם במקום מגורים ('החירה מאוכלסת בדידי אחד'. וכבר ראיתי מי שפרסם על מכירת ציוד וריהוט* לחירה, וקרא לה: 'איכלוס דירה'). אבל במקורותינו - פירוש, המון רב.

אָכִיפָה, אָכַף. "אכף עליו פיהו" (משלי טז, כו). הגר"א.

אָלְחוּשׁ, לְאַלְחֶשׁ. בעברית המחודשת, הרדמה מקומית הגורמת שלא יחוש בכאבים במקום המאולחש (צירוף שתי מלים 'אל-חוש'). אך במקורותינו - פירוש (בארמית), ללחוש או לשמוע לחישה באוזן.

^א ב"ק קה ע"א. תוס' שבת צו ע"א ד"ה ולענין. שו"ת ספר הישר צג. ספרא צו פרשה יא ד"ה פט"ז.

^ב ש"א ט, ו. איוב יד, יא. משלי כ, יד.

^ג ככתוב (ויקרא יד, לד): "אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם לְאֻזָּה, וְנָתַתִּי נֶגַע צָרַעַת בְּבֵית אֶרֶץ אֻזְזוֹתְכֶם", ות"א ות"י: "דִּי אֲנִי יָהִיב לָכֹון לְאַחֶסְנָא, וְאַתָּן מְכַתֵּשׁ סְגִירוּ בְּבֵית אֶרַע אַחֶסְנִיתְכוֹן". וכן כתוב (במדבר יח, כ): "בְּאַרְצֶם לֹא תִנְזוּל וְזִלְקָה לֹא יִהְיֶה כֹף בְּתוֹכָם, אֲנִי וְזִלְקָה וְנִזְלָתָה", ות"א: "בְּאַרְעֵהוֹן לֹא תַחֲסִין וְזִלְקָה לֹא יִהְיֶה לָהֶם בִּינֵיהוֹן... אֵינֵן חוֹלְקִין וְאַחֶסְנִיתְךָ", ות"י: "בְּאַרְעֵהוֹן לֹא תִקְבֹּל אַחֶסְנָא כְּמִשְׁאֵר שְׂבָטֵי, וְחִלְקָה לֹא יִהְיֶה לָהֶם בִּינֵיהוֹן, אֲנִי חִלְקִין וְאַחֶסְנִיתְךָ". וכן כתוב (דברים יב, ט-י): "כִּי לֹא-בָאֲתֶם עֲדֵי-עֲתָה אֶל-הַמִּצְוָה וְאֶל-הַנִּזְלָה וְגו':... וַיִּשְׁבַּתֶּם בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר-הָאֱלֹהִים מִנְזִיל אֶתְכֶם", ות"א: "אֲרִי לֹא אֶתִּיתוֹן עַד כֶּעַן לְבֵית נִיחָא וְלֹא-חֶסְנָא וְכו':... וְנִתְיָבֹון בְּאַרְעָא דִּי ה' אֱלֹקֵינוֹן מַחֲסִין יִתְכֹון". ות"י: "אֲרוֹם לֹא אֶתִּיתוֹן עַד כְּדוֹן לְבִי מוֹקֶדֶשׁא דְהוּא בֵּית נִיחָא, וְלֹא-חֶסְנָא אֶרְעָא וְכו':... וְנִתְיָבֹון בְּאַרְעָא דְה' אֱלֹקֵינוֹן מַחֲסִין יִתְכֹון". ואמרו בזוה"ק (ח"א ויחי רטז ע"א): "זכאין ישראל – מכל עמין עבו"ם, דקב"ה קרא לון 'צדיקים' – לאחסין לון ירותת עלמין בעלמא דאתי" (ותרגם בפירוש הסולם: 'אשריהם ישראל מכל העמים עבו"ם, שהקב"ה קרא אותם 'צדיקים, להוריש להם ירושת עולם בעוה"ב").

^ד ככתוב (שמות יט, כא): "וְנִפְלַל מִבְּנֵי רַב", ותרגם בתרגום ירושלמי: "וַיְפֹול מִנְהוֹן אוֹבְלוֹסִין סְנִיין". ועוד כתוב (איוב יט, יב): "יָבֹאוּ גְדוּדֵי... וַיִּזְנוּ סָבִיב לְאַהֲלִי", ות"י: "כְּתִירָא יִיתוֹן אוֹבְלוֹסוּהִי". וכן אמרו בגמ' (ברכות נח ע"א): "הרואה אוכלוסי ישראל, אומר; ברוך חכם הרזים... 'האיש בימי שאול, וכן באנשים' (ש"א יז, יב), אמר רבא ואיתימא רב זביד ואיתימא רב אושעיא; זה ישי אבי דוד – שיצא באוכלוסא, ונכנס באוכלוסא, ודרש באוכלוסא. אמר עולא; נקיטין – אין אוכלוסא פחותה משישים רבוא". ופירש"י: "אוכלוסי. חיל גדול של שישים רבוא". וכ"פ הריטב"א: "אוכלוסא. דהיינו שישים רבוא". וכן פסק הרמב"ם (אהבה, הלכות ברכות פ"ה ה"א): "הרואה שש מאות אלף אדם כאחד... ואם ישראל הם ובארץ ישראל, אומר וכו'". ופירש הערוך (עקד אוכלוסא): "פירוש, המון עם, בלשון יו"ן". (אמנם המאירי כתב: 'ואם היתה אוכלוסא נכבדת חשובה בעיני הכל – כשישים רבוא, או אפילו שני תלמידי חכמים שלמים – יש מי שאומר, שמברך עליה 'חכם הרזים', אך מ"מ גם לדעתו פירוש 'אוכלוסא' הוא אנשים רבים, אלא ששני חכמים שלמים – שקולים כנגדם).

אָפּור (איפור), לְהִתְאַפֵּר. בעברית המחדשת, לצבוע את הפנים בצבע ליופי או לשינוי המראה (המציאו זאת ע"פ 'אָפּר' שפירושו מסוה כיסוי לפנים נמ"א כ, לח-מא), הקרוי בעברית המחדשת 'מסכה*'. אך במקורותינו - צ"ל פירוש, הלבשת מסוה אָפּר על הפנים.

אָלוף (אילוף), לְאָלֵף. בעברית המחדשת, משמש רק כלפי לימוד לבעלי חיים (ואדרבה, משמש בהוראה של חינוך חיצוני למעשים ללא הבנה, לעומת 'חינוך' לבני אדם). אבל במקורותינו - פירושו, חינוך של תלמידים.

אָמוץ (אימוץ), לְאָמֵץ. בעברית המחדשת, אדם הלוקח ילד זר - להיות לו לבן. אך במקורותינו - פירושו, חיבוק לחבק, או חיזוק לחזק.

אריזה, לארוז, אורזים. ראה מש"כ לעיל פרק רביעי, 'שמות תאָר פֿלֶזִים', ערך 'אָרוז'.

אָשְׁפוֹז, לְהִתְאַשְׁפוֹז. בעברית המחדשת, הכנסת חולה לבית החולים [כנראה בעקבות הלועזית 'הוספיטל' שפירושו 'מחסה']. ('הפסיכיאטר אישפו אותו בבי"ח לחולי נפש בעל כורחו'. 'הוא מניע לאשפוז יום ללא לינה ואוכל'). אך במקורותינו - פירושו, הכנסת אורחים לאירוח בבית או באכסניה^ט.

א

^ה כמסופר בגמ' (יומא פב ע"ב, לפי גירסת הילק"ש [ירמיה א, רסא]): "ההיא עוברה דאריחא ביומא דכפורא, אתא לקמיה דרבי חנינא, אמר להון; זילו לחישו לה באודנה דיומא דכפוריא הוא. לחשו לה - ולא אילחש, קרי עליה 'זורו רשעים מרחם' - נפק מינה שבתאי אוצר פירי. ההיא עוברה דאריחא, אתו לקמיה דרבי, אמר להון; זילו לחשו לה באודנה דיומא דכפוריא הוא. לחשו לה - ואילחש, קרי עליה 'בטרם אצרך בבטן ידעתיד' - נפק מינה רבי יוחנן. ופירש^י: "לחשו לה. באזנה שיוה"כ הוא היום אולי תוכל להתאפק: ואלחשה. קיבלה את הלחשה - שפסק העובר מתאותו".

^י מ"א כ, לח-מא. סה"ש.

^א ככתוב (איוב לג, לג): "וְאֶאֱלָכֶף זִזְכָּמָה", ופירש הרלב"ג: "וּאֶאֱלָכֶף. ואלמדך". וכ"פ מצ"צ: "וּאֶאֱלָכֶף. אלמדך, כמו 'אלף עונך פיר' (איוב טו, ה)". וכתב במחמ"נ (שרש 'אלף ג'): "הוזרש וּאֶאֱלָכֶף... פֶּן תֵּאֲלָף אַרְזוֹתָיו" (משלי כב, כה)... ענין לימוד הם". ואמרו בגמ' (שבת קד ע"א): "אלף בינה". וביאר המלבי"ם ביאיר אור (אות א, ערך יב): "המאלף, הוא מורה או מלמד, אך לא בכוונה, רק השומע ישמע - ומעצמו ילמוד. זאת איש זומות לא תבא, פֶּן תֵּאֲלָף אַרְזוֹתָיו" (משלי כב, כה), שהכוונה שאיש החמות לא ילמדו - רק הוא ילמוד מעצמו. 'מלכנו מוכהמות ארץ' (איוב לה, יא)". (והעיר במקב"ר [מבוא פ"ב, ה, הערה א], שבמקורותינו - משמש לשון 'אילוף' גם בבני אדם, ואילו לשון 'לימוד' - משמש גם בבעלי חיים [ולא רק בבני אדם כמו בעברית המחדשת] ככתוב: 'מלמד הַבָּקָר' [שופטים ג, לא], וכן 'עגלה מלומדה' [הושע י, יא]). 999 ת"א דברים 'ללמד'. רש"י ד, א. בניהו יומא לד-לה. ת"א דברים ח ה.

^ה ככתוב (תהלים פ, טו): "וְעַל־בֶּן אֲמִצֵּתָה לֶךְ", ותי"י: "וְעַל מְלָכָא מְשִׁיחָא דְחִילָתָא לֶךְ". ופירש^י: "ועל בן אמצתה לך. ועל עשו שהיה בן חביב לאביו, שהיה קורא אותו 'בני' - אמצת גפן יעקב לך, שנאמר (בראשית כו, מ) 'ואת אוזיר תעבוד'". והרד"ק פירש: "בן. ענף: אמצת לך. כי כבר אמצת אותם לך, ועתה נמשת אותם בן. לשון נקבה". ומצ"צ פירש: "אמצת. מלשון אומץ והווק", ובמצ"ד הוסיף: "ועל הבן אשר הִזְקָתָ לך - והוא ישראל". וכן תרגם הרשב"ר: "אמצתה. חזקת". סה"ש ריב"ג ורד"ק, כרמ"ל. קובץ בית אהרן וישראל שנה י' גליון א', מאמר הרב שמואל י"ל לנדסמן.

^ט כמו שאמרו בגמ' (שבת כג ע"א): "א"ר ישש; אכסנאי חייב בנר הנוכה. א"ר יזרא; מריש כי הוינא בי רב - משתתפנא בפטירי בהדי אושפיזא וכו'", ופירש^י: "אכסנאי. אורח". ופירש רבנו פרחיה: "אשפיזאי. הוא בעל הבית הדר באכסניותו". וכן אמרו בגמ' (ב"מ כד ע"א): "דא"ר יהודה אמר שמואל; בהני תלת מילי - עבדי רבנן דמשנו במלייהו... ובאושפיזא, ופירש^י: "באושפיזא. שאלוהו על אושפיז, אם קבלו בסבר פנים יפות, ואמר 'לאו' - מדה טובה היא, כדי שלא יקפצו בו בני אדם שאינן מהוגנין - לבא תמיד עליו, ויכלו את

בְּדוּר (בידור), לְבִדָּר. בעברית המחדשת, שחוק ושעשועים ע"י אנשים מומחים לכך המשעשעים את הקהל. אך במקורותינו - פירושו, פיזור והפצה*. **בוֹהָה, לְבוֹהָה.** בעברית המחדשת, תולה מבטו בחלל האויר ללא תנועה, חולם בהקִיץ. אך במקורותינו - פירושו, מְרוֹקֵן ושומם, אָבֵל ומצטעריא.

א

ממונו" (וכתבו בתוס' ז"ה 'באושפיזא'): "וא"ת, והא אמרינן בברכות 'אורח טוב אומר, 'כל מה שפרט בעה"ב - לא טרה אלא בשבילי' וכו'". וכתב מוה"ע (ערך 'אשפיז'): "פירוש בלשון רומי, בעל הבית, והאורה - נקרא 'אושפיז', והמלון - 'אושפיזא'" (וכ"כ התשב"ע [ערך 'אשפיז']).

כ' (ככתוב (בראשית מט, ז): "אֶפְיָצִים בִּישְׂרָאֵל", ות"א: "ואבדרינון". וכתוב (ויקרא כו, ג): "ואתכם אֶזְרֶה בְּגוֹיִם", ות"א: "ויתכון אֶבְדָּר". וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (ברכות פ"ט סוה"ה): "הלל הזקן היה אומר; בשעה דמכנשין - בְּדָר, ובשעה דמבדרין - כנוש. וכן היה הלל אומר; אם ראית את התורה שהיא חביבה על ישראל והכל שִׁמְחִין בה - בְּדָר, ואם לא - כנוש", ופירש הפנמ"ש: "בשעה דמכנשין. בשעה שמכנשין דית, שאין חכמי הדור מרביצין את התורה: בדר. אתה תפזר אותה להתלמידים: כנוש. ולא תטול שררה עליהם: ואם לאו כנוש. ולא תטיל ד"ת לבוין". ובעל החרדים פירש: "בדר. פזר אתה לשנות לתלמידים: ובשעה שמבדרין. שהגדולים שבדור מרביצים תורה". הערוך הקצר (ערך 'בדר'): "בדר, לשון פיזור". (וכנראה המ'חדשים' התכוונו מלשון 'פיזור הנפש', שה'בידור' שלהם עושה. באותם רגעים - הוא מפזר את הנפש, משכיח את הצרות, ונותן הרגשה טובה. אך זו חולפת לאחר הופעת הבידור, כי איננה שמחה אמיתית של הנשמה [כשמחת מצוה]. ובדרך כלל, יוצא שכרו בהפסדו, כי דרכו של אותו בידור למשך את הקהל בליצנות ונבול פה, ברמה רדודה המזיקה לנפשו. ועוד מציאנו (תנחומא וישב, ו), ש'בדרגית' ("פדרגית") בלשון חז"ל פירושו 'יצאנית*' [וא"כ מתאים הוא למשמעות של היום].

א" כמו שאמרו במדרש (בר' ב, א. ילק"ש בראשית א, ד): "והארץ היתה תהו ובהו". רבי אבהו אמר; משל למלך, שקנה לו שני עבדים - שניהם באוני אחד ובטימי אחת. על אחד גזר - שיהא ניוון מטמיון, ועל אחד גזר - שיהא יגע ואוכל. ישב לו אותו - תוהו ובוהו, אמר; שנינו - באוני אחת ובטימי אחת, זה - ניוון מטמיון, ואני אם איני יגע - איני אוכל. כך ישבה הארץ - תוהו ובוהו, אמרה; העליונים והתחתונים - נבראו בבת אחת, העליונים - ניוונין מזיו השכינה, התחתונים - אם אינם יגיעים, אינם אוכלים. ורבי יהודה בר סימון אמר; משל למלך, שקנה לו שתי שפחות - שתיהן באוני אחת ובטימי אחת. על אחת גזר - שלא תזון מפלמין, ועל אחת גזר - מירודין. ישבה לה אותה השפחה - תוהו ובוהו, אמרה; שנינו וכו'. א"ר תנחומא; (משל) לבן מלך, שהיה ישן ע"ג עריסה, והיתה מניקתו - תוהו ובוהו, לְמָה שהיתה יודעת - שהיא עתידה ליטול את שלה מתחת ידיו. כך צפתה הארץ - שהיא עתידה ליטול את שלה מתחת ידיו של אדם, שנאמר 'ארורה האדמה בעבורך', לפיכך - 'והארץ היתה תהו ובוהו'. ופירש בפירש"י: "באוני אחת ובטימי אחת. אוני - שטר וראיה: מימי - דמים: שיהא אוכל מטמיון. אוצר המלך - בלא שום יגיעה: יגע ואוכל. בשכר יגיעה מן המלך: תוהו ובוהו. ציער ומיצר בעצמו". ומת"כ פירש: "אוני. שטר מכירה: ובטימי. באוצר, כלומר דמי שוין: מטמיון. מתוך אוצר המלך: ישב לו אותו. שנגזר עליו שיגע ויתפרנס מעמלו: מפלמין. מהיכל המלך: מירודין. להיות נע ונד ונטרד: ליטול את שלה. עונש וגזר דין". ומהרז"ו פירש: "תוהו ובוהו. פירוש, שוממה ומתאבלת... ועל שמתחלה היה לה כח העליונים והשמים - אורה ושמחה תמידית, וכשניטל הימנה שמחה זו - נתחדש בה כח השממון התוהו והבוהו. וזה דווקא אצל הארץ, וע"כ לא כתוב בהם 'בריאה' - לרמוז על שממון של צער: שהיה ישן. אף שעתה הוא ישן, ואינה צריכה לעשות דבר - מצטערת ודואגת, אך תוכל לצאת ידי חובתה - בגידול של בן המלך, שאולי תחטא בדבר אחד - ותאבד על ידו... יהיה הקלקול תלוי בה. וכן בנמשל, אף שעדיין לא נברא האדם, אך מאחר שעיקר בריאת הארץ - בשביל האדם... והנהגת האדם - סיבה קרובה לקלקול הארץ, ע"כ שממה הארץ - על קלקול האדם... ומליצת 'ליטול את שלה' בלשון המדרש - הונח על עונש". והיפ"ת פירש: "ורבי יודא בר סימון - לא משמע להו פירוש 'תהו ובוהו'... אלא לישנא דתמיהון ושממון [והשתוממות], ו'תוהו' - מלשון 'אדין ב"ג תוה', ובגמרא איתא טובא 'יתהי בה אינשי, 'תהי בה רבי פלוני'. והכי איתא בפרקין, שהיה רבי שמעון בן זומא - יושב ותוהא ובוהא. אבל הרב ז"ל פירש בח"ב פ"ה; 'תוהא ובוהא - תאבל ותצעק, ולא מצאתי לו חבר.

בְּזָבוּז, לְבִזְזוּ. בעברית המחדשת, הוצאת כסף רב לדברים שאינם נצרכים ולמותרות. אך במקורותינו - פירוש, פיזור כסף בנדיבות יותר מהנדרש (גם למטרות טובות ונצרכות)^{יב}.

בִּיּוֹל, לְבִיּוֹל. בעברית המחדשת, להדביק בולים (ראה מש"כ לעיל פרק שלישי, 'מִנְחָה מִשְׁפָּטִים וּמִנְחָה', ערך 'בול'). אך במקורותינו - פירוש, לבלול.

בְּכּוֹר (בִּכּוֹר), לְבִכּוֹר. בעברית המחדשת, להעדיף דבר על פני חבירו ('הוא חבד ללכת לשול* מאשר להשאר בבית'). אך במקורותינו - פירוש, לתת משפט בכורה (כגון לנחול פי שנים בירושת האב)^{יד}.

א

וכונת הענין, שהיתה הארץ - תמיהה על רוע חלקה, דאישתני לגרועותא - מהעליונים. ומוה"ע (עך' בהה) פירש: 'יבונה, פירוש בלשון יוני - פעל הקורא וצורה בקול חזק'. ועוד אמרו בזה"ק (ח"א בראשית כד ע"ב): 'והארץ היתה תהו ובהו', ואלין אנן דאתמר; דקב"ה ברא עלמין - ומחריב, ובגין דא - ארעא הוה תוהה ובוהה' (ופירש הסולם: 'ועל אלו תולדות דיתהו אתמר; הקב"ה ברא עולמות והחריבם, ומשום זה אומר הכתוב שהארץ היתה תהו ובהו'). (ב"ש שפ"ב).

^{יב} ב"ב יא ע"א. ירושלמי פאה פ"א ה"א. כתובות נ ע"א. מצ"צ דניאל ב, ו. ספרי במדבר קטו. שמונה פרקים להרמב"ם פ"ד. ש"ך חו"מ עג ס"ק לד. וכ"כ בנ"ש שפ"ב. צ"ע סוטה מח סוף ע"ב.

^{יג} כמו שאמרו בגמ' (מנחות סה ע"א): 'דתנן; 'פתחיה - על הקנין', זה מרדכי. למה נקרא שמו 'פתחיה'? שפותח דברים ודורשן, ויודע בשבעים לשון. כולו סנהדרין נמי ידעי שבעים לשון! דא"ר יוחנן; אין מושיבים בסנהדרין אלא וכו' ויודעים שבעים לשון - שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן. אלא, דהוה בייל לישני - ודרש, והיינו דכתיב במרדכי (נחמיה ז, ז) 'בלשן', ופירש"י: 'בייל לישני. בולל ומערבב הלשונות'. ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (ברכות פ"ו ה"א): 'הכוסס את האורז - אומר עליו 'בורא מיני זרעונין', אפיו ובישלו, אע"פ שהפרוסות קיימות - אומר עליו 'בורא מיני מזונות'... רבי ירמיה אמר; 'בורא פרי האדמה', בר מרינא בריך קומי ר"ז וקומי רבי חיאי בר ווא - 'שהכל נהיה בדברו', ר"ש חסידא אומר; 'בורא מיני מעדנים'. א"ר יוסי ב"ר אבון; ולא פליגי, מ"ד 'במ"מ' - בההוא דעביד בול, מ"ד 'בפה"א' - בההוא דבריר, מ"ד 'שהכל...' - בההוא דשלוך, ומ"ד 'בורא מיני מעדנים' - בההוא דטריף, ופירש הפנמ"ש: 'בההוא דעביד בול. בזה שעשה בלול ומעורב עם חמשת המינים, וקמ"ל דברכת חמשת המינים - לא בטלה אע"פ שמעורב בהן אורז; בההוא דבריר. אם הוא ברור לבדו: בההוא דשלוך. אם נתבשל ונתמעך מברך 'שהכל': בההוא דטרוף. כשהוא מטורף* בקערה כמו שעושין עם ביצים ועם מיני בשמים ולפי שהרבה מינין מעורבין בו מברך בורא מיני מעדנים'. ובעל החרדים פירש: 'בול. כמו 'בול של מלח', דהיינו שנקרשו המים ונעשו גוף אחד בלול, כדקתנו 'טחנו ואפאו ובשלו כדרך שם של חטיין'.

^{יד} ככתוב (דברים כא, טז): 'והיה ביום הנחילו את-בניו וגו', לא יוכל לבכר את-בן-האהובה על-פני בן-השנואה הבכר: כי את-הבכר בן-השנואה יכיר לתת לו פי שנים וגו'', ות"י: 'לית ליה רשו למתן חולק בכורותא לבר רחומתא על אנפי ביר סניתא דהוא בוכרא: ארום ית בוכרא ביר סניתא יהודע ככולא דהוא בוכרא למתן ליה תרין חולקין וכו''. ופירש הרמב"ן: 'לא יוכל לבכר. אזהרה שלא יעשה זה'. וראב"ע פירש: 'לבכר. בדבור ובמעלה'. ורע"ס פירש: 'לא יוכל לבכר. לא יעביר הבכורה מן הבן בשביל שנאת זו את אהבת זו'. וכ"פ הרד"ק בשה"ש (שרש 'בכר'): 'לא יוכל לבכר - לתת לו משפט הבכורה'. ואמרו בגמ' (ב"ב קל ע"א): 'האומר 'איש פלוני יירשני במקום שיש בת'... לא אמר כלום. הא בת בין הבנות, ובן בין הבנים, אם אמר 'ירש כל נכסיו' - דבריו קיימין, שרבי יוחנן [בן ברוקה] אומר; אם אמר על מי שראוי לירשו - דבריו קיימין... אמר רבא; מ"ט דרבי יוחנן בן ברוקה? אמר קרא 'והיה ביום הנחילו את בניו' - התורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה. א"ל אביי; הא מ"ל יוכל לבכר? נפקא! ההוא - מיבעי ליה לכדתניא אבא חנן משום רבי אליעזר; מה ת"ל 'לא יוכל לבכר', לפי שנאמר 'והיה ביום הנחילו את בניו', שיכול והלא דין הוא, ומה פשוט שיפה כחו שנוטל בראוי כבמוחזק - התורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה, בכור שהורע כחו שאינו נוטל בראוי כבמוחזק - לא כל שכן?! אמרה תורה 'לא יוכל לבכר'. ויאמר 'לא יוכל לבכר', מה ת"ל 'והיה וגו'... והלא דין הוא וכו' ת"ל 'והיה וגו' - התורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה'. ופירש הרשב"ם: 'לכל מי שירצה. מבניו הן להרבות לו מאחיו הן להורישו הכל... מלא יוכל לבכר נפקא. דהכי משמע; בכורה לא יוכל להעביר מבכור ולהנחיל לאחרים, אבל שאר נכסיו בלא חלק בכורה יכול להנחיל אחד מבניו'. וכ"כ התוס' (שם ד"ה האי) [ומע"ז ביבמות לו ע"א ד"ה 'משום ירושה']: 'פירוש,

פְּלוּי (בילוי), **לְבָלוֹת**, **מִבְּלָה**. בעברית המחדשת, הנאה מהזמן, בפרט בהנאות עוה"ז מחוץ לבית (בְּקָה בנעמים. יצא לבילוי). אך במקורותינו - פירוש, הזקנה והשחתה מרוב שימוש.

פָּלִם, **לְבָלוֹם**. בעברית המחדשת, לעצור התקדמות. אך במקורותינו - פירוש, לסתום ולאטום.

בִּצּוּעַ (ביצוע), **לְבִצֵּעַ**, **מִבְצֵעַ**. בעברית המחדשת, לעשות מעשה (שני אנשים מבצעים את העבודה, האחד מבצע את ההתחלה, והשני ממשיך אחריו). אך במקורותינו - פירוש, סיום והשלמת הדבר (וכן נקרא בשם זה, פְּשָׁה וחלוקה בדין [מלשון חיתוך וביצעה]).⁷

א מדקאמר רחמנא דחלק בכורה אין יכול לשנות, מכלל דחלק פשיטות - יכול לשנות". וכן פסק בשו"ע (חושן המשפט רפא, ג-ד): "אמר 'פלוני בני - לא יירש אלא כך וכך', או שאמר 'ראובן בני יירש חלקו וחלק שמעון'... - לא אמר כלום. אבל אם אמר 'ראובן בני יירשני' או 'יירש כל נכסי ולא יירש שמעון' - דבריו קיימים: במה דברים אמורים? בפשוטים. אבל בבכור, אם אמר 'יירש כפשוט' או שאמר 'לא יטול פי שנים' או 'לא יירש פי שנים' - לא אמר כלום, שנאמר 'לא יוכל לבכר את בן האהובה'". (בנ"ש שפ"ב).

טו "יצורם לבלות שאול מזבול לו" (תהלים מט, טו), "ומעשה ידיהם יבלו בזוירי" (ישעיה סה, כב). וכן כתוב (איוב כא, יג): "מדוע רשעים זיוו וגו' יבלו בטוב ימיהם, וברגע שאול יזוהו", ות"י: "יגמרון בטבא יומיהון, ובמרגעא לבי קבורתא נחתין". ופירש מצ"צ: "יבלו. ענין זקנה, כמו 'אחרי בלותי' (בראשית יח, יב)", ובמצ"ד הוסיף: "יבלו. הזקין ימיהם בטובה, וכאשר בא עתם, ידרו לקבר - ברגע, מבלי אריכת המכאוב". ובלשון חז"ל 'מבלה עולם'. ובאמת, המבלה (במשמעות החדשה) - מבלה את זמנו (במשמעות המקורית).

טז ככתוב (תהלים לב, ט): "כסוס כפרד וגו', במתג* - ברסן עדיו לכלום, כל קרב אליך", ות"י: "בזממא ובפרוממא תקוניא לאתחסימא". ופירש"י: "כשאתה ממתג בו במתג* - הוא בולם פיו ומכסכם ברסנו, וכשאתה מקדרו ומקרצפו - אתה צריך לבלום ולסגור פיו, ולייסרו במתג ורסן - כשאתה מעדרו עד ומיפהו: כל קרב אליך. שלא יקרב אליך להזיקך כשאתה מיפהו במתג ורסן: עדיו לכלום. בשעת עדיו שאתה מקדרו ומקרצפו - אתה צריך לסגור במתג ורסן, שלא יקרב אליך. בלימה בלשון משנה - לשון מסגור*. 'פיו בלום', 'רגליו מבולמות' (במסכת בכורות מ ע"ב). ומנחם הכהן ל'בלום', וכן 'על בלימה' (איוב כז) - לשון תוכן". (וכ"פ רב"ע ומצ"ד). 'פיו בלום', 'אוצר בלום', גיטין סז ע"א, רש"י ד"ה 'אוצר', ותוד"ה 'בלום'. תוס' ב"מ קג ע"ב ד"ה 'בלמא': "פירוש, שמירה". והערוך (עוד 'בלם') פירש: "פירוש 'חוטמו בלום' - סתומין נקבי חוטמו... 'הסוס הזה, את ממתנו - והוא בולם...' (בפסיקתא דזכור), פירוש - מבעט".

יז ככתוב (ישעיה י, יב): "והיה כי יבצע א-ד-ג-י את כל מעשהו בזה ציון", ותרגם יב"ע: "ויהי צרי ישיצי ה' למעקב ית כל דאמר בטורא דציון". ופירש"י: "כי יבצע. אבל לא היה כמו שדימה, אלא מאחר שיגמור הקב"ה את כל מעשהו ונקמתו בישראל...". וכ"פ מהר"י קרא: "כי יבצע ה' את כל מעשהו. והיה לפי מלאות דבר השם שיבצע את כל מעשהו שיאמר להביא על הר ציון". וכ"פ רב"ע: "יבצע. ישלים, וכמוהו 'ידיו תבצענה' (זכריה ד, ט) (וכ"פ הרד"ק ומצ"צ והמלבי"ם). וכן כתוב (זכריה ד, ט): 'ידיו זרובבל יסדו הבית הזה תבצענה', ותרגם יב"ע: 'ידיו זרובבל יסדו הבית הזה, ותבצענה' (זכריה ד, ט). ופירש"י: 'ידיו זרובבל יסדו הבית הזה. מתחלה ועד סוף - בימי כורש הראשון: וידיו תבצענה. אותו עתה תבצענה - לשון גמר הוא, כמו 'כי יבצע א-ד-ג-י את כל מעשהו'. וכ"פ מהר"י קרא: 'ידיו תבצענה. לכלות לבנות ביהמ"ק. תבצענה' - לשון סיום, כמו 'והיה כי יבצע וגו'". וכ"פ רב"ע: "תבצענה. תשלמנה". (וכ"פ הרד"ק ומצ"צ). וכן כתוב (איכה ב, יז): "עשה ה' אשר זמם, בצע אמרתו אשר צוה מימיהם", ות"י: "זמר מימר פומיה". ופירש"י: "בצע אמרתו. כלה גזרתו, כמו (איוב ו, ט) 'יתר ידו ויבצעני'". וכ"פ רב"ע: "בצע. כלה, וכן 'ידיו תבצענה'".

בְּקוֹר (ביקור), לְבָקֵר. בעברית המחדשת, אירוח של תענוג (ביקור) בתענוגות הצידים). אך במקורותינו - פירוש, כניסה לבית אחר כדי לבדוק שהכל כשורה או כדי לבחון וללמוד^א.

^א ופירושו ריב"ג ורד"ק בסה"ש (שרש 'בצע'): "ענין השלמה וגמר". וכ"פ מחה"ע (שרש 'בצע'): "כי יבצע ה' את כל מעשהו" (ישעיה י', יב), פירוש ישלים... וכן 'יתר ידו ויבצעני' (איוב ו', ט), '[מדלה יבצעני, ישעיה לח, יב], כלומר, מן המחלה ישלים ימי'. (וצריך לבאר מש"כ המלבי"ם [אייר אור אות ב, ערך כג]: "בא 'בצע' על... ויבצע על דרך השלמות"). ואמרו בגמ' (מנחות מ ע"ב, לפי גירסת רגמ"ה והשטמ"ק [אות ד, ואת טו]): "חסידים הראשונים... כיון שבצעו בה שלש - היו מטיילין לה תכלת", ופירש רגמ"ה: "שבצעו בה שלש, כלומר כיון שנמרו שלש אצבעות האחרונים". והביא השטמ"ק דברי התוספות: "פ"ה, כיון שנמרו את הבגד עד שלש... ונראה לפרש, שבצעו בה שלש, כלומר שנכנסו לתוך שלש אחרונות". ועוד אמרו בגמ' (סנהדרין ו ע"ב): "ביצוע בשלשה, בדברי ר"מ. וחכ"א, פשרה ביחיד, ופירש"י: "ביצוע. פשרה". וכתב הקה"ע (לש"ח, ב, קלא): "ויש לתמוה, למה שינה בלשון, ותנא אליבא דר"מ - לשון 'ביצוע', ואליבא דחכמים - לשון 'פשרה'? וכתב הרב יצחק בר אשר הלוי ז"ל, הובא בתשובות תמים דעים סי' רז, וז"ל: ויש לפרש, דמאן דבעי שלשה - קרי ליה 'ביצוע', ע"ש שצריך אומר הדעת - לבצוע הממון ולחלקו במדה שוה שלא יהא אחד מהם נפסד יותר מכדי הראוי לו, ומ"ר פשרה ביחיד - קרי ליה פשרה' לשון קל, שא"צ לדקדק בדבר, אלא ענין שיכול לפשר ביניהם - יפשר".

^ה סוכה פ"ב מ"ו כח ע"א, ברכות י"א, ע"א: "שהלכו זקני ב"ש וזקני ב"ה לבקר את ר' יוחנן בן החורנית מצאוהו שהיה ראשו ורובו בסוכה". לכאורה משמע שהיה בריא ושלם ויושב בסוכה. אך י"ל לבקר וללמוד כיצד מעשיו בישיבה בסוכה. ולפי גירסת התוס' בסוכה (ג ע"א ד"ה דאמר לך) "מעשה ברבי יוחנן החורני שחלה והלכו זקני וכו'" א"ש. בפירש"י שבת יב ע"ב ד"ה סועד: "פוקד כלומר מבקר, כמו ואת אחיך תפקוד לשלום", משמע לשון בקורת. רד"ק 'לשחר'. לבקר בהיכלו. ספר הגלוי (סט): "ולבקר בהיכלו", מנחם פתר מן 'לא יבקר הכהן' (ויקרא יג, לו). ורבנו (יוסף קמחי) הודה לו. ודונש פתרו לשון 'לשחר'... אך פתר רבנו אשר פתר ולבקר ענין דרישה לא יתכן, כי שתי לשונות הן נפרדים בפתרון לשון ביקור ולשון דרישה, כי לשון ביקור הוא חפוש ועיון יותר... ויוכיח על פתרון זה... 'ודרשתי את צאני ובקרתים' (יחזקאל לד, יא), כי כן פתר; 'אדרוש אותם' - אלך לראותם, 'ובקרתים' - ואחפש על ענינם על החזקה ועל הנשברת, כי מה ענין לפרש 'ודרשתי צאני ודרשתי'. מחה"ע (שרש 'בקר'): "לא יבקר הכהן... פירוש לשון דרישה וחקירה, ותנן (אבדר"ל) 'ביקור חולים'... 'לבקר בהיכלו', פירוש להשכים ולהעירב". ראה מלשון בא"ח בדין שתיית הקפה בויזית"א, וכן בבן יהוידע סוטה ט ע"א. טור או"ח תקפ"ב: "כל אחד מבקר לחבירו ואומר לו תכתב וכו'", ובהגהות והערות מכ"ר אות כט. אנת"ל ח"ד בקור חולים. מבחר הפנינים לט, א. וכמו שכתבו בסידור הרב חיד"א על מצות 'בקר חולים'. אמנם נמצא ביריעות שלמה וצע"ע. וכ"כ בעלון 'עיונים' מס' ו, ובגליון מס' 2 כתב לו הר"ג כהנא: "יעוין במדרש שכ"ט בראשית פרק יט; וביקור חולים. 'וביקור' - לשון פשפוש הוא, כדכתיב 'לא יבקר בין טוב לרע'... וכן ברש"י יחזקאל לד, יא. והר"י לוין כתב לו: "מרש"י מ"ב טז, טו, שכתב 'לבקר', לפרקים לכשיעלה בליבי לבקר, לכאורה משמע שלא כדבריהם. אמנם המעין היטב בפסוק 'ומזבח הנחשת יהיה לי לבקר', בין שלא שייך לומר שפירוש המלה 'לבקר' היינו לפרקים, אלא כוונת רש"י שהביקורת תהיה לפרקים, כמש"כ במצ"צ שם. וזכורני ששמעתי... ממר"ר הגר"מ שפירא שליט"א, שאמר שקושיית 'לבקר בהיכלו' (שמקשים העולם איזה שבח יש בביקור [אב"ד] - בטעות יסודה". וכתבתיו לבעל העלון:

ספר מחברת הערוך לרבנו שלמה פרחון (שהיה בזמן רש"י) בערך 'בקר', פירש 'ביקור חולים' מלשון דרישה וחקירה. וכן מצאתי בסידור 'תפלת רפאל' שיצא ע"י חברת אהבת שלום ובז' הלכות ע"פ כתבי הגאון חיד"א, שכתבו שם (בערך כי אתח"י): "ביקור חולים פירושו לראות מה החולה צריך ולא סתם להכנס ולומר לו שלום". ומתחילה התקשיתי בדברי המשנה סוכה (פ"ב מ"ו) והגמ' (ברכות יא ע"ב): "שהלכו זקני ב"ש וב"ה לבקר את רבי יוחנן בן החורנית מצאוהו שהיה יושב ראשו ורובו בסוכה", שמשמע 'ביקור' כמקובל היום (ויזיט בלע"ז), אך מצאתי את שאהבה נפשי בתוס' סוכה (ג ע"א ד"ה דאמר לך), שגרסו: "מעשה ברבי יוחנן בן החורנית שחלה והלכו זקני ב"ש וב"ה לבקר", כלומר ביקור חולים לראות מה הוא צריך, וכן ללמוד ממנו הלכות ישיבת סוכה.

גְבוּשׁ (גיבוש), **לְהִתְגַּבֵּשׁ**, **מִגְבֵּשׁ**. בעברית המחדשת, צירוף חלקים קטנים - להיות חתיכה אחת, או אנשים שונים - לציבור אחד (פעולה שנגזרה משם התואר 'גביש'). אך במקורותינו, 'גביש' - הוא מין אבן יקרה או בגד חשוב, ואין פירושו כלל מלשון התאחדות והצטרפות (ראה לקמן בפרק שנים-עשר, 'חמים', ערך 'גביש').

גְהוּץ (גיהוץ), **לְגַהֵץ**, **מְגַהֵץ**. לברר ההבדל בין גהוץ שלנו לגהוץ שלהם (כתובות י, תענית כט ע"ב ורש"י). הערוך ערך 'גהץ א'.

גְהוּר, **לְגְהוּר**. בעברית המחדשת, להתכופף ולרכון מעל משהו או מישהו ('החובש גהר על הפצוע'). אבל במקורותינו - פירושו, להשתטח ארצה, או לנשוף בפה"ט.

גָּחַן, **לְגָחַן**. בעברית המחדשת, להתכופף מעט ('הוא גחן על המעקה'). אבל במקורותינו - פירושו, להתכופף עד שיגיע ראשו וגחונו עד הקרקע או עד מקום נמוך אחר.

גִּיּוּס, **לְגִיּוּס**. בעברית המחדשת, להביא אנשים [או חומר] להרתם למטרה אחת [לא רק לצבא] ('לגייס עובדים לחברה'. 'גייסתי תומכים להצעה'. 'גיוס כספים למסדות' *צדקה). אך במקורותינו, 'גִּיּוּס' - הוא צבא חיילים, והפועל 'לְגִיּוּס', פירושו - לשלול שללכא.

^ט ככתוב (מ"א יח, מב): "וַיִּגְדֹּר אֶרֶצָה וַיֵּשֶׁב בָּנָיו בְּרָכְיוֹ, וּתְרַגְסָם יב"ע: "וַיִּגְחִין לְאַרְעָא וּשְׂוֵי אַפּוּהִי בִין בְּרֻכּוּהִי. וּפִירֵשׁ הֲרַד"ק: "וַיִּגְדֹּר אֶרֶצָה. כְּתַרְגּוּמוֹ... שֶׁהִתְנַפֵּל לִפְנֵי הַשֵּׁם עַל הַמָּטָר... וּמָה שֶׁאָמַר 'וַיֵּשֶׁב בָּנָיו בְּרֻכּוּי', אַחֵר שֶׁאָמַר 'וַיִּגְדֹּר אֶרֶצָה'. מִתְחִילָה הִתְנַפֵּל וְהִשְׁתַּטַּח אֶרֶצָה וְהִתְפַּלֵּל, וְאַחֲכַי יֵשֵׁב לוֹ וְשֵׁם בָּנָיו בִּין בְּרֻכּוּי וְכו'. או פירושו, 'וַיֵּשֶׁב בָּנָיו וַיִּגְדֹּר אֶרֶצָה', כלומר שלא התפלל בפשוט ידים ורגלים, אלא שחה כלפי הארץ ושם בָּנָיו בִּין בְּרֻכּוּי וְהִתְפַּלֵּל. וּבִסְה"ש (שרש 'גהר') פירש הֲרַד"ק: "וַיִּגְדֹּר" - עָנִין פֶּשֶׁט הַגּוֹף כּוּלּוֹ. וּפִירֵשׁ 'וַיִּגְדֹּר אֶרֶצָה' - שֶׁנִּפְל עַל בִּטְנוֹ לְאַרְצָא וְנִתְפַּשֵּׁט כּוּלּוֹ. וְכֵן אָמַר בּוֹ הַתְּרַגּוּם 'וַיִּגְחִין' לְאַרְעָא - מִן 'וְהוֹלֵךְ עַל גִּזְזוֹן' (ויקרא יא, מב), שֶׁעָנִינוּ הוֹלֵךְ עַל בִּטְנוֹ בְּפִשּׁוּט הַגּוֹף כּוּלּוֹ" (והעיר בִּנְיָמִין הַבְּחוּר: "אָמַר אֱלֹהִים, אֲבָל 'וַיִּגְדֹּר' עָלָיו [מ"ב ד, לה], תְּרַגּוּמוֹ 'וְאַלְהִיָּה' - לִשּׁוֹן עֵיפּוֹת"). וּבִסְה"ש לְרִיב"ג כֹּתֵב: "וַיִּגְדֹּר אֶרֶצָה" (מ"א יח, מב) - תְּרַגּוּם 'וַיִּגְחִין לְאַרְעָא', וְתְרַגּוּם 'וַיִּגְדֹּר' (מ"ב ד, לד) - 'וְאַלְהִיָּה'. וַיִּתְּכֵן לְפָרֵשׁ בּוֹ כִּפִּי הָעֵנִין, וַיִּמְּ וַיִּשְׁתַּטַּח עָלָיו, וַיִּמְּ וַיִּפַּח עָלָיו, כִּמוֹ 'וַיִּפּוֹז בְּאַפְיוֹ' - כְּדִי לְהַשִּׁיב רוּחוֹ. וּמִחֲהָ"ע (שרש 'גהר') פִּירֵשׁ: "וַיִּגְדֹּר... פִּירֵשׁ וַיִּגְחֵן". וּבִמְצָ"צ פִּירֵשׁ: "וַיִּגְדֹּר. עָנִין הִשְׁתַּטַּחוּת, כִּמוֹ 'וַיִּגְדֹּר' עָלָיו" (מ"ב ד, לד).

^כ ככתוב (מ"א יח, מב): "וַיִּגְדֹּר אֶרֶצָה וַיֵּשֶׁב בָּנָיו בְּרָכְיוֹ, וּתְרַגְסָם יב"ע: "וַיִּגְחִין לְאַרְעָא וּשְׂוֵי אַפּוּהִי בִין בְּרֻכּוּהִי. וּפִירֵשׁ הֲרַד"ק: "וַיִּגְדֹּר אֶרֶצָה. כְּתַרְגּוּמוֹ 'וַיִּגְחִין', שֶׁהִתְנַפֵּל לִפְנֵי הַשֵּׁם - עַל הַמָּטָר. וּבִסְה"ש (שרש 'גהר') פִּירֵשׁ הֲרַד"ק: "וַיִּגְדֹּר" - עָנִין פֶּשֶׁט הַגּוֹף כּוּלּוֹ. וּפִירֵשׁ 'וַיִּגְדֹּר אֶרֶצָה' - שֶׁנִּפְל עַל בִּטְנוֹ לְאַרְצָא וְנִתְפַּשֵּׁט כּוּלּוֹ. וְכֵן אָמַר בּוֹ הַתְּרַגּוּם 'וַיִּגְחִין לְאַרְעָא' - מִן 'וְהוֹלֵךְ עַל גִּזְזוֹן' (ויקרא יא, מב), שֶׁעָנִינוּ הוֹלֵךְ עַל בִּטְנוֹ בְּפִשּׁוּט הַגּוֹף כּוּלּוֹ" (והעיר בִּנְיָמִין הַבְּחוּר: "אָמַר אֱלֹהִים, אֲבָל 'וַיִּגְדֹּר' עָלָיו [מ"ב ד, לה], תְּרַגּוּמוֹ 'וְאַלְהִיָּה' - לִשּׁוֹן עֵיפּוֹת"). וּבִסְה"ש לְרִיב"ג כֹּתֵב: "וַיִּגְדֹּר אֶרֶצָה" (מ"א יח, מב) - תְּרַגּוּם 'וַיִּגְחִין לְאַרְעָא'. 000 שְׁבַת מִג ע"א. כְּתוּבוֹת לֹא ע"א. כְּתוּבוֹת מִט ע"ב. גִּיטִין נֹז ע"ב. קִידוּשִׁין לֹא ע"ב. יוֹמָא נֶג ע"א. פִּסְחִים קו ע"א. אִמַּת לִיעֶקֶב הִשְׁתַּחֲוִיָּה לְאִדָּם.

^{כא} כִּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ (פִּסְחִים פ"ג מ"ז): "לְהַצִּיל מִן הַגִּיּוּס", וּפִירֵשׁוּ הָרַע"ם וּתְפִי"ש: "יִשְׂרָאֵל הַנִּרְדָּפִים מִחֵיל אוֹיְבֵיהֶם". וְכֵן שָׁנִינוּ (יְבִמּוֹת פִּט"ז מ"ז): "אֲתָם יוֹדְעִים שֶׁהַמְּדִינָה מְשׁוּבֶשֶׁת בְּנִיּוּסוֹת", וּפִירֵשׁ הָרַע"ם (עַד גִּיּוּס): "פִּירֵשׁ, חִיּוּלוֹת. וּמִל"ש פִּירֵשׁ: "בְּנִיּוּסוֹת, דַּעַתָּה מִחֲמַת הַלִּסְמִים שֶׁיֵּצְאוּ לְשִׁלּוֹל הָרֶדֶךְ". וְעוֹד

גיָחָה, לְהִגִּיחַ. בעברית המחודשת, פעולה פתאומית קצרה (הפולוגה יצאה לגיחה בשטח האיוב. 'האסיר מגיח לביקור קצר בביתו'). אך במקורותינו - פירושו, משיכת דבר וציאתו, ממקומו - אל מקום חדש.

גירסה (גירסא), גורס, לגרוס. בעברית המחודשת, נקיטת עמדה* ומבט בנושא (גירסתו של הרוצח למעשהו השפל לא נתקבלה ע"י השופטים*). 'אני גורס שכדורגל עדיף מכדורסל', או מהדורה* שונה לשיטה או כלי ביצועי* (יחברת המחשבים הוציאה גרסה חדשה לתוכנה). אך במקורותינו - פירושה, שינון הלימוד, או צורת הלימוד (כיצד לנסח את דברי הלימוד) כג.

א

אמרו בתלמוד ירושלמי (סוטה פ"ח ה"י): "גד גדוד יגורנו" - נייסא אתי מגייסתי, והוא מגייס ליה, ופירש הפנמ"ש: "גייסא וכו'. החיל בא עליו לשטפו בארצו - והוא יתגבר עליהם לשוטפן", וכו"פ קרה"ע: "מפרש לקרא - הכי; 'גד יגורנו גדוד' - כשיבואו גדודים לארצו לגדוד ולשלול אותו, הוא 'גוד עקב' - לסוף הוא ישלול אותן".

²² ככתוב (שופטים כ, לג): "וְכָל אִישׁ יִשְׂרָאֵל קָמוּ מִמְּקוֹמוֹ וַיַּעֲרֹכוּ בְּבֶעַל תְּמָר, וְאַרְבַּע יִשְׂרָאֵל מִגִּזְיוֹ מִמְּקוֹמוֹ מִמַּעֲרָה גִבְעָה, וּפִירְשׁוֹ: "מגיוז. נמשך, כמו 'גיוז ירדן אל פיהו' (איוב מ, כג), 'גיוזי מבטן' (תהלים כב, י). והרד"ק פירש: "מגיוז. פירוש, יוצא. והוא פעל עומד, כי 'גיוז ירדן אל פיהו' - פעל יוצא". ומצ"צ פירש: "מגיוז. ענין משיכה והוצאה, כמו 'אתה גיוזי מבטן', והוסיף במצ"ד: "ואורב. ר"ל, וגם האורב - כבר נמשך ממקומו ממערה גבע, כי לא הפכו פניהם - עד אחר שראו משאת העשן מן העיר שהעלה האורב". ועוד כתוב (איוב מ, כג): "יִבְטְזוּ אֶל כִּי־יִגִּזְיוֹ יִרְדֵּן אֶל־פִּיהוּ, וְתִי: "יתרחץ ארום נגיד ירדנא לפומיה". ופירש"י: "בטוח הוא למשוך כל הירדן לפיהו - אלו היה שותה שם, כמו 'גיוזי מבטן'. וראב"ע פירש: "כי יגיוז. כמו 'מגיוז ממקומו', והטעם - קרוב מיציאה. וכן 'אתה גיוזי מבטן'. והרלב"ג פירש: "גיוז ירדן. יוציא מי הירדן - ויכניסם אל פיהו, והוא מגזרת 'בגיוזו מרוזם' (איוב לח, ח). ומצ"צ פירש: "גיוז. ענין המשכה, כמו 'בגיוזו מרוזם יצא". במצ"ד הוסיף: "יבטזו. בוטח הוא בעצמו - אשר יוכל למשוך אל פיו כל מי הירדן". והמלבי"ם פירש: "גיוז. ימשכנו אל גחוננו. ומחא"ע (שרש 'גוח') פירש: "גוחי מבטן, זה פועל קל, פירוש מוציא. ופועל כבד - 'כי יגח ירדן וגו', ופירושו מוצצו ובולעו. וכן 'מגוח ממקומו' - פירושו יוצא". ועוד אמרו בגמ' (מ"ק ע"א): "כותל הגוחה לרה"ר - סותר ובונה בדרך, מפני הסכנה", ופירש"י: "הגוחה. שוחה ונמוי: מפני הסכנה. שלא תפול על הולכי ברה"ר". וכן אמרו בגמ' (סוכה מה ע"א): "מורביות של ערבה... רבות וארוכות וגבוהות - אחד עשר אמה, כדי שיהיו גוחות על המזבח - אמה. אמר מרימר משום מר זוטרא: שמע מינה - על היסוד מנח להו, דאי ס"ד - אארעא מנח להו, מכדי 'עלה אמה וכנס אמה - זהו יסוד, עלה חמש וכנס אמה - זהו סובב, עלה שלש - זהו מקום הקרנות, גוחות ע"ג המזבח - היכי משכחת לה? אלא לאו ש"מ - איסור מנח להו, ש"מ", ופירש"י: "גוחות. מומות, כמו 'כותל הגוחה לרה"ר' דפ"ק דמו"ק: גוחות על המזבח אמה. ואי אפשר להיות גוחות על המזבח אמה - אא"כ גבוהות ממנו אמתים, ואם יותר - יותר, דאם אינם גבוהות אמתים ומוטות אמה - ה"ה נגדרות בגב המזבח, ואין זה לשון 'גוחות'. ופירש ר"ח: "גוחות. נמוטות, כגון 'מי שהיה כותלו גוה וכו'". (בב"ש שפ"ב).

²³ עירובין סה ע"א: "לא איברי סיהרא אלא לגירסא", שבת כא ע"ב: "לגירסא דינקותא", ופירש"י: "מגילה ו ע"ב: "אבל לאוקומי גירסא סייעתא מן שמיא היא". מנחות צב ע"ב: "אמר רבינא גמירי שתי סמיכות בצבור גירסא בעלמא", ופירש"י: "גירסא בעלמא. כלומר וכו'. ענין אחר וכו'". ותוספות פירשו (ד"ה גירסא): "... פירש"י סוכה מ ע"א ד"ה הכי גרסינן: "ואני שמעתי מרבתי שהיו גורסים ... וכ"כ בכל הספרים וטרחתי מנעורי בכל צידי שיטת הש"ס ליטבה כפי דבריהם ואיני יכול. ומצאתי גירסא זו בספר כתב ידו של רבינו גרשום בן יהודה מנוחתו כבוד". וכתב התשב"י (ערך 'גרס'): "'גרסינן בפרק פלוני' - והוא כמו 'שנינו' - לשון לימוד. וכן 'פלוני היה גריס'. וכן בפסוק (שיה"ש א, ב) 'ישקני מנשיקות פיהו' - משנה ותלמוד בגירסא. וכן מה שלומד הנער בנערותו - נקרא (שבת כא ע"ב) 'גירסא דינקותא' 999. (בב"ש שפ"ב).

גִּלּוּחַ (גילוח), **לְהַתְגַּלֵּחַ**. בעברית המחודשת, רק גילוח זָקֵן. אך במקורותינו - פירוש, כל תספורת קצרה מאד, בין בראש בין בְּזָקָןִי.

גָּלוּם (גילום), **לְגַלֵּם**. בעברית המחודשת, להציג* דמות בהצגה* (הושחקן מגלם את דמותו של הנשיא).

גְּלוּשָׁה, **גָּלֵשׁ**, **לְגַלֵּשׁ**. בעברית המחודשת, החלקה על גבי שטח חלק (ע"פ היידיש [גְּלִיטְשׁ]) (גִּלְלוּשׁ על קרח), ובהשאלה, מעבר מהיר ללא הפרעות (גִּלְלוּשׁ

^{כד} ת"א בראשית מא, יד "וַיִּגְלֹז" - "וספר". "וַיִּגְלֹז רֹאשׁוֹ" (במדבר ו, ט). ואם הוא בְּזָקֵן - יש לו שם לואי "בוגלזוי זקן" (ירמיה מא, ה). אדרבה גילוח נזיר כתב הרשב"א בתשובה (ח"א תז) שהוא רק בראש ולא בזקן. אלו מגלחין במועד. וכתב מח"ע [שנת ד"א תתקכ"א] שרש 'גלב': "שמגלחין... האומנין את ראשי בני אדם במקומות שנותנין כך, והוא מנהג ישראל וכל ארץ ישראל ובבל וספרד ומצרים ואפריקי, חוץ מארץ אדום, שקראם הבורא 'קדקד שער מתהלך באשמי' (תהלים סח, כב). תדע, הנה לענין נזיר אמר (שופטים יג, ה) 'ומורה לא יעלה על ראשו'. ותנן (מ"ק יג) 'אילו מגלחין במועד וכו', מכלל שלא היו יכולין לגלח בערב המועד ככל ישראל". ושוב כתב כן (בשרש 'צמם'): "'יחזיקו עליו צמים'... הם עמים בעלי שער - כמו אדום, שנאמר בהם (תהלים סח, כב) 'קדקד שער מתהלך באשמי', אבל כל ישראל - מגולחי ראש הן - חוץ מן האבלים והשבויים והמנודים והאסורין, דתנן 'אלו מגלחין וכו'... ואילו שלא יכלו לגלח קודם המועד - לא היו מגלחין, לפי שכל ישראל מגלחין לכבוד המועד, וכהן גדול והמלך - בכל יום... הא למדת, כי ישראל - מגולחי ראש בכל פנות העולם, חוץ מארץ אדום". וביארו ריב"ג ורד"ק בסה"ש (שרש 'כסם'), ש'גילוח' הוא קציצת שערות הראש לגמרי בהעברת תער, אך לקציצה* בינונית שוה - קוראים בלשון מקרא 'לכסם', ובלשון תרגום 'לספר', וכן בלשון חכמים 'תספורת' (ולכן נצטוו הכהנים [ביחזקאל מד, כ]: "כסום יכסמו את ראשיהם... ויאשם לא יגלזו"). והמלבי"ם (איה"ש תקנא) פירש: "פעל 'גלח', בדייק - הוא בתער, ובהרחבה - כולל כל מיני גלוח אף במספרים, בלבד שיהיה כעין תער, שאם משייר עקרי השערות - יפול ע"ז לשון 'גלז'". מיקל בתער רש"י ותוס'. פאש"ד י"ד קיא. אול"צ ח"ב, נט"י רק אחרי גילוח הראש.

^{כה} ככתוב (מ"ב ב, ח): "וַיִּקְצוּ אֶלְיָהוּ אֶת־אֹדְרָתוֹ וַיִּגְלֹם וַיִּכָּה אֶת־הַמַּיִם וַיִּזְצוּ הַגֵּזַה וְהַגֵּזַה, ותרגם יב"ע: "וַיִּגְסִיב אֶלְיָהוּ יַת שׁוֹשִׁיפִּיָּה - וְאַחֲזֹר, וּמָהָא יַת מֵיָא וכו'". ופירש"י: "וַיִּגְלֹם - כְּרָכָה - כדי שתהא נוחה להכות בה: וַיִּגְלֹם. ולא כריכה ממש, אלא קולט - שקורין פייגד"ו בלע"ז (תרגם אל"ר: [קויל"ר] לאסוף, ללפות)". והרד"ק פירש: "וַיִּגְלֹם. כְּרָכָה, והכה בה את המים. וכן 'בגלומי תכלת' (יחזקאל כז, כד) - פירוש, כרכי בגדים". ובסה"ש (שרש 'גלם') כתב: "וַיִּגְלֹם. כפל אותה וכרך אותה, ובה הכה את המים. וכן 'בגלומי תכלת ורקמדה' (יחזקאל כז, כד) - מלבוש שיתכסה ויתעטף האדם בה, קורין לו בלע"ז קפ"א. וכן בדברי רז"ל (ב"מ סה ע"א) 'גלימא דמיכסא'. וי"מ אותה, כרכי הבגדים... וענין אחר, 'גלמי ראו ענין' (תהלים קלט, טז) - גופי, כי גוף הדבר - שאין בו כל צורותיו, ולא נגמר לכלי - נקרא 'גולם', 'גלמי כלי עץ, 'גלמי כלי מתכות' (חולין כה ע"א), קודם שנגמרה מלאכתו לכלי - יקראו כן. וכן יקרא האדם הַרְק מֵאֵין חכמה - 'גולם', כאמרם (אבות פ"ה מ"י) 'שבעה דברים בגולם, ושבעה - בחכם'. והרלב"ג פירש: "וַיִּגְלֹם. ר"ל שכבר כרך אדרתו - והכה בה את המים". ומצ"צ פירש: "וַיִּגְלֹם. כרכו כאחת", ובמצ"ד הוסיף: "כרך אדרתו - שתהא נוחה להכות בה את המים". והמלבי"ם פירש: "וַיִּגְלֹם. עשהו גולם, כמ"ש 'גלמי ראו ענין' (תהלים קלט, טז), שהוא ההומר המוכן להשתנות ולהעשות בו - כאשר יושך בעיני היוצר לעשות, ובוה הכה את המים". (ב"ש שפ"ב).

במחשב*)^כ. אבל כל המפרשים פירשו הכתוב בכמה אופנים אחרים: י"מ נמרטו ונתקרחו, וי"מ נראו, וי"מ עלו, וי"מ השכימו, וי"מ נסתרקו, וי"מ נתלתלוכו. גמור (גימור), לגמור. בעברית המחדשת, פעולת הסיום וההכנה הסופית [מכה בפטיש'] [הנגד עשה גימור והחלקה לכסא - לפני שקסרו לסוחר]. אך במקורותינו – פירושו, או בזבוז וחיסולכה, או בישום בגדים (ע"י עישון קטורת בשמים) בט. גמישות, להתגמש. ראה מש"כ לעיל פרק חמישי, יתארים ותכונות באדם, ערך 'גמיש'.

געגע, לגעגע. בעברית המחדשת, קולם של האווז והברווז* ('אפרוחי הברווז מוגעגעים כל הילילה'). אך במקורותינו – פירושו, לפרפר ולהתבוסס.

^כ ומקור המשמעות המחדשת הוא מהפסוק "שִׁגְלָיו בְּיָהָר זָקְעָד" (ש"ה ש ד, א).
^כ רש"י פירש: "שנקרחו. גִּבְזוֹן מתורגם גלוש. כשהבהמות יורדות מן ההר – נמצא ההר נקרח וממורט מהם" (וכ"פ מצ"צ). וראב"ע פירש: "שגלשו. שנסקפו ונראו, או יתדלנו מן העין. וי"א – שנקרחו, תרגום 'קָרַח' הוא גליש. והוא רחוק בענין. ובמחמ"נ (שרש גלש) כתב: "ופתרונו לפי ענינו, שגלשו" – שנראו שעלו מן הגלעד. ובסה"ש לרד"ק (שרש גלש) כתב: "רבי יונה (ריב"ג בסה"ש שרש גלש) פירש 'השכימו', לקוח מלשון הערב שקורין לישחר – גלוש. ויתכן לפרשו מענין גבזו הוא וכו', וכ"פ אדוני אבי ז"ל, שנמרטו ונסרקו בינות עצי היער, ונתייפו כאלו נסרקו במסרק. וכפירוש זה פירש במצ"ד: "שער ראשך היה מאז סרוק ומבחקי, כשער עדר העזים אשר נמרטו ונסרקו בענפי הקוצים, ברדתם ממקום מרעיתם מהר גלעד, וכאלו נסרקו במסרק". ורע"ס פירש: "שגלשו. שכל שערן הוא באחורי הראש, והוא נאות ויקר". ויפה קול (על השחר) פירש: "שגלשו" – מלשון תלתלים, וכמו שתרנגם המתרגם יעבדו גלשושיתא בטורא דגלעד' (תרגם יח"ט: יעשו גל בהר גלעד"). ואמרו במדרש (שהש"ר ד, ג): "שגלשו מזהר גלעד" (פ' מהר"ו: "שגלשו, פ' מלשון קרחו וגלוש"), הר שגלשתי מתוכו – עשיתי אותו גל עד לעבודת כוכבים [לאומות העולם], איזה זה? זה ים סוף (פ' מהר"ו: "שגלשתי מתוכו. שקרחתי מתוכו – היינו ביות מצרים"). ורבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר: טורא דאתנהרתון מן גוזה (פ' מהר"ו: "שע"י הקרחו – מתגלה הראש שהיה מכוסה). הדא אתתא כד שעה סנין – היא עבדה לה גלשין גלשין (פ' מת"כ: "האשה הואת, כששער שלה גדול – היא עושה אותם קרחים קרחים"). ויפה קול פירש: "אם יגדל שער האשה – או תעשה משערותיה תלתלים תלתלים". והמערך [ערך גלשין] פירש: "ככבי השיער שנתלשין מראשה ע"י המסרק – נקראין גלשין. או ירצה, כשהיא עושה שְׁעָרָה – תלין", הדא מוצינא [בוצינא] כההוא לפי טבאות – הוא עבד גלשין גלשין (פ' מת"כ: "הגר הזה, כשהוא מְכַבֵּה – צריך למוחטו ולחתוך ממנו"). ויפה קול פירש: "אם האבוקה דולקת יפה – היא עושה תלתלים, שהלהב עולה וצומח כתלתלים", והמערך פירש: "הגר הזה, כשהוא מאיר היטב – הוא עושה שלהביות גדולות", ומה גלשה? הגלשתי מתוכה. ושעב"נ (ענין מרטי), שער גלש' פירש: "שגלשו וגו', פ' שנמרטו". ואמרו בגמ' (פסחים לו ע"ב): "המעיסה, בית שמאי – פוטריין, ובית הלל – מחייבין. החליטה, ב"ש – מחייבין, וב"ה – פוטריין. איזהו המעיסה ואיזהו החליטה? המעיסה – קמח שעל גבי מוגלשין, החליטה – מוגלשין שע"ג קמח", ופירש"י: "המעיסה. החליטה: פוטריין. מן החלה: מוגלשין. רותחין". וכן פיר"ח: "מוגלשין. פירוש מים רותחין". כלומר שבעבעו ועלו למעלה (אב"ד). והערוך (ערך גלש') פירש: "המעשה – קמח ע"ג מי גלשים. החליטה – מי גלשים ע"ג קמח" (פסחים לו ע"ב), פירוש 'מי גלשים' – מים רותחין הרבה. והמאירי פירש: "המעיסה, והיא נתינת קמח ע"ג מוגלשין, ר"ל מים חמים – לבללן בתוכם. או נתינת מוגלשין, ר"ל מים רותחין על הקמח – ולבללן".

^כ סנהדרין עב ע"א. פסחים פז ע"ב. ירושלמי סנהדרין פ"ח ה"ז.
^כ שבלי הלקט רמ"ג. ביצה כב ע"ב. שו"ת גינת ורדים אר"ח כלל ג סי' טז ד"ה אחר שכתבתי. שו"ת פעולת צדיק ח"ג עד ד"ה ועוד יש. ברכות נג ע"א.

^ל כמו שאמרו במדרש (ויק"ר אחר, כ, ד): "אחרי מות שני בני אהרן... יאפרוחיו יעלעו דם" (איוב לט, ל) – ראה אפרוחיו מוגעגעים באדמה ושתק", ופירש הרד"ל: "מגעגעים באדמה. פירוש, מתפלשים בדם". ומת"כ פירש: "מגעגעים. מתחזקים ומתכנפים". ומהר"ו פירש: "אפרוחיו מוגעגעים באדמה. בערוך ערך

גִּרְגָּר, לְגִרְגָּר. פרה פ"ט מ"ד. (רש"י סוטה יח ע"ב ד"ה 'מערערין אותה'), גיטין פט ע" ופירש"י: "נטייות גרין". הערוך ערך 'גרגר'.

גְּרוֹי (גירוי), לְגִרּוֹת, מְגָרָה. בעברית המחודשת, פיתוי להנאה או לפעולת תגובה (האור החזק גרם גירוי לעשימת העין. 'ידח הצלי מגרה אותו לאכול'). אך במקורותינו - פירושו, הסתה למלחמה או לעבירה לא.

דָּאָג, לְדָאָג (לדאוג). בעברית המחודשת, משמש גם לטובה, במובן של 'להשגיח על פלוני', או 'לסַדֵּר לפלוני' (ויכולים אפילו לומר: 'לדאוג לו שיהיה שָׁמֵחַ תמיד'). אך במקורותינו, משמש אך ורק במובן של פחד וחרדה מפני העתיד לב.

א
'עגעג': 'ובדם ענבים סותה' (בראשית מט, יא) - תרגום ירושלמי 'מגעגעין (הגירסא לפינו: 'מגעגעין) בדמא. ובויוק"ר ריש אחרי מות, ובפסיקתא דאחרי מות; 'אפרוחיו יעלעו דם' - חמי גזלוי מגעגעין בדמא - ושתיק, עכ"ל. וכוונתו, שתיבת 'עגעג' - פירושה מלשון כסכוס ופרפור וגלגול, כענין הכביסה. ובמדרש איה, פסוק 'בלע ה'...' 'תרנגלת מגעגע בקיטמא', ובמדרש תהלים כג: 'הבאר מעלה להן מיני דשאים - והיו מגעגעין בהן...' ופירושו; מתגלגלין. והרש"ש פירש: "דריש 'דם' - מלשון 'ידם אהרן'". ועוד ספרו במדרש (קה"ר יא [שלח לחמך]): "איתציד ההוא פרמטוטוטוס, דהוה מזבין מנין מגעגעין בדמא", ופירש מת"כ: "לימים נתפס אותו סוחר על שהיה מוכר בגדים מלוכלכים בדם... מגעגעין. מלוכלכין, ועיין בערוך ערך 'עגעג' (צ"ל 'עגעג' [אב"ד])... והיו חושדין בו שהוא ליסטים".
כ"כ כתוב (דברים ב, ה): "אל־תתגורו בם", ות"א: "לא תתגרן בהן". ופירש ראב"ע: "אל תתגורו בם. כמו 'גרה מודון', כענין תנועה ושבוש". ופירש"י (פסוק ט): "ואל תתגר בם - שום גריו" (וכ"ה במדרש תנחומא, בלק ב: "ואל תתגר בם - כל פין גריו"). ועוד כתוב (דברים יג, ז): "כי יסיתך אוזיך", ופירש"י (וכ"ה בספרי ראה ז): "אין הסתה אלא גירוי... אמיתרא בלע"ז (תרגם אל"ר: ישיא, יפתה) - שמיסאוי לעשות כן". ועוד כתוב (משלי ט, יח): "איש זומה 'גרה מודון', ות"י: "גברא המתנא מגרא תנרא". ופירש ראב"ע: "גרה. מענין 'מתגרת ידך'. ופירש מצ"צ: "גרה. מלשון תגר וחרחור, כמו 'אל תתגר בם מלזומה'. והגר"א פירש: "גרה מודון. פירוש, מתחיל לריב". והמלבי"ם פירש: "גרה מודון. יעורר ריב". וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'גרה'): "גרה מודון... 'אל תתגרו'... 'למה תתגרה ברעה' (דה"ב כה, יט)... פֶּלֶם - ענין התערב הריב. וכן תרגם יונתן 'וסכסכתי מצרים במצרים' (ישעיה יט, ב) - 'ואגרי מצראי במצראי'". וכן אמרו בגמ' (ברכות ז ע"ב): "וא"ר יוחנן משום רשב"י; מותר להתגרות ברשעים בעוה"ז, שנאמר (משלי כה, ז): 'עוובי תורה יהלכו רשע, ושומרי תורה יתגרו בם'... איני?! והאמר רבי יצחק; אם ראית רשע שהשעה משחקת לו - אל תתגרה בו". ועוד אמרו בגמ' (סנהדרין מה ע"א): "האיש - נסקל ערום, ואין האשה - נסקלת ערומה... למימרא דרבנן חיישי להרהורא... והא איפכא שמענא להו, דתנן; הכהן אוהו בבגדיה... עד שמגלה את לבה וכו'... אמר רבה; היינו טעמא, שמא תצא מב"ד - זכאה, ויתגרו בה פרחי כהונה, הכא - הא מקטלא! וכי תימא אתי לאיתגרוי באחרנייתא - אמר רבה; גמירי אין יצה"ר שולט - אלא במי שענינו ראוות", ופירש"י (סוטה ח ע"א): "זכאה. שמהורה תִּמְצָא, ולא יבדקוה המים - ויתגרו בה, ויהיו רודפים אחריה כל ימיה". והרע"ם (סוטה פ"א מ"ה) פירש: "ויתגרו בה פרחי כהונה - שראו לבה נאה ושערה נאה". והתפ"ש (שם) פירש: "שמא תצא זכאה, ויתגרו בה פרחי כהונה אד"כ". ממה שאמרה הגמ' 'ויתגרו בה' - אחרי 'תצא מב"ד זכאית' (ומפורש בתפ"ש), משמע פירושו (כפירש"י) שהגירוי המדובר הוא גירוי שבא רק אחרי יציאתה, והוא גירוי הרדיפה - שמתגרים בה להסיתה לעבירה, או שמתגרים בה להקניטה (ולא כמשמעות העברית המחודשת - בגירוי יצר התאוה). וכן יש לפרש דברי הרמב"ם (קדושה, אס"ב פ"ב ה"ג): "מי שאין לו אשה - לא ילמד תינוקות, מפני שאמות הבנים באות לביה"ס לבניהם - ונמצא מתגרה בנשים", י"ל שגורם לעצמו להיות מוסת לעבירה, או שפותח לעצמו מלחמה ביצה"ר דנשים. (ב"ש שפ"ב).

כ"ב
כתוב (ש"א ט, ה): "פֶּן־יִזְדָּל אֲבִינוּ מִן־הָאֲתוֹנֹת, וְדָאָג לָנוּ", ופירש"י: "ודאג. אימוביטאר"ה בלע"ז (תרגם אל"ר: [אי דוביטיר"א] 'ויחשוש')", ופירש הרד"ק: "ודאג לנו. תרגם יונתן 'ויציף לנו', כלומר - יפחד". וממחה"ע (שרש 'דאג') פירש: "ודאג לנו, פירוש חושש לנו... 'אני דואג את היהודים' - כולן לשון מורא

הָאֵינָהּ, הוֹאֶה, לְדָאוֹת. בעברית המחדשת, מעוף קליל על זרמי אויר (בלי תנועות כנפיים או הפעלת מנוע). אך במקורותינו - פירוש, טיסה מהירה וחזקה (התנפלות ממרחקים) לג.

הָדוּי, לְדָדוֹת, מְדָדָה. בעברית המחדשת, הליכה בצליעה. אך במקורותינו - פירוש, הליכה איטית (בפרט כשיש מוליך המנהיג את ההולך), ואפילו מצעד* חגיגי ואצילילי.

הָרְבוּן, לְדָרְבֵּן. בעברית המחדשת, לדחוף ולזרז (הגנב זיכרון את חבירו להצטרף לפשע*). אך במקורותינו - פירוש, לכונן וליישר לדרך הנכונה לה.

א

וחושש". וכן כתוב (תהלים לח, יט): "אֲדַאֵג מוֹזָטְאִתִּי", ופירש"י: "אני דואג וירא מחטאתי שלא יגרום לי צלע ומכאוב". וכ"פ מצ"ד: "אֲדַאֵג פֶּן יבֹּא הַעוֹנֵשׁ". ועוד כתוב (ירמיה לח, יט): "אֲנִי דֹאֵג אֶת־הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר נָפְלוּ אֶל־הַכְּשָׁדִים, פָּרִיתֵנוּ אֲתִי בִידֵם וְהַתְּעַלְלוּ־בִּי", ופירש"י: "דואג. ירא". וכ"פ הרד"ק: "אני מִפְּחַד מִן הַיְּהוּדִים". וכ"פ מצ"צ: "דואג. ענין פחד ומורא: את היהודים. מן היהודים". (אך בעברית המחדשת, יפרש הקורא 'דואג את היהודים' - דואג ליהודים ועוזר להם). וכ"כ הרד"ק בסה"ש (שרש 'דאג'): "ענינם, הפחד והעצבון על העתיד". וכ"כ הרח"ף (ישמח חיים מערכת ד, א). וכתב המלבי"ם (ישעיה נז, יא): "הֲדַאֵגָה, היא מחשבות להסיר ענין שלבו נוקפו עליו".

¹⁶ דברים כח, מט. ת"י. בעה"ט. מו"נ א מט. סה"ש לרד"ק שרש 'דאה'. כרמ"ל 'דאה'. רד"ק תהלים יח, יא. ירמיה מח, מ. פדר"א פ"ד. בנ"ש שפ"ב.

¹⁷ ככתוב (תהלים מג, ה): "אֲדַרְדֵּם עַד־יִבִּית אֲלֵכֶּם", ופירש"י: "אדרה עמהם, כמו 'מדדים' עגלים וסייחים*", ו'האשה מדרה את בנה'. ותיבה זו - משמשת כשתי תיבות - 'אדרה עמהם', אמוויאמו"ן שנבל"א בלעז (תרגם אליר: [בהשערה: אוו"א או"ץ שינבל"א] יוצא לדרך יחד אִתָּם [ולער"ב תרגם: 'אתה ואני ביחד']). ומנחם חֲבֵרוֹ (שרש ד' א') - לשון 'ידידות', כמו (ירמיה יב, ז) 'נִתְּתִי [את] יְדִידוֹת נַפְשִׁי וגו'. ודונש פתר - 'אדרם' לשון 'דממה', וכן (תהלים לו, ז) 'דֹּם לֵה' וגו', ופותרון 'אדרם' - אֲאֵלֶם ואחריש עד אֲבֵא בית אֲלֵכֶם ברנה... אדרה עמהם, כמו 'ולא יכלו דברו לשלום' (בראשית לו, ד) - לדבר עמו בשלום'. ופירש מצ"צ: "ענין ההילוך* לאט ובנחת, ובדברי רז"ל 'האשה מדרה את בנה' (שבת קכח ע"ב). ושם אמרה המשנה: 'אשה מדרה את בנה. א"ר יהודה; אימתי? בזמן שהוא נוטל אחת ומניח אחת, אבל אם היה גורר - אסור', ופירש"י: "אשה מדרה. אוחותו בזרועותיו מאחוריו ומסייעתו, והוא מניע רגליו והולך: שנוטל אחת. שהתינוק מניע את רגליו כשמניח אחת - מגביה אחת". וכן שנו בב"מ (ג ע"א) לגבי מצות טעינה: "ומדרה עמו עד פרסה", ופירש"י: "לאחר שהטעינו, שמא יחזור ויפול" (כלומר, מלווה אותו בהליכה איטית). וכ"פ בסה"ש לריב"ג (שרש 'דה'): "וענין המלות האלה - ההנהגה, כמו שנאמר במשנה (שבת פ"ח מ"ב) 'מדין עגלים וסיחין', ו'האשה מדרה את בנה', ובדברי רבותינו (שבת פח ע"ב): 'כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה - חזרו ישראל לאחריהם שנים עשר מיל, והיו מלאכי השרת מדין אותן'. והרד"ק בסה"ש (שרש 'דה') כתב: "וענינם - המלמול והנענוע מעט מעט... ופירוש 'אדרם' - אדרה עמהם, כלומר אתנועע עמהם". והערות (ערך ד' ד' ג) פירש: "אי במדין... פירוש, מהלכין מעט מעט, כדכתיב 'אדרם וגו'". מפרש השו"ע חושן המשפט רס, ת. (רש"י הביא שנחלקו רבנו מנחם ורבנו דונש, בפרש תיבת 'אדרם', שבמחמ"נ [שרש ד' א'] כתב שהוא מלשון 'ידידות', ובתשד"ו כתב שהוא מלשון 'אלם' ושתיקה, ורש"י עצמו מפרש מלשון 'ידיד'. ואילו ר"ת [בהכרעותיו] חולק עליהם וסובר שהוא מלשון 'אתונה'. וכן השיג דונש (בספר התשובות) על רס"ג שפירש מלשון 'ידיד', וראב"ע (בספר 'שפת יתר') דחה דברי דונש. ורבנו יוסף קמחי בספר הגלוי [לד] דחה דבריהם, ופירש: "ופותרון 'אדרה' - אשתנעש, מלשון תלמוד 'האשה מדרה וכו'... וכ"פ רה"ג... ופי' כי אעבור בסך - בחבורה בזמן הרגלים... אדרם - אדרה עמהם עד בית אֲלֵכֶם שיבנה במהרה בימינו". ומחמ"ע (שרש 'דה') פירש: "אדרה כל שנותי (ישעיה לח, טו). פירוש, אלך מעט מעט. וכן 'אדרם וגו'". שרש ישע (שרש 'דה'): "ופי' התנועעות".

¹⁸ ככתוב (קהלת יב, יא): "דְּבָרֵי זִכְרִים כְּדָרְבָנוֹת", ות"י: "פְּתָנָמִי חֲכִימִין מְתִילִין לְזָקְתֵינוּ... לְאִלְפָא חוֹקְמָתָא לְסָרִיקִי מְנַדְעָא, הִיכְמָא דְמֵאֲלָף זִיקָת לְתוֹרָתָא" (תרגם יח"ט: "דברי חכמים משולים כדרבנות... ללמד חכמה לריקי דעה, כמו הדרבן המורה לשור"). ופירש"י: "דברי זכמים. שעשו סייג לתורה בגזירות - להרחיק

דְּרוֹךְ, לְדֶרֶךְ [כלי נשק]. ראה מש"כ לעיל פרק חמישי, 'תַּאֲדִים וְתַמְנוּנוֹת בָּאֲדָם', ערך 'דְּרוֹךְ'.

דְּרִיסָה, לְדָרֵס. בעברית המיוחדת, פגיעה באדם ע"י כלי רכב. אך במקורותינו - פירוש, דריכה ולחיצה מלמעלה.

א

את האדם מן העבירה... כדרכנות. מה דרבן זה - מכון את הפרה לתלמיה, כך דבריהם - מכונים את האדם לדרכי חיים". וראב"ע פירש: "יש בדברי הקדמונים, דברים שהם כדרכנות לבהמה - שְׁמִיפָרִים ומפקחים הנפש". והרע"ס פירש: "כדרכנות. מִיִּשְׁרִים את האדם - אל האושר הנצחי". ומצ"צ פירש: "כדרכנות. הוא כעין מחמ, תחוב בראש מלמד הבקר - לכוון אותה לחרישה", ובמצ"ד הוסיף: "מה דרבן - מכון את הפרה לתלמי השדה, כך דברי חכמים - מכונים את האדם לדרכי החכמה". והתעלומות חכמה פירש: "שדברי חכמים כדרכנות, שמיישרין האדם - לעבודת השם יתברך, כדרבן המיישר פרה - לעבודתה". והתבאר בגמ' (חגיגה ג ע"ב): "דברי זוכמים כדרכנות וגו', למה נמשלו דברי תורה - לדרבן? לומר לך; מה דרבן זה, מכון את הפרה לתלמיה - להוציא חיים לעולם, אף דברי תורה - מכונים את לומדיהן מדרכי מיתה לדרכי חיים", ופירש"י: "לתלמיה. שורות המענה". וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (סנהדרין פ"י ה"א): "כדרכנות, שלשה שמות יש לו; מְרַדֵּעַ, דְּרֶכֶן, ומְלַמֵּד. מרדע - שהוא מורה דיעה בפרה, דְּרֶכֶן - שהוא מְשַׁרֵּה בִּינָה בפרה, מְלַמֵּד - שהוא מְלַמֵּד את הפרה לחרוש, בשביל ליתן חיים לבעליה. א"ר חמא בר הנינה; אם לפרתו - עושה אדם דרבן, ליצרו הרע שהוא מעבירו מחיי העוה"ז ומחיי העוה"ב - על אחת כמה וכמה", ופירש הפנמ"ש: "שהוא מורה דעה בפרה. שלא להטות לצדדין, ומשרה בה בינה - להטותה הדרך אשר תלך, ומלמד אותה - כדי שתוכל לחרוש וליתן חיים לעולם, כך הם דברי חכמים - מסירים מלב האדם מחשבות הרעות והזרות, ומשרים* בו בינה - איזה הדרך אשר ילך, ומלמדים אותו לתקן לגופו ולנפשו - בחיי הנצחיים: עאכ"ו. כ. שצריך תחבולה לעשות לו דרבן, שלא יטה אשורו - מני הדרך, ודברי תורה - הם דרבן ליצה"ר, 'בראתי תורה תבלין'". ובמדרש תנחומא (בהעלותך, טו) אמרו: "מה הדרבן הזה - מְכַנֵּן את הפרה לחרוש, לשוות את התלמים, אף דברי חכמים - מְכַנֵּנִין את לומדיהם, לומר על דבר האסור - אסור, ועל המותר - מותר, ומראין פנים והוראות מן התורה. 'דברי זוכמים כדרכנות', שלשה שמות נקראו לו; 'דרבן', מְלַמֵּד, 'מרדע'... דרבן - שהוא דר אצל הפרה, לתת לה בינה לחרוש. ולכך נמשלו ד"ת לדרבן - שמורין דעה ובינה לבני אדם". ובמדרש קה"ר (פרשה יב [יא]) אמרו: "דרבן - שהוא דייר בִּינָה בפרה", ובפסיקתא רבתי (פרשה ג, ביום השמיני) אמרו: "דרבן - שְׁמִיפָרִים בִּינָה בפרה" (וביאר הראד"מ: "שמדיר בינה, כאלו הבינה דר ושרי בתוכה"), ורבנו בחיי (עה"ת במדבר בהעלותך יא, טז) גרס: "דרבן - שהוא דר בינה לפרה". (והניקוד הנכון של דְּרֶכֶן הוא בב"ת רפה, וקמץ רחב תחת הדלת, ככתוב [ש"א יג, כא]: 'וְהִתְהַפְּצָה פִּים וגו' וְהִצִּיב הַדְּרֶכֶן', ופירש"י: "והצבים הדרבן. לחדרו בראש - לטועצו ולהציבו בתוך המרדע", ומצ"צ פירש: "להציבו ביושר - בתוך מְלַמֵּד הבקר, והוא המקל שְׁמִיפָרִים בו הבקר - לחרישה, והמחט שבראשו - קרוי 'דרבן', וכן 'דברי זוכמים כדרכנות'").

¹⁷ כמו ששנו במשנה (תרומו פ"ד מ"י): "ורבי יהושע מיקל, בדורס ליטרא קציעות על פי הכד - ואינו יודע איזוהיה", ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם (תרגום ד"ו): "שמילא קציעות חולין... על פי הכד", ובתרגום הר"ק כתוב: "וקציעות. התאנים היבשים. אמר שמי שלקח רוטל תאנים של תרומה - ודרסם בפי כד של תאנים חולין וכו'". ועוד אמרו בגמ' (שבת ז ע"א): "א"ר יוחנן; בין העמודין - נידון ככרמלית. מ"ט? אע"ג דדרסי בה רבים, כיון דלא מסתגי להו בהדיא - ככרמלית דמיא... אביי ורבא דאמרי תרווייהו; והוא שנבזה שלשה - דלא דרסי לה רבים, אבל היומי והיני - אע"ג דלא גביהי שלשה. וחייא בר רב אמר; אפילו היומי והיני, אבל צואה - לא. ורב אשי אמר; אפילו צואה", ופירש"י: "היני... הוי מקום פמור לעצמו, דלא דרסי בה רבים עליה - שלא יזוק; אפילו היומי והיני. דדרסי עליה בסנדליהון, אבל צואה אע"ג דלא גבוה - לא דרסי עליה". ופסק הרמב"ם (זמנים, הלכות שבת פ"ד ה"ד): "וצדי רה"ר - ככרמלית. אבל בין העמודים, הואיל ורבים דורסין ביניהם - ה"ה רה"ר". ופסק השו"ע (או"ח שמה, י): "כל דבר שהוא ברה"ר, אם אינו גבוה (שלשה) טפחים, אפילו הם קוצים או צואה שאין רבים דורסין עליהם -

יְשׁוּעָה, לְיִשְׁרָאֵל. בעברית המיוחדת, לדרוך במקום אחד, או לדרוך בנושא אחד לזמן ממושך ('עד מתי תדשדש בנושא נדוש זה?'). אך במקורותינו - פירוש, מתבוסס בקיאו או בדמו, או שאחרים דורכים עליו ודשים אותו ברגליהם^ל.

הַאֲנִישָׁה, לְהַאֲנִישׁ. בעברית המיוחדת, לייחס* תכונות אנושיות למי שאינו בן אנוש ('מרב שהוא מאניש את החתול, הוא מספר לו סיפור כל ערב'). אך במקורותינו - פירוש, להחמיר את מצב הסכנה של החולה - להיות אנוש^ל. (וליהוס תכונות אנוש לבורא יתברך - יש שם מיוחד במקורותינו: הגשמה*, להגשים*).

הַבְּהוּב, לְהַבְּהִיב, מְהִיבָה. בעברית המיוחדת, נדלק ונכבה חליפות (מנצנץ). אך במקורותינו - פירוש, הבהוב על האש (חריכה מבחוץ)^ט.

א

חשובים כקרקע, והוי רה"ר". ועוד אמרו בגמ' (שבת קמא ע"א): "דא"ר יהודה; רוק - דורסו לפי תומו". וא"ר ששת; נחש - דורסו לפי תומו. וא"ר קמינא; עקרב - דורסו לפי תומו, ופירש"י: "דורכו והולך, ואם מת בדריכתו - ימות". ועוד שנו במשנה (חולין פ"ג מ"א): "ודרוסת הזאב", ופירש"י (דף מב ע"א): "שהכה בצפרניו". והמאירי פירש: "ודרוסת הזאב, פירוש, שהכה הזאב את הבהמה, במקום שהנקב או הפחת - פוסל בפנימיות שכנגד המכה, כגון שהכה בראשה או בצווארה או בבטנה". ועוד שנו במשנה (חולין פ"ג מ"א): "כל עוף הדרס - טמא", ופירש"י (דף נט ע"א): "האוחז בצפרניו, ומגביה מן הקרקע - מה שאוכל", ועוד פירש"י (דף סב ע"א): "וג"ל, שכל עוף הנותן רגלו על האוכל כשהוא אוכלו, ומחזיקו ברגלו שלא ינוד ולא ינטל כולו אצל פיו - הוא דריסה". והתוס' (דף סא ע"א, ד"ה 'הדרוס') פירשו: "ומפרש ר"ת, דורס - ואוכל מחיים, ואינו ממתין לה עד שתמות. כי ההיא דפרק אלו עוברין (פסחים מט ע"ב) 'המשיא את בתו לעם הארץ - כאילו כופתה לפי ארי, מה ארי - דורס ואוכל ואינו ממתין עד שתמות, אף ע"ה - מכה ובוטל ואינו ממתין עד שתפייס. וכן בסוף פ"ק דב"ק (טז ע"ב) 'ארי ברה"ר, דרס ואכל - פטור, פירוש - מחיים, דהיינו אורחיה - והוי שן, מרף ואכל - חייב, פירוש - לאחר מיתה, דלאו היינו אורחיה - והו"ל קרן". והר"ן פירש: "פירש"י ז"ל וכו'... והשיב עליו ר"ת וכו'... והנכון, ד'דורס' דהכא - כעין הדרוסה שהזכירו למעלה בגין וגם... שכולן צדין והורגין, מהן - מחמת ארס, ומהן - מחמת הכאה שמכין בצפורן". והערוך (ערך 'דרס') פירש: "'אין חוששין שמא ידרסו זע"ז" (חולין ל ע"ב), פירוש - שמא ישענו על הסכין בכוחם... 'ארי... דרס ואכל וכו' (ב"ק יז ע"ב), פירוש - דרס בהמה ואֶקְלָה לאלתר... פירוש אחר, 'דרס ואכל' - אם הכה זה הארי, הבהמה - בידיו, ומתה בארס שלו ואֶקְלָה - פטור, שכן דרכו בעת שרוצה לאכול... 'אין נותנין העור לפני בית הדרסה' (ביצה יא 000) - דריסת הרגל".

^ל ככתוב (ישעיה יד, יט): "יִירְדִּי אֶל־אֲבֹנֵי־בֹר כְּפָגֶר מוֹבֵס", ותרגם יב"ע: "נִחְתִּין לָגוֹב אֲבֵנֵי בֵּית אֲבָדָא כְּפָגֶר מְדֻשָּׁשׁ", ופירש"י: "כְּפָגֶר מוֹבֵס. ת"י 'מדשדש', כמו 'בוס קמינו' (תהלים מד, ו), 'ועל הרי אבוסנו' (ישעיה יד, כה), 'מותבוססת בדמיוך' (יחזקאל טז, ו) - הַנְּדוּשׁ כְּטִיט חוּצוֹת". ומצ"צ פירש: "מוֹבֵס. נרמס ונדרס". וכן כתוב (ישעיה יט, יד): "כְּהִתְעוֹת שִׁכּוֹר בְּקִיאוֹ", ותרגם יב"ע: "כְּמֵא דְמַעֵי רִוּיָא וּמְדֻשָּׁשׁ בְּתוֹיְבִיהּ, פירוש, כמו רִוּיָא וּמְדֻשָּׁשׁ בְּתוֹיְבִיהּ". ופירש הרד"ק: "ת"י 'כמא דמעי רויא ומדשדש בתיוביה', פירוש, כמו שהשכור נתעה, ולא ידע מה יעשה, ויקיא ויתגלגל אחר כן בקיאו". (ב"ש שפ"ב).

^ל ככתוב (ש"ב יב, טו): "וַיִּגָּף ה' אֶת־הַיֵּלֶךְ אֲשֶׁר יִלְכֶּה אֶשְׁת־אֲוִירָה לְדָוִד, וַיִּאֲנֶשׁ", ותרגם יב"ע: "ויתברך ה' ית רביא וכו', ואֲמַעֵן". ופירש"י: "ויאנש. לשון חולי". ופירש הרד"ק: "ויאנש. חלה חולי כבה, כמו 'אנושה מכתך' (מיכה א, ט [שם כתוב: 'אנושה מכותיה'])". ומצ"צ פירש: "ויאנש. ענין כבדות החולי, כמו 'אנושה מכתך' (מיכה א, ט [שם כתוב: 'אנושה מכותיה'])". שאר ההטיות לא מצאתי בב"א.

^ט ככתוב (הושע ח, יג): "וַיִּבְזִי הַבְּהֵבִי יִבְזֹזוּ בְּשֵׁר וַיִּאֲכֹלוּ", ופירש"י: "ובחי עולתי שהם מהבהבים לפני באש שעל מזבחי. ומהר"י קרא פירש: "ובזוי הבהבי. אלו עולות - שכולן כליל לאישים, שכולם עולים להבהב המזבח". וראב"ע פירש: "א"ר משה הכהן; 'הבהבי' - כדברי רז"ל 'ולא הבהבה'. ויפת אמר; מזורת 'הבהב', והי"ד - נוסף... והוא הנכון". ומחה"ע (סוף ערך ה, רביעית, שרש 'הבהב') פירש:

הַבְּלָגָה, לְהַבְלִיג. בעברית המחדשת, התאפקות מעניית תשובה על הקנטה, או מתגובה על התקפה. אך במקורותינו - פירושו, להחזיק מעמד ולהתגבר על מצב קשה.

א

"זבחי הבהבי, פי' זבחים רצופים, כלומר 'הב הב' כי אמר מקודם... ו"א, זבחים [שרופים], כמו 'פתילת הבגד שקפלה ולא הבהבה' כלומר חרך אותה. ותנן נמי לענין העומר 'מהבהבין אותו באור, לקיים מה שנאמר בו מצות קלי' (מנחות פ"י מ"ד). ובס"ה ש' לריב"ג כתוב (שרש 'הבהב' ו"כ הרד"ק שם): "זאת מלה דומה אצלי ללשון הערב שקורין לצולה [ר"ל הטבח אשר יצלה] הצלי - 'הַבְּהָבִיא'. והענין כאשר אספר לך, אמר הבורא יתברך; 'אכתוב לו רובי תורת' כמו זר נזשבו: זבחי הבהבי יבזזו בשיר ויאכלו', אומר; כתבתי [לו] הרבה מחכמות תורת, וחשב אותם זרות - וימאסם וירחיקם, ונטה אל זבחי הבהבים אשר זבחים וצולים ואוכלין. והלשון הזה, נוהג במשנה בענין החירוק, אמרו בעומר (מנחות פ"י מ"ד); קצרוהו ונתנוהו בקופות, והביאוהו לעזרה, והיו מהבהבין אותו באור, כדי לקיים בו מצות קלי. ועוד; 'פתילת הבגד, שִׁקְפָּלָה - ולא הבהבה'. ושני הענינים - קרובים זה לזה. ואפשר שיהיה עוד דומה ללשון הערב - שמביאין לשון 'הבהב' על המהירות, ויהיה ענין 'זבחי הבהבי' על הדרך הזה - זבחים רבים זה אחר זה, מבלי הפסק". (וכ"מ מתי [שמות בא]). ומצ"צ פירש: "הבהבי. ענין חרוך ושריפה". והמלבי"ם פירש: "הבהבי. מלשון 'להב', ונפל הל"מ", כמו 'קח' - 'לקח'. וכן 'לעלוקה שתי בנות הב' (משלי ל טו), וְכָפַל עֵינָי וְלָמַד הַפֶּעַל... ר"ל, העולות הנתונים ללהב אש". וכן שנינו בגמ' (סנהדרין לו ע"א): "אפשר אש בנעורת - ואינה מהבהבת?", ופירש: "מהבהבת. אוהזת ודולקת, כמו (שבת כח 000) 'שקיפלה ולא הבהבה', ובלע"ז פלמי"ד (תרגם אל"ר: [פלמי"ר] 'להבהב, להתחיל לדלוק')". ופירש הערוך (ערך 'הבהב א'): "ענין חירוק".

² ככתוב (ירמיהו ח, יח): "מבליגית עלי יגון, עלי לבי דוי", ות": "על דהוו מלעיגין לקבל נביא דמתנבן להון דונא ותינחתא, איתי עליהון מן קדם חוביהון עליהון". ופירש: "מבליגית. כמו 'הבלגית', ושם דבר הוא. כלומר, אם אמרתי אבליגה ואתאפק על יגוני: עלי לבי דוי. מקול נבואות הנגלות אלי בפורעניות הבאות". ומהר"י קרא פירש: "מבליגית. לשון חוזק... ופתרון, כשנני בא לחזק את עצמי על יגון - אין לבי נותן להבליג את עצמי עליו מפני שעלי לבי דוי. על שאני שומע". והרד"ק פירש: "מבליגית. ענין התחזקות... ורבי יונה (ריב"ג בס"ה ש' שרש 'בלג') פירש... אמר הנביא; אנשים ונשים המחזקים אותי עלי יגון, אומר להם שלא אוכל להתחזק, כי עלי לבי דוי. ורבי אחי רבי משה פירש... אמר הנביא; התחזקי על יגון, כלומר שארצה להתחזק על יגוני, לא אוכל כי לבי עלי דוי... על צרתי מוסף על צרת ישראל שאני מוכיחם ולא ישמעו לי". ומצ"צ פירש: "מבליגית. ענין התחזקות", והוסף במצ"ד: "אם אמרתי אתחזק על היגון לבל אתמיד בה אבל לא אוכל כי עלי לבי דוי". והמלבי"ם פירש (בבאור המלות): "מבליג מענין חיזוק. והבדלו מן 'מתחזק' 'מתאמץ', שעקרו בא על התחזקות כחות החיים". (ובמדרש [פתיחתא דאיכ"ר לב] דרשו: "מאי 'מבליגית'? מבלי הוגין בתורה לקיים מצות ומע"ט, עשיתי ביתי - גיתי, ואעפ"כ עלי לבי דוי" - על ביהמ"ק", ופירש במת"כ: "דרש נוטריקון 'מבלי הוגין - גיתי'... עשיתי ביתי - ביהמ"ק - כגת הנדרס"). ומחז"ע (שרש 'בלג') פירש: "ואבליגה", פירוש אתגבר ואעשה לי כח... וכן 'מבליגית' עלי יגון... כלומר המחזקת אותי לסבול יגונות, כי לבי ריק ונשה הברה". וכן כתוב (עמוס ה, ט): "המבליג שד על-עז", ותרגם יב"ע: "דמגבר חלשין על תקיפין". ופירש: "המבליג. המגביר, כמו... 'מבליגית' עלי יגון: שוד. אדם שדוד וחלש". ומהר"י קרא פירש: "הקב"ה מחזק עליהם אומה חלשה". והרד"ק פירש: "הא-ל יתברך הוא המחזק האויב השודד על עם עז". ומצ"צ פירש: "המבליג. ענין חוזק", ובמצ"ד הוסיף: "הלא הוא המחזק שוד וחרבן על עם עז". והמלבי"ם (ירמיהו שם) פירש: "בא בדרך מליצה כאילו העיר הוא גוף פרטי שיתגברו בו כחות המתפעלים* על הפועלים בעת החולי והמות". (ובגמ' [שבת עז ע"ב] התבאר: "ת"; חמשה ימות הן - אימת חלש על גבור... א"ר יהודה אמר רב; מאי קרא? 'המבליג' שוד על עז", ופירש: "המחזק שדוד על הגבור"). וכן כתוב (תהלים לט, יד): "השע ממני ואבליגה, בטרם אלך ואינני", ות"י: "אשלי מני ואזיל עד לא אהך ולא איתי". ופירש: "ואבליגה. ואתחזקה". וראב"ע פירש: "ואבליגה. ואתחזק... והנה טעמו; ואחזיק עצמי, כמו 'מבליגית'". והרד"ק פירש: "השע. הרפה ממני שלא תיסרני עוד בחליים: ואבליגה. כלומר אתחזק מהחולי ואשובה עוד לעשות רצונך". ומצ"ד פירש: "ואבליגה. ואתחזק עצמי בתורת השם כאשר יוסרו היסורים המונעים והמורדים". והמלבי"ם פירש: "ואבליגה. ואני אשתדל להתחזק על כחות התאוה והיצר בטרם אלך באופן אשר אינני".

הַגִּיד, תְּגִיד. בעברית המדוברת, אומרים לשון זו - על כל אמירה של אדם [לחבירו] ('תגיד שלום', 'תגיד ברכת המזון'). אך במקורותינו, הוא רק על אמירה קשה או מפתיעה, גילוי או סיפור דבר חדש.

הַגְשָׁמָה, לְהַגְשִׁים, מְגַשִּׁים, הַתְּגַשֵּׁם. בעברית המחדשת, הוצאה מן הכח אל הפועל אך במקורותינו - פירושה, תיאור גשמי לדבר רוחני.

הַדְּבָרָה, לְהַדְבִּיר. בעברית המחדשת, השמדת יצורים קטנים המזיקים לאדם. אך במקורותינו, הוא לשלוט בחזקה או להשמיד בני אדם רבים.

^{מא} ככתוב (שמות יט, א): "כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל", ופירש רש"י (ע"פ 000): "דברים קשים כנגידין". וראב"ע פירש (שם פסוק יט): "ומלת 'הגיד' - לעולם על דבר חדש שלא הזכירו". ועוד כתוב (בראשית כב, כ): "וַיֵּגֶד לְאַבְרָהָם לֵאמֹר", ופירשו באוצרבעה"ת (שם, אות ג [בשם כח"י]): "חידוש שלא שמע עד עתה - נאמר בו 'הגדה'". ועוד כתוב (ה, א): "אם לא יגיד ונשא עונו", "אם תגיד את דברינו זה" (יהושע ב, יד), פירושו 'אם תגל', וכן (אסתר ב, י) "כי מרדכי צוה עליה אשר לא תגיד", וכן (ש"ה ה, ח) "אם תמצאו את דודי בזה תגידו לו". וכך לכו תידוק - תשנח כן בכל מאות המקומות בתנ"ך שנאמר לשון 'הגיד', 'תגיד', 'וגיד' וכו'. (לפי זה, אין נכון לומר 'תגיד שלום', אבל אפשר לומר 'תגיד לי מה השעה', כי הוא גילוי וספור דברים חדשים). וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'נגד'): "וַיֵּגֶד... כולם - ענין 'ספור', אלא שענין ההגדה - יבא גם על החדשות, ולא כן ענין סיפור - אלא על הדבר שנעשה או נאמר". כתב מהר"י אברבנאל (שופטים יד, יב): "אזוודה נא לכם זוידה, אם הגד תגידו אותה... הנה לשון 'חידה', יאמר על הדבר הסתום החתום קשה להבינו. ולשון 'הגדה', יאמר על הפירוש והביאור". והגר"א פירש (אדא"ל האזינו לב, ז): "ההבדל שיש בין 'אמירה' ל'הגדה', כי 'אמירה' - עיקרה בלב, כמ"ש 'ויאמר אלקים יהי אור', 'אמרתי אני בלבי' (קהלת ב, א) - כי כשהלב מבין די באמירה כללית... ו'הגדה' - עיקרה בפה, והוא בפרטות, כמו דברי אגדות הבאים לפרש עומקי הפסוקים בפרטות". וכתב בספר הכרמ"ל (ע"פ המלבי"ם בראשית לו, ה, ותהלים יט, ב): "ההבדל שבין 'הגדה' ל'סיפור' - הוא, שהמגיד - יגיד דבר חדש בכל הפרטים, הנוגע גם לחברו לפעמים, והמספר - הוא רק ספורי דברים בעלמא שאין להשומע בהם תועלת, ואין נוגעים אליו כ"כ". ובהלכות יוסף, נאמר מתהלה (בראשית לו, ח) "וַיֵּגֶד לְאֹזִיזִי", כי יוסף בצדקתו - החזיק את אחיו לאוהבים, שיפתרו חלומותיו לטובה, ובאשר שחלומותיו היה נוגע לאחיו - הגידו להם, כדרך שנוגע להם וצריך להם לדעתו. ואחר שראה אח"כ כי עוד הוסיפו שנוא אותו ע"י חלומי הראשון שהגיד להם בדרך הגדה, ורצה להוציא השנאה מלבו ולומר שחלום היה דבר בטל, והראיה שחלם עוד חלום שהשמש השתחוה לו - שוראי דבר בטל הוא, ועל זה אמר ויספר אותו לאוזיזי כספור מעשיות בעלמא, שאין נוגע להם - ודבר בטל, וכמו כן הראשון - דבר בטל. 'השמים מספרים כבוד א-ל' (תהלים יט, ב), כבראיתו - כל גרמי השמים, כמספר דבר שכבר היה לעולמים, ואינו נוגע כ"כ בהווה. אבל 'הרקיע', שהוא מקום הסגור - עליית האדים שממש המטר, 'מגיד' בכל פעם - דבר חדש בפלאי המטר, המכין לארץ בהשחתתו על עולמו בכל מקום ובכל מדינה לפי החומן, שמוה נראה שעדיין ג"כ עוסק כבראיה, ומחדש תמיד מעשה בראשית - לקיום העולם בהווה בתמידות". וברדפי מיא (שרש 'ספר', א) כתב: "פירוש 'הגיד' השתדל שיעמוד הדבר - נגד הכרת רעהו, כדי ידע השומע - דבר חדש אשר לא ידע מאז. והוראתו - קרוב לפועל 'הודיע'. ומצד זה, יבא לעולם - על דבר חדש... ו'הגדת לבנך' (שמות יג, ח), ולמדו רז"ל מזה, כי הכתוב מדבר - במי שאינו יודע לשאול, מתוך מה שלא אמר הכתוב 'ואמרת לבנך' - מורה שאינו יודע כלום, והיינו כי אף לשאול אינו יודע - על כן אתה תודיעהו".

^{מב} דניאל ד, ל ('גשמה' - גופו). 'בהבלי גוים מגשימים' (ירמיה מד, 000). התשבי (ערך 'גשם'): "קראו הגוף - גשם... ובנו ממנו התפעל, באמרם - 'מתגשם'. ביאור מלים זרות לר"י קיטובר שבראש האמונות והדעות לרס"ג: "ומלת 'הגשמה' או 'מגשימים', הכוונה על אותם המאמינים על הש"ת שהוא גשם חלילה, כלומר שהם משימים כוחו גשם באמונתם הנפסדה".

^{מג} ככתוב (תהלים יח, מח): "הא-ל הנותן נקמות לי, וידבר עמי תחת", ות"י: "ותתבר עממיא". ופירש"י: "וידבר. ויהרוג - לשון דבר. ל"א, כמו 'וינהג' (בראשית לא, יח) - דמתרגם 'ודבר', וכן חברו מנחם. וג"כ חבר 'דבר עמי תחתינו' (לקמן): תחת. במקומי וחלופי, כענין שנאמר (ישעיה מג, ד) 'ואתן אדם תחתיו'. וראב"ע פירש: "וידבר. כמו 'כעדר בתוך הדברו' (מכה ב, יב)". ומצ"צ פירש:

הַהֵינָן, לְהֵהֵינָן. בעברית המיוחדת, להעִיז (יָהֵם לֹא הָיִינוּ לְהֵכֵס לְחֹדְרָה). אך במקורותינו - פירושו, להסכים (מלשון 'הֵן'), או למלא מידת היָמִיד.

הוֹפְעָה, לְהוֹפִיעַ. בעברית המיוחדת, אדם המציג* הצגה* או שר שירים בפני קהל (הזמר הופיע בהופעה ארוכה מאד). אך במקורותינו - פירושו, התגלות או הסתכלותמה.

א

"וידבר. מלשון הנהגה, כמו 'דבר אחד לדור' (000), ובמצ"ד הוסיף: "וידבר. שמני למנהיג להם". וכן כתוב (תהלים מז, ד): "דבר עמים תחתינו", ות"י: "יקטל עמיא במונתא חלופנא". ופירש"י: "ידבר עמים תחתינו. יתן דבר בעובדי כוכבים תחת נפשנו להיות חמתו מתקררת בהם ואנו נצולים... ומנחם חבר 'ידבר' לשון הנהגה". וראב"ע פירש: "ידבר. ינהג כעדר בתוך הדברו. והטעם הוא מלך על כל הארץ והנה הכל בידו". ומצ"צ פירש: "ידבר. ינהג". והתבאר בגמ' (מכות יא ע"א): "למימרא דכל 'דיבור' - קשה? ...והתניא: 'נדברו' - אין 'נדברו' אלא לשון 'נחת', וכה"א 'ידבר עמים תחתינו'. 'דבר' לחוד 'ידבר' לחוד", ופירש"י: "ידבר עמים. ינהל עמים תחתינו". ועוד התבאר בגמ' (שבת סג ע"א): "א"ר ירמיה ארשב"ל; שני ת"ח הנוחין זל"ז בהלכה הקב"ה מקשיב להן, שנאמר (מלאכי ג, טז) 'אז נדברו יראי ה' וגו' - אין 'דיבור' אלא 'נחת', שנאמר 'ידבר עמים תחתינו', ופירש"י: "ידבר. ישפיל, וכל שפלות - בנחת. ל"א, הנוחין - מנהיגין זא"ז להבנתה של הלכה, כמו לך נחה ידבר תרגום של ינהג". ועוד כתוב (דה"ב כב, י): "ועתליה וגו' ותקם ותדבר את-כל-זרע הממלכה לבית יהודה", ות"י: "וקמת וקטלת ית כל זרעא דמלכותא". ופירש"י: "ותדבר. לשון 'דבר'... ובמלכים (ב, יא, 000) אומר שעי סם המות הרגתם, שהרי כתיב שם 'מתוך בני המלך המומתים'... שמתים והולכים ע"י יסורים לשון הוה ולא לאלתר, וזו מיתת כשוף וסם המות שלא מתים לאלתר אלא הולכים ומדוכים בתחלואים ושוב מתים". והרד"ק פירש: "ותדבר. ותמית, מענין 'דבר כבד'". ומצ"ד פירש: "ותדבר. הביאה עליהם הדבר, כי האכילה אותם דבר ארסי וכדומה". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'דבר') כתב: "ידבר עמים תחתינו, ענינו - הדריכה והאבוד והבזיון. ובזה הענין - בנין אחר כבד עוד, והוא 'ותקם ותדבר את זרע הממלכה', והראיה שהוא אבוד והשמד - אמרו בספר האחר (מ"ב יא, א) 'ותקם ותאבד את כל זרע הממלכה'. ועוד כתוב (חבקוק ג, ה): "לפניו ילך דבר", ופירש המלבי"ם: "להדביר ולהמית את אויביו". (ב"ש שפ"ב).

^{מז} ככתוב (דברים א, מא): "וַתְּהִינֵנוּ לְעֵלְכָהּ הַהִירָה", ות"א ות"י: "וַיִּשְׁרִיתֵנוּ לְמִיֶּסֶק לְטוֹרָא". ופירש"י: "ותהינו. לשון 'הננו ועלינו אל המקום' (במדבר יד, מ) - זה הלשון שאמרתם - לשון 'הן', כלומר נזדמנתם". וכ"פ הרשב"ם: "ותהינו. הננו ועלינו". וראב"ע פירש: "ותהינו. ותאמרו 'הן'... וי"א, שהוא מגזרת 'הין' והטעם מדה, והוא רחוק". ואמרו במדרש (במדבר"ר שלח יז, ג): "מהו 'ותהינו'? שהיו אומרים; מטיפה לטיפה - נתמלא ההין", ובדע"ז מבעה"ת פירשו: "מדבר מועט - נתמלא סאתם, כלומר בשביל דבר מועט כעס הקב"ה עלינו". ומהר"ו פירש: "שהיו מכעיסים והולכים... יניסו אותי זה עשר פעמים"... אז נחתם גזר דינם אם יראו את הארץ". ומת"כ פירש: "כלומר, כבר יש בידינו עוונות ומתייראים אנחנו שלא נתמלא ההין, כלומר המדה". ורבח"י פירש: "ותהינו. מלשון 'הן', כלומר אמרתם 'הננו ועלינו'. והתרגום אמר 'שריתון למיסק לטורא', כי המזמין עצמו לדבר לומר 'הנני' הוא המתחיל בו, וכן 'נשאתי אימך אפונה' - מלשון 'פן', כלומר נשאתי אימך פן אענש". וכ"פ הרד"ק (בסה"ש שרש 'הין'): "ותהינו' - ענינו 'ותאבד', והוא לקוח ממלת 'הן', כלומר שאמרתם 'הן'".

^{מח} ככתוב (דברים לג, ב): "הוֹפִיעַ מֹהַר פֶּאֶרְזָן", ותרגם אונקלוס: "אַתְגְּלִי בְּגִבְרַתִּיהָ מִטּוֹרָא דְּפֶאֶרְזָן". והרמב"ן פירש: "הוֹפִיעַ מֹהַר פֶּאֶרְזָן. שנסתכל בהם, וְשֵׁם עֲנִיָּנָם לְמֹאֵר פָּנָיו מִהַר פֶּאֶרְזָן... והנה השם הופיע עליהם לראות מה הם צריכים במדבר הגדול והנורא, מלשון 'ועל עצת רשעים הופעת' - נסתכלת וראית באורך הגדול כל סתרי מחשבותיהם". ואמרו בגמ' (ב"ק לח ע"א): "הוֹפִיעַ מֹהַר פֶּאֶרְזָן - מפארן הופיע ממונם לישראל", ופירש"י: "הופיע. גילה ממונן - וְהִתִּירוּ". וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (ב"ק פ"ד ח"ג): "הוֹפִיעַ מֹהַר פֶּאֶרְזָן, והופיע פנים כנגד אומות העולם" (ופירש הפנמ"ש: "הופיע מהר פארן. שסייב את התורה לפני אומות העולם ולא קבלוה, הופיע - נגלה פנים כנגדם לחייבן ולהפקיר ממונם"). וכן כתוב (תהלים ג, ב): "מִצִּיּוֹן מִכְּכֹל־יָדָיו אֶלְקָיִם הוֹפִיעַ", ות"י: "שׁוֹפְרִיהָ אֶלְקָא יִתְגְּלִי", ופירש מצ"צ: "הוֹפִיעַ. האיר וזרח". ועוד כתוב שם (צד, א): "אֶל־כָּל־נְקֻמוֹת הוֹפִיעַ", ופירש"י: "הוֹפִיעַ. הראה וגלה לנו את נקמתך". והרד"ק פירש: "הוֹפִיעַ. הגלה עלינו, וקח נקמתך מהם". ומצ"צ פירש: "הוֹפִיעַ. ענין הארה, כמו 'הוֹפִיעַ מֹהַר פֶּאֶרְזָן'. ואמרו בגמ' (סנהדרין צב ע"א): "דאמר עולא; שתי הופעיות הללו - למה? אחת למדה טובה, ואחת

הוקעה, להוקיע, מוקיע. בעברית המחדשת, פרסום פשע וגינויו. אך במקורותינו - פירושו, 'תליה'.

הזמה, להזים, מזים. בעברית המחדשת, אדם המכחיש דבר שנאמר עליו (פלוני הזים את השמועות ושען שאין נכונות). אך במקורותינו - פירושו, לבטל עדות של שני עדים - באמצעות שני עדים אחרים המעידים עליהם שלא היו במקום התרחשות העדות^מ (ולא נמצא במקורותינו לשון 'הזמה', בשום נושא מלבד 'עדים זוממים').

הזנחה, להזניח. בעברית המחדשת, חוסר טיפול בדבר - מתוך רשלנות ועצלנות (הגינה מזנחת. 'הוא מזניח את ילדיו'). אך במקורותינו - פירושו, הרחקת הדבר בידים - מתוך מיאוס^מ.

א
למדת פורענות, ופירש"י: "שתי הופעות. דכתיב...תרי נקמות וחד הופעה - בתרווייהו, ודמי כמאן דאיכא אכל נקמה ונקמה - חדא הופעה". לפי זה קשה גם על 'תופעה' 999.

^מ ככתוב (במדבר כה, ד): "והוקיע אותם לה' נגד השמש", ותרגם אונקלוס: "וקטול דחייב קטול", ותי: "ותצלוב יתהון קדם מימרא דה' על קיסא קביל שמשא בקריצתא ועם מטמוע שמשא תחות יתהון ותקברינון", ופירש"י: "והוקיע. היא תליה, כמו שמצינו בבני שאול 'והוקיענום לה' (ש"ב כא, ו), ושם תליה מפורשת בעבודה זרה בסקילה, וכל הנסקלין - נתליין". ושנינו בסנהדרין (לד ע"ב): "א"ר חסדא; מניין להוקעה - שהיא תלייה? דכתיב 'והוקיענום לה' בגבעת שאול בזויר ה' (ש"ב כא, ו), וכתוב 'ותקזו רצפה בת איה את השק ותטוהו לה' אל הצור בתחלת קציר", ופירש"י: "ותקז רצפה. אלמא מגולין היו, לפי שתלויין על העצים". רבי יוסף קרא ע"פ התרגום תליות צליבה*. וכ"כ הרד"ק בסה"ש (שרש יקע'): "ויוקיעום, 'המוקעים', ענין התליאה על העץ".

^מ כמו ששנינו (מכות ה ע"א): "אין העדים נעשין זוממין - עד שיוזמו את עצמן... באו אחרים והזימום, באו אחרים והזימום, אפילו מאה - כולם יקרגו. רבי יהודה אומר; איסטמית היא זו". ופירש"י: "שיוזמו את עצמן. שיוזמו אותן בעסקי גופן, ולא בעסקי ההורג וההרוג; איסטמית. הכת הזאת... נטלו עצה ביניהם להזים את כל הבא להעיד עליו". ופסק הרמב"ם (שופטים, הלכות עדות פ"ח ה"ב): "יומה בין הבחשה להזמה? ההכחשה - בעדות עצמה, זאת - אומרת; היה הדבר הזה, וזאת - אומרת; לא היה, או יבוא מכלל דבריה - שלא היה. וההזמה - בעדים עצמן, ואלו העדים שהזימום - אינן יודעים אם נהיה הדבר, או לא נהיה".

^מ ככתוב (דה"א כח, ט): "ואם-תעזבונו יזניחך לעד", ותי: "ואין תשבקיניה ירחקך לעלמא". ופירש"י: "יזניחך לעד. 'עזבך' - אין כתיב כאן, אלא 'יזניחך' שהוא קשה ממנה. כמו... 'זנח ה' את מזבח' (איכה ב, ז). ומצ"צ פירש: "יזניחך. ענין עזיבה, כמו 'למה זנחתני' (תהלים מג, ב)". והמלבי"ם פירש: "וכבר התבאר אצלי שפעל 'זנח' - מורה שעושה רושם בדבר המרוחק מאתו... וכן רש"י פה". וכן כתוב (דה"ב יא, יד): "כי-הזניחים ירבעם ובניו מכהן לה'", ותי: "ארום עכבנון ולא שבקנון ירבעם ובניו מלשמש קדם ה'". ופירש המצ"ד: "כי הזניחם. הכריחם לעזוב עבודת המקום מלכהן לה' ולא נתנם ללכת לביהמ"ק, ולזה עזבו את מגרשיהם והלכו ליהודה". וכן כתוב (דה"ב כט, יט): "ואת כל-הכלים אשר הזניח המלך אחז במלכותו במעלו, הכנו והקדשנו והנם לפני מזבח ה'", ותי: "וית כל מניא דסאיב מלכא אחז ושקיצנון קדם טעות נכראין כד מלך בשקריותה במימרא דה'". ופירשו הרד"ק והרלב"ג: "אשר הזניח. אשר הרחיק, כלומר ששמש בהם לעבודה זרה". ומחה"ע (שרש 'זנח') פירש: "ותזנח משלו"ם (איכה ג, 000), פי' לשון הרחקה ופועל כבוד... וכן 'והאזניחו נהרות' (ישעיה יט, 000) פי' נפסקו נרחקו - והאלף נוספת", ועוד פירש (שרש 'זנח'): "כי הזניחם וגו', פירוש הרחיקם". ועוד אמרו בגמ' (חולין ז ע"ב): "מכאן לת"ח שאמר דבר הלכה - שאין מזיחין אותו, ואמרי לה; אין מזניחין אותו... מאן דאמר 'אין מזניחין' - כדכתיב (שמות כח, כח) 'ולא יזח החושן', ופירש"י: "מזניחין משקצים את דבריו" (והשטמ"ק הביא גירסא: "משקיעין את דבריו"). והמאירי פירש: "אין מזניחין אותו, כלומר שאין מעמידין אותו בחזקת שכן ומורה בדרך שלא נתקבל בה כ"ל".

הַחֲלֻטָּה, לְהַחֲלִיט, מַחֲלִיט. בעברית המחדשת, מחשבת מסקנה מה לעשות הבאה לאחר מחשבות שיקולים לכאן ולכאן. אך במקורותינו - פירושה, קביעת דין קבוע על אדם או חפץ^{מט}.

הַחֲמִיץָה, לְהַחֲמִיץ. בעברית המחדשת, להפסיד הזדמנות בלתי חוזרת. אך במקורותינו - פירושו, להשהות עשיית הדבר עד שיתפח ויגדל^נ.

^{מט} (כתוב "מ"א כ, ג): "וְהָאֲנָשִׁים יַעֲזֹזוּ וַיִּמְהָרוּ וַיִּזְלְטוּ הַמַּמְנֵנִי", ותרגם יב"ע: "וַיִּבְרִיאוּ נְחִישׁוֹ וְאוֹחִיאוּ וְחִטְפוּהָ מִנֶּיהָ". ופירש"י: "וַיִּזְלְטוּ. לשון צמיתות (ויקרא כה, ג), כרתו הדבר מפיו - שלא יחזור בו. וְהָיָה"א של 'הממנע' - נוטה במסורת לשתי התיבות, כאלו נכתב 'ויחלטוה ממנו' - אם ממנו יצא הדבר בכוונת הלב. ובמחמ"נ (שרש 'חלט') פירש: "וַיִּזְלְטוּ הַמַּמְנֵנִי" - כמו 'החטפה ממנו'. ומחל"ע (שרש 'חטף') פירש: "ויחלטו הממנע, משפטו - ויחלטנו ממנו. ולמה היתה כך? להודיעך כי רמוהו, כלומר חטפו את הדברים מפיו, כלומר כי אמר הוא אחי הוא, לפיכך אמרו לו אחיך בן הדד". והרד"ק פירש: "וַיִּזְלְטוּ הַמַּמְנֵנִי. מלת 'הממנע' דבק עם מלת 'יעזזו' - לא עם מלת 'ויזלטו'... ופירושו, כי האנשים היו מנחשים כשאמרו 'עבדך בן הדד', אמרו אם ישמעו ממנו מענה טוב - יחשבוהו לסימן שְׂתִינְהוּ, וכיון שאמרו לו 'הם עבדך' והוא אומר 'אזוי הוא' - מָהָרוּ ואמרו 'אזויך'. ומה שאמר 'וימהרו ויזלטו', ושניהם לשון 'מהירות' - לרוב מהירותו, שעד שלא נמר הדבר מפיו לומר 'אזוי הוא' - הם אמרו 'אחיך'. והרלב"ג פירש: "שהיו מנחשים בדיבור, וכאשר שמעו שאחאב קראו אחיו... ולזה מהרו והחליטו המאמר לדעת 'הממנע' אמר אחאב שהוא אחיו... ולזה מהרו לאמר 'אזויך'. ומצ"צ פירש: "וַיִּזְלְטוּ. התרגום של 'לצמיתות' - הוא 'לחלוטין', וענינו - דבר המתקיים מבלי השתנות", ובמצ"ד הוסיף: "ולזה מָהָרוּ והחליטו הדבור היוצא ממנו". וכל"פ המלבי"ם: "מָהָרוּ והחליטו הדבר לאמת כדי שלא יוכל לחזור". ושנינו במשנה (נגעים פ"א מ"ג): "ארבעה מראות האלו מצטרפים זה עם זה - לפטור, להחליט, ולהסגיר; ...להחליט את שנוגד לו מִחֵיָה או שער לבן בתחלה וכו'". ופירש בפינה"ש להרמב"ם: "או יאמר לו 'טמא אתה' - וזהו 'להחליט' בזה המעשה". ופירש הר"ש משאנץ: "להחליט את שנוגד וכו'. כשהובא מתחלתו לכהן, ויש בו בהרת כגרים, ומחית בשר חי שיעור כעדרה באמצעה... מחליטו מיד". והוסיף הרא"ש: "עד לך, שחומרא על מחולט מה שאין על המוסגר, והוא כי המוחלט מִטְמָא באחד משלושה סימנים (והם; שער לבן ופסיון ומחיה)". (ועוד שנינו במשנה במגלה [פ"א מ"ז]: "אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט - אלא פריעה ופרימה", ופירש בפינה"ש להרמב"ם: "ומוחלט. הוא שאמר השם בו; 'טמא הוּא' [ויקרא יג, ח]. וענין 'מוחלט' - שנפסק דינו, וכבר החלט עליו שהוא טמא. תרגום 'לצמיתות' - 'לחלוטין'"). ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (דמאי פ"ה ה"א): "המזמין את חבריו שיאכל אצלו, והוא אינו מאמינו על המעשרות. אומר מערב שבת, מה שאני עתיד להפריש למחר - ה"ה מעשר וכו'. א"ר ינאי; צריך שיהא זכור תניין שמעון בר ווא בשם רבי יוחנן; וצריך להחליט בשפתיו", ופירש הפנ"מ: "דלא סגי בזכירת התנאי לחוד, אלא צריך ג"כ שילחוש בשפתיו בשעה שהוא אוכל בשבת, יאמר בלחש; כפי התנאי של אתמול". ועוד אמרו בירושלמי (כתובות פ"ה ה"ד): "בין שני שמרות שיצאו על שדה אחת, בין שטר אחד שיצא על שני שדות - אי זה מהן שירצו בית דין מחליטין", ופירש הפנ"מ: "שיכולין הדיינים להכריע ולייפות כחו של זה - מזה". (וראה עוד מש"כ לעיל בפרק שני מִנְחֵי זֶמֶן וּמִדָּה' ערך 'לחלוטין').

¹ כמו שדרשו במכילתא (פרשת בא, פסח, פרשה ט): "ושמרתם את המצות", רבי יאשיה אומר; אל תקרא כן, אלא 'ושמרתם את המצוות', כדרך שאין מחמיצין את המצה - כך אין מחמיצין את המצוה, אלא אם באה מצוה ליד - עשה אותה מיד", והביאה רש"י עה"ת (שמות יב, יז): "כדרך שאין מחמיצין את המצות - כך אין מחמיצין את המצוות, אלא אם באה ליד - עשה אותה מיד". וכן פירש"י על הגמ' (מגילה ו' ע"ב): "דאין מעבירין על המצות" - "משבא ליד - אקדים לעשות, דהכי תניא במכילתא; 'ושמרתם את המצות, אם באה ליד - אל תחמיצנה'". וכן פירש"י (יומא לג ע"א): "לא תמתין לה שתחמיץ ותיישן". ופירש בשבות יהודה (על המכילתא): "כדרך שאין יוצאין במצה חמוצה, לע"ד במצה חמוצה - אין יוצאין, ובמצוה חמוצה - יוצאין, ומצוה היא - אלא שהחמיצה". והמהר"ל פירש בגר"א (וכל"פ בגבורות השם): "כי אסרה התורה החמץ, ואסר ג"כ העיכוב עד שתבא ליד חימוץ, שהרי לא הספיק להחמיץ. וענין זה היה מפני שנגלה מלך מלכי המלכים הקב"ה ולא הספיק עיסתם

הַחֲרָמָה, לְהַחֲרִים, מַחֲרִים. בעברית המחודשת, נטילת חפץ של אֶזְרָח* ע"י השלטון, או של תלמיד ע"י מורה. אך במקורותינו - פירוש, הקדש לגבוה, או השמדה והכרתה.^א

הכרה, להכיר. 999 רגמ"ה ב"ב כז ע"ב. בן המלך והנזיר ב.
הַכְפָּשָׁה, לְהַכְפִּישׁ, מַכְפִּישׁ. בעברית המחודשת, 'לכלך' את שמו, בָּזָה אותו. אך במקורותינו - פירוש, כְּסָה או הִפְרִיב.

^א להחמיק... ולכן ציוה שאין מחמיצין את המצה - להודיע כי פעולת הש"י בלי זמן כלל. ואף מצות אֱלֹקִים שהוא דבר השם הבא לידך - אל תחמיצנה, כי דבר השם הוא מוטל עליו לעשות בלי זמן, לא כמו דברים של חול שהם נשמרים שהם תחת הזמן נתונים... ואם הוא מחמיץ את המצה - פוגם את המצה כאילו היתה דבר שהוא תחת הזמן. ועוד אמרו בגמ' (סנהדרין לה ע"א): 999. וכתב הטור (חושן המשפט י'): 999. וכן אמרו במדרש (תנחומא משפטים ו'): 999

^א ככתוב (ויקרא כז, כח): "כִּלְיוֹנָם אֲשֶׁר יִזְרֹם אִישׁ לֹה מִכָּל־אֲשֶׁר־לוֹ בַּאֲדָם וּבַחֲמָה וּבַשִּׂדֶּה אֲזֻזָּתוֹ לֹא יִמָּכֵר וְלֹא יִגָּאֵל, כִּלְיוֹנָם קִדְש־קִדְשִׁים הוּא לֹה: כִּלְיוֹנָם אֲשֶׁר יִזְרֹם מִן־הָאָדָם לֹא יִפָּדֶה, מוֹת יוֹמָת", ות"י: "כָּל אֶפְרָשָׁא דִּי יִפְרֵשׁ גִּבְרָ קָדָם ה' מִן כָּל דְּאִית לִיה וְכוּ: כָּל אֶפְרָשָׁא דִּי יִתְפָּרֵשׁ מִן אִינְשָׁא לֹא יִתְפָּרֵק .. מִתְקַטְלָא יִתְקַטֵּל". ופירש"י: "אך כל חרם. נחלקו רבותינו (ת"י) בדבר; י"א, סתם חרמים - להקדש, ומה אני מקיים 'כל זֶרֶם בִּישְׂרָאֵל כֹּךְ יִהְיֶה' (במדבר יח)? בחרמי הכהנים, שפירש ואמר 'הרי זה חרם לכהן. ויש שאמרו, סתם חרמים - לכהנים: לֹא יִמָּכֵר וְלֹא יִגָּאֵל. אלא ינתן לכהן. לדברי האומר 'סתם חרמים לכהנים' - מפרש זה בסתם חרמים. והאומר 'סתם חרמים לבדק הבית' - מפרש מקרא זה בחרמי כהנים, שהכל מודים שחרמי כהנים - אין להם פדיון עד שיבואו ליד כהן, וחרמי גבוה - נפדים: כָּל זֶרֶם קִדְשׁ קִדְשִׁים הוּא. האומר 'סתם חרמים לבדק הבית' - מביא ראיה מכאן. והאומר 'סתם חרמים לכהנים' - מפרש 'כל זֶרֶם קִדְשׁ קִדְשִׁים הוּא לֹה', ללמד שחרמי כהנים - חלים על קדשי קדשים ועל קדשים קלים, ונותן לכהן כמו ששנינו במס' ערכין; 'אם גָּדַר - נותן דמיהן ואם גִּדְבָה - נותן את טובתה: מאדם. כגון שהחרים עבדיו ושפחותיו הכנעניים: כל חרם אשר יחרם. היוצא ליהרג ואמר אחד ערכו עלי לא אמר כלום: מוֹת יוֹמָת. הרי הולך למות, לפיכך לא יִפָּדֶה - אין לו דמים ולא ערך". וביאר הרשב"י הירש: "החרם, הוא קודש שאין לו פדיון. 'חרם' שעיקר הוראתו היא - 'רשת' (עין חבקוק א, טו, יחזקאל כו, ה), מורה על מצב של הסגר והפקעה מוחלטת. דוגמה להפקעה מוחלטת - היא השמדה, כך 'הזֶרֶם תִּזְרִים אֹתָם' (דברים ז, ב) ועוד פעמים רבות. בדרך כלל, מטרת אותה החרמה היא, שהחפץ המושמד לא יבוא במגע עם דברים אחרים. יחסית 'חרם', הוא דבר שהוצא מכלל שימוש. כך הדרגה החמורה ביותר של איסור הנאה, איסור ע"ז - קרויה 'חרם' (דברים ז, כו)... משאמר אדם - 'חרם' על נכס שלו... מאותה שעה - הרי הנכס חדל להיות שלו, שוב אין למכור אותו לְאַחֵר, ואין לגאול אותו ע"י בעליו הראשונים. הנכס הוחזר מידיו - להשם, ודינו קודש קדשים, הוא מייצג* מושג יסודי שהוא הבסיס לכל הקדשה, והוא הישעבוד להשם". וכן כתוב (במדבר כא, ב): "אִם־יִתֵּן תִּתֵּן אֶת־הֶקֶם הָהָא בְּיָדִי, וְהִזְרַמְתִּי אֶת־עֲרֵיָהֶם וְגו' וְיִתֵּן אֶת־הַכֶּנֶּעֲנִי וְיִזְרֹם אֹתָהֶם וְאֶת־עֲרֵיָהֶם, וְיִקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם זִרְמָה", ות"א ות"י: "וְאִנְמַר יִתְקַוִּיהוֹן וְכוּ' וְנִמַּר יִתְהוֹן וְיִתְקַוִּיהוֹן". ופירש"י: "והזרמתי זאת עריהם. אקדיש שללם לגבוה: ויזרם אותהם. בהריגה". וכ"פ הרשב"י: "והזרמתי. המטלטלין יהיו הקדש לשמים". וכתבו ריב"ג ורד"ק בסה"ש (שרש 'חרם'): "והזרמתי את עריהם"... 'כל זֶרֶם אֲשֶׁר יִזְרֹם מִן הָאָדָם'... ענין בָּלָם - ענין הריגה וכריתות והשחתה ואיבוד. ויש לפרש מזה 'אִישׁ זֶרְמִי". וערה"כ (עוד 'חרם') כתב: 'חרם. הריגה וכריתתה והשחתתה; זאת כל הנשמה הזרם' (הושע י, מ), 'והזרמים לשון ים' (ישעיה יא, טו) - ענין כריתתה וגזירה, כענין 'לגזור ים סוף לגזרים'. 'כל זֶרֶם בִּישְׂרָאֵל' (במדבר יח, יד), כי המחרים אותו - כאלו הוא משחת, שלא יהנה ממנה". רלב"ג ש"א טו, כג.

הַמְלִטָּה, לְהַמְלִיט, מְמַלֵּט. בעברית המחודשת, שם רק ללידה של בע"ח (בעיקר בהמה). אך במקורותינו, הוא שם גם ללידה של אדם.

הַמְלִצָּה, לְהַמְלִיץ. בעברית המחודשת, לְשַׁבֵּחַ אדם או חפץ או מעשה [ע"י מניית יתרונותיו מול אחרים], כדי שיבחרו בו (הרב קצת לו קצת המלצה, ובו הוא ממליץ עליו בפני המנהל - שיקבלו למשרה הנכספת).

אך במקורותינו - פירוש, ללמד זכות מול קיטרוגים, או לחבר מליצה.

הַמְרָאָה, לְהַמְרִיא. בעברית המחודשת, תחילת ההתרוממות (של מטוס או חללית) מעל פני הקרקע. אך במקורותינו - פירוש, למרוד ולברוח למעלה.

הַמְרָצָה, לְהַמְרִיץ. ראה מש"כ לעיל בפרק חמישי, תארים ותכונות באדם, ערך 'מָרַץ, נִמְרָץ'.

הַנְפָּה, לְהַנִּיף, מְנִיף. בעברית המחודשת, הרמה מהירה למקום גבוה (הוא הניף את הדגל לגובה רם). אבל במקורותינו - פירוש, להוליך ולהביא.

הַסּוּאָה, לְהַסּוּת, מְסוֹה. בעברית המחודשת, הסתרת דבר מראיית עיניים, ע"י שצבעו דומה לצבע הסביבה (ואינו מכוסה, אלא רק נעלם מהעיניים).

^{נח} ככתוב (ישעיה טו, ז): "בְּטָרֶם תִּזְוִל יְלִדָּה, בְּטָרֶם יָבוֹא זֶזְבֵּל לָהּ וְהַמְלִיטָה זָכָר: ...כִּי־זִוְלָהּ גַּם־יִלְדָּה צִיּוֹן אֶת־בְּנֶיהָ, וּפִירֶשׁ: "וְהַמְלִיטָה זָכָר. כל יציאת דבר פלוע - קרוי המלטה. והמלטה (אישקמוצי"ר בלע"ז). וכו"פ ראב"ע: "וְהַמְלִיטָה. כַּמֶּעַם 'קִלְדָּה'. וכו"פ הרד"ק: "וְהַמְלִיטָה. הלידה - נאמרה בזה הלשון. וביאר בסה"ש שלו (שרש מ'לט): "וְהַמְלִיטָה זָכָר". ענין השלכת העובר בלידה". (וכ"כ בסה"ש לריב"ג: "וְהַמְלִיטָה זָכָר - השליכתו בלידה. וְהַעֲרַב אומרים ג"כ בענין הַלְדָּה; מלאת האשה, כלומר - ילדה". וכו"פ מצ"צ: "וְהַמְלִיטָה. כן נקרא לידת הולד, כמו 'וְתַמְלֹט וּבִקְעָה' (ישעיה לד, טו). ומאידך, במקורותינו - לשון 'לידה' משמש גם לבע"ח, כמו "גַּם אֵילָת בַּשָּׂדֶה יִלְדָּה" (ירמיה יד, ה). "יִלְדוּ כָל־זֵיתֵי הַשָּׂדֶה" (יחזקאל לא, ו).

^{נב} אם יש עליו מלאך מליץ (איוב לג, כג). שו"ת חו"י קלו ד"ה תשובה. שו"ת חוט המשולש ח"ב ז ד"ה שאלה. שו"ת שו"ת האלף לך שלמה אה"ע נה ד"ה ע"ד שאלתם.

^{נז} שו"ת התשב"ץ ח"ג עג ד"ה 'עבידי'. רש"י שמות ז, ב. ועיין רמב"ן ו, יג.

^{נח} כעת במרום תמריא (איוב לט, יח) - פירשו ראב"ע, ריב"ג ורד"ק: 'תמריא. תגבה'. וכ"כ אחי רשב"ד.

^{נט} ככתוב (שמות כט, כד-כז): "וְהִנֵּפְתָּ אֹתָם תְּנוּפָה * וְגו': אֵת | וְזֹוּהָ תְּנוּפָה וְאֵת שׁוֹק הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר הוֹנָף וְאֲשֶׁר הוֹרֵם מֵאֵיל הַמִּלֵּאִים, וְת"א ות"י: "וְתָרִים יִתְּהוֹן אֲרָמוֹתָא וְכו' יֵת הָדִיא דְאֲרָמוֹתָא וְיֵת שׁוֹקָא דְאֲפָרְשׁוֹתָא דִּי אֲתָרֶם וְדִי אֲתָפְרָשׁ". ופירש"י: "תנופה. מוליך ומביא... תרומה. מעלה ומוריד" (וביאר בשפ"ח: "דלשון תנופה - מלשון הנפה. ומעלה ומוריד" - מדכתיב 'ואשר הורם, והרמה' היא למעלה, ואין עליה בלא ירידה): תנופה. לשון הולכה והובאה, ונמלי"ר בלע"ז (תרגם אל"ר: להניף [ולערב תרגם: הולך והבא אופקית]): הורם. לשון מעלה ומוריד. וכו"פ ראב"ע: "ואין 'הונף' כמו 'הורם', כי יורם למעלה - ולא יונף. ושנו במשנה (מנחות פ"ה מ"ה): "כיצד הוא עושה? נותן שתי הלחם ע"ג שני כבשים, ומניח שתי ידיו מלמטן, מוליך ומביא מעלה ומוריד, שנאמר 'אשר הונף ואשר הורם', ופירש הרע"ם: "תנופה* - מוליך ומביא, תרומה - מעלה ומוריד". וכן ביאר הרד"ק בסה"ש (שרש נ'וף): "ויניפהו תנופה" (ויקרא ח, כט), פירשו רז"ל, שהיה מוליך ומביא, וזה הוא לשון 'הנפה' - התנועה אילך ואילך. אבל התרומה היתה - הנבהה למעלה, שהיה מעלה ומוריד. וזהו שאמר 'אשר הונף ואשר הורם' (שמות כט, כז), התנופה - מוליך ומביא, התרומה - מעלה ומוריד. וכ"כ המשך חכמה: "הרמה היא על דבר העולה למעלה, ולכן אם יניף למעלה - נקרא 'תרומה' והנפה - היא לצדדין כמו שעושין בנפיה - לכן נקרא 'נפה'". וצ"ע בפירוש הגר"א (ישעיה י, טו) שכתוב: "מניף - הוא שמניף החפץ בידו למעלה למעלה, 'מרים' - הוא הגבהת החפץ, ואינו מניף ידו למעלה בכח". (וראה מש"כ לקמן 000 ערך 'תנופה').

מחמת דמיון) ('לא ראינו את הפרפר שעמד על הפרח, כי הוא היה מוסווה ע"י צבעיו'). אך במקורותינו - מסוה הוא מכסה גמורס.

הֶסֶט (היסט), לְהֶסִיט. בעברית המחודשת, הזזת דבר ממקומו לגמרי ודחיפתו הצידה עד שאינו ניכרסא ('להסיט את הוילון', 'הסיט את הנושא'). אך במקורותינו - פירושו, נדנוד חפץ (באמצעות דבר אחר)סב.

הֶסְתָּאוּת, לְהֶסְתָּאב. בעברית המחודשת, התדרדרות* מוסרית מחמת מותרות או שלטון. אך במקורותינו - פירושה, להטמאסג.

הֶסְתִּיגוּת, לְהֶסְתִּיג, מִסְתִּיג (להסתייג). בעברית המחודשת, להתנגד התנגדות קלה (ברמז או בהתעלמות) [מתרגום מאנגלית]. אך במקורותינו - פירושו, להסתגר בתוך גדר וסייגסד.

הֶסְתָּרְכוּת, לְהֶסְתָּרַךְ (הֶסְתָּרְכוּת, לְהֶסְתָּרַךְ). בעברית המחודשת, מתנהל לאט ובכבדות. אך במקורותינו - פירושו, נקשר, נדבק, תופס בחזקה, או מתבלבל או מתקלקלסה.

^ס ככתוב (שמות לד, לג): "וישם על פניו מסוה", . ופירש הרד"ק בסה"ש (שרש 'סוה'): "מסוה - הוא הצעיף [ווילן בלע"ז]. כתב בספר הגלוי (כט): "ופי' מסוה כסוי פנים ברקיע בערבי... ואני בנימין קבלתי כן כי 'סוה' כמו 'קוה', והוא מלבוש, כמו 'סותה". שעב"נ (ענין 'מסוה'): פירוש יריעה. שרש ישע (שרש 'סוה'): "[מ]סוה, ופי' צעיף".

^{סא} [חידש נב"ח].

^{סב} כמש"כ הרמב"ם (טהרה, הלכות טומאת מת פ"א ה"ז): "מסיט' - בכלל 'נושא' הוא. וכל דבר שמטמא במשא - מטמא בהסט. כיצד? קורה שהיא מונחת על הכותל ועל צדה מת או נבלה וכיו"ב, ובא הטהור לקצה הקורה השני והנידו, כיון שהניד את המטמאה שבקצה השני - נטמא משום 'נושא'. ואצ"ל אם משך את הקצה השני כנגד הארץ עד שהגביה הטומאה, או שגרר הטומאה על הארץ - שזה 'נושא' ודאי. וזו וכל כיו"ב היא טומאת הסט האמורה בכל מקום". והתפ"ש ביאר בהקדמת יבקש דעת (ו): "בכל מקום שנוצר מלת 'היסט', ר"ל נדנוד, ודינו כ'משא' ממש. והיינו שהניד האדם להטומאה, וכגון שדפק האדם על השולחן, ועי"ז התנועה הטומאה במקום שהיתה מונחת - הרי דינו כנשאה. וכן כשישב האדם בכף מאזניים והכריע עי"ז הטומאה שבכף שניה... מיהו כ"ש אם גורר אדם להטומאה ע"י מקל או חבל - ה"ה כנשאה". עדיות פ"ג מ"ז. חולין פ"ט מ"ד. רש"י ויקרא טו, יב. רש"י שבת פג ע"א. עירובין לה ע"א. רע"ם אהלות פ"ח מ"ו. רע"ם כלים פ"א מ"ב. שטמ"ק ב"ק יז ע"ב.

^{סג} ככתוב (בראשית לד, ה): "כי טמא את דינה", ותרגם אונקלוס: "אַרִי סְאִיב". וכן כתוב (במדבר יט, כ): "וְאִישׁ אֲשֶׁר־יִטְמָא, וְת"א ות"י: "וְיִכָּבֵר דִּי יִסְתָּאב". ושנו במשנה (פסחים פ"ט, מ"ו): "ירעה עד שיסתאב", ופירש"י (צו ע"ב): "רועה עד שיסתאב במום", וכ"פ הרע"ם: "עד שיסתאב. עד שיפול בו מום, שלא יהא ראוי לקרבן".

^{סד}

^{סה} ככתוב (ירמיה ב, כג): "בְּכֶרֶה קֵלָה מִשְׁרַכַּת דְּרָכֶיהָ", ותרגם יב"ע: "הָיוּ דְמָא לִינְקָא קְלִילָא דְמִקְלָקְלָא אֲוִרְהָתָהּ". ופירש"י: "משירכת. מחזקת דרכי נעוריה, לשון 'מסריך סריך' (סו). ויש לחברו עם 'שירך' [הזעל" (בראשית יד, כג) - קושרת דרכי נעוריה בלבה". ומה"ר קרא פירש: "בכרה קלה. אַתְּ דומה לבהמה קלה שלועזין פולידר, שמעקלת דרכיה אינה דולכת ישר כשבורחת מבני אדם". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'שרך') פירש: "משירכת דרכיה" - מבלבלת", וכ"פ בסה"ש לרד"ק: "משירכת דרכיה, כלומר מבלבלת דרכיה ורצה סביב, כמו שקושרין השרוך סביב לנעל". ועה"פ פירש הרד"ק: "הנה אַתְּ כבדכה קלה שמשרכת דרכיה - פעם תרוץ הנה, ופעם - תרוץ הנה, כן אַתְּ - פעם אַתְּ עוברת ע"ז פלונית ופעם ע"ז פלונית. ותרגם יונתן 'הוית דמא כינקתא קלילא המקלקלת ארחא'... משירכת. מענין 'שירך נעל', שקושרין אותו סביב הנעל כמה פעמים". ומצ"צ פירש: "משירכת. מענין קשירה,

הַעֲפֵלָה, לְהַעֲפִיל, מַעֲפִיל. בעברית המחודשת, לטפס* על הר תלול. אך במקורותינו - פירושו, עזות ומרדסו.

הַעֲרֵכָה, לְהַעֲרִיךְ, מַעֲרִיךְ. בעברית המחודשת, אדם המשער דבר על דרך אומדן וקירוב ('אני מעריך שיש כאן מאתיים אנשים'), וכן אדם המכבד אדם אחר או נושא מסויים [רַסְפֶּקָט בלע"ז] ('הוא זוכה להערכה מצד המשתתפים'. 'אני מעריך את מאמציו'). אך במקורותינו - פירושו, אדם הנודר להקדש - ערך קבוע של אדם. או מומחה המבין בערך חפצים או אדם, וקובע את ערכם במדויק - לפי מצבם ושוויים.

א

והוא מלשון 'שְׂרוּךְ נֶעַל', שהוא הרצועה שקושרין בו הנעל". ובמצ"ד הוסיף: "בכרה קלה. והרי אתה - כגמלה נקבה בחורה, הקלה לרוץ יותר מהזכר, אשר נתקשר עמה דרכה ומנהגה - עד שכל ימיה תתמיד במנהג ההוא לרדוף ולרוץ בכל עת, וכן אתה כאשר התחלת בעבודת בעל פעור - נדבקת בעבודת הבעלים עד היום הזה, ולא תעזובם". והמלבי"ם פירש: "משירכת דרכיה. שתדבק שרוך פרסותיה בדרכיה, שניכר הפסיעה שפסעה שם, וכן נכרו פסיעות רגליך". ואמרו בגמ' (ב"ב פו ע"ב): "ת"ש; בהמה גסה נקנית במסירה, והדקה בהגבהה, דברי ר"מ. ור"ש בן אלעזר וחכ"א; בהמה דקה במשיכה. והא בהמה דקה דבר הגבהה היא, וקתני דקני במשיכה. שאני בהמה דסרכא", ופירש הרשב"ם: "דסרכא. מסתרכת ומתדבקת ברגליה בקרקע, ולא אפשר בהגבהה כי אם בקושי הלך אורחה במשיכה. ורבנו חננאל פירש, 'דסרכא' - שורטת, מלשון 'שְׂרוּךְ נֶעַל' (בראשית יד, כג). ועוד אמרו בגמ' (חולין נא ע"א): "הניח בהמה למעלה ובא ומצאה למטה אין חוששין משום ריסוקי אברים משום דאיצת לה מידי למסוך, והאי לית ליה מידי למסוך", ופירש: "מידי למסוך. שלא קפצה דרך ארובה אלא בצידי הגג מסרכת עצמה בכתלים וקופצת, ומהניא לה סריכת הכתלים שמסרכת בידיה קצת". והרשב"א פירש (בתוה"ק בית שני שער שלישי): "ואפילו נפלה מארובה שבאמצע הבית שאין לה במה שתניח צפרניה ותסתרך, ואצ"ל אם היתה ארובה סמוכה לכותל שזו מסתרכת ונאחזת בצפרניה קצת בכותל ואינה נפלה בכח". ועוד בטור (י"ד סח): "ע"י חום האש - מסתרך בו הרבה ואינו יוצא ע"י מליחה". וברמב"ם הלכות טבילה. 000

¹⁰ ככתוב (במדבר יד, מד): "ויעֲפֹלוּ לַעֲלֹת אֶל־רֹאשׁ הָהָר", ות"א: "וְאֶרְשְׁעוּ לְמַסַּךְ לְרִישׁ מִזְרָא". ות"י: "ואזדרו בחשיכא קדם קריצתא" (וכתב בפי": "דרש מלת 'ועפלו' מלשון 'אופל', כי אותיות אהה"ע מתחלפות, וכאילו כתוב 'ויאפילו'... ופירוש 'קריצתא' הוא קדם עמוד השחר ועלייתו). ופירש רש"י: "ויעפלו. לשון 'חוזק', וכן 'הנה עפלה' (חבקוק ב, ד). איננר"ש בלע"ז (תרגם אל"ר: עזי רוח [ולע"ב תרגם: סורר, עקשן]) - לשון עזות וכו'. ומדרש תנחומא (הקדום) מפרשו לשון 'אופל' - הלכו חשכים שלא ברשות". (וכ"פ רש"י חבקוק ב, ד). וכ"פ הרע"ס: "חזקו לבבם". וראב"ע נראה שמפרש, שהוא שם לעולה אל מבצר עופל חזק. ופירש בסה"ש לריב"ג (שרש עפל): "פירוש 'עפל' - מבצר. 'ויעפלו לעלות אל ראש ההר', הענין שיהיו במבצר ההר, כלומר שהיו ב'עפל', וכ"פ הרד"ק (סה"ש שרש 'עפל'): "ובזומת העפל בנה לרב" (דה"ב כז, ג) - מקום גבוה ומבצר. ומוזה - 'ויעפלו לעלות אל ראש ההר', פירוש הנביאו לב, וחזקוהו לעלות. אנגריישירין בלע"ז". ובנמוקי הראל"ב הוסיף: "במדרש רבי תנחומא; לשון חֲשֵׁךְ ואפילה". ובאמת ליעקב כתב שהוא מלשון חפירה ('עפולים', 'עופל'), שחפרו חפירות לעלות בסתר. (ומ"מ, מה שיכינו בשם 'מעפילים' - את העולים לאי בסתר באניות, בשנים האחרונות לשלטון הבריטי - הוא כפירוש הנכון, כי עלו בחזק ובעזות רוח, נגד השלטון שגדר בעדם את דרכם לבית מפלטם בארה"ק. וגם בדרך כלל עלו באפילת הלילה).

¹⁰ ככתוב (ויקרא כז, ב-ח): "אִישׁ כִּי יִפְלֹא נָדָר בְּעֶרְכָּה נִפְשׁוֹת לֹה: וְהָיָה עֶרְכָּה הַזֶּכֶר מִבֶּן עֲשָׂרִים שָׁנָה וְעַד בֶּן־שִׁשִּׁים שָׁנָה וְהָיָה עֶרְכָּה זָמָשִׁים שָׁקֵל כֶּסֶף וְגו': וְאִם־נִקְבְּהָ הָיָה וְהָיָה עֶרְכָּה שְׁלֹשִׁים שָׁקֵל: וְאִם מִבֶּן־זָמָשׁ שָׁנִים וְגו': וְאִם מִבֶּן־זָדָשׁ וְגו': וְאִם מִבֶּן־עֲשָׂרִים וְגו': וְאִם־מִקֵּץ הָיָה עֶרְכָּה, וְהָעִמְדוֹ לִפְנֵי הַכֹּהֵן וְהָעִרִיף אֹתוֹ הַכֹּהֵן, עַל־כֵּי אֲשֶׁר תִּשְׁיֵג יָד הַנָּדָר וְעִרְכָּנוּ הַכֹּהֵן, וְת"א: "נָבֵר אֲרִי יִפְרֹשׁ נָדָר בְּפָרֶס נִפְשָׁתָא וכו'; וְהִי פָרֶסָה דְכוּרָא מִבְּר עֲסָרִין שָׁנִין וכו'; וְאִם נִקְבְּתָא הִיא וכו'; וְאִם מִסְּכָן הָיָה מִפָּרֶסָה וכו' וְיִפְרוֹס יָתָה כְּהֵנָּה עַל מִימַר דִּי תִדְבֵּק יָדָא דְנוֹדְרָא יִפְרָסָה כְּהֵנָּה. וְת"י: "נָבֵר אֲרִים יִפְרִישׁ פִּירוֹשׁ דְּנִדְרָא בְּעִלּוֹי נִפְשָׁתָא וכו'; וְהִי עֲלוּיָה דְבִיר דְּכַר מִן בֵּר עֲשָׂרִין שָׁנִין וכו'; וְאִין מִבְּר חֲמֵשׁ שָׁנִין וכו'; וְאִין מִסְּכָן הָיָה מִמִּסַּת עֲלוּיָה וכו' וְעֲלוּיָה כְּהֵנָּה כְּמִיסַת דְּתִדְבֵּק יָד

הַעֲרָצָה, לְהַעֲרִיץ, מַעֲרִיץ. בעברית המחדשת, אדם הנמשך בהתלהבות, אחרי מעשיו או התנהגותו של אדם מיוחד^ט. אך במקורותינו - פירוש, מפחד ביראת כבוד מפני כוחו ותוקפו^ט.

הַסְרָטָה, לְהַסְרִיט. בעברית המחדשת, צילום* והקרנת תמונות נעות על קיר או 'מסך' (ע"ש סרט הצילום* [פילם בלע"ז] שהוא רצועה ארוכה של חומר שקוף)^ע. אך במקורותינו - פירוש, לשרוט שריטה^{עא}. ו'סרט' - פירוש, דרך ראשית רחבה^{עב} (קיצור השם היווני 'סרטיא').

הַפְגָּנָה, לְהַפְגִּין, מַפְגִּין. בעברית המחדשת, להראות דעה או דבר לרבים [דמונסטראציה בלע"ז]. (ויש הפגנה שקטה בלי צעקות. וכן יש: 'הפגנת נוכחות'. 'להפגין ידעות'. 'הפגינו רוח התנדבות'). אך במקורותינו - פירוש, צַעָקָה להצלה (גם של יחיד)^{עג}.

א

נִדְרָא הִכְדִּין יַעֲלִינָה כְּהֵנָּא. ופירש"י: "והיה ערכך. אין ערך זה לשון דמים, אלא בין שהוא יקר בין שהוא זול, כפי שניו הוא הערך הקצוב עליו בפרשה זו: ערכך. כמו 'ערך'... ואם מך הוא. שאין ידו משנת ליתן הערך הזה: והעמידו. לְנַעֲרָךְ לפני הכהן, ויעריבנו לפי השנת ידו של מעריך". ופירש ראב"ע: "והעריך. שיושם הנערך במערכה אחת עם כך וכך. וכמוהו - 'אין ערוך אליך' (תהלים מ, ו). ופסק הרמב"ם (הפלאה, הלכות ערכים פ"א ה"ב-ה"ח): "ואחד האומר 'ערכי עלי' או האומר 'ערך זה עלי' או 'ערך פלוני עלי' - נותן הערך לפי שני הנערך, והוא הדבר הקצוב שבתורה - לא פחות ולא יותר: וכמה הוא הערך? אם היה הנערך בן שלשים יום או פחות... היה מבין אחד ושלשים יום... משיכנס בשנת שש... משיכנס בשנת אחת ועשרים... אחד המעריך את היפה הבריא, ואחד המעריך את הכעור החולה, אפילו היה הנערך מוכה שחין או סומא או גֵּדִם ויש בו כל מום - נותן לפי שניו כמו שקצוב בתורה", ועוד פסק (שם פ"ג ה"ב-ה"ה): "כל הערכים הקצובין בתורה - הן שנותן המעריך אם היה עשיר. אבל אם היה עני ואין ידו משנת - נותן כל הנמצא בידו, אפילו סלע אחד - ונפטר... עשיר שהעריך - וְהֶעֱנִי, או שהעריך כשהוא עני, וְהֶעֱשִׂיר - ה"ז חייב בערך עשיר. אבל אם העריך כשהוא עני, וְהֶעֱשִׂיר וחזר וְהֶעֱנִי - נותן ערך עני".

^{סח} (חידוש ימ"פ).

^{סט} ככתוב (תהלים פט, ח): "א-ל נַעֲרִץ בְּסוֹד־קִדְשֵׁים", ות"י: "אַלְקָא תְּקִיפָא בְּרִיזְהוֹן דְּקִדְשִׁין". ופירש"י: "הוא התקיף שִׁנְאוֹהוּ הקדושים". ופירש הרד"ק: "נעריך. כמו 'נורא'. פירוש, שיעריצו ממנו". ופירש מצ"צ: "נעריך. ענין חוזק, כמו 'כגבור עריץ' (ירמיה ב, יא)". ועוד כתוב (ישעיה ח, יג): "אֶת־הָא-י-ו-ת אֶת־וְהַיְיִשׁוּ, וְהוּא מוֹרְאָכֶם וְהוּא מַעֲרִיצְכֶם" - ותרגם יב"ע: "וְהוּא דְחֶלְתְּכוֹן וְהוּא תוֹקִיפְכוֹן". ופירש"י: "מַעֲרִיצְכֶם. מחזיקכם". וראב"ע פירש: "מַעֲרִיצְכֶם. שם התואר, או פועל - שהוא מפחידכם באמת". והרד"ק פירש: "מַעֲרִיצְכֶם. והוא יתן לכם עריצות וכה, ולא יוכלו אויביכם להרע לכם". ומצ"צ פירש: "תַּעֲרִיצוּ. ענין 'חוזק', כמו 'כגבור עריץ' (ירמיה ב, יא)". ועוד כתוב (ישעיה כט, כג): "וְאֶת־אֲלֹקֵי יִשְׂרָאֵל יַעֲרִיצוּ" - ותרגם יב"ע: "וְעַל אֲלֹקָא דִּישְׂרָאֵל יִמְרוֹן תְּקִיפָא". וכ"פ מצ"צ: "יַעֲרִיצוּ. ישבחו לומר שהחזיק בידו".

^ע רוב ככל של הסרטים [המסחריים] - שטופים בג'ע ושפ"ד, ואסור לצפות בהם כלל, רמז לדבר: 'זשרט לנפש לא תתנו'.

^{עא} כמש"כ הריטב"א (חולין עז ע"א): "מסריט ע"ג הבשר". וכ"כ הנמוקי יוסף (שם): "מסרמו. מסריט הבשר בעצם דעלמא, ומוציא דם... ודוקא בעצם, ולא בברזל, שהברזל חורץ הבשר ומכאיבו".

^{עב} כמו שאמרו בתוספתא (סוטה פ"ד ה"א): "ועמוד ענן שהיה מקדים לפנייהם... משפיל להם את הגבוה, ומגביה להם את השפל, ועושה להן דרך [מיושר דרך] סרט, מושך והולך", וכתב החז"י: "והגריא הגיה וגרים 'דרך סרטיא', כמו דרך המלך שרבים הולכים שם תדיר". 909 מדרשב"י יג כא לפי מדה"ג.

^{עג} את הכתוב (דברים כג, כז): "צַעָקָה הַנְּעָרָה", ת"י: "פְּגָנַת עוֹלָמָתָא". ועוד כתוב (שמות לב, י): "וְעָתָה הַמִּיּוֹזָה לִי", ות"י: "וְכִדּוֹן אִנַּח בְּעוֹתָךְ וְלֹא תִפְגֵּין עָלֶיהוֹן" וכתב בפ"י: "תפגין. לשון צעקה ותפילה". וכן

הַפְּשִׁלָּה, לְהַפְּשִׁיל, מַפְשִׁיל. בעברית המחדשת, קיפול ומשיכה כלפי מעלה (להפשיל שדווליס*). אך במקורותינו - פירוש, הורדה כלפי מטה.

הַצְּבִיעַ, לְהַצְּבִיעַ, מַצְּבִיעַ. בעברית המחדשת, הרמת היד לשם הבעת דעה בעד דבר או נגדו, ומוזה הושאל לכל הבעת דעה אישית בעד או נגד דבר (מי שידוע את התשובה - מתבקש להצביע. 'אני מצביע נגדך'. 'הקהל הצביע ברגלים - ולא בא'). אך במקורותינו - פירושה, להוציא אצבע (גם אגודל).

א

כתוב (תהלים קב, ב): "וְשִׁוְעָתִי אֶלֶיךָ תְּבוּאָה", ות"י: "וּפְגִינוֹתַי לְקֶדֶם תַּעֲוִל". ואמרו בגמ' (תענית יח ע"א, ר"ה יט ע"א): "אמרה להם; עמדו והפגינו בלילה! הלכו והפגינו בלילה, אָמְרוּ: 'אֵי שְׁמִיּוֹ לֹא אֲחִים אֲנַחְנוּ! לֹא בְּנֵי אֶבֶר אֲנַחְנוּ! לֹא בְּנֵי אֵם אֶחָת אֲנַחְנוּ! מִה נִשְׁתַּנֵּינוּ מִכָּל אֹמֶת וּלְשׁוֹן - שְׂאֵתָם גּוֹזְרִין עֲלֵינוּ גִזְרוֹת רַעוּת?" ופירש"י (בר"ה): "והפגינו. צִעְקוּ בְּשׁוֹקִים* וּבְרַחוּבוֹת - כְּדֵי שִׁישְׁמְעוּ הַשְּׂרִים, וִירַחְמוּ עֲלֵינוּ". וכן פירש"י (בתענית): "והפגינו. צִעְקוּ. כֵּךְ מִתְרַגְּמִין בְּתַהֲלִים כָּל לִשׁוֹן 'שׁוּעָה' וְצִעְקָה - לִשׁוֹן 'פְּגִינָה'". וכן אמרו בגמ' (ב"ק קד ע"ב): "המכיר כליו וספריו ביד אחר, ויצא לו שם נגיבה בעיר... וכי יצא לו שם נגיבה בעיר - מאי הוי? ליתוש דילמא ובניניה, והוא ניהו קא מפיק שמא. א"ר יהודה אמר רב; כנון שבאו בני אדם בתוך ביתו, ועמד והפגין בלילה, ואמר 'נננבו כליו!', ופירש"י: "הפגין. צִעַק... עמד והפגין וצעק בלילה, להאמין דבריו - כשיערער". וכ"פ הערוך (ערך 'בגן' ומע"ז בערך 'פגן א'): "והפגין - פירוש, זעק". והמאירי כתב: "כל שיצא עליו קול שבאו נגבים בביתו, כנון שצעקו שם בלילה... אא"כ באו בנ"א ולנו בתוך ביתו, וצעק בלילה, ונראו בנ"א יוצאים בכלים על כתפיהם".

^ט 000. מגילה ג, ד: ואין מפשילין בתוכו חבלים. סוכה כז ע"ב. ג, ב: מפשילין בחבלים. כלאים ט, ה: מפשילין במקל. שבת כט ע"ב. ב"מ ג, י: צררן והפשילן לאחוריו (יש הרבה כאלה). סנהדרין נט ע"ב. מכות י ע"א. מ"ק י ע"א.

^{טז} כמו ששנו במשנה (יומא פ"ב מ"א): "הממונה אומר להם 'הצביעו!' ומה הן מוציאות? אחת או שתיים. ואין מוציאת אגודל במקדש", והתבאר בגמ' (כב ע"ב): "תנא; הוציאו אצבעותיכם לְמַנֵּין". ופירש"י: "הצביעו. הוציאו אצבעותיכם, כל אחד יִרְאֶה אצבעו, כדמפרש לקמן בפרקין (כה ע"א), מקיפין ועומדין בעגולה, בא הממונה ונוטל מצנפת מעל ראש של אחד מהן, וממנו פייס מתחיל לימנות, ומוציא כל אחד ואחד אצבעו לְמַנֵּין, והממונה אומר; 'כל שהמנין כלה בו - הוא זוכה'. ומוציא מפיו מְנִין - או מאה או ששים, הרבה יותר משהיו שם כהנים, ומתחיל למנות מזה שנמל מראשו המצנפת, וסובב והולך ומונה [האצבעות], והוור חלילה* עד סוף המנין, ומי שהמנין כלה בו - הוא הזוכה". ור"ח פירש (ע"פ הירושלמי): "פיר', אֶחָד שְׁמוּצִיָּין כל אחד ואחד מקצת מאצבעותיו פתוחות והשאר קמוצות, פירוש קפוצות, וכוללן הממונה לחשבון. ומקיפין כמין כולליאר, ונוטל מצנפתו של אחד מהן וכו', היה אומר להן; הוציאו כל אחד ואחד אצבעו כדי לעבור המנין על אצבעות... וזה כולו לענין המצביעין למנין... אבל המצביעין לפיכך, המוציא אחת - מונין לו אחת, והמוציא שתיים - מונין לו שתיים. ומצאנו זה הדבר מפורש בתלמוד א"; מהו 'הצביעו'? הוציאו אצבעותיכם וכו'". ומע"ז פירש בערוך (ערך 'צבע ב'): "ירושלמי; מהו 'הצביעו'? הוציאו אצבעותיכם. וכך היה הדבר; מקיפין הכהנים ועומדין וכו', והגדול אומר לחשוב ששים או שבעים, היה אומר חשבון גדול יותר משהיו הכהנים, והממונה בא ואח"כ נוטל מצנפת מראשו של אחד מהן - ויודעין שממנו פייס מתחיל, והממונה לא היה יודע החשבון עדיין, ואחר שנמל המצנפת - מודיעין לו החשבון, והוא אומר להן 'הוציאו אצבעותיכם', ומונה והולך כל האצבעות, אבל לא הנופין - שאסור למנות את ישראל. ובמקום שמשלים החשבון - הוא הזוכה". (והוסיף במזה"ע: "הרגום הפיל פיר' - 'צבע פיסא, אולי מענין זה"). ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "אומר להם הממונה 'הצביעו', כלומר שישליחו/שישליכו האצבעות". והרע"ם פירש (ע"פ הגמ' שם): "ומהו הנורל? הממונה על הפייסות אומר לכולם; 'הצביעו!' כלומר הוציאו אצבעותיכם, כל אחד יִרְאֶה אצבעו, מפני שאסור למנות אנשים מישראל, לפיכך הוצרכו להוציא האצבעות - כדי שימנו האצבעות ולא האנשים. וכיצד עושים? מקיפים ועומדים וכו'... אחד או שנים. אצבע אחת אם הוא בריא, או שנים אם הוא חולה, שהחולה אינו יכול לכבוש אצבעותיו, וכשמוציא אחת - יוצאה חברתה עמה. ואין השנים נמנין - אלא אחד: ואין

הַצֶּהָה, לְהַצִּיג, מִצִּיג, מִיֻּצַּג. בעברית המחדשת, מחזה* שאנשים מראים ספור בפני קהל, או ש'מכירים' אדם לאדם אחר. ומי שמביא לקהל את דעתם של אחרים - נקרא מִיֻּצַּג. אך במקורותינו - פירושו, העמדהי.

הַצֶּהָרָה, לְהַצְהִיר. בעברית המחדשת, להודיע הודעה מוחלטת* ומחייבת (הצהרת בלפור, 'הצהרת הוץ'). אך במקורותינו - פירושו, לעשות שמן יצהר או להאירע.

הַצִּטְטָה, מִצִּטְטָה. בעברית המחדשת, מצמצם את גופו ואיבריו לממדים קטנים. אבל במקורותינו - פירושו, להקיף סביב סביב.

הַצָּעָה, לְהַצִּיעַ. בעברית המחדשת, יעוץ לשיקול הדעת ('אני מציע לך לשכוח מכל העסק'), הזמנה לתפקיד או קניה ('הציעו לי הצעה שאני יכול לסרב לה'). אך במקורותינו - פירושה, הסבר מקיף ומסודר (שטוח פִּמְצָע* פִּרְשׁ), כהקדמה או סיכום לענין. וכן משמש בהשאלה, כשם לאמירה דרך משל.

א

מוציאין אנודל במקדש. מפני הרמאים, כשיקרב המנין לכלות - ויבינו למי יכלה, יוציא זה העומד לפניו - שתי אצבעות, כדי שימנה לשני בני אדם, וימחר המנין לכלות בו. והממונה לא יבין, לפי שהאדם יכול להרחיק האנודל מן האצבע הרבה - עד שנראה כאצבעות שני בני אדם, מה שאין יכול לעשות כן בשאר אצבעות. ותפ"ש פירש: 'הצביעו. כמו 'האצביעו', כלומר הוציאו אצבעותיכם למנין, ועי"ז נטיל גורל, דאסור למנות ישראל - רק אבר מהם מותר למנות.

ככתוב (בראשית ל, לח): "וַיִּצַּג אֶת־הַמִּקְלוֹת", ות"א: "ודעיין ית חוטריא", ופירושו הוא כמו שת"י: "ונעין ית חוטריא". ופירש"י: "תרגומו 'ודעיין' - לשון תחיבה ונעיצה הוא בלשון ארמית, והרבה יש בגמ' 'דצה ושלפה' (שבת נ ע"ב), 'דין ביה מיד' (חולין צג ע"ב), 'דצה' - כמו 'דעצה', אלא שמקצר את לשונו". והב"ש פירש: "וַיִּצַּג. העמיד את המקלות ברהמים... 'וַיִּצַּג' - לשון עמידה, כמו 'אציגה נא עמך'. וכן כתוב (בראשית לג, טו): "אציגה נא עמך בן העם", וכן כתוב (בראשית מג, ט): "והצגתיו לפניך". ועוד כתוב (שופטים ו, לו): "אֲנֹכִי מִצִּיג אֶת־גִּזְיוֹת הַצֶּמֶר", ופירש מצ"צ: "מציג. מעמיד, כמו 'צאנכם ובקרכם יִצַּג' (שמות י, כד)". ומחה"ע (שרש 'יצג') פירש: "'הצגיני כלי ריק' (ירמיה נא, 000), 'והצגתיה כיום הולדה' (הושע ב, 000), 'אציגה נא עמך' (בראשית לג, 000), 'צאנכם ובקרכם יוצג' (שמות י, 000), 'הצג על הארץ' (דברים כח, 000) - פירוש, לשון הנחה". וכתב בס' הכרמל (ע"פ המלבי"ם): "פִּעֵל יִצַּג, מורה רק שהדבר מוצג במקום אחד, ועומד שם מסולק מן המלטול והעסק. ובא על כל דבר; על בעלי חיים והבלתי חיים; רק צאנכם ובקרכם יוצג, 'וַיִּצַּג אֶת הַמִּקְלוֹת'. ומציין רק הקביעות במקום ההוא".

ע" (חידשו ע"פ הערבית).

ע"ב איוב כד, יא. (ירושלמי יבמות פ"ו ה"ה). מצ"צ (יחזקאל כז, יט): "ברזל עשות. מצהיר ומזהיר כמו 'שמי עשות' (ירמיה ה, 000). ומצאנו בארחות צדיקים (פ"ט שער השמחה): "תפארת הנשמה - שתתפאר בתפארת השמחה אשר תשמח בהשם, ותבהיק זיו יראתה להבהיק יקר הודה... ובעת אשר היא מתרוממת... ומתדבקת באמונה לבורא יתברך... ואז - העליון יסלגנה* להצהיר זיוה".

ע"כ כתוב (ישעיה כב, יח): "צִנּוּף יִצְנָפָה צִנְפָּה", ותרגם יב"ע: "יִעְרִי מִנֶּךָ יֵת מִצְנָפָה וְיִקְיִפוּךָ". ופירש"י: "צִנּוּף יִצְנָפָה. כמצנפת המקפת את הראש - יקיפוך אויבים ומציקים". ומצ"ד פירש: "תהיה מסוכב באויבים ומציקים - כמצנפת המסכבת את הראש מסביב". וכ"פ בסה"ש לריב"ג ולרד"ק (שרש 'צנף'): "צִנּוּף יִצְנָפָה צִנְפָּה. פירוש, יִהְפֹּךְ הַפֶּה וְיִסְבֶּךָ סביב - קסבוב המצנפת".

פ כמו שאמרו בגמ' (חולין מט ע"ב): "שלח רבין משמיה דרבי יוחנן; כך היא הצעה של משנה - ואיפוך קמייתא", ופירש"י: "כך היא הצעה של משנה. כמו שֶׁהִשְׁבֵּת - ואיפוך קמייתא". ועוד פירש"י (חולין קא ע"ב): "שלח רבין; כך ודאי הצעת המשנה. במקום שנשנית שם, אבל משובשת היא - ואיפוך". ופיר"ח: "כך היא הצעה של משנה זו. כלומר דאין איסור חל על איסור". וכן אמרו בגמ' (סנהדרין נא ע"א): "שלח

הַקְלָדָה, לְהַקְלִיד, מְקַלֵּיד. ראה מש"כ לקמן בפרק עשירי, 'כלים וחפצים', ערך 'קליד, קלידים'.

הַרְבִּיץ, מְרַבֵּץ. בעברית המדוברת, הִכָּה מְכוּת. אך במקורותינו - פירושו, השכיב על הקרקע (בעיקר את הבהמות הרובצות), או הצמיד את האבק אל הרצפה ע"י הזלפת מים, או הנחיל תורה לתלמידים^{פא}.

הַרְהִיב, מְרַהִיב. ראה מש"כ לעיל פרק רביעי, 'שמות תאר מְלַלִּים', ערך 'מְרַהִיב'.
הַרְצָאָה, לְהַרְצוֹת. בעברית המחודשת, שיעור מסודר ושכלתני - הנמסר לקהל מסויים* מפי מומחה לדבר. אך במקורותינו - פירושו, הסברת דעה בפני אדם (גם יחיד) כדי שתתרצה ותתקבל על דעתו^{פב}.

הַשְׁעָה, לְהַשְׁעוֹת, מְשַׁעָה. בעברית המחודשת, להרחיק באופן זמני (עד בירור האשמה) מעבודה או תפקיד ('המנהל' ביקש להשעות את המזכיר מתפקידו). אך במקורותינו - פירושו, להיענות לבקשה^{פג}.

א

רבין משמיה דריב"ר^ה; כך היא הצעה של משנה - לעולם כרבנן^ה. שו"ת גינת ורדים חו"מ ה, ה: "והציע הצעות לגרע כח של מתנה זו". ומצאנו שהמאירי משתמש הרבה בלשון 'דרך הצעה' - במשמעות 'דרך משל', כמו (ברכות לד ע"א): "מי שמטה בתפלה, כגון שדלג ברכה... ואם דלג, דרך הצעה - ברכת 'רפאנו', ואמר ארבע ברכות או חמש אחריה". וכן יש לפרש דברי הרד"ק (מ"א כב, ב): "כל אלה - דברי מליצה הם, אֲמָרָם מיכיהו - דרך הצעת דברים, לא שראה מיכיהו דברים אלה - ולא שמעם".

^{פא} ככתוב (ישעיה נד, יא): "הנה אנכי מרביץ בפורך אבניך", ותרגם יב"ע: "הא אנא כבש בצדידא אבני רצפתך". ופירש"י: "מרביץ בפורך. רוצף רצפתך מאבני נופך". והרד"ק פירש: "מרביץ. מושיב או משכיב, כלומר שיהיו אבני היסוד - אבני פוך שהם כעין חול - והם מרגליות, ועליהם - ארביץ אבני הקיר". ומצ"צ פירש: "מרביץ. מלשון רביצה והשכבת האבן". וכן כתוב (תהלים כג, ב): "בנאות דשא ירביצני", ותי": "בהנית דתאין ישרינני". ופירש מצ"צ: "ירביצני. ענין השכיבה לנוח". ומחמ"ע (שרש 'רביץ') פירש: "ופועל כבד - 'בנאות דשא ירביצני', 'איכה תרביץ בצהרים', 'מרביץ בפורך אבניך' - פירוש, מְשַׁבֵּב". וכן כתוב (ש"ש א, ז): "איכה תרביץ בצהרים", ופירש"י: "איכה תרעה צאנך... ואיכה תרביצם בצהרים". וכל"פ מצ"ד: "אנה תרעה את הצאן, ואנה תרביצם בעת הצהרים (כי אז העת להרביץ הצאן לנוח)". ואמרו בגמ' (ע"ז ל ע"ב): "מים שנתגלו - ה"ו לא ישפכם ברה"ר, ולא ירביץ בהן את הבית", ופירש"י: "ולא ירביץ. להשכיב את האפר ואבק - שלא יעלה". ועוד אמרו בגמ' (מ"ק כה ע"א): "רב הונא - ריבין תורה בישראל, ורבי חייא - ריבין תורה בישראל", ופירש"י: "רב הונא ריבין תורה. כדאמרין פרק שני דייני גזירות (כתובות קו ע"א) 'כי קיימי רבנן מקמיה, ומנפצי גלימיהו - מכסי ליה ליומא באבקא: רבי חייא ריבין תורה. כדאמרין בב"מ (פה ע"ב) 'אנא עבדי ליה לתורה שלא תשתכח מישראל'". וכתב התשב"י (ערך 'רביץ'): "'הרביץ תורה בישראל', ו'מרביצי תורה, כן קראו - בעלי ישיבה שיש להם תלמידים הרבה בתלמוד. ותמהתי, איך לקחו זה הלשון? ועל הרוב - אינו בא רק על בעלי חיים שאינם מדברים! ובפרט בספרד, היו נוהגין לקרא אותם - 'מרביצי תורה', ולשאר הרבנים - היו קוראים 'חכמים' סתם". ותי"רץ הפמ"ג (אגרת ו, ערך 'רביץ' [הקדמת א"ח]): "והנה, ב'שישכר זמור גרם' רובין בין המשיפתיים - התלמידים יושבים ע"ג קרקע ולומדים" (כלומר, שהשתמשו בלשון המורגלת לבהמה לרמוז הדמיון לחמור גרם [אב"ד]). והרגמ"ב תירץ: "במנחות פב' בתרביצא אמרי... וכ"ה בתמורה טז; 'עבין - שיעין ורבין תורה וכו'... ולפיז, אינו תמיה כל כך למה לקחו זה הלשון רז"ל מפני שאמרו רז"ל בסנהדרין יד ע"א; 'אין סמיכה בחו"ל'" (לכן קראו להם 'מרביצי תורה' ולא 'רבי' [אב"ד]). (אך מצאתי באוצרבעה"ת [מקץ מד, טו אות ג, בשם כת"י ניו-יורק], שגרס: "שהשכמים היו מרביצין את בנימין על כליפיו", ואולי י"ל שהיו משכיבים אותו על הקרקע שוכב על כתפיו [אב"ד]).

^{פב} חגיגה יד ע"ב. פסחים לח ע"ב. קידושין מה ע"ב רש"י או"ז תשלח. תוס' מעילה ז ע"א ד"ה לכפר. יבמות קכב ע"א. ספרי דברים ריח. וכ"כ בנ"ש שפ"ב.

הַשְׁפָּעָה, להשפיע. בעברית המחדשת, החדרת דעה לאדם אחר ('הפושע השפיע לדעה על שכינו'). אך במקורותינו - פירושו, מתן שפע רבפי.

הַשְׁקָה, להשיק. בעברית המחדשת, להוריד ספינה למים ('השיקו את המשחתת'), ובהשאלה, הוצאת מוצר חדש לשוק ('החברה השיקה את הדגם החדש בפרסומת גדולה'). או הקשת כוסות משקה משכר זו לזו בידי שני שותים ('הידידים השיקו כוסיות לרגל פתיחת החנות') וולגרי עצם ענין הקשת הכוסיות - ראה לקמן בפרק עשרים, 'מקור משחת', ערך 'הקשת כוסיות'. אך במקורותינו - פירושה, להציף, להשמיע קול שכשוך או מרצה, או לחבר שני כינוסי משקה - שיגעו ויתערבו זה בזה.

א

^פ כמו שהביא במחזור ויטרי (תנא, מעריב לליל אחרון של פסח 000): "עזי דגול ניה ואישון להשעות".

^{פד} כמו שאמרו במשנה (דמאי פ"ב מ"ד): "המשפיעין במדה גסה - רשאין למכור את הדמאי. אלו הן המשפיעים במדה גסה? כגון הסיטונות ומוכרי תבואה", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק): "המשפיעין. הם המוסיפים על המדה". והרע"ם פירש: "המשפיעים. שמוכרים בשופע הרבה ביחד: סיטונות. הם הסוחרים הגדולים הקונים תבואה מבעלי התבואה ומוכרים אותה לחנונים במדה גסה: למכור את הדמאי. דרך המוכרים הרבה ביחד להוסיף על המדה ולכן נקראו 'משפיעים' - שעושין מדה גדושה ומוסיפים על המידות". ואמרו בגמ' (ברכות לב ע"א): "'ודי זהב', אמרי דבי רבי ינאי; כך אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו 'די' הוא גרם שעשו את העגל". ואמרו במדרש (ילק"ש קהלת ה, תתקעא): "'וצדק' - זה צדיקו של עולם, שהוא משפיע עליהם טובה". ואמרו בגמ' (חולין פט ע"א): "'א"ל הקב"ה לישראל; חושקני בכס, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה - אתם ממעטין עצמכם לפני. נתתי גדולה לאברהם וכו'". ואיתא בזוה"ק (ח"א השמטות רסב ע"ב, ס' כט): "והארץ היתה תהו. בזמנא דקב"ה... הוה בונה עלמין ומחריבן. והא אוקמוה דלית השפעה בכל עלמין". ומצאתי בפרוש המאירי (סנהדרין כד ע"א): "תלמידי חכמים ראוי להם להיות נוחים זל"ז בהלכה... וזוכין ללמוד וללמד. שזה ר"ל, הלומד לאחרים וההשפעה לזולתו הוא תכלית השלימות", כלומר שמשפיע שפע מתורתו וידעותיו על זולתו (ולא כמשמעות המחדשת שכאילו משפיע עליו לסבור כדעתו).

^{פז} (כתוב (יואל ב, כד): "'בִּיְבוֹלָאָה יָת, הַשִּׁיקוּ הַיִּקְבִּים*", ופירש"י: "השיקו היקבים. קול קילוח היקבים*, היורד לתוך הבור שלפני הגתות - נשמע". והרד"ק פירש: "השיקו היקבים. שהם מלאים - עד שִׁיצוֹף היין על פניהם, ונשפך היין על פניהם" (וכ"פ בטה"ש). ומצ"ד פירש: "השיקו היקבים. היין היורד אל היקבים - השמינו הרעשת קול, והוא גמר מלאכת היין". וכתב במחמ"נ (שרש שק ג): "'והשיקו היקבים וגו'... 'שיתקשקשו* ברזוזבת' (נחום ב, ה)... ענין מְרוֹץ* המה". ומחה"ע (שרש 'שוק') פירש: "'והשיקו וגו', פי' יזיל". ושנו במשנה (ביצה פ"ב מ"ג): "'ושוין שמשיקין את המים בכלי אבן - לטהרן, אבל לא מטבילין", ופירש"י (עהג"מ דף יז ע"ב): "'שמשיקין את המים. מי שיש לו מים יפין לשתות - ונטמאו, ממלא מהן כלי אבן, ונותנם במקוה מים מלוחים - עד שמשיק מים למים, ונמצאו אלו זרועים ומחוברים למי המקוה - ובטלי אנבייהו, וטהרו... אבל לא מטבילין. בנמרא מפרש, שאין נותנין אותן בכלי עץ טמא הצריך טבילה - להשיקן בו, כדי להעלות טבילה לכלי אנב השקת המים". ופיר"ח: שמשיקין. פירוש, משקעין כלי אבן זה, שיש בו מים מתוקין שננטמו, משקעין אותן במקוה - הכלי כולו, ובלבד - שלא יצופו המים ויעלו למעלה מן הכלי, כדי שיהא הכלי ומימיו - משוקעין במים, אלא הכלי כולו - צריך להיות משוקע במים, ויהיו המים הטמאין שבתוך הכלי - משיקין עם מי המקוה". ומל"ש פירש (עהמ"ש): "'והשקרה' - עניינו 'הצפה', ובמקרא ביואל 'והשיקו היקבים' - והציפו. וכאן - משקעים את המים הטמאים, עד שיצופו מי המקוה עליהם". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "פירוש, כי המים כשהן טמאים, שאפשר לו לתתם בכלי אבן ולהכניס אותו הכלי שהן בו אותן המים הטמאים - ויטהרו המים, וזהו ענין 'משיקין' - שיעלו המים עליו". והמאירי פירש: "שמי שהיו לו מים בכלי ונטמאו ואין לו מים טהורים להשתמש בהן - נותנן בשבת בכלי אבן שאין לו שום טומאה, ומכניס את הכלי במימיו במקוה מים מלוחים עד שמשיק מים שבכלי למים שבמקוה, וזו היא טהרת... לא מתורת טבילה אנו באין על זה, אלא מתורת זריעה... שנמצאו אלו זרועים במקוה ובטלים ע"ג מים שבמקוה". וכן אמרו בגמ' (פסחים לד ע"ב): "'דרשב"ל משמיה דר"א; מי החג שננטמו, השיקן ואח"כ הקדישן - טהורין, הקדישן ואח"כ השיקן - טמאים. מכדי 'זריעה' יננה, מה לי 'השיקן ואח"כ הקדישן'.

השקעה, להשקיע. ראה לעיל בפרק שלישי, 'מנחים משפטיים וממוניים', ערך 'השקעה, להשקיע, משקיע'.

השתוללות, להשתולל. בעברית המחדשת, התנהגות פראית חסרת רסן - שעלולה להזיק ('הילדים משתוללים בחצר'). אך במקורותינו - פירושה, התנהגות טפשית, או להוליך שולל, או בזוז וְשִׁלּוּלִי.

השתלה, השתיל, משתיל. בעברית המחדשת, (משמש בבנין הפעיל פועל יוצא) העביר שתיל, איבר או אדם ושתלו במקום חדש שאינו שלו. אך במקורותינו, (משמש בבנין הפעיל כפועל עומד) הצמח הכה שרשים באדמה.

א

מה לי 'הקדישן ואח"כ השיקן'? אלמא אין זריעה להקדש, ופירש"י: "מי החג. כגון של ניסוך המים... וכשנטמאו - אין יכולין לילך ולמלאות מן השילוח בשבת... והלך והשיקם באמת המים שבעזרה, ומים - סלקא להו 'השקה', דזו היא זריעתו - משעברו עליהן מי המקוה ונעשו חיבור - ובטלר". ור"ח פירש: "ונטמאו והשיקן. פירוש, ושקעו במי מקוה - לטהר, אע"פ שנכנסו תחת המים שנמצאו כאלו זרועים הם במקוה - לא עלתה להם טהרה, שאין הזריעה מטהרת בהקדש".

¹⁰ ככתוב (ישעיה נט, טו): "וְהָיָה הָאָמֶת נְעֻדָּתָהּ, וְסָר מִרְעַ מִשְׁתוֹלָלָהּ", ותרגם יב"ע: "וְהָיוּ עֲבָדֵי קוֹשָׁטָא - מְטַמְּרִין, וְדָסְטָן מְבִישׁ - מִתְבַּזְזִין". ופירש"י: "משותולל. מוחזק שומה על הבריות, כמו (מינה א, ח) 'אלככה שולל', והוא מגזרת 'שוגג' - דמתרגמינן 'שלו', וכן (ש"ב ו, ז) 'על השיל'. ומקור פירש"י - הוא מהגמרא (סנהדרין צז ע"א): "מאי 'וסר מרע משותולל'? אמרי דבי רבי שילא; כל מי שסר מרע - משותולל על הבריות". ופירש"י (סם): "משותולל על הבריות. כל העולם אומרים עליו 'שומה הוא'. היינו 'משותולל' - לשון שטות, כמו 'מוליך יועצים שולל' (איוב יב, ז)". וראב"ע (ע"ה פ) פירש: "משותולל. י"א משוגע, כמו 'אלככה ערום ושולל', 'אשתוללו אבירי לב'. ויתכן היות הכל - מגזרת 'שולל', להסיר הון, הנה 'משותולל' שם הפועל מבנין התפעל". והרד"ק פירש (ע"ה פ ובס"ה ש) [שרש 'שולל']: "וסר מרע משותולל. אינו נמצא, כאלו שללו ובזוזו אותו מן העולם". ומצ"צ פירש: "משותולל. ענין שומה וסכל, כמו 'מוליך יועצים שולל' (איוב יב, ז)". ובמצ"ד ביאר: "משותולל. מוחזק הוא בעיני הבריות - לשומה וסכל". והמלבי"ם פירש: "אם נמצא לפעמים במקרה, שאיש מהם סר מרע ונמנע מלעשות עבירה בין אדם למקום - לא היה בכונה, רק שהשתולל ושכח ושגג מלעשות הרע, כי לולא השתולל ושגג - היה עושהו". ועוד כתוב (תהלים עז, ו): "אֲשֶׁתוֹלְלוּ אֲבִירֵי לֵב, נָמוּ שִׁנְתָּם", ות"י: "אֲשֶׁלְחוֹן מַעֲלִיָּהוֹן זְנוּי קָרְבָּא גְבִירֵי לְבָא, אֲתַנְנֵמוּ בְּשִׁנְתָּהוֹן". ופירש"י: "אשתוללו. כמו 'השתוללו... ונגזר 'אשתוללו' - מגזרת 'מוליך יועצים שולל', והוא לשון משגה וְשִׁלּוּ - כשומים שונים. והתי"ו - נופלת בלשון המתפעל באמצע התיבה, ככל תיבה שתחילתה שיי". והרד"ק פירש: "אשתוללו. האל"ף - במקום ה"א התפעל, והוא כמו 'השתולל', ו'אשתוללו' - מן שלל. אומר, כי הגוים אבירי לב שנאספו על ירושלים - יהיו לשלל לישראל: נמו שנתם. לא היה להם כח להלחם, כאילו הם מתיים". ומצ"צ פירש: "אשתוללו. ענין סכלות, כמו 'מוליך יועצים שולל', ובמצ"ד הוסיף: "אשתוללו. חיל סנחריב שהיו אבירי לב למלחמה - נעשו שומים לבלי דעת לערוך מלחמה, ונרדמו בשינה... והיא ענין מליצה - שכולם נפלו פגרים מתיים". והמלבי"ם פירש: "ואיך 'אבירי לב' - אלה חיל סנחריב, השתוללו ונשכח מהם דבר זה - שהמורף האדיר מכל, יבא עליהם בלילה מהר ציון - להשחיתם, ואיך נמו שנתם ושכבו לישון בלילה הזאת". וכתב במחמ"נ (שרש 'אשתוללו'): "פתרוננו - 'נתעקרו אבירי לב', יתכן להיות מגזרת 'אשל', ושני פתרונים למלה; הפתרון האחד - נטיעה, והשני - עקירה, ומראה אחד לשניהם". ובס"ה ש' לריב"ג (שרש 'שלל') כתב: "אשתוללו אבירי לב", והוא אצלי... בענין ההשמד וההכרת והאבדן, והראיה על זה - 'נמו שנתם וכל מצאו כל אנשי זויל את ידיהם'. וכמהו 'וסר מרע משותולל', כלומר - נפקד ונעדר, כענין 'והתי האמת נעדרת', והענין - שהסר מרע והנוטה מן הדרך המגונה, נעדר ונפקד - לא שלול, כלומר שאבד הטוב ואנשיו, עד שאין נמצא אדם שהוא טוב".

הַתְּאֵבָדוֹת, לְהַתְּאֵבֵד. בעברית המחדשת, מאבד עצמו לדעת. אך במקורותינו – פירוש, הולך לאיבוד (בבנין התפעל)^{פא}.

הַתְּאוּשָׁוֹת, לְהַתְּאוּשֵׁשׁ. בעברית המחדשת, התעוררות ותחילת החלמה לאחר מכה ומחלה או טיפול קשה. אך במקורותינו – פירוש, התחזקות והתגברות נגד מתנגדים^{פב}.

הַתְּגִנְדְּרוֹת, מִתְּגִנְדֵּר. בעברית המחדשת, מפורכס/ת ומהודר/ת. אך במקורותינו – פירוש, מתגדל ומתנשא על אחרים^{פג}.

הַתְּמַפְרוֹת, לְהַתְּמַפֵּר. בעברית המחדשת, השתעבדות והתרגלות לְהַרְגִּיל או למאכל – עד שנעשה תלוי בו ואינו יכול להגמל ממנו ('הוא התמכר לשתיית קפה'). אך במקורותינו – פירוש, אדם המוכר עצמו לאחרים מרצון, או שעושה דבר בחשק ובמסירות גדולה^{פד}.

^{פא} שבת קטו ע"א. רמב"ם הלכות שבת פכ"ג הכ"ו. סה"ש לרד"ק ערך 'אבל'. שמ"ר ו, ב ד"ה דבר אחר. זוה"ח שיה"ש יז ע"א: "שלמה יתאבד". ש"ך חו"מ תא סק"ה. שו"ת הרשב"א ח"ג שפט ד"ה עוד כתב. ישעיה מו, ח. מחה"ע (שרש 'אשש'): "והתאששו", פירוש והתחזקו, כמו 'האשישים' - חזק הקיר. פירוש אחר, חמים כאש". ב"ר סז, י.

^{פב} כמו שאמרו בגמ' (תענית כג ע"ב): "אמר; 'לא מיקבלי עלי אינשי ביתי'. א"ל; 'מה שמה?' 'חנה'. יתתיפי חנה! וְנִתְיַפֶּת. אמר ליה; 'קא מגנדרא עָלִי'. א"ל; 'אי הכי, תחזור חנה לשחרוריתה!'. ופירש"י: "לא מקבלי עלי אינשי ביתי. אין אשתי מקובלת עלי – שאינה יפה: מגנדרא. מתגדלת עלי מתוך גבהות יופיה. מגנדרא, מלשון 'מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו' (חולין ז ע"א)". (וכן יש 'מיגנדר' שפירושו 'מתגלגל', כמו בבראשית (כט, ג): "וגללו את האבן", ת"א "ומגנדרין").

^{פג} (ואולי יש ליישב, שהמשתעבד מרצון להרגל מגונה – הרי הוא מתמכר לתאוות יצרו הרע). ככתוב (דברים כח, סח): "והתמכרתם שם לאיביך", פירש רש"י: "אתם מבקשים להיות נמכרים להם לעבדים ולשפחות... בלעז 'איפורונדריין' וו"ש' (תרגם אל"ר: תמכו את עצמכם). ולא יתכן לפרש 'והתמכרתם' בלשון 'נמכרתם' ע"י מוכרים אחרים, מפני שנאמר אחריו 'ואין קוניה'. וכו"פ ראב"ע: 'אינו כמו 'נמכרתם', רק פירושו; אתם תבקשו למכור עצמכם". ועוד כתוב (מ"א כא, ככה): "יען התמכרך לעשות הרע בעיני ה': ... אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה'", ותרגם יב"ע: "חלף דחשבתא למעבד דביש קדם ה'... דחשיב למעבד דביש קדם ה'". ופירש"י: "מכרת את עצמך להכעיס את בוראך. 'התמכרך' – כמו 'והתמכרתם שם לאויביכם'". והרד"ק פירש: "כאילו מכר עצמו לעשות רע, וכל עניניו וכל עסקיו – לרע. ויונתן תרגם 'דחשיבת' – כלומר, כל מחשבותיך – הם לעשות הרע. ובדרש (סנהדרין כח): 'אשר התמכר לעשות', היאך היה עושה? מוחק האזכרות, וכותב תחתיהם – שם הבעל; 'בראשית ברא הבעל' (וכדו'). וזהו שאמר הכתוב 'הזושיבים להשיבית את שבי'". והרלב"ג פירש: "כל כך היה פונה לעשות הרע – כאילו נמכר לזה התכלית". וכו"פ גם בויקרא (כה, לד): "לפי שהמכירה – ישתנה בה רשות בעל הקנין, וישוב אל בעלים אחרים, ולזה הושאלה המכירה – לְהַשְׁנוֹת הקנין מן ההשתמשות – לתכלית אחרת. ואמר 'אשר התמכר לעשות הרע' (מ"א כא, כה), ר"ל שבאופן שהיה מיוחד לעשיית הטוב, בכמו האופן ההוא – שב לעשות הרע, כאילו יצא מרשות המנהיג הטוב – אל רשות המנהיג הרע". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'מכר') כתב: "אשר התמכר לעשות הרע", פירושו, מסר עצמו לעשות הרע – וְנִתְּנָה בו. 'יען התמכרך לעשות הרע', ו'התמכרו לעשות הרע' – נתנו עצמם בו". וכו"כ בסה"ש לרד"ק: "כי פירוש 'אשר התמכר לעשות הרע'... מרוב השתדלותו בפעולת העבירות – כאילו מכר עצמו לפעולה ההיא".

התלעלע. בעברית המחדשת, הוא מי שנחנק מחמת שהקדים קנה לוושט (חידוש של אש"ל ויצ"א). אך במקורותינו - פירוש, בלע מים^א.

התמוגג. בעברית המחדשת, רָוָה נָחַת מְאֹד. אך במקורותינו - פירוש, להנמס או להתפורר. ולכן כאשר מדבר הפסוק על אדמה וקרקע - הוא לטובה, שמתמוגגת ונמסה מרוב מים ושומן. אך כשמדבר על אדם - הוא לרעה, שמתפורר מרוב חולשה (או נמוג ומתמוסס מרוב פחד^ב).

התמודדות, להתמודד. בעברית המחדשת, אדם המציב עצמו בתחרות* מול יריב ('הוא מתמודד על תפקיד ראש העיר'). אך במקורותינו - פירוש, אדם המשתטח על אדם השוכב - באופן שאיבריו עומדים מול איבריו^ג.

^א 'ישתו ולעו' (עובדיה), 'אפרוחי יעלעו דם'. וכתב במחמ"נ (שרש 'לע'): "ואפרווחי יעלעו דם" (איוב לט, ל), ענין בליעה המה".

^ב (כמו 'מוגג כל ישיבי כנען, שמות טו, טו). לגבי אדם, כתוב (איוב ל, כב): "והתמוגגני תשיה*", "ותמסנני בתשיה". ופירשני: "והתמוגגני תשיה*". חלשות ונחשות כח - היה ממוגגני. וראב"ע פירש: "והתשיה*", שהיא כעין החכמה - תמוגגני, כמו 'הגבעות תתמוגגנה'. ופירוש אחר... 'תמוגגני' - היפך 'תרכיבני'. והרד"ק (בספ"ש שרש 'מוג') פירש: "ענינים - ענין המססה. ופירוש 'והתמוגגני תשיה' - תמס ותעבור ממני תשיה". והרלב"ג פירש: "והתמוגגני תשיה*". אתה תמוג ותסיר ממני התשיה והנימוס* אשר הייתי מתנהג בו". ומצ"צ פירש: "והתמוגגני. מלשון המנה והמסח". ובמצ"ד הוסיף: "תמוגג אותי בתשיות כח, והוא למשל על פלאי היסורים". (וכ"כ [נתהלים קז, כו]: "נפשם ברעה תתמוגג", ופירש הרד"ק: "תמס נפשם באותה הרעה והדאגה שיש להם שימבעו בים". ומחז"ע (שרש 'מוג') פירש: "והתמוגגני תשיה", פי' העבירה ממני". ועוד מצאנו בדברי הרמב"ם (מדע, הלכות יס"ה פ"ז ה"ו): "כל הנביאים - יראין ונבהלין ומתמוגגים, ומשה רבינו - אינו כן". ולגבי קרקע, כתוב (עמוס ט, יג): "והפיפו ההרים עסיס וכל ההיבצעות תתמוגגנה", ותרגם יב"ע: "וירבון מוריא חמר מרת, וכל רמתא יתפלחן". ופירשני: "תתמוגגנה. ת"י יתפלחן. קרקע עובדה - מתמוגגת כבא גשמים". וראב"ע פירש: "תתמוגגנה. בחלב - דרך קצרה". וכ"פ הרד"ק: "תתמוגגנה. על דרך משל, כאלו הגבעות נמוגו ומתמוססת מרוב החלב שזב עליהן מן הצאן. ואע"פ שלא זכר 'חלב' - כן רוצה לומר, אלא שסומך על המבין בחסרון המלה... וכן אמר בנבואת יואל (ד, יח): "טפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה זולב", ויתכן שהכל דרך משל על שפע רוב הטובה שהיתה להם לישראל מבלי עמל ויגיעה". וכ"פ מצ"ד: "תתמוגגנה. ר"ל, יהיה מרעה שמן, והחלב יזוב מן הצאן, וכאילו נמסו הגבעות משפע הזולת החלב".

^ג ככתוב (מ"א יז, כא): "ויתמודד עליהילך שכלי פעמים", ותרגם יב"ע: "ואתמקק על רביא תלת זמנין". ופירשני: "ויתמודד. מלשון מדה - נשתטח עליו". והרד"ק פירש: "ויתמודד. מענין 'מדה, מבנין התפעל. כלומר, שם עצמו במדת הילד כשנשתטח עליו, כענין שנאמר באלישע וישיכב על הילד, וישם פיו על פיו, ועיניו על עיניו, וכפיו על כפיו". והענין הזה, שתהיה תפילתו כבונה יותר על הילד - כששוכב עליו ויתמודד עליו, ועל דרך הזה - 'ויעתר יצחק לה' לנכחו אשתו', כלומר שהיתה אשתו לנגדו בעת תפלתו - כדי שיכוין תפילתו עליה, כי עקרה היא. ואפשר נ"כ, כי עשה כן - להנשים עליו ולחממו בחום הטבעי היוצא מפניו ומבשרו, כי רוב פעמים - הנסים נעשים ע"י מעט תחבולה מדרך העולם". והרלב"ג פירש: "ויתמודד וגו'. ר"ל שנשתטח אצלו, ועשה עצמו מדה לו, בששם עיניו אצל עיניו, ופיו אצל פיו, וכפיו אל כפיו, וכן בזה הדרך, כמו שעשה אלישע בבו השונמית, כאילו ירצה בזה, שתבא הרוח מאברי הנביא - אל אברי הילד". ומצ"צ פירש: "ויתמודד. מלשון מדירה". והוסיף במצ"ד: "ר"ל, שם פיו על פיו, ועיניו על עיניו וכו', כמה שעשה אלישע... וכאילו מרד עצמו - למדת הילד, ולהשפיע החיות מאיבריו - אל אברי הילד". ומחז"ע (שרש 'מדד') פירש: "ויתמודד וגו', פי' נמשך עליו והאריך אבריו על כל אבריו". שו"ת רדב"ז ח"ו ב"א רג.

הַתְּמַחֲוֹת, מִתְּמַחָה. בעברית המחודשת, מי שהוא כבר מומחה גדול בדבר (מפעלנו מתמחה בעיקר בעבודות שיש, 'לרופא זה יש התמחות מיוחדת בניתוחי ראש'). אבל במקורותינו - פירושו, מי שעדיין לא מומחה ועתה הוא צובר לעצמו נסיון ומומחיות.^{צד}
הַתְּנַגְשׁוּת, לְהַתְּנַגֵּשׁ, מִתְּנַגֵּשׁ. בעברית המחודשת, שנים הנתקלים זה בזה. אך במקורותינו - פירושו, להתקרב.^{צה}
הַתְּנוּסָסוּת, לְהַתְּנוּסֵס. בעברית המחודשת, מתנופף לכאן ולכאן ('הדגלים התנוססו ברוח העזה').^{צו}

הַתְּנַצְלוּת, לְהַתְּנַצֵּל. בעברית המחודשת, בקשת סליחה ('אם אין לך סיבה על הפגיעה - לפחות תתנצל'). אך במקורותינו - פירושו, להסיר ולהוריד [משא או האשמה].^{צא}
הַתְּעָרוּת, לְהַתְּעָרוֹת, מִתְּעָרָה. בעברית המחודשת, התערבות אדם בודד בחברה. אך במקורותינו - פירושו, התפשטות.^{צב}
הַתְּעִשָּׁת, יִתְּעִשֵּׂת. בעברית המחודשת, להתאושש* ממכה או פגיעה. אבל במקורותינו - פירושו, להנחם ולחזור ממחשבתו הקודמת.^{צט}

^{צד} ב"י הלכות שבת 'קמיע' 000.

^{צה} ככתוב (ישעיה מה, כ): "הִקְבֵּצוּ וְבִאוּ הַתְּנַגְשִׁי יִזְדְּרוּ כְּלִיטֵי הַגּוֹיִם", ותרגם יב"ע: "אתְּנַגְשִׁי וְאֶתְּנִי, אֶתְּקַרְבוּ בְּחֶרֶא". (ומיד לאחר מכן אומר הפסוק: "הִגִּידוּ וְהַגִּישׁוּ", ואף כאן מתרגם יב"ע: "הוּוּ וְאֶתְּקַרְבוּ"). ופירש"י: "הַתְּנַגְשִׁי. לְשׁוֹן הַגִּשָּׁה, וְהַגִּישׁ - טַפִּילָה בּוֹ... כְּלִיטֵי הַגּוֹיִם. אֲשֶׁר נִשְׁאָרוּ מִחֶרֶב שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר". והרד"ק פירש: "הַתְּנַגְשִׁי. תַּהֲיוּ נְגִשִּׁים כְּלֶכֶם אִלָּי". ומצ"ד פירש: "הַתְּנַגְשִׁי כוֹלֵכֶם יָחַד לְהַתּוֹכַח עִמָּדִי".
^{צו} בנ"ש שפ"ב.

^{צא} ככתוב (שמות לג, ה-ו): "וְעַתָּה הוֹרֵד עֵדִיךְ מַעֲלִיךְ וְגו' וְיִתְנַצְלוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-עֵדִים מִהֵרָחֹק", ו"ת"א: "וְאֶעֱדִיאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", ו"ת"י: "וְאֶתְרוֹקְנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". ופירש"י: "וְעַתָּה. פּוֹרְעֵנוֹת זֶה תִּלְקֹךְ מִיָּד - שְׁתּוֹרִידוּ עֵדִיכֶם מַעֲלִיכֶם: אֶת עֵדִים מִהֵרָחֹק. אֶת הַעֲדֵי שְׁהִיָּה בִּידֶם מִהֵרָחֹק". והרמב"ן פירש: "וְטַעַם 'וְיִתְנַצְלוּ וְגו'', כִּי בְּשִׁמְעֶם זֶה - הִתְנַצְלוּ וְהִתְפַּרְקוּ מִכָּל עַדִי - יוֹתֵר מִמָּה שֶׁעָשׂוּ תַּחֲלָה". ודע"ז מִבְּעַלְתָּ פִּירְשׁוֹ (ע"פ הַגִּמ' שֶׁבֶת פַּח ע"א): "הוֹרֵד עֵדִיךְ. הֵם הַכֹּתְרִים שֶׁנִּתְּנוּ לָהֶם בְּשַׁעֲה שֶׁאִמְרוּ 'נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמַע', וּפָרְקוּ אוֹתָם מֵאֲכִי חֲבֵלָה - בְּשַׁעֲת שֶׁעֲבָדוּ לַעֲגַל... וְזֶה שֶׁאִמְרָה 'וְיִתְנַצְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל' - שֶׁנִּשְׁתַּלֵּם מֵאֲכִי חֲבֵלָה, וְלֹא כְּתִיב 'וְיִנְצְלוּ'. וּמִצָּאֵנוּ הִרְבֵּה בְּלִשׁוֹנוֹת הָרִאשׁוֹנִים, כְּמוֹ בְּפִירוּשׁ הַרְמְב"ן (בְּרִאשִׁית לָא, לָה): "כִּי לֹא אוֹכַל לְקוֹם מִפְּנֵיךְ. לֹא הִבִּינוּ מִה הִתְנַצְלוֹת זֶה", וְכֵן (בְּרִאשִׁית מֵב, לָד): "וְכֵן 'שְׁאוּל שָׁאֵל הָאִישׁ לָנוּ וְלִמּוֹלַדְתָּנוּ' - הִתְנַצְלוֹת לֵאבִיָּהֶם". וְכֵן בְּשׁו"ע (י"ד יח, יט): "רְאוּבֵן שֶׁאִמְרָה לְשִׁמְעוֹן 'בְּדוֹק סָכִין זֶה' - וּבִדְקוּ... וְנִתְּנָה לְרְאוּבֵן, וְרְאוּבֵן הִיָּה הוֹלֵךְ לְשַׁחוֹט - וְלִקְחוֹ לֹוִי מִיָּדוֹ וּמִצָּאֵנוּ פָּגוֹם (וְרְאוּבֵן מִתְנַצֵּל וְאוֹמֵר שֶׁעֵדִיךְ הִיָּה רֹצֵחַ לְבִדְקוֹ כְּהוֹגֵן)", וְעוֹד בְּשׁו"ע (י"ד קיט, יז): "טַבַּח שִׁינְאָת טְרִיפָה מִתַּחַת יָדוֹ - אֵין לוֹ הִתְנַצְלוֹת לֹוֵמֵר 'שׁוּגֵג הִיָּיתִי'. וְכַתֵּב הַתְּשִׁבִי (עֵדֶךְ נִצַּל)": "הִתְנַצְלוֹת - הוּא מַעֲנוֹת דְּבָרִים, שֶׁמֻּעֵן אָדָם נִגְדַּר מִי שֶׁהָאִשִּׁים אוֹתוֹ וְחָשְׁדוֹ בְּדִבְרֵי מֶה, וְהוּא אוֹמֵר - שֶׁאִינוֹ כֵּן, וּמִבִּיא רֵאוּיֹת וּסְבָרוֹת לְדַבְּרוֹ - יִהְיוּ אִמִּיתִיִּים אוֹ לֹא... וְהוּא לְשׁוֹן הַסֵּרָה, מִן 'וְיִתְנַצְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֵדִים', שֶׁתִּרְגְּמוֹ - 'וְאֶעֱדִיאוּ'. וּבְפִירוּשׁ הַרְשֵׁב"ה כְּתִיב: "נִצַּל" - דּוּמָה לְנִצַּל; לְהַסִּיר מֵעַל עֲצָמוֹ - דְּבַר. 'הִתְנַצַּל' - לְהִתְפַּשֵּׁט מִדְּבַר. 'נִצַּל' - לְגָרוֹם שֶׁמִּישֶׁהוּ יִתְפַּשֵּׁט מִדְּבַר". וְהִכּוֹה"ק פִּירֵשׁ: "וְכֵן הַמִּנְקָה אֶת עֲצָמוֹ מִן הַחֲשֵׁד שֶׁהִתְלוֹנְנוּ עָלָיו - ע"י נְתִינָת אִמְתִּלָּא, מִרְגָּלָא בְּפּוֹמִיָּה דְּאִינְשֵׁי - לֹוֵמֵר 'מִתְנַצַּל', שֶׁמִּפְרָק מֵעָלָיו עוֹל מִשָּׂאת חֲשֵׁד בְּנֵי אָדָם. וְזֶה - הַמּוֹרָגַל בְּפִי הַמַּחְבְּרִים שֶׁם 'הִתְנַצְלוֹת', דּוּמָה לְמֵאִמְרָה 'וְיִתְנַצְלוּ בְּנֵי וְגו' - לְשׁוֹן הַסֵּרָה וּפְרִיקָה".

^{צב} ("בִּתְעָרָה כְּאוֹרֵז רַעְעֵן", תהלים). לְבִדּוֹק גַּם 'מְעוֹרָה'.

^{צט} ככתוב (יונה א, ו): "אוֹלֵי יִתְעִשָּׂה הָאֲלֻקִּים לָנוּ", ופירש"י: "לְשׁוֹן מַחֲשָׁבָה", וְכֵן פִּירֵשׁ"י בְּשִׁמּוֹת (לֵב, יב, עה"פ וְהַיְּחָדִים) "999 מַחֲשָׁבָה אַחֲרֵת". וּמַחֲחָ"ע (שֶׁרֶשׁ עֲשִׂת) פִּירֵשׁ: "'אוֹלֵי יִתְעִשָּׂה אֲלֻקִּים לָנוּ', פִּי יִשִּׁים דַּעְתוֹ עָלֵינוּ".

הַתְּפִלָּא, הַתְּפִלָּא. בעברית המחדשת, אדם התמה על מעשה תמוה שעשה חבירו ('אני מתפלא עליך'). אך במקורותינו - פירושו, עשה עמו פלאות, או הפליא להכותו.

הַתְּפִלָּה, לְהַתְּפִיל. בעברית המחדשת, להפוך מי ים מלוחים - לראויים לשתייה (וכונתם לומר, שהופכים אותם לתפלים). אך במקורותינו, מים שאינם מלוחים - נקראים 'מתוקים', ולא 'תפלים', כי 'מתוק' פירושו כל דבר המתוקן וטעמו ראוי לאכילה, ו'תפל' - הוא חסר טעם לגמריקא.

הַתְּפַעֵם. בעברית המחדשת, להתרגש* ('אני מתפעם לקראת המסיבה'). אך במקורותינו - פירושו, לקבל דבר מידי פעם, או להכות פעם אחר פעם, או טירוף* הדעת, או להשבר לרסיסים (רוחנית)קב.

^פ ככתוב (איוב י, טו): "ותשב תתפלא בי", ות"י: "ותתוב תדין בי". ופירש"י: "תתפלא בי. לדקדק ולהפליא במשפט, לשון כי יפליא" (במדבר ו, ב). וראב"ע פירש: "תראה פלאיך - בי". ומצ"ד פירש: "אבל תשוב לצוד אותי פעם אחר פעם, ותראה בי פלאות לשמור הנפש ולא תתן אותה לראות שחת".

אבל ראיתי בפמ"ג יר"ד מז ס"ק טז 'תתפלא על השוחטים'. 999 לבדוק
^{קא} כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי (ע"ז פ"ב ה"ח): "רבי מנא בר תנחום... אדם גדול הוא, והוא יודע לַמְתַּק את הים הגדול. א"ל; בני, חשבון מים הוא יודע, ובשעה שהמים מקלסין את בוראן - הן מתמתקין" (ופירש הפנמ"ש: "והוא יודע וכו'. כלומר יודע ליקח מים - מים הגדול, בשעה שהמים מתוקין הן"). ועוד אמרו בגמ' (בבלי תענית ט ע"ב): "רבי אליעזר אומר; כל העולם כולו - ממימי אוקינוס הוא שותה, שנאמר (בראשית ב, ו) 'ואר יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה'. א"ל רבי יהושע; והלא מימי אוקינוס - מלוחים הן א"ל; מתמתקין הן בעבים". ופעולת ההמתקה נקראת בשם 'הַקְשָׁרַת מים' ('ילק"ש ש"ב כב, אות קס).

^{קב} ככתוב (בראשית מא, ח): "וַיְהִי כַּבְקָר וַתַּפְעֵם רוּחוֹ", ות"א ות"י: "וּמִתְרַפָּא רוּחָהּ". ופירש"י: "מקשקשת בתוכו כפעמון. ובנבוכדנצר הוא אומר (דניאל ב, א) 'ותתפעם רווחו' - לפי שהיו שם שתי פעימות, שכחת החלום והעלמת פתרונו". ורשב"ם פירש: "ותתפעם רווחו. נתחלפה דעתו, מרישפש"א בלע"ז, וחשב לבקר ולדעת הפתרון. וכן בדניאל (ב, א); 'ויאמר להם המלך זלכום זלכום וזלכומי ותתפעם רווחי לדעת את הזלכום". וראב"ע פירש: "ותתפעם רווחו. מבנין 'נפעל', כמו 'נפעמתי ולא אדבר' (תהלים עז, ח). וי"א, שהכל מן גזרת 'הולם פעם' (ישעיה מא, ז), והמעם - שהרוח דומה לגוף המוכה". ובפ"י הר"א בהרמב"ם כתב: "ותתפעם רווחו. נצטערה נפשו". ועוד כתוב (שופטים יג, כה): "וַתִּזְזַל רוּחוֹ ה' לַפְעֻמוֹ", ותרגם יב"ע: "וַיִּשְׁרִיאת רוּחַ גְּבוּרָא מִן קֳדָם ה' לַתְּקַפּוּתִיהָ". וביארו בגמ' (סוטה ט ע"ב): "א"ר יצחק דבי רבי אמי; מלמד שהיתה שכינה מקשקשת לפניו כזון. כתיב הכא 'לפעמו במזונה דין', וכתיב התם (שמות לט, כו) 'פעמון וריבון'. ופירש"י (שם): "מקשקשת לפניו. ללוותו באשר הולך". ועה"פ פירש"י: "לפעמו. לבוא בקרבו לפעמים". והרלב"ג פירש: "זוה - שפעם היה חושב להלחם עם פלשתים, ופעם - חושב להמנע מזה, כפעמון זה - שִׁמְכָה אֵילָךְ ואילך". ומצ"צ פירש: "לפעמו. ענין 'צעדה' * והלך, כמו 'פעמי מורכבותיו'". ועוד כתוב (דניאל ב, א): "ותתפעם רווחו", ופירש"י: "לשון פעימה והלימה (ונספח שם: 'זיבהמש - פירש"י ז"ל לשון נקיפה")". וראב"ע פירש: "ותתתפעם. כמו 'נפעמתי ולא אדבר' וגזרתם - 'את הולם פעם', כאדם שידוכה וידוכה". ומחה"ע (שרש 'פעם') פירש: "'נפעמתי ולא אדבר' (תהלים עז, 000), פי' נשברתי ונכתשת". וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'פעם', ובקצרה כאן עה"פ): "אך התפעם הוזה" (שופטים טז, כח)... ופירש רבי יונה מזה - 'ותזזל רווח ה' לַפְעֻמוֹ' (שם יג, כה), רוצה לומר החלה הנבואה לבא אליו פעם ראשונה. או יהיה 'לפעמו' - לשברו ולכתתו, מענין 'ותתפעם רווחו' (בראשית מא, ח), 'נפעמתי ולא אדבר' (תהלים עז, ח) - שהוא לשון שבר וכתות. והוא הנכון".

התקשר אל. בעברית המדוברת, שוחח שיחת טלפון ('אתקשר אליך מחר'). אך במקורותינו - פירוש, להתחבר בקשר מחייב עם אדם (כגון להדבק בתורתו או להתחתן עמו או לכרות עמו ברית)^{קג}.

התַרְעָה, לְהַתְרִיעַ, מַתְרִיעַ. בעברית המחדשת, להזהיר על סכנה מתקרבת ('כמה פעמים התרעתי על התופעה'). אך במקורותינו - פירוש, לתקוע בתרועת שופר או לזעוק בתפילה על סכנה קיימת^{קד}.

ויסות, לוֹסֵת (לוֹסֵת). בעברית המחדשת, ביקורת על מקום וכיוון פעילות^{קה} ('ויסות כספים בעולם המסחר', 'וסת החום [טרנספורמטור] מוֹסֵת את השמפרטורה', 'וסת הקול [רגולטור] מתאים את גובה הקול ברמקול'). אך במקורותינו – פירוש, הרגל וקביעות^{קי}.

זגזג, לזגזג. בשפת הדיבור, קו בצורת שיני מסור, או בריחה בריצה אנה ואנה לעייף הרודף. אך במקורותינו - פירוש, זיכוך החומר כזוגגית^{קי}.

זָבוּי (זיכוי), מְזַבֵּה, לְזַבּוֹת. ראה לעיל בפרק שלישי, 'מְנַחִים מְשַׁפְּטִים וּמְמוֹנִים', ערך 'זָבוּי (זיכוי), מְזַבֵּה, לְזַבּוֹת'.

זמזום, לזמזם. בעברית המחדשת, השמעת קול מתוך הפה בעוד השפתיים סגורות ('הוא זמזם שיר חרישי'). אך במקורותינו - פירוש, קול קשקוש מצלתיים או המיית חלילים^{קי}.

זעזוע, להזדעזע. בעברית המחדשת, הפתעה ותדהמה, השתתפות גדולה בצער עצום ('הזדעזעתי לשמוע על פטירתו הפתאומית'). אך במקורותינו - פירוש, רעד (מחמת טלטלה או פחד)^{קט}.

זִיקָה, לְהַזְרִיק, מְזַרֵּק. בעברית המחדשת, הכנסת תרופה לגוף באמצעות מחט היוצאת משפופרת. אך במקורותינו - פירוש, השלכת הדם מתוך כלי (אל המזבח).

חִבֵּשׁ, לְחַבֵּשׁ (פּוֹבֵעַ). בעברית המחדשת, הוא הצורה המוגדרת 'נכונה' לקרוא לפעולת לבישת כובע. אך במקורותינו, נאמר רק על מצנפת שהיא רצועה רחבה שכורכים ומסובבים סביב הראש (כמו תחבושת), אבל על הנחת הכובע על הראש לא שייך פועל זה^{קי}.

^{קג} מ"ב ט, יד. זוה"ק בראשית יח ע"ב. ראב"ע תהלים טז, ד.

^{קד} (תענית "מתריעין", ב"י או"ח הלכות שבת התרעה רק זעקה בלי שופרות).

^{קה} חידוש נב"ח.

^{קי} נדרים פ"ט מ"ט. כתובות קי ע"ב. ספרי דברים א ד"ה ר"ש. רשב"ם ב"ב קמו ע"א. רש"י סנהדרין קא ע"א. רמב"ם דעות פ"ד הכ"א.

^{קי} כמו שאמרו בירושלמי (נדה פ"ג ה"ג): ", ופירש הפנמ"ש. (בנ"ש שפ"ב).

^{קח} עירובין קד ע"א. רש"י אל"ר תוס' הרי"ף (דף לה ע"ב מדפי הרי"ף). רבנו ירוחם אדם נ"ב ח"ז: קול קערות. ומע"ז כתב בנ"ש שפ"ב.

^{קט} חבוק ב, ז. תוספתא שביעית פ"ג ה"ב. ירושלמי שביעית. ירו' ברכות פ"ט ה"ב. שבת נו ע"א. שמ"ר טו, כח. בנ"ש שפ"ב.

^{קי} ככתוב (ויקרא ח, יג): "וְיִזְבֹּשׁ לָהֶם מִגִּבְעוֹת", ופירש"י: "וּיִזְבֹּשׁ. לשון קשירה". שמות כט, ט "וּזְבַשְׁתָּ לָהֶם מִגִּבְעוֹת". כתב במחמ"נ (רש"י חבש ב'): "וּזְבַשְׁתָּ לָהֶם מִגִּבְעוֹת... 'סוף זִבְשׁ לראש"י' (יונה ב, ו)... כולם לשון אזירה וחגירה". וכתב בערה"כ (ערך 'חבש'): "וּזְבַשְׁתָּ לָהֶם מִגִּבְעוֹת" – קישור וחישוק".

חִירָה, חוֹדֵר, הַחִירָה. בעברית המחודשת, נכנס לבדו לתוך מקום זר. אך במקורותינו - פירושו, להחריד ולהפחיד, או להחביא ולשמור בתוך חדרקיא.

חִוּיָה, לַחֲוֹת. בעברית המחודשת, לעבור מאורע מרגש* ומאלף. אך במקורותינו - פירושו, לִסְפָּרָקִיב.

חוֹת דַּעַת, לַחוֹת. בעברית המחודשת, הבעת דעה על נושא. אך במקורותינו - פירושו, לגלות ידיעות חדשות, לחדש חידושים קיג.

חֹלֶשׁ, לַחֲלוּשׁ. בעברית המחודשת, לשלוט שליטה מלאה על שטח - מגבוה או מנקודת יתרון בולטת. אך במקורותינו - פירושו, לשבור ולחתוך, או להטיל גורלקיד.

קיא ככתוב (יחזקאל כא, יט): 000, ות"י: 000, ופירש"י: "000". והרד"ק פירש: 000. ומצ"ד פירש: , ובמצ"צ פירש: . והמלבי"ם פירש: 000. סה"ש לריב"ג שרש 'חדר'. (בל"ש שפ"ב, מברוא).

קיב ככתוב (תרגום אסתר ב, י): "לֹא הִגִּידָה אֶסְתֵּר" - "לֹא חֲתָה".

קיג תהלים 000. בנ"ש שפ"ב.

קיד ככתוב (שמות יז, ג): "וַיִּזְלַשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת־עַמּוּלָק", ותרגם אונקלוס: "וְתָבַר", שפירושו 'שבירה'. ופירש רש"י: "חתך ראשי גבוריו, ולא השאיר - אלא חלשים שבהם", וכן דרשו במכילתא: "רבי יהושע אומר; ירד וחתך ראשי גבורים שעמו עומדים בשורות המלחמה. רבי אליעזר אומר; בא לשון נוטריקון - 'ויחל' 'וישבר'". וביאר השבות יהודה: "דאל"כ 'ויהרג יהושע' מבעי ליה! אלא ה"ק; 'ויחלוש' - השאיר החלשים, וחתך ראשי גבוריו". אך באוצבה"ת (אות א) מובא המדרש בשינוי לשון: "הרגום לגמרי, כדכתיב 'וגבר ישראל', כתיב (איוב יד, י) 'וגבר ימות ויחלוש' - אלמא חלשות לשון מיתה. תימה, שלא מצינו בכל מלחמות שבעולם כזה הלשון אלא נמצא במדרש; 'חתך ראשי איבדים' מגבוריו, לפי שעמלק היה מכשף וכו'... וע"כ לקח (משה) אנשים גבורים שיוכלו לחתוך ראשי אברי גבוריו ויעש יהושע כן וחתך ראשי איבריו מגיבוריו, וע"כ כתיב 'ויחלוש', כלומר לא הרג אותם, אלא החליש אותם". ומע"ז פירשו במו"ק: "קשה היה לו לומר 'ויהרוג'?! מאי 'ויחלוש'? אלא שקצץ להם ידיהם ורגליהם - והחלישם בזה. א"נ י"ל, כי עמלק היה כשפן, והיה בוחר ורואה במזל כל מי שהיה עתו למות בלילה או ביום, ואתם שהיה עתם למות ביום היה עושה בהם מלחמה בלילה, וזהו 'ויחלוש' יהושע' לא היה יכול להורגם מיד אלא בחלישה עד למות, עד שהגיע עתם למות", ומע"ז בדע"ז מבעה"ת (בפירוש ב'): "שעמלק חוזה בכוכבים היה, ובחר לו אנשים שאינם עתידין למות באותה מלחמה... לכך לא היה יהושע יכול להרגם - אלא חתך ידיהם ורגליהם, וזהו 'ויחלוש'". והרשב"ם פירש: "ויזלוש. נצחם, כדכתיב 'קול ענות זלושה'". והבכ"ש פירש: "ויחלוש. הרגם לגמרי, ולפי שאמר למעלה וְנָגְבַר - אמר כאן לשון הנופל עליו ויחלוש, כלומר; החלישו - עד שלא היה יכול עוד להתגבר עליו עוד, כי נצחם והחלישם, כדכתיב (איוב יד, ד) וְנָגְבַר יָמוּת ויזלוש, אלמא 'חלשות' שייך בלשון מיתה". ובאוצבה"ת (אות ב [ע"פ כתי א']) פירשו: "ויזלוש. רדפם והכם והחלישם שלא יברחו, עד שיהיה פנוי להורגם". והרד"ק בסה"ש (שרש 'חלש') פירש: "ויזלוש יְהוֹשֻׁעַ" כלומר שברם ורצצם, ובמכלול (שער דקה"פ, נחים וכפולים) ביאר, שהוא היפוך אותיות 'ויזלוש' - 'נחשל'. ובדע"ז מבעה"ת פירשו (בפירוש א'): "ויזלוש. הטיל עליו הגורל, ושלשה שמות יש לו; פור, גורל, חולש". ועוד הביאו באוצבה"ת (אות ד [בשם כתי א']): "ויזלוש - למעלה ולמטה, לשון 'זולש' על גוים" - גורל, לפי שעמלק היו עסוקים במזלות, ויהושע כאילו נלחם כשחלש עמלק ובא, ומתיו היו כלפי מעלה... את עמלק ואת עמו... את ליבות שר שלו במרום". ובפירוש הר"א בהרמב"ם כתב: "ויחלש יהושע. ונצח ושיבר, נגזר מן 'אין קול ענות חלושה'. ומחא"ע (שרש 'חלש') פירש: "ויחלש יהושע", פי' לשון חולי, הוא היפוך פסוק 'וגבר יחלש וימות', 'החלש' יאמר גבור אני", ועוד פירש (שרש 'חשל'): "ויחלוש יהושע", לשון רדיפה והכאה". ועוד כתוב (ישעיה יד, יב): "זולש על גוים", ותרגם יב"ע: "דְּהוּיָתָא קְטוֹל בְּעַמְמָא". וכ"פ הרד"ק בפירוש ראשון: "זולש. כמו ויזלוש יְהוֹשֻׁעַ, ועל - במקום בִּי"ת השמוש, כאלו אמר 'חולש בגוים'. אך רש"י פירש: "אתה נבוכדנצר שהיית חולש על גוים - ממיל גורל עליהם על המלכים, מי

חֲזֹר (חיזור), לְחֹזֵר, מְחִזֵּר. בעברית המיוחדת, משמש כשם רק לחיפוש בת זוג. אך במקורותינו, משמש לכל סוג חיפושקטו.

חֲטוּט, לְחֻטָּט. בעברית המיוחדת, חיפוש סקרני של אדם בחפצי זולתו (הבבלשים חִטְטוּ בִּילְקוּטוּר. 'השכנה מחטטת בעיני השכנים'). אך במקורותינו - פירוש, ניקור בתוך דבר באמצעות חפץ חדקטו.

חֲטוּי (חִטּוּי), לְחֻטָּא, מְחֻטָּא. בעברית המיוחדת, ניקוי מזיהום חידקים בעזרת חומרים חזקים. אבל במקורותינו - פירוש, אך ורק טיהור* מטומאהקטו.

חִיּוּג, לְחִיּוּג, מְחִיּוּג. סובב (חוגה), היום לאף טלפון אין חוגה ועדיין ממשיכים לומר 'חייג'.

א

מהם ישרתך ביום פלוני ומי ביום פלוני. ורבותינו דרשוהו (שבת קמח ע"ב), שהיה מטיל גורל על המלכים וכו'". ומחה"ע (שרש 'חלש') פירש: "חולש על גוים", פי' משליך גורלות על איזו אומה נלחם, כמ"ש 'קלקל בחצים וגו' בימינו היה הקסם ירושלים' (יחזקאל כא, 000), ותנן; 'מטילין חלשים על הקדשים ב"ט' (שבת פכ"ג מ"ב), פי' גורלות". וכ"פ בסה"ש לריב"ג (שרש 'חלש'): "זולש על גוים" - חולק, כאלו אמר 'מטיל גורלו', מלשון המשנה 'אין מטילין חלשין וכו', וזה נאה מאד, אע"פ שאיננו רחוק להיות מן הענין הראשון, כלומר 'שובר הגוים'. וכ"פ הרד"ק בפירוש שני: 'ורו"ל פירשו, כי 'זולש' - מפיל גורל, כמו שאמרו (שבת קמח ע"ב) 'מטילים חלשים על הקדשים ביו"ט, אבל לא על המנות', ואמר; 'מאי משמע דהאי 'חלשים' לישנא דפוריא היא? דכתיב 'זולש על גוים', והוא שאמר; כי עמד מלך בבל על אם הדרך וכו'. ואמר; קלקל בחצים, שאל בתרפים, ראה בכבד. ואמר; בימינו היה הקסם בירושלם, שהיה מפיל גורלות באיזה עם ילחם, כי בלם היו לפניו לעשות בהם כרצונו, ובבואו ירושלם - הטיל גורל אם ילך לרבת בני עמון או לירושלם". (וכן הביאו ראב"ע ומה"ר קרא - שני הפירושים). ושנו במשנה (ערסין פ"ט מ"ד): "התקין הלל הזקן, שיהא חולש את מעותיו בלשכה", ופירש"י: "שיהא חולש. כמו (ישעיה יד, יב) 'זולש על גוים', וכדגרסין 'מטילין חלשים על הקדשים' - שיהא מטיל מעותיו ללשכות [הקודש] שבעזרה". ורבנו גרשום פירש: "שיהא חולש מעותיו ללשכה. העשויה לכך, היה מניח מעות [פדיון] באותו לשכה כשאינו מוצא הלוקח". ועוד פירש"י (בגטין עד ע"ב): "חולש. זורק, כמו 'זולש על גוים' - מטיל גורל".

קטו

מחזר אחר האבדה".

קטז

כמו שאמרו בגמ' (ב"ק יז ע"ב): "תרנגולים שהיו מחטטין בחבל דלי, ונפסק החבל ונשבר הדלי", ופירש"י: "מחטטין. מנקרין בחרטומיהן". וכן אמרו בגמ' (חולין צב ע"א-צג ע"א): "גיד הנשה - מחטט אחריו בכל מקום שהוא... מאן שמעת ליה דאית ליה חטיטה? רבי מאיר... חוטין שבעוקין - אסורין... דאי שלף להו עד דחמימי - משתלפי (כלומר, ביד [אב"ד]), ואי לא - בעי חטוטי בתרייהו" (כלומר, שמקר בסכין ומוצא אותם [אב"ד]). וכן שנו במשנה (מ"ק פ"א מ"ב): "ומתקנין את קילקולי המים שברה"ר, וחוטטין אותן", והתבאר בגמ' (ה ע"א): "חטיטה - אין, חפירה - לא", ופירש"י: "קילקולי המים. כגון אבנים שנפלו מחמת הבור; חוטטין. נפלו צורות בקרקעית הבור - מעלה אותן במועד". וכתבו התוס' (דף ב ע"א ד"ה 'חוטטין'): "שאם נתמלא הבור - מותר לחטוט להעמיקו, שהעפר תיחוח. אבל לחופרה בתחילה שהקרקע קשה - לא, משום דאיכא טירחא יתירא". ורע"ם פירש: "ומתקנים קלקולי המים. מים המכונסים בגומות לשתות מהן; וחוטטין. מנקין ומנקרין ומוציאין מתוכן צורות וקיסמין ועפרורית שנפל בהן". וכן אמרו בגמ' (יבמות סג ע"ב): "זו חטוטי שכבי, דאמר מר; בעון חיים - מתים מתחטטין", ופירש"י: "מחטטי שכבי. מוציאים הנקברים מקבריהם". שעב"נ (ענין 'כרת', שער 'חטט'): "מחטט אחריו, פי' חותך".

ק"ו

ככתוב (שמות כט, לו): "וְזִזְטָאתָ עַל־הַמִּזְבֵּחַ", ות"א: "וְתַדְבֵּי", ופירש רש"י: "ותדבכי, לשון מתנת דמים הנתונים באצבע, קרוי חטוי". ות"י: "וְתַדְבֵּי", שהוא כמו מה שתרגם 'וְתַדְבֵּי' - "וְתַדְבֵּי". וכן כתוב (ויקרא ו, יט): "הַכֹּהֵן הַמְּזֻטָּא", ופירש ראב"ע: "שעמו הזורק דם, כאילו אמר 'המסיר הטא החוטא'. ורובי המפרשים אמרו, כי טעם 'המְזֻטָּא' - רוחץ או מטהר, וכן 'תְּזֻטָּאני באוֹזב ואַטְהַר'. וכן נחלקו ריב"ג ('הכל ענין טהרה') ורד"ק ('יסיר הטא האדם') בסה"ש (שרש 'טא'). רש"י חולין ריש פ"ב ממקום שזב חטוה. רש"י במדבר לא, כג ('חטוי').

חִינֵךְ, לְחִינֵךְ. בעברית המחודשת, הוא שם לעקימת השפתים כלפי מעלה - כאות לשמחה. אך במקורותינו - פירושו (בארמית), צחוק (גם בקול) ק"ח.

חִכְיָה, לְחַכּוֹר. ראה לעיל פרק שלישי, מְנַחִים מְשַׁפְּטִים וּמְמוֹנִים, ערך 'חִכְיָה, לְחַכּוֹר'.

חֶמֶק, לְחַמֵּק, הִתְחַמְּקוּת. בעברית המחודשת, בריחה מהירה מנסיון תפיסה ('מסוס חמק'). אך במקורותינו - פירושו, סיבוב או הסתתרות קט"ה.

חֶסוֹן (חִסּוֹן), לְחַסֵּן. בעברית המחודשת, מוגן בפני מחלה מסוימת. אך במקורותינו - פירושו, חיזוק קכ.

חפוי, לחפות (על). בעברית המחודשת, שמירה מאחור על המתקדם ראשון ('הוא התקדם לעבר האויב בעוד הפלוגה מחפה עליו'). אך במקורותינו - פירושו, כיסוי והסתרת האשם שלא יענישוהו קכא.

חפיפה, לחפוף. בעברית המחודשת, שטיפת שערות הראש במים וסבון (גם בלי שפשוף). אך במקורותינו - פירושו, שפשוף וחיכוך השערות (גם בלי מים) קכב.

חִפְיָה (חִפִּיפַת עֲצָמִים), חוֹפֶה, חוֹפְפִים. בעברית המחודשת, מקביל ומתאים בדיוק לדבר אחר שכנגדו ('שני משולשים חופפים'). אך במקורותינו - פירושו, מכסה מלמעלה קכג.

ק"ח ככתוב (שמות לב, ו-יח): "וַיִּקְבּוּ לְצֹזֶק: ...קוֹל עֲזוֹת אֲנָכִי שִׁמְעֵי", ות"א: "וַיִּקְבּוּ לְחִיָּכָא ...קל דְּחִיָּכִין אֲנָא שִׁמְעֵי". ת"א בראשית יט, יד. כא, ט. כו, ח. אך משמעות נדרים נ ע"ב-נא ע"א. ב"ק קיז ע"א, כבעברית המחודשת. ונ"ל שפירושו צחוק חלש, או אורח כללית של צחוק. 888
ק"ט ככתוב (ירמיה לא, כא): "עֲדִי-מִתִּי הִתְזַמְּקִין הַבַּת הַשְׂוֹבֵבָה", ותרגם יב"ע: "עד אימתי את מתחמקת לְמַתְבָּה". ופירש"י: "תתזמזמקין. תסתרי ממני, שאת בושח לשוב אלי מפני דרכך". ומהר"י קרא פירש: "עד מתי אתה שבה מאחורי ואין את הולכת אחרי". והרד"ק פירש: "תתזמזמקין. תהיה מסובבת לכאן ולכאן, מן 'זומק עבר' שענינו סבב" (וכ"כ בסה"ש [שרש 'חמק']). ובמצ"צ פירש: "תתזמזמקין. ענין סבוב". וכן כתוב (שיה"ש ה, ו): "ודודי זומק עבר", ופירש"י: "זומק עבר. נסתר ונכסה ממני, כמו (שיה"ש ז, ב) 'זומקי ירכיך' - סתרי ירכיך, ע"ש שהירך בסתר". וראב"ע פירש: "זומק. כמו 'הלך', מן 'זומקי ירכיך'. וי"א, כמוהו 'עד מתי תתזמזמקין' בענין רחוק". ומצ"צ פירש: "זומק. ענין סבוב". ובצורר המור פירש: "זומק עבר. נתכסה ועבר ממני". וכתב במחמ"נ (שרש 'חמק'): "ודודי זומק עבר... ענין עגול וסביב". ומחה"ע (שרש 'חמק') פירש: "'תתחמקין', פי' תסובבי. וכן 'חמוקי ירכיך' כמו חלאים, פי' גלגלים". (ואמרו בגמ' [סוכה מט ע"א]: "מאי דכתיב 'זומקי ירכיך', למה נמשלו דברי תורה כדרך? לומר לך, מה ירך בסתר - אף דברי תורה בסתר", ופירש"י: "חמוקי ירכיך. הנסתרים כדרך, שכבוד התורה בצנעא, ולא להיות יושב ושונה בנובה של עיר, ולא לשנות לתלמידיו בשוק").

קכ "וַיִּבְכּוּ" (בראשית כא, ח) - ת"י 'ואיתחסינ'.

קכא יבמות לא ע"ב: "יחפה על בת אחותו". יבמות מב ע"א. קידושין סג ע"ב.

קכב שבת נ ע"ב. נזיר פ"ו מ"ג, מב ע"א. רש"י מגרד. ב"ק פב ע"א-ע"ב, רש"י במסרק. רבנו ירוחם אדם נתיב ד ח"ה: במסרק. רש"י שבת פא ע"ב. רש"י יומא יב ע"א. מגילה כו ע"א. רמב"ם נזירות פ"ה הט"ז. רש"י ברכות ו ע"א. משב"ר שג ס"ק פח. סה"ש לרד"ק. בנ"ש שפ"ב.

קכג ככתוב (דברים לג, יב): "זֹפֶף עָלָיו כָּל-הַיּוֹם", ות"א ות"י: "יִשְׁרֵי לְרוֹחֶצֶן עֲלוּהִי". ופירש"י: "זֹפֶף עָלָיו. מכסה אותו ומגין עליו". והרמב"ן פירש: "השם יהיה חופף עליו כל הימים, ומְשַׁרְה שכינתו בתוך ארצו... ואמר על 'בית שני' - 'זֹפֶף עָלָיו', שלא שרתה בו השכינה, רק היתה מכסה ומגינה עליו, או 'חופף' ממש - כמו שהוזכר בפרקי היבולות". (וביזא [יב ע"א] פירש"י מלשון חפיפת שער: 'חופף. כאדם המתכוך

חקוי (חיקוי), מחקה, לחקות. בעברית המיוחדת, אדם העושה מעשים שרואה אצל זולתו - כדי להתדמות לו, או כדי ללעוג לו (ואינו עושה המעשים הללו מתוך מחשבה שכך צריך לעשות). אך במקורותינו - פירוש, ללכת בחקות אחרים^{קכד}.

חֲרָחור, לְחַרְחַר (בְּקול, בגרון, בפה). בעברית המיוחדת, השמעת קול נחרה (ע"י הגרון עם החיך). אך במקורותינו - פירוש, חימום (גשמי [שריפה] או רוחני [הסתה למריבה])^{קכה}.

חֲרִיגָה, לְחַרְג. בעברית המיוחדת, דבר או אדם, שיצא מעט ממסגרתו המיועדת לו ('חריגת בנייה'. 'התנהגותו חורגת מהמסגרת המקובלת'). אך במקורותינו - פירוש, פחד או רפיון, או צליעה^{קכז}.

חריקה, לחרוק. בעברית המיוחדת, קול שמשמיע כלי [בד"כ ישן] כשחלקיו משתפפים זה בזה ('מדרגות חורקות', 'הספסל חרק', 'חריקת בלמים'). אך במקורותינו - פירוש, לחיצה ושפשוף שני איברים זה בזה מתוך כעס, וכן דיבור כעוס^{קכח}.

חֲשׂול (חישול), לְחַשֵּׁל, מְתַחֵשֵׁל. בעברית המיוחדת, חיזוק כח מחמת נסיונות. אך במקורותינו - פירוש, החלשה ונחשלות (אותיות מתחלפות), רידוד ודיקוק מחמת הכאת חזקות^{קכט}.

א

מחמת שאינו משיג תאווה, לשון 'נזיר חופף ומפספס*'. ובמגילה [כו ע"א] הוסיף: "מתחכך בבגדיו... לשון שפשוף". הערוך ערך 'חף ב'.

^{קכד} כמו ששנו במשנה (חולין פ"ב 000

ככתוב 999 רש"י דברים כח. רע"ם עוקצין ג יא. רש"י גיטין נז ע"ב. רע"ם טב"י א ג. רע"ם כלים יג ג. סה"ש לרד"ק. (בנ"ש שפ"ב).

^{קכז} ככתוב (תהלים יח, מו): "בְּגִי יִכָּר יִבְלִי וַיִּזְרְגוּ מִמִּסְגְּרוֹתֵיהֶם", ות"י: "בְּנִי עֲמִיץ יִסּוּפוּ וַיִּמְלְטִין מִבְּרִיחֵיהֶן". ופירש"י: "ויזרגו. לשון אימה, 'מוזדרים אימה' (דברים לב, כה) - מתרגמינן 'חרגת מותא': ממוסגרותיהם. מחמת יסורי מסגרות כָּלָא, שְׁאֵנִי מסגרים שם, ומייסרין בהן. 'ויזרגו ממוסגרותיהם' - מנחם (שרש 'אשתוללו') פתר אותו לשון רפיון חגורה, וכן פירושו; ויתרפו ממוסגרותיהם. ודונש פתר 'ויזרגו ממוסגרותיהם' - ויפסחו מכלליהם הנתונים על רגליהם, ופתרון 'ויזרגו' - 'ויפסחו', כדמתרגמינן 'חגירא' (ור"ת כתב [בהכרעותיו למנחם ודונש שם]: 'ויזרגו ממוסגרותיהם' - ויפחדו מתוך מסגרותיהם... מסגרות הערים הסגורות והמסגורות, אשר היה להם לבטוח בהנה מפני מבצריהם. כמו כן השיג רבנו דונש [בספר התשובות] על רס"ג שפירש מלשון פחד, וראב"ע [בספר שפת תור] השיב על דברי דונש). וראב"ע פירש: 'ויזרגו. כתרנום 'חרגת מותא', ואין ריע לו במקרא: ממוסגרותיהם. מארמונותיהם הנשגבים - שיסגרו בהם מפחד". והרד"ק פירש: 'ויזרגו. אפילו במקום שהם נסגרים שם - מפחדים. 'מוזדרים אימה' (דברים לב, כה) - מתורגם 'ומתנויא חרגת מותא'". ובסה"ש (ע"פ ריב"ג, שרש 'חרג') כתב: 'ויזרגו... ויפחדו... ויש לפרשו כמו הפוך 'ויזרגו' (ולכ"ז במכלול [דקד"פ נחיש וכפולים] שהוא מהמלים המתהפכות). ומעין זה כתב במצ"צ ומצ"ד: 'ויזרגו'.

הוא הפוך מלשון 'חגר', וכמו 'כשב' - 'כבש'... יהיו פִּסְחִים ממה שיהיו סגורים ברגליהם במסגרי כבלי ברזל". (ולפ"ז, יהיה פירוש 'בן חורג', ואח חורג' - ע"ש שמפחד ממנו [אך לא מצאתי מי שמפרש כן. רק מצאתי במל"ש עהמ"ש סנהדרין פ"ג מ"ד, שכתב בשם אביו: "משום דסני לי טובא, וברעותיה בעי למקטליה אי הוה מצ"י, ויזרגו - כמו 'הורגו בחלוק ה"א במקום ח"ת"]. ומחאה"ע (שרש 'חרג') פירש: "'ויזרגו ממוסגרותיהם' (תהלים יח, 000), פ"י יצלעו מכוויד כבליהם". ושעב"נ (ענין 'פחד', שער 'חרג') פירש: "'ויזרגו ממוסגרותיהם', פ"י ויפחדו, שכן תרגמו - 'אימה'".

^{קכח} איוב טז, ט. תהלים לז, יב. מצ"ד לה, טז. שמ"ר ה, ה, כ. קה"ר א, א [טו]. בנ"ש שפ"ב.

חַתּוּל (חיתול), **לְחַתֵּל**. בעברית המחדשת היום, להלביש על ערוות התינוק, כיסוי (היום - של נייר עבה וספוגי. ועד לפני כמה עשרות שנים - של אריג), לקלוט בתוכה את הפרשותיו. אבל במקורותינו - פירוש, לכרוך ולעטוף היטב בחזקה, את התינוק או את הפצע - בבגד אריג ארוךקט.
טְהוּר (טיהור), **לְטַהֵר**. בעברית המחדשת, לנקות את כל הכלכלוך נאו הדברים המפריעים] ולסלקו עד שלא ישאר ממנו זכר ('טיהור מי שופכי', 'הפלוגה טיהרה את הבנין מכל המחבלים המסתתרים בו'). אך במקורותינו - פירוש, להפוך דבר טמא לטהורקל.

א
 קכ (כתוב דניאל ב, מ): "וּמַלְכוֹ רַב־עֵינָא תְהוּא תְקִיפָה כְּפָרוּלָא, כְּלִיקָבֵל דִּי פְרוּלָא מְהֵדָק וְזִישֵׁל כְּלָא, וּכְפָרוּלָא דִּי־מִרְעָע כְּלִי־אֵלִין תְּדַק וְתִרְעָ". ופירש'י: "ומלכו רביעאה. היא קשה כפרולא... מזהדק וזישל כלא. מרדד ומהדק כל מיני מתכות שמרדדין אותם בקורנס: וזישל. ומרדד. והרבה יש בגמ' - 'חשלי דודי' (כתובות עז ע"א), 'ביעי חשילתא' (חולין צב ע"000): כל אֵלִין. כל מיני מתכות... תדיק ותירע. תדיק ותרוצץ". ורס"ג פירש: "מהדק. מכתת: וזישל. כמו 'כל הנזושלים אוזריך' (דברים כה, יח): מרעע. כמו מרצץ: תדק ותירע. תדק ותרוצץ". וכ"פ במצ"צ: "וזישל. ומרדד. ובדברי רו"ל 'חשלי דודי'", ובמצ"ד פירש: "ומלכות הרביעית תהיה חזקה כברולא... אשר מרצץ כל דבר". וכן אמרו בגמ' (כתובות עז ע"א): "מאי 'מצרף נחשת'? רב אשי אמר: חשלי דודי, ופירש'י: "חשלי דודי. מחשלין ומרדדין נחשת, ועושין ממנו יורות". ובפסקי הר"ד (הובא בשטמ"ק) פירש: "חשלי דודי. פירוש, שעושין היורות ע"י הקשת קורנס, שמפשמין העשת - ועושין ממנו כלי". ובמק"א (חולין יז ע"ב) פירש'י שהוא מלשון החלשה: "מחליש. אטינבוש"ט בלע"ז (תרגם אל"ר: מִדָּק [ותרח"ל תרגם: להרזות]), כמו (כתובות עז ע"א) 'חשלי דודי', וכמו 'חשלי מיניהו כלי זיין' בפרק לפני איריהן' (ע"ז טז ע"א [ולפנינו הגירסא 'חשלי מיניהו']). ואמרו במדרש (קה"א): "הולך אל דרום וגו', ועל סביבותיו שב רוז', א"ר יהושע בן חנניה; הרוח הזה, בשעה שהוא יוצא בעולם, הקב"ה מחשלו בהרים ומשברו בגבעות, ואומר לו; תן דעתך שלא תזיק לבריותי". ופירש מת"כ: "מחשלו. משברו וממסמס... או הוא לשון חולשה ותשות כה, כד"א (דברים כה, יח) 'כל הנזושלים אוזריך'. וידי משה פירש: "הקב"ה מחשלו בהרים. פירוש, מתחלה הולך בחזקה לקיום העולם, ואח"כ מתיש הקב"ה כה, מפני בני אדם שאינן יכולין לעמוד בו ולסובלו". וכן נמצא בשו"ת חו"י (רי): "אוי לי אם אינני עוזר על הפרישה, ולגרום רפיון דישל ומניעה מחכמה זו".
 קכט (יחזקאל טז, ד): "ביום הולדת אותך וגו' והזתל לא־זתלת", ות"י: "ובאיסורין לא אתאסר". ופירש'י: "והזתל. לשון כריכה בבגדים, וכן 'וערפל וזתלת' (איוב לח, ט), הוא שמלפפין את הוולד". ומהר"י קרא פירש: "בלאים) כלים שמלפפין בהן את התינוקות, ומישבין ומתקנין את אבריהן. והרד"ק פירש: "כמו שמלפפין את הולד, ומחתלין אותו בחתלת בגדים, וקושרין אותו לתקן איבריו ולישרם, לפי שהיה במעי אמו - כרוך בשלייתו, ראשו בין ברכיו". ול"פ בסה"ש (שרש 'חתל'): "ענינם ענין חבישה ועטיפה". ועוד כתב (בשרש 'טפח'): "כי כן עושין לתינוק - שמטפחין אותו ומישרין אבריו בכל עת - בשמחתלין אותו". ובסה"ש לריב"ג כתוב: "ענינם, החבישה והכריכה והכסוי. ומן זה, נאמר לאוצר הבגדים - 'מלתחה', והוא הפוך ממנו". והמלב"ם פירש: "וחותלים אותו לישר האברים, כי במעי אמו - היה הבשר ספוגי, והאיברים כפופים - ראשו בין ברכיו". ועוד הביא בשמו בספר הכרמ"ל (עק' 'חתל'): "פעל 'חתל', הונח על הכריכה בדברים רכים - שכורכים על איזה דבר מסביב, ובא על חיתול הנוולד, שמחתלים וכורכים גופו ובשרו בדברים רכים - לפשט את איבריו הרכים, כמו 'והזתל לא זתלת'. ובא גם על הכריכה מסביב על שבר או מכה, כי על השבר - כשרוצה לחבשו היטב, ישים תְּחִלָּה רפואות במקום השבר - להוציא הדם הנצרך והנגלד, ואח"כ ישום החיתול - ויחתל בדברים רכים, ואח"כ יחבוש על החיתול בחזקה". וכתב הפייט (סליחות לשני קמא כמנהג ליטא): "חַתֵּל לְאִישׁ אִישׁ נָנְעוּ וּמִכְאוּבוֹ", כלומר חבוש. (וראה עוד לקמן בפרק תשיעי 'בגדים', ערך 'חיתול').

טיוֹל, לְטִיֹל (לטייל). בעברית המחדשת, הליכה למקום מחוץ לבית (יהם טיילו
טיול מפרך להרים הגבוהים).

טפוס (טיפוס), לְטַפֵּס. בעברית המחדשת, הוא רק טיפוס כלפי מעלה. אבל
במקורותינו, גם קפיצה כלפי מטה, או ירידה בסיוע אחיזת הקירקל.

טרטור, לְטַרְטֵר. איכ"ר ג, ד"ה [ט] 'גדר דרכי': "טרטורי דמה לול" (ב"א ולא מצאתי). פס"ק
(א"ש) "קולו של הקב"ה היה מטרטר להם... קול ה' על המים". [ב"א]

טְרִיקָה, טָרָק, לְטָרוֹק. בעברית המחדשת, סגירת (דָּלֶת או חֲלוֹן) בחזקה
ובדפיקה (בכעס וכדור) [הבנת אלב"י] (ולכן כותבים: דַּלַת טְרוֹקָה - איננה נעולה). אבל
במקורותינו - פירוש, נעילת דלת בפני אדם אחרקל.

קלא שבת מ ע"א ורש"י שם). והערוך ערך 'טייל א': "פירוש מהלך". מטייל בסוכה. התשבי. ויק"ר י.
ירושלמי ברכות פ"ב מ"ח. וכ"כ בג"ש שפ"ב. וכתב אחי הרשב"ד יצ"ו: "עיין ברמב"ן (סוכה דף ג ע"ב
מדהר"ף) שכתב בזה"ל דכיון שאין לו מקום בסוכתו להניח בו שולחנו פסולה שאם מניחו בחוצה לה
ימשך אחר שולחנו, 'אפילו לישן ולשנן ולטייל בה או לאכול ופתו בידו, ע"ש ודו"ק היטב שהרי התם
עוד מיידי בסוכה של ששה על ששה". ועוד ראה מ'עונת הטיילין' רש"י תוס' ויעב"ץ. שטמ"ק כתובות
פ"ה. ת"י איוב כט, טו.

קלב כמו שאמרו בגמ' (עירובין כ ע"ב כא ע"א): "אבל אדם - מטפס ועולה, מטפס ויורד... ואם היו רחבין -
אפילו לאדם נמי", ופירש"י: "מטפס. אוהו בידיו ורגליו - בכתלים, ונכנס ויוצא. מטפס - קרפ"ר בלע"ז
(תרגם אל"ר [רנפיי"ר] לטפס [ו"א לחול]): אם היו רחבין. ואינו יכול למפס - מותר לו למלאות ולשתות". ור"ח
פירש: "אבל אדם - מטפס ויורד ושותה, ומטפס ועולה. פירוש 'מטפס' - מסתרק*, מלשון 'שיממית
בידיה תתפש, והיא בהיכלי מלך' (משלי ל, כח). ואם הבורות רחבין וכו', פירוש אם היו הבורות
רחבות - שאין אדם יכול למפס ולירד". והמאירי פירש: "אלא אם רוצה לשתות - יהא מטפס ויורד,
כלומר שמקפץ ויורד, מקפץ ועולה, וישתה בתוך הבאר. ומ"מ, אם היה הבאר רחב עד שלא יהא יכול
למפס ולירד, אם מלא לבהמתו - מותרין לו". וכן שנו בגמ' (עירובין ק ע"א): "ולא יעלה באילן מבעוד יום,
וישב שם כל היום כולו... אבל בור שיח ומערה וגדר - מטפס ועולה מטפס ויורד, ואפילו הן מאה אמה",
ופירש"י: "מטפס. דנפיי"ר (תרגם אל"ר [רנפיי"ר] לטפס). מטפס ויורד, דמעמא - לאו משום דמרחא, אלא
שלא יתלוש מן המחובר במתכוין: אם עלה. באילן - אסור לירד, דכל דרך ירידתו - הוא משתמש
במחובר". ופסק הרמב"ם (זמנים, הלכות שבת פכ"ד ה"ד): "ויורד אדם לבור ושיח ומערה, אפילו הן מאה
אמה, ומטפס ויורד ושותה, ומטפס ועולה". וכן פסק הרמ"א (שם, טו): "מותר לירד ולעלות, מטפס ויורד
- מטפס ועולה, ולא חיישינן שמא יעקור מן הקרקע בירידתו ועלייתו". וכן אמרו בגמ' (ב"ב יא ע"א): "בעא
מיניה רבי יוחנן מרבי ינאי; לול של תרנגולין, יש לו ארבע אמות, או אין לו ארבע אמות? א"ל; טעמא
מאי - משום פירוק משאו, הכא - מטפס ועולה, מטפס ויורד", ופירש"י: "לול של תרנגולין. בית קטן
שמגדליו בו תרנגולין, ויש לו פתח לחצר; יש לו ארבע אמות. בחצר או לא: מטפס ועולה. התרנגול,
מטפס וטורח ועולה דרך ראש הכותל לתוך הלול". והערוך (עוד טפס ה') פירש: "מטפס ויורד. פירוש,
כגון מקפץ ומנתר. וי"א, מסתרק*, מלשון 'שיממית בידים תתפש' (והוסיף מוה"ע: "אולי כמו 'תפש' בלשון
עברי, או כמו 'תפש' בלשון ארמית). והיד רמ"ה פירש: "הכא מטפס ועולה מטפס ויורד. כלומר, כלום הוא צריך
לעלות שם - אלא לתקן מאכל לתרנגולים, מדלג ועולה לתת מים ומורסן לפניהם, מדלג ויורד, ואין לו
ארבע אמות - שאין המקום עשוי לפירוק שם משא". ובשטמ"ק הנר, הביא פירוש רבנו ברוך: "יש לו
ארבע אמות. כדי שיעמוד שם - ויתקן להם מאכל, או לא? ופשיט - דלא, מטפס האדם ועולה ללול,
מטפס ויורד. ויש מפרש, התרנגול מטפס ועולה, מטפס ויורד".

קלב כמו שמסופר בגמ' (ברכות כח ע"א): "אמר להו ר"ע לרבנן; טרוקו גלי! דלא ליתו עבדי דר"ג - ולצערו
לרבנן". וכן מסופר בגמ' (ב"ק קיב ע"א): "בר המוה דרבי ירמיה, טרק גלי באפיה דרבי ירמיה. אתא
לקמיה דרבי אבין, אמר; שלו הוא טובע", ופירש"י: "בר המוה דרבי ירמיה. טרק הוה; טרק גלי. דלת
פתוחה בבית אביו - סגר, ולא הניח ליכנס, לפי שהיה רוצה רבי ירמיה להחזיק בה". וכ"פ הנמ"י:

יומרה, להתימר. בעברית המחדשת, אדם המתרברב ואומר שיצליח לעשות מעשה שאין בכוחו לעשות. אבל במקורותינו - פירושו, להתפנק או להתרומם בגדולה קלה.

יזמה, ליזום, יזום. בעברית המחדשת, אדם המתחיל מעצמו עשיית דבר חדש (ומוביל אחרים אחריו). אך במקורותינו - פירושו, זומם מחשבות ומזימות קלה.

יחס, להתיחס. בעברית המחדשת, קשר אישי או תשומת לב (יש בין שני המפעלים יחסים מיוחדים, 'הוא מתייחס אליו ביחס נעים'. 'לא התייחסת למכתבי'). אבל במקורותינו - פירושו, להיות צאצא או להשתייך למישהו או למשהו (לבוא ולהתקיים מכוחו) קלי.

א

"דלת פתח אביו - סגר, ולא הניחו ליכנס". והמאירי פירש: "והוזכר מעשה בכאן, על קמן שהיה ידוע לכל - בבית אחד שהיה של אביו, והיה ניסו דר שם ואומר - שהוא שלו, ושכבר החזיק בה בחיי אביו. ובא הקטן, ונכנס וסגר הדלת בעד ניסו, ונמצא - הוא 'מוחזק', והלה - 'תובע'. וגמרו את הדין - להחזיק את התינוק בבית". ועוד מסופר בגמ' (ב"מ פו ע"א): "אתיוהו לקמיה, עייליה לאדרונא - וטרקיה לבבא באנפיה. בעא רחמי, פרק אשיתא - ערק ואזיל לאנמא", ופירש: "וטרקיה לבבא. סגר הדלת: פרק אשיתא. נפלה החומה". ופירש עץ יוסף: "לאדרונא. לחדר: וטרקיה לבבא. סגר הדלת". וכן אמרו בגמ' (סנהדרין ק"ג ע"א): "מְשָׁל דאליהו - למה הדבר דומה? לגברא דטרקיה לגליה, ואבדיה למפתחיה". ופירש: "דטרקיה לגליה. שסתם שער שלו - ואבדיה למפתחיה, כך עשה אליהו לשערי מטר, ולבסוף אבד המפתח של גשמים - שלא נפתח השער של מטר על ידו". והיד רמ"ה פירש: "מְשָׁל דאליהו, שנעלו אוצרות של גשמים על ידו - ולא נפתחו על ידו, למה הדבר דומה? לאדם שנעל לשערי אוצרו - ואבדו ממנו המפתח". ועוד אמרו בגמ' (יומא נא ע"ב): "אבל במקדש שני, כיון דלא הואי אמה טרקסין, ופירש: "אמה טרקסין. כך היתה נקראת - כותל מחיצה, שהפסיקה במקדש ראשון", והתוס' פירשו (ד"ה 'טרקסין'): "פירש; פנים (וחזן). וי"מ, טרקסין - מלשון 'טרקון גלי' (ברכות כח ע"א), שסגור היה לפנים הימנו - הלוחות שניתנו בסיני". וכ"פ בתוס' (ב"ב ג ע"א ד"ה 'טרקסין'): "אומר ר"ת, ד'טרק' - הוא כמו 'טרקון גלי' (ברכות כח ע"א), הוי 'סיני' - הוא 'סיני', כלומר שהיה מפסיק וסגור את הלוחות שניתנו בסיני, שהיו מונחות בארון שהיה בבית קדש הקדשים". וכ"פ הרע"ם (עהמ"ש מדות פ"ד מ"ז): "אמה טרקסין. כותל המפסיק בין ההיכל - לבין קדש הקדשים, קרוי 'טרקסין', ע"ש שסגור על הארון והלוחות שניתנו בסיני. 'טרק' בלשון ארמי - סגירה, כמו 'טרקון גלי', 'סיני' - סיני". והערות (עוד טרק ג') פירש: "גדר בעדי ולא אצא" (איכה ג, ז) תרגומו; 'סגר בתראי בנין דלא איפוק מן טריקא', פירוש ענין סגירה.

קלי **"אֲתָם כִּהְיִי ה' תִּקְרָאוּ וגו', וְיִלְ גִּזִּים תֹּאכְלוּ וּבִכְבוֹדָם תִּתְיַמְרוּ"** (ישעיה סא, ה) - תרגם יב"ע: "וביקרהו תתפנקו". ופירש: "תתימרו. אתם תכנסו תחתיהם בכבוד שנמלו עד הנה". וראב"ע פירש: "וי"ד 'תתימרו' - תחת אל"ף, מגזרת 'את ה' האמרת". וכ"פ הרד"ק: "תתימרו. תתגדלו ותתרומו בכבודם - שהוא ממונם: תתימרו. הי"ד - תחת אל"ף, וכן ו'ה' האמירך היום".

קלי **ככתוב (בראשית יא, ו): "ועתה לא-יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות", ות"א ות": "וכען לא יתמנע מנהון כל דחשיבו למעבד". ופירש ראב"ע: "ומלת 'זמו' - כמו 'זממו', והם שני שרשים", וכ"פ הרד"ק בסה"ש (שרש 'זם'): "זמו, פירוש כל אשר חשבו. וענין 'זם' ו'זמם' - אחד הם". ופירש הכוה"ק (דברים יט, יט, בשם נח"ו): "באנשי דור הפלגה אמר 'כל אשר יזמו לעשות', שהאנשים האלה היו יוזמין לעשות פשעים גדולים ולמרוד בהש"י לכן אמר בהם לשון 'זמם', שיוורה על מחשבת רשע גדולה". ומחא"ע (שרש 'זם') פירש: "זמו וגו', פי חשבו, כמו 'כאשר זמם". (בנ"ש שפ"ב).**

קלי **ככתוב (דה"א ה, א): "נְתַנָּה בְּכִרְתּוֹ לִבִּי יוֹסֵף בֶּן-יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהַתְיַזוֹשׁ לְבִכְרָהּ"**, ופירש: "ולא להתייחס לבכורה - חלק בכורות ולא בכור". והרד"ק פירש: "כלומר, כשנתן לו הבכורה - לא שיתקח יוסף לבכורה מכל, ויקרא 'בכור ישראל'". ועוד כתוב (דה"א ד, לג): "אֵת מוֹשִׁבֵּתָם וְהַתְיַזּוּשׁם לָהֶם", ופירש: "אע"פ שייחסם כאן מקצתן - אל תאמר שלא היו כי אם אותן, שהרי יש ספר יחוס אחר, ושם

היו יחוסין כל שבט ושבט, כך היה לפרש יחוסו בפני עצמו". והרד"ק פירש: "והתייזשם להם. כלומר, כי היו נקראים על שמם כל הימים. ואינו רחוק בלשון – לזכור יחם בענין הערים, כי עקר מלת יחם – הוא גלוי על משפחה, והודיע על האיש – מאיזה משפחה הוא, ומאיזה שבט הוא – כן מיחס הערים אל האדם, והאדם – אל הערים, להודיע ולגלות הרבר". (וכ"פ מצ"ד: "והתייזשם להם. המקומות האלה – נשאו מיוחסות לבני שמעון. ועם כי, עיקר שם יחוס – הונה על גלוי משפחת האיש, לדעת סבני מי הוא. הנה, הושאל על הגלות העיר – לדעת של מי הוא, וכן על הגלות האיש – לדעת מאיזה עם הוא, או מאיזה מקום הוא. וכן קראו המדרקקים להייד של 'מצרי' וארומי – ייד היחם"). וכ"פ במחמ"נ (שרש יחש'): "ואלה ראשי אבותיהם והתייזשם" (עזרא ח, א) – ענין מחקרי משפחות המה". ועוד כתוב (במדבר א, יח): "ויתקדשו על-בשרם ויתקדשו, ות"א ות"י: ויתקדשו על זרעיהם", ופירש"י: "הביאו ספרי יחוסיהם ועידי חזקת לידתם, כל אחד ואחד – להתייחס על השבט". ירושלמי קידושין פ"ד ה"ה: "רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן; כתיב (דה"א ז, 000) 'והתייחסם בצבא במלחמה' – זכות יחסיהם עומדת להם במלחמה", ופירש קרה"ע: "זכות אבותם יעמדו להם במלחמה, לכן צריך שהיו מיוחסים". וכתב הרמב"ם (שופטים הלכות מלכים פ"ב ה"ג): "בימי המלך המשיח... יתייחסו כולם על פיו ברוה"ק שתנוח עליו... ובני לוי מטהר תחילה ואומר זה מיוחס כהן וזה מיוחס לוי, ודוחה את שאינו מיוחסין לישראל... ואינו מייחס ישראל אלא לשבטיהם, שמודיע שזה משבט פלוני וזה משבט פלוני, אבל אינו אומר על שהן בחזקת כשרות זה ממזר וזה עבד שהדין הוא שמשפחה שנטמעה נטמעה". ואמרו בגמ' (ב"ק טו ע"א): "וצריכא דאי אשמעינן עבד משום דאין לו יחס, אבל נכרי דיש לו יחס אימא לא", ופירש"י: "עבד אין לו יחס. דאמרין בפרק הבא על יבמתו (יבמות סב ע"א) 'הכל מודים בעבד שאין לו יחס כדכתיב 'עם החמור' – עם הדומים לחמור: נכרי יש לו יחס. כדמפרש התם דכתיב הדרימון בן טברימון וגו'". וכ"פ הרמב"ם (קנין, הלכות עבדים פ"ט ה"ג): "עבד שלנו שבא על אחת מן האומות – אין הבן עבד, לפי שנאמר 'אשר הולידו בארצכם' – ועבד אין לו יחס". וכתב התשב"י (ערך יחס): "ענין ידיעת המשפחה מצד האבות – נקרא יחס". ואמרו בתלמוד ירושלמי (יבמות פ"ב ה"ה): "רבי יוחנן אמר; גוים יש להם יחסים. רשב"ל אמר גוים אין להם יחסין. והא כתיב 'בעת ההיא שלח מרודך בלאדן בן בלדן מלך בבל וכספרים ומנחה אל חזקיהו'! ע"י שכיבד זקיננו – זכה להתייחס. והא כתיב 'וישלח המלך אסא אל בן הדד בן טרימון בן חזיון מלך ארם וכו'". קוצץ בן קוצץ". ופירש קרה"ע: "יש להם יחסים. מתייחסים אחר אביהם לפיכך הבא אחריו בגירותו לא הוי בכור לנחלה ויוצא בבנים שהיה להן בגיותן משום פריה ורביה: בלאדן בן בלאדן. אלמא נים מיקרו; ומשני קוצץ בן קוצץ. רוצח בן רוצח". ופנמ"ש פירש: "ע"י שכיבד זקיננו. אביו כדאמרין בבלי פרק חלק דף צו וכו'... א"ע, שכיבד לקונו גרסינן וכדאמר שם בארבע פסיעות דנבוכדנצר הרשע... ומשני קוצץ. כלומר בא ללמדינו שהיה רשע בן רשע". וכתב הרמב"ם (לשון למודים ח"א למוד ח): "היחס, מקרה מתלווה מצד התייחסו אל אחרים. כי נאמר עליו; אב, בן, רחוק, קרוב, שכן, סבה, קסב, חקר, צורה, וכיו"ב, כל אשר לא יוכל לעמוד בעצמו בלתי הצטרפו אל אחרים". שו"ת הרשב"א (ח"א אלף רח): "מה שפרשת בשם עירו דווקא בשמתייחס על שם מקומו... דמה לי אם חניכיתו על יחס משפחה או על יחס עירו, והלא יש כמה שאין קורין אותן כלל אלא ע"ש יחס מקומם לבד כאלו הוא להם שם עיקר". שו"ת הרשב"א (ח"א תטו): "פן ימשכו החכמות אחריהם ויסירו אותם מן ישראל שהיא למעלה מן החכמות האלה, ואיש איך לא יגור לשפוט בין חכמת אנוש בונה על דמיון מופת ורעיון* – ובין חכמת העליון, אשר בינינו ובינו אין יחס ודמיון". מחזור ויטרי (הושענות ליום רביעי של חוה"מ): "י-ה פקח עין להאירה, כי מתייחסת בשם יוצרה" (פירוש, פונים להקב"ה שיפקח עין להאיר על אומת ישראל ולגואלה, כי נשענת ותולה עצמה בשם יוצרה [אב"ד]). ב"י (א"ח רמח [ד]): "כל היוצא מן היישוב למדבר ביום א' וב' וג' – מותר, לפי שאלו השלשה ימים מתייחסים לשבוע שעברה ונקראים 'בתר שבתא'... אבל ביוצא מן היישוב למדבר ביום ד' ה' ו' – אסור לפי ששלשה ימים אלו מתייחסים לשבת הבא ונקראים 'קמי שבתא'". ומה שמצאנו בשו"ת מהריט"ץ כמה פעמים (ח"א צד: "הרמב"ם ז"ל כתב... והטור חו"מ... הוסיף בה דברים... ובאמת דברי הטור... הוא עולה יפה והוא נותן טעם לשבח והוא מתייחס למה שאמר הרמב"ם וכו'". ח"ב ריח: "גם מדברי הריב"ש ז"ל מתשובה... אין ראיה לנידון דידן... אבל מתשובה של ס' קסח מתייחסת לנידון דידן". – פירוש, הדברים שכתב – באים מחמת הדברים הללו [אב"ד]).

יְרוּט (יִירוּט), **לִירוּט**. בעברית המחודשת, משמש רק לעיכוב דרכו של מטוס, ע"י מטוס אחר או טילים - שיגרמו לו שינחת. אבל במקורותינו - פירושו, לסטות או להפחיד או לרצותקל.

פִּיּוּר, **פִּיר**, **מִפִּיר** (כִּייר, מכייר). בעברית המחודשת, לישת חומר רך לשם יצירת תבנית ('פיוור בפלסטלינה'). אבל במקורותינו - פירושו, לצייר צורות על הכותל לנוי, קלח.

בְּסוּחַ (כִּיסוּחַ), **לְבִסְחָה**. בלשון הרחוב, להכות באלימות את היריב (ומשבשים לומר בִּכְ"ף דגושה אף בראש מלה). אבל במקורותינו - פירושו, לגזום צמחיםקלט.

בְּסוּי (כִּיסוּי), **לְבִסוּת** (את). בעברית המחודשת, סקירה תקשורתית מלאה, המקיפה את כל האירוע ('העיתון כיסה את החגיגות') [בהשפעת האנגלית cover]. וכן בלשון המסחר, מכונה כך נכונותו של הַבִּנְק לפרוע שטרות ('להמחאה* זו יש כיסוי'), ובהשאלה, מכנים כן - אמיתות הבטחה ('למלים שלך אין כיסוי'). אך במקורותינו - פירושו, חיפוי והסתרהקמ.

בְּפִתּוּר, **לְבִפְתּוּר**. ראה מש"כ לקמן בפרק עשירי, 'נלים וחפצים', ערך 'בפתור'.

קלו (ככתוב (במדבר כב, לב): "כִּי־יֵרֵט הַדֶּרֶךְ לְנִגְדִי", ופירש רש"י: "רבותינו חכמי המשנה דרשוהו נוטריקון; יִרְאָה, ראתה, נטתה - בשביל שהדרך לנגדי, כלומר - לקנאתי ולהקניטני. ולפי משמעו, כי הדר הדרך לנגדי, לשון 'רסט', כי ראיתי בעל הדרך - שחרד ומיהר הדרך שהוא לכעסי ולהמרותי... לשון אחר, 'ירט' לשון 'רצון', וכן 'על ידי רשעים יִרְטֵנִי' (איוב טז, יא) - מפנים ומנחם אותי ע"י רשעים, שאינן אלא מקניטים". וראב"ע פירש: "הטעם - 'עוות', וכן 'על ידי רשעים יִרְטֵנִי', שהוא מן 'רטה'. שאלו היה מן 'ירט' - היה ראוי להיות כמו 'יעטני'. ומחה"ע (שרש 'רט') פירש: "פירוש, לשון ירידה והילוך". והרד"ק פירש (בסה"ש שרש 'רט'): "ירט הדרך לנגדי", פירושו - שָׂחָה. ופירוש הפסוק; כן אמר המלאך, הנה אנכי יצאתי לשטן, כי אמרתי; האיש הזה - ירט הדרך, ובלבו לקלל - ואינו הולך דרך ישרה. ומלת 'לנגדי' - 'לפני', כן פירשו אאז"ל". ובפירוש הרשב"ה כתב: "ירט" - הוא כנראה 'ירד' בהוראה מוגברת, והוא נאמר - על דרך היורדת במדרון תלול". קינת 'נוזל נגזל יזל' לת"ב לספרדים: "מורט שורט הורט".

קלח "סייד וכייר". הערוך (עוד 'כייר'): "פירוש... כיור, שצייר בה ציור אחד בכותל מן הסיד או על שְׂמִי קורה, כמו שעושין בפלמין".

קלט רש"י סנהדרין כו ע"א: "כסח. זומר כרם". כמש"כ בסה"ש לריב"ג (שרש 'כסח'): "שירופה באש כסוזה" (תהלים פ, יז), 'קוצים כסוזהים' (ישעיה לג, יב), יש מי שאומר שהוא נגזר מן הארמית, ר"ל 'תכסח כרמך' - והוא תרגום 'תזמור כרמך' (ויקרא כה, ג), ורוצים בו [לומר] על הדעת הזאת - 'קוצים כרותים', 'שירופה באש' - 'ברותה'; ואין חפץ לומר שהיא ברותה - לאחר השריפה, אבל בדברים - מוקדם ומאוחר. ואין הסברה הזאת רחוקה, אבל היות הלשון הזה דומה לערבי - יותר ראוי אצלי, והוא שאומרים 'כסחת אל בית באל מכסח', כלומר 'כברתי אותו [את הבית] במכבדת', וענין 'כסוזהים' - על הסברה הזאת, מְשַׁלְכִים, וכן 'כסוזה'.

כַּרְבּוֹל, לְהַתְּכַרְבֵּל. בעברית המחודשת, להתכנס ולהצטמצם בתוך בגד או שמיכה* - כדי להתחמם. אך במקורותינו - פירשו, להתעטף ולהתקשט בבגד חשוב ויפה קמא.

כַּרְסוּם, לְכַרְסֵם. בעברית המחודשת, גירוד מהיר בשיניים (הביכרים מכרסמים בגזע הרחב בשקיקה). אך במקורותינו - פירשו, כריתה וניתוק מלמטה קמב.

קמא (כתוב (דה"א טו, כז): "וְיָוִיד מְכַרְבֵּל בְּמַעֵיל בּוּץ, וְכָל־הַלְוִיִּם הַנְּשִׂאִים אֶת־הָאָרֶץ וְגו', וְתִי: "וְיָדוּ הָיָה מִתְעַטֵּף בְּמָנְטָר דְּבוּץ". ופירש"י: "ידוד מכרבל. מעוטף. כמו בדניאל ג, כא) 'וכרבלתהו', דונמא 'כרבלתא דתרנגולא' (שהוא עיטוף חשוב על ראשו [אב"ד]): וכל הלויים. כמו כן מכורבלים במעיל בויץ. ולפי שהיה דוד משורר כמו הלויים - לבש גם הוא לבושיהם שלבשו גם הם". ופירש הרד"ק: "מכרבל במעיל בויץ. מעוטף. וכן בארמית 'פטישהו וכרבלתהו'. והרלב"ג פירש: "מכרבל במעיל בויץ. ר"ל, שהיה על ראשו דמות כובע מִפָּה, והיה דבק למעיל בד, שהיה לבוש כחוק המתנאה לכבוד השם יתברך". ומצ"צ פירש: "מכרבל. מעוטף, והוא מלשון ארמי, ודוגמתו 'פטישהו וכרבלתהו' (דניאל ג, כא) - ור"ל עטיפהו". והערות (ערך 'כרבל א') פירש: "בילמדנו, פרשת 'ה' האדם' 'כרבלתהו', אלו הקסרין שבראשיה - כמין כובעין. וי"א, אלו הטליות שהן עטופין", ופירש מוה"ע: "פירוש בל"י, מין מעטפת של ראש, וגם נקרא כן תכשיט זהב אשר משימין אותו על שער הראש, גם קשרי שער מתוקנין מן המצח ועד הקרקע, כמו 'כרבלתא דתרנגולא', וזה אומרם 'הקסרין שבראשיה', פירוש בל"ר - תלתלי שער".

קמב (תהלים פ, יד): "יכרסמנה זוזיר מיער", ות"י: "יגוברנה חזיר דמן חורשא". ופירש"י: "יכרסמנה. כמו 'שדה שקרסמוה נמלים' (000) בלשון משנה, והוא לשון נתיקה". וראב"ע פירש: "יכרסמנה. מלה רבעיה, כמו 'רמסנה'. וי"א מלה מורכבת - יכרת (לפי סה"ש דלקמן, אולי צ"ל 'כרס') ממנה, כדרך 'מלא כרשו מעדני', וזה - רחוק בעיניו. והרד"ק פירש: "יכרסמנה. ענין כריתה". (ובסה"ש [שרש 'כרסם'] פירש: "כי יחסלנו" - ת"י 'ארי יקרסם יתיה גובא', וכן במשנה 'שדה שקרסמוה נמלים', והק"ף והכ"ף - ממוצא אחד הם. וי"מ, המלה מורכבת 'יכרס מנה' כלומר ימלא כרסו ממנה"), ומצ"צ פירש: "יכרסמנה. ענין כריתה וכליון, 'כי יחסלנו הארבה' (דברים כח, לח) תרגמו ירושלמי 'ארי יקרסם יתיה גובא'. ובמשנה 'שדה שקרסמוה נמלים' (פאה פ"ב) והק"ף והכ"ף מתחלפים כי הם ממוצא אחד". ושנו במשנה (פאה פ"ב מ"ב): "שדה שקצרוה נכרים... קרסמוה נמלים... פטורה", ופירש בפינה"ש להרמב"ם: "קרסמוה. כמו 'כרסמוה', והוא מענין כריתה, ואולי הם שני לשונות בלשה"ק ויאמרו 'קרסם' ו'כרסם' בענין כריתה". והר"ש משאנץ פירש: "קרסמוה נמלים. מלשון 'יכרסמנה חזיר מיער', אע"ג דההוא כתב ב"ף (והוסיף פירש"י: "כ"ף וקו"ף - מתחלפין, על דרך 'קרתו ושתי מים', כמו 'כי יכרה איש בור' [וכ"כ בתו"ט]). ה"ך הנמלה לכרסם קנה השבולת מלמטה". וכ"פ הרע"ם: "דרך הנמלה לחתוך קנה השבולת מלמטה, ולזה קורין 'קרסום'. וכ"פ התפ"ש: "הנמלים דרכן לנשך השבלים סמוך לשרשן, וחתוך כזה נקרא 'קרסום'. וכן אמרו בגמ' (מנחות ע"ב): "אֶקְלָה חֶגְב, קרסמוה נמלים", ופירש"י: "דרך חגב לאכול מלמעלה, דרך נמלה לקרסם קנה השבולת מלמטה". וכתב הערוך (ערך 'קרסם'): "קרסמוה נמלים... פירוש, חותכין שבולת לבדה - וישאר התבן עומד. וי"א, שנוטל הענפים שייבשו, והוא כמו זימור, אבל זימור לחרס וקירסום בשאר אילנות. 'כי יכלנו הארבה', ת"י 'ארום יקרסם יתיה גובא". ועוד שנו במשנה (שביעית פ"ב מ"ג): "מקרסמין... עד ר"ה", ופירש בפינה"ש להרמב"ם: "מקרסמין. לחרות השבולת ביד ולהניח התבן, והוא כמו 'מכרסמין'. והר"ש משאנץ פירש: "מקרסמין. מלשון 'קרסמוה נמלים', והיינו 'זימור', אלא שלשון קירסום - באילן, וזימור - בכרם". והרע"ם פירש: "מקרסמין. כמו 'מכרסמין' בכ"ף... כלומר, כורתים וחותרים הענפים מן האילן". וכן אמרו בגמ' (מ"ק ג ע"א): "וכרמך לא תזמור... מנין שאין מקרסמין", ופירש"י: "מקרסמין. היינו זימור, אלא שקרסום שייך באילנות". והמאירי פירש: "וכן באילנות אם קרסם, והוא שחתך הענפים היבשים מן האילן... שלא יכחישו את האילן". וכן שנו במשנה (שבת פ"ב מ"ב): "והמקרסם והממרד כל שהוא - חייב", ופירש"י (קג ע"א): "מקרסם. קוצץ ענפים יבשים מן אילן לתקנו". ובפינה"ש להרמב"ם פירש: "מקרסם הוא הקוטע ירקות הכורת מהם מה שעלה על פני הארץ". וכ"פ הרמב"ם (זמנים, הלכות שבת פ"ח ה"א): "והמקרסם עשבים... כדי ליפות את הקרקע". ועוד שנו במשנה (ע"ז פ"ג מ"ג 000): "כיצד מבטלה? קירסם וזירד וכו'", ופירש"י (מט ע"ב): "כיצד מבטלה. לאשירה: קירסם. קיסמין יבשין שבאילן - נטל לצרכו לשרוף". ובפינה"ש להרמב"ם פירש: "קרסום הוא כריתה ראשי

לגור. בעברית המחדשת, לשכון במקום בדרך קבע. אך במקורותינו - פירושו, לשכון לזמן מועט כגרקמג.

לְטוּשׁ (ליטוש), לְלַטֵּשׁ. בעברית המחדשת, החלקה (החלקתי את השולחן בנייד ליטוש'. 'מלששת ילדיו 888'). אך במקורותינו - פירושו, חידוד קמדר.

לְפוּד (ליכוד), לְהַתְלַפֵּד, מִתְלַפֵּד. בעברית המחדשת, קיבוץ* אנשים להתאחד למטרה אחת. אך במקורותינו - פירושו, להילכד (במלכודת) ולהתפס (באדם או בדבר) קמה.

א

הענפים". וכ"פ הרמב"ם (מדע, הלכות ע"ז פ"ח ה"ב): "כיצד מבטלין את האשרה? קרסם ממנה ע"ה... ה"ז בטילה". ספר הגלוי (מט): "כרסמנה, הר"ש בו - תוספת, ודינו - יכסמנה, כמו 'כסום יכסמו את ראשיהם' (יחזקאל מד, כ), שפתרונו רונייר בלע"ז... לא יניחו אותו שיגדל אך יגלחנו ממנו, וזהו 'כסום יכסמו', ובתוספת 'כרסום יכרסמו'. שעב"נ (ענין 'כלה', שער 'כרסום'): "'כרסמנה', פי' לשון כליין". (בב"ש שפ"ב).

קמג "לגור בארץ באנו - ולא להשתקע" (הגדה של פסח. ילק"ש בשלח רמג, ספרי כי-תבא). "האוזד בא לגור". רש"י בראשית מז, ט.

קמדר ככתוב (בראשית ד, כב): "תובל קין לטש כל-חרש נחשת וברזל", ופירש"י: "לוטש כל חרש. מחדד אומנות נחושת וברזל, כמו (איוב טז, ט) 'ילטוש עיניו לי'... כלומר, מחדד ומצחצח כל כלי אומנות נחשת וברזל". וראב"ע פירש: "לוטש. כמו מחדד, וכמוהו (ש"א יג, כ) 'ללוטוש איש את מחרשתו'". והרמב"ן פירש: "יאמר כי הוא היה מחדד וחורש כל מלאכת נחשת וברזל". והמלבי"ם פירש: "היה לוטש החרבות". וכן כתוב (תהלים ז, יג): "אם-לא ישוב חרבו ללוטוש", ות"י: "אם לא יתוב לדחלתיה סיפיה שחיז". ופירש"י: "ילטוש. פורבירו בלע"ז (תרגום א"ר: לצחצח)". ומצ"צ פירש: "ללוטוש. יחדד, כמו 'לוטש כל חורש'". וכן כתוב (איוב טז, ט): "צרי לילטוש עיניו לי", ות"י: "מעיקי היך אזמל חריף עיניו לי". ופירש"י: "ילטוש. יחדד (ובמהדורת אופק נוסף בפירש"י: "והשטן הוא הצר הלוטש עינו עליו בשמחתו)". ור"ת פירש: "הוא השטן אשר הבריק ולטש עיניו עלי". והרלב"ג פירש: "ללוטוש עיניו לי. יעיין אותי בעין רעה, ויהיה 'ללוטש' מגזרת 'חרבו ללוטוש', ר"ל יברק ויחדד". וכ"כ בסה"ש לרד"ק (שרש 'לטש'): "לוטש... מחדד... ילטוש... יחדד. והכבד - 'כתער מְלָטֵשׁ' (תהלים נב, ד)". ומח"ע (שרש 'לטש') פירש: "לוטש... פירוש, מחדד". הערוך הקצר (ערך 'לטש'): "פירוש... חידוד והשחזה". (בב"ש שפ"ב).

קמה ככתוב (יהושע ז, יד-יז): "הַשִּׁבְטִי אֲשֶׁר־יִלְכְּדוּ וגו' וְהַמִּשְׁפָּחָה אֲשֶׁר־יִלְכְּדָנָה וגו' ויִלְכְּדוּ שִׁבְטֵי יְהוּדָה וגו'", ותרגם יב"ע: "ויהי שִׁבְטָא דִיתַאחַד... וְנִרְעִיתָא דִיתַאחַד... וְאִתַּאחַד שִׁבְטָא דְבֵית יְהוּדָה". וגם שורש 'לכד' בבנין 'התפעל' - פירושו הוא מלשון תפיסה ולכידה, ככתוב (איוב לח, ל): "כְּאֶבֶן מִיָּם יִתְנַבֵּא, וּפְנֵי תְהוֹם* יִתְלַכְּדוּ", ות"י: "הִיךְ אֶבְנָא מוֹי קְרִישִׁין וּמִטְמָרִין, וְאִפִּי תְהוֹמָא מִן קוֹרָא מִתְאַחֲדִין". ופירש"י: "כאבן מים יתנבאו. ע"י הקרה שמגלד טיפה שעל פניהם: ופני תהום יתלכדו. בו ויתאחזו כאחד". ופירש ראב"ע: "כאבן. יתחבאו המים עד שיתקשו כאבן, והענין - שלא יראו שֶׁהֵם מים: ופני תהום יתלכדו. הענין כְּפֹל, שְׁאֵלָה שֶׁהֵיוּ מִיָּמי תְהוֹם - יתלכדו עד שיתקשרו. וי"א, כי עניינו - שיתלכדו על פני תהום*. והוא קרוב". ופירש מצ"ד: "המים אשר ממעל להתהום - המה נלכדים מן הקרה, ולא יצאו חוצה ולא ירמו גלים כְּמָאֵז". וכן כתוב (איוב מא, ט. על קשקשי הלויתן*): "אֶפְרִי קִנְיִים וגו' אֲזוּד בְּאֲזוּד יִגָּשׁ, וְרוּחַ לֹא־יִכָּבֵד בֵּינֵיהֶם: אִישׁ־בְּאֲזוּיָהוּ יִדְבֶקוּ, יִתְלַכְּדוּ וְלֹא יִתְפַּרְדּוּ", ות"י: "חַד עִם חֲבֵרָה מִתְאַחֲדִין מִתְאַחֲדִין וְלֹא מִתְפַּרְדִּין". ופירש"י: "יתלכדו ולא יתפרדו... שנלכדות ונאחדות כל אחת ואחת בחברתה - שלא תהיינה מתפרדות זו מזו". ופירש מצ"ד: "כל אחד - דבוק בחבירו, והמה לכודים ונאחזים זה בזה - ולא יתפרדו". (וכנראה מזה טעו המחשבים, שהבינו 'יתלכדו ולא יתפרדו', שמתורגם 'מתאחד', וחשבו שהוא מלשון 'איחוד', ואינו אלא מלשון 'אחוז', שנאחזים זה בזה עד שמתקשרים. והוא מתאים לעצמים המתקשרים זה עם זה ע"י גורם חיצוני [כופה], אך אינו מתאים על בני אדם המתאחדים מרצונם הטוב). וכן הוא בארמית, כדאיתא בזוה"ק (ח"א ויחי ר"ז ע"ב): "ומשתמטי רגליהו בנוקבא דתהומא רבא, ומתלכדן בנויה... כרווא קרי (קהלת ט, יב): "וּכְעַפְרִים הַאֲזוּחוֹת כְּפֹז כֵּהֶם יוֹקְשִׁים בְּנֵי הָאָדָם" (ותרגם בסולם: "ונכשלו רגליהן [של הצפרים] בנקב תהום הגדול... ונלכדו שם הצפרים) ומלוכדים בתוכו... כרוז קורא 'וכעפרים וגו'". "בשעתא דמתלכדן רגלוי

לְעֵט. בעברית המחודשת, מדבר בשפתיים כמעט סגורות (לא מצאתי במילונים 888). אך במקורותינו – פירוש, הלעיט מאכל בפיוקמי.

מֵאֲמִין, לְהֵאֲמִין. ראה מֵשׁ כ לקמן פרק ששה-עשר, דַּעַת מְזֻמּוֹת, ערך מֵאֲמִין, להאמין.

מִגֵּן (מִיגֵן), לְמִגֵּן. בעברית המחודשת, עשה ציפוי או חיזוק לכלי רכב או בנין - לעשותו עמיד בפני התקפות (אבנים או ירי). אבל במקורותינו - פירוש, למסור ביד אחרים קמז.

מִגּוּר (מִיגּוּר), לְמִגּוּר. בעברית המחודשת, עצירת התקדמות ('אנו נמגר את התופעה'). אך במקורותינו – פירוש, השלכה הפלה והריסה קמח.

מועקה, להעיק. בעברית המחודשת, דאגה המקנת בלב ואינו יכול לפורקה ('משוה מעיק עליך כל הזמן'). אך במקורותינו - פירוש, שלשלת מאסר הנכרכת על המתניים, ובהשאלה - צרה גדולה וכבדה קמט.

מְזִיגָה, לְמִזְג, מוֹזֵג. בעברית המחודשת, יציקת משקה לתוך כלי. אבל במקורותינו - פירוש, ערבוב משקאות קי.

מזמוז, התמזמוז. בעברית המדוברת, משמוש באצבעות ללא תכלית, או שהזמן בורח בין האצבעות. אך במקורותינו - פירוש, התרככות והתמעכות קנא.

א

דבני נשא" (ותרגם בסולם: "בשעה שנלכדו רגליו של בני אדם"). אך מ"מ מצאתי במלבי"ם ישעיה טז, ח, משמעות כהיום 999 תרגום הר"י אחריו למ"נ ב, לא: "התלכדות הנחש בחוה". יוצר לשביעי של פסח: "לכדו פני תהומות". (יצ"א).

קמז 999 שעב"נ (ענין 'כסות', שער 'לעט'): "והמלך לעט את פניו, פי' כסה... וכן וילט פניו". 999 לעט - אכל: 888 אתה כוננת: לעט והלעיטה. ש"ט בראשית כה, ל ד"ה 'ואמר עשו'. חולין נה ע"ב.

קמח ככתוב (בראשית יד, ט): "אֲשֶׁר־בִּמְגֵן צָרִיךְ בִּידֶךָ, וְתִ"א: "דִּי מְסַר סְנָאךְ בִּידֶךָ, ופירש"י: "אִשֶּׁר הסניר". וכן ר"ב ע: "מִגֵּן. כמו נתן... וְהִמָּם - שורש". וכן הרד"ק בסה"ש (שרש 'מגן'): "ענינו נתן ומסר, וכן אמר התרגום וכו'". וכן כתוב (הושע יא, ח): "אֲבִנְיָהּ יִשְׂרָאֵל", וְתִ"א: "אֲשֶׁר־בִּמְגֵן יִשְׂרָאֵל". ורש"י והרד"ק פירשו: "אמסרך ביד אויבך". ועוד כתוב (משלי ד, ט): "עֲטַרְתַּ תְּפֹאֶרֶת תִּמְגֶּנֶךָ, ופירש הרד"ק בסה"ש: "תתן ותמסור לך עטרת תפארת". וצ"ע 999 הגר"א פירש: "וגם העטרת הוא מגן שהכל יראין ממי שלובש עטרת שהוא לבוש מלכות". ומחה"ע (שרש 'מגן') פירש: "אִשֶּׁר מגן צריך בידך, 'אמגן ישראל' - פירוש, מסירת האויב ביד אויבו. וכן 'עטרת תפארת תמגנך' (משלי ד, ט) - פירוש, תמסור לך". (ואמנם ת"י בבראשית מלשון 'מגן': דַּעֲבָד סְנָאךְ בְּתִרְיָא דְּקַבְלָא בְּחֵמָא, אך שם אין הפירוש מצד חזקו וחוסנו של המגן, אלא אדרבה - סָבְלוּ וחולשתו של המגן ש'סופג' כל הזמן חיצים ומכות חרב).

קמח רש"י תהלים פט, מה. רש"י ומצ"ע עזרא ו, יב. ספר הגלוי (שרש 'מגר'): "באר (רבנו מנחם) קרוב לענין לשון 'הרס', אך לשון השלכה הן, כי אין הלשון לארץ השלכת או בארץ הרסת". שעב"נ (ענין 'הרס', שער 'מגר'): "וימגר כל מלך, פי' יהרס". ובערך 'השלך': "מגר אשר לא ידעוך, פי' לשון נפילה והשלכה... אפילו תרגום 'אמגר', וכן 'וכסאו לארץ מגרתה' (תהלים פט, 000). רשב"ג 'שעה נאסר': מוגרתי ונוגרתי.

קמט מצ"ע תהלים סו, יא. סה"ש לרד"ק (שרש 'עיק'). בנ"ש שפ"ב. 999 מצאתי בשו"ת ב"א.

קי (לכן לא מבינים מֵשׁ כ בברכת הארץ בברהמ"ז 'מזוג הכוס במים'). הגהות מיימוניות (מזיגת הכוס בנדה) פ"א ה"ט. ב"י י"ד קצה. משנה נדה פ"ב 'וכמזוג'. ע"ז עג ע"ב. "אל יזוסר הבזוג" (שיה"ש ז, ג), פירש"י: "לא יכלה משם משקה" (משמע עצם היציקה קרויה 'מזוג'), אבל הרד"ק פירש (בסה"ש שרש 'מזוג'): "הבזוג, זה הלשון - ידוע בדברי רז"ל (נגעים פ"א מ"ב); יין מזוג, פירוש - מסוך, שמערבין בו מים". וכ"פ המצ"ד: "כאנן הזה שלא יחסר בו יין מזוג". ועוד יש לעיין מיזוג למזג. שהש"ר 999.

מִחָץ, לְמִחָץ. בעברית המחדשת, למעוך (בעיקר אדם) ('הפועל נמחץ מתחת למכש'). אבל במקורותינו - פירוש, להכות מכה חזקה.

מִלְמוֹל, לְמִלְמֹל. בעברית המחדשת, דיבור מובלע ולא ברור, שאומר אדם בחצי פה, מבלי להניע היטב את השפתיים. אבל במקורותינו - פירוש, דיבור לעגני בעקימת פה ובתנועות מוגזמות.

מִמּוֹן (מימון), לְמִמּוֹן. בעברית המחדשת, תשלום ההוצאות ('בני משפחתו מימנו את לימודיו'). אך במקורותינו - פירוש, להתכנס ולהימנות למניין.

מִשְׁרָה, מְשָׁרִים. בעברית המחדשת, שריית דבר בנוזל ('היא משרה את הבשר במים'). 'משרים את החסה במי סבון'. אך במקורותינו - פירוש, הבאת השרייה רוחנית (ואילו פעולת שריית דבר בנוזל, נקראת: 'שֹׁרֶה, שֹׁרֵה' (שורקים) 777. קנ"ה).

התמצאות, להתמצא. בעברית המחדשת, לשלוט בהשתמשות נכונה ומהירה בידע [אוריינטציה בלע"ז] ('הוא מתמצא היטב בשטח'). אך במקורותינו - פירוש, למצות את הנוזלים (להוציא את המיץ) קנ"ו.

נְגוּב (ניגוב), לְנִגֹּב. בעברית המחדשת, קינוח ('הוא ניגב את השולחן במטלית לחה', נגב את הפירורים מפיו'). אך במקורותינו - פירוש, יבוש של דבר רטוב.

א

קנ"א חולין מה ע"ב: "נתמסמס - פסול, נתמזמז - כשר... בהמה שנתמזמז ראשה טריפה". רש"י ור"ף. תוספתא חולין פ"ג ה"א. שכל טוב בראשית לג 'וירץ עשו'.

קנ"ב ככתוב (דברים לב, לט): "מוֹזֶזְתִּי וְאֵי אֶרְפָּא", ות"א: "מְחִינָא וְאֶף מְסִינָא" (תרגומו: אכה ואף ארפא). ופירש רע"ס: "מוֹזֶזְתִּי. במכת נע ונר, כאמרו 'והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה* במים". וכן כתוב (דברים לג, יא): "מוֹזֶזְתִּי מִתְנַגֵּם קָמְיוֹ", ות"א: "תִּכְרַר תִּרְצָא דְסִנְאוֹהִי". ופירש"י: "מחין קמיו מכת מתנים, כענין שנאמר (תהלים סט, כד) 'וּמִתְנַהֵם תְּמִיד הַמַּעַד'. ועוד כתוב (שופטים ה, כז): "מוֹזֶזְתִּי רֹאשׁוֹ וּמוֹזֶזְתִּי וּזְלָפָה רִקְתּוֹ", ותרגם יב"ע: "תִּכְרַר רִישִׁיה, פִּצְעַת מוֹחִיה, אֶעְכָּרַת סִיכְתָּא בְּצַדְעִיה". ופירש הרד"ק: "וּמוֹזֶזְתִּי רֹאשׁוֹ. הסירה ראשו, מלשון מחק... וּמוֹזֶזְתִּי. מן 'וּמוֹזֶזְתִּי מִכְתּוֹ' וּזְלָפָה. העבירה היתר ברכתו... או יהיה... לשון כריתה". ומצ"צ פירש: "וּמוֹזֶזְתִּי. ענין נגוע ומוכה, כמו 'וּמוֹזֶזְתִּי רֹאשׁוֹ'. ובמצ"ד הוסיף: "והסירה ראשו, וְנִגְזָה אותו בהכאה וּפְצִיעָה". ועוד כתוב (תהלים קי, ה): "מוֹזֶזְתִּי בְּיוֹם אֶפֶס מְלָכִים וגו': מוֹזֶזְתִּי רֹאשׁוֹ עַל־אֶרֶץ רִבָּה", ות"י: "מְחָא בְּיוֹם רוֹגְזִיה וְכוּ' מְחָא רִישָׁא עַל אֶרְעָא סִינְעָא". ופירש מצ"צ: "מוֹזֶזְתִּי. ענין הכאה וּפְצִיעָה". והרד"ק בטה"ש (שרש 'מחץ') פירש: "מוֹזֶזְתִּי מִתְנַגֵּם, 'וּמוֹזֶזְתִּי מִכְתּוֹ יֶרְפָּא'. ענינים - ענין דקירה, בלע"ז נפר"א (nefrer)".

קנ"ג כמו שאמרו במדרש (קה"ר ח, ד"ה 'אין אדם'): "לפי שהיו ליצינים שבאותו הדור - ממלמלין בפיהם ומפריזין באצבעותיהם, ואומרים: 'הזוזן אשר הוא הוזה וגו' (יחזקאל יב, כז)", ופירש [מוסף] הערוך (עך 'מלמל'): "פירוש, עושים רמזים של ליצנות". ובמת"כ פירש: "ממלמלין. שורקים ומעקשים* (פירוש, מעקמים) את פיהם דרך לעג וקִינּוּר, ומפריזין ומרמזים באצבעותיהם, ומרחיבים אותם דרך ליצנות". ומהד"ו פירש: "ומ"ש שלצני ישראל ממללים בפיהם ומרמזים, כוונתו למ"ש ביחזקאל לג פסוק ל': 'ואתה בן אדם בני עמך הנדברים כך אצל הקירות ובפתחי הבתים ודבר זוד את אזור איש את אזויו לאמור באו ושמעו (היינו שהיו מרמזים זה לזה) כי עגבים בפיהם' (וזהו מ"ש שהיו ליצנים)".

קנ"ד פסחים נב ע"א, והרא"ש שם. מ"ק יז ע"א. לחפש בד.ב.ס. 909

קנ"ה "אין הקב"ה משרה את שכנתו אלא" 777.

קנ"ו פסיקתא דר"כ כד, יז. מדרש זוטא (בבב) קהלת ז. שאילתות דר"א ח"ש טז ד"ה אי נמי. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן רכז. בנ"ש שפ"ב.

נהול (ניהול), לְנִהָל. בעברית המחדשת, הנהגה מגבוה (המנהל החדש ינהל את המפעל ביד קשה ובמשמעת ברזל). אך במקורותינו - פירוש, הובלה איטית בנחת וביד רכה קנה. **נְהִיגָה, נְהִיגָה (לנהוג).** בעברית המחדשת, משמש רק לנהיגה בכלי רכב (ולמובן 'הנהגה', משתמשים בפועל זה רק בבנין 'הפעיל' - 'נהגי', 'לנהיג'). אבל במקורותינו - פירוש, להנהיג ולהוביל (בכל אופן שהוא, גם ברגל וגם באופן רוחני, בעצה ובהדרכה) קנט.

א קנט
ניגב הטל מעליהן. מנחות פ"ח מ"ד: "מנגבן בראש הגג". פרה פ"ז מ"ח: "כופאה על פיה על מנת לנגבה". ירושלמי ערלה פ"ג ה"ג. תענית פ"ג סוה"ט. חגיגה פ"ג ה"א. בבלי ב"מ כב ע"א. ב"ק כט ע"א. ע"ז עד ע"ב. ע"ז סוף עז ע"ב. רמב"ם עשור פ"ג ה"ה (במה מנגבן).
קנה
ככתוב (בראשית לג, יד): "ואני אתנהלה לאטי", ות"א ות": "ואנא אדבר בניח". ופירש": "אתנהלה. אתנהל - ה"א יתירה... לאטי... אתנהל נחת שלי". וכן כתוב (בראשית מז, יז): "וינהלם בלחם בכל-מקנהם בשנה ההוא", ות"א ות": "וזנינון בלחמא בכל גיתיהון בשתא ההיא". ופירש": "וינהלם. כמו 'וינהגם', ודומה לו 'אין מנהל לה' (ישעיה נא, יח), 'על מי מנוחות ינהלני' (תהלים כג, ב)". ורע"ס פירש: "וינהלם בלחם. נהלם לאט, כענין 'עלות ינהל' (ישעיה מ, יא), נתן להם הלחם - מעט מעט, אכול ולא לשבעה - נראוי בשני רעבון, כאמרם (פ"ק דתענית) 'המרעיב עצמו בשני רעבון - נצול ממיתה משונה', וכבר אמרו חכמי הרפואה, שהשובע אחר הרעב - גורם חולי ממית". והכוה"ק פירש: "וינהלם... ו'נהל' - ישמש על ההנהגה שעל ידה יצמיח תוספת טובה למתנהל, כמו 'על מי מנוחות ינהלני', 'תנחיני ותנהלני'. וענינם - תת רחבה וקורת רוח למתנהל, מה שלא היו בזולת ההנהגה, ומזה הענין - 'וינהלם בלחם'. ואונקלוס שתרגם 'וזנינון' - אינו לפי המלה, רק לפי המתכוין". וכן כתוב (שמות טו, יג): "נהלת בעוז אל-נוה קדשך", ות"א: "סוברחי בתוקפך לדירא דקודשא", ות": "ואחסינת יתהון טוור בית מצרים - נפול לשון 'נהלת'. לשון 'מנהל'. ואונקלוס תרגם לשון 'נושא וסובל' - ולא דקדק לפרש אחר לשון העברית". ורשב"ם פירש: "נהלת. מנהל אתה את ישראל עכשו - כדי להכניסם ולהורישם את ארץ כנען". וראב"ע פירש: "נהלת. כמו 'אתנהלה לאטי". ורע"ס פירש: "נהלת בעוז. נהלת לאטם ביבשה בתוך הים". והכל"ק פירש: "נהלת בעוז כאשר ינהל הרועה את עדיו אל מרעה כר נרחב - בלא צער מלחמה". והמלבי"ם פירש: "נהלת. המנהל - הוא שמנהיג את החלש והחסר כח - ללכת בעצמו... שישאל היו חדלי כח מלכת לא", כי עז העם היושב בארץ, אולם ע"י שהראית עוזך במצרים - נפל על המצרים... וע"כ - נהלתם לא ארץ שהיא נוח לקדשך". ורשב"ה פירש: "נהל' בא תמיד בהוראת הדרכת אדם חלש תוך שימת הלב אל חולשתו, כך 'עלות ינהל', 'על מי מנוחות ינהלני', 'אתנהלה לאטי', ועוד. הווי אומר; בחסדך - לא זו בלבד שגאלת את העם הזה, אלא אמרת להוביל אותו לקראת מטרתו, ואם כי היה בידך להביא אותו בגאון עוזך מיד אל המטרה, היינו 'אל נוח קדשך' הרי בהתחשב בחולשתו ובחסור בשילותו - נהלת אותו בדרך כזאת שאת תלאותיה יוכל לשאת". וכן כתוב (ישעיה מ, יא): "בזרעו יקבץ טלאים ובחיקו ישא, עלות ינהל", ותרגם יב"ע: "מניקתא בניח מדבר". ופירש ראב"ע: "ינהל. בלט, וזה הטעם שהשם יקבץ בני הגולה ויחבוש הנשברים". והרד"ק פירש: "והעלות, שהן אמהותיהן - ינהל לאטם ולא ידפקם, כך הקב"ה - ינהל את ישראל מהגלות לאטם ויסמוך כל חולה וכל נשבר". ומצ"ע פירש: "ינהל. ענין הנהגה בנחת, וכן 'אתנהלה לאטי', ובמצ"ד הוסיף: "כמו הרועה המרעה עדיו בנחת, ומקבץ הטלאים בזרועו לא במקל ונושאה בחיקו, והקטנות שבהם - מנהל בנחת, כן יוליכם המקום בנחת בשוכם מהגולה". והמלבי"ם פירש: "ובסה"ש לרד"ק (שרש 'נהל') פירש: "וינהלם מסביב" (דה"ב לב, כב), כלומר נהלם בחסדו - שלא פחדו מלפני סביבם". וכ"פ מח"ה"ע (שרש 'נהל'): "נהלת... וינהלם... מנהל... פירוש, הקזקת יד והולכה בנחת". ובס' הכרמ"ל (שרש 'נהל') כתב (ע"פ המלבי"ם): "ינהל' נבדל מיתר הפעלים הבאים על ההנהגה, במה ש'נהל' מציין המנהל בעל רצון ובסבר פנים יפות - לא כמנהיג בעל כרח, ומציין שמנהל את היעף ואין כח ללכת, כמו 'עלות ינהל', 'אתנהלה לאטי', 'נהלת בעוז'. ועוד כתב הרמב"ם (מדע, הלכות דעות פ"ו ה"י): "חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות... בד"א? בזמן שענה אותם לצרכי עצמו, אבל אם ענה אותם הרב - כדי ללמדם תורה או אומנות או להוליכם בדרך ישרה - ה"א מותר. ואעפ"כ לא ינהוג בהם מנהג כל אדם, אלא יעשה להם הפרש, וינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד". (בב"ש שפ"ב).

קנט
ככתוב (שמות ג, א): "וַיִּנְהַג אֱתֵי-הָעָאן אַחֲרֵי הַמִּדְבָּר, וְת"א ות": "וַיְדַבֵּר יְתָ עֲנָא". וכן כתוב (ישעיה יא, ו): "וְכִפְרִי וּמְרִיא יִזְדְּדוּ, וְנִעַר קִטָּן נִהַג בָּם", ותרגם יב"ע: "וַיְנִיֵּק זְעִיר יְהִי מְדַבֵּר לְהוֹן". ופירש מצ"צ:

נהיה (נהייה), לנהות, נוהה. בעברית המחודשת, הליכה עיוורת אחר דבר רע (נוהים אחר הכתות האליליות). אך במקורותינו – פירוש, משיכה אחר דבר טוב, או בכי גדול ומתמשך.^ס

נְהָמָה, לְנָהֵם, נוֹהֵם. בעברית המחודשת, השמעת קול עמום בפה סגור. אך במקורותינו – פירוש, צעקה ושאה בקול רם קסא.

נְוֹט (נְוִיט), לְנֹט (לְנוּט). ראה מִשׁ"כ לעיל פרק חמישי, 'תארים ותכונות באדם', ערך 'נֹט (נווט)'.^ס

נוֹפֵשׁ, לְנַפֵּשׁ. בעברית המחודשת, יציאה [דוקא] מִחוּץ לַבַּיִת (בבית מלון או מרגוע) ('הוא התעייף מאד בנופש הספורטיבי בהרים'). אבל במקורותינו – פירוש, מנוחה הנפש והפסקת עבודה (גם בבית) קסב.

א

"וְהָיָה בָּם. יוֹלִיךְ אוֹתָם". ועוד כתוב (איכה ג, ב): "אוֹתִי נָהָג וַיִּכֶּךְ זֹזְשָׁךְ וְלֹא־אֹרֶר, וְתִי: "יְתִי דָבָר וְאוֹכִיל". ופירש ראב"ע: "וְנָהָג 'אוֹתִי' מִמְקוֹמִי בִּמְקוֹם חֶשֶׁךְ".

^ס (רש"י ורמב"ם כבר כתבו מלשון משיכה). המתורגמן ערך 'נָהָה': "וַיְנַהֵוּ וְגו'" – ואתנהיאו, לשון קבוע. וכן תרגום 'ונקווא אליה' – ויתנהון. רש"י יחזקאל ז, יא. רד"ק ש"א ז, ב. וראה בשו"ת דברי יציב 777.

^{ספ} ככתוב (שופטים יד, ה): "וְהָיָה כִּפְּרִי אֲרִיּוֹת שֶׁאֵין לִקְרָאתוֹ, וְתִרְגַּם יב"ע: "וְהָיָה אֲרִיּוֹת כִּרְ אֲרִיּוֹן נָהִים לִקְרָאתִיהָ". ועוד כתוב (משלי כח, טו): "אֲרִי־נָהֵם וְדָבַר שְׁוָקֶךָ, וְתִי: "אֲרִיּוֹת נָהֵם וְדוֹבָא מִצְרִיחַ". ופירש מצ"צ: "נוהם ושוקק. שאנת הארי – נקרא 'נהימה', ושאנת הדוב – 'שקיקה'". והגד"א פירש: "ארי נהם... כשישאג". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'נהם'): "וְנָהֵמְתָם אִישׁ אֶל אֶזְוִיוֹ" (יחזקאל כד, כג), "וַיְנַהֵם עֲלֵיוֹ בַּיּוֹם הַהוּא כְּנֵהֲמוֹת יָם" (ישעיה נא, יח), "יִשְׁאָג כַּכְּפִירִים וַיְנַהֵם" (ישעיה ה, ל), "שֶׁאֵנִי מִנְהֲמוֹת לִבִּי" (תהלים לד, ו), "נָהֵם כַּכְּפִיר זַעַף מִכֶּךָ" (משלי יט, יב). וְהַנְדֻמָּה – גְּדוּלָּה מִן הַשֶּׁאֵנָה! המלב"ם פירש (ישעיה ה, כט): "הארי ישאג בעת שיש לו טרף (הישיאג אריה ביער וטרף אין לו), וינהום – בעת שאין לו טרף, ונוהם מחמת צער (וְנָהֵמְתָם בְּאוֹרְחֶיךָ [משלי ה, יא])." ובגמ' (ברכות לב ע"א) אמרו: "אין ארי נהם מתוך קופה של תבן – אלא מתוך קופה של בשר", ופירש"י: "נוהם. שמח ומשתגע ומוזיק". וכן אמרו בגמ' (חולין נט ע"ב): "א"ל קיסר לרבי יהושע בן חנניא: אֵלֶיךָם כֹּאֲרִיָּה מְתִיל, דְּכֹתִיב (עמוס ג, ח): "אֲרִיָּה שֶׁאֵין בּוֹ לֹא יִירָא, מֵאִי רְבוּתִיהָ? פֶּרֶשָׁא קָטִיל אֲרִיא! (פירש"י: "אדם גבור הורג את הארי"). א"ל; לֹא כֹהֵא אֲרִיא מְתִיל – כֹּאֲרִיא דְּבִי עִילָאִי (פירש"י: "שם יערי") מְתִיל! א"ל; בְּעִינָא דְּמִיחֻזִּית לִיה נִהְלִי (פירש"י: "לאריא דבי עילאי"). א"ל; לֹא מְצִית חֻזִּית לִיה. א"ל; אֵיבְרָא חֻזִּינָא לִיה! (פירש"י: "אמת, אני רוצה לראותך, ועל כרחך צריך אתה להראות לי"). בְּעָא רַחֲמֵי – אֶתְעַקֵּר מִדּוֹכְתִּיהָ. כִּי הוּא מִרְחִיק אַרְבַּע מֵאָה פֶּרְסִי, נִהֵם (פירש מהרש"א, ששאג) חֵד קֵלָא – אֶפְּלִלוּ כָל מַעֲבְרָתָא (פירש"י: "הפילו כל הנשים המעוברות"), וְשׁוּרָא דְּרוּמֵי נָפֵל. אֶדְמַרְחֵךְ תֵּלֵת מֵאָה פֶּרְסִי, נִהֵם קֵלָא אַחֲרֵינָא – נִתּוּר כְּבִי וְשִׁנֵּי דְּנִבְרִי, וְאֵף הוּא נָפֵל מִכּוֹרְסִיָּא לֶאֱרַעָא". ועוד פירש"י (חולין נג ע"א): "000 בלשון עברית צעקת ארי קרויה נוהם". (וכ"מ בגמ' [ע"ז ע ע"א]: "הוא אריא דהוה נהים במעצרתא, שמע עובד כוכבים – מִשָּׂא בִּינֵי דְנִי"). וכ"מ בגמ' (ברכות ג ע"א): "שֶׁלֶשׁ מִשְׁמֹרוֹת הִיוּ הַלֵּילָה, וְעַל כָּל מִשְׁמֵר וּמִשְׁמֵר, יוֹשֵׁב הִקְבִּה וְשׂוֹאֵג כֹּאֲרִי וְאוֹמֵר; 'אִי לִבְנִים שְׁבַעֲנוּתִיהֶם הִחֲרַבְתִּי אֶת בֵּיתִי וְשִׁרְפַתִּי אֶת הַיִּכְלִי וְהַגְלִיתִם לְבִין אוֹמוֹת הָעוֹלָם... שְׁמַעְתִּי בְּת קוֹל שְׁמֵנְהִמַת כִּינֹה; וְאוֹמֵר; 'אִי לִבְנִים שְׁבַעֲנוּתִיהֶם הִחֲרַבְתִּי אֶת בֵּיתִי וְשִׁרְפַתִּי אֶת הַיִּכְלִי וְכוּ... וְאִיל; חִיךְ וְחִי רֹאשְׁךָ, לֹא שַׁעַ וְזוּ בִלְבָד אוֹמֵרַת כֶּךָ, אֵלָא כָּל יוֹם וְיוֹם שֶׁלֶשׁ פְּעָמִים אוֹמֵרַת כֶּךָ" (ופיר"ח: "שׂוֹאֵג הִקְבִּיהָ כֹּאֲרִי... בְּת קוֹל יוֹצֵא מִלְּפָנֶי הִקְבִּיהָ כֹּאֲרִי שׂוֹאֵג" (משמע ששׂוֹאֵג כֹּאֲרִי – הוּא כְּמוֹ מְנַהֵמַת כִּינֹה). וּמַחֲה"ע (שרש 'נהם') פירש: "פירוש, לשון זעף והגיון ושאה געיעה".

^{סב} ככתוב (שמות כג, יב): "וַיִּנְפֹּשׁ בֶּן־אֱמֹתָךְ וְהִגֵּר, וְתָא וְתִי: "וַיִּשְׁקוּט בֶּר אֱמֹתָךְ וַיִּנְיָרָא". וכן כתוב (שמות לא, יז): "שִׁבְתָּ וַיִּנְפֹּשׁ", וְתָא וְתִי: "שִׁבְתָּ וַיִּנָּח". ופירש"י: "וַיִּנְפֹּשׁ. כְּתַרְגוּמוֹ וַיִּנָּח, וְכָל לִשׁוֹן נּוֹפֵשׁ" – הוּא לִשׁוֹן נִפֵּשׁ, שְׁמַשִּׁיב נִפְשׁוֹ וְנִשְׁימָתוֹ בְּהִרְגִיעוֹ מִטּוֹרַח הַמְּלָאכָה". וכתב במחמ"נ (שרש 'נפש ב'): "שִׁבְתָּ וַיִּנְפֹּשׁ... וַיִּנְפֹּשׁ בֶּן אֱמֹתָךְ וְהִגֵּר... עָנִין מְנוּחָה וּמְרֻנָּע הוּא". וכ"פ הַרְד"ק בְּסַה"ש (שרש 'נפש'):

נְחוּשׁ (ניחוש), לְנִחֹשׁ. בעברית המחדשת, תשובה לשאלה בלי ידיעה מוקדמת ('נָחַשׁ מִה קָרָה'. 'נחשתי שתבחר בצבע אדום'). אך במקורותינו - פירוש, עשיית מעשה ע"פ ניסוי בסימני תופעות וזמנים קסג.

א

"וַיִּנְפֹּשׁ", כלומר שתנוח נפשו". וביאר הכוה"ק: "וינפש. פירוש, ענין שאיפת הרוח בעת המנוחה - אחרי היגיעה... הונח על המנוחה והמרגוע - לשון 'נפשה', כי העבד בזמן עבודתו - כל כחות נפשו מצומצמים בחבלי השעבוד, וכל רעיונותיו* מוגבלים... אמנם, בהפרק עול העבודה מעל שכמו - ויצא מרגוע ומנוחה, נפשו חוזרת אל טבעה הראשון להתפשט בכחותיה, ולהתשוטט ברעיונים שונים זמ"ז, וזה העונג ושעשועי הנפש". וכתב ברדיפי מיא (שרש 'שבת'): "ולשון 'נפש' - הונח על התפעלות הנפש בקיום מציאותה והווייתה. והיינו, כי העוסק במעשה יגיעה ועמל - יילאה ויתעייף, עד אשר תתמעטנה הכחות הנפשיות, יילכו וייעפו נז"ח חיש. ובה יבואר, מדוע ענין 'נפשה' - נאמר בלשון 'נפעל', 'שבת וינפשי', 'וינפשי בן אמהר'... ויהיה א"כ מאמר 'שְׁבִית' - מיוחד אל הנוף, שהוא פוסק ובטל ממלאכתו. ומאמר 'וינפשי' - על הנפש, ור"ל בזה, כי ממה שהנוף שובת - יתפעל בכחות נפשו, להחזירם על ענינם העצמי אשר לו מאז". וכ"כ הפייט (רבי מנחם ברבי מכיר [הושענות לשבת כמנהג האשכנזים]): "דַּעָה כְּנֹגוֹ לְבוֹר שְׁבִיעִי לְנֶפֶשׁ". וביאר (כלומר בחרו את היום השביעי לנופש). וכ"כ ראב"ע (לפי סידורי אשכנז) "בו אמצאה תמיד נופש לנפשי". וריה"ל מחזור ויטרי קס. צ"ע 999

^{קסג} ככתוב (בראשית ל, כז): "וַיִּנְפֹּשׁ וַיִּבְרַכְנִי ה'", ותי": "אטריט קוסמין", ופירשו ראב"ע ורמב"ן (בשם י"א) שהיה מנחש בתרפים. חזקוני. וכן כתוב (בראשית מד, טו): "כִּי־יִנְפֹשׁ יִנְזֹשׁ אִישׁ אֶשְׁרֵי כְּמוֹנִי", ותי"א: "ארי כְּדָקָא מְבַדִּיק נִכְרָא דִּי כְּוָתִי". ותי": "אָרוֹם מְטִיָּרָא יִמְיָרָא גְבַר דְּכְוָתִי". ופירש": "כי נזוש ינזוש. כי איש חשוב כמוני, יודע לנחש ולדעת - מדעת ומסברא ובינה, כי אתם נגבתם הגביע" (מדעת ומסברא ומבינה, ולא בלא ידיעה כמו 'ניחוש' של היום). ורשב"ם פירש: "כי דרך השרים - לקסום קסם". ובדע"ז מבעה"ת פירשו: "איש חשוב כמוני - אינו חסר לדעת חכמת נחשים, או הוא - או אנשיו, כדי לברר כל ספק שיצא לו על אודותיו". ובפי' הר"א בהרמב"ם כתב: "והוא נחש ינחש בו. כלומר, שאע"פ שאין לו (לגביע) ערך אצלו, הרי יש לו בו ניחוש וקסם. ואין זה לפי שיוסף [היה] סומך על הניחוש, אלא טען כך, והיה מיחוס* אותו (את הניחוש) לעצמו, כדי להסתיר לגמרי מה שבלבו, ולהטעות (אותם) שיחשבו) כי הוא איש מצר". ואוה"ח פירש: "מן הסתם כל אדם גדול כְּמוֹנִי - ינחש לדעת נסתרות אשר יוכל השיג". ועוד כתוב (מ"א כ, ג): "והאנשים ינזשו ויבהרו ויזלזלו", ופירש"י: "ינזשו. לשון 'מנחש', אמרו; כיון שנפלו דברי שלום בפיו אפילו שלא במתכוין - סימן טוב הוא זה". וכ"פ הרלב"ג (ושאר המפרשים): "שהיו מנחשים בדבור, וכאשר שמעו שאחאב קראו 'אחיו' - אז ידעו כי לא יצטרך בן הדר להשים נפשו עבר לאחאב". ומחה"ע (שרש 'נחש') פירש: "'נחש' ינחש וגו', פי' בחכמות המזלות והוכבים - נחשתי וידעתי כי הגביע בכליכם". וכ"פ במחמ"נ (שרש 'נחש א'): "'כי נזוש ינזוש'... ענין קסם הוא". והניחוש - אסור ב'לא תעשה' מן התורה, שנאמר (ויקרא יט, כו) 'לֹא תִנְזְשׁוּ', וכן (דברים יח, י) 'לֹא יִמְצֵא בָךְ וגו' מועזן ומנזשי". ופירש רש"י (ע"פ סנהדרין סה ע"ב-סו ע"א): "כגון אלו המנחשין בחולדה* ובעופות, פתו נפלה מפיו, צבי* הפסיקו בדרך". ופסק הרמב"ם (מדע, הלכות ע"ז פ"א ה"ד-ה"ה): "כיצד הוא הנחש? כגון אלו שאומרים: הואיל ונפלה פיתי מפי, או נפל מקלי מידי - איני הולך למקום פלוני היום, שאם אלך - אין תקצי נעשים... וכן אלו ששומעים צפצוף העוף, ואומרים יהיה כך ולא יהיה כך... וכן אלו שאומרים 'ישחוט תרגול זה שקרא ערבית'... וכן המשים סימנים לעצמו אם יארע כך וכך - אעשה דבר פלוני... וכן כל כיו"ב האלו - הכל אסור". והכוה"ק (בראשית מד, ה): "נחש ינחש. ת"א ב'דקא במדק', לדעתו נראה טעם המקרא, אחרי שהוא כלי יקר עד שייחדהו לכלי שתייתו, הנה לגודל ערכו לא ימנע מלחפש אחריו ולבדוק עברו עד שישבנו לידו, מלת 'בו' - פירושה 'עבורו'. וכן טעם 'נחש ינחש איש אשר כמוני', כמוני המושל במדינה - אין מעצר בידו מלחפש במטמוניות ומלבדוק במסתרים עד שיוציאו מידי הגנב... ומדברי אונקלס כאן, למדנו באור שם 'ניחוש' בלא ד'לא תנחשו', שענינו ג"כ בדיקה, לפי מה שלמדנו (בסנהדרין סה-סו), כי הפתאים האלה, טרם צאתם לדרך, וקודם שיתחילו לעשות דבר - בודק בנפילת פתו מפיו, בהשמטת מקל מידו וכו', בודק אם הנחש בא מימינו או השועל משמאלו... וכדומה, מן הענינים שאין להם מצד הטבע - התלות והצטרפות עם הצלחת מעשיו ודרכיו או הפוכם". וכ"פ בשו"ע י"ד קעט, ג. (אבל הפעולה שנקראת 'ניחוש'

נְחִיתָה, נָחַת. בעברית המחדשת, משמש רק למטוס היורד מהשמים, או חיל היורד מאניית מלחמה. אבל במקורותינו - פירושו, כל ירידה קסד.

נְסִיעָה, לְנִסֵּעַ. בעברית המחדשת, משמש אך ורק לנסיעה ברכב בעל גלגלים. אבל במקורותינו - פירושו, כל מעבר ממקום למקום (גם ברגל או ברכיבה על בהמה) קסד.

נְסִיקָה, לְנִסֵּק, נִסֵּק. בעברית המחדשת, משמש להמראת מטוס, או כמשל לעליה מהירה וגבוהה של הצלחה. והיום בלשון הדיבור, יש משבשים אותה בשימוש כמו 'לנחות' ('הוא נסק למטה במהירות'). אך במקורותינו, משמש (בעיקר בארמית), לכל עליה קסד.

נִצּוּל (ניצול), לְנִיצֵל. בעברית המחדשת, שימוש בחפץ או באדם עד כמה שניתן, או יותר ממה שמסוגל לתת קסד ('ניצול עבדים', 'ניצול המצב'). אך במקורותינו - ריקון והסרה קסד.

א

בעברית המחדשת - ודאי מותרת). מתורגמן (ערך 'נחש א'): "וקסמין קסמין ונחישו. ויש מלשון 'נחוש' המתורגם בלשון בדיקה ובלשון נסיון".

קסד ככתוב (תהלים לח, ג): "כִּי־נִצְּרָה נְזוּתוֹ בִּי, וְתִנָּזוּת עָלַי יָדָךְ", ופירש רש"י: "ותנזות לשון ותרד". ומצ"ד פירש: "נזותו בִּי. כבר ירדו בִּי חצי היסורים, וכבר ירדה עלי מכת ידך - ודי בזה". וכל"ה בלשון תרגום (דניאל ד, י): "וְאָלוּ עִיר וְקָדִישׁ מִן־שִׁמְיָא נְזוּת", ופירש ראב"ע: "עיר. מלאך... נזותו. ירד". וכ"פ מצ"ד: "והנה מלאך מחריב - והוא קדוש, ירד מן השמים". ועוד כתוב (בראשית לח, א): "וַיֵּרֶד יְהוּדָה", ות"א: "וַיִּנְחַת יְהוּדָה". וכן בגמ' (גיטין ו ע"ב), נאמר פועל זה - על היורדים מא"י לבבל: "שלה ליה רבי אביתר לרב חסדא; גיטין הבאים משם (=מבבל) לכאן (=לא"י) - אין צריך לומר 'בפני נכתב ובפני נחתם'... דאיכא רבים דסלקי (=שעולים) וְנִחְתִּי (=ויורדים) - משכח שכיחי (=עדי קיום)".

קסד ככתוב (בראשית יב, ט): "וַיִּסַּע אַבְרָם הַלֹּךְ וְנֹסֵעַ הַנִּגְבָּה". וכן כתוב (שמות יד, יט): "וַיִּסַּע מֹלָאךְ הָאֱלֹקִים וַיִּלַּךְ מֵאֲזוּרֵיהֶם". ועוד כתוב (במדבר י, לד): "וּרְוֹז נִסֵּעַ מֵאֵת ה'". ועוד כתוב (תהלים עח, נב): "וַיִּסַּע כִּצְאֹן עֲבוּ וַיִּגְהָגוּ". וכתב בספר הכרמ"ל (ע"פ המלבי"ם בראשית לג, י, מה יז-יח, ירמיה ד ז): "פֻּעַל 'נִסֵּעַ' - שבא אחריו יציאה או הליכה, מציין 'נִסֵּעַ' - עקירת העצם או המחנה ממקומו לצאת וללכת הלאה, כמו 'נִסֵּעַ יֵצֵא מִמְּקוֹמוֹ' (ירמיה ד ז). 'נִסֵּעָה וְנִלְכָּה' (בראשית לג, יב) - הנסיעה קודמת, ואח"כ יוצא ממקומו ללכת בדרך, ור"ל 'נִסֵּעָה' תיכף ממקום הזה, ואח"כ 'וְנִלְכָּה' תלך עמי בלי הפסק". ורשב"ה פירש (במדבר י, יב): "ההוראה העיקרית של 'נִסֵּעַ'; לקום מן המקום שאדם נח בו עד כה, ומכאן - לעקור מהמקום, להתחיל לנוע... 'נִסֵּעַ' - מורה אח"כ גם, על עקירה הולכת ונמשכת לקום בלי הרף, להתמיד בתנועת ההתקדמות - לעבור ממקום למקום. בייחוד משמש הפעל בהוראה זו, כאשר מדובר בהמון רב המתנהל בכבדות והתנועה קשה עליו. כך כאן במחנה שלם, וכך באברהם ההולך עם כל משק ביתו, כל התקדמותו - היא לאמיתו של דבר עקירה הולכת ונמשכת". ועוד אמרו בגמ' (סנהדרין לב ע"ב): "מסייעין את העדים ממקום למקום - כדי שתישרף דעתן, ויחזרו בהן", ופירש"י: "מסייעין. היו בית דין את העדים קודם קבלת עדות - ממקום למקום, ומחדר לחדר. כשבאין להעיד, אומרים להם; לא נקבל כאן - אלא כאן, וכן משם - למקום אחר".

קסד ככתוב (תהלים קלט, ח): "אֶם־אֶסְקֶה שְׁמִים אֶתֶּה", ופירש ראב"ע: "אם. חשבתי בלבי, אולי אוכל לעלות אל השמים - שם אתה. ומלת 'אֶסְקֶה' - כמו (בלשון) תרגום, וכמוהו 'אֵשׁ וְשִׁיקָה בִּיעֻקֵּב' - כמו 'עלטה'. ומח"ה (שרש 'נסך') פירש: "פירוש תרגום עליה". וכ"פ מחמ"נ (שרש 'סק'), וכ"פ ריב"ג ורד"ק (ע"ה פ) בסה"ש (שרש 'נסק'): "אם אעלה". ועוד כתוב (דניאל ו, כד): "וַיִּלְדִּינְאֵל אֱמֹר לְהִנְסָקָה מִן גִּבְאִי".

ואמרו (000): 'סק'.

קסד [חידוש נסיון].

נְקוּז (ניקוז), לְנִקְז. בעברית המחדשת, הפניית והזרמת המים הנזולים למקום אחר (באמצעות צינור או תעלה). אך במקורותינו - פירוש, דקירת הגוף לשם הוצאת הדם קסט.

נָקָף, לְנָקָף. ראה מש"כ לקמן פרק שבעה-עשר, 'צדופי מלים', ערך 'נָקָף אֶצְבָּע'.
נִרְדָּם, לְהִרְדָּם. בעברית המחדשת, 'נרדם' הוא אדם המתחיל להכנס למצב שינה [בלשון 'עֲבָרָן']. אבל במקורותינו - פירוש, אדם הנמצא כבר במצב תרדמה עמוק [ישן [בלשון 'הוּחָה']]. ובמקורותינו - 'נרדם' או 'רדום', הוא במצב עמוק וחזק יותר משינה רגילה קע.

א קסט
 ככתוב: "ונצלתם את מצרים" (שמות ג, כב), "וינצלו את מצרים" (שם יב, לו), ות"א: "ותרוקינון", ופירש: "והנני בו - יסוד [כלומר משורש נצל]. ומנחם חברו במחברת צ"ד", עם 'וינצל' אֶלְלִקִים את מקנה אביכם... ולא יאמנו דבריו, כי אם לא היתה הנני יסוד והיא נקודה בחיר"ק - לא תהא משמשת בלשון 'ופעלתם', אלא בלשון 'ונפעלתם'... וכל נון' שהיא באה בתיבה לפרקים ונופלת ממנה... כשהיא מדברת לשון 'ופעלתם' - תנָקֵךְ בְּשֵׁן'א פֶּחֶטָף... לכן אני אומר שזאת הנקודה בחיר"ק - מן היסוד היא, ויסוד שם דבר 'נצול', והוא מן הלשונות הכבדים וכו'". והתבאר בגמ' (ברכות ט ע"ב): "וינצלו את מצרים". א"ר אמי; מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן*. וריש לקיש אמר; עשאוה כמצולה שאין בה דגים. ופירש רש"י: "כך ריקנו המצרים מכל ממונם". וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש 'נצל'): "וענין אחר (מ'הצלה), 'ונצלתם את מצרים', 'וינצלו את מצרים'... ענינו, ההסרה והשלילה". והרלב"ב כתב: "וינצלו. לקחו מהמדיהם. כל 'נצל' הוא כלי חמדה ותכשיטין; 'וינצלו' ישראל את עדים וגו'. ומענין זה 'על מציאות הסוס' - תכשיטי הסוס". ובפירוש הרשב"ה כתב: "'נצל' - דומה ל'נשל'; להסיר מעל עצמו - דבר. 'התנצל' - להתפשט מדבר. 'נצל' - לגרום שמישהו יתפשט מדבר". והכוה"ק פירש: "ונ"ל שאין המכוון בזה שיבוזו את כל אשר למצרים - עד שיניחום ריקם מכספם וזהבם, כמו שרגילין לפרשו... אבל לשון 'נצל' וריקנותו האמור כאן - הוא לדעתי במובן מוסרי, וענינו - ריקנות ופְטוּר התחייבות. כי שרש 'נצל' היורה על המלטה וההצלה מן הרע - יורה ג"כ במובן המוסרי על חיוב הלוח לפטור מעליו עול משאת תשלומי חובותיו... והנה, אחרי שהמצרים שעבדו את ישראל - זה זמן רב לעבודתם, ונתחייבו מִדִּין, לשלם להם עכ"פ - שכר מלאכת עבודתם, לזה באה הצווי ממנו יתברך 'ונצלתם את מצרים' - להוציא מהם החמס שבכפיהם, בכדי דיפטרו עצמם מחובותיהם - בתשלומי מלאכת עובדי עבודתם, והוא - ריקנית מוסרי, פטור ההתחייבות... וקרב לומר, שעל כוונה זו - אמרו רבותינו דרך מליצה: 'עשוה כמצודה שאין בה דגים', כי הם פרשו מצודה לרגלי בני - ללכדם כדגים הנאחזים בפת, ולשעבדם בלא כסף ומחיר. ועתה, בא העת שיעלו את המצודה - ולא ימצאו בה דגים, עתה יראו כי יגיעתם לריק היתה, לא ירוחו מאומה בהשתעבודותם עמם כי שכר פעולתם אתם תהיה".

קסט
 א"ז הלכות סוכה (רצט): "ויש בני' כשהן מקיזין דם במועד דאוכלין חוץ לסוכה, ואומרין דלא גרע מחש בעיניו או בראשו. וטעות הוא בידם, דאין הניקז - חולה, אלא אדרבה הוא שמח ומרבה בסעודה באכילה ושתייה. ותו, דה"ל שלא להקיז במועד, אלא או קודם או לאחר"כ".

קע
 ככתוב (בראשית ג, כא): "וַיִּפֹּל ה' אֱלֹקִים תִּרְדְּמוֹהָ עַל־הָאָדָם וַיִּישָׁן", ות"י: "וַיִּקָּא ה' אֱלֹקִים שִׁנְתָּא עֲמִיקָתָא עָלָיו אֲדָם, וְדָמָה". ופירש ראב"ע: "תרדמה. יותר משינה, ושינה - יותר מתנומה, וְהָמִיּוֹ - נוסף. ועוד כתוב (שופטים ט, כא): "וְהוּא־נִרְדָּם וַיִּעַף וַיָּמָת", ותרגם יב"ע: "וְהוּא דָּמָה וַיִּשְׁתַּלְּהִי וַיָּמָת". ופירש הרד"ק: "נרדם. פָּתַח, והוא 'נפעל' עֲבָרָן... וכבר עָנָף, לפיכך נרדם - ולא הרגיש בהכוחה אותו 'וימות'". והרלב"ג פירש: "ונתנה לו חלב - להרדימו, עם מה שעזר להרדימו - היותו עיף ויגע, כדי שתוכל להמיתו בהיותו נרדם". ומצ"צ פירש: "נרדם. מלשון תרדמה ושינה". ובמצ"ד הוסיף: "והוא נרדם. ר"ל, על שהיה נרדם משתיית החלב, וַעֲנָף על כי נס ברגליו". ועוד כתוב (יונה א, ה-ו): "וַיִּזְנֶה יָרֵד וגו' וַיִּשְׁכַּב וַיִּרְדָּם: וַיִּקְרַב אֵלָיו רַב הַזֹּחֶל וַיֹּאמֶר לוֹ, מַה־לָּךְ נִרְדָּם, קוֹם קָרָא וגו', ותרגם יב"ע: "וַיִּשְׁכַּב וַיִּרְדָּם: ...קָא אֶת דָּמָה, קוֹם צָלִי וגו'". ופירש: "מה לך להיות נרדם? אין עתה עת רדם". ופירש מצ"צ: "וירדם. הוא שינה עמוקה. וכן 'והוא נרדם ויעף'". ובמצ"ד הוסיף: "מה לך שנרדמת?". וכן

נְתָקֵל, לְהִתְקַל. בעברית המדוברת, משמש כמלה נרדפת ל'נפגש', גם פגישה חיובית ('מעודי לא נתקלתי באדם כל כך נחמד'). אבל במקורותינו - פירושו, ליפול או להתקע במכשול קטן.

סִבֵּל, לִסְבֵּל. בעברית המחודשת, יסורים ועינויים בנפש ובגוף ('הוא סובל מדלקת פרקים'. 'הוא סובל מהשכן סבל רב'). אך במקורותינו - הוא טרחת משא כבד שהאדם נושא (ולכן אפשר לומר רק 'סובל את...'. 'סובל אותו' וכדומה, אך אי אפשר לומר 'סובל מ...'. 'סובל ממנו' וכדו') קעב.

א

אומרים בפתיחת הסליחות (נוסח הספרדים והתימנים): "עוֹרְרָה גְבוּרָתְךָ לְהִקְיִין נִרְדָּמִים". ראב"ע בראשית "ויפֹל תִּרְדָּמָה". וכ"כ הרד"ק בסה"ש (שרש 'רדם'): "צִרְדָּמוּתִי עַל פְּנֵי אֲרִיצָה" (דניאל ח, יח), 'והוא נרדם ויעָף' (שופטים ד, כא)... 'ויפֹל ה' אֱלֹקִים תִּרְדָּמָה' (בראשית כ, כא) - היא השינה החזקה. וכ"פ בהרצל"ב: "תִּרְדָּמָה. תִּשׁוּקָה עוֹזָה לִישׁוֹן, וְחִזּוֹל קְרָאוּהוּ 'חֲבֵלִי שְׁנָה'... וּבִפְעוּלַת 'נִפְעַל' - כְּנוֹן 'נִרְדָּם', 'יִרְדָּם' - מִשְׁמַעוֹ יִשָּׁן שִׁינָה עֲמוּקָה". (וראה עוד מִשְׁכָּל לַעִיל בִּפְרָק חֲמִישִׁי 'תֹּאדָרִים וְתַכּוּנוֹת בְּאֶדֶם', ערך 'רְדָּדִים'). אמרי שפר עה"ת למהר"י חלאה עמ' מה.

קעא "נתקל - פושע". שמ"ר ל, טז. ות"א ות"י דברים ז כה.

קעב ככתוב (בראשית מט, טו): "וַיֵּט שִׁכְמוֹ לִסְבֵּל", ות"י: "בְּגִין כֵּן אֶרְכִּין בְּתַפִּיחַ לְמַלְעֵי בְּאוֹרֵי־תֵא". ופירש"י: "ויט שכמו לסבול. עול תורה". וראב"ע פירש: "נִטָּה שִׁכְמוֹ לִסְבּוֹל כֹּל מִשָּׂא כֹאשֶׁר יִשָּׂא הַחֲמוּר". ורע"ס פירש: "ויט שכמו לסבול. שני מיני המשא, והם עול תורה ועול צבור, כאמרם רז"ל (1000) 'האי צורבא מרבנן דאיתיה במתא - כל מילי דמתא עליה'. ועוד כתוב (שמות ו, ו): "מִתּוֹנוֹת סִבְלָת מִצְרִים", ות"א ות"י: "מִגּוֹ דְּחֹק פּוֹלְחֵן מִצְרָאִי". ופירש"י: "סִבְלוֹת מִצְרִים. טורח משא מצרים" (וביאר השפ"ח: "כאן קשיא ליה דהואך מיושב הלשון של 'מִתּוֹנוֹת סִבְלוֹת', דמתחת סבלות' משמע שהסבלות למעלה פְּרוּשׁ עליהם והוא מוציא אותם מתחת. ועל זה פירוש טורח משא, ר"ל כאדם שנושא משא - שמוציא את האדם מתחת משא, ה"נ העבודה של מצרים דומה עליהן כמשא, והוי כאלו מוציא אותן מתחתיו"). והרמב"ן פירש: "מִתּוֹנוֹת סִבְלוֹת מִצְרִים. יבטחים שיוציא אותם מארצם, ולא יסבלו עוד כובד משאם". ובפירוש הרשב"ה כתב: "סִבֵּל - איננו משא המוטל על האדם כדי להציק לו, אלא כדי שישאנו - וישים עליו עין. אין בביטוי זה כוונה עוינת. 'סִבֵּל' קרוב ל'סִפֵּל' - כלי הנושא הפצים. 'סבלות' הם איפוא - הימלים הנושאים גושפנקא של צורכי המדינה (אולם תכליתם האמיתית היתה 'לְמַעַן עֲנוּתוֹ'). ועוד כתוב (מ"א יא, כח): "וַיִּפְקֹד אֹתוֹ לְכִלְי־סִבֵּל בֵּית יוֹסֵף", ותרגם יב"ע: "וּמִנֵּי יְתִיהָ לְכָל מִסְקֵי מִסִּין דְּבֵית יוֹסֵף". ופירש מצ"צ: "סִבֵּל. משא המס", והוסיף במצ"ד: "מִנְהוּ עַל סִבֵּל בֵּית יוֹסֵף, ר"ל לגבות מהם המס". ועוד כתוב (ישעיה מו, ד): "וַיַּעַד־שִׁיבָה אֲנִי אֶסְבֵּל וגו' וְאֲנִי אֶסְבֵּל וְאֶמְלֹט", ותרגם יב"ע: "וַיַּעַד עָלַם עֲלֵמָיָ מִימְרֵי קָיָם וכו' אֶף אֲנִי אֶשְׁבּוֹק לְחֻבְיָהוֹן וְאֶסְלַח". ופירש"י: "אני הוא ברחמי ובמדת טובי להושיעכם ולעמוס ולשאת ולמלט. לפי שאמר על יראתם שהיא נסבלת וגם משאה אינה יכולה למלט, אמר - אבל אני הסובל אחרים ואת משאי אמלט". ומהר"י קרא פירש: "אני עשיתי ואני עומסו, ולא לעכו"ם שנושאים את פסלם. העכו"ם סובלים את צלמם שנאמר 'ישארו על כתף יסבלהו', אבל אני אסבול את בריותי". וראב"ע פירש: "ואני אשאם ואמלטם, ולא כמוהם שלא יכלו למלט משא". ומצ"צ פירש: "אסבול. ענין מעינת משא, וכן 'סֹרֵר סוֹבֵלָה' (ישעיה י, כז). וכ"כ במחמ"נ (שרש 'סבל'): "ה'סִירוֹתִי מִסִּבֵּל שִׁכְמוֹ' (תהלים פא, ז)... 'כֹּז הַסִּבֵּל' (נחמיה ד, ד) - לשון טורח הם". ושנו במשנה (זבחים פ"ב מ"ו): "פְּרִים הַנִּשְׂרָפִים וְשִׁעִרִים הַנִּשְׂרָפִים, בִּזְמַן שֶׁהֵן נִשְׂרָפִין כְּמִצּוֹת... הֵיוּ סוֹבְלִין אוֹתָן בְּמוֹתוֹת. יֵצְאוּ הָרָאשׁוֹנִים חוּץ לְחוֹמַת הָעוֹרָה וכו'". ופירש"י (על הגמ' שם קד ע"ב): "היו סובלין אותן. הנשרפין כמצותן - במוות... הראשונים. בני אדם הנושאים במוט, אותן שבראש האחד יוצאים ראשונים". וכ"פ הרע"ס: "היו סובלים אותן... היו נושאים אותן במוטות להוציאן לבית שריפתן". לברר סבלנות 999.

סגול (סיגול), **לִסְגָל**, **הַסְתַּגַּל**, **מִסְגָּל** (מסוגל). בעברית המחדשת, 'לסגל' - פירושו, לקנות הרגל מרוב עשיית פעולה מסויימת (גם הרגל רע) ('הוא סיגל לעצמו הרגל לעשן כל היום'). ו'להסתגל' - פירושו, התאים את עצמו למצב או לחברה ('לאט לאט הסתגל לחיים בבית הסוהר'). אך במקורותינו, הוא מלשון 'סגולה' - שפירושה 'אוצר נחמד' קע. ו'לסגל' - פירושו, לאסוף לעצמו אוצר*. ו'מסוגל' - פירושו, נעשה אוצר. ולפ"ז 'להסתגל' - יהיה פירושו, להפוך לאוצר קעד.

סגוף (סיגוף), **לְהַסְתִּיף**. בעברית המחדשת, עינוי עצמי, שאדם מרצונו העצמי - ממעט את תענוגותיו והנאותיו. אך במקורותינו - פירושו, עינוי והמעטת סיפוק הצרכים גם על אחרים נגד רצונם קעה.

סְגִידָה, **לְסַגֵּד**. בעברית המחדשת, הערצה עיוורת לאדם. אבל במקורותינו - פירושו, כריעה והשתחויה, גם השתחואה של כבוד ונימוס*, שאין עמה שום עבודה קע.

סחיבה, **לסחוב**. בעברית המחדשת, לשאת משא כבד בקושי ('הוא סחב את הפצוע על כתפיו'). אך במקורותינו - פירושו, לגרור על הארץ בבזיון קע.

קעג (רש"י 000 שמות יט, ה)

קעד כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי (ב"ב פ"ט ה"ג): "רבי חייה רובה אמר; סתם אחין - שותפין, עד שלשה דורות... א"ר אימי; בן - שנראה חלוק בחיי אביו, מה שסיגל - סיגל לעצמו", ופירש הפנמ"ש: "בסתם - הן שותפין עד שלשה דורות, ומתפרנסין מתפוסת הבית ביחד, וכל מה שסיגלו - סיגלו לאמצע. אבל אם עשו שותפות בפירוש - אפילו כמה וכמה דורות: בן שנראה חלוק בחיי אביו. כלומר, שראו אותו מתעסק בפני עצמו - בחיי אביו. מה שסיגל והרויח - סיגל לעצמו, ואין האחין יכולין לומר 'מתפוסת הבית הוא'". וכן אמרו בפסיקתא רבתי דר"כ (סוף פרשה יא): "א"ר יהושע דסכנין בשם רבי לוי; נקרא ישראל סגולתו של הקב"ה, ממה שכתב 'והייתם לי סגולה'... מה הסגולה הזו חביבה על אדם יותר מכל מה יש לו - כך ישראל חביבין לפני הקב"ה מכל האומות... א"ר יהושע בן קרח; או שמא תפקע האוזן של שומע, יכול שהעבד מִסְגָּל מֵאָחֶר רבו, והבן מֵאָחֶר אביו, והאשה מֵאָחֶר בעלה - בן אתם מִסְגָּלִים לי? ת"ל 'כי לי כל הארץ'" (ופירש מהרד"ו: "או שמא תפקע האוזן. שמא יקשה על השומע לשמוע דבר גדול כזה - שהבורא עולם לקח אותנו לו לסגולה ואוצר החביב מן הכל, וירצה השומע להקמין הענין - שהכונה כמו שהאשה והעבד והבן, מסגלים דבר קטן בנביחה מאחרי אדונם מיראתם אותם: מסגלים לי מאחורי. בן גירסת הילקוט" [ילק"ש פרשת יתרו רעו. ושם פירש הזרע: "מסגלים לי מאחרי. כשם שהאשה אוצרת ממון וגונות לעצמה - כך אתם עושים דברים בסתר? ת"ל 'כי לי כל הארץ' - ואני יודע את הכל!]). גירסת מדרש הגדול בשם מדרשב"י.

קעה כמו ששנו במשנה (ב"מ צג ע"ב): ובתוספתא ב"מ פ"ח ה"ב. הרמב"ם שכירות פ"ג ה"ח. בנ"ש שפ"ב.

קעו ככתוב (ישעיה מד, טו): "אֶף־יִפְעַל־אֵל וַיִּשְׁתַּחֲוֶה עֲשֵׂהוּ פֶסֶל וַיִּסְגְּדוּ־לָמוֹ", ות"י: "אף עֲבָדִיהָ דְחֵלָא וְסָגִיד, אֲתִכִּיחַ עֲלָמָא וּבְעָא מְגִיחַ", ופירש מצ"צ: "ויסגד. ענין ההשתחואה, כמו 'פֶסֶל עֲלִיאֲנֹפְהִי וּכְדִגְיָאֵל סִגְד' (דניאל ב, מו). ועוד כתוב (בראשית כב, ה): "וַיִּשְׁתַּחֲוֶה", ות"א ות"י: "וַיִּסְגְּדוּ". ועוד כתוב (בראשית כג, ז) גבי השתחויה לאדם, שאין עמה עבודה כלל: "וַיִּקֶם אַבְרָהָם וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לְעַם הָאָרֶץ", ות"א: "וַיִּקֶם אַבְרָהָם וַיִּסְגֵּד לְעַמּוֹא דְאַרְעָא" (עיין ראב"ע). וכן כתוב (בראשית כז, כט): "וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לְכָל בְּנֵי אִמּוֹךְ תַּנְא": "וַיִּסְגְּדוּן". וביאר המלבי"ם ביאיר אור (אות י, ערך ז' ו'ל"פ בישעיה מד, טו): "המשתחוה" - יכבד הדבר עצמו, והסוגד - לא יכבד הדבר עצמו, רק ישוחח לפניו בדרך סגולתי, כפעולה סגולית להשיג איזה תועלת. "יסגדו אף ישתחוו" (ישעיה מו, ו) - מבואר שהסגידה פחותה מההשתחויה. מתורגמן (ערך 'סגד'): "כל לשנא השתחויה מתורגם בלשנא סגידא, כמו 'וישתחו ארצה' - 'וסגיד על ארעא', וכן כלם".

סִינֹר, לְסִינֹר. בעברית המחדשת, טיול למודי או תועלתי. אבל במקורותינו - פירושו, בדיקה בראיה (גם של חפצים)קעח.

סִינֹף, לְסִינֹף (סייף, לסייף). בעברית המחדשת, ענף ספורט ושעשוע, שנאבקים זה עם זה בחרבות קהות* שאין בהן בכדי להמית ('אלוף* ישראל* בסייף'). אך במקורותינו, 'סייף' היא חרב מיוחדת לחיתוך בהתזה (בפרט של ראש)קעט.

סָבֹל (סיכול), לְסָבֹל. בעברית המחדשת, מניעת הפגיעה לפני שתגיע ('חבצע* סיכול ממוקד נגד המחבלים'. 'יש לסכל את הגזירות הכלכליות* באיבן'). אך במקורותינו - פירושו, לקלקל החכמה - ולהפכה לסכלות וטפשותקפ.

סָבֹם (סיכום), לְסָבֹם. לברר 777 קרה"ע ירושלמי כתובות פ"ט סוה"י, ד"ה 'עד כדון'. אמנם 'שמיני סוכם לשלוח מלך' מעריב לשמח"ת 'שמיני'.

סְלִידָה, לְסְלִידָה. בעברית המחדשת, הרגשת גועל קלה (שאינה מבוטאת כלפי חוץ) ('אני סולד מסגנון הדיבור שלך'). אך במקורותינו - פירושו, רתיעה וקפיצה לאחור (מחמת חום וכדומה)קפא.

א

קעז ירמיהו מט, כ. ש"ב יז, יג. סה"ש לרד"ק. מחמ"נ (שרש 'סחב'): "סחוב והשלך, כמו משוך והשלך". שרש (שרש 'סחב'): "פלי הגרירה והמשיכה בקרקע". בנ"ש שפ"ב.

קעח כמו שאמרו (חולין קה ע"א): "סייר נבסיה", ופירש"י: "הולך ורואה קרקעותיו מה הן צריכות". ועוד אמרו (ב"מ צז ע"א): "דְּלָמִיכָר טְעוּנָה הוּא דְּנֶפֶק", ופירש"י: "לראות שלא ירבו בְּמִשְׁאָה" (של בהמתו). ועוד אמרו (חולין יח ע"א): "מבחה דלא סר סכינא", ופירש"י: "שלא הראה סכיניו לחכם".

קעט כמו ששנו במשנה (סנהדרין פ"ז מ"א): "מצות הנהרגין; היו מתיזין את ראשו בסייף בדרך שהמלכות עושה", והתבאר בגמ' (דף נב ע"ב): "כשהוא אומר וזהבאתי עליכם זורב נוקמות נקם ברית" - הוי אומר; נקימה זו סייף. ואימא דבריו ליה מיברו! 'לפי זורב' כתיב. ופירש"י: "דבריו ליה מיברו. תוקעה בבטנו או בגרונו, כמו ברזא בחביתא: לפי חרב כתיב. פיפיות של חרב - שני צדדין מכאן ומכאן, דכתיב (תהלים קמט, ו) 'זורב פיפיות' - אלמא תרי נינהו". וכן אמרו בגמ' (ברכות לב ע"א): "אם הייתי חותך ראשך בסייף - מי היה תובע את דמך?". ועוד אמרו (שבת קמו ע"א): "מביא אדם את החבית של יין, ומתיז את ראשה בסייף, ומניחה לפני האורחים בשבת - ואינו חושש". ושנינו במשנה (כלים פ"ד מ"ה): "הסייף, מאימתי מקבל טומאה? משיושפיו. והסכין - משישחיונה". וביאר הגר"א (אל"ר): "שהסייף, אע"פ שאינו חד - חזיא למילתיה, דסייף - מכה בכח, וכל עיקריה דסייף - הוא כח גברא, להכי משישופנו - חזיא כלי. אבל הסכין דלאו בכח, אלא אי חד הוא - חזיא להתוך ביה, לאו כלי הוא עד שישחיונה". והתפ"ש פירש: "משישופנו. דהיינו משיעשה לו תואר חדוד, אע"ג שלא השחיו ממש, אפ"ה כיון שהלוחם מכה בכח - אינו צריך חדוד רב. ב"ר ויחי קט, י): "מי יוכל לסייף את עפר הארץ וכו'".

קפ ככתוב (ש"ב טו, לא): "ויאמר דוד, סכל-נא את-עצת אחיתפל, ה", ותרגם יב"ע: "ואמר דוד, קלקל כען ית מלכא לאחיתופל". ופירש"י: "סכל. קלקל, כמו 'הסכל ירבה דברים' (קהלת י, יד)". ומצ"צ פירש: "סכל. ענין טפשות", ובמצ"ד הוסיף: "סכל נא. ר"ל, אתה השם - סכל עצתו לבל ייעץ בחכמה. או ר"ל, שיתן בלב אבשלום, לחשוב אשר עצת אחיתופל - היא עצה סכלה". ועוד כתוב (ישעיה מד, כה): "מפר אתות בדים, וקסמים* יהולל, משיב חכמים אחר, ודעתם יסכל", ותרגם יב"ע: "מתב חכימא לאחרא ודעתהון מקלקל". ופירש ראב"ע: "בדים. הם הבודאים מלבם... וקוסמים*. הם חכמי המזלות... משיב חכמים. הם רואי הכבד והכתף וחכמי העתיד". וומצ"צ פירש: "יסכל. מלשון סכלות ושטות", ובמצ"ד הוסיף: "לפי שדרך החכמים להתחכם בכל פעם יותר, אמר שהמקום משיב החכמים לאחר, ר"ל שמתטפשים ומתאבדים* מן החכמה ונעשים סכלים". (ב"ש שפ"ב).

קפא ככתוב (איוב ו, י): "וְאֶסְכְּלָה בְּזִילָה לֹא יִזְמוּכָל, וְתִי: "וְאֶבֹנֶה בְּרִיתָא וְלֹא יְחֹס". ופירש"י: "ואבקש ממנו סליחה, שלא יחמול מלבעניי". ואני איני מוצא לו דמיון במקרא - זולתי שבלשון משנה הוא לשון 'ירא ודואג' - 'שהיד סולדת בהן מלכוות ברותחין', כלומר אתחולל בדאגה ובחילה בקשה

סְלִילָה, סָלָל, לְסָלָל. בעברית המחדשת, ציפוי דרך עפר כבושה - בשכבת אספלט (וכל עוד היא רק דרך עפר כבושה - קוראים לה: כביש לא סלול). אבל במקורותינו - פירוש, לכבוש דרך.

סְקוֹר (סיקור), סְקִירָה, סָקָר, לְסָקָר. בעברית המחדשת, סיקור - תיאור אירוע נרחב לפרטיו, סְקִירָה - סיפור דברים מקיף כל הפרטים. סָקָר - בדיקת נושא בעזרת איסוף פרטים או שאלות לנשאלים. אך במקורותינו - פירושם, הסתכלות והבטה, או רמיזה בעיניים, או הִבְרָקְתָן קפב.

א

זו". וראב"ע פירש: "כמו 'ביצה סלודה', והוא מְשָׁל לחוּזק הכאב והתמה שלא יחמול... ואני ראיתי רב האיי ז"ל, שפירש 'ואסלדה' - לשון 'הגבהה'". והרלב"ג פירש: "ואסלדה בזוילה". ר"ל, אע"פ שהיה מתחמם ונכוה, בחיל ובמכאוב אשר הביא עליו השם יתברך". ומצ"צ פירש: "ואסלדה. ענין חמום וכויה. ובדברי רז"ל 'יד סולדת בהן' (שבת מ ע"ב), ובמצ"ד הוסיף: "כי אני נכוה ברעד, אחרי אשר לא יחמול עלי". והגר"א פירש (דב"א): "ואסלדה בזוילה. אהלל את השם בחילה ומורא על רובי היסורים". ועוד שנו במשנה (מכשירין פ"ה מ"ט): "כל הניצוק - טהור, חוץ מדבש הזיפין והצפחת. בית שמאי אומרים; אף המקפה של גריסין ושל פול*", מפני שהיא סולדת לאחריה", ופירש הרע"ם: "סולדת לאחריה. כשהקילו נפסק - חוזר אותו עמוד השותת שהיה קצתו במשקין טמאין שבכלי התחתון, ונמשך למעלה למשקין שבכלי העליון הטהור". והרא"ש (נזיר נ ע"ב) פירש: "סולד וכווץ". ומל"ש פירש: "בערוך ערך 'סלד', גרס 'סולדין' לאחריהן. ופירוש, לפי שהדבש של זיפין והצפחת - הוא עב, וכשיציק אותו מכלי אל כלי, כשיפסק העמוד - שאינו רוצה לצוק יותר, מה שבשפת הכלי - חוזר לכד שנשפך ממנה". ותפ"ש פירש: "קופץ העמוד... לאחריו". ובגמ' (שבת מ ע"ב) אמרו: "שָׁמָן, אע"פ שהיד סולדת בו - מותר", ופירש"י: "אבל שָׁמָן אע"פ שהיד סולדת - דהיינו בישול... סולדת. נמשכת לאחריה מדאנה שלא תכוה. וזהו לשון 'ואסלדה בזוילה' (איוב ו, י) - 'ואדא* ברעדה ואמשך מתלונתי מדאנת יום הדין, אם הייתי יודע שמיתתי קרובה, ולא יחמול". הערוך ערך 'סלד'. ועוד אמרו בגמ' (חולין קה ע"ב): "אבל היד סולדת בהן - אין נוטלין בהן", ופירשו רגמ"ה ורש"י: "סולדת. נכויה". והר"ן פירש: 000. וכן אמרו בגמ' (בכורות מג ע"ב): "חוטמו סולד", ופירש"י: "רטייה" (המתרגם ואל"ר לא תרגמו. ולפי מה שתרגמו לעיל לט ע"ב, נראה תרגומו: מכויץ), שקצר באורכו". ורגמ"ה פירש: "שָׁנֶכֶן רֹאשׁ חוֹטְמוֹ לְמַעַלָּה". רד"ק בסה"ש שרש 'סלד'. א"ה לד, יט-כ. והביא בס' מדות ושעורי תורה פ"ט ג, דעות פוסקי זמנינו, שהוא בין 43 ל-58 מעלות צלזיוס. שעב"נ (ענין 'חזר', שער 'סולד'): "סולדין לאחריהם", פי' חוזרין לאחריהן... וכן 'חוטמו סולד', בפרט חוטמה הקטן סולד, שחזר הליחה של חוטמו לאחריו". ועוד פירש (ערך 'חס', שער 'סלד'): "ואסלדה בחילה, פי' לשון חמימה. וכן 'שהיד סולדת בו'".

קפב

ככתוב (ישעיה ג, טז): "ובמשקרות עינים", והתבאר בגמ' (שבת סב ע"ב): "ובמשקרות עינים, דהוה מלאן כוחלא לעיניהו - ומרמוזן, ופירש"י: "ובמשקרות וכו'. לשון סיקרא: ומרמוזן. את הבחורים: סיקור. לשון הבטה". ועה"פ, הביאם רש"י כשני פירושים: "ובמשקרות עינים. לשון הבטה. ד"א, צובעות עיניהם בסיקרא ובכחול". וראב"ע פירש: "וְיֵאמָר 'ובמשקרות' - המסתכלות הרבה, ובדברי רז"ל - סקרנית". וכ"כ במחמ"נ (שרש 'שקר'): "ובמשקרות עינים... לשון הבטה". ומחמ"ע (שרש 'שקר') פירש: "ובמשקרות עינים, פי' מבריקות. ולשון רבותינו; 'אשה סקרנית', פי' מסתכלת הרבה בסיקור עין". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'שקר') פירש: "ובמשקרות עינים, כלומר מבריקות אותן. והענין - הרבות העין וההבטה. ובדברי רז"ל (תנחומא וישב); כשבשך הקב"ה לברוא את הוה, היה מחשב מאיזה מקום לברא אותה, אם אברא אותה... מן העין - תהיה סקרנית, שנאמר 'ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים'". ובסה"ש לרד"ק פירש: "ובמשקרות עינים, כלומר מחדדות אותם ורומזות בהם, ובלע"ז גיננמ"ץ. ותרגום 'עין שזפתו' (איוב כ, ט) - 'עינא דסקרתיה'. ועה"פ פירש הרד"ק: "ובמשקרות עינים. כלומר רומזות להם עיניהן שילכו אחריהן לבית, ותרגום 'עין שזפתו' - 'עינא דסקרתיה'. וכ"פ מצ"צ: "ובמשקרות, ענינו - הבטת קריצה ורמיזה". (ואלו הפירושים מתאימים לפרש מה שאנו מתוודים ביוה"כ על הפא

סְרִיגָה, לְסָרְג. בעברית המחודשת, יצירת אריג מחוטי צמר (ודומיהם) עבים הנאחזים זה בזה בעזרת כעין מחט גדולה ועבה מאוד (כנראה המצאה של ממ"ס או נב"ח). אך במקורותינו - פירוש, קליעת מיטה או ספסל סביב מסגרת, באמצעות חבלים הנארגים בצורת שתי וערב. וכן בניית סורגים (בצורת שתי וערב) קפג.

סְרִיקָה, לְסָרֵק. בעברית המחודשת, סיור איזורי בכוונה למצוא מפגע. אבל במקורותינו - פירוש, סירוק שער במסרק קפד.

עֲדָפוֹן, לְהַתְעַדְפוֹן, מְעַדְפֵן. ראה מש"כ לקמן בפרק עשרים ואחד, יְצוּחָה בְּחֻבּוֹת, ערך 'כמה מתעוועי האקל"ה', ד"ה 'חידשו עדכון'.

עֲלֵעוּל, לְעֲלֵעַל. בעברית החדשה, דפדוף קל (העברה קלילה בין דפי ספר) קפה. אבל במקורותינו - פירוש (להיפך), רוח סערה חזקה קפי.

א

שהטאנו לפניך בסיקור עינים, כדמשמע באבודרהם [הלכות ארבעה מינים]: "אמרין בהנהגה [מע"ז] בתנחומא אמור יט-כ] ילמה בהרס? שהוא דומה לעינים - לכפר על סיקור עינים, שנאמר 'ולא תתורו... ואזורי עיניכם'". ועוד אמרו במדרש (ויק"ר אחרי [כב, ד]): "סֶקֶר בההיא חוּיָא", ופירש במת"כ: "סֶקֶר. הביט והסתכל בההוא חוּיָא". ועוד אמרו במדרש (קה"ר יא ד"ה שמח): "ולעוף שהיה חבוש בכלוב, בא עוף אחד ועמד לו על גביו, אמר לו: אשריך, מה מונתיך מצוין לך? א"ל... למזונותי - אֶת מסתכל, ולחבושי - לית אֶת סֶקֶר", ופירש במת"כ: "סֶקֶר. מביט". קה"ר יא, יג. סֶקֶר (סוף פיוט 'זכר תחלת כל מעש', ליום א דר"ה נוסח ספרד).

קפג כמו ששנו במשנה (כלים פ"ז מ"א): "כלי עץ, מאימתי מקבלין טומאה? המטה והעריסה - משישופם בעור הדג... ר"מ אומר: המטה - משיסרג בה שלשה בתים". ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם: "ומטה. הוא אֶל סרוד", ועריסה - אֶל מה"ר, ועשייתן לפי מה שאספר, וזה כשיעמידו ארבעה עמודים מעץ, וירכיבו עליהן קורות מעץ, ויארנו בהן החבלים... ולזאת המטה יאמר ר"מ 'משיארנו בו שלשה בתים - תטמא, ואע"פ שלא תשלם אריגתה'. והר"ש משאנץ והרא"ש פירשו: "שלשה בתים. מטה שמסרגין אותה בחבלים, בין חבל לחבל - נקרא בית". וכן שנו במשנה (מו"ק פ"א מ"ח): "ומסרגין את המטות. רבי יוסי אומר: אף ממתחין", והתבאר בגמ' (י"ע"א): "מאי 'מסרגין' ומאי 'ממתחין'? כי אתא רב דימי, אמר: פליגי בה ר"ה בר אבא ורבי אסי... חד אמר: מסרגין - שתי וערב (פירש"י: "שאורגין מטה של חבלים בשתי וערב"), וממתחין - שתי בלא ערב (פירש"י: "שמותח השתי, ואינו אורג בה הערב"). וחד אמר: מסרגין - שתי בלא ערב, וממתחין - שאם היה רפוי, ממתחו (פירש"י: "שאם היה רפוי. זה שנארג ימים רבים, והיו החבלים רפויין ותלויין למטה, שאינן מתוחין - ממתחין")... א"ל ר"נ בר יצחק לרבי חייא: מי איכא למ"ד 'מסרגין שתי בלא ערב'?! והתנן: רבי מאיר אומר: 'המטה - משיסרגו בה שלשה בתים' (פירש"י: "המטה. לעולם אינה מקבלת טומאה, עד שיסרג בה שלשה בתי נירין, שהשתי כבר מתה, ואורג בה שלשה בתי נירין דערב, אלמא ד'מסרגין' - קרי שתי וערב"). אלא כי אתא רבין, אמר: במסרגין - כו"ע לא פליגי דשתי וערב, אלא כי פליגי - בממתחין, מר סבר - ממתחין שתי בלא ערב, ומר סבר - שאם היה רפוי ממתחו. מיתיבי: מסרגין את המטה, ואין צריך לומר שממתחין, דברי ר"מ. רבי יוסי אומר: ממתחין, אבל לא מסרגין. וי"א; אין ממתחין כל עיקר, וכו' (ע"ש"). (ומחלוקת דומה יש בתלמוד ירושלמי [שם פ"א ח"ח]). ופסק הרמב"ם (זמנים הלכות שבת פ"ט ה"ט): "העושה נפה... או סבכה, או שסרג מטה בחבלים - ה"ז תולדת עושה נירין, ומשיעשה שני בתים כאחד מכל אלו - חייב". ובשו"ע (או"ח הלכות חוה"מ תקמ"ב) נפסק: "מסרגין המטות, אבל אין מפשילין חבלים בתחלה", וכתב שם המפרש: "מסרגין, פירוש, הוא כמו האריגה (שתי וערב), אלא שבסריגה יש ריוח מה בין חוט לחוט". וכ"פ בשערי בנינים (ענין 'ארג'): "ומסרגין את המטות, פירוש אורגין".

קפד (היה אפשר כמשל, לקרוא 'סריקה' לחיפוש רב משתתפים העוברים בשורה כמסרק, אבל אי אפשר לקרוא לסיבוב של שומר בודד בשם זה) קפה חידש נב"ח.

קפו

כמו ששנו במשנה (כלאים פ"ז מ"ז): "הרוח שעלעלה את הגפנים על גבי תבואה - יגדור מיד", ופירש הרע"ם: "הרוח שעלעלה. שסיערה. ריוז סערה" - מתרגמין 'רוח עלעלה'. והתפ"ש פירש: "ר"ל,

עמות, להעצמות. בעברית המחודשת, ריב של שני צדדין - זה לעומת זה (כנראה הוציאו זאת ממלת 'לעומת' שפירושה 'כנגד'). אבל במקורותינו, שורש 'עמת' - משמש בהוראת חברות וריעות של שני אנשים מאותו המין^{פז}.

ענר, לענור. בעברית המחודשת, ללבוש תכשיט או שעון על היד. אך במקורותינו - פירושו, לקשור (לכל מקום בגוף)^{פח}.

עסוי, לעסות. לברר 'ועסותם רשעים', בגמרא עימול. 'עישו דדיהן'

עקב, עוקב, לעקב. בעברית המחודשת, אדם המסתכל על מעשיו של אחר (הולך בעקבותיו) - מבלי שהלה ירגיש בכך (כדי לגלות מה מעשיו). אבל במקורותינו - פירושו, לרמות, או לארוב (כדי להתקיף מהמסתור), או להכות או להכשיל את עקבו של אדם אחר^{פט}.

א

שהרוח כפף הגפנים ע"ג תבואה - כצלע שהיא כפופה במבע, דתרגום של 'צלע' - 'עלעא'. וי"א, דר"ל שהרוח סיער קומת הגפנים ע"ג תבואה, דתרגום של 'רווז סערה' - הוא 'רוח עלעלה'.

^{פז} כדרשת חז"ל (שבועות ל ע"א): "בצדק תשפוט עמיתך" - עם שאתך בתורה ובמצות". ופירש ראב"ע (ויקרא ה, כא): "איש את עמיתו. רעהו. ויתכן שהוא בעומתו". וביאר אבי עזר: "דעת הרב, ששם 'עמית' נגזר מן מלת 'עומת' כמו 'לעומת העצה', ונקרא כן כיון שהוא ממינו". וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש 'עמת'): "עמיתך" - חברך בדת (על הרוב)... אלא שמוצא 'עבר עמית' - מוצא המקורב (ר"ל, חבר סתם). וכן פירוש מלת 'לעומת', הוא 'כנגד' או 'מול' (גם בצורה יידידותית, ולא רק בריב). ככתוב (שמות כה, כז): "לעומת המסגרת תהיין הטבעות". 000. וכן כתוב (נחמיה יב, כז): "משימר קלפות משימר". 000.

^{פח} ככתוב (איוב לא, לו): "אם-כלא על-שכמי אשאני, אעננו עטרות לי", ותי": "אין לא על כתפי אסוכריה, ארכבניה כלילין לי". ופירש": "אעננו. אקשרנו לספר עטרות לי". וראב"ע פירש: "אעננו. כמו 'ענדם', וענינו כמו 'אשים'. והרד"ק פירש בסה"ש (שרש ענד): "ענין קשירה". וכ"פ הרלב"ג: "אעננו. אקשרנו". וכ"פ מצ"צ: "אעננו. ענין עניבה וקשירה". והוסיף במצ"ד: "אם אמצא איש אשר ימלא תשוקתי באחת משתי אלה, הנה באמת אשא אותו על שכמי - ולא יהיה עלי למשא, ואקשור אותו על ראשי - להיות לי לעטרות". וכן כתוב (משלי ו, כא): "קשרם על-לכף תמיד, ענדם על-גרוותיה", ותי": "קמונונו כלבך תדירא, וכרף אנון בצורף". ופירש": "ענדם. לשון קשר הוא". וכ"פ ריב"ג בסה"ש (שרש ענד): "ענדם על גרוותיה" והוא כמו 'קשרם על גרוותיה' (משלי ג, ג) [1]. והמלב"ם פירש (בבאור המלות): "ענדם. הוא מענין קשירה, ובא על הקושר דבר לתפארת". ומחה"ע (שרש ענד) פירש: "ענדם וגו", פי' קשרים".

^{פט} ככתוב (בראשית כז, לו): "ויעקבני זה פעמים", ותי": "והכמני דין תרתין זמנין", ותי": "וישקר בי דין תרתין זמנין". ופירש": "ויעקבני. כתרגומו 'זכמני' - ארבני. 'וארב' - 'זכמן'. ויש מתרגמין 'זכמני' - נתחכם לי". וראב"ע פירש: "ויעקבני. כמו מרמה, וכן 'עקבדה' (מ"ב ג, יט). ויתכן היותו מנורת 'עקוב הל' (ירמיה יז, ט), והעקוב הפך המישור (ע"פ ישעיה מ, ד: 'זהה העקוב למישור')". ובשו"ת חו"י (סי' ע) כתב: "ואפשר שמוזה, כל הולך בדרך לא ישר - נקרא 'עקוב', כמ"ש 'ויעקבני זה פעמים', ואפשר שמוזה ג"כ - 'בא עליו בעקיפין', כי ב' ופ' מתחלפין". וכן כתוב (ירמיה ט, ג): "כל-אז עקוב יעקב", ותרגם יב"ע: "כל אהא מקמן קמן". ופירש": "עקוב יעקב. ארוב יארוב". והרד"ק פירש: "עקוב יעקב. ענין התרמית והערמה, כמו 'ויעקבני זה פעמים' (בראשית כז, לו). ומצ"צ פירש: "עקוב יעקב. ענין עקום ועיות, וכן 'זהה העקוב למישור' (ישעיה מ, ד)". והמלב"ם פירש: "עקוב יעקב. מענין מרמה, וענינו - שמסבב אותו במעגלים סבובים לרמאות". ואמרו בגמ' (ט ע"ב-י ע"א): "אמר אביי; בנלעד - שכיחי רוצחים, דכתיב (הושע ו, ח) 'צלעד קרית פועלי און עקובה מדם', מאי 'עקובה מדם'?" א"ר אלעזר; שהיו עוקבין להרוג נפשות", ופירש": "עוקבין. אורבין". ועוד אמרו בגמ' (שבועות מז ע"ב): "שמעון בן

עֲקִיפָה, עוֹקֶף, לַעֲקֹף. בעברית המחדשת, לעבור על פני מישוהו כדי להשיגו ולהשאירו מאחור ('עקיפה מימין'). אך במקורותינו - פירושו, להקיף מסביב כהגנה ולחזור לנקודת המוצא.^א

עָקוּר (עיקור), לַעֲקֹר, מַעֲקָר (מעוקר). בעברית המחדשת, להשמיד חיידקים שיש בכלי או בחומר מסויים [בעיקר לשם שימוש רפואי] [בלעז 'סטריליות'] ('תקב מעוקר'. 'לַעֲקֹר מַחֲסִי' וכוונתם כנראה לומר שהופכים את הדבר להיות עָקָר שאינו מוליד). אך במקורותינו - פירושו, תלישת דבר ממקום חיבורו (ולא מצאתי שמשמשים במלת פועל זו לענין עקרות, וודאי שלא מתאימה מלה זו על השמדת חיידקים הבאים מחוץ לגוף הדבר ואינם תולדתו).^א

עֲתִירָה, לַעֲתֹר. ראה לקמן פרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזֻמּוֹת', ערך 'עֲתִירָה, לַעֲתֹר'.

א

טרפון אומר; אזהרה לעוקב אחר נואף - מניין? ת"ל 'לֹא תִנָּאֵף' - לא תנאוף, ופירש: "לעוקב אחר המנאף. נעשה לו אפסורופוס - להרגיל לו נשים לנאיאף". ופירש: "לעוקב. פירוש, מכין לו מקום ונשים לנאיאף". והמאירי פירש: "המסייע ידי עוברי עבירה, ונותן מקום לחוטא לעבור, או שהוא משתדל בשבילו בכך". ועוד אמרו בגמ' (סוטה טז ע"א): "א"ר יוחנן משום רבי ישמעאל; בשלשה מקומות - הלכה עוקבת מקרא, התורה אמרה (ויקרא יז, יג) - 'בַּעֲפָר', והלכה - בכל דבר, וכו'... ומאי שייר דהאי שייר? מצורע... רב פפא אמר; כי קא חשיב - הלכה עוקבת ועוקרת, הא - עוקבת ומוספת היא", ופירש: "עוקבת. מקפחת* את עקבו מַעֲמָדוֹ - ועוקרת. בשלשה מקומות - הלכה למשה מסיני באה, ועוקרת את הפסוק: מצורע - לאו שזיורא הוא, דכי קא חשיב 'הלכה עוקבת מקרא' - כגון 'ספר' 'תער' 'עפר', דכתיב בהדיא - והלכה עוקבת[?] הא [עוקבת] מוספת[?]. על המקרא". והמאירי פירש: "הרבה מקומות מצינו, שהלכה עוקבת את המקרא, ר"ל שבאה עליו כמו עקיפין ותואנות - להזיז את המקרא מהבנתו, ולהעמידו בהבנה אחרת, מהם - בעקירה לגמרי, ומהם - בתוספת". והערוך (ערך עקב ב') פירש: "שהיו עוקבין להרוג נפשות, פירוש מערימין. ו'עוקב אחר נואף' - נראה כענין זה. 'הלכה עוקבת מקרא' - פירוש מלשון 'ויעקבני זה פעמיים' (בראשית כז, לו), כלומר עוקרת. לשון אחר, עוקמת. לשון אחר, עוקפת". וביאר המלבי"ם ביאיר אור (אות ב, ערך מ): "פעל 'עקב', שהפועל ממנו רק יסתיר מחשבתו הרעה על רעהו בַּחֲבוֹ, ומסבב אותו במעקשים למען יפול בידו, וענינו - 'מרמה', והושאל משם 'עקב', שיצויר בזה איש תככים ומרמות המושיט רגלו למען יכשל בה רעהו השנוא לו". סנהדרין קט ע"ב.

^א כמו שאמרו במדרש (ספרי ברכה שמג): "כשהיה הדיבור יוצא מפי הגבורה - היה יוצא דרך ימינו של הקב"ה - לשמאלן של ישראל, ועוקף את מחנה ישראל לשנים עשר מיל על שנים עשר מיל, וחוזר ובא דרך ימינם של ישראל לשמאלו של מקום, והקב"ה מקבלו בימינו וחוקקו בלוח", ופירש הזרע אברהם: "ועוקף. ומקיף". והרמב"ן כתב (דברים ז, יב): "ועוקף את מחנה ישראל וכו', כלומר מקיף. וכן לשונם (ב"ק קיג ע"א) 'באים עליו בעקיפין', בסבות וגלגולין. כמו 'עקיבין', ששתי האותיות האלה (פ"א וב"ת) - שוות להן". יוצר לשבת אחר שבועות 'אדיר ונאה'.

^א ככתוב (יהושע יא, ו): "אֶת־סִיסִיָּהֶם תַּעֲקֹר וגו': אֶת־סִיסִיָּהֶם עֲקָר". והתבאר בגמ' (ע"ז יג ע"א): "ואיזוהי עיקור? מַנְשֵׁר פִּרְסוּתִיהָ מִן הָאֲרֻכּוּבָה וּלְמַטָּה. ורמינהו; אין מקדישין... בזמן הזה, ואם הקדיש... בהמה - תיעקר... ואיזוהי עיקור? נועל דלת בפניה - והיא מתה מאיליה". ופירש: "נועל דלת. ואין לה מה תאכל - ותמות". וכן שנינו במסכת שמחות (פ"ה): "ומעקרין לפני מלכים - ואין חוששין מפני דרכי האמורי. כל עיקור שיש בו טריפה - אסור באכילה ומותר בהנאה, וכל עיקור שאין בו טריפה - מותר באכילה ואצל בהנאה. ואיזו היא טריפה? מן הארכובה ולמעלה". ועוד שנינו במשנה (חולין פ"ה מ"ג): "והנוחר והמעקר - פטור משום אותו ואת בנו", ופירש הרע"ם: "והמעקר. שעוקר הסימנים ממקום חֲבוּרָן - ואינו שוחטין". ואמרו בגמ' (חולין ט ע"א): "ואלו הן הלכות שחיטה; ...ועיקור", ופירש: "ופסק את הגרגרת - היינו עיקור". והתוס' (ד"ה כולוה) פירשו: "עקור... וי"ל דאירי ששחט בסכין פגומה... ובהלכות גדולות פירש; עיקור - שנעקר הסימן ונשחט חוץ ממקומו... דתנן בפרק כסוי הדם (חולין פה ע"א) 'הנוחר והמעקר'".

פגול, לפגל. ראה מש"כ לעיל פרק רביעי, 'שמות תאר כלליים', ערך 'מפגל' (מפוגל).

פגור, לפגור. בעברית המחודשת, התקדמות איטית ('פגור שכלי'. 'שעון מפגרי'). אבל במקורותינו - פירוש, לעצור לגמרי או להרוס ולעקורקצב.

פכר, פוכר (אפצעות). בעברית המחודשת, הלוחץ בחזקה על פרקי אצבעותיו עד התפקקותם. אך במקורותינו - פירוש, שילוב ידיים או שליחת הידיים כלפי מטהקצב.

^{קצב} ככתוב (ש"א ל, י-כא): "וַיַּעֲמֵדוּ מֵאֲתֵימִים אִישׁ אֲשֶׁר פָּגְרוּ מֵעֵבֶר אֶת־נֹזֶל הַבְּשׂוֹר: ...הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־פָּגְרוּ | מִלְּכֶת | אֲזוּרֵי דָוִד", ותרגם יב"ע: "וְאֲשֶׁת־אֲרֹן מֵאֲתָן גִּבְרָא דְאֶתְמַנְעוּ מִלְּמַעְבֵּר יַת נַחַל דְּבִשְׂוֹר ...גִּבְרָא דְאֶתְמַנְעוּ מִלְּמִינִל בְּתֵר דָּוִד". ופירש"י: "אשר פגרו. אשר נמנעו. ואומר אני, לשון ארמי הוא, תרגום של 'ונהרסו'". ומהר"י קרא פירש: "פגרו. פירוש, נתעצלו, שכן בלשון לונגוברדי 'עצל' - 'פיגר'. ובמחמ"נ (שרש 'פגר') פירש: "אשר פגרו וגו' - כמו נשאר". ובתשד"ו השיגו, ופירש: "ופתרון 'אשר פגרו' - אשר נהרסו ונחלשו". והשיב ר"ת (בהכרעותיו להפדיק דברי מחמ"נ): "פגרו וגו' פתרונו - בטלו זה את זה מעבור את נחל הבשור לבלתי לכת אחרי דוד... וכן מצינו בלשון משנה (שבת קט ע"ב) 'יומא דמפגרי רבנן וכו', פירוש דמבטלי רבנן". ובספר הגלוי (ק"ח) פירש: "ואני אומר, כי הוא מן 'פגר' 'פגרי' - הוציאו עצמם וגופם מבין העוברים. ויהיה כמו 'עקר' ו'עקור'. והמחה"ע (שרש 'פגר') פירש: "אשר פגרו וגו', פי' נתשרשו... ולשון תלמוד (כתובות ק"ג ע"ב) 'אמינא לא אפגרי' - כלומר, לא אתבטל". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'פגר') פירש: "אשר פגרו וגו', כלומר עמדו ונשבתו, כמו שפגפג - אין לו תנועה. ובדברי רז"ל (תענית כג ע"ב): 'מ"ט לא אסבר לן מר (אבא חלקיה) אפיה? אנרי יומא הוא, אמינא - לא אפגרי, כלומר שלא אתבטל ולא אשבות. וכבר פורש ב'אשר פגרו' - 'אשר נהרסו, מתרגום 'כי הרס תהרסם' (שמות כג, כד) שהוא 'ארי פגרא תפגרינון'. והרד"ק פירש בסה"ש: "אשר פגרו. פירוש, נחלשו והיו יגעים ולא יכלו ללכת, ויהיה 'פגרו' כמו 'פפתונו שיעריך' (ישעיה ס, יא), שפחתה"ק במקום שרץ. או יהיה בנין 'פעל' בעצמו, ויהיה עומד. או יהיה יוצא, ופירושו; פגרו עצמם. כלומר, הראו עצמם כחלשים ואע"פ שלא היו, כדי שלא ילכו, כי היו יראים, ובחרו לשבת על הכלים - יותר מלכת. ודומה לו בדברי רז"ל (שבת קט ע"ב): 'יומא דמפגרי רבנן, אמרי; האידנא יומא דשפמי, כלומר; היום שהיו נחלשים התלמידים ויגעים מן הגירסא, ולא היו יכולים לבא לבית המדרש - היו קורין אותו היום למשל 'יומא דשפמי' - כלומר יום בטול, כמו המגלח השפם - שהוא בבטל, שאינו נוטל שכר על תקון השפם לבד, כי אם על תקון הראש או ה'קן'. ועה"פ פירש הרד"ק: "אשר פגרו. שבתו מפני חולשתם מכת הרדיפה. והדומה לו בדברי רז"ל 'יומא דמפגרי רבנן... פירוש, יום שהיו בטלים וחלשים מגירסתם. וז"ל 'דאמתנעו', או פי' תרגום של 'הרס תהרסם' (שמות כג, כד) - 'פגרא תפגרינון'. והרלב"ג פירש: "הראו עצמם כאילו הם בלי כח ויגעים ורפי ידיים". ומצ"צ פירש: "פגרו. נחלשו". ובמצ"ד הוסיף: "מאתים האיש אשר נחלשו מלעבור את הנחל - עמדו ולא רדפו". ושם בגמ' (שבת קט ע"ב): "יומא דמפגרי ביה רבנן, פירש"י: "שהיו התלמידים מתעצלין מלבא בבית המדרש - קרי ליה 'יומא דשפמי', כלומר היום הזה אבד לו, ואין בו תועלת". ור"ח פירש: "מיפגרי. תשש כחם והוו מתחלשי, יגעים ויעפים ולא יכלי למיגרם. כדכתיב 'אשר פגרו מעבור וגו'' (ומע"ז בתוד"ה 'מפגרי'. [נכתב הפש"ב: 'ומצוה להבין דעל מה ולמה האריכו התוס' להעתיק כל הפסוק מתחלתו ועד סופו', ואולי הוא לתת הבנה ללומד, שפיגור הוא עמידה במקום (אב"ד)]. ובחיזושי הר"ן הוסיף: "שתשש כח יום אחד"). ועוד אמרו בגמ' (כתובות ק"א ע"ב): "רב חייא בר אדא - מקרי דרדקי דריש לקיש הוה, הוה איפגרי תלתא יומי ולא אתא. כי אתא - א"ל; אמאי איפגרת? א"ל; דלית אחת הניח לי אבא, ובצרת ממנה יום ראשון שלש מאות אשכולות וכו'... א"ל; אי לאו דאיפגרת - הוה עבדא טפ"י, ופירש"י: "איפגרי. לשון ביטול; דלית. כרם המודל ע"ג כלונסות".

^{קצב} כמו שאמרו בגמ' (שבת י"ע"א): "רבא, שדי גלימיה, ופכר ידיה - ומצלי, אמר; כעבדא קמיה מריה. א"ר אשי; חזינא ליה לר"ב, כי איכא צערא בעלמא, שדי גלימיה ופכר ידיה - ומצלי, אמר; כעבדא קמי

פְּלִיחַ, לְפִלְחָ. בשפת הרחוב, לגנוב [בנימת* בדיחות, כאילו זו גניבה 'מותרת'] (ואף משבשים לרפות דגש הֶפֶ"א גם כשהוא בראש מלה). אבל במקורותינו - פירוש, לְבַקֵּעַ קֶצֶד.

פְּלוֹס, לְפִלְס. בעברית המחודשת, לְפַנּוֹת דרך חדשה במקום משובש, או לעבור בתוך קהל צפוף. אבל במקורותינו - פירוש, ליישר דרך, או לשקול־קצה.

א

מריה. כי איכא שלמא, לביש ומתכסי, ומתעמף - ומצל"י, ופירש"י: "שרי גלימיה. משליך אדרתו מעליו - שלא יראה חשוב: ופכר ידיה. חובק ידיו באצבעותיו, מרצי"ר בלע"ז (תרגם אל"ר: לשלב, לקלוע), כאדם המצטער מאימת רבו". ורבנו פרחיה פירש: "פכר ידיה. פירוש, פקר ידיה, כלומר שולח ידיו למטה, ואינו מגביהן בתפילה - כדי שלא ישתבש בעמדו לפני בוראו. ויש שפירשו, פכר ידיה - מכתף ידיו, וחובק ידו הימנית על השמאלית, ועומד ביראה כעבד לפני רבו". ושעב"נ (ענין 'חבק', שער 'פכר') פירש: "'ופכר ידיה ומצל"י, פי' חובק ידו". ופסק הרמב"ם (אהבה, הלכות תפלה פ"ה ה"ד): "ומניח ידיו על לבו - כפותין, הימנית על השמאלית, ועומד כעבד בפני רבו - ביראה ופחד" (ופירש המפרש על השו"ע (א"ח צה, ב): "כפותין: פירוש בקשורין"). וביאר הכנס"מ: "פ"ק דשבת; רבא וכו' ופכר ידיה וכו', 'ופכר ידיה' - היינו שחובק ידיו, ומסתמא היא הימנית על השמאלית, ולא היה מפליג ר"ב בין צערא - לשלמא, אלא לילביש ומכסי, אבל לעולם - פכר ידיה" (וכ"פ הלח"מ: "בפרק יציאות השבת אמרו: רבא וכו'... ולכן פסק רבינו ז"ל, בדאיכא שלמא - דיתקן מלבושיו, וגם פסק שחובק את ידיו, משום דמה שאמר 'כי איכא שלמא לביש וכו', ר"ל וגם פכר ידיה, כלומר שחובק את ידיו. ואע"פ שבגמ' לא הוזכרו גבי שלמא, סובר רבינו דודאי הווי הכי - משום מורא שמים". אבל תב"ח חלק, וכתב שבשעת שלום - לא היה פוכר ידיו). ובב"י (א"ח סי' צה) הוסיף: "ומש"כ שיהיו הימנית על השמאלית, מסבירא דנפשיה כתב כן. ואפשר שהוא רמז להכנעת יצה"ר - שהוא נרמז בצד שמאל" (והוסיף הרמ"א בד"מ (ס"ק ג-ד): "ועל דרך האמת, הוא רמז להגביר מדת הרחמים על מדת הרין, והמשכיל בין; ובכל פנים, יזהר לבל ישום יד השמאלית - על יד הימנית בתפילתו, לסוד הנרמז". ובחידושי הגהות, הביאו מהרלב"ח: "ואפשר, שכן הוא הדרך כשעומדין לפני מלך - להניח יד הימנית על השמאלית". וכתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל; הכל כמנהג המקום, שיש מקומות שחובקין היד והזרוע - ימין תחת אציל שמאל, ושמאל - תחת אציל ימין, כשמדברים עם המלך, וזהו מנהג ארץ אדום. ויש מקומות שחובקין ידיהן באצבעותיהן. ויש מקומות משימים ידיהם לאחוריהם, וכן מנהג ארץ ישמעאל, ומכוונים לרמוז כאילו אין להם ידים, כלומר שאין יכולת וזולתו". וכתב המג"א (ס"ק ב): "ובספר עשרה מאמרות (מאמר אם כל חי, ח"א סי' לג) כתב, שהאר"י ז"ל היה משבח שיכונניו זרועותיהם על לבם - ימנית על שמאלית, ולקיים בעצמם כל אזוריהם ביתה' (מ"א ז, כה), שיהא הפרק האמצעי משתי זרועות - נגד פני המתפלל. והרמ"ק ז"ל, היה אומר לכוף האגודל בתוך פיסת יד, וביאר במחה"ש: "היינו אגודל ימין - תוך פיסת יד ימין, ואגודל שמאל - תוך פיסת יד שמאל". והביאם בכה"ח (ס"ק יב) והוסיף: "וכ"כ בשעה"כ (דף נב ע"ב), כי בתפלת שחרית בעת העמידה בלבד, צריך אתה לחבר שתי ידיך, ולהניח יד ימינך על יד שמאלך, פני כף ימין ע"ג אחורי כף שמאלית. ומעם הדבר הוא, לפי שבתפלת י"ח אז הוא וכו', ואז צריך לכלול ולחבק ימינא בשמאלא, ושמאלא בימינא, ולהמתיק יד השמאל עם יד הימין. וכן בתפלת המנחה בעת העמידה בלבד, תאסור ותחבק שתי ידיך זה ע"ג זה, כנזכר. אבל בתפילת ערבית, תאסור ותחבק ידיך מתחלה ועד סוף... וא"כ לפי דברי האר"י ז"ל שנתן טעם בסוד, צריך תמיד לעשות כן אם אפשר, ואין חילוק בין עת הזעם לעת השלום, וגם אין לחלק כפי מנהג המקומות... אלא כל המקומות שוים." צ"ע המתורגמן (ערך 'פכר'): "פרקו נזמי הזהב - ת"י פכרו קרשיא דדהבא. עת לפרוץ - עידן בחיר לפכירא בנינא".

^{קצד} ככתוב (מ"ב ד, לו): "וַיִּבְרָא וַיַּפְּלֹז אֶל־סִיר הַנְּזִיד כִּי־לֹא יָדְעוּ, ותרגם יב"ע: "וְאַתָּא וּפְרָם וּרְמָא לְדוּדָא". ופירש"י: "ויפּלּוּז. ויבּקע". וכ"פ הרד"ק: "ויפּלּוּז. כמו ויבּקע, מן כפּלּוּז הרמוז" (שי"ה ש, ד, ג), כמו 'פּוּלּוּז וּבּוּקע בארץ' (תהלים קמא, ז). והרלב"ג ביאר: "ויפּלּוּז אל סיר הבשר. ר"ל, שכרת העשבים ההם - וְשָׁמָם בסיר הנזיד, כי לא ידעו שיהיה בלתי נאות מזון". ומע"ז פירש במצ"ד: "ויפּלּוּז. בקע לחתיכות - ונתנה אל הסיר".

פלישה, פלש, לפלוש. בעברית המחדשת, כניסה נועזת ואלימה של זרים - לכבוש את רשות הזולת. אך במקורותינו - פירוש, לעבור דבר מעבר לעברקצי.
'פִּסְפּוּס', 'מִפְסָפֵס'. בשפת הרחוב, מחטיא מטרה או מחמיץ* הזדמנות (ומשבשים לרפות דגש הפ"א גם כשהוא בראש מלה). אך במקורותינו - פירוש, להפריד ביד שערות סבוכות, או לפרוך ולפרר דבר בידיים קצץ.
'פִּקְסוּס', 'לִפְקֶס'. בעברית המדוברת, שליחת מכתב או מסמך נפקסימיליה בלע"ז דרך קו הטלפון (ומרפס דגש הפ"א, גם כשהוא בראש מלה). אך במקורותינו - פירוש, השרת השיער הדק או הפרח היבש - מעל פירות מיני הדלעת והקשואים קצץ.

א
קצה (ככתוב (ישעיה כו, ז): **"יִשָּׁר מַעְגַּל צִדִּיק תִּפְלֹס"**, ותרגם יב"ע: **"אוֹרַחַת צִדִּיקָא תִתְקִין"**. ופירש"י: **"אתה הקב"ה - מעגל רגלי הצדיק, תפלס לו לאותו אורח. פילוס זה - לשון קונטרפיי"ש בלע"ז** (תרגם אל"ר: איזון [ולער"ב תרגם: אתה שוקל]), **כמלך (כנמלך? 000) היושב ומחשב ומשקל בלבו - איזה יכשר, זה או זה? כך הַיִּשָּׁר בלבו - להוליכו בדרך קיבול שכר, על כל אשר הנהיג מעשיו לפניך בכשרון***. והרד"ק פירש: **"והתפלס" - ענין יושר, וכן 'פִּלְס מַעְגַּל רַגְלִיךָ'** (משלי ד, כו). ולזה, נקרא מטה המאזנים - 'פִּלְס', לפי שהוא מְיֻשָּׁר המשקל" (וכ"פ בסה"ש [שרש 'פִּלְס']: **"ענינם יושר המעגל והנתיב"**). וכן כתוב (תהלים נח, ג): **"וְזִמְס יְדֵיכֶם תִּפְלֹסוּן"**, ות": **"חֲמוּף אֲיִדִּיכוֹן יִתְקַנּוּן"**, ופירש"י: **"בארץ זומס ידיכם תפלוסון**. בתוך הארץ, אתם מכריעים חמס ידיכם, עד שהוא שוקל משקל רב. 'תפלוסון' - קונטרפיי"ש בלע"ז (תרגם אל"ר: מכריעים)". וראב"ע פירש: **"וטעם 'תפלוסון' - תשקלו אותו, עד שלא ירגיש אדם - בחמס שתעשו. והטעם, תעשו חמס - כאילו הוא מפולס"**. ומצ"צ פירש: **"תפלוסון**. ענין יושר. ועל שם זה, יקרא מטה המשקל - בשם 'פִּלְס', כי מיישר המשקל. וכן **'פִּלְס מַעְגַּל רַגְלִיךָ'**. ועוד כתוב (תהלים עח, ג): **"פִּלְס נְתִיב לְאָפוֹ"**, ות": **"יִטִּיל כְּכַבִּישׁ תּוֹקְפִיחַ"**. ופירש הרד"ק: **"פִּלְס"**. יִשָּׁר הַא - ל דרך לאפו, שִׁילָךְ בלא עיכוב אליהם". מצ"ד: **"פִּלְס"**. היה מְיֻשָּׁר שביל להוליך דָּךְ בּו את אפו עליהם". ומחא"ע (שרש 'פִּלְס') פירש: **"פִּלְס מעגל רגליך - פירוש, לשון אישור ותיקון"**.

קצה (להפנות 'פולש' לכאן). איכ"ר א, ג: **"הם לא פלשו אחר מידת הדין"**. הלכות לולב לראב"ד ד"ה והאי נקלף.

קצה הערוך (ערך 'פספס א'): **"מפספסין את הכיפים, פירוש מפרכין בעין פתות - לרכבן להיות נוח לאכילה"**, ועוד פירש (בערך 'פספס'): **"חופף ומפספס, 'חופף' - מתחבק, 'מפספס' - מפריד את השיער"**. מדרש תהלים ז: **דואג ואחיתופל יושבין עלי לפספסני**.

קצה כמו ששנו במשנה (מעשרות פ"א ה"ג): **"ואיזהו גורנן למעשרות? הקישואין והדלועין - משיפקסו, ואם אינו מפקס - משיעמיד ערימה"**, והתבאר בתלמוד ירושלמי: **"מאן די ירים פקסוסיה... היה מפקס ראשון ראשון... לא נטבלו - עד שיפקס כל צורכו"**. וביאר הפנמ"ש: **"ואיזהו גורנן למעשרות. אימתי יהיו הפירות כמו התבואה כשהיא בגורן, שאסור לאכול ממנה אכילת עראי - שכבר נגמרה מלאכתה, והוקבעו למעשר. אבל קודם גרנן למעשרות, אע"פ שהגיעו לעונת המעשר - מותר לאכול מהן אכילת עראי... משיפקסו. משיטול הפיקס שלהן, והוא שיער דק הצומח עליהן, וכשנגמר בישולן - יכול הוא להסירן, כשישפשף בידו: ואם אינו מפקס. שאינו משפשף ומסיר את השיער: משיעמיד ערימה. משיעשה מהן כרי: מאן די ירים פקסוסיה. פרושי קא מפרש להא דקתני 'משיפקסו' - היינו מְשִׁילִים ויסיר את הפיקס שלהן... היה מפקס ראשון ראשון. בפני עצמו... לא נטבלו למעשר - עד שיפקס... כל צרכו"**. ופירש בפינה"ש להרמב"ם: **"ודרך הקשואים והדלועין, שיעלה עליהם כמו שער או כמו קוץ דק מאד, והוא נקרא 'פִּקְס'... ואמרם 'משיפקסו'... רוצים בו, מעת שיפול מהם אותו השער, כשיקנחם בידו"** (וכן פסק הרמב"ם [זרעים, הלכות מעשר פ"ג ה"ח]): **"אי זהו גמר מלאכתן של פירות? הקישואין והדלועין והאבטיחין - משישפשף בידו, ויסיר הצירוב שעליהן כמו שער דק. ואם אינו משפשף - משיעמיד ערימה... ואם היה משפשף אחת אחת - כיון שגמר כל צרכו, נגמרה מלאכתו"**. **ומהריב"צ פירש: "משיפקס. פירוש, משניטל פיקס שלהן. פירוש, השיער**

'פֶּרְגוֹן', 'לְפָרְגוֹן'. בשפת הרחוב, אמירת מחמאה* ושבח על הזולת (נכנראה בעקבות 'פֶּאֲרָגִינֶעַן' ביידיש). ואף משבשים לרפות דגש הֶפֶ"א גם כשהוא בראש מלה). אבל במקורותינו (בארמית) פירושו, להחליף ולהמירקצט.

פְּתוּחַ (פיתוח), לְפָתַח. בעברית המחדשת, הפיכת דבר נחשל - למתקדם או משוכלל* יותר ('עיריית פיתוח'. 'החברה פיתחה את המחשב'. 'הילד הזה מפותח מאד'). אך במקורותינו - פירושו, לפתוח ולשחרר דבר שהיה סגור ונעול, או לחרוט בתוך חומר מוצק.

א

הצומח בהן כמו נוצה - כשהן קטנים, וכשמתגדלים הרבה - נושר מאילו, וכשתולשין בינונים - אותן הנוצה עליהן, והמוכר - מרים אותה מכל קישות וקישות, ונקראת 'פִּקֶּס', ומשעשה כן - נמבל; ואם אינו מפקס. פירוש, שיש מקומות שנמכרים בפסקיהן". וכ"פ הר"ש משאנץ: "בפרק הפועלים, יא"ר אשי; משינטל פקס שלהן, שיער הצומח בהן כעין נוצה - כשהן קטנים, וכשמתגדלים הרבה - נושר מאליהם, וכשתולשין בינונים - עדיין נוצה עליהן, והמוכר בשוק - מסיר הנוצה, ונקרא 'פִּקֶּס'. ופעמים שנמכרין בפיקוסן, משום הכי תני 'ואם אינו מפקס'. והתפ"ש פירש: "משיפסקו. משיקה האדם - פרח שבראש הפרי, והנה, בקשואים ודלועים שישנם במדינתנו - אין בהם פרח בראשם, אבל סָפְרוּ לִי בְּנֵי אֶרֶץ הַקְּדוּשָׁה דָּאֵתוּ מִהֵתָּם לְהַכָּא, שְׂבָא"י מְצוּיִים כֹּךְ. והיינו דקאמר תנא 'ואם אין מפקס' - שיש מין שאין לו פרח בראשו. אי נמי, שְׂעָר שַׁעַל גְּבִי, וכל שכן בנשרו מעצמן". וכן אמרו בגמ' (בבלי, ביצה יג ע"ב): "דתנן; איזהו גרנן למעשר? הקשואין והדלועין - משיפסקו וכו", ופירש"י: "משיפסקו. משינטל פקס שלהן, והוא כמין פרח בראשו, כמו שיש בתפוחים, ונופל מאליו - כשמתיבש, ושלא פקסו. כלומר, ואם עד שלא פקסו, העמיד ערמה מהן כמין כרי - הוקבעו". (וכ"פ המאירי בחידושי ביצה).

קצט ככתוב (ויקרא כז, לג): "וְלֹא יִמְרְנוּ, וְתִי": "וְלֹא יִפְרְגִינָה".

ה' ככתוב (מ"א כ, יא): "אֶל־יִתְהַלֵּל זֹזֵר בְּמִפְתָּחוֹ, וּפִירְשִׁי: "כִּמְפֹתוֹ. חגורת חרבו - שעלה כבר מן המלחמה". ופירש מצ"צ: "כִּמְפֹתוֹ. ענין התרה", והוסיף במצ"ד: "הפותח ומתיר חגורת חרבו". וכן כתוב (תהלים ל, יב): "פְּתוּזֹת שִׁקִּי, וְתִי": "שִׁרְיָתָא שִׁקִּי". ופירש"י: "אלאכ"ש בלע"ז (תרגם אל"ר: התרת), כמו ... ויפתו [את] הגמלים" (בראשית כד, לב)". ופירש מצ"צ: "פְּתוּזֹת. ענין התרת הקשר, כמו 'פְּתוּזֹת לְמוֹסְרִי' (תהלים קטז, טז)". ועוד כתוב (שמות כח, ט-יא): "וּפְתוּזֹת עֲלֵיהֶם וְגו'; פְּתוּזֵי זֹזֵתם תִּפְתְּזוּ אֶת־שְׂתֵי הָאֲבָנִים, וְתִי": "וְתִגְלוּף עֲלֵיהֶן וכו' כתב מפרש כגלף דַּעֲיָקָא תגלוף ית תרתין אבנא". ופירש"י: "פְּתוּזֵי זֹזֵתם. כתרגומו 'כתב מפרש כגלף דַּעֲיָקָא' - חרוצות האותיות בתוכן כמו שחורצין חותמי טבעות שהם לחתום אגרות כתב ניכר ומפורש" (וכ"פ הרשב"ם). והתבאר בגמ' (סוטה מח ע"ב): "אבנים הללו אין כותבין אותן בדיו, משום שנאמר 'פְּתוּזֵי זֹזֵתם', ופירש"י: "פְּתוּזֵי הֵתם. חקק משמע". ובפי' הר"א בהרמב"ם כתב: "ופתחת עליהם. נחרתו השמות בחפירת מקומותיהם, עד שנראו האותיות ונקראו - כמו שהן נחרתות עד עתה". והמחה"ע (שרש 'פתח') פירש: "פתח חרצובות רשע, 'לפתח בני תמותה', פי' לשון התרה, וכולן - פועל כבד, וזהו פועל קל שלהן". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'פתח'): "ודע, כי ענין 'וּפְתוּזֵי שִׁעֲרֵיךְ תַּמִּיד' (ישעיה ס, יא), 'גַּם מֵאֵל לֹא פְתוּזָה אֲזַנְךָ' (ישעיה מח, ח), 'פְּתוּזֵי הַסִּמְדָּר' (ש"ה ש"ז, ג) - הוא ענין הנפעל, והם במקום 'ונפתחו' 'לא נפתח הסמדר'... וענין הכל - פתיחה והפתח. וקרב אליו - 'כִּי יִתְרִי פִתּוֹ וַיַּעֲנֵנִי' (איוב ל, יא), 'מוֹסֵר מִלְכִּים פִּתּוֹ' (איוב יב, יח), 'הִנֵּה פְתוּזֵיךְ הַיּוֹם' (ירמיה מ, ד), 'מוֹשֵׁל עַמִּים וּפְתוּזוֹהוּ' (תהלים קה, כ), 'וּפְתוּזֵי הַגְּמִלִּים' (בראשית כד, לב) [ועוד ע"ש], וכו' כ'הרד"ק בסה"ש, והוסיף: "ובענין החתירה והחקיקה שגם הוא ענין קרוב לאלו - 'וּפְתוּזֵי עֲלֵיהֶם פְּתוּזֵי זֹזֵתם וכו'. ויתכן לפרש מענין זה 'הַנִּי מִפְתּוֹ פְּתוּזָה', לפי שהשלמת תכונת האבן היפה - היא הציורים והפרחים והכפתורים* שיפתחו ויצוירו בה, אמר כן על דרך משל, כלומר - הנני משלימה לבנין בכל תכונתה". והערות (ערך 'פתח ב') פירש: "(ואהלות פי"ד מ"א): 'והעטרות והפיתוחין מביאין את הטומאה בפותח טפח', פירוש ציורים". והכוה"ק פירש: "ופתחת עליהם. מלת 'פתח' - יורה על הכתיבה הבולטת. והוא נעשה בדרך זו; שרושם* תחלה על הלוח - תמונת אותיות, וגורד סביבותי

צְבִיטָה, לְצַבֵּט. בעברית המחדשת, מעיכת בשר באצבעות בחזקה להכאיב או לחיבה. אך במקורותינו - פירוש, אחיזת חפץ באצבעותי.

צוֹעֲנוֹת, לְצַעֵן. בעברית המחדשת, להתנהג ללא מסגרת מסודרת, כמו הנוודים הצוענים. אך במקורותינו - פירוש, להעביר למקום אחר, או להוריד ולשטוח.

צִלּוּם (צילום), לְצַלֵּם. בעברית המחדשת, שימור תמונת המציאות על גבי נייר באמצעות מכשיר* המצלמה הקולט את קרני האור ומנציחן (יזה לא ציור - זה צילום!). אך במקורותינו - פירוש, ציור דמותי.

צְלִיכָה, לְצַלֵּב. ראה לקמן בפרק ששה עשר, יְדַעַת מְזֻמּוֹת, ערך צְלִיכָה, לְצַלֵּב.
צָלָף, צוֹלָף. בעברית המחדשת, יורה יריות מכוונות ומדויקות. אך במקורותינו - פירוש, מכה מכות בשוטיה.

א
אותו הרשימות* גם באויר אשר ביניהם מגוף הלוח... עד שיושאו האותיות - בולטות על שטח הלוח, מאחר שכל מה שסביבותיהן נגרד ונחצב. והיו א"כ שמות השבטים - בולטות, ושטח האבן סביב - היה נגרד ושוקע. וכן 'פתחת עליו פתוחי חותם וגו' - היו אותיות הציץ בולטות מלפניו... גם לשון 'פתח' - מורה על זה שהוא מענין התפתחות דבר ממסגרתו, שבא תמיד בלשון כבד, אשר יורה על הוצאת דבר ממסגרתו, כמו 'מושל בעמים ויפתחה' (תהלים קה, כ). ויורה גם על התגלות הדבר מהיות מכוסה, כמו 'פתח הסמדר' (שיה"ש ז, יג), והוא בעצמו ענין של 'פתוחי חותם', דהיינו התגלות האותיות ובליטתם אחר שהיו סגורים ומובלעים בעצם החומר של הלוח והאבן, והוא פתיחה ממש - שנפתחו האותיות, והיינו שנעשה להם פתח להתגלות ע"י גרידה שסביב להם.

ב
הערוך ערך 'צבט' וערך 'צבט': "בית הצביטה - מקום שאוחזו באצבעותיו". סה"ש לריב"ג ולרד"ק ערך 'צבט'. אמנם הביא יצ"א מסליחה לראב"ן (ספר גזירות אשכנז וצרפת פו): "צבתונו, דשונו כהדוש מתבן".

ב
ככתוב (ישעיה לג, כ): "אהל כל יצען". והמחה"ע (שרש 'צען') פירש: "פי' בלי יסע". ופירש הרד"ק בסה"ש (שרש 'צען'): "אהל כל יצען, פירוש - בל יעתק ויפ"ג ריב"ג. וא"א ז"ל פירשו, משרש 'יצע' - ומענינו" (והוא שם דבר או תאר, ופירושו - אהל שלא ירד ושלא יהיה מוצע לעולם, אלא לעולם יהיה פרוש").

ג
[חידוש ימ"פ].

ד
כמו שאמרו בגמ' (ב"מ ס ע"ב): "רבא שרא לצלומי גירי, רב פפא שרא לצלומי דיקולי. והא אנן תנן; אין מפרכסין לא את האדם ולא את הבהמה ולא את הכלים! לא קשיא, הא בחדתי - הא בעתיקי*. פירכוס דאדם - מאי היא? כי הא דהוא עבדא סבא, דאזל צבעיה לרישיה ולדיקניה, אתא לקמיה דרבא וכו", ופירש"י: "לצלומי גירי. לצייר היצים: דיקולי. סלים: בחדתי. מותר, שאינו אלא ליפות, והרוצה להוסיף על דמיהם בשביל יופיים - מוחל הוא: בעתיקי. אסור, שנוגב את העין - שנראים כחדשים: צבעיה. שהיה זקנו לבן - ויצקנו שחור, ונראה כבחור". והמאירי פירש: "כלים החדשים, מותר לעשות בו ציורים ומוני יפויים, כדי שיקפצו עליהם לוקחים". והערוך (עק' צלם) פירש: "לצלומי גירי, פירוש לצייר החצים... ולצלומי דיקולי, פירוש לציורי סלי נסרים דערבה". ופסק הטור (חושן המשפט רכח): "ולא את הכלים לצבעם - שיקראו חדשים ויאין השבח שמשביחם בצבע - כמו העלוי שמעלה אותם בדמים, אבל חדשים - מותר לצבעם כדי ליפותם, שבלאו הכי הם חדשים ומובים".

ה
כמו ששנו במשנה (יומא פ"ה מ"ג): "ולא היה מתכוון להוות לא למעלה ולא למטה, אלא כמצליף", והתבאר בגמ' (יומא טו ע"א, ומע"ז בזבחים לח ע"א): "מאי 'כמצליף'? מהו רב יהודה - כמנגנא, ופירש"י: "כמנגנא. כשליח ביד המכה ברצועה, זו למטה מזו - שאינו מכה במקום אחד. ולשון 'מצליף' - לא נודע לי, והתוס' (ד"ה כמצליף) כתבו: "דהאי כמצליף היינו כמנגנא - והכל במקום אחד, וכמו שפירש בערוך; 'כמנגנא' שפירים ירו, ואינו מכה - עד שיורד". ובתוספות ישנים (ומע"ז בתוס' הרא"ש) כתבו: "ורבינו הזקן פירש; 'כמנגנא' כשפמכה, אותו שלוקה - מוטה על העמוד, ומכין אותו - שליש מלפניו,

צָנְתוֹר, לְצַנְתָּר. ראה מש"כ לקמן פרק עשירי, 'כלים וחפצים', ערך 'צַנְתָּר'.
צָפִירָה, לְצַפֵּר. בעברית המחודשת, להשמיע קול תקיעה חזק ומתמשך (מכלי ששמו 'צופר'), או להשקיף ממקום גבוה על מקום נמוך (ראה לקמן בפרק אחד-עשר, 'מִבֵּית יבְחוּץ', ערך 'מִצְפֹּר'). אבל במקורותינו, 'צפירה' - פירוש, שחר, או סיבוב, או כְּתָר, או קול קריאה או שריקה. ו'לְצַפֹּר' - פירוש, להשכים בבוקר, או לסובב, או לקרוא בקולו.

א

ושני שלישים מאחוריו, נמצא שאצבעותיו למעלה - כשמכה מלפניו, ואצבעותיו למטה - כשמכה מאחוריו. והכי נמי, כְּשֶׁהָזָה מלמעלה - אצבעותיו למעלה וגב ידו למטה, וכשהזה למטה - אצבעותיו למטה. וכולן היו נוגעות בקרקע - ולא בכפות... כמצליף. פירש בערוך, 'וְיָדָע כַּמִּבְיָא לְמוֹעֵלָה' (תהלים עד, ה) - 'כמאן דמצליף בקירסנא'. והמאירי פירש: "ולא נאמר 'למטה', אלא שמפזר הזאותיו, ואינו מדקדק בהן להיותן במקום אחר - אלא כמצליף, ר"ל המלקה - שאינו מכויין להכות במקום אחד, אלא שמכוין בראשונה - להיותה כְּעִלְיוֹנוֹת אותו מקום המכוון להזאה, ר"ל בין הבדים, ואח"כ אינו מקפיד אם ירדו אם יעלה, אלא שמכל מקום מכויין הוא לאותו הצד, ר"ל בין הבדים" (והר"ם פירש: "כמצליף. כמלקה הנה, שמתחיל בין הכתפים ויורד למטה - כך היה מתכוין שיהיו שְׂמוֹנֶה הזאות הללו בארץ, כשורה - זו תחת זו". והתפ"ש פירש: "ר"ל כמכה בשבב, שכשמים ידו, מתחלה גב ידו - למטה, ואח"כ למעלה. ה"נ, בהזאה שלמעלה - גב ידו למטה, ובשבב שלמטה - גב ידו למעלה"). (וצמח הַצֶּלֶף [ביצה כה ע"ב] כנראה נקרא כן, ע"ש שקוציו מכים ונונעים בבשר האדם - כשוט המצליף).

¹⁷ ככתוב (יחזקאל ז, ז): "**בְּאֵה הַצִּפִּירָה אֶלֶיךָ יוֹשֵׁב הָאָרֶץ**", ות"י: "אֶתְגַּלִּיאת מַלְכוּתָא עֲלֶיךָ". ופירש"י: "בא ושקע מאור השחר, והתפארת בא". ומהר"י קרא פירש: "באה הצפירה. שקעה המלכות. והרד"ק פירש: "הגזרה - בא לך בבוקר, מתרגם 'בְּקָר' - 'צפרא'. או הוא ענין סבוב, כלומר, סָבָה היא מאת הא-ל יתברך לבא אליך האויב. ויונתן שתרגם 'אתגלית מלכותא', פירש 'הצפירה' כמו 'לצפירת תפארה' - שהיא עטרה, והיא סימן מלכות". ומצ"צ פירש: "הצפירה. ענין שחר ובוקר, כמו 'יָשׁוּב וּיִצְפֹּר' (שופטים ז, ג), ועוד כתוב (ישעיה כח, ה): "**יְהִיָּה ה' צ-ב-א-וֹת לְעִטְרַת צְבִי וְלִצְפִירַת תְּפָאָרָה**", ות"י: "לְכָלִילָא דְחֻדְוָה וְלִכְתָּר דְּתוֹשְׁבְתָא". ופירש הרד"ק: "וצפירה, הוא ענין סבוב, לפיכך נקראה העטרה או מצנפת הראש - צפירה, לפי שהיא סָבִיב הראש, ובמשנה (כלים פט"ז מ"ז): "הקופה - משיעשה בה שתי צפירות, והם - מה שעושים מן הַגּוֹמָא* סביב הקופה. ואמר, שהא-ל יהיה להם לכבוד ולתפארת" (וכ"פ מצ"צ). ומקור הפועל 'לצפור', כתוב (שופטים ז, ג): "**וַיִּצְפֹּר מִזֶּהר הַגִּלְעָד**", ותרגם יב"ע: "וַיִּתְבָּהַר" (ראה מש"כ ע"ז שם בערך 'מִצְפֹּר'). ופירש"י: "בבוקר, לשון ארמי 'צפרא". וכ"פ הרד"ק: "ישיבים בבקר, מתרגמינן 'בְּקָר' - 'צפרא'. או פירוש, יסבב, כלומר יסוב מהר הגלעד וישוב לו". וכ"פ הרלב"ג, וכ"פ המצ"ד: "ישיכמו בבוקר למען לא יראום אדם בשובם - ולא יכלימום" (ול"פ הרמב"ן [ויקרא יד, ד]. ול"פ בתלמוד ירושלמי [עירובין סוף פ"א]). והמחה"ע (שרש 'צפר') פירש: "וַיִּצְפֹּר", פ"י יסובב. וכן 'באה הצפירה', פ"י חזרת הגלגל - כמו תקופה. ומזה - נקרא הכתר 'צפירה', שנאמר 'לצפירת תפארה', לפי שמסבב את הראש". וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש 'צפר'): "**וַיִּצְפֹּר מִזֶּהר הַגִּלְעָד**" (שופטים ז, ג) - יסובב.

'**באה הצפירה אליך**' (יחזקאל ז, ז) - הגיע סבוב (הגלגל או הגזירה). ו'לצפירת תפארה' (ישעיה כח, ה) - המצנפת שסובבין על הראש, וזה דומה למה שאמרו במשנה (כלים פט"ז מ"ז 0002); 'הקופה משנעשית שתי צפירות לרחב שלה, כלומר שני סבובין. וְהַחֲפִץ בְּאֶמְרוֹ 'יָשׁוּב וּיִצְפֹּר' - כְּחֲפִץ בְּסוּזוֹר אֶל אֶרֶץ' (ירמיה יד, יח). (ומע"ז בסה"ש לרד"ק: "יָשׁוּב וּיִצְפֹּר עֲנִינוּ - ישיבים בבקר, ותרגום 'בְּקָר' - 'צפרא'. וכן 'באה הצפירה' - כלומר הגזירה הבאה עליך בבקר. וי"מ, 'וַיִּצְפֹּר' ו'הצפירה' - ענין סבוב, ויונתן תרגם 'הצפירה' - 'מלכותא'. ו'לצפירת תפארה' - המצנפת שסובבין על הראש. ובמשנה 'הקופה משיעשה בה שתי צפירות וכו' - פירוש הסיבוב שעושים לקופה סביבותיה"). והערוך פירש (ערך 'צפר א'): "צפירה אחת. פירוש, אילו שעושים לקופה גְּדִילִין, ותופרין אותן, ומסבבין אותן. ומניין שזה צפירה - לשון סביבה והזרה היא? שנאמר 'יָשׁוּב וּיִצְפֹּר', ואומר 'באה הצפירה'. ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (חגיגה פ"ב ה"ב): "אמר לון; אין צפירת חד זמן - לבשון לבושיכון, ואין צפירת זמן תניין - עולין

צָפָצוֹף עַל- , מִצְפָּצָף עַל- בשפת הרחוב, בְּזוּ ולא איכפת לו מכל מה שיאמרו ויחשבו נגדו. אך במקורותינו - פירוש, צועק בקול על אחרים (כמחאה על מעשיהם או לומר להם מה לעשות) יי.

צָרִיכָה, לְצָרוֹךְ, צָרָךְ. בעברית המחודשת, כלל רכישת כל המוצרים ע"י הקונים [ומזה צמח שם דבר 'צָרָכְנוּ', שם התואר 'צָרָכְךָ', ושם לחנות גדולה 'צָרָכְנָה'] בין אם צריך להם בין אם לאו ('הציבור צורך מצרכי מותרות'. 'לפני השלג, אגרו הצרכנים מוצרי צריכה מיותרים'). אך במקורותינו, נאמרת לשון זו רק על דברים נצרכים והכרחיים לאדם יי.

צָרִימָה, צָרָם, לְצָרוֹם (אֲזָנִים). בעברית המחודשת, לחרוג מגבולות הקול הנעים לאוזן ('דבריו צרמו את אזני'), ומזה הושאל גם למראה העין ('צבעים צורמים לעין'). אבל במקורותינו - פירוש, לפגום פגימה (להסיר חתיכה קטנה), או לסרוט, או למשוך באוזן יי.

א כולכן כחדא... אמר לו; אית בי צפר תרין צפרין - ומייתי לכון תמנין גוברין בהירין וכו", ופירש קרה"ע: "אין צפרית. אם אזעק פעם אחת - תלבישו לבושיכן. ואם אזעק פעם שנית - עלו כולכם כאחד: אל אית בי. לעשות תרין קולות, ואני מביא לכם שְמָנִים אנשים בהורים". ו[מן]ה"ע (ערך 'צפר ה') פירש: "צפר... פירוש, ענין קריאה". והמערך פירש: "'אין צפרית חד ומן, פירוש - אם אשרוק. ונ"ל, כי מזה נקראו 'צפרים' - לפי ששורקין, וכן הצפרדעים - שורקין תמיד. 'צפירה' של תינוקות' (נשא רבה פרשה יד), פירוש בלעז פילומא או באלה (=כדור), וזהו שאמר שם 'כדור של בנות', ולפי שהיא עגולה - נקראת 'צפירה', מלשון 'ויצפור מהר גלעד'... ועי"ל, שנקראת 'צפירה' - לפי שהולכת וחוזרת, כמו שאמרו בילמדנו (סוף פרשה בהעלותך): 'כדור של בנות - מורקין לו לכאן ולכאן'."

י כמו שאמרו במדרש (קה"ר יב, [ז]): "שמונה עשרה שנה, בת קול מכרזת ומצפצפת על נבוכדנצר, ואומרת לו; עבדא בישא, סוק אחריב ביתיה". ועוד כתוב במדרש (אוצר מדרשים, מעשה יהודית): "ואין פוצה פה ומצפצף עליהן כי כן ציוה עליהן המלך". וכן מצאנו בשו"ת הר"ן (ה): "ובימיהם לא היה בארץ - פוצה פה ומצפצף עליו היתר". וכן מצאנו בשו"ת מהר"ם פדובה (כה): "בכן המצפצף על האשה הזאת מעתה, לומר היותה ספק מקודשת - עתיד הוא ליתן את הדין."

יח כמו ששנו במשנה (שביעית פ"ז מ"ד, לפי הרמב"ם [קרבנות, הלכות בכורות פ"ה ח"י], והרד"ק בסה"ש [ורש 'צד']): "לקח בכור למשתה בנו או לרגל, ולא צרך לו - מותר למכרו". ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (דמאי פ"ב ה"א): "חייב המינין האלו... צרכו חכמים למנותן". ועוד כתב הרמב"ם (מדע, הלכות יסה"ת פ"ח ה"א): "כל האותות שעשה משה במדבר - לפי הצורך עשאו... צָרָךְ להשקיע את המצריים - קרע את הים והצלילים בו. צָרָכְנוּ למזון - הוריד לנו המן."

יט כמו ששינו במשנה (ב"ק פ"ח מ"ה): "צָרָם באזנו... נותן לו ארבע מאות זוז", ופירש"י (שם דף צ ע"א): "צָרָם. משך. ובבכורות (דף לד ע"א) שמעתי - לשון פוגם". ובפיהמ"ש לרמב"ם (התרגום בדפוס וילנא) כתוב: "שָׁפְסַל אֲזָנוֹ והכה בו כַּעֲזֵן עֲקִיצָה" [משמע כפירוש השני ברש"י]. וי"ג (התרגום שלפני פירוש המאירי): "שָׁפְסַל אֲזָנוֹ והכאיבו כַּעֲזֵן עֲקִיצָה" (כפירוש הראשון ברש"י [ומסתמא הגירסא בדפ"ל היתה ל"כ 'פלת', אלא כשהקריא המדפיס למסדר ה'בוך זעצער', בהגיה אשכנזית - שמע הלה וכתב 'פסל']). ומע"ז תרגם הר"ק: "עָקָם אֲזָנוֹ וְצָבְסָה". והמאירי פירש: "צָרָם באזנו, והוא שהתך מאזנו בידו מעט". וכ"פ השטמ"ק (בשם רבנו יהונתן): "צָרָם באזנו, שהתך מעט מתנוך אֲזָנוֹ, כענין 'הצורם אֲזָן בכור - לוקה'". ולקמן (צח ע"א) פירש השטמ"ק (בשם גאון): "הצורם וכו', שָׁפְסַט אֲזָנוֹ פרה אדומה, וְצָבְסָה - וּפְסָלָה מַעַל גְּבִי הַמִּזְבֵּחַ". (וראה בתוספתא פרה [פ"ג ה"ה] בגירסת ד"ו: "צָרָם לו באוזנו, וביאר הגר"א שהתך משך לריב"ז באוזנו [כפירוש ראשון ברש"י]. אך בתוספתא עם פירוש חס"ד [מהדורות ווגשל] הגירסא: "צָרָם לו באזנו", וכ"פ מנ"ב שצָרָם לפרה באזנה ועשאה בעלת מום [והוא כפירוש השני]. ובמשנה בבכורות [פ"ה מ"ג] שנינו: "הצורם אֲזָנוֹ [ב]בכור - ה"ז לא ישהוט עולמית, דברי ר"א". ופירש"י (דף לד ע"א): "הצורם. הפוגם, אנקריני"ר בלע"ז (תרגם אל"ר: לחרוץ [חריץ])" (וכ"פ רגמ"ה). והערוך (ערך 'צָרָם') פירש: "פירוש, קָרַךְ אֲזָן הבכור בידו, מיעכו ועשה בו רושם". תנחומא ויצא יא.

צָתוּת, לְצוּתָהּ. בעברית המחודשת, הקשבה לשיחה של אחרים שלא בידיעתם ושלא לרצונם. אך במקורותינו - פירושו, להקשיב לדברי הזולת המדבר אל המקשיב, או לחקור ולפשפש.

קָדָה (קידה), לְקוֹד, קָד. בעברית המחודשת, כפיפה קלה של הראש לאות כבוד. אבל במקורותינו - פירושה, השתחויה חזקה של הראש עד הקרקע.

קָדוֹד (קידוד), לְקָדָד. בעברית המחודשת, התאמת קודים בין מכשירי* תקשורת אלחוטיים. אבל במקורותינו - פירושו, קידוח נקבירי (וגם המלה 'קוד' פירושה להשתחוות לקודיר).

⁷¹ כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי (סוטה פ"ט ה"א): "כי ימצא" (דברים 000) – לא שתהא חוזר ומצותת עליו, ופירש קרה"ע: "כלומר, שלא יהא צריך לחקור אחריו, והיינו 'פרט' לממון, והוא מלשון 'מוציא', כמו 'למצות המדות'". ופנמ"ש פירש: "כי ימצא" – מעצמו, ולא שתהא חוזר ומצותת עליו, לחזור ולפשפש אם יש כאן חלל". וכן איתא בסדר עבודת יוה"כ 'אמיץ כח' (כמנהג אשכנז): "צותתיו ענו לו, וברכו את השם", ופירש רחיק"א, המאזינים לשם המפורש היוצא מפי כהן גדול.

⁷² כמו שנתבארה היטב בס' כרע רבץ (נלאחי הרלב"ד יצ"ו) פרק טו: איתא בגמ' (ברכות לד ע"ב, מגילה כב ע"ב, שבועות טז ע"ב): "קידה – על אפים, וכן הוא אומר; (מ"א ח, לא) 'ותקד בת שבע אפים ארץ'". ופירש מהר"י מיגאש (בשבועות שם): "קידה על אפים. פירוש, בלי שישים ברכיו וזרועותיו על הארץ, אלא כשהוא עומד על רגליו – שוחה פניו, עד שמגיע לארץ. וכה"א 'ותקד בת שבע אפים ארצה', כלומר – לא היה גופה על הארץ, אלא פניה בלבד". וכ"פ המאירי (שבועות שם): "שאינו נוגע בארץ – לא מברכיו ולא מנופו, אלא ראשו מגיע לארץ". וכ"כ בראש יוסף (מגילה שם): "קידה על אפים, היינו פניו דבוקות בקרקע, ועומד על רגליו". ועוד איתא (סוכה נג ע"א): "אמרו עליו על רשב"ג... וכשהוא משתחוה – נועץ שני גודליו בארץ, ושוחה ונושק את הרצפה – וזוקף, ואין כל בריה יכולה לעשות כן. וזו היא קידה". ופירש"י: "אין לו להשתמח להגיע לארץ גופו – אלא פניו בלבד. מי שיועד ויכול לעשות כן, ובדורו של רבן שמעון – לא היה אחד מעומדי עזרה, יכול לעשות כן – אלא הוא". וכמו שמצינו בחכמים אחרים שניסו לעשות כן – ולא עלתה בידם, כדשנינו (סוכה ומגילה שם): "לוי, אֶתְּוֹי קידה קמיה דרבי – ואיטלע (=ונצלע)", ופירש"י (סוכה שם): "מתוך שאינו יכול להשען על גודליו, ואין ידיו מסייעות אותו בזקיפתו, וצריך להתאמץ במתניו. ומתוך כך – נצלע בבוקא דאטמא", וכדפירש הרמב"ם (שם): "כי מצד שנועץ גודליו בארץ, וכשזוקף, הוא מתחזק על מתניו – ונתקע כף הירך". ומש"כ רש"י עה"פ (בראשית מג, כח וכו') מחמ"נ שרש 'קד ב' (ו') יִקְדוּ וְיִשְׁתַּחוּ: "קידה – כפיפת קרקע", אין פירושו (כבעברית המחודשת) שכופף הקדקד מעט – ולא יותר, אלא כמו שפירש ראב"ע: "שָׁמוּ הקדקד בארץ". וכן צריך לפרש את דברי הרמב"ם (שם) 'שרש 'קדד': "הכנעת הקדקד ושחיתו", כלומר 'עד הארץ'. וכן יש לבאר לשון הרלב"ג: "הכניעו קדקדם בהשפלת ראשם – לכבודו כמשפט. ואח"כ נכנעו יותר – והשתחוה", יש לפרש שהשפלת הקדקד לכבוד, אע"פ שהיא עד הקרקע, מ"מ השתחויה היא יותר ממנה כי היא בפיטוט ידים ורגלים. וכמו שהתבאר בפירוש הרשב"ר הירש: "קדה" – מלשון 'קדר' (שרשו של 'קדקד'); להרכין קדקדו עד לארץ, תוך זקיפת שיפולי הגוף. דומה, כי אין בידנו לחוות 'קידה' כזאת כהלכתה. אולם 'השתחויה' – היא שמיחת כל הגוף בארץ, והיא מביעה אפוא – כניעה והתמסרות נמורה. גם המתחזה... אך 'קידה' מצויה רק בשעת הוריה, ואחריה תבוא 'השתחויה'.

⁷³ (מהמלה האנגלית קוד code)

⁷⁴ כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי (כתובות פ"ג ה"ז): "הרי שהיה טועה בברמים ובשדות – מקדד ויוצא, עד שהוא מגיע לביתו, אפילו שדה מלאה ברמים – שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ", ופירש קרה"ע: "מי שהוא טועה בין הברמים והשדות – בדרך דרך לעצמו בכל מקום שירצה, עד שהוא מגיע לביתו... מקדד. נוקב, כמו 'מקדדן' בהרים' דפ"ה דעירובין". ופנמ"ש פירש: "מקדד ויוצא... עד שהוא מגיע לדרך". ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (נזיר פ"ט ה"ג): "אמרו לו לר"ע;... וקבריו בני חולדה היו בירושלים, ולא נגע אדם בהן לפנות מעולם. אמר להן ר"ע; משם ראינו? מחילה היה שם, ומשם היתה טומאה מקדדת ויוצאה לנחל קדרון", ופירש קרה"ע: "מחילה היה שם. תחת הקברים, ומפנים אותן דרך המחילה, ולא נודע לבנ"א שפינהו". ופנמ"ש פירש: "וקבריו בני חולדה. משפחה אחת שהיתה בירושלים, ולא היו מתפנין מעולם; משם ראינו. על קבר

קָנַס. לברר תדב"א אליהו זוטא פרק ז' ובטובי חיים: "קנסו לו שנות חיים" (לטובה).

קָפְאוֹן, הַקְפָּאָה, לְקַפֵּא, לְהַקְפִּיא. ראה מש"כ לעיל פרק רביעי, 'שְׁמוֹת תֵּאָרָה בְּלִלִים', ערך 'קָפְאוֹן, קְפּוּא'.

קְפּוּחַ, לְקַפֵּחַ. בעברית המחודשת, מניעת המגיע לאדם, מחמת סיבות חיצוניות לא ענייניות ('הממשלה מקפחת את החלשים'). אבל במקורותינו - פירושו, הכאה, חיתוך וקיצורו.

א

בני חולדה קאי: מחילה. תחת הקרקע - היה שם, ולפיכך לא היו מפניו, שלא היה בהן משום טומאה - שיוצאת דרך מחילה לנחל קדרון. ועוד שנו במשנה (עירובין פ"ה מ"ד): "כיו א"ר דוסתאי ב"ר ינאי משום ר"מ; שמעתי שמקדרין בהרים", וגרס הערוך (ערך קד א'): "שמעתי שמקדרין בהרים", ופירש: "פירוש, לא צריך לממשחיה לגובה ההר, אלא חזינא ליה כאילו קדרו ונקיב". וכ"כ מל"ש (בשם הגהת ה"ר יהוסף): "וראיתי שכתב בקצת ספרים 'שמקדרין' ברי"ש. אבל ברוב הספרים יש 'שמקדרין', וכן בערוך גרים בדלי"ת, ופירושו 'מנקבין'". וכן פסק הרמב"ם (זמנים, הלכות שבת פ"ח ה"ג): "היה גיא מעוקם - מקדר ועולה, מקדר ויורד".

ר"ד כמ"כ במחזור ויטרי רצא. תנט: "קודים וכורעים".

רסו כמו שאמרו במשנה (אהלות פ"ז מ"א): "א"ר טרפון; אקפה את בְּנֵי - שזו הלכה מקופחת, ששמע השומע - וטעה". ופירש רב האי גאון: "פירוש 'אקפה', כמו [תרגום] 'עֲרַפְתָּ' (שמות יג, יג) [ולכך הערוך ערך 'קפה א' אך בתרגומים שלפנינו איתא מלה אחרתא)". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "וכבר ביארנו בש"ס (שבת יז ע"א) שר"ט חשב, כאשר שמע זה המאמר... ותמה על זה, ואמר שיקפה את בניו - אם לא תהיה בזה הדין טעות, וזאת ההלכה נעדרת האמת, והוא ענין אמרו 'ההלכה מקופחת היא'. ומוזה אמרם (פסחים קיח ע"א): 'אין הקב"ה מקפה שכר כל בריה' - שלא יעדייר אותו ממנו, אבל ימציא תועלתו. וכן אמרו (פסחים פז ע"ב); 'אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה, אין לך כל נביא שלא קיפה ארבעה מלכים, ר"ל שהם נעדרו - והוא נשאר אחריהם'. והר"ש משאנץ פירש: "אקפה את בני. לשון שבועה הוא, אקפה את בְּנֵי - אם אין דבר זה אמת, שהלכה זו מקופחת... [ויש [לפרש] 'קיפה' - לשון חיתוך וקיצור" (וכן פירש"י שבת יז ע"א, ד"ה 'אקפה' [אלא שפירש שהוא לשון קללה, ובמק"א פירש"י שהוא לשון שבועה [חל"ש]]. והרא"ש פירש: "אקפה. לשון קיצור ימים. אם אינו אמת, שהלכה זו מקופחת - חתוכה, ונישנית משנה זו בטעות". והרע"ם פירש: "אקפה את בני. אקברם. קפוח, לשון כריתה וחתוך. ושבועה היא - אקפה את בני, אם אין דבר זה אמת. שהלכה זו מקופחת - קטועה ומחותכת". ומוה"ע (ערך 'קפה א') פירש: "פירוש ענין קפיחה - מכה והרג". וכן אמרו בגמ' (פסחים פז ע"ב): "א"ר יוחנן; אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה, שאין לך כל נביא ונביא - שלא קיפה ארבעה מלכים בימיו, שנאמר (ישעיה א, א); 'זוֹזוּן יִשְׁעֵיהוּ בֶן אֲמוּנָה וְגו' בִּימֵי וְגו'", ופירש"י: "קיפה. קבר, האריך ימים מהם. ע"י שמתנשאים ברבנות - הם מתים". ועוד אמרו בגמ' (גיטין כט ע"ב): "אמר רבא; קפחינהו רב ספרא - לתלתא רבנן סמוכי. א"ר אשי; במאי קפחינהו וכו'", ופירש"י: "קפחינהו. קטע רגליהם - שלא ימצאו רגלים לדבריהם... לשון 'קיפוח' - דטרונצי"ר (תרגם אל"ר: לקטוע), שמקצרו מלמטה". ועוד אמרו בגמ' (יומא פג ע"ב): "רבי יהודה ורבי יוסי הוו קא אזלי באורחא, אחויה בולמוס לרבי יהודה, קפחיה לרועה - אכליה לריפתא. א"ל רבי יוסי; קפחת את הרועה! כי מוט למתא, אחויה בולמוס לרבי יוסי, אהדרוהו בְּלָגִי וצעני. א"ל רבי יהודה; אני קפחתי את הרועה - ואתה קפחת את העיר כולה", ופירש"י: "קפחיה. כפאו, ונמל ככרו הימנו: אהדרוהו בלגי וצעני. סבבוהו בני העיר, והקיפוהו לגניניו של דבש ומתיקה, וקערות של תבשילין". ולפ"ז (וכמו שהבאתי למעלה מפיהמ"ש להרמב"ם), פירוש מאמרי הגמ': "אין הקב"ה מקפה אפילו שכר שיחה נאה" (נזיר כג ע"ב, הוריות י ע"ב), "שהקב"ה אינו מקפה שכר כל בריה" (פסחים קיח ע"א, ב"ק לח ע"ב), פירושו: אינו מקצץ או מפחית משכרו. והתשבי (ערך 'קפה') פירש: "והוא לשון כריתה". והעיר הרגמ"ב: "בנזיר (מט 000); 'אלא לקפחנו בהלכות' - ברש"י; 'לנצחנו, ובתוספות; 'לצעדינו'. וברש"י גיטין (כט 000); 'קפחינהו ר"ם וכו'... בד"ה 'קפחינהו'; 'קטע רגליהם וכו'... והוא לשון כריתה. ובסוטה (מד 000); 'לקפה את שוקיו'. ובכמה

קְצִיצָה, קָצֵץ, לְקַצֵּץ. בעברית המחודשת, לחתוך דבר לחתיכות קטנות (בפרט ע"י הכאה בסכין). אבל במקורותינו - פירוש, לחתוך דבר ממקומו או לגדועו.
קְרָטֵעַ, לְקָרְטֵעַ. בעברית המחודשת, צליעה, או פעולה מקולקלת שאינה מצליחה לפעול ברצף ('אופנוע ישן ומקרטע'). אך במקורותינו - פירוש, מפרפר.
קְרִיסָה, לְקָרֵס. בעברית המחודשת, התמוטטות ושבירה ('העץ קרס מחמת רוח הסערה'). אך במקורותינו - פירוש, כריעה תחת משא כבדרי.
קְרִיצוּף, לְקָרִיצָף, מְקָרִיצָף. בעברית המחודשת, ניקוי יסודי ע"י שפשוף חזק במברשת קשה. אבל במקורותינו - פירוש, גירוד חזק (לפצעים או 'לתענוג') או סירוק יסודי (במסרק צפוף וקשיח) ר"ט.
קְרָקוּר, לְקָרְקָר. בעברית המחודשת, קול התרנגולות והצפרדעים* [בלבד] ('התרנגולות השמיעה קרקורים קלים'). אך במקורותינו - פירוש, קול צעקה רמה המלווה בכרכור הגוף [גם באדם] י"ב.

א

מקומות, אי אפשר לפרשו - רק בלשון נצחון בלבד, כמו במסכת כלה רבתי סוף פ"ז; 'ומאי משמע? דלמא לקפוחי' עיי"ש היטב. וביומא (פ' 000); 'קפחת את הרועה וכו'.'
 רט"ז "נקצין האילן" פירוש נגדע בחיתוך אחד מחיבורו בגזע, ולא שנחתך העץ לחתיכות דקות. ומחה"ע (שרש 'קצץ') פירש: "קצץ עבות רשע" (תהלים קכט, 000), פי' קוטע".
 ר"ז רש"י חולין עה ע"א: "מקרטע. מפרפר". הערוך. שעב"נ (ענין 'מרקד', שער 'קרטע'): "מקרטע, פי' ענין מרקד ודילג". וכ"כ בנ"ש שפ"ב.

ר"ח ישעיה מו, א-ב. סה"ש. בנ"ש שפ"ב.

ר"ט ככתוב (איוב ב, ח): "וַיִּקְוֹצְלוּ זֶזְרֵי לְהַתְגָּדַר בּוֹ", ות"י: "וַיִּנְסִיב לִיָּה פָחַר לְאַתְקָרְצָא בִּיה". ופירש מצ"ד: "איוב לקח בידו שברי חרס לחכך בהם מקומות השחיין". וכן שנינו במשנה (ביצה פ"ב מ"000): "רבי יהודה אומר; אין מקרדין את הבהמה ביו"ט - מפני שעושה חבורה, אבל מקרצפין. והכמים אומרים; אין מקרדין אף לא מקרצפין". ואמרו על זאת בגמ' (ביצה כג ע"א): "איזהו קרוד, ואיזהו קרצוף? קרוד - קמנים ועושיין חבורה, קרצוף - גדולים ואין עושיין חבורה". ופירש"י: "ומקרדין. אישטרילייזר, במגדרת של ברזל ששיניה דקות - ואע"ג דעביד חבורה; מקרצפים. במגדרת של עץ ששיניה גסות - ואין עושה חבורה". ופירש"י ח"ח: "קירוד, כינים של בהמה כגון תולעים* קמנים, תפוסים בעור הבהמה, שאי אפשר להסירם אלא בחבורה. קרצוף - גדולים, ואין עושיין חבורה". ופירש הערוך (ערך 'קרד'): "פירוש 'קירוד', במגדרת ששיניה דקים - ונכנסין בבשרה ועושיין חבורה. 'קרצוף' - במגדרת ששיניה עבים, ואין עושה חבורה... פירוש אחר, 'קירוד' - כמין תולעין, והוא רמש כגון אינבא, שנושכין בבשר הבהמה, והם קמנים - ואין נפרדים מבהמה, אלא בעשיית חבורה, כגון האינבא - שאין שולפין אותה מן השיער אלא בקושי. והפרדת הגדולים - נקראת 'קרצוף', בלשון ערבי - קורין לתולעת קרד".

י"ב כמו שאמרו בגמ' (יומא סט ע"א): "אתא ירמיה ואמר; נכרים מקרקרין בהיכלו", ופירש"י: "עובדי כוכבים מקרקרין בהיכלו. שראה שרי נבוכדנצר נכנסין להיכל ומריעים בו ככל רצונם" (ובע"י הגירסא: "מקרקין בהיכלו"). וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (תענית פ"ד ה"ו, ומגילה פ"א ה"ד): "בשביעי - נכנסו לתוכו, בשמיני - היו מקרקרין בו", ופירש קה"ע: "מקרקרין. רוקדים וצועקים בו". ועוד אמרו בתלמוד בבלי (תענית כט ע"א): "משחרב הבית בראשונה, נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה וכו', והם קצפו ונפלו לתוך האור, ועליהן קונן ישעיה הנביא; (ישעיה כב, א) 'משיא גיא זוזיון וגו'. אף בהקב"ה - נאמר 'מקרקר קיר ושיעו אל ההר' (ישעיה כב, ה), ופירש"י: "מקרקר. לשון יללה (אמנם שם ע"פ, פירשו רש"י וכל המפרשים, מלשון הריסת קיר); קיר ושווע. מקונן וזועק... 'קיר', כמו 'קירי' דבשחיטת חולין (דף קל"ט ע"ב) [והעיר ע"ז במסוה"ס: "ע"ש ברש"י, צ"ע. ולענין, צ"ל 'כמו 'מקרקרין' שבשחיטת חולין נג ע"א"]. ואמרו עוד בגמ' (חולין נג ע"א): "עאל... ואיתיב בינייהו... איהו קא מעואי, ואינהו קמקרקרן - בעותי קא מבעתי אהדיי", ופירש"י:

קִשְׁקִישׁ, לְקִשְׁשׁ. בעברית המדוברת, ציור לא ברור [ובהשאלה, דיבורי הבל] (*הילד קשקש קשקושים במחברת*). אבל במקורותינו - פירושו, השמעת קול הקשה או דפיקות או חפירה במכות מעדריכא.

רְאִיוֹן, לְרְאִין, לְהִתְרְאֵין. ראה מש"כ לקמן בפרק ששה-עשר, **יֵדַעַת מְזֻמּוֹת**, ערך 'ראיון'.

רְחוּף, מְרַחֵף. בעברית המחדשת, מְעוֹף שקט ואיטי באויר [כמעט ללא תנועות] (*ההחלית מרחפת בחלל*, 'פלוני מרחף בעולמות העליונים'). אך במקורותינו, הוא מעוף נמוך מאד - בתנועות מהירות ותדירותיכ.

א

"עאל. הָאָרִי ביניהן וישב שם: מעואי. נוהם: מקרקרין. גועות, דלשון צעקת ארי - לחוד, ולשון צעקת כל בהמה - לחוד. כמו בלשון עברית, 'נוהם' - לארי, ו'גועה' - לשור, ו'ערוג' - לָאֵיל, ו'צהל' - לסוס, ו'צפצוף' - לעופות, ו'חרץ' - לכלב: אהדדי. דכשם שהם נבעתים ממנו - כך הוא נבעת מהם". והרשב"א כתב בתוה"ק (בית ב, שער ג): "ארי שנכנס בכלוב מלא עוף או בדיר של בהמה... היה הוא והם - צווחים וכו'". והמאירי פירש: "ראינו ארי או זאב אצל הדיר... ראינוהו שנכנס והיה צווח, [והבהמות] צווחות, מכיון שהצווחה שוה בהם - כל אחד מְתַרְא מֵחֵבְרוֹ". ופסק בשו"ע (יר"ד נו, ט): "אם ראו ארי שנכנס בין השוורים... כגון שנכנס לדיר שלהם, וכן עוף דורס שנכנס בכלוב מלא עוף - הוששין שמא דרס". במה דברים אמורים? כשהוא שותק והם מקרקרים", וביאר המפרש (ע"פ הערוך דלקמן): "מקרקרין. פירוש, מתרעדים וצועקים". ובערוך (ערך 'קרקר' א) פירש: "(ב"ב פג 000); 'אפיקו לי קורקור מהבא', פירוש צפצוף העורבים" וזעקתם. (תענית כט 000 [לא מצאתי זה, אלא רק 'אכלו וקלקלו', ואולי גרס 'קרקר', אב"ד]); 'מקרקר עליהן כתרנגולות שמקרקרת על בנים'. פירוש, 'מקרקר קיר ושיע אל ההר'. (חולין נג ע"א); 'אינהו נמי מקרקרין' - פירוש, מתרעדין וצועקין. (בילמדנו 'ויהי חשך', ובפסאק 'ויהי בחצי הלילה'); 'צפרדעים', קרקורן היה קשה להן - יותר מהשחתתן, כלומר - זעקתם", והוסיף במוה"ע: "פירוש בל", פועל הצועק וההומה".

ב

ב"מ פט ע"ב, רש"י דברים כג, כה. שבת יא ע"א. סוכה מד ע"ב. מו"ק ב ע"ב. חולין עד ע"ב, צד ע"א. שעב"נ (ענין 'חפירה', שער 'קשקוש'): "קשקוש היינו עידור, אלא עידור שייך הלשון בגפנים, קשקוש - היא החפירה בזיתים".

בב

ככתוב (בראשית א, ב): "וַיֹּרֶן אֱלֹהִים מִרוּזְפוֹת עַל־פְּנֵי הַמַּיִם", ות"א: "וַיְרוּתָא מִן קֳדָם ה' מְנִשְׁבָּא עַל אֲפִי מַיָּא", ות"י: "וַיְרוּת רַחֲמִין מִן קֳדָם ה' מְנִתְבָּא עַל אֲנְפֵי מַיָּא". ופירש"י: "וַיְרוּת אֱלֹהִים מִרוּזְפוֹת. כסא כבוד עומד באויר, ומרחף על פני המים ברוח פיו של הקב"ה ובמאמרו, כיונה המרחפת על הקן, אקובמ"ר בלע"ז (תרגם אל"ר: לכסות)". וראב"ע פירש: "ומעם 'מרוזפות' - נושבת למעלה במים, וכן 'על גוזליו ירוזף'". ורע"ס פירש: "וַיְרוּת אֱלֹהִים. מניעי הגלגל שנקראו 'רוח'... מרוזפות ע"פ המים. הניעו אז את האויר החשוך ע"פ המים הסובבים אז את יסוד הארץ". וכן כתוב (דברים לב, יא): "כְּנִשְׂרָא יַעִיר קֶנֶז עַל־גּוֹזְלָיו יְרוּזָף", ות"א: "כְּנִשְׂרָא דְמַחִישׁ לְקִנְיָה, עַל בְּנוֹהֵי מְתוּחָפָף", ובתרגום ירושלמי: "כְּנִישְׂרָא דְמַעִיר עַל קִנְיָה, וְעַל גּוֹזְלָיו הוּא מְחַסְחָף". ופירש"י: "כְּנִשְׂרָא הוּא, רַחֲמֵי עַל בְּנוֹי, וְאִינוּ נִכְנָס לִקְנוּ פִתְאוּם, עַד שֶׁהוּא מְקַשֵּׁשׁ וּמְטַרֵּף עַל בְּנוֹי בְּכַנְפֵּיו... עַל גּוֹזְלָיו יְרוּזָף. אִינוּ מְכַבֵּד עֲצָמוֹ עֲלֵיהֶם, אֲלָא מְחַפֵּף - נוֹנֵעַ וְאִינוּ נוֹנֵעַ". וראב"ע פירש: "ירוזף. בנסעם, מגזרת 'מרוזפות', וכן 'הענן עליהם בנסעם'" (מבאר את הנמשל, שענן השם רחף מעל בני בנסעם [אב"ד]). וכן כתוב (ירמיה כג, ט): "רְזוּפוֹ כְּלִעְצֻמָּתִי", ותרגם יב"ע: "עָנָן כָּל גְּרָמִי". ופירש"י: "רזופו. הולכים ונעים, ככנפי צפור המרחף על קנו (טרנבליר"ש בלע"ז)". והרד"ק פירש: "רזופו. התנוודו, וכן מן הכבד - 'מרוזפות על פני המים'". ומצ"צ פירש: "רזופו. ענין תנועה ותנודה, כמו 'על גוזליו ירוזף'. ובמצ"ד הוסיף: "כל עצמותי נעים ונדים". והמלבי"ם פירש: "רזופו. התפרדו מחבורם, ובמדרש (ב"ר) 'מרחפת וגו', כיונה המרחפת וכו'" (ועוד פירש המלבי"ם [דברים כב, ו]: "לשון 'רחף'... שהוא כשמעוֹפֵף מלמעלה, ואין נוגעת בהם. כמ"ש במדרש בב"ר 'מרחפת נוגעת ואינה נוגעת"). ואמר בגמ' (חגיגה טו ע"א): "מאין ולאין, בן זומא? אמר לו, צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים, ואין בין זה לזה - אלא שלש

רְטוּשׁ (ריטוש), לְרִטֹּשׁ [אותיות]. בעברית המחדשת, ליטוש אותיות מטושטשות ומרוסקות [לצורך הדפסה מחדש של חומר ישן] (בהוצאה החדשה - רוטשו אותיות מרוטשות)^{רכג}. ובמקורותינו - פירוש המלה רְטוּשׁ, הוא בְּקוֹעֵרִיד.

רָכַס, לְרָכֹס. בעברית המחדשת, לסגור רוכסן (מִין סָגַר לבגד, בעל שיניים תואמות הנכנסות זו לתוך זו). אבל במקורותינו - פירושו, לחבר ולחזק ע"י טבעות או קשרים^{רכד}.

רָנָה (רינה), רָנְנָה, רָנוֹן (רינון), לְרַנֵּן. בעברית המחדשת, יש הבחנה בין השמות 'רינה' ו'רננה' - שהן שירת שבח ושמחה, לבין 'רינון' - שהוא דיבורי חשד גנאי (יֵישׁ רִינוֹנִים בְּעִיר עַל הַמְּנַהֵל). והפועל 'רנן' - משמש במובן שלילי בלבד. אך במקורותינו - פירוש כולם, דיבור מתגבר ובלתי פוסק, בין לטובה בין לרעה (ואפילו הפועל 'רנן' כשבאים אחריו לשונות עַל/אֲחֵרִיב, שהוא בדרך כלל לדיבור לרעה, אף בו נמצא לפעמים שנאמר בלשון טובה)^{רכה}.

א

אצבעות בלבד, שנאמר 'ורוזו אֶלְקִים מְרוֹזֶפֶת עַל פְּנֵי הַבָּיִם' - כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת^{רכז} (ומע"ז בתלמוד ירושלמי [חגיגה פ"ב ה"א]: "ואין בין מים העליונים למים התחתונים - אלא כמלא פותח ספח. נאמר כאן 'וריוח', ונאמר להלן 'כנשר יעיר קינו על גזליו ירוח', מה 'וריוח' שנאמר להלן - נוגע ואינו נוגע, אף 'וריוח' שנאמר כאן - נוגע ואינו נוגע). והמחל"ע (שרש 'רחף') פירש: "'רחפו כל עצמותי', פי' נתנדנדו". ופירש בסה"ש לריב"ג (שרש 'רחף'): "'ירוח' - ירופף, כלומר יניע כנפיו. 'מרוזפת וגו' - רוצה, מנשבת מתנועעת". ורד"ק כתב בסה"ש: "'ירוח'... 'מרוזפת', כולם ענין תנועה ונדנדוד". ושעב"נ (ענין 'טלטול', שער 'רחף'): "'רחפו כל עצמותי', פי' לשון טלטול".

ממלה לועזית 'רֵה־טוּשׁ', Retush, צביעה מחדש, שהמדפיס עובר בעט 'טוש' שחור על המקומות הלבנים בגליון מונטאז'^{רכז} (התשליל, ה'פילם' להדפסה).

^{רכד} ככתוב (מ"ב ת, יב): "וְעֹלְלֵיהֶם תִּרְטֹשׁ", ותרגם יב"ע: "וְעוֹלְלֵיהֶם תִּרְטֹשׁ". ופירש"י: "תִּרְטֹשׁ. לשון ביקוע המעיים. ואב לכולם; וְקִשְׁתוֹת נְעָרִים תִּרְטֹשֶׁנָּה" (ישעיה יג, יח). והרד"ק פירש: "וְעוֹלְלֵיהֶם תִּרְטֹשׁ. ענין הפלת העוללים על הקרקע או בקירות - דרך אכזריות. ותרגם יונתן 'תִּרְטֹשׁ', דומה למה שאמרו רז"ל (חולין 000) 'או שִׁתְּרָפָה בכותל'". המתורגמן (ערך 'רטש'): "וכל לשון 'רטש' דבמקרא, יש מתורגם בלשון 'טרף', ויש בלשון 'קטל', ויש בלשון 'בצע'".

^{רכה} ככתוב (שמות כח, כח): "וּיְרַכְסוּ אֶת־הַזֹּזֵינִי", ופירש רש"י: "לשון חבור, וכן מִרְכָּסִי אִישׁ" (תהלים לא, כא) - חבורי חבלי רשעים". ובפירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם כתב: "וּיְרַכְסוּ. בטעם 'קשרו'. אמר אבי אבא ז"ל, שטעמו - העקמומית, כמו טעם 'והרכסים לבקעה' (ישעיה מ, ד), שהרי אין הקשר נגמר - אלא בעיקול הפתיל וסיבובו בעקמומית, והצורה - שיעשו שני צילצולים מתכלת וכו' ויקשרו קשר החושן באפוד - ע"י שני צילצולים אלה וכו'... קשר חזק שלא תקל הסרתו". והכוה"ק פירש: "וּיְרַכְסוּ את החשן. לדעת קצת מפרשים - הוא מלשון גבהות, ולרש"י - הוא לשון חבור. והוא יורה על חבור באופן שהיו הדברים המחוברים - מיושרים בסדרם, שלא יהיה האחד בולט על חברו או גבוה ממנו. וירצה באמרו 'וּיְרַכְסוּ את החשן' - שיחבר את החשן עם האפוד ע"י פתיל תכלת, באופן שיהיו שוים למעלה, ולא יגבה אחד על חברו. ולפירוש זה, אין בעצם הדבר - הפרש בין פירש"י לפירוש שאר המפרשים, ולא נחלקו כל אחד בפירוש מלת 'וּיְרַכְסוּ', ומזה 'הרכסים לבקעה' - היינו הגבעות הבולטות ביותר זו כנגד זו ואין מקום לעבור, וכן 'מרכסי איש' (תהלים לא, כא) - שמחברים ומישרים דבר אל דבר שיהיו מכוונים היטב, ויהיו נראים אמתיים (רש"י). וכתב הערוך (ערך 'רכס ד'): "(בריש ילמדנו); 'אימתי רכס הקב"ה עליותי במים? ביום השני'. פירוש, ענין חיוזק, כמו 'וּיְרַכְסוּ את הזוזינ'".

^{רכז} בענין 'רינה' - כתוב (מ"א כב, לה-לו): "והמלך היה מעמד וגו' וימת בערב וגו'; ויעבר הרנה במחנה כבא השמש לאמר איש אל-עירו ואיש אל-ארצו", ותרגם יב"ע: "ואעברו כרוז במשריתא כמיעל שמשא וכו'". ופירש הרד"ק: "ויעבר הרנה. כתרגומו 'כרוז'... כמו 'ויעבירו קול במחנה'... ובדרש 'ויעבור הרנה' - 'באבוד רשעים רינה'. והרלב"ג פירש: "ויעבר הרנה. הרצון בו - 'ויעבר קול הרינה', והיא הצעקה, וענינו - קול הכרוז". ומצ"צ פירש: "הרנה. קול הכרוז, כת"י". והמלבי"ם פירש: "אחאב במותו - העביר

רְסוּס (ריסוס), לְרִסָּס. בעברית המחדשת, התזת זרם טיפות קטנות (תרסיס), כגון רעל נגד חרקים* (פרי מרוסס). אך במקורותינו - פירושו, לרסק ולמעך. כמו שנתבאר לעיל בפרק רביעי 'שמות תאר כלליים', ערך 'מִרְסָס (מרוסס)'.
א

קול רינה במחנה, שרינונו לאמר 'איש אל עירו' - כי כולם שמחו על מפלתו". והתבאר בגמ' (סנהדרין לט ע"ב): "ויעבר הרנה במחנה", א"ר אחא בר חנינא; 'באבוד רשעים רנה' (משלי יא, י), באבוד אחאב בן עמרי - רנה". ופירשיו: "ויעבר הרנה. מדלא כתיב 'רנה' - משמע 'הרינה' המיוחדת, שהיתה עתידה לבא, שכבר הוזכרה, והיכן הוזכרה? באבוד רשעים רנה. והיה העולם מצפה מתי תבא הרנה - איבודו של אחאב, וכשנהרג - עברה והוזכרה הרנה בפי הכל". והתוס' (ב"ק יז ע"א ד"ה 'והלא לפני אחאב עשו כן') כתבו: "שעשו לו הספד גדול, כדאמרינן במגילה (ג ע"א); 'כמספד הדדרימון וגו', כדמתרגמינן 'כמספד אחאב בן עמרי וכו', ובמלחמה היה - שהיו שם עם רב, וכולן ספדו עליו. ואע"ג דכתיב 'ויעבר הרנה במחנה', ואמרינן 'באבוד רשעים רינה'. היינו לצדיקים שבדור - אבל עבדיו ואוהביו היו מספדין אותו". ועוד כתוב (מ"א ח, כח): "לשמע אל-הרנה ואל-התפלה אשר עבדך מתפלל", ותרגם יב"ע: "לקבלא צלותא ובעותא דעבדך מצלי קדמך". והרלב"ג פירש: "הכונה ב'רנה' הוא השיר והשבח, כי הוא קודם אל התפלה". וכן כתוב (ירמיה ז, טז): "ואל-תשא בעדם רנה ותפלה", ותרגם יב"ע: "ולא תתחנן עליהן בבעו וצל". והרד"ק פירש: "רנה. צעקה, כמו 'ויעבר הרנה', 'קומי רני' (איכה ב, יט)". ומצ"צ פירש: "רנה. הוא ענין לשון תפלה". והרמב"ם כתב (נשים, הלכות שוטה פ"ב ה"ד): "שנבוכה העיר עליה ועל זה הנטען וכו'... ולא פסק הקול... אבל אם לא היתה שם רנה לדבר זה בעיר, או שפסק הקול וכו'". וכ"כ בשו"ע (אבה"ע יא, א): "כשרנונו העיר עליה ועל הנטען וכו' ולא פסק הקול. אבל אם לא היה שם רינה לדבר זה בעיר וכו'". בענין 'רננה' - אמרו בגמ' (יבמות כה ע"ב-כו ע"א): "הנטען משפחה - ונשתחררה, מגויה - ונתגיירה, הרי זה - לא יכנס, ואם כנס - אין מוציא, אלמא ברננה - לא מפקינן, הכי נמי ברננה לא מפקינן", ופירשיו: "ברננה. מפני רינון ולעז בני אדם - לא אמרינן ליה 'הוצא', ולא דמי לנטען על אשת איש וכו'". וכתבו בתוס' (כה ע"א ד"ה 'ואכתי'): "יוציא משום רננה". ובענין 'רינון' - אמרו בתלמוד ירושלמי (ר"ה פ"ד ה"ח): "הקשיבה רנתי" (תהלים יז, א) - זו רינון תורה". ופירש קרה"ע: "זו רינון תורה. שצריך לקרות בזמרה, לכך נקרא 'רינון'. ופנמ"ש פירש: "והקשיבה שהיא קרובה יותר מהשמיעה - שייך לרנון תורה". ובפועל 'רנן על' - כתוב (ירמיה נא, מז-מח): "ופקדתי על-פסילי בבל וגו' וכל-חלליה יפלו בתוכה: ורננו על-בבל שמים וארץ וכל אשר בהם, כי מצפון יבוא-לה השודדים", ותרגם יב"ע: "וישבחו על בבל שמיא וארעא". ופירש הרד"ק: "ורננו. כאלו שמים וארץ ישמחו וירננו למפלתם". ומצ"ד פירש: "שמים וארץ... הרבה שמחה תהיה בעולם באבדון בבל". והמלבי"ם פירש: "וגם שאביא הרעה - מסכים עם הטבע, עד שירנונו על בבל שמים וארץ, ר"ל שגם המערכה בשמים, ותהלוכות הטבע בארץ - יחייבו מפלתה". ובגזרת 'מרנן' - כתוב (תהלים א, ב): "ובתורתו יהגה יומם ולילה", ות"י: "ובאוריתא מרנן ימם ולילה". ועוד אמרו במדרש (במדב"ר א, ב): "איש על דגלו. הדא הוא דכתיב (תהלים כ, ו) 'נרננה בישועתך וגו', אמרו ישראל להקב"ה; הרי אנו מרננים בישועתך מה שעשית לנו בשמך נרננה בישועתך". ועוד אמרו במדרש (שוח"ט הובא בילק"ש שמיני תקכד): "וירא כל העם וירנו... לכך נאמר 'רנונו צדיקים בה', להשם - אין כתיב כאן, אלא בהשם - בזמן שהם רואים אותו. וכן אתה מוצא 'ירא ישראל את ה' הגדולה' - התחילו מרננים, אז ישיר משה". והרשעים - אינם מרננים עד שהוא מביא עליהם מכות, שנאמר 'ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים". וכתב הערוך (ערך 'רן א ב'): "ברכות כ, 000; 'אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר 'לשמוע אל הרנה ואל התפלה' - במקום רנה שם תהא תפלה, פירוש במקום קיבוץ עם שמשחין ומרננין - שם תהא תפלה. (יבמות כה ע"ב); 'ברננה לא מפקינן' - על שפת לשון. 'ודבת עם' (יחזקאל לו, ג) - תרגום 'ורננת עמא". והוסיף מוה"ע: "וענין קרוב לזה, תרגום 'הגו ריק' (תהלים ב, א) - 'רינונו סריקותא', 'ובתורתו יהגה' (תהלים א, ב) - 'ובאוריתא מרנן'. וטעם המלה, קלא דלא פסיק - הן קול טוב, הן רע". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'רנן') כתב: "ומהענין הזה - נגזר 'ירא כל העם וירנו', 'ויעבר הרנה' - הכל רנון, והוא הגבהת הקול וחזקתו מכל אחד על פנים, נחלקים ממנו הכרזה, כמו שנאמר 'ויעבר הרנה במחנה'. וממנו - שבח, כמו 'הרינונו לאלקים עזנו'. וממנו - מה שיהיה שמחה וגילה, כמו שנאמר (איוב כ, ה) 'כי רננת רשעים מקרוב', 'אל תבוא רננה בו' (איוב ג, ז). וממנו - בכי ואנקה, כמו 'וכשדים באניות רנתם' (ישעיה מג, יד), 'ירא בצר להם בשמעו את רנתם' (תהלים קו, מד)". וכתב בס' הכרמ"ל (ע"פ המלבי"ם ירמיה יד, יב, ותהלים יז, א): "ש'רנה' הוא לשון צעקה, בין צעקה של שמחה בין של בכי ואנחה, כמו 'רנונו צדיקים', 'קומי רוני בלילה". (ב"ש שפ"ב).

רְצוּד (רִיצוּד), **לְרִצָּד**, **מְרִצָּד**. בעברית המיוחדת, תמונה שאינה עומדת במקומה, אלא קופצת מעלה ומטה (המסך * מרצד'. מרוב עייפות החל הכל לדצ בעיניו). אבל במקורותינו - פירושו, לרקוד, או להשפיל, או לעיין ולארוב, או להִפְחִירֵי. **רקמה**, **לרקום**. ראה מש"כ לקמן פרק תשיעי, 'בגדים', ערך 'רְקָמָה'. **רְשִׁימָה**, **רְשום** (רִישום), **לְרְשום**. בעברית המיוחדת, 'רשימה' - היא קובץ פרטים הנכתבים בזה אחר זה (דְּשִׁמַּת שְׁמוֹת הַמוֹעֲמֵדִים), 'רִישום' - הוא שם הפועל לכתובת הפרטים (דְּרִישוּם תַּלְמִידִים לְבִיָּה"ס), וכן נקרא בשם זה - אמנות הציור המופשט בקוים כלליים (בדרך כלל ב'שחור-לבן' בלי צביעה) (דְּרִישוּם בַּעֲפֻרִין), ו'לרשום' - פירושו, לכתוב ולמלא את הרשימה (דְּרִשְׁמִי רְשִׁמָה אֲרוּכָה לְקִנְיֹת בַּחֲנוּת). אבל במקורותינו - פירושו, סימנים וחתומים למזכרת*רכה.

רכי (ככתוב (תהלים סח, יז): "לְמָה | תִּרְצְדוּן הָרִים גִּבְעֹנִים", ות"י: "לְמָה אֶתוֹן טָפוּן מוֹרִיא". ופירש"י: "למה תארובון אתם ההרים... ראיתי ביסודו של רבי משה הדרשן, 'רצד' - הוא מארב בלשון ערבי. אבל מנחם פירש (שרש 'רצד'), 'תרצדון' כמו 'תרקדון', אף אותו לשון נופל על השיטה הזאת". וראב"ע פירש: "למה תרצדון. תשפלו אתם הרים". ומצ"צ פירש: "תרצדון. כמו תרקדון". והרד"ק פירש (ע"פ, וכו' פ' בשה"ש שרש 'רצד'): "י"מ, כמו 'תרקדון', או ענינו לפי מקומו - תשפילו עצמכם. ובאות הדל"ת לרבינו האי ז"ל, מפרש לשון 'עיון' ו'תוחלת', כאילו אמר: מה אתם מעיינים ומיחלים לכך? והוא קרוב ללשון הערב, שְׁקֹרִין לְעִיּוֹן הדבר - אל רצ"ד". והמח"ע (שרש 'רצד') פירש: "מלה יחידה היא, ואין לה דומה, לפיכך ראוי לפרשה ככח הפסוק שלה, כלומר, לא תִּפְחִרוּ - הרים גבנונים, והנה הר שחמד אֱלֹקִים לעצמו". שעב"נ (ענין 'מרקד', שער 'תרצד'): "למה תרצדון, פ' ורקדון".

רכי (ככתוב (דניאל ו, ט): "פָּעַן מִלְכָּא תְקִים אֶסְרָא וְתִרְשֵׁם כְּתָבָא דִּי לֹא לְהִשְׁנִיָּה כְּדַת-מְדִי וּפְרַס דִּי-לֹא תַעֲדָא", ופירש"י: "תקים אסרא. תעמיד חק זה: די לא להשנייה. שלא לשנות כדת מדי ופרס: די לא תעא. שלא תעבור". ורס"ג פירש: "ותרשום כתבא. כמו 'הרשום בכתב אמת': די לא להשניא. שלא ישתנה". ומצ"ד פירש: "עתה המלך, תחזק הקשר וכתוב מכתב ידך על הכתב: אשר אין לשנונה מעתה וכמנהג מדי ופרס אשר לא תסור לעולם, והוא - שאין לשנות דבר אשר רשם המלך". וכן כתוב (דניאל י, כא): "אגיד לך את-הרשום בכתב אמת, ואין אחד מתחזק עמי על-אלה", ופירש"י: "את הרשום בכתב אמת. שטר הגזרה - ואמת היא, ואין אחד מן השרים העליונים מתחזק לעזוני על כל אלה". ומצ"צ פירש: "הרשום. מלשון רושם, ור"ל כתיבה", ובמצ"ד הוסיף: "את הרשום. את הכתוב במרום בכתב אמת אשר יתקיים בבל ישונה, והוא האמור מלטה מאבדן המלכויות וגאולת ישראל". והרד"ק פירש (בשה"ש שרש 'רשום'): "והלשון מענין 'רושם', שהוא כענין 'רושם' ו'רשום' (אויב לז, ז): "ביד כל-אדם יחתום", ות"י: "בידא דכל אנשא ירשום". ופירש"י: "כשאדם חוטא לפניו - האדם עצמו חותם כתב ידו ביום מותו על עבירות שעבר הכתובות לפניו". ושנו במשנה (שבת פ"ב מ"ג): "הכותב שתי אותיות... חייב. א"ר יוסי; לא חייבו שתי אותיות - אלא משום רושם, שכן כותבין על קרשי המשכן - לידע איזו בן זוג", והתבאר בגמ' (דף קג ע"א): "הא מני? רבי יוסי היא - דאמר; לא חייבו שתי אותיות וכו'", ופירש"י: "משום רושם. סימן שהיו עושים בקרשי המשכן - מפני שמפרקין אותן, ולכשיקיימוהו - לא יחלפו סדר הקרשים, ואתא רבי יוסי למימר דאפילו לא כתב אלא רשם שני רשימות בעלמא לסימן - חייב. הא מני ר' היא. דלא בעי כתיבה אלא רושם בעלמא". והמאירי פירש: "א"ר יוסי... וחולק עם ת"ק, שלדעת ת"ק אם עשה שני רשומין שאינם אותיות - פטור, ולר"י - חייב, ושהן אב מלאכה, שכל עצמה של כתיבה - לא יצא איסורה אלא מְרִשום, והוא - שהיו רושמים קרשי המשכן מפני שכשירצו להחזירו אחר שנתפרק - לא יתחלף להם סדר הקרשים... שבקרשים - לא היתה שם כתיבה אלא לרשום, ונמצא שאף הרשום - אב מלאכה, הילכך כל שעושה שני רשומין או שתי סריטות וצריכות לו לרשום - חייב". ופסק הרמב"ם (זמנים, הלכות שבת פ"א ה"ז): "רושם - תולדת 'כותב' הוא, כיצד? הרושם רשמים וצורות בכותל ובשטר וכו', כדרך שהצירין רושמים - ה"ז חייב משום כותב. וכן המוחק את הרשום - לתקן, ה"ז תולדת 'מוחק' - וחייב". והתו"ט פירש: "ומשנתנו - בשאר רשומין וסמניות קאמרה, וכגון הסימנים שרגילין לעשות בהן המספר, ומאנשי הודו העתיקים", והתפ"ש פירש: "ז"ל, דר"ל אפילו רושם וסימן שלא הסכימו עליו שום אומה - אלא שבדה אותן מעצמו". ועוד שנו שם במשנה (שבת פ"ב מ"ד): "כתב בדיו בסם... ובכל דבר שהוא רושם", ופירש ביהמ"ש להרמב"ם: "ובכל דבר שהוא רושם, ר"ל שיתקיים רשומי". ועוד אמרו בגמ' רושם

שְׂדוּר, לְשִׁדְרָה. בעברית המחודשת, רק במובן של שיגור דיבורים או תמונות באמצעות גלים (רדיו וכדו'), וכן למשמעות תנועות הגוף). אבל במקורותינו - פירוש (בארמית), לשלוח [כל דבר] רכב.

שְׁהִיָּה, לְשִׁהוּת. ראה מש"כ לעיל בפרק שני, 'מְנַחֵי זְמַן וּמְדָה', ערך 'שְׁהוּת, שְׁהִיָּה' (שהייה).

שְׁזוּף, לְהִשְׁתַּזְף. בעברית המחודשת, להפוך את גוון העור לכהה* מחמת שְׁהִיָּה תחת קרני השמש. אך במקורותינו - פירוש, להיראות [מרחוק] יל'.

א
(ב"מ כג ע"ב): "אמר מר; 'חביות של יין ושל שמן וכו' - הרי אלו שלו', והא תנן; 'כדי יין וכדי שמן - חייב להכריז! א"ר זירא אמר רב; מתניתין - ברשום, ופירש"י: "ברשום. חביותיהם - של חרס הין, וגפין אותם במגופת חרס, ושורקין טיט סביב - לדבק המגופה שלא יצא ריח היין. ובימי שבת או ניסן - שמוכרין בעלי בתים חביות לחנוני... נוטלין מגופותיהם וטועמין את היין, וחוזר וסותמו וטח בו טיט סביב המגופה - והוא קרוי 'רושם', ונושאן החנוני לביתו. ומתניתין - בחבית רשומה, והיינו סימן - שיש רושמן ויש שנושאין אותה פתוחה". והתוס' (ד"ה 'ברשום') פירשו: "שכל בעה"ב - עושה רשימתו משונה משל חבירו - והוי סימן. ברייתא - בלא רשימה". ופסק הטור (חושן המשפט רא): "יש עוד דבר שהמטלטלין - נקנין בו, והיינו דאמר ר"פ; 'סיטומתא - קניא', ופירש"י; 'היינו רושם (=חותם) שרושמן החנונים - החביות, כשלוקחין מבעל היין. וכתב הרמב"ם ז"ל; דוקא כשרשם לפני המוכר, או שאמר לו המוכר 'לך רושם על מקחך' - שהרי גמר להקנותו". ועוד שנו במשנה (חולין פ"י מ"000): "השוטט לכהן ולגוי - פטור מן המתנות (=כהונה), והמשתתף עמה - צריך שירשום", ופירש"י (קלא ע"א): "צריך שירשום. שיעשה בו סימן, שיבינו הרואים שאינו כולו של ישראל" (וכ"פ הרשב"א בתוה"א). והתוס' (שם ד"ה צריך שירשום) פירשו: "וצריך לרשום. סימן על הבשר. רגילין היו לרשום בשר שפטור מן המתנות, והיו מכירין רישומיהן" (וכ"פ הר"ן). ופסק הרמב"ם (זרעים), הלכות מתנות כהונה פ"ט ה"י: "צריך שירשום חלקו כדי שיינתן המתנות בחלק הכהן, ואם הטעם שצריך לרשום במתנות מפני שאין הכל יודעין שהכהן שותף לו, עכ"ל. כתב התפ"ע שאינו מפרש כרש"י ותוס', אלא שמסמן לו גבול מהו חלקו ומניח את המתנות בצד השייך לכהן, ואינו יכול לקחת המתנות לעצמו. ובדרא"מ בציון ההלכה (ס"ק קעד) רצה לדייק מלשון הרמב"ם בפי'המ"ש, שמשמע שמפרש שצריך שירשום ממש בכתב איזה חלק של הבהמה הוא של הישראל ואיזה חלק הוא של הכהן. אך בבאור ההלכה שם דחה משמעות זו, מדברי הרמב"ם שם בסוף המשנה שאם התנה מראש מעיקר השותפות - אינו צריך לרשום, וביאר הטעם שאז אין לו שום שייכות בחלק המתנות. ואם הטעם שצריך לרשום הוא כמו שכתב הרמב"ם בחיבורו משום מראית העין שאין הכל יודעים שהכהן שותף עמו, לפי זה מה יועיל אם התנה מראש הרי אין יודעים מזה, אלא מחוורתא שאף כוונת הרמב"ם בפירושו היא כפירש"י ותוס' שהרשימה היא סימן בחלק הבשר שלו, ולא כתיבת החלוקה על הנייר. ועוד אמרו בגמ' (גיטין ט ע"ב): "עדים שאין יודעין לחתום - מקרעין להן נייר חלק, וממלאים את הקרעים דיר", ופירש"י: "מקרעין להם נייר חלק. מסרטין ורושמן בסכין על הנייר את שמות העדים, ובאין העדים וממלאין את הקרעים דיר", והתוס' (ד"ה 'מקרעין') פירשו: "פירש בקונטרס - מסרטין. אע"ג דחקיקה חשיבה כתיבה... הכא - לא חשיב 'כתב ע"ג כתב' דפסלינן בפרק שני. דאין כאן כתיבה גמורה - אלא שרושמן קצת כדי לחתום עליו עדים". והרשב"א פירש: "ומיהו מה שהקשו על פירושו של רש"י ז"ל - אינו קשה, דרושם - אינו כתב ואינו כחקיקה. וכן מצאתי בירושלמי (גיטין פ"ב ה"ג), דגרסינן התם; 'המקרע על העור כעין כתב - כשר, הרושם על העור כעין כתב - פסול', אלמא רשימה - אינה כתיבה. וכ"פ הרב בעל העיטור; רושמן להם נייר חלק". ועוד אמרו בגמ' (סוטה יט ע"ב): "ת"ר; 'הַשְּׁקָה' - שאם נמחקה מגרלת 'איני שותף' - מערעין אותה ומשקין אותה בעל כרחא... א"ר אשי; לא נצרכה לשרישומו ניכר עד שלא תקבל עליה שבועה מישתא הוא דלא שתיא וכו'", ופירש"י: "לשרישומו ניכר. שאם היה רישומו ניכר - צריך לחזור ולמחוק עד שלא יהא רישומו ניכר". והמאירי פירש: "לרשומו ניכר, ר"ל שאם נמחקה המגלה, אלא שלא נמחקה המגלה מכל וכל, ועדיין רשומן של אותיות ניכר בה - צריך לחזור ולמחותה במים עד שלא יהא רישומן ניכר". ופסק הרמב"ם (נשים, הלכות שוטה פ"ד ה"י): "נשאר במגילה רושם כתב ניכר - פסולה, עד שתהיה כולה כתובה".

רכט
ככתוב (בראשית לה, כ): "אנכי אשלוך גדי עזים", ות"י: "אנא אֶשְׁלֶךְ". וכן כתוב (בראשית מג, ד): "אם יֵשֶׁךְ בִּשְׁלֹחֹךְ", ות"י: "אם אתך משדר". (ובש"ח כתבתי שהוא מקור השם 'שדרה' משדרת פקודות מהמזל לכל חלקי הגוף).

שֵׁט, לְשׁוּט. בעברית המחדשת, רק בכלי שיט (סירה או ספינה). אך במקורותינו - פירוש, גם לשחות (בגוף לבדו, בלי כלי שיט) רל.

שָׁכֵלֵל, לְשָׁכֵלֵל. בעברית המחדשת, שיפור פעולה. אבל במקורותינו - פירוש, סיום וכילוי רל.

שְׁכַנְנֵעַ, לְשַׁכְנֵעַ. בעברית המחדשת, אדם האומר נימוקים והוכחות לזולתו - כדי להטות את לבו לסבור כדעתו ונכאשר זולתו מקבל דעתו - עושה כן מרצון ומתוך הכרה מלאה וקבלת הסברות שכנגדו (והוא משורש 'כנע' בגזרת 'שפעול', על משקל 'שעבוד') רל. אך במקורותינו, שורש 'כנע' הוא כניעה וקבלת מרות הזולת - כמנוצח הנכנע תחת המנוצח. נולפי זה, פירוש 'שכנע' צריך להיות, דוקא באדם הלוחץ ומכריח את זולתו לקבל דעתו בכפייה ובאונס, מבלי לקבל את סברותיו ונימוקיו.

שְׁעָמוֹם, לְהַשְׁתַּעֲמוֹם, מְשַׁעֲמֵם (משועמם). בעברית המחדשת, מצב של חוסר מעש ובטלה. אבל במקורותינו - פירוש, מחלת נפש של ריקנות הלב רל.

א
רל ככתוב (איוב כ, ט): "עֵין שׁוֹפְתוֹ וְלֹא תוֹסִיף", ות"י: "עֵינָא סְקֶרְתִּיה וְלֹא תוֹסִיף". ופירש"י: "שׁוֹפְתוֹ. רִאֲתוֹ". ור"פ ראב"ע והוסיף: "רִאֲתוֹ, כְּמוֹ שִׁשְׁפֹּתֵנִי הַשְּׁמִי". וכן כתוב (ש"ה ש א, ו): "אֶל־תִּרְאוּנִי שְׁאֵנִי שׁוֹרְזוֹרֶת עִשְׂפֹּתֵנִי הַשְּׁמִי", ופירש ראב"ע: "עִשְׂפֹּתֵנִי. רִאֲתִי וְהִבִּיטָה בִּי וּגְלַתִּנִּי, וְכַמוֹהוּ 'לֹא שׁוֹפְתוֹ עֵין אִיהֶ'". ור"פ מצ"צ: "עִשְׂפֹּתֵנִי. עֵינִי רִאִיהֶ וְהִבִּטָה". ומחה"ע (שרש 'שזף') פירש: "שִׁשְׁפֹּתֵנִי הַשְּׁמִי... פִּירוּשׁ, לְשׁוֹן רִאִיהֶ מֵרְחוֹק". ור"פ בסה"ש לריב"ג (שרש 'שזף'): "עִשְׂפֹּתֵנִי וְגו', וְלֹא שׁוֹפְתוֹ עֵין אִיהֶ - רִאֲתוֹ". ור"פ בסה"ש לרד"ק: "עֵינִים, עֵינִי רִאִיהֶ וְהִבִּטָה".
רל כמו שאמרו בגמ' (קידושין כט ע"א): "הָאֵב חַיִּיב בְּבָנוּ... וּלְלַמְדוֹ אוֹמְנוֹת. וי"א; אף להשימו במים". ופירש"י: "אף להשימו בנהר. שֶׁמָּא יִפְרוּשׁ בַּסְפִּינָה - וְתַמְבֵּעַ, וְיִסְתַּכֵּן אִם אֵינוֹ יוֹדֵעַ לְשׁוּט". שו"ע או"ח תקפו כה"ח ס"ק קמד, משמע שהוא שחיה. (וראה עוד מש"כ לעיל בפרק חמישי 'תארים ותכונות באדם', עק 'שֵׁט (שייט)').

רלב ככתוב (עזרא ד, יג): "בְּנִין וְשׁוֹרִיָּא שִׁכְלָלוּ... קְרִיָּתָא דְּךָ תִּתְּבָנָא וְשׁוֹרִיָּא יִשְׁתַּכְלָלוּ", ופירש"י: "בְּנִין. הֵם בּוֹנִים; וְשׁוֹרִיָּא שִׁכְלָלוּ. וְהַחֲמוֹת יִסְדּוּ: וְשׁוֹרִיָּא יִשְׁתַּכְלָלוּ. וְהַחֲמוֹת יִהְיוּ מְיוֹסְדוֹת". ומצ"צ פירש: "שִׁכְלָלוּ. עֵינִי גַמַר וְהִשְׁלַמָה, וְכֵן ת"א עַל 'וִיכְלוּ הַשְּׁמִי'. וכן כתוב (בראשית ב, א): "וִיכְלוּ", ות"א 'וְאִשְׁתַּכְלָלוּ'. ועוד כתוב (בראשית ו, טז): "תִּכְלָנָה מִלְּמַעַלָה", ות"א: "תִּשְׁכְּלִינָה". וכן כתוב (דברים כ, ה): "וְאִישׁ אֲזָר יִזְנְקֵנוּ", ות"י: "וְגִבֹּר חֹרֵן יִשְׁכְּלִינָה". ועוד כתוב (יהושע ו, כו): "בְּבִכְרוֹ יִסְדְּנָה", ותרגם יב"ע: "בְּבִכְרוֹיָהּ יִשְׁכְּלִינָה". תפילת 000: "בְּנָה בֵּיתְךָ וְשַׁכַּל הַיִּכְלָךְ".

רלג [חידש באב"י].

רלד ככתוב (דברים כח, כח): "וּבְתַמְהוֹן לִבְכֹּ", ות"א ות"י: "וּבְשַׁעֲמֻמוֹת לְבָא", ופירש"י: "אוֹטֵם הַלֵּב, אֲשֶׁמֹרְדִישׁוֹן בְּלַעַן (תִּרְגַּם אֶל־: עֵילָפֹן, הֶלֶם, מְבוֹחַ [ולע"ב תִּרְגַּם: תַּדְמָה])". ועוד כתוב (שמות יד, כד): "וְיִהְיֶה אֵת מִזְוָנָה מִצָּרִים", ות"י: "וְשַׁעֲמֵם יֵת מִשְׁרִיית מִצָּרִים". ועוד כתוב (אסתר ז, ו): "וְהָמָן נִבְעַת מִלְּפָנֵי הַמֶּלֶךְ", ות"י: "וְהָמָן אִישְׁתַּעֲמִים מִן קֶדֶם מֶלֶכָא". כמו ששנו במשנה (כתובות פ"ה מ"ה): "שֶׁהִבְטִילָה מִבִּיָּאָה לִידֵי שִׁעְמוֹם", ופירש"י: "שִׁעְמוֹם. שִׁינְעוֹן". (וכן פירש"י [זבחים יב ע"ב]: "שׁוֹפָה וְנִשְׁתַּפָּה. שָׁקֵט מְשַׁעֲמוֹמוֹ"). והרע"ם פירש: "שִׁעְמוֹם. בְּהִלָּה, תִּרְגוֹם וּבְתַמְהוֹן לִבְכֹּ" - 'וּבְשַׁעֲמֻמוֹת לְבָא... שֶׁאֵין שִׁעְמוֹם אֵלָּא בִּיּוֹשֵׁב וְתוֹהָה וּבְטֵל לְגַמְרִי'. והתפ"ש פירש: "בְּטוֹל הַדַּעַת וְשִׁמְמָה". סוטה כד ע"ב. מפרש השר"ע חושן המשפט קלב, י. נדרים פא ע"א. ור"ן שם. ב"מ פ ע"א: "הַמּוֹכֵר שִׁפְחָה לַחֲבִירוֹ, וְאָמַר לוֹ: שִׁפְחָה זו - שׁוֹטָה הִיא, נִכְפִּית הִיא, מְשׁוּעֵמַת הִיא", ופירש"י: "מְשׁוּעֵמַת. מְשׁוּעָתָה". וכמש"כ לי אחי הרשב"ד: "וּלְדִידִין בְּזַמְנֵינוּ שֶׁהִבְטִילָה זֶה שִׁעְמוֹם עֲצָמוֹ א"כ מָה אָמַר שֶׁהִבְטִילָה מִבִּיָּאָה לִידֵי שִׁעְמוֹם? אֵלָּא עַל כְּרַחֵךְ שֶׁהוּא שְׁנֵי דְּבָרִים שׁוֹנִים".

שְׁקִשׁוֹק, לְשִׁקְשֵׁק. בעברית המחודשת, לנער ולהרעיד (י'הוא שְׁקִשְׁקֵק אֶת הַבְּקֹבֶה, כִּדִּי לַעֲרֹב אֶת הַמִּשְׁקָה'. יְכַל עֲצֻמוֹתָיו שְׁקִשְׁקוּ מְרֹב פַּחַד'). אך במקורותינו - פירושו, השמעת קול בנקישות רצופות, או הכאות על שֹׁק הרגל, או ריצה, או התאספות בְּשִׁנְקִים* וברחובות רלה.

שְׁרַבּוּט, לְשִׁרְבֵּט. בעברית המחודשת, לכתוב ברישול דברים חסרי משמעות. אבל במקורותינו - פירושו, מכבידים עצמם (ע"י ניפוח, הגדלה, זקיפה) רלו.

שְׁרֻטוּט (סְרֻטוּט), לְשִׁרְטֵט (לסרטט). בעברית המחודשת, ציור קוי יסוד לתכנית. אבל במקורותינו, הוא חריטת קוים ישרים על קלף, כהכנה לכתיבה ישרה רלו.

תְּבוּסָה, לְהָבִיס, מוֹבָס. בעברית המחודשת, הפסד גמור במאבק, כניעה ונסיגה מוחלטת (י'האויב הוֹבֵס כָּלִיל, וּבְמִנּוּסָתוֹ הִשְׁלִיךְ אֶת נִשְׁקוֹ וְנִעְלָיו הַכְּבָדִים'. עֲמוּד בְּדַעְתָּ וְאֵל תַּחֲיָה תְּבוּסָתְךָ). אך במקורותינו - פירושו, לדרוך על מישהו ולרומסו - עד שיתבוסס בדמורלה.

תְּהִיָּה, לְתִהְיוֹת, תְּהָה. בעברית המחודשת, בדק בדיקה מעמיקה (י'תהה עַל קִנְקֹנִי'). אך במקורותינו - פירושו, התחרטל.

רלה (נחום ב, ה): "בְּזֻזֻּצוֹת יִתְהַלְלוּ הָרֶכֶב, וְיִשְׁתַּקְשְׁקוּן בְּרוּזָבוֹת", ותרגם יב"ע: "קָל נְקוּשׁ וְזִנְיָהוּן מִשְׁתַּמֵּעַ בְּרָחוּבֵי קְרוֹנָא". ופירש"י: "יִשְׁתַּקְשְׁקוּן. קָל נְקוּשׁ וְזִנְיָהוּן מִשְׁתַּמֵּעַ, וְהָא מַלְשׁוֹן וְהַשִּׁיקוּ הַיָּקִיבִים" (יואל ב, כד), 'כְּמִשְׁקָה גָבִים' (ישעיה לג, ד) - לִשׁוֹן הַשְּׁמַעַת קוֹל. ומהר"י קרא פירש: "יִשְׁתַּקְשְׁקוּן. כְּמוֹ 'קִישׁ קִישׁ קִישׁ קִישׁ' (000)". והרד"ק פירש: "יִשְׁתַּקְשְׁקוּן בְּרוּזָבוֹת. יִלְכוּ בְּבַהֲלָה בְּרָחוּבוֹת הָעִיר. וּפִירוּשׁ 'יִשְׁתַּקְשְׁקוּן' - יִכּוּ שׁוֹק בְּלִכְתָּם בְּבַהֲלָה". ובסה"ש פירש הרד"ק: "יִשְׁתַּקְשְׁקוּן... עֲנִין הַהֲלִיכָה בְּהַתְּמָדָה, וְהֵם מַלְשׁוֹן שׁוֹק" (ובמחמ"נ [שרש ש'ק ג'] כתב: "יִשְׁתַּקְשְׁקוּן בְּרוּזָבוֹת" [נחום ב, ה]... עֲנִין מְרֻזָּן הַמָּדָה. וּבְסֵה"ש לְרִיב"ג כתב: "יִשְׁתַּקְשְׁקוּן... שִׁידָה הַלְשׁוֹן הַזֶּה דּוֹמָה לְמָה שֶׁאֹמֵר הָעֶרֶב עַל הַסּוֹס כְּשֶׁהוּא הוֹלֵךְ לְצַד אֲחֵר - אֶשְׁתַּקֵּי. וּמִצָּצ פִּירוּשׁ: "יִשְׁתַּקְשְׁקוּן. עֲנִין הַשְּׁמַעַת קוֹל, כְּמוֹ וְהַשִּׁיקוּ וְגו'". ובמצ"ד הוסיף: "הַשְּׁמַעַת קוֹל כָּלִי זֵינִן יִשְׁמִיעוּ בְּרָחוּבוֹת קְרִיָּה". והגר"א פירש (באד"ל): "יִשְׁתַּקְשְׁקוּן בְּרוּזָבוֹת. יִשְׁמְנוּ עוֹלָה הַנֶּפֶת בְּרוֹזֵל שְׁעִלִּיהֶם". ומהלבי"ם פירש: "יִשְׁתַּקְשְׁקוּן. פֶּעַל מִשֵּׁם 'שׁוֹק', כְּמוֹ 'בְּשׁוֹקִים' וּבְרוּזָבוֹת" (שה"ש ג, ב) - מְקוֹם קִיבוּץ* הָרָבִיב, וְכֵן 'בְּעִיר יִשְׁקוּ' (יואל ב, ט).

רלו שבת "מִשְׁרַבְטֵי נִפְשֵׁיהֶם". מוה"ע (ערך שרבט): "נִכְפָּפִים וּמִשְׁמָטִים וּמִכְבָּדִים אֶת עֲצָמָם כְּלָפִי מִטָּה, כְּמוֹ שֶׁרַבִּיט וּמִקָּל הוּא בִיד".

רלו (ג'ל שהוא מלשון 'משרט' - סורט [אב"ד]). כמו שאמרו 'מגילה צריכה שרטוט'. וכן 'שרטט וכתב ליה'. הערוך (ערך שרטט): "פִּירוּשׁ, סְרַנּוּל".

רלה (ישעיה יד, יט): "וְיִרְדִּי אֶל־אֲבִי־בֹר כְּפָגֶר מוֹבָס", ותרגם יב"ע: "נִחְתִּין לְגֹב אֲבִי בֵּית אֲבָדָא כְּפָגֶר מְדֻשָּׁשׁ", ופירש"י: "כְּפָגֶר מוֹבָס. ת"י 'מְדֻשָּׁשׁ', כְּמוֹ 'בּוֹס קְמִינִי' (תהלים מד, ו), 'עַל הָרִי אֲבוּסָנוּ' (ישעיה יד, כה), 'מוֹתְבוּסָס בְּדִמְיָךְ' (יחזקאל טז, ו) - הַנְּדוּשׁ כְּטִיט חוֹצוֹת". ומצ"צ פירש: "מוֹבָס. נִרְמָס וְנִדְרָס". (בג"ש ש"פ ב). דה"ב כב ז רד"ק. נבוס צרינו. סה"ש בוס. נזיר. מאירי. רש"י ב"ק כז. אהלות פ"ב מ"ב. פ"ג מ"ה. פט"ז מ"ג. נדה עא. מחה"ע שרש 'בוס': "תְּבוּס נּוֹפֵת" (משלי כז) פִּירוּשׁ תְּמַאס, וְי'א 'תְּבוּס' בְּחִילּוֹן ז"ן בְּסִמְךָ. פ"א, תְּשִׁלֵּךְ אוֹתוֹ, כְּמוֹ 'כְּפָגֶר מוֹבָס'... 'נוֹטְלוֹ וְאֵת תְּבוּסָתוֹ' (מסכת אהלות), פִּירוּשׁ הָעֵפֶר שֶׁתַּחַת פָּגְרוֹ, שֶׁנִּתְלַכֵּךְ מִן הַמֶּת". שַׁעֲבָ"נ (עֲנִין 'בּוֹס'): "וְהוּא יְבוּס צְרִינִי, פ"י רְמִיסָה".

רלט רמב"ם תשובה פ"ג. על קנקנו: שם הגדולים הגהות מנחם ציון גדולים ד, כג: ר"ד סגל. פליטת סופרים ר' אריה יהודה ליב שאג"א. שו"ת ראב"ן מד ד"ה והא דאמרין. ראב"ה שו"ת קעב ד"ה תשובה. 999 שו"ת חו"י כ ד"ה השיב לי.

תַּנּוּי (תינוי), לְתַנּוּת, יְתַנּוּ. בעברית המחודשת, תלונת צרות או מכאובים
 ('הגלמוד תינה את צרותיו בפני הפסיכולוג'). אך במקורותינו - פירוש, לספר סיפור
 מפורטימ. לברר בקונק.
תַּחֲרוּת, לְהַתְּחַרוּת, מתחרה. בעברית המחודשת, התאמצות להשיג את
 הזולת בתוצאה טובה יותר ממנו ('תחרות טפורט', 'תחרות מסחרית בין חברות'). אך
 במקורותינו - פירוש, מריבת קנאה ושנאה רימא.
תַּקּוּן (תיקון), לְתַקֵּן. בעברית המחודשת, רק השבת דבר מקולקל לפעילותו.
 אך במקורותינו - פירוש, גם הכנת הדבר מראש לתחילת הפעלתו רימב.
תַּרוּץ (תירוץ), לְתַרֵּץ. ראה לקמן בפרק ששה-עשר, יִדְעַת מְזֻמּוֹת, ערך 'תַּרוּץ
 (תירוץ), לְתַרֵּץ'.

רמ שופטים ה, יא. ת"י בראשית מב, כט. לא, כז. רד"ק שרש 'תנה'. 'ונתנה תוקף קדושת היום'. (ריע"ל
 'לשה"ק ועברית' פ"ט).
 רמא "קנאה ושנאה ותחרות". רש"י שבת קנב
 רמב סה"ש לרד"ק. רשבר"ה שמות ה, ח. ת"א בראשית מג, טז. מא, לב. התשבי תקן. הוה"ק דברים יט
 ג. בנ"ש שפ"ב.

פרק שמיני שמות מעשים

כאן הבאתי שמות תואר של מעשים שעושה האדם, שלא מצויים להם הטיות פעלים.

אֹפֶנָה (אֶפְנָה). בעברית המחדשת, סגנון העיצוב החיצוני של בגדים או התנהגות, שנקבע ע"י מעצבים, ומתחלף מידי פעם, והציבור נוהג* אחריו ומתנהג לפיו. אך במקורותינו - פירושה, אופן ותנאי.

אֹשֶׁה. בעברית המחדשת, קול דק וחלש. אבל במקורותינו - פירושו, קול רעש גדול של המון אנשים, או של רוח חזקה.

אֶפְסָנָאוֹת. בעברית המחדשת, מחלקה במוסד* (בעיקר בצבא או בית חולים), שתפקידו לספק לעובדים - מדים* וכלי עבודה. אבל במקורותינו - פירושו, תשלום שכר החיילים.

אֶרְשֶׁת. בעברית המחדשת, בעיקר מראה והבעת פנים ('מאדשת פניו נראה שאינו מרוצה'). אבל במקורותינו - פירושה, דיבור, ביטוי.

^א כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי (דמאי פ"ו ה"ב): "אופנא לית לון, אופנא לית לסתמא, נעשה כאומר 'תלוש מן הקרקע הזה שיקח לך אחד מעשרה שבו'", ופירש הפנמ"ש: "אופנא לית לון. כלומר, אין כאן אופן ותנאי, ולא איירינן הכא בשעשו תנאי על אופן זה: אופנא לית לסתמא. סיומא דמילתא היא, וכלומר הלא בסתמא עסקינן, ולא דמי אופנא - לסתמא". והרידב"ז פירש: "אופנא לית לון וכו'. פירוש, דחד אופן - אמרינן, ב'הותנו' - אמרינן ה'מסתמא' נעשה כאומר 'תלוש וכו', אבל שני אופנים - לא אמרינן, ד'לא הותנו' - הוי כאילו 'הותנו', ומסתמא נעשה כאומר 'תלוש כו', והו' 'אופן בתוך אופן' - וזה לא אמרינן".

^ב כמו שאמרו בגמ' (ברכות נ ע"א): "אידי דאוושו כולי עלמא - לא שמעי", ופירש"י: "שהיו שם מסובין רבים, ואין קול המברך - נשמע". ובתוספות הרא"ש פירש: "שלא היו יכולים לשמוע את המברך, וגם היו יודעין שלא יוכל ריש גלותא להשתיקם". וכן אמרו (ברכות נח ע"א): "רב ששת - סגי נהור הוה, הוו קאזלי כולי עלמא לקבולי אפי מלכא, וקם אזל בהדיהו רב ששת. אשכחיה ההוא צדוקי, א"ל; חצבי לנהרא - כגני לייא? א"ל; תא חזי דידענא טפי מינד! חלף גונדא קמיינתא, כי קא אוושא - אמר ליה ההוא צדוקי, אתא מלכא! א"ל ר"ש; לא קאתי! חלף גונדא תניינא, כי קא אוושא - א"ל ההוא צדוקי; השתא קא אתי מלכא! א"ל ר"ש; לא קא אתי מלכא! חליף תליתא, כי קא שתקא - א"ל ר"ש; ודאי השתא אתי מלכא". ופירש הערוך (עוד 'אווש'): "אוושי... קול הברה של רבים".

^ג כמו שאמרו בגמ' (סנהדרין כא ע"ב): "וכסף וזהב לא ירבה לו" - אלא כדי ליתן אספניא, גירסת הערוך (עוד 'אפסנא') היא "ליתן לאפסניא שלו", ופירש: "פירוש, ההוצאה שנותן לחיילותיו חדש בחדש... וב'לשון יון קורין ל'הוצאה' - אפסנא" (וביאר מוה"ע: "פירוש, בלשון יון, שכר אנשי מלחמה"). וכן פירש"י: "שכר חיילותיו מדי שנה בשנה, הנכנסין והיוצאין עמו כל השנה".

^ד ככתוב (תהלים כא, ג): "וְאַרְשֶׁת שִׁפְתָּיו בְּלִיַּמְנֶעֱתָ, וְתִי: 'וּפְרוּשׁ סִפּוֹתָהּ לֹא כְלִיתָא". ופירש"י: "וארשת. לשון 'דבור', ואין לו דמיון. ומנחם הביא לו חבר - 'ברשיין כורש מלך פרס' (עזרא ג, ז) (ושניהם לשון 'מבטא שפתיים')". וראב"ע פירש: "וארשת. מה שידבר בפיו. והאל"ף - נוסף, כאל"ף 'ואזורעך' (איוב לא, כב [שם כתוב: 'ואזורעך']), וכמוה - 'ברשיין מלך פרס'. והרד"ק פירש: "וארשת שפתי. כמו 'מבטא שפתיים'. וכ"פ מצ"צ: "וארשת. ענין מבטא ואמירה", ובמצ"ד הוסיף: "וכל שכן שבל תמנע

אִשְׁפָּרָה. בעברית המחודשת, בענף הטכסטיל, עיבוד האריג לפני סיומו. אך במקורותינו - פירושו, גיהוץ ויישור הבגד לפני הלבשה.

בָּא לוֹ. בשפת הדיבור, כשמתחשק לאדם לעשות מעשה - לא מחמת מחשבה או תכנון, אלא מחמת תאוה או דחף רגשי ('בא לו לאכול משהו טעים'). אך במקורותינו - פירושו, אדם הניגש לעשות דבר [לבדו] (ופירושו כמו 'בא לעצמו אל הדבר או אל המקום').¹

בָּגוּד (ביגוד). ראה לקמן בפרק תשיעי, 'בְּגָדִים', ערך 'בָּגוּד (ביגוד)'.²

בֶּדֶק. ראה לקמן בפרק שבעה-עשר, 'צְרוּפֵי מַלִּים', ערך 'בֶּדֶק הבית'.³

בִּיּוֹן. בעברית המחודשת, ריגול מדינות! אך במקורותינו - פירושו (בארמית), בינה.⁴

בְּמַפְגִּיעַ. בעברית המחודשת, תביעה תקיפה ומפורשת ('המלווה דרש מהלווה במפגיע את ההלוואה'). אך במקורותינו - פירושו, תפילה ותחנונים, או פגיעה ישירה.⁵

א

ממנו מה שישאל בפיו". וכ"כ במחמ"נ (שרש 'ארשת'): "ארשת שפתי'... ענינו יורה עליו כמו מבמא שפתיים".⁶

¹ כמו שאמרו בגמ' (ע"ז כ ע"ב): "שלא יסתכל... ולא בבגדי צבע [של] אשה... אבל בחדתי - לית לן בה, דאי לא תימא הכי - אנן, מנא לאשפורי - היכי יהבינן? הא קא מסתכלו... אלא בעבידתיה - טריד", ופירש: "לאשפורי. כובס המתקן בגדים חדשים: (בעבידתיה טריד. לבו על מלאכתו - ושובח בדרהור)". והערוך (ערך אשפר) גרס בגמ': "הנהו אשפרי", ופירש: "פירוש אשפרי, אומנין שמתקנין הבגדים". והמאירי פירש: "חייט...לתקנן". שעב"נ (ענין 'חייט', שער 'אשפר'): "אשפרי, פי' חייט".⁷

² כמו ששנו (יומא פ"ג מ"ח-מ"ט): "בא לו אצל פרו... בא לו למזרח העזרה". משנה סוטה (פ"ב מ"ג): "בא לו לכתוב את המגילה", כלומר ניגש לכותבה. וביאר הקה"ע (לש"ח, ב, קיג): "פירשו המפרשים ז"ל בטעמו, כי כל המתעורר באיזה מלאכה שתהיה - יקרא 'בא אליה', ובלשון המקרא - כן, 'ויבא אברהם לספור כו'".⁸

³ (כנראה תרגום המלה האנגלית 'אינטלנצ'ס').

⁴ ככתוב (תהלים לב, ט): "כסוס כפרד אין הבין", ת"י: "כסוסיא והיך כודנא, דלית להון ביונא". ועוד כתוב (איוב כ, ג): "וְרוּחוֹ מִבִּינָתִי יִעֲנֵנִי", ות"י: "היך פוהא מן ביונתי יתיבנני". ועוד כתוב (משלי יז, כז): "איש תבונה", ות"י: "נבכא דמתבין".⁹

⁵ ככתוב (איוב לו, לב): "על־כפים כסה־אור, ויצו עליה במפגיע", ות"י: "מטול חטוף ידא מנע מטרא, ופקיד עלוי למחת מטול מצלי". ופירש: "על כפים. על העננים... ע"ש 'עב קטנה ככף איש' (מ"א יח, מד), ורבותינו אמרו: על עון כפים [חמס]: כסה אור. המטר נעצר: ויצו עליה. לבא ע"י מפגיע - בתפלה. אוהבו של דור, וגדול וחכם שבו - יגיד עליו בפני הקב"ה, צרת הדור וצרכיו". וראב"ע פירש: "וה'כפים' - הן העננים... ויצו עליו. על השמש: במפגיע. הוא הגשם של העבים, כאלו פגעו בשמש - בעבור מרוצת העבים". ורלב"ג פירש: "כסה אור. הוא האיד הקיטורי, שהוא מתלהב בקלות ובמעט סבה: במפגיע. בממשש ופוגש". ומצ"צ פירש: "במפגיע. ענין תפלה, כמו 'ואל תפגע בי' (ירמיה ז, טז)", ובמצ"ד הוסיף: "כבר יקרה - אשר יכסה המטר אשר על העבים, והמה כלואים בהם - ולא יריקו על הארץ, ואח"י יצוה עליה לדרת - בעבור תפלת הצדיק השואל עליה". והמלבי"ם פירש (בבאור המלות): "במפגיע. מענין פגישת העננים זה בזה". והוסיף (בבאור הענין): "ויצו עליה במפגיע. שאז יצוה השם שיתקבצו האדים, ויעננו ענן על הארץ - ע"י שיפגעו זב"ו ויתחברו". והתבאר בגמ' (תענית ז ע"ב): "א"ר אמי; אין הגשמים נעצרים - אלא בעון גזל, שנאמר 'על כפים כסה אור' - בעון כפים כסה אור,

PAGE

PAGE

בְּעִיָּה. בעברית המחדשת, עניין מסובך או מצב קשה שאי אפשר להחליץ ממנו נ'פרובלימה' בלע"ז¹. אבל במקורותינו - פירושה, שאלה או קושיא קשה, אך יש לה פתרון².

בְּרִדָּק. בשפת הרחוב, מהפכה ואנדרלמוסיה. אך במקורותינו - פירושו, דבר ארוך המאחד ומחבר לאורכיו³.

בְּרִיָּה. בעברית המחדשת, אפשרות או בחירה [אופציה בלע"ז] ('אין לי ברירה אלא לפטר אותך', 'יש לי ברירה אחרת לבחור בה'), ואף אומרים זאת בסגנון ארמי שנשמע כאילו כך הוא במקורות ('אני שומר לי אפשרות זו רק בדלית ברירה'). אך במקורו - פירושו 'אין ברירה' ו'יש ברירה', הוא מחלוקת הלכתית, האם אפשר להחל למפרע*, דבר שלא היה מבורר בעת שנעשה, אך מאוחר יותר התברר⁴.

גְּבוּי (גיבוי). בעברית המחדשת, שמירת העתק של דבר למקרה שיאבד דוֹמָהוּ המקורי⁵ ('האם יש לך גיבוי של הקובץ?'). אך במקורותינו - פירושו, גְּבִיָּהּ⁶.

גִּיהוּת (גיהות). בעברית המחדשת, כללי שמירת הנקיון לשם בריאות (היגיינה בלע"ז). אך במקורותינו - פירושה, גאודה⁷.

הֲרִיכוּת. ראה מש"כ לעיל פרק חמישי, 'תְּאֵרִים וְתַכְנוּת בְּאָדָם', ערך 'דְּרוֹךְ'.
הָוִי (הווי). בעברית המחדשת, אורח חיים ואוירה* [בעיקר של ציבור]⁸ ('יש במחנה הקיץ הווי קליל ומרענן'). אך במקורותינו - פירושו, דברים של הבלית⁹.

הוֹיּוּת. בעברית המחדשת, עניינים ועסקים מציאותיים¹⁰ ('אין לו עניין בהויות העולם הזה'). אך במקורותינו - פירושו, קושיות ובעיות עיוניות¹¹.

א

ואין 'כפים' - אלא חמס, שנאמר (יונה ג, ח) 'ובן הזמס אשר בכפיהם', ואין 'אור' - אלא מטר, שנאמר (איוב לו, יא) 'פִּיץ עֶנַן אֹרֹר'. מאי תקנתיה? ירבה בתפלה, שנאמר 'ויצו עליו במפגיע', ואין 'פגיעה' - אלא תפלה, שנאמר (ירמיה ז, טו) 'אתה אל תתפלל בעד העם הזה [וגו'] ואל תפגע בִּי'. ופירש"י: "במפגיע, כשיתפלל עליה, כמו 'ואל תפגע בִּי'. וכתב המאירי: "ורומו על בואן (של הגשמים) הרבה פעמים שלא בזמן ירידתם מדרך הטבע - להשגחת הא-ל על בניו לרוב תפלתם, כדכתיב 'ויצו עליהן במפגיע'".

¹ (וכבר העיר הג"ר 000 על המושג החדש 'בעיות הלכה').

² "איבעיא להו בעיא".

³ ככתוב (שמות לו, לב): 'וַיַּעַשׂ אֶת־הַבְּרִיּוֹת הַתֵּיכֹן לְכַרְוֹ בְּתוֹךְ הַקָּרְשִׁים בְּזִי־הַקָּצֵה אֶל־הַקָּצֵה', ותרגם בתרגום ירושלמי (הביאו בערך ערך 'ברדק'): 'וַיַּעֲבֹד יְת' נִגְרִיָא מְצִיעִיָא לְכַרְדּוֹק בִּינִי לוחִיָא'. ופירש בפ"י: "לברדק ביני לוחיא. י"מ שהוא לשון גמרא (פרק הרואה); 'הננס והברדקנים', ושנים אלו - הם שני הפכיים, ולפי הענין דְּכָאן נמי, הבריה התיכון - היה יותר ארוך משאר הבריהם, וק"ל".

⁴ "אין ברירה".

⁵ (תרגום המלה האנגלית backing).

⁶ כמו שאמרנו בגמ' (כתובות סח ע"א): "כאן קודם שיבא לידי גיבוי, כאן לאחר שיבא לידי גיבוי", ופירש"י: "גיבוי. שבית דין גובין הימנו". תוס' רי"ד כתובות קה ע"א.

⁷ סה"ש לרד"ק ערך 'אבך'. אמנם שו"ת שאילת יעב"ץ ח"ב כא ד"ה תשובה ג, לגהות ממנו מזור והוא מלשון 'יטיב גהה' (משלי).

⁸ (חידוש של נב"ח 'ביט' ברוסית).

⁹ חולין צ ע"ב. תנחומא מקץ א ד"ה ויהי מקץ.

PAGE

PAGE

הַיְוִיָּה, מִהְיָה. בעברית המחדשת, ישות במציאות. אך במקורותינו, התהוות^{כא}.
הַלִּיךְ (הַלִּיךְ). ראה מש"כ לקמן פרק עשירי, 'כָּלִים וְחַפְצִים', ערך 'הַלִּיךְ' (הילוך).
הַלִּיךְ. בעברית המחדשת, שלב בדרך להפעלת הענין [פרוצדורה בלע"ז]. אך במקורותינו - פירושו, רגל או מקום הילוך^{כב}.
הַפְּגָה (הַפְּגָה). בעברית המחדשת, הפסקה קצרה למנוחה. אך במקורותינו - פירושו, התפוגגות הדבר עד כדי ביטול^{כג}.
הַרְבֵּב. בעברית המחדשת, תרכובת של חומרים שונים, או האנשים המרכיבים חברה. אך במקורותינו - פירושו, להרכיב אדם ע"ג דבר או בהמחיה.
הַרְפָּתָקָה. בעברית המחדשת, עלילות מסוכנות ונועזות שמכניס האדם את עצמו אליהן (בעיקר של מסעות מרוחקים). אך במקורותינו - פירושה, מקרים ומאורעות שקורים למישהו^{כד}.

א

י"ט (חידש ממ"ט).

^כ היות אביי ורבא שפירושו בעיות (סוכה כח ע"ב) ו'רב ושמואל' (ברכות כ ע"ב), וא"כ מה הקשר? הוי בה ר"ז כתובות עב ע"ב. הואי הדיוט חולין צ ע"ב. הערוך (ערך 'הויא'): "הויא דאביי ורבא, פירוש הקושיות שהיו נושאים ונותנים בהן אביי ורבא - פשוטות וסדורות ומכוונות היו ביד ריב", וכך היו מתעסקין בהן".

כא

^{כב} ככתוב (איוב ט, ו): "בְּרֹזֶן הַלִּיכִי בְּזוֹמָה", ות"י: "בְּמִשְׁוֹן אֶסְתֵּנִי בְּלֹאִי". ופירש"י: "הַלִּיכִי. רגלי: בְּזוֹמָה. כמו בחמאה". והמצ"ד פירש: "בעת רִחְצוֹ מְקוֹמוֹת מְהֻלָּכִי - בחמאה". סה"ש לרד"ק 000. ובארמית - פירושו (שם הפועל), הִלָּךְ. ככתוב (בראשית ו, ט): "את-הָאֱלֹקִים תַּהֲלֹךְ נח", ות"א: "בדחלתא דה' הליך נח", ות"י: "בדחלתא דה' הליך נח".

^{כג} ככתוב (איכה ג, מט): "עיני נגרה ולא תדמה מאין הפגות", ות"י: "עיני זלגת דמען ולא תשתוק מלמבכי מדלית פאיג עקתי וממלל נתחומין לי". ופירש"י: "מאין הפגות. מאין חליפין והעברה". ורשב"ע פירש: "תמיד בוכה". ועוד כתוב (בראשית מה, כו): "ויפג לבו כי לא האמין להם", ות"א: "והו מליא פיגן על לביה, ארי לא הימין להון", ות"י: "ופליג לביה ארום לא הימין להום". ופירש"י: "ויפג לבו. נחלף לבו והלך מלהאמין, לא היה לבו פונה אל הדברים. לשון 'מפיגין טעמן' בלשון משנה (000), וכמו 'מאין הפגות' (איכה ג, מט). 'וריוחו לא נמר' (ירמיה מח) - מתרגמין 'לא פג'. ורשב"ע פירש: "ויפג לבו. מגזרת 'אל תתני פוגת לך' (איכה 000), והטעם - שעמד לבו ודמם, כטעם 'וימת לבו - כי לא האמין'... ואל תתמה על מלת 'ויפג', כי כן דרך הנביאים לדבר כמו 'ונשמח לא נשאהר בי' (דניאל י, יז)". והרמב"ם פירש: "ויפג לבו. נחלף לבו וכו'... לשון רש"י. ואיננו נכון, כי לשון 'פוגה' שבייתה וביטול כמו אל תתני פוגת לך וכן עיני נגרה ולא תדמה מאין הפגות שנגרה תמיד מאין שבייתה והפסק. וכן 'על כן תפוג תורה תבטל ותפסק וגם זה ויפג לנו נתבטל לבו ופסקה נשימותו כי פסקה תנועת הלב והיה כמת, וזה הענין ידוע בבא השמחה פתאום והוזכר בספרי הרפואות כי לא יסבלו זה הזקנים וחלושי הכח שיתעלפו רבים מהם בבא להם שמחה בפתע פתאום כי יהיה הלב נרחב ונפתח פתאום והחום התולדי יוצא ומתפזר בחיצוני הגוף ויאפס הלב בהתקררו והנה נפל הזקן כמת ואמר כי לא האמין להם להגיד שעמד זמן גדול מן היום והוא שוכב דומם בעבור שלא האמין להם כי הידוע בעלופ הזה שיצקעו לו וירגילו אותו בשמחה עד שתקבע בו בנחת רוח... וכן מפיגין טעמן שמפזרין אותו ומתבטל". ובפירוש הר"א בהרמב"ם כתב: "ויפג לבו. נגזר מן 'נפוגתי ונדכיתי' (תהלים לח, ט), טעמו - הרפיון והחלישות".

כד

^{כד} ככתוב (איוב יב, ה): "לְבֹוֹעֵי רֶגֶל", ות"י: "לְהַרְפָּתְקִי וְנָמָא". וכן אמרו בגמ' (ר"ה טז ע"א): "אילימא הך תבואה דקיימא, כל הני הרפתקי דעדו עלה - אימת איתרדון?", ופירש"י: "הא תבואה דקיימא. השתא במחובר ומוכנת לקצור: הרפתקי. מקרות: דעדו עלה. שעברו עליה". ופירש ר"ח: "פירוש הרפתקי, כגון רוחות ברכים וגשמים וכו'". ופירש"י: "שעברו עליה". ועוד אמרו בגמ' (קידושין לג ע"א): "רבי יוחנן הוה קאי מקמי

השקפה. בעברית המיוחדת, דעה מקיפה וכוללת על נושא בחיים (השקפת עולם פשוטית). אך במקורותינו – פירוש, הסתכלות מרחוק במבט כללי על כל העניין.

זהות, זהו. גאווה : זהות אזח (סליחת 'איומה זעומה' לרגמ"ה). זהו רהוי ברתת ורטט (סוף סליחת 'ארכן וקצרן' ליום ששי אשכנז). זהיון פרקי היכלות פ"ח ג.

זמון (זימון). בעברית המיוחדת, קוראים כך ל'משמרת' (קבוצות מתחלפות לסעוד לסירוגין בחדר אוכל). או לקריאה שנקרא אדם לחקירה או לאסיפה. אך במקורותינו, הוא הכנה והזמנת דבר ליעודו, או התועדות שלשה סועדים ומעלה - לברך יחד ברכת המזון.

חנה (חינה). בעברית המיוחדת, מסיבת השתוללות*. אבל במקורותינו פירושה, כל חגיגה שמחה עם מחולות.

חסוי (חיסוי), חסיון (חיסיון). בעברית המיוחדת, הטלת מעטה סודיות ע"י איסור פרסום (השיחות עם האיוב נעשו בחיסוי מוחלט וכל מידע בנושא הוא חסוי). 'השור קיבל חיסיון מלא במשך החקירות'. אך במקורותינו - פירוש, הגנה ומסתור מפני אויבים או פגעים.

חפשה (חופשה). בעברית המיוחדת, חופש קצר. אבל במקורותינו - הוא להיפך, חופש וחרות גמורים מעבדות.

טוּיג. ראה מש"כ לקמן בפרק זה, ערך 'סבולת'.

טכסיס. בעברית המיוחדת, תחבולה ערמומית (הוא נקט נגדו בטכסיס ממוחל). אך במקורותינו - פירוש, סדר ומנהג כבוד המלכים.

א

סבי דארמאי, אמר; כמה הרפתקי עדו עליהו דהניזי, ופירש: "הרפתקי. מקראות וצרות, וראו נסים הרבה ומופתים: עדו עליהו. עברו עליהם". וביד רמ"ה פירש: "כמה הרפתקי, י"מ כמה דורות עברו עליהן, וי"מ כמה צרות עברו עליהם, וראו נסים ומופתים וראוי לכבדם". ופירש הערוך (ערך 'הרפתקי' [הביאו מהרש"א בחא"ג]): "פירוש, זמנים רעים".

^כ 'תוספתא ביצה פ"א ה"ז. ברכות כו ע"א. שבת י ע"א. נדרים ז ע"א. שעב"נ (ענין 'זימון'): "זימון לכל חבריו, וכן זימון לכל עבדיו, פי' קרא לסעודה".

כז

^{כח} "בעסרא יומין בתשרי לחיננא בחינוגין" (ת"י איכה א, ד. תרגם יח"ט: 'ביום עשירי בתשרי, לחול במחולות [בכרמים]). במה בהמה לחיננא רש"י, אבל בערוך (ערך 'חנא') פירש: "פירוש חיננא, חג איד חגיגת גוים". גיטין נז, פסחים קיא. פיהמ"ש ר"ק.

^{כט} ככתוב (דברים לב, לז): "ואמר אי אלקימו צור חסיו בו", 000. וכן כתוב (שופטים ט, טו): "באו חסו בצל", 000. ופירש הרד"ק בשה"ש (שרש 'חסה'): "ענין הסתופף". ועוד כתוב (תהלים קיח, ט): "טוב לחסות בה", ופירש: "חסיון זה - אינו אלא לשון חסיון צל, ודבר מועט הוא". מחזור ויטרי הלכות פסח צז ד"ה א"ר אלעזר.

^ל ככתוב (ויקרא יט, כ): "או זִפְשִׁיָּה לֹא יִתֵּן לָהּ", ות"א: "חֲרוּתָא לֹא אִיתִיחִיבַת לָהּ", שהרי מדובר בחציה שפחה וחציה בת חורין, שחופשה הגמור בשטר - לא ניתן לה (רש"י שם).

^{לא} כמו שאמרו בגמ' (שבת לא ע"א): "א"ל; גיירני על מנת שתשימני בהן גדול... בא לפני הלל - גייריה, א"ל; כלום מעמידין מלך - אלא מי שיודע טכסיס מלכות? לך למוד טכסיס מלכות! הלך וקרא, כיון שהגיע והזר הקרב יומת וכו", ופירש: "טכסיס. תיקוני צרכי המלך לפי הכבוד". והערוך (ערך 'טכס') פירש: "פירוש, אנשים בקיאים בעבודת המלך". ומוה"ע (ערך 'טכסטסיס') פירש: "פירוש טכסיס בל", סדר וגם צבא או אנשים נועדים ללוות שר או מלך". ובערוך הקצר (שם): "טכסיס מלכות, פירוש מנהג המלכות וענינו". וכן אמרו במדרש (פסיקתא רבתי ד"כ, פסקא 'ויהי בחצי הלילה', ז): "רבי לוי בר זכריה בשם

טָקֶס. בעברית המחדשת, מעמד חגיגי מסודר [‘צִרְמוֹנִיָּה’ בלע”ז] [‘טָקֶס חִלּוּקַת הַפְּרָסִים’].
אך במקורותינו - פירוש, דגל, או תכנית מתוכננת מראש, או טכסי ערמה לב
777.

טְרוֹנִיָּא. בעברית המחדשת, טענות צודקות (‘בִּאֲנוּ בִּטְרוֹנִיָּה עַל נְהָג הָאוֹטוֹבּוּס מִפְּנֵי מָה אֵיחָד
כָּל כָּרִי’). אך במקורותינו - פירושה, עלילת שוא, או תביעה בכח, או גזירה שאי
אפשר לעמוד בה^ל.

כּוֹנְנוֹת. בעברית המחדשת, המתנה דרוכה* לקראת מצב חירום שעלול
להופיע (‘לְאַחַר שֶׁנִּרְאָתָה דְמוּת חֲשׂוּדָה לִיד הַגָּדֵר, נִכְנְסוּ הַשּׁוֹמְרִים לִכְוֹנּוֹת עֲלִיוֹנָה’)^{לד}. אך במקורותינו -
פירוש, הכוונת הגוף והמעשים לכיוון מסויים^{לה}.

כּוֹשֶׁר. ראה מש”כ לעיל בפרק חמישי, ‘תֹּאֲרִים וְתִכּוֹנוֹת בְּאֶדֶס’, ערך ‘כּוֹשֶׁר’.

כְּשָׁלוֹן. בעברית המחדשת, אי הצלחה בביצוע* המטרה (‘לְמִדּוֹת* הַגִּידוּל הַיֵּיכָר בַּמִּסְפָּר
הַמַּצְבִּיִּים, נִחְלָה הַמַּפְלָגָה כְּשָׁלוֹן בִּבְחִירוֹת לְרִאשׁוֹת הַמִּמְשָׁלָה’). אך במקורותינו - פירוש, נכשל
ונפל מחולשה^{לו}.

לוֹגִיסְטִיקָה. ראה מש”כ לעיל בפרק חמישי, ‘תֹּאֲרִים וְתִכּוֹנוֹת בְּאֶדֶס’, ערך ‘לוֹגִיסְטִיקָה’.
לוֹטָה. בעברית המחדשת, בעיקר במסמכים רשמיים, כותבים כן כשמצורף
מסמך נוסף למסמך העיקרי (‘לוֹטָה בֹּזָה קִבְּלָה’). אבל במקורותינו - פירוש, עטוף
ומכוסה^{לי}.

לָקַח. בעברית המחדשת, מוסר השכל ממשל. אבל במקורותינו - פירוש,
לימוד ידיעות^{לח}.

א

רבי ברכיה; בטכסי מלכים - בא עליהם, בתחלה סכר אמת המים שלהם - דם, ואח”כ הביא עליהם -
קלנים צפרדעים* וכו’’. וביאר הרא”ז מרגליות (אות נה): “טכסי מלכים. מנהג מלכים - כשבאים
להלחם. ר”ח יומא מג ע”א.

^{לב} ככתוב (במדבר א, נב): “וְאִישׁ עַל־דָּגְלוֹ, וְתֹא וְתִי: “עַל טָקְסִיָּה”. וכן כתוב (שם ב, ג): “דָּגְלֵךְ בְּמוֹנֶה
יְהוֹדָה”, וְתֹא וְתִי “טָקְסִיָּה מִשְׁפָּרִית יְהוֹדָה”. ועוד כתוב (יחזקאל מג, י): “וּבְמִדְרוֹ אֶת־תִּכְנִית, וְתִרְגֵּם יב”ע:
“וְיִמְשְׁחוּן יָת טָקְסִיָּה”, ופירש”י: “ומדרו את תכנית. ומדרו על ידיך - שאתה מורה, את תוכן חשבון
הבנין”. והרד”ק פירש: “תכנית צורת הבית שְׁתַּרְאָה להם - ימדרו”. ומצ”צ פירש: “תכנית. מלשון
הכנה ומתוקן”. והמעריך (ערך טקס) פירש: “(ובילמדנו פרשת בהעלותך); נתכנסו כל ישראל על אהרן
במקום גדולים, לשון יוני הוא, ופירושו הגזמות ומשטמות, אמינאאזו”ש בלע”ו. (במדרש שיה”ש פסוק
‘גֵן נְעוּל’); ‘טקסים של מלכים, פירוש כמו טכסים, וכן מוכח ב”למדנו” (ר”פ בא ופרשת במדבר), וענינו
סדר. ומת”כ פירש - דגל. ושיבוש הוא”.

^{לג} רבח”י שמות טו יח. הערוך טרן א. רש”י ע”ז ג ע”א. חידושי אגדות לרשב”א ברכות י ע”ב. רש”י ב”ר

א.

^{לד} חידש נב”ח.

^{לה} פירוש סדור התפילה לרוקח [כ] יושב בסתר. לבדוק ד.ב.ס. פיוט.

^{לו} משלי טז, יח. רש”י ש”א כה, לא. רש”י איכה ה, יג. ילק”ש ירמיהו שצד. זוה”ק פקודי רסד ע”ב.
מבחר הפנינים לב שער השתיקה. אורחות צדיקים שער התשובה ד”ה ארבעה ועשרים. רמב”ם מדע
הלכות תשובה פ”ב ה”א. בנ”ש שפ”ב.

^{לי} בלשון זכר (ישעיה כה, ז): “כִּנְי הַלּוֹט הַלּוֹט” (וכמו שפירש הרד”ק בהש”ש שרש לוט: “הראשון - שם, והשני -
פעול”). ובלשון נקבה (ש”א כא, י): “לוֹטָה בִּשְׁמָלָה”, ופירש הרד”ק: “מעוטפת בשמלה”. ומחה”ע (שרש
לוט) פירש: “לוטָה בשמלה”, וילט פניו (מ”א יט, 000), פי לשון כיסוי ותכריך”.

PAGE

PAGE

מבצע. בעברית המחדשת, עשיית פעולה גדולה ברצף ובהשתתפות רבים^{לט}. ראה לעיל בפרק שביעי, 'פעולות', ערך 'בצוע, לבצע'.

מברק. 111 לברר ניקוד מחזור ויטרי (הושענות להושענא רבה [כמנהגו], הושענת 'כהושעתה ישע'): "כהושעתה תלוץ גינון, מברק חץ שנון, על ידי בן נון".

מהדורה. בעברית המחדשת, לכל הדפסה מהדפסות הספר - קוראים 'מהדורה' (ואפילו אם המחבר לא חזר ובדק את כל הספר, ולא תיקן או שינה בו מאומה. וכן, לפי הבנה זו, גם ההדפסה הראשונה - היא 'מהדורה', וקוראים לה 'מהדורה ראשונה' או 'מהדורה קמא'). אבל במקורותינו - פירושה, חזרה (ולפי"ז, בפעם הראשונה - לא נקראת 'מהדורה', כי אם מהפעם השניה ואילך)^מ. או שכל חלק מלימוד שחוזרים עליו - נקרא 'מהדורה'^{מא}.

מהפכה. בעברית המחדשת, מרד או מפנה גדול שהביא לשינוי משטר במדינה*, שלפחות לדעת ה'מהפכנים' - הביאה עמה תועלת וסדר חדש (כמו 'המהפכה הצרפתית', 'מהפכת אוקטובר', 'המהפכה התעשייתית'), וכן משתמשים במלה זו לרעיונות חדשניים בתחומי היום-יום ('מהפכה בלימוד ההלכה'). אבל במקורותינו - פירושה, מכת הרס מוחלט* שנשאר במצבו ההרוס והשמם^{מב}. **מועצה.** ראה לעיל פרק חמישי, 'תארים ותכונות באדם', ערך 'מועצה'.

^א
^{לח} ככתוב (דברים לב, א): "יערף כמטר לקוזי", ופירש הרלב"ג: "לקוז. ר"ל תורתי, כאמרו (משלי ד, ב) 'כי לקוז טוב נתתי לכם, תורתי אל תעזבו', ונקראת 'לקח' מפני לקיחת הנפשות לעשות מצוותיה. ובה נתייחדה התורה הזאת מהנימוסים* האחרים, כי הם לא יקובלו כי אם מצד ההכרח ויראת העונש, אך דברי התורה הם ישרים, ומשפטיה צדיקים - עד שהם בעצמם ימשכו האדם אל ההמשך אחריהם". (רבנו בחי [שמות כה, ב] לקח הוא מקח). ועוד כתוב (משלי ד, ב): "כי לקח טוב נתתי לכם, תורתי אל תעזבו", 999 והגר"א פירש: "כי לקח טוב. הוא המצות, כמ"ש 'חכם לב יקח מצות', כי המצות לוקחים בידים לעשות". והמלבי"ם כתב (ביאור אור אות ל, ערך טז): "לקח - מציין הלמודים שקבל הלומד מאחרים בקבלה, 'תורה' - תכלול גם התורה שלומד מעצמו מרוח בינתו".

^{לט} (חידש באב"י).
^מ כדאיתא בגמ' (ג"ב קנז ע"ב): "אמר רבינא; מהדורא קמא דרב אשי - אמר לן 'ראשון קנה', מהדורא בתרא דרב אשי - אמר לן 'יחלוקין'. ופירש הרשב"ם: "מהדורא בתרא. כשחזר לימודו פעם שניה. נמצא בתשובת רב האי ובפירוש ר"ח (וכ"ה בערוך [ערוך 'אדר ג']); רב אשי חיה ששים שנה, ובכל שנה - מחזור לימודו בשני חדשי הכלה, ניסן ותשרי, ולכשהגיעו שלשים שנה - סיים כל לימודו, וכן עשה בשלשים שנים אחרונים. ומהדורה קמא - היינו שלשים שנים ראשונים, ומהדורא בתרא - הן שלשים שנים אחרונים". וכפירוש השני פירש גם רגמ"ה: "מהדורא קמא דר"א. כשהיינו למדין לפנינו בבחרות, והיינו יושבים סביב לו (ואולי אז נקרא 'מהדורה', ע"ש צורת ישיבתם ב'הדורא' - סיבוב); מהדורא בתרא. בזקנותו - כשהחזיר לו תלמודו". [ש"ת שואל ומשיב?] 'טוב שיעשה אדם מהדורה להדפסה הראשונה'.

^{מא} (ואז אפשר לקרוא גם לחלק הראשון בשם 'מהדורא קמא' [כמו ש"ת נודע ביהודה וש"ת שואל ומשיב 'מהדורה קמא' ו'מהדורה תניינא', שפירושו 'חלק ראשון' ו'חלק שני']).

^{מב} ככתוב (דברים כט, כב): "כמהפכת סדם ועמורה וגו'". וכן כתוב (ישעיה א, ז): "וישמונה כמהפכת זרים", ופירש"י: "כנחלה הנהפכת לזרים, והיא שממה מבעליה. כך תרגם יונתן (אתחלפת והות לנוכראין)". והמצ"ד פירש (וכ"פ מהר"י קרא): "ותהיה שממה, כארץ אשר יבואו עליה אויבים זרים ורחוקים - כי המה מהפכים ומחריבים הכל, ועושים שממה - על כי המה לא יעמדו בה, משא"כ כשהאויב הוא מבני הארץ ההיא וסמוך עליה".

מזימה. בעברית המחדשת, תכנית רעה מתוכננת מראש להזיק או להכשיל. אך במקורותינו - פירוש, מחשבת עצה (טובה או רעה)^{מג}.

מִזְפָּרָה. בעברית המחדשת, חפץ (בדרך כלל נאה) שמביא אדם ממקום או מאירוע ששהה בו - כאות והוכחה וזכרון לשהותו במקום. אך במקורותינו - פירושה, דבר המזכיר כל הזמן ושומר שלא ישכחו לקיים או שלא יעברו על דבריו.

מִחְדָּל. בעברית המחדשת, כשלון גדול של מְמוֹנִים על דבר, שבא מחמת רשלנות או טעות בשעת העשייה - וגרם אחריות נזק לרבים (ומשתמשים במלה זו כמקבילה ל"שערוריה" ו"חרוץ ליסקנדלי") ("זה מחדל! לא הזמינו את המנהל לכנס"). אך במקורותינו - פירושו, הפסקת הפעולה כלילמה.

מִחְמָאָה. בעברית המחדשת, שבח שאומר אדם לחבירו על מעשה שעשה או על מצבו הטוב. אבל במקורותינו - פירושה, דבר חלק ושמן כמו חמאה^{מז}.

מִחְתָּרָה. ראה לעיל בפרק חמישי, 'תארים ותכונות באדם', ערך 'מחתרת'. **מְנוֹי (מינוי), מְנוֹי.** בעברית המחדשת, 'מינוי' הוא חתימה על משלוח קבוע של עיתון, או השתתפות קבועה באירועים מתמשכים ('מינוי לבריכת השחיה'), והאדם העושהו נקרא 'מְנוֹי'. אך במקורותינו, 'מינוי' - פירושו, להתמנות לתפקיד. ו'מְנוֹי' - הוא אדם המצטרף לקבוצה סגורה של חברים מְנוֹיִים.

מְסִבָּה (מסיבה). בעברית המחדשת, אכילה ושתייה של שמחה בחבורה ('במסיבת יום ההולדת שלי עמדו החברים בחדר האורחים'). אך במקורותינו - פירושו, הסיבת אנשים יחד לסעודה כל שהיא (כל סעודה שהסועדים יושבים בהסיבה) כשפניהם איש אל אחיו, גם אם היא לא של שמחה^{מז}.

^{מג} ירמיהו כג, כ. איוב מב, ב. משלי א, ד ורש"י. ב, יא. ח, יב. ע"ז יז ע"ב. בנ"ש שפ"ב.

^{מז} "מזכרת עון".

^{מח} ככתוב (בראשית יא, ח): "וַיִּזְדָּכְלוּ לְבָנֵי הָעִיר", ו"ת"א: "וַתִּתְמַנְעוּ מִלְמַנְי קְרָתָא", ו"ת"י: "וּפְסָקוּ מִלְמַנְי קְרָתָא". וכן כתוב (שמות כג, ה): "וַיִּזְדָּקְתָּ מִעֹשֶׁב לוֹ", ו"ת"א: "וַתִּתְמַנְעַת מִלְמַשְׁבֵּק לֵיהּ", ו"ת"י: "וַתִּתְמַנְעַת לְנִפְשָׁךְ מִלְמַקְרֹב לֵיהּ". ופירש ראב"ע: "וַיִּזְדָּקְתָּ. כְּמוֹ זֹדֶק לְכָל מַעֲשֵׂי הַדֶּבֶר".

^{מז} ככתוב (תהלים נה, כב): "זִלְקוּ מִזִּמְאָתָא פִּי", ו"ת"י: "שְׁעִיעֵן יְתִיר מִן שָׁמֶן דְּגֻבְנִין מִלִּי פֻמִּיָּה". ופירש מצ"ד: "דברי פיו המה רכים וחלקים יותר מִחִמְאָה" (וכ"פ רש"י וראב"ע). וביאר הרד"ק עה"פ ובסה"ש (שרש 'חמא' [ומע"ז כתב מחה"ע ערך 'חמא']): "חִמְאָה... וְהִקְבִּין - זִלְקוּ מִזִּמְאָתָא פִּי, הַפֶּתַח שֶׁתַּתָּה הַמִּים - בְּמִקוֹם צָרִי, וְהִנְכוּ - מִחִמְאָתָא, וּפִירוּשׁוֹ; חִלְקוּ יוֹתֵר מִחִמְאָתָא - אִמְרֵי פִי. או תהיה הַמִּים נוספת - לא לשְׁמוֹשׁ, וְקָרָא 'דברי פיו' - מִזִּמְאָתָא, לְפִי שֶׁהֵם חִלְקִים, וְרָצָה לוֹמַר; מֵאֵד חִלְקוּ מִחִמְאָתָא פִּי - וְהֵם הַדְּבָרִים".

^{מז} 999

^{מח} "עד שהמולך במסבו". רש"י ברכות מג ע"א ד"ה שאני. איוב לז, יב. וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'סבב'): "כי ההסיבה בלשון רבותינו ז"ל - הוא לשון סבוב והקפה, כי לפי שהיתה ישיבתם ואכילתם ושתייתם - במסיבה, שהיתה דרכם לישוב על המאכל והמשתה סביב סביב, ובעת אכילתם ושתייתם היו נסמכים אל צד שמאלם דרך חשיבות, קראו גם לסמיכה - הסיבה. ותדע, כי לא קראו לשום סמיכה בעולם - הסיבה, כי אם בעת האכילה והשתייה שדרכם לשבת סביב". סליחות תענית אסתר.

PAGE

PAGE

מען. בעברית המחדשת, כתובת* למשלוח דוארמט. אבל במקורותינו - פירושו, מענה, תשובה לשאלה.

מעשה (מעושה). בעברית המחדשת, מראה רק כלפי חוץ (הוא חייך חיוך מעושה). אך במקורותינו - פירושו, כפוי באונס ע"י אחריםנא.

מפעל. ראה לקמן בפרק אחד-עשר, **מַבִּית וּבְחוּץ**, ערך **מפעל**.

מפץ. בעברית המחדשת, פיצוץ גדול (כך מכנים ה'חוקרים' הכופרים את הברזא שלם על תחילת העולם נראה פירש"י מנחות כט ע"ב ד"ה 'אחת', וספר יצירה 000). אבל במקורותינו - פירושו בלשון מקרא, פטיש גדול לשבירת קירות וסלעיםנב. ובלשון חז"ל - פירושו, מין מחצלתנב.

מט (חודש ע"י רשות הדואר).

¹ ספר המנהגים (טירנא), יוצר, אחרי 'רב להושיע', חזן: יטריח וכו', קהל: אפיק מען וכו'.
^{2א} כמו ששנו במשנה (גיטין פ"ט מ"ח): "גט מעושה, בישראל - כשר, ובגויים - פסול. ובגוי - חובטין אותו ואומרים לו 'עשה מה שישראל אומרים לך', וכשר". ופירש"י: "מעושה. בחזקה". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "פירוש מעושה, נעשה באונס ובהכרח, והוא שיכריחו האיש על הגירושין". ותוספות ר"ד פירש: "פירוש גט מעושה, שכופין אותו בחזקה, כגון אלו שכופין אותו להוציא או שהיתה אסורה לו: בישראל כשר. והוא דאמר 'רוצה אני', כדתנן בערכין... 'כופין אותו עד שיאמר רוצה אני'". והריטב"א פירש: "כופין אותו ואפילו בשוטים ובמקלות, עד שיאמר 'רוצה אני'". והמאירי פירש: "ופירוש הדברים, שכופין אותו אף לכתחלה בכל מיני כפייה עד שיאמר רוצה אני". ופירש הרע"ם: "מעושה. בחזקה: בישראל כשר. אם אנסוהו בדין, כגון כל הנך דכופין להוציא וכו': ובגויים... ומי שחייב ליתן מן הדין ואין כח בדיני ישראל לכופו - חובטין אותו ע"י גויים, שאומרים 'עשה מה שישראל אומר לך', ונותן הגט ע"פ דיני ישראל". והתפ"ש פירש: "מעושה. נ"ל שהוא מלשון 'ועסותם רשעים' (מלאכי ג, כא), שהוא לשון מיעוץ ודחק, שדחקוהו - עד שנתן גט". ומפורסמים דברי הרמב"ם בזה (נשים, הלכות גירושין פ"ב ה"כ): "מי שהדין נותן שכופין אותו לגרש את אשתו ולא רצה לגרש - ב"ד של ישראל... מכין אותו עד שיאמר 'רוצה אני', ויכתוב הגט - והוא גט כשר. וכן אם הכוהו גויים ואמרו לו 'עשה מה שישראל אומרים לך', ולחצו אותו ישראל ביד הגויים עד שיגרש - ה"ז כשר. ואם הגויים מעצמן אנסוהו עד שכתב וכו'... ולמה לא בטל גט זה, שהרי הוא אנוס בין ביד גויים בין ביד ישראל? שאין אומרים 'אנוס' - אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחוייב מן התורה לעשותו, כגון מי שהוכה עד שמכר או נתן, אבל מי שתקפו יצרו הרע וכתב בטל מצוה או לעשות עבירה, והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו... אין זה אנוס ממנו, אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה. לפיכך זה שאינו רוצה לגרש, מאחר שהוא רוצה להיות מישראל, רוצה הוא לעשות כל המצוות... ויצרו הוא שתקפו, וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר 'רוצה אני' - כבר גרש לרצונו". ועוד אמרו בגמ' (ב"ק מא ע"א): "שור האיציטדין אינו חייב מיתה, וכשר לגבי מזבח - מפני שהוא כמעושה". ופירש"י: "שור האיציטדין. שמייוחד לנגיחות ומלמדין אותו לכך". ופירש השטמ"ק: "וכתב הרב המאירי ז"ל... ומלמדין אותו לנגוח ע"י שמסתין אותו לכך אינו מועד, ואם המיתו את האדם ע"י שיסוי זה - אינו חייב מיתה". (בב"ש שפ"ב).

^{2ב} ככתוב (יחזקאל ט, א): **"וְאִישׁ כָּלִי מִפְּצוֹ בְּיָדוֹ"**, ותרגם יב"ע: **"וְנִבְרָר כֵּן בְּיָדוֹרִיהָ בְּיָדָהּ"**. ופירש"י: **"מפצו"**. שהוא משבר את הכל, כמו **"נִפְץ את עוללך"** (תהלים קלז, ט). והרד"ק פירש: **"מפצו"**. כמו **"מִשְׁוֹזְזוּתוֹ שֶׁנֶּכְר, כִּי מִפֶּץ - שֶׁם כָּלִי הוּא, שֶׁמִּשְׁבְּרִים הַסְּלָעִים בּוֹ, וְכֵן מִפֶּץ אֶתָּה לִי"** (ירמיה נא, כ) - והוא **בְּצִרִי, וזה - בקמץ"**. ומחה"ע (שרש נ'פץ) פירש: **"כלי מפצו בידו"**, פי' כלי שמשברין בו כל דבר.

^{2ג} ושנינו במשנה (כלים פ"ב מ"ה): **"מפץ שֶׁנֶּתְנוּ עַל הַקְּרוּת"**, ועוד שנו שם (פכ"ד מ"א): **"שלוש מפצות הן; העשויה לשיבה - טמאה מדרס, של צִבְעִין - טמאה מדרס, של צִבְעִין - טמאה מדרס"**. ופירש רב האי גאון: **"מפץ"**, פירוש כגדרסין בנדה (דף סז ע"א) **"אבחה דשמואל עבד להו לבנתיה... מפצות בימי תשרי, ומפרשינן 'מפצות' - בלאנן דבוראתה"**. ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: **"המפץ"**, והוא מן גמ' או קנה* והדומה לו מן המחצלות, אשר יעשו מהן עֲלִיָּה או תְּקָרָה... ודע, שהאריגות אשר יארנו מהקנים והגמי והגומא* וכפות התמרים והחריות והדומה לזה, ויעשה מהן מחצלת ושמיחים - הן אשר יִקְרָאוּ

מִצְעָד. בעברית המחדשת, קבוצת צועדים מאורגנת, כגון חיילים הצועדים יחד. אבל במקורותינו - פירוש, צֶעַד או פסיעה^{יד}.

מְרוּץ (מירוצ). בעברית המחדשת, תחרות* ריצה. אבל במקורותינו - פירוש, מְרוּצָה, כלומר תכונת הריצה עצמה^{יה}.

מְשָׁל. בעברית המחדשת, העמדת שאלות בפני דעת הקהל - להכרעתו [‘אנקיטה’ בלעז]. אך במקורותינו - פירוש, משאלה, תקוה ובקשת לבני.

מְשִׁבֵּר. בעברית המחדשת, נקודת השבירה [קריזיס בלעז] (‘המשבר במפעל קרה כאשר עזב המנהל’. ‘הבחור נפל למשבר רוחני’). אך במקורותינו - פירוש, חבלי הלידה האחרונים בעת יציאת הולדיו.

מְשׁוּבָּה. ראה מש”כ לעיל פרק חמישי, ‘תארים ותכונות באדם’, ערך ‘שובב, משובה’.

מְשִׁימָה. בעברית המחדשת, פעולה או שליחות המוטלת לעשות (‘להגיע מוקדם בבוקר - זו משימה לא קלה’). אבל במקורותינו - פירוש, מינוי לתפקיד^{יח}.

א

‘מפץ’... וידוע שכבר יעשו מאלו האריגות כלים כמו הקופות והסלים והדומה להן, והן מכלל ‘כלי עץ’... לפי שיש להן בית קבול, אולם זה המפץ - כבר התבאר... שהוא טמא במדרס וטמא טמא מת ר”ל בשאר הטומאות... שהוא ראוי למשכב, והשם יתברך אמר ‘כל מושכב’... ושל צבעין. אשר ישימו עליו הַצְּבָעִים - הבגדים: ושל גתות. אשר ישתמשו בו בשעת הגתות - לכסות הענבים והזיתים או לאוספן עליהם”. וביד החזקה (טהרה, הלכות כלים פ”ג ה”א) פסק הרמב”ם: “המפץ הוא המחצלת שאורגין אותה מן החבלים ומן הסוף ומן הגומא וכיו”ב, ואין המפץ בכלל כלים האמורים בתורה - ואעפ”כ מתטמא הוא במדרס וכיו”. והרע”ם פירש: “מפץ. כמין מחצלת עשויה מקנים או מגמי מפצים. כמין מחצלות עשויות מחילף* ומסיב וקנה וגומא וגמי וכיו”ב: ושל צבעים. שהצבעים נותנים עליהם הבגדים: טמא טמא מת. שאינם מיוחדים לישיבה, אבל תורת כלים יש להן”. ועוד שנינו (כתובות פ”ה מ”ח): “ונותן לה מטה מפץ ומחצלת”, ופירש”י: “מפץ. רך ממחצלת”. ותוספות ר”ד פירש: “המפץ הוא יותר יקר מהמחצלת”. ופירש הערוך (ערך ‘מפץ’): “פירוש, כמין מחצלת עשויה מן חילף ומן כיו”ב”.

^{יד} ככתוב (תהלים לז, כג): “מִדָּה מִצְעָדֵי־יָגֵד כֹּנֵנוּ”, ות”י: “פְּסִיעָתוֹ דִּנְבָרָא מִתְקַנָּן”. ופירש ראב”ע: “מצעדי. תנועותיו”. והרד”ק פירש: “הא-ל יכון צֶעֶדוֹ”. ומצ”צ פירש: “דרכו ופסיעותיו”. וכן כתוב (דניאל יא, ג): “וְלִבָּיִם וְכַשִּׁים בְּמִצְעָדָיו”, ופירש רס”ג: “במצעדיו. כמו ‘במסעדיו’ בחילוף סמ”ך - בְּצָדָיו”. ומצ”ד פירש: “במצעדיו. יהיו רמוסים במצעדי כפות רגליו”. והמח”ע (שרש ‘צעד’) פירש: “מצעדי גבר כוננו, פ’ העתקת רגלים בְּהִלּוּךְ* ממקום הצלחתם - מן הבורא יתברך שמו, אבל ההילוך* עצמו ויציאת הדרכים - מן האדם”.

^{יה} ככתוב (קהלת ט, יא): “לֹא לְקָלִים הַמְרוּץ”, ות”י: “לא גוברין דאינון קלילין כנשרין*, מסתייען למרהט לאשתיובא מן מותא בקרבא”. ופירש מצ”צ: “המרוץ. לשון ריצה ורדיפה”. (ומחמת כן נשתבש משמעות צרף המלים ‘מרוץ החיים’ [תרגום המונח הלטיני ‘קוריקולום ויטה’], שכוונתו מרוצת חיי האדם ותולדותיו [‘המעוניין בעבודה יכתוב למעסיק - את פרטי השכלתו, נסיונו ומרוץ חייו’], אך היום בעקבות המובן המחדש - הפך להיות שם לרדיפת ענייני העוה”ז, והתחרות הכלכלית* שבין בני האדם [‘אין לי כח לעמוד במרוץ החיים האכזרי’]).

^{יב} בלשון הפייטנים (ראה לדוגמא, ראב”ע תהלים פא, יא).

^{יג} ככתוב (000)

^{יח} (‘שום תשים עליך מלך’ - “כל משימות שאתה שם”)

PAGE

PAGE

מִשְׁתַּלֵּם. בעברית המחדשת, כדאי ('משתלם לך לקום מוקדם'. 'משתלם לך לשמוע את השיר'. 'הדיבורים השתלמו להם, הם הצליחו לשכנע בויכוח'). אבל במקורותינו - פירוש, לְשַׁלֵּם (לרוב בבנין 'התפעל'), או להגיע לשלימות.

מִתַּח, מִתִּיחוֹת. בעברית המחדשת, לחץ ודאגה נפשית או אנשים על סף מלחמה ('יש בכיתה מתח רב לקראת המבחן מחר'. 'יש מתיחות בגבול'). אך במקורותינו - פירוש, משיכת דבר יותר מעמידתו הרגילה, או פריסתו לרוחב יותר משיבתו הרגילה.

מִתִּינּוֹת. ראה מש"כ לעיל פרק חמישי, תַּאֲרִים ותְּכֻנּוֹת בְּאֶדֶס, ערך 'מתון, מתינות'.

^ט ככתוב (דברים ל, טו): "וְאֶת־הַמִּנִּיּוֹת וְאֶת־הָרָע", ות": "וְיָת אֶרְחָא דְמוֹתָא דְבִיָּה מִשְׁתַּלֵּם אֲנִי בִיש לְרִשְׁיָנָא". וכן כתוב (משלי יג, ג): "וְיָרָא מִצְוָה הוּא יִשְׁלֹם", ות": "וְדַחַל מְפֻקְדָּנָא מִשְׁתַּלֵּם מִבְּתָא". ופירש"י (שם יא, לא): "שֶׁהַצִּדִּיק, מִשְׁתַּלֵּם שֶׁכֶּר הָעֵבֶרִיָּה שֶׁבִידּוֹ - בְּעוֹדוֹ עַל הָאָרֶץ בְּחַיִּים: וְאִם כִּי רָשָׁע וְזוּזָא. וְכָל שָׂכָן שֶׁסּוּפוֹ שֶׁל רָשָׁע - לְהִשְׁתַּלֵּם לוֹ, אוֹ בְּחַיּוֹ אוֹ בְּמוֹתוֹ". ואמרו בגמ' (ב"מ נד ע"א): "תְּרוּמָה אֵינָה מִשְׁתַּלֶּמֶת - אֲלָא מִן הַחוּלִין... חוֹמְשָׁה - מִהוּ שִׁישְׁתַּלֵּם שֶׁלָּא מִן הַחוּלִין", ופירש"י: "אֵינָה מִשְׁתַּלֶּמֶת. מַעוֹת - אֲלָא פִּירוֹת חוּלִין, שֶׁהַשְּׁלוּמִין - נַעֲשִׂין תְּרוּמָה: שֶׁלָּא מִן הַחוּלִין. מַעוֹת אוֹ בְּגָדִים שׁוֹה כֶּסֶף". ועוד אמרו בגמ' (ב"מ סה ע"א): "שֶׁבִּירוֹת אֵינָה מִשְׁתַּלֶּמֶת - אֲלָא בִּסּוּף", ופירש"י: "אֲלָא לְבִסּוּף. לְסוּף הַזֶּמֶן, הַלֵּכךְ כִּי שָׁקִיל מִיָּנִיה סֶלַע בַּחֲדָשׁ - דִּהוּוּ לְהוֹ שְׁנִים עֶשֶׂר סָלַעִים וְכוּ', שֶׁהָרִי לֹא נִתְחַיֵּב לוֹ לְשַׁלֵּם שֶׁבִירוֹת - עַד סוּף הַחוּדֶשׁ". ועוד אמרו בגמ' (ב"ק לג ע"ב): "שׁוֹר תָּם שֶׁהוּקָה... לְפִי שֶׁאֵין מִשְׁתַּלֵּם אֲלָא מִגּוּפוֹ, וְפֶסֶק הַרְמַב"ם (נזיקין, הַלְכוֹת נֹזֵקִי מִמּוֹן פ"א ה"ב): "חַיֵּיב לְשַׁלֵּם חֲצִי נֹזֵק - מִגּוּף הַזֶּמֶן עֲצֻמוֹ". ועוד אמרו בגמ' (גיטין מב ע"ב): "ת"ר, וְהַבִּיט אִישׁ אוֹ אִשָּׁה (שְׁמוֹת כא, 000)... מַה אִישׁ - נֹזֵקִי לְיֹרֶשִׁיו, אִם אִשָּׁה - נֹזֵקִי לְיֹרֶשֶׁיהָ... א"ר רִישׁ לְקִישׁ, לֹא אָמַר אֲלָא בְּכוּפָר - הוּאִיל וְאֵין מִשְׁתַּלֵּם אֲלָא לְאַחֵר מִיתֵּד, וְפִירֶשׁ: "לְאַחֵר מִיתֵּתָה. הַלֵּכךְ לֹא זָכָתָה בּוֹ מַחֲיִים", וְפֶסֶק הַרְמַב"ם (נזיקין, הַלְכוֹת נֹזֵקִי מִמּוֹן פ"א ה"ב): "לְמִי נֹתֵנִין הַכּוּפָר? לְיֹרֶשִׁי הַנְּהָרֵג". וְנִאמְרָה לְשׁוֹן זֶה גַם עַל קְבֻלַּת שֶׁכֶּר בְּעוֹה"ב, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּגַמ' (סוֹכָה מט ע"ב): "וְא"ר אֶלְעָזָר; אֵין צִדְקָה מִשְׁתַּלֶּמֶת - אֲלָא לְפִי חֶסֶד שֶׁבָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (הוֹשֵׁעַ י, יב): 'וְיָרְעוּ לָכֶם לְצִדְקָה. וְקָצְרוּ לְפִי זֶסֶד', וְפִירֶשׁ: "אֲלָא לְפִי גְמִילוֹת חֶסֶדִים שֶׁבָּה. הַנִּתְיָנָה - הִיא הַצִּדְקָה, וְהַטּוֹרָה - הוּא הַחֶסֶד, כִּנּוֹן מוֹלִיכָה לְבִיתוֹ, אוֹ טוֹרָה - שֶׁתַּעֲלֶה לוֹ לְהַרְבֵּת, כִּנּוֹן; נֹתֵן לוֹ פֶת אַפְיָה, אוֹ בְּנֵד לְלִבּוֹשׁ, אוֹ מַעוֹת בַּעַת שֶׁהַתְּבוּאָה מִצְוִיָּה - שֶׁלָּא יוֹצִיא מַעוֹתָיו לְאִיבּוֹר. שְׁנוֹתָן לְבֹ וְדַעְתּוֹ - לְטוֹבָתוֹ שֶׁל עַנִּי: זָרְעוּ לָכֶם לְצִדְקָה. הַצִּדְקָה - הִיא הַזִּרְעָה, שׁוֹרֵעַ כְּדִי לְקַצּוֹר - לְקַבֵּל שֶׁכֶּר, וְקַצְרוּ לְפִי חֶסֶד" - שֶׁתִּקְבְּלוּ שֶׁכֶּר לְפִי הַחֶסֶד שֶׁבָּה." ^ו

וּבִלְשׁוֹן הָרַאשׁוֹנִים, הַשְׁתַּמְשׁוּ בַּמֶּלֶה זֶה בְּהוֹרָאת הַגָּעָה לְשִׁלְמוֹת, כְּמוֹ בְּתוֹמֵר דְּבוּרָה (פ"ב): "מִפְּנֵי שִׁיש מִיּוֹדוֹת אַחֲרוֹת שֶׁהָאֶדֶס צָרִיךְ לְהִשְׁתַּלֵּם בָּהֶן". מִהָרִ"ם אֶלְשִׁיךְ וִיקָרָא יֵד, א-ג. כו, יג. דְּבָרִים ה' כה-כו. מִדְרָשׁ שְׁמוּאֵל אֲבוֹת פ"ד מ"ח: "לְהִשְׁתַּלֵּם בְּשִׁלְמוֹת הַתּוֹרָה". 999 עֲקִידַת יִצְחָק שְׁעָר יח וְיֵהִי אֲבָרָהָם בֶּן תִּשְׁעִים שָׁנָה: "שִׁיתַּמְּמִים אֶת הָאֶדֶס וְכוּ'. אִישׁ כִּי יִפְלֵא נֹדֶר "בְּשִׁלְמוֹתוֹ עִם עֲצֻמוֹ... הַהִשְׁתַּלֵּם עִם אֶלְקִי". בֵּינָה לְעִיתִים ח"א דְּרוֹשׁ אֶלְשֶׁבֶת עֵת תְּשׁוּבַת הַשָּׁנָה "וְאִזּוֹ יִתְמִיד לְהִשְׁתַּלֵּם יוֹתֵר". ^{סו}

כְּכַתּוּב (יִשְׁעִיָּה כא, טו): "וּמִפְּנֵי קֶשֶׁת דְּרוּכָה", וְתִרְגַּם יב"ע: "וּמִן קֶדֶם קֶשֶׁת מִתִּיחָא". וְעוֹד כְּכַתּוּב (יִשְׁעִיָּה כב, ג): "נִדְּדוּ-יָחִיד מִקֶּשֶׁת אֶסְרִי, וְתִרְגַּם יב"ע: "אֶטְלִטְלוּ כִּחְדָּא מִן קֶדֶם מִתַּח קֶשֶׁתָא גַּלְי". וְעוֹד כְּכַתּוּב (תְּהִלִּים יט, ה): "בְּכָל-הָאָרֶץ יֵצֵא קוֹם", ות": "בְּכֹלָא אֶרְעָא נִפְק מִתַּח עֲנִינְהוֹן". (וְרָאָה בְּפִירוּשׁ רַאב"ע דְּבָרִים לד, ז). מְגִלָּה טז ע"ב: "לְמִימַתְחָנְהוּ", וְפִירֶשׁ הָרִיטְב"א: "לְפִשׁוּט כִּלְפֵי מַעֲלָה... וְהוּא לְשׁוֹן מִתִּיחָה בְּכָל מְקוֹם". ר"ה סִפְרֵד ש"ץ בְּקוֹל: "מִי כְּמוֹךְ... מַחֲסָה וּמִסְתוֹר לְדוֹרֶשֶׁךְ הַמִּצָּא, מִתַּח דִּינְךָ אִם בִּיצוּרִים תִּמְצָא, מִלְּפָנֶיךָ מִשְׁפָּטִי יֵצֵא".

נִדְבָה. בעברית המדוברת, מתנה מועטת לנזקק ('קִשְׁבָּה נְדוּבָה'). אבל במקורותינו, היא מתנה נדיבה ומרובה.³⁰

נְמוּס (נימוס). בעברית המחודשת, התנהגות נאותה בדרך ארץ ('הילד העדין' *השיב ב'נימוס'). אבל במקורותינו, הוא כל דפוס התנהגות קבוע של ציבור - בין טוב בין רעסג.

³⁰ ככתוב (שמות לה, כט): "כִּלְיָאִישׁ וְאִשָּׁה אֲשֶׁר נָדַב לָבָב אֹתָם לְהַבִּיאַ לְכָל־הַמְּלָאכָה וְגו' הַבִּיאוּ בְּיִשְׂרָאֵל נְדָבָה לָהּ", ופירש אוה"ח הקדוש: "הַבִּיאוּ בְּנִי" נְדָבָה לָהּ. התורה מעידה על כללות ישראל - שהביאו נדבה לְשָׁם, פירוש - דבר הראוי ליקרא 'נדבה' (כלומר, דבר נדיב ומכובד). וכמו שנאמר (שמות כה, ב): "וְיָדְבְּנוּ לָבוֹ", ופירש"י: "לשון נדבה, והוא לשון רצון טוב". וכן כתוב ולפואת אמנון אֶלְקִיָּם, ופירש"י: "אם הוצרכנו לגשמים - הניפות והמלת עלינו תמיד גשמי נדבה וברכה". וכ"פ הרד"ק בסה"ש (שרש 'נדב'): "ענין הנדיבות - ידוע, והוא מי שנפשו רחבה לתת משלו, במקום ראוי, וכפי הראוי לו". ערכין כח ע"ב, אם נדר ואם נדבה. מגילה ח ע"א.

³⁰ ככתוב (בראשית

לה, א): "לִרְאוֹת בְּבָנוֹת הָאָרֶץ", ות"י: "למיחמי בְּנִימוֹס בְּנֵת עַמִּי אֲרַעָא". וכן כתוב (ויקרא יח, ל): "לְבִלְתִּי עֲשׂוֹת מִצְוֹת הַתּוֹעֵבוֹת אֲשֶׁר נַעֲשׂוּ לְפָנֶיךָ", ות"א ות"י: "דְּלָא לְמַעַבְדַּ מְנִימוֹסִי תוֹעֵבָתָא דְּאַתְּעִבְדִּי דְּקָמִיבִין". וכן כתוב (ויקרא כ, כג): "וְלֹא תִלְכוּ בְּזִקְתֵּי הַגּוֹי", ות"א ות"י: "בְּנִימוֹסִי עִמָּמִיא" (ומדבר על תועבותיהם, כמו שסיים הכתוב 'כי את־כָּל־אֱלֹהֵי עֲשׂוּ'). ועוד כתוב (אסתר ג, ח): "וְאַתִּידַתִּי הַמֶּלֶךְ אִינֵם עוֹשִׂים", ות"י: "וְנִימוֹסֵנָא לֹא מְקִימִין, וְיֵת נְזִירַת דִּינִי מִלְכָּא לִיתִיהוֹן עֲבָדִין". ופירש מוה"ע (עוד 'נמס ב'): "פירוש בל"י, חוק ומשפט". וכן אמרו בגמ' (גיטין מג ע"ב): "ת"ר: לָוֶה עֲלֵיו מִן הָעוֹבֵד כּוֹכְבִּים, כִּיּוֹן שַׁעֲשָׂה לוֹ עוֹבֵד כּוֹכְבִּים נְמוֹס - יֵצֵא לַחֲדִירוֹת. מֵאִי 'נְמוֹסִי' א"ר הוֹנָא בִּר יְהוּדָה; נִשְׁקִי. מֵתִיב רַב שֶׁשֶּׁת; הָאֲרִיסִין... וְעוֹבֵד כּוֹכְבִּים שֶׁמֶשְׁכֵּן שְׂדֵהוּ לְיִשְׂרָאֵל, אֲעִ"פ שַׁעֲשָׂה לוֹ נְמוֹס - פְּמוֹרָה מִן הַמַּעֲשֶׂר, וְאִי ס'ד 'נִשְׁקִי' - שְׂדֵה, בֵּת נִשְׁקִי הִיא? אֵלֶּא א"ר שֶׁשֶּׁת; זִמֵּן. וְכוּ", ופירש"י: "נְמוֹס. לִקְמֵן מִפְּרִשׁ: יֵצֵא לַחֲדִירוֹת. דְּהוּא כְּמִכִּירָה - וְקִנְסוּהוּ רַבֵּנִן; נִשְׁקִי. הוֹתֵם וְסִימֵן עֲבָדוֹת - שְׁתוּלִין לְעַבְדִּים בְּצוּאָרֵיהֶם: אֲעִ"פ שַׁעֲשָׂה לוֹ. לְיִשְׂרָאֵל - נְמוֹס; זִמֵּן. אִם לֹא פִרְעֶתִיךְ לִזְמַן פְּלוּנִי - יִהְיֶה חֲלוֹט לְךָ". ופירש הערוך (עוד 'נמס א'): "וְהוּא סִימֵן בְּנוֹפוֹ שֶׁל עֶבֶד, כְּלוֹמֵר שֶׁכֶּבֶר קִנְאוֹ, וְהוּא עֶבְדוֹ שֶׁל עֲבוֹס". וּבְחִידוּשֵׁי הַרִּיטֵב"א פִּירְשׁוּ: "נִשְׁקִי. כִּנּוּן חוֹתֵם שְׁתוּלִין לְעַבְדִּים בְּצוּאָרֵיהֶם לְסִימֵן עֲבָדוֹת, דְּכִיּוֹן דְּעֶבֶד לִיָּה גוֹי - הִכִּי, מוֹכַחַּא מִלְתָּא - דְּדִידִיָּה דְּגוֹי הוּא, וְהוּי כְּמִכִּירָה... וְגוֹי שֶׁמֶשְׁכֵּן וְכוּ' שַׁעֲשָׂה לָהּ נִימוֹסִי וְכוּ', דְּכַתֵּב לִיָּה 'אִם לֹא פִרְעֶתִיךְ וְכוּ', וְהִיא נִימוֹסִי - אֲסוּפָא קֵאִי, דְּקִתְנִי וְכוּ' כֹּל כְּמָה דְּלֹא מֵטָא זִימְנִיָּה - אֲרַעָא בְּרִשׁוֹת דְּגוֹי קִימָא". וְהַמְאִירִי פִּירְשׁ: "וְכֵן אִם עֲשָׂה לוֹ הַגּוֹי - סִימֵן שֶׁל עֲבָדוֹת, הַיְדוּעַ לָהֶם לְסִימֵן - שֶׁהוּא לוֹ כְּאַפּוֹתִיקִי". וְעוֹד שֵׁנוּ בְּמִשְׁנָה (גיטין פ"ו מ"ה): "הָאֹמֵר: 'כְּתִבּוֹ גַּם וְתִנּוּ לְאַשְׁתִּי, 'נִרְשָׁה'... הִרִי אֱלוֹ יִכְתְּבוּ וְיִתְּנוּ. 'פְּטִירוּהָ, 'פְּרִנְסוּהָ', 'עֲשׂוּ לָהּ בְּנִימוֹס', 'עֲשׂוּ לָהּ כְּרָאוּ' - לֹא אָמַר כְּלוֹם". וְפִירְשָׁי (בדף סה ע"ב): "בְּנִימוֹס. כְּחֹק, לֹא יִדְעִינָן אִי חֵק גַּם, אִי חֵק מִזִּין וְכוּסוֹת". וְכ"פ תּוֹסֵפוֹת ר"ד: "בְּנִימוֹס... יֵשׁ לוֹמֵר כִּחַק הַנָּשִׁים וְכִרְאוּי לָהֶם מִמְּזוֹנוֹת וְכוּסוֹת". וְתַפְ"שׁ פִּירְשׁ: "בְּנִימוֹס. כְּנִהוּג". וְאִמְנֵם לְכַאֲרֵה מִשְׁמַע כְּעִבְרִית הַמְּחֻדָּשֶׁת, בְּגַמ' (מְגִילָה יב ע"ב): "א"ר נַחֲמָן; מִרְדְּכִי - מוֹכֵתֵר בְּנִימוֹס הִיָּה, וְפִירְשָׁי: "בְּשִׁמוֹת נָאִים. נִימוֹס - שֶׁם בְּלִשׁוֹן יוֹן". (וְבִיָּאֵר בְּתוֹס' ר"ד, שֶׁהִיא מִתְפָּאֵר בְּשִׁמוֹתֵינוּ). וְהַעֲרוֹךְ (עוד 'נמס ב' [ומע"ז פיר"ח]): פִּירְשׁ: "פִּירְשׁ, מְצוּיִן בְּדָתִי כֹל הַתּוֹרָה הִיא - כְּעִקְרִי, שֶׁהִיא יְדוּעַ בְּדוֹר, וְהִיא בְּמִצְוֹת. וּבְתוֹסֵפוֹת הַמּוֹבָאִים בְּעִין יַעֲקֹב, כְּתוּבוֹ: "יֵשׁ סְפָרִים דְּגִרְסִי... מוֹכֵתֵר בְּנִימוֹס הִיָּה, פִּירְשׁ שְׁמוֹת נָאִים וְהוֹנָגִים, כְּדִרְיִשׁ שְׂכוֹלֵם עַל שְׁמוֹ נְקָרָאִים. וְיֵשׁ סְפָרִים דְּגִרְסִי 'קְרִי לִיָּה יְהוּדִי, וְקְרִי לִיָּה יִמִּינִי וְכוּ'... מוֹכֵתֵר בְּנִימוֹס הִיָּה. וְלֹא נִהְיָא, דְּמָה עֲנִין זֶה - לְהוּ? וְמִיָּה, יֵשׁ לִישׁוֹן 'מוֹכֵתֵר בְּנִימוֹס' - מוֹכֵתֵר בְּשִׁמוֹת נָאִים וּבְמַעֲשִׂים נָאִים וּבְמַסְכִּסִּי מַלְכוּת, וְלִכְךָ קוֹרְרוֹ עַל שֶׁם 'יְהוּדָה' וְכוּ'". מ"מ נִלְעַד דִּישׁ חֲלֵק, שֶׁשֶּׁם אֲמֵר 'בְּנִימוֹס' - כְּלוֹמֵר שֶׁל מִרְדְּכִי, וְלִעוֹלָם 'נִימוֹס' סֵתֵם - לְכָל אֶחָד וְאֶחָד לְפִי חֻקּוֹ וְהַתְּנַהּוּתוֹ, הַטּוֹבִים אוֹ הָרָעִים (א"ד). מִלּוֹת הַהֲגִיָּוִן לְרַמְב"ם בְּתִרְגוּמוֹ ר"מ אֲבָן תִּיבּוֹן (שַׁעֲרֵי יָד): "וְכֵן חֻכְמִי הָאוֹמֵרוֹת הַשְּׁלֵמוֹת יִיחִיו הַנְּהֻגוֹת וְדִרְכֵּים לְפִי שְׁלֵמוֹת כֹּל אִישׁ מֵהֶם, יִנְהֻגוּ בָּהֶם עֲבִידֵיהֶם הַסְרִים לְמַשְׁמַעֲתֵם

נְעִימָה. בעברית המחודשת, מנגינה קלה ופשוטה ללא מליסס (במרכז הקניות משמיעים נעימות קלאסיות קלילות). אבל במקורותינו - פירוש, שירה ונגינה מורכבת במילים וסלסולים ערבים - בהתאמה וסדר בין המנגנים והשרים.⁹⁹

נֶשֶׁף. בעברית המחודשת, חגיגה מפוארת מלאה תענוגות. אבל במקורותינו - פירוש, לילה (בכניסתו או ביציאתו).¹⁰⁰

א
ויקראו אותם נמוסים. והיו האומות מתנהגות באותם הנימוסים. ולפילוסופים בכל אלו הדברים ספרים רבים". ובהערת המהדיר: "מהיונית NOMOS = מנהג או חוק". 999
⁹⁹ [חידש יצ"א].
¹⁰⁰

כמו ששנו במשנה (ערכין פ"ב מ"ו): "אין הקטן נכנס לעזרה לעבודה, אלא בשעה שהלויים אומרים בשיר, ולא היו אומרים בנבל ובכנור - אלא בפה, כדי ליתן תבל בנעימה. ראב"י אומר; אין עולין למנין, ואין עולין לדוכן - אלא בארץ היו עומדין, וראשיהן בין רגלי הלויים - ו'צערי הלויים' היו נקראין, ופירש"י (יג ע"ב): "אלא בשעה שהלויים. עומדים על הדוכן בשיר - אז נכנסים לויים קטנים לשורר עמהם: ולא היו. אותן קטנים: אלא בפה ליתן תבל בנעימה. ליתן תבלין בנעימות הלויים, לפי שקול הלויים הקטנים - דק ומתבל את קול הלויים הגדולים: וצוערי הלויים. שמצערין את הלויים". ורגמ"ה פירש: "שהיו קטני הלויים נכנסין לסייע את הלויים בשיר, ולא היו אומרים אותן תינוקות - השירה: לא בנבל וכו' ליתן תבל בנעימה. כלומר, לפי שקול הילדים - הוא דק, היה קולן מנעים את השירה, כמו תבלין* המנעימין את המאכל (ומע"ז? בערך [ערך 'תבל א'])). והרע"ם פירש: "כדי ליתן תבל. ליתן תבלין בנעימת הלויים, לפי שקול הקטנים - דק וצלול, ומתבל את קול הגדולים". והתפ"ש פירש: "ליתן תבלין בנעימות הקול". והתבאר בגמ' (יג ע"ב): "תנא; ו'סועדי הלויים' - היו נקראין. ותנא דידן - כיון דהני קטין קלייהו, והני עב קלייהו - הני מקטטי, והני - לא מקטטי. קרי להו 'צערי', ופירש"י: "וסועדי. עוזרי לויים: לויים - עבו קלייהו, קטנים - קטין קלייהו. דק קולם: מקטטי. כלומר, מקטינין ועושים קולם דק ויפה, ומצערין הלויים - שאין יכולים לבסס קולם כמותן". ועוד שנו במשנה שם (ערכין פ"ב מ"000): "ולא היה מכה באבוב* של נחשת, אלא באבוב של קנה - מפני שקולו ערב. ולא היה מחלק אלא באבוב* יחידי - מפני שהוא מחלק יפה", ופירש"י (י ע"א): "ולא היה מחלק. מסיים, אלא באבוב יחידי, כשהיה מגיע לסיום הנעימה - היה האחד מן החלילים מאריך לאחר שתיוקת האחר, שזהו חילוק יפה יותר משיסימו שניהם כאחד חילוק היינו סיום שמחלק בין נעימה לנעימה". ועוד שנו במשנה (יומא פ"ג מ"000): "הוגרס בן לוי, היה יודע פרק בשיר - ולא רצה ללמד", והתבאר בגמ' (לח ע"ב): "תניא; כשהוא נותן קולו בנעימה, מכניס גודלו לתוך פיו, ומניח אצבעו בין הנימין - עד שהיו אחיו הכהנים נזקרים בבת ראש לאחוריהם", ופירש"י: "פרק בשיר. הכרעת קול נעימה: לבין הנימין. בין חליקת נימת השפה נגד מחיצת החוטם: נזקרין בבת ראש. נרתעין מהכרעת הקול". וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (שקלים פ"ה ה"א): "הוגרס בן לוי על השיר: א"ר אחא; נעימה יתירה - היה יודע. ואמרו עליו על הוגרס בן לוי, שהיה מנעים את קולו בזמר, וכשהיה נועץ גודלו בתוך פיו - היה מוציא כמה מיני זמר וכו'". וכן אמרו במדרש (שהש"ר ג, ו): "הוגרס בן לוי היה יודע פרק בשיר יותר מאחיו ולא רצה ללמד. אמרו עליו וכו' בשעה שפותח פיו בשיר וכו' ומגביה קולו בנעימה, והיה מוציא כל מיני זמר וכו'". ועוד אמרו בגמ' (תענית טז ע"א): "אין מורידין לפני התיבה אלא אדם הרגיל. (איזהו רגיל?) רבי יהודה אומר; מטופל* ואין לו... ויש לו נעימה וקולו ערב וכו'", ופירש"י: "נעימה. בסומי קלא - שמושך הלב". ורגמ"ה פירש: "ויש לו נעימה. שיועד לבסס קול". והתבאר בשו"ת הרשב"א (ח"א רטו): "שאלת עוד, בש"ץ שקולו ערב ונאה לשומעים, ומאריך בתפלתו כדי שישמעו העם קולו ערב, ומתנאה בזה ושמח בקולו... תשובה... אם ש"ץ זה שמח בלבו על שנותן השבח וההודאה לשם בקול ערב ובנעימה ושמח מתוך יראה - תבוא עליו ברכה, שאחד מן הדברים המחויבין למי שמורידין לפני התיבה - הוא שיש לו נעימה וקולו ערב". (בנ"ש שפ"ב).

¹⁰⁰ כתוב (משלי ז,

ט): "בְּנֶשֶׁף-בְּעֶרֶב יוֹם בְּאִישׁוֹן לִילָה וּפְסִלָה", ות"י: "בְּרִמְשָׁא בְּמַעְרָב יוֹמָא וגו'". ופירש מצ"צ: "בנשף. ענין חושך, כמו 'אך זושך ישוּפני' (תהלים קלט, א)". והתבאר בגמ' (ברכות ג ע"ב): "דודר בפלגא דאורתא - הוה קאי?! מאורתא (פירש"י: "מתחילת הלילה) - הוה קאי? דכתיב (תהלים קיט, קמז) 'קדמותי בנשף ואשועה'. וממאי דהאי 'נשף' - אורתא הוא? דכתיב (משלי ז, ט) 'בנשף בערב יום באישון לילה

ואפילו" (פירש"י: "בהעריב היום – קרוי לילה"). א"ר אושעיא א"ר אחא; הכי קאמר (דוד) (פירש"י: "האי קרא דזעזעזת לילה") 'מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה' (פירש"י: "שקדם לכן – הייתי עומד")... ו'נשף' – אורתא הוא! הא 'נשף' – צפרא הוא! דכתיב (ש"א ל, יז) 'ויכם דוד מהנשף ועד הערב למזוזרתם', מאי לאו – מצפרא ועד ליליא? לא! מאורתא ועד אורתא. אי הכי, לכתוב 'מהנשף ועד הנשף', או 'מהערב ועד הערב'? אלא אמר רבא; תרי נשפי הוו – נשף ליליא ואתי יממא, נשף יממא ואתי ליליא" (פירש"י: "נשף יממא. קפ"ן ועלה, כמו 'לנשף מדוכתיה' [ברכות נא ע"א], וכמו 'האי בוקא דאטמא דשף מדוכתיה – טרפה' [חולין מב ע"ב]). והגר"א פירש: "כי ארבעה זמנים הן בלילה; זמן התחלת הלילה שנעדר היום – הוא נקרא 'נשף' מלשון 'שף מדוכתיה', ולכן אמרו 'תרי נשפי הוי', כלומר שנשף היום, וזה אינו לילה עדיין אלא שנשף היום והתחיל להחשיך. 'בערב' – הוא התחלת הלילה והוא 'צאת הכוכבים'... 'באישון לילה' – הוא בתוך הלילה ממש שאז היא חושך... ו'אפילה' – הוא קודם היום שאז חושך מחושך". ועוד כתוב (איוב ג, ח): "וְזִשְׁכוּ כּוֹכְבֵי יָשָׁפוּ", ופירש"י: "נשפו. חשך אישון". ורשב"ע פירש (גמ' ברכות): "תמצא מלת 'נשף' להתחלת הלילה – ולאחריתו". וכ"פ מצ"צ: "תחלת הלילה וסופו – שניהם קרויים 'נשף', ובדברי רז"ל 'תרי נשפי הוי' וכו' (וכ"פ הרלב"ג). וכתב במחמ"נ (שרש שף ב): "'וְזִשְׁכוּ כּוֹכְבֵי יָשָׁפוּ'... 'בנשף בערב יום'... 'אך זושף יושפו' (תהלים קלט, יא) – ענין אשמורה הם". וכ"פ בסה"ש לריב"ג (שרש נשף): "'ויקבצו בנשף' (מ"ב ז, ה)... 'על הרי נשף' (ירמיה יג, טז) – פרושו, הַחֲשֵׁךְ וְהָאֶפֶל. ויש שאמר – על הלילה, כמו 'ועין נאף שימרה נשף' (איוב כד, ט), 'וְזִשְׁכוּ כּוֹכְבֵי יָשָׁפוּ' (איוב ג, ט), 'את נשף זושקי' (ישעיה כא, ד). ויש שיאמר, על התערב האור עם החשך, בין בתחלת הלילה – בין באחריתו. בתחלת הלילה – בְּאֶמְרוּ (ש"א ל, יז) 'ויכם דוד מהנשף ועד הערב למזוזרתם', כלומר מתחלת הלילה – עד ערב מחרתם. והראיה על שהנשף הזה – הוא תחלת הלילה, לא אחריתו – אֶמְרוּ 'למזוזרתם', רוצה לומר – ערב מחרתם. אבל היותו לאחרית הלילה – הוא אֶמְרוּ (איוב ז, ד) 'אם שכבתי ואמרתי מתי אקום ומדד ערב ושיבעתי נדודים עדי נשף אומר כי ארך לילה ורבו נדודי עד הנשף' – והוא עת התערב האור בחשך, וזאת היא דעת רז"ל בנשף, באמרו (ברכות ג ע"ב): 'א"ר אשי וכו', ו'נשף ליליא' – הוא הָאֶפֶל אשר יהיה אחרית הלילה סמוך ליום, ו'נשף יממא' – הָאֶפֶל אשר יהיה באחרית היום סמוך ללילה". (וכ"פ הרד"ק בסה"ש: "על הרי נשף" [ירמיה יג, טז], כלומר על הרי חשך, ולפי שהלילה – חשך, אמר 'נשף'... 'שמרה נשף', 'קדמתי בנשף'... 'מאורי בנשף' [ישעיה ה, יא], 'נשף זושקי'... 'בנשף בערב יום'... 'וְזִשְׁכוּ כּוֹכְבֵי יָשָׁפוּ' – כולם ענין לילה... ודעת רז"ל [ברכות ג ע"ב], כי גיב וְקָרָא 'נשף' – תחלת הלילה כשמתחיל החשך, ותחלת היום כשסר החשך". והערוך (ענן נשף א') פירש: "פירוש ענין חשך, 'ושפו עצמותיו' (איוב לג, כא) – תרגום 'וקבילו גרמוהי'". ובספר הכרמ"ל כתב (ע"פ המלבי"ם ישעיה כא, ד, משלי ז ט): "שם 'נשף', בא על זמן הצמצום – המבדיל בין יום ולילה, והוא תחלת היום והלילה, כמ"ש 'תרי נשפי הוי'. וְאַחַר שֵׁנָם בעלות השחר יש נשף – מפרש לפעמים 'בנשף בערב יום', ר"ל הנשף שהוא בערב היום – לא בתחלתו. וְשֵׁם 'נשף' – נגזר מפעל 'נשף', שְׁמוֹנָה על העתק דבר ממקומו, ומציין העתק היום או העתק הלילה". וכנראה סיבת טעות המחשבים, היא מהכתוב (ישעיה כא, ד): "'את נשף זושקי שם לי לזרדה'", ואינו, שהרי גם שם פירש"י: "לילה שהייתי חושק בה – לשמחה ולמשתה. כספר יוסיפון מצינו, שהיה שמה על שנצחו נדודיו את חיל פרס – אותו לילה, שם לי לחרדה, שנאמר (דניאל ה, א): 'בלשאצר מלכא עבד לזם רב וגו'". ורשב"ע פירש: "את נשף זושקי. הלילה ששתה בכלים, ופחד כאשר קרא לו דניאל הכתב". והרד"ק פירש: "זושקי... הנביא מדבר בלשון כלשצר, שעשה משתה רב בלילה, והיה אותו הלילה – נשף חפצו וחשקו ותאותו, שהוקם מלך... ושם לו הקב"ה אותו הנשף – בחרדה, בכתב שכתב המלאך בכותל וכו'". ומצ"צ פירש: "נשף. ערב, כמו 'קדמתי בנשף' (תהלים קיט, קמז)". והמלבי"ם פירש: "נשף זושקי. אינו שם דבר – רק פעל, נשיפת חשק, מה שְׁנִשְׁפָה וקפץ ממני – חשקי ותאותי, כי 'נשף' – מורה על העתק הדבר ממקומו, שמה נגזר שם 'נשף' – על העתק היום או הלילה. רש"י שמות יב, ו. רש"י ישעיהו ה, יא. רש"י איוב ז, ד. ראב"ע ג, ח. רדק ש"א ל, יז. רדק ירמיהו יג, טז. רדק קיט, קמז. מצא ישעיהו נט, י. מצא איוב ג, יט. ויק"ר כג, יב ד"א כמעשה. רמבם קדוש החודש פג הו. הגרא אוח רסא ב. שות שאילת יעבץ קנה דה כתב צרוף.

¹⁰ כמו שאמרו בגמ'

סְבוּלָה, טוֹזִיג. בעברית המחדשת, ארוחה שאוכלים מחוץ לבית בחיק הטבע [פיקניק בלע"ז], וכן יכולת הסבל* של אדם (במילונים מנוקד סְבוּלָה, אך בדיבור אומרים סְבוּלָה). אך במקורותינו - פירוש, סעודת רעים משותפת (גם בבית)^{טז}.
סיסמָא (סיסמה). בעברית המחדשת, גם משפט מפתח שאדם או תנועה מודיע תמיד ברבים כרעיון המרכזי של שיטתו או מעשיו ('סיסמת תנועתנו היא 'למען הציבור', 'הדמקול הכריז את סיסמת'), וכשרוצים לדבר על סיסמה חסויה, היא נקראת רק בשם 'לואי' סיסמה סודית'. אך במקורותינו, היא רק סיסמא סודית השמורה לחברים^{טז}.

סְפוּי (סיכוי). ראה מש"כ לעיל בפרק שני, 'מִנְחֵי זֶמַן וּמִדָּה', ערך 'סְפוּי (סיכוי)'.
סְלוּד (סילוד). בעברית המחדשת, הצדעה צבאית [הנחת כף היד על צדעי המצח] (סלוט בלע"ז). אך במקורותינו - פירוש, יראת כבוד.
סְמִפּוֹנִיָּה. ראה לקמן בפרק עשירי, 'כִּלִּים וּחִפְצִים', ערך 'סְמִפּוֹנִיָּה'.
סְפוּק (סיפוק). בעברית המחדשת, מרוצה ושמח במצב ('התיקון בחוק התקבל בסיפוק רב בקרב הבוחרים'). אך במקורותינו - פירוש, הספקת מה שצריך^{טז}, או די הצורך.
עֲבֻדָּה (עובדה). בעברית המחדשת, מציאות קיימת ובלתי ניתנת להכחשה ['פאקט' בלע"ז] ('ההסכם - הפך לעובדה'). אבל במקורותינו - פירושה (בארמית), סיפור^{טז}.
עֵטוּר (עיטור). בעברית המחדשת, סמל* ואות שנותנים לחיל מצטיין במעשיו ('עֵטוּר הַגְּבוּרָה', 'עֵטוּר הַנֶּחֱסֵד'). אך במקורותינו - פירוש, קישוט דבר מסביב כעטרה^{טז}.

(ע"ז יד ע"א): "עובד כוכבים שעשה משתה לבנו - אינו אסור אלא אותו היום ואותו האיש בלבד... א"ר יצחק ב"ר משרשיא; בטוויז תנן", ופירש^{טז}: "בטוויז. האי משתה דקתני 'מותר למכור לו תרנגול לבן' - לאו במשתה חופת בנו... אלא במשתה של מריעות, שעושים הנערים זה עם זה, וקורין קמפרוייש"א (תרגם אל^{טז}: סעודת רעים) - דלא חשיב כולי האי שיקריבו לעבודת כוכבים". והערוך (עקד טוויג) פירש: "פירוש, משתה בעלמא - שלא לשום נישואין ולא לשום ע"ז. פירוש אחר, שגובין מכל איש - מטבע, חסר או יתר - ואוכלין ושותין, וקורין אותו 'טוויג' - והוא 'סיבולת'". ועוד פירש (בעקד סבל^{טז}): "פירוש, בני חבורה ההולכים ממקום למקום, ואוכלים יחד". ומוה"ע פירש: "פירוש סנבילי בל", חבורה ואנשים, נותנים סך ידוע - לעשות משתה, או לדבר אחר". ישמח חיים מערכת ס, א, בשם תנוד"א א"ר, יא). פסחים פט ע"ב, רש"י: "סיבולת. תערובת סעודה של כל ימות השנה".

^{טז} הערוך ערך 'סיס' מא^{טז}: "פירוש בל", סימן. מדרש שמואל (בובר) ט, א. בנ"ש שפ"ב.
^{טז} אבדר"נ הוספה ב
לנוסחה א פ"ח ד"ה מה היה. תנחומא לך לך ה. (ערלה פ"א מ"ה). זוה"ח כי תשא עד ע"ב. זוה"ח רות כט ע"ב. רש"י ברכות טז ע"ב (כוונתו לסיפוק הצרכים, ואילו קורת הרוח היא נושא שני). רש"י ב"מ מו ע"א.

^{טז} רש"י חגיגה ח ע
א. רש"י קידושין כט ע"ב. רש"י מנחות פט ע"א. רש"י הושע יב, ט. רא"ש שבת יח, ה.
ע "בדידי הוה עוב
דא".

^{טז} כמו ששנו במשנה
(בפזרים פ"ג מ"ט-מ"י): "ר"ש בן ננס אומר; מעטרין את הפזרים חוץ משבעת המינים. ר"ע אומר; אין מעטרין את הפזרים אלא משבעת המינים: ר"ש אומר; שלש מדות בפזרים; הפזרים, ותוספת בפזרים, ועיטור הפזרים. תוספת הפזרים - מין במינו, ועיטור הפזרים - מין בשאינו מינו", ופירש

עצומה (עצמה). בעברית המחדשת, אוסף חתימות מאנשים רבים המבקשים דבר מהשלטונות [פטיציה בלעז]. אבל במקורותינו - פירוש, טענות ריב"ג.

עצומים (עיצומים). ראה מש"כ לעיל פרק שלישי, 'מנחים משפטיים וממוניים', ערך 'עצומים (עיצומים)'.

עצר (עוצר). בעברית המחדשת, איסור צבאי לאזרחים* לצאת מבתיהם לזמן מסוים. אבל במקורותינו - פירוש, בית כלא, או יסורים^{עד}.

א

הר"ש משאנץ: "מעטרים. פירוש, סביב הסלים היו תולין בהן פירות מבחוץ לנוי - והוא העטור: תוספת הפירות. עיקר הפירות, היינו תאנה שפגרה ואשכול שפגגר - ואומר 'הרי אלו פירות', וכשבא ללקטן וליתן בסלים, מוסיף על תאנים - תאנים אחרים שאינם פירות, וכן על כולם - מוסיף ממינו. והעיסור, היינו מה שמקיף להם מבחוץ - לנוי". ומהריב"צ פירש: "פירוש 'עיסור', שיהו נראות יפות". והרע"ם פירש: "תוספת פירות. בשעת לקיטת הפירות - מוסיף עליהם משאר תאנים או משאר ענבים: עיסור. הפירות הנאים שמקיף סביבות הסל להדור מצוה: מין בשאינו מינו. מעטר הסל של פירות תאנים - בענבים, ושל פירות ענבים - בתאנים, ואפילו בפירות שאינם משבעת המינים לדור"ש". ופסק הרמב"ם (זרעים, הלכות פירות פ"ג ה"ט): "כשהיו מביאים את הפירות, היו מביאים בידם תורין ובני יונה, וכן היו תולין מצידי הסלים - תורין ובני יונה, כדי לעטר את הפירות". ועוד אמרו בגמ' (ברכות נא ע"א): "עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה; טעון... עיסור ועיסוף וכו'. עיסור, רב יהודה מעטרהו בתלמידים, רב חסדא מעטר ליה בנטלי", ופירש"י: "מעטרהו בתלמידים. תלמידיו סובבין אותו כשהוא מברך: בנטלי. כוסות". ור"ח פירש: "מעטר בנטלי. פירוש, היה נותן ליושב לימין המברך וליושב לשמאלו - כוסות, וכשאמר המברך ברכת הארץ - מוסיף מאחד מאלו הכוסות בכוס שביד המברך". ורבנו יהונתן מלוניל פירש: "בתלמידים. תלמידיו סובבים אותו כשהוא מברך. בנטלי, בכוסות סביביו". והריטב"א פירש: "בנטלי. פירוש, כוסות נאים מונחים על השלחן סביב. ויש פירוש אחרים", ובהלכות ברכות שלו כתב הריטב"א: "ולעטר השלחן בכוסות יין או לעטרו בתלמידים". והמאירי פירש: "עטור, ר"ל שיעטרהו בתלמידים, כלומר שיהו התלמידים יושבים סביב המברך, או שיעטרהו בכוסות שיהו כל אותם שסביב המברך - אוזנין כוס בידם. וי"מ בזה, שצריך ליתן מכוס של ברכה לשאר הכוסות". והטור (אור"ח קפג) פירש: "עיסור, רב יהודה מעטר ליה בתלמידיו, פירוש היה מושיב תלמידיו סביביו בשעת הברכה. רב חסדא מעטר ליה בנטלי, פירש"י וכו', וי"מ שהיה מניח כוסות יפים סביביו - להדרו בהן".

^{עב} ככתוב (ישעיה מ)

א, כא): "קָרְבוּ רִיבְכֶם וגו', הִגִּישוּ עֲצוּמוֹתֵיכֶם", ות"י: "אָעִילוּ הַזֹּתְכוֹן". ופירש"י: "עצמוותיכם. טענות בריאות וחזקות שלכם, ולשון ריב' הוא זה - בלשון משנה; שנים שהיו מתעצמים בדיון, במסכת סנהדרין (דף לא ע"ב)". וכ"פ רבא^ע: "עצמוותיכם. כמו ריבכם", וכן 'ובין עצומים יפריד'. ויתכן היותו מגזרת 'עצום', והנה הוא תואר הרבים". ופירש בסה"ש לריב"ג (שרש 'עצם'): "הִגִּישוּ עֲצוּמוֹתֵיכֶם, 'ובין עצומים יפריד'... ענין המלות האל - המריבה והמצה". והרד"ק (ע"פ) פירש: "עצמוותיכם. טענות עצומות שיש לכם. פירוש אחר, 'עצמוותיכם' - הוא לשון ריב וכו'... וי"א, 'עצמוותיכם' - הרברים העצומים שעשיתם בעולם". ובסה"ש (שרש 'עצם') פירש הרד"ק: "עצמוותיכם. תוקף ריבכם וראיוותכם". ומצ"צ פירש: "עצמוותיכם. ענין תוכן הדבר ועצמותו". וכ"פ במצ"ד: "הִגִּישוּ עֲצוּמוֹתֵיכֶם. תוכן הטענות ועצמות הדבר". והמלב"ם פירש: "ויש הבדל בין ריבכם" - שהוא הריב הפשוט, שבו אמר 'קָרְבוּ', ובין 'עצמוותיכם' - שהוא הריב שיתעצם ויתחזק בו הנדון ביותר, שלכן אמר בו 'הִגִּישוּ'".

^{עב} ככתוב (ישעיה נ)

ג, ח): "מִעֲצָר וּמִמִּשְׁפָּט לְקָזוּ, ותרגם יב"ע: "מִיִּסוּרִין וּמִפּוֹרְעָנוֹת יִקְרִיב גְּלוֹתָנָא". ופירש"י: "זאת יאמרו הגוים באחרית הימים, כשיראו כשנלקח (המשיח) מן העוצר שהיה עצור בידם, וממשפט היסורים שסבל עד עתה". ורמב"ע פירש: "השם לקחו מעוצר, והוא היה עצור במשפט [משפט] נקמות". והרד"ק פירש: "מעוצר. מעצור הגלות שהיה נעצר שם, וממשפט השבי וכו'". ומצ"צ פירש: "מעוצר. מקום המאסר שהיה כלוא ומעוכב שמה, וכן 'והוא עודנו עצור' (ירמיה לג, א)". ועוד כתוב (תהלים קז, לט): "יִבְמָעֲטוּ

ערך, ערכים. בעברית המחדשת, דעות והשקפות חשובות לחיי האדם ונפשו (ההגינות היא ערך נעלה בסולם הערכים שלו). אך במקורותינו - פירוש, סדר ועריכת חשבוןיה.

פולמוס. בעברית המחדשת, ויכוח עז בין שני צדדים ('פולמוס המוסר'). אך במקורותינו - פירוש, מלחמת התנפלות חיל שלטון גדול על עם קטן.

א

וישזוז, מעַרָר רָעָה וְיָגוֹן – ות"י: "אֲנֵנוּ וְאֵתֵמְסִכְנוּ מִן אֲנִיךְ בִּישָׁתָא וְדוּנָא". ופירש ראב"ע: "מעוצר. רחם, כדרך 'כי עַרָר עַרָר' (בראשית כ, יח) – הפך 'יירבו'. והרד"ק פירש: 'ויעוצר' – הוא ממשלת אחרים שהיה עליהם, והם יהיו שוחחים תחתיהם, אמר שישוחו מעצר ומרעה ומיגון". ומצ"ד פירש: "כי בעונם – ימעטו וישוחו עד לעפר, מן הרעה אשר תהיה עצורה ועכובה אצלם". לברר במדרש מגילת תענית יז באלול יום שהוסר העוצר הרומאי מעל היהודים.

^{טז} ככתוב (שמות מ,

כג): "ויערך עליו ערך לחם", ות"א ות"י: "וסדר עלוהי סדור דלחם". ופירש"י (לעיל פסוק ד): "שתי מערכות של לחם הפנים". וכן כתוב (שופטים יז, י): "ואנכי אתן לך וגו' וערך בגדים ומחיתך", ותרגם יב"ע: "וזוג לבושים ופרנסתך". ופירש"י: "וערך בגדים. אפרלימנט בלע"ז (תרגם אל"ר: מערכת בגדים)". ומצ"צ פירש: "וערך. מענין סידור, כמו 'ערך לחם', ובמצ"ד הוסיף: "ר"ל, בגדים כסדר הצריך". והרד"ק פירש בשה"ש (שרש 'ערך'): "כלומר, סדר בגדיו ממה שצריך אליו". ועוד כתוב (ויקרא ה, טו): "אֵיל תמים מן-הצאן בערך כסף-שקלים בשקל-הקֹדֶשׁ", ות"א: "בפורסניה כסף סלעין בסלעי קודשא", ות"י: "הי כדמי הינית קודשא דאתהני סילעין בסלעי קודשא". ופירש"י: "בערך כסף שקלים. שיהא שוה שתי סלעים". וראב"ע פירש: "יביא אֵיל שהוא שוה כסף שקלים, ומעוט רבים – שנים". ועוד כתוב (ויקרא כז, ב): "כי יפליא נדר בערך נפשת לה: והיה ערך הזכר וגו'", ות"א: "יפירש נדר בפורסן נפשתא קדם ה': ויהי פורסניה דדכורא וכו'", ות"י: "יפירש פירוש נדרא בעילוי נפשתא לשמא דה': ויהי עלוייה דביר דכר וכו'". ופירש"י: "בערך נפשות. ליתן ערך נפשו, לומר 'ערך דבר שנפשו תלויה בו עלי': והיה ערך. אין ערך זה לשון דמים, אלא בין שהוא יוקר בין שהוא זול – כפי שניו הוא, הערך הקצוב בפרשה: בערך. עמו 'ערך', וכפל הכפ"ן – לא ידעתי מאיזה הוא". וראב"ע פירש: "בערך נפשות. הטעם שידור נדר לאמר; אם השם יעשה לי כך – אפדה נפשי כדי ערכי, או ערך בני, או ערך בהמה. וכ"ף 'בערך', על דעת כל המדקדקים – נוסף, והטעם – 'בערך'. ופסק הרמב"ם (הפלאה, הלכות ערכים וחורמים פ"א ה"א-ה"ג): "הערכים – הם נדר מכלל נדרי הקדש... מצות עשה לדון בדיני ערכים כאשר מפורש בתורה. ואחד האומר 'ערכי עלי', או האומר 'ערך זה עלי', או 'ערך פלוני עלי' – נותן הערך לפי שני הנערך, והוא דבר הקצוב שבתורה – לא פחות ולא יתר: וכמה הוא הערך וכו'". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'ערך') כתב: "'ערך לחם'... 'וערך בגדים'... ועניני המלות האל... מהם – עריכה שהוא סידור... 'ואתה אנוש כערכי' (תהלים נה, יד), ענין המלות האל – הדמיון והשווי... 'והיה ערך'... ענינם – השעור והשומה". וכן קוראים בשם 'ערך' – לכל דיבור-המתחיל או ענין-נושאי שבספרים כמו ספר הערוך, התשבי וכדומה, והוא מלשון סידור ועריכת ענייני הספר (אב"ד).

^{טז} כמו ששנו במשנה

(סוטה פ"ט מ"ד): "בפולמוס של אספיינוס – גזרו על עטרות חתנים ועל האירוס. בפולמוס של מיטוס – גזרו על עטרות כלות וכו'... בפולמוס האחרון – גזרו שלא תצא הכלה באפריון בתוך העיר". ופירש"י (על הגמ' מט ע"א): "בפולמוס. חיל שהביא אספיינוס על ירושלים: בפולמוס של מיטוס. שהביא הורקנוס – אאריסטובולוס אחיו, ובין זה לזה – היו המשיים ושתים שנה, כשאמר בסדר עולם: בפולמוס האחרון. הוא של חורבן הבית, ושל מיטוס נמי הוה (ראה מהרש"א חא"ג). ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "פירוש פולמוס הוא, זמן האיש וזמן מלכותו". ובתרגם שבד"ו כתוב: "פולמוס הוא תאריך בלשון ערבי כלומר זמן זה האיש וזמן ממשלתו". ותפ"ש פירש: "בפולמוס. חיל מלחמה: של אספיינוס. כשצר על ירושלים בעת החורבן: של מיטוס. שנחרב הבית על ידו, והיתה הצרה יותר גדולה: בפולמוס האחרון. כשכבר חרבה ירושלים ע"י מיטוס. ולי נראה, דהיינו כשבא הַאֲדָרְיָאן (אדריינוס) על בן כוזיבה (הנקרא היום 'בר כוכבא'*) [אב"ד] בביתר – וַיִּכְרְשָׁהּ (כירושלמי תענית פ"ד ד"ב ב), ונחרגו אז חצי מילין[אין] ישראל". וכן אמרו בגמ' (חולין מו ע"א): "ההוא פולמוסא דאתא לפומבדיתא, ערקן רבה ורב יוסף וכו'", ופירש"י: "פולמוסא. חיל השלמון". וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (ע"ז פ"א ה"ב): "מלכות מצרים ומלכות רומי – היו

פּוֹלֶס. בעברית המחודשת, דחף חשמלי* מהיר וקצר. אך במקורותינו - פירוש, מכה חזקה במקל^ט.

פִּלְחָן (פולחן). ראה לקמן בפרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזוּמָה', ערך 'פִּלְחָן (פולחן)'.
פִּלְסְטֶר, פִּלְסְטֶר. בעברית המחודשת, כתב השמצה והתקפה נגד אדם או גוף ('יצא נגדו כתב פלסטר חריף מאד, ובו תצלומים אמיתיים של חשבון הבנק שלו'). אך במקורותינו - פירוש, זיוף ושקר^ח.

פִּנְטִיזְיָה (פנטסיה). בעברית המחודשת, דבר דמיוני ומופלא ('הוא חי בפנטזיה, וחושב שהוא מצליח'. 'המטיבה היתה פנטסטית'). אך במקורותינו - פירוש, עיקר המחשבה^ט.
צִיּוֹן. בעברית המחודשת, מִסְפָּר או תואר למידת הצלחתו של תלמיד במבחן או בלימודים ('ציון שלילי'. 'ציון לשבח'). אבל במקורותינו - פירוש, סימץ^י.

א

עוֹשִׂין מַלְחָמָה אֵילֹו עִם אֵילֹו, אִמְרוּ, עַד מָתִי אֲנִי הוֹרֵגִין בַּפּוֹלְמוֹס זֶה עִם זֶה? ופִּירֵשׁ הַפִּנְמ"ש: "בַּפּוֹלְמוֹס. בַּחֵיל אֲנִשִּׁי מַלְחָמָה, וְלֹא בַּחֵיל כָּל כָּךְ". והערוך (ערך 'פולמוס') פִּירֵשׁ: "פִּירֹושׁ, חֵיל". ומוה"ע (ערך 'פולמוס') פִּירֵשׁ: "תִּרְגֹּמוֹס וְאֶל מוֹצְיָם יִקְוֶהוּ" (איוב ה, ה) - 'וּפּוֹלְמוֹסִין בְּמֵאֲנִי וְיִינָא יִדְבְּרוּנִיהּ. פִּירֹושׁ בַּלְשׁוֹן יוֹנִי - חֵיל". ועוד פִּירֵשׁ (בערך 'פלמטר'): "פִּירֹושׁ 'פּוֹלְמוֹ' בַּלְשׁוֹן יוֹנִי - צֶבֶא". ושעב"נ (ענין 'חיל', שער 'פולמוס'): "פולמסא דמלכא, פי' חיל, וכן 'פולמוס של טיטוס".

^ט הערוך ערך 'פִּלְסְטֶר

ד'. בנ"ש שפ"ב.

^ח הערוך: זיוף. מ

וה"ע (ערך 'פִּלְסְטֶר'): "פי' פִּלְסְטוֹן בל", דבר שקר ומזויף. שעב"נ (ענין 'התל', שער 'פִּלְסְטֶר'): "פִּלְסְטֶר, פי' שִׁקָּר, ועוד פִּירֵשׁ (ערך 'כזב', שער 'פִּלְסְטֶר'): "פִּלְסְטֶר, פי' כזב".

^ח כמו שאמרו בתלם

וד ירושלמי (ב"ב פ"ח ה"א): "רבי יצחק, בעי מימר פנסטה - ולא אשכח, ומר הדא הלכתא תנייתא וכו'", ופִּירֵשׁ הַפִּנְמ"ש: "בעי מימר פנסטה. רצה לומר עיקר הדבר בביור, מהיכן שמענו דהאיש יורש את אשתו: ולא אשכח... שלא מצא ללמוד מכאן, לירושת הבעל משארו... פנסטה. דוגמתו לקמן פרק נגמר הדין; א"ל עכן וכו' (כמובא לקמן)... נִיבִזִין בִּינְכוֹן פִּנְטוֹס וכו' - דבר ברור הוא שיתפוס אחד מכם. ומלה יוגית הוא". ומוה"ע (ערך 'פִּנְטִיזְיָה') פִּירֵשׁ: "בעי מימר פִּנְטִיזְיָה, פִּירֹושׁ בל", מחשבה וציור דבר מה". ועוד אמרו שם בתלמוד ירושלמי (סנהדרין פ"ו ה"ג): "אמר ליה עכן; מה בגורל אתה תופשיני/חופשיני? לית בכל ההן דרא - כשר, אלא את ופינחס! אסקין ניבזין בינכון פנסוס - דמיתפוס חד מינכון!", ופִּירֵשׁ הַפִּנְמ"ש: "אסקין ניבזין בינכון. תעלו הגורלות והפילו ביניכם: פניטוס. מלה לעז היא - סוף דבר שיתפוס אחד מכם" (ושם בב"ב פ"ד פ"ד): "פנסוס. דבר ברור הוא - שיתפוס אחד מכם". ומוה"ע (ערך 'פִּנְטִיזְיָה') פִּירֵשׁ: "פִּירֹושׁ בל", בודאי ומכל מקום".

^ט ככתוב (מ"ב כג

, יז): "ויאמר מהיציין הלו אשר אני ראה, ויאמרו וגו' הקבר וגו'", ופִּירֵשׁ הַרד"ק: "נראה כי הנביא הִזְקֵן, צוה לבניו שיעשו על הקבר - ציון גדול שיהא ניכר בין הציונים האחרים". ומצ"צ פִּירֵשׁ: "הציון. הוא סימן מצבת מת". ועוד כתוב (ירמיה לא, כ): "הַצִּיּוֹנִי כֶּף צִיּוֹנִים". וביארו בגמ' (עירובין נד ע"ב): "ומאי משמע דהאי ציון - לישנא דסימנא הוא? דכתיב 'וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון'. ופִּירֵשׁ"י (עה"פ): "ציונים. סימנים בדרכי אבותיך הטובים". והרד"ק פִּירֵשׁ: "ציונים, כמו גִּלִּי אֲבָנִים או אֲבֵן מַצְבֵּת - להכיר הדרך". ומצ"צ פִּירֵשׁ: "ציונים. ענין סימן ואות, כמו 'ובנה אצלו ציון' (יחזקאל לט, טו)".

^ט ככתוב (שופטים

PAGE

PAGE

צָלִיל. בעברית המחודשת, קול כלי מנגינה (בדרך כלל ערב לאוזן). אבל במקורותינו - פירוש, קול רעש (בדרך כלל שאינו ערב לאוזן)^{פא}.

צַעֲדָה. בעברית המחודשת, קבוצת צועדים מאורגנת, הצועדים יחד. אבל במקורותינו - פירוש, צַעֵד או פסיעה, או קול צוחה^{פב}.

קְבוּץ. ראה לקמן בפרק אחד-עשר, **מִבֵּית וּבְחוּץ**, ערך **קְבוּץ**.

קִדְמָה. בעברית המחודשת, הצד הקדמי. ובהשאלה, התקדמות המדע והטכנולוגיה (**הוֹדוּת* לקדמה, או חיים בנחות. 'ארץ ישראל נמצאת בקדמת אסיה***). אך במקורותינו - פירוש, מה שהיה בזמן הִקְדָם, או הצד המזרחי (העומד לפני מקום)^{פג}.

ז, (ג): "והנה צליל לזום שערים מתהפך במוזנה-מדין ויבא עד-האהל ויכח ויפל", ותרגם יב"ע: "והא חרר דלחם שעורין מתהפך וכו'". ופירש"י: "צליל... חררה שאופין על הנחלים". וכ"פ רבנו ישעיה: "חררה או גלוסקא". והרד"ק פירש: "הוא מענין 'תצלינה אוניו' (ש"א ג, יא), כלומר שמע רעש לחם שעורים - שהיה מתהפך במחנה מדין. ובאמרו 'לזום שעורים' - נראה כי שמע וראה אותו. או יהיה מן 'צלי אש', שרשו 'צלה'... ופירושו 'עונת שעורים', וטעם 'צלי' - שהיתה צלילה בנחלים, והוא הנקרא בדברי רז"ל 'חררה'... וכן ת"י". והרלב"ג פירש (כפירוש הראשון ברד"ק): "צליל. ר"ל קול הברת לחם שעורים". ובפסוק שהביא רש"י - כתוב (ש"א ג, יא): "**כִּלְיָם יִשְׁמְעוּ תִצְלִינָה שְׁתֵּי אוֹנוֹ**", ופירש"י: "תצלינה. לשון צלצלים, טנמיני"ר בלעז (תרגם אל"ר: לצלצל)". ורבנו ישעיה פירש: "לשון 'צלצלי שמוע', בוצינ"ר בלעז" - והוא שביית הארון והריגת בניו". והרד"ק פירש: "תצלינה. מבנין הפעיל, שְׁרָשׁוּ - 'צלל', והוא ענין הרגשה, כמו 'לקול צללו שפתי' (חבקוק ג, טו)". ומצ"צ פירש: "תצלינה. ענין תנועה ורעדה". וע"פ זה פירש במצ"ד: "תצלינה שתי אוניו. ירעדו אוניו - מגודל החרדה, וְהַכְנָנָה היא - על לקיחת הארון". והמחה"ע (שרש 'צלל') פירש: "צליל שעורים", פ' דבור חלום... וי"א, 'צליל' - כמו סל הוא, שעושין בו לחם". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'צלל') פירש: "תצלינה שתי אוניו, ושמו ממוזן ו'הנה צליל שעורים' - כמו רעש... ואמר התרגום ב'והנה צליל' - והא חרר, ומאמרו [אינו] מסכים למאמרו בו".

^{פא} ככתוב (ש"ב ה),

כד): "**בְּשִׁמְעָה אֶת-קוֹל צַעֲדָה בְּרָאשֵׁי הַבָּכָאִים**", ותרגם יב"ע: "בְּמִישְׁמַעְךָ יָת קֹל צִוְהָתָא בְּרִישֵׁי אִילָנֵיָא". ופירש"י: "את קול צעדה. הם מלאכים - הצועדים בראשי האילנות, אשר אני שולח לעזרתך". והרד"ק פירש: "את קול צעדה. אשמיעך קול - לחזק את לב העם אשר אתך, שידמה להם קול הולכים בראשי האילנות, כאילו מלאכים יצאו להכות בפלשתים". והרלב"ג פירש: "בשמעם קול צעדי דוד - שהוא קול תנועת ראשי הבכאים". (וראה לעיל ערך **מַצְעֵד**).

^{פב} ככתוב (בראשית

ב, יז): "**וְזָדְקָל הוּא הַהֶלֶךְ קִדְמַת אֲשׁוּר**", ות"א ות"י: "הוא דְּמִהֶלֶךְ לְמִדְנָהָ דְּאַתּוּר". ופירש"י: "קדמת אשור. למזרחת של אשור". ובפירוש הר"א בהרמב"ם כתב: "חדקל. הוא (הנהר) דיגלת: ואשור. מחוז (העיר) אל-מוצל, והיא במזרחו של אותו המחוז, כמאמר הכתוב (קדמת אשור), ועוברת בבבל, ועוברת על בגדד". ועוד כתוב (בראשית ד, טו): "**וַיֵּשֶׁב בְּאַרְץ-נוֹד קִדְמַת-עֵדֶן**", ות"א ות"י: "**בְּאַרְעָא גְלִי וּמִטְלִטֵל דְּהָהּ עֲבִידָא גְלוּהִי מִלְקֶדְמִין בְּגִנְתָּא דְּעֵדֶן**". ובת"ר תרגם: "**בְּאַרְעָא גְלִי וּמִטְלִטֵל מִן מִדְנָה לְגִנְתָּא דְּעֵדֶן**". ופירש"י: "קדמת עדן. שם גלה אביו כשגורש מגן עדן, שנאמר וַיִּשְׁכַּח מִקֶּדֶם לִגְן עֵדֶן וגו'... שיש ללמוד שהיה אדם שם. ומצינו רוח מזרחית - קולמת בכל מקום את הרוצחים,

PAGE

PAGE

קונדס. ראה לקמן בפרק עשירי, 'מלים וחפצים', ערך 'קונדס'.
קִיט (קייט), **קִיטָנָה**. בעברית המחודשת, מסגרת פעילות קלילה לילדים, בימים שאין בהם לימודים [גם בחורף] ('קִיטנָה חנוכה'. 'קִיטנָה אמהות בחודש שבט'). אבל במקורותינו, פירוש המלה הארמית 'קִיט' - הוא 'קִיץ'. ולפיכך, שם 'קִיטנָה' - יחול רק על כוז שבחופשת הקיץ^{פד}.

קסם. ראה מש"כ לקמן בפרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזוּמָה', ערך 'קוסם, קסמים'.
קָרַב. בעברית המחודשת, הקרב הוא מעשה הלחימה באויב, והמלחמה היא השם הכללי לכל הקרבות ('לנצח בקרב ולהפסיד במלחמה'). אך במקורותינו קרב הוא פנים אל פנים (בחרב וחנית, והמלחמה - היא מרחוק, בחיצים ואבנים)^{פה}.
רָאוּה. בעברית המחודשת, הצגת* דברים יפים לעיני כל בכוונה שישימו לב אליהם ('בחלון הראווה שמו את החליפות* היפות'. 'נערך מופע ראווה מרהיב* עין'). אבל במקורותינו - פירושה, הסתכלות של בזיון^{פו}.

רְעִיוֹן. בעברית המחודשת, תכנית פתאומית שְׂצָצָה במחשבתו של האדם, בדרך כלל לפתרון בעיה*. אבל במקורותינו - פירושו, הרהורים ומחשבות^{פו}.

א

שנאמר (דברים ד, מא) 'אִזְיָא יְבִרְכִי מִיָּה וְגו' בַּזְרוּזָה עִבְשִׁי'". (ולפי זה, ארץ ישראל לא נמצאת ב'קדמת אסיה', אלא סין ויפן).

^{פג} ככתוב (דניאל ב

, לה): "בִּין-אֲדָרִי קִיט". (וראה עוד מש"כ לעיל בפרק חמישי 'תַּאֲרִים וְתַכְנוּנוֹת בְּאָדָם', ערך 'קִיטָן'). ת"י דברים ג, ט. ת"א ות"י בראשית ח, כב. יומא כט ע"א. ש"ט שמות י, ה.

^{פד} ש"ב יז, יא. ת

הלים עח, ט. המלבי"ם קמד, א. תרגום 'מלחמה' - 'קרבא'. (ריע"ל לשה"ק ועברית פ"ט).

^{פה} ככתוב (יחזקאל

כח, יז): "הַשְׁלַכְתִּיהָ לְפָנַי מְלָכִים, וְנִתְּתִיהָ לְרָאוּה בָּךְ", ותרגם יב"ע: "רִטְשָׁתָךְ אֶהְרָא לְמַלְכֵי־א, וְהִבְתִּיהָ לְאַסְתַּכְלָא בְּךָ". ופירש"י: "לראוה בך. להסתכל בבושתך, 'לראוה' - כמו לראיה". וכ"פ מהר"י קרא: "לראוה בך. לעיני המלכים נתתיך לקלון, והשלכתך לארץ כדי שיראו בך ויוסרו בך". והרד"ק פירש: "לראוה בך. כמו לראות בך, כלומר לראות בך - הפך מה שְׁהִייתָ וְחִשְׁבָּתָ בְּרוּב גְּאוֹת לְבָךְ, ולתמוה עליך. וכן ת"י 'לאסתכלא בך', וי"ת 'לראוה' - ענין בזיון, וכן 'המוה יביטו יראו ב', 'את כל גבוה יראה' - ואין צריך להוציאם מענינם. ומלת 'לראוה' - מקור שְׁלֵם מן הַקָּל בתמורת לְמַ"ד הפֶּעַל - בְּנִי"ו נְרָאָה". ומצ"צ פירש: "לראוה. לשון ראייה והסתכלות". ובמצ"ד הוסיף: "ואתן אותך לפני מלכים להסתכל בך בבזיוןך, כי דרך האויבים להסתכל בפני האדם בעת בזיונו למען הכלימו".

^{פו} ככתוב (דניאל ב

, כט): "אֵנִית מְלָכָא רְעִיוֹנִיהָ עַל מִשְׁכַּבָּךְ סִלְקוֹ", ופירש"י: "רעיוןך. הרהורך". ורס"ג פירש: "רעיוןך. מחשבותך שהיית חושב... ורעיוני לבבך. מחשבות רצון לבך, שחשבת בלבך". ומצ"צ פירש:

"רעיוןך. מחשבתך, כמו 'בנתה לרעי' (תהלים קלט, ב)". (והכתובים בקהלת [א, יז]: "שגם"זה הוא רעיון ריוז", פירש מצ"צ: "רעיון. ענין שברון, כמו שאמר למעלה 'ורעות ריוז'. ורע"ס פירש: "שהוא דבר בלתי נחשב". וכן [שם ב, כב]: "בְּכָל-עֲמָלוֹ וּבְרְעִיוֹ לְבוֹ", ת"י: "בְּכָל מוֹרְחִיהָ וּבְתַבִּירוֹת לְבִיהָ", ופירש מצ"ד: "בהעמל ושברון הלב שיש לו בור". אמנם ראב"ע פירש: "בכל עמלו רוב מחשבותיו" [וכ"פ מהר"ם אלשיך]]. ואמרו בתלמוד ירושלמי (שבת פ"ד ה"ג): "רבי חונה ותני לה בשם רבי אלעזר בן עקיב; 'הסיר ה' ממך כל זולתי' - זו רעיון. דא"ר אליעזר; 'ונתן עול ברזל על צוארך' - זה רעיון", ופירש קרה"ע: "זה רעיון. שכל החלאים - תלויים בהרהורים רעים, כפחד האויב וכיוצא מהניזקין - שלא יֵצְאוּ ממנו עד מותו". ונתן עול ברזל וכו' זה הרעיון. דאלו עבודה ממש - הרי כבר

PAGE

PAGE

שְׁגִיּוֹן. בעברית המחדשת, רעיון* הנדבק במוחו של אדם ואינו מצליח או רוצה להפטר ממנו^פ [אידיאה פיקס בלע"ז]. אבל במקורותינו - פירושו, שגיאה, או תענוג, או עסק, או סוג [כלי] שירפס.

שְׁגָרָה. בעברית המחדשת, סדרי החיים הקבועים של האדם [רוטינה בלע"ז]. אך במקורותינו - פירושה, מרוצת עשיית הדבר ללא תקלות^צ.

א

נאמר 'ועבדת את אויבך', אלא ודאי - ברעיון, והוא העול אשר תמיד על צוארו". והפנמ"ש פירש: "רעיון. מלשון 'רעיוןך על משכבך סליקו', וזו היא המחשבה המועלת, והדאגה - אשר אדם משים אל לבו הרבה: ונתן עול ברזל וכו' זה הרעיון. שהוא דומה לעול ברזל הנתון על הצואר, ואי אפשר לו לפנות אנה ואנה - כך הוא זה שמשחק ברעיונו, אינו יודע היכן לפנות". וכן אומרים בברכת 'המפיל' (בנוסחי האשכנזים): "וְאֵל יְבָרְכֵנוּ בְרַעְיוֹנֵינוּ וְחִלּוּמוֹת רַעִים".

^פ (חידש נב"ח).

^{פח} ככתוב (תהלים ז

, א): "שְׁגִיּוֹן לְדָוִד אֶשְׂרֶיֶךָ לֵאמֹר", ותי"י: "תְּרַגְמוּ אֶת הַדָּוִד לְדָוִד". ופירש"י: "שְׁגִיּוֹן לְדָוִד. מִנַּחֵם אֹמֵר, שֶׁגַם זֶה אֶחָד מִשְׁמוֹת הַזֶּמֶר - ע"ש הכלי. וכן פירש 'על שְׁגִיּוֹנוֹת' (חבקוק ג, א). ורבותינו פירשו (מ"ק טז ע"ב), לִשְׁוֹן מִשְׁגָּה - שְׁנִיתִי וְהָתַפֵּל עַל הַשְּׁגִיּוֹן, שֶׁאִמַּר שִׁירָה עַל מַפְלָתוֹ שֶׁל שְׁאוּל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ש"ב כב, א) 'וַיִּדְבֹּר דָּוִד וְגו'. אֲבָל, עֲנִין הַמְּזֻמָּר - אֵינוֹ מוֹכִיחַ עַל כֵּךְ. וְאֹמֵר אֲנִי, שְׁאֶמְרֶוּ עַל עַסְקֵי יֹשְׁבֵי בְּנוֹב (ש"ב כא, טז), שְׁבֹא עָלָיו עַל עֲוֹנוֹ שֶׁל שְׁאוּל, כְּמוֹ שֶׁפִּירְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ, שֶׁאִמַּר לוֹ הַקֹּדֶשׁ; עַל יָדָךְ - נִמְרָד דּוֹאֵג הָאֲדוֹמִי, עַל יָדָךְ - נִהְרָג שְׁאוּל וּבְנָיו וְכוּ'... וְהַפֶּךְ דָּוִד אֶת תְּפִילָּתוֹ, וְהַתְּפִלָּה שֶׁלֹּא יִפּוֹל בִּיד אוֹיֵב. וְכֵן פִּתְרוּנוֹ; מִשְׁגָּה שֶׁר דָּוִד לִהְשֵׁם - עַל שֶׁשָּׁגָה לֹמֵר לְהַקְבִּי, לְמוֹסְרוֹ בִּיד אוֹיֵב - עַל דְּבָרֵי שְׁאוּל שֶׁנִּהְרָג עַל יָדוֹ. דָּבָר אַחֵר, 'עַל שְׁגִיּוֹן' - כִּנָּף הַמַּעִיל* אֲשֶׁר כָּרַת לְשְׁאוּל". וכן פירש"י שם במו"ק: "שְׁגִיּוֹן. שִׁגְיָה הִיחָה לוֹ". וְרַאבָּע פִּירֵשׁ: "י"מ בּו - תַּעֲנוּג, כְּמוֹ 'תִּשְׁגָּה תְּמִיד'. וי"א - עַל שִׁגְיָתוֹ. וְהִנְכוֹן בַּעֲנִי, שֶׁהוּא עַל נֹעַם פִּיּוֹת שֶׁתְּחַלְתּוּ שְׁגִיּוֹן". וְהַרְדֵּק פִּירֵשׁ: "כִּבְר בְּאֶרְנֹ (רש פרק ז) כִּי 'שְׁגִיּוֹן' - אֶחָד מִמִּינֵי הַנִּיגוֹן. וְרַבּוֹתֵינוּ ז"ל אִמְרוּ וְכוּ'. וּבִמְצַד פִּירֵשׁ: "הַתְּפִלָּה בִּזְוָה עַל הַשְּׁגִיָּה מִה שֶׁכָּרַת כִּנָּף מַעִיל* שְׁאוּל". וְעוֹד כְּתוּב (חבקוק ג, א): "תִּפְלָה לְחֹבְבֵק הַנִּבְיָא עַל שְׁגִיּוֹנוֹת", וְתַרְגֵּם יב"ע: "צְלוּתָא דְּצִלִּי חֲבֻקִּין נְבִיָא, כִּד אֲתִגְלִי לִיה עַל אֲרָכָא דִּיהָב לְרַשְׁעִיָא, דְּאֵם יְתוּבָן לְאֹרִיָּתָא בְּלִבָּב שְׁלִים - וְיִשְׁתַּבֵּךְ לְהוֹן, וְיִהְיוּ כָּל חוֹבִיָּהוֹן דְּחִבּוֹ קְרָמוּהִי - הָא כְּשְׁלוּתָא". וְפִירֵשׁ"י: "עַל שְׁגִיּוֹנוֹת. יֵשׁ פּוֹתָרוֹ - כְּתַרְנוּמוֹ. וּלְפִי מִשְׁמַעוֹ, בְּקֶשׁ רַחֲמִים עַל עַצְמוֹ - שֶׁהִטִּיחַ דְּבָרִים". וְהַרְדֵּק פִּירֵשׁ: "זֹאת הַתְּפִלָּה - נַעֲשֶׂת עַל דֶּרֶךְ שִׁיר מִשִּׁירֵי תְּהִלִּים, עַל כֵּן אִמַּר 'עַל שְׁגִיּוֹנוֹת' - כְּמוֹ 'שְׁגִיּוֹן לְדָוִד'... וְכֵן... יוֹנָתָן, וְהוּא תַּרְגֵּם 'שְׁגִיּוֹנוֹת' - עֲנִין שִׁגְיָה, הַתְּפִלָּה שֶׁיִּהְיוּ עֲוֹנוֹת יִשְׂרָאֵל - נִחְשָׁבִים לְפָנָיו כְּשִׁגְיָה". וּמִצַּד פִּירֵשׁ: "תְּפִילָּתוֹ הִיחָה כְּעֹבֵר שֶׁשָּׁגָה וְהִתְרַעַם עַל הַשֵּׁם, וְלִכֵּן חֹזֵר לְהַתְּפִלָּה לְפָנָיו - וְלִסְפָּר בְּשִׁבְחוֹ". וְהַגְרָא פִּירֵשׁ (אדא"ל): "שְׁגִיּוֹנוֹת. כְּלִי זֶמֶר - נִקְרָא 'שְׁגִיּוֹנוֹת'. וְהַמְּלִבִּי"ם פִּירֵשׁ: "שְׁגִיּוֹנוֹת. שֵׁם, מִצִּיּוֹן מִיֵּן שִׁיר, אוֹ כְּלִי זֶמֶר מִיּוֹחַד. וְכֵן 'שְׁגִיּוֹן לְדָוִד'. וּבִמְחַמ"נ (רש ש"ג ב) פִּירֵשׁ: "שְׁגִיּוֹן לְדָוִד"... עֲנִין רֶנֶן הוּא, וְעֵינָיו יוֹרָה עָלָיו. וְיִתְכֵּן לְהִיּוֹת מְגֻזְרָתוֹ 'תְּפִלָּה לְחֹבְבֵק הַנִּבְיָא עַל שְׁגִיּוֹנוֹת'... כְּמוֹ 'עַל הַנִּיגוֹנוֹת'. וְסוֹף חֲזוֹנוֹ - יוֹרָה עָלָיו; 'לְמַעַנְצוֹ בְּנִיגוֹנוֹת' (חבקוק ג, ט). וְכִסְח"ש לְרִיב"ג (רש ש"ג ה) [וכן בסה"ש לרד"ק] כתב: "בְּאַהֲבַתָּה תִּשְׁגָּה תְּמִיד" (משלי ה, ט)... רוצה לומר, עֲנִין הַשְּׁמִיחָה וְעֶרְבּוּת, כְּמוֹ 'שְׁגִיּוֹן לְדָוִד' (תהלים ז, א), או [ענין אחר] בַּעֲנִין הַהִתְעַסְקוּת בְּאַהֲבַתָּה מֵאֲהוֹב וּזְלֹתָהּ. וְכִבְר פִּירְשׁוּ רַבִּין יְהוּדָה בֶּן קְרִישׁ, וְאִמַּר שֶׁהוּא שְׁמַע הָאִישׁ [אלהר] הַדְּנִי אֹמֵר יֵשׁ לִי שְׁגִיָּה - בַּעֲנִין יֵשׁ לִי עַסְק. וְמוֹהַ עֲנִין אֲצִלִּי - כָּל שְׁגִיָּה בּוֹ לֹא יִזְכֹּכְךָ" (משלי כ, א)."

^{פח} ברכות פ"ד מ"ג

(נוסחת הרמב"ם בפיאהמ"ש). ברכות כח ע"ב. לד ע"ב. שו"ת מהר"י בירב ג. שו"ת רבנו בצלאל אשכנזי כב. ש"ך י"ד קמה סק"ב. וכל"כ בנ"ש שפ"ב.

PAGE

PAGE

שְׁעֵרוֹרִיָּה. בעברית המחדשת, קשר מושחת של אנשי מוסד* [‘סקנדל’ בלע"ז] (‘האיחודים של ההסעה, הם ממש שערוריה!’, ‘זו שערוריה! מדוע גובים סכום כזה גבוה?’). אך במקורותינו - פירושו, שינוי התנהגות של ציבור - בעבירה גדולה ומלוכלכת^{צא}.

תוֹחֶלֶת. בעברית המחדשת, אורך החיים של אדם (או חפץ) (‘תוחלת חיים’. ‘תוחלת מדף*’). אך במקורותינו - פירושו, תקוה וציפייה^{צב}.

תְּאוֹנָה (תְּאֻנָּה). בעברית המחדשת, מקרה אסון שגרם לפגיעה באדם או ברכוש (‘תאונת דרכים’. ‘תאונת עבודה’)^{צג}. אך במקורותינו - פירושו, עלילת שקר (כמו ‘תואנה’)^{צד}.

א

^צ ככתוב (הושע ו,

י): “בְּבֵית יִשְׂרָאֵל רָאִיתִי שְׁעֵרוֹרִיָּה, שֶׁם זָנוּת לְאֶפְרַיִם זָקָמָא וְיִשְׂרָאֵל, וּתְרָגַם יב"ע: “בְּבֵית יִשְׂרָאֵל חֲזִיתִי שָׁנוּ, אֲשֶׁנְּיָאוּ קִמָּא דְנִזִּיר עֲמָחוֹן דְּלֹא לְמַפְלָח לְטַעֲנָתָא, תְּבוּ אִינוּן לְמַטְעִי בְּתַר עֲנָלִיא בְּבֵית אֵל, תְּמָן טַעֲנוּ בֵּית אֶפְרַיִם, אֶסְתָּאבוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל”. ופירש"י: “שְׁעֵרוֹרִיָּה. י"ת לשון שינוי, ששינו את דרכם. וכן ‘שִׁמְזָה וְשִׁעְרוֹרָה’ (ירמיה ה, ל). וראב"ע פירש: “שְׁעֵרוֹרִיָּה. הטעם, דבר מנועל כ'תאנים השוערים' (ירמיה כט, יז). והרד"ק פירש: “שְׁעֵרוֹרִיָּה – לשון כיעור וטנוף, כמו ‘התאנים השוערים’ (ירמיה כט, יז), ‘שְׁעֵרוֹרִיָּה עֲשֵׂתָה’ (ירמיה יח, ג). ומצ"צ פירש: “שְׁעֵרוֹרִיָּה. ענין דבר מנונה ומאוס”. ועוד כתוב (ירמיה ה, ל): “שִׁמְזָה וְשִׁעְרוֹרָה זִהְיָתָה בְּאַרְץ”, ותרגם יב"ע: “תִּימָא וְשָׁנוּ הָווּ בְּאַרְעָא”. ופירש"י: “שְׁעֵרוֹרָה. דבר מנונה לכל, ומהו דבר התמהוץ? הנביאים נבאים שקר, ואומרים; ‘הָווּ גִזְלוּן וְאוֹנְסִין’, והכהנים שהם שופטי העם ונוגשים – יָרְדוּ אֶת הָעָם ע"י הַנְּבִיאִים... לעשות כדברי הנביאים”. והרד"ק פירש: “פירוש ‘שְׁעֵרוֹרָה’ – ענין טנוף ולכלוך”.

^{צא} ככתוב (תהלים ל

ט, ח): “וְעֵתָה מִהֲדִיקוֹתֵי אֶ–ד–ג–י, תוֹחֶלֶתִי לָךְ הָיָא”, ות"י: “וְכִדּוֹן מִנָּא סְבָרִית ה', אוֹרִיכוֹתִי לְוִתָּךְ הָיָא”. ופירש"י: “מה היא השאלה אשר אני שואל ומיידל ממך וכו'”. ומצ"צ פירש: “תוחלת. תקוה”. וכן כתוב (משלי י, כח): “תוֹחֶלֶת צְדִיקִים שִׁמְזָה, וְתִקְוַת רְשָׁעִים תֵּאבֵד”, ות"י: “סְבָרָהוֹן רְצִידִיקִי הֲדִיקָתָא, וְסְבָרָא רְשָׁעִי תֵּאבֵד”. ופירש"י: “תוֹחֶלֶת צְדִיקִים שִׁמְזָה. סוף – מתקיימת, ושמהים: ותקות רשעים תֵּאבֵד. כי לא תבוא”. וראב"ע פירש: “תוֹחֶלֶת צְדִיקִים. שהם מִיתָלִים לראות מות הרשע – סוף תוחלתם תבואם לידי שמחה מהם במותם. ותקות הרשע להאביד הצדיקים – תֵּאבֵד התאוה”. ומצ"ד פירש: “תוֹחֶלֶת. תקות צדיקים – היא להם לשמחה, כי באה – ושמהים המה על אשר היו מְקֻיִּים לה. אבל תקותם של הרשעים – תהיה אבודה, ולא תבוא, ומיצר על התוחלת”. והגר"א פירש: “תוחלת – הוא שאדם מצפה שיבא אחרי זמן... ו'תקוה' – הוא מה שהאדם מצפה שיבא לו תיכף ובזמן קרוב”. ורכל"ב ביאר (בראשית ח, י): “תוחלת' היא לזמן (קצוב), לכן נאמרה בצדיקים – יותר מ'תקוה' שהיא בלא זמן, שהצדיק אינו אלא כמתין לדבר שיהיה למחר או ליום אחר, והיום יבא ולא יחדל, כן נכון לבו במוח בתשועת השם”. ירושלמי פסחים פ"ו ה"א.

^{צב} חידש נב"ח.

^{צג} כ

כתוב (יחזקאל

כד, יב): “תְּאֻנָּה הִלְאָתָא, וְלֹא תֵצֵא מִמֶּנָּה רֵבֶת זִלְאָתָה”, ותרגם יב"ע: “תִּסְקֹפִין אֶתְמִלִּיאת וְלֹא יִפְקֹן מִנָּה עֲבָדִי בִישָׁתָא”. ופירש"י: “תְּאֻנָּה הִלְאָתָא. בתואנה ותרמית הלאה את העניים, לכן לא יצאו ממנה רשעים שבתוכה”. ומהר"י קרא פירש: “תְּאֻנָּה. לשון אונאה. ותרנומו 'תִּסְקֹפִין' לשון 'עלילות דברים' דתרנום 'תִּסְקֹפִין'. והרד"ק פירש: “תְּאֻנָּה. 'תְּאֻנָּה' – מִשְׁרָשׁ 'און', ומענינו פ' הוגיעה עצמה עשות השקרים”. ומצ"צ פירש: “תְּאֻנָּה. ענין עלילה ושקר, כמו “כי תואנה הוא מבקש” (שופטים יד,

PAGE

PAGE

תוֹצָאָה. בעברית המחודשת, דבר הנובע ונגרם מחמת פעולות שקדמו לו (האבטלה הגיעה כתוצאה מסגירת בתי החרושת, 'שלוש כפול שש - התוצאה היא שמונה עשרה'). אך במקורותינו - פירושה, דרך או שער או יציאה או רשות או סיום או ענייני צי.
תְּכוּנָה. בעברית המחודשת, משמש גם במובן של הכנה גדולה ומרגשת ורבת משתתפים ('בשכונה ניכרת תכונה רבה לקראת הכנסת ספר התורה'). אך במקורותינו - פירושו, אוצר מוכן, או סגולות נפשיות, או סדר ומערכה צי (ומזה נקראה חכמת ידיעת סדר הכוכבים בשם 'חכמת התכונה' צי).
תְּנוּפָה. בעברית המחודשת, תנועה מהירה שמכוחה ימשיך דבר לנוע מעצמו ('הם נכנסו בתנופה אדירה לעסק החדש'). 'המכונית נעצרה בפתאומיות, והנוסעים הושלכו קדימה מכח התנופה'. אבל במקורותינו - פירושה, להוליך ולהביא הלוך ושוב צי.

א

ד'. ובמצ"ד הוסיף: "נתייגעת בעשות הרבה עלילות ושקרים, ולא תצא ממנה מרבית הזוהמא". והמלבי"ם פירש: "תִּאֲנִים. לשון 'תאניה ואניה'. ויש לפרש, שנלאית מרוב האבל".

צד רש"י במדבר לד,

ח. רש"י ורד"ק יחזקאל מח, ל. רש"י תהלים סח, כא. כריתות פ"ג מ"י, טז ע"א פירש"י. ירושלמי שבת פ"ז ה"א. תוס' רשב"א וריטב"א שבת ב ע"ב. {אך צ"ע משלי ד, כג: ממנו תוצאות חיים. מלבי"ם וש"אמ"פ: מהלב יוצא חיים. ירושלמי קדושין פ"א ה"ז. ילק"ש משלי: מד"ת יוצאים חיים}

צ"ה ככתוב (נחום ב,

י): "ואין קצה לתכונה", ותרגם יב"ע: "ולית סוף לאוצריא". ופירש"י: "אין קצה. אין חשבון: לתכונה. לאוצרותיהם. ע"ש שהכסף והזהב הנתון באוצר - נתון בחשבון, כמה דאת אמר (מ"ב יב, יב); 'את הכסף המתוכן'". ומהר"י קרא פירש: "ואין קצה לתכונה... כסף.. זהב - עד אין תוכן וחשבון". וראב"ע פירש: "לתכונה. להון שהכין". והרד"ק פירש: "ואין קצה לתכונה. אין סוף לתכונה הממון שתמצאו ממה שהכין מלך נינוה וגדוליה... כי הון רב תמצאו". ומצ"צ פירש: "תכונה. מלשון הכנה", ובמצ"ד הוסיף: "הכסף והזהב ואין סוף אל העושר שתקחו מאשר הכינו אנשי נינוה לעצמם". והגרא"א פירש (אד"ל): "ואין קצה לתכונה, כמו 'מתכונת הלבנים', פירוש שיקנו הלבנים שיעשו בכל יום, וכן כאן פירושו; ואין קצה לשיעור הכבוד של השונא שבזז את ננוה". והמלבי"ם פירש: "לתכונה. ויש שם אוצרות אין קץ". ועוד כתוב (איוב כג, ג): "מי-יתן ידעתי ואמצאהו, אבוא עד-תכונתו", ות"י: "איתי עד מדור בית מוקדשיה". ופירש"י: "תכונתו. מכון כסאו". וראב"ע פירש: "עד תכונת מקומו". ומצ"צ פירש: "תכונתו. מלשון 'פן' ובסיס", ובמצ"ד הוסיף: "אז הייתי בא עד מכון שבתו". והמלבי"ם פירש (בבאור המלות): "תכונתו. שרשו 'כון' - מכון שבתו. או הת"י - שורש, כמו 'חותם תכנית' - שלימותו וענינו". ועוד כתוב (ירמיה ט, כב-ג): "אל-יתהלל חכם בחכמתו וגו': כי אם-בזאת יתהלל המתהלל וגו'", ופירש הרד"ק: "כי אם בזאת. בזאת התכונה, שתהיה לו תכונה נפשית - להשכיל ולדעת אותי". ומחה"ע (שרש 'כון') פירש: "פירוש, לשון כונה וחיפוש, וכן 'אבוא עד תכונתו'".

צ"ה חכמת התכונה -

היא ידיעת סדר הכוכבים במסילותם (רבח"י בראשית א, ב. הרלב"ג יהושע י, ג. המאירי פסחים נו ע"א).

צ"ה ככתוב (שמות כט

, כד-ז): "וְהִנֵּפְתָּ אֹתָם תְּנוּפָה וגו': אֵת | וְזֹאת תְּנוּפָה וְאֵת שִׁוּק הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר הִנֵּפָה* וְאֲשֶׁר הִוָּרֵם מֵאֵיל הַמִּלְאִים", ות"א ות"י: "ויתרים יתהון ארמונתא וכי ית הדיא דארמונתא וית שוקא דאפרשנותא די אתרם ודי אתפרש". ופירש"י: "תנופה. מוליך ומביא... תרומה. מעלה ומוריד" (וביאר בשפ"ח: "דלשון 'תנופה' - מלשון הנפה. ומעלה ומוריד - מדכתיב 'ואשר הוֹרֵם', והרמ"ה היא למעלה, ואין עליה בלא ירדה): "תנופה. לשון הולכה והובאה, ונמלי"ר בלע"ז (תרגם אל"ר: להניף [ולערב תרגם: הולך והבא אופקית]): הורם. לשון מעלה ומוריד". וכ"פ ראב"ע: "ואין 'הונף' כמו 'הורם', כי יורם למעלה - ולא יונף". ושנו במשנה (מנחות פ"ה מ"ו): "כיצד הוא עושה? נותן שתי הלחם ע"ג שני כבשים, ומניח שתי ידיו מלמטן, מוליך ומביא מעלה ומוריד, שנאמר 'אשר הונף* ואשר הורם'", ופירש הרע"ם: "תנופה - מוליך ומביא, תרומה - מעלה

PAGE

PAGE

תְּעוּדָה. ראה לקמן בפרק עשירי, 'כלים וחפצים', ערך 'תעודה'.

תְּרִגִּיל. בעברית המחדשת, פעולת חשבון הדורשת חשיבה לפתרונה ('האם אתה יודע לפתור את התרגיל הזה?'). ומזה הושאל ללשון הדיבור, שם לפעולה מחוכמת ומחושבת ('ראש הממשלה עשה תרגיל מבריק'). אך במקורותינו, נקראת כן רק פעולה לשם אימון והרגלצ' ('תרגילים לשיעורי בית', 'תרגיל צבאי').

תְּשׁוּאוֹת. בעברית המחדשת, שבח והודאה ('הגיעו אליו מכתבי תשואות רבים'). אך במקורותינו - פירושו, רעש המון אנשים, או צרות וחושך שואה.

א

ומוריד". וכן ביאר הרד"ק בסה"ש (שרש 'נוף'): "וַיִּנְיֶפְהוּ תְנוּפָה" (ויקרא ח, כט), פירשו רו"ל, שהיה מוליך ומביא, וזה הוא לשון 'הנפה' - התנועה אילך ואילך. אבל התרומה היתה - הנבהה למעלה, שהיה מעלה ומוריד. וזהו שאמר 'אשר הונף ואשר הורם' (שמות כט, כז), התנופה - מוליך ומביא, התרומה - מעלה ומוריד". ישעיה ל, לב. וראה מש"כ לעיל 000 ערך 'הַנְּפָה, לְהַנִּיף, מְנִיף'.

^{צח} ככתוב (הושע יא

א, ג): "וְאַנְכִי תִרְגַּלְתִּי לְאֶפְרַיִם", ותרגם יב"ע: "וְאַנְא בְּמִלָּאָה שְׁלִיחַ מִן קְדָמִי, דְּבִרְתִּי בְּאֶרְחָה תִּקְנָא לְיִשְׂרָאֵל". ופירש"י: "תִּרְגַּלְתִּי. כמו 'הרגלתי', ואין לו דמיון". והרד"ק פירש: "תִּרְגַּלְתִּי. לשון הרגל, וְהִתִּי" - במקום ה"א 'הרגלתי', כן דעת המדקדקים. ורבי אחי רבי משה ז"ל אמר, כי הוא שם 'תִּרְגַּלְתִּי' - בפלס 'תפארתתי', ואע"פ שבאה המלה מלעיל - המשקל אחד הוא. ולפי שהמשילו לנער - אמר עליו זה הלשון, כמו שמרגלים הנער לילך מעט בלי טורה - כן כשהסתמים ממסע למסע בהוציאני אותם ממצרים, הסעתים מעט מעט בלי טורה, הענן הולך לפניו יומם, ועמוד אש לילה". ומצ"צ פירש: "תִּרְגַּלְתִּי. כמו 'הרגלתי'". ואמרו בתלמוד ירושלמי (יבמות פ"י ה"ו): "אתא עובדא קומי רבי מנא - ואפיק לה, דהוא סבר כר"י, אלא שהיתה מתרגלת לבוא אצלו" (ופירש בפנמ"ש: "שהיתה חמותו מתרגלת לבוא אצלו ואצל בתה, ולפיכך הוציא אשתו ממנו - כדי להפרישו מאיסורא, אבל לא מדינא"). וכתב הרמב"ם (נשים, הלכות אישות פ"ט ה"ד): "אבל אינו נאמן לכנוס - שמא יצרו תקפו, והיא תרגיל לו כדי להתירה".

^{צט} ככתוב (ישעיה כ

ב, ג): "תְּשׁוּאוֹת | מִלָּאָה עִיר הוֹמִיָּה", ותרגם יב"ע: "מִן קְדָם אֶתְרִגְנוּשָׁא דְּאֶתְמִלְיָאֵת קְרִתָּא". ופירש"י: "תְּשׁוּאוֹת מלִיָּאָה. עיר שהיתה מליאה תשואות - קול רוב אדם, הומיה ועליזה". וראב"ע פירש: "תְּשׁוּאוֹת. מנורת 'שאון'". והרד"ק פירש: "תְּשׁוּאוֹת מלִיָּאָה. הארץ תשואת. פירוש, קול המון העיר - מרוב העם אשר בתוכה, וכן תְּשׁוּאוֹת זֶן זֶן לָהּ". ומצ"צ פירש: "תְּשׁוּאוֹת. ענין 'הומיה', כמו תְּשׁוּאוֹת נוגש' (איוב לט, ז), והוסיף במצ"ד: "עד הנה, הִיית מלאה המיית אנשים". וכן כתוב (זכריה ד, ז): "וְהוֹצִיא אֶת־הָאֶבֶן הָרִאשֹׁה, תְּשׁוּאוֹת זֶן זֶן לָהּ", ופירש"י: "תְּשׁוּאוֹת זֶן זֶן לָהּ. יהיה לה לאותה האבן, שהכל יאמרו 'מה נאה בנין זה, העשוי ע"י אבן המשקולת הזאת. תְּשׁוּאוֹת זֶן' - כמו תְּשׁוּאוֹת נוגש' (איוב לט, ז), 'תְּשׁוּאוֹת מלִיָּאָה וגו' (ישעיה כב, ב), 'קול שאון' (ישעיה סו, ו), כולם לשון השמעת קול - הם". ומהר"י קרא פירש: "תְּשׁוּאוֹת. האבן הגדולה, שע"י תשואות והומות גדולות - מוציאין אותה לבנין". וראב"ע פירש: "תְּשׁוּאוֹת. שאון רב יהיה לה, שאון חן חן לה - שהכל ישמח, כמו תְּשׁוּאוֹת מלִיָּאָה". והרד"ק פירש: "כאשר שם זרובבל, האבן הראשה - לבנין, שם אותה בתשואות והמון רב, ואמרו כל העם 'זֶן זֶן לָהּ' לאבן זאת, מאת האל-יתברך". ומצ"צ פירש: "תְּשׁוּאוֹת. ענין המיית קול, כמו תְּשׁוּאוֹת נוגש'". ובמצ"ד הוסיף: "מלך המשיח יוציא האבן המוכנה... תְּשׁוּאוֹת. אז ישמע קול המיית, אשר בָּלָם יענו ויאמרו: הנה להאבן הזה - יש לה חן". והמלבי"ם פירש: "כולם ישמעו על האבן קול - 'זֶן זֶן'... לא כמו בבנין בית שני שלא היה הבנין לָחַן בעיני חוקנים אשר ראו את הבית הראשון". וכן כתוב (איוב לט, ז): "וְיִשְׁזַק לְהַמּוֹן קְרִיָּה, תְּשׁוּאוֹת נוגש' לֹא יִשְׁמָע", ות"י: "וְיִתְּחַד לְרוּשׁ קְרִיָּתָא,

PAGE

PAGE

תְּשִׁיָּה (תושיה). בעברית המחדשת, גילוי אומץ וזריזות לעשות מעשה נכון מיד בזמן הראוי (במחשבה מהירה מבלי להתכונן). אבל במקורותינו - פירושה, עצה וחכמה מסודרת ומחושבת מראש (בעיקר של תורה)פ.

א

אֶתְרַגְּשָׁתָא דְרַדִּי לֹא יִשְׁמַע. ופירש ראב"ע: "תְּשׁוּאוֹת. קולות. מן 'שאון'. והרלב"ג פירש: "תְּשׁוּאוֹת. ענין המידה". ומצ"צ פירש: "תְּשׁוּאוֹת. ענין המיה ורעש, כמו 'תְּשׁוּאוֹת זֶזְן': נוגש. הוא הכופה על המלאכה". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'שוא' א): "תְּשׁוּאוֹת... וְמִהְרֵשׁ הוּהוּ וְהַעֲנִין הוּהוּ אֶצְלִי - 'בְּבֹא כְשׁוּאָה פְּזֻדָּכִם' (משלי א, כז), והוא שם". וכל"כ הרד"ק בסה"ש: "תְּשׁוּאוֹת... וְעֵלִית כְּשׁוּאָה' (יחזקאל לח, ט) - ענינם, ענין המון. ואמרו במדרש (פתיחתא דאיכ"ר, כד): "תְּשׁוּאוֹת מְלָאָה' (ישעיה כב, ב). א"ר אלעזר; הלשון הוה משמש שלשה לשונות; צרות, מרגשות, אפלה. צרות - שנאמר (איוב לט, ז) 'תְּשׁוּאוֹת נֹגֵשׁ לֹא יִשְׁמַע'. מרגשות - שנאמר 'תְּשׁוּאוֹת מְלָאָה'. אפלה - שנאמר (איוב ל, ג) 'אֲמַשׁ שׁוּאָה וּבִישׁוּאָה', ופירש יפה ענף: "משמש שלש לשונות. משום דבעי למימר ד'תְּשׁוּאוֹת' דהכא - מרגשות, דהיינו השמעת קול המון, על דרך 'נַהֲלָךְ בְּרַגְשִׁי', או לשון קבוצין, כמו 'לְמַה רַגְשִׁי גִּיּוֹם'. ולא יצדק זה - גבי 'תְּשׁוּאוֹת נֹגֵשׁ' וגבי 'שׁוּאָה וּבִישׁוּאָה', הוּזָק לומר דלא קשה - דלשלשה לשונות משמש לשון 'תְּשׁוּאוֹת'.

פ ככתוב (איוב ה,

יב): "מִכָּפָר מִן־שִׁבּוֹת עֲרוּמִים וְלֹא־תַעֲשִׂינָה יְדֵיהֶם תְּשִׁיָּה", ות"י: "וְלֹא עֲבָדָא אֲנִידִהוֹן מִלְּבַת חֲקֻמָּתְהוֹן". וכ"פ ראב"ע: "תושיה. כמעט חכמה. ורבי משה פירש, שהוא מן 'יש'. והרד"ק (בסה"ש שרש 'ישה') פירש: "פירוש, כל יש, וכל דבר שחשבו לעשות". והוסף: "זוהו, נקראת התורה והחכמה ומעשה הטוב והישר - 'תושיה', 'הגדיל תושיה' (ישעיה כח, כח), 'יעֲפֹן לַיִּשְׂרָאֵל תושיה' (משלי ב, ז)... לפי שהוא נמצאת לעולם, כי כל ה'ישי' - יחסרו ויחזרו לאין, והתורה והחכמה - תעמוד בישותה כל ימי עד". והרלב"ג פירש: "תושיה. הוא שם לכל נימוס* וסדר, ולזה נקרא התורה 'תושיה', כי הוא הנימוס* והסדר הנאות, ויקרא 'תושיה', המנהג שראוי לאדם במה שהוא אדם - שיתנהג בו. והוא אומרו (איוב ג, ג) 'תְּשִׁיָּה נִדְוָהָ מִנִּי', כי לא נתנה תורה בעת שהיה איוב, ולא היה מאמין בתורה עד שיתפאר שלא נדחה ממנו התורה, אבל התפאר שלא נדחה ממנו הנימוס* והסדר אשר ראוי לאדם במה שהוא אדם - להתנהג בו בדרך שישלים נפשו. ואפשר שכבר היה נימוס־מה לאומה אשר היה איוב ממנה, והתפאר שכבר התנהג באותו נימוס בשלימות, ויקרא 'תושיה' - מה שהונבל וסודר במחשבה והשתדלות לעשות מהפעולות - עד שיגיע אל התכלית אשר כווננו עליו. למשל, אם חשב נגב, מה לעשות נגבה מה, וסדר הפעולה ההוא בלבו, ואיך יתנהג בה עד שישלים לו עשיית הנגבה, הנה זה הסדר אשר סדר בלבו וְשָׁמְרוּ כְמוֹ חוֹק - לו יקרא 'תושיה', וזוהו האופן אמר 'וְלֹא תַעֲשִׂינָה יְדֵיהֶם תושיה', ר"ל שלא יעשו מה שסידרו והגבילו במחשבתם לעשות מהפעולות". והגר"א פירש: "מאמר 'עזרה' - מוסב על עזר הבא מאתו יתברך שמו, ו'תושיה' - היא עצה שנותנים בנ"א. ומחה"ע (שרש 'תשה') פירש: "'תושיה'... פירוש, חכמה ודעת. וי"א, מלשון 'יש', כי כל מה שבעולם אבד ומשתנה, והדעת עומד לעולם... ובנ"א משונים לפי רוב האומות בדיבור ובכתיבה ובמלבושין ובמלאכות ובמנהגות - חוץ מן הדעת, הכל שוין בו, לפיכך נקראת 'תושיה'". ודרשו בגמ' (סנהדרין כו ע"ב): "'הַפְּלִיאָ עֲצָה הַגְּדִיל תושיה' (ישעיה כח, כט), א"ר חנן; מפני מה נקרא שמה 'תושיה'? מפני שהיא מתשת כחו של אדם. דבר אחר, תושיה - שניתנה בחשאי מפני השמן. ד"א, תושיה - דברים של תוהו*, שהעולם משותת עליהם". ופירש"י: "תושיה. ע"ש שהעולם משותת על התורה ולומדיה - נקרא 'תושיה'; דברים של תוהו*. דיבור וקרייה בעלמא, וכל דיבור - אין לו גשישה ממש, כתוהו הוה, ואעפ"כ - עולם משותת עליהם. ונוטריקון הוא - 'תוהו' 'שייה' 'משותת'". והיד רמ"ה פירש: "דברים של תוהו*, כלומר דברים שאין מעמידן - מגולין, כגון איסור כלאים ושעטנז וכיו"ב, שדומין בעיני אדם - כדברים של

PAGE

PAGE

א

תוהו שאין בהן ממש... והעולם משותת עליהם, כלומר מיוחד עליהן – לפי שעיקרין גדולים יש להם, גדולים כהרי הרים". ושנו במשנה (אבות 000): "ונהנים ממנו עצה ותושיה".

ק"א "וזהב אפרתו איש"

PAGE

PAGE

פרק תשיעי

בגדים

אֶפְדָּה (אפודה). בעברית המחודשת, סוודר בלי שרוולים*. אבל במקורותינו - פירושה, אפוד, שהוא חגורה רחבה הנקשרת מאחור* (ראה בערך הבא).

אֶפֹד. בעברית המחודשת, לבוש מגן, בגד עליון חסר שרוולים*, משוריין ועמיד נגד דקירות או יריות. אבל במקורותינו - פירושו, סינר יפה בעל חגורה הנקשרת מאחור*.

אֶסְפָּלְנִית וְרִטָּה. בעברית המחודשת, נייר או אריג יבש שמדביקים על הפצע לשמירתו. אך במקורותינו, היא תחבושת עם תרופות המרפאות את הפצע.

ר עליו" (שמות כח, ח). "ואת אפדת מסכת זהבך" (ישעיה ל, כב). ופירש מחה"ע (שרש 'אפד'): "זאת אפודת וגו', פירוש לשון קשירה". שו"ע או"ח קנא, ו.

* רש"י שמות כח,

ד: "אֶפֹד" ... שהוא חגור לו מאחוריו, רחבו כרוחב גב איש... שהאפוד - חגורה היא... שעל שם הסינר של מטה - קרוי אפוד, ע"ש שאופדו ומקשמו בו". ולקמן כתב עוד: "ואבנט הוא חגורה על הכתונת, והאפוד חגורה על המעיל" ... והונר אותו מאחוריו כנגד לבו למטה מאציליו... ומניע עד עקביו... וגבוה עד כנגד האצילים שקורין קובד"ש (מרפסים) שנאמר 'לא יזגרו ביוע' - אין חגורין במקום זיעה, לא למעלה מאציליהם ולא למטה ממתניהם". (ורש"י שם מדמה האפוד לסינר של נשים ורכות סוסים [להלושות אותו כנראה משום צניעות בעת הרכיבה]). והרשב"ם פירש: . והחזקוני פירש: 000. וראב"ע פירש: 000. רלב"ג. יומא עא ע"ב-עב ע"א. רמב"ם הלכות כלי המקדש פ"ט ה"ה. והרשב"ה פירש: "עיקר תפקידו של האפוד, היה להצמיד את המעיל - לגוף. ומכאן שיחם האפוד למעיל - כיחם האבנט לכתונת... כי השורש 'אפד' בעצמו פירושו לחגור. ומכאן שעיקר משמעותו של האפוד - להקיף את הגוף כמין חגורה... אכן היה האפוד - יותר מחגורה רגילה, שכן חגורה - צמודה רק למתניים, ואילו האפוד - הקיף יחד את הגב את הכתפיים את החזה ואת המתניים". ועוד כתוב (ש"ב ו, יז): "ודוד זגור אפוד בד", ותרגם יב"ע: "ודוד אסיר כרדוט דבוי". ופירש"י: "אפוד בד. מעיל בוי", פורציני"ט בלע"ז (תרגם אל"ר: חגורה [ולע"ב תרגם: מין סינר]). ויונתן תרגם 'כרדוט', וכן ת"י 'מעילים' דתמר אחות אבשלום (ש"ב ג, יח) - 'כרדוטיין'. והרד"ק פירש: "חגור באפוד בד, נראה כי זה המלבוש - לכבוד היו לובשים אותו, וכן אמר הכתוב (ש"א כב, יח) 'שמונים וזמישה נשיאי אפוד בד', ולא היה מבגדי כהונה, לפיכך היה מותר כל אדם ללבושו, ואע"פ שאינו כהן. ובדברי הימים (דה"א טו, כז) 'מוכור כל במעיל בוי', והוא המעיל - והוא האפוד... אבל אפוד ומעיל הכתובים בתורה - הם כל אחד בנד בפני עצמו, אין זה כמו שמבואר בתורה". וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש 'אפד'): "אֶפְדָּה" - 'תְּחַגְרֶהוּ, ובעבור האפידה הזאת, נקרא האפוד - אפוד".

² כמו ששינו במש

נה (כלים פ"ח מ"ג): "העושה אספלנית, בין בבגד בין בעור - טהורה. רבי יוסי אומר; על העור - טהור", ופירש רה"ג: "אספלנית. פירוש, כדגרסינן בשבת (קלג ע"ב): 'אמר אביי, אמרה לי אם; אספלניתא דכולהו כיבי - שב מאני תרבא, וחדא קירא'. ומנהג אלו להנתן על מטלת של בגד ואח"כ מניחין אותו על המכה". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "אספלנית. התחבושות הנעשות משמן או שעווה או חמאה ושומן והדומה להן - נקראין אספלנית. וכאשר ישטחנה על העור או על הבגד - כבר הם נמאסים ואינן ראויין עוד לישוב עליהן ולא לדבר אחר". וכ"פ הר"ש משאנץ והרא"ש: "פירוש אספלנית - רטיה, ודרכה לינתן על בגד או על עור, ואח"כ נותנים על המכה. ומתוך שעושים אותה מחלב ושעווה, כדאמר אביי אספלנית וכו' - לכך נמאס הבגד והעור - ומתבטל, אבל מלונמא שעושיין מעשבים - אינו נדבק בעור

בְּגוֹד (ביגוד). בעברית המחודשת, שם כולל לכלל הבגדים (כמו 'הלבשה'), או למערכת הבגדים שאדם לובש (כמו 'לבוש') ('חנניות ביגוד', 'יש לבוא בביגוד הולם'). אך במקורותינו - פירושו, בגידה¹.

בֶּדֶד. ראה לקמן בפרק שנים-עשר 'חמים', ערך 'בד'.

בְּרִדָּס. בעברית המחודשת, כובע המחובר לבגד. אבל במקורותינו, הוא כיסוי מיטה².

גְּגִילִיוֹן. ראה לעיל פרק ששי, 'אברים ומחלות באדם', ערך 'גגיליון'.

גָּפָה. לבדוק מקור לעברית המחודשת חלק עליון של נעל

הַשֵּׁ. בעברית המחודשת, מקום הקפל שבפני הבגד ('המתנדב עוד את סמל* הארגון על דש חליפתו'). אף במקורותינו - פירושו, דלת.

הִינוּמָה. היום קוראים כן לאריג דק מאוד ושקוף שפורסים על כל פני הכלה בחתונתה (ואפשר לראות בעדה את פניה). אך במקורותינו, הוא כסוי רק על עיני הכלה (שאינן נראות בעדה)³.

א

כמו בבגד". וכ"פ הרע"ס: "אספלנית. תחבושת שעושים מַחֲלָב ושעוה וחמאה ושמן וכיו"ב, וממרחים אותה על הבגד או על העור, ונותנים על המכה - והיא נמאסת, ואין הבגד והעור ראויין עוד לשיבה". (ומש"כ בתפ"ש: "אספלנית. רטייה פֶּלֶאָסְטִיק בל"א שמניחין אותה על המכה", "ל שגם מוסיפים עמה את החומרים שנמנו לעיל, ובלעדיהם אינה פועלת פעולתה. וכן "ל בתוספתא [כלים ב"מ פ"ב ה"ט]: "ומפני מה דלת שבמנדל של רופאים - ממאה? מפני שהוא נותן עליה איספלניאות, ותולה בה את המספרים"). וכ"פ הערוך (ערך 'אספלנית'): "רטיה שעושים מן חלב ודונג... ומנהג אלו - להנתן על מטלית* של בגד, ואח"כ ממרחין אותה על המכה", ומוה"ע כתב: "פירוש בליו"ר, מזור נפשט על בגד צר וארוך כמו צורת מחול, אשר שמו אספלנין בלשון יוני". רמב"ם הלכות שבת פכ"א הל"ג: "ואם היה עתיק אסור מפני שהוא כרטיה".

¹ כמו שאמרו במכ

ילתא (000): "אין ביגוד אלא שיקור".

² כלאים פ"ט מ"ז,

רע"ס תפ"ש. הערוך (ערך 'בדס'): "פירוש... ברדסין - בגדי צמר שאינן תפורין". פירש מהרש"ס (ירושלמי כלאים): "ברדס. בערבי בורנוס וביווני דולמא".

³ א"כ פירוש ד"ש

הבגד צ"ל פתח הבגד. ת"א בראשית יט, ו-ט.י. (בנ"ש שפ"ב).

¹ כמו ששנו במשנה

(כתובות פ"ב מ"א): "אם יש עדים שיצת בהינומא וראשה פרוע - כתובתה מאתים", והתבאר בגמ' (דף יז ע"ב): "מאי הינומא? סורחב בר פפא משמיה דועירי אמר; תנורא דאסא. רבי יוחנן אמר; קריאת דמנמנמא בה כלתא", ופירש"י: "אם יש עדים. על נשואיה, שיצאת מבית אביה לבית בעלה: בהינומא... וראשה פרוע... כך היו נוהגין להוציא את הבתולות מבית אביהן לבית החתונה... תנורא דאסא. כמין חופה של הדם - ענולה: קריאת. צעיקה* על ראשה משורבב על עיניה, כמו שעושים במקומינו, ופעמים שמנמנמת בתוכו - מתוך שאין עיניה מגולין, ולכך נקרא 'הינומא' - ע"ש תנומה". (וכ"פ בתוספות ר"ד). והשטמ"ק פירש: "הריאת דמנמנא, נ"א דמנמנמא בה כלתא, הוא נקרא בלשון ערבי אל הודג', וי"א מחפה. ור"ח ז"ל; 'הריאת דמתנמנמא בה כלתא', פירוש חופה שהיו עושים לכלה, כדמות עיר ממיני צבעונין, והיא ישנה בתוכה, ומשום דמנמנמ בנהו - קרי לה הינומא. ונראה שבשהיו מוליכין אותה מבית אביה לבית בעלה - היו מוציאים אותה בתוכה, שאל"כ יקשה לשון 'אם יצאתה בהינומא'. א"נ, אפשר לומר שבבית החתן היתה עומדת בתוכה, ומאי דתנן 'אם יצאתה בהינומא' - ר"ל אם יצאת בפני העם". והערוך (ערך 'הנמא') הביא פירוש ר"ח: "פיר"ה, הינומא לשון יון - הוא 'תורה', כלומר חוק הבתולות". ומוה"ע כתב עליו: "ונ"ל שפירוש הינומא בלשון יוני - מסוה נתון מן הפנים ומכסה העינים, וכן נהגו הבתולות לצאת בו". והמאירי פירש: "צעיקה* שנותנין

זר. בעברית המחודשת, קליעת פרחים או ענפים, שמניחים לקישוט אירוע חשוב (או כ'מנהג' הגויים למזכרת למת'), ובעבר אף היו מניחים על הראש (זר דפנה*). אבל במקורותינו - פירוש, כתר.

חגור. בעברית המדוברת, ציוד ומטען התלויים על גוף החייל ברצועות (חגור מלא*). אך במקורותינו - פירוש, חגורה.

חלוק. בעברית המחודשת, בגד כיסוי חיצוני עליון - הנלבש באופן זמני (בשעת העבודה - להגן על בגדיו הקבועים שלא יתלכלכו, או בבית מעל בגדי השינה - שלא יראו). אך במקורותינו, הוא הבגד שלובש על גופו (ברוב המקורות, הוא הלבוש התחתון הקרוב לבוש. ולפעמים לובשים כמה חלוקים [ביום קר או לצניעות], ולפעמים היו לובשים חלוק זה לבדו [ביום חם או בשעת עבודה]. ובכמה מקומות מצאנו, שנקרא בשם 'חלוק' - גם המעיל* העליון, שחוגרו בהידוק בדומה לחלוק התחתון)יא.

א
לפעמים כנגד פניה, שאם תנמנם מעט - לא ירגישו בה*. ומדברי התו"ט, נראה שמביא פירוש הערוך ופירש"י כחלוקים זעזע. וביאר התפ"ש: "הינומא, הומאנוס בלשון יון הוא צעיר [שליער] לכסות עינים, וחז"ל הסיבו המלה וסרסוהו כפי הנאות בלשון קודש, דע"י שעיניה מכוסים - היא מנמנמת תחתיו, ולכן קראוהו 'הנומא'. ויש עושים הנומא זה - מנגד, ויש - מהדסים". שעב"נ (ענין 'חופה', שער 'הינומה'): "פירוש, היו רגילין לעשות לנערה מאורסה - חופה של הדס, וקורין לה 'הינומה'".

^א [ענין מש"כ ע"ז
בשר'ת יביע אומר 1000].

^ה ככתוב (שמות כה

, יא): "זר זהב סביב", ופירש רש"י: "כמין כתר מוקף לו סביב", ובתהלים (קלט, ג) פירש"י: "לשון סבוב מחיצה". וכ"כ בסה"ש לריב"ג (שרש זרה): "זר זהב... ופירושו 'רביד'. וכל דבר הסובב - נקרא 'זר'". וכ"פ הרד"ק בסה"ש (שרש זרה): "בתוספת לזר' (שמות לו, כז), הוא סבוב זהב על המסגרת, כי המסגרת היתה למטה - תקועה מרגל לרגל בארבע רוחות השלחן, ודף השלחן - נתון עליה, וזר הזהב - נתון למעלה על שפת השלחן סביב - נתון על המסגרת. והפעל מהענין הזה - 'אַרְזוֹי וְרַבְעֵי יוֹרֵת' (תהלים קלט, ג), כלומר 'סבבת'". וכ"פ החזקוני (שמות כה, כז): "זר זהב סביב. כמין צירקל"א בלע"ז (תרגום באוצח"ז: 'מעגל'), לכסות עובי השולחן". ובגמרא יומא (עב ע"ב) שנינו: "שלושה זירים הן; של מזבח, ושל ארון, ושל שלחן", ופירש רש"י: "כתר כהונה... כתר תורה... וכתר מלכות" (וכן הבין במקב"ר [ח"א פ"א, ג]). ובפ"י הר"א בהרמב"ם כתב: "זר זהב. לפי מה שאמרו קצת המפרשים, (הוא) טס בשיעור שפת הארון... ומחוץ ממנו - סובב על שפתותיו של הארון מן ארבעה צדדיו ומכסה את העץ ממעל... ולפי מה שאמרו קצתם (זר הוא) פס עודף על שפת הארון גבוה ממנה (ו)כשנקפלה הכפורת על הארון - באה עם הארון בשטח אחד שוה, וכאילו פירוש זה קרוב יותר מפני שהוא נהדר יותר בצורה, ושלם יותר באומנות הקפלת הכפורת על הארון. ואמרו (עוד כי) 'זר' - עיגול סובב כעין הגיפוף שעושים בזמננו בשפתות (כלים) רבים העשויים מן העץ". לפי זה, 'זר' היום, רק על קליעה העשויה בצורת סיבוב, כמתאימה להנחה על הראש (אך לא לקישוט או להנחה על קבר).

^ב ומחא"ע (שרש ח

גר') פירש: "וחגור נתנה לנענני, פי' אבנט הקנתה לתגר".

^ג ככתוב (שמות כב

, כו): "כי הוא כסותה לבדדה, הוא עימלתו לערו", ות"י: "אָרום היא מלית* דמתכסי בה בלחודה, היא תותביה דנפלא (י"ג: דפלא) למושכיה", ופירש"י: "כסותה. זו מלית*: שמלתו [לעורו]. זה חלוק". וכ"כ במדרש שכל טוב (בראשית מה): "זולפות שמלות... היינו חלוק שעל הבשר... ודומה לדבר 'הוא שמלתו לעורו' (שמות כב, כו) - זו חלוק דמפל לעורו". ועוד אמרו בגמ' (שבת קיח ע"ב): "וא"ר יוסי; מימי לא ראו קורות ביתי - אמרי חלוקי", ופירש"י: "כשפושט חלוקו, [פושטו] כמו שהוא לובשו דרך ראשו, ומכסה את עצמו תחלה משום צניעות בסדינו מתחת, ויושב במטתו". ופסק הטור (או"ח רלט): "ויפשוט

בגדיו, וכשיגיע לחלוקו – לא יהפכנו ממטה למעלה, שאם כן – נמצא נופו ערום. אלא יפשיטנו דרך ראשו, ויכסה עצמו בסדינו מתחת, ויכנס במטתו, כמו שהיה מתפאר רבי יוסי; מעולם לא ראו קורות ביתי – שפתי חלוקי". וביאר הב"י (א"ח ב) פירש: "לא ראו קורות ביתי – מקום אמרי חלוקי, כלומר הבשר שכנגד אמרי חלוקי". וביאר כה"ח (סק"א): "חלוקי, הוא הננוע בעור בשרו. וכ"מ מדברי רש"י בפרשת משפטים בפסוק 'כי הוא כסותו וגו', דפירש ז"ל; 'שמלתו, זו חלוק שהוא סמוך לעורו'. יפה ללב ח"ב אות א. והוא פשוט". ועוד אמרו בגמ' (שבת קכ ע"א): "רבי יוסי אומר; ...ואלו הן שמונה עשר כלים; ...וחלוק... והגור... על מתניו", ופירש"י: "חלוק, קמיש"א (תרגום אל"ר: גופייה, כותונת) על בשרו: הגור... על חלוק מבפנים". ועוד אמרו בגמ' (ב"ב נז ע"ב): "חלוק של ת"ח – כיצד? כל שאין בשרו נראה מתחתיו. מלית* של ת"ח – כיצד? כל שאין חלוקו נראה מתחתיו מפח", פירש"י: "כל שאין בשרו נראה מתחתיו. שיהא ארוך עד פיסת רגלו שלא יראה כשילך יחף: מלית. מקמורן שמתכסה בו על כל בגדים שהוא לובש". והיד רמ"ה פירש: "כלומר, שיהא מגיע עד פי הסנדל או המנעל – כדי שלא יהא בשר שוקן נראה מתחת החלוק. דבר אחר, שלא יהא דק ביותר – כדי שיהא בשרו נראה מתחתיו (כ"פ הרמב"ם מדע, הלכות דעות פ"ה ה"ט. והתבאר בכפ"פ [מד]: "ומלבושים אלו הם לבושי ארץ הצבי, ומנהג העם היושבים עליה... ולפעמים אינם לובשים אלא חלוק אחד לבד והוא רחב, ואם היה החלוק מפשתן דק כשל מצרים – יראה בשרו תחת החלוק"). ועוד אמרו בגמ' (מ"ק יד ע"א): "א"ר יוחנן; כל מי שאין לו אלא חלוק אחד – מותר לכבסו בחולו של מועד... אמר מר בר רב אשי; איזורו מוכיח עליו". ופירש"י: "מי שאין לו אלא חלוק אחד. נמי לאו מוכחא מילתא לכו"ע: איזורו מוכיח עליו. דמי שאין לו אלא חלוק אחד, פושטו ומתעטף במקמרינו*, וחוגרו באיזורו ועומד ומכבס החלוק, ומודיע לכל – שאין לו אלא חלוק אחד" (ובחולין קח ע"א ד"ה 'איזורו', פירש"י: "האיזור תמיד הוא קבוע בחלוק, וכשהוא פושט חלוקו ולובש חלוק אחר – נוטל האיזור מזה, וקובע בזה. וזה שאין לו אחר – מכבסו עם איזורו, והרואה שהוא מכבס ואיזורו עמו – יודע שאין לו חלוק אחר"). ופיר"ח: "איזורו מוכיח עליו. כלומר כשרואין אדם ערום, חגור איזור, ורוחוץ חלוקו – כל רואיו יודעין שאין לו אלא חלוק אחד". והמאירי פירש: "מי שאין לו אלא חלוק אחד – מותר לכבסו במועד, שהרי אף אם כבסו מערב י"ט – צריך הוא לחזור ולכבסו מצד היערה... מ"מ ניכר הוא לכל, שאזורו מוכח עליו, ר"ל שמי שאינו לובש חלוק – מהדק את אזורו כדי להדביק את הכנד לבשרו, מתוך שחסר המ"ו. וכתב הטור (א"ח תקלד): "ומי שאין לו אלא חלוק אחד... מותר לכבסו – שהוא מתלכלך מיד, אף אם כיבסו קודם לכן... וה"ר פרץ הוסיף לאסור בכל חלוקים שלנו – שאין לנו אזור מוכיח עליו". וכתב בשו"ת הריב"ש (סי' סז): "יובל להחליף החלוק אשר עליו – הדבוק לבשרו". ועוד שנו במשנה (נדה פ"ח מ"א): "ראתה על חלוקך, מן החגור ולמטה – ממאה", ושם (פ"ט מ"א): "השאילה חלוקה לנכרית... ה"ו תולה בה". והנה אמרו בגמ' (מ"ק כב ע"ב): "על כל המתים כולן, אפילו לבוש עשרה חלוקין – אינו קורע אלא עליון. על אביו ועל אמו – קורע את כולן" (כאן רואים שקוראים 'חלוק' לא רק לתחתון הסמוך לבשרו, כי אם גם לנוספים כדוגמתו שלובש מעליו [אב"ד]. וראה בטור א"ח שא, שהביא בשם ספר המצוות, שאסור לצאת בשבת לרה"ר – כשהוא לבוש בשני חלוקים. וביאר הב"י, משום שאין הנאה ואין דרך ללבוש שני חלוקים – ומשוי הוא. והדרישה [ס"ק כא] פירש, שהחלוק הוא לבוש דק [שלובש סמוך לבשרו], ואין לבשת שנים מועילה כנגד הצינה, ואין הנאה וצורך בכתונת השניה). ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (סנהדרין פ"ב ה"א): "רבי יוחנן סלק גבי רבי יודן נְשִׁיא, נפק לגביה בחלוקא דכיתנא. אמר ליה; חזור ולבוש חלוקך דעמרא, משום 'מולך ביופיו וגו'', ופירש פנ"ש: "בחלוקא דכיתנא. בלא מלבוש על גביו, והיה כמו מלבוש של פשתן, וצינוה לו ללבוש של הצמר". וקרה"ע פירש: "בחלוקה דכיתנא. בכתנת של פשתן, ואין ראוי לאדם חשוב לצאת בו, שהיא עשויה לזינוע, אבל של צמר – לְכָבוֹד עשוי" (כאן רואים שלפעמים היה אדם לובש רק את החלוק, ועל זה הזהירו חכמים [ב"ב נז ע"ב, כפסק הרמב"ם] שלא יהיה של פשתן דק שנראה בשירו מתוכו). ועוד אמרו בגמ' (תענית יא ע"ב, ע"ז לד ע"א): "במה שימש משה כל שבעת ימי המילואים? בחלוק לבן. רב כהנא מתני; בחלוק לבן שאין לו אימרא", ופירש"י (בתענית): "בחלוק לבן. של פשתן, עשוי לשם כך: שאין לו אימרא. שְׂפָה" (שמות כח, לב) – מתרגמינן 'אימרא', כלומר תחוב היה (גירסת הב"ח: כלי חשוב היה) מחוט אחד כל החלוק, ולא כבגדים שלנו שבתו הידים מדובקין בבגד הגוף – בתפירה, כדי שלא יחשדוהו שמא באותה שפה הוציא מעות הקודש". ועוד פירש"י (בע"ז): "משה. לא נשתמש בבגדי כהונה, דכתיב 'ועשית בגדי קדש לאהרן ואזניך', והוא היה זר אצלן, וע"פ הדיבור שימש, ולא הוזכרו בגדים: אימרא. שפה. יש אומר, שלא יחשדוהו ששם בה מתרומת הלשכה. ולא מילתא, שהרי כבר נגמרה המלאכה, ובשעת עבודה – מהיכן שקיל?". וכתבו התוס' (ד"ה 'במה שמש משה'). "פ"ה וכו'. וקשה למיד פרק טבול יום

חֲלִיפָה. בעברית המחדשת, מערכת בגדים תואמים זה לזה - ולמידת הלוכש ('טָט' מכנסים ומעיל*). ומזה בא בהשאלה גם לקרוא כך - רק למעיל* העליון ('חוא לובש חליפה שאינה תואמת למכנסיים*). אבל במקורותינו - היא בגד להחלפה.

א

בזבחים (קא ע"ב) 'משה רבינו ע"ה - כהן גדול היה, ונשתמש בכהונה גדולה ארבעים שנה, ולפ"י היה צריך לשאול - במה שמש בו ארבעים שנה? ולא יוכל להשיב על זה - 'בחלוק לבן שאין בו אימרא, דלשון 'בכהונה גדולה' - משמע בשמונה בגדים ככהן גדול. וי"ל, דשבעת ימי המלוואים דוקא איבעיא (להחן), שעדיין לא נתקדשו בגדי כהונה... והרי יעקב מאורילינש פירש, דאפילו נתקדשו, מ"מ כל שבעת ימי המלוואים שהיה משה מעמיד המשכן ומפרקו - היה נחשב כמו כהן, ואין בגדי כהונה בכמה...". ועוד כתבו התוס' (שם ד"ה 'שאינ'): 'אימרא... והוא מן הבגד, ופעמים שאינו מן הבגד כמו 'אימראות של ארנמן' דנגעים, ולפיכך לא היה בו אימרא, לפי שבו היה ניכר יותר חרש, דבעינן שלא נשתמש בו הדיוט - ולפיכך עשאוהו משונה משאר חלוקים. והרי משה פירש, שלא יאמרו אח"כ, כשישמש אהרן - שנמצא מוס במשה, ולכן עשהו בלא אימרא, שְׁיָעֲנוּ הַכֹּל - שלא היה דבר המתקיים, מה שהיה משמש. וי"מ 'אימרא' - כמו 'עמרא' [=צמר], לפי שבגדי כהונה - היו בלאים, קאמר שזה - לא היה בלאים. וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (יומא פ"א ה"א): 'רבי יוסי פשט לן; שבחלוק לבן - שימש משה בכהונה גדולה. א"ר תנחום בר יודן, ותני לה; כל שבעת ימי המלוואים היה משה משמש בכהונה גדולה - ולא שרתה שכינה על ידיו, וכיון שלבש אהרן - בגדי כהונה גדולה, ושימש - שרתה שכינה על ידיו'. ופירש קר"ע (ומע"ז בפנמ"ש): "פשוט הוא לן. הדבר ברור, שלא שימש משה בשבעת ימי מלוואים - אלא בחלוק לבן, ולא בבגדי כהונה; וכיון שלבש אהרן. משמע דמשה לא היה מלובש בבגדי כהונה גדולה (בגמרות אלו תענית, ע"ז וירושלמי דיומא) קוראים ל'כתנות' בשם חלוק - כי הוא התחתון שמתחת למעיל. וכן פירש"י עה"ת (בראשית לז, כג, ע"פ ב"ר פד, טו): 'את כתנתו. זה חלוק, וראב"ע שם פירש: 'זוכתנת בלשח"ק - החלוק הרבך לעור. והנה הערישו והשליכוהו ערום אל הבור' [ועוד דנו בזה באוצרבה"ת עה"ת, מו"ק, הרא"ם, שפ"ח, אוה"ח ועוד, על סדר ההפשטה והאם 'הכתנת' היא 'כתנת הפסים']. ויש לבאר מה שפירש"י עה"ת [שמות כח, ד] 'ומעיל. הוא כמין חלוק, וכן הכתנת, אלא שהכתנת - סמוך לבשרו, ומעיל קרוי - חלוק העליון. נלע"ד, שלא פירש"י ש'חלוק' - פירושו הוא העליון, אלא שבשם 'מעיל' - קוראים לבגד כמין חלוק הנלבש עליו, ולעולם 'חלוק' הוא התחתון. [ומע"ז כתב הרא"ם על פירש"י בבראשית שם: 'אבל מכתנת תמר דכתיב בה ויעליה כתנת, פסים כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים' - הרמב"ן [שם פסוק לא], חלק על דברי רש"י: דשמן מנהג בנות המלך הבתולות - ללבוש כדמות החלוק מלמלה, במקום מעיל]. והרמב"ן [שם פסוק לא], חלק על דברי רש"י: 'ואין הדבר כן, כי המעיל - בגד יתעפף בו, כמו שאמר 'והוא עוטה מעיל... ולא תבא 'עפיה' - על הכתנת, רק על השלמה אשר יכסה בה... כי הוא עטוף... והוא תרגומו של יב"ע שהוכיח הרב 'ברדיונין, כי הוא עטוף קרוב לצורת האפוד, שיתעפף בו חצי הגוף שכלפי גוליו. כי אם היה חלוק - אינן דומין זה לזה כלל... אבל המעיל - כמות מקיף את הגוף כולו, מצוארו ולמטה עד רגלי האדם, ואין לו בית יד כלל... ומכאן תלמוד, שאינו כמין חלוק וכתנת - אלא יש לו כנפיים'. והנה הערוך (ערוך 'חלוק') פירש: 'וחלוק, פירוש המלבוש העליון ובלע"ז פלודיל"ו", והתשבי (ערוך 'חלק ב') ביאר שכוונתו למעיל העליון ממש, ודלא כפירש"י ושא"מ (ואולי י"ל כדאמרן לעיל, שלעיתים לובש האדם את חלוקו כשהוא עליון, כמש"כ הערוך שם: 'חלוק של יצאת החוץ, פירוש חלוק יפה הלוכשת אותו כשיוצאה בשוק' ולא בבית").

א" ככתוב (בראשית

מח, כב): 'זולפות' ש'מלות'. משמע רק השמלה 'ת"א אַצְמָלָן' - איצטלאות (בלי מכנסים). ופירש ראב"ע: 'מלבושים שאין זה כמו זה'. וביאר במאמר יו"ט, שנתחלפו זמ"ז במדרגת העילוי והפחיתות. (ובפירוש הרשב"א ביאר: 'ר"ל למה קראם זולפות? ולא 'שמלות'? ע"ש שהם מתחלפים לפשוט זה ולהלביש אחר'). וכתוב בסה"ש לרבי"ג (שרש 'חלף'): 'בגדים שמחליפים אותם'. והחזקוני (עה"פ) כתב: 'זולפות' ש'מלות. חלוקים ומכנסיים, שדרך בני אדם להחליף, ודומה לו 'היא ש'מלתו לעורו' (שמות כב, כו) - זהו החלוק הטפל לעורו. וי"א, מלבושי בגדים, לפי שגם להם שקרעו בגדיהם שלא כדין, כשצוה לתת הגביע באמתחת בנימין, ונתביישו על שהיו קרועי בגדים". ובאוצרבה"ת (ויגס מה, כב, אות א, ב) בשם ריב"א ופענח רזא: 'אומר ר"ת; לפי שקרעו בגדיהם כשנמצא הגביע באמתחותם נתן להם יוסף עתה חליפות... וזהו לשון 'זולפות' ש'מלות' לשון רבים - חלופי ש'מלה'. והכוה"ק פירש: 'חלפות' ש'מלות. בגדים הראויים להחליפם לעת הצורך, כ"ז המפרשים. ואין בזה טעם, הכי היו בני יעקב חסרים מבגדיהם הראויים להחליפם לפי העת, ואין בכמו אלה מתנה כבודה וחשובה. לכן נ"ל, ש'חליפות' הוא מענין 'מחלפות ראש' (שופטים טז) שטעמו... קליעה ואריגה - קווצות שער הקלועים וארוגים יחד... וטעם 'חליפות' ש'מלות' - בגדים עשויים באומנות אריגה, והמצרים היו מפורסמים באומנות אריגה, ככתוב (משלי ז) 'חטבות אטון מצרים'... והיו יכולים לארג חוטים דק מן הדק כקורי עכביש, והבגד הנעשה מכמו אלה - יקר מאוד ולא היו מתלבשים בהם רק החשובים והנכבדים ליוקר מציאותם, והיתה א"כ מתנה כבודה וחשובה מיוסף לאחיו".

חֶפֶת, חֶפֶת. בעברית המחדשת, הכפתור* הסוגר את קצה השרוול*. אבל במקורותינו - פירושו, קפל בקצה הבגד או השרוול*²¹ (ואמנם נשמרה הוראה זו גם בעברית המחדשת, בפעל 'חֶפֶת [שרוולים]*', ובתואר 'שרוול*' [חפות]).

חַתּוּל (חיתול). בעברית המחדשת היום (תשס"ב), חתיכה גדולה של נייר עבה וספוגי, שעוטפים בה את ערוות התינוק, לקלוט בתוכה את הפרשותיו, ולהשליכה לאחר שתלכלך (עד לפני כמה עשרות שנים, היו עושים כן עם חתיכת בד, והיו שוטפים ומכבסים אותה לאחר שנתלכלכה - ושוב מלבישים אותה). אבל במקורותינו - פירושו, אריג ארוך שכורכים בו ועוטפים את התינוק (כמלבוש, לעצב ולחזק את איבריו) או את הפצע (לחבישה), סביב סביב בחזקה²².

טָלִית. היום קוראים בשם זה, רק לבגד של מצוה שמתעטפים בו בתפילה. אך במקורותינו, הוא הבגד העליון שהיה לכל אחד (גם גויים ונשים) להתעטף בו²³, (וראה מש"כ לקמן בפרק שלשים, 'רוח מערבית' ד"ה 'לבוש').

א

²¹ כמו שאמרו בגמ'

(יומא עז ע"ב): "שומרי פירות - עוברין עד צוארן במים, ואין חוששין... א"ל רב יהודה; רב ושמואל דאמרי תרווייהו; עובר - ובלבד שלא יוציא ידו מתחת חפת חלוקין", ופירש²⁴: "מתחת לחפת. שפת חלוקין - להגביה שולי חלוקין על זרועו, דאינו נראה כמלבוש - אלא כנושא על כתיפו וואמר מר (שבת קמז ע"א) 'הוצא במלית' מקופלת על כתיפו בשבת - חייב חטאת" (וכתב הריטב"א: "פירש"י ז"ל... שאינו נראה כמלבוש וכו'. ולפי זה, אפילו החולץ חוץ לנהר - אסור להוציא ידו מתחת חפת חלוקין משום משאוי. ובתוס' פירשו, שאין הטעם אלא שלא יקרא כמו שמתנהג מן המים, וגם שיהא זכור שלא יבא לידי סחיטה כלל"). ופסק הרמב"ם (זמנים הלכות שביתת עשור פ"ג ה"ו): "וכן ההולך לשמור פירותיו - עובר במים עד צוארו ואינו חושש, ובלבד שלא יוציא ידיהם מתחת שולי בגדיהם כדרך שעושין בחול". וכ"פ המאירי: "מתחת חפת חלוקין, ר"ל מתחת שולי בגדיו. עד שיגביה שולי החלוק על זרועותיו". ועוד אמרו (מ"ק י ע"א): "ההדיוט תופר כדרכו. היכי דמי 'הדיוט'?... רבי יוסי בר חנינא אמר; כל שאינו יכול לכיין אימרא בחפת חלוקין", וכתב הרא"ש (פ"א ס' טז): "לכיון אימרא בשפת חלוקין". וביאר בנו בטור (או"ח הלכות חוה"מ ס' תקמא): "וגם אינו יודע לכיין אימרא בשפת החלוק, שדרך לתפור בגד על השפה - שלא יקרה, והדיוט - אינו יודע לכיין בה שתהיה שוה, אלא פעמים מרחיב - ופעמים מקצר". והערוך (עוד 'חפת') פירש: "פירוש, הוא בית יד של חלוק* שעל זרועו, בלי"ש - גי"ב".

²² ככתוב (יחזקאל

ל, כא): "לֹא־יִזְבֹּשֶׁה לְתֵת רַפְאוֹת לְשׁוֹם זֹהוּל לְזֹבֶשֶׁה לְזֹזְקָה", ופירש²⁵: "לשום ז'הוּל. מעשה בגדים ורטייה, כמו 'והזוהל לא זזהלת' (יחזקאל טז, ד)". ומהר"י קרא פירש: "באדם שאומר; מיום ששברתי זרועי - לא נתעמפתי לקשור האיספלנית עליו משום לרפאותו, כמנהג מכה - שנותנין עליה איספלנית לרפאותה, וקושרין האיספלנית מבחוץ - כדי שלא תפול מעל המכה". והרד"ק פירש: "לשום ז'הוּל. כריכה שכורכין העצם הנשבר, וחובשין אותו". ומצ"צ פירש: "זוהל. ענין כריכת המטלית*". ומחא"ע (שרש 'חתל') פירש: "לשום חתול", פי' תכריך [ושק"]. והמלבי"ם פירש: "והחיתול, היא כריכה סביב בדברים רכים". (וראה עוד בפרק שביעי 'פְּעֻלֹת', ערך 'חַתּוּל, לְחַתֵּל').

²³ כתב הערוך (עך

ט'לה): "פירש רבי מצליח ז"ל, 'טלית' - הוא 'רדוד', ולמה נקרא שמו 'טלית'? שהוא למעלה מכל הבגדים, כמו שאמר התרגום 'ישיאו אותו בניו' (בראשית נ, יג) - 'ונמלו יתיה בנהו'. ועוד, 'טלל' - שהוא סיבוך למעלה". (כתב מהר"א [במדבר סוף שלח]: "ואמרו על כנפי בגדיהם", רמז אל הכסות העליון. והטעם, שבזמניהם היו נוהגים ללבוש על כל בגדיהם - מעיל* בעל ארבע כנפים, ומתעטפים במעיל ההוא - בצורת הטלית אשר לנו היום, וכנפי המעיל - מתפשטים אנה ואנה. וצוה יתברך - שהציצות תהיינה תלויות בהם... ואמר 'לדורות' - להגיד, שאף שבהמשך הדורות, אם לא ינהגו בני ישראל ללבוש מעילים* - יעשו עכ"פ בגד מארבע כנפות, ויעשו להם ציצית*). (גם גויים היו מתעטפים בטלית שאינה

כָּפָּכָב. כלים פ"ב מ"ג. הערוך (עוד 'ככב'): "פירוש, כלי שמכסין בו את הסל של פת, והוא של חרס. ויש ששונים 'וכפכף', ויפה הן שונים – מלשון 'כפה עליו את הכלי'".

כָּפָּסִים. בעברית המחודשת, בגדים העומדים להתכבס, או בגדים שהתכבסו זה עתה. אך במקורותינו - פירוש, חומרי ניקוי לכיבוס^ט.

כלים. קה"ע (לש"ח, ב, קי).

כסיה. בעברית המחודשת, כפפה ליד. אך במקורותינו - פירושה, כיסוי כלים^י.

כַּפְתּוֹר. בעברית המחודשת, עיגול קשיח שרוכסים* אותו בתוך לולאה או חור - וכך נסגר הבגד^י (ומזה צמח פועל 'לְכַפְתֵּר*', כלומר לסגור את הכפתורים), וכן הוא שם למפסק או מתג* הפעלה למכשיר* ('הפעל את הפנס, באמצעות הכפתור המדוע'). אבל במקורותינו - פירוש, קישוט עגול בצורת ביצה [אליפסה בלע"ז]^ט.

לְבָנִים. בעברית המחודשת, שם לבגדים התחתונים הסמוכים לגוף. אבל במקורותינו, הם בגדי לבן עליונים מכובדים ונקיים^י.

מִגְבַּעַת. בעברית המחודשת, יָקָרָא כך רק כובע לְבַד בעל תיתורא ('שוליים'*). אבל במקורותינו, י"א שהיא מצנפת חגורה ארוכה שמסובבים סביב הראש, וי"א שהיא כובע קצר וחדכא.

א

מצויצת, כדמשמע בגמ' מנחות מג ע"א: "אין אדם רשאי למכור טלית מצויצת לעובד כוכבים – עד שיתיר ציציותיה. מ"ט? ... רב יהודה אמר: שמא יתלוה עמו בדרך ויהרגנו", ופירש^י: "שמא יתלוה. ישראל עם העובד כוכבים זה, וסבור ישראל הוא, דהא יש לו ציצית", משמע שגויים היו לובשים טלית שאינה מצויצת. ומה שהביא בערוך ['עך' 'כלא' ו'כלמוס'] בשם מדרש ילמדנו: "אל תקרי 'גוים' אלא 'נאים', זה מתנאה וזה מתנאה... עשו מלבוש כלמוס, ויעקב מלבוש טלית", ופירש מוה"ע: "כלמוס בליו"ר, מלבוש מיוחד לפרשים ערובים למלחמה", ביאר רחיק"א [ערך 'כלמוס'] שטלית היא בגד של אוהבי שלום ותפלה, בין יהודים בין גוים^י.

^ט כמו שכתב הרמב"ם

ס (זרעים, הלכות שמיטה פ"ה ה"י): "מיני כבסים, כגון בורית ואֶהָל – קדושת שביעית חלה עליהן, ומכבסין בהן". וכתב מהר"י קורקוס, שכ"ה הגירסא בתלמוד ירושלמי (שביעית פ"ז ה"א): "מיני כבסים – מהו שיהא עליהם קדושת שביעית?".

^{טז} תוספתא זבים פ

ד"ה"ד. העיתים יז שאלה לגאון. בנ"ש שפ"ב.

^י [נתחדש ע"פ המל

ה קנופ"ף שמובנה משותף לשני המובנים].

^{יח} כמו שאמרו בגמ'

(מנחות כח ע"ב): "כפתורים למה הן דומים? כמין תפוחים הברתיים", ופירש^י: "כפתור. פומ"ל (תרגם אל"ר: 'כפתור [כדור לנוי בקנה של מנורה])". וכ"פ הרמב"ם (עבודה, הלכות בית הבחירה פ"ג ה"ט): "והכפתורים – כמין תפוחים בירותיים, שהן ארוכין מעט – כביצה ששני ראשיה כדין". וכ"פ ריב"ג ורד"ק בסה"ש (שרש 'כפתור'): "פירוש – תפוח, שהיו כמין תפוחים בולטים מגוף המנורה". וכ"כ בשלה"ג (פ"א): "כפתורים למה הן דומים? כמין תפוחי הברתיים, והוא דמות כדור שאינו עגול מכל וכל, רק שיש בו אורך מעט – קרוב לביצת העוף". ומחה"ע (שרש 'כפתור') פירש: "'כפתור'... פירוש, אבן עשויה תחת העמודים ועל ראשיהן כמו כתר, שנאמר (000) 'הך הכפתור וירעשו הספים' - פי' ירעדו המזוזות". אמנם בלב העיבר^י (תרל"ב) מצאתי שקורא לכפתורי הבגד בשם זה.

^{יט} כהן גדול או של

הבנות ביום הכפורים ובט"ו באב ('לבש לבנים'),

^כ ככתוב (שמות כח

, מ): "ובגבעות תעשה להם לכבוד וּלְתַפְאֶרֶת", ופירש ראב"ע: "המגבעות כדמות אלה ששישמו הזכרים באלה הארצות על הראש, שיכסו הראש והם גבוהים. והמצנפת – היא בגד דק ארוך צנוף סביב הראש לבדו". אבל הרמב"ן כתב: "מגבעות, ואף היא מצנפת היא, אלא שקושר בה כל ראשו,

מגפיים. בעברית המחודשת, נעלי גומי שנועלים נגד מי הגשמים, הבוץ והרפשי. אך במקורותינו, הם מגיני ברזל להגנת השוקיים* והרגליים במלחמה, או דְרָבְנִי מתכת המחברים לנעלי הַפְרָשִׁי.

א

ומעלה הכפלים עליו כעין מגבעת שהוא קֹבֵעַ כדברי אונקלוס, כי 'מגבעת' כמו 'מקבעת'... אלא שהמגבעת כמו המצנפת. והתבאר בספר עז"כ (מבוא המקדש שער בגדי כהונה): "ביארם הרמב"ם ז"ל בפ"ח ובפ"ט מהלכות כלי המקדש; ...ומצנפת האמורה באהרן הוא המגבעת האמורה בבניו, אלא שכח"נ צינף בה כמי שלופף על השבר, ובניו צונפין בה ככובע, ולפיכך נקראת מגבעת... השיג עליו הראב"ד ז"ל, וז"ל: 'אמר אברהם, אני אומר אין מעשהו של זה כמעשהו של זה מצנפת ארוך הרבה וכורך אותו כריכות רבה ככריכות הישמעאלים, אבל מעשה המגבעות כעין הכובעים שלנו הדין מלמעלה והן קצרים, עכ"ל. והשלה"נ (פרק מה דף מג ע"ג) הביא אחר דעת הראב"ד – דעת הראב"ע שמסכים לו שאין המגבעת דמות המצנפת... ולשון רש"י ז"ל בפרשת תצוה כח כך הוא מצנפת כמין כיפת כובע שקורין קופי"א שהרי במקום אחר קורא להם מגבעות ומתרגמין כובעין עכ"ל. והשפ"ח פירש שם דעת רש"י שר"ל שהמצנפת אינו מה שנקרא בל"א הויבין שהוא שוכב על הראש ר"ל כעין מה שקורין בלשונינו קאפיל שאין לו חלל כלל בשכבו על הראש) אלא המצנפת דקרא הוא כעין כובע שהוא גבוה ויש בחלל ככיפה, ור"ל כעין שלאפמין של צמר עב שהוא גבוה ויש לו חלל, ובאות ק הביא ראייה לדעת רש"י שהמגבעות הוא ג"כ מצנפת, מיומא פרק אמר להם הממונה דאיתא שם 'נמל מצנפת של אחד מהם' הרי שגם של כהן הדיוט נקראת מצנפת... ע"ש שצונף ראשו כצינף, ופעם נקראו מגבעות ע"ש שמכסה ראשו ככובע... אבל הרמב"ן שם חולק על רש"י... ומדברי הר"ר יונה ז"ל בפרק אין עומדין, נראה דס"ל ג"כ כדעת רש"י דבין המצנפת ובין המגבעות הוא כעין כובע ולא חגורה, אלא שהמצנפת היא קטנה מהמגבעות לפי שלא היתה מכסה הציץ שהיה בגובה הראש, אבל של כהן הדיוט מכסה כל הראש ומשום הכי נקראת מגבעות".

כא (חידש ד"י).

כא

כמו ששנו במשנה

(שבת פ"ו מ"ד): "לא יצא האיש... ולא בשריון ולא בקסדא ולא במגפיים", והתבאר בגמ' (דף סב ע"א): "מגפיים, אמר רב, פומקי. ופירש"י: "פומקי. אנפליאות של ברזל במלחמה". והר"ף פירש: "פירוש, מוקי דעבדי להו מברזל או מנחש, ולית להו גיטות דכרעא". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "מגפיים. מלבוש של ברזל, יתכסה בו האדם בשעת המלחמה, כדי שלא יכו אותו ויפול", משמע שהוא מגן על כל הגוף (כך הבינו בתוספות חידשים עהמ"ש כלים, ועוד רבים), אך בתרגום הר"ק (מנח"י) תרגם: "נעל של ברזל, חופה את כל הרגל, כדי שלא יכוחו בכלי ברזל כרגלי במלחמה – ויפול". וכ"כ הרמב"ם בהלכותיו (זמנים, הלכות שבת פ"ט ה"א): "כל כלי המלחמה – אין יוצאין בהן בשבת, ואם יצא, אם היו כלים שהן דרך מלבוש, כגון שריון וכובע ומגפיים שעל הרגלים – ה"ז פטור". ורבנו פרחיה פירש: "פומאקי. הם חתיכות של ברזל עשויין במלבוש שוקיהן, שמגינים עליהן בעת המלחמה". והר"ן פירש: "שריון קסדא ומגפיים. מיני כלי זיוין". והמאירי פירש: "ולא במגפיים, והם העשויות לירכותיו או לשוקיו. וי"מ, כלי זיוין שברגל העשויים להניע את הבהמה, ובלע"ז אישפרונ"ש. וסוף הענין, שכל כלי המלחמה – אסורים". וכן שנו במשנה (כלים פ"א [פרק כלי מלחמה] מ"ח): "כל כלי המלחמה – טמאים, הכידון והניקון והמגפיים והשריון – טמאים", ופירש רה"ג: "והמגפיים. פירוש, פומקי שהן כמין מנעלין של נחושת או ברזל, שנותנין אנשי המלחמה לפני שוקיהן, שכשירוצו – לא ינפו, כדכתיב (ש"א יז, ו) 'ומצוזה נזושת על רגליו' – ומתרגמין 'טריליון'. כדגרסי בשבת 'ולא במגפיים' וכו', ומפרשינן 'מסאני דליברא דנמטי דעמרא או דעיוה וכו'". (ומע"ז פירש הערוך [ערך 'מגפיים']: "פומקי, פירש רב שר שלום; מסאני דליברא דנמטא דעמרא או דעיוה... והמגפיים, פירוש כולן מנעלין של נחושת או של ברזל שנותנין אנשי מלחמה לפני שוקיהן שכשירוצו לא ינפו, כדכתיב וכו'). ובפיהמ"ש להרמב"ם (תרגום ד"ו) פירש: "ומגפיים. נעל מברזל, יכסה הרגלים – כדי שלא יורו על רגליו" (ובתרגום הר"ק: "כדי שלא יכו רגליו בברזל – ויפול"). והר"ש משאנץ פירש: "ויינוליר"ש בלע"ז. והרא"ש פירש:

מדיים. בעברית המיוחדת, בגדים מיוחדים ללבישת בעל משרה (בעיקר 'מדי צבא', הנתפרים בכמויות, וכל חייל לוקח מהמחסן* מדים המתאימים פחות או יותר, או קרובים למדת גופו). אבל במקורותינו, נקרא שם זה **דוקא** למערכת בגדים **התפורה ומותאמת מראש** למידת גוף הלובשם^{כד} (ולכן אי אפשר לומר 'החייל לובש מדים גדולים עלי').

מדרס. בעברית המיוחדת, מתקן ליישור מקום דריסת כף הרגל. אך במקורותינו, הוא טומאת מדרס שכיבה, ישיבה ודריכה^{כה} (אף ספסל וכסא מקבלים טומאת מדרס, וראה בפרק זה לעיל בערך 'דריסה, לדוס', שפירושו דריכה מלמעלה).

מחוך. בעברית המיוחדת, חגורה להצרת הגוף. אך במקורותינו - פירוש, כי.

מיתר. בעברית המיוחדת, נימים דקים ועדינים להשמעת קול (בכינור או בגרון). אך במקורותינו - פירוש, חבל חזק לקשירה (אוהל או שריר)^{כו}.

מסכה. בעברית המיוחדת, מסוה כיסוי לפנים, בעיקר לשעשוע ותחפושת (כנראה בהשפעת mask הלועזי). אבל במקורותינו - פירושה, פסל יצוק ממתכת, או מסך* גדול המכסה על דבר^{כז} (ובמקום 'מסכה' י"ל 'אפר' [מ"א כ, לח-מא]).

א

"מגפיים... והם מגפיים של ברזל". והרע"ם פירש: "מגפיים. בתי שוקים* של ברזל, שנושאים אנשי המלחמה". ותפ"ש פירש: "בתי שוקים מברזל, שלובשן במלחמה".

^{כב} כמו שפירש"י ו)

יקרא ו, ג ע"פ פסחים סה ע"ב, וימא כג ע"ב. וכ"פ ראב"ע ('ילבש' הכהן מודו בד' - "היא הכתונת. ומה ת"ל 'מודו' שיהא כמדתו". ושם בפסחים שנו: "מודו - כמדתו, שלא יחסר ולא יותיר". וכמש"כ הרד"ק בסה"ש (שרש מד'): "ענינם - ענין לבוש, ואפשר שיהיה שרש המלה הזאת 'מדר', והוא הנכון". וכמש"כ המלבי"ם ביאיר אור (אות ב, ערך ג [ומע"ז בפירושו ויקרא ו, ז]): "בגד, כסות, לבוש, שמלה, מעיל*", מעשה... ונבדל מהם שם 'מדר', שהונח רק על הבגד שתפור לפי מדת לבושו, לא ארוך ולא קצר ממדת גופו (ונגזר מפעל 'מדר'). כמו שמצינו בתהלים (קט, יח) 'ילבש קללה כמודו', וכן (ש"א יז, לח) 'ילבש שאול את דוד מודו', פירשו חז"ל שהיו מכונים למדת דוד... שנעשה מדת דוד כמדת שאול". (999 במקור הבא צ"ע אם הוא מלשון גילול והתאמה, או מלשון משרה ותפקיד). ועוד אמרו בגמ' (ברכות כח ע"א): "מאן דלביש מדא - ילבש מדא, ומאן דלא לביש מדא - יימר ליה למאן דלביש מדא 'שלח מדך ואנא אלבשיה'?", ופירש"י: "דלביש מדא. הרגיל ללבוש המעיל - ילבש, כלומר הרגיל בנשיאות - יהיה נשיא". והערוך פירש: "דלביש מדא, פירוש המלך שלובש הכתר". ומוה"ע פירש: "אולי 'מדא' הוא כהן, שהיה לבוש מדרו בד".

^{כג} הרמב"ם (טהרה,

הלכות מטמאי משכב ומושב פ"ז ה"א): "הזב מטמא את המשכב והמושב והמרכב בחמשה דרכים. כיצד? כלי שהוא עשוי למשכב או למושב או למרכב אפילו היה תחת האבן, אם עמד אחד ממטמאי משכב על האבן או ישב עליה או שבה או נשען עליה או נתלה בה הואיל ונתנשא על הכלי הזה מ"מ נטמא ונעשה אב. וכל אחד מחמשה דרכים אללו הוא הנקרא 'מדרס' בכל מקום".

^{כד} בת"א ובת"י טבע

ת עגיל וכומז, שבת סד ע"א

^{כז} רש"י שמות לה,

יח. רש"י שמות כז, יט. תהלים כא, יג. ירושלמי שבת פ"ז ה"ב, פט"ו ה"א. בבלי עד ע"ב. רמב"ם הלכות סנהדרין פ"ז ה"י. במד"ר ו, ג. יב, 'ויקח משה'. אמונות ודעות ו. מו"נ ח"ב פ"א, ח"ג לב. שע"ת אר"ח לב, סט. בנ"ש שפ"ב.

^{כז} ככתוב (שמות לב

מעטפת. ראה לקמן בפרק עשירי, 'כלים וחפצים', ערך 'מעטפה, מעטפת'.
מעיל. בעברית המחודשת, בגד חם ועבה הנלבש מעל כל הבגדים בשעת הקור והגשם. אבל במקורותינו, הוא בגד עליון ארוך הנלבש כל הזמן (לכבוד ולתפארת) כט.

א

ד: "ויתפרקו וגו' את-גומי הזהב וגו' ויביאו אל-אהרן וגו' ויעשהו עגל מסכה", ות"א ות": "ועבדיה עגל מתבא", ופירש"י: "מסכה. לשון מתכת". וכו"פ החזקוני: "לפי שהתיכו זהב ועשו עגל, וכן משמע לשון 'מסכה'. וכן כתוב (ויקרא יט, ד): 'ואלהי מסכה', ות"א: 'מתבא'. וכו"פ רס"ג "מתכת". וכן כתוב (במדבר לג, נב): 'כלי-צלמי מסכתם', ות"א ות"י (וכן פירש"י): "צלמי מתכתהון". ורבנ"י פירש (ויקרא יט, ד): "כחות הכוכבים והמזלות שהן למטה מהשכלים, והפסילים ההם – מקבלי כח הכוכב או המזל, ולכך קראם 'אלהי מסכה', כלשון הכתוב (ישעיה מ, יט) 'הפסל נסך זורש'". וכו"פ מצ"צ (שופטים יז, ג): "מסכה. עבודת גלולים ע"י יציקת המתכת". תרגום יצוק נסכא (אבא). אמנם בשני מקומות בנביא מצאנו שיש שפירשו שם 'מסכה' מלשון כיסוי (וכנראה משם לקחו ה'מחדשים' את המובן המחודש), אך שם – הפירוש הוא, כיסוי על כל הגוף – למסתור ומגן (ולא רק על הפרצוף*). ככתוב (ישעיה כה, ז): 'פני-הכלוט ונסיכות (תרגום יב"ע: 'ואפי מלכא דשלים על כל מלכותא'. ופירש"י: 'המסכה. לשון נסיכות ושררה'). ורבא"ע פירש: 'והמסכה. כמו מסכה'. והרד"ק פירש: "כי ענין הלום – הוא ענין המסכה הנסוכה. ופי' הפסוק; ההסתר והכסוי שנסתרו בו הגוים עד היום, שהיו כולם בשלום ובשררה – ישחית האל-אותו הכסוי, ויהיו מגולים ומוכנים לרעה הבאה עליהם, ולא יהיה להם מכסה ומחסה ממנה". וכו"פ מצ"ד: 'והמסכה. המסך* המכסה על כל הגוים'. מצ"צ חבוק ב, יח. אוה"ח ויקרא יט, ד. הגר"א (אדא"ל חבוק ב, יח): "כי 'פסל' הוא מעץ ואבן, ו'מסכה' הוא מכסך וזהב". הרכ"ב (שמות לב, ד): "לא יתכן לפרש מסכה במשמעות התכת מתכות, שהרי במקום אחר יאמר 'עגל ומסכה', 'וישתחו למסכה'... ועוד, ש'מסכה' שרשה 'נסך', ואין לנסך כי אם שתי משמעות, א' יציקת יין 'הסך נסך' ודומיהן, ב' כסוי ומסכה, 'קשות הנסך אשר יוסך', 'והמסכה צרה כהתכנס', דמה צרת הרשע לשוכב על מצע* הקצר ממדת ארכו ומתכסה במכסה שכשננס תחתיה להתכסות בה היא צרה ממדת רחבו, זה יוכיח ש'מסכה' היא מכסה, ואך זה הוא משמעות כל מסכה האמורה בע"ז, שהיתה כמין קובה ואהל ע"ג האליל, והיו עובדין גם לאותה מכסה, וכן היה הדבר באשרה, שהיתה מאהילה על האליל, שכן אמרו חכמים 'איזו היא אשרה? לא ששמעיהן תחתיה ע"ז?... ועגל מסכה' פירושו עגל של מסכה ע"ז גבו מכסה". ובפירושו הרשבה כתב: "יש מקום להסתפק בהבנת 'אלהי מסכה'. במבט ראשון נראה לפרש ע"פ הוראת שורש 'נסך' – לצקת, ולפ"ז 'אלהי מסכה' – הם אלים היצוקים ממתכת. ואכן, מצאנו 'נסך' – על יציקת תמונת אל; 'הפסל נסך זורש' (ישעיה מ, יט). אולם צורת 'מסכה' – מצויה בהחלט* גם בהוראת מכסה ומגן... לפ"ז נראה, שאין זה רחוק לומר ש'אלהי מסכה' – הם אלוהי מגן. וברורה כאן בייחוד התקבולת הניגודית, אמונת האלילים – גררה את הצורך באמונת אלוהי מסכה, כי האלילים – הם כוחות אלים העוונים את הצלחת האדם, ואילו אלוהי מסכה – הם תמונות אלים הבאות להגן על האדם". שעב"נ (ענין 'כסות', שער 'מסכה'): "'והמסכה צרה', פי' מסכה - כסוי המטה".

כח פירש רש"י בשמו

ת [כח, ד] "מעיל". הוא כמין חלוק, וכן הכתונת, אלא שהכתונת סמוך לבשרו, ומעיל קרוי חלוק העליון. והרמב"ן [שם פסוק לא], חלק על דברי רש"י: "ואין הדבר כן, כי המעיל – בגד יתעטף בו, כמו שאמר 'והוא עיטה מעיל'... ולא תבא 'עמיה' – על הכתנת, רק על השלמה אשר יכסה בה... כי הוא עטוף... והוא תרגומו של יב"ע שהזכיר הרב 'כרדונין', כי הוא עטוף קרוב לצורת האפוד, שיתעטף בו חצי הגוף שכלפי רגליו. כי אם היה חלוק – אינן דומין זה לזה כלל... אבל המעיל – כסות מקף את הגוף כלו מצוארו ולמטה עד רגלי האדם, ואין לו בית יד כלל". וכתב בס' הכרמ"ל (ע"פ המלבי"ם שמות כח): "שם 'מעיל', מציין מלבוש העליון שהוא מלמעלה על הבגדים, ועשוי לעשות ולחתעטף בו, ואינו תפור כל כך למדת האדם". וכתב מקב"ר (ח"ב פ"ב, ח, הערה ב): "שהבגד שהיה נקרא 'מעיל' – היה עוטף את כל הגוף מן הצוואר עד כפות הרגלים, כמש"כ רש"י בתהלים [קט] עה"פ 'ועט כמעיל קנאה' – 'כמעיל העוטף את כל הגוף... והבגד ההוא (המעיל) – היה לבוש של בני מלכים (ש"א יח, ו), ושל נשיאי האומות ויחזקאל כו, מזו, ושל עשרי הארץ וגדוליה (איוב א, כ), ושל שרי העם (עזרא ז, 1000). אבל אנשים המוניים – לובשים רק בגד קצר עד הברכיים". כתב הרד"ק בסה"ש (שורש 'מעל'): "כן תלכשנה בנות המלך מעילים" (ש"ב יג, יח). הוא לבוש נכבד.

מִקְטוֹרֵן (מקטורן). בעברית המיוחדת, קוראים כן למעיל* קצר של חליפה* [זקט בלע"ז]. אבל במקורותינו, הוא מעיל* ארוך בעל כובע לכסות ראשו ורוב גופו (מפני הגשמים)^ל.

מִרְבֵּד. ראה לקמן פרק עשירי, 'כלים וחפצים', ערך 'מִרְבֵּד'.

סְדִין. בעברית המיוחדת, יריעת אריג גדולה שפורסים על המטה ותוקעים קצותיה תחת המזרון, למען תשאר כמה ימים וישכבו עליה בעודה פרושה. אבל במקורותינו - פירוש, כסות שינה (יפיג'מה בלע"ז), יריעת אריג - שהיו פורסים על המטה לפני השינה, ובשעת השינה - היה מתעטף בה האדם כבגד (לאחר שפשט את כל בגדיו) [וכן היו משתמשים בסדין גדול - לפרוס כמחיצה, או בסדין מצוייר - כקישוט על הקיר]^{לא}.

א

אבל מעילים הנזכרים הנה - אינן כתכונת המעיל הכתוב בתורה, כי זה היה כתכונת הכתונת, כמו שאמר (ש"ב שם) 'עלית כתונת פסים'. רד"ק ש"א ב, יז-יט.

^{כט} כמו שאמרו בגמ'

(שבת קכ ע"א): "ואלו הן שמונה עשר כלים; מקטורן וכו'", ופירש: "מקטורן. מנמ"ל (תרגם אל"ר: גלימה)". ופיר"ח (וכ"פ הערוך [ערך 'מקטורן']): "מקטורין... [פירוש] כמו מעיל*. ובל"ש - [ברננס], שיש לו בית ראש, ועומה בו הלוכש, ויש [בנו] לולאות וקרסים שמחברן, והוא כמו מלבוש". ב"י או"ח כה, שמים מקטורן על הראש. שעב"נ (ענין 'מקטור'): "פירש, הוא מלבוש שלושין עוברי דרכים מחמת גשמים, ויש לו בית ראש".

^ל ככתוב (שופטים

יד, יב): "וַנִּתְּתִי לָכֶם יְלָשִׁים סְדִינִים וְזָלָפֹת בְּגָדִים", ותרגם יב"ע: "תִּלְתִּין פִּלְדִּסִּין וְתִלְתִּין אֲצִטְלָן דְּלִבְנִשָּׁא". ופירש הרד"ק: "סדינים. הם יריעות של פשתן, שהאדם שוכב בהם (ולא עליהם) [אב"ד] בלילה, או מתעטף בהם ביום. וי"ת 'פלדסין', ותרגם 'בשני זורטין' - 'בתרי פלדסין'. ובסה"ש (שרש 'סדן') ביאר הרד"ק: "הוא כסות הלילה הסמוך לבשר - עשוי מפשתים. ויש מהם עשויים להתעטף בהם ביום [לינצ'וול] (lenzuolo)". ובסה"ש לריב"ג כתב: "יש שפירש בו - מטפחות. ואין נכון להיות, כי אם ממיני הכסות כמו רדידים וטליתות* והדומה להם". ומצ"צ פירש: "סדינים. שם מלבוש מה". ואמרו בגמ' (שבת כה ע"ב): "כך היה מנהגו של רבי יהודה בר אלעאי - ערב שבת... ומתעטף ויושב בסדין המצוייצין... והיו תלמידיו מחבין ממנו כנפי כסותו. אמר להן; בני, לא כך שניתי לכם? סדין בציצית, ב"ש - פוטרין, וב"ה - מחיבין, והלכה כדברי ב"ה. ואינה סברי - גזירה משום כסות לילה". ופירש: "בסדין המצוייצין. סדין של פשתן - ובהן ציצית של תכלת, כלאים - אלא שמותר מן התורה, דדרשין 'סמוכין' - 'לא תלבש שעטנז', 'גדילים תעשה לך' מחבין ממנו כנפי כסותו. שהיו להם סדינים שאינם מצוייצין; ב"ש פוטרין. ואע"ג דציצית - חובה הוא בכל מליתות* שיש לו לאדם, ואפילו מונחים בקופסא, הני דפשתן - פטורין משום דכלאים לא שרא רחמנא, דלא דרשי 'סמוכין'; וב"ה מחיבין. דדרשי 'סמוכין'; ואינה סברי. [תלמידיו] שהיו אוסרין - סבור, נהי דהלכה כב"ה - וחיבין מדאורייתא, מיהו [רבנן] גזור בהו משום כסות לילה, שמא יהא לו כסות שמויחד ללילות - וימיל בו ציצית, ונמצא לובש כלאים שלא במקום מצוה, דכסות לילה - לא מיחייב בציצית וכו'". ובפיהמ"ש להרמב"ם (כלים פ"ב מ"ה) כתוב (בתרגום הנדפס בדפוס וילנא): "הסדין, הוא הרדיד הקטן אשר יקנהו בו האנשים, ושמו המפורסם וכו'". ובתרגום הר"ק: "סדין, הוא המלית* הקטן שמתעטפים בו הגברים, ושמו המפורסם במערב 'אחראס', ובמצרים 'ערציי'". וכל"מ במשנה כלים (פ"ח מ"ה): "כר - שעשאו סדין, וסדין - שעשאו כר", ופירש הרמב"ם בפיהמ"ש: "נממא הכר במדרס, והתיר תפירתו - ועשאו סדין", ופירש הרע"ם (ושאר הראשונים ע"פ התוספתא): "וכר שעשאו סדין, וסדין שעשאו כר, דהוי שינוי מקבול - לפשום, ומפשוט - לקבול", ופירושו, שְׂכַר עשוי לקיבול - שמקבל אל תוכו את הנוצות והצמר, והסדין עשוי לפשוט, שפורשים אותו ומתעטפים בו כמות שהוא בלי מלוי. ועוד שנו במשנה

סודר. היו מחדשים שרצו לקרוא כך לסוודר. אך במקורותינו הוא צעיף* מכסה ראשלב.

סנדל. לבדוק, כלים פכ"ו מ"א, רשב"ם ב"ב נז ע"ב (ימות הגשמים), יבמות קא ע"א ריטב"א, רש"י "של נעליך" שמות. רש"י יומא עח ע"א. רש"י סוכה כא ע"ב ד"ה על הרועים.

סרבל. בעברית המחדשת, בגד חזק המורכב ממכנסים וחולצה* מחוברים זה לזה (מעוצב בצורה שנוחה לגוף לעבודה פעילה). אבל במקורותינו - הוא מעיל* מכובד ומסורבל, או נעלי עור, או מכנסיים, או בתי שוקייםלב.

סריג. בעברית המחדשת, אריג שנסרג (ראה לעיל פרק שביעי 'פְּעֻלוֹת', ערך 'סְרִיגָה, לְסָרֵג'). אבל במקורותינו - פירוש, סבכה שעושים בחלוןלב (ראה לקמן פרק עשירי 'בָּלִים וְחֻפְצִים', ערך 'סורג, סורגים').

עטור (עיתור). ראה מש"כ לעיל פרק שמיני, 'שְׁמוֹת מְעֻשִׁים', ערך 'עֵטוֹר (עיתור)'.^א

א
(כלים פכ"ד מ"ג): "שלשה סדינין הן; העשוי לשכיבה - טמא מדרס, לוילון - טמא טמא מת, ושל צורות - טהור מכלום", פירש הרע"ם: "לוילון. העשוי למסך* לפני הפתח... של צורות. בגד שהוא ביד רוקם, ובו מיני צורות...". ולשון 'העשוי לשכיבה' נלע"ד פירוש, 'לשכיבה' - כלומר 'לשינה', לשכב עליו ולעטוף גופו. (ומלשון תלמוד ירושלמי [ב"מ פ"ט ה"ב]: "בר וסדין שדרבן לכסות בלילה - חובלן ביום, ומחזירן בלילה", מצד אחד, משמע כדברי, ששימוש הסדין הוא ע"י כסות. אך מצד שני משמע, ש'סדין' הוא דומיא ד'כר' [שנשאר פרוש ואין מתעטף בו]. ויש ליישב לְדָבָר, את לשון הגמ' ברכות [י ע"ב]: "סדין של פשתן הציעה על מפתו - ולא ראתה קרי עליו", שהיו מציעים את הסדין על המטה לפני השינה, ואח"כ היה האדם ישן בו כשהוא מעוטף סביב גופו. וכן דברי המשנה שבת [פ"כ מ"ה]: "הקיש שע"ג המטה - לא ינענענו בידו... או שהיה עליו כר או סדין - מנענענו בידו", ל"ל שהיה הסדין פרוש במשך היום על המטה - עד שהיו באים לישון ומתעטפים בו). מלים לאלוה (ערך 'סדן'): "פירושו טלית". שרש ישע (שרש 'סדן'): "מהותו - ידוע, ותועלתו - לכסות בו. ויתכן יהיה לשון 'סדן' ו'סוד', ענינו - עטוף הכף והסתר דבר לתועלת מה, וגם 'יסוד' - הוא חלק הבנין הבלתי נגלה, ומה גם הסוד הכמוס - מי ידענו? ויהיה א"כ 'סדן' ענינו בגד עטוף מכל צד".^א

א
ערוך. בנ"ש שפ"ב
ב. תרגום 'ויתן מסוה על פניו' (שעב"ג (ענין 'מסוה')).

לב
כתוב (דניאל ג)

, (כא): "גְּבֵרִיא אֶלְךָ כְּפֻתוֹ בְּסַרְבְּלִיהוֹן", ופירש"י: "נתקשרו בבגדי מעטפותיו*." וראב"ע פירש: "בסרבליהון. הם השמלה העליונה. ומנהג האומות - לשרוף האנשים במלבושיהם שאינם שוים כלום". ורס"ג פירש: "בסרבליהון. המנעלים. וי"א בתי שוקים שלהם". ומצ"צ פירש: "בסרבליהון. הוא שם מלבוש. ובדברי רז"ל 'בסרבלי חתימ' (שבת נח). וכתב הרד"ק בסה"ש (חלק הארמית, דניאל): "הוא סרבל שיתכסה אדם בו". והערוך (ערך 'סרבל') פירש: "בריש ילמדנו; ...כפיתו בסרבליהון" (דניאל ג, כא) - אלו הסרבלין שברגליהון, אין לך דבר נוח לישראל - מן העור, כיון שמריח מן האש - מיד כוון. וְאֵלּוּ (חנניה, מישאל ועזריה), נכנסו לכבשן והעור עמה - ולא ניוזק, לפיכך כתיב 'וּסְרַבְלִיהוֹן לֹא שָׁנּוּ'. ורבותינו שבבבלי אמרו; אלו הפְּלִיט שבהן". (מעיל* חורף "סרבלא בסיתוא"). שבת קא. חולין עו. ברש"י סנהדרין צג ע"ב רואים שהיה בגד מפואר וחשוב. מנחות מא ע"א. עירובין יד. גיטין יד ע"א פירש"י 'קָרָט בלע"ז'. ב"י א"ח שא. מפרש שר"ע א"ח שא, לו. מוה"ע ערך 'סרבל'.^א

לב
כמו שאמרו בגמ'

(חולין קכה ע"ב): "חבילי מטה וסריגי חלונות - חוצצין בין הבית לעלייה שלא להכניס טומאה לצד שני", ופירש"י: "סריגי חלונות. שנותנים עצים דקים או מסי ברזל בחלונות בסירוג בקליעה - שלא יכנס אדם בהן".

לד
כלים פכ"ו מ"ד,

עֲנִיבָה. סוכה לג ע"ב. ספר גולדיש על אלו קשרים. ספר אורחות שבת ר"ש גלבר ורובין. המפרש בשו"ע אר"ח יב, א. מחלוקת התנאים אי עניבה הוי קשירה אי לאו. קשר שניתן להתירו ביד אחת. בנ"ש שפ"ב.

עֶקֶב. בעברית המיוחדת, עור המגביה את הנעל בקצה האחורי ('נעלי עקבים'). אבל במקורותינו - פירוש, עור סנדל שמכסה שוק* מאחוריה.

עֶרְוָלִים. בעברית המיוחדת, נעלי גומי שנועלים מעל נעלים. אך במקורותינו - פירוש, כיסוי צמר לרגלים עד הקרסולים, הנלבש מתחת לנעלים (מעין גרבים) ל.

פּוֹךְ. ראה לקמן בפרק שנים-עשר, 'חמרים', ערך 'פוך'.

פּוֹנְדָה. ראה לקמן בפרק שלשה-עשר, 'מַאֲכָלִים', ערך 'פונדה'.

פְּזִמָּק. בעברית הספרותית המיוחדת, כינוי לגרביים גבוהים. אבל במקורותינו - פירוש, נעליים או מגפיים.

פְּרוּה. ראה לקמן פרק שנים-עשר, 'חמרים', ערך 'פְּרוּה'.

צֶדֶר. ראה לעיל פרק ששי, 'אֲבָרִים וּמַחֲלוֹת בְּגוֹף', ערך 'צדר'.

צִוְאָרוֹן. בעברית המיוחדת, קפל בראש החולצה* סביב לצוואר ('קאלנצ'ר' ביידיש). אבל במקורותינו - הוא הצוואר עצמו (ואולי ענק לקישוט סביב הצוואר) ל.

צָעִיף. בעברית המיוחדת, אריג עבה ארוך וצר - לעטיפת הצוואר בעת הקור. אבל במקורותינו, הוא אריג דק ורחב - לכיסוי ראשה ופניה של אשה.

רע"ס, (אך מ"מ בגוף האדם, הוא כנראה החלק התחתון של הרגל. "והוא יגוד עקב").
ל^ה כמו שאמרו בגמ'

(ביצה טו ע"א): "א"ר פפא; ערדלין - אין בהן משום כלאים", ופירש"י: "ערדילין. ראיתי בתשובות הגאונים, שרגילין ללבשן תחת מנעליהן וטולין ותולין עליהם עור של תנישים מעובדין - תחת קרקעיתן, וכנגד העקב של רגל - יש עושין אותן של צמר". והר"ן פירש: "ערדלים. כמין נמטא, שהיו מניחין אותו תחת העקב". וביאר הריטב"א: "כללו של דבר, הוא כעין תחתית מנעל שעושין אותו מבגד קשה תחת פרסת הרגל והמנעל, ואוחז עד העקב". והערוך (ערך עדרל' ומע"ז בערך 'אמפליא') פירש: "פירוש, כלים של צמר, כגון מנעלים, ונועלין אותן תחת מנעלין, וישמן בלשון ערבי - גודב, ובלעז פידאל"י". והמאירי פירש: "אנפילאות של בגד גם וקשה, ולובשין אותם תחת מנעליהן, והוא הנקרא בזו ערדילין".

ל^ו שבת דף סב. הער

וך ערך מגפיים בשם רב שר שלום גאון.

ל^ז ככתוב (שיה"ש ד

, ט): "בְּאֶזְדָּר עֵנֶק מִצְוֹרֵיךְ", ות"י: "כְּלִילָא דְּמַלְכוּתָא עַל צִוְרִיה". ופירש"י: "בְּאֶזְדָּר עֵנֶק מִצְוֹרֵיךְ, באחד מִרְבֵּי עֵנֶקִי קִישוּמִיד". וראב"ע פירש: "מיני חלי קשורים על הַצְוָאר, וכמוהו 'עֵנֶקִים לְגִרְרוֹתֶיךָ' (משלי א, ט). והרד"ק פירש בסה"ש (שרש צור): "ופעמים זָכְרוּ הַצְוָאר... ובתוספת נון (צווארון); 'בְּאֶזְדָּר עֵנֶק מִצְוֹרֵיךְ'. ומצ"ד פירש: "אף בעדי אחד מקשומי צווארך".

ל^ח ככתוב (בראשית

לח, יד): "וּתְכַסֵּ בְּצִעִיף", וכתב בפי' רס"ג: "כסתה כל גופה בסדין*". ופירש בסה"ש לריב"ג (שרש 'צעף'): "עֲטוּף שֶׁמַּעֲטִפִּין בוֹ הַנָּשִׁים פְּנֵיהֶם, וּבְעֶרְבִי קִנְאָע". וכל"פ הרד"ק בסה"ש שלו: "וּתְסַר צִעִיפָה מֵעֲלֵיהָ

(בראשית לח, יט), עֲטוּף שֶׁמַּעֲטִפּוֹת בוֹ הַנָּשִׁים פְּנֵיהֶם".

ל^ט תוספתא כלאים פ

צָפָה (ציפה). בעברית המחודשת, ציפוי גדול לשמיכה*. אך במקורותינו - פירושו, גוש צמר מנופץ^מ.

קב, קָבִים. בעברית המחודשת, מקלות גבוהים שנעזרים בהם נכים ופצועים בהליכה (נשענים ומחזיקים בידים). אבל במקורותינו - פירושו, רגל תותבת הקבועה אל מקום הקטיעה^{מא}.

קִבְקִב[ים], כַּכְכָּה. בעברית המחודשת, נעלי בית פתוחות^{מב}. אך במקורותינו - פירושו, מכסה לכלימג.

רוֹכֶסֶן. ראה מש"כ לעיל בפרק שביעי, 'פְּעֻלוֹת', ערך 'רָכַס, לְרָכּוֹס'.

רָקְמָה. תוספת קישוטים שמוסיפים בתפירת חוט ומחט ע"ג הבגד. אך במקורותינו - פירושה, אריגת תשבץ צבעוני שאורגים באריג מתחילתו. שופטים ה, ל. יחזקאל טז, י. יז, ג. סה"ש לרד"ק שרש 'רקם'.

שְׁבִים. בעברית המחודשת, מטפחת ראש לאשה. אבל במקורותינו, הוא תכשיט ארוך המקיף את מטפחת הראש, או טבעת המקיפה את הרגל^{מד}.

^הה"ה ג. תוספתא שבת פ"ו ה"ב (גמ' שבת נא ע"א). ספרא פרשת שמיני.

^ממשנה שבת מולבש

על הרגל, יבמות קב ע"ב ורש"י שם, . הערוך (ערך קב א'): "ופירוש, עושה דמות רגל מן עץ, וחוקק בו, ומשים בו שוקן - כדי שלא יראה רגלו קטוע. ומשים בו כתיבים, כדי שלא יכאב מקום התיבת שוקן - בעץ שהוא מקיש".

^{מא}[חידשו מערבית]

^{מב}ערוך ערך 'כבכב

י'. יל"י עמ' קכח. 999

^{מג}ככתוב (ישעיה ג

, יח): "העכסים והשביסים", ופירש"י: "מיני שבכה לתכשיט הראש, והרבה יש בלשון משנה 'שבים של שבכה' (נגעים פ"א מ" 000)". והרד"ק פירש: "כמו בְּצֵד", מן 'שְׁבִיצָה את הכתנת', כלי עשוי כמלאכת תשבץ. ובסה"ש (שרש 'שבס') פירש רד"ק: "שם לבגדים עשויים כמלאכת התשבץ. ואם זה - בסמך (=שבס), וזה - בצד" (=שבץ), ענינם - אחד... או הוא שם לעדי מן העדיים, ממה שאמרו במשנה (נגעים פ"א מ"א) 'ושבים של הסבכה'. ובמחמ"נ (שרש 'שבס') פירש: "השביסים"... כלי נוי הוא כמשמעו". ובסה"ש לריב"ג פירש: "השביסים. (הטבעות של הרגלים, ובערבי) כְּלֶאכִיל". והמחה"ע (שרש 'שבס') פירש: "'השביסים', פי' גלגלי זהב וכסף - יתקשטו בהן הנשים". וכן שנו במשנה (כלים פ"ח מ"י): "סבכה שהתחיל בה מפיה - טהורה, עד שיגמור את קורקורתה... שבים שלה - טמא מפני עצמו", ופירש בפיה"מ"ש להרמב"ם: "ושבים. הוא כלי מחובר בו (=בכלי הסבכה) למעלה לנוי, והוא נגזר מ'השביסים והשהרונים', והוא דומה למראה הזהב, וְהַשְׂרֵשׁ אצלנו - תכשיט כל שהוא טמא". והר"ש משאנץ פירש: "שבים שלה... על הסבכה עושין ציור, ועומדת על מצחה, ומקיף מאוזן לאוזן... ובפני עצמו - נמי חשיב" (וכ"פ הרע"ם והוסיף: "שהוא עשוי להסירו משם, ולתת אותו בסבכה אחרת"). והרא"ש פירש: "שבים. הוא בגד מצוייר, מחברים אותו על מצח הסבכה, ומקיף מאוזן לאוזן". והגר"א פירש (א"ח): "שבים שלה. שבתוך השבכה למעלה - עושין התיבת בגד מדבר אחר לנוי, והוא אינו ממין השבכה, אלא עושין אותו בפ"ע, ותופרין אותו אח"כ בהסבכה - טמא בפ"ע, דזימנין שקיל לשבים מהאי שבכה, וקדיהיב ליה לשבכה אחרת". והתפ"ש פירש: "שבים. בינדע, שקושרתו בכיפה, וצונפתו סביב להמצח".

^{מד}ככתוב (ישעיה

שָׁבֵל (שׁוּבֵל). בעברית המחודשת, טרח עודף הנסחב מאחורי דבר, כמו שארית האריג הנסרחת אחרי שמלה ארוכה, או מעיל* ארוך (וכן קצף שמשאירה אחריה ספינה על פני המים). אך במקורותינו - פירושו, שביל, או תחתית הרגל הדורכת על השביל, או השיער היורד על הלחיים, או שכולת זרם הנהרמה.

שְׁמִיכָה. בעברית המחודשת, אריג עבה וגדול שמתכסים בו בשעת השינה. אך במקורותינו - פירושה, שמלה גדולה ורחבהמ.

שְׁמָלָה. ראה מש"כ לקמן בפרק שלשים, ידוע מערבית, ערך 'לבוש'.

שְׁרוּוֹל. בעברית המחודשת, בית יד - חלק הבגד המכסה את הזרוע (ומחובר בקצהו העליון אל הבגד). אבל במקורותינו, הוא כיסוי מהודק ששמים על הזרוע או על הלב - בשעת העבודהמ.

ז, ב): "וְזִשְׁפִּי־שֶׁבֶל גְּלִי־שֹׁק* עֲבָרִי נְהָרוֹת", ופירש"י: "זִשְׁפִּי שִׁיבֵל. גְּלִי הַשְּׁבִילִים מִן הַמַּיִם שֶׁעֲלֵיהֶם - כִּי דֶרֶךְ שֶׁם תִּצְאִי בְּגוּלָה. או, גְּלִי שֹׁקֵךְ וְעֲבָרֵי נְהָרוֹת". וראב"ע פירש: "שִׁיבֵל. הוּא הַשִּׁיעָר הַיּוֹרֵד עַל הַלְחָיִים, וְנִקְרָא עַל דֶּרֶךְ מִשְׁבּוֹלֶת הַנְּהָר, עַל דַּעַת רַבִּי מִשֶּׁה הִכְהֵן. וְהִנְכוּן, שֶׁאֵין רֵיעַ לוֹ, וּפִירוּשׁוֹ - כִּפִּי מִקּוֹמוֹ בְּלֹא רֵאִידָה. וְהַרְדָּק פִּירֵשׁ: "וְהַרְגֵּל - יִקְרָא 'שׁוּבֵל', מֵעֵינִי 'שְׁבִיל' שֶׁהוּא הַדֶּרֶךְ... וְהָאִשָּׁה - אַע"פ שֶׁמִּכְסָה רַגְלֶיהָ, בְּלִכְתָּהּ בַּדֶּרֶךְ - תִּגְלֶה אוֹתָם". וּמִצַּצ פִּירֵשׁ: "שִׁיבֵל. מִלִּשׁוֹן שְׁבִיל, וַיֹּאמֶר עַל הַרְגֵּל הַחוֹלֵךְ בְּשִׁבִּיל. וְכִמוֹ שֶׁמֶלֶת 'פַּעַם' - יֹאמֶר עַל הַפְּסִיעוֹת, כִּמִּי שֶׁ'פַּעַמִּי מוֹרֶכְבוֹתָיו' (שׁוּפְטִים ה, כח), וְכֵן יֹאמֶר עַל הַרְגֵּלִים, כִּמִּי שֶׁ'פַּעַמִּי דְלִיב' (יִשְׁעִיה כו, ו). וְהַמַּחֲהֵעַ (שֶׁרֶשׁ 'שְׁבֵל') פִּירֵשׁ: "חֲשַׁפִּי שׁוּבֵל", כְּלוֹמַר גְּלִי שַׁעַר. וְכֵתֵב בְּסֵה"ש לְרִיב"ג (שֶׁרֶשׁ 'שְׁבֵל'): "וְזִכְרָאֵי שִׁיבֵלֶת יִמְלֹךְ" (אִיוב כד, כד) - הֵם שְׁבִילֵי הַקִּצֵּיר, וְכִמִּי שֶׁ'שְׁבִילֵי הַזֵּיתִים' (זְכַרְיָה ד, יב), דְּמָה אוֹתָם בְּשְׁבִילִים - לְדַקּוֹתָם, וּמִמֶּנּוּ נִגְזַר 'גְּלִי צִמְדָּךְ זִשְׁפִּי שִׁיבֵל' - חֲשַׁפִּי תִלְתֵּל שַׁעֲרֶךְ, וְגַם זֶה עַל דֶּרֶךְ הַדְּמִיוֹן. וְהַרְדָּק כֵּתֵב בְּסֵה"ש: "שְׁבִילִי עוֹלָם" (יִרְמְיָה יח, טו)... הוּא הַדֶּרֶךְ. וּמִמֶּנּוּ נִקְרָא הַרְגֵּל אוֹ הַשֹּׁק - שׁוּבֵל, זִשְׁפִּי שִׁיבֵל (יִשְׁעִיה מז, ב) כִּמוֹ שֶׁאִמַּר (שם) 'גְּלִי שֹׁק עֲבָרִי נְהָרוֹת'. וּבְמִדְרַשׁ חוּזִית (שִׁיח"ש פֶּסוּק 'כִּמְעַט שֶׁעֲבַרְתִּי'), מִפְּרֵשׁ אוֹתוֹ מֵעֵינֵי 'שְׁבּוֹלֶת הַנְּהָר', זִשְׁפִּי שִׁיבֵל, קְלוּפֵי שְׁבֵלֶתָא דְנִהָרָא. וְכֵתֵב בְּסֵפֶר הַכְּרַמִּי"ל (ע"פ הַמַּלְבָּם יִשְׁעִיה מז, ב, יִרְמְיָה יח טו): "שֶׁם 'שׁוּבֵל', מִצִּיֵּין סוֹף הַרְגֵּל, כִּמוֹ שֶׁסֹּדֶרֶם הַמִּלִּיץ זִשְׁפִּי שִׁיבֵל - גְּלִילוֹת פֶּרֶסֶת הַרְגֵּל לִלְכֵת יַחְפָּ... וְזִמְזָה - שֶׁם 'שְׁבִיל', הוֹנֵחַ עַל מְקוֹם הַנְּחָת פֶּרֶסֶת רַגְלֵי הַיַּחֲדָד, וְעַת יִדְרֹךְ עַל הַחוּל - תּוֹכֵר דְּרִיכַת הַפֶּרֶסָה וְהַעֲקֵב עַל הַחוּל, נִקְרָא גַ'כְּ שְׁבִיל". (וְהַמַּחֲדָשִׁים טַעַם בְּהִבְנַת הַפֶּסוּק 'חֲשַׁפִּי שׁוּבֵל', כִּאִילוֹ פִּירוּשׁוֹ 'הִרְמִי אֶת הַסֶּדֶק הָעוֹדֵף שֶׁל שֶׁמֶלֶתָהּ'. וַאֲיֵנּוּ מֵתֵאִים כָּלֵל לַפֶּסוּק, שֶׁהִרְי בַּפֶּסוּק - הַשׁוּבֵל הוּא הַדְּבַר הַנִּחְשָׁף, וְלֹא הַדְּבַר הַחוּשָׁף).

מ"ה כִּכְתּוּב (שׁוּפְטִים)

ז, יח): "וְתִכְסְּהוּ בְּשִׁמְכֶיכֶם", וְת"י: "000". וַאֲמַרְוּ בְּמִדְרַשׁ (וִיק"ר כג): "מִהוּ 'בְּשִׁמְכֶיכֶם' רַבֵּנָן דִּהֲכָא אִמְרִין; בְּסוּדְרָא. וְרַבֵּנָן דִּתְמֵן אִמְרִין; בְּמִשְׁכֵּלָא. אִמְרַר רִישׁ לְקִישׁ; חוֹרְנוֹ עַל כָּל הַמִּקְרָא, וְלֹא מִצִּינוּ כָּלִי שֶׁשֶּׁמּוֹ שְׁמִיכָה. וְמִהוּ 'שְׁמִיכָה' שְׁמִי כֹה - שְׁמִי מֵעִיד עֲלֶיהָ, שֶׁלֹּא נִגַּע בָּהּ אוֹתוֹ רִשַׁע" (וּפִירֵשׁ מִהֲרָד"ו: "בְּסוּדְרָא... שְׁכֵתוֹ וְתִכְסְּהוּ - בְּדִבְרֵי שִׁדְרָתוֹ לְכִסּוֹת. וְרֵאִידָה לְדַבֵּר, מִמָּה שֶׁכֵּתֵב בְּסֵפֶר הַיִּשָּׁר* סִדֵּר וִירָא... שֶׁהוּא עֵינִי בְּגַד צִבּוּעַ; מִשְׁכֵּלָא. בִּשְׁבַת [עז 000] 'מִשְׁכֵּלָא - מֵאִשִּׁי כֹלָא, נּוֹפֵל עַל לִשׁוֹן 'שְׁמִיכָה, וְכִמְשִׁכַּב בְּשִׁירָה 'בְּסִפְלָא אֲדִירִים וְגו'. אֵךְ צִיַּע, אֵיךְ נּוֹכַל לִמֹּר שְׁכִיסְתָּהּ אוֹתוֹ בְּסִפְלָא שְׁרוּחִצִּין בו'). וּפִירֵשׁ"י (ע"ה"פ): "תִּרְגָּם יוֹנָתָן 'בְּגוֹנָכָא', וּפִירֵשׁ רַב הָאִי 'גּוֹנָכָא' - קְלוּפִקְרִין. קוּמ"א בְּלַע"ז (תִּרְגָּם אוֹצֵלְרִשִׁי: 'שְׁמֵלָה"). וְהוֹסִיף הַרְדָּק: "וּבְעִרְבֵי 'גּוֹנָכָא' כִּלְשׁוֹן הַתִּרְגוּם, וְהוּא כִסּוֹת עֵב, יוֹצֵאִים מִמֶּנּוּ צִיצִיּוֹת מִן הַצֶּמֶר כָּלֵל פְּנֵי הַכִּסּוֹת, וְנִרְאָה כִּי מִפְּנֵי זֶה נִקְרָא 'שְׁמִיכָה', כִּי בְּדִבְרֵיהֶם 'שְׁמִיכָתָא' - דְּבַר עֵב. וּבּוֹיִקְרָא רַבָּה וְכו'". וּבְסֵה"ש כֵּתֵב הַרְדָּק: "בְּשִׁמְכֶיכֶם" - קוּמ"א בְּלַע"ז (cotte). וַיִּשׁ לּוֹעֲזִין וְיִלְד"א (veludo). וְלִפִּי שֶׁהוּא בְּגַד עֵב - נִקְרָא כֵן. וְכֵן בְּדִבְרֵי רִז"ל (חולין נה ע"ב) קוֹרִין לְדַבֵּר עֵב - סְמִיכָא, וְאַע"פ שֶׁזֶּה כִּתּוּב בְּשִׁי"ן וְזֶה כִּתּוּב בְּסִמ"ך... וּבּוֹיִק"ר וְכו' בְּסוּדְרָא וְכו'". וּבִשְׁעָרֵי בְּנִימִין (עֵינִין

'אֲדַרְת') פִּירֵשׁ: "וְתִכְסְּהוּ בְּשִׁמְכֶיכֶם, ת"י 000 בְּאֲדַרְתָּהּ.

מ"ו כִּמוֹ שֶׁשִּׁנִּינוּ (כָּל

תג. בעברית המיוחדת, סימן זיהוי, בדרך כלל כרטיס* תלוי על דש הבגד, או על שמשת הרכב. אבל במקורותינו - פירוש, כתרמז.
תורה. בעברית המיוחדת, קישוטים מחוררים לשולי בגדים (תחרים). אבל במקורותינו - פירושה, מכפלת לחיזוק בקצוות הבגד (כגון בפתח הצוואר, בשולי* הבגד ובשרווליו*)^{מט}.

א

ים פכ"ו מ"ג): "והשרוולין - טמאין", ופירש רה"ג א: "והשרוולין. פירוש, בעלי אומניות כשהן עושין מלאכתן, ומעבין בגדי בית יד שלהן, ששמן בְּמִית - 'בית יד כמאס', ועושין כמין כים של עור, והוא צר ודחוק, ומכניסין בו ידיהן - כדי שיהיו מהירין במלאכתן ולא יעכבו בגדיהן. ולשון יוני היא פירוש - בלא נכנס". וכ"פ הערוך (עך שרול): "בית יד של עור דחוק, שמשים האומן על זרועותיו שלא יפלו בגדיו הרחבין על ידיו - ויעבבוהו". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "והשרולים. כמין בית יד של עור חזק, יכניסוהו האומן בזרועותיו כדי שיחזקו בגדי זרועותיו ולא יבטלו אותו ממלאכתו, ונאמר שענין זאת המלה בלשון רומי - הכנסת היד". והר"ש משאנץ והרא"ש פירשו: "שרוולין. פירש נאון וכן ערוך; אלו בעלי מלאכה וכו' שיהיו מהירין במלאכתן ולא יעכבו ידיהם. ויש מפרשים, שהוא עור שמשים במלאכתו על לבו בשעת הקציר מפני השרב". ובתפ"ש פירש: "הוא כעין טבעת מעור, שהאומן דוחקו על בתי ידיו הרחבות שבמלבושיו - שלא יעבבוהו במלאכתו".

^{מז} בתרגום שני אס

תר (ב, יז) "וישם כתר מלכות בראשה" - "וְשָׂא תִנָּא דמלכותא ברישה". וכן נקראו הכתרים שעל אותיות התורה, מנחות כט 000: "מאי טעמא קמר ליה תנא? אמר הקב"ה; אם עושה תשובה - אני קושר לך כתר". ופירש מוה"ע (עך תג), ש'תג' בלשון רומי - הוא 'כתר'.

^{מח} ככתוב (שמות כח

, לב): "וְהָיָה פִּירְאָשׁוֹ בְּתוֹכוֹ, שִׁפְפָה יְהִיָּה לְפָנָיו סָבִיב מַעֲשֵׂה אָרֶג, כָּפִי תִזְרָא יְהִיָּה־לּוֹ, לֵא יִקְרָע", ופירש רש"י: "שהשריונים שלהם - פיהם כפול לתוכן... כדי שלא יקרע". ובפ"ה הר"א בהרמב"ם כתב: "פי ראשו. הקולר (כנראה כונתו לתרגם 'צוארון'*) [אב"ד] שלו... בתוכו, שיארוג מטלית* ארוכה שבאמצעה פתיחה שהיא [פי] ראשו שוב יכפול אותה מאחור ויחבר אותה מן הראש עד השולים בתפירה ומחילת העבר שלעומתה בראשה כמו שקדם ויבוא המעיל לצורת 'אל-מנת'... ומאמר 'לא יקרע' - טעם למה שקדם... כי תחרא, כדי שלא יבואו לחותכו במספרים וכו' ב' ולתופרו, כדי שהקולר שלו יהיה קבוע לזמן מרובה - לא תקל קריעתו". וכתב במחמ"נ (שרש 'תחרא'): "כפי תזרע'... כמו 'שריון'".

^{מט} ככתוב (בראשית

פרק עשירי

כִּלִּים וְחַפְצִים

אַבּוּב. בעברית המחדשת, חליל עץ כפול-קנים בעל שתי לשוניות, שיש לאורכו כפתורים* ללחיצת האצבעות (בהשפעת הלועזית 'אובויה'. הומצא בצרפת לפני כ-300 שנה), או גלגל גומי גדול חלול במרכזו. אך במקורותינו - פירושו, חליל אחד שיש לאורכו נקבים, (וי"מ שהוא פִּיה שמלבישים בפי החליל), או כלי מנוקב לקלייה ע"ג האשא.

ד, כא): "אֲבִי כִלְתַּנְשׁ כְּנֹר * וְעֹנָב *", ות"א (ומע"ז תי): "זִמְר כְּנֹרָא וְאַבּוּבָא" (ראה לקמן ערך 'עוגב' שהוא מין חליל). ועוד כתוב (ירמיה מח, לו): "כִּנֹּר לְכִלִּים יִהְיֶה", ותרגם יב"ע: "כְּזִמְר אַבּוּבִין דְּוִי". וכן את הכתוב (יחזקאל לג, לב): "וְהִנֵּךְ לָהֶם כְּשִׁיר עֲנָבִים יִפְה קוֹל וּמִטָּב נֶגֶן", תרגם יב"ע: "וְהָא אֵת לְהֹן כְּזִמְר אַבּוּבִין דְּבָסִים קְלִיָּה וּמִטָּב לְנֶגְנָא", וביאר הרד"ק דבריו: "תירגם 'עֲנָבִים' כמו 'עֹנָבִים', כי תרגום 'עוגב' - 'אַבּוּבָא'. ושנו במשנה (ערכין פ"ב מ"ג): "החליל מכה לפני המזבח וכו', ולא היה מכה כְּאַבּוּב של נחושת, אלא באבוב של קנה - מפני שקולו ערב, ולא היה מחלק אלא באבוב יחידי - מפני שהוא מחלק יפה" (ופירש"י: "חליל מכה. שהיו נקבים בחליל, ומכה באצבעו על הנקב - להנעים את הקול: אבוב. היינו חליל: ולא היה מחלק. מסיים, אלא באבוב יחיד, כשהיה מגיע לסיום הנעימה - היה האחד מן החלילים מאריך לאחר שתיקת האחר, שזוהו (חילוק) יפה יותר משיסימו שניהם כאחד. חילוק - היינו סיום, שמחלק בין נעימה לנעימה", והתבאר שם בגמ' (דף י ע"ב): "פתח בחליל - וסיום באבובו א"ר פפא; היינו חליל - היינו אבוב, ואמאי קרי ליה חליל? דחלי קליה: תי"; אבוב היה במקדש, חֶלֶק היה, דק היה, של קנה* היה... ציוה המלך - וציפוהו זהב, ולא היה קולו ערב. נטלו את ציפוי - והיה קולו ערב כמות שהיה" (ופירש"י: "דחלי קליה. מתוך קולו לשמוע: חלק. קלף: דק. מינב"ש [תרגם אל": 'דק, רזה'], גילדו דקה. ורגמ"ה פירש: "באבוב. קנה"). ופירש הערוך (ערך 'אבוב'): "'אין דנין אפשר - משאי אפשר', כלומר אבוב אי אפשר לעשותו ממתכת". ובערך 'אבוב א' פירש: "דמות קנה של ברזל להדליק בו האש". ובערך 'אבוב ב' פירש: "כלי זמר". וביאר בשלח"ג (ו'): "החלילין, הם כלי נגון לזמר ג"כ עמחם, שהם חלולים עגולים וארוכים. והם של שלשה מינים, היינו הכלי הנקרא בלשוננו הקדוש 'קרן' (דה"א כה, ה), ושני מינים אחרים הנקראים בלשון לעז האחד פיפירו, והאחר פלאבטו. ואולם הקרן הוא כלי עץ ארוך ועגול צר מלמעלה אצל הפה ורחב מלמטה ... והוא עקום בקרן השוט... ויש לארכו מצד פנים, נקבים עגולים קטנים... ויש לכלי הזה אבוב עגול - בראשו, והוא נתון במקום אשר תוקעין בו... והאבוב ההוא שהוא ג"כ עגול - מתחתיו הוא נכנס בחלל הקרן, וסותם אותו בהדוק רב... אך הפיפירו הוא כלי עץ עגול וארוך, צר גם הוא מלמעלה, ורחב ועקום מלמטה... וגם בפיפירו כָּלֶם יש נקבים עגולים לארכו מצד מעלה, ונקב אחד עגול מהצד שכנגדו... ויש להם אבוב בראשו - ממין אחר ממה שהוא עץ הכלי, והוא עגול במקום הנכנס בחלל הפיפירו, ומעוכה בראשו - במקום שמינין בו הפה התוקעין, ויש שם סדיקה באורך - לצד רוחב האבוב, והוא או של נחשת או של עץ או של קנה או של שן הפיל... ורבותינו קראו לחלילין האלה 'פריפירין', כדתנן במציעא (פרק השובר משנה ראשונה)... אמנם הפלאבטו הוא ג"כ כָּלֶו עץ עגול וארוך, שזה כמעט מכל הצדדין... אך מצד הפה, במקום האבוב שיש לשאר מיני החלילין האמורין - העץ שלו הוא מלא מתוכו... ואולי הפלאבטו הוא המין ההוא מהחליל, שאמרו רבינו והיבריטאנורא ז"ל, דבגמ' מוכח דחליל גופיה - קרוי אבוב, כי אבוב וחליל לבעלי הנמרא - אולי דבר אחד הם". ועוד שנו במשנה (כלים פ"ב מ"ג): "ואבוב של קלאין", ופירש רב האי גאון: "כלי חרש כמין מיגון שְׁקוּלִין בו... וזה האבוב הוא מנוקב כדי שְׁתָּאור ישלוט בו". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "כלי, יעשו בו קליות הפולים* והאפונים* וזולתן מן הנרענים הנסים, והוא מנוקב השולים כמו הכברה... ליכנס אש באלו הנקבים". והר"ש משאנץ והרא"ש פירשו: "הוא כלי חרס שעושין בו קליות, מייבשים בו את התבואה בעודה לחה, ומנוקב היה... כדי שתהא האור שולטת

אַבְזָר, אַבְזָר. בעברית המחודשת, חפץ קטן המשמש בכלי גדול. אך במקורותינו - פירושו, דבר השייך לדבר אחר, או תבלין.

אַגְרָטֵל. בעברית המחודשת, כלי להחזקת פרחים במים. אבל במקורותינו - פירושו, ספל לנטילת ידים.

אַדָּן. בעברית המחודשת, החלק התחתון המאוזן של החלון. אבל במקורותינו, הוא בסיס ויסוד לעמודים.

אַהִיל. בעברית המחודשת, קישוט המאהיל על מנורה תלויה. אך במקורותינו - פירושו, דבר המאהיל על המתי.

אוֹלָם. ראה לקמן בפרק אחד-עשר, 'מַפִּית וּבִחוּץ', ערך 'אוֹלָם'.

אוֹם. בעברית המחודשת, עיגול מתכת קטן המסתובב על גליל* הבורג לחזק אחיזתו. אך במקורותינו - פירושו, אומה (עם)^ה, או סוג טומאה^ט, או האונה

א

בכולו, ופשוט היה בלא בית קיבול". והערוך (ערך 'אבוב') פירש: "כלי קָרֶשׁ כְּמִין טִיגָן שְׁקוּלִין בו... והיה מְנוּקָב - כדי שתהא האור שולטת בכולו... וי"א, 'אבוב של קלאים' - דמות קנה מן ברזל להדליק בו האש". (סוכה נ ע"ב, ערכין י ע"א ממתכת) חליל, אי אפשר לעשותו של מתכת

כמו שאמרו (סנה

דרין עד ע"ב): "בעו מִיָּנִיה מְרַבֵּי אִמִּי; בֵּן נָח, מְצֻנָּה על קְדוּשַׁת הַשֵּׁם, או אֵין מְצוּוה על קְדוּשַׁת הַשֵּׁם? אָמַר אֲבִי; ת"ש; 'שבע מצות נצטוו בני נח, ואם איתא - תמני הויין! א"ל רבא; אינהו - וכל אבזרייהו'. ופירש"י: "אבזרייהו. כל מידי דשייך בהו קדושת השם - שייכא בהו, דאם אומר לו לעבור על אותן מצות - או ירהר, ואם לא יקדש את השם - יעבור עליהם, הלכך האי נמי - בכללן הוא: אבזרייהו. לור אפרטנמנ"ט (תרגם אל"ר: 'השייך להם, שייכותם'), ודוגמתו במנחות (דף עג ע"ב) 'עולה וכל אבזריהא' (לפנינו הגירסא: 'עולה וכל חבריה' - והיינו הן, כדגוס ופירש שם השטמ"ק). ופירש היד רמ"ה (ע"פ הערוך [ערך 'אבזר']): "הן וכל אבזרייהו, הן וכל תבליהן, כלומר הן וכל הדברים הצריכים להם לחזקן, כלן בכללן הן, כתבלין הללו שניתן בתבשיל להטיב טעמו, ואין לתבלין שם בפני עצמו, אלא הרי הכל נקרא בשם התבשיל. ותבלין נקראין בְּיָיִת (=בית) - אבזאר". הערוך (ערך 'אבזר'): "פירוש, כל מידי דשייך לאותן שבע מצות, דבלשון ישמעאלים קורין אבזאה והוא תבלין של קדרה", וכתב מוה"ע: "בנוסחאות דידן גרסינן 'עולה וכל חבריה', וגרסינן 'אינהו וכל אבזרייהו'".

כ כתוב (עזרא א

, ט): "אֲגְרָטֵלִי זֶהֱבָה". וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש 'אגרטל'): "פרשו בלשון ערבי [סמול ואכילא] (והם כמו מזרק שנותנין בהם מים לידים, וכמו כלי מדות)". וכ"פ הרד"ק: "כלים שנותנין בהם מים לידים, אורזל"ש בלע"ז". (Urceolus, Orceol) [ראב"ע: כלי לאיסוף הדם]. ומחה"ע סוף ערך א, מלה חמישית, שרש 'אגרטל' פירש: "'אגרטלי כסף', פירוש ספל או מזרק". ושעב"נ (ענין 'ספל', שער 'אגרטל') פירש: "'אגרטלי זהב', פי' ספל".

ג כתוב (שמות כו

, יט): "שְׁנֵי אֲדָנִים תֹּזֶת הַקֶּרֶשִׁי". ובפירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם כתב: "ו'אדן' - שם לתושבת". "על מוה אדניה הטבעי" (איוב לח, ו). כתב בערה"כ (ערך 'אדן'): "ועל מוה אדניה הטבעי" (איוב לח, ו), כלומר יסודותיה".

ד (חידוש של ש"ע

ה

כמו שאמרו בגמ'

(נזיר נב ע"ב): "כל היכא דנזיר מנלח על אהילו" (ופירושו: "לאפוקי עצם כשעורה דלד"ה לא מיטמא נזיר על אהילו. וא"ת, רביעית דם דלא מיטמא באהילו, וקתני לר"ע מיטמא נזיר באהילו").

י חידש נב"ח.

י

הגדולה התחתונה בריאה (אומא)^י, או רָחֶם (אָם)^{יא}, או גוש שנעשה מהתחברות חלקים קטנים^{יב}. תוספתא טהרות פ"ה ה"ג. תוספתא עוקצין פ"ב ה"ב. רמב"ם טומאת אוכלין פ"ו ה"ג. פ"ט ה"ד. בנ"ש שפ"ב.

אורלוגין. בעברית המחדשת, שעון קיר גדול בעל מוטטלת ופעמון המצלצל בשעות קבועות. אך במקורותינו - פירוש, שעון שמש או חוליג.

אָזְמַל. בעברית המדוברת, מפסלת, יתד חזקה לדפיקה במקבת. אך במקורותינו, מתכת דקה וחדה מאד לחיתוך^י.

אַלוֹנָקָה. בעברית המחדשת, מטה מתקפלת לנשיאת פצועים בשכיבה. אבל במקורותינו - פירוש, בסיס לכסא כבוד שבו נושאים אנשים נכבדים על הכתפיים, או ריפוד שמניחים הסבלים על כתפיהם בשעה שנושאים המשא^{טו}.

אַנְךָ. ראה לעיל פרק שני, מְנַחֵי זְמַן וּמִדָּה, ערך 'אַנְךָ'.

א

הלים קיז. מדר

ש תהלים קיז ד"ה ב ד"א. רד"ק ירמיה טו, ח. זוה"ח בראשית כז ע"א. שני וחמישי כנוסח האשכנזים: "חון אום לך מחכה". הושענא 'אום אני חומה'.

^ה נגעים פ"א מ"ה.

ספרא תזריע פרשה ב פרק ב.

^ט רמב"ם ה"ש פ"ז

ה"ג, ה"ה. פי"א ה"ז.

^י ילק"ש תזריע תק

מז.

^{יא} רמב"ם טומאת או

כלין פ"ו ה"ז.

^{יב} הערוך ערך אורל

וגין, וערך אבן שעות. בנ"ש שפ"ב.

^{יג} הערוך (ערך 'אז

מל): "איזמל של רהיטני, ברזל שהוא דבוק בעץ, ושפים בו נגרים - כלים, ומיישרים בו לוחות החביות". בנ"ש שפ"ב.

^{יד} כמו שאמרו בגמ

^י (ביצה כה ע"ב): "כסא - מה אתון ביה? א"ל; הכי א"ר אמי; ובלבד שלא יכתף. מאי 'ובלבד' שלא יכתף?"

א"ר יוסף בריה דרבא; באלונקי. איני! והא ר"נ שרא לה לילתא למיפק אאלונקי! שאני ילתא - דבעיתא, ופירש^י: "מה אתון ביה. מה אתם אומרים בו: אלונקי. שנביאילי"ש בלע"ז (תרגם אל"ר: 'מושבים

הדומים לאוכפים), שנותן זרועו על כתף חברו, וחבירו - על כתפו, וזה בכסאו יושב על זרועותם - דמתחזי דרך חול ופרהסיא, ולהולך למקום רחוק - מפי משנושאים בין ידיהן בכסאו: דבעיתא. ליפול^י.

ור"ח פירש: "באלנקי, פירוש שמענו שהיא מרדעת של כְּתָפִים. ר"נ שרא לילתא אשתו למיפק באלנקי, ומשום דבעיתא שמא תפול, ולא תיישב דעתה לישיבה - אלא באלנקי". והערוך (ערך 'אלנקי') פירש:

"פירוש אלנקי, מרדעת של כְּתָפִים. פירוש אחר, דבר שמנהג הכְּתָף לעשותו על כתפו - עת שנושא ומתקן בו המשווי. פירוש אחר; 'א"ר אמי, ובלבד שלא יכתף, שלא יהא מניח זה ידו על כתף חברו,

וחבירו על כתפו, ונושאים אחר על ידיהן - וזהו פירוש 'אלנקי'. והמאירי פירש: "ובלבד שלא יכתף, והוא הנקרא בלשון התלמוד 'אלונקי', והוא - שהיו שנים, פניהם איש אל אחיו, זה נותן זרועו על כתף

חברו, והיה הֶקֶן יושב על אותן הזרועות".

^{טו} כמו ששנו במשנה

אֶפְרָסֶט. בעברית המחודשת, כלי שמיעה ('אפרסת הסלפון'). אך במקורותינו - פירושה, משפך שרחב בצידו העליון והולך ומתחדד עד שנעשה צר בצידו התחתון (ומשמש ליציקת נוזלים לבקבוק, או חיטים לנקב הריחיים)^{טו}.
אֶקְדָּח. בעברית המחודשת, כלי נשק קצרי. אך במקורותינו, הוא אבן יקרה^{טז}.
אַרְבָּה (ארובה). בעברית המחודשת, צינור רחב וארוך להוצאת עשן דרך הגג. אבל במקורותינו - היא, פתח מעין חלון בגג, לשם כניסת אור ואויר^{טז}.

(כלים פ"ד מ"ח) וכן (כלים פ"ל מ"ד): "והאפרסם של מתכות - טמאה... והאפרסם של זכוכית - טהורה", ופירש רב האי גאון: "פירוש, כמין כלי שעל הריחיים, שהוא מכנים הרבה - ומוציא קימנא, ושמן דלן (אולי צ"ל דלי), וזה הוא האננה שעל הריחיים, ובו מניחין התבואה, ויש בו חור, ותחת - יש לו כלי של עץ, שממנו נופלת התבואה, והיא נקראת אפרסת" (וכ"פ הערוך [ערוך 'אפרסת']: "ופירוש, דלי של ריחים, שהוא מכנים הרבה, ומוציא קימנא, ומוה"ע פירש: "פירוש בלי, כלי נגנים, אשר אם ישם ארס אצבעו על פיו אחד - לא יורקו המים מצד אחר"). ובפיהמ"ש להרמב"ם כתב: "ואפרסם. הוא כלי הריחים, והיא תעשה משעם קרוב, צד העליון - רחב, וכל מה שילך - יהיה צר. תמונתו כמו מחודד האצטוונה, ישליכו החטה - מצד הרחב, והקצה הצר - על עץ הריחים, ויפול ממנו החטה אצל המחינה". והר"ש משאנץ פירש: "אפרסם. כמו 'עשה אונק' כאפרסת' דבריש חגינה, והוא עשוי לריחיים, מכנים הרבה ומוציא קימנא". והרא"ש פירש: "אפרסם. רחב מלמעלה, וצר מלמטה, וממנו התבואה נופלת לריחים". ושערי בנימין (ענין 'אדוק') פירש: "פי' הוא דלי של מים, פ"א דלי של רחים, וי"א שהוא אדק הנזכר למעלה (כמין כוז נקבים הרבה דקים בקרקעיתו ופי' צר ממלאין בו מים או דברים אחרים וחתמין פיו וכל זמן שפיו סתום אין המים שבתוכו שותין מן הנקבים שכח הרוח מונע את המים וכשפותח פיו שותת המים מהכל הנקבים)".
^{טז} (חידש אלבי).

^{טז} (שעיה נד, יב)

(תרגם אל"ר: אודם [אבן יקרה בעלת צבע אדום כהה* ומבריקה ביותר]) רבח"י (שמות כח, טו): היא אבן הברקת. ופירש הרשב"ם (ב"ב עה ע"א) שהוא מלשון קדיחה, שעתידי הקב"ה לקדוח באבני אקדח ענקיות - שערים, או מלשון 'אש קדוזה'. וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'קדח'): "נאמר 'לאבני אקדח' מפני זכותם שמאירים כמו האש". וכ"פ הרד"ק בסה"ש: "לאבני אקדח. היא אבן מהאבנים היקרות, ואולי נקראת כן - כי מראיתה כמראה אש".

^{טז} ככתוב (בראשית

ז, יא): "וְאֶרְבֹּת הַשָּׁמַיִם", ותרגם אונקלוס 'כַּיִן' (חלונות), ות"י תרגם 'חַרְכִּי' (חרכים), וכ"פ ראב"ע: "חלונות האוצרות* בשמים". וכן כתוב (ישעיה ס, ח): "וְכִינִים אֶל־אֶרְבֹּתֵיהֶם", ותרגם יב"ע: "כִּינִין דְּתִיבָן לְגֻזְ שׁוּבְכִיהוֹן" (=כיונים השבות לתוך שובכיהן). ופירש ראב"ע: "אֶרְבֹּתֵיהֶם. הם החלונות - ששם קָנָה. והרד"ק פירש: "אֶרְבֹּתֵיהֶם. הם חלונות השובך. וכ"ף 'כיונים' - פתוחה (=מנוקדת בפת"ח) לדיעה, כלומר: היונים שיניחו הנוזלים בשובך". וכ"פ מצ"צ: "אֶרְבֹּתֵיהֶם. מלשון ארובה וחלון, כמו 'אֶרְבֹּת הַשָּׁמַיִם נפתחו'. ורוצה לומר, חלונות השובך, והוא מקום מְדוּרָה". ומה שכתוב (הושע יג, א): "וְכִכְשֵׁן מֶאֱרָבָה", תרגם יב"ע: "וְכִכְשֵׁן מְכֻוֹת נִוְרָא". ופירש הרד"ק: "וכעשן מארובה... כמו עמוד העשן היוצא מהחלון - שיהיה מהרה בטל ונפסק". וכ"פ מצ"צ: "מֶאֱרָבָה. כן יקרא החלון אשר ממעל בתקרת הבית, כמו 'אֶרְבֹּת הַשָּׁמַיִם'. וכ"פ במחמ"נ וסה"ש לריב"ג ולרד"ק (שרש 'ארב'): "חלונות". ומחמ"ע (שרש 'ארב') פירש: "אֶרְבֹּת הַשָּׁמַיִם, פירוש חלונות". וכן בלשון תלמוד (חולין נב 000, וביאור השו"ע נח, קפצה מארובה באמצע הגג שאין לה אחיזה בקירות, מעשה הלל ושמיעה ואבטליון ביום השלג). מפרש השו"ע חושן המשפט ריד, א. ופירש הכוה"ק: "ארובה - הוא חלול העשוי בגג הבית - להוריד ולהעלות חפצים (רש"י מנחות לד"). וכ"כ הרמב"ם (בראשית ז, יא): "וְאֶרְבֹּת. פתח בשמי קורה... והמתרגמו 'מסגרות' [שלייזען] (כנראה רמ"ד) - לא תרגם העברי".

אַרְיִזָּה. ראה מש"כ לעיל פרק רביעי, 'שְׁמוֹת תֹּאֵר מְלִיִּים', ערך 'אַרְיִז'.
אַרִּית. בעברית המחודשת, מרצפת (הם ריצפו את הבית באריחים גדולים ורחבים). אבל
 במקורותינו, היא לְבָנָה בגודל חצי לבנה.
בִּפְּהָ (בובה). בעברית המחודשת, צעצוע* לילדות בדמות ילדה קטנה ויפה
 (כנראה ע"פ 'בוביה' בארמית^{כא} נומזה, צמח כינוי לילדה/ מתוקה, או לאדם שקט ונוח, שעושה
 מה שדורשים ממנו מבלי להתנגד - 'בובה', 'בּוֹבְלָה'). אבל במקורותינו (בארמית), 'בוביא'
 - פירושה 'בבואה', שהיא בבואת אדם המשקפת את פרצופו* כמות שהוא יי
 (בלי שינוי, כך שאי אפשר להשתמש בה ככינוי לאדם שקט וצייתן).
בְּדִיד. בעברית המחודשת, מקל קטני. אך במקורותינו, הוא כלי ברזל בו
 חופרים גומות סביב האילן, וכן נקראות כך הגומות עצמן.
בוכנה. שבת עז ע"ב.

א
יט

(ת"א תרומה כ')

דים – "אריחא", וראה לעיל פ"א 000

^כ [במבוא לבב"ש ש

פ"ב כתב במקורו מהערבית. אך ראיתי שגם בידיש נקראות בובות בשם 'פופען'. שו"ת אפרקסתא דעניא ח"ג קנא).]

^{כא} כמו שאמרו בתלם

וד ירושלמי (יבמות פט"ז ח"ו): "מעשה באחד שעמד על ראש ההר, ואמר: איש פלוני בן איש פלוני ממקום פלוני – מת, הלכו –
 ולא מצאו שם אדם, והשיאו את אשתו... איך חנינא, לימדני רבי יונתן, והן שראו בוביה של אדם. רב אחא בשם רבי חננא
 בשם רבי חנינא: תמן תנינן; מי שהיה מושלך בבור, ואמר 'כל השומע את קולי – יכתוב גט לאשתו, הרי אלו יכתבו ויתנו, ומר רבי
 יונתן; והן שראו בוביה של אדם'. ופירש קרה"ע: "והוא שראו מתחילה צל אדם כשצחק, דאל"כ –
 חיישינן שמא שד הוא: שראה בוביא של אדם... צריך שיראה בבואה", ובפנמ"ש פירש: "והוא שראו
 בוביה. צל של אדם". וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (נזיר פ"א ה"ה [וכן בתוספתא נזיר פ"ד ה"ו]): "אמר שמעון הצדיק:
 מימי לא אכלתי אשם נזיר, אלא פעם אחד, שעלה אלי מדרום, וראיתיהו דמות יפה עינים, וטוב רואי, קווצותיו תלתלים. ואמרתי לו:
 בני, מה ראית להשחית השער הנאה הזה? גומא לי, רבי, רועה הייתי בעירי, והלכתי למלאות את השאוב – מים, וראיתי
 את הבוביא שלי בתוך המים", ופירש קרה"ע: "וראיתי את הבוביא. היא הצורה כמים הפנים לפנים".
 וראה שו"ת מהר"ט ח"ב י"ד לה. מכילתא דרבי ישמעאל יתרו 'ולא תעבדם', ר"ע.

^{כב} (דיומו המחדש

להקטין 'בד' - ענף באמצעות הכפלה [כשיטתם]).]

^{כג} כמו ששנו במשנה

(כלים פכ"ט מ"ז): "יד הבדיד – ארבעה", ופירש רה"א: "פירוש, זה שעושים בו הבדידין שבעיקרי הבתים,
 כדגרסינן (מ"ק ד ע"ב) 'ואין עושים עוגיות. א"ר יהודה; בנכי, תניא נמי הכי; מה הן עוגיות? בדידין
 שבעיקרי זיתים ושבעיקרי נפנים.. ואותו הַבְּדִיל שעושים (בו) הבדידין – שמו בדוד, כְּמוֹת קֶרֶדֶם – אלא
 זה מין אחר, וּבְמִיִּית – ביל". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "ובדיד, הוא אשר יחפרו בו סביבות האילן
 לקבץ המים בעת ההשקאה, ושם היחיד – הוא בדיד". והר"ש משאנץ פירש: "ובדיד. ברזל שבו חופרין
 סביבות האילן כדי שתחזיק מימיה ולא יתפזרו, ושמו בדיד ע"ש החפירות ששמן בדידין, כי ההיא
 דתניא פ"ק דמו"ק וכו'" (וכ"פ הרא"ש). וכן אמרו בגמ' (מ"ק ד ע"ב): "אלו הן עוגיות – בדידין שבעיקרי
 זיתים ושבעיקרי נפנים", ופירש"י: "עגול סביב, כמו 'עג עונה ועמד בתוכה' (תענית יט ע"א). ו'בדידין' – נמי
 הן גומות". ופיר"ח: "פירוש, עונה – והן בדידין שבעיקרי אילנות". וכ"כ הערוך (ערך 'בדד א'): "פירוש
 'בדידין' – בדליית, והן 'עוגיות' – והן 'בדידין', ועוד שָׁמֶן – 'ערוגות'... ואותו הברזל שחופרין סביבות
 האילן – שמו 'בדיד', ובלעז"ל קורין בנגיא".

^{כד} ככתוב (ש"א יא,

בִּזְק. בעברית המחודשת, אמצעי* התקשורת המודרנית המהירה (טלקומוניקציה). אך במקורותינו - פירוש, אבן קטנה או שבר חרסיה.

גִּלְהָ (גולה). בעברית המחודשת, כדור זעיר ויפה למשחק ילדים. אך במקורותינו - פירוש, ספל עגול או מעיין המגלגל מיסים.

גִּלְשׁוֹן. בעברית המחודשת, כלי טייס ללא מנוע (הטייס שוכב בין כנפיו ושט בעזרת הרוח). אך במקורותינו - פירוש, גלישת* ועליית מים רותחים ומבעבעים (בהגעלת כלים)^כ.

גִּרְף. ראה מש"כ לעיל בפרק שני, מִנְחֵי זֶמַן וּמִדָּה, ערך גִּרְף.

דָּאוֹן. ראה מש"כ לעיל בפרק שביעי, פְּעֻלּוֹת, ערך דָּאוֹה, דואה, לדאות.

דְּוִשָּׁה (דוושה). בעברית המחודשת, משטח קטן להפעלת מכשיר* או מכונה* באמצעות הרגל. אך במקורותינו - פירוש, דריכה ודישה ברגליים^כ.

(ח): "וּפִקְדָם בְּבֹקֶה", ופירש"י: "רבותינו אמרו (יומא כב); בשברי חרסים. לשון אחר, באבנים, שנמל מכל אחד - אבן, ומנאן, כמו 'וּפִקְדָם בְּטִלְאִים' (ש"א טו, ד), שנמל מכל אחד - טלה, ומנאן בהם, כמו שהיו מונים אותם בחצאי שקלים. ותרגם 'כְּצִרּוֹר אֲבָן בְּמִרְגָּמָה*' (משלי כו, ח) - 'היך בוקא דכיפא בקלעא'. ובילמדנו, 'וּפִקְדָם בְּטִלְאִים' - 'כד אינון מסכנין - באלין בזקיא, כד אינון עתירין - באלין אימריא'. לשון אחר, 'בְּבֹקֶה' - שם מקום הנזכר בספר שופטים (ד, א) 'וַיִּמְצְאוּ אֶת אֲדֹנֵי בֹקֶה - בְּבֹקֶה' (והרד"ק [סה"ש שרש 'בֹּקֶה'], הביא את שני הפירושים [חרסים ואבנים, או שם מקום. שהם שתי דעות אמוראים שם ביומא], ועל הראשון כתב: 'ומה נכון זה הפירוש!'). יומא כב. והערך (ערך 'בֹּקֶה') פירש: "פירוש 'לישנא דמבדר', כלומר אבנים שמשליך אדם". אמנם 'כְּמִרְאָה הַבֹּקֶה' (יחזקאל א, יד) בקמץ - הוא ברק או אש רצה ממקום למקום, או אש בעלת גווני (ת"י, רש"י, רד"ק, מהר"י קרא, מצ"צ).

^כ יהושע טו, יט.

זכריה ד, ב. סה"ש לרד"ק שרש 'גלל'. (וכ"כ בנ"ש שפ"ב).

^כ פיוט יניי לשבת

הגדול 'אדיר דר מתוחים'. וראה עוד לעיל פרק 000, ערך גְּלִישָׁה, גִּלְשָׁה, לְגִלְשָׁה.

^כ כמו שאמרו בגמ'

(שבת פא ע"ב): "א"ר הונא; אסור לפנות בשדה ניר בשבת. מ"ט? אילימא משום דוושא - אפילו בחול נמי", ופירש"י: "בשדה ניר. חרישה ראשונה ועומד לזריעה: משום דוושא. ובשדה חבירו, מפני שדש את נירו - ומתקשה החרישה". ור"ח פירש: "דוושא. שלא יזיק את בעל השדה". ורגמ"ה פירש: "דוושא... כדי שיהו דשין שם בנ"א העוברים בנתיים, ומעלי ההיא דישא לכותלי שניהן - שמתחזקין היסודות: מכותל גינה. שאין דשין שם בנ"א בשדה - מחמת הירקות". ובעליות דרבנו יונה פירש: "דוושא, שהקרקע שהכותל בנוי עליו - מתחזק כשדשין בנ"א סביבותיו". והמאירי פירש: "שדה נירה, אם היא של חבירו - אסור לפנות בה אף בחול, שהרי דש את נירו - ומזיק לזריעה". ועוד אמרו בגמ' (ב"ב כב ע"ב): "מי שהיה כותלו סמוך לכותל חבירו ברחוק ארבע אמות - ונפל, לא יסמוך לו כותל אחר, אלא"כ הרחיק ממנו ארבע אמות, מ"ט? דדוושא דהכא - מעלי להתם... תנן; 'החלונות, בין מלמעלן בין מלמטן בין מכנגדן - ארבע אמות', ותני עלה; 'מלמעלן - כדי שלא יציץ ויראה וכו', ומכנגדן - כדי שלא יאפיל, טעמא 'שלא יאפיל' - אבל משום דוושא - לא!... ת"ש; 'ואת הכותל מן המזחילה - ארבע אמות, כדי שיהא זוקף את הסולם', טעמא משום סולם, אבל משום דוושא - לא! הכא במאי עסקינן? במזחילה משופעת, דאי משום דוושא הוא - הא קא אזיל ואתי תותיה", ופירש"י: "דוושא דהכא מעלי להתם. מה שדשין ברגל בין שני הכתלים תמיד - מועיל לשני הכתלים להקשות קרקעית יסודות הכתלים ולא ימוטו: אלא כותל גינה. מתוך שאין דשין אותה מבפנים - צריכה דישה מבחוץ: טעמא שלא יאפיל. בשיש חלונות, אבל משום דוושא בשאין שם חלונות - לא, אלמא לא חיישינן לדוושא: ...מזחילה - הוא צינור גדול... ומונחת לאורך הכותל על הכותל, ומי הגג זבין לתוכה - והיא מקלחתם לארץ. ואם אורך כותלו מהלך על פני חצר חבירו ומזחילה עליו צריך זה להרחיק ממנה אם בא לבנות כותל בצדה - ארבע אמות... במזחילה משופעת. שתקרת הגג משופעת ויוצאת להלן מן הכותל... דאי משום דוושא הא אזיל ואתי תותיה. תחת השיפוע". והתוס' (ד"ה 'אבל משום

דְּיוּטָא. רש"י סנהדרין לא ע"א ד"ה דיוטא ("עלייה הבולטת לרה"ר וכו'). משנה עירובין פח ע"ב. הערוך ערך 'דייט'. קומה. שבת לח ע"ב. סנהדרין לא ע"א. שעב"נ (ענין 'חדר' שער 'דיוטאות' **דִּיטָק.** ת"י בראשית מב, לה. 'הם מריקים שקיהם'. דיסקיא ב"ב. רש"י סנהדרין לא ע"ב ד"ה דיסקיא. תוספתא כלים ב"מ פ"ב ה"ג, חס"ד.

דְּלִי. מקואות פ"ו מ"ב, מ"ד,

דְּלָפֶק. בעברית המחודשת, שולחן רחב וגבוה (בדרך כלל בעל מחיצה) בו מוצב אדם לשירות הציבור ('פיקד* הבנק יושב ליד הדלפק'). אך במקורותינו, הוא [רק] שולחן לחלוקת מזון.

דָּף. בעברית המחודשת, דוקא שני עמודים, במקורותינו גם עמוד אחד (וכן נקרא צד). רש"י גיטין כ ע"א ד"ה 'בכתב'.

דִּפְתָר. בעברית המחודשת, פנקס. אבל במקורותינו - פירושו, קלף לא מעובד.

א

דוּוּשָׁא ("כתבו": "דבחר - איכא דוּוּשָׁא דרבים, משא"כ בבית". והנמו"י פירש: "שצריך להרחיק כותל זה מהכותל אחר של עצמו - ארבע אמות, כדי שיהיה בו מקום לדריסת הרבים, משום שדישה דהכא שבין שני כותלים אלו - מעלה לכותל של חבירו, שמחזקו כשמקשה הקרקע... אפילו בכותל חצר של עיר חדשה, משום שהעפר לא נתחזק בדישה, אבל בכותל חצר של עיר ישנה - הקרקע נתחזק בדישה". והיד רמ"ה כתב: "משום דקרקעיתא דגינה - רפיא, ובעיא דְּנָשָׂא, אבל קרקעיתא דחצר - קמיט, מושם דהוּא אזלי כוליה יומא ואתו עליה, ולא בעי דְּנָשָׂא טפ"ל. והטור (חושן המשפט קנה) פירש: "הבא לסמוך כותל בצד כותלו של חבירו - צריך להרחיק ממנו ארבע אמות, אע"פ שאין לחבירו חלון בכותלו - שיצטרך להרחיק בשבילו, אפ"ה צריך להרחיק - משום דוּוּשָׁא. פירוש, שבהילוך* שהולכין אצל הכותל - נידוש הקרקע ומתחזק ומתקשה יסוד הכותל. ואפילו היה לו כבר שם כותל זה ימים רבים ונידוש הקרקע, ונפל הכותל - לא אמרינן 'כבר נידוש המקום ההוא וא"צ עוד דוּוּשָׁא ויכול לסמוך', אלא אפ"ה לא יסמוך". ברכות טז לפי גירסת הערוך: "דוּוּשָׁא נקיש".

^{כב} כמו ששנו במשנה

(כלים פ"ב מ"א): "השולחן והדלופקי שנפחתו, או שחיפן בשיש, ושייר בהם מקום הנחת הכוסות - טמאים. רבי יהודה אומר; מקום הנחת חתיכות", ופירש רה"א: "והדלפקי. פירוש, מקום מוכן הנחת לגינין של יין, כדאמרינן בהשוכר (ע"ז סט ע"א) 'והניח לפניו לגין על השולחן ולגין על הדלפקי'". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "דלופקי. הוא שולחן מוכן לשתיה, והוא ארוך ובו מקומות לכלי היין ולכלי הפירות, ותקרא אצלנו מנקלה". והר"ש משאנץ פירש: "כלי עץ מניח בו יין כמו כוסות ואשישות. שייר בהן מקום הנחת כוסות - שלא חיפן. ואם היו כולן מחופות שִׁישׁ - טהור ככלי אבנים, דבתר ציפוי אזלינן... רי"א; צריך אף מקום חתיכה של לחם, ואי [לא] - לאו שולחן הוא". והרא"ש פירש: "כלי עץ כמין שולחן, ומניחים עליו כוסות ואשישות כלי השתיה, ואע"ג דשולחן ודלופקי פשוטי כלי עץ - מקבלים טומאה מדרבנן, דתניא בתוספתא; ר"י אומר בהם שבע מדות משום ר"ע; העשוי לשמש בו אדם כגון סולם ... העשוי לשמש אדם ואת משמשי אדם כגון שולחן וסבלא ודלפקא - טמאים, פירוש... שולחן סבלא ודלפקא משמשים את האדם, ומשמשים משמשי אדם (להניח בהם כלים) וטמאים". והרע"ם פירש: "והדלפקי. כלי עץ שמשמין בו צלוהיות [ואשישות] ואוכלין ומשקים, וממנו נוסלין ומשמיין על השולחן; מקום הנחת חתיכות. של לחם ושל בשר". ותפ"ש פירש: "הוא שולחן שהיו רגילין לעשותו בתמונה מיוחדת בעיר דְּעָלְפִי בארץ יון, ונקרא בלשון רומי דְּעָלְפִיקָה. ותמונתו היתה כפי הראוי להכין ולסדר עליו הכלים והמאכלים והמשקאות, להביאן משם לפני המסובין בשולחן אחר בסעודות גדולות (אצל השרים). והרי שולחן אף שפשוטי כלי עץ הוא - אפ"ה מקבל טומאה, למדמם לאדם וכלים ביחד דהיינו לאדם לתמוך עליו ולכלים להעמידן עליו". והערוך פירש (עוד דלפק): "על הדלפקי, פירוש כלי עץ שמניח בו כלים של יין כמו כוסות ואשישות". והוסיף במוה"ע: "בלשון יו"ר, שולחן מוכן לערוך עליו הכוסות". חגיגה כו ע"ב, ע"ז פ"ה מ"ה. רש"י ע"ז סט ע"א.

^{כט} כמו שאמרו בגמ'

דְּרַגְשׁ. מו"ק כח ע"ב, מקואות פ"ט מ"ה, יחזקאל תרגום יב"ע כג, פ"ב. שנו במשנה (נדרים פ"ז מ"ה): "הנדר מן המטה – מותר בדרגש", פירש הרע"ס: "דרגש. מטה קטנה שנותנין אותה לפני מטה גדולה, וממנה עולין למטה הגדולה". ותפ"ש פירש: "מטה קטנה לקשט הבית". ת"י בראשית מז, לא "על-ראשי המטה" – "ריש דרגשא" (ובהמשך [מט, א] 'דרגשא דהבא'). סנהדרין (כ ע"א-ע"ב, ומע"ז נדרים נו ע"א-ע"ב): "וכשמברין אותו, כל העם מסובין על הארץ, והוא מיסב על הדרגש... מאי דרגש? אמר עולא; ערסא דגדא. א"ל רבנן לעולא; ...הא קשיא; 'דרגש אינו צריך לכפותו – אלא זוקפו', ואי ס"ד ערסא דגדא – אמאי אינו צריך לכפותו, והתניא; 'הכופה את מטתו – לא מטתו בלבד הוא כופה, אלא כל מטות שיש לו בתוך ביתו הוא כופה'. מאי קשיא? דילמא מידי דהוה אמטת מיוחדת לכלים, דקתני 'אם היתה מטה מיוחדת לכלים – אינו צריך לכפותה'. אלא ...הא קשיא; 'רשב"ג אומר; דרגש – מתיר קרביטין, והוא נופל מאיליו', ואי סלקא דעתך ערסא דגדא – קרביטין מי אית ליה? אלא כי אתא רבין אמר; אמר לי ההוא מרבנן – ורב תחליפא שמיה, דהוה שכיח בשוקא דגילדאי, ואמר ליה; מאי דרגש? ערסא דצלא. א"ר ירמיה א"ר יוחנן; דרגש – סירוגו מתוכו, מטה – סירוגה מעל גבה. מיתבי; 'כלי עץ, מאימתי מקבלין טומאה? המטה והעריסה – משישופם בעור הדג', ואי מטה – מסורגת מעל גבה, למה לי שיפת עור הדג? אלא, הא והא – מתוכו, מטה – אעולי ואפוקי בביוני, דרגש – אעולי ואפוקי באבקתא".

הַלּוּךְ (הילוך). בעברית המחודשת, מנגנון לשליטה על כח הנעת המכונית (שע בחילוך נמוך; 'מכונית בעלת הילוכים אוטומיים'). אך במקורותינו – פירוש, הליכה לא.

זֶר. ראה לעיל בפרק תשיעי, 'בגדים', ערך 'זר'.

זֶרְנוּק. בעברית המחודשת, צינור מים גדול המתזז מים בכמות גדולה ובמהירות רבה (בעיקר לכיבוי אש). אבל במקורותינו – פירוש, כלי לשאיבת מים מבהאר לב.

א

(שבת עט 000): "דיפתרא – דמליח וקמיה ולא עפיץ". ופירש מוה"ע (ערך 'דפתר'): "פירוש בל", עור מתוקן לכתוב עליו, וגם אחר הכתיבה – נקרא כן".

^ל כמו ששנו במשנה

(זבחים פ"א מ"ד): "הפסח והחטאת... והלך... שלא לשמן... פסולים... שהזבח נפסל בארבעה דברים; בשחיטה ובקבלו ובחלוקו ובזריקה. ר"ש מכשיר בְּחֶלְקוֹ, שהיה ר"ש אומר; אי אפשר שלא בשחיטה... אבל אפשר שלא בְּחֶלְקוֹ – שוחט בצד המזבח וזורק. רבי אליעזר אומר; המהלך במקום שהוא צריך להלך – המחשבה פוסלת, ובמקום שא"צ להלך – אין המחשבה פוסלת", והתבאר בגמ' (טו ע"ב): "כיצד? קבלו בחוץ והקניסו לפניו – זהו הילוך שצריך להלך, קבלו בפנים והוציאו לחוץ – זהו הילוך שא"צ להלך", ופירש"י: "אפשר בלא הילוך. הלכך לא חשיבא למיפסל: בחוץ. להלך מן המזבח והקניסו בפנים לצד המזבח: והוציאו לחוץ. כלומר, ריחקו מן המזבח, הנך 'פנים' ו'חוץ' – כולו בעזרה". ועוד שנו במשנה (מידות פ"ג מ"א): "מקום הילוך רגלי הכהנים – אמה מזה ואמה מזה", ופירש הרע"ס: "מקום הילוך רגלי הכהנים. שלא יהיו הכהנים צריכים להלך בין הקרנות, אלא מניחין אמה פנוי ממקום הקרנות ולפנים – להלך רגלי הכהנים". והתפ"ש פירש: "דחוזרין ומניחין מקרנות ולפנים אמה אחת סביב בגג המזבח לצורך הילוך רגלי הכהנים, והיו שתי אמות אלו שבין הקרנות ושל הילוך הכהנים – משוקעים קצת – שלא יחליקו הכהנים ויפלו מהשפה". שערי בנימין (ענין 'מסע', שער 'הילוך'): "כל הילוך לשון מסע".

^{לא} כמו שאמרו בגמ'

(ב"מ קג ע"ב): "ודוולא וזרנוקא – דבעל הבית", פירש"י: "ודוולא. דלי להשקות שדה; וזרנוקא. נוד למלאות – במקום שנהגים לדלות בנודות". וכ"פ הערוך (ערך 'זרנוק'): "פירוש, חמת עשויה מעור – למלאות בה מים מן הבור... 'כי הייתי כנוד בקיטור' (תהלים קיט, פג) – תרגום 'ארום הויתר היך זרנוקא דתלי בקוטרא'. והמאירי פירש: "והדלי והנאד הצריכין להשקאת השדה". ובב"ב (קסז ע"א), פירש רגמ"ה: "זרנוקא. שקורין ציקני"א, שדולין בבור". וכ"פ הרשב"ם: "זרנוקא. סגויז"א בלע"ז (תרגום אל"ר: 'ציגונ"א – חסידה*, שם מושאל למתקן לשאיבת מים), שבו דולין מים מן הבהאר".

חֲבִית. בעברית המיוחדת, קוראים כן דוקא לזו העשויה מלוחות עץ מחוזקים בחישוקי מתכת^ל. אבל במקורותינו, חבית עשויה מחרס, והיא כד גדול^{לד}.
"ש. מקואות פ"א מ"ה (?).

חֲבֵרֶת (חוברת), **מחברת.** בעברית המיוחדת, קובץ דפים המאוגד לספרון דק. אבל במקורותינו - פירושה, כל דברים המחוברים יחד, ובעיקר על מקום החיבור עצמול^ה.

חֲנֻכִּיָּה (חנוכיה). ראה מש"כ לקמן בפרק עשרים, 'מקור משחת', ערך 'תרבות* ישראלית*', ד"ה 'חֲנֻכִּיָּה' (חנוכיה).^ל

חֲפִיסָה. בעברית המיוחדת, אריזה* ארעית מחומר חלוש [משמשת לאיחסון עצמים קטנים, ונזרקת לאחר שנגמרו] ('חפסת שוקולד', 'חפסת סיגריות*'). אך במקורותינו, היא כלי איחסון מיוחד לשמירת שטרות ומסמכים לשימוש מיידי^{לו}.

חֲשֵׁמֶל. ראה לקמן בפרק ששה-עשר, 'ידעת מְזֻמֹּת', ערך 'חשמל'.

א

^{לב} (שהיא נקראת במ

קורותינו 'דרדור' כלים פט"ו מ"א).

^{לג} (פתח בכד וסיים

בחבית, שבור חבית). רש"י ב"מ מ ע"א ד"ה גרגרשטא. רש"י (ע"ז דף ס ע"א ד"ה שוליה): "שכל חביות שבתלמוד - כדים של חרס הן".

^{לד} בשמות כו, י, "

וְזֻמְשִׁים לְלֹאֵת עַל יְפֹת הַיְרִיעָה הָאֲזוּת הַקִּינָה בְּזוֹכְרָתָהּ, ת"א: "בית לופי", ות"י: "בית ליפופי". ורש"י (שם כו, לב) קורא לכל היריעות המחוברות בשם 'חוברת': "שתי חוברות של יריעות המשכן, ורוחב החוברת עשרים אמה".

^{לה} כמו ששנו במשנה

(גיטין פ"ג מ"ג ו'מע"ז ב"מ פ"א מ"ח): "המביא גט, ואבד הימנו... מְצָאוֹ בחפיסה או בדלוסקמא, אם מכירו - כשר", והתבאר בגמ' (גיטין כח ע"א ו'מע"ז ב"מ כ ע"ב): "מאי 'חפיסה'? אמר רבה בר בר חנה; חמת קטנה". ופירשו: "חפיסה. כלי, ויש סימן בכלי שהוא שלו: חמת. בולול"א בלע"ז (תרגם אל"ר: שק של רעים), והיא של עור (שנותנין בו יין)". ורבנו יהונתן מלוניל (ב"מ פירש: "חפיסה ודלוסקמא, הם כלים שדרך העולם להצניע בהם שטרותיהם, ואם נמצאו בתוכו גיטי נשים או שטרי חוב... יחזירם למי שיתן בהם סימן שאינו מובהק - בחפיסה או בדלוסקמא, דכיון שאנו מצווין להחזיר לו אבידתו אפילו בסימן שאינו מובהק, אמרינן; כיון שהכלי שלו - השטרי חוב נמי שלו". ורע"ם (עהמ"ש גיטין) פירש: "בחפיסה או בדלוסקמא. אמתחות שרגילין לתת בהם שטרות". וכן שנו במשנה (ב"מ כח ע"א): "הוא אומר; 'בחפיסה', והיא אומרת; 'בחפיסה' - יתן לו. מאי טעמא? מידע ידעה, דכל מה דאית ליה - בחפיסה הוא דמנח ליה", ופירשו: "בחפיסה. מצאת אותו". ופירש תלמיד הרשב"א: "נתנה היא סימן, שהוא מונח בחפיסה - לא ינתן לה, לפי שהיא יודעת שבעלה מניח חפציו בחפיסה". ורבנו יהונתן מלוניל פירש: "היא אומרת 'בחפיסה', כלומר בחפיסה שיש בה סימן כך וכך - מצאת הגט בתוכו, והבעל כמו כן נותן סימן לחפיסה - יתן לו לבעל ולא לאשה, דלא חשיב סימן זה כלל - יותר ממענת הבעל, שאיפשר שמאומד - היא אומרת, שהיא היתה יודעת בעודה תחתיו, שדרכו שלו להניחו בכיס אחד, ובחוקת הבעל היה עומד הגט, שהרי שלו היה מתחלה, ומעמידין ליה בחזקתו, לא אמרינן נמי שלא יחזירנו - לא לו ולא לה, דכיון שנתן הבעל בחפיסה - ראוי שנחזיר לו החפיסה ומה שבתוכו". (ונתב הריטב"א: "ואית, איהו נימא נמי, דמידע ידע דבחפיסה מנחא מאי דאית לה - ולא יחזיר לא לזה ולא לזה... וי"ל, דליכא למימר הכי, דהא איהו - לא הוה מסיק אדעתיה שתניח גיטתה בחפיסה, שהרי צריכה לו להנשא בו, ועבדא ליה שמירה מעולה").

^{לו} כמו ששנו במשנה

טַבְּלָה. בעברית המחדשת, תרשים מחולק למשבצות בטורים ושורות - להשוואת נתונים (אולי בהשפעת TABLE). אך במקורותינו - פירוש, לוח שטוח^ל.

טַנְבוּר. לבר. רש"י סוף סוטה תוף

טַס. בעברית המחדשת, מגש יפה. אך במקורותינו - פירוש, מתכת מרודדת בְּדָקוֹת (לציפוי כלים) לח.

יוֹמֵן. בעברית המחדשת, ספר ובו דפים חלקים המסודרים לפי ימי השנה - לכתובת תזכורות וקביעת תאריכים. אך במקורותינו - פירוש, היום שלהם^{לט}.

פָּבֵל. בעברית המחדשת, חוט מתכת להולכת זרם ('כבל חשמלי*', 'דכבת כבלים'). אך במקורותינו - פירוש, חבל או שרשרת חזקים לכבילה וכפיתה^מ.

פְּדוּר (וְרִיָּה). בעברית המחדשת, קליע כלי הנשק, שאינם בצורת כדור כלל, כי אם בצורת גליל שבתוכו חרוט (ע"ש הכדורים הראשונים לפני מאות שנים, שהיו באמת בצורת כדור). מו של גוף בעל נפח העשוי בצורה עגולה.

פְּדוּרִית. בעברית המחדשת, כדור קטן מאד ('כדוריות דם אדומות'). אך במקורותינו פירושו - חפץ העשוי בצורת כדור^{מא}.

פּוֹנֵנִית. בעברית המחדשת, ארון מְדַפְּסִים*. אבל במקורותינו - פירושה, תא, מְדוּרָא^{מב}.

כּוּרְסָא (כורסה). בעברית המחדשת, כסא מפואר רחב ונמוך מעט, בעל ידידות ומשענת* ומושב רך - שיושבים בו במנוחה. אך במקורותינו - פירוש, כסא אפריון - לישיבת מלכים או הנחת חפצים חשובים^{נג}.

(כלים פ"ב מ"ג): "טבלה שאין לה לזכיון", ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "לוח פשוט שאין לו שפה גבוהה על שטוחה" (ומע"ז פירש הרע"ם: "לוח חלק וכו"). והר"ש משאנץ פירש: "טבלא. כס/מס/נכס גדול". והרא"ש פירש: "טבלא. רחב כמין נכס גדול". גיטין כ ע"א "בכתב שע"ג טבלא", פירש"י "דף". והערוך (ערך טבלא ב') פירש: "פירוש בלע"ז קורין לנכס - טבולא", וכ"פ מוה"ע: "וכן בלשון רומי - נכס ושלחן". (ו"ג צורות הלבנה בר"ה). ומחא"ע (שרש 'לוח') פירש: "והלוחות מעשה אֱלָקִים" (שמות לב, 000), פי' טבלות^{לז}.

שבת 000. הערו

ך (ערך ט"ס א'). התשבי. בנ"ש שפ"ב.

^{לה} תוספתא טהרות

פ"י ה"א. פסחים ד ע"ב. ביצה כד ע"ב. רמב"ם הלכות ביאה פ"ז ה"א. פסיקתא רבתי כו: "וקיללו את יומן". ומע"ז כתב בנ"ש שפ"ב.

^{לט} תהלים קה, יח.

שבת פ"ו מ"ד. סג ע"א-ע"ב. רמב"ם הלכות כלים פ"ט ה"ד. ע"ז טו ע"ב. רמב"ם פ"ט ה"ח. במדב"ר יג, ד.

^מ כמו שאמרו במד

ש (שהש"ר ב, ז. מדרש שוח"ט תהלים טז. ילק"ש תהלים תרסז): "ומה היו עושין בדורו של שמד? היו מביאין כדוריות של ברזל ומלכננין אותן באש, ונותנין אותן תחת שיחיהן ומשיאין נפשותם מהן". ועוד פירש"י (סוכה ז ע"א): "עשאה [לציצית] מן הסיסין. פקעיות כדוריות של חומ, לומשיי"ש (תרגם באל"ר: 000)". (וראה עוד מש"כ לעיל פרק ראשון, מְנַחֵי דְקָדִיק וְלִשׁוֹן, ערך 'תּוֹסֶפֶת אוֹתִיּוֹת (לְמַלְה)', בהערה לד"ה 'תּוֹסֶפֶת ית').

^{מא} חולין פא"ט כונ

ניות כונניות פירש"י: "בסיסים לישב עליהם", הערוך ערך כנן. בנ"ש שפ"ב: מבנה מפותל מסובב.

^{מב} ת"א בראשית מא,

פִּידוּן. בעברית המדוברת, העמוד האמצעי העומד בין שתי ידידות ההגה של האופניים (אומרים שהוא בעקבות שמו בעל צליל דומה בשפה אירופאית). אבל במקורותינו - פירושו, כלי נשק בצורת מקל ארוך שבראשו חוד, או מגן לגוףמי.
פִּיָּה, פִּיָּרִים. בעברית המחדשת, כיריים פתוחות, שהאש גלויה בהן למעלה, ושופתים על גביה סירים. אבל במקורותינו, הוא סוג תנור שמכניסים סירים לתוך חללו - דרך פתחים שיש בו מלמעלה (וחללו - אוגר חום)^{מז}.
פְּלִיָּבָה. בעברית המחדשת, מלחציים להידוק נגרות. אבל במקורותינו - פירושה, כלי אחסון לכלי סדקיתמי.

פְּלִים. ראה לעיל בפרק תשיעי, 'בגדים', ערך 'כלים'.
פְּנוֹר (כינור). בעברית המחדשת, כלי סגור בעל מיתרים שמנגנים על מיתריו בגרירת מקל שמתוחות לאורכו שערות (כמיתר המתוח על הקשת, ולכן קרוי 'קשת' [תרגום מגרמנית], אע"פ שאינו בצורת קשת כלל). אך במקורותינו, הוא כלי פריטה גדול

א

מ. ת"א שמות יא, ה. רש"י מגילה כו ע"ב: תנחומא קדושים א. "כורסי דספר תורה". שו"ת בנימין זאב נ: "אפריון". ומע"ז כתב בנ"ש שפ"ב.

^{מז} כמו שכתב הרד"ק

בסה"ש (שרש 'כיד'): "נִטָּה כִּידוֹן אֶשֶׁר בִּידָךְ" (יהושע ח, יח) - הוא הרומח שבו הנס. וכן 'וישזוק לרעש כידון' (איוב מא, כא). ואפשר שיהיה זה הרומח לבדו - בלי הנס... אבל 'כידון נזושת בין כתפיו' (ש"א יז, ו) - אינו רומח, כי הוא כלי מגן לכתפיו, ואמר בו התרגום; 'ומחצפא דנחשא'. "קשת וכידון יוזיקו" (ירמיה ו, כג) - אמר בו התרגום; 'קשתן ותריסין'. ושנו במשנה (כלים פ"א מ"ח): "הכידון... טמאים", ופירש בפינה"ש להרמב"ם: "וכידון. הרומח הקמן אשר הוא ביד המלכים ברוב העתים". וכ"פ הרע"ם: "רומח קמן שביד השרים והמלכים".

^{מז} ככתוב (ויקרא י

א, לה): "תנור וכירים יתץ", ופירש רש"י: "כלים הממלטלין הם, והן של חרס, ויש להם תוך, ושופת על נקב החלל את הקדרה, ושניהם - פיהם למעלה". והמלב"ם פירש: "כי שם 'כירים' - הוא ע"ש האש שבתוכו, כי הכירה - אין אופים בה, רק מניחים בה האש - והקדרה שופתת עליו. ונקראת בשם הזוגי - ע"ש שיש בה מקום שפיתת שתי קדרות. ושם 'כיר' - מלשון אש, כמו 'ככור אש בעצים' (זכריה יב, ו). והוא עצמו - שם כור שמתכין בו הכסף 'כור לזהב' (משלי יז, ג). וכן שנו במשנה (שבת פ"ג מ"א): "כירה שהסיקה", ופירש"י: "כירה. עשויה כעין קדירה, ונותנין קדירה לתוכה". ופירש הרע"ם: "כירה. מקום עשוי בארץ - כדי שפיתת שתי קדירות, והאש עוברת תחת שתי הקדירות". וביאר התפ"ש: "הוא כקדירה גדולה ששפתותיה מחוברין לארץ בטיט, ובשוליו שהפוכין למעלה - יש שני נקבים להושיב שם שתי קדירות, שנסוקין באש שתחתיהן בהכירה, ופתח הכירה להכניס אש - היה בצידו". וכן שנו במשנה (כלים פ"ה מ"ב): "כירה - תחילתה שלש", ופירש הר"ש משאנץ: "כירה. עשויה כעין קדירה, והאש בתוכה, והקדירה - נותנין בתוכה לבשל, ופעמים על גבה". ובפינה"ש להרמב"ם פירש: "כירה. הוא מוקד*, נבנה לבשל עליה התבשיל, והוא מקום שפיתת שתי קדירות". וכ"פ הרא"ש: "פירוש כירה, עשוי כמין קדירה [והאש] בתוכה". וביאר התפ"ש: "כל תנור שנוכר במשנה א' - רחב למטה וצר למעלה, כדי לשמור חומו כפי הצריך לאפות פת... אבל כירה שעשוי רק לבישול - א"צ חום רב, דהחמימות עובר מיד לתוך הלח שבקדירות שמושיבין אותן בשני הנקבים שבגג הכירה כדי שיתבשלו מהאש שתחתיהן תוך הכירה, להכי עושין אותו בדפנות זקופות בשוה, ורוחב הכירה למעלה ולמטה - בשוה".

מז

^{מז} כלים פט"ו מ

ו",

כשולחן קטן, שמיתריו מתוחים באויר שבין דפנותיו, ויכולים להתנדנד בנגיעה קלה^מ ('עוד' בלשון ערב).

כפתור. ראה לעיל בפרק תשיעי, 'כַּנְדִּים', ערך 'כפתור'.

כַּרְטִיס. בעברית המחדשת, נייר או לוח קטן המשמש אישור תשלום או זכות קבלת שירות ('כרטיס כניסה', 'כרטיס אשראי*', 'כרטיס קופת חולים'). אך במקורותינו, הוא שטר חוב או כתובה - חתומים בחתימת המתחייב^{מח}.

רס"ג בראשית ד, כא, וכן בראשית לא, כז. "מנבור", רס"ג תהלים קנ "עוד". וכ"כ בסה"ש לריב"ג (גרש' כנר): "יבְּעָרָב - 'כנאר', והוא שקורין לו 'אל עוד'". כנור במקדש בן שבעה מיתרים (ערכין יג ע"ב), פר"מ (שער כג [הכינויים] פ"א [פ"כ]): עשרה מיתרים. מהספור במדרש 'תלינו כנורותנו' נראה שנגנו באצבעות ולא בקשת. ומח"ע (שרש 'כנר') פירש: "ובכנורות" (ש"ב ו, 000), פי' כלי שיר עשויין מן העצים דקין, ועל גבן - יתרים וחוטין, ויעשה הכלי הברה מעצמו ונותן קול". כתב שלח"ג (פ"ט): "הכנור הנקרא בלשון לע"ז ארפה, הוא כלי עץ נעשה בדמות פתח פתוח לרוחה - שאין הדלתות עליו, והאסקופה העליונה ממנו - היא רחבה, והתחתונה - היא צרה... הם תחובים הידנות של ברזל שעליהם יסובו המתרים, שהם תלויים בסופם, על כל אורך הכנור... מתר זה קרוב ביותר לזה, וזה למעלה מזו... ומתרים האלה הם מגידי או מעי בהמות... יעלו לסכום שבעה וארבעים. והנה, כשמנגנים בכלי הזה - הוא זקוף ומונה בין ברכי המנגן המקיש המתרים בשתי ידיו, אחת מצד זה, והאחרת מצד זה... ואתה הקורא דע, כי נקרא הכלי הזה 'כנור', ע"ש המתרים הנתונים ביותר ולאורך הכלי, כמו 'זפיה עגול' **מועשה כן** (פי"א ז, לא), שר"ל מעשה ישר. או נקרא 'כנור', מפני שמתרים הם תחובים על פן הכלי, היינו מושב הכלי כמו '...ואת כנו זוזושת' (שמות לח, ח), שר"ל מקום מושבו. ואין להרהר עליו... היות הכנור הזה הכלי ההוא הנקרא בלשון לע"ז ארפה, כי הנה אין בכל כלי השיר - כלי שיוכל לנגן מעצמו בנשיבת הרוח, אלא זה... אמרו רבותינו ז"ל במסכת ברכות פרק 'מאימתי', על פסוק 'זוזות לילה אקום להודות לך'; דוד סימנא הוה ליה וכו', כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה - רוח צפונית מנשבת בו, והיה מנגן מאליו... ועתה אם תשים הנבל* העוגב* המנים ושאר כלי שיר, לעומת הרוח - לא ישירו וינגנו. אך אם תקח הארפה, ותשים אותה לצד רוח הצפוני באופן זה שתהיה המזוזה שאינה גוף כלי הנגון לצד צפון... אז בשיקש הרוח הזה, מזה ומזה במתרים - ישמיע קול דממה דקה מהנגון".

^{מז} כמו שאמרו בתלם

וד ירושלמי (כתובות פ"ט ה"י): "שני גיטין ושתי כתובות - גובה שתי כתובות וגם, או כתובה ושני גיטין... והוא - שיהא הגט יוצא מכתובה לכתובה. עד כדון בשוות, היה בוז מנה ובוז מאתים - רב הונא ורב ירמיה ורב חסדא, חד אמר; גובה בראשונה. וחרנה אמר; גובה בשנייה, והתוספת - גובה מן זמנה של שנייה. איך חנניה קומי רבי מאן; לית חרנה אמרה, ההן דיוזף מן חבריה, וחור ויוזף מיניה - צריך מימר 'לבד מן כרמסוס קדמיית דאית לי נבך'? אורחא דאיתתא מימר 'אבד פורנה - עבד חורן', אלא כי אורחא דבר נשא מימר 'אבד כרטיסו - עבד חורן'? אלא כי אפשר - יודי ליה". ופירש קה"ע: "הוא. הא דתנן במתניתין 'שני גיטין ושתי כתובות גובה שתי כתובות', דוקא שגם ראשון - קודם לכתובה שנייה: עד כדון בשוות. הא דתנן במתניתין 'שתי כתובות וגם אינה גובה אלא אחת', על כרחך בשכונם מעות הכתובה בשניהן - שוה: היה בוז מנה ובוז מאתים. מהו, איו מהן גובה? וחרנה. ואיך אמר: לית חרנה אמר. לא שמעינן מהכא, האי מאן דלוה מחבריה, וחור ולוה מיניה - צריך לפרש בשטר השני, שהחוב הזה - הוא מלבד השטר מחוב הראשון. שאל"כ, יאמר שגם השטר הזה - הוא על חוב הראשון... ומשני; אורחא דמילתא. דרך האשה לומר לבעלה 'אבדתי כתובתי, עשה לי אחרת' - והוא מְאָמְיָהּ. אי נמי, כיון שאסור לאדם לשהות עם אשתו בלא כתובה - הוא כותב לה אחרת: אלא כי אורחא. אבל גבי לוח, וכי דרך בני אדם כשיאמר לו המלוה 'אבדתי שטרי עשה לי שטר אחר?' הלא מתיירא שמא יוציא אחד - ואח"כ יוציא גם השני, והיה מוכרח לשלם שניהם: אלא כי אפשר. אם הלוח רוצה - מורה ליה למלוה בפני עדים, שהיב לו. אבל שטר אחר - אינו כותב לו, הלכך כשיש לו שני שטרות - גובה שניהם". וכ"פ פנמ"ש: "אורחא דאיתתא. מעמא מפרש, מפני מה אמרו בשתי כתובות 'אינה גובה אלא אחת', משום דדרכה של אשה כשמאבדת

מַגְבֵּת. בעברית המחדשת, אלונטית לניגוב הגוף. אבל במקורותינו - פירושה, מַגְבִּית.

מִגְרָה. בעברית המחדשת, תא* אחסנה שיש לו אפשרות להגרר החוצה (על מסילות וכדומה). אבל במקורותינו - פירושה, מְשׁוּרָה.

מגרת. רש"י. ראב"ד. (חלמיש). לברר הבדל בין מגרה (עגלת שלג) למגרת (פומפיה) (חידש י"ק)

מִדָּף. בעברית המחדשת, לוח חזק השוכב מחובר לקיר או לארון - ומניחים עליו חפצים. אך במקורותינו - פירושו, לוח קל הפורח ועף או שעפים ופורחים עליו.

א
תרנגולין מפני החמץ - שהוא ארובה וטפח". שעב"נ (ענין 'מדרגה', שער 'לול'): "ובלולים יעלו, פי' מדרגות". וכן אמרו בגמ' (מנחות לד ע"א): "איתמר; לול [ה]פתוח מן הבית לעלייה. א"ר הונא; אם יש לו פתח אחד - חייב במוזה אחת", ופירש"י: "לול. זהו דרכן, [בונין] ארובה* באמצע העלייה, ועולין לה מן הבית במעלות, ועושין ארבע מחיצות סביב המעלות למטה, כדי שלא ירד אדם מן העלייה לבית - כי אם ברשות בְּעָלֶיהָ, ועושין לה פתח במחיצות. וכן עושין בני עֲלֵיהָ - ארבע מחיצות סביב הארובה למעלה, ובהן פתח" (ומע"ז בנמוקי יוסף). ובסה"ש לריב"ג (שרש 'לול') כתב: "ובלולים יעלו וגו' - חלונות. מאמרם (מסכת מדות פ"ד מ"ה); 'ולולים היו פתוחים לבית קדשי הקדשים, וכבר פירשו בו - 'מעלות'. 'לולאות תכלת' (שמות כו, ד), הָאֵלֶּף בו - נוספת... ופירושו - בית אחיזה. ושם 'לול' - כולל לכל דבר שמתגלגל ממו אל זולתו, בין מעלות, בין בתי אחיזה". הערוך ערך 'לול א'. שעב"נ (ענין 'חלון', שער 'לול'): "פירוש, כל חלון שנעשה להפתח ולסגור בה להוציא ולהכניס בה - נקרא 'לול'".

²¹ (אע"פ שהיתה כ

בר בעברית מלת 'אלונטית', אלב"י ביטל אותה ו'חידש' המלה 'מגבת', כי שנה מלים בלשון חכמים שמקורן ביוונית).

²² כמו שאמרו (ב"מ

עח ע"ב, קו ע"ב): "מגבת פורים - לפורים, מגבת עניים - לעניים". יש לדחות מקור זה, כי כנראה הניקוד הנכון הוא 'מַגְבֵּת פורים', ובתוספתא (מגילה פ"א ה"ה) הגירסא: "מגבת פורים - לפורים, מגבת העיר - לאותה העיר". ויש לבדוק ביוצרות של פסח ('אהוביך'): "ונפרע נשיון מגבת, כנסני לארץ נושבת".

²³ (ואמנם, יש במק

ורותינו 'מגנה', שהיא תא* איחסון קבוע לפירות [מלשון 'ממורה'], כמו ששנו במשנה (כלים פ"ט מ"ז): "תיבה שפתחה מלמעלה... מגורות שבה טמאות, ואינם חבור לה", ופירש הרא"ש: "כמו שעושים חדרים בתבות". וכן אמרו בתוספתא (כלים ב"ק פ"ב ה"ז): "בית תבלין של עץ העשוי מגורות מגורות", ועוד שם (כלים ב"מ פ"ח מ"א): "שידה שהמגורות שלה בפנים". ככתוב (ש"ב יב, לא): "וְאֶת־הָעָם אֲשֶׁר־בָּהּ הוֹצִיא וַיָּשֶׂם בַּמִּגְרָה וּבַזִּיזִי הַבְּרָזִל, ותרגם יב"ע: "וּמִסָּר יִתְהוֹן בַּמִּסְרִין", ופירש"י: "במגרה. סכין פגום פנימות הרבה - תכופות זו לזו, וכ"פ הרלב"ג. ומצ"צ הוסיף: "עשויה לכרות העצים, ועל כי דרכה לכרות בגריה - קרויה מגרה". וכן כתוב (דה"א כ, ג): "וַיִּשֶׁר בַּמִּגְרָה וּבַזִּיזִי הַבְּרָזִל וּבַמִּגְרָה", ות"י: "וּמִסָּר יִתְהוֹן בַּמִּסְרִין וּבַמִּגְרָה סִיפּוּרִין דְּפָרְזִלָּא". ופירש הרד"ק: "וַיִּשֶׁר בַּמִּגְרָה. כרת אותה במגרה" (וכ"פ בסה"ש שרש 'נשר'). וכ"פ מצ"צ: "וַיִּשֶׁר. כלי המלא פנימות אשר יכרתו בו העצים - קרוי 'משור'... ועל שם שכורתים בו העצים ע"י גריה - קרוי ג"ב 'מגרה'... והיה די לו לומר 'וישר' - שפירושו 'חתך במשור', אבל לתוספת ביאור - אמר 'במגרה'". וכן פירשו כל המפרשים עה"פ "מִגְרָהּ בַּמִּגְרָה בַּמִּגְרָה" (מ"א ז, ט). ושנו במשנה (כלים פ"ג מ"ד): "מגירה שנימלו אחת מבינתיים - מהורה", ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "מגירה - הוא משור, וכאשר ניטל מכל בין שני שינים - שן אחד, יִפָּסד ולא אפשר לגרד בו בשום פנים". והר"ש משאנץ פירש: "מגירה. שיאה בלעז, מליאה פנימות, כשרוצים לחתוך קורה לשנים - מוליכה ומביאה על גבה, והפנימות חורצות אותה עד סופה. ונקריאת 'מגירה' - ע"ש שחוטכת דרך גריה". והרא"ש פירש: "מגירה. ברזל ארוך מלא שינים, שחוטכים בו הקורות". והתפ"ש פירש: "וַיִּשֶׁר, לנסור עצים". חולין יח ע"א.

²⁴ כמו ששינו (כל

מִזְכָּרָת. ראה מש"כ לעיל פרק שמיני, 'שְׁמוֹת מַעֲשִׂים', ערך 'מִזְכָּרָת'.

מִזְרָן, מִזְרוֹן. בעברית המחדשת, מצע* רך שמניחים על קרש המיטה לשם ריפוד. אך במקורותינו - פירוש, חגורה שכורכין לרוחב המיטה (בין שני מוטות המסגרת) ושוכבים עליה, או שכורכים אותה סביב המוטות - לחיזוקם. או

א

ים פ"ג מ"ה): "והמדף... טמאין", ופירש דהג"א: "המדף. פירוש, לוח של אבן או של עץ, מביאין הציידין ומעמידין הלוח מוטה, והמקום נמוך, וסומכין אותו לוח בעץ, ומניחין תחת הלוח מזון [אחד] או פתיתים, ויבא העוף כדי לאכול אותו מזון, ונופל אותו מדף - ונתפס העוף". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "מדף. הוא לוח מסובך מעץ, ובוה העץ מסובך דבר, יחזיק בה הצייד מרחוק, וכאשר ינוח העוף בזה הכלי - ינתק החוט, ויפול עליו זה הלוח". והרא"ש פירש: "פירש בערוך (עוד מדף); מביאים לוח של עץ, ותחת הלוח זורקים חטים או פתיתין, ויבא העוף לאכול מהם - נופל הדף עליו ונתפס" (וכ"פ הר"ש והרע"ם). והגרא"א פירש (אל"ר): "הוא דף פשוט, נותנין עליו דבק, והעוף בא, ואוכל את האוכלין - ונדבק בהדבק". ותפ"ש פירש: "צידי עופות עושין גומא* בקרקע, ומעמידין למעלה מהגומא לוח עץ בשפוע, והלוח הזה נקרא מדף, ותומכין הלוח הזה במקל קטן שעומד באמצע הגומא, ותחת המקל זה מניחין מאכל, וכשבא העוף לתוך הגומא ושומט המאכל מתחת המקל - הרי המקל התומך הדף, נופל - והדף אחרינו נופל ומכסה הגומא, והעוף ניצוד". וכן שנו שם (כלים פ"ז מ"ז): "והמדף של דבורים... הרי אלו טהורין", ופירש דהג"א: "והמדף של דבורים. פירוש, כמין דף וקרש ולוח, שהוא נתון לפני כוורת דבורים, כשיבואו הדבורים מן המרעה - ינוחו במדף קודם, ואח"כ נכנסין לכוורת". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "ומדף. הוא כלי פשוט, משימין בו אש וגללי בקר, יגרשו בו הדבורים כדי שיעופו - ויוכל אדם ליקח הדבש". והוא מלשון (ויקרא כו, לו) 'עלה נדף' (וכ"פ הרא"ש). והר"ש משאנץ פירש: "פירש גאון וכ"פ הערוך (עוד מדף) 'כמו דף וכו' ינוחו במדף וכו'. עוד פירש בערוך 'כלי שמשמין בו אש וכו' בשביל שיכרחו הדבורים מן הכוורת הנחיל, ויקח הדבש. מלשון (תהלים א, ד) 'אשיר תדפנו רוזן'". ותפ"ש פירש: "הכלי שמעשנין עליו תחת הכוורת להבריה משם הדבורים שלא יעקצוהו בשעה שִׁיָּרְדוּ הדבש משם. וכל הני - תשמישי בהמה מחשבו, ולהכי אינם מקבלין טומאה". ועוד שנו במשנה (זבים פ"ד מ"ו): "שהוב עושה משכב ומושב מתחתיו - לטמא אדם ולטמא בנדים, ועל גביו מדף - לטמא אוכלין ומשקין", ופירשו הרמב"ם והרא"ש בפיהמ"ש: "מדף. לשון טומאה קלה, כדאמרינן בפ"ק דנדה מלשון 'קול' עלה נדף". והתבאר בגמ' (נדה ד"א): "כבר ע"ג הדף, ומדף טמא מונח תחתיו, אע"פ שאם נפלה אי אפשר אלא אם כן נגעה - טהורה, שְׁאֵינִי אומר אדם טהור נכנס לשם ונִטְּלָה... הכא בטומאה דרבנן. דיקא נמי דקתני 'מדף' - כדכתיב (ויקרא כו, לו) 'עלה נדף', ופירש"י: "הדף. קרש מונח ע"ג יתדות בכותל: ומדף טמא. בגד טמא מונח תחת הדף בקרקע. בתו"כ קרי 'מדף' - לעליונו של זב, ו'מדף' - לשון טומאה קלה הוא... טומאתו קלה משל מדרס, דלא הוי אב הטומאה לטמא אדם וכלים, ובא ומצא את הכבר ע"ג הקרקע מן הבגד והלאה: ונִטְּלָה. ולא נפלה ע"ג המדף - שִׁנְטְלוּ מעל הדף וְהִנִּיחָהּ לארץ: עלה נדף. דבר הקל - הכי נמי טומאה קלה. אית דאמרי, מדף עליונו של זב. ושבשש הוא, עליונו של זב - מטמא כבר מן התורה". וז"ל הערוך (עוד 'מדף'): "מדף... פירוש, טומאה קלה מדרבנן, ו'מדף' - משמע 'קל', כדכתיב 'קול' עלה נדף... 'והמדף של דבורים'... פירוש 'מדף' זה, נחיל של דבורים שהן כמין קערות של עץ. פירוש אחר, כלי שמשמין בו אש וגללי בקר, ומעשנין בו - בשביל שיפרחו הנחילין מן הכוורת, ויקח הדבש, מלשון 'אשיר תדפנו רוזן'. פירוש אחר, כמין דף וקרש ולוח, שהוא נתון לפני כוורת דבורים, כשיבואו הדבורים מן המרעה - ינוחו במדף קודם, ואח"כ יכנסו לכוורת. 'והמדף והפלצור', פירוש לוח של ציידים שצדין בו העופות. כיצד? מביאין לוח של אבן או של עץ, ומעמידין אותו מוטה, והמקום נמוך, וסומכין אותו בעץ, ומניחין תחת העץ - מזון או פתיתין, ויבא העוף לאכול - ונופל העץ והמדף עליו, ונתפס העוף... 'ועל גביו מדף'... פירוש המצע* והבגדים שתחת הזב - שמו 'מושב', ובגד שהוא כסוי לזב - שמו 'מדף', כשהוא מושם למעלה מן הטמא ומתענע מכחו".

¹² כמו ששנו במשנה

פירושו, מגן רך שמסובבים בו את המיטה כדי שלא יפלו ממנה או שלא יקבלו מכות מהקירי.¹¹

מֶחוג. בעברית המחודשת, ידית של שעון המורה על המספרים¹². אך במקורותינו - פירושו, שפת רמזים הנרמזת בידיים ובאצבעות¹³.

מַחְשֵׁב, מַחְשֵׁב. בעברית המחודשת, מכונה* שאפשר בעזרתה לחשב חשבונות, ולעשות פעולות תכניות ושרטוטים - ואיננה מסוגלת לעשות יותר ממה שתכנן בה האדם (ישאלתי את המחשב: בדף היומי למדו אתמול את דף ג, איזה דף לומדים היום? והוא לא ענה לי, כי אין לו את תוכנת הדף היומי*). אך במקורותינו, 'מחשבה' ו'חישוב' הן הפעולות העצמאיות שִׁיוֹצֵר וּמְפַתֵּחַ* האדם במוחו ובלבו¹⁴.

(כלים פ"ט מ"ג-מ"ו): "מיוזרן היוצא מן המטה - כל שהן, דברי ר"מ. רבי יוסי אומר; עד עשרה טפחים... מטה שהיתה טמאה מדרס, וכרך לה מיוזרן - כולה טמאה", ופירש רה"ג א': "המיוזרן. פירוש, בנדי צמר שנותנין בני אדם גדולים וחשובים על מטותיהן תחת כל המצעות, והוא כמעשה אלו שנותנין בגד צמר בשפת [גנותיהם] למנוע המטר מן הקירות, וכן עושין הגדולין בשפת ארוכות המטה". ופירש בפי"ה ש' להרמב"ם: "מיוזרן. הוא אזור ארוג, יהיה מצמר או פשתן או שער או זולת זה... וזה האזור - [כבר] מקיפין בו המטה על ריבוע חלקיו, וישאר מזה קצתו - תלוי מן המטה, כמו חבל היוצא מן המטה". וביד החזקה (טהרה, הלכות כלים פ"א ה"א) פסק הרמב"ם: "מטה שִׁכְרָךְ לה מזור, ונגע בהן המת - הכל טמא טומאת שבעה". והר"ש משאנץ פירש: "המיוזרן. פירש גאון וכן ערוך (ערך מזר), שהוא בגד צמר שנותנים בני אדם גדולים וחשובים תחת המצעות, ובלע"ז טפ"מ... וי"מ, מיוזרן הוא עור הכרוך על המטה, ויוצא על המטה, ויוצא חוץ למטה". והרא"ש פירש: "פירוש, המיוזרן הוא אזור ארוג, ועושים אותו מצמר או של פשתן או של שער, וכורכים אותו סביב המטה - לחבקה ולדבקה יחד כדי שלא תתפרק, ונשאר ממנו יוצא - כמו בחבל שסרגו בו. והרע"ם פירש: "המיוזרן. כמין אזור או אבנט של אריג, שכורכים אותו סביב המטה - כדי לחבר פרקיה, ופעמים שהוא גדול הרבה ונגרר ויוצא חוץ מן המטה". והתפ"ש פירש: "מיוזרן, הוא אזור הכרוך סביב לארבע דפנות המטה לחוקה יחד, ולפעמים הוא ארוך יותר מהצורך, ונשאר מדולדל ותלוי בסוף הסיבוב... דמשום חשיבות אינו חותך אותו משם - אע"פ שאינו צריך לו, ומניחו שם, דחושש דכשיתרפו פרקי המטה - יחזור ויכרוך עם המותר מהמזורן, סביב פרקיה כמה פעמים". הערוך (ערך 'מזור'): "פירוש, בגד צמר שנותנין בני אדם הגדולים החשובין על מטותיהם תחת כל המצעות... ועיקרו ישמעאל בלשון מיוזר".

¹¹ (חידש ימ"פ) ק)

יצרו ממחוגה).

¹² כמו שאמרו בגמ'

(ברכות מו ע"ב): "שאני פרסאי - דמחוי ליה במחוג", ופירש"י: "מראים בידיהם ובאצבעותיהם ברמיזה". ור"ג פירש: "דבמחוג מחו. והיו מכירין זה את זה ברמיזותיו של זה ומבין כל אחד מהן מה שחבירו אומר". וכן אמרו בגמ' (חגיגה ה ע"ב): "רבי יהושע בן חנניה הוה קאי בי קיסר, אחוי ליה ההוא אפיקורסא וכו'... אמרו; גברא דלא ידע מאי מחו ליה במחוג וכו'", ופירש"י: "אחוי ליה. ע"י סימן רמז לו... במחוג. ברמז". הערוך. (וכ"כ בג"ש שפ"ב).

¹³ נכתוב (משלי כד

ח), "מִזְזֵשׁ לְהִרְעֵ לֹה, בְּעִלְיָמוֹת יִקְרְאוּ, ותי": "מִן דְּחֶשֶׁב לְמַכְאֶשָּׂא". ופירש"י: "מזזשם להרע. חורש תחבולות רשע". ומצ"ד פירש: "מזזשם להרע. עם כי לא עשה הרעה - סוף יגולה קלונו, ויקראו לו בעל מחשבות רעות". ושנו במשנה (תרומות פ"י מ"ו): "היו לו חבילי תלתן* של טבל - כותש, ומחשב כמה זרע יש בהם - ומפריש את הזרע". וכן שנו במשנה (אבות פ"ב מ"א): "והוי מחשב הפסד מצוה - כנגד שכרה", ופירש"י: "והוי מחשב. מה שאתה מפסיד מסחורתך בשעה שאתה עוסק במצוה, אל תתעצב על אותו הפסד, אלא הוי מחשבו כנגד השכר שתקבל עליה לעתיד". ורבנו יונה (גירונדי) פירש: "והוי מחשב. כי ירחש לבך דבר לאמר; איך אעשה המצוה הזאת, ואפסיד ממנוי כזה וכוה? אף אתה אמור לו, כי שכר גדול יהיה לו עליה - כְּפָלִים אֵלֶּף פעמים מההפסד".

מיכל. בעברית המחודשת, כלי לאיחסון נוזלים^א ('מיכל דלק'). אבל במקורותינו - פירושו, נחלב.

מְכוּנָה. בעברית המחודשת, מכשיר* המפעיל מנגנון בעזרת מנוע (המופעל ע"י חשמל*, דלק*, פחם וכדומה). אבל במקורותינו - פירושה, יסוד או גלגלסג.

מְפוּשׁ. בעברית המחודשת, מעדר כבד לחפירת סלעים. אך במקורותינו - פירושו, פטיש או מגרפהסד.

מִכְחוּל. בעברית המחודשת, מקל שבראשו שערות רכות לצביעת צבע או ציור על בד* או נייר. אך במקורותינו - פירושו, מקל קשה ומחודד למריחת משחה* על הגוףסה (משחת ה'מִכְחוּל' על עפעף העין, ומכאן שמו 'מִכְחוּל').

א
ס (חידש יצ"א).

סא ככתוב (ש"ב ז),

(כ): "עֲבְרוּ מִיִּכְל הַמַּיִם", ותרגם יב"ע: "עברו ירדנא". ורש"י כתב: "מיכל. איני יודע לו פתרון. במחברת - 'כל' (כלומר במחברת מנחם, כתב מלה זו בערך 'כל'). ופתרונו לפי ענינו, כמו שבולת הנהר". וכ"פ מהר"י קרא: "מיכל המים. שם הנהר". וכ"כ הרד"ק: "מיכל המים. אין לו חבר, ולפי ענינו - 'פלג מים', ויונתן תרגם 'עברו ירדנא'" (וכ"פ בסה"ש [שרש 'כל']: "מיכל המים", ענינו פלג מים. "וכ"כ הרלב"ג ומצ"צ). וחז"ל דרשו 000 שהוא אמת המים. ושעב"נ (ענין 'נהר', שער 'מיכל') פירש: "מיכל המים, פי' פלג או נחל".

סב ככתוב (מ"א ז),

(ז): "וַיַּעַשׂ אֶת־הַמְּכוּנֹת וְגו' אַרְבֶּה הַמְּכוּנָה הָאֶזוֹת", ותרגם יב"ע: "וַיַּעַבְדוּ יְת בְּסִיסִיא... אֲוִרְכָא דְבְּסִיסָא חֲדָא". ופירש הרד"ק: "המכונה היא מושב הכיור, כמו שנאמר בכיור שעשה משה (שמות ל, כח) 'את הכיור ואת כנו'". וכ"פ המצ"צ: "המכונות. ר"ל בסיס ומקום מושב". (888 מתורגמן מנגנון פירוש הסובב ע"י משקל מעצמו וכן נקרא בל"א ובלעז מאנגו. ובשרש 'מכן' תרגום אסתר במוכנוי ונקרא ג"כ מנגנון". פירש"י ב"ר מג, ז. (והשם הנכון לקרוא ל'מכונה' של היום, הוא 'מוכנה', כמש"כ מוה"ע ערך 'מכן ב', ע"פ תרגום שני אסתר א, ב, על כסא שלמה: "כורסא במוכנא אול". או 'מוכני', כמש"כ בחולין טו 000 "השושן במוכנוי", ופירש"י שהוא 'גלגל' [וכפירוש 'מכונה' דקרא], והערוך פירש "דבר המתגלגל בעיגול", ומוה"ע פירש: "בליזר", מעשה ערמנות - עזר לעשות דבר מה בקלות, ובפרט להניע כובד גדול").

סג (מוה"ע ערך מכש

: "יש שענינו - פטיש, ויש שענינו - מגרופי").

סד כמו ששנו במשנה

(כלים פ"ג מ"ב): "מכחול שניטל הכף - טמא מפני הזכר, ניטל הזכר - טמא מפני הכף". ופירש רה"א: "פירוש, מכחול זה - לשני מעשים; ראשו אחד חד - לכחול בו את העין, וראשו אחד רחב - לנקות בו את האוזן" (וכ"פ הרא"ש והר"ש). ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "ומכחול. הנאמר כאן, הוא מאחד ממיני המתכות, קצהו האחד עגול לחתוך בו כמו סכין, והקצה האחר - בו כף קטן, להוציא בו הכחול או לנקות בו האוזן וזולת זה. והקצה אשר הוא עגול - יקרא זכר, והאחר - יקרא הכף". והתפ"ש פירש: "הוא כלי קטן שראשו אחד מחודד - ליקח עמו מעט כחול למשחו על עפעף העין, וקצה השני - יש בו כעין כף קטן לנקות בו את האוזן". ובמשנה אחרונה ביאר: "דמכחול שעיקרו לכחול העינים, ושמו מוכיח - שנקרא 'מכחול'". ועוד אמרו בגמ' (ב"מ צא ע"א): "ובכלאים, עד שיכניס כמכחול בשפופרת", ופירש"י: "מכחול. קיסם או כנף שמכניסין בשפופרת חלולה שהכחול לתוכה, ומוציאין מן הכחול במכחול - ומעביר על העין". והערוך (ערך 'מכחול') פירש: "פירוש מכחול, צורת כרכד הוא, מברזל או מנחשת, וראשו אחד - כוחלין בו העין, וזהו חד ונקרא 'זכר', ואחר - מנקין בו האוזן מן הרעי, והוא רחב ונקרא 'כף'. וזהו צורתו (בספרו של רחיק"א מביא כמה ציורים מכת"י)".

סה "מכשירי מילח"

מְכַשִּׁיר. בעברית המיוחדת, כלי שעושים בו מלאכה ('מכשירי כתיבה', 'מכשירים מכניים'). אבל במקורותינו - פירוש, פעולה המכשירה ומכינה את הדבר למצב הרצוי.¹⁰

מִלְכָּן. ראה לעיל פרק רביעי, 'שמות תואר כלליים', ערך 'מִלְכָּן'.

מִלְגָּזָה[ה]. בעברית המיוחדת, מנוף ממונע להרמת ארגזים כבדים (כשעורמים את הארגזים מתחת לשיני המלגז). אך במקורותינו, מלגז - הוא קלשון בעל שלש שיניים שהופכים בו את התבואה (בנעיצה)¹¹.

מִלְקֵט. בעברית המיוחדת, כלי קטן בעל שתי זרועות, הנאחז בשתי אצבעות, ומשמש ללקיטת עצמים זעירים מעור הגוף (כמו לנטילת קוצים) [פִּינְצֵטָה בלע"ז]. אבל במקורותינו - פירוש, משוף קטן המשמש להסרת השער ולהחלקת העורס.¹²

מְטָלִית. בעברית המיוחדת, חתיכת אריג המיועדת לניקוי ולשפשוף לכלוך [ומייערים אריגים חדשים ונקיים - לשם כך] ('מטלית לשיש'). אבל במקורותינו - פירוש, טלאי, חתיכת בגד עבה או עור או קלף חזק (לעיתים נגזר מבגד משומש או מפסולת עור), המיועדים לכיסוי ולהגנה על דבר חלוש יותר.¹³

(שבת קל-קלג) הם כל הדברים שמכינים לפני המילה, שחיקת סממנים, הכנת תחבושת וכו' (וגם השחזת הסכין). וכן 'מכשירי אוכל נפש' (שבת קלג ע"א). רש"י יומא לג ע"א: "מכשיר... המכשיר ומתקן את הדבר... שהיה עצים הן המכשירין את הקטורת".¹⁰ כמו שאמרו בגמ'

(שבת צב ע"ב): "שנים שהיו אוהזין במלגז - ולוגזין, ופירש"י: "מלגז. פורק"א (תרגם אל"ר: קלשון) בת שלש שיניים, ומהפכין בה תבואה בנור, והוא - 'מעמר', שהוא אב מלאכה: ולוגזין. מאספין השבלין". וביאר מוה"ע (ערך 'מלגז'): "פירוש, מולג - בהיפוך אותיות, על דרך 'כבש' - 'שלב', 'שמלה' - 'שלמה'. וכן שנו במשנה (שבת פ"ז מ"א [לפי הגירסא בדפוס התלמוד]): "נוטל אדם... את הרחת ואת המלגז - לתת עליו לקטן", והתבאר בגמ' (קכב ע"ב): "רחת ומלגז - מי מייחדי ליה לקטן?!". ופירש"י: "מלגז. כמין עתר שקורין פורק"א (תרגם אל"ר: קלשון) של ברזל, ולו שלש שיניים, ומהפכין בו קש בנור; לתת עליו לקטן. מוזנות". ופיר"ח: "פירוש, לתת עליו מאכל לקטן - כגון תבשיל: רחת ומלגז [מי] מכינין בני אדם לתבשיל וכדומה לו?". שעב"נ (ענין 'מלגז'): "פירוש, כלי ארוך ויש בראשו כשני שיני מסרק לטלטל בו התבן".¹¹ כדאיתא בגמ')

קדושין לה ע"ב):

¹² כמו ששנו במשנה

(כלים פכ"ו מ"ב): "כיס של שנצות שִׁנְמָלוֹ שִׁנְצוּתוֹ - טמא, נפשט - טהור, טלא עליו את המטלת מלמטן - טמא", ופירש הרא"ש: "טלא עליו את המטלת) וכשעשה לו טלאים של חתיכת עור, כשיפול הכיס אף כשנפשט - נשאר בו צורת כלי קיבול". והר"ש משאנץ פירש: "טלה עליו מטלית מלמטה. מטלית - לשון חתיכה, כמו 'מטליות מטליות היו גולין' דבריש מגילת איכה, כלומר 'חתיכות חתיכות גלו' - ולא גלו כולם יחד. ודרך הפְּסִיָּק - מכניסים עור קטן בין התפירה, וּכְשֶׁפִּשְׁמוֹ - נשאר העור, ולא בטל קיבולו". וכ"פ הרע"ם: "טלה עליו מטלת. נתן בשוליו טלאי, כלומר חתיכה קטנה של עור חבר בו מלמטה, ודרך הכיסים* - מכניסים עור קטן בין התפירה, וכשפושמו - נשאר אותו העור, ולא בטל קיבולו". והערך (ע"ד טל ב') פירש: "טלא עליו המטלת", פירוש, תפר עליו בנדר אחד מן מטולאות. 'מטלת שטלאה על השפה', פירוש, חתיכת בנדר - שֶׁתִּפְרָהּ על השפה סביב הצואר". וכן שנו במשנה (שבת פכ"ד מ"ה): "ומודדין את המטלית", ופירש"י (דף קנז ע"א): "ואת המטלית. [לידע] שתהא שלש על שלש אצבעות, כגון אם היתה טמאה - וננעה בטהרות". ועוד אמרו בגמ' (חולין נז ע"ב): "ותרנגולת היתה לו לרבי שמעון בן חלפתא, שניטלה נוצה שלה, וְהִנִּיחָהּ בתנור, וטלה עליה במטלית של מרסיים - ונידלה כנפיים האחרונים, ויתר מן הראשונים", ופירש"י: "וטלה עליה במטלית של מרסיים. כִּרְכָּה במטלית של צורפי נחשת, שנותנים

מסב. בעברית המחודשת, טבעת העוטפת צירי גלגלים. אך במקורותינו - פירושו, בלשון מקרא - סיבוב. ובלשון חז"ל - פירושו, מטה שמסיבים עליה בשעת האכילה.^א

מִסְךְ. בעברית המחודשת, אריג לבן חלק וגדול, או צג של מחשב* וכדו' - עליו מוצגים מראות. אבל במקורותינו - פירושו, וילון מבדיל ומסוכך.^א

מַעֲטָפָה, מַעֲטָפֶת. בעברית המחודשת, 'מעטפה' - היא נייר לעטיפת מכתבים או חבילות^א, ו'מעטפת' - היא שכבה חיצונית של עצמים כגון פירות. אבל במקורותינו - פירושו, בגד שמתעטפים בו.^א

א

לפניהם - לקבל עפרורית שחקי נחשת, ושל עור היא, ותמיד היא חמה - מתוך עוביה". ורבנו גרשום פירש: "מטלית של טרסיים. כלומר, מוציא הנחושת מעיקרו - יש להן מטלית של עור בפניהם, בשביל הנחושת - שלא ישחרו בנדיהם, והוא בכל עת - חם, ופִּרְשָׁה על התרנגולת, וחיימה מן המטלית - וגידלה כנפיים". ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (מגילה פ"א ה"ט): "הלכה למשה מסיני, שיהו כותבין בעורות... וכורכין בשיער, וטולין במטלית", ופירש קרה"ע: "וכורכין וגוללן במטלית על הפרשיות. ונ"י פירש: "וכורכין וטולין במטלית, אם נקרע הגויל או הקלף - עושין לו מבחוץ בגד. והראשון - נראה ל"י. ופסק הטור (א"ח לב): "ויש כורכין על כל פרשה - קלף קטן, קודם שנותנין אותה בבית... והרמב"ם (אהבה, הלכות תפילין פ"א ה"ח) פסל - אם לא כרך עליה קלף או מטלית". וכתב הב"י: "כתוב בסמ"ק ובארחות חיים ובהג"מ פ"ג, שיש שמקפידין שאין כורכין אותן אלא בקלף כשר. ע"כ. ואיני מוצא להם מעם, דהא בברייתא - 'טולין במטלית' תניא, ובמטלית - לא שייך 'כשר' ו'פסול'". וכ"כ הפמ"ג (א"א ס"ק ס): "ובר"מ פ"ג ה"א [כתב] 'מטלית' משמע 'בגד' - אם אין לו קלף". (וראה בגמ' נדה מג ע"א: "מטלית עבה... מטלית רכה").

^ס ככתוב (מ"א ו,

כט): "וְאֵת קְלִיָּקִירוֹת הַבֵּית מִסֵּב | קָלַע פְּתוּזֵי מִקְלָעוֹת כְּרוּבִים", ותרגם יב"ע: "וְיֵת כָּל כּוֹתֵלִי בֵּיתָא אֶקִּיף צִיּוּרִין". ופירש"י: "מסב קלע. מוקפות ציורין". וביומא (נד ע"א) פירש"י: "מסב קלע. צורות רשתות וקליעות". והרד"ק פירש (ע"ה פ): "מסב. שם, במשקל מְצַר, ופירושו - כמו 'סביב'". והרלב"ג פירש: "מסב קלע. ר"ל, סביב ציור בדמיון יריעה, או סבב אילן וחריותיו". ומצ"ד פירש: "מסב קלע. מסובב בציורים". ובגמ' (שבת סג ע"א) איתא: "במסב רחב, או במסב קצר?", ופירש"י: "מיסב. מיטה שמיסב עליה בשעת אכילה".

^ע ככתוב (שמות כו

, לו): "ועשית מסך", ותרגם אונקלוס: "פִּרְקָא", ופירש רש"י: "וילון שהוא מסך כנגד הפתח, כמו שִׁכְתָּ בַּעֲדוֹ" (איוב א, י), לשון מגין". וכ"פ הרשב"ם: "מסך. כמו מסך... מגין של פתח. ובפ"י הר"א בהרמב"ם כתב: "ועשית מסך. פרגוד כעין הפרוכת, אלא (ששונה ממנה) במעשה, ומפני זה - חילק (הכתוב) בין שניהם בקריאת השם. ו'מסך' גזור מן 'סוכה' שהיא סכך". ותפקידו להסתיר שלא יוכל כל אדם לראות את הנעשה במקום הקודש (כל"ק). תהלים קה, לט. שעב"נ (ענין 'וילון', שער 'מסך'): "מסך הוא וילון".^ע (חידש אלבי").

^{עב} ככתוב (ישעיה ג

, כב): "המזוזלות והמעטפות", ותרגם יונתן: "כְּתוּנָא וְשׁוּשִׁפָּא". ופירש"י: "המעטפות. מצעות המטה, כתרנומו 'שׁוּשִׁפָּא'". ורס"ג פירש (בביאור תשעים [שבעים] מלות בודדות [גנזי ירושלים לרש"א ורטהימר]): "המעטפות. תפסיראה [=באורה] כמו 'להתעטף בציצית'" (וביאר הרב המהדיר: "וענינה מלבוש עליון שמכסין בו את הראש והגוף... לפי הנראה רצה רס"ג להביא הדומה לו בעטף האדם בכנור, שהעטיפה בטלית - ידועה בהעטפת ראשו ורובו... וכל המעטפות - הן בגדים ארוכים שמתעטפים בהם ראשם ורובם, דוגמת מאנטיל בלע"ז"). ומהר"י קרא פירש: "המעטפות. הם בגדי רוקם של פשתן, שהולכות בהן מעוטפות [בארצות] כנען, ולובשות אותן במקום שלובשות

מִפְּלֶסֶת. ראה מש"כ לקמן בפרק שביעי, 'פְּעֻלוֹת', ערך 'פְּלוֹס, לְפָלֶס'.

מִפְּלֶצֶת. ראה לקמן בפרק חמשה-עשר, 'בְּעָלִי חַיִּים', ערך 'מִפְּלֶצֶת'.

מִפְּץ. ראה לקמן לעיל בפרק שמיני, 'שְׁמוֹת מַעֲשִׂים', ערך 'מִפְּץ'.

מִצָּע. בעברית המיוחדת (כשהוא בלשון יחיד), הצעת דרכה ותכניותיה של מפלגה פוליטית* המוצעת לפני הבוחרים ('המפלגה פירסמה את מצעה לפני הבחירות'), או חומר מְחִיָּה לגידול חידקים במעבדה ('החוקר העביר את החידקים מהמבחנה אל צלחת שבה מצע אגר'). אך במקורותינו - פירוש, מזרן* או אריגים או עור שפורסים ומציעים כדי לשכב עליהם^{עד}.

מִקּוּף. ראה מש"כ לקמן בפרק אחד-עשר, 'מִבְּנִית וּבִחוּץ', ערך 'מִקּוּף'.

מִקְטָרֶת. בעברית המיוחדת, שפופרת לעישון טבק בפה. אבל במקורותינו - פירושה, מחתה שמקטרים עליה קטורת^{עד}.

מִקְלָע. בעברית המיוחדת, מכונת ירייה היורה בצרורות*. אבל במקורותינו - פירושו, כלי עזר להשלכת אבנים בידיו.

א

הנשים שלנו מליתות*. וקורין אותו בלשון כנען 'פלינקא', ויש שקורין אותו בלשון כנען 'אודיו'א". והרד"ק פירש: "והמעטפות. כסות שמתעטפת בו". וכ"פ בסה"ש, וריב"ג פירש בסה"ש שלו: "והמעטפות. כסות שמתעטפין בו, ואפשר שיהיה אזור שבני אדם אזורין אותו". והגר"א פירש: "מה שמעטפין הראש".

^{עד} ככתוב (יחזקאל

^{עד} ככתוב (ישעיה כח, כ): "כי-קצר המצע מהשתרע", ופירש מהר"י קרא: "שאין המטה יכולה להכיל שישכבו עליה שני רעים". והרד"ק פירש: "דרך משל, כאדם ששוכב על מצע - והוא קצר, ואינו יכול לפשוט ידיו ורגליו ולהשתרע בו". ומצ"צ פירש: "המצע. ענינו, הכרים והכסתות ההושם תחת האדם בשכבו, כמו 'ערש יצועי' (תהלים קלב, ג)". ועוד כתוב (בראשית לז, כט): "וישב ראובן אל-הבור", ות"י: "ותב ראובן לגובא, ארום לא הוה עמהון למסעוד כד זבנוהי, דהוה יתב בצומא על דבלל מצע אבוי" (ופירש בפ"י: "כרש"י [עסוק היה בשקו ובתעניתו על שבבלל יצועי אביו]). ועוד אמרו בגמ' (ב"מ ק"ג ע"ב): "ולא ימשכנו דברים שעושין בהן אוכל נפש, ונותן מטה ומטה, ומצע לעשיר... ומפץ* לעני", ופירש"י: "מצע. של לבד שקורין פולטר"א (תרגם אל"ר: לְבָד) במקום שאין כסתות: לעשיר. שהורגל במצעות: ומפץ* לעני. לפי מה שהורגל". והרמב"ן פירש: "ומניח מצע לעשיר - בשלא הורגל לישן בכר וכסת, אבל היו לו כר וכסת ורגיל לישכב בהן - מניח לו כר וכסת". והשטמ"ק פירש: "ומצע לעשיר... ובמשנת ערכין גרסינן 'ומטה מוצעת לעשית', משמע מוצעת בכל צרכה - בכר וכסת ושאר בגדים הצריכים לה, כדאמרין בעלמא 'מטה מוצעת לת"ח". והמאירי פירש: "ונותנין לו מטה לישב עליה בשעת אכילה, ומטה אחרת לישן עליה. ואם היה רגיל במצעות - נותנין לו מצע על המטה, וכן כר או כסת או מכסה, הכל לפי המנהג. ואם היה עני ואינו רגיל במצע - נותנין לו מפץ* במקום מצע".

ח, יא): "וְאִישׁ מִקְטָרְתּוֹ בְּיָדוֹ, וְעֵתֶר עֲנַן־הַקְטָרֶת עָלָה", ותרגם יב"ע: "וְיִבְרַר מִחֲתִיתָה דְקְטָרֶתָא בְּיָדָהּ". ופירש מהר"י קרא: "מקטרתו. מחתתו". והרד"ק פירש: "המחתה נקראת 'מקטרת' - לפי שמקטרינן בה". וכ"פ בסה"ש לריב"ג ולרד"ק (שרש 'קטר'): "וְשֵׁם הַמַּחְתָּה שְׁמוֹסָהּ בַּהּ הַקְטָרֶת... מִקְטָרֶת". וכן כתוב (דה"ב כו, יט): "וְיִבְדּוּ מִקְטָרֶת לְהַקְטִיר", ותרגם רב יוסף: "וְיִבְדּוּ מִחֲתִיתָה לְאַסְקָא". ופירש הרד"ק: "מקטרת - שם המחתה". ופירש מצ"צ: "מקטרת. כן תקרא המחתה כשהיא עם הקטורת ונכונה להקטיר". וביאר המלבי"ם (איה"ש אות תק. התו"מ ויקרא אחרי, אות לא): "שם 'מחתה' הוא על חיתוי הגחלים... ונמצא עוד שם 'מקטרת' - שבו היה מקטיר, ובכל יום היה מקטיר על מזבח הזהב. וממ"ש בעוזה 'ויבא אל היכל ה' להקטיר וגו' ובידו מקטרת להקטיר" - מבואר שלא היה מביא הגחלים במחתה שחתה בה, רק מערה ממחתה למקטרת... ואמרו (יומא מד ע"ב) שהיתה המחתה - של כסף, והמקטרת - של זהב... ובמשנה דיומא - חשיב עוד שנויים אחרים".

^{עד} 777 לא מצאתי ב

מְרִבֵּד. בעברית המחודשת, שטיח שפורשים על הרצפה. אך במקורותינו - פירושו, אריג נאה שפורסים על המטה או מתעטפים בו, או תכשיטים^ע.

מְרִגְמָה. בעברית המחודשת, תותח* קטן היורה פגזים* קטנים. אבל במקורותינו - פירושה, כלי שבעזרתו רוגמים ומשליכים אבני קלע^ע.

מְרִיצָה. בעברית המחודשת, עגלה בעלת גלגל קדמי ושתי רגליים אחוריות לסחיבת חומרי בנין במהירות. אך במקורותינו, היא פטיש חזק לפיצוח עצמות ואבנים, וי"א מגש ברזל לסחיבת אבנים ע"י אנשים במרוצה^ע.

מְרִית. בעברית המחודשת, כף רחבה ושטוחה להוצאת מאכל מכלי אפיתו והגשתו, וכן הוא שם עברי לכלי שטוח דק וחזק שהפועלים משתמשים בה להחלקת טיח ולגירוד טפטופים מהרצפה (שִׁפְכָטֵל ביידיש) [כנראה גזרו שם זה מהקטנת שם הכלי 'מר' ו'מרא' שבתלמוד]. אך במקורותינו - פירוש 'מר' ו'מרא' הוא, קרדום חפירה^פ (וע"כ פירוש 'מרית' - צ"ל קרדום קטן).

מְשִׁדֵּר. ראה מש"כ לעיל בפרק שביעי 'פְּעֻלוֹת', ערך 'שְׂדוּר', לְשִׁדֵּר.

מְשׁוֹרֵת. לברר האם מעמד לרגל הרוכב. "משוורתא דפוריא".

א

ב"א ובמרא.

^ע ככתוב (משלי ז,

ט): "מְרַבְּדִים רַבְּדֵי עֲרִשִׁי", ות"י: "בְּתִשְׁוִיתָא שְׁוִית עֲרִשִׁי". ופירש"י: "מְרַבְּדִים. בנדי חופש ונוי, ודוגמתו בסוף הספר שנאמר 'מְרַבְּדִים עֲשִׂתָה לָּהּ". והרלב"ג פירש: "מְרַבְּדִים. הנה רבידים ותכשיטים יפים שמתי על מטתי". ומצ"צ פירש: "מְרַבְּדִים. מצעות נאים לקשוט, כמו 'מְרַבְּדִים עֲשִׂתָה לָּהּ" (משלי לא, כב). ובפירוש הגר"א כתוב: "ונלע"ד, ש'מְרַבְּדִים' הוא מלשון 'רביד הזהב על צוארו'... הוא טוב ונאה כמו רביד". והמלבי"ם פירש (משלי לא, כב): "מְרַבְּדִים עֲשִׂתָה לָּהּ. וגם עשתה לה תכשיטים".

^ע ככתוב (משלי כו

, ח): "כְּצִרּוֹר* אֶבֶן בְּמִרְגְּמָה", ות"י: "הֵיךְ נִקְצָא דְמִסָּא בְּקִלְעָא". ופירש"י: "בְּמִרְגְּמָה. פרונדול"א בלעז (תרגם אל"ר: קָלַע), שאבן שצוררין בו - לא להתקיים היא שם, שעומדת להזרק". וכ"פ מצ"ד: "כמו הצורר אבן בכלי הקלע וכו'". וראב"ע פירש: "ומרגמה. דבר משובח, וְהִבִּירו - ארגמן, וכן 'רגמתם', שמענו - 'תפארתם'. וכן פירוש, כצורר* שייצור אדם אבן דקה במרגמה בתוך צורר". ופירש הרד"ק (בסה"ש שרש רגס): "כצורר אבן במרגמה. קבוצת אבנים ביחד, קלפיי"ר בלעז. ופירוש 'אבן' - אבן טובה. ואדוני אבי ז"ל כתב, 'במרגמה' - כמו ארגמן, ופירוש 'כצורר אבן' מאבני החצות, בבגד ארגמן - כן הנותן לכסיל כבוד".

^ע שקלים פ"ח מ"ב,

רע"ם: כלי שרוצצין בו עצמות המת. ירושלמי פ"ח ה"א: דומה לציפורין, מריצה שמריצה את האבן לבית הקברות. תפ"ש שמביא בה אבנים לקבורה או מרוצץ. שמחות בריתא מאבל רבתי פ"ד ה"ט. שו"ת רדב"ז ח"ב תריא ד"ה תשובה. בנ"ש שפ"ב.

^ע כמו שאמרו בגמ'

(ברכות נז ע"ב): "כל מיני מתכת יפין לחלום, חוץ ממר", ופירש"י: "חוץ ממר. פשו"ר בלעז" (תרגם אל"ר: מכוש*). וכן אמרו בגמ' (שבת צד ע"ב): (ומודה ר"ש - במר לחפור בו... מר - לעשות לו סם ולחפור... דחייב, ופירש"י: "מר לחפור בו. שהוא צורך המוציא: מר לעשות לו סם ולחפור. מרה שנרצף פיו, וצריך להושיב עליו כמין סם דק שהוא ראוי לחפור". וכן אמרו בגמ' (עירובין עז ע"ב): "דבעי מרא וחצינא", ופירש מוה"ע (ערך 'מר ז'): "פירוש בל"ר, כלי כעין קרדום".

^פ ככתוב (במדבר כ

משענת. בעברית המחדשת, חלקו האחורי של הכסא המיועד להשען עליו. אבל במקורותינו - פירושה, מקל הליכה, של פְּבֹד או לסיוע בהליכה לזקנים ופצועים^{פא}.

משפך. בעברית המדוברת קוראים כן גם למזלף, שהוא קנקן בעל פיה מתרחבת שבראשה נקבים דקים, המיועד להשקיית עציצים. אך במקורותינו - נקרא כן רק הכלי שפיו רחב והולך ומיצר לצינור צר, המיועד ליציקת נוזלים מכלי רחב לכלי צר^{פב}.

משקוף. בשפת הדיבור, קוראים כן גם למזוזות הפתח הזקופות שמשני צידיו. אך במקורותינו, הוא רק הקורה האופקית העומדת מעל הדלת ומחברת בין שתי המזוזות, וי"א שהוא חלון הצצה העומד מעל הדלת^{פג}.

א, יח): "כרוה נדיבי העם במוזקק במשענתם", ות"א ות"י: "בחוטריהון". ופירש"י: "במטה [שהיה חקוק בו שם המפורש]". וכן כתוב (שופטים ו, כא): "וישלוז מלֹאךְ ה' את־קצה המשענת אשר בידו", ופירש מצ"צ: "המשענת. המטה שנשען אָלֶיהָ". ומה שכתוב (שמות כא, יט): "והתהלך בזוויג־על משענתו", פירושו לפי הפשט - שהולך הפצוע על מקלו (כ"פ החזקוני: "על משענתו. על מקלו"). אך להלכה, דרשו בו רז"ל (במכילתא): "והתהלך בזוויג. שומע אני - בתוך הבית. ת"ל 'בזוויג'. שומע אני - אף בשווקים. ת"ל 'על משענתו' - על בוריו" (ביאר בשבות יהודה: "דאי 'משענתו' ממש הוא, אפילו נוטה למות - יכול לילך על משענתו. אלא שפירושו 'על משענתו' - בוריו, ולא יצטרך לבח אחר לישען עליו"). וכן ת"א: "על בורֶיהָ". וכן פירש"י עה"פ, ובסנהדרין (עח ע"ב, ד"ה 'על'): "על משענתו. מתרגמינן 'על בורייה' - שנתרפא לגמרי, ונשען על כחו". (וכ"פ ראב"ע: "על חכמינו ויל - נסמך, שפירושו 'על משענתו' - שלא ישען על אחר, כמשפט החולים - רק על עצמו". וכן פסק הרמב"ם (נזיקין, הלכות רוצח פ"ד ה"ד): "זה שנאמר בתורה 'על משענתו' - אינו שיהלך והוא נשען על המטה או על אחר, שאפילו ההולך למות - יכול להלך על המשענת. לא נאמר 'משענתו' - אלא שיהיה מהלך על משענת כוחו, ולא יהיה צריך כֹּחַ אחר להשען עליו". (מ"מ, רואים שגם לפי הדרש, פירוש המלה 'משענת' - הוא 'מטה', רק שדרשו בַּאֲנֵי עֵינֵי אחר). וכ"פ בנו רבנו אברהם (עה"פ): "על משענתו. ביארה הקבלה 'משענת גופו' - לא על מקל או מטה* או נשען ע"י זולתו". והרמב"ן (עה"פ) שילב משמעות הפשט - עם דין רז"ל להלכה: "ולפי דעתו, כי 'משענתו' - כמו 'אישי משענתו בידו מרוב ימים' (זכריה ח, ד), 'משענת הקנה הרצוץ' (מ"ב יח, כא). ויאמר הכתוב, כי כאשר יתחזק המוכח, והוא מתהלך תמיד בחוץ בשווקים וברחובות על משענתו, כמשפט החלושים שנתרפאו מחולי - וְנָקָה הַמִּכָּה, וְלִמָּד שאפילו פשע בנפשו, ומת בחולשתו אח"כ - לא יומת. וְדָבָר הכתוב - בהווה, כי המוכים שנפלו למשכב - לא יתהלכו בחוץ עד שתחיה מְכַתֵּם וְיֵצְאוּ מִיְדֵי סִכְנָה, וזה טעם 'והתהלך בזוויג', כי אם יקום ויתהלך בביתו על משענתו - לא ינקר". (ומה שתי: "וְנָקָה בְּשׂוֹקָא* עַל מוֹרְנֵיתֶיהָ" - שפירושו 'על חניתו', יש לבאר לשני הענינים; או כמו שכתב בפ", שנשען על חנית בהליכתו כדרך שנשענים על מקל. או, שהוא חזק ובריא שהולך עם נשק ברחוב [אב"ד]). וכתב המלבי"ם (ירמיה א, יא [ביאור המלות]): "יש הבדל בין 'מקל', 'מטה', 'משענת'; הַמִּטָּה - היה עשוי לְכֹבֵד, והיה נושא אותו לפעמים לציין המדרגה... ואם עשוי להשען עליו הזקן וחלוש כח - נקרא 'משענת'. ... 'אישי משענתו בידו מרוב ימים' (זכריה ח, ד). ואם עשוי להכאה - נקרא 'מקל'". שעב"נ (ענין 'מקל', שער 'משענת'): "על משענתו, פי' מקל. וכן 'קח משענתי בידך'".

^{פא} כמו ששנו במשנה

(אבות פ"ה מט"ו): "ארבע מדות ביושבים לפני חכמים; ספוג, ומשפך, משמרת, ונפה. ספוג - שהוא סופג את הכל, משפך - שמכניס בּוֹ ומוציא בּוֹ,

^{פב} ככתוב (שמות יב

, כב): "ונתנו עַל יְדֵי הַמְּזוּזָה וְעַל הַמִּשְׁקוֹף", פירש"י: "המזוזות. הם הזקופות, אחת מכאן לפתח ואחת מכאן; המישקוף. הוא העליון, שהדלת שוקף עליו כשסוגרין אותו". והרשב"ם פירש: "המישקוף. מפתן

מִתְגָּ. בעברית המיוחדת, מפסק חשמלי* המפעיל ומפסיק פעולת מכשיר* חשמלי או מנורה חשמלית*^{פד}. וכן נקראים כך, עצמים שונים העשויים בתבנית מתג* האותיות, כמו חיידקים מסויימים ('חיידקי מתג - בצילוס'), אבל במקורותינו - פירושו, רסן (שתפקידו לרסן הבהמה שלא תאכל או לא תמהר בדהירתה), או חכה, או מקל להנהגת הבהמה^{פה}. ומזה כינו הקדמונים את סימן המקל הקטן שתחת האות, המשמש לרסן את הקריאה^{פי}.

א

העליון הנראה לעין כל בכניסת הבית, כמו 'ישקף אבימלך'. ואמרו בגמ' (חולין י"ב) "יעמוד תחת המשקוף", ופירש"י: "תחת המשקוף. מפתן העליון". אך ראב"ע פירש: "ומלת 'משקוף', מנורת חלון - 'ישקף', וזה המשקוף - הוא על פתח הבית, וככה מנהג כל ארץ ישמעאל". ומחה"ע (שרש 'שקף') פירש: "נשקפה וגו'", פי' השגחה ממקום עליון. ומזה - יקרא המשקוף כך, לפי שהוא גבוה". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'שקף'): "הנשקף על פני הישיבוין" (במדבר כג, כח), ענינו - השגחה והצצה וצפוי. 'על המשקוף' - על הצפיה, כלומר על החלון אשר מצפים ממנו. ואיפשר שרוצין בו - המפתן העליון אשר על מזוזות השער. והראיה הוזה מן התלמוד, והוא מן אמרם (777 לא מצאתי): 'אמר אביי, מאי ארתקא? חלל המשקוף שמכניסין בו ציר הדלת'. ובסה"ש לרד"ק כתב: "אל המשקוף, הוא המפתן העליון אשר על מזוזות השער, נקרא כן לפי שהוא נשקף תמיד. או נקרא כן לפי שהדלת מכה עליו תמיד, ותרנום 'שדופת קדים' - 'שקיפן קידום', כלומר מוכות רוח קדים... והחכם ראב"ע ז"ל כתב, כי המשקוף הוא חלון שיעשו על הפתח - ישקיפו ממנו כשאדם קורא בשער לראות מי הקורא, וזה ידוע בארץ ישמעאל שיעשו החלונות על הפתחים להשקוף משם". 999וצ"ע מפירש"י (ב"ב נח ע"ב): "מלבן. הוא משקוף החלון מלמעלה ומלמטה מימין ומשמאל כעין פתח". (ובפיהמ"ש להרמב"ם מדות פ"ב מ"ד, קורא המתרגם [רבי נתנאל הרופא] למפתן בשם 'המשקוף התחתון').

^{פז} (כנראה נקראו כ

ך תחילה, לפי צורת המפסק הישן - שהיה עשוי בצורת מתג* האותיות [וכיום, ישנם מתגים חשמליים* בצורות שונות]).
^{פח} ככתוב (תהלים ל

ב, ט): "אֶל־תִּהְיוּ כִסּוּס כִּפְרֹד אֵין הֶבֶן, בְּמוֹתָג* וְרֹסֶן עֲדִיו לְכָלֹם, בַּל קָרַב אֶלְיָךְ", ות"י: "לֹא תִהְיוּ כִסּוּסִים... דְּלִית בְּהוֹן בְּיוֹנָא, בְּזִמְמָא וּבְפְרוּמְבָנִי תְקוּנָה לְאַתְחַסְמָא כְּחָדָא". ופירש"י: "צריך לבלום ולסגור פיו ולייסרו במתג ורסן". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'מתג') פירש: "במתג ורסן - הנה אפשר וחבל". והרד"ק פירש: "ומתג* ורסן - אחד. והיא כלי עשוי לבלום פי הבהמה, אלא שהם משונים זה מזה בתכונות מעשיהם". ובמצ"צ פירש: "שמות כלי ברזל ההושם בפי הבהמה - להוליכם על ידם, ולקשמה". ועוד כתוב (מ"א יט, כח): "וְיִשְׁמְתִי וְזוּזִי בְּאַפָּךְ, וּבְמוֹתָגִי בְּשִׁפְתֶיךָ, וְהַשִּׁיבִיתִךָ בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר-בָּאתָ בָּהּ", ותרגם יב"ע: "וְאֲשֻׁוּ שִׁירִין בְּלִיסְתָךְ, וְזִקִּים בְּסִפְתָךְ, וְאַתִּיבִינְךָ וכו'". ופירש"י: "ובמתג. תרגם יונתן 'זימן', והוא של ברזל, ותוחבין אותו בנחירי הנאקה, ונמשכת בו - לפי שעסקיה רעים". וכ"פ הרד"ק: "המתג, הוא הברזל שמימיין בפה הבהמה - להנהיגה". ומחה"ע (שרש 'מתג') פירש: "במתג וגו', פי' מין רסן, ובלשון משנה (שבת 000) - 'פרומביא". ובסה"ש לריב"ג פירש: "ובמתג בשיפתך. פירושו, חֶבֶד". ועוד כתוב (משלי כו, ג): "עֵינֵי לְסוֹס, מִתְג לְזִמְמוֹר, וְשִׁבְט לְגוֹ כְּסִילִים", ות"י: "שְׁנִמָּא לְסוּסָא, וּמִגְלָבָא לְחֶמְרָא". ופירש הרד"ק בסה"ש (שרש 'מתג'): "ובמתג לזממור. הוא דרבן הברזל התחוב בקצה העץ - שדוקרין בו החמור למהרו". והגרי"א פירש: "והחמור צריך למתג להוליק אותו ולמשוך בו".

^{פח} (ראה מש"כ לעיל

פרק ראשון, מַנְחִי דְקָדוֹק וְלִשׁוֹן, ערך 'מתג').

^{פז} עשרה מיתרים) ע

נבל. בעברית המחודשת, כלי נגינה שמיתריו מתוחים בין שני קצות מקל משולש. אך במקורותינו, הוא תוף עשוי מכרס מיובשת, וי"מ שהוא מין גיטרה^{פז}.

נוֹכָה. בעברית המחודשת, בית הזכוכית של מנורה חשמלית*. אך במקורותינו (בארמית [בהטעמה מלרע, בדבעי]) - הוא אֶשְׁפָּח.

סד. בעברית המחודשת, מקל עץ לתמיכת יד שבורה ולרפוייה. אבל במקורותינו - פירושו (להיפך), מנעול כבד לנעילת רגל האסיר, או ללחיצתה בעינויים^{פט}.

רכין יג ע"ב). רגמ"ה (ערמין י ע"א): "היינו עץ עשוי כמין נפה עגול ופורס עליה מיכן ומיכן הכרס של כבש תמיד כדאמרן וכו'". הערוך (עיד נבל): "פירוש נבל, נוד שמזמרין בו. ויש מפרשים נבל, היינו עץ עשוי כמין נפה עגול, ופורס עליה מיכן ומיכן - כרס של כבש. כדתנן (קנים 000); 'מעיו לנבלים' - היינו הכרס, 'בני מעיו לכנורות' - היינו הדקין". ושלח"ג (פ"ח) ביאר: "הנבל, הוא כלי מכלי הנגון ידוע אצלנו נקרא בלעזי לאוטו, ובלשוננו הקדוש נקרא נבל, או מפני שמרוב נעימותו - הוא מנבל כל מיני זמרה, כמו שאמרו במדרש תילים, או מפני שבצורתו - הוא כדמות נבל יין הלול מתוכו, ישיש לו כרס וצואר. אמנם כרס הנבל מלניז, הוא שטוח וחלק... ובמאמצית הנבל מתוכו, יש שושנה* יפה, עשויה נקבים נקבים - להכניס קול המתקרים בחלל הכלי... הבית יד שלו העולה ביושר... ותוחבים בחלק הזה... יתדות עץ מזה ומזה, שעליהם יסובו המיתרים היסוב, ויתקנו אותם לנגון... וקושרים אותו עמם בקשר אמיץ, ועושים שבנתינת אצבעות היד השמאלית בחזקה תוך הבתים של צואר הכלי, על הסדר האחד או השנים או השלשה מהמתקרים... ינעימו קול נפרד ומשונה זה מזה, בהקשת היד הימנית מלמטה על המתרים ההם, שהם על פני כרס הכלי בְּאֶרֶץ... והנה סדרי מתרי הנבל - הם ששה... וגם יש נבל של עשרה סדרים של שני מתרים כפולים... אך כל מִתֵּר נוסף - הוא גם מחבור... עד שבין כלם הם עשרה... והוא נכבד מאד... וזכה לפי דעתי היה נבל דוד המלך, באמרו 'בנבל עשור אומרה לך' - היינו בנבל של עשרה סדרים... ודעו שמתרי הנבל, הם לעולם של גידי או מעי בחמה, ולא של נחשת כאשר הם של... כלי אחר דומה לנבל נקרא בלשון לאמינו ולעז ציטארה ובלשון כשדי קתרוס... התוקעים בה בגרירת המתרים עם כלי עשוי מקני נוצה אווזה... אמנם המתרגם תוה"ק ללשון לאמינו, כתב בשאר ספריו שהבר הוא מדעתו, כי הליר"ה [=הנבל] שלו הנקראת ג"כ בלשון יוני בהשאלה כיטארה... הוא כלי של נגון הנעשה כדמות... משולש עם עשרים וארבעה מיתרים. וזאת באמת אינה הציטארה שלנו, אלא אך היא נוטה לדמות הכנור*... ואינה שלמה ונבחרת כמוהו".

פז

^{פז} ככתוב (איוב

יג

, (ז): "והעשים | בסד רגלי", ופירש"י: "בלשון ארמי - 'סדנא בסדנא יתיב' (פסחים כח 000). עץ גדול - שנותנין בו רגלי האסורים, ובלשון יוני - אשתו"ק". וראב"ע פירש: "בסד. כמו 'שירת אותם בסיד' - שיראו בו כל ארחותי. ורבינו חיי ז"ל אמר, שהוא ככל, מדברי רז"ל. והרלב"ג פירש: "בסד. הוא כלי מְכַלֵּי המאסר, שאוסרין בו רגלי הנאסר - בדרך שלא יוכל ללכת אנה ואנה, ציפוש בלעז: תתזוקה. שֵׁב אל הסד, והרצון בו, שחקיקת המאסר ההוא שנאסרה בו רגליו - הוא כאילו נחקק על שרשי רגליו, עד שיהיה החקק בו - כשעור רגליו בצמצום, בדרך שיעמדו בו בדוחק... ולפי זה הפירוש, יתכן ג"כ שישבו אמרו 'תשמור כל ארזותי' - אל הסד, לפי שהוא נאסר בה, ולא יוכל לצאת ממנה, וללכת כאשר ירצה". ומצ"צ פירש: "עצים חקוקים - עשויים להסגר בהם רגלי התפוס וכו'". ובמצ"ד פירש: "כי שמת רגלי בכבלי עצים סגורים, והוספת עוד לשמור כל ארחותי לבל אברה. והלא רגלי סגורים, ואיך אוכל לברוח? ועוד תוסיף להכאיב אותי, כי תחקק נְקָבִי עצי הסד - מצומצמים לפי מדת שרשי רגלי, הם עצמות הרגל, והם דוחקים בשר הרגל - ומצערים ביותר".

^{פט} ככתוב (ש"ב כ,

סְדוּר. לבדוק (קה"ש ח"ב נז)

סְדִין. ראה לעיל בפרק תשיעי, 'בְּגָדִים', ערך 'סְדִין'.

סֶדֶן. ראה בפרק הבא, פרק אחד-עשר, 'מִפְתֵּי וּבְחוּץ', ערך 'סֶדְנָה'. רש"י ע"ז טו ע"ב ד"ה סדן.

סוֹלָלָה. בעברית המחודשת, מצבר חשמלי*, או ברז מים (אולי ע"ש שממלאים אותם). אבל במקורותינו - פירושה, תל עפר מלאכותי שערמו הצרים מסביב לעיר כדי להבקיע מעליה את חומתה הבצורה*.

סוּרְג, סוּרְגִים. בעברית המחודשת, מחיצת קני ברזל עומדים, המורכבת על הפתח להגנה. אך במקורותינו - פירושו, מחיצה קלועה שתי וערב דוקא*.

סְחָבָה. בעברית המחודשת, חתיכת אריג גדולה המשמשת לניקוי (ומייצרים אריגים חדשים ונקיים, לשם שטיפת רצפה וכדומה). אבל במקורותינו - פירושו, בגדים בלויים וקרועים*.

סמלון. בעברית המחודשת, סמל* קטן. אך במקורותינו - פירושו, חתיכת עץ חלק מרתמת המחרשה לבהמה*.

סִמְפוּנְיָה. בעברית המחודשת (מלועזית), יצירה מוסיקלית לתזמורת רבת כלים. אבל במקורותינו - פירושה, כלי נגינה צנורי חלול כסמפון*.

(טו): "וַיִּשְׁכְּבוּ סוֹלָלָה אֶל־הָעִיר וְגו' וְכָל־הָעָם וְגו' מִשְׁזוּזֵיהֶם לְהַפִּיל הַחוּמָה", ותרגם יב"ע: "וַיִּצְבְּרוּ מְלִיתָא עַל קְרָתָא". ופירש הרד"ק: "סוללה". כתרנומו 'מליתא', והוא תל עפר. ובדברי רז"ל 'מוליא בריןא'. ושפיכת הסוללה הוא למלא החפירות אשר סביב העיר - עפר, ולעשות תל - להגן על החומה". ומצ"ד פירש: "דרך כובשי עיר, לשפוך עפר מול החומה - לעשות תל גבוה, ועולים עליה - להלחם עם העיר. ועל שם שכובשים אותה במקלות וברגלי בני אדם - קרויה 'סוללה', מלשון 'מסילה'*. וכן כתוב (ישעיה לז, לג): "וְכָל־אֲשַׁפֵּךְ עָלֶיהָ סוֹלָלָה", ותרגם יב"ע: "וְכָל אֲשַׁבֵּר עָלֶיהָ מְלִיתָא". ופירש"י: "וְכָל אֲשַׁפֵּךְ עָלֶיהָ סוֹלָלָה... אומר אני, הוא ששופכין עפר - וצוברין לפני החומה והמגדלות, לבנות עליה כרכום: סוללה. ע"ש שסוללים וכובשין אותה במקבות - כדי שיתקשה, ותרנומו - 'מליתא', ע"ש שעושין לו מתחילה - שני מחיצות גדר קנים, ושופכין העפר ביניהם, וכובשין אותה שם - לאחר שמלאו את המחיצות. ושמעתי שפותרין אותו, זריקת האבנים גדולות שקורין פורייר"א בלע"ז (תרגם אל"ר: [פידרייר"א] בליסטרה [ולער"ב תרגם: מכונה* לזריקת אבנים]), אבל אין באבנים - לשון שפיכה, ולא לשון סלילה, ואין לשון התרגום - נופל על פתרון זה". ומצ"צ פירש: "סוללה. הוא ציבור העפר ששופכים מול העיר, ועולים בה להלחם. וכן 'ושפכו על ירושלים סוללה' (ירמיה ג, ו)".

^א 'הסורג' בין הר

הבית לביהמ"ק. תרגום 'שבכה' סריגה. אהלות פ"ח מ"ד.

^{אא} ככתוב (ירמיה ל

ח, יא): "וַיִּקְוּ מִשֵּׁם בָּלֹי הַסּוֹזוֹת", ות"י: "בְּלֹאֵי טַפְסָן". ופירש"י: "בלואי בגדים הנסחבים". והרד"ק פירש: "התיכות בגדים בלויים נסחבים ברגלים". ומצ"צ פירש: "סוזכות. ענין גרירה והמשכה בארץ, כמו 'סוזוב ודשלק' (ירמיה לח, יא)".

^{אב} ספרי דברים שי

ח. מדרש תהלים קט. ילק"ש תהלים תתפא. הערוך ערך 'סמלון'. בנ"ש שפ"ב.

^{אג} ככתוב (דניאל ג

, ה): "דִּי־תִשְׁמְעוּן קָל וְגו' סִימְפוּנְיָה וְכָל זְגִי וְזָמְרָא", ופירש רס"ג: "סומפוניא. הוא שמשמיעין בו הרועים, כמין נאד תפוח, ודוגמאות; 'לבית הסמפונות' (חולין מב ע"א)" (וכ"פ רס"ג בביאור תשעים [שבעים] מלות

סָפָה. בעברית המחודשת, מִטָּה יפה להושבת אורחים^{צא}. אבל במקורותינו - פירושה, כלי קיבול לנוזלים^{צב}.

א

בודדות [גנזי ירושלים להשא"א ורטהימר]]. ושנו במשנה (כלים פ"א מ"ו): "וסימפניה וחליל של מתכת - ממאין. ומצופין - טהורים. סימפניה, אם יש בה בית קבול כנפים - בין כך ובין כך טמאה", ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "וסימפונין וחליל. שתי תמונות מתמונות בלי הזמר: ובית קבול כנפים. מקום ירכב בו כלים בדמות כנף - להשמיע הנגון. ואם היה באלו כלי הזמר של עץ, מקומות עשויות לרכוב בהן אלו הקצוות - הנה הוא בית קבול, ולזה טמאה". והרע"ם פירש: "סמפוניא. כלי זמר הוא, כדכתיב 'פסנתרין' וסמפוניא": ומצופין טהורים. אם [הוא] של עץ, ומצופה נחושת - טמאה... אם יש לה בית קבול כנפים. כלים דקים קמנים כדמות כנפים נותנים בתוך הסמפוניא שמסייעים להשמעת קול הנגון. ואם עשו בתוכה מקום לבית קבול של כנפים הללו - חשיב בית קבול, ובין כך ובין כך, בין שהיא מצופה ובין שאינה מצופה - טמאה". ובתוספות חדשים פירש: "סמפוניא. מין כלי זמר, ולו עץ עב בראשו - עשוי להכות בו". והתפ"ש פירש: "בית קבול כנפים. שמניחין בבית קבול שבו, כלים דקים ככנפים, כדי להנעים ע"י נענוען בהרעדת הקול". ובשלה"ג (פ"ד-פ"ו) האריך לבארה ולתארה: "רבים הם כלי הנגון שהכירו בהם דוד ושלמה בנו ורבותינו הקדושים עמם... והנה הכלים הפחותים אשר אין להם חלק בשיר, הם... הסמפוניא ודומיהן... יגורשו גם הם מהסתפח בנחלת השיר... הסמפוניא, הוא כלי דומה לחליל הנחלק לשני חלקים, שבין חלק וחלק הנפרד זה מזה - יש כמו נוד כדורי של עור, המאסף שני החלקים בו - עד שיחיה קצתו של חליל למעלה, וקצתו למטה. ובנפיהה בפה החלק החליל שהוא למעלה - יתמלא הנוד כדורי האמור, כלו רוח - מפני שהוא סתום בכל צדדיו, חוץ מהמקום שיכנס בו השני חלקי החליל הנזכרים. נקרא 'סמפוניא' - דונמא ד'בית הסמפונות' (כמשיכ רס"ג ז"ל בפירושו על דניאל). והחליל הזה מלמעלה במקום הפה, הוא עגול וארוך ושוה וחלול מתוכו, עד שהמקום שהוא נכנס בו הנוד וחוצה לו - הוא סתום ושלם, אך על מקום הפה - יש סריקה ההולכת לרוחב קנה החליל, ומשם ומקנה אחר נבדל מקנה החליל שהוא קרוב לו - יכנס בנפיהה הרוח בנוד, ומלמטה מהנוד הזה - הוא יוצא שארית החליל, שהוא הולך ומתרחב מעט מעט בהדרגה - עד סופו. ועליו באורך - יש נקבים שונים זה אחר זה בשורה שוה, כמו שהם בשאר החלילים. ומצד האחר שכנגדם - יש בקנה החליל הזה התחתון, נקב אחד בלבד, וכשמקישין הנקבים העליונים - הם סותמים הנקב האמור שהוא בצדו האחד מהחליל. והתוקע, הוא מפיח בפה בקנה הנבדל, שהוא בצד העליון - עד שיתמלא כל הנוד מרוח הנפיהה, שיוצא כל הרוח אח"כ בהדרגה מהחלק האחר מהחליל שיש בו הנקבים - בזמן ההקשה. וכן חוזרים חלילה להפיה בכלי, עד שירצו לנגן בו. נקרא הכלי הזה בלשון לעז פיוה סורדינה, מפני שבעבור חרוד הקול - כמעט האזנים של שומע קולו, הם כאזני חרשים שלא יוכלו לשמוע קול אחר בלתו. ואולי הכלי הזה נקרא בלשון רבותינו 'חמת חלילין' (במסכת כלים פרק הכרים והכסות משה שנית). ובלשון לאמינו אומריקולארים טיביאה". המתורגמן (ערך 'סמפן'): "והוא שם כלי זמר, וכן נקרא בלעז סמפוניא, ובלשון אשכנז לייער".

^{צא} (כנראה מחמת חו

סר הבנת הפסוק המובא כאן, וכן טעה רחיק"א לפרש ע"פ הלועזית sophia, את 'ציפנתא' [ברכות כה ע"א], שהיא מחצלת לשיבה, ודרך רחיק"א נכנסה המשמעות המחודשת).

^{צב} ככתוב (ש"ב יז,

כח): "מִשְׁכָּב וְסֻפֹּת וְכִלֵּי יוֹצֵר", ותרגם יב"ע: "מִכְבֵּין וְקוֹלִין וְמֵאֵן דְּחֶסֶף". ופירש: "וְסֻפֹּת. כלי תשמיש הם, כמו 'סֻפֹּת כֶּסֶף' (מ"ב יב, יד)". והרד"ק פירש: "מִשְׁכָּב וְסֻפֹּת. כלי ששופכים ממנו לידים. 'מִשְׁכָּב' - לשון שפיכה, וכן 'וְתַעַל יִשְׁכַּבְתָּ הַטִּל'... וי"מ... 'וְסֻפֹּת', כמו מִקְרָקִים, וכן 'מֵן הַדָּם אֲשֶׁר בְּסֶף' (שמות יב, כב). וי"ת 'וְקוֹלִין', וכן 'זֶאת הַסִּפִּים' דירמיה - וי"ת 'קוֹלִיא'. ותרגום 'זֶכֶדָה' על 'שִׁכְמוֹה' (בראשית כד, טו) - 'וְקוֹלְתָא'. ובסה"ש (שרש ספף) פירש: "שהוא שם כלל לכלי היין או לשאר כלי הבית לגדולים ולקטנים... לכלים שהם עשויים בתכונת הכדים". ורבנו ישעיה פירש: "מִשְׁכָּב וְסֻפֹּת וְכִלֵּי יוֹצֵר. פירוש, מצעות וכלי מתכות, כמו 'מֵן הַדָּם אֲשֶׁר בִּסֶף' (ויכ"פ מצ"צ).

עֶגֶב (עוגב). בעברית המיוחדת, נקרא כך מין פסנתר* גדול מאד ('אורגן' המצוי בכנסיות). אבל במקורותינו, הוא חליל ארוך ובו נקבים, או כלי חלול שפורטים על מיתריו^צ (גיטרה או הקרי היום כנור*).

עֶצְבָּה (עוצבה). ראה לעיל פרק חמישי, 'תארים ותכונות באדם', ערך 'עֶצְבָּה' (עוצבה).^ז

עֶשְׂשִׁית. בעברית המיוחדת, מנורת נפט עם מגן זכוכית סביב הלהבה. אבל במקורותינו, היא כל כלי זכוכית עגול וסגור^צ.

פָּגוּשׁ. בעברית המיוחדת, מגן מתכת לחזית* המכונית [חידוש נס"ו]. אבל במקורותינו - פירוש, אבן קלעצט.

פָּגֶז. בעברית המיוחדת, קליע הַנּוֹרָה מתותח*. אך במקורותינו - פירוש, אבן קלע או חץ רחב, או איל ברזל לניגוח החומה^ק.

א

^צ ככתוב (בראשית

ד, כא): 000, "ות'א ות'י": "אבובא". ורס"ג פירש: "קיתאר" (תרגם ר"ק: 'קיסטרה', כלי פריטה). וכן כתוב (תהלים קנ, ד): "הַלְלוּהוּ בַּמִּינִים וְעֶגֶב", ות'י: "שִׁבְחוּ יְתִיה בְּחִלְלִין וְאִבּוּבִין". ופירש בסה"ש לריב"ג (שרש 'עגב'): "כלי נגון, ובלשון ערבי קיתאר". ועוד כתוב (איוב כא, יב): "וַיִּשְׁמְזוּ לְקוֹל עֹגֶב", ות'י: "ויחדון לקל אבובא". ופירש"י: "עוגב אינו אלא לשון שחוק, ע"ש העגבות. אשביימנ"ט בלע"ז (תרגם אל"ר: בידור* [ולער"ב תרגם: שעשוע חושני]).". והרד"ק כתב: "במינים ועוגב. כלי הניגון לא נודע אצלנו". וכתב שלה"ג (פ'): "העוגב, כפי דעת יב"ע ואנקלוס הגר, הוא כלי של נגון ששמושו בפה. כי אנקלוס תרגם ...זמר כנורא ואבובא, ויב"ע אמר ...לומר כנורא ואבובא. אמנם אם נרצה אנחנו לרדוף אחרי עקבות משיח השם, שזוכרת כלי הנגון במזמור ק"ג - הבדיל כלי הנגון בפה, מהכלים שמנגנים עמהם ביד, ושתף העוגב - עם הכלים שמנגנים עמהם ביד, באמרו 'הללוהו בנבל וכנור, הללוהו במינים ועוגב', נאמר כי העוגב הוא כלי הנקרא בלעז 'ויאודה דא נאמבה', הוא כלי דומה לעוגה* מעוכה חלולה בפנים, שיש על גבה - גב, ולכן נקרא 'עוגב'... ועליו יש שני נקבים לאורך כרס הכלי... המתרים ההולכים על כל גב כרסו של כלי... ואין מקישים על המתרים ביד, אך במקום אצבעות של יד ימין - הם משתמשים המנגנים בכלי קטן עשוי כמין קשת, ובמקום מתר הקשת יש שערות רבות משערות זנב הסוס ... משוכות במאד עד שיעשו מתר הקשת קשה ומשוך... גוררים על המתרים". שו"ת חת"ס ח"ו פ..., ריטב"א גיטין 'זמרא מנ"ל דאסיר', חלה 000. רשב"ר הירש ויקרא יח, ט. שו"ת מלמד להועיל אר"ח טז (כלי המגריפה שהיה במקדש לא היה האורגן של היום, ואפילו אם היה - היום אסור לנגן בו בביהכ"נ משום חוקותיהם). שו"ת אפרקסתא דעניא ח"ד שצד.

^צ ("ערוה בעששית"

[ברכות]).

^צ כמו ששנו במשנה

(כלים פט"ז מ"ח): "בית החצים, בית הפנושות - הרי אלו טמאין", ופירש רה"א: "בית הפנושות. פירוש, חצים רחבים". ופירש בפי'המ"ש להרמב"ם (לפי הדפוסים [אבל העירו התו"ט ומל"ש, שגירסת הרמב"ם עצמו היא 'הפנוות' [ראה בערך הבא]): "ובית הפנושות. תיק מעור (ראה בערך הבא), ישימו בו החצים הרחבים". והרא"ש פירש: "בית הפנושות. תיק שמימים בו חצים רחבים". והר"ש משאנץ פירש: "פנושות. חצים רחבים. וי"א 'הפנויות'. והתפ"ש פירש: "בית הפנושות. היינו נרתק לחצים רחבים".

^צ ככתוב (יחזקאל

כו, ט): "וּמִזֵּזִי קִבְלִי יְתֵן פְּנוּתִיָּהּ, וּמִגְדִּלְתִּיָּהּ יְתֵן פְּנֹרְבוּתִיָּהּ", ותרגם יב"ע: "וּמִחַת פְּנוּתִיָּהּ יְתֵב בְּשֹׁרֶף, וּמִגְדִּלָּהּ יְתֵרַע בְּאֶבְנֵי בְרָזִילִיָּהּ". ופירש"י: "ומזיז קבלו". הוא אחד מתחבולות המצור, לזרוק אבנים גדולות - ומִכָּה כנגדו. אילקוליא"ה דשאפורייד"א בלע"ז (תרגם אל"ר: [א"י לא קוליד"א ד"י ש"א פירייר"א] והמכה של בליטרתו), ויש לועזים 'קבלו' - דשארבליט"א בלע"ז (תרגם אל"ר: [ד"י שארבליש"א] של

פֶּח. בעברית המחדשת, כלי לאיכסון אשפה, אף אם הוא עשוי מפלסטיקא. אבל במקורותינו - פירושו, מתכת דקה מרוקעת (ואפילו כסף או זהב), או מלכודת ללכידת עופות וכדו'ק.

פִּיקָה. בעברית המחדשת, זַנב הנפץ של קליע. ובלשון הדיבור, נקראים כך כדורי פלסטיק קטנים ממולאים חומר נפץ, להרעיש בהם באקדח* צעצוע*. אבל במקורותינו, דבר עגול [ומנוקב] ובולט העומד בראש כלי, כגון פיקה שבראש המחטים הענקיותק.

א

בליסטרתו), ויש לועזין - פורייר"א בלע"ז (תרגם אל"ר: כמו הלעז הראשון). ומהר"י קרא פירש: "כלי מלחמה הוא, ששוברין בו את החומה, שקורין אלב"א לשט"ר. ותרגמו 'זמחת פנווהי'. מוזי קבלו. מִכָּה כנגדו. שמניחין קורה גדולה - בין ארבעה נסרים, ונותנים בה חבלים, ומושיכים בו כמה בני אדם - בחבלים שבו, ויורין אותה [מעל החומה, ומפילין אותה לארץ, ובראש הקורה - ברזל". והרד"ק פירש: "ומוזי קבלו. פירשו בו, שהוא כלי שמשליכים בו אבנים בחומה - לנתצה: מוזי. מכה, תרגום 'מוכה' - 'מחי'. קבלו. נגדו, תרגם 'נגד' - 'קבל', וכן 'ויכחו קבל עם' - נגד העם... והוא מדברי רז"ל שאמרו (פסחים קיא ע"א) 'מתלקטין' (לפנינו [כרשב"ם]: 'מתקטלין') ב[מ]חי קבל', והוא הקשה (נלע"ד דצ"ל: 'הקשת', אב"ד) שקורין ארק"א בלישטרא, ומורים בו חצים - לעומדים בחומה, שלא יראו בחומה מיוחד החצים - ולא ילחמו, ותרגם 'זנתן' זמחת פנווהי: בזרבותיו. הם כלי המפץ* שמנפצים ומשברים בהם האבנים". ומצ"צ פירש: "ומוזי קבלו. שם כלי מלחמה, עשויה לזרוק בה אבנים - להכות בחומה כנגדה, כי 'מחי' - הוא תרגומו של 'הכאה', וקבלו - הוא תרגומו של 'נגד'. וכן פסק הרמב"ם (טהרה, הלכות כלים פ"ד ה"א): "ובית החצים ובית הפנוות... כל אלו וכיו"ב, אע"פ שאינן אלא משמשי כלים - מקבלים טומאה, שהרי הכלי צריך להן בשעת מלאכה ושלא בשעת מלאכה". והוא לפי גירסתו במשנה (כלים פט"ז מ"ח): "בית החצים ובית הפנוות - הרי אלו טמאין", ופירש בפיחמ"ש (תרגום הר"ק): "ובית החצים. האשפה: ובית הפנוות. קופסה של עץ (בדו' כתבו: 'של עור, והעיר הר"ק שאינו נכון, שהרי פרק זה הוא 'כלי עץ'), נותנין בה את החצים הרחבים. תרגום 'ומוזי קבלו' - 'זמחת פנווהי'". המתורגמן (ערך 'פגז'): "וג'ל שהוא כלי להפיל החומה".

ק (כנראה נקרא ע')

ש שפעם היה עשוי מפח [מתכת דקה] (וכן ע"פ מה שקרוי באנגלית tin). ואולי גם מחליפים מ'פך' [השמן]].
ק" (ככתוב (שמות לט

, ג): "וירקעו את־פזי הזהב, ות"א ות"י: "טסי דרהבא", ופירש"י: "היו מרדדין מן הזהב, אשטנדר"א בלעז (תרגם אל"ר: למתוח [ולע"ב תרגם: רדד]) - טסין דקות". וכ"פ רש"י (במדבר יז, ג): "רִקְעֵי פָּזִים צָפוּי לְמִזְבֵּחַ" - "טסים מרודדין". ועוד כתוב (יהושע כג, ג): "וְהָיוּ לָכֶם לָפָז וּלְבוֹקֶשֶׁת*", ותרגם יב"ע: "לְתִבִּיר וּלְתַקְלָא". וכן כתוב (ישעיה כד, יח): "וְהָעוֹלָה בְּתוֹךְ הַפָּזוֹת, וְלִכְדֹּר בְּפָזוֹ", ותרגם יב"ע: "וְדִיֶּסֶק מִגֹּז כוֹמָצָא, וְתֹאחֵד בְּסְרִיגָתָא". ופירש מצ"צ: "ופזות. הפירה עמוקה: ופז. רשת". וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש פח'): "מפוז יקושי... צנים פוזים... מצודה ומצודות". והמחזה"ע (שרש פח') פירש: "פח יקוש' (הושע ט, 000), 'צנים פחים' (משלי כב, 000), פ' מיני מצודות ורשת... משקל אחר, 'ריקועי פחים'... פירוש, נסכא שהוא כמו שיצא מן הבור, ועדיין לא רדדוהו ורקעוהו". והרד"ק פירש בסה"ש (שרש פוח') ש'פח' במשמעות 'טס' - גזור מ'פח' במשמעות 'מלכודת': "וענין אחר - פוזו יקושי... וענין אחר קרוב לזה - רִקְעֵי פָּזִים... וירקעו וגו'... פירוש, טסים, לנד"ש בלע"ז, ונקראו כן - שהם פרושים כמו הפח".

ק" כלים פ"ז מ"ב

. תוספתא כלים ב"מ פ"ז. פרק הלוקח דף כב ע"א. בכורות מה ע"א רש"י ד"ה פיקה: "פיקה יוצאה מגודלו. התיכת בשר עגול כפיקה יוצאה מגודלו". רע"ם פ"י מ"ד (חולין או שבת 000?).

ק" (ישעיה מ

פֶּלֶס. בעברית המחודשת, כלי למדידת ישרות העמידה של בְּנִיָּה (שיהיה ביושר מאונך* או מאוזן*). אבל במקורותינו - הוא כלי משקלד.

פְּסִנְתָּר. בעברית המחודשת, כלי נגינה בצורת תיבת עץ גדולה שבדופנה יש קלידים* להקשה. אבל במקורותינו - הוא הנבל*קה.

צוּפֶר. ראה מש"כ לעיל בפרק שביעי, פְּעֻלוֹת, ערך צְפִירָה, לְצַפֵּר.

צוּרָב. בעברית המחודשת, מכשיר* לשכפול תקליטורי מחשב*קי. אך במקורותינו - פירושו, תלמיד חכם*.

צִלְוִחִית. בעברית המחודשת, צלחת זכוכית קטנה*קט. אבל במקורותינו - היא כד חרס קטן, או בקבוק זכוכית*קט.

(יב): "וְשִׁקְלָ בַּפֶּלֶס הָרִים, וַיִּבְעֹת בְּמֵאזְנִים", ות"י: "וְטוֹרִיא בְּאֵלָיו מִתְקַל תְּקִילִין". ופירש ראב"ע: "בַּפֶּלֶס. הוא הנקרא 'קריסטון', הוא שיש לו זרוע ארוך, והוא מגזרת פֶּלֶס מִעֲנָל (משלי ד, כו)". והרד"ק פירש: "הוא מטה הברזל - שהוא מסומן בנקודות, לדעת בהם המשקל" (וכ"פ מצ"צ). וכ"פ הרד"ק בישעיה (כו, ז): "נקרא מטה המאזנים - פֶּלֶס", לפי שהוא מִיֶּשֶׁר המשקל. ובסה"ש (שרש פֶּלֶס) פירש הרד"ק: "בַּפֶּלֶס", והוא בשש נקודות - והוא יושר המאזנים, והוא מה שתופש בידו השוקל שלשון המאזנים בתוכו. ויש אומרים, כי נקרא פֶּלֶס - מטה הברזל ששוקלין בו, והוא מסומן בסימנים לדעת המשקלים, ותולים על נקודות הסימנים - אבן המשקל. וכ"כ בשלה"ג (פע"ב): "המתקולת (הנקראת בלשון רז"ל - 'עדרשה' [בפרק במה אשה בשבת וכו'], ובכתובים - נקראת 'פֶּלֶס'... 'וְשִׁקְלָ בַּפֶּלֶס הָרִים')". ולפ"ז צ"ע במה שחידשו מִפֶּלֶס (וראה עוד מש"כ לעיל בפרק שביעי פְּעֻלוֹת, ערך פֶּלֶס, לְפִלֶס).

^{קד} ככתוב (דניאל ג

(ז): "בַּעֲרָא דִּי־תִשְׁמַעוּן קָל וגו' פִּסְנִתְרִין" - פירש רס"ג: "הוא הנבל". ובמוה"ע (ערך פסנתר ב') פירש: "מין כלי זמר הנקרא בל"י - פסנתרין". (והקרוי 'פסנתר' בעברית המחודשת, לדעת השלה"ג [סופ"ז] הוא הקרוי במקורותינו הַלְלוּהוּ בְּמִנִּים). (לברר ביוונית).

^{קה} (כנראה מלשון צ ריבה [לברר 888 האם פועל בעיקרון של שריפה צורבת]).

^{קי} כמו שמצאנו בלש

ון ראשוני האחרונים, שנתנו צורה עברית לשם הארמי 'צורבא מדרבנן' (שפירושו - תלמיד צעיר וחרף, כמו שפירש"י [תענית ד ע"א, ד"ה צורבא]: "צורבא מרבנן. בחור חריף, כמו 'ביעי דצריבן' במסכת ביצה ז ע"א). תלמיד חכם זקן - לא קרי 'צורבא', אלא 'ההוא מרבנן' קרי ליה"). אבל הימ"ל (צ, תקל) כתב: "אך בספר יוחסין אות צדי של אמוראים, הביא כמה דוכתי בגמ', דגם לת"ח זקן - קרי ליה 'צורבא מרבנן'. ומסיק, דמי שקרא ושנה ושימש ת"ח, דהיינו 'תלמוד' - הוא צורבא מרבנן". וכמש"כ בשו"ת מהרש"ל (סי' סה): "בצורבא אחד שבא מארץ לועז". וכ"כ בשו"ת רמ"א סימנים י (י), טו, צא, ועוד. שו"ת הב"ח (הישנות) סי' קב. רש"י תענית ד ע"א. כתב התשבי (ערך צרב): "צורבא מרבנן, פירש בערוך - 'חזק תלמידי חכמים, ורש"י פירש - לשון חריפות. ולשני הפירושים - הוא נגזר מן 'אש צרבת' (משלי טז, כז), שאין דבר חזק וחד ממנו. ואנחנו, קורין 'צורבא מרבנן' - לכל מי שקורא ושנה בתלמוד, אפילו אם אינו נסמך לרבנות". והפמ"ג (אגרת ו, ערך 'צורבא' [הקדמת אר"ח]) פירש: "ועיין רש"י ביצה ז ע"א, בפירושו [ד"ה] 'צריבין'; 'בישול כל צרכן'. 'צרבת המכוה' (ויקרא יג, כח) - 'בשול'. י"ל, 'צורבא מרבנן' - נגמר כל צרכו, ועדיין לא נסמך".

^{קי} (וראה עוד מש"כ

לעיל פרק ראשון, מִנְחֵי דְקָדוֹק וְלִשׁוֹן, ערך תּוֹסַפֶּת אוֹתִיּוֹת (לְמִלָּה), בהערה לד"ה 'תוספת ית')

^{קפ} ככתוב (מ"ב ב,

צְנוּרִית. בעברית המחודשת, צנור דקִי. אבל במקורותינו - פירושו (מהארמית), מזלג או מסרגה קִיא.

צִנְתָּר. בעברית המחודשת, צינור דק וגמיש* שמחדירים לגוף אדם להוציא נוזלים או לפתוח סתימה (קִטְטָט' בלעז), (ומזה צמחו פעלים 'צנתור' ו'לצנתר'). אך במקורותינו - פירושו, שרביט, או צפחת, או צינור ליציקת שמן קִיב.

א

ס: "קְוֹזִילִי צִלְוִיית וְדִישָׁה וְשִׁימוּ שֵׁם מְלִיז", ופירש מצ"צ: "צלליות. תרגום של 'צנצנת' (שמות טז, לג) היא 'צלוחית'". ושנו במשנה (כלים פ"ל מ"ד): "צלוחית קטנה שניטל פיה – טמאה, וגדולה שניטל פיה – טהורה. של פלייטון שניטל פיה – טהורה מפני שהיא סורחת את היד", ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "צלוחית. כלי גבוה השפה, ולו צואר צר, וזה הצואר – הוא אשר אמר בבאן 'פיה'. ואחר שהוסר הצואר – ישאר הכלי בשפה גבוהה. ואם היתה צלוחית זאת של פלייטון הוא המושקו, או משאר מיני הבושם – הנה היא טהורה, לפי שאינה ראויה לדבר, כי כאשר ישים האדם ידו להריח בו – ישרמו ידיו. ואמרו 'מפני שהיא סורחת את היד' – החיית היא תמורת הכ"ף, כאילו אומר 'סורכת'". וכ"פ הרא"ש: "צלוחית. הוא כלי שיש לו צואר ארוך, והוא הנקרא פיה". רש"י ויצא "כגולל את הפקק מפני צלוחית". והרע"ם פירש: "צלוחית. כעין צלוחיות של זכוכית שלנו, שיש להן צואר ארוך". רש"י (ע"ז עב ע"א): "משפך... מלמעלה – פיו רחב, ומלמטה – נקב [ק]צר, ומושיבין אותו על פי צלוחית של לוקחין – שפיהן צר, ושופכין היין מן המידה לתוכו – והוא יורד לתוך הצלוחית" (וכ"כ בסה"ש לריב"ג ולרד"ק [שרש 'צלח']).

קט (וראה עוד מש"כ

לעיל פרק ראשון, מִנְחֵי דְקָדוֹק וְלִשׁוֹן, ערך 'תוספת אותיות (למלה)', בהערה לד"ה 'תוספת ית')

ק' תרגם אונקלוס ש

מות כז, ג, "ובזלגותיו" – "וצינוריתיה", ופירש רש"י: "כמין אונקליות כפופים, ומכה בהם בברש, ונתחבים בו ומהפכו בהם על גחלי המערכה... ובלשון חכמים 'צינוריות' (יומא יב ע"א)". רש"י ב"מ (כד ע"א) ד"ה וצינוריות: "מזלגות קטנים שטוות בהן זהב". רש"י זבחים כב ע"א. כלים פ"ג מ"ה.

קיא (ככתוב (זכריה ד

יב): "מוה"שתי שִׁבְלֵי הַזֵּיתִים אֲשֶׁר בִּיד שְׁנֵי צִנְתָּרוֹת הַזֶּהָב הַמְרִיקִים מֵעֲלֵיהֶם הַזֶּהָב", ותרגם יב"ע: "מה תרין שובלי ויתנא דבני תרין אסקריטון דדהב דמריקין מנהון משחא לבוציני דהבא". ופירש מהר"י קרא: "שִׁבְלֵי הַזֵּיתִים. צינורות היו בעריבות שבהן שמן הזיתים מְקַלָּח אל הַגּוֹלָה: הַמְרִיקִים מֵעֲלֵיהֶם הַזֶּהָב. שהאילנות מריקים השמן מעליהם – למנורות של זהב. כך פתר מורי. ודונש פתר, 'זהב' – זהו שמן צח". וראב"ע פירש: "שתי השבלים שנכרתו משני הזתים המריקים מעליהם – הם הצנרתות שנדרכו בהם הזתים, והם מריקים מעליהם השמן הטוב והזך כזהב, וריקן אל הַגּוֹלָה, וּבְגִלָּה מוצקות אשר מהם יצק השמן – לנרות אשר על ראש המנורה". והרד"ק פירש: "מהזתים האלה, היו נופלים שני ענפי זתים, שהיו נדרכים ביד שתי צנרתות הזהב, והיו נדרכים מאליהם. ופירוש 'ביד' – בתוך. והנה, הזתים היו נדרכים בתוך הצנרתות, והשמן נופל מהצנרתות אל הגוללה, ומהגוללה – יוצא למוצקות, ומהמוצקות – לנרות... צנרתות, הם כלים כמין צפחת, ותרגם יונתן 'אסקריטון דדהב', וכן תרגם אונקלוס 'כצפיזות בדבש' (שמות טז, לא) – 'איסקיטון בדבשא': המריקים מעליהם הזהב. השמן הוזך כזהב". ומצ"צ פירש: "צנרתות. הוא שם כלי מה: המריקים. ענין הולה ושפכה". ומחה"ע (שרש 'צנתר') פירש: "'צנרתות הזהב', פ' מקלות". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'צנתר') פירש: "צנרתות הזהב. שרביטי הזהב". וכתב הרד"ק בסה"ש: "פירש רבי יונה, שרביטי הזהב. ויותר נכון להיות שני כלים כמין שני צנורות, כמו שאמר 'המריקים מעליהם הזהב', וכן תרגם יונתן 'אסקריטין דדהב' – והוא שם כלי, כמו שכתבנו בשרש 'צפח'".

קיב (ככתוב (דה"ב,

צַעְצוּעִים (ים). בעברית המחודשת, משחקים לשעשועי ילדים (אולי מיידים 'צַעְצוּעִים'). אבל במקורותינו - פירוש, תינוקות, או קישוטים מצוירים ומגולפים^{ק"י} (נכון במלה 'מצועצע').

קוֹלָב. בעברית המחודשת, מסגרת קטנה שמלבישים עליה בגדים לתלותם בארון. אך במקורותינו, הוא מִתְקַן גדול העומד על הרצפה, וסביב לו מסמרים - שתולים עליהם בגדים, או תכשיט תלוי המתנדנד ומשמיע קול, וכן יש קולב שהוא בגד כתונת שמתעטפות בו נשים, ועוד מצאנו קולב שהוא קרדום^{ק"י}.

קוֹלָן. בעברית המחודשת, מזלג מתכת המשמיע קול לאחר הקשתו, לסיוע ל'חזנים' או מנגנים. אבל במקורותינו - פירוש, דְּבִקְסָטוֹ.

(י: "כְּרוּבִים וְשִׁנִּים מַעֲשֵׂה צַעְצוּעִים", ות"י: "עוֹבֵד שׁוֹשְׁנִין*"). ופירש"י: "מעשה צעצועים. דוגמתו (ישעיה כב, כד) 'הַצִּאצָּאִים וְהַצִּפְעוֹת', ותרגומו 'ובניא', תבנית ילדים וילדות - עשה לכרובים 'כרביא', ושל עץ היו". והרד"ק פירש (כנראה ע"פ הערוך [ערך 'צעצע']): "צעצועים. כמו 'צאצאים', כמו שאמרו רז"ל 'כרוב - כרביא', כי פני נערים היה להם. וי"מ, מעשה כרכב היו עשויים, הנקרא בלשון ערבי 'צנעא כרכוי'" (ובסה"ש [שרש 'צעצע'] פירש: "מעשה צעצועים, כמו 'צאצאים', כלומר מעשה נערים. כמו שפירשו רז"ל; 'כרביא וכו' אונקלוס הגר אומר וכו'. וי"מ, מעשה כרכוב היו עשויים, הנקרא בלשון ערבי צנעא א"ל כרבי"). והמלבי"ם פירש: "מעשה צעצועים, נראה פירושו - שהיו נראים כפורחים, כי הכנפים - היו עשויים ככנפי העוף, העשויים להתפשט ולהתקמץ [ושרשו 'צעה', שפירושו מענין תנועה פנימית]. ובגמ' אמרו (ב"ב צט ע"א): 'ולמאן דאמר וְפִנְיָהּ לְבִיתָ, הא כתיב וְפִנְיָהּ אִישׁ אֵל אֲזִיז!' דמצדדי אצדודי. דתניא; אונקלוס הגר אומר; כרובים - מעשה צעצועים הן, ומצדודים פניהם כתלמיד הנפטר מרבו", ופירש הרשב"ם: "דמצדדי אצדודי. קצת לבית - וקצת זה לזה, כאדם שמדבר אל חברו, והופך ראשו קצת לצד אחר... מעשה צעצועים. פסוק הוא בכרובים - בדברי הימים, והוא לשון 'צאצאים', כלומר תינוקות, כדאמרין (סוכה ה ע"ב) 'מאי 'כרוב'? כרביא' - ילד, כלומר כתינוקות הנפטרין מרבותיהם, והיינו מצדדי אצדודי". ומחה"ע סוף ערך צ, שרש 'צעצע') פירש: "מעשה צעצועים", פירוש, מעשה חרש - מן העץ, אברים אברים קטנים, ויחברם זה עם זה - כזכר בנקבה, עד שיהא כמו טבלות נקובות. עושין בה מעקה ופתחי החלונות - בשביל היופ". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'צעצע') פירש: "מעשה צעצועים. פירשו בו, מעשה חרש, בערבי כְּרִט".

^{ק"י} רש"י שבת נט ע"

ב: כמין עמוד רחב מלמטה וכו' ומסמרים תחובין בו ותולין בהם ורוצעות למכור. הערוך (ערך 'קלב א'): "פירוש, עץ הוא, וקובעין בו אונקליות של ברזל, ותולין בו הקצבים הבשר. פירוש אחר, ממיני תכשיט הוא להשמיע קול כדורך נת, ומחזקו במסמרים ומשמיעים קול. הערביים עושים תכשיטין בצוארי גמלים חתיכות של כסף או של זהב וקובעין אותן במסמרים ומשמיעים קול". במדרש (ויק' בחקותי לז, ב): "פגעו ביה גבאי צדקה, אמרי; הא אתי מרי מצותא! א"ל; הב חולקך בהדא מצותא, דאנן ובנין חד קולא לחדא יתומתא", וגירסת הערוך: "חדא קולב", ופירש מוה"ע: "פירוש בליו"ר, כתונת בלתי בתי זרועות". ירושלמי שבת פ"ו ה"ג-ה"ד. תוספתא כלים ב"מ פ"ג ה"ב, וחס"ד. בבלי סנהדרין קג ע"א. ב"ר נח לח, י: "אייתי לי קולב והוא הוה יחיב ליה מגרופי". פירש"י: קרדום. מת"כ בשם הערוך: כולב צבת. ^{ק"י} כמו ששנו במשנה

(פסחים פ"ג מ"א): "קולן של סופרים", והתבאר בגמ' (מא ע"א): "000". ופירש הערוך (ערך 'קלן א'): "פירוש, מים וקמה מעורבין, ומדבקין בו הסופרים גְּרוֹתֵיהֶן, וכן שָׁמָּה בלע"ז קול"א. ומוה"ע פירש: "פירוש בליו"ר, מין דבק, יש נעשה מקמה ומים, ויש נעשה מעור בהמות או דגים".

^{קטו} "אקלידי". הער

קוֹנְדֶס, קוֹנְדֶס. בעברית המחודשת, כינוי למעשה או נזק קל שעושה אדם בצחוק ('מעשה קונדס, שובבות*'). אבל במקורותינו, הוא מקל או מוט דק שנועצים בקרקע ומעמידים עליו כלי וכדו'. וכן הוא שמו של מין ירק בר קוצני.

קוֹנְכִיָּה. ראה לקמן בפרק חמשה-עשר, 'בעלי חיים', ערך 'קונכיה'.
קלטור שידוד שכבת הקרקע העליונה לאחר החרישה [מלועזית] ירושלמי מגילה פ"ג ה"א שו"ת בנין ציון החדשות יב ויק"ר כח ו קה"ר ט ב

קָלִיד, קְלִידִים. בעברית המחודשת, מקש להפעלת כלי הקשה מנגן, או להפעלת מכונת* כתיבה או מחשב* (והכלי השלם נקרא 'מקלדת'. ומזה צמחו שמות תואר ופעלים: מקליר, קלדן, הקלדה). אבל במקורותינו (בארמית) פירושו, מפתחקט.

קָלִיעַ. בעברית המחודשת, ראש ברזל מחודד הנורה ועף מתוך תרמיל כלי יריה חם (מלשון קלע). אך במקורותינו - פירושו, חבל או כלי העשוי מחוטים קלועיםקט.

קָלָף, קְלָפִים. בעברית המחודשת, שם למשחק המזל 'קארטיין' המורכב מכרטיסים* שכל אחד מהם קרוי בשם 'קלף'. אבל במקורותינו, הוא עור בהמה מעובד, המשמש כיום בעיקר לתשמישי קדושהקט.

קְלָפִי. בעברית המחודשת, קופסא שבה מכנסים פתקי אנשים רבים - הבוחרים באדם או במפלגה הרצויים להם, ואח"כ סופרים הפתקים ומונים קולות האנשים. אך במקורותינו, הוא תיבה לעריכת הגרלות, שלאחר הכנסת הפתקים וטריפתם ע"י אדם ממונה - מכניס ידו לתוך התיבה ולוקח ממנה באקראי ככל אשר יעלה הגורלקט.

וך (עוד קלד): "פירוש קלידי, מפתחות". חולין אקלודי מקליד (הרשב"א).

קט העיטור עשרת הד

ברות לולב צ ע"א דה השלישי עץ עבות. אז ח"א אלפא ביתא זחטי. יצ"א: פיוט רבנו ברוך ממגנצא: "תקשור לכימה במעדנות קליעים".

קט (רש"י סנהדרין

כח ע"ב). תוס' מנחות לא ע"ב. אך ראה רמ"א אר"ח תמז "קלפים שקורין קרטיין", כנראה כי בימיו היו עשויים מקלף, וכוונתו לומר אותן חתיכות קלף חתוכות, שקוראים להן קרטיין. של"ה פרק ד"ח תוכחת מוסר מסכת תמיד פו ע"א. קדושת לוי דרושים לחנוכה ד"ה ידוע. קה"ש צ" (ז). (ומשמים נמוז מלשון קליפות)

קט כמו ששנו במשנה

(יומא פ"ג מ"ג 000): "וקלפי היתה שם - ובה שני גורלות, של אשכרוע היו, ועשאן בן גמלא - של זהב", ופירש"י (לז ע"א): "קלפי. [אני] שקורין בלע"ז (תרגם אל"ר: קופסה [בעיקר לתכשיטים]).". והרע"ם פירש: "וקלפי. כלי עץ חלול". ועוד שנו שם (פ"ד מ"א): "טרף בקלפי - והעלה שני גורלות, אחד כתוב עליו 'לשם', ואחד כתוב עליו 'לעזאזל', הסגן - בימינו, וראש בית אב - בשמאלו. אם של שם עלה בימינו - הסגן אומר לו 'אישי כהן גדול, הגבה ימינך!'; ואם של שם עלה בשמאלו - ראש בית אב אומר לו 'אישי כהן גדול, הגבה שמאלך!'", והתבאר בגמ' (לט ע"א): "למה לי 'טרף בקלפי'? כי היכי דלא ניכוין - ולישקול. אמר רבא: קלפי של עץ היתה, ושל חול היתה, ואינה מחזקת אלא שתי ידיים... כי היכי דלא ליכוין ולישקול... מתניתין - דלא כי האי תנא דתניא: רבי יהודה אומר משום רבי אליעזר; הסגן וכה"ג מכניסין ידן בקלפי, אם בימינו של כה"ג עולה - הסגן אומר לו 'אישי כהן גדול, הגבה ימינך!'; ואם בימינו של סגן עולה - ראש בית אב אומר לו לכה"ג 'דָּבַר מִלֵּךְ!'. ונימא ליה סגן? כיון דלא סליק בדיה - חלשא דעתיה. במאי קמיפלגי? מ"ס; ימינא דסגן - עדיף משמאליה דכה"ג, ומ"ס; כי הדדי גינהו", ופירש"י: "טרף. פתאום בטריפה ובחטיפה: והעלה שני גורלות. אחד בימין ואחד בשמאל: דלא ניכוין. שלא ימשמש להבין במשמוש, איזה של שם - ויטלנו בימין, לפי שהוא סימן יפה - כשהוא עולה בימין: דבר מלך. דָּבַר דְּבָרֶיךָ 'להשם חטאת': כיון דלא סליק בדיה. דכה"ג, ובדיה דסגן - סליק, חלש דעתיה דכה"ג - אי אומר לו סגן". והריטב"א פירש: "פירש"י ז"ל 'טרף בקלפי' - שהכניס שם ידיו

קלפי. (העברה 000) בעברית המחודשת, הקופסא לתוכה מטילים הבוחרים בבחירות – את פתק

בחירתם, ואח"כ מוציאים את כל הפתקים – ומונים אותם במנין, שעל פיו נקבע כמה נציגים יהיו לכל גוף נבחר. ובלשון הדיבור, מכנים בו את כלל מעשה הבחירות ודעת הבוחרים (קלפי נדע באמת מי הם נבחרי הצבור, ולא ישלטו עלינו אנשים שלא נבחרו, אלא רק הגיעו לשלטון במקרה). אך במקורותינו, קופסת הקלפי – משמשת לגורלות בלבד ('הגורלה'), שהפתקים יוצאים מן הקלפי אין בהם לא רוב קולות ולא דעות וסברות, אלא מה שהם קוראים 'הגורל העיור', ואנו קוראים – השגחה פרטית. כמו ביה"כ – גורל להשם או לעזאזל (משנה יומא פ"ג מ"י). חלוקת הארץ – קלפי אחד ובו שמות השבטים, וקלפי שני ובו הנחלות ותחומיהן (ואורים ותומים מאשרים הגורל, כדאיתא בתלמוד ירושלמי יומא פ"ד ה"א). פדיית הבכורות בבני לוי – בקלפי אחד, עשרים ושנים אלף פתקים, ובשני – פתקים 'בן לוי' או 'חמשה שקלים' (תלמוד ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ד). שבעים הזקנים – קלפי אחד, שבעים ושנים שמות, ובשני – שבעים פתקים 'זקן' (תלמוד ירושלמי סנהדרין שם). משמרות כהונה – עשרים וארבע, בין ארבע משפחות (תוספתא תענית פ"ב ה"א).

א

פתאום בטריפה ובחטיפה כו'. ויש מפרשים, שנענע הקלפי לערב הגורלות, מלשון 'ביצים טרופות' (הוא פירוש הערוך [ערך 'טרף א']: "טרף בקלפי, פירוש עירבבם"). ופסק הרמב"ם (עבודה, הלכות יוה"כ פ"ג ה"א): "ומניחין שני הגורלות בכלי אחד המחזיק שתי הידים, כדי שיכניס שתי ידיו ולא יתכוין. וכלי זה – חול הוא, ושל עץ היה, וקלפי שמר". וכל"כ המאירי: "כלי זה... ששמו 'קלפי' – של עץ היה... וכן לא היה שיעורו אלא בכדי שיחזיק שתי ידיו. שאם היה רחב ביותר, שמא הוא נותן לב בשעת הנחתם כל כך שאם יוכל למשמש ברוח ריגיש במשמוש אזהה של שם ונוטלו בימין, ומתוך כך היו עושים אותו קטן שלא יחזיק אלא שתי הידים בצמצום". ועוד אמרו בגמ' (סנהדרין יז ע"א): "שבשעה שאמר לו הקב"ה למשה 'אספה לי שבעים איש מזבני ישראל' (במדבר יא, טו), אמר משה; כיצד אעשה? אברור ששה מכל שבט ושבט – נמצאו עשרה חסרים, אברור ששה משבט זה וחמשה משבט זה – הריני מטיל קנאה בין השבטים! מה עשה? בירר ששה ששה, והביא שבעים ושנים פיתקים, על שבעים כתב 'זקן', ושנים – הניח חלק. בללן, ונתנן בקלפי, אמר להם; 'בואו טלו פיתקים', כל מי שעלה בידו 'זקן' – אמר 'כבר קידשתי שמם', מי שעלה בידו חלק – אמר 'המקום לא חפץ בך, אני מה אעשה לך?'. כ"ר"ב אתה אומר (במדבר ג, מז) 'ולקחת חמשת חמשת שקלים לגוללות', אמר משה; כיצד אעשה להן לישאל? אם אומר לו 'תן לי פדיון, וצא!', יאמר לי 'כבר פדאני בן לוי!'. מה עשה? הביא עשרים ושנים אלפים פיתקים, וכתב עליהם 'בן לוי', ועל שלשה ושבעים ומאתים – כתב עליהם 'חמשה שקלים'. בללן, ונתנן בקלפי, אמר להן 'טלו פיתקים', מי שעלה בידו 'בן לוי' – אמר לו 'כבר פדאך בן לוי!', מי שעלה בידו 'חמשת שקלים' – אמר לו 'תן פדיון, וצא!'. ועוד אמרו בגמ' (תענית כז ע"א-ע"ב): "ארבעה משמרות עלו מן הגולה, ואלו הן; ידעיה [חרים] פשחור ואימר. עמדו נביאים שביניהם – וחלקום והעמידום על עשרים וארבעה. בללום ונתנום בקלפי, בא ידעיה – ונטל חלקו וחלק חבריו שש, בא [חרים] ונטל חלקו וחלק חבריו שש וכו'", ופירש"י: "וחלקום. לעשרים וארבעה, וכתבו כנוי של כל אחד ואחד בחלק: בללום ונתנום בקלפי. כתבו על עשרים וארבע חתיכות קלף – ראשי משמרות שחלקו מאותן ארבע: בא ידעיה. משמרה של ידעיה, בא אחד מהם – ונטל חלקו וחלק חמש חתיכות קלף, דהו להו שש, ומי שהיה עולה בידו – ראשון היה לשבת ראשונה וכו'". ועוד אמרו בגמ' (ב"ב קכב ע"א): "ולא נתחלקה אלא בגורל, שנאמר (במדבר כו, נה) 'אך בגורל', ולא נתחלקה אלא באורים ותומים, שנאמר (על פי הגורל), הא כיצד? אלעזר מלוש אורים ותומים, ויהושע וכל ישראל – עומדים לפניו, וקלפי של שבטים, וקלפי של תחומין – מונחין לפניו, והיה מכוין ברוה"ק, ואומר; 'זבולן – עולה, תחום עכו – עולה עמי', טרף בקלפי של שבטים – ועלה בידו 'זבולן', טרף בקלפי של תחומין – ועלה בידו 'תחום עכו' וכו'", ופירש הרשב"ם: "וקלפי של שבטים. ארגז שמונחים בו שנים עשר פתקים – של שנים עשר חלקים של א"י: והיה מכוין ברוה"ק. כלומר באורים ותומים, ששואלים תחלה באורים ותומים – קודם שיטרף הממונה בקלפי... ושני קלפי היו צריכין, אחד לשבטים ואחד לתחומין, ולא סגי – בחד דתחומין ולימא 'עכשיו אני נוטל מה שיעלה בידו – לצורך ראובן', דא"כ – אין כל החלוקה עשויה בגורל, וקרא קאמר 'אך בגורל וגו' – בלא הוצאת דיבור מפיו: ואומר זבולן עולה. עכשו יבא לידי הטורף בקלפי – כתב של 'זבולן'. והאי דנקטינהו שלא כסדר – לפי שאין עולה שום גורל על הסדר, אלא ע"י מקרה: טרף. עירבב הממונה לך – את השטרות יפה, שלא יאמרו 'מדעת' – לקח את זה, שהיה יודע מה כתוב בה, כמו 'ביצים טרופות בקרה' (עדיות פ"ב מ"ד)".

ק"ט
ככתוב (שמות כז)

קִנְקַל. בעברית המדוברת, הוא שם מסחרי לבקבוק פלסטיק גדול למשקאות קלים (קיצור קנקן-קל). אבל במקורותינו - פירוש, רֶשֶׁת שְׂבָכָה, או חֶדֶר לַפְּנִים מִחֲדָרֶיךָ.

קִפְּהָ (קופה). בעברית המחדשת, (משמש אך ורק) מקום ריכוז כסף, ובהרחבה מקום מכירת כרטיסים*, וכן מרכז לביטוח חולים או לחסכון כספי (יְדִישֵׁת כְּרִטִּיִּים - בקופה בלבד, ולא אצל הנהג, 'קופת חולים', 'קופת מלוה וחסכון'). אך במקורותינו - פירושה, תיבה או סל לקיבול חפצים או מאכלים (וגם כסף) קבא.

ב: "עֲשִׂיתָ לוֹ מִכְבָּר מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת זִזְזִית", ות": "וְתַעֲבִיד לִיהָ קִנְקַל עוֹבֵד מִצְרָתָא דְנַחֲשָׂא". ופירש בפירוש יונתן: "פירש בערוך (עוד קנקל א'); 'הוא אבן גדול שיש בה חלונות הרבה (ותהיה קבועה בכותל - כדי להאיר הבית)'. וכן המכבר, היו בו נקבים הרבה. ועל מה שעשו נקבים - קרוי שמו קנקל". ומוה"ע כתב: "פירוש בליו"ר, שבכח". וכן אמרו במדרש (פסיקתא דר"כ [אגדת א"], פרשת שמעו דבר השם): "א"ר לוי, האוזן לגוף, כנקל - לכלים, מה הקנקל הזה, כשהוא מלא כלים - אתה מעשן תחתיו, וכולם מרגישים - כן 'הטו אזניכם ולכו אלי וגו' (ישעיה נה, ג)", ופירש הערוך (שם): "פירוש, כלי שמשמין תחתיו אש וגפרית - לעשן הבגדים שעליו" (והוסיף מהדיר הפסיקתא [רש"ב]: "ודרכם היה להניח הבגדים על כלי עשוי מעשה רשת - להעלות עליהם עתר ענן הקמרת"). וכן שנו במשנה (כלים פ"ב מ"י): "קנקלין שיש בה בית קבלת כו[סות] - טמאה. והעשויה ככוורת - טהורה", ופירש רה"א: "קנקלין. פירוש 'משנב' פְּטִיית, כדאמר בַּפְּסָקָת 'שְׁמַעו' (שהובאה לעיל)". והרא"ש פירש: "קנקלין. כלי שמשמין תחתיו אש וגפרית לעשן הבגדים שעליו". ובפיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק) כתב: "ועושים מן הקנים והזמורות כעין רשת, ויש לה דפנות נבוהין, ועושין אותו גם כן השעם, נותנין בו הבגדים, ומגמרים בקמורת על האש מתחתיו כדי שיתגמרו הבגדים, ושמו קנקלין. ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (סנהדרין פ"ה ח"ב): "מה עשו? בנו להם קנקלין מבית הישימן עד הר השלג, והושיבו שם נשים מוכרות מיני כיסונין". ופירש הפנמ"ש: "קנקלין. קלעים ואהלים". והערוך (עוד* קנקל ב') פירש: "קנקלין... פירוש, חדר", וכ"פ מוה"ע שם: "פירוש בל"ר, חדר". וכן אמרו במדרש (שוח"ט תהלים כב, יא): "וְתַעֲבִיד בּוֹזָצַר בֵּית הַמֶּלֶךְ" (אסתר ה, א); שבעה קנקלין - יש למלך, נכנסה בלא רשות לקנקל הראשון ולשני ולשלישי, כיון שנכנסה לקנקל הרביעי וכו". ופירש מהר"י כ"ץ: "קנקלין. חדרים, זה מלפנים מזה". וכ"פ הרא"מ פאדווה (אות סד): "שבעה קנקלין. היינו חדר לפנים מחדר - עד מושב המלך". שעב"נ (ענין 'חדר', שער 'קנקל'): "לקנקל הראשון, פי' לחדר הראשון".

^ק כמו ששנו במשנה

(מעשרות פ"ג מ"ב): "המוציא פועליו לשדה... ואם יש להם עליו מזונות - אוכלין אחת אחת מן התאנה, אבל לא מן הסל ולא מן הקופה", ופירש הרע"ם: "ואם יש להם עליו מזונות. שקצץ להן: אוכלין אחת אחת. דלא הוי קבע". והתו"ט פירש: "אבל לא מן הסל ולא מן הקופה. דלגבי לוקח - הוי כמוליד לשוק, דסגי לקובעו". ומל"ש פירש (בשם ה"ר יוסף): "לא מן הסל. פירוש, כי כבר נצטרפו שם בסל, והמקח קובע עם הצרוף". ותפ"ש פירש: "הקופה. פאס". ועוד שנו במשנה (כלאים פ"ט מ"י): "השק והקופה - מצטרפין לכלאים", ופירש מהר"י במ"צ: "השק והקופה. פירוש, אסור לשום בשק פשתים וצמר מטורפים* - להוליכן, וכן בקופה, וכן בסל". והרע"ם פירש (ע"פ פיהמ"ש להרמב"ם): "השק והקופה מצטרפין. אם חותיכת בגד צמר מחוברת לשק וחתיכת בגד פשתים מחוברת לקופה, וחברן יחד בשתי תכיפות - מצטרפות, אע"פ שהן מחוברת לשני כלים". והתו"ט פירש: "הקופה. שהוא ג"כ דרך ללבשו, עיין בסו"פ כד דכלים, ודלא כההיא דמ"ה פ"ו דמקואות", והשיגו במשנה אחרונה: "בתו"ט הבין שעשוין ללבישה... ובאמת, מצינו לבישה גבי קופה, וב'כלים' - לא משמע מידי, ואדרבה בפכ"ח דכלים מ"ו, אמר בהדיא דקופה לא חזיא למדרס. וכאן נמי, לא מיירי שלובש השק והקופה - אלא מתכסה בהן. וכ"כ הטור בהדיא (סי' ש' ואסור להתכסות בשק או בקופה)", ובהלכתא גבירתא פירש: "שק וקופה שתפר באחד מהן - מטלית פשתן, ובחבירו - מטלית צמר וכו". ועוד אמרו בגמ' (ברכות לב ע"א): "אין ארי נוהם* מתוך קופה של תבן, אלא מתוך קופה של בשר". ועוד אמרו בגמ' (שבת מז ע"ב): "קופה שטמן בה - אסור להניחה ע"ג גפת של זיתים", ופירש": "קופה שטמן בה. שנותן בה מוכין וטומן בה קדירה". ופירש הריטב"א: "דאע"ג דקופה - דבר שאינו מוסיף [הבל], הוא, כיון שמונחת על הגפת שהוא מוסיף ומסיק לה הבלא - כטומן בדבר המוסיף... ואומר ר"ת ז"ל, דשאני קופה, שבתחלה טמן הקדרה לתוכה, וכשמניחה על הגפת - חשיבא דבר המוסיף". ועוד

קפיץ. בעברית המיוחדת, חוט מתכת מסולסל וגמיש*, המסוגל לקפוץ לאחר שלוחצים אותו קב. אבל במקורותינו - פירושו, חוליות ופרקים בגוף האדם קב. **קרטל.** ראה מש"כ לעיל פרק חמישי, 'תַּאֲרִים וְתַכְנוּנוֹת בְּאָדָם', ערך 'קרטל'. **קָרָשׁ.** שו"ת מהרש"ם ח"ח קלט

קְתֻדְרָה. בעברית המיוחדת, בימה עליה עומד או יושב מרצה באוניברסיטה (ובהשאלה, נקרא כך גם תפקידו). אבל במקורותינו, היא כסא כבוד לאדם חשוב קב. **רָבָה (רוֹבָה).** בעברית המיוחדת, 'קִנְיָה שְׂרָפָה' היורה קליעים. אבל במקורותינו - פירושו, יורה חץ בקשת (וי"א נער צעיר) קב.

א
שנו במשנה (שבת פ"ח מ"ב): "המוציא חבל כדי לעשות אוזן לקופה", ופירש"י (עז ע"א): "אוזן לקופה. לאוחזה בה". ופירש התפ"ש (וכ"פ התו"ט [ע"פ הגמ']): "לקופה. (פאסס), לאוחזה בו. דמתוך שהחבל קשה - מקלקל לנפה וכברה, ואינו ראוי רק לקופה". ועוד שנו במשנה שם (שבת פ"ט מ"ז): "המוציא קופת הרוכלין, אע"פ שיש בה מינין הרבה - אינו חייב אלא אחת", ופירש"י (צ ע"א): "רוכלין. מוכרי בשמים לקישוטי נשים, ויש להן קופות קטנות לצרורות בשמים". ותפ"ש פירש: "קופת הרוכלין. תיבה קטנה של מוכרי בשמים". ועוד שנו שם (שבת פ"י מ"ב): "קופה שהיא מליאה פירות וכו' פטור עד שיוציא את כל הקופה", והתבאר בגמ' (צא ע"ב): "אמר חזקיה; לא שנו אלא בקופה מליאה קישואין* ודלועים, אבל מליאה חרדל - חייב, אלמא קסבר אגד כלי - לא שמה אגד. ורבי יוחנן אמר; אפילו מליאה חרדל - פטור, אלמא קסבר אגד כלי - שמה אגד", ופירש"י: "קישואין ודלועין. שהן ארוכין, ועדיין יש מהם בפנים... אבל מליאה חרדל. שהרי יש ממנו כולן בחוץ, אע"פ שע"י הכלי הוא נאגד וכו'". והמאירי פירש: "שלא סוף דבר בחפץ שכלי אחד שהוציא מקצתו ונשאר מקצתו מבפנים - שפטור עד שיוציא את כלו, אלא אפילו קופה חפצים ואפילו חרדל, שאלו נשברה הקופה - נמצא מקצת החרדל ברה"ר וכו'". ותפ"ש פירש: "קופה. פאסס". (בג"ש שפ"ב).
קב
(חדש ד"י).
קב

כמו שאמרו בתלמי
וד ירושלמי (ברכות פ"א ח"א): "רבי חנינא בר אנדריי בשם רבי שמואל בר סוטר, המלאכים - אין להן קפיצין. ומה מעמא? קְרָבָת עַל זֶדֶד בֶּן קָאֲמִי' (דניאל ז', טז) - קְיִימִי', ופירש הערוך (ערך 'קפץ ג'): "בב"ר פס"ו (לא נמצא לפנינו שם, מוה"ע); 'ואין להם קפיצין... כלומר, אין להם (=למלאכים) פריקים". ופנמ"ש פירש: "קפיצין. חוליות ברגליהם - שיכולים לקבוצ' אותן כדי לישב, אלא תמיד עומדין הן, דכתיב 'קְיִימִי' - קרי ביה 'קְיִימִי'". וכתב בעה"ט (בעה"ט, בראשית, וישלח, לב, כו [וכ"כ באוצבעה"ת וישלח [לב, כה, אות ד] בשם ריב"א, הדר זקנים ורבנו יעקב מווינא): "ויגע בכף יריכו. לראות אם הוא מלאך כמותו, אם היו לו קפיצים - שהמלאכים אין להם קפיצים". פירד"א מו. ירושלמי שביעית פ"ו מ"ה. ויק"ר ו, ג. פס"ר כב, ו. ירושלמי ברכות פ"א ח"א.

קב
כמו ששנו במשנה
(כלים פ"ד מ"ג): "היתה מוטה על צדה כמין קתדרה", ופירש רה"א: "קתדרה. פירוש, כורסי. כמו ששנינו (כתובות נט ע"ב): 'ארבע יושבת בקתדרא', והיא גוהרקא. והרע"ם פירש: "קתדרה. כסא של נשים ההולכות על הענלה". והתו"ט פירש: "פירש הר"ב... ההולכות על הענלה. אבל בנוסחאות א"י נתוסף; 'על הנמלים'. ועוד שנו במשנה (כתובות פ"ה מ"ה): 'ואלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה... הכניסה לו שפחה אחת וכו'... ארבע - יושבת בקתדרא', ופירש הרע"ם: "בקתדרה. על כסא מנוחה". והתפ"ש פירש: "בלשון יון, כסא שרים". ופירש הערוך (ערך 'קתדרה'): "פירוש, ענלה עשויה כספסל, והוא כורסא, והוא כסא, והוא גוהרק", והוסיף במוה"ע: "פירוש, בלשון יוני ורומי, מין כסא מוכן לאדם חשוב". איכ"ר (א, ד): "קתדרה לישב עליה". ובפירוש רס"ג לברכות (גנזי ירושלים לרש"א וטהימר, ח"א): "קתדראות. כסאות קטנות [מקאעד]". ושעב"נ (ענין 'ספסל', שער 'קתדרה') פירש: "עשויו קתדרה, פי' כספסל, והוא כורסי... 'שבעים ואחד קתדרות היו שם כנגד ע"א זקנים', פי' כסאות לישב עליהם".
קב
ככתוב (בראשית

רְהִיט, רְהִיטִים. בעברית המחדשת, כלי עץ גדולים לשימוש הבית (כמו: כסא, שלחן, ארון וכדומה). אבל במקורותינו - פירוש, קרשים או קורות התקרה*, או מרזבים קיב.

רְחַת. בעברית המחדשת, מעין כף שטוחה להפיכת והוצאת טיגונים מהמחבת, או מחבט של משחק 'טֶנִּיס' (מִטְקָה בלע"ז). אבל במקורותינו, הוא כלי עץ גדול בעל ידית ארוכה, להוצאת תבואה וכדו' ממקומות אחסון, או לזרייתם ברוחק קיב.

א

כא, ט: "וַיְהִי רֶבֶה קֶשֶׁת", ופירש"י והרמב"ן: "יורה בחצים בקשת", וכ"פ הרשב"ם והבכ"ש: "מושך בקשת". ובדעזת פירשו: "רובה קשת". היה ממיל ומשליך החצים בקשתו, ודומה לו - 'ורבו'. ווי"מ, 'רובה' - לשון ילד, כדמתרגמין רביא', וכן 'יקבלו הרובין את תשובתן' במסכת חולין. והפירוש, והי הילד קֶשֶׁת בעל קֶשֶׁת". ומחה"ע (שרש 'קשת') פירש: "'רובה קשת', כלומר נער מתעסק בקשת". (ואמנם שלה"ג [פמ"ב] טוען שגם לאבותינו היה כלי הרובה שלנו [עם חומר נפץ], ונקרא במקורותינו [תהלים יח, לה] 'קשת נחושה').

קכ (שיח"ש א

, יז): "רְהִיטֵנוּ בְּרוּתִים", ות"י: "וַיִּשְׁרְתוּהִי יְהוֹנָן מִן בְּרִיתִי" (תרגם יח"ט: "וקורותיו יהיו מברוש"). ופירש"י: "לא ידעתי אם לשון 'קרשים' או לשון 'ברחים'. אך ידעתי שאף בלשון משנה שנינו (000) 'רהיטי ביתו של אדם - הן מעידים בו'". וראב"ע פירש: "רהיטנו. מדברי רבותינו ז"ל... ויא' כי 'רהיטנו' הוא כמו 'ברהטים בשקתות המים'". ומצ"צ פירש: "רהיטנו. הם הבנינים שבעליית הכתים, אשר בהם ילכו וירצו מחדר לחדר... כי התרגום של 'זריק' הוא 'זרהט'. ובלשון הזה יקראו גם שקתות המים, כמ"ש 'ותמלאנה את הרהטים' (שמות ב, טז), וזה ע"ש מרוצת המים שבהן". וברא"צ פירש (אוה"ח): "הנה ידוע כי דרך הבנין הנבנה לגדולים, הוא שמסדרים מכותל לכותל - קורות, ומניחין חלל מקורה לקורה כמלא קורה, ואח"כ מסדרים על גבן ומלמעלה - לוחות בהשואה בלא חלל, ועליהם נותנים העפר ובנין הגנ... ופירוש 'רהיטנו' - הם הלוחות שעליהם בונים הגנ, כמ"ש רש"י ובעל הערוך". והמחה"ע (שרש 'רהט') פירש: "'רהיטנו ברותים', פי' מזחילות... מים". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'רהט'): "רהיטנו ברותים. מרזבים". והרד"ק כתב בסה"ש: "רהיטנו ברותים. תרגום 'זריק' - 'זרהט', והם בנינים שהולכים בהם כבתים הגבוהים - מבית לבית, קורדו"ש בלעו (courridor)... ורבי יונה פירש, 'רהיטנו ברותים' - מרזבים... ומדברי רז"ל נראה פירוש 'רהיטנו' - הקורות הדקות, שאמרו (תענית יא ע"א, חגיגה טז ע"א [אך לפנינו הגירסא 'זקורות ביתו']); 'אבני ביתו של אדם, ורהיטי ביתו של אדם - הם מעידים בו, שנאמר 'אבן מקיר תועק וכפס מעץ יעננה'. ובמדרש רבה (שיח"ש עה"פ); 'קורות בתינו ארוים רהיטנו ברותים. מכאן לַמֶּדָּה תורה דרך ארץ, שיהי אדם מקרה ביתו - בארוים, ומרהט - בברותים'.

קכ (ישעיה ל

, כז): "בְּכִיל זִמְמִין יֵאָכְלוּ, אֲשֶׁר-זֶרֶה בְּרוּתָהּ וּבְמִזְרָהּ", ופירש"י: "אשר זורה. התבואה פעמיים - אחת ברחת, ואחת במורה, כדי לנקות התבואה... רחת - פיל"א בלע"ז (תרגם אל"ר: [פילא] את חפירה). מזרה - יו"ן בלע"ז (תרגם אל"ר: [רין] רחת)". והרד"ק פירש: "רוזת' - מן 'רוח', לפי שְׁמִינִין בה ומנקים הקש מן התבואה" (וכ"פ הרד"ק בסה"ש [שרש 'רוח']): "והוא הכלי שְׁמִינִין בו התבואה, לפי שמניפין אותו אל הרוח, פל"א בלע"ז". וכ"פ מצ"צ: "ברוזת. שם כלי שְׁמִינִין בו התבואה... במורה. גם הוא שם כלי עשוי לזרות בו התבואה". וכן שנו במשנה (כלים פרק כלי עץ טו, מה'): "רחת של גרוסות - טמאה (פירשו הרע"ם ותפ"ש, שאוספים בה את גריסי* הפול*). של אוצרות* - טהורה (פירש הרע"ם, שמלקטים ומכנסים בה את החטה המתפזרת בבית האוצר* - לערמה אחת). של גתות - טמאה (פירש הרע"ם, שאוספים בה את הזגים והחרצנים שנשארו בגת - ומשליכים אותם החוצה). של גרנות - טהורה (פירש התו"ט, שאין לה בית קיבול, כי משתמשים בה לזרות את גרעיני הדג* ברוח)". וכן שנינו בגמ' (שבת פ"ז מ"א): "נוטל אדם... את הרחת ואת המולג - לתת עליו לקמן", ופירש הרע"ם: "רחת.

שְׁבָבִים. בעברית המחדשת, חלקים קטנים של מחשב* או מכשיר* אלקטרוני עדין. אך במקורותינו - פירושם, שברים וחתיכות או קיסמי עץ דקים הנפלטים בשעת הניסור או הביקוע, וי"א שהם ניצוצות אש, וי"א שהם מלשון גירוש והזזה מהמקום קכב.

שְׁבֻשְׁבַת. בעברית המחדשת, מד-רוח, גלגל פְּנָפִים המסתובב בהתאם למהירות הרוח. אבל במקורותינו - פירושה, מקל ארוך שבקצהו מורחים דבק כמלכודת לציד צִפְּרִים.

שְׁדָרָה, שְׁדֵרוֹת. ראה לקמן בפרק אחד-עשר, **מִפְּתִי וּבִחוּץ**, ערך **'שדרה, שדרות'**. **שִׁי.** בעברית המחדשת, מתנה קטנה לאות הוקרה (**ראו מגשים לך שי צנוע זה'**). אך במקורותינו - פירוש, מנחה גדולה לשלטון - לאות כניעה קכט.

א

לוח שיש לה בית יד, ושתי דפנות, וזורין בה את החמה". המתורגמן (ערך 'רחת'): "הוא הכלי שזורין בו התבואה, ובל"א ווינט שויביל".

קכז ככתוב (הושע ח,

ו): **"כִּי־שְׁבָבִים יִהְיֶה עֵגֶל שְׁמֶרֶן"**, ותרגם יב"ע: **"לְנִסְרֵי לְוָחִין"**. ופירש"י: **"שְׁבָבִים"**. לנסרי לווחין - ולשון ארמי הוא, **"שיבא מכשורי"** (סנהדרין ז 000). והרד"ק פירש: **"כִּי שְׁבָבִים"**. כמו שברים, כלומר שישברו אותו, וישאו אותו לתועלת הזהב... **שְׁבָבִים**. כמו שברים וחתיכות, כמו **"שיבא מכשורי"** בדברי חז"ל. וכן אמרו **"וישיב משה את דברי העם אל ה' - דברים שמשבבין לבו של אדם, כלומר - שמשבבין"**. ומצ"צ פירש: **"שְׁבָבִים"**. קיסמין דקים. ובמחמ"נ (שרש שב ד), נראה שמבאר **"שְׁבָבִים יִהְיֶה"** - מלשון **"שבי"**. ובתשד"ו השיגו, ופירש שהוא מלשון שביבי אש וניצוצות. ור"ת (בהכרעות) פירש שהוא מלשון שובבים* וחוטאים. ובספר הגלוי (נה) הצדיק דעת דונש, והוסיף: **"כי עוד יתכן היותו מלשון לוחות, כלשון המשנה 'דלימטייה כשיבא מכשורה' (סנהדרין ז ע"ב) - חתיכת עץ מקורה גדולה, וכ"פ רבנו ניסים"**. והמחה"ע (שרש 'שבב') פירש: **"שְׁבָבִים"**... פירוש, שברים וחיתוך". ובסה"ש לרבי"ג (שרש 'שבב') כתב: **"פירוש 'כִּי שְׁבָבִים יִהְיֶה עֵגֶל שְׁמֶרֶן' - כי מגורש יהיה, כלומר מועתק ממקומו, ונשבה עם עובדיו... אבל אני דעתי נוטה בענין 'כִּי שְׁבָבִים יִהְיֶה' - אל זולת הענין הזה, והוא בעיני יותר טוב, ויותר ראוי בו, אע"פ שזה ענין הראשון - טוב מאד, והוא שראיתי התרגום אומר בו 'ארי לנסרי לווחין הא', ר"ל ישובר ויתן. וראיתי לרב האי גאון ז"ל בפירוש דברי רז"ל (שבת פז ע"א) 'רבי אומר: בתחלה פירש עונשה, ולסוף פירש מתן שכרה, בתחלה פירש עונשה - דכתיב 'וישיב משה את דברי העם אל ה' - דברים שמשבבין לבו של אדם... ונפיק מ'כִּי שְׁבָבִים יִהְיֶה עֵגֶל שְׁמֶרֶן', וזה הוא הטוב בעיני, כ'כִּי שְׁבָבִים יִהְיֶה' בלבד"**. והרד"ק כתב בסה"ש: **"כִּי שְׁבָבִים וגו', אמר בו התרגום 'ארי לנסרי לווחין', כלומר משובר ומחותר יהיה... וכן אמרו (שבת פז ע"א) 'וישיב משה וגו'... דברים שמשבבין לבו של אדם' - פירוש שמשבבין. ויתכן להיות מהשרש הזה והענין הזה: 'ושיבבתיך ונתתי זוזים בלזיזיך' (יחזקאל לט, ב)... ורבי יונה פירש 'כִּי שְׁבָבִים יִהְיֶה' - ענין גְּרוּשׁ, כלומר גְּרוּשׁ יהיה ומעותק ממקומו... וכן יתכן להיות 'משיבבת מזורב' - משרש 'שוב' ומענינו, ומענינו אע"פ שהביאורו רבי יונה ורבי יודרה בזה השרש. וכן יתכן להיות 'משיבבת מזורב' - משרש 'שוב' ומענינו... 'שביב אש' (איוב יח, ה), כמו 'שביבין די גור' (דניאל ז, ט), וי"מ מזה 'כִּי שְׁבָבִים יִהְיֶה' כמו שביבים".**

קכח ככתוב (תהלים ס

ח, ל): **"מהיכלך על-ירושלם לך יובילו מלכים שי"**, ות"י: **"מן היכלך תקבל קורבניא על ירושלם שכנתך שריא מפנקטיהון לך ייתון מלכיא קורבניא"**. ופירש"י: **"יובילו לך דורון ושי"**. והרד"ק פירש: **"יובילו לך מלכים מנחה"**. ומצ"צ פירש: **"שי"**. תשורה. ובס' הכרמל (ערך 'שי') פירש (ע"פ המלבי"ם כאן): **"מלת 'שי' - מענין 'מנחה', ולא נמצא רק במנחה שמביאים להשם אל היכלו לרצותו, כמו... 'יובילו מלכים שי', רמז על תועי מלך חמת - ששלח כלי כסף וכלי זהב, ודוד הקדיש אותם להשם ולהיכלו"**. ורשב"ה פירש: **"יובילו מלכים מתנות-הודאה... מסמלת* המלה מנחה בה עתידים העמים להביע**

שְׁסָתוֹם. בעברית המחודשת, פקק הנסגר ע"י לחץ חוזר. אך במקורותינו - פירושו, מנעול השלשלת^{קל}.

שְׁפּוּפֶרֶת. בעברית המחודשת, ידית האפרכסת* של הטלפון, או קופסא קטנה וארוכה של משחה* או תרופה למריחה. אך במקורותינו - פירושה, קנה חלול שממלאים אותה בנוזלים^{קלא}.

שְׁקַע. בעברית המחודשת, נקודת סיפוק חשמל* ביתית, המקום אליו מחברים מכשירים* חשמליים. אך במקורותינו - פירושו, בסיס להנחת כלים^{קלב}.

שְׁקָה. בעברית המחודשת, מבט מקיף ונכון על נוף* או נושא [פרספקטיבה בלע"ז], או יריעת פלסטיק שקופה שמודפס עליה צילום* או ציור לשם הקרנתו על הקיר. אך במקורותינו - פירושו, משקוף* או חלון^{קל}.

א

הודאה להשם... ייתכן שאינו מביע הודייה הנובעת מתוך הכרה חופשית, אלא שהגיעו אליה בתוקף הכוח המכריע; עתה יודעים הם שבאמת אינם ראויים לרצון טוב, ולכן הם מביאים מנחה - כדי לשכך את הכעס שהם חוששים כי ירד עליהם". וכן כתוב (ישעיה יח, ז): "בעת ההיא יובל-שי לה' צ-ב-א-ו-ת, עם ממשך ומורט, ומעם נורא וגו' אשר בזאו נהרים ארצו", ותרגם יב"ע: "בעדנא ההיא ייתנייה בתוקרבתא לקדם ה' צ-ב-א-ו-ת לעמא אניסא ובזיזא, ולות עמא דיתקף וכו' דבזו עממיא ארעה". ופירש מהר"י קרא: "יובל שי. עם שהיה ממושך וממורט בידך (סנחריב) - הם יחזרו ביום מפתח, שהרבה חזרו להם מעשרת השבטים - ביום מפתחו של סנחריב, ונספחו על בית דוד". וראב"ע פירש: "שי. דורון, הטעם 'יובילו שי': עם ממושך ומורט. הם ישראל הגולים, והנה יובאו לכבוד השם אל מקומו שהוא בהר ציון". והרד"ק פירש: "יובל שי. אומות העולם - יובילו שי עם ישראל להשם מנחה, כמ"ש 'והביאו את כל אחיהם מכל הגוים וגו'". ומצ"צ פירש: "יובל. יובא: שי. מנחה ודורון, כמו 'יובילו שי למורא'", ובמצ"ד הוסיף: "יובא דורון - את עם ישראל שהיה עם ממושך ומורט... ומעם נורא. יובא דורון מהעם אשר נראה בהם מעשים נוראים". וכן אמרו במדרש (ילק"ש ויחי מט, קס): "עד כי יבא שילה, שעתידין כל האומות להביא דורון לישראל ולמלך המשיח, שנאמר 'יובל שי לה' צ-ב-א-ו-ת", וכן פירש"י עה"פ שם (בראשית מט, י): "עד כי יבא שילה. מלך המשיח שמלוכה שלו... ומדרש אנדה, 'שילו - שי לו', שנאמר 'יובילו שי למורא'". (בב"ש שפ"ב).

קכט כמו שכתב הערוך

(ערך 'שסתמיה'): (גימין סח ע"א); 'לישתרא ליה שושילתיה ושסתמיה' (אך אצלנו הגירסא: 'שדא ביה שושילתא ססתמיה') פירוש, סגר השלשלת". (בב"ש שפ"ב).

קל כמו ששנו במשנה

(שבת פ"ב מ"ד): "לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן, ויתננה ע"פ הנר - בשביל שתהא מנמפת, ואפילו היא של חרס", ופירש"י (כט ע"ב): "ואפילו אותה שפופרת - של חרס". והרע"ם פירש: "שפופרת של ביצה. הקליפה הקשה העליונה, שהביצה מונחת בתוכה". ועוד שנו במשנה (כלים פ"ז מ"ז): "ושפופרת הקש, ר"ע מטמא וריב"נ מטהר", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם: "ושפופרת הקש. קנה התבן הוא ג"כ כלי קבול, ואע"פ שהוא קמץ... שכלי קבול אין לו שיעור", וכ"פ הרע"ם: "ושפופרת הקש. שהוא חלול, ויש לו בית קבול". ועוד שנו במשנה (פיה פ"ה מ"ח): "שפופרת שִׁתְּתָה לחמאת", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם: "ושפופרת הוא אבוב* קנה, כשיוציא מה שבפנים מהמוח הנקרא פלוס... נהיה כלי מקבול טומאה כשאר כלי עץ". והרא"ש פירש: "שפופרת של קנה שנעשה ממנו כלי למלאות בה מי חמאת". ועוד שנו (שם מ"ח): "שתי שקתות שבאבן אחת... היו נקובות זו לזו כשפופרת הנוד", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם: "ושפופרת הנוד, הוא הקנה אשר יושם בפי הנוד ליצוק ממנו היין או המים וכיו"ב". ועוד אמרו בגמ' (ב"מ צא ע"א): "ובכלאים, עד שיכניס כמכחול בשפופרת", ופירש"י: "מכחול. קיסם או כנף שמכניסין בשפופרת חלולה שהכחול לתוכה, ומוציאין מן הכחול במכחול - ומעביר על העין".

קלא כלים סופ"ב. הע

רוך ערך 'בית שקע'.

קלב ככתוב (מ"א ז,

שירותים (שירותים). בעברית המחודשת, בית הכסא. אך במקורותינו - פירוש, אך ורק עבודות שירות קלד.

תוחת. בעברית המחודשת, קנה היורה פגזים*. אך במקורותינו - פירוש, מתקן ליריית אבני קלע או כידונים, וי"מ שהוא חיצים קלה.

תנור. בעברית המחודשת, כלי גדול ממתכת, קבוע ואינו מטלטל, פתחו בצידו. אבל במקורותינו, הוא קדירת חרס גדולה, שפתחה מלמעלה, ומכניסים שם קדירות או צליקלי.

א

(ה): "וְכָל־הַפְּתוּזִים וְהַמּוּזוֹת רְבָעִים שֶׁקָּף", ותרגם יב"ע: "וְכָל פֶּתֶרֶץ וְסִפֵּי מִרְבָּעִין וְחָפֶן כְּלִנְסָא". ופירש"י: "וְכָל הַפְּתוּזִים וְהַמּוּזוֹת. שְׁתֵּם מְקִירַת מַלְכִּים – עֲשׂוּי פִתְחִים פִּתְחִים, מִפְּנֵי הָאוֹיֵר... רְבָעִים שֶׁקָּף. תִּירָגַם יוֹנָתָן מִרְבָּעִין וְחָפֶן כְּלִנְסָא, וּמְחֻפֵּין הָיוּ הַפִּתְחִים, בְּנִסְרִים דְּקִין רְבֻעִין, הָיוּ כִשְׁאֵר פִּתְחֵי בָתִּים, וְלֹא עֲשׂוּיִין כִּיפָה כְּעִין פִּתְחֵי אוֹלָם*." והרד"ק פירש: "הַפִּתְחִים הָיוּ מְרֻבָּעִים, לֹא שָׁחִיו עֲשׂוּיִים מִלְּמַעַלָּה כְּמִין כֶּפֶה, וְכֵן מּוּזוֹת הַשְּׁעָרִים הָיוּ מְרֻבָּעִים וְלֹא עֲגוּלִים: שֶׁקָּף. וַיֵּשׁ לִפְרֵשׁ 'שֶׁקָּף' כְּמוֹ 'מִשְׁקוֹף', כִּי הַמִּשְׁקוֹף שֶׁעַל הַפִּתְחִים – הִיָּה גִ'כ מְרֻבָּע, וְהַמִּשְׁקוֹף – הוּא חֲלוֹן שְׁעוּשִׁין עַל הַפֶּתַח לְהַשְׁקִיף מִמֶּנּוּ מִי שֶׁקּוֹרֵא בִּשְׁעָר, וְהַחֲלוֹן הַהוּא הִיָּה עֲשׂוּי מּוּזוֹת מוּל מּוּזוֹת שֶׁלֹּשׁ פְּעָמִים*." ובסה"ש (שרש שקף) פירש הרד"ק: "רְבָעִים שֶׁקָּף" – מְרַבֵּיעִין וְחָפֶן כְּלוֹנְסָא, וּבְדַבְרֵי רִז'ל (ר"ה פ"ב מ"ב, דף כב ע"ב); 'מְבִיאִין כְּלוֹנְסָאוֹת שֶׁל אֶרֶץ, מְוֹדֵלָה ע"ג כְּלוֹנְסָאוֹת' (חולין צ ע"ב), פִּירוּשׁוֹ – בְּדִים. וּמִצָּצ פִּירוּשׁ: "שֶׁקָּף. חֲלוֹן, וְהוֹסִיף בְּמִצָּד: "שֶׁקָּף. גַּם חֲלוֹן הַקֶּטֶן הָעֲשׂוּי מִמַּעַל לְהַפֶּתַח – הִיָּתָה רְבֻעָה. וְהַמְלִב"ם פִּירוּשׁ: "שֶׁהִיָּה מִשְׁקוֹף ע"ג מִשְׁקוֹף, כִּי הִיָּה שְׁלֹשָׁה חֲלוֹנוֹת עַל הַפִּתְחִים, עַד שֶׁהִיָּה הַשְּׁקָף – אֲרַבְעָה, דִּהְיִינוּ מִשְׁקִיף אֶחָד שֶׁל הַפֶּתַח, וְשֶׁלֹּשׁ שֶׁל שְׁלֹשַׁת הַחֲלוֹנוֹת."

קלד כמו שמצאנו בשו

"ת מהר"י בירב (סי' מט): "קהל... מכרו בימים קדמונים – המינויים ושירותים שבבית הכנסת שלהן, ועמדו הממונים במנויים ובשירותים, בעודם בחיים היותם וכו'."

קלד ככתוב (איוב מא

, כא): "כִּכְשֵׁי נִזְזִישְׁבוּ תוֹתוֹז, וְיִשְׁזוֹק לְרַעַשׁ כִּידוֹן, וְתִי: "הִיָּךְ גִּילִי אֶת־חֲשִׁיבו לִיָּה גִרְנָא, וְיִחָךְ לְרִגּוֹשׁ רוֹמָקָא". ופירש"י: "תוֹתוֹז. הוּא כְּלִי זִיזִין, וּפִתְרוֹנוֹ – לִפִּי עֲנִיִּינוֹ". וראב"ע פירש: "תוֹתוֹז. אֵין לוֹ רִיעַ, וְהַטַּעַם – כְּמוֹ נִשְׁק". וְהַרְלֵב"ג פִּירוּשׁ: "תוֹתוֹז. אִמְרוּ בּוֹ, שֶׁהוּא כְּלִי בַּעַל יִתְדוֹת מְחוֹדְרוֹת – שְׂצִדִּין בּוֹ הַדָּגִים. וְעַל שֶׁכְּלִי אֶחָד – מִצֵּד אֶחָד, וּרְבִים – מִצֵּד אֶחָד, אִמְר 'נִזְזִישְׁבוּ'. וְהַנִּכּוֹן, שִׁתּוֹתַח' – הוּא הַכְּלִי הַגָּדוֹל שֶׁמְשַׁלְכִין בּוֹ הָאֲבָנִים הַגְּדוֹלוֹת, לְהַפִּיל הַחוּמוֹת וְהַבְּנִינִים הַחוּקִים, וְהִיָּה הַעֲנִין בּוֹה, שֶׁכִּשְׁ נִחְשְׁבוּ לוֹ אֲבָנֵי תוֹתַח". וּמִצָּד פִּירוּשׁ: "תוֹתוֹז. שֵׁם כְּלִי מַה, עֲשׂוּי לִזְרוֹק בּוֹ אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת – לְהַפִּיל הַחוּמָה". וּמַחֲה"ע (שרש 'תתח'/'תחח') פִּירוּשׁ: "פִּירוּשׁ, הַחֲצִיצִים שֶׁל קֶשֶׁת". וּבְסֵה"ש לִרְיֵב"ג וְלִרְד"ק (שרש 'תתח') פִּירוּשׁ: "תוֹתוֹז, הֵם הַחֲצִיצִים". (ואמנם שלה"ג [פמ"ב] טוען שגם לאבותינו היה כלי התותח שלנו [עם חומר נפץ], ונקרא במקורותינו [יחזקאל כו, ח] סוללה).

קלד ככתוב (ויקרא י

א, לה): "תִּנּוֹר וְכִירִים יִתֵּן", ופירש רש"י: "כִּלִּים הַמְּמַלְטִין הֵם, וְהֵן שֶׁל חֶרֶם, וַיֵּשׁ לָהֶם תוֹךְ, וַיִּשּׁוּפַת עַל נֶקֶב הַחֹלֶל אֶת הַקֶּדְרָה, וַיִּשְׁנִיָּה פִּיהֶם לְמַעַלָּה". ועל המשנה (שבת פ"ג מ"ב): "תִּנּוֹר שֶׁהִסְקִיחוּ", פִּירוּשׁ הַתַּפ"ש: "הוּא גִ'כ בְּקִדְרָה בְּלִי שׁוּלִים*, מְחוּבֵּר לָאֶרֶץ בְּטִיט, רַחֵב לְמַטָּה, וּפִזּוּ – אֶחָד, וְצֵר לְמַעַלָּה". וכתב הרמ"א (י"ד 000): "אֲבֵל תִּנּוֹרִים שֶׁלֹּנוּ פִּיהֶם מִן הַצֵּד". ראב"ע וִיקָרָא שֵׁם: "הַתִּנּוֹר – לְלַחֵם לְאֻפּוֹת, וְהַכִּירִים – לְבִשֵּׁל הַבָּשָׂר". ועל המשנה (כלים פ"ה מ"א): "תִּנּוֹר תַּחֲלָתוֹ אֲרַבְעָה וְכוּ'", פִּירוּשׁ הַר"ש מִשְׁאֲנָן: "תִּנּוֹרִים שֶׁלָּהֶם, עֲשׂוּיִין בְּקִדְרוֹת גְּדוֹלוֹת, וּמוֹשִׁיבִם לָאֶרֶץ וּמַחְבְּרִם בְּטִיט... וּמִדְּבַק מִיֵּט סְבִיבוֹתָיו כְּדִי לַעֲשׂוֹתוֹ עֵב – שִׁיחּוּק חוּמוֹ... וּמִנְעַת לָאֶרֶץ, וּמִתּוֹךְ כֶּךְ – הַבֵּל שֶׁל מִתְקִיָּים". ופירש הרע"ם: "סֵתֵם תִּנּוֹר – עֲשׂוּי כְּמִין קִדְרָה גְּדוֹלָה שֶׁאֵין לָהּ שׁוּלִיָּים, וּמַחְבְּרִים אוֹתוֹ בְּטִיט ע"ג קֶרֶקֶע, וְרַצְפַּת הַקֶּרֶקֶע – הוּא

תְּעוּדָה. בעברית המחודשת, מסמך כתוב המעיד על השגי המקבל, או המאשר על תוקף המחזיקו (תעודת משלוח מבית החרושת). אבל במקורותינו - פירושה, עדות או תורה קלי.

תְּרִיס. בעברית המחודשת, חלון עשוי דפים דפים העומדים לרוחבו, ועשויים להפתח ולהסגר (לאור או אויר בחלונות הבית, או על פתח מכשירי איזורור). אך במקורותינו - הוא דלת של חנות, העשויה להסירה ולהשתמש בה כשולחן מכירה (ועוד יש תריס מגן שהשתמשו בו החיילים כנגד מכת חרב או חץ) קלח.

א

תחתיתו של תנור. והרד"ק כתב בסה"ש (שרש 'תנר'): "התנור, הוא שאופין בו את הפת בהרבקה, אבל אותו שאופין בו בארצות האלה - יקרא פורנו בדברי רז"ל, כאמרם (ע"ז לה ע"ב); 'הביאו לפניו פת פורני, נזי שהרהין פת פורני אצל ישראל' (פסחים לא ע"ב), וכן יקרא בערבי ובלע"ז".

קלו ככתוב (רות ד,

ז): "וזאת התעודה ביישראל", ות"י: "והכין נהגין למקני בית ישראל מן חכריה קדם סהדא". ופירש"י: "משפט העדות". וראב"ע פירש: "התעודה. מנורת עדות, על זה היו מעידים. ויש מפרש במלת 'תעודה' - רגילות ומנהג. והראשון - הוא הנכון". ועוד כתוב (ישעיה ח, טז): "צור תעודה, וזתום תורה בלמדי", ותרגם יב"ע: "טר סהדא". ופירש"י: "צור תעודה... לשון 'העדתי בכם היום' - לשון 'התראה, קשור התראתי'. ופירש ראב"ע: "אלה דברי הנבואה, והם התעודה והתורה". ופירש הרד"ק: "צור... ענינו - ענין קשירה, כמו 'ותהיינה צורות'... אמר; אין לי אלא לצרור ולחתום התורה בלמודי, כלומר עם לומדי - שלא יראוה אחרים, אלא התלמידים". ובסה"ש (שרש 'עוד') פירש הרד"ק: "נקרא לתורה ולמצות - 'תעודה' ועדות לישראל שקבלו מצותיו עליהם". ומצ"צ פירש: "תעודה. ענין התראה, ע"ש שדרך להתרות בעדים - לבל יכחיש". והגר"א פירש: "תעודה, הוא דבר הנבואה". כרוב ממשח.

קלו כמו ששנו במשנה

(ביצה פ"א מ"א 000): "ב"ש אומרים; אין מסלקין את התריסין ביום טוב. וב"ה - מתירין אף להחזיר, והתבאר בגמ' (דף יא ע"ב): "מאי 'תריסין'? אמר עולא; תריסי חנויות". ופירש"י: "חנויות. כמו תיבות הן, ועומדות בשוק, ואינן מחוברות בקרקע; תריסין. דלתות פתוחות; תריסי חנויות. הותרה החזרתן - משום סלוקן". וכן אמרו בגמ' (שבת לה ע"ב): "ועדיין חנויות פתוחות ותריסים מונחין. התחיל לתקוע תקיעה שניה - נסתלקו התריסין ונגעלו החנויות", ופירש"י: "תריסין. הן דלתות החנויות, ומסלקין אותן, ומניחין ע"נ יתדות - ומוכרין עליהן תבלין ושאר דברים, וְלְעָרֵב - מחזירין אותן לפתחים". וכ"פ הערוך (ערך תריס א): "פירוש, קרשים שנועלין בהן פתחי החנויות בלילה, וביום מסלקין אותן ומניחין עליהן אוכל נפש למכור". והוסף מוה"ע: "פירוש בל", ארובה* ודלת". ת"י בראשית יד, כ. מפרש שו"ע או"ח שא, ז. מפרש או"ח תקיט, א. ע"ז טו ע"א-ע"ב. (ועוד שנו [כלים פל"ד מ"א]: "שלשה תריסין הם; תריס הכפוף... ושמשחקין בו בקונפון... ודיצת הערבין", ופירש הרע"ס: "תריסין היינו מגינים; תריס הכפוף. [בעין] המצויין אצלנו, שמקופים את האדם משלש רוחות; שמשחקים בו בקונפון. בשרה של עמק המלך, באים שנים - כל אחד חרבו בידו, ותריס קמן ענול שאינו כפוף בידו השמאלית, ולמדן להגן כל אחד במגניו - שלא יכהו חברו; ודיצת הערבין. תריס קמן ביותר שהערביים עושים לדיצת ולשחוק").

קלח ישעיה ט, יז, "

פרק אחד עשר

מִבֵּית וּבַחוּץ

אֲבָךְ (אובך). בעברית המחדשת, הבל העומד באויר - ביום חם ('מזג אויר אביך')
[חידושהו מלשון 'התאבך']. אבל במקורותינו - פירוש, הגבהה.^א

אגף. בעברית המחדשת, מחלקה בתוך מוסד* ('אגף רישום נישואין', 'אגף הרשימות'). אך
במקורותינו - פירוש, שלוחות התפשטות לכל עברי (כעין צורת כנפיים)^ג, או
הגפת סגירת הדלת.^ד

אובל. בעברית המחדשת, דרך על גשר על עמודים. אבל במקורותינו -
פירוש, יובל נחלה.

אולם. בעברית המחדשת, חדר גדול ומרווח לכינוס בני אדם או חפצים ('אולם
שמחות', 'אולם תצוגה'). אך במקורותינו - פירוש, בית שער מפואר בכניסה לבניני
פאר וארמונות.^ה

ויהאבכו^ו. רש"י, רד"ק, סה"ש לריב"ג (שרש אבך): "הגבהה ועליה". וסה"ש לרד"ק (שרש אבך): "ענין גאווה
וגהות". מחה"ע (שרש 'אבך'): "ויתאבכו... פירוש, ויתהפכו, כלומר יעלו וירדו כעשן הכבשן".

^א יחזקאל יב, יד:

וְכָל אֲגַפְיוֹ אֲזוּרָה, פִּירֵשׁ י: 000. פִּירֵשׁ מִצָּצ: "אֲגַפְיוֹ. כִּנְפָיו... וְעַל הַתְּפִשּׁוּת הַחַיִּילוֹת - יֹאמֶר, וְכִמְ"שׁ מוֹטוֹת
כִּנְפָיו". יחזקאל יז, כא. לח, ו. (עִירוּבִין פִּז ע"א) (מ"ק ד ע"ב) אֲגַפִּי אִמַּת הַמַּיִם, תוֹדָה שֶׁמַּחֲלֶקֶת שֶׁלֵּל לֹאֲגַפִּיהָ
(ב"ק סא ע"א): "בִּירוֹת שִׁיחִין וּמַעֲרֹת שֶׁסְּבִיבוֹתֶיהָ". הָעֵרוֹךְ (עֵרֶךְ 'אֲגַף'): בְּעוֹף - כִּנֵּף, בְּאֵדָם - יָד, בְּאִמַּת הַמַּיִם -
גְּדוֹת הַנְּהַר. מַחַה"ע שֶׁרֶשׁ 'אֲגַף'. שַׁעֲבָ"נ (עֵנִין 'חִיל'): "אֲגַפְיוֹ פִּי חִיל".

^ב הקרויות 'אגפים

' (חולין

^ג פסחים פה ע"ב.

נדרים נו ע"א. ב"ק קמא ע"א.

^ד דניאל ח, ב. כת

ב במחמ"נ (שרש 'אובל'): "אובל אולי" (דניאל ח, ב), פתרו בו אנשי פתרון, ואמרו 'אובל' מנורת 'יבלי בני'
- החליפו אל"ף ביוד... ודקדוקי המלים - לא יעזרו פתרונם... אבל 'אובל אולי', קרוב להיות שם מקום
- מהיותו (כלומר, מאשר היותו [אב"ד]) מִיֵּתֶר הַמַּלִּים הַנִּהְפָּכִים וְהַנִּחְלָפִים". והרד"ק כתב בסה"ש (שרש 'אבל'):
"אובל אולי. אובל - שם הנהר, אולי - שם המקום. וי"מ אותו כמו וְעַל יוֹבֵל וגו', שענינו פלגי מים,
בחילוף אל"ף ביו"ד" (וכ"פ בסה"ש לריב"ג).

^ה ככתוב (מ"א ו,

א) "וְהָאוֹלָם עַל פְּנֵי הַיָּבֵשׁ, עֲשִׂירִים אַמּוֹת אָרְכוֹ עַל-פְּנֵי רֹחַב הַיָּבֵשׁ", ותרגם יב"ע: "וְאוֹלָמָא
עַל אִפִּי הַיָּבֵשׁ דְּבִיתָא וכו'". ופירש"י: "וְהָאוֹלָם עַל פְּנֵי. לְפִי הַהֵיכָל כִּנְיִסְתּוֹ: עַל פְּנֵי הַבַּיִת. לְפָנֵי
הַבַּיִת לְעַד מִזְרַח לְעַד חֹיץ". והרד"ק פירש: "וְהָאוֹלָם. נִקְרָא בְּלִשׁוֹן הַמִּקְרָא 'אוֹלָם' - מִה שֶׁנִּקְרָא בְּלִשׁוֹן
הַגִּמְרָא 'בֵּית שַׁעַר': עַל פְּנֵי הַבַּיִת. שֶׁלֹּא הָיָה מִשׁוּךְ מִמֶּנּוּ - אֵלָּא הָיָה דְּבָק בְּבֵית עַל פְּנֵיו". וכ"פ מִצָּצ:
"וְהָאוֹלָם. הוּא כְּמוֹ בֵּית שַׁעַר". וכן כתוב שם (מ"א ז, ו-ז): "וְאֵת אוֹלָם הָעֲמוּדִים עָשָׂה וגו' וְאוֹלָם עַל-
פְּנֵיהֶם וגו': וְאוֹלָם הַכֶּסֶּא אֲשֶׁר יִשְׁפֹּט-שָׁם אֵלֶם הַמְּשֻׁפָּט עָשָׂה", ותרגם יב"ע: "וְיֵת אוֹלָמָא
דְּעֲמוּדֵי עֶבֶד וכו', וְאוֹלָמָא עַל אִפִּיהוֹן וכו', וְאוֹלָמָא לְאַתְקִנָּא תַּמָּן כּוֹרְסֵי בֵּית דִּינָא דְּדִאִין תַּמָּן,
פְּרוּסָא לְבֵית דִּינָא עֲבִיר". ופירש"י: "וְאֵת אוֹלָם הָעֲמוּדִים. אוֹלָם עָשָׂה לְפָנֵי הָעֲמוּדִים הָאֵלֶּה - מְבֹא

אוֹצֵר. בעברית המיוחדת, מטמון טמון של זהב וכסף ('הצייד מצא אוצר ביער'). אך במקורותינו - פירושו, מחסן* (גם של תבואה ומזון, ואפילו של סמרטוטים)!

א
לְבִיתָ... וְאוֹלָם עַל פְּנֵיהֶם. אוֹלָם גְּבוּחָה עָשָׂה עַל כָּל הַבֵּית: וְאוֹלָם הַכֶּסֶּא. 'אוֹלָמָא וכו' פְּרוּסְדָּא וכו', פְּרוּסְדָּא - לְשׁוֹן פְּרוּוּדוּר*. וְהַרְדִּיק פִּירֶשׁ: "וְאֵת אוֹלָם הָעַמּוּדִים. הָאוֹלָם - הוּא הַנִּקְרָא 'בֵּית שַׁעַר', וְקִירוֹיו עֲשׂוּי כַּמִּין כְּפָה. וְסִמֵּךְ הָאוֹלָם אֶל הָעַמּוּדִים - כִּי הַבֵּית הָיָה בְּנוּי עַל אַרְבַּעַה עַמּוּדִים... וְאוֹלָם הַכֶּסֶּא... כִּי לְאוֹתוֹ אוֹלָם שִׁהִיָּה בּו כֶּסֶּא - עָשָׂה אוֹלָם אַחֵר לַפְּנִי, הוּא הַנִּקְרָא 'אוֹלָם הַמִּשְׁפָּט' - שִׁהִיָּה 'בֵּית שַׁעַר' לְבֵית הַמִּשְׁפָּט. וְכִי דַעַת הַמִּתְרַנֵּם, שֶׁתִּרְגֹּם 'אוֹלָמָא וכו' פְּרוּסְדָּא וכו', וּפִירוּשׁ 'פְּרוּסְדָּא' - 'בֵּית שַׁעַר', כִּמוּ שְׁאִמְרוּ (אֲבוֹת פִּי'ד מִט'ז) 'הִתְקַן עֲצֻמָּךְ בְּפְרוּוּדוּר, כְּדִי שֶׁתִּכְנַס לְמִרְקָלִין נְאִי, וְיִישׁ נּוֹסְחָאוֹת 'פְּרוּסְדוּר' בְּסִמֵּךְ". וְכֵן כְּתוּב (יִחְזָקָא מ, ז): "וְסִפֵּי הַשִּׁיעָר מֵאֲצֵל אוֹלָם הַשִּׁיעָר, מִהַבֵּית קֶנָה אֲזוּר, וּפִירֶשׁ י: "וְסִפֵּי הַשִּׁיעָר מֵאֲצֵל אוֹלָם הַשִּׁיעָר. שְׁלֻפְנִים מִן הַשִּׁיעָר - הִיָּה עֲשׂוּי אוֹלָם מַחוּבֵּר לַשִּׁיעָר... בּוֹלֵט לְתוֹךְ עֲזֵרֶת נְשִׁים". וְהַרְדִּיק פִּירֶשׁ: "וְאוֹלָם הַשִּׁיעָר מִהַבֵּית. וְהוֹצֵרֵךְ לּוֹמֵר זֶה, כִּי שֶׁאֵר הָאוֹלָם - הוּא חוּץ לַשִּׁיעָר, וְהוּא שְׁקוּרָאִים 'בֵּית שַׁעַר'. וְכֵן הִיָּה אוֹלָם הַהִיכָל מִבְּחוּץ, לְפִיכָךְ אָמַר כִּי זֶה אוֹלָם הַשִּׁיעָר - מִבְּפָנִים הִיָּה". וּמִצַּ"צ פִּירֶשׁ: "אוֹלָם. עֲנִין בֵּית שַׁעַר, וְעֲשׂוּי כַּמִּין כְּפָה מִמַּעַל". וְעוֹד כְּתוּב (תְּהִלִּים עג, ד): "כִּי אֵין זֶרֶעֲבֹת לְמוֹתָם, וְכִרְיָא אוֹלָם", וּפִירֶשׁ רַאב"ע: "וְטַעַם לְהוֹכִיר 'אוֹלָם', כִּי הוּא דֶּר בְּבֵית נִכְבֵּד שִׁישׁ לוֹ אוֹלָם, כִּמוּ הָאוֹלָם שֶׁל בֵּית הַשֶּׁם... אוֹ בַּעֲבוּר שֶׁהִדִּירָה בְּאוֹלָם - בְּרִיאוֹת לְגוֹף, בַּעֲבוּר הָאוֹיֵר - שֶׁהוּא מְגוּלָּה, וְיִישׁ סֵתֵר מִלְּמַעְלָה". וְכִי שְׁמַפְרֵשׁ מִצַּ"צ: "אוֹלָם. אֶרְמוֹן". וּבִסְה"ש (שֶׁרֶשׁ אִלֵּם) כְּתַב הַרְדִּיק: "וְהָאוֹלָם וְגו', הוּא בֵּית כִּמוּ יִצִּיעַ*. אוֹ הוּא כְּפָה שְׁקוּרִין בִּלְעִיז בּוֹלֵט"א ... וְכֵן 'אוֹלָם הַכֶּסֶּא וְגו' - הִיָּצִיעַ אֲשֶׁר הִצִּיב בּו כֶּסֶּא הַמִּשְׁפָּט. 'וְכִרְיָא אוֹלָם', פִּירֶשׁ רַבִּי יוֹנָה 'וְכִרְיָא בְּאוֹלָם... כִּמוּ הָאוֹלָם... וּפִירֶשׁ 'וְבֵית יַעֲשִׂיה לְבֵית פֶּרְעָה וְגו' כְּאוֹלָם הַזֶּה' (מ"א ז, ח), הַנִּכְוֵן שֶׁנִּפְרֶשׁ 'אֶרְמוֹן', מִן יַעֲנֶה אֵיִים בְּאַלְמִנּוּתִי (יִשְׁעִיה יג, כב) - שֶׁהוּא כִּמוּ 'אֶרְמִנּוּתִי". וְבַעֲרָה"כ (עֹרֵךְ אִלֵּם) פִּירֶשׁ: "אוֹלָם) בֵּית כִּמוּ יִצִּיעַ אוֹ כִּיפָה אוֹ אֶרְמוֹן". (וְשִׁנוּ בְּמִשְׁנֵה [אֲבוֹת פִּי'ד מִט'ז]: "הִתְקַן עֲצֻמָּךְ בְּפְרוּוּדוּר* - כְּדִי שֶׁתִּכְנַס לְמִרְקָלִין, וּפִירֶשׁ בְּמַחְזוֹר וִיטְרִי: "פְּרוּוּדוּר. 'אוֹלָם לְכֶסֶּא' - מִתְרַנְּמִין 'פְּרוּוּדוּרָא, הוּא בֵּית כְּנִיסַת הַבֵּית שְׁקוּרִין פּוֹרְקָא. וְטְרַקְלִין, הוּא מַעֲיֵן הִיכָל שְׁקוּרִין פְּלִיִּין, בֵּית גְּדוֹל שְׁעוֹשֵׁין הַשְּׂרִים". וְכִי'פ הַרְשֵׁב"ץ בְּמִגַּן אֲבוֹת: "פְּרוּוּדוּר* - הוּא בֵּית שַׁעַר. תִּרְגוּם 'אוֹלָם הַמִּשְׁפָּט' - 'פְּרוּוּדוּרָא'. וְכִמוּ שְׁאִמְרוּ בְּפֶרֶךְ כָּל הַיָּד... פְּרוּוּדוּר, חֲדָר וְעִלְיָה". וְעַל הַגִּמ' (סוֹטָה לז ע"א): "שֶׁהָיוּ מִים נִגְדָּשִׁין וְעוֹלִין כִּיפִין ע"ג כִּיפִין", פִּירֶשׁ י: "כִּיפִין. אוֹלָמוֹת, אֶרְקוּלוֹ"ד". וְכַתֵּב הַרִיטֵב"א (עִירוּבִין ב ע"ב): "דְּלִי'הִיכָל' - קְרִי 'בֵּית', וְעוֹשֶׂה הָאוֹלָם - סְנִיפִין לוֹ, וְכִי'בֵית שַׁעַר' שְׁלוֹ, מִפְּנֵי שֶׁהִיכָל פְּתוּחַ אֵלָיו... א"ג נ"ל, כִּי הָאוֹלָם עֲצֻמוּ נִקְרָא 'פֶּתַח הַהִיכָל' דְּלִפְנֵים, מִפְּנֵי שֶׁהוּא 'בֵּית שַׁעַר' שְׁלוֹ, שֶׁהִיכָל פְּתוּחַ לוֹ".

¹ כְּכַתּוּב (דְּבָרִים כ

ח, ח-יב): "יֵצֵא ה' אֶתְךָ אֶת־הַבְּרָכָה בְּאֶסְמִיךָ... יִפְתּוֹז ה' לְךָ אֶת־אֲוִצְרוֹ הַטּוֹב אֶת־הַשְּׂמִימִים, לְתֵת בְּטֶרֶם־אֲרַצְךָ בַּעֲתוֹ", וּפִירֶשׁ הַרְשֵׁב"ס: "בְּאֶסְמִיךָ. בְּאוֹצְרוֹתֶיךָ, שִׁהִיוּ מְלָאִים דְּגַן תִּירוּשׁ וְיִצְהָר". וְרַאב"ע פִּירֶשׁ: "בְּאֶסְמִיךָ. בְּאוֹצְרוֹתֶיךָ, מִטַּעַם הַמָּקוֹם: אוֹצְרוֹ. שֶׁהוּא בִּכְחוֹ לְצִאתָ, וְכֵן 'אוֹצְרוֹת שְׁלֹג' (איוב לח, כב). וְכֵן כְּתוּב (יִרְמִיָּה י, ג): "בְּרַקִּים לְמוֹטֵר עֲשֵׂה, וְיוֹצֵא רוּחַ מֵאוֹצְרוֹתֶיךָ, וְתִרְגֹּם יב"ע: "וּמִפִּיךָ רוּחִין מִבֵּית גְּזוּהִי". וּפִירֶשׁ הַרְדִּיק: "וּמָה שְׁאִמְר 'אוֹצְרוֹתֶיךָ', לְפִי שֶׁהִיא מִרְחַפֶּת וְאִינָה נִרְאִית - כְּדִבֵּר הַתָּנוּן בְּאוֹצֵר". וּמִצַּ"ד פִּירֶשׁ: "הוּא מוֹצִיא אֶת הָרוּחַ מִמָּקוֹם אוֹצֵרוֹ". וְהַמְלַב"ם פִּירֶשׁ: "וְיוֹצֵא יִסוּד הָרוּחַ הָאוֹצֵר בְּאִדִּים, וְעִי"כ יִתְהוּה הַמִּטֵּר". וְעוֹד כְּתוּב (יִרְמִיָּה לח, יא): "וְיִבְאֵא בֵּית־הַמֶּלֶךְ אֶל־תְּנוּזַת הָאוֹצֵר, וְיִקְזוּ מִיֶּשֶׁם בְּלִי סִזְבוֹת וּבְלִי מְלִזְזִים", וּפִירֶשׁ מִצַּ"ד: "אֶל תְּנוּזַת הָאוֹצֵר. מָקוֹם יִמְצֵא שֵׁם בְּגָדִים שְׁחִקִים וּבְלִוִים". וְעוֹד כְּתוּב (יִוָּאֵל א, ז): "וְשִׁמּוּ אֲצִרּוֹת, נְהָרְסוּ מִמְּגִרּוֹת, כִּי הִבִּישׁ דָּגָן", וּפִירֶשׁ י: "שִׁמּוּ אוֹצְרוֹת. שֶׁל יִין וְשֶׁל שִׁמֹּן: מִמְּגִרּוֹת. מְגִרּוֹת שֶׁל חֲטִין". וְרַאב"ע פִּירֶשׁ: "מִמְּגִרּוֹת. מְקוֹמוֹת חֲכוּרִים לְדָגָן - כִּמוּ אוֹצְרוֹת". וְהַרְדִּיק פִּירֶשׁ: "אוֹצְרוֹת הַתְּבוּאָה - נִשְׁמוּ, כִּי אֵין דְּבַר לְהַכְנִים בָּהֶם - וְהִנֵּה הֵם שׁוֹמְמִים: נְהָרְסוּ מִמְּגִרּוֹת... וְכַפֵּל הַעֲנִין בְּמִלּוֹת שׁוֹנוֹת, כִּי 'מִמְּגִרּוֹת' - כִּמוּ 'אוֹצְרוֹת'".

אַלְפֶן (אולפן). ראה לקמן בפרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזוּמֹת', ערך 'אַלְפֶן' (אולפן).
אַנְדֶּרְטָה. ראה לקמן פרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזוּמֹת', ערך 'אַנְדֶּרְטָה'.
אַרְץ. בעברית החדשה, מדינה* בעלת גבולות טבעיים, מקום ישובו של עם.
 אך במקורותינו הוא, חבל ומחוז המאופיין בפני עצמה.
אַשֶּׁר. בעברית המחדשת, הזרם המהיר שלפני המפל*. אבל במקורותינו -
 פירושו, המפל* עצמו.
אַשְׁנֵב. בעברית המחדשת, חלון קטן מאד לשם הגנת העומד מאחוריו (הקופא
 החזיר את העדף דרך האשנב, 'הנוטר ירה בתוקפים דרך אשנב השריונית'). אך במקורותינו - פירושו,
 חלון [לא קטן] המיועד להשקפה וצפייה במתרחש בחוץ.

א

והמלב"ם פירש: "נשימו. אוצרות, שהיו אוצרים שם תבואה. וגם נהרסו ממגורות, שהם קטנים מן
 האוצרות". ועוד פירש המלב"ם (ושעיה כג, יח [נ"פ הכרמ' ל]): "האוצר - הוא אשר ישימו בו לרוב מיני
 תבואות ופירות וכדומה, גם כסף וזהב. אם הוא כביר מאוד, עד שראוי לעשות ולאסוף ממנו אוצרות
 להשתמר בו". ועוד כתוב (דה"א כז, כה): "ועל אוצרות המלך... ועל-האוצרות בשדה בערים
 ובכפרים ובמגדלות... ועל שיבכרמים לאצרות היין... ועל-אצרות השמן", ופירש": "אוצרות
 המלך. אוצרות כסף וזהב... ועל האוצרות בשדה. ועל מה שגדל בשדה - תבואות יין ושמן וכל מיני
 אוכלין ומשקין: ועל שיבכרמים. הוא אוצרות היין". והרלב"ג פירש: "אוצרות המלך. הם האוצרות
 שהיו לו בבית: ועל האוצרות בשדה. וְדָמָה שהיו שם מִגְדָּלִים בשדה - לאוצר שם תבואות השדה".
 ומצ"ד פירש: "בשדה בערים וגו'. אוצרות התבואה וכלי מלחמה וכדומה: ושיבכרמים... להביא היין
 אל האוצרות". ואמרו בגמ' (סוכה יב ע"א): "החוטט בגדיש לעשות לו סוכה - אינה סוכה. הרא - משום
 גזרת אוצר", ופירש": "כל דבר שאדם מְקַצֵּה ומכנים לקיום - קרי 'אוצר', וחבילין שאדם מכנים כל
 ימות הקיץ - לימות החורף, קרי 'אוצר'". וכן אמרו בגמ' (ביצה ל ע"א): "ומתחילין בערמת התבן, אבל לא
 בעצים שבמוקצה: א"ר רב כהנא; זאת אומרת, מתחילין באוצר תחלה". ופירש": "באוצר. בדבר
 האוצר, שהיה מוקצה לְאוֹצְרוֹ לזמן ארוך - כהאי גוונא, דסתמא אוצרין אותו לבהמה". וכן אמרו בגמ'
 (ב"ב יח ע"א): "לא יפתח אדם חנות של נחתומין ושל צבעין - תחת אוצרו של חבירו... טעמא דאיכא
 אוצר, הא ליכא אוצר - עבד", ופירש": "אוצר. עלייה שאוצרין בה תבואה ושמן ויין, והעשן קשה
 להין. (ב"ש שפ"ב).

¹ "שלש ארצות לשב

יעית; יהודה, גליל ועבר הירדן". הרכסים לבקעה. (ראה עוד מש"כ לקמן בפרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזוּמֹת', ערך 'חוץ
 לארץ').

² ככתוב (במדבר כ

א, טו): "ואשד הנזולים", ותרגם אונקלוס: "וְשִׁפְפוֹ נחליא", וכן פירש רש"י: "שִׁפְפוֹ הנחלים". והרמב"ן
 פירש: "מדרון הנחל, שהנחלים נגרים ונמשכים". (אשדות הפסגה). וכן כתוב (יהושע י, מ): "וְהָאֲשִׁדּוֹת",
 ותרגם יב"ע: "וְהַשִּׁפְפוֹ מְרֻמָּתָא", ופירש": "מקום שָׁמִי הנבעות שופכים", ונ"פ הרד"ק (ע"ה"פ, ובס"ה"ש שרש
 'אשד'): "מדרון ההר או הפסגה נקרא כן, לפי שהמים היורדים על ההר - נשפכים מן ההר דרך מדרון".
 וכתוב בס"ה לריב"ג (וומע"ז במחמ"נ) שרש 'אשד': "ואשד הנזולים" - מִשִּׁפְפוֹ הנחל... והוא דומה ללשון
 הארמית, שאומר ב'שופך דם האדם' (בראשית ט, ו) - דְּיִשּׁוֹד דְּמָא דְּאִינְשָׁא" (והוסיף עוד שם: "אין אש דת
 למו" מן הענין הזה כאשר פירש אחד מבעלי הדקדוק, מפני שאש דת - שתי מלות מורכבות, כאשר אמר בו התרגום וכאשר אמר
 בו בעל הפסרת - והוא האמת). ומחה"ע (שרש 'אשד') פירש: "אשדות... פירוש, פיות של נחלים. כמו תרגום
 'שופך' וכו'".

³ מצ"צ משלי ז, ו

אַתֶּר. בעברית המחדשת, דוקא מקום גיאוגרפי מסוים* מיוחד לארכיאולוגיה או לפעילות^{יא}. אך במקורותינו פירושו - מקום סתם, ואפילו אינו מקום מיוחד או מסוים^{יב}.

בִּירָה. בעברית המחדשת, עיר המלוכה, או (במדינה* מודרנית) עיר הממשלה. אבל במקורותינו - פירושה, ארמון או בית גדול או מרכז המלך ושריו שבעיר המלוכה^{יג}.

בוֹרְסָה. בעברית המחדשת, בית מפגש מהודר למסחר בניירות ערך או באבנים יקרות. אך במקורותינו, היא מקום עיבוד עורות בעלי חיים (מקום מסריח ומטונף)^{יד}.

א

שׁוֹת מהרשׁ"ך ח"ב קכט. מחה"ע. הכרמ"ל. בנ"ש שפ"ב.

(ולאחרונה גם ה

תחדש מושג 'אתר אינטרנט' [וכבר מצינו שכאשר בא ישראל דרך האתרים בא הכנעני/העמלקי 'וישב ממנו שבי']).

^{יא} ובקדוש מקום (ת

רגום יב"ע יהושע א, ג), (אונקלוס בראשית כח, טו), ואפילו בגוף, כמו שת"י (בראשית לב, לג) "בְּאֶתֶר יֵדָא דְנִשְׁיָא". "וכל-אתר לא-השתכחז לְהוֹן" (דניאל ב, לה). כתב בקה"ע (לש"ח, א, ע): "אתרא. כתב (בש"ת) מהריק"ו (שורש) קעא... דלשון 'אתרא' בכל התלמוד - אינו רוצה לומר; עיר אחת דוקא, אלא לשון כולל - הרבה עיירות יחד, כמו 'אתריה דרב', 'אתריה דשמואל', שר"ל בכל מקום שהיתה שררתו של רב - מתפשטת שם, וכן 'אתריה דשמואל'. עיי"ש, לענין דינא דסבולנות, דא"ר פפא; באתרא דמקדשי והדר מסבלי". הערוך ערך 'אתר'. [אבל בתורה 'דרך האתרים', במדבר כא, א. כל המפרשים, מפרשים מלשון 'התרים' - המרגלים. אונקלוס, ת"י, מחמ"ג, רש"י, ראב"ע, רשב"ם]. (ולפי האמור כאן, הפועל 'לְאֶתֶר', צריך להיות פירושו - 'לשים במקום' ('למקם'), ולא 'לחפש מקום').

^{יב} כמו שאמרו בגמ'

(יומא ב ע"א, זבחים קד ע"ב): "מאי 'בירה'? אמר רבב"ח א"ר יוחנן; מקום יש בהר הבית - ו'בירה' שמו. ור"ל אמר; כל הבית כולו - קרוי 'בירה', שנאמר (דה"א כט, יט); 'הבירה אשר הכינותי'". (רש"י ב"ק כב ע"א. ריב"ג ורד"ק בסה"ש שרש 'ביר') ("בעל הבירה", וכן התרגום 'בִּירְתָא' - ארמון), ולכן 'עיר הבירה' פירושה העיר שבה ארמון (המלך), ולדעת ראב"ע (אסתר א, ב) 'שושן הבירה' פירושה - ארמון המלך (וכן מבאר החילוק בין וְהָיָה נִתְּנָה בְּשׁוֹשַׁן הַבִּירָה, שהיא ארמון המלך שם ניתנה הדת, לבין וְהָעִיר שׁוֹשַׁן נְבוּכַדְנֶצַּר, שהיא העיר עצמה בה יושבים היהודים. וכן מפרש על מרדכי 'איש יהודי היה בשושן הבירה', שהיה גר ממש בשער ארמון המלך עוד לפני דבר אסתר). רמב"ן בראשית מה, י "אשר הבירה שם למלכות". ויש 'עיר שושן' בה גרו התושבים. והמחה"ע (שרש 'ששן') פירש: "שושן הבירה", פי' מדינה". ירושלים נקראת 'עיר הבירה' (נחמיה ב, ח) כי בה ארמון בית המקדש. לכן לא נכון לומר 'בירתנו', או 'בירת המדינה'. במדרש (ב"ר לך לך): הציץ עליו בעל הבירה הקב"ה. והג"א פירש (אסתר א, ב): "הבירה. פירוש, הוא חוזק גדול אשר בעיר מלוכה למושב מלכים ושריו וקציני עם, כמו ציון וירושלים, וזהו בירה, כמו 'הבירה אשר הכינותי', וכמ"ש דניאל 'ואני הייתי בשושן הבירה אשר בעילם המדינה', פירוש, עילם היא העיר מלוכה עצמה, ושושן הוא החוזק אשר בתוכה. וכתב זאת להראות גדולת השי"ת שסבב סיבובין לעשות נס לישראל, לפי שמרדכי היה בשושן, כמ"ש 'איש יהודי היה בשושן' - פירוש שהיה כבר, סבב הקב"ה והוליק את אחשורוש לשושן שישב שם". (וכן יש להעיר על השימוש במלה זו למשקה שכר שעורים (ע"פ 'ביר' באנגלית). הערוך (ערך 'בירה'): 'פירוש, פלטורין'.

^{יג} כמו ששנו במשנה

(שבת פ"א מ"ב): "לא יכנס אדם למרחץ ולא לבורסקי", ופירש התפ"ש: "הוא מלשון יין, שנקרא מקום עיבוד העורות - בורסא, וממנו נקרא המעבד - בורסקי". וכן שנו במשנה (כתובות פ"ז מ"ו): "וְאֵלּוּ שְׁכּוּפִין אוֹתוֹ לְהוֹצִיא... והבורסים... מעשה בצידון, בבורסי אחד שמת - והיה לו אח בורסי, אמרו חכמים; יכולה

בֵּית אֲבוֹת. בעברית המחדשת, בית למגורי זקנים שאינם יכולים לתפקד לבד, ובו שומרים עליהם ומטפלים בהם. אך במקורותינו - פירוש, משפחה.^{טז}
 בת (הערוך ערך בת פירוש
בֵּית מִחְיָה. בעברית המחדשת, תחום מחיתו ופרנסתו של האדם או בע"ח. אבל במקורותינו, הוא בית תבשיל^{טז}.
בֵּית מִרְקָחָה. בעברית המחדשת, מקום מכירת תרופות לחולים. אך במקורותינו, הוא חנות לממכר בשמים^{טז}.
בֵּית נְכוֹת. בעברית המחדשת, מוזיאון להצגת* עתיקות*. אבל במקורותינו - פירוש, בית אוצר לבשמים, כסף, או נשק (מכונסים שם עד שישתמשו בהם)^{טז}.
בֵּית נְתִיבוֹת. בעברית המחדשת, נמל תעופה או תחנת רכבת. אבל במקורותינו - פירוש, פרשת דרכים^{טז}.
בֵּית (ה) שְׁמוּשׁ. בעברית המחדשת, בית כסא. אבל במקורותינו - לא נקרא אף פעם בשם זה. אך נקרא בשם זה 'בֵּית הַשְּׁמוּשׁ' - לאות בֵּית (מאותיות בכל"ם) המשמשת את המלח.^{טז}

א

היא שתאמר 'לאחך - הייתי יכולה לקבל, ולך - איני יכולה לקבל', ופירש הרע"ם: "בורסי. מעבר עורות".

^{טז} ככתוב (שמות יב

, א): "שֵׁנָה לְבֵית־אֲבוֹת", ופירש"י: "למשפחה אחת". במשנה הוא שם משפחות הכהנים והלויים למשמרותיהם (עשרים וארבע משמרות שבועיות, המתחלקות לבתי אבות יומיים. פירש הערוך (ערוך 'בית אב'): "וקבעו עצמן בבתי אבות... משמר שיש בו שבעה בתי אבות, כלומר שבע משפחות".^{טז}

^{טז} כדאיאת במדר

ש)

ילק"ש וירא פד בשם פרד"א, מתבאר לפי ילק"ש משלי תתקן.

^{טז} ככתוב (מ"ב כ,

(י): "וַיִּרְאֵם אֶת־כָּל־בֵּית נֹכְחָה, אֶת־הַכֶּסֶף וְאֶת־הַזָּהָב וְאֶת־הַבְּשָׂמִים וְאֶת־הַטּוֹב, וְאֶת־בֵּית כָּלִיו, וְאֶת כָּל־אֲשֶׁר נִמְצָא בְּאוֹצְרוֹתָיו, לְאִי־הָיָה דָּבָר אֲשֶׁר לֹא־הָרָאם", ותרגם יב"ע: "וְאֶחָדֵינוּ יָת כָּל בֵּית גִּנְזוּהִי, יָת כֶּסֶף וְזָהָב, וְפִירִשׁ"י: "בית נכחו. בית גנזי בשמיו, כמו 'נכאת וצרי ולוט' (בראשית לו, כד)". ופירש הרד"ק (וכ"פ הרלב"ג ומצ"ד): "את כל בית נכחה. כל בית חמדתו, כלומר כל הדברים שהיו לו, ואח"כ - פרט מה הם הדברים הנחמדים. וכן 'נכאת וצרי ולוט' - דבר נחמד. ובדברי רז"ל (סנהדרין קד ע"א); 'מאי' 'בית נכחה'? מהם אמרו; אשתו היתה משקה להם. ומהם אמרו; זין או כלי זין הראה להם. ומהם אמרו; בית גנזיו הראה להם". ורש"י פירש שם (סנהדרין): "והכי מתרגמינן בית גניזוהי. ומנחם פתר במחברתו, לשון 'סממנים', כמו 'נכאת וצרי ולוט'".

^{יח} "בֵּית נְתִיב

וְנִצְבָּה" (משלי ח, א) - תי": "וּבֵיתָ שְׁבִילִי קִימָא". ופירש מצ"ד: "נצבה אצל דרך מקום - יתפרשו ממנו נתיבות רבות, ומצויים שם אנשים רבים עוברים ושבים". והמלבי"ם פירש (יאר אור אות ד, ערך יד): "החכמה תכין דרך הגדול, גם נצבת הכן היטב במקום שמתפרדים הנתיבות - להראות נתיב הקטן הנכון".

^{טז} (ראה רד"ק יהוש

ע טו, יח: "בְּבֹאֶה. באות בית השמוש").

בִּיתָן. בעברית המחודשת, בית ארעי קטן או חלק ממערכת מבנים. אך במקורותינו - פירוש, ארמון, או גנה נטועה באילנות, או חצר פנימית שאחורי הבית, או בית פְּשָׁמִים וריח טוב - להתענג בו.

בֶּרֶ. בעברית המדוברת, דלפק* או ממזגה להגשת משקאות משכרים (נלקח מהאנגלית, ובשם 'בֶּר' נכתב במילונים המחודשים). אך במקורותינו - פירוש, תבואה.

בִּתְהָ. בעברית המחודשת, מקום גידול שיחים* ושרידי יער. אבל במקורותינו - פירושה, מקום מוזנח ושמי.

גֵּאוֹת (גיאות) הַיָּם. בעברית המחודשת, עליית מי הים בזמנים קבועים (בזרות הירח גאה הים בגאותו ומימיו כיסו את העמוד). אך במקורותינו - פירוש, 2000.

א

³ ככתוב (אסתר א,

ה): "גַּת בֵּיתִי הַמֶּלֶךְ", ופירש רש"י, מקום נטוע באילנות (וביאר במנות הלוי, ע"ש שהאילנות נטועים בקיום שרים ומקיפים וסוככים כעין בֵּית). וכ"פ רש"י ב"מ (לט ע"ב): "ובוסתני. ביתן של אילנות". ובתרגום שני תרגם: "דרתא" (חצר), וכן ביאר במנות הלוי ע"פ אחת הדעות במדרש (אסתר א), שפירוש 'בֵּיתִי', הוא חצר שאחורי הבית (ו'ביתן' לשון פנים, כמו 'בבית ומוזון תצפנו'). וראב"ע פירש שהוא 'בית' בסמיכות, כלומר 'בֵּית המלך' (ולא בית קטן). ובמחמ"נ (שרש 'הג') פירש: "אמרו אנשי פתרון; 'הביתן' - אין לו פתרון, כי הוא שם מקום הגינה, כמו 'עוֹשֵׁן הַבִּירָה'. ויתכן להיות גזרתו - מגזרת 'בית', כמו 'והנה השק על בשרו מביט' (מ"ב ו, ל), 'מביט ומוזון' (בראשית ו, יד), ופתרון 'בית' - כמו 'פנימה', ענין אחד להם. ופתרון 'גַּת הביתן' - כמו 'גנה הפנימית'... כי כל גנה הסמוכה לבנין ולהיכל פנימה - נקראת 'גַּת הביתן'... אבל רב סעדיה, אשר החביר המלים האלה במחברת ה"א - לא יכלתי לדעה מה ראה על ככה, ומה היתה סברתו. ודקדוקי פתרוניו ומרחבי מליצתו - יורו על תבונתו, על כן יש מאַמַּת מוסר ומדרך אמונה - לבלתי שום משגה בסדרי עניניו". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'בית') כתוב: "מגַּת הביתן. מהגנה הפנימית". והרד"ק (סה"ש שם) פירש: "מגַּת הביתן. מגַּת הארמון. ולפי שהארמון, בית גדול ונכבד - נקרא 'ביתן'. והגרא"א פירש: 'פירוש, שדרך לעשות בתוך גן המלך - בית שהולכים להשתעשע שם, ולפני הגן הוא החצר, והושיבם שם בחצר שלפני הגן שבתוכה היא הביתן של מלך'. ובביאור חדש לרבי יוסף זכריה שטרן כתב: "כי בפרסית החדשה, 'בֵּידִן' - על מקום מלא בשמים מטיבי ריח, ובפרסית הישנה תמונתה - 'בֵּיתִי', והוברה מן 'בֵּי' - שהעתקתו בעברית - 'ריח', ומן 'תֵּן' - שהוא מכיל ומכלכל".

^{3א} בראשית מא, לה-

מט. יואל ב, כד. תהלים סה, יד.

^{3ב} ככתוב (ישעיה ה

, ו): "וְאֶשְׁתִּיתָהוּ בִּתְהָ, כֹּל יוֹמָר וְלֹא יַעֲדָר", ותרגם יב"ע: "וְאֶשְׁתִּיתָהוּ בִּתְהָ". ופירש"י: "בִּתְהָ. לשון שממה וריקנית הוא". וכ"פ ראב"ע: "בִּתְהָ. כמו שממה". והרד"ק פירש: "אניחנו שיהיה שממה, לא יומר ולא יעדר. ופירוש 'יומר' - כריתת הזמורה להרבות בפירות, ופירוש 'יעדר' - שחופרים סביב הזמורה ותולשין הקוצים והעשבים הרעים". כתוב בסה"ש לריב"ג (שרש 'בתה'): "ענינו כמו שממה ומדבר, והמקומות שאין בהם ישוב". ומחה"ע (שרש 'בת') פירש: "'בתה', ובלשון רבים... 'הבתות', פירוש ריק ופנוי". והמלבי"ם פירש: "בִּתְהָ. מקום בלתי ראוי לבנין ועבודה".

^{3ב} תהלים פט, י. ז

וה"ק פרשת נח, סט ע"ב. ראב"ע שמות יד, כז: "ישתחקו עצמות חוי הכלבי, שאמר כי משה ידע את מיעוט הים ברדתו ועת רבותו בעלותו בהמשכו, והוא העביר עמו במיעוט המים כמשפטו, ופרעה לא ידע מנהג הים - על כן טבע. ואלה דברי שגגון, כי מנהג הים ברדתו לא ייבש מקום וישארו חומות מים מימינו ומשמאלו - כי הכל ייבש. ועוד, כי לא יתברר סוף רדת הים ותחילת עלותו - רק אחר שעות. ועוד, לא השלימו ישראל לעבור - עד שטבע פרעה וחילו". (בנ"ש שפ"ב).

גָּדָה. בעברית המחודשת, נקרא כך גם כל חבל הארץ שמעבר לנהר. אבל במקורותינו, נקראת כן רק רצועת שפת הנהר הסמוכה למים.^כ

גִּדְרָה. בעברית המחודשת, מחיצה דקה מעץ או חוטי מתכת (ולא של אבנים). אבל במקורותינו, סתם גדר - היא גדר עבה עשויה מאבנים.^כ

גִּלְעָד. בעברית המחודשת, אנדרטה* לזכרון נופלים במלחמה ('בכניסה לעיר נבנה גן מרהיב שבמרכזו מזרקת שופעת מים - גלעד לנופלים במלחמה'. 'בביה"כ הוצבה מנורה בצורת להבה בוערת - גלעד לנספים בשואה'). אך במקורותינו - פירוש, גל אבנים שמציבים כורתי ברית למזכרת ביניהם.^כ

גִּנְזָן. בעברית המחודשת, מקום שמירת ניירות ומסמכים ישנים. אך במקורותינו - פירוש, בית אוצר*, מחסן לשמירת חפצי ערך שימושיים.^כ

גִּרְדוּם. בעברית המחודשת, מקום הוצאה להורג (בתלייה או בהתזת ראש). אבל במקורותינו - פירוש, או דוכן* השופטים שעליו דנים הגוים דיני מיתה, או מקום גבוה (מדרגות) שממנו דוחפים את הנידונים למוות.^כ

גשם ומטר. 888 מלבי"ם אילת השחר תקנ"ו. גשם יורד לפי הטבע. מטר יורד במטרה.

דוֹכָן. בעברית המחודשת, שולחן מכירות ('יש לו דוכן בשוק*', 'הוא יושב בתוך דוכן הפייס'). אך במקורותינו, הוא מקום מוגבה שעומדים עליו.^כ

א

^כ (קוראים בשם ה')

גדה המערבית' לכל חבל השומרון. וכן ה'לאומיים הימניים' בעבר, היו אומרים 'שתי גדות לירדן', בהתכוונם לשייכות ארץ עבר הירדן המזרחי ('הגדה המזרחית' כלשונם) לא"י).

^כ ככתוב (יהושע ג)

, טו): "והירדן מלא עלי-כלי-גדותיו", ופירש"י: "גדותיו. לשון שפה גבוהה". וכ"פ הרד"ק, וכ"פ המצ"צ: "הם שפתי הנהר סביב המים". ומע"ז בסה"ש (שרש 'גדה'): "על כל גדותיו, על כל שפתיו מפה ומפה".

^כ "גדר בזה וגדר

בזה וגו' ותלוצץ אל-הקיר" (במדבר כב, כד-כה) - פירש ראב"ע: "הקיר. הוא הגדר" (גם ת"י שם את שתיהן - "קיינא"). 'קיר נטוי גדר הדווייה'. וכן פירש"י (ב"ק כט ע"ב ד"ה 'והגדר גדרו בקוצים'): "דסתם גדר - של אבנים הוא, דכתיב (משלי כד, לא) 'וגדר אבניו נהרסה'". מהר"י קרא (ישעיה ה, ה): "כך מקובלני מרבי מנחם ביר' חלבו, אחי אבא; כל מקום שאתה מוצא 'גדר' במקרא - של אבנים הוא". אמנם יש 'גדר של שושנים' וכדומה. והמלבי"ם (ישעיה ה, ה) פירש: "גדר - הוא של אבנים ועצים סביב שדה או כרם".

^כ בראשית לא, מו.

בנ"ש שפ"ב.

^כ ככתוב (דה"א כח

, יא): "ויתן דוד לשלמה בנו את-תבנית האולם* ואת-בתיו וגנזכיו וגו', ותר"י: "ומסר דוד לשלמה בריה ית צורת אולמא וית בתוהי וקורטורה". ופירש"י: "תבנית האולם. ארכו ורחבו וגבהו... וגנזכיו. מקום שאוצרות* הקדשים מונחים". והרד"ק פירש: "וגנזכיו. פירוש, אוצרותיו". והרלב"ג פירש: "הוא תבנית האולם* והעמודים אשר היו בו, ותבנית בתיו שהיו באולם, וגנזכיו - הם בתי האוצרות* שהיו באולם". ומצ"צ פירש: "וגנזכיו. מקום האוצרות, והוא מלשון גניזה והטמנה". והמלבי"ם פירש: "וגנזכיו. הלשכות* שנעשו לגנוז שם אוצרות* הקדשים". ורבנו שלמה פרחון פירש (מחא"ע סוף ערך ג, מלת רביעית, שרש 'גנז'): "וגנזכיו, פירוש אוצרותיו".

^כ פיהמ"ש להר"מ ע

ז" פ"ב. הערוך ערך 'גרדם א', ומוה"ע. ובדיני ישראל בית הסקילה הוא דוקא חוץ לבי"ד, כדי שלא יראו ב"ד כרוצחים (סנהדרין מב ע"ב).

^ל 'ולויים לדונם

הַרְמוֹן. בעברית המחודשת, ארמון המיועד לנשי המלך. אבל במקורותינו - פירושו, בית גדול, או [שם] הרים, או גֶּאֱוָה, או שוק* שפחותל^ב.
זְלַעְפוֹת. ראה לעיל פרק רביעי, שמות תֹּאדַר כלליים, ערך 'זלעפות'.
זְרִיף. בעברית המחודשת, זרם או גשם דק מאוד. אך במקורותינו - פירושו, גשם רב ומרווהל^ג.

חָוָה. בעברית המחודשת, משק חקלאי פרטי קטן, בו גרה משפחה אחת (העוסקת דוקא בחקלאות או בגידול בע"ח). אבל במקורותינו - פירושה, כפר בו גרים אנשים ביחד, או עיר פרוזות קטנהל^ד.

א
 "רש"י ערכין יא ע"ב, פיהמ"ש להרמב"ם כלים פ"ז מ"ב. ערוך ערך 'דכן'. ריש דוכנא.
 לא
 ככתוב (עמוד ד,

א): "וּפְרָצִים תַּצְאֶנָּה אִשָּׁה נְגִידָה, וְהִשְׁלַכְתָּנָה הַהֲרֵמוֹנָה", ותרגם יב"ע: "וַיִּגְלוּן יִתְהוֹן לְהִלָּאָה מִן מוֹרֵי חֶרְמִינִי". ופירש"י: "וְהִשְׁלַכְתָּנָה הַהֲרֵמוֹנָה. וְהִשְׁלַכְתָּן מֵעֵלֶיכֶן הַנְּאֻנָּה וְהַשְׂרָרָה שֶׁנִּמְלַתָּ, וְלִשְׁוֹן אַרְמִי הוּא בְּנִמְרָא (ב"מ פג) 'הַרְמָנָא דְּמַלְכָּא' – הוּא צְוּי הַמֶּלֶךְ. וַיִּתְּ וַיִּגְלוּן יִתְכּוֹן לְהִלָּאָה מִן מוֹרֵי חֶרְמִינִי, וְהֵם הֵרִי הַשֶּׁךְ, לִשְׁוֹן חֶרֶם* וְחֶרֶבָה". וכ"פ מהר"י קרא: "וְהִשְׁלַכְתָּנָה הַהֲרֵמוֹנָה. תִּשְׁלַכְנָה אֶל הַהֲרִים". וראב"ע פירש: "וְהִשְׁלַכְתָּנָה. אַחֲרֵיהֶם – שְׁהוּא הֶבֶן, אֶל הָהָר – שְׁלֹא תִרְאֶינָה עֵת יִרְטָשׁ... אוֹלֵי 'הַהֲרֵמוֹנָה' – שֶׁם מְקוֹם אַחֲרֵי חוֹמַת שׁוּמְרוֹן". וְהַרְד"ק פירש: "הַהֲרֵמוֹנָה. כְּמוֹ 'הָאֲרֵמוֹנָה' – הֵחָ"א תְּמוֹרַת אֶלְיָף. וּפִירֵשׁ אֵאֵז"ל, כִּי תִשְׁלַכְנָה אַרְמוֹן הַמֶּלֶךְ שֶׁבְּצֵד הַחוּמָה – וְתִצְאֶנָּה...". וּבִסְה"ש (שרש ארס) כתב: "וּבֵא בְּה"א תְּמוֹרַת הָאֵלְיָף וְהִשְׁלַכְתָּנָה הַהֲרֵמוֹנָה, עֲנִינוּ – הַבֵּית הַגָּדוֹל וְהַגְּבוּהָ... וַיִּנְתֵּן תִּרְגָּם 'וַיִּגְלוּן וְכוּ' לְמוֹרֵי חֶרְמִינִי, וְתִרְגָּם 'מַעַי וְאִשְׁכְּנִי' (יִרְמִיָּה נא, כז) 'חֶרְמִינִי', וְתִרְגָּם 'וְלִמְעֵי מִצּוֹר וְעַד נָהָר' (מִיכָה ז, יב) 'וְדָמֵן חֶרְמִינִי רִבְתָּא וְקִירוֹי צִיִּירָא עַד פֶּרֶת'. וְהַמְלִב"ם פירש (בביאור המלות): "הַהֲרֵמוֹנָה. כְּמוֹ 'אַרְמוֹן, וְשֵׁם 'הַרְמוֹן' – מִיּוֹחַד בְּלִשְׁוֹנוֹת הַמּוֹרָחִיּוֹת עַל מְקוֹם הַמִּיּוֹחַד לְנָשִׁים וּפְלִגְשִׁים", וְהוֹסִיף (בביאור הענין): "וְשֵׁם תְּהִי מְכֻרִים אֶל הַהֲרֵמוֹן, שְׁהוּא מְקוֹם הַמִּיּוֹחַד אֶל הַנָּשִׁים לְהַחֲזִיק שֶׁם נָשִׁים וּפְלִגְשִׁים וּזְנוּת, וּבִבּוֹאֵם לִיד קוֹנֵיהֶם – תַּצְאֶנָּה אִשָּׁה נְגִידָה פְּרָצִים, תַּצְאֶנָּה אִשָּׁה זֹנָה פְּרוּצָה בְּפִרְיוֹת לִקְבֹּל אוֹתָהּ כְּמוֹ שֶׁמְקַבְּלִים זֹנוּת בְּזוּיוֹת, וְשֶׁם תּוֹשֵׁלֵךְ אֶל הַהֲרֵמוֹן לְהִיּוֹת מִיּוֹחַד לְזִנוּת וּשְׁפָחָה, וְתוֹשֵׁלֵךְ דֶּרֶךְ הַשְׁלַכָּה בְּבִזְיוֹן גָּדוֹל" (פִּירוּשׁ הַמְּלִב"ם – קֶרֶב קֶצֶת לְמִשְׁמַעוֹת הָעִבְרִית הַמְּחֻדָּשֶׁת, אֶךְ בְּמִשְׁמַעוֹת הַפּוּכָה, כִּי אַרְמוֹן נָשִׁי הַמֶּלֶךְ הוּא אֲדִרְבָּה – לִשְׁמֹרֵן בְּכָבוֹד מִן הַזִּנוּת וּמִהַמְכִּירוֹ).

לב
 ככתוב (תהלים ע

ב, ו): "רַד כְּמִטָּר עֲלֵינוּ, כְּרִבִּיבִים וְרִזִּיף אֶרֶץ", ות"י: "הִיךְ רִסִּי מִלְּקוֹשָׁא דְּנִטְפִין עַל עֶסְכָּא דְּאַרְעָא". וּפִירֵשׁ"י: "וְרִזִּיף אֶרֶץ. לִשְׁוֹן טִיפִים הוּא בְּלִשְׁוֹן אַרְמִי, בְּמִסְכַּת יוֹמָא (פז ע"א) 'הוּה מִטוּ וְרִזִּיפִי דְּמִיָּא'. וְרִזִּיף. מִלָּה מֵאַרְבַּע אוֹתִיּוֹת – אֵין רִיעַ לָהּ, וְטַעְמָהּ; רוּי אוּ שׁוּבַע". וְהַרְד"ק פירש: "וְרִזִּיף. עֲנִין נְטִיפָה. אִמֵּר; זֶה הַמֶּלֶךְ – יָבֹא עַל הָעַם לְטוֹבוֹתָם, כְּמוֹ הַמָּטָר שִׁירַד עַל הָעֵשֶׂב הַנֶּקְצָר – וּמִצְמִיחוֹ עוֹד". וּבְמִצְצ' פִּירֵשׁ: "וְרִזִּיף. עֲנִין נְטִיפָה". וּבְמִצְצ' הוֹסִיף: "וְרִזִּיף אֶרֶץ. הַנוֹטֵף בְּאַרְץ בְּעוֹמֵק הַמַּחְרִישָׁה". (וְכ"כ מְקַבֵּר [ח"א פ"ג, ו]: "וְהֵם שׁוֹטֵף וּמִמּוֹנָה"). וְשֶׁם בְּגִמ' (יוֹמָא פז ע"א) אֵיתָא: "רִבִּי יִרְמִיָּה... אֶזְלֵ אֵיתִיב אֲדָשָׁא דְּרָבִי אֲבָא, בְּהָרִי דְּשִׁדְיָא אֲמַתִּיָּה – מִיָּא, מְטָא וְרִזִּיפִי דְּמִיָּא – אֲרִישָׁא. אִמֵּר; עֲשֹׂאוּנִי כְּאִשְׁפָּה" (פִּירוּשׁ, רִבִּי יִרְמִיָּה... הֵלֶךְ וְיֹשֵׁב עַל מַפְתַּן בֵּית רִבִּי אֲבָא, בְּשַׁעָה שֶׁהִשְׁלִיכָה שְׁפַחְתּוֹ שֶׁל רִבִּי אֲבָא – מִי שׁוֹפְכִין, הִגִּיעוּ זְרִיפִי מִים עַל רִאשׁוֹ שֶׁל רִבִּי יִרְמִיָּה. אִמֵּר; עֲשֹׂאוּנִי כְּאִשְׁפָּה), וּפִירֵשׁ"י: "וְרִזִּיפִי דְּמִיָּא. הַתּוֹת טִיפִי שׁוֹפְכִין, שְׁהִיתָה הַשְׁפָּחָה שׁוֹפְכַת – וְרִזִּיפִי טִיפִין. וְדוּמָה לוֹ 'כְּרִבִּיבִים וְרִזִּיף אֶרֶץ' בְּסִפְרֵי תְּהִלִּים". וְכַתֵּב בְּמַחְבֶּרֶת מִנְחָם (שרש זרזיף): "וְרִזִּיף אֶרֶץ, גַּם מִלָּה זֹא אֵין לָהּ דְּמִיּוֹן בְּתוֹרָה, וּפְתִירוֹנָה כְּמוֹ 'רִזִּיפִי אֶרֶץ'".

לב
 ככתוב (במדבר ל

חֲוִילָה. בעברית המחודשת, בית פרטי מרווח עם גינה סביבו [ויללה בלע"ז] לה. אך במקורותינו - פירושה, חול חשוב ומיוחד (שְׁכוּרִים ממנו זהב ובדולח*, או מגדלים בו גידולים חשובים) ל¹.

חֲזִיז. בעברית המחודשת, פצצה קטנה. אבל במקורותינו - פירושו, ברק או ענן [דק] (וי"א רעם) ל².

א

ב, (מא): "אֶת־חֲזִיזֵיהֶם... חֲזִיזֵי יֵאִיר", ות"א ות"י (וכן פירש"י): "כְּפָרְזֵיהֶון". וראב"ע פירש: "כמו קריות". וכ"פ בסה"ש לריב"ג (שרש 'חזה'): "והם ערים... אלא שְׁנֵי חֲזִיזֵי יֵאִיר מומרת מיז"ד, כאשר [אמר] יִקְבְּצוּ פְלִשְׁתִּים לְחִיזָה" (ש"ב כג, יא), ובלשון ערב אֶל-חִי, והם הבתים הנקבצים יחד, וכ"פ הרד"ק בסה"ש (שרש 'חיה'): "קבוץ* הבתים ביחד, כמו פרו וכיו"ב שאינו מוקף ולא יכלו לבנותו כעיר - יכנו אותו לקבוץ הבתים לבד 'חִיזָה'... ובתמורת היו"ד כְּוִי - חֲזִיז יֵאִיר". והכוונה (בראשית ג, כ) פירש: "בלשון עברי שרש 'חזה' הוראתו היקף וסבוב עוות ועיקום, לכן קיבוץ* אוהלים המסבבים את העיר מחוץ לחומה - נקרא 'חות', כמו 'וילכוד את חותיהם', כי הם שכוני אוהלים מקיפים ומסובבים". ל³ (חידש רחיק"א).

ל⁴ ככתוב (בראשית

ב, יא): "הַסֶּבֶב אֶת כָּל-אַרְץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר-שָׁם הָהָב", ופירש הרמב"ן: "לבאר שאינו חוילה של מצרים... כי זו מזרח המזרח, והוכיר עוד שם הבדולח* - לשבח הנהר, כי בחול אשר בו ועל שפתו - יִמְצָא הוֹחַב הוּא הַטּוֹב, והבדולח והשוהם, כי כן ימצא בנהרות, מהם שימצא בהם הכסף, וכן הבדולח והאבנים הטובות - בנהרות יִמְצָאוּ רובם". ואמרו במדרש (ספרי עקב פרשה לו): "אַרְץ זְמִרָה" (ירמיה ג, יט) - ארץ שעשויה חולאות חולאות למלכים ושלמונים, שכל מלך ושלמון שלא קנה בא"י חולאות, אומר; לא עשיתי כלום". ופירש בזרע אברהם: "כתב זית רענן, וז"ל; עיין בב"ב דף סז עכ"ל. כונתו למה דאיתא שם 'בית החולסאות', פירש רשב"ם; וז"ל פר"ח, קרקע שעפרו חול שמוציאין ממנו זכוכית... ול"נ, דחולאות דהכא - אינו ענין לחולסאות דהתם, ולפי עניינו נראה שהוא מלשון 'חוליית הבור', ודריש לה מדקרי לה 'חמדה' שהיו המלכים הומדים ומתאווים שיהיה להם אף חוליות קרקע בא"י". ובתולדות אדם פירש: "חולאות למלכים. קרקע חשובה למושב המלכים" (ורחיק"א כתב בספרו [ערך 'חווילה'], שבכת"י איש שלום - הגירסא היא 'חווילאות', ולפי זה שיער בדעתו שפירושה הוא - בית פרטי יפה עם נחלת שדה, שקורים בלע"ז וילה. ודרך רחיק"א נכנסה המשמעות בעברית המחודשת).

ל⁵ ככתוב (זכריה י

, א): "ה' עֲשֵׂה חֲזִיזִים", ותרגם יב"ע: "ה' עביד רוחא". ופירש"י: "חֲזִיזִים. עננים מביאים מטר". ופירש הרד"ק (עה"פ, ובסה"ש שרש 'חזז'): "ויתכן לפרשם, שהם אלו שרואה אותם אדם - מבהיקין, קודם שיבא הרעם - מעט, והם שקורין איילוצר"ש [למפוזר] בלע"ז. אבל רבותינו ז"ל פירשו, כמו ענן. כמו שאמרו (ב"ר ג); 'חמשה שמות נקראו לו; אד, עב, ענן, נשיא, חזיז'. ועוד אמרו (תענית ט ע"ב); 'מאי 'חֲזִיזִים? א"ר יהודה; פורחות... מאי 'פורחות? א"ר פפא; עיבא קלישתא דתותי עיבא סמיכתא". והמלבי"ם פירש: "חזיזים, הם העננים העוצרים בתוכם אדים אֲשֵׁים המסכבים הברק והרעם". וכן כתוב (איוב כח, כו): "בַּעֲשֵׂתוֹ לְמִטְר זֶזֶק וְדֶרֶךְ לְחֲזִיז קָלוֹת", ופירש הרלב"ג: "לחזיז קולות. לברק, אשר הוא סיבה לקולות והרעמים, או יהיה לחזיז קולות" - חסר וי"ו, והרצון - לחזיז וקולות. ומצ"ע פירש: "לחזיז. כן יקרא הענן". והמלבי"ם פירש: "שע"י שיצא החום וכח הַעֲלֵעֶקְקָרִי מן העבים - יתהוה הברק והרעם כנודע". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'חזז') כתוב: "ודרך לחזיז קולות, ר"ל הַקָּשָׁת הקולות - והם הרעמים". והערון (ערך 'חזיז א') פירש: "פירוש, עבים דקים - נקראו חזיזין, והיינו 'עיבא קלישתא דתותי עיבא סמיכתא". ומחה"ע (שרש 'חזז') פירש: "לחזיז קולות, פי' עב דק".

ל⁶ (חידש נס"י, ע'

חֲזִית. בעברית המחדשת, משמש גם במובן של פני המערכה, ובהרחבה כל מערכה גם פוליטית*^{לח} (ימן העורף אל החזית, 'חזית משותפת'). אך במקורותינו, משמש אך ורק במובן של פנים החוזים כלפי חוץ^{לט}.

חֶלֶל הָעוֹלָם. בעברית המחדשת, המרחב* שמחוץ לכדור הארץ (קוסמוס בלע"ז). אך במקורותינו, הוא מה שבתוך מקום כדור הארץ^מ.

חֶצֶר. בעברית המחדשת, שטח מגודר מאחורי הבית בו (המיועד לגינה או למקום מנוחה ומשחקי ילדים). אך במקורותינו - פירוש, שטח מגודר שלפני הבית (המיועד לשמירת חפצים)^{מא}.

חֶרֶשׁ (חורש). בעברית המחדשת, יער דליל עם שיחים* גבוהים ועצים נמוכים. אבל במקורותינו - פירוש, יער עצים גדולים, או נוף* ענפי העץ המרובה בעלים^{מב}.

פ הלועזית 'פרונט'.

^{לח} תמיד כט ע"א, ה

מפרש, הרא"ש וראב"ד. (מפרש השו"ע חושן המשפט קנז, ז),

^{לט} כמו שאמרו בגמ'

(שבת עז ע"ב): "רבי זירא אשכח לרב יהודה... וחזייה דהוה בדיחא דעתיה, ואי בעי מיניה כל חללי עלמא - הוה אמר ליה. א"ל; מאי טעמא עיזי מסגן ברישא - והדר אימרי? וכו", ופירש"י: "כל חללי עלמא. פירוש, דברים הנעשים בכל חלל העולם: מסגיין בריש עדרא. מהלכות בראש העדר". וכן אמרו בגמ' (ב"מ מט ע"א): "ההוא מרבנן ורב טבות שמיה... דאי הווי ליה כל חללא דעלמא - לא הווי משני בדבוריה", ופירש"י: "לא הייתי חוזר בי - בכל חללו של עולם".

^מ כדאיתא בגמ' (ב)

"ב ו ע"ב): "אפילו רחבה שאחורי הבתים", ופירש"י: "כל היקף שאחורי הבתים - קרוי רחבה. ושלפני הבתים - קרוי חצר". ומה שכתוב בנ"ך 'החצר הפנימית', פירושו חצר שאחרי חצר (לפני הבית). רש"י ורד"ק מ"א ו, לו. רד"ק יחזקאל מד, יט. עירובין סה ע"ב. שו"ת הרשב"א ח"ב כד ד"ה תשובה.

^{מא} ככתוב (יחזקאל

לא, א): "הנה אשור, ארז בלִבָּנון יפה ענף וזרש מצל וגִּבְהָ קוֹמָה* וגו'", ותרגם יב"ע: "הא אֲתִנְרָא, דְּמִיָּא לְאִתְּנָא בְּלִבָּנוֹן, דְּנוּפִיָּה שְׁפִיר, וְסוּכְיָה מְקִלָּן, וְרָם בְּקוֹמָה". ורש"י פירש: "וזורש מצל. יער מִסְבֵּךְ צל גדול". ומהר"י קרא פירש: "וזורש מצל. יער שלו - צלו מרובה לישוב תחתיו, שמתוך שהוא יפה ענף, שהם מרובים וארוכים ומרחיבים - מצל הרבה עד למרחוק". והרד"ק פירש: "וזורש מצל. ענף שהוא מסתבך הרבה, ועושה צל תחתיו". וכ"כ הריב"ג והרד"ק בסה"ש (שרש 'חוש'), וכ"פ מצ"צ: "וזורש מצל - ענינו 'סעיף', וקראו 'מצל' - לפי שצלו רחב, וכן 'כעזובת הזורש והאביר' (ישעיה יז, ט). וכתב בס' הכרמ"ל (ע"פ המלבי"ם יחזקאל לא, א): "חורש, בא על יער שעציו קרובים זה לזה ונסבכים יחד ועושים צל, והנמצא שם - יסתר מבני אדם, כמו 'זורש מצל' - עושה צל... ושם 'חורש' - בא על כלל היער, וגם על ענף אחד". ועוד אמרו בגמ' (ב"ק פא ע"א): "עשרה תנאין* התנה יהושע; שיהו מרעין בחורשין... א"ר פפא; לא אמרן אלא דקה בנסה, אבל דקה בדקה, וגסה בגסה - לא, וכל שכן גסה בדקה - דלא", ופירש"י: "שיהו מרעין. בהמות בחורשין, ושלא יקפיד בעל היער על כך: דקה. בהמה דקה ביער גסה, שאינה מכילה את האילנות". ורבנו יהונתן מלוניל פירש: "בחורשין של חבירו... ומוקמינן בנמרא, דוקא בהמה דקה - ביער גדול, שאינה מזקת כל כך, ואינו ניכר בה היוק - מחמת גדלו, אבל ביער קטן - שניכר בו ההיוק, אסור - אפילו בהמה דקה, אבל בהמה גסה אפילו ביער גדול - אסור, וכ"ש ביער קטן". והמאירי פירש: "שיהו רשאים להרעות את בהמותיהם ביערים, ולא יהא כח ביד בעל היער - לעכבם. ומ"מ, דוקא בהמה דקה - ביער גדול ומסובך עד להרבה, שאין החוק ניכר בו כל כך, והוא

חֲרֻשָּׁה (חורשה). בעברית המחודשת, יער קטן (בדרך כלל נטוע ליד מקום ישוב) מג. אבל במקורותינו - פירוש, יער מרובה עצים צפופים^מ.

טַחֵב. וראה לקמן פרק ארבעה-עשר, 'צמחים', ערך 'טחב'.

יִבְשֶׁת. בעברית המחודשת, קובץ ארצות גדול, אחד מחלקי כדור הארץ. אבל במקורותינו - פירוש, יבשה^מ (בניגוד לים), (נכון אקלים יבשתי).

יִצְיָע. ב"ב סא ע"א: "מאי יציע? הכא תרנימו; אפתא. רב יוסף אמר; בדקא חלילה... תאני רב יוסף; שלשה שמות יש לו - יציע, צלע, תא". ופירש הרשב"ם: "אפתא. אפנטמ"ן, בנין נמוך אצל הבית מצדו או מאחוריו: בדקא חלילה. איהו נמי כמין אפתא סמוך לבית, אלא שעשוי חלונות חלונות לגוי, לודרש בלע"ז, והיינו לשון 'חלילה' על שם שכתליו חלול כל סביביה ועשוי חלונות". ופירש הרד"ק בסה"ש (שרש 'יצע'): "היציע, הוא שעושים באמצע הבית - מקיר לקיר, כמו עליה, והוא כמו חדר להשתמש בו בהצנע. זהו ענין מלת 'יציע'. אבל היציע הנזכר בכתוב, היה חוץ לקיר בית המקדש, הוא הנקרא 'יציע', ונקרא 'תא', ונקרא 'צלע'. ופירש הגר"א (אדא"ל מ"א ו, ד): "יציע. שלשה שמות יש לו; יציע, תא, צלע. והיינו 'יציע' הוא שטח חלל החדר, ונקרא 'יציע' - לשון שטח. ו'צלע' הוא הכותל, שהכתלים הם מצדדי השטח החלל והם גבולי השטח. ו'תא' הוא שם החדר בכללות השטח עם הגבול". ומחה"ע (שרש 'יצע') פירש: "'יציע', פי' מקום בולט מן הבנין לאויר רשה"ר, ומפנים - יראה כמו חדר, כמו זיזין ובצירות". ערה"כ (ערך 'יצע'): "'קיר הבית יציעה' (מ"א ו) חדר שמשתמשים בו בהצנע". פסחים ח ע"א, פירש"י. שעב"נ (ענין 'חדר', שער 'יציע'): "'את היציע', פי' חדר".

א

שנקרא בכאן 'דקה בנסה', ר"ל בהמה דקה - ביער הגסה... וי"מ, ביער הגסה - שאילנותיה גסים, ויער הדקה - שאילנותיה דקים.

^{מב} חידש נב"ח.

^{מב} כ

כתוב (ש"א כג,

ט): "מסתתר עמנו במצדות בְּזוֹרְשָׁה", ופירש הרלב"ג: "בזורשה. ר"ל ביער, כי אע"פ שהיה במדבר זיף - שאין עוברין בני אדם שם, הגה להציל עצמו מן הסכנה מיד שאל - היה נסתר ביער". וחורשה קטנה לא ראויה להסתתר בה. וכ"כ בס' הכרמ"ל (ע"פ המלבי"ם יחזקאל לא, ג): "חורש, בא על יער שעציו קרובים זה לזה ונסבכים יחד ועושים צל, והנמצא שם - יסתר מבני אדם, כמו... וישיב דוד בזורשה" - שהסתתר שם. ובוזה משתתף עם 'חרש' - מענין שתיקה וסוד". וכן הוא בארמית - תרגום כל 'יער', גם גדול מאד. כמ"ש (דברים יט, ה): "ביער לזוטב עצים", ות"י: "בְּחֶרְשָׁא". וכ"כ (יהושע יז, טו): "עֲלֵה לָךְ הַיַּעֲרָה וּבְרֵאתָ לָךְ יָשִׁים וגו'", ותרגם יב"ע: "סקו לכוון לחורשא" (שם מדובר ביערות גדולים שהיו בהר). וכן כתוב (קהלת ב, ו): "עֲשִׂיתִי לִי בְּרָכוֹת מִיָּם לְהִשְׁקוֹת מִיָּהם יַעַר צִיּוֹנוֹ עֲצִים", ות"י: "לְאַשְׁקָא מְנַהוֹן אֲפִילוֹ חוֹרְשָׁא דִּי מְרַבִּי קִיסִין לְאַשְׁקָא" (גם שם מדובר ביער גדול לחטיבת עצי הסקה). וכן אמרו בגמ' (שבועות ו ע"ב): "בְּחוֹרְשָׁא קָא אָכִיל לֵיהּ!", ופירש"י: "האיש הזה, מוטמן בְּעֵצִים כל ימיו - שלא שמע בטיבעה של מלכות רומי". והערוך (ערך 'חרש ב') פירש: "בתמיה, כלומר מי נהוג לאכול ביער כמקום שאין בני אדם מציין - שאין אתה מכיר גדולתו". רע"ם מעילה ספ"ג.

^מ ככתוב (שמות ד,

ט): "והיו לדרם ביבשת". וכן כתוב (תהלים צה, ה): "אשר לו הים והוא עשהו, ויבשת ידיו יצרו". ופירש הרד"ק (ס"ה שרש 'יבש'): "היבשה... ובת"י תמורת ה'יב' - ויבשת וגו'. ועוד כתוב (יהושע ד, כב): "בְּיַבְשָׁה עָבַר וַיֵּרָאֵל, ותרגם יב"ע: "בְּיַבְשָׁתָא". (ראה רב"ע בראשית א, ב), שקרא ל'יבשת' המודרנית בשם 'ארץ': "שבע ארצות מתחלק הישוב". פדרא פ"ח ורד"ל. ביאור הגר"א לספר יצירה פ"ד מט"ו. חזקוני בראשית ה, יח, ואוצח"ז.

^מ ככתוב (במדבר י

יָקֵב. בעברית המחודשת, בנין המפעל* בו מייצרים יין. אבל במקורותינו, הוא הבור שבו נקווה היין מהגת, או הסלים בהם מביאים הזיתים והענבים מן השדה^{מז}.

יָקוֹם. בעברית המחודשת, כל העולם כולו [האוניברסלי] (כולל הכוכבים הרחוקים) [יוניברסל או 'קוסמוס' בלע"ז]. אבל במקורותינו - פירוש, כלל החיים על הארץ^{מז}.

כָּבִישׁ. בעברית המחודשת, דרך סלולה עפ"ר בזפת או עפר כבוש^{מח}. אבל במקורותינו (בארמית) - פירוש, כל מקום שכבשו והדקו את קרקעיתו, כמו רצפה^{מט}.

כָּבֵשׁ. בעברית המחודשת, נקראת כן מערכת המדרגות שמצמידים למטוס לאחר נחיתתו, לאפשר לנוסעים* לרדת ממנו. אך במקורותינו, קרויה בשם זה - רק מערכת ירידה ועליה ללא מדרגות (רמפא' בלע"ז)².

ח, כז): "מִן־הַיָּקֵב", ופירש"י: "הוא הבור שלפני הגת, שהיין יורד לתוכו. וכל לשון יקב - חפירת קרקע הוא". וכן כתוב (ישעיה ה, ב): "וְגַם־יָקֵב זָצַב בּוֹ", ופירש"י: "יקב. הבור שלפני הגת - לקבל היין. וכן כל 'יקב' - לשון בור הוא. וכן 'ועד יקבי המלך' (זכריה יד, י) - תרגם יונתן 'עד שיחיא דמלכא'". ומהר"י קרא פירש: "ועל שכורין אותו בעיגול שלא יפול עפר לתוך חוליותו נקרא בלשון חציבה. בור שלפני הגת שהיין זב לתוכו הוא יקב". וראב"ע פירש: "וגם יקב זצב בו. להוציא התירוש בכרם". והרד"ק פירש: "והיקב, דורכין בו הענבים - להוציא פרי הענבים למעשה". ומצ"צ פירש: "יקב. הוא הבור שלפני הגת, והיין יורד בו". וכ"כ (ישעיה טז, י): "יֵין בִּיקְבִּים לֹא יִדְרֹךְ הַדֶּרֶךְ". סוכה מט ע"א ד"ה וגם יקב, יומא עו ע"ב. הערוך (עוד 'קב'): "היקבים, הן הסלים שמביאין בהן הזיתים מן השדה לבית הבר". ומחא"ע (שרש 'קב') פירש: "פירוש, מקום שדורכים שם ענבים - והוא גת".^{מז} "כלל לכל חי שדה

וא על האדמה" (ראב"ע בראשית ז, ד, עה"פ "ומוזיית את כל היקום אשר על פני כל הארץ"), וכ"פ הרד"ק בסה"ש (שרש 'קום'): "היקום... והוא שם כלל לכל חי על האדמה". וכ"פ הרע"ס (שם ז, כג), "היקום, של בעלי חיים, לא עשבים וצמחים". וכ"מ מת"י: "ית כל גִּוְיָת אֲנֶשׁ ובעיר מן ארעא". והכוה"ק פירש: "היקום. להמפרשים - הוא שם כלל לכל חי, ולרבותינו (ב"ר לב, ח) - הוא ענין אחר, כי אמרו שם; היקום, רבי ברכיה אמר; קיומיה, ורבי אבן אמר; יקומני, והוא בלשון יון - שם כלל אל מקום הישוב, כענין 'תבל' בלשון עברי, והוא מסכים עם מה שאמרו, כי אף שלשה טפחים של עומק המחרשה - נמוחו. גם 'היקום אשר ברגליהם' - מסכים עם טעם הזה (רו"ה). ועל הפסוק "ותבלעם וגו' ואת כל־היקום אשר ברגליהם" (דברים יא, ו) פירש רש"י (ע"פ פסחים קט ע"א): "זה ממונו של אדם - שמעמידו על רגליו". וראב"ע פירש: "היקום. שם כלל".^{מז}

^{מז} (חידש ד"י).
^{מז}

תרגום אסטנר (א),

ו) "רָצַפְתָּ בַּהֲטָ" - "כָּבִישׁ קְרוֹמְסְלֵיגִין". גם משמש למסילה* כבושה, אך בתור שם תואר ("במסלה* נעלה" - "באורח כָּבִישׁא נִיסִק" [אונקלוס במדבר כ, יט]).

^{מט} ככתוב (ד"ב ט, ט).

יח): "וְיֵשִׁישׁ מַעֲלֹת לִכְסָא וְכָבִישׁ בְּזָהָב לִכְסָא מְאֻזָּזִים", ות"י: "וְיֵשִׁיתָא מְסֻקָּין לְכֹרְסִיָּא וְכִיבִישׁ בְּרִהָבָא סְנִלְגָּלִי בִּרְסָא". ופירש"י: "וְיֵשִׁישׁ מַעֲלֹת לִכְסָא. מדרגות לעלות בו", ופירש הרד"ק: "לכסא מְאֻזָּזִים. פירוש, המעלות היו מאוזנים ונדרקים לכסא ודבקים בו, והכבש היה לפי 000 המעלות והיה בזהב. ופירוש 'כבש' כמו מעלות, אבל אינו עשוי כמעלות האבנים והעצים - שהם זה על זה, אלא מעלה

פּוֹכֵב חֲמָה. בעברית המחודשת, כוכב הלכת 'מרקורי' או 'כוכב' הסמוך לחמה. אך במקורותינו, היא השמש בסדר הכוכבים והמזלות (קרני השמש קרויות 'כוכבי חמה'),

פּוֹכְבִּית. ראה לעיל פרק ראשון, 'מַנְחֵי דְקָדוּק וְלִשׁוֹן', ערך 'פּוֹכְבִּית'.

פּוֹתֶרֶת. ראה לעיל פרק ראשון, 'מַנְחֵי דְקָדוּק וְלִשׁוֹן', ערך 'פּוֹתֶרֶת'.

פֶּהָ. בעברית המחודשת, קצה יבשה החודר לים. אבל במקורותינו - פירושו, סלע (גבוה), או שפת הים או הנהר (בכל מקום וצורה שהוא)^א.

פֶּכֶר. בעברית המחודשת, רחבה* עגולה במרכז רחובות, הפך במשך הזמן שם לצומת רחובות (מכנים צומת רחובות - בשם ככר, כשנגמרו הרחובות לקרא

א

אחת היא - והוא משופע והולך, ועולה מהקרקע עד המקום שעולין בו אליו, לפיכך היו עושין למזבח - כבש שעולין בו אליו, כמו שאומר במשנה (זבחים פ"ה מ"ג) 'עלה בכבש', והיה אסור לעשות בו מעלות, כמו"ש (שמות כ, כב) 'ולא תעלה במעלות וגו''. ופירש מצ"צ: "מעלות. מדרגות: וכבש. עשוי כמין גשר משופע, ובמשנה (יומא כב 000) - 'רצין ועולין בכבש'", והוסיף במצ"ד: "וכבש בזהב. קודם שעלו על המעלות - היה עשוי כבש מזהב, ודרך בו עלה במעלות לשבת על הכסא". ופסק הרמב"ם (עבודה, הלכות בית הבחירה פ"א ה"ז): "אין עושין מדרגות למזבח, שנאמר (שמות כ, כג) 'ולא תעלה במעלות על מזבחי'. אלא בונין כמו תל בדרכו של מזבח - מתמעט ויורד מראש המזבח עד הארץ, והוא הנקרא 'כָּבֶשׂ'". וכ"פ הרמב"ם בפיהמ"ש (מדות פ"ג מ"ג): "ו'כָּבֶשׂ' - הוא הַמַּעֲלָה (המבנה) שעולים עליו למזבח - לפי שאין בו מעלות, שנאמר 'ולא תעלה וגו'. אבל (יורד ומתמעט) משופע - ועולין בו בדרך שעולין בה, וצורתו דומה לצורה שקורין בעלי הנדסא בל"ע 'אל מנשור' בשוה, והיה ערך שיפועו - שלשים ושתים אמה וכו'". (ומה שפירש"י עה"ת [שמות כ, כב]: "כשאתה בונה כָּבֶשׂ למזבח - לא תעשהו מעלות מעלות... אלא חֶלֶק ידא ומשופע", נ"ל ליישבו כך: אם תבנהו מעלות מעלות - לא יהיה שם 'כָּבֶשׂ' עליו). ופירש בחנה"ב: "אין עושים מעלות כמין מדרגות זו למעלה מזו... אלא בונים כמו תל משופע ומתמעט ויורד מראש המזבח עד הארץ, והוא הנקרא 'כבש'". וכמו ששינו במשנה (שבת פט"ז מ"ח): "ועשה נכרי כָּבֶשׂ לירד בו - וירד בו ר"ג וזקנים", ופירש הערוך (ערך כבש ה'): "כמין עץ גדול יש לבעלי הספינות, כשבאין לירד באותו עץ - יורדין מן הספינה לארץ, כדי שלא יטבלו כפות רגליהן במים. וְשֵׁם אוֹתוֹ עֵץ - 'כָּבֶשׂ'". ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם (נוסחת דפ"ל, וכ"פ בתו"ט שם [ובניצח פ"ג מ"ב]): "ואמרו 'כבש' - מקום חֶלֶק שיורדין בו, ואין מעלות כמו בסולם". ועוד שינו (יומא פ"ו מ"ד): "וְכָבֶשׂ עֵשׂוֹ לוֹ מִפְּנֵי הַבְּלִיִּים שֶׁהָיוּ מִתְּלָשִׁין בְּשֶׁעֲרוֹ", ופירש"י: "כבש. כמין מַעֲלָה עֵשׂוֹ לוֹ - שהוא גבוה, ויוצא דרך אותו הַכָּבֶשׂ - חוץ לעזרה וחוץ לעיר", ופירש בתפ"ש (יכין כב): "כעין גשר גבוה יותר מקומת איש... שילך עליו, ולא יכלו ההמוני לינע בו". שעב"נ (ענין 'סולם', שער 'כבש'): "פ' עץ ארוך ועב יש לבעלי הספינות ויש בו חריצין חריצין לירד בו ליבשה". 999צ"ע בלשון פירוש ראב"ד (תמיד כח ע"ב): "דסלקי מסמיו זה לסמיו זה אחר שלמעלה הימנה, שהיו דומין למעלות הכבש, זו למעלה מזו". וראה עוד בעז"כ. אבל צ"ע במחה"ע לרבנו שלמה פרחון (שרש 'יצע') שפירש: "כבש, פירוש סולם, כדתנן 'עלה בכבש ופנה לסובב'".

¹ לפי הבנת העברי

לוס (בראשית כב, יז): "שַׁפַּת הַיָּם" - "כִּיף יָמָא". וכן ת"א (בראשית מא, יז) "שַׁפַּת הַנְּהָר" - "כִּיף נְהָרָא". וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'כִּיף'): "וּכְכִפִּים עֲלוּ" (ירמיה ד, כט), "זֹרֵי עֶפֶר וּכְכִפִּים" (איוב ל, ו), תרגום 'סלע' (שמות כ, ח) - "כִּיפָא".

² אונקלוס לך לך

ע"ש אנשים). [כבר עגולה כנראה נכון]. ובמקורותינו - פירוש, מישור, פירוש נוספים.

פְּרוֹז. ראה מש"כ לעיל בפרק חמישי, 'תארים ותכונות באדם', ערך 'כרוז'.
פְּתֻבָּת (כתובת). בעברית המחודשת, מען, מקום מגורי האדם לשם שליחת דואר או מציאת ביתו ('איזו כתובת אתה מחפשי?'). אבל במקורותינו - פירושה, אותיות כתובות או חרטות.²²

לְשֹׁפָה. בעברית המחודשת, משרד מפואר לקבלת קהל. אך במקורותינו - פירוש, חדר קטן בתוך בית גדול המשמש לשימוש מיוחד ונבדל משאר חלקי הבית.²³

מְבוֹאָה. בעברית המחודשת, חדר קבלה מרווח בקומת הכניסה (לובי בלע"ז). אך במקורותינו - פירוש, מבוי שלפני שערי החצרות (מעין סימטא קטנה).²⁴

מְגִרָשׁ. בעברית המחודשת, שטח לא בנוי בתוך העיר ('מגרש ריק ברחוב הראשי'). אבל במקורותינו - פירוש, שדות ריקים מסביב לעיר (שעומדים כך לאורך ולמראה הבהמות).²⁵

"מישר", רש"י יג, יא מישור, אבל בפרק יד פסוק ו "שמו בכר", רמב"ן בירדן ודאי, ראב"ע צמחים מלשון 'כר'. "ככר לזב" (שמות כט, כג) - ת"י: "וְעָגוּל דְּלָחִים". הכוה"ק: "לרש"י מישור של ירדן... אבל לרמב"ן - שם ככר הירדן לשון מישור ממש הוא... ול"כ הרד"ק... ונקרא השטח הטוב והדשן 'כר' מלשון כריה וחפירה..." (וכתב ברכ"ב [בראשית יג, י]: "ככר. שם פרמי לאותו תחום, ולא כמו שתרגם אחר [כנראה רמ"ד] 'תחום' פתם [קרייז], שכל הנבולים קרויים כך"). ב"ש שפ"ב: איזור נפרד מסביבתו כאילו כרוי לעצמו, סה"ש לרד"ק שרש 'כרה', רש"ר"ה בראשית יג י.

²² "וּכְתֻבָּת קָע

קָע" (ויקרא יט, כח). וכתב התשבי (ערך 'כתב ג'): "בימים קדמונים, היו בעלי צחיות ומושלי משלים - כותבים דבריהם על פתחי הנדבים או ברחובות הומיות בסתר, כדי שלא יודע מי הוא הכותב... ואותן הדברים - נקראים 'כתבות'".

²³ ש"א ט, כב. מ"ב

כג, יא. ירמיה לה, ב. יחזקאל מ, יז. שקלים פ"ה מ"ו. תמיד פ"ג מ"ג. מדות פ"א מ"ו. פ"ב מ"ה. יומא יט ע"א. סה"ש לרד"ק שרש 'שע' (לשך). שעב"נ (ענין 'חדר', שער לשכה): "ולשכה ופתחא באלים, פי' חדר". (ב"ש שפ"ב).

²⁴ יחזקאל כז, ג.

סה"ש לרד"ק. שבת כט (נט) ע"א. קמח ע"ב. עירובין טו ע"א. וראה מוסף ליום א' דר"ה 'אנסיכה מלכי'.

²⁵ [שעיתים לבנות

בו].

²⁶ ככתוב (ויקרא כ

ה, לד): "וַיִּשְׁלַח מִגִּרְשֵׁי עֲרֵיהֶם לֹא יִמְכֹּר", ות"א: "וַיִּחְקַל רוּחַ קְרוֹיָהוֹן", ות"י: "חֲקִיל קְרוֹיָהוֹן". וכן כתוב (במדבר לה, ב-ד): "וַיִּתְּנוּ לְקָלִים וְגו' עָרִים לְשִׁבְתָּהּ, וּמִגִּרְשֵׁי עֲרֵיהֶם סְבִיבֹתֵיהֶם וְגו' וְהָיוּ הָעָרִים לָהֶם לְשִׁבְתָּהּ, וּמִגִּרְשֵׁיהֶם יִהְיוּ לְבִהֲמֹתָם וּלְרֹכֶשֶׁם וּלְכָל זֵיתָם; וּמִגִּרְשֵׁי הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְקָלִים, מִקִּיר הָעִיר וְחוּצָהּ אֵלֶיךָ אֲמָה סְבִיב". ופירש"י: "ומגרש. ריוח מקום חלק חוץ לעיר סביב - להיות נוי לעיר. ואין רשאים לבנות שם בית, ולא לנמוע כרם, ולא לזרוע זרעה: ולכל זיתים. לכל צרכיהם". ורע"ס פירש: "לבהמותם. למרכב ולמשא: ולרכושים. בקר וצאן: ולכל זיתים. כמו דבורים של כֹּרֶת, ויוני שובך וזולתם". ומחה"ע (שרש 'גרש') פירש: "מגרשי הערים, פירוש ריוח שיהיה בין בית ובית, בין חצר וחצר, ולפני פתחי העירות - שיעמדו שם המקנה". ושנו במשנה (סוטה

מְדוּר. בעברית המחדשת, מחלקה, פינה בעתון. אך במקורותינו - פירוש, מקום מגורים.¹¹

מְדִינָה. בעברית החדשה, חבל אדמה הנתון בשליטת ממשלה מסוימת [ולחבדיל מ'ארץ], שהיא חבל אדמה מוגדרת ('מדינת ארה"ב', 'מדינת בריטניה מחולקת למחוזות'). אך במקורותינו - פירושה, מחוז [מתוך הממלכה] או עיר גדולה.¹²

א

פ"ה מ"א): "בו ביום דרש ר"ע; 'ומדותם מוזוין לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו' (במדבר לה, ה), ומקרא אחר (שם, ד) אומר 'מקיר העיר וזוזה אלף אמה סביב', אי אפשר לומר 'אלף אמה' - שכבר נאמר 'אלפים אמה' וא"ל לומר 'אלפים אמה' - שכבר נאמר 'אלף אמה! הא כיצד? אלף אמה - מגרש, ואלפים אמה - תחום השבת. רבי אליעזר בנו של ר"י הגלילי אומר; אלף אמה - מגרש, ואלפים אמה - שדות וכרמים", ופירש"י: "מגרש. רחבה פנויה - מזריעה ומבתים ומאילנות, לנוי העיר להיות לה לאויר. ואלפים - לא הוזכרו לתתן ללוים, ולא נאמרו - אלא ליציאת תחום שבת: שדות וכרמים. ואלפים סביב - נתנו ללוים, מהם הניחו - אלף סביב העיר למגרש, והשאר - שדות וכרמים". ועוד שנו במשנה (ערכו פ"ט מ"ח): "אין עושין שדה - מגרש, ולא מגרש - שדה, ולא מגרש - עיר, ולא עיר - מגרש. א"ר אלעזר; בד"א? בערי הלוים, אבל בערי ישראל, עושין שדה - מגרש, (ולא) מגרש - שדה, מגרש - עיר, ולא עיר - מגרש, שלא יחריבו את ערי ישראל", והתבאר בגמ' (דף לג ע"ב): "מנא הני מילי? א"ר אלעזר; דאמר קרא 'ושדה מגרש עריהם לא ימכר', מאי 'לא ימכר'? ...לא ישנה". ופירש"י: "שדה - מגרש. 'מגרש' - הוי אלף אמה סביב לעיר, מדכתיב 'מקיר וגו', וחזן לאותו אלף - היה להם ללוים, אלף אמה - לשדות וכרמים, כדכתיב 'ומדותם וגו', צא מהם אלף אמה - מגרש, והשאר - שדות וכרמים. 'מגרש' - פנוי מכלום, ואין בו בית, ואין זורעין אותו, אלא לנוי הוא לעיר; אין עושין שדה - מגרש. משום יישוב א", והיינו חורבן - שממעט את הזריעה; ולא מגרש - עיר. שממעט את נוי העיר: מגרש - אין עושין עיר. שיעשו בו בתים, שאין עיר נאה - בלא מגרש, וכ"ש שאין עושין עיר - מגרש, שאין מהריבין את יישוב העיר". והמאירי (ב"ב דף ע"ב) פירש: "שאין עושין שדה - מגרש וכו', ר"ל שאין נוסעין או זורעין במגרש - כדי לעשותן שדה או גנה, אלא מניחין אותן עם העשבים העולים מאלהן - לישוב בהם ברחבה, ולרעות בהן את בהמותיהם. ולא מניחין השדות בורות - לעשותן מגרש, שנאמר 'לא ימכר'... לא ישתנה. ואע"פ שלא נתפרש כן אלא בערי הלוים - כך הדין בערי ישראל". והיד רמ"ה כתב: "גבי מגרש, אע"ג דאין עושין אותו שדה, הני מילי - זרעים, אבל אילנות - עבדינן, דאילנות - לא משוו ליה שדה שדה... (אבל) בתוך עשרים וחמש אמה, משום נויי העיר - לא עבדינן. שעב"נ ענין 'כפר', שער 'מגרש': "מגרשים", פי' 'כפרים'.

¹² ככתוב (דניאל ב

, יא. ושם ד, כב): "די מְדִרְהוֹן עַם-בְּשָׂרָא לָא אִיתְהִי, וְעַם-חַיִּית בְּרָא לְהִיָּה מְדִרְהָ, ופירש"י: "מדריהון. מגוריהון". ואת הכתוב (בראשית ו, יד): "קָנִים תַּעֲשֶׂה", תרגם אונקלוס: "מדורין", ופירש רש"י: "מדורים מדורים לכל בהמה וחיה". ואת הכתוב (במדבר כד, כא): "יָשִׁים בְּסֻלֶּעַ קָנָה, ת"א ות"י: "מְדִרְהָ". "מבועין קדשך" כי תבוא. רמב"ם קנין הלכות עבדים פ"א ה"ט.

¹³ ככתוב (אסתר א,

א): "הַבּוֹלֵךְ בַּהֲדוֹ וְעַד-כּוֹשׁ יֵשִׁבַּע וְעֶשְׂרִים וּמֵאָה מְדִינָה", ותרגומו: "מֵאָה וְעֶשְׂרִין וְשִׁבְעָה פִּלְכִין". ואמרו במדרש (אסתר א): "שִׁבְעָה וְעֶשְׂרִים וּמֵאָה. רבי אלעזר בשם רבי חנינא; והלא מאתים וחמשים ושתים אפרכיות הן בעולם - דודו שלט בכולן... אחשורוש - שלט בחציו... (ראה ביאור המדרש במנות הלוי). א"ר לוי; כל מקום שנאמר 'שדה' - הוא עיר, 'עיר' - מדינה, 'מדינה' - אפרכיה... 'עיר' - מדינה מניין? שנאמר (יחזקאל ט, ד); 'עבור בתוך העיר בתוך ירושלים'. 'מדינה' - אפרכיה מניין? שנאמר; 'שבע ועשרים וּמֵאָה מְדִינָה', ופירש מת"כ (ר"ר א): "כל מקום דכתיב 'שדה' - פירושו 'עיר', 'עיר' - פירושו

'מדינה'. ופירש הרלב"ג: "הנה הרצון ב'מדינה' - 'מחוז', בו עיירות רבות. כי ידענו מדברי המלכים האלו - והם מלכי פרס, שכבר היו מולכים - בכל הממלכות, וזה היה כבר נראה מדברי דניאל - שמלכות נבוכדנצר... ניתן למלכי מדי ופרס". והגר"א פירש: "מדינה. היא עיר גדולה מאוד - עיר מלוכה. וזהו שאמרו חז"ל (מגילה ב ע"ב) 'בשלמא 'מדינה ומדינה' [לחלק בין מוקפת חומה מימות אחשורוש ל]מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, והיינו עיר גדולה - ומוקפת חומה מימות יב"ג... אך כל עיר גדולה ומלוכה - יש כמה עירות פרוזים ששיכים אליו, וזהו מדינה". ועוד כתוב (מ"א, כ, יג): "בנערי שרי המדינות", ופירש מצ"ד: "מִשְׁרְתֵי שרי המדינות שבארץ ישראל, והמה מתי מספר", וכן משמע מפירוש הרד"ק, והרלב"ג, שהיו אלו יהודים, בני שרי המדינות שנחלקה להן א"י. ועוד כתוב (עזרא ב, ב): "וְאַלֶּה בְּנֵי הַמְּדִינָה הָעֲלִים מִשְׁבֵּי הַגּוֹלָה", ופירש"י: "אלה בני ישראל אשר ממדינת ארץ ישראל*" (וכ"פ מצ"ד). וראב"ע פירש: "המדינה. היא מדינת בבל". שמפרשים, שהוא פלך ארץ ישראל, או פלך בבל, שהם חלקים מממלכת פרס הגדולה. ושנו במשנה (ב"ב פ"ג מ"ב): "שלוש ארצות לחזקה; יהודה, ועבר הירדן, והגליל. היה ביהודה והחזיק בגליל בגליל והחזיק ביהודה אינה חזקה עד שיהא עמו במדינה", ופירש הרשב"ם (דף לו ע"ב): "שלוש ארצות. בארץ ישראל: עד שיהא עמו במדינה. כגון שהיה ביהודה בעיר אחת, והחזיק ביהודה בעיר אחרת". ורבנו גרשום פירש: "עד שיהא עמו במדינה. באותו מלכות, כמו ביהודה ויהודה". והמאירי פירש: "עמו במדינה. ר"ל, שיהא המחזיק - בעיר אחת, והמערער - בעיר אחרת, ושתי העיירות - ביהודה". והרע"ם פירש: "עמו במדינה. שיהיו שניהם ביהודה, או שניהם בעבר הירדן, ואע"פ שזה בעיר אחת וזה בעיר אחרת". וכן שנו במשנה (שביעית פ"ט מ"ב): "שלוש ארצות לביעור; יהודה, ועבר הירדן, והגליל. ושלוש שלש ארצות - לכל אחת ואחת; גליל העליון, וגליל התחתון, והעמק... וביהודה; ההר, שפלה, והעמק... מבית חורון ועד הים - מדינה אחת" (קראו כאן לארץ הקטנה שבארץ הגדולה - בשם 'מדינה'). ועוד אמרו בגמ' (עירובין לט ע"א): "לא ימייל אדם על פתח מדינה - כדי שיכנס למרחץ מיד", ופירש"י: "לא ימייל אדם. בשבת או ביו"ט סמוך לחשיכה, עד פתח מדינה - כדי להתקרב למרחץ, להיות מזומן ליכנס - כשתחשך מיד". וביאר הב"ח (א"ח שו"ו נ"כ"פ הפרישה סק"א): "ועל פתח מדינה. לפי שהמרחצאות הם חוץ לחומה, כדאיתא בפ"ק דמגילה דף ו' ע"ב)" (קראו כאן 'פתח מדינה' - לחומת העיר). ועוד אמרו בגמ' (יומא יא ע"א): "ת"ר; 'בשעריך' - אחד שערי בתיים, ואחד שערי חצירות, ואחד שערי מדינות, ואחד שערי עיירות - יש בהן חובת מצוה למקום, משום שנאמר 'וכתבתם על' מוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ", ופירש"י: "אחד שערי מדינות. יש מדינה מוקפת הרים ויערים בכמה פרסאות, ואין יוצאין ממנה - אלא דרך שערים, כגון ארץ הגר". וכן הביאו הריטב"א: "פירש"י ז"ל, שיש מלכות שיש בתוכה עיירות רבות, וכולן מוקפין הרים סביב, ואין יוצאין ממנה, אלא דרך שערים - כארץ הגר". וביאר הב"ח (י"ד רפ"ח): "נראה דס"ל, דאין לפרש 'שערי מדינות' - 'שערי עיירות', כמו 'עילם המדינה' (דניאל ח, ב) - דפירושו 'עיר', דהא תני בהדיא - 'ואחד שערי עיירות'. אלא - 'שערי מדינות' ממש קאמר, כגון ארץ הגר". והביא המהדיר (הר"א ליכטנשטיין, ריטב"א מהדורת מוה"ק) שהקשה השטמ"ק על פירש"י, בשם רבנו יוסף אשכנזי: "לפירוש זה - קשה, דהוי' זו ואין צ"ל זו - דכל שכן 'שערי עיירות! ואי נפרש 'מדינה' - 'עיר קטנה, אתי שפיר, דזה - אשכחן במדרש, ששינה לקרות ל'עיר' - 'מדינה'. וכן הגר"א (פירוש אסתר א, א): " 'מדינה. היא עיר גדולה מאוד - עיר מלוכה. וז"ש בגמ' (יומא יא) גבי מוֹזוֹת - 'שערי מדינות, ופירש"י ז"ל; 'כגון ארץ הגר וכו', ודוחק גדול הוא - שאמרו בגמ' בשביל ארץ הגר. ולפי מה שכתבתי - אתי שפיר. אך כל עיר גדולה ומלוכה - יש כמה עירות פרוזים ששיכים אליו, וזהו מדינה". משנ"ב ת"ס ק"ג. בר שלום. רמב"ם זמנים הלכות עירובין פ"ו ה"א ועוד. שרש ישע (שרש 'מדין'): "כל לשון מדינה שפי' עיר או דרך. 'מאה מדינה' (אסתר), או יקרא המטרופולין מקום מושב השופט הדין דין, ויהיה מלשון 'דין'. ואולי להיות כל מדינה דתיה ונימוסיה* שונות מזולתה - יהיה ג"כ מלשון 'דת ודין'. ואפשר עוד להיות המדינה - עיר ואם, היותה נאותה לישוב בה, יהיה כמו 'מדה נאה' - כחן מקום על יושביו". אל"ר רש"י גיטין ב ע"ב. רמב"ם הלכות מגילה פ"א ה"ד: "כל מדינה שהיתה מוקפת חומה וכו', ו'מדינה' זו היא הנקראת 'כרך'... ו'מדינה' זו היא הנקראת 'עיר'. מהרז"ו ויפ"ת ב"ר ו, ד: "אחד שולט בעיר ואחד שולט במדינה".

מוֹדָעָה. ראה מש"כ לעיל בפרק שלישי, 'מִנְחִים מְשֻׁפְּטִים וּמִמּוֹנִיִּים', ערך 'מוֹדָעָה'.
מוֹסֵד, מוֹסְדוֹת. בעברית המחדשת, שם לבנינים או משרדים של אדם או קבוצה*, המוציאים לאור - מפעל* עיוני, כגון בתי חינוך, הוצאות ספרים, צדקה וחסד, מחקר וכדומה. אבל במקורותינו - פירוש, יסוד/ותס.
מוֹסֵךְ. בעברית המחדשת, מקום תיקון או חנייה לכלי רכב. אבל במקורותינו - פירוש, כל בנין מקורהס.

מוֹצֵב. בעברית המחדשת, עמדת התגוננות מבוצרת מפני התקפות האויב (שבונה המותקף). אבל במקורותינו, הוא מגדל תצפית והתקפה (שמציב התוקף בשעת התקיפה)סב.

מוֹקֵד. ראה מש"כ לעיל בפרק שני, 'מִנְחֵי זֶמֶן וּמִדָּה', ערך 'מוֹקֵד'.
מוֹקֵשׁ. בעברית המחדשת, פצצה מוטמנת. אבל במקורותינו - פירוש, בור מלכודת, או מכשול ותקלהסג.

א

נככתוב (דברים ל

ב, כב): "מוֹסְדֵי הָרִים", ות"י: "יִסְדֵי מְוִרְיָא", ופירש"י: "עד היסוד". וכן כתוב (ירמיה נא, כו): "וְאֶבֶן לְמוֹסְדוֹת", ופירש המצ"ד: "אבן הזק הראוי לשומו ביסוד". התינוח הקוראים בשם זה למוסדות תורה וחסד, יאה להם שם זה, כי הם יסוד לקיום האומה וחיותה, אך אין שם זה ראוי להוצאות ספרי הבל ('מוסד ז'...') או ארגוני חינוך כפרני. (ועוד רעה חולה, שיש בני אדם שיש להם פעילות חסד קטנה כלשהי בבינם או בחדר קטן - ויבורכו על כך, אך מ"מ מי התיר להם לכנות פעילותם בשם 'מפוצץ' - 'מוסדות פלוגי', ולאחז בכך עיני הבריות? גם אותה תלונה יש בפי על אותם בעלי עסק שיש להם שתי חנויות בשני מקומות בעיר, וכבר מכנים עצמם בשם המרשים 'רִשְׁת', שהוא ראוי רק למי שיש לו חנויות רבות כל כך, עד שכאשר מציינים אותן על מפת* הארץ - נפרשת רשת בצורת שתי וערב, כרשת דייגים. אבל מה לשתיים שלש חנויות - וְלָשֶׁם 'רשת'?).

ככתוב (מ"ב טז

י, יח): "וְאֶת־מוֹסְדֵי הַשִּׁבְתָּ אֲשֶׁר־בָּנוּ בְּבֵית", ופירש"י: "נג אהל עשוי לצל לשבת תחתיו בעזרה ביום השבת". וכ"פ הרד"ק: "בנין שעשו לאנשי המשמר לחסות תחתיו... נראה, כי למשמר היוצא - עשו אותו, שהיה יוצא בשבת, והיו פנויים מן העבודה מאותו היום, והיו יושבין שם עד פנות היום שהיו הולכים להם".

כככתוב (ישעיה כ

ט, ג): "וְהִנֵּיתִי כְדוֹר עֲלֶיךָ, וְצִרְתִּי עֲלֶיךָ מִצָּב, וְהִקִּימֹתִי עֲלֶיךָ מִצְרַת", ותרגם יב"ע: "וְאֶבְנִי עֲלֶיךָ כְּרִקוֹם". ופירש"י: "מוצב. לשון כרקום המוצב על העיירות". והרד"ק פירש (עה"פ ובסה"ש שרש "צב"): "מוצב. מגדל עין שמעמידים על העיר - ללכדה". וכ"פ מצ"ד: "אעיר לב סנחריב - לצור עליך בהעמדת מוצב, הוא מגדל עין שמעמידים סמוך לעיר - לזרוק ממנו חצים ואבני בליסטראות".

כככתוב (שמות י,

ז): "עֲדֹמֹתֶיךָ יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ", ות"א ות"י: "יְהִי דִין לָנָא לְתַקְלָא". וכן כתוב (שמות כג, לג): "כִּי תַעֲבֹד אֶת־אֱלֹהִים כִּי־יִהְיֶה לָךְ לְמוֹקֵשׁ". ועוד כתוב (תהלים סד, ו): "וְסִפְרוּ לְטִמּוֹן מוֹקְשֵׁי", ות"י: "וְשִׁתְּעוּ לְמִכְמֵן תַּקְלִין". ופירש הרד"ק: "מוקשים. ללכדני בהם". ובאיור המלב"ם (ביאור אור אות מ, ערך י [וכן בישעיה ח, יד]): "הפח, הוא הכלי שמציבים לצוד בו החיה, הרמש, וכדומה. והדבר המריח, ששימו על הברזל החד בפח, למען ינקש בו החיה או העוף המתאווים תאוה לאכלו - הוא הנקרא 'מוקש'. הפח בלי המוקש - צד ואינו מוֹקֵשׁ, המוקש - צד ומוֹקֵשׁ, הפח בלא מוקש - לא יצוד, שהמוקש הוא הסֶפֶה שְׁיוֹצֵד החי, ולזה 'התפח צפור על פוז הארץ ומוקש אין לה' (עמוס ג, ה)".

כככתוב (ויקרא כ

מִחְסָן. ראה מש"כ לעיל פרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'אֶכְסוֹן, לְאֶכְסָן'.

מִחְתָּרֶת. ראה לעיל בפרק חמישי, 'תְּאָרִים וְתַכְנוּנוֹת בְּאָדָם', ערך 'מִחְתָּרֶת'.

מִטָּה. בעברית המחדשת, משרד או מפקדה מיוחדים לנושא מסוים*סט ('מטה בחירות', 'מטה כללי'). אבל במקורותינו - פירוש, שִׁבְט או עֵנָף [עץ] (נקרא כן השבט ע"ש שדומה לענף [שבט] היוצא מהעץ).

מִכּוֹן. בעברית המחדשת, מקום שמייצרים בו או פועלים פעולה מיוחדת ('מכון יופי', 'מכון להוצאת ספרים', 'מכון להעתיקות'). אך במקורותינו - פירוש, מושב בסיס, מקום מוכן לשיבה ושכינה^א.

מִכְלָת (מכולת). בעברית המחדשת, חנות לממכר צרכי הבית, בעיקר אוכל, ואף חמרי ניקוי, כלי בית, מכשירי* כתיבה ועוד. אבל במקורותינו - פירושה, תקציב לפרנסת אוכל. ככתוב (מ"א ה, כה): "וְזִטִּים מִכְלָת לְבֵיתוֹ", ותרגם יב"ע: "הִטִּין פְּרָנוֹם לְאִשְׁתּוֹ בֵּיתָהּ". ופירש"י: "מכולת". לשון מאכל. וכ"פ הרד"ק (ע"ה) פ, וכן במכלול, דקה"פ, נחי אלף): "מכולת. כמו 'מאכל', ומשפט המלה - 'מאכולת', ונבלעת הָאֶלֶף בדגש". וכ"פ הרלב"ג: "מכולת לביתו. ר"ל לאכול לביתו".

מְלוֹן. בעברית המחדשת, בית מפואר שאנשים באים אליו לכתחילה לשם מנוחה ותענוג (ושהייה* מפנקת ללא דאגות, באופן שכל צרכיהם ותענוגותיהם מוטלים על המלון [הוטל בלע"ז]) ('בבית העשיר יש תנאי* בית מלון'). אך במקורותינו, הוא בית אכסניה העומד על הדרך, שעוברי הדרכים שאין להם מקום ללון בו עוצרים בו ללינה ולמחרת ממשיכים בדרכם^ב (ואם אין להם צידה לדרך - קונים שם מזונות).

א

'וחח'... ומזה - 'ולא יוזז הוזשן מעל האפוד' (שמות כה, כח), שפירושו - 'ולא יגבה... אף כאן, מזה' - ענין גובה, מצד החוזק והשינוב".

^{סח} [חידש נס"ו ע"]

^פ פ הלועזית שטא"ב].

^{סט} ככתוב (בראשית

לח, כה): "הַיּוֹזְמִינִים וְהַפְּתִילִים וְהַמִּטָּה", ותי"י (שם, יח): "וְהוֹמָרָה דְּבִידָה", ורע"ס פירש: "ושבט המושל". ועוד כתוב (שמות לא, ב): "בְּיָחוּזָר לְמִטָּה יִהְיֶה", ותי"א ותי"י: "לְשִׁבְטָא דִּיהוּדָה". וכ"כ במחמ"נ (שרש 'מט ד'): "ענין שבט ומשפחה הם". וביאר הרד"ק בסה"ש (שרש 'נטה'): "ונקרא השבט - 'מִטָּה', אֶלֶף לְמִטָּה (במבדל לא, ה), כי ענין 'שבט' ו'מטה' - אחד, כָּלָם ענין משען וחוזק".

^ט ת"י 'אתר מתקן

!. הכרמ"ל. רשבר"ה שמות טו, יז. וכ"כ בנ"ש שפ"ב.

^{טא} בראשית מב, כז.

יהושע ד, ג. ירמיה ט, א. נדרים לב ע"א. סוטה לד ע"ב. סנהדרין צה ע"ב. חולין צא ע"א. רמב"ם דעות פ"ו ה"א. הלכות שכירות פ"ד ה"ח, ה"א. רד"ק ורלב"ג מ"ב יט, כג. מצ"ד שופטים יט, כ. מדרש אגדה שמות ד, כד. זוה"ק אחרי עא ע"ב. פנחס רכו ע"א. זוהר חדש תיקונים כרך ב. רש"י פסחים ב ע"א. מג"א קצג סק"ט. תרוה"ד ח"א ו. שבות יעקב ח"ב מו. גוב"ת אה"ע כא. עטרת פז ח"א כ"ג חו"מ יא הערה א.

^{עב} ככתוב (ישעיה א

מְלוּנָה. בעברית המחודשת, בית קטן לכלב. אבל במקורותינו - פירושה, סוכה בשדה לשומרים הלנים בה בלילה, או ערסל התלוי בין האילנות^{עג}.

מְלִיאָה. בעברית המחודשת, אסיפה באולם. אבל במקורותינו - פירושה, שדה או ערוגה שלמים^{עד}.

מִנְזָר. בעברית המחודשת, בנין מבודד שבו גרים נזירים* נוצריים. אך במקורותינו - פירושו, שרים ומושלים^{עה}.

(ח): "כמלונה במקשה", ותרגם יב"ע: "כְּעֶרְסֵל מִבְּתוּתָא בְּמִקְשָׁא". ופירש"י: "כמלונה במקשה. כאשר תעזב המלונה שעשה נוצר בראש המקשה לשמור קישואין* שלה, ומשתלקט - מניקה והולך. זו שבכרם - קרויה 'סוכה' לפי שהוא גר שם יומם ולילה, ביום - שומרה מן העופות, ובלילה - מן הגנבים. אבל הקישואין - קשין הם, ואין לירא מן העופות, ואין צריך לשומרה ביום, לפיכך נקראת 'מלונה' על שהיא לינת הלילות. 'כערסל מבתותא' - כמשכב המלונה במקשה" (וכ"פ מהר"י קרא). וכ"פ הרד"ק: "והנה, נותרה ירושלם לבדה... וכמו המלונה שהיא בשדה הקישואין - שאין סביבותיה בית וסֶכָה אחרת, וסֶכָה 'מלונה' - ענין אחד במלות שונות, כי הסֶכָה היא שילין בה השומר - תקרא 'מלונה'". וכ"פ בסה"ש שֶׁלוֹ (שרש ילון): "והיא סוכת השומר שילין בה בלילה, ולפיכך נקראת 'מלונה' - כי איננה לדירה, אלא שילין בה בלילה". ועוד כתוב (ישעיה כד, כ): "נֹעַ תְּנוּעַ אֶרֶץ פֶּשֶׁכּוֹר, וְהִתְנוּדָדָה בְּמִלּוּנָה", ותרגם יב"ע: "וְתִהְיֶינָה אֲזָלָא וְאִתָּנָא כְּעֶרְסֵלָא" (פירוש, שתהא מתנדנדת כערסל הקשור בין העצים [כ"מ במוה"ע]), ופירש"י: "כמלונה. כסוכת נוצרים שבראש האילן". והרד"ק פירש: "כמלונה. סֶכָת שומר הכרמים, שעושה סכתו בהר, ושומר משם - כל הכרמים. ואותה הסוכה, היא עשויה מעצים קלים, כי אין לה קבע, כי אין יושב בה השומר, אלא כל זמן שהענבים בכרמים - לשומרה, ואותה הסכה נקראת 'מלונה', לפי שגם בלילה - לן שם השומר. וכשהרוח מכה באותה מלונה - היא מתנדנדת אילך ואילך, ומפני קלותה - היא עומדת בהתנדודה, שלא תפול לארץ". ומצ"ד פירש: "תהיה נדה ונעה - כסוכת שומר קישואין הנדה ברוח". והערון (עוד ארזלא) כתב: "ערסלא, כדמתרגמינן 'כמלונה במקשה' - 'כערסל מבתותא', והוא חבלים מתוחים מאילן לאילן - כמין מטה, לשכב עליהן השומר בלילה, ולישב תחת צלה ביום, ותחתיה - פתוח כולו".

^{עב} כמו שאמרו בתלם

וד ירושלמי (ערה פ"א ה"א): "המקיים מליאה של כרוב לזרע - בטלה דעתו. קלחין יחידין - לא בטלה דעתו", ופירש בפנמ"ש: "המקיים מליאה של כרוב - לזרע, כלומר שמקיים ערוגה מלאה של כרוב, עד שיתגדל בהן הזרע - בטלה דעתו, דאע"ג דהזרע עצמו אינו מתחייב במעשר - שהוא מזרעוני גינה שאינן נאכלין, ופטורין מהמעשרות, מ"מ כאן שמקיים כל הערוגה בשביל הזרע - בטלה דעתו, וחייב במעשרות. ואם הן קלחים יחידין שקיימן לזרע - לא בטלה דעתו, ופטורין ממעשרות".

^{עד} ככתוב (נחום ג,

יז): "מנזריך כארבה, וטפסריך כגוב", ותרגם יב"ע: "הא טסך מצלהבין כגובא, וטפסריך כזחיל גובאי". ופירש"י: "מנזריך. שריך. והמ"ם - יסוד ושורש בתיבה כמ"ם של 'משמרתן' ושל 'משמעתן'... ופעמים שהיא נופלת ממנה, כמו 'זר אחיו' (בראשית מט, כו), וכן 'לנזירים' (עמוס ב, יא) - שרים". ומהר"י קרא פירש: "מנזריך כארבה. עם רב שהיה לך שהיו מפוזרין לכאן ולכאן לכבוש ארצות". וראב"ע פירש: "מנזריך... והיא מגזרת 'נזר', בעלי הנזר שלך - היו רבים כארבה". והרד"ק פירש: "מנזריך. גְּדוּלָה וקִצְיָנָה, מענין 'נזר'. ומצ"צ פירש: "מנזריך. מלשון 'נזר' ועטרה", והוסיף במצ"ד: "השרים בעלי העטרות היו כארבה". והגר"א פירש (אדא"ל): "מפני מה אינם בני מלחמה? כי רובם רוכלים, ושאריתם - נזירים* הרבה כארבה, כאשר אחת נוסע - הולכים אחריה כחטף כולם. כן בעמך, אם ינזור אחד ויפרוש מעוה"ז - אחריו יעשו כָּלָם". סה"ש לרד"ק נזר. ומחה"ע (שרש 'נזר') פירש: "מנזריך... פירוש, שְׂרִיף... ו"א, 'מנזריך' - בני אדם המכותרין בכתר, כמשקל - 'יהי המלצר*'", שערי בנימין נחום ג' פיר' השרים הגדולים". (בנ"ש שפ"ב).

^{עה} ככתוב (שופטים

מִסְדְּרוֹן. בעברית המחודשת, חדר צר וארוך המשמש למעבר לחדרים שסביביו. אבל במקורותינו - פירוש, חדר גדול המסודר לישיבת בני אדם (כמו חדר המתנה)^{עז}.

מִסְלָה (מסילה). בעברית המחודשת, מסילת ברזל המותאמת לגלגלים (של רכבת או של דלתות וחלונות הזזה) לנסוע עליה. אבל במקורותינו - פירושה, דרך כבושה העולה לגובה^{עז}.

מַעְבְּרָה. בעברית המחודשת, כך קראו בשנות המדינה הראשונות, למחנה עולים ארעי (בתנאי* שטח גרועים, רבים ללא שירותים* בסיסיים, כגון מקלחות ובית הכסא). אבל במקורותינו - פירושה, מַעְבָּר על נחל או נהר (גשר או אבנים וכדו')^{עח}.

ג, כג): "ויצא אהוד המסדרונה", ותרגם יב"ע: "לאכסדרא", ופירש הרד"ק: "מקום ישיבת העם הבאים אל המלך, והמקום עשוי סדרים סדרים לשבת שם", וכל"כ בסה"ש שלו (שרש 'סדר'): "כי האכסדרה מסודרת ונערכת ספסלים וכסאות לישיבת האנשים" (וכל"פ המצ"צ). ובב"ר (ויחי צט, ג) שנו: "המסדרונה. רבי יודן אמר; ערפלא טורא. א"ר ברכיה; ששם ישבו מלאכי השרת מסודרין". ופירש הרד"ל: "ערפלא טורא. סדרים טורים של אפלה שהן מְסוּכָּכִים מן השמש להקר". ומת"כ פירש: "לא מצאתי פירוש, ונראה פירושו לפי הענין; ענן של ערפל וחשך נודמן לו מן השמים, ולפיכך נמלט ועין לא ראהו. 'טורא' פירושו - מסודר, כדא' ארבעה טורי אבן. או יהיה פירושו כמש"פ רבינו בחיי פרשת יתרו, ורבי אליהו המודקק בהנהגות השרשים; ערפל - הוא ענן וך ובהיר אין עין שולטת בו, ויהיה 'ערפלא טורא' כמו 'ערפלי טוהר' דכתיב בתפלת ר"ה". והיפ"ת פירש: "הר שנקרא 'ערפלא', וקים להו דוה 'מסדרונה'. ששם ישבו מלה"ש מסודרים להציל את אהוד". שעב"נ (ענין 'חדר', שער 'מסדרונה'): "פי' הוא חדר שדרין בו בימי הקיץ, ויש בו חלונות הרבה מכל צדדים, וממסדרונה נכנסים לחדר החורף". (וראה עוד לקמן ערך 'פרוזדור').

^{עז} ככתוב (במדבר כ

, יט): "בְּמִסְלָה גְּעֵלָה", ות"א: "בְּאַרְחָה בְּבִישָׁא". ות"י: "בְּאַסְטְרִמְיָא דְּמִלְכָּא". ופירש הרמב"ן: "במסלה העולה לארץ כנען, שהיא סלולה וכבושה לכל". ובפירוש הרשב"ה כתב: "פירוש 'מסתולל' - להתנשא, 'סלסל' - לרומם, 'סוללה' - תל עפר גבוה... 'סָקָם' - כמשמעו... מכל זה מוכח, שהוראת היסוד של 'סלל' - היא עלייה, ומכאן ש'מסלה' - היא דרך העולה במעלה ההר. ואכן אנחנו מוצאים גם כאן וגם במקומות אחרים, שלשון עלייה - נופל על 'מסלה'. כך 'למסלה העלה מבית אל' (שופטים כא, יט)... כך גם בדה"א (כו, טז) 'במסלה העולה מושמר'. ועוד כתוב (ישעיה סב, י): "סלו סלו המסלה סָקְלוּ מֵאֶבֶן", ופירש"י: "סלו סלו המסלה. בָּבְשׁוּ הדרך, בטי"ץ לוקמין בלע"ז (תרגם אליר: 'כבשו את הדרך'). 'סולו סולו' - לשון 'מסלה' הוא: סקלו מאבן. סקלו המסלה והשליכו אבני מכשול לצדדין". ומצ"ד פירש: "הרימו והגביהו את המסלה, להשוות הגומות להיות נוח ללכת". והמלבי"ם פירש (ישעיה לה, ח [ביאור המלות]): "מִסְלָה, היא הכבושה ונגבהת בגובה, כמו 'סולו לרוכב בערבות' (תהלים סח, ה). ודרך', הוא דרך הרבים. ולרוב, יהיה אצלו - מִסְלָה עשויה מאבנים לשביל יחידים". והגר"א פירש (משלי טז, יז): "מסילה נקרא הדרך שמפנין מאבן".

^{עז} ככתוב (יהושע ב

, ז): "דרך הירדן על המעברות", ופירש"י: "המעברות. מקום מעבר המים". ועוד כתוב (ישעיה י, כט): "עברו מעברה", ותרגם יב"ע: "עברו ירדנא". וראב"ע פירש: "מעברה. הנהר או שם מקום". ומהר"י קרא פירש: "אנו יכולין לעבור את המעבר של נהר". וכל"פ מצ"ד: "אנשיו עברו מַעְבַּר הירדן".

^{עח} ככתוב (ירמיה כ

מַעוֹן. בעברית המיוחדת, מקום המשמש לשהייה* או ללינה זמנית (מעון טטודנשים [רחמנא ליצלן], מעון יום לגיל הרך, מעון לילה לקשישים). אך במקורותינו - פירושו, בית חשוב למגורים קבועים ושמורים^ט.

מִכְשָׁל. בעברית המיוחדת, מכשול הפוגע באחרים. אבל במקורותינו - פירושו, מטרה שפוגעים בה^פ.

מִפְּלִי. בעברית המיוחדת, נפילת מי הנהר בדרכם ממקום גבוה למקום נמוך (וקראו כך ע"פ תרגום שמו בלשונות אירופה^{פא}). אך במקורותינו - פירושו, פסולת וטפל - הנופלים מהעיקר^{פב}.

א, יג): "ומי יבא במעונותינו", ותרגם יב"ע: "ומן יעול בבירניתנא". ופירש מצ"צ: "במעונותינו. מלשון מעון ומדור, כמו 'ה' מעון אתה היית" (תהלים צ, א), ובמצ"ד הוסיף: "הלא העיר בצורה וחזקה". ואף מקום שכינת הקב"ה בשמים ובארץ נקרא כן, ככתוב (דברים כו, טו): "השקיפה ממעון קדשך מן השמים", ות"א: "אסתכי ממדור קודשך", ות"י: "אודיק ממדור בית שכינת קודשך". וכן כתוב (תהלים צ, א): "א-ד-נ-י מעון אתה היית לנר", ות"י: "וכן אמר ה' דמדור בית שכנתך בשמיא". ופירש"י: "מעון. מדור ומנוס לבא שם - היית לנר". וראב"ע פירש: "אמר רבי משה, כי 'מעון' מגזרת 'עין' - מקום מבט עין. והנכון בעיני, שהוא 'ממעון קדשך', והיא התקרה* העליונה, כמו 'ויהי בשלם סוכו והנה מעונתו כנגד 'סוכו', והטעם כי השמים אינם מעונות לנו באמת רק אתה המעון באמת, ודור הולך ודור בא והמעון עומד לא ישתנה", וכ"כ ראב"ע לעיל (עא, ג): "היה לי לצור מעון. כמו 'מעון להסתר בו, על כן אחריו לבא תמיד, כי כל 'מעון' - הוא למעלה". וכ"כ בדברים (לג, כז): "מעונה אלקי קדם. דע, כי 'מעון' כמו 'סוכה', והעד 'ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון', ורבים כן... ולעולם 'המעון' - למעלה על החושה בו, ו'המקום' - למטה". והרד"ק פירש: "מעון. פירוש, מקום ומחסה, שהוא מקומו של עולם". ומצ"צ פירש: "מעון. מדור, כמו 'השקיפה וגו'", ובמצ"ד הוסיף: "אתה לנו למחסה בכל דור ודור, כמו המדור המציל מזרם וממטר". ועוד אמרו בגמ' (ב"ב קסו ע"א): "ארשב"ג; המעון הזה, אם אליו הלילה עד שיהו בדינרין", ופירש"י: "המעון הזה. בבית המקדש - נשבע". סה"ש רד"ק עון. הכוה"ק דברים לג כז. הכרמ"ל מעון.

טט

עט [מאמר 'דקדק

וק

לשון המשנה מאת ש"ל, בריש משניות זרעים דפוס וילנא].

פא ככתוב (עמוס ח,

ו): "ומִפְּלִי בַר יִשְׂבִּיר", ותרגם יב"ע: "ומִפְּלִי בַר יִשְׂבִּיר". ופירש"י: "את הפסולת שנפל מן החטים בנפה - נמכור ביוקר לעניים". וכ"פ ראב"ע: "הנופל מהכברה - נמכור". וכ"פ הרד"ק: "הוא מה שנופל תחת הכברה כשכוברין החטה - שהוא פסולת החטה, ולא יאכלוהו בני אדם - אלא מאכילים אותו לעופות הגדלים בבית, אלא אם כן הוא יוקר גדול - שאוכלים אותו העניים מרוב הדוחק". ומצ"צ פירש: "ומִפְּלִי. לשון הפֶּלֶה". ועוד כתוב (איוב מא, טו): "מִפְּלִי בִשְׂרִי דְבָקוּ", ות"י: "שְׁלֵדִי בִסְרִיה מִתְאַדְקִין". ופירש"י: "מִפְּלִי בִשְׂרִי דְבָקוּ. נדבקות ותכופות זו בזו. שהדגים - הן נעשין (עשויין) [רשב"ם] התיבות התיבות בבשרו, ומדובקות זו בזו. ובדג גדול, כשהוא מבושל - נראות [וה] התיבות כשהן שוכבות זו על זו, וזו אצל זו. וכן הולך סדור המלה; תחלה - דְבָר בקשקשותיו של לויתן, ואח"כ - בהתיבות בשרו וחוזק לבו. מִפְּלִי - לשון כפילות (נפילות) [רשב"ם] התיבות. וי"ל כמו 'פלאי פלוי' שבלשון גמרא (נדה כא ע"ב), לשון 'ביקוע' - ביקועי התיבותיו". ור"ת פירש: "מִפְּלִי בִשְׂרִי. כמו 'התיבות בשרו'. כשהדג מבושל - נפרדות החתיכות ונופלות, ומפלי הלויתן - מדובקות יותר משאר דגים". ובפירוש תלמיד רש"י כתב: "אפילו במקום שדינו של דג להיות מופלג ופרוס מקשקשים - שם דבקו לו הקשקשים. ואיזה זה? הבט... מִפְּלִי. לשון הפרשה, וכן 'עושה פלא' - תרגומו 'עביד פרישין'. ומחא"ע (שרש 'נפל') פירש: "ומפל בר תשביר", פי' חופן, כלומר - ובמעט בר נמכור את האדם... 'מפלי בשרו דבק' - פירוש, אברי גופו דחוקין זה לזה מרוב כחו, כאילו הוא מוצק". שעב"נ (ענין 'חתיכה', שער 'מפל') - "פירוש מפלי, לשון נפילות חתיכות חתיכות, והוא כמו 'פלאי פלוי' בלשון גמרא".

מַפְלָסֶת. ראה מש"כ לעיל בפרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'פְּלוּס, לְפָלֶס'.
מַפְעֵל. בעברית המחודשת, בית חרושת או מוסד גדול. אבל במקורותינו - פירושו, פעולה כבירה.^פ
מַפְרֵץ. בעברית המחודשת, מקום בו חוף הים פורץ ונכנס לתוך תחום היבשה ('מפרץ חיפה', 'המפרץ הפרסי')^{פד}. אך כל המפרשים, פירשוהו אחרת: י"מ פרצה בחומה, וי"מ נהרפה.
מַצְפּוֹר. בעברית המחודשת, מקום גבוה בראש הר, הצופה אל עמק נרחב.^פ אך לא כן פירשו כל המפרשים.^פ
מִקּוּף. בעברית המחודשת, אזור סיוור, ועל שמו נקרא השוטר המסיירו ומקיפו ('במדינתנו אין שוטרי מקופ מפורים בעיר'). אך במקורותינו - פירושו, החור בקרדום אשר בו נכנס המוט.^פ

^א
קָדָם מַפְעֵל
^{פב} יוֹ מֵאֵז (משלי ח, כב) - תי: "יִמֵּן קָדָם עוֹבְדוֹי". ופירש מצ"ד: "מַפְעֵלִיו. מעשיו".
^{פג} וכנראה קראהו
כך בעקבות הפסוק בשירת דבורה (שופטים ה, יז): "אֲשֶׁר יֵשֵׁב לְזוֹף יָמִים וְעַל-מַפְרָצֵיו יֵשְׁכּוּ", שהבינו שהוא מפרץ חיפה הנמצא בנחלת אשר (כדמשמע ביהושע יט, כו-כט).
^{פד} יב"ע תרגם: "קָ"
רְוִי עֲמֻמָּא דְפָנָיו תְּבוּ וּבְנִין וְיִתִּיבוּ בְהוֹן" (פי', ערי הגוים שנהרסו - שְׁבוּ וּבְנוּ אוֹתָן [בני אשר] וישבו בהן). [וראיה, שנאמר 'מַפְרָצֵיו' בלשון יחיד - דקאי על 'אֲשֶׁר', ואילו היה קאי על ה'מים' - הוה ליה למימר בלשון רבים 'מַפְרָצֵיהֶם']. רש"י פירש: "ועל מַפְרָצֵיו. לשמור פרצות ארצו". וכ"פ הרד"ק: "על מקומות הפרוצים לו בעריו - ישכון שם מפחד אויבים, לפיכך לא יבוא למלחמה - שלא יניח עריו פרוצות" (וכ"פ המצ"ד והמלב"ם). בסה"ש לריב"ג (שרש 'פרץ') פירש: "מַפְרָצֵיו, רוצה - המקום שהמים ניגרים בהם, כלומר הנהרות". וכן הביאו הרד"ק בסה"ש שלו (אך בפירושו עה"פ לא הביא פירוש זה): "מַפְרָצֵיו רצונו לומר, מקום התפשטות הנהרות". (וראה מש"כ לעיל בפרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'צְפִירָה, לְצַפֵּר').

^{פה} כנראה קראו שם
זה ע"פ הפסוק (שופטים ז, ג): "וַיִּצְפֹּר* מִהָר הַגִּלְעָד, שֶׁהִבִּינוּ שֶׁהַכוֹנָה שִׁיעֲמוּד מֵרְחוֹק וַיִּצְפֶּה בַּמִּלְחָמָה מֵהָר הַגִּלְעָד.
^{פי} רש"י פירש: "בב

וקר, לשון ארמי 'צפרא'. וכ"פ רד"ק: "ישכים בבקר, מתרגמינן בְּבָקֶר - 'צפרא'. או פירושו, יסכב, כלומר יסוב מהר הגלעד וישוב לו". וכ"פ רלב"ג, וכ"פ המצ"ד: "ישכימו בבוקר למען לא יראום אדם בשוכם - ולא יכלימום" (וכ"פ הרמב"ן ויקרא יד, ד. וכ"מ בתלמוד ירושלמי עירובין סוף פ"א). (ומה שתרגם יונתן וַיִּצְפֹּר - וַיִּתְבָּהַר, נלע"ד לפרש לפי מה שתרגם בפסוק הבא וַאֲצַרְפָּנִי - וַאֲבִתְרִינִי, שִׁיִּצְפֹּר הוא 'צדוף' בהיפוך אותיות, ופירושו 'בְּחֹר לפרוש מכאן ולעלות להר גלעד').

^{פז} כמו ששנו במשנה
(כלים פ"ג מ"ג): "חרחור שנפגם - טמא עד שינטל רובו, נשבר מקופו - טהור. קרדום שנטל עושפו - טמא מפני בית בקועו, נטל בית בקועו - טמא מפני עושפו, נשבר מקופו - טהור", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק): "חרחור. שם כל מין משני הרמחים, והקצה החלול שבו שמכניסין בו קצה הרומח - נקרא 'קופו' (כנראה מנקד 'מקופו' במ"ם השימוש, כמו שהביא המל"ש בשם רבי יהוסף [אב"ד]): וקורדום... ויש לו שני קצוות, האחד רחב - מפסלין בו, והוא הנקרא 'עושפו', תרגום 'מחרשתו' (ש"א יג, כ) - 'עושפיה'. ו'בית בקועו' - הקצה הנוטה לעגול שמבקעין בו את העצים, והוא הנקרא 'בית בקועו'. וה[נקב שבאמצעיתו] אשר כנס בו [בית יד] הקורדום - נקרא 'מקופו'. ורה"ג פירש: "מקופו. פירושו, מקום הנקב שנכנס בו הקתא, כגרסינן (ב"מ לח ע"ב) 'פילא בקופא דמחטא'" (ומע"ז פירש הר"ש

מִרְבּוֹל. בעברית המחדשת, חנות גדולה לממכר דברי מזון וצרכי בית [סופרמרקט בלע"ז]. אך במקורותינו - פירושו, אמרכל וממונה ראשיפּט. ובלשון הנביא, יש מלה קרובה לזו - 'מִרְבּוֹלֶת', אך פירושה, כלל הסחורה שיש לסוחר.

מִרְפָּסֶת. בעברית המחדשת, גזוזטרה, חדר לא מקורה הבולט מהבית [לשאיפת אויר וכדומה]^{צא} ('המרפסת שבקומת הקרקע התמלאה מי גשמים'). אך במקורותינו - פירושו, כניסה בולטת לעליית הבית^{צב}.

מִשְׁאָבִים. ראה לעיל בפרק שלישי, 'מִנְחִים מְשֻׁפְּטִים וּמְמוֹנִים', ערך 'מִשְׁאָבִים'.

א

משאבן). והרא"ש פירש: "מקופו. היינו חור שנכנס בו המרדעת, כמו 'קופא דמחטא': קרדום. יש לה שני ראשים, האחד רחב וחותרים בו עצים ונקרא עושפּו... והאחד קצר ומבקעים בו עצים: מקופו. חור שמכניסים בו הבית יד" (וכ"פ הרד"ק ש"א יג, כ). והתפ"ש פירש: "מקופו. הוא האוזן שבחרחור שתוחבין בו הקתא". (בנ"ש שפ"ב).

^{פח} כמו ששנו במשנה

(שקלים פ"ה מ"ב): "אין פוחתין משבעה אמרכולין ושלשה גזברין", והתבאר בתלמוד ירושלמי (פ"ה ה"ב): "הגזבר חותם ונותנו לאמרכול, אמרכול חותם ונותנו לקתליקון וכו'" (ופירש בקרה"ע: "גזברים. הם שְׁמֹנֶן הקדש תחת ידם, והם פודין ערכין וחרמין, וכל מלאכת ההקדש נעשה על ידם: אמרכולין. למעלה מן הגזברים, והוא נוטריקון יאמר על כליו: כתליקון. והיא שררה למעלה מן האמרכול"). ועוד אמרו בתלמוד ירושלמי (שבת פ"י ה"ג): "וכתיב וּפְקַדְתָּ אֱלֹעֶז בֶּן אֶהֱרֵן הַכֹּהֵן... שֶׁמֶן הַמֶּאֱוָר - בימינו, וקטרת הסמים* - בשמאלו, ומנחת התמיד של יום - תלויה בזרועו. שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה* איכן היה נתון? רבי אבון בשם רבי אלעזר: כמין צלוחית* קטנה היתה לו באפונדתו. אין תאמר - שהיה קטן! א"ר יהושע בן לוי: כתיב וְנִשְׂיֵא נִשְׂיֵאֵי הַלֵּוִי אֱלֹעֶז בֶּן אֶהֱרֵן וְגו' - דוך דוכנים היה. רבי יהודה בי רבי אמר: מרכל היה. תני רבי חייה: ולמה נקרא שמו 'מרכל'? שהיה מר על הכל" (ופירש קרה"ע: "אין תאמר שהיה קטן. שלא היה אדם גדול, הלך הטריוויו אוטו בעבודות הרבה: דוך דוכנים היה. נשיא על שאר נשיאים היה אלעזר: שהיה מר על הכל? שהיה אומר ומְצַוָּה על כל הנעשה במשכן ובשכט לווי. ובפנמ"ש פירש: "דוך דוכנים. שר על השרים היה: ורבי יהודה בר' אומר אמרכל היה, ולמה נקרא שמו אמרכל? שהוא אומר ומצוה על הכל, הרי שחשוב שבחשובים היה").

^{פט} ככתוב (יחזקאל

כז, כד): "הָקוֹה רִכְלִיךָ בְּמִכְלָלִים בְּגִלְמוֹי תִּכְלֹת וְרִקְמוֹה וּבְגִינוֹ בְּרָמִים, בְּזֻכְלִים וְזֻבְשִׁים וְאַרְזִים בְּמִרְפָּסֶתךָ, וְתוֹרֵגם יב"ע: "כָּל מִינֵי תִשְׁבָּחָתָא וְכו' דְּמִחְתִּין בְּקוּמְטִרִין וְכו' חֲתִימִין בְּעִנְקָת גִּלְף עֲבִידָת יִמָּא וְכו', בְּהוֹן הָוֹן סְחוּרְתִּיךָ". ופירש מצ"ד: "במרכלתך. ר"ל, כל אלה היו בסְחוּרְתִּיךָ, עם כולם סְחָרְתִּיךָ". וכ"כ הרד"ק בסה"ש (שרש 'רכל'): "וְשֵׁם לְסַחֲרָה - 'רְכֻלָּה', בְּרָב רִכְלִיתִךָ" (יחזקאל כח, טז)... ומשקל אחר - וְאַרְזִים בְּמִרְפָּסֶתִיךָ (שם כז, כד). והמחה"ע (שרש 'רכל') פירש: "וּבִזְזוּ רְכוּלְתִיךָ", וְאַרְזִים בְּמִרְכּוּלְתִיךָ, פ"י סוחרים וסחורות".

^צ (חידש י"ק).

^{צב}

רש"י עירובין נ

ט ע"ב. רש"י עירובין פג ע"ב. צא ע"ב. סוכה ג ע"ב. ב"ב יא ע"ב. הערוך ערך מרפסת: "פירוש, כגון אויר מסובב - וכו' פתח פתוח, ובאותו האויר המסובב קורות, יש בתוכו - בתים פתוחים בו, ומעלות - עולות בעליות. אין אומר; יתן לכל בית - ארבע אמות בחצר, אלא נותנין לפתח המרפסת - ארבע אמות בלבד". המאירי עירובין בבית הבחירה ובחידושי. פיהמ"ש להרמב"ם עירובין. יד רמ"ה ב"ב יא ע"ב. פירוש רבנו שמעיה תמיד לד ע"ב: "מרפסת המהלכת סביב כל החצר החיצונה ללשכות אל הרצפה". מאמר הר"מ בדוש, מבקשי תורה.

^{צב} ככתוב (ישעיה ה

מְשׁוּכָה (מְסוּכָה). בעברית המחדשת, מכשול קטן שיש לעבור מעליו ('מרוק' משוכות). אבל במקורותינו - פירושה, גדר קוצים המוצבת לשמירה, ואי אפשר לעבור מעליה^צ (ונכתב לעתים בסמ"ך, ולעתים בש"יין שמאלית).

מְשַׁעוּל. בעברית המחדשת, שביל צר ותלול 888 (בעיקר במדרונות ההרים) שנוצר עקב צעידת בע"ח מטפסים (כגון עזים*). אבל במקורותינו - פירושו, מעבר צר שהושאר במתכוון ע"י סוגר הדרך^צ.

מִשְׁק. בעברית המחדשת, כלל הכלכלה* במדינה ('המצב במשק'), או בית או כפר המתפרנס מחקלאות ('יש לו משק במושב*'), או עבודות טיפול הבית ('משק בית'). אך במקורותינו - פירושו, אחראי ומנהיג שעל פי ישק כל דבר^צ.

ה': "אֲשֶׁר-אֲנִי עֹשֶׂה לְכַרְמִי, הָסֵר מִשְׁוֹכְתּוֹ וְהָיָה לְבָעֵר, פָּרִץ גְּדָרוֹ וְהָיָה לְמֶרְמֵס", ופירש מהר"י קרא: "משיכותו. זה סייג שלו". וכ"פ הרד"ק: "והמשוכה היא, שעושים לכרם - מקוצים, חוץ לגדר אבנים שעושים לו, ועושים זה - לרוב שמירה. ואם אין משוכה - יכנס בו אדם על ידי הדחק". ובסה"ש (שרש שו"ך) פירש הרד"ק: "ולפי שיעשו גדר הכרמים והגנות - משיכים וצנינים, נקרא הגדר - משוכה". ועוד כתוב (מיכה ז, ד): "טובם כוזק*", "ישר במסוכה", ופירש"י: "ישר שבהם - רע ממסוכת קוצים. ומסוכה - כמו 'הסר משיכותו' (ישעיה ה, ה)". וכ"פ הרד"ק (ומע"ז מצ"ד): "המסוכה שהוא גדר הכרמים שעושים מקוצים". וביאר המלבי"ם (אייר אור אות ג, ערך ו): "משוכה, היא מקוצים, והוא נגזר מלשון 'והיו לשיכים בעיניכם' (במדבר לג, נה)".

^צ ככתוב (במדבר כ

ב, נד): "במשעול הכרמים", ות"א: "בשביל כרמיה". ופירש"י: "כתרגומו 'בשביל', וכן (מ"א כ, י) 'אם ישיפוק עפר שומרון לשעלים' - עפר הנדבק בכפות הרגלים בהלובן...". (000 דומה לפירוש המחדש). וכתב במחמ"נ (שרש שעל ג'): "במשעול הכרמים... כמו מסלול". ובסה"ש לריב"ג (שרש שעל) כתב: "במשעול הכרמים - מסלה". ובסה"ש לרד"ק כתב: "במשעול הכרמים" - שביל. ומה תרגם יונתן לשעלים לכל העם אשר ברגלי' (מ"א כ, י) - 'למסב בשעלי פרסת רגלי עמא דעמי, כלומר עפר שנדבק בפרסת רגליהם. ומה נקרא שביל הכרמים - 'משעול', לפי שהוא דרך צר, אין בו רחב - אלא שיעור שיהלך אדם בו". אייר אור למלבי"ם ערך דרך.

^צ ככתוב (בראשית

טו, ב): "ובן-משק ביתי הוא דמשק אליעזר", ות"א: "ובר פרנסא הדין די בבית", ות"י: "ואליעזר בר פרנסת ביתי דעל ידיו אתעבידו לי ניסין בדמשק", ובת"ר תרגם: "ואליעזר בר ביתי דעל ידיו אתעביד לי ניסין בדמשק". ופירש"י: "ובן משק ביתי. כתרגומו - שכל ביתי נזון על פיו, כמו (בראשית מא, מ) 'ועל פיה ישק אפוטרופא שלי' (וכן פירש"י שם: 'כל צרכי עמי יהיו נעשין על ידך'). וראב"ע פירש: "משק ביתי. על משקל 'מכס', והוא מפעלי הכפל - מגזרת 'שוקק בו'. ובפי' הרס"ג כתב: "ובן משק ביתי. ומנהל ביתי (וביאר הר"ק: "משק" כמו 'ועל פיה ישק כל עמי', ואל אישך תשוקתך', שענין כולן אחד שלטון והנהלה"). ומחה"ע (שרש 'משק') פירש: "בן משק ביתי, פי' השוקד". והרלב"ג פירש: "ובן משק ביתי. הנה 'משק' - הוא מענין ההליכה (וכ"כ הרד"ק בסה"ש שרש 'שקק'), כטעם 'שוקק בו' (ישעיה לג, ד), והרצון בו - מי שהנהגת עניני ביתי הוא על ידך". ובפירוש הארוך לטור פירש: "הממונה על אשר לו". והרשב"ה פירש: "משק" מלשון 'שקק'... הוא 'שוק' בהוראה מוגברת; להיות נכסף רעב וחומד, להתאוות לדבר. הוראת היסוד; תנועה עזה רבת כיסופין - בכיוון לדבר מסוים... 'בן משק ביתי' - בן תשוקת ביתי, היורש המחשב ומצפה, המשתוקק לרשת את ביתי (ואין זה אליעזר... הלא הם קרובי אליעזר - אנשי דמשק)". וכן אמרו במדרש (ב"ר לך-לך מד, ט): "ר"א אומר: 'בן משק ביתי' - זה לוט, שנפשו שוקקת עליו ליורשני... ר"ל בשם בר קפרא אומר: 'בן משק ביתי' - בר ביתי, הוא אליעזר, ופירש מת"כ: "שוקקת. חפץ ומשתוקק, ו'משק' - דרש לשון 'תשוקה'... בר ביתי. כן תרגומו בת"ר, כלומר 'בן הממונה על ביתי' - מצפה לירש אותי". והי"פ פירש: "שמאחר שזה בן משק ומושל בכל אשר לו... מסתמא הוא יורש".

משקעים. בעברית המיוחדת, שם כללי לכל הנוזלים היוורדים מהשמים להשקות את הארץ (גשם, שלג, ברד וטל). אך במקורותינו - פירוש, מים צלולים ששקע בהם כל החומר העב והעכור. ראה מש"כ לקמן בפרק שנים-עשר 'חמרים', ערך 'משקע'.

נוף. בעברית המיוחדת, מרחב* ראייה יפה הנשקף לעיני הרואה. אבל במקורותינו - פירוש, חלק הענפים והעלים שבאילן, או מחוז, או אקלים, או פלגה צי.

נחל. בעברית המיוחדת, נקרא כן גם נהר קטן שזורמים בו מים בכל ימות השנה ('נחל הירקון', 'נחל התנינים', 'נחל אלכסנדר'). אך במקורותינו - פירוש, עמק צר שזורמים בו מים רק בימות הגשמים (וואדי בלשון ישמעאל) צי.

א

צ"ה ככתוב (תהלים מ)

ח, א): "יִפְה נֹף מְשֹׁשׁ תִּבְל", ות"י: "שִׁפִּיר הַיָּם חֲתָנָא", ופירש"י: "יִפְה נֹף. עִיר שְׁהוּא נֹף יִפְה, לִשְׁוֹן נֹף שֶׁל אֵילָן. דְּבֵר אַחֵר, כָּלֵת שֶׁל יוֹפִי, שֶׁכֵּן קוֹרִין בְּכַרְכֵּי הַיָּם לִכְלָה" - 'ענפי'. ומנחם חקרון, כמו 'שילשת הנפות' (יהושע יז, יא), קונטריא"ה בלע"ז (תרגום אל"ר: חבל ארץ [ולע"ב תרגום: אזור]). אבל דונש פתר אותו לשון 'נוף של אילן', ונקרא 'הר ציון' - 'יפה נוף', כי הוא הר הזיתים (וכ"פ רס"ג [בביאור תשעים מלות בודדות, וביאר המהדיר הרש"א ורטהימר: "ולא יעלה על הדעת שדונש החכם יטעה לומר כי 'הר ציון' הוא הר הזיתים... אבל נראה שר"ל 'נוף' הוא הר הזיתים, נקרא כן ע"ש ענפי היות שבו, והר ציון העומד לעומתו - הוא יפו". וראב"ע ומצ"ד פירשו, מלשון נפה ומחוז. וי"א, מלשון תנופה. וכל דעות אלו, הן במדרש (פסיקתא רבתי [פרשה מא], תנחומא פקודי, ילק"ש פקודי תיז, זוה"ק ח"ב פקודי רכב ע"ב): יפה בענפיה כנוף אילן התאנה. יפה ככלה [קלו נינפי ביוונית]. והרד"ק פירש: "'ונוף' פירושו 'מחוז'. ואדוני אבי ז"ל פירש (ספר הגלוי ג), כי ידוע הוא כי היישוב נחלק לשבעה חלקים, והחלקים האלה נקראו בלשון 'נפות', ובלשון ערבי 'אקלימים'. אמר, כי כל האדם שיצא מנוף אחד לנוף אחר - יחלה בהשתנות האויר, ואויר של ארץ ישראל, כל שכן אויר ירושלים - היה יפה נוף, והיה משוש כל הארץ, כי אפילו היו באים שם חולים - היו מתרפאים, כי אוירה ממוזג וטוב" (וכ"פ רבתי דברים ד, לד, וע"ע מש"כ רבתי שם ח, ז). ורבנו בנימין תלמיד רבנו יוסף קמחי פירש (ספר הגלוי ג): "כפתרון רבנו שמואל, נוף הוא גובה שם דבר, מן 'תנופה' ו'הנפה'... ופתרון 'יפה נוף' - יפה גובה, ובזה משבחה המקרא בכמה מקומות בגובה, שנאמר (ישעיה ב, ב); 'נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות'. ויופי - מצינו אצל גובה, ביחזקאל 'וייף בגדלו בארך דליותיו'. רע"ס תהלים: יפה מכל מחוז בישוב. ועוד כתוב (מ"ב יט, ל): 'וְיִסְפָּה כְּלִיטָה בֵּית־יְהוָה הַנְּשֹׂאָה שֶׁרֶשׁ לְמִטָּה, וְעִשָּׂה פָרִי לְמַעְלָה', ותרגם יב"ע: "בְּאֵילָן דִּי מְשַׁלַּח שׁוֹרְשׁוֹהִי לְרַע, וּמְרִים נֹפִיָּה לְעִלָּא". ועשה וכתב במחמ"נ (שרש נף ג'): "שילשת הנפות" (יהושע יז, יא), "יפה נוף" (תהלים מח, א) - ענין מחלקות ופלכים הם, לפי הענין". אבל בתשד"ו השיגו, ופירש: "'ונוף' - אין לו דומה במקרא, כי אם בלשון משנה, הנקרא בה הענף - נוף, באמרם: 'האילן הנוטה נופו וכו'... ונקרא הר ציון יפה נוף יפה ענף כי הוא הר הזיתים'. ור"ת (בהכרעותיו) השיבו והצדיק דעת רבנו מנחם: "לא יתכן פתרון דונש, אשר פתר בו לשון 'נוף' בלשון משנה... אך דברי מנחם נתכנו, אחרי אשר מצאנו 'נפת דאר' (מ"א ד, יא)... לשון פלכים וכרכים וחצרים - יתכן לקרוא להר ציון 'יפה נוף', ויהיה פתרונו - היפה בערים ובנפות". והערך (ערך נף 999. וערה"כ (ערך נוף) כתב: "'נוף' ואיקלים' ו'פלך' ו'מחוז' - הכל אחד". ומחה"ע (שרש 'נוף') פירש: "'יפה נוף וגו', פי' יפה צד ופאה, כמו 'ובנפות דור' (יהושע יא, 000)... וי"א - סעיף, כדתנן (000) 'אילן העומד בארץ, ונופו נוטה חוצה לארץ', פי' פארותיו וסעפותיו. ג"כ משלו משל; יפה זה החלק של א"י - מחלקי כל הארץ". פס"ר מב, ב. שעב"נ (ענין 'מדינה', שער 'נוף'): "'יפה נוף', פי' גליל".

צ"ה המתורגמן (ערך

'נחל'): "והוא עמק שלפעמים יש בו מים, ולפעמים אין בו. וזהו ההפרש שבין נהר ונחל". מ"א יז, ז. רש"י מ"ב ג, כב. מצ"צ שם ג, טז. רד"ק יואל ד, יח. מצ"צ יחזקאל כה, ג. פסחים נג ע"א. הר"ף עירובין

נְחָשׁוּל. בעברית המיוחדת, גל ענק ויחיד ('בים הסוער קמו נחשולים רבים'). אך במקורותינו - פירושו, סערה בים (ובה - גלים רבים)^{צח}.

סֹנָר (סואר, סוור). ראה לעיל פרק חמישי, 'תִּתְּאָרִים וְתִכְנוּנֹת בְּאָדָם', ערך 'סֹנָר' (סואר, סוור).

סִדְנָה. בעברית המיוחדת, בית יוצר למלאכות קטנות, וכן (בהשאלה) קבוצת אנשים לדין ולמוד נושא ביחד. אבל במקורותינו - פירושו, סִדְנָיִט, או גלגל יוצרי חרס 'סדנא דפחרא'ק.

סוֹכְנוּת. ראה לעיל פרק חמישי, 'תִּתְּאָרִים וְתִכְנוּנֹת בְּאָדָם', ערך 'סוֹכְנָן'.

סוֹלָלָה. ראה לעיל פרק עשירי, 'כלים וחפצים', ערך 'סוללה'.

סִכְכָּה. בעברית המיוחדת, גג מקורה (בלי קירות), בדרך כלל בחומר ארעי. אבל במקורותינו - פירושה, סבך עצים המסוכך על האדמה^{קא}.

סָלוּל, סְלוּלָה. בעברית המיוחדת, כביש המכוסה בזפת כבושה (אבל לדרך של עפר כבוש, יקראו 'דרך לא סלולה'). אבל במקורותינו - פירושו, כבוש ודורך ברגלי האנשים ההולכים^{קב}.

סִלּוֹן (סילון). בעברית המיוחדת, זרם בעיקר של מנוע מטוס סילון (הפועל ע"י יציאת סילוני אויר דחוס בכח). אבל במקורותינו - פירושו, צינור או מרזב^ק.

א

יח ע"ב. שו"ע אר"ח שצח, ט. שו"ת הרדב"ז ח"ו ב"א רו ד"ה תשובה. שו"ת שאילת יעב"ץ ח"א כד ד"ה פלא גדול. אך צ"ע מסדר עולם (מיליקובסקי) פכ"ד ד"ה אשר היה דבר. הירדן נקרא נהר: רש"י תהלים עד, טו. רד"ק ירמיהו יב, ה. וכן הגיחון השילוח (ראב"ע תהלים קלז, ב).

^{צא} ככתוב (יונה א,

ד): "וַיְהִי סַעֲרָה גְדוֹלָה בַּיָּם", ותרגם יב"ע: "והוה נחשול רבה בימא". וכן אמרו בגמ' (יומא לח ע"א) גבי ניקנור: "בחזירתו, עמד עליו נחשול שבים למבעו", ופירש"י: "נחשול. סערה". וכן בגמ' גיטין (נו ע"ב) גבי טיטוס: "עמד עליו נחשול שבים למבעו", ופירש"י: "נחשול. רוח סערה". (וכ"מ בערוך ערך 'נחשול').

^{צב} ("סדנא דארעא ח

ד").

^{צט} (גריסא בחולין

טו). פסחים כח ע"א.

ק

^ק ככתוב (ירמי

ה י

ח, טו): "דרך לא סלולה", ותרגם יב"ע: "בְּשִׁבְלִין דְּלֹא מְכַבְּשִׁין". ופירש רש"י: "לא כבושה". ופירש הרד"ק: "דרך לא דרוכה, כי חדשה היא". ומצ"צ פירש: "סלולה. ענין משמוש התמידות".

^{קב} כמו ששנו במשנה

(כלים פ"ב מ"ג): "וסילונות, אע"פ כפופין, אע"פ מקבלין", ופירש בפימה"ש להר"מ: "והוא כלי חרס ארוך אין לו שוליים* ורוכב האחד על השני עד שימשכו בו המים ממקום למקום... אע"פ שהן כפופים כזאת הצורה U אשר אפשר שישאר מעט בשוליו*, או יהיה בו ג"כ בית קבול על זאת הצורה... והדומה לה, שהם לא יטמאו לפי שלא נעשת לקבלה, לפי שהכוונה מאלו הקנים החלולות - שִׁינָר עליהן המים, לא שיתקבצו ויגוהו בו". ומעי"ז פירש הרא"ש: "סילונות של חרס ארוכים, ונתונים זה לתוך זה להמשיך ממקום למקום". והר"ש משאנץ והרע"ם פירשו: "סילונות. מרובות". והתפ"ש כתב (בועז ה): "ודע, דמזחילה, מרוב, וסילון, וצינור - כולן כלים ארוכין הן להזחיל בהן מים ממקום למקום... אולם סילון וצינור - תמונתן כעין קנים חלולים, רק דסילון - ארוך, וצינור - קצר. כדאמרינן (שבת לט ע"ב) 'סילון

סָלוֹן. בעברית המחדשת, אולם מרווח ומפואר לקבלת אורחים, או מתוועדים, או מטופלי יופידי. אבל במקורותינו - פירוש, מין קוץ־קִי.

סָלִיק. בעברית המחדשת, מקום להחבאת נשק ותחמושת מפני השלטונות. אך במקורותינו - פירוש (בארמית), עֵלָה או שְׁתוּקָקִי.

סִנִּיף. בעברית המחדשת, משרד או חנות או מקום שירות, אחד מתוך רשת של רבים־קִי ('הסניף הראשי' ענק ומתנשא לגובה שלש קומות). אך במקורותינו - פירוש, דבר קטן המחובר לדבר גדול - ומעמידו ומחזקוֹקִי.

סַעַר. לברר 'בשל מי הסער הזה'. ירמיה כג, יט.

סָפוֹן (סיפון). בעברית המחדשת, פני האניה מלמעלה, מעל התקרה* המכסה את הקומות הפנימיות שלה (לסיפון אין תקרה!). אבל במקורותינו - פירוש, תקרת הבית מלמעלה־קִי.

עֲגִיָּה (עוגיה). ראה לקמן פרק שלשה-עשר, 'מַאֲכָלִים', ערך 'עֲגִיָּה (עוגיה)'.

עֲלֹנָה. ראה לקמן פרק ארבעה-עשר, 'צִמְחִים', ערך 'עֲלֹנָה'.

עֲלִיָּה. בעברית המחדשת, קומה* קטנה תחת הרעפים. אבל במקורותינו - פירושה, הקומה* השניה בבית - הַשְּׁנָה בגודלה לתחתונה־קִי.

א

שהעבירוהו תוך מים חמין... הרי הוא כקנה שלימה מוקפת מכל עבריה שפתות משני קצוות, דהרי אין שייך הטמנה אם היה פנים של מעלה מגולה כמזחילה ומרוב, ועוד דאילו היה פני הסילון שלמעלה מגולה - הרי היו מתערבין מים הצוננים שבתוכה עם מי סבריא החמין שאין ראויין לשתייה. וכ"כ צינור שהוא קצר מסילון, ג"כ מוקף סביב כל חללו". והערון (ערך 'סֶלֶן') פירש: "פירוש, צינור, מרוב וסילון - אחד הן", וכתב מוה"ע: "פירוש [סילון] בל", צנור ומרוב". כלאים פ"ז מ"א, מקואות פ"ד מ"ג ברע"ס, מפרש שו"ע אר"ח שכו, ג.

^ק (מלה צרפתית).

^ק ככתוב (יחזקאל

ב, ו): "אֶל־תִּירָא כִּי סָרְבִּים וְסֻלּוֹנִים אֶתְּךָ", ותרגם יב"ע: "לֹא תִדְחַל, אֲרִי מְסַרְבִּין וּמְקֻשִּׁין לְקַבְּלָךְ". ופירש"י: "וּסֻלּוֹנִים. לשון קוצים, וכן 'סָלוֹן' במאיר וקוץ בַּכֹּאֵיב' (יחזקאל כה, כד)". והרד"ק פירש: "כמו קוצים וצנינים הם אתך, אעפ"כ - אל תירא מהם".

^ק ת"א בראשית יג,

א. ת"א בראשית לב, כז. ת"י שופטים ג, יט: "וַיֹּאמֶר הַס", "וַיֹּאמֶר סִלִּיק". ירמיהו נא, מב.

^ק (חידש אלב"י).

^ק הערוך ערך סנף.

רש"י הוריות יג ע"ב. רש"י תענית כה ע"א. תו"ט מנחות פ"א.

^ק ככתוב (מ"ב ו,

טו): "מִקְרָקֶה הַבֵּית עַד־קִירוֹת הַסָּפֶן", ותרגם יב"ע: "מֵאֲרָעִית בֵּיתָא עַד כּוֹתֵלָיָא עַד מִטֵּי שְׁמִי שְׁרִיתָא". ופירש"י: "קִירוֹת הַסָּפֶן. קירות העליה". והרד"ק פירש: "עַד קִירוֹת הַסָּפֶן. ועד הספון, כלומר כל הקירות מקרקע הבית - ועד שמי קורה... וסמיכות קירות הספון, ר"ל עד ראשי קירות הסמוכות לספון. וכן ת"י וכו". ופירש מצ"ד: "קִירוֹת הַסָּפֶן. הוא התקרה העשוי גבים גבים", ובמצ"צ פירש: "קִירוֹת הַסָּפֶן. תקרה המכסה".

^ק כמו ששינונו (ב)

עֲמִידָה. בלשון הצבאית, שם לביצור (חפור או מבוצר) בו אפשר לעמוד ולהתקיף או להתגונן (ובהשאלה, דעה בה עומד אדם בויכוח, ואינו מתכוון לזוז ממנה. וכיום, גם מכנים בשם זה, מקום ישיבת פקיד המשרת את הציבור). אבל במקורותינו - פירוש, מקום עמידת האדם וישיבתו.^{קא}

עמוד חֶשְׁמֶל. ראה לקמן בפרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזֻמּוֹת', ערך 'עמוד חשמל'.

עֶרְפֶּל. לבדוק תענית ד ע"א

פָּגוּם (פיגום). בעברית המחדשת, מבנה חיצוני מקרשים לפועלים לטפס עליו בשעת הבניה. אבל במקורותינו - פירוש, מעין מרפסת* או זיז, או שובר. או פגימה.^{קיב}

פִּיר. גיטין ס ע"ב, תעלה ולא חלל. חפירה: כתובות עא ע"ב. עט ע"ב. נדרים פא ע"ב. שעב"נ (ענין 'חפר', שער 'פירא'): "פירא דבי תורא", פ' מחוזה היה משלשה צדדים חומה, ומצד רביעי - לא היה חומה אלא חפירה וחרץ. וכן 'פירא דכוורי', פ' חפירה ששם דגים... 'פירא דסופלי', פ' חפירה שנותנין בו חרצני הגפן וגפת התמרים".

פְּנִימִיָּה. בעברית המחדשת, מגורי תלמידים במוסד* למודים. אבל במקורותינו - פירושה, דבר נסתרי.^{קיג}

פְּרָבֶר, פְּרוֹר (פרוור). בעברית המחדשת, שכונת מגורים מרוחקת ממרכז העיר. אבל במקורותינו - פירוש, (בלשון מקרא) שטח (ריק) שלפני הבנין, או מגרשים* (ריקים) שמחוץ לעיר, או (בלשון חז"ל) שם כללי למחוז העיר כולו.^{קיד}

א

ב 000: הבית והעליה, ומש"כ "עליית קיר קטנה" כשיש לה שם לוואי 'קטנה', אבל בעלמא עליה היא גדולה כבית שמתחתיה. תו"ת דברים א, טז.

^{קי} ככתוב (מיכה א,

יא): "מִסְפָּד בֵּית הָאֶצֶל יִקְוּ מִכֶּם עֲמִידָתוֹ", וות"י: "בְּכֵן יִתְנַסֵּיב מִנְכֹּן שֶׁפֶר אֶרְעֹכּוֹן". ופירש"י: "עמידתו. המספד שגרמתם לנזולים שאתם נזולים נחלתו, כדי להגיש בית - בבית, שדה - בשדה, זה אצל זה, הוא יקח מכם עמידתו - מעמד הבניינים שבניתם והעמידתם על נחלתם". וראב"ע פירש: "במקומו יעמוד, ויקח מוסר מכל אלה העיירות ההולכות בשבי". והרד"ק פירש: "פירש אדוני אבי ז"ל; שיעמוד ויתעכב במצור עליכם בטוב, ויקח מכם שכר עמידתו, כי יקח כל אשר לכם - וְיִגְלֶה אתכם. וְעִמְדָה - שם, כמו 'עמידה', אלא שהוא בשקל 'חמדה', 'חמלה'. ומצ"ד פירש: "הנה הם עמדו במקומם, ולא יצאו לָנֶחֱם, והאויב יבוא - ויקח מכם את העמידה של כל אחד ואחד - כי תהיו נעים ללכת בגולה".

^{קיב} (בנ"ש שפ"ב ע"פ

ערוך). רש"י בכורות לה ע"א.

^{קיג} (בספרי מחשבה).

רשב"ג [יצ"א] פנימיה היתה דת שעשועים יומים. ריה"ל שכנה לביה ביתן פנימיה.

^{קיד} ככתוב (דה"א כו

, יח): "לְפָרְבֶּר לְמַעְרָב, אֶרְבָּעָה לְמִסְלָה, שְׁנַיִם לְפָרְבֶּר", וות"י: "כְּלָפֵי בָּרָא לְמַעְרָב, אֶרְבָּעָה לְכִיבְשָׁא, תְּרִין כְּלָפֵי בָּרָא". ושנינו בגמ' (תמיד כז ע"א): "מאי 'לְפָרְבֶּר'? אמר רבה בר" שילא; כמאן דאמר 'כלפי בר'". ופירש הרא"ש: "ארבעה שומרים היו למסילה* - לשון 'סוף' - כמו 'סְלָה', כלומר לסוף הבית למערב: לפרבר. לצד חוץ, שנים לַפְנוֹת הר הבית, ושנים לַפְנוֹת העזרה". וראב"ד פירש: "לפרבר, נראה כמו שכתב בפתרונו - הר' שמואל ז"ל, דפירש; האי - כלפי בר, היינו שהיה עומד בחוץ - למקום רגלי בני אדם... אבל למערב, שהיה לו מקום לפרבר - לא היה צריך באותו מקצה של

פְּרִדָּס. ראה לקמן פרק ארבעה-עשר 'צמחים', ערך 'פרדס'.

פְּרוּדָדוּר. בעברית המחדשת, חדר צר וארוך במרכז הדירה, המוביל לחדרים שמצדדיו ובקצהו (ומזה קוראים בהשאלה בשם 'פרוודור', לרצועת ארץ של מדינה אחת - החודרת לתוך תחום מדינה שכנתה נראה מש"כ לקמן בפרק תשעה-עשר, 'שמות מקומות', ערך 'פרוודור ירושלים'). אך במקורותינו - פירוש, אולם בית שַׁעַר בכניסה לביתקטן.

צִי. בעברית המחדשת, כמות גדולה של כלי תעבורה ('צִי אֵינוֹת', 'צִי מְכוּנוֹת'), או שם כללי לכלי השיט של מדינה ('הַצִּי הַבְּרִיטִי', 'צִי הַסּוּדָנִי'). אבל במקורותינו -

א

פרבר - כי אם שני שומרים". ומצ"ד פירש (ע"ה פ): "לפרבר למערב. כלפי המערב אל הפרבר, והוא שם חדר מה: ארבעה. יהיו ארבעה כתות - במסילה* ההולכת אל הפרבר, ושנים - בפרבר עצמה, והרי הן במספר עשרים וארבע". ועוד כתוב (מ"ב כג, יא): "אֶל־לִשְׁכַּת* זִתְנ־מֶלֶךְ הַסָּרִיס אֲשֶׁר בְּפָרְוֹרִים", ותרגם יב"ע: "דְּבִפְרָוֹרִיא". ופירש"י: "בְּפָרְוֹרִים. לא ידעתי מה הם". והרד"ק פירש: "בְּפָרְוֹרִים. פירוש, מגרשי* הערים. ותרגום 'יִרְעֵשׁוּ מִגְרֵשׁוֹת' (יחזקאל כז, כח) - 'יִזְעֲזְעוּ פָרְוֹרִים'. ובדברי רז"ל 'פָּבֶל - וְכָל פְּרִוֶרְהָא'. וְגַתִּן מֶלֶךְ זוה - היה פקיד* על מגרשי העיר". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'פרור'): "אֲשֶׁר בְּפָרְוֹרִים" (מ"ב כג, יא), נאמר כי הם השפחות המקיפות אותה. מאמרם בתלמוד (כתובות נד ע"א) 'בבב וכל פרוורה', רוצה - נפותיה ופליכיה וצדדיה. ועוד ממאמר התרגום ב'ירעשו מגרשות' (יחזקאל כז, כח) - 'יזעזעו פרווריא', מפני שהיה דומה אצלו ל'מגרשי הערים' (במדבר לח, ד), ורצה בו - האיים, כי כן מתרגם ב'ירעשו האיים' (יחזקאל כז, טו) - 'יזעזעו פרווריא'. ואמרו בגמ' (גיטין ח ע"א-ע"ב): "והקונה שדה בסוריא - כקונה בפרוארי ירושלים", ופירש"י: "בפרוורי. בהיפרכאי, רוקריי"ש בלע"ז... בפרוורי. בפילכי, רוקריי"ש בלע"ז (ותרגם אל"ר: [דוקיד"ש] 'דוכסיות, מחוזות'). ועוד אמרו (כתובות נד ע"א) פירש"י: "בבב וכל פרוודה - נהוג כרב, נהרדעא וכל פרוודה - נהוג כשמואל. ההיא בת מחוזא דהות נסיבא לנהרדעא וכו'... ועד היכא נהרדעא? עד היכא דסני קבא דנהרדעא", ופירש"י: "פרוודהא. כרכים הסמוכים לה: מחוזא. מפרוורי בבב: דסני קבא דנהרדעא. כל מקום שמודדין תבואה במדת קב נהרדעא". והמחה"ע (שרש 'פרור') פירש: "פירוש, מגרשים* - מקומות הקרובים לעיר". שעב"נ (ענין 'כפר', שער 'פרור'): "בפרוורהא, פ' בכפרים".

ק"ד כמו ששנו במשנה

(אבות פ"ד מט"ז): "התקן עצמך בפרוודור - כדי שתכנס לטרקלין", ופירש"י: "פרוודור. פורטיקו בלע"ז, פרוודור - לשון יון הוא, והוא בין השער לחצר - קודם שיכנס לפני המלך: כדי שתכנס לטרקלין. לפני המלך. שהרוצה ליכנס לפני המלך - מתקן ראשו וזקנו ומכוין מלבושיו, לפני חצר הבית". ובמחזור ויטרי פירש: "פרוודור. ואולם לכסא" - מתרגמינן 'פרוודורא', הוא בית כניסת הבית שקורין פורק"א. וטרקלין, הוא מעין היכל שקורין פלייז, בית גדול שעושין השרים". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "טרקלין - הוא ההיכל, ופרוודור - הוא בית שער" (וכ"פ הרמב"ם בספר קדושה הלכות אס"ב פ"ה ה"ג): "קוראין אותו פרוודור, כלומר שהוא בית שער". וביאר בערוך (ערך פרוודור): "פירוש 'פרוודור' לשון יון הוא, והוא בין השער לחצר המלך - קודם שיכנס לפני המלך" (ובמוה"ע הוסיף: "פירוש בל"י, מקום לפני פתח הבית ואולם השער"). והתוס' (נדה יז ע"ב, ד"ה 'פרוודור') ביארו: "פרו" בלשון יון - לְפָנַי, 'דור' - לשון דירה. אית דגם 'פרוודור' בדל"ת". וכתב הרשב"ץ במגן אבות: "דְּמָה העוה"ז - לבית שער שבו נכנסים להיכל. והעוה"ב - הוא ההיכל לפנים... ופרוודור - הוא בית שער. תרגום 'אולם המשפט' (מ"א ז, ז) - 'פרוודורא'. וכמו שאמרו בפרק כל חיד (נדה פ"ב מ"ה)... פרוודור, חדר ועלייה... וטרקלין - הוא ההיכל". והתפ"ש פירש: "פרוודור. כך נקרא בלשון יון [פארהאללע בל"א]. והוא חדר שלפני פתח הארמון". והמערך פירש: "פרוסדור. פירוש, בית שלפני הבתים, בערבי - דיגלים. 'פרוס' בל"י - לפני".

קטו ככתוב (במדבר כ

פירושו, אניה אחת גדולה (ובלשון רבים - נקראים 'צים'), או גדוד גדול של חיילים קטן.

צַפְרִיר (ים). בעברית המחודשת, רוח בוקר נעימה, או קרני זריחה מלטפות. אבל במקורותינו - פירושו, רוח רעה מזיקה.

צָקְלוֹן. בעברית המחודשת, מין סופה עזה. אך במקורותינו - פירושו, תיק דרכים או גרגרי תבואה עטופים בקליפתם.

צָרִיף. בעברית המחודשת, בית ארעי קטן העשוי מחומרים פשוטים. אבל במקורותינו, הוא בנין העשוי בצורת פירמידה קבא.

קְבוּץ (קבוץ). בעברית המחודשת, כָּפֶר שָׁפָל תושביו שותפים בממונם ובנכסיהם בקופה* אחת. אבל במקורותינו - פירושו, (כְּפוּעַל) איסוף וכינוס, (וכשם דבר) כל ציבור אנשים הנאסף יחד.

ד, (כד): "וַיֵּצֵא מִיַּד כְּתִים", ותרגם אונקלוס: "וַיִּסְעֵן וַיִּצְטָרְחֵן מִרוּקְאִי", וכן ת"י: "וַיִּצְעִין וַיִּצְטָרְחֵן בְּמִנֵּי זֵינָא וְכוּ' וַיִּצְטָרְפוּן בְּלִגְיוֹנֵין וְכוּ'". וכן פירש"י ביחזקאל (ל, ט): "גְּדוּדֵי גֵיּיסוֹת... בְּשִׁיּוּרוֹת רְבוּת". ובתהלים (עב, ט, עד, יד): "כְּתוֹת... סִיעוֹת". אך כאן עה"פ - פירש"י: "סְפִינֹת גְּדוּלוֹת, כְּדֻכְתִּיב וַיֵּצֵא אֲדִיר, תְּרַגְמוּ וְכוּ' בְּרִבְנֵי רִבְתָּא" (וכן פירש"י בסנהדרין קו ע"א, וכו"פ הרשב"ם במדבר). וא"כ לפי"ז יהיה 'צ' לשון יחיד, ו'צים' לשון רבים, כמו שכתב ראב"ע (במדבר שם, בשם י"מ). ועוד כתוב (ישעיה לג, כא): "מִקּוֹסֵי־נְהָרִים יֵאָרִים רִוְבֵי יָדַיִם, כְּלִיתָלָהּ בּוֹ אֲנִי־שֵׁיט וַיֵּצֵא אֲדִיר לֹא יַעֲבֹרֵנוּ". ותרגם יב"ע: "דְּלֹא תִינִיל בֵּיה סְפִינֹת צִידִין, וְכוּ' בְּרִבְנֵי רִבְתָּא לֹא תִנְוִנִיה". וכו"פ הרד"ק: "וַיֵּצֵא אֲדִיר. וסְפִינֹת גְּדוּלוֹת". וכו"פ מצ"צ: "סְפִינֹת חֻזְקָה וְגְדוּלוֹת, כְּמוֹ 'אֲשׁוּר יִסְדָּה לְצִיִּים' (ישעיה כג, יג). והמחה"ע (שרש 'צ') פירש: "פִּירוּשׁ, בְּסִפִּינוֹת. וַיֵּצֵא מִיַּד כְּתִים, יו"ד שבו - לשון רבים, אבל הו"ד של עיקר - נִפְלָה". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'צ'): "מִלֵּאכִים מִלְּפָנֵי בָצִים" (יחזקאל ל, ט), 'וַיֵּצֵא מִיַּד כְּתִים', הו"ד בשתי המלות האלה - לְקָבוּץ, ויו"ד הַשָּׁרֵשׁ - נוֹפֵל לְקָבוּץ שְׁנֵי נְחִים רָפִים, וְעָקְרוּ לַהּיוֹת כְּמוֹ 'לְעֵי הַשָּׂדֶה' (מִיכָה א, ו) - 'שִׁבְמוֹ אֶת יְרוּשָׁלַם לְעִיִּים' (תהלים עט, א). ופירושו - סְפִינֹת וסְפִינֹת" (וכו"פ הרד"ק בסה"ש שרש 'ציה'). והמלבי"ם פירש: "צִיִּים. הֵם הָאֲנִיּוֹת הַגְּדוּלוֹת הַמוֹכְנוֹת לַמֶּלֶכָה (קְרִיעֵנִם-שִׁיפְעֵן)". ר"ה כג. מוה"ע ערך 'ברן ב'.

קטז חידש נב"ח.

קטז כ

כתוב (שיה"ש ד

ו), "וַיִּסְסוּ הַצִּלְלִים", ות"י: "הוּו עֲרָקִין מִזִּיקֵי וְטִלְנֵי וַצְפְּרִיר" (ופירש יה"ט: "רוח רעה של בוקר"). חמ"י ח"ב פרק התפלה לער"ח אדר. ת"י תהלים קכא, ו.

קכ (מלה לועזית).

קכט מ"ב ד, מב: ובר

כול בצקלונ" (מ"ב ד, מב), פירושו רוב המפרשים (יב"ע, רש"י, רד"ק, מצ"ד ומצ"צ) שהוא גרגרי חטה 'כרמל' שעודם בצקלונם, כלומר בקליפתם. אך מצאתי בלשון חז"ל (ילק"ש ויצא קיט, פדר"א לה): "א"ל הקב"ה ליעקב; הלחם בצקלונ, והבאר לפניך" (וכ"כ הרלב"ג עה"פ: "בכלי שהיה לו לשאת בו אלו הדברים").

קכ "סוכה העשויה ב

צריף" (סוכה ז ע"ב). מפרש השו"ע חושן המשפט קנג, י. הערוך. הפלאה שבערכין צרף א.

קכא (וכן יש קוראים

לו בשם 'קבוצה', ראה מ"כ לעיל בפרק רביעי 'שמות תואר כלליים', ערך 'קבוצה')

קכב ככתוב (ישעיה נ

PAGEרעז

קולוניה. בעברית המחדשת, מושבה קטנה ורחוקה - הכפופה למעצמה גדולה. אבל במקורותינו - פירוש, מקום חופשי פטור ממיסים קבד.

קומה. בעברית המחדשת, גובה הדירה (בנין רב קומות). אבל במקורותינו - פירושה, גובה, גוף אדם או בנין קבה.

קטליזה. בעברית המחדשת, זירוז פעולה כימית של שני חומרים - ע"י חומר שלישי (ובהשאלה מכנים כך - זירוז הליכים*). אך במקורותינו - פירושה, אטליזקבי.

קטר. בעברית המחדשת, הקרון הראשון של הרכבת, בעל המנוע שמושך אחריו את שאר הקרונות. אך במקורותינו - פירוש, אדם מפקח מטעם המלךקבי.

א

ז, יג): "בזעקך יצילך קבוציך", ופירש"י: "יקומו נא קבוצות אלילים ופסילים ומכחישי תורה אשר קבצת, ויצילוך בזעקך מצרתך". והרד"ק פירש: "איך יצילוך קבוציך, ר"ל העמים שהיית מקבצת לעזור לך". ובסה"ש (שרש קבץ) פירש: "קבוציך. כלומר קהליך... ענין הקבוצ - כענין אסיפה, אך יש הפרש ביניהם, כמש"כ א"א ז"ל בחבור הלקט, כי לשון הקבוצ לא יאמר - כי אם על המפורד". ומצ"צ פירש: "ענין קבוצ ואסיפה על כי באה בזעקת המאסף". ומחה"ע (שרש קבץ) פירש: "יצילוך קבוציך (ישעיה נה, 000, פי' חילותיך".

קבד כמו שאמרו בגמ'

(סוכה מה ע"א): 000. וכן אמרו בגמ' (ב"ב ד ע"א): "000". והערך (ערך זין ב') פירש: "התמיהו ואמר; קלניא מתעבד?! ובתמיהא גרסינן - 'הנעשה הורדוס חפשי?!', זה פירש נאון. ור"ח ז"ל פירש; 'קלניא מתעבד! כלומר, 'אפקירך ואת רכושך - לבני החיל, כי עבד אתה". וכן אמרו בגמ' (ע"ז י ע"ב): "000". ופירש מוה"ע (ערך קלניא): "וקלניא - פירוש, שם כללי לערים בנויות מאנשי רומי, ויושביה נחשבים כתושבי רומי, ונקיים ממש". שעב"נ (ענין חפשי, שער קלניא): "פירוש חפשי".

קבד ככתוב (בראשית

ו, טו): "ושלשים אמות קומתה", ות"א: "ותלתין אמין רומה". (קורא לכל גובהה בשם 'קומה', אע"פ שהיו בתוכה כמה 'קומות'). ועוד כתוב (שמות כז, יח): "וקומה זמשי אמות". ובפי' הר"א בהרמב"ם כתב: "וקמה חמש אמות. כלומר, גובה הקלעים מן הארץ - חמש אמות, שהרי לא הזכיר גובהם - אלא כאן". וכן פירוש "בית הסקילה היה שתי קומות" (ב"ק נא. סנהדרין מה ע"א), לא שתי קומות של דירות (כמו שרגילים העולם לחשוב ולפרש הגמ'), אלא קומת אדם, כלומר פעמיים כגובה אדם. "מי שנתחייב סקילה - או נופל מן הגג" (סנהדרין לו ע"ב), פירש"י: "דומיא דסקילה, כדתנן 'בית הסקילה היתה גבוהה שתי קומות, וקומה שלו - הרי כאן שלש". וכמו שאנו אומרים בתפילה (נשמת כל חי): "וכל קומה לפניך תשתחוה". ומה שכתב הרמב"ן (בחיזויו על חולין נא ע"א): "דנפלה מן גג שהוא גבוה עשרה [טפחים]... ואפילו גבוה כמה קומות וכמה מדרגות", כוונתו לומר - אפילו גבוה כמה קומות אדם. (וכן, מש"כ הרמב"ם [זמנים, הלכות קדוש החודש פ"ב ה"ה]: "אמר אחר; 'ראיתיו גבוה בעיני - כמו שתי קומות, ואמר השני; 'כמו שלש קומות היה גבוה' - מצטרפין, ר"ל כמה קומות אדם נראתה הלבנה מעל האופק).

קבד הערך ערך קטל

יזא'.

קבד מכילתא דרשב"י

ד. ה. יד י. וראה ילקש וראה קעה.

קבד ככתוב (איוב כד

קָרָה. בעברית המיוחדת, מזג אוויר קר מאוד (טמפרטורות מתחת לאפס) שלא יורד בו גשם או שלג, אלא רק טל הנהפך לכפור ('הלילה יש חושש לקרה בעמקים'). אבל במקורותינו - הוא כל קור חזק, גם כשיש גשם ושלג קבץ.

רָבַע (רובע). בעברית המיוחדת, איזור מגורים בעיר - המיועד לקבוצה מסויימת ('הרובע היהודי' [כנראה ע"פ quarter באנגלית. אמנם בכמה ערים הוא אחד מארבעה איזורים, כמו בירושלים העתיקה, אך בערים אחרות יש יותר, כמו באשדוד ובני-יורק /רובע ו', רובע ד', רובע ברוקלין]). וכן קוראים כך גם כשהוא איזור יחיד בעיר - כמו 'הרובע הסיני', 'רובע המהגרים' וכדומה)). אבל במקורותינו - הוא דוקא איזור מגורים שהוא רָבַע מהישוב (מלשון 'ארבע'), או שכל הישוב נקרא בשם 'רובע' (מלשון רביעה) קבץ.

רָחֵבָה, רִחְבָּה. בעברית המיוחדת, שטח מרוצף רחב ופתוח, העומד לפני הבית (משמש להתכנסות או למנוחת אנשים). אבל במקורותינו - פירוש, בלשון מקרא: רִחְבּוֹת (שם תואר) קל, ובלשון חז"ל: חצר אחורית (מאחורי הבית [ואינה מרוצפת]) קלא.

(n-2): "עָרוֹם וְלִינוּ מִבְּלִי לְבוּשׁ, וְאֵין כְּסוּת פְּקָדָה: מוֹרֵם הָרִים יִרְטְבוּ, וּמִבְּלִי מוֹזָסָה זִזְבְּקוֹצוֹר", ופירש"י: "עָרוֹם וְלִינוּ. הם מלינים את העניים: מִבְּלִי לְבוּשׁ. שנמלו כסויין: מוֹרֵם. היורד מן ההרים - ירטבו ויתלחלו אותן הערומים, לפי שמבלי כיסוי - אין מחסה לְהִתְכַּסּוֹת בו: זִזְבְּקוֹ צוֹר. נחבאים בנזקי הסלעים, וגם שם הזרם יורד ומקלח עליהם ורטובם". וכ"פ במצ"ד (ומע"ז הרלב"ג): "עָרוֹם וְלִינוּ. גוזלים המלבוש, והנגזל לרוב עָנִי - יתמיד בן עָרוֹם מִבְּלִי לְבוּשׁ, ואין לו במה לכסות עצמו בעת הקור: מוֹרֵם הָרִים. על כי העשוקים ההם, ילכו אל בין ההרים להסתיר שם מפני הרוח - נעשו שם רטובים מוֹרֵם הַמַּיִם היורד מן ההרים". וכן כתוב (תהלים קמו, יז): "מִשְׁלִיךְ קָרוֹזוֹ כְּפִתִּים, לִפְנֵי קָרְתּוֹ מִי יַעֲבֹד", ות"י "מִמֶּלֶךְ כְּרִתְיָה פְּלִיג הַיָּד רְסוּקִין דָּמֵן קָדָם קוֹרִיָּה מִן אֶפְשֶׁר לִיָּה לְמָקָם" (אות דל"ת של דָּמֵן - קושרת את סוף הפסוק לתחילתו). ופירש"י: "מִשְׁלִיךְ קָרוֹזוֹ כְּפִתִּים. המים מגלידים ונעשין פתיתין פתיתין... מִי יַעֲבֹד. שלא יהא צונן בקרתו". ומצ"ד פירש: "לִפְנֵי קָרְתּוֹ. לפני הקור הבא בנבורתו - מִי יוכל להתקיים אם לא יתחמם מדברים המחממים?".

קכב (במדבר כ

ג, י): "מִי מִנֵּה עֹפֶר יַעֲקֹב וּמִסְפָּר אֶת־רַבֵּעַ יִשְׂרָאֵל", ות"א ות"י: "או חָדָא מֵאַרְבַּע מִשְׁרִיתָא דְיִשְׂרָאֵל" (תרגם יח"ט: "אחד מארבע מהנות ישראל"). ופירש"י: "כתרגומו... 'מֵאַרְבַּע מִשְׁרִיתָא' - ארבעה דגלים". וראב"ע פירש: "רַבֵּעַ יִשְׂרָאֵל. דגל אחד... ולפי דעת רבים; שפירושו כמו 'ארזי ורבעי זרית' (תהלים קלט, ג), שהוא כענין 'רַבֵּעִי'". והרמב"ן פירש: "וגם רובע ישראל, למחנות הדגלים הארבעה - לא אוכל למנות... גם נכון הוא שיהיה כמו 'ארזי ורבעי זרית', מן 'לא תרביע כלאים'". ובדע"ז מבעה"ת פירשו: "ד"א, לשון רביעית, לפי שראה ישראל שוכנים בארבעה דגלים - אמר אפילו חלק רביעית שבהם - איני יכול לספור". ואוה"ח פירש: "וכנגד הצדיקים - אמר 'ומספר את רובע ישראל'... ודקדק לומר 'רובע' - לפי שהצדיקים הם רבוצים באהליהם, כדכתיב ביששכר 'רובץ בין המשפּתִים'. גם לפי שהשכינה רובע עליהם". ואיתא במדרש (פסיקתא רבתי דר"כ [ביום כלות, יא]): "אין רובע בארץ שאין בו תשעה קבין מוֹזִיקִין, וביאר בזרע אפרים: "רובע בארץ. מדת קרקע שיש לזרוע בו כדי רובע הקב" (וכן מוכח מהגירסא בדב"ר [ד, ד, ובמת"כ]: "אין בית רובע בחללו של עולם שאין בו כמה אלפים מוֹזִיקִין").

קכט (תהלים ק

יט, מה): "וְאַתְּהִלְכָּה בְּרוּזָבָה, כִּי פִקְדִיךָ דְרִשְׁתִּי", ות"י: "וְאַתְּהִלְכָּה בְּפִתִּיּוֹת אֹרִיתָךְ, אֲרוֹם פִּקְדִיךָ תִּבְעִית". ופירש"י: "וְאַתְּהִלְכָּה בְּרוּזָבָה. בהלכה מרווחת ופושטת בישראל". וראב"ע ורד"ק פירשו:

רָכַב. בעברית המחודשת, כלי הובלה בעל מנוע ('הוא הגיע בדרכו ולא באופניים', 'השוטר לא היה בדרכו, אלא דהר על סוס'). אך במקורותינו, הוא שם לכל דבר נע שרוכבים עליו, בהמה, עגלה וכדומה קלב.

רוֹבֵד. בעברית המחודשת, שכבת עומק ('להעמיק לדברים נסתרים'). אך במקורותינו - פירושו, שורות מסודרות זו אחר זו (של אבנים, מדרגות או ענפי עץ) קלב.

שִׁדְרָה, שִׁדְרוֹת. בעברית המחודשת, רחוב שלארכו (בדרך כלל במרכז) נטועים עצים או פרחים ('שדרות ד"ר טרופר') נורבים משתבשים לאומרו בשי"ן ימנית, ולא בשי"ן שמאלית כדבעי). אבל במקורותינו - פירושה, קורות עץ המסודרות בשורה קלב.

שֹׁנֵת. שקלים פ"ז ה"ב

שֹׁק. בעברית המחודשת, מקום מקח וממכר ('מחירי השוק', 'שוק חפשי', 'שוק פרוץ'). אבל במקורותינו, הוא הרחוב - שבו אנשים רבים (אמנם גם במקום שקונים ומוכרים, אך גם סתם במקום שעוברים ושבים) קלה.

א

"בדרך הרחבה". ובסה"ש (שרש 'רחב') פירש הרד"ק: "והוא שם למקום הרחב". ומצ"ד פירש: "ברחבה. במקום רחב, ר"ל לא אכשל בדבר משפטי התורה - כההולך במקום רחב, שאינו נוה להכשל".

קל איתא בגמ' (ב"ב

ו ע"ב): "אפילו רחבה שאחורי הבתים", ופירש"י: "כל היקף שאחורי הבתים - קרוי רחבה. ושלפני הבתים - קרוי הצר". וכן פירש"י בעירובין (ז ע"א): "רחבה. היקף הצר שאחורי בתים - קרוי רחבה, מוקפת ארבע מהיצות". וכן מצינו שקוראים ל'רחוב' שמתכנסים בו - בשם 'רחבה', גבי אבלות (מגילה פ"ד מ"ב). בנ"ש פ"ב: רחוב הוא רק הרחב. ולא דרך מאורכת כבעב"מ. 999

קל ככתוב (וכתב ב

סה"ש לריב"ג (שרש 'רכב'): ויכשר להיות 'רכב' - שם כולל לכל המרכבות, ויורה על זה אמרו ויקחו שני רכב סוסים, על דרך ביאור מהות הרכב... ואמרו עוד רכב חמור רכב גמל ישעיה כא, ז.

קל כמו ששנו במשנה

(יומא פ"ד מ"ג): "וקבל במזרק את דמו, ונתנו למי שהוא ממרס בו, על הרובד הרביעי שבהיכל", ופירש"י (מג ע"ב): "על הרצפה עשויה שורות שורות טבלאות אבני שיש, וכל שורה ושורה - קרויה 'רובד'. וביאר הרע"ס (ע"פ הגמ' שם): "ואי אפשר לפרש רובד הרביעי שבהיכל שורה רביעית שבתוך ההיכל מפתח ההיכל ולפנים, דהא כתיב (ויקרא טז, 000) 'וכל אדם לא יהיה באוהל מועד וגו'. אלא תני 'רובד רביעי של היכל', כלומר רובד הרביעי שבעזרה, כשיוצא מן ההיכל לעזרה - מונה את הרובדין, ומניחו על הרובד הרביעי". תוס' יומא נב ע"א ד"ה כותל. מידות פ"ג מ"ו. רש"י בראשית מא, מב. חולין קמ ע"ב. תמיד כה ע"ב. יד רמ"ה ב"ב סא ע"א. (יב). 999

קל ככתוב (מ"א ו,

ט): "וַיִּסְכֵּן אֶת־הַבֵּית גִּבִּים וּשְׂדֵרוֹת בָּאֲזוּיִם", תרגם יב"ע: "וַיְעִילֵא מִנְהוֹן סְדָרָא דְרִכְפַּת רִישֵׁיהּ שְׂדֵרוֹתָא אֲזוּיָא". ופירש"י: "גִּבִּים. לשון ארמי 'גובתא דקניא', והם היו (למטה). והשדרות - (למעלה): ושדרות. לוחי ארזים סדורים למעלה מן הגבים - לדריסת הרגל כשעולין לראות בדרך הבית. וכן תרגם יונתן... 'ועילא מנהון (ר"ל מן הגבים) סידרא דרכפת". והרד"ק פירש: "גִּבִּים. שתי תקרות קרה בבית, החיצון - הוא הנקרא 'גבים', ולמעלה מאותה תקרה - אחרת, מארזים. וכן תרגם יונתן 'ומליל... שריית ארזיא', ו'שריית' - פירושו 'קורות', כמו 'בצל קורת' (בראשית יט, ח) - תרגומו 'בטלל שירות'... ושדרות. פירוש, כי הארזים היו מונחים - סדרים סדרים, והתקרה התחתונה הנקראת 'גבים' - היתה של ברושים, ושלמעלה ממנה - של ארזים". ובסה"ש שלו (שרש 'סדר') פירש: "ר"ל באומרו 'ושדרות בארזים' - שעשה מערכות התקרה בארזים". ומצ"צ פירש: "ושדרות. כמו 'וסדרות' בסמ"ך".

קל ככתוב (שיה"ש ג

שיח. ראה לקמן בפרק ארבעה-עשר, 'צמחים', ערך 'שיח'.

שְׁלוּט (שילוט). בעברית המחדשת, כלל השלטים* (ראה בערך הבא). אך במקורותינו - פירושו, ריוח בארון המסייע לשלוט על הכנסת והוצאת תכולתו.

שְׁלֹט. בעברית המחדשת, לוח תלוי המפרסם מהות המקום (בהשפעת המלה הגרמנית - שילד). אבל במקורותינו - פירושו, מגן או אשפת חצים קל.

שְׂרָבֶרֶב. ראה לעיל בפרק חמישי, 'תְּאָרִים וּתְכוּנֹת בְּאֶדֶס', ערך 'שְׂרָבֶרֶב'.

תָּא. בעברית המחדשת, חדר קטן מאד, או תיבה קטנה הקבועה בארון או בקיר. אך במקורותינו - פירושו, חדר (אף גדול) העומד בכותל הבנין, או יוצא כתוספת לבנין קלח.

א

(א) : "בְּשִׁוְקִים וּבְרִזְזוּכֹת", ופירש ראב"ע: "בְּשִׁוְקִים. תרגום חוצות". ופירש מצ"צ: "כָּפַל הַמָּלָה בשמות נרדפים". ובלשון תרגום, 'שוק' הוא תרגום 'חוק', כמו שכתוב (בראשית לט, יג) "וַיֵּנֶס וַיֵּצֵא הַחוּצָה", ות"א: "וַיִּפְקֶן לְשׁוּקָא". ועוד כתוב (בראשית ט, כב): "וַיַּגֵּד לְשֵׁנֵי אוֹזִיו בְּזוּזִין", ות"א: "בְּשׁוּקָא". וכן בלשון חכמים, שנינו (000): "מוֹתֶרֶת לְשׁוּק" גבי יבמה, וגבי גיטין [רש"י גיטין ו ע"א]. לברר 'שוקא דבי'. וכתב בס' הכרמ"ל (ע"פ המלבי"ם יואל ח ט, ונחום ב ח): "'שוק' - נבדל משם 'רחוב', במה ש'שוק' - מציין מקום קבוע הרבים, מלא אנשים שיתקבצו שמה למסחר, ומוזה - 'בעיר ישקו' (יואל ב, ט), שיעשו שוק וישמיעו קול ברחובות העיר". המתורגמן (ערך 'שוק ב'): "'חוצות ירושלים' - שוקי ירושלים. ורוב שאר לשונא 'חוק' ו'חוצות' - מתורגם בלשון 'ברא'... וכן לשון 'רחוב', כמו 'ברחובות ירושלים' - 'בשוקי ירושלים'. אך צ"ע מכות עיר מקלט במקום שווקים 999.

קלה שקלים פ"ו ה"א

. תקלין חדתינ. קרה"ע.

קלו ככתוב (שיה"ש ד

(ד) : "אֶלְכָּה הַמֶּגֶן תְּלֹוּ עָלָיו, כָּל שְׁלֹטֵי הַגְּבוּרִים", ות"י: "וּמִנְצָחִין בְּקֶרְבָּא כְּאִילוּ אֲחֵדִין בִּידִיהוֹן כָּל מִינֵי זִינִין דְּגִבְרִין". ופירש"י: "שְׁלֹטֵי. אשפות שנותנין בהם חצים, כמו 'הברו חוצים מלאו השלטים' (ירמיה נא, יא)". וראב"ע פירש: "שְׁלֹטֵי. מיני הנשק, וכן 'והשלטים', ענינו כמו מגינים" (וכ"פ מצ"צ). ומחה"ע (שרש 'שלט') פירש: "פירוש, מין מגינים". והרד"ק בסה"ש (שרש 'שלט') פירש: "'את הוזנית ואת השלטים' (מ"ב יא, י) ... ענינם כמו מגינים. ובאמרו 'את המְּנֹנֹת ואת השלטים' (דה"ב כג, ט) - נראה שאינם עשויים כתכונת המְּנֹנִים". ומצ"צ פירש: "שְׁלֹטֵי. הוא המגן, וכן 'את שְׁלֹטֵי הַזֹּהֵב' (דה"א יח, ז)". וכן כתוב (ירמיה נא, יא): "הברו החצים, מלאו השלטים", ופירש"י: "השלטים. אשפות שהחצים נתונים בהם". ומהר"י קרא פירש: "השלטים. [מקום נתינת החצים]". והרד"ק פירש: "השלטים. מגינים, כמו 'כל שלטי הגבורים' (וכ"פ מצ"צ). והמלבי"ם פירש: "ושם 'שלטים' לדעת, מין מגן וצנה - שהיה בו ג"כ מקומות להניח בו החצים, וזה המבדיל בין 'שלטים' ובין 'מגינים', כי בהשלטים - היה עשוי גם אשפת החצים". ש"ב ח, ז. יחזקאל כז, יא.

קלו ככתוב (יחזקאל

(מ, ז): "וְהִתְאָ, קִנְהָ אֲזוּד אֲרֶרְךָ וְקִנְהָ אֲזוּד רִזְזֹב, וּבִין הַתְּאִים זֹמֵשׁ אֲמוֹת", ותרגם יב"ע: "וְהִתְאָ, קִנְיָא חַד אֲוִרְקָא, וְקִנְיָא חַד פּוֹתִיָא, וּבִין תְּנִיָא כְּתִלָא חֲמֵשׁ אַמִּין". ופירש"י: "קִנְהָ אֲזוּד רִזְזֹב. שש אמות, ומכסה את כל עובי החומה שהיה קנה אחד: והתא. הוא יציע*, שקורין אפנדיין* בלע"ז (תרגם אל"ר: 'ציע', חדר הנוסף על הבנין), והיה שלשה מימין השער, ושלשה מן השמאל... והתאים - סמוכין לכותל המזרחי של עזרת נשים מבחוץ כלפי הר הבית. ומהיכן אני למד שהם מבחוץ? ממה שכתוב אחר כל הענין ויבאני אל הוזצר הוזיצונה - מכאן אני למד, שכל האמור למעלה היה חוצה לה - שעדיין לא

תְּהוֹם. בעברית המיוחדת, מקום עמוק מאד ('בצד הכביש העולה ההרה, פעורה תהום, אשר בקרקעיתה אדמת טרשים צחיחה'). אך במקורותינו - פירושו, מקום כינוס מים רביים קלט.
תַּחְנָה. בעברית המיוחדת, בית המספק שירותים לקהל ('תחנת שירות לקוחות', 'תחנת כח חשמלית' 'גאול' בהשפעת 'שחנת רוח'...). אך במקורותינו - פירושו, מקום חניה [בלבד] קמ.

א

נכנס לתוכו". והרד"ק פירש: "והתא. הוא לשכה*, ונקרא 'יציע' ו'צלע'. אמר, כי מדת כל תא ותא מן התאין שהיו שם - היה קנה מדרגו באורך וברוחב, כי מרובע היה". ומצ"צ פירש: "והתא. ענין חדר מה, וכן 'אל תא הרצים' (מ"א יד, כח). ויִקְרָא בן, על כי הוא בנבול גוף הבנין, והוא מלשון 'תתאו לכם' (במדבר לד, ז) שהוא ענין 'נבול'". ומחה"ע (שרש 'תא') פירש: "פירוש, מעבר שעוברין בו ממקום למקום". שעב"נ (ענין 'חדר' שער 'תא'): "'תא הרצים', פי' חדר".

קלח
 ככתוב (בראשית

א, ב): "וּזְשִׁיָּה עֲלִיפְנֵי תְהוֹם, וְרוּחוֹ אֶלְקִים מְרוּזָפֶת עַל-פְּנֵי הַמַּיִם", ופירש"י: "על פני תהום. על פני המים שעל הארץ" (וביאר השפ"ח: "ר"ל שהיה לו לומר 'על תהום'. מאי 'על פני'? אלא שְׁקָאֵי על המים שהם על הארץ - והם פני הארץ, והיינו נמי דכתיב 'רוחו אלקים מרוזפת על פני המים'... ע"כ צ"ל מה שכתב ו'זש"ה' על פני תהום - שהם המים, שפירוש 'תהום' בכל מקום - תורה על המים, ש"ם דהמים היה על הארץ"). וכן כתוב (בראשית ז, יא, ח, ב): "נִבְקְעוּ קְלִימֵינִיּוֹת תְּהוֹם רַבָּה... וַיִּסְכְּרוּ מַעֲיֵנֹת תְּהוֹם", ות"א ות"י: "אֶתִּבְקְעוּ כָּל מְבוֹעֵי תְהוֹמָא רַבָּא". ופירש"י: "נִבְקְעוּ. להוציא מימיהן; ויסכרו. כשנפתחו - כתיב 'כל מַעֲיֵנֹת', וכאן - אין כתיב 'כל'. לפי שנשתירו מהם אותן שיש בהם צורך לעולם, כגון חמי טבריא וכיו"ב". וראב"ע פירש: "נִבְקְעוּ כָּל מַעֲיֵנֹת תְּהוֹם רַבָּה. 'מַעֲיֵנֹת' - סְמוּךְ (ביאר הרש"ן: "הי"ד בְּשָׁרָא - מפני שהוא סמוך למלת 'תהום')... לא הזכיר הנחלים - כי מהמעיינות יצאו. וכאשר נבקעו - עלו המים וכו'". וכן כתוב (בראשית מט, כה): "בְּרַכְתָּ תְּהוֹם רַבָּצֶת תְּנוּזָה", ות"א: "בְּרַכְן דְּנִגְדָן מִמַּעַמְקֵי אֶרֶץ מִלְרַע" (ותרגם יח"ט: "ברכות נהרות ממעמקי האדמה"). ות"י: "בְּרַכְן מְבוֹעֵי תְהוֹמָא דְסִלְקָן וּמִכְסִּין צִמְחִין מִלְרַע" (תרגם יח"ט: "ומטוב ברכות מעיני תהום העולות ומכסות צמחים מתחת"). ורשב"ם פירש: "ברכות תהום. שהתהום עולה ומשקה את הארץ". ור"פ רב"ע: "מעמו, שירדו גשמים ממעל בארצו, וירבו המעינות והנחלים - מהתהום שהיא רובצת מתחת לארץ". ובפירוש הר"א בהרמב"ם כתב (שמות טו, ח): "קפאו תהמות. המים העמוקים". ומחה"ע (שרש 'תהם') פירש: "'תהום רבה', פי' מים רבים, וכן 'תהומות יכסימו'. וקורין ל'תחתית' - כך, שנאמר (000) 'ומתהומות הארץ'. וקורין שאין בו ישוב - כך, 'ויוליכם בתהומות כמדבר' (תהלים קו, 000)". ופירש הרד"ק בסה"ש (שרש 'תהם'): "תהום... הוא מקום המים הרבים, ורבו המים בכלל - הוא שיקרא 'תהום'. והקבוצ' - 'תהמות יכסימו' (שמות טו, ח)... 'וישיק בתהמות רבה' (תהלים עח, טו) - פירוש, השקה אותם מהצורים במדבר - כמו מתהומות רבה... 'ויוליכם בתהמות רבה' (תהלים קו, ט) - ופירושו, במקום שהיו בו תהומות - הוליכם בחרבה, כמו במדבר שאין בו מים. וכן אמר 'מוליכם בתהמות כסוס במדבר לא יכשלו' (ישעיה סג, יג), 'ומתהומות הארץ תשוב תעלגו' (תהלים עא, כ). ושנו במשנה (פסחים פ"ז מ"ז): 'נִטְמָא טוּמְאָת תְּהוֹם - הַצִּיץ מִרְצָה', ופירש בפייהמ"ש להרמב"ם (בפסחים שם): "וטומאת התהום, הוא טומאת מת נסתר ולא יודע לעולם - כְּאֵלֹהֵי הַיָּם בְּתִהוֹם. ולפיכך, הַצִּיץ היה מרצה - לפי שאי אפשר בה ידיעה לעולם, כי אין בעולם אדם שיודע כי באותו מקום מת או קבר, ונקוה שידענו וידע שנמא ויטמא. א"כ, כל קרבן שיקרב והוא טמא בקבר התהום - כשר, והציץ מרצה עליו". והתבאר בגמ' (מיד סג ע"ב): "ואיזו היא טומאת התהום? כל שאין מְכִירָה אחד בסוף העולם. מְכִירָה אחד בסוף העולם - אין זו טומאת התהום. היה טמון בתבן או בצוררות - הרי זו טומאת התהום. בְּיָמִים ובאפילה ובנקיקי הסלעים - אין זו טומאת התהום. ולא אמרו טומאת התהום - אלא למת בלבד". ופירש הערוך (עוד 'קבר ב'): "פירוש 'קבר התהום', שאין אדם מכיר בו כל עקר... כלומר, דבר זה כאלו משוקע בתהום, ואין דרך לעמוד עליו". ויק"ר כז, א.

קלט
 כמו שמצאנו בשו

תקרה. 999 בעברית המחדשת, גג הבית ('יצקנו תקרת בטון למבנה'). אך במקורותינו - פירושה, קורות השכבה התחתונה של הגג, שעליהן יוצקים את מעזיבת הטיטקמא.

א
"ת התשב"ץ (ח"ב נב [במליצה ששלח לתוניס, אל רבי חיים מלילי]): "וְאֵשׁ אֵל לוֹ לְתַחֲנָה, לְתַת לָהֶם תַּחֲנָה, וְלִהְיוֹת לָהֶם אֲמָתוֹ סוֹתֶרָה וְצִנָּה". וכן מצאנו בדברי בנו הרשב"ש (שו"ת חוט המשולש, הטור הראשון, לד): "שהגוי ההוא – לא ידע מהיהודי, שלא בא אל ביתו אלא לבקש על היהודי אשר היה אצלו, כי בית הגוי ההוא – היא מקום תחנות היהודים בכל הזמנים". (בנ"ש שפ"ב).

קמ
סוכה פ"א מ"ז.
טו ע"א רש"י. ב"מ פ"י מ"ב. קא ע"ב. קיז ע"א. ב"ב פ"א מ"ד. ג ע"ב. זבחים פ"ד מ"ו. קיב ע"ב. מידות פ"ד מ"ו. רש"י עירובין צג ע"א. יומא לג ע"ב. ב"ק סא ע"ב. בנ"ש שפ"ב.

קמא
אונקלוס שמות י

פרק שנים עשר

חמרים

ראב"ע: רס"ג תרגם שמות החמרים מדעתו ולא מקבלה. רבנו אברהם בן הרמב"ם (פירוש שמות כח): "וכל מה שפירש רבי סעדיה (גאון) ז"ל באבנים האלה (אבני החושן) - השערה, ואין אנחנו יודעים מהן (כולם), אלא שאנחנו יודעים שהן אבני חפץ... וכן פירושי אונקלוס ז"ל (באבנים אלה), אע"פ שידיעתו קרובה יותר - לפי שהוא ראה את האבנים בעין, לא יובן לנו ממה שפירש - אלא פטודה... ושאר הדברים והשמות שפירש - אין אנחנו יודעים אותם".

אָבֶץ. בעברית המחדשת, חומר 000 מצפה מתכות חשמל*, חומר מזון (חידש אלבי). במקורותינו הוא בדיל*. כלים פ"י מ"ב רע"ם. הערוך ערך אבץ.

אָנֶךְ. ראה לעיל פרק עשירי, 'כלים וחפצים', ערך 'אנך'.

אָצוּה. בעברית המחדשת, סדרה של מוצרים הנכנסים יחד לתנור או למכונה* בבית החרושת (batch או lot). אך במקורותינו - פירוש, תנור או עריסה או גיגית גדולה (עריבה)*.

אָרֶד. עברתי ב"א, לברר מה מקורו.

אשלג. 888 לברר האם הוא 'פוטאש'. שבת פ"ט מ"ה. בבלי שם. ירושלמי שם. רע"ם לא איתפריש לי.

בֶּד. בעברית המחדשת, כל אריג (מצמר, כותנה* וכדומה). אך במקורותינו - פירוש, אך ורק פשתן*.

ב, לד, "משארותם" - "מוֹתֵר אֶצְוֹתְהוֹן" (הנשאר מבצקם. יה"ט). (דברים כח, ה): "וּבְשֵׁי אֶרֶתְךָ" - 'ואצותך'. ופירש הערוך (ערך 'אצווא'): "(פסחים לט 000); בגמ' ואלו ירקות חרחינא אמר ריש לקיש; אצווא דדיקלא... פירוש... והן יוצאין סביב הדקל. ורהג"א פירש, צמח עבה מאוד, ויש בו כמו ראשי המחטין, והוא אטן בל"ש". ועוד פירש (בערך 'אצוואתא'): "(בפסיקתא דר"כ... 'ויהי בשלח פרעה)... פירוש 'אצו דפיתתא קיטורא דלחם', כלומר תנור מלא. אצו' כמו 'אצתא אליתא'. ומוה"ע: "פירוש מלה זו, עריסה, וכן תרגום 'עריסותיכם' - 'אצוותכון'. והמעריך: "פירש הערוך 'תנור', ולא נהיר, אלא עריבה מליאה עיסה, תרגום 'ובמשארותיך' - 'באצותך'".

* ככתוב (שמות כח)

, (מב): "ועשה להם מכנסיי־בד", ותרגם אונקלוס: "ועיבד להון מכנסין דבוץ". ואמרו בגמ' (זבחים יח ע"ב): "ממאי דהאי בד' כתנא הוא? א"ר יוסי ב"ר חנינא: דבר העולה מן הקרקע בד בבד". ופירש"י: "בד. שִׁיחו של בוץ... פשתן... העולה מן הקרקע בד בבד. קנה יחידי מכל גיזעי (גרעין), ואין שני קנים עולים מגזע (גרעין) אחד". וביאר הרלב"ג (שמות כה, ד): "הוא מן הפשתים הנבחרים, וכשיהיה חוטו כפול ששה - הרי נקרא 'שש'... וכשלא היה חוטו כפול ששה - נקרא 'בד', וזה... כי 'בד' יורה על היחידיות, ו'שש' על הששה". (ואמנם הביא המגיה על פי הרלב"ג, שביאר הקה"י [משמר הלוי זבחים ס"ז] דאין רוצה להביא ראייה ד'בד' הוא שם נרדף לפשתים, רק פירושו 'יחיד', מלשון בודד, וחדל ביארוהו דקאי על פשתן לפי שהוא צומח כל אחד בפ"ע). וכן כתוב (ויקרא טז, ד): "כִּתְּנֵת־בֶּד קֹדֶשׁ יִלְבָּשׁ וּמִכְנֵסֵי־בֶד יִהְיוּ עֲלֵי־בָשָׂרוֹ וּבִגְדֵי בֶד יִזְוָה וּבִמְצַנְסֵת בֶּד יִצְנֶף", ותרגם אונקלוס: "כִּתְּנֹנָא דְּבוּצָא דְּקוֹדֶשָׁא יִלְבָּשׁ, וּמִכְנָסִין דְּבוּץ יִהְיוּ עַל בְּשָׂרֵיהּ וּבִמְצַנְסֵת בֶּד יִצְנֶף", ותרגם אונקלוס: "כִּתְּנֹנָא דְּבוּצָא דְּקוֹדֶשָׁא יִלְבָּשׁ, וּמִכְנָסִין דְּבוּץ יִהְיוּ עַל בְּשָׂרֵיהּ וּבִמְצַנְסֵת בֶּד יִצְנֶף". ופירש"י: "מגיד שאינו משמש לפניו בשמונה בגדים שהוא משמש בהם בחוץ - שיש בהם זהב... אלא בארבעה - ככהן הדיום, וכולן של בוץ". ובפי' הר"א בהרמב"ם כתב: 'ו'בד' - שם הפשתן'. וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'בד'): "ומכנסי בד' - מכנסי פשתן, 'מדו בד' - מלבוש פשתן... 'לבוש הבדים' (יחזקאל ט, ב) - לבוש בגדי פשתן". ושם כתוב (יחזקאל ט, ב): "ואישי־אֶזְוֹד בתוכם לבש בדים", ותרגם יב"ע: "ונברא חד לביש לבושיך". ופירש הרד"ק: "וידוע כי 'בדים' הם בגדי פשתן המגוהצין". ועוד

בְּדִיל. זכריה ד, י. (במדבר לא, כב). נפרד מן הזהב ומן הכסף, ישעיהו א, כה, לע"ז רש"י. פי' הגר"א שם. יחזקאל כב, יח. עמוס ז, ז הרד"ק: בדיל עופרת.

בְּדִלָח (בדולח). בעברית המחדשת, זכוכית מיוחדת (קריסטל). והחוקרים (פל"י) טוענים שהוא שורף של עץ דקל סרק מדברי. "שם הבדלֹחַ ואבן השיהם" משמע אבן מיוחדת הנמצאת בארץ החוילה, וכן פירש רש"י (במדבר יא, ז): "שם אבן טובה, קריסטל" (תרגם אל"ר: בדולח). ראב"ע רס"ג (במדבר יא, ז) ורד"ק פנינים* עגולים מהים. וכ"פ רבנו בחיי (שמות טז, ד) שהוא היהלום הקרוי פירל"א. מחה"ע (מחה"ע, סוף ערך ב, מלה רביעית, שרש 'בדלח'): "'הבדלח', פירוש אבנים טובות לבנים נקובים ועגולים". סה"ש לריב"ג (שרש 'בדלח'): "הוא 'לולו' בלשון ערב, ונאמר 'יהלום'. ובסה"ש לרד"ק: "והיא אבן יקרה, ואומרים שהיא יהלום. וי"א שהיא אבן לבנה שנקבין אותה, ומהבין ממנה אבנים ועושים מהן ענק".

בְּהַט. לברר, היום קוראים כן לאבן מחצב בנגב. אסתר א, ו. סה"ש לריב"ג (שרש 'בהט'): "הוא בלשון ערב 'בלגט', והוא דומה לשיש". מחה"ע (שרש 'בהט'): "פירוש 'מרמרא' וכי"ב".

בְּרוֹם. בעברית המחדשת (מלועזית), יסוד כימי המופק ממי ים המלח (ומשתמשים בו לתעשית הצילום, להשבחת הדלק* ולהדברת מזיקים). אבל במקורותינו, הוא מין אריג יקרי.

בְּרֶקֶת. שמות כח, יז, יחזקאל כו, יג. צהר תעשה, רס"ג (שמות כח, יז): "אצפר". רבנו בחיי: "קרבוניקל"א... ע"ש שנוצצת כברק ומאירה כְּנֶר... והוא אבן שתלה נח בתיבה", אך החזקוני כתב: "ברקת. אטופצרי" (ואת השם שִׁלְעָז רב"י ל'ברקת' – לְעַז החזקוני ל'נוצר'). מדרש תלפיות (ענף 'אבנים טובות'): "הציראבנו... נקרא 'ברקת', והיא אבן הנופל מן השמים עם הרעמים... שהיא מאירה בלילה... ובס' שלה"ג להחכם השלם אברהם הרופא ז"ל האריך... ברקת, היא אב"ט הדומה ליזכוכית הטובה והבהירה* הנקרא קרישטאלו, נוטה לירקות חלוש, דומה לרקיע הבהיר* כשאין בו עבים, והאבן הזו יורד לארץ עם המטר מתוך הענן עם הזיקים והברקים, וברק' האבן זו כמו צורת כוכב מתנועע". היום אמרלד (לברר)

גְּבִישׁ. בעברית המחדשת, כל חומר העשוי בצורת דבר המתגבש, כמו גרגרי מלח או סוכר (ומזה חידשו פועל 'התגבש' נראה מש"כ לעיל בפרק שביעי 'פְּעֻלּוֹת', ערך 'גְּבוּשׁ, לְהַתְּגַבֵּשׁ'). אבל במקורותינו – פירוש, מין אבן יקרה או בגד חשוב.

א

איתא בתוספתא (כלים ב"ב רפ"ה): "חלוק של בד, מאימתי מקבל טומאה? משתגמר מלאכתו, ואי זהו גמר מלאכתו? משיפתח את פיו, ופירש הר"ש משאנץ: "פירוש 'של בד' – של פשתן, כדכתיב 'כתונת בד קודש'". וכ"כ במחמ"נ (שרש 'בד ו'): "כתנת בד קדש ילְבֵשׁ ומכנסי בד" (ויקרא טז, ד), 'מְדוּ בד' (שם ו, ג) – בגדי פשתים המה". ומחה"ע פירש (שרש 'בד'): "מ'מכנסי בד', פירוש פשתים, שנאמר (יחזקאל מד, 000) 'מ'מכנסי פשתים יהיו על מתניהם". וכתב בילקוט מעם לועז (יהושע ב, ו, בשם גביע גביע הכסף): "כל הצמחים גדלים בכח שבעת כוכבי הלכת – חוץ מהפשתן, שגדל רק בכח ששה כוכבים ולא של המאדים שהוא הממונה על הפורענות בעולם. ולכן נקרא הפשתן – 'בד', כמספר שש, וכן נקרא 'שש'".

² ככתוב (יחזקאל

כו, ד): "הָיָה רִכְלָךְ וגו' וּבְגָדֶיךָ בְּרוּמִים", ופירש"י: "000", וכ"פ מהר"י קרא: "בתכשיטי פאר שגנונים בארגונים, כגון מעילים ובגדים שקורין בלשון אשכנז שר"א, והם מחופין עור, ומצוירין לנוי ממיני מסמרין בשורות, ובלשון ארמי קורוהו 'קמטריין', מה שבלשון עברי קורוהו 'ברומים'. ומחה"ע (שרש 'ברס') פירש: "'ברומים', פירוש מין בגדים חשובים". והרד"ק (ענף 'בסה"ש שרש 'ברס') פירש: "מין ממיני הבגדים החמודות ברקמה. או יהיה שם כולל – לבגדים הנכבדים. וכ"פ אדוני אבי ז"ל, והביא ראיה מלשון הערב שאומרים לבגדים הנאים – מברומ"ה".

³ ככתוב (איוב כח

גז. בעברית המחודשת, מצב צבירת חומר מתנדף (שם עצם). אך במקורותינו - פירושו (פועל), דבר הנגוז.

גלוון. לברר. מחזור ויטרי עז (חלבנה).

גמני. יש טועים שפירושו הקרי בעברית המחודשת בשם 'גומי' (שכאילו כורך עליו גומיה). ואינו כי גומי הוא שרף הנוסף מעצים שבאמריקה, ו'גמי' בלשון חז"ל פירושו גומא* (מין קנה* נחלים), רש"י שמות ב, ד. כלים פ"ט מ"ד, פ"י מ"ד. פנוריס פ"ג מ"א ופיהמ"ש שם. "הגמי, וכל הגדילין באפר - מיני דשאין" (תוספתא כלאים פ"ג ה"ד). אמנם תוס' נדה (בענין קורט דיו) קורא לשרף עץ 'גומי'. פירש"י (שבת כג ע"א): "שרף. גומא". ע"כ (מבוא המקדש, שער הקטרת): "מה שפירש"י ז"ל על צרי שנקרא גומא, אינו מה שנקרא ממש גומא, אלא כל השרפים קורא רש"י בלשון גומא". וראה פירש"י (גיטין יט ע"א): "קומא. שרף האילן" (ק"ף וגמ"ל מתחלפות).

דלק. בעברית המחודשת, רק נפט מעובד להפעלת 'מכונות'. אך במקורותינו, הוא כל חומר שריפה [כגון עצים].

דר. בעברית המחודשת, חומר הפרשת צדפות. אבל במקורותינו - פירושו, אבן יקרה. "ודר וסוזרת" (אסתר א, ו) - כתוב בסה"ש לריב"ג (שרש דר): "פירשו בו 'מרמר'". והרד"ק כתב שם: "רבותינו אמרו (מגילה יב ע"א), שהיא אבן טובה שהיא בברכי הים - וידורה' שמה, הושיבה באמצע סעודה - והאירה להם כצהרים. ומהם שאמרו, כי לפיכך נקרא שם האבן דר', שקורא דרור לכל בעלי סעודה, כלומר שמעשירתי".

הסקה. בעברית המחודשת, מערכת חימום בית (ההילה לא כ"כ קר, לכן יהיו רק מים חמים, אך לא תהיה הסקה, יש לדירתי הסקה חשמלית). אך במקורותינו, היא כל חימום הנעשה ע"י חומר בערה (גם בישול או ביעור).

זהרית. בעברית המחודשת, משי מלאכותי. אך במקורותינו, הוא אריג צבוע בצבע אדום הבא מתולעת* שניט.

א

, (יח): "ראמות וגביש לא יוכר", ות"י: "סנדלכין ובירוילין". ופירש"י (וכ"פ רלב"ג ומצ"צ): "שמות אבנים טובות שבים - הם". ופירש מחה"ע (שרש 'גבש'): "וגביש", פירוש מין בגדי משי עשוי מכמה דומיות". והרד"ק כתב בסה"ש (שרש 'גבש'): "אבן מהאבנים היקרות. ורבי יונה (ריב"ג בסה"ש שרש 'גבש') פירש, בגד ממיני השרד והפסים". ועוד כתוב (יחזקאל יג, יא): "וְאֵתְנָה אֲבָנִי אֶלְגִּבִּישׁ תַּפְלִיגָה", ופירש"י: "אבני אלגביש. אבני ברד גדולות. ואומר אני, לפי שהן מזהירות ככל אבני ברד - הוא מדמה אותן אל גביש, שהיא אבן טובה... ורבותינו אמרו (ברכות נד ע"ב): 'אלגביש - שעמדו באויר על גב איש, וזהו משה רבינו'. ומצ"צ פירש: "אלגביש. הוא כמו שתי מלות; אל גביש, ור"ל אבני ברד - דומות אל גביש, והוא אבן יקר".

^ד מחה"ע שרש 'גוז

: "פירוש, לשון עקירה הרמה ותלישה". שעב"נ (ענין 'כרת', שער 'גז'): "גז חיש', פי' נכרת". (ב"ש שפ"ב). סה"ש לריב"ג 'גז'. סידור הראב"ן: גז חיש - כי גזים חיש וכעוף יעופף.

^ה שער הדלק, שקלי

ס פ"ו מ"ג, פירוש מהר"ם קאזיס (מידות פ"ב), ופירשו מהרש"ס ושלח"ג (פט"ו): "שער הדלק... ועל שמכניסין דרך שם עצי המערכה שדולקים על המזבח - נקרא 'שער הדלק'".

^י יבמות עד ע"א:

להסקה תחת תבשילו. ב"ק קב ע"א: "סתם עצים להסקה ניתנו". שבת קג ע"א: זרדים להסקה. פירש"י כט ע"א: "תמרים להסקה".

^י (ריון, ויסקחה

שפותחה באופן סינטטי תרנ"ב).

^ח (ת"א במדבר ד,

זָפֶת. היום משמן אדמה? מוצר לואי בתעשיית העץ והפחם. עצים בעלי איצטרובלים*, ציפוי לאיטום. 888 לברר ממה מרכיבים אספלט. שבת כ' ע"ב, רש"י, "לאחר שיוצא הזפת מן העץ, זב ממנו ע"י האור פסולת צלול כשמן והוא עטרן". שמות ב', ג. כתוב (ישעיה לד, ט): "ונהפכו נחליה לזפת", ופירש מצ"צ: "הוא שרף אילן הבויער ביותר", והמלבי"ם פירש (בביאור המלות): "יש שני מיני זפת; א] זפת נקפאת, והוא זפת ההר, והוא שחור מוצק ונקפא, ובהיותו מוקשה נקרא 'זודען פעך'... ב] זפת זב ונגר, וימצא ממינו ג' כ הצף על פני המים, מראהו שחור, ומתדבקת אשר ימשחו בה צירי העגלות והנסרים". תרגום שני אסתר (א, ב) "נפמא" יוצא מן העפר ורואה את הבית מלמעלה (פירש פתשגן הכתב "זפת"). רד"ק בסה"ש (שרש ז'פת): "פיצי [פיגול"ה] בלעז" (pez, pece, pegola). [מוסף] הערוך ערך 'דדנין': "פירוש תדן בל"ר, מין עץ ממנו נוטף הזפת".

חֲמִצָּה (חומצה). בעברית המחדשת, חומרים כימיים חמוצים ותוססים. אך במקורותינו - פירושה, החמצת הבצק.

חֲמִצָּן. בעברית המחדשת, חומר ממרכיבי האויר. אך במקורותינו - פירושו, גזלן וחמסין.

חֲשֵׁמֶל. ראה לקמן בפרק ששה-עשר, 'דַּעַת מְזֻמֹּת', ערך 'חשמל'.

טִין. לברר האם חמר או סחף חול נהרות

יְהִלּוּם. לברר. רס"ג (שמות כח, יח): "בהרמאן". ר"ק: אינו יהלום של היום הקרוי 'אל מאס'. ראב"ע (הובא בסה"ש לרד"ק, שרש 'הלם'): "וכתב ראב"ע, כי חכם גדול ספרדי אמר, שהוא הנקרא בערבי אֵל מא"ם, שהוא שובר כל האבנים ונוקב הבדולה, והוא מגזרת 'הולם פָּעַם'. ובסה"ש לריב"ג כתוב: "ויהלום", בלשון ערב פירונוג". ורבח"י כתב (שמות כח, טו): "יהלום והוא הנקרא פירל"א, והיא לבנה כלה... 'אחלמה' והוא הנקרא קרישטא"ל... (והאבן הנקרא ליאמ"ן - דומה לה, אלא שיש בה אדמימות)". והחזקוני כתב: "יהלם". בריקל"א. וכתב במדת"ל (ענף אב"ט): "הדיאמנטי... וי"מ פירל"ה... והיא לבנה... והיא עגולה... ובס' שלה"ג להחיה"ש אברהם הרופא ז"ל האריך... יהלום הוא דיאמנטי, והוא כמעלה רבה בכל חפצי האדם, והיא מעולה בחשיבות על כל שאר האבנים הטובים... ומיני היהלום הם ששה, ושני המינים הם קשים עד מאד ודוחפים לאחור - הפטיש המכה בהם... ובלשה"ק נקרא 'יהלום' מפני שהוא רושם ושובר כל האב"ט".

פָּבּוּל. בעברית המחדשת, שם לחומר השקוע בביצות (טורף בלעז), ובו פחם צמחים המשמש להסקה ולזיבול (מצוי באגם החולה). אבל במקורותינו - פירושו, אדמה ששוקעים בה, או מחמת שהיא בוצית או מחמת שהיא חול דק מאדיב.

א

ח.

ככתוב (הושע ו, 1)

א): "מלוש בצק עד-זִמְצָתוֹ", ותרגם יב"ע: "מַעֲדָן מִלֵּשׁ לִישָׁא עַד לֹא חָמַע". ופירש"י: "מלוש בצק עד זומצתו. כמו שהאופה שובת מלוש בצק עד שהחמיצה". וראב"ע פירש: "עד זומצתו. עד ישבות אופה מעיר, כי צריך להבעירו ולהסיקו הרבה". והרד"ק פירש: "זִמְצָתוֹ. מקור, בפלס לזומלה עליך. או שם, בשקל 'זִמְצָתוֹ'". (וכ"כ במכלול [שער דקה"ש]): "חֲמִצָּה... או הוא שם מקור". ומצ"צ פירש: "זִמְצָתוֹ. מלשון חמץ".

כמו שאמרו בגמ'

(יומא לט ע"א-ע"ב, קידושין נג ע"א): "ומעשה באחד, שנמל חלקו וחלק חבירו, והיו קורין אותו 'בן חמצן' עד יום מותו. אמר רבה בר רב שילא: מאי קרא? אֶלְכִי פִלְטָנִי מִיַּד רִשְׁעִי, מכך מַעֲוֹל וזוּמָן. רבא אמר; מהכא, לְמַדּוּ הֵיטֵב דְּרִשּׁוּ מִשְׁפָּט אֲשֶׁר וזוּמָן". ופירש"י: "חמצן. גולן; מאי קרא. דחמצן לשון 'חמסן': אשרו חמוץ. החזיקו יד הנגול להצילו מיד עושקו".

כא ככתוב (מ"א ט, 1)

פְּבָסִים. ראה לעיל פרק תשיעי 'בגדים', ערך 'כבסים'.

פֶּלֶךְ. במשנה משי (לבר פירושי 'האמונים עלי תולע*'), וידעו כיצד להכינו (רש"י כתובות סו ע"א, הערוך ערך 'לכל'), ולא כמו שאומרים שהיה ידוע רק לסינים.
לָפָה. בעברית המחדשת (בהטעמה מלעיל), נוזל רותח היוצא מבטן האדמה, בעיקר מלוע הר געש (מלה איטלקית). אבל במקורותינו - פירושה (בהטעמה מלרע), שלהבת אש.¹

א

יא-ג): "אז יתן המלך שלמה לזוּזִיר עשרים עיר בארץ הגליל וגו' ולא־יִשְׁרוּ בעיניו; ויאמר מה הערים האלה אשר־נתתה לי אזוי, ויקרא להם ארץ כבול עד היום הזה", והתבאר בגמ' (שבת נד ע"א): "מאי משמע דהאי 'כבול', לישנא דלא עביד פירי - הוא? דכתיב 'מה הערים וגו' ויקרא להם וגו'." מאי 'ארץ כבול'? א"ר הונא; שהיו בה בני אדם שמכובלין בכסף ובזהב. אמר ליה רבא; אי הכי, היינו דכתיב (שם) 'כי לא ישרו בעיניו' א"ל; אין, כיון דעתירי ומפנקי - לא עבדי עבדתא. רב נחמן בר יצחק אמר; ארץ חומטון היתה, ואמאי קרי לה 'כבול'? דמשתרגא בה כרעא - עד כבלא, ואמרי אינשי; 'ארעא מכרבלא דלא עבד פירי'. ופירש"י (שם): "מכובלין. מעוטפין ומקושרין; עבדתא. אנגריא של מלך: חומטון. מלחה - ומתבקעת: דמשתרגא בה כרעא. טובעת בה הרגל: עד כבלא. פרק התחתון שקורין קויל"ה. ופיר"ח: "שהיא עפרא וחול, וזו היא חומטון". ובתוס' (ד"ה 'עד') פירשו: "עד כבלא. מפרש ר"י; עד השוק, כדאמר בפרק במה אשה (שבת סג ע"ב) 'בירית - באחת, כבלים - בשתיים', שמיחין הכבלים - בשוק". והערוך (עך 'כבל') פירש: "פירוש, שרגליו של אדם שוקעות בה - מחמת החול, כאילו הן כבולין לעץ, אינה עושה פירות. ספר אחר, 'עד כבלא' - בלע"ז גבול"א. פ"א, משתקעות רגליו של אדם מחמת תחוח - עד מקום ששמימים הכבלים". ועה"פ, פירש"י: "ארץ כבול. ארץ כבלים, ארץ מיט - שהרגל משתקעת ונכבלת בה". והרד"ק פירש: "וקראן 'ארץ כבול', ר"ל 'סגור', שלא היו עוברים ושבים שם - מגרעות הארץ. ובדברי רז"ל; 'ארץ כבול' - ארץ שאינה עושה פירות. ורב נחמן אמר; ארץ חומטין היתה. פירוש, ארץ חול. ואמאי וכו', דמשתקעה וכו'... פירוש, שרגליו של אדם - משתקע בה מחמת החול - כאילו הם כבולות, על כן אינה עושה פירות". ומצ"ד פירש: "ארץ מיט, אשר הרגלים משתקעים בה - כאילו אסורים בכבלי ברזל, ובעבור זה - היו מעטים פירותיה". והערוך (עך 'כבל') פירש: "פירוש, שרגליו של אדם משתקעות בה - מחמת החול, כאילו הן כבולין לעץ - שאינה עושה פירות... פ"א, משתקעות רגליו של אדם מחמת תיחוח - עד מקום ששמימים הכבלים". וכתב המעריך: "פירש הערוך... מחמת החול. ואני אומר, אין זה נמצא אלא במדבר השמה, אבל בא"י ובגליל - אין זה, אלא עֶפְרָה - היה טוב לחומר היוצא, וז"ש (בגמ') 'ארץ חומטין היתה', וכשהמטר יורד - נעשה מיט עב, ומתדבק. בלשון מורקי - בטאק".

¹ ככתוב (שמות ג,

ב): "בְּלִבְתֵּי אֵשׁ", ות"א: "בְּשִׁלְהוֹבִית אֶשְׁתָּא", ות"י: "בְּלִהְבֵי אֶשְׁתָּא". והתבאר בגמ' (ב"ק ס ע"א): "בא אחר וליבה... א"ר נחמן בר יצחק; ...מאן דתני 'ליבה' - לא משתבש, דכתיב 'בְּלִבְתֵּי אֵשׁ'". והתבאר בגמ' (ב"ק ס ע"א): "בא אחר וליבה... א"ר נחמן בר יצחק; ...מאן דתני 'ליבה' - לא משתבש, דכתיב 'בְּלִבְתֵּי אֵשׁ'. ופירש"י (ע"ה"פ): "בְּלִבְתֵּי אֵשׁ. בשלהבת אש - לִפְנֵי שֶׁל אֵשׁ, כמו 'לִבְ הַשָּׁמַיִם'... ואל תתמה על התיי"ו - שיש לנו ביוצא בו; (יחזקאל טו, ל) 'מִה אֲמוּלָה לְבַתֶּךָ'. וראב"ע פירש: "י"מ 'בְּלִבְתֵּי אֵשׁ' - 'בְּלַהֲבַת הָאֵשׁ'. והנכון בעיני, כי פירושו - 'בְּלַב הָאֵשׁ', כי כן מצאנו - 'מִה אֲמוּלָה לְבַתֶּךָ'. ורבי אדונים (דונש) אמר, אילו היה כן - היה 'בְּלִבְתֵּי' בחירק תחת ה'מ', כמו 'אֵל גִּיעַת אֲנֹחַ'. והנה שכתב 'כְּנֻגָה וְזִרְעִיָה תִצְמִיחוּ'. ורס"ג פירש (ביאור שבעים [תשעים] מלים בודדות, גנזי ירושלים לרש"א ורטהימר): "בְּלִבְתֵּי אֵשׁ. [כמו] 'וְבֵא אֲחֵר וְלִיבָה'". ומח"ע (שרש 'לבב') פירש: "'בְּלַב יֵם' (שמות טו, 000) - כלומר, עצמו וגופו של דבר. וכן 'בְּלַבֵּת אֵשׁ' - פירושו, באש ממש. ור"א, כי עיקר 'בְּלַבֵּת אֵשׁ' - 'לְבָה' ולא 'לִבְב', והיא כמשקל 'דָּק בְּכָל אוֹת נִפְשָׁךְ'... ותנן מזה; 'אֵם לִבְתּוֹ הָרוּחַ'. ובס"ה"ש לרבי"ג (שרש 'לבב') כתוב: "וְאֵל לִבְ שִׁקְצִיָּהֶם וגו'... כלומר אל עצם השקוצים... וְכִמְהוּ עַד לִבְ הַשָּׁמַיִם' (דברים ד, יא), 'בְּכָל הָאֲלֹהִים' (ש"ב יח, יד). ויכשר להיות

לָפָה. בעברית המחודשת, נוזל כהלי להגנה ולהברקת עץ. אבל במקורותינו - פירוש, נוזל למריחה על בגדים כהגנה מפני עשׂי.

לָכַשׁ. בעברית המחודשת, יש מכנים בשם זה את סיבי דָּקְלָה* הָרַאפָּה. אך במקורותינו - פירוש, סיבי קליפת עצים. שבת פ"ב.

מלחת. בעברית המחודשת, נתון חנקתי המיובא מצ"לה. אך במקורותינו, סוכה סוף כ ע"ב.

מלט. לברר 888 אם הוא חומר ההדבקה, או חומר הגלם לעשיית לבנים. ירמיה מג, ט.

מֶקֶק, מֶקֶק. ראה לקמן בפרק חמשה-עשר, 'בעלי חיים', ערך 'מֶקֶק'.

מִשְׁחָה. בעברית המחודשת, ממרח סמך שמורחים על הגוף (המשחה התקלקלה ונעשתה נוזלית*). אבל במקורותינו - פירושה, כל שמן למשיחה, גם אם הוא נוזלי לגמרי.

מִהָל. בעברית המחודשת, הנוזלים שמוצץ הצמח מהאדמה. אבל במקורותינו - פירוש, מִיץ* דליל היוצא מפירות.

מוֹךְ. מנחות מב מ"ב הוא צמר.

מִלְמָלָה. בעברית המחודשת, סוג אריג וילונות לבן דקיק. אבל במקורותינו - פירוש, אריג פשתן דק מאוד, המסוגל להמלל ולהמתח.

א

עוד מן הענין הזה - 'בלבת אש', כמו 'בעצם האש'. אלא, שכבר פורש בו - 'בלהב', אשר נלקח מדברי המשנה (ב"ק פ"ז מ"ד) 'אחד המבעיר ואחד המלבה', אשר הוא המעלה הלהב. ואיננו רחוק, אך לא יהיה על הפירוש הזה - מהשרש הזה (לנב"). וכ"כ הרד"ק בסה"ש (שם): "ולפי שְׁהֶלֶב - מיצוה גוף האדם, ועצמו - נאמר ג"כ למיצוה כל הגוף, ועוצם שלו - לֵב... 'בלבת אש' מתוך הסנה... ויש שפירשו 'בלבת אש' - כמו 'בלהב האש'".

³¹ כמו ששינוי (חו)

ל"ן כז ע"ב-כח ע"א): "השוחט וצריך לדם - חייב לכסות, כיצד הוא עושה? או נוחרו או עוקרו... בחיה, דקא בעי ליה לדמיה - ללכא", ופירש: "ללכא. צבע עור אדום שקורין פרק"א (תרגם אל"ר: עור אדום)". ורגמ"ה פירש: "ללכא, כלומר פרייא יִרְמָנִיק". ומוה"ע (עוד 'לכא') פירש: "פירוש לשון ישמעאל ורומי, מין צבע אדום הגדל כמין שרף דבק במקלות, המובא מארץ מזרח, ובשרף הזה חותמים הכתבים".

³² ככתוב (בראשית

כח, יח): "וַיִּצֶק שֶׁמֶן עַל רֹאשִׁיהָ", ותרגמו אונקלוס ות"י: "משחא". וכן כתוב (שמות כה, ו): "לִשְׁבֹּן הַמִּשְׁחָה", ותרגמו אונקלוס ות"י: "לְמִשַּׁח דְּרִבּוּתָא". ופירש"י: "לִשְׁבֹּן הַמִּשְׁחָה. שנעשה למשוח כלי המשכן והמשכן וכו'". הר המשחה. ואולי טעו המחדשים מחמת הגמ' (שבת קמ ע"ב): "בר בי רב דלית ליה משחא - נימשי במיא דהריצי", אך שם פירש"י: "דלית ליה משחא. שהיו סבין ידיהן שֶׁמֶן קודם מים אחרונים להעביר את הוזהבא: במיא דהריצי. הנקיים יחד וגדל עליהם ירקרקות עבה ונוחה כשמן". כלומר, שמן נוזלי. וראה פירש"י חולין (קא ע"ב): "שייפא. משיחה מסממנין". רש"י קמו ע"ב: "משחא. שמן עב".

³³ הערוך (פירוש מ'ח

ל א'): "פירוש 'מיחל', המים היוצאין מעקל בית הבר - עד שנותן קורות בית הבר על זיתים טחונים, והוא מי זיתים ויש בהן צחצוחי שמן".

³⁴ כמו שאמרו (גיט

ין נט ע"א): "שיגר לו בוניים בן נוניים - לרבי... סלסלה ומלמלא - כפיסתקא* ופלגי דפיסתקא. מאי 'מלמלא'? דבר הנמלל ונמתח", ופירש"י: "בוניים בן נוניים. ישראל עשיר הוה: סלסלה ומלמלא... מינין של בגדי פשתן דק וטוב: ...טלית* גדולה למידתו, וכשהוא מקפלה - לא היתה יותר מאנו וחצי: פיסתקא. גלג"ט שאוכלים חזירים". ובערוך (עוד סבן) פירש: "אמר הגאון... ומלמלא, הוא מלשון מלתחה,

מִרְגְּלִית. פנינה*, גיטין לא ע"ב "מרגלית שִׁבְיָם". "נוקב מרגליות" ב"מ יב ע"ב. ת"י שמות כח, ט, "אבני שהם" – "מרגליין דבורלא" (וגירסת הערוך [ערוך 'פירולין']: "מרגליין דפירולין"). רש"י ע"ז ח ע"ב: "מרגלית. אינה חשובה כאבן טוב". הערוך (ערוך 'מרגל א'): "וישפּה" – תרגום ירושלמי 'מרגליתא', וכתב מוה"ע: "פירוש מרגליתא בליו"ר, כל מין אבן יקרה, ובפרט הנולדת במעי הרמש בלב ים".

מְשִׁי. לברר מתי נודע לקדמונינו סוד המשי, האם לפני הסינים? דש"ב 552, "ואכסך משי... ומלבושך שיש ומשי" (יחזקאל טז, יג). אל"ר: משי. סה"ש לרד"ק (שרש 'משה'). קהלת רבה ב, ח, משמע שהיה מצוי בארץ

מִשְׁקָה, מִשְׁקִים. בעברית המחודשת, רק נוזלים המיועדים לשתיה. אבל במקורותינו, משמש לכל הנוזלים, גם אם אינם ראויים לשתיה^{יח}.

מִשְׁקָע. בעברית המחודשת, חומר עב השוקע בתחתית נוזל צלול. אבל במקורותינו, הוא (להיפך) הנוזל הצלול שאין בו חומר עב ועכורי^{יט}.

מִשְׁקָעִים. ראה לעיל פרק אחד-עשר, 'מִבֵּית וּבְחוּץ', ערך 'משקעים'.

נוֹרָה. ראה לעיל פרק עשירי, 'כלים וחפצים', ערך 'נוֹרָה'.

נִיר. במשנה ביצה (סוטה פ"ב מ"ד) הוא פפירוס, תוספתא כלים ב"מ פ"ה ה"טו, חס"ד. נייר מיוחד המיוצר מגומא* הפפירוס (לברר האם ההבדל בינו לבין העברית המחודשת הוא גדול), הניר המצוי היום העשוי מעץ הגיע לאירופה רק לאחר הכיבוש המוסלמי. וכתב בתבה"א (תוצאה, פ"ב): "נִיר אֶל-ואראק (פאפירוס שטויטע) וכו'".

נְסִיב. בעברית המחודשת, תרופה נגד ארס בע"ח ארסיים, שמפיקים מתהליך קרישת דם של בע"ח אחרים שנפגעו מארס זה. אבל במקורותינו - פירוש, מי גבינה (מים דלילים הנשארים לאחר שמוציאים את מוצק הגבינה)^כ.

א

שאם נמלל - יהא קטן, ואם נמתח - יהא גדול... ורבינו גרשום פירש... סלסלה ומלמלא, פירוש סדינין דקין הרבה לצורך מלבושין... סלסלה ומלמלא, היו כמו כן תכשיטין דקין, שקיפול סלסלה - כשיעור פוסתקא... ומלמלא - מחזיק קיפולו חצי פוסתקא.

^י "וירא את-כלי-ככ

ר* הירדן כי כלה מִשְׁקָה" (בראשית יג, י) - ת"א ות"י: "אֶרֶץ כּוֹלִיָּה בֵּית שְׁקִיָּא". ופירש"י: "כי כלה מִשְׁקָה. אֶרֶץ נחלי מים" (וביאר השפ"ח: "דקשה לו, דמשקה" - לשון 'מפעיל' הוא, ומאי 'מפעיל' שייך הכא? ...ועל זה פירש, 'ארץ נחלי מים, וקראם בלשון 'משקה', מפני שמהם תהיה ההשקה"). ושנינו (מכשירין פ"ו): "שבעה משקין מבשירים למומאה... דם, שמן... טל".

^{יח} ככתוב (יחזקאל

לד, יח): "ומִשְׁקָעִים-מִיָּם תִּשְׁתּוּ, וְאֵת הַנוֹתָרִים בְּרִגְלֵיכֶם תִּרְפֹּעִין", ותרגם יב"ע: "ומִשְׁתִּי מִתַּנְן אֶתְנִן שְׁתִּין". ופירש"י: "ומִשְׁקָע מִיָּם. המים הצלולים - ששקע המיט, ולא נעברו ברגלים". ומהר"י קרא פירש: "ומִשְׁקָע מִיָּם תִּשְׁתּוּ. מים צלולים שהמיט משוקע בתוהו*, כלומר; משקין מעולין - שתיתם". והרד"ק פירש: "ומִשְׁקָע מִיָּם. המים הצלולים, כמו שפירשנו בפסוק 'או אִשְׁקִיעַ מִיָּמֵיהֶם' (יחזקאל לג, יד)", ובסה"ש (שרש 'שקע') פירש הרד"ק: "פירוש 'משקע מים תשתו', כי כשהמים רבים - יש בהם עומק, ורצונו לומר שתשתו המים כשהם רבים וזכים טרם שיחסרו ויגיעו אל המיט ואל הרפש, או טרם שתדלחו אותם שהם זכים". ומצ"צ פירש: "ומִשְׁקָע. ענין נפילת הדבר בעומק, כמו 'שקעה כיאור מצרים' (עמוס ט, ה)", ובמצ"ד הוסיף: "מים צלולים ששקעה המיט - אותם תשתו. ואת הנותר תדרכו ברגליכם - לעבור אותם". והמלבי"ם פירש: "ומִשְׁקָע. שנסקע המיט למצולת המים, והם נקיים. והיפוכו - הוא הנרפש, שיעבר המים - עד יעלה הרפש ויתערב בהם".

^{יט} כדאיתא בגמ' (ע)

סמים. בעברית המחדשת, חומרים הגורמים לאדם שיכוך הרגשות ושקיעה בדמיונות והתמכרות*. אך במקורותינו - פירושם, חומרים בעלי השפעה על האדם לטובה (תרופות) או לרעה (רעלים)^{כא}.

עֶטְרָן. לברר האם שמן האלה טרפנטין. במה מדליקין. תבה"א (תוצה"א פ"ב): "עטרן. בל"ע אל-קטראן, הוא מין זפת הנוסף מעין צנובר".

עֶמִילָן. בצק, פסחים מב ע"א במשנה, ובגמ' ע"ב, פת תבואה שלא הביאה שליש, שמניחה ע"פ קדירה ושואבת הזוהמא.

עֶשֶׂת. בעברית המחדשת, מתכת יצוקה. אבל במקורותינו - פירושו, גוש מוצק (מכל חומר שהוא), או צח זוהריב.

א

"ז' לה ע"ב): "חֶלֶב (שֶׁחֶלְבוֹ נוי, ואין ישראל רואה), לְמֵאֵי נִיחוּשׁ לָהּ? ...כִּי־בֵין דְּבַמְהוּר נְמִי, אִיכָא נְסִיבֵי דְלָא קְיָיְמִי - לִיכָא לְמִיכָם עָלָה דְּמִילְתָּא. ואיבעית אימא... איכא דְקָאֵי בִינֵי אֲמָפִי, ופירש"י: "נסיובי. מישג"א (תרגם אל"ר: מי גבינה, נסיוב החלב): ליכא למיכם עלה דמילתא. שמא נתערב בו חֶלֶב טמא, ויִשְׁתַּעְמִידוּ - עומד טהור שָׁבוּ, והטמא - נשאר עם הנסיובי... : דאיכא. נסיובי דקיימי בגבינה: ביני אטפי. בתוך הגומות שבגבינה, וחיישינן שמא מן החלב טמא שלא עומד - נשאר עם הנסיובי בגומות". והר"ן (עהר"ף) פירש: "איכא נסיובי. מִי [ד]חלבא - שאינו נקפה, ליכא למיכם עלה דמילתא, דשמא נתערב בו חלב טמא, וכשמעמידין אותו, החלב טהור שבו - עומד, והטמא - נשאר עם הנסיובי... : דקאי ביני איטפי... השתא דאתית להכי דאמרינן שאין אדם מכיר בין חלב טמא - ונסיובי, אפילו לגבינה - נמי אסור, לפי שכשיתברר טמא מתוך טהור - יתלה אותו בנסיובי". והמאירי פירש: "שמא מֵאֶחָד שֶׁחֶלְבָה למכרה - עירב לתוכו חלב טמא לרבות בשיעורה, ואפילו רוצה אותה הישראל לגבינה - יש לחוש לצחצוחים שבו". וכתב הריטב"א: "מה שאמרו [חלב] טמא - אינו עומד, לאו דאינו עומד כלל - דהא חזינן דקאי. אלא, שרובו אינו עומד, ורובו נעשה נסיובי". ופסק הרמב"ם (קדושה, הלכות מאכלות אסורות פ"ג ה"ב): "חֶלֶב בהמה טמאה - אינו נקפה ועומד כחלב הטהורה, ואם נתערב חלב טהורה בחלב טמאה, כשתעמיד אותו - יעמוד חלב הטהורה, ויצא חלב הטמאה - עם הקום (ויל"ק) קום של גבינה". וכן אמרו בגמ' (ב"מ סח ע"ב): "אין שמין לא את העזין... ולא כל דבר שאינו עושה ואוכל... רבי יוסי ברבי יהודה אומר: שמין את העזים מפני שחולבות... ות"ק, נזה וְחֶלֶב - לא ספק לשכר עמלו ומוזונו! בגיזה וְחֶלֶב - כו"ע לא פליגי, כי פליגי, בנסיובי", ופירש"י: "ות"ק נזה וחלב וכו'. בתמיה, וכו'... וְחֶלֶב העזים - אינו מספיק לשכר עמל ומוזון: בגיזה וחלב כו"ע לא פליגי. אם נאות בעל הבהמה שלא לחלוק בהן: בנסיובי. מִי פסולת החלב, שקורין מִישַׁג"א (תרגם אל"ר: מי-גבינה, נסיוב החלב). [ובפירש"י המסודר סביב הרי"ף, כתוב: "שקורין קותרין מולק"א"]". (והלע"ז שפירש"י מִישַׁג"א, הוא מה שלעז רש"י בחולין [קיד ע"א] על מִי חלב. והרא"ש [שם פ"ח נא] חילק: "ואני אומר דנסיובי דחלבא - אסור מדאורייתא, ומי חלב דפטור - היינו שהוציאו ממנו כל האוכל. דאחר שעשו הגבינה - מבשלין החלב, והאוכל צף למעלה, ולא נשאר בו אלא מים בעלמא, והוא הנקרא 'מי חלב', והתבאר בלבוש [ויל"ד] פא, ה. כפי שהוא בכה"ח ס"ק לח]: 'המים הראשונים הנשארים אחר שהעמידו את החלב והוציאו המאכל ממנה - הם הנקראים נסיובי דחלב', ומותרים לבו"ע כמו החלב עצמה. ואותה הנסיובי - מבשלין אותם אח"כ, ואז מתקבץ יתר המאכל - וצף למעלה, ולמטה נשארים כמו מים צלולים, והם הנקראים מִיֻּמִּין חלב' (וכו'). והערוך (ערך נסיובי) פירש: "פירוש, מִי החלב המתמצה מקפאון הגבינה".

^כ (וכ"כ בג"ש שפ

(ב). ב"ר ד, ט. רמב"ן שמות כה, ו.

^{כא} ככתוב (שיה"ש ה

, (יד): "מִעֲשֵׂי עֲשֵׂת יֵצֵן, ופירש"י: "עשית. לשון 'שיבנו עשית' (ירמיה ה, כח), קבוצ' עב - קרוי 'עשית', מששאי"ה בלע"ז (תרגם אל"ר: גוֹשֵׁשׁ, מקשה): יֵצֵן. מעצמות פיל". וראב"ע פירש: "עשית. כלי עשוי משן הפיל - שהוא לבן, ונקרא 'עשית' - בעבור שהוא צה, כמו 'שיבנו עשית'. ומצ"צ פירש: "עשית. ענין בהירות וזכות, וכן 'ברזל עשית' (יחזקאל כז, יט)". וכתב במחמ"נ (שרש עשית ב'): "עשית שז'... 'ברזל עשית'... ענין צהל הם". והמלבי"ם פירש: "עשית יֵצֵן. שמחברים התיכות רבות - והם נעשים כעצם אחד... כעשית - שהיא התיכה מדובקת". ושנו במשנה (כלים פ"א ג'): "העושה כלים מן העשית", ופירש

פָּחֶם. בעברית המחודשת, חומר בעירה שחור הנמצא בבטן האדמה (והחוקרים אומרים שנוצר מרקבון עצים). אך במקורותינו - פירושו, גחלי עץ כבויים שאפשר להבעיר מהם אש. בנ"ש שפ"ב.
פוֹךְ. בעברית המחודשת, שמיכות וכרים ממולאים בנוצות (מרסית נפוֹך - פירושו נוצה דקה ורכה)). אבל במקורותינו - פירושו, אבן יקרה כחולה, או צבע כחול ליפות עיני הנשים (כנראה עשוי מאבקת האבן היקרה ההיא)^כ.
פְּלָדָה. בעברית המחודשת, סוג מתכת קשה (תערובת ברזל ופחם). אבל במקורותינו - היא שם לשלהבת, או לפיד בוער, או חומר לצחצוח ברזל.

א

רה"ג: "העשת. פירוש, התיכה גדולה של ברזל, כדכתיב (יחזקאל כז, יט) 'בעובוניך נתנו ברזל עשית', ומתרגמין 'בערקין די ברזל'. ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "העשת הוא התיכת ברזל אצל יציאתו ממקור העפר, וממנה עשיית הברזל קודם התיכות. שהנה יותך הרבה פעמים, ויוכך עד שיתפרד גשמים רבים - יהיו נתלים בו מהמקור, כמו שהוא מפורסם אצל האומנים. וכן שאר המתכות, כאשר יצאו ממקור העפר - הם עכורים, וכאשר שב עליהן ההיתוך והזיכך - תתיפה מראהו. ומי שיעשה מחתיכה ממנו - כלי, קודם שיתוך אותה שנית ויוכך אותה - הנה לא יטמא, שהנה יחסר ממנה מה שסיפרנו מהגרידה והשריטה והלטישה". והר"ש משאנץ פירש: "עשת. התיכה גדולה של ברזל, כמו 'עשיות של ברזל' דפרק אמר להם הממונה (יומא לד ע"ב), וכדתיא בפרק הקומץ רבה (מנחות כח ע"א) 'המנורה היתה באה מן העשת' (וכ"פ מ"ש). וכ"פ הרע"ם: "העשת. התיכה של ברזל כשמוציאים אותו מן המחצב". והגר"א פירש (א"ח): "העשת. היא התיכת ברזל חדשה שלא נעשית מהן כלי". ומחה"ע (שרש 'עשת') פירש: "שמנו עשתו, פי' נגהץ פניהם. וכן 'ברזל עשות' - מצוחצח. 'מעיו עשת שן' - גהוץ כמו שן".

^כ ככתוב (מ"ב ט,

ל): "ותישם בכוף עיניה", ותרגם יב"ע: "וכחלת בצרידא עינהא" (ובירמיה [ד, ל] מתורגם 'בצרידא'). ופירש הרד"ק: "והפוך - הוא הַכְּחֹל". ומצ"צ פירש: "הוא כחול שחור". (וביאור רש"י ביחזקאל [כג, מ]: "מין צבע - ושמנו כחול, וצובעות בו עיניהם. אוקליר"א בלע"ז [תרגם לערש"י ליא"ג: לעשות בהיר]). ועוד כתוב (ישעיה נד, יא): "הנה אנכי מורביץ בכוף אבניך" - ותרגם יב"ע: "הא אנא כביש בצרידא אבני רצפתך". ופירש"י: "מורביץ בכוף. רוצץ רצפתך מאבני נופך". וראב"ע פירש: "בכוף. אבן יקרה שחורה. ויש אומרים, שכמוהו מלת 'נפך ספיר'. ורד"ק פירש: "מורביץ. מושיב או משכיב, כלומר שיהיו אבני היסוד - אבני פוך, שהם כעין חול, והם מרגליות, ועליהם - ארביץ אבני הקיר". ומצ"צ פירש: "בכוף. הוא הכחול, והוא דק כעין החול, ובו הנשים צובעות עיניהם, כמו 'ותישם בכוף עיניה'. וכן כתוב (דה"א כט, ב): "אבני שהם ומלואים אבני-פוך ורקמה" - ות"י: "אַמְרָזִין". ופירש הרד"ק: "והפוך הוא - אפשר שהוא אבני הכחול, או אבנים יקרות - עינים כעין הכחול". ומצ"צ פירש: "אבני פוך. אבני יקר, ומראהם כעין הפוך - והוא הכחול". ובסה"ש (להי"ג ולרד"ק, שרש 'פוך') פירש: "ותישם בכוף עיניה" - הוא הַכְּחֹל השחור [שקורין לו בערבי אַתְמִיד]. 'אבני פוך' - אבן יקרה שְׁעִינָה כעין הפוך, ואומרים שהוא שקורין לה בלע"ז קרבונקל"י. או רוצה לומר על הפוך עצמו - כי גם הוא אבן". והערוך (ערך 'פוך') פירש: "פוך פירוש כחול, כדאמרין (ב"ב טו 000) 'מאי קרן הפוך? כוחלא רישקא', פירוש שהוא שחור הרבה ומבהיק מאד, והוא משובח במינו ככורכמא. 'רישקא' - משובח במינו, שקורין אותו קרוקו אוריינטל"י". מפרש השו"ע אבה"ע עב, ג.

^כ ככתוב (נחום ג,

ד): "בְּאַשְׁמֵי-פְלִדָּת הָרֶכֶב בְּיוֹם הַכִּינוֹ", ות"י: "בְּאַשְׁתָּא". ופירש"י: "ביום שהוא מוכן לצאת בצבא - מצחצח רכב ברזל שלו. ולא ידעתי מהו 'פְּלִדּוֹת'. ואומר אני, שהוא מין המצחצחת ברזל - יפה. ויש פותרין, 'פְּלִדּוֹת' - לשון 'לפיד אש' בדרך ההיפך". וראב"ע פירש: "הָרֶכֶב - כאילו אש פלדות יוצא במרוצתו. ומלת 'פְּלִדּוֹת' - זרה, אולי היא הפוכה 'לפידות'. והרד"ק פירש: "הרכב הוא כאלו הולך באש פלדות, כי גלגלי הרכב - הם ברזל, ובמרוצתם בדרכים על האבנים - יוצא אש מתוכם מכח

פְּלִיז. בעברית המחדשת, מתכת צהובה עשויה מתערובת נחושת ואבץ. הערוך ערך פלז.

פְּנִינָה. "אדמו עצם מפנינים", כתב בסה"ש לריב"ג: . ומחה"ע (שרש 'פנן') פירש: "אדמו עצם מפנינים", פי' הוא אודם של פטדה, והוא אדום... ונתפס ר' שלמה הקטן זצ"ל, שהיה סובר כי הפנינים - לבנים, כשבא לשבח השינים, אמר וכו'". והרד"ק כתב בסה"ש (שרש 'פנן'): "שעצמם - אדום יותר מפנינים, והם - אבנים יקרות". וע"ע 'מרגלית'.

פְּרוּה. בעברית המחדשת, עור חורפי שעיר של חיה (בדמיון לערבית, צרפתית ואנגלית [fur]). אבל במקורותינו, יש שלשה פירושים: שם אדם, פרים, חפירה (מלשון 'פיר') כה.

צוּף. בעברית המחדשת, נוזל מתוק שבתוך פרחי הצמחים (ממנו מכינות הדבורים את הדבש*). אבל במקורותינו - הוא הדבש עצמו (כאשר הוא מעולה) כו.

צִיר. בעברית המחדשת, המים בהם בושל התבשיל ('ציר דגים', הוא מי הבישול שלהם, המתקרשים בקור). אבל במקורותינו - פירוש, מיץ* היוצא מצלי או מליח, ('ציר דגים', הוא הנוזלים היוצאים מהדג בשעת הצלייה או המליחה). כדפירש"י (ע"ז לא ע"ב): "ציר - מזיעה וזיבות של דגים, כשכובשין אותן במכבש, כדאמרין במו"ק (דף יא ע"א), ונעשה חוק כחומץ - ומטבל בו". רש"י בכוורות כב ע"א. הערוך (ערך צר ז'): "פירוש, כשכובשין הדגים ומאצצין ודוחקין ומצירין, אותו לחלוח היוצא מהן - נקרא 'ציר'". **קוּלָן**. ראה לעיל בפרק עשירי, 'פְּלִים וְחֻפְצִים', ערך 'קוּלָן'.

א

המרוצה, וידמה שהרכב - הוא באש פלדות. ו'פְּלָדוֹת' - הוא כמו הפוך מן 'לפיד אש' (וכ"פ במחה"ע לרבנו שלמה פרחון, ובסה"ש לריב"ג ולרד"ק [שרש 'פלד']). ומצ"צ פירש: "פְּלָדוֹת. מלשון 'לפיד אש' בדרך ההפוך, והוא העץ שהשלהבת נאחז בו". ובמחמ"נ (שרש 'פלד') פירש: "באש פְּלָדוֹת הרכב... כמשמעו לפי ענינו, כמו 'לפיד אש'". והמלבי"ם פירש (בבאור המלות): "באש פְּלָדוֹת, כמו 'באש לפידות'. והכמי הלשון יאמרו, כי בלשון ערבי יקרא המגל - פלד, והיה לרכב המלחמה מְגֻלּוֹת משני הצדדים - להכרית את האויב, ור"ל מְגֻלּוֹת של הֶרֶקֶב, נִתְּנוּ מחדש באש - להכניס למלחמה".

^{כז} במשנה "בית הפר

וה", יומא יט, יומא לה ע"א, תמיד פ"ה מ"ג, (מפירוש 'עור פרוים' - כנראה טעו להמציא את ה'פרוה' המחדשת). הערוך (ערך 'פרוה'): "פירוש פרוה, שם אדם מְגֻש. ויש מן החכמים שאומרים, כי הפר מחילה תחת הקרקע בקודש, עד שיראה עבודת כהן גדול ביוה"כ, והרגישו חכמים באותה חפירה שבאותו מקום שחפר - ומצאוהו, ואותה הלשכה* קרויה על שמו".

^{כח} ככתוב (תהלים י

ט, יא): "וּבְמִתְּנֵי הַבַּיִת בְּדִבְשׁ וְנִפְתַּת צוּפִים", ות"י: "יתיר מן דִּבְשָׁא וּכְבָרִיתָא חֲלִיאָתָא". ופירש"י: "נִפְתַּת צוּפִים. ומתק צופים, ברויקא"ש בלעז (תרגם אל"ר: חלות דבש). ומנחם פתר: 'נִפְתַּת' - לשון 'ספה'. וכן נִפְתַּת תַּסְפְּנָה' (משלי ה, ג), 'נִפְתִּי מוֹשִׁיכִי' (שם). ומצ"צ פירש: "צופים. כן יקראו חלות הדבש, וכן 'צוף דבש' (משלי טז, כד). והמחה"ע (שרש 'צוף') פירש: "פירוש, חלות דבש כשיוצאין מן הכוורת - נקרא כך". וכ"פ בסה"ש לריב"ג ולרד"ק (שרש 'צוף'): "נִפְתַּת צוּפִים - הם חלות הדבש, ברשק"א בלע"ז". וכן כתוב (משלי טז, כד): "צוּף־דִּבְשׁ אֶמְרֵי־נָעִם", ות"י: "כְּבָרִיתָא דְּרֻבְשָׁא". ופירש"י: "צוּף דבש. מתוק דבש, ברישק"ה בלע"ז (תרגם אל"ר: חלת דבש)". והגר"א פירש: "דבש" נקרא כל דבר מתוק, 'צוף' - הוא מתוק מאד... והוא יותר טוב מדבש עצמו, כי הדבש הוא מתוק אבל אינו טוב לגוף, אבל הצוף הוא טוב גם לגוף". והמלבי"ם ביאר (יאייר אור אות צ, ערך א): "צוּף דבש, דבש הצף למעלה". וכן אמרו בגמ' (סוטה

מח ע"ב 000

כו

^{כט} כמו שאמרו)

קרטון. בעברית המחודשת, נייר עבה וקשה. אבל במקורותינו, הוא מין אדמת גיר המתאימה לניקויכו.

רָבֵב. בעברית המחודשת, כל כתם [לכלוך] או פגם [מוסרי] ('החשוד זכאי ללא רבב'). אך במקורותינו - פירושו, רק שומן (גם נקי ראוי לאכילה)כח.

רָכִיב, רָכִיבִים. בעברית המחודשת, החומרים המרכיבים את המוצר. אך במקורותינו - פירושו (בארמית), רוכב (גם כשם התואר וגם כשם הפועל)כט.

שָׁבָבִים. ראה לעיל פרק עשירי 'כלים וחפצים', ערך 'שבבים'.

שָׁמֶן מִשְׁחָה. ראה לעיל פרק ששה-עשר, 'דעת זמזות', ערך 'שמן [ה]משחה'.

שָׁמֶן סִיכָה. בעברית המחודשת, שמן מגושם המיועד לשימון חלקי 'מכונות' ['גריז' בלע"ז]. אבל במקורותינו, הוא שמן מבושם ומיוחד לסיכת הגוף, לעידונו וריכוכו או לרפואה^ל.

שָׁמְרִים. (לברר), בעברית המחודשת, חמרי תסיסה להכנת לחם, שָׁכַר וכדומה. אבל במקורותינו, הוא החומר השוקע בתחתית היין, השמן וכדומה (לאחר שגמר להיות מוכן, והוא כבר ישן). ככתוב (ישעיה כה, ו): "מִשְׁתַּה שְׁמָרִים וגו' שְׁמָרִים מְזַקְקִים", ופירש מצ"צ: "עֲבָרִים. פסולת המשקה השוקעת בתחתית הכלי, וכן 'אך שומריה ימצו' (תהלים עה, ט)".

שבת

עח ע"ב): "המוציא] רבב - כדי לסוך תחת אספגין קמנה", ופירש"י: "רבב. שומן או שמן", וכתבו עליו התוס' (ד"ה רבב): "ועל כרחק - אינו שָׁמֶן, דשמן - נתנו בו חכמים שיעור אַחֵר במתניי". ולקמן (שבת כ ע"ב) פירש"י: "רבב. שומן ושעוה וכל דבר הניתך". ועוד אמרו בגמ' (שבת קיד ע"א): "999 וא"ר הייא בר אבא א"ר יוחנן; כל ת"ח שנמצא רבב על בגדו - חייב מיתה, שנאמר (משל ח, לו) 'כל משנאי אהבו מות', אל תקרי 'משנאי' - אלא משנאי. רבינא אמר; 'רבד' איתמר. ולא פליגי, הא בגלימא - הא בלבושא", ופירש"י: "רבב. שומן וְחֶלֶב; חייב מיתה. שצריך להיות חשוב והגון לכבוד תורתו: משנאי. שממאסין עצמן בעיני הבריות, והבריות אומרים אוי להם ללומדי התורה שהם מאוסים ומגונים נמצא זה משנאי את התורה: רבד איתמר. שכבת זרע, לשון 'מרבדים'... בגלימא. שהוא עליון - אפילו רבב: בלבוש. שהוא תחתון, רבד - אין, רבב - לא". והר"ף (דף מב ע"א מדפיו) פירש: "פירוש 'רבב', כגון קירא וזיפתא וכיו"ב". ועוד אמרו בגמ' (זבחים צח ע"ב): "אמר רבא; ...רבב על בגדו - חוצץ, ואם מוכר רבב הוא - אינו חוצץ", ופירש"י: "חוצץ. לענין טבילה בבגד שנמא: רבב. כל דבר הנתוך, כגון שומן וְחֶלֶב ושעוה". ועוד אמרו בגמ' (סוטה מט ע"א): "א"ר אילעא בר יברכיה; אלמלא תפלתו של דוד - היו כל ישראל מוכרי רבב", ופירש"י: "רבב - הוא דבר מאוס, כגון חֶלֶב ושומן, ונדבק בבגדים - וגמאסין, ואין לך אדם מתעסק בהן - אלא עני". והערוך (עוד 'רבב') פירש: "פירוש רבב, שומן וקירא ונפמא וזפת וכיו"ב, אם נמצא על בגדו של חכם - חשוב ממשנאי התורה, שאין בנ"א דבקין בו - שלא יתלכלך מלבושם ממנו... 'מוכרי רבב'... פירוש 'רבב', פסולת של שעוה הוא... פירוש אחר, מוכרי דבר מאוס מרוב עניות". ומש"כ הרמב"ם 999

כח ככתוב (במדבר כ

ב, כב): "וְהָיָה רָכִיב עַל-אֲתָנֹה", ות"י: "וְהָיָה רָכִיב עַל אֲתָנִיָּה". ועוד כתוב (מ"ב ט, יט): "וַיִּשְׁלַח רָכִיב סוּס שָׁנִי, וְתִרְגָּם יב"ע: "וַיִּשְׁלַח רָכִיב סוּסִיָּא תִנְיָנָא".

כט

כט

כט

כט ככתוב

ו)

שְׁעוּה. בשפת הדבור, קוראים כך גם לשמן הַפְּרָאפִין הלבן ('נר שעוה לבן'). אבל במקורותינו, הוא רק דונג הדבורים הזהוב^{לא} (וצבעו נקרא 'מראה שעוה'לב).
תְּמִצִּית. ראה לעיל בפרק רביעי, 'שמות תואר כלליים' ערך 'תמצית'.
תְּרִבִּית. בעברית המחודשת, חומר מזון שעליו מתפתחים חיידקים במעבדה. אך במקורותינו - פירוש, רְבִית^{לג}.
תשניק. לברר. פרקי היכלות פ"ל ה. אונקלוס ורש"י שמות יד, כז, נייעור, טירוף, חביטה. ת"י דברים כב, כב (רש"י תהלים פח, טז. ישעיה לג, ט).

יקר
א כ

ה, לו: 000. וכן כתוב (יחזקאל יח, ח): . ושנינו (ב"מ פ"ה): .
כמו שאמרו בגמ'^{לג}

פֶּרֶק שְׁלֹשָׁה עָשָׂר מֵאַבְרָם

(שמות צמחים – מובאים בנפרד בפרק הבא פרק ארבעה עשר)

אֲמָצָה (אומצה). בעברית המחודשת, 'סֵטִיק' בשר ללא עצם (נרצעות בשר רכות שבגוף). ונקראת כן אף כשהיא מבושלת כל צרכה). אבל במקורותינו - פירושה, בשר הנאכל בלא מליחה (או מפני שנאכל חי נמותר כך, כי בתוכו דם האיברים שלא פירש), או מפני שנאכל צלוי (שהצלילה מוציאתו מידי דמו).

פִּיכָה. בעברית המחודשת, שיכר שעורים (חיקוי* ללועזית 'ביר'). אך במקורותינו - פירושו, ארמון (ראה לעיל פרק אחד-עשר, 'מבית ומחוז', ערך 'בירה').
גלולה. בעברית המחודשת, תרופה בצורת גליל (ע"ש התרופות הקדמוניות שהיו שמים אבקה במעטפת אכילה וגוללים אותה). אך במקורותינו - פירושו, כל דבר המגולגל סביב עצמו.

גְּלִידָה. בעברית המחודשת, ממתק קפואי ('בקיץ מחלקים לילדים גלידה חמה'). אך במקורותינו - פירושו (בארמית), קרח.

(ברכות מד ע"ב): "א"ל רבא לְשִׁמְעִיה; כי מיתית לי אומצא דבישרא – מִרְחָ וְאִייתִי לִי מְהִיכָא דמִקְרַב לְבִי בְרוּךְ" (ופירש"י: "עונקא. צואר מקום בית השחיטה... לבי ברוך. למקום שברכו שם על השחיטה", וכו' הר"ח: "פירוש, חתיכה של בשר שהיא קרובה לבית השחיטה ששם מחיית הנפש... והיינו אומצא מבי ברוך, שאומרים על החתיכה 'ברוך אתה השם... על השחיטה'"). ועוד שם: "א"ר אידי בר אבין; לאפוקי למאן דחנקתיה אומצא". ועוד אמרו בגמ' (שבת קכח ע"א): "בשר תפל, רב הונא אמר; מותר למלטלו... רב חסדא אמר; אסור למלטלו. והא רב יצחק בר אמי, איקלע לבי רב חסדא, וחזא ההוא בר אוווא – דהוּו קא ממלטלו ליה משמשא למולא... שְׂאֵנִי בר אוווא – דחזי לאומצא", ופירש"י: "בשר תפל. שאינו מלוח... בר אוווא. שהוּו: משמשי למולא. שלא יסריח: באומצא. כשהוא חי – אוכלין אותו בלא מלח". (ורבנו פרחיה גרס 'שאוכלים אותו בחומצא', שמותר לאוכלו בלי מליחה ע"י הצמחת הדם בחומץ). ועוד אמרו (שבת קמ ע"א): "אמר אבין; אלא מעתה שרה אומצא במיא – הכי נמי דמחייב?", ופירש"י: "אומצא. בשר חי". ועוד אמרו (שבת קט ע"ב): "ממאי הויא? מאומצא וממאי אליבא ריקנא", ופירש"י: "מאומצא. בשר בגחלים; אליבא ריקנא. קודם אכילה". ועוד אמרו (שבת קמג ע"ב): "אמר רבא; אי לאו דאדם חשוב אנא, סכינא אֶבֶר יונה – למה לי? הא חזי לי לאומצא", ופירש"י: "לאומצא. לאוכלו חי בשבת, שיש בני אדם שדעתן יפה, ואוכלים בשר חי, וקרו לה אומצא". והערוך (ערך 'אמץ ב'): פירש: "פירוש, אומצא... חתיכה של בשר", וביאר מוה"ע: "פירוש בלשון יוני, בשר נא".

^א אותיות דר"ע "א"

ותיות גלולות". מצ"ד מ"ב כג, ב. שר"ת שאילת יעב"ץ ח"א קכט. בנ"ש שפ"ב.

^ב (חידש אלבי).

^א אונקלוס בראשית

לא, מ, ו'קֶרֶזוּ בלילה" – ו'גְּלִידָא נְחִית עָלֵי בְּלִילָא', ופירש רש"י ו'קֶרֶזוּ. כמו 'משליך קֶרֶזוּ, תרגומו גלידא". אונקלוס שמות טז, יד, דֶּק כִּכְפֹּר – "כגלידא", ופירש רש"י 'יושכב מוגלד בקרח על הארץ', שכבת כפור, מלשון גלד עור, וגם בלע"ז הצרפתי ברש"י כפור הוא גליד"א (תרגם אל"ר: [גלידה] שכבה קפואה). מקואות פ"ז מ"א. הערוך (ערך גלד ב'): "והגליד (מקואות פ"ז מ"א), פירוש המים כשיקפו מרוב הקור... שם אותו הקפוי – 'גליד'. דכתיב (זכריה יד, ו) 'לא יהיה אור יקרות וקפאון',

גְּרִיסִים. בעברית המיוחדת, גרעיני שעורה. ו'גריסי פנינה' הם גרעיני שעורה ששופשו עד שנעשו עגולים כפנינים (פעריל גרופן ביידיש). אבל במקורותינו - פירוש, קטנית* חצויה, בפרט זרעי פול*ה.

דְּבֶשׁ. בעברית המיוחדת, רק דבש דבורים. אך במקורותינו - פירוש, כל מתיקות רכה שבפירות, כדבש תמרים ודבש קני הסוכרי.

דִּיֶּסָה (דייסה). בעברית המיוחדת, כל מיני דגנים או קטניות מבושלים הרבה במים עד שנימוחו [בעיקר מאכל תינוקות וקנים וחולים] (ובהשאלה, כינוי לתערובת מבושלת או מהפכה [הפועל השאיר אחריו דייסה של חומרים]). אבל במקורותינו - פירוש, חיטה קלופה¹.

זְבֵדָה. בעברית המסחרית, לבן 4.5% שומן (בערבית שם 'לשמנת' שהיא השומן הצף על החלב). אך במקורותינו הוא מתנה טובה.)

א

ומתרגם רב יוסף; 'עדי וגלד'. ובל"ש - 'גלד'. וכ"כ מוה"ע: "אמר בנימין; בלשון רומי - מים נקפאים". המפרש שו"ע או"ח קס, א. סידור הראב"ן: כפור כאפר לילד"א.

^ד כמו ששינו במש

נה (כלים פ"ז מ"ב): 'וגרים נגעים - כגרים הקלקי', ופירש בפינה"ש להרמב"ם: "והנגעים כולן - אמנם יטמאו בכגרים, והוא חצי פול* ואמרו שזה הפול מהמקום הנקרא קילקי - לגודל זה, ושיעור מרובע בארכו שלשה גרעיני עדשים וכן ברחבו, כמו שהתבאר בששי מנגעים". והרע"ם פירש: "כגרים הקלקי. כחצי פול הבא ממקום ששמו קלקי, והפולים שבו - גדולים משאר פולים". נגעים פ"ו מ"א. פי[רש"י] נזיר נ ע"ב. מכשירין פ"ה מ"ט, הר"ש משאנץ. רמב"ם מעשר פ"ב ה"ד, דרא"מ ס"ק קטז. (ואמנם כתב הר"ק בסה"ש [שרש 'גריס']: "מגרישה ומשמנה" [ויקרא ב, טז], החטה הנשברת והנפרכת, פרש"ש בלע"ז. ודומה לו בדברי רבותינו [ע"ז סה ע"ב] 'הומין שנפל לתוך הגריסין', וכן באבות פ"ה מ"ב פירש"י 1000. אך גם כאן - אין אלו דומים לגריסים של העברית המיוחדת, כי החטה הנשברת והנפרכת היא מה שנקרא היום [ע"פ הערבית] 'בורגול', שהגרעינים שבורים ממש, וגם הגריסים דבורתינו - הם של קטנית* חצויה. אך הגריסים של היום, הם גרעיני שעורה שלמים או משופשפים מבחוץ). מחלוקת שו"ת רבי יהוסף מליריאה, הסובר שהגריס חצוי לרוחבו, וחולק על רבי שמואל אבוהב (שו"ת דב"ש [נא]), הסובר שחצוי בשטחו לחצאיו הטבעיים. שו"ת שאילת יעב"ץ ח"א סט. מדות ושעורי תורה פ"ט ה: נגעי אדם ובגדים (נגעים פ"ו מ"א [כלים פ"ז מ"ב] גם קלקי הוא פול ר"מ ורע"ם ורש"י כריתות ח ע"ב תנחומא חוקת ג. י"א הוספה מאוחרת ערך מילין: קבלה שסתם גריס הוא פול) ונגעי בתים (שני גריסים, פ"ב מ"ג). וכתמים (גריס של פול, נדה נח ע"ב), וקרח (מכות כ ע"ב). גרעין שבור או חצוי (רש"י מ"ק יג ע"ב, ר"ש מכשירין פ"ה מ"ט. שו"ת מאיר נתיבים ט, פאסולים. ערה"ש קצ כד. והעיר שם בסוף הערה 22: "ובלשון המדוברת בימינו קוראים 'גריס' לחצי שעורה". תוספתא מכשירין פ"ג ה"ג. שו"ת מעיל צדקה כז, ועוד ע"ש (20.3 מ"מ, 19, 14-13). ואני קבלתי ממו"ר מהר"ם הלבנשטאם זצ"ל שכגריס דכתמים הוא בגודל מטבע אסימון שהיו משתמשים בו להפעלת טלפונים ציבוריים (תשמ"ה).

^ה רש"י ורשב"ם וי

קרא ב, יא. רש"י ש"א יד, כה. רש"י שיה"ש ה, א. רש"י ברכות לז ע"א, מא ע"ב. מחה"ע (שרש 'דבש'): "פירוש, לחלוות נוטפת מן התמרים, ונקרא התמרים 'דבש' - בשבילה". מחזור ויטרי עז.

¹ הערוך (ערך 'די

יסא'): "(ברכות לו) 'בדייסא גרידתא'... פירוש דייסא, הריפות גרידא בלא עירוב דבש, ובל"ש - הריסא". מפרש שו"ע או"ח קעא, ג. שרש ישע (שרש 'דבש'): "הוא המתוק שבמשקים (אהלי יהודה). דבש כמו 'דב' יש' דבר הזב ויש ב'".

¹ כמו שאמרו בגמ'

חֲבִיצָה. בעברית המיוחדת, חלב מעורב בעמילן ממותק (פודינג בלע"ז), או כדורי בצק מבושלים בדבש (טייגלך בידיש ליטאית). אך במקורותינו, היא פרורי לחם מטוגנים בשמן ודבש, או מדובקים במרק או חלב.^ח

חֲבִיתָה, חֲבִיתִית. בעברית המיוחדת, ביצה מטוגנת או לביבת קמח וביצים בבלילה רכה, או חביתה ממולאת (בְּלִינְטֶשׁ בלע"ז). אבל במקורותינו - פירוש, חביתין סולת* מטוגנת בשמן.^ט

(ברכות לו ע"ב): "א"ר יוסף; האי חביצא דאית בה פירורין כזית - בתחילה מברך עליו 'המוציא לחם מן הארץ', ולבסוף מברך עליו שלש ברכות. דלית ביה פירורין כזית - בתחלה מברך עליו 'בורא מיני מזונות', ולבסוף - ברכה אחת מעין שלש... א"ר ששת; האי חביצא, אע"ג דלית ביה פירורין כזית - מברך עליו 'המוציא לחם מן הארץ'. אמר רבא; והוא - דאיכא עליה תוריתא דנהמא, ופירש": "חביצא. כעין שלנייקין" (תרגם אליר: [שלק"ק] תבשיל המתבשל בתוך סיר ובו פירורי לחם ועוד) שם פירורין בתוך האלפס לחם: תוריתא דנהמא. תואר מראית לחם" (ובפירש"י שסביב הר"ף כתוב: "חביצא. שלקות שמפריים לחם באלפס: תוריתא דנהמא. תואר של לחם, כלומר צריך שיהא בו מראה לחם, כלומר שלא נימוח לגמרי, וניכר וידוע שהוא לחם). והתוס' (ד"ה 'חביצא') כתבו: "פירש"י וכו'... וא"ת, ואיך מדמה רב יוסף פירורי מנחות לפרורי חביצא? וי"ל, כיון שנמננין בשמן - כנתבשלו דמי. ומיהו קשה וכו', לכך נ"ל; חביצא - היינו פירורין הנדבקים יחד ע"י מרק או ע"י חלב, כמו 'חביצא דתמרי' (ב"מ צט ע"ב) - שהן נדבקים. וכו' פ' התוס' (במנחות עה ע"ב, ד"ה 'חביצא'): "ומפרש ר"ת, דחביצא [הוא] בלא בישול כמו 'המחבין והמנבין' (שבת 1000), הן פתיתין דקין שמדביקין אותן ע"י דבש או ע"י חלב ושומן, כעין מינון של מנחה. ובערוך פירש, כעין 'חביצא דתמרי', שפיר הפת בקערה, ושופך מרק עליהן. ותו"י כתבו: "פירש"י וי"ל, דחביצא הוא פירורין מפת, שממננין עם הדבש או עם השמן - ע"י אילפס... ורבני צרפת ז"ל, הקשו עליו... ולפיכך נראה שהפירוש הנכון הוא, כמו שפירשו רבינו האי גאון ורב נתן בעל הערוך ז"ל, דחביצא הוא שלוקחים הפירורים ומחברין אותן [בקערה] יחד עם הדבש או עם המרק, בלי שום בישול כלל". ובערוך (עוד חג"ב) פירש: "פירוש, פורר הפת בקערה, ושפך המרק עליהן". ור"ח פירש: "פירוש, חתיכות שנותנין במרק". ורבינו יהונתן מלוניל פירש: "חביצא, מפררין בתוך האלפס - לחם, ומבשלין אותן בשמן... כיון דיש להם תוריתא דנהמא, שלא יהיו מבושלין כל כך ומפוררין דקה מן הדקה שאין להם מראית לחם". ובפסקי הר"ד פירש: "פירוש, כעין שמפריין לתינוק - פירורי לחם בתוך הקערה... ודוקא בשלא בישלו בקדירה, ולא פירר את הפת פירורין קטנים בקערה - על המרק או על החלב, אבל אם נתבשלו בקדירה - כבר אמרן לעיל, שאם אין הפרוסות קיימות - מברכין עליהן בממ"ז". ובפסקי ריא"ז פירש: "פת שֶׁלֶחֶטָה שבשלו". והריטב"א פירש: "האי חביצא. פירוש, פתיתין של פת שנתבשלו בקדירה שנקרא אצלינו 'לחם אפוי', וע"י הבישול נדבקים קצת, ולפיכך נקרא חביצא, שכל דבר הנדבק - נקרא חביצא... תוריתא דנהמא, פירוש... שלא נתבשל כל כך". והרמב"ם (אהבה, הלכות ברכות פ"ג ה"ח) פסק: "הפת שפתת אותה פתים, ובשלה בקדירה או לֶשֶׁה במרק, אם יש בפתיתין כזית או שניכר שהן פת ולא נשתנה צורתה - מברך עליה בתחלה המוציא. ואם אין בהן כזית או שעברה צורת הפת בבישול - מברך עליה בממ"ז".

^ח "על מעשה"

הַצִּבְתִּים (ד"ה ט, לא). הערוך (ערך 'חבת'): "פ' כהן גדול מקריב בכל יום עשירית האיפה במחבת, מחציתה בבקר ומחציתה בערב". שעב"נ (ענין 'חלות', שער 'חבית'): "ומנחה קודמת לחביתין, פי' חלות אפוי' במחבת לכהן גדול, וכן בכל יום יעשה חביתין".

^ט חולין קלא ע"א.

חָטִיף. בעברית המחדשת, מאכל מאפה או מטוגן בחתיכות קטנות יבשות ומלוחות שאנשים נהנים לכסוס הרבה מהן (תיאור תכונה). אך במקורותינו - פירושו (בארמית, פועל בינוני הווה), חוטף ולוקח לעצמו.

חֶלְבָּה. בעברית המדוברת, ממתק שומשמן עם סוכריא. אך במקורותינו - פירושה (בארמית), חֶלְבִּי.

חֶלְבֹּן. בעברית המחדשת, הוא גם שם כללי, לחומרי ה'פרוטאין' הקיימים בחלב ובבשר. אבל במקורותינו, הוא מאכל לבן כחלב, או מובחר וטוב (וכן הוא שם ללובן הביצה).

חֶלִיטָה. בעברית המחדשת, כיסני בצק ממולאים בפירות (וּרְנִינְטָשׁ[קס בלע"ז] או לביבות בצק מבושלות (מְנִישְׁקָס בלע"ז). אך במקורותינו, הוא בצק שיוצקים עליו מים רותחים ואח"כ אופים או מטגנים אותו.

חֶמִיטָה. בעברית המחדשת, ביצה טרופה מטוגנת בשכבה דקה - לצורך כיסני מילוי (בְּלִינְטָשׁ בלע"ז) או טיגון עיסה דקה מקמח חלב וביצים (פֶּנְקִיק באנגלית, קֶרֶפּ

רש"י. קידושין נב ע"א.

(ע"פ הערבית, ש

פירוש המלה 'חלוה' הוא כל מאכל מתוק [ובעברית אומרים אותו ב"ו הנשמעת כאות W, והכתובים בב"ת - מטעים את הקונה שאינו מכיר, שעלול לחשוב שהוא מאכל חלבי]).

^א ככתוב (שופטים

ה, כה): "מים שאל, חלב נתנה", ותרגם יב"ע: "מיא שאל מנה סיקרא רשיעא, חלבא אשקייתה". ועוד אמרו בגמ' (פסחים לו ע"א): "כדאמר להו רבי יהושע לבניה; יומא קמא - לא תלושו לי בחלבא, מכאן ואילך - לוושו לי בחלבא. והתניא; אין לשין את העיסה בחלב כו".

^ב ככתוב (יחזקאל

כו, יח): "בִּיַּיִן זֹלְבֹן", ותרגם יב"ע: "בְּחֶמֶר חִילַת מְבִשֵּׁל". ופירש"י: "בִּיַּיִן זֹלְבֹן. יין לבן מבושל. ומנחם (רש' חלב ג') חֲבָרוּ עִם זֹלְבֵי זֹטִים' (תהלים קמז, יד) - לשון 'טוב'. ומהר"י קרא פירש: "בִּיַּיִן זֹלְבֹן. יין לבן כחלב. ותרגם 'בחמר חילת מבושל' - יין שהקריש, לפי שעמד בתוך הגפן עד שהחמיץ מרוב חמימות". והרד"ק פירש: "בִּיַּיִן זֹלְבֹן. שם מקום בדמשק - שְׁיִינֵנו טוֹב". וכ"פ מצ"צ, והוסיף במצ"ד: "ר"ל, במחיר יין הבא מחלבון, והוא שם מקום בדמשק שְׁיִינֵנָה חֲשׂוֹב". ועוד אמרו בגמ' (חולין 000), ופירש"י: 000. ופירש הערוך (עוד 'חלבון'): "פירוש 'חלבון' הוא הלבן של ביצה".

^ג כמו ששנו במשנה

(חלה פ"א מ"ו): "המעיסה, בית שמאי - פוטרין, ובית הלל - מחייבין. החליטה, ב"ש - מחייבין, וב"ה - פוטרין", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם: "כשהמים הם רותחין בתכלית הרתיחה, נותנין בו קמח ולשין הכל - וקורין אותו 'מעיסה', וכשנותנים המים הרותחים על הקמח - קורים אותו 'חליטה'". וכ"פ הרע"ם: "המעיסה. קמח ע"ג מים רותחים. החליטה. מים רותחים ע"ג קמח... ולענין פסק הלכה; בין מעיסה בין חליטה, אם נאפות בתנור - חייבות בחלה, ואם במרחשת או במחבת ובכל דבר שהאור עוברת תחתיו - פטורות מן החלה". והתבאר בגמ' (פסחים לו ע"ב): "איזהו המעיסה ואיזהו החליטה? המעיסה - קמח שעל גבי מוגלשין, החליטה - מוגלשין שע"ג קמח", ופירש"י: "המעיסה. החליטה: פוטרין. מן החלה: מוגלשין. רותחין". וכן פיר"ח: "מוגלשין. פירוש מים רותחין".

^ד כמו ששנו במשנה

בצרפתית) או כיסני בצק ממולאים במחית תפוחי אדמה (קנישס בלע"ז). אבל במקורותינו - פירושה, עוגת קמח דקה אפויה, או קערה"ט.

יין יבש. בעברית המחדשת, יין שאינו מתוק (ע"פ הלועזית Dry wine). אבל במקורותינו - פירושו, יין שהתייבש, או יין שנעשה מצימוקים* יבשים"ט. (והיין הקרוי היום 'יבש' - נקרא במקורותינו, בשם 'יין חריף' או 'יין מר' או 'יין מלוח' או 'יין חזק'").

(טבול יום פ"א מ"א): "האופה חמיטה ע"ג חמיטה, עד שלא קרמו פניה בתנור", ופירש רב האי גאון: "חמיטה. פירוש 'ריפא' בלשון רבנן, כדגרסינן (ברכות מב ע"א) 'רב הונא אכל י"ג ריפי', ופירוש 'ריפא' - ככרות* שנים דבוקין זה לזה, וכן 'האופה חמית ע"ג חמיטה'. וישקמה בְּמִיתָּה - מְלָה כמו חררה". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "חמיטה - עוגה* ריקקה". עד שלא קרמו פניה - קודם שיתהוו לה קליפה". והר"ש משאנץ והרא"ש פירשו: "חמיטה. עוגה דקה". ועוד שינו במשנה (מעשרות פ"א מ"ד): "השמן, משייר לעוקה וכו' נוטל מן העקל וכו' ונותן לחמניטה ולתמחוי, אבל לא יתן לקדרה וללפס כשהם רותחין", ופירש מהריב"מ"צ: "נותן לחמיטה. פירוש, חררה לאחר שיצאת מן התנור, ואע"ג דחמה היא: ולתמחוי. אע"ג דחם הוא - לא מבשל, דכלי שני - אינו מבשל. אבל לא לקדירה ולאילפס כשהן מרותחין - דמתבשל הוא בכלי ראשון". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "וחמטה ותמחוי - שמות למיניהם מן הכלים שנותנים בהם המאכל כשהוא חם, וקדרה ולפס - שמות הכלים שמבשלים בהם התבשיל". והר"ש משאנץ פירש: "חמיטה. עוגה* דקה בעודה חמה כשיצא מן התנור מחליקין פניה בשמן... ואע"ג דחמה היא - לא מבשל יותר". והערוך (ערך 'חמט א') כתב: "נותן לחמיטה ולתמחוי (מעשרות פ"א מ"ז) - פירוש, קערה. וי"מ, לחם דק, ובלע"ז פורגנ"א. 'האופה חמיטה' (בריש טבול יום) - י"א, הוא ריפתא בלשון חכמים וכו' ופירוש ריפתא שתי ככרות דומות זו לזו, ופירוש חמיטה - מלח בְּמִיתָה, ובלע"ז קומפלינ"א" (ורחיק"א כתב בספרו 1000. ובספר האורה (ח"א רח) כתב: "פירוש חמיטה קערה". שעב"נ (ענין 'חלות', שער 'חמיטה'): "חמיטה... פי' עוגה קטנה".

¹⁰ מצ"ד יואל א, י

. שבת עז ע"א. שו"ת פנים מאירות ח"ב קלז ד"ה ועוד קש"י. כל בו צו ד"ה וכתב הראב"ד. רבינו ירוחם אדם נ"ז ח"ג דף קנו ט"ב. שו"ת תשב"ץ ח"א נז ד"ה תשובה דבר.

¹¹ כמו ששנו במשנה

(מנחות פ"ח מ"ו): "ומניין היו מביאין את היין? ... אין מביאין אליוסטן, ואם הביא - כשר... אין מביאין ישן, דברי רבי. וחכמים מכשירין. אין מביאין לא מתוק... ואם הביא פסול", והתבאר בגמ' (פז ע"א): "אין מביאין לא מתוק וכו', והא קתני רישא 'אין מביאין את הליוסטין, ואם הביא כשר' אמר רבינא: כרוך ותני. רב אשי אמר: חוליא דשימשא - לא מאיס, חוליא דפירא - מאיס". ופירש"י: "הליוסטין. שנתבשלו הענבים בחמה - יותר מדאי: לא מתוק. כשהוא מתוק מחמת עצמו, כדמפרש בגמ'. ענין אחר, תירוש שלא עברו עליו ארבעים יום: כרוך ותני. אין מביאין הליוסטין - לפי שאין מביאין לא מתוק וכו': רב אשי אמר. לא תכרוך, הליוסטין כשר - והוא חוליא דשמשא ולא מאיס, אבל מתוק מחמת הפירי - מאיס, והיינו דקתני 'פסול'. ובפירש"י כתי' פירש: "הליוסטין. יין מתוק מחמת השמש, שהיו תולין את הענבים להשמש: מתוק. היינו מאליו, ולא מחמת השמש. ל"א, תירוש שלא עברו עליו ארבעים יום". והתוס' (ד"ה 'הליוסטין') פירשו: "יין ענבים שנתמתק בשמש... ומיהו, לא כמו שפירש בקונטרס - שתולין הענבים לשמש... אלא במחובר, בעודן בגפן - נמתקו בשמש", ועוד פירשו התוס' (ד"ה 'מתוק'): "לשון אחר פירש בקונטרס תירוש וכו', ולא יתכן וכו'. ונראה כלשון אחר שפירש, מתוק היינו מאליו ולא מחמת השמש". ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם (בתרגום ד"ה): "אליוסטן משומשים, ר"ל שנותנים אותו בברדים תחת השמש - עד שישבר, כמו שעושים במצרים. וישם השמש בלשון יוני, כפי דברי קצת מפרשים - יוסטן. ואין מביאין יין ישן, והוא שכלו לו שנים עשר חודש, לפי שהוא חם ומתחדש בו מרירות, וסומך זה למה שנאמר 'אל תרא יין כי יתאדם'. ובפיהמ"ש בתרגום הר"ק כתוב: "אליוסטן. שהונח בשמש, כלומר שמניחין אותו בכדים בשמש - עד שיוטב, כדרך שעושין במצרים. ואמר אחד המפרשים, כי שם השמש ביונית - אליוסטן. ורבי מתעב את היין הישן, והוא שכבר שְׁלָמָה לו שנה, מפני שהוא חריף - ונולדת בו מרירות. ומסמך את זה למה שנאמר (משלי כג, לא) 'אל תרא יין כי יתאדם'. ופירש התפ"ש: "שכל יין מתוק מחמת עצמו - אין בו חוזק, וי"א, דר"ל שלא עברו ארבעים יום משנעצרו הענבים, דאז עדיין הוא מתוק - ולא

כָּפָר. בעברית המחודשת, כל גוש לחם אפוי כאחד, גם אם הוא מרובע או מאורך. אך במקורותינו, הוא דוקא לחם עגול שלם¹¹.

כִּפְתָה (כופתה). בעברית המחודשת, כדור בצק שהתבשל במרק (קניידלאך בידיש). אבל במקורותינו - פירוש, או כלי המכתשת, או כלי למדידת חיטים, או בול עץ, או סל נצרים, או רעיט.

כָּרִיךְ. ראה מש"כ לקמן פרק שלשים, 'דוח מַעֲרֵבִית', ערך 'אֶבִילָה', ד"ה 'כריך'.
כָּתִית. היום, שם מסחרי לשמן זית לא מזוקק המלא בשמרים ופירורים. אבל במקורותינו, אמנם הוא לא מזוקק, אך הוא שמן זך וצלול ביותר, ללא שמרים, שנעשה באופן שנכתשו הזיתים מעט, ונלקחה מהם הטיפה הצלולה הראשונה¹².

א

חזק. ובשלה"ג (הרופא, פ"ה) ביאר: "היין המתוק הנאמר כאן, ר"ל שיהיה מענבים שהם מתוקים בטבעם - ועושים לעולם היין מתוק, דאילו מחמת שמש - הא תנא רישא 'אם הביא אליוסמן כשר'. או יין מתוק - הוא התיירוש שלא עברו עליו ארבעים יום, שבמעט ימים - יחסר ממנו המתיקות... והנה פליניאן, בספר ארבעה עשר מהדברים הטבעיים, הפליג לְדַבֵּר במיני היינות - שהיו עושים באיטליאה של יון וסביבותיה... ובתוכם זכר שבעה מיני יינות מלוחים, וארבעה עשר מיני יינות מתוקים". 777 לחפש 'יובש או יבש בין'.

¹¹ "ככר לזום" (שמו)

ת כט, כג) - ת"י: "וְעֵגוֹל דְּלָחִים". ובפ' הר"א בהרמב"ם כתב: "וככר לחם. שם 'אל-רגיף' (בערבית) - שהוא פת עבה, שראיה עליו ממאמרו בירמיה (לז, כא) 'ונתן לו ככר לחם', וככר זו - אינה בלולה (בשמן)". פירש' עירובין פ ע"ב: ככר שלם. אבל צ"ע בשעב"נ (ענין 'ככר') שכתב: "ככר לחם, פי' חתיכה". וכן רד"ק בסה"ש.

¹² כמו שאמרו בגמ'

(שבת עז ע"ב): "כופתא - כוף ותיב", ופירש"י: "כופתא. מכתשת. לישנא אחרינא, מִדָּה לְחֶשֶׁן. ולי נראה, כמין גולם עץ עשוי לשיבה, כמו 'כופת שְׂאוֹר שִׁיחָה לשיבה' דתניא בפסחים (דף מה ע"א): כוף תיב. כפוף אותו - ושב עליו", והריטב"א פירש: "מורטיר בלע"ז, כשרוצה לשבת - כופף ויושב בה". ועוד אמרו בגמ' (גיטין לב ע"א): "אפילו קניא בכופתא - רפיא", ופירש"י: "קניא בכופתא. קנה הארוג בכפיפה". ועוד אמרו בגמ' (סנהדרין קי ע"א): "ומיטלל לכו כי כופתא", ופירש"י: "ככופתא. רעי, כמו 'במולא דכופתא' דאמרן לעיל (שם צח ע"ב) - כגלל הזה אתם חשובים בעיניו". שעב"נ (ענין 'סל', שער 'כופתא'): "קניא בכופתא רפיא, פי' קנה שבסל". וכן אמרו בגמ' (ב"ב עג ע"ב): "רמא כופתא - וסכר ליה לירדנא", ופירש"י: "רמא כופתא. הטיל ריעי - וסכר הריעי לירדנא לפי שעה" (888 ומכאן לקח המחדש את 'חידושו' במוחו המעוות).

¹³ עה"פ (שמות כז,

ט) "כתית למאור" - ת"א: "כתישא", ופירש רש"י (ע"פ מנחות פו ע"א): "הזיתים היה כותש במכתשת, ואינו טוחן בריחים, כדי שלא יהא בו שמרים, ואחר שהוציא טפה ראשונה - מכניסין לריחים וטוחנן, והשמן השני פסול למנורה וכשר למנחות, שנאמר 'כתית למאור' (ולא 'כתית למנחות')". וכן פירש"י בשמות (כט, מ): "לפי שנאמר 'כתית למאור', ומשמע למאור - ולא למנחות וכו'... אלא למעט מנחות - שאין צריך 'כתית', שאף הטוחן בריחים - כשר בהן". (וכ"פ הרמב"ם [עבודה, הלכות איסורי מזבח פ"ז ה"ח-ה"י]).

וביאר מהר"א (שמות כז), שהשמן הבא מזיתים ע"י טחינה בדוחק - הוא מעורב עם השמרים, ולכן לא יוכשר למאור. ובפ' הר"א בהרמב"ם כתב: "כתית. נגזר מן 'לא ימצא במכתתו' (ישעיה ל, יד), והיה הזית נאסף ביד, שוב נכתש לפני זמן ביסולו, והשמן הראשון שיצא ממנו היה בשביל הנרות, והשמן השני הוא למנחות כי אין צריך בהן 'דך כתית'. שעב"נ (ענין 'כתית'): "כתית למאור, וכן 'וכתתו חרבותם לאתית' (מיכה ד, 000)".

לְבִיבָה. בעברית המדוברת, תערוכת ירקות טחונים מגובלים ללכבות קטנים - ומטוגנים בשמן (לאטקעס ביידישכא). אבל במקורותינו - פירושה, גושי בצק מבושלים או מטוגניםכב (מעין מה שקרוי היום חביתית*).
לְחַמְנִיָּה, לְחַמְנִיּוֹת. בעברית המחדשת, לחם קטן למאכל איש אחד (וברכתה 'המוציא' תמיד לכו"ע). אך במקורותינו, י"א שהיא מין כעכים יבשים דקים ושטוחים (אובֿלט או וּפֿל בלע"ז), וי"א שהיא מין תבשיל בצק (מעין בצק קֶרְפֿלאך ביידישכג).

א

כ [בענין זה, האק

ל"ה ועד הלשון העברית - שינתה את דעתה כמה פעמים: בשנת תרע"ב, החליטה ש'לביבה' היא בצק ממולא הקרוי ביידיש 'קרעפלאך', ו'סופגניה' היא כדור בצק מטוגן הקרוי ביידיש 'לאטקעס'. ואילו בשנת תרצ"ח קבעה ש'לביבה' היא שם כולל לכל דבר מאפה ממולא. אך מ"מ בעברית המדוברת בפי העם, קוראים 'לביבה' לטיגוני ירקות טחונים 'לאטקעס').

כב ככתוב (ש"ב יג,

ה-ט): "וְתִבְרַנִּי לָחֶם וְעִשְׂתָּהּ לְעִנִּי אֶת־הַבִּרְיָה וְגו' וְתִלְבֵּב לְעִנִּי שְׂתִי לִבְבוֹת וְגו' וְתִקְוֹז אֶת־הַבִּצֵּק וְתִקְלֵשׁ וְתִלְבֵּב לְעִנִּי וְתִבְשִׁיל אֶת־הַלִּבְבוֹת", ותרגם יב"ע: "וְתִחְלוֹט לְעִנִּי תִרְתִּין חֲלִיטָתָא וכו', וְנִסְיַבְתָּ יֵת לִישָׂא, וְלִשְׂתָּ וְחִלְטָתָּ לְעִנִּיָּהּ, וּבִשְׂלִיתָ יֵת חֲלִיטָתָא". ופירשו בגמ' (סנהדרין כא ע"א): "וְתִקְוֹז הַמִּשְׁרֵת וְתִצָּק לִפְנֵיו", א"ר יהודה אמר רב; מלמד שעשתה לו מיני מינון. (ופירש ביד רמ"ה: "דבר שקלוי בשמן במחבת וכיוצא - קרי מינון, ונקרא בערבי מינון... ובסוף גמ' דפ' מנחות [קד ע"א] אמרינן; אמר הקב"ה, עשה לי מהן חמשה מיני מינון, ופירש; סלת*, מחבת, מרחשת, חלות ורקיקן*. ושם מינה, להנך כולו - מיני מינון נִינְהוּ). ופירש"י (עוה"פ): "וְתִלְבֵּב. וְתִחְלוֹט סוּלַת* מורבכת במים רותחין תחלה - ואח"כ בשמן; אֶת הַמִּשְׁרֵת. תרגום של 'מִזְוִזָּבֶת' - 'מסריטא". ומהר"י קרא פירש: "לִבְבוֹת. רִקִּיקִין* שִׁמְבִּשְׁלִין אותן במחבת, ובלולות בשמן". והרד"ק פירש: "לִבְיָבוֹת. תרגומו 'וְתִחְלוֹט וכו' חֲלִיטָתָא, וְתִחְלוֹט - ידוע בדברי רז"ל, שחולטין הבצק במים רותחין מאד; וְתִקְלֵשׁ. אמר 'הַבִּצֵּק' - ע"ש סופו, כי הקמח אחר שְׁנָלוּשׁ - יִקְרָא 'בִּצֵּק'... וְהַמִּשְׁרֵת - היא שבשלה הליבוֹת, ולקחה המשרת ויצקה לפניו בקערה. ובדברי רז"ל; שעשתה לו מיני טגן, והוא שִׁמְטָנִים הבצק במחבת עם השמן. ובסה"ש (שרש לבב) פירש הרד"ק: "הוא הבצק הרקיק* שקולין אותו במשרת" (ובסה"ש לריב"ג כתוב: "כעין צפחית"). והרלב"ג פירש: "לִבְיָבוֹת. הוא מעשה מרחשת קושפ"ל בלע"ז; וְתִבְשִׁיל. בְּשָׁלָה אותן בשמן באלפס. והנה אמר 'בשול' - כי גם על הצלי אמר 'ויבשלו את הפסוֹז'; הַמִּשְׁרֵת. אלפס; וְתִצָּק לְפָנָיו. שפכה לפניו - הליבוֹת עם השמן, בכלי אשר הביאה בו לפניו את הבריה". ומצ"צ פירש: "לִבְיָבוֹת. ת"י 'חֲלִיטָתָא'... והמה נקראים ע"ש המעשה - ששולקין אותם ברותחין... הַבִּצֵּק. העיסה, ואמר כן ע"ש סופו כו'". ומחה"ע (שרש לבב) פירש: "שְׂתִי לִבְבוֹת, פ' שְׂתִי חלות עשויות מן בצק רך מאד אפוי בטיגון לתוך שמן רותח, ולכשיתבשלו יפה - מטבלין אותן בדבש, ומעלין אותן על שלחן מלכים. ויש מי שמפרש, כי הליבוֹת הוא בצק טוי - אינו אלא טועה, ומה שתיים או שלשה יש בו? אינו זה בר מנין".

כב כמו שאמרו בגמ'

(ברכות מב ע"א): "רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה - בי רב יהודה בר חביבא, אייתו לקמיהו פת הבאה בכסנין. כי אתא, שמעניהו דקא מברכי 'המוציא'. אמר להו; מאי 'ציצ' דקא שמענא? דילמא 'המוציא' לחם מן הארץ קא מברכיתו? אמרי ליה; אין, דתניא; רבי מונא אמר משום רבי יהודה; פת הבאה בכסנין - מברכין עליה 'המוציא'. ואמר שמואל; הלכה כרבי מונא. אמר להו; אין הלכה כרבי מונא - אתמר. אמרי ליה; והא מר הוא דאמר משמיה דשמואל; לחמניות - מערבין בהן, ומברכין עליהן 'המוציא'! שאני התם - דקבע סעודתיה עלייהו, אבל היכא דלא קבע סעודתיה עלייהו - לא", ופירש"י: "לחמניות. אובליא"ש בלע"ז (תרגם אל"ר; אפיפיות, יִפֿליס"). וכתבו התוס' (ד"ה 'לחמניות'): "פרש"י אובליא"ש. ולא נהירא, דא"כ אפילו לא קבע גמי - לברכי 'המוציא', שהרי הוא לחם גמור, שהרי סופו עיסה. ונראה לפרש, דהיינו נילי"ש. מיהו, כי קבע סעודתיה עליה - מברך עליו 'המוציא', כמו בפורים. מיהו, רבינו שמשון פירש, דאין לברך עליו המוציא, דהוי כמו דייסא". והרשב"א כתב: "ובתוס' פירש, ניבלי"ש.

לִפְתָּן. בעברית המחודשת, מנה אחרונה קלילה ומתוקה לקינוח הסעודה (בפרט פירות מבושלים במים [קומפוט בלעז]). אבל במקורותינו, הוא (להיפך) מנה עיקרית שמלפנים בה את הפתני.

א

ואינו, שהם בלילתן רכה". ותר"י כתבו: "רוב המפרשים אומרים, שלחמניות – כעין כעבין. וקשה על זה, אמאי אצריך למימר דמברך עליהם 'המוציא' היכא דקבע עלייהו? שהרי פשוט הוא! כיון שהוא פת שלשו אותו מתחלה ככל שאר עיסות. ולפיכך, נראה שיותר נכון לפרש 'לחמניות' – רקיקין דקין, ונקראין בלעז ניבלשא"ש, ומפני שבלילתן מתחלה רכה – הוצרך להשמיענו דהיכא דקבעו עליהו, מברכין עליהן 'המוציא', וכי היכי דבהני אולינן בתר קביעות, הוא הכי נמי בפת הבאה בכסנין, אע"פ שברכתו 'בורא מיני מזונות', היכא דקבע עליה – מברך עליה 'המוציא' ושלש ברכות". ועוד כתבו תר"י: "באלו הרקיקין הדקין ביותר, שעושין בשני ברזלים, ונקראים אובליא"ש, אין הקביעות שלהם – קביעות, ואינו מברך אלא במ"מ, שאין קביעות בזה אכילה לעולם". והטוש"ע (א"ח קסח, ח) פסקו: "לחמניות, אותן שבלילתן עבה (שקורין אובליא"ש) – לחם נמור הוא, ומברכין עליהם 'המוציא' ושלש ברכות, ואותן שבלילתן רכה ודקות מאד (שקורין ניבלא"ש) – מברכין עליהן 'בורא מיני מזונות'. ואם קבע סעודתיה עלייהו – מברך 'המוציא' ושלש ברכות". וכתב הב"י: "והתוספות כתבו... נראה דהיינו ניל"ש... והמרדכי נסתפק בהם, לפי שהם רכים יותר מדאי, והיה נוהג ר"י שלא לאכלם אף בפורים כי אם תוך הסעודה לברך בפת תחלה כדי לפטרם מברכה". וביאר השול"ה הקדוש (שער האותיות כלל ב [דיני הפת], ג. וז"ל בעמק ברכה ב, ג [והביאו מג"א סק"כ]): "כתב הטור... וז"ל, לחמניות (פירוש, לחמים קטנים ודקים) שבלילתן עבה (כלומר, כשבבלל במים עם קמח עושה אותן עב) – לחם נמור הוא וכו'... ואותן שבלילתן רכה וכו', וכמומה לי שלא ראיתי במדינות אלו – עיסה שבלילתה רכה, כי כל עיסות שעושין נשים שלנו לישתן עבה וקשה, ואפילו אותה עיסה שעושין ממנה רקיקים דקין, ומוגנים אותו בשמן, שקורין בל"א הוי"ז בלאזן, אפ"ה – לישתן עבה, רק שמגלגלין אותה אח"כ הדק היטב. אך שמעתי, שמקצת נשים במדינת רוסיא, עושין לפעמים עיסה שבלילתה רכה ודקה מאוד, דהיינו שנותנין קמח ומים בקדירה או בקערה, ומערבין אותם בכף – הקמח והמים יחד, ודרכם לשפוך אותה העיסה בכף (על) עלי ירקות רחבים – שלא ישפכו לחוץ, ונאפין בתנור בלי לישא וגלגול כלל, כי אין ביכולת ללוש ולגלגל אותה העיסה ביד או בעץ הגלגול – לפי שהיא רכה מאוד, כמו דייסא או יותר מזה, כי יש בה מים רבים, רק היא נשפכת כמים – על העלין שאופין אותן עליהם בתנור, וקורין אותן רקיקים בלשון רוסיא – נאליסניקי", על שם שאופין אותה על העלין, ועל עיסה זו וכיו"ב כתב הטור 'ואותן שבלילתן רכה וכו'... ואין לומר שבכלל 'בלילתו רכה ודקין' שכתב... הוא ג"כ אותה עיסה שעושין בעיר פראג – מסולת* נקיה, ובלילתה ג"כ רכה מאוד, ונוטל בכף מאותה כלי שהעיסה בתוכו, ושופך אותה בדפוס של ברזל... ויש למעלה עוד ברזל אחר כמוהו, והעיסה נשפך בין שני הברזלים, וכשמהדק ברזל בברזל יחד כעין צבת... ואותו הרקיק הוא בתווך – ואז נאפה מיד על הברזל שהוא יחס מאוד, ויעלו על אותן הרקיקין – צורות ותמונות... בצלם ודמות הברזל החקוק בתוכו, ונקראים אותן הרקיקים בלשון פיהם – וואפלטקוס, כי אלו – אין להם תורת לחם כלל, הואיל ונתפשטו כל כך דק דק". והט"ז (סק"ט) פירש: "אובליא"ש, לא ידעתי מהו. אבל נראה, שהוא נאפה מבלי גלגול, רק שמערב עיסה עם מים לישא עבה. ולרש"י, קאי על זה מש"כ בגמ' 'לחמניות וכו', והתוס' דחו – דזה הוי פת נמור, אלא קאי אנילוש שבלילתו רכה והוא דקה, וזו היא שזכר השו"ע כאן בסיפא שקורין ניבלא"ש. וכתב בספר עמק ברכה, שזו היא שקורין אותו נאליסניקי וכו'... וכ"פ מו"ח ז"ל (תב"ח כאן). והקשה בספר הגי' דברי המרדכי האדרי... ותירץ דתרי מיני 'עילוש' הם. ולא נראה כן, אלא 'עילוש' – היינו ממש שהיא גוונא דנקס ר"י דאופין אותו בשני ברזלים, וכן שמעתי מלועז אחד, אבל נאליסניקי אינם בכלל זה... כי זה המין הוא אינו דק כלל... וגם... כתב בספר הגי', דהוא אינו נילוש דלעיל, אלא מין דק ביותר, והוא מין שקורין במדינת פראג וואפלטקוס שאופין אותו בין שני ברזלים, דבזה מודה ר"י ולא מתיני קביעות... והוא תמוה בעיני, דא"כ לא נודע איזה מקרי 'דק' ואיזה הוי דק שבדקות". ועוד פסק בשו"ע (א"ח קנח, א): "אבל לפת שאין מברכין עליה 'המוציא', כגון לחמניות דקות", ופירש המפרש (בסוגריים*): "פירוש, סמודמי בלעז". שעב"נ (ענין 'לחמניות'): "פירוש, קמח עם דבש ובשמים קורין לחמניות".

²⁰ מפרש רש"י נזיר

לו ע"ב ד"ה 'זאי משטר', "שמובל בה פיתו לשם לפתן". רש"י עירובין כט ע"א ד"ה חשיבי. רלב"ג (בראשית מה, כג): "הליפתן אשר הוא זן בעצמו, כמו האורז ומיני הקטניות* ומה שידמה להם". וצריך לבאר

מִחְמָאָה. ראה בפרק שמיני, 'שמות מעשים', ערך 'מחמאה'.

מִיץ. בעברית המחדשת, כל משקה מתוק לשתייה (אף אם הוכן מתרכיז סוכרי שהוספו עליו מים) ('מִיץ בַּטֶּעַם שֶׁקָדִים, אֵינוֹ מְכִיל פְּרִי'). אבל במקורותינו - פירוש, נוזל המתמצה מפרי או ממוצק אחר.

מָלִיחַ. בעברית המחדשת, שמו של מין דג שדרך למולחו [הרינג בלעז]. אבל במקורותינו - פירוש, שם כללי למאכלים מלוחים.

מִגְדָּנוֹת. בעברית המחדשת, מיני מתיקה (בפרט מיני מאפה, ולכן קוראים לחנות לממכר מיני מאפה בשם 'מגדניה'). אבל במקורותינו - פירוש, מתנות משובחות מכל מין שיהיה.

א

פירש"י ב"מ פג ע"א "מתיקה. ליפתן". ובש"ע חושן המשפט שלא, ב, כתב: "תאנים או תמרים". צ"ל דהכוונה כתוספת לפת. רש"י עירובין ד ע"א. הערוך (ערך 'בש'): "כל דבר שֶׁיֵּאָכֵל עִם הַפֶּתַח... שְׁמוֹ 'לִפְתָּן' בְּלִשׁוֹן מִשְׁנָה". מוה"ע (ערך 'לפתן'): "פירוש אלפתון בל", מעשה קדרה נעשה עם קמח עב מעורב בין או בדבש או במין אחר. והו"ל אמרו כן לכל מעשה קדרה". מפרש שו"ע א"ח קסז, ה. 000 מבקשי תורה.

^כ ככתוב (משלי ל,

לג): "כִּי מִיֵּץ זֶלֶב וְזֶלֶב יוֹצֵא זֶמְאָה, וּמִיֵּץ אֶף יוֹצֵא דָם, וּמִיֵּץ אֶפֶס יוֹצֵא רִיב, וְתִי: "דָּמֵן דְּמִיֵּץ אֶף חֶלְבָא נִפְקָא חֶמְאָה, וּמִן כְּבוּשָׂא דְרוּנָא נִפְקָא דָּמָא, וּמִן חֲרִינָא דְאֶפֶס נִפְקָא דִּינָא". ופירש"י: "כי כאשר תצא חמאה - ע"י מִיץ חלב, ודם - ע"י מִיץ החומם יותר מדי, כן יצא ריב ע"י מִיץ אֶפֶס של כעס: מִיץ. סחיטה (פרימור"א בלע"ז הוא לשון איטאליא), כמו (שופטים ו, לח) 'ויבִּין טַל וגו'". וראב"ע פירש: "שלשה שרשים: האחד - 'אֶפֶס הַמִּץ', והשני - 'יִמְצוּ וישתו', והשלישי - 'לִמְעַן תִּמְצוּ'. ומִיץ החלב, והאף - הטעם בהמין אחד מאלה יצא מהם הדבר העומד בכח לצאת, ע"י מעשה, בחמאה והדם". ומצ"צ פירש: "מִיץ. מלשון מציצה וסחיטה", ובמצ"ד הוסיף: "כמו שמציצת וסחיטת החלב - מוציאה חמאה, ומציצת האף - מוציאה דם, כן מציצת הכעס - מוציאה הוא את הריב". והגר"א פירש: "ומִיץ - הוא לשון שחיקה... כי החמאה יוצאה ע"י מִיץ החלב, והדם יוצא ע"י מִיץ החומם". ומחא"ע (שרש 'מִיץ') פירש: "כי מִיץ חלב", פי' דנדוד החמת. אבל 'מִיץ אף' - פירושו לשון מציצה, כגון 'לִמְעַן תִּמְצוּ'. שעב"נ (ענין 'מִיץ'): "מִיץ... פי' לשון סחיטה".

^כ "הביאו לפניו

מליח" (ברכות). אמנם בביצה לב ע"ב פירש"י מליח - דג, ועיין ראש יוסף.

^כ ככתוב (בראשית

כד, נג): "וּבִמְגִדָּנוֹת יִתֵּן לְאֻזִּיהָ וּלְאֻמָּהּ", ותרגם אונקלוס: "וְדוּרְוִנִין יִהְיֶה וְגו'". וראב"ע פירש: "ובמגדנות. מגורת 'מגדים'. או פירושו מלבושים נכבדים, ויהיה הנו"ן - שָׁרֵשׁ, כמו 'מטפחות'. ואמנם פירושו הראשון הוא כפירוש רש"י: "לשון 'מגדים' (שיה"ש ד, יג) - שהביא עמו מיני פירות של א"י". וכ"פ הב"ש: "ובמגדנות" - כמו צרי ודבש ומיני פירות, 'לְאֻזִּיהָ וּלְאֻמָּהּ' - שהם צריכים פוים". אבל 'מגדנות' שבשאר המקומות שבמקורותינו - כמעט אי אפשר לפרשן על מיני מאכל. כגון בפסוק (דה"ב כא, ג): "וַיִּתֵּן לָהֶם אֲבֵיהֶם מִתְּנוֹת רַבּוֹת לְכֶסֶף וְלִזְהָב וּלְמִגְדָּנוֹת עִם עֲרֵי מִצְרוֹת בִּיהוּדָה וְגו'". ות"י: "וְלִלְבוּשֵׁיין דִּיקָר". וכ"כ בסה"ש לריב"ג (שרש 'מגד'): "וכבר פירשו בו 'מגדנות' - 'פירות'. ואין זה נכון אצלי, בעבור מצאנו 'מגדנות' במקומות שאין ראוי בהם לסבור שהם [פירות]. כְּאֶמְרוּ (עזרא א, ו); וְכָל סְבִיבוֹתֵיהֶם זֻזְקוּ בִּידֵיהֶם בְּכָל כֶּסֶף בִּזְהָב בְּרִכּוּשׁ וּבִבְהֵמָה וּבְמִגְדָּנוֹת" - אין פנים לסבור בכאן, שהם פירות, כי הם פחותים מזה, כְּאֶמְרוּ 'רִבִּים מְבִיאִים מִנְזוֹת לַה' לִירוּשָׁלַם וּבְמִגְדָּנוֹת לְזֻזְקֵיהֶם מִלֶּךְ יְהוּדָה, וּהַפִּירוֹת - נִקְלִים מִהַתְרָצוֹת בָּהֶם אֵל הַמְּלָכִים הַגְּדוֹלִים. ויותר מזה, אֶמְרוּ (דה"ב

מִים מוֹתֵפְלִים. ראה מש"כ לעיל פרק שביעי, 'פְּעֻלֹת', ערך 'הַתְּפִלָּה, לְהַתְּפִיל'.
מִסְטִיק, מִסְתִּיק. בעברית המחודשת, גומי מלאכותי ממותק ללעיסה לתענוג.
 אבל במקורותינו, הוא שרף עץ האלה* ללעיסה רפואית^{כז}.
מִצָּה. ראה מש"כ לקמן פרק עשרים ושמונה, 'גִּירְסָא דִּינְקוּתָא', ערך 'מִצָּה קִשָּׁה ומִצָּה רַחָה'.

מִקְפָּה/מִקְפָּא. בעברית המחודשת, מנת קינוח מתוקה העשויה ממי עמילן מוקרשים (ג'לי בלע"ז). אבל במקורותינו, הוא מנה עיקרית משביעה – מרק דייסת* גריסי* פול (מבושלים עד מיחוי)כט.

סְגָרִיּוֹת (סיגריות). בעברית המחודשת, נייר ממולא בטבק שיש מבעירים אותו ושואפים את עשנו. אבל במקורותינו, הן מיני צמחים^ל.

סָלַת (סולת). ראה לקמן פרק עשרים ושמונה, 'גִּירְסָא דִּינְקוּתָא', ערך 'סָלַת (סולת)'.
סְמִדָּר. בעברית המדוברת, הוא שם מסחרי למיץ* ממותק מלאכותי בטעם ענבים. אבל במקורותינו – פירוש, תחילת יציאת הענבים מפרחיהם^{לא} (והוא עוד לפני שלב ה'בוסר', וטעמו חמוץ מאד ואינו משמש לשתייה אלא להטבלת בשר).

א

לב, נג); ויתן להם אביהם וגו'. ועל כן אומר, כי 'מגדנות' – יכון להיות שם הכולל לכל דבר ששולחים אותו מנחה ותשורה. וכבר פירשו בו בערבי 'טראף' (כמו 'מזמרת הארץ'). וכן פירשו הרד"ק (שרש 'מגד') ומצ"צ (עה"פ) [ומע"ז מחה"ע בשרש 'מגד']: "כָּלֵל המלה הזאת – הדבר המשובח והמעולה, בין בפירות, בין בזהב וכסף ואבנים יקרות ובגדים, וכל אחד ואחד – לפי מקומו הכתוב בו, יקרא הדבר המשובח והמעולה בהם – מגד ומגדנות".

^{כז} (הערוך), שבת)

או"ח שכח, לו). תוספתא שבת פ"ג ה"ז. מצטק"י שרף מן העץ (כי תשא). וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש 'צטק'): "ומן הענין הזה, נקרא המשתיק בלעז ובערבי 'מסתכ' – 'נטף', מפני שהוא נִתְּךְ. ואין ראוי בעבור זה לקרוא כל שרף שהוא נִתְּךְ – 'נטף'. [ומוסף] הערוך (עוד 'מסטיני') פירש: "פירוש בלשון יון רומי וישמעאל, מין שרף הנוסף ממין עץ, ויש לו תועלת ברפואה".

^{כח} "תבשיל עב וקפו

י כעין דייסא, והשום והשמן שנתון בו תבלין" (תוספות נזיר לו ע"א ד"ה 'המקפה'). "מקפה של גריסין* של פול*" סוכה פ"ב מ"ט, רש"י כח ע"ב. נדרים פ"ו מ"י, הר"ן נג ע"א. שר"ע יו"ד ריז י מפרש. שבת פ"ז מ"ה, רש"י קכד ע"ב. רש"י פסחים מד ע"א. מכשירין פ"ה מ"ט. ב"ב צח תבשיל שמכניסים לתוכו יין. סדר עולם פ"ד. ילק"ש נח רמז נו. שעב"נ (ענין 'מרק', שער 'מקפה'): "מקפה, פ' מרק של פולין. וכל מרק שתבשילו עב או שנעשו המרק עב לאחר שיצננו כמו מרק של דגים 999 גלי? או של גריסין – נקרא 'מקפה'".

^{כט} משנה שביעית פ"

ט מ"ה, לעורר על הסכנה שבהן.

^ל ככתוב (שיה"ש ב

, יג): "והגפנים סמדר נתנו ריזון", ות"י: 000. ופירש"י: "כשנפל הפרח, והענבים מובדלים זה מזה, וניכרים כל ענבה לעצמה – קרויה 'סמדר' (וכ"פ ראב"ע ומצ"צ). וכ"כ במחמ"נ (שרש 'סמדר'): "והגפנים סמדר... ענין פרח ונצה הם". רש"י גיטין לא ע"א: "הוצאת סמדר. כתום פרח וענביו נראין באשכול כסדרן". קידושין נד ע"ב (לפני שחייב במעשרות) ורש"י שם. ובסה"ש לריב"ג (שרש 'סמדר') כתוב: "הוא פֶּרֶחַ הגפן. ותרגום 'בִּסְרָא גְּמִלָּה יִהְיֶה נֶצֶחַ' (ישעיה יח, ה) – 'בוסרא מיניה סמדר', וא"כ ענין 'סמדר' ו'נצה' – אחד, על דעת בעל התרגום, והוא תחלת מה שיוציא הכרם. והראיה על זה על שהוא תחלת מה

עגה (עוגה). בעברית המחדשת, כל מאפה מתוק, בין עגול בין מרובע. אבל במקורותינו - פירושו, כל מין מאפה עגול (גם לחם)^ב.

עגיה (עוגיה). בעברית המחדשת, מיני מאפה קטנים בכל מיני צורות (שגיות בצורת כוכבים, דובונים, סהרונים ולבבות). אך במקורותינו - פירושה, חפירה בצורת עיגול שחופרים סביב האילנות (להזרים מי השקיה)^ג.

א

שיוציא, שאמרה המשנה במסכת ערלה (פ"א מ"ז); המפסיד כרמו של חברו סמדר - רואים אותו כמה הוא יפה קודם לכן, וכמה הוא יפה לאחר מכן. אמר המפרש; כגון שהפסיד פירות גפנים ועודם סמדר, והוא קודם לבוסר, שתחלת הוצאת הנפץ פירותיה - תוציא סמדר, וסמדר כיון שגדל עשרים יום - נעשה בוסר. וזה ראייה גדולה על סמדר - שסמדר הוא פרח הכרם, ובלשון הערב פָּאָח. והרד"ק כתב בסה"ש שלו: "הסמדר, הוא הענבים הדקים לאחר שפרחו, מיד שנקשרים הענבים, אבל אינם גמורים עדיין. וכשהם גמורים שהוא כפול* הלבן קודם בישולם - ונקראו 'בוסר'. ולאחר בישולם - יקראו 'ענבים'". והערוך (ערך 'סמדר') פירש: "פירוש סמדר, בין לבלוב לבוסר". רש"י בראשית מ, י, אל"ה. המתורגמן (ערך 'סמדר'): "בוסר גומל" - מיניה סמדר! אבל כל שאר 'בוסר' וכן 'הגפנים סמדר' - מתורגמים בפנים אחרים".

^א כלושי ועשי עג

○ז"ת (בראשית יח, ו), וע"ז שנינו 000 "ולחם לא נתן", וכן "עוגת מצות כי לא זמין" (שמות יב, לט [רש"י "חררה"; רס"ג "לחם אפוי על האש", רשב"ם "כי אין לחם אלא האפוי בתנור"] ראב"ע ויקרא ב, ד) והרי שם הוא לחם עוני ללא שום מתיקות. ויקרא אֶלֶיָּה וַיֹּאמֶר לִקְחוּ־נָא לִי פֶתִילֹנוֹם בַּדֶּרֶךְ: וַתֹּאמֶר וַיִּזֶּה אֶלְקִיָּה אִם־יִשְׁלַי בְּעוֹג, כִּי אִם־מִלֵּא כִּפְיָקְמוֹז בְּכַד וּגו': וַיֹּאמֶר אֶלֶיָּה אֶלְיָהוּ וּגו' אַךְ עֲשִׂי־לִי מִשֵּׁם עֹגָה קְטֹנָה בְּרֹאשֶׁנָּה וְהֵצֵאתָ לִי" (מ"א יז, יא-יג) - תרגם יב"ע "עבדי לי מתמן תִּרְרָא וְעִירָא בְּקִדְמִיתָא". ופירש"י: "מיעוג. עמו עוגה". רש"י יומא עה ע"א "לחם. משמע אפוי. עוגות. משמע קודם אפייה". רס"ג: "עוגות. לחם אפוי על האש". מחמ"נ (שרש עג א'): "ועגת שערים" (יחזקאל ד, יב)... 'עגת מצות'... ענין חלה הם. והכוה"ק (ויקרא ח, כו) פירש: "שמות הלחמים - נקראו ע"ש צורתם; מין לחם הנקרא 'עגה', הוא על צורה העגולית שבה, כבמתני' (תענית פ"ג מ"ה) 'עג עוגה', והיא רשימה* עגולית כמו עוגה". שו"ת יהודה יעלה ח"א א"ח קנז: "ועוד ברבה שם פרשה מב ז"ל; ויבא הפליט ר"ל בשם בר קפרא הוא עוג הוא הפליט ולמה נקרא שמו עוג שבה ומצא את אברהם יושב ועוסק במצות עוגות... וז"ל הערוך ערך חר עוגות מצות ת"י חרין פטורין... בפאה פ"ה המעמר לכובעות וכו' ולחררות. ירושלמי חררה גלגל... ובילקוט עג עוגה וכו', ובספר יחזקאל כתיב עוגת רצפים תעגנה לעיניהם, וז"ל רש"י במסכת תענית דף כג; עוגה שורה עגולה כמו עוגה. וכן במנחות דף צד ע"ב ז"ל; מיעגל וכו' חצי עגולה לכך נקרא חוני מעגל ע"ש עג עוגה... וכ"פ עוד רש"י במס' מ"ק ד' ע"ב; עוגיות עיגול סביב כמו עג עוגה ועמד בתוכה... וז"ל הר"ן ספ"ג דתענית במשנה מעשה חוני וכו' עג עוגה וכו' עוגא גומא גדולה כמו עוגה גדולה עגולה וכו'. וז"ל רש"י ברכות ו"ו; כי כסלי לאוגיא כשורה וכו' של מענה המקפת סביב סביב את תל האוגיא וכו', וכ"ה לשון הר"ן, ופירש הרא"ש בנדרים דף ו"ו ע"ב וסיים ז"ל; וכן עג עוגה דחבוק. וז"ל הרע"ב במשנה ח פ"ג דתענית עג עוגה. רשם בקרקע רושם* עגול כעין עוגה. וז"ל התו"ט עליו ומ"ש הרב רושם עגול כעין עוגה כ"כ רש"י לפי שע"י רשימת העגולה נעשית מה שבתוכה כעין עוגה עכ"ל. וז"ל רש"י במשנה ספ"ב דחולין דף מא; לתוך עוגה של מים. גומא כמו עוגיות לגפנים וכו', ל"א לתוך העיגול והיא היא עכ"ל. הנה הבאתי כל אלו לאות אמת דפירוש 'עוגות' הוא ע"ש העיגול, ולכן גם שאר דבר שנעשה בעיגול נקרא ע"ש עוגה. וע"כ מה שפירשה תורה ויאפו הבצק עוגות מצות ר"ל עוגות עגולות".

^ב אמרו בגמ' (מו)

ק ד ע"ב: "אלו הן עוגיות - בדידין שבביקרי זיתים ושבעיקרי גפנים", ופירש"י: "עגול סביב, כמו 'עג עוגה ועמד בתוכה' (תענית יט ע"א). ו'בדידין' - נמי הן גומות". ופיר"ח: "פירוש, עוגה - והן בדידין שבביקרי אילנות". שעב"נ (ענין 'חפירה', שער 'עג'): "עוגיות לגפנים", פי' חופרין חריץ סביב הגפנים שלא יתפזרו המים".

עֲמִילָן. ב"ר מחזיב

פּוֹנְדָה. בעברית המחודשת, נזיד קמח מתוק וחם 000 (פאוטש בלע"ז). אך במקורותינו, היא חגורה חלולה לשמירת כסף, או בגדיל.

פֶּטֶל. בלשון הדיבור, מכנים כל תרכיז משקה מתוק, בשם 'פטל'. אבל למעשה רק אחד מהטעמים (בצבע אדום-סגול*) הוא בטעם מלאכותי הקרוב לטעם פרי הפטל*.

פִּיתָה. בעברית המחודשת, נקרא כך מין לחם מזרחי עגול ושטוח (אולי בעקבות הערבית). אבל במקורותינו (בארמית), כל פת לחם - קרויה פיתה^ה.

פֶּשְׁטִידָה. בעברית המחודשת, מאפה אטריות שחום או מאפה ירקות טחונים (קוגל בידיש). אך במקורותינו, היא שם בצרפתית למאפה בצק ממולא בבשרלי.

פְּתִיתִים. בעברית המחודשת, תבשיל קדירה מיני מזונות כגרגרים. אבל במקורותינו, הם חתיכות לחם^ל.

צִיפָה. בעברית המחודשת, כל בשר הפרי המיועד לאכילה (למעט הגלעין). אבל במקורותינו - פירושה, מעט הבשר הדבוק בגלעין, לאחר שאכלו את בשר הפריל^ח.

צִמּוּקִים. בעברית המחודשת, ענבים מיובשים (וכל ענב נקרא 'צימוק'). אבל במקורותינו - הוא אשכול שלם שענביו מצומקים (ונקרא כל האשכול בשם 'צמוק' לשון יחיד, שהוא דבר שבמנין^ל).

א

^ל ברכות פ"ט מ"ו

(נד ע"א, סב ע"ב). שבת פ"י מ"ג (צב ע"א, קכ ע"א). פסחים יא ע"א.

^{לד} ככתוב (שמות כט

, כג): "וככר לזֶם אוֹזֶת", ותרגם אונקלוס: "ופתא דלחם". וכן כתוב (בראשית מ, טז): "וסלי זוזרי על ראשי", ות"י: "סלין דפיתא נקיא על רישי". וכן כתוב (שופטים יט, ה): "סעד לכה פתלון", ותרגם יב"ע: "סעד לכה פתא דלחמא", ופירש מצ"צ: "פת. ענין פרוסה, כמו פתות אותה פתים" (ויקרא ב, ו). ובגמ' אמרו (ברכות 000): "ברוך מריה דהאי פיתא". וכ"כ הרד"ק בסה"ש (שרש פתת): "פת לזֶם - חתיכת לחם". הערת מילון ע"צ"ם ברכות לט ע"ב פרוסה בתוך שלמה גירסת רש"י תחת שלמה. 999 פרוס הלחם (פסחים סה??)

^{לה} מלה צרפתית המו

באת ברש"י ובתוספות, החליטו המחדשים שהיא מתאימה לעברית, ולא הקוגל בידיש השנואה להם. רש"י פסחים עד ע"ב ד"ה טפליה. ותוס' שם ועו ע"ב ד"ה אסרה רבא. תוס' ע"ז סו ע"ב ד"ה רבא אמר. הערוך (עד מ' יב): "כל דבר שממלא מבשר וצולחו היינו מולייתא כנון פשמידא". עירובין סח ע"א תוד"ה כיון. תשובות רש"י שנו. רמ"א או"ח רנד, ה.

^{לי} כמו שכתב הרמ"א

000: "עשרה פתיתים" בהלכות בדיקת חמץ. והוא ע"פ הפסוק (ויקרא ב, ו) "פתות אותה פתים",

^{לז} הערוך (עד צ"פ

ט' [וכ"כ באה"ט י"ד מח ס"ק ו, בשם מהרש"ל]: "בצפא... עם שיורי האוכל שעליו, שכשאוכל התמרים - אין יכול לאוכלן על הכל, ונשאר על קשייתא - קצת מן הפרי, וזהו צפא. בלא צפא - ערום בלא אוכל. יש לומר, גם זה עניין ציפוי".

^{לח} ככתוב (ש"א כה,

צְנִימִים. בעברית המחודשת, פרוסות לחם קלויות באש [טוסט בלעז]. אבל במקורותינו - פירוש, לחם חתוך לחתיכות קטנות (לאכילה במרק), או מיובש באוויר.¹⁷

קוֹרֵט. ראה לעיל פרק שני, 'מַנְחֵי זֶמֶן וּמִדָּה', ערך 'קוֹרֵט'.

א

(יח): **וְתִמְנֶה אֶבְיָצִיל וְתִקְוֹז מֵאֲתָמִים לָחוֹם וְשִׁנִּים נִבְלִיִּין וְזֻמִּישׁ צֶאֱן עֲשִׂוִּיּוֹת וְזֻמִּישׁ סָאִים קָלִי וּמֵאָה צִמּוּקִים וּמֵאֲתָמִים דְּבָלִים,** ותרגם יב"ע: **וּמֵאָה אֲתָכְלִין דְּעִנְבִּין.** ופירש"י: **"צִמּוּקִים.** ענבים יבשים". והרד"ק פירש: **"צִמּוּקִים.** ענבים יבשים, ופירושו - מאה אשכולות, וכת"י וכו". ומצ"צ פירש: **"מאה אשכולות ענבים יבשים"**. (וכן מסתברא מילתא, שמסתמא הביאה לדוד - מזון המספיק לכל נערי. וגם אין דרך למנות גרגרי ענבים, כי אם אשכולות). וכן מוכח מהכתוב (ש"א ל, יב): **"וְיִתְגַּדְּלוּ כָּלֹז דְּבָלָה וְשִׁנֵּי צִמּוּקִים, וַיֵּאכְל וַתֵּשֶׁב רוּחוֹ אִלָּיו,** ופירש מצ"ד: **"שני אשכולות צמוקים"**.¹⁸ כמו שאמרו בגמ'

(ברכות לט ע"א): **"א"ר חייא בר אשי, פת צנומה בקערה - מברכין עליה המוציא.** ופליגא דר' חייא, דא"ר חייא; צריך שתכלה ברכה עם הפת. מתקף לה רבא; מאי שנא צנומה - דלא? משום דכי כליא ברכה - אפרוסה קא כליא וכו", ופירש"י: **"פת צנומה.** יבשה, שְׁנִתְּנָה בקערה לשרות, וכן 'צנומות דקות'; צריך שתכלה. ברכת המוציא עם פריסת הפרוסה מן הפת, והאי - פרוס ועומד הוא". וכתבו בתוס' (ד"ה פת צנומה): **"ואת"י היכי מיירי? אם יש שלמה לפניו, הא אמרינן בסמוך דכולי עלמא - שלמה עדיף! ואי ליכא אלא צנומה, היכי פליג עלה ר' חייא? הא מסקינן לעיל (ברכות לו ע"ב) 'פרורין, אע"פ שאין בהן כזית - מברכין עליהן המוציא, הואיל ואית בהו תוריתא דנהמא".** וכתב בספר האשכול (מהדורת נחל אשכול): **"פת הצנומה בקערה, פירש רבנו האי; קערה - הוי כלי שני, ונותן הלחם בתוך מים רותחין המוצקים בקערה, או שנותנין תחלה הלחם, ויוצק עליו הרותחין - עד שנימח ויהיה צנום. ופליג על רבנן] חייא דאמר וכו', פירוש שמשלים הברכה עם בציעת הפת, והצנומה - כבר היא בצועה קודם שיתחיל הברכה... וכתב בעל הלכות; פת צנומה בקערה, כי ליכא ריפתא שלמה - מברך עליה המוציא, ואי איכא - מברך על שלמה... ודוקא פת צנומה בקערה, דכיון דשדי רותחין עליה - הויא ליה כלי שני, אבל רמא פת בקערה - כלי ראשון מבשל, ואע"ג דאיתיה בעיניה - נפקא מתורת לחם, ומברך עליה בורא מיני מזונות".** וכ"כ הרמב"ן: **"נראה מדברי הגאון, דאע"פ שנמוח ואין על הפרוסות תוריתא דנהמא - מברך עליהן המוציא, מפני שהוא כלי שני שאינו מבשל. אבל בחביצא דהוא כלי ראשון - בעי תוריתא דנהמא".** ובפירוש התורה (בראשית מא, כג) פירש הרמב"ן: **"פרודות לחתיכות הרבה... והוא הפת שאדם עושה ממנו חתיכות - ונותן המרק עליו בקערה, ואוכלו חתיכה חתיכה בלא בציעה אחרת".** הסלעים - שאין בהם נגיר". והריטב"א פירש: **"רש"י פירש; פת שהוא פתות בקערה, ומשליכין עליו מרק חם לשרותו - ואינו נימח בכך... פירוש, ודאי היכא דליכא פתיתין אחריני אלא אלו שבקערה - לא צריך למימר דמברך עליהן המוציא, ואפילו הוו פירורין פחות מכזית, ואפילו נתבשלו - אי איכא עליהו תוריתא דנהמא".** ופירש בפסקי הר"ד: **"צנומה. פתותה, לשון 'צנומות דקות', שמתוך שהיא יבישה וקשה - פותתין אותה ושופכין המרק עליה כדי לשרותה".** וכ"פ המאירי: **"פת הצנומה, והיא היבשה עד מאד, שפררה והניחה בקערה לשרותה, ואין בפירוריה כזית".** ובפי' הרס"ג (נגזי ירושלים ח"א) כתב: **"צנומה. יבשה, ולא יבשה הרבה".** וכתב הרמב"ם (הלכות ברכות פ"ג ה"ח): **"הפת שִׁפְתָּת אותה פתים, וּבְשָׁלָה בקדרה או לִשָּׁה במרק".** הערוך ערך 'צנום ב': **"פת הצנומא בקערה... פירוש, פרורה פתיתיו בקערה ויצוק עליה. פירוש אחר, צונמא - יבשה ואינו יכול לאוכלה אלא בקערה במקפה".** ושעב"נ (ענין 'בש', שער 'צונמא'): **"פירוש, יבשה ואינו יכול לאכול אלא בקערה במים"**.

¹⁸ כמו שאמרו בגמ'

קְצִיצָה. בעברית המחודשת, לביבה* מטוגנת עשויה מבשר קצוץ* או ירקות 'קצוצים'* (לפי המשמעות המחודשת של המלה 'קצוץ*' - דק דק). אבל במקורותינו - פירושה, דבר קטן שקצצו (כלומר חתכו חיתוך אחד) והסירו אותו מדבר גדול נכמו הבית של התפילין, או תאנה שקטפיה בחיתוך מהעץ מא (לפי הפירוש הנכון למלים 'קציצה' ו'קצוץ*', שהוא 'חתוך').

קרמל. בעברית המחודשת, סוכר מושחם ע"י חימום. אך במקורותינו - פירושו, מקום שדות ועצי פרימב.

רָפָה. בעברית המחודשת, מרקחת פירות מתוקהמ.

רבינה. קמח מעורב במים לשם טיגון במחבת. לעיבוי תבשילים דלילים. לברר בספרי בישול.
רָטַב (רוטב). בעברית המחודשת, מרק סמיך שמבשלים בנפרד ומוסיפים על תבשיל יבש להרטיבו ('רוטב פטריות', 'רוטב צלי'). אבל במקורותינו, הוא המיץ* היוצא מבשר או דגים בשעה שצולים או מולחים אותם, או מי התבשיל שנעשים כמרק (גם דליל) שבו פליטת התבשילמד.

רפרפת. לברר

רָקִיק. בעברית המחודשת, מַצִּיָּה [קָרָקַר בלע"ז], מיני מאפה קטנים קשים ומלוחים. אבל במקורותינו - הוא (להיפך), חלת סלת* רכה וספוגית (הנקראת כך ע"ש ריקניותה) משוחה בשמןמ.

(ברכות כד ע"א): "התולה תפיליו - יתלו לו חייו... לא קשיא, הא ברצועה, הא בקציצה". והערוך (ערך קץ יב) פירש: "פירוש, יש לתפילה של ראש - ארבעה בתים, ומכונסין לתוכה ארבע פרשיות; 'שמע' 'והיה אם שמוע' 'קדש' 'והיה כי יביאך', וכל בית - שמו 'קציצה', לפי שהיא קצוצה מחברתה. פירוש אחר, קציצה - היא הטבלה". ועוד שנו במשנה (מעשרות פ"ג מ"ד): "מצא קציצות בדרך, אפילו בצד שדה קציצות".

^{מא} כמו שאמרו בתלם

וד ירושלמי (סוכה פ"ג ה"ו): "אי זהו 'ירקרק שבירקרקים'? רבי לעזר אומר; כשעוה וכשושנת קרמל", ופירש קרה"ע: "הגדילה בקרמל. וק"ף וכו"ף מתחלפין - שהן ממוצא אחד. ו'קרמל' הוא מקום זרע שדות ועצי מאכל". והפנמ"ש פירש: "כשושנת עשב קרמל".

^{מב} (חידש אלב"י).

וכבר בנעורי אמרו לנו מורים ומלמדים בהלצה, שטעה אלב"י בהבנת דברי המדרש 'מאי ריבה? מיני מרקחת', וכ"כ בשו"ת פאש"ד (או"ח נ), שבא ממדרש 'רוקח מרקחת. ריבה כל מיני מרקחת'. וימים רבים חפשי דברי מדרש כאלו - ולא מצאתי כזאת בשום מקום. (רק דבר דומה בנזיר לד ע"ב "כל היוצא מן הגפן... מאי ריבה? ריבה כל מילי". וחשבתי שאולי טעו ע"פ מעשה דריבה שהביאוהו בבראשית יח, כא, רש"י ובעה"ט, סנהדרין קט ע"ב ("על עסקי ריבה"), פדר"א כה, ב"ר מטו. שילה כתב גמ' 'ראה ריבה אחת'. ועכשיו הראוני שכתב אלב"י בפירוש שחידש מלה זו ע"פ הערבית שקוראים לה 'מרבה' (וכמו שכתוב במה"ד אבודרהם [הלכות ברכות, שער ה]: "מורבא של אתרוג וכיו"ב, שחוחכין אותו חתיכות גדולות, ומבשלין אותו בדבש" - מדרך עליו ב"פ העץ, מפני שחתיכות האתרוג קיימות").

^{מג} שעב"נ (ענין מ

רק): "פירוש רוטב הוא מרק. וכן 'מרק פגולים כליהם' תרגם 'ורוטב'".

^{מד} ככתוב (שמות כט

, ב): "ורקיקי מצות בשיוזים בשמן", ותרגם אונקלוס "אספונין", וכן ת"י "ספונין". וביאר הרד"ק בסה"ש (פרש 'רקק'), את שורש שמם: "ורקיקי מצות, ענין הדלות והרקות". (ועושים אותם רקיקי מצות,

כלומר שאע"פ שהן רכות וספוגיות - אינן מחמיצות, כי מכינים עיסה דלילה הנאפית היטב ונשארת ברכותה [ולא כמו

שיפון (עוגת* שיפון). בעברית המדוברת (במונחי האפיה במטבח), שם לעוגה בעלת מרקם הדומה לאריג מלמלה* דק הקרוי בשם 'שיפון' בלועזית. והיא עשויה מקמח חיטה רגיל. אך במקורותינו, שיפון הוא שמו של אחד מחמשת מיני הדגן*.

תָּבֵלִין. בגמרא לשון רבים תָּבֵלִין (שבת לט ע"א תוד"ה כל שבא), היום לשון יחיד. הגהות הגאון נאמ"ן ס"ט לב"ר פ"א ב, בשם מת"כ. וכן הגיה בשבת קיט ע"א. (או"ת תעג, סז).

תירוש. מסקנת הגמ' (יומא עו ע"א-ע"ב), ופירש"י: "תירוש" – דבר הבא מתירוש. והכי קאמר קרא; ענבים יהיו לך – המפריצים יקביד ביין. ולעולם, אין היין נקרא 'תירוש' – אלא הענבים". ירושלמי נזיר פ"ב ה"א: "תורה קראת לאשכול – 'תירוש', ובנ"א קוראין לגרונות תירוש". ישעיה סה, ח: כאשר ימצא התירוש באשכול. "סה"ש לרד"ק.

תִּפְּיָן (תופינים). בעברית המחדשת, עוגיות* יבשות וקשות (בִּיִּסְקוּיט בלע"ז). אבל במקורותינו – פירוש, לחם מטוגן טיגון חלקי במחבתמי.

וראה עוד בפרק שנים-עשר 'חמרים' ובפרק ארבעה-עשר 'צמחים'.

א

שמדמין הלומד בן זמנינו, שהרקינים קשים ויבשים כמו המצות המצויות בזמנינו). וכ"נ מדברי תר"י (ברכות פ"ו): "לחמניות ריקין דקין ונקראין בלעז נבלשא"ש... שבלילתן מתחלה רכה", וכמו שהתבאר לעיל בערך 'לחמניה', מדובר בתבשיל בצק רך. אבל קשה ממש"כ עוד שם: "הרקינים הדקין ביותר שעושין בשני ברזלים ונקראים אובליא"ש", שהם נעשים קשים ויבשים. ואיתא בגמ' (מנחות עה ע"א), שמושחים אותה בשמן מבחוץ כצורת כ"י יוונית. רש"י שמות כט, ב, הרא"ם כח, ב. לעיין בסוגיית ריקין בב"ב. והמחה"ע (שרש 'רקק') פירש: "ורקיני מצות"... פירוש, דבר דק". ובשמות כט, ב, ת"י "עירובין", ושם בפסוק כג – תרגם "עֲרִיךְ" (וכתב בפ"י דאולי צ"ל 'עריב').

מה (ויקרא ו, יד)

"תִּפְּיָנִי" – ת"י: "מִטְּנָא". ורש"י פירש (ע"פ מנחות נ ע"ב): "אפוייה אפיות הרבה, אחר חליטתה – אִוְּפָה בתנור, וחזור ומטנגה במחבת". וראב"ע כתב: "תִּפְּיָנִי" 'תִּבְיָנָה' – סימן לאהרן... ועל דעתי, כי כן הוא תִּפְּיָנִי 'תִּפְּיָנִי', ושעמו – תִּקְוָן... והקדמונים אמרו, שהיא שתי מלים 'תאפה נא'. ויאמר רבי יונה המרדק, שהוא על משקל 'דוכיפת', וזה המשקל – מִעֲקָל (וביאר אבי עזר: "ומש"כ הרב 'ועל דעתי וכו', כי רבים אומרים שתיבת 'תופיני' הוא שם על מעשה אופה, ודעת רבי יונה שהוא על משקל 'דוכיפת', וצדקו דבריו. אולם דברי הרב עולים על כולם, כי נכון מאוד בהמשך הפסוק. ודרש רבותינו ז"ל בפרק התכלת – ידוע"). והרמב"ם (1000) כתב: "ואופה החלה מעט, ואח"כ קולה אותה על המחבת בשאר רביעיית השמן שלה, ואינו מבשלה הרבה, שנאמר 'תופיני' – בין בשל בין נא". והרלב"ג פירש: "מה שהוא ממוצע בין בשל ונא". מנחות י, שקלים פ"ז. ומחה"ע (שרש 'תפן') פירש: "לא תאפה כל צרכה, אלא חצי אפיתה – כדי שתהא רכה". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'תפן'): "שיקראו העברים, הלחם אשר איננו אפוי כל צרכו וכאלו בושל חצי בשול – 'תופיני'".

מז ככתוב (במדבר י

פֶּרֶק אֶרְבָּעָה עָשָׂר

צִמְחִים

בניגוד לשאר הרשימות בהן כתבתי דק שינויים שאין להם שום מקור במקורותינו (ואם יש דעה אחת - לא כתבתי), ברשימת שמות הצמחים ובעלי החיים, הבאתי גם אם יש דעות אחרות שיש שינוי לפיזק, או פרטים מעניינים לגבי זיהויים במקורות חז"ל.

ב"ב פ"ב: פירש"י: 'תורניתא. פ"ן בלעז. כל שמות הללו - הם היו בקיאים בהם'. ספר חדשים גם ישנים פסחים אלו עוברים (יהא רגיל בשמות המאכלים), ש"ת רבבות אפרים א"ח ח"ז הגרש"ז אוירבך, שובלת שועל וחריין. רמב"ן בראשית כב,ב, (ועוד כה,לד [וכ"מ ברשב"ם כז,כז]) שבת סג ע"א, תלמוד ירושלמי פאה פ"ז ה"ג - בזמן העקידה גדלו המור והקנמון בארץ ישראל (ישעיה מג, כד, רש"י ורד"ק. ב"ר סה). אך בזמן הרמב"ם (עבודה הלכות כלי המקדש פ"א ה"ג) כבר נמצאו רק בהודו. כמו שכתב שלח"ג (פפ"ה) ובאה"ג (פכ"ו ג): 'והקנמון הוא העץ שבא מאי הודו שריחו טוב ומתנמין בו בני אדם, והוא עשב מבושם, והיה מרעה לצבאים שבארץ ישראל, ומיום שנחרב הארץ - אין להמצא עוד הקנמון הזה הטוב, אלא קנמון גרוע. והטוב לא נודע איה מקומו'. וכן הזנביל בלבנון (ח"י שיה"ש ג, ט). וכתב [מוסף] הערוך (עך אלגון): 'וכלל זה תעלה בידך, רוב לשונות של פְּשָׁמִים בלשון עברי - נעתקו אל לשונות נכרים; נרד, קציעה, אהלול, קנמון, חלכנה, וכן שמות מידות; דין, כור, בת, קב, וכן שמות כלי ננון, כנור, נבל, וזה ידוע לבקאים בלשון יוני ורומי'. אבן השתיה מרכז השתתת העולם וממנה נמשכים כל האקלימים (כלי יקר בראשית כח, יג). שלמה המלך 'גידים הנמשכים להודו בהם מגדלים פלפלין' (רש"י קהלת ב, ה). רס"ג וראב"ע בראשית ל 'לוח' אפשר ללמוד מהערבית, כי היא והארמית קרובות לעברית (ראב"ע בס' שפה ברורה 'כי כולן אחת'. ופירש מאמר יר"ט 'כולן מבני שם ועבר'). שמות המינים המדעיים ש"ת משפט כהן יד, ד"ה 'ומש"כ כח"ר'. מוה"ע (עך 'פירש'): 'ירושלמי בריש כלאים פ"א ה"ד; 'פרישין, א"ר יוסי; אספרגילין... ואל תחמה על דברי רבי יוסי שאומר 'איספרגילין' - אשר בלשון ישמעאל קורין כן לחבושים, כי אולי בזמנו היו קוראים כן במקום רבי יוסי - לפני הנקרא בל"ש היום אנאן, כי שמות הפירות - משתנים מלשון ללשון, במקומות ובזמנים נפרדים'. מכתבי לפל"י.

אבוב רועה. 888 המעריך.

אַבְטִיחַ. בעברית המיוחדת, משמש שם זה אך ורק לאבטיח הגדול שקליפתו ירוקה* כהה* ובשרו אדום ועסיסי. אבל במקורותינו, י"א שהוא אותו אבטיח, וי"א שהוא 'מלון' (שקליפתו ובשרו צהובים, וגרעיניו מרוכזים בחלול)א.

א, ה): 'אֵת הָאֲבִטְיוֹזִים', ותי": 'מלפפוניא' (שהתבאר בערך מלפפון' ש"א שהוא הקרוי היום 'מלון'). ופירש"י: "בורק"ש (תרגם אל"ר: [בודיק"ש] אבטיחים. ולער"ב הוסיף: 'מלונים'). וראב"ע פירש: "האבטיזים. ידוע מלשון קדר, ואין לו ריע במקרא". ילק"ש (מצודע טו [תקסח]): "האדום והשחור וכו'... ב"ש אומרים; אף כמימי תלתן* ואבטיח... וב"ה מטהרין". סה"ש לריב"ג (שרש 'בטח'): "בלשון ערב 'בטיך". ובסה"ש לרד"ק: "אל בודק"ש בלע"ז" (Budiecas, Cucumis citrulus, Wasser melon). והכפ"פ (פכ"ו) כתב: "ואבטיחים - אַל בְּטִיךְ". ואמרו במשנה (עדות פ"ג מ"ג): "מע" אבטיח.. של תרומה, רבי דוסא - מתיר לזרים, והכמים - אסורין". ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "מע" האבטיח. הזרע והרוטב שבתוכו". ותוס' שאנץ פירשו: "מע" אבטיח. שהוא מר... שמשליך הכהן לאיבוד". ורע"ם פירש: "מע" אבטיח. הזרעונים והמשקה שבתוך האבטיח". ותפ"ש פירש: "מע" אבטיח. [מעלאנץ] והגרעינים והחלוחיות שבתוך האבטיח - נקרא מע" משום דתלויין כל חלקי החלוחיות שבתוכה יחד זה בזה, כעין חומי מעים". ופסק הרמב"ם (זרעים, הלכות תרומות פ"א ה"י): "ומיע" אבטיח וקליפי אבטיח... הרי אלו אסורין לזרים", ופירש דרא"מ (ס"ק קז): "מע" אבטיח. הוא מה שקורין היום מלון". וציין מקורו בציון ההלכה (אות קצה): "וכ"כ רבנו בפיתמ"ש פ"ח מתרומות מ"; 'אבטיחין בלע"ז מלונ'". אבל מה שקורין היום 'אבטיח' - אין לו מעיים, וגם קליפתו אין

אָגוּז הַמֶּלֶךְ. ראה לקמן בפרק עשרים, 'מְקוֹד מְשַׁחֵת', ערך 'אָגוּז הַמֶּלֶךְ'.

אָגְמוֹן. 888 לברר אם המכונה כן היום הוא כפוף בראשו. ישעיה נח, ה. מחמ"נ (שרש 'אגמו'): "כפופי קצה הם" (ובתשד"ו השיגו, ופירש ש'אגמו' אינו עשב גומא, אלא הוא האונקל הכפוף שתולים בחוט לדוג בו הדגים באפס, או דוד נפוח המעלה עשן – כאגס המעלה הבל. ור"ת [בהכרעותיו] דחה השגתו, ופירש כמנחם שהאונקל הכפוף ההוא – קרוי 'אגמו' משום שדומה לצמח גומא האגמון הכפוף). סה"ש לרד"ק (שרש 'אגס'): "ענינו כמו גומא, והוא הפוך, בוד"א בלע"ז, והוא הנקרא בלשון רז"ל 'גמי'". GLASTUM. מחה"ע שרש 'אגס' (שושנת האגס).
אָגֶס. בעברית המיוחדת, פרי דומה לתפוח, צר בצד העוקץ והולך ומתרחב לצד הפיטמא. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו אגס, וי"א שהוא אפרסק*, וי"א שהוא מיִשמש.

א

ראויה לאכילה". ובתלמוד ירושלמי (מעשרות פ"א ה"ב) אמרו: "מכניסין במיעי מלפפון, ואין מכניסין במיעי אבטיה. מה בין מיעי מלפפון למיעי אבטיה? א"ר שמעון ברסנא; מעי מלפפון – לאכילה, מעי אבטיה – לזריעה". ופירש פנ"מ: "מכניסין. אם מפורין הן מכנס אותן למקום אחד: מעי. הן הגרעינים של מלפפון, צידרליי בלעז. ודוקא במעי מלפפון הוא דמותר לכנסן כדמפרש טעמא מפני שהן ראוין לאכילה ואין בהם מושם מוקצה, אבל לא במעי אבטיה, לפי שאין ראוין לאכילה אלא לזריעה הן עומדין ואית בהו משום מוקצה". תוספתא תרומות פ"י ה"ב (משווה לאתרוג*). ילק"י שביעית שעג. רע"ם כלים פ"ז מ"ב 'בן אבטיח', שאגרופו גדול כאבטיח. פיהמ"ש להרמב"ם כלאים פ"א מ"ח: "אבטיח. בלע"ז אלכטיין, והגיה מהר"י לנדא [הנוב"ן]: "צ"ל בערבי אלכטיין, ובלע"ז מילוני". דרא"מ (הלכות מעשר פ"ד ה"ז ס"ק קכה): "אבטיח פרי גדול הוא וא"א לאוכלו בפעם אחת". תוס' ע"ז (לד ע"ב ד"ה 'אכטא'): "כי אבטיח ודלעת* – אינו אחד. רש"י ע"ז ל ע"ב: "מלון בלע"ז, אל"ר שם. רש"י ישעיה סג (ערה"ק?). ביאור משיעורי הרשיח"ק (כלאים פ"א מ"ב): "אבטיח. בלע"ז מילון". וכתב בתבה"א (תוצה"א פ"ב): "אבטיחים. בלע"ז אל-באטיח. ונמצאים שני מינים, מין אחד הנקרא 'באטיח אחמר' ר"ל אדומי, לפי שפנימו כולו אדום (וואססער מעלאהנע), ויש שמשקלם עשרים או שלושים ליטרא. ומין אחד הנקרא 'באטיח אספאר', ר"ל ירוקי כזהב, לפי שהוא ירוק* (צוקער מעלאהנע), והפנימי אינו ראוי לאכילה כי הוא גרעינים ומים וזה שאמרו במסכת עדיות פ"ג: "מעי אבטיח וכו'").

כמו ששנו במשנה

(כלאים פ"א מ"ו): "ובאילן; האנסים והקרוטמלין, והפרישים והעוזרדים – אינם כלאים זה בזה", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם: "אנסים. נקראים בלשון ערב ענו"ן (גירסת הר"ק: אל-אנאי), וההמון קורין לה ברקו"ק (והר"ק ביאר, שבמילונים הערביים כתבו שהוא מין אגס חשוב ומפותח*, אך בתימן קראו כך למישמש), [ובלע"ז מוריג"ם או אנפרשיג"ם]: וקרוטמלין. הם בלשון ערב כמתה"י (גירסת הר"ק: אל-במתרי), וההמון יקראו להם אנע"ז (גירסת הר"ק: אל-אנאי), וביאר שבמילונים הערביים כתבו שהוא מין אגס בר פחות, אך בתימן קראו כן לשזיף*, [ובלע"ז פירא"ש]: ופרישים. הם חבושיין (גירסת הר"ק: אל-ספרגלי), [בלע"ז קודונ"ן]. ומהריב"מ צ"פ פירש: "האנסין. לעז פִּרְא, ובלשון ערבי אנגוס: והקרוטמלין. פירוש, מין אנסין הן, ונקראין כרוסומולי. פירוש אחר, אנסין קטנין שדומין לעפצים, ובלע"ז קלפריצי". והרע"ם פירש: "אנסים. בערבי אנא"ם, ובלע"ז פיראש (בירין בל"א): קרוטמלין. מין אנסים קטנים הדומים לעפצים". וכ"כ תבה"א (תוצה"א פ"ב): "בלע"ז אל-אנאי"ם (בירנע"). והתנאר בתלמוד ירושלמי (כלאים שם): "פרישין, א"ר יונה; אספרגלין, ולמה נקרא שמן פרישין? שאין לך מין אילן – פריש לקדרה, אלא מין זה בלבד. שלמן בר לוי אחוי דוברי בר לוי בשם ריב"ל: כולו – זוגות זוגות. רב אמר: כולו – מין אחר". ופירש פנ"מ: "פריש לקדרה. שמפרישין אותו לכשלו בקדרה, ואין דרך לאוכלו חי: זוגות זוגות... והאנסים והפרישין – כלאים וכו'. ופירש הערוך (ערך 'פריש'): "בן סירא קראן 'ספרגלין', ובל"ש 'ספרגלי'. וכתב מוה"ע: "פירוש [פרישין] בל"ר, פרי ועץ ידוע, והוא מין תפוח, אצל עוקצו – חד, והולך ומתעבה. והעוזרד הנקרא כן בל"ש – הוא פרי כמו פריש, אשר בל"ש – נקרא אנאי. אבל האנס – נקרא בשם זה בל"ש, והוא פרי מלא מיין, ובתוכו גרעין כמו שקד קטן. והקרוטמלין נקרא בל"ש – כרסימלין, פירוש פרי של זהב, והוא הנקרא בל"ש – ברקיק, וצורתו כמו אגס, ולכן חלקו – אם הם כלאים. ואם יהיה פירות אלו – כדברי המפרשים, בודאי כלאים הם! ואל תתמה על דברי רבי יוסי שאומר 'איספרגלין' – אשר בל"ש קוראים כן לחבושים, כי אולי בזמנו, היו קוראים כן במקום רבי יוסי – לפרי הנקרא בל"ש היום אנאי,

אָדַר. בעברית המחודשת, קרוי בשם זה עץ סרק נמוך (בעל עלים שסועים, הגדל בהרי צפון הארץ). אבל במקורותינו, הוא עץ גדול וניכר לכל, ממני הארזים (צֶדֶר בלע"ז)².

אָהֶל. בעברית המחודשת, צמח מדברי בעל עלים בשרניים שיש בהם ריר בעל תכונות רפואיות 888 כנראה מאותו המין (הובא מדרום אפריקה, ומגדלים אותו לכיסוי שטחי מדרונות). אבל במקורותינו, הוא צמח בושם או סבון. שבת קי, ע"ז כח: "מאי בורית? אהלא. והא תניא; 'הבורית והאהל! תרי גוני 'אהלא'". (רש"י במדבר כד, ו. תהלים מה, ט. משלי ז, יז), (שיה"ש ד, יד. "אהלות" – ת"י: "אלוי". הערוך (ערך 'אהל'): "וזה בורית ונתר מכבסין בו בגדים. ושמעתי כי עיקרו מין עשב". סה"ש לרד"ק: פירשו בו (ריב"ג) כי הוא הבושם הנקרא בלשון ערבי סנד"ל".

אוֹרֶז. בעברית המחודשת, הקטנית* המפורסמת הגדלה במים רבים. אך במקורותינו, נחלקו מה היא.

אֶזוֹב. בעברית המחודשת, 'אזוב הבר' הוא תבלין הזעתר, ו'האזוב התרבותי' – הוא תבלין בשם מְיוֹרֶם. ובלשון הדיבור, מכנים בשם זה את הטחב* הדק העולה על אדמה או קיר לחים. אך במקורותינו, י"מ שהוא הזעתר, וי"מ שהוא האורגנו (הקרוי בעברית המחודשת בשם 'אזובית')³.

א

כי שמות הפירות – משתנים מלשון ללשון, במקומות ובזמנים נפרדים. ופסק הרמב"ם (זרעים, הלכות כלאים פ"ג ה"ד): "וכן באילן, שיש שני מינין שדומין זל"ז – בְּעָלִין או בפירות, הואיל והן שני מינין – הרי אלו כלאים. כיצד? התפוח עם החזר וכו'... אבל האנסים עם הקרוסטמלים, והפרישים עם העוזרדין – אינן כלאים זב"ז". וכתב ע"ז ערה"ש (יר"ד רצה, יב): "שני חכמים... 'ובאילן האנסים וכו', וכ"כ הרמב"ם והמש"ע. אבל אין אנו יודעים מה המה אלה, בכדי להבין ההפרש. והגם שהמפרשים והערוך, פירשו כולם בלשון לע"ז – אינם מובנים אצלינו, וכנראה שאין מצויים אילנות אלו כלל במדינתנו", ועוד כתב שם (טו): "ולפ"ז במדינתנו, כל מיני תפוחים שקורין עֶפְי"ל – כולם מין אחד הן, וגם תפוחי יער – מין אחד הוא עם כל התפוחים, ורשאי להרכיב זב"ז. וכן כל מיני בְּעָרֶנְעָם – מותר להרכיב זב"ז. אבל עֶפְי"ל – בְּבִעְרֶנְעָם, הוה כלאים – שאין להם דמיון, לא בְּעָלִים ולא בפירות. אבל התפוחים בפ"ע, וְהַבְּעָרֶנְעָם בפ"ע, אע"פ שיש בהן גדולים הרבה וקטנים מאד, והמראה אינו דומה לחבירי, והטעם אינו דומה, מ"מ דמות אחד להנה, והעלים דומים ול"ז דמיון גדול. ואף אם אולי יש איזה הפרש בין זל"ז, מ"מ לפי מראית עין – כולן דמות אחד הן העלין, וכן התמונה של הפרי, כגון תפוחים – כולן עגולות, והבערנע"ם – חדים בתחתיהם ועגולים בראשם, אלא שההפרש הוא בגודל וקוטן, וממילא שגם הטעם משתנה בין זל"ז – וכולן מין אחד הן".

² ביצה 000. כתב

הערוך (ערך 'אדר א'): "פירוש 'אדרא' – כשמה, הוא מאילני סרק, והוא גדול ומשלח פארות וענפים הרבה, ואם מסייג בו הכרם – אין חיה יכולה ליכנס בתוכו, ומשתמר לעולם", וכתב מוה"ע: "בלשון יוני מין ארז... ופריו מאכל חזירים".

³ רש"י ותוס' ברכ

ות כיצד מברכין לז ע"א מנהגי מהר"ל (ליקוטים, לא), האם הוא מ"ל או רי"ו. לדינא חששו לשתי הדעות (ב"ח וט"ז א"ח רח. שלה [שער האותיות הלכות ברכות כלל ג]). רש"י ב"מ מ ע"א. וערוה"ש (רח, כא) הכריע שבימינו כבר התברר הדבר שאורז הוא רי"ז [וכן הביא במשכ"ר (ס"ק כה) בשם ברכ"י ומעשה רב דהגר"א]. ירושלמי (ריש פ"ב דמאי): "והא אורז בדולתה אבתר הוא סימוק הוא", ופירש בתבה"א (פ"ב, ים סומכ): שהיו זורעים אורז אדמוני בביצות החולה. פאה פ"ח מ"ג. הובא בשו"ת הרד"ל ו.

⁷ שבת קט ע"ב, קכ

ח ע"א, מחלוקת מהו 'אזוב' ואזוביון. רש"י שמות יב, כב "מין ירק שיש לו גבעולין". רס"ג: "צעתר". ראב"ע: "הגאון פירש האזוב בלשון ערבי זעתר", ובלשון לעז אורינג", והוא עשב נכבד במיני מטעמים. וזה לא יתכן, כי הכתוב אמר 'על האזוב אשר יצא בקיר' (מ"א ה, ג), ולא ידעתי מה הוא". (והר"ק

אָזוּבִינֵן. בעברית המחודשת, צמח הבושם לבנדר. שבת קט ע"ב, קכח ע"א, מחלוקת מהו 'אזוב' ו'אזובין'. סוכה יג.

אָטֵד. בעברית המחודשת, שיח* סרק מדברי קוצני סבוך (בעל פרחים צינוריים).

אבל במקורותינו, הוא אילן קוצני שפירותיו ראויים לאכילה.

אִירוֹס, אִירִיס. בעברית המחודשת, פרח הדור ויפה מאד. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו האירוס, וי"א 1000

א

[שמות יא, כב] יישוב שבקירות רטובים הוא גדל בין האבנים). אך בויקרא (יד, ד) כתב ראב"ע: "ואין צורך לחפש על האזוב, כי הוא ידוע בקבלה". ומחה"ע (שרש 'אזב') פירש: "עשב שיש בו שבעה מינין כולם חמים, בלשון לעז קולנ"א". והריב"ג והרד"ק בסה"ש (שרש אזב) פירשו כרס"ג, והוסיף הרד"ק: "והוא עשב שיש בו שבעה מינין, וזה הכתוב בתורה – אין לו שם לווי, כמו שאמרו רז"ל (חולין סב ע"ב. פרה פ"א מ"ז)". ניצוצי אורות (על זוה"ק ח"ב פרשת בא דף לה ע"ב) ("אורינאנו"). רמב"ם פיהמ"ש ידוע לרופאים, וביד החזקה כתב הרמב"ם (טהרה, הלכות פרה אדומה פ"ג ה"ב): "והאזוב האמור בתורה, הוא האזוב שאוכלין בעלי בתים, ומתבלין בו הקדרות". גובהו 50 ס"מ רפואי נגד חיידקים. ומה שיש קוראים בשם זה ל'טחב*', אינו, כי על האזוב כתוב שעושים ממנו אגודה בת שלשה קלחים, וטובלים ומזים בו באחיזת יד (ת"י במדבר יט, טז). אורכו אמה, בראשו טרף, ועביו כמו רובע כרע המטה (רלב"ג ע"פ ת"כ מצורע ו). רשב"ה (שמות יב, כב): "אגודת אזוב. כבר מצד הצליל, נראה 'אזוב' – כצורה נחלשת של 'עשב', ואכן הוא מציין צמח חלוש בלתי עצמאי – בניגוד לארו האיתן המתנשא אל על. אמנם גם לו גבעולים דמויי עץ (עיין פרה פ"א מ"ט). ולכן נראה, כי הוא נמנה על צמחי שיח*. ספק אם הכוונה לאזוב, לפי הגדרתנו היום, כי אף שגידולו על חומות, ומתאים אפוא להאזוב אשר יצא בקיר" (מ"א ה, ג), אבל גובהו – כגובה נעל, והחוק – כה רב, עד שיעשוהו משוכה לגינה. ואולי הוא מן הנמוכים והחלשים שבין זני העצים – בניגוד לארו. עכ"פ, הוא מייצג קטנות ורפיסות... האזוב הוא צמח פשוט, מצוי בכל קיר, ואינו זקוק לקרקע מיוחד וטוב לשגשוג... קטנות, רפיון, צניעות – תכונות אלו מתאימות לשימוש אותו קובעת התורה לאזוב כאן". שו"ת מנ"צ ח"ז צז. תבה"א (תוצה"א פ"ב): "אזוב. בל"ע אל-זעתר (וכן תרגם רס"ג). ונמצאים מינים הרבה בארץ, מין אחד דומה לזאלוויא, וכותשין ונאכל לרפואה, והוא מר וחרף. ומין אחד גדל על קוצים, ואינו ראוי לאכילה".

^ה "גן האטד" (בר)

אשית נ, י) – פירש רס"ג: "אל עוסג", וכ"פ בסה"ש לריב"ג [שרש 'אטד'] (ותרגם הר"ק: עץ קוצי ופריו גרגרים שחורים ונאכלים. וראה משנה שביעית פ"ז מ"ה ופ"י רמב"ם שם. והנה יש לו גורן. ודברי חז"ל 'וכי יש גורן לאטד' – דרך דרש. ונראה ליישב, שהוא אילן יערי ואין דרך לגדלו בפרדס* ולאסוף פריו, אלא לוקטים ממנו מעט מעט בהזדמן ביער [אב"ד]). ויאמרו כל"העצים אלהאטד" (שופטים ט, יד) – פירש"י "ספינ"ה בלע"ז" (תרגם אל"ר: קוץ). אך כתב שבשאר כה"י כתוב 'איגלינטי"ר בלע"ז, שתרגמו 'ורד הבר' [וכן תרגם לער"ב]. רד"ק (סה"ש שרש 'אטד'): "קוץ ודרדר*" – תרגם אונקלוס 'וכובין ואטדין', והוא מין ממני הקוצים, קרדון בלע"ז. רלב"ג: "מין ממני הקוצים. תרגום 'דרדר' – 'ואטדין'... כמו שלא יגיע מהאטד – שום פרי". המלבי"ם: "אילני סרק... האטד שהוא הגרוע שבכולם וחסר כל תועלת... שאי אפשר לקרב אליו כי מלא חנית חצים וקוצים מכאיבים". "סירתיכם אָטֵד" (תהלים נח, י). משמש לגידור (סוטה יג ע"א), ראוי לאכילה (תלמוד ירושלמי כלאים פ"ה מ"ה), פיהמ"ש להרמב"ם שביעית פ"ז מ"ה. הערוך (ערך 'אטד'): "פירוש אטדין הן עכביות, ומיני הדם הן". מחה"ע (שרש 'אטד'): "פירוש, עץ שיש לו קוצים, והעלים שלו יעשו ברפואות של עצים יבשים שחוקים עם התותיא לכחול בהן". אגור לרש"ג (ערך 'אטד'): "דאטד מין קוצים הוא, והוא האמור בתורה. ובתוספתא כלאים; והוורד והאטדין מיני אילן ואינם כלאים בכרם, זה הכלל כל שמוציא עליו מעיקרו ה"ז ירק, וכל שאינו מוציא עליו מעיקרו ה"ז אילן". מפרש השר"ע י"ד רצו, טו. תבה"א (תוצה"א פ"ב): "

¹ (לבדוק האם יש

להם קופסת זרע מקשקשת). שביעית. אהלות פ"ח מ"א. הרע"ם כלאים פ"ה מ"ח. הערוך (ערך 'אירוס א'): "פירוש אירוס – סוסכור, והם מיני מרקחת שמשמין בתבשיל. וי"א, הוא עשב, וכשמוזיע – מקיש

אֶלֶה. כנראה נכון. [מוסף] הערוך ערך מסתכי, רס"ג בראשית לה, ד' אל בטמה' (ר"ק – מתאר). וכ"כ הריב"ג והרד"ק בסה"ש (שרש אלה א'). עץ גדול ישעיהו סא, ג. ענפים סבוכים, ש"ב יח, ט. שלכת האלה, ישעיה ו, יג. קברים תחת אלות, בראשית לה, ד. אלה אטלנטית, הושע ד, יג (תרגם אל"ר: מיש). כי טוב צלה, תבה"א (תוצה"א פ"ב): "

אֶלֹן. בעברית המחדשת, עץ סרק גדול בעל נוף* רחב ופרי פֶּלוּט (שיש במיניו בתעשיית הדיו ועיבוד העורות). אך במקורותינו, י"מ שהוא אותו אלון, י"מ מין ארז*, י"מ אלת הפיסתק*, י"מ ערמון*^ח.

אֶלְמוֹג (אלמוג), אֶלְגִּים. בעברית המחדשת, כהגדרת חכה"ט, בעל חיים המחובר בקביעות לקרקעית הים (אשר בו מין אחד הוא רך מבפנים ומוקף בשלד קשיח, ומין שני הוא רך מבחוץ ושלדו הקשיח מבפנים. ותופסים את מזונם בעזרת זרועות צריבה ועירות). אך במקורותינו, י"מ שהוא אותו אלמוג* (ונחשב כצומח ולא כבע"ח [ובענין היתר אכילתו, נ"ל שבלאו הכי אין בו שאלה כי רובם רעילים]), וי"מ שהוא עץ ארז, וי"מ עץ 300 בקס"ט.

א

הזרע כמין זוגי, ומוה"ע פירש: "פירוש בליו"ר, מין פרח אשר בו גוונים הרבה כעין הקשת אשר בענן – ועל שמו נקרא. ובדברים רבה (פרשת עקב פ"ג); 'למלך שנשא למטרונה, והכניסה לו שני אריסין, פירוש בל"י – מין אבן טוב, ובה גווי הקשת'.

^י עמוס ב, ט (חסד)

ו, שלכת, הושע ד, יג (תרגם אל"ר: אלון). ישעיה ו, יג. גדל בבשן, יחזקאל כז, ו (תרגם אל"ר: אלון). ישעיה ב, יג. קשרים (תמיד כט ע"ב. פסחים עד ע"א) מין ארז (ר"ה כג ע"א). ב"ב פ ע"ב: "אלונים – בוטני". ופירש"י: "בוטמי, כדמתרגמא 'תזת האלה' (בראשית לה, ד) – 'בוטמא'". ת"ר בראשית לה, ח 'תחת האלון' תרגם 'בלוטה' (שהוא האלון בעל פרי הבלוט) [אבל אונקלוס ורש"י פירשו מלשון מישור כמו 'אלון']. כתב הרד"ק בסה"ש (שרש אלן): "י"א כי פירוש בלע"ז פין (pino)... ויונתן תרגם 'בלוטא', 'בלוטיין', והוא הנקרא בערבי בלו"ט, ובלע"ז גלנ"ץ (glans). והערמון נקרא בערבי ש"ך בלו"ט, כלומר מלך הערמונים, והוא הערמון... הנקראים בלע"ז קשטני"ר (castanea), ומאותן עושין קרשים ולוחות וכל בנין". תבה"א (תוצה"א פ"ב): "אלון, בלע"ז אל–באליט, והוא המין הנקרא בל"א שטיין אייכע, והוא קשה מאוד, ופחמי עץ זה – הם הטובים מכל הפחמים". (ובמחמ"נ [שרש אל ח'] כלל בשורש אל', יחד את 'האלה והאלון' עם 'אילן'. והשינו בתשד"ו, שאילן הוא שם כללי לכל העצים, ואילו 'אלה ואלון' הם פרטיים למין מסויים. והשיבו ר"ת [בהכרעות שם], שרבנו מנחם רק דימה הלשוניות שמשורש אחד יצאו).

^ה מפרשים, מ"א י,

יא. דה"ב ב, ז. משנה כלים פ"ג מ"ו. ב"ב פ ע"ב: "אלמונים – כסיתא". פירש"י: "אילן שגדל בים, ויקר הרבה, וקורין קוריי"ל". רש"י ר"ה כג ע"א, אך הרד"ק בד"ה פירש עץ, כתב הרלב"ג (שמות כ, ד): "ולזה תמצא בצמחי המים – מה שהוא כמו אמצעי בין הדומם והצומח כמו האלמוג". וכתב במחמ"נ (שרש אלמג): "עצים אדומים הגדלים בים". ומחה"ע (שרש לגם) פירש: "עצי האלגומים", האל"ף – יתירה, כמו 'אפרוחים' ו'אשמורה בלילה'. צמחים צומחים בים – אדומים, ייבשו – ויתלוס בצוארי תינקות. וי"א, אינו אלא עץ מין ארזים, דהא כתב 'עצי ארזים ברושים ואלגמים מהלבנון', וכל אדם יכיר – כי הלבנון לא יצמיח אותם שאמרנו למעלה, וזה הפירוש – נכון". וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש לגם) [וכן הביא הרד"ק בסה"ש שלו]: "ופירשו במלה הזאת בערבי 'מרנאן' (ובלעז קורל), והוא צמח צומח בים בהרים אשר תחת המים, ונודע באבן האילני, מפני שהוא [עץ] מתאבן אחר הוצאתו מן המים. ויש מי שפירש בו 'בקם' בערבי (והוא בלעז 'ברזיל'). ואני אומר, שהוא ממיני ארזים. מביא ראיה על זה – מאמרו (דה"ב ב, ז) 'שלוז לי עצי ארזים ברושים' ואלגומים מהלבנון, והלבנון – אינו מצמיח מרנאן ולא בקם. ואמרו על האלגמים (דה"ב ט, יא) 'ולא נראו בהם לפנים בארץ יהודה', ואמרו עליהם ג"כ בנוסחא האחרת 'לא בא כן עצי אלגמים ולא נראה עד היום הזה' (מ"א כב, י) – איננו כי אם ספור הפלגת חשיבותם, ר"ל שהיו האלגמים אשר הובאו מאופיר – טובים וחשובים מאשר הובאו מהלבנון. [וודע, כי 'אלגמים' ו'אלמונים' – אחד הם, כמו 'כבש' ו'כשב', ו'שמלה' ו'שלמה']".

אֲמִיתָהּ. בעברית המחודשת, עשב קייצי גבוה בעל פרח העשוי כאוהל פרוש העומד על עמוד דק. אבל במקורותינו, היא עשב הנענע (מנתה בלע"ז).

אֲמָנוֹן וְתָמָר. ראה לקמן בפרק עשרים, מְקוֹר מְשֻׁחַת, ערך 'אֲמָנוֹן וְתָמָר'.
אֲסַפְּסָתָהּ. בעברית המחודשת, עשב מספוא בהמות (אלפאלפה), נקצרת כמה פעמים בשנה (זרעים בעלי קוצים הנתפסים בצמר הבהמות). אך במקורותינו, י"א שהיא הגבעול הירוק של החיטה בתחילת גידולו יא.

אֲסַפְּרָג[וּס]. בעברית המחודשת, עשב שושני*, שאוכלים ממנו את נצריו הלבנים התת קרקעיים שבצורת אצבע. כיצד מברכין. הערוך (ערך 'אספרגוס'): "פירש רב האי גאון ז"ל; אספרגוס, גופו ממיני כרוב, והיו שורין אותו בין, וקורין לו אספרגוס. ובלשון יון, אספרגוס – יין של בקר, כלומר ששותהו בבקר". מוה"ע. מפרש שר"ע י"ד ריז, י' מין כרוב! (ספור הרמב"ם). כפ"פ (פמ"ח): "ואספרג בלשון ערבי הליון". פירוש הר"ס לברכות (גנזי ירושלים ח"א): "אספרגוס. אספרג, פירוש משקה של דבש".

אֲפֹנִים. בעברית המחודשת, קרויים בשם זה פירות אפונת הגינה המטפסת*, כדורים ירוקים* סדורים בתרמיל. אך במקורותינו, י"מ חמצה* ('חמוס' בערבית) כ"ב.

אֲפֶרְסָמוֹן. בעברית המחודשת, קרוי בשם זה פרי עץ מתוק בצבע כתום* (דמוי עגבניה* [נהוב לארץ ישראל רק לפני חמישים שנה]). אבל במקורותינו, הוא צמח בושם שמייצרים ממנו שמן ערב בעל ריח מיוחד [בלס"ם בלע"ז] (כיום לא מצוי בא"י, אך בעבר גדל באיזור יריחו ועין גדי) כ"ג.

א

^ט בגמ' מאי אמתה

? מיניא (נענע) ופירש"י מינת"ה בלע"ז. וכ"פ הערוך (ערך 'אמתה').

^י ת"י בראשית כד,

כד "מספוא" – "אספסתא". ת"י איוב ו, ה: "אֲסִיגְעָה שׁוֹר עַל־בְּלִילוֹ" – "היך יגעה תורי על אספסתיה". רש"י ב"ב כח ע"ב: "מין זרע הוא לעשב בהמות, ולסוף שלשים יום הוא נגמר וכו'". הערוך (ערך 'אספסתא'): "פירוש אספסתא, מאכל בהמה, ובלעז – פריינ"א". מפרש הש"ע חושן המשפט קנה, ב. רש"י ע"ז כח: עלה ירוק של חיטה.

^{יא} כלאים פ"ג מ"ב.

הערוך (ערך 'אפנין'): "פירוש אפונים, בלע"ז ציציר"י, ובלשון ערבי אַל-חַמִּין". שו"ע או"ח תקנב, ג.

^{יב} אמרו בגמ' (שבת

כו ע"א): "לכורבים וליוגבים", 'כורבים' – תני רב יוסף; אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא". יוסיפון, רש"י כיצד מברכין) יומא לח ע"ב בושם בעין גדי. מוה"ע (ערך 'אפרסמון'): "מלה זו – ארמית, נעתקה מלשון יוני 'אופובלסמון'". וכ"כ שלה"ג (פ"ח) ובאה"ג (ח"ב פ"ב יד) בשם חכה"ט: "בארץ היהודים, יש בקעה אחת הנקראת בקעת יריחו... ובה יש יער אחד מלא תמרים וצרי... ונגות הבלסאמו... ויער הצרי – הוא חלק רביעי מהשרה של יריחו, ונתנה לבני יונדב בן רכב... גודל האילן של צרי – כאילן רמונים גדול שיש לו ענפים רבים ותכופים זל"ז, וענפיו דומים לענפי הרוטה, והם להים ורמוכים... הצרי הוא הראשון והמובחר מהסמים המבושמים... ונפל בלבד לנחלה לארץ היהודים, ובימים שעברו – לא היה ממנו אלא, כשני גנות בלבד... ואספאסיאנוס קיסר רומי – לקחן מארץ ישראל, והביאו לרומי – בגילה ובקול זמרה... והוא דומה לאילן הגפן... ועלה שלו דומה לעלה הרומא... והפרות מאילן צרי – יש להם טעם יין, וצבע הפרי – אדום, ויש בו מעט שמנונית... והמוץ היוצא מהקליפה – הוא השרף הנוסף מעצי הקפף, והרמעות היוצאות הן קטנות... ו... אמרו כי יצמח הצרי ג"כ במקומות אחרים אשר לא מא"י, כמו במלכות שבא אשר שם הלבונה והמור והקנמון וגם הצורי. וכו'... אמר, כי ימצא הצרי ג"כ בארצות הערב, אצל הגוים הנקראים בואיטי (=בדואים)". ועוד האריך לתארו בפרק עח: "הצרי הנקרא בלשונם באלסאמו, הוא אילן קטן הדומה בגודלו לנמיעה ההיא... שקוראים חז"ל 'פינס'... והם יותר לבנים מענפי הרוטה... ולעולם הם רטובים. והאילן הזה צומח בא"י ובמצרים... והשרף שלו הנקרא

אָפּרֶסֶק. בעברית המחודשת, פרי עסיסי צהוב-אדום שקליפתו שעירה וגרעינו בצורת שקד. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו אפרסק, וי"א שהוא מין אגוזי".
אָצְטְרוּבֶל. בעברית המחודשת, פירות של אילני סרק בעלי עלים מחטניים (כמו אורן* וברוש*). אך במקורותינו, י"מ שהוא אותו האיצטרובל, וי"מ שהם בלוטי עץ האלון*טו.

אָרְז. נלע"ד שכל מקום שכתבו המפרשים 'מין ארז', כוונתם למין עץ גדול מאד מכל מין שהוא.
אָרְן (אורן). בעברית המחודשת, עץ גדול בעל עלים מחטניים ופרי אצטרובל*. אבל במקורותינו, י"א שהוא 000, וי"א שהוא 1000.

א

אופובאלסאמו... מאספים ומוציאים אותו בימי הכלביים מהקיץ שגורפין האילן עם מגרפות של ברזל... יוצא המין כמו שיוצאה הזיעה מהבשר, והשרף הנלקט הוא מעט מזער מאד... והאמינו כל היודעים בטיב התרופות שהשרף הטוב הוא החדש והריחני שלא יטה לחמוץ בטעמו, ושיכנס בנקלה במשיחתו בחלקים הפנימיים מהבשר, ושיהיה בשמחיות הנגלים חלק... אמנם הפרי או הגלעין... הוא פריו של צרי המשובח הוא שדומה בצבעו לזהב מלא מתוכו גדול בגופו וכבד במשקלו חד בטעמו וחם במזונו, ושיהיה ריחו דומה לשרף הנמיעה שלו".

י' ירושלמי כלאים

פ"א מ"ד. רמב"ם מעשר פ"ה ה"ה, פיהמ"ש להרמב"ם מעשרות פ"א. רש"י פרשת מקץ, והוא כפירש"י פסחים כד ע"ב. כתב מוה"ע (ערך שרף): "שב"לשון יון, קריה 'פירסיקא' – מין אגוזים גדולים, שבאו מפרס לארץ יון". מייבשים (שבת מה ע"א ותוד"ה וכן).

י' כדאיתא בגמ' ע)

"ז' יד ע"א): "מאי איצטרובלין? תורניתא. ורמינהו; הוסיפו עליהן אלכסין ואיצטרובלין מוכססין ובנות שוח', ואי סלקא דעתך איצטרובלין – תורניתא, מי איתא בשביעית? והתניא; זה הכלל, כל שיש לו עיקר – יש לו שביעית, וכל שאין לו עיקר – אין לו שביעית. אלא א"ר ספרא; פירי דארוזא, ופירש"י: "תורניתא. מין ארז, והיא 'שיטה*', וכו'; כל שאין לו עיקר. להתקיים בארץ בימות הגשמים, כגון קישואין ודילועין וכיו"ב: אין לו שביעית. ומותר לעשות מהן סחורה וכו'; פירי דארוזא. גלג"ט (תרגם אל"ר: בלוטים)". וכתבו התוס' (ד"ה 'תורניתא'): "תורניתא. פ"ה מין ארז... וקשיא, דבסמוך פריך מההיא וכל שאין לו עיקר... ועוד קשיא, אי תורניתא – אילן הוא... לכך פירש ר"ת, דתרי גוונא 'תורניתא' – נינהו, וההיא דהכא – הוא מין אדמה כעין פְּבְרִיתָא, פירוש – גפרית, שאין לה עיקר שורש בקרקע". ועוד כתבו (ד"ה 'פירי דארוזא. פ"ה גלג"ט, והוא מאכל חזירים. ורשב"ם בשם רש"י פירש, פירות אילן שקורין פ"ן, ויש בו גרעינין – ואינו ראוי לאכילה. וניחא, כי גם במסכת ר"ה (כג ע"ב), פירש"י 'תורניתא' – 'פין', ושם מדבר בגוף הארז – וכאן בפירות". ובפיהמ"ש להרמב"ם פירש: "אל צנובר" הקטן, והוא הנקרא קצ'ם קריש". ומוה"ע כתב (בערך 'אצטרובל'): "פירוש בלשון יוני, מין פרי ארז הנאכל, ויש בו גרעינין הרבה – נתונים אחד אחד במדור שלו בתוך קליפה קשה וגדולה מרמון". רמב"ם מעשר פ"ב ה"ה, דרא"מ ס"ק מה.

טו בפסוק (ישעיה מ

ד, יד): "בְּטֶע אֲרָן". (תרגם אל"ר: שתיל [ולער"ב תרגם: שריג, נָטַע, יונק]). סה"ש לרד"ק (שרש 'ארן', וכן עה"פ בישעיה): "ויש מי שפירשו 'אל צנובר' בערב". פל"י, ר"ה כג ע"א, פרה פ"ג מ"ח, ב"ב פ ע"ב: מין ארזים, פירש"י: 'תורניתא. פ"ן בלעז'. ישעיה מד, יד. סה"ש לרד"ק (שרש 'שמן'): "ועל"י עץ שִׁבּוֹן" (נחמיה ח, טו), והוא העץ הנקרא בלעז פ"ן, כי הוא שמן. וכל"פ הערוך (ערך עץ). אגור לרשנ"ג (ערך 'ארן'): "ופי' רב דיסא גאון, כי שמע מן הזקנים ראשונים, כי הארן הוא אל-כאן [אל-באן] בלשון ערבי". תבה"א (תוצאה פ"ב): "ער... דפני"

טו עירובין כו ע"ב

אצה, אצות. בעברית המחדשת, מין צמחי ים סבוכים [חסרי שרשים ופירות]. אך במקורותינו, אצות - הוא צמח סיבי הגדל סביב גזע הדקל^י.

אָשׁוּחַ. בעברית המחדשת, הוא מין עץ מחטני (שמשמשים בו הנוצרים ביום אידם). אבל במקורותינו, הוא ארז נקבה^י.

אֶשְׁחָר. בעברית המחדשת, שיה* קוצני. לברר.

(אֶשְׁחָרֵעַ). ננעים ר"ש. סה"ש לריב"ג ולרד"ק (שרש 'אשר') 'בוקס'.

אֶשֶׁל. בעברית המחדשת, עץ סרק מדברי (בעל עלים זעירים). אבל במקורותינו, לרוב הדעות הוא עץ פרי, וי"א מין ארז, וי"א תמריסק, וי"א שם כולל לאילנות ופרדסים* יחד^י.

אֶתְרוֹג. ראה מש"כ לקמן בפרק זה בערך 'הָדָר'.

בּוֹלְבוֹס. בעברית המחדשת, תפוחי אדמה*^כ. אבל במקורותינו - פירוש, מין בצל^{כא}.

. פסחים לט ע"א. שהש"ר ה, ג. כתובות נ ע"א.

^י כמו שאמרו בגמ'

(שבת קנז ע"א, ביצה ל ע"א): "ארזי ואשוחי", פירש"י: "ארזי זכר, וארזי נקבה". והערוך (ערך 'אשוחי') פירש: "שוחי וארזי" - עצים, מין אילן ששמו 'שוח', והן יפין ומתוקנין למלאכה דומיא דארזי. פירוש אחר, ארזים נקבות - ארזים זכרים. שו"ת פאש"ד ח"ג י"ד מג: "צורת העץ שאתה קורא 'ברוש' - נקרא בעברית מודרנית 'אשוח'".

^{יח} אונקלוס בראשית

כא, לג: "אילנא", ת"י: "פרדסא", רש"י: "רבי יהודה ורבי נחמיה חד אמר; פרדס* להביא פירות, וחד אמר; פונדק נטע לאכסניה וכו' כל מיני פירות" (סוטה י ע"א). ע"ז ז ע"ב 000. רש"י סוטה י ע"א: "נוטריקון אכילה שתיה לוי". בעה"ט בראשית ט, יח, ובעה"ט נח ט, כ: "לקח האילן מגן עדן, והרי שם נאמר 'וטוב למאכל'. לק"ט בראשית כא, לג. וודאי לכל הדעות הוא עץ פרי (חוץ מרס"ג שפירש יוצב מצבה), כמש"כ רבח", שרצה שיהנו האורחים ממי הבאר שחפר, ע"י אכילת פירות האילן השותה ממנו (ובספרו כד הקמח ערך 'אורחים', הוסיף שמצות הכנסת אורחים קרויה 'אשל', כי משולה לעץ הנותן פירות). והרשב"ם פירש: "אשל". פרדס היה להתפלל שם. והבכ"ש פירש: "אשל". אילן גדול - להיות לזכרון על הברית. ובתלמוד (ביצה כז ע"א) 'דתליא באשלי רברבי', דומיא 'יתלה באילן גדול' (פסחים קיב ע"א). אוצבעה"ת (וירא כא, לג, אות גד): "אָרְזוּ... אילן גדול לישיב בצילו ולהחזיק כי הוא שלו". ש"א כב, ו. ש"א לא, יג. אבל בסה"ש לריב"ג (שרש 'אשל') כתוב: "איפשר שיהיה האילן שקורין לו בערבי אתיל, והוא דומה לאילן שקורין אותו בלעז תמריז (Tamarisk) [הוא כבעברית המחדשת]. ורוב המפרשים על הדעת [הזאת]. ואפשר שיהיה עץ אחר, ואפשר שיהיה כולל כל האילנות, ויהיה ג"כ על הפנים האלה - דומה למה שאומרים הערב לאיש שקנה שדה או בית; 'תאתיל', כלומר 'קנה עֵקֶר [ממון]', ואתיל - כל דבר אצלם עקרו, ויהיה ע"י אשל על הדרך הזה - עקר מן העקרים ושרש מהשרשים. אלא שראיתי רב שרירא נאון ז"ל אומר בפירוש מלות 'מי שאחזו'; 'בינא' - הוא אשל, ובקייט (בערבית) אתל". והרד"ק כתב בסה"ש: "אשל... שם כולל לכל עץ. ודומה לו בדברי רבותינו (ע"ז ז ע"ב) 'תליא באשלי רברבי' - פירוש 'אילנות גדולים'. ומחא"ע (שרש 'אשל') פירש: "עץ שעושין ממנו רפואות. אמרו רבותינו בגמרא דפרק 'מי שאחזו'... ששמו 'בינא'". כתב בספר הכרמ"ל (ע"פ המלבי"ם בראשית כא, לג, וש"א לא, יג): "אשל", היא שם הסוג לאילנות יחד, ויטע אשל - מיני אילנות ננות ופרדסים. ויקברו תזות האשל (ש"א לא, יג), ובדד"א (י, יב) אומר 'תזות האלה', מפרט שהאשל הזה - היה אילן 'אלה'". (לבדוק מה אומרים המפרשים על דה"א ד, ג). (והעץ בחברון שמכנים 'אשל אברהם' הוא בעצם אֶלֶה*, ואין מקומו בחברון כי מפורש בפסוק 'בבאר שבע')

^ט (חידש ממ"ס מהי

בּוֹצִין. בעברית המחודשת, עשב בר בעל פרחים צהובים. אבל במקורותינו, הוא מין דלעת^{כב}.

בְּטָנִים. בעברית המדוברת, נקראים בשם זה - אגוזי האדמה (בעלי תרמילים [נתת-קרקעיים] קשים הפחוסים במרכוס, ובהם שני גרעינים). אך במקורותינו, י"א שהם אגוז הפיסתק* (אלת הבטנה), וי"א שהם הקרויים בלשון חז"ל - אפרסקים*, וי"א^{כג} 000.

בְּכָא, בְּכָאִים. 888 פירושו הריב"ג והרד"ק בסה"ש (שרש 'בכא'): "בראשי הבכאים" - פירושו בו; עין התות, מורייר"ש בלע"ז (Morus). ויונתן תרגם 'בראשי אילניא'.

בִּלְסָם. במדרש שמן אפרסמון ריחני, היום כל מיני בשמים נוזלים. לברר.

במיה. לברר ולחפש במקורותינו 777. לא מצאתי בב"א 14.

בְּקִיָּה. בעברית המחודשת, עשב מספוא מטפס*. אך במקורותינו, 000. פול*? תרמילים שחת]. כתב [מוסף] הערוך (ערך 'ביקיא'): "פירוש בלשון יוני ורומי וישמעאל, מין עשב וקטנית*, אשר זרעו שחור, דומה לעדשה, והזרע עם העשב מאכל בהמה".

בְּרָקָן. בעברית המחודשת, קוץ גבוה בעל פרחים סגולים*, עליו וגבעוליו נאכלים בצעירותם. שופטים ח, טז-טז. פירש"י: "רוכנ"ש" (תרגם אולערש"י: 'רונצ'ש' - קוצים). ורד"ק פירש: "מין ממיני הקוצים". יומא עט ע"א. לברר על 'גדיל' שדומה מאד לברקן.

בְּתָה. ראה לעיל בפרק אחד-עשר, 'מִבֵּית וּבְחוּץ', ערך 'בְּתָה'.

גְּדֻגְדָּנִית (גודגדן). בעברית המחודשת, נקרא פרי הדובדבן האדום והמתוק - בשם 'גודגדן' (והחמוץ - נקרא 'דובדבן'). אך במקורותינו, י"מ שהן דובדבנים, י"מ שהן מין ירק כוסבר, וי"מ שהן מין דוחן^{כד}.

א
ידיש 'בולבעס' [ואח"כ נשתכן].

^כ כמו שאמרו בתלם

וד ירושלמי (דמאי פ"ב ה"א [לפי גירסת הערוך ערך 'בלבס']): "בולבוסין הנמכרים בקיסרין - הרי אלו אסורים, מפני שרובן באין מהר המלך. רבי חייא בר אבא אמר; בלבנין. ורבנן דקיסרין אמרי; באדומין, ופירש מוה"ע (ערך 'בלפסין'): "פירוש 'בולבוסין' בליו"ר, מין חסית כמו בצל, מעורר תאות המאכל והמשגל... ובפירוש גרסינן (בירושלמי דמאי) 'בולבוסין בקיסרין, ושם אומר שיש מהם אדומים, ומהם לבנים - וכן האמת", והפנמ"ש פירש (ע"פ הערוך שם): "הן מיני עכביזות, וממיני ירקות הן". משב"ד קעו סק"ב, ח"א מא, ב.

^{כא} (בוצין בוצין מ

קטפיה) ולא צמח הבר דהיום.

^{כב} רש"י בראשית מג

, יא בשם א"ב דרבנו מכיר 'פישטציא"ס, ודומה לי שהם אפרסקין*. רס"ג: בטמא. (ר"ק: עץ גבוה, פריו שטוח וגדל באשכולות). ראב"ע: י"א אגוזים. מחה"ע (שרש 'בטן'): "בטנים... פירוש, בוטמא, אילן גבוה עושה פירות כפירות ההדס - אבל יותר טוב ממנו". סה"ש לריב"ג (שרש 'בטן'): "קורין בלשון ערב 'בטם". ובסה"ש לרד"ק: "קורין להם בלע"ז פיניול"י (Pignolo), וי"מ 'בטנים' הפרי הנקרא בערבי פסתא"ק". הערוך (ערך 'בטן א'): "ובלעז - נוציל"י". פמ"ג (אגרת ג, אות ב [הקדמת א"ח]): וע"ע נפלאות מתורתך להרב רצהבי פרשת וישב, רמב"ם (זרעים, הלכות מעשר פ"ב ה"ה) דרך אמונה, שביעית פ"ז מ"ה, ר"מ ורע"ם פסטיק, גיטין נט ע"א

^{כג} כמו שאמרו בגמ'

(ברכות זו ע"ב): "שלשה נכנסין לנוף - ואין הנוף נהנה מהן; גודגדניות..., ופירש"י: "גודגדניות. צירתי"ש (תרגם אל"ר: דובדבנים [דהיינו דלא כמו שפירש"י בעירובין ובגיטין]). והר"ח (מהדורת רד"מ) פירש: "פירוש גודגדניות הן הינדקוקי. ובסוף פאה ירושלמי (פ"ח ה"ד) 'גודגדניות - הינדקוקי, ולשון ישמעאל הן, והן עשב שאוכלין הנמלים, ולא יאכל אותם אדם - אלא ע"י הדחק". ועוד אמרו בגמ' (עירובין כח ע"א): "א"ר יהודה משמיה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב; מערבין בפעופעין ובהלגלוגות ובגודגדניות... ובגודגדניות - מי מערבין?!

גִּלְגָּל. בעברית המיוחדת, קוץ עגול, עכובית. אך מוץ וקשבה.
גִּמְאָ (גומא). ראה מש"כ לעיל בפרק שנים-עשר 'חֲמָרִים', ערך 'גָּמִי'. ועוד לעיל
 בפרק זה, ערך 'סוּף' יו.

גִּרְגֵר. בעברית המיוחדת, ירק נאכל – הגדל במי הנחלים. ישעיה יז, ו. רד"ק סה"ש 'גרגר': 'גרנ'ש
 בלע"ז. תבה"א (תוצה"א פ"ב): "גרגר. בלע"ז אל-גירגיר, ירק מר והריף מאוד, דומה לברוננץ קרעססע".
 הערוך (ערך 'גרגר'): הוא אורות (יומא יח). ומש"כ לעיל ערך 'פקועה'. בנ"ש שפ"ב: 888 בעברית
 המיוחדת (מחלקים בין 'גרגר' שם צמח - לבין 'גרגר' שם כללי), בעברית המיוחדת, גרגירי זרעים
 קשים כמו דגן, אך במקורותינו גם פירות לחים בודדים כמו ענב או זית בודד.

גְּרִיסִים. ראה לעיל פרק שלשה-עשר, 'מַאֲכָלִים', ערך 'גְּרִיסִים'.

הַבְּדָבָן (דובדבן). בעברית המיוחדת, עץ פרי אדום מתוק וטעים (שְׁרִי בלעז). אך
 במקורותינו, ו"א שהוא אותו דובדבן, וי"א שהוא מין ענבים, וי"א שהוא מין
 גריסים*כו.

א

והתניא; גודגדניות – מרובי בנים יאכלו, חשוכי בנים – לא יאכלו, ואם הוקשו לזרע – אף מרובי בנים
 לא יאכלו. תרגמא; אֲשֶׁלֹא הוקשו לזרע – ומרובי בנים. ואיבעית אימא; לעולם לחשוכי בנים – דהא חזו
 למרובי בנים... ואיבעית אימא; כי קאמר רב – בהנדרוקי מדאי, ופירש"י: "גודגדניות. אליינדר"א
 בלע"ז (תרגם אל"ר: כוסבר): "גודגדניות. ממעשין את הזרע; ואם הוקשו. הקלחין – כעץ, שכבר צמח בהן
 זָרְעו – קשים הקלחין לכל אדם: תרגמא. להא דאמר רב 'מערבין' – אֲשֶׁלֹא הוקשו, וזה המַעְרָב בהן – יש
 לו בנים, דהשתא חזו ליה: הנדרוקי מדאי. גודגדניות שבמדי – יפות הן". והר"ח פירש: "בהינדרוקי מדאי.
 פירוש, בעודן פנין" (משמע קצת שמפרש כאן שהן מין פרי [אך בברכות פירש שהן מין עשב]). וכן אמרו בגמ' (גיטין ע
 ע"א): "שמונה, רובן – קשה, ומיעוטן – יפה, ואלו הן; ...גודגדניות", ופירש"י: "גודגדניות. איילנדר"א
 (תרגם אל"ר: כוסבר)". והערוך (ערך 'גודגדניות') פירש: "גודגדניות... פירוש הינדרוקי, ולשון ישמעאל הן, והן
 עשב שאוכלין הגמלים... ולא יאכל אדם אותם – אלא ע"י הדחק. יש מפרשים, קוליינדר"ו (=כוסבר), כמו
 'כורע גד' (שמות טז, לא)". ומוה"ע כתב: "פירוש 'הנדרוקי' בלשון ישמעאל, מין עשב, נקרא 'שלשה עלים
 של מצרים', ומזרעו – נעצר השמן המועיל לחולי הנידים. ובארץ מצרים, מזה הזרע שהוא כמו דוחן –
 עושים להם". ומ"ל בלעזיו שם, תרגם 'קירשען' (כפירש"י בברכות [וראה מש"כ לקמן פרק שלשים וחמשה, 'פותח
 שערים בתבונה', ערך 'הערוך']). וכתב התשב"י (ערך 'גודגדניות'): "אנחנו קורין כן הפרי הנקרא בל"א קירשען,
 ובלע"ז ציריו. ובערוך מפרש אותו, מין עשב שאוכלין הגמלים. וי"א, שהוא כורע גד, בלע"ז קוליינדרא",
 וכתב הרגמ"ב: "ונראה דעל כרחק שני מיני גודגדניות יש, בברכות... פירש"י צירתיש – והוא הקירשען,
 ובעירובין – פירש"י אוליינדרא".

^{כד} בתהלים (פג, יד

(ישעיה יז, יג) ורש"י תהלים 'קִרְדוֹנִי' ש' (תרגם אל"ר: קרדות [=קוץ]). כתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'גלל'): "ובן הקש
 והגנבה – נקרא 'גלגל', מפני שהוא מתגלגל מרוב קלותו". וכ"כ בסה"ש לריב"ג (שרש 'גלל'): "והראיה על
 זה שהוא כקש – אָמְרו 'כקש' לַפְנֵי רוּז', ונקרא בשם הזה מפני שהרוח מגלגלת אותו, ומוליכה ומביאה
 אותו – לקלותו. וכמוהו עוד 'כגלגל' לַפְנֵי סוּפָה' (ישעיה יז, יג). וזה ראיה וקיום כי 'שְׁעִיתָמוּ כַגְלָגֶל' – כְּפּוֹל
 מ'כאשר יבער הגלגל', ואיננו כמו 'אל' ביעות לַגְלָגֶל' (יחזקאל י, ב), 'קורא הגלגל' (שם פסוק יג) – כאשר
 אמרו מקצת בני אדם וכבר מעו האנשים בזה מקדם ובזמנים הרחוקים. וראיה על זה, כי המתרגם ספר
 תהלים לנוצרים – כן תרגם להם, ומעה בו כאשר מעה בדברים רבים" (ביאור דבריו [לענ"ד]: פירוש 'גלגל'
 בפסוקים בתהלים וישעיה הוא הכפלת תיבת 'גלל', כלומר 'קש', ואיננו כמו הפסוקים ביחזקאל [שפירושם מלשון גלגל ואופן,
 כמו שטעו אנשים וכן תרגם בטעות התרגום הנוצרי].

^{כה} (כלאים פ"ג ה"ו

ג, מיני דשאין).

^{כז} הערוך ערך 'דבד

בן. הערוך הקצר שם. וראה עוד לעיל ערך 'גִּדְגָדָן' (גודגדן).

דָּגֵן. בעברית המחודשת, קרויים בשם זה בני כל משפחת הדגניים, שגבעולם חלול כקנה*, וזרעיהם גרגרים עטופים סדורים בשורות (גם אורז* ותיירס*, קנה-סוכר, חורז*). ובסה"כ יש במשפחה זו כשבע מאות סוגים, ובעשרת אלפים מינים). אבל במקורותינו, קרויים כך רק חמשת המינים, שיש בהם תכונת 'מידגן' לאחר דישה וזריה בגורן, רק הם מחמיצים (תופחים עם מים [גלוטן])^{כח}.

דוֹדָאִים. בעברית המחודשת, עשב נמוך בעל עלים רחבים ומקומטים, מלבלב בסתיו* ופריו (הרעיל) יוצא בקיץ. אך במקורותינו, י"א שהם אותם דודאים, וי"א שהם שעורים, וי"א שהם תאנים, וי"א שהם עץ מִיש, וי"א שהם אפרסמון* הבושם, וי"א שהם פרחים יפים ששמן סיגל^{כט}.

א

^{כז} מנחות ע"ב. מ

חלוקת רבי מאיר וחכמים לענין נדרים ולשון בנ"א (נדרים נה ע"א). ולרבי יוחנן בן נורי (פסחים לה ע"א) אורז הוא מין דגן ואין הלכה כמותו. וכמ"ש הרמב"ן (דברים יד, כב): "ופירוש דגן בלשה"ק, חמשת המינים הידועים בתבואה... ואין מין אחר בכל הזרעים... חייבין מן התורה כלל, לא בתרומת ולא במעשרות וכו'". ופסק הרמב"ם (אהבה, הלכות ברכות פ"ג ה"א): "חמשה מינים הן; החיטין והשעורין והכוסמין* ושכולת שועל* ושיפון*. הכוסמין – ממין החיטין, ושכולת שועל ושיפון – ממין השעורים. וחמשה מינים אלו, כשהן שְׁבָלִים – נקראים 'תבואה' בכל מקום, ואחר שדשין וזורין אותן – נקראין 'דגן'. וכשמוחנן אותן ולשין את קמחן, ואופין אותן – נקראין 'פת'". וכן פסק (זמנים, הלכות חמץ ומצה פ"ה ה"א): "אין אסור משום חמץ בפסח – אלא חמשת מיני דגן בלבד, והם שני מיני חטים – שהן החטה והכוסמת*, ושלשה מיני שעורים – שהן השעורה ושכולת שועל והשיפון. אבל הקטניות* כגון אורז* ודוחן ופולים* ועדשים וכו"ב – אין בהם משום חמץ". וכ"כ הרד"ק בסח"ש (פרש דגן): "דגן... הוא שם החטה או שעורה או אחד משאר חמשת המינים – אחר שנמרח". אך עיין באוצה"ח (קט) שדייק: "מלת 'דגן' – שייך אפילו הוא אינו משבעת המינים. וראיה מברכות מז ע"ב, 'כל שאינו משבעת המינים, ולא מין דגן' – הרי להדיא שמלת 'דגן' אפילו על אינו משבעת המינים". כפ"פ (פ"י): "פירש 'דגן ודגן' – חטים ושעורים, שהכל נקרא דגן, וכדאיתא פרק הנודר מן הירק; 'הנודר מן דגן – אסור בכל, ומותר בפירות האילן ובירק'. אורז ודוחן (ברכות לו ע"א, רמב"ם), **תִּירָס***. בעברית המחודשת, קרוי בשם זה עשב גבוה שפריו גרגרים צהובים עטופים בעלים (קראו לו בשמו ע"פ תרגום שמו ביידיש 'טרקשי וייצן' - 'דגן תורכי' [ובלשון פוסקים 'חיטי תוגרמה'], לפי ההבנה שארץ 'תירס' [בראשית י, ב] היא תורכיה. [אך באמת מקורו של הצמח ממרכז אמריקה]). תרגום טטרקשי וייצן, דגן* תורכי אבל אינו דגן*, שו"ת חת"ס (ח"א א"ח קכא). דר"ת (יט ס"ק יא). שד"ח (ח"ח מערכת חמץ ומצה ו, ג).

^{כח} ככתוב (בראשית

ל, יד): "וַיִּמְצָא דוֹדָאִים בְּשִׂדֶּה", ת"א ות"י: "יִבְרוּחִין". פירש"י (ע"פ סנהדרין צט 000): "שיגלי, עשב הוא, ובלי"ש ישמין". וראב"ע פירש: "אמר המתרגם 'יברוחין', וכן יקראו בלי"ש, ויש להם ריח טוב, וכ"כ 'הדודאים' נתנו ריזו" (שיה"ש ז, יד). והם על צורת בן אדם, כי יש להם דמות ראש וידיים". והרמב"ן פירש: "סיגלי וכו', כן מצאתי בפירוש רש"י. ואינו כן, כי 'יאשמין' בלשון ערבי – כך שמו בלשון רבותינו, כדאמרין בפרק במה טומנין (000); 'האי כוספא דיאסמין – שרי'. ו'סיגלי' – אומרים שהם 'כנפסנא', שאמרו בהן (ברכות 000) 'מברכין עליהם בורא עשבי בשמים'. אבל אין זמנם בימי קציר חטים – אולי מְצָאָם שָׁם בְּמִקְרָה. והראוי לקבל ב'דודאים' – דעת אונקלוס שתרגם בהן 'יברוחין', ובב"ר ג"כ; רבי חייא ב"ר אבא אמר; יברוחין... וכתב רבנו אברהם... והנכון, כי רצתה בהן להשתעשע ולהתענג בריחן... וראובן הביא ענפי הדודאים – הוא הפר, והוא כדמות תפוחים, ולהן – הריח הטוב. אבל הש"ר, והוא העשוי כצורות ראש וידיים – לא הביא...". אבל הרשב"ם פירש: "דודאי תאנים, כדכתיב 'הדודאים נתנו ריזו'. וכו"פ החזקוני: "דודאים. תאנים". ובאוצבעה"ת (ויצא ליד או ה) כתבו: "דודאים. העולם לועזים מרגולש. אכן לפי פר"ש – הם עשב שקורין ויאולונה, שפירושן סיגלי וכו'.

דִּחְן. בעברית המיוחדת, מין קטנית דמויית דגן* (הנאכלת בעיקר לבהמות ועופות). אך במקורותינו נחלקו הראשונים^ל.

דִּלָּב (דולב). בעברית המיוחדת, עץ סרק הגדל על שפת נחלים, עלים בצורת כף יד המאדימים לפני השלכת, פריו מעין אגוזים שעירים. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו דולב, וי"א שהוא ערמון^{לא}.

דִּלְיָה. בעברית המיוחדת, שם פרח יפה [שהובא ממכסיקו]^{לב}. אבל במקורותינו - פירוש, ענף ארוך הנתפס בגדרלג.

א

ונראין דבריו, כי בין החטים הוא נמצא, ודבר חביב הוא לנשים. ובפ' הר"א בהרמב"ם כתב: "דודאים. אמר המפרש 'לפאח' - והוא 'ברוח' בשימוש הראשונים, אבל בשימוש האחרונים 'אל-יברוח' אינו 'אל-לפאח'". ואיתא במדרש (בר עב, ב): "דודאים. רבי חייא בר אבא אמר; יברוחין. רבי יצחק אמר; שעורין. רבי יהודה בר' סימון אמר; מיישין. בין לדברי אלו, ובין לדברי אלו - הכל מודים שלא הביא אלא מן ההפקר". וכתוב בשי"ש (ז, יד): "הדודאים נתנו ריזון", ת"י: "כריח בלסמון". ופירש"י: "דודאי התאנים הטובות והרעות, כענין שנאמר (ירמיה כד, א-ב) 'הראני ה' והנה שני דודאי תאנים וגו', הדוד אזור תאנים טובות וגו', והדוד האזור תאנים רעות מאד אשר לא תאכלנה מורע' (את הפסוק שם בירמיה, פירשו כל המפרשים: דודאי תאנים... הדוד האזור. קדחה או סל'). וראב"ע ומצ"צ פירשו, שהוא הצמח כדמות בני אדם. וכתב הפמ"ג (אגרת ב, אות ד [הקדמת א"ח]): "הדודאים - ארבעה הם; א' רש"י בראשית... סימלק יסמין... ב' והרשבים מפרש כמו 'דודאי תאנים'. ג' והראב"ע ורד"ק כמדומה מפרשים, עשב כצורת אדם וכו'... ובמתורגמן בשרש 'ברח'; 'דודאים' - יברוחים, בל"א - אלרוינן, ד' אבל 'הדודאים נתנו ריזון' - בל"א וויאלן, תרגם - 'כריח בלסמון', עכ"ל. הנה, 'דודאים' - אין אילן אפרסמון קטף צרי, ואפשר 'וויאלן' - דומה ריחו קצת לריח בלסמון. ולא ראיתיו".

^{כט} מין קטנית* (רמ

ב"ם כלאים פ"א ה"ח) של היום (לברר). ברכות לו. מחלוקת ראשונים. תוס', ראב"ה מהר"ל ליקוטם, פיהמ"ש להרמב"ם שביעית פ"ב מ"ז. אנת"ל כרך ז, ערך 'דוחן'.

^ל רש"י ויצא ערמו

ן, רס"ג "ערמון" - דולב" (תרגם הר"ק שהוא הדולב כהיום). ב"ב פא ע"א: "ערמונים - דולב", ופירש"י: "קיישמניי"ר". אך בתוס' שם (ד"ה ערמונים): "מכאן מוכיח ר"ת, ד'ערמונים' - אין זה שקורין קשמניי"ם, דהא בפרק לולב הגזול (סוכה לב ע"ב), אמר; 'ענף עץ עבות' - שענפיו חופין את עצו, ואיזה זה? הוי אומר זה הדס. ופריך וכו', ואימא דולבא. ואי ערמון שהוא דולבא - היינו קשמניי"ם, מאי פריך? הלא אינו עץ עבות". וכתב הר"ה בהבה"מ: "ערמון. קשמניי בלעז, וכמורו לעז גם במסכת ר"ה... וככה כתב רד"ק בשרשו... גם אונקלוס תרגמו 'דולב', ובאונקלוס כתי' אשר לי - הוא 'דלוף' קפ"א. והחכם בעל כ"כ (1000) העיד, כי 'דולב' - עדיין שמו עליו בלשון ערבי, והוא פלאמאנו בל"ר, והוא מאזערלע או וואספאלדער בל"א - והוא מנומר". אך בכתובות ישנות מהעיר צפת מצינו 'דעל נהר דילובאי יתבא וממי מעינות ובארות מסתפקא', וכוונתם לקטע בנחל עמוד שגדלים בו עצי דולב עתיקים וקרוי בפי זקני צפת 'נחל דילבה'.

^{לא} (ע"פ השם הלועז

זי 'דהליה', הקרוי ע"ש הבוטניקאי דהל).

^{לב} ככתוב (ירמיה י

א, טז): "רעו דליותיו". וכ"כ (יחזקאל יז, ו): "לִפְנוֹת דליותיו אֵלָיו". פירש הרד"ק (סח"ש שרש 'דלה'): "ענפים הרמים והגבוהים". וכ"פ המלבי"ם (יחזקאל יז, ד): "הענפים שבראש האילן - נקראים 'אמיר', 'פארה', 'דליד'. 'האמיר' הוא הענף המובחר העולה בראש האילן, וה'דליות' הם הענפים הנגבהים למעלה ראש, והם רבים". 'הדלה' עליו את הנפץ. ובשערי בנימין (ענין 'גפן') פירש: "בפ"ח מנחות... פירוש גפן ארוך שנותנין על הקורות או ע"ג עצים או אילנות וכן בריש פ' הבית ועלייה". ובערך 'ענף' פירש: "לפנות דליותיו אליו", פי' ענפיו... וכן 'רעו דליותיו', פי' ונשבר ענפיו".

^{כז} תוס' ע"ז לד ע"

דְּלַעַת, דְּלֹעִים. בעברית המיוחדת, דלעת - היא ירק מקשה ענק שקליפתו צהובה ובשרו כתום* (אומרים החוקרים שהגיע מאמריקה), ובשם 'דלועיים' - נקראת כל ה'משפחה' (הכוללת לשיטתם את המלפפון*, הקישוא*, האבטיח*, המלון ועוד). אך במקורותינו, דלעת ודלועים - אחד הם, והם מין קרא או קישוא^ל.

דְּמִדְּמָנִית. בעברית המיוחדת, פירות שיח* יער אירופאי. אבל במקורותינו - פירושה, גפן שענביה יוצאים בשלב מאוחר של העונה^ה.

דְּנֶדְנָה. בעברית המיוחדת, שרך* הגדל בין סדקי הסלעים. אבל במקורותינו, הוא עשב הנענע [מינתה בלע"ז]^ל.

דְּפָנָה. בעברית המיוחדת, נקרא בשם זה - שיח* הגדל במדבר הרי אדום^ל, ובעברית המדוברת, נקרא בשם זה - השיח* ער* אציל, שעליו משמשים כתבלין (והיוונים הקדמונים היו עושים מענפיו זרים* לעטור בהם ראשי מנצחים)^{לח}.

דְּקָל. בעברית המיוחדת, יש 'משפחת הדקליים' (העצים העשויים בצורת דקל [שאין ענפים יוצאים מהגזע, אלא כולם יוצאים ממרכז אחד בראשו], וכלולים בה גם עצי סרק ועצים טרופיים משונים: דקל הדום, דקל הקוקוס 000, דקל המניפה [ושינגטוניה], דקל הָרָאפִּיָה ועוד). אבל במקורותינו, רק עץ התמר - נקרא 'דקל', ורק לולביו - כשרים ליטול בסוכות, ורק על פירותיו - מברכים ברכה מעין שלש^ט.

ב ד"ה אכטא: "דלעת חלולה". מיני דלועיים כלאיים זב^ז. שנו במשנה (כלאים פ"א מ"ב): "דלעת המצרי והרמוצה... אינן כלאים זב"ז". פיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק): "דלעת מצרית. אל-דלאע". והתפ"ש פירש: "דלעת מצרי. מעֲלָאנֶע מתוקה: הרמוצה. מעֲלָאנֶע מרה". והתבאר בתלמוד ירושלמי: "בשם רבי נחמיה; דלעת ארמית, היא דלעת מצרים - כלאים עם היוונית, כלאים עם הרמוצה. והרמוצה - א"ר חננא; כמין דלעת מרה היא, והן ממתקין אותה ברמץ". וביאר הרע"ם: "הרמוצה. דלעת מרה שממתקים אותה ברמץ, כלומר באפר חם שיש בו רשפי אש, לפיכך קורין לה רמוצה".

^{לד} כמו שאמרו בתלם

וד ירושלמי (שבת פ"א ה"ז): "דמדמניות שבכרם - הרי אלו אסורות", ופירש בפנמ"ש: "דמדניות. ענבים שנשארו קשים נקראין כן, ומניחין אותן לימות החורף. ואם הובאו בשבת או ביו"ט - הרי אלו אסורות, שאין דרכן ליפול מעצמן, וחיישינן שמא נלקטו היום". ופירש הערוך (ערך 'דמדמניות'): "פירוש, ענבים מנטפים מין מעצמן, ונקראו... 'דמדמניות' - שזכות דם". והמעריך (ערך 'דמדמניות') פירש: "בסוף הבציר, מקבצין גרגירי ענבים שנשרו מהגפנים, ודומין לצמוקים, ונקראין בערבי 'דמדמון'". וכ"כ בתנבה"א (תוצה"א פ"ב): "בסוף הבציר, מקבצין מהכרמים - ענבים שנשרו מהגפנים, ודומים לצמוקים, אולם מעורב בהם עפר ומיט, ונקרא בל"ע אל-דמדמון. והוא שנזכר בירושלמי מסכתא ביצה בפרק אין צדין; רבי אבהו בשם ריב"ל; דמדמניות שבכרם וכו', וכן בב"ר סוף פרשת ל"ד; גבלין לי אדמדמני וכו'".

^{לה} שביעית. רמב"ם

הלכות שמיטה פ"ז ה"ג, דרא"מ ס"ק עח. כתב מוה"ע (ערך 'דנדנה'): "פירוש מינתה". וכתב בתנבה"א (תוצה"א פ"ב): "דנדנה. בל"ע אל-נענע, מין ירק שיש לו טעם חזק וחריף (פפֶּפֶרמִינִין). (ירושלמי שבת פרק כלל גדול)".

^{לו} (קרי בשם זה ע

"ש בדיית הבל יונית, דאח בפרק עשרים, מְקוֹד קְשֶׁתָּה' ערך 'אלילים יווניים, דפנה').

^{לז} הוצי ודפני, דפ

נה מו"ק ז ע"א. הערוך (ערך 'דפן ג'): "אילן ששמו דפנא, ולשון יון קורין ללאורו - דפני".

^{לח} (תמר בימינו נו

שא פרי רק כעבור עשר שנים).

^{לט} כדפירש הרד"ק ב

דְּרָדְרָא. בעברית המחודשת, קוץ שעלי פרחיו עשויים דרים דרים (ועליו ראויים לאכילה אך מרירים). גיטין ע 000: "מאי דרדרא? אמר אביי; מוריקא דחוחי", פירש הערוך (ערך 'חח א'): "פירוש, כרכום* שגדל בין החוחים". ב"ר כ, י: "קוץ זה קנרים, ודרדר אלו עכביות. ויש מחליפין; 'קוץ' אלו עכביות, 'דרדר' זה קנרים - שהיא עשויה דרין דרין". רמב"ם שמיטה פ"ז ה"ג: ראוי לאכילה בעודו רך. רש"י ביצה לד ע"א, רש"י בראשית 'נאכל ע"י תיקון', ראב"ע 'דרדר קטן מקוץ (דר לבדו)'. הושע י, ח. בצפון אפריקה קוראים היהודים לקינרס [ארטישוק] בשם דרדר, עשוי דרים דרים (תאים). רס"ג בראשית ג, יח 'דרדרא'. סה"ש לריב"ג (שרש 'דרדר'): "הוא ממיני הקוצים... ודרדר' אלו עכביות, והוא בלשון ערבי כרשף. ואמר רב שרירא גאון ז"ל בפירוש מלות 'מי שאחזו קורדיקוס' (גיטין ע ע"א); ...ונקרא בבבל 'כננר', יש עליהם קוצים, מקלפים אותו - ואוכלים מה שבתוכו". בתבה"א (תוצה"א פ"ב): "דרדרים. בל"ע אל-דארדאר. נמצא בגליל הרבה, והוא מין ירק מלא קוצים (דומה לנעסל), וְהַפְלָחִים אוכלים אותו". וע"ע ערך 'קנרס'. כתב פל"י שהוא מאותה משפחה.

דְּשָׂא. בעברית המחודשת, עשב נוי מטופח וצפוף (בניגוד ל'עשב' שהוא הגדל פרא בר בלי טיפוח). אך במקורותינו, הוא עשב השדה בתחילת צאתו מן האדמה. **הַבְּנָה.** בעברית המחודשת, מין עץ סרק חשוב לייצור רהיטים* (הנקרא כן בשפות לעז). אך במקורותינו, י"א שהוא אותו עץ, וי"מ שהוא עוף הטווס, וי"א קרן של חיה, וי"א שנהב שן הפילמא.

הֶגְהָה. בעברית המחודשת, שיח* קוצני מאד (עליו נשירים ופרחים אדומים). אך במקורותינו, ה'הגי' עירובין לד ע"ב. רש"י סוכה יג ע"א. ופירש מהרש"ס (ירושלמי כלאים 000): "ה'הגי'. מין קוצים כמו סנה".

הֶדֶר. בעברית המחודשת, שם לכל מיני משפחת ההדריים (כגון: תפוז*, אשכולית, לימון, פומלו, קלמנטינה, מנרינה ודומיהם, ואף שדמיונם רחוק מהם, כמו קומקוואט נתפז סיני

סה"ש (שרש 'דשא'): "דשא... והוא נקרא כן בתחלת צאתו, וכשיגדל - יקרא 'עשב', כי שם 'דשא' - הוא שם תחלת הפעולה בעשב, לפיכך בא ממנו פעולה כמו מן 'צמח' (שיש פעלים בשרש 'דשא': תדשא, הדשיא וכו'), ולא בא כן מן 'עשב'. ברכות 'מיני דשאים'. רש"י ורשב"ה, הכוה"ק, בראשית א, יד. סה"ש לרד"ק. הכרמ"ל.

² ככתוב (יחזקאל

כו, טו): "קִרְנוֹתַי שֵׁן וְהִבְנִים", ותרגם יב"ע: "וְשֵׁן דְּפִיל וְטִוְסִין", ופירש"י: "והבנים. וטווסים - עופות ששמן פאון בלע"ז" (וכ"פ מהר"י קרא). והרד"ק (עה"פ) כתב: "וְהִבְנִים, פִּירְשָׁנוּ] בו (ריב"ג בסה"ש) העץ הנקרא בערבי אבנוס, וי"ת 'טווסין' וכו'". ובסה"ש (שרש 'הבן') הוסיף הרד"ק: "והבנים. הם חיות שעושים מלאכה מהעצם שלהן, או מהקרנות, כמו שעושים מעצם הפיל שהוא השן. ויש (ריב"ג בסה"ש) מפרשים אותו - העץ וכו'. והתרגום אמר וכו'. והוא העוף שגודע לנו בדברי רבותינו באמרם (חולין קטז ע"א) 'קריבו ליה ריש טווסא בְּהִלָּקָא - ולא אכל'. ועוד אמרו (ב"ק נה ע"ב) 'תרגנו לו ופסיוני וטווס - כלאים זה בזה', והוא שקורין לו בלע"ז פוויץ. ואפשר שיעשו מלאכה מעצם שלהם, וכן בלשון ערבי נקרא טאווס"ם. וכ"פ המצ"צ: "הבנים. שם עוף הנקרא טווס, ונוצותיה יפות למראה". והמלב"ם פירש: "קרן של מין חיה, וי"א מין עץ". ומחה"ע (שרש 'הבן') פירש: "פירוש, עץ שחור מצהיב, עושין ממנו קלמרון של סופרים". ושעב"נ (ענין 'טוס', שער 'הבנים') פירש: "פי' קרנות של [מר]פיל... פי' שנהבים, מין חיה גדולה שעליה נושא מגדלים להלחם, ויש לו שיניים גדולים שממנה יוצא מרפיל, פיל בלע"ז".

²² (פל"י כתב בספר

גמדין^{מב}. אבל במקורותינו, הכוונה אך ורק לאתרוג*, ודוקא בו אפשר לצאת ידי חובת מצות ארבעת המינים. ונמסר לנו בקבלה שרק המין ההוא נקרא 'הדר' מג.

חי' וצומח במקרא', שהוא עץ שמוצאו מהודו שהוא לא"י בתקופות קדומות, ורמז בזה למה שכתב בספרו 'עולם הצומח המקראי' שהחוקרים-העוקרים טוענים שבזמן מתן תורה לא היה מצוי בא"י, והובא רק אח"כ בגלל ציווי התורה [וקשה עליו, שהרי לשיטתו יש לחפש את צמחי התנ"ך רק בסביבות א"י].

^{מב} (ראה ראב"ע רומ

ב'ן, שהדרשות הן רק אסמכתא*, והעיקר – הקבלה). ומנו חכמים (סוכה לה ע"א) סימנים מפורשים (שחלקם הובא ברש"י עה"פ ויקרא כג, מ): **"פרי עץ הדר"** – **"עץ שטעם עצו ופריו שוה"** (י"מ שטעם קליפת הפרי הוא כטעם הפרי [תכונה מיוחדת לאתרוג, כי בשאר פירות הנקלפים – הקליפה היא כעץ בעלמא]). **"רבי אומר; אל תקרי 'הדר' – אלא 'הדר', מה דיר זה, יש בו גדולים וקטנים, תמימים ובעלי זמזום... עד שבאין קטנים – עדיין גדולים קיימים"**, ופירש רש"י: **"גדולים של אשתקד, וקטנים של שנה זו, שהאתרוג דר וגדל באילנו שנים ושנים, וכשבאין והונטין של עכשו – עדיין גדולים דאשתקד קיימין בו"** (תכונה המצויה באתרוג, שאין פריו מתקלקל במחזור לאילן, ויכול להשאר עליו זמן ממושך, עד שיקטפוהו [אבל שאר פירות – מתייבשים או נרקבים לאחר זמן [אף במחזור לאילן]). **"א"ר אבהו; אל תקרי 'הדר' – אלא 'הדר', דבר שְׁדָר באילנו משנה לשנה"**, ופירש"י: **"היא היא דרבי, אלא במשמעותא פליגי, מר דריש ליה לשון 'דיר', ומר דריש לשון 'דירה'". ועוד שם: "בן עזאי אומר; אל תקרי 'הדר' – אלא 'הידור', שכן בלשון יווני קורין למים – 'הידור', ואינו הוא שגדל על כל מים? הוי אומר – זה אתרוג"** (זו תכונה ידועה באתרוג, שזקוק להשקיה מרובה, ואינו יכול לחיות רק ממי גשמים בלבד). ואמנם שאר פירות ה'הדר' דומים לו בתכונת 'גדל על כל מים', אך כמדומני ששאר כל התכונות, ובפרט 'דר באילן כל השנה' – לא שייכות בהם כלל. (ועיין חז"א 00 מוצות הארץ לרק"כ, ושר"ת סבא קדישא, האם הם כלאים זב"ז). וראב"ע כתב: **"ובאמת, אין פרי יותר הדר ממנו"**, והרמב"ן הוסיף: **"כי האילן הנקרא בלשון ארמית 'אתרוג', נקרא שמו בלשון הקודש 'הדר', כי פירוש 'אתרוג' – 'חמדה', כדמרתגמין צוזמד לבראה"** (בראשית ב, ט) – **"דמרנג למיחיו... ולשון 'חמדה' ו'הדר' שוים בטעם"**. רס"ג (ביאור תשעים [שבעים] מלות בודדות, גנזי ירושלים להש"א ורטהימר): **"עץ הדר. בלשון ערבי אל אתרג"** (וביאר הרב המהדיר: **"נראה מדבריו, כי שם אתרוג בערבי – הוא דומה בענינו למלת 'הדר'... ונראה שמפרש 'הדר' בערבי הוא שמתאים לשם אתרוג שבדברי חז"ל. וכן בתרגומו עה"ת תרגם 'פרי עץ הדר' – 'מפרי עץ אתרוג'"). וכתב בהקדמה לפיהמ"ש להרמב"ם: **"שהפירושים המקובלים מפי משה... אין מחלוקת בהם בשום פנים, שהרי מאז ועד עתה – לא מצאנו מחלוקת נפלה בזמן מן הזמנים מימות משה ועד רב אשי – בין החכמים... ולא מצאנו ג"כ מחלוקת במה שאמר הכתוב (ויקרא כג, מ) 'פרי עץ הדר', כדי שיאמר אֶהָד – שהוא אתרוג, ויאמר אֶהָד – שהוא חבושים או רמונים או זולתו. ולא מצאנו ג"כ מחלוקת בעץ עבות' – שהוא הדס... אבל אע"פ שהן מקובלין ואין מחלוקת בהם מחכמי התורה הנתונה לנו – נוכל להוציא ממנה אלו הפירושים, בדרך מדרכי הסברות והאסמכתאות* והראיות והרמזים המצואים במקרא. וכשתראה אותם חולקים בתלמוד, מעיינים וחולקין זה על זה במערכת העיון, ומביאין ראיות על אחד מאלו הפירושים והדומה להן, כגון מה שאמרו במאמר הכתוב 'פרי עץ הדר', אולי יהיה רמונים או חבושים או זולתם, עד שהביאו ראיה עליו ממה שנאמר 'פרי עץ הדר' (סוכה פ"ג דף לה ע"א), ואמרו 'עץ שטעם עצו ופריו – שוה', ואמר אֶהָד 'פרי הדר על כל מים'. אלו הראיות – לא הביאום מפני שנשתבש עליהם הענין, עד שנודע להם מהראיות האלה. אבל ראינו בלא ספק – מיהושע עד עתה, שהאתרוג היו לוקחים עם הלולב בכל שנה, ואין בו מחלוקת, אבל חקרו על הרמז הנמצא בכתוב לזה הפירוש המקובל". והמלב"ם כתב (ויקרא כג, אות קצו): **"פרי עץ הדר. אין ספק שבלשה"ק נקרא עץ האתרוג – בשם 'הדר'... וכן נשאר הקבלה מדור דור, ש'הדר' – היינו אתרוג. אבל אחרי שהכחישו הקראים – יסודי הקבלה, ולא נמצא לשם 'הדר' – ריע בתנ"ך על האתרוג, רק הנמצא ממנו – הוא על ההידור והנָאָה... יצאו חז"ל – לבאר ולסמוך את קבלתם. כי אם אמר 'פרי עץ' – סתם – זה אי אפשר, שזה סוג – כולל כל פרי עץ, ואיזה יקח? ועל כרחק, שבא הלשון במובן המדויק – פרי הנובב מן העץ עצמו. כי כל עץ נושא פרי – הוא רק הצנור אל לשד האדמה המתבשלת דרך קנקנות העץ, ומזה – יתהווה הפרי, לא כן בעץ האתרוג – שטעם העץ בטעם הפרי, הפרי נעשה – מן העץ עצמו, ממבחר חלבו ולחותיו – לא מן הארץ באמצעות העץ. ולפ"ז, מ"ש 'הדר' – מוסב על הפרי, שיקח ההדר והנָאָה שבמינו,******

הַרְדּוּפִי. בעברית המחדשת, עץ נוי נמוך שפרחיו יפים, ועליו רעילים (גם לאדם).
היום מייצרים מהם רעל עכברים). אך במקורותינו, הוא רעל לבהמה ולא לאדם (אולי
היום נחלשו הגופים, וכמו שאמר הרופאים שהביא מוה"ע [בהערה]]^{מד}.

הַרְדּוּפָּנִי. בעברית המחדשת, עשב ששורשו ראוי לאכילה בצעירותו, ועלים
מרים (ואינו רעיל, ואינו קרוב להרדוף גם לשיטת חכה"ט). אך במקורותינו, הוא
ההרדוף^{מה}.

הַרְנוּג. בעברית המחדשת, צמח טפילי הנטפל לעצי שיטה* בבקעת הירדן. ובמקורותינו, נראה
שהוא אותו צמח (הערוך ערך הרנוג: "שבת קי ע"ב: "הרנוגא דהיגתא רומיתא, פירוש מה שגדל סביב
הסנה".

וְרָד. ראה לקמן בפרק זה, ערך 'שושנה'.

זֵית. ידועה מחלוקת האחרונים על שיעור כזית שאינו מתאים לגודל הזית של
היום^{מו}. וראה עוד מש"כ לעיל פרק 000 'צבע זית'. נחלים.

א

וכמ"ש בנמ' 'הדר בעינן וליכא'. ובן עזאי דורש זה, מלשון 'הדר' כפי פשוטו, שהוא שם העץ או העץ
והפרי... וידוע שהשמות המשותפים דומה בצד מה... וכן נקרא העץ – בשם 'הדר', על הדרו ויפיו, אבל
מה היא הדר העץ? וכבר כתבנו בפרשת קדושים, ש'הדר' – בא על צורתו החצונה, וכל דבר – מהודר
במה שהוא יופי למינו, והדר העץ – היא פירותיו, כמ"ש כבוד הלבנון ניתן לה הדר הכרמל והשרון. וכל עץ –
משולל ההדר, כי אם יתבשלו פירותיו – יבצרו ויאורו וילקטו פירותיו – ויקחו הדרו ממנו. לבר עץ
האתרוג – כלול הוא בהדרו, כי פירותיו – עומדים בו כל השנה, וז"ש 'הדר באילנו משנה לחבתה',
שא"צ לרחוק שהחליף לשון 'הדר' בלשון 'דר', רק ר"ל שמצד זה – נקרא 'עץ הדר'. ובסוכה – עוד מעמים
ורמזים, וכולם שבים אל מה שכתבנו". תוספתא תרומות פ"ה ה"ב: "גלעיני אתרוג... מעי אתרוג", משמע שיש לו
גם בשר וגם גלעינים.

כרם יעקב א'. רש"י סוכה לה ע"א-לו ע"א, תוס' שבת פח, מלב"ם בראשית כז, כז. תפוח-אתרוג
תענית כט ע"ב תוד"ה של. ברכות מ ע"א.

^{מז} חולין פ"ג (הדר)

ופני, ת"י בראשית ל, לז, "וערבוז" – "וארדפוי", וכתב בפ"י אילן נקרא הרדופני. הערוך (ערך 'הרדפני':
"פירוש, אילן הגדל על שפת הנהר ועושה פרחין דומין לשושנים", והן מרין ביותר, והוא סם המות של
בהמה. וז"א סנניניו בלשון לעז שמו", ומוה"ע כתב: "פירוש הרדפני בליו"ר, מין אילן אשר פרח שלו
כמו ורד הנקרא בלשון יון רודון, ועלים שלו – כמו עלי דפני, והוא סם המות לבהמות, ויש מהרופאים
שכתבו שזיק נם לאדם". המעריך: "בערבי – דיפלא, בספרדי – אדיפלא, בלע"ז – אוליאנדרו". סוכה
לב ע"ב ורש"י.

^{מד} סוכה.

^{מד} שר"ע א

ו"ח תפן.

פ"ח תפן. צמח צדק עהמ"ש סוף יומא ע"פ טהרות פ"ג מ"ב. ישש"ל חולין פ"ג פח. נוב"י קמא או"ח
לח, חז"א או"ח ק, ו, שיעורים של תורה, שיעורי תורה עמ' קלג, מדות ושעורי תורה פט"ו טו. ירחון
או"ח. חצי ביצה בלי קליפתה: ראח"נ - 27 סמ"ק, חז"א - מעט פחות 50 סמ"ק, וז"א ע"פ דרהם
דהרמב"ם - 22.5. שליש ביצה עם קליפתה: ראח"נ - 17.3 סמ"ק, חז"א - 33 סמ"ק, וז"א ע"פ דרהם
דהרמב"ם - 16.6. וכתב תבה"א (תוצה"א פ"ב): "זית. בל"ע א"ל-זיתין, נמצאים הרבה. אכן הם קטנים
ורזים... במחוז 'האספייא' בהר הלבנון – נמצאים זיתים שהם כביצה קטנה, ואמתים דברי הפוסקים
'כזית הוא כחצי ביצה'. ובאמת לא ראינו בכל הזתים גם אשר מובאים ממרחקים – שהם כחצי ביצה.
אכן הלא עינינו רואות שנמצאים עד היום במחוז הנזכר – זיתים כחצי ביצה (גדולה), ואין ספק שבימים
ההם – כל זיתי הארץ היו בערך זה".

^{מו} כמו ששנו במשנה

זָרְדִים. בעברית המחדשת, ענפים יבשים המפוזרים על פני השדה. אך במקורותינו, הם ענפים לחים ורכים הנקצצים כאשר הם מיותרים, או עשבים, או מין קנים, או ענפי עץ העוזרד שנקצצים כי אין צורך בהם^{מז}.

חֲבִצְלָת. בעברית המחדשת, פרח לבן יפה הצומח על שפת הים (קרובה לנרקיס* ולשושנה*). אך במקורותינו, י"א שהיא שושנה, י"א ורד, וי"א נרקיס^{מח}.

חֶדֶק. ראה לעיל בפרק ששי, 'אַבְדִים וּמַחֲלוֹת בְּגוֹף', ערך 'חֶדֶק'.

חוֹח. בעברית המחדשת, קוץ בעל פרח צהוב הגדל בצידי השדות. איוב לא, מ. ש"א י, ב (תרגם אל"ר: שדה חוחים [ולער"ב תרגם: חרשים, סבכים]). מ"ב יד, ט. שיה"ש ב, ב..

חֲזִיזִית. בעברית המחדשת, גידול המורכב מאצה ופטריה, החיים בשותפות זה עם זה, ובטפילות כשכבה על סלעים או עצים. אך במקורותינו, הוא כל כתם בעל צבע על פרימט.

חִזְרִן. בעברית החדשה, עשב טרופי גבוה שגזעו קשה כעץ (ובני המזרח הרחוק עושים ממנו רהיטים* ובתים [במבוק?]), [כנראה חידשו המחדשים את שמו מלשון 'חזירי']. אך במקורותינו, 'חזירין' הוא חסה*, ו'חזירי' הם קוצים וחרולים^{מז}.

(שבת פ"ח מ"ב): "וחבילי זרדים אם התקינן למאכל בהמה – מטלמלין אותן, ואם לאו – אין מטלמלין אותן", ופירש"י (בגמ' דף קנו ע"ב): "זרדים. מין קנים הם, שמזרדים כשהן רכים, ואוכלים אותם". והרע"ם פירש: "זרדים. ענפי האילן לחים, שמזרדין אותם למאכל בהמות". ועוד שנו שם (שבת פ"ב מ"ב): "והמזרד כל שהוא – חייב", ופירש"י (בגמ' קג ע"א): "מזרד. זרדין לחין חדשים של שנה זו, ופעמים שהן מרובין, ומכחישים האילן – ומתייבשין, וקוצצין אותם ממנו". ועוד שנו במשנה (סוכה פ"א מ"ה): "וחבילי זרדין – אין מסככין בהן", ופירש"י (בגמ' יב ע"א): "וחבילי זרדין. מין קנים הם שעושין זרדין, טויל"ש בלע"ז (תרגם אל"ר: [טוידיל"ש] 'צינורות, גבעולים'), ואוגדין אותם, ובעודן לחין – בהמה אוכלתן, ולכי יבשי – עומדים להיסק". וכתבו התוס' (ד"ה 'חבילי זרדין'): "מפרש בירושלמי, דאין חבילה פחותה מעשרים וחמשה קנים". ועוד שנו במשנה (שביעית פ"ז מ"ה): "לולבי זרדים... יש להם שביעית", ופירש בפינה"ש להרמב"ם: "כבר אמרנו כמה פעמים (שביעית פ"ב מ"ג) שזרדים הם הענפים שזימרו אותם מן הגפנים, ויש מי שיטמין הענפים ההם כשהם לחים – ויאָכְלוּ". והר"ש משאנץ פירש: "זרדים. אילן ששמו כך". הרע"ם: "לולבי אילן ששמו זרדתא", והתפ"ש פירש: "זורדין הוא שפיירלינגבוים". ואמרו בגמ' (כתובות עט ע"א): "זרדתא, ופירש"י: "אילנות של עוזרדין, ולא היו פריין חשוב להן, וקוצצין אותם לעצים" (ועוד פירש"י [פסחים קיא ע"ב]: "זרדתא. שונדכוי"ר" ותרגם אל"ר: חוזר [מין אילן]). ופירש הערוך (עוד 'זרד א' [וכ"פ הר"ח יומא מז ע"א]): "פירוש זרד, הן עשבים כגון חבילי זרדין". רמב"ם הלכות מע"ש פ"ז ה"ח, דרא"מ ס"ק לה.

^{מז} "אני זובצלת השר

ון" (שה"ש ב, א) – פירש"י: "היא שושנה*". וראב"ע פירש: "י"א שהוא ורד, וי"א שהוא צמח אחר נכבד, יש לו ריח טוב, ועינו כעין שחרת". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'חבצל') כתוב: "ואמר רב יהודאי גאון ז"ל; 'זובצלת השרון' [היא] נרקיס*. ופירש רב האי בנרקיס דגנוניתא – 'נרניס', ואמר; הוא חבצלת השרון". ומחא"ע (שרש 'חבצלת') פירש: "פירוש, שושנה". והרד"ק בסה"ש פירש (שם): "היא הנקראת 'רד' בלשון רז"ל (שביעית פ"ז מ"ז), רוזיא בלע"ז". ישעיה לה, א. מלשון 'בצל'.? זוה"ק (ח"ג אמור, קז ע"א. פ"מ כג פ"ח): החבצלת גדלה על המים ומעלה ריח טוב. חבצלת השרון היא ירוקה* הנוטה קצת לאדמומית, משא"כ שושנה היא אדומה והיא 'דין'. שעב"נ (ענין 'חבצלת'): 'לירייו בלעז, והוא שושנה, וריחו ערב מכל עשבים".

^{מח} הערוך ערך 'חזז

'. לברר.

^{מט} כמו שאמרו בתלם

חֲזֵרָת. בעברית המדוברת, רבים קוראים כך לשורש התמכא* ([חריין בלע"ז], שורש לבן וחריף מאוד, שרגילים במשך השנה לאוכלו מגורר עם סלק* אדום וחומץ, ויש נוהגים לאוכלו כמרור בליל הסדר). אך במקורותינו, היא החסה.

חילף. בעברית המחדשת, עשב שוטה שעליו מסוריים וחדים (עושים ממנו מחצלאות וחבלים, בערבות אפריקה). אך במקורותינו, ו"א שהוא מין ערבה, וי"א שהוא מין עשב גבוה לעשיית מחצלאות, וי"א שהוא עץ הרוזמרין המבושם.

חלמית, חלמית. בעברית המחדשת, עשב שוטה שפירותיו (כדורים ירוקים* קטנים) ראויים לאכילה (לחם ערבי, כוביזה בל"ע). 000 ובמקורותינו, נראה שהוא אותה חלמית. כמו ששנו במשנה (כלאים פ"א מ"ח): "אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו, מפני שהוא ירק בירק", ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "חלמית. מין מהירקות, ולא נודע לנו פירושו, וי"א שהוא העשב הנקרא אל-כ'טמייה (ובתרגום הר"י אלחריזי [דפ"ל] הוסיפו: 'ובלע"ז מלויין'). [וכתב הר"ק: "זקיל אל-כ'טמייה" – לא היה במה"ק. והוא שית" המוציא ציצים נאים, ועליו מאורכים. וקשה לפי זה להבין את המשנה, כי היכן אפשר ליתן בצמח זה זרע דלעת? ובכל אופן – אינו הכ'וביזה. ולדעת רס"ג, החלמית הוא ממיני המטפסים דומה לדלעת, שכן חרו בפיוטי לחג הסוכות: 'הלקח ונקן ודלעת – לשר', שאם הדלה על הסוכה חלמה או גפן או דלעת – צריך לקצצם. ושמה הוא לדעתו ממיני האבטיחים".] ומהר"י בן מלכיצדק פירש: "החלמית. פירוש, מלשון 'בריר וזכמות', בלע"ז – 'מלבא' (גי' הרש: 'מלוא'),

א

וד ירושלמי (שבת פ"א ה"ג): "מה נפיק מביניהון? לקנב חיזירין", ופירש בפנמ"ש: "מאי איכא בין הני תרי טעמי? וקאמר, לקנב את החזרת* לפני אור הנר – איכא ביניהון. וכו' קרה"ע: "לקנב חיזירין. פירוש, לנתק העלין מן הקלחין, ולהסיר את המעופשין של ירק ששמו חיזירין, והוא 'חזרת' השני במשנתנו". וכן אמרו בתוספתא (ע"ז פ"ז ה"ה): "החיזירין – לא בימות החמה ולא בימות הגשמים", ופירש בחז"ל: "החיזירין. חזרת, שהצל יפה לחזרת". ועוד אמרו בגמ' (ב"ק פג ע"א): "שקילי טיבותך ושדיא אחיורי – כבר נד ולד", ופירש: "שקילי טיבותך. נטולה היא טיבותך ומוטלת על הקוצים... מה שאתה מנחמני – הבל!". וכן אמרו בגמ' (כתובות נג ע"ב): "שקילא טיבותך שדיא אחיורי – כבר תרגמא רב הושעיא לשמעתיה בבבלי", ופירש: "נטולה היא ממך – ומוטלת על החרולים". והערוך (ערך חזר ב') פירש: "פירש רב האי גאון, חיזרא הוא אחד ממיני קוצים שמצוי בבבל, וקורין אותו אל-חזר... שראשו כפוף", ועוד פירש (ערך חזר ג'): "ובחזירין... פירוש חזרת – לטונה". ובליקוטי גאונים (תלמיד רס"ג על ברכות): "היזרא ר"נ אסר. ומין עץ הוא, אמא שוך או גואז".

¹ פסחים מאי חזרת

חסא. רש"י (ע"ז דף יא ע"א): "חזרת. לייטוג"א בלע"ז (תרגם אל"ר: חסה)". שנו במשנה (כלאים פ"א מ"ב): "חזרת וחזרת גלים... אינן כלאים זכ"י". פיחמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק): "חזרת. אל-כ'טמייה. חזרת גלים. אל-כ'טמייה". וכו' מהר"י במ"צ: "חזרת. חסא, ובלע"ז למוקא. פירוש, חסא מרה חרבה, והיא חזרת שבשדות". והרע"ם פירש: "חזרת וחזרת גלים. חסא הגדלה בגנים, וחסא הגדלה בהרים". והתפ"ש פירש: "מעערקטטיג". והתבאר בתלמוד ירושלמי: "חזרת וחזרת גלים, רבי חנניה אמר; הסדיגרון. שמעון בריה דרבי אבי אמר; אנטוכין". ופירש הפנמ"ש: "הסדיגרון. כך הוא נקרא, ומלשון חסא הוא. ושמעון אמר; אנטוכין נקרא". ופירש הר"ש משאנץ (לפי ביאור משיעורי הרשיח"ק): "הסדיגרון. חסא דאגרון [גרסינן], גל" (בראשית לא, מו) – תרגום 'דגורא', כלומר הגדילה בגלים". וכתב בתבא"ה (תוצה"א פ"ב): "חזרת. בל"ע אל-חסא (לאטיך), והוא קאפף זאלאט' הידוע, ונמצא שני מינים – הגדל בגינות, והגדל בהרים (ווילד)". באה"ל. שו"ת פאש"ד אור"ח נ, חכ"צ תשובה קיט, וחק יעקב. התשבי (ערך צנן): "חזרת" הוא עשב הנקרא בלע"ז – לאטינה, ובל"א – לאטיך". וראה מש"כ לקמן ערך 'תמכא'.

² בגמרא חילפי "

חילפא גילא" (סוכה לד 000). כלים פ"ז מ"ז, רע"ם, רה"ג, הערוך (ערך חלף ב'): "פירוש, עשב הוא, ועושיין ממנו חבל ומחצלת, ובל"ש – חלפה. וי"א שהיא אותה שקורין בלע"ז קרטקא. וי"א שהיא מין ערבה". בתבא"ה (תוצה"א פ"ב), כתב ש"א שהוא אל-חלבא בל"ע. מעריך: "חילפי דימא, בערבי - כליל, בלע"ז - רומירו, רוזמרין, רומני".

³ רב"ע פירש: יז

ובלשון תלמה – 'ארנא' (גי' הרש: 'זבלשון חכמים – ארני'), והוא מין ירק". והרע"ם פירש: "חלמית. בערבי כובוז"א, ובלע"ז מלוו"א". והמל"ש פירש (ומעין זה במהרש"ס): "פירש בערוך מלווא וכו', והוא עשב שעליו ענולין, ומצד אחד פתוחין, בלילה – כפופה בקרקע, וכשחמה זורחת – היא עומדת ופתחה למולה, וכשהחמה הולכת – מסכבת פניה למולה, והיא מתעגלת עמה עד ששוקעת החמה, ואותו החרץ – הוא פתוח כנגד החמה לעולם, וכשהחמה שוקעת – היא נכפפת בקרקע ע"כ. ושמא דמשום הכי נקרא שמה חלמית". והתפ"ש פירש: "פאפפא קרויט". כפ"פ (פנ"ח): "חלמית, כתב הר"מ לא נודע לנו פירושו. וזולתו מפרשים שהוא אל-כטמאי מלשון דיר זולמות". בעל הערוך פירש מלווא... וי"א חלומיא והוא עשב דומה לעשב לשון השור וקורין לה כוחיל"א". ותבה"א (תוצה"א פ"ב) כתב: "חלמית. בלע"ז אל-כוביזא, והוא ירק הנקרא בל"א מאלפא (קאספאפל)".

חמניה/חמנית. ראה מש"כ לקמן פרק '000, ערך ד"ה 'חמניה/חמנית'.

חנוט, חניטה. בעברית המיוחדת, שימור צמחים מיובשים (בחנות מוכרים פרחי חנוט חנוטים). אך במקורותינו – פירושו, תחילת יציאת הפרי מתוך הפרח.¹¹

חמצה. בעברית המיוחדת, נקרא בשם זה קטנית* גרגרי החומס. אך במקורותינו, י"מ אפונים* י"מ חומסית.

חצב. בעברית המיוחדת, עשב גבוה כעמוד, בעל פרחים לבנים הפורחים בראשו (בתחילת הסתיו), שורשו הוא כבצל ענק, וכולו רעיל למאכל. אך במקורותינו, י"מ שהוא קנה הסוכר, וי"מ שהוא עץ הצפצפה, וי"מ¹² 000.

נסה. המתיקות. וי"א כי עשתה כדמות אבק, מן ויזנטו הרופאים". (ובמחמ"נ [שרש 'חנט א'] כלל חניטת המת עם חניטת הפירות, ודונש השיגו: "והבאת 'חנטה פגיה' - בחלק אחד עם 'ויחנטו הרופאים'. והם שני חלקים, פתרון 'חנטה פגיה' - הולידה והצמיחה וינקותיה ופארותיה, מן המשנה הנקרא בה הילוד - חנוט. ופתרון 'ויחנטו הרופאים' - כמשמעו בלשון הערב". והשיבו ר"ת [בהכרעות]: "ואמנם יתכן לפרשם ענין אחד, לפתור 'חנטה פגיה' כמו 'מתקה פגיה ובסמה אותן... ואמר מנחם בלבו, אחרי אשר לא הזכיר המשורר הוצאת הגפן כמו כן לא הזכיר הוצאת הפגין בתאנה, לכן לא פירש 'חנטה פגיה' כחנטה במשנה, אך דמהו ל'ויחנטו הרופאים' אשר פתרונו 'ויבסמו הרופאים' - לשרוף בשמים לקט ולחנטו בהמה, והביסום הוא מתוק לנפש, ואצל המת פתרון חנטה - ביסום, ואצל תאנה פתרון חנטה - מיתוק, וחלק אחד הם והענין יפרידם כמעט, כאשר תמצא הרבה מן הנמשכין לפי הענין ונפרדים כמעט כדברי דונש". וכל החנוטים קודם הזמן הזה [תוס' ר"ה יד א].

¹¹ בפ"ג דחולין. ה

ערוך (ערך 'הפצי'): "פירוש... חמצי אפונים". ובערך 'חמץ ג': "פירוש חמצי ציצר". המעריך: "אפונים, בערבי - חומץ, בלע"ז - גרואנסו"ס".

¹² ביצה טו, ב"ק ס

ופ מרובה, כלאים פ"א מ"ח, מפרש השו"ע חושן המשפט רעה, ד. רש"י ותוס' ע"ז יד ע"ב פירשו שהוא קנה הסוכר, וכ"פ הרמב"ם בפיהמ"ש, והערוך (ערך 'חצב ה'): "פ"י בגמ' חצב קשבא. פירוש, קנה שעושין ממנה הסוכר - והוא מתוק". וכ"כ הרע"ם ע"ז פ"א. רבנו פרחיה שבת קכח ע"א: אל חוואר (תרגם המ : צפצפה). שנו במשנה (כלאים פ"א מ"ח): "אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקירו... מפני שהוא ירק באילין, ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם: "חצוב. צמח שיש לו שרשים יורדים בעומק הארץ במישור (ביושר [ר"ק]) [ואינם נומים לכאן ולכאן, ובהם תיחם יהושע חלקי השבטים, וע"כ נקרא חצוב (ובדפ"ל הוסיפו ביאור: "שבו חצב עמודי הנבול", וכ"כ התו"ט: "ונראה שר"ל, ע"ש שחוצב ומחלק הארץ ביושר לחלקים שווים): "מקירו. כדי שיקרר אותו וייסר מזג הצמח ההוא שהוא חם". ומהר"י בן מלכיצדק פירש: "והוא מין ירק גדל ביושר ואינו נוטה לא לכאן ולא לכאן, והיינו דאמרינן 'חצובא מקטע וכו': מקירו. לשון 'קור'. והר"ש משאנץ פירש: "חצוב. מין ירק שבו תיחם יהושע לישראל את הארץ (והוסיף הרא"ש: "והוא משריש תחתיו בעומק") ומקטע רגליהו וכו': מקירו. מלשון 'קור' שתהא מקירו. אי נמי, לצורך עלה - להיות עליו שלח כמין קירוי, מלשון 'המקרה במים עליותי' (תהלים קד, ג). והתפ"ש פירש: "גונדל רעבען". וכתב בתבה"א (תוצה"א, פ"ב): "קנה דבש, בלע"ז אל-קאסאב מאז, ר"ל קנה המתוק (צוקר רָהָר), נמצאים הרבה, וביותר - במחוז יפו ועזה, והמה כקומת איש... ונעלם מרש"י שם ומציאות קנה זה, שכתב

חֶרֶבְכִּינָה. בעברית המחדשת, קוץ שעליו בצבע כחול-סגול*, ונאכלים בצעירותם. פסחים. הערוך (ערך 'חרבן'): "פירוש מין עשב מר".

חֲרִיעַ. בעברית המדוברת (ע"פ הערבית), קוץ שמשמשים לייצור שמן, וכן נזול לצביעת משי. מוריקא, עוקצין פ"ג מ"ד. הערוך ערך 'חריע'. בתבה"א (תוצה"א פ"ב): "חריע. בל"ע אל-קארטום, והוא כרכום* יער (ווילדער זאפראן), ואין לו טעם וריח – כי אם מראה. ונמצא הרבה בארץ". רמב"ם הלכות מע"ש פ"ז ה"ט, דרא"מ ס"ק מז.

חֲרֵשׁ (חורש), חֲרִשָּׁה (חורשה). ראה לעיל בפרק אחד-עשר מִבִּית וּבִחוּץ, ערך 'חֲרֵשׁ' (חורש), 'חֲרִשָּׁה' (חורשה).

חֲרִשָּׁף. בעברית המחדשת, קוץ זקוף בעל פרח ורוד*.

טַחֵב. בעברית המחדשת, צמחים (חסרי זרעים ושרשים) דקים וצפופים העולים במקומות לחים (משפחת הטחביים*). אך במקורותינו, נקרא כן כל מקום קר ולח.

טֶפֶח (טופח). בעברית המחדשת, קטנית* בר שגרגריה עטופים בתרמיל. ושנו במשנה (כלאים פ"א מ"א): "והפורקין והטופח... אינן כלאים זב"ז". בפיהמ"ש להרמב"ם (ותרגום הר"ק): "גרגרים לבנים (עגולים) – קשים להשתבר, וטבעו קרוב לטבע השעורים, וקראוהו הרופאים אל-קרממאן". והרע"ם פירש: "טופח. הוא קטנית* שגרגריו עגולים לבנים וקורין לו קורממאן. ואני שמעתי, שטופח הוא שקורין לו גילבאן". והתבאר בתלמוד ירושלמי: "כתיב על פינקסיה דרבי הלל וכו'... מילותה", ופירש הפנמ"ש: "כך היו קורין... ולטופח – מילותה". הערוך (ערך טפח ה'): "לשון ישמעאל שמם – גולבאן, והן דקים". מוה"ע: "פירוש טופח בל", מין דגן אשר בנבעוליו אין קשרים – כמו גמא, וגרעיניו קטנים". כפ"פ (פ"ו): "הטפח הוא קרממאן, והוא נודע אצל הרופאים, ואמר עליו בן צינא, הרממאן הם גרגרים חזקים כו'". מפרש השו"ע (י"ד רצו, יד): "פירוש פרקין וטופח, מין זרעונים דקים". וכתב בתבה"א (תוצה"א, פ"ב): "טופח. בל"ע אל-גילבאן, והוא דומה לקטניות גדולה שחורים, וטעמו כפולין, והוא מין וויקקע בל"א".

טָרֶף. בעברית המחדשת (במינוח המדעי של חלקי הצמח), נקרא כך החלק הרחב והשטוח של העלה (להבדיל מהעורקים הבולטים לאורכו). אך במקורותינו – פירושו, עֵלָה* סתם.

א

¹² כמו שאמרו במדר

ש (ת"כ ספרא, אח"מ א, ג [הביאו רש"י ריש פרשת אחרי מות]): "משל למה הדבר דומה? לחולה שנכנס אצל הרופא, אומר לו: אל תשתה צונן, ואל תשכב בטחב". ופירש הערוך (ערך טחב): "בטחב, פירוש קור". והראב"ד פירש: "בטחב, פירוש במקום לח וקר, ולא ידעתי שרשו". וכ"פ שפ"ח: "ופירוש טחב – מקום שהוא מקרר ומלחלח". ובבמ"ק שעל הילק"ש (שם) כתבו: "בטחב. מקום לח ורטוב". ובהערות הרב חד"ש על פירש"י עה"ת, הביא בשם ד"ר: "בטחב. מקום מיקר ומוציא זיעה, כגון מחילה שתחת קרקע מוקפת גדר". (וראה מש"כ לעיל ערך 'אֶזוֹב').

¹³ ונחלקו המפרשים

בפירוש "עלה זית טרף בפיה" (בראשית ח"א), י"א שהוא שם עצם העלה (תרגום אונקלוס ות"י, תרגום 'טרף זיתא' או 'טרפא זיתא'. וכ"פ במחמ"נ (שרש טרף ג): "כל טרפי צמזזה תיבשי" (יחזקאל יז, יט), לשון עלים הוא, וכל עֵלָה בלשון ארמית – 'טרפא'. וכ"פ ראב"ע בפירוש ראשון (שאח"כ דוחהו), שפירושו עֵלָה, והראיה שיש קמץ רחב תחת הַרְי"ש (ואילו היה זה פועל כפירש"י היה צ"ל פִּתְח [אמנם הרמב"ן הביא מקומות שמנוקד כך גם באמצע פסוק]). (והמלב"ם פירש ע"פ יחזקאל יז, ט, ש'טָרֶף הוא שם לעלים לחים). אולם רש"י וראב"ע (בפירוש השני) והבכ"ש, פירשו ש'טָרֶף הוא שם פועל, שהיונה טָרְפָה (חטפה) עלה זית בפיה (וכ"פ בסה"ש לריב"ג שרש 'טרף' בפירוש השלישי). עוד פירש רש"י לפי הדרש, שהוא לשון מזון (ואז יהיה פירושו כמו 'טָרֶף'). ובסה"ש לריב"ג (שרש 'טרף', בפירוש השני), והרמב"ן ורבה"י פירשו, שהוא שם התואר לעלה הזית שהוא 'טָרֶף בפיה', (ומע"ז פירש בפענח רזא), וכ"פ רס"ג 'קְרוֹת' (ורבנו דונש [בתשובות עליו] השיגו, וכתב: "טרף הוא עלה, ועלה הוא טָרֶף"). יחזקאל יז, ז, "כל טרפי צמזזה".

יְבֻלִּית. בעברית המחדשת, דשא שוטה, הזוחל ומתפשט. מ"ק? כלים פ"ג מ"ו.
יוֹנָקָה, יוֹנָקוֹת. בעברית המחדשת, השערות שבקצה השרשים. אבל
 במקורותינו - פירושן, ענפים רכים.^ט
יַחְנוּן. בעברית המחדשת, צמח נוי מ'משפחת' הנוריתיים*^{טא}. אך במקורותינו,
 הוא צמח גורם עטישת בהמות.^{טב}
יִסְמִין. בעברית המחדשת, שיח* בעל פרחים צהובים, מין הבר אינו ירחני כ"כ. כיצד מברכין,
 רש"י ויצא 'שיגלי ובל"ש יסמין', רמב"ן לשון חז"ל.
יַעֲרָה. בעברית המחדשת, צמח יער מטפס, בעל פרחים נאים. אבל
 במקורותינו, היא חלת דבש או קנה סוכר.^{טג}
יִרְבּוּז. בעברית המחדשת, עשב שוטה בעל פרחים ירוקים* זעירים הגדל
 בצידו הדרכים (חדש בארץ). אך במקורותינו, מין תבלין.^{יד}
יִקְוֹת. בעברית המחדשת, כל פרי אדמה (גם שרשים [בצל, צנון], ופירות אדמה
 [מלפפון* וקישואים*]). אבל במקורותינו, נקראים כך רק אותם שעליהם נאכלים
 (כמו חסה וכרוב).^{טו}

א

^{נט} ככתוב (הושע יד

, ז): "יִלְכוּ יוֹנָקוֹתיו", ופירש הרד"ק: "והיונקות - הם הענפים הרכים, כמו היונק". וכ"כ הרד"ק בסה"ש
 (שרש 'ינק'): "ונקראו הנטיעות הילדות הרבות - 'יונקות', כמו שנקרא הילד - 'יונק'... יִלְכוּ יוֹנָקוֹתיו"
 (הושע יד, ז). וכ"פ מצ"צ: "יונקותיו. ענפיו הרכים". והמלבי"ם (יחזקאל יז, ד) פירש: "היונקות, הם הברדים
 העולים בצד הארז - שיונקים ממנו". רע"ם פרה פ"א מ"ז: "אין מזין לא ביונקות", ופירש רה"א:
 "גבעולים שלא גמלו".

^ס (כנראה ע"פ מה

שהבין פלי" 000 שהתולעים* בורחים מריח הצמח [להשוות פלי" 999]).

סא

^{סא} ככתוב (ש"א

יד,

ז): "וַיִּטְבֹּל אוֹתָהּ בִּיעֶרֶת הַדְּבִשׁ", ותרגם יב"ע: "בקינא דדובשא", ופירש"י: "בקנה הדבש, כמו
 'ותשים בסוף', דמתרגמינן 'ושותיה ביערא'... ובל"ש קורין לאותו דבש - סוקר"א בלע"ז. מפי רבי נתן
 הישמעאל"י. והרד"ק פירש: "יערת הדבש. הוא חלת הדבש... ות"י 'קינא דדובשא' - לפי שהחלה
 עשויה קנים קנים". ורבנו ישעיה פירש: "היא החלה שרודין מן הכורת... שעשויה נקבים נקבים כמושב
 הדבורים". ועוד כתוב (שיה"ש ה, א): "אֶכְלֵתִי יַעֲרִי עִם דְּבִשִּׁי", ופירש"י: "יש דבש שהוא גדל בקנים,
 כענין שנאמר 'ביערת הדבש', ויערת' היא לשון 'קנה', כמו 'ותשים בסוף' (שמות ב, א) - 'ושותיה
 ביערא' (ה"א), ומוצצין הדבש - ומשליכין הע"ן, ואני מרוב חיבה - 'אֶכְלֵתִי יַעֲרִי עִם דְּבִשִּׁי', אכלתי
 הקנה עם הדבש, את שאינו ראוי - עם הראוי". ונקראה בלשון 'יער', מהטעם ששינו ב"ב (פ ע"ב): "מה
 ענין 'יער' אצל 'דבש' אלא לומר לך, מה יער - התולש ממנו בשבת, חייב חמאת, אף דבש - הרודה
 ממנו בשבת, חייב חמאת". תוס' כיצד מברכין. ריב"ג בסה"ש (שרש 'יער'): "'ביערת הדבש', היא הדפוס
 של שעוה אשר בה הדבש, וכן אמר בו התרגום 'בקינא דדובשא'". וכ"כ הרד"ק בסה"ש: "היא חלת
 הדבש - קודם שיוציאו ממנה הדבש".

^{סב} משנה שביעית ה

ערוך (עוד 'רבוז'): "אספרינ"ג... וי"א פינקל"י. פירש מהרש"ס: "ירבוז. אישפראגוש, וי"מ פינגו"ז. תבה"א
 (תוצה"א פ"ב): "ירבוזין. המין הנקרא בל"א שפֶּעֶרְגֶּל, ולא ראיתיו בארץ".

^{טו} פירש"י ברכות כ

יְרוּקַת הַחֲמוֹר. בעברית המחדשת, עשב שפריו הוא ככדור בראש גבעול כפוף, המתפוצץ ויורק ומתז את זרעיו המרים והרעילים. פירש הערוך (עך ירק ב'): "יריקת החמור, פירש קשואים והם מרים והן פקועות שדה*", מוה"ע: "וכן נקראים בל"ש קשואי חמור". כנראה זה זה.

פּוֹתָנָה, כִּיתָן. בעברית המחדשת, שיח* שפריו עשוי כמו צמר לבן, הקרוי בלשון חז"ל צמר גפן (וחדשו המחדשים את שמו, ע"פ שמו הלועזי קוטון cotton). אבל במקורותינו, הוא הפשתןסי.

פֶּלֶךְ. בעברית המחדשת, עשב גבוה כעמוד, שפרחיו הצבוחים והצפופים צומחים בראשו, פריו רעיל. אך במקורותינו, פֶּלֶךְ הוא משי רך דומה לצמרסי.

פִּלְנִית. בעברית המחדשת, פרח גדול אדום או צבעוני, שאבקנים שחורים במרכז (ומקפידים להבדיל בינה לבין פרג*). אבל במקורותינו, היא הפרג*סח.

כַּמוֹן. בעברית המחדשת, תבלין* ממשפחת הסוככיים. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו כמון, וי"א שהוא זרעוני קימלטס.

א

יצד מברכין, לדעת רבי יהודה "על הירקות בורא מיני דשאין", היינו רק הירקות שעליהם נאכלים. וס"פ הרד"ק בסה"ש (שרש ירק'): "אַרְזוֹת יֶרֶק" (משלי טו, יז), הוא תֹּאֵר לעשב שהוא מאכל אדם. ירק, יֶרֶקְבֹּץ – ירקות". (ובנמוקי ראל"ב שם, הבין שכונת הרד"ק לומר, ש'ירקות' ברבים – שיך רק על יֶרֶק' בקמץ [כמו במשלי שם]. וחלק עליו וכתב, שאף יֶרֶק' בסגול [כמו בבראשית א, ל] – לשון רבים שלו, היא 'ירקות'. (ר"ה יב ע"א כלי). אבל בתלמוד ירושלמי סוף"ה דכלאים: "כל שעולה משרשיו מין ירק".

^{סח} ככתוב (ויקרא י

ג, מז): "או בבגד פשתים", ות"א ות"י: "או בלבוש כיתן". וכן ת"י (בראשית ד, ג), "פשתן" – "כותנא". וכן כתוב (דברים כב, יא): "צמר ופשתים יזדו", ות"א ות"י: "עמר וכיתן... כִּתְנָא". (ובמחל"ת, הוטעה בזה הרב י"ן הטוב ז"ל בתרגום אסתר א, יא). וכן מוכח להדיא מלשון הגמ' (ע"ז כח ע"ב): "וליקטו בשחקי דכיתנא – בקיטא, ודעמר גופנא – בסיתוא", ופירש"י: "יתכסה בשחקים של פשתן – בקיץ, שלא יתחמם יותר מדאי; ודעמר גופנא. בגדים של צמר גפן – שהן חמים". כלאים פ"ז מ"ב, רע"ס. ומשיבוש זה, נובע מכשול חמור בהלכה, שאמרו בגמ' (נדה יז ע"א): שאין לבדוק בכיתנא, אלא בפקולי שהוא צמר גפן ופירש"י קוטן"ו בלע"ז. ובשר"ע כתב דוקא צמר גפן. וצ"ע בערוך, וראה גלהש"ס (ויל"ל שלערוך, פקולי הוא חוטי פשתן רכים, וכיתנא הוא גלמי. ועוד בספר הנקרא 'ערוך השלם' לרחיק"א שייבש דברי רש"י). וכתב בתבה"א (תוצה"א, פ"ב): "צמר עץ. בל"ע אַל-קוטון (בוימוואללע), נמצא הרבה בהר הלבנון ובמחוזי עיר שכם... פשתים. פלאכס, בל"ע אַל-כיתנא (וכן תרגם אונקלוס והאגון... כתנן). לא נמצא בארץ. אכן הובא מארץ מצרים, והוא דק וחשוב מאוד".

^{סו} כלאים פ"ט מ"ב.

הרמב"ם (זרעים, הלכות כלאים פ"י ה"א): "ויש בכרכי הים – כמו צמר, שגדל על האבנים שבים המלח, תכניתו – כתבנית הזהב, והוא רך ביותר – וכלך שמו. ואסור עם הפשתן – מפני מראית העין, שהוא דומה לצמר רחלים".

^{סז} פסחים לה. רש"י

י מק בלע"ז, אל"ר. הערוך ערך שצניתא. שו"ת הריב"ש תמב: פרג.

^{סט} ישעיה כח, כה:

"והפִּיץ קִצּוֹז* וְכִמּוֹן יֶרֶק", מצ"צ: "קצה וכמון הם מיני זרעונים". וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'כמון'): "הוא הנקרא 'כומין'. דמאי פ"ב מ"א, פיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"י אלחריזי): "וכמון. שגרגריו מיושרים, ואותו ר"ל באומרו 'כמון'". (תרגום הר"ק): "וכמון. שגרגריו שוים מאד, ועליו נתכוון באמרו 'הכמון'". תפ"ש: "קיממעל". וכ"כ משב"ר או"ח רד ס"ק כ. וכתב בתבה"א (תוצה"א, פ"ב): "כמון. בל"ע אַל-קאמון, בל"א קיממעל". הפש"ב (ערך 'כמון'): "וראיתי בפירוש בלשון אשכנז – כמין מונק"ל".

^{סט} ככתוב (תהלים

כְּנָה. בעברית המחדשת, צמח שמרכיבים עליו ענף מסוג אחר (שמו של העץ הבסיס המארח, בניגוד ל'רוכב' הענף המתארח). אבל במקורותינו - פירושה, שתיל, נטיעה^ט.

כְּסָמָת (כוסמת). בעברית המחדשת, קטנית* בעלת זרעונים קטנים חומים, הנאכלים כתבשיל (קאַשע ביידיש). אך במקורותינו, היא אחד מחמשת מיני דגן* הדומה לחיטה, וקרוי גם 'כוסמין' (ספּלֶט בלע"ז)^{טא}.

כְּרוּיָה. 888 האם קימל. ירושלמי פסחים פ"ג ה"ב. [מוסף] הערוך (ערך 'כרויא'): "פירוש בלשון יון ורומי וישמעאל, מין אחד מהזרעים המים, כמו כמון".

כְּרָכָם (כרכום). בעברית המחדשת, פרח בעל אבקנים חומים-צהובים, והיו מכינים צבע צהוב מהמקלונים הזעירים שבתוך הפרח, (וע"ש זה אומרים על מי שהצהיבו פניו - 'נתכרכמו פניו'). אך במקורותינו, תבלין* הכורכום הוא מין אחר זול הדומה לו. ככתוב (ויקרא טו, יט): "ואשה כִּי־תהיה זבה", ותי"ר: "ואנתתא ארום תהי דייבא... ומוֹרִיק הִי כְּנָן וְעֶפְרָנָא" (תרגום יח"ט: "והירוק כמו מראה הכרכום"). זעפרן ולא כורכום. ב"ח י"ד לח. ותב"ש לח ס"ק ב - חולק. שיה"ש ד, יד. מחמ"נ (שרש 'כרכם'): "צמח מצמחי אדמה הוא, צמרתו אדומה עשויה לצבוע". סה"ש לריב"ג ורד"ק (שרש 'כרכם'): זעפרן. וכתב בנמוקי ראל"ב (ומע"ז בתשבי [ערך 'כרכום']): "זרד וכרכם" - תרגומו 'רשק ומוריקא', ונקרא הכרכום - 'מוריקא', ע"ש צבעו - שהוא ירקרק. וכן הכובעים שנושאים היהודים במדינת וינציא - נקראו 'כובעין כרכומין' (=צהובים)". כתב שלה"ג (פפ"ד ופפ"ח): "הכרכום, הוא הסם השמיני הנכנס בקמורת... הוא הצפראנו, שהם כמו חומים כרכומיים וארוכים שיוצאים מאמצעיתו של פרח אחד לבן ויפה, שהעשב שלו יש לו שרש בשריי כמו הבצל... וצומח ג"כ בגנות ופרדסים* שלנו... מריבוי הליחה הטבעית שבו, ויופי צבעו - נוהגים לצבוע המאכלים בו שדוכים במדוכה, ומפני זה הם מוכרים אותו ביוקר, ויזייפו הכרכום או עם תחבושת נקראת קרוקומאגמה... או עם יין מבושל... ודעו בני כי בזמננו זה ידענו שמוזיפים הכרכום עם חומי בשר היבש והכחוש המבושל של דבר אחר, ע"כ תהיו זהירים בו

פ, טז): "ויפקד גֶּפֶן זאת: וְכִנָּה אֲשֶׁר־נִטְעָה יְמִינָךְ", ותי"י: "וְעוֹבְרָא דִּי נְצִיבִית יְמִינָךְ" (פירש יח"ט: "וזמורה אשר נטעה וכו'"). ופירש"י: "וכנה. המבוססת והמיושבת, אשר נטעה ימין, לשון 'והשיבך על כנך' (בראשית מ, יג). וראב"ע פירש: 'וכנה' - תואר לגנה, או לגפן שהיא מכוננת". והרד"ק פירש: "וכנה. לפי מקומו - נטיעה. וי"א, שהוא כמו 'זנינה' בנימ"ל - כי הכ"ף והגימ"ל ממוצא אחד. ויש לפרש, 'וכנה' - כמו מכון". והמלבי"ם פירש: "שהגפן, היה דרך לסמכו על עץ עב, וזה נקרא 'כנה'... והעץ שנסמך עליו - קורא 'כנה' מלשון מכון וכנין".

^ט שמות ט, לב. יש עיה כח, כה. יחזקאל ד, ט, תרגם אל"ר: כוסמת. פל"י, מדריך בד"ץ עד"ח תשנ"ט להחמיר... וצ"ע בפי' רס"ג שמות ט, לב, שתרגם "אל כרסנה" (ופירש ר"ק שהוא 'כרשינים'). וכ"כ בסה"ש לריב"ג (שרש 'כסם'): "היא הנקראת בלשון ערבי 'כרסנה' ונקראו לה אנשי דמשק - 'כנית', ואנשי בבל יקראו לה - 'גלבאן'. והנה הודעתך חילוף השמות, למען אשר בראותך זולתי - קורא לה, בזולת מה שקראתי לה אני - לא תתמה ולא תסתפק". והרד"ק כתב (בסה"ש שם): "אישפילט"א בלע"ז (spelt). וכ"פ מהר"א פולדא (ירושלמי כלאים): "כוסמין. איספילטא". כפר"פ (פ"ו): "כוסמין, 'חנטה בריא' כלומר [חסה] מדברית". תבה"א (תוצאה פ"ב): "כוסמת (שפעלם)". ושנו במשנה (כלאים פ"א מ"א): "הכוסמין והשיפון... אינן כלאים זב"ז". בפיהמ"ש להרמב"ם: "וכוסמין. מין מכיני החטה, והוא החטה המדברית". והרא"ש פירש: "ונקרא בלשון אשכנז שפיצם". והרע"ם פירש: "כוסמין. בלשון לע"ז אספילטא". ומהרש"ס פירש: "כוסמין. מין שְׁעוּלִין הגרנרין שלו כסדר - עד קשר אחר, ומשם חזורין - סדר אחר עד קשר אחר, ראשן של אלו - לצד עיקרן של אלו, וכן ע"ז הדרך". ותפ"ש פירש: "הכוסמין. דינקעל". שעב"נ (ענין 'כוסמת'): "פירוש, מין דגן שחור".

^{טא} ויק"ר יח, א"ה

מאד... והנה היונים קוראים הכרכום - קרוֹקוֹס בחולם, הלאמיני קרוֹקוֹס בוי"ו שורק, הערביים - זאהאפארן, הספרדים - אזאפארן, האשכנזים והאיטלקים והצרפתים - סאפאראנו או זאפאראנו.

פֶּרֶפֶס. בעברית המחדשת, מין ירק שיש בו סוג ששורשו נאכל, וסוג שעליו וגבעוליו הארוכים כמקל נאכלים [קרוי 'סֶלֶרִי' בלע"ז]. זוה"ק או האריז"ל כרפס דייקא. רש"י ע"ז כח ע"א: "כרפסא. אפי"א בלע"ז (תרגם אל"ר: כרפס). הערוך (ערך 'כרפס'): "וי"א כרפס בלשון לעז אפי", ובלי"ש כרפס". ומוה"ע כתב (ערך* 'פטרשלונון'): "ובמסכת שביעית פרק הפיגם; 'מהו כרפס שבנהרות? רבי יוסי בר חנינא אומר; פטרשלונון. פירוש בליו"ר, מין כרפס". ומחה"ע (שרש 'כרפס') פירש: "פירוש, מין ירק נאכל כשהוא חי". נמוקי הראל"ב (סה"ש שרש 'כרפס'): "ובעל הערוך כתב... ועוד פירוש שהוא פטרשלונין, ונ"ל שהוא בלשון אשכנז 'פטרשיו"ל". תבה"א (תוצה"א פ"ב): "כרפס. בלע"ז אל-כארפס, והוא מין ירק ההדומה לזעלערי הניכר".

פְּרִיך. בעברית המחדשת, מין גומא הגדל בביצות. אך במקורותינו הוא, מין עשב שוטה.

פְּרִשָּׁה (כרישה). היא כרתי, ולהבדיל בינה שהיא בלשון רבים 'כרישין' - לבין 'כרשינין' דלקמן. הערוך (ערך 'כרש א'): "כרישין בלע"ז פורי, ובלי"ש כיאת". ועוד כתב (ערך 'כרת א'): "תרגום 'כרישין' - 'כרת', בשביל שהן ירוקין, ובלע"ז פורי". וראה מש"כ לעיל ערך 'חציר'.

פְּרִשְׁנָה, פְּרִשְׁיָנִין. 888 האם בקיה. בגמ' (ברכות לו 000): "מאי כרשינין? א"ר מרשיא; הנדא". הערוך (ערך 'הנדא'): "פירוש, בלשונם היו קורין לכרשינין - הנדא, ובלע"ז - ביצ"י". תבה"א (תוצה"א פ"ב): "כרשין (סוף מסכת תרומות). בלע"ז אל-בארסינה, והוא מין עדשים קטנים עגולים כקטניות קטנה, והוא מאכל גמלים". רמב"ם תרומות פ"ב ה"ב, דרא"מ ס"ק יג. מדות ושעורי תורה פ"ט ד: רמב"ם הלכות ביאת מקדש פ"ז ה"ב, בכורות לו ע"ב רש"י מעט יותר משיעור עדשה. שעור נקב באוזן בכור.

כְּשׁוֹת. בעברית המחדשת, עשב טפילי מטפס, המוצא את חיותו במציצת לשד צמחים אחרים. פירש הערוך (ערך 'כשות'): "כשות של קטן... 'כשות של קישות'... פירוש, שכשם שיש לקישות כשות, שהן הקישואין קטנים שיש להן כמו שער קטן, כן יש לקטן - והוא הכשות. פירוש 'כשות של קישות', בלי"ש זנב אל-נאר, פירוש 'זנב' הוא כמין ציצין שהן על צלעות הקישות כשהן קטנים דומה לשער, 'אלונאר' הוא פרח הקישות כמו 'ויצא פרו'... והנאון רב האי אמר, כמו כן נקרא בלי"ש 'כשות', והוא כמין חומין ירקרקון כגון של ברקת, שעיקרן בארץ, ופרין על קוצין הנקראין היוזי. ועוד פירש, צמח כדמות זהב נמשך בחומין למעלה מהקוצים". ומוה"ע כתב: "והן נקרא בליו"ר, ועיקר מלה זו - ארמי, ויפה פירש הנאון, כי אין שרש ולא ענף לעשב זה, ומסתבך בקוצים וגם במיני נטעים, ויש לו סגלות נפלאות ברפואה".

לְבוֹנָה. בעברית המחדשת, עץ בוספוליה שיש לו שרף לבן-צהבהב. ירמיה ו, כ, הובאה משבא (סותר טענת פל"י לחפש הצמחים דוקא באיזור א"י). קורט של לבונה (מנחות פ"א מ"ב) [גרגרים]. כתוב בסה"ש לריב"ג (שרש 'לבן'): "בלשון ערב 'לובאן'. שלה"ג (פפ"ח): "הלבונה היא שרף היוצא מקטיפות האילן שלו הצומח בנבעות שהם במלכות שבא".

לְבָנָה. בעברית המחדשת, העץ הקרוי לבנה רפואי, עץ קטן, הקרוי כן ע"ש פרחיו הלבנים, (פריו מר וריעיל). ויש חוקרים (הביאם פל"י) האומרים שהוא הצפצפה המכסיפה. "פִּקְלָה לְבָנָה לֹז" (בראשית ל, לו), ופירש"י: "אומר אני הוא שקורין טרימב"ל שהוא לבן". אל"ר 'צפצפה רעדנית' (בעלת פרחים לבנים. וכ"מ בת"י שכתב 'דְּפֶרָה לָבָן'). והרא"ם כתב שמשמע עץ שנראה בו מראה לבן רק לאחר הקילוף, ותמה על המדרש ב"ר שאמרו 'חומר חיור רטוב'. רס"ג 'לבנה' (ר"ק לבונה). ומחה"ע (שרש 'לבן') פירש: "אלון ולבנה", פי' אילן גבוה ונוסף גם ממנו שרף טוב לרפואות. וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש 'לבן'): "הוא בלשון ערבי 'לובני', והוא אילן גדול - נִגְרָת ממנו ליחה, ונכנסת ברפואות". והוסיף הרד"ק בסה"ש שלו: "הוא עץ שגורתו לבן". ובבכ"ש פירש: "לְבָנָה. אלו עצים - קליפתן שחורה ותוכנן לְבָנָה, וכשהיה מקלף - היה הלבן אצל השחור ויראה מנומר... אבל הִלְבָּנָה - אינה לבן אלא כשהוא

לח, אבל הלזו והערמון* – בין לחין בין יבשים". הושע ד, יג. תבה"א (תוצה"א פ"ב): "לבנה, בל"ע אַל–לאבנא (וכן מתרגם רס"ג)... והם הנקראים בל"א בירקע".

לזו. בעברית המחדשת, קוראים כן לאגוז 'אלסר'. אבל במקורותינו, י"א שהוא אותו אלסר, וי"א שהוא שקד"ב.

לוטוס. בעברית המחדשת, עשב שגרגריו עטופים בתרמיל (קרוי ע"ש סיפור-הבל יווני). ועוד שלשה מיני פרחים נקראים בשם זה, ביניהם הנימפאה. הערוך (ערך 'לטס' [גורס כן במקום 'לטס' דשביעית]): "פירוש בלע"ז גלנד"א, ובל"ש – בלוט", ומוה"ע פירש: "תרגום 'וצרי ולוט' – 'וקטף ולוטוס'. פירוש בליו"ר, מין עץ גבה, ופריו כמו פול טוב למאכל ולחזק הבטן, ואינו גדל בכל הארצות, ויש נטע נקרא בשם זה, ובגבעולי שלושה עליו זה כנגד זה, ובראש הגבעולים פורחים נצנים קטנים ודקים או לבנים או ירוקים, וריחם ערב. ונ"ל שהמשנה מדברת על נטע זה, בתוך הנטעים אשר ריחם טוב".

לוף. בעברית המחדשת, פרח גבוה ככוס, עם מקל באמצעו המתחמם ומפיץ ריח רקבון או צואה (כדי למשוך חרקים* לאבקתו). יש מהם רעילים לפני בישולם. ובעברית המדוברת (בפי העם והירקנים), קוראים 'לוף' – ל'כרת' (כרישה). אך במקורותינו, י"מ שהוא אותו כרתי (כמו בעברית המדוברת), וי"מ שהוא מין קטנית* (פול המצרי), ועוד יש כמה פירושים, שהוא מכל מיני עלים או שרשים הנאכלים (ראה בדברי הערוך ומוספו לקמן) ע"ג.

שקד זה הלזו". ראב"ע בשם רס"ג שקד (כ"מ בשבת ויאנץ השקד הוא לזו). ברי"ק כתוב 'חור' ופירש 'אילן סרק' ותלה בשתי מהדורות. וכ"מ באונקלוס ות"י, וכ"פ הערוך. ובלעז רש"י משמע 'אלסר' כהיום: "לזו וערבון*" בראשית ל, לז "אגוזים דקים קולדר"י" [וכן פירש"י שופטים א, כג, ותרגם אל"ר: אלסר], וע"ע מג"א או"ח תקפג סק"ד (אגוזים קטנים). ואוצבעה"ת (ויצא לזו אות יא [בשם ריב"א, ומע"ז במו"ק]): "פרש"י, עץ שגדלים בו אגוזים קטנים – קולדר"א בלע"ז. ור"ת פירש אַל–מונדיר בלע"ז, כדאמרינן בבכורות (ח ע"א) 'תרגומות לכ"א יום – וכנגדו באילן לזו, ואנו יודעים שזהו השקד שנגמר פרוי לכ"א יום, כדאיתא במדרש (פתיחתא דאיכ"ר כג); 'מקל שקד אני רואה. מה שקד זה, מתחלת נצו עד פרוי – כ"א יום... וגם הירושלמי מתרגם 'שקדים' – 'לזוים'. כתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'לזו'): "הוא האילן הנקרא בערבי חור". והרד"ק כתב בסה"ש: "הוא שקורין לו בלע"ז אווילני"ר (avelenien). ורבינו סעדיה ז"ל; פירוש לזו – שקדים, בעבור שנקראו כן בל"ש. וכן בתרגום ירושלמי, תרגום 'שקדים' – 'לזוים'. מוה"ע (ערך 'פונדק ב'): "פירוש פונטיקון בליו"ר פרי לזו, כי היה גדל טוב מאד בארץ פונטוס" (ועוד שם בערך 'פנטוס' הוא 'מלך אלסר'). פמ"ג (אגרת ג, אות א [הקדמת או"ח]): "אגוז – שקורין וועלשי נוסין, אבל הקטנים האזיל נום – נקרא לזוים או בטנים". תבה"א (תוצה"א פ"ב): "שקדים, בל"ע אַל–לזו, ומוכח דשקדים ולזוים – אחד הוא, וכן תרגם רס"ג".

ע"ב כמו ששנו במשנ

ה (פאה פ"ו מ"ה): "וכל הטמונים בארץ, כגון הלוף והשום והבצלים", ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "ופירוש 'טמונים בארץ' [המכוסים באדמה], ר"ל שיהיה [ההלך] הנאכל מהן – מתחת [בתוך] הארץ כגון הבצלים והשומים והלפתות: ופירוש הלוף, מין מיני הבצלים בלא ספק". ופירש המל"ש: "וז"ל הר"ש שיריליו ז"ל... וכל הטמונים בארץ. שדרך להיות אוכל שלהן – טמון בארץ, כגון שום ובצלים, שראשיהם הנאכלין – טמונים בארץ. ולוף נמי – טמון האוכל שלו. ויש בו שני מינים – פקח ושומה, של נגה ושל יער. של יער – עליו רחבים יותר, ונקרא 'שומה' – שאין לו סדר, שנראה רענן ורשן, והוא מר בלענדה, כדמשמע בשביעית, והפקח הוא, ואין בו לא שכחה ולא פאה. והבא, בפקח הוא דמיירי – שהוא מתוק. 'לוף', הוא קולקס בערבי, ויש לו ביצים סביב השרש כמו ביצי הזכר. עכ"ל ז"ל". והתבאר בתלמוד ירושלמי (שביעית פ"ה ה"ב): "הטומן את הלוף. עד כדון לוף? בצלים. א"ר יונה; היא לוף – היא בצלים". ושנו במשנה (עוקצין פ"ג מ"ד): "ועלי הלוף השומה – אינן מיטמאין טומאת אוכלים, עד שימותקו". ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "ולוף. מין בצל פירוש השם הירושלמי, וממנו מין ידוע בלוף שומה: עד שימותקו.

לַחֲךְ. בעברית המחודשת, עשב בעל פרחים צהובים קטנים, זרעיו תרופה. **לֶטֶם (לוטם).** בעברית המחודשת, שיח* נמוך, בעל פרחים גדולים, משתמשים בו לרפואה. אך במקורותינו, י"מ שהוא עץ האורן*, י"מ שהוא אלון*, וי"מ שהוא הלוטוס* עד.

לַעֲנָה. בעברית המחודשת, שיח* מדברי קטן, עליו ופריו מרים (משמשים כתרופה). אך במקורותינו, י"א שהוא אותה לענה, וי"א שהוא צמח הקרוי זקום מצרעיה.

מוֹז. מדרש שוח"ט תהלים (אך ר"ש בובר פירש: מוץ. ע"פ ת"י איוב כא, יח 'וכמוץ גנבתו סופה' - 'וכמוזא דיטלטליניה עלעולא'), הניקור המעשי, שר"ע או"ח רג. רי"ף קדושין כב ע"א. כפ"פ פנ"ו: "הפרי שנמצא ממנו בארץ הָעֵרֶב מאד, וקורין לו אֶל-מוֹז". המעריך (עוד 'מאוס'): "במדרש קהלת פסוק י"ש רע', ופסוק ג'ם זה ראיתי"; 'חכמה מי מאוס בדבש', נוסח אחר - 'מאוז'. פרי ידוע הוא בסוריא ובמצרים, בערבי - מוּז, בלע"ז - תפוח גן עדן*.

מִילָה. בעברית המחודשת, עץ בעל גזע שמן, הצומח על גדות נחלים בצפון הארץ. סימן לעמקים מילין. הערוך (עוד 'מל יג'): "פירוש, עפצים גדולים בהרים", ומוה"ע חלק ופירש: "מלה זו אינה ממנין מלין, כי פירוש 'מיליא' בל"י - מין עץ סרק ארוך מאוד, וגזעו ישר ועגול, אשר ממנו נעשות קורות

א

עד שימתק טעמם בכבישה ותסור עפצותן". וכ"פ הרע"ס: "ועלי לוף. ממין הבצלים, ויש ממנו מין שקורין לו לוף שוטה: עד שימתקו. דלא חשיבי אוכל, אלא לאחר שכובשים אותן ויוצא מהן מרירותן". ועוד שנו במשנה (כלאים פ"ב מ"ה): "היתה שדהו זרועה קנבוס או לוף... שאינם עושין אלא לשלש שנים". כפ"פ (פמ"ח): "הלוף השומה... פירוש הוא מין ממיני הבצלים". מהמשנה בשביעית (פ"ז מ"א) משמע שאינו 'כרתי', ששנו שם: "עלה הלוף השומה... והכרישין", ופירש הרמב"ם: "וכבר פירשנו שהלוף - מין מהבצלים... והכרישין. כראתי". ומהרש"ס פירש: "לוף. פירשו בהקומץ - מין קטנית. ובפאה משמע - דהאוכל שלו טמון בארץ כמו שומין ובצלים, והוא מין קולקס, ושמו בערבי לוף". ירושלמי מעשרות פ"א ה"א: "לוף העליון". והערוך (עוד 'לוף') פירש: "פירוש, ירק בעין סילקא - ועליו רחבים. וי"א שהוא שורש, ויש לו עלים ארוכים כשני זרתות ורחבים כשני זרתות, השורש שלו - נאכל עם הבשר. ורבי הניאל ז"ל פירש - קאול"ו-קאסו, ואמר: לעליו - יש שביעית, שאין עושין בהן סחורה בשביעית, ויש להן ביעור לאחר שכלו מן השדה... אבל לעיקר - אין ביעור, שאינו כלה - שעומד תחת הארץ... ובל"ש - קאלקס. ולא מסתברא, דתניא בהדיא 'הלוף והקאלקס', דאלמא 'לוף' לחוד, ו'קאלקס' לחוד". ומוה"ע כתב: "כתבו המדברים על הנטעים, שיש נטע הנקרא 'לוף' בלשון סורסי, וְעָלִיהוּ מתואר כמו לב, והוא עב כמו עלי קיסוס, ובו חברברות לבנות, ונטע זה - יצמח בחרף ובשרב ייבש, ושרשו לבן - והוא עב, ולו טעם חריף - וְיֶאֱכֹל, וגם העלים כבושים - יֶאֱכֹל". והמעריך כתב: "לוף. כך שמו בערבי, ובלע"ז - סרפינטינא או דראניטיאה". יד נאמן קונטרס מורה באצבע ערך 'לוף': "אמרו לי פי' הלעז שהוא הדרא'נטיאה, שהוא הגומה שאנו קורין אלקיטירה".

²³ שביעית בשם, לב

רר. פיהמ"ש להרמב"ם: אל צנובר. רע"ס שני פירושם, אחד צנובר פינול"ס. תבה"א (תוצה"א פ"ב): "לוטם. עיין לעיל בעצי היער עץ צנובר, ועליו אשכול אחד קשה אשר בו זרע העץ, הנקרא בל"ע אל-האבקרשו, והם נאכלים צלולים באש, ובלע"ז פינונוס (בברטנורה פניוליש ט"ס). רמב"ם שמיטה פ"ז הי"ט, דרא"מ ס"ק קכז.

²⁴ דברים כט, יז.

ירמיה ט, יד. משלי ה, ד. סה"ש לריב"ג (שרש לען): "ובערבי עלקס". סה"ש לרד"ק: "ידוע, כי הוא כמו ריש - במרירות, אבל הם - שני מינים. וי"מ, שהוא העשב הנקרא בלע"ז - אשינצ"ו (absynthium). ומחה"ע (שרש לען) פירש: "פירוש, עשב מר הוא [ומכנין אותו אפסנת"ק], וכן בלשון יון נמי".

²⁵ ככתוב (במדבר י

ארוכות וישרות עד מאוד. ואין זה העין מגדל עפצים, כי אם מינים של ארז". שלה"ג (פכ"ט): "אילן שגדלים בו עפצים שקורין מילין".

מיש. בעברית המחדשת, עץ רחב וגבוה שמשמשים בעצו לעשיית כלי עץ. תמיד כט ע"ב: "כל העצים כשרים (למערנה), חוץ מן... רבי אליעזר מוסיף; אף של מייש... משום דקטרי... כיון דקטרי מבראי", ופירש המפרש: "אבל של מייש... הקשר אינו אלא בחוץ, אבל בפנים אינו". ורגמ"ה כתב: "מייש. לא איתפרש לן אי זה מין הוא".

מלוח. בעברית המחדשת, שיח* הגדל באפיקי נחל אכזב שבמדבר, עליו מלוחים ומכילים מעט מים, ראויים לאכילה עם שאר ירקות. ככתוב (איוב ל, ד): "הקטפים מלוח עלי-שיזון", ות"י: "דתלשין חוץ חולף עסבי". ופירש"י: "הקוטפים מלוח. בהיותם במדברות, היו קוטפים להם מלוחים על אילנות היערים ואוכלים. מלוח – שם עשב הוא, ובלשון ארמי נקרא קקולין (כתב אל"ר, שהוא לע"ז צרפתי [קקולין] שתרגומו: צמח ששמו 'מלוח', ובלשון משנה – מלוחים, מצו"ש בלע"ז (תרגם אל"ר: [מוש"א] טחב*), כאותה ששנינו (קידושין סו ע"א); 'העלו מלוחים על שולחנות של זהב'. וראב"ע פירש: "מלוח. מן לחים". והרלב"ג פירש: "מרוב חסרונם, הם כורתים עשב – נקרא שמו 'מלוח', על האילן לאכול העשב ההוא – נאות לאכילה". ומצ"צ פירש: "מלוח. שם עשב מה", ובמצ"ד הוסיף: "הקוטפים. היו תולשים למאכלם – עשב מלוח... היה לחמם ומוזנם, עם כי הדברים האלה אינם נאותים למוזן האדם". והמלבי"ם פירש (בביאור המלות): "מלוח. דבר מעורב, כמו 'ממולח טהור קודש' (שמות ל, לה), והוסיף (בביאור הענין): "הקוטפים. ומאכלים שלהם היה, שהיו קוטפים מלוח ותערובת של עלי שיזונים ושרשי רתמים – שהיו מערבים עלים ושרשים פראיים, וזה היה לחמם". והערוך (ערך מלח א') פירש: "קידושין סו 000; 'אבותינו היו אוכלין מלוחין וכו'. פירוש, ינאי המלך היה מבני חשמונאי, וכשחזר מן המדבר – הביא עמו ירקות ושמן מלוחים, והם חרולין". ובסה"ש לריב"ג (שרש מלח) פירש: "הוא הנקרא בלשון ערב מ'לאח', והוא מן צמחי החמין, ובו כמעט מלח". והרד"ק בסה"ש פירש: "המלוח הוא מן העשבים הקשים והרעים, ולא יצמחו כי אם במקום קשה דומה למלח. וי"מ שהוא הנקרא בלע"ז אורטיג"א (hortiga). וי"א כי הם צמחים מלוחים בטעמם, ונקראו בערבי גאסול (kamus). וראב"ב כתב בנימוקיו: "ורבותי פירשו לי 'מלוח' בלשון אשכנז – מי"ז, והוא צמח עב – גדל סביב האילנות הגדולים... [כי הם צמחים מלוחים]. הם 'חרולים' וכו'". שעב"נ (ענין מלוח): "'הקוטפים וגו', פי' כורתין עשב הנקרא מאלוה".

מלפפון. בעברית המחדשת, קרוי כך פרי אדמה ירוק* מאורך, הנאכל חי או כבוש במלח. אבל במקורותינו, י"א שהוא מין מאותו מלפפון, וי"א שהוא אבטיח אדום, וי"א שהוא אבטיח צהוב קטן הקרוי מ'לון' (שגרעיניו מרוכזים בחלל) עי.

א, ה): "את האבטיחים", ות"י מ'לפפון"א. ופירש"י: "בורק"ש" (תרגם אל"ר: [בדויק"ש] 'אבטיחים'). ושנו במשנה (כלאים פ"א מ"ב): "הקשות והמלפפון – אינם כלאים זבי". רבי יהודה אומר; כלאים. פיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק): "מלפפון. אל-כ"יאר" (ובתרגום הר"י אחריו [דפ"ל] כתוב: "הם קשואין לבנים, ונקראים בלשון ערב כ"יאר". ותרגם ר"ק: "Cucumis Sativus" ידוע). ומהר"י במ"צ פירש: "מלפפון בלשון יון – מילופיוני, והן עגולין כתפוחין". והרע"ם פירש: "המלפפונות. נקראים בערבי כ"יאר, ובלע"ז – ציטרוני". וכתב התפ"ש: "ציטראנען קירבים". והתבאר בתלמוד ירושלמי: "אדם נוטל מעה אחת מפיטמה של אבטיח*, ומעה אחת מפיטמא של תפוח, ונותנן בתוך גומא אחת – והן נתאחין ונעשין כלאים, לפום כן צווחין ליה בלישנא יוֹנָא – מולפפון", ופירש בפנמ"ש: "מעה. כמו 'מע', והוא נרעין מגרעיני הזרע אשר בתוך הפיטמא – והוא אמצע הפרי בעין התפוח, ואם נוטעה נעשית אבטיח... : אדם נוטל. מסקנא דמילתא דרבי יהודה היא. כלומר, תדע שאדם נוטל נרעין אחד מתוך האבטיח, ונרעין אחד מתוך התפוח, וכשהוא נותנן בתוך גומא אחת – הן נתאחין זה עם זה וחוזרין להיות כאחת, ואעפ"כ הן נעשין כלאים: לפום כן צווחין. בשביל כך קורין אותה בלשון יוֹנָית 'מלפפון' – ע"ש הליפוף

מִרְגָּנִית. בעברית המחודשת, פרח נמוך בעל פרחים סגולים*. אך במקורותינו (בארמית) 'מרגנית' היא מרגלית ולא שם פרחי.

מְרוֹה. בעברית המחודשת, פרחים המשמש כתבלין* ותרופה.

מְרוֹר. בעברית המחודשת, עשב מר בעל פרחים צהובים הגדל בצידו הדרכים (ע"פ שמו בערבית ויש בו כל סימני מרור. פל"י). במקורותינו אחד ממיני הירקות שחייבים לאכול בליל הסדר שמו 'מרור'.

מִרְקוּלִית. ראה מש"כ לקמן בפרק עשרים, 'מְקוֹר מְשַׁחַת', ערך 'שמות אלילים יווניים ורומיים', ד"ה 'מרקורי'.

נֶבֶג. בעברית המחודשת, גרגירי רביה זעירים ביותר של צמחים 'חסרי זרעים' (כמו פטריות). אבל במקורותינו - פירוש, שתיל צעיר^ע.

נוֹרִית. בעברית המחודשת, פרח אדום גדול. אך במקורותינו - פירוש, צמח רעיל ומרע^ט.

נִמְפִּיָּאָה. בעברית המחודשת, צמח מים בעל עלים ענקיים עגולים הצפים על פני המים (הלוטוס המצרי). הערוך.

נַעֲנַע. ראה מש"כ לעיל בפרק זה, ערך 'אַמִּיתָה'.

נֶץ הַחֶלֶב. בעברית המחודשת, פרח לבן עם פסים* ירוקים*, השורש הבצלי רעיל וראוי לאכילה רק לאחר בישול. רע"ם הוסיף "לבנים כחלב". הערוך (ערך 'נץ חלב'): "פירוש, פרחים לבנים. וי"א, עשב כשתחתוך - יוציא חלב". כפ"פ (פמ"ח): "ונץ החלב שהוא הפיטר (לטענת לעף פטרוחילה) ובערבי בקדונים".

א

והדיבור שמתדבקת ונעשית מגרעין האבטיח כדלעיל. ואפ"ה, עיקרה עם הקישות - כלאים". והכפ"פ (פל"י) כתב: "ומלפפונות - אֵל כִּיָּאֵר". אך לאח"ז (פנ"י) כתב (בשם פירוש אחר בערבית): "מלפפון - מין מהאבטיח*". וכתב בתבה"א (תוצה"א פ"ב): "קשות... בל"ע אֵל-פאקום, והוא מין קשואים* (גורקען) ארוך ודק: מלפפון. בל"ע אֵל-כִּיָּאֵר (בברטנורה 'פִּיָּאֵר' - מ"ס), הם קשואים קטנים כמו של חו"ל". ופירש מוה"ע (ערך 'מלפפון'): "היונים קראו מלפפון - למין פרי האדמה, עָרֵב למאכל ומלא מִיֵּין מתוק, והוא הנקרא בלש"ה - אבטיח. ות"י 'זאת האבטיזוים' - 'זית מלפניא'. ולפעמים היונים קראו כן - למין אחר שהוא גִּיב נאכל, והוא מלא דדים בולמים - ובפרט בקטנותו, והוא כמו מין קשאים. ונראה, כי כן שמו 'מלופפין' בלשון משנה, כי הרופאים מנו ארבעה אלו, וקראו לזרעים שְׂבֻמָּעוֹתָם - 'ארבעה זרעים קרים'. ולכן אמרו (=ח"ל), שהקישות והמלפפון אינם כלאים, כי זרע של שניהם - דומה". והמערך כתב: "מלפפון. מילון מאנסאנו בלע"ז, וכן מפרש בפ"ק דכלאים, ולשון יוני הוא; 'מילי' - תפוח, 'פִּיפּוֹן' - אבטיח. ומדאמרין בירושלמי תרומות, שאיש אחד האכיל לעשרה אנשים - מן מלפפון אחר, נ"ל שמועין המפרשים 'מלפפון' - 'פִּיפּוֹן', ונ"ל - שהוא מילון אדום. ונ"ל שכך מוכח בתוספתא דמסכת טבול יום פ"ד". רש"י ע"ז ל ע"ב. מפרש השו"ע יו"ד רצז, יד, בשם תלמוד ירושלמי. מלפפונים בניסן (ל"ק"ש קהלת תתקסח, תנחומא יתרו ז). רמב"ם כלאים פ"ג ה"ג, דא"מ ס"ק ג. צי"א ח"ב יב ד"ה ולפ"ז אפילו.

טו

^{טו} כמו שאמרו ב

גמ'

(פסחים עד 000): "נבנא בר שתא דלית ביה קיטרי", ופירש הערוך (ערך 'נבנ'): "פירוש, נצר חוטר".

^{טז} כמ"ש הערוך (ערך

ך 'נריתא'): "(חולין נט ע"א); 'עִיקְרָא דנוריתא'", והוסיף מוה"ע: "בנוסחאות אינו כתוב (כלומר, בגמרות שלפנינו. שם הגירסא: "עִיקְרָא דמרריתא", ופירושו שורש של צמח מר (אב"ד)), אך פירושו בלשון יוני, שם כללי לגידים (כלומר, צמחים מרים כלענה, כדפירש הערוך בערך 'גד ח' (אב"ד)").

טז

רש"י ויצא 'דוד

נִרְקִיס. בעברית המחדשת, פרח שעליו לבנים ומרכזו צהוב, הגדל בביצות וקרקע לחה. כיצד מברכין נרגס, מוה"ע (עוד 'נרקס'): "פירוש בליו"ר, מין פרח לבן, ויש במינו אשר הוא ירוק, ולו ריח טוב." סה"ש לריב"ג. אוצ'ה"ג: "א"ר יהודאי; 'חבצלת השרון' – נרקיס, 'שושנת העמקים' – סוסן". תשובות הגאונים. ש"ע א"ח רטז, ט.

סָגֵל, סָגְלִית, סִגְלִי. בעברית המחדשת, פרחים ריחניים בצבע סגול* בצורת לב [ויאולה בלע"ז, ובפי ההמון נקראים: אמנון ותמר*. ראה מש"כ בפרק עשרים, מְקוֹר מְשָׁחַת עֵרֶךְ 'אמנון ותמר']. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו ויאול"י, וי"א שהוא היסמין*, וי"א שהוא נרקיס*.

סוּף. בעברית המדוברת, אומרים 'קֶנֶה סוּף' (בסמיכות, והוא מין אחד). אך במקורותינו, הם שני מינים: 'קֶנֶה' ו'סוּף'. ואמנם בעברית המחדשת, מבדילים ביניהם, ש'קנה' גזעו חלול, ו'סוף' גזעו אטום*.

סַחְלָב. בעברית המחדשת, פרחים יפים בצורה מיוחדת, מכינים משורשו העבה חלב רפואי.

סִיָּה. בעברית המחדשת, שיח* קוצני נמוך הצומח בצורת כדור על הגבעות הפתוחות. אך במקורותינו, 000. ככתוב (ישעיה לז, ג): "ועלתה ארבעתה סירים", ופירש"י: "כך דרך חורבות לצמוח בהם קוצים וסנאים, והוא קיבוש והוא חוח, כולם מיני קוצים הם, כגון אורטיא"ש (תרגם אל"ר: סרפדים) וכיו"ב". קול הכסיל כקול הסירים.

סִלּוֹן, סִלּוֹן. בעברית המחדשת, שיח* הצומח בערוצי הנחלים במדבר, בקיץ הוא קוצני, ובחורף עליו ירוקים* ומלאים לחות. (וראה עוד לעיל בפרק אחד-עשר 'מִבֵּית וּבַחוּץ', ערך 'סִלּוֹן').

סִלְקִי. בעברית המחדשת, ירק עלים שבו שלשה סוגים: אדום (ששורשו נאכל), מספוא (שעליו נאכלים), סוכר (שעושים משרשיו סוכר). סילקא (ר"ה, ברכות). גמ' (חולין קיב ע"ב): "סילקא", ופירש"י (ד"ה ואי): "תרדין*". רש"י יומא עו ע"א. הערת סידור איש מצליח ליל ר"ה.

אִים' שיגלי. יסמין, בלע"ז 'ויאולי' (הרא"ם י"א שהוא בנפסג', אבל אין זמנו בימי קציר חיטים). רמב"ן סיגלי כנפסנא, כיצד מברכין. סנהדרין צט ע"ב. מוה"ע (עוד 'סגל א'): "פירוש בליו"ר, מין פרח ולו ריח טוב, ולפי דעת רבים הוא הנקרא נרקס". מנהגי מהר"ל (ליקוטים, ג): "סיגלי, אמר שהוא עשוי משלשה עלין, וּמִרְיָת רִיחַ טוֹב, שְׁקוּרִין וִיאוּל" (ובכתי' נוסף: "והוא הנמצא בתחילת האביב. והיה נוהג ממנו בקערה של פסח בשעת קריאת האגדה – כדי לקיים 'שמור את חודש האביב'). ליקוטי גאונים (תלמיד רס"ג על ברכות): "סיגלי – סְעֵד".

⁵ ככתוב (ישעיה י

ט, ו): "דִּלְכָּל וְזָרְבוּ יְאִרֵי מְצוֹר, קֶנֶה וְסוּף קָמְלוּ", ותרגם יב"ע: "וְיִהְיֶה בֹן נְהִיחָיון עֲמִיקָיָא, קֶנֶי וְגוֹמָא לֹא יִסְקֶן". ופירש"י: "קנה וסוף. שהיו גדלים שם מרוב מימיהם". ופירש במצ"צ: "קנה וסוף. מיני דשאיים הגדלים על שפת הנהר, כמו 'כאשר יגור הקנה במים' (מ"א יד, טו), וכמו 'ותישם בסוף' (שמות ב, ג). ושם כתוב (שמות ב, ג): "וְתִשָּׁם בְּסוּף עַל־יִשְׁפֹּת הַיָּאֵר", ות"א: "וְיִשְׁוּתִיהָ בְּעֵרָא עַל כִּיף נְהָרָא", ות"י: "וְיִשְׁוּתִיהָ בְּגוֹ נֹמְאָא עַל גִּיף נְהָרָא". ופירש"י: "ותישם בסוף. הוא לשון אנם, רוש"ל בלע"ז (תרגם אל"ר: סוף), ודומה לו 'קנה וסוף קמלו'. וראב"ע פירש: "בסוף. כמו 'קנה וסוף קמלו', והוא צֶמַח מִן הַיָּאֹר". וכתב בתבה"א (תוצה"א פ"ב): "קנה, בל"ע אל-קאסאב (קאצאב). נמצאים שארכם חמש או שש אמות, והם עבים, וגדלים על שפת המים והבצעים. ויש מין קטנים ודקים, והם קנה הכתיבה ליושבי הארץ. (וזה לשון רש"י ושמות כה, כט): 'זְקִיעוֹתָיו. ובלשון ערבי, כל דבר חלול קרוי קסוד'. עכ"ל. וקסוד – כמו 'קאסבה'). שרש ישע (שרש 'סוף'): "סוף חבוש לראש", הוא הגומא גד[ו]ל סביב להנהר בין בצעי מים, ויהיה [לשון] סיבוב שמסבב המים או להיות[ו]ן דך עומד בפני דך וקשה להתקיים כי הרך יעמוד עד סוף והקשה מהר יאסף".

⁵⁵ ככתוב (ישעיהו

סְנֶה. ראה מש"כ לקמן בפרק זה, ערך 'פֶּטֶל'.

סְרָפָד. בעברית המיוחדת, עשב שוטה שעליו ירוקים* תמיד, ומכוסים בשערות שבהן חומצה צורבת כל הנוגע בהן (ועליו ראויים לאכילה לאחר הסרת השערות הללו). אך במקורותינו, הוא מין קוץ, וי"א 5000.

סְתוֹנִית, סְתוֹנִיּוֹת (סתוניות). בעברית המיוחדת, מין פרח יפה הפורח בתחילת הסתיו*, ושרשיו הם פקעת רעל מסוכן. אך במקורותינו, הן ענבים חמוצים היוצאים בסתיו ואינם מבשילים לעולם (וע"כ מכינים מהם חומץ)^{פג}.

עֲגֻבְנִיה. ראה לקמן בפרק עשרים, 'מְקוֹד מְשַׁחַת', ערך 'עֲגֻבְנִיה'.

עִירִית. בעברית המיוחדת, עשב פרחוני שמשרשיו מכינים משקה לשתיה או דבק סנדלרים (לא נאכל ע"י הצאן).

עֶבְ[ו]בִית. בעברית המיוחדת, קוץ שלאחר שמתייבש נותר ממנו גלגל המפזר זרעיו ברוח. ראה מש"כ בערך 'דִּרְדֵר', ו'גִּלְגָל'.

עֲכָנְאִי. בעברית המיוחדת, הוא שם צמח (ע"ש שפרחו דומה ללוע פעור של נחש). אך במקורותינו, הוא נחשפד.

עֲלוֹה. בעברית המיוחדת, כלל העלים של העץ^{פה}. אך במקורותינו - פירושו, עֲלוֹהָּ^{פו}.

נה, יג): "ותזת הסרפד יעלה הדס", ופירש"י: "נעצוץ וסרפד - מיני קוצים הם". והרד"ק פירש: "מין ממני הקוצים... ואלה יגדלו במדבר". ומצ"צ פירש: "הסרפד. שם צמח גרוע". וכתב ריב"ג בסה"ש (שרש 'סרפד'): "ראיתי בפירושו (של רס"ג) 'ותמורת הסוס' [זו מלה ערבית אשר תרגם בה רס"ג מלת סרפד], והסוס - אשר תכנס סחיטתו ושרשיו ברפואות. ואיני סבור שכיון הכתוב אל הפחות שבצמחים. ובעבור זה אני אומר, כי המפרש לא רצה כי אם הצמח שאומרים לו 'סואס', ואיפשר שהוא טעה או הסופר והפיל האלף ממנו [והסואס] - עשב שקורחין בו האש במקרח".^{פב}

^{פב} במשנה "סתוניות

"ענבים היוצאים בסתיו ואינם מבשילים לעולם. הערוך (עך סתו): "אבל לא על הסתוניות, פירש רבנו דניאל ז"ל; ענבים שבימות הסתיו... 'וחומץ סתוניות' - פירוש, ענבים שמניחין בנפנים עד הסתיו, ומשקה היוצא מהן - הוא חומץ". הרמב"ם (זרעים, הלכות תרומות פ"א ה"ב): "אין עושין... פירות הסתיו - חומץ", ופירש בדרא"מ (ע"פ רש"י ומפרשי הגמ' שם): "הוא הענבים הגדלות בסתיו שאין מתבשלות לעולם ועושין מהן חומץ... ודוקא חומץ סתוניות מפרש שר"ע יר"ד ריז, יג. כפ"פ פ"ז: "וחומץ סתוניות, כלומר העשוי מענבים שבימי החורף". פירוש הרס"ג על ברכות (גנזי ירושלים ח"א): "סתוניות. כמו [פרי] אל-גמיד".

^{פב} תנורו של עכנאי

"מ נחש. אוצה"ג (ברכות יט ע"ב [ע"פ ספר המפתח לרבנו נסים גאון]): "פירוש עכנא - נקבה של נחשים. וזה שנתכונו לדמותן לדברים בעכנא מפני שהקיפו דבריהן עליו בראיות ברורות שאין עליהן פירא, והתקיפו עליו באתקפות מחוורות ששוברין דבריו, ולא מצא מהן מנוס, כעכנא זו שאם מקפת על שום דבר וסוגרת עליו - לא יהיה לו ממנה מפלט".

^{פג} (חידש יצ"א [ע]

פ הרוסית).

^{פג} ככתוב (הושע י,

ט): "מִלְחָמָה עַל־בְּנֵי עֲלוֹה", ותרגם יב"ע: "עֲבָדֵי קָרְבָא לְקַפְלָא אֲבָהָן עִם בְּנֵי סְלִיקו". ופירש"י: "בני עלוה - בני נאווה". וראב"ע פירש: "בני עלוה. כמו עֲלוֹה, וְהֵיית לְעוֹה" - וְהִיה רַק זוּעָה. וכ"פ הרד"ק (ומצ"צ): "עלוה. כמו הפוך 'עֲלוֹה', וכן 'וְעוֹה' - 'פְּבִש', 'שְׁמָלָה' - 'שְׁלָמָה', והדומים להם". (ולכלל העלים - יש שם במקורותינו: בְּנִיָה, כדאיתא במשנה מעילה פ"ג מ"ח, וברש"י שם [דף יד ע"א]).

עץ הדעת. ראה לקמן בפרק עשרים ותשעה, 'ילדות עשוקה', ערך 'פרי עץ הדעת'.
עֶצְבוֹנִית. בעברית המחדשת, שיח* בעל עלים ירוקים* ויפים (שאינם נובלים מחר, ולכן משתמשים בהם ל'סידור פרחים')^{פז}. אבל במקורותינו, הוא מין קוף^{פח}.
עֶצָה. במינוח המדעי של חלקי הצמח, קוראים כך לחלק הפנימי של הגזע (להבדיל מהקליפה) בו נמצאים צינורות המים וכו'. אבל במקורותינו - פירושה, בלשון מקרא - כלל העצים. ובלשון חז"ל פירושה, תבן של מיני קטניות (שהוא קשה יותר מתבן של דגן*)^{פט}.

עָר. בעברית המחדשת, עלי תבלין (דפנה*) שמהם הכינו היוונים הקדמונים זרים לעיטור ראשי המנצחים. הערוך ערך 'ער ז'.

ערבה. מאמר פל". ראה מש"כ לקמן ערך 'צפצפה'.

עֶרְבַת בָּבֶל. בעברית המחדשת, כינוי ל'ערבה בוכיה', שהיא מין עץ סרק הדומה לערבה, וענפיה נופלים ונסרכים כלפי מטה. אך במקורותינו, 'ערבת בבל' היא ערבה רגילה כשרה לארבעת המינים, ואילו זו הקרויה כך היום, ספק אם היא מין הכשר לארבעה מינים*.

עֶרְמוֹן. בעברית המחדשת, עץ גדול שפירותיו - בלוטים הראויים לאכילה לאחר קלייה. אך במקורותינו, י"מ שהוא אותו ערמון, וי"מ שהוא עץ הדולב*^{צא}.

עֶרְעָר. בעברית המחדשת, עץ מחט הררי דומה לברוש* (מכינים ממנו תבלין לכרוב כבוש ולמשקה ויסקי). אבל במקורותינו, הוא עץ מדברי, וי"א עץ יערצי.

א

^{פז} [ע"פ שמה הערבי

אס בר' הדס בר].

^{פז} (נלע"ד, מלשון

'בעצבון תאכלנה', שהיא הקללה שממנה צמחו הקוצים). ב"ר תולדות סג, ילק"ש (תולדות סוף קי): "יעקב ועשו, משל לעצבונות והדם שנגדלו זה עם זה". ממ"ק: "ועצבונות. מיני קוצים". הערוך ערך 'עצב ג': "ועצבונות... מיני קוצים הם".

^{פח} כמו ששנו במשנה

(שבת פ"ז מ"ד): "המוציא... עצה כמלא פי גמל", ומפרש בגמ' (דף עו ע"א): "מאי 'עצה'? א"ר יהודה; תבן של מיני קטניות". ופירש הר"ח: "עצה - תבן הקטנית*, וקשה ממנו". עירובין פ"ז ע"ב פירש"י, ופיר"ח.

^{פט} ככתוב (תהלים ק

לו, א-ב): "על ערבים בתוכה", ספר ארבעת המינים לר"מ שטרן.

^צ "בוקל לזו לזו וע

רמוון" (בראשית ל, לו) אונקלוס מתרגם "דְּלִיב" (נשמע כמו 'דולב'), רס"ג 'דולב' (ר"ק שלנו היום). ורש"י מפרש "קִשְׁמִינִי" בלעז" (תרגם אל", שהוא הערמון של העברית המחדשת). יחזקאל לא, ח (תרגם אל"ר: ערמון). רד"ק סה"ש 'אלון'. וכ"כ בשבילי אמונה (נתיב ה, פ"ב): "ערמונים בלעז" קשמניא, בערבי שמה בלומ". תודה 'ערמונים' ב"ב פא ע"א. ר"נ הופנר בהערות מחלק בין הסוגים.

^{צא} "כערער במדבר"

(ירמיה יז, ו). (תהלים קב, יח). ובמחמ"נ (שרש ער ח) כתב: "עץ הוא מעצי היער, וערער שמו, 'זהיה כעץ שתול על פלגי מים' (ירמיה יז, ח) - יורה עליו". ובתשד"ו השיגו: "זהבאת בחלק אחד - נוסו ומלטו נפשיכם ותהיינה כערוער במדבר" (ירמיה מח, ו), עם 'זהיה ערער בערבה' (ירמיה יז, ו) - והם שני חלקים; הערער - הוא עץ מעצי המדבר, וערוער - לא ימצא במקרא שם עץ, כי אם שם המקום, ככתוב

פּוֹאָה. בעברית המחדשת, שיח* מטפס בחורש* שמכינים משרשיו צבע אדום. במקורותינו, בתבה"א (תוצה"א פ"ב): "פואה. בל"ע אל-פוא, והוא חתיכת עץ שצובעים בה אדום, והובא מארץ הודו". רמב"ם הלכות שמיטה פ"ז ה"ג, דרא"מ ס"ק פג.

פּוֹל. בעברית המחדשת, 'פולים' הוא שם כללי לגרגרים הנאכלים ('פולי קפה', 'פולי קקאו'). אך במקורותינו, משמש רק כשמה של הקטנית* בעלת התרמילים הרחבים והגרגרים הגדולים (פול בל"ע) צג.

פִּטוּטָּרַת. בעברית המחדשת, העורק הראשי בעלה המתחבר עם הענף, ונושא את העלה (הטֶרֶף*). אך במקורותינו, הוא עוקץ הפריצה.

פֶּטֶל. בעברית המחדשת, קוראים לשיח* הפטל (הגדל בסבך על גדות נחלים זורמים בצפון, ופירותיו אדומים) – בשם 'פטל קדוש', מתוך הנחה שהוא הסנה שראה מרע"ה (פלי). סנה? תוס' כיצד מברכין. שמ"ר ב, ה, צפור נכנסת ונלכדת בקוצים. רס"ג שמות ג, ב, "סנה" – 'אל סנא'. ראב"ע שמות ג, ב, סנה מין קוף. (רש"י ע"ז כח ע"ב ד"ה קשייתא דאסנא: "גרעין של פרי הסנה, בסנים הגדלים בסנה ומלאים גרעינים"). רבנו יוסף המקנא ואוצבעה"ת (שמות גב אות גט): מסנה א"א לעשות צלם. מוה"ע ערך 'אקקיא'. היו חוקרים שההבילו הבלים להסביר באופן טבעי כיצד בער הסנה באש ולא אוכל (ולא הבינו שהיה זה חזיון ניסוי). וראה מש"כ לעיל פרק 'מאכלים' ערך 'פטל'.

פִּלְפֵּל, פִּלְפֵּלַת. בעברית המחדשת, נקרא כך גם פרי ירק הגינה החלול, שיש ממנו מינים שונים: גדולים ועסיסיים בצבעים ירוק* כהה* ובהיר*, אדום [גמבה בלע"ז], כתום* וצהוב, וברכתם 'בורא פרי האדמה', (ומקורם בארצות אמריקה הטרופית) וכן קטנים וחריפים בצבע אדום, הנקראים 'פִּלְפֵּל חָרִיף' [פפריקה בלע"ז].

א

'מערוער אשר על שפת נזול ארנון' (דברים ב, לו) "ור"ת השיבו [בהכרעות]. ומחה"ע סוף ערך ע, שרש 'ערער' פירש: "פירוש, עץ הגדל במדבר. וי"א, שהוא צמח קל, ויש לו קוצים - כחרול, כשיתחמם הזמן - ייבש מיד, וכשתבא הרוח - מיד שוברתו".

^{צב} ושנו במשנה (כל

אים פ"א מ"א): "הפול והספיר... ופול הלבן והשעועים* – אינם כלאים זב"ז... ופול מצרי והחרוב – אינן כלאים זב"ז". ופיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק): "הפול. אל-פול... פול הלבן. אל-פול אל-אביין". וביארו בתלמוד ירושלמי: "על פינקסיה דרבי הלל... אשכחון כתיב... פילה... סרפונא... כיני מתניתא; הלבן וכו'... והחרוב – א"ר יונה; כמין פול מצרי – פרסי הוא, וקצצו דמיין לחרוב" (ופירש פנמ"ש: "פילה. כך היו קורין לפול... ולפול הלבן – סרפונא... כיני מתניתא הלבן. כלומר, לא שהוא פול הלבן, אלא מין בפני עצמו הוא ונקרא 'סרפונא', ומפני שהוא דומה לפול – כינו אותו בשם 'פול הלבן'. וביאור משיעורי הרשי"ק כתבו [ע"פ הרא"ש]: "והחרוב. לאו חרוב הוא – דהחרובין מין אילן הוא, אלא כמין פול המצרי; וקצצי דמיין. עליו דומין לעליו חרוב – ומשום הכי קרי ליה 'חרוב'. ובמתני' דתנן 'פול המצרי והחרוב' – הכי פירוש; פול המצרי עם החרוב, כלומר עם פול הדומה לו דהיינו 'פול החרוב' – אינן כלאים זב"ז". והרע"ם פירש: "ופול המצרי. פאסול"י בלע"ז: החרוב. מין קטנית, וקורין לו חרוב לפי שתרמיליו שהורע בתוכו הן דקין ועקומין כחרובין, והוא ממין פול המצרי". ותפ"ש פירש: "הפול. באֶהֱנֶקֶן: פול הלבן. וייסע באֶהֱנֶקֶן: פול המצרי. שמינק באֶהֱנֶקֶן". רמב"ם הלכות כלאים פ"א ה"ח.

^{צב} כמו ששנו במשנה

(ע"ז פ"א מ"ה): "אלו דברים אסורים למכור לעובר כוכבים; אצטרובלין, ובנות שוח, ופטוטרותיהן, והתבאר בגמ' (דף יד ע"א): "ארבב"ה א"ר יוחנן; בפטוטרותיהן שנו", ופירש"י: "פטוטרות דמתני' – לאו מין הוא באפי נפשיה, אלא הכי קאמר; אין מוכרין להן כל אלו; אצטרובלין ובנות שוח – בעוקציהן, לפי שתולין אותן בפני עבודת כוכבים, ודרכן לעבוד בכך".

^{צב} סוכה לה ע"א חי

אבל במקורותינו, 'פלפל', 'פלפל חריף' ו'פלפלת' - הם אך ורק תבלין* הפלפל השחור בלבד, והוא פרי עץ (ומקורו בארץ הודו, אך היה גדל גם בא"י בזמנים קדומים)^{צח}. פִּנְג. בעברית המחדשת, מין דוחן. אבל במקורותינו, י"א שהוא עץ הבושם של שמן האפרסמון*, י"א שהוא מהירקות הנאכלים, וי"א שהוא עשב בורית, וי"א חלת דבש, וי"א שם מקום בארץ ישראל.^צ פְּסִיג. בעברית המחדשת, העלים הראשונים היוצאים לאחר נביטת הזרע. אבל במקורותינו - פירוש, אחת מהתפצלויות אשכול הענבים, שיש עליה קבוצת ענבים.^צ פְּסִיפְלוֹרָה. ראה לקמן בפרק עשרים, מְקוֹר מְשֶׁחֶת, ערך פְּסִיפְלוֹרָה.

יב בערלה התבלין הוא עץ, תוספתא ביצה פ"א ה"ב 'הפלפלין ה"ה כתבלין', היו מגדלים אותו בארץ, קהלת רבה ב, ח, תוד"ה ללמדך. גרגריו דומים לגרגרי כרשנים (קהלת רבה ו, א), גידי הארץ, 'פלפלתא חריפתא' יומא פה ע"ב. פסחים מב ע"ב פלפלי אריכתי. אבל במשנה (שבת), 'פלפלת כל שהוא' גרגר ארוך. ותבה"א (תוצה"א פ"ב) הבין שפלפלא רטיבתא המובאת ביומא פא ע"ב, היא מין ירק הפלפל הירוקים והאדומים, וצ"ע. וראה שו"ת חזון עובדיה טו בשבט.

^{צח} ככתוב (יחזקאל

כו, יז): "בְּזִזְיִי מִנִּית וּפְנִיג וְדָבְשִׁי וְשִׁמֹן וְצִרִי", ותרגם יב"ע: "בְּחֲמִי רִיחוֹשׁ וְקוֹלִיא וְדָבֶשׁ וּמֶשֶׁחַ וְשִׁיעָף". ופירש"י: "פִּנְג. ראיתי בספר יוסף הכהן (יוסיפון); עץ אפרסמון* הוא פנג, והיו מצויין ביריחו, וע"ש ריח הטוב - נקראת יריחו. באלסמ"א בלע"ז (תרגם אל"ר: אפרסמון* [וכן תרגם לער"ב: צרי]) (וכן פירש"י ברכות [מג ע"א, ד"ה 'שמן ארצנו']: "משחא דאפרסמא מאי מברכין. על ריחו: שמן ארצנו. שהיה גדל ביריחו, וע"ש ריח - היתה נקראת 'יריחו, והוא 'פנג' האמור בספר יהווקאל; 'הודה וא"י המה רוכליך בזיטי מנית ופנג. כך ראיתי בספר יוסף בן גוריון). והרד"ק פירש: "זִזְיִי מִנִּית. שם מקום בארץ ישראל, שהחיתים שם יפות, ומצאו 'עד בואך מנית' (שופטים יא, לג). וכן 'פנג' - שם מקום. ויונתן תרגם 'בחמי ריחוש וקוליא', ולא הבנתי מלת 'ריחוש' מה הוא. וקוליא - מצאו בדברי רז"ל (000); 'מְעַרְבִין בקוליא' - והוא מירקות השדה הנאכלים, ופירש בעל הערוך (000) שהוא עשב ששורפין אותו, ומשימין אפרו בבורית. ויוסף בן גוריון פירש 'פנג' - שמן אפרסמון* הנקרא בלסמ"ו, והיה נמצא ביריחו כו... והנה, אומר בפסוק 'צרי' - ומפרשים אותו שהוא שמן אפרסמון*. ומחה"ע (שרש 'פנג') פירש: "פירוש, חלות דבש כשיצאו מן הכוורת". ובסה"ש לריב"ג פירש: "ופנג... צוף".

^צ כמו ששנו בתוספ

תא (פאה פ"ג ה"ז): "איזהו 'עוללות'? כל שאין לה - לא כתף ולא נטף... איזהו 'כתף'? פסיגין המחוברים בשדרה - זו על גבי זו". וכן אמרו בתלמוד ירושלמי (פאה פ"ז ה"ג): "איזו היא 'כתף'? פסיגין זו ע"ג זו", ופירש הר"ש משאנץ: "שרביט האמצעי שבאשכול - הוא קרוי 'שדרה', ואשכולות קטנים הרבה - מחוברים בו, שבהן הגרגרים של ענבים. לכן קרי ליה 'שדרה' - דמיו לשדרה שהצלעות מחוברות בה. ולאותן אשכולות קטנים - קרי 'פסיגים' בירושלמי ובתוספתא, כההיא דתנן בריש עוקצין (מ"ה); 'פסיגה של אשכול, שריקנה - טהורה... 'פסיגין' - מלשון 'נתחים', דכתיב (ויקרא א, יב) 'זנתזו אותו לנתזיו', ומתרגמין בירושלמי 'ופסג יתיה לפסיגיהו' - שהן נתחים של אשכול. וכשהפסיגים שוכבים זה על זה כמשאוי שעל כתפו של אדם - נקרא 'כתף'". וכ"פ הפנמ"ש: "שדרך האשכול, לצאת מן השדרה שלו - כמה אשכולות קטנים, והן נקראו 'פסיגין', מלשון נתחים וחתוכות המתחלקים. ויבחר אותם בתוך (בראשית טו, י), תרגום ירושלמי - 'ויפסג'. וכשהן שוכבות זו ע"ג זו - נקרא 'כתף', כמשאוי שעל כתפו של אדם". וכ"פ הרמב"ם (זרעים, הלכות מתנות עניים פ"ד ה"ח): "איזהו הוא כתף? פסיגין המחוברות בשדרה זו על גבי זו".

^צ גיטין נט ע"א,

פִּסְתָק, פִּסְטָק. בעברית המדוברת קוראים בשם זה לִבְטָנִים* האמיתיים (אגוז הבטנה) (ומשבשים לקרותו בִּפ־א רפויה אע"פ שהיא בתחילת המלה). אך במקורותינו, י"א שהוא אותו פסתק, וי"א שהוא ערמון*, וי"א שהוא אגוז קוקוס^{צח}.
פִּקְסוּס, לִפְקָסס. ראה לעיל פרק שביעי, פְּעֻלֹת, ערך פִּקְסוּס, לִפְקָסס.
פִּקְעָה, פִּקְעוֹת (פְּקוּעָה, פְּקוּעוֹת). בעברית המהודשת, סוג אבטיח* מדברי מר ורעיל ('אבטיח הפקועות'). אך במקורותינו, י"א שהוא אותו אבטיח הפקועות, י"א שהוא פטריית רעל, וי"א שהוא חציל, י"א שהוא קשואים* מרים, וי"א שהוא ירוקת החמור*, וי"א שהוא לענה*, וי"א שהוא מין צמח בר בצורת גפן^{צט}.

פירש"י "גלג'ט בלוטי אלון שאוכלים חזירים". והערך (ערך סבן) פירש: "פיסתקא - והוא בלשון ערבי פיסתקא... ור"ח פירש... יתכן שהיו... אנוזים הבאים מהינדו - שהן גדולים. ורבינו גרשום פירש... פוסתקא - גרעיני פרי שקורין גלג'ט". ומוה"ע (ערך פסתקא) פירש: "פירוש בלשון יון ורומי וישמעאל, מין פרי גדל בסוריא, ונשמר בתוך קליפה". והרד"ק כתב בסה"ש (שרש ב'טן): "בטנים" הפרי הנקרא בערבי פסתק"ק. וכתב בתבא"א (תוצא"א פ"ב): "פוסטוק, בל"ע נקרא כן, הוא מין אגוז ארוך ומראהו ירוק ומעמו טוב". ירושלמי כלאים פ"א ה"ד: "לוזון ובוטמין, מה נפק מביניהון? פיסמקין".
^{צח} ככתוב (מ"ב ד,

לט-מ): "וַיֵּצֵא אֱזֹרָה אֶל־הַשְּׂדֵה לְלֶקֶט אֶרֶץ, וַיִּמְצֵא גֶפֶן שְׂדֵה וַיִּלְקֹט מִמֶּנּוּ פְּקֻעוֹת שְׂדֵה מִלֵּא מִלֵּא בְּגֹדוֹ, וַיָּבֵא וַיַּפְלֹז אֶל־סִיר הַגֹּיִז כִּי־לֹא יָדָעוּ: וַיֵּצְקוּ לֵאנָשִׁים לֶאֱכֹל, וַיְהִי כְּאֶכְלָם מִהַגֹּיִז וְהַמָּוֶה צָעְקוּ וַיֹּאמְרוּ מוֹת בְּסִיר אִישׁ הָאֵלֶקִים, וְלֹא יָכֹלוּ לֶאֱכֹל", ותרגם יב"ע: "ונפק ה' לחקלא ללקטא ירוקנין, ואשבח גופנא בחקלא ולקט מיניה פקעי חקלא וכו'". ופירש"י: "ללקט אורות. נגיר שקורין אורג"א (תרגם אלר: אורה [בן-חדל]), שמאיר את העינים. ויש שפותרין 'אורות' - 'ירקות', כמו 'כוזם צוז עלי אור' (ישעיה יח, ד): וימצא גפן בשדה. גופנא בחקלא: פקועות שדה. צמחו ממנו פקועות שדה, הוא בוליי"ן בלעז (תרגם אלר: [בוליי"ן] פטריית [ולער"ב הוסיף: ארסיות]) - סם המות. ובשם ר' מנחם שמעתי, 'וילקט' לבד ממנו - פקועות שדה: ויפלוז. ויבקע". והרד"ק פירש: "ללקט ארץ. ללקט ירקות לאכול, וכתרגום יונתן... וכן 'כי טל אורת טלך' - טל הראוי לירקות. ובדברי רז"ל (יומא יח ע"ב) 'מאי אורות? תנא משמיה דרי"מ; זה נגיר. א"ר יוחנן; למה נקרא שמו אורות? שמאירות את העינים'. והוא הנקרא אירוג"א בלעז. והעלים יצא ללקט - לא הזרע: וימצא גפן שדה. ת"י וכו'... וי"מ, גפן כמשמעו, ומפרשים 'פקועות' פטריות הידוע בדברי רז"ל, ונגדלו הפטריות ההם - אצל הגפן. ומצאנו בפירוש הגאונים ז"ל; 'פקועות שדה', כעין אבטיחים* קטנים, והם מרים, ועושין מזרע שלהם - שמן, הוא שנאמר רז"ל (שבת 000) 'בשמן פקועות', והוא הנקרא בל"ש - חנדר"ל (ובסה"ש שרש פקע, הוסיף: "בל"ש - הנמ"ל. ומצאנו בפירוש נאון שהפקועות הם הנקראים בערבי אל"באנ"ן [=חציל]), א"כ לזה הפירוש ירצה לומר; 'גפן שדה', שהקנה הוא שגדליו בו אלה הפקועות - הוא כעין גפן, ונקרא 'גפן השדה': מות בסיר. לפי שהיו מרים". והרלב"ג פירש: "אורות. ר"ל ללקט ירקות: פקועות שדה. פירשו קצת המפרשים שהם קשואין* (מריקגומרי"ן בלעז) והם בתכלית הרוע והסכנה לאוכל מהם, וקצתם פירשו שהם הנקראים קולקוינטידא"ש, והם ג"כ כמו סם המות: ויפלוז. ר"ל, שכרת העשבים ההם - וישמן בסיר הנוזל, כי לא ידעו שייהיה בלתי נאות למוזן". ומצ"צ פירש: "אורות. ענינו צמחי שדה... פקועות שדה. הם הגדלים על גפן שדה, והמה מרים, ועושים מהם שמן, ובדרז"ל נקרא שמן פקועות". ובמצ"ד הוסיף: "גפן שדה. מין גפנים הגדלים בשדה, והפירות הם דבר ארסי וממית". ומחה"ע (שרש פקע) פירש: "פירוש, כמהין ופטירות. וי"א לענה מדברית, יש לה פירות כשיעור רימונים ירוקים ומרים, משום שנאמר 'מות בסיר'. ואינו כן, כי אין אדם עושה למאכלו אלא דבר שיודע, ואם אינו יודע - טועם ומראה לאחרים. אלא ודאי, דבר שנהגו בנ"א לאכלו היה, ופטירות היו, שיש בהן מין הורג את האדם, ודבר שיפלא הוא

פְּקָעִים. בעברית המיוחדת, עיבוי שורש הצמח ('תפוחי אדמה', הם פקעים בשורש הצמח). אבל במקורותינו - פירושו, פירות או פרחים סגורים, או ביצים, או כפתורים*ק. **פְּרִדָּה** (פרודה). ראה מש"כ לעיל פרק רביעי, 'שמות תאר פְּלִלִים', ערך 'פְּרִדָּה' (פרודה).
פְּרִדָּס. בעברית המיוחדת, מטע רק של עצי הדר*. אבל במקורותינו - יקרא כן מטע של כל מין אילן*א.

א

- עד שיתפרסם לאח"כ". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'פקע') כתוב: "והמפרשים אמרו ב'פקועות השדה' - שהם [גידים ובערבין] הנמ"ל, והיתה ראיתם... מאמרו 'גפן שדה'... פקועות שדה" - שְׁדָמָה צְמָחָה בצמח הכרם, ומאמרו עוד 'מות בסיר וגו' - בעבור מרירות הגידין. ונוכל אנחנו לומר, כי הגפן הזוה - הוא הגפן הידוע, אלא שהפקועות לא היו פרי הגפן, אך היו צומחות אצלו כאשר הוא ידוע מצמח הפקועות אצל הגפן וזולתו מן האילנים, ולא היו משימים בתבשילים דבר שאין מכירין אותו ולא טועמין אותו. אבל אמרם 'מות בסיר' - איפשר שהיה בעבור שהיה מן המינים הרעים שבהם, אשר יביאו לידי מחנק קשה וקשי הנשימה - ולא ידעו בזה... ומה שמרחיק היות 'פקועות שדה' - גידין, כי 'לענה*' הוא שמפרשין בו 'גידין', אא"כ יש לו שני שמות, ר"ל 'לענה' ו'פקעות'. ואולם סברת חכמינו בשמן פקעות - שהוא שמן הגידין (והוא קלוקונטיר"ש), ועם כל זה - פקועות שדה לא יהיה גידין כלל, לְמַה שקדם לנו זכור". שבת 1000. פסחים 1000. ירושלמי שביעית 1000. ושנו במשנה (כלים פ"ז מ"ז): "ושפופרת הקש... רבי שמעון אומר; אף של פקועות", ופירש בפי'המ"ש להרמב"ם: "צמח (שיש) לו קנה הלול". וכ"פ הרא"ש: "הוא צמח שיש לו קנים חלולים, והם 'פקועות שדה'". והר"ש משאנץ פירש: "וכן מפקועות, דהיינו דלעת* מדברית, כמו שמפורש בפרק במה מדליקין 'שמן פקועות' שעושים שמן מורע דלועים. ובערוך פירש, אבטיחים קטנים". והרע"ם פירש: "פקועות. דלעת מדברית. וי"א אבטיחים קטנים מרים, וקנה שלהם הלול כשפופרת של קש". ושנו במשנה (עוקצין פ"ג מ"ד): "ועלי הלוף השומה - אינן מיטמאין מומאת אוכלים, עד שימותקו. ר"ש אומר; אף של פקועות כיו"ב", ופירש הרע"ם (נראה ע"פ הערוך): "פקועות. כעין אבטיחים קטנים והן מרים. ורבותי פירשו, דלעת מדברית". והערוך (עוד 'פקועות') פירש: "פירוש, הן כגון אבטיחין קטנים - והן מרים. ויש מפרשים, דילויע מדבריות". ובמק"א פירש (עוד 'רק ב'): "ויריקת החמור*", פירש קשואים והם מרים והן פקועות שדה".

צט ככתוב (מ"א ו,

(יח): "מְקַלְעַת פְּקָעִים", ותרגם יב"ע: "וְנִלְף חִיּוּ בִיעִין". ופירש"י: "וצורות פקעים כמין כפתורים. פקעים - למויישייל"ש בלע"ו (תרגם אל"ר: פקעות [חוטים]). והרד"ק פירש: "מקלעת פקעים. כמעשה קלעים ופקעים, והם צורות פקועות שדה, או 'מקלעת פקעים' - סמוך לפקעים, ופירושו - ציור פקעים... ויונתן תרגם וכו', ר"ל כצורת בצים". והרלב"ג פירש: "הנה הפקעים - הם בצורת ביצים, מפני ראשיהם חדים. והנה, 'מקלעת' - מעניין השלכה והוצאה, כמעם 'קלענה בכף הקלע'. והמעם, שכבר היה מצוייר בארזים מבפנים - בדמיון הוצאת הצמחים, ואל הפקעים בעת אשר הם מתחילים להציין ציין. כי בראשונה - יהיו כמו פקעים, והם כמו ביצים ששני ראשיהם חדים, ואחר זה - יפריח מְהֶשְׁרֶשׁ, כמו גביעים משוקדים. ומתוכם - יצא הפרח... או יהיה הרצון במקלעת - כמו קלעים, ר"ל שציירו שם בדמיון קלעים - שהם יריעות שהיו בהם אלו הציורים... או יהיה 'מקלעת' - בדמיון החריות והדליות שבהם הפרחים". ומצ"צ פירש: "פקעים. ציור פרי מה, וכן 'פקועות שדה' (מ"ב ד, לט)".

פ ככתוב (שיח"ש ד

, יג): "פְּרִדָּס רְמוּנִים", ופירש ראב"ע: "פְּרִדָּס. בל"ש כדמות גן - יש בו מין אחד". וכ"פ מצ"צ: "כן יקרא גן מעצי מאכל, וכן 'גנות ופרדסים' (קהלת ב, ה)". ושם (קהלת ב, ה) כתוב: "עשיתי לי גנות ופרדסים, ונטעתי בהם עץ כל-פרי", ות"י: "עבדתי לי גינת שקין ופרדסין, ודרעית תמן כל מיני עסבין... וכל מיני עסבי בוסמן, נציבית בהון אילני סרק, וכל אילני בוסמין... וכל אילן דעביד פריין".

פְּתִילַת הַמְדָּבָר. בעברית המחדשת, תפוח סדום, שיח* גדול הגדל בבקעת ים המלח, ופירותיו דמויי השזיף* הם חלולים ורעילים. אבל ל"מ כן במפרשים. שבת (כ ע"ב): "ולא בפתילת המדבר: שברא", ופירש"י: "מין עשב ארוך, וקורין אותו אורמ"א (תרגם באל"ר: סרפד)". והערך (עך שברא) פירש: "פירוש בתשובות; לתת סימנים שלו – אי אפשר, אלא ממיני זרעים היא – ואינו נאכל, וזרעו מין סממנים הוא – והם ביותר, ושוחה אותו מי שיש לו צנה. ושמו בלשון ערבי – הרמל. ומיך שלו – עושין פתילה. ואנו שמענו, שקורין אותו בלע"ז – פירול"א". ברית עולם לרע"ש סדום אפפעל יפה מבחוץ ואויר מעושן מבפנים, מהות סדום.

צָאֲלִים. בעברית המחדשת, עץ השיזף* הצומח במדבר היבש. אבל במקורותינו הוא עץ הצומח בבצה על המים, או שהוא שם לצל אילנות^{קב}. **צָבֵר.** בעברית המחדשת, קוראים כך רק לקקטוס המשוכות* בעל הפירות הכתומים* המתוקים, המצוי בארץ ישראל. אבל במקורותינו – הוא שם כללי לכל הקקטוסים (ע"ש שצוברים מים בבשרם)^{קג}.

צפצפה. בעברית המחדשת, עץ גבוה הגדל על גדות נחלים, יש לו שתי צורות עלים: רחבים וצרים (הדומים לעלי ערבה). יחזקאל יז, ה, תרגם אל"ר: צפצפה. גמ' סוכה פ"ג. סה"ש לריב"ג ורד"ק: בערבי צַפְצָף. מאמר פל"י.

צִפְרִין (ציפורן). בעברית המחדשת, פרחים יפים וריחניים (אחד המינים יש לו פרי ריחני המשמש כבשמים) (פרח צפורן הקנפול). יש של הסממנים (כריתות ו ע"א), יש תבלין ובשמי הבדלה (י"א שהיא

א

ופירש ראב"ע: "והגן – יש בו אילנים רבים ממינים רבים, והפרדס – הוא ממין אחד, והראיה – 'פרדס רמונים'". ומצ"צ פירש: "ופרדסים. מקום נמוע אילנות בעלי פרי". ומחה"ע סוף ערך פ, שרש 'פרדס' פירש: "'ופרדסים' – גן עצים". וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'פרדס'): "'ופרדסים' – הוא גן עצי המאכל" (והוסף הרא"ב בנמוקי: "על כן קורין הגנים לגן עדן – פרדס, וכן בלשון יוני"). רש"י ב"מ לט ע"ב: "פרדסי – כרמים". רש"י ב"ב כו ע"א: "פרדסא. כרם". (יש גם 'כרם זית' עם שם לואי [שופטים טו, ה. ברכות לה ע"א, ב"מ פז ע"ב]). והערך (עך 'פרדס' פירש: "'ארבעה נכנסו לפרדס' (חגיגה יד 000), פירוש כינחו 'פרדס' מענין 'גן עדן' שהיא גנוזה לצדיקים, כך אותו מקום הוא בערבות' שהנשמות של צדיקים צורות בו". והתשבי (עך 'פרדס' כתב: "פרדס... פירוש, גן שנדלים בו אילני מאכל. ומוזה קורין הגנים לגן עדן – פארדים, ובל"א – פארדיים". וכתב עליו הרגמ"ב: "ובנחמיה (ב, ח) 'עומר הפרדס', פירש"י; ממונה היה על היערים אשר למלך, וכן מוכח שם; אשר יתן לו עצים לקרות, ומוזה משמע, ד'פרדס' – יכולין לומר כ"כ אפילו על יערות ועץ שאין עושה פרי". ב"ב ז ע"א: המוכר לחבירו פרדס אע"פ שאין בו רמונים וכו'. ובדף יב וכו פירש"י כרם. משמרות כהונה.

^{קא} ככתוב (איוב מ,

כא): "תזח-צאלים ישכב", ת"י "תחת מלליא". ופירש"י: "צאלים. צל אילנות". וראב"ע פירש: "צאלים. כמו 'צללים', וְהָאֵלֶּף תחת אות הכפל" (וכ"פ במחמ"נ [שרש 'צאל']). והרלב"ג פירש: "צאלים. אילנות, ונקרא 'צאלים' – להיותם בעלי צל" (וכ"פ מצ"צ). והפסוק מדבר על ה'בהמות' שהוא שור הבר השוכן 'בסתר קנה ובצה', ואינו מתאים לעצי השיזף הבדודים בערבות המדבר. והמחה"ע (שרש 'צאל') פירש: "פירוש, עץ גדל ביערים – שמו כך. ונתפס מי שפירש – 'צללים' משום שנאמר 'צללו', אלא ודאי – כמו סוף הפסוק, שנאמר 'סובהו ערבי נחל', כי כן מנהג זיווג המילות... כך הן רוב שירות המקרא, ורוב ספר משלי ואיוב. ועוד אמר, 'תחת צאלים ישכב בסתר קנה ובצה' (איוב מ, 000) – שאין זה צל, אלא צמחים". ופירש בסה"ש לריב"ג (שרש 'צאל'): "צאלים הוא צמח כמו ערבי נחל, ואינו רחוק בעיני שרוצים בו הצמח שקורין בערבי אֵל צאל", ובסה"ש לרד"ק כתב: "הם עצים או צמחים – גדלים על המים ועל הַבְּיָצָה".

^{קב} כמו שתרגם ר"ש

אבן תיבון בשמונה פרקים להרמב"ם (פ"ד): "והצבר – ובלע"ז אלו"א", שהוא קקטוס האלון.

^{קג} ברכות כיצד מבר

של הסממנים), מהר"א שמות ל, שחלת צפורן ביזנצ"א. כתב שלה"ג (פ"ט) ובאה"ג (ח"ב פ"ב יד): "השחלת האמור בתורה מהו? שורש בשם חלק ומצהיר כצפורן ובלשון המשנה קרוי צפורן ותרגום אונקלוס וטופרא. ודיאוסקורודי... אמר, שהצפורן הריחנית הוא מכסה (קונכיה*) רמש הנקרא פורפורה, ונמצא באגמי הודו... והבעל חי זה שהוא הצפורן נזון מאלו הסמים ע"כ הוא ריחני כמוהם... ומפני שהצפורן היא מכסה והוא דבר טמא, ותנן בעשירי מכלים; 'עורותיהם ועצמותיהם אינם מקבלים טומאה, לכן היו שפין את הצפורן בבורית כרשינה להסיר קליפת בשר וזוהמא הנשארת בעור הרמש". פרק פח: "הצפורן, היא תיבה או מכסה של רמש הים ממיני הקונקיליא, והמכסה הזה הוא הנכנס לקטורת – לא הרמש, והוא בטבעו עז – היינו קשה, או עז שיש לו ריח". ועוד האריך בזה בפרק עט: "רמש הים הנקרא פופורא, והוא החלזון* שצובעים בו התכלת... לא ידעתי איך יוכשר להקטרה דבר כמוהו שהרי במלאכת המשכן ה.. לא הוכשר למלאכת שמים לדעתם אלא עור בהמה או חת טהורה... ואולי יאמר הרב כי עור בהמה או חיה טמאה לא יוכשר מפני שהוא יוצא וגדל מבשר בהמה או חיה ממש, אבל מכסה הצפורן אינו כן, כי הוא דבר הבא לו מחוץ ולא יתהוו מבשרה עד כי אין לו שייכות עמה כלל... אמנם הצפורן בקטרת לא היתה נלקחת משומרת בבשרה ובאבריה כמו שהיא בחייה, אך אחרי הסרת כל גופה היו לוקחים ממנה המכסה ערום ונקי מהבשר שגם אחרי השיפה בבורית והשרייה בין היה גופו כלה בשחיקה ובטחינה, ועצמותו נכתש ונדק עד שהיה לעפר... והנה לעניות דעתי, נקראת הצפורן שחלת לא מפני שהיא דומה לצפורני בני אדם כאשר כתב בעל הערוך, אך מפני שהיא דומה לצפורן הארי שנקרא 'שחל' בספרי הקדש... וריחה דומה לריח הביבר (קסטוריא) בע"ח משותף למים וליבשה, אוכל גזעי עצים ושוחה במים".

קִדְהָ (קידה). בעברית המחודשת, שיח* קוצני סבוכ בעל פרחים צהובים ריחניים, ויש חוקרים (פל"י) הסבורים שהיא הקנמון. אבל במקורותינו, הוא צמח לקטורת. עירובין לד ע"ב. שנו במשנה (כלאים פ"א מ"ח): "אין מרכיבין פיגם ע"ג קדה לבנה, מפני שהוא ירק באילן", ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם: "וקדה. מין עץ שריחו טוב. תרגום ו'קדה' – 'קציעתא', ואומר (תהלים מה, ט) 'קציעות כל בגדותיך'". ומהר"י בן מלכיצדק פירש: "קדה לבנה. פירוש לעו – קושטו, ויש לו ריח טוב, והוא מלשון 'וקדה' זומי מאות'. מפני שהפיגם – ירק, דתנינן בריש עוקצים; 'שורשי המינתא והפיגם וירקות שדה', והקדה לבנה – מין אילן. אבל קדה סתם – מין ירק, כדגריסין בפרק בבל מערבין (עירובין לד ע"ב); 'הקנים והאמדין וקידין ואורבנין – מין ירק'. וכל"כ הר"ש משאנץ. והרע"ם פירש: "קידה. מין אילן של בשמים", וכתב עליו המל"ש: "קידה. פירש ר"ע ז"ל; 'מין אילן'. אמר המלקט, בעירובין מייתי למיפרך מינה אההיא ברייתא, דקתני התם; 'הקידין – מין ירק, ומשני דקדה סתם – מין ירק, קידה לבנה – מין אילן. ובספר כל בו בסימן לח; 'קדה דומה לפיגם, והמרכיבין מפני שדומין זל"ז הוי ירק באילן'". הפמ"ג (אגרות ב, אות ק, ערך 'קדה' [הקדמת א"ח]): "קדה, קציעה קושט, י"א אחת היא – ענבר בלעז".

קוֹנְדָס. ראה לעיל בפרק עשירי, 'כלים וחפצים', ערך 'קונדס'.

קוֹרָא. בלשון הדיבור (מיידיש), הציפוי החום-אדמדם* המצפה את הלולב הסגור בצעירותו. אבל במקורותינו – פירושו הוא, לב הלולב הרך הטמון בתוך גזע הדקל* בטרם בקע לאויר העולם.

קוֹרְטָם. בעברית המחודשת, קוץ בעל שרף כתום*, קרוב לחריע. מוה"ע (ערך 'קרטם ב'): "פירוש בלשון ערב ורומי, מין נטע אשר פרחו כמו כרכום*, ונקרא 'כרכום יערי', וזרעו – כמו שעורה, ויש לו סגולות ברפואה".

קוֹרְנִית. בעברית המחודשת, שיח* קטן שמכנים ממנו תבלין בעל ריח עז. שביעת פ"ח מ"א. הערוך (ערך 'חשאי'): "פירוש בלעז סטוריי"א", מוה"ע: "צתרי – הוא סטוריא, והוא עשב הנקרא בל"ש – צעתר, אבל 'חשאי' – זה שמו בל"ש". ועוד כתב מוה"ע (ערך 'קרנית'): "פירוש בלשון רומי – כתור, והוא מין עשב הנקרא בלשון יוני – אספֶנְי, פירושו כתור, כי מן העשב היו עושים עטרות לשום בראשי המסובים בבתי משתאות, כי ריחו נודף, ועשב זה – מין ממיני תבלי קדרה, ונקרא בל"ש – חשאי".

כין. הערוך (ערך 'קד ד'): "פירוש 'קורא', ראש הדקל כשהוא רך".

ק" ככתוב (יונה ד,

קִטְנִית, קִטְנִיּוֹת, קִטְנִיּוֹת (קִטְנִיּוֹת, קִטְנִיּוֹת). בעברית המחדשת, משפחת צמחים 888 (בעבר, הכלילו בה אף את עץ החרוב ועץ השטה). לברר גדר הלכתי. רמב"ם כלאים פ"א ה"ח. בתלמוד יש גם מין אחד שכך שמו (מעשרות פ"ח מ"ח), רש"י מנחות ל ע"ב ד"ה 'שזרעו לזרע'. שו"ע או"ח תנג. הערוך (ערך 'קטן ה'): 'קטניות' פירוש הן זרעונין, ובלע"ז לגמור, ובלשון ערבי קטניא. התשובי (ערך 'קטניות'): "מיני קטניות, ובלשון רבים – קטניות, ובלשנה"ק – נקראים זרעונים, ובל"א – צימעז, ובלע"ז – לוגויא או מינומא, לשון – קטנות, לכך נקראים קטניא". ממנה אשכנז בפסח גדר אחר. ירושלמי כלאים פ"א מ"ב: והחרוב – א"ר יונה, כמין פול מצרי – פרסי הוא, וקצצוי דמיין להרובד" (ובביאור משיעורי הרשיח"ק כתבו [ע"פ הרא"ש]: 'והחרוב. לאו חרוב הוא – דהחרובין מין אילן הוא, אלא כמין פול המצרי: וקצצוי דמיין. עליו דומין לעליל חרוב – ומשום הכי קרי ליה 'חרוב'. ובמטני' דתנן 'פול המצרי והחרוב' – הכי פירושן: פול המצרי עם החרוב, כלומר עם פול הדומה לו דהיינו 'פול החרוב' – אינן כלאים זכ"י), הרע"ם: 'החרוב. מין קטנית, וקורין לו חרוב לפי שתרמיליו שהזרע בתוכו הן דקין ועקומין כחרובין, והוא ממין פול המצרי'. ביאור משיעורי הרשיח"ק: "לאו חרוב הוא, דהחרובין – מין אילן הוא".

קִטְלָב. ראה לקמן בפרק עשרים, 'מקור מִשְׁחָת', ערך 'קִטְלָב'.

קִיקְיוֹן. בעברית המחדשת, שיח* שדה מהיר צמיחה, מכינים מזרעיו שמן קיק, קליפת זרעו מכילה רעל חזק. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו קיקיון, י"א שהוא מין דלעת או קראק.

קָלִיף. בעברית המחדשת, פירות שקל ונוח לקלפם (תיאור תכונה). אך במקורותינו – פירושו (בארמית, פועל בינוני הווה), מקלף (גם בכח בעזרת סכין) קי.

קִמְחוֹן. בעברית המחדשת, מחלת צמחים, שכבה פטרייתית לבנה העולה על עלי הצמח. אבל במקורותינו – פירושו, עובש לבן העולה על גבי היין או המזון.

קָנָה. ראה מש"כ לעיל בפרק זה, ערך 'סוף'.

קִנְמוֹן. בעברית המחדשת, שיח* שקליפת ענפיו משמשת כתבלין* ריחני לתבשילים ומאפים מתוקים. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו קנמון, וי"א שהוא מין עשב, וי"א שהוא מין בושם אחרק.

ו): "קיקיון". פירש"י: "עשב הגדל למעלה בענפים רבים – ומיצל". וראב"ע פירש: "חכמי ספרד אומרים; דלעת* או קרא. ואין צורך לדעת מהו". והרד"ק פירש: "הוא עשב שתארכנה פארותיו – ותגבהנה. ועושה צל. ובמשנה (שבת 100); 'ולא בשמן קיק, ואמרו בנמרא; מאי קיק? ריש לקיש אמר; קקיון דיונה. אמר רבה בר בר חנה; לדידי חזי לי קקיון דיונה – וְלְצִלּוֹלִיקָא דְמִי, וְאִבִּי פִשְׁקִי דְבִי, פִּירוּשׁ – בֵּין בְּצֵעֵי הַמִּים הוּא גָדֵל, יָעַל פֹּהם תִּנּוֹן מִדָּלָן וְתִיהָ, פִּירוּשׁ – עַל פִּתְחֵי הַחֲנוּטִיּוֹת מְדִלִין אוֹתוֹ לְצֵל, וּמִפְרָצֵדוֹהִי עֲבָדִין מִשְׁחָא, פִּירוּשׁ – מִגְרַעֲנֵינוּ עוֹשִׂין שְׁמֵן. וּפִירוּשׁ רַבִּינוּ שְׁמוּאֵל בֶּר חֲפִנִי, שֶׁהוּא עֵשֶׂב הַנִּקְרָא בִלְשׁוֹן עֲרָבִי 'אַלְכְּרוּעִי'. וְכִ"כ בִּסְה"ש לְרִיב"ג (שֶׁשׁ 'קִיק'), וּבִסְה"ש לְרִד"ק הוֹסִיף: "וּמִצְאָתִי פִירוּשׁ 'צִלּוֹלִיבָא' בְּתוֹבוֹת הַנְּאוֹנִים; אֵילָן סָרֵק יֵשׁ בְּמִקְוָמוֹ, וְעוֹשֶׂה גִרְעִינִין, וְעוֹשִׂין מֵהֶם שְׁמֵן, וְכָל מִי שִׁישׁ לוֹ צִנָּה הֶרְבֵּה – שׁוֹתָה מִמֶּנּוּ, וְשֶׁמוֹ בִלְשׁוֹן עֲרָבִי 'אַל כְּרוּעִי'. וּמִחָה"ע (שֶׁשׁ 'קִיק') פִּירוּשׁ: "קִיקְיוֹן, פִּי אֵילָן – יֵשׁ לוֹ פְּרִי עֲשׂוּשִׁין מִמֶּנּוּ שְׁמֵן". וּמוֹה"ע (עֵרֶךְ 'קִיק') פִּירוּשׁ: "מִיָּן נִטַּע אֲשֶׁר מִגְרַעֲנֵינוּ עוֹצֵרִים שְׁמֵן לְנִרוֹת וּלְרִפּוּאָה". וְכַתָּב בְּתֵבָה"א (תוֹצֵא"א פ"ב): "קִיקְיוֹן, בִּלְעָל-כְּרוּעִי, נִמְצָא מַעֲטִים בְּאַרְץ, מִמָּהֵר מְאֹד בְּגִדְלוֹ, בִּשְׁלֹשָׁה אוֹ אַרְבַּעַה חֲדָשִׁים – יֵגִיעַ לְגוֹבֵה עֵשֶׂר אוֹ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אֲמוֹת, וְיֵשׁ לוֹ פְּרִי אֲשֶׁר בּוֹ גִרְעִינִים שְׁכוּתֵשֶׁן וּמוֹצִיאִים מִמֶּנּוּ שְׁמֵן מְתוֹק שֶׁהוּא טוֹב מְאֹד לְשִׁלְשֵׁל, וְהוּא נִקְרָא Ricinusol".

ק"ת בראשית ל,

לז. ב"ב ד (צ) ע"ב. חולין צג ע"א. רש"י ביצה יד ע"ב. זוה"ח ויצא מו ע"א. מ"ב יח, טז. ת"י ורד"ק.

ק"ת כתב הרד"ק בסה"

ש (שש' קנס'): "הוא הבושם הנקרא בלע"ז ליניי"ו אלו"א (lignum aloes). ובפי' הר"א בהרמב"ם כתב: 'וקנמן. שם אל-עוד' (בערבית), וסמיכותו ל'בשם' (לומר שהוא) 'עוד אל-טיב', והוא 'עוד אל-הנדי'

קִנְרָס. בעברית המחודשת, קוץ בעל פרח גדול שעליו ותחתיתם נאכלים, ויש ממנו גם מין תרבותי הנקרא 'ארטישוק'. חורשף. ב"ר כ, י: "קוץ זה קנרים, ודרדר* אלו עכביות. ויש מחליפין; 'קוץ' אלו עכביות, 'דרדר' זה קנרים - שהיא עשויה דרין דרין". רע"ם כלאים פ"ה מ"ח. 'ארטישוק' התרבותי הכלאת סורי ומין בר נוסף. מוה"ע (ערך 'קנרס'): "פירוש בליו"ר, דרדרים הנזרעים בנגות, וראשם עשוי דרים, והם למאכל". כפ"פ (פ"ח): "הקנרס הוא אֶל-קבריא. וי"א שהוא אֶל-כננר והוא אֶל-דאר שנאמר עליו (בראשית ג, יח) וְקוץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיזוּ לָךְ, ונקרא עכביות". בתבה"א (תוצה"א פ"ב): "ונ"ל שבמדרש ב"ר פרשת כז, צ"ל 'קוץ' - אלו עכביות, ודרדר - זה קנרס, כי ידוע שעכביות ודרדר - שני מינים הם ואינם דומים זל"ז, ולא נוכל לומר 'דרדר' אלו עכביות' - שהוא מין אחד. אכן שמעתי, שקינרוס - קוראים בל"ע אֶל-ארטישוק, והוא גדל על אם הדרך, ויש לו קוצים, ועל ראשו יש לו כדמות כתר מַעֲלִים אדומים, וסביבי ירושלים נמצא הרבה. גם קוראין בל"ע אֶל-חורפוס". הגהות הגאון נאמ"ן ס"ט לב"ר פ"כ כג (אר"ת תעג, סז).

קְסוֹס (קיסוס). בעברית המחודשת, צמח מטפס הנצמד לגזעי עצים, זרעיו משמשים לרפואה. משמע שהוא הוא. סוכה רש"י ט ע"ב. כלאים פ"ה מ"ח, רע"ם, ופירש מהרש"ס: "קיסוס. יידרא, וגדלה היא כגפן". מוה"ע ערך 'קסוס': מין נטע הנסבך בעצים ובכותל ועלהו לא יבול בחורף.

א

המפורסם". ובפי' הטור הארוך עה"ת (שמות ל, לב) כתב: "פירש"י שהוא קליפת עץ וכו'. וכתב הרמב"ן; הרמב"ם כתב שהוא קשר סליכה, ואחרים אומרים שהוא העץ הטוב הנקרא 'עוד אֶל-טיי"ב' ואינו כדברי כולם, שהרי בב"ר אומר 'קנמון היה גדל בא"י, והיו עֲזִיזִים* ועבאים* אוכלים ממנו, אלמא שהוא כעשב השדה, והצאן ירעו בו. לפי דעתי, הוא התבן המבושם הנקרא בערבי אדב"ר ובלשון רומיים אשקייננ"ט, והוא בשם חשוב, והוא מרעה לגמלים במקומו. ונרבינו בעל ההלכות כתב בפסחים; כגון קנמון וסנבל שדומים לתבן". ומהר"א פירש (שמות ל): "וְקִנְמוֹן בָּשִׁם" - הקנמון הידוע שהוא הנקרא קאנל"א. והרמב"ן כתב, שהוא התבן המבושם הנקרא פאייק"ה דמיק"א. ולדעת האומרים שהוא קנל"א - נאמר כי בעבור שהיה ממנו משובח וריחני, והוא הדק ממנו שבפני הנקרא שינאמומ"ו, וממנו יש שהוא עב ופחות, לכן אמר הכתוב וְקִנְמוֹן בָּשִׁם" - ר"ל הטוב והמשובח ממנו". שלח"ג (פ"ה): "הקנמון, שהרמב"ם ז"ל כתב שהוא קשר סליחה, שבלשון ערבי ר"ל קאסיאה ליניאאה... ורד"ק ז"ל בשרש קנה אמר שהוא ליניו אלו, ועל כי מדברינו הקודמים גלוי ומפורסם לכל שאינו לא זה ולא זה, אסמך בפירושו על דברי הרמב"ן ז"ל, מפני שהם מיוסדים על דברי רז"ל בב"ר... ע"כ אמר הרמב"ן ולפי דעתי הוא התבן המבושם וכו'... הקנמון הזה נקרא בל"י סקינוס ארומאטיקוס, ובלאטינו יונקוס אודוראטוס, בערבי אדקיר, באשכנזי ראמילסרו... אמנם המוכרח צריך שיהיה אדום רב האדמימות עד שיטה לצבע אדום בוער ויהיה ריחב ומלא פרחים ודק ושחלקיו הנשברים ידמו בצבעת לשני תולעת*, ושם ישפשו אותו בידים יהיה נורף כשושנה*, וחד ללשון בלעיסה, והם וכו' ופעולותיו שזה בפרחים, בקנים ובשרשים". ועוד בפ"ח: "כי הקנמון אינו הסם אשר דמו החכמים שבאומות מימי עולם עד זמננו זה... כי לא היה ולא נברא הקנמון ההוא מעולם, ועל כן גם רש"י ז"ל במחילה רבה מכבודו לא דבר נכונה בפירושו עה"ת כשכתב שהקנמון קליפת עץ הוא. כי הקנמון אינו עץ אבל הוא עשב או נטייה מבושמת... כמו שכתב בעל הסמ"ג ז"ל אמרו שנגזר הקנמון ושלא נשתיר כי אם מעט ו... לא האמינו על דרך האמת שיהיה הקנמן הזה הסם המבושם שדמו להם היונים, שהוא בלי ספק בבל יראה ובל ימצא בהחלט, אבל דברי כדברים ההם על הקנמון שהיה מרעה לצבאים בא"י והוא הנקרא בלשון חכמי האומות יוקו אדוראטו או סקוינאנטי, כי אני מיום אשר התעסקתי במלאכת הרפואה וגם רבותי המובהקים לא ראו מימיהם סקוינאנטי שימצאו בו כל התנאים הצריכים לו, היינו שיהיה אדום בתכלית האדמימות ומלא פרחים דקים ומבושמים ברום המדרגה ושחלקים כשישברו יטו לצבע התכלת, ושבמשמוש הידים יפיח ריח טוב כשושנה, ושיהיה חד בריחו וחם בטעמו מאד בלעיסה. ואולי הסקוינאנטי הטוב - לקח אותו אלקים לסבה מהסבות ואיננו עד ביאת הגואל שאז המלאך הממונה עליו במצות השם יכה אותו ויואמר לו גדל בטובה וברח מעולה ומתוקן ובטעם משובח כימי בראשית".

¹⁷ כתוב (ישעיה כ

קָצָח. בעברית המחדשת, עשב בעל זרעים נאים המשמשים כתבלין או כתרופה לצינון. אך במקורותינו, י"א שהוא מין כמוץ*, וי"א שהוא קימל בלע"ז.

קָשׁוּא (קישוא). בעברית המחדשת, פרי אדמה ירוק* בהיר* (הגדל במקשה), הנאכל מבושל (ע"פ הערבית פוּסָא). ויש חוקרים קט האומרים שהוא 'מלון הקתא' הערבי. אבל במקורותינו, הוא מה שקרוי היום מלפפון*. הנאכל חי או כבושק.

רֹאשׁ, רוֹשׁ. 888 צמח רעל חזק. החוקרים (וכן פל"י) מציעים כמה הצעות: פרג הסמיים*, ראש עקוד. (דברים כט, יז. רש"י ורשב"ע [גדול בלחה או ביבשה]). "ענבי רוש" (שם לב, לב). תהלים סט, כב. מהר"א במדבר נאפילו שאוכלים השולים. לא ברור זיהוי, היום קוראים כך לצמח אשפתות רעיל מאד. סה"ש לרד"ק (שרש רוש): "ארס מוסיק"ו בלע"ז. ואומרים כי בראש הפתח הוא הארס, לפיכך

ח, כה: "וְהַפִּיץ קִצְצוֹ וְכַמֵּן יִרְקֵה", ותרגם יב"ע: "הָא קִקְצָא וְכַמֵּן יִרְקֵה". ופירש"י: "אם קצח בא לזרעה – זרעה כמון בא לזרוע – זרעה בזריקה. קצח – מין אוכל הוא". ורשב"ע פירש: "קצח. הוא כמין כמון – ודק ממנו, והוא שחור". ופירש הרד"ק (ע"פ וכן בסה"ש שרש 'קצח'): "ו'קצח' הוא זרע שחור, והוא מין התבלין". ובסה"ש לריב"ג כתב: "ובערבי – שוניץ". עוקצין פ"ג מ"ו. והערוך (ערך 'קצח') פירש: "פירוש, קצח דומה לכמון, אלא שהקצח – שחור, ובלע"ז – נייל"ו". והמערך פירש: "קצח. בערבי – קאצחא או חב אל ברכה, בלע"ז – אשינום ניגילה גיטוני". ומחה"ע (שרש 'קצח') פירש: "קצח", פי' כמון שחור, עושין ממנו על פני הככר של לחם – מפני שריחו טוב". ובפירוש רס"ג לברכות (גנזי ירושלים לרש"א ורטהימר, ח"א): "קצח. שוניץ [מין קטנית* קטן כשומשמן ושחור]". תבה"א (תוצה"א פ"ב): "קצח. בלע"ז אל-קצחא, והוא גרעינים קטנים שחורים (שווראץ קיממל), ומניחים בתוך הלחם ועל הלחם, ויש לו טעם וריח טוב". רמב"ם תרומות פ"ב ה"ג, דרא"מ ס"ק לא.

ק"ה (פל"י).

ק"ה ככתו

ב (במדבר י

א, ח): "אֵת הַקִּישָׁאִים", ות"א: "אֵת בּוֹצִינָא", ות"י: "אֵת קִישָׁא". ופירש רש"י: "הַקִּישָׁאִים. הם קוקומבר"ש בלע"ז" (תרגם אל"ר שהם הקריים בעברית המדוברת 'מלפפונים'). תרגם רס"ג (במדבר יא, ה): "קת"א". (וביאר ר"ק:

שהוא מין מלפפון ארוך). והכפ"פ (פל"י) כתב: "וקישואים הם אֵל פִּקּוּס". והחזקוני פירש: "אֵת הַקִּישָׁאִים ואת האבטוזים. לאכול בקנה סעודה". (וכן הדק בארצות המזרח עד היום לאכול מלפפונים* חיים לקינוח סעודה, אבל הקריים היום קישואים, נאכלים רק מבושלים ולהשביע, ולעולם אינם באים לקינוח). ושנו במשנה (כלאים פ"א מ"ב): "הקישות והמלפפון אינם כלאים זב"ז. רבי יהודה אומר; כלאים". פיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק):

קת"א – הקישות. אל" (ובתרגום הר"י אחריו [דפר"ל] כתוב: "הם הקישואין הירוקין*, ונקראין אל-פקון. וכ"כ בתרגום הר"ק עוקצין פ"ב מ"א, ויישב שכך קוראים לו ההמון. ותיאר: "והוא פרי דומה למלפפון בצורתו ובטעמו, אלא שהוא תפל מעט, ארוך יותר, וקליפתו עשויה פסים פסים"). ומהר"י במ"צ פירש: "רימוקוק. תושק". והרע"ם פירש: "הקישות. קישואין שקורין בערבי פאקוס, ובלע"ז – קוקומבר"ש". וכתב התפ"ש: "גורקען". וכתב מהרש"ס: "קישות. פיהרמב"ם אלפקוס בלע"ז, ובלעז קוגומברוש. ומלפפון הן פיפנוש. וקשה, דהיינו כמו שור שחור ושור לבן, ומ"ט דר"י? אלא נראה כפ' ר"י מסימפונטי ז"ל, דמלפפון היינו אותן המילוניש עגולים קטנים כמו תפוחים דמכלאים יניהו... צווחין וכו' מלפפון היא מלה מורכבת לתפוחים קורין בל"י מילי ולאבטיחים קורין פיפנוני, וזה שהוא מורכב משניהם קורין לו מילפפון". תוספתא כלאים פ"א ה"א. תוספתא תרומות פ"ד ה"ה (ומנ"ב: החלק הפנימי של הקישוא דרכו להיות מר). דרך אמונה רמב"ם הלכות מעשר פ"ב ה"ה, הלכות כלאים פ"ג ה"ג, שילה בן דוד. ב"מ צג ע"ב (ורש"י) מוכח שהוא דבר הנאכל חי, דאיייר בשומר קישואים האוכל בשעת מלאכתו. מחזור ויטרי קצח. וכתב בתבה"א (תוצה"א פ"ב): "קשות. ידוע תדע ששם 'קישואים' (במדבר יא, ה) הוא שם הכולל – ונמצא בו מינים הרבה. בלע"ז אל-קוסא (והוא מין קירביס), מין אחד שפניו אדום – נקרא בלע"ז קולוואסי, ונמצא שמשקלם מאה ליטרא ויותר, והגדולים מאוד כמעט אינם ראויים לאכילה כי אין להם טעם והם מאכל בהמה. מין אחד שהוא לבן, ונקרא בלע"ז אל-קארא... ובמינים אלה – נמצא עוד מינים אחרים, ובדרך כללי – הם שני מינים הנזכרים. קשות הנ"ל בלע"ז אל-פאקוס, והוא מין קישואים (גורקען) ארוך ודק".

□ הוריות יב 000.

נקרא 'ראש'. ויש 'ראש' שהוא עשב, ומי סחימת העשב הוא שמשקים למי שרוצין להמית, לפיכך הוא אומר 'מי ראש'.

רגלה. בעברית המחדשת, עשב שוטה בעל עלים בשרניים, הראוי למאכל כירק, או למזון עופות. הערוך ערך 'רגילא'.

רוביא. היום, משתמשים בתור רוביא של סימני ר"ה - בלוביא (שעועית* מצרית). אך במקורותינו, י"א שהיא אותה לוביא, י"א שהיא מין קטנית*, י"א שהיא תלתן*, י"א שהיא פול המצרי, י"א שהיא שומשום, י"א שהיא כרפס אדמוני [רובב בלע"ז] (שרוביא בלשון רומי פירושה - אדום) ק"א.

ריחן. בעברית המחדשת, שמו העברי של תבלין הבזיליקום. אבל במקורותינו - פירוש, כל צמח בושם.

רכפה. בעברית המחדשת, עשב בעל פרי גרגרי, שהכינו ממנו בעבר צבע צהוב. מעשרות פ"ח. רמב"ם שמיטה פ"ז ה"ג, דרא"מ ס"ק פג. הערוך (ערך 'רכפה'): "פירוש [בלשון ישמעאל שגד מרים, והן עיקרין שחופרין מן הארץ, ושולקין אותן, ושותין המים, ומי שיש לו תולעים* בבטנו - ימיתם]... וי"מ, בצל של רכפה, פירוש בצל קשה שהאוכלו - מְדַמֵּעַ. כפ"פ (פמ"ח): "והרכפה, פירוש והוא אל-בָּקָם, והוא עין אדום".

רתם (רותם). בעברית המחדשת, שיח* מדברי, ענפיו ירוקים* וחסרי עלים או בעלי עלים קטנים הנושרים בקיץ, פרחיו לבנים מדיפים ריח נעים (מייצרים ממנו תרופה). אך במקורותינו, י"א שהוא אותו הרתם, וי"א שהוא הערער*, וי"א שהוא מין אשוח* או מין בררש* ק"ב.

שבֵּלַת שוּעַל. בעברית המחדשת, דגן שכיח ומצוי הרבה וגדל בר בשדות א"י, שלשבוליו זנבות ארוכים כזנב השועל [אווינא בלע"ז]. והיא המוזכרת במקורותינו (כפי שיובא לקמן), וכן הוא מנהג ישראל מימים ימימה, לדונו כאחד מחמשת מיני דגן, לברך עליו 'בורא מיני מזונות' ועל המחיה, ולהחשיבה כחמץ בפסח, ולאפות ממנה מצות (לחולי מחלת צליאק, כי אין בה גלוטן וע"כ אינה ממחרת להחמיץ) ק"ג.

חולין נב 000. ופירש"י. [מן]ה"ע ערך 'רוביא'. א"ז. רבנו ירוחם אדו"ח ח"ז נתיב יז 000. אבודרהם. בא"ח 000. כה"ח 000. וע"ע הערוך ערך 'גר ט'. הפש"ב ערך 'רוביא'. ב"ח ביצה ג ע"ב.

□ (מ"א יט, ד): "

וישב תחת רתם אחד, פירש"י: "יניבר"א בלעז (תרנ"א אל"ר: ערער* [אילן קוצני]). והרד"ק פירש: "והוא עין - שנחלתו חמה. י"מ, שהוא שלועזין אותו ונישט"א (וכ"פ הרלב"ג). וי"א שהוא שלועזין יניבר"י (וכן פירש"י). (תהלים קב, ד) "נחלי רתמים", פירש"י: "נחלי רתמים. כל הנחלים, כבו מבפנים - כבו מבחוץ. ואלו, כבו מבחוץ - ולא מבפנים". סה"ש לריב"ג (שרש 'רתם'): "ובערי רתם". ובסה"ש לרד"ק: "ינישט"א בלע"ז (Ginster), גחלתו חמה מאד". הפמ"ג (אגרת ב, אות ר [הקדמת או"ח]): "רתם... פירש המגיד; בוקסן בוים, אולי מה שקורין בפולין - בוקאווע האלץ, אילן סרק - וגדלים עליו כעין אגוזים בני שלש זויות... ובמלכים א (יט, ד) 'רתם אחד', פירש - וואכולדר, ואולי הם שגדלים עליו גרעינין עגולים, מעשנין ומגמרים בתי חורף הולדר בירין...". תבה"א (תוצה"א פ"ב): "רתם, בל"ע אל-רתם, והוא מין סבך (שטרודן) גבוה בערך שמונה רגל, עצו קשה מאוד, וגחליו הם הטובים בכל הגחלים. והוא נמצא הרבה במדבר הגדול... והוא מין הנקרא בל"א גינסטר (יש מתרגמים 'רתם' - 'וואכאלדער', ולפי מה שחקרתי ודרשתי - לא נמצא בארץ)".

ק"ב וכך רש"י (לכו)

(הראשונים) מתרגם בכל מקום: "אווינא". ופירש"י (דף לה) ששבולת שלה עשוי כזנב שועל. והערוך (ג' לבש' רע) פירש: "ובשבולת שועל, פירוש סיקאל"א: א"נ)סיגאל"א. (ויש אומרים, ווי"א (נ"א: וינ"ה,

שָׁטָה (שיטה). בעברית המחדשת, עץ מדבר קוצני, שיש ממנו נמוכים וגבוהים. וכן יש שיטה ישירה פל"י. רש"י שמות כה, ה (ע"פ נחומא ט): "ועצי יְשִׁטִים". ומאין היו להם במדבר? יעקב אבינו צפה ברוה"ק וכו', והביא ארזים למצרים – ונטעם, וצוה לבניו ליטלם עמם כשיצאו ממצרים", ועוד לקמן כו, טו, הביא רש"י לשון הפייטן (בתחילת יוצר ליה"ט ראשון של פסח) "מטע מזורים, קורות בתינו ארזים". לפ"ז, הם מין עצי ארזים שאין דרכם לגדול במדבר (וכן דייק בשפ"ח [בשם מהר"ר נתן]: "מדכתיב בישעיה (מא, ט), 'אתן במדבר אֶרֶז יִשְׁטָה וגו', משמע דלעתיד – יהיה, אבל עכשיו – לא"). אבל ראב"ע כתב שאם כך קבלו חז"ל – הרי הוא מקבל קבלתם, אך אם רק אמרו כן מסברה – דעתו לומר שהיה יער עצי שטים ליד הר סיני. ומע"ז כתבו בדע"ז מבעה"ת, ובחזקוני, שהיו יערים גדולים של שטים במדבר, כמו שמצאנו "ויזון ישראל בשיטים", והוא עץ קל וחלק (דומה למדרא). ב"ר צד, ד: "ולא נמצא בהם לא קשר ולא

א

או אויני"ה) העשויה כונב השועל". וכן תוד"ה 'קמחא דחימי' מדבר על שבלת שועל שמייבשים בתנור (הקרויים בימינו מלועזית 'פתיתי קוואקר'. שם זה, אינו אלא שיבוש מסחרי לשמו של ה'קוֹקְר', חבר הכת הנוצרית האנגלו-אמריקאית [מלפני כשלוש מאות שנה], שפרצופו מתנוסס על אריות ה'קוֹקְר' המוכן המיובא מאנגליה או אמריקה). פסחים כל שעה: "שבלי תעלה". ושנו במשנה (כלאים פ"א מ"א): "השעורים ושכולת שועל... אינן כלאים זב"ז". ופיהמ"ש להרמב"ם: "סנבל אל-ת'עלב, והוא השעורים המדברית". (ביאר ר"ק: "ונקראת כן מפני שאין הגרנרים צמודים לשדרת השכולת בחמים וכשעורים, וה"ה דומה לזנב השועל שאין השערות שבה צמודות לזנב"). ופירש הרא"ש: "ונקרא בלשון לע"ז – אויני"ה". וכ"פ מהר"ש סירלוי: "שכולת שועל. אוינא". ופירש תפני"ש: "שכולת שועל. האפער". ורק במפרש אחד (פירוש רבנו נתן אב הישיבה עמ"ס 000) בלבד נמצא תרגום שם אחר בערבית (וראה מש"כ ע"ז לקמן). וא"כ, אין הדין עם פל"י (ה'צומח במשנה') והרב שרנא קרייזלר (קובץ 'שערי ציון' ח"ב), שרצו לקבל דעת אותו תרגום (ולמען שהיא השעורה הדו-טורית), ולדחות מחמתו את פירושי כל הראשונים ומנהג ישראל סבא (לברך על שכולת השועל המסורתית ברכת בפח"א, לאסור לצאת בה יד"ח מצות מצה בפסח, ולהתירה באכילה משום חמץ [ורק לאוסרה למנהג האוסרים קמניות]). כמו שכתב הגרש"ז אוירבך במכתב (הובא בשו"ת רבבות אפרים 000, ובספר 'מסורתנו'): "שאינן שומעין לפרופ' פליקס (שהוא שומר מצוות) – ש'שכולת שועל' הוא לא מה שקוראים העולם, ואין שומעין לו – ומברכין מזונות", וכ"כ הרב אפרתי בשם הגר"ש אלישיב, נגד הר"ש קרייזלר, והביא גם מחקרו של אנרונם דתי (ר' משה זקס) שהראה בעליל, שאף שכולת שועל שלנו מחמיצה יפה, אמנם לא כמו חטה ושעורה, אך ודאי שאינה מסרחת כאורז. כמו כן מתברר לכל קורא בהקדמת פירוש רבנו נתן אב הישיבה, שאין הפירוש שלפנינו כתוב על ידו כלל, אלא הוא העתקת סופר* אלמוני מתימן מועתק בימינו. אמנם בשו"ת תשובות והנהגות ח"א או"ח שב, נראה שמצדד לחשוש לדברי הכותב בשערי ציון. כפ"פ (פנ"ו): "שכולת שועל סנבל אל-תעלב". תבה"א (תוצה"א פ"ב): "שכולת שועל (האפער), לא נמצאים בארץ". מהר"ל הלכות תיקון ואפיית המצות, א: "דרש מהר"ש... וכוסמין פירוש מינקל. שיכולת שועל פירוש האבר. שיפון קורן או רוגין". מהר"ל ליקוטים: "אמר מהר"י סג"ל... שכל אותה השנה אין אוכלין את הקמח העשוי משיכולת שועל שקורין 'האָבְרִין מַעַל' – משום איסור 'חדש' שבו. משום דבכל שאר השנים עובדי האדמה זורעים את השעורין ושיכולת שועל אחר פורים כנגד חצי עיניו האומות ונשרשת אותה תבואה קודם הפסח וחל עליהו שומן הבאת העומר... אבל שתי השנים הנ"ל מאחרין לזרוע עד אחר הפסח, וכבר עבר זמן העומר ונשארה באיסור 'חדש'. שו"ת הרד"ל (ו): "שאינן ידוע לנו ברור פירוש של חמשה המינין, כי פירוש כוסמין אין אתנו יודע עד מה. וי"מ 'כוסמין גרוקע'. ושמעתי שבחמש ברכות הנהגין בסידורי הר"י מלאדי הישנים היה כתוב בגרוקעי הוא ספק מחמשה המינין לענין ברכה. ועתה נהפוך הדבר... וען שיכולת שועל שרגילין לפרשו האעבר קרוב לודאי שאינו כן. כי רש"י פירש בפסחים לה ששבלת שלה עשוי כונב שועל. ודבר ידוע הוא רשהאבער אינו כן שאין לו שכולת כלל רק כל כרעין גדל בפני עצמו כדוחן ושאר ורעונין (ובביאורי על הערוך ביארתי שיהיו בארוכה בס"ד שלדעת קרוב הדבר ששעורים הוא מ שאנו קורין 'האבע' ולא כמו שרגילין לפרשו 'נערשטין', וכו')."

קיג טיק(רש"י ב"ק

פקע'. ומהר"א (שמות כה) כתב שקנו מסוחרים שהיו מגיעים למכור להם סחורה. רס"ג (שמות כה, ה): "סנמ". וכ"פ בפ"ה הר"א בהרמב"ם: "ועצי שטים. עצי אל-סנט". ב"ב פ ע"ב: "שיטה - תורניתא, ופירש"י: "תורניתא. פיי". וכ"כ רש"י ר"ה. ישעיה מא, יט (משמע שלא רגיל להיות במדבר). בגמ' מין ארז. סה"ש לרד"ק (שרש 'שוט'): "והוא מין ממיני הארז - הטוב שבהם". תבח"א (תוצה"א פ"ב): "שיטי" (שמות כה, ה), מתרגם רס"ג אל-סנמ. וכן קוראין בארץ הזאת אל-שנמ, והוא עץ גדול - דומה לתות, ויצא ממנו זפת (גומי אראבי), ונמצאים מינים הרבה. ועצו חזק הרבה. והוא המין הנקרא בל"א אקאציא". "חרובי שיטה" (ירושלמי מעשרות) משמע שפירותיו בצורת חרובים.

שושן/שושנה. בעברית המחדשת, מבדילים בין שושנה [לילי בלע"ז] לבין ורד [רו"א בלע"ז], שהשושן והשושנה הם פרחים בעלי ששה עלי כותרת* (ומכאן שמם מלשון שש) ועשויים כמשפך נפתח. ואילו ורד, הוא פרח שיש על ענפיו קוצים (למין הבר ישנם חמשה עלי כותרת, ולמין התרבותי - עלי כותרת רבים וצפופים). זוה"ק (ח"ב כ, ח"א א) וראב"ע שיה"ש: ששה עלים. וכתוב (שיר"ב, א): "שִׁשְׁנֵת הָעֵמְקִים", ות"י: "עֹבְדֵי יֵאִין בְּרִדָּא דְּבִמִּישָׁר גְּנוּזִיתָא דְּעֵדֶן", וראב"ע פירש: "א"א שהוא צמח לבן, ויש לו ריח טוב... ויתכן כן יהיה פירושו מן 'שש', כי לעולם היא ששה עלים לבנים, גם בתוכו כדמות כד סעיפים ארוכה גם הם ששה, ויהיה פירושו 'שפתותיו שושנים' - בריח, לא בעין". "הרועה בשושנים" (שיר"ש ב, טז) - ת"י: "דְּדָמִין בְּעֹבְדֵיהוֹן לְרִדָּא". "יפרח כשושנה" (הושע יד, ו), פירש מצ"צ: "כשושנה. הוא הורד". רש"י חולין "דורדא. ע"ש אדומה. וכתב בכרוב ממשח (אות ו, מערכת 'ורד', א): "שושנה - כינוי לורד". רמב"ם שמיטה פ"ז ה"ט, דרא"מ ס"ק קכה. שושנה אדומה (שה"ש ר ז, ז. זוה"ק ח"ג תזריע מח ע"ב. תוס' סנהדרין לו ע"א ד"ה 'התורה'). והמחנה"ע (שרש 'ששן') פירש: "שושנים", פי' ורדים אדומים". לפעמים כתוב ורד, קהל"ש (מט), בא"ח "השושנה שקורין ורד", כשושנה בין החוחים תרגום כורדיא. שביעית פ"ז מ"ז. רבנו עובדיה ורד שושן. ויק"ר כג, ג. ובדה"ב (ד, ה) כמעט מפורש "ושפתו כבועשה שפת כוס פרוז שושנה". (ת"א שמות כה, לא, כפתור ופרח' - 'שושנהא'). שבילי אמונה (נתיב ה, פ"ב): "סוכאן הוא דומה לְרִדָּא - אלא שהוא לבן". ועוד כתוב (הושע יד, ו): "פְּרוֹז כְּשִׁשְׁנָה", ופירש ראב"ע: "שאין לה שורש - רק דק". ומצ"צ פירש: "כשושנה. הוא הורד". המאירי נדה ח ע"א, כמה מיני ורד הם. סה"ש לריב"ג (שרש 'ששן'): "ואמר רב יהודאי, 'שִׁשְׁנֵת הָעֵמְקִים' - סוכאן (בערבי)". סה"ש לרד"ק: "א"א שהוא צמח לבן, ויש לו ריח טוב, ויאולי בלע"ז. והוא לעולם - ששה עלים, והמלה נגזרה מן 'שש'. וא"כ, יהיה פירושו 'שפתותיו שושנים' - בריח, לא בעין". מוה"ע (ערך 'ורד'): "כן נקראת השושנה בל"ש". וכתב התשבי (ערך 'ורד'): "וללקוט שושנים" - תרגום 'די מגביב ורדים'... בל"א - רוז, ובלע"ז - רוס"ה. וי"א, שהשושנה - הוא פרח לבן, והוא בל"א - לילג, ובלע"ז - ליליי, ונקראת 'שושנה' - לפי שהוא תמיד של ששה עלים. וחבצלת' - הוא בל"א רוז. אך קשה לי על (שיר"ש ז) 'כשושנה בין הזוזזים', והליליי - אינה בין החוחים". אוצה"ג (ברכות מג ע"ב): "א"ר יהודאי; 'חבצלת השרון' - נרקיס, 'שושנת העמקים' - סוסן".

שושנת יריחו האמיתית. לברר האם יש לה ששה עלי פרח, וללעוג להבל הנוצרי על התעוררות הגבעולים לפיזור הזרעים. התבוא"א קורא לה ורד יריחו. שלה"ג (פפ"ז): "כמין השושנה הזאת שהיא עכ"ז מיוחסת בלבד ליריחו... והכהנים שלהם והנשים שלהם יקראו אותה 'שושנת מרים' (ע"ש אמו הקדשה של אותו האיש יש"ו [אב"ד]), והיא מלאה רישומין כורדיין... ויש לה ריח טוב וענפיה הם קשים מעט, וצבעה נוטה לצבע הכרום", ופירותיה הם כאשכולות כדמות פירות הגפן, והפרח שלה הוא דומה לויאולה לבנה... הנטיעה הזאת צומחת בנקלה כשיזרעו זרעיה הרטובים ונדבקים הזרעים הללו יחד כאשכול וכלם הם נסגרים תוך קליפה אחת". וכתב המלבי"ם (הושע יד ו): "נודע בספרי הטבע, כי יש שושנה הנקראת 'שושנת יריחו', שאינה נשרשת בקרקע, והרוח נושאה לארצות רחוקות דרך מדבריות, והיא מתלחחת מן הטל ופורחת וגדלה בהוד והדר. ועל זה המליץ הנביא 'אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה', שהוא משל על ישראל הנישאים ע"י הרוח ממקום למקום גולים ומטולטלים, והשם הוא הטל המחיה אותם בגלותם להפריחם כשושנה".

שַׁחַת. בעברית המיוחדת, קש מיושב לאחר שהסירו את הגרעינים מהתבואה שומרים את הקש למאכל בהמה. אבל במקורותינו - פירושה, עשב תבואה ירוק* לבהמהקיד.

שְׂזִיף. בעברית המיוחדת, עץ נמוך בעל פרחים לבנים ופרי מבריק כדורי או מאורך במבחר צבעים: אדום, סגול*, צהוב, כחול כהה* ועודקטיו.

שִׁזְף. בעברית המיוחדת, עץ קוצני הגדל בעמקים, בעל פרי כדורי (ולשיטתם אינו השזיף*). אך במקורותינו, השזיף - הוא השזיףקטיו.

שִׁיחַ. בעברית המיוחדת, עץ נמוך וקטן. אך במקורותינו - פירושו, אילן (גם גדול), או עשבקטיו.

כ ע"ב ד"ה 'שחת'): תבואה שקוצרים אותה בעודה ירק. רש"י שבת עג ע"ב: "ע"ב ד"ה 'חזיו'. וכ"פ בע"ז קוצרים אותה שלש פעמים בחודש. מפרש שו"ע או"ח שכד, ח. חושן המשפט קמא, י.

□

עונאב". - אל -ש".י. שישקי ב"מ סוף הזהב לעז רש"י. מפרש השו"ע יו"ד רצה, ו. כפ"פ (פנ"ו): "שזיפין שבוידאה, והוא המין הנקרא בל"א צוועטצקען, ואינו נמצא -תוצה"א פ"ב): "דרמסקון, בל"ע (אל)תבה"א בארץ, כ"א שבא ממדינת דמשק, ולכן שמו דרמסקון ר"ל דמשק, ובלע"ז פרונוס".

□

הרי"ק): כלאים זב"ו". פיהמ"ש להרמב"ם (תרגום -ים פ"א מ"ד): "והשזיפין והרימין, אע"פ שדומין זל"ז נבק" (ביאר הרי"ק): "פרי חום ידוע קטן מן השזיפים הידועים בא"י"). -ענאב: רימין. אל-שזיפין. אל" ומהרש"ם פירש: "שזיפין. בל"ע זופוזף אסופייפאש, ונעשין אדומים מחמת שזיפת השמש". והתפ"י ש פירש: ין. מין פפלויםעץ. ואפשר, הפפלויםעץ והשזיפין. פרי מורכב מזית ורמון. וי"א הוא הנקרא פפלויםעץ: והרימ" הן פפלויםעץ ארוכין. ובזמנינו, אין א"י מגדלת פפלויםעץ". והתבאר -הסגלגליו* (=העגלגלים), ושזיפין מה נפק מביניהון? שזיפין". וביאר -בתלמוד ירושלמי: "זיתין ורימון (גירסת מהר"י במ"צ: "ורימין") שזיפין". ומוה"ע (ערך 'שזף') פירש: "פירוש -הרכבת...זיתים ורימון הפנמ"ש: "מה נפיק מביניהון. מ כזית קטן, ובתוכו גרעין גדול. ויש לפרי סגולות ברפואה, ובפרט -בליו"ר, מין עץ ופרי אדום, וצורת הפרי מועיל לחלאים חמים של ריאה וחוזה". יומא פא

קטיו

כתוב (בראשית

ב, ה): "וכל שזיז השדה טרם יהיה בארץ", ותרגם אונקלוס: "אילני חקלא". וכן כתוב (בראשית כא, טו): "אֲזוּד הַשִּׁיזוּיִם", ות"א ות"י: "חַד מִן אֵילָנִיא" (וכ"פ רס"ג שם). וראב"ע פירש: "עץ פרי", ופירש במאמר יו"ט: "עץ הדומה לאדם ששייך בו 'שיח'. והרמב"ם פירש: "הצומח בשדה הנמוע". והגר"א פירש (אד"ל): "וכל שזיז השדה. פירושו, אילני סרק הגדלים ביערות, ונקראים 'שיח', ע"ש שמשיחין זה עם זה". והמלבי"ם פירש: "כל שיח, ר"ל כל המינים, כי יש מינים רבים שצריכים עבודת האדם (ו'שיח') - כולל גם האילנות, כמ"ש הרד"ק). ועוד כתוב (איוב ל, ד): "הקטפים מלוזז* עלי-שזיז", ות"י: "דתלשין חובי חולף עסבי". ופירש"י: "היו קוטפים להם מלוחים - על אילנות היערים... שיח. אילן, כמו 'אזוד השיזוים". וראב"ע פירש: "אפילו עלי שיח - שהוא האילן, וכמוהו 'לשזיז בשדה' - ללכת בין 'שיחי השדה". וכ"פ הרלב"ג: "הם כורתים עשב נקרא שמו 'מלוח' - על האילן". ובפי' הר"א בהרמב"ם כתב: "שיח. שם לאילנות... והכוונה כאן ב'שיח' - מין העצים כולם, ולפיכך - הוציאו בלשון יחיד, לפי שהמין - יחיד ואין צורך (להזכיר) סוגים רבים של מין זה, ולא אמר 'שיחים' - מפני שאמר 'וכל' - אשר בו רבים, וכלל". ובספר למכע"ת (פ' וירא עה"פ תזות אזוד השיזוים) הביא: "א רותם היה (ב"ר פג), וי"א חרולי המדבר (פדר"א פ"ל). וכתב במחמ"נ (שרש ש"ח ב'): "השיזוים... לשון אילנות המה". והרד"ק כתב בסה"ש (שרש 'שיח'): "יש שהוא עשב, ויש שהוא אילנות". ואיתא במדרש (ב"ר יג, ב): "שזיז השדה. כל האילנות כאילו משיחין אלו עם אלו. כל האילנות כאילו משיחין עם הבריות", וביארו באוצבעה"ת (בראשית ב, ה, אות ו): "וכשהרוח מנענעת הענפים - עושים כאילו משיחים זה עם זה". ועוד שם (אות ה) בשם כת"י): "וכל שזיז השדה טרם יהיה. וא"ת, והכתיב בשלישי 'ותוצא הארץ דשא? י"ל, דהתם היינו

שיח אברהם. לברר מפני מה נקרא כך שיח* גבוה הגדל בגדול נחלי אכזב, אשר מפירותיו הפיקו בעבר תבלין, תרופה וצבעים.

שיפון. בעברית המחדשת, דגן הדומה לשעורה, גדל בר בגולן ובחרמון (בלע"ז Secale). [גידולו בארץ בזמננו – הצליח, אך לא עמד בתחרות* המסחרית עם ארצות חוץ]. ושנו במשנה (כלאים פ"א מ"א) "הכוסמין והשיפון... כלאים זב"ז". פיהמ"ש להרמב"ם: "ושיפון. מין ממיני החטים המדבריות (ובתרגום הר"ק: "מין שעורה מדברית) [והעיר שהוא נכון יותר לפי הגמ' בפסחים ששיפון הוא מין שעורה], וצורת שניהם שוה, ר"ל צורת הכוסמין והשיפון". ופירש הרא"ש: "ובלשון אשכנז שינלא". וכ"פ מהר"א פולדא (ירושלמי כלאים): "שיפון. סינלא". וכ"פ הרע"ם: "בלע"ז סינלא". ומהרש"ס פירש: "שיפון. סינמינו". פסחים לה ע"א: "תנא... ושיפון מין שעורין... שיפון – דישרא", ופירש הערוך (ערך דשר): "שיפון – אספילתא". וכתב מוה"ע (ערך שפן): "פירוש בלשון יוני, שבוטל שועל. אבל בלשון משנה, היא מין דגן אחר, אשר ממנו בבל ארצות צפון עושים פת מידי יום ביום, ורגילים לאכלו – יותר מפת חטים". ותפ"ש פירש: "ראנגען". כפ"פ (פ"ו): "שיפון – אל-דןסר, פירשו הרופאים שהוא עשב שידמה עליו לעלי חטה, אך הוא יותר רך, ולפריו שתיים או שלש מהיצות". תבה"א (תוצה"א פ"ב): "שיפון (ראקקען)".

שֶׁמֶךְ. ראה לקמן בפרק חמשה-עשר, 'בעלי חיים', ערך 'שֶׁמֶךְ'.
שְׁמיר. בעברית המחדשת, עץ קוצני קטן הגדל בגליל. אבל במקורותינו, הוא מין קוץ הגדל בשדות עזובים קיי.

שְׁמיר (שומר). בעברית המחדשת, עשב ריחני הגדל בצידי דרכים ונחלים, מוסיפים אותו למשקה העראק, ועליו הצעירים ראויים לאכילה. גרס הר"ש משאנץ (כלאים פ"א מ"ד): "ירושלמי שם (פ"א ה"ד)... שומר וכרפס – מאי נפיק מביניהון? פיטרוסילנון". (ש"ע או"ח תרכס, א. רבנו ירוחם).

שֶׁסֶק. בעברית המחדשת, עץ פרי ונוי, שפירותיו קטנים וצהובים, בעלי גרעינים חלקלקים (הובא לארץ מיפן, בשנים האחרונות). אבל במקורותינו, י"א שהוא שזיף*, וי"א שהוא שקד, וי"א שהוא אפרסק* קיט.

שְׁעוּעִית. בעברית המחדשת, קטנית* שגרגריה בתרמיל בשרני, צהוב או ירוק* (מין שהגיע ממרכז אמריקה). אך במקורותינו, היא לופיָא, 888 קטנית ירוקה* שגרגריה בולטים בתוך התרמיל הכחושק.

א

קטנים (כדפרש"י התם), והכא מיירי בעשבים גדולים ושיחים, ומחמת שעדיין לא המטיר – לא היו יכולים לגדל, וזהו שאמר 'טרם יהיה' – שעדיין היו קטנים". הערוך ערך סחן.

ק"י ככתוב (ישעיה ה)

, (ו): "וְעֵלָה שְׁמִיר וְשִׁית", ותרגם יב"ע: "ויהיו מְטִלְמִין וְשִׁבְקִין". ופירש הרד"ק: "וכיון שלא יעבר – יעלה שמיר ושית, כמו הארץ שאינה נעבדת – שצומחין בה שמיר ושית. ו'שמיר ושית' – מיני קוצים הם". והגר"א פירש: "שמיר. הוא קוצים וברקנים שהם קשים כאבן". ופירש בסה"ש לריב"ג (ורש 'שמר'): "וענין אחר – קוץ, 'שמיר תעלה' (ישעיה לב, יג)... 'ועלה שמיר ושית' (ישעיה ה, ו), (הוא בערבי) חסך".

ק"ה סוף פרק הזהב ב

"מ ס ע"א, והערת אולערש"י שם. ב"ב 000 ופירש". ופירש הערוך (ערך 'שסקי'): "פירוש, שקדים. פירוש אחר, אפרסק".

ק"ט ושנו במשנה כל

אים פ"א מ"א: "פול הלבן והשעועים – אינן כלאים זב"ז". ב'פיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק): "והשעועית. אל-לוביה". והרע"ם פירש: "והשעועית. קורין לה בלשון ערבי לוביא"ה". ותפ"ש פירש: "וועהלשע באהנען". והתבאר בתלמוד ירושלמי: "על פינקסיה דרבי הלל... אשכחון כתיב... פסילתה... א"ר יונה; למה נקרא שמה שעועית? שהיא משעשעת את הלב, ומהלכת את בני מעיים", ופירש הר"ש משאנץ: "כלומר שמטמטמת הלב, ומשלשלת, מלשון 'וענינו הישע' (ישעיה ו, י), 'וטוֹזוּ אֶת הַבֵּית' (ויקרא יד, מב) –

שָׁרָךְ. בעברית המיוחדת, סוג של צמחים חסרי זרעים ופרחים, המתרבה ע"י נבגים* (נקראים כך ע"ש שענפיהם נשרכים כלפי הקרקע). אבל במקורותינו, גפן שענפיה מודלות לפני הבוצר קבא.

תֹּת. בעברית המיוחדת, קרוי כך גם 'תות השדה', עשב בעל פרי אדום מחודד (הגיע לארצנו מאמריקה [ברכתו] בורא פרי האדמה! אם כן, הוא מאריך ימים על האדמה יותר משנה, ולכן שמעתי בשם הגאון מר"ץ א"ש [בעל האול"ץ] זצ"ל, שאסר לעצמו אכילת כל תות-השדה הלז [ו]ר"א שאסר כן מחמת שמוחק בתולעים שא"א לבודקן, וכן יבלחט"א הגר"ש אלישיב שליט"א [בשנת תשמ"ו], הסתפק אם יש בו דין ערלה, אמנם שמעתי שפסק לחברי שמוטר לאוכלו.]. אך במקורותינו, קרוי כך – רק תות העץ, פרי שחור או לבן, הגדל על עץ גבוה וענף בעל עלים גדולים. "התותים משיאדימו" (מעשר ראשון פ"א מ"ב). נשמת אדם כלל כד סי' ג. תבה"א (תוצה"א פ"ב): "תות. (ב"ר פרשת כ"ב. שבת קמ"ד), בל"ע אל-תות (מוליבער) נמצאים הרבה, בנן אשר בהצרי נמצא עץ אחד שנבחו שתיים עשרה אמות". צ"ע תוס' בכורות ח ע"א.

תִּירָס. ראה מש"כ לעיל בפרק זה, סוף ערך 'דגן'.

תִּלְתָּן. בעברית המיוחדת, עשב מרעה שעליו מורכבים משלשה עלים קטנים (ועל כן שמו מלשון 'תלת'). כלאים פ"ב מ"ה, רמב"ם וערוך חילבה. רש"י הוריות יב ע"א. (רוביא גרגרי חילבה שרויים במים ותופחים). רש"י זבחים עב ע"א: "חבילי תלתן. מין תבלין, וחשובים מאד, שאף טעם העץ – שוה לפרי, ובלע"ז – פיננור"י (תרגם אל"ר: חילקה, גרגרית יוונית)". ומהרש"ס (ירושלמי כלאים) פירש: "תלתן. מין קטנית, ופירש"י פיננוריני, ובלעז שלנו אל חולבאש". ומהר"א פולדא פירש: "תלתן. ביננריקו". ילק"ש (מצורע טו [תקסח]): "האדום והשחור וכו'... ב"ש אומרים; אף כמימי תלתן ואבטיח... וב"ה מטהרין". הערוך (ערך 'תלתן'): "פירוש תלתן, חולבא בלשון ישמעאל, והוא מן הזירעונים כמין עדשים, והוא מר בתחילתו, וכששורין אותו במים – נמתק", והוסיף מוה"ע: "כן שמו בל"י, תילודן". וכתב בתבה"א (תוצה"א פ"ב): "תלתין. בל"ע אל-חלבא, והוא מין זיסקלע, ודומה לקלע של חו"ל, כי אם – שעליו יותר ארוכים, ופרחיו הם לבנים. והוא מאכל אדם, ונאכל חי, גם זרעו הם הגרעינים – הוא מאכל אדם, ובמצרים נמצא הרבה. וי"א, שהוא חילף (חלבא) הנזכר סוף סוטה וישל חילף, מותר (כ"ג הערוך)".

תִּמְכָּא. משב"ר הוא חריין. פל"י טוען שלא (כי אין לו סימני המרור שנתנו חכמים, וגם שהוא ארצה מאירופה המזרחית). פירש הערוך (ערך 'תמכה'): "פירוש קרד", וי"א מר"י". וכתב בתבה"א (תוצה"א פ"ב): "ירק תמכא, לפי שראיתי במפרשים ובפוסקים האחרונים – שמתרגמים 'מַעְרַרְעַטְטִיג קָרְעֵן'. ולפי דעתי – אינו הוא. והנה ע"י חקירתי ודרישותי, ידעתי שנמצא במדינת ברבריא אפריקא הצפונית, ירק אחד הנקרא בל"ע תבנא – הוא תמכא בחילוף ב' במ' – שהם ממוצא אחד, ובחילוף ג' בב' – כדרכם בלשון ערבי. ועליו – דומים לכרפס, וטעמו מר, וגדלו בתוך הארץ כמו בצל, ודוקא הפרי שבתוך הארץ נאכל, והגבעול שהוא סמוך לפרי – אכן העלים אינם ראויים לאכילה, ובלתי ספק – הוא 'תמכא' הנזכר. אכן ה'קָרְעֵן' ו'מַעְרַרְעַטְטִיג' – אינו בכלל 'תמכא'. ויותר נ"ל, ש'קָרְעֵן' – הוא 'עָדְל' הנזכר סוף מסכת עוקצין". וכתב הגרש"ז אורבך במכתב (שו"ת רבבות אפרים 000, ספר 'מסורתנו': "שאיין שומעין לפרופ' פליקס (שהוא שומר מצוות)... וכן הוכיח באותות – ש'תמכא' הנקרא 'חריין' לא היה כלל בזמן חז"ל ואין יוצאין בוה 'מרור'. ואעפ"כ אין שומעין לו נגד המסורת".

א

תרגום ו'ישוע'. והפנמ"ש פירש: "שהיא משעשעת את הלב. משמחת אותו: ומהלכת את כל בני מעיים. מנקה אותם". (וצ"ע ירושלמי כלאים פ"ח ה"ג, שבת פ"ה ה"א). רבנו פרחיה שבת צ ע"ב. מפרש השו"ע יו"ד רצז, יד. כפ"פ (פ"ו): "שעועית הוא לוביא, וכ"ה בירושלמי וכו'". ולקמן כתב (בשם פירוש אחר): "שעועית – אל-מאש". וכתב בתבה"א (תוצה"א פ"ב): "שעוע. בל"ע אל-לוביא, מין קטניות (פול) יותר גדולים ממאס, ומראהו נוטה לאדמימות, וטוב לאכול ומבריא הנוף".

ק"ב ב"מ צא ע"ב רש"

י שבת פה ע"ב ד"ה דאיכא.

קבא ככתוב (משלי כה

תפוח. תוספות, כרם יעקב א'. ראה עוד לעיל בערך 'אתרוג', ובערך 'עץ הדעת'. רש"י סוכה לה ע"א-לו ע"א, תוס' שבת פח, מלבי"ם בראשית כז, כז. תפוח-אתרוג תענית כט ע"ב תוד"ה של. זוה"ק תולדות ובראשית. "כתפוז בעצי היער" (שי"ה ש ב, ג) – ת"י: "אתרוגא ביני אליני סרק". ופירש"י בשם המדרש: "התפוח הזה – כולם בורחים ממנו, לפי שאין לו צל". שהש"ר פ"ב: מתחיל לפרוח בניסן וגומר פריו בסיון. זוה"ק ח"ג עד ע"א. קלג ע"ב.

תפוח אדמה. לברר למה הכוונה בפוסקים 'ערד אפפל'. בשאילת יעב"ץ ח"ב קמז, כתב השואל שהוא הנקרא קארטופלין ועושים ממנו קמח והוא מאכל עניים. משב"ר קעו סק"ב, ח"א מא, ב. רבי שריה דבליצקי העיר שערד אפפל הוא ממיני פירות אדמה המתוקים המחממים (הלכות עיר"כ).

תפוח זהב (תפוז). בעברית המחודשת, קוראים בשם זה לפרי ההדר* הכתום*, ובקיצור בר"ת - תפוז (השם המלא - כבר כתב התבה"א [תוצה"א פ"ב, ערך 'פרי עץ הדר']). והשם המקוצר - חידש יצ"א. אך במקורותינו - פירוש, כדור זהב העשוי בצורת תפוחקב.

תָּרֵד. בעברית המחודשת, עלים ירוקים* כהים* בינוניים (בצורת לב מחודד) הנאכלים מבושלים (נקרא בשם זה התרד הניו-זילנדי שהוא מ'משפחת' החיידים, ולא מ'משפחת' הסלקיים [לברר אם זהו המין שהגיע לפני 450 שנה מאסיה]). אך במקורותינו, הוא עלי סלק ('סילקא' [מנגולד' בלע"ז]) קב.

תְּרִזָּה. בעברית המחודשת, עץ 000. לברר איזה נקרא היום כך. טיליא, שדר. ישעיה מד, יד. ומחה"ע (שרש 'תרז') פירש: "פירוש, אילן עושה פירות גדולים, עושין אותן באש - ומתבקעין ויוצאין מתוכן שקדים קטנים - והאוכל בתוכן". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'תדח') פירש: "תרזד", פרשו בערבי סנבאר (צנובר)".

, (יא): 000. ופירש הגר"א: "כמו התפוח של זהב ומחופה כסף, הרוואה שלא בעיון - אינו רואה רק הכסף ולא את הזהב, אבל הרוואה בעיון ובעינא פקיחא - רואה שתחת הכסף שם יש זהב". שו"ת פאת שדך. קבכ בנו במשנה (כלא

ים פ"א מ"ג): "והתרדין והלעונין... אינן כלאים זב"ז". פיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הרי"ק): "ותרד. אל-סלק: לעונין. אל-קמף" [ובתרגום הר"י אלהריז: "תרדין. נקראים בערבי - סלק: לעונין. נקראין בערבי קמף, ובלע"ז ארמול"ש"]. ומהר"י במ"צ פירש: "תרדין. בלע"ז בליט: לעונין. 'המעויין', לעו יונישקיי". וביארו בתלמוד ירושלמי: "והלעונין - המעויין". וכתב המל"ש: "והלעונים. פירש בירושלמי - 'חמועייאן', וכתב הרש"ש ז"ל; ונ"ל שהן אשפיקאש בלע"ז - שהן חמוצין קצת, מתרגום 'חמין' - 'חמיע'". והרע"ם פירש: "תרדין. בערבי סילק"א, ובלע"ז בליט: לעונין. בערבי קמף, ובלע"ז ארמולא"ש". ומהרש"ס פירש: "תרדין סילקי. אסילנאש". והתפ"ש פירש: "תרדין. קעפים קרויט: לעונין. מאננאלד קרויט". והתו"צ פירש: "תרדין. גרינקרויט". מי סילקא תרדין ברכות כיצד מברכין. מפרש השו"ע יו"ד רצז, יד. וכתב תבה"א [תוצה"א פ"ב]: "תרדים. בלע"ז אל-סלקא, והוא ירק, ודומה בעליו לאל-הינדבי הנזכר, ונאכל מבושל".

קבכ ככתוב (ישעיה י

פֶּרֶק חֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּעֵלֵי חַיִּים

האדם קרא לכל בעלי החיים שמות בלשון הקודש (ב"ר יז, ד), שמתאימים לטבעם; לזה נאה לקרוא ארי, ולזה שור, ולזה סוס, ולזה חמור, ולזה גמל, שנאמר ויקרא אדם שמות לכל הבהמה, וכתב רבנו בחיי (בראשית ב, יט. במדבר יט, ב): וזהו הם שמות מושכלות שהשכיל בחכמת האותיות לקרא השמות כפי טבעי הבריות בגבורה וקלות ואכזריות ותמות'. ועוד כתב (רבח"י דברים יד, ד): "ושבע חיות טהורות לשונם יוכיח... ויחמור" - 'חמר מים רבים' (חבקוק ג, טו), 'אקו' - 'זקוית' לו' (ישעיה ח, יז), 'זידשון' - 'זדשיג' לכס' דיש' (ויקרא כו, ה), 'ותאו' - 'זדהא' ויתא' אותם לכס' (במדבר לד, י), 'זומר' - 'זמר' כבוד שמו' (תהלים סו, ב). וכ"כ באוצרקה"ת (בראשית ב"ט, אות ה): "וכל אשר יקרא לו האדם וגו' והיה דורש השמות; 'שור' ע"ש שהוא עושה שורות בשדה, 'שור' לשון 'אשורנו' שהוא רואה לעולם בעול, והוא נאה למלכות, שהוא גדול מפואר בבהמות. 'אריה' כל הרואה אותו מיד ירא... 'נשר'... לשון 'אשורנו' שנושר מרחוק". ראב"ע ויקרא יא, כט: "כל אלה... לא נוכל לדעתם באמת... כי אם מדברי הקבלה". וכתב ר"ת בספר הישר (תנ"ג) "ואל תתמה... כי לפי טעותם הורגלו". וכ"כ רבנו ירוחם (1000): "ויש מקומות שנוהגים בו איסור - שסוברים שהיא חסידה* הכתובה בתורה. ואין זה טעם, כי גם אותו שאנו קורין עורב* - אין בו סימנים שאמר ז"ל, שנראה מן ההלכה שאין לו זפק, וזה - יש לו זפק. וכן נשר* שקורין אגיל"א, יש לה אצבע יתירה, ולפי חז"ל - נשר הכתוב בתורה, אין לו שום סימן טהרה. וכן עוף שיש לו לסתות כמו אדם, אנו סוברים שהוא 'קריא' וקיפופא הכתוב בתורה, ואנו מוצאים לו אצבע יתירה, ולא סימן טהרה. וכן נץ* שאנו קורין אישפרו"ר איגאלו"ן - אין לו כי אם אצבע יתירה, ולא סימן אחר. וע"כ אין לנו לסמוך על השמות - שאין אנו בקיאים בשם העופות". וכ"כ הרלב"ג: "ולפי שאלו המינים - יקשה הכרחם, וכל שכן לנו להעדר הבקיות ממנו בלשון הקדש בזה העת שאנחנו בו - טרחו רבותינו המכידים אלו המינים שהתירה התורה מהחוגים*, ונתנו לנו סימניהם". רס"ג פירוש הארוך (כת"י ערב): ואלו העשרים עופות, אע"פ שתרומנום כפי שקבלנו, הרי כל פרט מהם אם יבא לידינו - לא נדע בבירור שזה הוא, ובפרט שיש עס אלו העשרים - מה שכתוב בו 'למינהו'. (דייק הרי"ק שגם שאר תרגומי שמות בע"ח, צמחים, מקומות וחמרים, כתב רס"ג ע"פ הקבלה שקיבל מרבתי הגאונים). אך ראב"ע כתב עליו: רס"ג הוציא מדעתו בלי קבלה שמות למדינות, חיות ואבנים, לכבוד השם שלא יאמרו הישמעאלים (שתרגם התורה ללשונם) שיש בתורה מלים לא ידענום. רשב"ה (ויקרא יא, יג): "לא תרגמו את שמות העופות המנויים כאן. שהרי כל שאר העופות שלא נמנו כאן - מותרים באכילה... ונמצא, שכל טעות בתרגומי של אחד מן השמות - עלול להביא לידי מכשול. עתה התרגום המקובל של רוב השמות הנזכרים כאן, תלוי רק בהשערה בלבד". וכתבתי בשי"ח (עמ' תז) הקדמה לסוגיית סימני בע"ח (חולין פ"ג דף נט): "נושא זה של זיהוי שמות בע"ח המוזכרים במקורותינו הקדושים - קשה הוא מאד, וכרוך בבעיות* רבות. שהרי אפילו מרע"ה נתקשה בידיעת בעלי החיים המותרים והאסורים, עד שהראה לו הקב"ה באצבע (חולין מב ע"א, מנחות כט ע"א), ואף בנ"י היו צריכים שיאחזו מרע"ה כל מינ ומין בידו ויראה להם (ספרא שמיני פרשתא ב). וכל זאת בהיות ישראל על אדמתם עם הבהמה והחיה אשר בארצם. אבל מפני חטאינו גלינו מארצנו, ולא רק אנו גלינו, אלא כפי ששנינו בפתחתא דאיכ"ד (לד): "א"ר חנינא בר' אבהו; שבע מאות מיני דגים טהורים, ושמונה מאות מיני חגבים* טהורים, ועופות לאין מספר - וכולן גלו עם ישראל לבבל". וגם עקב החורבן והשממה - השתנו מקומות מחייתם של בע"ח רבים, ועל כן הוכחדו מינים, נדדו או השתנו עד לבלי הכר. וכן באו מינים חדשים עם הכובשים והעולים השונים. וכבר בשנת ת"ר, קונן על כך התייר* הגדול רבי יהוסף שוורץ [בהקדמת פרק חיות ארץ שבספרו תבואות הארץ]: "אוי ארץ חרבה ושממה היא, ומינים הרבה שנמצאו בה בימי קדם ובשנים קדמוניות - כבר אבד זכרם מהארץ, והנמצאים - אינם במדרגה הראשונה. גפרית ומלח שרפה כל ארצה, אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה, צרי אין בגלעד, מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו, קול נהי נשמע מציון איך שודדנו". ועוד הוכינו, שהשם בלל שפת הארץ, ואישתני שמייהו מבי חרוב ביהמ"ק, ונתרחקנו מעל אדמתנו ולשוננו, ונשתכחו מאתנו שמות בעלי החיים והצמחים שדברו בהם תורתנו וחכמיה, וגם בנ"י שינו את לשונם ואת שמותיהם מגוי אל גוי, עד כי אבד שמם וזכרם של בעלי החיים והצמחים שחיו אתנו בארץ קדשנו. ואף קדמונינו כבר נבוכו בסוגיות אלו, כמו שנחלקו רש"י ותוספות אם החיה הנקראת בפיהם 'צבי' - היא הצבי של התורה וחז"ל, וכן לגבי הנשר, הנץ, הקורא ועוד. ובמיוחד בזמננו גדל הבלבול, כשחזרו לדבר בלשון הקרובה ללשון תורה, אך מחדשי הלשון לא היו בעלי ידיעות מספיקות במקורותינו, ובחרו את שמות בעלי החיים והצמחים ע"פ קריאה שטחית של מקורותינו, ועל סמך פרטים קלושים ובודדים ודמיון שמות חיצוני, ולכן כשחשבו לתת להם שמות אשר קרא להם אבינו - סיחמום ומלאום בעפר הבורות והשכחה. כמו כן רבים מהשמות שבחרו - היו מתוך אילוף למצוא שם עברי לבע"ח חסר שם ידוע, ולא מתוך רצון לזהותו עם הכתוב במקורותינו. ועוד רעה חולה, שחלק גדול מהחוקרים העוסקים ביזיוני שמות בעלי החיים שבמקרא ובחז"ל - כופרים בדעתם באמיתות תורתנו הקדושה, ועושים מלאכתם רמיה בהוצאת לע"ז על השם ועל משיחיו, בחשבם בסכולותם כי תורת השם ככל הספרים היא, ואש דתנו ככל הדתות, ולשון קדשנו ככל

לשונות העמים, המושפעות מסביבותיהן ומתקופותיהן. ולא כן היא, כי לא ככל העמים בית ישראל תורתו ולשונו, ומקורם מן השמים ללא סיגים. וע"כ עלינו לסמוך אך ורק על דברי קדשם של המפרשים הקדושים שאמנותם ללא סיג. מלבד זאת, כשנלמד את הסוגיא הבאה, נוכח שרבים מהשמות שקראו המחברים תלויים ברמזים קלושים ביותר, כגון הפרס* והעזניה* וכו'... ויש שמות 'מחודשים' שבטעות יסודם כגון קרפרד*, שקנא* וכו'... ושמות אחרים הם רק מושאלים משמות של יצורים ענקיים אחרים הדומים להם כגון לויתן*, תנין* וכו'... (וודגמא קרובה לכל אדם, היא שמות הצמחים השימושיים 'אפרסמון', 'פלפל', 'בוטנים' וכו'... שאין כל קשר בינם לבין הקדושים בשמות אלה במקורותינו, ובשימוש בהם נתקלים* לעתים קרובות ב'קושיות' הלכתיות)... והעם הולך בעקבותיהם באפילה ומשתמש בשמות אשר שמו בארץ, ונבון ותודה על הראשונות בחוסר הבנתו ובקוצר השגתו, וישנם רבים וטובים הנפלים בלי משים בפח זה. הנה בחומשים החדשים שבסופם ציורי הטהורות והטמאות – ציורו כמה ציורים ע"פ שמות אלו (ועוד חלק מהציורים אינם נכונים או מדויקים), והנערים מצביעים ואומרים כזה ראה וקדש, ואבותיהם עונים אחריהם מקודש*. ובלשון נאה כתב לי הרב אברהם אשר זולין יצ"ו מאלעד: "בא וראה כמה נלעגים המכחישים, הדומים בזה ממש לאותו טייעא, ושכדי שידה לו שקט, שילח מעל פניו את הנערים המרעישים) לילך למקום פלוני, פְּרָמוֹתוֹ אותם שמחלקים שם מגדנות. וכשראה הכל רצין – החל גם הוא למדוד, ליטול מנה יפה. אף הם, אחר שהחליטו כי השפף הוא איזה בע"ח כלשהו, השתכנעו* כיכ באמיתת השערתם, ויקומו לצחק כי איננו מעלה גדה. הווי עד מתי פתיים תאהבו פתי?". והתברר לי תוך כרי* בידור עניני פרק זה, שחלק גדול מהחוקרים מזהי שמות בע"ח, כמו הפרופסורים הוואלוונים "אהרונ ותרמיו" פליקס (פ"י), הרבו לזהות שמות בע"ח שבמקורותינו על סמך אמות מידה לא הלכתיות, כמו ממקורות חיצוניים לא-תורניים, וממחקרי לשון ווואלווניה, ולעיתים לפי פרטים בודדים ורופפים, ואח"כ חזרו בהם והחליפו זיהויים שוב ושוב בספריהם השונים ולמשל גבי זמר, עיט*, ברדלס*, צבוע*, נעמית*, בת יענה*, ראס*, תנשמת* ועוד. ונדרחו דבריהם [בלי ציון שמם] ע"פ מש"כ בערכים דלקמן]. (בענין מיני בעלי החיים: מפני מה מונים חכה"ט עוף המים 'סופית' – בסדרת עגוראים*? הרי מראה ממש כבדוזה* שחור עם מקור אדום? תשובתם: כי כנפיו מעוגלות רחבות וקצרות, ואצבע אחורית קטנה מאד וגבוהה מחברותיה).

אח (אוח). בעברית המחודשת, עוף דורס לילי גדול מאד (בעל שתי קווצות נוצות המזדקרות משני צידי פניו [הדומים לפני אדם]), השוכן בחורבות ובמערות (וקראו לו המחברים בשם זה ע"ש שמשמיע קולו בלילות: 'אוחו-אוחו'). אבל במקורותינו, הוא מין חיה, ו"א ממיני הנמיה*, וי"א ממיני הקוף*א.

אי. בעברית המחודשת, מין תן*. אבל במקורותינו, ו"א חתול או נמיה*, וי"א חיות איי היס.

אינה. בעברית המחודשת, עוף דורס בינוני, הטורף בעיקר חרקים* וצרעות* (צבוע - חום, עיניו - צהובות). אך במקורותינו, וי"א שהוא הדיה, וי"א שהיא מין עקב.

ג, כא): "ומלאו בתייהם אוזים", וכתוב בסה"ש לריב"ג (שרש אוח): "נמיות". וכ"כ הרד"ק בסה"ש: "היא חיה הנקראת בלשון רבותינו (ב"ב כב ע"ב) 'נמיה', שמה בלשון לעז 'מארטור' וי"א שהוא חיה שלועזין לה פורו"ן". (Martre.Fuiret, Furo). ובס' מלים לאלוה (ערך 'אוח') כתב: "פירושו קוף או חולדה". ומחה"ע (שרש 'אוח') פירש: "בריות הן כמו קופים ואדני שדה, שהן חיות דומות לבני אדם". וראב"ע פירש: "אוזים. אין לו אָח, והם חיות שמשותמם כל רואם 000 ועופות". (ומהר"י קרא, נראה שמפרש 'חתולים'). והמלבי"ם פירש: "אוזים" – מין קופים". פרדס רמונים (שער כג [הכינויים] פ"א, ובעיסס רמונים): "ומלאו בתייהם אוזים" – הם מיני חיות מדבריות".

א ישעיה יג, כב.

סח"ש לריב"ג (שרש 'אי'): "היא חיה שצדה את התרנגולין... והחיה [הקטנה] הזו דומה לחתול", ועוד כתב (שרש 'ציה'): "ואיפשר שרוצה בו... כאשר יתכן לאמר באמרו 'את איים' – החיות אשר באיי היס". שעב"נ (ענין 'חתול', שער 'איים'): "איים בארמנותיה, פי' חתולים".

ב אמרו בגמ' (חול

ין סג ע"ב): "ולא שזפת* עין איה – תנא; עומדת בבבל, ורואה נבלה בא"י... איסי בן יהודה אומר; מאה עופות טמאין יש במזרח – וכולן מין איה". (ונחלקו שם אמוראים, לאביי – איה' שבספר ויקרא, היא 'דיה' שבספר דברים, ולרבי אבהו – היא 'ראה' [ונקראת כן כי רואה למרחקים]. רס"ג: "צדי". (רי"ק: דורס לילה כינשוף*). ראב"ע (ויקרא יא, יד. וכ"כ בחזקוני): "שמנהגה לשבת באיים ידועים". רד"ק (סח"ש שרש 'אי'): "ואומרים שהוא נקרא אנס"ה בלע"ז (GAZZA). רלב"ג: "הנקרא אנסה בלע"ז". תבה"א (תוצה"א פ"א):

ג רס"ג: "איל". ר

אֵיל (אייל). בעברית המיוחדת, חית יער מהירת המרוץ, מע"ג ומפ"פ, בעלת קרניים מסועפות (הירש בלע"ז). אך במקורותינו, י"מ שהוא האייל ההוא, וי"מ שהאייל ההוא נקרא בשם 'צביד'.

אֵיל המושק. אינו אֵיל אמיתי, כי יש לו שיניים למעלה והוא טמא, רמב"ן עה"ת ל, כג, קטורת ('דומה לצבי'), הראב"ד ('חיה טמאה'). שלה"ג (סופ"נ): "דם קרוש מבעל חי דומה לגדי עיזים". ובפרק נג כתב שהוא היחמור* הטהור (ונקרא ע"ש המור).

אֵלֶמֶג (אלמוג). ראה בפרק הקודם, 'צמחים', ערך 'אֵלֶמֶג, אֵלֶגם'.

אֵלֶתִית. בעברית המיוחדת, דג הסלמון (דג המטיב לשחות נגד כיוון הזרם, בנהרות ארצות הקור). אך במקורותינו, י"מ שהוא דג קטן, י"מ שהוא דג גדול, וי"מ שהוא דג הבא ממקום ששמו אלתי (או אולי אילת [אב"ד]).^ה

אֶנְפָּה. בעברית המיוחדת, עוף מים בעל צוואר ארוך ורגלים ארוכות, צד דגים ושרצים במים (יש בו מינים רבים, חלקם ביבשה). אך במקורותינו, י"מ שהוא אותה אנפה, י"מ שהוא תוכי*, וי"א עגור*.

אֶנְקָה. החוקרים (וגם פל"י) מזהים אותה בלטאה הקרויה 'שממית*'. אך במקורותינו, י"מ שהיא קיפוד*, וי"מ שהיא ביבר (בונה המים), וי"מ שהיא לטאת הכח* הענקית.^ז

אֶנְקוֹר. בעברית המיוחדת, עד לפני כמה שנים, היה שם לצפור דרור* המצויה הקטנה. אך במקורותינו, י"א שהוא עוף מים, וי"א שהוא עוף המנקר באשפה.^ח

אֶפְעָה. בעברית המיוחדת, נחש צפעוני* מדברי (מסוכן לאדם). אך במקורותינו, י"א שהוא נחש ארסי, וי"א נקבת נחש שרף, וי"א שהוא חיה רעה.^ט

ד"ק סה"ש שרש 'איל'. חזקוני (דברים יד, ה): "אֵיל. ציר"ף בלע"ז". ש"ח עמ' תיד-תטז. כתב שלה"ג (פנ"ג): "הָאֵיל... יָדְעוּ בוּ הַיָּמָּה כָּל בְּנֵי עַמָּנוּ, וּמְכִירִים בּוּ כָּל אֲנָשֵׁי דוֹרְנוּ מִבְּלִי הוֹדְעָה אַחֲרָת, יִסְפִּיק לָכֵם אִם אֶקְרָא אוֹתוֹ כֹּאֵן בְּשֵׁם יוֹנִי וְלֹאֲמִינוּ וּבִלְשׁוֹן לֹעֵז בִּלְבָד. דְּעוּ אִי"ב, כִּי הַיּוֹנִים קוֹרְאִים לָאֵיל – אֵילֶאֱפּוֹס... הַלֹּאֲמִינִי קוֹרְאִים אוֹתוֹ – צִירְבוֹס... וְהַלֹּעִיזִים – צִירְבוּ בְּבִי"ת רַפָּא עִם וְאִי חוֹלֵם". אֵךְ תִּבְהָ"א (תוֹצֵה"א פ"א) כֹּתֵב שֶׁהוּא אֶל-גִּזְאֵל. הַהֲמוֹן טוֹעָה וְאִינוּ יוֹדְעִי הַהִבְדֵּל בֵּין הָאֵיל בֶּעַל הָאֵילָה לְבִין הָאֵיל בֶּעַל הַכִּבְשָׁה. רִבְנוּ בַּחֲיִי בְּרֵאשִׁית כֵּב, יג. (ש"ך ?). מִשְׁנָה רֵאשׁוֹנָה בִּיכּוּרִים פ"ב מ"ח.

^ד כמו ששנו במשנה

(מכשירין פ"ו מ"ג): "כל הדגים בחזקת טומאה. רבי יהודה אומר; חתיכת אלתי... בחזקת טהרה". ופירש רב האי גאון: "אלתי. דג קטן – שמו כן". ובפיהמ"ש להרמב"ם כתב: "ואלתי. הוא מין דגים – יחתכו אותו לחתיכות". והר"ש משאנץ פירש: "אלתי. ע"ש מקומו, וחתיכה של דג קאמר. וי"א דג קטן שכך שמו". והרא"ש פירש: "חתיכת האלתי. דג שמו אלתי, ונמכר בחתיכות". והרע"ם פירש: "כל הדגים בחזקת טומאה. לפי שהם מוכשרים במים, והטמא והטהור ממשמשים בה; חתיכת האלתי. מין דג שרגילין למכרו חתיכות חתיכות, ומקום יש – ששמו 'אלתי', ושם צדין אותו ומוכרין אותו... אין המים מכשירין אותם כשאר דגים, לפי שהן חייין זמן מרובה אחר צידתן, ולאחר שהן נעשין אוכל, דהיינו לאחר מיתתן – אין נותנין עליהן מים, לפי שהמים מפסדין אותן". והערוך (עוד 'אלתי') פירש: "פירוש, דג נצוד במקום אלתי. וי"מ, דג קטן ששמו כן".

^ה ויקרא יא, יט,

ת"א: "אֵיִבו" (אולי האיביס המצרי), רש"י (עה"פ 'האנפה'): "דיה רגזית... היירון" (אל"ר תרגם: 'עגור*', אך בלע"ב ובתורה"ע תרגמו: 'אנפה'). "וכ"כ חזקוני: 'היירון' בלע"ז". ורס"ג תרגם: "בג'ב'ד" (וכ"כ בסה"ש לריב"ג שרש 'אנף'). ומחה"ע (שרש 'אנף') פירש: "'האנפה'... עוף (בגודל [אב"ד]) כמו יונה, מלומד בדיבור, וישחקו בו המלכים". הוא הקרוי בעברית המיוחדת 'תוכי*' (ואינו ה'תוכי' דקרא, שהוא הטווס), מתאים למאנפת בחברותיה בצרחותיו. ש"ח עמ' תלה. תבה"א (תוֹצֵה"א פ"א):

^י "הָאֶנְקָה"

(ויקרא יא, ל) – תרגם אונקלוס 'יִלְאָ'. ות"י תרגם 'מִיִּנְקָת הַיּוֹאֵא', וביאר בפ"י "מין שרץ שיונקת מן היויא (=נחש)". ורש"י פירש "הריצוין" (תרגם אל"ר: קיפוד*). וכ"פ החזקוני, וכ"פ הרלב"ג, והוסיף: "איריצוין בלע"ז, ונקרא כן בעבור שהוא צועק... יורה על עובי המרה היות השער אשר בעורה כדמות קוצים". רס"ג: "ורל". סה"ש לרד"ק (שרש 'אנק'): "שרץ, ואפשר שנקרא כן לפי שצועק תמיד, ופירשו רבינו שלמה ב'ביבר'א בלע"ז" (Bevre, Fibre). מחה"ע (שרש 'אנק'): "שרץ (כמו) עכבר של בר". שערי בנימין (ענין 'אנקה'): "והוא שנמצא בשדה בתוך התבואות והוא שרץ ששער עורו מחטין מחטין". ש"ח עמ' תקל. תבה"א (תוֹצֵה"א פ"א)

^ז באלו טרפות רש"י

י עוף מים מנוקד, רבנו יהונתן: מנקר באשפה.

^ח ב"ק, רד"ק צפעו

אֶפְרוּחַ וְגֹזֶל. בעברית המחדשת, מחלקים בין ולד-עוף עצמאי 'עוזב קן' שאינו צריך לאמו לאחר בקיעתו מהביצה (והולך ומנקר, כמו של ולדות התרנגולת והאווז) - הקרוי 'אפרוח', לבין ולד-עוף התלוי בהוריו 'חובש קן' הצריך לאמו לאחר בקיעתו מהביצה (כמו של הצפרים הקטנות) - שהוא קרוי 'גוזל'. אבל במקורותינו, לא מצינו חילוק זה, ואדרבה לפעמים משמע להיפך, שקוראים 'אפרוח' לצריך לאמו ואף לנמצא בתוך הביצה, ו'גוזל' - לעצמאי שכבר החל לעוף ולצאת מהקן.

אֶרְנַבְתָּ. בעברית המחדשת, בע"ח נמוך, בעל אזנים ארוכות, הרץ מהר מאוד. אך במקורותינו, יש לעיין מיהי הארנבת?

בְּהֵמוֹת. בעברית המחדשת, מין 'חזיר' היאור הענק והשמן, השוחה בנהרות ואגמים באפריקה וזולל עשבים וקנים [נסוס היאור, היפופוטם בלע"ז]. אך במקורותינו, י"מ שהוא שור הבר הענק שבשרו מזומן לצדיקים לע"ל, וי"מ שהוא בהמה גדולה מאד, וי"מ שהוא פיליב.

א

ני*, ישעיה ל, ו. נט, ה. איוב כ, טז. בכורות ח ע"א. זוה"ק (ח"ג אמור קו ע"ב): "ואפעה הוא בריה, אם היא מסתכלת באנפוי דבר נש או בר נש מסתכל באנפוי דאפעה - מיד הוא מת מחמת הארס, ר"ל". וכתב במחמ"נ (שרש אפע'): "אפעה... חיה רעה מפריצי חיות הנה". ומחמ"ע (שרש אפע'): "אפעה", פירוש נקבה של נחש שרף, היא קצרה ועבה, והארס שלה יותר רע משל זכר". ובסה"ש לריב"ג (שרש אפע' ושרש פעה) כתוב: "היא הנקראת בערבי אפעה' ואו אפעואן, כי הזכר נקרא אפעואן". וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש אפע'): "הוא מין נחש. ואומרים שהוא נקבה של שרף, והיא קצרה ועבה, והארס שלה קשה משל זכר". והערך (ערך אפא) כתב: "פירוש, מפרקיה דרב יוסף שמעינן, ד'נפרוא' ו'צבוע' - תרוייהו אפא' נינהו, מיהו 'נפרוא' - שם הנקבה, ו'צבוע' - שם הזכר. ג'א הצבועים' - תרגומו מ'ישר אפעיא". ומוה"ע כתב: "וגם פירוש המלה בלשון יוני - נחש". ומחמ"ע (שרש פעה) פירש: "פירוש, נחש עבה". ערה"כ (ערך אפעה) בשם מכ"י: "אפעה הוא צפעוני".

ב בתנ"ך נקראים ב

ני הנשר* 'חובשי הקן' - פעם בשם 'גוזלים' ופעם בשם 'אפרוחים': 'כנשר יעיר קנו על גוזליו ירוזף' (דברים לב, יא), ו'אפרוזזיו יעלעו דם' (איוב לט, ל). אף בצפורים הטהורות מצאנו פעם בשם 'אפרוח' ופעם בשם 'גוזל': 'גם צפור וגו' ודרור* וגו' אשר שיתה אפרוזזיה את מוזבזותיה' (תהלים פד, ח). 'אפרוזזים או ביצים, והם רבצת עליהם אפרוזזים או עליהם ביצים' (דברים כב, ו) - ת"י: 'גוזלין או בעיין, ואמא רביעא על אפרוזזין או עליו בעיין'. ופירש ראב"ע (דברים לב, יא): "ומלת גוזל שם כלל עם שם כינוי האפרוחים". וכתב במחמ"נ (שרש אפרוח): "אפרוזזים" - ענינו כמו גוזלים, וכ"כ (שרש גזל ב): "תר וגוזל... ענין אפרוחים ויונים הם, כמשמעו". ואף מצאנו שהעוף בתוך הביצה בטרם נולד - נקרא בשם 'אפרוח': 'ביצים ששלקן - ונמצא אפרוח באחת מהן' (חולין צח ע"א), 'אפרוח בקליפתו' (ביצה ד ע"א). [וע"ע באב"ק דש"ז, פרק שמונת].

מ"ע. ש"ח עמ'

ת, מאמר צהר. רשב"ם צפרנים לכל אצבע. סה"ש לרד"ק (שרש רנב): "והארנבת היא ידועה, נקראת בלשון נקבה, כי אומרים כי הזכר שבהם - לא יראה זכרותו, והזכרים - כנקבות". והמחמ"ע (שרש רנב) פירש: "הארנבת", פי' חיה - אזניה ארוכות, והצמר של עורה - אם יערבנו אדם וכו'. שו"ת שריד אש. על תירוש מציאת החוקרים קשה, שפירש"י ורשב"ם 'גרה' גם מלשון גרון (ואולי ע"ש הבליעה השניה). (פסקים וכתבים להרב הרצוג, י"ד ח"ד כג-כה). תבה"א (תוצה"א פ"א). משב"ר הלכות צידה בשם הב"ח. רחיק"א (ערך ארנבת): גם בתרגום השבעים* שלפנינו איתא כן, והוא נעשה לתלמי בן לאגוס שפירשו ארנבת [כמש"כ מוה"ע ערך 'לגא': 'פירוש לגא' בלשון יוני - עור ארנבת]. חכה"ט הפרידו את סדרת ארנבאים - מהמכרסמים. שו"ת מהר"ח א"ז (רסא): "על שנהגו לשלוח לגוים דגים טמאים וארנביים". אגרת בעלי חיים (שער א פ"ו) רבנו קלונימוס ב"ר קלונימוס שנת ה'עו: "ותען הארנבת ותאמר; הנה אנחנו ברחנו מהתחבר עם בנ"א ונשכון בחורי עפר ובנקרות הצורים להנצל מרעתם, אבל קצנו בחיינו מפני הכלבים עזי הנפש הרודפים אחרינו והסוסים והעופות והחולד והנמיה שיעזרו בהם בנ"א לצוד אותנו...

א במדרש תהילים ק

רוי חזיר יאור, ודאי לא היפופוטם שזנבו לא כארז, תנחומא שמיני ז, שור הבר, ראב"ע (איוב מ, טו) דוחה פירוש פיל, ראב"ע בראשית ו, כ, "וכן דרש, שיש בבהמות גדול והוא רועה אלף הרים - טוב הוא להשמעת אזנים". אך ר"ת פירש: "לפי הפשט - בהמה גדולה ידועה". ומה שכתב השלה"ג (פנ"א), שהאיפופוטאמו הוא מפריס פרסה, ולא נכלל בסימנים כי אינו ראוי למאכל אדם כלל. אך הוא לא ראה ההיפופוטאמו מעולם אלא רק כתב ע"פ מה שמצא בספה"ט שבימיו (פיליניאו). ועיננו הרואות בבירור שהוא דורך על כפיו, והפרסות שלו הן רק כצפרנים שבקצה הרגל.

יב

יב חולין פ"ג.

פִּינִית. בעברית המחדשת, דג בינוני כשר (חי בירדן ובכנרת. קראו לו כך המחדשים, ע"ש שני זוגות בינים [שערות עבות] בשני צדי הפה). אבל במקורותינו, היא שרץ טמא החי בין עלי הצמחים, או דג טמא החי באדמה לחה⁹⁹.

פִּקָּה. בעברית המחדשת, יתוש עדין מאד, מעביר מחלות קשות. אך במקורותינו, י"א שהוא יתוש, וי"א שהוא פרעושי¹⁰⁰.

פִּרְפּוּר. בעברית המחדשת, עוף מים גדול ויפה (לכן או שחור, מקורו כתום*) השט באגמים בעדינות, צוארו ארוך וכפוף בצורת S (נקרא בלטינית Cygnus). אך במקורותינו, י"מ שהוא תרנגול מפוטם, י"מ אווז מפוטם, וי"מ שהוא עוף הבא מארץ ברבריא¹⁰¹.

פִּרְדֵּלֶס. בעברית המחדשת, נמר רזה בעל רגלים ארוכות וראש קטן, הרץ המהיר שבחיות. אך במקורותינו, י"א שיש מקומות שהיא הברדלס ההוא, וי"א שיש מקומות שהיא חיה קטנה כמין נמיה צבעונית, וי"א שיש מקומות שהיא הצבוע*¹⁰².

פִּרְוִז (ברווז), פִּרְ-אַוִּז (בר-אוואז). בעברית המחדשת, עוף מים קטן ושמן (קיצרו מ'בר אווז). אך במקורותינו, י"א שבר-אווז הוא הברווז ההוא, וי"א שהוא אפרוח של אווז, וי"א שהוא אווז ברי¹⁰³.

פִּרְחֵשׁ. יתוש קטן ועקצני המרחף בהמוניו, הזחל מתפתח באדמה לחה (מערבית 'ברעש'). חוץ מ'ימר בר חשו' - לא מצאתי.

בֵּת יַעֲנָה, יַעֲנָן, יַעֲנִים. בעברית המחדשת, עוף גדול מאד, בעל רגלים ארוכות וחזקות, צואר ארוך, וראשו קטן עם עינים גדולות. רץ מהר ואינו יכול לעוף. אך החוקרים (וכן פל"י) מבדילים בין 'בת היענה' לבין 'יענים' (ולטענתם, בת היענה היא עוף לילה מילל שוכן חרבות, והיען היא עוף המדבר הגדול הרץ (ולאחרונה, קמו חוקרים ורצו לטעון שהעוף המהלך הגדול אף איננו ה'יענים' שבמקרא [ראה מ"כ בסוף ערך זה]). אך במקורותינו, לרוב המפרשים, בת היענה היא היען והיענים, וי"א ש'יענים' הם עופות המייללים במדבריה¹⁰⁴.

הערך 'בֵּק ג' אגרת בע"ח (שער ב פ"ח): "אמרה הבקה; ... כי אין בעולם קטן הגוף ממני, ויותר חלוש הבנין ואחד ממנו הרג ... מלך גדול ממלכי העולם כי התעלה ויתגאה על האל-וברואיו". שעב"נ (ענין 'זבוב', שער 'בקא'): "בקא... פי' מין זבוב הוא".

⁹⁹ תרנגול מפוטם.
מ"א ה, ג, ב"ק, מברבריא קה"ר ב, ז. ילק"ש רמז קע"ו בשם פסיקתא. מחה"ע (מחה"ע, סוף ערך ב, מלה רביעית, שרש 'ברבר'): "וברברים אבוסים... פירוש, אוזות מפוטמים". הערוך הקצר (ערך 'ברבר'): "עוף מעולה". ברוז* מוסקובי ברבר מדרום אמריקה (מכתב מרמ"מ קיי, הרב אילוי שאוסר בהסכמת הרשב"ר הירש). שערי בנימין ענין 'ברבור': "פירוש, תרנגולים מסורסים".

¹⁰⁰ ב"ק פיהמ"ש להר
מב"ם, אלו מציאות. מפרש השו"ע חושן המשפט שג, ו. מדת"ל (ענף 'ברדלס'): הברדלס הנזכר בב"ק אינו הנזכר בפסחים, שזה חית טרף המצויה ביערים (דומה קצת לחמור ויש לו זנב גדול, וקולו נעים וכו'), וזה הוא מין שרץ כחולדה*. מוה"ע (ערך 'ברדלס'): "פירוש, פרדלים בליו"ר, נקבה של מין חיה, אורבת וטורפת כמו נמר". (הקדמת אל"ר עה"ת, ומיושב לפי תוס' סנהדרין טו ע"ב (ומש"כ המחבר בספרו עה"ש שהוא כיון שלא היה הברדלס הגדול בארצות רש"י - אינו, וסותר עצמו ממש"כ באל"ר ירמיה יג, כג מס' 3665, שמראה שרש"י ידע ממצאות חיה זו). ערה"כ (ערך 'ברדלס', בשם משנת חכמים ס' תנז): "ספ"ק דב"ק פירש"י אלצבע... והיא חיה, דלא כפירוש הערוך. וזאת החיה מוקדת תחילה לפני האדם ומשחקת וכו', והיא גדולה כעגל בן שנה, וכדי להנצל ממנה צריך תיכף בראייה ראשונה לגעור בה ולהראות המקל והחרב ותברח ממנו. ויש עוד ברדלס פירש"י פונטניז והוא שרץ דתני לה גבי חולדה, אבל בב"ק תני לה גבי ארי ודוב".

¹⁰¹ כמו שאמרו בגמ'
(חולין 000): "ההוא בר אוואז". ופירש מוה"ע (ערך 'אוואז'): "אוואז... עוף ידוע - ובשרו נאכל... בר אוואז - מין עוף אחר, דומה לראשון, אבל קטן ממנו, ויש בנהרות". והפמ"ג (אגרת ו, אות ב [הקדמת א"ח]): פירש: "מלת 'בר אוואז' - כמו 'בן אוואז'... י"ל, בן של אוואז - קטן מאם. ובמלת 'בני יונה' - יע"ש ברש"י (ויקרא א, יד)... וי"ל, 'בר אוואז' - אוואז חוציות, כי היא אוהבת יותר לצאת חוץ, ולשוט על פני המים - מן האוואז. ו'בר' - חוץ, בתרגום (דברים כג, יג)". שו"ת שו"מ ח"ז י"ד כ, בר אוואז הוא אוואז בר.

¹⁰² ת"א "בת נעמיתא
". א"ט יען, הרמב"ן פא"ט: אוסטרין. ופירש רס"ג (וכ"כ בסה"ש לריב"ג, שרש 'בנה' ושרש 'יען'): "אל נעאמה". יען' (איכה ד, ג) הוא 'בת יענה', ולא כטענת החוקרים שהוא עוף לילי (והרחיקו לכת אף לנסות 'להכשיר' היען, בטענה שאינו בת היענה שנמנתה בתורה), ישעיה יג, כא. רמב"ן איוב אבל כבנות יענה כי היא שותקת כאבל ("בי טמאי שתיקתא"). אבלות הר"ן, חזקוני: "בלע"ז אישטרוצ"ה (תרגם באוצח"ז: בת יענה), ועל [ה]שם עֲנִיָּה וּמְרֻדָּה והספדה - קרואה 'יענה'. וכתב מחה"ע שרש 'יען': "יען... פירוש נעמיות, הן עופות גדולים כגובה הסוס הולכים על שתי רגלים כתרנגולין, ואינם פורחין באויר ושיעור צוארם - אורך

גור. לברר. ב"ר לא, יח. ילק"ש נח, נד.

גָּזֵם. בעברית המחודשת, השמות 'גזם' 'ילק' 'חסיל', הם שלבי הגלגול של הארבה. אך במקורותינו, הם שמות מיני הארבה*^ט.

גִּירִית. בעברית המחודשת, טורף לילי קטן ומסורבל (צבעו שחור ולבן נויש מין האוכל דבש[.]). אבל במקורותינו, 'גירותא' הוא תרנגולת האגם שנאסרה^כ.

גִּלְדָן (גילדן). בעברית המחודשת, מין כריש צבעוני (דג טמא, אורכו יותר ממטר). אבל במקורותינו, הוא דג קטן (טהור לאכילה)^{כא}.

גמל. ב"ר ס, יד: דרך הגמלים גדלים במזרח.

גָּמֶל נִמְרִי. שם מעוברת ישן לג'ירף ומטעה כאילו הוא גמל טמא ואינו. ועוד לכתוב על הג'ירף ש"ח ועוד. שלה"ג (פ"א): "יש אוניקור"ן טהור ויש טמא". ועוד שם על הקרנף. ת"י ויעלה זון – ודיצתא דהסרא^{כב}.

גָּמֶל שְׁלֹמֹה. בעברית המחודשת, מין חגב* טמא בעל ידיים (רגליים קדמיות קוצניות) שבהן אוחז טרפו (ואין לו כרעיים לנתר בהן). אך במקורותינו, יש נמלה גמלנית וחיפושית גמלנית^{כג}.

דָּג מִשֶּׁה רַבָּנוּ. ראה לקמן בפרק עשרים, 'מְקוֹר מִשְׁחָת', ערך 'דָּג מִשֶּׁה רַבָּנוּ'.

דָּגִים. לדגים אין שמות בלשה"ק (בעה"ט ויקרא יא, י. פענח רזא שמיני, חומת אנך שמיני. אוצבועה"ת [בראשית ב, כ, אות א]), קוליאס, שיבוטא

דוֹכִיפֶּת. בעברית המחודשת, צפור נאה (בגודל יונה. ראשה וגבה בצבע חום-כתום*), על כנפיה פסי* שחור-לבן) בעלת ציצית ראש הדורה ומקור דק וארוך (לחיטוט באדמה לגילוי תולעים*), משמיעה קול 'אופ-אופ' (ומכאן שמה בכמה לשונות). אך

א

קומה". וטרינר בגה"ח ר"ג מצא זכוכית מלוטשת במעיה כדאיתא במדרש גבי נח, ובשבת גבי מוקצה. מ"ק כו ע"א, תלמוד ירושלמי מ"ק פ"ג ה"ז (רצתה לבלוע תפילין וחנקוה). כה"ח ח"ו ה ע"ב(?)^א. אבל לרלב"ג, 'בת יענה' – היא עוף שוכן מדבר המשמיע קול אבל ויללה (כמו שסברו החוקרים), (ואילו העוף הגדול שאנו קוראים 'בת יענה' – היא העזניה* שנמנתה בתורה). וכן משמע קצת מדברי הרד"ק בסה"ש שכתב: "הם עופות שוכני מדבר, ומשמיעים קול יללה", אלא שנראה שמפרש כך גם על 'יענים' שבנביא, וגם על 'בת יענה' שבתורה. ולפי כל המובא כאן, הרי עוף המדבר הגדול הרץ על שתי רגליו – הוא ודאי טמא וקרא, וגם אין לו שום מסורת טהרה בשום עדה מעדות ישראל, ולבדיקת הראשונים והאחרונים גם אין לו כל סימני הטהרה, ומעידים הצופים בו – שהוא בועט ברגליו ורומס בע"ח זוחלים ומכרסמים ואוכלם. ועל כן, נוראות נפלאתי על קובץ הלכתי-פרסומי, שנתן במה (בחוץ תשס"ב) לשני חוקרים שרצו לטעון שהעוף הגדול ההוא – איננו 'בת יענה' שאסרה תורה"ק, והחלו להזות שאולי ימצאו קהלה בישראל שיש לה מסורת טהרה על העוף הזול הזה. וכל זה כנראה בשביל לדחוף את השוק המסחרי לאכילת בשרו המשוקק, שלדאבוננו החל להתפתח* בארצנו בשנים האחרונות (ומהרתי לכתוב לעורכי הקובץ, שהם מסייעים לדבר עבירה וחבירים לאיש משחית. אך מכתבי התקבל בקול ענות חלושה).

^א ש"ח והערות מה

ד"ב. והמאירי כתב שהוא מין טמא.

^ב כמו שאמרו בגמ'

(חולין סב ע"ב): "דרש מרימר; תרנגולתא דאנמא אסירא – חזיוה דדרסה ואכלה, והיינו גירותא", ופירש"י: "ראה חכמים שדורסת ואוכלת, והיינו 'גירותא' דאמרין לקמן בפרק כל הבשר 'אסר לן גירותא' – שרא לן לישנא דכוורא, שטעמו – כטעמו". וכן אמרו שם (קט ע"ב): "אמרה ליה ילתא לר"נ; מכדי כל דאסר לן רחמנא – שרא כוותיה... גירותא לישנא דכוורא", ופירש"י: "גירותא. עוף טמא הוא: לישנא דכוורא. יש לו טעם גירותא".

^ג כמו שאמרו בגמ'

(ברכות מד ע"ב): "כל נפש – משיב נפש. א"ר פפא; אפילו גילדני דבי גילי", ופירש"י: "גילדני דבי גילי. דגים קטנים מאד, ומצויין בין הקנים באגם, ואין דרכן לגדל יותר". וכן אמרו בגמ' (הוריות יב ע"א): "שֶׁב גִּלְדָּנָא סְרִיָּא דְּמִתָּא מִחִסְיָא – לְמִיכָל, מִכּוּתָּהָ דְּרַמִּי כִּיפִי", ופירש"י: "גילדנא. מוטב לאכול דג קטן מוסרה... אפילו מכותה שהוא משובח וחזק, שמשביר את האבן כששופכים הימנו... אית דמפרשי, מוטב תאכל גילדנא סריא – שאין דמיהם יקרים, מכותה – שאוכלים אותו עשירים". (וכן מבואר בגמ' ובפירש"י כתובות [קה ע"ב], שהם דגים טהורים הנאכלים). ואמנם הערוך (ערך 'גלדן' [גלדן]) פירש: "איתתו ליה כנתא דגלדני" (כתובות קה ע"ב), פירוש, סל של דגים גדולים", אך מ"מ ודאי טהורים ונאכלים הם, כדמשמע שם בגמ'. ועוד פירש בערוך שם: "גילדנא דבי גילי, דג שגדל באשפה שבים, זהו צוראף".

^כ שאמרו בגמ' (ע')

ז כח ע"ב): "ליתתי תרבא דחיפושתא גמלניתא", ופירש"י: "חיפושתא. אשקרב"ם (תרגם אל"ר: חיפושית), ובלשון כנען קרוק"ם (תרגם אל"ר: חיפושית): גמלניתא. גסה, והוא הנמו"ן (תרגם אל"ר: שחורית) מין חיפושית"). ועוד אמרו (שבת סו ע"ב): "וכי חזי שומשמנא גמלא דדרי מירי", פירש"י: "שומשמנא גמלא. נמלה גדולה: דדרי מירי. שמוען משהו". 000 לברר מה טעם קראו 'שלמה'.

^{כג} בגמ' בחולין (ס)

במקורותינו, י"א שהיא אותה דוכיפת, י"א שהיא מין תרנגול בר גדול, י"א שהיא הטווס*, ויש שחשש שהיא מין פסיון* (ונדחו דבריו), והקראים ההבילו לדמות שהיא התרנגולת* שלנו (ונדחו דבריהם מכל וכל) כג.

דולפין. בעברית המיוחדת, דג יונק גדול (ממשפחת הליתנים* בעל שיניים), נבון וידידותי לאדם. אך במקורותינו, י"מ שהוא אותו דולפין, וי"מ שהוא הקרוי לויתן*, וי"מ שהוא חית ים שחציה העליון בצורת אדם כד.

דִּיָּה. בעברית המיוחדת, עוף דורס בעל זנב מפורץ, אוכל נבילות ובע"ח קטנים, חי בחבורות. אך במקורותינו, 'דיה' היא 'איה' ולא שני מינים כבעברית המיוחדת כד.

דינוסאור. אין כפירה בהכרה בדינוסאורים כד.

הישון. בעברית המיוחדת, מין צבי גדול בעל קרניים דמויות נבל*. אונקלוס: "רִימָא". והרס"ג תרגם: "ארוי". (וביאר ר"ק: חיה מדברית בעלת קרניים קטנות וזנב קצר מאד). ובסה"ש לריב"ג (במהדורה הערבית, תרגם ר"י סרי) דוחה דעת רס"ג, כי לדעתו – 'ארוי' בערבית, הוא נקבת היעל-אקו בלשון רבים (ווכ"כ בסה"ש המתורגם בשרש 'על'). ור"ק מתרגם שבתים נקרא בשם זה – חיה אחרת, הדומה ליעל. חזקוני: "שגל"א". וכתב מח"ע (שרש 'דיש'): "ודישון. הוא ראם עצמו. ונתפס רבנו סעדן[ה] באומרו כי הוא נקבה של אקו. וח"ו שיביא לנו הכתוב זכר ונקבה למין אחד לאסרו עלינו, וכי יעלה על דעתנו כי אחד מהן טהור וזוגו טמא". תבה"א (תוצה"א פ"א): לא נודע לי. ולפי אונקלוס הוא החיה שיש לה קרן באמצע מצחו, כעת לא נמצא בארץ כי אם בחלק אפריקא המזרחי ובארץ הודו*.

ג ע"א) אמרו: "דוכיפת – שהודו כפות", ופירש"י: "כרבולתו עבה, ודומה כמי שכפולה לתוך הראש וכפולה שם. והוא עוף גדול כתרנגול, וקורין לו פואו"ן שלבי"א (=טווס בר. אל"ר)". וקשה, שעל הפסוק "ואת־הדוכיפת" (ויקרא יא, יט), פירש"י "ובלעז הרופ"א" – ותרגם אל"ר שהוא העוף הקרוי בשם 'דוכיפת' גם בעברית המיוחדת, שהוא קטן הרבה יותר מתרנגול. ואפשר ליישב 000 (כנה"ג). ת"א "וַיִּבְנֶה חֹרֶבָא" ופירש"י "ע"ש מעשיו" (שהוא שם בגיטין שמשבר אדמת ההרים לחפש בהם תולעים*, ואף אותו שקרוי היום 'דוכיפת' יש לו מקור ארוך בו הוא מנקר באדמה ומחפש תולעים. רס"ג: "ההדר". ר"ק: דוכיפת דהיום. חזקוני, כפירש"י עה"ת. והביא ראב"ע (ויקרא יא, יט) מהבלי הקראים שדימו ש'דוכיפת' היא התרנגולת, וענה להם בסיסוד גדול בתורתנו: "והם טפשי עולם, כי מי הגיד להם?", טען בזה טענה גדולה: אתם מתקיפים את המסורת שלנו, שכאילו אינה עולה בקנה אחד עם פשט הכתובים, כי נראה לכם שהתרנגולת בעלת הכרבולת היא הדוכיפת בעלת הכיפה הכפולה (דוכיפת). ומי הגיד לכם שהיא – היא? אין זאת כי גם לכם יש 'מסורת' משלכם ל'דוכיפת', א"כ אף אתם סומכים על מסורת לפרש פשט הכתובים – בדיקו כמונו, וסופו של דבר יוצא, שבלי מסורת – אי אפשר לפרש כמעט שום פסוק (וכשיטתנו!) (כמש"כ ראב"ע שם יא, כט). מח"ע (שרש 'דכף'): "ועוף הוא שיש בראשו בלורית". סה"ש לרד"ק (שרש 'דכף'): "ר"ל גאל"ו ד"י מונטני"ה" (Auerhahn, Gallus montanus). מקב"ר (מבוא פ"ח, א, ד): הוא (berghon), שדרכו ל'דוך כפת' – להכות בסלע. ש"ח עמ' תכח-תכט. המתורגמן לראל"ב (ערך 'נגר'): "בלשון אשכנז אויאר האן". וכתב רוא"ה בהבה"נ: "מה שיתרגם המתרגם האשכנזי (כנראה רמ"ד) את 'הדוכיפת' - 'אויירהאן', ואת 'העטלף' - 'דיא ווידעהאפף', נראה משגה הוא, כי שניהם מין אחד. ובפרשת ראה תרגם 'העטלף' - 'דיא שוואלבע', ושכח כי כבר תרגם לעיל מינה 'התחמס' - 'דיא שוואלבע". תבה"א (תוצה"א פ"א):

^{כב} בכורות ח פירש"י

י ותוס'. הערך (ערך 'דלפן'): "פירוש, אדם של ים", וכתב מוה"ע: "פירוש בליו"ר, שם תנין* וחיה של ים, יולדת גוריה ומניקתם בדרדיה, וזה טעם 'פרים ורבים כבני אדם' – נזקקת לזכר פנים אל פנים, ואינה יולדת ביצים". אגרת בע"ח (שער ב פ"י): "הדלפין... והוא הדג הגדול שבים כי הוא גדול ביצירה ויותר נאה הצורה והיותר נקי הבשר והיותר ממהר התנועה ויותר מספר רב התולדות עד שכבר מלאו ממנו הימים והנהרות. ולזה הדג חיוב כבוד על בנ"א כי הוא הציל נביא מהם ושמרו בבטנו ימים שלשה והקיאו חי ובריא".

^{כד} (דעת אב"י בחול

ין סג, רש"י דברים יד, יג). כתוב (ישעיה לד, טו): "שם נקבצו דיוות אשיה רעותה", ופירש"י: "דיוות. וולטור"ש בלע"ז (תרגם אל"ר: עזניות* [ולער"ב תרגם: פרסים]), וכ"פ הרד"ק: "דיוות. כמו 'ואת הדיה', אוולטור" בלע"ז. רש"י ב"מ כד ע"א: "והדיה. עוף שקורין וולטור". וכתב הרמב"ן: 000. ישעיה לד, טו. סה"ש לריב"ג (שרש 'דאה'): "והוא הנקרא בלשון ערב 'אל חדאה'".

^{כז} (העמק דבר בראש

ית ז, כב, מלב"ם בראשית ז, כג, [העצמות בשכבות העמוקות של הארץ הם מתי המבול שנבלעו באדמה], ושוב בפרק ח, כב [פגרי הפילים שנמצאו טמונים באדמה באזורי הקור הם מאותה תקופה שהיו שינויים בחום וקור], תפ"ש, אור החיים בסוף נזיקין. 'בקומתן נבראו' פ"ק דר"ח. [בתפלת ר"ה מכנים את הבריות שהיו בזמן מתן תורה, בשם 'בריות בראשית', אולי לרמז שהיו אותן חיות שהיו בבראשית הבראה]. אבל מדוע האדם המודרני מאמין ומקבל המצאותם כאמיתות מוחלטת* בשעה שהיא מבוססת על שחזור מקומץ עצמות שבורות או עקבות מטושטשים. אך אינו מאמין בדברי התורה וחז"ל על מציאותם של בני ענק ורפאים, מלאכים, שדים, רוחות, מכשפות, סלמנדרה* וכדומה? (מש"כ בקונטרס 'יוסף דעת' חולין ח"א, על 'כשפים מכחישים פמליא' והשקפת הרמב"ם).

^{כז} כמו שאמרו במדר

דְּרָבֵן (דורבן). בעברית המחודשת, קיפוד גדול בעל קוצים ארוכים כחץ (בצבע שחור-לבן). אך במקורותינו, י"א שהוא מין נחש שאינו מזיק, וי"א שהוא נחש דרקון, וי"ג שהוא חרדון הצב, וי"א שהוא אדם חזק ושומרי.

דְּרֹר. בעברית המחודשת, צפור קטנה (חומה אפורה*, מנתרת על שתי רגליה) המלווה את ישובי האדם. אך במקורותינו, י"מ שהוא אותו דרור, י"מ שהוא מין סנונית* (וי"מ שהיא מין סנונית טמאה), וי"מ שהוא עטלףכ.

דְּרִין. בעברית המחודשת, שלב של חפושית*. אבל במקורותינו - פירוש, תולעת*כט.

זְמִיר. בעברית המחודשת, צפור שיר קטנה בעלת שירה ערבה. אך במקורותינו, אינו שם פרטי לציפור כל שהיא, אלא שם תואר למצב הכללי של שירת כל הצפורים, או לזמירת וקציצת ענפי הכרמיםל.

זְקִית (זיקית). בעברית המחודשת, שרץ זוחל דק ומוגבה, שתי אצבעות לופתות בכל רגל, זנבו נכרך סביב לענפים, עיניו בולטות מראשו ויכולות לנוע

ש (דב"ר, תצא, ו, יא): "א"ר יצחק, למה ד? לעכנא, שהיה יושב על פרשת דרכים - ונושכת לעוברים ולשבים, בא הדרבון - וישב לו כנגדה. בא החבר וראה אותן, אמר: זו עכנא - כך היא דרכה לישוך, על זה אני תמיה - שבא ונדבק לה". ופירש המת"כ: "הדרבון. פירש הערוך, שומר יושב לו שם לשומרה" (במה"ע ערך 'דרבון', הביא תרגום הפסוק [איוב לד, כ]: "וְיִסִּירוּ אֲבִירֵי - וְיַעֲדוּן דֹּרְכָנִי"). והרד"ל פירש: "עייני מת"כ - ואינו נכון. ונראה עיקר דגריסין 'חרדון', והוא הצב - שאינו מזיק (אבל לגרום 'הדרקון' - אין נכון, כי הוא נחש מזיק". והרש"ש פירש: "נראה דצ"ל 'דרכון' בכ"ף - והוא דרקון (מין נחש) המוזכר בכמה מקומות בש"ס". וראה עוד בענין ניקוד שמו לקמן פרק 000, ערך 000.

¹⁹ בחולין סנונית,

סוטה טז ע"ב דם צפור שאינו מבטל ואינו מתבטל ברביעית. רש"י משלי (כו, ב): "דרור הוא עוף הנקרא רונדל"ע בלעז (תרגם אל"ר: סנונית*), ונקרא 'דרור' - שדרה בבית כבשדה". ומצ"צ פירש: "דרור. הוא עטלף, ותקרא 'דרור' - ע"ש שמקנת בביתם כאלו היתה הפשית מבני אדם, כי 'דרור' הוא ענין חירות, כמו 'קראתם דרור". הרמב"ן (ויקרא יד, ד): "מצותו של מצורע בצפרי דרור, דתניא בתו"כ (ח, יד) ...רבי יוסי הגלילי אומר: צפור שחיה חוץ לכל עיר, ואי זו? זו דרור... ממה שאמרו במסכת סוטה (טז ע"ב) 'הבא מים שדם צפור נכר בהם, וכמה הם? רביעית... בצפור דרור שערור חכמים, אין לך גדולה שדוחה את המים ואין לך קטנה שנדחית מפני המים... וכל הדרורים בעלי פטפוט הם, ומה שאמרו בתו"כ 'לא טמאות' - מפני שיש אף בטמאין, מינין שהן דרור כגון הסנונית לרבי אליעזר... ובהגדה דרבה (ויק"ר טז, ז); "א"ר יהודה ברבי סימון, אילין צפריא קולנין... וריב"ל אמר, צפרי דרור שאכלה מפתו ושנת מן מימיו". בסה"ש לריב"ג (שרש 'דרר'): "הוא מין עוף טהור [בלבד], מפני שאמר 'דרור קן לך וגו' את מוצותיך וגו'". אך הרד"ק כתב בסה"ש שם: "שם עוף טמא, והוא שקורין אירונדל"א, ולפיכך נקראת 'דרור', לפי שמקנת בביתם מבלי פחד, כאילו היא הפשית מבני אדם - שלא ילכדוה". מחה"ע (שרש 'דרר'): "פירוש עוף קטן [י"ג טהור/טמא]. חזקוני ע"פ תו"כ 'ריה"ג; צפור שהיתה חוץ לכל עיר" 000. היום דרור העיר, וכ"מ בכה"ח (י"ד פב) יש לי מסורת מהרצ"ח בשם המרבי"ץ א"ש. מצ"צ משלי כו, ב: הוא העטלף*. המעריך (ערך 'מר'): "כתב הערוך; צפור דרור - שאינה מצויה בישוב. ואני אומר; אדרבה, היא מצויה בכל בית. בלע"ז גולונדרינא או רונדילא". בערה"כ (ערך 'דרור') הוכיח מהגמ' במנחות צט שהמשילה את התורה לצפור דרור: "מכאן ראייה שהוא עוף טהור, דלמה המשיל התורה לעוף טמא? הרי הנמשל היה אף בעוף טהור". (והציע במקב"ר [ח"ג כז, א, ז] להגיה 'חולקת עצמה'). אגרת בע"ח (שער ב פ"ז) מתאר סנונית: "הדרור הבונה הוא השט באויר כאשר ישוט הדג במים. קל עופפות קצר הרגלים גדול הכנפים מתחבר עם בני האדם בבתיהם, המגדל ילדיו במעוניהם והוא רב השירות והתשבחות מרבה תודות בוקר וערב וצהרים הולך בארצות רחוקות לעמוד בקיץ במקומות נאותים לו". מקראי קודש למהר"ח אבולעפיה עמ' תצה.

²⁰ כמו שאמרו בגמ'

'דרני'. כתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'זרא'): "דראון לכלל בשיר" (ישעיה סו, כד), פירוש - מיאוס יהיו לכלל בשיר מראות אותם, מרוב התולעת שבהם... ועקר מלת 'דראון' - היא תולעת, מלשון רבותינו (פרה פ"ט מ"ב) 'הדרי וְהַכְנֶה שבתבואה". והערוך (ערך 'דר י') פירש: "דרנא... פירוש תולעת, וכן בלי"ש קורין לתולעת - דרין".

²¹ ככתוב (שיה"ש

ב, יב): "עת הזמיר הגיע", ופירש"י: "שהעופות נותנים זמר וקול ערב להולכי דרכים". וראב"ע פירש: "הזמיר. כמו 'זמיר עריצים יענה', וענינו - זמירות העופות. וי"א כי הוא מן 'זכרמך לא תזמור' - ואינו עתו". וביאר במא"ט: "כלומר, וסתירה לפירושם, שהרי בימי ניסן אינו עת בצירת הענבים (או זמירת הכרמים [אב"ד]).". (וראה בת"י שתרגם: "וְעָדָן קָמוֹף בּוֹכְרִיא"). ובמחמ"נ (שרש 'זמר ב') פירש: "עת הזמיר הגיע" (שיה"ש ב, יב), 'זכרמך לא תזמור' (ויקרא כה, ד) ... כולם ענין אחד - לשון 'קמף' המה". ומחה"ע (שרש 'זמר') פירש: "עת הזמיר הגיע", פי' עת קטיפת הפירות... ויש אומר... כלומר, זמיר עופות".

²² ש"ח. מוה"ע (ע

בנפרד זו מזו, משנה את צבעו בהתאם למצב, טורף חרקים* באמצעות לשונו הארוכה והדביקה. אך במקורותינו, י"מ שהיא אותה זיקית, וי"מ שהיא מין עוף (וי"א ששמה במקורותינו הוא חומט*, לא.

חֲבֵה (חובה). בעברית המחדשת, עוף־בר הרץ מהר בשדות (בצבע חום עם בטן לבנה). אך במקורותינו, היא בספקות קילוף הקורקבן (ולא אצבע יתרה, לברר). הטהורות א"ט

חֲגֵב. בעברית המחדשת, הוא שם כללי לסוגים רבים, וכולל גם מינים חסרי סימני טהרה. אך במקורותינו, תנאי לטהרת החגב הוא שיהיה 'שמו חגב'. אמנם מצאנו בכמה מקומות 'חגב טמא', אך כ יכול להיות 'שמו חגב' אך בלי סימני טהרה. פירש"י: "לנגושת"א (תרגם אל"ר: ארבה)". ראב"ע "ידוע מל"ש". רש"י "סמוך לראשו". אוה"ח ויקרא יא, כג. פר"ת יו"ד פה. קרני חגבים. ש"ח. הערות הר"ק לפירוש רס"ג. שו"ת פאש"ד או"ח סב, סימן ה"ח"ת לא הוזכר בחז"ל. אך הגר"י רצהבי מצאו במדה"ג (כנראה בשם מדרשי חז"ל). ש"ח עמ' תלט-תמ.

חֲגֵה (חוגה). בעברית המחדשת, עפרוני (צפור שיר קטנה בעל ציצית ראש, מעדיפה ללכת על הקרקע). אך במקורותינו, היא בספקות הטהורות א"ט

חֲגֵלָה. בעברית המחדשת, עוף בר הדומה לתרנגולת קטנה ושמנה (צבעה – חום-ורדרד, בצידי בטנה – פסים* שחורים, בין עיניה ומסביב לראשה – פס שחור עבה, מקורה ורגליה – אדומים). אין מקור מפורש, וחידשו רק ע"פ השם הערבי חג'ל (המובא בפיחמ"ש להרמב"ם חולין פרק שלוח הקן). וי"מ שהיא הקורא*. שבילי אמונה (נתיב ה, פ"ב): "קורא* הנקרא חג'ל, הוא העוף המשובח מאד". ותבה"א כתב שאולי היא – היא. ש"ח עמ' תלד.

חֲדָק. ראה לעיל בפרק ששי, 'אֲבָרִים וּמַחֲלֹת בְּגוֹף', ערך 'חדק'.

חֲטָפִית. בעברית המחדשת, צפור שיר קטנה הלוכדת חרקים* תוך כדי זינוק ותעופה. אך במקורותינו, הוא עוף התחמס*לב.

חֲלָד (חולד). בעברית המחדשת, מכרסם תת-קרקעי בעל גוף העשוי בצורת גליל, אין לו עיניים, וכל גופו מותאם לחיים במחילות שהוא חופר בשדות, ומכרסם שרשי צמחים וירקות בשיניו הגדולות. אך במקורותינו, י"מ שהוא אותו חולד, י"מ שהוא חולדה, וי"מ שהוא מין נמיה* (סמור)לב.

חֲלָדָה (חולדה). בעברית המחדשת, מכרסם לילי (נראה כעכבר גדול [נקרא בפי ההמון 'עכברוש'], בעל זנב קשקשי ארוך ושיניים חדות) מטפס תוקף חוטף וטורף. אך במקורותינו, י"א שהיא אותה חולדה, י"א שהיא ממניי הנמיהלב.

חֲלָזוֹן. בעברית המחדשת, שבלול, שרץ רכיכה בעל קונכיה* מפותלת כסליל (מכניס גופו לתוכו בשעת סכנה או מנוחה [יש גם מין חסר קונכיה*]). תכלת וארגמן לר"מ אדלר, רע"ם כלים פ"ב מ"א. הערוך חילק בשני ערכים 'חלזון ג' הוא השבלול בעל הנרתיק העגול הגדל גם ביבשה (סנהדרין צא 000), והשני הוא חלזון התכלת שמדמו מכינים את צבע הציצית, וביאר מוה"ע שנקראו שניהם באותו שם, כי שניהם נרתקים גדל עמהם. כתב הערוך (ערך 'חלזון ב'): "פירוש, זה הוא צורתו, ונקרא 'חלזון' – כמו

דך 'זקיתא'. קונטרס ביאור מלות זרות שבספר הזהר (לרבי שמעון לביא, בסוף ס' יד נאמן): "זקיתא. בריה אחת שנוזנת מן התולעים".

לא "התזומס" (דברי

ס יד, טו) – ת"י "חטיפיתא".

לב "חולד" (ויקרא

יא, כט) – תרגם אונקלוס "חולדא". ות"י "כַּרְכַּשְׁתָּא". (העכבר הגדול הקרוי בלשון העם 'עכברוש'). אבל רש"י פירש "מושטיל"א (תרגם אל"ר, סמור [טורף לילי בגודל חתול]). ורס"ג תרגם: "כילד". ופירש ר"ק שהוא הקרוי כן בעברית המחדשת, עכבר חסר עיניים החי במחילות באדמה. (וכתב הרב אליצור סגל, ששאל את הר"ק מדברי הרמב"ם בפיחמ"ש [פסחים פ"א מ"ב] 'שמא גרה חולדה' – אל כילד, ושם הכוונה ודאי לחולדה הגוררת מזון בבתים, ולא לחולד החופר בגינות. והודה לו, שחזר בו ממה שביאר בפי' הרס"ג, כי התברר לו ששני שרצים אלו קרויים בערבית 'כלד', וכנראה גם כוונת הרס"ג שחולדת הבתים היא ה'חולד' המטמא שבתורה. ואילו ה'חולד' החופר באדמה – הוא האישות' שבתהלים נח, י, ובמשנה במ"ק פ"א מ"ד). חזקוני: "ביליט"א, ד"א מושיט"ל (תרגם באוצח"ז: 'סמור'). ש"ח עמ' תקכח-תקכט. תבה"א (תוצה"א פ"א): 000. מלשון הגמ' חולין קכז ע"א נראה ש'חולד' הוא 'חולדה'. וכ"מ מדברי הרב המב"ט בפירוש פרק שירה, שכתב ש'חולדה' היא נקבת ה'חולד' דקרא.

לב רש"י שבת קמו ע

ב' ד"ה משום ריחשא. פסחים ח ע"ב: משמע שחולדה היא הטורפת תרנגולים. ש"ח: "וכן דנו שם בדין 'חולדה', לפי מש"כ הגליון מהרש"א והדע"ת, יוצא שהיא אחת מסוג קטן יותר של אחת החיות הקטנות והנמוכות הטורפות עופות במשכנות האדם, והיא ה'חלד' משמונה שרצים כמו שלעז שם רש"י (ומוזכרת בש"ס עם הנמיה* כי כל החיות הללו דומות זל"ז בגודלן ובטבען וקרובות להיות שרץ, ומיושבת הערת מהר"ב רנשבורג [אות א]), וכמש"כ ערוה"ש ע"פ הגמ' לעיל דף כ ע"ב 'כחולדה הדרה בעיקרי בתים', שחופרת להשיג טרפה. ויש להסתפק אם אלו הקרויות 'חולדה' היום בפינו, הן ג"כ בכלל זה (שאף הן דרות בעיקרי בתים כפשוטו), וכתב החת"ס בתשובה (נח), שהעכבר הגדול הקרוי ראט"ץ (=עכברוש' או 'חולדה' בלשוננו היום) – ודאי אין לו דריסה". ובמשנה פט"ו מ"ו, מוזכרת לעומת העכבר: "מצורת החולדה – טמאה, ושל העכברין – טהורה". המעריך (ערך 'חולדה'): "קומאדריג"ה בלע"ז, ובל"י – ניפוצא".

טז ע"ז לט ע"א. תו

החלון שהוא מוקף" O (והוסיף מוה"ע: "בעל הערוך צייר בספרו צורת חלון"). סה"ש לריב"ג (שרש שבל'): "שאדמוהו לדברי רז"ל (שבת עז ע"ב); 'א"ר יהודה אמר רב; כל שברא הקב"ה בעולמו – לא ברא דבר אחד לבטלה, ברא שבלול לכתיבה, וראיתי בפרוש לרבנו האיי, שהוא ממיני השרץ, והכתיבה – היא סמיטא, ואין ספק שהוא רמש רך ולח, ראוי לרכך הסמטות. וקרוי בעיני, שהוא הרמש שקורין לו בערבי תלון, כי הוא כתאר הזה, והוא ממה שמשמשין בו לרכך הסמטות והמורסות". עין התכלת. שפוני טמוני חול. שר"ת מהרש"ם ח"ה דף לא-לב. שעב"נ (ענין 'חגב', שער 'צלצל'): "הצלצל הוא מין חגבים", ועוד שם (שער 'חלזון'): "יירש הצלצל תרגום חלזונא".

חמור ים. בעברית המחודשת, שם לכמה דגי מאכל כשרים (בקלה, קוד ועוד). אך במקורותינו, הוא דג כשר שיש ספקות בסימניו^{לח}.

חמט (חומט). בעברית המחודשת, זוחל דומה ללטאה ולנחש קטן, בעל רגלים קטנות וחלשות. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו חומט, וי"א שהוא שבלול, וי"א שהוא זיקית^{לו}.

חסידה. בעברית המחודשת, עוף גדול לבן בעל כנפים שחורות, מקור ורגלים ארוכים ואדומים (מצוי ליד מקוי מים). אך במקורותינו, י"מ שהיא אותה החסידה, וי"מ שהיא עוף דורס מסוגי הנץ^{לז}.

חסיל. בעברית המחודשת, השמות 'גום', 'ילק', 'חסיל', הם שלבי הגלגול של הארבה. אך במקורותינו, הם שמות מיני הארבה^{לח}.

חסילון. בעברית המחודשת, שם לסרטן קטן, שרץ מים טמא [שְרִימָפּ בלע"ז]. אך במקורותינו, חסיל הוא ממיני החגבים^{לט}.

חפושית. מסכת כלה פ"י. רש"י ע"ז כח ע"ב. הר"ש פרה פ"ט מ"ב. הערוך ערך חפושית א חפושית ב'. המעריך. ילק"ש שמואל קלד. אוצר י"ד החיים סח. שי"ח עמ' תמד. רשבו"ה ויקרא יא, כ, והערתי בשולי הגליון.

חפף. בעברית המחודשת, דג מאכל ממשפחת הקרפיון. אבל במקורותינו, הוא שרץ המים הטמא ואסור באכילה^מ.

ה"א לרשב"א: "דאית ליה קלפ". ראב"ה אלף סו ד"ה דף לט. ערוה"ש פג, ח. מלמד להועיל ח"ב כ. ^{לה} ככתוב (ויקרא י

א, ל): "וְהַזֹּמֶט, ופירש"י: "לִימָצָא" (תרגם אל"ר, שבלול ערום [חסר 'קונכיה']). אך מפירוש רש"י שכתב "כעדרה הוא הנודל הקטן של החומט בתחילת ברייתו" משמע שהוא בלי 'קונכיה'. כדאיתא במדרש (ב"ר נא, א): "כמו שבלול תבס'... כהדין... לימצא". רש"י חגיגה יא ע"א. רש"י דברים ח, ד: "כלבוש הזה של חומט – שגדל עמו". וכ"פ חזקוני. ורס"ג פירש: "חרבא". ביאר ר"ק, שהיא הקרויה היום זיקית*. וכ"פ מחה"ע (שרש 'חמט'): "פירוש, שרץ ישיש לו זנב ארוך – ימצא בגנות". וכ"פ בסה"ש לריב"ג (שרש 'חמט', וכ"פ רד"ק שם בפירוש השני). מילואים ללק"ט, משמעות התפ"ש כהיום. שי"ח עמ' תקל-א. תבה"א (תוצה"א פ"א)

^{לי} רש"י (ויקרא יא

, יט) ע"פ חולין (סג ע"א): "זו דיה לבנה ציגוני"א (=חסידה. אל"ר)... עושה חסידות עם חברותיה במוזנות" (וכ"פ חזקוני). "גם זוסידה בשמים ידעה מועדיה" ירמיה ח, ז. תרגם אל"ר: חסידה. "זוסידה ברושים" ביתה" תהלים קד, יז. זכריה ה, ט. וולטור" (תרגם אל"ר: עזניה [ולער"ב תרגם: חסידה לבנה]). משנת ר"א פ"ג, פרק בשיר (פר"ש פ"ד). שר"ת הרא"ש מסורת אשכנז, רבנו ירוחם. ורס"ג תרגם (וכ"כ בסה"ש לריב"ג [שרש 'חסד']): "צקר". וביאר ר"ק שהוא ממין הנץ*. וכנראה זו דעת המתירים שראה רבנו יחיאל בספרד (שהחסידה האסורה היא ה'צקר, והסיגוני"א [לקלק] מותרת). אך בכה"ח (000) הביא שרס"ג תרגם 'לקלק', ואולי גירסא אחרת היתה לו, או שכך מתרגם רס"ג על פסוק אחר. עשרות שנים פקפקו החוקרים בתיאורו המרהיב* של נעים זמירות ישראל דהמע"ה "זוסידה ברושים" ביתה" (תהלים קד, יז), בטענה שאינה מקננת בא"י, עד שעם התרבות בריכות הדגים בצפון הארץ – חזרה החסידה לשכון כבוד בארצנו ולבנות את קינה בראש הברושים בארץ הגולן. תבה"א (תוצה"א פ"א): . (ויש מין חסידה הקרויה בשם 'כפן', שמקורה ארוך ושטוח וקצהו מתעגל בצורת כף).

^{לז} שי"ח והערות מה

דו"ב. מ"א ח, לז. ישעיה לג, ד. יואל א, ד. תהלים עח, מו. (כתב בפרק בשיר [פר"ש פ"ד]: "חסיל, הוא המוּיִק ביותר שבין החגבים", כמש"כ בירושלמי תענית [פ"ג ה"ו]; למה נקרא שמו חסיל? שהוא חוסל את הכל – ואינו משאיר כלום. וטבעו, שהוא בא אחר כל החגבים, כמ"ש בריש יואל; יתר הגום אכל הארבה וגו', ויתר הילק אכל הזוסיל, כי אם היה בא בתחלה – לא היה משאיר כלום לאחרים, לכן ברא הקב"ה טבעו – שבא בסוף, כדי שיהא לכולם לאכל, כי שאר החגבים – משאירים לו. וזהו הפלא שעשה לו הקב"ה". והמאירי כתב שהוא מן המינים הטמאים.

^{לח} והמאירי כתב שה

חסיל הוא מהטמאים.

לט

לט ככתוב (ישעיה

הו

חִפְּרָפְרָה. בעברית המחדשת, שרץ תת קרקעי אוכל חרקים* (שאינו חי בארץ). אך במקורותינו, י"א שהיא אותו שרץ, י"א שהוא עוף לילה (עטלף פירות), וי"מ שהוא מלת פועל בלשון רבים: לחפור פיר (בור באדמה)מא.

חִרְגוּל. בעברית המחדשת, חרקים* בעלי גוף מאורך ומחושים ארוכים מאד, כנפים קטנות וישרות, טורפים חרקים (חלקם אינם מנתרים כלל ואין להם כנפים, ואינם נמנים על החגבים* הטהורים [ומסורת בני תימן תשקצם]). אך במקורותינו, הוא חגב טהורמב.

חִרְדוֹן. בעברית המחדשת, לטאה גדולה ומוצקה, מטפס על קירות, מרים ומוריד ראשו (בקידה*)
חִרְקִי, חִרְקִים. בעברית המחדשת, מיני שרצים קטנים שגופם מחולק לשלשה פרקים: ראש, חזה ובטן. אך במקורותינו - פירוש, חריצים העוברים לרוחב האבר, ועושים בו כצורת פרקיםמג.

טְגָרִיס. בעברית המחדשת, מין נמר גדול טורף עז (אין על עורו חברבורות, אלא פסי רוחב שחורים). אך במקורותינו, הוא אריה דבי עילאי ענק איום ונורא, וי"א שהוא הואמד.

טוֹנָה. ש"ח עמ' תמא. המתרגם סוף פ"ג דחולין, ביאור הלכה הלכות שבת, [מוסף] הערוך (עד 'אטונס'): "פירוש בלשון יוני ורומי, מין דג גדול ושמן, נכבש בציר". וכן בערך 'טריה'.

טוֹס (טווס). בעברית המחדשת, עוף גדול ויפה מאד, זנבו ארוך ונפתח, מרהיב* בצבעים עזים ומבריקים. ובמקורותינו, אמנם הוא אותו טווס, אך בנביאים קרוי בשם 'תוכי*', ויש שקראוהו דוכיפת*, או תרגול הברימח.

טָסִית. בעברית המחדשת, סנונית* קטנה שראשה וכנפיה כחולים, ובטנה לבן (בולעת חרקים* תוך כדי מעופה). אך במקורותינו, היא העיט*מו.

ב, ט: "וְאֵת אֱלִילֵי זָהָב וְאֵשֶׁר עֲשׂוּהוּ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְזוֹפָר פְּרוֹת וְלַעֲטָלָפִים", ותרגם יב"ע: "לְמַסְגִּיד לְמַעֲוָתָא וְלַצְלָמְנִיָּא". ופירש: "לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְזוֹפָר פְּרוֹת. גְּלוּלִים בְּדַמּוֹת חִפְּרָפְרָה, מִיֵּנִי שְׂרָצִים שְׁחֻפְרִין הָאֲרִיזִין, שְׁקוּרִין טַלְפָּשׁ בְּלַע"ז (תרגם אל"ר: חִפְּרָפְרָה). ומהר"י קרא פירש: "יְשִׁלִּיךְ אֱלִילֵי כֶסֶף וְאֵת אֱלִילֵי זָהָב, וְהִכִּין יִשְׁלִיכֶם? לְזוֹפָר פְּרוֹת וְלַעֲטָלָפִים" - לְגוּמָת שְׁחֻפְרָה חִפְּרָה פְּרוֹת וְ[לְ]עֲמָלָפִים". וראב"ע פירש: "לְזוֹפָר פְּרוֹת. לִפִּי דַעֲתִי, שֶׁהָאֶת - חִפְּרָפְרָה, וְהוּא שֶׁם עוֹף - יֵעוֹף בְּלִילָה כְּעַמְלָף, וּמִבִּיא עֲצָמוֹ בְּיוֹם בְּמָקוֹם סֵתֵר. וי"א, שֶׁהוּא עוֹף שִׂיאֵכָל הַפִּירוֹת בְּלִילוֹת - וְהֵם שְׁתֵּי מִלִּים. וְהַרְדָּק פִּירֵשׁ: "לְזוֹפָר פְּרוֹת. טַעַם הַלָּמָד - לְמַלְת 'יְשִׁלִּיךְ' שׁוֹכֵר, כְּלוּמָר; אֵל הַחִפְּרִירוֹת וְאֵל חוּרֵי הַעֲמָלָפִים - שֶׁם יִשְׁלִיכּוּ הָאֱלִילִים. וְיוֹנְתָן פִּירֵשׁ טַעַם הַלָּמָד - לְמַלְת 'לְהִשְׁתַּחֲוֹת' הַסִּמּוֹךְ לָהּ, שֶׁתִּרְגֵּם - לְמִסְגִּיד לְמַעֲוָתָא וְלַצְלָמְנִיָּא... כִּי יֵשׁ עוֹבְדִים - צוּרוֹת עֲמָלָף. וּלְפִירוֹשׁ, ג"כ יִהְיֶה לְזוֹפָר פְּרוֹת - פִּירוֹשׁ כְּמוֹ מִלָּה אַחַת, אֲע"פ שֶׁהוּא שְׁתֵּי מִלּוֹת. וּמִפְּרָשִׁים אוֹתוֹ - עוֹף שֶׁמִּנְקֵר הַפִּירוֹת. וי"מ, שְׂרִיץ שְׁחֻפֵּר בְּאֲרִץ הַפִּירוֹת, וְהוּא עוֹבְדִים צוּרָתוֹ. וּלְפִיכָךְ, יִהְיֶה פִירוֹשׁוֹ - לְזוֹפָר פְּרוֹת שְׁתֵּי מִלּוֹת, וְיִהְיֶה פִירוֹשׁ 'פִּירוֹת' - חִפְּרִירוֹת, וְדוּמָה לוֹ בְּדַבְרֵי רְבוּתֵנוֹ - 'פִּירָא דְשְׁפּוּלִי', שֶׁפִּירוֹשׁוֹ - חִפְּרִיהַ שְׁמִשְׁלִיכִים שֶׁם גִּרְעִינִי הַתְּמָרִים". וְכ"פ בְּסֵה"ש (שֵׁרֶשׁ 'חִפְּרָה'), וּבְכוּתֶרֶת* שְׁבַצִּידִי הַגְּלִיזוֹן כְּתוּב שְׁבַלְשׁוֹן יָחִיד שֶׁמָּה 'חִפְּרָפְרָה'. וְהַמְלִיכִים פִּירֵשׁ (בְּבִיאוֹר הַמְּלוֹת): "לְזוֹפָר פְּרוֹת. שְׂרָצִים הַגְּרִים בַּחִפְּרִירוֹת וְנִקְרִי הַבְּתִים, וְכֹא עַל מִשְׁקַל 'יִרְקָקוֹת אֲדַמְדָּמוֹת', ר"ל הַחוּפֵּר תְּמִיד... וְלִמָּאן דָּאִמֵּר 999 וּמַחֲה"ע (שֵׁרֶשׁ 'חִפְּרָה') פִּירֵשׁ: "פִּירוֹשׁ, עוֹפּוֹת - וְלִשׁוֹן יָחִיד, אֲע"פ שֶׁנִּכְתְּבִין כְּמוֹ שְׁתֵּי מִלּוֹת - שֶׁם אֶחָד הֵן... וְהוּא עוֹף שְׁנוֹקֵר אֶת הַפִּירוֹת בְּאִילָנוֹת". תְּבִה"א הַבְּדֵל בֵּין אֲרִיצִישְׂרָאֵלִית לְאִירוֹפָאִית, הָאֲרִיצִישְׂרָאֵלִית אֵין לָהּ עֵינִים (וְהִיא הָאִישׁוֹת שֶׁדְּבָרוֹ בָּהּ חִז"ל), וְהָאִירוֹפָאִית יֵשׁ לָהּ עֵינִים קִטְנוֹת מְכוּסוֹת בְּעוֹר (כְּמוֹ כֵן, הָאֲרִיצִישְׂרָאֵלִית מְכוּסָמֶת שְׂרָשֵׁי צִמְחִים, וְהָאִירוֹפָאִים אוֹכֵלֶת חִרְקִים*).

מא ככתוב (ויקרא י

א, כב), והתבאר בגמ' (חולין סה ע"א): "000". פיהמ"ש להרמב"ם (שבת פ"ו מ"י): "חרגול מין חגב".

מב ופירש הערוך (ע

ד' חוק א'): "כלי הוא של פרקים... כגרסינן לענין 'מנורה של חליות' - 'דאית בה חירקין' (וראה לעיל בפרק ששי, 'אברים ומחלות בגוף', ערך 'חדק').

מג חולין נט. מהרי

א' בראשית ב' 'וחדקל קורין תיגרי', שהוא שם חיה אחת מהירות המרצה מאד. הערוך (ערך 'טגרוס'): "טגרוס - אריא דבי עילא. פירוש, ארי של אותו יער שנקרא 'עילאי'. ומה"ע: "פי' בליו"ר, מין חיה רעה אכזרית, וקלה לרוץ כמו חין. וכן נקרא בל", 'נהר חדקל' - 'טיגריס', אשר מימיו - חדים וקלים".

מד מה"ע (ערך טו

וס'): "פירוש בל", מין עוף אשר זנבה נעלם מלא עינים מגוונים שונים. התשבי (ערך 'טווס'): "הוא העוף הנקרא ג"כ בלשון עברי (אולי צ"ל ערבי [אב"ד]) טאווס, ובלע"ז - פאבוני, ובל"א - פפאהק". (וראה עוד בפרק זה, בערכים: 'דוכיפת', 'הבנה', 'עיט', 'תוכי').

מה פרק שירה פ"ד.

טְרִיטוֹן. ראה לקמן בפרק עשרים, 'מְקוֹר מִשְׁחָה', ערך 'אלילים יווניים'.
טְרִית. בעברית המחדשת, דג מאכל קטן החי בלהקות* גדולות, ונאכל משומר בשמן [סרדין בלע"ז]. אך במקורותינו, י"א שהוא דג הטונה^{מז}.
יְבָחוּשׁ. בעברית המחדשת, יתוש קטן שנקבתו מוצצת דם. רש"י ורמב"ן ויקרא יא, יא. הערוך עוד 'יבחוש': תולעים* קטנים שתחילת ברייתם מן המים.
יַחְמוֹר. בעברית המחדשת, אייל (חום עם נקודות לבנות) בעל קרניים שטוחות מסועפות מעט. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו יחמור, י"א מין עז* בר, י"א בופאלו (שור בר גדול וחזק), י"א גֶנוּ (שור בר אפריקאי קטן)^{מח}.
יֶלֶק. בעברית המחדשת, השמות 'גזם' 'ילק' 'חסיל', הם שלבי הגלגול של הארבה. אך במקורותינו, הם שמות מיני הארבה^{מט}.
יִנְשׁוֹף. בעברית המחדשת, עוף דורס לילי, בעל פרצוף הדומה לפני אדם (שתי ציציות נוצות מזדקרות מעל לשתי עיניו הצהובות הקבועות לפניו, טבעת נוצות מקיפה את הפנים). אך במקורותינו, י"א שהוא אותו ינשוף, וי"א שהוא השלך*.
יַעַל. בעברית המחדשת, עז הבר ההררית המדברית, גדולה וחזקה, הזכר בעל קרניים גדולות ומעוגלות כלפי אחור. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו יעל, וי"א שהוא שם לכבשה נקבה^{יא}.

א

כמש"כ בשיח השדה (פרק בשיר): "מסית - הוא העיט, 'וירד העיט' - תרגום ירושלמי 'נחת טייסא'".

^{מז} משנה נדרים נא

ע"ב ברש"י. הערוך ערך 'טרית', מוה"ע. מפרש ש"ע י"ד קיד, ט.

^{מח} דברים יד, ה. ר

ס"ג: "יחמור". ולפי דברי ר"ק עולה שהוא הקרוי כך היום. וריב"ג ורד"ק כתבו בסה"ש (שרש 'חמר'): "כן קוראין לו בלשון ערב 'יחמור', והוא היה הדומה לעז הגדול". אר"ח (קז) בשם הר"ר דוד, עז הבר שקורין לו בופ"ל. חזקוני: "ויחמור. ביבר"א, כדאמרינן בבכורות 'הני ביעי דיחמורא'". (תרגום באוצח"ז: ביבר"א. בונה [ראה חולין קטו]). והשיגו בתבואות הארץ, שהוא שרץ המים, ומש"כ 'ביעי דיחמורא' - אינו, כי הוא גושי שומן שמפרישים ה'ביברי'. והתבה"א ידיה פירש שהוא שור הבר האפריקאי 'גנו'. ש"ח עמ' תקלג. ומחה"ע (שרש 'חמר') פירש: "מין צבאין הוא, ויותר הוא גדול מן התיש כמעט במשקל". שלה"ג (פ"ג): "היחמור, י"א שהוא שור הבר הנקרא בלשון יון בובאליס (בבית ראשונה - רפה עם וא"ו שורק, ובבית שנייה - נ"כ רפה עם פתח, ותחת ה'למך - חירק), הלאמיני - בובאלוס (עם הביתין - דגושה, והלמד עם וא"ו שורק), ובלשון לעז - בופאלו (עם הפ"א - רפה, ופתח תחתיה). והיא היה דומה לשור, וצבעה שחור, והשוקים שלה - הם חזקים מאד, אך הם קצרים. וקרניה הן ארוכות וכפופות ושחורות... ולבי אומר לי, שהבופאלו הוא הכוי שנסתפקו בו רז"ל אם הוא היה או בהמה... והנה היחמור אינו הבופאלי, אך לפי סברתי, הוא הנדי או התיש שעושה המוסקו... ונדי הזה הבר - נקרא בלשון יון איקס אדריאה... ואם באולי לא ייטב בעיניך שיהיה היחמור - הנדי בר הזה שעושה המוסקו (שרבי יונה גם הוא האמין כאשר כתב רד"ק ז"ל ובשרש 'חמר'), שבערבי יקראו לחיה דומה לעז הגדול - יחמור) אוסף עוד שנית ידי להודיע לך, שאפשר שיהיה היחמור ההיא - ההיא שזכר פליניאיו ב... היה אחת שנקראת מאראנדו, שהיא לובשת ומעטה על עורה - דמות צבעים רבים כפי הפצה... הוא גדול כשור ביתי וראשו הוא יותר גדול וכו'... וצבעו המטביע שיש לו מתחלת בריאתו... הוא שב והופך את עורו למראה בצבע הדומה למים העכורים... כי המים העכורים בעבור האפר המקלה המנוער בתוכם - ידמו מכל וכל לַיִן ההוא".

^{מח} בשי"ח התקפתי א

ת החוקרים (וכן פל"י) שכתבו שהוא גלגול החגב, אך במהדורה מאוחרת לאחר מכתב ששלח אלי אחד החוקרים (ז.ע.), ריכנתי דברי וכתבתי בלוח ההערות שיתכן לפרש שכל גלגול נידון כמין בפנ"ע. ועתה מצאתי משמעות כזו בפירוש המלב"ם (נחום ג, טו [ספר הכרמ"ל ערך 'ילק']): "הילק, הוא מין ממיני הארבה, אשר בצאתו - הוא רָמָה, ואחר זמן - יתעטף במעטפה (כמו שרוב הרמשים יתעטפו במסוה), וינוח שם זמן מוגבל, וְאַחֵר - יֵצֵא מִן הַמַּעֲטָפָה, ויתהווה ממנו - בעל כנף, ואז הוא מין הארבה ויעוף... רבנו בחיי שמות נ, יד. "ויתר הילק אכל הזסיכ" (ויאל א, ד). ומחה"ע (שרש 'ילק') פירש: "פירוש, מין ממיני הארבה". כתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'ילק'): "הוא מין ממיני הארבה". והמאירי כתב שהוא מין טמא.

^{מט} ת"י.

^{מט} הערוך)

ערך י"ע

ל): "פירוש יעל - כשבה נקבה, ולעולם הוא פשוט", והקשו עליו התו"ט (000) והפש"ב, מתוספתא (ר"ה פ"ב ה"ב) וירושלמי (ר"ה פ"ג ה"ה): "בר"ה - תוקעין בשל זכרים, וביובל - בשל יעלים, נתנו חכמים את המצוי - למצוי, ואת שאינו מצוי - לשאינו מצוי", משמע שהכוונה שכבש אֵיל - הוא מצוי ביד האדם המגדלו, ואילו יעל שהיא חיה - אינה מצויה לאדם בישוב וצריך לצודה. ויישב החכ"צ (סי' צח) שלפי הערוך, הכוונה שכבש אֵיל זכר - מצוי שיש לו קרניים בטבעו, וכבשה רחל נקבה - אין מצוי שיהיו לה קרניים. ומחה"ע (שרש 'יעל') פירש: "ויעלת חן" (משלי ה, 000), פי' נקבה של דישון היא, דכתיב

יָעֵן, יַעֲנִים. ראה לעיל בפרק זה, ערך 'בת יענה'.

כָּבֶשׂ, כְּבִשָּׁה. בתקופה האחרונה, יצאו כמה מערערים על כבשת הצמר המטופח (מגזעי צמר כמו מרינו וכדומה), שאין היא ממין הכבשים שדברה בו התורה, שהרי אין לה שומן האֵלֶיה (אלא רק זנב דק ללא גוש שומן ניכר נואנים כזנב הכבש הגזע האֵנוֹסִי הערבי, שיש לו גוש שומן גדול וכבד העוטף את זנבו משני צדדים, אך צמרו אינו משובח). ואילו הכבש שדברה בו תורה, מעלים עם האימורים למזבח בקרבנות אשם, חטאת ושלמים - את זנבו בעל האליה. ולפי זה רצו לפסול את צמר הכבשים המטופח, לעשיית ציצית כשרה. אך יש להשיב ולדחות. **פולגית.** בעברית המחדשת, היתוש המצוי (שרץ המים). אבל במקורותינו, הוא מין דג. **כוס.** בעברית המחדשת, עוף דורס לילי קטן, גר בעליות גג וחללים נסתרים, עומד על עמודים, צורח בלילות החורף. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו כוס, וי"א שהוא בן (עוף דורס צייד מהיר ממין הנץ)יה.

א
'ואקו ודישון', ותרגום 'אקו' - 'יעלה' (וקשה ממש"כ מחה"ע עצמו לסתור פירוש רס"ג ש'דישון' הוא נקבת האקו).

נא שנאמר (ויקרא ג

, ט) 'זולכו האליה תמימה'.

ב שכבר העיד ע"כ

ראב"ע (ויקרא ג, יב): "כי הכבשים שהן בארץ ישראל, יש להם אֵלֶיה גדולה, וזה דבר ידוע". (משמע מדבריו, שהוא רק נותן טעמא דקרא למצות הרמת האליה לגבוה בשלמים, מפני מה נאמרה רק בכבש ולא בשור ועז*, אך ודאי מודה שגם שאר כבשים שאין להם אֵלֶיה גדולה [כלומר בעלת שומן], לא גרע חלקם משאר כבשים לענין זה). וכן נראה מדברי הגמ' בזבחים (ט ע"א): "לימר על העז* שאינה טעונה אֵלֶיה", משמע שיש לה אֵלֶיה (כלומר זנב) רק שאינה טעונה הרמתו. ואמנם הרדב"ז (על הרמב"ם מעה"ק פ"א ה"ח, שכתב 'ואם היה הקרבן ממין הכבשים מוסף על אלו האליה תמימה וכו'), כתב: "משמע דזנב השור והעז - לא נקרא 'אֵלֶיה' ולא היו מקריבין אותו ע"ג המזבח, ד'זולכו האליה תמימה' אמר רחמנא, וְאֵלֶיה שאין לה חלב - 'זנב' נקרא ולא 'אֵלֶיה'" (משמע מדבריו, שכבש שאין לו שומן אליה - אין מרימים ממנו [ואולי יש לדחות דבתר מינא אזלינן]). נמוקי ראל"ב על סה"ש (פרש 'אלה'): "'אליה' - הוא כמו 'זנב', אבל לא נקרא 'אליה' - רק הזנב מן הכבש או מן האיל". וראה בשו"ת שבט הלוי (ח"ח, רלו) שכתב כן אף על כבשים שאין להם זנב כלל, שודאי הם ממין הכבש לענין כשרות צמרם לציצית וכדומה (רק שלגבי קרבנות נשאר בספק).

ב כדאיתא בגמ' חו

לין (צו 000) פירוש, אחד מ"ד דג טהור, ולחד מ"ד דג טמא. רש"ש. הערוך (ערך 'כלכית'): "פירוש, דג קטן טמא".

ג פירש"י (ויקרא

יא, יז): "כוס וינשוף. הם צואיטי"ש (תרגום אל"ר: כוס [עוף לילי]) הצועקים בלילה, ויש להם לסתות כאדם, ועוד אחר דומה לו שקורין ייב"ץ (תרגום אל"ר: לילית*). רס"ג (וכ"פ בסה"ש לריב"ג): "בוס". (ופירש ר"ק: דורס לילה כינשוף*). אבל הרלב"ג כתב שהוא ה'פלקון' (=בז). והרד"ק כתב בסה"ש (פרש 'כוס'): "שם עוף טמא - לא נודע אצלנו. ורבינו שלמה ז"ל פירש 'פלקון' בלע"ז. ואותו שקורין פלקון - הוא נמצא בישוב, וצדין בו בני האדם - שאר העופות, ואמר שאמר הכתוב 'ככוס זורבות' - ידמה שהוא מדבריו". **"הייתי ככוס זורבות"** תהלים קב, ז. ראב"ע: "וי"א שהוא נכסה מעין אדם, ע"כ ישכון במקום שאין שם ישוב". חזקוני: "סויאט"ה". עדי זהב: "עוף הצועק בלילה, ופניו דומות לשל אדם, ומצינו 'הייתי ככוס זורבות' (תהלים קב, ז), כי מטבעו לשכון בחרבות - ונכסה מעין". תבה"א (תוצה"א פ"א): "בל"ע אל-בוס, וכן תרגם רס"ג, והוא נאכטאילע, ודר בחרבות וקולו קול ליל קוקוע קוקוע ונשמע בלילה קולו פה עיה"ק במקום המקדש החרב, אוי נא לנו). פירש"י (ויקרא יא, יז): "כוס וינשוף. הם צואיטי"ש (תרגום אל"ר: כוס [עוף לילי]) הצועקים בלילה, ויש להם לסתות כאדם, ועוד אחר דומה לו שקורין ייב"ץ (תרגום אל"ר: לילית*). רס"ג (וכ"פ בסה"ש לריב"ג): "בוס". (ופירש ר"ק: דורס לילה כינשוף*). אבל הרלב"ג כתב שהוא ה'פלקון' (=בז). והרד"ק כתב בסה"ש (פרש 'כוס'): "שם עוף טמא - לא נודע אצלנו. ורבינו שלמה ז"ל פירש 'פלקון' בלע"ז. ואותו שקורין פלקון - הוא נמצא בישוב, וצדין בו בני האדם - שאר העופות, ואמר שאמר הכתוב 'ככוס זורבות' - ידמה שהוא מדבריו". **"הייתי ככוס זורבות"** תהלים קב, ז. ראב"ע: "וי"א שהוא נכסה מעין אדם, ע"כ ישכון במקום שאין שם ישוב". חזקוני: "סויאט"ה". עדי זהב: "עוף הצועק בלילה, ופניו דומות לשל אדם, ומצינו 'הייתי ככוס זורבות' (תהלים קב, ז), כי מטבעו לשכון בחרבות - ונכסה מעין". תבה"א (תוצה"א פ"א): "בל"ע אל-בוס, וכן תרגם רס"ג, והוא נאכטאילע, ודר בחרבות וקולו קול ליל קוקוע קוקוע ונשמע בלילה קולו פה עיה"ק במקום המקדש החרב, אוי נא לנו). פירש"י (ויקרא יא, יז): "כוס וינשוף. הם צואיטי"ש (תרגום אל"ר: כוס [עוף לילי]) הצועקים בלילה, ויש להם לסתות כאדם, ועוד אחר דומה לו שקורין ייב"ץ (תרגום אל"ר: לילית*). רס"ג (וכ"פ בסה"ש לריב"ג): "בוס". (ופירש ר"ק: דורס לילה כינשוף*). אבל הרלב"ג כתב שהוא ה'פלקון' (=בז). והרד"ק כתב בסה"ש (פרש 'כוס'): "שם עוף טמא - לא נודע אצלנו. ורבינו שלמה ז"ל פירש 'פלקון' בלע"ז. ואותו שקורין פלקון - הוא נמצא בישוב, וצדין בו בני האדם - שאר העופות, ואמר שאמר הכתוב 'ככוס

פָּח. בעברית המחדשת, לטאה מדברית גדולה מאד. אך במקורותינו, י"א שהוא החרדון, וי"א מין לטאה.

פָּלָב. מששת ימי בראשית הוא בעל תרבות צמוד לאדם, ולא כמו שאומרים ה'חוקרים' שמצאו מזאב הברי.

פָּלָב ים. לברר (כל שבים טהור חוץ מכלב הים שעולה ליבשה)

פָּלָב שוּטָה. בעברית המחדשת, כל כלב משוטט. אבל במקורותינו - נקרא כך רק כלב החולה בכלבת.

פָּנָה, פָּנִים. שבת יב ע"א. מחלוקת פח"צ ורבו. מכתב מאליו ח"ד. מנוחת אהבה סוף ח"ג. מכתב הרמ"ש. הערות הגרז"ג בס"ס השתנות הטבעים בהלכה. ועוד יש ליישב, שידוע שיש לכינים תכונה שקשורות לפונקאי כל ימי חייו, ואינן יכולות להתפתח ולגדול בשום מקום אחר, כי במעיהן יש איבר מיוחד המגדל חידקים מיוחדים החיים דוקא בבית גידול כזה. ואולי זו הכוונה שנבראת מזיעת האדם (כי אם יהיו כינים זכר ונקבה במקום אחר - לא תצמח מזה כינה חדשה, אלא רק במקום זיעת האדם). אי אפשר להעלות על הדעת שחז"ל חלילה טעו, והרי הם ידעו את ההבדלים שבין מיני הכינים (נדה יט ע"ב: "מאכולת של ראש... [מאכולת] רבוליה נופה"). כינים לועסות הגדלות בעופות, לא מצאו בהן המדענים זכר ונקבה אלא מתרבות בלי עזרה.

לוֹיִתָּן. בעברית המחדשת, יצור ימי ענק, בעל סנפירים אך חסר קשקשים (ועל כן טמא הוא, ובשרו אסור באכילה). מניק ולדותיו (עולה מידי פעם לנשום אוויר). אך במקורותינו, לעתים הכוונה לאותו לויתן, אך ע"פ רוב - הכוונה ללויתן התנין* הענק שיזכו הצדיקים לאכול בשרו לעתיד לבוא.

א

זרבות' - ידמה שהוא מדבריו. "הייתי ככוס זרבות" תהלים קב, ז. ראב"ע: "וי"א שהוא נכסה מעין אדם, ע"כ ישכון במקום שאין שם ישוב". חזקוני: "סויאט"ה". עדי זהב: "עוף הצועק בלילה, ופניו דומות לשל אדם, ומצינו [היי]תו] ככוס זרבות" (תהלים קב, ז), כי מטבעו לשכון בחרבות - ונכסה מעין". תבה"א (תוצה"א פ"א): "בל"ע אל-בום, וכן תרגם רס"ג, והוא נאכטאייילע, ודר בחרבות וקולו קול יליל קוקוע קוקוע (ונשמע בלילה קולו פה עיד"ק במקום המקדש החרב, אוי נא לנו)".

י"ה ש"ח. רס"ג: ח

רדיון". וכתב רד"ק בסה"ש (שרש 'כוח'): "כתב רבי יונה (ריב"ג) כי הוא הנקרא בערבי 'חרדון', והוא ממין הצב. ורבינו שלמה (רש"י) ז"ל כתב, שהוא שקורין לו בלע"ז לווייר"ט (Lezard)". תבה"א (תוצה"א פ"א)

¹² כמו ששנו במשנה

(כלאים פ"א מ"ו): "הואב והכלב... אע"פ שדומין זל"ז - כלאים זב"ז", ופירש במשנה אחרונה: "בסוף פ"ח אמרינן, כלב - מין חיה, והואב הוא כלאים עם הואב, דמ"מ שני מיני חיה נינהו. ויש לדקדק, כיון שדומין זל"ז - במה ניכר שאינו מינו? צ"ל, דקים להו להכמים הכי, ואפשר משום שזה בן תרבות וגדל ביישוב, וזה אינו גדל אלא במדבר... אבל הרמב"ם ושו"ע כתבו, דמדברי וישובי - אינם כלאים". ואיתא במדרש (ב"ר כח, ח): "הכל קלקל מעשיהם בדור המבול, הכלב היה הולך אצל הזאב". וא"כ היו מינים נפרדים עוד קודם המבול, וגם לאחר המבול - יצא כל אחד לבדו. הערוך (ערך אלם א', בשם מדרש ילמדנו): "אין לך פקח מן הכלב". עוד מימי קין והבל, כדאיתא במדרש (פדר"א סוף פכ"א): "וישם ה' לקין אות. הכלב שהיה משמר צאנו של הבל - הוא היה שומרו מחית השדה ומעוף השמים". וכן לגבי החמור, שהחוקרים טוענים שמוצא חמור הבית מחמור הבר האפריקאי, אבל מחז"ל משמע שכבר לאדם הראשון היה חמור מבויט ("אני וחמורי נאכל מאבוס אחר"). אך יל"ע בדברי המלבי"ם (בראשית ו, ג), שכתב שתחלה היו כל בעלי החיים פראיים, והאדם לקח מכל מין שרצה והכניעו לצרכו והפכו לבייטי (לכן גם היום יש בבר חמורים, שוורים, כלבים, אווזים וכו').

¹³ (ביומא כתבו סי

מני הכלב השוטה). ירושלמי ברכות פ"ח ה"ה.

¹⁴ ב"ב עד ע"ב, מהר"א

מהר"א בראשית א: "מנה התנינים הגדולים עם הדגים, כי יש בדגים מינים ענקיים כדאיתא בב"ב, וכן יספרו יורדי הים באניות, ואולי לויתן ובת זוגו היו מאלה". ראב"ע תהלים קד, כו, "שם לכל דג גדול כמותו, או הוא שם לכל מין ידוע". יש עוד בעולם אמרי שפר עה"ת תנינים בשם חכה"ט, רבנו בחיי, רמב"ן. כתוב בסה"ש לריב"ג (שרש 'לוה'): "תמשך לויתן בזוכה, לויתן זה יצרת לשזוק בו" - הוא תנין* הים. וכבר דמה אליו - האויב, בְּאִמְרוֹ אֵתָה רַעַצַת רֹאשִׁי לוֹיִתָּן. "על לויתן נזוז בריזו" - הוא הנקרא גִּזְוֹהָר, והיא תכונת הכנס הפלכים זה על זה, הלא תראה כי הוא אומר 'ברווזו שמים שפרה, זוללה ידו נזוז בריזו'. אבל אִמְרוֹ וְהָרַג אֶת הַתִּנִּין אֲשֶׁר בַּיָּם - אֲחֵר אִמְרוֹ על הגוזהר "על לויתן נזוז בריזו" - הוא על דרך אמרו ג"כ וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יִפְקֹד ה' עַל צֶבֶא הַמָּרוֹם בַּמָּרוֹם, ועל מלכי האדמה על האדמה". והרד"ק כתב בסה"ש שלו (על כל הפסוקים הללו): "בָּלָם הֵם שֵׁם הַתִּנִּין הַגָּדוֹל אֲשֶׁר בַּיָּם". ועוד כתב (שרש 'עקל'): "נזוז עקלתון" (ישעיה כז, א) - הוא לויתן, ההולך בים דרך עקלתון - שמעקל עצמו, שאינו יכול לפשוט עצמו במקומות מהים - מרוב גדלו וארכו. זוה"ק משפטים קח ע"ב. ב"ב עד ע"ב. ספר הברית (ח"א מאמר ד, פ"א [אמרי בינה להר"ת, חק"ל ס' ב]): "לצוד שם התנינים הגדולים הנקראים ווא"ל פי"ש". וכתוב (תהלים קד, כו): "לוֹיִתָּן זֶה יִצְרֶתָ לְשִׁזּוֹקָ בּוֹ, וְתִי: לוֹיִתָּן דִּין בְּרִיתָא לְמִנְחָה בֵּיהּ לְצִדִּיקָא בְּסֻעֲדַת בֵּית מְדוּרִיהָ". ופירש ראב"ע: "לויתן. שם

לילית. בעברית המחדשת, הוא דורס לילי (החי בחורשות* הרריות, גופה זקוף בצבע חום, עיניה גדולות ושחורות). אבל במקורותינו, י"א שהוא אותו דורס לילי. וי"א שהוא 000, וי"א שהוא 0000.

מדוזה. ראה מש"כ לקמן בפרק עשרים, 'מקור משחת', ערך 'אלילים יוניים ורומיים', ד"ה 'מדוזה'.

מולית. בעברית המחדשת, דג מאכל רזה ומוארך [מולוס בלע"ז]. אך במקורותינו, הוא פרדהסא.

מלית. בעברית המחדשת, דג קטן החי בימי הצפון, ורגילים לכבשו במי מלח או לעשנו [הרינג בלע"ז]. אבל במקורותינו, הוא שם כללי למאכלים מלוחים^{סב}.

מלכישל. בעברית המחדשת, עוף קרקע קטן שמנמן ומסורבל (שמתקשה לעופף. ואף לשיטתם הוא שייך לסדרת העגוראים* crex בלע"ז), ושמו מטעה כאילו הוא ממין עוף השליו* הטחור. אך לפי מקורותינו, איננו ממין השלו כלל ועיקר, והוא חסר מסורת טהרה ואינו נאכל כשליו.

מפלצת. בעברית המחדשת, יצור דמיוני בעל פרצוף* מפחיד. אבל במקורותינו - פירושה, פסל לעבודה זרה^{סג}.

א

לכל דג גדול כמותו, או הוא שם לכל מין ידוע". והרד"ק פירש: "ליתן. הוא הדג הגדול אשר סיפר בספר איוב - גבורתו ועצמותו, ואמר זה - אע"פ שלא ראהו אדם, לפי שנודע בסיפור הכתוב. ואמר 'לשיוק בו' - פירוש בים, כלומר בכל נבראי הים - הוא משחק, כי כלם באים ברשותו, ויאכל מהם - אשר ירצה". ומצ"ד פירש: "את זה הליתן הידוע ברוב גדלו, אותו יצרת - להיות משחק ומטייל בְּהַיָּם ההוא, ולא יחת מכל הבריות, והם לו למאכל". והמלבי"ם פירש: "שם אניית יהלכון. לצוד את הדגים, ובתוכם ילכו אניות לים הקרח - לצוד את הליתן, שהוא דג הוואלפיש, ילכו האניות לשחק בהליתן אשר יצרת, ותחבולות בני אדם - ישכילו לצוד את הליתן הזה", ועוד פירש (ישעיה כז, א [באור המלות]): "הדגים הגדולים בכלל - נקראים בשם 'ליתן', ובשם 'התנינים הגדולים'. וידוע, כי נמצא נחש המים (וואסער-שלאנגע), ונמצא במשפחה זאת - מינים ארוכים מאד, וקורא הארוך - 'נזוז' בריז', והארוך יותר עד שמעקל את עצמו - קורא 'עקלתון'. והתנינים אשר בים, יש מפרשים אותו על הקראקאדיל, ויש מפרשים אותו על הוואלפיש. ואחר שהנמשל עולה לכל הדעות - אין לנו להאריך בזה". כתב ההפ"ש ב' (ערך 'ליתן'): "ז"ל המהרש"א, 'ואין הספק אם הוא דג טמא, דא"כ האיך יאכלוהו הצדיקים לע"ל, אלא הספק אם הוא דג טהור, או עוף טהור הגדל במים כמו בר אווא, עכ"ל... והנכון, בפירוש הערוך, דכל עיקר דבר רבי יוסי לאשמועינן דטהור, כדי דלא תיסיק אדעתן ממה שהוקש לְנֶחֱשׁ - שהוא טמא, ומזה יצא לנו דין גדול... דעל כורחין מצות בטילות לעתיד לבא... ולאפוקי מהמכשול הזה, הודיע לנו התנא - דטהור הוא, ולעולם אין מצות בטילות". וכתב השו"ת (ח"ד ל, קטט): "ליתן, אם הוא דג טהור... בשם הגאון קרד"ע על הירושלמי דשבת ס"פ א"ר עקיבא (בד"ה לא הותר) - שהוא דג טמא, ושכן משמע במדרש 'אחרי'. והתפלא עליו, דא"כ איך יעשו ממנו סעודה לצדיקים לע"ל? והמעניין במדרש - יראה להיפך, שחושב שם מה שהותר נגד איסורם, וחושב שם דברים המותרים - רק שדומים לאיסורין, וכנגד כל הדגים - יש דג טהור ליתן, שטעמו משובח מכל הדגים. ושקיל וטרי שם, אם מה שאמרו רז"ל בזה - הוא סעודה ממש או השגה, עיי"ש. וממה שאמרו בויק"ר... 'בהמות וליתן הם קניגין וכו' וחכמים אומרים זו שחיטה כשרה היא?' (בתמיה) וכו'... מוכח דליתן דג טהור הוא, דאם הוא דג טמא, מאי קשיא ליה על השחיטה דבהמות וכו'". אמנם בשי"ח הייתי החלטי*, ועתה לא. מו"נ ח"ג פכ"ג. פרדר"א ט.

^{טז} ככתוב (ישעיה ל

ד, יד): "אֲרֵי־שֵׁם הָרִגְעָה לִילִית". תרגם יב"ע: "בְּרֵם תִּמְן יִשְׁרִין לִילִין". ופירש"י: "לילית. שם שִׁידָה". וראב"ע פירש: "העוף שיעוף בלילה". והרד"ק (ע"ה פ) פירש: "וכן 'לילית' - חיה שצועקת בלילה, או עוף שעף בלילה. ודברי רז"ל (נדה 000); 'המפלת דמות לילית - טמאה לידה', ולד הוא - אלא שיש לה כנפים". ובסה"ש (שרש ליל) פירש: "לילית - שם חיה מדברית, ולפי שצועקת בלילה - נקראת כן. וי"א, שהוא עוף - גדל מן הרוח (כמו סלמנדרא* - מן האש), וקורין לו קמליאון (camaleon)". ומצ"צ פירש: "לילית. היא אֶם הַשָּׂדִים". ובמצ"ד הוסיף: "רק שמה תמצא [הלילית מקום מרגוע וישיבת מנוח, כי לא ימצא שם מי מבני אדם לטורדה ולגרשה". והמלבי"ם פירש: "לילית. עוף הבוכה ומקונן כל הלילה". ומחה"ע (שרש ליל) פירש: "לילית, פי' צורה - תגדל מן הרוח, כמו שיגדל סלמנדרא* מן האש, והיא תדור במקומות שוממין שאין שם ישוב". וזה"ק ויקרא. שעב"נ (ענין 'מנוחה', שער 'הרגיעה'): "לילית, פי' מין עוף שניזן מן הרוח".

^ס 'אכל מליח ו

תפל

ה עמו' (ברכות 000).

^{סב} ככתוב (מ"א טו,

מִקֵּץ. בעברית המחודשת, שם לחרק* גדול כגון התיקן, או לסוג של קוף*. אך במקורותינו - פירוש, תולעת או רקבון^ד.

נָאָקָה. נראה שבמקורותינו - פירושה, סוג גמל, ולא גמל נקבה (וצ"ל נָאָקָה, ולא נָאָקָה) **נָדָל.** בעברית המחודשת, הַנְּדָל הארסי (ועתה המציאו לקראו 'רִבְנָדָל'), שגופו הארוך והכתום* עשוי מכעשרים פרקים שזוג רגלים לכל פרק (נשיכתו ארסית ומכאיבה מאד, אך ללא סכנת מוות). אך במקורותינו, י"מ שהוא אותו נדל, וי"מ שהוא שרץ הקרוי היום בשם רב-רגל (וחל חום או שחור בעל גוף גלילי ארוך, בעל עשרות זוגות רגלים [זוג רגלים לכל טבעת] סה).

נָחֵשׁ. בכורות ח, מובא בב"ר כ, ז, בפירוש שניסו חכה"ט שבזמנם, הריון פנימי מקדים (ספר חכה"ט סוג זעמן שמתעכב הזרע במעי הנקבה כשבע שנים), קציצת רגלים רש"י בראשית, ב"ר כה, סימן שרידי הרגלים הקצוצות רואים בהם ואף בשלד העצמות. הר"ק הערה 1, שכתוב בפירוש רס"ג הארוך בראשית גא, "שהשם ברא מיני נחשים רבים... וכאשר רצה לנסות את האדם לקח אחד מהן ונתן על ידו אפשרות הדיבור, לפיכך תרגמתי 'היה ערום' - 'נעשה חכם'. תשובות הגאונים (גנזי ירושלים, תשובת רב צמח גאון, כה): "הנחש הזה אמר את מה שכתבה התורה עליו כי אמרו... כי הוא היה יכול לדבר... ויכול להיות כי המין הנחש כולו היה כן [בשעת] הבריאה". רבנו בחיי: "אין לנו איבה עם הנחש יותר משאר השרצים, אבל הכתוב ירמוז בנסתר כי גוף הנחש היה כלי מוכן לפורענות לקבל כח הנקשר בו... הוא שטן הוא יצה"ר הוא מלאך המות" (וכ"כ במושב זקנים ע"פ ספר הבהיר, ומע"ז בריקנאטי, שס"מ היה רוכב על הנחש). וביאר הר"ח הטוב מבבל (אמרי בינה חק"ל סי' יא): "שאלה... מתפלאים אנחנו בדבר אחד המפורש בגמ' דבכורות (דף ח ע"א) ומדרש (ב"ר פרשה כ), על עיבורו של נחש שהוא שבע שנים, והביאו רז"ל על זה הוכחה מן הכתובים שבתורה בפרשת בראשית. ואנחנו, נודע לנו מספרי חכה"ט, דהנחש מתעבר ומוליד בכל שנה! תשובה; ...אין כאן דבר תמוה בדברי רז"ל, כי הנה נודע - שבעה מיני נחשים הם, ובאבדר"ג מונה שבעה שמות יש לו. ולכן, אפילו אם נאמר שזה הדבר אשר ראיתם בספרי הטבע שהנחש מתעבר ומוליד בשנה אחת - אמת הוא, אין זה נגדי לדברי רז"ל, כי חז"ל אשר דברו בעיבור שבע שנים - לאו על כל מיני הנחשים אמרו כן, אלא הם אמרו כן על מין 'נחשים השרפים' הנזכרים בפרשת חקת, ו'נחש שרף' הנזכר בפרשת עקב, דקיי"ל שזה המין הנקרא 'נחש שרף' - הוא אשר דבר עם חוה בענין עץ הדעת, והוא אשר נתקלל מפי הגבורה. וקללה שנתקלל בשינוי צורתו וראשו שאמר לו 'על גזונוך תלך ועפר תאכל כל ימי זוייך' - נתפשטה קללה זו גם על שאר מיני נחשים. ורק משך העיבור שלו שנזכר עליו להיות נמשך שבע שנים - זה היה רק במין שלו שהם נחשים השרפים דוקא, ואלו הדברים הם 'מפלאות תמים דעים', ואל תשאל למה היה כך. באופן כי אין קושיא בדברי רז"ל ממה שנמצא באיזה נחשים שמתעברים ויולדים בשנה אחת - דאין אלו 'נחשים שרפים'. ומי הוא המכיר בזמן הזה את נחש שרף? אבל בזמן קדמון - היו מכירים אותו, ועליו שאל הקיסר לרבי יהושע בן חנניה, ועליו דבר אֶתוּ פִּלוֹסוֹף. אר"ת תעג סי' סז, הגהות הגאון נאמן ס"ט על ב"ר, הביא בשם חכה"ט באנציקלופדיה, שנקבות הנחש מסוגלות* להטיל ביצים מופרות שנים אחדות לאחר הפרייתן. ובשם ספר 'המדע בתורה' של פרופ' יהודה לוי, שנקבת נחש הפיתון* יולדת בממוצע שבע שנים אחרי כניסתה לעיבור.

א

(ג): "אֲשֶׁר־עֲשִׂיתָהּ מִפְּלִצָּה לְאִשְׁרָה", ותרגם יונתן: "דִּעְבְּדַת מַעֲוָתָא לְאִשְׁרָתָא". ואמרו בגמרא (ע"ז מד ע"א, הביאו רש"י עה"פ): "מאי 'מִפְּלִצָּה'?" א"ר יהודה; דהוה מפליא ליצינותא, כדתני רב יוסף; כמין זכרות עשתה לה וכו'. ופירש"י: "ליצינות מופלא". והתוס' (ד"ה 'מפליא ליצינותא') פירשו: "ובב"ר סוף פרשת 'תולדות יצחק'; מה את מפליא ב', כלומר 'למה אתה מלעיג עלי', וכ"פ בערוך (ערך 'פלא')". והרד"ק (עה"פ) פירש: "ופירוש 'מִפְּלִצָּה' - עבודת גלולים, קִרְאָה 'מִפְּלִצָּה' - שהוא לשון אימה ורעדה, כמו 'פְּלִצוֹת בעתתני' (ישעיה כא, ד), לפי שאימתה מוטלת על עוֹבְדֵיהָ" (וסה"ש [שרש 'פלץ'] פירש: "ובדרך כינוי ללעג אשר עשתה מפלצת לאשרה... כמו 'עצבים' שהוא כנוי ללעג הפסילים". וריב"ג פירש בסה"ש שלו: "מִפְּלִצָּה לְאִשְׁרָה; ר"ל שהגדילה ענינה ויראת בני אדם ממנה - במה שזָמְנָה לה מן התבשיטין והכלים, כעטרה והדומה לה, כאשר אמר 'יכרת אסא את מפלצתה וידק וישרף בנוזל קדרון', הלא תראה שהוא אומר 'וידק' ו'ישרף', וזה ממנהג העברים מהגדלת הדבר"). והרלב"ג פירש: "מִפְּלִצָּה לְאִשְׁרָה. הוא בְּנִין - עשתה לכבוד העבודת גלולים, וקִרְאָה (הנביא) 'מִפְּלִצָּה' - לפי שהוא מביא פלצות וצרות רבות לעובדי". ומחה"ע (שרש 'פלץ') פירש: "'מִפְּלִצָּה לְאִשְׁרָה', כלומר קִשְׁטָה את האשרה לשום אימה לעוֹבְדֵיהָ". ושעב"נ (ענין 'פסל', שער 'מפצל') פירש: "מִפְּלִצָּה פ"י פסל. וכן 'תפלצת השיא אותך' (ירמיה מט, 000)".

³⁰ כתבו ריב"ג ורד

"ק בסה"ש (שרש 'מקק'): "ונמקו כל צבא השמים" (ישעיה לד, ד). 'ובם אנוזנו נמקים' (יחזקאל לג, י)... ובדברי רז"ל (שבת פ"ט מ"ו. דף צ ע"א); 'מקק ספרים', והוא מה שנרקב מהם". הערוך (ערך 'תקד'): "פירוש, תולעת שנוצרת מן השיראין כשהן יושבין בקופסא ימים רבים".

³¹ הר"ף עירובין

פ"א (מתאים לנדל הארסי שרגליו שטוחות לצדדים). פירש"י (ויקרא שמיני): "צינפיי"ש" (תרגם אל"ר: "מרבח רגלים [מאה רגלים]"). הערוך (ערך 'נדל'). ש"ח. תבה"א (תוצאה פ"א):

³² הערוך (ערך 'בץ')

ועוד בענין מה שאמרו רז"ל (מסכת סופרים פט"ו) "טוב שבנחשים רצוין את מוחו", פעם היו החוקרים פוקרים ואומרים דהיינו רק למי שאינו בקי בארסיים, אך 'אנו' שבקיאים בארסיים – אין הדבר נכון לגבינו. עד שהוכחה טעותם בשתים: הנחש השחור שהיו רגילים תמיד לומר שאינו ארסי, נתגלו בבקעת ים המלח, שני מיני נחשים שחורים ארסיים ביותר, ה'פתן' השחור ו'שרף' עין גדל, שרק בקי יכול להבדיל ביניהם לבין הזעמן השחור (הפתן השחור, ושרף* עין גדל – נבדלים ממנו רק באורך זנבם וגופם הקצרים [השרף* נבדל אף בצורת ראשו]). ועוד, נתגלה שנחשים המוגדרים בפי החוקרים 'חצי-ארסיים' שאין ארסם מזיק לאדם, כגון 'תלום קשקשים' ו'עין חתול' (הדומה לאפעה*) – יש להם שיני ארס אחוריות, שאם נושכים ואוחזים בשיניהם לזמן ממושך – מתחיל כבר הארס להזיק לנשוך. ובנוסף לכך, יש מין נחש הקרוי 'זעמן מטבעות' – שדומה מאד לנחש הצפע* הארסי, ונבדל ממנו רק בכמה הבדלים דקים הידועים רק למומחים (עורו מבריק, הציורים על גבו בצורת מטבעות עגולים ולא בצורת עקלתון, וקשקשי ראשו גדולים), ואדם עשוי לטעות ולחשוב שהוא מומחה ובטוח שלפניו זעמן תמים, בעוד שהוא צפע ארסי (ומלבד זאת יש באיזור החרמון מין זעמן מטבעות – הדומה יותר לצפע [ויתכן שהוא ארסי יותר]). ועל לפי מש"כ התוספות (ע"ז כו ע"ב ד"ה 'דלא') ורבונו בחיי (שמות יד, ז) גבי "טוב שבנחשים", דהיינו בשעת מלחמה, אבל שלא בשעת מלחמה – אסור. וכך גם בנחש, היינו בשעת מלחמה – כשמתקיף את האדם, עליו לרצוץ את מוחו אף אם אינו ארסי. ובסנהדרין (נט ע"ב): "אלמלא נתקלל נחש... שני נחשים טובים וכו'".

איסור שתיית מים מגולים, תוספות, שו"ע, פ"ח, ה"ה, הג"ה, פאה"ש, כ"ח, תב"ה, א (תוצה"א פ"א): בטבריה, בשנים תשנ"ח-ט בעיר צפת, נמצאו נחשים דוקא בבית הכסא (לשתיית מים האסלה). [וראה עוד בערך 'צפצפה'].

נְמִיָּה. בעברית המחדשת, טורף יומי, בעל גוף גלילי מוארך וגמיש* וזנב ארוך (טורף בע"ח קטנים ואף נחשים ארסיים). רש"י שבת קמו ע"ב ד"ה משום ריחשא. הערוך (ערך 'נמיה'): "פירוש חיה קטנה כגון חתול וכי"ב". מפרש השר"ע חושן המשפט קנה, טז. (פרק בשיר [פ"ד]: "הנמיה הזאת – פרנסתה היא מזה שהוא טורפת את היונים ואת התרנגולות, כדפירש"י בב"ב כב ע"ב, ובשבת קמו ע"ב"). שו"ח: וכן דנו בדין נמיה, ופירש"י: "חיה היא, וי"א שהיא מרטרינ"א בלע"ז (ונ"ל פירוש לפירושו שה"א בא לפרש ואינו חולק). וכן פירש על הפסוק בישעיה (לד, יד): "צייים... נמיות מרטרינ"ש", ומוזכרת בכמה מקומות בש"ס כחיה קטנה החומסת בשר ועופות (רש"י שבת נא ע"ב, קמו ע"ב, ב"ב כב ע"ב ועוד). וכתב הדע"ת (י"ד נז סק"ה) שהיא אחת מסוג החיות הקטנות הטורפות עופות ובע"ח במשכנות האדם, וכתב שם כמה שמות, והעולה מכולם הוא חיות נמוכות כגון הקריות היום דלק, סמור, נמיה וכדו', וחלק מהם קרויים בש"ס 'חולדה'".

נְעָמִית. בעברית המחדשת, צדפת ים גדולה. אבל במקורותינו, היא בת היענהסו.

נֶץ. בעברית המחדשת, עוף דורס קטן בעל זנב ארוך (לכוד צפרים בהתנפלות). אך במקורותינו, י"א שהוא שפרבר, י"א בז, י"א תנשמת*, וי"א אסטורסו.

נֶשֶׁר. בעברית המחדשת, עוף דורס גדול אוכל פגרים (גופו בצבע חום, ראשו וצווארו לבנים וחשופים מנוצות גדולות. מחצית כנפיו האחורית – כהה*. חי במצוקי הרים. [גידול הגוזלים 85-94 יום]). אך במקורותינו, יש שהוא הנשר ההוא [וולטור* בלע"ז], ויש שהוא העוף הטורף המלכותי (סמל רומי [אדל"ר או איג"ל בלע"ז])^{סח}.

ב': "הנעמית... פירוש היא בת היענה, כדמתרגמין 'בת נעמיתא'". (וראה עוד מש"כ לעיל בערך 'בַּת יַעֲנָה').

¹⁰ לרש"י (עה"ת, ו

חולין מב ע"א) ושא"ר ראשונים (הרמב"ן עה"ת, ובחידושי חולין פ"ג. הרשב"א בחידושי ובתוה"א) 'שפרבר' הנץ של העברית המחדשת, אבל לרש"י ומח"ה, הוא הקרוי היום 'בז' [עוף דורס קטן, צייד מהיר]. והקרוי 'נץ' – לרש"י הוא התנשמת* בעופות. ולערוך (ערכים 'נז' א, 'נץ ד'), הוא "אסטור" בלע"ז, "וכ"פ החזקוני (עה"פ [וכן הביא אל"ר גירסת כתי' בפירש"י עצמו]): "אישטור" (תרגם אל"ר: מין נץ גדול), יש לו נוצה הרבה". ובר"ב"א משמע ששני סוגי נץ הם, האחד גדול והשני קטן: "הנץ אושטור" שהוא בעוף הגס... לאפוקי מהנץ בעוף הדק שתרגמו אישפרוי"ר". (וכן תרגם אל"ר שהאחד הוא הנץ המצוי, והשני הוא מין נץ גדול). סה"ש לריב"ג (שרש נץ): "הוא העוף שצדין בו העופות – וישוב אל יד בעליו ואל באויו". ומח"ה (שרש נץ) פירש: "פי' עוף דורס, צדין בו בנ"א את העופות, דורס – וחוזר ויורד על יד בעליו". וסה"ש לרד"ק: "הוא העוף שצדין וכו', אשפרוי"ר בלע"ז, ופירש אותו בעל הערוך אשטור בלע"ז. דע"ת י"ד נז סק"ח. שו"ח עמ' שמו, תלב. תב"ה"א (תוצה"א פ"א):

¹⁰ שו"ח (לברר נוש

א גוזליו על כתפיו [רש"י ומכילתא ות"י]). רס"ג: "נסר". ראב"ע: "ידוע. גם זה עוף שיקרא כן בלשון ישמעאל, יש כדמות ראייה שהוא כן, בעבור היות שתי הלשוניות קרובות". חזקוני: "איגיל"ה (=הוא הקרוי היום 'עיט*'), וע"ש שמביט מרחוק – נקרא 'נשר', מנורת 'אשורנו'. "כנשר זוש לאכול" (חבוק א, ח), משמע שאוכל מיד (דבר מת) ואינו צריך לדורסו ולהורגו. 'כאשר ידאה הנשר' (דברים כח, מט). 'ויאכלו בני נשר' (משלי ל, יז). 'גביה נשר' (איוב לט, כז). 'הנשר הגדול גדול הכנפים' (יחזקאל יז, ג). 'עופו כנשר זוש לאכול' (חבוק א, ח). 'כנשר יעיר קנו על גוזליו ירוף' (דברים לב, יא). 'כנשר יטוש עולי אכל' (איוב ט, כו). 'הרוזני קרוזתך כנשר' (מיכה א, טז). 'עלו אבר כנשרים' (ישעיה מ, לא). 'כנשר יעלה וידאה ויפרש כנפיו' (ירמיה מח, מ). 'קלים היו רודפיו מנשרי שמים' (איכה ד, יט). 'עד די עעריה כנשרין רבה' (דניאל ד, ל). מהר"א (דברים לב): "שהנשר כאשר יבא אל האפרוחים – בקרוב

סִיחַ (סייח), עֵיר (עיר). בעברית המחדשת, 'סייח' - הוא ולד הסוס, ו'עיר' - הוא ולד החמור. אך במקורותינו, 'עיר' הוא בלשון מקרא - גם ולד הסוס וגם ולד החמור, וכן 'סייח' הוא בלשון חז"ל - גם ולד הסוס וגם ולד החמורסט. (מצאתי במהרש"ס ירושלמי כלאים: "ומכא דלא כלינס, סוס מדברי שאין אדם יכול לשום בו רסן. ומדברי הרמב"ם נראה כן שהוא סוס מדברי שקורין זבדא בלעז").

סִיס. בעברית המחדשת, צפור הטסה במהירות (כשפיה פעור וצוחת), בעלת כנפים ארוכות וצרות (בצורת חרמש. ארבע אצבעותיו פונות כלפי חוץ). ירמיהו, תרגם אל"ר: עגור. רמב"ן א"ט. הרד"ק בסה"ש (שרש 'סוס'): "וסיס... והוא שם עוף, ואמר בו התרגום 'וכורכיא', ובדברי רז"ל (קידושין מד ע"א)... 'צוח ככורכיא', ופירש"י ז"ל 'נרוא'ה בלעז"י (grue)". ומהר"י קרא פירש: "וסיס. ארינדל"א בלעז"י. תבה"א (תוצה"א פ"א):

סְלִמְנֶדְרָה. בעברית המחדשת, מין לטאת מים איטית, שְׁעוּרָה חלק ושחור עם כתמים צהובים-כתומים* זוהרים. אך במקורותינו כתוב, שהיא בע"ח הנוצר מהאש^ט.

סָלַעַם. מזהים חגב* ארוך ראש ואינו במסורת תימן

סְנָאִי. בעברית המחדשת, חיה מכרסמת קטנה מטפסת עצים, בעלת זנב ארוך ששערו רך ומנופח. אך במקורותינו, יש שפירשו ש'חולדת הסנאים' היא

א

להם יצפצף כדי שלא יחשבו שהוא עוף אחר ויתבהלו... שהנשר לא יחול על האפרוחים בבואו מרחוק פתאום בחזקה - פן יזיקם בצפרניו... שהנשר כשירצה להוליך מצד אל צד לבל יתרגשו - מוליך הקן והאפרוחים עליו, כדי להוליכם בנחת... שהנשר כשישא הקן עם הבנים.. ויוליכם על כנפיו - לא ישימם על הנוצה הנמשכת לחוץ, פן יפיל הקן - הנוצה, אבל ישאם על האברה המונחת על גופו. ש"ח עמ' תכ, תכב, תלג. תבה"א (תוצה"א פ"א):

^{סח} ככתוב (בראשית

לב, טו): "אתונות עשרים ועשר עשרה", ות"י: "וילדין דקין עשרה". ופירש"י: "ועירים. המורים זכרים... הזכרים צורך הנקבות" (כדאיתא בב"ר [עו, ו]: "אתונות עשרים - שהן צריכין ערים עשרה"). ועוד כתוב (שופטים י, ד): "עֲלִישִׁים בָּנִים רָכָבִים עַל יְלִישִׁים עֲרִים", ותרגם יב"ע: "וַיְהִי לִיהָ תִלְתִּין בָּנִין רָכָבִין עַל תִּלְתִּין עוֹלִין". ופירש"י: "עיריים. עולין. סוסים בחורים". והרד"ק פירש: "וְהָעֵיר הוּא הַחֲמוֹר הַנֶּעֶר, כְּמוֹ אוֹסְרֵי לִגְפֵן עֵירָה" (בראשית מט, יא), 'ועל עיר בן אתונות' (זכריה ט, ט), אולי הם הנבחרים בארצות ההם לרכוב. ואפשר ג"כ כי עולי ימים מהסוסים - יקראו גם כן 'עירים', כי מצאנו בזולתי החמור - 'עיר פרא', ואפשר - לפי שהפרא הוא חמור הבר. ומצ"צ פירש: "עירים. כן יקרא החמור בעודו קטן, כמו 'עיר בן אתונות' (זכריה ט, ט). ושנו במשנה (ב"ב פ"ה מ"ג): "המוכר את החמור - מכר את הסייח, מכר את הפרה - לא מכר את בנה". וביארו בגמ' (ע"ב): "היכי דמי? ...א"ר פפא; דאמר ליה 'חמור מניקה ופרה מניקה - אני מוכר לך... אלא חמור - מאי קאמר ליה? שמע מינה 'היא ובנה' קאמר ליה, ואמאי קרי ליה 'סייח' שמהלך אחר סיחה נאה", ופירש"י: "המוכר את החמור. סתם: סיח. בנו של חמור - קרוי 'סיח'... שמהלך אחר סיחה נאה. בקריאה בנחת וברמיזה - הולך למקום שהאדם חפץ, אבל (חמור) זקן - צריך מרדע". וכ"פ רגמ"ה: "לְבָנָהּ שֶׁל חֲמוֹר - קָרִי לָהּ סִיחִין... שמהלך אחר סיחה נאה. אם משורר אדם לפניו - הולך אחריו ברצון". ועוד אמרו בגמ' (ר"ה ג ע"א): "סיחון - שדומה לסייח במדבר", ופירש"י: "לסייח. עיר בן סוס" (וכתב המל"ש [בב"ב], שהוא תימה קצת מפני מה פירש"י ב"ה - דלא כמשנה בב"ב, ולפי מש"כ ששם 'סייח' משמש לשניהם - אתי שפיר [ועוד כתב שם המל"ש, שניקוד המלה הוא 'סִיחַ' בחיריק תחת הסמך]). כתב המלבי"ם (ישעיה ל, ו): "הָעֵיר, הוּא הַחֲמוֹר הַקָּטָן קוֹדֵם שֶׁיִּגְדֵּל. וּמִמָּה שֶׁאֹמֵר 'עֵיר בֶּן אֶתְוֹנוֹת' - מִשְׁמַע שֶׁשֶּׁם זֶה מוֹשָׁאֵל לַפְעָמִים גַּם לַעֲיָרִי מִיָּנִים אַחֲרֵיהֶם, כְּמוֹ הַגְּמֵל". משנה ב"מ איזהו נשך דמקבלים סייחים, תו"ט, רש"ש.

^{סח} של אש מיוחדת,

"ל שנוצרת דוקא ע"י כשפים, ויש אחרות שלא. ודלא כמוה"ע (ערך 'סלמנדרה'). חולין קכז ע"א, דרש ר"ע, שחיה רק באש ואם יוצאת מהאש מיד מתה, וביארו רבנו בחיי (ויקרא יא, ב): "וכל כך גדלה שם, שאם תפרד רגע מהאש - מיד תמות, כדגים - שמתים בהפרס מן המים לפי שהמים גדולין וחיותן, כך סלמנדרה זו - עקר חיותה היא האש הגדולה". א"כ אינה שלנו. חגיגה כז ע"א. מדרש תנחומא וישב ג, ושם איתא שנראית 'דומה לעכביש או עכבר, והבריות קורין אותה סלמנדרה', א"כ אינה שלנו. מהר"א בראשית א, הכוונה איננה ליסוד האש, אלא לחום הגדול כמו שבבטן האדמה, שנוצרת בחום הרב ורק שם יכולה להתקיים. וכמו שביאר שלה"ג (סופמ"ט) שכמה מיני סלמנדרה יש: "ותהיה ממנה שלשה מינים, והם: הבעל הי הנולד באש, שנמשח ממנו חוקיהו המלך כרכתיב (דה"ב כה, ג) ויבער (היינו אחז) את בניו באש וגו' - והיא הסלמנדרה האמיתית. והסלמנדרה המימית, והיא כמין למאה או לוצירטה העומדת במים, וגבה ירוק כעשב - נוטה לצבע שחור, וכרסה ירוק ככרכום*, והיא נשרפת באש בקושי רב. והסלמנדרה הארציית (שהיא מין אבן טובה הנטוה כפשתן ויעשו ממנו כתנות ומלבושים שלא ישרפו באש)". שו"ת צ"א ח"ז, לד.

^ט כמו שאמרו בגמ'

הסנאי ההוא, וי"מ שהיא חית טרף קטנה כמין שועל* או נמיה*, בעלת פרווה* יפהעא.

סנונית. בעברית המחדשת, צפור מעופפת מהירה בעלת כנפיים זונב ארוכים וחדים. ראה מש"כ לעיל בערך 'דרור'. ש"ח עמ' תכה. אגרת בע"ח שער ה פ"ג: "הסנונית הוא יבנה לעצמו ולילדיו בית מכון לשבתו נסמך אל הקורה בטיט ולא יצטרך לסולם שיעלה שם ולכלים שישא במ הטיט או עמוד או מסמרים שיסמכוהו".

סס. "וכצמר יאכלם סס" (ישעיה נא, ח). פירש הרד"ק בסה"ש (שרש סס'): "הוא העש האוכל בנדי צמר".

עגור. בעברית המחדשת, עוף גבוה בעל צוואר ומקור ארוכים (שוכן אחו וביצות, אוכל חי וצומח. חולפים בארץ בסתו ובאביב, צורחים בשעת המעוף). אך במקורותינו, י"א שהוא הקרוי עגור, י"א שהוא סנונית*, וי"א שהוא העוף הקרוי היום תוכי*עב.

עורב. בעברית המחדשת, עוף שחור אוכל אשפתות (בשעת אכילתו, דורס בשר תחת כפות רגליו), מצוי וידוע, אך יש ממנו כמה מינים (כמו: **עורב אפור**, הוא המצוי ביותר, איננו שחור לגמרי אלא רק ראשו, צוהר, זנבו וכנפיו – הם שחורים, ושאר הגוף – בצבע אפור*. אוכל כל מאכל שמוצא וגם טורף. קורא בצרחה 'קרא-קרא'. הצעירים דומים למבוגרים, גידול הגוזלים [עד עזיבתם את הקן] נמשך בין עשרים ושמונה לשלושים ושלשה ימים. **עורב המזרע.** הוא בצבע כחול-כהה* מבריק עם גוון סגול וירוק [כנחושת], הולך לרוב בעקבות החורשים 888. **עורב שחור.** הוא עורב גדול שכל נוצותיו בצבע שחור עם ברק מתכתי. לצעירים חסר הברק. קורא בקול 'קראו-קראו'. גידול הגוזלים נמשך בין שלשים וחמשה לארבעים ימים. ספר יוחסין מאמר שני ד"ה ר' אמי: "האריכו התוספות שהם שני מינים עורב העמקי שהם לבנים [אמר ש"ש מהדיר 'משכיל': כבר נמצא במקום אחד בהודו נקרא טרילינגוס עורבים לבנים]". **קאק***. מין עורב* קטן (החי במושבות במערות), צבעו בצעירותו – חום* כהה*, ובבגרותו אפור-שחור (עיניו לבנות. משמיע קול 'קאק-קאק' ומזה קראוהו בשמו המחדש). רואים אותם בחברת זרזירים ואולי עליהם הכוונה 'לא לחינם' (חולין סה ע"א. ב"ר סה, ב [עורב מיצראה]) [וראה לקמן בערכו]. **עקעק.** 888. וכתבו התוס': רבנו ירוחם: . ש"ח. ומחה"ע (שרש ערב) פירש: "פירוש, עוף שחור כולו, אוכל נבלות".

עז. רבים אינם יודעים להבחין בין עז לבין כבשעג.

(ב"ק פ ע"א): "אין מגדלין היה דקה. רבי ישמעאל אומר; מגדלין כלבים כופרין וחתולים וקופין וחולדות סנאים – מפני שעשויים לנקר את הבית. מאי חולדות סנאים? א"ר יהודה; שרצא חרצא. ואיכא דאמרי; חרוא – דקמיני שקיה, ורעיא ביני וורדיני, ומאי שרצא? דמתתאי שקיה, ופירש"י: "היה דקה. צביים* ושועלים*: חולדות סנאין. גדילות בסנה: לנקר את הבית. מן העכברים: וורדיני. סנה: דקמיני. דקים: דמתתאי שקיה. שוקיה גוצין". והתוס' (ד"ה 'דקמיני שקיה') פירשו: "פירוש, שוקיו דקין, ולהכי נקרא 'חרצא', שהחרצין – ניכר בין השוקים, מתוך שהן דקים ונראין גבוהים. ומשום הכי תנן בפ"ח דאהלות; 'חולדות הסנאים, רבי יוסי אומר; ב"ש – מטמא כזית במשא, וכעדרשה במגע', דמתוך שרגליה גבוהים ודקים – מספקא להן שמא לאו היינו חולדה דקרא, ויש לה תורת נבילה, או שמא היינו היא, ויש לה תורת שרץ. והאי דמסיים 'ומאי שרצא? דמתתאי שקיה' – ה"ק; ומאי שרצא? חולדה דכתיב בקרא, שאין ספק דמתתאי שקיה, שהיא – רגליה קצרות, ושורצת על הארץ. וב"נ לר"ת. והמאירי פירש: "וחולדות השנאים, והם הנמצאים בסנה, והיו רגילות אצלם לניקור הבית – מתולעים* ושרצים הדקים". והשטמ"ק כתב: "חרצא דקמיני שקי. שוקים קמיני – דקים, אבל גבוהים הם... וז"ל גאון ז"ל; מיתתא שקי – שכרעיו קצרים. נ"א, 'סקיה', ופירושו – 'צלצל' (דברים כח, מב) ומתרגמין 'סקאה', ודומה לעכבר המדבר" (ובגמ' ע"ז [סח ע"ב]: "עכבר דברא", פירש"י: "אשקור"ל בלע"ז, ותרגם אל"ר, שהוא הקרוי היום 'סנאי'). וכתב הערוך (ערך 'חלד א'): "וחולדת הסנאין... פירש בלעז מרסוריל"א. ומוח"ע (ערך 'גלאקסיון') כתב: "פירוש בל"י, עור בעור שערו עליו, של מין חולדה יקרה וחשובה הנגדלת במדינות צפון, ואולי היא 'חולדת הסנאים' הנזכרת במשנת דכלאים פ"ח מ"ה. פירוש 'גלא' – חולדה, פירוש 'כסנאי' – כל דבר נחמד בא מארץ אחרת בל"י". כתב התו"צ (כלאים 000): "חולדת הסנאין. חולדה הנדלה בסנה והיא כמיני השועלים*, והיא ג"כ חיה ולא שרץ".

^{עא} ככתוב (ישעיה ל

ח, יד): "כסוס עגור כן אצפצף", ות"י: "כסוסא דאחיד ומנציף". וכתוב (ירמיה ח, ז): "התור וסיס* ועגור שימרו את-יעת באנה", ות"י: "ושפנינא וכורכיא וסנוניתא". ופירש"י: "כורכיא – גרוא"ה בלעז [תרגם אל"ר: 'עגור'] סנונית – ארונדיל"א בלע"ז [תרגם אל"ר: 'סנונית']". ומהר"י קרא פירש: "ועגור. גרוא"ה בלע"ז". והרד"ק פירש (עה"פ ובסה"ש שרש עגור): "ות"י 'כורכיא', ובדברי רז"ל קם ריש לקיש, צוח כי כורכיא, ופירש"י ז"ל 'גרוא"ה בלע"ז: ועגור. ת"י 'וסנוניתא', ובדברי רז"ל 'אימת סנונית על הנשר*', ופירש רבינו האי 'קמא"ף בערב' – והוא הדרור* שקורין בלע"ז רונדיל"א. וי"מ, שהוא העוף המצפצף מלות מעטות כלשון בני אדם כשמלמדין אותו, גיי"מ בלע"ז (gaget). זמרת הארץ לרב יעב"ץ, פפג'ה (תוכי*). ש"ח עמ' תלה. אוצבעה"ת (תולדות כוכב, אות גח [בשם פענח רוא, חצי מנשה, רבנו יעקב מווינא]): "עגור שיש לו צוואר ארוך ומקור ארוך". תבה"א (תוצה"א פ"א): . שעב"נ (ענין 'עגור'): "פירוש, יש עוף גורלייט בלעז שתפשוהו בגורנו והוא מצפצף".

^{עב} (וב"מ לענין צי

צית צמר [שהיא רק מצמר כבשים], שטטנו [שהוא רק בצמר כבשים], ראשית הגז [שהוא רק בצמר כבשים], קרבנות [שיש קרבנות שהם רק כבש – כגון עולת התמיד, ויש קרבנות שהם רק עז – כגון מוספי ר"ח], אימורים [שבכבש – גם זנב האֵלֶה עולה למזבח להקטר, ובצן – הזנב נאכל לבעלים], סימני ראש השנה [שאוכלים דוקא ראש איל-כבש ולא ראש עז – בא"ח ש"א נציבים ד, ע"פ זוהר חדש תולדות]. ושופר מותר אף של עז, אלא ששל איל-כבש הוא המובחר >ש"ע אל"ח תקפו,

עֲזִיָּה. בעברית המחודשת, עוף דורס ענק (הגדול בא"י, כמעט הוכחדה ונשארו בודדות בדרום הנגב). בגמ' פרק אלו טרפות (חולין סב ע"א) שנינו: "פרס* ועזניה ליתנהו בישוב". וכתב ראב"ע: "אע"פ שיש בדברי יחיד – שאינה ביישוב, משה הגאון שתרגם אותה 'אל ענקא'. כי זה השם בלי"ש – על דבר שלא נמצא בעולם, ולא היה ולא נברא – אלא למשל... א"כ לא יתכן שיאסר השם הדבר שלא היה". (ור"ק יישוב, שיש עוף דורס גדול הנקרא בשם זה בפי הנוודים). ולקמן (פסוק יד) כותב ראב"ע שהוא הקרוי בערבית 'עקב'א' (בעברית המחודשת, קראו 'עקב' לעוף דורס בינוני טורף בע"ח קטנים וצפרים). ושנו במשנה (כלים פ"ז מ"ד): "ויש במה שנברא ביום... החמישי אין בהם טומאה, חוץ מכנף העוז... א"ר יוחנן בן נורי; מה נשתנה כנף העוז מכל הכנפים?", ופירש רה"ג א': "פירוש עוז הוא עזניה" (וכ"פ הרמב"ם בפיהמ"ש ושאר מפרשים). ותול"ט פירש: "לשון מהר"ם; נ"ל – נוצות העזניה, כמו 'נמרטו כנפיה' דאלו טרפות – דפירש"י 'נוצות הגדולות', הכי נמי נוצות העזניה גדולות מאד, וחוחכים אותן ועושין מהם כלים". וביאר במשנה אחרונה: "ונראה, משום שאלו הם גדולים הרבה, וכלים מעצמותיהן מיחלפי בשל בהמה". והוסיף בתפ"ש: "חוץ מכלים הנעשים מקני נוצות העזניה, דמדהן גדולים וחזקים – מקבלי טומאה מדברי סופרים". רס"ג, גם זו הקרויה היום נדירה בערבה, אבל הרמב"ם כתב שאינה אלא באיי הים הרוחקים. חזקוני: "אורפרי"ש, וע"ש עזותה ועקשותה* נקראת כן" (תרגם באוצח"ז, שהוא הנקרא היום 'פרס'. וראה מש"כ בערך 'פֶּרֶס'). לדעת הרלב"ג היא הקרויה היום יען*. תבה"א (תוצה"א פ"א): . אגרת בע"ח (שער ג פ"י): "תאר לי צורת העזניה מדותיה והנהגותיה... דע כי היא הגדולה שבעופות ויותר עצמות היצירה ויותר חזקת הבנין ויותר ממחרת עופפות וראשה גדול וחרטומה כאלו הוא מנעול ברזל חד הצפרנים והם עקומות קשתיות כאלו הם מגריפות ואסכלאות ומזלגות גדול הכנפים כשיפרשם כאלו הם כסוי אניה גדולה וזנבה מתיחס אליה כאלו הוא מגדל נמרוד הגבור וכשתעורר לאויר לעוף ירעשו ההרים ויזדעזעו הגבעות מרעש האויר בהניעה כנפיה והיא תחטוף הפילים והראמים מן הארץ כמו שיחטוף הנץ העופות הקטנים בעופו..."

עֲטָלְפָא. בעברית המחודשת, יונק מעופף לילי קטן, שוכן מערות (אוכל פירות או חרקים*), ידיו עשויות ככנפיים המתוחות מהן – עד רגליו, מכוסה שער פרווה* (ולא נוצות. ראייתו חלושה, וע"כ הוא מנווט במעופו באמצעות הגלים של הד קולותיו החוזרים אליו). רש"י, סה"ב, בכורות ז ע"ב 'מטיל ביצים'. רס"ג: "כ'פאש". ר"ק: הוא העטלף של היום. חזקוני: "גרו"ט, עוף קטן עט ועף בלילה, ואין לו עינים וכו'". (ובאוצח"ז הביא תרגום ר' משה קטן: "עגור*", כי גרס 'גרו"ח'. אך לא נראה כלל, כי אינו מתאים למש"כ החזקוני אח"כ: 'עף בלילה ואין לו עינים'. ומחה"ע (שרש 'עטלף') פירש: "פירוש, עוף - יעוף עת צאת הכוכבים בחשך, כי לא יוכל לראות אור העולם. כדמות עכבר, והשער על בשרו - בלי נוצה, וכנפיו - כמו ניירים, ואזניו - גבוהים, ואיני נקבין כשל עופות. וביציו - נראין מבחוץ, ולפיכך יוליד אפרוחים בלא ביצה אלא כעכברים" (אמנם בעטלפים של היום הוא נכון, אך סותר הגמ' בבכורות [וראה מש"כ עוד בזה]). וכתב רבי עזרא דנגור בעדי זהב: "העטלף אשר יעוף בלילה, והוא ידוע אצלנו, וקורין לו בערבי 'בשא"ף אל ליל'. והתחיל הכתוב במלך העופות שהוא הנשר*, וסיים בעטלף שדומה לעכבר, שהוא אמצעי בין עוף לשרץ השורץ על הארץ". שי"ח עמ' תלא. תבה"א (תוצה"א פ"א):

עֵיט. בעברית המחודשת, עוף דורס גדול וחזק, בעל מקור עבה ומאונקל (טורף בעלי חיים ובהמות חיות ונבדך כלל אינו עט על נבילות). והוא דמות הנשר* שבסמל* מלכות רומי, הקיסרות והרייך הגרמניים, ודומה לשל ארה"ב [הקרי 'עיטס*'] [חידש הזואולוג אהרונ]. אך במקורותינו, י"א שהוא שם כללי לעופות העטים על הפגרים, י"א שהוא הנשר* (הקרא אוכל הנבלות), וי"א שהוא התרנגול*, י"א שהוא הטווס*, י"א שהוא בן היונה* עד.

א

משב"ר ס"ק ד', וכמוכן נ"מ למקח וממכר), כמו שמצאנו ב 000 (וראה עוד סוף כריתות כח ע"ב. פסחים עו ע"ב ורש"י ד"ה 'לא'). וארשום פה ההבדלים שמצאתי: א) לכבש יש צמר מתולתל ומעודן (שגוזזים בחייו, וחוזר וצומח, וטויו ומפתלים אותו לחטים), ולעז יש שער גס ארוך וחלק כשער האדם (בראשית כז, טו. סה"ש לרד"ק [שרש 'שער' עה"פ בשיה"ש ד, א]. וע"כ נקרא שמו 'שעיר*'. ובד"כ משתמשים בו לאחר מיתת העז, או שמורטים ממנה ולא גוזזים [רש"י שבת כז ע"א ד"ה 'נוצה של עזים']). ב) לכבשה נקבה [רחל] אין קרניים, לעז נקבה יש קרניים (בכורות מד ע"א). ג) קרני הכבש [איל] הן רחבות בבסיסן וכפופות ומתעגלות סביב אזניו, קרני העז הן דקות ועולות בקו קשתי לגובה [ורק אח"כ מתחילות להתעקל]. ד) לכבשים אין זקן, לעזים יש זקן בסנטרן (חולין קלד ע"ב). ה) זנב הכבש ע"פ רוב הוא ארוך ונופל כלפי מטה (שבת נג ע"ב) והמין הארצישראלי יש לו שומן אֵלִיה גדול (ראב"ע ויקרא ג, יב), זנב העז ע"פ רוב הוא קצר ולעתים פונה כלפי מעלה. ו) יש הבדלים בצורת האוזן 888 (ראה רש"י בכורות לה ע"א ד"ה 'גדיא באודניה' [ושטמ"ק] שפירש: "גדי אוניו ארובות... אימרא [מלה] אוניו קטנות"). ז) בשר הכבש הוא ורוד* בהיר* ויש בו שומן רב (כי הוא קבש ורגוע במרעה ומשמין), בשר העז הוא אדום כהה* ואין בו שומן רב (כי היא עזה קופצת ומטפסת ביערות [מלאך המות בביתו של זה 000]. וע"כ דומה בשרה לבשר הצבי* [אף בטעמו, כמו שפירש"י בראשית כז, טו. וראה בכורות כט ע"ב ורש"י ד"ה 'בשר צבאים']. בדרך כלל, כבשים גדולים ושומנים יותר מהעזים שהן נמוכות ורזות. ח) אונות הריאה של העז (ועוד איברים) חדות יותר משל הכבש שמעוגלות.

²³ בראשית טו, יא,

רש"י עוף העט על הפגרים, ת"י עוף טמא, הרמב"ן: "וירד העיט על הפגרים. לאכול אותם כמנהג העופות". מלב"ם (כאן ובישעיה): "עוף דורס הבא ממרחקים בימי הקיץ, ושב לארצו בימי הסתיו". וקץ עכ"ל העיט". בכור שור: "העיט. עורבים ונשרים – לאכול הבשר". רס"ג משמע שהוא בן היונה שלא בתר אותו אלא הניחו על הפגרים שהם הבתרים, ואח"כ "וישב אותם" – עירבב אותם. אגדת בראשית (ג) לפי גירסא אחת 'הוא התרנגול' (טווס, פס"ן). הרד"ק בסה"ש (שרש 'עיט'): "ואמרו כי העוף הדורס – הוא הנקרא עיט". ישעיה יח, ו. ירמיה יב, ט. יחזקאל לט, ד. איוב כח, ז. יש

עֵיטָם. בעברית המחודשת, מין עיט*, עוף דורס גדול, בעל מקור צהוב מאוד מעט, מאונקל עבה וחזק (הוא הנשר* שבסמל* ארה"ב). המציאו גם שם חדש 'עֵיטָם' – שאין לו מקור (כי רק שם מקום, 'סלע עיטם' בשופטים טו, ח). אולי קיצור 'עֵיטָים'.

עֵיר (עֵיר). ראה לעיל ערך 'סיח, עיר'.

עָכָן. בעברית המחודשת, נחש צפעוני* עבה המתחפר בחולות המדבר. אך במקורותינו, י"א שהוא מין נחש ארסי, וי"א שהוא קיפוד*^ע.

עֲכָנָאִי. בעברית המחודשת, הוא שם צמח (בעל פרח הדומה ללוע פעור של נחש). אך במקורותינו, הוא נחשע.

עֲכָשׁוֹב. בעברית המחודשת, מין עכביש לא מסוכן (נקרא בפי העם 'עֲקָרְבוֹת') שיש לו צבתות כמו של עקרב (אמנם הוא נושך וצובט ומכאיב, אך אינו מסוכן לאדם, כי אין לו ארס כלל). אבל במקורותינו - פירוש, עכביש ארסי, או נחש ארסיע.

עֲפָן. בעברית המחודשת, שם לדגים קטנים מאד בשם 'אנשובי'. לברר

עָרוֹד/עָרוֹד. בעברית המחודשת, חמור בר מדברי. חמור בר/נחש ארסי מאד (הערת הר"ק פיהמ"ש להרמב"ם כלאים פ"ח מ"ה). 'עָרוֹד' (איוב לט, ה). ת"י 'עָרוֹדָא', ו"כ ריב"ג בסה"ש (שרש 'עָרוֹד'). ו"כ הרד"ק בסה"ש (שרש 'עָרוֹד'): 'הפרא – ממין החיה, והחמור – ממין הבהמה, כמו שאמרו רז"ל (ברכות ט ע"ב); 'כדי שיכיר בין חמור לעָרוֹד, והעָרוֹד – הוא הפרא'. שנו במשנה (כלאים פ"א מ"ו): 'החמור והעָרוֹד, אע"פ שדומין זל"ז – כלאים זב"ז', ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק): 'עָרוֹד. החמור המדברי'. ומהר"י בן מלכיצדק פירש: 'עָרוֹד. חמור מדברי, והוא מין חיה. גרסי' בר"ה בגמ'; 'עָרוֹד – שדומה לעָרוֹב במדבר, כדכתיב 'פָּרָא לְמוֹד מְדַבֵּר' – תרגמא ירושלמי; 'אדם מדמי לעָרוֹד'.

עֲרָפָד. בעברית המחודשת, העטלף* האמריקאי צמא הדם '[מְפִיר' בלע"ז]. אך במקורותינו, הוא מין היוצא מהעטלף. 'העטלף' – בויקרא (יא, יט) ת"י 'טרפידא' (יא, א), אך בדברים (יד, יח) ת"י 'עֲרָפָא'. ב"ק טז 000: עטלף לאחר שש/שבעים שנים נעשה ערפד", משמע שני דברים הם.

עֲרָצָב. בעברית המחודשת, חרק* מגושם מתחפר באדמה ומכרסם ומזיק לשרשי הצמחים (משמיע קול צרצור). חולין פא"ט: ערצוביא. פירש"י: 'מין חרגול דיש לו זנב'.

עֵשׂ. בעברית המחודשת, קרויה כן רק תולעי* הבגדים או המזון (פרפר בצבע אפור-צהוב*, נמשך בלילות לאור, שיש ממנו כמה מינים: 'עש הבגדים' - וחליו מכרסמים* צמר

א

מהמפרשים ב'עֵשׂ צבוע' – שצבוע בדם החללים שאוכל. פירש ר"ת (בהכרעות המחברת, שרש 'עֵשׂ'): 'ופתרון 'העֵשׂ צבוע נזלתי לי, העֵשׂ סביב עליה לכו אספו כל זזית השדה התיו לאכלה', 'העֵשׂ צבוע' – הוא עוף בעל גוונים, וכראות העופות אותו, מתאספין סביב לו להלחם עמו ולאכלו, וצייד העופות – יקחוהו ויקשרוהו ביתד תקוע בארץ, ויתנו מכמורת או דבק סביבותיו – ונלכדים (=העופות הבאים לאוכלו)... ומאשר קראו 'עֵשׂ צבוע', תדע כי עֵשׂ צבוע – הוא עוף ידוע, ולא לְקָלוֹת יזכיר, כי כל עֵשׂ – לאכל נבלות יזכר, כמו 'זֵרֵד העֵשׂ עַל הַפְּגָרִים וגו'". ובספר הגלוי (מה) דחה הסבר זה: "אך מה שאמר רבנו (יוסף קמחי)... כי עוף הוא בעל גוונים וכו'... לא כך למדנו, כי אם באשר נבא ירמיהו פורענות על ישראל אמר העֵשׂ צבוע מדם חללים יהיה סביב עליה... ואחרי שישבע העֵשׂ – יבואו חית השדה לאכלה... כי דרך ההרונים שבתחלה יבואו העופות עליהם... והחיות רואים העופות צבועים בדם, ויתאו לבא על החללים".

^ע רש"י ב"ק קי"ז

^{ע"ב} "נחש גדול". הערוך (ערך 'חכן א'): "שהקיפוהו תשובות כעכנא, שהוא מין נחש, ומקפת ראשה לזנבה" 'פירוש הבינא בלשון יוני, מין נחש – מבשרו נעשה תרייקי'. ועוד פירש מוה"ע (ערך 'עכן'): 'פירוש בל"י, נחש ואפעה. אך לי נראה שפירושו כאן בליו"ר – מין חיה אשר שמה קפוד*, ולפעמים מסבבת עצמה ככדור, ויורה קוציה לחוץ כמו חצים". אוצה"ג ברכות יט ע"ב: נקבה של נחשים.

^{ע"ה} "כתנורו של עכנ

א"י י"מ נחש.

^{ע"ו} ככתוב (תהלים ק

מ, ד): 'זִמְתָּ עֲכָשׁוֹב תִּזְזַת שִׁפְתֵימוֹ', ות"י: 'ארסא דעכוביתא'. ופירש"י: 'זִמְתָּ עֲכָשׁוֹב. חמת – לשון ארס... ויצו"ש בלעז (תרגום אל"ר: 'מום, עיוות' [ולערב תרגום: ארסין]): עֲכָשׁוֹב. עכביש איריני"א בלע"ז (תרגום אל"ר: עכביש). וראב"ע פירש: "חיה רעה נושכת". והרד"ק פירש: "ועכשוב הוא ממין הנחש, והוא קשה ורע מאד". ומצ"צ פירש: "עֲכָשׁוֹב. הוא מין פתן* ונחש". ומחה"ע סוף ערך ע, שרש 'עכשוב' פירש: "'חמת עכשוב וגו', מין שרץ כמו עכביש - וְיִמְצָא בכל מקום, אבל יש מקום - שיש לו ארס, יפול על בריה בעלמא - ימות בשעתו, לפיכך נקרא 'חמת עכשוב' כמו עכשיו שמשעתו ממת". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש עכשוב): 'אמרו שהוא רְתִילָא בערבי". ובסה"ש לרד"ק פירש: "אחד מזוחלי עפר במין פתן". ושעב"נ (ענין 'נחש', שער 'עכשוב') פירש: "'חמת עכשוב', פי' ארס פתן".

^{ע"ו} ככתוב (איוב ד,

ונוצות, 'עש הקמח' - זחליו מכרסמים מזון יבש, 'ועש הפירות' - זחליו מכרסמים פירות לחים). אבל במקורותינו - לפעמים נקראת כן גם הרימה האוכלת את הגוף בקברעח. **פּוּטִית**. בעברית המחדשת, נקרא כך דג הסנדל השטוח הַפֶּשֶׁר [סול' או פלייס' בלע"ז], או דג מאכל פֶּשֶׁר החי בימי הצפון [הליבוט בלע"ז]. אבל במקורותינו, הוא שרץ מים או דג טמא^{עט}.

פִּיתוּן. שם יווני

פִּסְיוֹן. בעברית המחדשת, מין תרנגול בר יפה ומקושט בנוצות. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו פסיון, י"א שהוא מין שליו, וי"א שהוא מין יונה^פ.

פֶּר. במונחי המדעיים יש 'משפחת הפריים', הכוללת כל מיני בע"ח מפריסי פרסה ומעלי גרה שהם בעלי קרניים נבובות היושבות על עצם הגולגולת (שהם גם: כבשים, עיזים, יעלים, צבאים וראמים). אך במקורותינו, הם אך ורק בני הבקר^{פא}.

פֶּרָא. בעברית המחדשת, סוס בר קטן (החי במדבריות יבשת אסיה*). פרא למוד מדבר (ירמיה ב, כד. איוב לט, ה-ו) ת"י "ערודא*", וכ"כ הרד"ק בסה"ש (שרש ערד): "שהפרא - דומה לחמור. אך הפרא - ממין החיה, והחמור - ממין הבהמה, כמו שאמרו רז"ל (ברכות ט ע"ב); 'כדי שיכיר בין חמור לערוד, והערוד הוא הפרא'. וראה לעיל ערך 'ערוד/ערוד'.

פֶּרְגִּית. בעברית המחדשת, תרנגולת קטנה וצעירה (שיצאה מכלל אפרוח, אך לכלל תרנגולת לא הגיעה). אך במקורותינו, י"מ תרנגולת קטנה, י"מ אפרוח, וי"מ חגלה*, וי"מ צפור קטנה, וי"מ צפור דרור^{פב}.

פֶּרֶד. "את הימים במדבר" רש"י ע"פ פסחים נד ע"א, "הרביע חמור על סוס נקבה וילדה פרד". ת"י: הרביע עדרים (או ערודים) על אתונות. תרגם אונקלוס: "גִּבְרִיָּא" (ביאר הרמב"ן שניצח את האמים הענקים). פסחים נד ע"א. י"א שאת הפרד הכליא אדם הראשון. ונלע"ד ליישב, שהרי אין הפרדה יולדת, ולכן מתו כל הפרדות של אדם הראשון במבול (ואפילו הביא נח פרד ופרדה לתיבה - מ"מ לא הולידו), וענה היה הראשון שמצאן לאחר המבול (וראה ראב"ע שכתב שהוא מצא זאת החכמה בתחילה).

פֶּרֶס. בעברית המחדשת, עוף דורס גדול אוכל גורים ומפצח (פורס) עצמותיהם (מניינו התמעט מאד בשנים האחרונות). (ראב"ע מלשון 'הל' פרוס לרעב לזמך). גמ' חולין סב ע"א אינו מצוי בישוב. רס"ג וריב"ג: "עקאב". חזקוני: "אשקופל"ה, וע"ש שפורש כנפיו נקרא כן". ובאוצר החזקוני הביא

(ט): "יִדְכָּאֻם לְכַנְיָעִי", ות"י: "יִדְכָּכְנֹן קָדָם זַחְלָא". ופירש"י: "ונדכאים לפני הרימה האוכלתן במוותן". והרלב"ג ומצ"צ, פירשו מלשון כילוי ורקבון, כמו 'עשייה מכעס עיני'. והגר"א פירש (דב"א): "האדם... שחומרו מעפר ויסודו מעפר... ורמה אוכלתו במוותו". (ואמנם עפ"ר הוא העש האוכל בגדים, ישעיה נ, ט [ואיוב יג, כח]: 'כבוד יאכלם עש').

^{עח} "אכל פוטיתא מח

י"ב" (מכות 000). ופירש"י: "000". פסחים כד ע"א. עירובין כח ע"א: פירש"י שרץ מים קטן. הערוך (ערך 'פוטתא'): "פירוש פוטיתא, דג טמא, והוא גוריתא (גיריתא)". והמאירי מכות פירש דג טמא, וי"א עוף טמא וכדומה.

^{עט} קדושין, ב"ק. "

וְתַעַל הַשִּׁלְוָה (שמות טז, יג) - ת"י "וסליקו פיסיונין". רש"י ב"ק נה ע"א: "שְׁלִיז* שקורין פירדייין". הערוך (ערך 'פסיון'): "פירוש בלע"ז פסניו". מוה"ע: "פירוש בליו"ר, מין עוף טהור חשוב, ועולה על שלחן מלכים". סמ"ג סא. הגהות מיימוניות המא"א פ"א סק"ט. זב"כ. שו"ת מלמד להועיל. שו"ת אג"מ יו"ד א, לד. שו"ח עמ' תכט. מהרש"ס (ירושלמי כלאים): "פיסיוני. פאיישאן - שדומין זל"ז. דשלישתן בעלי רקמה הן, דנוצה שלהן מצויירת בגוונים נאים. טווס. פאוון". המתורגמן (ערך 'פסיון'): "נ"ל שהוא בני יונה, שכן קורין להם בלשון רומי פיסוני או פיצוני".

^פ נ"מ לקרבנות, כ

לאים.

^{פא} ש"ך יו"ד א ס"ק

יח ציידים שוחטים, אבל רש"י ב"מ כד ע"ב פירש "פרגיות. גוזלות". ור"ח פירש "פירוש פרגיות - צפרים טהורות". הערוך (ערך 'פרגיות'): "פרגיות, פירוש תרנגולין קטנים, ובל"ש קורין להם פאריג, ולאחר - פרגיתא. וי"א, צפרים קטנים". זמרת הארץ לרב יעב"ץ. (ועי"ש בר אוז). וכתב בפרק בשיר (פר"ש פ"ד): "פרגיות - הם צפרים קטנים, כמו שפירש בערוך בהא דב"מ (כד ע"ב), ברכות (לפ ע"א). והם צפורי דרור* שדרים בבית כבשדה ואין מקבלים מרות, כמ"ש בביצה (כד ע"א). ואין מתייראין משום דבר". שו"ח עמ' תלד. יב"ש? המעריך (ערך 'פרגא'): "אשכחן פרגיין, לשון ערבי - אפרוחין".

^{פב} דברים לב, לג.

תרגומו שהוא הקרוי היום 'דיה', ואילו על הלע"ז שכתב החזקוני על 'עזניה' כתב שהוא הקרוי היום 'פרס'. והעיר שאולי יש להחליף, ואינה הערה, כי הוא לפי ה'מחדשים' ש'הדביקו' השמות בלא כל ידיעה. ומחאה"ע (שרש 'פרס') פירש: "פירוש, עוף גדול, ולא יתראה בישוב". וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'פרס'): "הפרס... והוא עוף גדול שוכן במדבר, כדברי רז"ל (חולין סב ע"א) 'פרס ועזניה בישוב לא שכיחי'. וכתב רבי יונה; 'והוא שקורין לו בערבי עקא"ב". תבה"א (תוצה"א פ"א):

פרפר. מה המקור? ערבית מבוא בנ"ש שפ"ב (נהר דמשק, מ"ב ה, יב). פרפר- חרק* גדול כנפים צבעוניות (יום) או אפורות (ליל), עפים בפרפרים. ולדות זחלים.

פֶּרֶת מֶשֶׁה רַבֵּנוּ. ראה לקמן בפרק עשרים, 'מְקוֹד מְשֻׁחָת', ערך 'פרת משה רבנו'. פשוט- צפור שיר זעירה עם זנב ארוך. לא מצאתי בממרא ובב"א 9.

פִּיתוֹן. בעברית המחדשת, נחש חנק ענק לא ארסי (ע"פ python שהוא הכתיב הלועזי ל'פִּתוֹן'). אך במקורותינו, פתן הוא נחש שרף ארסי ביותרפג.

צָב. בעברית המחדשת, זוחל יבשתי איטי, או זוחל מימי, המכוסה בשריון קעור. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו הצב, וי"א שהוא חרדון (הצב), וי"א שהוא קרפדה*, וי"א שהוא מין נמיה צבעונית, וי"א שהוא תנין* היאור, וי"א שהוא סלמנדרהפד.

צָבוּעַ. בעברית המחדשת, טורף דמוי כלב (עורו צהוב מפוספס או נקוד) אוכל פגרים ומפצח עצמותיהם (בעל ראש ואזניים גדולים, רגליו הקדמיות ארוכות מהאחוריות, וגבו יורד באלכסון אל זנבו השעיר [היי"א בלע"ז]). ש"א יג, יח. ב"ק טז ע"א. תלמוד ירושלמי ב"ק פ"א ה"ה. ב"ר פרשה ז (ש"ס"ה מיני צבעים"). מפרש השו"ע חושן המשפט שג, ו. והמחאה"ע (שרש 'צבע') פירש: "גיא הצבעים", פי' חיה כמין שועל". סה"ש לריב"ג ולרד"ק (שרש 'צבע'): "ג' הצבעים", ובדברי רבותינו ז"ל (ב"ק טז ע"א) צבוע – חיה זכר". תבה"א (תוצה"א פ"א): "צבוע בל"ע אל-צ'בַע (הַעֲנֵנֶץ), נמצאים בהרי יהודה ובהרי לוד ובהרי הגליל, ומוזק לאדם והופר קברים, ולעתים רחוקים נראה בהר הזיתים". אגרת בע"ח (שער ד פ"ח) הוא אוכל הנבלות ומשבר עצמותיהן.

צָבִי. בעברית המחדשת, מפרס פרסה עדין בעל רגלים דקות וארוכות, ושתי קרניים זקופות ומחודדות, מהיר ריצה וקפיצה (בצבע חום, בטנו לבנה עם פס אורך שחור מפריד, אוכל עלים [אף ארסיים כחצב*], גאזל או אנטילופה בלע"ז). ובעברית המדוברת, קוראים כך למפרס פרסה בעל קרניים גדולות מפוצלות ומסועפות כענפים (סמל הדואר, אֵיל [אייל], הירש בלע"ז). אך במקורותינו, י"א שהוא כעברית המחדשת, וי"א שהוא כעברית המדוברתפיה.

ישעיה יא, ח. תהלים נח, ה. ת"א בראשית מט, יח "פתנא".

^{פג} "והצב למיניהו"

(ויקרא יא, כט) – ת"י: "והדרונא". בפירוש רש"י עה"ת יש כמה גרסאות, בנדפס לפנינו כתוב 'פרוי"ט' (ותרגם לע"ב: תלא-אילן [נלע"ד שהוא גחן, חיית טרף קטנה צבעונית]), ובכתיב אחרים כתוב 'פויי"ט', או 'בוט"ו', שתרגם אל"ר שהוא הקרוי בעברית המחדשת בשם 'קֶרְפֶּדָה*' (מין צפרדע* מאוסה שיש עליה בלוטות ארס וצ"ע מרבנו בחי שכתב ששמונה שרצים אין להם ארס, וכנראה הכוונה לארס בפיחם). ופירוש זה מתאים עם הגמ' בכתובות [טו ע"א] וקידושין [פ ע"א] [השע צפרדעים* וצב אחר*] [וכ"פ הרד"ק בסה"ש (שרש 'צב'): "הוא הנקרא גריישינ"ט בלע"ז bufo]. בכתיב אחד כתוב 'טורטוג"א', שתרגם אל"ר שהוא הקרוי 'צב' גם בעברית המחדשת. גם 'עֵגְלֹת צָב' (במדבר ז, ג) – י"מ מלשון 'חיפוי וכיסוי', כמו ת"א ות"י שתרגמו 'עֵגְלָן כֹּד מְחֻפֵּי', וכן פירש רש"י (ע"פ ספרי ז, קמח) "אין 'צב' אלא מחופים". וזה מתאים למה שקרוי היום צב, שהוא מכוסה בשריון. ורס"ג תרגם: 'צב' (וכ"פ בסה"ש לריב"ג [שרש 'צב']). וביאר ר"ק, שהוא הקרוי היום 'חרדון הצב', לטאה גדולה מאד ומגושמת בעלת זנב עבה מכוסה בשריון וקוצים. חזקוני: "פרוייט"א" (תרגם באוצח"ז: 'קרפדה*'). והרלב"ג כתב: "לפי מה שאחשוב, הוא השרץ הנקרא אוראן בלע"ז, והוא מתנפח מאד בעת כעסו עד שיבקע וימות, ואותו האד היוצא ממנו – ימית כל מה שיפגש מהבעל חי". וכתב אוה"ח: "פשט 'למיניהו' יגיד כי יש הרבה מינים לצב". חולין פרק ט: "ר"ע אמר על הצב למיניהו מה רבו מעשיך, והתכוון לסלמנדרה החיה באש. (והנה, כתב רש"י [שבועות יד ע"ב, ד"ה 'אי שרץ'] שגם הלטאה דומה לצפרדע*). ש"ח עמ' תקטס. ובכ"ש (במדבר ז, ג) פירש: "עגלות צב. לפי הפשט; עגלות גדולות כבירות, שהולכים לאט מפני כובדם, כמו הצב השורץ – שאין דרכו לרוץ". מדרש לק"ט שמיני. שלה"ג (פ"ג): "הצפרדע ארציית, ולפי דעתי היא הנקראת 'צב' בלשוננו הקדוש, ובלעז נקראת רוספו". תבה"א (תוצה"א פ"א)

^{פד} ש"ח: "והרי צב

י דאין מפוצלות... פירש"י: 'מפוצלות. פורקייר"ש בלע"ז' (תרגם אל"ר: מפוצלות)... ותיאר הרשב"א בתוה"ק: 'קרניה מפוצלות ומשתרגות כענפים היוצאים מן הבד'... לרש"י היה קשה על מ"ש הגמ' 'והרי צבי דאין מפוצלות', שהרי החיה הקרויה בפיחם 'צבי' – קרניה מפוצלות... וכוונתו לאיל* בעל הקרנים המפוצלות שרבים קוראים לו 'צבי' גם כיום... וע"כ פירש 'דמה שאנו קורין צבי לא היו הם קרוין צבי', שחכמי התלמוד לא קראו 'צבי' לחיה שאנו קוראים בשם זה, אלא אותן הנקראים שטיינבו"ק וקרנים שלהם אינם מפוצלים'. 'שטיינבו"ק' תרגם אל"ר 'אקו, יעל סלעים'... ולענ"ד נראה לפרש בדברי רש"י, שאין כוונתו ליעל הסלעים, אלא לחיה מצויה אחרת שקרניה אינן מפוצלות. שהרי בארץ הצבי נפוצה גם בימינו חיה דקה וקלת רגלים, הנקראת בפי חכה"ט 'צבי ארצישראלי', ובדומה לה 'צבי הנגב' ועוד מינים דומים (וגם בערבית היא קרויה ט"ב, כמש"כ רס"ג 'צבי'). ולה יש שתי

צדף, צרפה. בעברית המחדשת, רכיכה בעלת קונכיה* קשה הנפתחת. המקור מערבית אל-צדף. ע"ז כח ע"ב. הערוך ערך 'משקר', תשובות הגאונים (הרכבי) סי' מז. לא מצאתי בב"א 9.

צוּצֶלֶת. בעברית המחדשת, תור* העיר הערבי המצוי (בצבע חום-ייני עם נקודות). אך במקורותינו, י"א שהיא מין יונה, וי"א שהיא מין תורפ".

צִלְצֵל. היום יש מזהים לערצב* (אוכל השרשים). אבל במקורותינו - הוא הארבה (האוכל עצים ופירות), או האדם האויב⁹.

צַפֵּעַ. בעברית המחדשת, נחש ארסי מסוכן, מין מיוחד לאיזור א"י (חום בהיר* עם קו אורך עקלתוני חום כהה*). ישעיה יד, כט. ישעיה יא, ח. והמחה"ע (שרש 'צפע') פירש: "פירוש, נחש שרף". המלבי"ם: "מין נחש ארסי ומזיק מאוד - יותר מנחש". ביצי צפעוני בקעו (ישעיה נט, ה), עד שנת תשט"ו לעגו החוקרים לפסוק זה בטענה שהצפע משרץ ולדות חיים (זהו מקור שמו הרומי 'יפּר' [ואולי קשרו ללשון 'צפיעים']), עד שלהפתעתם הרבה, ביום אחד הטילו הצפעים שבמכונני המחקר בת"א וחיפה, ביצים פוריות שמהן בקעו צפיעים קטנים, ובה נבדל הצפע הארצישראלי משאר מיני הצפע (ורק צפע החרמון מטיל ולדות חיים דומה לאירופאי). רד"ק בסח"ש (שרש 'צפע'): "שיהיה הצפעוני - הנחש הקשה והעז".

צִפְרִידֶּעַ. בעברית המחדשת, דוחי חסר זנב, עורה חלק, זריזה וקשה לתופסה, ראשה משולש ועיניה גדולות ובולטות. אך במקורותינו, לרוב היא אותה הצפרדע, וי"א שהיא תנין היאורפ".

א

קרנים דקות שאינן מפוצלות... וכל סימני הצבי שהביאו התוס' - שייכים בו יותר מכל בע"ח אחר: מש"כ בכתובות קיב ע"א 'אין עורו מחזיק את בשרו' וכו' ע"ש... והצבי המדובר (הקרוי בלעז 'גאזל') דר בארצות החמות ואינו מצוי בארצותיו של רש"י, לכן פירש"י 'אותן וכו', ר"ל שאין אלה החיות הקרויות אצלם צבי שקרניהן מפוצלות, אלא... חיות הנמצאות בא"י ולהן קרנים לא מפוצלות, מעין... שטיינבו"ק". רס"ג: "צ"ב". ש"ב ב, יח. דה"א יב, ח. חזקוני: "צבר"ל שולבי"א" (תרגם באוצח"ז: צבי בר). תבה"א (תוצה"א פ"א). שנו במשנה (כלאים פ"א מ"ו): "הַעֲזִים* והצבאים... אַע"פ שדומין זל"ז - כלאים זב"ז", ופירש בפיהמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק): "צבאים. אַל-גזלאן" (ובתרגום הר"י אלהריזי [דפ"ל] נכתב: "הצבאים. עפ"ים"). ופירש התו"צ: "צבי. הירש, ורש"י פירש שטיינבו"ק". עירובין יט ע"ב, קרן הצבי בעלת זכרות ונקבות (מתאים רק לארצישראלי). כתב שלה"ג (פ"ג): "הצבי, הוא של שני מינים נבדלים זמ"ז מעט. המין הראשון, קראו אותו היונים - דורקאדיאון, הלאטיני - קפריאולוס... והלועזים - קאוריאלוס... המין השני קראו אותו היונים - פדוקס... הלאטיני קוראים אותו - 'דאמה', והלועזים - 'דאיינו', וצורתו ידועה".

⁹ צוצלתא לרש"י ב

"ב עה ע"א - מין יונה (תאציל), לערוך ערך צצלא - מין תור (דייציפי), אוצה"ג (סנהדרין ק ע"א): "עוף קטן כתורים*, וביצתו קטנה". רבנו חננאל (שבת פ ע"ב): "צוצלא. עוף ממין התורים... וקורין אותה אַל פאכתי". הערוך (ערך 'צצלא'): "כביעתא דצוצלתא... פירוש, ביצה של עוף, והוא דייציפי, וממין תורין הוא". (לברר האם קשור לתסיל שהוא מין יונה חולין [המאירי פרק שלוח הקן 'טודו בלעז']) תור לא מחליף לעולם גם לאחר שמת בעה"ט לפ"ז אמרתי שכנסת ישראל נמשלה ליונה והקב"ה לתור 'קול התור'.

¹⁰ ככתוב (דברים כ

ח, מב) "כְּלִי-עֶזְרָה וּפָרִי אֲדָמָתָהּ, יִירֶשׁ הַצִּלְצֵל", פירש"י: "יעשנו הארבה - רש מן הפרי... צלצל. מין ארבה". (וכן פירש"י בב"ק [קטז ע"ב]: "ארבה". והרמב"ן [ע"ה פ] פירש: "פירש"י, מין ממיני הארבה. וא"כ ראוי היה שיצרך אותו עם פסוק הארבה והתולעת*. ויותר נראה, שיהיה 'צלצל' - שם למחנה האויב... ואמר 'כל עֶזְרָה וּפָרִי אֲדָמָתָהּ'... יירש האויב הבא עליך... וְיִקְרָא הַחֵל - 'צלצל', בעבור שישמיעו קול מלחמה במחנה, וקול שופר ורעם שרים ותרועה... וכן 'ארץ צלצל כנפים' (ישעיה יח, א) - ארץ המשמעת צלצל כנפיה, שהולכות למרחקים כאשר ידאה הנשר*". וביאר הרד"ק בסה"ש (שרש 'צלצל'): "ת"א 'סקאה', והוא מין ארבה. וכן בדברי רז"ל (תענית ח ע"ב): 'ומעלה סקאין', ואומרים כי הוא עולה באילן ובעלים ומוציא אותם". והוסיף בנימוקי ראל"ב: "ויש לומר שנקרא 'צלצל', בעבור שיש לו קול כצלצלי שמע וכמצלתיס".

¹¹ ראב"ע בשם ר"ח,

ופירוש שלנו הוא הנכון. תנחומא בא, ד, (בילמדנו 'זיהי חשך', ובפסקא 'זיהי בחצי הלילה'); 'צפרדעים*, קרקורין היה קשה להן - יותר מהשחתתן, כלומר - זעקתן, רש"י. זוה"ק פנחס דף רלב ע"ב. רס"ג בשמות ז, כז) תרגם: "אל 'צפאדע" (הקטנות המקורות), ואילו בתהלים (ע"ה, מה) תרגם "צפרדע ותשזזיתם" - "תמאסיהא" (הגדול הטורף, ר"ק). רבנ"י (שמות י, יט): "נשאר שם עד היום שרין המים הנקרא אַל-תמס"ה, ושם מתגדל. ואומרים, כי לפעמים יוצא מן המים שבנהר נילוס ששם גדולו, ויוצא אל שפת הנהר ובולע מה שמוצא - שנים או שלשה בני אדם ביחד... והוא מין צפרדע". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'צפרדע'): "צפרדע - ידוע, ובלשון ערבי צפאדע. ויש אנשים ששמו אותו - תמסאח, מֶאֱמָרו 'צפרדע ותשזזיתם', אמרו - כי הצפרדע לא הגיעה חזקתו לכך. והמאמר הראשון - יותר נכון. הלא תראה שהוא אומר עליו 'ובתנוריק ובמשארותיק', והתמסאח גדול משיכילוהו המקומות האלה. והענין ב'תשזזיתם' - שהשחיתה ענינם, והציקה להם בכל מקום". מהר"א שמות ז

צָרְעָה. בעברית המחדשת, כמין דבורה גדולה, עקיצתה מכאיבה מאד (יכולה לעקוץ כמה פעמים ברציפות). אך במקורותינו, לרוב היא אותה הצרעה, אך יש שהיא מין שרץ ארסי מעופף היורה את ארסו מרחוק^פ.

צָרַצַר. בעברית המחדשת, השרץ דמוי החגב המצפצף בלילה. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו צרצר, וי"א שהוא מין עוף^א.

קָאָק. בעברית המחדשת, מין עורב* קטן (החי במושבות במערות), צבעו בצעירותו - חום* כהה*, ובבגרותו אפור*-שחור (עיניו לבנות. משמיע קול 'קאק-קאק', ומוזה קראוהו בשמו המחדש). אבל במקורותינו, י"א שהוא אווז לבן, וי"א שהוא עוף הקיק הטמא^{צא}.

א

000. אוצבעה"ת (וארא ז, כח אות ג [בשם חצי מנשה]): "צפרדע. שרץ שצועק כל הלילה עד בקר, והוא צפרדע - שהוא יודע זמן הבקר מלשתוק בצעקה". וכ"כ בליקוטי מהר"ש מנוישטט (אושטרייך. בסוף מנהגי מהר"ל רב): "לכך נקרא 'צפרדע', מפני שיועד מתי בוקר, שכל הלילה הוא צועק ומקרקר - ובבוקר שותק. וכתוב חדא, וקורין תרי; צפרדע". רשב"ר הירש: "לא יתכן לפרשו 'תמסח' - כי אז לא היה נותר מן המצרים איש. ברור שהמדובר בבע"ח טרדני, אך בלתי מסוכן. מקובל לראות בו 'צפרדע' במובן הוראתו שבימינו. הרכבו מ'צפר' = בוקר, ו'דע' = יודע. בארמית: 'עור דעניא' (פסיקתא זוטרות שמות ז, ט); בקי ויודע את השעה בה הכל מתעוררין, בע"ח קולני לעת לילה, אבל נחרד ונידם בהפציע קרן בוקר". תבה"א (תוצה"א פ"א). אגרת בע"ח (שער ב פ"א): "הצפרדע... הוא חכם ויקר וסבלן רב התשבחות ומרבה שיר לאלהיו לילה ויום ... והתהלה בערבים על פלגי מים והוא יכנס בבתי בני האדם ויש לו קבלת כבוד על בני ישראל משני חסדים שגמלם אחד מהם כשהשליך נמרוד בן כוש לאברהם ידיו הרחמן באור כשדים הוא הביא המים בפיו ויריקם על האש לכבות. ופעם אחר בימי משה בן עמרם נביא האמת שעזרו להחרוב פרעה ועמו והוא צח הלשון בעל דברים משבח ומהלל השם והוא מהבעלי חיים אשר יחיו במים וביבשה ויטיב ללכת לשונו ערב ולא ג"כ ראש אגול ועיניו נוצצמים ושתי זרועותיו ושתי כפות רגליו פרושות וילך פוסע ודולג ויכנסו לבתי בני"א דולגים ופוסחים ולא ייראו ולא יראו ממנו".

פ^ה שמות כג, כח. י

ורקת ארס בעינים, סוטה לו ע"א. רמב"ן: "מין ידוע כגון הדבורה, ומזכירין אותה חכמים תדיר 'דבש דבורין, דבש צרעין'... וכך העלו במסכת סוטה (לו ע"א) ואמרו שהיתה מטלת בהם ארס ומתים בה. והאמת, כי יש בה גם היום ארס מוזיק וממית". רבנו בחיי: "מין עוף, כגון יתושים וצרעים וזבובים ודבורים, והם מינים הרבה - שם הכלל 'צרעה', כמו שתמצא מכת הארבה של מצרים שהיו מינים הרבה... ובה להודיע פלא גדול ונס נסתר, שעם בריה חלושה שבכל הנבראים והיא הצרעה - בה יכרית הקב"ה את החזקים שבכל המקומות". רד"ק יהושע כד, יב ("מין זבוב רע מטיל ארס"). יש כזה חגב* ארסי, הנקרא בעברית המחדשת בשם 'כושן' (חגב מדברי שחור עם נקודות צהובות עזות), האוכל צמחים ארסיים, ומתז ארס מסוכן - במדויק לעיני האדם. ("רק את המוות הזה"). לרס"ג (שמות כג, כח) וראב"ע (ויקרא יג, יט. שמות כג, כח. וכ"כ החזקוני [דברים ז, כ]) היא הצרעת. והחזקוני הוסיף: "ולפי הפשט - מְשָׁל הוא, לא בחרב ולא בקשת אני מנרשם, אלא בדבר קל". והבכ"ש פירש: "ולפי הפשט נראה, 'צרעה' - 'צעירה', כמו 'שמלה' - 'שלמה', 'כבשים' - 'כשבים'. כלומר, שיצרר וימעיט אותם ש'נסתרים מפניך". מוצאים צרעה בין (ע"ז ס ע"ב). וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'צרע'): "את הצרעה. הכליון וְהַדְבָּר". תבה"א (תוצה"א פ"א):

פ^ט כמו שאמרו בגמ'

(חולין סה ע"ב): "והלא הצרצור הזה יש לו ארבע רגלים וארבע כנפים וקרצולים וכנפיו חופין את רובו וכו'. ת"ל; 'ששמו חגב'. ופירש"י: "הצרצור. מין חגב". ש"ח (הערה ס-45א): "כתב המאירי שקוראים לו בלעז גיריל" (הוא שרץ הצרצר שלנו). ופירש הרשי"ק שליט"א בקרני חגבים שהוא השרץ הצועק ומצפצף בלילה, כדאיתא בויק"ר (סוף פרשה לג): "נצר כצרצה" (והתבאר במת"כ שהוא השרץ הזה, שאנו קוראים לו גם היום צרצר), ושאל לבעלי הטבע ואמרו לו שצרצר יש כעין זנב ארוך, ויש לו כל סימני החגב. אך מ"מ אמרה הגמ' שהוא טמא, כי אין שמו חגב". ועוד אמרו במדרש (אסתר ג, ט): "גם ושתי המלכה עשתה משתה נשים... רבי ברכיה אמר; כהדא צרצרא דמתגלגלא בדילה ודלא דילה", ופירש [מו"ה"ע (ערך 'צרצרא')]: "פירוש, מין עוף הנקרא בת קרייא... והוא עוף המתפאר באברה ונוצה של עופות אחרים". ויפה ענף פירש: "ובעל א"א פירש שהוא מין ארבה ששמו צרצר, ומתגלגלת והחורת מכאן ומכאן - במה שהוא בְּשָׁלָה, ובמה שאינו בְּשָׁלָה". אגרת בע"ח שער ג פ"א: "אח"כ שמע המלך נגון והברהעל כותל קרוב לו והיה מצפצף ולא היה שותק כלל ויסתכל בו המלך והנה הוא צרצר הנקרא סיגלא בלע"ז והיה עומד ומניע כנפיו ולו תנועה קלה ישמע לה ניגון ונעימה כמו שישמע מהמיתר הדק אשר בכנור".

א^ז אווזים קאקי חי

ורי, כתובות פה ע"א אוצה"ג, ש"ח עמ' תכד. הערוך (ערך 'קק ב'): "פירוש, אווזים לבנים... נראים הדברים שגם אלו עופות טמאין - כעופות של מעלה (=הקיק שבערך הקודם) - וְכֵלֶן שְׁוִין".

א^צ רס"ג: 'קוק'. ר

קָאָת. החוקרים (וכן פל"י) אומרים שהיא לילית* המדבר. אך במקורותינו, י"א שהיא עוף מדבר, וי"א שהיא עוף המים הקרוי בעברית המיוחדת 'שקנאי' צב.

קִדְשָׁנוֹן. בעברית המיוחדת, דג טהור ממשפחת האמנוניים החי במי הכנרת. אבל במקורותינו, הוא מין דג ים, י"א שהוא טמא וי"א שהוא טהור צג.

קוֹלֵס. היום קרוי כך, לברר. פיהמ"ש להרמב"ם מכשירין פ"ו מ"ג: אל שבוטא*. הערוך (ערוך 'אספנו'). מוה"ע (ערוך קוליס א'): "פירוש בל"י, מין דג אשר נמלח נכבש בציר".

קוֹנִיָּה. בעברית המיוחדת, שריון בצורת קופסא - המגן על גוף הרמשים מסוג הרכיכות. אבל במקורותינו, היא כלי טויה, או כלי מקוער וארוך, או נברשת מנורה עששית, ואולי י"מ מיני בגדים או מיני בשר ודגים לאכילה צד.

קוֹף. הכופרים בבריאת העולם, בדו להם בדייה גדולה לבאר את סדר הבריאה ורבגוניותה, ודימו שכל יצור השתלשל מהפחות ממנו הדומה לו, ובין השאר בדו שהאדם השתלשל מיצורים פחותים הדומים לו, ובראשם הקוף. אבל לפי תוה"ק, האדם הוא בחיר ונזר הבריאה, יציר כפיו של הקב"ה בורא העולם, שנברא ביום הששי מן האדמה, לאחר שנבראו כל יצורי בראשית, ובצביונו נברא ויהי האדם לרוח ממללא בעל רוח ונשמה ושכל אנושי מרגע יצירתו. ואין אף בעל חיים בדרגת 'חי' - יכול להפך ל'מִדְבָּר'. אמנם נשמתו של ה'מִדְבָּר' יכולה באופן זמני להתגלגל ב'חי' פחות ממנו - עד להשלמת עונשה ותיקונה. כמו שמצינו בדור הפלגה 000. תל"ת בראשית ה. מוה"נ פ"ז. ש"ח בשם מהרש"א. מל"ש כלאים פ"ח. ב"ר כג, חזקוני בראשית ד, כו: "ארבעה דברים נשתנו בימי אנוש... נעשה פניהם כקופין". זנב אדה"ר (עירובין יח ע"א. ב"ר יד, יב). ש"ח עמ' תל-תלב, הערות בסוף הספר. אוצבה"ת (נח י"ה אות א, יא, ח אות א, בשם כת"י): "בְּיָפֶת, כי בריות משונות יצאו ממנו - כמו קופין ופראים". "אדם בן שלשים נברא" 000. ומחה"ע (שרש 'קוף') פירש: "חיה דומה לבן אדם אילולי השער שעל גביו. ורבותינו אמרו 'כל הולך על כפיו - זה הקוף', מפני שיש לו כפות ידיים ורגלים וצפרנים כאדם". וכ"כ בסה"ב 000. דור הפלגה נהפכו גם לפילים שיש בהם תבונה (מהרש"ס [ירושלמי כלאים] בשם רבנו משולם). שעב"נ (ענין 'טוס', שער 'תכיים'): "קופין, מין חייה שיש לה צורת אדם".

קוֹרָא. בעברית המיוחדת, עוף קרקע מדברי קטן בעל גוף עגלגל חום* ורוד*. (לעתים מטילות שתי נקבות בקן אחד כעשרים וחמש ביצים, ונקבה אחת משתלטת ודוגרת לבדה, לכן לא בוקעות כל הביצים לאפרוחים. גם לעתים קורה כן גם באפרוחים, שנקבה אחת משתלטת על אפרוחי חברתה ומגדלתן). אך במקורותינו, י"א שהוא אותו הקורא (עוף טהור), וי"א שהוא החגלה (עוף טהור הדומה לו), וי"א שהוא הקוקיה (עוף טמא), וי"א שהוא מין עגור* (עוף טמא) צה.

י"ק: עוף מים לבן בעל מקור ארוך חי מציד דגים [שקנאי*?]. אך בסה"ש לריב"ג (שרש 'קאת') כתב: **"הקאת.** פרשו בו - הקיק, והוא מעופות המים, צוארו ארוך. ואינני סובר שיהיה זה, מפני שאמר הכתוב (תהלים קב. ז) 'דמיית לִקְאָת מוֹדֵבֵר'. וא"כ הוא עוף אחר מבלעדי הקיק". הערוך (ערוך 'קאת'): **"הקאת והקיפור...** עופות רעות". ראב"ע ובעה"ט (שמיני): "דרכו להקיא מאכליו". ומחה"ע (שרש 'צור') פירש: "קאת, פי' עוף של מים - ארוך, ויש כמותו ביבשה מעט, שנאמר 'דמיית וגו'". עדי זהב: "ודרכו לבלוע שבלולים גדולים עם קטנים, ומתחממים במעי, והוא מקיא אותם (כלומר, את קליפתם), ואוכל את השרץ אשר בתוכם". תבה"א (תוצה"א פ"א):

^{צב} כמו שאמרו בגמ'

(ע"ז לט ע"א): "קדש נונא - אסיר, ופירש"י: "קדש נונא. שם דגים שבים". ופיר"ח: "קדש נונא... אלו הם שמות דגים ידועים". וכתבו התוס' (ד"ה 'הג'): "ה'ג רש"י... קדש נונא אסור... ור"ח גרס איפכא: 'שפר נונא - אסור, קדש נונא - שרי'". (וראה עוד מש"כ לקמן בפרק עשרים, 'מְקוֹד מְשַׁחֵת', ערוך 'קדשנון').

^{צצ} כמו שכתב הערוך

(ערוך 'קנכי'): "(ב"ר נח"ש ס, יא); 'ויוצא העבד כלי כסף וכלי זהב', רב הונא אמר; קנכי (פירש הערוך) - כלי מטוה שטווה בו האשה. ר'בנן אמרי; קליות ואגוזים. (בילמדנו בריש בהעלותך); 'מנורה של ברזל, קנכי של נחושת'. והוסיף מוה"ע: "בל"י ובל"ר, שם כללי לכלי מקוער ובפרט אם הוא ארוך וצר". (ולפנינו בב"ר, הגירסא: 'קנכי' בב"ת, ופירש בפירש"י: 'קנכי. אדרת עבה, ודומה לו 'ותכסהו בשמיכה' - 'הפתיה בנונכא', וקו"ף וגימ"ל - מתחלפות. כלומר, מיני בגדים או כלים. ובילק"ש [ח"ש רמז קט] הגירסא: 'קנכ' ב"י, ופירש הי"ת: "אולי הוא מין מרקחת שקורין קנפיסי [קִנְפִּיטָא]. והמערך פירש: "קנכי, אלמא אוכל היא. וג"ל, דגים או בשר מליח". ועוד כתוב (דניאל ה, ה): "לְקַבֵּל נְבִרְשֵׁתָא", ופירש רס"ג: "לְקַבֵּל נְבִרְשֵׁתָא... נברשתא, כמו ששינוי (ירושלמי יומא פ"ג ח"ח); 'הילני אמו עשתה נברשת של זהב. תרין אמוראין פליגי עליה, חד אמר; מנורתא. וחד אמר; קונכייתא. תרגום עקילס; 'לְקַבֵּל נְבִרְשֵׁתָא' - 'לְקַבֵּל לַמְפָּרֶס', והיינו עששית" (ולפנינו הגירסא 'קונכייתא' בב"ת, ופירש שם קר"ע: 'קונכייתא. הוא כעין מנורה, אלא שהוא כעניול, והיינו כמו אלו שאנו קורין לאמפ"א, ופנמ"ש פירש: 'תרין אמורין. פליגין בפירושא 'נברשת': קונכייתא. לאמפ"א, כדמתרגם עקילס וכו").

^{צד} ש"א כו, כ. ירמ

יה יז, יא. קורא חגלה* ולא קוקיה [תו"ט, ש"ח, ע"פ הראשונים: רז"ה, ר"ן, נמוקי יוסף ועוד]. אגדת בראשית (פנ"ח הערה ה), 'משל לקורא [דג] שהיה מזמר'. קורא מצרי יש לו מקור ארוך (ב"ר תולדות סד, ח), ולפי הילק"ש גם צוארו ערוך (מת"כ). ש"ח עמ' תלג-תלד. ומחה"ע (שרש 'קרא') פירש: "פירוש, עוף מן הרים גדולים, וגונב ביצי עופות אחרים - ודיגר אותם". סה"ש לריב"ג (שרש 'קרא'): "אמרו

קיבלו. בעברית המחדשת, צפור שיר שוכנת חורשים*, בעלת גוון חום*-אפור*. אבל במקורותינו הוא מין שליו*צו.

קיפון. האם גם במקורות 'בורי'?

קפוד (קיפוד). בעברית המחדשת, חיה קטנה העוטה על עורה קוצים במקום שערות. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו הקיפוד, וי"א שהוא הצב* בעל קופסת השריון, וי"א שהוא עוף מדברי או עוף לילה דורס, וי"א שהוא ציפור גן עדן היפהצו.

קרפדה. בעברית המחדשת, שרץ 'דו-חי' קטן כבד ומסורבל, קל לתופסה, עורה מחוספס*, מפרישה בהתפשה - ארס חריף. חיה לא רק ליד מים (דומה לצפרדע, אך שונה ממנה שהיא עורה חלק, היא זריזה וחלקלקה וקשה לתופסה. ראשה משולש, עיניה גדולות ובולטות, אין בעורה בלוטות ארס). אך במקורותינו, היא החולד* (חפרפרת* ארצישראלית)צח.

קרצית. בעברית המחדשת, טפילים זעירים מוצצי דם של יונקים עופות וזוחלים (מעבירה מחלות). אבל במקורותינו, היא מין זבוב גדול - החי בין עמרי התבואה (או בין האבנים), וכשהיא גדולה - דרכה לשתות מים במציצהצט.

א

שהוא בערבי העוף הנקרא חג'ל (ובלעז פרדיו). "סה"ש לרד"ק: "הוא העוף הנקרא פרדיו"ץ בלע"ז, ופירוש 'קורא דג'ר' - כי הוא מאסף ביצי עוף אחר, ורובץ עליהם כאילו הם שלו. וי"מ, כי על הקורא הזכר הוא אומר, שהוא רובץ על הביצים שילדה הקורא הנקבה, וזהו 'לא ילד' - כי הוא לא ילד אותם. ואמת הוא זה כי הקורא זכר מנהגו להיות רובץ על הביצים כמו הנקבה, כמו שאמרו במשנה 'קורא זכר - ר"א מחייב וחכמים פוטרין', אבל ממשמעות ההלכה שם נראה, כי הקורא בין זכר בין נקבה - רובצים על ביצי אחרים, וכאשר ירדוף הקורא - הוא מקרא חסר, ופירוש, כאשר ירדוף הצייד - הקורא בהרים, וכן תרגם יונתן 'כמה דמתרדף קוריאה בטורא'. מוה"ע (ערך 'קרא'): "שם עוף טהור... כדמוכח בהדיא בגמ' (חולין דף קמ 000) ... וכ"פ שם הקונטרס, וכן בפירושו על המקרא 'כאשר ירדוף הקורא' - מפרש שהוא העוף הנקרא פרדיו. ולכן י"ל, שיש טעות בגרסאות - בפירוש הקונטרס במשנה 'קורא זכר טמא הוא', ולא נהירא, אלא יש לגרוס 'טהור הוא'. אלא שיש לתמוה שרש"י פירש בפסוק 'קורא דג'ר' - שהוא קיקו, והוא עוף טמא". הפש"ב: מקשה סתירה בפירש"י ש"א כו, לירמיה. תבה"א (תוצה"א פ"א): . קוקיה: עוף טפיל מטיל ביציו בקיני עוף אחר, קורא קו-קו, חולק אצבעות רגליו.

¹³² (ש"יח תכה). מו

ה"ע (ערך 'כלי'): "פירוש בל"י, מין עוף טוב למאכל". ובס' 'קן צפור' כתב להתיר בכל בני מין Turdus לקיים בו מצות שילוח (מחמת דברי הגמ' ביומא). ואינו, כי שם הוא מין שליו, והקרוי כן הוא צפור שיר דקיקה שאינה קשורה או דומה לשליו כלל. אך אמנם יצדק לקיים בו מצות שילוח, מחמת ציורי מסורת ליורנו בז"כ שציירו את ה'קילכלי' (כן כתבנו במאמר 'כשרות העופות' שבסוף ס' 'שלח תשלח').

¹³³ ככתוב (ישעיה י

ד, כג): "וְשִׁמְחִיתִי לְמוֹרֵשׁ קֶפֶד וְאֶמְלִיכֵם", ופירש"י: "קפוד. הריצו"ן (תרגם אל"ר: קיפוד). והרד"ק פירש: "וקפוד הוא הנקרא בערבי קנאפוד, ובלע"ז מארטוג, והיא נמצאת תמיד במקום המים". וכ"פ הרד"ק בסח"ש (שרש 'קפד' [ומע"ז פירש גם ריב"ג]): "הוא עוף משוכני המדבר. וכתב אאז"ל, כי קפוד הוא הנקרא בערבי קנפאד, ונקרא בלע"ז מרטוג"א (יש סתירה בין הערבי ללע"ז ואולי צ"ל כבערוך [אב"ד]). ומצ"צ פירש: "קפוד. שם עוף מדברי". ואילו לקמן (ישעיה לד, יא) פירש"י: "שם קננה קפוד. הוא קפוד (צואיט"א בלע"ז [תרגם אל"ר: כוס]), ומצ"ד פירש: "שמה תעשה לעצמה קן ומקום מדור, ושמה תמיל ביציה ותבקעם להוציא האפרוחים... בדרך העופות". צפניה ב, יד, רש"י מין עוף. הערוך (ערך 'קפד ד'): "בלשון ישמעאל קנפד, ובלע"ז - ריצי". מלבי"ם צפור גן עדן. פירש התו"צ (כלאים 000): "קפוד. פי' הראש; שרץ שגופו מלא קוצים, וכשארם נוגע בו - כופל עצמו ומכניס ידיו ורגליו ונעשה ככדור והקוצים בולטין ממנו, והוא מין חיה ולא שרץ".

¹³⁴ באות שבשרצים.

ולא מה שקוראים היום לצב* דרש"י. (ב"ר נז, ב). ש"ח עמ' תקכט. הערוך (ערך 'קפדא'): "קפדאי, ס"א אשכרת", וכ"פ רגמ"ה (חולין סג ע"א): "אישכרתי טלפא".

¹³⁵ כמו שאמרו בגמ'

(גיטין פו ע"ב): "וקרצית שבעמיר - אינה פוסלת במי הטאת. מאי 'קרצית'? אמר אבוי, דידבתא דביני כיפי. מתיב רב דניאל ב"ר קמינא; 'כל העופות פוסלין במי הטאת, חוץ מן היונה - מפני שמוצעת'. ואם איתא - ניתני 'חוץ מיונה וקרצית'. לא פסיקא ליה, דגדולה - לא פסלה, וקטנה - פסלה. ועד כמה? א"ר ירמיה ואיתימא רבי אמאי, עד כזית". ופירש"י שם: "וקרצית שבעמיר... דקרצית הנמצאת בעמרים - אינה פוסלת במי הטאת, אם שָׁתָה מהן; מפני שמוצעת. ואינה מחזרת ממים שבפיה - לחזור ולטפמף בתוך הכלי, דתנן התם (פרה פ"ט מ"ג); שתתה מהן בהמה חיה ועוף - פסולין, מפני שמקיאם מפיהם - לתוכן, וכבר בטלו בפיהן מתורת מי הטאת: דידבתא. זבוב גדול כמין הנב*: דביני כיפי. הנמצא בין העמרים: עד כמה. היא קטנה - ופסלה: עד כזית. ומכזית ומעלה - היא

רָאָם. בעברית המחודשת, חיה מפ"פ ומע"ג מדברית גדולה ולבנה, בעלת קרנים שחורות וארוכות (עד שבעים סנטימטרים), וכן מכנים בשם זה, שור בר שנכחד לפני שלש מאות שנה. אך במקורותינו, היא חיית ענק בגודל עצום, וי"א שהוא אותו הראם, וי"א שהוא הקרנף.

רָחַם. בעברית המחודשת, נשר* קטן, פניו צהובים ומקומטים, נוצותיו לבנות, קצות כנפיו ומקורו - שחורים. אוכל פגרים. (נשר מצרי [תרנגולי] גדול, הנקרא רחם בערבית). אך במקורותינו, י"א שהוא אותו הרחם, וי"א שהוא השרקרק*קא.

רָכַשׁ. ראה לעיל פרק שלישי, **מְנַחִים מְשֻׁפָּטִים וּמְמוֹנִים**, ערך **רָכַשׁ**. **שְׁבוּט (שיבוט).** בעברית המחודשת, אין הגדרה מוחלטת, יש שקראו בשם זה לקרפיון (צ"א), יש לדג Butte (האקלה), ויש לבקלה (מ"ל). אך במקורותינו, הוא דג גדול וחזק כבהמהקב.

א

'גדולה, ולא פסלה'. והמאירי פירש: "זבוב גדול כעין חגב - הנמצא בעמרים, והיא נקראת 'קרצית שבעמיר', אם היא קטנה עד כזית - פוסלת, מכזית ולמעלה - אינה פוסלת". ומוה"ע (ערך 'קרצית') פירש: "דידבתא דביני כיפי - זבוב בין אבנים". מוצתה היינו דרך שתייתה (מים ומשקין) בלי לפלוט (כמו יונה), ואדרבה קטנה מכזית אינה מוצתת בשתייתה. המעריך (ערך 'חפושיתא'). שעב"נ (ענין 'זבוב', שער 'קרצית'): "פי' זבובין שבין עמודין".

צט ענק כמעשה דדוד

המלך, דברים לג, יז. תהלים כב, כב. איוב לט, ט. שבת קז ע"ב. סמ"ג הגהות, דמש"א מח, מז. שכנה"ג או"ח הגב"י תקפו. תוס' זבחים קיב ע"ב ד"ה אורזילא. רמב"ן (בראשית ו, יט) נכנס לתיבה. כתב ר"ק (על רס"ג במדבר כד, ח): בשמונה מקומות תרגם רבינו [רס"ג] 'ראם' - 'ריס', והוא בע"ח ממשפחת הצבאים בעל צמר לבן... אבל בדברים לג, יז בלבד תרגם 'כרכדאן' והוא הקרנף [האפריקאי] שיש לו שתי קרנים על אפו זה למעלה מזה, ולא ידעתי למה, ואולי שם אחד הוא לשני המינים... ורבנו בפירושו לדניאל [ז, ז] הביא שני מקראות... 'כתועפות ראם וגו', 'וקרני ראם וגו', ופירש כי 'ראם' האמור בשניהם הוא 'כרכדאן'. ומוה"ע (שרש 'ראם') פירש: "משום גובה צוארו - נקרא כך". וכתב הרד"ק בסה"ש (שרש 'ראם'): "וקרני ראם קרניו" (דברים לג, יז), רוצה לומר 'ראמים', כי אין לראם אלא קרן אחת... 'התקשיר רים וגו' (איוב לט, י)... בהמה מבהמות המדבר, חזקה מאד". וכתב (על זה) ראל"ב בנימוקיו: "א"א, כתב רבינו סעדיה ז"ל, כי הראם היא הנקיבה מן 'אקו'. ויש לתמוה על זה, וכי תעלה על דעת שהזכר - יהיה טהור, והנקבה - טמא? גם יש מפרשים, 'ראם' הוא החיה שיש לה קרן אחת במצחה. וגם זה איננו נכון, מדכתיב 'וקרני ראם קרניו', משמע שיש לה יותר מקרן אחת". (וראה דבר אגדה מופלא בענין רבייתו של הראם, שהביא הרב חיד"א [מדב"ק ק, יב]).

פ רס"ג: "רכים".

וכ"פ בסה"ש לריב"ג (שרש 'רחם'). בגמרא חולין משמע ששורק* חזקוני: "פי"א"ה (תרגם אוצח"ז: 'עקעק' [מין עורב*]) מרחם על ילדיו (וצ"ע, אם הוא מין עורב)". תבה"א (תוצה"א פ"א): "הרחם, בל"ע א"ל - סראקראק, נמצא בארץ מצרים וביותר בחלק הבארבאריא (אפריקא הצפונית) ובעת שפורה קורא סרקראק סראקראק. גדלו כיונה". רור"ה בהבה"נ: "ומצאתי לבעל הפרחון (מחה"ע שרש 'רחם') שאמר ז"ל: הרחמה - עוף לבן, וכנפיו שחורים כשיעור גוף העורב, ולא יצפצף ואין לו קול כלל, חוטמו ירקרק וכן רגליו, ואין בראשו נוצה... ואם דבריו דברי קבלה - נקבל. אכן לא משמע כן מגמ' דחולין... 'ועבד שרקרק', ופירש"י 'כשהוא מצפצף וכו', ונשמע מזה שיש לו קול וגם הוא מצפצף, וזה הפך עדות הפרחון. לכן דע, כי העוף הזה עדיין הוא במדינה ועדיין שמו עליו שרקרק, וזה חזיתי ומצאתי בספר החכם העסט בסיפוריו על העופות אשר מצא במדינת מארוקא... 'מצאתי עוף אחד שאינו מצוי במדינתנו, והערבים יקראו לו סרקראק, והוא בגדלו ממוצע בין היונה ובין העוף הקרא אצלנו שטאאר, ומראה החזה וכנפיו - כצבע האש ירוק, ואברה שלו שחרחרת וקרוב למראה התכלת, ומראה גבו הוא חום, וחוטמו עקום מעט".

קא רש"י ב"ק נה ע"

א, סנהדרין נט ע"ב: "הנהיג בעיזא ושיבוטא", ופירש"י: "ודג זה - צף על המים, וזה - מושך עמו על שפת הים". הערוך (ערך 'אספנן'): "פירוש קוליס האספנן, דג שבמקומות האספנא, ושמו בלשון ערבי א"ל-שבוט, ובלשון הקדש - 'שיבוטא'... וי"א שהוא טונינ"א". ועוד כתב הערוך (ערך 'שבטא'): "פירוש שיבוטא, דג גדול - כענין בהמה גדולה בים". הפש"ב. תבה"א (תוצה"א פ"א): "פיהמ"ש להרמב"ם מכשירין פ"ו מ"ג: 'קוליים האיספנן - א"ל שבוטא'. רמב"ם (זרעים, הלכות כלאים פ"ט ה"ח): "ואסור להנהיג בהמה מן היבשה עם חיה שבים, כגון עז עם שבוט". שד"ח (ח"ג כ, קנט): "ומש"כ הגאון יחיה, דשבוטא הוא דג טהור, כדאמרין 'שרא לן מוחא דשבוטא'. הנה הרא"ש בתשובה (כלל ב סי' טז) כתב ג"כ, דשבוטא דג טהור, אך הכריח כן - מדבצרפת אוכלים אותו, ולא הכריח מההיא דמוכא דשבוטא, וכן מדאמרין בריש פ"ב דקידושין, ובפרק 'כל כתבי', רבא מלח שבוטא - שמעת מינה דסובר, דמגוף הש"ס - אין הכרח לזה, ד"ל דאיכא שבוטא טהור - ושאינו טהור, ואינהו הוו בקיאי איזהו הטהור - והיינו ההיא דשרא לן וכו'... ורק מדבצרפת אוכלים אותו ואין להם שום סימן וקבלה עליו - מוכיח שפיר דכל שבוטא טהור... אך ראיתי שם (בספר מחזיק ברכה בקניא) שכתב ליישב דעת הרבנים הרדב"ז ומוהר"י קורקוס, דאינהו סברי - דתרי שבוטא הוו, והטהור הוא קוליס האיספנן, כמו שכתב בערוך (ערך 'איספנן'), ומה שאמרו בשבת (דף קמ"ב ע"ב): 'כולן חזרו חזין מקוליס האיספנן, אתמר באיכה רבתי (סוף הפתילות); 'כולן חזרו חזין משבוטא וכו'".

שה. בעברית המחדשת, שם 'שה' משמש רק לכבש צעיר בלבד ('שה וגדי'). אך במקורותינו, משמש הן לכבש והן לעזאזל.

שועל. במשך שנים ארוכות, התעקשו* החוקרים לטעון, שהשועל המוזכר בתנ"ך – אינו השועל הקטן הערמומי, כמקובל אצלנו מדורות [פוקס בלע"ז], כי אם כלב* הבר אוכל הנבלות, המיילל בלילות, הקרוי היום 'תן*', כנראה בגלל דברי המשנה באבות (פ"ב מ"י) 'שנשיכתן נשיכת שועל', וטענו שהרי התן* – ידוע שנשיכתו ממייתה (במחלת הכלבת). (ואין טענה זו נכונה, כי לא נוגעים דברי המשנה הללו – למחלת הכלבת כלל, כי מה שארז"ל על קושי נשיכת השועל – אינו מחמת נגיפים או מחלה שנושא ברוקו, אלא מעצם הנשיכה וצורתה, כמו שפירש הרע"ם שם: "נשיכת שועל. רפואתו קשה, לפי ששיניו דקות עקומות ועקושות", וצריך הרופא להתוך הבשר באיזמל ולהרחיב הנשיכה"). והנה בשנים האחרונות, נתגלה שגם השועל – מעביר כלבת, ועתה הוא אחד מנושאי מחלת הכלבת העיקריים (לאחר שחוסלו תנים* רבים ברחבי הארץ). וכל המקורות בתנ"ך ובחז"ל ובמפרשים – מתאימים בדיוק גמור לתיאור השועל הידוע, טורף קטן (דומה לכלב) בעל זנב ואזנים ארוכים (טורף מכרסמים* ועופות ופירות). ש"ח: "כתב הרשב"א, ששועל – למטה מן הזאב הוא, וכתב ערוה"ש (יר"ד נז ס"ק כב) שהוא השועל הידוע לנו. שנו במשנה (כלאים פ"א מ"ו): "כלב הכופרי והשועל... אע"פ שדומין זל"ז – כלאים זב"ז", ופירש בפיחמ"ש להרמב"ם (תרגום הר"ק): "שועל. אַל-תַּעֲלֵב". וכתב בתבה"א (תוצה"א פ"א): "שועל. בל"ע אַל-תַּעֲלֵב". ככתוב (שיה"ש ב, טו): "אֲזוּזֵי-לָנוּ שִׁיעָלִים, שִׁיעָלִים קָטָנִים מְזוּבָּלִים כְּרָמִים", מתאים לשועל שלנו, שגופו קטן, ואוהב לזלול ענבים. וכן כתוב (איכה ה, מח): "עַל הֶרְצִיּוֹן שִׁשְׁמָם שִׁיעָלִים הִלְכוּ-בּוֹ", ות"י: "תַּעֲלִין הָלִיכוּ בִּיה". ופירש ראב"ע: "והשועלים – מנהגם להיות בחורבות", וכתב תבה"א (תוה"א פ"א): "שועל, בלשון ערבי אַל תַּעֲלֵב". (וכ"כ ערוה"ש יר"ד נז, כב), ש'שועל – הוא הידוע לנו. וכ"מ מדברי הרשב"א [חידושי חולין נג ע"א] שכתב ששועל – קטן מן הזאב). שמ"ר כב, א.

שור הבר. ראה מש"כ בפרק זה, ערך 'בהמות'.

שחף. בעברית המחדשת, עוף לבן בעל כנפים אפורות* החי על חופי ימים ואגמים (אוכל דגים ואשפה, תוקפני וחוטף) קד. אך במקורותינו, י"א שהוא ממיני הבז והנץ, י"א שהוא הנקר, וי"א הקוקיהקיה.

שכוי. בעברית המחדשת, שם לתרנגול היער האירופאי. אבל במקורותינו, י"מ שהוא תרנגול הבר (כנראה אותו תרנגול היער), וי"מ שהוא תרנגול הבית המצוי - הקורא בעלות השחר, וי"מ שהוא לבו של האדםקו.

א

קב דברים יד, ד. ש

מות 000. בנ"ש שפ"ב.

קג ע"פ תרגום השבע

ימ*.

קד רס"ג: "סאף" ו)

כ"פ סה"ש לריב"ג [שרש 'שחף']. חזקוני: "אשפמר"א (תרגם אוצח"ז: אישפ"ט – נקר). וי"א מוייס"ן מוליד שחפת*". ומחה"ע (שרש 'שחף') פירש: "פירוש, מין עוף דומה לנץ ודורס כמוהו, אבל פחות ממנו מעט ופורח לצוד וחוזר ליד הבעלים". תבה"א (תוצה"א פ"א): "שחף, תרגם רס"ג אַל-סאף, והערבים קוראים אותו 'אלהאקוב', שקורא כן 'קוקוק'".

קה ככתוב (איוב לח

, לו): "אוּ מִי־נָתַן לְשִׁכּוּי בִּינָה", ות"י: "אוּ מִן יָהֵב לְלֵבָא בִּינָתָא", ות"א: "לְתַרְנְגוּל בְּרָא בִּינָתָא לְמִקְלָסָא לְמִרְיָה". ופירש"י: "לשכוי. זה תרנגול, לשון חכמים. וי"א, זה הלב, שהוא שוכה ומחשב את הנולדות". וראב"ע פירש: "לשכוי. הוא הלב, כמו 'עברו משיכיות לבב' (תהלים עג, ז). והענין – צורות חקוקות, כמו 'אבן משיכית' (ויקרא כו, א), והצורות – הם המחשבות". והרלב"ג פירש: "לשכוי. הוא שם מענין ההשנחה וההשקפה, תרגום 'וישקף' (בראשית יט, כח) – 'ואסתכי', והוא השכל החיולאני". ומצ"צ פירש: "לשכוי. הלב נקרא כן, לפי שהוא צופה ומביט את הנולדות, ותרנומו של 'עדה צופים' (במדבר כג, יד) – הוא 'חקל סכותא'" (וראה סה"ש לרד"ק [שרש 'שכה']). ואמרו בגמ' (ברכות ס ע"ב): "כי שמע קול תרנגולא – לימא 'ברוך אשר נתן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה'", ופירש"י: "לשכוי. תרנגול, דאיכא דקרו לתרנגול – 'שכוי', כדאמרין בר"ה (דף כו ע"א)" (ואמרו בתוס' ד"ה כי שמע): "וה"ה אפילו כי לא שמע, דאין ברכה זו אלא להבחנה על הנאה האורה שתרנגול מבחין והוא נהנה מן האור". והתבאר בגמ' (ר"ה כו ע"א): "ארשב"; כשהלכתי לתחום קן נשריאי, היו קורין... ל'תרנגול' – 'שכוי'... א"ר יהודה אמר רב ואב"א ריב"ל; מאי קרא? 'מי שית בטווחות זוכמה, או מי נתן לשכוי בינה', 'מי שית בטווחות זוכמה' – אלו כליות, 'או מי נתן לשכוי בינה' – זה תרנגול", ופירש"י: "שכוי. לשון ראייה, כמו 'וישקף' – ומתרגמינן 'ואיסתכי'". ומע"ז בתלמוד ירושלמי (ברכות פ"ט ה"א): "קרא הגבר – אומר 'ברוך חכם הרזים', 'מי שית בטווחות זוכמה וגומר'. א"ר לוי; ...ברומי, צווחין לתרנגולא – 'שכוי', 'או מי נתן לשכוי בינה', ופירש הפנמ"ש: "ברוך חכם הרזים. שנתן חכמה ובינה להתרנגול – להבחין בין יום ובין לילה, על דרך 'מי שית בטווחות זוכמה או מי נתן לשכוי בינה', והוא 'תרנגול', כדצווחין ליה ברומי". ומחה"ע (שרש 'שכה') פירש: "'לשכוי בינה', פירוש - הלב, שנאמר (000) 'ולבבו יבין'. ומזה, שמברכין בכל יום כששומעין קול תרנגול - 'אשר נתן לשכוי בינה', משום שיש מקום שקורין לתרנגול - 'שכוי', והוא

שְׁלֹו (שְׁלֹו). בעברית המחודשת, עוף קטן ועגלגל, חי על הקרקע מוסוה* בין שיחים* (אוכל זרעים וחרקים קטנים. נודד מצפון לדרום וניצוד לאלפי בצפון סיני). גם במקורותינו הוא העוף ההוא, אלא שהוא מין בר החי בטבע ומגיע בהמוניו מאירופה. אך היום, מצוי בשווקים מין תרבותי* שמגדלים בכלובים, ומקורם מהמזרח הרחוק. מהר"א (במדבר סוף יא): יש בְּשִׁלּוֹ רַעַל הַנֶּאֱפִילָיו, שְׁמִמִּית רַק אֶת הָאוֹכְלוֹ בַּכִּמּוֹת גְּדוֹלָה. שִׁי"ח עמ' תלד. אוצבעה"ת (תולדות כה, כז, אות ז [בשם רבנו יהודה החסיד]): "אותן שצדין שליו, שלוקחין עור וקושרין על עין חלול העשוי ככף, ומכה על הירך ומשמיע קול השליו, ומתקבצים שליוס אצלו, בזה צד אותם". ובפי' הר"א בהרמב"ם כתב: "ואפשר שאותו העוף הוא הנקרא (בערבית) 'אל-סלוי', והוא ידוע עוף שדומה בצורתו אל 'אל-סמאן', אלא שצוארו ארוך יותר, וכמו כן רגליו וגופו גדולים יותר - וטעמם שוה". ומחה"ע (שרש 'שליו') פירש: "פירוש, עופות קטנים". ובסה"ש לריב"ג (שרש 'שליו') כתב: "הוא העוף שקורין לו בלע"ס סלוי". ובסה"ש לרד"ק: "מין עוף והוא שמן מאד, ואמרים שהוא שקורין לו בלע"ז קוואליי"ה". תבה"א (תוצה"א פ"א):

שְׁלֹךְ. בעברית המחודשת, קוראים כך לעיט* -הדגים הלבן (עוף דורס גדול, גבו וכנפיו זונבו - חומים, בטנו ורגליו - לבנים. אצבעותיו מתאימות ללכידת דגים חלקלקים). אך החוקרים (וכן פל"י) טוענים שהוא ינשוף-הדגים הנקרא בלע"ז 'קְטוּפָה' [ינשוף המים הדר בחורשות* ליד נחלים ואגמים, וצד בחשכת הלילה דגים ויצורי מים ברגליו וטפריו* החדים]. ובעברית המחודשת, יש גם עוף הנקרא 'שלדג' (חידש נב"ח) ששולה דגים מהנחלים. אך במקורותינו, י"א שהוא אותו השלך הלבן, וי"א שהוא הקורמורן^ק.

שְׁלִשּׁוּל, שְׁלִשּׁוּל. בעברית המחודשת, תולעת* בצבע חום-אדמדם* החיה בקרקע לחה. גופה רך צינורי עשוי טבעות, מחודד בקצהו (אוכל מזונו בסינון מהקרקע). שו"ע יו"ד ד, ו שלשול שבים, הגהות מכ"ר דפוס ונציאה דג קטן הולך על גחון כנחש. בב"ר (נא, א) משמע שהוא ממניי שבלול תמס (ואמנם היפ"ת שם הגיה שבלול במקום 'שלשול'). שו"ח עמ' תמג. מוה"ע (ערך 'שלשול ב'): "פירוש, מין תולעת* נמצא באשפה, המשלשל את עצמו כשהוא זולח".

שְׁמִיר. ראה לעיל בפרק שנים-עשר, 'חמרים', ערך 'שְׁמִיר'.

שְׁמֶךְ. בעברית המחודשת, דג נהרות ממשפחת הסלמון (טרוטה). אבל במקורותינו, הוא בצל גדול^ק.

שְׁמִמִּית. בעברית המחודשת, לטאה מטפסת לילית המטפסת על קירות או עצים (יכולה להצמד אף לחלון וזכוכית. משמיעה קולות). אך במקורותינו, י"א שהיא לטאה, י"א שהיא עכביש, י"א קוף*, י"א סנונית* או סיס*, י"א תנשמת*, וי"א שהיא שרץ האנקה* (המשמיע קול אנקה כצלצול)^{קט}.

א

יזכיר בצעקתו את האדם - לשבח יוצרו שיצר בינה בלבד". וראה עוד מש"כ לקמן פרק 000, ד"ה 'הנותן לשכוי'.

^ק רש"י עה"פ ו"א

הַשֶּׁלֶךְ (ויקרא יא, יז) מפרש (ע"פ חולין סג ע"א): "זה השולה דגים מן הים, והוא שתרגם אונקלוס 'שְׁלִינְנָא' (פירוש שְׁלִי=שולה, 'נונא'=דג), ובפירושו לחולין (שם ד"ה 'זה השולה'), קורא לו "עורב המים", א"כ מתאים שם זה לעוף מים שחור בעל צוואר ארוך, השולה דגים מן האגמים, ונקרא 'קורמורן' (עוף מים שחור-חום* בעל מקור חד וארוך, צולל במהירות ותופס מיד דגים במקורו). והעוף הקרוי בשם זה היום הוא לבן כולו, ולא מתאים לו שם 'עורב המים', אך מ"מ מתאים יותר לדברי הגמ' בפירוש 'שלך', כי הוא צייד מומחה לשלות דגים בים ממים אדירים [ובת"י תרגם (אמנם על 'ינשוף') 'שְׁלִי נִנְאָא מִן יָמָא' - מן הים]. (וה'חוקרים' הטוענים שה'שלך' הוא ינשוף-הדגים הנקרא בלע"ז 'קְטוּפָה', מביאים ראיה לטענתם - ממקום המצאו בפסוק, בין 'הכוס' ל'ינשוף'. ואין ראיות מחויבת, כי אין התורה כספר זואולוגיה. למנות העופות כסדר משפחותיהם [כי הנה 'בת היענה' עומדת בין 'האיה' ל'נץ' שהם בני 'משפחה' אחת בהגדרה המדעית. ועוד, שאותה 'קטופה' - שולה דגים רק בנחלים שבסבך, ולא מתאים לה התיאור שבגמ': 'משפטיך תהום* רבה', שפירש"י: 'ענף תהום רבה, כנון שְׁלֶךְ - שטורח לבקש שם מזונותיו'). ורס"ג תרגם: "זמג". שהוא כנראה השלך הלבן. חזקוני: "קורמוריא"ש"ה" (ותרגם באוצח"ז [ע"פ קטן]: קוקויא"ש - 'עפרוני'. ואינו נראה לי כלל, שהרי אינו חוטף דגים מהמים. אלא נלע"ד שהוא הקורמורן [אב"ד]). שו"ח עמ' תכו-תכו. תבה"א (תוצה"א פ"א): . ובעברית המחודשת, יש עוף הנקרא 'שלדג', עוף צבעוני בעל ראש גדול ומקור עבה וארוך, חי ליד מקוי מים מתוקים וצר יצורים החיים בתוכם, מצליח לצוד רק במחצית מצלילותיו.

^ק כמו שאמרו בגמ'

(שבת קי ע"ב): "לויית תלתא קפזי שמכי פרסאי, ונישלוך בחמרא", ופירש"י: "קפזי. בלי מחזיק שלשה לוגין; שמכי. בצלים: פרסאי. גדולים הם". וכן אמרו בגמ' (סנהדרין קט ע"ב): "שדי תומי או שמכי", ופירש"י: "שדי תומי או שמכי. מי שהיה מפור ושומח לפניו שומים או בצלים ליבשן". וכתב הערוך (ערך 'שמכי'): "(כתובות ס ע"ב); 'אפילו שמכא והרסנא'" (והעיר מוה"ע, שלפנינו הגירסא: 'כמכא והרסנא' [ופירש"י: 'כמכא. כותה; והרסנא. דגים מוטונים בקמח וציר ושומן שלהן']. ואולי מכאן טעה המחשד 888).

^ק ככתוב (ויקרא י

א, ל): "לְטָאָה, וְתִי: "שְׁמִמִּיתָה". וכתוב (משלי ל, כח): "אַרְבָּעָה הֵם קִטְיִי־אַרְץ וְהָמָּה זִזְכָּמִים מִזִּזְכָּמִים: ...שְׁמִמִּית בְּיָדָם תִּתְּפֵשׂ וְהִיא בְּהִיכְלִי מִלֶּךָ", וְתִי: "אֶקְמָתָא דְּמִסְכָּכָא בִּידָהָא, וְעָמְדָא בְּבִיתָא דְּמִלְכִּי". ופירש"י: "שְׁמִמִּית. אריני"א בלע"ז (תרגם אל"ר: עכביש); בִּידָם תִּתְּפֵשׂ. בידה היא אוהות ומתרבכת בכותלים". וראב"ע פירש: "שְׁמִמִּית. שם היה. ויתכן, שהיא החיה הנמשלת לאדם - בצורה ובדמות, והעד - שהיא חיה בדידה תתפש, כלומר - שתופשת מה שיתנו לה, היא נמצאת (ת)

שְׁעִיר. בעברית המחודשת, מין ינשוף* קטן (דורס לילי בעל שתי ציציות נוצות המזדקרות מעל עיניו הצהובות, דוגר* בגזעי דקלים*). אבל במקורותינו - פירוש, או תיש או שדק.

שְׁפִיפּוֹן. בעברית המחודשת, נחש ארסי מדברי עבה (צהבהב* עם כתמים מצויירים על גבו, מעל לעיניו יש בליטות דמויות קרניים). אך במקורותינו, הוא נחש ארסי קטן ודק, או נחש מעופף קיא.

א

בהיכלי מלך - בעבור חכמתה. ואלה הארבעה - הם מחוכמים". והרלב"ג פירש: "שממית. והוא העכביש, היא ג"כ בריה קטנה, ובחכמתה - תעשה בידה יריעה, היא כמו רשת - תתפש בה הזבובים והדבורים וזולתה מהבע"ח אשר יתכן שיתפשו בה - כי בזה תשיג מזונה, כמו שנזכר בספר 'בעלי חיים'. והיא באה ג"כ בהיכלי מלך, ומשם הפרה אוכל לה". וכ"פ מצ"צ: "שממית. היא העכביש: תתפש. מלשון תפישה ולכידה", והוסיף במצ"ד: "במעשה ידים - תלכד די מחסורה, כי אורגת כעין יריעות, והזבובים - נסבכים ונלכדים בהם, והמה לה למאכל. ואף כי היא בהיכלי מלך - מקום למצא שם הרבה מטעמים, מ"מ תבחר לאכול ממעשה ידיה". ובסה"ש (שרש 'שמם') כתב הרד"ק: "שממית... כתב רבי יונה ז"ל (ריב"ג בסה"ש); 'כטא"ף בערבי', והוא הדרור* שקורין לה בלע"ז אורנדול"א (=סנונית*). וי"מ, שהיא שקורין לה בלע"ז בוגיא"ה (=קוף*), שצורתה כצורת אדם, ותתפוש בידה מה שיתנו לה, והיא בהיכלי מלך לשחוק בה. ויש לפרש, ארני"א בלע"ז (=עכביש), והיא העש שבונה ביתה אפילו בהיכלי מלך. וכן בדברי רז"ל (שבת עו ע"ב); 'חמשה אימות הן... אימת שממית על עקרב, ופירשו בו 'ארניא בלע"ז. וסנונית' - פירש רבינו היא ז"ל 'כטא"ף' בערבי. א"כ, 'שממית' - אינו 'כטא"ף". ואמרו בגמ' (סנהדרין קג ע"ב): "אמון... העלה שממית על גבי המזבח", ופירש"י: "קורי עכביש - שפסל העבודה מכל וכל, עד שארגו עכביש קוריהן ע"ג המזבח". והערון (ערך 'סממית') פירש: "י"מ דנימל"א (תרגם רחיק"א: עכביש), כלומר ביטל העבודה - והיה חרב, ועלו עליו שממיות (=עכבישים). וי"מ לוצירט"א (תרגם רחיק"א: לטאה), 'הלכטאד' - תרגם 'סממיתא". ומחה"ע (שרש 'שמם') פירש: "פירוש, עוף הנקרא תחמס*, בונה קינו בטיט בשמי קורה של בתים - אפילו בבתי מלכים. אחרים מפרשים, זו כלכית של עכביש. וי"א, זו תנשמת - ואיני סובר כך". קה"ש פרק פג: דבר המזיק לבריות. לק"ט ט ע"ב, מרגליות הים קג. דר"ת י"ד קטז ס"ק ג. מהר"ל א"ה (יב): "שנמצא בה סממית מתה (שקורין שפינ"א) [תרגם המהדיר רשל"ש, שהוא 'עכביש']". וכ"כ בליקוטים שבסוף מנהגי מהר"ל (נ): "סממית - [אמר שהוא] שפינ"א". מקב"ר ח"ב עמ' תצט: שממית על המזבח פירושו מלכות רומי. וכתב בפרק בשיר (פר"ש פ"ד): "שממית בידים תתפש" (משלי ל) - מתרגמין 'אקמתא', והיא האַנְקָה*, כמש"כ המגיה בערוך ערך 'אקמתא'. והאנקה - הוא שרץ שצועק תמיד, כמ"ש הרד"ק בסה"ש שרש 'אנק', והרלב"ג בפרשת שמני, ובנראה שזעקתו דומה לקול צלצול". וכתב הבן יהודע (שבת עז ע"ב): "ודע, כי סממית, י"מ כמו שממית שהוא הקורין בערבי ענכב"ד, וי"מ שהוא הלמאה שקורין בערבי אבו כרייץ".

קט ככתוב (ויקרא י

ז, יז): "וְלֹא־יִזְבְּחוּ עוֹד אֶת־זִבְחֵיהֶם לְשִׁעִירִם אֲשֶׁר הֵם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם", ות"א: "וְלֹא יִדְבְּחוּ עוֹד יַת דְּבַחִיהוֹן לְשִׁדְיָן. דְּבַחִיהוֹן לְשִׁדְיָן דִּי אֵינֵן טַעֲן בְּתַרְיְהוֹן, ות"י: "וְלֹא יִדְבְּחוּ תוֹב יַת דְּבַחִיהוֹן לְטַעֲנוֹן דְּמַתִּילִין לְשִׁדְיָן. ופירש"י: "לשעירים. לשדים, כמו (ישעיה יג, כא) 'ושעירים ירקדו שם'. וראב"ע פירש: "לשעירים. הם השדים, ונקראו כן - בעבור שישתער הגוף הרוואה אותם. והקרב, בעבור שיראו אותם המשוגעים כדמות שעירים". וכ"פ הרמב"ן, והוסיף: "אשר הם זונים, כי כל מי שמבקש אותם ומאמין בהם - הוא זונה מתחת אלקיו, שיחשוב כי יש מי שמטיב או ירע חוץ מהשם הנכבד והנורא... ונקראו 'שדים' - בעבור שמשכנם במקום שדוד כגון המדבר, ועיקר מציאותם בקצוות, כגון פאת צפון ההר מפני הקור. ודע, כי... היתה יצירה משתי יסודות, מן האש והאור, והיה מהם גוף איננו מורגש ולא מושג לאחת מן ההרגשות... והגוף הזה - הוא רוחני, יטוש לדקותו וקלותו - באש ובאור... וכך אמרו רבותינו; ששה דברים נאמרו בשדים, שלשה כמלאכי השרת, ושלשה כבני אדם... יש להם כנפים - כמלה"ש, וטסים - כמלה"ש... ושומעין מה שעתיד לבא - כמלה"ש... אוכלין ושותין - כבנ"א, פרי' ורבי' - כבנ"א, ומתים - כבנ"א... כי מטיסתן באויר השמים - יקבלו העתידות משרי המזלות השוכנים באויר... ויאמר שאין בשדים - שום אילות ושום כח, ולכך אין צורך בהם, כי לא ירעו, גם היטב אין אותם". (ומע"ז כתב הרע"ס. ועוד ביאר הכל"ק: "לפי שיש מקום למינים למעות ולומר, ששליחת השעיר המדברה - הוא לשעירים חלילה. ע"כ, הודיר מיד על שחיטת חוץ, והורה שרצה השם אדרבה למנוע מהם הוביחה לשעירים אשר התעסקו בהם לפני". (ת"כ יז, ק). ומחה"ע (שרש 'שד') פירש: "ותרגום 'לשעירים' - 'לשדין', כי היו עובדין דמות עגלים ותישים ועשתרות... פירוש - כבשים, סוברי' - שירבו מקניהן ותבואתן", ועוד כתב (שרש 'שער'): "ושעיר על רעהו יקרא" (ישעיה מד, 10), פי' בהמות של יער ושל בר, ועושין ע"ז - בדמותן, שנאמר 'לשעירים וגו'".

י"רמב"ן בראשית מ

ט, יז, בשם תלמוד ירושלמי תרומות "נחש קטן דומה לשערה וניתנה רשות לארץ ליבקע מפניו", רע"ס: "ועליו ספרו הרופאים שהוא נחבא באילנות לירות עצמו כחץ על יתר בע"ח". ומהר"א כתב (במדבר ב, א): "שפיפון עלי אורח, ויש לו כנפים לעוף, והוא היותר תקיף שבמינו - והוא הדרקון, וכמו שאמר; 'ופרוי שרף מעופף'. אוצבעה"ת (ויחי מט, יז אות ה [בשם כה"י]): "נחש - גדול, שפיפון - קטן, פתן - נחש זקן, אפעד* - זקן מאד, צפע* - שרף מעופף". (וכ"כ ערה"כ [ערך 'שפיפון'], בשם ספר החכמה).

שָׁפֶן. בעברית המחודשת, יונק צמחוני חום* עגלגל בעל אזנים קצרות, שוכן בעדרים בין סלעים (שפן הסלעים הסורי). ובעברית המדוברת, קוראים כן לארנבת* (ע"פ תרגומי התנ"ך ליוונית [מכאן הכינוי בעברית המחודשת 'שָׁפֶן נָסִיז'] שהוא על הארנבת). ואף במקורותינו י"א שהשפן הוא בעל אזניים ארוכות). ובמקורותינו, יש לעיין מיהו השפן קיב.

שְׁקִיטָן. בעברית המחודשת, נקרא כך ה'פלמינגו' (עוף ביצות לבן או ורוד, בעל צוואר ורגליים דקים וארוכים מאד, מקור קצר וכפוף כלפי מטה באמצעיתו). ש"ח עמ' תכו. תבה"א (תוצה"א פ"א):

שְׁקִנְאִי. בעברית המחודשת, עוף מים גדול, ארוך מקור שעל לסתו התחתונה תלוי שק עור בו הוא שולח דגים רבים (ארבע אצבעות רגליו פונות כולן קדימה*). אך במקורותינו, הוא קיב.

שָׂרָף. בעברית המחודשת, נחש ארסי מסוכן, שחור מבריק (מכיש בפה סגור בשליפת שינו הצידה). רמב"ן במדבר כא, ט, "הנחשים השרפים אדומי העינים רחבי הראש שנופם כעין הנחושת בצוארם (גירסת הסור: 'בתוארם')". ומחה"ע (שרש 'שרף') פירש: "פירוש, נחש שנופח כנגד האדם - ושורפו מכח הארץ שלו, ונקרא 'שרף מעופף' (ישעיה יד, כט), מפני שקופץ ומשליח עצמו כמו רומח. ואמר אריסטטליס (אריסטו) גראמטו בספר של כל הנבראים שחבר, כי בארץ כוש יש נחשים שיש להם כנפים. ושמא הוא זה שרף מעופף". וכתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'שרף'): "הנחשים השרפים נקראו 'שרפים' - בעבור שהם שורפים מה שיפחו בו, וכן קוראים אותם הפילוסופים - 'השורפים'. וכבר ספרו הערב עליהם - כמו זה, והם קוראים לקצת המין הזה - דְּוֶרְמִס. ואשר הביאני להודיע קריאת הערב שם למין הזה - הוא שאבאר אצלך, שהערב ג"כ יודעין הנחשים השורפים, ושפרוש 'השרפים' - השורפים. אבל 'ישירף מעופף' (ישעיה ל, ה) - הוא ג"כ מכמו הנחשים האלה, אלא שהוא מן המעופפין ג"כ. והפילוסופים מספרים על קצתם, שהם מקפצים עד מהלך רחוק כזריקת החנית הזרוק, והם בלא כנפים וקורים להם 'המזרקיות'. וְסֶפֶר אַרִיסְטוֹטֵלִיס בְּסֶפֶר הַנִּקְרָא 'סֶפֶר בַּע'ח', כי מן הנחש - נחשים שיש להם כנפים, יעופפו בהם, ואלה יהיו בארץ כוש. ואפשר שיהיה ספור הכתוב - על כמותם באמרו 'שרף מעופף'.

שָׂרְקָק. בעברית המחודשת, עוף צבעוני, לוכד חרקים תוך כדי מעוף. אך במקורותינו, הוא הרחם*, וי"א שהוא השרקק ההוא קיד.

שָׂרְשׁוֹר. בעברית המחודשת, תולעת* פרקים גדולה השוכנת במעי בע"ח. אבל בדברי ראשונים נמצא שם זה על מעי הטחורים שבאדם. וגירסת הבי"י (ח"מ שס) בפירש"י ב"ק צו ע"א) שרשורא - חבל.

תָּאוֹ. רס"ג: "תיתל". (ביאר ר"ק: מין חיה מדברית גדולה מהצבי* וקרניה זקופות ארוכות וישרות ובהן חדקים* כאילו היו טבעות טבעות. ונקראת חיה זו גם 'צ'ח'י. ואינו ה'ג'אמוס' (בופלו), כי ה'ג'אמוס לדעת רבינו - מין שור הוא. וכתב רבי יהודה המדקדק בחיבורו 'אל מטאבק ואל מגאנס' וכו'). ומחה"ע (שרש 'מרא') פירש: "המריאים הן מין בקר גס - וראוי הוא לקרבן. וכל האומר כי הוא שור של בר או יחמור - ה"ז טועה, כי אותן - אינן ראויין לקרבן, וזה - היו מקריבין אותו ע"ג המזבח. והמכסה את דמו מספק - ה"ז עם הארץ" (ובשרש 'תאו' כתב: "ותאו... פירוש, שור של בר - והתרגום אמר 'תור ברא' וי"א, 'תורבלא'. וכן הביא בכפ"פ (פרק נח): "אמר רבינו סעדיה ז"ל, שהג'אמוס כשר לקרבן וְחֵלְבוֹ אֶסוֹר, שנאמר 'שיבעתי עולות אֵילִים וְזֹלֶב מֵרִיאים' וגם 'ויזבז שור וּמִרְיָא', ורבינו האי ז"ל אמר שהוא פסול לקרבן וחלבו מותר והוא מין משור הבר, ופירוש 'מריא' - 'שמן', מדכתוב 'כעת במרום תמריא', ובלשון משנה 'ממדין את העגליון... והוא בלשון ירושלמי 'ברופולא'. וסיים הכפ"פ: "מ"מ, מתוך דברי אלו הגאונים ידענו ששור הבר הוא הג'אמוס, ותאו שאמרו חכמים 'בריה בפני עצמה' - מסתברא שהוא הבעל חיים שקורין לה בערבי בְּקָר וְאַחַש, והוא שיש לו קרנים וטלפים סימני טהרה, ומצחו צר וגוף דק גבוה יותר מהשור, וקרנותיו ישרים ועולים, והוא אדום, ומהם ראיתי פה בית שאן הולך לתשורה". אונקלוס: "תורבלא". הוא שור הבר (חולין 000, ערה"כ ערך 'תאו'). ובסה"ש לריב"ג

א
קיד מע"ג, ש"ח עמ'
תל, מאמר צוהר, התכתבות עם ר"מ לובין. רס"ג: "אל ובר". (ול"פ ריב"ג בסה"ש [במהדורה הערבית שרש שפן]). והמחה"ע (שרש 'רנב') פירש: "הארנבת", פי' חיה - אזניה ארוכין, ועוד פירש (שרש 'שפן'): "השפן", פי' חיה גדולה מן החתול - ועורה יפה". בר"פ פ"ב: "הדין טפוא מגין תחות שקפא מפני העוף בשעה שהוא פורח שלא יאכלנו". מוה"ע (ערך טפ"ב): "אולי נקרא כן - כי הוא מנתר ממקום למקום" (בערך לפניו ביאר הערוך ש"טפ"ז הוא לשון ריקוד). רשב"ם צפרנים לכל אצבע (מלב"ם פרוסת). תהלים קד, יח. משלי ל, כו. יבין שמועה כתב שהשפן אזניו ארוכות ומכסות את גופו. תבה"א (תוצה"א פ"א)
קיד ש"ח עמ' תכו.

קיד א"ט. רס"ג. חזק
וני. תבה"א. ש"ח עמ' תכו. הרו"ה בהבה"נ: "ת"א 'רקרקא', ולכן עלה על דעת הח' המתרגם האשכנזי רמ"ד לתרגמו 'גרין שפעכטע'. וזה בלתי מסתבר כלל, כי כמה עופות טהורים שמראיהן ירוק, ואיך יכנה הלשון העוף ע"ש המראה ויש כמוהו לאלפים. גם מיני שפעכטע רבים מהם שחורים ומהם לבנים ומהם אדומים ולמה יזכיר רק הירוק שבמינו".
קיד במחמ"נ (שרש ית

כתוב, שכוונתו לג'אמוס. חזקוני (דברים יד, ה): "שוליי"א. תאו - הוא תוא". תבה"א (תוצה"א פ"א) : "בל"ע אל-נ'אמוס (בתשובת רדב"ז ח"ב סי' תרל"ח 'עורות נאמוס'), נמצאים הרבה במחוז ים סמכי (חול), ובמחוז עכו והיפה, וְגַדְלוּ בשור, והוא עב ושמן הרבה, ובשרו נאכל גם מבני עמנו. והוא 'תור באלא', עיין רש"י". תוא מכמר ב"ק קיז ע"א.

תולע/ת, תולעים. בעברית המחדשת, קבוצת חסרי חוליות בעלי גוף רך ומאורך. אך במקורותינו, קרויים כך כל מיני השרצים הזעירים הרומשים על הארץ^{קט}.

תורים ובני יונה. חולין כב ע"א (זמנים מתחלפים במינים שונים, דומיא למשנה דשקדים המרים), רמב"ם, הם שני מינים, וזה כשר בגדולים וזה כשר בקטנים. וה'עולם' לא יודעים מחילוק זה, וכיצד להבדיל ביניהם, וכבר כתבתי בסוף ס' 'שלח תשלח' את סימניהם 000. כתב המלבי"ם באיה"ש (רפא): "תורים ובני יונה, הם שני משפחות נפרדות ממין הזה. היונה נוחה להכנע - לא כן התור. התור הוא מעופות הנוסעים - ולא היונה. ובני יונה - הם הצעירים מן המין... וממה שכתוב תמיד 'תורים ובני יונה' - ולא בהפך, מבואר ש'תורים' - גדולים, ו'בני יונה' - קטנים". אוצר י"ד החיים קפט. יונה - צואר קצר וראש קטן. שסתומים נסגרים באף מעל המקור בשעת השתיה. תור, חזה ורדוד* כנפיים חומות-כתומות* עם כתמים כהים. משמיע קול 'תור-תור'. צ"ע באל"ר ירמיה ח, ז. רש"פ.

תחמס. בעברית המחדשת, עוף ליילי הצד במעופו חרקים* מעופפים בפיו הגדול הפעור. אך במקורותינו, י"א שהוא בז (לעיל ערך ינץ), וי"א שהוא סיס*, וי"א עוף אחרקט.

תחש. בעברית המחדשת, כך שמו של שרץ ים גדול כארי-ים, הקרוי גם 'פרת הים', והוא טמא (אין לו קשקשים, וסנפיריו הקדמיים עשויים כידיים, והוא מניק ולדותיו). אבל התחש שבמקורותינו, של עורות המשכן - היה חיה טהורה, ושל יחזקאל - י"א שהיה חיה טמאה. וי"א שהוא ממין הגירפה^{קט}.

תפי (תופי). בעברית המחדשת, עוף טרופי צבעוני שוכן עצים, בעל זכרון טוב, שיש במינוי היודעים לחקות קולות דיבור (וקראו לו בשם 'תוכי' ע"פ שמו בשפה המלזית [אך במקורותינו י"א שנקרא אנפה* או עגור*]). (מקורו עבה וכפוף כלפי מטה. חולק

לע), הפריד לשונות השורש, במחלקה אחת - שם את 'תולעת שיני', ובמחלקה שניה - שם את 'תולעתם לא תמות' (ישעיה סו, כד), 'אירם תולעים' (שמות טז, כ), 'אנכי תולעת ולא איש' (תהלים כב, ז). והשיגו בתשד"ו, שהרי כולם תולעים הן. והשיב ר"ת (בהכרעות) שראה מנחם להבדיל בין תולעי הרקבון והפגרים שהן לבנות ורוחשות, לבין תולעת השני שהיא אדומה ויפה.^{קט} ת"י: "חטפיתא".

ורס"ג כתב: "כ'טאף". (ר"ק: דומה לסנונית* ורגליו קצרות [סיס*]). (וכ"כ בסה"ש לריב"ג [שרש 'חמס']). וכתב ראב"ע: "מגזרת חמס". וביאר הרד"ק (סה"ש שרש 'חמס'): "נקרא כן - שחומם שאר העופות וגזל אותם". חזקוני: "י"א בלע"ז" (תרגם באוצח"ז, שהוא הקרוי 'עורבני'). ומחה"ע (שרש 'חמס') פירש: "פירוש, עוף קטן שחור, עושה חצי שנה במזרח בימי החורף, וחצי שנה בימי הקיץ במערב, בונה ביתו בטיט בשמי קורה של בתים, והוא הסיס*", שנאמר 'תור וסיס וגו'". כתב בתבה"א (תוצה"א פ"א): "תחמס, בלע"א - חטאף (ר"ל החוטף) רויבפאנעל, והוא מין איילע (נישוף*)".^{קט}

(שהיא הזמר לדע

ת רס"ג). שנינו בשבת כח ע"א. ואונקלוס תרגם: "ססנונא", ועפ"ז פירש"י: "והרבה גוונים היו לה, לכך מתרגם 'ססנונא' - שישלש ומתפאר בגוונים שלו". ראב"ע: "מין חיה היתה ידועה בימים ההם, כי כן כתוב (יחזקאל טז, י) 'ואנעלך תזוש', והנה כבר היה נודע". אבל הרא"ם כתב: "ותחש דחזקאל - מין חיה טמאה היא, ויתלא אילן שמו - וזה נמצא תמיד, והאחד טהור, ואותו תחש לא היה אלא לפי שעה, כמו שאמרו במסכת שבת... אי נמי, כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר - 'לפי שעה' קרי להו... דקאמר 'תחש שהיה בימי משה', שפירושו - כל זמן שהיה משה קיים, ומהם - היו עושין מנעלים בימים ההם. אבל מדברי רבי תנחומא שאמר משום רבי נחוניא 'מעשה נסים היתה, ולשעה נבראה, ובשעה נגזזה' - קשיא. הלכך, מחזורתא - כדשנין מעיקרא". ורס"ג (שמות כה, ה), נראה שמפרש שהוא שם לצביעת עורות אילים (ר"ק, ע"פ פירוש ר"א בן הרמב"ם, וריב"ג בשם י"מ). ואין פירוש 'גוונים הרבה' - כל מיני צבעים, אלא כתמים רבים מצבע אחד, כדמוכח גבי 'המנומר' (מפרש שו"ע יר"ד רעט, ה). כתב בסה"ש לריב"ג (שרש 'תחש'): "ואנעלך תזוש", 'עור תזוש', פירושו בו ב'ע'רב - דארש, והוא [מין] מעורות המעובדים. והקרוב בו, שהוא מין בהמה או חיה, ובדברי רז"ל 'תחש שהיה בימי משה בריה בפנ"ע היה, וטהור היה'. אך אָמְרו 'ואנעלך תזוש' - הוא בהסתר 'עור', כאלו אמר 'ואנעלך עור תחש'. בכ"ש: "יעורות תזושים. העור נאה מאד, ודרך השרים והשריות - לעשות מהם נעלים לנוי, כדכתיב 'ואנעלך תזוש'". ומחה"ע (שרש 'תחש') פירש: "חיה טהורה - עורה חזק". ערה"כ (ערך 'שעה'): "על מ"ש בשבת תחש שהיה בימי משה לפי שעה נזדמנו לו ונגזז והקשה ראב"ע (לא מצאנו) והא כתיב. ומש"כ בסה"ב שהוא הזברה - אינו ה'תחש' של המשכן, שהרי היא מין סוס טמא (וה'זברה' י"א שהיא ה'מכים' דמגלת אסתר [מהר"ש שיריליו כלאים פ"א 000. הובא ברמב"ם כלאים מהזרת הרש"פ]). תרגום 'מה יפו' - 'נעלי ססגונא'. ש"ח עמ' תיז-תיח. קה"ר א, כח: "תחש חיה גדולה".^{קט}

ק"י ככתוב (מ"א י,

אצבעות רגליו - שתיים לכאן ושתיים לכאן [שהוא סימן טומאה, כנפסק בשו"ע יו"ד פב, ב], אך במקורותינו, הוא הטווס* (עוף גדול בעל זנב צבעוני מרהיב* העין ביופיו), וי"מ שהוא חיה 0000קיה.

תן. בעברית המחדשת, נקרא כן כלב* הבר אוכל הנבלות, המיילל בלילות. אך במקורותינו, לא מופיע בפירוש שם 'תן' בצורת יחיד, אלא רק בצורת רבים 'תנים', ולכן י"א שהוא תנין* (יחיד). (אך י"מ ש'תנים' הוא בצורת רבים). וי"א שהוא מין דג יונק, י"א שהוא נחש, י"א שהוא עוף לילי, י"א שהוא חיה רעהקט.

תנין. בעברית המחדשת, זוחל מימי ענק, בעל זנב חזק וארוך, וראש ופה מוארכים בעלי כמאה שיניים חדות. אך במקורותינו, לפעמים הוא התנין ההוא (תנין היאור), לפעמים הוא נחש, לפעמים הוא מין נחש-לויתן* ענק, וי"א שהוא הלויתן*, וי"מ שהוא מין עוף מייללקב.

(כב): **שְׁנֵי הַבָּיִת וְהַכִּיִּים**, ות"י: **שְׁנֵי דְפִיל וְקוֹפִין וְמוֹסִין** (וכ"פ רש"י). ופירש הרד"ק: **"והטובים"**. ת"י... ומוסין... וטווס - הוא העוף הנקרא בלע"ז פאווי"ן. וכ"פ הרלב"ג: **"והטובים"**. הם פאוונ"ש בלע"ז. ופירש מצ"צ: **"והטובים"**. הם העופות היפות מאוד בנוצותיהם בחלוף המראות, והוא הטווס". ומחה"ע (שרש 'תנך') פירש: **"פירוש, עוף גדול, יש לו נוצה וכנפים מן דו[ג]מ[ו]ת טובות - יפים עד מאד"**. ובסה"ש (שרש 'תנח') פירש הרד"ק: **"והטובים"**, אמר בו התרגום 'ומוסין'. והטווס ידוע שקורין לו בלע"ז פאווי"ן. ויש מפרשים 'תכיים' - החיה שקורין בלע"ז [גאט'ו] מיימו"ן (gatto mammon). תבה"א (תוצה"א פ"א): .

ק"ח ככתוב (ישעיה ח)

ד, ג): **וְהָיְתָה נִזְוָה תַּנִּים**, תרגם יב"ע: **"וְהָיָה מְדוּר יְרוּדִין"**. ופירש"י: **"נזוה תנים"**. הוא מדבר, שהוא דרך להיות בו תנים, שהוא מין חיה רעה". ומצ"צ פירש: **"תנים"**. מין נחשים". וכן כתוב (תהלים מד, כ): **"כִּי דִפְתִּינוּ בְּמָקוֹם תַּנִּים"**. ות"י: **"אָרוֹם אֶמְכַּתֵּנָא בְּאַתֵּר יְרוּדִין"**, ופירש ראב"ע: **"במקום תנים"**. המ"ם - תחת נו"ן, כמו **"בזיוין"**, **"לקץ היבין"**. והטעם, בתחתית הים - מקום התנינים וחשכת מים, זה **"עלמות"**. וכתוב (מיכה א, ח): **"אעשה בספר כתנים"**, ות"י: **"יעבדון מספדא כירודין"**. ופירש הרד"ק: **"כי התנים ובנות יענה - ידמה קולם לקול נהי ומספד"**. ופירש במצ"צ: **"כתנים"**. מין נחש, ובמצ"ד הוסיף: **"כתנים"**. דרכם לצעוק תמיד בקול מר". ועוד כתוב (איכה ד, ג): **"גַּם־תִּנְעִין כְּתִיב / תַּנִּים קִרְיָ וְזִלְצוּ יִשְׂד, הִנֵּיקוּ גִירִיקוֹ"**, ופירש"י: **"אע"פ שאכזרי הוא - זולצו יעד, כשראה את בנו בא מרחוק רָעַב - חולץ שריו מתוך נרתיקו, שיש לו כיסוי על דדיו, ומוציאו מתוכו - כדי שלא יראהו בנו מכוסה, ויחזור לאחוריו"**. וראב"ע פירש: **"הזכרים - יקחו שד הנקבות, ויניקו גורי הנקבות"**. (מלשון הפסוק שאמר זולצו והניקו בלשון רבים - משמע שלשון יחיד אומרים 'תן'. וכן עה"פ [מלאכי א, ג]: **"אֶת־נִזְוָתוֹ לְתַנּוֹת מִדְּבָר"**, פירש"י: **"לתננות מודבר"**. למען תנים, וכ"פ ראב"ע: **"תננות"** - נקבות, תנים - זכרים, והמלבי"ם פירש: **"מין ממיני הנחשים, כמו 'תנים' ובנות יענה"**). (וראה עוד לעיל בערך **"שועל"**). ירמיה ט, י: **"בוען תנים"**. ומחה"ע (שרש 'תן') פירש: **"י"א חיה טמאה, וי"א נחשים גדולים... כי ישימו העברים בלשונם, נו"ן - במקום מ"ם, 'תנין' - 'תנים'"**.

ק"ט ש"ח. התנינים

הגדולים רש"י **"דנים גדולים שבים, ובד"א הוא לויתן בן זוגו"** (ב"ב דף עד ע"ב. ועוד שם: **"ארזיל דימא"**). וי"א זה בהמות בהרי אלף ולויתן (ב"ר פ"ז [למכילת בראשית]). רמב"ן ורשב"י, ע"ד הפשט, היוונים חמש מאות פרסה, וע"ד הדרש לויתן, ישעיהו כז, א, (ישעיה נא, ט). תהלים עד, יג, יחיד. ראב"ע שמות ז, ט, רבח"י (שמות ז, י): **"היה תנין - והוא נחש, כן אמר לו הקב"ה במכת הים והמטה אשר נהפך לנזוזש... ומה שהכתוב הוציא בלשון 'תנין' - לפי שפרעה נקרא תנין, שנאמר 'התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו'"**. רש"י **"נחש=תנין"**, וביאר שפ"ח **"שם תנין ביבשה - נחש, ובמים - דג"**. אך מהר"א פירש שתנין הוא בע"ח היוצא מן היאור, ונחש הוא הידוע, ושני מופתים שונים היו. רס"ג שמות ז, י, **"תנינא"**. דניאל ונבוכדנצר, ב"ר סח, כ. **"תנין בורח לפי לויתן"** (פדר"א ט). רש"י סנהדרין (נט ע"ב ד"ה 'ירוד'): **"תנין שוטה - עוף ששמו 'תנין', והוא שוטה ובוכה ומספיד תמיד, וכל 'תנין' דבמקרא - מתרגמין 'ירודין'"**. רש"י נדה כב ע"ב: **"תנין. דג גדול"**. סה"ש לרד"ק (שרש 'תנן'): **"התנינים הגדולים... הנזכרים ביבשה - הם מין ממיני הנחשים, והנזכרים במים - הם מין ממיני הדגים הגדולים כדמות הנחשים"**. אוצבה"ע (בראשית א, כא, אות א): **"לפי הפשט, הם בריות גדולות פשוטים וארוכים - ואש יוצא מפיהם, לכך נמצאים במים ובורות, והיו 'תנינים' וכל תהמות"**. וכתב בישעיה **"ועל לויתן גוזש עקלתו והרג את התנין אשר בים"** - הרי תנין אינו לויתן. וכתב **"אתה רצצת ראשי לויתן"** (תהלים עד, יד), וכתב (שם שם, ג) **"שיברת ראשי תנינים"** - מכלל דתרי מיני נינהו, ע"כ הוצרך **"את"** - לרבות לויתן. ש"ח עמ' תמד, תקכט. תבה"א (תוצה"א פ"א, ערך עקרב הגדול): . ספר הברית (ח"א מאמר ד, פ"א): **"לצוד שם התנינים הגדולים הנקראים ווא"ל פיי"ש"**. המלבי"ם (ישעיה כז, א [באור המלות]): **"והתנינים אשר בים"**, יש מפרשים אותו על הקראקאדיל, ויש מפרשים אותו על הוואלפיש". הכה"ק (שמות ז, ט): **"ת"י(ב"ע) 'לחיויא', וכפירש"י 'נחש' ומ"מ, יראה להבדיל בין תנין לנחש. נחש שנהפך אליו מטה משה - היא נחש הארצי המצוי ביערות ובמקומות שוממות. אמנם תנין הוא נחש המימי (כבישעיה כז) 'לויתן נחש בריח לויתן נחש עקלתון'... ועל פרעה נאמר**

תְּנִשְׁמַת. בעברית המחדשת, נקרא כך עוף דורס ליילי לבן (עיניו השחורות בולטות על רקע גופו הלבן. העיגול המקיף את פניו - משווה לו פני חתול). אך במקורותינו, בתורה הוזכרה 'התנשמת' פעמיים, אחת בעופות (דורס ליילי ממיני הינשוף או העטלף*) ואחת בשרצים (חולד, חפרפרת ארצישראלית או סרטן הנחלים) קבא.

תַּרְנָגַל (תרנגול). בעברית המחדשת, נתנו שם מדעי 'תרנגולאים' - לסדרה שלמה של עופות קרקע (המשותף בהם הוא, שגופם עגלגל ומוצק, בעלי מקור עבה וחזק וכפוף מעט למטה [לחיטוט וניקור], רגליים וטפרים חזקים [לנבירה והידוּס], מזונם הוא צמחי בתוספת חרקים* ותולעים*. ברגליהם יש אצבע אחורית קטנה היושבת גבוה יותר מהאצבעות הקדמיות, כנפיהם קצרות ומעוגלות, ועל כן הם מעדיפים לרוץ [יותר מאשר לעוף], ומעופם קרוב לפני האדמה, תוך כדי תנועות כנפיים נמרצות. לזכרים רבים מהם יש דורבן בצד האחורי של הרגל. המדענים מכיילים בני סדרה זו - זה עם זה ומפתחים* מהם מינים וזנים חדשים). אך

א

(יחזקאל כט) 'התנים הגדול וגו', ולפי שבטח פרעה על מי נילוס המשקה את ארצו - המשילו לתנים גדול הרובץ בו, והראהו משה שמטחו יהי לתנין וימשול על פרעה ועל עמו... וכבר ספרו חכה"ט שמצאו נחש המימי וקראוהו 'הידראראכס', שהיה ארכו... כחמשים ושבע אמות. וכן איתא במכדרשב"י (זה"ק דף לה); 'תקפיה דימא דא איהו תנינא וכו' כדן מה כתיב 'והרג את התנין אשר בים', דא איהו התנין הגדול, ועל דא כתיב 'הנני עליך'... ההוא נחש איהו ביבשתא, דא - גדיל בעפרא, ודא - גדיל במיא וכו'. אגרת בע"ח (שער ג פ"ב): 'התנין אשר בים... הוא בע"ח גדול היצירה רחב הגוף נורא מראה ויפחדו וייראו ממנו כל חיות הים בכלל לאומץ כחו ותקפו וגבורתו כשיתנועע יזעף הים למהירות שוטו נוצץ עינים עב שנים יבלע בכל יום בעלי חיים מהמים מספר רב וכשימלא בטנו מהם לעת קץ ויבואהו אסטניסות יתקשת וישען על זנבו ויגביה אמצעו חוץ מן המים מגביה עצמו ומתעקם באויר כמו הקשת .. וינוע מעט לטחון מה שבגופו. ואולי יקרה לו לפעמים עילוף ויתמוגג* בים ויבקע ענן תחתיו ועלהו הענן וישליכהו אל היבשה וימות ויאכלו נבלתו החיות ויחיו ממנו ימים רבים".

קב בעופות: בפירוש

התורה (ויקרא יא, יח) פירש"י, שהיא "קלב"א שוריי", ודומה לעכבר ופורחת בלילה", היא הקרויה היום 'עטלף*' (אל"ר). ובגמ' (חולין סג ע"א ד"ה 'באות שבעופות') פירש"י שני פירושים: על דברי הברייתא 'תנשמת - באות שבעופות' (פירש מהרש"ל 'באות' - מאוס), פירש 'עוף הצועק בלילה, צואיט"ה בלע"ז, שהוא ממיני הדורסים הליליים כגון 'ינשוף*' (אל"ר). ועל מימרא דאביי "באות שבעופות - כיפוף", פירש"י "כיפוף. ציאיט"ה. ולי נראה, שקורין קלב"א שוריי" - שדומה לטלפ"א שבשרצים", וכפירוש זה השני סתם בפירושו לתורה (שהוא הקרוי היום 'עטלף*'). ולפי זה קשה שהיה מנתה כבר התורה 'עטלף' - בסוף שמות העופות 000). ורס"ג תרגם 'תנשמת' - "שאהין" (הביאו ריב"ג בסה"ש), שהיא הקרוי 'נץ*' בעברית המחדשת. אך החזקוני פירש: "קלב"א שוריי". ו'תנשמת' שבשרצים: פירש"י "היא דומה לה (לתנשמת שבעופות), ואין לה עינים, וקורין לה טלפ"א (תרגם אל"ר: חפרפרת)". וכ"פ החזקוני. וכ"פ הרלב"ג, והוסף: "שאיין לו עינים, ואוכל שרשי העשבים תחת הקרקע". היא הקרויה היום חולד* או חפרפרת* (אל"ר), ורס"ג תרגם: "סמברין". וביאר בסה"ש לריב"ג שהוא כמו הלטאה. (ור"ק ביאר, שהוא ממיני החרדון והצב [ובע"פ אמר לרב אליצור סגל, שהיא הלטאה הקרויה בעברית המחדשת 'שממית']). אך בתבה"א ראיתי ש"א שהוא הסרטן. והחוקרים (וכן פל"י) אומרים שהיא זיקית*. ש"ח עמ' תל, תקלא. תבה"א (תוצה"א פ"א): "ראיתי להאריך מעט לבאר איכות ומהות שרץ זה, כי בידיעה זאת - מיושבת תמיה גדולה בלשון דברי חז"ל. אמרנו במסכת מו"ק (דף ר' ע"ב); 'צדין את האישות וכו' במועד וכו', מאי אישות? אר"; בריה שאין לה עינים. עכ"ל. וְהַתְּנִינָה - על תנשמת הנז"ל (מזילוטאורף). וראיתי בספרי חכמי העמים החוקרים, הפוערים פיהם לבלי חוק - על לשון זה, באמרם שיש עינים קטנים לאישות הנזכר, ומוכח שנעלמה מחז"ל ידיעת מציאות שרץ זה. ואמת הדבר, כי בהיותי בחז"ל חקרתי פעמים הרבה על ענין זה ומצאתי בכולן - עינים קטנים מאוד, והם מכוסים בשער העור - עד שכמעט אינם נראים כ"א בחקירה ודרישה, והייתי כמשתאה על המראה הזה. והשם יודע, ששנים הרבה הייתי בצער על הדבר הזה, כי לא ידעתי להשיב לאנשים המדברים בדברי חז"ל, כי לא יכולתי להכחיש המציאות. ועתה, שזכיתי לישב בקדש, וחקרתי ודרשתי הרבה על כל תוצאות הארץ, שמעתי מציאותי וראיתי שנמצאים שני מינים הנקראים בל"ע 'פאר אל-ארד', אחד הוא עכבר ממש הנמצא בחורי השדות, הנקרא אצלם 'עכבר השדה', והשני - היא האישות. אכן אין תמונתה ובריאתה כאישות (מזילוטאורף הנמצא בארץ המערב) - כרחוק מרחק ממערב. תמונתה כמעט כחתול בן יומו, ארכה טפחים וראשה עב וגדול ועגול, ואין לה עינים כלל ועיקר, ויש לה פה הפתוח ר"ל בלא שפתים, כ"א ארבע שְׁנִים - שְׁנִים גדולים תחתיים דקים וארוכים מאוד, והם סמוכים וכמעט כמחוברים, ושני קטנים עליוניים קצריים מאוד - והם מחוברים באף, ובהם נושכת ואוכלת השרשים בארץ. יש לה ארבע רגלים כתמונת אישות שבארץ המערב שבהם חופרת ומפנה עפר הארץ, ובצד הראש העגול - נמצאים שני נקבים קטנים שהם אזנים, ולא יש לה זנב... ובעמק שרון נמצאים הרבה. ואתה ידידי הקורא, וזה לך האות שכל דברי חז"ל - אמתים, ואף שנראים לפעמים סותרים המציאות, אבל בחקירה ובדרישה ובידיעת איכות ומהות ועניני הארץ מקום חכמים אלה - נמצא שכל דבריהם אמת וצדק. וכבר שלחתי שרץ זה לאות ולמופת למדינת המערב לעיר המהוללה מיניך (מינכן) במדינת באַיֶּרְן במוזֶאָאום (מוזיאון) של המלך, כדי שיראו וידעו אמיתת הדבר".

קבא התשבי (ערך 'תר

במקורותינו, התרנגול הכשר הוא הקרוי כך בלבד. והמינים האסורים קרויים בשם לוואי 'תרנגולא דאגמא', 'תרנגולא ברא'קכ.
תִּרְנַגְלַת הָאֵגֶם. יש חוקרים (אהרונים) הקוראים בשם זה, ל'אגמית' שהיא עוף מים שחור בעל מקור (חד) בצבע לבן מבהיק (ויש לה קרום בין אצבעות רגליה לסייעה בשחייתה במים). אך במקורותינו, תרנגולת האגם היא תרנגולת בר החיה ביערותקכ.

תִּרְנַגְלַת הָדוֹ. ראה מש"כ בשיחת חולין עמ' תכט. ובמאמר צהר ח"ו, ליישב מה שהתירו אכילתו עוד בזמן הב"ח והדמ"א, למרות* שהגיע מאמריקה בלי מסורת טהרה, ושינויו מתרנגול שלנו – גדולים הרבה יותר משינויים של מינים שהצריכו בעבורם מסורת (דר"ת). שלענ"ד (לפי פירוש הרשב"א והב"ח והמג"א, הבינו שהם התרנגולים האדומים שהוזכרו בירושלמי ברכות 000) הוא מין תרנגול שהיה בא"י בזמן שביהמ"ק היה קיים, ובגלות – גלה והרחיק נדוד עד אמריקה, ומשם חזר דרך אירופה, וע"כ יש לנו מסורת עליו. והביאור האמיתי בעניין הוא שהגיע התרנגול הודו לאירופה מיד לאחר גילוי אמריקה וגירוש ספרד בזמן שעדיין לא קיבלו ישראל עליהם את הוראות השו"ע והרמ"א, ופסקו אז כדעת רבנו משה ב"ר יוסף שאם יש סימנים א"צ מסורת והתקבל התרנגול הודו והוכשר לישראל, ובמקום מנהג שקדם לשו"ע לא קיבלו הוראותיו.

נגול'): "תרנגול ברא... הוא תרנגול מדברי, בל"א – אויערהאן".
קכב כדאיתא בגמ')
חולין
